

નિવેદન

આ ગ્રંથની પુનર્મુદ્રણરૂપે આ ૧૧ મી આવૃત્તિ પ્રસિદ્ધ થાય છે.

જગતનું મૂળ તત્ત્વ પરમાત્મા અને તેમની શક્તિ એકબીજાથી જુદાં નથી. પરંતુ પરમાત્માની પ્રકૃતિ અથવા શક્તિરૂપ દેવીના સ્વરૂપમાં નિષ્ઠાવાળા સાધકો માટે આ પુરાણગ્રંથમાં 'આદ્યશક્તિ'ના નામ અને રૂપમાં પરબ્રહ્મ પરમાત્માનું જ વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. દેવી-લક્ષ્મીને આ ગ્રંથના વાચન-મનનથી પરમાત્માની એ શક્તિના સ્વરૂપને બોધ સુલભ બનશે.

સને ૧૯૭૪થી છાપવાના કાગળો, પ્રિન્ટિંગ શાહી, હોરાના ભાવો, પૂઠાં, છીટ, ટાઈપો તથા મહેનતાણું વગેરે પ્રતિવર્ષે વધતાં રહ્યાં છે અને કાગળના ભાવ તો બમણા ઉપરાંત વધી ગયા છે. આમ છતાં સંસ્થા તેના મુખ્ય ઉદ્દેશ અનુસાર ધર્મગ્રંથો બને તેટલા સસ્તા મૂલ્યે પ્રસિદ્ધ કરે છે. એ મુજબ આ આવૃત્તિનું મૂલ્ય માત્ર રૂ. ૨૪-૦૦ રાખ્યું છે. અન્યત્ર પ્રકાશિત થતા ગ્રંથોની સાથે સરખામણી કરતાં આ મૂલ્ય ઘણું ઓછું છે, તેની ખાતરી થયા વિના રહેશે નહિ.

આ પછીનાં પૃષ્ઠોમાં સફળતે લિલ્લુ અખંડાનંદજીનું આગલી આવૃત્તિમાં છપાયેલું નિવેદન આવ્યું છે. તેમાં તેમણે આ ગ્રંથની ઉપકારકતા વિષે સવિસ્તર જણાવ્યું છે. તે ઉપરાંત પાન ૧૬ માં ઉપર સંસ્કૃત ટીકાકારનો ઉપોદ્ધાત દ્વંકાવીને સારરૂપે આપેલો છે. પુસ્તક વાંચવાનું શરૂ કરવા અગાઉ તે વાંચી જવા માટે વાચકખંધુઓનું ધ્યાન દોરવામાં આવે છે.

આવા દળદાર ગ્રંથો છાપવાનું અત્યારના સંજોગોમાં મુશ્કેલ હોવા છતાં જિજ્ઞાસુઓની માગણી લક્ષમાં લઈને આ ગ્રંથ પ્રસિદ્ધ કરવાનું સંસ્થાએ સાહસ કર્યું છે. આશા છે કે દેવીલક્ષ્મી અને શક્તિના ઉપાસકો અગાઉની જેમ આનો આદર કરશે.

વલ્લભવિદ્યાનગર
તા. ૨૫-૫-'૭૬

‘સસ્તું’ સાહિત્ય મુદ્રણાલય ટ્રસ્ટના ટ્રસ્ટીઓ વતી
(મુખ્ય) એચ. એમ. પટેલ

नमस्ते नमस्ते नमस्ते भवानि

त्वमर्कस्त्वमग्निस्त्वमिदुस्त्वमापस्त्वमाकाशभूवायवस्त्वं चिदात्मा ।

त्वदन्यो न कश्चित्प्रकाशोऽस्ति सर्वं सदानंदसंवित्स्वरूपं तवेदम् ॥

હે દેવિ ! સૂર્ય, અગ્નિ ચંદ્ર, જળ, આકાશ, પૃથ્વી, વાયુ અને ચિદાત્મારૂપે પણ તમે જ છો. આપની સત્તાસ્ફૂર્તિ વિના કોઈ પણ પદાર્થ કે પ્રકાશ અસ્તિત્વમાં જ આવી શકે તેમ નથી. આથી આ સમગ્ર વિશ્વમાં જે કંઈ પણ પ્રાણી-પદાર્થ, વસ્તુ-સ્થિતિ કે પદ-પદાર્થ ઇત્યાદિ છે, તે આપનું જ સદાનંદ સંવિત્ સ્વરૂપ છે.

गुरुत्वं शिवस्त्वं च शक्तिस्त्वमेव त्वमेवासि माता पितासि त्वमेव ।

त्वमेवासि विद्या त्वमेवासि बुद्धिर्गतिर्मे मतिर्देवि सर्वं त्वमेव ॥

હે દેવિ ! મારાં ગુરુ, મારું કલ્યાણ અને મારી શક્તિ પણ તમે જ છો. મારાં માતા અને પિતા પણ તમે જ છો. મારી વિદ્યા, બુદ્ધિ, ગતિ અને મતિ પણ તમે જ છો. એટલું જ નહિ, પણ હે ભવાનિ ! મારું સર્વસ્વ પણ તમે જ છો.

श्रुतीनामगम्यं सुवेदागमार्चमहिम्नो न जानाति पारं तवेदम् ।

स्तुतिं कर्तुमिच्छामि ते त्वं भवानि क्षમस्वेदमંવ પ્રમુગ્ધઃ કિલાહમ્ ॥

હે (વશ્વશ્વરિ ! શ્રુતિઓને પણ તમારો મહિમા અગમ્ય છે અને વેદશાસ્ત્રાદિ પણ તમારા મહિમાનો પાર પામી શકતાં નથી. આપ આવાં અપાર મહિમાવાળાં છો; તોપણ હે ભવાનિ ! હું આપની સ્તુતિ કરવા ઇચ્છું છું, તેને માટે આપ મને ક્ષમા કરજો; કેમ કે હે અનંત ઐશ્વર્યોના ભંડારસ્વરૂપ માત્ર અંબે ! અરે, હું આપનો જરાતરા મહિમા બહુવાધી મુગ્ધ જ બની ગયો છું !

शरण्ये वारण्ये मुकारण्यपूर्णे हिरण्योदराद्यैरगम्येऽतिपुण्ये ।

મત્રારણ્યમીતં ચ માં પાહિ મદ્રે નમસ્તે નમસ્તે નમસ્તે મવાનિ ॥

હે શરણાગતવત્સલ માતેશ્વરિ ! હે પરમપૂજ્ય અને અત્યંત કરુણાપૂર્ણ પરમેશ્વરિ ! હે હિરણ્યગબાદિથી પણ અગમ્ય અને અત્યંત પવિત્ર એવાં કલ્યાણિ ! હે ભવાનિ ! આ સંસારરૂપી અરણ્યથી બચીત થયેલો હું આપને શરણે છું, સુજ દીન-હીનનું આપ રક્ષણ કરો; આપને અનેકાનેક નમસ્કાર છે, નમસ્કાર છે, નમસ્કાર છે.

(શ્રીમત્ શંકરાચાર્ય વિરચિત 'ભવાની-મુગ્ધ-સ્તોત્ર'માંથી)

[आगती नृपतिमांशी सारंशये]

અમાર મહાપુરાણોમાં આ ગ્રંથની ગણના કરવી કે વિષ્ણુભાગવતની? એ પ્રશ્ન પર મહાવિદ્વાન સંસ્કૃત ટીકાકાર નીલકંઠે એક વિનાગ્રસીય ઉપોદ્ધાત લખીને તેમાં તેમણે 'ભગવતી ભાગવત'ના પદમાં મત દર્શાવ્યો છે એ ઉપોદ્ધાતનું ગુજરાતી ભાષાંતર આ પછીનાં પૃષ્ઠોમાં આપેલું જણાશે.

વેદ, ઉપનિષદ અને દર્શનાદિ મશાન ગ્રંથોમા ટૂંકમા ગૂઢ સ્વરૂપે સમાવેલો તત્ત્વોપદેશ પુરાણગ્રંથોમા અનેક આખ્યાનો ઈત્યાદિ દ્વારા સરળ અને સુગમ રૂપે પ્રાપ્ત થાય છે, જે લાલ જેવોતેવો નથી આ પૃથ્વી લગાવણિ વર્ષોથી ઉદભવેલી લોવાના પ્રત્યક્ષ પ્રમાણે હવે બુદ્ધિમાન શેષકોને જ્ઞાત થતા આવે છે તે જોતા તેઓ અને માનવજાતિનો અતિપ્રાચીન ઈતિહાસ જાણવાની સ્વાભાવિક રીત જે જિજ્ઞાસા ઊપજે, તેને પૂર્ણ કરવાના સાધનો ભારતવર્ષના વેદો અને પુરાણોમાથી-સ્પષ્ટ તેમ જ અસ્પષ્ટ-જેવા અને જેટલા મળી શકે, તેવા અને તેટલા જગતના કોઈ પણ દેશના સાહિત્યમાથી મળવા અશક્ય છે જગતમા જ્યાં ત્યાં ફાવે કરાતો કિશ્કિન્ધન ધર્મ તો પૃથ્વીને માત્ર થોડા હજાર વર્ષ પહેલે જ રચાયેલી જણાવે છે!

આ પ્રમાણે બગેળા, બૂંગેળા, બૂસ્તર તેમ જ પ્રાણી પદાર્થ વિદ્યાઓના ઉપાસકો અને શોધકો માટે તથા મેક્ષમાર્ગના અનુયાયી જિવાસુ અને ભક્તજનો માટે પુરાણ એ એક ઉપકારક સાધન હોવા ઉપરાંત, જગતના અનિષ્ઠ પાપોમાં નિષ્ક્રિયબુદ્ધિ તથા પ્રામદ્ય બુદ્ધિપૂર્વક નિરત થઈ રહ્યા 'વિપથી' વર્ગ માટે પણ તેની ઉપકારકતા અછી નથી. દેહ માણસને અને તે આ બધું છોડી જવાનું જ હોવાથી, પરલોકનું તેમ જ પુનર્જન્મનું જીવન અધિકારિક ઉન્નત અને સુખી નીવડે, તેને ખાતર વર્તમાન જીવનને બંને તેજનું વધાર ધાર્મિક અને નીતિમય બનાવવાના અને નિઃકામ નહિ તો સક્રમણાવે પણ પરહિતાર્થે યોતાના તન મન-પ્રાણનો, દાન-સેવાદિ પ્રકારે બંને તેજો સંતુષ્ઠોગ કરી લેવાનો અવરકારક સુમેધ પુરાણમાં અનેક સ્થળે અપાયેલો જણાયે. ભગવતીભાગવત તો સીવર્ગ માટે બોધપ્રદ થઈ પડે એવા સતી-સાધ્વીઓના અનેક આખ્યાનોની પણ વિશેષતા ધરાવે છે.

આઝીમા રહ્યો હવે અતીતયુક્ત જીવન ગણનાર પામર વર્ગ મોક્ષ વોપડેલી કંઠી દવાની પેઠે તેમને પણ ગમી જાય એવી ધોડીક વાતો ગૂંથી લઈને તેમને પણ પુરાણુઓ તરફ આકર્ષવા કે જેથી એવા પ્રકારની વાતોમા તથા બીજી વાતોમા મોટા પ્રમાણુમા રહ્યા હિતાવહ ઉપદેશો પણ તેમની જાણમા આવતા ચાલે અને તેમના કદયમા ઇનરેસ્ટ ચાલે એવા ઉદ્દેશથી હો કે ગમે તે કારણથી હો, પરંતુ એ પામર વર્ગને પણ ગમી જાય એવી અર્થાત્ સંજ્ઞ

[illegible][illegible]

સર્વગ્રેષ્ઠ મૂળસ્વરૂપ કે જે અન્ય દેવોનું અને પ્રાણીમાત્રનું એક જન્મિત મૂળસ્વરૂપ છે, તેને પણ પ્રાપ્ત થાય એમાં અલગ નથી 'આદ્યમાને હાથી દેખ જઇતો મવાણા હે' એટલે કે એક દૃષ્ટતમા જણાવ્યા પ્રમાણે પૂંછડુ, પાંડુ, સૂક, ઈન્દ્રિય નર્વ અવસ્થા એક જ હાથીના હોવા છતાં વસુના અભાવે જેના હાથમાં જે મેઈ અગ આપ્યું તે ઉપરથી—મેઈ મેઈ હાથી સામેલા જેવા, તે મેઈ કહે થાભલા જેવા, ઈન્દ્રિય જધો કેટલાક આધનાઓએ મચાવ્યા હશે, અને આખર મેઈના કહેવાથી પોતપોતાના હાથમાં આવેલા અંગોના મૂળ તરફ પ્રત્યેક આધના આગળ વધ્યો, ત્યારે જ છેવટે તે બધા આધનાઓ હાથીની વિશાળ પીઠ પર ભેગા થઈ ગયા હતા હવે પરમાત્મત્વની મહત્તા તે અનેકનેક અગ અને આકાર—પ્રકારવાળી હોવાથી મનુષ્યહત્યમાં તે સર્વથી તે એકાએક દમવી જ મુશ્કેલ છે અને તેથી મેઈ મેઈથીથી મહત્તા સમજાય તેને અનુવંરતા નામ રૂપ દ્વારા જનમુક દેવ તરીકે તેને જે મેઈ સર્વગ્રેષ્ઠ માનીને ઉપાસે, તે પણ જો ખા આગળ ઉપાસક હોય, અને સર્વભાવથી તથા એકનિશ્ચયી સતત વળગ્યો રહે, તે તેને પણ ઉપર જણાવ્યું તેમ તે સર્વાધિકાર પરમાત્મદેવનો વાતાવરણ અવશ્ય પ્રાપ્ત થાય અને પોતાના અગાઉના મનની ખંચિતલુ પર હશે એમાં પણ આશ્ચર્ય નથી

આ ગ્રંથમાં 'ભગવતી'ની જ મહત્તા અને ઉપાસનાનું પ્રાધાન્ય જણાશે. બીજા શબ્દોમાં શ્લોકો તે વિશ્વની ઉત્પત્તિ, પોષક અને મારક મહાન સત્તાઓના અધિકારસ્વરૂપ પરમાત્માને જ 'ભગવતી', 'આદ્યશક્તિ' અથવા 'માહાશય'નું નામ તથા રૂપ આપીને આમાં વર્ણવેલા જણાશે. જ્યાં પ્રત્યેક પ્રભુનું અનુષ્ઠાન વાસ્તવ્ય, સર્વ વ્યાપકતા, સર્વશક્તિશક્તિ અને અન્ય મહત્તા સમગ્ર ચક્રાર ભત્કદય તેને 'પિતા' કરતાં 'માતા'ની ઉપમા આપે તે તે પણ ઉચિત જ છે, એવું જ નહિ પવિત્ર અને ઉન્નત માનવો માટે તે તે વધારે અનુકૂળ, પ્રેરક અને રતપ્રદ પણ નીવડે છે. બગાડમાં લીન પચીસ વર્ષ પાંચ થઈ ગયેલા મહાત્મા શ્રીરામકૃષ્ણ પામલસ દેવ તથા ભક્તચણ કેશવચંદ્ર તેને જેવા વિશુદ્ધિના મગાપુષ્પો તે પ્રભુને મટે 'માછ' શબ્દથી વ્યવહાર કરવામાં ગદ્ગદકંઠ અને સમાધિચ્છ બની જતા, એ પણ વાચકો જાણતા જ હશે.

દુરુપયો । તે જગતમાંની હરકોઈ વસ્તુ કે સ્થિતિનો થઈ શકે છે, તેમ ધાર્મિકતાનો પણ થઈ શકે છે જગત પાના હરકોઈ મેટા ધર્મ કે અપ્રાપ્યમાં ધાર્મિકતાનો દુરુપયોગ કરનારા એટલે કે ધર્મનો પુષ્કળ બ્યાહાસભર રાખીને તેને બહાને પોતાની અંધમ વિષયેરજાઓ પૂર્ણ કરનારા વામચારી મનુષ્યો પણ નીકળવાના જ પછી મેઈ સ્થળે અને મેઈ નમરે તે થોડા હોય કે બહુ હોય અથવા ગુપ્ત હોય કે પ્રકટ હોય, તે વાત જાણી છે દેવીની ઉપાસનાને બહાને રોકાણમાં અધોગ્ર આહાર—વિહારાદિયે વાતને ભ્રષ્ટાર પણ ધાર્મિકતા અથવા ઉપાસનાનો એક તિરસ્કારપાત્ર દુરુપયો । જો જે ભગતમાના ગાન સપ્રાપ્તોના મેઈ મેઈ આચાર્યો, ઉપદેશકો તેમ જ અનુયાયીઓના એવા દુરાચારની સરકાર—સરકાર ઈન્દ્રિય દ્વારા પ્રતિબંધ થયેલી વાત, તમ જ ખિસ્તીપર્માવગી ધર્મગુણોના અને કુમારિકાઓના મહોના અર્થ પ્રતિબંધમાં આવેલા દુરાચાર અને અન્યાયો તથા ધર્મને નામે લોકો વર્ષ સુધી વાદેલી કૂદ લઘઈઓ અને પ્રિયત્નીઓના પુઠી જાતિ પા તથા મુનઢમોળના કિડુ જાતિ પર ધર્મને નામે થયેલ નિંદા જુદામાં તથા મધાકાપી, એ સર્વ ધાર્મિકતાને જ જાપ-અજાપે મારેલા દુરુપયોગ છે તાત્પર્યે કે, એક વસ્તુનો દુરુપયોગ થઈ ખરાબ ધરિણામ નીપડે, તેથી મેઈ તે વસ્તુ જ અચાગ છે અને તેનો સદુપયોગ જ નિષિદ્ધ છે એમ જતા પણ ઠરું નથી. આમ છતાં દુરાચારી કોઈ તેમ જ માની લે, તે તે જ્યાં જગતમાં પણ નિષિદ્ધ છે એમ જતા પણ ઠરું નથી. આમ પાત્ર, પુત્ર તેનું પોતાનું ગુણ, શરીર કે પ્રાપ્તને પણ જાણી શકાય નહિ, એ કે તે પ્રત્યેકનો દુરુપયોગ થઈ શકે છે

પુરુષોમાં આવતી કેટલીક વસ્તુઓની અને અગોચર વાતો વિષે સંદેહાત સુપ્રતિબંધ વિદ્વાન મતિવાદ નબુભાઈ દ્વિવેદીએ પોતાના 'નિબંધનાર' નામક ગ્રંથમાં જે મનન કરવા જેવા વિવાદ જણાવ્યા છે, તેમાંના કેટલાક આ સ્થળે વાચકોની જાણ માટે ઉદાહરણમાં આવે છે

x

x

x

x

પુરુષોમાં અનેક, દવાલિ, કપના,

અવગાદી વગરના, ધર્મના ક્ષેત્ર વગેરે નાના પ્રકારની વિરલ વિરલ, અદ્ભુત, માનવામાં પણ ન આવે તેવી વસ્તુઓ અને મોટી જોડો પણ વાતો આવે છે—એ મરણે પુણ્યો ખેડ છે, સ્વાર્થી બ્રાહ્મણના રચેલાં છે, ધર્મસ્વરૂપે જેણે હોય જ નહિ ઈન્દ્રિય આપમે જોડીને દીએ, જમ આપમે જે વિરમ મ્હી ગયા, તેણીથી જમુપું સ.જ છે કે, એ પુણ્યો મેઈને જોડીને ખેડે ખેડે સમજાવવા રચા નથી એ જેવા રચાયાં છે, તેવા જ રચવાની આચાર્યના હાની એ આચાર્યનાને અનુભવે, પ્રાણીન ધર્મની વાત ઉચ્છે ન પામતાં જિગ્મ વઈ સમજનારને કાળા નાંડે પણ નમજા, જેવી રચના મ્હણમાં જીવોએ પામ્યાંબુલિની જ સપુત્રિક વગરના કહી છે એમ તે એટલે

સુધી પણ માનીએ છીએ ને સિદ્ધ કરી બતાવીશું, કે પુરાણોમાં જે સ્થૂલ અતિશયોક્તિ અને રૂપક રચ્યા છે, તે જાણી જોઈને જ તેવે રૂપે રચ્યા છે, કે તે તે વાતના અસંભવિતપણા ઉપરથી બુદ્ધિમાન માણસો તેને અક્ષરથ સત્ય ન માનતા તરત તેમનું સ્વસ્થ વિચારવા માટે અને પરમાર્થરૂપ સત્ય સમજી જાય, પણ બધા લોકો આવા બુદ્ધિમાન લોકો નથી ને હોય પણ નહિ તથા મધ્યકાળની અવ્યવસ્થાના સમયમાં તો થોડા જ હશે એટલે કે જેમ એક પાસાથી સસ્કારવાનને માટે પુરાણોની અસંગત બલ્ય કલ્પનાઓમાં પણ સત્ય માર્ગ સૂચવી દીધા છે, તેમ તે જ અસંગતિવાળા રૂપકાદિથી પ્રાકૃત લોકની બુદ્ધિ ને ભક્તિભાવ બતાવી ધર્મભાષ્ય થતા અટકાવવાની સબલ થી ખવા પણ બાધી દીધી છે આ પ્રમાણે જોતા પુરાણ રચનારની સ્વાર્થપરાયણતા કરતા નિસીમ પરમાર્થતા જ રહેલી સમજાય છે, અજ્ઞાનરૂપ સ્વરૂપ દૃષ્ટિ કરતા પરમ જ્ઞાનરૂપ બલ્ય દૃષ્ટિ સ્પષ્ટ થાય છે અને આર્થગુહ્યનું આર્થત્વ પ્રતિપાદિત થાય છે જે એ જ પુરાણો વચ્ચે આવ્યા ન હોત, તો આ જ આપણે ચવન હોત, મુસલમાન હોત, ફિરંગી હોત કે અંગ્રેજ હોત, એમાંનું કાંઈ કંઈ થકાનું નથી—પણ કોઈને કોઈ રીતે આપણે અધમતાને પામ્યા હોત રાંગેજ, ફિરંગી, મુસલમાન કે ચવન એ નામમાં કાંઈ આભરછેટ ભરાઈ ભેઠી નથી, પણ કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે, કે આપણે ગમે તેવી દીનતા તથા હીનતાએ પહોંચ્યા છતાં પણ ધર્મપરાયણતારૂપ શલાનિયમ અને તેના ફળ જે સાચવી રહ્યા છીએ, તે સચવાયા ન હોત જે જે પ્રજા પોતાની પ્રાચીન મહત્તાથી ભાષ્ય થતા તે મહત્તાને વીસરી જઈ પોતાની દીનતા સ્વીકારતી ચાલે છે, તે તે પ્રજા નિરંતર અધીશાનિને પામતી જાય છે, એવું ઇતિહાસમાં અનેક દૃષ્ટાંતોથી સિદ્ધ થાય છે આવી સર્વ અનિષ્ટ પરિણામથી ઉગારનાર પુરાણો છે ભક્તિપ્રધાન વલ્લભધર્મ તે જ આપણો ત્રાતા છે પુરાણમાત્રના પ્રહિંતા વ્યાસ મુનિને નારદે બરુ જ કહ્યું છે કે, તેમણે ભગવદ્ગુણ ગાયા નથી, માટે જ તેમના આત્માને સંતોષ થતો નથી—અર્થાત્ પુરાણપ્રતિપાદિત ધર્મની એવી ગૂઢ મહત્તા છે કે, તે જ ધર્મ જેમ આર્થત્વના ત્રાતા છે, તેમ પરમાત્મા સર્વના બોધક છે અને એ રીતે પરમ મોક્ષરૂપ છે ભક્તિ અને જ્ઞાન ઉભય એક જ છે આ એકતા પુરાણોમાં સ્પષ્ટ સમજાય છે ને તેને જ લીધે પુરાણોની ગૂઢ મહત્તા સિદ્ધ થાય છે પછી સંપ્રદાયને વળગીને કોઈ ભક્તિ-માત્રનું જ જ્ઞાન ઉપર પ્રધાનપણું બતાવે તો ભલે ભક્તિ અને જ્ઞાન જુદા પડી શકતા જ નથી, જ્ઞાન વિના ભક્તિ અધ રહે છે ભક્તિ વિના જ્ઞાન શુષ્ક રહે છે, પાગળુ રહે છે, જે જાણુ તે જ ભજવુ જાણ્યા વિના ભજય નહિ ને ભજ્યા વિના જાણુ કહેવાય નહિ વેદાંતનું જે અપરોક્ષ જ્ઞાન તે જ ભક્તિ છે ભક્તિમાર્ગવાળાની પ્રેમવશાત્ પરાભક્તિ તે જ અપરોક્ષ જ્ઞાન છે જ્ઞાન તે ભક્તિ ને ભક્તિ તે જ જ્ઞાન—એ જ અપરોક્ષ કેવલ શ્રીગીતાજીમાં પણ એ જ કહ્યું છે કે, 'સાધ્ય-જ્ઞાન અને યોગ કર્મ, ભક્તિ ઇત્યાદિને એકરૂપ જાણનાર જ જાણે છે' ગીમદ્ભાગવતમાં પણ કહેવું છે કે 'આત્મારામ મુનિઓ જે કર્મ-ગ્રથિથી મુક્ત છે, તે પણ પરમ પુરુષની કેવળ અર્દનુકી ભક્તિ આદરે છે' આમ ભક્તિજ્ઞાનના એકતાપરાયણ પુરાણો સર્વથા સાર્થક છે, ઉપયોગી છે ને ધર્મવ્રત આચેને સર્વ પ્રકારે પૂજ્ય છે

×

×

×

×

‘પુરાણોની વાર્તાઓ

તો સર્વના જાણવામાં છે પણ તેનું તત્ત્વ શું છે? તેવી નવી જ વાર્તાઓ એકાએક કથાથી આવી પડી? એ પણ સમજવાની આવશ્યકતા છે એમ ન થાય ત્યાં સુધી પુરાણની વાર્તા કા તો કેવળ ગપ જેવી મનાઈ નાસ્તિકતા પ્રસારે કે કા તો જ્ઞાને અક્ષર સાચી મનાઈ અગાધ વલ્લભ-સમુદ્રમાં ભોળા માણસોને ડુબાવે છે જે સમયમાં પુરાણો થવાનો સંભવ આપણે સ્વીકાર્યો છે, તે સમયમાં એ પુરાણ જેવા છે તેવાં જ કોઈ વૃતાંતો થવાની આવશ્યકતા હતી એમ સિદ્ધ કરીને, પુરાણકલ્પના સ્વભાવ કોઈએ સ્વાર્થકે એવી નીચ વૃત્તિ સાધવાનો ચત્ન કર્યો છે એ વાતને આપણે ખાટી છાવી ચૂક્યા છીએ, તેમ પુરાણોની અસંગત જેવી ગણાતી જે વાર્તા છે તે પણ મૂળ સત્યની બોધક છે ને જ્ઞાનમાર્ગ તેમ જ ભક્તિમાર્ગ ઉભયમાં પુરુષને વાળી પરમ મોક્ષે લઈ જનારી છે એમ પણ સમજાવ્યું છે આ ઉભય વાત વક્ષમાં નાખવાથી પુરાણકલ્પનાઓ કયાંથી થઈ? કેમ થઈ? તેનું સ્વસ્થ શું છે? ઇત્યાદિ અનેક વિષયની સ્પષ્ટતા સહજમાં થઈ શકશે પુરાણો છે તેવાં જ પારમાર્થિક સત્યરૂપ નથી, તેમ કેવળ અનત્યરૂપ નથી, એ ઉપા વિરોધી અથનું સહજ સમાધાન બનેલો પુરાણોનો અગાધ સમુદ્ર માપવાનું કામ મારી અ પ મતિથી તો અશક્ય જ લાગે છે, છતાં જે માર્ગે પુરાણોની વાર્તા વિચારવી જોઈએ એવું મને તમજાયું છે, તે મગ મગ સૂચવવાને યોગ્યથી વાત અત્રે વિસ્તાર છું પુરાણનું આવશ્યક અસ્તિત્વ તથા તેમાં તમારેલા અર્થની પારમાર્થિક મહત્તા—એ માર્ગે જવાથી સમજી શકાય છે માર્ગે તે માર્ગનું ચથામતિ દિશાસૂચન કરું છું, ભાકી પુરાણના અગાધ સમુદ્રના ત્રિઅંબુદિને ચથામ અવરોધવાની હક્તિ તો મારામાં નથી

સર્વશ્રેષ્ઠ મૂળસ્વરૂપ કે જે અન્ય દેવોનું અને પ્રાણીમાનુ એક અદ્વૈત મૂળસ્વરૂપ છે, તેને પણ પ્રાપ્ત થાય એમ સમય નથી 'આપજાને હાથી દેખ જયશે મયાયો હ' એટલે કે એક દૃષ્ટાન્તમા જણાવ્યા પ્રમાણે પૂછકુ, પગ, મૂક, ઈત્યાદિ સર્વ જવવેળા એક જ હાથીના હોવા છતાં ચક્ષુના અભાવે જેના હાથમા જે કોઈ અંગ આવ્યું તે ઉપશ્ચી-જોઈ મ્હે હાથી સાહેવા જેવો, તે જોઈ કહે થાભવા જેવો, ઈત્યાદિ જયો કેટલાક આધ્યાત્મીએ મયાયો હતો, અને જાખર કોઈના કહેવાથી પાતપાતાના હાથમા આવેલા અંગના મૂળ તરફ પ્રત્યેક આધેણે આગળ વધ્યો, ત્યારે જ છેવટે તે બધા આધ્યાત્મીએ હાથીની વિશાળ પીઠ પર બેસા થઈ ગયા હતા હવે પરમાત્મદેવની મહત્તા તે અનેતિક અંગ અને આકાર-પ્રગરવાથી હોવાથી મનુષ્યસ્વરૂપમા તે સર્વથે તે એકજાએ દસવી જ મુદ્રે હો અને તેથી કોઈ થોડીધક્કો મહત્તા સમજાય તેને અનુસરતા નામ રૂપ દ્વારા અમુક દેવ તરીકે તેને જે જોઈ સર્વશ્રેષ્ઠ માનીને ઉપાસે, તે પણ જો ખરો આવું ઉપાસક હોય, અને ગર્વભાવથી તથા એકનિષ્ઠાથી સતત વળગ્યો રહે, તે તેને પણ ઉપર જણાવ્યું તેમ તે સર્વાધ્યાત્મ પરમાત્મદેવનો નાસ્તારકાર અવશ્ય પ્રાપ્ત થાય અને પાતાના અગાઉના મતની ખોટતાપુ પર હોને એમા પણ આશ્ચર્ય નથી

આ ગ્રથમા 'ભગવતી'ની જ મહત્તા અને ઉપાસનાનું પ્રાધાન્ય જણાશે બીજા શબ્દોમા કહીએ તો વિશ્વની ઉપાસક, પેાષક અને મંદારક મહાન સત્તાઓના અધિકારસ્વરૂપ પરમાત્માને જ 'ભગવતી', 'આદ્યશક્તિ' અથવા 'મહાશયા'નું નામ તથા રૂપ આપીને આમા વધુતેજ જણાવે. છવે પ્રશ્નનું પ્રશ્નનું અનુપમ વાત્સલ્ય, સર્વ વ્યાપકતા, સર્વશક્તિમત્તા અને અન્ય મહત્તા સમજી શકનાર ભક્તકદેય તેને 'પિતા' કરતા 'માતા'ની ઉપમા આપે તો તે પણ ઉત્તિત જ છે, એવું જ નહિ, પવિત્ર અને ઉત્તત માનવો માટે તો તે વધારે અનુકૂળ, પ્રેરક અને રતપ્રદ પણ નીવડે છે બગાવમા વીગ પચ્ચીસ વર્ષ પર થઈ ગયેલા મહાત્મા શ્રીરામકૃષ્ણ પગમહસ દેવ તથા ભક્તચર કેથવચર સેન જેવા વિયુદ્ધવિત મહાપુરુષો તો પ્રભુને માટે 'માજી' થાઓ વ્યવહાર કરવામા ગદગદકક અને સમાધિસ્થ બની જતા, એ પણ વાવડો જાણતા જ હશે.

દુરુપયો ! તે જગતમાની કોઈ વસ્તુ કે સિદ્ધિનો થઈ શકે છે, તેમ ધાર્મિકતાનો પણ થઈ શકે છે જગત પરના હજારો પ્રેમ પ્રેમ કે સપ્રપ્રમા ધાર્મિકતાનો દુરુપયોગ કરનારા એટલે કે ધર્મનો પુષ્કળ બાહ્યાડબર રાખીને તેને બદલે પાતાની અધમ વિપરેવજાઓ પૂર્ણ કરનારા વામાચારી મનુષ્યો પણ નીકળવાના જ પછી કોઈ સ્થળે અને મેઈ નમરે તે થોડા હોય કે બહુ હોય અથવા ગુમ હોય કે પ્રકટ હોય, તે વાત જુદી છે દેવીની ઉપાસનાને બદલે કેશકોમા અશોભ આપ-વિભાસિદ્ધિને નાવડો જાણનાર પણ ધાર્મિકતા અથવા ઉપાસનાનો એક તિરસ્કારપાત્ર દુરુપયોગ જ છે ભારતમાના અન્ય સપ્રપ્રમા મેઈ મેઈ આચારો, ઉપદેશો તેમ જ અનુચારીઓના એવા દુષ્કારોની સરકાર-ભાર ઈત્યાદિ દ્વારા પ્રમિદ થયેલી વાતો, તેમ જ ખ્રિસ્તીધર્માવતી ધર્મગુઓના અને મુસલિમોના મહોના જાડ પ્રસિદ્ધિમા આવેલા દુષ્કાર અને અત્યાચાર તથા ધર્મને નામે સેકેરે વર્ષ સુધી ચાલેલી દૂર લાઈઓ અને ખ્રિસ્તીઓના મુદ્દી જાનિ પા તથા મુનવત્તાઓના હિંદુ જાતિ પર ધર્મને નામે થયેલ નિદા જુલમો તથા મપાકાપો, એ સર્વ ધાર્મિકતાનો જ અલે-અખે મરોતે દુરુપયોગ છે તાત્પર્ય કે, એક વસ્તુનો દુરુપયોગ થઈ ખરાબ પરિણામ નીપડે, તેથી મેઈ તે વસ્તુ જ અશોભ છે અને તેનો સદુપયોગ પણ નિષિદ્ધ છે એમ જરા પણ દરું નથી આમ છતાં દુષ્કારોથી મેઈ તેમ જ મહાની લે, તો તે આખા જગતમા પણ તે માટ સંમર્મ રાખવા યોગ્ય એકે પ્રાણી-ચર્ય, ખું તેનું ચેતાનું ગુણ, થી કે પ્રાપ્તને પણ જાણી શકાયે નહિ, કેમ કે તે પ્રત્યેકનો દુરુપયોગ થઈ શકે છે પુરાણમાં આવતી કેવીક વેદમંથરેલી અને અશોભ વાતો વિરે સદ્ગત સુપ્રસિદ્ધ વિદ્વાન મહિલાન નમુબાઈ દ્વિત્રીએ પોતાના 'ત્રિહાનના' નામક ગ્રથમાં જે ચતન કરવા જેવા વિચાર જણાવ્યા છે, તેમાના કેટલાક આ સ્થળે વાચકની આજ માટે ઉનારવામાં આવે છે

× × × × 'પુરણમા અનેક, દેવાદિ, કૃપના, અવતારી વ્યવસ્થા, ધર્મના ફીટા વગેરે નાના પ્રમરની વિરુદ્ધ વિરુદ્ધ, અદ્ભુત, માનવામા પણ ન આવે તેવી વેદમંથરેલી અને ક્યાં ક્યાં અશોભ પણ વાતો આવે છે-ને કારણે પુરણો ભોગ છે, સ્વાધી બ્રાહ્મણના રહેવા છે, ધર્મસ્વરૂપ એવું હોય જ નહિ ઈત્યાદિ અપરિ મોડીને છીએ, પણ અપરિ જે વિવેક કરી ગયા, તેવાથી જાણવું સારું છે કે, એ પુણ્યો મેઈએ જાણી જોઈને પેટુ સમજાવવા સ્થાં નથી, એ જેવા રવામાં છે, તેવા જ રવાની આવાજમાં હી. એ આવાજમાને અનુસરી, પ્રાચીન ધર્મથી વાત ઉઠેલ ન થાયતાં નિગ વડે સમજનારને કાળા-નતે પણ સમજાય, જેવી રતના કરવામાં જીવિનોએ પતમાર્થગુદિયો જ સંકુચિત જાગ્યા કરી છે અને તે એટલે

સુધી પણ માનીએ છીએ ને સિદ્ધ કરી બતાવીશુ, કે પુરાણોમા જે સ્થૂલ અતિશયોક્તિ અને રૂપક રચ્યા છે, તે જાણી જોઈને જ તેવે રૂપે રચ્યા છે, કે તે તે વાતના અસંભવિતપણા ઉપરથી બુદ્ધિમાન માણસો તેને અક્ષરથ સત્ય ન માનતા તરત તેમનું રહસ્ય વિચારવા માટે અને પરમાર્થરૂપ સત્ય સમજી જાય, પણ બધા લોકો આવા બુદ્ધિમાન હોતા નથી ને હોય પણ નહિ તથા મધ્યકાળની અવ્યવસ્થાના સમયમા તો યોગ્ય જ હશે એટલે કે જેમ એક પાસાથી સસ્કારવાનને માટે પુરાણોની અસંગત ભવ્ય કલ્પનાઓમા પણ સત્ય માર્ગ સૂચવી દીધા છે, તેમ તે જ અસંગતિવાળા રૂપકાદિથી પ્રાકૃત લોકની બુદ્ધિ ને ભક્તિભાવ બતાવી ધર્મગ્રણ થતા અટકાવવાની સબલ શુ ખલા પણ બાધી દીધી છે આ પ્રમાણે જોતા પુરાણ રચનારની સ્વાર્થપરાયણતા કરતા નિસીમ પરમાર્થતા જ રહેલી સમજાય છે, અજ્ઞાનરૂપ સ્વરૂપ દૃષ્ટિ કરતા પરમ જ્ઞાનરૂપ ભવ્ય દૃષ્ટિ સ્પષ્ટ થાય છે અને આર્થગુહ્યનું આર્થવ પ્રતિપાદિત થાય છે જે એ જ પુરાણો વચમા આવ્યા ન હોત, તો આ જ આપણે યવન હોત, મુસલમાન હોત, કિરગી હોત કે અગ્રેજ હોત, એમાનું કાઈ કહી શકાતું નથી—પણ કોઈ ને કોઈ રીતે આપણે અધમતાને પામ્યા હોત. અગ્રેજ, કિરગી, મુસલમાન કે યવન એ નામમા કાઈ આભડછેટ ભરાઈ બેઠી નથી, પણ કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે, કે આપણે ગમે તેવી દીનતા તથા હીનતાએ પહોંચ્યા છતા પણ ધર્મપરાયણતારૂપ મહાનિયમ અને તેના ફળ જે સાચવી રહ્યા છીએ, તે સચવાયા ન હોત જે જે પ્રજા પોતાની પ્રાચીન મહત્તાથી બ્રજ થતા તે મહત્તાને વીસરી જઈ પોતાની દીનતા સ્વીકારતી ચાલે છે, તે તે પ્રજા નિરતર અધોગતિને પામતી જાય છે, એવું ઈતિહાસમાં અનેક દૃષ્ટાંતોથી સિદ્ધ થાય છે આવા સર્વ અનિષ્ટ પરિણામથી ઉગારનાર પુરાણો છે ભક્તિપ્રધાન વરોચરૂપ ધર્મ તે જ આપણે ત્રાતા છે પુરાણમાત્રના પ્રણેતા વ્યાસ મુનિને નારદે ખરુ જ કહ્યું છે કે, તેમણે ભગવદ્ગુણ ગાયા નથી, માટે જ તેમના આત્માને સતોષ થતો નથી—અર્થાત્ પુરાણપ્રતિપાદિત ધર્મની એવી ગૂઢ મહત્તા છે કે, તે જ ધર્મ જેમ આર્થવનો ત્રાતા છે, તેમ પરમાત્મા સર્વતા બોધક છે અને એ રીતે પરમ મોક્ષરૂપ છે ભક્તિ અને જ્ઞાન ઉભય એક જ છે આ એકતા પુરાણોમા સ્પષ્ટ સમજાય છે ને તેને જ લીધે પુરાણોની ગૂઢ મહત્તા સિદ્ધ થાય છે પછી સાપ્રદાયને વળગીને કોઈ ભક્તિ-માત્રનું જ જ્ઞાન ઉપર પ્રધાનપણું બતાવે તો ભલે, ભક્તિ અને જ્ઞાન જુદા પડી શકતા જ નથી, જ્ઞાન વિના ભક્તિ અધ રહે છે ભક્તિ વિના જ્ઞાન શુષ્ક રહે છે, પાગળ રહે છે, જે જાણુ તો જ ભજુ જાણુ વિના ભજુ નહિ ને ભજ્યા વિના જાણુ મ્હેંવાય નહિ વેદાંતનું જે અપરોક્ષ જ્ઞાન તે જ ભક્તિ છે ભક્તિમાર્ગવાળાની પ્રેમલક્ષણ પરાભક્તિ તે જ અપરોક્ષ જ્ઞાન છે જ્ઞાન તે ભક્તિ ને ભક્તિ તે જ જ્ઞાન—એ જ અપરાલ કેવ ય. ક્રીડીતાંજમા પણ એ જ કહ્યું છે કે, ‘સાખ્ય—જ્ઞાન અને યોગ કર્મ, ભક્તિ ઈત્યાદિને એકરૂપ જાણનાર જ જાણે છે’ ગૌમદ્ભાગવતમા પણ કહેલું છે કે ‘આત્મારામ મુનિઓ જે કર્મ—ગૃહિથી મુક્ત છે, તે પણ પરમ પુરુષની કેવળ અલૅનુક્રી ભક્તિ આદરે છે’ આમ ભક્તિજ્ઞાનના એકતાપરાયણ પુરાણો નર્વધા સાર્થક છે, ઉપયોગી છે ને ધર્મપ્રત આયોજિ સર્વ પ્રકારે પૂજ્ય છે

x

x

x

x

‘પુરાણોની વાર્તાઓ

તો સર્વના જાણવામા છે પણ તેનું તત્ત્વ શું છે? તેવી નવી જ વાર્તાઓ એકાએક કથાથી આવી પરી? એ પણ સમજવાની આવશ્યકતા છે એમ ન થાય ત્યા સુધી પુરાણની વાર્તા કા તો કેવળ ગપ જેવી મનાઈ નાસ્તિકતા પ્રસારાવે કે કા તો અક્ષરે અક્ષર સાચી મનાઈ અગાધ વહેમ—સમુદ્રમા ભોળા માણસોને ડુબાવ છે જે સમયમા પુરાણો થવાનો સભવ આપણે સ્વીકાર્યો છે, તે સમયમા એ પુરાણ જેવા છે તેમાં જ કોઈ વૃતાંતો થવાની આવશ્યકતા હતી એમ સિદ્ધ કરીને, પુરાણકલ્પના રચવામાં કોઈએ સ્વાર્થ કે એવી નીચ વૃત્તિ સાધવાનો વત્ન કર્યો છે એ વાતને આપણે ખોટી ઠરાવી ચૂક્યા છીએ, તેમ પુરાણોની અસંગત જેવી ગણતી જે વાર્તા છે તે પણ મૂળ સત્યની બોધક છે ને જ્ઞાનમાર્ગ તેમ જ ભક્તિમાર્ગ ઉભયમા પુરુષને વાળી પરમ મોક્ષે લઈ જનારી છે એમ પણ સમજાવ્યું છે આ ઉભય વાત લક્ષમા રાખવાથી પુરાણકલ્પનાઓ કથાથી થઈ? કેમ થઈ? તેનું રહસ્ય શું છે? ઈત્યાદિ અનેક વિષયની અગત્યતા સહજમા થઈ શકશે. પુરાણો છે તેવા જ પારમાર્થિક સત્યરૂપ નથી, તેમ કેવળ અગત્યરૂપ નથી, એ ઉભય વિશેષી અશનું સહજ સમાધાન બનશે. પુરાણોને અગાધ સમુદ્ર ગાપવાનું કામ ચારી અંદપ મતિથી તો અશક્ય જ વાળે છે, છતા જે માગે પુરાણોની વાર્તા વિચારવી જોઈએ એવું મને સમજાયું છે, તે માગે માત્ર સૂચવવાને થોડીખૂણી વાત અને વિસ્તાર હું પુરાણનું આવશ્યક અસ્તિત્વ તથા તેમના સમયેવા અર્થની પારમાર્થિક મહત્તા—જે માગે જવાથી સમજી શકાય છે માગે તે માગેનું થયામતિ દિશાસૂચન કરુ છું, બાકી પુરાણના અગાધ સમુદ્રના નિરુએનિરુને થયાર્થ અવલોકવાની શક્તિ તો મારામા નથી ’

સુદિ

બધા પુરાણોમાં સુદિ એમ થઈ તેનું તથા સુદિના પ્રવચ અને સર્ગના કાલમાનનું વર્ણન આવે છે તેમાં સામાન્ય વાન એવી જ નવમાં જણાય છે કે, ગાદ્યાયણને સુદિ શ્રવાની ઈચ્છા થઈ અને તે જળમાં થેપ ઉપર સૂતા, તેમની નાભિમાંથી વનુમુખ સ્વપ્નભૂ બ્રહ્મા થયા અને તેમણે સર્ગ વિસ્તાર્યો, એ બ્રહ્માના ચારિત્રિય । તે પ્રવચ અને સ્થિતિ, ને તે બે મળીને બે કાપ— એવા બ્રહ્માના ૩૬૦ દિવન તે એક બ્રાહ્મ વર્ષ ને સો બ્રાહ્મ વર્ષ તે એક મહાવ્ષ ૪૮૫માં પહોંચી મનુના નીલ મન્વન્તર અને પ્રતિમન્વન્તરમાં ૭૧ મહાયુગ તથા પ્રતિમહાયુગમાં ચાર મુખ * આવી વ્યવસ્થા આપણે દેખીએ છીએ તે બહુ જ આશ્ચર્યકારક લાગે છે આ અથવા એવી જ વ્યવસ્થા સ । ધર્મમાં—હિન્દુધર્મા ધર્મમાં તમા છે એટલે કે ના, સ્થિતિ અને પ્રવચ, એ ત્રણ સમજવવાનો સર્વ ધર્મમાં પ્રાપ્ત થયેલો જ છે, ને યથામતિ યથા પ્રત । નરને વ્યવસ્થા એવી છે પુરાણમાં જે જાતી અર્થમાં મિત રચાઈ છે, તે નવીન નથી. પ્રાચીન વેદાંતમયથી જ ગાત્રી આવેલી ભાવનાઓને મનુષ્યોને નાવેલી છે પ્રાકૃત લોકને સ્વર્ગ અને તેવું કરવામાં માત્ર રૂપાતર થઈ સ્થૂળ ભાવ જાતી પડી છે, પણ મનુષ્યો શુદ્ધ ૨ । છેક નિર્મૂળ થઈ પડ્યા નથી વેદાંતધર્મમાં જ આપણે જગતની ઉત્પત્તિ વિશે ધણ ગૂઢ મૂલો જોયા છે નાસદાસ તો સદાલીસદાની વિંવમૂલમ ઈત્યાદિ તથા હિરણ્યગર્ભ સમર્પકોએ । ઈત્યાદિ ધણ નૂતનોમાં સુદિના નિર્વાસને નિદાન કરવા માટે યથિચો મથ્યા છે, ને છેવટ એમ જ વિરમ્યા છે કે સદાસદોષા પુરુષ સદાસદ સદાસદ પુરુષ દવ દવ સર્મ્મ । ઈત્યાદિ એ વેદિક મુરુષ તે જ ઉપનિષદમાં નર એ શબ્દથી તત્ત્વદૃષ્ટિમાં ચાતરવિ રીતે વ્યવસ્થાય છે એ સદ્ દેષકત વહુસ્વા પ્રજાપેય તણે બહુ થાઉં એમ સમજ્યો ને સુદિ નબવવા લાગી જા જ વાતને વિચારી સૂક્ષ્મ રીત વિવેક કી ઈચ્છાઈ વ્યવસ્થા અદ્વૈત ઈનમાં આપણે જોઈ જાણ્યો છીએ, ને ત્યાં ઈ જગદાલિચ્છન પુરુષની ઈચ્છાથી રમન કરવાની લીલાથી નહિ, પણ સ્વન પ્રવૃત્ત, જાતેતન ઉપશામક, નરુમાંથી જ સુદિ બતાવી ચૂક્યા છીએ હવે આ બધા સૂક્ષ્મ તત્ત્વવિચાર ઉપરથી પુરાણભાવનાને ધરાવી લે. * * *

ને ૩ વષ પા અને અમૃત ગ્રથો પા સળ ટીકા લખી ઉત્તમ પ્રતિષ્ઠાને પામેલા સમર્થ પંડિત નીલકંઠ આ ગ્રથને ટી । લખવા માટે પનં ક્યો લખા, ગ્રથોની પનંગી માગજીથી કનારી વેદધર્મસભા લેવી પરોપકારી સંસ્થાએ પાત આ ગ્રથને ઉપયોગી ગણી તેનું ભાષાતર કરાવી પ્રગટ કર્યું હતું અઢાર વર્ષ પછી છપાવેલી તેની પ્રથમનુસ્તિની પ્રાથમેય વધથી મરવી બધ પડી અને તેથી કેવાક પ્રતિષ્ઠિત સંસ્થાને તરુલી ગ્રથની ઉપ ચેગિતાની બસમવપુલ્ક તેને કંઠરી સત્તામાં પડ્યા સૂચના થયા મરવી હતી જા મરુદોને લીધે સંચેગેની અનુ કૃત્યાને આ સંસ્થા દ્વારા તેની બીજી આવૃત્તિ ૨૫ મૂલે પ્રિન્ટ થયેલી છે * * *

જાતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને લય કરનાર મહાન સત્તાઓ, જે મહાશક્તિની સત્તાઓનું પામવાથી જ પ્રવર્તે છે અને એ નર્મ મજાની ખૂંદે, મંજે અને પશ્ચાત્ત પશુ-મન્યાવ્યાસમાં ના મય અવિકૃત રહી જગજીની પેઢે—જે પામ શક્તિ પોતાના મનુષ્યમ નિર્વિલનવેષમાં સંચેદિત એકરન રહેલી છે, જે ચિત્—શક્તિને અથવા તેના અમુક અણોને બિન્ન બિન્ન અધિકારવાળા ઉપાનત, બ્રહ્મા, શિવ, વિષ્ણુ, ભગવતી, સૂર્ય ગણેશ, ખુલ, ગાદ, અર્ધત, બુદ્ધ, ઈત્યાદિ નામેથી ઉપાતે છે, જાની પુરોહ જે શક્તિ સાથ પોતાના સ્વરૂપનિદાન નિત્ય અભે જાણીને જીવનમુકિતના તિષ્ઠમ જાન અનુજવે છે અને ઉપાનિતો લય થવાથી જળમાં તરગ ચાત થાય તથા, જે વિનયજાનન થઈ મહા શક્તિમાં તરુ પડાને પામ છે, મેષ પરાભક્તિના પશિષામે ભક્તજન્યો અને નિષ્પમ આત્મિક કર્યોના વિપામે કર્મણોની જો જે મદ્યક્ષિતના સત્ત્વપરોહ સાધ્યાર કહે છે, વિષ્ણુના સકળ ચેતન અને આનંદ એકત્ર મરવામાં આવે તેપણ જે ભગવતી મદ્યક્ષિતના નિરિશય ચેતન્ય અને અર્ધ ના મરેયા અંશ બરાબર પાત થાય નમ નથી, તે દિવ્ય મદ્યક્ષિતસ્વરૂપ પ મામાં ૧ નવ પામેના અને પ્રાણીચાત્રના કદરમાં પોતાની અનુપમ મરુતાનું દિવ્યતાનુદિવસ અધિભાગિક ભાન મરવો એ ભાવનાપૂર્વક કે નર નર ।

સંવત-૧૯૭૧ જ્યેષ્ઠાષાઘી અને ૧૯૭૧, ચતુષ્વર

—મિશ્ર અખંડાનંદ

* ૩૬૦ દિવસ-૧ વષ (માનુ.) ૧૭,૨૮,૦૦૦ વર્ષ=કૃતયુ । ૧,૨૯૬,૦૦૦=ત્રેતાયુગ ૮,૬૪,૦૦૦-દ્વાપર ૪,૩૨,૦૦૦-મહાયાનુ । ૧ મનુ । ૬,૩૨૦,૦૦૦ એવા ૭૧ મનુ । ૧-૧ મન્વન્તર=૩૦,૭૨૦,૦૦૦ આવા ૧૪ મન્વન્તર ૧૧ ૫૪,૩૨૦,૦૦૦ ૦૦૦ વર્ષ જ્યાં ૨ કાપ=પ્રથમો ૧૬ વર્ષને આવા ૩ ૦ ૧૧=૧ વર્ષ અને ૧૦૦ વર્ષ=મદ્યક ૩૩૧,૦૦૦ ૦૦૦ ૦૦૦ (માનુ.) વર્ષ આ ગણનાથી પુનર્નિષા, મન્વન્તરસંખ્યા તથા કાપસંખ્યા પણ વિસ્તારમાં લઈ સરજીમાં મૂક્યા છે * * *

(નિર્ધારસાગ્ર મંથો)

અનુક્રમણિકા

અધ્યાય	વિષય	પૃષ્ઠ	અધ્યાય	વિષય	પૃષ્ઠ
પ્રકીર્ણ વિષયો					
૧ થી ૪	ક્રીમદ ભગવતી ભાગવત—માહાત્મ્ય	૧	૯	રુદ્રેનુ વૃત્તાત અને પરીક્ષિતનો ગુપ્ત ઘરવાસ	૮૫
૫	ગીટીવીભાગવત—શ્રવણવિધિ	૧૨	૧૦	તક્ષક તથા કશ્યપનો સંવાદ અને પરીક્ષિતનું મરણ	૮૭
સ્કંધ પહેલો			૧૧	જનમેજયનો સર્પયજ્ઞ	૯૦
૧	ઋષિઓનો પુરાણ વિષે પ્રશ્ન	૧૯	૧૨	અસ્તીકની ઉત્પત્તિ ને ક્રીમદ ભાગવતમાહાત્મ્ય	૯૨
૨	ગ્રથસંખ્યા ને વિષયકથન	૨૦	સ્કંધ ત્રીજો		
૩	પુરાણોના નામ, સંખ્યા તથા તે તે યુગના વ્યાસો	૨૨	૧	ભુવનેયારી જોણ ?	૯૫
૪	શુકજન્મપ્રસંગ	૨૪	૨	વિમાનથી બ્રહ્માદિનું જન્મ	૯૭
૫	હયગ્રીવકથા અને મહાદેવીનો મહિમા	૨૬	૩	બ્રહ્માદિને મહાદેવીના દર્શન	૯૯
૬	મધુ-કેટભતી યુદ્ધ માટે તૈયારી	૩૧	૪	વિષ્ણુએ કરેલી દેવીની સ્તુતિ	૧૦૧
૭	મધુ કેટભતા ભયથી બ્રહ્માએ ભગવતીની સ્તુતિ કરી	૩૩	૫	શિવ તથા બ્રહ્માએ કરેલી દેવીની સ્તુતિ	૧૦૪
૮	સર્વોત્કૃષ્ટ આરાધ્યનો નિર્ણય	૩૫	૬	દેવીનો બ્રહ્માને ઉપદેશ	૧૦૭
૯	મધુકેટભ—વધ	૩૭	૭	આપિદેવ સંહિત તત્ત્વોનું સ્વરૂપ	૧૧૦
૧૦	વ્યાસને શિવનું પુત્ર માટે વરદાન	૪૧	૮	ગુણોના સ્વરૂપ	૧૧૩
૧૧	બુધની ઉત્પત્તિ	૪૨	૯	કરી ગુણોની લક્ષણોનું વર્ણન	૧૧૫
૧૨	પુરૂરવાની ઉત્પત્તિ ને ઈલાની મુક્તિ	૪૫	૧૦	વાગ્મીજનો મહાન મહિમા	૧૧૭
૧૩	પુરૂરવા અને ઉર્ગથીનું ચરિત્ર	૪૭	૧૧	વાગ્મીજના ઉચ્ચારણથી સત્વવ્રતને ઘરેલી મિત્રિ	૧૧૯
૧૪	શુકની ઉત્પત્તિ અને ગૃહસ્થધર્મ	૪૯	૧૨	અંભા—નગવિધિ	૧૨૨
૧૫	શુકદેવનો વૈરાગ્ય ને દેવીનો વિષ્ણુને ઉપદેશ	૫૧	૧૩	વિષ્ણુએ કરેલા દેવીનો યજ્ઞ	૧૨૫
૧૬	દેવીનું ભાષણ અને શુકને પુરાણનો ઉપદેશ	૫૩	૧૪	રાજા ધ્રુવસંપિનો ઇતિહાસ	૧૨૭
૧૭	જનકની પરીણા માટે શુકદેવજી મિથિલા ગયા	૫૬	૧૫	યુધામન્યુ તથા વીરસેનનું યુદ્ધ	૧૨૯
૧૮	શુકને જનકનો ઉપદેશ	૫૮	૧૬	ભારદ્વાજના આશ્રમમાં યુધામન્યુ	૧૩૨
૧૯	શુકદેવજીના વિવાહ વગેરે	૬૧	૧૭	સુદર્શનને કામળીજની પ્રાપ્તિ	૧૩૪
૨૦	શુકદેવના ગયા પછી વ્યાસનું કાર્ય	૬૪	૧૮	પુત્રને પરણવાવા કાશીરાજની તૈયારી	૧૩૬
સ્કંધ ત્રીજો			૧૯	સુદર્શન અને બીજા રાજાઓ સ્વર્ગવરમા	૧૩૮
૧	મત્સ્યગંધર્વનો જન્મ	૬૭	૨૦	રાજકન્યાનો દુઃક નિશ્ચય	૧૪૧
૨	વ્યાસનો જન્મ	૬૯	૨૧	રાજાઓના ખાતમજાટ અને યુધામન્યુનો કોપ	૧૪૩
૩	મહાભય, ગંગા તથા વસુઓને શાપ	૭૧	૨૨	શશિન્ધ્રા સાથે સુદર્શનનો વિવાહ	૧૪૫
૪	ચતુર્નોના ગા સાથે વિવાહ તથા વતુઓનો જન્મ	૭૩	૨૩	સુદર્શનના ચતુર્ઓનો દેગીએ નાશ કર્યો	૧૪૮
૫	રાંતનુનો સત્યવતી સાથે વિવાહ	૭૫	૨૪	ગીટીવીનો મહિમા અને કાશીચત્ર	૧૫૦
૬	પાંડવોની ઉત્પત્તિ	૭૮	૨૫	સુદર્શન ચતુર્જિતની ચાત્રાને સંતોષી નગરમાં દેવીની સ્થાપના કરી	૧૫૨
૭	પાંડવોની કથા—દેવીની કૃપાથી મરેલાઓનાં દર્શન	૮૧	૨૬	નવરાત્રિવિધિ	૧૫૪
૮	પરીક્ષિતનું વૃત્તાંત	૮૩	૨૭	નવરાત્ર—માહાત્મ્ય	૧૫૭
			૨૮	નવરાત્રત્રય પ્રસંગે ગીરામાયવત્ત્વા	૧૫૮
			૨૯	સીતાનું લક્ષ્મણ અને રામનો યોગ	૧૬૧
			૩૦	શીરામચંદ્રે નવરાત્રત્રય કર્મ	૧૬૩

અધ્યાય	વિષય	પૃષ્ઠ	અધ્યાય	વિષય	પૃષ્ઠ
સ્કંધ ચોથો			૧૨	તામ્ર દેવનું પાછળ આવવું અને બામકલ્પ તથા દુર્મુખની વિદાય	૨૪૧
૧	શ્રીકૃષ્ણચરિત્ર મહાપદી વાનમેઘવાન પ્રશ્નો	૧૬૭	૧૩	બામકલ્પ અને દુર્મુખનો નાશ	૨૪૪
૨	તર્વનું કલ્પ કર્મ જ છે	૧૬૯	૧૪	મહાસુતા તામ્ર તથા ચિત્ર પદ્મ પદ્મ	૨૪૫
૩	અતિત તથા કલ્પનો શાપ	૧૭૧	૧૫	અતિતોમા વગેરે બધા મરાયા	૨૪૭
૪	આખું વ્રત અધર્મી	૧૭૩	૧૬	મહિષાસુરનો તથા દેવીનો સવાદ	૨૬૦
૫	નાત્યવસ્થા	૧૭૬	૧૭	મહોદરીની કથા	૨૬૨
૬	મહિષાસુરે ઉત્તરી વડે ઝીંઝોને ઉત્પન્ન કરી	૧૭૮	૧૮	મંદોદરીની કથા (ચાતુ) ને મહિષાસુરવધ	૨૬૫
૭	વિષ્ણુ આત્મથી ઘેરાયું છે	૧૮૦	૧૯	દેવોએ કરેલી દેવીની સ્તુતિ	૨૬૭
૮	પ્રત્યક્ષ ને સ્વપ્નનો નવાલ	૧૮૨	૨૦	મહિષાસુરના નાશ પછી જગતમા આનંદ	૨૭૦
૯	પ્રત્યક્ષ ને નાચવડનું પુલ	૧૮૪	૨૧	શુભાસુરકથા-દેવો પાછા સ્થાનભ્રષ્ટ	૨૭૩
૧૦	દેવ-દાનવ પુલ	૧૮૬	૨૨	દેવોએ અતેવા દેવી પ્રકટ થયાં	૨૭૫
૧૧	મંત્રો મેનવવા શુક્રાચાર્યનું વાગ્	૧૮૮	૨૩	મૌલિકીદેવીનું પ્રાશ્ન અને શુભના દુર્નનું આવવું	૨૭૮
૧૨	વિષ્ણુને ભુવનો શાપ અને જાપની શુક્તી સેનામા	૧૯૦	૨૪	દેવી તથા દુર્તનો સવાદ	૨૮૦
૧૩	બુદ્ધપતિને શુકના રૂપે દેવોએ કળા	૧૯૨	૨૫	ધૃત્રકેલવનનો નાશ અને શુભની રાજ સભામા મનસા	૨૮૨
૧૪	દાસેવા દેવોને શુકનો મોહ	૧૯૪	૨૬	ચંડ-મુડનો વધ	૨૮૫
૧૫	દેવ-દાનવ પુલની દેવીએ શાપિ કરી	૧૯૭	૨૭	રમ્યા રક્તનીજ આલો	૨૮૭
૧૬	ભાવનીની દેવોથી વિષ્ણુના અવતારો	૧૯૯	૨૮	રક્તનીજનું દેવી સાથે મધાપુલ	૨૯૦
૧૭	મહિષાસુરના અશ્રમમા આવેલી દેવદાનવોની કથા	૨૦૧	૨૯	રક્તનીજવધ અને શુભની મુલ માટે નૈવાસી	૨૯૨
૧૮	ભાષી ધીરની પુષ્પી બ્રહ્માને શરણે	૨૦૩	૩૦	નિમિષનો નાશ	૨૯૪
૧૯	વિષ્ણુની આત્મથી દેવોએ ભાવનીની સ્તુતિ કરી	૨૦૫	૩૧	શુભવધ	૨૯૬
૨૦	દેવોમાઝમ્મ અને વનુવર્ગ અર્ધની કથા	૨૦૭	૩૨	સુરજ રાજ અને સમાધિ વૈશ્યની કથા	૨૯૯
૨૧	દેવોના ત્રાન પુત્રોને કલ્પે મારી નાખ્યા	૨૧૧	૩૩	ભુવનસું રી માલમ્મ	૩૦૨
૨૨	દેવોના પુત્રો વારે કલ્પ બતાવે	૨૧૩	૩૪	ભાવનીની પુષ્પવિધિ	૩૦૪
૨૩	શ્રીકૃષ્ણનું	૨૧૫	૩૫	સુરજ રાજ અને સમાધિ વૈશ્યને દેવીનું પ્રત્યક્ષ દર્શન	૩૦૭
૨૪	શ્રીકૃષ્ણની ક્રોધીક શુભ કથા ના	૨૧૭			
૨૫	પ્રત્યક્ષ જાત છે	૨૨૦			

સ્કંધ પાંચમો

૧	વિષ્ણુ મના દિવ મોઝ છે	૨૨૫
૨	મહિષાસુરનો ઉપાસ	૨૨૮
૩	મહિષાસુરની મુલ મહે નેવાતો	૨૩૦
૪	દેવદાનવો મંત્ર	૨૩૨
૫	દેવોના સેનાપતિના પાર્શ્વ	૨૩૪
૬	દેવ નમ મહિષાસુરનું ઘાત મુલ	૨૩૬
૭	આખું દેવો નાખ	૨૩૮
૮	જાતના પ્રાનવ	૨૪૦
૯	દેવોને અંધાર વગેરે આપી પૂજા	૨૪૩
૧૦	દેવો તથા દુર્તના તંત્ર	૨૪૬
૧૧	મહિષાસુરની મંત્ર	૨૪૮

સ્કંધ છઠ્ઠો

૧	વિષ્ણુની ઉપ તપશ્ચાર્ય	૩૦૯
૨	વિષ્ણુવધ અને વૃદ્ધાસુરની ઉત્પત્તિ	૩૧૨
૩	વૃદ્ધાસુરથી દેવો પશુઓ અને તપ માટે તેનું વાગ્	૩૧૪
૪	દુર્ગ પશુઓ પામેલા દેવો રીકરને શરણે	૩૧૬
૫	દેવોની સ્તુતિ કરી દેવો વગ્ધન પામ્યા	૩૧૮
૬	વૃદ્ધાસુરવધ	૩૨૧
૭	દુર્ગથી ગુપ્ત પાત અને નૃપનો ઉન્નવર	૩૨૪
૮	નૃપ ઉન્નવરો માટે વગ્ધનો તથા ઉન્નવરોને ઉન્નવર દર્શન	૩૨૬
૯	નૃપ નીચે પડ્યો	૩૨૯

અધ્યાય	વિષય	પૃષ્ઠ
૧૦	ત્રણ પ્રકારનાં સ્વરૂપ ...	૩૩૧
૧૧	યુગધર્મવર્ણન ...	૩૩૩
૧૨	તીર્થયાત્રા પ્રસંગે આરીબક મહાપુરુષ વર્ણન ...	૩૩૫
૧૩	શુનઃશેષની કથા ને આરીબક મુલ ...	૩૩૮
૧૪	વસિષ્ઠમિત્રાવરુના પુત્ર કઈ રીતે ? ...	૩૪૦
૧૫	નિમિરાજનું બીજા દેહમાં જન્મું ગમે ઉદય રાજાઓની કથા ...	૩૪૩
૧૬	ઉદયોએ ભુગવંશી બ્રાહ્મણને લેખથી મારી નાખ્યા ...	૩૪૬
૧૭	ભુગવંશી વંશની સ્થિતિ અને ઉદયોની ઉત્પત્તિ ...	૩૪૮
૧૮	ઉદયની કથા ...	૩૫૦
૧૯	ઉદયની કથા (ચાલુ) ...	૩૫૨
૨૦	વિષ્ણુ તથા લક્ષ્મીથી જન્મેલા પુત્રની કથા ...	૩૫૪
૨૧	ઉદયનો સત્યપ્રભિષેક ...	૩૫૭
૨૨	એકાવલીની કથા ...	૩૫૯
૨૩	કાલકેનુવધ અને ઉદયનો વિવાહ ...	૩૬૧
૨૪	પ્રારબ્ધ ક્રમેના અટલ વેગ ...	૩૬૫
૨૫	વ્યાસનો મોહ ...	૩૬૭
૨૬	નારદનો મોહ ...	૩૬૯
૨૭	નારદનો વિવાહ ...	૩૭૧
૨૮	નારદ સ્ત્રી કેમ થયા હતા ? ...	૩૭૩
૨૯	સીરૂપ નારદ તાલધ્વજ રાજાની ધની તરીકે ! ...	૩૭૫
૩૦	વિષ્ણુએ વર્ણવેલા મહામાયાનો મહિમા ...	૩૭૮
૩૧	માયામાયાનો મહિમા અને તેને દૂર કરવાનો ઉપાય ...	૩૮૦

સ્કંધ સાતમે

૧	સૂર્યવંશી તથા ચંદ્રવંશી રાજાઓની કથાનો પ્રારંભ ...	૩૮૩
૨	સૂર્યવંશ તથા ચંદ્રવંશનો વિસ્તાર : થયાંતિની પુત્રી સુકન્યાની કથા ...	૩૮૫
૩	અંધ અવન મુનિને સુકન્યાનું દાન ...	૩૮૭
૪	પતિસેવા કરતી સુકન્યાની પરીભા ...	૩૮૯
૫	અવન મુનિને ફરી યુવાવસ્થા તથા નેત્રોની પ્રાપ્તિ ...	૩૯૨
૬	થયાંતિનો યજ્ઞ ...	૩૯૪
૭	અધિનીકુમારો સોમપાનથી સંનુષ્ટ ...	૩૯૬
૮	રેવત રાજાની કથા ...	૩૯૮
૯	કકુત્સ્થ અને માંધાતાની ઉત્પત્તિ ...	૪૦૦

અધ્યાય	વિષય	પૃષ્ઠ
૧૦	માંધાતા ને સત્યવ્રતની કથા ...	૪૦૨
૧૧	ત્રિશંકુની કથા ...	૪૦૫
૧૨	ત્રિશંકુની કથા (ચાલુ) ...	૪૦૭
૧૩	ત્રિશંકુને વિશ્વામિત્રનો સમાગમ ...	૪૦૯
૧૪	વિશ્વામિત્રના તપોભગથી ત્રિશંકુ સ્વર્ગમાં ! ...	૪૧૧
૧૫	હરિશ્ચંદ્રને વરણનો શાપ ...	૪૧૩
૧૬	હરિશ્ચંદ્રે નરમેધયજ્ઞ આરંભ્યો ...	૪૧૬
૧૭	વિશ્વામિત્રે શુનઃશેષને છેડાવ્યો અને હરિશ્ચંદ્ર રોગથી રહિત થયો ...	૪૧૮
૧૮	વિશ્વામિત્રનો હરિશ્ચંદ્ર ઉપર કોપ ...	૪૨૦
૧૯	વિશ્વામિત્રે હરિશ્ચંદ્રનું રાજ્ય લઈ લીધું ...	૪૨૨
૨૦	દક્ષિણ આપવા હરિશ્ચંદ્રનો પ્રયત્ન ...	૪૨૪
૨૧	હરિશ્ચંદ્રનો મહાન શોક ...	૪૨૬
૨૨	હરિશ્ચંદ્રે સ્ત્રી-પુત્ર વેચ્યાં ! ...	૪૨૮
૨૩	હરિશ્ચંદ્રે ચાંડાલને ત્યાં વેચાશે ! ...	૪૩૦
૨૪	ચાંડાલને ઘેર હરિશ્ચંદ્રનું દાસપણું ...	૪૩૧
૨૫	રોહિતનું મૃત્યુ ને રાણીનો વિલાપ ...	૪૩૩
૨૬	હરિશ્ચંદ્ર અને તેની રાણીનો સ્મશાનમાં ભેટો ...	૪૩૬
૨૭	હરિશ્ચંદ્રનો સ્વર્ગવાસ ...	૪૩૯
૨૮	શત્રુશીદેવી ને દુર્ગમ દેવ ...	૪૪૧
૨૯	લક્ષ્મી તથા ગૌરીની કથા ...	૪૪૪
૩૦	ગૌરીજન્મ તથા દેવીનાં પીઠાદિ ...	૪૪૬
૩૧	દિમાલવને ત્યાં પાર્વતીનું પ્રકટ થવું ...	૪૪૯
૩૨	આત્મતત્ત્વનિરૂપણ ...	૪૫૨
૩૩	દેવીનું મહાશ્વેર વિશ્વરૂપદર્શન ...	૪૫૫
૩૪	ગોમા માટે જ્ઞાન જ મુખ્ય છે ...	૪૫૭
૩૫	યોગ અને મંત્રસિદ્ધિનું સાધન ...	૪૬૦
૩૬	બ્રહ્મરૂપ મુખ્ય તત્ત્વનું વર્ણન અને બ્રહ્મવિદ્યાની દૃઢભિતા ...	૪૬૩
૩૭	ભકિતનું સ્વરૂપ તથા મહિમા ...	૪૬૫
૩૮	દેવીનાં સ્થાનો, વ્રતો ને મહોત્સવો ...	૪૬૭
૩૯	દેવીપૂજનવિધિ ...	૪૬૯
૪૦	બ્રહ્મ પૂજાવિધિ ...	૪૭૧

સ્કંધ આઠમે

૧	મનુને દેવીનું વરદાન ...	૪૭૫
૨	વરાટે પૃથ્વીને જળમાંથી બહાર કાઢી ...	૪૭૭
૩	સ્વાયંભુવ મનુના વંશનું વર્ણન ...	૪૭૯
૪	પ્રિયવ્રતની કથા ...	૪૮૦
૫	ભૂમંડળના વિસ્તારનું વર્ણન ...	૪૮૧
૬	બીજાં વૃક્ષો તથા દેવીઓનું વર્ણન ...	૪૮૨

અધ્યાય	વિષય	પૃષ્ઠ	અધ્યાય	વિષય	પૃષ્ઠ
૭ મહામેરુનું વર્ણન		૪૮૩	૧૮ શમ્ભુક માથે તુલસીનો સમાધાન અને સવાલ		૫૬૨
૮ ઇલાનુત ખડનો આચાર		૪૮૬	૧૯ તુલસીનો વિવાહ વગેરે		૫૬૬
૯ ખડનો ઉપાખ્ય દેવો		૪૮૯	૨૦ શમ્ભુક તથા દેવોના પુલ્કની નેચારી		૫૬૯
૧૦ ખડનો ઉપાખ્ય દેવો (ચાલુ)		૪૮૮	૨૧ ચન્દ્ર તથા શમ્ભુકનો સવાલ		૫૭૨
૧૧ ભરતખડના ઉપાખ્ય દેવ		૪૯૦	૨૨ દેવ-દાનવ સંગ્રામ		૫૭૫
૧૨ ખલ, શા મરી તથા કુશદ્વીપનું વર્ણન		૪૯૨	૨૩ શમ્ભુક-વધ		૫૭૮
૧૩ ભાડીના દુષ્ટોનું વર્ણન		૪૯૩	૨૪ તુલસીનું માધાન્ય		૫૭૯
૧૪ લોકલોક પર્વતનું વર્ણન		૪૯૫	૨૫ તુલસીપૂજન વગેરે		૫૮૩
૧૫ સૂર્યની ગતિનું વર્ણન		૪૯૬	૨૬ માવિત્રી આખ્યાન		૫૮૪
૧૬ ચન્દ્ર વગેરના સ્થાને અને ગતિના દર્શન		૪૯૮	૨૭ નિશ્ચયપતિને ત્યાં અશયો માવિત્રીનો		
૧૭ મુલમહાનું વર્ણન		૫૦૦	જન્મ વગેરે		૫૮૮
૧૮ ચાલુમહાનું તથા પાતાચોનું વર્ણન		૫૦૧	૨૮ યમ તથા સાવિત્રીનો મવાદ		૫૮૯
૧૯ અતલ, વિતલ તથા સુતલનું વર્ણન		૫૦૨	૨૯ કર્મના ફળનું વર્ણન		૫૯૦
૨૦ તલતલ વગેરે ચાલુ પાતાચોનું વર્ણન		૫૦૪	૩૦ જાલ જુલ દાનના દર્શન		૫૯૩
૨૧ ચેતનાની સ્તુતિ અને નરનું વર્ણન		૫૦૫	૩૧ માવિત્રીકૃત ચમત્કાર		૫૯૮
૨૨ નરકની પ્રાપ્તિ કરાવના પાપો		૫૦૬	૩૨ અમુલ કર્મોના ફળનું વર્ણન		૫૯૯
૨૩ અલ્પિય વગેરે નરને		૫૦૮	૩૩ નરકકુડના અધિકારી પાપીઓનું વર્ણન		૬૦૦
૨૪ અનેક ઉપચારોથી દેવીના આરાધનનો પ્રકાર		૫૧૦	૩૪ નરકકુડના અધિકારી પાપીઓ (ચાલુ)		૬૦૪
			૩૫ બીજા નરકકુડના અધિકારીઓ		૬૦૭
			૩૬ દેવની ભકિતથી ચમત્કારોના લાભ નથી		૬૧૦
			૩૭ નરકકુડના લક્ષણો વગેરે		૬૧૧
			૩૮ દેવીની મેષ્ટતા અને ભકિતનું સ્વરૂપ		૬૧૬
			૩૯ મહાવરુની આખ્યાન		૬૧૯
			૪૦ ગૌરવશીના જન્મનું કારણ		૬૨૧
			૪૧ મહાવરુની પ્રાપ્તિ		૬૨૪
			૪૨ મહાવરુની પુનર્લક્ષ્મ તથા મત્ર સ્તોત્ર વગેરે		૬૨૬
			૪૩ સ્વાહનું આખ્યાન		૬૨૯
			૪૪ સ્વાહનું આખ્યાન		૬૩૧
			૪૫ દિગ્માનું આખ્યાન		૬૩૩
			૪૬ પરીવર્તનું આખ્યાન		૬૩૬
			૪૭ મંગલચરિત્રનું આખ્યાન		૬૩૯
			૪૮ ચન-પદ્મીનું આખ્યાન		૬૪૧
			૪૯ ચુરિખનું આખ્યાન		૬૪૬
			૫૦ તથા તથા દુર્ગાનું વિધાન		૬૪૮

સ્કંધ દશમો

૧ પાવ પ્રકૃતિઓ અને શક્તિઓનું વર્ણન	૫૧૩	૧ સ્વાપ્નુવ મનુનું આખ્યાન	૬૫૩
૨ પાવ પ્રકૃતિઓની ઉત્પત્તિ	૫૧૯	૨ વિધાવનું વૃત્તાત	૬૫૪
૩ મહાવરુની ઉત્પત્તિ અને જન્મનું વર્ણન	૫૨૩	૩ વિધાવને સૂર્યના માં રોષો	૬૫૫
૪ નરકની પ્રાપ્તિ-પૂર્ણ-કર્ણ વગેરે	૫૨૭	૪ વિધાવનથી ત્રાસેલા દેવો શંકરને ઘરમે	૬૫૬
૫ સ્વ-વનીનું મહાવરુ	૫૨૯		
૬ શાપને લીધે ભગી, નામ તથા નરકની પુત્રી પા જન્મ	૫૩૧		
૭ નામ, સ્વ-વરી તથા ભગીના શાપનો ઉલ્લાસ	૫૩૬		
૮ નામ વાની ભરતખ માં ઉત્પત્તિ અને મરિનું નામ લેવાનું વર્ણન	૫૩૯		
૯ ભૂધિશક્તિની ઉત્પત્તિ	૫૪૦		
૧૦ પુત્રીદેવીના અપવર્ણનું દર્શન	૫૪૩		
૧૧ નગાનું આખ્યાન	૫૪૪		
૧૨ નગાનું પાન-સ્તોત્ર વગેરે	૫૪૭		
૧૩ નગાનું વૃત્તન (ચાલુ)	૫૫૦		
૧૪ નામ તથા વિધાનો લક્ષ્ય	૫૫૫		
૧૫ સાવરુની કથા	૫૫૬		
૧૬ ચાલુને ઘેર મહાવરુની જન્મ	૫૫૮		
૧૭ તુલસી-આખ્યાન	૫૬૧		

અધ્યાય	વિષય	પૃષ્ઠ
૫	મહાવિષ્ણુની સ્તુતિ ...	૬૫૭
૬	દેવોની અગસ્ત્યને પ્રાર્થના ...	૬૫૮
૭	અગસ્ત્યે વિધ્યાયજ્ઞને નમાવ્યો	૬૬૦
૮	સ્વાયંદિય, ઉત્તમ, તામસ તથા રૈવત મનુની કથા ...	૬૬૧
૯	ચાણુપ મનુની કથા ...	૬૬૨
૧૦	વૈવસ્વત તથા સાવર્ણિ મનુની કથા ...	૬૬૩
૧૧	મહાકાશ્યોનું ચરિત્ર ...	૬૬૪
૧૨	મહાવક્રમી તથા મહાસરસ્વતીની સંક્ષિપ્ત કથા	૬૬૫
૧૩	બાકીના છ મનુઓના વૃત્તાંત અને બ્રામરી-દેવીનું આખ્યાન ...	૬૬૮

સ્કંધ અગિયારમો

૧	પ્રાતઃકાળનાં કૃત્યો ...	૬૭૫
૨	પ્રાતઃકૃત્ય પછીની થોથાદિ ક્રિયાઓ ...	૬૭૮
૩	સ્નાનાદિ વિધિ તથા રુદ્રાક્ષમહિમા ...	૬૮૦
૪	રુદ્રાક્ષોની ઉત્પત્તિ ને વર્ણન ...	૬૮૨
૫	જપમાથાવિધાન અને રુદ્રાક્ષમહિમા ...	૬૮૩
૬	રુદ્રાક્ષનો અનાંત મહિમા ...	૬૮૫
૭	એક મુખવાળા વગેરે રુદ્રાક્ષોનું વર્ણન ...	૬૮૭
૮	ભૂતશુદ્ધિપ્રકાર ...	૬૮૮
૯	શિવેશ્વર-વિધાન ...	૬૮૯
૧૦	ગોસુ ભસ્મ તથા વિરજનલ ભસ્મ ...	૬૯૧
૧૧	ત્રણ પ્રકારની ભસ્મનું માહાત્મ્ય ...	૬૯૨
૧૨	બીજા પ્રકારે ભસ્મધારણ ...	૬૯૪
૧૩	ભસ્મનો મહિમા ...	૬૯૫
૧૪	ભસ્મધારણનું માહાત્મ્ય ...	૬૯૭
૧૫	ત્રિપુંડ તથા ઊર્ધ્વપુંડનો મહિમા ...	૬૯૯

અધ્યાય	વિષય	પૃષ્ઠ
૧૬	પવિત્ર સંધ્યાપાસન ...	૭૦૪
૧૭	સંધ્યાદિ કૃત્ય ...	૭૦૮
૧૮	દેવીપૂજના ખાસ ઉપચારો અને બૃહદ્રથની કથા ...	૭૧૦
૧૯	ટુંકી મધ્યાહ્નસંધ્યા ...	૭૧૨
૨૦	ટુંકા બ્રહ્મયજ્ઞાદિ ...	૭૧૪
૨૧	ગાયત્રીપુરશ્ચરણ પ્રકાર ...	૭૧૬
૨૨	વૈષ્ણવેષાદિ કર્મ ...	૭૧૮
૨૩	ભોજનના અંતનો વિધિ અને તમકૃષ્ણાદિ વ્રતો ...	૭૨૦
૨૪	કામ્યકર્મ તથા પ્રાયશ્ચિત્તવિધિ ...	૭૨૩

સ્કંધ બારમો

૧	ગાયત્રીનાં ઋષિ-ઈંદ્ર-દેવતા ...	૭૨૯
૨	ગાયત્રીના અક્ષરના ઝંગ તથા મુદ્રાઓ	૭૩૦
૩	પરમ માંગલિક ગાયત્રીકવચ ...	૭૩૧
૪	જગદ્બા ગાયત્રીનું શ્રદ્ધ ...	૭૩૨
૫	ગાયત્રીનું સ્તોત્ર ...	૭૩૩
૬	ગાયત્રીસહસ્રનામ ...	૭૩૪
૭	દીક્ષાવિધિ ...	૭૪૧
૮	કેન ઉપનિષદની કથા ...	૭૪૬
૯	બ્રાહ્મણને ગૌતમનો શપથ ...	૭૫૦
૧૦	મણિદ્વીપનું વર્ણન ...	૭૫૩
૧૧	માલેકના કિષ્કા વગેરેનું વર્ણન ...	૭૫૬
૧૨	વિંતામણિગુણનું વર્ણન અને દેવીનું ધ્યાન	૭૬૦
૧૩	જનમેજય દેવીનો યજ્ઞ કર્યો ...	૭૬૩
૧૪	દેવીબાગવતનું શ્વદર્શન ...	૭૬૪

સંસ્કૃત ટીકાકારનો ઉપોદ્ધાત[†]

પ્રથમ વિચાર કરતા પુણ્યોમા, એક મહાપુણ્યોમાનું અને એક ઉપપુણ્યોમાનું એવી રીતે બે ભાગરત પ્રસિદ્ધ છે. લોકમા પણ એક 'ભગવતીભાગવત' નામથી અને બીજું 'વિષ્ણુભાગવત' નામથી એમ બંને ભાગરત મળે છે તેમા એક મહાપુણ્ય છે અને બીજું ઉપપુણ્ય છે, એમા પણ કાંઈ વાર્તા નથી, પરંતુ ભગવતીભાગવતને મહાપુણ્ય ગણુ અને બીજાને ઉપપુણ્ય ગણુ કે વિષ્ણુભાગવતને મહાપુણ્ય ગણુ અને બીજાને ઉપપુણ્ય ગણુ? એવા સવાલ થતા કેટલાક કહે છે કે, 'વિષ્ણુભાગવત જ મહાપુણ્ય છે' અને કેટલાક કહે છે કે, 'દેવીભાગવત જ મહાપુણ્ય છે' તેમા પહેલા વાતમા યજ્ઞક કહે છે કે, 'ઉપપુણ્યોમા બીજું ભાગવત નથી જ, પણ મહાપુણ્યોમા જ એક ભાગવત પ્રસિદ્ધ છે અને તે વિષ્ણુભાગવત જ, પણ ભગવતીભાગવત નહિ. ભગવતીભાગવત તે તિર્તુલ જ છે બીજ વાતમા કેટલાક કહે છે કે, 'વિષ્ણુભાગવત તે ચોપદેવે કા' છે' વાસ્તવિક રીત વિચાર કરતા તે પુણ્યોમા મળેલી થી બંને ભાગવતનું મહાપુણ્યપદ અને ઉપપુણ્યપદ સિદ્ધ થાય છે

ચાલ. મહાપુણ્યોમા જ એક ભાગવત પ્રસિદ્ધ છે, પણ ઉપપુણ્યોમા બીજું ભાગવત પ્રસિદ્ધ નથી.

અર્થશાન: કૂર્મપુણ્ય, ગરુડપુણ્ય અને વાલ્મીકીપુણ્ય આ ત્રીણા નવજ રીતે બીજ ભાગવતને ઉપપુણ્યોની અ રાગુ છે, તેમ કે, ઉપદેશ દાનપ્રકરણમા કૂર્મપુણ્યના વર્ણન છે, તેમા અકા' પુણ્યના નામ કહીને પછી યજ્ઞ છે કે, 'બીજ ઉપપુણ્ય મુનિઓને કહેવા છે, તેઓમા પેાનું લાનકુમારપુણ્ય છે અને બીજું નારાયણપુણ્ય છે (અથ ઉપકમ કરીને) ઉત્તમ પારાશરપુણ્ય અને ભાગવત નામનું પુણ્ય પણ ઉપપુણ્ય છે,' તેમ જ ગરુડપુણ્યના તત્ત્વસ્થાપના બીજ નંદના ધર્મશાસ્ત્રના પહેલા અધ્યાયમા, પ્રથમ મહાપુણ્યોમા સ્મૃતિર્વાક કે બે થી વિખાત મળે છે પછી ઉપપુણ્યોમા સ્મૃતિર્વાક કે બે થી વિખાત દેખાયા છે

+ આવી આનુચિત્વથી નીચેફાટ નિવક રીકા ઠારવી કૂમરોને.

તે પ્રકારમા ભાગવતપુણ્ય, કુર્મપુણ્ય, નરિપુણ્ય, વાલ્મીકીપુણ્ય, ગેહકાપુણ્ય અને ભેગવપુણ્યના નામ આપ્યા છે એથી પહેલા પણ વિષ્ણુધર્મોત્તર અને ભાગવતના નામ આપેલા છે એ નામ લેમા આપ્યા છે, એ સ્લોકમા 'તત્ત્વ માગત્ત તથા' એવો એક બીજો પાઠ છે, તેમા પણ તત્ત્વ એટલે 'દાત્ત' એવો અર્થ અને એ વિશેષમથી ઉત્તમપણુ સૂચવે' સમજાવુ, તેમ જ વાલ્મીકીપુણ્યમા યજ્ઞનપથીવાના પ્રકરણમાં બ્રહ્મપુણ્ય, વાલ્મીકીપુણ્ય, વિષ્ણુપુણ્ય, માર્તંડપુણ્ય, નારદ પુણ્ય ઇત્યાદિ નામો આપ્યા પછી લખ્યું છે કે, 'શમપુણ્ય, કપિલપુણ્ય, વરાહપુણ્ય, બ્રહ્મવર્તપુણ્ય, શિવપુણ્ય, ભાગવતપુણ્ય, કુર્મપુણ્ય અને ભવિષ્યોત્તરપુણ્ય યજ્ઞનમા ઉત્તમ ગણાય છે' વગેરે વાલ્મીકીપુણ્યમા ભાગવતમાલા ત્થના ઓગમીયમા અધ્યાયમા ઉપપુણ્યો ગણાવતા લખ્યું છે કે, શિવપુણ્ય, આ પુણ્ય અને ભગવતીભાગવત પણ ઉપપુણ્ય છે,' તેમ જ મહુપ્સદન સમ્ભવીએ કરેલા 'સર્વ યાત્રાર્થસંગ્રહ' નામના ગ્રંથમા પણ ભાગવતને ઉપપુણ્યોમા લખ્યું છે નાચોજ ભટ્ટ આદિ વિદ્વાનોએ ધર્મશાસ્ત્રના ગ્રંથોમાં એમ લખ્યું છે અને બીજ પણ ગ્રંથકારોએ તેમ જ લખ્યું છે

ચાલ ભગવતીભાગવત કે જે પાતાના જ પાસમા અધ્યાયમા 'પુણ્યોમા પાસનું ભાગવત પવિત્ર અને વેદ સમાન છે' એ વચનથી અકા' મહાપુણ્યોમા આ પાસમુ પુણ્ય છે, એમ પોતાનું મહાપુણ્યપણુ જણાવે છે, તેને બીજું પુણ્ય ઉપપુણ્ય કેમ કહે?

અર્થશાન નારાયણપુણ્ય, શિવપુણ્ય, વાલ્મીકીપુણ્ય અને આ ત્રિપુણ્ય કે જેઓ પોતાના અને બીજ પુણ્યોના વચનથી પણ મહાપુણ્ય જણાય છે, તેઓને અન્ય પુણ્યોના ઉપપુણ્ય કહેવા છે; માટે પુણ્યોમા મતભેદથી એક જ પુણ્યને પણ મહાપુણ્યપદ અને ઉપપુણ્યપદ મિલ થવાને લીધે તે વિરોધ વિચરે રહેતા નથી પુણ્યભેદથી તેા ધર્મીય મતભેદ થેચમા આવે છે વિષય સમગ્રી પુણ્યોમા મતથી વિષય પુણ્યો સ્મૃતિવક છે અને શિવ સમગ્રી પુણ્યો તામક છે એમ જણાય છે; તેમ જ શિવ સમગ્રી પુણ્યોમા મતથી શિવ

સમધી પુરાણો સાત્ત્વિક છે અને વિષ્ણુ સમધી પુરાણો તામસ છે, એમ જણાય છે સ્કંદપુરાણમાં લખ્યું છે કે, 'શિવ સમધી દશ પુરાણોને પઠિતા સાત્ત્વિક કહે છે અને વિષ્ણુ સમધી ચાર પુરાણોને તામસ કહે છે, ઈત્યાદિ' નારદીયપુરાણ કે જે પોતામાંની મહાપુરાણ ગણાતી સૃષ્ટિ પ્રમાણે પોતે જ પોતાનું મહાપુરાણપદ્ય સમજાવે છે, તેના એ વચનથી તથા હવે પછી જે મુદગલપુરાણનું વચન લખીશું તે ઉપરથી ભાગવત મહાપુરાણોમાંથી બહાર જણાય છે, તેમ જ શિવ પુરાણ કે જે પોતાને મહાપુરાણ જણાવે છે, તેનું 'મદ્વ્ય મદ્વ્ય એ વચન ભાગવતને મહાપુરાણોથી બહાર જણાવે છે

મદ્વ્ય મદ્વ્ય ચૈવ જ્ઞય વચ્ચતુષ્ટયમ્ ।

આલિપામિપુરાણાનિ કુર્માજ્ઞારુદ્ધમેવ ચ ॥

શકા શિવપુરાણ એટલે વાપુપુરાણ જ સમજવું, કેમ કે વાપુપુરાણમાં શિવનું પ્રતિષ્ઠાન કર્યું છે અને 'વચ્ચતુષ્ટય' પદમાં એ બાવી જાય છે, માટે શિવપુરાણનું ઉદાહરણ સમજવું નથી

સામાધાન મુદગલપુરાણમાં બ્રહ્મપુરાણ વિષ્ણુપુરાણ, પદ્મપુરાણ, શિવપુરાણ, ભાગવતપુરાણ, ભવિષ્યપુરાણ, બ્રહ્મવૈવર્તપુરાણ, માર્કંડેયપુરાણ, વામનપુરાણ, વાપુપુરાણ અને મત્સ્યપુરાણ એ વચનથી શિવપુરાણ અને વાપુપુરાણને પરસ્પરથી નોખા જણેલા છે

તેમ જ વાપુપુરાણ કે જે પોતાના વચનથી પોતાને મહાપુરાણ કહ છે, તેને જ હવે પછી લખવામાં આવનાર શિવ પુરાણનું વચન મહાપુરાણોથી બદિર્ભૂત જણાવે છે આદિત્ય પુરાણ પણ આલિપામિપુરાણાનિ અને મનાપર્લિંગ કુર્માજ્ઞ એવા કોઈ પુરાણના સમત પાકથી મહાપુરાણોમાંથી બદિર્ભૂત જણાય છે જેમ આ ચાર પુરાણોને કોઈ પુરાણમાં મહાપુરાણ અને કોઈમાં ઉપપુરાણ માનેલાં છે તેમ ભગવતીભાગવતનું પણ હોય એમાં શો વિરોધ છે? મત બેદને લીધે બંને પ્રકારના વચન પ્રમાણ છે

શકા બીજા ઉપપુરાણ મુનિઓએ કહેલા છે, ઈત્યાદિક વચનો પ્રમાણે ઉપપુરાણો વ્યાસ સિવાયના મુનિઓએ કરેલા છે અને ભગવતીભાગવત તો વ્યાસે કર્યું છે, માટે તેને ઉપપુરાણોમાં શી રીતે જણાય?

સામાધાન નારદપુરાણ, શિવપુરાણ, વાપુપુરાણ અને આદિત્યપુરાણ એ વ્યાસે કરેલા છે, તેપણ કોઈ પુરાણના મતમાં તે ઉપપુરાણ દેખાય છે, તેથી ઉપપુરાણો વ્યાસ વિના

× આ શ્લોકનો અર્થ એવા છે કે, આદિ અક્ષર મવાળા બે, મવાળા બે, મવાળા ત્રણ મવાળા ચાર, મવાળા એક, લિંગાળ એક, વવાળ એક તથા અગ્નિ, કૂર્મ, સ્કંદ અને ગરુડ એવી રીતે અઠાર પુરાણ છે

બીજા મુનિઓએ કરેલા છે, એવા નિયમ સ્વીકારવામાં આવતો નથી 'મુનિઓએ બીજા ઉપપુરાણ કહેલા છે' એ વચનનો અભિપ્રાય એવો છે કે, 'ઘણા કરીને તે પ્રમાણે છે'

શકા આ રીતે બંને ભાગવત મહાપુરાણોમાં પણ છે અને ઉપપુરાણોમાં પણ છે એમ સિદ્ધ થયું, ત્યાર કયા પુરાણના મતમાં કયું ભાગવત મહાપુરાણ છે?

સામાધાન શિવપુરાણના ને મત્સ્યપુરાણના મતમાં ભગવતીભાગવત જ મહાપુરાણ છે શિવપુરાણના ઉત્તર ખંડમાં મધ્યમેશ્વરના માહાત્મ્યમાં 'શિવ પાસેથી વરદાન મેળવીને વ્યાસે મહાપુરાણો કર્યા છે' એમ કહ્યા પછી તેઓના અઠાર નામ કહીને તો યોગગુરુ નામોના અર્થ તેમાં જ ક્યાં છે કે, 'હે તડ મુનિ! પહેલા પુરાણના વક્તા સાધના, ચાર મુખવાળા બ્રહ્મા છે, માટે પહેલા પુરાણનું નામ બ્રહ્મ છે, બીજા પુરાણમાં પદ્મકંપનું માહાત્મ્ય કહેવું છે, તેથી તેનું નામ પદ્મ છે, ત્રીજા પુરાણમાં વિષ્ણુનું પ્રતિષ્ઠાન કર્યું છે, તેથી તેનું નામ વિષ્ણુપુરાણ છે ભેક એ પુરાણ પરાચરે કર્યું છે, તેપણ પિતા અને પુત્રના અભેદને લીધે તે વ્યાસે કહેવું મનાય છે ચોથા પુરાણના પૂર્વોત્તર ખંડમાં શિવનું ચરિત્ર ઘણું છે, તેથી તેનું શિવપુરાણ નામ ધોરાણિક લોક કહે છે પાંચમું પુરાણ કે જેમાં દુર્ગા ભગવતીનું ચરિત્ર છે, તેને જ ભાગવત કહેવું છે, એને ભગવતી ભાગવત સિવાયનું બીજું કોઈ દેવીપુરાણ સમજવું નહિ છતાં પુરાણના વક્તા નારદ છે, માટે તેનું નામ નારદીય મહેવાય છે સાતમાં પુરાણના વક્તા મહામુનિ માર્કંડેય છે તેથી તેનું નામ માર્કંડેયપુરાણ છે આઠમામાં અગ્નિનું વર્ણન છે, તેથી તે અગ્નિપુરાણ કહેવાય છે નવમામાં ભવિષ્યકલ્પ છે, તેથી તે ભવિષ્યપુરાણ કહેવાય છે દસમામાં બ્રહ્માના વિવર્તનું વર્ણન કર્યું છે, તેથી તે બ્રહ્મવૈવર્તપુરાણ કહેવાય છે અગિયારમામાં વિગ્નું ચરિત્ર કહ્યું છે, તેથી તે વિગ્નપુરાણ કહેવાય છે બારમામાં વરાહનું ચરિત્ર કહ્યું છે, તેથી તે વહારપુરાણ કહેવાય છે તેરમામાં સ્કંદ ઓતા છે અને મહાદેવ વક્તા છે, તેથી તે સ્કંદપુરાણ કહેવાય છે ચૌદમામાં વામનજીનું ચરિત્ર કહ્યું છે, તેથી તે વામનપુરાણ કહેવાય છે પંદરમામાં કુર્મનું ચરિત્ર કહ્યું છે, તેથી તે કુર્મપુરાણ કહેવાય છે સોળમામાં મત્સ્યવતારનું ચરિત્ર કહ્યું છે, તેથી તે મત્સ્યપુરાણ કહેવાય છે સત્તરમામાં ગરુડ પોતે વક્તા છે તેથી તે ગરુડપુરાણ કહેવાય છે અને અઠારમાં પુરાણમાં બ્રહ્માનું ચરિત્ર કહ્યું છે, તેથી તે બ્રહ્માંડપુરાણ કહેવાય છે' આમાં કોઈ પુરાણના વક્તાનો સમ્બંધ, કોઈ પુરાણમાં ઓતાનો સમ્બંધ અને કોઈ પુરાણમાં પ્રતિષ્ઠાન કરવાના મુખ્ય દેવનો સમ્બંધ જુદા જુદા નામ પાડવામાં કારણ છે, એમ સ્પષ્ટ જ દેખાયું છે તેમાં 'ભાગવત' એ નામનો અર્થ આ રીતે થાય છે કે, 'જેમાં

સંસ્કૃત ટીકાકારનો ઉપોદ્ધાત[†]

પ્રથમ વિચાર કરતા પુરાણોમાં, એક મહાપુરાણોમાંનું અને એક ઉપપુરાણોમાંનું એવી રીતે બે ભાગરત પ્રસિદ્ધ છે. લોકમાં પણ એક 'ભગવતીભાગવત' નામથી અને બીજું 'વિષ્ણુભાગવત' નામથી એમ બંને ભાગરત મળે છે તેમાં એક મહાપુરાણ છે અને બીજું ઉપપુરાણ છે, એમાં પણ કાઈ વાદ નથી, પરંતુ ભગવતીભાગવતને મહાપુરાણ ગણુ અને બીજાને ઉપપુરાણ ગણુ કે વિષ્ણુભાગવતને મહાપુરાણ ગણુ અને બીજાને ઉપપુરાણ ગણુ? એવા સ્વયં વાદ કરવાક કહે છે કે, 'વિષ્ણુભાગવત જ મહાપુરાણ છે' અને કહેવાક કહે છે કે, 'દેવીભાગવત જ મહાપુરાણ છે' અને કહેવાક કહે છે કે, 'ઉપપુરાણોમાં બીજું ભાગવત નથી જ, પણ મહાપુરાણોમાં જ એક ભાગવત પ્રસિદ્ધ છે અને તે વિષ્ણુભાગવત જ, પણ ભગવતીભાગવત નહિ. ભગવતીભાગવત તે નિર્મૂલ જ છ બીજા પદ્ધતિના કારણક કહે છે કે, 'વિષ્ણુભાગવત તે ગોપલ જ' છે' વાર્તાત્મિક રીત વિચાર કરતા તે પુરાણોના મનને થી બંને ભાગવતનું મહાપુરાણપદ અને ઉપપુરાણપદ સિદ્ધ થાય છે

ચા. મહાપુરાણોમાં જ એક ભાગવત પ્રસિદ્ધ છે, પણ ઉપપુરાણોમાં બીજું ભાગવત પ્રસિદ્ધ નથી.

સાધાન: કૂંમપુરાણ, ગરુડપુરાણ અને પદ્મપુરાણ આદિ પુરાણોમાં સ્પષ્ટ રીતે બીજા ભાગવતને ઉપપુરાણની અર ગણુ છે; જેમ કે, ઉપાધિના દાનપ્રકરણમાં કૂંમપુરાણના વચન છે, તેમાં અઘાર પુરાણના નામ કહીને પછી કહ્યું છે કે, 'બીજા ઉપપુરાણ મુનિઓએ મોકલ્યા છે, તેઓમાં પહેલું સનકુમારપુરાણ છે અને બીજું નાસિદ્ધપુરાણ છે (એમાં ઉપાધિ કહીને) ઉત્તમ પાદ્યરપુરાણ અને ભાગવત નામનું પુરાણ પણ ઉપપુરાણ છે,' તેમ જ ગરુડપુરાણના તત્ત્વ-સ્તવમાં બીજા અઠાસ પર્વકલપ પહેલાં અધ્યાયમાં, પ્રથમ મહાપુરાણોને સ્મૃતિર્માર્ગ કે બે થી વિચાર મળીને પછી ઉપપુરાણોને સ્મૃતિર્માર્ગ કે બેદથી વિચાર દેખા.યો છે

તે પ્રકરણમાં ભાગવતપુરાણ, કુર્ગપુરાણ, નિપુરાણ, પશુપતિ-પુરાણ, રણકપુરાણ અને ભેરવપુરાણના નામ આપ્યા છે એથી પહેલાં પણ વિષ્ણુધર્મોત્તર અને ભાગવતના નામ આપેલા છે એ નામ લેવા આપ્યા છે, એ પ્રકારમાં 'તત્ત્વ માગદન તથા' એવા એક બીજો પાઠ છે, તેમાં પણ તત્ત્વ એરે 'ચાત્ર' એવા અર્થ અને એ વિશેષણથી ઉત્તમપદ્ય સુરવે જ નમજુ, તેમ જ પદ્મપુરાણમાં યકુનપરીવાના પ્રકરણમાં બ્રહ્મપુરાણ, પદ્મપુરાણ, વિષ્ણુપુરાણ, માર્તંડપુરાણ, નારદ-પુરાણ ઇત્યાદિ નામો આપ્યા પછી લખ્યું છે કે, 'ચમપુરાણ, કપિલપુરાણ, વરાહપુરાણ, બ્રહ્મેવર્તપુરાણ, શિવપુરાણ, ભાગવતપુરાણ, કુર્ગપુરાણ અને ભાવિષ્યોત્તરપુરાણ યકુનમાં ઉત્તમ ગણાય છે' વગી પદ્મપુરાણમાંના ભાગવતમાંના ત્વના ઓગણીસમાં અધ્યાયમાં ઉપપુરાણો ગણવતા લખ્યું છે કે, શિવપુરાણ, આદિ પુરાણ અને ભગવતીભાગવત પણ ઉપપુરાણ છે,' તેમ જ સમુદ્ર-ન સન્સ્કરતીએ કરવા 'સર્વ ચાત્રાધ્યમગ્ન' નામના ગ્રંથમાં પણ ભાગવતને ઉપપુરાણોમાં લખ્યું છે નારાયણ ભટ્ટ આદિ વિદ્વાનોએ ધર્મચાસના ગ્રંથોમાં એમ લખ્યું છે અને બીજા પણ ગ્રંથકારોએ તેમ જ લખ્યું છે

ચક્ર ભગવતીભાગવત કે જે પોતાના જ પાનમાં અધ્યાયમાં 'પુરાણોમાં પાનનું ભાગવત પવિત્ર અને વેદ સામાન છે' એ વચનથી અઠાર મહાપુરાણોમાં આ પાનનું પુરાણ છે, એમ પોતાનું મહાપુરાણપદ ગણાવે છે, તેને બીજું પુરાણ ઉપપુરાણ કેમ કહે?

સાધાન નારાીવપુરાણ, શિવપુરાણ, વામુપુરાણ અને આદિ ત્વપુરાણ કે જેઓ પોતાના અને બીજા પુરાણોના વચનથી પણ મહાપુરાણ ગણાય છે, તેઓને અન્ય પુરાણોને ઉપપુરાણ મોકલા છે; માટે પુરાણોના મતબેદથી એક જ પુરાણને પણ મહાપુરાણપદ અને ઉપપુરાણપદ સિદ્ધ થવાને લીધે તે વિશેષો વિચાર રીતે નથી. પુરાણબેદથી તે ધર્મીગ્રંથ મતબેદ થવામાં આવે છે વિષય સમગ્રી પુરાણોના મતથી વિષય પુરાણો સ્મૃતિર્માર્ગ છે અને શિવ સમગ્રી પુરાણો નામનું છે એમ ગણાય છે, તેમ જ શિવ સમગ્રી પુરાણોના મતથી શિવ

સમધી પુરાણો સાત્ત્વિક છે અને વિષ્ણુ સમધી પુરાણો તામસ છે, એમ જણાય છે સ્કંદપુરાણમાં લખ્યું છે કે, 'શિવ સમધી દદ્ય પુરાણેને પદિતો સાત્ત્વિક કહે છે અને વિષ્ણુ સમધી ચાગ પુરાણેને તામસ કહે છે, ઈત્યાદિ' નાદીયપુરાણ કે જે પોતામાંની મહાપુરાણ ગણેલી સ્તુતિ પ્રમાણે પોતે જ પોતાનું મહાપુરાણ પણ સમજાવે છે, તેના એ વચનથી તથા ઉપે પછી જે મુદગવપુરાણનું વચન લખીયું તે ઉપરથી ભાગવત મહાપુરાણમાંથી બહાર જણાય છે, તેમ જ શિવ પુરાણ કે જે પોતાને મહાપુરાણ જણાવે છે, તેનું 'મદ્વયં મદ્વય એ વચન ભાગવતને મહાપુરાણથી બહાર જણાવે છે

મદ્વયં મદ્વયં ચૈવ જ્ઞયં વચતુણ્યમ્ ।

માલિપામિપુરાણાનિ કૂર્માજ્ઞાહકમેવ ચ ॥

શકા શિવપુરાણ એટલે વાયુપુરાણ જ સમજી, કેમ કે વાયુપુરાણમાં શિવનું પ્રતિપાદન કર્યું છે અને 'વચતુણ્ય પદમા એ આવી જાય છે, માટે શિવપુરાણનું ઉદાહરણ સભજનું નથી

સમાધાન મુદગવપુરાણમાં બ્રહ્મપુરાણ, વિષ્ણુપુરાણ, વષપુરાણ, શિવપુરાણ, ભાગવતપુરાણ, ભવિષ્યપુરાણ, બ્રહ્મવૈવર્તપુરાણ, માર્કંડેયપુરાણ, વામનપુરાણ, વાયુપુરાણ અને મન્વંથપુરાણ એ વચનથી શિવપુરાણ અને વાયુપુરાણને પરાસ્પરથી ગોખા ગણેલા છે

તેમ જ વાયુપુરાણ કે જે પોતાના વચનથી પોતાને મહાપુરાણ કહે છે, તેને જ ઉપે પછી લખવામાં આવનાર શિવ પુરાણનું વચન મહાપુરાણથી બહિર્ભૂત જણાવે છે આદિત્ય પુરાણ પણ માલિપામિપુરાણાનિ અને મતાપલિંગ કૂર્માજ્ઞ એવા કોઈ પુરાણના સમત પાઠથી મહાપુરાણમાંથી બહિર્ભૂત જણાય છે જેમ આ ચાર પુરાણોને કોઈ પુરાણમાં મહાપુરાણ અને કોઈમાં ઉપપુરાણ માનેલા છે તેમ ભગવતીભાગવતનું પણ હોય એમાં શો વિરોધ છે? મત ભેદને લીધે બંને પ્રકારના વચન પ્રમાણ છે

શકા બીજા ઉપપુરાણ મુનિઓએ કહેવા છે, ઈત્યાદિક વચનો પ્રમાણે ઉપપુરાણો વ્યાસ સિવાયના મુનિઓએ કરેલા છે અને ભગવતીભાગવત તે વ્યાસે કરે' છે, માટે તેને ઉપપુરાણમાં શી રીતે ગણાય?

સમાધાન. નારદપુરાણ, શિવપુરાણ, વાયુપુરાણ અને આદિત્યપુરાણ એ વ્યાસે કરેલા છે, તેપણ કોઈ પુરાણના મતમાં તે ઉપપુરાણ દેખાય છે, તેથી ઉપપુરાણો વ્યાસ વિના

× જા રચકોના અર્થ એવા છે કે, આદિ નારદ મવાયા ભે, મવાયા ભે, મવાયા ત્રમ, મવાયા નાર, મવાયું એક, લિચાનું એક, વચનું એક તથા અગ્નિ, કૂર્મ, સ્કંદ અને નરઃ એવી રીતે અઠાર પુરાણ છે

બીજા મુનિઓએ કરેલા છે, એવા નિયમ સ્વીકારવામાં આવતો નથી 'મુનિઓએ બીજા ઉપપુરાણ કહેલા છે' એ વચનને અભિપ્રાય એવા છે કે, 'ઘણું કરીને તે પ્રમાણે છે'

શકા આ રીતે બંને ભાગવત મહાપુરાણોમાં પણ છે અને ઉપપુરાણોમાં પણ છે એમ સિદ્ધ થયું, ત્યાં કયા પુરાણના મતમાં કયું ભાગવત મહાપુરાણ છે?

સમાધાન શિવપુરાણના ને મન્વંથપુરાણના મતમાં ભગવતીભાગવત જ મહાપુરાણ છે શિવપુરાણના ઉત્તર ખંડમાં મધ્યમેશ્વરના માહાત્મ્યમાં 'શિવ પાસેથી વરદાન મેળવીને વ્યાસે મહાપુરાણ કર્યા છે' એમ કહ્યા પછી તેઓનાં અઠાર નામ કહીને તેો યોગક્ષેત્ર નામોનો અર્થ તેમાં જ કર્યો છે કે, 'હે તડ મુનિ! પહેલા પુરાણના વક્તા સ્વશાન્ત, ચાગ મુખવાળા બ્રહ્મા છે, માટે પહેલા પુરાણનું નામ બ્રહ્મ છે, બીજા પુરાણમાં પચક પનું માહાત્મ્ય કહેવું છે, તેથી તેનું નામ પાંચ છે, ત્રીજા પુરાણમાં વિષ્ણુનું પ્રતિપાદન કરેલું છે, તેથી તેનું નામ વિષ્ણુપુરાણ છે જેકે એ પુરાણ પરાયરે કરેલું છે, તેપણ પિતા અને પુત્રના અભેદને લીધે તે વ્યાસે કહેવું મનાય છે ચોથા પુરાણના પૂર્વોત્તર ખંડમાં શિવનું ચરિત્ર કહેવું છે, તેથી તેનું શિવપુરાણ નામ પૌરાણિક લોકો કહે છે પાંચમું પુરાણ કે જેમાં દુર્ગા ભગવતીનું ચરિત્ર છે, તેને જ ભાગવત કહેવું છે, એને ભગવતી ભાગવત સિવાયનું બીજું કોઈ દેવીપુરાણ સમજી નહિ છતાં પુરાણના વક્તા નારદ છે, માટે તેનું નામ નારદીય મ્હેવાય છે સાતમી પુરાણના વક્તા મહામુનિ માર્કંડેય છે તેથી તેનું નામ માર્કંડેયપુરાણ છે આઠમાં અગ્નિનું વર્ણન છે, તેથી તે અગ્નિપુરાણ કહેવાય છે નવમાં ભવિષ્યકલ્પ છે, તેથી તે ભવિષ્યપુરાણ કહેવાય છે દસમાં બ્રહ્મના વિવર્તનું વર્ણન કર્યું છે, તેથી તે બ્રહ્મવૈવર્તપુરાણ કહેવાય છે અગિયારમાં વિરજનું ચરિત્ર કલ્પ છે, તેથી તે વિરજપુરાણ કહેવાય છે બારમાં વચતનું ચરિત્ર કલ્પ છે, તેથી તે વચાપુરાણ કહેવાય છે તેમાં સ્કંદ ક્રોધા છે અને માર્કંડેય વક્તા છે, તેથી તે સ્કંદપુરાણ કહેવાય છે ચૌદમાં વામનજીનું ચરિત્ર કલ્પ છે, તેથી તે વામનપુરાણ કહેવાય છે પંદરમાં કૂર્મનું ચરિત્ર કલ્પ છે, તેથી તે કૂર્મપુરાણ કહેવાય છે સોળમાં મન્વંથપુરાણનું ચરિત્ર કલ્પ છે, તેથી તે મન્વંથપુરાણ કહેવાય છે સત્તરમાં અઠઃ પોને વક્તા છે તેથી તે અઠઃપુરાણ કહેવાય છે અને અઠારમાં પુરાણમાં બ્રહ્માનું ચરિત્ર કલ્પ છે, તેથી તે બ્રહ્માપુરાણ કહેવાય છે' આમાં કોઈ પુરાણના વક્તાનો સમય, કોઈ પુરાણમાં ક્રોધાનો સંમય અને કોઈ પુરાણમાં પ્રતિપાદન કરવાના મુખ દેવનો સમય જુના જુના નામ પાડવામાં કારણ છે, એમ સ્પષ્ટ જ દેખાયું છે તેમાં 'ભાગવત' એ નામનો અર્થ આ રીતે વાય છે કે, 'જેમાં

દુર્ગા ભગવતીનું ચરિત્ર છે તે જ ભાગવત કહેવું છે ' આ વાક્યે 'જે ભગવતીનું છે તે જ ભાગવત' એવી વ્યુત્પત્તિથી, ગ્રથમા પ્રતિપાન કરવાના મુખ્ય દેવતા ચરિત્રનો સંમય 'ભાગવત' એું નામ પાડવાનું કારણ છે, એમ સ્પષ્ટ જ દેખાય છે અને તે ભગવતી કોણ? એ અંગેનો શાત કરવા માટે 'દુર્ગા' એ વિશેષણ આપ્યું છે 'તે જ ભાગવત' એમા જ શબ્દ નિશ્ચયાર્થક છે, એટલે તે જ ભાગવત છે, પણ બીજા પુરાણોના મતથી પ્રાપ્ત ભેદ વિષ્ણુભાગવત મહાપુરાણ નથી, એમ શિવપુરાણે ચોતાનો મત દેખાડ્યો છે કોઈ ભગવતીભાગવતને પુરાણાત્મના માનવી ઉપપુરાણ તમજ લે તેને વાસ્તે વળી શિવપુરાણે કહ્યું છે કે, 'દેવી પુરાણક' સમજી નહિ 'પુરાણક' એ શબ્દમા 'જલ્પે' ચૂન પ્રમાણે કા પ્રત્યયનો અર્થ અપ છે, માટે પુરાણક એટલે અપપુરાણ એવો અર્થ થાય છે દેવીનું જ પુરાણક તે દેવીપુરાણક સમજવું એટલે સ્વયં જ અર્થ એવો થાય છે કે, 'જે આ ભાગવત કહ્યું તે દેવીનું ઉપપુરાણ નથી' વે.વ્યાસ આ વાક્યથી બીજાના મહાપુરાણપણાનો નિષેધ કરીને અને પોતે ધારેલાના ઉપપુરાણપણાનો નિષેધ કરીને ત્રીભગવતીભાગવતનું જ મહાપુરાણપણું જણાવે છે, કારણ કે મહાપુરાણોમા મુખ્યત્વે કઈ દેવીના ચરિત્રનું પ્રતિપાદન કરનાર બીજા કોઈ પુરાણ નથી

શક. નાદ આદિ પુરાણોના વચનોના ભગથી 'વિષ્ણુ ભાગવત જ મહાપુરાણોની અર અણ્ય છે' એવો નિર્દિષ્ટ નિર્ણય થાય છે, માટે મને જેથી બને ભાગવતને મહાપુરાણ માનવાની કાપના છોડી દઈને તે જ વચનોના ભગથી આ શિવપુરાણના વચનમા યોગ્યતા ભગવતીના ચરિત્રનું ગણવું કરેું થાની એ વિષ્ણુભાગવતના નામનો જ અર્થ કરવો છે એવી કાપના થા માટે કરતા નથી? વિષ્ણુભાગવતમા પણ દશમ સ્કંધમા નિષ્ક્રાંતિનીનું ચરિત્ર છે

સમાધાન જે એ પ્રમાણે વે.વ્યાસનું વિષ્ણુભાગવત વિશે જ તાત્પર્ય હોત તો વે.વ્યાસ 'જે ભગવાનનું છે તે ભાગવત' એવી જ વ્યુત્પત્તિ કરત વેદવ્યાસના મુખ્ય ઉપર કોઈએ બોલે મુક્ય ન હતા કે જેથી એમણે પોતે ધારણી મુકિતવાળી વ્યુત્પત્તિ છોડી દઈને પ્રજોજન વિના ચોતાના અભિપ્રાય વિરુદ્ધ વ્યુત્પત્તિ કરી હોય શિવપુરાણના આ વચન ના સંજ્ઞા પ્રકરમાં ચોથા પુરાણમા પુરોહિતર ખંડમા શિવનું ચરિત્ર ઘડા છે, તેથી તેનું શિવપુરાણ એું નામ પોરોહિતક લેમાં કદે છે 'ઈન્દ્રા. વચનોથી ઘણાં ચરિત્ર અને મુખ્ય ચરિત્રનો સંમય જ નામ પાડવાનું કારણ છે, એવો જ મુનિના અભિપ્રાય જણાય છે મનભેદથી પુરાણભેદનો કાપના કાઈ અમે જ ના પુરાણને વાસ્તે નથી કરી છે નેમ નથી, કારણ કે આગળ કહેલી મુકિતથી નાદકુળ્ય, શિવપુરાણ,

વાયુપુરાણ અને આદિત્યપુરાણ વિશે પણ તેવી કાપના કરવી પડે છે કદાચ આ કાપના ભારે પડતી હોય તોપણ તેની બીકથી વ્યાસના તાત્પર્યને ફેરવાને કોઈ સમર્થ નથી આવા કારણથી ઉપર કહેવું તાત્પર્ય છોડી દઈને બીજા તાત્પર્ય થાની બોલે અર્થ કરવો એ મોટું સાહસ જ છે

શકા ઉપર કહેવું શિવપુરાણનું વચન એક લક્ષણ વાક્ય છે, માટે તેનો 'જેમા દુર્ગાનું ચરિત્ર છે તે ભાગવત છે' એવો અર્થ છે આ ઉપરથી તે ભગવતીભાગવત ન હોય જોઈએ, કારણ કે જે એ લક્ષણ ભગવતીભાગવતનું હોય તો જેમા વિધિ કથા તેનો નિષેધ નહિ હોયો જોઈએ અને 'એ દેવીપુરાણક સમજી નહિ' એ નિષેધ તો સ્પષ્ટ કરેલો છે, માટે એ લક્ષણ વિષ્ણુભાગવતનું જ છે કદાચ તમે એમ કહેવો કે, 'એવી રીતે યોગ્ય દુર્ગાનું ચરિત્ર તો બીજા પુરાણોમા પણ છે, તો તેથી તેઓને પણ કહેવા જોઈએ' તો આ વાત યોગ્ય નથી, કારણ કે જેમ વૃત્તાસુરના વધની કથા બીજા પુરાણોમા છે, તોપણ તેને ભાગવતના લક્ષણરૂપ માની છે, તેમ દુર્ગાનું ચરિત્ર બીજા પુરાણોમા હોવા છતાં પણ તેને ભાગવતના લક્ષણરૂપ માનવામા વિશેષ નથી

સમાધાન - આવી કાપના કરવાથી, પ્રથમ જ પુરાણોના નામ પાડવા વિષેનું શિવપુરાણનું પ્રકરણ કહ્યું છે, તેને વિશેષ આવે છે એ માત્ર લક્ષણ વાક્ય છે એ પક્ષમા પણ એ લક્ષણ મહાપુરાણના ઉદ્દેશથી જ છે, તેથી ઉપપુરાણોમા તે લાગુ પડતું ન હોવાથી અને દેવીપુરાણ તમા કાંઈકાપુરાણ એ બને ઉપપુરાણ જ છે, એવો નિશ્ચય થવાથી, તેઓમા તે લક્ષણ જનું જ નથી, તો 'એ દેવીપુરાણક સમજી નહિ' એ નિષેધ વર્ણ જ થાય છે, માટે એ નિષેધનો અર્થ અમે જ ઉપર કહેલો છે તે જ યોગ્ય છે વળી તમને પૂછીએ છીએ કે માત્ર લક્ષણવાક્ય છે એ પક્ષમા યોગ્યતા ચરિત્ર લેવાનું છે કે તથ્ય ચરિત્ર લેવાનું છે? યોગ્યતા ચરિત્ર તો સાચા મહાપુરાણમા છે, તેથી માત્ર દેવીપુરાણનો નિષેધ કરવાથી નિરુદ્ધ થતો નથી નિષેધ તો માત્ર દેવીપુરાણનો જ કરવો છે, તેથી તમને સ્વયં દેવીનું ચરિત્ર જ લે' પચ્ચે અને એમ થવાથી તમારો ધારણ જ સિદ્ધ થતું નથી, પણ વિષ્ણુ ભાગવતમા દુર્ગાનું ચરિત્ર મુખ્યપણે નહિ હોવાથી માત્ર ધારણ સિદ્ધ થાય છે 'વિધિ અને નિષેધનો એક વિષય ન હોયો જોઈએ' એ દૂષણ તો સંભારવું જ નથી, કારણ કે પ્રકરના બાળી તાત્પર્યનો નિશ્ચય થતા તે તાત્પર્યના વિષયને છોડીને જ નિષેધ પ્રત્યક્ત થાય છે 'વૃત્તાસુરના વધવાળું' એ લક્ષણ તો ગ્રાહ્યથી આરભ્ય લક્ષણની સાથે છે, તેથી તે લક્ષણ બીજા પુરાણોમા જનું નથી, માટે ઉપર કહેલો જ તે વચનનો અર્થ છે, તો તે વચન ઉપરથી ભગવતીભાગવત મહા પુરાણ છે અને વિષ્ણુભાગવત મહાપુરાણ નથી, એવો શિવ

પુરાણનો મત છે. ભગવતીભાગવતમાં ઉપર કહેલા બે નિયમ છે અને વિષ્ણુભાગવતમાં તે પ્રમાણે બે નિયમ નથી; માટે શિવપુરાણનો મત જ મુખ્ય છે અને બીજાં પુરાણોનો મત તો એકદંથી છે, એવું એ બે નિયમ દેખાડનારા વ્યાસવાક્યે સ્પષ્ટ જ સમજાવ્યું છે, એમ વિદ્વાનોએ વિચાર કરે x x x

ભગવતીભાગવતમાં કોઈ કોઈ સ્થળે દ્વિવિધ અને ભેદથી દ્વિવિધપણું છે. ગૌડસંપ્રદાયના તોપણ ગૌડપાઠ સારે ઉવાચી તેના આધારે યથામતિ વ્યાખ્યાન કરું છું.

ભગવતીની ઉપાસનામાં કેટલાક ભૂમિત મનવાળા કહે છે કે, 'ગ્રંથોમાં માધ્યરૂપ ભગવતીની ઉપાસના કહી છે, માધ્યમાં મિથ્યાપણું હોવાથી અને મુક્તિમાં આપાત્રો સંબંધ નહિ હોવાથી ભગવતીની ઉપાસનામાં શબ્દા સખતી યોગ્ય નથી. આ વાતમાં અમે ભૂલતા નથી; કારણ કે તાપનીય ઉપનિષદમાં 'આ નૃસિંહની માયા આ સઘળા જગતને સરજે છે, પાળે છે અને સંભાર કરે છે. એટલા માટે આ માયાને શક્તિ જાણવી. જે પુરૂષ આ માયાને શક્તિ જાણે છે તે પુરૂષ મુન્યને જીતે છે, પાપને તરે છે, મુક્તિ પામે છે અને મોટી લશ્મીને ભોગવે છે.' એ શ્રુતિએ વિષ્ણુની શક્તિરૂપ જડ માયાની જ ઉપાસના કરવાનું કહ્યું છે તથા 'વિષ્ણુની શક્તિરૂપ અનંત ભગવાણી અને જગતના બીજરૂપ તમે જ પરમ માયા છો. હે દેવિ! આ સમસ્ત જગતને તમે જ મોહ કર્યો છે.' ઈત્યાદિ સ્મૃતિઓએ પણ તેમ જ કહ્યું છે.

આ વાતમાં એ લોકો મોટી ભૂલ કરે છે; કારણ કે દેવ્યધર્મચિંતક નામના ઉપનિષદમાં સર્વે દેવતાઓ દેવીની પાસે ગયા અને તેઓએ પૂછ્યું કે, 'તમે કોણ છો?' તે મોટાં દેવીએ કહ્યું કે, 'હું બ્રહ્મરૂપ છું. પ્રકૃતિ-પુરુષરૂપ જગત ભારાથી ઘનું છે.' એ શ્રુતિએ તથા ભુવનેશ્વરી ઉપનિષદમાં 'હવે અમે સદસ્ય કહીએ છીએ. બ્રહ્મરૂપમાં એ બ્રહ્મરૂપ દેવીને પામે છે, જગતને મોહ કરનાર ભુવનેશ્વરી દેવી ચોથી અવસ્થાથી પણ અંતીત છે.' એ શ્રુતિએ તથા ભાવનોપનિષદમાં 'જે પોતાને આત્મા છે તે જ લલિતાદેવી છે, એ શ્રુતિએ બ્રહ્મરૂપ ભગવતીની ઉપાસના કહી છે. ત્રિપુરતાપનીય અને સુંદરીતાપનીય આદિ ઉપનિષદોમાં પરોરજસે સાયદોમ્ ગાયત્રીના ચોથા ચરણે જેનું પ્રતિપાદન કર્યું છે, એવા બ્રહ્મને કહેનાર હ્રીંકાર બીજના દેવ પરમાત્મા બ્રહ્મ છે. એમ પ્રતિપાદન કરનારી શ્રુતિએ તથા કોથી ઉપનિષદ અને તારોપનિષદ આદિની શ્રુતિઓએ પણ બ્રહ્મરૂપ ભગવતીની જ ઉપાસના કહી છે. સ્મૃતિઓ પણ બ્રહ્મરૂપ ભગવતીની જ ઉપાસના કરવાનું કહે છે. જેમ કે 'એટલા માટે સંસારને નાશ કરવા સ્વાધીરૂપ, પ્રાંચના ઈલાસથી સંહિત અને આત્મરૂપ પરમ શક્તિની આરાધના

કરવી.' એ વચન સૂતસંહિતાના પાંચમા અધ્યાયનું છે. 'પર અને સત્, ચિત્, આનંદરૂપ જે જગદંબા છે, તે જ સ્વરૂપમાં જગતરૂપ ભ્રાતિના અધિષ્ઠાનરૂપ છે.' એ વચન સ્કંદપુરાણમાંના વેદારણ્યેશ્વર મહાત્મ્યનું છે. 'હે બ્રાહ્મણ! આ દેવીનું ઉત્તમ માહાત્મ્ય દેખાડું; મહાદેવીનું પરમ પદ કે જે સર્વ વેદોત અને વેદમાં બ્રહ્મવાદીઓએ નિશ્ચય કરેલું, એક સર્વ-વ્યાપક, સૂક્ષ્મ, કૂટસ્થ, અચલ અને ધ્રુવ છે, તેને યોગીઓ પ્રત્યક્ષ રીતે જાણે છે. પરથી પણ પર, શાશ્વત, મંગલરૂપ, અખંડ, અનંત અને પ્રકૃતિમાં રહેલું જે તત્ત્વ છે, તે જ દેવીનું પરમપદ છે. સ્વસ્થ, નિરંજન, શુદ્ધ, નિર્ગુણ, દીન-તાથી સંહિત અને સ્વરૂપપણે જાણવાના વિષયરૂપ જે તત્ત્વ છે, તે જ દેવીનું પરમપદ છે.' એ વચન કુર્મપુરાણના ભારમા અધ્યાયમાં છે. 'હ્રીંકારમાં જે ઉકાર છે તે ધર્મમાં તત્ત્વર, સત્, રૂપ અને સદાકાર છે; જે રેફ છે તે સર્વ મનોરથની સિદ્ધિ આપનાર, વિદ્યાકાર અને શિવાકાર છે. આનંદરૂપ બંને પદાર્થની એકતાને લીધે ઈકાર સઘળી કામના આપનાર છે; ઉ, ર અને ઈના અંતમાં જે મિદ્ર અને નાદ છે તે બંને મોહ આપનાર છે. વિદ્વાનોએ કહેવું હ્રીં બીજ સચ્ચિદાનંદ-રૂપ છે અને જે સચ્ચિદાનંદરૂપ પરબ્રહ્મ છે તે એ જ છે.' એ વચન હાલાસ્યેશ્વરના માહાત્મ્યમાં માયામીજના અર્થના પ્રકરણમાં છે. 'ભગવતી સગુણ છે અને નિર્ગુણ પણ છે, એમ વિદ્વાનોએ બે પ્રકાર કહેલા છે; તેમાં શાળી લોકોએ સગુણનું સેવન કરેલું અને રાગસંહિત લોકોએ નિર્ગુણનું સેવન કરેલું.' એ ભગવતીભાગવતનું વચન છે. 'તત્ત્વદંડના લશ્કારરૂપ અને ચેતનીકરસ જે ચિત્તિ છે તે જ જગદંબા છે.' એ વચન બ્રહ્માંડપુરાણમાંના લલિતાપાખ્યાનનું છે. આના જેવી દેવીનું પરબ્રહ્મપણું કહેનારી બીજી સ્મૃતિઓ અકાર પુરાણમાં અને ઉપપુરાણમાં પણ છે તે જોઈ લેવી.

ચંકા: ઘોઘી નામના પાત્રનું ગ્રહણ અને અગ્રહણ એ બંને કિથાના વિષય છે, માટે શાખાઓના ભેદથી તેઓમાં વિકટપ ધ્યાનનો સંભવે છે, પણ જ્યાં વસ્તુનું સ્વરૂપ એક હોય ત્યાં વિકટપ સંભવતો નથી; માટે ભગવતીને બ્રહ્મસ્વરૂપ કહેનારી શ્રુતિને ભગવતીના માધ્યસ્વરૂપપણનું પ્રતિપાદન કરનારી શ્રુતિની સાથે વિરોધ આવે છે.

સાધ્યાન: વેદોતોમાં આપાત્રે મિથ્યા કહેલી છે, તે તે મિથ્યા પદાર્થ અધિષ્ઠાનમાં કલિપત હોવાને લીધે તેની સત્તા અધિષ્ઠાનની સત્તાથી નેપાની નહિ હોવાથી માધ્યમાં અધિ-ષ્ઠાનની સત્તાનો પ્રવેશ છે, માટે માધ્યસ્વરૂપની ઉપાસનામાં પણ સત્ત્વરૂપ બ્રહ્મની જ ઉપાસના થાય છે; એવા અભિપ્રાયથી ભગવતીને માધ્યસ્વરૂપ કહેવામાં પણ વિરોધ નથી. જેમ બ્રહ્મની ઉપાસનામાં પણ કેવળ બ્રહ્મનું ગ્રહણ થવું નથી, પણ શક્તિ બ્રહ્મથી વિન્ન નહિ હોવાને લીધે અને કેવળ

બ્રહ્મની ઉપાસનામાં અસંખ્ય હોવાને લીધે ચક્રિતચિહ્નિય
બ્રહ્મનું જ ગ્રાહ્ય થાય છે, તેમ માયાની ઉપાસનામાં પણ
કેવળ માયાની સ્થિતિ નથી કે જેથી તે એકલીની ઉપાસના
સંભવે, પરંતુ બ્રહ્મરૂપ અસ્તિત્વને અંતિત માયાની જ સ્થિતિ
છે, માટે ભગવતીનું માયાસ્વરૂપપણ પ્રતિષ્ઠા ન કરતા પણ
ફક્તિયાપણે તેનું બ્રહ્મસ્વરૂપપણ જ સિદ્ધ થાય છે, તેથી
શ્રુતિઓને પરંપરા વિદ્યા નથી કહી શકાય છે કે, 'અગ્નિમા
ઉપાસતા, મુખમાં પ્રથમ અને ચતુર્થમાં અગ્નિ જેમ સ્વાભાવિક
રીતે નિશ્ચિત છે, તેમ માયા પણ બ્રહ્મમાં સ્વાભાવિક રીતે
ધ્રુવ છે' વગી કહ્યું છે કે, 'પોતાના પગ વડે પોતાના
માથાની છાયાને ઓગાની જ્યાં ઈચ્છે તે પગના પ્રદેસમાં
માથું ન આવડાને લીધે તે ઇચ્છા જેમ વ્યર્થ છે, તેમ માયા
વિના એકલા બ્રહ્મની ઉપાસના કરવાની ઇચ્છા પણ વ્યર્થ છે'
આમ હોવાથી જેમ અગ્નિમાં હાથ કાપાથી અગ્નિની
ચક્રિતમા જ હોવાથી સિદ્ધ થાય છે અને અગ્નિની ચક્રિતમા
હાથ કાપાનું ધારણ અગ્નિમાં જ હોવાથી સિદ્ધિ થાય છે,
તેમ બ્રહ્મની ઉપાસના કરતા માયાની ઉપાસના થાય છે અને
માયાની ઉપાસના કરતા બ્રહ્મની ઉપાસના થાય છે માટે માયાનું
ભગવતીપણ હતા પણ બ્રહ્મનું જ ભગવતીપણ સિદ્ધ થયું
તેથી ભગવતીની ઉપાસનામાં બ્રહ્મનું જ ગ્રાહ્ય થાય છે જે
વચનને માથાં મિથ્યાપણા એ છે, તે વચનમાં તો બ્રહ્મને
મિથ્યાપણાને અસંખ્ય હોવાથી કેવળ માયાનું જ મિથ્યાપણ
લેવું તે વચન પ્રમાણે માયાનું મિથ્યાપણ થાય છે, તેપણ
માયાનું અભિપ્રાન સત્ય હોવાથી ઉપાસક પુરુષને ઉપાસ્ય
રૂપ માયા પદાર્થની અ ર શેષ બ્રહ્મરૂપ અથર્ન મિથ્યા
દશ્યમાં બન્યુંસ્પૃતપણા એવાને લીધે મુક્તિમાં ઉપાસ્ય
સ્વરૂપને ન્યાય થતા નથી એટલા માટે જ અતર્થમાં બ્રહ્મ
પ્રમા 'જે પુણ્યમાં રી છે પુણ્ય જેને ભગવતી નથી, પુણ્ય
જેનું શરીર છે અને પુણ્યની અલ શરીરને જે તત્ત્વ નિયમમાં
રખે છે' ઈત્યાદિક વચનથી અંતર્થમાં ભગવતના સમને
વળીને જ પુણ્યથી તે માયા સુતાના પદાર્થાં જ્યાંપણ
કહ્યું છે ન્યાય દશ્યથી 'અ તથા જગત્ બ્રહ્મ છે' એ
શ્રુતિ પણ સાચી રી છે એ તથા પાત્રીને સૂતરતીત્ત્વમાં
કહ્યું છે કે, 'ચેતનરૂપ આકાશમાં રાહી માયાના ચક્રિતરૂપ
આમ મા નિચિતરૂપ, સ્વપ્રમાણ, સદાકાર, સતત અને
તત્ત્વના ન્યાય ક નારી જે સર્વત્ત્વ વાતી રી છે, તે સર્વત્ત્વ
જ ભગવતરૂપ, વિગતી અભિન અને કાશ્યમ કાશ્યમ પરમ
દેવો છે' અથવા ભગવતીસ્વરૂપ પ્રતિષ્ઠાન કરનારા
વાત્યામાં જેવા માયા, ચક્રિત અને કાશ્યમ કાશ્યમ છે,
તેવા વગણાથી માયાચિહ્ન, ચક્રિતચિહ્ન અને ચક્રિતચિહ્ન
બ્રહ્મને જગત્ત્વનારૂપ માટે માયાચિહ્ન, ચક્રિતચિહ્ન અને
ચક્રિતચિહ્ન જે બ્રહ્મ છે, ત જ 'ભગવતી' હોવાને અર્થ છે

એવો ફક્તાર્થ નીકળે છે આ ઉપરથી જે દેવો શુદ્ધરૂપે,
નિદ્ગૂણે અને સ્મૃતિરૂપે રહેલા છે' ઈત્યાદિક કવણ ચક્રિતને
કહેનારા પહેલું વ્યાખ્યાન થઈ જાય છે કે 'તે તે પદાર્થરૂપે
તે તે ચક્રિતથી વિશિષ્ટ બ્રહ્મનું જ સર્વત્ત્વ ગ્રાહ્ય કરવું
આ જ અર્થ કોપાત્ત નામના ગ્રંથમાં કહ્યો છે જેમ કે સત્
થિતને દેવીએ પૂરવું કે, 'તે ભગવન ! માયા તો મિથ્યા
કહેવાય છે, મા- તેના મુક્તિમાં સમગ્ર નહિ રહેવાને લીધે
તેની ઉપાસના કરવી કમ ઘટે?' કોઈ સ્થળમાં પણ કોઈ
મિથ્યા વસ્તુમાં ગાઢા થાય નહિ અને આ દેવીની ઉપાસના
તો માયાના સમર્થમાં કહેવામાં આવે છે માટે માટે આ
સંશય કાપ્ય અને તે પ્રશ્ન 'મને સ્પષ્ટ કરો' આ પ્રમાણે
દેવીનું વચન સાબલીને મહાત્મા સદાશિવે સર્વ લોકોને
હિત આપનારૂપ દિવ્ય વચન કહ્યું કે, 'તે સુવરિ ! હું માયાનું
ઉપાસ્યપણ કહી કહેતો નથી મેં તે માયાના અસ્તિત્વના
ચેતનને જ ઉપાસ્ય કહ્યું છે માયા અને ચક્રિત આદિ શબ્દો
માયા અને ચક્રિતથી વિશિષ્ટ બ્રહ્મને જ જમાવનારા છે,
એટલા માટે માયા આદિ શબ્દોથી બ્રહ્મ જ ઉપાસ્ય કહેવાય
છે' આમાં સદાશિવે પડલા મેં વાક્યાથી પડલા પગ મ્હો
છે અને મીજ મેં વાક્યાથી મીજ પસનું ઉપપાદન કર્યું છે આ
અભિપ્રાયથી જ બ્રહ્મહત્ત્વપ્રાપ્તમાં માયા શબ્દના અર્થરૂપ
જૂજીકારને જ માયાચિહ્ન બ્રહ્મના અર્થરૂપ કહી છે કે જૂજીકાર
ચિત્તચક્રિતરૂપ છે અને બ્રહ્મીના સમગ્ર અવસ્થા ચક્રિતરૂપ છે

કેવળ માયાને ઉપાસ્ય કહેનારા ભ્રમિત વાતીને પૂછી
જેઈએ કે, 'તે જગ જ ઉપાસ્ય હોય, તા દેવીઓના શરીરોને
પ્રાણ, ઈન્દ્રિય, મન, અણકાર અને હૃદય આદિ હોવાપણ
કમ સંભવરૂ? સ્થૂલ અને સૂક્ષ્મ એ રીત ભગવતીનું રૂપ મેં
પ્રમાનું છે તેમાં સૂક્ષ્મ રૂપ મુખ્ય છે અને સ્થૂલ રૂપ તો
તે ઉપાસકને દર્શનાર્થ વ્યવહાર થવાન વાસ્ત છે ત મેં
ઉપાસકાને ઉપાસે' સૂક્ષ્મ રૂપ જ સ્પૃત રૂપનું ગ્રાહ્ય કર છે
આમ છે એટલા માટે જ સૂક્ષ્મ રૂપમાં ચેતન્યના પ્રવચ ન
હોય તા તો લીધેલા સ્થૂલ રૂપમાં પણ ચેતન્યને પ્રવેશ
ન લાગે જેઈએ, અને તે ન હોય તા ત તે દેવીઓના
હૃદય અને બેઠવા આ વ્યવહારના ઉચ્છેદ જ થઈ જાય,
માટે વાંચે પાનાની દરજ વગર પણ ચેતન્યવિશિષ્ટ ચક્રિતને
જ ઉપાસ્ય માત્રી પડ્ય.

શકા નમારા મેઘા પ્રમાણે હોય તા યાત્રામાં માયા
આદિ શબ્દોથી ભગવતીનો વ્યવહાર શા માટે કરવામાં આવે
છે? લક્ષ્મી આ દોષો નહિ થવા વાસ્તે અને સ્પષ્ટ જમા
વવાને વાસ્તે બ્રહ્મ આદિ શબ્દોથી જ શા માટે વ્યવહાર
કરવમાં નહાયે નહીં?

સમગ્રાણ વિદ્યા, વિગ્નનર્મ, અચાકૃત અને બ્રહ્મ
એ રીતે બ્રહ્મનું સ્વરૂપ ચાર વ્યુત્પદ છે; તેમાં દેવીની જે

ઉપાસના છે તે એ વ્યુત્પન્ની અંદરના કયા પદાર્થની છે? એવી શંકા થતાં તેનો ઉત્તર એ છે કે વિચિત્ર, હિરણ્યગર્ભ અને અવ્યાકૃતને તથા તેઓના અધિષ્ઠાતા બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને રુદ્રને મેત્રાવશ્મી શાખાની શ્રુતિમાં એકએક ગુણમય કહ્યા છે અને ત્રિપુ ગુણોની સામ્યાવસ્થાકૃપ માયા, પ્રકૃતિ શબ્દનો અર્થ લેવાથી તેને શાઓમાં ચોથા બ્રહ્મામાં રહેલી કહી છે. માટે માયાવિષ્ટિ તે ચોરું બ્રહ્મ જ ભગવતીની ઉપાસનામાં ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે; એમ દેખાડવા સાર માયા આદિ શબ્દોથી વ્યવહાર કર્યો છે. તમો યાદુમેકમત્ર આસી-સાત્પરે સ્યાસાત્પરેરિતં વિષમત્ત્વં પ્રત્યાત્વેતદ્વે રજસ્તદ્વજઃ સ્ત્રલ્વીરિતં વિષમત્ત્વં પ્રત્યાત્વેતદ્વે સત્ત્વસ્ય રૂપમિતિ ॥ એ મેત્રાવશ્મી શાખાની શ્રુતિના વાક્યે તમઃ એ શબ્દથી કહેલી માયાનો બ્રહ્મની સાથે નિત્ય સંબંધ દેખાડીને ભગવતના કારણરૂપ જે સામ્યાવસ્થાત્મક વસ્તુ છે તેને જણાવી છે. એ જ શાખાની શ્રુતિએ ‘એ માયાના ત્રણ અંશ થયા, તેઓમાં જે તમસ થયો તે રુદ્ર છે, જે રાજસ અંશ થયો તે બ્રહ્મા છે અને સાત્ત્વિક અંશ થયો તે વિષ્ણુ છે.’ એ વચનથી બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને રુદ્રને એકએક ગુણની ઉપાધિવાળું પ્રતિપાદન કર્યું છે; તેમ જ ‘સત્ત્વ, રજ અને તમ-એ ત્રણ પ્રકૃતિના ગુણો છે. તેઓથી ચેદ્યઈને એક જ પુરુષ ભગવતની રચિત, ઉત્પત્તિ અને પ્રવચ કરવા સાર વિષ્ણુ, બ્રહ્મા અને રુદ્ર એવાં નામો ધરે છે. તેઓમાં સત્ત્વગુણવાળા વિષ્ણુથી જ મનુષ્યોનું કસપણ થાય છે’ ઇત્યાદિ વચનોથી સર્વ પુણ્યોમાં પણ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને રુદ્રને એક એક ગુણવાળાપણું પ્રતિપાદન કર્યું છે. માયા, પ્રકૃતિ, અને શક્તિ આદિ શબ્દોથી કહેવામાં આવતી વસ્તુને આકાશ બ્રહ્મથી જુદી નથી, કે જેથી માયા આદિ શબ્દોથી ઉપાસના કરવામાં આવતી વસ્તુ માયાવિષ્ટિ બ્રહ્મરૂપ ન હોય અને માયાવિષ્ટિ બ્રહ્મથી જુદી હોય; માટે એ શબ્દોથી ઉપાસક વસ્તુનું પ્રતિપાદન થતાં ભગવતીનું સ્વરૂપ કે જે માયાવિષ્ટિ બ્રહ્મરૂપ જ છે તે જ ઉપાસક કરે છે, એમ સમજવચ સાર જ માયા આદિ શબ્દોથી ભગવતીની ઉપાસના કરી છે.

યાં : ત્યારે ‘તમે વિષ્ણુની માયાશક્તિરૂપ અને અનન મજવામાં છો’ એ વાક્યમાં પણ માયા શબ્દ માયાવિષ્ટિ બ્રહ્મને; કહેનારે થયે આ વાત અનુજ છે એમ કહી શકાતું નથી. કારણ કે તેમાં એવાં માયાને કોચા ધારેલી છે.

સમ્બંધન : સર્વ સ્વર્ગમાં માયા શબ્દથી માયાવિષ્ટિ

બ્રહ્મનું જ ગ્રહણ કરવું એવી અમે પ્રતિજ્ઞા કરતા નથી, કે જેથી ઉપર કહ્યા પ્રમાણે અતિપ્રસંગ થાય; પરંતુ એમ કહીએ છીએ કે કોઈ દેહાલે સંબંધ જાણવાનારો શબ્દ સાથે કદ્યો હોય ત્યાં એકલી માયાનું પણ ગ્રહણ કરવું. જેમ કે તમે કહેલા વાક્યમાં ‘વિષ્ણુની’ એવો શબ્દ સાથે છે, તેથી તેમાં એકલી માયાનું જ ગ્રહણ કરવું, પ્રવચના પ્રકરણમાં એકલી માયાનું ગ્રહણ કરવું અને ‘હે બ્રહ્મણો! સઘળું ચરાચર જગત મારી માયારૂપ શક્તિએ કરેલું છે અને તે માયા પણ વાસ્તવિક રીતે મારાથી જુદી નથી જ,’ ઇત્યાદિ સુદ્ધિના સ્વર્ગમાં પણ એકલી માયાનું ગ્રહણ કરવું. ઉપાસનાના સ્વર્ગમાં તે માયાવિષ્ટિ બ્રહ્મનું ગ્રહણ કરવું. આ પ્રમાણે સ્વર્ગનો ચોગ્યતા જેઈ ઉત્પત્તિ કલ્પના કરી લેવી, એટલે ‘તમે વિષ્ણુની શક્તિ (માયા) છો’ ઇત્યાદિ સ્વર્ગમાં ‘તમે કે જે અધિષ્ઠાન બ્રહ્મરૂપ છો, તે જ વિષ્ણુની માયાશક્તિરૂપ છો,’ એવો અર્થ કરવો. આથી જેમ ભગવતીના બ્રહ્મરૂપ-પણાનું પ્રતિપાદન થયું, તેમ બીજે દેહાલે પણ સમજા લેવું અથવા ભગવતના કારણરૂપ બ્રહ્મ ઉપચાત્મક હોવાને લીધે કોઈ સ્વર્ગમાં જેના પેટામાં માયા છે એવા બ્રહ્મનું ઉપાસન સમજવું અને કોઈ સ્વર્ગમાં બ્રહ્મ જેના પેટામાં છે એવી માયાનું ઉપાસન સમજવું. પરંતુ પક્ષ કે જેમાં શક્તિને સહાયબૂત ગણવામાં આવે છે; તે ચિત્તપુણ્યરૂપિમાં ‘એ કારણને લીધે જે પુરુષો માયા સંજિત ચિત્તનું હદયમાં ધ્યાન કરે છે, તેઓને અવિચળ શાંતિ મળે છે, બીજાઓને કદી મળતી નથી.’ ઇત્યાદિ વચનોના સમૂહાથી સ્પષ્ટ છે અને બીજે પક્ષ કે જેમાં બ્રહ્મને સહાયબૂત ગણવામાં આવે છે તે ભુવનેશ્વરી પારિજાત આદિ નૈત્રયશોમાં ચિત્ત સંજિત ભુવનેશ્વરી દેવીનું ધ્યાન કરવું.’ ઇત્યાદિ વચનોના સમૂહાથી સ્પષ્ટ છે. ભગવતીના વિષયમાં આ બીજા મતને લઈને જેના પેટામાં બ્રહ્મ છે એવી માયાનું ઉપાસન છે, એમ દેખાડવા સાર માયા અને શક્તિ આદિ શબ્દોથી યાત્રમાં ભગવતીનો વચનાર કરવામાં આવે છે. આ બીજે પક્ષ જેમ સર્વ નૈત્રયશોને અધિમત છે, તેમ પુણ્યોમાં પણ અધિમત છે. કૂર્મપુણ્યમાં કહ્યું છે કે, ‘માયાનું અનાદિરિત્ત અને અનુત્તર શોરું એવાર્થ છે. તેના સંબંધથી પરમાત્મા રુદ્રને ભેગા ગણીને તે માયાનું ઉપાસન થાય છે. આના જેવાં બીજાં પણ અનેક વચનો ભગવતી-ભાજન આદિ સર્વ પુણ્યોમાં છે, તે બેઈ વેદમાં અને પાત્રમાં પણ બ્રહ્મને ચેતનશ્ચંદ્ર ઉપાસનામાં આવે જ છે, તેથી

મુક્તિમાં ઉપાસ્યસ્વરૂપનો સંમંથ નથી.' એ દૂષણ નથી અને શાસ્ત્ર સ્થાપનાને અવગણ્ય છે' પણ નથી.

આ પ્રમાણે ભગવતીની ઉપાસનામાં સ્વરૂપનો નિર્ણય કર્યો. હવે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, રુદ્ર અને યજ્ઞિત એઓની ઉપાસનાઓમાં કોની ઉપાસના અત્યંત શોષ છે, એ વિષે વિચાર કરીએ છીએ; તેમાં 'આ સધર્મુ જગત બ્રહ્મ છે' એ શુભિ પ્રમાણે સમાનાધિકરણથી સધર્મ પદાર્થો બ્રહ્મરૂપ છે તેપણ ભક્તોના ચિત્તને અવસંબન દેવાને પરમેશ્વરે મંત્રિન, શુદ્ધ, શુદ્ધતર અને શુદ્ધતમ વિભૂતિઓ શુદ્ધિના ફેરફારથી કંપેલી છે. એ વિભૂતિઓ ભગવદ્ગીતા આદિ શાસ્ત્રોમાં વિભૂતિના અધ્યયોથી અને છાંદોગ્યાદિ ઉપનિષદોમાં 'આ બ્રાહ્મ બ્રહ્મ છે' અવિચાળ્ય બ્રહ્મ છે અને અન બ્રહ્મ છે.' ઈત્યાદિ વાક્યોથી છે. એ સધર્મી વિભૂતિઓમાં બ્રહ્મ સમાનપણથી ગૌરવ છે તેપણ જેમ પાત્ર, મંત્રિ, તથાગર અને દર્શન આદિમાં શુદ્ધિના વસ્તુઓગણપણે લીધે પ્રતિનિધિ પદાર્થો ફેરફાર થાય છે, તેમ વિભૂતિઓમાં શુદ્ધિના તફાવતને લીધે પરમાત્માનું પ્રતિનિધિ પદાર્થો ફેરફાર અને તેને લીધે પ્રસન્ન થવામાં પણ ફેરફાર છે. જે જે વિભૂતિમાં જેમ જેમ પ્રતિનિધિ પદાર્થો

અને પ્રસન્ન થવાનો ફેરફાર છે, તેમ તેમ તે તે વિભૂતિઓ ઉત્કૃષ્ટ, ઉત્કૃષ્ટતર અને ઉત્કૃષ્ટતમપણેના વ્યવહાર થાઓ કેઈ પણ જાતના વાંધા વગર કરવામાં આવેલા છે. આ પ્રમા બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને રુદ્ર એકેક ગુણની ઉપાધિવાળા છે, તે એક એક ગુણ કરતાં તે ગુણોની મૂળભૂત સામ્યાવસ્થા અધિક હોવાને લીધે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને રુદ્ર કરતાં સામ્ય વસ્થાગ્ર ઉપાધિવાળાં ભગવતીનું જ ઉપાસન સર્વોત્કૃષ્ટ દે સામ્યાવસ્થા કે જે સર્વના કારણરૂપ છે, તે સર્વથી ઉત્કૃષ્ટ હોવા જોઈએ. વળી બ્રહ્મામાં પ્રથમથી માયા છે; માટે માયાને બ્રહ્મની સાથે અત્યવગ્રહિત સંમંથ છે; ગુણો તે તે પદ પ્રકટ થયા છે, માટે ગુણોને બ્રહ્મની સાથે સંમંથ માયાને લઈ છે. આ પ્રમાણે સામ્યાવસ્થામાં બ્રહ્મનો અત્યવગ્રહિત સંમંથ હોવાને લીધે તેની ઉપાસના જ મુખ્ય અને સર્વોત્કૃષ્ટ છે.

આ ઉપોદ્દ્યાતમાં જે વિષય કહ્યો તે જ વિષય અમે ભગવતી ભાગવતમાં અને સપ્તમીનાં છ અંગના વ્યાખ્યાનમાં કહ્યો છે. હવે ઓડપાદને અનુસરીને, ભગવતીભાગવત ૬ જે ભગવતીનું પુરાણ છે, તેનું યથામતિ ઉત્તમ વ્યાખ્યાન કરવાનો આરંભ કરીએ છીએ.

[સંસ્કૃત ટીકાકારના ઉપોદ્દમાતમાંથી]

શ્રીમદ્ ભગવતીભાગવત

શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષાંતર

માહાત્મ્ય—અધ્યાય ૧ લો.

મંગલાચરણ

યુષ્ઠો યા સર્ગરૂપા જગદયનવિધો પાલની યા ચ રોદ્રી । સંહારે ચાપિ યસ્યા જગદિદમલિલં ક્રીડનં યા પરાવ્યા ॥
પદ્યન્તી મત્તમાઘ્યો તદ્વત્તુ ભગવતી વૈલ્લરી વર્ણરૂપા । સાઽસ્મદ્વાચં પ્રસન્ના વિધિહરિગિરિશારાધિતાઽલ્લહ્કરોતુ ॥

જે ભગવતી સૃષ્ટિસમયે ઉત્પત્તિરૂપ છે, જગતનુ રક્ષણ કરવામા પાલની શક્તિરૂપ છે, સહારસમયે રોદ્રી શક્તિરૂપ અથવા રૂદ્રસ્વરૂપધારિણી છે, આ સમસ્ત જગત જેમની ક્રીડારૂપ છે; જે પગ, પશ્યંતી, મધ્યમા તથા વૈષ્ણવી વાણીરૂપ છે તથા વર્ણસ્વરૂપ છે અને બ્રહ્મા, વિષ્ણુ તથા મહેશ્વરે પણ જેમનુ આરાધન કર્યું છે, તે ભગવતી પ્રસન્ન થઈ અમારી વાણીને સુગામિત કરે.

નારાયણં નમસ્કૃત્ય નરં જૈવ નરોત્તમમ । દેવોં સરસ્વતીં ટપાસં તતો જયમુદીરયેત્ ॥

શ્રી નારાયણને, નરોમા ઉત્તમ નર ભગવાનને, દેવી સરસ્વતીને તથા વ્યાસને નમી 'જય' શબ્દનો ઉચ્ચાર કરવો; અથવા 'જય' નામનો ઐતિહાસિક ગ્રંથ આરંભવો.

દેવીભાગવત-માહાત્મ્ય

ઋષિગ્નો બોલ્યા હે સૂત ! તમે ઘણા વર્ષો સુધી જીવો; (કેમ કે) હે મહાબુદ્ધિમાન વ્યાસગિષ્ય ! તમે અમને મનોહર ખાવત કથાઓ આવી ગંભીરો છો. સર્વ ખાપોને દુઃકરનાર પવિત્ર અને અત્યુત વિષ્ણુચરિત્ર, અવતારકથાઓ મહિન અમે ભક્તિપથી (તમારી પાસેથી) માલગ્યું; તેમ જ શિવનું દિવ્ય ચરિત્ર અને ભસ્મ તથા રૂદ્રાક્ષનું માહાત્મ્ય ઇતિહાસ મહિન તમારા ગુપ્તમલધી (અમે) માંભગ્યું. હવે પવિત્ર કરતા (પણ) પરમ પવિત્ર અને મનુષ્યોને અનાયામે ભોગ તથા મોક્ષ આપનાર (જે હોય તે) અમે સંપૂર્ણ માંભગવા ઇચ્છીએ છીએ. હે મહાભાગ ! કવિગુણમા પણ મનુષ્યો જેથી મિદ્ધ થાય છે તે તમે કરો. તમાગથી બીજાને ગંભીર દુઃકરનાર અમે જ્ઞાનુતા નથી.

મુન યોધ્યા : હે મહાભાગો ! લોકેના જિતની ઈચ્છાથી તમે દીક પુત્રનું છે. મને શાસ્ત્રોનો જે સાર છે તે હું તમને સંપાદનું કરું છું. ત્યાં મુશી મનુષ્યો દેવી ભાગવતને મારી રીને સાંભળ્યાં નથી, ત્યાં મુશી (તેમની આગળ) તીર્થો, પુરાણો તથા વ્રતો અગર છે. દેવીભાગવત નામની કૃષ્ણી ત્યાં મુશી પ્રાપ્ત કરી નથી. ત્યાં મુશી મનુષ્યોને પુણ્ય (દુઃખો-કૃષ્ણ) કાંઈવાળું પાપરૂપી વગલ દુઃખરૂપી છે. દેવી-ભાગવતરૂપી મુશ્વ ત્યાં મુશી ઉદય પામ્યાં નથી, ત્યાં મુશી મનુષ્યોને ઉપદેશરૂપી મોટા અંધકાર દુઃખરૂપી છે.

ત્રિપથો યોધ્યા : હે મહાભાગ સુત ! હે વડના-ગ્રામાં શ્રેષ્ઠ સુત ! તે પુરાણ કેનું છે ? અને તેના શ્રવણમાં કયા વિધિ છે, તે આમને કહો. કેરૂં જિવંતો તે સાંભળનું જોઈએ ? એનું પૂજન કઈ રીતનું છે ? કયા મનુષ્યોએ પૂર્વે તે સાંભળ્યું છે ? કઈ કઈ ક્ષમતાઓને તે પામ્યા છે ?

મુન યોધ્યા : પૂર્વે વિષ્ણુના અંગરૂપ મુનિ (વેદવ્યામ) સત્યવતીમાં પરાશરસ્વી જન્મ્યા હતા; તેમણે વેદાંતા વિભાગ કરી સાર શિષ્યોને ભણાવ્યા હતા; (તે) ભગવાનવેદવ્યામ 'વેદમાં અનંધિકારી પ્રાપ્ત' અને, 'અધમ વિન્નને.' સ્વીઓને તથા દુષ્ટ પુલ્હિત્રાના મનુષ્યોને જ્ઞાન દેવી રીને થાય' આમ મનથી વિચારી તેઓમાં ધર્મપ્રચારની ઈચ્છાથી પુનાભસાંહિતા (સસ્વા) તે વિચાર કર્યો (પછી) તે ભગવાન (વ્યાસ) મુનિ એ આગ પુરાણો તથા આગ્નાધ્યાન સ્વી મને જ ભણાવ્યું. તેમા ભાગ તથા મોક્ષ આપનાર દેવીભાગવતપુરાણ તેમણે પોતે જ જનમેજય ગજને સાંભળાવ્યું. પૂર્વે એ (જનમેજય) ના પિતા પરીક્ષિત ગજને નસક તાગ કાઢ્યા હતાં, (સ્વી તેમનું અક્ષય મૃત્યુ પત) તેમની મુલિ (સદ્ગુણ) માટે ગજ જનમેજય સંપાદનની મજા દેવીને વિધિથી પૂજી શ્રીમાન વેદવ્યામના મુખરૂપથી તર દિવસ મુશી

(દેવી) ભાગવત સાંભળ્યું હતું. (એ) તવાહયજ સંપૂર્ણ થયો ત્યારે પરીક્ષિત રાજા પણ (સદ્ગુણિ પામી) દિવ્ય રૂપ ધરી તે જ ક્ષણે દેવીના સામોકયને પામ્યા હતા. પિતા પરીક્ષિતની દિવ્ય ગતિ જોઈ રાજા જનમેજય વ્યાસ મુનિને સારી રીતે પૂજી પરમ હર્ષ પામ્યો હતો. દેવીભાગવત નામનું પુરાણ અક્ષર પુરાણોની મધ્યે અતિશય સર્વોત્તમ હોઈ ધર્મ, ક્ષમ, અર્થ તથા મોક્ષને આપનાર છે. જેઓ દેવીભાગ-વતની કથા નિત્ય ભક્તિથી સાંભળે છે, તેઓથી મિલિ દૂર રહેની નથી; માટે મનુષ્યોએ સદા તે સેવતા થોમ્ય છે. આખો દિવસ, અર્ધો દિવસ, પા દિવસ, એક મુહૂર્ત કે એક ક્ષણ પણ જે મનુષ્યો (દેવીભાગવતની કથા) ભક્તિથી સાંભળે છે, તેઓ-ની કલ્પ દુર્ગતિ થતી નથી. સર્વ યજ્ઞોમાં, તીર્થમાં તથા સર્વ ક્ષત્રમાં જે કળ પમાપ છે, તે કળને મનુષ્ય એકવાર (દેવીભાગવત) પુરાણ સાંભળવાથી પામે છે. સત્વયુગ વગેરેમાં અનેક ધર્મો હોય છે. પરંતુ કલ્પયુગમાં કેવળ પુરાણશ્રવણથી ધીન્ને મનુષ્યોનો ધર્મ નથી કલ્પયુગમાં ધર્મ તથા આચારથી સંહિત તથા અલ્પ આગુપવાળા મનુષ્યોના હિત માટે વ્યાસે પુરાણ નામનો અમૃત રસ રચ્યો છે. અમૃતને પીતો એક જ મનુષ્ય અજરામર થાય છે, ત્યારે દેવીની કથાએ અમૃત (નો આપ્યા) કુળને આવશ્ય અગ-નમર કહે છે. આ (કથાશ્રવણ) મા મહિતાઓનો કે દિવંસાનો કઈ નિયમ નથી (એટલે કે અમુક જ મહિતામાં કે અમુક જ દિવંસે આ દેવીકથા સાંભળવી એનું કઈ છે જ નહિ). લોકોએ દેવીભાગવત સદા સેવતા થોમ્ય છે આગિવન, ચૈત્ર, અષાઢ અને માઘ માસમાં (આવતા) આ નવરાત્રમાં (આ દેવી-કથાનું શ્રવણ) વિશેષ ફળાય છે. માટે આ નવાદ-યસ મર્વ પુણ્યકર્મ કરના અધિક કળ આપનાર હોવા-થી મનુષ્યોને પુણ્ય આપનાર કહ્યો છે. જેઓ દુષ્ટ દૃષ્ટવાળા, પાપમાં આગ્રહ, અતિશય મૂઠ, મિત્રોનો દ્રોહ કરનાર, વેદને નિદાસ, જિનામાં તપસ અને નાસિકમાર્ગમાં આગ્રહ હોય છે, તેઓ કલ્પયુગમાં નવાહયજથી પવિત્ર થાય છે. જે પુરુષો પારકુ ધન તથા પાગી રીતે લઈ લેતા અતિશય લાલચ હોય,

પાપના મમૂહથી યુક્ત હોય અને ગાયો, દેવતાઓ તથા બ્રાહ્મણોની ભક્તિથી રહિત હોય તેઓ નવાહ-યન્ત્રથી શુદ્ધ થાય છે ઉગ્ર તપશ્ચર્યોથી, વ્રતો તથા તીર્થોને સેવવાથી, દાનોથી, અનેક નિયમોથી, યજ્ઞોથી હવનહોમથી અને જપથી મનુષ્યોને જે ફળ નથી મળતુ, તે ફળ નવાહયન્ત્રથી મેળવાય છે હે બ્રાહ્મણો ! આ દેવીયન્ત્ર જે પ્રમાણે જલદી પવિત્ર કરે છે તે પ્રમાણે ગાંગા, ગયા, કાશી, નૈમિષારણ્ય, મથુરા, પુષ્કર કે બદરીવન પવિત્ર કરતા નથી, માટે આ દેવીભાગવત પુરાણ શ્રેષ્ઠથી પણ શ્રેષ્ઠ અને ધર્મ, અર્થ, કામ તથા મોક્ષનું ઉત્તમ સાધન મનાય છે જે મનુષ્ય આશ્વિન માસના અજવાળિયામા સૂર્ય ન્યાડે કન્યા રાશિમા ગયો હોય, ત્યારે મહાદેવીના દિવસે સુવર્ણના સિંહાસન પર પદારોધન અને દેવીને પ્રીતિદાયક શ્રી(દેવી) ભાગવતનું પુસ્તક પૂજા યોગ્ય બ્રાહ્મણને ભક્તિથી આપે છે, તે દેવીની પદવી પામે છે જે મનુષ્ય દેવીભાગવતના એક શ્લોક કે અર્ધા શ્લોકનો નિત્ય ભક્તિથી પાઠ કરે છે, તે દેવીની પ્રીતિને પામતાગે થાય છે (આ દેવીભાગવત) માત્ર શ્રવણ કરવાથી જ ધોગ ઉપદ્રવોના ભયનો, મહા મારી(મરડી—કોયેગ વગેરે)થી ઉત્પન્ન થયેલા ભય નો તથા સમગ્ર ઉત્પાતોનો પણ નાશ કરે છે બાલ શ્લોકો કહેવો ભય અને ભૂતપ્રેતોએ કહેવો ભય આ દેવીભાગવતના શ્રવણથી દૂર થાય છે જે મનુષ્ય દેવીભાગવતનો ભક્તિથી પાઠ કરે અથવા શ્રવણ કરે, તો તે ધર્મ, અર્થ, કામ તથા મોક્ષને પામે છે આ (દેવીભાગવત)ના શ્રવણથી વસુદેવ, પ્રપેત(નામના યાદવ)ની શોધ કરવા ગયેલા અને ઘણા સમય નુકસાન સેવકો દ્વારા પ્રિય પુત્ર શ્રીકૃષ્ણને પામી આનંદ પામ્યા હતા આ શ્રીમદ્ ભાગવતની કથાને ભક્તિથી જે સાભળે અને ભક્તિથી આનો જે પાઠ કરે, તે ભોગ તથા મોક્ષને પામે છે (આ) ભાગવતઉપ અમૃતનું શ્રવણ કરી પુત્ર વિનાનો પુત્ર પામે, દુષ્ટિ ધનવાન થાય અને ગેરી ગેગથી મુક્ત થાય છે જે સ્ત્રી વાઙ્માની હોય, કાકાધ્યા (માત્ર એક જ વાર પ્રસવેલી) હોય અથવા વેળા છોડગ જીવના ન હોય તેવી હોય, તે પણ દેવીભાગવતનું શ્રવણ કરી લાખા

આગુપવાળા પુત્રને પામે છે જે ઘરમા શ્રી(દેવી)-ભાગવતનું પુસ્તક નિત્ય પૂજાય છે, તે ઘર તીર્થ રૂપ થઈ વસનારાઓના પાપનો નાશ કરનાર થાય છે આકાશ, ચોદશ કે નોમના દિવસે જે મનુષ્ય ભક્તિયુક્ત થઈ આનો પાઠ કરે કે શ્રવણ પણ કરે, તે પરમ સિદ્ધિ પામે છે આનો પાઠ કરતો બ્રાહ્મણ વેદવેતાઓમા મુખ્ય થાય છે, ક્ષત્રિય રાજા થાય છે, વેળ્ય ધનસમૃદ્ધિને પામે છે અને શૂદ્ર પણ જો શ્રવણ કરે તો પોતાના કુળમા ઉત્થાન થાય છે ૧-૫૦

પઠન્ દ્વિજો વેદવિદ્યણીર્મવેદ ।

યાદુમજાનો ધરણીપતિ. સ્યાત્

વેદ્યઃ પઠન્ વિત્તસમૃદ્ધિમેતિ ।

શૂદ્રોઽપિ શૃણ્વન્ સ્વકુલોત્તમઃ સ્યાત્ ॥ ૫૦ ॥

ઈતિ શ્રીકૃષ્ણપુરાણમા મનસાખંડ વિષે શ્રી દેવીભાગવત માહાત્મ્યમા અધ્યાય ૧ લા સમાપ્ત

અધ્યાય ૨ નો

દેવીભાગવતના અવલોકી વસુદેવને

મળેલું ફળ

કથય કુત્વ

વસુદેવો મહામાગ. કથ પુત્રમગ્રાત્વાન્ ।

પ્રસેન. કુત્વ કુળેન અમતાઽપેક્ષિતઃ કથમ્ ॥ ૧ ॥

મધિગોએ પૂછ્યું મહાભાગ્યશાળી વસુદેવે કઈ રીતે પુત્રને મેળવ્યો હતો ? કયે સ્થળે ભમતા શ્રી-કૃષ્ણે પ્રસેનને કઈ રીતે ગોધે કાઢ્યો હતો ? હે શ્રેષ્ઠ ધ્યુલિશાળી સૂત ! વસુદેવે કયા વિધિથી અને કોની પામેલી શ્રીદેવીભાગવત આભણુ હતું ? આ કથા તમે કહો

સૂત જોત્યા ઘરકામા સુખથી રહેનો ભોગવશી મત્રાગિત (નામે યાદવ) હતો તે સૂર્યને આગધવા તત્વા રહેનો, (તેની તેની) ભક્ત અને પગ્ગ મિત્ર થયો હતો પછી કેવ્યાક કાગે તેની ભક્તિથી અને પ્રેમથી સૂર્ય (તેના પર) પ્રમન્ન થયા અને (તને) પોતાના લોકના દર્શન કરાવ્યા. ભગવાત મુયે તેના પર પ્રમન્ન થઈ અગતઃ નામનો મગિ તેને આપ્યો, તે મગિને કહ્યો ધરી તે (મત્રાગિત) ઘરકામા આપ્યો. (તેમથી પ્રકાશના) તેને જ્ઞેઈભાતિ પામેલા

નગરવાસીઓ (તેને) સૂર્ય માની સુધર્મા (સભા)-
મા બેઠેલા શ્રીકૃષ્ણની પાસે જઈ કહેવા લાગ્યા, કે
'દે જગ-પતિ! આપનું દર્શન કરવા ઈચ્છતો આ
સૂર્ય આવે છે' (આવી) તેમની વાણી સાંભળી
શ્રીકૃષ્ણ ખૂબ હસીને મલામા બોલ્યા કે, 'દે અગ્નિ-
નીઓ! આ સૂર્ય નથી, પણ સૂર્ય આપેલા તેજસ્વી
'સ્વમતક' મહિષી પ્રકાશતા મનાજિત આવે છે'
પછી સનાજિતે બ્રાહ્મણોને બોલાવી સ્વસ્તિવાચન
પૂર્વક પૂજા કરીને મહિષને પોતાના ઘરમા પ્રવેશાયો
કાયમ આઠ ભાર સોનું આપનારો તે મહિષ ન્યા હોય
છે ત્યા મગ્ધી, દુષ્ટાગ કે ઉપદ્રવોનો ભય રહેતો નથી
કોઈક સમયે પ્રસેન નામનો મનાજિતનો ભાઈ કદમા
મહિષ બાધી સિંધી ઘોડા પર સવાર થઈને તગત
મૂગયા માટે વનમા ગયો, ત્યા (એક) સિંહે તે
પ્રમેનને જોયો ને ઘોડા સાથે તેને મારી નાખી પેલો
મહિષ લઈ લીધો પછી ગંધિના રાજ પરાક્રમી જળ
વાને મહિષને ધારણ કરતા તે મિહને જોઈ (પોતાની)
ગુફાના દારમા તેને મારી નાખી મહિષ લઈ લીધો
મહાસમર્થ તે જળવાને એ મહિષ પોતાના પુત્રને
મ્મવા માટે આપ્યો, એટલે બાળક પણ તેજસ્વી એ
મહિષને મેળવી રમવા લાગ્યો (ખીલ તરફ) ત્યારે
પ્રમેન (ઘેર) ન આવ્યો ત્યાં મનાજિત સતાપ
કરવા લાગ્યો કે, 'હું મમજી ગયો નથી કે મહિષને
ઈચ્છતાગ કોણે પ્રમેનને મારી નાખ્યો હશે?' પછી
લોહોના મુખથી કહેવાયેલી (આવી) ઊડતી વાત
નાગમા થવા લાગી કે, 'મહિષ મેળવવા ઈચ્છના
શ્રીકૃષ્ણે જ પ્રમેનને મારી નાખ્યો છે' શ્રીકૃષ્ણે
પણ પોતા પગ આવેલા એ અપયગ સાંભળી તેને
ધોઈ નાખવા નગરવાસીઓની સાથે પ્રમેનના માર્ગે
તેની (ગોધ કરવા) તે નીકળી ગયા, વનમા જઈ
તેમણે જ્યેષ્ઠ, (તો) પ્રમેનને મિત્રે મારી નાખ્યો
હતો, ત્યારે લોહીના લીપાની નિગાનીવાળા માર્ગે
નિહને ગોનાર તે (અગગ) ગયા (તેવામા) એક
ગુફાના દારમા સિંહને મરણ પામેલો જોઈ ભગવાન
શ્રીકૃષ્ણે કૃપાથી નગરવાસીઓને કહ્યું કે 'એ મહિષ
લઈ જનારની તપાસ માટે હું આ ગુફામા પ્રવેશુ હું
(માટે) ન્યા સુધી હું ન આવું ત્યા સુધી તમે ગાંડી

જ ઊભા રહો. 'બહુ મારું,' એમ કહી દારકાવાસી-
ઓ ત્યા જ ઊભા રહ્યા, એટલે શ્રીકૃષ્ણ ગુફાની અંદર
ન્યા જળવાનનું ઘર હતું ત્યા ગયા તે વખતે
મહિષને ધાણ કરી રહેલા જળવાનના પુત્રને જોઈ
શ્રીકૃષ્ણે મહિષ લઈ લેવાની જેટલામા ઈચ્છા કરી,
તેટલામા તો બાણે ભય પામી હોય, તેમ (બાળકની)
ધાવમાતાએ ચીસ પાડી ત્યારે ધાવનો (એ) ગબ્દ
સાંભળી તરત જ જળવાન (ત્યા) આવી શ્રીકૃષ્ણ
સાથે દિવસરાત અટક્યા વિના યુદ્ધ કરવા લાગ્યો-
એ રીતે મત્તાવીમ દિવસ તે બંનેનું મહાન યુદ્ધ થયા
કર્ણ. (ગુફાના) દારમા નગરવાસીઓ શ્રીકૃષ્ણના આવ-
વાની ગદ જોતા ઊભા રહ્યા બાર દિવસ (સુધી
એમ રાહ જોયા) પછી તેઓ ભયને લીધે પોતાના
ઘર તરફ ચાલ્યા ગયા, ત્યા (જઈ) તેઓએ મર્વ
વૃક્ષાત પડેલેથી કહી સંભળાવ્યું ને સનાજિતને ગાળો
દેતા તે બધા અત્યંત ગોઠાકુલ થયા મહાભાગ વસુ-
દેવ (પણ) પુત્રની તે વાત સાંભળી, અત્યંત શોકને
લીધે પરિવાર સહિત મૂઝાવા લાગ્યા તેમણે આનેક
પ્રકારે વિચાર કર્યો કે, 'મારું કલ્યાણ કઈ રીતે
થાય?' તેવામા ભગવાન દેવધી (નારદ) બ્રહ્મલોક-
માથી ત્યા આવ્યા, એટલે ઊભા થઈ પ્રણામ કરીને
વસુદેવે તેમની પૂજા કરી. (ત્યારે) નારદજીએ
મહાવૃદ્ધિમાન યદુશ્રેષ્ઠ વસુદેવજીને કુશળ પ્રશ્ન પૂછી
પૂછ્યું કે, 'તમે શું વિચારે છો તે કહો'

વસુદેવ બોલ્યા મારો અતિપ્રિય પુત્ર કૃષ્ણ
પ્રમેનની ગોધ કરવા નગરવાસીઓ સાથે વનમા ગયો
હતો, ત્યારે ત્યા તેણે પ્રમેનને મરેલો જોયો હતો, પછી
પ્રમેનને મારી નાખનારા મિહને પણ (એક) ગુફાના
દારમા મરેલો જોઈ નગરવાસીઓને દારમા ઊભા રાખી
પોતે ગુફાની અંદર ગયેલા છે (એ વાતને) ઘણા
દિવસો થઈ ગયા, તોપણ મારો પુત્ર હજી સુધી આવ્યો
નથી માટે હું ગોઠ કરુ છું તો હું મૃતિ! તમે એવું
કઈ કંઈ કે જેથી હું પુત્રને મેળવું

નારદ બોલ્યા હું યદુશ્રેષ્ઠ! તમે પુત્રપ્રાપ્તિ માટે
અભિપ્રયેવીનું આગવન કરો; કારણ કે તેમના આગ-
વનથી જ તમે જલદી પુત્રને મેળવશો

વસુદેવે પૂછ્યું. 'હે ભગવાન! તે દેવી કોણ છે?

એ મહેશ્વરી કેવા પ્રભાવવાળા છે ? હે દેવર્ષિ ! તેમનું આરાધન કર્ષી રીતે કરાય છે, તે કૃપા કરી તમે કહો.

નાગ્દ બોલ્યા. 'હે મહાભાગ વસુદેવ ! દેવીનું અનુલ માહાત્મ્ય તમે દ્વક્રમા સાંભળ્યો, તેને વિસ્તારથી કહેવા કોણ સમર્થ છે ? જે ભગવતી દેવી નિત્યા હોઈ સન્નિવદાનદરૂપ છે, પરથી પણ પગ છે, જેમના વડે આ જગત વ્યાપ્ત છે, જેમના આરાધનથી બ્રહ્મા સ્થાવરજગમ આ જગતને સરજે છે, જેમની સ્તુતિ કરી (તે બ્રહ્મા) મધુદેવભતા ભયથી મુક્ત થયા છે, જેમની કૃપાથી વિષ્ણુ ભગવાન આ વિશ્વનું રક્ષણ કરે છે અને જેમના કૃપાકરશક્તિ દર્શનથી રુદ્ર વિશ્વનો સાહાર કરે છે, તે જ મર્ગ ઈશ્વરોના પણ ઈશ્વરી દેવી સમાગરૂપ બધનનું કારણ છે તે જ મુક્તિ આપનાર અને તે જ પગ વિદ્યારૂપ છે નવરાગિના વિધાનથી જગદ્બાને પૂજી નવ દિવસ સુધી દેવીનું ભાગવનપુગણ તમે સાંભળ્યો જેના શ્રવણમાત્રથી તમે તરત જ પુત્રને પામ્યો એ પુગણનો પાઠ કરનારા તથા શ્રવણ કરનારા મનુષ્યોને ભાગ તથા ભોક્ષ દૂર રહેતા નથી,' નાગદેવએ એમ કહ્યું, એટલે વસુદેવજી પગ પ્રીતિથી મુનિશ્રેષ્ઠ તે નારદને પ્રણામ કરી કહેવા લાગ્યા

વસુદેવ બોલ્યા હે ભગવન્ ! આપના વાક્ય ઉપગ્રથી મને પોતાનું વૃત્તાત યાદ આવ્યું છે, તે દેવીમાહાત્મ્યને લગનું લોઈ હું તમને કહુ છું, સાંભળો. પૂર્વે આકાશવાણી દ્વારા દેવકીના આક્રમા ગર્ભથી પોતાનું મૃત્યુ જાણી પાપી ક્રમે ભયને લીધે મને સભામા પૂત્રી રાખ્યો હતો એ કેદબાનામા હું પત્ની દેવકી માથે જોતો હતો ને પાપી ક્રમ પણ જન્મેલા પુત્રને મારી નાખતો હતો એમ છ પુત્રો તેણે મારી નાખ્યા ત્યારે આત્મ ગોષ્ઠકુલ થયેલા નિર્દોષ દેવી દેવકી ગતદિવસ સનાપ કૃત્વા લાખ્યા તે વખતે મેં ગર્ભમુનિને બોલાવી તમી—પૂજને દેવકીનું દુષ્ક જાણી પુત્રની ઈચ્છાથી કહ્યું કે, 'હે ભગવન્ ! હે કરુણાનિધી ! આપ યાદવોના ગુરુ છો, તો હે મુને ! (લાખ્યા) આયુષવાતા પુત્રની પ્રાપ્તિનું માધન તમે મને કરો પછી પ્રસન્નચિત્ત થયેલા દયાનિધિ ગર્ભ-મુનિએ મને કહ્યું કે, 'હે મહાભાગ વસુદેવ ! તે

શ્રેષ્ઠ સાધન તમે સાંભળ્યો : ભગવતી દુર્ગા ભકતોની દુર્ગતિનો નાશ કરનારા છે, તે કલ્યાણીનું તમે આરાધન કરો, તેથી તરત જ કલ્યાણ પામશો જેમના આગધનથી બધા લોકો સર્વ કામનાઓને પામે છે, તે દુર્ગાનું પૂજન કરનારા મનુષ્યોને લોકમા કર્ષ પણ દુર્લભ નથી' એમ મને કહ્યું એટલે હર્ષયુક્ત થયેલી સ્ત્રી સહિત મેં, તે શ્રેષ્ઠ મુનિને પરમ ભકિતથી પ્રણામ કરી હાથ જોડીને કહ્યું કે, 'હે ભગવન્ ! હે કરુણાનિધાન ! જે આપની મારા પર પ્રીતિ છે, તો મારા માટે પ્રથમ જ ચરિકાનું આરાધન કરો હું કમના ઘરમા પુરાયો છું, તેથી કર્ષ પણ ઉત્સાહ ધરી ગયું તેમ નથી, માટે હે મહા બુદ્ધિમાન્ ! આપ જ હું ખરૂંપી સમુદ્રમાથી મારો ઉદ્ધાર કરો' મેં એમ કહ્યું એટલે પ્રસન્ન થયેલા મુનિશ્રેષ્ઠ ગર્ભ બોલ્યા કે, 'હે વસુદેવ ! તમારા ઉપરની પ્રીતિને લીધે હું તમારું હિત કરીશ' તે પછી મેં પ્રીતિથી પ્રાર્થના કરેલા ગર્ભમુનિ બ્રાહ્મણો સાથે દુર્ગાનું આરાધન કરવાની ઈચ્છાથી વિધ્યાચય તરફ ગયા ત્યા જઈ જપ તથા પાઠ કરવામા તત્પર રહેતા એ મુનિએ ભકતોને ઈષ્ટ આપનારા ને જગતનું રક્ષણ કરનારાં દેવીનું આરાધન કરું પછી નિયમ મમામ થયો, ત્યારે આકાશવાણીએ કહ્યું કે, 'હે મુનિ ! હું પ્રસન્ન થઈ છું, તમારા કાર્યની મિદ્ધિ થશે પૃથ્વીનો ભાગ હું કરવા મેં' યેગલા શ્રીહરિ પોતાના અગ વડે વસુદેવની સ્ત્રી દેવકીમા અવતરશે પછી વસુદેવ કસના ભયથી તે બાળકને લઈને તરત જ ગોકુળમા નદને ઘેર પહોંચાડશે અને (ત્યા જન્મેલી) યેગોદાની પુત્રીને પોતાને ઘેર લાવી કુમારનને આપશે, એટલે ક્રમ તેને મારી નાખવા પૃથ્વી પર જેવી પછાડશે કે તરત જ મારા અશસ્ત્રરૂપ તે (કન્યા) તેના હાથ-માથી નીકળી જઈદિવ્ય ગરીર ધારણ કરી વિધ્યાચય ઉપર (સત્રી) જગન્નુ હિત કરશે' એવું તે (આકાશવાણી)નું વચન માંભળી જગદ્બાને પ્રણામ કરી પ્રમન્નચિત્ત થયેલા ગર્ભમુનિ મમુગ આવ્યા. પછી ગર્ભોનાયના મુખથી મહાદેવીનું વરદાન માંભળી સ્ત્રી મહિન અત્યત પ્રમન્ન થયેલા હું પરમ હર્ષ પામ્યો. ત્યાથી માંડી દેવીનું ઉત્તમ માહાત્મ્ય હું ઉન્નત તરીકે

જાણુ છું અને હે દેવર્ષિ ! હમણા તમારા મુખકમળ-થી પણ મેં સાબળ્યું છે માટે હે પ્રભો ! દેવીનું ભાગવત તમે જ સભાગવો હે દયાનિધિ દેવર્ષિ ! માગ ભાગ્યથી જ આપ (અહીં) પધાર્યો છે વસુદેવનું એ વચન સાભળી પ્રમનનચિત થયેલા નારદે શુભ દિવસે શુભ નક્ષત્રમાં કથાનો આરભ કર્યો કથામાં વિ તોનો નાગ કરવા બ્રાહ્મણો તવાક્ષર મનનો જપ કરવા લાગ્યા તે માઠું દેવપુરાણમાં કહેલા દેવીના સ્તોત્રનો પાઠ કરવા લાગ્યા વસુદેવે પ્રથમ નીકળેલુ શ્રી (દેવી) ભાગવતરૂપ અમૃત ભક્તિથી માલગ્યુ તવમે દિવસે કથા મમામ થઈ, ત્યાંજે મોટા મનનાણા વસુદેવે પ્રમનન થઈ, પુસ્તકટી તથા કથા વાચનારની પૂજા કરી

હવે (પેલી તરફ) ગુફાની અદર શ્રીકૃષ્ણ તથા જનમવાનતા મુદ્ધમાં શ્રીકૃષ્ણની મૂર્તિઓના પ્રદારથી જાળવાન ટીલા અગોવાળો થઈ ગયો પછી તેને મમણુ થયું, એટલે તેણે પણ ભગવાનને પ્રણામ કરી પરમ ભક્તિથી પોતાના અપગધની ક્ષમા માગી કહ્યું કે, 'હે શ્રીકૃષ્ણ ! જેમના રોપથી સમુદ્ર તથા વાઙ મળભગ્યા હતા અને અનુયાયીઓ સાથે ગવણુ મગશે હતો, તે જ આપ સમચદ્ર છે, મેં આપને ઓળખ્યા છે. મારી દુષ્ટતાને આપ મમા કરો, હું આપનો સપૂર્ણ મેવક છું, જે કામ હોય તે મને કરો ' જાળવાનની વાણી માભળી જગદીશ્વર શ્રીકૃષ્ણ બોલ્યા 'હે શેહોતા સગ્ગ ! અમે મણિ માટે આ ગુફામાં આવ્યા છીએ ' પછી જાળવાને પોતાની જાળવની નામની કન્યા તથા સ્થમન મણિ શ્રીકૃષ્ણ પૂછને પ્રીતિથી અર્પણ કર્યો એટલે શ્રીકૃષ્ણ તે પત્નીને માથે લઈ જાળવાનની સમીતિ બઈ મણિને દંડમાં ધાગ્યું એતા દરદર તરફ આવ્યા (પેલી તરફ) ઉદાર બુદ્ધિવાળા વસુદેવે કથામખામિના દિવસે બ્રાહ્મણોને જમાડયા તે દ્વિલખાઓથી પ્રમનન કર્યો જે મમયે (તે) બ્રાહ્મણો આગીર્વાદ આપી ગયા હતા, તે જ દણે મણિને ધાગ્યું ફરતા શ્રીહરિ પત્ની માથે આવી પગેઆ ત્યાંજે વસુદેવ વગેરે પત્ની મંદિત શ્રીકૃષ્ણને (ગાવેલા) નેઈ દર્પના આમુખી પૂર્ણ નેવવાના થઈ પરમ દર્પ પામ્યા

પછી દેવર્ષિ નારદ શ્રીકૃષ્ણના આવવાથી હર્ષિત થઈને વસુદેવ તથા શ્રીકૃષ્ણની સમીતિ લઈ બ્રહ્માની સભામાં જતા ગયા શ્રીહરિનું આ ચરિત્ર જે કહ્યું, તે અપ-યગનો નાગ કરનાર છે જે અનુપ્ય શુદ્ધ ચિત્તવાળો થઈ નિર્મળ ભક્તિથી આનો પાઠ તથા શ્રવણ કરે છે તે સર્વ કાળ સુખપૂર્ણ થાય છે, તેની કામનાઓ જગતમાં સિદ્ધ થાય છે અને ગગેર (ત્યાગ)ના અને મોક્ષમાર્ગને પામે છે ૧-૮૦

હરિચરિતમિદં ચત્ક્રીર્નિર્નનં હુર્વશોઘ્નં ।

પઠતિ વિમલમસ્ત્યા શુદ્ધચિત્તઃ । શ્રુણોતિ ॥

સ મગતિ સુખપૂર્ણઃ સર્વદા સિદ્ધકામો ।

જગતિ ચ વપુષોઽન્તે મુક્તિમાર્ગં લભેત ॥ ૮૨ ॥

ઈતિ શ્રી મહાપુરાણમાં માનવખંડ વિષે શ્રીદેવી ભાગવત માહાત્મ્યમાં અધ્યાય ૨ જે સમાપ્ત

અધ્યાય ૩ નો

દર્શાભાગવત સાભળીને મુદ્ધક
કાલ્યમી પુરુષ થયો

સૂત ક્વાચ

અયેતિહાસમન્યચ શ્રુણ્વ્ય મુનિસત્તામાઃ ।

દેવીમાગવતસ્વાસ્ય માહાત્મ્ય યથ ગ્રીયતે । ૧ ॥

સૂત બોલ્યા હે શ્રેષ્ઠ મુનિઓ ! હવે જેમાં આ દેવીભાગવતનું માહાત્મ્ય ગવાય છે, તે આ બીજને ઇતિહાસ તમે સાભળો એક સમયે લોપામુદ્રા ના પતિ અગસ્ત્યમુનિ દુમાંગ કાર્તિકેય પામે જઈ તેમની પૂજા કરીને જાતજાતની કથાઓ પૂછવા લાગ્યા ભગવાન કાર્તિકેયવામીએ (પણ) દાન, તીર્થ તથા વ્રતો વગેરેના માહાત્મ્યથી ભગપૂર અનેક કથાઓ તેમને કરી તેમ જ કાશ્યપ, મણિર્કર્ણિકાનું તથા ગંગાનું માહાત્મ્ય અને ધૌન તીર્થોનું માહાત્મ્ય પણ ઘણા વિસ્તારપૂર્વક વર્ણવ્યું તે માભળી અગસ્ત્યમુનિ પ્રમનન થયા પછી કરી પણ તેમણે લોકોના હિત માટે મહાનેજસ્વી કાર્તિકેયવામીને પૂછ્યું

અગસ્ત્ય બોલ્યા હ નાગકસુરના ગણુ ભગ-વનું । હે પ્રભો ! દેવીભાગવતનું માહાત્મ્ય અને તેના શ્રવણની વિધિ પણ આપ કહો જેમાં માત્રાત્ર ગેસા-કપની માના મનાતની (દેવી) ગવાય છે, તે દેવી-

ભાગવત નામનુ પુરાણુ પરમ ઉત્તમ છે

કર્તિઃસ્વામી બોલ્યા હે બ્રહ્મન્ ! શ્રી (દેવી) ભાગવતનુ માહાત્મ્ય વિસ્તારથી કહેવા કોણુ સમર્થ છે ? માટે હમણા ટકમા હુ તમને કહુ છુ, તમે સાંભળો જે જગદ્દેવા નિત્ય, સચ્ચિદાનંદરૂપ અને ભોગ તથા મોક્ષ આપનાર છે, તે એ દેવીભાગવતમા માહાત્મ્ય ગદ્યા છે, માટે હે મુનિ ! તે દેવીભાગવત (જગદ્દેવા ની) વાણીમય મૂર્તિ છે, જેના પાઠથી તથા શ્રવણથી આ જગતમા કઈ દુઃખ નથી (પૂર્વે) વિવસ્વતનો પુત્ર શ્રાદ્ધેવ નામે પ્રખ્યાત (મનુ) રાજા હતો તે સતાનરહિત હતો, તેથી વસિષ્ઠની સમતિથી તેણે પુત્રેષ્ટિ યજ્ઞ કર્યો તે વેળા (એ) મનુની પત્ની શક્તિએ (યજ્ઞમા) હોમ કરનાર (બ્રાહ્મણ)ને પ્રાર્થના કરી કે, 'હે બ્રહ્મન્ ! મને કન્યા થાય એવો ઉપાય તમે જો' પછી મનથી કન્યાનુ જ ચિંતન કરતા હોતાઓ હુત-દ્રવ્યનો હોમ કર્યો, એટલે તે (કન્યાના સકલપરુષ) વ્યભિચારકર્મથી 'ઈલા' નામની કન્યા ઉત્પન્ન થઈ પછી રાજા તે પુત્રીને જોઈ ઉદાસ મનવાળો થયો તેણે ગુરુને કહ્યું 'હે પ્રભો ! આમા આપનો મકરપ વિપરીત કેમ થયો ?' તે સાંભળી (વમિષ્ઠ) મુનિએ ખ્યાન ધર્મ, (તેથી) પોતાનો અપગ્રધ જાણી તે ઈલાને પુત્રપણ પ્રાપ્ત થાય એવી ઈચ્છાથી તે ઈચ્છવરને શરણે ગયા, એટલે મુનિના તપના પ્રભાવથી અન્ન પરમેશ્વરની કૃપાથી મૌ લોકોના દેખતા ઈલા પુત્રપણ પામી પછી ગુરુએ જેના સસકાર કર્યો હતા એવો તે, 'સુદુન્ન' નામનો મનુનો પુત્ર થયો જેમ સમુદ્ર નદીઓનો ભાગ છે, તેમ એ વિદ્યાઓનો ભાગ થયો, પછી સમય જતા સુદુન્ન યૌવન પામી (એક વેળા) સિંધી ઘોડા પગ બેસી મુગ્યા માટે વનમા ગયો ત્યાં એક વનથી ખીજ વનમા જતો તે દુભાગ આનુયાયીઓ આગે પાદ ભર્યો તે દેવયોગે હિમાવનની નીચેના વનમા જઈ ચર્યા (જ્યા પ્રથમ) કોઈ સમય દેવોના ને ભગવાન મકર પત્ની પાર્વતી આગે આનંદથી મીઠા કરતા હતા, તે વખતે શિવદર્શનની ઈચ્છાવાળા મુનિઓ ત્યાં ગાળ્યા હતા, એટલે તેઓને જોઈને પાર્વતી રાગમાર્ગ ગયા તીક્ષ્ણ વ્રતધારા મુનિઓ

(પણ) મકર પાર્વતીને ગમતા જોઈને તે જ સમયે પાછા ફર્યા ને વૈકુંઠમા ચાલ્યા ગયા પછી પ્રિયાનુ પ્રિય (કરવા) ઈચ્છતા શરૂ તે વનને (ઉદેશી) શાપ દીધો 'આજથી માડી જે પુરુષ આ વનમા પ્રવેશ કરશે તે સ્ત્રી થઈ જશે' ત્યારથી માડી તે પ્રદેશને પુરુષો ત્યજતા જ હતા, (પણ એ વાતથી અજાણ્યા) સુદુન્ને ત્યાં પ્રવેશ કર્યો કે, તરત તે ઉત્તમ સ્ત્રી થઈ ગયો પછી પોતાના અનુયાયીઓને પણ સ્ત્રી થયેલા જોઈ તેમ જ ઘોડાને પણ ઘોડી થયેલ જોઈ તે વિસ્મય પામ્યો ને સુદર સ્ત્રીરૂપે વતેવન કરવા લાગ્યો એક વખતે તે (સ્ત્રી) બુધના આશ્રમ પાસે જઈ ચડી ત્યારે સર્વસુદર અગોવાળી, પુષ્ટ ઊંચા સ્તનવાળી, પાકા ધિલોહા જેવા હોઠવાળી, મોગરા જેવા દાંતવાળી, સુદર મુખ વાળી અને કમળ જેવા નેત્રવાળી તે સ્ત્રીને જોઈ, ભગવાન બુધ દામદેવતા બાણોધી વીંધાયેલા અગવાળા થઈ તેને ઈચ્છવા લાગ્યા સુદર ભૂકુટિવાળી તે સ્ત્રીએ પણ સોમપુત્ર તે (બુધ) કુમારની ઈચ્છા કરી, ને પછી બુધ આગે ગમતી તે સ્ત્રી તેના આશ્રમમા ગેલા લાગી હે અગસ્ત્ય ! પછી કેટલાક સમયે તે બુધે અ. સ્ત્રીમા 'પુરુરવા' નામનો પુત્ર ઉત્પન્ન કર્યો એમ કેટલાક વર્ષો બીન્યા, ત્યારે કોઈક સમયે બુધના આશ્રમમા પોતાનુ પૂર્વ ગુરુાત યાદ કરી દુઃખી થયેલી તે સ્ત્રી ત્યાંથી નીકળી ગઈ ને વસિષ્ઠ ગુરુના આશ્રમમા જઈ તેમને પ્રણામ કરી (પોતાનુ) ગુરુાત જણાવીને પુત્રપણ ઈચ્છતી તેમને શરણે ગઈ ત્યારે વમિષ્ઠે તે ગુરુાત જણી દેવામ પર્વતમા જઈ મકરનુ પૂજન કરી પગ્મ બંધિન સંદિન આમ સ્મૃતિ કરી

વમિષ્ઠ બોલ્યા 'જરા ધાગ્ય કરતા, પાર્વતીના અર્ધ અગરૂપ ગરીબાળા તથા મસ્તકે ચાદ્ર ધાગ્યા કરતા આપ મગધમૂર્તિ મકરને ભાગ વાગનાર તમમ્કાર હો સુખસ્વરૂપ, મુખ આપનાર, દેવાનમા વનનાર, ગ્યામ કન્યાના અને ભક્તોને ભોગ તથા મોક્ષ આપનાર આપને તમમ્કાર હો ક યાગમૂર્તિ મગધસ્વરૂપ, મગધાગનનો ભય દગનાર, વૃષભવાન અને અને મગધ લેવા યોગ્ય આપ પગમ્માને તમમ્કાર

હો. ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ ને લયના મયે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ તથા સ્વરૂપ, દેવોના પણ મહાદેવ, વર આપનાર તથા ત્રિપુરગણુ આપને નમસ્કાર હો. યમસ્વરૂપ, યમ કરનારાઓને કળ આપનાર, ગંગાને ધારણ કરનાર અને સૂર્ય, ચંદ્ર તથા અગ્નિરૂપ નેત્રવાળા આપને નમસ્કાર હો એમ તેમણે સ્મૃતિ કરી ત્યારે જગત્પતિ (શંકર) ભગવાન (ત્યા) પ્રગટ થયા. તે પુષ્પ ઉપર બેઠેલા, પાવની સંહિત, કોરોડો સૂર્ય સમાન પ્રતિવાળા, ઉપાના પર્વત જેવા, ત્રણ નેત્રોવાળા તેમ જ મસ્તક પર ચતુરે ધારણ કરી રહ્યા હતા. તેમણે પ્રણામ કરના મુનિશ્રેષ્ઠ વસિષ્ઠને પ્રમત્ત ચિત્તે આમ કહ્યું.

શ્રી(શંકર) ભગવાન બોલ્યા : 'હં બ્રહ્મર્ષિ । તમારા મનમાં જે લાય ને વર માગો ' એમ તેમણે કહ્યું, ત્યારે વસિષ્ઠમુનિએ તેમને પ્રણામ કરી ઈલા માટ પુષ્પપાળાની પ્રાર્થના કરી. ત્યારે પ્રસન્ન થયેલા શંકર બનવાને મુનિશ્રેષ્ઠ વસિષ્ઠને કહ્યું : 'તે એક મામ ત્રી અને એક મામ પુષ્પ લયા કરશે' એમ શંકર પાંચથી વર મેળવી મહર્ષિ વસિષ્ઠે વર આપવા તત્પર, જગતના માતા, કોઈ ચંદ્રકલા જેવી પ્રતિવાળાં ને સુંદર લાલચ કરના દેવી મહેશ્વરીનું પૂજન કરી તેમણે પ્રણામ કર્યા અને ઈલાને કાયમી પુષ્પપાળું પ્રાપ્ત થાય એવી ઈચ્છાથી બહિર્ગામિક નેમની સ્મૃતિ કરી કે, 'હં દેવી ! તમે જય પામેા ! હે મહાદેવી ! હે ભક્તો પર આનુગ્રહ કરનારા ! તમે જય પામેા ! હે મર્ગ દેવો વડે આગવવા યોગ્ય ! હે અનન નામોના આશ્રમસ્થાનરૂપ ! તમે જય પામેા હે દેવોના પાગ ઈશ્વરિ ! આપને નમસ્કાર હો હે શમ્ભુભગવત્સય ! આપને નમસ્કાર હો હે દુર્ગ ! હે દુર્ગાને હરનાર ! હે દુષ્ટ દેવોના નાશ કરનાર ! આપ જય પામેા ! હે ભક્તિ વડે પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય ! હે મહામાય ! હે જગદમ્બ ! હે ગંગારૂપ મમુદને તરવા માટેની નીકારૂપ સમ્બુદ્ધમતાત્મા ! આપને નમસ્કાર હો બ્રહ્મદેવે પશુ આપના સમ્બાહમજતી મેવાને લીધે જગતની ઉત્પત્તિ સ્થિતિ ને લય કરવાનું આમર્થ્ય પામ્યા છે. હં દેવપતિ ! આપ પ્રસન્ન થાઓ. હં ત્યારે પુષ્પારોં આપનારા દેવી ! આપની સ્મૃતિ કર્યા કાળે મમર્ષ છે ! કેવળ આપને હું પ્રણામ કરું છું.' એમ વસિષ્ઠ મુનિએ ભક્તિથી સ્મૃતિ કરેલા મર્ગોદ્દૃષ્ટ ભગવતી

દુર્ગા નારાયણી તે જ સ્મરે પ્રસન્ન થયાં. તે વેળા નમેલાંનાં દુર્ગાને હરનારાં મહાદેવીઓ વસિષ્ઠ મુનિને કહ્યું : 'તમે સુદુમ્નને ઘેર જઈ મારું પૂજન કરો. હે ઉત્તમ બ્રાહ્મણ ! મને પ્રીતિ કરનાર' દેવીભાગવત નામનું પુરાણ તમે પ્રેમથી ત્રવ દિવસોમાં સુદુમ્નને સંભળાવો. તેનું શ્રવણ કરવાથી જ એ સુદુમ્નને કાયમી પુષ્પપાળું પ્રાપ્ત થશે.' એમ કહી તે શિવા ને શંકર આદૃશ થયાં. વસિષ્ઠે (પણ) તે દિશાને નમસ્કાર કરી પોતાના આશ્રમમાં આવી સુદુમ્નને બોલાવી દેવીનું આરોધન તેને કહ્યું : અને આગ્નિવન ભાગના ગુહલપશ્વરમા જગદમ્બાને પૃથ તવગતના વિદ્વાનથી ગત્તને (દેવીભાગવત) સંભળાવુ. સુદુમ્ન પણ શ્રીમદ્ (દેવી) ભાગવતરૂપ આમૃતને શકિતથી માવજી મુરને પ્રણામ કરી પૃથને કાયમી પુરુષત્વ પામ્યો. પછી મહર્ષિ વસિષ્ઠે ગન્ધામાત પદ આભિષેક કરેલા ને રાજા પ્રન્તને આનંદ ઉપજવતે ધર્મપૂર્વક ગત્ય કરવા લાગ્યા તેણે સપ્તાર્ધ શ્રેષ્ઠ દક્ષિણાઓવાળા અનેક યન્ત્રી (કર્મજનું) પૂજન કર્યું ને (છેવટે) પુત્રોને ગત્ય માંપી ને દેવીના ભોક્ષને પામ્યા. હં બ્રાહ્મણો ! એમ હનિધામ સંહિત મમત્ર આ (માહાત્મ્ય) જ કહ્યું, તેના ખૂબ ભક્તિથી મનુષ્ય ને પાક કે શ્રવણ કરે તો આ લોકમાં મમત્ર કામતાઓ મેળવીને અને દેવીની કૃપાથી પરમ ભાક્તરૂપ દેવીનો લોક પામે છે ૧-૫૮

હનિ કથિતમરોગં સેતિહાસં ચ વિદ્વાઃ ।

યદિ ષટ્તિ મુખત્વ્યા માનયો વા શૃણોતિ ॥

સ રહ સક્લકામાન કાલ્ય દેશ્વાઃ પ્રસાદાત્ ।

પરમમૃતમવાન્તે યાન્તિ દેશ્વામ્સલોકોક્મ્ ॥ ૫૮ ॥

હનિ શ્રી વર્કદપુરપ્રમ્માં મનસમગર દિવે શ્રદ્ધિવીભાગવત
માહાત્મ્યમાં સ્વરૂપાવ ૩ ને અમામ

અધ્યાય ૪ થો

દેવીભાગવતને પાંચ વાર સાંભળવાથી

ઉત્તમ પુત્રનો પ્રાપ્તિ

નૂત ડગલ

હનિ શ્રુત્યા કર્યાં દિવ્યાં વિધિયાં કુમારમંમવઃ ।

ગુહ્યુઃ પુનરાદેદં વિદ્યામં વિનયન્વિતઃ ॥ ૧ ॥

શૂન બોલ્યા. એવી આદ્યુત દિવ્ય કથા સાંભળી

ચારપણામા કાગળ છે હે મુનિ ! (એ) દુષ્ટ કાળમા તમારા મુત્રનો જન્મ થયો છે, તેથી જ તે તમને દુષ્ટતાથી થયો છે, યીજુ લગારે કારણ નથી હે પ્રાણન્ ! તે દુષ્ટની શાંતિ માટે જગતની માતા, મગનરૂપ અને દુર્ગતિનો નાશ કરનારા દુર્ગાનું તમે યત્નથી આરાધન કરે ગર્ગ્યચાર્યનું (તે) વચન સાંભળી ઋતનાદ્ ક્રોધથી વ્યામ બન્યા, તેમણે રેવતી નક્ષત્રને શાપ દીધો 'રેવતી આકાશમાથી પડી જાયો' તે પ્રકાશમાન રેવતી નક્ષત્ર સર્વ લોકના દખતા આકાશમાથી હુમુદ પર્વત પર પડ્યું તેથી એ હુમુદ પર્વત 'રૈવતક' (હાલ ગિરનાર) નામે પ્રખ્યાત થયો અને ત્યાંથી માડી તે અત્યંત સુંદર થયો ઋતવાદ્ મુનિ રેવતીને એમ શાપ આપી ગર્ગ્યચાર્યે કહેલા વિધિથી આગિદ્રાવેલીનું સારી રીતે આરાધન કરી સુખ તથા સૌભાગ્ય પામ્યા

ક્રાંતિરૂપામી બોલ્યા રવતી નક્ષત્રનું જે તેજ હતું તેમાંથી એક કન્યા ઉત્પન્ન થઈ હતી, તે રૂપમા અનુપમ હોઈ જાણે બીજી લક્ષ્મી હોય તેવી હતી રેવતીની ક્રાંતિથી ઉત્પન્ન થયેલી તે કન્યાને જોઈ 'પ્રમુચ' નામના મુનિએ તેનું હર્ષપૂર્વક 'રેવતી' નામ પાડ્યું તેમ જ બ્રહ્મર્ષિ પ્રમુચ એ કન્યાને હુમુદ પર્વતમા પોતાતા આશ્રમમા લાવ્યા ને પુત્રીની પેઠે ધર્મથી તેનું પોષણ કરવા લાગ્યા પછી સમય જતા તે ઉપાળી કન્યાને પ્રોઠ બનેલી જોઈ તે મુનિ 'આનો યોગ્ય વગ દોણ હશે' એવી ચિંતા કરવા લાગ્યા અનેક પ્રકારે શોધ કરવા છતા તેનો યોગ્ય પતિ પોતે ન મેળવે ત્યાંજે એ (પ્રમુચ) મુનિએ અગ્નિગાથામા જઈ અગ્નિની સ્તુતિ કરી, ત્યાંજે પ્રસન્ન થયેલા અગ્નિએ તે મુનિને કન્યાનો વગ બતાવેા કે, 'હે મુનિ ! ધર્મિષ્ઠ બ્રાહ્મણ, પ્રિયભાષી,

અગ્નિત અને વીર રાજા 'દુદંભ' આ કન્યાનો પતિ થશે ' એવું અગ્નિનું વચન સાંભળી મુનિ પ્રસન્ન થયા, અને તે જ સમયે પુદ્ધિમાન દુદંભ રાજા પણ શિક્ષગતા બહાને તેજ કાણે એ મુનિના આશ્રમમા ચાલી ચડ્યો એ રાજા વિક્રમશીલ (નામના રાજા)નો પુત્ર હોઈ 'કલિંદી' (રાણી)ના ઉદરે જન્મ્યો હતો પ્રિયવ્રતના કુળમા ઉત્પન્ન થયેલ હોઈ બળવાન તથા મહાપ્રવક્રમી હતો મુનિના આશ્રમમા પ્રવેશ કરી તે રાજાએ મહામુનિને (ત્યા) ન જોઈ 'હે પ્રિયે !' એમ સંબોધી રેવતીનું આમ પૂછ્યું

રાજાએ પૂછ્યું હે પ્રિય ! ભગવાન મહર્ષિ આ આશ્રમમાથી ક્યા ગયા છે ? તેમના ચરણના દર્શન કર્યા હું ઇચ્છુ છું (માટે) હે કન્યાશિ ! તું સાચું કહે

કન્યાએ કહ્યું 'હે મહારાજ ! મહામુનિ અગ્નિ-ગાથામા ગયા છે' તે સાંભળી તરત જ રાજા આશ્રમમાથી બહાર નીકળી ગયો પછી રાજાના લક્ષણથી યુક્ત અને વિનયનમ્ર તે દુદંભ રાજાને (પ્રમુચ) મુનિએ અગ્નિશાળાના દ્વારમા ઊભેલો જોયો ત્યારે રાજાએ તેમને પ્રણામ કર્યો પછી મુનિએ શિષ્યને કહ્યું 'હે ગાતમ ! અર્ધ્ય લાવ, આ રાજા અર્ધ્યને યોગ્ય છે વળી તે ઘણે સમયે આવેલ છે અને જમાઈ હોવાથી ખાસ અર્ધ્ય યોગ્ય છે' એમ કહી તેમણે (ગળને) અર્ધ્યપ્રદાન કર્યું એટલે તે રાજાએ પણ વિચાર કરતા કરતા (અર્ધ્યનો) સ્વીકાર કર્યો પછી અર્ધ્ય ગ્રહણ કરી આસન પર બેઠેલા રાજાને આશીર્વાદથી આભિનંદન આપી મુનિએ (આમ) કુશળ પણ પૂછ્યું હે રાજા ! તમારું રીત્ય ધનભાડાર, મિત્રો, સેવકો, પ્રધાનો, નગર, દેશ તથા તમે પોતે કુશળ છો ને ? હે ગત્ત, તમારે સ્ત્રી તો કુશળ જ છે, કાગળ ક તે આલી જ છે, માટે એનું હું કુશળ પૂછતો નથી, (એ સિવાય) બીજી સ્ત્રીઓનું તથા તમારું કુશળ તમે કહો

ગત્તએ કહ્યું હે ભગવત ! આપની કૃપાથી માઠું બધું કુશળ છે (પણ) હે પ્રાણન્ ! આ મને કુતુહલ થાય છે કે, મારી પત્ની આલી કઈ છે ?

અર્ધ્ય બોલ્યા રૂપમા પુત્રી વગ અતુલ્ય 'રેવતી'

ધન, મીન તથા મેપને રાહિ બાગ 'ગંત' કહેવાર છે, તેમા યુગ્ય કર્મ ન કરાય, તેમ જ રેવતી તથા અગ્નિનીની નિપતી બે ધડી બન્ધ અગ્નિ, મધ્ય, જોગ તથા મુવની નિપત્તિ સર ધડી તે 'નરત્રનયન' મેલણ છે આ ત્રણે ગત્ત પામે, પાસા તુલ્ય સુમારમા વર્તે છે ગત્તમા એ બાજુ વળે, મેલે તેનું મેલણ સુધી તેને જેવું બધું, રેવતીમા નાનું

યર્થ છે, માટે તને ધત્ય છે જે જગત્ત્યા નર્મશ્રેષ્ઠ
હોઈ દેવો, ગમુને તથા મનુષ્યો વડે આગધવા યોગ્ય
છે, તેમના પગ વડે ભક્તિ થઈ છે, તો કાર્યમિદ્ધિ
યને જ, માટે હે ગત્ત । હું નમને શ્રીમદ્ (દેવી)
ભાગવત મહાશયીશ કે, જેના શ્રવણમાવધી કર્ષ
પાનુ દુર્ગમ તથી ' હે પ્રાણન્ (અગત્ય) । એમ
કરી (યોમશ મુનિઓ) કથાનો આગમ કુંડી ને
(ગત્તઓ પાનુ) પાત્ર વાગ પોતાની પત્ની માથે
વિધિપૂર્વક કથાનુ શ્રવણ કર્યું પછી મમામિત્તિ દિવસે
પ્રમાન્મા ગત્તઓ, પરમ હાંપુકત થઈ પુગણનુ તથા
મુનિનુ પુગત કર્યું, તેમ જ તથા મમામિત્તિ ને કડી
દુમાન્કાઓને જમાદીને પત્ની નર્મિત પ્રાણને
દક્ષિણાઓ વડે પ્રનત્ત કર્યો પછી જગત્ત માથે ભગ
વતીની કૃપાથી ન (દેવની) ગાળીએ પાનુ કૃપાણુ
કરતો ગર્ભ કાગા કડી પછી મમામિત્તિ પતિવ્રત
મમ્ય પ્રાપ્ત થયા અને નર્મિત શ્રેષ્ઠ નુભચાતમ ત્યાગે
હતા ત્યાગે (એ) દેવનીઓ પુગત જગત્ત તથા
પુગતો જગત્ત નામથી ને ગત્તઓ હાંપુકત થઈ આત
કરીને મુવાર્ત નર્મિત જગત્ત વડે જગત્તકર્મ માતિ દિવાઓ
કરી, અને વિધિપૂર્વક દાત દર્શ પ્રાણાને મનુષ્ય
કરી પછી (યોગ્ય વત) પુગત ઉપતયત મન્કાક
કરવી આગ નર્મિત વેદોનુ અધ્યયન કરાવુ જવી
તે દેવત તાનનો પુત્ર નર્મિતપ્રાણોનો પાનુ બત્ય
અને ધર્મિષ્ઠ, અન્વેષાઓમા કંઈ વર્મના વતના,
કર્મ તથા લીર્મિયાત વયો પછી પ્રાણાને નર્મને મનુ
પદે આધિપતિ કર્યો, એકત ને શ્રીમાન ગત્ત મન્કાતગતો
આધિપતિ થઈ ધર્મથી પૃથ્વી પગ ગત્ય કરવા લાગ્યા
એના આ દેવીને પ્રભાવ વર્મન્યા (દેવી) પુગતનુ
માહાત્મ્ય વિમ્નાતરી કૃષ્ણ કાણ નમર્મ કુંડ

નુન બોલ્યા અગત્ય મુનિ દેવીભગવતનુ અવુ
માહાત્મ્ય તથા વિધિ નામથી કર્મિકૃત્યામીની પુગત
કરી કરી પોતાના આગ્રમમા આવ્યા તે પ્રાણા ।
તમારી મમક મે આ (દેવી) ભાગવતનુ માહાત્મ્ય
જે કૃત્ય છે, તેનું જે ભક્તિથી શ્રવણ કે પદત કુંડે છે,
ને આ લોકમા મમક ગોગો બોનવી છેતર મુનિ
પામે છે ૧-૬૧

હંદ મયા માગદનમ્ય વિદ્યા માહાત્મ્યમુક્તં

મવતં સમક્ષમ્ । જ્ઞાણોતિ મન્ક્યા પટ્ટીહ મોગાત
મુન્ક્યાડિલ્લાન મુક્તિમુપૈતિ ચાન્તે ॥ ૧૨ ॥
હિન શ્રીકૃષ્ણપુગતમા મનસાખંડ વિષે શ્રીદેવીભગવત-
માહાત્મ્યમાં ૨૪૫૫ ૪ થો મમામ

અધ્યાય ૫ મો

શ્રીદેવીભાગવત-શ્રવણવિધિ

કથા રુતુ:

મૂત સુત મહાભાગ ધૃતં માહાત્મ્યમુક્તમ્ ।

અનુના શ્રાંતુમિચ્છામ પુરાણશ્રવણે વિધિમ્ ॥

કથિઓ બોલ્યા હે મહાભાગ મૂત । હે સુત ।
દેવીભાગવતનુ ઉત્તમ માહાત્મ્ય અમે માભણુ હવે
દેવીભાગવતપુગતની શ્રવણવિધિ અમે માભણવા
કંઈકીએ છીએ

મૂત બોલ્યા હે મુનિઓ । તમે બધા દેવીભાગ
વતપુગણની શ્રવણવિધિ (હવે) માભણો, કેમ કે
આ પુગણનુ વિધિપૂર્વક શ્રવણ કરતા મનુષ્યાની નર્મ
કામનાઓ નિદ્ર થાય છે ઉત્તમ બુદ્ધિવાળા મનુષ્યે
પ્રથમ ત્યાગિનીએ બોલાવી આપાટ માનથી આગલી
છ મહિતા મુદ્રીમા શુભ મુલર્ત કલાવનુ હન્ત, અગિવતી
મુખ પુથ, મહિણી, ચાતુગધા, મુનશીર્પ કે શ્રવણ
આ નક્ષત્રોમા શુભ નિધિએ તથા શુભ વાંડે પુગણનુ
શ્રવણ શુભ ગાણ છે ગુન્તા નક્ષત્રથી ચોધા, પહેલા,
પાવમા, છઠા, ચોથા તથા ત્રીજા નક્ષત્ર વડે ચતુર્કમે
ધર્મપ્રાપ્તિ, લક્ષ્મીપ્રાપ્તિ, ક્યામિદ્ધિ, પરમ મુખ, પીકા,
ગત્તમ્ય તથા મુનપ્રાપ્તિ એવા કણ મંગે છ માટે
પુગણશ્રવણમા શિવ કહેનુ ચક્ર શાવનુ જેઈએ,
અથવા દેવીની પ્રીતિ માટ આગ તવગતમા શ્રવણ કરુ
તમ જ નિધિ વાગ અને નક્ષત્રની શુદ્ધિવાળા બીજા
કર્ષ અદિનામા પાળ કરુ વિવાહ આદિ પ્રગમે જેવી
નામની કથા છે, તેવી આ તથાહયકમા પાલ મમગતુ
મનુષ્યાઓ કાળજીથી કરવી જેઈએ, અને દમ-લોભ
વિનાના, ચતુર, ઉત્તર તથા દેવીભક્તિમા પચણુ અનેક
મનુષ્યાને મળાયક કરવા દેગદેગમા પ્રત્યેક મનુષ્યાને
એ ખમગ ચન્તપૂર્વક પહેલાકરી કે, ' આદી દેવીની
કર્ષ થશે, માટે અવશ્ય આવનુ ' સૂચીકનો,
ગણપતિના ઉપામકો, શ્રીવમકનો તથા લેણુનો—એ

સર્વને આ દેવીની કથા સેવવા યોગ્ય છે, કાગણ કે તે તે દેવો ગકિત સહિત જ છે શ્રીમદ્ દેવીભાગવતરૂપ અમૃતના રસના લાલચ પ્રેમતત્પર લોકોએ તો ખાસ કરીને કથાશ્રવણ માટે આવવું બ્રાહ્મણ આદિ વર્ણોએ, સ્ત્રીઓએ, આશ્રમીઓએ તથા સકામ, નિષ્કામ હર કોઈએ પણ આ કથારૂપ અમૃત પીવું જોઈએ નવે દિવસ શ્રવણ કરવા માટે જેઓને કદાચ અવકાશ ન હોય, તેઓએ જેમ મમય મળે તેમ પણ આવવું જોઈએ, કારણ કે 'યજુર્મા એક ક્ષણ પણ સ્થિતિ કરી હોય તે પુણ્યનું કાગણ થાય છે' એમ વિનયથી જ મનુષ્યોને આમચણ કરવું અને જેઓ આવેલા હોય તેઓને યથાયોગ્ય ઉતારાના સ્થાન કરી આપવા વિશાળ ભૂમિ પર પ્રથમ સાક્રસૂક કરી છાણથી સુદર લીંપણ કરવું ને પછી ત્યાં કથાસ્થાન કરવું કેળના સ્તભોથી ગોભતો ને ધનપતાકાઓથી ગણગાંડેલો સુદર કથામઠપ કરવો ને તેમા ઉપર ચઢવો આધવો વડનાનું આસન પૂર્વાભિમુખ કે ઉત્તરાભિમુખ કાળ જીર્ણ ગોઠવવું, જે આસન દિવ્ય અને સુખકારક પિંજાનાથી યુક્ત હોવું જોઈએ શ્રોતા પુરુષો તથા સ્ત્રીઓને પણ કથાશ્રવણ માટે યથાયોગ્ય આસનો કરવા ઉત્તમ વાણીવાળો, ઈર્ષિયો પર કાળુ રાખનારો, ગાન્ધ જાણનારો, દેવીના આરાધનમા તત્પર, દયાળુ, નિસ્પૃહ, ચતુર અને ધૈર્યવાળો વક્તા શ્રેષ્ઠ મનાય છે, તેમ જ શ્રોતા પણ બ્રાહ્મણભક્ત, દેવભક્ત, કથારસ પરાયણ, ઉદાર, લાલચ વિનાનો, નમ્ર તથા હિંમ્નાદિ ગદિત હોવો જોઈએ પાખડમા આમકત, લોભી, સ્ત્રીપટ, ધર્મેન્દ્રોગી, ક્રુર અને જોધી વક્તા દેવીયજગ્યા પ્રશનાપાત્ર નથી સમયો દૂર કરવા તેવા જ ગુણોવાળો (ખીંગે) એક પડિત વક્તાને સહાય કરનારો ગખવો કે જે શ્રોતાઓને સમગ્રવી ગકે તેવો ને ગભગય નહિ તેવો હોવો જોઈએ (કથારભના) મુર્દૂના દિવમની પહેલા વક્તા, શ્રોતા વગેરે મનુષ્યોએ સૌંદર્ય કર્મ (દત્તમત) આદિ કરાવી લેવું, કેમ કે ને (મુર્દૂના) દિવમ પછી નિયમ લેવાના હોય છે (કથારભના દિવસે) અરુણોદય વેળા ગોચર કરી મ્નાન કરી લેવું પછી સધ્યા—તર્પણરૂપ કાર્ય હમેજ દુકમા કરવું કથાશ્રવણની યોગ્યતાની મિદ્ધિ માટે પ્રથમ

ગાયોના દાન કરવા, ને સમસ્ત વિધ્નો હરનારા ગણ પતિનું પ્રથમ પૂજન કરવું કળશોનું સ્થાપન કરી તેમા દિકપાલેનું, બુદ્ધકલેરવનું, ક્ષેત્રપાલનું, યોગિનીગોનું તથા માતૃકાઓનું પૂજન કરવું, તેમ જ તુલસીનું, ગ્રહોનું, વિષ્ણુનું તથા શકરનું પણ પૂજન કરી નવાક્ષર મન્ત્રથી જગદધ્યાનું પૂજન કરવું પછી શ્રીદેવીની વાણીમય મૂર્તિરૂપ અને ધરાધર સુદર અક્ષરોવાળા શ્રી(દેવી) ભાગવતના પુસ્તકને સર્વ ઉપચારોથી પૂજી કથામા વિન્તોની ગાતિ માટે પાંચ બ્રાહ્મણોનું વરણ કરવું તે બ્રાહ્મણો પાસે નવાણું મન્ત્રનો જપ અને સમશતી રતોત્રનો પાઠ કરાવવો પછી પ્રદક્ષિણ તથા નમસ્કાર કરી છેવટે (આમ) સ્તુતિ કરવી 'હે કાત્યાયન! હે મહામાયા! હે ભવાનિ! હે ભુવનેશ્વરી!' સમાગસાગરમા રૂપેલા મારો તમે ઉદ્ધાર કરો હે કૃપામયી! બ્રહ્મા, વિષ્ણુ તથા શિવને આરાધવા યોગ્ય, હે જગદધ્યા! તમે પ્રસન્ન થાઓ હે દેવિ! મનનું ઈચ્છિત વરદાન તમે મને આપો, તમને નમસ્કાર હો' એમ પ્રાર્થના કરી સાવધાનમિત્ર થઈ કથાશ્રવણ કરવું માળા, આકાર, વસ્ત્રો વગેરેથી ગણગારી વક્તાનું પણ વ્યાસબુદ્ધિથી પૂજન કરી એકાગ્રમિત્રો તેમને આવી પ્રાર્થના કરવી કે, 'હે નર્મ ગાન્ધો તથા ઈતિહાસોને જાણનાગ વ્યાસરૂપ! તમને નમસ્કાર હો, કથારૂપ ચટ્ટનો ઉદય કરી તમે આમાર અગ્નિરૂપ અધકારનો સમૂહ દૂર કરો' પછી તે વખતે એ વક્તાની આગળ નવ દિવમ સુધીના નિયમો લેવા, ને બ્રાહ્મણો વગેરેનું પૂજન કરી તેમને ખેસાડી ખોતે ખેમનું તે વેળા ઘર, પુત્ર, સ્ત્રી તથા મેજવેલા ધનની ચિંતા ત્યજી દઈ, આર પુરુષાર્થરૂપ કળ મેગવવા માવધાન થઈ કથાશ્રવણ કરવું ઉત્તમ બુદ્ધિવાળા વક્તાએ સૂર્યોદયથી માડી વચ્ચે બપોરના વિધ્યાનિ વઈ સૂર્યોસ્તને એક મુર્દૂના વાર હોય ત્યાં સુધી કવા વાચવી એ વક્તા વગેરેએ મગમગને નિયમિત કરવા હવેકો ખોગક લેવો અને કથાના અર્ધી—વડના—શ્રોતાએ તો એક જ વાગ ઉત્તમ દવિધ્યાન્ત જમવું, અથવા કવાકાડી ઘવું, દૂધ પી લેવું કે ઘી ખાઈ લેવું તાત્પર્ય આ છે કે કથામા જેમ વિન્ત ન આવે તેમ ચતુર મનુષ્યોએ (તે વેળા)

કરુણુ દેવે દે બ્રાહ્મણો! ક્યા શ્રવણ માંડે એમનાગ-
ગોતા નિયમે દુ કુ છુ જેઓ બ્રાહ્મ, વિ ૩ ને
મરેશમા બેદ જેના ભેષ, તેનીને ભક્તિથી નીન લેય,
પાપથી, દિમક, હુઆ, બ્રાહ્મણોના દોષી અને
નાસ્તિક હેય તેઓ ક્યાશ્રવણ માંડે યોગ્ય નથી,
નેમ જ બ્રાહ્મણોનુ ધન લઈ લેતા, પ રૂઢી રૂઢી તથા
પાવકુ પત લઈ લેતા અને દેવદ્રવ્ય લઈ લેતા તેઓ
વાવુ ભેષ તેઓને ક્યાશ્રવણને અર્ધધન નથી
(આ તવાપ્યતમા વડના—જોતા બનેએ) બ્રાહ્મ
આને જેવુ, પૃથ્વી પર મુગ, મન્ય બેવનુ, જિને દ્રિય
શુ, નિય ક્યા મનામ ક્યા ત્યાડે પત્તવ્યીમા જમનુ
ને મનને વગ મખનુ આ ક્યાકેષ વન ધનનાં વીગણ,
કાશીગણ, દેવ, કંઈ, મધ, કંઈ, આત્મ, વાની
આત્મ તથા ભાવદુષ્ટ આત્મ હોયુ નેમ જ આ
ક્યાકેષ વન કંતાડે માન, મમુગનુ આત્મ, જમવવા
ત્રીએ જેવેનુ આત્મ, લમણ, મુગ, હિમ, હુગી,
ગાગ, કોયુ અને પેદાતાલીનુ માટ ન જાનુ, તેમ
જ કામ, ક્રોધ, મદ, લોભ, દમ તથા માન હોવા
વળી જેને ક્યાકેષ ધર્મુ હેય, તેને બ્રાહ્મણને ને ક્રોધ
કંતાગ, પતિન, ક્રાન્ત, નહા, યવન, અપ્યજે,
જમવવા ત્રી તથા વેવ્યાલ્ય યોગેની માને બોવનુ
નહિ, તેમ જ વેવની, ગાયોની, ગુરુની, બ્રાહ્મણોની,
ત્રીઓની, મન્યોની, મોક્ષ પુત્રાની જ્વાની કે
દેવોના ભક્તોની પાનુ નિત ન નામજર્વા વળી જેણે
ક્યાકેષ વીધુ હેય તેણે ત્રિતય, મરજા, બાદ—
આખાનગ પવિત્રતા, ક્યા, મિત્રજાપાન તથા ઉપગ
મન મખનુ ધિવરકોટવાકાલ, દરકોટ જનતા કોટ
વેનવાકાલ, ક્યાગેગકાલ, દરકોટ વેનવાકાલ,
બાગીન મનુષ્ય, પાપીએ, કંઈ અને જેન મનાન
ન હેય તેવા મનુષ્ય ભક્તિથી આ ક્યા નામજર્વા
વાવળી, જેને એક જ વડ નવાન ધનુ હેય તેવી,
દુર્ગા, જેના મનાન મગી જતા હેય તેવી અને
જેના નર્મ પરી જતો હેય તેવી ત્રીએકેએ આ ક્યા
મામજર્વા જે મનુષ્ય ધર્મ, ગર્વ, ક્રમ તવા મોક્ષને
શ્રમ વિના કંતાડે હેય તેણે યતનપૂર્ક ભગવતી-
ભાગવત મામજર્વા ક્યાતા આ નવ દિવસે જન મનાન
છે, નેમાં (કંતા) ધન, લોભ તથા જપ આન

ક્યા આપનાગ થાય છે. એમ નવ દિવસ સુધી આ
વન કવી (તેનુ) ઉદાપન કરુણુ જેનુ મહાક્રમીનુ
વન ક્યાય છે, તેનુ જ ક્યા મેજવવા કંતાડે આ
કરુણુ નિષ્ક્રમ મનુષ્યો આના શ્રવણમાત્રથી જ પવિત્ર
યર્થ મુક્તિ પામે છે, ક્યાકેષ કે મર્જોદે દેવી ભગવતી
મનુષ્યોને ભોગ તથા મોક્ષ આપનારા છે પુત્રકની
તથા વડનાની પૂત્ર હમેશ કરુણુ, તેમ જ વડનાએ
આપેલો પ્રગટ ભક્તિપૂર્ક લેવો જે મનુષ્ય ક્યામ
કુમારીઓને, સુવાનિની ત્રીઓને તથા બ્રાહ્મણોને
પૂજે છે, તેઓને જમાડે છે અને પ્રાર્થના કરે છે,
તેનો (કરકોટ કાર્પની) મિદ્ધ થાય છે, એમા રાગય
નથી ક્યાની મમાત્તિ વખને મર્જ દોષોની શાંતિ મારુ
ગાયત્રીમજ્જામનો અથવા વિષ્ણુમજ્જામનો પાઠ
કરવો એમના સમગ્રણી તથા તામકીર્તનથી તપ,
યન અને બીજી મર્જ ક્રિયાઓમા જે કાર્થ અપૂર્ણતા
હેય, તેવી સપૂર્ણતા થાય છે, માટે વિષ્ણુનુ કીર્તન
કરુણુ વળી મમાત્તિમયે દેવીના મજ્જામનો વડે
લોમ કરવો અથવા દેવીમાહાત્મ્યના મુગકેષ તવાર્ણ-
મત્રથી કે ગાયત્રીમત્રથી ધી મહિન દ્રવપાકનો લોમ
કરવો, ક્યાકેષ કે આ (દેવી) ભાગવત ગાયત્રીમત્ર
મય કંતાય છે વજો, અવાકાલ તથા ધન વગેરેથી
ક્યા વાચનાએ સનુક કરવો, કેમ કે ક્યા વાચના
જેના પર પ્રનત થાય છે, તેના પર મર્જ દેવતાઓ
પ્રનત થાય છે વળી બ્રાહ્મણોને ભક્તિથી જમાડવા
ને દક્ષિણાઓ વડે મનુક કરવા, કેમ કે પૃથ્વી પર
નેઓ દેવકેષ છે, તેઓ જે પ્રનત થાય છે,
તો દક્ષિણ ક્યા પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ જ મુવામિતી
ઓ તથા કુમારિકાઓને પણ દેવી તુલ્ય (ગણી)
ભક્તિથી જમાડવા ને તેઓને પાણુ દક્ષિણા આપી
પોતાની (કાર્પ) મિદ્ધ માટે પ્રાર્થના કરવી ઉપગત
બીજન પણ દાનો દેવા જે મનુષ્ય ત વખને મુવર્ણ,
દુર્ગા ગાયો, ઘોડ, હાથીઓ તથા પૃથ્વીનુ દાન કરે
છે, તેને અમય ક્યા મને છે, જે મનુષ્ય દસ્તાવિષિન,
મુક્ત અક્ષરેવાનુ આ દેવી ભાગવત મુવાર્ણના મિદા-
મન પર આપી, પાટિયાં તથા વચ્ચી વી રીને આકમ
કે નોમને દિવસે પૂજેલા ક્યાકાલને આપે છે, તે
આ યોગમા ભોગ્યે ભોગવી (જેવટે) દુર્લભ મોક્ષને

(પાપુ) પામે છે પુરાણ જાણનારે દિગ્દ્ર, દુર્બલ, બ્રાહ્મણ, ગુવાન કે વૃદ્ધ હોય તોપણ પાઠે તે વત્ર, પૂજ્ય ને માન્ય છે ગુણોથી તથા જન્મથી લોકના ઘણા ગુરુ હોય છે, પણ તેઓ સર્વ પુરાણ જાણનારો શ્રદ્ધ ગુરુ છે વ્યામના આમત ખેડેલા પુરાણ વાચનાર બ્રાહ્મણે એ કથાપ્રસંગ મનાત ન થાય ત્યા સુધી કોઈને નમસ્કાર ન કરવા જેઓ (આ) દિવ્ય પુરાણકથાને આલકિતથી માલમે છે, તેઓ દુષ્ણ તથા દારિદ્ર્ય પામે છે અને તેમને પુરુષકળ મળતુ નથી તાપ્તુલ—પુષ્પ વગેરેથી પુગાળની પૂજન કર્યો વિના જેઓ આ દેવીની કથા સાભળે છે તેઓ દિગ્દ્ર થાય છે જે મનુષ્યો કહેવાતી કથા છોડી (વચ્ચે) ખીજી તરફ જાય છે તેઓના ભોગોની વચ્ચે તેની સ્ત્રી તથા સપત્નિ નાશ પામે છે જે દામિક મનુષ્યો (વક્તા કરતા) ડાંચા આસને બેસી કથા સાભળે છે, તેઓ આ લોકમા નરક જેવી વેદનાઓ ભોગની (અને) કાગડા થાય છે જેઓ કિંમતી આમને બેસી અથવા લીગસને બેસી (આ દિવ્ય) કથા સાભળે છે, તેઓ (મગેને) માદકના અથવા આગણીના ઝાંડ થાય છે જેઓ કથા કહેવાતી હોય ત્યાં ખરાબ ઉતાર—પ્રત્યુતાર કહે છે તેઓ (મૂઝા પછી) આ લોકમા (પ્રધમ) ગધેડા થાય છે ને તે પછી કાચડા થાય છે જેઓ પુરાણ જાણનારાઓને તથા પાપ હજારની કથાને નિંદે છે, તે દુષ્ટો (મૂઝા પછી) સો જન્મ સુધી કૃતરા થાય છે એમા સશય નથી જેઓ વક્તાની મમાન આમને બેસી કથા શ્રવણ કહે છે, તેઓ ગુરુજ્વલીગમનના પાપને પામે છે, ને (મૂઝા પછી) નન્કમા વનનારા થાય છે જેઓ (વક્તાને) પ્રભાગ ન કરી કથા શ્રવા કહે છે, તેઓ જેની વૃદ્ધા ઇત્ય છે, અને જેઓ મૂતા મૂતા (કથા) માણે છે, તેઓ અજગર-સર્પો થાય છે જે મનુષ્યો (આ) પુરાણની કથાને કદી માલમતા નથી, તેઓ ઘોર નરકને ભાગવી જગવી ભૂડા થાય છે જે લુચ્છા લોકે કથામા અનુમોદન આપતા નથી, ને (લિપટ) વિન કહે છે, તેઓ એક કરોડ વર્ષ સુધી નરક ભાગવી નામકાના ભૂડા થાય છે જેઓ પુરાણ જાણનારને આમત, પાત્ર,

દ્રવ્ય, કળ, વત્રી તથા ક્રમણો આપે છે, તેઓ શ્રીહરિના પદને પામે છે જે મનુષ્યો પુરાણના પુસ્તકને (બાધવા માટે) પાટિયા, તનુ વત્ર તથા સુદર દોરી આપે છે, તેઓ સુખભાગી થાય છે સર્વ પુરાણોનું શ્રવણ કરવાથી જે કળ (મનુષ્ય) પામે છે, તેથી સોગણ પુણ્ય દેવીભાગવત (સાભળવા)થી પામે છે જેમ નદીઓમા ગગા, દેવોમા શકર, કાવ્યમા રામાયણ, તેજસ્વીઆમા સૂર્ય, પુરાણરક પદાર્થોમા ચદ્ર, દરેક જાતના ધનમા યશ, હામાવાળાઓમા ભૂમિ, ગાભી ર્થમા સમુદ્ર, મત્રોમા ગાયત્રી અને પાપનો નાશ કરનાગઓમા હરિસ્મગણ શ્રેષ્ઠ છે, તેમ અદાર પુરાણોમા દેવીભાગવત શ્રેષ્ઠ છે જે હરકોઈ ઉપાય તવ વારજો આનુ શ્રવણ કહે તો તેનું કળ કહેવું અગત્ય નથી, તે ખરેખર જીવન્મુક્ત બની રહે છે રાજા કે મગનો ભય આવે, મહામારીનો ભય આવી પડે અથવા દુષ્કાળ કે રાષ્ટ્રભાગ પ્રાપ્ત થાય, ત્યાર તેની શાંતિ માટે આ ભાગવત સાભળવું હે બ્રાહ્મણો ! ભૂત—પ્રેતનો વિનાશ કરવા, શત્રુ પાસેથી રાજ્ય મેળવવા તથા પુત્રપ્રાપ્તિ માટે દેવીભાગવત સાભળવું જે મનુષ્ય (આ) શ્રીમદ્ દેવીભાગવતનો પાઠ કે શ્રવણ કહે અથવા આનો અર્ધો શ્લોક કે શ્લોકનું એક જ ચરણ ભણે કે સાભળે, તે પરમ ગતિને પામે છે ભગવતી દેવીએ પોતે જ અર્ધા શ્લોકથી (આ ભાગવતપુગળ) પ્રગટ કર્યું છે અને તે જ શિષ્ય—પ્રશિષ્યો દ્વારા વિસ્તૃત કર્યું છે ગાયત્રીથી શ્રેષ્ઠ (કોઈ) ધર્મ નથી, ગાયત્રીથી શ્રેષ્ઠ તપ નથી, ગાયત્રી સમાન દેવ નથી અને ગાયત્રીથી શ્રેષ્ઠ મત્ર નથી (એ મત્ર) જાનાં ચોટલે જપ કરનારનું અંશ કહે છે માટે ‘ગાયત્રી’ કહેવાય છે તે ગાયત્રી દેવી ગ્દસ્ય માથે આ ભાગવતમા રહ્યા છે. માટે દેવીને પ્રીતિકાન્ક આ ભાગવતના મોજમા અમને પણ (પામવાને બીજન) મોટા પુરાણો ચોગ્ય નથી (આ) શ્રીમદ્ દેવીભાગવત કે જે બ્રાહ્મણોનું નિર્મળ ધન છે અને જેમા ધર્મપુત્ર શ્રીનાગાયો નિર્મળ ધર્મ કલ્પે છે, તેમા ગાયત્રીનું ગ્દસ્ય કલ્પ છે, મિત્રિપ માની ગીતે વર્ણવે છે અને શ્રીદેવીએ પોતે હિમાચળ પામે ભગવતીગીતા ગાયેય છે તેથી લોકમા

આ પુરાણ જેવું બીજું (કંઈ) શ્રેષ્ઠ નથી, માટે હે બ્રાહ્મણો ! દેવીભાગવત સર્વ ક્રમે માનીને મેલવા યોગ્ય છે. જેના પ્રભાવને બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશ કે ગેયનાગ પાનું સંપૂર્ણ જ્ઞાનુના નથી, તો પછી (તેમના) અગતા પાન અગરૂપ બીજા દેવો તો કયાથી જાણે ? તે જગદ્યાને નિત્ય તમઃક્રાંતે તેમના અગરૂપમને પામી બ્રહ્મા જગત મર્તે છે, વિષ્ણુ નિરંતર રક્ષણ કરે છે અને મૃદ સહાર કરે છે. તદિ તો (દેવોની અગરૂપ પામ્યા વિના) બીજા કોઈ પણ પ્રકારે તેઓ (પોતપોતાનું એ કાર્ત્ત્વ્ય) નમી નથી તે જગદ્યાને નિત્ય તમઃક્રાંતે તે શ્રીમ્ભુદની અદર દેવોના કંપજુઓની વાણીથી

ગાબીનો મળિંદીપ આવેલો છે, ત્યાં દેવજ ચિતામણિ—
અતથી જ બનેલા અદ્ભુત મુદર મદિગમા મર્વથી
શ્રેષ્ઠ એવા મહત્તા હૃદય પર વિરાગતા અને પ્રકુલ
મુખવાળા અગ્રાદેવીનું ધ્યાન કરી મનુષ્ય ભોગો
પામે છે અને (અને) અવશ્ય મોક્ષ મેળવે છે
બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશ તથા ઇંદ્રાદિ દેવો અને મહર્ષિ-
ઓએ ઉપામેલા તે મળિંદીપના આધિષ્ઠાત્રી દેવી
જગના કયાણુ માટે થાઓ. ૧-૧૦૦

બ્રહ્મશાસ્ત્રનુશાસકૃષ્ણમૃદ્ધર્મિરુપાસિતા ।

જગતા શ્રેયસે સાડસ્તુ મળિંદીપાધિદેવતા ॥

ઈતિ શ્રીકર્કમહાપુરુષમા સ્તુત્યર્ખર વિષે શ્રીદેવીભાગવત-
માહાત્મ્યમા 'શ્રગ્ધરિવિવર્ણન' નામને
અંશાય પ મે અમામ

શ્રીમદ્ ભગવતીભાગવત-માહાત્મ્ય સમાપ્ત

श्रीमद् भगवतीभागवत

शुद्ध गुजराती भाषांतर

શ્રીમદ્ ભગવતીભાગવત

અથવા

દેવી ભાગવત

શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષાંતર

પહેલો સ્કંધ

અધ્યાય ૧ લો*

ઋષિઝાના પુરાણ વિષે પ્રશ્ન

ॐ सर्वज्ञैतन्यरूपां तामाद्यां विद्यां च चीमहि । शुद्धिं या नः प्रचोदयात् ॥ ૧ ॥

ૐ સર્વ જ્ઞૈતન્યરૂપાં તામાદ્યાં વિદ્યાં ચ ચીમહિ । શુદ્ધિં યા નઃ પ્રચોદયાત્ ॥ ૧ ॥
ૐ સર્વ જ્ઞૈતન્યરૂપ અને આદ્ય વિદ્યારૂપ તે ભગવતીનું અમે ધ્યાન કરીએ છીએ કે, જે ભગવતી આમારી બુદ્ધિનું (ધ્યાન કરવાની) પ્રેરણા કરે ।

શૌનકે પૂછ્યું હે સૂત ! હે મહાભાગ્યશાળી સૂત ! હે પુરુષશ્રેષ્ઠ ! તમે ધન્ય છો, કારણ કે તમે પુરાણોની શુભ સંહિતાઓ સારી રીતે ભણ્યા છો હે નિર્દોષ ! વ્યાસમુનિએ મહાદેવ્ય અદ્વાર પુરાણો કહ્યા છે, તેને તમે ભણ્યા છો હે માન આપનારા ! પાંચ લક્ષણોયુક્ત અને સ્વસ્થો સંહિત તે સર્વ પુરાણો સત્ય-વતીના પુત્ર પામેથી તમે જાણ્યા છે આમાગ પુણ્યયોગે આ 'વિશ્વમન' x નામના ઉત્તમ ક્ષેત્રમા આવ્યા છો કે જે ક્ષેત્ર દિવ્ય, પવિત્ર અને કલિયુગના દોષોથી મહત્ત છે હે સૂત ! આ મુનિઓનો મમાજ પુણ્યદાયી પુરાણસંહિતા સાભગવા ઈચ્છે છે, માટે તમે સાવધાન ઘઈ તે અમને કહો હે સર્વ ! તમે લાખ્યા આપુપનાગા અને ત્રણે તાપથી સંહિત થાઓ હે મહાભાગ ! તમે આજે અમને વેદવૃત્ત્ય પુરાણ કહો હે સૂત ! જે મનુષ્યો સ્વાદ લેવામા ચતુર અને શ્રોત્રે દ્વિયથી યુક્ત હોય છે, છતાં જો પુરાણો સાભગતા નથી, તો ખડેખર, તેઓ દૈવ વડે ઠગાયા છે જેમ મિહિલા ઇદિયને છ રમો વડે આનંદ મળે છે, તેમ ખડિતોના વચ્ચે વડે શ્રોત્રે દ્વિયને આનંદ મળે છે કાન વિનાના મર્ષો પણ આકાશના ગુણ-શબ્દથી જો અત્યંત મોહ પામે છે, તો જેઓ કાનવાળા હોવા છતાં (ઉત્તમ કથાઓ વાંચે) સાભગતા નથી, તેઓ કાન વિનાના—

* આ પહેલાં અધ્યાયમાં પચીસ શ્લોકોથી ઋષિઝાના પુરાણ વિષેના પ્રશ્ન કહેવાયો.

x નેમિષાદિય સેતનું નામ આ ઠપરથી પડ્યું છે, તે વિષે જન્ય સ્ત્રોત કહ્યું છે કે 'મુનિવિભક્તદેવો ચત્તુર વિશ્વમન સમૃત્ત્વ'—મુનિઓને વિશ્વમન બેલાને જે પ્રદેશ છે તે 'વિશ્વમન' કહેવાય છે

ખહેરા જ કેમ ત કહેવાય । માટે હે સૌમ્ય ! કલિ યુગના ભયથી ગભરાતા સર્વ બ્રાહ્મણો (આ) નેમિ પારણુ ક્ષેત્રમાં સાવધાન થઈ (કથા) શ્રવણ કરવા ઈચ્છે છે હરોઈ ઉપાયે સમય વિતાવવા કહેલો છે, એમાં મુખ્યોનો સમય વ્યસનથી ને વિદ્વાનોનો સમય શાસ્ત્રચિંતનથી વીતે છે શાસ્ત્રો પણ જાતજાતના વ્યર્થ ભાષણ તથા વાદોથી યુક્ત, અનેક અર્થવાદ વાળા તથા હેતુવાળા હોઈ ઘણા મોટા હોય છે [પુરાણો તથા જાતજાતના શાસ્ત્રો ત્રણ પ્રકારના હોય છે (સાંત્વિક, રાજસ ને તામસ) વળી કેટલાક તો વિતાડ અને છળથી યુક્ત હોઈ ગર્વ તથા અદેખાઈ વાળા હોય છે]+ તેમાં વેદાંત (શાસ્ત્ર) સાંત્વિક છે, મીમાંસાશાસ્ત્ર રાજસ મનાયુ છે અને હેતુવાદથી યુક્ત ન્યાયશાસ્ત્ર તામસ છે તેમ જ હે સૌમ્ય ! પાંચ લક્ષણોવાળા પુરાણો (પણ) કથાનકોને લીધે ત્રણ ગુણવાળા તમે કલા છે, તેમાં 'ભાગવત' નામનું પાંચમું પુરાણ વેદતુલ્ય તથા પવિત્ર છે, જેને તમે પ્રથમ સર્વ લક્ષણોથી યુક્ત કહ્યું છે, પરંતુ પરમ અદ્ભુત, મુમુક્ષુઓને મુક્તિ આપનાર તથા કામનાઓ અને ધર્મ આપનાર તે (ભાગવતપુરાણ) તે સમયે માત્ર નામકીર્તનથી જ તમે કહ્યું છે, તો હવે તે ઉત્તમ પુરાણ તમે વિસ્તારથી કરો (આ) સર્વ બ્રાહ્મણો તે શુભ અને દિવ્ય ભાગવત—પુરાણ સાંભળવા ઈચ્છે છે હે ધર્મજી ! સત્વગુણના આશ્રયરૂપ તમે ગુરુભક્ત હોનાથી વેદવ્યાસે કહેલી પુરાણોની સહિતા સારી રીતે જાણો છો, હે સર્વજ્ઞ ! તમારા મુખથી નીકળેલા બીજા પુરાણો અમે સાંભળ્યા છે, પણ જેમ દેવો અમૃત પીવામાં તૃપ્ત થતા નથી તેમ અમે હજી તૃપ્ત થતા નથી હે સૂત ! અમૃતને પિચ્છાર હો કે, જેને પીનારા ઓની કદી મુક્તિ થતી નથી, ભાગવતનું પાન (શ્રવણ) કરતો મનુષ્ય તો તગ જ (સમારરૂપ) મહત્ત્વો મુકન છે હે સૂત ! અમૃત પીવા નિમિત્તે અમે બેઠે જનરો યજ્ઞો કર્યા છે, તોપણ સર્વ પ્રમદે પૂર્ણ શાંતિ અમે પામી નથી યજ્ઞોનું ફળ સ્વર્ગ મેળવે છે, મી તો કરો સગારમાં આવનું

સસાસ્યક્રમાં કાયમી ભગવાનું રહે છે હે સર્વજ્ઞ ! ત્રિગુણાત્મક આ કાળયુગમાં ભગતા મનુષ્યોની જ્ઞાન વિના કદી મુક્તિ જ થતી નથી, માટે સર્વ સ્ત્રોથી યુક્ત, પવિત્ર કરનાર, મુક્તિ આપનાર, ગુણ અને મુમુક્ષુઓને સદા પ્રિય એવું ભાગવત તમે કહો

મત સર્વરોપેતં પુણ્ય ભાગવત વદ ।

પાવનં મુક્તિદ ગુહ્યં મુમુક્ષુનાં સદા પ્રિયમ ॥ ૨૫ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમાં પ્રથમ સ્કંધ વિષે અધ્યાય ૧ લો સમાપ્ત

અધ્યાય ૨ નો*

અથસંખ્યા ને વિપયકથન

સૂત ઠવાચ

ઘન્યોઽદ્વપ્રતિભાગ્યોઽહ પાવિત્રોઽહ મહાત્મસિઃ ।

યત્વૃષ્ટં સુમહત્ પુણ્ય પુરાણં વેદવિશ્રુતમ્ ॥ ૧ ॥

સૂત બોલ્યા હું ધન્ય છું, અત્યંત ભાગ્યશાળી છું અને મહાત્માઓ (એવા તમારા) વડે પવિત્ર કરાયો છું, કારણ કે વેદવિષ્ણુમાં અત્યંત મહાપવિત્ર પુરાણ (તમે મને) પૂછ્યું છે સર્વ શ્રુતિઓના અર્થો વડે માન્ય થયેલું અને સર્વ શાસ્ત્રો તથા આગમોનું સર્વોત્તમ રહસ્ય તે (પુરાણ) હું (તમને) કહીશ હે બ્રાહ્મણો ! અતિશય સુદર, યોગીઓને મુક્તિ આપનાર, બ્રહ્મા વગેરેઓ પણ સેવેલા અને સ્તુતિ-પરાયણ મુનિઓ વડે સદા ધ્યાન કરતા યોગ્ય, તે ભગવતીના ચરણકમળને નમસ્કાર કરી હું ઘણા સ્થ વાળું સર્વ સ્ત્રોતા રચનારૂપ અને ભગવતીના નામથી પ્રસિદ્ધ 'શ્રીમદ્ ભગવતીભાગવત' નામનું ઉત્તમ પુરાણ તમને ભક્તિતત્ત્વક વિસ્તાર સાથે કહ્યું છું જે આદ્યશક્તિ શ્રુતિઓના માર્ગમાં 'વિદ્યા' એમ સદા કહેવાય છે, સર્વથી પર મર્ત્ય, સારારૂપ પાપનને હેદયમાં નિપુણ, મર્ત્યના હૃદયમાં રહેલા, અત્યંત દુષ્ટાત્મા મનુષ્યોને દુર્ગેય અને મુનિઓ વડે ધ્યાન માર્ગે પ્રાપ્ત કરેલા હોઈ પ્રત્યક્ષ થાય છે, તે ભગવતી આ લોકમાં મદા સિદ્ધિ આપનારા ધાત્રી મત્

* આ બીજા રાધાસી બાળીય શ્લોકોથી સાચી ગ્રંથ સંખ્યા ને વિષય કહેવાશે

x આ વિશેષમ જગતને લાગુ છે, અર્થાત્ જગત્

આસત્ સ્વરૂપ આ મમત્ર જગતને પોતાની ત્રણ ગુણ-
વાળી શકિતથી સરજીને જે પાળે છે અને પ્રલયકાળે
તેને સહારી પોતે ઓકયા મ્મે છે, તે માં વિશ્વની
જનની—જગદ્ધાને હું મનથી સ્મરુ છું ‘બ્રહ્મા
આ મમસ્ત વિશ્વને મરજે છે’ એમ જોકે પ્રમિદ્ધ
છે અને પીરાણિકાઓ તથા વેદવેદાઓએ પણ તેમ
જ કહેવું છે, પરંતુ તેઓએ જ (પાછું) કહેવું છે
કે, ‘વિષ્ણુના નાભિકમળમા તે (બ્રહ્મા) નો જન્મ થયો
છે,’ આથી (આ વાત મિદ્ધ થાય છે કે,) તે
બ્રહ્મા સ્વતંત્ર હોઈ (જગત) સરજતા નથી ‘વિષ્ણુ
નો પ્રયયનજે ગેપનાગરૂપ શયનમા સૂચે છે અને
તેમના નાભિકમળની કળીમા તે (બ્રહ્મા) જન્મે છે’
આ (કથન)મા પણ ગેપનાગ વિષ્ણુનો આધાર થાય
છે, આથી (એ જે તે પત્તર ગેટા) ભગવાન વિષ્ણુને
(જગતના સગ તરીકે) કેમ સમજી શકાય ? (કદાચ
માનીએ કે, તે વિષ્ણુ જ જગત્પ્રાણ તરીકે હોય,
તોપણ એ પ્રયયકાળે) ઓકાકાર થયેલા સમુદ્રનું
પાણી કેવળ સ્વરૂપ જ હોઈ તે ગમની સ્થિતિ પાત્ર
વિના કદી હોઈ શકે જ નહિ એટલે જે સર્વ ભૂતોની
આધારશકિત તરીકે અવશ્ય રહેવા જ છે, તે મર્વ
ભૂતોના જનની મગજનાગ—ભગવતીને મરણે હું
જાઉં છું યોગનિદ્રાથી મિનાયેલા નેત્રોવાળા વિષ્ણુને
જોઈ (તેમની નાભિમાથી ઉત્પન્ન થયેલા) કમળમા
ગેટલા પ્રાણને જેમની સ્તુતિ કરી હતી, તે દેવીને
હું મરણે જાઉં છું તે મુનિઓ ! મુદિત આપનારા તે
સગુણ તથા નિર્ગુણ માયાનુ ધ્યાન કરી હું મમત્ર
પુગળ છું છું તમે માળગે શ્રીમદ્ (દેવી) ભાગવત
નામનું પવિત્ર પુગલ ઉરામ છે, તેમા અક્ષર હનર
સરકૃત મોકો છે શ્રીવેદવ્યાન એના ઉત્તમ વ્યાસ
સ્કધો અને ઓમદે ત્રણને ને અનગ અવ્યાયો
સ્વ્યા છે ન મોષ્ટ મુનિઓ ! તેમા પ્રથમ સ્કધમા
વીન, દિનીય સ્કધમા ખાગ, તૃતીય સ્કધમા વીન,
દૃષ્ટિને જાત તનુ—જન છે ને તેષ માર્ગ દૃષ્ટિને જાત—
વિષ્ણુ છે

• એક એ નુવચી પુનઃ મ ભાગે જુદા—અર્થે
માથ તજા છે અને ત્રી નુવચી ત્રાપાર-અર્થે માથ
નિર્ગુણ છે

ચતુર્થ સ્કધમા પચીસ, પચમ સ્કધમા પાત્રીમ, પઠ
સ્કધમા ઓકનીસ, મમમ સ્કધમા ચાળીસ, અષ્ટમ
સ્કધમા ચોવીસ, નવમ સ્કધમા પચાસ, દશમ
સ્કધમા તેર, ઓકાદશ સ્કધમા ચોવીમ અને દાદશ
સ્કધમા ચીદ અધ્યાયો શ્રીવ્યાસ મુનિએ રચ્યા છે
આમ આ પુરાણમા મહાત્મા વ્યાસે અધ્યાયોની
અને અક્ષર હનર (શ્લોકો)ની સખ્યા કહી છે
મર્ગ, પ્રતિમર્ગ, વશ, મન્વતરો તથા વશનુ ચરિત્ર—
આ પાત્ર લક્ષણોવાળું ‘પુરાણ’ કહેવાય છે જે
મદા નિર્ગુણ, નિત્ય, વ્યાપક, અવિકૃત, મગલરૂપ,
યોગ વડે પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય, સમગ્રતા આધારરૂપ અને
તુર્ગેય જ્ઞાતસ્વરૂપે રહેવા છે, તે અચ્ચિદાનંદ બ્રહ્મ
સ્વરૂપ ભગવતીની સાત્ત્વિકી, રાજસી ને તામસી
શકિત મહાલક્ષ્મી, મહાસસ્વતી ને મહાકાલી એમ
ત્રણ સ્ત્રીઓ છે સુદિ માટે આ ત્રણ શકિતઓના દેહનો
જે સ્વીકાર થાય છે, તેને જ શાસ્ત્રવિશારદોએ ‘સર્ગ’
કહ્યો છે તે પછી સૃષ્ટિનું પાલન, ઉત્પત્તિ તથા નાશ
માટે વિષ્ણુ, બ્રહ્મા તથા રુદ્રની જે ઉત્પત્તિ કહેવાઈ
છે, તેને ‘પ્રતિમર્ગ’ કહ્યો છે અદ્ તથા સૂર્યથી ઉત્પન્ન
થયેલા સન્નઓના તથા દિરણુપશિષુ આદિના જે
વશો કહ્યા છે, તે જ ‘વશ’ કહેવો છે સ્વાધાતુન
આદિ મનુઓનું વર્ણન તથા તેઓના કાળની જે
સખ્યા તે ‘મન્વતર’ જાણવા અને તેઓના વશોનું
જે કથન છે તેને ‘વશાનુચરિત્ર’ કહેવું છે હે શ્રેષ્ઠ
મુનિઓ ! (પુગણો) આ પાત્ર લક્ષણોવાળા હોય છે
વરી મવા લાખ મોકોનું ભાગત પણ વ્યામ મુનિએ
ચ્યું છે, જે ઈતિહાસરૂપ હોઈ પાત્રમા વેદ જેવું છે

શ્રીનંદે પૂજ્યુ તે મુન ! તે પુરાણો ક્યા છે
અને કેટલી સખ્યાવાળા છે, તે તમે વિસ્તારથી કહો
તે નહિ ! અમે તે માનજવા ઈચ્છીએ છીએ કવિ
કાળથી ભય પામેલા અમે (આ) નૈમિષારણ્યમા
આ છીએ બ્રહ્માએ મનોમય સદ્ આપી (આવી
મેં માટે) અમે આગ કગલા છીએ તેમણે અમને
તરોને કહ્યું હતું કે, ‘આ સકની પાત્ર તમે નવો
ત્યા (આ સમની) ધાર લનાઈ જાય તે દેગ પવિત્ર
કેવાસે છે, તે પ્રદેગ પર મનિયુગતો પ્રદેગ કરી
નહિ થાય ત્યા મુખી કરી અન્યયુગ પ્રાપ્ત થાય

ત્યા મુધી તમે ત્યા જ રહેજો' ધ્રુવાનુ યો
વચન માલગી એ વાત ધ્યાનમાં લઈ હું ચક્રને
ચક્રાવતી ચલાવતો મારી દેગોને જોવાને ઈચ્છાથી
જગદી નીકળ્યો, અને (એમ) ચક્રને ચલાવતો
હું ચાલી આવ્યો, ત્યા મારા દેખતા તેની ધાર ઘસાઈ
ગઈ, જેથી પગ્મ પવિત્ર આ લેન 'તૈમિષ' નામે
કહેવાયું ચાલી કૃષિયુગનો પ્રવેશ નહિ જ થાય, તેથી
મેં કૃષિયુગથી ભય પામેલા મહાત્મા, મુનિઓ તથા
મિત્રોના મ મો માથે ચાલી સ્થિતિ કરી છે. અમે
(ચાલી) પશુગણિત થતોને પુગેકાગ વગેરેથી જ
કર્તા છે, અને ત્યા મુધી મન્યયુગ આવે, ત્યા મુધી
(ચાલી જ) અમારે મમ્મ ગાજવો છે હે સૂત !
(અમાગ) પૂર્ણ ભાગ્યયોગે તમે ચાલી આવ્યા છે,
તો હવે વેદન્ય પવિત્ર પુગાનુ તમે કટો હે સૂત !
તમે બુદ્ધિમાન વક્તા છો તેમ જ અમે બધા વ્યાપાર
ગદિન હોઈ એકચિત્તે શ્રવણ ઈચ્છીએ છીએ હે
સૂત ! તમે લાખ્યા આગુપત્રાણા અને ત્રણે તાપથી ગદિન
થાઓ હવે તમે પવિત્ર ને માગતિક ભાગવત પુગણ
કહો, જેમા ધર્મ, અર્થ તથા કામનુ ત્રિધિપૂર્ણ વર્ણન
છે અને વિદ્યા પ્રાપ્ત કરી તે કાગ મોક્ષ મેગવતા વ્યામ
મુનિએ કહે' છે હે સૂત ! વ્યામમુનિએ જે પવિત્ર
(પુરાણ) ગ્યે' છે, તેની મુદ્દા ક્યા માલગી અમે
તૃપ્ત થતા નથી જે મમગ્ર ગુણમૂલોનુ એક પાત્ર,
પવિત્ર, મમમ્ત વિશ્વની માના ભગવતીની લીલાવાગુ
અદ્ભુત, મમગ્ર (પાપક) મેવતા મગુદાયનો નાગ
કગ્નાગ અને કામતાઓના કદકપ છે, તે ભગવતીના
નામગુણ (દેવી ભાગવત) પુગણ તમે પ્રગટ કરો

સર્વગુણગણનામિકપાર્વ પવિત્ર
મલિલમુગ્ધમાતુર્નાસ્ત્વયંદ્ર યદ્ વિચિત્રમ્ ।
નિવિલિમ્મગ્ધગણનાં નાશાન્તુ કામકન્દ્
પ્રગટય મગત્યા નામયુક્તં પુરાણમ્ ॥૪૦॥

ઈતિ શ્રેણીભાવનમ્પ્રવૃત્તિ પ્રથમ સ્કંધ વિષે

અધ્યાય ૨ ને દશમ

અધ્યાય ૩ નો*

પુરાણોનાં નામ, મંથ્યા તથા તે તે
ધુગના વ્યાસો

સૂત ડગાચ

શૃણ્યન્તુ સપ્રવક્ષ્યામિ પુરાણાનિ મુનીશ્વરાઃ ।

યયા ધુગાનિ તત્ત્વેન ધ્યાસાત્ સત્યવતીસુનાત્ ॥

મૂત જોખ્યા. હે મુનીશ્વરો ! મન્યવતીના પુત્ર
વ્યામ પામેથી જે બગેબગ માલગ્યા છે, તે પુગણો
હું તમને કહુ છું, માલગો 'મ' કાગદિ બે, 'મ'
કાગદિ બે, 'મ્ર' કાગદિ ત્રણ, 'વ' કાગદિ ચાર,
'વ' કાગદિ એક 'ના' કાગદિ એક, 'પ' કાગદિ
એક, 'લિ' કાગદિ એક, 'ગ' કાગદિ એક 'કૂ'
કાગદિ એક અને 'સ્ક' કાગદિ એક—એમ જુદાં
જુદાં (અટાર) પુગણો છે તેમા (પહેલું) મત્સ્ય-
પુરાણ ચીદ્ભગ શ્લોકનુ કહ્યું છે તેમ જ (બીજું)
મહાપ્રાદ્યુત માર્ક કૈયપુગણ તવ હજાર શ્લોકનુ છે,
(ત્રીજું) ભનિષ્પુરાણ ચીદ્ભગ ને પાચમો
શ્લોકનુ તત્ત્વદ્રષ્ટા મુનિઓએ ગણ્યુ છે, (ચોથું)
પવિત્ર ભાગવતપુગણ અઠાર હજાર શ્લોકોનુ છે,
(પાચમું) બ્રહ્મપુરાણ દશ હજાર શ્લોકોનુ છે,
(છઠ્ઠું) બ્રહ્માડપુગણ વ્યાગ હજાર ને એક મો
શ્લોકોનુ છે, તેમ જ (માતમું) બ્રહ્મીવર્તપુગણ
અઠાર હજાર શ્લોકોનુ છે, (આઠમું) વામનપુરાણ
દશ હજાર શ્લોકોનુ છે અને હે સૌતક ! (તવમું)
વાયુપુગણ ચોવીસ હજાર ને છમો શ્લોકોનુ છે
(દશમું) પન્ન અદ્ભુત વિષ્ણુપુરાણ ત્રેવીસ હજાર
શ્લોકોનુ છે, (અગિયારમું) પગ્મ અદ્ભુત વરાહ-
પુગણ ચોવીસ હજાર શ્લોકોનુ છે, (બારમું) અગિત-
પુગણ મેળ હજાર શ્લોકોનુ છે, (તેરમું) શ્રેષ્ઠ નારદ-
પુગણ પચીસ હજાર શ્લોકોનુ માન્યુ છે, (ચોદમું)
પદ્મપુગણ પચાસ હજાર શ્લોકોનુ વિગાજ મનાયુ
છે, (પદ્મમું) વિષ્ણુપુગણ અગિયાર હજાર શ્લોકોનુ
અનિવિનૂત છે, (ગોળમું) વિષ્ણુએ કહે'નુ ગજક-
પુગણ ઓગણીસ હજાર શ્લોકોનુ છે, (સતતમું)

* આ ત્રીજા અધ્યાયમાં તેનાની શ્લોકોથી પુરુષોત્તમના નામ, તેની નખ્યા અને તે તે પુગના વ્યાસો કહેવાયે.

કર્મપુરાણ સત્તર હજાર શ્લોકનું છે, અને (અઢારમું) પરમ અદ્ભુત સ્કંદપુરાણ એકાશી હજાર શ્લોકનું છે હે નિર્દોષ મુનિઓ! આ પુરાણોના નામ તથા સંખ્યા મે વિસ્તારથી કહ્યા, હવે તે જ પ્રમાણે હે શ્રેષ્ઠ ઋષિઓ! તમે ઉપપુરાણો સાંભળો (પહેલું) સનત્કુમાર પુરાણ, તે પછી (બીજું) નૃસિંહપુરાણ, (ત્રીજું) નારદીયપુરાણ, (ચોથું) શિવપુરાણ, (પાંચમું) સર્વોત્તમ દ્વિવિંશતિપુરાણ, (છઠ્ઠું) કપિલ પુરાણ, (સાતમું) મનુપુરાણ, (આઠમું) શુકપુરાણ, (નવમું) વરુણપુરાણ (દશમું) કલિકાપુરાણ, (અગિયારમું) સાયપુરાણ, (બારમું) સુદર નંદિ પુરાણ, (તેરમું) સૂર્યપુરાણ, (ચૌદમું) પરાશર પુરાણ, (પંદરમું) અતિવિસ્તૃત આદિત્યપુરાણ, (સોળમું) મહેશ્વરપુરાણ, (સત્તરમું) ભાગવત (શ્રી કૃષ્ણચરિત્ર) પુરાણ અને (અઢારમું) મોટું વસિષ્ઠ પુરાણ—આ ઉપપુરાણો મહાત્માઓએ કહ્યા છે સત્યવતીના પુત્ર વ્યાસે અઢાર પુરાણો સ્વી તેઓથી વૃદ્ધિ પામેલું ભારતાખ્યાન (મહાભારત) રચ્યું છે સર્વ મન્વંતરોમા ધર્મને ઇચ્છતા વેદવ્યાસ દરેક દ્વાપર યુગમા વિધિ પ્રમાણે પુરાણોને પ્રકટ કરે છે દરેક દ્વાપરયુગમા વિષ્ણુ વ્યાસરૂપે (અવતરી લોકોનું) હિત કરવાની ઇચ્છાથી એક વેદને અનેક પ્રકારે કરે છે પછી કલિયુગમા થોડા આયુષ્યવાળા તથા થોડી બુદ્ધિવાળા બ્રાહ્મણોને જાણી એ વેદવ્યાસ યુગે યુગે પવિત્ર પુરાણ સહિતાઓ રચે છે સ્ત્રીઓ, શૂદ્રો તથા હલકા દિગ્નેને વેદશ્રવણ શાસ્ત્રસમત નથી, તેથી તેઓનું જ હિત કરવા (વ્યાસે) પુરાણો રચ્યા છે હે શ્રેષ્ઠ મુનિઓ! આ વૈવસ્વત નામના સાતમા ઉત્તમ મન્વંતરમા અઢા વીસમો દ્વાપરયુગ આવ્યો, ત્યારે ધર્મવેત્તાઓમા શ્રેષ્ઠ મારા ગુરુ સત્યવતીના પુત્ર વ્યામ થયા, (હવે પછી) યોગણ્ણીસમો દ્વાપરયુગ આવશે, ત્યારે દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા વ્યાસ ઘરે (આ સત્યવતીના પુત્ર વ્યાસની પહેલા) સત્તાવીસ વ્યાસો થઈ ગયા છે તેઓએ યુગે યુગે પુરાણસહિતાઓ સ્વી છે

ઋષિઓ બોલ્યા હે મહાભાગ સૂત! દરેક દ્વાપરયુગમા પુરાણો રચનારા વ્યાસો, પૂર્વ યુગોમા જે ઉત્પન્ન થયા હોય તેઓને તમે કહો

સૂત બોલ્યા પહેલા દ્વાપરયુગમા બ્રહ્માએ પોતે વેદોના વિભાગ કર્યા હતા બીજા દ્વાપરયુગમા પ્રજા પતિએ વ્યાસનું કામ કર્યું હતું ત્રીજામા શુકાચાર્ય વ્યાસ થયા હતા ચોથામા બૃહસ્પતિ, પાંચમામા સૂર્ય અને છઠ્ઠામા મૃત્યુ વ્યાસ થયા હતા પછી સાતમો (દ્વાપર) યુગ આવ્યો ત્યારે ઇન્દ્ર વ્યાસ થયા હતા આઠમામા વસિષ્ઠ, નવમામા સાસ્વત, દશમામા ત્રિધામા, અગિયારમામા ત્રિવૃષ, બારમામા ભરદ્વાજ, તે પછી તેરમામા અતરિક્ષ, ચૌદમામા ધર્મ, પંદર મામા ત્રયચાર્ણ, સોળમામા ધનંજય, સત્તરમામા મેઘાતિથિ, અઢારમામા વ્રતી, યોગણ્ણીસમામા અત્રિ, વીસમામા ગૌતમ અને તે પછી એકવીસમામા ઉત્તાર હર્ષીત્મા વ્યાસ કહેવાયા હતા પછી પાંચીસમામા વાગશ્રવા વેન વ્યાસ થયા હતા ત્રેવીસમામા અમુ પ્યાયણ સોમ વ્યાસ થયા હતા ચોવીસમામા તૃણબિંદુ વ્યાસ થયા હતા અને તે પછી પચ્ચીસમામા ભાર્ગવ નામે વ્યાસ થયા હતા પછી છવીસમા (દ્વાપર) યુગમા શકિત નામના વ્યાસ થયા હતા, સત્તાવીસમામા જાતુકર્ણ્ય નામે વ્યાસ થયા હતા અને અઠાવીસમામા કૃષ્ણદેવાયન નામે વ્યાસ થયા હતા આ અઠાવીસની સંખ્યા જે મે સાંભળી છે તે કહી છે શ્રીકૃષ્ણદેવાયન રચેલું શ્રીમદ્ભાગવત નામનું પવિત્ર પુરાણ (પણ) મે સાંભળ્યું છે, જે સર્વ દુષ્ટો તથા પાપોનો નાશ કરનાર, કામનાઓ તથા મોક્ષ આપનાર, વેદ ના અર્થથી વૃદ્ધિ પામેલું, સર્વ શાસ્ત્રોના રસનું વિશ્રાંતિ સ્થાન અને મુમુક્ષુઓને સદા પ્રિય છે અતિ શુભ તે પુરાણ સ્વીને વ્યાસે આરણિયી ઉત્પન્ન થયેલા, વૈરાગ્યયુક્ત અને જ્ઞાની પોતાના પુત્ર મહાત્મા શુક દેવજીને જણાવ્યું હતું હે મુનીન્દ્રો! તે વખતે વ્યાસના મુખથી આ સમગ્ર પુરાણરહસ્ય મે સાંભળ્યું છે અને કરુણાનિધિ તે ગુરુની કૃપાથી બધું બરાબર ગ્રહણ કર્યું છે યોનિથી ઉત્પન્ન નહિ થયેલા અને અદ્ભુત બુદ્ધિવાળા પુત્ર શુકદેવજી વડે પુછાયેલા વ્યાસે તે વેળા મહાપ્રભાવવાળુ સમગ્ર પુરાણરહસ્ય કહ્યું હતું, તે મે સાંભળ્યું હતું હે ઉત્તમ મુનિઓ! શ્રીમદ્ભાગવત નામના કૃપણુક્તા કળતો સ્વાદ લેવામા આવવાળા અને ગમારડપી મમુદ્ગના ઊડા જળને

તત્વા ઈચ્છતા શુકદેવજીએ આનેક આપ્યાનોના અનુ-
સ્થાન આ અદ્ભુત પુણ્ય કાનડપી પડિયા વડે
પ્રેમથી સાભળ્યું હતું તે આ સાભળી કલિયુગના
ભયથી જે ન છૂરી નય એવો પૃથ્વી પર કોણ છે ?
જે મનુષ્ય મહાપાપી, વેદવર્મથી નહિત અને પોતાના
આચારથી ગંદિત આત્મકલાસગો લેખ, છતાં કપટથી
પણ શ્રીમદ્ ભગવતીના નામથી અંકિત આ સુદર
અને શ્રેષ્ઠ ઉત્તમ પુણ્યને જો માલગે છે, તો આ
લોકમા મોગ પુન્ય ભોગો ભોગની દેલના અને યોગીઓ
વડે પ્રાપ્ત કરના યોગ્ય અચળ મોક્ષપદને પામે છે જે
મનુષ્ય આ દેવીપુણ્યને કાયમ માલગે છે, તેના
ચિત્તાડપી શુકાના પ્રદેશમા તેવી વિદ્યા જ્ઞા કરે છે કે,
જે નિર્ગુણ હોઈ ભગિદાદિને પણ અલગ્ય, સત્પુરુષોને
અનિગય પ્રિય અને કેવળ સમાધિથી જ પ્રાપ્ત કરવા
યોગ્ય છે મમત્ર અગોથી ધુત મનુષ્યજન્મ પામીને
તેમ જ (કોઈ) પુનરાવત્તારને મેળવીને પણ જે
મૂઠ મનુષ્ય સમાગડપ મનુદના જળને ઊતરી જવા
માગેતા ઈચ્છિત વલાણડપ અને સુખ આપનાર આ
પુણ્યને માલગતો નથી, તે આ જગતમા દેવ વડે
કલાયેનો હોઈ ભાગ્યનીત છે જે માણસ મનુષ્યપણામા
ખને માગ કાન પામી ગરી થઈને નિગતર પીગયોતી
નિદા માલગે છે, તે પૃથ્વી પર નારા પામેવો મદ્યુદિ
છે એ મનુષ્ય સ ! અર્થોને આપનાર, રસના ભાગ
ડપ અને નિર્ભય આ પુણ્યને કેમ નથી સાભળતો ?

ય. પ્રાપ્ય કર્ણયુગલં વટ્ટ માનુષત્વે
રામી ઝળેનોનિ સત્ત્વં ચ પગવસદાન ॥
છર્ચર્ચદ રસનિધિ ચિમ્લ પુતળં ।
નદ્દ કુતો ન ઝળેનિ મુવ મન્દુલુદિ ॥૬૬॥
ઈતિ શ્રીદેવીમા વતમહાપુષ્પમા પ્રથમ સ્કંધ વિષે
અપ્યા ૩ જે અપ્યા

અધ્યાય ૪ થો*

શુકજન્મપ્રમંગ

કપર વ્યુ

સૌય દ્યામમ્ય માર્યાર્વા કર્યાં જાત સુત શુક ।
વયં વા સિદ્ધાં યેન પટિયેય મુસદ્ધિતા ॥૧॥
મરિપિગોગો પુત્રુ તે નીમ્ય । વ્યામની કઈ

શ્રીમા, કેવી રીતે શુકદેવ પુત્રરૂપે જન્મ્યા હતા ? વળી
તે કેવા (ગુણવાળા) હતા કે, જે આ ઉત્તમ પુણ્ય
સદિતા ભણ્યા હતા ? હે મહાધ્યુદિમાન ! (હમણા
જ) તમે શુકદેવજીને યોનિથી નહિ જન્મેલા તથા
અરણિથી ઉત્પન્ન થયેલા કહ્યા, તેમા આમને મોટો
સંદેહ છે માટે તે કણે મહાતપસ્વી શુકદેવજીને તમે
પ્રથમ ગર્ભમાથી જ યાગી સાભળ્યા છે છતાં મોટા
વિસ્તારવાળું પુણ્ય તે શા માટે ભણ્યા હતા ?

સૂત જોલ્યા પૂર્વે સસ્વતીના તીર પર મત્ય-
વતીના પુત્ર વ્યાસ બે કલવિક (ચક્રા) પક્ષીઓને
આશ્રમમા જોઈ વિસ્મય પામ્યા (તે પક્ષીયુગે)
પોતાના માળામા એક સુદર બચ્ચુ ઈડામાથી મૂક્યું
હતું તેનું મોઢું લાલ હતું, સર્વોગે તે સુદર હતું અને
પીંછના અકુગેથી પણ સંહિત હતું, એ બંને પક્ષીઓ
ખોગક મેળવવા અત્યંત પરિશ્રમ કરતા હોઈ તે જ
કામમા લાગી ગયા હતા અને બચ્ચાની ચાચમા
વારવાર ખોરાક મૂકતા હતા વળી તે બંને ચકલા
પોતાના બચ્ચાના અગ સાથે પોતાના અગો ધસતા
આનંદ પામતા હતા અને પ્રેમથી બચ્ચાનું સુદર
મોઢું ચૂમતા હતા તે વખતે એ બાળક બચ્ચા પર
ચકલાનો અદ્ભુત પ્રેમ જોઈ વ્યાસ અત્યંત ચિંતાતુર
થઈ મન માથે વિચારના લાગ્યા કે, ‘પશુ—પક્ષીઓનો
પણ પોતાના સત્તાન પર જો (આવો) પ્રેમ જણાય
છે, તો સેવાડપ જળને ઈચ્છતા મનુષ્યોનો (પોતાના
સત્તાનો પર આવો) પ્રેમ હોય એમા શું કહેવાનું હોય ?
આ ચકલા આ સત્તાનના સુખનું માધન (તેનો)
વિવાહ કરી વડુંનું સુદર મોઢું જોઈ શું સુખી થવાના
છે ? અથવા વૃદ્ધાવસ્થા પ્રાપ્ત થશે, ત્યારે (આ)
ચકલાનું (આ) બચ્ચુ પરમ ધર્મિષ્ઠ થઈ પુણ્ય માટે
(મા—બાપની) મેવા શું કરશે ? અથવા ધન કમાઈ
માતાપિતાને આપશે ? અથવા વિધિ પ્રમાણે પ્રેત
ક્રયો કરશે ? અથવા આ બાળક વિધિ પ્રમાણે નીચો-
ત્સર્ગે કરશે ? (શું નીચ પગલાવશે ?) આ સમારમા
પુત્રના અગોને ભેગા અને ખામ ઝી તેને લાડ લડા-
વવા, એ જ (દરેક) સુખમા ઉત્તમ સુખ કહેવાય
જન્મને પ્રનંદ । જ્યારે ‘દેવ સર્વોત્તમ છે’ એ વાન
કહેવાશે.

* આ ૧૧૧ અપ્યામાં પા ૬ ક્ષેત્રિણી શુકદેવજી

છે પુત્રહિન મનુષ્યની ગતિ થતી નથી અને સ્વર્ગ તો તેને મળતુ જ નથી (ખગેખગ) પુત્ર સિવાય ખીજુ પરલોકનુ (કોઈ) સાધન નથી મનુ આદિ મુનિઓએ ધર્મશાસ્ત્રોમા કહ્યુ છે કે, પુત્રવાળો મનુષ્ય સ્વર્ગને પામે છે, પણ પુત્રહિન કોઈ ગીતે સ્વર્ગને પામતો નથી આ લોકમા જે પ્રત્યક્ષ છે તે અનુમાનથી સિદ્ધ કરાતુ નથી 'પુત્રવાળો મનુષ્ય પાપથી છૂટે છે,' આ હિતેચ્છુઓનુ વાક્ય (પણ) સનાતન અથવા જૂનામા જૂનુ છે મૃત્યુસમયે ભેલે લેવાયેલો મનુષ્ય પણ જે પુત્રહિન હોય તો મનથી દુઃખી થઈ આ જ ચિંતા કરે છે કે, 'માગ ઘરમા પુછળ ધન છે, જતજતતા પાત્રો છે અને વર પણ મુદર છે, આનો માલિક કોણ થયે ?' આમ મૃત્યુ મયે તેનુ મન દુઃખથી ભમ્યા કરે છે અને તેથી ભમતા ચિત્તાવાળા તેની બધી ગીતે દુર્ગતિ જ થાય છે' એમ અનેક પ્રકારની ચિંતા કરી સત્યવતીના પુત્ર વ્યાસ ઘણા ઘણા ઊના નિશ્વાસ મૂકી ઉદાસ મનવાળા થઈ ગયા મનથી ખૂબ વિચાર કર્યા પછી મનમા નિશ્ચય કરી તપશ્વર્યા કર્યા માટે મેરુ પર્વત પાસે તે ચાલ્યા ગયા (ત્યા ગયા પછી) મનથી તે વિચારવા લાગ્યા કે, 'વરદાન આપનામા કુશળ તથા ઈચ્છિત પદાર્થ આપનાર કયા દેવની અમે ઉપાસના કરીએ ? વિષ્ણુ, રુદ્ર, ઇંદ્ર, બ્રહ્મા, સૂર્ય, ગણેશ, કાર્તિકેશ્વરી, અગ્નિ કે વરુણની ઉપાસના કરવી ?' આમ તે વિચારતા હતા, તેવામા જેમના હાથમા વીણા હતી એ સમાધિ નિષ્ઠ મહર્ષિ નારદ દેવેચ્છાએ ત્યા આવી ચડ્યા તેમને જોઈ સત્યવતીના પુત્ર વ્યાસ પગ પ્રસન્ન થયા, તેમણે આર્ધ્ય કરી આમન આપીને (નારદ) મુનિને કુશળ પૂછ્યુ મહર્ષિ નારદે કુશળ પ્રશ્ન સાભળ્યા પછી (સામેથી) પૂછ્યુ કે, 'હે વ્યાસ ! તમે ચિંતાતુર કેમ છો, તે મને કહો'

વ્યાસે કહ્યુ પુત્રહિન મનુષ્યની મદગતિ થતી નથી, તેથી (તેના) મનમા શુભ હોતુ નથી, તે માટે હુ દુઃખી થઈ વાગ્વાર વિચાર કર્યો કરુ છુ ઈચ્છિત વસ્તુ આપનારા કયા દેવને હવે હુ તપથી પ્રસન્ન કરુ ? આમ આજે હુ ચિંતાતુર થયો છુ અને (તેથી) આપને શરણ આપ્યો છુ હે મહર્ષિ ! તમે

સર્વજ્ઞ છો, માટે હે દયાનિધિ ! તમે જલદી કહો, હુ કયા દેવને શરણે જઈ કે જે મને પુત્ર આપશે ?

સૂત જોલ્યા વ્યાસે એમ પૂછેલા વેદવેતા નારદ મુનિ જે મોટા મનવાળા હતા, તેમણે પરમ પ્રીતિથી વ્યામ પ્રત્યે કહ્યુ

નારદ જોલ્યા હે પરાશરના પુત્ર ! હે મહાભાગ્ય શાળી ! તમે મને આહી જે પૂછો છો, તે જ વિષય મારા પિતાએ પૂર્વે વિષ્ણુને પૂછ્યો હતો. દેવોના ઈશ્વર, લક્ષ્મીના પતિ, જગતના સ્વામી, કોસ્તુભ મણિથી પ્રકાશી રહેલા, દિવ્ય શબ્દ-ચક્ર-ગદા ધારણ કરનારા, પીળા વસ્ત્રોવાળા, ચાર બાહુઓવાળા, શ્રી વત્સના નિગાનવાળી છાતીવાળા, સર્વ લોકના કારણ રૂપ, દેવોના દેવ, જગતના ગુરુ અને જગતના નાથ વાસુદેવ શ્રીહરિને ધ્યાનમા રહી મોટુ તપ કરતા જેઈ વિસ્મય પામેલા મારા પિતા (બ્રહ્મા)એ આ જ પૂછ્યુ બ્રહ્માએ પૂછ્યુ 'હે દેવાના દેવ ! હે જગતના નાથ ! હે ભૂત ભવિષ્ય તથા વર્તમાનના પ્રભુ ! હે જતાદત ! તમે શા માટે તપ કરો છો ? કોતુ ધ્યાન કરો છો ? હે દેવાના ઈશ્વર ! તમે સર્વ જગતના ઈશ્વર છો, છતાં ધ્યાનયુક્ત છો, એ (વિષે) મને અત્યંત આશ્ચર્ય થાય છે, આથી ખીજુ આશ્ચર્ય શુ હોય ? સમગ્ર જગતનો કર્તા હુ (પણ) તમારા નાભિ-કમળમાથી ઉત્પન્ન થયો છુ, તો હે લક્ષ્મીપતિ ! તમારાથી અધિક દેવ આ જગતમા કોણ છે તે મને કહો હે જગતના નાથ ! હુ જાણુ છુ કે તમે આદિ, સર્વ કારણ, કર્તા, પાલક, સહારક, સમર્થ અને સર્વ કાર્ય કરનાર છો હે મહાગજ ! તમારી ઈચ્છાથી હુ આ જગત સરજુ છુ અને સમય થતા મહાદેવ સહારકરે છે, પણ તે તમારા વચનમા સદા રહે છે હે ઈશ્વર ! તમારી આજ્ઞાથી સૂર્ય આકાશમા ભમે છે, શુભ-અશુભ વાયુ વાય છે, અગ્નિ તપે છે ને મેં વરસે છે (છતાં) તમે કયા દેવનુ ધ્યાન કરો છો ? આ (વિષે) મને ખોટો સંશય છે ત્રણ જગતમા તમારાથી શ્રેષ્ઠ દેવને હુ જ્ઞેતો નથી હે ઉત્તમ વ્રતવાળા ! તમે હમણા કૃપા કરી તે કહો. હુ તમારો ભકત છુ ઘણુ કરી મોટાઓને કઈ પણ ગુપ્ત રાખવા યોગ્ય હોતુ નથી, એમ કહેવાય છે' બ્રહ્માનુ તે વચન

માભયી શ્રીહરિયો પ્રગ્નપતિ તે બ્રહ્માને કહ્યું
 'હે બ્રહ્મા ! તમે ઓદ્ધિત થઈ માભયો, મારા મનમાં
 નેહુ હું તમને કહું છું જોકે દેવો, અસુરો, તથા મનુષ્યો
 નહિત બધા લોકો તમને, ગરુડને તથા મને ઉત્પત્તિ,
 તથા પાવનનું કારણ જાણે છે, પણ વેદના પાગલ
 પુરુષો આલો ઉત્તમ તરફ કંઈ છે કે, 'ગરુડનો તમને
 મૃગ, મને પાવક તથા ગરુડને સારા કરનાર
 કર્મો છે' જગતને ઉત્પન્ન કરનારા તમાગમાં ગરુડની
 ગતિ, માનમાં માત્સ્વરી ગરુડ અને રૂદ્રમાં તામરી
 ગરુડ એ ની કહી છે તે ગરુડની ગતિ તમે તે કર્મ
 કરવા મમર્થ નથી, હું પાવન કરવા મમર્થ નથી તે ગરુડ
 પણ સારા કરના મમર્થ નથી હે વિષ્ણુ ! આપણે
 બધા પ્રત્યક્ષ કે પ્રતીક્ષા તથા મને આધીન થઈ
 વર્તીએ છીએ હે સુગત ! તે માટે તૃપ્ત માભયો
 (પ્રત્યક્ષ) હું પગલ થઈ મેયનાગર પાગ પા
 મૂર્તિ હું છું તે ગૃધ્રિયો મદા તે (ગરુડને) આધીન
 થઈ કારને વગ થયેલો હું હું છું વગી તેને આધીન
 હોઈને જ હું નિત્ય તપ કરું છું, કોઈ વખતે લગ્ન
 માથે સુખપૂર્વે વિરાટ કરું છું કોઈ વેળા દાનવો માથે
 દેવો દમતાને અને મારી લોકોને ભાષ્ટ્ર દારણ
 સંગ્રામ કરું છું હે ધર્મજ ! પૂર્વે ઓગ્રકાર થયેલા તે
 મમુદ્રમાં તમાની મમથ પાત્ર હજાર વર્ષ સુધી મે
 બાહુગુરુ કર્યું હતું તે દેવ ! (મારા) દાનના મેયની
 ઉત્પન્ન થયેલા ને મદથી ગર્વિત તે દુષ્ટ દાનવ મધુ
 દેવને દેવીની કૃપાથી મે માર્યો હતા હે મહાભાગ !
 તે વખતે શ્રેષ્ઠી પણ શ્રેષ્ઠ ગરુડરૂપ દારણ ગુ તમે
 જાણુ તરીકે (તો) જાણુ મુ પુરો હો ! (મહિ
 લીપમાં પ્રથમ હું સ્ત્રીરૂપે જન્મો હતો પણ) જે ભગવતી
 ની ઈચ્છાથી પુરુષ થઈ હું મહામમુદ્રમાં કરું છું તે
 યુગે યુગે કાચબો, વગર, મિલ તથા વામન થઈ છું
 લોકમાં પશુપતિની યોનિઓમાં જન્મ લેતો તે કોઈને
 પતા પ્રિય ન હોય, છતાં વનલ વનેડેની ખનણ યોનિ
 ઓમાં હું પોતાની ઈચ્છાથી જન્મ્યો ન હતો કે કયો
 સ્વતંત્ર પુરુષ લગ્નની માથેનો સુદર વિગત ત્યજી મનસ્થ
 ગાદિ હતી યોનિઓમાં જન્મ ? અને ગ્રથા દોડી
 ગરુડને બેસી દો ! મોટું યુદ્ધ કરે કે હે બ્રહ્મા પૂર્વે
 તમાની મમથ મારું મનસ્ક ધનુષની દોગ તૃપ્ત

ક્યાય બીડી ગયું હતું, તે વખતે તમે ધોડાનું મસ્તક
 લઈ ગિ'વીઓમાં શ્રેષ્ઠ વિશ્વકર્મા પામે ફરી જોડાવ્યું
 હતું તેલોડના કર્મી ! ત્યાંથી હું ધોડા જેવા મુખવાળો -
 હથગ્રીવ ક્રમે ત્યો, એ તો તમને પ્રત્યક્ષ છે જો હું
 સ્વતંત્ર હોઉં તો લોકોમાં આ મારી વિરખના અથવા
 કચેતી કેમ થાય ! માટે હું સ્વતંત્ર નથી, મારી ગીતે
 ગરુડને આવીન છું અને તે ગરુડનું જ નિરતર
 અખખિત વ્યાન કરું છું હે બ્રહ્મા ! એ ગરુડની
 શ્રેષ્ઠ કર્મ પા ! હું જાણતો નથી

નાન્દજીયો કહ્યું એમ તે વિષ્ણુયો બ્રહ્માને કહ્યું
 હતું અને હે મુનિશ્રેષ્ઠ ! તે બ્રહ્માયો મને પણ તેમ
 જ કહ્યું છે માટે તમે પણ જ્યાંજ્યાં પુરુષાર્થ
 પ્રાપ્ત કરના સનયનહિત થઈ હૃદયભગના દેવીના
 ચરણભગનું ભગત કરો તે દેવી તમને જે ઈચ્છા
 હશે, તે મારી આપશે

સૂત જોડ્યા નાન્દે એમ કહેલા સત્યનીતા
 પુત્ર વ્યામ દેવીના ચરણભગના ઓગ્રકાર થઈ તપ કરવા
 વનમાં જતા રહ્યા ૧-૬૫

નારદેનૈમુકલ્પુ વ્યાસ સત્યવર્તીસુત ।

દેવીપારાન્જનિપ્યાનસ્તપસે પ્રવર્ચ્યો વનમ્ ॥ ૬૫ ॥

કવિ ાગીલાગતમહાપુરાણમાં પ્રથમ સ્કંધ વિષે
 નામક ઈથ નમામ

અધ્યાય ૫ મો*

હથગ્રીવ તથા અને મહાદેવીના મહિમા

કવય રજુ

સુતારસારુ મન કામ મગ્ન સંઘવસાગરે ।

યયોકં મદ્દાશ્ચર્યં જગદ્વિસ્મયકારકમ્ ॥ ૧ ॥

અપિયો જોડ્યા તે સૂત ! અમારું મન સશય
 મમુદ્રમાં અન્યત્ દૂષી ગયું છે, કારણ કે જગતને
 વિશ્વકર્મા મોટું આશ્ચર્ય તમે કહ્યું છે વિષ્ણુનું
 મસ્તક પણ તેમના દેહથી બુદ્ધ થયું હતું અને તેથી
 મારી કર્મો જે જનાદેન 'હથગ્રીવ' થયા ! જે
 દેવને વેદ પણ સ્તવે છે, મારી દેવોને જેમનો આશ્રય

* નામક નામક હથગ્રીવ-વિષ્ણુની તથા હથગ્રીવ
 દેવની કથા નોંધો ને બાળ જોડેથી કહી મહાદેવીને
 મહાન મહિમા કહેવાશે

છે અને જે આદિદેવ જગતના નાથ હોઈ સર્વ કારણના પણ કારણ છે, તેમનું પણ મુખ તે વેળા દેવેયોગે કેમ છેદાયુ હતું ? હે મહાપુદ્ધિમાન ! તે સર્વ તમે વિસ્તારથી જલદી કહો

સૂત જોલ્યા તમે બધા મુનિઓ આરે તરફથી આવધાન થઈ દેવોના દેવ પરમ તેજસ્વી વિષ્ણુનું ચરિત્ર સાંભળો કોઈ વખતે સનાતન દેવ વિષ્ણુ દશ હજાર વર્ષ સુધી દારણ્ય યુદ્ધ કરી યાકયા હતા, એટલે સપાટ પ્રદેશવાળા ઉત્તમ સ્થાન પર, પદ્માસન કરી પૃથ્વી પર સખેલા પણુછ સહિત ધનુષનો કહ—પ્રદેશમાં ટેકવી ધનુષની આણી પગ ભાર દઈ પ્રભુ લક્ષ્મીપતિ નિદ્રા પામ્યા હતા અને યાકેયા હોઈ ત્યા જ દેવયોગે ખૂબ ઊંઘી ગયા હતા તે વેળા કેટલાક કાળે ઇન્દ્ર, બ્રહ્મા તથા શક્ર સહિત સર્વ દેવો યત્ન કરવા તૈયાર થયા પછી તેઓ બધા દેવોના કાર્યરૂપ અર્ચની સિદ્ધિ માટે યજ્ઞોના અધિપતિ પ્રભુ વિષ્ણુદેવનું દર્શન કરવા વેકુંડમાં ગયા ત્યારે તે સ્થળે તેમને ન નેઈ, શાનવિથી તપાસી તે દેવો ન્યા વિષ્ણુ ભગવાન હતા ત્યા ગયા તે વખતે યોગનિદ્રાને વશ હોઈ એતના સહિત થયેલા પ્રભુ વિષ્ણુને દેવોએ જોયા એટલે તેઓ ત્યા ખેઠા સર્વ દેવો એમ ખેસી રહ્યા અને જગત્પતિ વિષ્ણુ નિદ્રા લઈ રહ્યા હતા, ત્યારે બ્રહ્મા, રુદ્ર વગેરે સર્વ દેવો ચિંતામાં પડ્યા પછી ઇન્દ્રે તેઓને કહ્યું કે, 'હે ઉત્તમ દેવો ! હવે શું કરવું ? હે શ્રેષ્ઠ દેવો ! આ (વિષ્ણુ) ની નિદ્રાનો ભગ કેવી રીતે કરવો, તેનો વિચાર કરો,' ત્યારે શકરે તેને કહ્યું કે, 'નિદ્રાનો ભગ કરવામાં દોષ છે, પણ હે શ્રેષ્ઠ દેવો ! યજ્ઞનું કાર્ય તો કરવાનું જ છે ' ત્યારે પરમેશ્વી બ્રહ્માએ પૃથ્વી પર રહેલા ધનુષની આણીનો ભાગ ખાઈ જવા માટે વમ્રી નામનો એક જાતનો કીડો ઉત્પન્ન કર્યો ' આ આણીનો ભાગ ખવાઈ જશે, એટલે ધનુષ નીચું જશે તે વખતે દેવોના દેવ વિષ્ણુ નિદ્રારહિત થશે ને દેવોનું સર્વ કાર્ય થશે, એમાં સરાય નથી ' એમ ધારી સનાતન દેવોના દેવ બ્રહ્માએ વમ્રીને આજ્ઞા કરી ત્યારે વમ્રીએ તેમને કહ્યું કે, 'જગતના ગુરુ અને દેવોના દેવ લક્ષ્મીપતિનો નિદ્રાભાગ મારે કેમ કરવો ? કારણ કે નિદ્રાનો ભગ, કથાનો ભગ તથા દપતીની પ્રીતિનો ભગ કવો

અને માતા તથા બાળકને જુદા પાડવા—તે (પાપ) બ્રહ્મહત્યા સમાન કહેવાય છે તો દેવોના દેવ વિષ્ણુના સુખનો નાશ હું કેમ કરું ? હે દેવ ! (ધનુષની આણી) ખાઈ જવાથી શું ફળ મળે છે, જેથી હું પાપ કરું ? બધા લોકો સ્વાર્થને વશ થઈ પાપ કરે છે, માટે હું પણ (મારો કોઈ) સ્વાર્થ હોય તો જ (ધનુષ્યની આણીને) ખાઉં

બ્રહ્મા જોલ્યા સાંભળ, અમે તારો યજ્ઞમાં ભાગ કરીશું તું અમારું કાર્ય કર વિષ્ણુને જગાડ, વિદાય ન કર લોકકાર્યમાં હૃતદ્રવ્ય આપતા જે કઈ બાબતુ પર પડશે તેને તું તારો ભાગ જાણજે હવે જલદી તું કાર્ય કર

સૂત જોલ્યા બ્રહ્માએ એમ કહ્યું એટલે તે વમ્રી કીડો પૃથ્વી પગ રહેલી ધનુષની આણીના ભાગને ઉતાવળે ખાઈ ગયો એટલે તે જ ક્ષણે ધનુષની દોરી છૂટી ગઈ એમ દોરી છૂટી જતા ઉપરની આણી પણ મુકાઈ ગઈ, જેથી ધોર શબ્દ થયો અને તેને લીધે દેવો ત્રાસ પામ્યા તે વખતે આખુલ બ્રહ્માડ ખળભળી ગયું, પૃથ્વી કંપી ગઈ, સમુદ્રો ઊછળી રહ્યા, જળજનુઓ ત્રાસ પામ્યા, ઉગ્ર વાયરા વાવા લાગ્યા ને દુષ્ક્રમ્યક મોટા ઉત્પાતો થઈ ગયા, તેમ જ દિશાઓ અતિશય ધોર બની ગઈ અને સૂર્ય અસ્ત પામ્યો સર્વ દેવતાઓ ચિંતામાં પડ્યા કે ' (આ) દુર્દિનમાં (હવે) શું થશે ? ' હે તપસ્વીઓ ! એમ તેઓ ચિંતા કરી રહ્યા હતા તેવામાં દેવોના દેવ વિષ્ણુનું કુડળ તથા મુકુટ સહિત મસ્તક પણ કયાય ઊડી ગયું પછી એ ધોર અધકાર શાત થયો, ત્યારે બ્રહ્મા તથા શકરે મસ્તકરહિત (વિષ્ણુના) શરીરને ખેડોળ થયેું જોયું વિષ્ણુના ધડને નેઈ વિસ્મય પામેલા તે શ્રેષ્ઠ દેવો ચિંતારૂપી સમુદ્રમાં ટૂંપી ગયા ને શોકથી દુર્બળ થઈ રહ્યા લાગ્યા (તેઓ વિષ્ણુને ઉદ્દેશી કહેવા લાગ્યા કે) હે નાથ ! હે પ્રભો ! હે સનાતન ! હે દેવોના દેવ ! અર્વ દેવોને દ ખકારક આ અતિ અદભુત અમાનુષ (વૃત્તાત) શું બન્યું ? આ કયા દેવની માયા છે જેણે આજે તમારું મસ્તક હણ્યું છે ? તમે તો સર્વ કાળ અચ્છેદ્ય, અભેદ તથા અપ્રદાલ્ય (એટલે બાળવા પણ અશક્ય) છો હે પ્રભો ! તમે આ

સ્થિતિને પામ્યા, એમને હવે દેવતાઓ મંત્રી કરશે તમારે પણ આમાને મોટા કરો છે. આમે કુલજ સ્વાર્થ માટે જ રહીએ છીએ હે લક્ષ્મીપતે ! આ વિન દેવોએ, યજ્ઞોએ કે ગન્ધર્વોએ કરેનું નથી, પરંતુ દેવોએ જ કરેનું છે. એમને (તમા) કોનો દોષ કરીએ ? હે દેવેશ્વર ! આમે બધા દેવો પગલીન થયા છીએ હવે ત્યા જઈએ ? મૃદુચિત્ત થયેલા દેવોનું (હવે) કોઈ શબ્દ નથી માયાના નિપાત અને જગતના ગુણ આપનું જોડે આજે મન્ત્રક છે, છે, તે આ નારિયેરો, ગરમી કે તામસી માયા ન હોય ! એમ વિનાષ કરતા શિવ વગેરે દેવોને જોઈ વેવેતા -ઓમા શ્રેષ્ઠ બાલમ્પતિ (તેઓને) જ્ઞાન કરના તે વખતે યોગ્યા કે, 'હે મહાભાગો ! (આમ) જ્ઞવાલી કે વિનાષ કરનાથી પણ (હવે) શુ વશતાનું જ આમા સંપૂર્ણ બુદ્ધિગમ્ય (કોઈ) ઉપાય કર્યો નેહ્યો હે દેવોના ગતિ ઈન્દ્ર ! દેવ અને પુત્રપાર્શ્વ એ બંને નમાન છે, (માટે એવો કોઈ) ઉપાય કર્યો નેહ્યો (કેરો) દેવસોગે મપૂર્ણ તકજ વાય '

ઈન્દ્રે કહ્યું : (તો) દેવને જ શ્રેષ્ઠ માનુ છું. તમારો પુત્રપાર્શ્વ નિષિદ્ધ હો (કરના કે) દેવોના દેખના વિષાદનું પણ મન્ત્રક હમણાં છોડાવું છું.

બ્રહ્માએ કહ્યું : જ કર નાશોગે પ્રાપ્ત થયું હાય તે અન્યથા બેનવનું પડે છે, શુભ કે મનુષ્ય દેવને કોણ જોગની શરે છે ? (કોઈ) પ્રાણી મુખ—દુષ્પતો લોકના છે એમા સંભવ જ નથી જેમ કે પૂર્વે કાળને વશ થતા નહોતો મન્ત્ર મન્ત્ર—ગુણ અને શાપને લીધે મન્ત્રવનું નિગ પછી ગયું હતું તે જ પ્રમાણે (હમણાં) વિષાદનું મન્ત્રક લખા મમુદ્રમા પ્રણય છે વળી દન્દ્રને (પણ) દન્દ્ર યાનિની પ્રાપ્તિ તથા દુષ્પ થયું હતું મનનનેત્રમા કમજની અન્દ (નુમ) કરે, તેને પા મર્ગમાલી બ્રા થયું પ્રણય હતું, આવા (મેળ) દેવો પા ! દુષ્પના બેનના થયા છે, તે આ મનારમા કોણ દુષ્પ ભાગવનું નથી ? માટે મં મનારમા ? કોઈનો ત્યાગ કરે અને મનારની મનારમા વિષાદેશનું ચિન્તન કરે, તે નિર્ગુણ પરાપ્રદીન આપ ! કાર્ય કરી દેને જનનનું પાતલ કરનારી અને મંત્રી માતા તે બ્રહ્મવિષાદનું તમે વિન તન

કરો, કે જેના વડે આપનું જગમ મહિત આ મર્વ જેનાકય વ્યાપ છે

મૂત યોગ્યા બ્રહ્માએ દેવોને આમ કહી આગળ માનાત્ ગરીઘવારી થઈ બિંધ્યા દેવોને દેવોના કાર્યની મિદ્ધિ માટે (આવી) આજ્ઞા કરી

બ્રહ્માએ કહ્યું મનાતની બ્રહ્મવિષાદપ ગુમ આગ વાળા અને મં કાર્યો તવા અર્થોને મિદ્ધ કરતાગ, શ્રેષ્ઠ દેવી મલામાયાની તમે મુતિ કરો બ્રહ્માનું તે વચન માબશી સર્વોગમુદ્ધ એ વેદો જ્ઞાન વંદ પ્રાપ્ત કરતા અને જગતમા ગ્રહેવા તે મલામાયાની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા

વેદો યોગ્યા હે દેવિ ! હે મહામાયા ! હે જગતની ઉત્પત્તિ કરતાગ ! હે શિવા ! હે નિર્ગુણ ! હે મં ભૂતોના ઈશ્વર ! હે માતા ! હે શકરની કામનાઓ આપતાગ ! તમે ભૂમિરૂપ છો, પ્રાણરૂપક સર્વ ભૂતોના પ્રાણરૂપ છો, તેમ જ બુદ્ધિ, લક્ષ્મી, ક્રાંતિ, તમા, જ્ઞાનિ શબ્દ, મેધા, ધૃતિ અને સ્મૃતિરૂપ છો તમે કંઠરમા અર્ધમાત્રારૂપ અને ગાયત્રીમા (ભૂર, ભુવર સ્વર, એ ત્રણ) વ્યાહતિરૂપ તથા જ્યા, વિજ્યા ધાત્રી, લક્ષ્મી, ત્રિતી, સ્પૃહા અને દયા છો હે અયે ! તમે જગતની રચના કર્યામા ચતુર, દયારમથી મુદ્દન, લોનની માતા વિષાદરૂપ, કન્યાણુસ્વરૂપ, મકલ યોદ્ધાનું ભિત કરનાગ શ્રેષ્ઠ, મગ્ધવનીતા બીજમત્ર (મં)મા વાન કર્યા ચતુર અને સંમગ્ધનો તાશ કરતાગ તમારે આમે સ્તુતિ કરીએ છીએ બ્રહ્મા, શકર, વિષ્ણુ ઈન્દ્ર, મગ્ધવની, આગિન, સૂર્ય તવા જે લોકપાલો છે, તઓને તમ ઉત્પન્ન કર્યો છે, તેથી તેઓ મુખ્ય નથી કાગલ કે તમ આપનું જગમની માતા છો હે જનનિ ! નમઃ જગતને તમે ઉત્પન્ન કર્યા ઈશ્વરો છો, ત્યાગે વિષાદ તથા બ્રહ્મા વગેરે દેવોને મગ્ધે છે, અને એકસ્વરૂપ એવા તમે તે (દેવો) કાગ સ્તુતિ, નાગ તથા ઉત્પત્તિ કર્યા છો, (જેથી) હે દેવી ! તમને સગાગનો લેગ પણ કોઈ રીતે ગંદો નથી તમારૂં અવરૂપ જાણુવા નમઃ જગતમા કોઈ પુત્રક સમર્થ નથી અને તમારા નામોની મળ્યા કરવા આ જગતમા કોઈ યોગ્ય નથી મન્યગુદ્ધિ મનુષ્ય ઘોષ પાણીને પણ તરી જવા અગમર્થ હોય, તે મમુદ્રનું પાણી તરી જવા કેમ

મમર્થ થાય ૨ હે ભગવતી ! દેવોમાનો એક પણ (દેવ) તમાન આનત વૈભવને જાણતો નથી, તમે એક જ આગ ' ભુવનેશ્વરી ' નામે લોકમાતા છો, અને તમે એક જ છો, છતા સમગ્ર મિથ્યા જગતને કેમ સ્થો છો ૨ (એ દ્રાઈ મમજાતુ નથી) હે દેવી ! (તમે મિથ્યા જગત મગ્ને છો) આ વાતમા વેદોનુ વચન પ્રમાણભૂત છે હે ભગવતિ ! તમે નિસ્પૃહ છો છતા જગતનુ કાળુ (પણ) છો અટો (આ) તમાજ અદ્ભુત ચરિત્ર અમાગ મનને મૂઝવી નાખે છે મમગ્ર વેદોને પણ અવિષય તમારો ગુણપ્રભાવ દઈ ગીતે દહી ગદાય તેમ છે ૨ કારણ કે તમે પોતે પોતાના શ્રેષ્ઠ મહિમાને જાણતા નથી ! હે જનનિ ! વિષ્ણુનુ મસ્તક આમ ઊડી પડ્યુ, એ શુ તમે નથી જાણતા ૨ અથવા હે શિવા ! એ જાણીને પણ શુ તમે વિષ્ણુની શક્તિ જાણવા ઈચ્છો છો ૨ અથવા હે માતા ! વિષ્ણુના આ પાપનો સમૂહ શુ બળવાન છે ૨ (પણ) આપના ચરણકમળનુ ભજન કરવામા આસકત આ વિષ્ણુ વિષે પાપ છે જ કયા ૨ હે માતા ! દેવોના સમૂહ તરફ તમાગી આ આતિ ભયકર બેદર કારી કેમ થઈ ૨ વિષ્ણુના મસ્તકનો નાગ થયો એ મહાઆશ્ચર્યજનક (બનાવ) આહીં મનાયેલો છે અને (તે આમને) મોટા દુ ખડપ થયેલો છે તમે જન્મ (૩૫ મોટા દુ ખ) નો નાગ કરવા સમર્થ છો, છતા (વિષ્ણુના) મસ્તકને સાધી દેવામા વિભાવ કેમ થયો ૨ (તે) અમે જાણી શકતા નથી અથવા હે દેવિ ! મમગ્ર દેવોએ ઉપજાવેલા દોષને ચિત્તામા જાણી લઈ દેવોએ કરેલુ પાપ (આ) વિષ્ણુ પર તમે નાખ્યુ છે કે શુ ૨ અથવા વિષ્ણુને યુદ્ધનો કોઈ ગર્વ થયો હતો કે શુ ૨ જેથી તેનો એકદમ નાશ કરવા તમારી આ લીલા થઈ ૨ હે માતા ! આમા (તમારો) ભાવ અમે સમજી શકતા નથી અથવા હે ભગવતિ ! યુદ્ધ મા પરાજય પામેલા અને આતિ રમ્ય તીર્થ પ્રદેશમા ઘોર તપશ્ચર્યા કરી આપની પાસેથી વરદાન પામેલા દેવોએ હમણા વિષ્ણુનુ મસ્તક શુ અદૃશ્ય કર્યું છે ૨ અથવા હે ભવાનિ ! મસ્તકરહિત થયેલા વિષ્ણુને જોવા (આ તમારો) વિનોદ છે કે શુ ૨ હે આદ્ય શક્તિ ! સમુદ્રની પુત્રી—લક્ષ્મી પર તમે શુ ગેષ

પામ્યા છો ૨ સ્વામીરહિત થયેલી લક્ષ્મીને તમે કેમ જોઈ રહ્યા છો ૨ પોતાના આશથી ઉત્પન્ન થયેલી (લક્ષ્મી) નો અપગધ તમારે ક્ષમા કરવો જોઈએ, (માટે) આ વિષ્ણુને ઊઠાડી તમે લક્ષ્મીને પુશી કરો હે દેવિ ! સૃષ્ટિસ્થિતિ આદિ કાર્યોમા મુખ્ય અને પ્રમિદ્ધ પ્રભાવવાળા આ દેવો તમને નિરતર નમે છે, તો મમગ્ર લોકોના નાથ દેવ વિષ્ણુને ઊઠાડી (તે) દેવોને ગોઠસમુદ્રમાથી તારો હે દેવિ ! વિષ્ણુનુ મસ્તક કયા ગયુ તે અમે જાણતા નથી ને હવે (તેમને) જિવાડવામા બીજો (કોઈ) ઉપાય જ નથી જેમ અમૃત જિવાડવામા સમર્થ છે, તેમ તમે જગતને જીવિત આપનારા છો

સૂત બોલ્યા અગો સહિત અને સામનુ ગાન કરતા વેદ વડે એમ તે વખતે સ્તુતિ કરાઈ, ત્યારે નિર્ગુણ પરમ માધાસ્વરૂપ દેવી મહેશ્વરી પ્રસન્ન થયા તે વેળા શરીર વિનાની શુભ આકાશવાણી સુખકારક શબ્દો વડે લોકોને આનંદ કરતી તે દેવોને કહેવા લાગી કે, ' હે દેવો ! તમે ચિંતા કરો મા, સ્વસ્થ રહો વેદો વડે સ્તુતિ કરાયેલી હુ આત્યત પ્રસન્ન થઈ છુ, એમા સશય નથી મનુષ્યલોકમા જે પુરુષ સદા ભક્તિથી મારી આ સ્તુતિ કરશે અથવા આનો પાઠ કરશે તે સર્વ કામનાઓને પામશે જે મનુષ્ય કાયમ ત્રણે કાળ આ માજ સ્તોત્ર ભક્તિથી સાભળશે તે દુ ખમુકત થઈ સુખી થશે કેમ કે વેદોએ કહેલુ આ (સ્તોત્ર) વેદતુલ્ય જ છે હવે વિષ્ણુનુ મુખ જે ગયુ છે, તેનુ કારણ તમે સાભળો આ સસારમા કારણ વિનાનુ કાર્ય કેમ ટોઈ શકે ૨ એક સમયે વિષ્ણુ પોતાની પાસે બેઠેલા સમુદ્રની પુત્રી પ્રિયા લક્ષ્મીને તથા તેના સુદર મુખને જોઈ હસ્યા ત્યારે તેમણે જાણ્યુ કે ' પ્રભુ શ્રીહરિ મને કેમ હસે છે ૨ નક્કી, કોઈ પણ કારણથી શ્રીહરિએ મારા મુખને વિરૂપ જોયુ હશે (નહિ તો) કારણ વિના આજે હાસ્યનો સભવ કેમ થાય ૨ અથવા હુ માનુ છુ કે તેમણે બીજી કોઈ સુદરીને (મારી) ગોઠ્ય જવી કરી હોય ૨ ' પછી તે મહાલક્ષ્મી તમે ગુણી બની ગુસ્સે થયા કેમ કે તે વખતે તેમના શરીરમા તામરી શક્તિ પ્રવેશી હતી કાળના કોઈ યોગથી દેવોની કાર્યસિદ્ધિ માટે આતિ દારણ તામરી

ગદિત તેમના ગરીબા પ્રેમથી હતી, (જેથી) તે સમયે તામરી ગદિતના આવેશજનક નગીચાળા તે મલાવક્રમી અતિથય કોષી ભક્તિયા તેમણે ધીમેધી કહ્યું કે, 'તમારુ આ મસ્તક પરી જન્મે જીવન્મુક્તને લીધે, ભાવિપણથી અને કાળના યોગથી નીકળેલો એ શાપ પોતાના જ સુખનો નાશ કરનાર હતો, છતાં વિચાર કર્યો વિના જ તે વખતે આપણે હતો નોકરથી ઉત્પન્ન થનાર દુષ્ટ વિવેચનાથી પણ અધિક છે, આમ મનથી વિચારી તામરી ગદિતના યોગથી એવું (શાપ વચન) તેમણે કહ્યું હતું અમન્ય ભાષણ, માહસ, કપર, મૂર્ખતા, અતિથય લોભ, અપવિત્રતા અને નિઃશયપણ—આ દોષો જીઓમા સ્વાભાવિક લાય છે હરેતુ વિષ્ણુને પૂર્વની પેઢે મસ્તકનાથા કરુ છું (પણ) શાપના યોગથી આખું મસ્તક લગણુમુદ્રમા ડૂબી ગયું છે વગી હે ઉત્તમ દેવો ! ખીનું પણ કઈક કારણ છે જેથી તમારુ મહાન કાર્ય થશે, એમા સગય તથી પૂર્વે મલાપાદુ હયગ્રીવ દૈત્ય અત્યંત પ્રખ્યાત હતો તેણે મગ્ગવનીના તીર પર પગમ દાગણ તપ કર્યું હતું મારુ માયાખીજ (હ્રીં) ઓગ્રમર મન તે જ્યાં કર્યો હતો નિગહાર ચી મનને તેણે છત્યુ હતું અને મારી ભાગોથી ગદિત વડ, મારી આખીપણથી શાળાગેથી તામરી ગદિતપ મારુ તે ધ્યાન કર્યો હતો એમ એક સગર વર્ષ સુધી તેણે આનિ દારણ તપ કર્યું તે વેળા તેણે જેવા સ્વરૂપનું ધ્યાન કર્યું હતું તે જ તામરીપ (ધાગણ) કરી હુ તેની આગળ પ્રવચન થઈ તે મમય મિદ ઉપર ઘેંટી મે દયાજનક થઈ તેને કહ્યું કે 'હે મહાભાગ ! હે ઉત્તમ વ્રતધારા ! તુ વરદાન માગ, હુ તને (હરિષ્ઠન) આપીશ દેવીનું જ વચન માનવી તે દાનરે પ્રેમપૂર્ણ થઈ તજ જ તે વેળા મને પ્રતિજ્ઞા તથા પ્રણામ કર્યા ને મારુ સ્વરૂપ જોઈ તેના નેત્રો પ્રેમ માથે પ્રકટુલ્ય પળ્યા અને હર્ષના આમુધી ડાબગઈ જવા લાગ્યા પછી તેણે મારી આમ સ્તુતિ કરી

હયગ્રીવ જોલ્યા 'હે મહાભાગ ! હે સુદિ, ત્રિયિત તથા તાગ કરનાર ! હે ભક્ત પર કૃપા કરનારો યતન ! હે કમનારો આપનાર ! હે મોક્ષ દેનાર ! હે શિવા ! તમને દેવીને નમસ્કાર દો તમે પૃથ્વી, જળ, તેજ,

વાયુ અને આકાશ—એ પાચ (મલાભૂતો) નું અને ગધ, ગમ, ઉષ, સ્પર્શ તથા શમ્દ (એ પાચ તત્ત્વા) નું કારણ છે મહેશ્વરિ ! દ્વાણ, રસના, ચક્ષુ, ત્વચા તથા શ્રોન એ ગ્નાને દ્રિયો અને ખીજ કર્મે દ્રિયો એ સર્વ તમારાથી ઉત્પન્ન થાય છે ' (એમ તેણે સ્તુતિ કરી ત્યાં—)

શ્રીદેવીએ કહ્યું તને કયું વરદાન ઇષ્ટ છે ? કહે, તારુ જે ઈચ્છત હશે તે હું આપીશ તારી ભક્તિથી ને અદ્ભુત તપથી હું પ્રમન્ન થઈ છું

હયગ્રીવ જોલ્યા હે માતા ! મારુ જેમ મરણ ન થાય તેમ કરો હું અમર, યોગી તથા દેવો અને અસુરો વડે અજેય થાઉં

દેવી જોલ્યા 'જન્મેવાનું મૃત્યુ અવશ્ય છે ' અને 'મરેલાનો જન્મ પણ અવશ્ય છે ' આવી લોકમા જે મર્યાદા છે, તે ભાલર કેમ થઈ શકે ? માટે હે ગદ્યોમા ઉત્તમ ! મરણના વિષયમા એવો (કોઈ) નિશ્ચય કરી તુ વરદાન માગ કારણ કે (વિદ્વાનો) મનથી વિચારી વર્તન કરે છે

હયગ્રીવે કહ્યું હે જગદંબા ! જેની ડોક ધોડાની લેય તેનાથી મારુ મૃત્યુ થાયો, ખીજ કોઈથી નહિ, આ મારી મનચાહિત કામના તમે પૂર્ણ કરો

દેવી જોલ્યા 'હે મહાભાગ ! તુ ઘેર જ અને સુખેથી સત્ય કર ધોડાની ડોકવાળા (પુરુષ) સિવાય તારુ મૃત્યુ જરૂર નહિ થાય ' એમ તેને વરદાન આપી હુ અદૃશ્ય થઈ અને તે પણ પરમ હર્ષ પામી પોતાને ઘેર ગયો હમણા તે દુષ્ટાત્મા દૈત્ય સર્વ મુનિ એને તથા વેદોને પીડી રહ્યો છે, આજે ત્રણે જગતમા તેને મારનારો જોઈ પણ નથી માટે આ ધોડાનું મનોહર મસ્તક કાપી વિષ્ણુના આ દેહ પર વિશ્વકર્મા જોડી દેશે પછી ભગવાન હયગ્રીવ દેવોનું હિત કવવાની ઈચ્છાથી આસુરી સ્વાભાવના તે પાપિષ્ઠ ક્રૂર દાનવને મારશે

સૂત જોલ્યા એમ દેવોને કહી ભગવતી તે વેળા વિગમ પામ્યા, ત્યારે અત્યંત સતોષ પામેલા દેવોએ દેવગિપી વિશ્વકર્માને તે મમયે (આમ) કહ્યું દેવો જોલ્યા વિષ્ણુના મસ્તકને જોડી દેવારૂપ દેવમર્થ તમે કરો, (ઓલ્યે) ધોડાની ડોકવાળા થઈ

(વિષ્ણુ) દાનવક્રોધ (હયગ્રીવ) દૈત્યનો નાશ કરશે
સૂત બોલ્યા એવું તેઓનું વચન સાભળી
અત્યંત ઉતાવળા થઈ વિશ્વકર્મીએ દેવોની સમક્ષ
તલવાગ વડે ઘોડાનું મસ્તક એકદમ કાપ્યું ને વિષ્ણુના
શરીર પર તે ઘોડાનું મસ્તક બેઠી દીધું એમ શ્રીહરિ
ઘોડાના મસ્તકવાળા થયા હતા પછી તેમણે કેટલાક
કાળે મહાભાયાની કૃપાથી મદ વડે ગર્વિષ્ઠ થયેલા દેવ
શનુ (હયગ્રીવ) દાનવને યુદ્ધમાં બળ અને પરાક્રમથી
માથો ઢલો પૃથ્વી પરના જે મનુષ્યો આ શુભ આખ્યાન
સાભળશે તેઓ સર્વ દુષ્પ્રીયો મુક્ત થશે, એમા
સશય નથી મહાભાયાનું આ પવિત્ર ચરિત્ર પાઠ
કરનાર તથા સાભળનારાઓના પાપોનો નાશ કરનાર
તથા મર્ત્યસપત્તિકારક છે ૧-૧૧૨

મહામાયાચરિત્રં ચ પવિત્ર પાપનાશનમ્ ।

પઠતા ઋષ્યવતા ચૈવ સર્વસંપત્તિકારકમ્ ॥૧૧૨॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણ પ્રથમ કથ વિષે
અધ્યાય ૫ એ સમાપ્ત

અધ્યાય ૬ ક્રી*

મધુ-કૈટભની યુદ્ધ માટે તૈયારી

ઋષય ઋતુ

સૌમ્ય યજ્ઞ સ્વયા પ્રોક્તં શૌર્યયુદ્ધં મહાગંધે

મધુકૈટમયો સાર્થે પશ્ચાત્સંસ્રદ્ધકમ્ ॥૧॥

ઋષિઓએ પૃથ્વી હે સૌમ્ય ! તમે કહ્યું કે
(પ્રલયકાળે) મહાસમુદ્રમાં પાંચ હજાર વર્ષ સુધી
મધુ કૈટભ સાથે વિષ્ણુનું યુદ્ધ થયું હતું તો કેવળ
સમુદ્રરૂપ થયેલા તે (પ્રલયકાળના) જળમાં દેવોથી
પણ અતિ દુર્ગંધ મહાપરાક્રમી અને હસાવવા ગ્રાસક
તે બાને દાનવો કયાથી ઉત્પન્ન થયા હતા ? તે બાને
અસુરો કઈ રીતે જન્મ્યા હતા ? અને શ્રીહરિએ તેમને
કઈ રીતે માર્યા હતા ? હે મહાપ્રયુદ્ધમાન ! પરમ અદ્
ભુત તે ચરિત્ર તમે કહો અમે બધા તે સાભળવા
ઈચ્છીએ છીએ તમે મહાવિદાન વક્તા છો, એટલે
આપણો બંનેનો (આ) સમાગમ આહી દૈવયોગે
જ થયો છે મૂર્ખ સાથેનો સમાગમ ઝેરથી પણ મહા
ભયકર છે અને વિદાન સાથેનો સમાગમ અમૃતના

સસ તુલ્ય કહ્યો છે બધા પશુઓ પણ જીવે છે, ખાય
છે, મળ-મૂત્ર કરે છે, વિષયોનું સ્વરૂપ જાણે છે અને
અદ્ભુત ગૈરુતસુખને પણ અનુભવે છે, પરંતુ તેઓને
સારા-તગ્સાનુ જ્ઞાન હોતું નથી કે મોક્ષદાયી વિવેક
પણ હોતો નથી, એટલે જેઓને (કથા) સાભળવામાં
આનંદ નથી તેઓને પશુ સમાન જાણવા અરે !
મૃગ વગેરે પશુઓ પણ સાભળવાનું શુભ જાણે છે
ને સર્પો ક્રાંત વિતાના હોય છે, છતાં નાદશ્રવણથી મોહ
પામે છે પાંચ ઇન્દ્રિયોમાં શ્રવણેન્દ્રિય (કાન) તથા
દર્શનેન્દ્રિય (નેત્ર) ઉત્તમ ગણાય છે, કેમ કે શ્રવણે
ન્દ્રિયથી વસ્તુનું વિશેષ જ્ઞાન થાય છે ને દર્શનેન્દ્રિયથી
ચિત્ત પુરા થાય છે હે મહાભાગો ! સૂત પુરુષોએ
નિશ્ચય સાથેનું શ્રવણ ત્રણ પ્રકારનું કહ્યું છે સાર્વિક,
રાજસ ને તામસ તેમાં વેદ-શાસ્ત્રાદિનું શ્રવણ સાર્વિક
છે સાહિત્ય (કાવ્ય-નાટક વગેરે)નું શ્રવણ રાજસ છે
અને યુદ્ધવાર્તા તથા બીજાના દોષો ખુલ્લા કરવા કે
સાભળવા તે તામસ છે યુદ્ધમાન પડિતોએ સાર્વિક
શ્રવણ પણ ઉત્તમ, મધ્યમ તથા અધમ એમ ત્રણ
પ્રકારનું કહ્યું છે તેમાં મોક્ષકળ આપનાર ઉત્તમ, સ્વર્ગ
આપનાર મધ્યમ તથા ભોગ આપનાર અધમ કહ્યું
છે, વિદ્વાનોએ (એ) નિર્ણય કરી જાણ્યું છે સાહિત્ય
પણ (રાજસ શ્રવણ તરીકે) ત્રણ પ્રકારનું છે, તેમાં
પોતાની સ્ત્રી વિષેનું (શૃંગારાદિ સાહિત્ય) ઉત્તમ કહ્યું
છે, વેશ્યા વિષેનું મધ્યમ છે તથા પરસ્ત્રી વિષેનું અધમ
છે (યુદ્ધવાર્તારૂપ) તામસ શ્રવણ પણ શાસ્ત્રદ્રષ્ટા
વિદ્વાનોએ ત્રણ પ્રકારનું જાણ્યું + આતતાથી સાથે
નું જે યુદ્ધ તેને ઉત્તમ કહ્યું છે, પાડવોની પેઠે દેવને
હીધે શત્રુઓ સાથેનું જે યુદ્ધ તે મધ્યમ છે અને

+ અગ્નિદો ગરદક્ષેવ શક્ત્યપ્રાણયનાપદ ।

છેત્રદાગપર્હાં ચ પટેતે આવતાયિન ॥

આતતાયિનમાયાત હન્યાદેવાચિચારયત્ ।

નાતતાયીવેષે દોષો હતુર્ભવતિ કશ્ચન ॥

૨૫મ લગ્નનાર, ૨૬ અપનાર, હાથમાં હથિયાર લઈ
મારવા ધત્રી ૨૫નાર, ધન ચોરનાર અને ખેતર કે સ્ત્રીને
પગારી લેનાર-૨૭ છ 'આનતાયી' કહેવાય છે આના અર્થ
તારીને આપવો જેઈ વિવાર કર્યા વિના જ મારી નાખવો
જેઈએ ૨૫મા આનતાયીનો વધ કરવામાં વધ કરનારને કોઈ
જાતનો દોષ લાગતો નથી

* હવે આ ૨૬મીમાં ચુમાલીસ શ્લોકથી મધુકૈટભની
યુદ્ધ માટેની તૈયારી ૨૫મી રીતે વર્ણવાશે

આમિતી છે જેણે આમીને વગ કર્યો છે એવા લક્ષ્મીને પણ આ (વિષ્ણુ) જો વગ છે, તો (યોગાનિદ્રાને વગ થાય એમા મુ આશ્ચર્ય છે?) આ મર્ત જગત ભગવતી વડે જ વગ કરાવે છે, વિષ્ણુ તે મહાદેવ તેમ જ માલિકી, લક્ષ્મી તથા પાર્વતી આ અમે બધા આ ભગવતીને વગ છીએ, એમા કઈ વિચારવા જેવું નથી જેમ બીજો કોઈ આમાન્ય મનુષ્ય સૂઈ રહે તેમ જેના વડે દયાયેવા વિષ્ણુ પદ્મપત્રથીન ચઈ જો સુતા છે, તો બીજા મહાભારતોની ચાત જ શી? માટે હવે હુ યોગાનિદ્રાની મુનિ કંઈ કે, જેનાથી મુદત થઈ મના તત વાનુજે વિષ્ણુ મુદતમા જોડાય? આયો નિશ્ચય કરી તે વખતે કમળના નાન પગ બેટલા બાહ્ય, વિષ્ણુના આગેમા એવી યોગાનિદ્રાની મુનિ કરવા લાગ્યા

બાહ્ય બોલ્યા હે દેવિ! તમે જ આ જગતનુ કારણ છે, એમ બધા વેવચ્ચતોથી મે જાણુ છે, કારણ કે હે આપ્તા! મમત્ર લોકને પ્રગટ કરનાર પુરુષોનામ વિષ્ણુને પણ આજે તમે નિદ્રાવગ કર્યો છો! હે જનનિ! હે નમત્ર પ્રાણીઓના મનમા વસનાન! હુ (આમ જો) મુ થયા છું અને આ વિષ્ણુ પદ્મવગ થઈ મૂના છે, તો કંગેડ દેવામા એવો ક્યો મહાવિદ્વાન દેવ છે કે, જે તમાન નિર્જુન મોલવિયામની લીલાને 'આ આવી જ છે' એમ જાણે છે! નાખ્ય પરિતો પુગપને (સૌનત્યસ્વરૂપ કો છે) જાને પ્રકૃતિને સૌનત્ય ભાવથી ગદિત કરના જગતને સ્વતાની કંઈ છે, પણ મુ તમે તેવા (જડ) છો? (નહિ જ જો એમ લોચ તો) જગતના નિવાનરૂપ આ વિષ્ણુને આજે તમે સૌનત્યસ્વરૂપ (જડ) કેમ કર્યા છે? હે ભસનિ! જેવું મુનિનગો 'મધ્યા' એવું નામ દાખી તથા (તેજ જ ઉત્તમ) મુળો દાખી કાયમ નાજે કાગ ધ્યાન કરે છે, ને જ મગુનરૂપ તમે અનેક પ્રકરનુ (આ જગતરૂપ) નાટક કરો છો, કરના તમાન કલ્પનો કાગ મગવ કોઈ પણ જગતનુ નથી! હે દેવી! જગતને મદ્ય બોધ કરનારી બુદ્ધિ અને દેવાને પણ હમેશા મુખ આપતી લક્ષ્મી તમે જ છે; તેમ જ હે માતા! મદ્ય મનુષ્યમા કીર્તિ, મૂર્તિ, ધૂનિ, કીર્તિ, શ્રદ્ધા તથા જે રૂપ છે, તે પણ તમે જ છે. આવી દુખના માર્ગને પામેલા મે, આ નિદ્રાથીનપણ પામેલા વિષ્ણુને લીધે

આ (બાહ્ય)મા 'તમે માયાગમ્ય બ્રહ્મરૂપ કોઈ મર્ત જગતની જનની છો,' એમ ખરેખર પ્રત્યક્ષ જોયું છે, જેથી આનાથી આધિક મે કહો તંકોથી ઉત્પન્ન થયેવું (બીજુ અનુમાનાદિ) પ્રમાણ (મને) મળ્યું નથી + હે દેવિ! જેને જાણનાગમોને પણ તમે જાગવા મુદ્દેવ છો, કાગ કે વેદ પણ સંપૂર્ણ સ્વરૂપે (તમને) જાણના નથી, કેમ કે એ વેદ તો તમાગથી જ જન્મેલા છે ને! (જેથી તમાને પાછગ જન્મેલા વેદો તમાગ સ્વરૂપને ક્યાથી જાણી ગયે?) આ સમગ્ર જગત તમારુ કર્યો છે, (મર્ત દૈતપદાર્થ તમાગથી જ ઉત્પન્ન થયેલા છે, તો તેમા મમાઈ જતા વેદો પણ તમાગથી જ ઉત્પન્ન થયેલા હોય) એ પ્રત્યક્ષ જ છે પૃથ્વી પર ક્યો બુદ્ધિમાન (મનુષ્ય) તમારુ સંપૂર્ણ ચિન્તિ જાણે છે? (કોઈ પણ નાંદ) હુ, વિષ્ણુ, મહા દેવ, બીજા દેવો, મુનિઓ તથા માગ પુત્રો (પણ તમારુ ચરિત્રને) જાણના નથી ખરેખર, તમાને મહિમા મર્ત લોકમા વર્ણવેલા અગદ્ય છે હે દેવિ! થતોમા હવન-લોમ કર્યો લોચ, તોપણ વેદવેરાઓ 'સ્કાહ્યા' એવું તમારુ નામ જો નથી બોલના, તો દેવતાઓ યજ્ઞભાગને કાયમ જાગતી ગરના નથી. (આ ઉપરથી મિદ્ર થાય છે કે,) દેવાને પણ આશ્ચર્યક આપનામ તમે જ છો હે ભગવતિ! પ્રથમ દેવગનુ-ઓથી ઉત્પન્ન થયલા ભયથી તમે જ આમારુ ગ્હણ કર્યું છે, તે જ પ્રમાણે હમણા મધુ મહિત ધોર દેહને જોઈ હુ ભય પામ્યો છું, જેથી હે વદ્વાન દેવાન કંઈ! હુ તમારે અસ્ત્રે આપ્યો છું હુ મારુ છું કે, જેના દેહને તમે વગ કર્યો છે, એવા આ વિષ્ણુ હમણા મારુ હુ ખ જાણી ગરના નથી માટે હે મહાપ્રભાવ-વાળા! આદિ દેવ વિષ્ણુને તમે છોડી દો અથવા આ બને હાનવ ગમ્મજોને તમે માને, જે તમને રૂપે તે કરે હે દેવિ! જેઓ તમાગ ઉત્કૃષ્ટ પ્રભાવને નથી જાણના, તે મટમુદિ પુગપો હરિ તથા હનુ ધ્યાન

+ અર્ચનુ પ્રવચ પ્રમાણ જ જાગવાન લેવાથી બીજાં અનુષ્ઠન વડે રિચ્છ પ્રમથા મને આનમ આનમ જ નથી; માટે મેં આ પ્રત્યક્ષ જોયું જ આનુ છે જે એમ ન લોચ તો બીજાઓને મન જડ ગરના પ્રકૃતિ સવે મરને કેમ બાધી કરે?

કરે છે હે જનનિ ! મેં આજે પ્રત્યક્ષ પ્રકટ પ્રમાણથી જાણ્યું છે કે, વિષ્ણુ પણ (તમને) અત્યંત પરવશ થઈ ઊંઘ્યા કરે છે હે ભગવતિ ! લક્ષ્મી પણ તમને વશ થયેલા પોતાના પતિ વિષ્ણુને જગાડવા આજે સમર્થ નથી, હું માનું છું કે, શક્તિત્વ તમે લક્ષ્મીને બળાત્કારે ઊંઘાડી દીધા છે જેથી પરવશ થયા હોય તેમ તે જગતા નથી હે દેવિ ! સર્વતા જનની તથા કામધેનુ રૂપ તમને સંપૂર્ણ જાણી જેઓ તમારામાં લીનચિત્ત થઈ બીજા દેવોનું ભજન છોડે છે અને તમારા ચરણમાં જ ભક્તિપરાયણ ગ્રહે છે તેમ જ તમારું જ સંપૂર્ણ ભજન કરે છે તેઓ જ પૃથ્વી પર ધન્ય છે હે ભગવતિ ! બુદ્ધિ, ક્રાંતિ, ક્રીતિ, શુભ વૃત્તિ તથા શુભ ગુણ વગેરે વિષ્ણુના ગુણો આજે (તેમનો) ત્યાગ કરી ક્યા ગયા છે ? ખરેખર, અત્યંત માનવાળા તેમની શક્તિત્વ નિદ્રાએ આ વિષ્ણુને આડી કેદી જેવા કર્યા છે (માટે) સંપૂર્ણ પ્રભાવવાળા તમે જ જગતની શક્તિ છો અને સમગ્ર દરેક પદાર્થ તમે જ રચ્યા છે જેમ તર પોતે કરેલા નાટકમાં રમે છે, તેમ તમે પણ પોતે નિર્માણ કરેલી મોહજાળમાં રમે છો હે અખ ! પ્રથમ યુગના આદિ સમયે તમે વિષ્ણુને પ્રકટ કર્યા છે, (સર્વનું) પાલન કરવા માટેની નિર્ભજ શક્તિ તમે જ તેમને આપી છે, (તે શક્તિ દ્વારા) સમસ્ત વિશ્વનું (તેમણે) રક્ષણ કર્યું છે, અને આજે તેમને તમે જ પરવશ કર્યા છે ખરેખર, તમને રમે છે, તે તમે કરો છો હે ભગવતિ ! મને ઉત્પન્ન કરી મારી નાખવાની જે તમારી ઈચ્છા ન હોય, તો મોન ત્યજીને દયા કરો આ કાળરૂપ દૈત્યોને તમે શા માટે પ્રકટ કર્યા છે ? હે ભવાનિ ! તમે મારી હારી કરવા ઈચ્છો છો કે શું ? મેં તમારું અદ્ભુત ચરિત્ર જાણ્યું છે આ સમગ્ર જગતને ઉત્પન્ન કરી તમે સ્વતંત્ર રહી રમો છો ને પાછું બધું લય પામેનું કરો છો, તે જ પ્રમાણે હે ભવાનિ ! મને (ઉત્પન્ન કરી પાછો) મારી નાખવા તમે ઈચ્છો છો, આમાં શું આશ્ચર્ય છે ? હે માતા ! ભલે, આજે જ તમે મારો ઈચ્છાનુસાર વધ કરો, મને મરણનું દુઃખ નથી, પણ હે જગદલ્ય ! તમે જ જગત્કર્તા (મને) પ્રથમ ઉત્પન્ન કર્યો ને તે જ દૈત્યો દ્વારા માર્યો ગયો, આવો (તમારો પોતાનો જ) અપ

યશ આ જગતમાં ઘણો મોટો થશે (એ જ મને ચિંતા થાય છે) હે ક્રોધન ક્રીડા કરનારા દેવિ ! ઊઠો, આહી અદ્ભુત સ્વરૂપ કરો તમે જેમ ઈચ્છતા હો, તેમ મને અથવા આ બન્ને દૈત્યોને મારી નાખો, નહિ તો વિષ્ણુને તમે જગાડો કે, જે આ બન્નેનો નાશ કરે, આ સમગ્ર કાર્યસમુદાય તમારાથી જ થાય છે

સૂત બોલ્યા એમ તે વેળા બ્રહ્માએ સ્તુતિ કરાવેલા તામસી દેવી યોગાનિદ્રા વિષ્ણુના દેહમાંથી નીકળી બાળુ પર ઊભા રહ્યા અતુલ તેજવાળા વિષ્ણુના સર્વ અંગો ત્યજીને તે યોગાનિદ્રા તે સમયે (કાગણ સુદ બારસના દિવસે) મધુ—કૈટભનો નાશ કરવા નીકળ્યા* હતા પછી વિષ્ણુ ચેદાશુકત શરીરવાળા સચેત થયા ત્યારે બ્રહ્મા વિષ્ણુને નોંઈ પરમ હર્ષ પામ્યા

વિષ્ણુન્દિશરીરોડહો યદ્રા જાતો જનાર્દન !

ઘાતા પરમિકા પ્રાપ્તો મુદ દ્વગા હર્ષિ તત ॥૫૦॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમાં પ્રથમ સ્કંધ વિષે રાધાપદ્ય ૭ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૮ મો*

સર્વોદ્કૃષ્ટ આરાધ્યનો નિર્ણય

ઋષય ઋતુ

સન્દેહોડ્વ મહાભાગ કથાયા તુ મહાદમુન !

વેદશાસ્ત્રપુરાણેશ્ચ નિશ્ચિન્નં તુ સદા શુભં ॥૧॥

ઋષિઓએ પૂછ્યું હે મહાભાગો ! આ કથામાં મહાઅદ્ભુત સદેહ થાય છે વિદ્વાનોએ તો વેદો, શાસ્ત્રો તથા પુરાણોથી સદા નિશ્ચય કર્યો છે કે, ‘બ્રહ્મા, વિષ્ણુ ને રુદ્ર આ ત્રણ દેવો સંતાતન છે’ હે મહાબુદ્ધિમાન !

* ૨૧ વન વિવપુરાણમાં છે

‘બ્રહ્મા સત્ત્વજ સેય મધુર્જનનાશને !

મહાવિદ્યા જગન્માતા સદૈવિચાધિવેદના ॥

દ્વાદશ્યા કાલ્યુનસ્વૈવ શુકાયા સમમૂનરૂપ !

હે અખ ! મધુ—કૈટભનો નાશ કરવા બ્રહ્મા વડે સ્તુતિ કરાવેલા, સર્વ વિદ્યાઓના રાધિયાત્રી જગન્માતા મહાવિદ્યા કાગણ સુદ બારસના દિવસે પ્રકટ થયા હતા, ત્યારથી જ સારસ્વત—કર્પૂ પ્રગટ થયા એમ આહી વ્યાસ જણાવે છે

x હવે આ આકાશ અધ્યાયમાં એકાવન સ્વોક્ત્તી આરાધ્યનો નિર્ણય સારી રીતે કહેવાશે

ઓમનાથી શ્રેષ્ઠ આ બ્રહ્માડમાં કઈ પણ નથી બ્રહ્મા
લોકોને સર્જે છે, વિષ્ણુ મમત્ત જગતને પાળે છે ને
ઋદ્ર (પ્રલય) કાળે સર્જે છે આ ત્રણ (દેવો) આ
(જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ ને લય) મા કારણ છે
બ્રહ્મા, વિષ્ણુ ને મહેશ્વર એ ત્રણ દેવો એક જ
મૂર્તિરૂપ છે રમેશુણ, સત્ત્વુણ તથા તમેશુણથી
યુક્ત થઈ તેઓ કાર્ય કરે છે તેઓમા લક્ષ્મીના પતિ,
પુરુષોત્તમ, આદિ દેવ અને જગતના નાથ વિષ્ણુ
શ્રેષ્ઠ છે, તે સંકર્યો કરવા મમર્થ છે અતુલ તેજવાળા
વિષ્ણુથી બીજા કોઈ પણ સમર્થ નથી, તે સ્વામીને
યોગમાયાએ પરવશ કરી કેમ સુવાસી દીધા કે તે
જીવતા હતા છતા તેમનું વિશેષ જ્ઞાન તથા યોધા ક્યા
કારણથી ક્યા (ગયા) હતા કે હે મહાભાગ ! આ આમને
સંદેહ છે, તો સારી રીતે તમે કહો તમે પ્રથમ જે શક્તિ
કહી તે કોણ છે કે જેણે પ્રભુ વિષ્ણુને જીતી લીધા, તે
ક્યાથી ઉત્પન્ન થઈ છે કે એવી સમર્થ કેમ છે કે હે
સુવ્રત ! તે શક્તિ કઈ છે તે તમે કહો જે વિષ્ણુ
સર્વના ઈશ્વર, સર્વવ્યાપક, જગતના ગુરુ, પરમાત્મા,
પરમ આનંદસ્વરૂપ, સમિચ્છાનંદમય શરીરવાળા, સર્વના
કર્તા, સર્વના પાલક, સ્થા, રમેશુણસંહિત, સર્વગામી,
પવિત્ર અને શ્રેષ્ઠથી પણ શ્રેષ્ઠ છે, તેમને નિદ્રાએ
પરતપ કેમ કર્યા કે હે વ્યાસના મહાબુદ્ધિમાન શિષ્ય !
આ આશ્ચર્યરૂપ સંદેહ આમને અત્યત તપાવી રહ્યો
છે, તમે જ્ઞાનરૂપ તત્ત્વવાચી તેને કાપી નાખો

સૂત ધ્યાન્યા સ્થાવરજગમ સંહિત ત્રેલોક્યમા
આ સશયને કોણ કાપી શકે, ન્યા બ્રહ્માના પુત્ર
નનાતન મુનિઓ પણ મોહ પામે છે કે મહાભાગ્ય
શાળી ઉત્તમ મુનિઓ ! આ પ્રજ્ઞામા નારદ તથા
કપિય પણ મોહ પામે, તો આ દુર્લભ વિચારમા હુ
શુ કહું કે દેવોમા વિષ્ણુને મર્ત્યાપક તથા મર્ત્યપાપક
કહ્યા છે, જેનાથી આ વિરાટસ્વરૂપ સ્થાવર-જગમ
મહાન બધું ઉત્પન્ન થયું છે સવળા દેવો તે પર કરતા
પણ પર, હિંદુઓના નિપાતા અને સર્વવ્યાપી જનાર્દન
દેવ નારાયણને નમસ્કાર કરી સારી રીતે ઉપામે છે
તેમ જ કેળાક દેવો ગાદીગમ, ત્રણ નેત્રવાળા, પાંચ
મુખવાળા, હાથમા ત્રિશૂળ ગળનારા ને ધ્વજમા
ગૂંપળ ચિહ્નવાળા મહાદેવ ગરુડને નમી ઉપાસે છે જે

શકર દેવ સર્વ વેદોમા 'ત્રિયમ્બક' એવા નામથી ગવાય
છે, જટાનૂત ધારણ કરે છે, પાંચ મુખવાળા છે, પાર્વ-
તીના આર્ધ દેહને ધારણ કરે છે, કલાસમા રહેવામા
પ્રસન્ન છે, સર્વ શક્તિઓથી અને ભૂતોના ટોળાથી
યુક્ત છે તથા દક્ષના યશનો નાશ કરનારા છે વળી
કેટલાક મહાભાગ્યશાળી વેદવેદાઓ દરરોજ સવારે,
બપોરે તથા સાંજે વિવિધ સ્તોત્રોથી સૂર્યની સ્તુતિ કરે
છે સર્વ વેદોમા સૂર્યનું ઉપાસન ઉત્તમ કહ્યું છે, કેમ
કે તે મહાત્માનું 'પરમાત્મા' એવું નામ પ્રખ્યાત છે;
તેમ જ વેદોમા સર્વ સ્થળે મોટા વેદવેદાઓએ યજ્ઞિનની,
ત્રેલોક્યસ્વામી છંદની તથા બીજા વરુણની પણ સ્તુતિ
કરી છે જેમ ગંગા અનેક પ્રવાહોથી વહે છે, તેમ મહ-
ર્ષિઓએ સર્વ દેવોમા વિષ્ણુને (અનેક પ્રકારે) કહ્યા
છે ઉત્તમ પડિતોએ પ્રત્યક્ષ, અનુમાન તથા ત્રીજી
શબ્દ એમ ત્રણ જ પ્રમાણો કહ્યા છે બીજા (નયા
ધિકોના અમુક ભાગો) ઉપનામ સંહિત ચાર જ
પ્રમાણો કહે છે, બીજા મહાબુદ્ધિમાન પડિતો અર્થા-
પત્તિ સાથે પાંચ પ્રમાણો કહે છે, અને પોશણિક
વિદ્વાનો ઉપર કહેલા પાંચ પ્રમાણો સાથે છઠ્ઠું, સાક્ષી-
રૂપ પ્રમાણ તથા સાતમું ઇતિહાસ પ્રમાણ મેળવીને
સાત પ્રમાણો કહે છે આ મર્ત્ય પ્રમાણથી જેને જાણવા
મુશ્કેલ છે, તે પરબ્રહ્મ જ (જગતનું) મુખ્ય કારણ
છે (એમ વેદાંતીઓ કહે છે) (એમ આ સર્વ
મતો વેદાંતમા જ છે, એટલે તેમા કયો મત મુખ્ય છે,
એવો વિચાર કરવો જ મુશ્કેલ છે, તોપણ) એમ
નિશ્ચયાત્મક બુદ્ધિથી, આગમથી તથા યુક્તિથી વાર-
વાર વિચારી અનુમાન કરવું જોઈએ વળી બુદ્ધિમાન
પુરુષ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી જે જણાતું હોય, તે પણ
(પ્રમાણ તરીકે) સદા સ્વીકારવું જોઈએ, અને શિષ્ટા-
ચારને અનુસરતા (વ્યાખ્યાનાદક) દૃષ્ટાંત વડે પણ
નિગતર (અનુમેય) સ્વીકારવું જોઈએ (અર્થાત્ અનુ-
માન પ્રમાણથી પણ અનુમેયનું જ્ઞાન કરવું જોઈએ).
વિદ્વાનો તથા પુરાણો પણ કહે છે કે, બ્રહ્મામા સૃષ્ટિ-
સ્થાનાની ગણિત છે, વિષ્ણુમા પાલનશક્તિ છે, શિવમાં
સંહાર કરવાની ગણિત છે, સૂર્યમા પ્રકાશ કરવાની શક્તિ
છે અને ચેપનાગમા તથા કૂર્મવતારમા પૃથ્વીને ધારણ
કરવાની ગણિત છે, તેમ જ આગિમા દાહક ગણિત ને

વાયુમા પ્રેંગ્ણાત્મક શક્તિ રહેલી છે, એમ સર્વમા જે આદ્યશક્તિ રહેલી છે, તે જ શક્તિરૂપે પરિણામ પામેલ છે શિવ પણ 'કુડલિની' નામની શક્તિથી જો રહિત થાય છે, તો શવપણ પામે છે (મુકદ્દા જેવા થઈ જાય છે), એમ જે કોઈ શક્તિહીન થાય છે, તેને વિદ્વાનો અમમર્થ કહે છે હે મહાતપસ્વી મુનિઓ! એમ આ બ્રહ્માડમા બ્રહ્માથી માઠી વન સ્પતિ સુધીના સ્થાવર-જંગમ મર્વ ભૂતોમા જે શક્તિહીન હોય છે, તે હરકોઈ સ્થાવર-જંગમ વસ્તુ નિઘ ગણાય છે, જેમ કે શત્રુઓને જીતવામા કોઈ અશક્ત કહેવાય છે, કોઈ ચાલવામા અશક્ત ગણાય છે અને કોઈ ખાવામા અગત કહેવાય છે એમ સર્વમા જે શક્તિ રહેલી છે, તે જ 'બ્રહ્મ' તરીકે (પોતાના આશ્રયથી અભેદરૂપે) સ્પષ્ટ જણાય છે, જે વિવિધ પ્રકારે ઉપાસવા યોગ્ય અને ઉત્તમ બુદ્ધિવાળાઓ સર્વ કાળ સાગી નેતે વિચારવા યોગ્ય છે વિષ્ણુમા સારિવક્રી શક્તિ છે, તે વિના તે કર્મ કરી શકે નહિ, બ્રહ્મામા રાજ્યી શક્તિ છે, તે વિના તે સૃષ્ટિ કરી શકે નહિ, શિવમા તામમી શક્તિ છે, તે વિના તે સદાર કરી શકે નહિ, એમ બધું વારવાર વિચારી મનથી તકે કન્વો નોઈએ (જેથી જણાશે કે) શક્તિ પોતાની ઈચ્છાથી બ્રહ્માડ ઉત્પન્ન કરે છે, તે જ પોતાની ઈચ્છાથી સર્વનું પાલન કરે છે અને તે જ આ સ્થાવર-જંગમ જગતને ઈચ્છાથી સદારે છે વિષ્ણુ શિવ, ઇંદ્ર, બ્રહ્મા, અગ્નિ, સૂર્ય કે વરુણ (શક્તિ વિના) પોત પોતાના કાર્યમા કોઈ રીતે મમર્થ નથી શક્તિથી મુક્ત યઈને જ તે દેવો પોતાના કાર્યો કરે છે, એજ તે શક્તિ જ કાળજી તથા કાર્યોમા પ્રત્યક્ષ જણાય છે પાડિતોએ તે શક્તિને મગુણ* તથા નિર્ગુણ એમ બે પ્રકારની કહી છે, તેમા રાગી યોદ્ધોએ મગુણ શક્તિ મેવરી નોઈએ અને વિનગીઓએ નિર્ગુણ શક્તિ મેવરી નોઈએ તે શક્તિ ધર્મો, અર્થો, કામ તથા મોક્ષની સ્વામિની છે અને વિધિપૂર્ક પૂન્યેલી તે સ્વસ્થ શક્તિ ઇચ્છિત કામનાઓ આપે છે માયાથી

* નેક એક ગુપ્તી મુકત જે સારિવક્રી, રાજની ને નામની યમિ તે રાગુ છે અને નુમિની નામનાસ્થાવર દર્પારિવારો જે બ્રહ્મરૂપ યમિ તે નિર્ગુણ છે

મદ્ય ઘેસયેલા મૂઠ મનુષ્યો નેતે જાણતા નથી અને કેટલાક જાણે છે, છતા બીજાઓને મોહ પમાડે છે—ગોયળામા નાખે છે કલિયુગ વડ પ્રેસયેલા મદ્યચિત્ત પડિતો પણ પોતાના પેટ માટે જુદા જુદા પાળડો ચલાવે છે હે મહાભાગો! આ કલિયુગમા અનેક મતભેદથી ઉપજેલા વેદબાહ્ય ધર્મો જેવા પ્રમર્થો છે, તેવા બીજા યુગમા કોઈ રીતે પ્રસરતા નથી બ્રહ્મા, વિષ્ણુ ને મહેશ્વર એ ત્રણે દેવો કોઈ પણ અચર સ્વરૂપનુ ધ્યાન કરતા અનેક વર્ષો સુધી ઉગ્ર તપ કરે છે વળી તે ત્રણે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ ને મહેશ્વર સદા કઈ કામનાને ઈચ્છતા સર્વ કાળ અનેક પ્રકારના યજ્ઞો પણ કર્યા કરે છે એમ તે દેવો બ્રહ્મ નામની શક્તિ—દેવીને જ સર્વથી પર, પરમાત્મસ્વરૂપ, નિત્ય તથા મનાતન માની નિત્ય મતથી તેનું ધ્યાન કર્યો કરે છે હે ઉત્તમ મુનિઓ! વિદ્વાનોએ નિશ્ચય કરી શક્તિને જ સદા સેવવી નોઈએ અને એ જ સર્વ શાસ્ત્રોનો નિશ્ચય જાણવો મે વેદવ્યાસ પાસેથી આ માલબધુ છે, તેમણે નારદજી પાસેથી જાણ્યું છે, નારદજીએ પોતાના પિતા બ્રહ્મા પાસેથી જાણ્યું છે અને બ્રહ્માએ વિષ્ણુના દ્વેવાથી જાણ્યું છે વિદ્વાનોએ બીજાઓનું વચન સાભળનું નહિ કે માનવું નહિ, પણ નિશ્ચય કરી સદા શક્તિનું જ સેવન કરવું આ શક્તિનું વર્તન પ્રત્યક્ષ પણ નોઈ શકાય છે માટે સર્વ ભૂતોમા શક્તિને જ (સર્વોત્કૃષ્ટ) જાણવી ૧-૫૧

પ્રત્યક્ષમપિ રુદ્રમ્મશકસ્ય વિચેષિતમ્ ।

અત સર્વેષુ ધૃતેષુ જ્ઞાતયા શક્તિરેવ હિ ॥૫૧॥

ઈતિ શ્રીદેવીબાગવતમહાપુરાણમા પ્રથમ સ્કંધ વિરે ૨૪થા ૮ મો અમામ

અધ્યાય ૯ મો*

મધુકેટલ-વધ

સુત ડગવ

યદા વિનિર્ગતા નિદ્રા દેહાવ તસ્ય જગદગુરો ।

ત્રેાસ્થાનામિકામાહુદ્ધવેસ્થતવોરસ ॥ ૧ ॥

સુત બોલ્યા જગદગુરુ તે વિષ્ણુના દેહમાથી નિદ્રા(દેવી) બહાર નીકળ્યા અને તેમના નેત્ર, મુખ,

* આ અધ્યાયમા દેવીની કૃપાથી વિષ્ણુએ મધુકેટલનો વધ કર્યો, એ વાન સત્તાથી ગોપેરી કહેવાયે

નાસિકા, બાહુ, હૃદય તથા વચ સ્થાનાથી નીકળી તે ઉત્તમ તામસી શક્તિ આકાશમાં ઊભા રહ્યા, ત્યાં જગતના નાથ વિષ્ણુ વાગ્વાર બગાચા ખાતા ઊભા થયા તે વખતે મહાતેજસ્વી તે વિષ્ણુએ પ્રજાપતિ બ્રહ્માને ત્યા ભયભીત ઊભેલા જોયા ને મેવ મમાન ગમીગ વાણીથી કહ્યું

વિષ્ણુ બોલ્યા હે ભગવન્ ! તપ છોડીને તમે આવી કેમ આવ્યા છો ? હે બ્રહ્મન્ ! તમે ભયથી ગભરાયેલા મનવાણા અને ચિંતાતુર કેમ છો ?

બ્રહ્માએ કહ્યું હે દેવ ! તમાગ દાનતા મેવમાથી ઉત્પન્ન થયેલા મહાબ્રહ્માન અને ભયકર ઉપનાશ આ મધુ-કેટલ દેવો મને માને નાખવા આવ્યા છે તો હે જગતના પતિ ! તેમના ભયથી હું તમારી પાસે આવ્યો છું માટે હે વામુદેવ ! ભયભીત અને બેભાન બનેલા માત્ર તમે હવે સ્વભૂત છો

વિષ્ણુ બોલ્યા હવે તમે નિર્ભય થઈ ઊભા ગો, હું તે બંનેનો અવશ્ય તાગ ફરીગ ગયેલા આયુષસાળા એ બંને મૂઠ થઈ યુદ્ધ માટે માની પામે આવ્યા છે

સૂત બોલ્યા દેવોના ઈશ્વર વિષ્ણુ એમ કહેતા હતા, તેવામા બ્રહ્માને યોગતા, મહાબ્રહ્માન અને મહાશક્તિ તે બંને દાનવો ત્યા આવી પહોંચ્યા હે ઉત્તમ મુનિઓ ! તે જગમા નિગધાર ઊભેલા અને મહોન્મત્ત તે બંનેએ નિર્ભય થઈ બ્રહ્માને કહ્યું કે, 'તું નામી જઈ આતી પામે આવ્યો છે, તેથી શું ? યુદ્ધ કર, આતા દેખતા આતી પાસે જ આવે તને (પ્રથમ) માનીશુ અને પછી મર્ષના ગતિ પર નહેવા આને માનીશુ તું હવે યુદ્ધ કર અથવા 'દામ છું' એમ કહે

સૂત બોલ્યા તે વચન માળગી જગદેવ વિષ્ણુએ તે બંનેને કહ્યું કે, 'હે શ્રેષ્ઠ દાનવો ! તમે બંને માની માથે હસ્થ પ્રમાણે યુદ્ધ કરો મહોન્મત્ત તમાગ બંનેનો મદ દુર દૂર ફરીશ હે મહાબ્રહ્માન મહાબાગો ! ને તમને શ્રદ્ધા હોય તો આવો'

સૂત બોલ્યા તે વચન માળગી ક્રોધથી વ્યાકુળ નેત્રવાળા અને જગમા નિગધાર દેવો તેઓ બંને યુદ્ધ માટે તૈયાર થયા તેમા (પ્રથમ) કોપાયમાન થયેલો મનુ વિષ્ણુનામે યુદ્ધ કરવા જલદી આવ્યો અને

કેટલા તેમનો તેમ ઊભો રહ્યો પછી મહોન્મત્ત મલ્લ જેવા તેઓ બંનેનું બાહુયુદ્ધ થયું, ત્યાં મધુ થાક્યો એટલે કેટલા યુદ્ધ કરવા લાગ્યો એમ ફરી મનુ ને ફરી કેટલા બંને સંગ્રામ બની મહાસમર્થ એ વિષ્ણુ માથે બાહુયુદ્ધથી લડવા લાગ્યા તે સમયે બ્રહ્મા અને અનર્ગલમા નહેવી દેવી પ્રેક્ષક તરીકે જોઈ રહ્યા હતા, ત્યાં તે બંને (દેવો) થાક્યા નહિ, પણ વિષ્ણુ થાકી ગયા એમ પાંચ હજાર વર્ષો વીતી ગયા, ત્યાં યુદ્ધ કરતા વિષ્ણુએ તેઓ બંનેના મરણ માટેના કારણોનો ત્યા વિચાર કર્યો કે, 'પાંચ હજાર વર્ષો મુઠી મે યુદ્ધ કર્યું છતા આ બગાડ દાનવો થાક્યા નથી ને હું થાકી ગયો, એ આશ્ચર્ય છે ! માત્ર બળ ને શૌર્ય કયા ગયા ? આ બંને દુશ્મનકેમ કેમ છે ? આમા કારણ શું છે ? તે મનથી વિચારવા જેવું છે' આમ ચિંતાપગયણ વિષ્ણુને જઈ હર્ષ પામેલા મહોન્મત્ત અને મેઘ જેવા ગભીર ગબ્દવાળા તેઓ બંને કંટકા લાગ્યા કે, 'હે વિષ્ણુ ! તારામા જો બળ ન હોય અને યુદ્ધથી તું થાક્યો હોય, તો મસ્તક પર હાથ જોડી તું કહે કે, 'હું તમારો દાસ છું,' નહિ તો હજી સમર્થ હો તો યુદ્ધ કર હે મહાબુદ્ધિમાન ! તને મારી આર મુખવાળા આ પુરુષને અમે મારીશુ

સૂત બોલ્યા તે બંનેનું એ વચન સાભળી તે મહામાગમા મોટા મનવાળા વિષ્ણુએ શાંતિપૂર્વક સુદર વચન કહ્યું

વિષ્ણુ બોલ્યા થાકેલા, ભયભીત, શસ્ત્રને છોડેલા, પડી ગયેલા તથા બાળક ઉપર જેઓ પ્રહાર કરતા નથી તે વીર છે, અને એ સંતાનન ધર્મ છે મે પાંચ હજાર વર્ષો સુધી ગાદી યુદ્ધ કર્યું છે, હું એકલો છું ને તમે બે ભાઈઓ બળવાન અને સરખા છો વળી તમે બંનેએ વચ્ચે વાગવાગ વિસામો લીધો છે, તે પ્રમાણે હું પણ વિસામો લઈ યુદ્ધ ફરીશ, એમા સંશય નથી ત્યા સુધી બળવાન અને મહોત્કટ તમે બંને ઊભા ગો, વિસામો લઈ હું તમારો બંનેનો માથે ન્યાયમાર્ગે યુદ્ધ ફરીશ

સૂત બોલ્યા એવું તેમનું વચન માળગી વિશ્વામ પામેલા તે બંને ઉત્તમ દાનવો ગગ્રામ માટે નિગમ કરી ત્યા દૂર ઊભા રહ્યા તેઓ બંનેનો ગતિ દૂર

(ભિલેલા) જોઈ ચાર ભુજગોવાળા વિષ્ણુએ તેઓ ખનેતા મરણનું કારણ મનથી વિચારવા માડ્યું, અને વિચાર કરતા (તેમને) જ્ઞાન થયું કે, 'આ ખનેતે દેવીએ વદ્યન આપ્યું છે, તેથી પોતાની ઈચ્છાથી મરનાર આ ખને થાક્યા નથી, મેં તકામુ યુદ્ધ કર્યું અને મારો આ શ્રમ વ્યર્થ ગયો છે આમ નિશ્ચય જાણ્યા પછી (હવે) હું કેમ લડુ ? પણ યુદ્ધ નહિ કરાય તો આ ખને દાનવો કાયમ દુષ્ટતાથી અને વરદાનથી ગર્વિષ્ઠ હોઈ વિનાશ કેમ પામશે ? ભગવતીએ જે વરદાન દીધું છે, તેમ થવું પણ મુશ્કેલ છે, (હરકોઈ) દુષ્ટી થયેલો પણ પોતાની ઈચ્છાથી મરણ ઈચ્છતો નથી, અરે ! ગેગગ્રસ્ત કે દીન હોય તે પણ કોઈ મરવા ઈચ્છતો નથી, તો પછી આ ખને તો મરવાની ઈચ્છાવાળા થશે જ કેમ ? માટે કામનાઓને આપનારા તે વિદ્યાશક્તિને હવે હું શરણે જાઉં, તે સારી રીતે પ્રસન્ન થયા વિના કામનાઓ સિદ્ધ થતી નથી ' એવો વિચાર કરતા ભગવાન વિષ્ણુએ મગજ સ્વરૂપ અને મનોહર એ યોગનિદ્રાને આકાશમા ભિલેલા જોયા, ચોટલે યોગ જાણનારા અને અમાપ સ્વરૂપવાળા વિષ્ણુ તે ખનેનો વિનાશ કરવા વર આપનારા ભુવનેશ્વરીની ત્યા સ્તુતિ કરવા લાગ્યા

વિષ્ણુ જોલ્યા 'હે દેવિ ! હે મહામાયા ! હે સૃષ્ટિ તથા સહાર કરનારા ! હે આદિઅતરહિત ! હે ચાંડિ ! હે ભોગ તથા મોક્ષ આપનારા ! તમને નમસ્કાર હો હું તમારા મગુણ કે નિર્ગુણ સ્વરૂપને જાણતો નથી તો હે દેવિ ! તમારા જે અસાધ્ય ચરિત્રો છે, તેઓને હું ક્યાથી જાણુ ? મેં તમારો અતિદુર્દર્ષ પ્રભાવ અનુભવ્યો છે, કારણ કે હું નિદ્રાથી લીન થઈ જોવાન ખન્યો હતો બ્રહ્માએ મને અતિ યત્નથી વારવાર જગાડ્યો, છતાં મોકેય પામેલી છંપે ઈદ્રિયો વાજો હું કોઈ રીતે જાગ્યો ન હતો હે અખિકે ! તમારા પ્રભાવથી હું અચેતનપણે પામ્યો હતો, પણ તમે મને છોડ્યો ત્યારે હું જાગ્યો છું ને મેં અનેક પ્રકારે યુદ્ધ (પણ) કર્યું છે, પરંતુ હું થાક્યો છું ને તમે વરદાન આપેના આ શ્રેષ્ઠ દાનવો થાક્યા નથી મદદથી ગર્વિષ્ઠ (આ) ખને દાનવો બ્રહ્માને માની નાખવા આવ્યા છે હે માન આપનારા દેવિ ! મેં ઈચ્છા પ્રમાણે

દલ્બુ કરવા આ ખનેને જોલાવ્યા છે ને મહાસમુદ્રમા મેં તે ખને સાથે મહાધોર યુદ્ધ કર્યું છે પછી (વિચાર કરતા તેમના) મરણ માટેનું તમારું મહા અદ્ભુત વરદાન મેં જાણ્યું છે અને તે જાણીને હું શરણ આપનારા તમારે શરણે આજે આવ્યો છું હે માતા ! દેવોની પીડાનો નાશ કરવા તમે મને સહાય કરો, હું યુદ્ધ કરવાથી થાક્યો છું અને આ ખને (દાનવો) તમારા વરદાનથી ગર્વિષ્ઠ ખન્યા છે, તે પાપીઓ મને મારી નાખવા તૈયાર થયા છે, (તો હવે) હું શું કરું ? ક્યા જાઉં ?' વિષ્ણુએ એમ કહેલા તે દેવીએ તે વખતે પ્રણામ કરતા, જગતના નાથ, સનાતન વિષ્ણુને કહ્યું કે, 'હે દેવોના દેવ વિષ્ણુ ! હે હરિ ! તમે ફરી યુદ્ધ કરો આ ખને ગૂરાઓને ઠગીને મારવા જોઈશે અત્યંત મૂઠ તે ખને દાનવોને હું વક્રદૃષ્ટિથી મોહ પમાડીશ (પછી) હે નારાયણ ! મારી માયાથી મોહ પામેલા તે ખનેને તમે જલદી મારી નાખજે'

સૂત જોલ્યા દેવીનું પ્રીતિરસથી યુક્ત તે વચન સાભળી વિષ્ણુ તે મહાસમુદ્રમા સગ્રામના સ્થળ પર ગયા, ત્યારે યુદ્ધની ઇચ્છાવાળા, મહાબળવાન અને ધીર તે (દૈત્યો) પણ ત્યા આવ્યા વિષ્ણુને ત્યા ભિલેલા જોઈ તેઓ હર્ષ પામ્યા, (ને જોલ્યા કે,) 'હે મોટી ઇચ્છાવાળા ! તું ભિલો રહે, ભિલો રહે હે ચાર ભુજગવાળા જય તથા પરાજયને અવશ્ય દેવા ધીન જાણી આજે તું યુદ્ધ કર દેવયોગે બળવાન છતે છે અને દુર્બળ (પણ) છતે છે માટે મોટા મનવાળા પુરુષે લગારે હર્ષ કે શોક ન કરવો દાનવોના શત્રુ તે પૂર્વે ઘણા દૈત્યોને જીત્યા છે, ત્યારે હમણા અમારી સાથે યુદ્ધ કરતા તું હાર્યો છે (તોય શું ?)'

સૂત જોલ્યા એમ કહી મોટી ભુજગોવાળા તે ખને યુદ્ધ માટે આવ્યા, ચોટલે અદ્ભુત કર્મ કરનારા વિષ્ણુએ તેઓને જોઈ જલદી મુક્તિઓનો માર માર્યો એટલે અતિબળથી ઉન્મત્ત તેઓએ પણ (સામેથી) વિષ્ણુને મુક્તિઓ માગવા માડી એમ પરસ્પર મહા દાગળ યુદ્ધ થયું, ત્યારે મહાપરાક્રમી તેઓ ખનેને યુદ્ધ કરતા જોઈ નારાયણ હરિએ દીન દૃષ્ટિ કરી દેવીની મામે જોયું

સૂત જોલ્યા વિષ્ણુને તેના કરુણા ગમથી યુક્ત

નેઈ દેવી હસ્યા, તેમણે અત્યંત લાલ નેત્રો કરી તે વખતે બીજી આણે કામખાણુ દોષ તેવા, મદહસ્ય મળિન અને કામ તથા પ્રેમભાવથી યુક્ત કગણો વડે તે બંને અસુરોને પ્રહાર કર્યો, એટલે તે દેવીનું એ વક્રદર્શન નેઈ તે બંને પાપીઓ મોહ પામ્યા અને 'આ વિશેષ છે।' એમ માનતા તેઓ કામખાણુથી અત્યંત પીડાઈને નિર્ભય કાલિવાળા તે દેવીને જોતા ત્યા ઊભા ગયા વિષ્ણુએ પણ દેવીએ ત્યા જે કુચ્ચા ઈચ્છુ ડાનું, તે નેઈ લીધું ને પેલા બંનેને મોહિત થયેલા જાણી મહાન કાર્યો કરતા તે ભગવાન મધુર હાસ્ય કરતા મેઘ મમાન ગભીર વાણીથી જોત્યા કે, 'હે ધીરે ! તમે જે ઈચ્છતા હો તે વરદાન માગો હું તમને તે આપીશ, તમાગ યુદ્ધથી હું અત્યંત પ્રસન્ન થયો છું, મેં પૂર્વે અનેક દાનવોને યુદ્ધ કરતા જોયા છે પણ તમારા બંને જેવા કોઈ જોયા નથી કે માલગયા પણ નથી, માટે તમારા અતુલ બળથી હું અત્યંત પ્રસન્ન થયો છું હે મહાબળવાનો ! તમને બંને ભાઈઓને હું ઈચ્છિત વગ આપીશ '

સૂત જોત્યા વિષ્ણુનું તે વચન સાલળી જગતને આનંદકારક એ માન્યામા મામે જોતા કામથી આતુર તથા પીડાયેલા તેઓ બંને અભિમાનીઓ વિષ્ણુને કહેવા લાગ્યા હે વિષ્ણુ ! અમે બંને માગણ નથી, તમે અમને નુ આપના ઈચ્છો છો અમે જ તમને આપીશું હે દેવેશ્વર ! અમે માગતા નથી, પણ દાતા છીએ હે હૃષીકેશ ! મતમા જે ઈચ્છુ દોષ તે વરદાન તમે જ માગો, હે વાસુદેવ ! તમાગ અદ્ભુત યુદ્ધથી અમે પ્રસન્ન થયા છીએ ' તે બંનેનું એ વચન સાલળી વિષ્ણુએ મામેથી કહ્યું કે, 'તમે બંને મારા પગ જો પ્રસન્ન થયા છો, તો હું તમને મારી શકું એવા તમે માગો '

સૂત જોત્યા વિષ્ણુને તે વચન સાલળી બંને દાનને અત્યંત વિશ્વસ્ય પામ્યા અને 'આપણે એ કામ્યા છીએ ' એમ માનતા ગોદ્રુક્ત થઈ ઊભા ગયા પગી મનથી વિચારી તે બંને દાનનેાએ બધું જગમગ નેઈ તથા જગદિત ભૂમિ ન જોઈને વિષ્ણુને કહ્યું કે, 'હે વિષ્ણુ ! તમે સત્ય વાણીવાળા છો હે દેવેશ્વર ! જતાંદાં ! તમે પવન અમને જે વરદાન

આપેલું છે તે ઈચ્છિત વરદાન તમે પણ અમને આપો હે મધુસૂદન ! જગરદિત વિશાળ પ્રદેશ પગ તમે અમારો નાશ કરો અમે તમારાથી મરાઈએ તેવા થઈએ છીએ, અને હે માધવ ! તમે પણ સત્ય વાણીવાળા થાઓ ' પછી તે મમયે ચક્રનું સ્મરણ કરી હાસ્ય કરતા વિષ્ણુ શ્રીહરિએ તેઓ બંનેને કહ્યું કે, 'હે મહાભાગો ! નિર્જળ વિશાળ સ્થળ પર આજે હું તમારો નાગ કૌશ ' એમ કહી દેવાના દેવેશ્વર વિષ્ણુ એ પોતાની બંને માથાઓને અતિશય વિશાળ કરી ત્યા જળની ઉપર નિર્જળ સ્થળ બનાવ્યું (ને કહ્યું કે,) 'હે દાનવો ! અહીં જળ નથી, આ ઉપર તમાગ બંને ના મસ્તકો તમે મૂકો, હું હમણા સત્ય વાણીવાળો થઈશ અને તમાગી બંનેની વાણી પણ સત્ય થશે ' તે સત્ય વચન સાલળી મનથી વિચારી તેઓ બંનેએ પોતાના દેહને એક હજાર યોજન વધારી દીધો, તે વખતે ભગવાન વિષ્ણુએ પણ પોતાની માથાને તેથી બેગણી વિશાળ કરી દીધી એટલે વિસ્મય પામેલા તેઓ બંનેએ પોતાના બંને મસ્તક, પરમ અદ્ભુત તે માથા પગ મૂક્યા તે વખતે મહાસમર્થ વિષ્ણુએ પોતાની વિશાળ માથા પગ તે બંનેના મોઢા— મસ્તકોને ચક્ર વડે કાપી નાખ્યા, એમ મધુ—કેટલ દાનવો પ્રાણુગલિ થયા, ત્યારે તે બંનેની ચરમી વડે આખો મમુદ વ્યાપ્ત થઈ ગયો હે મુનીશ્વરે ! ત્યારથી આ પૃથ્વીનું 'મેદિની' નામ મંત્ર પ્રસિદ્ધ થયું અને તે જ દ્વારણથી મારી અલક્ય ગણાઈ છે એમ તમે મને જે પાછું હતું તે બધું બગબગ એકઠું તમને મેં કહ્યું વિદ્યનોએ મહાવિદ્યાઉપ મહામાયાને સર્વ કાળ સેવતા નેઈએ બધા દેવો તથા અસુરોએ પણ તે પગમા શકિતનું આગવન કર્યું નેઈએ, કેમ કે ત્રણે જગતમા એથી વધારે મોટું કંઈ જ નથી બરેબર, આ સત્ય છે, આ જ સત્ય છે અને વેદો તથા શાસ્ત્રોના અર્થનો આ જ નિર્ણય છે કે, તિર્ગુણ અથવા મગુણ પગશકિત પૂર્ણવા યોગ્ય છે ૧—૮૭

સત્યં સત્યં પુન સત્યં વેદશાસ્ત્રાર્થનિર્ણયઃ ।

પૂર્ણનીવા પરા શક્તિર્નિમુળા ભગુનાડયતા ॥ ૮૭ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીબાગવતમહાપુરાણમા પ્રથમ સ્કંધ વિશે

અધ્યાય ૮ મો ગમ્યામ

અધ્યાય ૧૦ મો*

વ્યાસને શિવનું પુત્ર માટે વરદાન

કવચ રત્ન:

સૂત પૂર્વે ત્વયા પ્રોક્તં વ્યાસેનામિત્તેજસા ।

હૃત્વા પુરાણમશ્વિલં શુકાયાધ્યાપિતં શુભમ્ ॥ ૧ ॥

ઋષિઓએ પૂછ્યું: હે સૂત! તમે પહેલાં કહ્યું કે, અમાપ તેજવાળા વ્યાસે શુભ પુરાણ ગ્રંથો તે મમગ્ર શુકદેવજીને ભણાવ્યાં; પણ વ્યાસે તપ તપી શુકદેવજીને કેવી રીતે ઉત્પન્ન કર્યા, તે બધું વ્યામ પામેથી તમે જે માંભણ્યું હોય તે વિસ્તારથી કહો.

સૂત બોલ્યા: મત્યવતીના પુત્ર વ્યાસથી યોગી-ઓમાં શ્રેષ્ઠ શુક મુનિ જે રીતે માક્ષાત્ જન્મ્યા છે, તે શુકની ઉત્પત્તિ હું કહું છું. સત્યવતીના પુત્ર વ્યામ મેરુ પર્વતના મહારમણીય ગિખર પર પુત્ર માટે નિમ્નથ ક્ષત્રી આતિ ઉચ્ચ તપ કરતા હતા. પુત્રની ઈચ્છાવાળા તે તપોનિધિ નારદજી પામેથી માંભળેલો એકાક્ષર વાગ્ધીજ મંત્ર (ૐ) જપતા હતા અને શ્રેષ્ઠ મહા-માયાનું ધ્યાન કરતા હતા. (મંત્રજપ વખતે તે આવી ભાવના કરતા હતા કે) 'શકિનથી મને અગ્નિ, પૃથ્વી, વાયુ તથા આકાશ જેવા પુત્ર પ્રાપ્ત થાયો.' મહાદેવનું તથા મહાશિવા (દેવી)નું આરાધન કરતા પ્રભુ વ્યામ મો વર્ષ સુધી નિરાહાર ગ્રહ્યા હતા. લોકમાં આગકન નિદાય છે અને શકિતવાળા પૂજ્ય છે, માટે મર્વત્ર શકિન જ પૂજવા યોગ્ય છે.' આમ વાગ્વાર વિચારી તે શકિનને પૂજતા હતા. કહેલના વનથી અદ્ભુત જે પર્વતના ગિખર પર મર્વ દેવતાઓ રમે છે અને તપથી મોટા મુનિઓ, આદિત્યો, વસુઓ, ઋદ્રો, મરુદગણો, અગ્નિવતીકુમારો તથા બીજા મોટા બ્રહ્મજ્ઞાની મુનિઓ ત્યાં વસે છે, તે દેમગિરિમેરુ પર્વતનું ગિખર સંગીતના ધ્વનિથી ગાજી નેનું છે. તેના પર મત્યવતીના ધર્મીઆ પુત્ર વ્યામ તપ કરતા હતા. પત્ની ગોમના તેજથી મર્વ સ્થાવરજંગમ જગત વ્યામ બન્યું અને બુદ્ધિમાન વ્યામની જગ્યાઓ (પણ) અગ્નિ જેવા વર્ણવાગી ધર્મ ગઈ. ત્યાં તેમનું તેજ નોઈ

સચીપતિ ઇદ્ર ભય પામ્યો એટલે ઇદ્રને ભયભીત તથા શ્રમાતુર નોઈ ભગવાન શંકરે તે સ્થિતિમાં રહેલા તેને કહ્યું.

શંકર બોલ્યા: 'હે ઇદ્ર! આજે તું ભય કેમ પામ્યો છે? હે દેવેના સગ્ન! તને શુ દુઃખ છે? મને શકિત અહિત બળી મુનિઓ તપ કરે છે; તે તપસ્વીઓ પર તારે અદેખાઈ કરવી નહિ એ તાપસો કોઈ પણ રીતે કોઈનું ચે અહિત ઈચ્છતા નથી.' એમ તેમણે કહ્યું ત્યારે ઇદ્રે મહાદેવને પૂછ્યું: 'વ્યાસ શા માટે તપ કરે છે? તેમના મનમાં શી ઈચ્છા છે?'

શિવ બોલ્યા: પરાશરના પુત્ર વ્યાસ પુત્રની ઈચ્છાથી કહિન તપ કરે છે. આજે સો વર્ષ પૂર્ણ થયા છે, માટે તેમને હું ઉત્તમ પુત્ર આપીશ.

સૂત બોલ્યા: ઇદ્રને એમ કહી દયાને લીધે આનંદિત મુખવાળા જગતગુરુ શકર વ્યાસ ઋષિ પાસે જઈ બોલ્યા: 'હે સત્યવતીના પુત્ર હોહો, તમને ઉત્તમ પુત્ર પ્રાપ્ત થશે. હે નિર્દોષ! તમારે તે પુત્ર સર્વમાં તેજોમય, જ્ઞાની, તમારી કીર્તિને કરનારો, સર્વલોકનો પ્રિય, આસ્તિક ગુણોથી પૂર્ણ અને સત્યપરાક્રમી થશે.'

સૂત બોલ્યા: તે મધુર વચન સાંભળી વ્યાસ તે વેળા શકરને નમસ્કાર કરી પોતાના આશ્રમ તરફ ગયા. આશ્રમમાં જઈ તરત આનેક વર્ષના શ્રામાતુર તે વ્યાસે અગ્નિ પ્રકટ કરવાની ઈચ્છાથી અગ્નિ સહિત ગુપ્ત અગ્નિમયન કરવા માંડ્યું. અગ્નિનું મયન કરનાં કરના તે મહાત્માના ચિત્તમાં પુત્રની ઉત્પત્તિ માટેનો ચિંતાનો ભાગ એકદમ પ્રકટ થયો કે, 'અગ્નિમંથનતા દહનો તથા અગ્નિનો સયોગ થવાથી તથા મંથન કરવાથી જેમ અગ્નિની ઉત્પત્તિ થાય છે, તેમ મને પુત્રની ઉત્પત્તિ થી રીતે થશે? કેમ કે પુત્ર માટે જે અર્ચણરૂપ કહેવાય છે, તે ત્રી તો દમણાં મારે છે નહિ તરણ વધની, રૂપાળી, ઉત્તમ કુળમાં જન્મેલી, પતિવ્રતા ત્રી હોવી તો જોઈએ; પણ પુત્ર ઉત્પન્ન કરવામાં ચતુર અને મદ પતિવ્રત ધર્મમાં ન્દેનારી છતાં પગમાં બેડી સરખી ત્રી હું કેમ કરું? ત્રી પતિવ્રતા, ચતુર અને ઉપાત્રી હોય, તોપણ સદા બંધનરૂપ છે અને પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે સુખ કરનારી છે. શિવ પણ ત્રીરૂપ પામથી નિત્ય બંધાયેલા રહે છે; તો આ લોકમાં મુગ્ધેત્રી ભરેલો

* આ અધ્યાયમાં વ્યાસને શિવની પુત્ર શરૂનું વરદાન મળ્યું. એ વાત સ્પષ્ટચીત્ર રચેલોથી ક્રોધાયે.

ગૃહસ્થાશ્રમ હુ કેમ કરુ ?' આમ તે વિચારતા હતા, તેવામા દિવ્ય રૂપવાળી ધૃતાચી નામની અખર ત્યા પામે જ આકાશમા ઊભેલી દેખાઈ તે ચપળ કમલ વાળી સુદર અખરને પામે ઊભેલી નેઈ વ્રતધારી વ્યામ તરત જ કામથી વ્યામ અગવાળા થઈ વિચારવા લાગ્યા હવે હુ શુ કરુ ૨ ધર્મની આગળ આ દુર્જય કામભાવ જગ્યા છે દગવા આવેની આ ઓને જો હુ સ્વીકારુ છુ, તો વિહવળ થયેલા મને મલાત્મા તાપસો ઇસમે કે 'પુરા સો વર્ષ સુધી મહાધોર તપ તપી મહાતપસ્વી વ્યાસ અખરને જોઈ તેને વશ કેમ થયા ૨' છતા ગૃહસ્થાશ્રમથી ઉત્પન્ન થતુ અતુલ સુખ જો મુખદાપી, પુત્રપ કામના આપનાર, સ્વર્ગ દેનાર તથા માનીઓને મોક્ષદાયક પણ જો કહ્યુ છે, તે પ્રાપ્ત થતુ હોય તો (પૂર્વોક્ત) માને નિદા પણ ભલે થાઓ, પરંતુ તે સુખ આ દેવકત્યાથી થશે જ નહિ, મે નારદ પામેથી પૂર્વે' કથા સાભળેલી છે કે, 'ઉર્વશીને વશ થયેલો રાજા પુરુષના હેરાત થયો હતો' ૧—૩૬

નારદાચ મયા પૂર્વે છુનમસ્તિ કવાનમ્ ।
યયોર્મસીયસો રાજા વરાનુત પુરુત્વા ॥ ૩૬ ॥
ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા પ્રથમ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૧૦ મે અમામ

અધ્યાય ૧૧ મે*

બુધની ઉત્પત્તિ

કવચ ઉચુ

કોડસો પુરુત્વા રાજા કાંતસી દેવમ્બકા ।

કવં કદં ચ સંપ્રાપ્ત નેન રાજા મહામત્તા ॥ ૧ ॥

નપિયો પુછ્યુ એ પુરુત્વા રાજા કોણ હતો, અને ઉર્વશી દેવકત્યા કોણ હતી ૨ તે મહાત્મા રાજા એ કઈ રીતે કદ પ્રાપ્ત કર્યુ હતુ ૨ હે લોમહર્ષીભાના પુત્ર સૂત ! એ મર્ત કથા હમણા તમે કહેા અમે બધા તમારા મુખકમળમાથી ઝરેલો (કથા) રમ આજગવા ઈચ્છીએ ખીએ હે મૂત ! અમર તમાની વાણી અમૃત કરતા પણ મીઠી છે જેમ દેવો અમૃતથી તૃપ્ત થતા નથી,

* જ અધ્યાય 'મોખાંજો પત્ર મમનાપ્તો વૈષાઠી નર છે.' એ વાત અને બુધની ઉત્પત્તિ છતા તો સ્થેષેથી કંતારા.

તેમ અમે બધા (તમારી વાણીથી) તૃપ્ત થતા નથી

સૂત જોત્યા હે મુનિઓ ! તમે બધા દિવ્ય હોઈ મનને આનંદ આપનારી કથા સાભળો ઉત્તમ મુનિ વ્યામ પામેથી સાભળેલી એ કથા હુ બુદ્ધિ પ્રમાણે કહુ છુ બુદ્ધિપતિની પ્રિય પત્ની 'તારા' નામે પ્રખ્યાત છે એ ઉપયોગવપુકત, સુદર અગવાળી અને મદ વિહવળ છે તે સ્ત્રી એક દિવસ પોતાના યજ્ઞમાન ચદ્ર-ને ઘેર ગઈ, ત્યારે ઉપ તથા યોવનથી અત્યંત શોભતી તેને ચદ્રમાએ જઈ તે વેળા ચદ્ર જેવા મુખવાળી તે સ્ત્રી પ્રત્યે ચદ્રમા કામાતુર થયો અને તે સ્ત્રી પણ ચદ્રને જોઈ કામથી અત્યંત ખીડા પામી એમ તેઓ બંને પચ્ચપર પ્રેમયુક્ત તથા કામપીડિત થયા અને કામખાણથી અત્યંત ખીડાઈને તે તારા તથા ચદ્ર એક બીજા પર સ્પૃહવાળા ને મદમત થઈ કામક્રીડા કરવા લાગ્યા એમ ત્યા ક્રીડા કરના તેમના કેટલાક દિવસો વીતી ગયા (બીજી બાજુ) બુદ્ધિપતિ દુખથી ખીડાયા અને તારાને ઘેર લાવવા તેમણે શિષ્યને મોકલ્યો, પણ વળ ફરેલી તારા આવી નહિ શિષ્યને વારંવાર ચદ્રમાએ પાછો વાળ્યો, ત્યારે બુદ્ધિપતિ પોતે જ ક્રોધાયમાન થઈ ત્યા ગયા ચદ્રને ઘેર જઈ ઉદાર બુદ્ધિવાળા બુદ્ધિપતિએ હસતા હસતા એ ગવિષ્ઠ પ્રત્યે ક્રોધાયમાન થઈ કહ્યુ, હે ચદ્ર ! ધર્મદૃષ્ટિએ નિઘ આ કર્મ તે શુ કર્યુ ૨ આ મારી સુદર સ્ત્રીને તે કયા કારણે રાખી છે ૨ હે દેવ ! હુ તારો ગુરુ છુ અને તુ બધી રીતે (મારો) યજ્ઞમાન છે હે મૂઠ ! તે ગુરુની પત્નીને કેમ ભોગવી ૨ અથવા કેમ રાખી ૨ બ્રાહ્મણ્ય કરનારા, મોનુ ચોરનાર, દારૂ પીનાર અને ગુરુપત્ની માથે વ્યભિચાર કરનાર (આ ચારે) મહાપાપી છે અને તેનો સખધ રાખનાર (પાચમે) પણ મહાપાપી છે ને આ સ્ત્રીને જો ભોગવી છે તો તુ મહાપાપી, હુગચારી અને અતિનિઘ હોઈ દેવસદન—સ્વર્ગને યોગ્ય નથી કાળા કામચાળી આવને તુ છોડી દે, હુ ચોને માટે ઘેગ લઈ જાઉં, નહિ તો હે દુષ્ટાત્મા ! ગુરુપત્નીને હનનાર તને હુ ગાપ દઈશ ' એમ કહેતા, સ્ત્રીવિરહથી દુખી અને ક્રોધયુક્ત તે ગુરુને ચદ્રમાએ કહ્યુ

ચદ્ર જોત્યા ક્રોધથી તો બ્રાહ્મણો આપ્ત થાય છે, ક્રોધ વિનાના અને ધર્મશાસ્ત્ર જાણનારા બ્રાહ્મણો

જ પૂજનને યોગ્ય છે, પણ તેથી વિપરીત (ક્રોધી ને મૂર્ખ) ત્યજવા યોગ્ય છે આ સુદૃઢ વર્ણવાળી સ્ત્રી તેની ઈચ્છા થશે ત્યાંજે તમારે ઘેર આવશે (લાલ) આવી જ રહી છે તેમા હે નિર્દોષ ! તમને શી લાગે છે ? તે પોતાની ઈચ્છાથી આહી ગઈ છે અને અત્યંત સુખને ઈચ્છે છે, (માટે) કેટલાક દિવસ રહી પોતાની ઈચ્છાથી આવશે, પૂર્વે તમે જ ધર્મશાસ્ત્રનો મત કહ્યો છે કે, (વ્યભિચારિણી હોય તો પણ ફરી) ગ્નેદર્શનથી સ્ત્રી દૂષિત ગણેતી નથી, અને બ્રાહ્મણ (હિમક દોષ છતાં) વેદકર્મને લીધે દૂષિત થતો નથી.

ચાંદ્રમાએ ત્યાં એમ કહ્યું ત્યારે ગુરુ અત્યંત દુઃખી થઈ તરત પોતાને ઘેર ગયા ને ચિતાથી ઘેરાઈને કામાતુર ગેવા લાગ્યા એમ કેટલાક દિવસ ત્યાં ગઈ ચિતાતુર ગુરુ બૃહસ્પતિ (કરી) ઉતાવળા ચંદ્રને ઘેર ગયા (પણ) કારણે (આદર જતા) તેમને આટ કાંચા, એટલે ક્રોધયુક્ત થઈ દંવાજનમા જ તે ઊભા ગયા, છતાં ચંદ્ર ત્યાં આવ્યો નહિ, એટલે બૃહસ્પતિ અત્યંત ગુસ્સે થયા (તેમણે મતમા વિચાર્યું કે,) 'આ અધમી મારો ગિય છે, છતાં પોતાની માતા (તુલ્ય) ગુરુપત્નીને બળથી રાખી બેઠો છે (માટે) હવે મારે તેને શિખા કરવી જોઈએ' (આમ વિચારી) બાહર દંવાજન પર ઊભેલા તેમણે કોપથી આ વાણી કહી કે, 'ઓ મદ ! ઓ પાપાચારી અધમ દેવ ! ધગતી આદર શુ સૂઈ રહ્યો છે ? મારી સ્ત્રીને જલદી આપી દે, નહિ તો હું તને શાપ દઈશ મારી સ્ત્રીને તું નહિ આપે તો નક્કી હું તને ભરમ કરીશ.'

સૂત બોલ્યા, બૃહસ્પતિના એવા ક્રુર વચનો સાંભળી ચંદ્ર તત્ત જ ધગ્યાથી બહાર નીકળ્યો ને હમનો હમતો તેમને કહેવા લાગ્યો. 'આમ વધાડે પડતું શું બોલ્યો છે ? શ્યામ કેટાસુવાળી અને મર્ડા વાળીવાળી આ સ્ત્રી તમને યોગ્ય નથી હે બ્રાહ્મણ ! પોતાને યોગ્ય બીજી કદરૂપી સ્ત્રી તમે સ્વીકારી લો, ગાવા મુદર વર્ણવાળી સ્ત્રી મિકુખને ઘેર યોગ્ય નથી સ્ત્રીની પ્રીતિ પોતાના મમાન પતિ પર કેવાઈ છે હે મતમા ! કામગામના નિર્મૂળને તમે જાળવવા નથી હે દુષ્ટ બુદ્ધિવાળા ! તમે ઈચ્છા પ્રમાણે ચાંચ્યા જાઓ, હું તમને તમાની સ્ત્રી આપીશ નહિ જે થઈ શકે તે

તમે મરજી પ્રમાણે ભલે કરો, મારે એ સ્ત્રી તમને આપવી નથી કામથી પીડાયેલા તમારો શાપ મને પીડા ઉપજાવી શકશે નહિ હે ગુરુ ! તમારી પત્ની હું નહિ આપુ તમે જેમ ઈચ્છતા હો તેમ કરો.'

મૂત બોલ્યા ચંદ્રે એમ કહેલા ગુરુ બૃહસ્પતિ ચિતામા પડ્યા ને ક્રોધયુક્ત થઈ તરત છંદ્રને ઘેર ગયા પગ ઉઠાવ છંદ્રે ત્યાં હુ ખાતુર ઊભેલા ગુરુને જોઈ પાછા, આવી તથા આચમનીય વગેરેથી પૂજા કરી તેમને બળેબળ સ્વમ્ય કર્યા ને પછી તેમ ઊભેલા એ ગુરુને પૂછ્યું કે, 'મહાભાગ્યશાળી ! મહામુનિ ! તમને શી ચિતા છે ? તમે ગોકથી પીડાયા છો ? માગ ગન્ય-મા તમારું કોણે અપમાન કર્યું છે ? તમે માગ ગુરુ છો, લોકપાત્રો મરિત આ મર્ડા સેત્ય તમારે અધીન છે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શંકર અને બીજા જે શ્રેષ્ઠ દેવો છે, તેઓ તમને મહાધ કળે, તમને શી ચિતા છે ? હમણાં જ કહે.'

બૃહસ્પતિ બોલ્યા સુદૃઢ નેત્રોવાળી મારી સ્ત્રી તારાને ચંદ્રે હની છે, વાગવા પ્રાર્થના કરવા છતાં તે દુષ્ટાત્મા તેને આપતો નથી હે દેવેશ્વર ! હું ગુ કુરુ ? તું જ મારું શરણુ છે હે દેવગજ છંદ્ર ! હું દુઃખી થયા છું, તું મને મહાધ કર.

છંદ્રે કહ્યું હે ધર્મજ ! તમે ગોક કરો મા હું તમારો દામ છું હે સુગ્રત ! હે મહાબુદ્ધિમાન ! હું તમારી સ્ત્રીને નક્કી લાડીશ હું દુત મોકનીશ, છતાં મદથી છકેલો તે ચંદ્ર નહિ આપે, તો દેવોના સૈન્યોથી વીગઈને હું મુલ કચીશ.

એમ ગુરુને આશ્વાસન આપી છંદ્રે આશ્ચર્યક્રમ વાર્તા કરેલામા ચાંચાક દુત ચંદ્ર પામે (સંતેગો) લઈ મોકલ્યા મહાધગુરુ તે દુત ઉતાવળો ચંદ્રોત્કામા જઈ ચંદ્રને વચન કહેવા લાગ્યો કે, 'હે મહાભાગ ! છંદ્રે તમને કઈ કહેવાની ઈચ્છાથી મને મોકલ્યા છે હે મહા-બુદ્ધિમાન ! પ્રશ્ન્યો જે કહ્યું છે, તે હું તમને કહુ છું હે મહાભાગ ! તમે ધર્મજ છો હે સુગ્રત ! તમે નીનિને જાણો છો ધર્મ-આ અગિ તમારું પિતા યાચ તમે નિત્ર કર્મ જ્ઞાને યોગ્ય નથી મર્ડા પ્રાણીઓને આજમ નિદન થઈ ગઈને પ્રમાણે પોતાની પત્નીનું આપ કનુ નેદર્યે, તે મારું (બૃહસ્પતિનો નમાની મામે)

મોગે ઝડો થયો, એમા સગય નથી જેમ નીચ રાખુ
મારે તમાને વન દોષ તેમ તેનો પાપ લેવો નેઈયો
હે ચંદ્ર ! ના પ્રાણીઓને તમે પોતાની પેઠ માનો
આશ્રયીમ સુદ્ધ દનપુત્રીઓ તમાને નીચો છે, છતા
હે ચંદ્ર ! ગુરુપત્નીને ભોગવના તમે કેમ ઈર્ષ્યો છો ?
આ મેનના વગેરે સુદર નીચો સ્વર્ગમા ભગા ગ્દે
છે, તેમને પોતાની નીચ પ્રમાણે તમે ખૂબ ભોગસે,
પણ ગુરુપત્નીને છોડી દો અમર્થ પુરુષો અનન્દી
ને નિવ કર્મ કરે, તો આજ્ઞાતીઓ તેને અનુમતે અને
તે જ મમયે ધર્મનો તાગ વાય, મારે હે મહાભાગ !
મનોહર ગુરુપત્નીને તમ છોડી દો તમાગ નિમિત્તે
આજે દેવોમા ઝગડો ન થાય તેમ કરો

સૂત બોલ્યા ઇંદ્રનુ તે વચન શ્રાવણી ચંદ્ર કંઈ
ક્રોધાયમાન થઈ તે વેળા ઇંદ્રના દૂત પ્રત્ય (આપુ)
કગલચન બોલ્યો

ચંદ્રે કહ્યુ હે મહાબાહુ ! (ઇંદ્રને તુ મળ્યે કે)
તમે પોતે દેવોમા અધિપતિ તથા ધર્મજ છે, તમાન
પુત્રોદિત (બૃહસ્પતિ) પણ તેવા જ છે તમાને
અન્નેની બુદ્ધિ મમાન છે વણ લોભી બીજને ઉપદેશ
દેવામા દુશ્મન ત્રય છે, પણ એનુ ધર્મો આને ત્યાં
પોને આચરનારા ના દર્શન છે બૃહસ્પતિન્ય એવા
શાન્તોલો લોભે સ્વીકાર કરે છે, તો તે દેવેશ્વર ! પોતાની
મેરે ઈચ્છની નીને હાંડે ભોગને છે તેમા (મને)
ક્રોધ દોષ છે ૨ બગવાતોને બા પોતાનુ કે દુર્મયોનુ
કર્મ જ નથી ' આ ની પોતાની ઈચ્છાને આ પાગ્રી
છે ' આવો ભ્રમ મહારાવાગા અજ્ઞાતીઓને લેય
છે તારા ભાગ પર જેવો પ્રેમવાળી છે તેવી બૃહસ્પતિ
પર નથી, તો પ્રેમવાળી નીને ઈર્મથી તથા ત્યાયથી
કેમ ત્યજી ૨ ની પ્રેમવાળી લેય તો થયેા આગલ
થઈ શકે, પ્રેમ વિનાની સ્ત્રી લેય તો કેમ વર્ષ મેરે ?
પ્રેમ વિનાની પોતાના નાના ભાઈની નીન (બૃહ
સ્પતિ મે) ન્યાયી ઈચ્છી હતી ત્યાંથી આ તાર
તેના પર પ્રેમ વિનાની થઈ છે, મારે હે દૂત ! સુદ્ધ

* ગુરુપત્નીને પેદાશ નાશ આડે વચનની સ્ત્રી
આવી હતી, એ શ્વા પદ્મપુષ્પમા છે, તેમ જ ગુરુપતિ
ને પેદાશ મોડા આડે ઉત્પત્તી 'મમતા' નામની સ્ત્રી
આવી હતી, એ શ્વા મહાનમ્યા છે

નિનખાણી (તાર) ને હું નહિ આપુ જા, તુ પોતે
કરે, ' હે ઇંદ્ર ! તુ મમયે છે, જે ઈર્ષ્યો તે તુ કરે '

સૂત બોલ્યા ચંદ્રે એમ કહેવો દૂત ઇંદ્રની
પામે ગયો અને ચંદ્રે જે કહ્યુ હતુ તે ઇંદ્રને તોણે કહ્યુ
ઇંદ્ર પણ તે માલગી ક્રોધાયમાન થયો સમર્થ લેઈ
તેણે ગુરુને મહાય કરવા ચુદ્ધતી તૈયારી કરી (બીજ
તરફ) એ વચઈ સાભળી શુક્રાચાર્ય, બૃહસ્પતિ ઉપગતા
દેવથી ચંદ્ર પામે ગયા અને તેને કહ્યુ કે, ' તારને
તમે આપશો મા હે મહાબુદ્ધિમાન ! આચાર્ય ! મે
તમારે ઇંદ્રની માથે યુદ્ધ થયો, તો મનગદિતથી હું તમને
મહાય કીંગ ' રાકે પણ ગુરુપત્નીનો તે પરાલવ
માભળી ગુનચાર્યને બૃહસ્પતિનો શત્રુ જાણી
(બૃહસ્પતિને) તે વખતે મળાય કરી પછી તુરંત જ
ત્યા તાગ્રસુગના યુદ્ધ જેવુ અનેક વર્ષો સુધી દેવો તથા
દાનવોનુ યુદ્ધ થયુ દેવો તથા અસુરોએ કરેનુ તે યુદ્ધ
નેઈ પિતામહ બ્રહ્મા ભ પર બેસી કૃતેશની શાંતિ
મારે તુરંત જ તે પ્રદેશ પર જઈ પહોચ્યા તેમણે
ચંદ્રને તે વખતે કહ્યુ કે ' ગુરુપત્નીને તુ છોડી દે, નહિ
તો વિપ્લવને બોલાવી હું તારે તાગ કીંગ ' તેમ જ
લોકપિતામહ બ્રહ્માએ શુક્રાચાર્યને અટકાવ્યા કે ' હે
મહાબુદ્ધિમાન ! સગતા દોષથી તમારી બુદ્ધિ પણ
અન્યાયમા કેમ થઈ છે ? ' પછી શુક્રાચાર્યે ચંદ્રને અ
ટકાવ્યા કે ' બૃહસ્પતિની પત્નીને તુ છોડી દે તારા પિતા
અનિયમે (તને અન્યાય માર્ગથી મેડના) આજે મને
ગ્રાહ્યા છે '

સૂત બોલ્યા ચંદ્રમાથે શુક્રાચાર્યનુ એ અનુભવ
વચન માભળી બૃહસ્પતિનો સુદર પત્ની તારા ક જ
સનથી હતી તે તેમને પાછી આપી પત્નીને મેજની
હઈ પામેરા બૃહસ્પતિ ખુશ થઈ પોતાને ઘેર ગયા
પછી દેવો તથા દેવો પણ પોતપોતાને ઘેર ગયા બ્રહ્મા
પોતાના ધામમા ગયા, રાકર પણ દેવાસમા ગયા ને
તે મુદ્ધ પત્નીને પામી બૃહસ્પતિ પણ સતુષ્ઠ થયા
પત્રી કેવળાક કાળે તારાએ માન દિવમે અને શુભ તથા
ગુણોમા ચંદ્ર સગ્યા ઉત્તમ પુત્રને જન્મ આપ્યો
પુત્રને જન્મેસો નેઈ, બૃહસ્પતિએ હઈ પામેલા અત
કગયથી જાનકમોદિ સર્વ સરકાર વિધિપૂર્વક કર્મો હે
ઉત્તમ મુનિઓ ! ચંદ્રમાથે પુત્રને જન્મ સાભળ્યો,

એટલે મહાબુદ્ધિમાન તેણે ગુરુ પામે દૂત મોકલ્યો,
(અને તેના મારફત કહાવ્યું કે), 'આ પુત્ર તમારો
નથી, પણ મારા વીર્યથી ઉત્પન્ન થયેલો છે, છતાં તમે
તમારી ઈચ્છા પ્રમાણે જાતકર્મોદિ વિધિ કેમ કર્યો ?'
તે દૂતગુ એ વચન માલગી બૃહસ્પતિએ કહ્યું કે, 'આ
મારો પુત્ર છે, કેમ કે તે મારા જેવો છે, એમા સશય
નથી' આ રાખધી કુત્રી પાછો ઝવડો થયો દેવો તથા
દાનવો ભેગા થઈ યુદ્ધ માટે આત્યા ને તેઓની મળા
થઈ તેમા બ્રહ્મા પોતે શાંતિ ઈચ્છતા ત્યા આત્યા
અને યુદ્ધ માટે ઉદ્ભવે તેઓને મોખરે બ્રહેલા તેમણે
અટકાવ્યા ધર્માત્મા બ્રહ્માએ તારાને પૂછ્યું કે, 'હે
સુદર્શી ! આ પુત્ર કેનો છે ? હે સુદર્શ નિત્યબાણી !'
નત્ય કહે, 'જેથી કલેશ શાંત થાય' આમ કટાક્ષવાળી
તારાએ શરમાતા શરમાતા નીચું મુખ ગમી ધીમેથી
કહ્યું કે, 'સદ્ગનો છે' એમ કહી સુદર્શ વર્ણવાળી તે
અદર ચાલી ગઈ પછી સદ્ગમાએ તે પુત્રને સ્વીકાર્યો
અને હર્ષ પામેલા અતઃકરણી તેનું 'બુધ' એવું
નામ પાડ્યું ને ફરી તે પોતાને વેગ ગયો, તેમ જ
બ્રહ્મા પોતાના ધામમા ગયા ને ઇંદ્ર સહિત સર્વ દેવો,
મર્ત્ય પ્રેક્ષકો લોકોની માથે જેમ આત્યા હતા તેમ ગયા
બૃહસ્પતિની સ્ત્રીમા સદ્ગથી (થયેલી) બુધની આ
ઉત્પત્તિ, સત્યવતીના પુત્ર વ્યામ પામેથી પૂર્વે જે
પ્રમાણે મેં સામળી હતી, તે પ્રમાણે કહી ૧-૮૬

કચિતેવં ઘુઘાંત્તિગુંહક્ષેત્રે ચ સોમતઃ ।

યથા શ્રુતા મયા પૂર્વે વ્યાસાત્ સત્યવતીસુતાત્ ॥ ૮૬ ॥

ઈતિ ગૌદેવીબાગવતમહાપુરાણમા પ્રથમ સ્કંધ વિષે

અધ્યાય ૧૨ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૨ મો*

પુરુરવાની ઉત્પત્તિ ને ધલાની મુક્તિ

સૂત ડવાચ

તતઃ પુરુરવા જહો દલાયા કયયામિ વ ।

બુધપુનોડત્તિધર્માત્મા યજ્ઞકુદ્ધાનતત્પર ॥ ૧ ॥

તે પછી 'ધલા' નામની સ્ત્રીમા અતિ ધર્માત્મા,

* આ અધ્યાયમા પુરુરવા ઉત્પન્ન થયો ને દેવીની
કૃપાથી ઈલા મુન્દ થઈ, એ કથા ઉત્તમ ત્રેપન શ્લોકોથી
જોવાશે

યત્ર કરનાર અને દાન દેવામા તત્પર બુધનો
પુત્ર 'પુરુરવા' થયો, તે (કથા) હું તમને કહું છું
'સુધુન્ન' નામનો સત્યવાદી ને જિતેન્દ્રિય ગર્ભ
સિંધુ દેગના ઘોડા પર ચડી વનમા શિકાર માટે ફરતો
હતો કેટલાક અમાત્યો સહિત, બખતરધારી, સુદર્
કુડળોવાળો ને સગ્ન બકગ ને બળદતા આતરડાનું
બનાવેલું, મગ્નબૂત ધનુષ તથા અદ્ભુત બાણવાળો
ભાથો બાધી વનપ્રદેશમા રુચ્યોને, મૃગોને સમક્ષા
ઓને ભૂડોને, ગેડાઓને, રોડોને, અષ્ટપદોને, પાડા
ઓને મામર નામના જગલી પ્રાણીઓને તથા વનના
ફૂકડાઓને માગતો ભ્રમતો હતો, તેમ જ યજ્ઞોપયોગી
પવિત્ર ધસુઓને માગતો તે સગ્ન કાલિકસ્વામીના વનમા
દાખ્ય થયો ને વન મેરુ પર્વતની તળેટીમા આવેલું,
ત્રિયકપાક્ષોથી ગોભી રહેલું, આમોપાલવના ઝાડ
થી વ્યામ. જ્યારેમ્લીથી સુગંધિત, સાગ, તાલ, તમાલ,
ગપા, કણ્ઠમ, આપ્યા, કટખ, મહુડા તથા માધવીના
મરુપથી વીંગળા તેમ જ દાડમ, નાળિયેર અને
કેળના વનથી ગોભી રહ્યું છે, જૂઈ, માલતી, મોગરા
અને ખીચી ફલવેલીઓથી તે વીડાયેલું છે ત્સો
તથા બનકોથી વ્યામ છે પોલા વાસના અવાજોથી
ગાજી રહ્યું છે ભ્રમરાઓની પકિતતા ગુન્દરવથી
આનદદાયક છે અને મારી પ્રકારના સુખ આપનાર
છે મેવકોથી વીંટળાયેલો ગર્ભ સુધુન્ન (તે વનમા)
સુદર્ પુધ્ધોવાળા અને કોથલોના શબ્દોથી શોભતા
વૃક્ષોને જોઈ અત્યંત આનંદ પામ્યો (પણ) એ
રુચ્ચિ તે વનમા જેવો પ્રવેશ્યો કે તે જ ક્ષણે સ્ત્રી
બની ગયા ને તેનો ઘોડો પણ ઘોડી થઈ ગયો, એટલે
તે સગ્ન ચિંતાથી ઘેગઈ ગયો 'આ શુ થયું ?' એમ
ચિંતાતુર થઈ વાગવાગ વિચાર કરતો સુધુન્ન શરમાઈને
અનિશય દુખ પામ્યો (તે) વિચારમા પડ્યો કે
'હું શુ કરું ? સ્ત્રીપણા સાથે હું ઘેર કેમ જઈ અને હું
સાન્ય શી રીતે કરીશ ? અથવા હું ક્રોતા વડે કળાયો છું ?'
અગ્નિઓએ પૂછ્યું હે સૂત ! દેવ સરખો સગ્ન
સુધુન્ન સ્ત્રીપણાને પામ્યો, એ તમે આશ્ચર્ય કહ્યું છે
એમા કારણ શુ હતું ? તે સુદર્ વનમા એ સગ્નએ શુ
કર્ત્ય હતું ? હે સુવ્રત ! તે તમે વિસ્તારથી કહો
સૂત જોત્યા એક સમયે દિશાઓને અધિકાર

અગ્નિ અને પ્રકાશમાન કરતા મનદ્રદિ ક્ષપિયો ગર
ના દર્શન કરવા (તે વનમાં) આત્મા તે વેળા મહાદેવ
ગદગ્ધ્રી મહિન ત્યા ગમતા હતા ને દેવી પાર્વતી
વન્દનહિત હોઈ પતિના ખોળામાં બેસી ગમતા હતા
સુદૃઢ દેવી અધિષ્ઠાત્ર વન્દનહિત હતા તેથી તેઓને જોઈને
આત્માત ગમ્માઈ ગયા પતિના ખોળામાંથી એન્દમ
છીનિ ગઈ વળે લઈ તેમણે પહેને લીધા અને આનિ
માનવાળા તે દેવી લન્નથી ઘેરઈને ધ્રુવના ત્યા
ઉપાન્ન્યા ક્ષપિયો પણ ક્રીડા કરતા તે બન્નેનો
એ પ્રમગ્ધ જેઈ તરન પાછા ફરી તરતાગયા ત્યા આશ્ર
મમાં આત્મા ગયા પત્નીને લન્નગુપ્ત જેઈ ભગવાન
ગદગ્ધ્રી કહ્યું કે, 'તમે લન્નગુપ્ત કેમ થયા છે? હું
તમને મુખ કરી આપુ છું તે સુદૃઢ મુખનાળા' આગવી
માદી લઈ પણ પુરુષ મોહી આ વનમાં પ્રવેશ લ્ન,
તે સ્ત્રી વર્જિત' એમ મહાદેવે તે વનને ઉદ્દેશી શાપ
દીધો છે, એ જેઓ તારો છે, નેઓ દાપની ભરેલા
તે વનનો તરન ત્યાગ કરે છે પણ સુદૃઢ અજ્ઞાનથી
(આ વાત ન જાણવાથી) પ્રવાનો માથે તે વનમાં
પ્રવેશ્યો હતો અને તેઓની માથે એમ સ્ત્રીપણાને
પામ્યા હતા, આમાં સશય તથા ચિતાથી ઘેરાયેલો તે
ગમ્પિ લન્નને લીધે ઘેર ન ગયા અને તે વનપ્રવેશની
બાગ આમનેમ કરવા લાગ્યો એ મહાન્નાએ સ્ત્રી
પણાને લીધે 'ઈલા' એ નામ પ્રાપ્ત કર્યું હતું, એવામાં
ચંદ્રનો યુવાન પુરુષ બુલ કરતો કરતો ત્યા આવી બસ્યો
ભગવાન બુલે સ્ત્રીઓથી વીંછાયેલી જેઈ તેની ઈચ્છા
કરી એટલે તે સ્ત્રીએ પણ ચંદ્રના તે સુદૃઢ પુત્રને
પતિ તરીકે ઈચ્છ્યો, એમ પરસ્પર પ્રેમને લીધે ત્યા
તે બંનેનો સંયોગ થયા તે બુલે એ સ્ત્રી (ઈલા) મા
'પુરુષ' નામના પુત્રને ઉત્પન્ન કર્યો તે બાળાએ
પુત્રને પ્રમથો, તે પછી ચિતાથી ઘેરઈને ને વનમાં
રેવા લાગી તેણે (એક મમથ) પોતાના કૃપાચાર્ય
મુનિશ્રેષ્ઠ વમિષ્ઠનુ સમગ્ન કર્યું ત્યાં વમિષ્ઠે (ત્યા
આરી) એ સુદૃઢની દયા જેઈ કૃપાગુપ્ત થઈ
લોકનુ ક્રયાળુ કરનારા મહાદેવ ગદગ્ધ્રીને પ્રમન્ન કર્યો
તે ભગવાને પ્રમન્ન થઈ વમિષ્ઠને હસ્થિન વરદાન
માગવા કહ્યું, એટલે પોતાને પ્રિય ગદગ્ધ્રી (સુદૃઢ) નુ
'પુરુષપાત્ર' તેમણે માગ્યું ગદગ્ધ્રી પોતાની વાળીને

સત્ય કરતા કહ્યું કે, 'ગજ (સુદૃઢ) એક મહિનો
પુરુષ ને એક મહિનો સ્ત્રી રહેશે' એવું વરદાન મેળવી
ગજ પોતાને ઘેર ગયો અને વસિષ્ઠની કૃપાથી તે
ધર્મીમાં ગભ્ય પણ કરવા લાગ્યો સ્ત્રીપણામાં ઘટની
અદૃષ્ટ તે ગેતો અને પુરુષપણામાં ગભ્ય કરતો
હતો, પરંતુ પ્રગ્ધ તેના પર પ્રેમરહિત થઈ તે ગભને
પસદ કરતી ન હતી, મમથ જતા (તેનો) પુત્ર પુત્ર
ગ્વા યૌવન પામ્યો, ત્યારે (સુદૃઢ) ગજ પ્રતિજ્ઞાન
પુરુ (ગજવાની) તથા ગભ્ય તેને આપી વનમાં
ગયો અનેક વૃક્ષોથી વ્યાપ્ત તે વનમાં જઈ તેણે
નારદજી પાનેથી નવ આશ્રોવાળો સર્વોત્તમ (નવાણું)
મત્ર મેળવી આત્યત પ્રેમપૂર્ણચિત્તે તે મત્રનો જપ
કરવા માંડ્યો, ત્યારે (ભક્તને) તારનાગ સગુણ
શિવાદેવી (તેના પગ) પ્રમન્ન થયા, તે દેવી મિહ
પર મવાગ થઈને આગળ ઉભેલા, દિવ્ય ઉપવાળા
તથા સુદૃઢ હોઈ વારણી—મદિગ પીવાથી આત્યત
મદ્યુકત હતા, જેથી તેમના નેત્રો મદથી ધૂમતા હતા
દિવ્ય ઉપવાળા તે જગદબાને જેઈ પ્રેમથી વ્યાકુળ
નેત્રવાળા તેણે મસ્તક વડે પ્રણામ કરી પ્રીતિથી
(આમ) સ્તુતિ કરી

ઈલા બોલી હે ભગવતિ! સમગ્ર લોકના હિત
માટ યોગ્ય તમારું પ્રમિલ સ્વરૂપ મે (આજે)
જોયું છે હે જનનિ! દેવોના સર્વોચ્ચ મેવવા યોગ્ય,
દામતાઓ આપનાર તથા મોક્ષને દેનાર આપના
ચરણકમળને હું વદન કરું છું હે આમ! જેમાં સર્વ
મુનિઓ તથા દેવા મોહ પામે છે, તે તમારા આ
સપૂર્ણ ઔર્વર્ગને પૃથ્વી પર મનુષ્યદેહધારી કોણ
જાણે છે? હે દેવિ! આ સપૂર્ણ ઔર્વર્ગને તથા દીન
એવા માગ પગ આપની દયા જેઈ મને વિસ્મય
થાય છે ગદગ્ધ્રી, વિષ્ણુ, બ્રહ્મા, હંદ્ર, સર્પ, કુમેર,
અગ્નિ, વરુણ, પવન, ચંદ્રમા તથા વગુઓ પણ
તમાગ પ્રભાવને જો જાણતા નથી, તો ગુણગદિત
મનુષ્ય તમારા ગુણોને કેમ જાણે? હે આમ! સમુ-
દ્રથી ઉત્પન્ન થયેલા અને મમગ્ર ગર્ધો આપનારાં
તમને આમાપ ક્રાંતિવાળા સાક્ષાત્ વિષ્ણુ માત્સ્વરી
શકિત લક્ષ્મીરૂપે જ જાણે છે, બ્રહ્મા રાજસી શકિત
સાવિત્રીરૂપે જ જાણે છે અને શકર તામસી શકિત

પાર્વતીરૂપે જ નાણે છે, પણ હે અધિકે ! નિર્ગુણ તમને (ખરી રીતે કોઈ) નાણુતા નથી હે ભવાનિ ! અત્યંત મદ્યુદ્ધિવાળો હું કયા ? અને આનુપમ પ્રભાવ વાળો તથા આતિ નિપુણ તમારો મારા પરનો આ મહાન આનુગ્રહ કયા ? (છતા) દયાયુક્ત તમારુ ચરિત્ર હું નાણુ છું કે, તમે તમારા પર ભાવવાળા સેવકો પર દયા કરો છો, શ્રીલક્ષ્મીસ્વરૂપે તમે વર્ષો છતા મધુદૈત્યનો નાશ કરનાર વિષ્ણુ હર્ષ પામતા નથી (પણ હું યોગ્ય નથી એમ માની મદા ધ્યાનમા જ રહે છે, અને કેમે કરતા હું પવિત્ર થાઉં એવા વિચારથી) તે આદિ પુરુષ તમારા પવિત્ર લાથથી પોતાના બને પગને (ગાંધી કરાવવાના બહાને) પોતાને પવિત્ર તથા શુભ કરે છે આલો ! પુરાણપુરુષ તે વિષ્ણુ આસોપાલવની* પેઠે અત્યંત આનંદી થઈ તમારા ચરણપ્રહારને ઈચ્છે છે, અને સકલ દેવોથી સ્તવાયેલા પોતાના તે પતિને કામખીડિત નઈ (પોતાના) ચગણુમા નમતા નેઈ તમે ક્રોધાયમાન થઈ તેમને ચગણુપ્રહાર કરો છો હે દેવિ ! સુદર મેવ પર જેમ વીજળી વસે, તેમ પદ્મ જેવા સુદર વિશાળ આતિ શાન્ત અને સારી રીતે શણગારેલા વિષ્ણુના વક્ષ સ્થળ પર તમે વસો છો, તેથી જગતના ઈશ્વર છતા એ વિષ્ણુ તમાગ શુ વાહન ન થયા ? હે અબ ! મધુ સૂદન વિષ્ણુને તમે જો કોપથી ત્યજ દો, તો શકિતહીન થઈ તે પૂજ્ય પણ નહિ કેમ કે (જગતમા એ) પ્રત્યક્ષ જ છે કે શાન્ત શોભાહીન તથા ગુણરહિત પુરુષને સ્વજનો પણ ત્યજ દે છે હે અનત શકિત વાળા ! (કદાચ તમે કહેશો કે તુ સીલાવને પામ્યો છે તેથી મારી કૃપાને યોગ્ય નથી, તો) જેઓ તમારા ચરણકમળનો કાયમ આશ્રય કરે છે તે બ્રહ્માદિ દેવગણો શુ સ્ત્રીઓ ન હતા ? હું માનુ છું કે તેઓને તમે જ પુરુષો કહી છે તમારી શકિતને હું શુ વર્ણવું ? હે દેવિ ! તમે સ્ત્રી નથી, પુરુષ નથી કે નપુસક પણ નથી,

* આસોપાલવનુ અડ કોઈ ઉત્તમ સ્ત્રીના પગના પ્રહારથી વિકસિત થવા ઇચ્છે છે, સ્ત્રીો લોકકલેવર છે.

- તમારા રોક અચરૂપ શકિત લખીનેા ચણુ આત્મે જ પ્રભાવ છે, તો તમારો-મૂળ પ્રકૃતિના પ્રભાવ પ્રતિશ્વ અધિક લેય એમા કહેવાનુ શુ ? એ ભાવ છે

આવો વિતંક માગ મનમા રહ્યા જ કરે છે, (કેમ કે તમે ખુદ પરચ્છલ છો, એટલે તેમા ત્રણે લિંગ છે જ નહિ) તમે સમુણ કે નિર્ગુણ જ કોઈ છો, તે તમને નિરતર ભાવયુક્ત થઈ હું નમુ છું અને હે માતા ! છેવટે તમારા વિષે અચળ ભક્તિ ઈચ્છુ છું

સૂત બોલ્યા એમ સ્તુતિ કરી ગગન (સુદુમ્ને) ગચ્છે ગયા, ત્યારે પ્રસન્ન થયેલા દેવીએ તેને પોતાના વિષેનુ સાધુન્ય ત્યા આપુ પછી એ દેવીની રૂપાથી સુદુમ્ન મુનિઓને પણ દુર્લાભ એવુ મિથ્ય પદ્ય પદ્ય પામ્યો ૧-૫૨

સુલક્ષ્મ્નુ તત્ત પ્રાપ્ત પદ પરમક સ્થિરમ્ ।

તસ્યા દેવ્યા પ્રસાદેન મુનીનામપિ દુલ્ભમ્ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા પ્રથમ સ્કંધ વિષે

અધ્યાય ૧૨ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૩ મો*

પુરુષના ને ઉર્વશીનું ચરિત્ર

સૂત ક્વાચ

સુલક્ષ્મ્ને તુ દિવ્ય યાતે રાજ્ય ચક્રે પુરુષવા ।

સુગુણશ્ચ સુરુપશ્ચ પ્રજારજનત પર ॥ ૧ ॥

સૂત બોલ્યા સુદુમ્ન (પરમપદરૂપ) સ્વર્ગમા ગયા, ત્યારે ઉત્તમ ગુણવાળો તથા સુદર રૂપવાળો પુત્ર રવા પ્રજનતા ગગનમા તત્પર રહી સંન્ય કરવા લાગ્યો સર્વ ધર્મોને નાણુનારો તે સગ સુદર પ્રતિજ્ઞાનપુર નગર મા પ્રજનતા રક્ષણમા તત્પર રહી સર્વથી પૂજાતો સંન્ય કરતો હતો તેનો વિચાર આતિ ગુમ રહેતો, બીજાના વિચારો તે નાણુતો અને ઉત્તમ ઉત્સાહ શક્તિ તથા પ્રભુશક્તિ તેનામા હમેશા રહેતી સામ દાન વગેરે સર્વ (ઉપાયો) તે સગને વશ રહેતા અને વણી તથા ગ્રામ્યમોને પોતપોતાના ધર્મમા તે રિધર કરતો સંન્ય કરતો હતો તે સગ પુષ્કળ દક્ષિણાવાળા અનેક યજ્ઞો કરતો હતો ને અદ્ભુત દાન આપતો હતો એના રૂપ, ગુણ, ઉદારતા, સ્વભાવ, ધન તથા પરાક્રમેા સાબળી વશ થયેલી ઉર્વશી (અપ્સરા) તે સગને ઈચ્છવા લાગી બ્રહ્માના શાપથી રાતાપ પામેલી તે આભિમાની ઉર્વશી મનુષ્યલોકમા આવી તે સગને ગુણવાન માની

* આ અધ્યાયમા પુરુષવા તથા ઉર્વશીનુ ઉત્તમ ચરિત્ર ચોત્રીસ શ્લોકોથી વેરાગ્ય માટે કહેવાશે

વતી તે મમયે એ સુદર સ્ત્રી આવી ગત કરીને ત્યા
ગી હતી કે, 'હે માન આપનારા ગંગા ! આ ખે
લેગની તમે ગ્લા કર્યો હે રાજા ! માગે કાયમી
ખોગક ધી ગેરે, બીજનુ કઈ પણ હુ ખાઈજ નહિ
હે ભાગગંગા ! મીઠુન વિતા બીજન મમયે હુ તમને નગ
નેઈજ નહિ હે ગંગા ! આ ગત જે ભાગગંગા, તો
તે જ સમયે હુ તમને ત્યજી જઈશ, આ હુ મત્ય કા
છુ ' ગંગાએ તે સ્ત્રીનુ કહેનુ કયુન કર્ણ, ત્યારે એ
ગત કરીને ગાપલી છુગ્ગને ઈચ્છની તે (ઉર્વશી)
ત્યા ગી હતી તે વેળા એ ગંગા મન્મોહિનિ થઈ ધર્મ
કર્માદિ ત્યજી ઉર્વશીની માથે અનેક વર્ષો સુધી
નીન થઈ ગયા કર્યો તે ગંગા આત્મ મોહિનિ એવા
એકચિત્ત અને તેમા લીન મનવાળા થયા કે, જેથી તે
ઉર્વશી વિતા ક્ષણ પણ રહી ન શકતો એમ અનેક
વર્ષોને અને સ્વર્ગમા ગદ્ગદા દ્વગગા ઈન્દ્રે ઉર્વશીને
નહિ આવેલી નેઈ ગધર્વોને કહ્યુ કે, 'હે ગધર્વો ! તે
ગંગાને ઘેરથી (એ ન જાણે તે) નમયે ખે ઘેટા હડી
વઈ તમે બધા ઉર્વશીને આલી લાવો જ, માત્ર આ
સ્થાન ઉર્વશી વિતા ખિતકુલ શાલ્બનુ નથી, માટે ગમે
તે ઉપાયે તે સ્ત્રીને તમે લાવો ' એમ આગા કરાયેલા
વિશ્વાવમુ વગેરે ગધર્વો ત્યારે અતિગાદ અપકાર થયો,
ત્યારે ત્યાથી જઈને ગંગાને ગમતો નેઈ તેમણે પેલા
બન્ને ઘેટાનુ ઇચ્છ કર્ણ, ત્યારે આકાશમા લઈ જવાતા
એ બંને ઘેટાએ બુમ્મા પાડવા માંડી પોતાના પુત્ર
જેવા એ ઘેટાની તે બુમ્મા મામળી ઉર્વશીએ કોપાયમાન
થઈ ગંગાને કહ્યુ કે, 'મે આ ગત કરી હતી, છતા
હુ તારા વિશ્વામયી નાગ પામી છુ એનેએ મારા
પુત્ર મમાન આ ઘેટાને પકડ્યા છે, છતા હુ ગંગા !
તુ સ્ત્રીની પેક નુ સુઈ રહ્યો છે ૨ અગેડે ! પોતાને લી
માનતા નપુમ્મક નિત્ર પતિથી હુ મગઈ છુ, મને મદ
પ્રાપ્તુ જેવા પ્રિય માગ બને ઘેટા ગાગર જ્યા છે '
આમ વિવાપ કરતી તેને નેઈ આત્મ મોહિનિ થયેલા
ગંગા તરન નગ જ (પેલા ગધર્વોની) પાછળ ગયા
તે વખતે ગધર્વોએ ગંગાના ઘર ઉપર લીજળીને
પ્રશાસિત કરી, એટલે (ત્યાથી) ચાલી જવા ઈચ્છની
ઉર્વશીએ ગંગાને નગ થયેલા નેઈ (બીજી તરફ)
બધા ગધર્વો ઘેટાને ગંગામા છોડી દઈ જતા રહ્યા,

એટલે ગંગાએ ઘેટાને પકડ્યા ને નગ તથા થાકેલા
તે પોતાને લેગ ગયા તે સમયે ઉર્વશીને ગયેલી નેઈ
આત્મ દુ ખી થઈને તે વિલાપ કરવા લાગ્યો. સુદર
વર્ણવાણી તે સ્ત્રી તો પતિને નગ નેઈ ચાલી ગઈ
હતી પછી તે ગંગા પોતે બુમ્મા પાડતો તેમા જ
ચિત્તવાળા, વિદ્વજ, ગોક કરનો, પન્વજ તથા ક્રામ-
મોહિનિ થઈ દેગદેગમા ભમવા લાગ્યો આખી પૃથ્વી
પર ભડકતા તેનું કુસ્કેવમા તે સ્ત્રીને નેઈ અને તેને
નેઈ આત્મ દર્પ પામેલા મુખવાળા તે ઉત્તમ રાજા-
એ આનુ સુદર વચન કહ્યુ ' અગે ! ઓ સ્ત્રી ! તુ
ઊભી ગ્દે, ઊભી રહે ! ઓ ભાકર સ્ત્રી ! તારામા
મનવાળા, તને વજ થય્યા મને નિરપરાધી પતિને
ત્યજી દેવા તુ યાગ્ય નથી હે દેવી ! તે દૂર સુધી
આકર્ષણુ આ માત્ર મરીગ (હવે) આઠી પડી બધ
છે એને વગ્યા તવા કાગડા ખાઈ જશે, કેમ કે હે
સુદર માથળાવાળી ! તે એને ત્યજી દીધુ છે ' એમ
વિવાપ કરના, દીન દુ ખી, થાકેલા, ક્રામપીડિત અને
અનિશ્ચય વિવગ એ ગંગાને ઉર્વશી કહેવા લાગી

ઉર્વશી બોલી ' હે ગંગાએમા સિદ્ધ સમાન !
તુ મૂર્ખ છે, તારા જ્ઞાન કયા ગયુ છે ૨ હે ગંગા ! વરુ
જેવી સ્ત્રીઓની મિત્રતા કયાય પણ હોતી નથી.
ગંગાએઓ સ્ત્રીઆ તથા બોરો પર વિશ્વાસ ન જ
કરેલા નેઈએ માત્ર ઘેર જ સુખ ભાગવ અને મનને
ખેદમુકત કર એમ મમજન્યા છતા અત્યંત મોહિનિ
થયેલા ગંગા મમજ્યા નહિ અને સ્વેચ્છાચારિણી
સ્ત્રીના સ્નહથી અવાઈ પન્મ દુ ખ પામ્યા

સુત બોલ્યા એ પ્રમાણે ઉર્વશીચરિત્ર બધુ
કહ્યુ આ માત્ર ચરિત્ર વેદમા વિસ્તારથી કહ્યુ છે,
(આલી) મે દુકમા કહ્યુ છે ૧-૩૪

इति सर्वं समाख्यातमुर्वशीचरितं महत् ।

वेदे विस्तारितं चैतत् सखेपात् कथितं मया ॥

ઈતિ શ્રીઉત્તરભાગવતપુરાણમા પ્રથમ સ્કંધ વિશે

અ. સા. ૧૩ શે મમામ

અધ્યાય ૧૪ મો*

શુકની ઉત્પત્તિ અને શુદ્ધસ્થધર્મ

સૂત ડગલ

હપ્તવા તામસિતાપાક્તી ધ્યાસશ્ચિન્તાપરોડમવત્ ।

કિં કરોમિ ન મે યોગ્યા દેવકચેયમ્સપ્તઃ ॥૧૧॥

સૂત બોલ્યા શ્યામ કટાક્ષવાળી તે ધૃતાચી આપ્સરાને જોઈ વ્યાસ ચિંતાપરાયણ થયા કે, 'હુ શુ કરું ? આ દેવકન્યા આપ્સરા મને યોગ્ય નથી' આમ ચિંતા કરતા વ્યાસને જોઈ તે વખતે પેલી આપ્સરા 'આ મને શાપ આપશે' એમ ભયભીત થઈ પછી ભયથી ગભરાયેલી તે પોપટીનું રૂપ કરી નીકળી ગઈ, ત્યારે વ્યાસ તો તે પદ્મિણીને જોતા વિરમય પામ્યા વ્યાસના દેહમા (આપ્સરાના) દર્શનથી જ કામ તો લાગુ થયો હતો તેમનું મન અત્યંત વિરમય પામ્યું હતું ને સર્વ ગાત્રોમા તે રોમાચિત થયા હતા તે મુનિ મોટા ધ્યેયથી મનને વશ કરવા લાગ્યા, છતાં વિષયોમા ફેલાયેલા મનને વશ કરવા સમર્થ ન થયા અમાપ તેજવાળા વ્યાસનું મન ધૃતાચીએ મોહિત કરેનું હોઈ ઘણા પ્રકારે વશ કરાયું, છતાં ભાવિલાવને લીધે વશ ન થયું (આખરે) અગ્નિ પ્રગટ કરવાની ઈચ્છાથી મથન કરતા તે મુનિનું વીર્ય અરણિકાષ ઉપર જ એકાએક પડ્યું વ્યાસ તે એમ થયેલા વીર્યપાતને નહિ જાણી અરણીને મથ્યા જ રહ્યા, તેવામા એ વીર્યમાથી વ્યાસ જેવી આકૃતિવાળા મનો હર શુકદેવજી ઉત્પન્ન થયા અરણિમાથી ઉત્પન્ન થઈ વિરમય ઉપજવતો તે બાળક યશ્મા હોમદ્રવ્યથી પ્રદીપ થયેલા અગ્નિની પેઠે કાતિમાન હોઈ પ્રકાશવા લાગ્યો તે પુત્રને જોઈ વ્યાસ પરમ વિરમય પામ્યા અને 'આ શુ' ? એમ વિચારી શિવના વરદાનથી આ તેજોમય શુકદેવ જન્મ્યા છે, એમ તેમણે તર્ક કર્યો અરણિના ગર્ભમાથી ઉત્પન્ન થયેલા શુકદેવ પણ બીજા અગ્નિની પેઠે પોતાના તેજથી અત્યંત દીપવા લાગ્યા તે વખતે વ્યાસ બીજા ગાદંપન્ય અગ્નિની પેઠે દિવ્ય તેજથી શુકન અને પ્રમન્ન એ પુત્રને જોઈ

રહ્યા હે તાપસો ! ગંગાજીએ પર્વતમાથી આવી શુકદેવજીને સ્નાન કરાવ્યું, તે વખતે એ બાળક પર આકાશમાથી પુષ્પવૃદ્ધિ થઈ વ્યાસે તે મહાત્માના જાતકમીંદિ સંસ્કાર કર્યો અને શુકજન્મસમયે દેવોના દુદ્દાહિ—ગંગાસ વાગવા લાગ્યા, આપ્સરાઓના સમૂહો નાચ કરવા લાગ્યા અને દર્શન કરવા ઇચ્છતા વિસ્વાવસુ, નારદ તથા તુષ્ટુરુ વગેરે ગધર્વપતિઓ પ્રસન્ન થઈ જાન કરવા લાગ્યા બધા દેવો તથા વિદ્યાધરો અરણિના ગર્ભમાથી ઉત્પન્ન થયેલા વ્યાસના એ દિવ્ય પુત્રને જોઈ પ્રસન્ન થઈને સ્તુતિ કરવા લાગ્યા હે ઉત્તમ બ્રાહ્મણો ! શુકદેવજી માટે આકાશમાથી દહ, કાળા મૃગનું પવિત્ર ચર્મ તથા દિવ્ય કમકલુ પૃથ્વી પર પડ્યા અતિશય તેજસ્વી તે બાળક જેવો જન્મ્યો કે તરત જ મોટો થઈ ગયો, એટલે વિદ્યાવિદ્યાન જાણનારા દિવ્ય વ્યાસે તેમને જનોઈ દીધું ઉત્પન્ન થયા કે તરત જ એ મહાત્મા શુકદેવને રહસ્ય તથા સગ્રહ સંહિત વેદો, જેમ એમના પિતાને પ્રાપ્ત થયા હતા, તેમ પ્રાપ્ત થયા હે ઉત્તમ મુનિઓ ! પુત્રની ઉત્પત્તિ સમયે ધૃતાચી આપ્સરાનું પોપટીનું રૂપ (વ્યાસે) જોયું હતું, તેથી એ પુત્રનું 'શુક' એવું નામ પાડ્યું વ્યાસના પુત્ર શુકદેવજીએ બૃહસ્પતિને ગુરુ કરી વિદિધર્મવૈક બ્રહ્મચર્યના વ્રતો કર્યો ગુરુગૃહે રહી રહસ્યો તથા સગ્રહ સંહિત સમગ્ર વેદો તથા સર્વ ધર્મશાસ્ત્રો ભણી ગુરુને દક્ષિણા આપીને સમાવર્તન સંસ્કાર પામેલા શુકમુનિ પિતા વ્યાસ પાસે આવ્યા ત્યારે શુકને આવેલા જોઈ આવેશ સાથે ઊભા થઈ વ્યાસે પ્રેમથી તેમને આલિંગન કર્યું અને વારંવાર તેમનું મસ્તક સ્પૃશ્યું તેમ જ પવિત્ર વ્યાસે કુશળ પૂછ્યું અને 'હીક અભ્યાસ કર્યો' એમ આશ્વાસન આપી શુકદેવજીને તે પવિત્ર આશ્રમમા રાખ્યા પછી વ્યાસે શુકદેવજીના વિવાહ માટે વિચાર કર્યો અને સુદર મુનિકન્યાની ઉતાવળા પૂછપરછ કરી, તેમ જ પોતાના પુત્ર શુકદેવજીને કહ્યું કે, 'હે નિર્દોષ ! તે વેદોનો તથા બધા ધર્મશાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરી લીધો છે, તો હવે હે મહાબુદ્ધિમાન ! તું પત્ની કર હે પુત્ર ! ગૃહસ્થાશ્રમને સ્વીકારી તું દેવો તથા પિતૃઓનું પૂજન કર અને સુદૃઢ રી મેજવી મને કરજમાથી છોડાવ પુત્રચિંતનની ગતિ નથી અને

* આ અંશપ્રમાં નિતેર એકોષી શુકની ઉત્પત્તિ ક્રમેણે, જેમાં ગૃપ્તસ્થા ધર્મ પણ કર્નપુરે કંદચ્છે.

સ્વર્ગ તો નથી જ નથી, માટે હે ભાગ્યશાળી પુત્ર ! તુ હવે ગૃહસ્થાશ્રમ માડ હે શુકપુત્ર ! ગૃહસ્થાશ્રમ માડી તુ મને સુખી કર હે મહાબુદ્ધિમાન પુત્ર ! મને મોટી આશા છે, તેને તુ પૂર્ણ કર મહાધોર તપ તપી મે દેવ સમાન ઉપવાળા અને યોનિથી નહિ જન્મેલા તને મેળવ્યો છે, તો હે મહાબુદ્ધિમાન શુક ! તુ પિતા તુ રક્ષણ કર

સૂત બોલ્યા એમ કહેતા આતિશય રાગી ખોતાના પિતાની પાસે જઈ શુકદેવજી તે વખતે આમ સ્પષ્ટ કહેવા લાગ્યા

શુકદેવજી બોલ્યા હે ધર્મ જાણનાર વેવ્યાસ ! તમે શુ કહો છો ? હે મહાબુદ્ધિમાન ! મને શિષ્યને તમે સાચો ઉપદેશ આપો હું તમારી આજ્ઞા મપૂર્ણ કરીશ

વ્યાસ બોલ્યા હે પુત્ર ! તારા માટે મેં સો વર્ષ સુધી તપ કર્યું છે અને આતિશય દુઃખથી તથા શિવના આરાધનથી તુ મળ્યો છે હે મહાબુદ્ધિમાન ! કોઈ રાજા પાસે મારી હું તને ધન આપુ, ઉત્તમ યૌવન પામી તુ સુખ ભોગવ

શુકદેવજી બોલ્યા હે પિતા ! મનુષ્યલોકમા દુઃખ થી મિશ્ર ન હોય એવું કયું સુખ છે ? દુઃખથી મિશ્ર હોય તેને વિદ્વાનો સુખ કહેતા નથી હે મહાભાગ ! સ્ત્રી કરી હું તેને વશ થાઉં, તેથી પરાધીન થયેલા મને શુ સુખ થાય ? તેમાયે સ્ત્રીવશ થયેલાને ખાસ સુખ શુ હોય છે ? લોહા ને લાકડા વગેરેથી બાધાયેલો કદાચ છગે થાય, પણ સ્ત્રી-પુત્રોથી બાધાયેલો કહી છૂટતો નથી વિદ્વા તથા મૂંઝથી શરીર ઉપન્ન થયેલું છે, તે જ પ્રમાણે સ્ત્રીઓનું રાતેર પણ તેમજ છે, તો હે શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણ ! કયો વિદ્વાન પુત્ર્ય તેમા પ્રીતિ કરવા ઈચ્છે ? હે પ્રાદર્શિ ! હું યોનિથી જન્મ્યો નથી, તો મારી બુદ્ધિ યોનિમા કેમ જાય ? આગળ-ભવિષ્યમા પણ હું યોનિમા જન્મ ઈચ્છતો નથી આત્માનું અદ્ભુત સુખ છોડી હું નિશ્ચાનું સુખ કેમ ઈચ્છુ ? વળી આત્મામા રમતાસે પુરય (બ્રાહ્મસુખમા) આતિશય લાગતું પણ ન જ થાય તમે વિસ્તરેલા વેદાનો મે પ્રથમ અભ્યાસ કર્યો હતો, પણ મે ભળેલા તે વેદો દિગ્માય અને કર્મમાર્ગમા નેહનારા છે મે ગૃહસ્થતિ

ગુરુ મેળવ્યા, પરંતુ તે પણ ધરત્રી સમુદ્રમા ડૂબેલા અને અવિદ્યાથી ઘેરાયેલા હૃદયવાળા છે, જેથી તે (બીજાને) તારવા કેમ સમર્થ થાય ? જેમ રોગથી ઘેરાયેલો વૈદ બીજાના રોગની ચિકિત્સા કરે તેમ મુમુક્ષુ મારા ગુરુ આ (ગૃહસ્થ બન્યા) તે (ખરેખર) ક્ષેત્રેતી છે (આ ત્રાસને લીધે જ) ગુરુને પ્રણામ કરી હું તમારી પાસે આવ્યો છું, તો સંસારરૂપ સર્પથી ત્રાસેલા મને તત્ત્વજ્ઞાનનો ઉપદેશ કરી બચાવો મહાધોર આ સંસારમા નક્ષત્રમંડળની ગેઠે ભમ્યા કરવું પડે છે જેમ સૂર્યને દિવસે કે રાત્રે વિશ્રાંતિ નથી, તેમ (જીવને પણ) વિશ્રાંતિ નથી હે તાત ! આત્મતત્ત્વના વિચારથી જુદું કયું સુખ સંસારમા છે ? મૂઠ મનુષ્યોને (વિષયમા) જે સુખબુદ્ધિ થાય છે, તે તો વિદ્વાના કીડાને જેવું સુખ થાય છે તેવું છે જેઓ વેદશાસ્ત્રો ભણી સંસારમા રાગી થાય છે તેઓથી બીજા કોઈ મૂર્ખ નથી, અને તેઓ કૂતરા, ઘોડા તથા હુકરો જેવા છે દુર્લભ મનુષ્યપણ પામી વેદશાસ્ત્રો ભણીને મનુષ્ય જો સંસારમા બાધાય તો કયો મુક્ત થાય ? લોકમા કયાયે આથી ઘણું જ વધારે અદ્ભુત કે આશ્ચર્ય નથી કે, પાકિત થઈને પણ જે પુત્ર, સ્ત્રી તથા ઘરમા આસક્ત થાય ! જે મનુષ્ય માયાના ત્રણ ગુણો વડે સંસારમા બાધાતો નથી, તે વિદ્વાન છે તે જ બુદ્ધિમાન અને તે શાસ્ત્રોનો પાર પામેલો છે આ સંસારમા (જીલતું) મજબૂત બાધાતાર બ્યર્થે ભણવાથી શુ ? (તેવું ભણે તો યે શુ ?) જે સંસાર બાધનથી જલદી છોડાવે તે જ ભણતું જોઈએ જે કારણથી પુરુષને પકડી-જકડી રાખે છે, તે જ કારણથી (ઘરને) 'ગૃહ' કહ્યું છે તે કેદખાનામા સુખ ક્યા છે ? માટે હે પિતા ! તેથી હું નાસુ છું જેઓ મૂર્ખ, મદ બુદ્ધિવાળા અને દેવ વડે તૃપ્ત થા કે ઠગાયા છે, તેઓ જ મનુષ્યજન્મ પામી ફરી બાધનમા ફસાય છે

વ્યાસ બોલ્યા ઘર એ કેદખાનું કે બાધનનું કારણ નથી જે મનુષ્ય મનથી મુક્ત છે તે ગૃહસ્થ હોય તો પણ મુક્ત જ છે ન્યાયથી મેળવેલા ધનવાળો, વેદાકતકર્મને વિધિપૂર્ક ગાનક્રમે કરતો, શ્રાદ્ધ કરતો ને સત્ય બોલતો પવિત્ર ગૃહસ્થ પણ મુક્ત થાય છે બ્રાહ્મચારી, સન્યાસી કે વ્રતમા રહેલો વાનપ્રસ્થ હમેશા ખપોર થયા પછી ગૃહસ્થને સેવે છે-ગૃહસ્થ પાસે બિશ્વા લેવા આવે છે

ધર્મમા રહેનારા ગૃહસ્થાશ્રમવાસીઓ શ્રદ્ધાપૂર્વક
અન્નદાન તથા સત્ય વાણી વડે (અન્ય સર્વનો) ઉપકાર
કરી શકે છે ગૃહસ્થાશ્રમથી શ્રેષ્ઠ ધર્મ જોયો નથી ને
માભળ્યો પણ નથી, (માટે જ) વસિષ્ઠાદિ જ્ઞાની
આચાર્યોએ તેનો આશ્રય કર્યો છે હે મહાભાગ !
વેદાકત કર્મ કરનારને શુ આસાધ્ય છે ? સ્વર્ગ, મોક્ષ
કે ઉત્તમ જન્મ જે કંઈ ઇચ્છે છે તે તેને મળે છે
ધર્મવેત્તાઓ કહે છે કે, આશ્રમમાથી આશ્રમમા
જવું, માટે તુ અગ્નિહોત્ર લઈ આળસરહિત થઈ કર્મો
કર હે ધર્મ જાણનાર પુત્ર ! દેવો, પિતૃઓ તથા
મનુષ્યોને વિધિ પ્રમાણે તૃપ્ત કરી, પુત્રને ઉત્પન્ન કરી,
તેને ગૃહસ્થાશ્રમમા જોડી, ઘર છોડી વતમા જઈ વાન
પ્રસ્થાશ્રમ સ્વીકારી તુ ઉત્તમ વ્રત કરજે અને પછી
સન્યાસ લેજે હે મહાભાગ ! ઇન્દ્રિયો મદ ઉપજવનારી
છે, એ વાત અત્યંત નક્કી થયેલી છે જે પુરુષ
સીરહિત હોય તેની મન સહિત પાચે ઇન્દ્રિયો ખરાબ
પરિણામ લાવનારી છે. માટે હે મહાબુદ્ધિમાન ! ઇન્દ્રિ
યોને જીતવા સારુ સી કરવી જોઈએ વૃદ્ધાવસ્થામા
તપ કરવું એમ શાસ્ત્રવચન છે હે મહાભાગ ! તણ
હજાર વર્ષ સુધી નિરાહાર અને ત્રિતે દ્રિય રહી આતિ-
કઠિન તપ કરીને (પણ) મહાતેજસ્વી વિશ્વામિત્ર
મોહિત થયા હતા અને મેનકા સાથે વતમા રહ્યા હતા
તેમના વીર્યથી શકુતયા નામની પવિત્ર પુત્રી જન્મી
હતી મારા પિતા પગશરે હોડીમા બેસી મચ્છીમાગ
ની કાળી પુત્રીને જોઈ કામબ્યાણથી પીકાઈને તે કન્યાને
પકડી હતી બ્રાહ્મ પણ પોતાની પુત્રીને જોઈ કામ-
બ્યાણથી અત્યંત પીકાઈને બેભાન બની (તેની પાછળ)
દોડ્યા હતા, ત્યાંજે મરે તેમને અગ્રધાવ્યા હતા, માટે
તુ પણ કન્યાણકારી ને હિતકારક મારુ વચન માન
અને સત્કુળમા જન્મે ત્રી કન્યા પરણીને વેદમાર્ગનો
આશ્રય કર ૧-૭૦

તસ્માત્તમપિ જ્ઞવાણં કુદ મે વચતં હિતમ્ ।

કુલજાં કન્યકા વૃગ વેદમાર્ગે સમાધય ॥૭૦॥

ઈન શ્રીદેવીના વ્રતમનુષ્ઠાનમા પ્રથમ સ્કંધ વિષે

અધ્યાય ૧૬ મો નામ

અધ્યાય ૧૫ મો *

શુક્રદેવનો વૈરાગ્ય ને દેવીના વિષ્ણુને ઉપદેશ

શ્રીશુક ઉવાચ

નાહં શૃહં કરિષ્યામિ દુર્લભં સર્વદા પિતાઃ ।

વાયુરાસદૃશં નિલયં વચન સર્વદેહીનામ્ ॥૧॥

શ્રીશુકદેવજી બોલ્યા હે પિતા ! સર્વકાળ દુખ
દાયી અને મર્વ પ્રાણીઓની જાળની પેઠે કાયમી
બંધનરૂપ ઘર હું નહિ કરુ હે તાત ! ધનની ચિંતાથી
આતુર મનુષ્યોને કયા સુખ છે ? નિર્ધન લાલચુ
મનુષ્યો સ્વજનો વડે (પણ) પીડાય છે નિસ્પૃહ
ભિક્ષુક જેવો સુખી છે, તેવો ઇદ્ર પણ સુખી નથી,
તણે લોકનો વેલવ હોય છતાં જો ઇદ્ર સુખી નથી,
તો સમારમા બીજો કોણ સુખી હોય ? તપ કરતા
તપસ્વીને જોઈ ઇદ્ર દુખી થાય છે અને તેને અને
જાતના વિત્તો કરે છે બ્રાહ્મણ પણ સુખી નથી અને
વિષ્ણુ પણ સુદર લક્ષ્મીને મેળવી નિરતર અસુરો
સાથે સગ્રામોથી ખેદ પામે છે લક્ષ્મીના પતિ
શ્રીમાન વિષ્ણુ મોગ યત્નો કરે છે અને કઠિન તપ
કરે છે, તો પછી મોટું સુખ કોને હોય ? શકર પણ મદાય
દુખી જ છે, એ હું જાણુ છું તે તપશ્ર્ચાર્યો કર્યો કરે છે
અને હમેશાં દૈત્યો માથે લડે છે હે તાત ! ધનવાન
પણ લાલચુ હોઈ કદી સુખે સૂતો નથી, તો પછી
નિર્ધન મનુષ્ય તો સુખ કેમ પામે ? હે મહાભાગ !
તમે જાણો છો છતાં પોતાના વીર્યથી જન્મેલા પુત્રને
સદા દુખદાયી મહાધોગ સસારમા કેમ જોડો છો ?
જન્મદુઃખરૂપ છે, વૃદ્ધાવસ્થા દુખરૂપ છે, મગ્ગમા
દુખ છે અને વિગ્રા તથા મૃતમય ગર્ભાશ્રમમા પણ
દુખ છે, તૃષ્ણા તથા લોભથી ચનારુ દુખ તેનાથી
પણ ચડિયાતું છે અને હે માન આપનારા ! યાચનામા
મગ્ગથી પાનું ધણ વધારે દુખ છે બ્રાહ્મણો પ્રતિ
ગ્રહરૂપ ધનવાણા હોય છે, બુદ્ધિ કે બળ ઉપર જીવ
નારા હોતા નથી પાગડી આગા મળવી તે મોટું દુખ
છે અને દરરોજ મરણ થવારૂપ છે બધા વેદો તથા
સમગ્ર શાસ્ત્રો ભળી પૃથિતીએ ધનવાનોને મેર જઈ

* આ અધ્યાયમા સ્કંધક્રમાંથી શુક્રદેવનો વિષ ૪

૧ તથા શ્રીદેવીએ વિષ્ણુને કરેલા ઉપદેશ કોવાળે.

બધી રીતે તેમની સ્તુતિ જ કરવાની હોય છે એક પેટની શી ચિંતા ? તે તો પાદડા, મૂળ, ફળ વગેરે હરોઈ ઉપાયે સતોપથી ભરી ગયાય છે સ્ત્રી, પુત્રો તથા પૌત્રો એમ મોટું દુટ્ટુપ થાય, ત્યારે તેઓના પેટ ભગવાન મોટું દુટ્ટુપ થાય છે, તો હે પિતા ! અદ્ભુત સુખ ક્યા છે ? હે તાત ! તમે મને યોગશાસ્ત્ર તથા સુખપ્રગટ્ઠ જ્ઞાનશાસ્ત્ર કહો પણ આખાય કર્મકાંડમા હુ કદી જ્ઞાનદ પામતો નથી માટે કર્મના નાશનો ઉપાય તમે મને કહો કે જેથી પ્રાગ્બ્ધ, સચિત તથા વર્તમાન એ ત્રણે પ્રકારના અવિદ્યાથી યતા કર્મો નાશ પામે જ્ઞાની પેઠે સ્ત્રી હમેશ લોહી પી રહી છે, પણ તેની ભાવચેત્ત્રાઓથી મોહિત થયેલો મૂર્ખ માણસ સમજતો નથી, વીર્યકેષી ધનને સ્ત્રી ભોગો વડે હરી લે છે, કપટી ભાવણોથી સંપૂર્ણ ધન તથા મન હરી લે છે, એમ બધું સ્ત્રી લઈ લે છે, તો પછી તેના જેવા બીજો ચોગ કોણ છે ? દેવ વડે ઠગાયેલો મૂર્ખ મનુષ્ય નિદ્રાના સુખનો નાશ કરવા જીને પરણે છે, આમ સ્ત્રી પરણવી તે દુષ્કર્મ માટે છે, સુખ માટે નથી

સૂત બોલ્યા શુકદેવજીના એવા વાક્યો સાભળી વ્યામ 'હવે હું સશય પિતાનું શુ કરું' એમ મોટી ચિંતા પામ્યા તેમના નેત્રમાથી દુષ્કર્મના આસુ ઝરવા લાગ્યા, શરીરમા કષ્ઠ થયો તથા મન ઉદાસ થયું એમ શોક કરતા, દીન તથા શોકથી પ્રાપ્ત પોતાના પિતા વ્યામને જોઈ વિસ્મયથી વિકસિત નેત્રે શુક દેવજી (મનમા) કહેવા લાગ્યા 'અહો ! માયાનું બળ ઉગ્ર છે ! જે વેદાંતના કર્તા, સર્વજ્ઞ તથા સમાન પ્રમાણુત્ત્વ વાક્યોવાળા પડિત વ્યાસને (પણ) મોહ પમાડે છે ! તે માયા કઈ છે તે હું જાણી શકતો નથી શુ તે અત્યંત આકર્ષી હશે ? કે સંવ્યવતીના પુત્ર વિદ્વાન વ્યામને પણ મોહ પમાડી ગઈ છે ! પુરાણોના જે વક્તા, ભાગવતના રચનાર અને વેદોના વિભાગકર્તા છે તે પણ મોહ પામ્યા છે ! જગતને જે મોહ પમાડે છે, તે દેવીને નુ ગંગા જીવે છું બ્રહ્મા, વિષ્ણુ તથા શિવ વગેરેને પણ જેણે મોહ પમાડ્યા છે, તો પછી બીજાઓની તો વાત જ ગી ? માયા વડે જે મોહ નથી પામતો એવા ત્રણે લોકમા કોઈ પણ છે ? (નથી જ,) કારણ કે પૂર્વપ્રજ્ઞતા બ્રહ્મા, વિષ્ણુ તથા શકર

વગેરે પણ મોહ પામ્યા છે અહો ! દેવીનું બળ તથા પરક્રમ આશ્ચર્યકારક નિર્મોલુ થયા છે સર્વજ્ઞ ઈશ્વર, પ્રભુ પણ માયા વડે જ વશ કરાયા છે. ખોરાણિકો કહે છે કે, વ્યાસ વિષ્ણુના અશયી જન્મ્યા છે, તે પણ વહાણુ ભાગી ગયેલા વાણિયાની પેઠે મોહકરૂપી સમુદ્રમા ડૂબી જઈ સામાન્ય મનુષ્યની પેઠે આજે પરવજ થઈ આસુ પાડે છે અહો ! આ માયાનું બળ પકિતોથી પણ છોડવું મુશ્કેલ છે આ કોણ છે ? હું કોણ છું ? પાચ ભૂતોરૂપ આ શરીરમા પિતા તથા પુત્રની વાસના કેમ થાય છે ? આ કેવો ભ્રમ છે ? ખરેખર, આ માયા અતિબળવાન છે, જે માયાવીઓને પણ મોહ પમાડનારી છે, જેના વડે હારી ગયેલા બ્રાહ્મણ વ્યાસ પણ રહે છે

સૂત બોલ્યા સર્વ કારણોનું કારણ અને બ્રહ્માદિ સર્વ દેવોની માતા તથા ઈશ્વરી તે દેવીનેન મસ્કાર કરી આસણિકાકથી જન્મેલા શુકદેવજી શોકસમુદ્રમા ડૂબેલા અને દીન થયેલા પિતા વ્યાસને હેતુવાણુ શુભ વચન કહેવા લાગ્યા - 'હે પરાશરતા પુત્ર ! હે મહાભાગ ! સ્વામિન્ ! તમે સર્વને બોધ આપનારા છે, છતાં સામાન્ય અજ્ઞાની મનુષ્યની પેઠે શોક કેમ કરો છો ? આજે હું તમારો પુત્ર છું, પણ હું નથી જાણતો કે પૂર્વજન્મમા હું કોણ હતો ને તમે કોણ હતા ? હે મહાભાગ ! તમારા જેવા મહાત્મા વિષે આવી ભ્રાંતિ શી ? ધૈર્ય ધરો, બોધ પામો, મનને ખેદ્યુકત ન કરો હે મહાબુદ્ધિમાન ! આ બધું મોહજન્ય માની શોક છોડો ખોરાકથી ભૂખ દૂર થાય છે, પુત્રતા દર્શનથી શત્રી નથી કાણી સીજાથી તરસ ધીમે છે, વૃજને જેવાથી છીપતી નથી જ દ્રાણેન્દ્રિયનું સુખ સુગંધથી મગે છે, કણેન્દ્રિયનું સુખ સાભળવાથી મગે છે, સ્ત્રીનું સુખ સ્ત્રીથી પ્રાપ્ત થાય છે, પણ હું પુત્ર તમને શુ (સુખી) કરવાનો છું ? અજ્ઞાન (નામતા) બ્રાહ્મણે યજ્ઞ માટે નરપશુને ઈચ્છતા હરિશ્વ દ ઝગ્નને પોતાનો પુત્ર પણ કિંમત લઈ આપી દીધો હતો, માટે સુખોનું સાધન ધન છે અને ધનથી સુખસાગ્રદ થઈ શકે છે, તેથી જો લોભ હોય તો ધન મેળવો, હું પુત્ર શુ કરવાનો છું ? હે મહાબુદ્ધિમાન ! તમે મને બુદ્ધિથી બોધ આપો, તમે દેવનું છો; જેથી હે મુનિ ! હું ગર્ભાવાસના

ભયથી છૂટી જઈ હે નિર્દોષ ! આ કર્મભૂમિ પર મનુષ્યજન્મ દુર્લભ છે અને તેમા પણ ઉત્તમ દુષ્ક્રમા યાદ્યણપણુ દુર્લભ છે સસારની વામનાજનમા દાખવ થયેલી અને વૃદ્ધોને અનુસરનારી 'હુ બધાઓ છુ' એવી મારી બુદ્ધિ ચિત્તમાથી ખસતી નથી

સૂત બોલ્યા અમાપ બુદ્ધિવાળા પુત્ર શુકદેવે એમ કહેવા વ્યાગે તે વખતે ચોથા આશ્રમમા મન યાગા શાત શુકદેવજીને કહ્યું

વ્યામ બોલ્યા હે મહાભાગ્યશાળી પુત્ર ! અતિ વિસ્તાર વિનાનુ છના વેદતુલ્ય પવિત્ર મે રમેતુ ભાગ વતપુરાણુ તુ ભણુ તેમા ખાર સ્કધો છે, પાત્ર લક્ષણોથી તે સુકત છે અને સર્વ પુરાણોના ભૂપણુરૂપે મને તે માન્ય છે હે મહાબુદ્ધિમાન ! જે ભાગવત માત્ર સાભળવાથી મત્ (બ્રહ્મ) તથા અમત્ (જગત) ઉપવસ્તુનુ જ્ઞાન તથા વિજ્ઞાન થાય છે, તેને તુ ભણુ વડના પાદડા પર સૂતેલા બાલમુકુદસ્વરૂપ વિષ્ણુ 'કયા દ્રવ્યથી શા માટે મને બાળભાવે સન્ન્યો છે ?' વ્યામ વિચારતા હતા એ વખતે મુકુદ મહાત્માને ભગવતીએ અર્ધા શ્લોકથી સમગ્ર તાત્પર્યોર્થે સમજાવી દેતુ આ વાક્ય કહ્યું હતું

‘હર્ષે ક્ષત્વિદમેવાહ નાન્યદસ્તિ સનાતનમ્ ।

‘આ સર્વ હુ જ છુ, ખીજુ મનાતન (ચૈતન્ય) નથી ’ તે વચનને વિષ્ણુએ પ્રથમ તો મનમા મારી રીતે સમજી લીધું અને પછી મનથી વિચાર્યું કે, ‘આ સત્ય વાણી કોણે કહી ? આ વાણી બોલનાર સ્ત્રી, પુરુષ કે નપુસક છે, એમ હુ શી રીતે જાણુ ?’ એમ વિચારતા તેમણે (એ અર્ધશ્લોકઉપ) ભાગવનને હૃદયમા જપવા માડ્યું, અને તેમા ચિત્ત યથાપી દેતા તેમણે વડના પાદડા પર સૂતા સૂતા વારંવાર તે ઉચ્ચારતા માડ્યું અને (તેનુ જ) ચિંતન તે કરવા લાગ્યા તે વખતે આ જુગ્મઓવાળા, શખ, ચક્ર, મહા ને પદ્મરૂપી શ્રેષ્ઠ આયુધો ધારણુ કરતા, દિવ્ય વસ્ત્રો પહેરેલા, દિવ્ય ભૂષણોથી મણિમય, સુદર શાત મુખનાગ, શાત અને કપાળાણ્ડરી ભગવતી મહાલક્ષ્મી દેવી મહાલાસ્ય કરતા અમાપ તેજવાળા વિષ્ણુ આગળ પ્રકટ થયા

સૂત બોલ્યા કમળ સમાન નેત્રોવાળા વિષ્ણુ તે જળમા નિરાધાર રહેલા તે સુદર દેવીના દર્શન કરી હૃદયમા વિસ્મય પામ્યા એ મહાદેવીની સર્વ બાજુ સતિ, ભૂતિ, બુદ્ધિ, મતિ, કીર્તિ, સ્મૃતિ, ધૃતિ, શ્રદ્ધા, મેધા, સ્વધા, સ્વાહા, સુધા, નિદ્રા, દયા, ગતિ, તુષ્ટિ, કામા, લજ્જા, જુલા તથા તદ્રા નામની જુદી જુદી શક્તિઓ ઊભી હતી એ બધી શક્તિઓ શ્રેષ્ઠ આયુધો ધારણુ કરતી, જતજતતા આભૂષણોથી શણગારાયેલી, કંપવૃક્ષોની માળાઓથી વ્યામ અને મોતીના હારથી શોભાયમાન હતી જનાર્દન વિષ્ણુ તે એક સમુદ્રરૂપ થયેલા જળમા દેવીને તથા શક્તિઓને જોઈ વિસ્મયથી વ્યામ હૃદયવાળા થયા એ રીતે જેમણે માયાના દર્શન કર્યો હતા તે સર્વોત્તમા વિષ્ણુ અત્યંત વિસ્મય પામી વિચારવા લાગ્યા ‘આ બધી સ્ત્રીઓ કયાથી જન્મી અને હુ આ વડરૂપી શય્યામા કયાથી આવ્યો ? આ એક ધોર સમુદ્રમા વડ કઈ રીતે ઉત્પન્ન થયો અને આહી મને સુદર આકૃતિવાળો બાળક કોણે બનાવી મૂક્યો ? આ મારી માતા તો નહિ હોય ? અથવા કોઈ પણ દુર્ઘટ માયા છે કે શુ ? કયા કારણે આજે કોઈએ આ દર્શન દીધું છે ? આહી માટે શુ બોલણુ ? માટે કયા જનુ કે નહિ ? અથવા સાવધાન રહી બાલપણથી મીન ધરીને રહેણુ ?’ ૧-૬૭

કિં મયાં વાજ વક્તવ્યં મન્તવ્યં વા ન વા ક્વચિત્ ।

મૌનમાસ્યાય તિષ્ઠેય ચાલમવાદતન્દ્રિત ॥૬૭॥

ઈતિ ગૌદેવીના વતમહાપુરાણમા પ્રથમ અધ્ય વિષે

અધ્યાય ૧૫ મો તમામ

અધ્યાય ૧૬ મો*

દેવીનું લાપણુ અને શુકને પુરાણનો ઉપદેશ

વાસ કરાવ

હૃદય તં વિશ્વિનં દેવં જ્ઞાતાં વટપત્તકે ।

ઉવાચ સાસ્ત્રં વાક્યં વિષ્ણો કિં વિશ્વિનો હાસિ ॥૧॥

વ્યામ બોલ્યા વડના પાદડા પર સૂતેલા તે દેવને વિસ્મય પામેલા જોઈ, દેવીએ મહાદાસ્ય માથે વાક્ય કહ્યું ‘હે વિષ્ણુ ! તમે વિસ્મય કેમ પામ્યા છો ? પ્રથમ જગતની મૃદ્ધિ સમયે તથા પ્રપય વખતે વાગ

* આ અધ્યાયમાં દેવીના ભાવમૂર્ત્યુક મુદ્દેરજીને આ પુરાણનો ઉપદેશ કર્યો, એ કથા એકનક એકમથી કહેવાયે.

વાગ ઉત્પન્ન થઈ તમે મહાશક્તિના પ્રભાવથી મને ભૂલી ગયા છો. તે પરાશક્તિ નિર્ગુણ છે અને તમે તથા હું મગુણ છીએ જે સાત્ત્વિકી શક્તિ છે, એને તમે માની શકિત જાણો તમારા નાભિકમળમાંથી પ્રજાપતિ બ્રહ્મા ઉત્પન્ન થયો અને તે રમેગુણથી યુક્ત હોઈ સર્વ લોકને ગ્યયો તે બ્રહ્મા એ વેળા તપ કરી સર્વોત્તમ શક્તિ પામીને રમેગુણથી લાલ રંગના ત્રણ જગતને ઉત્પન્ન કર્યો ગુણો સહિત પાંચ ભૂતોને ઉત્પન્ન કરી મહાબુદ્ધિમાન તે બ્રહ્મા મનને, ઇન્દ્રિયોને તથા ઇન્દ્રિયોના દેવોને આગે બાળુથી ઉત્પન્ન કર્યો, પછી મૃદિને ગ્યયો માટે તે વિશ્વના કર્તા કહેવાય છે, અને હે મહાભાગ! તમે આ જગતનું પાલન કરતા કહેવાઓ છો તે બ્રહ્માને ક્રોધ થતા તેમની બને બ્રહ્મિના મધ્યભાગમાંથી રુદ્ર ઉત્પન્ન થયો અને તે પણ મહાબોધ તપ કરી તામસી શક્તિ પામીને કંપના આતે જગતનો સહાર કર્યો હે મહા બુદ્ધિમાન! તે સૃષ્ટિ આદિના નિર્મિતો હું તમારી પાસે આવી છું, તમે મને માત્ત્વિકી શક્તિ જાણો હે મધુ સુદન! હું હમેશા તમારી પાસે સ્હીશ અને તમારા હૃદયમાં કાયમ વાસ કરીશ.

વિષ્ણુ બોલ્યા હે દેવિ! પગલા સ્પષ્ટ આક્ષરો વાળો જે અર્ધો શ્લોક મેં માલગ્યો હતો, તે કોણે કહ્યો હતો? હે સુદન નિતબોવાળા! તે પરમ કલ્યાણ કાને ગ્રહ્યરૂપ છે તે તમે મને કહો હે સુદન મુખ વાળા! એ મને સગય છે, જેમ નિર્ધન મનુષ્ય દ્રવ્યને સળાવે છે, તેમ હું વારવાર તે અર્ધો શ્લોકનું સ્મરણ કરું છું.

આમ બોલ્યા વિષ્ણુનું તે વચન સાંભળી મદ દાસ્યગુણ મુખવાળા તથા સુદન દાસ્ય કરતા મહા લક્ષ્મીએ એ પરમ પ્રેમથી વચન કહ્યું.

મહાલક્ષ્મી બોલ્યા હે વિષ્ણુ! તમે મારું વચન સાંભળ્યા આર ભુજ્મગોવાળા હું સચુણ છું તમે મને જાણો છો, પણ મગુણસ્વરૂપના સ્થાનરૂપ નિર્ગુણ દેવીને તમે જાણતા નથી હે મહાભાગ! તે નિર્ગુણ મહાદેવીએ અર્ધો શ્લોક પ્રકટ કર્યો હતો, એમ તમે જાણો જે શ્લોક પવિત્ર ભાગવત નામનો વંદના મારરૂપ તથા મુખમરક છે, એમ તમારે જાણું.

હે શત્રુઓનો નાશ કરનારા! તમારા પર દેવીની મોટી કૃપા છે, એમ હું માનું છું હે સુદન! જેમણે તમારું હિત કરવા પરમ ગુણ સ્વરૂપ કહ્યું છે સર્વ શાસ્ત્રોના સારરૂપ અને મહાવિદ્યાએ પ્રકાશીતું તે (અર્ધશ્લોક-ત્મક ભાગવત) ચિરામા સર્વકાળ સમ્પન્ન ને કદી ભૂલવું નહિ ત્રણે જગતમાં એનાથી બીજું કંઈ જાણુવા જેવું નથી તમે દેવીને પ્રિય છો, તેથી તેમણે તે (ભાગવતરૂપ) વચન કહ્યું છે.

આસ બોલ્યા મહાલક્ષ્મી દેવીનું તે વચન સાંભળી આર ભુજ્મગોવાળા વિષ્ણુએ તે (અર્ધ શ્લોકત્મક ભાગવત) ને સર્વોત્તમ મતરૂપ માની નિત્ય હૃદયમાં ધરી રાખ્યું છે પછી કેટલાક કાળે તેમના નાભિકમળમાંથી જન્મેલા બ્રહ્મા (મધુ-કૈટભ) દેવોના લયથી નામ પામી વિષ્ણુને શરણે ગયા હતા પછી ભગવાન વિષ્ણુએ મોટું યુદ્ધ કરી તે મધુકૈટભને મારી, સ્પષ્ટ આક્ષરોવાળો તે અર્ધશ્લોક જપવા માક્યો હતો, ત્યાંજે કમળમાં જન્મેલા દેવ બ્રહ્માએ વાસુદેવને જપ કરતા જોઈ પરમ પ્રસન્ન થઈ તે કમલાપતિ-વિષ્ણુને પૂછ્યું 'હે દેવેશ્વર! તમે શું જપો છો? તમારાથી પણ અધિક કોણ છે, જેનું સ્મરણ કરી હે કમલનયન જગદીશ્વર! તમે પ્રસન્ન થયા છો?'

વિષ્ણુ બોલ્યા હે મહાભાગ! મારામાં ને તમારામાં જે શક્તિ ક્રિયા તથા કારણરૂપ છે, તે મગળ સ્વરૂપ ભગવતીનો તમે વિચાર કરો આ મહામમુદ્રમાં જેતા આધારે સર્વ જગત રહ્યું છે, જે મહાશક્તિ સાક્ષર, આમાપ અને સનાતની છે અને જેતા વડે સ્થાવર-જંગમ આ જગત સરજાય છે, તે આ મહાશક્તિ પ્રસન્ન થઈને મનુષ્યોને વરદાન દેનારા તથા મુક્તિ માટે થાય છે વળી તે જ શક્તિ મુક્તિનું કારણ શ્રેષ્ઠ વિદ્યા છે, અને તે જ સર્વ ઈશ્વરોના ઈશ્વરી સમારમા બંધનનું કારણ પણ છે હું, તમે તથા આખું જગત તે ચૈતન્યશક્તિથી જન્મીએ છીએ 'હે નિર્દોષ બ્રહ્મા! તેમાં તમારે સર્વકાળ સંદેહ ન કરવો તે દેવીએ અર્ધો શ્લોકથી જે ભાગવતમાં કહ્યું છે, તેનો વિસ્તાર દ્રાપધ્યુગના આદિમાં તથા સન્યધુગના થયો *'

* અર્ધ આખું વિશેષ ગમજનું કે દ્રાપધ્યુગના આદિમાં બાપે કર્યો અને સન્યધુગમાં બ્રહ્માએ કર્યો વિસ્તાર થયો.

વ્યાસ બોલ્યા પછી વિષ્ણુના નાભિકમળમાંથી જન્મેલા બ્રહ્માએ વિષ્ણુ પાસેથી તે (અર્ધશ્લોકાક્રમક) ભાગવતપુરાણ ગ્રંથનું કર્યું અને તે બ્રહ્માએ અમાપ બુદ્ધિવાળા પુત્ર નારદને તે કહ્યું, તેમ જ મુનિ નારદે પૂર્વે તે મને આપ્યું હતું અને મેં બાર સ્કંધના વિસ્તારવાળું આ પૂર્ણ કર્યું છે હે મહાભાગ ! તે વેદ તુલ્ય તું ભણ, જે પાંચ લક્ષણોથી યુક્ત, દેવીના ઉત્તમ ચરિત્રરૂપ, તત્ત્વજ્ઞાનના રસથી યુક્ત, સર્વમા ઉત્તમો રામ, ધર્મશાસ્ત્ર સમાન, પવિત્ર વેદના અર્થથી વધેલું, વૃત્તાસુરવધના આખ્યાનવાળું, અનેક આખ્યાનો તથા કથાઓથી ભરપૂર, બ્રહ્મવિદ્યાના ખજાનારૂપ અને સંસારસમુદ્રથી તારનારું છે હે મહાભાગ ઉત્તમ પુરુષ ! તું યોગ્ય અને અતિશય બુદ્ધિમાન છે, માટે પવિત્ર ભાગવત નામનું પુરાણ ગ્રંથનું કર એ અઢાર હજાર શ્લોકોનો તું સંગ્રહ કર, જે અજ્ઞાનનો નાશ કરનાર, દિવ્ય તથા જ્ઞાનરૂપી સૂર્યનો ઉદય કરનાર છે આ પુરાણ સાંભળનારાઓ તથા પાઠ કરનારાઓને સુખ આપનાર, શાંતિ આપનાર, ધન આપનાર, લાખ્ય આમુખ્ય કરનાર, કલ્યાણસ્વરૂપ તથા પુત્રપૌત્રોની વૃદ્ધિ કરનાર છે મારે ધર્મોત્તમ શિષ્ય લોમહર્ષણ— પુત્ર આ સૂત તારી સાથે આ શુભ પુરાણ સહિતા ભણુશે

સૂત બોલ્યા એમ તે વ્યાસે પોતાના પુત્રને તથા મને આ પુરાણ કહ્યું હતું અને મેં પણ અતિ વિસ્તારવાળું તે આખું પુરાણ ગ્રંથનું કર્યું હતું શુક દેવજી તો બીજા સતતકુમાર જેવા હતા, તે આ પુરાણ ભણી વ્યાસના આશ્રમમાં રહ્યા, પણ તેમનું ચિત્ત સંત્યામમાં આસક્ત હતું, તેથી તે શાંતિ ન પામ્યા તે ઓકાતમેવન કરતા, ગાડાઘેલા અને શૂન્ય જેવા જણાતા, ખૂબ ખાવામાં આગ્રમ ન થતા તેમ ઉપવાસ પરાયણ પણ ન રહેતા શુકદેવજીને એમ ચિંતાથી વ્યાસ નેઈ વ્યાસે તે પુત્ર પ્રત્યે કહ્યું ‘હે માન આપ નારા પુત્ર ! તું કાયમ શુ વિચારે છે ? કયા કાળથી વ્યગ્ર છે ? કરજીની ઘેરાયેલા નિર્ધનની પેઠે કાયમ કોના ધ્યાનમાં તત્પર રહે છે ? હે પુત્ર ! હું પિતા હયાત છતાં તને શી ચિંતા છે ? જેવી ઈચ્છા થાય તેવા સુખ ભોગવ મનમાં રહેવો શોક ત્યજી દે શાસ્ત્રોક્ત

જ્ઞાનનું ચિંતન કર અને અનુભવજ્ઞાનમાં બુદ્ધિ રાખ, હે ઉત્તમ વ્રતવાળા પુત્ર ! મારા વચનથી જો તને શાંતિ થતી ન હોય, તો જનક રાજાએ રહેલી મિથિલાનગરીમાં તું જ હે મહાભાગ ! તે જનકરાજ ધર્મોત્તમ, દેહા-લિમાનથી રહિત અને સત્યનો સમુદ્ર છે, તે તારા મોહનો નાશ કરશે હે પુત્ર ! તે રાજા પાસે જઈ તું તારો સદેહ દૂર કર અને વર્ણાશ્રમોના ધર્મ તું તેને બરાબર પૂછ તે રાજર્ષિ જીવન્મુક્ત, બ્રહ્મજ્ઞાનમાં બુદ્ધિવાળો, પવિત્ર, સત્યવક્તા, અતિશય શાંત, યોગી અને સદા યોગપ્રિય છે’

સૂત બોલ્યા અમાપ તેજવાળા વ્યાસનું તે વચન સાંભળી અસંલુકાદથી જન્મેલા મહાતેજસ્વી શુકદેવજી તેમને કહેવા લાગ્યા ‘હે ધર્મોત્તમ ! મારા ચિત્તમાં તો હમણા આ દહ લાગે છે કે, જે જીવન્મુક્ત વિદેહ છતાં હર્ષયુક્ત યઈ રાજ્ય કરે છે !’ હે પિતા ! આ જનક રાજા વાઝણીના પુત્ર જેવો જણાય છે, કારણ કે વિદેહ છતાં તે રાજ્ય કરે છે, આ મને અદ્ભુત સદેહ છે રાજાઓમાં શ્રેષ્ઠ તે વિદેહ રાજાને હું જોવા ઈચ્છુ છું જેમ કમળનું પાદકુ પાણીમાં રહે છે, તેમ સંસારમાં તે કઈ રીતે રહે છે ? હે તાત ! વિદેહ રાજાના સખધમાં આ સદેહ છે હે વક્તાઓમાં શ્રેષ્ઠ ! બીલોના જેવો બીજો આ મોક્ષ છે કે શુ ? લોગવેલું હોય તે ન લોગવેલું કેમ થાય ? અને કરેલું ન હોય તે કરેલું કેમ થાય ? હે મહાબુદ્ધિમાન ! ઇદ્રિયોનો વ્યવહાર ત્યજાય કઈ રીતે ? માતા, પુત્ર, સ્ત્રી, ખડેન અને વેશ્યા સ્ત્રી, એવા ભેદાભેદ કેમ ન થાય ? અને જો તે થાય તો મુક્તપણ કઈ રીતે ગણાય ? કડવું, ખારું, તીખું, કષાયેલું અને મીઠું જ—એમ જીભ જો જાણે છે, મર્વોત્તમ ભોગો ભોગવે છે, ટાઢ, તાપ, સુખ, દુઃખ આદિનું જ્ઞાન જો થાય છે, તો એ મુક્તપણ કેનું ? હે તાત ! આ મને અદ્ભુત

* અર્થાત્ જે જીવન્મુક્ત છે, તે કામક્રોધાદિ હોય નહિ, તે રાજ્ય કઈ રીતે કરી શકે ? અને જે કામક્રોધાદિ હોવા છતાં રાજ્ય કરે છે, તો જીવન્મુક્ત કેમ હોઈ શકે ? અંધાર અને તેજની પેઠે બને વ્યવહાર પરસ્પર વિરુદ્ધ સ્વભાવના છે !

x અર્થાત્ બીલોના મતે જેમ દોહવાન એ જ મોખ છે તેમ જીવનપર્યંત રાજ્ય કરી આત્માને અનુભવ ન થયો હોય, તેપણ મોખ થાય એવો જનકરાજાનો મત છે કે શુ ?

સાંદ છે, તે ગાન મોટા વ્યવસ્થામાં ગ્લો છે, છતાં
સાંદ વેગ અને પ્રેમ કરતાં શબ્દો તથા મિત્ર એનું જ્ઞાન શુ-
ભથી કરીને ઓગ્ને કે તાપમને શુ તે મમાન માને છે ?
અને ન્ને વિષમગુદ્ધિ હોય (એટલે કે ચોર તથા તાપમ
ને નમાન ન માનતો હોય) તો એ મુદ્દપાત્ર કેનું ?
મેં કોઈ પાત્ર ગાનને પહેલાં ઇચ્છુ-મુન કરી જોયો
નથી હે તાન ! આ મોગે મારા છે કે, ઘેર ગ્લો (કર્મ
સંન્યાસ કર્યા વિના) તે ગાન મુદ્દ કેમ થયો ?
એ ગાનને તેણે માન્યો અને તેને જોવાની મોગી
ઈચ્છા થઈ છે, મારે મોટે દૂર કરવા હું મિથિયા
તરફ જઈ છું ૧૬૧

વિદ્યારા મદ્ધતી જાતા ધુન્ન તં મૂર્ધનિ તથા ।

ઈન્દ્રિયનિરુપ્યં મહ્યમિ મિથિયાં પ્રતિ ॥ ૧૬ ॥

નિ મોદીશા (વનમગ્ન) પથા પ્રથમ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૧૬ મો તથામ

અધ્યાય ૧૭ મો*

જનકની પરીક્ષા મારે શુકદેવજી

મિથિલા ગયા

ગત હગ્ગ

હયુરના પિતર પુત્ર પાદયો વનિજ શુક ।

શક્ત્યુનિરુપ્યં મન્ત્રવાસો મન્ત્રમના ॥ ૧ ॥

ગાનનું આ) વર્તન જણાય છે મારે શબ્દોને તપાવનારા
હે મનામાગ । હું તમારી ગત લઈ છું અને જઈ છું

મૂત જોવાના શુકદેવને જવાની ઈચ્છાવાળા જોઈ
મત્યવતીના પુત્ર વ્યામ જાની, નિરુપ્ત તથા દુઃખ તે
પુત્રને ભેગી કરેલા લાગ્યા

વ્યામ જોવાના હે મહાબુદ્ધિમાન પુત્ર શુકદેવ ।
તારા કૃપાળુ ધાવ તું લાખા આગુળવાળો થા હે
તાત ! (હું પાછો આવીશ, આવી) મત્યવાળો અને
આપી તું સુખેથી જ ત્યા જઈ મારા આ મર્વોરામ
આશ્રમમાં પાછા આવવું હે પુત્ર ! કોઈ પાત્ર ગેતે
ખીચે કયાય તારે જવું તરિ હે પુત્ર ! તારા મુખમગ્ને
જોઈ હું સુખેથી ઇચ્છુ છું, જો તને હું નથી જોતો તો
હું પાત્ર છું હે પુત્ર ! તું મારો પ્રાણ છે હે
પુત્ર ! જનકને મળી, સંદેહ દૂર કરી, આહી આવી
વેદાધ્યયનમાં તત્પર ગ્લો તું સુખેથી રહેજે

મૂત જોવાના - એમ કરેલા તે શુકદેવજી પિતાને
પ્રણામ તથા પ્રદક્ષિણા કરી ધનુષમાથી છૂંચ્યા બાણની
પેઠે અત્યંત વેગથી આવ્યા અનેક પ્રકારના દેગોને,
ધનરૂપ ધર્મવાળા લોકોને, વનોને, વૃક્ષોને, ફાલેયા
ખેતરોને તપ કરતા તાપસોને, દીક્ષા લઈ યજ્ઞ
કરતાગ્રંથોને, યોગશ્યામમાં આસકત યોગીઓને તથા
વનસાનીઓને, વાનપ્રસ્થોને જોના, અને શિવના,
પનુપતિના, મૂર્તિના, શકિતના તથા વિપશ્વના એમ
અનંત પ્રકારના ધર્મોને જઈ અત્યંત હમના મુનિ શુક
દેવજી જવા લાગ્યા બે વર્ષ* મેરુ પર્વતને તથા એક વર્ષ*
ઉ.માનગને જોવાગી મહાબુદ્ધિમાન શુકદેવજી મિથિયા
પદાવ્યા ઉત્તમ ની નમુદ્ધિને તથા મુખી, ગામ્ભારી
તરીકે મારી ગેતે - ની મી પ્રજ્ઞાઓને જોના તેમજ
મિથિયામાં પ્રવત કરી એટલે દાગપાળે તેમને ત્યા
અગ્નિના અને 'તમે કોણ ?' એમ પૂછીને આગ્નિ
દેવ તમારું નું મમ છે તે કહે 'એમ પૂછી ત્યાં
ને જોવા નહિ અને નગરના નગરનામાંથી બહાર
નીની દુર્ગની પેઠે નિગ્ધ બ્રાહ્મણ, કિરમય પામી
ખૂન દના લાગ્યા ને નહિ પાત્ર વગન જોવાના નહિ

૧૬ ન જોવા તેમ પૂછી ને ૧૧ જોવા અને ૧૬ દેડ છે,
તે સ્કંધમાં ૩૨ જોવા નહિ, જેથી જ્ઞાન પૂર્ણ ન ૧૧
જોવા, ને બાર છે.

દારપાળે પૂછ્યું હે પ્રાહ્મણ ! જોલા, તમે શુ મૂળા છો ? અહીં તમે શા માટે આવ્યા છો ? કામ વિના કયાય જવાનું હોય નહિ, એવું મારું માનવું છે હે પ્રાહ્મણ ! આ નગરમા રાજની આજ્ઞાથી સદા પ્રવેશાય છે જેના કુળ તથા શીખ અન્નહ્યા હોય, તેવાનો કોઈ રીતે અહીં પ્રવેશ થતો નથી તમે તેજસ્વી દેખાઓ છો, તેથી ચોક્કસ વેદ જાણનારાઓમા શ્રેષ્ઠ પ્રાહ્મણ છો, છતા હે માન આપનારા ! તમારું કુળ અને કાર્ય તમે મને કહો, પછી તમે જાઓ.

શુક્રદેવજી જોલા 'ન્યા પ્રવેશ પણ દુર્ગલ છે તે વિદેહ રાજનું નગર જોવા હું જે માટે અહીં આવ્યો છું, તે તારા વચનથી જ મને મળી ચૂક્યું છે મારી દુર્બુદ્ધિનો આ મોહ હતો કે જેથી બે પર્વતો યોગી હું રાજને જોવાની ઈચ્છાથી ભટકતો ભટકતો અહીં આવ્યો ! મારા પિતાએ પોતે જ મને છેતર્યો છે, ત્યા દોષ કોને દર્દ ? અથવા હે મહાભાગ ! (મારા) કર્મોએ મને પૃથ્વી પર ભમાવ્યો છે પુરુષને આ જગતમા ભમવાનું કારણ ધનની આશા હોય છે, પણ મને તો તે છે જ નહિ, હું કેવળ હામથી અહીં આવ્યો છું, આશારહિત મનુષ્યને કાયમી સુખ જોડે હોય જ છે કે તે મોહમા દૂષિતો નથી પણ હે મહા ભાગ ! હું તો આશારહિત છું છતા આ મોહસાગરમા દૂષ્યો છું ! મેરુપર્વત કયા અને આ મિથિલા કયા ? હું પગે ચાલતો આવ્યો છું મારા ભટકવાનું કળ શુ આવ્યું છે ? ખરેખર દેવે મને કળ્યો છે શુભ અથવા અશુભ પ્રારબ્ધકર્મ અવશ્ય ભોગવવું પડે છે, ઉદ્ધમ હમેશા તેને અધીન છે અને તે પ્રારબ્ધ જ બધા ઉદ્ધમ દરાવે છે અહીં કોઈ તીર્થ નથી કે દેવ નથી જેને માટે મારો (અહીં સુધી આવવાનો) પરિશ્રમ હોય ! અફસોસ ! ન્યા વિદેહ નામનો રાજા છે તે નગરમા મારો પ્રવેશ પણ થતો નથી ' એમ કહી શુક્રદેવજી જોલાતા બધ થયા અને જાણે મૂળા હોય તેમ બ્રિહા રહ્યા દારપાળે પણ 'આ કોઈ ઉત્તમ જ્ઞાની પ્રાહ્મણ છે' એમ જાણ્યા પછી એ દારપાળે સારી રીતે બ્રહ્મા રહેવા તે શુક્ર મુનિને શાંતિપૂર્વક કહ્યું કે, 'હે ઉત્તમ પ્રાહ્મણ ! તમારે ન્યા કામ હોય ત્યા ભલે જાઓ હે પ્રાહ્મણ ! મે તમને જે અટકાવ્યા તે

મારો અપરાધ થયો છે હે મહાભાગ ! તેની તમારે ક્ષમા આપવી જોઈએ, કેમ કે ક્ષમા એ મુક્ત પુરુષોનું બળ છે '

શુક્રદેવજી જોલા હે દારપાળ ! આમા તારો શો દોષ છે ? તું સર્વકાળ પરાધીન છે, સેવક સ્વામીનું કાર્ય યથાયોગ્ય કરવું જોઈએ વળી તે મને અટકાવ્યો, એમા રાજનો પણ દોષ નથી, કેમ કે સમજી લોકોએ ચોર તથા શત્રુને બરાબર—સંપૂર્ણ યોગબળ જોઈએ આમા મારો જ સંપૂર્ણ દોષ છે, જેથી હું અહીં આવ્યો ! પાડે ઘેર જવું તે હલકતાનું કારણ થાય છે

દારપાળે પૂછ્યું હે પ્રાહ્મણ ! સુખ શુ ? દુઃખ શુ ? શુભ ઈચ્છતા મનુષ્યે શુ કરવું જોઈએ ? શત્રુ કોણ ? અને હિતકર્તા કોણ ? આ બધું આજે મને કહો

શુક્રદેવજી જોલા બધા લોકોમા બે પ્રકાર હોય છે, તેમ જ સર્વ સ્થળે મનુષ્યો બે પ્રકારના હોય છે રાગી અને વિરાગી એ બંનેનું ચિત્ત પણ બે પ્રકારનું હોય છે તેમા વિરાગી ત્રણ પ્રકારનો હોય છે* : આત્યંત જ્ઞાત, અજ્ઞાત અને મધ્ય રાગી બે પ્રકારનો કહેવાય છે મૂર્ખ તથા ચતુર ચતુરાઈ બે પ્રકારની કહી છે શાસ્ત્રથી થતી તથા બુદ્ધિથી થતી બુદ્ધિ પણ લોકમા બે પ્રકારની હોય છે શુક્ત અને સંપૂર્ણ અશુક્ત

દારપાળે પૂછ્યું હે વિદ્વાન ! આપે જે કહ્યું તેનો અર્થ હું સમજી શકતો નથી, માટે હે ઉત્તમ પ્રાહ્મણ તે બધું હવે તમે વિસ્તારથી માયું કહો

શુક્રદેવજીએ કહ્યું જેને સંસારમા રાગ (પ્રેમ) છે તે જ રાગી કહેવાય છે, તેને અનેક પ્રકારનું દુઃખ અને અનેક જાતનું સુખ પણ હોય છે ધન, પુત્ર, સ્ત્રી, માન તથા વિજય પામી તેને સુખ થાય છે અને તે નહિ પામી દરેક ક્ષણે મોટું દુઃખ થાય છે સુખનો ઉપાય તેનું કાર્ય છે જેથી સુખનું સાધન તેણે કરવું જોઈએ સુખમા જે વિવેક કરે તેને તેનો

* જેના વેરાગ્યને લોકો અષ્ટ જાતી થકે તે ત્રિવેરાગ્યવાળા અન્યત્ર જ્ઞાન કહેવાય છે, જેના વેરાગ્યને લોકો જાત્રી થકા ન લોય તે અજ્ઞાત કહેવાય છે અને જેના વેરાગ્યને લોકોએ કઈક જાણ્યું હોય તે મધ્ય કહેવાય છે

ગતુ જાણ્યો સર્વકાળ સુખ ઉપજનવાને સગી મનુષ્યનો મિત્ર છે (આમા) ચતુર માણસ મોહ પામતો નથી, (પણ) મૂર્ખ બધે મોહ પામે છે આમા પર પ્રીતિવાળા વેગવ્યાવાળાને ઓક્ષતમેવન, આત્મચિન્તન તથા વેદનનુ ચિન્તન સુખરૂપ છે અને સસારની વાત વગેરે બધું દુઃખરૂપ છે વિશેષ જાણનાર અને શુભ ઈચ્છતા તેના રાગુઓ વણા હોય છે કામ, ક્રોધ અને પ્રમાદ વગેરે અનેક પ્રકારના (તેના) રાગુઓ કહ્યા છે, માત્ર સતોષ જ તેનો બાધુ છે, બીજા ત્રણે જગતમા તેના બાધુ નથી

સૂત યોહ્યા તેમનું એ વચન સાંભળી, તેમને શાની પ્રાપ્તિ જાણી દારપાળે સુદર દરવાજામા તેમનો પ્રવેશ કળ્યો ઓટ્યે તણુ પ્રકારના મનુષ્યોથી આમ, જાતજાતના વેચવાના દ્રવ્યોથી ભગપૂર, (અનેક જાતની) લેવડ—દેવડ કરનાર, સગદેબથી યુક્ત કામ લોભ તથા મોહથી વ્યાકુળ, વિવાદ કરતા ઘણા ભણુઓથી આમ, ધનથી પૂર્ણ અને અતિશય મોટું એ નગર તથા તણુ પ્રકારના (ત્યાના) લોહોને જેતા પરમ તેજસ્વી તે શુકદેવજી બીજા સૂર્યની પેઠે જવા લાગ્યા ને રાજમંદિર પાસે જઈ પહોંચ્યા, પરંતુ ત્યાંથી દાગપાળે તેમને અટકાવ્યા, જેથી તે દરવાજામા જ મોક્ષનુ ચિન્તન કરતા કુદની પેઠે ઊભા રહ્યા છયામા અને તાપમા મમાન દૃષ્ટિવાળા મહાતપસ્વી શુકદેવજી તે જ પ્રમાણે પગેવાની જેમ ધ્યાન ધરી ઓક્ષતમા કુદની પેઠે સ્થિર ઊભા રહ્યા ઓટ્યે ઓક મુલત પછી ગજ ની પ્રધાન તેમની પાસે આવ્યો ને તેણે હાથ જોડી તેમની સાત્તાદિગતા બીજા દરવાજામા પ્રવેશ કર્યો ત્યાં દિવ્ય, મનને આનંદ ઉપજનવાળા પુષ્પોથી યુક્ત અને દિવ્ય વૃક્ષોવાળુ વન હતું, તેને બતાવી તેમ જ અનિધિનકાર કની ત્યાં ગજમેવામા તત્પર રહેનારી, ગીતવાદિતમા દુઃશન અને કામગાત્રમા દુઃશન જે વેશ્યાઓ હતી, તેઓને શુકદેવની મેવા માટે આમ્રા કરી, એ શ્રેષ્ઠ રાજાઓ તે ધરમાથી નીકળી ગયાં અને આમપુત્ર ત્યાં ગયા, તે વખતે પેલી સ્ત્રીઓએ પરમ ભક્તિથી વિધિ પ્રમાણે તેમની પૂજન કરી અને દેગ—કાગને યોગ્ય અન્ન વડે તેમને ધણી જ સતોષ પમાડ્યો પછી અન પુરમા વસનારી અને કામથી મોહિત

થયેલી તે સ્ત્રીઓએ તેમને સુદર અત પુર બતાવ્યું. તે શુકદેવજી યુવાન, રૂપવાન, સુદર, કોમળ ભાવણુ કરનાર અને મનોહર હતા, જેથી બીજા કામદેવ સરખા તેમને જોઈ તે બધી સ્ત્રીઓ મોહ પામી, પરંતુ તેમને જિતેન્દ્રિય મુનિ જાણી મર્વ સ્ત્રીઓ તેમની સેવા કરવા લાગી, ત્યારે અગ્નિથી જન્મેલા શુદ્ધાત્મા શુકદેવજીએ પણ (તે સ્ત્રીઓ પર) માતૃભાવ જ માત્ર કર્યો આત્મામા ગ્મનાર અને ક્રોધને છતનાર તે શુકદેવજી પેલી સ્ત્રીઓના વિકારોને જોયા છતાં હર્ષ પામતા ન હતા, તેમ તપી જતા પણ ન હતા, કેવળે સ્વસ્થ જ રહ્યા હતા એ સ્ત્રીઓએ તેમને અતિશય સુદર, સારી રીતે સાફ કરેલી કિંમતી બિછાનાવાળી અને જાત-જાતના સાધનોથી યુક્ત શય્યા આપી, પણ શુકદેવજીએ પગ ધોઈ હાથમા હર્લ ગમી પ્રમાદગ્રહિત રહીને પાછાની સાપસંધ્યા કરી ધ્યાન જ કરવા માંડ્યું એક પ્રહર સુધી (એમ) તે ધ્યાનમા રહ્યા, પછી સૂઈ ગયા ને બે પ્રહર સુધી ઊંઘીને પાછા ઊઠી ગયા સચિતા પાછલા પ્રહરે પાછું ધ્યાન જ કર્યું ને પ્રાત-કાળમા નાહી, ક્રિયાઓ કરી લઈ ફરી સમાધિનિધ જ રહ્યા ૧—૬૬

પાશ્ચાત્યં યામિનીયામં ધ્યાનમેવાન્વપસ્યત ।

સ્નાત્વા પ્રાતઃ ક્રિયાઃ કૃત્વા પુનરાસ્તે સમાહિતઃ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા પ્રથમ સ્કંધ વિષે

અધ્યાય ૧૭ મો અમામ

અધ્યાય ૧૮ મો*

શુકને જનકનો ઉપદેશ

સૂત ડગચ

શુભા તમાગતં રાજા મંત્રિભિઃ સહિતઃ શુચિઃ ।

પુરઃ પુરોહિતં કૃત્વા ગુરુપુત્રં સમમ્પ્રવાત ॥ ૧ ॥

સૂત યોહ્યા ગુરુના પુત્ર તે શુકદેવજીને આવેલા માંભળી રાજા જનક સાવધાન અને પવિત્ર થઈ પુરોહિતને આગમ કરી મંત્રીઓની માથે તેમની પાસે આવ્યો સારી રીતે પૂજન કરીને રાજાએ તેમને સર્વોત્તમ આસન આપ્યું અને દૂરછા ગાય આપીને કુશળ પૂછ્યું ઓટ્યે શુકદેવે પણ રાજાની પૂજન વિધિ

* આ અધ્યાયમાં શ્રીગેહનંદન સ્વાકથી મહાત્મા જનકે વેદાયથી શુકદેવને ઉપદેશ કર્યો, એ કથા કહેવાયે

પ્રમાણે સ્વીકારી, અને પોતાનું કુશળ જણાવી રાજાને કુશળ પૂછ્યું (એમ) કુશળપ્રશ્ન પૂછી સુખાસને બેઠેલા એ શાંત વ્યાસપુત્ર શુકદેવને રાજાએ પૂછ્યું કે, 'હે મહાભાગ ! નિસ્પૃહ છતાં આપનું કયા કારણે મારી પાસે આવ્યું થયું છે ? હે મુનિશ્રેષ્ઠ ! તે કાર્ય તમે કહો '

શુકદેવે જ બોલ્યા હે મહારાજ ! વ્યાસે મને કહ્યું છે કે, 'તું સ્ત્રીનો સ્વીકાર કર, કેમ કે સર્વ આશ્રમોમાં ગૃહસ્થાશ્રમ ઉત્તમ છે ' પણ પિતાનું એ વાક્ય બાધનરૂપ માની મેં સ્વીકાર્યું નહિ, ત્યારે તેમણે મને કહ્યું કે, 'આ બાધનરૂપ નથી, છતાં મેં તે માન્યું નહિ આમ મને સંદેહયુક્ત મનવાળો જાણી મુનિશ્રેષ્ઠ વ્યાસે સત્ય વચન કહ્યું કે, 'તું મિથિલા જા, શોક કર મા, ત્યાં (આપણો) યજ્ઞમાન જનક નામનો જીવન્મુક્ત રાજા છે, તે લોકમાં વિદેહ તરીકે પ્રખ્યાત હોઈ નિષ્કટક રાજ્ય પાળે છે એ રાજા એવી રીતે રાજ્ય કરે છે કે, માયાના પાગોથી બધાનો નથી, તો હે રાજાઓને તપાવનારા પુત્ર ! તું તો વનમાં રહેલાની વૃત્તિવાળો છે, છતાં ભય કેમ પામે છે ? હે મહાભાગ ! રાજાઓમાં સિદ્ધ જેવા તેને તું મળ અને મનમાં રહેલા મોહનો ત્યાગ કર, તું સ્ત્રીનો સ્વીકાર કર અથવા નારા મનમાં થયેલો રહેલ તે રાજાને પૂછી જા, તે તને કહેશે હે પુત્ર ! તેનું વચન સાંભળી તરત તું મારી પાસે આવજે ' હે મહારાજ ! એમ તેમણે કહેલો હું તેમની આજ્ઞાથી તમારા નગરમાં આવ્યો છું હે રાજેન્દ્ર ! હું મોક્ષની ઈચ્છાવાળો છું, માટે હે નિર્દોષ ! તમે મને જે કર્તવ્ય હોય તે કહો હે રાજેન્દ્ર ! તપ, તીર્થ, વ્રત, યજ્ઞ, સ્વાધ્યાય, તીર્થસેવન અથવા જ્ઞાન—એમાંનું જે (કઈ) મોક્ષનું કારણ હોય તે તમે કહો—

જનકે કહ્યું મોક્ષમાર્ગનો આશ્રય કરતા ગ્રાહ્યોને કરવાનું છે, તે તમે માંબળો જનોઈ પામેલા ગ્રાહ્યો પ્રથમ વેદાભ્યાસ માટે ગુરુ પામે રહેજું, ત્યાં વેદ અને વેદાંત ભણી ગુરુને દક્ષિણા દઈ સમાવર્તન સરકાર પામ્યા પછી તોણે સ્ત્રી સાથે ગૃહસ્થાગમમાં

—જે કે દેવીશાવર તાબજવાથી પેને નૂપ છે, છતાં ઉપદેશ લેવા પેને આવેલ છે, તેથી ગુરુ પાસે પોતાનું જ્ઞાન હુપારીને જ આપ કરે છે

રહેવું (યજ્ઞ—યાજ્ઞનાદિ છ પ્રકારની આજીવિકા વિના) બીજી આજીવિકા નહિ કરતો, સતોષી, આશા વિનાનો, પાપરહિત, અગ્નિહોનાદિક ક્રમોને કરતો, સત્ય વાણીવાળો અને પવિત્ર તે ગ્રાહ્યો પુત્ર તથા પૌત્રને પામ્યા પછી વાનપ્રસ્થ આશ્રમમાં રહે ત્યાં તપ વડે છયે રાજાઓને જીતી, પુત્રોને પત્ની સોપી, સર્વ અગ્નિઓને ન્યાય પ્રમાણે આત્મામાં આરોપી જો તેને શુદ્ધ વૈરાગ્ય થયો હોય, તો (સસારથી) થાકેલા તે ધર્મવેત્તાઓ ચોથા સત્યાગમ આશ્રમમાં રહેવું વૈરાગ્ય ન થયો હોય તો સત્યાસમાં કદી અધિકાર નથી, આ વેદવાક્ય સત્ય છે, ખોટું નથી, એવું મારું માનવું છે હે શુકદેવજી ! અહતાળીસ સરકારો વેદે જણાવ્યા છે તેમાં ગૃહસ્થના આળીસ સરકારો મહાત્માઓે કહ્યા છે અને રામદહાદિ આઠ સરકારો મોક્ષ ઈચ્છનારાના કહ્યા છે એક આશ્રમમાંથી બીજા આશ્રમમાં જવું, એવી શ્રેષ્ઠ પુરુષોની આજ્ઞા છે

શ્રીશુકદેવજીએ પૂછ્યું. હૃદયમાં વૈરાગ્ય થયો હોય અને જ્ઞાન તથા વિજ્ઞાન પણ મળ્યા હોય, તો આવશ્યક આશ્રમોમાં જ રહેવું કે વનમાં રહેવું ?

જનકે કહ્યું + હે માન આપનારા ! (શ્રેયસ્તુ-મા સંપૂર્ણ) નહિ જોડાયેલી ઈન્દ્રિયો અત્યંત બળવાન હોય છે, તેઓ અપકવ મનુષ્યને અનેક જાતના

× અર્થાત્ બુદ્ધિમાં વૈરાગ્ય થયો હોય અને પચોમ જ્ઞાન તથા અપચેત્ જ્ઞાન થયું મળી ચૂક્યા હોય તો શું કરવું ? તેઓએ પણ અનુક્રમે આગમોમાં રહેવું કે સીધા વનપ્રસ્થ કરવો ? પ્રશ્નનો ભાર આ છે કે, મને દેવીશાવર સાંભળવાથી અનુભવ તો થયો જ છે હવે તે અનુભવનો જ અભ્યાસ કરવા જે ગૃહસ્થાગમમાં પ્રવેશ કરો છું, તો વિમેષો (હનન) થવા નહિ છે, માટે નિઘ્રમ વૈરાગ્યને સીધે વિતાવનમાં જવા ઉત્તુક થાય છે, ત્યારે મારા પિતા જ્ઞાનને આજો મન છે કે, 'અનુભવના અનુભવને માટે પ્રથમ ગૃહ-આગમમાં જ રહેજું, તે પછી વાનપ્રસ્થ આશ્રમમાં રહો છે-જે સંન્યાસ લઈને વનમાં જવું ' એ તમારે નિર્ણય કરવા હું અર્જુન આજો છું, માટે તમે નિર્ણય કરો.

+ અનુક્રમે એક આગમમાંથી બીજા આગમમાં જવું, પચોમ સીધે તત્ત્વના લઈ વનમાં ન જવું, એ જ્ઞાનના મનને જ જનકરાજ અનુભવ તથા મુક્તિથી દૂર કરે છે

વિકાસે કંઠે છે* (વામનાને લીધે) બે વિકાર થાય તો મત્સ્યામી થઈ ભોજનની ઈચ્છા, સુખની ઈચ્છા, શય્યાની ઈચ્છા તથા પુત્રની ઈચ્છા કેમ કરી શકે? વામનાઓની જાગ મહામુશ્કેલીએ તોડી શકાય તેવી છે, જેથી તે શાંતિ પામતી નથી, માટે તેને શાંત કરવા અનુક્રમે (આશ્રમોનો) ત્યાગ કરવો અર્થાત્ પાંચ વૈરાગ્ય થાય ત્યા સુધી આશ્રમોનો ક્રમ જ આશ્રય કરવા યોગ્ય છે (એ સૂતેવો (કોઈક વખતે) પડે જ છે, પણ નીચે સૂતેવો પડતો નથી (તેમ) મત્સ્યામ લઈને ભ્રષ્ટ થાય તો કરી માર્ગને પામતો નથી (કેમ કે તેને માટે કોઈ પ્રાયશ્ચિત્ત નથી) જેમ ક્રીડી ધીમે ધીમે પડે ચાલતી મૂળથી શાખા પગ ચડે છે અને સુખેથી કષ્ણ મેળવે છે (તેમ ક્રમથી આશ્રમોમા ચડનારે છેવટે સુખેથી મોક્ષદ્વ મેળવે છે) જેમ પક્ષી વિ તોની ગડા છોડીને વેગથી જાય છે તો થાકી જાય છે, ત્યારે ક્રીડી વિરામો લઈ સુખેથી પડેથી જાય છે મન તો મહાબળવાન છે અને અજિતેન્દ્રિય મનુષ્યો કરી જીતી શકતા નથી, માટે આશ્રમોના ક્રમથી તેને જીતવું બેઠેથી ગૃહસ્થાશ્રમમા રહ્યો હોય, છતાં શાંત, સચ્ચી બુદ્ધિવાળો, જિતેન્દ્રિય હોય, તે (પ્રિય વસ્તુ મેળવી) ઈર્ષ્ય ન પામે, (અપ્રિય વસ્તુ પામી) સતાપ ન કરે, લાભ તથા હાનિ મા નમભાવવાળો રહે, શાન્તોકન કર્મો કર્યા કરે, ચિંતા છોડી દે અને આનંદાભથી સનુષ્ટ રહે તો મુક્ત થાય છે, એમા મશય નથી હે નિર્નય! તમે જુઓ, હું ગમત્ય પગ રહ્યો છું, છતાં જેમ જીવનમુક્ત થયો છું અને ઈચ્છા પ્રમાણે વળું છું છતાં મને કંઈ થતું નથી, વધી અનેક જનતા ભોગો હું ભોગવી રહ્યો છું અને અનેક કાર્યો કરી રહ્યો છું, છતાં જેમ હું મુક્ત છું, તેમ હું નિર્પાપ! તમે પણ મુક્ત થાઓ (જડ જગત) જે દૃશ્ય કંઈવાય છે, તેનાથી (વસ્તુતઃ) અદૃશ્ય (આત્મતત્ત્વ) કેમ બાધાય? પાપ ભૂતો અને તેઓના (ગમદિ) ગુણો દૃશ્ય છે, આત્મા તો

અનુમાનથી જાણવા યોગ્ય છે (તેથી જ અદૃશ્ય છે) અને કદી પ્રત્યક્ષ થતો જ નથી હે બ્રાહ્મણ! નિવિકાર અને નિર્વેપ તે આત્મા કેવી રીતે બાધાય? હે બ્રાહ્મણ મન એ જ મોટા સુષુપ્ત બોનું કારણ છે, એ ત્યારે નિર્ભજ થાય છે ત્યારે બધું નિર્ભજ થાય છે બધા તીર્થોમા વારવાગ સ્નાન કરી ભટક્યા કરે, પણ જ્યાં સુધી મન નિર્ભજ થયું નથી, ત્યાં સુધી બધું તકામું છે હે જનુઓને તપાવનાર! દેહ, જીવાત્મા કે હિન્દ્રિયો બધ તથા મોક્ષના કારણ નથી, પણ મન જ મનુષ્યોના બધ તથા મોક્ષનું કારણ છે, આત્મા સર્વ ક્ષણ શુદ્ધ અને મુક્ત છે તે કદી બાધાતો જ નથી બધ તથા મોક્ષ મતમા જ રહ્યા છે જેથી તે મન શાંત થતા (બધુ ય) શાંત થાય છે જનુ, મિત્ર ને ઉદાસીન એ બધા ભેદો મનમા રહ્યા છે, પણ દૈતર્થન છોડી એકાત્મભાવ થાય, તો ભેદ કેમ સાભવે? 'હું જીવ સદા બ્રહ્મ છું' એમા (બીજો) કંઈ પણ વિચાર કરવો નહિ, ભેદબુદ્ધિ તો સંસારમા વર્ત્યો કરે છે (અર્થાત્ જીવ તથા બ્રહ્મની ભેદબુદ્ધિ અવિદ્યા વસ્થામા ઉત્પન્ન થાય છે) હે મહાભાગ! સંસારનું કારણ આ અવિદ્યા છે અને તેનો નાશ કરનાર વિદ્યા છે વિદ્યાન પુરુષોએ વિદ્યા તથા અવિદ્યાને હમેશા જાણવી બેઠેથી તકડા વિના છાયાનું સુખ કેમ જાણાય? તેમ અવિદ્યા વગર વિદ્યાને કોણ જાણે? ગુણો (શબ્દરૂપિ વિષયો) ગુણોમા વર્તે છે, પાપ ભૂતો ભૂતોમા વર્તે છે અને હિન્દ્રિયો હિન્દ્રિયોના વિષયોમા વર્તે છે અર્થાત્ તે તે તેના કામ કરે છે, તેમા આત્માનો ગા દોષ છે? (તે તો અસંગ છે) હે નિર્નય! મર્તીમા કયા કરવા વેદોમા સર્વ પ્રકારની મર્યાદા કરી છે બે એમ ન હોય તો બીજોની ગોઠે ધર્મનો નાશ થાય અને ધર્મનો બે નાશ થાય તો તો વર્ણોના આચાર નાશ પામે માટે વેદોએ દર્શાવેલા માર્ગે જનાજઓનું કાર્યાણ થાય છે

ગુરુદેવજીએ પૂછ્યું હે રાજા! તમે જે કહ્યું તે માનજતા છતાં મને જે સંદેહ છે, તે કોઈ રીતે

૪ જેકે બ્રહ્મ છે, તેપણ મોટા પુરુષોએ લોકજગતમા જાણવા તે માટે વેદમર્યાદા આગમ પાતરી બેઠે એ અભિપ્રાયથી કહે છે

* કોઈમને બાધ નથી છે કે, અવસ્થા દશમા ક્રેમજ વેગને લીધે એકે હિન્દ્રિયજગત થાય છે, પણ તેના પર વિચારન તખી થમતી નથી; એવા કોઈ ક્રેમજ અવસ્થા વામનાને લીધે તે જ પુરુષને વિષયન જગત દેખાય છે.

દૂર થતો નથી વેદધર્મોમા હિસા હોય છે અને તે ઘણા ભાગે અધર્મવાળી હોય છે, તો હે રાજા ! આશ્ચર્યની વાત છે કે વેદોક્ત ધર્મ મુક્તિ આપનાર કઈ રીતે છે ? હે રાજા ! મોમરસ પીવો, પશુઓતી હિસા કરવી તથા માસ ખાવું તે પ્રત્યક્ષ અનાચાર છે સૌત્રામણિ યત્રમા મદિરા પીવા ખુલ્લું કહ્યું છે, જુગાર રમવાનો હોય છે અને જાતજાતના વ્રતો કહ્યા છે (તે પણ અનાચાર જ છે) મેં સાલવ્યું છે કે પૂર્વે શશભિદ્ર નામનો ઉરામ રાજા હતો તે યશ કરનાર, નિત્ય ધર્મપરાયણ, દાતા, સત્યનો સમુદ્ર, ધર્મમર્થાદ્યો પાળનાર અને આવળે માંગે જનારાઓને શિક્ષા કરનાર હતો તે રાજાઓ પુષ્કળ દક્ષિણાઓવાળા અનેક યજ્ઞો કર્યા હતા (યજ્ઞોમા તેણે મારેલા પશુઓના) આમડાનો વિવ્યાચન જેવો થઈ થયો હતો, જે વરસાદના પાણીથી ભી જતા 'અર્મણ્યતી' નામે પવિત્ર નદી થઈ છે તે રાજા પણ સ્વર્ગે ગયો છે (મોક્ષ પામ્યો નથી) એની કીર્તિ પૃથ્વી પર આચળ છે એમ વેદોક્ત ધર્મોમા મારી ખુદ્ધિ પ્રવર્તતી નથી (વળી તમે જીવન્મુક્તપણું કહ્યું તેમા પણ મને સંદેહ છે, કેમ કે) સ્ત્રીનો હંમેશા રાગ કરવાથી લોગ મળતા મનુષ્ય સુખ પામે છે, પણ તે લોગ ન મળે ત્યારે અત્યંત દુઃખ પામે છે (આમ થતા) જીવન્મુક્ત કેમ થવાય ?

જનકે કહ્યું યજ્ઞોમા હિસા પ્રત્યક્ષ છે, પણ તેને અહિંસા જ કહી છે, કારણ કે રાગરૂપ ઉપાધિના યોગથી હિસા ગણાય છે, એવો નિર્ણય કરાયો છે* જેમ લાક ડાના સયોગથી અગ્નિમા ધુમાડો થાય છે, પણ લાકડું દૂર થતા જ તે જ અગ્નિ ધુમાડા વિનાનો જણાય છે, તેમ હે શ્રેષ્ઠ મુનિ ! વેદોક્ત હિસાને તમે અહિંસા જાણો તે (વેદોક્ત હિસા) પણ સગીઓને તો હિસારૂપ જ છે, પરંતુ જેઓ નિસ્પૃહ હોય છે તેઓ માટે જ તે (વેદોક્ત હિસા) અહિંસારૂપ મનાઈ છે વેદને જાણનાર વિદ્વાનો કહે છે કે, જે કર્મ રાગ તથા અહંકાર વિના

કર્યું હોય, તે ન કરેલું જ ગણાય છે હે શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણ ! યત્રમા ગૃહસ્થોએ કરેલી હિસા બે રાગયુક્ત હોય, તો તે હિસા જ છે, પણ હે મહાભાગ ! જિતે દ્વિય મુમુક્ષુ-ઓનું જે કર્મ રાગ અહંકાર વિના કરાયું હોય છે, તે (હિસાયુક્ત હોય છતાં) અહિંસારૂપ જ મનાય છે*

અરાગેણ ય યત્કર્મ તથાહંકારવિજિતમ્ ।
સોદ્દિશ્વેવ મહાભાગ મુમુક્ષુણા જિતાત્માનામ્ ॥૬૨॥
ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા પ્રથમ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૧૮ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૯ મો†

શુકદેવજીનો વિવાહ વગેરે

શ્રોક્ષક સ્વાચ

સદેહોઽર્થ મહારાજ વર્તંતે હૃદયે મમ ।
માયામયે વર્તમાન સ કયં નિ સ્પૃહો ભવેત્ ॥ ૧ ॥

* શુકદેવજીએ પૂછ્યું મારા હૃદયમા આ સંદેહ છે કે, માયાની વચ્ચે ગઈતો મનુષ્ય નિસ્પૃહ કેમ રહી શકે ? શાસ્ત્રોનું જ્ઞાન તથા નિત્ય—અનિત્યનો વિચાર સારી રીતે પામીને (પણ) મનુષ્યના મનનો મોહ બે ન છેડે તો તે મુક્ત કઈ રીતે થાય ? હૃદયમા રહેલું (અજ્ઞાનરૂપ) આધાર દૂર કરવા કેવળ શાસ્ત્રજ્ઞાન

+ આ અધ્યાયમા જનકના વાક્યથી શાંત થયેલા શુકદેવજીનો વિવાહ વગેરે સાથે અશ્રુવન સ્થાનથી કહેવાયો

* પૂર્વના અધ્યાયમા કહ્યું કે રાગરહિત નિસ્પૃહ મનુષ્ય દેવોની તથા ઈશ્વરની પ્રીતિનિમિત્તે કર્મ કરે, તે તેમાં કરેલી હિસા પણ રહિસા જ છે, પરંતુ રોષા નિસ્પૃહપણા ઉપર જ આલેખ કરતા શુકદેવજી પૂછે છે કે, 'જેમ જળમા રહેલા મનુષ્ય જળના સંભવ વિનાએ રહે નહિ, તેમ મથામા રહેનારો માથાના ગુણોના સંભવ વિનાએ કેમ રહે ?

× શાસ્ત્રજ્ઞાન પામ્યા છતાં જે યોગદિ સંપન્ન ન કરે તે મન મોહને છોડતું નથી, કેમ કે શાસ્ત્રનું જ્ઞાન તે પરોપ જ્ઞાન છે, એમ શુકદેવ સંભિમાનથી કહે છે વળી કેવળ શાસ્ત્રના જ્ઞાનથી નિસ્પૃહતા સંપવતી નથી, જેથી સમાજમાં રહેતા મનુષ્ય મુક્ત થાય જ કેમ ? માટે સંતસાર છોડી યોગદિમા તત્પર રહેવું જોઈએ, રોષા પેદાનું સંસ્કાર રુપદ કરવા શુકદેવજી તત્પર થઈ કહે છે

* અર્થાત્, સહિદ્ય સર્વભૂતાનિ સ્વયંજ લીયંમ્ય ।
ધર્મનિમિત્ત વિના બીજા કોઈ પણ પ્રસંગે કોઈ પ્રાપ્તિની હિસા ન કરવી * રો વેદવચનથી જાણાય છે કે ધર્મનિમિત્તે હિસા તે હિસા નથી, પણ રાગનિમિત્તે હિસા તે હિસા છે

મર્થ નથી જ (કેમ કે તે પગેક્ષણ છે), જેમ
 દીવાની વાત કરવાથી આધાર નાશ પામતુ નથી હે
 રાજાઓમા મિહ મમાન । જ્ઞાની વિદ્વાનોએ મર્ત પ્રાણી-
 ઓ તરફ કદી દ્રોહ ન કરવો જોઈએ તે ગૃહસ્થથી કેમ
 બની શકે ? (તમે પોતાને જીવન્મુક્ત કહો છો, પરંતુ)
 તમારી ધનની વચ્ચે, ગત્યસ્થિતી ઈચ્છા તથા
 મગ્નામમા જ્ય કરવાની ઈચ્છા શાત થઈ નથી, તો તમે
 જીવન્મુક્ત કેમ હોઈ શકો ? હે રાજા ! તમને ચોરો
 પર ચોરચુદ્ધિ છે, તપસ્વી પર માધુચુદ્ધિ છે, અને
 પોતાનાપણ તથા પાગડાપણ પણ (હજી) છે,
 છતાં તમે વિદેહ કેમ હોઈ શકો ? હે રાજા ! કડવા,
 તીખા, તૂંગ અને ખારા ગુલઅગુલ એ તમે જાણો
 છો અને તમારું ચિત્ત શૂલ પદાર્થોથી આનદ પામે
 છે ને અગુલ પદાર્થોથી આનદ પામતુ નથી વળી હે
 રાજા ! જાગ્રત, સ્વપ્ન તથા સુષુપ્તિ એ ત્રણે અવ-
 સ્થાઓ મમયાનુમાર તમને પ્રાપ્ત થાય જ છે, તો
 ચોથી અવસ્થા તમને કેમ હોઈ શકે ? બધા પાપદળ,
 થોડા, વ્ય અને હાથીઓ મને વગ છે અને હું તે
 મર્તનો સ્વામી છું ' એમ તમે માનો છો કે નથી માનતા ?
 (તે કહ્યો) હે રાજા ! તમે હમેશા મીઠા પદાર્થ ખાઓ
 છો ત્યારે પ્રસન્ન થાઓ છો અને (અનિષ્ઠ પદાર્થ
 મળતા) ઉદામ મનવાળા થાઓ છો, તો હે ઉત્તમ
 રાજા ! માગા પર ને સર્પ ઉપર તમારી સમૃદ્ધિ ક્યા
 ગદી ? હે રાજા ! જીવન્મુક્ત તો ને જ હોઈ શકે કે,
 જે મારીનું દેહ, પથ્થર તથા માતા પર મમાન ભાવ-
 વાળો હોય, મર્મા કેવળ એક જ આત્મા છે એવી
 બુદ્ધિવાળો હોય અને મર્ત પ્રાણીઓ તરફ હિતકરી
 હોય આજે મારું ચિત્ત ઘર, બી વગેરે કોઈ પદાર્થમા
 આનદ પામતુ નથી અને હું એક્ટો નિસ્પૃહ થઈ ક્યો
 કરું એનું મારું માનનું છે હું સગરહિત, મમતાહિત,
 માન, પાદ્ય, મૂલ તથા કળ ખાનારો, ગગ-દેવાદિ
 જ્ઞેયકા વિનાનો અને પશ્ચિદહિત હોઈ મૃગની પેડે
 ક્યો કરીશ હે રાજા ! ગગરહિત મનવાળા તથા અત્યત
 ગુનાનીન થયેલા મને ઘર, ધન તથા સુરર ઉપવાગી
 મીની ગી જગર છે ? તમે તો અનેક જાતના સગથી
 વ્યાપ્ત હોઈ અનેક પ્રકરના આકાંક્ષા વિચાર કરો છો,
 છતાં કોઈ છે કે 'હું વિમુક્ત છું' મને આ તમાને

દલ જ જણાય છે હે રાજા ! તમને કોઈ વખતે મનુની
 ચિંતા સહે છે કોઈ વખતે ધનની ચિંતા સહે છે અને
 કોઈ વખતે સૈન્યની ચિંતા સહે છે, તમે કયે વખતે
 નિશ્ચિત રહે છો ? વૈખાનસ મુનિઓ, જેઓ મિનાહારી
 તથા મિતેન્દ્રિય હોઈ (સમારની) અમન્યતા જાણે
 છે તેઓ પણ સસારમા મોહ પામે છે । હે રાજા !
 તમાગ વગમા જન્મેલા રાજાઓનું 'વિદેહ' એવું જે
 નામ છે, તે દાહિત છે, એમ તમે જાણો, એમા કદી
 કેરકાર નથી જેમ મૂર્ખ હોય છતાં 'વિદ્યાધર', જન્મથી
 આધજો હોય છતાં 'દિવાકર' અને દરિદ્ર હોય છતાં
 લક્ષ્મીધર' એ નામ વ્યર્થ છે, તેમ તમાગ વગમા
 જન્મેલા જે જે પૂર્વના રાજાઓને 'વિદેહ' એમ
 પ્રખ્યાત થયેલા માલગ્યા છે, તેઓ કેવળ તામથી જ
 'વિદેહ' હતા પણ કર્મથી 'વિદેહ' ન હતા હે રાજા !
 તમાગ કુળમા પૂર્વે 'નિમિ' નામે રાજા હતો તે
 ગજર્પિએ પોતાના ગુરુ વમિષ્ઠ મુનિને યજ્ઞ માટે નોતર્થ
 ત્યાગે તે મુનિએ રાજાને કહ્યું કે, 'હમણા દેવોના ઇદ્રે
 મને યજ્ઞ માટે નોતર્થો છે, તેથી તેનો યજ્ઞ પૂર્ણ કરીશ,
 ત્યા સુધીમા હે રાજેન્દ્ર ! તું ધીમેથી તૈયારી કર'
 એમ કહ્યા પછી તે મુનિ મહેન્દ્રના યજ્ઞમા જતા રહ્યા
 એટલે (પાછળથી) નિમિએ બીજા ગુરુ કરી ઉત્તમ
 યજ્ઞ કર્યો હતો ને માલગી અત્યત કોપાયમાન થયેલા
 વસિષ્ઠ ઋષિએ રાજાને શાપ આપ્યો કે, 'હે ગુરુનો
 અનાદર કરનાર ! આજે તારો દેહ પડી જશે' પછી
 રાજાએ પણ તેમને શાપ દીધો કે તમારું શરીર
 પણ પડી જશે ' એમ એકબીજાના શાપથી તેઓ
 બને પડ્યા હતા, એમ મે સાંભળ્યું છે હે રાજેન્દ્ર !
 (જો એ નિમિ રાજા) વિદેહ હતો, તો તેણે પોતાના
 ગુરુને શાપ ક્રમ દીધો ? હે ઉત્તમ રાજા ! તમારું
 કુળનું આ વિદેહપાત્ર મારા ચિત્તમા વિનોદ અથવા
 હામી જેવું લાગે છે

જનકે કહ્યું તમે સન્ય કહ્યું છે, આમા તમારો
 મત કઈ પણ ખોટો નથી, તોપણ હે શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણ !
 તમે માનજો મારા પૂન્ય ગુરુ વ્યાગે જે કહ્યું છે,
 તે જ મન્ય છે પિતાનો સગ છોડી તમે વનમા જવા
 ઈચ્છો છો, પરંતુ ત્યા પણ મૃગો સાથે તમારો મારી
 ગીતે સળધ થયો, એમા રામય નથી મર્ત મથો મણ

ભૂતો રહેલા છે, તો પછી તમે નિસંગ કયા થશો ? વળી હે મુનિ ! તમને આહાર માટે હમેશા ચિંતા રહેવાની, જેથી તમે નિશ્ચિત ક્યારે થશો ? તમે ખીજી ચિંતા કરો કે ન કરો, પરંતુ તમને વનમા દડ તથા મૃગચર્મની પણ ચિંતા તો રહેવાની જ, તે જ પ્રમાણે મને રાજ્યની ચિંતા છે તમે સક્રપોથી હેરાન થઈ દૂર દેશ સુધી આવ્યા છો, ત્યારે મને સક્રપ કે સદેહ છે જ નહિ, જેથી બધી રીતે હું નિર્વિઠ્ઠ છું, હે બ્રાહ્મણ ! હું સુખે સૂઈ જાઉં છું અને સુખે હમેશા જમું છું હે મુનિ ! હું બધાથેયો નથી, એવી બુદ્ધિથી હમેશા સુખી જ છું તમે તો 'હું બધાથેયો છું' એવી શકાથી હમેશા દુઃખી જ છો માટે એ શકા છોડી (હું બધાથેયો નથી એમ) સાવધાન રહીને તમે સુખી થાઓ 'આ દેહ મારો છે' એમ જાણવું તે બધન છે અને આ દેહ મારો નથી, તેમ જ બધન, ઘર કે રાજ્ય પણ મારા નથી' આવો જે નિશ્ચય તે જીવનમુક્તપણું છે

સૂત બોલ્યા જનક રાજાનું તે વચન સાંભળી શુક્રદેવજી પ્રસન્નચિત્ર થયા તરત જ તેમની રજા લઈ તે વ્યાસના ઉત્તમ આશ્રમમા ગયા પુત્રને આવતો નોંઈ વ્યાસ પણ સુખ પામ્યા ને તેમને ભેટી મસ્તક સૂધીને તેમણે કુશળ પૂછ્યા શુક્રદેવજી તે સુદર આશ્રમમા પિતાની પાસે સાવધાન થઈ રહ્યા અને વેદાધ્યયનમા તત્પર રહી સર્વ શાસ્ત્રોમા કુશળ થયા રાજ્ય પર રહેલા મહાત્મા જનકની દશા નોંઈ તે પરમ શાંતિ પામી પિતાના આશ્રમમા રહેવા લાગ્યા એમ શુક્રદેવજી નોકે યોગમાર્ગમા રહ્યા હતા, છતાં તેમણે પિતૃઓની 'પીવરી' નામની ઉત્તમ ભાગ્ય શાળી, સુદર કન્યાને પત્ની કરી હતી તે સ્ત્રીમા તેમણે કૃષ્ણ, ગૌરપ્રભ, ભૂરિ અને દેવશ્યુત નામના ચાર પુત્રો ઉત્પન્ન કર્યા હતા, તેમ જ ક્રીતિ નામની કન્યા ઉત્પન્ન કરી, વ્યાસના તે પ્રતાપી પુત્ર શુક્રદેવે વિદ્યાજગત પુત્ર મહાત્મા અણ્ણક રાજાને તે આપી હતી શુક્રદેવની તે કન્યામા ઉત્પન્ન થયેલા અણ્ણકનો પુત્ર શ્રીમાન બ્રહ્મદત્ત નામે હતો, જે પ્રતાપી બ્રહ્મવેત્તા થયો હતો કેલેક કાળે નારદજીના ઉપદેશથી પરમ જ્ઞાન તથા સર્વોત્તમ યોગમાર્ગે ત્યાં (ગૃદસ્થાશ્રમમા જ) મેળવ્યા પછી તે બ્રહ્મદત્ત રાજા પુત્રને રાજ્ય પર બેસાડી પોતે

બદરિકાશ્રમમા ગયો હતો, ન્યા નારદજીની કૃપાથી માયાબીજનો ઉપદેશ પામી તે દ્વારા તેને જલદી મુક્તિ આપનાર નિર્દોષ જ્ઞાન થયું હતું (ખીજી તરફ) શુક્રદેવજી પિતાનો સંગ છોડી દેવાસના સુદર શિખર પર ઉત્તમ ધ્યાનનો આશ્રય કરી સંગરહિત રહ્યા હતા પછી પરમ સિદ્ધિને પામેલા તે શુક્રદેવજી એક સમયે પર્વતના શિખર ઉપરથી ઊડ્યા, ત્યારે આકાશમા રહેલા મહાતેજસ્વી સૂર્ય જેવા શોભવા લાગ્યા શુક્ર દેવજીના તે ઊડવાના સમયે પર્વતના શિખરના બે ભાગ થઈ ગયા, તેમ જ ઘણા ઉત્પાતો થવા લાગ્યા એ વેળા શુક્રદેવજી આતરિક્ષમા રહેલા વાયુની ખેડે આકાશમા જ રહ્યા હતા, દેવર્ષિઓ તેમની સ્તુતિ કરતા હતા અને તેજ વડે અત્યંત શોભતા બીજા સૂર્ય જેવા જણાતા હતા એમ પર્વતના શિખર પર ન્યા શુક્રદેવજી રહ્યા હતા ત્યાં વિરહને વશ થયેલા વ્યાસ તો 'હે પુત્ર !' એમ વારંવાર બૂમો પાડતા હતા, ત્યારે શ્રમથી વ્યાઘ્રજ અને દીન થયેલા વ્યાસને બૂમો પાડતા જાણી, સર્વ પ્રાણીઓમા સાક્ષીરૂપે વ્યાપી રહેલા શુક્રદેવજીએ તે વખતે જે પ્રત્યુત્તર આપ્યો હતો તે હજી પણ એ પર્વતના શિખર પર સ્પષ્ટ કાય છે 'હે પુત્ર ! હે પુત્ર !' એમ કહેતા, વિરહથી વ્યાપ્ત અને રોકથી યુક્ત એ વ્યાસને રડતા નોંઈ શકે ત્યાં આવી વ્યાસને બોધ આપ્યો હતો કે, 'હે વ્યાસ ! તમે શોક કરો મા યોગવેત્તાઓમા શ્રેષ્ઠ તમારે પુત્ર અગ્નિતેન્દ્રિય પુરુષોને દુર્દાંભ પરમ ગતિને પામ્યો છે માટે શોકરહિત બ્રહ્મતત્ત્વને જાણનારા તમારે તેનો શોક ન કરવો નોંઈએ હે નિર્દોષ ! તે પુત્રને કીધે તમારે વિશાળ કીર્તિ થઈ છે'

વ્યાસે કહ્યું હે દેવેશ્વર ! શોક જતો નથી હે જગત્પતિ ! હું શુ કરું ? હજી પુત્રદર્શનની ઈચ્છાવાળા મારા બંને નેત્રો અતુભ જ છે

મહાદેવે કહ્યું હે શ્રેષ્ઠ મુનિ ! અતિ મનોહર પુત્રની છાયા (પુત્ર જેવી આકૃતિ)ને તમે પાસે ઊભેલી નોંરો અને તેને નોંઈ હે પન્તપ ! તમે શોક છોડો

સૂત બોલ્યા તે જ વખતે વ્યાસે સુદર ક્રાંતિવાળા પુત્રની છાયાના દર્શન કર્યા, ને મહાદેવ તેમને વરદાન

આપી ત્યા જ અદૃશ્ય થયા, એટલે વ્યામ પણ શુક-
દેવજ્ઞતા વિનહી તપીને પગ્મ દુષ્ટી થઈ પોતાના
આશ્રમે ગયા. ૧-૬૦

મન્ત્રિહિતે મહાદેવે વ્યાસ. સ્વાશ્રમમચ્ચગાત્ ।
શુકસ્ય ત્રિદેનાપિ સત્તઃ પરમદુઃખિતઃ ॥ ૬૦ ॥
ઈતિ શ્રીદેવીઆવતમહાપુરાણમાં પ્રથમ સ્કંધ વિષે
અન્યથા ૧૯ શ્લોક મહાપ્ર

અધ્યાય ૨૦ મો*

શુકદેવના ગયા પછી વ્યાસજી કાચ

કપય ઋતુ

શુકસ્તુ પરમાં સિદ્ધિમાત્રવાન્ દેવસત્તમઃ ।
કિં ચકાર તનો વ્યાસસ્તન્ના હૃદિ સાવસ્તરમ્ ॥૨॥
ઋષિઓ પૃથ્વી દેવોમા શ્રેષ્ઠ શુકદેવજીએ પગ્મ
મિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી, તે પછી વ્યામે શુ કર્યું તે અમને
વિચારા સામે કાલે

મન યોત્યા . વ્યામના તપોવન ગિધ્યો અમિત,
દેવથ, વૈશંપાયન તથા જૈમિનિ, જેઓ વેદાધ્યાયમા
તત્પર હોતા તેઓ બધા વ્યામની આજ્ઞા હઈ પ્રથમ
જ પૃથ્વી પર (ત્યા ત્યા) જતા રહ્યા હતા એમ
તેઓને ગયેલા નેઈ તેમ જ પુત્રને પણ પરચોક્ષમા
અદૃશ્ય થયેલા નેઈ વ્યામ ગોઠથી દબાઈ ગયા તેમણે
પોતાના આશ્રમમાંથી જતા રહેવા વિચાર કર્યો પછી
તેમણે પોતાની પવિત્ર માતા મન્યવતી, જે મચ્છીમારની
પુત્રી હતી અને જેને ગોઠાનું ધિતિમા ગણાવવાને
પોતે ત્યજી હતી તેનું મતથી મંગલ કર્યું અને તેને
યાદ કરી તે ઉત્તમ પર્વત છોડી મહાદેવજી તો વ્યામ
મુનિ પોતાના (મુજ) જન્મસ્થાનમા જઈ પગેચ્યા
ત્યા એ બેટ પર આવી વ્યામે પૃથ્વી કે, 'સુદૃઢ મુખ
વાળી તે (માગી માતા) કયા ગઈ?' એમને મચ્છી-
મારેઓ તેમને કહ્યું કે, 'એમને તો કન્યાવચ્ચામા જ
ગાતનું ગનને પગલાવી દીધા છે વળી મચ્છીમારેના
સમનથો પત્તુ વ્યામને પ્રીતિપૂર્વક ગાવી રીતે પૃથ્વ
સ્વાગતથી મન્દાગી હાય નેહીને કહ્યું

મચ્છીમારેનો સગ્ન યોત્યા 'હે મુનિ! દેવોને

પણ દુર્લભ આપનું દર્શન આજે થયું, તેથી આજે
માગે જન્મ મકળ થયો છે અને આમાઝ કુળ પવિત્ર
કમળ છે હે શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણ! જે માટે તમે આવ્યા છો
તે (કાર્ય) તમે કરો હે પ્રભો! આ માગી સ્ત્રી, ધન
તથા પુત્રો પણ તમારે આધીન છે.'

(તેની એ પ્રાર્થના સાભળી યોગ્ય ઉત્તર આપી-
ને) વ્યામે મચ્છવતીના સુદૃઢ દિનારે આશ્રમ કયો
અને ત્યા જ તપમા જોડાઈ સમાધિમા રહેવા લાગ્યા.
આમાપ ક્રાંતિવાળા શતનું રાગને મન્યવતીથી
બે પુત્રો થયા હતા, તેઓને પોતાના ભાઈ જણી
વનમા રહેલા વ્યામ સુખ પામ્યા શતનું ગળતો પડેલો
પુત્ર ચિત્રાગદ નામે હતો તે રૂપવાન, ગન્ધુઓને
તપાવનારો તથા મર્તી લક્ષણોથી યુક્ત હતો બીજો
વિચિત્રવીરો નામનો પુત્ર હતો, તે પણ સર્વ ગુણોથી
યુક્ત હોઈ શતનું સુખ વધાગનાર હતો વળી તે
ગનનું ગળને (પ્રથમની સ્ત્રી ગણામા જન્મેનો પડેલો)
મોથી મહાવીર અને ઘણો બળવાન ગાગેય (ભીષ્મ)
નામનો પુત્ર પણ હતો, અને (પાછળથી બીજી સ્ત્રી)
સન્યવતીમા તે બન્ને (ચિત્રાગદ અને વિચિત્રવીરો)
પુત્રો જન્મ્યા હતા મોટા મનવાળો શતનું રાગ મર્તી
લક્ષણોથી યુક્ત તે પુત્રોને નેઈ પોતાને દેવ વગેરેથી
પણ ન છૂટી ગણાય તેવા (અજેય) માનના હતા.
પછી કેટલેક કાળે ધર્મીમા શતનું ગળથો કાળતા
નિયમ પ્રમાણે જમ માણમ જૂના વસ્ત્ર છોડે તેમ દેહ
છોડયો ગળ મગલ પામ્યા એટલે ભીષ્મે વિધિથી
મર્તી પ્રેતકાર્યો તથા જનનગનતા દાન કર્યો પછી પરા-
ક્રમી ભીષ્મે ચિત્રાગદને ગળ્ય પગ સ્થાપ્યો પણ પોતે
ગળ્ય ન જ કર્યું, તેથી તે 'દેવવ્રત' નામે પ્રસિદ્ધ
થયા મન્યવતીનો પવિત્ર પુત્ર ચિત્રાગદ બળવાન તથા
વીર હતો, પગનું (પાછળથી) પરાક્રમને લીધે પ્રમાદી
તે બીજાને દૃષ્ય દેનાર થયો એક મયમે મોટા સૈન્યથી
વીરગાયેલો તે મહાબાહુ માગવાયોગ્ય ઝગ મુશોની
તપામ કરતો વનપ્રદેશમા ભમી રહ્યો હતો, તેવામાં
ઉત્તમ વિમાનમા બેઠેલો ચિત્રાગદ અર્ધા માર્ગમા
રહેવા તે ગળને નેઈ પૃથ્વીની નજીક ઊતર્યો હે
તાપમે! ત્યા કુશ્મેત્ર નામના મોટા સ્થાન પર મમાન
પરાક્રમવાળા તે બન્નેનું તણ વર્ષ સુધી મોટું યુદ્ધ થયું.

* આ અધ્યાયમાં શુકદેવજીના નવ પછી વ્યાસે જે
કૃત કર્યું તે કૃતમાં મુખ્યત્વે મોઘથી કરવાયે

એ રણુમા ગંધર્વે મારી નાખેલો ચિત્રાગદ સ્વર્ગને પામ્યો, એટલે ભીષ્મે તે સાભળી તુરત જ તેની મરણ ક્રિયા કરી, તેમ જ મત્રીઓથી વીંટળાયેલા ભીષ્મે શોક કરી (ખીજા ભાઈ) વિચિત્રવીર્યને સંન્યતો સ્વામી કર્યો પછી મત્રીઓએ તથા ગુરુઓએ સમજાવેલી સુદર વર્ણવાળી સત્યવતી પુત્રના શોકથી જોકે વ્યાકુળ હતી તોપણ પોતાના (ખીજા) પુત્રને સંન્ય પર આવેલો જોઈ અત્યંત સતોષ પામી વ્યાસ પણ ભાઈને સંન થયેલો સાભળી ખુશ થયા સત્યવતીનો સુદર પુત્ર (વિચિત્રવીર્ય) ઉત્તમ યૌવનને પામ્યો, એટલે ભીષ્મે પોતાના તાતા ભાઈના વિવાહ માટે ચિંતા કરવા માડી તેવામા કાશીના સંનએ સર્વ લક્ષણોથી યુક્ત પોતાની ત્રણ પુત્રીઓને વિવાહ માટે સ્વયંવરમા ઊભી કરી એ ઇચ્છાપૂર્વકતા સ્વયંવરમા હજારો સંનઓને તથા સંનપુત્રોને બોલાવ્યા તે વખત મહાતેજસ્વી પરાક્રમી ભીષ્મે માત્ર એક ગયથી જ સર્વ સંનસમૂહને હરાવી બળથી તે કન્યા ઓળુ હરણ કર્યું મહારથી તેજસ્વી તે ભીષ્મ પોતાના બાહુબળથી સર્વ સંનઓને છતી તે કન્યાઓને લઈ હસ્તિનાપુર પહોંચ્યા તેમણે સુદર નેત્રોવાળી ત્રણે કન્યાઓને માતા, બહેન તથા પુત્રીઓની પેઠે માની આણી હતી પછી તરત જ સત્યવતીને જણાવી વેદ જાણનારા ન્યોતિથી બ્રાહ્મણોને બોલાવી, તેમણે જલદી (ભાઈના લગ્ન માટે) શુભ દિવસ પૂછ્યો, અને વિવાહની તૈયારી કરી પોતાના ધર્મિષ્ઠ ભાઈ વિચિત્રવીર્યને તે કન્યાઓ ત્યારે પરણાવવા માડી ત્યારે તે ત્રણે કન્યાઓમા શ્યામકમ્પવાળી તથા સુદર નેત્રોવાળી જે મોટી કન્યા હતી તેણે શરમ્ભાતા શરમ્ભાતા ભીષ્મને આ વચન કહ્યું 'હે ગંગાપુત્ર ! હે કુરુક્ષેત્ર ! હે ધર્મી ! હે કુલદીપક ! તુ સ્વયંવરમા શાલ્વ સંનને મનથી વરી છું અને તે જ પ્રમાણે તે સંનએ પ્રેમથી વ્યાસ આત કરણુમા મને વરી છે, માટે હે શત્રુતાપત ! હવે તમાજ આ કુળને જે યોગ્ય હોય તે તમે કરો તે શાલ્વ સંન પ્રથમ મને વરી ચૂક્યા છે અને તમે ધર્મિષ્ઠ પુરુષોમા શ્રેષ્ઠ તથા બળવાન છો, તો હે ગંગાધી ! હવે તમે જે ઇચ્છતા હો તે કરો

સત બોલ્યા તે કન્યાએ એમ કહેવા ભીષ્મે

તે સમયે વૃદ્ધ બ્રાહ્મણોને, માતાને તથા મત્રીઓને પૂછ્યું, અને સર્વનો મત જાણી ધર્મવેત્તાઓમા શ્રેષ્ઠ તે ભીષ્મે એ કન્યાને કહ્યું 'હે સુદર મુખવાળી ! જેમ તારી ઇચ્છા હોય તેમ તું જ ' પછી ભીષ્મે સંન આપેલી તે કન્યા શાલ્વને ઘેર ગઈ અને સુદર નિતાબ વાળી તેણે મનથી ઇચ્છેલા તે સંનને કહ્યું 'હે મહારાજ ! હું તમારામા મનવાળી છું, એ કારણથી ભીષ્મે ધર્મદૃષ્ટિએ મને છોડી દીધી છે અને હું તમારી પાસે આવી છું, માટે હવે તમે મને પરણો, હે શ્રેષ્ઠ સંન ! હું તમારી કાયમી ધર્મપત્ની થાઉં છું, કેમ કે મેં પ્રથમ તમારું ચિંતન કર્યું છે અને તમે મારું ચિંતન કર્યું છે એમા સાશય નથી '

શાલ્વે કહ્યું હે સુદર નિતાબવાળી મારા દેખતા ભીષ્મે તને પકડીને રથમાથી ખેંસાડી તેથી હું તને પરણીશ નહિ કયો બુદ્ધિમાન પુરુષ ખીજાએ એકી કરેલી કન્યાને સ્વીકાર કરે ? માટે ભીષ્મે છોડેલી તને માતાની પેઠે હું નહિ સ્વીકાર (એમ કહી) તે મહા ત્માએ રહતી તથા વિલાપ કરતી તે કન્યાને છોડી દીધી એટલે ફરી તે કન્યા ભીષ્મ પાસે રહતી આવી, આનુ વચન બોલી 'હે વીર ! તમે છોડી દીધેલી મને શાલ્વ સંન સ્વીકારતો નથી, માટે હવે તમે સ્વીકારો હે મહાભાગ ! તમે ધર્મને જાણનારા છો જો તમે મને નહિ સ્વીકારો તો હું મરણ પામીશ '

ભીષ્મે કહ્યું હે સુદર વર્ણવાળી ! ખીજામા ચિંતા વાળી તને હું કઈ ગતે સ્વીકાર ? માટે હે સુદર નિતાબવાળી ! હવે તું સ્વસ્થ થઈ જલદી સત્વર પોતાના પિતા પાસે જ ભીષ્મે એમ કહેલી તે કન્યા વનમા જ ચાલી ગઈ અને પરમ પવિત્ર એકાંત તીર્થમા તપ કરવા લાગી એ રીતે અત્યંત ઉપવાળી અને પવિત્ર કાશી સંનની બે પુત્રીઓ—અબાલિકા તથા અગ્નિકા તે વિચિત્રવીર્ય સંનની સ્ત્રીઓ થઈ હતી મહાબળવાન એ વિચિત્રવીર્ય સંન તે બંને સ્ત્રીઓ સાથે ઘરમા તથા ઉપવનમા અનેક જાતના ભોગવિનાસોથી ગમવા લાગ્યો એમ તપ વર્ષ સુધી સુખ ક્રીડા કરતા તે મહા સંન ક્ષયરોગથી અત્યંત ઘેરાઈ ગયો ને મનજી પામ્યો એમ પુત્ર મરણ પામ્યો ત્યારે સત્યવતી દુબથી પીડા પામી અને તેણે મત્રીઓ પાસે પુત્રના મંગલકાર્યો

કરાય્યા પછી તે વખતે આત્મા દુષ્ટી થયેલી તેણે
એકાન્તમાં ભીષ્મને આ વચન કહ્યું 'હે મહાભાગ !
તું માતાનું પુત્ર છે, માટે પિતાનું રાજ્ય કર અને
ભાર્તની ઝીંતો સ્વીકાર કર તથા વશની રક્ષા કર
જેથી યથાતિતો (આ) વશ નાગ ન પામે '

ભીષ્મે કહ્યું હે માતા ! મેં પિતા માટે જે પ્રતિજ્ઞા
કરી છે, તેને તમે માનશી છે, માટે હું રાજ્ય નહિ
કરું, તેમ જ ઝીંતો સ્વીકાર પણ નહિ કરું

મૃત બોલ્યા તે વખતે મન્યવની ચિંતાતુર બની
કે, 'હવે વન કેમ ગેરેઠ વશી અગમ્યકતા ઊભી થઈ
છે, ત્યારે આજમ રાખરાથી મને સુખ નહિ થાય '
પછી ભીષ્મે તેને કહ્યું કે, 'હે માતા તમે ચિંતા કરો
મા, વિચિત્રવીર્યની સ્ત્રીમાં (કેઈ બીજા પુરુષથી)
ક્ષેત્રજ પુત્ર ઉત્પન્ન કરવો કેઈ કુળવાન બ્રાહ્મણને
બોલાવી વડ માથે સમાગમ કરવો એમાં દોષ નથી,
કેમ કે કુળની ગૃહા કરવા વેદમાં પણ એમ કહ્યું છે
હે પવિત્ર ઇસ્યવાળા ! એ રીતે પોત્ર ઉત્પન્ન કરાવી
તેને તમે ગત્ય આપો, હું તેની આજ્ઞાને પાળીશ '
તેનું એ વચન માંબળી પોતાની કન્યાવસ્થાતા નિષ્પાપ
પુત્ર દેવાયત—યામ મુનિનું મનથી તેણે સ્મરણ કર્યું,
એટલે એમ યાદ કરતા જ તપસ્વી, તેજસ્વી વ્યાસ
મુનિ આવી પહોંચ્યા અને માતાને પ્રણામ કરી બિંબા
ગદ્યા ત્યારે ભીષ્મે તેમની પૂછ કરી ને મન્યવનીએ
પણ અત્યંત માન આપ્યું, પછી મહાતેજસ્વી તે
વ્યાસ મુખમાં વિતાતા બીજા અગ્નિની જેમ ત્યા
ડિંબા ગદ્યા પછી માતા મન્યવનીએ તે મુનિને કહ્યું
'વિચિત્રવીર્યની સ્ત્રીમાં તમાગ વીર્યથી જન્મેલો સુદૃઢ

પુત્ર તમે ઉત્પન્ન કરો ' માતાનું એ વચન સાંભળી
વ્યાસે માયો ઉપદેશ આપનારા વાક્ય તરીકે તેને
પ્રમાણ માન્યું અને બહુ સારું ' એમ કહી ત્યા
ઠ્ઠી ઋતુકાળની તે રાહ જોવા લાગ્યો અધિકા સ્ત્રી
જ્યારે સ્વસ્વદા થઈ ત્યારે સ્નાન કરી મુનિનો સંગ
પામી તેમણે મહાભળવાન આધળા પુત્રને જન્મ
આપ્યો ત્યારે એ જન્મમાધ પુત્રને જોઈ સત્યવતી
દુષ્ટી થઈ, તેણે બીજી વડુને કહ્યું કે, 'તું જલદી
પુત્રને ઉત્પન્ન કર ' પછી ઋતુકાળ આવતા રાત્રિના
મગયે અબાધિકા સ્ત્રીએ પણ વ્યાસની માથે સમાગમ
કરી ગર્ભ ધારણ કર્યો (સમય થતા)તે પુત્ર પણ પાડુ-
વણો જન્મ્યો અને રાજ્યને યોગ્ય ન મનાયો ત્યારે
એક વર્ષ પછી કરી પુત્ર માટે વડુને તેણે પ્રેરણા કરી તે
પછી મુનિશ્રેષ્ઠ વ્યામને બોલાવી તેમની સાથે રીતે
પ્રાર્થના કરી, ગમે ઉત્તમ ગયનગૃહમાં તેમને મોકલ્યા,
પરંતુ તે વેળા વડુ તેમની પાસે ગઈ નહિ પણ તેણે
એક દામીને ત્યા મોકલી, એટલે તે દાસીમાં ધર્મના
અગથી પવિત્ર 'વિદુર' નામનો પુત્ર જન્મ્યો એમ
વ્યાસે વશની ગૃહા કરવા ધૃતગદ્ગ વગેરે ત્રણ મહાવીર
પુત્રોને ઉત્પન્ન કર્યા હતા હે નિર્દોષ મુનિઓ ! આ
બધું તેમના વગમાં બનેલું વૃત્તાત મેં તમને કહ્યું
છાતુધર્મને જાણનારા વ્યાસે એ રીતે વશની રક્ષા કરી
હતી ૧—૭૮

પત્નઃ સર્વમાલ્યાત તમ્ય વશસમુદ્ભવમ્ ।

વ્યાસેન રહિતો વંશોર્ધાત્પર્મનિદાઙ્ગવાઃ ॥૭૮॥

ઈતિ શ્રીવીર્ય ગયનમહાપુરાણમાં પ્રથમ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૨૦ થો નમામ

પ્રથમ સ્કંધ સમાપ્ત

શ્રીમદ્ ભગવતીભાગવત

અથવા

દેવી ભાગવત

શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષાંતર

વીજો સ્કંધ

અધ્યાય ૧ લો*

મત્સ્યગંધારી જન્મ

ઋષય ઋતુ

આશ્ચર્યકરમેતત્તે યત્ન ગર્ભહેતુકમ્ । સદેહોઽત્ર સમુપદ્મ સર્વેવા નસ્તપસ્વિનામ્ ॥ ૧ ॥

ઋષિઓએ પૂછ્યું આ અરપદ કારણવાળું તમારું વચન આશ્ચર્યકારક છે આમા આમને બધા તપસ્વી
ઓને સદેહ થયો છે હે બુદ્ધિમાન સૂત ! વ્યાસની માતા સત્યવતી, પ્રથમ (પરાશરને) પરણેલી રાજા
શતનુએ જાણી જ હશે, એવી પોતાના ઘરમા રહેલી સતી સત્યવતીને રાજા શતનુ ફરી કેમ પરણ્યા હતા ?
વ્યાસ તેણીના પુત્ર દેવી રીતે થાય છે સુગત ! તે સત્યવતીમા (શતનુથી) બે પુત્રો જન્મ્યા હતા હે મહા
ભાગ ! તે પરમપવિત્ર કથા તમે વિસ્તારથી કહો તીક્ષ્ણ વ્રતવાળા બધા ઋષિઓ વેદવ્યાસની તથા સત્યવતીની
ઉત્પત્તિ સાંભળવા ઇચ્છે છે

સૂત બોલ્યા મારે પુરુષાર્થો આપનારા પરમશક્તિ આદિશક્તિને પ્રણામ કરી પુરાણની શુભ
કથા હું કહીશ વાણીથી ઉત્પન્ન થયેલા (દે) બીજનું કપટથી પણ માત્ર ઉચ્ચારણ કરતા અવશ્ય શાસ્ત્રની
સિદ્ધિ (મોક્ષ) થાય છે, તે બીજમત્રપૂર્વક સારી રીતે સ્મરણ કરેલા દેવી ખરેખર ઇચ્છિત કામનાને આપ
નારા થાય છે, માટે સર્વ મનુષ્યોએ સર્વ પ્રકારની સર્વ કામનાઓ તથા અર્થોની સિદ્ધિ માટે તે બીજમત્રથી
દેવીનું સ્મરણ કરવું 'ઉપરિચર' નામે ધાર્મિક રાજા એદી દેશનો સ્વામી હતો તે સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળો, શ્રીમાન
તથા પ્રાહ્મણોની પૂજા કરનારો હતો તેના તપથી પ્રસન્ન થયેલા ઇદ્રે તેનું પ્રિય કરવાની ઇચ્છાથી તેને

* આ અધ્યાયમા અડતાળીસ શ્લોકોની બુદ્ધિમાન વ્યાસનો જન્મ કહેવાયે, જેમા દેવીને મહિમા અતિશય
પ્રકાશે છે

સ્કંદિકુ સુદ ઉત્તમ વિમાન આપ્યું હતું તે દિવ્ય વિમાન પર ચડી નિત્ય ધર્મનિષ્ઠ તે ગતિ યથે જતે અને પૃથ્વી પર ન ચડી ઉપર જ રહેનો, તેથી તે 'ઉપરિચર વસુ' નામે મૌ લોકોમાં પ્રખ્યાત થયો તેને સુદ નિવ્યોવાળી 'ગિરિજા' નામે સુદ ચી હતી અને મહાપદ્મકમ્પી તથા અમાપ બળવાળા પાપ પુત્રો હતા એ રાત્રએ તે પુત્રોને જુદા જુદા દેશોમાં રાત્રએ તનંદે સ્થાપ્યા હતા એક સમયે તે વસુની સ્ત્રી ગિરિજાએ જનુકાળ પ્રાપ્ત કરી, તાલી પવિત્ર થઈને પુત્રોત્પત્તિ માટે ગતને ઈચ્છા જણાવી, અને તે જ દિવસે પિતૃઓએ એ ગતને કહ્યું કે, (અમાર શ્રાદ્ધ નિમિત્તે) તમે મૃગોને માગે તે માથળી ગત જનુમની પન્નીનો વિચાર કરવા લાગ્યો, પણ જેવે પિતૃઓના વાક્યને અવશ્ય શ્રેષ્ઠ માની તે જ કરવાનો નિશ્ચય કરી મનથી ગિરિજાનુ સ્મરણ કરતો વનમાં મૃગયા માટે કરવા લાગ્યો તે રાત્રિ વનમાં રહ્યો રહ્યો માન્યા પીછ વફમી હોય તેવી અત્યંત રૂપાળી તે સ્ત્રીનુ ચિત્તમાં અમરણ કરતો હતો, તેટલામાં તેનું વીર્ય સ્ખલિત થઈ ગયું, એટલે સ્ખલિત થતા જ તે વીર્યને ગતએ વડતા પાદકામાં લઈ લીનું અને વિચાર્યું કે 'સ્ખલિત થયેનુ મારુ આ વીર્ય કઈ ગીતે વ્યર્થ ન જાય ?' પછી પન્નીનો જનુકાળ જાણી ગતએ નિશ્ચય કર્યો કે, 'મારુ આ વીર્ય મપૂર્ણ મદળ છે, એમાં મગય નથી, માટે આને માગે સ્ત્રી મારુ માકડું' પછી રાણીને વીર્ય મેદવવાનો તે જ સમય જોઈ વડતા પરિણામ મૃત્યા તે વીર્યને પ્રધાતની પામે રહેવા એ બાજપનીને બોલાવી તે પછીને ગતએ કહ્યું કે, 'હે મહાભાગ ! આ લે અને જલદી તુ મારુ ઘેર જા દે સ્ત્રીએ ! માગે પ્રિયા માં તુ આને ઘેર લઈ જા અને ગિરિજા નામની માગે સ્ત્રીને તુ જલની આપ, આજે તેની જનુમજા છે'

સુત બોલ્યા એમ કરી ગતઓમાં શ્રેષ્ઠ તેણે એ પરિણામ બાજપનીને આપ્યો એવે તે પછી તે લઈને પોને ગતિ જનુતાનુઓમાં શ્રેષ્ઠ તેડ તરત જ આકાશમાં ઉડ્યા ચાલતા પરિણા પછી તે પત્ની આમશમાં જતો હતો, તેવામાં બીજા બાજપનીએ તેને આજ્ઞા આપી તેણે મામ જાણી તરત જ પેલા

પક્ષી તરફ ધસાગે કર્યો એટલે તે બંને આકાશમાં ચાલ્યો વતી લડવા લાગ્યા એમ તેઓના લડતા પેનું વીર્ય યમુનાના જળમાં પડી ગયું અને તે બંને પક્ષીઓ પણ તે પડિયો પડી જતા ઈચ્છા પ્રમાણે જતા રહ્યા એ વેળા અદિત્ય નામની કોઈ અખર (યમુનાના) જળમાં ગમતી કૂબડીઓ માગેને કરતી હતી, તે જ સમયે ત્યા આવેલા અને સધાવાદનમાં તત્પર એક બ્રાહ્મણનો તે સુદ વર્ણવાળી સ્ત્રીએ મગ પડ્યો, એટલે પ્રાણાયામમાં તત્પર તે બ્રાહ્મણ ધૂમની તે સ્ત્રીને જોઈ શાપ દીધો કે 'તુ માછલી થઈ જા, કેમ કે તે માગ ધ્યાનમાં વિન કર્યું છે' એ રીતે બ્રાહ્મણોમાં મુખ્ય તેણે યમુનામાં કરતી તે સુદ અદિત્ય અખરને શાપ દીધો એટલે તે માછલી ના રૂપને પ્રાપ્ત થઈ એમ માછલીરૂપે થયેલી તે અદિત્ય અખરએ બાજપનીના પગમાંથી પડી ગયેનું પેલું વીર્ય એકદમ પામે જઈ બાઈ લીધું પછી કેટલાક ડાંગે દગમાં મહિનો થયો, ત્યારે તે સુદ માછલીને (એક) મચ્છીમાં પડી ને તરત જ તેણે એ માછલીનું પેટ ચીર્ણ, એટલે તેમાંથી મનુષ્યના આકારનું જોડકું નીકળ્યું તેમાં એક કાર્તિક સ્વામી જેવો સુદ કુમાર હતો અને એક સુદ મુખવાળી કન્યા હતી. એ આશ્ચર્ય જોઈ તે મચ્છીમાં અત્યંત વિસ્મય પામ્યો તેણે માછલીમાં જન્મેલા તે બંને બાળકો (ઉપરિચર) ગતને જણાવ્યા એટલે ગતએ પણ વિસ્મય પામી તેમાંના સુદ પુત્રને લઈ લીધો એ જ વસુ પુત્ર (પાછળથી) ધર્મનિષ્ઠ, મન્ય પ્રતિજ્ઞાવાળો, મહા તેજસ્વી અને પિતાનુચ્ચ પદકમવાળો 'મન્સ્ય' નામે ગત થયો ઉપરિચર વસુએ (એ જોડકામાંની) અદિત્ય નામની જે કન્યા હતી, તે તો મચ્છીમાંને જ મોષી દીરી હતી, જે (પાછળથી) 'કાલી' નામે, 'મન્સ્યોદગી' નામે તથા મન્સ્યગા' નામે પોતાના ગુણથી પ્રખ્યાત થઈ અને તે સુદ વસુપુત્રી મચ્છી-માગે ઘેર જ ઉડતીને મોરી થઈ

રથિઓએ પૂછ્યું મુનિએ શાપ આપેલી એ અદિત્ય નામની શ્રેષ્ઠ અખર જે માછલી થઈ હતી, તેને મચ્છીમાંને ચીરી હણે, ત્યારે તે મગજ જ પામી હશે અને ખંવાઈ જ ગઈ હશે તે અખરનું શુ થયું

હતુ, તેના શાપનો અત કઈ રીતે આવ્યો હતો, છેવટે ફરી તે સ્વર્ગને કઈ રીતે પામી, તે કહો

સૂતે કહ્યું મુનિએ તે અપ્સરાને શાપ દીધો, ત્યારે તેણે વિસ્મય પામી દીનની પેઠે રડતા રડતા તે બ્રાહ્મણની સ્તુતિ કરી, એટલે તે દયાળુ બ્રાહ્મણે એ રડતી સ્ત્રીને કહ્યું કે, 'હે કલ્યાણિ ! તું શોક કર મા, હું તારા શાપનો અત કહ્યું છું હે કલ્યાણિ !' ક્રોધથી થયેલા મારા શાપથી માછલાની યોનિને પામેલી તું ખે મનુષ્યોને જન્મ આપી શાપથી છૂટી જઈશ ' તે બ્રાહ્મણે એમ કહેલી એ અપ્સરા નદીના જળમા માછલાનું શરીર પામી હતી અને એ ખે બાળકોને જન્મ આપી મરીને શાપથી છૂટી હતી શાપના અતે માછલાનું રૂપ છોડી દિવ્ય સ્વરૂપ પામીને તે સુદર વર્ણવાળી અપ્સરા દેવમાર્ગે ગઈ હતી એમ સુદર મુખવાળી તે મત્સ્યગંધા મચ્છીમારની પુત્રી તરીકે જન્મી હતી અને મચ્છીમારને ઘેર જ બિછરીને મોટી થઈ હતી એ મત્સ્યગંધા કિશોર વયની થઈ, ત્યારે અત્યંત સુદર કાંતિવાળી હતી અને મહાતેજસ્વી તે વસુપુત્રી તે મચ્છીમારના કામ કરતી હતી ૧-૪૮

મત્સ્યગંધા તદા જાતા કિશોરી ચાતિસુવમા ।

તસ્ય કાર્યાણિ કુર્વાણા વાસવી ચાતિસુવમા ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા દ્વિતીય સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૧ લો સમાપ્ત

અધ્યાય ૨ જો*

વ્યાસને જન્મ

સૂત ક્ષાવ

ફદા તીર્થયાત્રાયા ઘનજ્વ પરાશરો મુનિ ।

આજગામ મહાતૈજાઃ કાલિંદ્યાસ્તટ્મુત્તમમ્ ॥ ૧ ॥

સૂતે ખોલ્યા એક સમયે તીર્થયાત્રા માટે જતા મહાતેજસ્વી પરાશર મુનિ યમુનાના ઉત્તમ કિનારા પર આવ્યા એ ધર્મોત્તમાએ તે વખતે ભોજન કરતા (મત્સ્યગંધાના પાવક પિતા) મચ્છીમારને કહ્યું કે, 'તું મને હોડીથી યમુનાના સામા કિનારે પહોંચાડ' મુનિનું એ વચન સાંભળી કિનારા પર જમતા મચ્છી

માટે સોળ વર્ષની સુદર પુત્રી મત્સ્યગંધાને કહ્યું 'હે પુત્રી ! તું આ મુનિને હોડીથી સામે કિનારે લઈ જા હે પવિત્ર હાસ્યવાળી ! આ ધર્મોત્તમા તપસ્વી ત્યા જવા ઈચ્છે છે ' પિતાએ એમ કહેલી તે વસુપુત્રી મત્સ્યગંધા હોડીમા ખેંહેલા મુનિને (નદીમા) લઈ જવા લાગી એ વેળા યમુનાના જળમા જતા તે મુનિ સુદર નેત્રોવાળી તે કન્યાને જોઈ ભાવિભાવથી અને દૈવતા યોગથી કામપીડિત થયા પ્રકટ યૌવનવાળી તેને જોઈ પકડવા ઈચ્છતા મુનિએ પોતાના જમણા હાથથી તેના જમણા હાથનો સ્પર્શ કર્યો તે વખતે શ્યામ કટાક્ષવાળી તે કન્યાએ એ મુનિને હાસ્યપૂર્વક આ વચન કહ્યું 'તમારા કુળને, શાસ્ત્રજ્ઞાનને તથા તપને શું આ યોગ્ય છે ? તમે વસિષ્ઠના પુત્ર હોઈ કુળ તથા શીલથી યુક્ત છો, છતા હે ધર્મજ્ઞ ! કામથી અત્યંત પીડાઈને શું કરવા ઈચ્છો છો ? હે શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણ ! પૃથ્વી પર મનુષ્યજન્મ દુર્લભ છે અને તેમા પણ બ્રાહ્મણપણું વધાર દુર્લભ છે, એમ હું માનું છું હે વિપ્રેન્દ્ર ! કુળ, શીલ તથા શાસ્ત્રજ્ઞાનથી તમે બ્રાહ્મણોમા ઉત્તમ અને ધર્મવેત્તા છો, છતા માછલાની ગંધવાળી મને જોઈ દૃષ્ટ ભાવના કેમ પામ્યા છો ? હે આમોઘ બુદ્ધિવાળા બ્રાહ્મણ ! મારા શરીરમા કઈ વસ્તુ સુદર જોઈ તમે કામાતુર થઈ હાથ પકડવા પાસે આવો છો ? પોતાના ધર્મને તમે કેમ નથી જાળવતા ? (મુનિ ને એમ કહી તે કન્યા મનમા વિચારવા લાગી કે,) 'અહો ! આ બ્રાહ્મણ ! આજે મને ગ્રહણ કરતો મહા બુદ્ધિ બન્યો છે અને મને પકડી શુ ગારગ્ગસમા કુખ્યો જ છે આનું મન કામદેવતા બાળ્યથી અત્યંત વીંધા ઈને વ્યાકુળ થયું છે (અને શાપના ભયથી) આની વિરુદ્ધ કરવા આઈ કોઈ સમર્થ પણ નથી' આમ વિચારી તે બાળાએ એ મહામુનિને કહ્યું કે, 'હે મહાભાગ ! ધૈર્ય ધરો, હું તમને સામે પાર લઈ જાઉં છું'

સૂતે ખોલ્યા પરાશર તો હિનપૂર્વક તેનું એ વચન સાંભળી હાથ છોડી દઈ ત્યાં બેસી રહ્યા ને નદીના કિનારા પર પહોંચ્યા, પરંતુ ફરી કામાતુર થઈ મુનિએ મત્સ્યગંધાને પકડી, ત્યારે ધ્રુજતી તે કન્યાએ સામે ઠબેલા તે મુનિને કહ્યું 'હે શ્રેષ્ઠ મુનિ ! હું દુર્લભ છું, તમે કેમ સૂગ કરતા નથી ? સમાન રૂપવાળા સ્ત્રી

* આ અધ્યાયમાં સાપ્રત્યેકારન ગ્રંથોગ્રંથી મત્સ્યગંધાના પેટમાં પરાશરની વેદવ્યાસનો જન્મ કરાવ્યો.

પુરુષોના જ કામસંયોગ સુખકારી થાય છે' એમ કહે
વાયેલા તે મુનિએ ક્ષણવારમા તે કન્યાને એક યોજન
સુધી સુગંધ ફેલાવતી, સુદર રૂપવાળી તથા સુદર
મુખવાળી કરી દીધી એમ તેને કસ્તૂરી જેવી સુગંધી,
સુદર અને મનોહર કરી કામથી પીડાયેલા મુનિએ
જન્મણા હાથથી તેને પકડી, ત્યારે સત્યવતી નામની
તે સુદરીએ પોતાને પકડવા ઈચ્છતા તે મુનિને કહ્યું
'હે મુનિ ! આ લોકો નોઈ રહ્યા છે અને મારા પિતા
કિનારે ઊભા છે, અતિ દારણ આ પશુધર્મ (મૈથુન)
મને પ્રીતિ ઉપજાવતો નથી, માટે હે શ્રેષ્ઠ મુનિ ! તમે
ગઢ જુઓ તોટલામા રાત થાય છે મનુષ્યને રાત્રે
મૈથુન કરવા કહ્યું છે, દિવસે મૈથુન કરવામા મોટો દોષ
છે વળી મનુષ્યો પણ નોઈ રહ્યા છે, માટે હે મહા
બુદ્ધિમાન ! તમે કામને વશ કરો લોકોની નિદાને પહોંચી
ગઢાતુ નથી' તે સાંભળી તેતુ કહેવું થાય છે એમ
માની ઉદાર બુદ્ધિવાળા તે મુનિએ જલદી પોતાના
તપના યજ્ઞથી ઝાઝળ ઉત્પન્ન કર્યું એ રીતે ઝાઝળ
થયું અને કિનારે મોટા અયકારથી છવાઈ ગયો, ત્યારે
સત્યવતીએ કામજતાપૂર્વક આ વચન કહ્યું 'હે શ્રેષ્ઠ
બ્રાહ્મણ ! હું કન્યા છું તમે તો મને ભોગવીને ઈચ્છા
પ્રમાણે ચાલ્યા જશો વળી હે બ્રાહ્મણ ! તમે અમોઘ
વીર્યવાળા છો, જેથી હું જો સંગર્ભ થાઉં, તો મારી શી
દશા થાય ? મારા પિતાને આજે હું શુ કહું ? તમે મને
ભોગવીને ચાલ્યા જઓ પછી હું શુ કરું ? તે તમે કહો
પગશર ધોલ્યા 'હે પ્રિયે ! આજે મારું પ્રિય
કરી તું કન્યા જ રહીશ હે બીકણ સ્ત્રી ! તું જે ઈચ્છતી
હોય તે વરદાન માગ'

સત્યવતીએ કહ્યું 'હે માન આપનારા ! લોકમા
મારા માતાપિતા ન જાણે અને મારું કન્યાવ્રત નાશ
ન પામે તેમ કરો વળી હે બ્રાહ્મણોમા ઉત્તમ ! તમાગ
જેવો અતિ અદ્ભુત પરાક્રમી પુત્ર મને થાઓ અને
મારી આ આ સુગંધ તથા નવું નવું યૌવન કાયમ રહે '
પરાશરે કહ્યું 'હે સુદરિ ! સાંભળ, તારો પુત્ર
વિષ્ણુના આગમી જન્મેયો, પવિત્ર અને ત્રણે લોકમા
પ્રખ્યાત થશે હે સુદર વર્ણવાળી ! કોઈ વિશેષ
કારણને લીધે જ હું તારે વિશે કામ્નાતુર થયો છું હે
સુદર મુખવાળી ! આવો મોટો મોહ પૂર્વે મને કહી

થયો નથી, અપ્સરાઓના રૂપ નોઈને પણ મેં ધૈર્ય
ધર્મ છે માટે દૈવના યોગથી જ હું તને નોઈ કામવશ
થયો છું, માટે તેમા કોઈ વિશિષ્ટ કારણ તારે જાણવું
પરેખર દૈવને યોગ જવું મુશ્કેલ છે (જો એમ ન
હોય તો) અત્યંત દુર્ગંધવાળી તને નોઈ હું મોહ કેમ
પામું ? હે સુદર મુખવાળી ! તારો પુત્ર પુરાણોનો
કર્તા, વેદોનો જાણનાર, વેદોના વિભાગ કરનાર અને
ત્રણે જગતમા પ્રખ્યાત થશે '

સૂત ધોલ્યા એમ કહી વશ થયેલી તે સત્યવતીને
ભોગવી મુનિશ્રેષ્ઠ પરાશર તરત જ યમુનાના જળમા
સ્નાન કરી નાહીને જતા રહ્યા અને સત્યવતી પણ
તરત જ સગર્ભ થઈ તેણે યમુનાના ખેટ પર બીજા
કામદેવ જેવા પુત્રને જન્મ આપ્યો, જે તેજસ્વી પુત્રે
જન્મ્યો કે તરત જ પોતાની તે માતાને કહ્યું 'હે માતા !
તમારી ઈચ્છા પ્રમાણે તમે જાઓ, હું હવે તપ કરવા
જાઉં છું હે મહાભાગ્યવાળા ! તમે મને યાદ કરશો,
એટલે હું તમને મારું સ્વરૂપ ખતાવીશ હે માતા !
ત્યારે તમારું ધણું મોટું કાર્ય હોય ત્યારે મને તમારે
યાદ કરવો, જે વખતે હું તરત જ આવીશ તમારું
કલ્યાણ થાઓ ચિંતા છોડી તમે સુખેથી રહો' એમ
કહી મહાપરાક્રમી તે વ્યાસ તપ કરવા વતમા ચાલ્યા
ગયા અને તે સત્યવતી પણ પિતાની પાસે ગઈ તેણે
એ બાળકને (જન્મ આપી) દીપ(ખેટ)મા મૂકી
લીધો હતો, તેથી તે 'દૈપાયન' નામે પ્રસિદ્ધ થયો.
વળી તે વિષ્ણુના અશંતા સામ્યથી જેવો જન્મ્યો કે
તરત જ વધી ગયો હતો અને તીથે' તીથે' સ્નાન કરી
ઉત્તમ તપ કરતો હતો એમ દૈપાયન વ્યાસ સત્યવતી
વિશે પરાશરથી જન્મ્યા હતા તેમણે કલિયુગને
આપેલો જાણી વેદની શાખાઓ કરી અને વેદનો
વિસ્તાર કરવાથી તે મુનિ 'વ્યાસ' નામે પણ કહેવાયા.
વળી તેમણે પુરાણસહિતાઓ રચી તેમ જ ઉત્તમ
મહાભારત રચ્યું, તેમ જ વેદના વિભાગ કરી સુમતુ,
જેમિનિ, પૈલ, વૈશંપાયન અસિત, દેવલ—એ શિષ્યો
ને તથા પોતાના પુત્ર શુકેદવરને તેમણે ભણાવ્યા

સૂત ધોલ્યા હે ઉત્તમ મુનિઓ ! આ બધું
કારણ મેં તમને કહ્યું અને સત્યવતીની શુભ ઉત્પત્તિ
પણ કહી, આ ઉત્પત્તિ વિશે સારાય કરવો નહિ મોટા-

ઓના ચરિત્રોમા ગુણો જ શ્રદ્ધા કરવા યોગ્ય છે
મત્યવતીથી વ્યાસ મુનિની ઉત્પત્તિ, સત્યવતીની માછ-
લાના પેટમા ઉત્પત્તિ તેમ જ એ સત્યવતીનો પરા-
શર સાથે તથા શતનુ રાજ સાથે જે સંયોગ થયો હતો
તે બધુ કારણને લીધે બન્યુ હતુ, જો એમ ન હોય
તો પરાશર મુનિનુ ચિરા કામાધીન કેમ થાય ? તે
મુનિ ધર્મને જાણતા હતા, છતાં દુષ્ટ પુરુષોએ સેનેડુ
કર્મ તેમણે કેમ કર્યુ ? માટે આ આશ્ચર્યકર ઉત્પત્તિને
કારણયુક્ત કહી છે આને સાબળી મનુષ્ય સર્વ પ્રકારે
પાપથી છૂટી જાય છે કાનવાળો જે મનુષ્ય આ શુભ
આપ્ત્યાન માલગે છે, તે દુર્ગતિ પામતો નથી અને
તેમજ શુભ થાય છે ૧-૫૨

ય ઇન્દ્રમમાત્મ્યાન શૃણોતિ શ્રુતિમાદ્રઃ ।
ન દુર્ગતિમવાપ્નોતિ સુખી ભવતિ સર્વદા ॥ ૫૨ ॥
ઈતિ શ્રીદેવીભાનવતમ્બાપુરાણમા દ્વિતીય સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૨ ને સમાપ્ત

અધ્યાય ૩ ને

મહાભિષ, ગંગા તથા વસુએને શાપ

શ્રવ્ય ઋષુ

ઉત્પત્તિસ્તુ ત્વયા પ્રોક્તા દ્વાસસ્યામિતેજસ ।
સત્યવત્યાસ્ત્યા સ્તુત્ત વિસ્તરેણ ત્વયાજ્ઞઘ ॥ ૧ ॥
ઋષિઓએ પૂછ્યુ 'હે નિર્દોષ સૂત' અમાપ

તેજવાળા વ્યામની તથા સત્યવતીની ઉત્પત્તિ તમે
વિસ્તારથી કહી, તોપણ અમાગ ચિરામા એક
મદેહ સ્વો છે, હે નિર્દોષ ધર્મસૂત ! તમારા કહેવાથી તે
દૂર થતો નથી સત્યવતી નામની વ્યાસની જે ઉત્તમ
માતા તમે કહી તે ધર્મવેત્તાઓમા શ્રેષ્ઠ શતનુ રાજને
કઈ રીતે મળી ? તે પુરુષની રાજ પોતે ધર્મિષ્ઠ હતો,
છતાં કુલલીન મરઘીમારની પુત્રીને કેમ પરણ્યો ? વળી
તે શતનુની પહેલી પત્ની કઈ હતી તે હવે કહો, તેમ જ
શતનુના બુદ્ધિમાન પુત્ર ભીષ્મ વસુના અશરૂચ કેવી
રીતે હતા ? હે સૂત ! તમે પહેલાં કહ્યુ કે અમાપ
તેજવાળા ભીષ્મે સત્યવતીના વીર પુત્ર ચિત્રાગદને
રાજ બતાવ્યો અને વીર ચિત્રાગદ માર્યો ગયો, ત્યારે

તેના નાના ભાઈ વિચિત્રવીર્ય નામના સત્યવતીના
(બીજા) પુત્રને તેમણે રાજ બતાવ્યો હતો, તો
ધર્મિષ્ઠ અને રૂપવાન પોતાનો મોટો ભાઈ હયાત હતો,
છતાં તે ચિત્રાગદે અને વિચિત્રવીર્યે પ્રથમ તો રાજ્ય
જ કેમ કર્યુ અને તે ભીષ્મે પણ પોતે જાણવા છતાં
તેમને રાજ્ય પર કેમ સ્થાપ્યા ? વળી વિચિત્રવીર્ય
મરણ પામ્યો, ત્યારે અત્યંત દુઃખી થયેલી તે સત્ય-
વતીએ ગોલક પુત્રો કેમ ઉત્પન્ન કરાવ્યા ? સુદર
વર્ણવાળી તે મત્યવતીએ ભીષ્મના રાજ્ય કેમ ન
આપ્યુ ? અને તે વીર ભીષ્મે ત્રીરાત્રહ (વિવાહ) કેમ
નહોતો કર્યો ? અમાપ તેજવાળા વ્યાસે પોતે મોટા
ભાઈ ધર્મ (નાના) ભાઈની (વિધવા) સ્ત્રીમા (જે)
પુત્રો ઉત્પન્ન કર્યો, એ અધર્મ કેમ કર્યો ? પુગણોના
કર્તા અને ધર્માત્મા તે (વ્યાસ) મુનિએ પરસ્પરની
અને તેમા પણ ખાસ ભાઈની (વિધવા) સ્ત્રીનુ સેવન
કેમ કર્યુ ? તે મુનિએ આ નિષ્કર્મ કેમ કર્યુ ? હે સૂત !
વેદનુ અનુમાન કરાવનાર શિશ્યાગ શુ આવો હોય ?
હે બુદ્ધિમાન ! તમે વ્યાસના શિષ્ય છો, માટે (અમારો)
સંદેહ દૂર કરવાને યોગ્ય છો અમે બધા આ ધર્મક્ષેત્ર
—નેમિષારણ્યમા વ્યાપારરહિત સ્થિતિ કરી તે સાબળવા
ઈચ્છીએ છીએ

સૂત બોલ્યા ઈક્ષ્વાકુવંશમા જન્મેયો, 'મહા
ભિષ' નામે કહેવાતો, સત્યપરાયણ, ધર્મશીલ અને
ચક્રવર્તી એક ઉત્તમ રાજા હતો મહાબુદ્ધિમાન તેણે
હજાર આશ્વમેધ યજ્ઞોથી તથા સો વાજપેય યજ્ઞોથી
ઇદ્રને પ્રસન્ન કર્યો હતો જેથી તે સ્વર્ગને પામ્યો હતો
એક સમયે તે મહાભિષ રાજા બ્રહ્મવેદકામા ગયો, ત્યાં
બ્રહ્માની સેવા કરવા સર્વ દેવતાઓ આવ્યા હતા મહા
નદી ગંગા પણ (દેવીસ્વરૂપે) બ્રહ્માની સેવા કરવા
ત્યાં હાજર હતી, તે વખતે મહાબળવાન વાયુએ તે
ગંગાનુ વચ્ચે (ચણિયો) ઉડાડી દીધુ, ત્યારે સર્વ દેવ
તાઓ તેને (નગ્ન સ્થિતિમા) ન જોવા નીચુ મુખ કરી
ઊભા રહ્યા, પણ મહાભિષ રાજાએ તો નિ શકે ધર્મ
તેને જોયા જ કરી તે નદી પણ એ રાજાને (પોતાના
પર) પ્રેમવાળો જાણી ગઈ, ત્યારે બ્રહ્મા તેઓ બંનેને

- આ અધ્યાયમા શંતનુ તાથે સત્યવતી તથા ગંગાના
વિવાહનુ વર્ણન તાત્રીઓગણનાદ સ્વેકાંથી કરવાયે

× પછી મરી ગયા પછી બલિચારથી ઉત્પન્ન થયેલા
પુત્ર 'જેનક' કહેવાય છે

એમ પ્રેમયુક્ત, નિર્ભય તથા કામમોહિત નેઈ કોપાયમાન થયા તેમણે ક્રોધયુક્ત થઈ તે બંનેને એકદમ શાપ દીધો કે, 'હે રાજા' મનુષ્ય લોકમા જન્મી સપૂર્ણ મોટા પુણ્યથી યુક્ત થઈ તુ ફરી સ્વર્ગને પામજે' તે જ પ્રમાણે બ્રહ્માએ રાજા ઉપર પ્રેમવાળી ગગાને નેઈ તેને પણ (શાપ આપતા) તેમ જ કહ્યું ત્યારે ઉદાસ મનવાળા તે બંને બ્રહ્મા પાસેથી જતા ગયા મહાભિષ રાજાએ પૃથ્વી પર ધર્મતત્ત્વર રાજ્યઓનો વિચાર કરી પુરુવશમા જન્મેલા 'પ્રતીપ' નામના રાજાને પોતાના પિતા તરીકે (સ્વીકારવા) વિચાર્યું* એ જ સમયે આઠ વસુઓ સ્વેચ્છાથી રમતા બીઓ સાથે વસિષ્ઠના આશ્રમમા આવ્યા પુત્ર આદિ તે વસુઓમા 'દ્યો' નામનો એક વસુ હતો તેની સ્ત્રીએ 'નંદિની' નામની (વસિષ્ઠની) ગાયને ત્યાં નેઈ, તેને નેઈ તે સ્ત્રીએ પતિને પૂછ્યું કે, 'આ ઉત્તમ ગાય કાની છે?' ત્યારે હોયે તેને કહ્યું 'આ ગાય વસિષ્ઠની છે હે સુદર' તુ સાભળ જે પુરુષ અથવા સ્ત્રી આ ગાયનું દૂધ પીએ છે, તેનું આયુષ દશ હજાર વર્ષનું થાય છે અને તેનું ધીવન હંમેશ કાયમ રહે છે' તે સાભળી તેની સ્ત્રીએ કહ્યું 'મૃત્યુનોક્રમા ઉશીતર રાજાની પરમ સુદર પુત્રી મારી સખી છે, તેના માટે હે મહાભાગ' આ દૂઝણી કામનાઓ આપનારી અને ઉત્તમ નંદિની ગાયને વાહરડા સાથે આપણા શ્રેષ્ઠ આશ્રમમા લાવો જેથી આનું દૂધ પી મારી સખી એકત્રી મનુષ્યમા ધડપણ અને રોગ વિનાની થાય' સ્ત્રીનું તે વચન સાભળી હોયે જિત દ્રિય મુનિ વસિષ્ઠને નહિ ગણકારી (તેમની ગેરહાજરીમા) પૃથુ વગેરે વસુઓની સાથે રહી નંદિની ગાયનું હરણ કર્યું એમ નંદિનીના હરણ પછી મહાતપસ્વી નિર્દોષ મુનિ વસિષ્ઠ દેવો લઈ ઉતાવળા પોતાના આશ્રમમા આવ્યા તેમણે પોતાના આશ્રમમા વાહરડા સહિત ગાયને ન નેઈ, ત્યાંએ ગ્રાહીઓમા ને જગનોમા રોધ કરી, પરંતુ ગાય ન મરી એળે તે તેજસ્વી મુનિ આતિથય

કોપાયમાન થયા વસુઓએ હરેલી ગાયને ધ્યાનથી જાણી લઈ, તે ધર્માત્મા વસિષ્ઠે વસુઓને આવો શાપ આપ્યો કે, 'મારુ અપમાન કરી વસુઓએ મારી ગાય હરી છે, તેથી તેઓ બધા મનુષ્યોમા ઉત્પન્ન થશે એમા સશય નથી' તે સાભળી 'આપણને શાપ અપાયો છે,' એમ જાણતા તેઓ બધા ઉદાસ મન વાળા થઈ ગયા અને દુઃખી થઈ તે કષ્ટિની પામે જઈ તેમને પ્રસન્ન કરવા માઠયા એ રીતે તે કષ્ટિને પ્રસન્ન કરતા વસુઓ તેમને શરણે ગયા, ત્યારે ધર્માત્મા એ મુનિએ દીન થઈ આગળ ઉભેલા તે વસુઓને કહ્યું 'તમે બધા એક એક વર્ષે શાપથી છૂટી જશો, પણ જેણે મારી આ પ્રિય ગાય નંદિનીને હરી છે, તે હો તો લાળો કાળ સુધી મનુષ્યશરીરમા રહેશે' એમ શાપ અપાયેલા તેઓએ માર્ગમા જતી શ્રેષ્ઠ નદી ગંગાને પણ ગાપ અપાયેલી તથા ચિતાતુર નેઈ પ્રણામ કરી કહ્યું 'હે દેવી' અમે અમૃત ખાનારા દેવો મનુષ્યોના ઉદરમા કેમ રહી શકીશું? આ અમને મોટી ચિતા થાય છે, માટે હે શ્રેષ્ઠ નદી! તમે મનુષ્ય સ્ત્રી થઈ અમને જન્મ આપો હે નિર્દોષ ગંગા! શતનું નામનો રાજર્ષિ છે, તેની તમે સ્ત્રી થાઓ અને જન્મેલા અમને જળમા ફેંકી દો એમ કરવાથી અમારો શાપમાથી છુટકારો થશે, એમા સશય નથી 'બહુ સારુ', એમ ગંગાએ તેઓને કહ્યું એટલે તેઓ બધા પોતાના લોકમા ગયા અને દેવી ગંગા પણ વારંવાર વિચારતી આહી ગઈ પછી તે સમયે મહા ભિષ રાજા પ્રતીપનો પુત્ર શાતનું નામે રાજર્ષિ થયો, જે ધર્માત્મા અને સત્ય પ્રતિષ્ઠાવાળો હતો એક સમયે પ્રતીપ રાજા (ગંગાના જળમા રહી) અમાપ તેજ વાળા સૂર્યની સ્તુતિ કરતો હતો, તે વેળા વરની ઈચ્છા વાળી એક સ્ત્રી (ગંગા) પાણીમાથી નીકળી અને સુદર મુખવાળી તે સ્ત્રી (પ્રતીપ રાજાના) સાગ વૃક્ષ જેવા વિશાળ જમણા સાથળ પર બેસી ગઈ ત્યારે પોતાના ખોળામા બેસી ગયેલી તે સ્ત્રીને તેણે કહ્યું 'હે સુદર મુખવાળી! મને પૂછ્યા વિના તુ મારી પવિત્ર જમણી સાથળ પર કેમ બેસી ગઈ?' ત્યારે સુદર નિતબ્ધવાળી તે સ્ત્રીએ તેને કહ્યું 'હે શ્રેષ્ઠ રાજા! જે માટે હુ તમારા ખોળામા બેસી છુ, તે એ જ છે કે,

* એમ પ્રતીપ રાજાને ત્યાં મહાભિષેક થતો હતો ત્યારે આરવ નૃસરી નંદિની નામનો અરવર નદી તેના પેટે અદ્ય વનુવ્રત નદીમા વધનું ભવ્યત્વે છે

હે કુરુશ્રેષ્ઠ ! તમને ઇચ્છતી મને (પોતાની સ્ત્રી તરીકે) તમે સ્વીકારો ' પછી રૂપ તથા યોવનથી શોભતી એ સ્ત્રીને રાજાએ કહ્યું ' સુદર હોય છતાં પરસ્ત્રી તરફ હું કામનાથી જોતો નથી વળી હું સ્ત્રી ! તું મારી જન્મણી સાથળને વળગી તે પર બેઠી પણ તે તો સતાનો તથા સતાનોત્તી સ્ત્રીઓનું સ્થાન છે, એમ તું જાણ, મારે હું પવિત્ર હાસ્યવાળી કહ્યાણિ ! મને આત્યંત ઇચ્છિત પુત્ર (મારે ત્યાં) જન્મે, ત્યારે તેની તું વહુ થજે તારા પુણ્યથી મને પુત્રપ્રાપ્તિ થશે, એમા સશય નથી ' બહુ સારું ' એમ કહી ત દિવ્ય દેખાવવાળી સ્ત્રી જતી રહી અને રાજા પણ તે સ્ત્રીનો વિચાર કરતો ઘેર આવ્યો પછી કેટલેક કાળે પુત્ર ઉત્તરલાયક થયો, ત્યારે વનમા જવા ઇચ્છતા રાજાએ પુત્રને એ વૃત્તાત જણાવ્યો અને ફરી પોતાના પુત્રને તેણે કહ્યું ' જો, સુદર હાસ્યવાળી તો બાળા વનમા તારી પાસે આવે તો પોતાની ઇચ્છાથી આવતી તે સુદર નિતામવાળી સુદરીનો મારી આશાથી તું સ્વીકાર કરજે અને હું રાજા ! તે સ્ત્રીને ' તું કોણ છે ? ' એમ તારે ન પૂછી તુને ધર્મપત્ની કરી તું સુખી થઈશ '.

સૂત યોહ્યા એમ તે પુત્રને કહી પ્રસન્નચિત્ત થયેલો રાજા સર્વ રાજ્યલક્ષ્મી પુત્રને આપી વનમા ગયો અને ત્યાં તપ તપી સર્વોત્કૃષ્ટ આય્માદેવીને આરાધી પોતાના તેજથી દેહ છોડી સ્વર્ગે ગયો તે પછી મહા તેજસ્વી શતનુ ચક્રવર્તી રાજ્યને પામ્યો અને ધર્મ પ્રમાણે દંડ કરતો તે રાજા પ્રજાનું રક્ષણ કરવા લાગ્યો

રાજ્ય પ્રાપ્ત મહાત્તેજાઃ શતનુઃ સાર્ગભૌમિકમ્ ।

પ્રજાં વૈ પાલયમાસ ધર્મદંષ્ટો મહીપતિઃ ॥૬૦॥

ઉતિ ઋદિદ્વીપાગવનમહાપુરાણમા દ્વિતીય સ્કન્ધ વિષે

અધ્યાય ૩ ને સમાપ્ત

અધ્યાય ૪ થો*

શંતનુનો ગંગા સાથે વિવાહ તથા

વસુઓનો જન્મ

સૂત ડવાચ

મતીવેજ્ય દિવં યાતે શતનુઃ સત્યનિકમ્ ।

યમૂચ મૃગવાદીલો વિષ્ણુઃ ધ્યાત્રાન્ મૃગાનુપ ॥૬૧॥

સૂત યોહ્યા પ્રતીપ રાજા સ્વર્ગે ગયો, તે પછી

* આ અધ્યાયમાં ઓગણત્રિતેર શ્લોકથી ગંગા સાથે

સત્ય પરાક્રમી શતનુ રાજા વાધ અને મુગોને મારતો શિકાર કરવાના સ્વભાવવાળો થયો કોઈ સમયે ગંગાના કિનારા પર ધોર વનમા ફરતા તે રાજાએ મૃગના બચ્ચાના જેવા નેત્રોવાળી અને સુદર આકાશરોવાળી સુદરીને જોઈ તેને જોઈ રાજા તેનામા મગ્નચિત્ત બન્યો ને વિચારવા લાગ્યો કે " રૂપયોવનવાળી અને સાક્ષાત્ પીજી લક્ષ્મી જેવી આ સુદર મુખવાળી સ્ત્રી મારા પિતાએ કહી હતી તે જ જણાય છે ' તેના મુખકમળને જોતો રાજા તૃપ્ત ન પામ્યો અને તેમા મગ્નચિત્ત થયો હોય તેમ એ નિર્દોષ રાજા રોમાચિત્ત બન્યો તે સ્ત્રી પણ એને મહાભિપ રાજા જાણી પ્રેમયુક્ત થઈ અને કઈક ધીમું હસી રાજાની આગળ ઊભી રહી શ્યામ કટાક્ષવાળી તેને જોઈ રાજા આત્યંત પ્રસન્નચિત્ત થયો તેણે સુદર વાણીથી સાત્વત આપતા મધુર વાક્ય કહ્યું હું સુદર સાથળવાળી ! તું દેવી છે કે માનુષી છે ? અથવા હું સુદર મુખવાળી ! તું ગર્ભવ સ્ત્રી, યક્ષ સ્ત્રી, નાગકન્યા કે આપ્સરા છે ? હું સુદર નિતામવાળી ! તું હરકોઈ હો, પણ હું સુદરી ! તું મારી સ્ત્રી થા પ્રેમયુક્ત હાસ્યવાળી તું આજે જ મારી ધર્મપત્ની થા '.

સૂત યોહ્યા રાજા તેને ' આ ગંગા છે ' એમ નક્કી જાણતો ન હતો, પણ ગંગા તો તેને આ મહા ભિપ રાજા જન્મ્યો છે, એમ જાણતી જ હતી પૂર્વના પ્રેમસાખ્યથી રાજાની તે વાણી સાભળી એ સ્ત્રીએ મદદાસ્યપૂર્વક રાજાને આ વચન કહ્યું

સ્ત્રી યોહી ' હું શ્રેષ્ઠ રાજા ! પ્રતીપ રાજાના શ્રેષ્ઠ પુત્ર તમને હું જાણુ છું કઈ સુદર અગવાળી સ્ત્રી ભાવિભાવને લીધે તમને યોગ્ય પતિ તરીકે ન ઇચ્છે ? પરંતુ હું શ્રેષ્ઠ રાજા ! હું આવા વચનબાધનથી તમને પતિ કરીશ હું રાજા ! તમે મારી શરત સાભળો હું ઉત્તમ રાજા ! (તમે તે કમૂલશે એટલે) હું તમને વરીશ હું રાજા ! હું જે કઈ શુભ કે અશુભ કાર્ય કરું ,

શતનુનો વિવાહ તથા વસુઓનો જન્મ કહેવાશે

x સ્ત્રીજાતિને પતિ તો અવશ્ય હોવો જ જોઈએ એટલે હરકોઈ એક સ્ત્રીને પતિની તો જરૂર રહે જ છે, તે પછી પોતાને યોગ્ય મનગમતો પતિ જો મળી આવે તો કઈ સ્ત્રી ન ઇચ્છે ?

તેમા તમારે મને રોકવી નહિ અને અપ્રિય વચન કહેતું નહિ હે ઉત્તમ રાજા ! ત્યારે તમે મારા વચન નહિ કરો, ત્યારે તમને છોડી હું ઈચ્છિત સ્થાને ચાલી જઈશ ' 'બહુ માન ' એમ રાજાએ કહ્યું, ત્યારે (પોતાને) પ્રાર્થનાપૂર્વક (જાણવેયો) વસુઓનો જન્મ દ્વયમા યાદ કરી, તેમ જ મહાભિષેખના પ્રેમને વિચારી દેવી ગંગાએ મનનું રાજાને પોતાનો પતિ કર્યો એમ રાજાએ વચ્ચેલી તે મનુષ્યરૂપ ગંગા ઉત્તમ ભાગ્યવાળી તથા સુદર વર્ણવાળી હોઈ તે રાજાને ઘેર આવી ચોટલે ગળ નેને મેળવી સુદર બગીચામા ગમવા લાગ્યો ને ભાવ જાણનારી તે સુદરી પણ તે રાજાને રમાડવા લાગી જેમ ઇંદ્ર-ઇંદ્રાણી માથે રમે, તેમ મૃગના બચ્ચા જેવા નેત્રવાળી તે ગંગા સાથે રમતા રાજાએ અનેક વર્ષો કયા પમાર થઈ ગયા તે જાણું નહિ તે સ્ત્રી સર્વગુણસમ્પન્ન હતી અને તે રાજા પણ કામકળામા દૃશ્ય હતો, ચોટલે તે બન્ને દિવ્ય રાજમહેલમા લક્રમી તથા નાસયણની પેઠે રમતા હતા એમ દેહેલોક સમય જતા ગંગાએ રાજાથી ગર્ભ ધારણ કર્યો અને સુદર નેત્રવાળી તેણે (પહેલા) વસુ પુત્રને જન્મ આપ્યો, પણ તે પુત્ર જન્મ્યો કે, તે જ વખતે તેને પાણીમા દેડી દીધો, એમ બીજો, ત્રીજો, ચોથો, પાંચમો, છઠ્ઠો ને માત્રમા પુત્ર પણ તેણે માને નાખ્યો, ત્યારે રાજા ચિતાપગયણ થયો કે, ' હવે હું શું કરું ? મારો વગ પૃથ્વી પર સ્થિત કેમ ગૂંચે ? આ પાપિણીએ સાત પુત્રોને તો મારી નાખ્યા છે બે હું આને ગેદીગ તો તે મને આવશ્ય છોડી ચાલી જશે આ આહમો ગર્ભ મારા મનમા ઈચ્છેલો આને રહ્યો છે, છતાં બે નહિ રોકું તો આ સ્ત્રી ખરેખર આને પણ જળમા નાખી દેશે અને પછી આગળ જતા ગર્ભ રહેશે કે કેમ, એ મને ઘણો સમય છે કદાચ ગર્ભ ગૂંચે, તો યે આ દુષ્ટ તેની ગ્રાહ કે કે ન કહે ! આ સમય ભરેલા કાર્યમા હવે મારે શું કરું ? વગની ગ્રાહ માટે મારે મહાન યત્ન કરવો જોઈએ ' પછી ગમય થતા હવે સ્ત્રીવગ થઈ વનિષ્ઠ મુનિની નાદની ગાયને જાણે હતી તે આહમો વસુ ત્યારે પુત્ર તરીકે જન્મ્યો, ત્યારે તે પુત્રને જોઈ રાજા સીતા પગમા પડતો કરેલા લાગ્યો ' હે મુદગાં ! હું નાને દાન છું, હે પવિત્ર લાગ્યવાળી હું તને પ્રાર્થના

કરું છું કે હવે એક પુત્રને હું ઉછેરીશ, આજે તેને જન્મતો તું મને આપી દે હે હાથીની સૂકતા જેવી સાથજોવાળી ! તે મારા સાત સુદર પુત્રો મારી નાખ્યા છે, તો હે સુદર નિતબવાળી ! આ આહમો તું રક્ષા કર, હું તારા પગમા પડું છું જે કઈ દુર્દોષ તું માગીશ તે પણ હું તને આપીશ, પણ હવે હે પરમ સુદર સ્ત્રી ! તારે મારા વશની રક્ષા કરવી ઘટે છે વેદ જાણનારાઓ કહે છે કે, ' પુત્રરહિત મનુષ્યની સ્વર્ગમા ગતિ થતી નથી ' માટે હે સુદર નિતબવાળી ! આજે આહમો પુત્રની હું માગણી કરું છું ' એમ કહ્યા છતાં તે પુત્રને લઈ એ સ્ત્રી જવા માટે તથાર થઈ ત્યારે કોપાયમાન થયેલા રાજાએ આતિ દુઃખી થઈ તેને કહ્યું ' આ આતિ પાપિણી ! આજે હું શું કરું ! તું તરકથી પણ નથી ડરતી કે શું ? તું કોણ છે ? ખરેખર સદા પાપમા તત્પર રહેતી તું પાપ કરનારાઓની પુત્રી છે તારી ઈચ્છા પ્રમાણે ભલે તું ચાલી જાય અથવા રહે, પણ મારા પુત્રને ચાલી રહેવા દે હે પાપિણી ! વશનો નાગ કરનારી, આ તારો મને શો ખપ છે ? ' રાજા એમ કહેતો હતો, ત્યારે બાળક પુત્રને લઈને જતી તે સ્ત્રીએ કોપાયમાન થઈ તેને આ વચન કહ્યું ' હું પણ આ પુત્રની ઈચ્છાવાળી છું વતમા (જઈ) હું આનું રક્ષણ કરીશ, કેમ કે તમે જે શરત કમ્પૂલી હતી, તે આજે નાશ પામી છે, માટે હું જઈશ, તમે મારા વચન ઉપાધ્યુ છે તમે મને દેવોના કાર્ય માટે આવેલી ગંગા જાણો પૂર્વે મહાત્મા વસિષ્ઠે વસુઓને શાપ આપ્યો હતો કે, ' તમે મનુષ્ય યોનિને પામે ' ત્યારે ચિતાતુર થયેલા તેઓએ મને (ત્યા) ઊભેલી જોઈ આવી પ્રાર્થના કરી હતી કે, ' હે નિર્દોષ ! તમે આમારા માતા થાઓ ' હે શ્રેષ્ઠ રાજા ! તેઓને વરદાન આપી હું તમારી પત્ની થઈ હતી અને દેવોના કાર્યરૂપ અર્ચની મિહિર માટે મારે જન્મ હતો, એમ તમે જાણો માત્ર વસુઓ તો તમારા પુત્રો થઈ ઋષિના શાપથી છૂટી ગયા છે અને આ એક કેટલાક કાળ સુધી તમારા પુત્ર તરીકે ગૂંચે હે મનનું ! ગંગાએ આપેલા આ પુત્રને તમે સ્વીકારજો અને આને ' વસુ ' નામનો દેવ જાણી પુત્રથી થનારુ સુખ તમે ભોગવજો હે મહામાન ! આગેય નામનો આ બાળક બગીચી અધિક થશે, પણ

હમણા તો જ્યાં મેં તમને વર્ષો હતા તે સ્થળે આને હું લઈ જઈ છું હે રાજા ! આને ઉછેરી જ્યાંએ આ યોવન પામશે, ત્યારે હું તમને સોપીશ, કેમ કે માતા વિનાનો પુત્ર જીવે નહિ અને સુખી થાય નહિ ' એમ કહી ગગા તે બાળકને લઈ અદૃશ્ય થઈ ગઈ અને રાજા અત્યંત દુઃખપીડિત થઈ પોતાને ઘેર રહ્યો સ્ત્રીના તથા પુત્રના વિરહથી ઉત્પન્ન થયેલું અદ્ભુત દુઃખ હંમેશા વિચારતો તે રાજ્ય કરતો હતો એમ કેટલાક કાળ ગયો તે પછી શિકાર કરવા ગયો તે કેટલાક બાણો વડે મૃગોના યોળાને, પાડાઓને તથા ભૂડોને પણ મારતો ગંગાના કિનારા પર પહોંચ્યો ત્યાં થોડા પાણીવાળી તે નદી બેઠી તે રાજા વિસ્મય પામ્યો વળી ત્યાં એ નદીના કિનારા પર મોટું ધનુષ્ય પે ચી થયેલું બાણોને છોડતા અને રમતા એક કુમારને તેણે જોયો તેને જોઈને વિસ્મય પામેલો રાજા કંઈ મમજી શક્યો નહિ અને ' આ પુત્ર મારો છે કે નહિ, ' એવું સ્મરણ પણ તેને થયું નહિ તેનું અમાનુષી કર્મ, બાણ કેંકવામાં ઝડપદાર હાથ, અનુપમ વિદ્યા તથા કામદેવ જેવું રૂપ જોઈ વિસ્મય પામેલા રાજાએ પૂછ્યું, ' હે નિર્દોષ, તું કોનો પુત્ર છે ? ' ત્યારે બાણોને કેંકતો તે ઘેર કુમાર બોલ્યો નહિ, પણ અદૃશ્ય થઈ ગયો પછી રાજા ચિતાતુર થયો કે ' આ બાળક કાણ હશે ? મારો પુત્ર હશે કે બીજો કોઈ હશે ? હું શું કરું ? કોની પામે જાઉં ? ' પછી ત્યાં ઉભેલા રાજાએ એકાગ્ર ચિત્તે ગંગાની સ્તુતિ કરી, એટલે પ્રથમ જેવા સુદર રૂપવાળી તે ગંગાએ દર્શન દીધું ત્યાંએ તે રાજાએ પોતે મર્વાંગસુદર તેને જોઈ કહ્યું કે, ' હે ગંગે ! આ ગયેલો બાળક કોણ હતો ? તું હમણા જ તેનું મને દર્શન કરાવ ' ગંગાએ કહ્યું ' હે રાજેન્દ્ર ! આ પુત્ર તમારો છે તે આહમો વસુ છે અને મેં તેનું રક્ષણ કર્યું છે, મહાપ્રતાપી આ ગાંગેયને હવે હું તમારા હાથમાં સોપુ છું ઉત્તમ વ્રતવાળો આ કુમાર તમારા મુળની કીર્તિ કરનારો યશ, સમગ્ર વેદો તથા સંતાન પર્વવેદ આને ભણાવેલો છે આ તમારો પુત્ર વસિષ્ઠના દિવ્ય આશ્રમમાં રહ્યો હતો, તેથી સર્વ વિદ્યાઓની ક્રિયા તે જાણે છે, સર્વ વિપયામાં કુશળ અને પવિત્ર છે અમદન્ય-પરશુરામ જે જાણે છે, તે તમારો આ પુત્ર પણ જાણે

છે હે રાજેન્દ્ર ! તમે આને સ્વીકારો હે રાજા ! જાઓ અને સુખી થાઓ ' એમ કહી ગંગા રાજાને તે પુત્ર મોપી અદૃશ્ય થઈ ગઈ અને રાજા પણ હર્ષયુક્ત થઈ અત્યંત સુખી થયો પુત્રને ભેટી તેનું મસ્તક સૂધી રથમાં બેસાડીને તે રાજા પોતાના નગર તરફ ચાલી નીકળ્યો હસ્તિનાપુરમાં જઈને રાજાએ ઉત્તમ ઉત્સવ કર્યો અને જ્યોતિષીને બોલાવી શુભ દિવસ પૂછ્યો પછી સર્વ પ્રજાઓને તથા સર્વ ઉત્તમ મંત્રીઓને એકઠા કરી રાજાએ (જોઈએ કહેલા દિવસે) ગાંગેયને યુવરાજપદે સ્થાપી એમ સર્વ ગુણોથી યુક્ત તે પુત્રને યુવરાજ બનાવી તે ધર્મોત્તમ રાજા સુખેથી રહેવા લાગ્યો તેણે ગંગાનું સ્મરણ પણ ન કર્યું

સૂત બોલ્યા વસુઓના શાપવાળું આ સર્વ કારણ ગાંગેયની ઉત્પત્તિ અને ગંગાનું પ્રાકટ્ય મેં તમને કહ્યું જે મનુષ્ય આ પવિત્ર ગંગાવતાર તથા વસુઓનો જન્મ સાંભળે છે, તે પાપથી છૂટી જાય છે એમાં સશય નથી હે ઉત્તમ મુનિઓ ! પુણ્યકારક અને પવિત્ર આ પ્રાચીન આખ્યાન વેદાનુસાર બોધ વ્યાસ પાસેથી જે પ્રમાણે મેં સાંભળ્યું છે તે જ પ્રમાણે તમને કહ્યું છે આ પવિત્ર શ્રીમદ્ ભાગવત (આવા) ગાનેક આખ્યાનો તથા કથાઓથી યુક્ત વ્યાસના મુખથી ઉત્પન્ન થયેલું પાત્ર લક્ષણોવાળું સાંભળનારા ઓના સર્વ પાપોનો નાશ કરનાર, શુભદાયી તથા સુખ દાયી છે હે ઉત્તમ મુનિઓ ! આને પવિત્ર ઇતિહાસરૂપ કહેલ છે ૧-૬૬

શ્રુત્વતા સર્વપાપમે શુભદ સુલદ તથા ।
ઈતિહાસમિમ પુણ્ય કીર્તિત મુનિસત્તમા ॥ ૬૧ ॥
ઈતિ શ્રીદેવીબાવતમહાપુરાણમાં દ્વિતીય સ્કંધ વિષે
અંત્યાય ૪ થો અમામ

અધ્યાય ૫ મો*

શંતનુનો સત્યવતી સાથે વિવાહ

ઋષય ઋષુ

વસુના સમગ્ર સૂત કથિત શાપકારણાત ।
ગાંગેયસ્ય તયોન્વતિ કથિતા લોમહર્ષિણે ॥ ૧ ॥
અર્ષિઓએ પૂછું હે લોમહર્ષીના પુત્ર સૂત !

* આ અધ્યાયમાં રહેલ સુન્દર કથાઓથી ' શંતનુ' નામની ગુરુ-અન્યતરીને પરમુખે ' જે કથા કહાય છે

તાપતા કાન્ધુવી વસુઓતા જન્મ તથા માન્યની ઉત્પત્તિ તમે ત્રી હવે હે ધર્મજ્ઞ ! વ્યામની પવિત્ર માતા સત્યવતી, જે (પાદ્યથી) સુનધીવાળી થઈ હતી, તેને નાતનુએ સ્ત્રી તરીકે કંઈ નીતે મેળવી હતી ૨ દે ઉત્તમ વ્રતવાળા ! ધર્મ વડે શ્રેષ્ઠ છતાં તે સગ્ગ મરછીમારની પુત્રીને કેમ પરવશ્યા હતા, એ (કથા)નો વિસ્તાર તમે આમને કહો અને સશય દુર કને

તત્ત ખોલ્યા નાતનુ તામતા એ ગર્ગથિં રામરમા તત્પર ન્હી હમેના મુગો પાડા તથા ન્હો તામતા મુગોને માગ્યા વનમા જતા હતા તે નગ્ન આગ જ વધે સુધી પુન સામે આનંદ કરતા રહ્યા હતા અને વાર્તિત્વમાં સાથે રહી જેમ નકર સુખ પામે તેમ સુખ પામ્યા હતા ન્હો સમયે બાણો કેંકતા અને ગેડા તથા ડુન્ગેને માનતા તે સગ્ગ વનમા શ્રેષ્ઠ નદી યમુના પર ગયા તે વેળા જેનો નિર્ણય કર્વે અશક્ય હતો એવી ઉત્તમ સુનધને સૂઘતા તે ગર્ગથે નધની ઉત્પત્તિની તપાસ કરતા વનમા કન્યા મારયુ ' આ મનોહર ગંધ પવુહતી, કસ્તૂરીની, ચાપાની માલતી ની કે કેવડાની નથી માને પ્રાપ્તિદયને મોહ ઉપગ્ન વતો આ વાયુ ત્યાથી આવે છે ૨ ' આમ વિનારતા એ નાતનુ સગ્ગને ગવતા લોખંથી મોહિત થઈ તેના પવનને અનુસરી વનમા ભમ્યા મારયુ તેવામા નદીના કિનારા પર ઊભેલી, સુદર દેખાવતી, નાણુગાર વિનાની અને મેં પવન પહેરે ની સુદર સ્ત્રી તેમણે જોઈ નગમ કયાલુનાળી તે ન્હીને જોઈ વિસ્મય પામ્યા અને ' આ ન્હીના દેવતી આ સુનધ છે ' એવો તમને નિશ્ચય વ્યો અતિ આદમ્બુત તે સુદર રૂપ, નમ્ર લોકને અતિ પ્રિય તે સુધ, તેવી વય અને નનુ નુબ યોવન જોઈને જ સગ્ગ વિસ્મય પામ્યા અને ' આ ન્હી કો ! હને ૨ હમા ! આની ત્યાથી (આવીને) રહી હને ૨ નુ આ દેસાગના, મનુષ્ય-ન્હી, નધર્મપુત્રી કે નાનગ્યા હન ૨ સુનધવાળી આ મુન્હીને દુ સી રીતે યોગ્ય ૨ આમ મનની વિનાને એ નગ્ન ન્હાવે નિશ્ચય ન પામ્યા, ત્યારે નનાનુ રમરજી ન્હા મમને વશ થઈ તેમણે પોતે કિનારા ઉપર ઊભે ની તે નુદનન પુષ્ય ' હે પ્રિયે ' નુ જો ! હે મની પુત્રી હે ન્હા નિરંતર સ્થાનમા નુ યોગ્યી કેમ ને હે ન્હા નાવ પ્રસાદી !

હે સુદર નેત્રોવાળી ! તુ કહે, તુ પરણેલી છે કે કુવારી છે ૨ હે ત્રાસા—સુદર નેત્રોવાળી ! મનમા આનંદ ઉપ જવતી તને સુદગીને જોઈ મને કામના ઉત્પન્ન થઈ છે, હે પ્રિય ! તુ જે કોઈ હોય અને જે કુવા દૈચ્છતી હોય ત મર્વ મને વિસ્તારથી કહે ' સુદર વ્રતવાળી ને કમળ નગ્મન નેત્રવાળી તે સ્ત્રીને સગ્ગએ એમ કહ્યુ ત્યારે તે જોલી ' હે સગ્ગ ! હુ મરછીમારની પુત્રી, કન્યા તથા પિતાની આનામા રહેનારી છુ, એ તમે જાણો હે ગર્ગથોના ઇન્દ્ર ! કેવળ ધર્મનિમિત્તે જ આ હોડીને અહીં જળમા હુ દાકારી ગલી છુ, મારા પિતા હમલા જ ઘેર ગયા છે, હે સ્વામિનુ ! તમારી આગળ હુ આ ખરેખર સાચુ કહુ છુ ' એમ કહી તે બાળા બોલતી બધ થઈ ત્યારે કામાતુર થયેલા તે સગ્ગએ તેને કહ્યુ ' કુરુવશીઓમા મહાવીર મને તુ પતિ કર જેથી તારુ યોવન વ્યર્થ ન જાય હે મુગ જેવા નેત્રવાળી ! માટે બીજી પત્ની નથી એટલે તુ મારી ધર્મપત્ની થા, હુ તારે દાસ છુ અને કાયમ તને વશ રહેનારો છુ હે પ્રિય ! કામદેવ મને તપાવે છે મારી સુદર પ્રિયા મને હોડીને જતી રહી છે ને બીજી સ્ત્રી પરણ્યા નથી હે સુદર ! હુ વિધુર છુ અને સર્વ અવયવોમા અતિ સુદર તને જોઈ મારુ મન પરવશ બન્યુ છે ' ગર્ગનુ અમૃતના સ્વાદ જેવા રસવાળુ અતિ સુદર તે વચન સાભળી સાર્વત્રિક ભાવથી મુકત થયેલી તે મરછીમારની સુગંધીવાળી કન્યા અતિશય ધૈર્ય ધરીને નગ્નને કહેવા લાગી ' સગ્ગ ! મારા વિષે તમે જે કહો હે તે હુ તેમ જ માનુ છુ, પણ તમારુ જે આ વચન છે, તે પ્રમાણે હુ સ્વતંત્ર નથી, તમે સારી રીતે જાણો કે, મારા પિતા મને આપનાર છે માટે તમે જલદી તેમની પામે મારુ માનુ કરો હુ માછીમારની પુત્રી છુ, તોપણ સ્વેચ્છાવાસિણી નથી, હુ કાયમ માગ પિતાના વ્રતમા ચુ છુ, તે માન પ્રસિદ્ધ પિતા જે તમને આપે, તો મને ભને પરણો હુ તમને વશ છુ ને ગર્ગ ! કામ દેવ તમા યોવનવાળી મને જેવુ દુખ દે છે તેવુ શુ તમને પણ દે છે ૨ (તદિ જ, કેમ કે પુરુષો કરતા સ્ત્રીઓમા આકાંક્ષા કામ હોય છે, છતાં) તે વખતે પા પોતાના દુનાનારની પરપત્નીને ઘટે એવી ધીરજ સંપન્ન જોઈએ '

સૂત યોહ્યા એવું તેનું વચન સાંભળી ગંગ ક્રમ થી મોહિત થઈ તેનું માનું કુળા મચ્છીમારને ઘેર ગયો રાજાને આવતો નોંઈ મચ્છીમાર અત્યંત વિરમ્ય પામ્યો અને રાજાને પ્રણામ કરી બે હાથ જોડી કહેવા લાગ્યો

મચ્છીમાર યોહ્યો હે રાજા ! હું તમારો દાસ છું તમારું આવવાથી કૃતાર્થ થયો છું હે મહારાજ ! તમે જે માટે આવ્યા હો, તે તમે આજ્ઞા આપો

રાજાએ કહ્યું 'હે નિર્દોષ ! આ તારી પુત્રી જો તું આપે, તો હું તેને ધર્મપત્ની કરું, આ હું તને સાચું કહું છું

મચ્છીમારે કહ્યું આ રત્ન જેવી કન્યા જે મારી છે અને તમે તેનું માનું કરો છો, તો મારે તે આપવી જ છે, તે કદી ન આપવા યોગ્ય હોય જ નહિ, પણ હે મહારાજ ! તમારા પછી તેના પુત્રનો રાજા તરીકે અભિષેક ખરેખર થવો જોઈએ, તમારો બીજો પુત્ર રાજા થઈ શકે નહિ

સૂત યોહ્યા મચ્છીમારનું તે વચન સાંભળી રાજા ચિંતાતુર થયો, મનથી ગાગેયનો વિચાર કરી તે વખતે કઈ જ યોહ્યો નહિ ક્રમાતુર અને ચિંતાથી ઘેરાયેલો એ રાજા ઘેર આવ્યો, તેણે ઘેર જઈ સ્નાન ન કર્યું ને નિદ્રા પણ ન લીધી તે વેળા દેવવ્રત પુત્ર-ગાગેય રાજાને ચિંતાતુર નોંઈ પામે જઈને તેના આસતોધનું કારણ પૂછવા લાગ્યો 'હે રાજાઓમા સિંહ સમાન ઉત્તમ રાજા ! તમારો ક્યો શત્રુ દુર્જય છે ? હું તેને વશ કરું તમે સત્ય કહો તમને સી ચિંતા છે ? હું રાજા ! જે પુત્ર પિતાના દુષ્ટને જાણતો નથી અને તેના દુષ્ટનો નાશ કરતો નથી, તે પુત્ર તરીકે જન્મ્યો તેથી શું ? એ તો પૂર્વજન્મનું આગળ લેવા જ આવ્યો છે, એમા કઈ વિચારવા જે નથી દશરથના પુત્ર રવિનંદન સમચંદ્ર પણ પિતાની આજ્ઞાથી રાજ્ય છોડી વદરમા ત્યા નીતાની સાથે વનમાં ચિનકૂટ પર્વતમા ગયા હતા હે રાજા ! હરિષ્ચંદ્ર રાજાનો પુત્ર જે 'નહિત' એવા નામે પ્રસિદ્ધ હતો, તેને પિતાએ વેની નાખવા તૈયાર થઈ વેચ્યો પણ હતો અને બ્રાહ્મણને ઘેર દાન તરીકે આપી દીધો પાનું હતો તેમ જ અશ્વર્તનો શ્રેષ્ઠ પુત્ર 'નુન સેપ' નામે

પ્રસિદ્ધ હતો તેને પણ પિતાએ વેચ્યો હતો, જેથી યજ્ઞમા પશુ બાધવાના ખીલે (પશુ તરીકે) તે બાધાયો હતો, પણ પાછળથી વિશ્વામિત્રે તેને છોડાવ્યો હતો જન્મદિગ્ગતા પુત્ર પરશુરામે પિતાની આજ્ઞાથી માતાનું મરતક પ્રથમ કાપ્યું હતું એ વાત પ્રસિદ્ધ છે, તેમણે એ આશ્રય પણ આચર્યું હતું અને પિતાની આજ્ઞાને સર્વ કરતા શ્રેષ્ઠ કરી હતી હે રાજા ! આ (મારું) શરીર તમારું છે, જોકે હું (તમારું પ્રિય કરવા) સમર્થ નથી જ તોપણ તમે કહો, હું શું કરું ? હયાત છું, છતાં તમારે શોક કરવા યોગ્ય નથી, અસાધ્ય બાળ્યત પણ હું સિદ્ધ કરી આપીશ હે રાજા ! તમે કહો, તમને શી ચિંતા છે ? આજે ધનુષ લઈ હું તેને દૂર કરીશ, તમારી કર્તવ્યેચ્છા સફળ થાયો (ને કદાચ તમારું કામ કરવામા મારું શરીર પડી જાય તો) ખરેખર મારા દેહની મેં સાર્થકતા જ પ્રાપ્ત કરી ગણાય જે પુત્ર સમર્થ હોવા છતાં પિતાની ઈચ્છિત વસ્તુ સિદ્ધ કરી આપતો નથી, તે પુત્રને ધિક્કાર હો, પુત્ર તરીકે જન્મ્યો તેથી શું ?

સૂત યોહ્યા તે પુત્રનું એવું વચન સાંભળી શતનું રાજા મનથી શરમાતો તરત તે પુત્રને કહેવા લાગ્યો

રાજાએ કહ્યું હે પુત્ર ! શૂરવીર, મહાબળવાન, અભિમાની અને સગ્રામમા પીક ન દેખાડનાર તું મારો એક જ પુત્ર છે, એ મને મોટી ચિંતા છે હે તાત ! એક સત્તાનવાળા મારા આ જીવન વ્યર્થ છે કોઈ યુદ્ધમા તું કદાચ માર્યો જાય, તો આશ્રયરહિત થયેલો હું શું ? આ મને મોટી ચિંતા છે અને તેથી જ આજે હું દુષ્ટ થયો છું, મને બીજી ચિંતા નથી હે પુત્ર ! તારી આગળ જે હું કહું છું તે જ (ખરું) છે

સૂત યોહ્યા તે સાંભળી ગાગેયે વૃદ્ધ મત્રીઓને પૂછ્યું કે 'રાજા લગ્નથી વ્યાપ્ત થઈ આજે મને કહેતા નથી માટે તમે નગ્નને પૂછી ચોક્કસ વાત જાણી લો અને પત્રી મને નત્ય કહો એટલે જ ગલગટ વિના તે બંધુકન' તે વચન સાંભળી મત્રીઓએ રાજા પાન 'ઈ પ્રાનુ જાપી' થઈ ગાગેયને કહ્યું એટલે ગાગેયે તે વાત જાણીને વિચારે પછી તરત જ તે વખતે એ મત્રીઓ નામે મચ્છીમારને ઘોર ગયા અને આતિ નય તે નજાપુરો પેમપૂર્વક આ વચન કહ્યું

ગામેય યોલ્યા હે મનુઓને તપાવનાગ ! હું તને પ્રાર્થના કરું છું કે સુદર મધ્યભાગવાળી આ તારી પુત્રી તું માન પિતાને આપ આ તારી પુત્રી મારી માતા થાઓ અને હું આનો દાન વાઉં

મન્દીમાર યોલ્યા હે મહાભાગ્યગાળી ગજ પુત્ર ! તમે પોતે આને સ્વીકારો તે પત્ની કરો (તમારા પિતાને જો હું આપુ તો) તમે જ્યાં સુધી હયાત છે, ત્યાં સુધી આનો પુત્ર સગ્ન ન થઈ શકે

ગામેયે કહ્યું હે મન્દીમાર, તારી પુત્રી મારી માતા છે હું સંન્ય નહિ કરું, આનો પુત્ર જ આપુ સંન્ય કરના, એમા સંસય નથી

મન્દીમાર યોલ્યા તમારું વાક્ય સત્ય છે, એ તો મેં જાણુ, પણ તમારો પોતાનો પુત્ર બળવાન થાય અને તે જ બળથી મન્ય લઈ લે, એ વાત પણ નક્કી છે

ગામેયે કહ્યું હે તાત ! હું અવશ્ય સ્ત્રીનાં સ્વીકાર જ નહિ કરું આ મારું વચન સત્ય છે, ખરેખર આ મેં ભીષ્મવ્રત સ્વીકાર્યું છે

સૂત યોલ્યા એમ તેણે કહેલી પ્રતિજ્ઞા માણી મન્દીમારે નર્વાગ સુદર સત્યવતીને તે રાતનું સગ્નને આપી આ રીતે રાતનું ગગ્ન નત્યવતી પ્રિયારને પરણ્યા હતા, પરંતુ (તેની કન્યાવસ્થામાં થયેલો) વ્યાનતો જન્મ તે શ્રેષ્ઠ ગગ્ન જાણતો ન હતો ૧-૫૯

અનેન વિધિના તેન વૃતા સંસ્યવતી પ્રિયા ।

ન જાનાતિ પરં જન્મ ધ્યાસસ્ય નૃપસત્તમઃ ॥૫૯॥

ઈતિ કીર્તિત્વાનવતમઃપુત્રપ્રણય દિત્તેઃ ૨૬૫ વિરો
પરમા અધ્યયન સમાપ્ત

અધ્યાય ૬ કો

પાંડવોની ઉત્પત્તિ

સૂત કહેવ

પરં સત્યવતી તેન વૃતા શંતનુના કિલ ।

ઘો પુત્રી ચ તથા જાતો મૃતો કાલગ્રસાદપિ ॥૬૦॥

સૂત યોલ્યા એમ જાતનું સગ્ન નત્યવતીને પરણ્યા હતા. તેના બે પુત્રો થયા હતા અને તેઓ

બંને કાળને વગ થવાથી મરણ પણ પામ્યા હતા. (પાછળથી વશને સમ્પવા માટે સત્યવતીની આજ્ઞા થતા) વ્યાસના વીર્યથી ધૃતરાષ્ટ્ર જન્મ્યો હતો, પણ તે આધળો જ હતો, કેમ કે વ્યાસ મૃતિને જોઈ (વિચિત્રવીર્યની) સ્ત્રીએ નેત્રો મોંચી દીધા હતા. (વિચિત્રવીર્યની બીજી સ્ત્રી) ર.જપુત્રી વ્યાસને જોઈ ડિઝી થઈ ગઈ હતી, જેથી વ્યાસના કે.પને લીધે પાડુ (ડિઝી - જનનો) પુત્ર તેને જન્મ્યો હતો, એમા સંસય નથી પણ કામકાળને જાણનારી દાસીએ વ્યાસને સતોષ્યા હતા તેથી ધર્મના અશરૂપ અને સત્ય યોલ નારો વિદુર નામે પર્વત પુત્ર જન્મ્યો હતો મત્રીઓએ નાનો છતા પાડુને મન્ય પર સ્થાપ્યો હતો, પણ આધના હોવાથી ધૃતરાષ્ટ્રને (મોટા હોવા છતા) સંન્યાધિકાર પર નીમ્યો ન હતો એમ ભીષ્મની સમતિથી મહાબળવાન પાડુ સંન્યને પામ્યો હતો અને બુદ્ધિમાન વિદુરને મત્રીકાર્યમા નીમ્યો હતો ધૃતરાષ્ટ્રને બે સ્ત્રીઓ હતી એક તો સુબલની પુત્રી ગાધારી ને બીજી ગૃહસ્થાશ્રમના કાર્યમા હોશિયાર વેશ્ય ભતિની સ્ત્રી કહેવાય છે વેદવાદીઓએ પાડુની પણ બે સ્ત્રીઓ કહી છે એક તો શૂરસેનની પુત્રી કુતી ને બીજી મદ્રદેશમા જન્મભી માદ્રી. ગાધારીએ અત્યંત સુદર ને પુત્રોને જન્મ આપ્યા હતા જે વેન્યભતિની હતી તેણે પણ 'સુગુન્ધુ' નામના પ્રિય સુદર પુત્રને જન્મ આપ્યો હતો કુતીએ પ્રથમ કન્યાવસ્થામાં સૂર્યથી કર્ણ નામના સુદર પુત્રને પિતાને વેર સહી જન્મ આપ્યો હતો ને પાછળથી તે પાડુની સ્ત્રી થઈ હતી

કપિઓએ પૂછ્યું 'હે મુનિશ્રેષ્ઠ સૂત ! આ તમે શુ આશ્ચર્ય કહો છો ! પહેલા તે કુવારી કુતીએ પુત્રને ઉત્પન્ન કર્યો ને પછી તેને પાડુ પરણ્યો ? એ કન્યામા સૂર્યથી કર્ણ કેવી રીતે જન્મ્યો હતો ને ફરી તે કન્યા કઈ રીતે થઈ ગઈ હતી, જેથી તેમને પાડુ પરણ્યો ? આ તમે વિસ્તારથી કહો '

સૂત યોલ્યા - હે પ્રાહ્મણો ! શૂરસેનની સુદર પુત્રી કુતીને બાળપણમા કુતિભોજ સગ્નએ (દાસ) કન્યા તરીકે સ્વીકારી હતી. અને તે કુતિભોજે સુદર દાસ્ય-વાળો તે બાળપુત્રને આગ્નિદોષમા રહેવા આગ્નિની

* આ અધ્યાયમાં જેકેદર સ્ત્રોતોએ 'વ્યાસથી ગમ્ પુત્રની ઉત્પત્તિ તથા પાંડવોની ઉત્પત્તિ' દ્વંદ્વમાં કહેવાયે

સેવા માટે નીમી હતી એ અરસામા દુર્ણસા મુનિ ત્યા આવ્યા હતા ને ચાતુર્ભાસ રહ્યા હતા, તે વખતે કુતીએ મુનિની સેવા કરી હતી, જેથી તે સતોષ પામ્યા હતા તેમણે કુતીને એક ઉરામ મત્ર આપ્યા હતા, (ને કહ્યું હતું કે,) ' આ મત્ર વડે બોલાવેલો દેવ જાતે આવશે અને તારી જે ઈચ્છા હશે તે પૂર્ણ કરશે ' એમ કહી મુનિ ગયા પછી ધરમા રહેલી કુતીએ મત્રની ખાતરી કરવા મનથી વિચાર્યું કે, ' ક્યા દેવનુ ચિ તન કરુ ? ' તે જ વખતે તેણે સૂર્યને ઉદય પામેલો જોયો ને મનોઆસ કરી તે જ વેળા સૂર્યને બોલાવ્યો, એટલે સૂર્ય પોતાના મહામાયી મર્વ કરતા અતિ સુદર મનુષ્યરૂપ ધરી આકાશમાથી તે ધરતી અદર પાસે જ ઊતર્યો સૂર્યદેવને આવતા જોઈ કુતી અત્યત વિસ્મય પામી અને તુરતમા જ પોતે રજસ્વલા થઈ હતી, તેથી (ભયને લીધે) ધ્રુજવા લાગી સુદર નેનવાળી તેણે હાથ જોડી ઊભી થઈને સૂર્યને કહ્યું ' તમારા દર્શનથી હું અત્યત પ્રસન્ન થઈ છું, હવે તમે પોતાના મહામા પધારો '

સૂર્યે કહ્યું હે મુનિ ! તે મનખજથી મને કેમ બોલાવ્યા ? અને બોલાવીને પાસે આવેલા મને તું કેમ સગ નથી આપતી ? હે શ્યામ કટાક્ષવાળી ! હું કામપીડિત થયો છું માટે પ્રેમવાળા મને તું (તારો) સગ આપ મત્રથી અધીન થયેલા મને કીડા કરવા (ધરતી અદર) લઈ જા

કુતી બોલી હે ધર્મ જાણનારા ! હે મર્વના સાક્ષી ! હું કન્યા છું તમને નમસ્કાર કરું છું હે ઉરામ વ્રતવાળા ! હું દુઃખવાન કન્યા છું તમારે મને ખતાવ વાક્યો ન કહેવા જોઈએ

સૂર્યે કહ્યું ' આજે હું ખાડી જાઉં છું તો મને માટી શરમ થાય છે સારું દેવોમા હું નિદ્રાપા, પામીશ, એમા સશય નથી હે કુતિ ! જો તું મને સગ નહિ આપે તો જેણે તને મત્ર આપ્યો છે તે દ્રાક્ષણને અને તને પણ આજે શાપ દઈશ હે સુદર મુખવાળી ! તારો કન્યાધર્મ સ્થિર રહેશે, લોકો (આ વાત) જાણશે નહિ અને માત્ર જેવા પુત્ર પ્રાપ્ત થશે ' તેને એમ કહી દેવેશ્વર સૂર્યે અત્યત લાજેલી છતા તેનામા મનવાળી કુતીને ભોગવી અત્યત ઈષ્ટ વરદાન આપી જતા રહ્યા

સુદર નિતખવાળી કુતીએ ગર્ભ ધારણ કર્યો અને તે અતિ ગુપ્ત વસ્ત્રા ગ્રહેતા હતી, જેથી તેનો પ્રથમ ધાવ માતા એકલી જ (આ વાત) જાણતી હતી, પણ તેની માતા કે બીજા લોકો એ જાણતા ન હતા તેને ધરમા પુત્ર પુત્ર જન્મ્યો, જે અતિ મનોહર અને ઘણા જ સુદર કવચ તથા ખે દુહાળોથી યુક્ત હોઈ બીજા સૂર્ય જેવા તથા બીજા કાતિ ઝસ્વામી જેવા હતો પછી અત્યત શરમાયેલી તે કુતીને હાથમા પકડી ધાવમાતાએ કહ્યું ' હે હાથેની સૂઢના જેવા સાથજોવાળી ! આજે તારી પાસે હું ઊભી છું, છતા તું શી ચિંતા કરે છે ? (તું જે આશા કરીશ તે હું કરીશ) ' પછી પુત્રને પેટીમા મૂકતી કુતી આ વાક્ય બોલી ' હે પુત્ર ! હું શું કરું ? મુત્રાઈ છું જેથી પ્રાણપ્રિય હોવા છતા તને તજી છું ખરેખર હું મદભાગી છું, કારણ કે સર્વ લક્ષણોથી યુક્ત તને તજી છું હે પ્રાણપ્રિય પુત્ર ! સગુણ તથા નિર્ગુણ સર્વેશ્વરી ભગવતી આધિકા તારુ રક્ષણ કરશે અને કામનાઓને આપનારા તે કાંત્યાયની જગદેવ્યા તને ધાવણ આપશે દુષ્ટ વ્યભિચારિણી સ્ત્રીની પેઠે સર્ધપુત્ર તને નિર્જન વનમા ત્યજી દઈ તારું સુદર યોગ્ય મુખ કમળ હું કયાં જોઈશ ? મેં પૂર્વજન્મમા પણ તણ જગતની માતાને આરાધ્યા નથી અને શિવાદેવીના સુખકારક ચરણકમળનું લાખા કાળ મુઠ્ઠી ધ્યાન ધર્મું નથી તેથી હે પ્રિય પુત્ર ! હું નિત્ય દુર્ભાગી છું તને નતમા ત્યજી મેં ગદિપૂર્વક જે પાપ કર્યું છે તેને હું વાગ્વાર યાદ કરતી સતપા પામીશ '

મૂત બો યા એમ કહી કુતીએ લોકોના જોડ જવાથી ડરીને પેટીમા મૂકેલા તે પુત્રને ધાવમાતાના હાથમા આપી લીધો પછી તે વખતે ત્રાસ પામેલી રો કુતી સ્નાન કરી પિતાને ઘેર રહેવા લાગી (ધાવમાતાએ તે પેટીને ગાના જળમા નુષ્ટ રીતે વહેવડાવી મૂકી એટલે) તે વહેતી પેટી અધિસ્થ નામના તારકિને મળી આવી એ સારકિને સધા નામની સ્ત્રી હતી તેણે (એ પેટીમાથી નીકળેલા તે દુમારને) પુત્ર તરીકે સ્વીકૃત લીધો એમ સારકિને ઘેર ઊતરેલો તે કર્ણ બળવાન અને વીર થયો (બોજી તરફ) કન્યા તરીકે જ રહેલી કુતીને પાડુ સગ સ્વયવસ્ત્રા પરણ્યા અને મદ્ર દેશના સગની સુદર પુત્રી માટીને બીજી સ્ત્રી

તરીકે તે પરણ્યા. એક સમયે મહાબળવાન પાડુ વનમાં શિકાર ખેલતા હતા ત્યારે (મૃગરૂપ ધરી મૃગલી સાથે) વનમાં રમતા મુનિને મૃગબુદ્ધિથી તેમણે માર્યો હતા. ત્યારે કોપેલા તે મુનિએ પાડુને શાપ દીધો હતો કે ' તુ ત્યારે સ્ત્રીસંગ કરીશ ત્યારે તારું ચોક્કસ મરણ થશે. ' એમ મુનિએ શાપ આપ્યો ત્યારે પાડુ રાજા ગોપમુકત થઈ ગાત્યત દુષ્ટી થયો, તેણે સંભ્ય છોડી દઈ વનમાં વાસ કર્યો હતો હે ઉત્તમ મુનિઓ ! તે સમયે કુતી ને માદ્રી બંને સતીધર્મનો આશ્રય કરી મેલા કરવા પાડુ રાજાની સાથે જ ગઈ હતી. પાડુરાજા ગંગાના કિનારા પર મુનિઓના આશ્રમેમાં રહ્યા હતા તે ધર્મશાસ્ત્રી સાબળતા આકરુ તપ કરતા હતા કોઈક સમયે કથા ચાલતી હતી તેમાં (કારણપૂર્વક) મારી રીતે મુદિ આપાયેલું ને મુનિઓએ કહે ' ધર્મ-શાપથી વચન તેમણે સાંભળ્યું કે, ' હે શત્રુતાપન રાજા ! પુત્રરહિત મનુષ્યની સ્વર્ગમાં ગતિ નથી, મારે હરકોઈ ઉપાયે પુત્ર ઉત્પન્ન કરવો જોઈએ પોતાના લીર્યથી જન્મેલો પુત્ર, (આ મારી પુત્રોને જે પુત્ર થાય તે મને આપી દેવો, એવો દ્રાવ કરી પરણાવેલી) પુત્રીનો પુત્ર, ક્ષેત્રજ* પુત્ર (વિધવા સ્ત્રીમાં વ્યભિચારથી જન્મેલો) ગોલક પુત્ર, (ધણીની હયાતીમાં વ્યભિચારથી જન્મેલો) કુક પુત્ર, (પરણતી વખતે સગર્ભા હોય તેવી સ્ત્રીનો) સદૌષ પુત્ર, કુવારનો પુત્ર, વેચાતો લીધેલો પુત્ર, વનમાં જન્મેલો પુત્ર અને (પોષણ કરવાની) અશક્તિ હોવાથી કોઈએ આપી દીધેલો પુત્ર —આ (દસ પ્રકારના) પુત્રોને (પિતાનું) ધન લેનારા (વાત્સ) કહ્યા છે અને તેઓ ઉત્તરોત્તર દલક ગણાય છે, એવો (શાસ્ત્રીય) નિશ્ચય છે. ' એમ સાબળી પાડુ રાજાએ કમજ જેવા નેત્રોવાળી કુતીને તે વેળા કહ્યું ' કોઈ તપસ્વી મુનિ પામે જઈ તુ જલદી પુત્ર ઉત્પન્ન કર મારી આજા હોવાથી તને દોષ નહિ લાગે પૂર્વે ' મોદન ' નામના મહાત્મા રાજાએ વર્તિ*ક

* વસ્તવ્યઃ પ્રમીતસ્ય ક્રિયસ્ય વ્યાવિતસ્ય ચ ।

સ્વપન્નેન નિદ્રુત્તમાં ચ પુત્રઃ સેવકઃ સમૃતઃ ॥

મત્સ્ય પાયેવા, નપુત્તક અથવા સેવી મુલાની ધર્મનુસાર આજા પામવી સીમાં પર મુલ્યથી જે પુત્ર જન્મે, તે કેવળ કાંચર છે.

પાસે પુત્ર ઉત્પન્ન કરાવ્યો હતો, એમ મેં સાંભળ્યું છે. ' તે વચન સાબળી કુતીએ કહ્યું : ' હે રાજા ! મારી પાસે ઈચ્છિત વસ્તુ આપનારો મંત્ર છે, પૂર્વે દુર્વાસા મુનિએ મને તે આપ્યો છે અને બધી સિદ્ધિને આપનારો છે હે રાજા ! એ મંત્ર વડે જે દેવને હું ખેલાવીશ તે સંપૂર્ણ વશ થઈ મારી પાસે આવશે. ' પછી પતિના કહેવાથી તે કુતીએ દેવોમાં ઉત્તમ — ધર્મદેવનું સ્મરણ કરી તેની સાથે સમાગમ કરીને પહેલા યુધિષ્ઠિર પુત્રને ઉત્પન્ન કર્યો તેમ જ વાયુથી ભીમસેન પુત્રને તથા ઝંડ્યો અર્જુન નામના પુત્રને ઉત્પન્ન કર્યો, એમ કુતીમાં મહાબળવાન એ ત્રણ પુત્રો વધે વધે જન્મ્યા હતા પછી માદ્રીએ પોતાના સ્વામી પાડુને કહ્યું કે, ' હે દુર્યોધ મહારાજા ! મને પુત્ર આપો; હે રાજા ! હું શું કરું મારા દુષ્ટ બંને તમે તારા કરો. ' પછી પતિના કહેવાથી કુતીએ દયાળુ થઈ એક પુત્ર થાય તે કાળે માદ્રીને મન પણ આપ્યો તેથી સુદર વર્ણવાળી તે માદ્રીએ પણ પતિની સમતિથી તે વેળા જે આશ્વિનીકુમારેનું સ્મરણ કરી નહલ તથા સહદેવ નામના બે પુત્રોને ઉત્પન્ન કર્યા એમ તે પાસે પાડવો દેવાના ક્ષેત્રજ પુત્રો હતા અને હે ઉત્તમ બ્રાહ્મણો ! તે વનમાં એક એક વર્ગને અતરે તેઓ જન્મ્યા હતા એક સમયે જેમનું મરણ ચાલી પડેલું હતું, તે પાડુ રાજાએ એકતમા માદ્રીને જોઈ કામપીડિત થઈને તેને પકડી, ત્યારે ' નહિ, નહિ, નહિ. ' એમ આનેક પ્રકારે માદ્રીએ વણ જ વાધા છતાં દેવયોગે તે પ્રિયાને લેટ્યા ને પૃથ્વી પર પડ્યા એટલે વૃક્ષ પર રહેલી વેલડી વૃક્ષ કપાવા જેમ ઢળી પડે તેમ એ બાજા પણ બળ રહતી ઢળી પડી ને વખતે હતી પણ રહતી ત્યાં બાવી પડેલો બાવે તે કાલાદય મારજા તેના બાળક તથા મહાભાગ મુનિઓ પણ ત્યાં જઈ પડેલ્યા. એ પ્રમાણે પાડુ મરણ પામ્યા ત્યારે તીક્ષ્ણ વ્રતવાળા સર્વ મુનિઓએ ગંગાના કિનારા પર વિધિ કરીને અગ્નિઓ સાથે તેમની દહનક્રિયા કરી તે વેળા માદ્રી પોતાના બંને બાળક પુત્રોને કુતીને સોંપી ધર્મપૂર્વક નતીઓનું સત્ય જાગરી સખવાની ઇચ્છાથી પતિની માથે જ બેસી ગઈ. પછી ત્યાં વસતા મુનિઓ જલપ્રદાન આદિ ક્રિયા કરીને પાસે પુત્રો સંહિત કુતીને દક્ષિનાપુત્ર

લઈ ગયા, એટલે કુતીને આવેલી જાણી ભીષ્મ, વિદુર તથા ધૃતરાષ્ટ્રના સર્વ તગરાસીઓ ત્યાં સામા આવ્યા અને પાડુનો શાપ જાણી તેઓ તેને પૂછવા લાગ્યા કે, 'હે સુદર મુખવાળી ! આ બધા કોના પુત્રો છે ?' તે વખતે દુઃખી થયેલી કુતીએ તેઓને કહ્યું કે, 'કુરુ-કુળમાં જન્મેલા આ બધાંય દેવોના પુત્ર છે,' પછી બધાને વિશ્વાસ થાય તે માટે કુતીએ સર્વને બોલાવ્યા, એટલે તેઓએ આકાશમાં આવી કહ્યું કે, 'આ પુત્રો આમારા છે' પછી ભીષ્મે દેવોના વાક્યનો સત્કાર કરી તે પુત્રોનો પણ સત્કાર કર્યો અને તે પુત્રોને તથા વહુ કુતીને લઈ પ્રસન્નચિત્ર થયેલા ભીષ્મ વગેરે બધા હસ્તિનાપુરમાં ગયા ને ધન વગેરે બધા પદાર્થોથી તેમનું પાલન કરવા લાગ્યા એ રીતે પાડવો જન્મ્યા હતા ને ભીષ્મે તેઓને પાળ્યા હતા ૧-૭૦

ગતા નાગપુર સર્વે તાનાદાય સુતાન વધૂમ ।

મીમાદય પ્રીતચિત્તાઃ પાલયામાસુર્યતઃ ॥

एतं पार्थ सन्तुष्टा गागेयेनाय पालिताः ॥ ७० ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમાં દ્વિતીય સ્કંધ વિષે અધ્યાય ૬ થી સમાપ્ત

અધ્યાય ૭ મો*

પાંડવોની કથા-દેવીની કૃપાથી

મરેલાનાં દર્શન

મૂત્ર ડવાવ

पञ्चाननं द्रौपदी भार्या सामान्या सा पतिव्रता ।

पञ्च पुत्रास्तु तस्याः स्युर्मर्त्ययोऽस्तीव सुन्दराः ॥ १ ॥

સૂત બોલ્યા દ્રૌપદી પાંચે પાંડવોની સામાન્ય (સહિયારી) સ્ત્રી હતી છતાં પતિવ્રતા હતી તેને પોતાના પતિઓ કરતાં પણ અત્યંત સુદર પાંચ પુત્રો (એક એક પતિથી) થયા હતા કૃષ્ણની સુદર ખાંડેનું સુલદ્રા જેને અર્જુનને કૃષ્ણની સમતિથી હારી હતી, તે અર્જુનની (બીજી) સ્ત્રી હતી તે સુલદ્રામાં મહાવીર અભિમન્યુ જન્મ્યો હતો, એ રણના મોખરે મરાયો હતો ને દ્રૌપદીના પાંચે પુત્રો પણ રણમાં મરાયા હતા વિરાટ રાજાની પુત્રી ઉત્તરા અભિમન્યુની

આતિ સુદર શ્રેષ્ઠ સ્ત્રી હતી, તેને કુળનો નાશ થયો, ત્યારે (અશ્વત્થામાના) ખાણના અગ્નિથી મરેલા પુત્ર(પરીક્ષિત)ને જન્મ આપ્યો હતો, જેને શ્રીકૃષ્ણે પોતાના ભાણેજ(અભિમન્યુ)ના પુત્ર તરીકે (ગણી) અશ્વત્થામાના ખાણના અગ્નિથી બળી ગયેલ છતાં પોતાના અદ્ભુત પ્રતાપથી જિવાડ્યો હતો એ ઉત્તમ પુત્ર પોતાના વશજો નાશ પામ્યા પછી જન્મ્યો હતો, તેથી પૃથ્વી પર 'પરીક્ષિત' નામે પ્રખ્યાત થયો પોતાના પુત્રો મરાયા ત્યારે અત્યંત દુઃખી થયેલા ધૃતરાષ્ટ્ર પાંડવોના સન્ન્યમાં રહ્યો હતો, પરંતુ ભીમસેન રૂપ ખાણથી તે પીડાતો હતો તેમ જ ગાધારા પણ પુત્રોના શોકથી અત્યંત દુઃખી રહેતા હતા, જેથી (તેમના દુઃખથી) દુઃખી થઈ યુધિષ્ઠિર તેઓ બન્નેની દિવસરાત સેવા કરતા હતા આતિ ધર્મોત્તમા વિદુર પણ આધળા ધૃતરાષ્ટ્રને (પુત્રોનો શોક મૂલી જવા) સમજાવતા અને યુધિષ્ઠિરની સમતિથી ભાઈ પાસે રહ્યા હતા ધર્મોત્તમા ધર્મપુત્ર પણ પુત્રોના શોકથી થયેલા તેમના દુઃખને જાણે વિસરાવતા હોય, તેમ પિતા ધૃતરાષ્ટ્રની સેવા કરતા હતા, પણ ભીમસેન તો એ ડોસો જન્મ સાબળે તેમ અત્યંત નેધે ભરાઈ (પાસે) ઊભેલા માણસોને સાબળાવતા વચનખાણુ વડે તેમને માર્યા કરતો કે, 'આ દુષ્ટ આધળાના બધા પુત્રને જે રણમાં મારી નાખ્યા છે અને હું શાસનનું લોહી મન ગમતું ખૂબ પીધું છે આ આધળો માણસ મેં આપેલું અને નિર્ભીજ થઈ ખાય છે અને કાગડા તથા કૂતરાની બેઠે બેઠે જીવે છે' આવા કઠોર વચનો દરરોજ તે સાબળાવતો હતો પણ ધર્મોત્તમા યુધિષ્ઠિર 'આ તો મૂર્ખ છે' એમ કહી તેમનું સાત્ત્વન કરતા હતા એમ અઢાર વર્ષો સુધી ત્યાં રહ્યા પછી દુઃખી ધૃતરાષ્ટ્રે વનમાં જવા યુધિષ્ઠિર પાસે સમીત માગી કે, 'હવે હું પુત્રોને વિધિપૂર્વક જલપ્રદાન કરું કેમ કે ભીમસેન અહીં સર્વના પ્રેતકાર્યો કર્યા છે, પણ પૂર્વના વેરને સભારી મારા પુત્રોનું પ્રેતકાર્યો કર્યું તથી જો તમે મને ધન આપો તો (પુત્રોની) મરણક્રિયા કરી હું સ્વર્ગરૂપ ક્ષણ આપનાર તપ કરવા વનમાં ચાલ્યો જઈ વિદુડે પણ પવિત્ર રાજા યુધિષ્ઠિરને યોગાતમા ભલામાણુ કરી હતી તેથી માગણી કરતા ધૃતરાષ્ટ્રને ધન આપવા

* આ અધ્યાયમાં અડતક શ્લોકોથી પાંડવોની કથા અને દેવીની કૃપાથી મરેલાનાં દર્શનની વાત કંટાળે

યુધિષ્ઠિરે મન ક્યું તેમણે પોતાના મર્વ સળધીઓને
 બોલાવી કહ્યું કે, 'હે મહાભાગો! (પુત્રોની) જલ
 પ્રતીતિક્રિયા કરવા ઇચ્છતા પિતા વૃતસપ્તને હું ધન
 આપુ છું' અમાપ તેજવાળા મોટાભાઈનું ને વચન
 સાંભળી મલબા, ભીમસેન એમને આટલાવવા
 કેપાયમાન થઈ બેઠાં બેઠાં, 'હે મહાભાગ! દુર્યોધનનું
 દિલ મરવા ધન આપ! છે કે શુદ્ધ આધરો પલ (એથી)
 ગુપ્ત પામે છે, આથી બીજી મૂર્ખતા કઈ છે? તમ રી
 દુષ્ટ મત્રપાથી વનમા અમે દુષ્ટ પામ્યા છીએ અને
 મહાભાગ્યગાથી દ્રોપદીને દુષ્ટાત્મા દુશસને (સભામાં)
 આણી હતી હે ઉત્તમ પ્રતવળા! તમારી કૃપાથી જ
 આપ પરાક્રમવાળા અમે બધા વિરાટને ઘેર વાસ
 કર્યા હતા અને મત્સ્યનજનુ દામપાડ ક્યું હતું તમે
 મોટા ભાઈ, જે જુગાર ન રમ્યા હોત તો આ વિનાશ
 કેમ થાત? અને મગધરાજ-જગસંધને મારી
 વિરાટ રાજાનો એકાદિશ કેમ થાત? તેમ જ મહાભાગ
 અર્જુન ઇંદ્રનો પુત્ર છતાં બીજેશ ધરી બુદ્ધિભાગ્યે
 બાળકોને નચાવનાર કેમ થાત? અર્જુને ગાંડીવથી
 ગોભીતા લાધને ચૂંટીએથી રોહીતા કર્યા હતા! તો
 મનુષ્યજન્મ પામી આત્મથી વધારે બીજું ક્યું દુષ્ટ
 હોય? અર્જુને મસ્તક પર વેણી ધરી હતી ને નેત્રમાં
 કાજળ પલુ આઢ્યુ હતું, તે જોઈ (મને એમ જ
 થતું કે) તવવ લઈ ગયે (ધૃતરાષ્ટ્રનું નસ્તક) દ્રાપી
 નામુ (તા જ મને સુખ થય) નહિ તો સુખ થને
 નહિ હે રાજા! ભીમ વગેરેને પૂછ્યા વિના જે
 મયદાનવને વિવાધી બનાવવા લાક્ષાગૃહમાં (આપણને
 બાળી નાખવાની ઇચ્છાથી) અગ્નિ નખાવ્યો હતો
 અને પાપાત્મા પેલા પુત્રવન પલુ આપણને બાળી
 નાખવા ઇચ્છતો હતો છતાં (આપણા સદ્ભાગ્યે)
 એ જ બચી ગયો હતો (આવા મોટા દુષ્ટ તમારી
 કૃપાથી જ અમે મેળવ્યા છે!) હે રાજા! (મારા
 મનમાં હજી પણ આ વાત ચાલે છે કે) તમને પૂછ્યા
 વિના બધા કીચકોને મેં માર્યા હતા, તેમ ધૃતરાષ્ટ્રના
 બધા પુત્રોને સ્ત્રીઓ નામે મેં કેમ ન માર્યા! હે રાજેન્દ્ર
 દુર્યોધનાદિ શત્રુઓ સારી રીતે દેદ કહ્યા હતા, છતાં
 તમે નધવો પાનેથી છોડ્યા એ તમારી મૂર્ખતા જ
 હતી આજે તમે દુર્યોધનનું દિલ કરવા ધન આપવા

ઈચ્છા છે, પણ હે રાજા! તમે સપૂર્ણ પ્રેરણા કરો,
 છતાં હું આપવાનો નથી' એમ કહી ભીમસેન
 ત્યાંથી નીકળી ગયો, એટલે (અર્જુન, તકલ તથા
 સહદેવ) ત્રણ ભાઈઓથી ચીંટાયેલા યુધિષ્ઠિરે ધૃત
 રાષ્ટ્રને પુછ્યું ધન આપ્યું, પછી અભિકાના જ પુત્ર
 ધૃતરાષ્ટ્રે વિધિ પ્રમાણે પુત્રોની મરણક્રિયા કરાવી ને
 બ્રાહ્મણોને દાન આપ્યા એમ બધા પ્રેતકાર્ય કરી
 ગાંધારી મહિત રાજા ધૃતરાષ્ટ્રે કુતી તથા વિદુરની સાથે
 જલની વનમાં પ્રવેશ કર્યો મહાબુદ્ધિમાન એ ધૃતરાષ્ટ્ર
 (ધરતી છાના) નીકળી ગયા હતા, (એકલા) સમ્યે
 (તેમને નીકળી ગયેલા) જાણ્યા હતા તે સમયે
 પુત્રોએ વાર્ધા છતાં કુતી (તેમની પાછળ) નીકળી ગઈ
 હતી વિલાપ કરતો ભીમસેન અને બીજા બધા પાડવો
 પણ ગંગાના કિનારેથી પાછા વળી હસ્તિનાપુર ગયા
 હતા ત્યારે જુતસદ્ વગેરે એ ગંગાના કિનારા પર
 મત્રપૂતના પવિત્ર આશ્રમમાં જઈ ત્યાં ધામની અપડી
 બાધી એકાગ્ર ચિત્તે તપશ્ચર્યા કરવા માંડી હે તાપસે!
 એમ તેઓને ગયે છ વર્ષ થયા, ત્યારે યુધિષ્ઠિરે વિરહથી
 નાના ભાઈઓને કહ્યું 'મેં સ્વપ્નમાં વન વિષે
 રહેલા કુતીને દર્શન થયેલા જાણ્યા છે, તેથી માતાના
 અન ધૃતરાષ્ટ્ર તથા ગાંધારીના દર્શન કરવાનું મને મન
 થાય છે તેમ જ મહાત્મા વિદુર તથા મહાબુદ્ધિમાન
 સમ્યકને મળવાનું મન થાય છે તો તમને બધાને જે
 ગમતું હોય તો આપણે જઈએ એવો મારો આભિપ્રાય
 છે' પછી એ સર્વ ભાઈઓ સુભદ્રા, દ્રોપદી,
 મહાભાગ્યગાળી ઉત્તરા અને નગરવાસી લોકો ત્યાંથી
 નીકળ્યા અને દર્શન કરવા આનુર તે સર્વ લોકો સાથે
 શતગૂપ્તના આશ્રમમાં ગયા ને ત્યાં જઈ તેમના
 દર્શન કર્યા તે વખતે વિદુર ન દેખાયા, ત્યારે યુધિષ્ઠિરે
 ધૃતરાષ્ટ્રને પૂછ્યું 'બુદ્ધિમન વિદુર ક્યા?' એટલે
 ધૃતરાષ્ટ્રે કહ્યું 'વૈરાગ્ય પામેલા વિદુર નિરુપદ
 તથા પરિશ્રદ્ધિરહિત થઈ કોઈ એકાતપ્રદેશમાં રહે છે
 ને હૃદયમાં સનાતન બ્રહ્મનું ધ્યાન કરે છે' બીજે દિવસે
 વનમાં ગંગા પર જતા રાજા યુધિષ્ઠિરે તપ વડે દૂબળા
 થયેલા નીરુપદ વ્રતધારી વિદુરને જોયા તેમને જોઈને
 યુધિષ્ઠિરે કહ્યું 'હું યુધિષ્ઠિર રાજા તમને વદન કરું
 છું' ને સાંભળી નિર્દોષ વિદુરજી, બાણે કહ્યું થઈ ગયા

હોય તેમ ઠાણ રહ્યા પછી એક ક્ષણવારમા વિદુરના મુખમાથી અદ્ભુત તેજ નીકળ્યું અને પરસ્પર ધર્મેના અશરૂપ હોવાથી યુધિષ્ઠિરના મુખમા પેસી ગયું તે જ સમયે વિદુરે પ્રાણ છોડ્યા અને યુધિષ્ઠિર રાજા અત્યંત શોક કરવા લાગ્યા પછી તેમણે તમના દેહની દહનક્રિયા માટે ઉઘમ કરવા માડ્યો તે વેળા શરીર વિતાની (આકાશ)વાણીએ રાજાના સાલગતા કહ્યું 'હે રાજા ! આ વિસ્ફોટ હતા, તેથી બાળવા યોગ્ય નથી, માટે તમે ઇચ્છાનુસાર જતા રહો ' તે સાલગી સર્વ ભાઈઓએ ગગાના નિર્મળ જગમા સ્નાન કર્યું ને ત્યાંથી જઈને તે વાત ધૃતરાષ્ટ્રને વિસ્તારથી જણાવી પછી સર્વ પાડવો નગરવાસીઓની સાથે તે આશ્રમમા રહ્યા, ત્યા સત્યવતીના પુત્ર વ્યાસ, નારદ અને ધીજ્ઞ મહાત્મા મુનિઓ ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિરની પાસે આવ્યા તે વેળા સારી રીતે બેઠેલા અને જેમનું દર્શન શુભ હતું, તે વ્યાસને કુતીએ કહ્યું 'હે વ્યાસ ! મારા પુત્ર કર્ણને તે જન્મ્યો ત્યાંજે જ માત્ર મેં જોયો છે તેથી મારું મન દુઃખ પામે છે તો હે તપોધન ! કર્ણના મને દર્શન કરાવો હે મહાભાગ ! તમે સમર્થ છો માટે મારું ઇચ્છિત કરો પછી ગાધારીએ (પણ) કહ્યું 'હે મુનિ ! દુર્યોધન રણમા ગયો ત્યાંજે મેં તેને જોયો નથી, તો હે મુનિશ્રેષ્ઠ નાનાભાઈઓ સહિત તે મારા પુત્રના તમે મને દર્શન કરાવો પછી સુભદ્રાએ પણ કહ્યું પ્રાણથી પણ અધિક પ્રિય મહાવીર આલમન્યુને હું જોવા ઇચ્છુ છું તો હે સર્વેશ્વર તપોધન ! તેના આજ દર્શન કરાવો

સૂત જોલ્યા એવા વાક્યો સાલગી સત્યવતીના પુત્ર વ્યાસે પ્રાણાયામ કરી સનાતની (ભુવનેશ્વરી) દેવીનું ધ્યાન કર્યું અને પછી સાયકાળ થયો, ત્યાંજે ગગાકિનારે મુનિશ્રેષ્ઠ વ્યાસે યુધિષ્ઠિર વગેરે જોલાવી તે પવિત્ર નદીના જળમા સ્નાન કરી પ્રકૃતિરૂપ, ચેતન્યથી અભિન્ન, સગુણ, નિર્ગુણ, બ્રહ્મસ્વરૂપ, દેવોના પણ દેવી અને મહિષાસુરમા વસનારા જગદેવ્યાની આમ સ્તુતિ કરી 'હે દેવિ ! બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શિવ, ઈન્દ્ર, વરુણ, કુબેર, યમ તથા અગ્નિ પણ બ્યાડે ન હતા ત્યારે તમે જ હતા, તે તમને હું તમું છું હે દેવિ ! બ્યાડે જળ, વાયુ, પૃથ્વી, આકાશ, તેઓના (ચંદ્રદિ) ગુણો

ઈન્દ્રિયો, અલંકાર, મન, બુદ્ધિ, સૂર્ય તથા ચંદ્ર પણ ન હતા, ત્યારે તમે હતા, તે તમને હું તમું છું આ જીવસમુદાયને ચિત્તામા સ્થાપી દઈ (અર્થાત્ હિરણ્ય ગર્ભરૂપ સમર્પિત શરીરમા એકતા પમાડો) તે લિંગકોશ ને (એટલે સમર્પિત લિંગ શરીરરૂપ તે હિરણ્યગર્ભને જુદા જુદા સત્ત્વાદિ) ગુણોની સાથે (સામ્યાવસ્થા રૂપ) સમધિમા (સુધૃતિ દ્વારા) લઈ જઈ સ્વતત્ત્વ રહેલા તમે કલ્પકાળને ગાળો છા, તે સમયે વિવેકને પામેલો કોઈ (જ્ઞાની) પણ તમને જાણી શકતો નથી હે માતા ! આ લોકો મરેલાના દર્શન માટે મને પ્રાર્થના કરે છે પણ હું સમર્થ નથી, માટે તમે એ મરેલા મનુષ્યોના જલદી દર્શન કરાવો

સૂત જોલ્યા એમ (વ્યાસે) સ્તુતિ કરી, ત્યાંજે માયાદેવી શ્રીભુવનેશ્વરીએ (મરેલા) સર્વ રાજાઓને સ્વર્ગમાથી જોલાવી ત્યા બતાવ્યા ત્યારે કુતી, ગાધારી, સુભદ્રા, ઉત્તરા, અને સર્વ પાડવો પોતાના સખધીઓ ને પાછા આવેલા બોઈ આનંદ પામ્યા પછી આમાય તેજવાળા તે વ્યાસે મહામાયા દેવીનું સ્મરણ કરી પ્રકટ કરેલી ઈન્દ્રજળની પેઠે ફરી તેઓને વિદાય કર્યો, એટલે તે પાડવો તથા મુનિઓ જવાના રજા લઈ (ત્યાંથી) નીકળ્યા ને રસ્તામા વ્યાસની વાત કરના યુધિષ્ઠિર રાજા હસ્તિનાપુર પહોંચ્યા ૧-૬૮

તદા વૃષ્ટવા યયુ સર્વે પાણ્ડવા મુનયસ્તથા ।

રાજા નામપુર પ્રાપ્ત કુરંજ દ્વાસકર્ણ્ય પથિ ॥૬૮॥

ઈતિ શ્રીદેવભાગવતમહાપુરાણમા દ્વિતીય સ્કંધ વિષે

અધ્યાય ૭ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૮ મો*

પરીક્ષિતનું વૃત્તાંત

સત્ત યજ્ઞ

તતો દિને સતીયે ચ ધૃતરાષ્ટ્ર સ ભૂપતિ ।

દાગમ્નિના વને દગ્ધ- સમાર્થ- કુતિસંયુત ॥૧॥

સૂત જોલ્યા તે પછી ત્રીજે દિવસે ત્રી સહિત ધૃતરાષ્ટ્ર રાજા નૃતીની સાથે વનમા દાવાનળથી

* આ અધ્યાયમા જોગમ્પચાલ શ્લોકથી કૃષ્ણનું કૃપ નાશ પામું તે કથા કહી ઉત્તરપુત્ર પરીક્ષિતનું વૃત્તાંત કરેલાએ

બળી ગયા. સગ્ય તો (પ્રથમ જ) ધૃતરાષ્ટ્ર સગને
છોડી તીર્થયાત્રા માટે જતો રહ્યો હતો, (એટલે) એ
વાત નારદજી પામેલી આભળી યુધિષ્ઠિર સગ દુષ્પ
પામ્યા. દ્રોણેના વિનાશ પછી છત્રીસમું વર્ષ ગયું,
ત્યારે બ્રાહ્મણના નાપને લીધે સર્વ યાદવો પ્રભાસમાં
નાશ પામ્યા તે મહાત્માઓ મંદિરા પીને મદમત થયા
હતા અને બળરામ તથા શ્રીકૃષ્ણના દેખતા પરસ્પર
યુદ્ધ કરી નાશ પામ્યા હતા પછી બળરામે પણ દેહ
છોડ્યો હતો તે કમળ સમાન નેત્રવાળા શ્રીહરિકૃષ્ણ
ભનવાને પણ શાપનું પાલન કરતા પાર્થીના બાણથી
ઘવાઈને દેહ છોડ્યો હતો પછી શ્રીહરિનો દેહ્યાગ
સાભળી વસુદેવે પણ ચિરામા શ્રીભુવનેશ્વરીનું ચિંતન
કરી પવિત્ર ઘર્ષ પ્રાણ ત્યજ્યા હતા પછી અર્જુનને
આત્યંત દુઃખી ઘર્ષ પ્રભાસમાં જઈ ત્યાં સર્વના યથા
યોગ્ય સંસ્કાર કર્યા હતા, તેમ જ શ્રીહરિના દેહની તપાસ
કરી અર્જુનને લાકડાનો ઢગલો કરી આક પત્નીઓ આથે
તેમની દહનક્રિયા કરી હતી અને બળરામના શરીરને
દેવતીની સાથે અગ્નિમાં બાળી અર્જુનને દાસ્યમાં
આવી લોહોને નગરમાંથી બહાર કાઢ્યા હતા પછી
સમુદ્રે શ્રીકૃષ્ણની તે નગરીને બોળી દીધી હતી ને
અર્જુન સર્વ લોહોને લઈ નીકળી ગયો હતો
તે વેળા માર્ગમાં ચોરોએ તથા આહીરોએ કૃષ્ણની
ઝીઓને લૂટી હતી ને મર્વ ધન લઈ લીધું હતું, એ
વખતે અર્જુન નિસ્તેજ ઘર્ષ ગયો હતો પછી આમાપ
તેજવાળા અર્જુનને ઇન્દ્રપ્રસ્થમાં આવી, અગ્નિજ્વળા
પુત્ર વજ્રનાભને ગંગા બતાવ્યો હતો તેણે પોતાનું
(નિસ્તેજ વયાનું) દુષ્પ વ્યામને કહ્યું ત્યાં તેમણે
એ મહારથીને કહ્યું હતું કે, 'હે મહાબુદ્ધિમાન !' અને
ત્યારે શ્રીહરિ પ્રકટ થયો, ત્યારે તું પણ ઉત્પત્તિ વંશ
અને તે વખતે ફરી તે (દાપર) યુગમાં તારું તેજ
આતિ ઉત્તર થશે. 'તે વચન નાભળી અર્જુનને હસ્તિના
પુરમાં જઈ દુઃખી ઘર્ષ તે સર્વ વૃત્તાત યુધિષ્ઠિરને કહ્યું
દનું, ત્યારે ગંગા યુધિષ્ઠિરે શ્રીહરિનો દેહ્યાગ તથા
યાદવોનો વિનાશ આભળી હિમાલયમાં જવા નિશ્ચય
કર્યો હતો ને ઉત્તરાત્તા છત્રીન વર્ષના પુન (પર્વોત્તન)ને
સંન્યસ પર આપી યુધિષ્ઠિર દ્રીપદી નિહિત તથા ભાર્ગ
ઓની નાથે વનમાં નીકળી ગયા હતા એમ છંત્રીત

વર્ષ સુધી હસ્તિનાપુરમાં રાજ્ય કરી (છેવટે) હિમા-
લયમાં જઈ (દ્રીપદી સહિત) તે છયે પાડવોએ પ્રાણ
ત્યજ્યા હતા આત્યંત ધાર્મિક સગર્વિ પરીક્ષિતે પણ
સાઠ વર્ષ સુધી આગસંગહિત ઘર્ષ સર્વ પ્રજનઓનું
પાલન કર્યું હતું તે મહારાજ શિક્ષાર કરવાના સ્વભાવ-
વાળો હતો, તેથી (એક વેળા) મોટા વનમાં ગયો
હતો બપોરના સમયે તે ઉત્તરાપુત્ર સગ વીધેલા
મુગને જાતે ગોધતો ભૂખ્યો ને તરસ્યો ઘર્ષ ઘણો જ
ઘાણી ગયો, ત્યારે તાપથી આત્યંત આકળાયેલા તે
સગએ સમીપમાં ધ્યાનમાં બેઠેલા મુનિને જોઈ
આતુસ્તાનથી તેમને જળ માટે પૂછ્યું, છતાં મોન
રહેલા મુનિ બોલ્યા નહિ, એટલે સગ કોપાયમાન થયો,
તે તરમથી પીડાતો હતો અને તેનું ચિરા કલિયુગથી
વેરાયું હતું, જેથી તેણે ધનુષની આણી પર મરેલો સર્પ
લઈ તે મુનિના કડમાં નાખ્યો, એમ તેણે સર્પ નાખ્યો
છતાંયે શ્રેષ્ઠ મુનિ કંઈ બોલ્યા નહિ અને સમાધિમાં રહી
લાલ્યા પણ નહિ, ત્યારે સગ પોતાને ઘેર ગયો, પણ
તે મુનિનો 'ગવિજાત' નામનો અતિ તેજસ્વી પુત્ર
હતો તે મહાતપસ્વી હોઈ મહારાકિતનો ઉપાસક પણ
હતો તેણે વનની પાસે રમતા તે વૃત્તાત સાભળ્યું
મિત્રોએ તે મુનિપુત્રને કહ્યું 'હે મુનીશ્વર ! હમણા
તમારા પિતાના ઢકમાં કોઈએ મરેલો સાપ નાખ્યો છે'
તેઓને એ વચન સાભળી તે અતિશય કોપાયમાન
થયો તરત જ તેણે લાથમાં જળલઈ કોષે ભરાઈ સગને
શાપ દીધો કે, 'મારા પિતાના ઢકમાં આજે જેણે
મરેલો સર્પ નાખ્યો છે, તે પાપી પુત્રને (આજથી)
સાત ગત જતા તક્ષક નાગ કરકશે' પછી મુનિના
એક શિષ્યે ઘેર રહેતા સગની પાસે જઈ મુનિ-
પુત્રે આપેલો તે શાપ તેને જણાવ્યો, એટલે તે
બ્રાહ્મણે આપેલો શાપ સાભળી અભિમન્યુના પુત્ર
પરીક્ષિતે તેને રોકેલા અશક્ય જાણી વુદ્ધ મંત્રીઓને
કહ્યું 'મારા અપરાધને લીધે બ્રાહ્મણ બાળકે મને
ગાપ આપ્યો છે, એમાં સશય નથી તો હે મંત્રીઓ !
મારે હવે શું કરવું જોઈએ ? તેનો ઉપાય અહીં તમે
વિચારે વેદવાદીઓ કહે છે કે, 'આ મૃત્યુ વારું
અશક્ય છે, તોપણ તમનું માણસોએ સાચોકત
ચલુ સર્પ રીતે ક્રૂરો જોઈએ, એમ ક્રેંડાક ઉપાય

વદી વિદ્વાનો કહે છે કેમ કે સમન્તુ માણસે કહેલા ઉપાયથી કયો સિદ્ધ થાય છે, પણ બીજાના (એટલે મૂર્ખના) કયો સિદ્ધ થતા નથી અને એ નક્કી છે કે મણિ, મત્ર તથા ઔષધિઓનો પ્રભાવ અચિત્ત્ય છે તે સારી રીતે સાધેલા તે મણિ, મત્ર તથા ઔષધિઓ વડે એવું શુ છે કે જે ન બને ર પૂર્વે સર્વે કરેલી મરણ પામેલી મુનિની સ્ત્રી જીવતી કરાઈ હતી તે મુનિએ (પોતાની પત્ની) એ સુદર અપ્સરાને આલુધ્યનો અર્ધભાગ આપીને જિવાડી હતી, માટે સમન્તુ લોકોએ છેક જ ભવિતવ્યતા પર વિશ્વાસ ન કરવો હે પ્રધાનો, તેમા પ્રત્યક્ષ દૃશ્ય તમે જુઓ સ્વર્ગમા કે પૃથ્વી પર તેવો કોઈ પણ પુરુષ કયાય દેખાય છે કે, જે દેવ પર આધાર રાખી નિરુદ્ધમી રહે છે' વિરક્ત સન્ધ્યાસી લેખ તે પણ ગૃહસ્થોને ઘેર બોલાવેલો કે ન બોલાવેલો પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે ભિક્ષા માટે આવશ્ય જાય છે દેવેચ્છાથી મળેલુ અથવા કોઈએ મુખમા નાખેલુ પણ ઉદ્ધમ વિના મુખમાથી પેટમા કઈરીતે પેસે ર માટે ઉદ્ધમરૂપ પ્રયત્ન કરવો જ નોઈએ, છતા તે કાર્ય જો સિદ્ધ ન થાય તો મમન્તુ મનુષ્યે 'દેવ બ્રહ્મ છે' એમ પોતાના ચિરાને આશ્વાસન આપવું

મત્રીઓ બોલ્યા 'હે મહારાજ ! એ મુનિ કયા હતા કે જેમણે આલુધ્યનો અર્ધભાગ આપી પોતાની પ્રિયાને જિવાડી હતી ર તે સ્ત્રી કેવી રીતે મરણ પામી હતી, તે તમે વિસ્તારથી આમને કહો'

રાજાએ કહ્યું સુદર કેડવાળી પુત્રોમા નામની સુદર ભૂગુ ઋષિની સ્ત્રી હતી, તેનાથી સ્વયં નામના અતિ પ્રખ્યાત મુનિ જન્મ્યા હતા શર્યાતિ રાજાની સુકન્યા નામની પુત્રી એ સ્વયં ઋષિની સ્ત્રી હતી તેમા શ્રીમાન પ્રમતિ નામનો પ્રખ્યાત પુત્ર જન્મ્યો હતો પ્રમતિની 'પ્રતાપી' નામે કિય પત્ની પ્રસિદ્ધ હતી તેનાથી 'રુરુ' નામે પરમ તપસ્વી પુત્ર જન્મ્યો હતો તે જ સમયે સ્ફૂલકેશ નામના વિખ્યાત મુનિ તપ કરતા હતા એ ધર્મોત્તમા અને સત્યપ્રિય હતા એક વખતે ત્રણે લોકમા ગુદર, માનીતી અને શ્રેષ્ઠ મેનકા નામની અપ્સરા નદીના કિનારા પર રમતી હતી તે સુદરીએ વિશ્વાવસુધી ગર્વ ધારણ કરી સ્ફૂલકેશના આશ્રમમા જઈ નદીના કિનારા પર ત્રણે લોકમા

સુદર એવી એક કન્યાને જન્મ આપી ત્યા જ તે કન્યાને છોડી દઈ ત જતી રહી હતી તે વેળા એ અનાથ કન્યાને જોઈ મુનિશ્રેષ્ઠ સ્ફૂલકેશે તેને લીધી હતી, ઉછેરી હતી તે 'પ્રમદગ' નામ પાડ્યું હતું સમય થતા તે યૌવન પામી અને સર્વ લક્ષણોથી યુક્ત થઈ, પછી તે બાળાને જોઈ રુરુ મુનિ કામદેવતા બાણો થી પીડિત થયા ૧-૪૯

સા કાલે યોગ્ય પ્રાપ્તા સર્વલક્ષણસંયુતા ।

રુરુદયકાડ્ય તા કાલે કામવાણાદિતો હ્યમૂત ॥

ઈતિ શ્રીદેવીબાગવતમહાપુરાણમા દ્વિતીય સ્કંધ વિષે અધ્યાય ૮ મો અમામ

અધ્યાય ૯ મો*

રુરુવું વૃત્તાંત અને પરીક્ષિતનો શુભ ઘરવાસ

પરીક્ષિતવાચ

કામાસંતે સ મુનિર્ગત્વા હઠઃ સુતો નિજાધમે ।

પિતા પમ્પચ્છ દીનં તેં કિં હતો વિમત્તા મસિ ॥ ૧ ॥

પરીક્ષિતે કહ્યું કામથી પીડાયેલા તે રુરુ મુનિ પાતાના આશ્રમમા જઈ સૂઈ રહ્યા, એટલે તેના પિતાએ દીન થયેલા તેને પૂછ્યું 'હે રુરુ' તુ ઉદાસ મનવાળો કેમ છે ર 'ત્યાટે કામથી ખૂબ પીડાયેલા તેણે કહ્યું 'સ્ફૂલકેશના આશ્રમમા પ્રમંસા નામની જે કન્યા છે તે મારી સ્ત્રી થવી જોઈએ' પ્રમતિએ તરત જ જઈ મહામુનિ સ્ફૂલકેશને (પોતાના ભાણેયથી) મોઢ પમાડી (મહામુદકેયીએ) પ્રસન્ન કરીને તે સુદર મુખવાળી કન્યાનું માથું કપું, એટલે સ્ફૂલકેશે પણ વચન આપ્યું કે, 'સારે દિવસે હું કન્યાદાન કરીશ' પછી બંને જણાએ વનમા વિવાદ માટેની સામગ્રી (તૈયારી) કરવા માડી તપોવનમા પાસે રહેતા મહાત્મા પ્રમતિ ને સ્ફૂલકેશ બાને વિવાદ માટે તૈયાર થઈ રહ્યા તેવામા ઘરના આગણામા રમતી સુદર નેનવાળી કન્યાએ ત્યા સૂતેલા મર્પને પગથી સ્પર્શ કર્યો એટલે તે તેને કરડ્યો, જેથી સુદર અગવાળી તે કન્યા મરણ પામી તે વેળા પ્રમદગને મેલી જોઈ ક્રોધાદન થઈ રહ્યો સર્વ મુનિઓ એકા

* આ અધ્યાયમા સ્કંધનેકાચન મ્હેકોરી પદોર્થ જન્યુ વૃત્તાત કહી ત્રણ પરીક્ષિતનો જુમ ઘરવાં વવરાટ જ્ઞેરાટે

ધયા ને શોકપ્રકૃત ઘર્ષ પોકારો કરવા લાગ્યા પ્રમદરાનો પિતા તેને પહેલી જોઈ અત્યંત દુઃખી થયો પ્રાણ સંહિત થયેલી છતાં અત્યંત તેજશી દીપતી તેને જોઈ તેનો પિતા રડવા લાગ્યો ત્યારે તેની ચીંગો સાભળી રુઝ તેને જોવા માટે આવ્યો તેણે ત્યાં જીવતી હોય તેમ પહેલી તે સ્ત્રીને જોઈ અને રડતા સ્ફૂલકેશને તથા બીજા શ્રેષ્ઠ ઋષિઓને જોઈ રુઝ પણ તે સ્થાનમાંથી બહાર નીકળી જઈ વિરહવ્યાધિન ઘર્ષ રડવા લાગ્યો 'આહ! દેવે મારા સુખનો નાશ કરવા જ દુઃખનું કારણ અતિ અદ્ભુત આ સર્પને મોકલ્યો છે અરેરે! મારી પ્રાણપ્રિયા મરી ગઈ, તો હવે હું શું કરું? કયા જાઉં? આ પ્રિયાનો વિયોગી બની હું જીવવા ઇચ્છતો જ નથી સુદર નિતબવાળી આ સ્ત્રીને હું ભેટ્યો નથી અને મુખ પર ચુખન પણ મેં કર્યું નથી, મદભાગી મેં આનું પાણિયુગ્ધણ કોઈ રીતે પ્રાપ્ત ન કર્યું, તેમ જ આની સાથે અગ્નિમા લાગ્નહામ* પણ ન કર્યો મારા આ મનુષ્યપણાને ધિક્કાર છે! મારા પ્રાણ આજે ભડે ચાલ્યા જાયો ચાલ્યા દુઃખી મનુષ્યને ઈચ્છિત મૃત્યુ પણ આવતું નથી, તો પૃથ્વી પર ઈચ્છેલુ દિવ્ય સુખ તો ક્યાંથી જ મળે? હાથ, હુપાણીના ધરામાં પડુ કે ઘોર અગ્નિમા અપલાવું? અથવા ઝેર ખાઉં કે ગળામાં ફાંસો નાખી પ્રાણ છોડું?' આમ ત્યાં વિલાપ કરી રુઝે મનથી વિચારી ત્યાં નદીના કિનારા પર બેસી ઉપાય વિચારવા માડ્યો 'મરણથી મને શુક્લ મળશે? તેથી તો ટાળવી મુશ્કેલ આત્મહત્યા જ થશે વળી મારા પિતા દુઃખી થાય, માતા તો અત્યંત દુઃખી થાય અને મને મર્યો જોઈ દેવ અત્યંત સજી થાય! તેમ જ મારા નાશથી બધા ખુની થાય, એમા સગય નથી વળી પરલોકમાં પ્રિયાનો પણ મો ઉપકાર થાય? વિન્દધી પીડાઈને પણ હું જો આત્મવાતથી મરી જાઉં તો પ્રિયા ન જ મળે આમ જો હું મરી જાઉં તો દોષો છે, પણ મરણ ન પામું તો દોષો નથી' આમ વિચારી ત્યાં સ્નાન કરી, આચ્મન કરી, પવિન ઘર્ષ લેખા ગરી હાથમાં જળ લઈને એ રુઝ મુનિઓ આ વચન કહ્યું 'મેં જે ઈષ્ટપુત્ર કર્યું હોય, દેવપુત્ર

આદિ કરેલા હોય, ભકિતથી ગુરુઓને પૂજ્યા હોય, હોમ, જપ તથા તપ કર્યું હોય, સમગ્ર વેદોનું આધ્યયન કર્યું હોય, ગુહ્ય રીતે ગાયત્રી જપી હોય અને મૂર્ચનું જો આરાધન કર્યું હોય, તો તેને વીધે મારી પ્રિયા જીવતી થાયો જો મારી પ્રિયા જીવતી નહિ થાય તો 'પ્રાણોનો ત્યાગ કરીશ' એમ કહી તે જળને તેણે પોતાના તે આરાધ્ય દેવોને ઉદ્દેશી પૃથ્વી પર નાખ્યું એમ તે વિલાપ કરી રહ્યો અને સ્ત્રીના કારણે દુઃખી થયો, તેવામાં દેવોના એક દૂતે આવી રુઝને કહેવા માડ્યું

દેવદૂત બોલ્યો હે પ્રાણણ! તું સાહસ ન કર, મરેલી પ્રિયા કઈ રીતે જીવે! ગર્ધવ ને અપ્સરાની પુત્રી આ સુદર નિતબવાળી સ્ત્રી આયુષરહિત ઘર્ષ છે અને તેથી જ તે અવિવાહિત સ્થિતિમાં મરણ પામી છે, માટે તું સુદર અગવાળી બીજી સ્ત્રીની ઈચ્છા કર એ દુષ્ટપુલ્લિવાળા તું રડે છે શું? આની સાથે તારી શી પ્રીતિ છે?

રુઝે કહ્યું હે દેવદૂત! બીજી સ્ત્રી હું પરણીશ નહિ આ જીવશે કે નહિ જીવે પણ માટે તો હવે આની સાથે મરવું છે

પરીક્ષિત સંજ્ઞે કહ્યું એમ તેની હક જાણી દેવદૂતે હર્ષયુક્ત ઘર્ષ સત્યવચન કહ્યું 'હે શ્રેષ્ઠ પ્રાણણ! પૂર્વે દેવોએ જે ઉપાય કર્યો હતો તે તું સાભળ આયુષનો અર્ધ ભાગ આપી તું પ્રમદરાને જલની જીવતી કર'

રુઝે કહ્યું 'આ કથાને આયુષનો અર્ધ ભાગ હું આપું છું એમા સશય નથી હવે મારી પ્રિયામાં પ્રાણ પાછા આવ્યો અને તે એકદમ ઊભી થાયો' તે જ વખતે વિશ્વાવસુ ગર્ધવ પોતાનો પુત્રી પ્રમદરાને મરેલી જાણી તરત જ વિમાનમાં બેસી સ્વર્ગલોકમાંથી ત્યાં આવ્યો, અને પછી એ ગર્ધવ સિંગે તથા શ્રેષ્ઠ તે યમદૂતે ધર્મસંજ્ઞ પામે જઈ આ વચન કહ્યું 'હે ધર્મસંજ્ઞ! રુઝની પત્નીને વિશ્વાવસુની પુત્રી પ્રમદરા કન્યા સર્પ કરડવાની હમણાં મરણ પામી છે, પણ હે સુર્ષપુત્ર! તેનો પાછળ (મરવા ઈચ્છતા રુઝના) આયુષના અર્ધ ભાગ વડે તેમ જ ત્રતાચરણના પ્રભાવથી તે સુદર અગવાળી થઈ ઊભી થાયો'

* વનકિષ્કામાં જગિની નંદર વનગે લાપ કરવા છે છે તે

ધર્મરાજને કહ્યું હે દેવદત્ત ! વિશ્વાવસુની પુત્રી તે કન્યાને જો તું (ઉઠાડવા) ઇચ્છે છે, તો આયુષના અર્ધભાગથી ભલે તે ઊભી થાય, ને તું ત્યાં જઈને રુરુની આપી દેજે

પરીક્ષિત રાજાએ કહ્યું ‘એમ કહેલા દેવદત્તે ત્યાંથી પાછા જઈ પ્રમદરાને જિવાડી ને તરત રુરુને સોંપી દીધી પછી શુભ દિવસે રુરુ પણ વિધિપૂર્વક તેને પરણ્યો આ રીતે તે વેળા એ મહેલી છતાં ઉપાયથી જીવી હતી, માટે મણિ, મંત્ર કે આપધથી વિધિ પ્રમાણે પ્રાણની રક્ષા કરવા શાસ્ત્રમાન્ય ઉપાય તો આવશ્યક રહે જોઈએ એમ મનીષ્યોને કહી સારા રક્ષકની ગોકવણ કરી, સાત મજલાવાળો ઉત્તમ મહેલ કરાવી, તરત ઉત્તરાનો પુત્ર તે રાજા મંત્રીઓની સાથે તેના પર ચડી ગયો ત્યાં મણિ—મંત્રોને ધારણ કરતા ધૂસ પુરુષોને રક્ષણ માટે રાખી દીધા પછી તે રાજાએ (જેણે શાપ આપ્યો હતો તેની પાસે) ‘સેવડને ક્ષમા કરો, એમ વારંવાર કૃપા પ્રાર્થના માટે ગૌરમુખ નામના મુનિને એક ૧, તેમ જ મિલ્લ મંત્રો જાણનારા બ્રાહ્મણોને ચોપાસથી રક્ષણ માટે તેડાવ્યા વળી અત્યંત સુરક્ષિત ને મહેલ પર દોઈ ચડી ન જાય, તે માટે ત્યાં ઊભા રહેલા મંત્રીપુત્રે (આંત્રે બાળુ) હાથીઓને ગોંડવી દીધા એમ ત્યાં પ્રવેશ કરવા નાચું પણ ન આવી શકે, એ રીતે (મિત્રે દરેકને) અટકાવતા હતા, (તો પછી બીજાને તો ત્યાં પ્રવેશ કરવાની વાત જ શી ?) ત્યાં રહીને જ રાજા ભક્ષ્ય—ભોજ્ય અદિ કરવા લાગ્યો અને મ્તાત—સંવ્યાદિકર્મ પણ ત્યાં જ આટોપી લઈ ત્યાં જ રત્નો રહ્યો બધા રાજાઓ તે કરતો, તેમ જ મંત્રીઓ સાથે મંત્રણા કરી દિવસે પણ ગણ્યા કરતો, તે અસ્તમામાન જાણનારાઓમા શ્રેષ્ઠ ‘કશ્યપ’ નામના દોઈ બ્રાહ્મણે તે મહાત્મા રાજાને એ શાપ થયેલો સાંભળ્યો એટલે ધનની ઇચ્છાવાળા તે શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણે વિચાર્યું ‘બ્રાહ્મણે જેને શાપ આપ્યો છે એવો તે રાજા, જ્યાં છે ત્યાં હું જાઉં આમ વિચારી મંત્રને જાણનાર વિદ્વાન, ધનની ઇચ્છાવાળો ને મુનિ એમા શ્રેષ્ઠ તે કશ્યપ બ્રાહ્મણ પોતાને ઘેરથી માર્ગ પર નીકળ્યો ૧—૫૧

इति कृत्या मतिं विप्र स्मृद्वाग्रिष्वृत पथि ।

કદવપો મત્રવિદ્ વિદ્વાન્ ધનાર્થં મુનિસત્તમ ॥૫૧॥
અધ્યાય ૯ માં સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૦ મો*

તક્ષક તથા કશ્યપનો સંવાદ અને
પરીક્ષિતનું મરણ

સૂત ડગલ

तस्मिन्नेव दिने नाम्ना तक्षकस्त नृपोत्तमम् ।

शप्तं ज्ञात्वा गृहार्चूर्णं निवृत्त पुरुषोत्तम ॥ ૧ ॥

સૂત બોલ્યા તે જ દિવસે તક્ષક નામનો નાગ રાજાઓમા શ્રેષ્ઠ તે પરીક્ષિતને શાપ અપાયેલો જાણી ઉત્તમ પુરુષાકૃતિ ધારણ કરી ઘેરથી જાહરી નીકળ્યો વૃદ્ધ બ્રાહ્મણના વેશથી રત્નો નીકળેલા તક્ષકે માર્ગમા રાજા તરફ જઈ રહેલા કશ્યપને જોયો એટલે તે સર્પે ‘મંત્રવાની એ બ્રાહ્મણને પૂછ્યું ‘તમે ઉતાવળ ક્યા જાઓ છો ? કયું કાર્ય કરવા તમે ઇચ્છો છો ?’ કશ્યપે કહ્યું રાજાઓમા શ્રેષ્ઠ પરીક્ષિતને તક્ષક બાળી નાખશે માટે રાજાને શાત કરવા હું ઉતાવળો ત્યાં જ ઉંછું હે શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણ ! મારી પાસે ઝેરનો નાશ કરનાર મંત્ર છે, તેથી આગળ કરો તો હમણા હું તેને જીવંતો કરીશ

તક્ષકે કહ્યું હે બ્રાહ્મણ ! હું પોતે જ એ તક્ષક છું તે ગજાને હું બાળી નાખીશ, મારા કરહેલાનો ચિકિત્સા કરવા તું મમથે નથી માટે પાછો ફર

કશ્યપે કહ્યું હે સર્પ ! બ્રાહ્મણે શાપ આપેલા અને તે ડસેલા એ રાજાને મંત્રના બળથી હું આવશ્યક સારી રીતે જિવાડીશ

તક્ષકે કહ્યું મેં ડસેલા તે ઉત્તમ રાજાને જિવાડના જો તું જાય છે, તો હે નિર્દોષ બ્રાહ્મણ ! મંત્ર શકિતનું બળ તું મને બતાવ આ વડને ઝેરી દાઢો વડે હું હમણા જ બાળી નાખું છું

કશ્યપે કહ્યું હે સર્પોગ ઉત્તમ ! તે ડસેલા અથવા બાળી નાખેલા હરકોઈને હું જિવાડીશ

સૂત બોલ્યા પછી તક્ષક નાગ વૃક્ષને કડકડા ને તેને બાળી નાખ્યું, પછી ફરી તેણે કશ્યપને કહ્યું ‘હે ઉત્તમ બ્રાહ્મણ ! આને તું જિવાડ’ ઝેરના અગ્નિથી બળી ગયેલા તે વૃક્ષને જોઈ બધી રાખ

* આ રાધ્યામા અસ્તક શ્લોકથી તક્ષક ને બ્રાહ્મણની કથા નિષ્પાત્ત કરી તક્ષકથી રાજા મરણ પામ્યો, એ વાત કહેવાયે.

એકરી કરી કચપે કહ્યું 'હે શ્રેષ્ઠ સર્પ ! મારા મનનું
ખળ આજે તું જો, હે મહાકેળે ! તારા દેખતા આ
વડના ઝાડને હમણા જ જીવતું કરુ છું' એમ કહી
મન જાણનાગઓમા શ્રેષ્ઠ તે કચપે જળ લઈ મનેવું
એ જ જળ પેલા સાખના ઢગલા પર છાટ્યું, એટલે
તે જળ છાટવાથી તે પહેવાતા જેવું ઉત્તમ વડનું ઝાડ
ખતી ગયું, એમ તેને જીવતું થયેલું જોઈ તક્ષક વિસ્મય
પામ્યો તે મુખે કચપને કહ્યું 'હે બ્રાહ્મણ ! શા
માટે તારે પરિણામ કયો પડે છે, તારા જે ઇચ્છત
હોય તે તું કહે, હું તે પૂર્ણ કરીશ કચપે કહ્યું હે સર્પ !
ધન ઇચ્છતો હું રાજાને શાપ આપ્યેલો જાણી વિદ્યા
વડે તે શ્રેષ્ઠ રાજાના ઉપકાર કરવા વેરથી નીકળ્યો છું

તક્ષકે કહ્યું હે શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણ ! રાજા પાસેથી
જેટલું ધન તું ઇચ્છે છે, તેટલું તું ગ્રહણ કર, હું તને
આપુ છું (તે લઈ) તું પોતાને ઘેર જા, (એથી
રાજાને મારી નાખવાની) મારી ઇચ્છા પૂર્ણ થશે

સૂત બોલ્યા તેનું એ વચન સાંભળી પરમાર્થને
જાણનાગ કચપે મનથી વાતવાગ વિચાર્યું કે, 'હવે હું
તું કરું ધન લઈને હું પોતાને ઘેર આવ્યો જાઉં તો
લોભને આશ્રય કરવાથી લોકમા મારી કીર્તિ' નહિ થાય
પણ શ્રેષ્ઠ રાજા પરોક્ષિત જીવતો રહેશે, તો મારા
કીર્તિ' અવળ થશે, ધનપ્રાપ્તિ પુષ્કળ થશે અને મિત્રા
કવાથી પુણ્ય ધર્મે વળી યશની તો અત્યાત રક્ષા કરવી
જોઈએ, યશ વિનાના ધનને ધિક્કાર હો પૂર્વે રહ્યું
રાજાએ કીર્તિ' માટે બ્રાહ્મણને સર્વસ્વ આપી દીધું
હવે હરિચન્દ્રે અને ક્રોધે' પણ કીર્તિ' માટે પુષ્કળ
દાન કયા છે તો ઝેરતા આગિતથી ખજાના રાજાની હું
ખેદરૂપે દેમ કરું આજે ૩ મિત્રાદીશ, તો સર્વ
લોકોને સુખ થશે, નહિ તો રાજાના આભાવે પ્રજાનો
નાશ થશે, એમા સારાય નવી રાજા મરણ પામતા
પ્રજાના નાનાનું પાપ મને લાગે અને ધનના લોભથી
લોકોમા મારી આપકીર્તિ' વગેરે અગ્રમ મનથી વિનાસી
મહાબુદ્ધિમાન તે કચપે વ્યાન ધરી (જ્ઞાનદૃષ્ટિથી
જોઈને) રાજાને આપુલગદિત થયેલ જાણી લીધો
એમ ધ્યાનની નગ્નને તરતમા મૃત્યુ પામનાર જાણી
ધર્માત્મા કચપ તત્કાલ પાનેલી ધન લઈ ભેગા થો
એમ કચપને પાંદો વાળી તત્કાલાગ સ્વતમે દિવસે

રાજાને મારવા ઇચ્છતો જલદી દસ્તિતાપુર ગયો
ત્યા નગરના છેડે મહેલમા રહેલા પરીક્ષિતને મળ્યું,
મન તથા ઔપચોથી સારી રીતે રક્ષણ કરાતો
તથા સાવધાન રહેલો તેણે સાંભળ્યો ત્યારે એ
તક્ષક નાગ ચિંતાથી ઘેરાઈ ગયો અને બ્રાહ્મણના
શાપના ભયથી ગમગવા લાગ્યો તેણે વિચાર્યું કે,
કયા ઉપાયથી, કઈ રીતે ઘરમા હું પ્રવેશ કરું ત પાપ
કરનારા બ્રાહ્મણના શાપથી મરાયેલા, મૃદ અને
બ્રાહ્મણને પીડનારા આ લુચ્યા રાજાને હું કેવી રીતે
છેતરું ત પાડવોના કૃપામા જન્મેલો આવા કોઈ પણ
ન હતો કે, જેણે તપસ્વીતા ગળામા મરેલો સાપ
નાખ્યો હોય ! આ રાજા નિઘ કર્મ કરી પોતે કાળની
ગતિ જાણે છે, છતાં મહેલમા રક્ષકો રાખી, તેમ જ
મહેલને સરણે જઈ મૃત્યુને ઠગવા ધારે છે અને આજે
નિશ્ચિત રહ્યો છે, તો બ્રાહ્મણના વાક્યથી પ્રેરાયેલો હું
તેને કેવી રીતે બાળીશ ત મહાબુદ્ધિ આ રાજા મરણના
વિષયમા તેનું નહિ અટકવું, એટલે મૃત્યુ કદી અટ
કાવી શકાતું નથી, એ જાણતો નથી, તેથી આજે
રક્ષકો રાખી મહેલ પર ચડી આનંદ કરે છે ! અમાપ
તેજવાળા દેવે મૃત્યુને તક્ષી કર્યું છે તો કરેડો યત્નો
કયા છતાં તે કેમ પાછું કરે ત પાડવોનો વશજ આ
રાજાને મૃત્યુ ગયેલું જાણી જીવવાની બુદ્ધિ રાખીને
(આજે) નિસાને (આ) સ્થાને બંધો છે આ
રાજાએ તો અવશ્ય દાનપુણ્યાદિ કરવા યોગ્ય છે, કેમ
કે ધર્મથી વ્યાધિ નાશ પામ છે અને આયુષ કાચમી
થાય છે પણ એમ જ ને ન કહે, તો મૃત્યુકાળની વિધિ
અને સ્નાનદાન આદિ ક્રિયાઓ કરી સ્વર્ગલોકમા
જવા મરણની વાટ જોવી જોઈએ, નહિ તો (સ્નાન
દાનાદિ ક્રિયા ન થાય ને મરણ થઈ જાય તો) એ
મરણ નરક માટે જ થાય છે વળી આ રાજાને તો
બ્રાહ્મણને પીડવાથી વધે બુદ્ધિ પાપ લાગુ છે, અને
બ્રાહ્મણનો વોર શાપ પણ થયો છે મરણ નરક આવ્યું
હોય, તો જ (આ બાળને) થાય છે (માટે જરૂર આનું
મરણ પાસે છે છતાં એ વાતને પોતે ગમજતો નથી,
એવો આ મૃદ છે) આની પાસે એવો કોઈ બ્રાહ્મણ
પણ નથી કે જે 'વિધાતાએ નિર્માણ કરે' મૃત્યુ
કોઈ રીતે ટાળી શકાતું નથી,' એમ આને સમજાવે

આમ વિચારી તક્ષક નાગે પોતાની પાસે જિવેલા પોતાના (સેવક) નાગોને તાપસના વેગ ધારી કરી કુળમૂળાદિ લઈને રાજની પાસે મોકલ્યા અને પોતે કીડાના રૂપે કળની ગાદર પેસી ગયો પછી એ નાગો કુળે લઈ ઉતાવળા ત્યાથી નીકળ્યા અને રાજદરબારમા જઈ રાજમહેલની પાસે ઊભા રહ્યા રક્ષકએ તાપસોને બેઠેડો આપી શુ કરવા કહ્યું છે, તે પૂછ્યું, ચારે નેઓએ કહ્યું 'રાજનું દર્શન કરવા આજે રાત્રે તપોવનથી આવ્યા છીએ વળી કુળમા મૂર્તિ જેવા અને સુદર દેખાવાના વીર અભિમન્યુનું પરીક્ષિત રાજને અર્ચવે વેદન મન્ત્રોથી આશીર્વાદ દેવા અમે આવ્યા છીએ માટે રાજને તમે જણાવો કે, મુનિઓ દર્શન કરવા આવ્યા છે અમે અભિષેક કરી તથા મોઢા કુળ આપી આવ્યા જઈશ ભરતનગરી રાજઓના કુળમા રાત્રે કોઈ પણ દેહાણે (આવા) દારરક્ષકો જોયા નથી, તેમ જ તાપસોને રાજનું દર્શન ન થાય, એવું પણ સાભળ્યું નથી ન્યા પરીક્ષિત રાજ છે, ત્યા અમે જઈશુ અને આશીર્વાદોથી એમને વૃદ્ધિ પમાડી તેમનાં આજ્ઞા થતા પાછા વળીશુ

સૂત જાણ્યા તાપસોનું તે વ્યત સાભળી રહ્યો એ તેમને બ્રાહ્મણો જાણી રાજની જેવી આજ્ઞા હતી, તેને અનુસરી કહ્યું 'હે બ્રાહ્મણો આજે રાજનું દર્શન તમને નહિ થાય, એવું આમારું માનવું છે, માટે સર્વ તાપસોએ આવતી કાલે આહી રાજમહેલમા આવવું હે ઉત્તમ મુનિઓ' બ્રાહ્મણોના શાપના ભયથી રાજને બ્રાહ્મણોને મહેલ પર નહિ ચડવા ફરમાન કર્યું છે, એમા સારય નવી 'પછા તે વખતે એ બ્રાહ્મણોએ તે રક્ષકોને કહ્યું 'હે રક્ષકે! આ કુળ, મૂળ, જળ તમા અમાન-બ્રાહ્મણોના આશીર્વાદ તો તમે રાજને પહોંચાડો।' ત્યારે તે રક્ષકેએ જઈને રાજને જણાવું કે, 'નમ્રાથી તપ સ્વીઓ આવ્યા છે' એટલે રાજને કહ્યું 'એમની પાસે કુળ મૂળ વગેરે જે કઈ હોય તે તમે લાવો અને તે તપસ્વીઓને કાર્ય પૂરું, પછી તવાગ્યા આવવાનું કહેા અને મારા પ્રણામ કરો, આજે મારું દર્શન નહિ થાય' પડી રક્ષકેએ (તાપસોની પાસે) જઈ કુળ મૂળ વગેરે જે કઈ તેમની પાસે હતું, તે લઈ બાહુ

માનપૂર્વક રાજને આપ્યું પછી બ્રાહ્મણોના વેશથી ઢકાયેલા તે નાગો ગયા, ત્યારે કુળે લઈ રાજને મન્ત્રી ઓને કહ્યું 'હે મન્ત્રીઓ! આ બધા કુળો આજે તમે ખાઈ જાઓ, બ્રાહ્મણોએ આપેલું આ એક મોટું કુળ છે તેનું ખાઉં છું એમ કહી ઉતારના પુત્ર રાજને તે કુળે મન્ત્રીઓને આપી દઈ એ પાન રાજ લાખમા લઈ ખાતે જાતે ચીરું, રાજને કુળ ચીરું, તેમા એક સૂત્રમ કીડો હતો, તે કાગ નેત્રવાગો ને વાલ હતો અને રાજને પોતે તેને જોયા હતો તેને જોઈ રાજને વિસ્મય પામેલા મન્ત્રીઓને કહ્યું 'સૂર્ય ચારત પાસે છે, એટલે હવે ગ્રેશી મને ભય નથી ત શાપ હુ સ્વીકાર છું, તો આ કીડો મને ભલે કરડે' એમ કહી તે રાજને કીડાને ડોક પર મૂક્યો સૂર્ય ચારત પામ્યા ને કીડાને ડોક પર મૂક્યો કે તે જ સમયે એ કાળરૂપ ભયાનક તક્ષક થઈ ગયા તેણે રાજને વીંટી લીધો ને દશ પણ કર્યો, ત્યારે મન્ત્રીઓ વિસ્મય પામ્યા ને અત્યાત હુ ખી થઈ રહવા લાગ્યા ભયકર સ્વપ્નાના સપ્નેજોઈ તેઓ ભયભીત થઈ નાસી ગયા બધા રક્ષકો ખૂમો પાડવા લાગ્યા ને મોટે હાહાકાર થઈ રહ્યા સર્પના શરીર વડે રાજ ઉતારપુત્ર પરીક્ષિત)નું મોટું પરાક્રમ નાશ પામ્યું, જેથી તે હઈ બોલ્યા શક્યો નહિ તેમ હાલી-ચાલી પણ શક્યો નહિ તક્ષકના મુખમાથી નીકળેલી અને ઝરથી જન્મેલી ધોર અગ્નિશિખા બળવા લાગી ને તેણે તરત જ રાજને પ્રાણરહિત કર્યો એ રીતે રાજના યુવનતો નાશ કરી તક્ષક નાગ આકાશમા જતો રહ્યો તે વેળા જગતને બાણે બાણો તાપનો હોય એવા તેને લોકો જોઈ રહ્યા રાજ પરીક્ષિત બળી ગયેલા ઝાડની પેઠે પ્રાણરહિત થઈ પડા ગયો અને સર્પ મનુષ્યો રાજને મરેલો જોઈ ચોસો પાડી રહ્યા

સ પપાત મતપ્રાણો રાજા દગ્ધ દ્વ દ્રુમઃ ।
 સુકુશ્ચ જના- સર્વે મૃત દૃષ્ટ્વા નરાધિપમ્ ॥૬૮॥
 ઇતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા દ્વિતીય સ્કંધ વિષે
 અધ્યાય ૧૦ મે સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૧ મો*

જનમેજયનો સર્પચરિત્ર

સૂત હગચ

મતપ્રાણં તુ રાજાતં વાલં પુત્રં સમીક્ષ્ય ચ ।

ચક્રઃ સન્નિવિઃ સર્પે પરલોકસ્ય સન્નિવિઃ ॥૧॥

સૂત યોગ્યા રાજાને મરેલો બઈ તેમ જ તેના પુત્રને બાળક જોઈ મારી મરીઓએ (ગજની) ઉત્તમ મરણિક્રિયાઓ કરી. જેનો દૃઢ બળી ગયા અને અને વગભગ ભસ્મ થયો હતો, એવા તે રાજાને ગાના તીર પર આગરની ચિતા પર સુવાડ્યો અને પુગોડિતોએ ખરાબ મરણથી મરેલા તે રાજાની વેદ-મત્ર વડે વિધિપૂર્વક મરણક્રિયા કરી તે વખતે બ્રાહ્મણોને ગાયો, સુવર્ણ, અનેક પ્રકારના અન્ન તથા જાતજાતના વસ્ત્રોના યથાધોગ્ય દાન કર્યો પછી મરીઓએ મારા મૂલને* પ્રજાઓની પ્રીતિ વધાવનાર બાળક પુત્રને ઉત્તમ મિલનન પર આપ્યો નગરવાસી તથા દેશવાસી લોકોએ રાજાના લક્ષણોથી યુક્ત તે જનમેજય નામના બાળકને (પછુ) ગજ બનાવ્યો. ધાર્મતાએ રાજાના સર્વ શિદ્ધતો તેને શીખવ્યા ને હમેશા મોટા થતો તે (જનમેજય) મહાબુદ્ધિમાન થયો તેને આગિયારમું નર્પે બેઠું ત્યાં દુળપગેડિતે યથાધોગ્ય વિદ્યા આપી, જેન તેણે સારી રીતે ગ્રહણ કરી જેમ અર્જુનને દ્રોણાચાર્ય તથા કાર્ત્તવેય પરશુરામ ધનુર્વેદ આપ્યા હતા, તેમ કૃષ્ણાચાર્ય અત્યંત તુલ્ય પૂર્ણ ધનુર્વેદ તેને આપ્યા એમ વિદ્યાઓ મળવી તે બજવાન તથા અજિત થયો અને ધનુર્વેદમા તથા વેદમા પાઠ્યામી નર્પે માચી વસ્તુનો જાણકાર થયો. ધર્મશાસ્ત્રોના અર્થમા નુશળ મત્યવાદી, જિતેન્દ્રિય અને ધર્મોત્તમા તોણે જેમ ધર્મજુર ચુલિકાએ પહેલા નન્ય કર્તુ હતું તેમ નન્ય કરતા માઠું પછી ' સુવર્ણ-વર્માસ' નામના કાશીપતિ રાજાએ ' વપુષ્મા' નામ ની મુખ કન્યા પત્નીલનના પુત્રને આપી ન્યામ કરાક્ષ વળી તે કાશીરાજની પુત્રીને ન્હી તરીકે મેળવતો તે

* આ અધ્યાયમા જનમેજયે નર્પવશ કરવાનો તેષાદી કરી અને આનંદિકે તેને મરડાવ્યો, એ કથા સારીપાઠદેશ્યેથી કહેવાયે

જનમેજય ગજ પૂર્વે જેમ વિચિત્રવીર કાશીરાજની પુત્રીને તથા અર્જુન સુભદ્રાને પામી આનંદ પામ્યો હતો, તેમ આનંદ પામ્યો અને ઈન્દ્રાણી સાથે ઈન્દ્રની પેઠે કમળની પાખડીઆ જેવા નેત્રવળી ને શ્રી માથે બાગબગીચાઓમા તે આનંદ કરવા લાગ્યો તેની પ્રજાઓ સારી રીતે સતોય પામી મુખમા લાડ લશવતી હતી ક્રમ કરામા કુશળ મનીઓ તેના સર્વ રાજકાર્યો કર્યા કરતા એ જ સમયે ઉત્તક નામના મુનિ તલકંચી દુષ્પ પામી ' આ વેરનો બદલો કોણ વાળી મોકે ?' આમ વિચારતા હસ્તિનાપુરમા આવ્યા પરીક્ષિતના પુત્રને રાજા જાણી તેની પાસે તે આવ્યા; (ને કહેવા લાગ્યા) ' હે ઉત્તમ રાજા ! તુ યોગ્ય સમયે કરવાનું ને નહિ કરવાનું જાણતો નથી આજે તુ નહિ કરવાનું કરે છે અને કરવાનું કરતો નથી જેનો ક્રોધ જતો રહ્યો છે, નિરુદ્ધમી, વેરને નહિ જાણનારા, શાસ્ત્રોને નહિ સમજનારા અને બાળજોષાવાળા તારી પાસે આજે હુ શુ માગુ ?'

જનમેજય કહ્યું હે મહાભાગ ! કુ વેર મેં જાણ્યું નથી અને ક્યા વેરનો બદલો મેં લીધો નથી ત તમે કહો પછી હું (કરવાનું) કરુ

ઉત્તકે કહ્યું હે રાજા ! તજકે તારા પિતાને મારી નાખ્યો છે મનીઓને જોલાવી તુ તારા પિતાનો નાશ પૂછી જો

સૂત યોગ્યા તે વચન માબજી રાજાએ ઉત્તમ મનીઓને પૂછ્યું અટલે તેઓએ કહ્યું કે, ' બ્રાહ્મણના શાપને લીધે તલક નામે કરડેલા ને મરણ પામ્યા છે '

જનમેજય કહ્યું હે શ્રેષ્ઠ મુનિ ! મુનિએ શાપ આપેલા એ રાજાના મરણમા શાપ જ કારણ છે, તેમા તલકના ગા દાપ છે, મને કહો

ઉત્તકે કહ્યું તજકે વન આપી કશ્યપને અટકાવ્યો હતો, તો હે રાજા ! તે તલક તારા પિતાનો નાશ કરનાર શુ વેરી નહિ હે રાજા ! પૂર્વે રૂરની શ્રી સર્પે કરડવાની દુવારી મરણ પામી હતી પછુ તે મુનિએ પોતાની તે પ્રિયાને રૂરી રૂવતી કરી હતી; તે સમયે રૂરને પાણુ ઘણી દૂર પલિત્વા કરી હતી કે, ' જે જે મર્ષને હું જોઈશ, તેને તેને હથિયાંથી મારી નાખીશ - એમ પ્રતિજ્ઞા કરી હાથમા શત્રુ લઈ તે

વખતે રુદ્ર પૃથ્વી પર કૃષ્ણ કરતો અને હે રાજન્ ! ત્યા ત્યા સર્પોને માર્યા કરતો હતો એક સમયે વનમાં ઘરડો બચકર અજગર તોણે જોયો, એટલે લાડકી ઉગામી તે રોયે ભસાયેલા બ્રાહ્મણ તેને મારી નાખવા દોડયો ને મારવા લાગ્યો, ત્યારે અજગરે તેને કહ્યું 'હે બ્રાહ્મણ ! હું તારો અપરાધ કરતો નથી, છતાં તું શા માટે મને મારી નાખે છે ?' રુદ્રએ કહ્યું 'મારી વહાલી પ્રાણપ્રિયા સર્પ કરડવાથી મરણ પામી હતી, તે વખતે હે સર્પ ! તું ખી થયેલા મે આ પ્રતિજ્ઞા કરી છે 'અજગરે કહ્યું 'હું કોઈને કરડતો નથી, જે સર્પો કરડે છે તે ખીજા હોય છે, માટે શરીરની સમાનતાના કારણે મને મારી નાખવા તું યોગ્ય નથી'

ઉત્તરે કહ્યું એ સર્પે કહેલી સુદર મનુષ્યવાણી સામળી રુદ્રએ તેને પૂછ્યું 'તું કોણ છે ? કયા કારણથી અજગરપણ પામ્યો છે ?' ત્યારે તે સર્પે કહ્યું 'હે બ્રાહ્મણ ! પૂર્વે હું બ્રાહ્મણ હતો, મારો મિત્ર 'ખગમ' નામે બ્રાહ્મણ હતો, તે ધાર્મિકોમાં શ્રેષ્ઠ, સત્યવાદી અને જિતેન્દ્રિય હતો અગ્નિહોત્રના વરમાં ઓલેલા તને મે વાસનો સર્પ કરા મૂર્ખાઈથી છેતર્યો હતો ને બિવડાવ્યો હતો, જેથી અત્યત ભય પામી એક વેળા ગભરાઈને ખૂબ ધ્રુજતા તોણે મને શાપ દીધો કે, 'હે મદ્યુલ્લિ ! તે મને બિવડાવ્યો છે તેથી તું સર્પ થઈ જા' પછી સર્પ થયેલા મે એ ઉત્તમ બ્રાહ્મણ ને ખૂબ સંજ્ઞ કર્યો, ત્યારે ક્રોધથી દુર્ઘક શાંતિ પામી તોણે મને કહ્યું 'હે સર્પ ! પ્રમતિનો પુત્ર રુદ્ર તને આ શાપ દોડાવનારો થશે' એમ તોણે મને ચોક્કસ વચન કહ્યું હતું, તો હું તે જ સપ છું અને તું રુદ્ર છે તું માર શ્રેષ્ઠ વચન સામળા આપેલા એ બ્રાહ્મણો ! પગમ જગે છે માટે સમજી બ્રાહ્મણે યજ્ઞ સિવાય બધે દયા કરી હ શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણ ! યજ્ઞ નિમિત્તે હિસા તે હિસા મનાયેલી નથી'

ઉત્તરે એ ત્યા 'પછી એ બ્રાહ્મણ સર્પચોનિધી છૂતી ગયો અને રુદ્રને તેના શાપનો અંત આપી હિસા તજી હતી અને મરણ પામેલી ને બાળા કને ગિવાણીને તેને તે પત્નિએ હતી એમ વેરને યાદ તખી રુદ્રએ બધા સર્પોનો નાશ કર્યો હતો ત્યારે હે ભસ્ત્રમેષ ! તું તો પિતાના નાશ કરનાર સર્પો ઉપરનું વેર દોડી

ક્રોધરહિત થઈ વતે' છે હે રાજેન્દ્ર ! તારો પિતા સ્નાનદાનથી સહિત સ્થિતિએ અતરિક્ષમાં મરણ પામ્યો છે, માટે સર્પોને મારી તું તેના ઉદ્ધાર કર જે મનુષ્ય પિતાના વેરને બાણ્યતો નથી, તે જીવના જ મૂલ્યોને છે હે ઉત્તમ રાજ ! ત્યા સુધી તું સર્પોનો નાશ નહિ કરે, ત્યા સુધી તારા પિતાની દુર્ગતિ રહેશે, માટે હે મહારાજ ! અધ્યામખ (એટલે નવરાત્રિ-મહોત્સવ) તું બ્રાહ્મણ કરો તું પિતાના વરને સમારીને 'સપસન' નામે યજ્ઞ કર

સૂત બોલ્યા એવું તમનું વચન સામળી રાજ જનમેજય તે વખતે છાગ્રો દુષ્ટી થઈ આખોમાથી આણ પાડવા લાગ્યા (ને બાલ્યો) 'જેનો પિતા સર્પથી પીડાઈ દાર ગતિ પામ્યા છે, એ મિથ્યા ભિમાની તથા દુષ્ટ પુલ્હિવાળા મને ધિક્કાર હા હું સદ્ધર્મરહિત થઈ યજ્ઞ આનંદી બ્રાહ્મણતા અગ્નિમાં સર્પોનો નાશ કરી પિતાના વેરનો બંધો લઉં (એમ વિચારી) રાજન્એ સર્વ મનીઓને બાલાવી કહ્યું 'હે શ્રેષ્ઠ મનીઓ ! યજ્ઞને યોગ્ય તમે સામગ્રી તૈયાર કરો, ગગાકિતા બ્રાહ્મણો પાસે સારો જમીન મપાવી કાગળ સાખીને તમે સો સ્તંભોવાળો સુદર મકપ કરો હે મનીઓ ! આજે મારે યજ્ઞની વેળી કરવી છે અને તેના બગ તરીક ખૂબ વિસ્તારવાળો સર્પયજ્ઞ કરવો છે તે યજ્ઞ નક્કર તમ પશુરૂપ થશે ને મલામુનિ ઉત્તમ જામનાર થશે વેદનો પાર પામેલા સર્વેશ બ્રાહ્મણોને ખોનારો'

સૂત બોલ્યા માર મનીઓએ રાજનના સંકથથી યજ્ઞની મર્વ સામગ્રી એકઠી કરી અને વિગાળ વેદિકા પછી કને પછી સર્પોનો દોષ બાળુ બધો ત્યારે તક્ષક ઈન્દ્ર પાસે મહા આમ કહ્યું ભયથી મારી રહ્યા કરો' ત્યારે ઈન્દ્રે અયમીત થયેલા તેને આશ્વાસન આપી ખતાના આમન પર જોરસો ખૂબ અમય આપ્યું કે, 'હે સર્પ' તું નિર્મલ થા' એમ તક્ષકને હન્દ્રના મરણે નરેજ તથા ઈન્દ્રે અબધ ગાળેનો મારી ઉદ્દેગ પાળેના રુદ્રે ઈન્દ્ર નક્ષિત તક્ષકનું નિમનન કરી ગાળાન કરું ને સમય તક્ષક યાયાવનુ જમા મનેલા અને મજ્જાજ્ઞા પુત્ર ધર્મોત્તમા આગ્નોક મુનિનું સ્મન કરું ત્યારે તે મુનિમાજકે ત્યા (વનમાં) આસન મનિ મય નમની રુદ્રનિ કરી નાગોને મજા

પડિત તે બાળકને જોઈ તેમની પૂજા કરી અને
 પૂજન કરી હચ્છિત વસ્તુઓની તેમને અનુકૂળ કર્યા
 (એટલે ઈર્ષ્યાનત મગી લેવા કહ્યું) 'આ આસ્તીકે
 માગ્યું' હે મહાભાગ! આ યદ્ર બાધ થાયો
 સત્યથી બાધાયેલા મગ પાત વારવાર તેમણે એ જ
 માગ્યું; એટલે તે મુનિનાકાને અનુભવી રાજાએ
 સર્પોની ક્રોધ બાધ કરાવ્યા પછી વૈનાપાયન મુનિએ
 જનમેજયને વિન્નાસ્થો મલાભાસ્ત સભાવાળું પહુ
 તે સાભળી નાન આત્મ શાંતિ ન પામ્યો, તેણે વ્યાગને
 પૂછ્યું કે મને શાંતિ શી રીતે થાય? મારું મન
 આત્યત બગ છે તો હું કું, તે તમે મને
 કમે મારા દુહોગા પિતા આત્મ તના પુત્રના પુત્ર થાય,
 તે આવા બગમ મુ ગુણી મરણ પામ્યા! હે મલાભાજ
 વ્યાસ! કનિયોનું મગલ દેઈ મોટા યુદ્ધમાં અવવા
 સામાન્ય ગુહમાં નારુ ગણાય અવવા ઘેર વિધિપૂર્વક
 મરણ થાય તે દાક ગણાય પહુ મારા પિતાનું મરણ
 સાંઝ થયું નથી, ને તો અતઃગિનમાં પચ્ચશ ઘડી મરણ
 પામ્યા દે, માટે હે સત્યવતીના પુત્ર! આ વિવચમા
 તમે શાંતિનો ઉપાય ક્રો, જેથી હૃદયે પામલા મારા
 પિતા જન્મી સ્વર્ગને પામે' ૧-૬૫

મરણ ન વિનુમેઝ્મદ્નરિક્ષે મૃતોઽપ્યશઃ ।

દાન્યુપાય વદસ્વાત્ત્વં ચ સત્યવતીસુત ॥ ૬૫ ॥

યથા સર્ગે વ્રજેદાનુ વિતા મે હુર્મતિ ગતઃ ॥

ઉત્તિ શ્રીદેવીઆનવનમસ્કાપુલકમ દ્વિતીય સ્કંધ વિશે
 અધ્યાય ૧૧ માં અમામ

અધ્યાય ૧૨ મો

આસ્તીકની ઉત્પત્તિ ને શ્રીમદ્ ભગવતમાહાત્મ્ય

સુત હગચ

વચ્ચસા વચનં તસ્ય ધ્યાસઃ સત્યવતીસુતઃ ।

ઉપાચ વચનં તત્ર સમાયંતં મૃતિં ચ તમ્ ॥ ૧ ॥

મૃત યોગ્યા તેનું એ વચન તાબગી નયવતીના
 પુત્ર બાને ને નબામાં એ સજનને વચન કહ્યું

આન યો યા હિ નન્દઃ । મૃત, અદ્યુત, પવિન,
 અનેક પ્રવ્રજના આપ્યાનોવાળું અને ય યા મૃત્રી

આ અન્યામાં સત્ક મ્યોતી આસ્તીકની ઉત્પત્તિ
 નથ મેમદ્ આનવનનું મા અમ પુકા કહેવાયે

ભાગવત નામનું પુરાણ હું કહું છું તે તું સાભળ પૂર્વે
 મારા પુત્ર ગુહદેવને મેં એ બણાવ્યું હતું અને હે રાજા!
 મારા પગમ સ્વસ્થરૂપ તે (હમણા) તને સાભળાનું
 હું સર્વ વેદોમાંથી સાર લઈ એ સ્વાગુ છે; તે શ્રવણ
 કરવાથી જ ધર્મ, આર્થ, કામ તથા મોક્ષનું કારણ
 બને છે અને નિત્ય સુખદાયી તથા સુખદાયી થાય છે

જનમેજયે પૂછ્યું હે પ્રભો! આ આસ્તીક
 કોનો પુત્ર છે? તે વિવ્રત કરવા આજ્ઞ કેમ આપે છે?
 અને સર્વોત્તુ રક્ષણ કરવામાં એને શું પ્રયોજન છે?
 હે મહાભાગ! આ કથા તમે મને વિસ્તારથી કરો,
 તેમ જ હે હૃદયમ વ્રતવાળા! સર્વ પુરાણ પણ
 વિસ્તારથી કરો

વ્યાસ બોલ્યા જરકાન નામે શાત મુનિ હતા
 તેમણે ગૃહસ્થાશ્રમ કર્યો ન હતો (એક વેળા) તેમણે
 પગમાં ખાડાની ચાદર લટકતા પોતાના પૂર્વજોને
 જોયા ત્યારે એ પૂર્વજોએ તેમને કહ્યું - 'હે પુત્ર!
 તું સ્ત્રી કર જથી આમને ઘણી તૃપ્તિ થાય અને સદા
 આરી પુત્ર થાય તો હું ખમુકત થઈ ગામે સ્વર્ગમાં
 જઈએ' પછી જરકાસ્યો તે પૂર્વજોને કહ્યું 'હે
 મારા પૂર્વજો! મારા મમાન નામવાળી, વગર માનેથી
 અને આત્યત વશ રહેતાગી સ્ત્રી મને જો મળે, તો
 હું ગૃહસ્થાશ્રમ શરૂ કરું, આ હું તમને સત્ય કહું છું'
 એમ કહી જરકાન બ્રાહ્મણ તાયો તરફ ચાલ્યો ગયો,
 તે જ સમયે સંપોને તેની માતા(કદ્રૂ)એ શાપ
 આપ્યો કે, તને આગિનમાં પડો કથેપ મુનિને
 બે પત્નીઓ હતી કદ્રૂ અને વિનતા તેઓ બન્ને
 સૂર્યના રવમાં ધોડો જોઈ પરસ્પર કહેવા લાગી પ્રથમ
 તે વળતે એ ધોડો જોઈ કદ્રૂએ વિનતાને કહ્યું 'હે
 ભદ્રે! આ બોડો કેવા રમતો છે, તે તું મત્ત્ય કો
 વાર ન કર' વિનતાએ કહ્યું 'આ શ્રેષ્ઠ ધોડો ધોડો
 જ છે હે કન્યાગિનિ! તું કેવો માને છે? તું પત્તા
 આનો રમ ક્રો પછી આપણે રમન કરીએ' કદ્રૂ
 બાંધી હ પવિન લાનવાળી સ્ત્રી! હું બાને કોમ
 નો માનુ છું આપ તું નાને માથે ઘસાપણ કરવા
 અગત કર (જે હારે તે દાની)

મૃત યોગ્યા - કદ્રૂએ (પોતાને) વશ રહેના
 પોતાના પુત્ર નને મર્યોને કહ્યું: 'આ ધોડાના રસીગમાં

જેટલા વાળ છે, તેને તમે ઝળા કરી દે ' ત્યાંજે કેટલાકે ના કહી, તેઓના કદ્દરે શાપ આપ્યો કે, ' જનમેજય ના યજમા તમે અગ્નિમા પડરો ' બીજા કેટલાક મર્ષોએ માતાનુ પ્રિય કરાતી ઇચ્છાથી બનેડ જાત ના ગંગાના પોતાના ગરીબ વડે ઘોડાને વીંટી લઈ કાળા રંગનો-કાળરંગીતરો કરી દીધો પછી બન્ને બહેનોએ સાથે જઈ ઘોડાને જોયો, ત્યારે તે ઘોડાન કાળરંગીતરો જોઈ વિનતા અત્યંત દુખી થઈ તે સમય તેના મહાબળવાન પુત્ર ગરુડ જે સર્પો ખાઈ જાય છે, તે ત્યા આવીને નેણે માતાને ઉઠાસ જોઈ પૂછ્યું હે માતા ! તુ વણી ઉપાસ કેમ છે ? જાણે રહી ગેય તેવી જણાય છે ! હુ અને બીજને સૂર્ય મારકિ અમે બે પુત્રો જીવતા છીએ, છતા તુ દુખી છે, તો ગામના બન્નેના બતરને પિંકાર દો ને સુદર નેત્રોવાળી ! જે માતા રણી દુખી ગેય, તો જાનેલા પુત્રમા શુ કળ હે માતા ! તુ મને કારણ કહે, એણે હુ તને દુખરહિત કરુ ' વિનતા બોલી ' હે પુત્ર ! હુ અર્ધે દુખ પામી છુ અને શોકવતી દામી થઈ છુ, તો શુ કહુ ? હે પુત્ર ! હવે તે મને કહે છે કે, (મને ખાધ પર જેસાકી જે દેશમા હુ જવા ઇચ્છુ, ત્યા) તુ મને લઈ જા ' તે કારણે હુ દુખી થઈ છુ ' ગરુડે કહ્યું ' તે બ્યા જવા તૈયાર હશે ત્યા હુ તેને લઈ જઈશ, માટે હે કન્યાશિ ! તુ શોક કર મા હુ તને નિશ્ચિત કરુ છુ '.

આને કહ્યું એમ તેણે કહ્યું ત્યારે વિનતા કદ્દની પાસે ગઈ અને મહાબળવાન ગરુડે પપુ (માતાનુ) દાસીપણ કરવા પુત્રો મલિન કદ્દને (પોતાની ખાધ પગ) ડહાવી અને સગુદ્રતા કાઢે તે ગયો ત્યા જઈ ગરુડે કહ્યું ' હે માતા ! તમને નમસ્કાર હો, માનો માતા દાસીપણમાથી કેવી નીતે છટે, તે તમે નોકન કરો '.

કદ્દ બોલી હ પુત્ર ! તુ બ્રહ્માકારે દેવગોત્રમાથી અમૃત પાત્રો માર પુત્રોને આજે આપ અને તરત જ પોતાની નિર્બળ માતાને દોડાન

બ્યાન બોલ્યા એમ કરેસે મનનજવાન તે ઉપાન પ ની મળવી ઈન્દ્રગેહકમા ગયે અને યુદ્ધ કરી તનન જ અનૂતનો કાગલ થઈ આવે, એમ તે નવે

અમૃત લાવી માતાને સોંપુ ને વિનતાને દાસીપણમાથી તે જ વખતે અવશ્ય દોડાવી પછી સર્પો સ્નાન કરવા ગયા ત્યારે ઈન્દ્ર અમૃત લઈ ગયો અને ગરુડના બળથી વિનતા દાસીપણમાથી છૂટી ગઈ (એ અમૃત નો કળશ ત્યા મુક્યો હતો) ત્યા પથરેલા દહોને મોટા મોટા મર્ષોએ ચાટ્યા, એટલે દહોની અણીનો માન સ્પર્શ થતા તેઓ બે બ્રહ્માના થઈ ગયા વાસુકિ વગેરે જે સર્પોને માતાએ શાપ આપ્યો હતો, તેઓએ શોક કરી બ્રહ્માને શરણે જઈ શાપનો ભય તેમને ઢલો ત્યાંજે ભગવાન બ્રહ્માએ તેઓને કહ્યું ' જરુદ્ધા નામે એક મહામુનિ છે તેમને તમના સમાન નમવાળી વાસુકિની બહેન (જરુદ્ધાર કન્યા) તમે આપો તે સ્ત્રીમા ' આસ્તીક ' નામનો જે પુત્ર થશે, તે તમારુ ગણ કરનાર થશે એમા સશય નથી ' બ્રહ્માનુ તે કન્યાણકારી વચન સાભળી વાસુકિએ વનમા જઈ તરત જ પોતાની બહેન તેમને વિનયપૂર્વક અપણ કરી મુનિ જરુદ્ધારુએ તે સ્ત્રીને પોતાની સમાન (નામવાળી) જાણી ' આ સ્ત્રી જે સમયે મારુ અપ્રિય કરશે તે જ સમયે હુ તેનો ત્યાગ કરીશ ' આવી શસ્ત્ર કરી પોતે તેને સ્વીકારી, એટલે વાસુકિ પણ તેને તે આપી ઇચ્છા પ્રમાણે પોતાને ઘેર ગોઠા હે શત્રુતાપન સગ્ન ! જરુદ્ધાર મોટા વનમા સુદર ગ્રંપડી કરી તે સ્ત્રી માથે રમતા સુખ પામ્યા એક વખત ભાગન કરી એ શ્રેષ્ઠ મુનિ સૂતા હતા ને સુદર વાર્તાવાળો વાસુકિની બહેન ત્યા બેઠી હતી તે વખતે ' હે પ્રિયે ! તારે મને કોઈ નીતે જગાડવો નહિ, ' એમ સુદર દાતરાળી તેને કહી મુનિ ઊઠી ગયા સૂર્ય અસ્તાવચ પગ પગેત્યા ને સંવ્યાકાગ સમીપ આવ્યો, ત્યાંજે ધર્મના નામના ભયથી ભય પામેલી જરુદ્ધારુ નિન્દાન્ત લાગી કે, ' દુનુ કન - ૧ મને ગાતિ થતી નથી, જગાડના ગા (માત્ર પતિ) મને ત્યજ દેને બાને જો હુ આમન જગાડતી નથી, તો સંવ્યાકાગ વર્ધ થત છે પા ! ધર્મનો નામ કરના માને ત્યાગ આપવા મનના વાય તો તે નારુ જ, કેમ કે ધર્મનો નારા મનુ બોલે નન્ક માટે જ થાય છે ' આમ નિન્દાની તે બ્રહ્માએ મુનિને જગાડના નાડ્યા ' હે ઉપાન વન સગ્ન ! હો, હો, સંવ્યાકાગ થયો છે ' પછી નિન્દા

મુનિએ કે.પથી તેને કહ્યું 'હે નિદ્રાનો નાશ કરનારો ! હું ચાલે જાઉં છું તું ભાઈના ઘેર જતી રહે ' મુનિએ એમ કહ્યું, ત્યારે તે વ્રજગતી આવું વાક્ય બોલી 'હે આમાપ કાંતિવાળા ! ભાઈએ મને જે આટે આપો છે તેનું હવે કેમ થશે ?' મુનિએ શાત વર્ધ જરકારને કહ્યું 'તે થઈ ગયું છે' ત્યારે મુનિએ ત્યજેલી તે સ્ત્રી એ ખેળા વામુકિને ઘેર ગઈ ભાઈએ પછળ, ત્યારે પાંતએ જે કહ્યું હતું ત વાક્ય ને મોલી કે, 'તે થઈ ગયું છે' એમ કહી તે શ્રેષ્ઠ મુનિ મને ત્યજીને ચાલ્યા ગયા છે' તે સાંભળી નારુકિએ મુનિ સત્યવાણીવાળા છે' એમ વિશ્વાસ કરી તે વખતે એ ખાદેનને આશ્રય આપ્યો (એટલે ખોતાને ઘેર રાખી) પછી હે રૂરશ્રેષ્ઠ ! ટ્રેલાક કાગ એ મુનિખાળક જન્મ્યો, જે આસ્તીક નામે પ્રખ્યાત થયા હે રાજઓમા ઉત્તમ ! જુદા આત્માવાળા તે મુનિએ ખોતાના મોક્ષાળ પક્ષની રક્ષા કરવા તારા આ યજ્ઞને આટલાવ્યો છે હે મહારાજ ! યાયાવરુણમા જન્મેલા ને વારુકિની બાદેનના પુત્ર આ મુનિને તે આત્મા તે રીક કર્યું છે હે મહાપ્રભુ ! તાર ક્રયાણુ ધાઓ તે આખું ય મહા ભારત સામળ્યુ છે, પુણ્ય દાનો દીધા છે અને મુનિ એને પૂજ્યા છે, છતાં તે કહેલા એ પુણ્યથી તારા પિતા સ્વર્ગગાંતને ન પામ્યો અને હે શ્રેષ્ઠ રાજ ! તે આખા દેશને પવિત્ર ન કર્યું માઠ હે જનમેજય રાજ ! તું બહિનથી દેવીનું વિશાળ મહિર કર, જેથી નતે નમમ

સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થશે પરમ ભકિતથી પૂજેલા શિવદેવી બધી વસ્તુ હમેશા આપે છે, કુળની વલ્લિ કરે છે અને સત્યને કાયમી સારી રીતે સિયર કરે છે હે ઉત્તમ રાજ ! વિધિપૂર્વક દેવીનો યજ્ઞ કરી શ્રીમદ્ ભાગવત નામનું શેષ પુરાણ તું સામળ પરમ પવિત્ર, રસારથી નારનાર, દિવ્ય તથા અનેક પ્રકારના રસથી સારી રીતે આદર પામેલી તે કથા હું કહું તને સામળાવીરા હે રાજ ! પૃથ્વી પર આ પુરાણથી બીજું કંઈ સામળવા જેવું નથી અને દેવીના ચરણકમળ વિના બીજું સેવક જેવું નથી હે શ્રેષ્ઠ રાજ ! જેઓના પ્રેમપૂર્ણ ચિત્તામાં દેવી સદા રહે છે, તેઓ લાગ્યશાળી, પુણ્યમાન અને ધન્ય છે હે મહારાજી રાજ ! જે લોકોએ ભરતખડમા મહાપ્રભુના અધિકારનું સદા સેવન કર્યું નથી, તેઓ પૃથ્વી પર વણા જ દુષ્ટ બી જણાય છે હે રાજ ! બ્રહ્માદિ બધા દેવો જેનું પૂજન કરવા હમેશા તત્પર રહે છે, તે દેવીને કથા મનુષ્ય ન સેવે ત આ સર્વોત્તમ પુરાણ ભગવતીએ વિષ્ણુને કહ્યું છે, તેને કાયમ જે સામળ છે, તે સર્વ ઇચ્છાઓ પૂર્ણ કરે છે હે રાજ ! તે સામળવાથી તારા ચિત્તાને શાંતિ થશે અને ધિનુ-ઓને અક્ષય સ્વર્ગ પ્રાપ્ત થશે ૧-૬૪

તેન ધુતેન તે રાજેશ્વિત્તણાવિર્મવિધ્યતિ ।

વિનુના જાણવાઃ સ્વર્ગઃ પુરાણશ્રવણાદ્ પ્રવેત્ ૧.૬૪

ઈતિ શ્રીદેવોત્થાનવતમહાપુરાણમા દ્વિતીય સ્કંધ વિરે

રાખ્યા ૧૪ મે નમમ

વીજો સ્કંધ સમાપ્ત

શ્રીમદ્ ભગવતીભાગવત

અથવા

દેવી ભાગવત

શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષાંતર

ત્રીજો સ્કંધ

અધ્યાય ૧ લો*

ભુવનેધરી કોણ ?

જનમેજય વચન

મગવાનુ ભવતા પ્રોક્તં યશ્ચમગ્રામિયં મદત્ । સા કા કયં સમુત્પન્ના કુત્ર કસ્માદ્ય કિંગુણા ॥

જનમેજયે પૂછ્યું હે ભગવન ! આપે પૂજવા યોગ્ય 'અખ્યા' નામનું જે મહાતત્ત્વ કદ્યુ તે કયું છે ? કેવી રીતે ઉત્પન્ન થયેલ છે ? ક્યા છે ? ક્યા કારણે ઉત્પન્ન થયેલ છે ? અને ક્યા ગુણવાળા છે ? તેમનો યજ્ઞ કેવો છે ? તે યજ્ઞનું સ્વરૂપ કયું છે ? તેનો વિધિ કયો છે ? હે દયાના ભંડાર ! તે બધું વિધિ પ્રમાણે તમે મને કહો, તમે બધું જાણનારા છો તેમ જ બ્રહ્માડની ઉત્પત્તિ તમે વિસ્તારથી કહો હે બ્રહ્મા ! મેં જે પ્રમાણે પૂછ્યું છે, તે બધું હે ભૂદેવ ! તમે જાણો છો બ્રહ્મા, વિષ્ણુ ને સુર, એ ત્રણે દેવો મેં સાલગ્યા છે, તેઓ સૃષ્ટિ, પાલન તથા સંહાર કરનારા હોઈ સગુણ છે હે પત્તશરના પુત્ર ! તમે કહો કે તે મહાત્મા સ્વતાત્ર છે કે પરતાત્ર છે, તે સાલગવા હવે હું ઈચ્છુ છું તેઓ મરણધર્મવાળા છે કે નહિ ? આથવા શુ સચ્ચ દાનદ સ્વરૂપ છે ? વળી તેઓ અધિભૂત આદિ ત્રણ પ્રકારના દુષ્કૃતી યુક્ત છે કે નહિ ? મહાબળવાન તે દેવેન્દ્રો કાળને વશ થતા ને કે નહિ ? તેઓ કઈ રીતે જન્મ્યા છે આથવા શાથી ઉત્પન્ન થયા છે ? એવે સશય થાય છે વળી તેઓ કઈ તથા શોકથી યુક્ત છે કે નહિ ? તેમ જ મિત્રા અને આજસવાળા છે કે નહિ ? હે મુનિ ! તેમના શરીર માત્ર ધાતુમય છે કે બીજી જાતના છે ? નેઓ ક્યા દ્રવ્યો વડે, ક્યા ગુણો વડે અને કઈ ઇન્દ્રિયો વડે બનેલા છે ? તેઓનો જોગ કના છે ? તેમના આગુપ્યનુ માપ કેટલું છે ? તેમનું રહેણાણ

* આ અધ્યાયના નામ-રેગભૂષણત્ત્વ મ્હેલોથી ભુવનેધરી વિશે પ્રશ્ન કરતા રાખને નારી રીતે તેને નિર્દુષ્ટ કહેવાયો.

અને એટલી પણ તમે મને કરી હે બ્રહ્માન્ ! આ કથા વિરતારથી સામગ્રી હુ ઇચ્છુ છુ

આસે કહ્યુ હે મહાબુદ્ધિમાન રાજન્ ! બ્રહ્મા વગેરેની ઉપરિશા થાથી થઈ વગેરે હમણા તમે કહેવો આ પ્રાન્તસમૂહ સમગ્ર્યો મુકેલ છૂ પૂર્વ નારન્મુનિને મે આ જ પૂછ્યુ હતુ, ત્યારે વિરમય પામેલા તેમણે હે રાજન્ ! ત્યા પ્રકટ થઈ મને આ કહ્યુ હતુ, તમે માલગી બોલ સમયે મે ગણકિતારે ખેડેલા દાહ્ય, સર્વજ અને વેદવેતાઓમા શ્રેષ્ઠ નારન્ મુનિને જોયા હતા તેમને જોઈ હુ હર્ષ પામ્યો અને તેમની પાસે જઈ મૂર્તિના પ્રગમા પડયા, પછી તેમની ગણા થતા એમની પામે શ્રેષ્ઠ આસન પર બેઠાં એકાંત અને સૂક્ષ્મ નેત્રવાળા ગંગાના કિનારા પર બેઠેલા તે બ્રહ્માના પુત્રની કુશળ વાની સાંભળ્યા પછી મે તેમને પૂછ્યુ હે મહાબુદ્ધિમાન મુનિ ! આ વિશાળ આ બ્રહ્માડનો શ્રેષ્ઠ કર્તા કંઈ કહેનાય છે તે મને વિધિથી કહો હે મુનિશ્રેષ્ઠ ! આ બ્રહ્માડ કોનાથી ઉત્પન્ન થયુ છે ? હે હરામ બ્રાહ્મણ ! તે નિત્ય છે કે અનિત્ય છે, તે કહો આ બ્રહ્માડ એક કર્તાવાળુ છે કે અનેક કર્તાવાળુ છે ? જો એમ ન હોય (એટલે જગત કર્તા વિનાનુ હોય) તો કોઈ પણ કર્તા કર્તા વિનાનુ હોતુ જ નથી, એ મને વિરોધ જણાય છે એમ સહેલતા સમૂહમા દૂષી અતિ વિશાળ આ મહાસરના વિપ્રયમા કરોડો વિચારો કરતા મને હકે આપ તારો કેટલાક શકરો ધારણતા પણ ધારણ માતી તેમને સદા મગલસ્વરૂપ, માનવ દેવ પ્રત્ય તથા ઉત્પતિસંહિત, આભારમ, દેવોના ઈશ્વર, ત્રણ ગુણોવાળા, વિમોજ (દુ ખને) હરનાર, સમારથી તારનાર, નિત્ય અને સૃષ્ટિ, સ્થિતિ તથા નાશનુ કાણુ દુ છે બીજાઓ વિ પુને સર્વના પ્રાન્તુ ઈશ્વર, પરમાત્મા, અવ્યકત, સર્વ દક્ષિતગુણ જન આપનાર, મોક્ષ આપનાર, માત, સર્વના આદિ, નર્વ તરુ મુખ્યગણ, વ્યાપક, જગતના શરણુરૂપ, આદિ-આતસંહિત અને (દુ ખને) હરનાર (માતી) એમને સ્તુતે છે તેમ જ બીજાઓ બ્રજાન સુદિનુ કરા ! મં. છે અને નાર મુખ્યગણ તેમને બધુ જ ના પુત્રો સર્વ મૂલોના પ્રાન્તક, દેવોના ઈશ્વર (વિધુના) નાનિકમગ્રમાથી જન્મેલા, વ્યાપક, અર્વેલોકના

સા. અને સત્યલોકમા વસનાર કહે છે વળી બીજા વેદવાનીઓ સર્ગને સર્વોનો ઈશ્વર કહ છે અને સાજ-સવાગ બાજમસંહિત થઈ તેમની જ સ્તુતિ તથા ગત કહે હ નેમ જ કેટલાક હજાર નેત્રોવાળા, દેવોના દેવ સર્ગના પ્રાન્ત, હ્ર, વળેના અધીશ્વર, દેવોના અધીશ્વર, ત્રણે લોકના ઈશ્વર હંદ્રાણીના સ્વામી, યજ્ઞાના ભાક્તા, સોમરસ પીનાર અને મોમપાન કરનારાઓને પ્રિય શતજનુ મંદને યજ્ઞમા પૂજુ છે, વળી બીજાઓ વરુણને, ચંદ્રને, આતિને, નાયુને, યમને, ધન આપનાર દુર્ગેસને તથા ગણપતિને પૂજે છે તેમ જ બીજાઓ હાથી જેવા મુખ્યગણ ગતપતિને સો કાર્ગ માનનાર અને મ્મરશુધી જ સિદ્ધિ આપનાર, કાર્ગની કામના આપનાર, ઈચ્છાનુસાર ગતિ કરનાર તથા (સર્વથી) પર કહે છે ટટલાક આનાર્ગો વાવાની દેવોને સમગ્ર વસ્તુ આપનાર, આદિમાયા, મહાશક્તિ, પુરુષને અનુ-સરનાર - પ્રદતિ, બ્રહ્મ સાથે એકતા પામેલ, સૃષ્ટિ, સ્થિતિ તથા નાશ કરનાર સર્વ જૂનોના તથા દેવતાઓના માતા, આદિ-આતસંહિત, પૂર્ણ સર્વ પ્રાણીઓમા વ્યાપક, સર્વ લોકના ઈશ્વરી નિર્ગુણ, મગુણ, કયાણુ-સ્વરૂપ, લેખણશક્તિ, શિવશક્તિ, પ્રજ્ઞાની શક્તિ, ઇન્દ્રની શક્તિ, વરુણની શક્તિ, વરાહાવતારની શક્તિ, નૃસિંહાવતારની શક્તિ, મયલક્ષ્મી, અદ્ભુત વેદના માતા, એકસ્વરૂપ, સમાસ્વરૂપ વૃણની સ્થિર વિદ્યારૂપ, અર્વે દુ ખોનો નાશ કરનાર, સ્મરણથી જ સર્વ કામનાઓ પૂર્ણ કરનાર મુનુદુઓને મોક્ષ આપનાર કળતી ઇન્દ્રાવાળાઓના કામનાઓ આપનાર, નિર્ગુણાતીત સ્વરૂપવાળા, ગુણાનો વિન્નાર કરનાર, નિર્ગુણ તથા સગુણ કહે છે અને નેત્રી કળતા હંદ્રા રાખનારાઓ તે હંત્રીના યાન કહે હ કેટલાક (વેદાતી) મુનિશ્વરો નિરજન, નિરજાર નિર્વંષ, નિર્ગુણ, રૂપસંહિત અને વ્યાપક અને જાતનુ કારણુ કહે છે વદતા ઉપનિ-પદમા કોઈ સ્વય હજાર મસ્તકોવાળા, હજાર નેત્રો વાળા, હજાર હાવવાળા, હજાર મુખોવાળા અને હજાર પગોવાળા પુરુષને જગતનુ કાણુ કહેવ છે જે પરમ આદ્ય છે તેને ત્રિહુતી પદ્ય કહેવ છે વળી વિદ્વાનો કહે છે કે, તે પુરુષ વિરાટ, રમેગુણસંહિત અને શાંત છે. તેમ જ બીજા પૂજાદાના વિદ્વાનો પુરુષોત્તમને જગતનુ

કારણ કહે છે, અને બીજાઓ કહા છે કે, એક પ્રણી
અથવા ઈશ્વર કદી હોય જ નહિ (માટે ઈશ્વર અનેક
જે) કેટલાક કહે છે કે, આ સર્વ બ્રહ્માડ ઈશ્વરસંહિત
છે, કારણ કે આ જગત અનિત્ય-અનિર્વચનીય છે,
માટે ઈશ્વરથી ઉત્પન્ન થતુ નથી, (પણ સ્વભાવથી
જ ઉત્પન્ન થાય છે) એટલે આ જગત સર્વકાળ
ઈશ્વરસંહિત, સ્વભાવથી જ ઉત્પન્ન થયે નું હમણા
આવુ જ છે વળી ક્રપિલ વગેરે સામ્યતાઓના મુનિ-
ઓ કહે છે કે, ' આ પુરુષ અકર્તા છે અને તે પ્રકૃતિ
કર્તા છે ' આવા મહેલના સમૂહો તથા બીજા પણ
સંદેહો મને થયા કરે છે હે મુનીશ્વર ! મારા ચિત્ત
સંદેહમુક્ત વિચારોથી ભર્યું ના જાય, ' હું તું કરું
ધર્મ તથા આધર્મ કહેવામા માત્ર મત સ્થિર થતુ નથી
ધર્મ કયો અને આધર્મ કયો હોય એવું ચિદ્વત્ કઈ જ
મળતુ નથી, સાત્ત્વગુણથી જન્મેલા અને સાત્ત્વધર્મમા
રહેલા દેવો પાપી દાનવો વડે પીડાય છે, તો ધર્મની
વ્યવસ્થા ક્યા રહી ? મારા વરાજ પડગે ધર્મમા
રહેવા તથા સદાચારી હતા, છતાં અનેક પ્રકારનું દુષ્પ
પામ્યા હતા, તો એમા ધર્મની કઈ રિધિન રહી ? માટે
હે તાત ! મારું હૃદય સારાના વિષયમા આત્માત પ્રગે
છે, હે મહામુનિ ! મારા ચિત્તને તમે સરાયસંહિત કરો,
તમે સમર્થ છા હે મુનિ ! જ્ઞાનરૂપી વદાણુ વડે તમે
સગારરૂપ સમુદ્રમાની મારા રણુ કરો, મોઝરૂપી
મેલથી મેના આ સમુદ્રમા ડૂબકા ખાના ને ડાબે
આવતા મારા તમે રક્ષા કરો ૧-૪૯

કુલ મેડસંશયં ચેતઃ સમયોર્ણિમ મહામુને ।

પાદિ સસારવાર્ધેસ્વં જ્ઞાનવાનેન માં મુને ॥

મજ્જન્ત ચોત્પત્તન્તં ચ મગ્ન મોહમલાલિલે ॥ ૪૯ ॥

દિતિ શંદેરેત્યા વતમત્પુત્રમુખા નૃતીઃ સ્કયં ત્રિષે
અધ્યાય ૨ જો તમામ

અધ્યાય ૨ જો*

વિમાનથી બ્રહ્માદિતુ' જતુ'

દ્વાસ ઉચ્ચ

પત્તયા ચ મહાવાહો વૃદ્ધોઽહ કુલસત્તમ ।

તાન્ પ્રજાધારકઃ પ્રાહ મયા વૃદ્ધો મુનીશ્વર ॥ ૧ ॥

આન બાત્યા હે મહામાતુ' ૨-૧૦૩ તમે મને

• આ અપારાધી તાપીનાથીત મેલોથી વિમાન ત્રણ

બ્રહ્માદિતુ' જતુ કંદરામે

જે પૂછ્યું, તે જ પ્રશ્નો મુનીશ્વર નારદને મેં પૂછ્યા
હતા, ત્યારે તેમણે આમ કહ્યું હતું

નારદ બાત્યા હે આમ ! આજે હું તમને નું
કહું ૨ પૂર્વે આ સગય મારા જ હૃદયમા થયો હતો,
ત્યારે (ઉપસઉપસી) સંદેહની વારાઓ પડવાથી
અત્યત પીડાઈને હું આમાપ તેજવાળા પિતા બ્રહ્મા પામે
તેમના ધ્યાનમા ગયો અને તમે જે પૂછ્યા છે તે જ
ઉત્તમ પ્રશ્ન મેં તેમને પૂછ્યો. ' હે પિતા ! આ
સમગ્ર બ્રહ્માડ કોનાથી ઉત્પન્ન થયું છે ? તમારા
વ્યાપારથી આ બ્રહ્માડ ઉત્પન્ન થયું છે કે વિષ્ણુએ
આ કૃષ્ણ છે કે રુદ્રે કૃષ્ણ છે ? હે વિશ્વાત્મન ! હે જગતના
પતિ ! તમે સત્ય ક્રોડે આત્માત આસાધવા યોગ્ય ક્રોધુ
છે ? અને સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રભુ કયો છે ? હે બ્રહ્માન ! તે
સર્વ તને મને કહો હે નિપાપ ! એ સંદેહો તમે દૂર
કરો. હું આ નુપરૂષ અને અમત્ય જેવા સસારમા
રૂપી ગયો છું સંદેહોથી ડોલાવેલું મારા ચિત્ત કોઈ
તીર્થોમા, દેવોમા કે બીજા સાવનોમા શાંત થતુ નથી.
હે શત્રુઓને તપાવનાર ! પરમ તત્ત્વને જાણ્યા
વિના શાંતિ કયાથી થાય ? અનેક પ્રકારે વીષપ્રાયેનું
ચિત્ત કોઈ પણ પદાર્થમા સ્થિરતા પામતુ નથી હું
કોનું સ્મરણ કરું ? કોનું સેવન કરું ? કોને શરણું
જાઉં ? કોને પૂજુ અને કોની સ્તુતિ કરું ? સર્વ ઈશ્વ-
રોના પણ ઈશ્વર દવને હું બાણતો નથી ' હે સાત્યતી-
ના પુત્ર બ્રહ્મા ! એમ આતિ કહિત પ્રશ્ન મેં કર્યો, ત્યારે
લોહિના દાન બ્રહ્માએ મને આ (વચન) કહ્યું

બ્રહ્મા બાત્યા હે પુત્ર ! આજ તે કહેના આ
ઉત્તમ પ્રશ્ન મમજો મુશ્કેલ છે, તો હું શું કહું ? હે
મહાબ્રાહ્મ ! વિશ્વ પણ આ પ્રશ્નને બનબગ નિશ્ચયથી
ખો નહો તેમ નથી હે મહાબુદ્ધિમાન ! આ સગારમા
કોઈ પણ સગી પુરુષ આ બાણતો નથી, જે પુરુષ
વિકૃત, નિસ્પૃહ તથા દેગસંહિત હોય છે, તે જ આ
(વચન) આપે છે પૂર્વે (પ્રાયશ્ચો નર્વ વિષય) કેવળ
તમુદ્રરૂપ થયું, સ્થાન-ગંગમ નારા પામ્યા અને
પત્રે પાન મહામુનો જ ઉત્પાન થતા ત્યારે હું કમળ
મયી જન્મેલો હતો તે તમાર (કમળી) કમી પર
બેઠેલા મેં સૂર્ય, ચંદ્ર, વૃક્ષ કે પાંતોને જોયા નહિ,
ત્યારે હું વિનાશ્ય લાગ્યા કે, ' આ મમનમુદ્રરૂપ

જળમા હુ કઈ રીતે જન્મ્યો? યુગતા આ વિનાશ સમયે મને ઉત્પન્ન કરતાં, મારું રમણ કરનાર તથા (છેવટ) સારનાર પ્રભુ કેણુ છે? જેના આવારે આ જળ રહ્યું છે, તે પૃથ્વી સ્પર્શ નથી તો ઉઠિ અને વ્યુત્પત્તિ થી (કાદવમા ચતાર તરીકે) પ્રસિદ્ધ આ પાંચ—કમળ કઈ રીતે ઉત્પન્ન થયું છે? હરે આ કમળના કાદવની તથા મૂળની હું તપાસ કરું, ત્યાં આત્મ મૂળ પૃથ્વી હશે, એમા રાગય તથા (એમ વિચારી) હું તે જળમા ઊતરીને તે ચોકે જળર વર્ષે સુધી શોધ કરી છતાં પૃથ્વી ન મેળવી ત્યારે આકાશમા 'તુ તપ કર' એવી શરીર વિનાશી વાણી થઈ પછી તપ કરું તે સમયે ફરી તું 'સૃષ્ટિ કર' એવી વાણી ત્યાં થઈ અને મેં તે સાંભળી એ સાંભળી હું આત્મત મૂલ ખન્યો કે, 'હું મને સરજુ ને શું કરું?' તે વખતે આતિ દૂર મધુ તથા દેહભ તામના બે દેત્યો ત્યાં આવ્યા તેઓ ખન્યેએ સમુદ્રમા યુદ્ધ કરવા મને મિત્રાઓ પડી હું કમળનું નાળ પકડી પાણીની ગાદર ઊતરીને, ત્યાં પરમ અદ્ભુત પુરમ મેં જોયા તે પ્રેમ જેવા કાળા શરીરવાળા, પીળા વસ્ત્રવાળા, ચાર ભુજઓ વાળા, શેપનાગ પર સૂઈ રહેલા, જગતના નાથ, વન માલાથી શોભીતા અને શય ચક્ર, ગદા તથા પદ્મ સજ્જે આધુધોઆત્મત પ્રકાશી રહ્યા હતા શેપનાગ રૂપ શયન પર સૂતેલા તે મહાવિષ્ણુને મેં યોગનિદ્રાથી દબાયેલા તથા ચૈક્રાક્ષિત જોયા, ત્યારે સર્પના શરીર પર સૂતેલા તે આશ્વત્થને જોઈ, હે નારદ! હવે હું શું કરું?' એવી મને અદ્ભુત ચિંતા થઈ, તે નળા મેં નિદ્રારૂપ સ્વરૂપવાળા દેવીનું સ્મરણ કર્યું ને સ્તુતિ કરી, એટલે આતકર્ષ શરીરવાળા તથા દિવ્ય આકાશરેથી શણગારેલા તે શિવાદેવી (વિષ્ણુતા) દેહમાથી નીકળી આકાશમા ઊભા રહ્યા એમ વિષ્ણુનો દેહ છેડી આકાશમા ઊભેલા એ દેવી શોભી રહ્યા ત્યારે તેમ નાધી છામ થયેલા જનાદેવ વિષ્ણુ તરત જ ઊભા થયા તેમણે માત્ર જળર વર્ષે સુધી (મધુકેટલ સાથે) ઉત્તમ યુદ્ધ કર્યું ત્યારે દેવીએ (પ્રથમ) કલસથી જોયેલા (ને મોહિત કરેલા) તે બંને દેત્યોને વિષ્ણુએ પોતાના ખોળાને (ઘોરે સાયબોને) વિશાળ કરી તેના પર જ માધી નાખ્યા પછી અમે બંને જ્યાં ઊભા

હતા, ત્યાં જ રુદ્ર* આવ્યા, એટલે અમે ત્રણેએ સ્વસ્થ ને સુદર એ દેવીના દર્શન કર્યો ને સારી રીતે સ્તુતિ કરી, ત્યારે એ પરમ શક્તિયો ત્યાં ઊભેલા અમને પવિત્ર કૃપાદૃષ્ટિથી પ્રસન્ન કરી આમ કહ્યું

દેવી ખોલ્યા હે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને રુદ્ર! આ મહાસુરો મરાયા છે, તો હવે આળસરહિત થઈ તમે સૃષ્ટિ સ્થિતિ તથા નાશરૂપ પોતાના કાર્યો કરો અને પોતાના સ્થાનો કરી નિશ્ચિત થઈ (ત્યાં) રહો તમે પોતપોતાના સામર્થ્યથી ચાર પ્રકારની બધી પ્રજાઓ ઉત્પન્ન કરો

બ્રહ્માએ કહ્યું તેમનું કોમળ, સુદર ને સુખદાયી તે વચન સાંભળી અમે તેમને કહ્યું 'હે માતા! અમે આસમર્થ છીએ, તો એ પ્રજાઓને કઈ રીતે ઉત્પન્ન કરીએ? વિશાળ પૃથ્વી પણ નથી અને બધે જળ ફેલાયુ છે, તેમ જ ભૂતો, ગુણો તત્ત્વાત્રાઓ તથા ઈન્દ્રિયો પણ નથી' આ સાંભળી શિવાદેવી હાસ્યયુક્ત મુખવાળા થયા, એટલે તરત જ આકાશમાથી સુદર વિમાન ત્યાં આવ્યું પછી તે દેવીએ કહ્યું 'હે દેવી! આ વિમાનમા તમે નિર્ભય થઈ સુખેથી બેસી જાઓ હે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ ને મહેશ! આજે હું તમને અદ્ભુત (વસ્ત્ર) ખતાવું છું' તેમનું એ વચન સાંભળી 'બહુ સારું' એમ કહી અમે ત્રણે જણુ રત્નોથી શણગારેલા, મોતીઓની માળાઓથી ચોપાસ વીંટા યેલા, ધૂધરીઓના સમૂહથી ગાજતા ને દેવમંદિર જેવા સુદર તે વિમાનમા નિરાક થઈ બેઠા પછી તે દેવીએ જિતેન્દ્રિય અમને બેસી ગયેલા જોઈ પોતાની શક્તિથી તે વિમાન આકાશમા ચલાવ્યું ૧—૪૦

સોપવિષ્ણુસ્તોત્વદ્વદ્વા દેવ્યસ્નાન વિજિતેન્દ્રિયાનં ।

સ્વપ્રકૃત્યા તદ્દ વિમાન યે નોદયામાસ ચામરે ॥

છતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમાં ત્રીજી સ્કંધ વિશે

અધ્યાય ૨ નો સમાપ્ત

* આ રુદ્ર તે બ્રહ્માના વધારામાં જન્મેલા રુદ્રથી જુદા જ છે, એમ ચોક્કસ જણાવે છે, માટે જે કુર્મપુરાણ આદિ પુરાણોમાં બ્રહ્મા, વિષ્ણુ ને રુદ્રરૂપ ત્રણ મૂર્તિઓથી જુદા ચોથા રુદ્ર છે, એમ કહ્યું છે, છતાં આટલી વિશેષતા છે કે કોઈ પુરાણોમાં બ્રહ્માના વધારામાં જન્મેલાને ત્રણ મૂર્તિની અંદર ગણે છે અને બંને ચોથા કહેવા છે વળી કોઈક સ્થળે તો બંને જ ત્રણ મૂર્તિઓની અંદર ગણી બ્રહ્માના વધારામાં જન્મેલા ચોથા કે ત્રીજા ગણતા નથી.

અધ્યાય ૩ જો*

બ્રહ્માદિને મહાદેવીનાં કર્શન

બ્રહ્મોગ્રચ

વિમાન તન્મનોવેગં યત્ર સ્થાનાન્તરે ગતમ્ ।

ન જલ તત્ર પદ્યામો વિસ્મિતાઃ સ્મો વયં તદા ॥૧॥

પ્રજ્ઞા બોલ્યા 'મન સમાન વેગવાળુ તે વિમાન બીજે સ્થાને જ્યાં ગયુ ત્યાં અમે વિસ્મય પામ્યા ત્યાં ક્રેયલોના શબ્દોથી શોભીતા અને બધી જાતના કુળ વાળા અતિ સુદર વૃક્ષો હતા, તેમ જ પૃથ્વી, પર્વતો, વનો, ઉપવનો, સ્ત્રીઓ, પુરુષો, પશુઓ, શ્રેષ્ઠ નદીઓ, વાવો, કૂવા, નાના-મોટા તળાવો તથા ઝરણાં પણ હતા ત્યાં આગળ સુદર નગર દિવ્ય કિલ્લાથી શોભી રહ્યું હતું, જે યજ્ઞરાણાઓથી મુક્ત અને જાતજાતની હવેલીઓથી પ્રકાશતુ હતું તે વખતે એ નગર જોઈ અમને ઓળખાણ પણ થઈ કે, 'આ તો સ્વર્ગ છે।' પણ આને કોણે બતાવ્યું, એમ તે વેળા અમને આશ્ચર્ય થયું વળી ત્યાં દેવ સરખો કોઈ સગ્ન વનમા શિકાર માટે જતો અમે જોયો ને વિમાનની ઉપર અભિપ્રકાદેવીને રહેલા જોયા પછી ફાણવારમા પવનથી પ્રેરાયેલું તે વિમાન આકાશમા આવ્યું ને લગલગ બે ધડીમા ત્યાંથી બીજા સુદર પ્રદેશમા પહોંચ્યું ત્યાં અમે ઉત્તમ નદનવન જોયું ને કટપવૃક્ષની છાયાનો આશ્રય કરી ઓલેલી ક્રમધેનુ ગાય જોઈ તેની પાસે ચાર દાતવાળો હાથી ઓળા હતો ને મેનકા વગેરે અખસરઓના રેળા જાન તથા નૃત્ય સાથે અનેક ભાવોથી ત્યાં રમતા હતા, તેમ જ તે કડો યજ્ઞો તથા વિદ્યાધરો ત્યાં કટપ-વૃક્ષોની વાડીઓમા ગાતા હતા ને રમતા હતા વળી ઇંદ્રાણી સહિત પ્રભુ ઇંદ્રને પણ ત્યાં અમે જોયા. અમે તો સ્વર્ગને જોઈ તેમ જ પરણ, કુબેર, યમ, તુર્ગ, અગ્નિ તથા બીજા દેવોને પણ ત્યાં રહેતા જોઈ તે વેળા વિસ્મિત થઈ બેસી જ રહ્યા હતા, તેટલામા તો સારી રીતે શાપગારેલા તે નગરમાથી (એક) સગ્ન નીકળ્યો, જે દેવોનો સગ્ન જ હોઈ ફોખરહિત

હતો અને પાલખીમા બેઠો હતો અમે તો વિમાનમા જ બેઠા હતા, તેવામા એ વિમાન વેગથી આવ્યું ને સર્વ દેવોથી નમાયેલા દિવ્ય પ્રાણલોકમા ગયું ત્યાં પ્રજ્ઞાને જોઈ શિવ તથા વિષ્ણુ તો વિસ્મય જ પામ્યા વળી સભામા અગ સહિત સર્વ વેદો સાક્ષાત્ સ્વરૂપધારી હતા ને સમુદ્રો, નદીઓ, પર્વતો તથા સર્પો પણ હતા પછી શિવ અને વિષ્ણુએ મને કહ્યું 'આ સનાતન પ્રજ્ઞા કયો છે?' મેં તેઓને કહ્યું 'આહોના સ્વામી આ પ્રજ્ઞાને હું જાણતો નથી।' હે ઇશ્વરો! હું કોણ છું? આ કોણ છે? આ ભ્રમ મને કેમ થયો છે?' પછી ફાણવારમા મન જેવા વેગવાળુ તે વિમાન જલદી આવ્યું અને યક્ષગણોથી મુક્ત, કટપવૃક્ષોની વાડીઓથી સુદર, પોપટો તથા ક્રેયલોના શબ્દવાળા, વીણા ને નરથા વગેરે વાદ્યોથી ગાજી રહેલ સુખદાયી તથા કલ્યાણકારી સુદર દેલાસશિખર પર આવી પહોંચ્યું એ વિમાન ત્યાં આવ્યું કે, તે જ વખતે પોકિયા પર બેઠેલા, ત્રણ નેત્રોવાળા, પાંચ મુખોવાળા, દશ ભુજઓવાળા મુકટરૂપે અર્ધાંશદ્રવ ધારણ કરતા, વ્યાઘ્રચર્મને પહેરી રહેલા અને હાથીના ગામઢારૂપ ઉપરના વત્તરાળા ભગવાન ગરુડ સુદર ધરમાલી બહાર નીકળ્યા, તે સમયે ગણપતિ ને ક્રાંતિકસ્વામી નામના બે મહાવીર પુત્રો શિવની સાથે પાસેના રત્નક તરીક જતા ગોભતા હતા, તેમ જ નદિ વગેરે બધા શ્રેષ્ઠ ગણનાથો. 'જય શમ્ભુ ઉન્ન્યાગતા શિવની પાદજ ના નતા હતા હે નારદમુનિ! માતૃકાઓ સહિત તે બીજા શરરો જોઈ અમે તા વિસ્મય જ પામ્યા અને ૬ પાપ સંગ્રહ પામી ત્યાં બેસી રહ્યો હતો, નેવામા તે પર્વતના નિખર ખરસી એ વિમાન વાળુ મરખા વેગથી ફાણવારમા લક્ષ્મીપતિ (વિષ્ણુ) ના ઘરરૂપ વૈકુંઠનોકમા જઈ પહોંચ્યું હું પુનઃ ત્યાં ને ન સમજી રહ્યો એ જ ઝાંખથ જોયું તે વેળા એ ઉગમ નગર જોઈ વિષ્ણુ તો વિસ્મય પામ્યા, તેટલામા (અ વિષ્ણુનોમા સ્વામી) વિષ્ણુ યોતાના એ ધામની આગળ આવ્યા તે કમન સમાન નેત્રોવાળા, આંત્રી માં પાંચ જેવી (કાંત્રી) ક્રાંતિસાગા પીંજા વરથવાળા, નાર ભુજઓવાળા, પરીનજ નરુડ પર બેઠેલા, દિવ્ય નાકારની શાપગાર માં અને જાનો લક્ષ્મી વડે સુદર નામનેથી તે વનને વોગતા હતા એ

* આ નાખામી વિમાનમાં બેઠેલા શિવ વગેરેને મહાદેવનાં કર્શન કર્મ, એ પણ કદાચ એવેથી જાણી રહે છે એવેથી.

મનાતન વિષ્ણુને જાઈ અમે બધા પિતૃમય પામ્યા
 એટલીજ નામે જોતા અમે તે શેઠ વિમાનમાં ઉભા
 હતા, તેટલામા તે વિમાન ત્રણ સમાન કેળથી ચાલુ
 (ચાલુ જતા) મીઠા પાણીના મોટા નગોવાળો,
 જમણેના સગૂં બી વ્યાત અને ચાપતા તજ્જોબી
 ગોળીતો સુઘસમુદ્ર ચાલે (તે સમુદ્રમાં અપિહીપનો
 પ્રદેશ અમે જોયો), તે માન ને પાનિજત આદિ
 વૃક્ષોથી અનાત ગોળીતો, અનેક જાતના ખિડાનાથી
 દુક્ત, જાતજાતના ચિત્રોથી વિચિત્ર, નોતીઆની માથા-
 ચોળી માટે બાળુ વાટાયેલો, જાતજાતનો માળાચોબી
 ગોળનો અને આનાપાવવ, મોઝસડ્ડી, દુરમડ, રેવડા
 તથા નાપાના સુર વગેરેથી ચોપાગ રી ટાંગે હતા વા
 તે ડાયોના ડા. પાંચી નારી રીને ગાદી રાલો દિવ્ય
 નર્મથી વુજત, ભમરાઓના ગુનરડથી ત્રાસ તથા પરમ
 અદ્ભુત હતો ને કીપમા વિનામર* એટ પહોળા હતો
 તે અનાત મનોહર, રત્નોની પાનિતથી ગ્રહેલો અને
 જાતજાતના જાતોથી અત્યંત જોલતો હતો વિમાનમાં
 જોવા અને ને પહોળે નીચી જાયો જે તારે બાળુવા
 માળાગેલો અને જાતજાતના ખિડાનાથી મિદ્યવલા
 હતો, તેથી ઇદ્રજનુપયી યુક્ત હોય તેવો જણાતો હતો
 તે સામ પાગ પર એક શેઠ સ્ત્રી જોડી હતી તેણે
 લાવ માળા તથા લાવ વજો પહેઈ હતા લાવ માદનનુ
 લેપન લગાડ્યુ હતુ, તેના નેડ અત્યંત લાલ હતા
 (લખાવમાં) તે સુર, કસોડી વીજળીઓ જેવી ક્રાંતિ
 વાળી, આતિ સુગંધ મુખવાળી, લાલ નેપથી રોલતી,
 કસોડી લંબીઓથી આંતક અને ક્રાંતિ વડ સંગિ
 સુનાં બિંબ જેવી હતી વગ, પાસા, અગુર તથા
 અભય (એ ચારને ચાર લાયમાં) ઘાસુ કરના તે
 સુદરી શ્રીભુવનેશ્વરી દેવી હતા પૂર્વે કદી નહિ જોયેલા
 તેમને અમે જોયા ત્યાં જ મદ લાવ વા તે નામી
 રહ્યા હતા હૃદયરો ન પડતા પદ્મીઓના ટોળા
 તેમને સ્ત્રી રહ્યા હતા તે ગે લાનગુફે હતા કરાની
 તો મૂર્તિ હતા ને દુમાની તથા નવગેવતા હતા વગી

સર્વ પ્રકરના શણગાર તથા વેગથી તે યુક્ત અને મન-
 ઘસ્યુક્ત મુખકમજવાળા હતા લેગતા પુષ્પ અને
 સ્તન વડે તેમણે કમળની કળીઓને સ્ત્રી લીધી હતી.
 અનેક જાતના મણિઓના સમૂહથી વ્યાપ આદારો
 વડે તે શણગારેલા હતા સુવાણીના બાળુપાંચ, જેરખા
 તથા મુકુટ વડે રોલતા હતા તેમનું મુખકમળ દેવીઅ-
 માન, સોભાવાળા (વિપુરસુદરીના) ચક્ર જેવી આકૃ-
 તિના બે કુકોળી મુદર હતુ 'હૃદયેષા, ભુવનેશ્વરી'
 એવા નામોનાં જપ કરવામાં તત્પર મખીઓના ટોળા
 કામ એ ભુવનેશ્વરીની સ્મૃતિ કરતા હતા 'હૃદયેષા'
 વગેરે દેવકૃત્યાઓ તથા 'અનાગદુસુમા' આદિ દેવીઓ
 વડે તે મહેશ્વરી અને બાળુ વીટાયા હતા પદ્મકોણ
 યતની ઘડ્યે સ્ત્રી તે દેવીએ એ યતગજ ઉપર બિરા-
 ળ્યા હતા તેમના દર્શન કરી વિસ્મય પામેલા અમે
 બધા ત્યાં ઊભા રહ્યા અને 'અહો જોયી આ ત્રી
 કોણુ દરો, આનુ નામ ગુ હરો, તે આપણે જાણતા
 નથી. આ સ્ત્રી દૃષ્ટી હજારો નેત્રોવાળી, હજારો
 લાયવાળી અને હજારો મુખવાળી મુદગ દેખાય છે,
 એમાં સગય નથી આ આખરા નથી, નર્મવ
 નથી કે દેવાગના પણુ નથી' આવા સશયને પામેલા
 અમે હે નારદ* ત્યાં ઉભા રહ્યા તે વખતે સુદર
 લાસવાળા તે અપ્પાને જોઈ ભગવાન વિષ્ણુ પોતાના
 શ્વનથી મનમાં નિતય કરી બોલ્યા 'આ ભગવતી
 દેવી આપણા બાનુ કારા છે અને આ જ દેવી મહા-
 વિદ્યા, મહામાયા, પૂર્ણ પ્રકૃતિ, વિનાશનિહિત, અલપ
 ગુહિયાઓને જાણવા મુશ્કેલ, નેગ વડે પામવા
 યાચ્ય, આગળ નીત પન્નાન્માની ઇન્દ્રગણ,
 અત્યંત નિત્ય તથા અનિત્ય સ્વરૂપવાળા, અલપ ભાષ્ય-
 વાળાઓ વડ આસવા મુશ્કેલ, વિશ્વના ઉશ્વરી,
 કસ્યાનુશ્વર્ય, વેદોને ઉત્પન્ન કરનાર, વિશાળ નેત્રો
 વાળા તથા સૌના આદિ ઇશ્વરી છે આ દેવી પ્રલય-
 મયે સકળ વિશ્વને સંહારી સૌ જીવોના નિનાશરોતેને
 પોતાના સંગમાં સ્વાપી નઈ કોડા કહે છે હે બન્ને
 દેવો' લાયમાં સૌ બીજામય સ્વરૂપો આ દેવી જોભે
 છે ભુગો, કસોડી વિષ્ણુતેઓ તેમની પામે અનુભવે
 ઉભી ને. હે બન્ને તથા નારદ! વિષ્ણુ આ કારો તથા
 શણગારોથી યુક્ત અને દિવ્ય મદનના વિનેપનવાળી

* આ પાનાનું અનુ નામ આ કાણુથી છે તેના
 અર પાપને કે પ્રક્રમ, રિપુ, જડ તથા દંડર હતા
 અને નારદર, વાના રાજા હતા આ વાન નામય-ક્રમ
 રૂપ થયો.

સર્વ સ્ત્રીઓ એમની સેવામાં તત્પર છે, તેઓને તમે જાણો આપણે ધન્યવાદપાત્ર, મહાભાગ્યશાળી અને હવે કૃતકૃત્ય થયા છીએ, કારણ કે આહી આ ભગવતી ના દર્શન આપોઆપ પામ્યા છીએ પૂર્વે આપણે કાળજીથી તપ કર્યું હશે, તેનું આ ઉત્તમ ફળ પ્રાપ્ત થયું છે ને એમ ન હોય તો આપણને આદરથી દર્શન કયા થાય ? જે જે લોકો પુણ્યના સમૂહવાળા દાતા તથા તપસ્વી હોય છે, તેઓ જ મગલમૂર્તિ ભગવતી દેવીને જોઈ શકે છે, પણ રાગી લોકો તેમને જોઈ શકતા નથી પુરુષ સાથે સદા જોડાઈ રહેતી મૂળ પ્રકૃતિ તે આ જ છે અને આ જ પરમાત્માને પ્રત્નાડ ગ્રી યતાવે છે હે બન્ને દેવો ! દ્રુષ્ટા—આ જીવ, દૃશ્ય—સમગ્ર પ્રત્નાડ તથા સર્વ દેવતાઓ, આ સર્વનું કારણ આ સર્વેશ્વરી માયા છે અને સંપૂર્ણ મગલસ્વરૂપ છે હું કયા ? સર્વ દેવો કયા અને લક્ષ્મી વગેરે દેવાગનાઓ કયા ? આપણે આના એક લાખમા ભાગ સાથે પણ કોઈ રીતે તુલના પામીએ તેમ નથી સુદર અગવાળા આ મહાદેવી તે એ છે કે જેને જે બાળપણમાં મહાસમુદ્રની અદર આનંદથી મને જાણે હોલાવતા હોય તેવા જોયા હતા જે વેળા બાળપણમાં હું કોમળ અગવાળો હોઈ અત્યંત સ્થિર તથા મજબૂત વડતા પાદકાંડથી પદાગમાં સૂતો હતો ને પગનો અંગૂઠો લાથમાં લઈ મુખકમળમાં રાખી ચાટતો હતો અને અનેક બાળચેલાઓથી ખેલતો—રમતો હતો, તે વેળા મને ઝુલાવતા જે ગાતા હતા, તે જ આ દેવી છે, એમ મને હાલ આનંદદર્શનથી જ ખૂબ નિઘયરૂપ જ્ઞાન થયું છે તમે બન્ને તાલળો, પૂર્વે મેં જે અનુભવ્યું છે, તે જ હું તમને કહું છું કે, આ દેવી અવશ્ય આપણી માતા છે, એમ (મને આત્મી મૂર્તિના દર્શનથી) ઓળખાણ થઈ છે” ૧—૬૭

કામં નો જનની સૈવા ઝળત પ્રવદામ્યહમ્ ।
અનુમૂત મયા પૂર્વે પ્રત્યભિજ્ઞા સમુદિવતા ॥૬૭॥

ઈતિ શ્રીદેવીબાવનમહાપુષ્પમય નૃતી સ્કા વિષે
અધ્યાય ૩ ને સમાપ્ત

અધ્યાય ૪ થો*

વિષ્ણુએ કરેલી દેવીની સ્તુતિ

બ્રહ્મોવાચ

દત્યુક્તવા મગવાન્ વિષ્ણુ પુનરાહ જનાર્દન !

વય ગચ્છેમ પાર્થેહ્યાઃ પ્રણમન્ત પુનઃ પુનઃ ॥૧॥

પ્રજ્ઞા જોડ્યા એમ કહી જનાર્દન વિષ્ણુ ભગવાન ફરી જોડ્યા ‘આપણે વાગ્વાર પ્રણામ કરતા આની પાસે જઈએ તે આ શ્રેષ્ઠ મહામાયા આપણને વરદાનો આપશે જ, માટે નિર્ભય થઈ એમના ચરણ પાસે જઈ આપણે તેમની સ્તુતિ કરીએ દરવાજામાં ઊભેલા સેવકો જો આપણને ચટકાવશે, તો ત્યાં ઊભા રહી એકાગ્ર થઈ સ્તુતિપાઠ કરીશું

પ્રજ્ઞાએ કહ્યું વિષ્ણુએ એ વાક્ય કહ્યું, ત્યાં એ અમે અત્યંત હર્ષ પામ્યા અને સ્વસ્થ થયા પછી (દેવીની પાસે જવા) અત્યંત ઉત્કુહ થયા ‘બહુ સારું,’ એમ વિષ્ણુને કહી અમે ત્રણે ઉતાવળા વિમાનમાંથી ઊતર્યો, ને મનમાં ઘણી જ શક્તિ કરતા દરવાજા તરફ (જવા) નીકળ્યા તે વેળા ભગવતી દેવીએ અમને બધાને દરવાજામાં ઊભેલા જોઈ મહાહાસ્ય કરી તરત જ અમને સ્ત્રીરૂપ ધારણ કરતા કરી દીધા એમ અમે સુદર રૂપવાળી તથા સુદર આકાશોવાળી સ્ત્રીઓ થઈ ગયા અને પરમ વિસ્મય પામી કહી તેમની પાસે ગયા સુદર અગવાળા તે દેવીએ ત્યાં (પોતાના) ચરણ પાસે રહેલા અને સ્ત્રીરૂપધારી અમને પ્રેમપૂર્ણ દૃષ્ટિથી જોયા, એટલે તે મહાદેવીને પ્રણામ કરી અમે પરસ્પર જોતા, સ્ત્રીરૂપધારી તથા સુદર અલકારોથી યુક્ત હોઈ આગળ ઊભા રહ્યા જાતજાતના મણિઓથી સુશોભિત અને કસોડા સૂર્ય-સમાન (ભગવતીનો) પગ મૂકવાનો બાજુ જોતા અમે ત્રણે ત્યાં ઊભા રહ્યા ત્યાં તે દેવીની ચારે બાજુ સેવા કરવામાં તત્પર હજારો નાહચરો દેવીઓ રોભતી હતી તેમાં કેટલીક લાલ વસ્ત્રોવાળી, કેટલીક કાળા વસ્ત્રોવાળી અને કેટલીક પીળા વસ્ત્રોવાળી હતી તેઓ

* આ અધ્યાયમાં સ્ત્રીપદ પામ્યા પછી વિષ્ણુએ શ્રીદેવીની સ્તુતિ કરી એ કથા જ્યોત્સ્નપ્રવાન મ્વાદોયો કહેયો.

બધી સુદર અને શુભ આકારવાળી હતી બીજી
 ટેલીક સ્ત્રીઓ વીણા ને વાસળી વગેરે વાદ્યો વગાડતી
 ઉર્ધ સાથે ગાતી અને નાચતી હતી, તેમ તેઓ
 (ભગવતીને) સેવતી હતી હે નારદ! (બીજી) જે
 આશ્ચર્ય મેં ત્યાં જોયું, તે હું તમને કહું છું, સાંભળો
 દેવીના ચરણકમળના નખરૂપ દર્પણમાં સ્થાવર—
 જગમ આખું પ્રભાકર મેં જોયું, તેમ જ હું, વિષ્ણુ,
 મહાદેવ, વાયુ, અગ્નિ, યમ, સૂર્ય, વરુણ, ચંદ્ર,
 વિશ્વકર્મા, કુબેર, ઇન્દ્ર, પર્વતો, સમુદ્રો, નદીઓ,
 ગંધર્વો, અખરાઓ, વિશ્વાવસ્તુ, ચિનકેતુ, શ્વેત,
 ત્રિત્રાગદ, નારદ, તુષ્ટુર, હાહા, હૂહૂ બંને અશ્વિની
 હુમાર, વસુઓ, માધ્યો, સિદ્ધો, પિતૃઓ, શેષનાગ
 વગેરે તાગો, બધા મિત્રો, સર્પો, રાક્ષસો, વૈકુઠલોક,
 પ્રભનોક અને પર્વતોમાં ઉત્તમ કુલાસ—આ બધું
 દેવીના નખની અદ્ભુત રંગે મેં જોયું તેમ જ મારું
 જન્મસ્થાન ડમળ પણ તેમાં હતું તેની ઉપર ચાર
 મુખવાળો હું બેઠો હતો અને શેષનાગ પર સૂતેલા
 જગન્નાથ નારાયણ તથા મધુકેટલ પણ તેમાં હતા
 એમ ચરણકમળના એ નખમાં રંગે મેં જોયું, તેથી
 હું વિસ્મય પામ્યો અને તે જોયા પછી ‘આ શુભ’
 એમ શક્તિ વધો, તેમ જ વિષ્ણુ તથા શકર પણ
 વખતે વિસ્મયમયુક્ત વર્ધ ઓભા રહ્યા અને અમે (ત્રણે)
 તે દેવીને વિશ્વની માતા માનવા લાગ્યા એમ અમૂત
 મય તે કયાણકારી દીપમા તે વેળા વિવિધ વિહારને
 જોતા અમારા સો વર્ષો વીતી ગયા, અર્થે તે ત્યાં રહેલ
 અમને અનેક જાતના અલ્પાલેખી સુસોભિત તથા
 પ્રત્યક્ષ આકારવાળી દેવીઓ સખીઓ જેવા માનવા
 લાગી અમે બધા પણ અત્યંત રમણીયતાથી મનને
 આનંદ પમાડતા પદાર્થોને જોતા અત્યંત મોહિત
 તથા પ્રમત્તનિવૃત્ત થયા એક સમયે સ્ત્રીપણમાં રહેલા
 ભગવાન વિષ્ણુએ તે ભુવનેશ્વરી મહાદેવીની આમ
 ત્વંતિ કરી

શ્રીવિષ્ણુભગવાન જોલ્યા પ્રકૃતિરૂપ દેવીને નમ
 સ્કાર હો, સૃષ્ટિ રચતા આપને નિરતર નમસ્કાર હો,
 કયાણરૂપ કામનાઓ આપનાય, વૃદ્ધિરૂપ તથા
 નિદ્રારૂપ આપ દેવીને વાગવા નમસ્કાર હો, સત્વિયદ
 નરૂપ અને સસારના ઉત્પત્તિસ્થાનરૂપ આપ ભગ

વતીને નમસ્કાર હો, તેમ જ પાત્ર* કૃત્યો કરનાર
 આપ ભુવનેશ્વરીને વારંવાર નમસ્કાર હો સર્વતા
 આશ્રયસ્થાનરૂપ અને કૃત્સ્થ—નિર્વિંકાર આપને વાર
 વાર નમસ્કાર હો, તેમ જ પરબ્રહ્મ તથા પ્રત્યગાત્મારૂપ
 આપને નમસ્કાર હો હે માતા! આ સમગ્ર જગત
 આપમાં રહ્યું છે અને આપથી આ જગતની ઉત્પત્તિ
 તથા સંહાર પણ થાય છે, આ મેં આજે જાણ્યું છે,
 આ જગતને ગ્યવામાં આપની શક્તિ વિશાળ પ્રભાવ
 વાળી તથા સમગ્ર લોકમય છે, એમ મેં હમણાં ચોક્કસ
 જાણ્યું છે સત્* અને અસત્ના* વિદ્યારૂપ સર્વ
 જગતને સપૂર્ણ વિસ્તારી આપ યોગ્ય સમયે (ભોક્તા)
 પુરુષ—જીવાત્માને રજત કરવા (અર્થાત્ અનેક
 પ્રકારે ભોગ કરવા) બતાવો છો આમ સોજા તથા
 સાત તરંગરૂપે પરિણામ પામેલા આપ ઇન્દ્રભજ
 જેવા વિલક્ષણ જ અમને ભાસે છે હે જનનિ!
 આપ સિવાય કોઈ પણ વસ્તુ રહેલી જણાતી નથી,
 એટલે સર્વ જગતને વ્યાપીને જ આપ રહ્યા છો
 વ્યવહારમાં પણ બુદ્ધિમાન મનુષ્ય શક્તિરહિત પુરુષને
 અશક્ત કહે છે* હે દેવિ! આપ પોતાના પ્રભાવોથી
 અને તેજથી સમગ્ર વિશ્વને પ્રગટ કરો છો અને
 આખા જગતને પ્રસન્ન કરો છો (અર્થાત્ પાળો
 છો, આથી આપ દયાળુ દેખાઓ છો), તેમ જ
 પ્રલયકાળે એ હમ વેગથી બધું ખાઈ જઓ છો
 (અર્થાત્ સંહારો છો, તેથી ક્રૂર જણાઓ છો) તો
 હે દેવિ! આપના શીશ્વર્ણનું ચરિત્ર કોણ જાણી શકે
 છે? હે જનનિ! મધુકેટલથી અમારું રક્ષણ કર્યું,
 અત્યંત વિશાળ આપના લોકોનું દર્શન કરાવ્યું, સુખતા

* સૃષ્ટિ, સ્થિતિ, સંસ્કાર, તિલેભાવ તથા અનુગ્રહ આ
 પાત્ર કૃત્યો

* અમશ્ચ તથા વાયુ એ બંને અમૂર્ત તત્ત્વ ‘સત્’
 કહેવાય છે

+ તેજ, બળ તથા ભૂમિ એ ત્રણ મૂર્ત તત્ત્વ ‘અવત્’
 કહેવાય છે

- અર્થાત્ પાંચ તત્ત્વાશયો ને આધાર ઇન્દ્રિયો
 એ સોજા અને મહાતત્ત્વ, અદ્ભાર તથા પાંચ મહાગૂત એ સોજા
 † કહેવાયો ભાર આ છે કે, જે વસ્તુ બાતે છે, તે
 નામ-રૂપ સંજ્ઞિત જ છે અને તે નામ-રૂપ આપનાં સ્વરૂપ
 જ છે, દેવી આપની વ્યક્તિ અસ્પષ્ટિત છે

વરરૂપ—આ મહિંદ્રીપમા અમને આપ્યા અને અમને આવી ઉચ્ચ કોટીએ પહોંચાડ્યા કે, જેથી હે ભવાનિ ! મહાપ્રભાવશાળી આપનું દર્શન અમને થયું (માટે ખરેખર, આપ અમારા પર અત્યંત દયાળુ છો). હે માતા ! નાણું મુશ્કેલ એવું આપનું ચરિત્ર હું શકર કે બ્રહ્મા જે નાણુંતા નથી, તો બીજો કોણ નાણું ? હે મોટા પ્રભાવવાળા ! સ્વનાઓના સમુદર આ આપના ચરિત્રમા કેટલા ભુવનો છે ? (એમ કોણ નાણું છે ?) હે દેવિ ! અમે જેમ આ ભુવનમા બીજા પ્રસિદ્ધ પ્રભાવશાળી વિષ્ણુને, શિવને તથા બ્રહ્માને જોયા, તેમ બીજા ભુવનોમા પણ શું તેઓ તહિ હોય ? આપનો વિશાળ પ્રભાવ અમે શું જાણીએ ? હે અબ્બા ! આપના ચરણકમળમા પ્રણામ કરી હું પ્રાર્થના કરું છું કે, આપનું આ રૂપ અમારા મિત્રમા સર્વ કાળ રહે, આપનું નામ પણ કાયમ મુખમા રહી અને આપના ચરણકમળનું દર્શન હમેશા થાયો હે દેવિ- ' આ મારો દાસ છે, ' આમ મારા પર આપે કાયમ ભાવના સમ્પન્ન અને હું પણ આપને ' આ મારા સ્વામિની છે, ' એમ હમેશ મનથી માનું છું હે પૂજ્ય દેવિ ! માતા તે પુત્રની પેઠે આપણો આ સમ્બંધ કાયમ ચાલુ રહે હે જગદમ્બ ! આખા ય ભુવનવિસ્તારને તમે સંપૂર્ણ નાણો છો, (કારણ કે) તમે સર્વજ્ઞ પણાની પૂર્ણ સમાપ્તિની છેલ્લી ભૂમિ છો, તો પામર મારે આપને શું જણાવવાનું હોય ? હે ભવાનિ ! આપને જે ગમે તથા યોગ્ય લાગે તે આપ કરો હે અજન્મા દેવિ ! ' બ્રહ્મા સરજે છે, વિષ્ણુ પાળે છે અને ઉમાપતિ—શકર સહારે છે ' આમ લોકમા પ્રસિદ્ધિ છે, તે શું સત્ય છે ? (નથી જ) અમે આપની શક્તિથી યુક્ત હોઈ આપની ઇચ્છાથી જ (તે તે કાર્યો) કરવા સમર્થ છીએ હે હિમાલયના પુત્રિ ! આ પૃથ્વી જગતને ધારણ કરતી નથી, પણ આપની આધારશક્તિ જ બધું ધારણ કરે છે હે વરદાન આપનારા ! (પ્રથમ તો) નિર્ગુણ આત્મસ્વરૂપ આપ આ સમગ્ર વિશ્વને પ્રકાશમાન કરો છો અને (પછી) આપની ક્રાંતિથી યુક્ત યદને જ સૂર્ય પણ આ બધું પ્રકાશમાન કરે છે બ્રહ્મા, હું અને મહેશ્વર પણ આપના પ્રભાવથી જ જન્મ પામેલા હોઈ તે

નિત્ય નથી, તો ઈન્દ્ર વગેરે બીજા સર્વ કયા દેવો નિત્ય હોઈ શકે ? પુરાણપ્રકૃતિરૂપ આપ (સર્વને) ઉત્પન્ન કરનારા નિત્ય છો હે ભવાનિ ! (બ્રહ્માકાર મનોવૃત્તિ-રૂપ બ્રહ્મવિદ્યા આપીને) પુરાણપુરુષ (મારા) ઉપર આપે જે દયા કરી છે, તો જ આજે હું આપની પાસે આવી (આપને) નાણી શક્યો છું, તહિ તો ' હું વ્યાપક, અનાદિ, એકાદિત, ઈશ્વર અને સર્વજ્ઞ છું, ' આવી મૂઠ્ઠા બુદ્ધિવાળો જ સદા રહેત વિદ્યાવાળા પુરુષોની વિદ્યા અને શક્તિવાળાઓની શક્તિ આપ જ છો મનુષ્યલોકમા ક્રીતિ, ક્રાંતિ, લક્ષ્મી અને નિર્મળ તુષ્ટિરૂપ સદા આપ જ છો અને મોક્ષ આપનાર વૈરાગ્ય પણ આપ જ છો વેદની પ્રથમ કલાકરૂપી ગાયત્રી આપ જ છો અને સગુણ ભગવતી આપ જ સ્વાહા, સ્વધા તથા (કેન્દ્રમા રહેલી છેલ્લી) અર્ધમાત્રા છો આપે જ દેવોના પૂર્વ-જોને પણ નિગ્તર જિવાડવા (અર્થાત્ તેમના રક્ષણ માટે) શાસ્ત્રરૂપ વેદને રચ્યો છે જેમ મહાસાગરના તરંગો વિસ્તાર પામ્યા હોય, તેમ આદિ—અત-સંહિત અને નિર્દોષ પૂર્ણબ્રહ્મના જે અંશો જે કારણથી જીવભાવને પામ્યા છે, તેઓના મોક્ષને માટે જ આપ (પોતાને કઈ પ્રયોજન ન હોવા છતાં) સમગ્ર સંસારને રચ્યો છો જ્યારે જીવ (પોતામા ભાસતા કર્તૃત્વ આદિ) કૃત્યને આપનું જ (કરેલું) નાણું છે અને પોતાને તો વિવેકથી સંગરહિત (ઉદાસીન જ સમજે છે,) તેમ જ આ સમગ્ર (કર્તૃત્વાદિ કૃત્ય) ને આપ જ સહારો છો (દૂર કરો છો), એમ જગજીવે છે ત્યારે જ પ્રસિદ્ધ પ્રભાવવાળા આપ (એ જીવમા અસંગ-પણ વગેરે જ્ઞાન થતા) જેમ નટે રચેલું નાટક ચાદરથી મિથ્યા કાર્યરૂપે કરાયા છતાં (છેવટે) વિરામ પામે છે, તેમ (માયારૂપે આપ) વિરામ પામે છો (અર્થાત્ જીવમા આપે પોતે જ ઉપજાવેલા કર્તૃત્વ આદિ ધર્મોને આપ પોતે જ બંધ પાડો છો) હે અધિકે ! મોહમય આ સંસારસમુદ્રથી મારું નિત્ય રક્ષણ કરનાર આપ જ છો, હું આપને શરણ આપ્યો છું રાગ વગેરેથી રચાયેલા આ જુદા સંસારમા તેમ જ ઘણી ખીડા આપનાર અને બહુ દુઃખકારક અતકાળે પણ આપ જ મારું રક્ષણ કરજો. હે દેવિ ! આપને નમસ્કાર

હો, હે મહાવિદ્યા ! હું આપના ચરણોને નમુ છું, હે સર્વ પુરુષાર્થ આપનારા કલ્યાણમૂર્તિ ! આપ મને સંક્રાંત જ્ઞાનપ્રકાશ આપો ૧-૪૯

નમો દેવિ મહાવિદ્યે નમામિ ચરણીં તથા ।

સદા જ્ઞાનપ્રકાશં મે દેહિ સર્વાર્થદે શિવે ॥ ૪૯ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા તૃતીય સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૪ થો સમાપ્ત

અધ્યાય ૫ મો

શિવ તથા બ્રહ્માએ જ્ઞેલી કેવીની સ્તુતિ

બ્રહ્મોશ્ચ

इत्युत्त्वा विरते विष्णो देवदेवे जनार्दने ।

उवाच शक्रः शर्वं प्रणत पुरतः स्थित ॥ ૧ ॥

બ્રહ્માએ કહ્યું એમ કહી દેવોના દેવ જનાર્દન વિષ્ણુ (બાલતા) બધ થયા ત્યારે પ્રણામ કરી આગળ બેસના શકરે કહ્યું

શિવ બોલ્યા હે દેવ ! જો વિષ્ણુ આપના પ્રભાવથી જન્મેલા છે અને તેમના પછી (જન્મેલા) બ્રહ્મા પણ આપ થકી જ ઉત્પન્ન થયા છે, તો શું ભગુચ્ચિત અર્થાત્ તમેગુણવાળો હું પણ શું આપથી જ ઉત્પન્ન થયો છું, એમા કાઈ પૂછવાનું રહે છે ? (અર્થાત્ જન્મેગુણી તથા સત્ત્વગુણી પણ જો આપથી જ જન્મ્યા છે, તો હું તમેગુણવાળો હું પણ આપથી જ જન્મ્યો હોઉં, એમા તકા કઈ છે ?) કારણ કે હે શિવે ! આપ સર્વ લોકચરનામા ચતુર છે (તેથી આમારી ઉત્પત્તિ પણ આપે જ કરી, એમા આશ્ચર્ય નુ છે ?) હે જનનિ ! પૃથ્વી, જળ, પવન, આગ્રાશ, અગ્નિ, ગુનેન્દ્રિયો, કર્મેન્દ્રિયા, બુદ્ધિ મન તથા ગતિમાર પણ આપ જ છો છતા જેઓ આમ બ્રહ્મકૃત છે કે, મમત્ર જગતને વિષ્ણુ શિવ તથા બ્રહ્માએ કહ્યું છે, તેઓ કઈ સમજતા નથી, કેમ કે ખરી રીતે આપે સ્વેચ્છા જ તે નો સ્થાવર-જગમ સહિત જગતને સદા સ્વે છે હે આપ ! (શબ્દાદિ) વિષયો તથા નુપો રાતિન પૃથ્વી, વાયુ, આગ્રાશ, અગ્નિ, તથા જળ વગેરેથી જો જનત થતુ હોય તો હમણા

આપના (ચેતત્વરૂપ) અશ વિના તે કેમ સ્પષ્ટ થાય ? હે આપ ! બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શિવરૂપ આકૃતિઓથી કૃતપાયેનું આ સર્વ સ્થાવર-જગમ સહિત વિશ્વ આપ છે અને પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે અનેક પ્રકારના વેશોથી વિલાસો કરવાના કૃતુહલ વડે આપ કીડા કરો છો હે અધિકે ! વિષ્ણુ અને બ્રહ્મા સમગ્ર લોક સૃષ્ટિ કરવાની ઈચ્છાવાળા થયા હતા, ત્યારે આપના ચરણકમળની રજ સ્વીકારીને (પ્રથમ) આમુક તેનો આકાર આમે કર્યો હતો હે અધિકે ! આપ હમેશા દયાથી નરમ મનવાળા જો ન હો, તો તમેગુણી હું કેવી રીતે રચાયો હોત, બ્રહ્મા રજેગુણમાથી જન્મેલા કેમ થાત અને વિષ્ણુ સત્ત્વગુણયુક્ત શરીરવાળા કેમ થાત ? હે અધિકે ! જો આપની બુદ્ધિ વિષમ નથી (એટલે કે આપના ભક્તો પર પક્ષપાતવાળી નથી) તો મની, રાજ, સેવકો વગેરે મનુષ્યોથી વ્યામ આ બધું પ્રકારનું જગત આપે કેમ રચ્યું ? (અર્થાત્ પ્રાણીઓએ કરેલા કર્મને વશ થઈ આપની બુદ્ધિ પણ જો વિષમ છે તો ભક્તિરૂપ પ્રેમવાળા આપે દયા કરવી જોઈએ) આપના ત્રણ ગુણો જ સદા સૃષ્ટિ, પાલન તથા સંહાર કરવા સમર્થ છે અને તે નણ ગુણોમાથી જ ત્રણે જગતનું કારણ વિષ્ણુ શિવ તથા બ્રહ્માને આનુક્રમે આપે સત્ત્વથી છે હે ભવાનિ ! (જો આપના ગુણો જ સૃષ્ટિ આદિ કરનાર ન હોય તો) વિમાનની ગતિ દ્વારા રસ્તે જતા મે, વિષ્ણુએ તથા બ્રહ્માએ જે તવા ભુવનો જોયા, તે કોણે ખતાવ્યા છે, તે આપ કહો હે જગદધિકે ! આપ પોતાના અશ વડે જગતને સરજે છો, પાળો છો અને કેટલાકનો નાશ કરવા ઈચ્છો છો તેમ જ પોતાના પતિ પુરપને સદા રમણો છો હ મગલમૂર્તે ! આમે આપની ગતિને ગતિને ખજેખર જાણતા નથી હે

— અર્થાત્ દૃષ્ય ભૂતજનમુદાગ કાર્યરૂપ છે અને જે કાર્ય હોય તે કર્તા વિના બને જ નહિ. તેથી કોઈ ચેતન કર્તા હોય જ જોઈએ અને તે કર્તા બીજી કોઈ પદ્મ નથી, પદ્મ આપ જ છો

* પૂર્વ અખાંડમાં અપ્પરુને પામેલા વિષ્ણુએ શ્રીદેવીની સ્તુતિ કર્યા પછી આ અખાંડમાં બ્રહ્મા તથા શિવે પદ્મ સ્તુતિ કરી, જે કથા એનમુપાસાદ મહેશ્વરી કહેવાયે.

* અર્થાત્ તે વેળા પ્રથમ તમારો ભુપતિની મુશ્કેલી પામેલ અને તે તે ગુપ્તપ ઉપાધિવાળો જ્ઞાનરાજ દેવ કોમ્પ આપત ? માટે દયાપ્રમાણે આપે જેમ દેવ આપ્યા છે, તેમ હમણાં પદ્મ દયા કરો.

જનનિ । સ્ત્રીભાવને પામેલા પણ અમને આપના ચરણકમળની સેવા સર્વકાળ આપ આપી, કારણ કે પુરુષપણ પામીને પણ આપના ચરણકમળથી જો અમે છૂટા પડીએ, તો (આવું) પ્રકટ સુખ કયા પામીએ ? હે કલ્યાણમૂર્તિ માતા ! આપનું ચરણકમળ છોડી પુરુષદેહ પામીને ત્રિભુવનનું સ્વામીપણ મેળવી ભુવનોમા ખૂબ રહેવાની મને ઇચ્છા નથી + હે સુદર દાતવાળા ! સ્ત્રીપણ પામી આપની પાસે મને જે આનંદ છે, તે બીજે સ્થળે લેશમાત્ર પણ થતો નથી આપના ચરણના જો દર્શન ન થાય, તો પુરુષપણ કયો સ્થળે અત્યંત સુખ માટે થાય ? હે અગ્નિકે ! સ્ત્રી પણ પામીને સસારનો નાશ કરનારા આપના ચરણ કમળની મે સેવા કરી, આ મારી નિર્મળ કીર્તિ નહોતી ભુવનમા સદા હયાત રહો આપની પાસે સેવા છોડીને આ પૃથ્વી પર નિષ્કટક સન્ન્યને પણ કોણ ઇચ્છે ? જો આપનું ચરણકમળ સમીપ ન હોય તો આ એક ત્રુટિકાળ પણ યુગરૂપ થઈ પડે હે જનનિ । જે નિર્મળ મુનિઓ આપના ચરણકમળનું પૂજન છોડી તપ કરવામા આસક્ત થાય છે, તેઓ દેવ વડે કળાય જ છે અને તપરૂપ ઔશ્વર્ય હોવા છતાં તેઓ મોક્ષને હારી ગયા છે હે અજન્મા દેવિ ! આપના ચરણકમળની રજ સેવવાથી જેવી સસારસમુદ્રથી મુક્તિ થાય છે તેવી તપથર્થો, ઇન્દ્રિયનિગ્રહ, સમાધિ કે યજ્ઞ કરવાથી થતી નથી હે દેવિ ! દયા કરો, જો દયા કરો તો નિર્મળ અદ્ભુત મત્ર આપ મને કહો પૂર્વે આતિ નિર્મળ અને સર્વોત્તમ આપનો નવાર્ણમત્ર જપતા હું સુખી થયો હતો હે જનનિ । નવ અક્ષરવાળો તે મત્ર પૂર્વ જન્મમા મે (ગુરુ પાસેથી) મેળવ્યો હતો, પણ હમણા તે મને યાદ આવતો નથી, તો તે હમણા આપ મને કરો અને હે તારનાર ! સસારસમુદ્રથી તમે મને તારો

ગ્રાહ્ય બોલ્યા અદ્ભુત તેજવાળા શિવે એમ કહેલા તે અગ્નિકા દેવીએ તે સમયે નવાક્ષર મત્રનો

+ અર્થાત્ આપના ચરણકમળની પાસે હું સ્ત્રીદેવને ઇચ્છું છું, પણ આપના ચરણકમળ છોડી પુરુષપણ કે ત્રણ જનનું સ્વામીપણ ઇચ્છતો નથી.

= એક ભૂત નેટકા ઘણા સેવે કાઢ

અતિરુપિ ઉચ્ચાર કર્યો ચોટલે તે મત્ર સ્વીકારી મહાદેવ પરમ હર્ષ પામ્યા ને દેવીના ચરણોને નમી ત્યા જ ઊભા રહ્યા કામના તથા મોક્ષને આપનારા તે બીજીયુક્ત નવાક્ષર મત્રનો ઉત્તમ ઉચ્ચારપૂર્વક જપ કરતા શકર તે વેળા ત્યા ઊભા હતા ત્યાં લોકોને સુખ કરનાર તે શકરને તેમ ઊભેલા જોઈ મે ભગવતીના ચરણ સમીપ ઊભા રહી તે મહામાયાને કહ્યું 'હે જનનિ ! વેદો આપને આમ (સર્વજ્ઞત્વ ધર્મયુક્ત) જાણવા સમર્થ નથી થયા એમ નથી, પણ સમર્થ થયા જ છે, કારણ કે સમગ્ર લોકના માતા અને પૂર્ણ સ્વરૂપ આપને (યશ્વદિ કુદ્ર કર્મોમા) કહ્યું નથી, (જો વેદોને આપના મહિમાનું જ્ઞાન ન હોય, તો શું એવું સમજે ? માટે જરૂર વેદો આપને જાણે જ છે) અને તેથી જ સમગ્ર યજ્ઞ સાધી હોમકર્મમા આપના એક અશરૂપ સ્વાહા દેવીનું વિધાન કરેલું છે, (આ ઉપરથી સાધ્યિત થાય છે કે, વેદો આપને જાણે જ છે અને કોઈ શુદ્ધ કર્મોમા વેદોએ આપને જ્યારે નથી લીધા) ત્યાં જ આપ ત્રિભુવનમા સર્વજ્ઞ તથા સર્વોત્કૃષ્ટ ગણાયા છે (પણ ઇન્દ્રાદિ શુદ્ધ દેવગણોની પકિતમા આપ નથી ગણાયા) 'હું કર્તા છું, તેથી આતિ અદ્ભુત આખું બ્રહ્માડ રચુ છું, આ સ્થાવરજગમ ત્રિભુવનમા મારાથી બીજો કોયો પુરુષ સમર્થ છે ? હું ધન્ય છું એમા સશય નથી, કારણ કે સર્વ લોકોથી અધિક હું બ્રહ્મા છું' આવા ગર્વના દુરાગ્રહથી હું વિશાળ ભવસમુદ્રમા ડૂબી ગયો હતો, પણ આજે આપની કૃપાથી આપના ચરણકમળની રજને સ્વીકારવાના ગર્વથી 'હું ધન્ય છું', આમ સત્ય કહેવા સમર્થ થયો છું (આજે હું ભાગ્યશાળી છું એવો સાચો ગર્વ હું કરી શકું છું) તો હવે સમારના ભયનો નાશ કરવામા ચતુર અને મુક્તિ આપનાર આપ ઇશ્વરીને હું પ્રાર્થના કરુ છું કે, મોટે કંઠેલી મહાદેવ બદાયક (સસારરૂપ) બેડી છોડીને આપની ભક્તિમા મને જોડાયેલો કરો હે મંગલમૂર્તે ! આપે પ્રકટ કહેલા આ વિશાળ કમળની જ્યારે હું ઉત્પન્ન થયો ત્યારે જ 'હું આમાથી કઈ રીતે છૂટીશ ?' આવી ચિંતા મને થયા કરતી હતી, પરંતુ હવે તો આપની આજ્ઞા કરનારે હું આપનો દાસ જ છું એમ ચોક્કસ જાણી મોદને લીધે

સસારમુદ્રમા હુલ્લતા માત્ર આપ રક્ષણ કરો જે મનુષ્યો આશ્રય ને પવિત્ર આપના ચર્ચિત્રને જાણતા નથી, તેઓ અને પ્રભુ કહે છે અને જેઓ આપના પ્રભાવને સારી રીતે જાણતા નથી તે યાજ્ઞિજે જ સ્વર્ગની ઈચ્છાવાળા વર્ધ આ પૃથ્વી પર (યગાદિ દ્વારા) બીજા દેવોને પૂજે છે હે આદિમાયા ! આરુ પ્રકાશતી આદિ સૃષ્ટિ સ્વીતે (સસારસર્જનરૂપ) વિભાગ કરવા આપે અને બ્રહ્માપદે સ્વાધ્યા છે, છતાં (અહમરત્વી) હું તો એમ જ જાણુ છું કે, (આત્મી સૃષ્ટિસ્વીત) બીજો કોણ જાણે છે ? આ અહમરત્વી વચ્ચેના મારા અપરાધ માટે આપ ક્ષમા કરો તે માતા ! અમુક કોઈક જ વખતે અમુક કોઈ બાબતથી પણ ઉચ્ચારે ! આપનું નામ મોક્ષ આપના નામ છે, આમ જેઓ જાણતા નથી, તે મૂઠ (યોગમાત્રી) લોભ આક્રમણ યોગમાત્રીમા તત્ત્વ વર્ધ સમાધિમા જ્યાં જ્યાં પરિશ્રમ કરી કરે છે હે ભવાની ! આપના નામને છોડી, જે (સાધ્યો) તત્ત્વોની સખ્યા કર્યારૂપ ઉચ્ચવિચારમા આને (તેથી પ્રાપ્ત થતા) સ્વાત્મમા મોહિત થયા છે, તેઓ સમાર સમુદ્રમા અત્યંત મૂઠનું નવો બન્યા (બન્યા જ છે), કારણ કે સસારથી મુક્તિ આપના તો આપ જ છો (આ અહમરત્વી તેઓ ક્યા જાણે છે ?) હે અજ્ઞમા દેવ ! આદિજાતા જે લોભોએ પરમ તત્ત્વવિજ્ઞાન અનુભવ્ય છે, તેઓ પણ હે અખ ! આપના માન આથી પન તા જેટલા દાન સુધી પણ આપના પવિત્ર ચર્ચિત્રને તથા 'શિવા, આપિષ્ઠા, શક્તિ, ઈશા' એવા નામોને નુ જોડે છે (નહિ જ) આગ પ્રકાશ વિભાગ પામેલા નવે વિશ્વને કેવળ દૃષ્ટિથી જ તરત ઉત્પન્ન કરી દેવા નુ આપ સમર્થ નથી (છો જ), છતાં આદિસૃષ્ટિ નામરે કેવળ વિનોદ માટે અને આમ બ્રહ્મા બનાવી (માત્ર દાન) પોતાની ઈચ્છાનુસાર આ વિશ્વને આપ સ્વી છો નમુદ્રની વચ્ચે મધુ તથા

x અર્થ, સ્વભાવ, વાચ્ય અને ઉચિત્ત્વ એમ ચાર પ્રકારની મુખ્ય સૃષ્ટિ છે તેમા જેઓ ઈશ્વરથી જન્મે છે તેને પશ્ચિ વરેરે જન્મ કહેવાય છે, જેઓ પત્તેચથી ઉત્પન્ન થાય છે તે જુ વરેરે જન્મ કહેવાય છે, જેઓ અમરથી વૈષ્ણવ નામ-જન્મ વરેરે જન્મે છે તે વાચ્ય જન્મ કહેવાય છે અને જેઓ પૃથ્વી જન્મે છે તેની નીચે છે તે વનસ્પતિ વરેરે ઉચિત્ત્વ કહેવાય છે

કેટલથી જેની આપે રક્ષા કરી છે, તે આ સૃષ્ટિના વિષ્ણુ તુ પાલક છે (નથી જ જે પોતાની રક્ષા કરવા સમર્થ નથી તે બીજાનું શુ પાલન કરે ?) તેમ જ પ્રત્યક્ષજે આ રુદ્રનો આપે શુ સહાર કર્યો ન હતો ? (જે તેનો સહાર ન કર્યો હોય તો) મારા ભમરના મધ્ય પ્રદેશમાથી તે કેમ જન્મ્યા ? (જેનો વિનાશ ન હોય તે જન્મે કેમ ? આમ રુદ્ર ! સર્વને સહારનાર હોય એમ લાગતું નથી કેમ કે જે સર્વને સહારનાર હોય, તેનો કોઈ સહાર કરી શકે નહિ, માટે આપ જ સૃષ્ટિ, સ્થિતિ ને સહાર કરનારા છો, આપનો જન્મ ત્યાં જ જોયો નથી કે સાલગ્યો પણ નથી, ઉત્પત્તિ ત્યાંથી થઈ છે, એમ આ લોકમા કોઈ પણ જાણતું નથી, માટે હે ભવાનિ ! આપ આદ્યશક્તિ છો અને તેથી જ બધા વેદોએ આપને મુખ્ય જાણાયા છે હે અખ ! આપની સાથે જોડાઈને જ હું સૃષ્ટિ કરવા સમર્થ છું, આપની માથે જોડાઈને જ વિષ્ણુ રક્ષણ કરવા સમર્થ છે અને આપની સાથે જોડાઈને જ રુદ્ર સહાર કરવા સમર્થ છે, પણ આપથી જુદા પડેલા એ બધા (કઈ પણ કરવા) સમર્થ નથી હું, વિષ્ણુ ને શકર જેવા છોએ તેવા બીજાઓ તુ નથી જન્મ્યા ? લાલમા શુ જન્મતા નથી અને ભવિષ્યમા શુ નહિ જન્મે ? એવા તો ઘણા થયા છે, થાય છે અને થરા પણ બન, છતાં થોડી બુદ્ધિવાળાઓને વિવાદનું સ્વાન અને આતિ અદ્ભુત આપના આ વિનોદમા કોણ મોહ નથી પામતા ? (પામે જ છે) ને ઈશ્વર સદા અકર્તા, નિર્ગુણ, અસ્પર્શ નિરિક્ષ્ય, નિરૂપાધિ અને અખાંડ જ છે, તે આદિદેવ પણ આપે વિસ્તારેલા વિનોદને સાને રીતે જોયા કરે છે, એમ શાસ્ત્ર જાણનારાઓ કહે છે x પ્રમાણસિદ્ધ પદાર્થો જ્યારે સારી રીતે વિચારવામા આવે છે ત્યારે દૃશ્ય અને અદૃશ્ય એવા બે ભેદવાળા આ સમારમા આપની પદ્ધતિ એક પર પુરુષ અને બીજા આપ એમ બે પદાર્થો જ સિદ્ધ થાય છે, આ બે પદાર્થોથી જુદો નીચે કોઈ પદાર્થ જ નથી (છતાં વેદ તો આ કહે છે કે, एकमेवाद्वितीयम्, नेह नानास्ति चिद्वन । अद्वितीयं ब्रह्म એક જ

x અર્થ, આપ કેવાં અમરકર કરનાર છે કે જે અમરકરને નિરુપદ પરમપર પણ જાણવા દયો છે.

છે, આ જગતમા જુદ જુદ કંઈ છે જ નહિ 'આ')
વેદવાક્યને કહી મિથ્યા ન માનવું નોઈએ (જોકે
વેદ એક જ વસ્તુ કહે છે, પણ અનુભવથી બે જણાય
છે, તેથી) આ વિરોધની મેં હૃદયમા આત્યત શકા
કરી છે (કે અનુભવ સત્ય કે વેદવાક્ય સત્ય ?) વેદો
તો આમ જ કહે છે કે, **एकमेवाद्वितीयं ब्रह्म** । બ્રહ્મ
એક જ અદ્વિતીય છે * તો તે બ્રહ્મ શું આપ જ છે
કે એ પરપુરુષ છે ? આ મારો સંદેહ આપ દૂર કરો
મારુ ચિત્ત ખરેખર શકારહિત થતું નથી અને દૈત
તથા અદૈતના આ વિ-સરમા તે કુદ્ર મન હૂંચુ જ
રહે છે માટે મારા આ સંદેહને સ્વમુખે જ દૂર કરવા
આપ યોગ્ય છે આપના ચરણોનો સમાગમ મને
પુણ્યયોગથી મળ્યા છે આપ પુરુષ છો કે સ્ત્રી છો,
તે મને વિસ્તારથી કહો, આપને પરમ શક્તિ તરીકે
જાણી હ સસારસંમુદ્રથી મુક્ત થાઉં કે ? ૧-૪૬

पुमानसि त्व स्त्री याऽसि वद विस्तरतो मम ।

ह्यत्वाऽहं परमा शक्ति मुक्तः स्यां भवसारगतः ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમાં તૃતીય સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૫ માં સમાપ્ત

અધ્યાય ૬ દ્વી*

ત્રીના બ્રહ્માને ઉપદેશ

ત્રણોવાચ

इति पृष्टा मया देवी चित्तपावनतेन च ।

उवाच वचन ऋक्षमाया भगवती हि सा ॥ ૧ ॥

બ્રહ્મા બોલ્યા ચિત્તપાથી નમેલા મેં એમ પૂછ્યું,
ત્યારે આઘા ભગવતીદેવી આ સુદર વચન બોલ્યા

દેવી બોલ્યા 'મારુ અને આ પરપુરુષનું સદા
એકપણ જ છે આમારો ભેદ કદી છે જ નહિ, જે
તે છે તે જ હું છું અને હું છું તે જ તે છે, બુદ્ધિના
બ્રમથી જ ભેદ જણાય છે જે બુદ્ધિમાન પુરુષ આમારા
બનેતા સૂક્ષ્મ ભેદને જાણે છે, તે સસારમાથી છૂટી
જઈ મુક્તિને પામે છે, એમા સરાય નથી x મનાતન

* આ નિબંધમાં ત્રણપ-ચારો શ્લોકોથી દેવીને બ્રહ્મને
કહે છે ઉપદેશ કહેવાયે.

x ગર્ભાન્ કાર્મકરે ચક્રિત બ્રહ્મણી જુદી છે, પણ
કાર્મકરે ચક્રિત બ્રહ્મણી જુદી નથી જેમ જે જન્મે છે તે
નવારથી મુક્ત પામે છે-વિદેહ કેવલ પામે છે

બ્રહ્મ એક જ અદ્વિતીય તથા નિત્ય છે, છતાં સૃષ્ટિકાળે
દૈતવાદભાવને પામે છે જેમ દીવો એક જ હોય છે
છતાં ઉપાધિના સમ્બધથી અનેક પ્રકારનો જણાય છે
તેમ આત્મા એક જ છે, છતાં માયા અને માયાના
કાર્યરૂપ ઉપાધિના સમ્બધથી દૃશ્ય તથા અદૃશ્યરૂપ
દૈતભાવને પામે છે, અથવા જેમ મુખ એક જ હોય
છે છતાં દર્પણરૂપ ઉપાધિના ભેદથી પ્રતિબિંબરૂપે
અનેક પ્રકારનું જણાય છે, અથવા જેમ પુરુષની છાયા
ઉપાધિના સમ્બધથી અનેક પ્રકારની થાય છે, તેમ
અમારુ બનેતું પ્રતિબિંબ પણ માયાના કાર્યરૂપ
અતઃકરણોરૂપ ઉપાધિઓનો સમ્બધ થતા અનેક
પ્રકારે થાય છે તે બ્રહ્મા । ઉત્પત્તિકાળે સૃષ્ટિ માટે ભેદ
થાય છે, એમ બે પ્રકાર ઊપજે છે, ત્યારે બધી રીતે
દૃશ્ય તથા અદૃશ્યરૂપ ભેદ પણ થાય છે સૃષ્ટિના પ્રલય
સમયે હુ, સ્ત્રી, પુરુષ કે નપુસક ન હતી, પણ (માયા
વિશિષ્ટ બ્રહ્મરૂપ જ હતી) ત્યારે સૃષ્ટિ થાય છે, ત્યારે
આ ભેદ (મે) પોતાની વૃત્તિરૂપ બુદ્ધિથી કલ્પેલો
છે હુ બુદ્ધિ, લક્ષ્મી, ધૃતિ, કીર્તિ, તૃષ્ણા, ક્ષમા, ક્રાંતિ,
શાંતિ, તૃપ્તા, નિદ્રા, આજ્ઞા, વૃદ્ધવસ્થાનો અભાવ,
વિદ્યા, અવિદ્યા, સ્પૃહા, વાછા, શક્તિ, અશક્તિ,
ચરખી, ભેદ, ત્વચ્ચા, દૃષ્ટિ, સત્ય તથા અસત્ય, વાણી
અને પસ, પરચતી તથા મધ્યમા વાણી છું અને
(શરીરમા રહેલી) જુદી જુદી નાડીઓ પણ હું છું
સસારમા હું શું નથી ? મારાથી રહિત શું છે ? હે કમળમા
જન્મેલા । બંધુ હું જ છું, એમ તમે નક્કી જાણો
આ ઝાઝ નિશ્ચિત સ્વરૂપોથી રહિત શું છે તે તમે
મને કહો માટે હે બ્રહ્મા । આ સૃષ્ટિમા હું જ (બધે)
વિસ્તાર પામેલી છું હું જ સર્વ દેવોમા જુદા જુદા
નામે ધારણ કરનારી શક્તિરૂપે થાઉં છું અને પસકમ
કરુ છું ગૌરી, બ્રાહ્મી, રીદ્રી, વારાહી, વેણુવી,
શિવા, વારણી, કૌબેરી, નારસિંહી એ દ્રી શક્તિ હું
છું બધા કાર્યો થાય છે ત્યારે હ તેઓમા પ્રવેશુ છું
અને તે પુરુષને નિમિત્તરૂપ કરી હું જ સર્વ કાર્યો કરુ
છું જળમા શીતગતા, અગ્નિમા ઉષ્ણતા, સૂર્યમા
તેજ અને ચંદ્રમા આદતી જે પ્રમાણે નોઈએ તે
પ્રમાણે હું જ આરી ઈશાનુતાર થાઉં છું હે બ્રહ્મા !
મેં દોડેલો કોઈ પણ જીવ સસારમા એક કરવા તમર્થ

થતો નથી આ હું તમને ખરું કહું છું મેં છોડેલા શકર દેવોને મારવા સમર્થ થતા જ નથી અને (મેં છોડેલા જ) અતિ દુર્બળ મનુષ્યને મોક્ષે શક્તિલીન કહે છે (મેં છોડેલા) તુરંચ આણસને સર્વ લોકો શક્તિલીન કહે છે, પણ સુદ્રીન કે વિપશ્ચીન ક્રોતા નથી પડી ગયેલા, હોર ખાધેલા, ભય પામેલા, શાત અને ગમુને વશ થયેલા મનુષ્યને લોકો અશક્ત કહે છે, પણ સુદ્રીન કોઈ કહેવું નથી, માટે તે શક્તિને જ તમે કારણ બાણો, જેમ તમે સૃષ્ટિ કળા ઇચ્છો છો ત્યારે ને શક્તિયુક્ત હશે તો જ બધું કરી શકશે તે જ પ્રમાણે વિષ્ણુ શકર, ઇન્દ્ર, અગ્નિ, વાદ્ર, સૂર્ય, યમ, વિશ્વકર્મા, વરુણ તથા પવન શક્તિયુક્ત હશે, તો જ પોતપોતાના કાર્ય કરી શકશે પૃથ્વી ને શક્તિ યુક્ત છે, તો જ સ્થિર રહી (બધું) ધારણ કરવા સમર્થ છે, નહિ તો પરમાણુને પણ ધારણ કરવા સમર્થ ન હોત તેમ જ રોપતાગ, કાલ્યો અને બીજા બધા ક્રિગને પણ (શક્તિરૂપ) માગથી યુક્ત છે, તો જ પોતાના કાર્યો સિદ્ધ કરવા સમર્થ છે હું ને ઇચ્છું, તો બધું પાણી પી જાઉં, સૂર્યનો નાશ કરી નાખું અને પવનને પણ ચોભાવી દઉં, એમ જે ઇચ્છું તે હમણા જ કરી શકું હે કમગમા જન્મેલા ! સર્વ તરવો જે ન હતા, તેઓની ઉત્પત્તિ થઈ છે, ચાવો સદેહ કદી ન કહેવો, (કેમ કે ત હોય તે વસ્તુની ઉત્પત્તિ હોઈ ગઈ નહિ માટે સત્ત્વે હયાત જ તરવોની ઉત્પત્તિ થઈ છે, એમ સમજવું) જેમ માટીના પિંડમાં (પ્રથમથી જ હયાત એવા) ધડાનો જે પ્રાગભાવ છે તે જ ધડાને પ્રકટ સ્વરૂપ કરે છે અને દીકરીઓમાં પ્રથમથી જ રંગના ધડાનો જે પ્રથ્વસાભાવ છે તે જ તેના સ્વરૂપને અદૃશ્ય કહે છે, (તે કારણે હયાત એવા તરવોનું જે પ્રકટ સ્વરૂપે ધનુ તથા અદૃશ્ય ધનુ તે જ ઉત્પત્તિ તથા પ્રાપ્ત છે, બીજા કોઈ ઉત્પત્તિ કે પ્રથ્વ નથી, એમ મહાકાવ્યાદમાં નવીત્યાપણને બદલ આવતી નથી) આને આદી (ધડારૂપ) પૃથ્વી નથી, તો તે કયા નઈક આપો વિચાર નાલતા લોકો કહે છે કે, તેના પરમાણુ થઈ ગયા એમ સમજવું (આ ઉપરથી મિદ્ધ થાય છે કે, પરમાણુને ધડો હયાત જ છે, તેથી સત્ત્વવિદ્ધ લોકાતિદ્ધ જ નાખિત થાય છે)

અહકારની પહેલા રહેલું જે મહાત્મવ છે, તે શાશ્વત, ક્ષણિક, સૂચ્ય, નિત્ય, અનિત્ય અને સકર્તૃક (આવા પદ્મસ્પર વિરોધ વિશેષણોથી અનિર્વચનીય) અથવા અમુક નિશ્ચય—સ્વરૂપે અપર્ણનીય છે, તેમ જ સાત ભેદો વડે તે વિવિધિત* છે હે બ્રહ્મા ! આ મહાત્મવને તમે સ્વીકારો, અહકાર તેનાથી ઉત્પન્ન થયો છે અને તેમાંથી મર્વ ભૂતોને પૂર્વની પેઠે તમે સ્વો પ્રારબ્ધે ઉત્પન્ન કરેલા તમે (મણે) જાણા, ને પોત પોતાના સ્થાનો સ્વી ત્યા રહો અને પોતપોતાના કાર્યો કરો હે બ્રહ્મા ! સુદર રૂપવાળી, સુદર હાસ્યવાળી અને રંગેગુણથી યુક્ત આ મહાસરસ્વતી નામની શ્રેષ્ઠ શક્તિ તમે સ્વીકારો ધોળા વસ્ત્રો ધારણ કરતી, દિવ્ય ગણગાનેથી યાણગાનેલી અને સુદર આસને બિત્તજેલી આને તમે ક્રીડા માટે સહચારિણી તરીકે સ્વીકારો આ સુદર સ્ત્રી હમેશા તમારી સહચારિણી થશે, આ મારી વિભૂતિને અતિ પૂજ્ય તથા પ્રિય માની તમે અવગણના કે તેનું અપમાન ન કરશો તમે આની સાથે જલદી સત્યલોકમાં જાઓ ને મહાત્મવમાંથી આ પ્રકારનું સર્વ જગત હવે ઉત્પન્ન કરો (આ મહાત્મવરૂપ બીજામાં) તે તે જીવો તથા કર્મો સાથે વિજયારો રહ્યા છે તેઓને જેમ પૂર્વકાળે તમે મરત્યા હતા નેમ સરળે કાળ, કર્મ તથા સ્વભાવ નામના કારણો દ્વારા સમગ્ર સ્થાવર—જંગમ સંહિત જગતને પોતપોતાના સ્વભાવ તથા ગુણો સંહિત પૂર્વની પેઠે તમે સ્વો તમારે વિષ્ણુને માનવા ને હમેશા પૂજવા કેમ કે તેમાં સત્ત્વગુણ મુખ્ય હોવાથી, સર્વ કરતા તે સદા અધિક છે ત્યારે ત્યારે તમારું કોઈ મુશ્કેલ કાર્ય હશે, ત્યારે ત્યારે વિષ્ણુ પૃથ્વી પર અવતાર લેશે પશુપક્ષીની યોનિમાં કે બીજા કોઈ યોનિમાં અવતરીને અથવા મનુષ્યદેહ ધારણ કરી વિષ્ણુ ઘનવોનો નાશ કરશે, તેમ જ મહાબળવાન આ શકર પણ તમને સહાય કરનાર થશે, માટે મર્વ દેહોને ઉત્પન્ન કરી તમે જેમ શુભ થાય તેમ વિહાર કરો બ્રાહ્મણો, ક્ષત્રિયો ને વૈશ્યો દક્ષિણ નહિત અનેક જનતાના યજ્ઞ કરી, વિધિપૂર્વક તમારું બધાનું સાવ

* અર્થતઃ સામાન્ય દૃષ્ટિએ મહાત્મવ, અર્થકાર, ધર્મ, સ્વર્ગ, રૂપ, રસ ન તથા આવા સાત ભેદો કહેવા દીકર

ધ્યાન થઈને પૂજન કરશે હે દેવો ! બધા સપૂર્ણ થયોમા
મારા (સ્વાહા) નામના ઉચ્ચારથી હમેશા તૃપ્ત ને
સતુષ્ટ રહેશે તમે આ શિવને પણ સપૂર્ણ માનવો
ને બધા યજ્ઞ કાર્યોમા કાળજીથી પૂજવો, કારણ કે તે
તમોગુણી છે દેવોને બ્યારે દેવોથી ભય થશે, ત્યારે
સુદર શરીરવાળી વારાહી, વૈષ્ણવી, ગૌરી, નારસિંહી
તથા સદાશિવા આ અને બીજી પણ મારી શક્તિઓ
ઉત્પન્ન થઈ એ (ભય) દૂર કરશે, માટે હે કમળમા
જન્મેલા ! તમે તમારા કાર્ય કરો હે બ્રાહ્મા ! બીજ
અને ધ્યાન સંહિત ('એ હૌં કલોં ચામુન્ડાવૈ વિચ્છે')
આ તવાક્ષર મંત્રનો કાયમ જપ કરતા તમે બધા કાર્યો
કરવો હે મહાબુદ્ધિમાન ! આ મંત્ર સર્વ મનોમા ઉત્તમ
છે, એમ તમે જાણો, સર્વ કામનાઓરૂપ અને અર્થની
સિદ્ધિ માટે તમારે હમેશા આ મંત્રને હૃદયમા ધારણ
કરવો ' એમ મને કહી પવિત્ર હાસ્યવાળા તે જગ
દેવોએ વિષ્ણુને કહ્યું, ' હે વિષ્ણુ ! તમે પણ જાઓ
અને આ સુદર મહાલક્ષ્મીને સ્વીકારો ક્રીડા કરવા
માટે મેં તમને આપેલી શક્તિ દેવકે પદાર્થો આપનારી
અને કલ્યાણકારી હોઈ કાયમ તમારી છત્રીરૂપ
સ્થાનમા રહેશે, એમા સશય નથી તમારે આનું
અપમાન કરવું નહિ, પણ હમેશા સન્માન કરવું આ
'લક્ષ્મીનારાયણ' નામનો યોગ મેં રચ્યો છે મેં
દેવોના કેવળ જીવન માટે જ યજ્ઞ કર્યો છે, માટે તમારે
ત્રણેએ હમેશા વિરોધ કર્યા વિના સપથી વર્તવું તમે,
બ્રાહ્મા અને શિવ—આ ત્રણે દેવો મારા ગુણોથી
જન્મ્યા છે, તેથી દરેકને માન્ય તથા પૂજ્ય થશે,
એમા સશય નથી જે મૂઢ ચિત્તવાળા મનુષ્યો તમારા
નણેમા ભેદભાવ કરશે, તેઓ એ ભેદભાવ કરવાના
કારણે નરકે જશે એમા સશય નથી જે વિષ્ણુ છે તે
નાસ્ત્રાત્ શિવ જ છે અને જે શિવ છે તે જ વિષ્ણુ
પોતે છે, આ બન્નેમા ભેદ કરનાર મનુષ્ય નરકમા જ
જનારો થાય છે એ જ પ્રમાણે બ્રાહ્માએ પણ જાણ્યું,
તેમા વિનાશ ન કરવો હે વિષ્ણુ ! બીજો ગુણભેદ છે
તેને હું કહું છું ! તમે માલગે પરમાત્માનું નિતન
કરવામા તમારો સત્ત્વગુણ મુખ્ય યાઓ ! અને બીજ
સ્નેનુપ તથા તમોનુપ પણ ગૌણ તરીકે પ્રખ્યાત યાઓ
(અર્થાત્ તમારામા સત્ત્વગુણ મુખ્ય રહેશે ને બીજ

એ ગુણ ગૌણ તરીકે રહેશે) જુદા જુદા ભેદોવાળા
વિકારોમા તમે કાયમ સ્નેનુગુણથી યુક્ત થઈ આ
લક્ષ્મી સાથે વિહાર કરો હે લક્ષ્મીના પતિ ! વાગ્મીજ
(વૈ), ક્રમગ્મીજ (ક્લોં) ને ત્રીનુ માયાગ્મીજ
(હૌં) આ મેં આપેલા (ત્રણ અક્ષરોવાળો ભુવ-
નેશ્વરીનો) મંત્ર પરમાર્થ (મોક્ષને) આપનારો છે,
તેને સ્વીકારી કાયમ તમે જપવો અને જેમ સુખ થાય
તેમ વિહાર કરવો હે વિષ્ણુ ! (જગતની સૃષ્ટિ
આદિરૂપ) મારી આ ક્રીડા બધા સુધી રહેશે, ત્યા સુધી
તમને મૃત્યુનો કે કાળનો ભય નહિ રહે, એ બરાબર
ચોક્કસ છે, પછી સ્થાવરજંગમ સર્વ જગતનો હું સહાર
કરીશ, ત્યારે તમે પણ મારામા હીન થશો હે પુરુષો
તમ ! કામનાઓ તથા મોક્ષ આપનાર આ (પૂર્વો-
ક્ત ત્રણ અક્ષરવાળા ભુવનેશ્વરીના) મંત્રને કલ્યાણ
ધર્મજતા પુરુષે પ્રથમ કુંકારથી યુક્ત કરવો અને
પછી હમેશા તેનું સ્મરણ કરવું, તમારે વૈકુંઠલોકકરાવી
તેમા વાસ કરવો, અને સનાતની દેવી મૌરુ ચિતન
કરતા ઇચ્છાનુસાર આનંદ કરવો

બ્રાહ્મા બોલ્યા વિષ્ણુને એમ કહી ત્રણ ગુણોવાળાં
તથા નિર્ગુણ તે પરા પ્રકૃતિએ શકરદેવને અમૃતરૂપ
આ વચન કહ્યું

દેવી બોલ્યા હે શકર ! તમે આ મનોહર
મહાપ્રાણિ—ગૌરીને સ્વીકારો અને કૈલાસ કરાવી જેમ
સુખ થાય તેમ આનંદ કરો તમારો તમોગુણ મુખ્ય
થાઓ ને સત્ત્વગુણ તથા સ્નેનુગુણ ગૌણ થાઓ
(જગતસૃષ્ટિરૂપ) ક્રીડા તથા અસુરોનો નાશ કરવા,
તમારે સ્નેનુગુણ તથા તમોનુગુણ સ્વીકારવા અને
હે નિર્દોષ મહાદેવ ! તપ તથા પરમાત્માનું સ્મરણ
કરવા તમારે શાત સત્ત્વગુણ હમેશા સ્વીકારવો આમ
સૃષ્ટિ, સ્થિતિ તથા નાશ કરનારા તમે ત્રણે દેવો સપૂર્ણ
ત્રણ ગુણોવાળા રહેશો આ સત્ત્વાત્મા આ ત્રણ ગુણોથી
સંહિત વસ્તુ કોઈ સ્વભે નથી, સત્ત્વાત્મા હંકોઈ જે
દૃશ્ય વસ્તુ છે તે ત્રણ ગુણોવાળી જ છે લોકમા
જે દૃશ્ય વસ્તુ છે તે કદી નિર્ગુણ થઈ નથી ને થતો
પણ નહિ, નિર્ગુણ તો (ચોક) એ પરમાત્મા છે, તે
કદી દૃશ્ય નથી હે શકર ! ઉત્તમ એવી હું, સૃષ્ટિ આદિના
સમયે સનુપ છું ને સમાધિના સમયે નિર્ગુણ છું વગી

હે શભો ! હું સદા કારણરૂપે જ છું કાર્યરૂપ કદી નથી
કારણપણને લીધે હું તનુલુ છું અને પુગપ પરમા
ત્માની પાસે (તેમનાથી અભિન્ન સ્વરૂપે ત્રણે ગુણોની
સામ્યાવસ્થામાં) નિર્ગુણ છું મહત્ત્વ, અહકાર તથા
શબ્દાદિ ગુણો જ કાર્ય—કારણરૂપે યથા પરિણામ
પામ્યા કરે છે અહકાર ખે પ્રમત્તનો છે એક
પત્તાહતારૂપ છે અને બીજા મહત્ત્વથી ઉત્પન્ન થયો
છે તેમા 'અહં બ્રહ્માસ્મિ' । એ વૃત્તિરૂપ જે (પરાહતા
રૂપ) અહકાર છે, તે સત્ વસ્તુથી ઉત્પન્ન થયેલો
છે, તેથી ક્રિયાણુભૂતિ હું તે અહકારનું કારણ છું
મારા કાર્યરૂપ તે અહકાર ત્રિગુણત્મારૂપે પ્રતિષ્ઠા પામ્યો
છે—તણ ગુણમય છે એ અહકારથી મહત્ત્વ
ઉત્પન્ન થયું તે સમક્ષિ બુદ્ધિ કહેવાય છે આમ મહ-
ત્ત્વ કાર્ય છે તે (તે પરાહતારૂપ) અહકાર કારણ છે
શબ્દાદિ તત્માત્રાઓ, હમેશા (મહત્ત્વમાથી થયેલા
બીજા) અહકારથી જ ઉત્પન્ન થયા છે તે તત્મા-
ત્રાઓ પાસે મહાભૂતોનું કારણ છે જ્યારે સર્વ
સૃષ્ટિથી ઉત્પત્તિ થાય છે, ત્યારે (પાસે ભૂતોના
સાત્ત્વિક અશોમાથી) પાસે જ્ઞાનેન્દ્રિયો અને (પાસે
ભૂતોનો રજસ અશોમાથી) પાસે કર્મેન્દ્રિયો ઉત્પન્ન
થાય છે (મન તો પાસે ભૂતોના એકા મળેલા સાત્ત્વિક
અશોમાથી જ થાય છે તથા પ્રાણ રજસ અશોમાથી
થાય છે) તેમા પાસે કર્મેન્દ્રિયો, પાસે જ્ઞાનેન્દ્રિયો,
પાસે મહાભૂતો તે મોળમુ મન—એ કાર્ય તથા કારણ
રૂપ સમુદાય બાજની સામ્યાવાળો થાય છે (જે વિષય
કહેવાય છે) આજ પુગપ પરમાત્મા તો કાર્ય નથી
ને કારણ પણ નથી (માત્ર વિવર્ત જ કારણ છે)
એમ હે નકર ! આદિ સૃષ્ટિ વેળા સર્વની ઉત્પત્તિ
(માત્રથી જ) થાય છે તે તમયે સૃષ્ટિની જે ઉત્પત્તિ
થાય છે, (એ રીતે) ટૂંકમા મે તમને કહી દેવે હે
ઉત્તમ દેવો ! તમે માત્ર કાર્ય કરવા વિમાનમા બેસીને
નહો તમારા પગ સહત આંખે, ત્યારે સ્મરણ કરતા
જ હું તમને દર્શન દઈશ, માટે હે દેવો ! મારુ તથા
તનાતન પરમાત્માનું તમારે હમેશા સ્મરણ કરવું
(અર્થાત્ આધારિત પ્રાર્થનું જ સદા સ્મરણ કરવું,
કેવળ બ્રહ્મ કે કેવળ માયાનું નહિ, કેમ કે શક્તિ તથા
શક્તિમાનનો કાયમી અભેદ જ હોય છે) માટે બનેનું

જ સ્મરણ કરવાથી અવશ્ય કાર્યસિદ્ધિ થાય છે

પ્રજ્ઞા બોલ્યા એમ કહી બરાબર સંસ્કારી કરેલા
અમને શક્તિઓ આપીને તેમણે વિદાય કર્યો પછી
વિષ્ણુને મહાલક્ષ્મી, શિવને મહાકાળી તથા મને
મહાસસ્ત્રવતી આપી ત્યાંથી વિદાય કરાયેલા અને
બીજા સ્થળે આવી પુરુષ થયા પછી તે સ્વરૂપનો તથા
પરમ અદ્ભુત પ્રભાવનો વિચાર કરતા અમે ત્રણે તે
વિમાન પાસે આવી તેમા જેવા બેઠા કે તે જ સમયે ત્યા
એ દીપ અમે ન જોયો, એ દેવીને ન જોયા, અમૃતનો
સમુદ્ર ન જોયો, કે વિમાન પણ ન જોયું, આ કંઈ
પણ વિપરીત કે ખોટી વાત નથી તે વિશાળ વિમાનમા
આવા પછી અમે મહાસાગરમા ન્યા પેલા દુર્ગ્ય
મધુકેટલ નામના દેવોને વિધ્ણ્યો આપી હતા, ત્યા
આવી પહોંચ્યા ૧—૮૫

આજાજ સસ્મિન્ ચિત્તે વિમાને પ્રાતાવયો
પદ્મજલનિધી ચ । મહર્ગ્ધે યન્ન હતો દુરત્યયો
મુરારિણા તૌ મધુકેટલાયૌ ॥ ૮૫ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમ્મ તૃતીય સ્કંધ વિષ
અધ્યાય ૬ ક્ષી તમામ

અધ્યાય ૭ મો*

અધિદેવ સહિત તત્ત્વોનું સ્વરૂપ

બ્રહ્મોવાચ

યજ્ઞમાયા સા દેવી મયા દષાઽય વિષ્ણુના ।
શિવેનાપિ મહાભાગા તાસ્તા દેશ્ય વૃથકૃ વૃથકૃ ॥૧॥

પ્રજ્ઞા બોલ્યા હે મહાભાગ ! એવા પ્રભાવ
વાળા તે દેવીને તથા બુદ્ધિ બુદ્ધિ તે તે દેવાઓને મે,
વિધ્ણ્યો તથા શરે જોયા હતા

આસે મ્હુ પિતાનું વાક્ય સાંભળી મુનિશ્રેષ્ઠ
નારદે ખૂબ પ્રસન્ન થઈ પ્રજ્ઞાને આ વચન પૂછ્યું
નારદે પૂછ્યું હે પિતામહ ! જે આજ પુરુષ
અવિનાશી, નિર્મુલુ, અખડ તથા અવિકારી છે, તેમને
તમે જોયા છે કે અનુભવ્યા છે. તે તમે કહો હે પિતા !
તમે તણ ગુણોવાળા શક્તિને જોયા, તો તે નિર્મુલુ
શક્તિ કેવા છે કે કેમજમા જન્મેલા । તેમનું તથા

* ના બધાપરમા બારન ઝોતોથી નુખિના ભદાની
વારે અધિદેવ નહિન તત્ત્વોનું સ્વરૂપ કહેવાયો

પુરુષનું સ્વરૂપ તમે કહો જેમના દર્શન માટે મેં
સ્વેતદીપમા મોહ તપ કર્યું હતું, તે સમયે ક્રોધરહિત
અને સિદ્ધ મહાત્મા તપસ્વીઓને મેં જોયા હતા, પણ
એ પરમાત્મા પ્રત્યક્ષ થયા ન હતા, એટલે હે પ્રજા
પતિ ! ત્યાં મેં વાગ્વાર તીવ્ર તપ કર્યું હતું હે તાત !
આપે સુદર સગુણ શકિતને જોયા, પણ નિર્ગુણ
શકિત અને નિર્ગુણ પુરુષ કેવા છે, તે મને કહો

વ્યાસે કહ્યું એમ નારદે પિતા પ્રજાપતિને પૂછ્યું,
ત્યારે તે પિતામહ હાસ્યપૂર્વક સત્ય વચન બોલ્યા

બ્રહ્મા બોલ્યા હે મુનિ ! નિર્ગુણનું રૂપ પ્રત્યક્ષ
દેખાતું નથી અને જે પ્રત્યક્ષ દેખાતું હોય તે નાશવત
હોય છે, માટે જે રૂપરહિત છે, તે દેખાય કેમ ? નિર્ગુણ
શકિત ને નિર્ગુણ પુરુષ જાણવા મુશ્કેલ છે, તે તો
કેવળ મુનિઓને જ્ઞાનથી જાણાય છે અને વારંવાર
બ્રાવતા કરવા યોગ્ય છે પ્રકૃતિ તથા પુરુષને તમે
આદિ-અતરહિત જાણો, તેઓ બંને વિશ્વાસથી
પામવા યોગ્ય છે અવિશ્વાસથી કોઈ પણ કાળે તે
પમાતા નથી હે નારદ ! સર્વ ભૂતોમા તથા જીવ જીવ
જીવોમા જે ચૈતન્ય છે, જ્યોતિરૂપે જે બધે રહે છે
તથા નિત્ય છે એને તમે પરમાત્મા જાણો હે મહા
ભાગ ! તે પરમાત્માને તથા તે શકિતને તમે વ્યાપક
તથા સર્વમા રહેલા જાણો, તે બંનેથી રહિત કોઈ વસ્તુ
સસારમા નથી સદા અવિનાશી, એકરૂપ, ચિદાત્મા,
નિર્ગુણ તથા નિર્ભજ તે બંનેને દેહમા મિશ્ર રહેલા
ચિતવવા બેઠાં (અર્થાત્ તેઓ બંને જીવ જીવ
ઉપાસના યોગ્ય નથી, પણ મિશ્ર જ ઉપાસાય છે)
હે નારદ ! જે શકિત છે તે પરમાત્મા છે અને જે
પરમાત્મા છે તે પરમ શકિત છે, તે બંનેમા સૂક્ષ્મ
લેદ પણ કોઈ જાણતું નથી હે નારદ ! સર્વ શાસ્ત્રો
તથા અગ સંહિત વેદો ભણીને પણ વૈરાગ્ય વિના તે
બંનેના સૂક્ષ્મ લેદ કોઈ જાણતું નથી અર્થાત્ સપૂર્ણ
વૈરાગ્યવાળો પુરુષ જ તેઓ બંનેના સ્વરૂપલેદને બરાબર
સમજી શકે છે, પણ તેવો વૈરાગ્ય અરેબર દુર્લભ છે,
કારણ કે હે પુત્ર ! સ્થાવર-જંગમ સર્વ જગત અહ
કારથી બન્યું છે, તેથી સેકડો કુપોરો પણ તે અહ
કારથી રહિત કેમ થાય ? હે મહાબુદ્ધિમાન પુત્ર !
પોતે સગુણ પુરુષ નિર્ગુણ અણ વડે કેમ બેઠે શકે ?

માટે (હાલ યોગ્યતા નહિ હોવાથી અધિકાર થાય ત્યા
સુધી) ચિત્ર વડે તમે સગુણની ઉપાસના કરો જેમ
પિતા વડે દકાયેલી જીભ (હરકોઈ) રસને કડવો જાણે
છે, પણ સાચા રસને જાણતી નથી, અને તે જ
પ્રમાણે પિતા વડે દકાયેલી આખ (હરકોઈ) રૂપને
પીળું દેખે છે, પણ સાચું રૂપ દેખતી નથી તેમ ગુણો
વડે દકાયેલું ચિત્ર નિર્ગુણને કેવી રીતે જાણે ? ચિત્ર
અહકારથી જન્મ્યું છે, તે અહકારરહિત કેમ થાય ?
જ્યાં સુધી ગુણોનો નાશ ન થાય ત્યાં સુધી નિર્ગુણ
પરમાત્માના તથા નિર્ગુણ દેવીના દર્શન કયાથી થાય ?
જ્યારે ચિત્ર અહકારરહિત થાય છે ત્યારે તેમને
બેઠે શકાય છે

નારદે પૂછ્યું ' હે દેવ ! ત્રણ ગુણોનું સ્વરૂપ
તમે વિસ્તારથી કહો, કારણ કે હે દેવેશ્વર ! અહકાર
એ ગુણોરૂપ છે અને તેથી જ તે સાત્ત્વિક, રજસ
ને તામસ એવા ત્રણ સ્વરૂપવાળો થયો છે માટે હે
પુરુષોત્તમ ! તેઓના સ્વરૂપોને જીવ જીવ ભેદથી
તમે કહો હે પ્રભો ! જે જાણી હું મુક્ત થાઉં, તે જ્ઞાન
તથા વિભાગપૂર્વક ગુણોના લક્ષણો તમે વિસ્તારથી
મને કહો

બ્રહ્માએ કહ્યું હે નિર્દોષ ! ત્રણ અહકારોની ત્રણ
શકિતઓ હું તમને કહું છું એક તો જ્ઞાનશકિત, બીજી
ક્રિયાશકિત ને ત્રીજી અર્થશકિત છે તેમા જ્ઞાનશકિત
સાત્ત્વિક અહકારની, ક્રિયાશકિત રજસ અહકારની
અને દ્રવ્યશકિત (અર્થશકિત) તામસ અહકારની
બની છે આ ત્રણ શકિતઓ તમને કહી હે નારદ !
હવે તેઓના કાર્યો હું બરાબર કહું છું, તમે સાંભળો
તામસ અહકારની દ્રવ્યશકિતથી શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ,
રસ તથા ગંધ ઉત્પન્ન થાય છે, જેઓને તત્માત્મા
કહે છે, તેમા આકાશ શબ્દરૂપ એક ગુણવાળું, વાયુ
સ્પર્શગુણવાળું, અગ્નિ રૂપગુણવાળું, જળ રસગુણ
વાળું અને પૃથ્વીને ગંધગુણવાળી જાણવી હે નારદ !
(આ શબ્દાદિ પાંચ) સૂક્ષ્મ ભૂતો છે (અને આકાશ
શબ્દ પાંચ મહાભૂતો છે) દ્રવ્યશકિતથી મુક્ત આ
દર્શો મળી તામસ અહકારથી જન્મેલી અને તેના
અનુસરણવાળી સૃષ્ટિ કહેવાય છે

હવે રજસ અહકારની ક્રિયાશકિતથી થયેલા

તત્ત્વા તમે મારી પાસેથી સામળો. શ્રોત્ર, ત્વચ્ચ, રસના, ચક્ષુ અને પાંચમુ દ્રાણુ આ જ્ઞાનેન્દ્રિયો તેમ જ વાણી, હાથ, પગ, ગુદા, તથા લિંગ—આ પાંચ કર્મેન્દ્રિયો અને પ્રાણ, અપાન, વ્યાન, મહાન તથા ઉદાન—આ પાંચ વાયુઓ મળી પંદર રાજસી સૃષ્ટિ કહેવાય છે. આ સૃષ્ટિ ક્રિયાગતિમય છે, તેથી સાધન (અથવા કરણ) કહેવાય છે અને આ સર્વતુ (વિવર્ત) ઉપાદાનકારણુ ચૈતન્યનુ અનુસરણુ એટલે બ્રહ્મ જ કહેવાય છે.

હવે સાર્વિક અહધારથી થયેલા અને જ્ઞાનશક્તિથી યુક્ત દિશા, વાયુ, સૂર્ય, વરુણ ને બે અશ્વિનીકુમારો—એ પાંચ, પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયોના અધિષ્ઠાયક અથવા અધિપતિ દેવો છે અને (અગ્નિ, ઇન્દ્ર, ઉપેન્દ્ર, મિત્ર તથા પ્રજાપતિ—એ પાંચ કર્મેન્દ્રિયોના અધિપતિઓ છે) ચંદ્ર, બ્રહ્મા, રુદ્ર તથા ચોથો લેનન્—આ ચાર, (જેની ચાત કરણુ* સજ્ઞા છે, તે) બુદ્ધિ આદિના અધિપતિ દેવો છે. આમ મન સંહિત પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિય, પાંચ કર્મેન્દ્રિય ને પાંચ પ્રાણ—આ પંદર સાર્વિક અહધારની સૃષ્ટિ છે, માટે તે સાર્વિક સર્ગ કહેવાય છે. સ્થૂળ તથા સૂક્ષ્મ આદિ ભેદથી પરમાત્માનાં બે રૂપો છે. જ્ઞાનરૂપ ને નિરાકાર છે અને તેને જગતનુ 'વિવર્તોપાદાન કારણુ' કહે છે (આ રૂપ તો ઉત્તમ અધિકારીને જ કેવળ જ્ઞાનથી જણાય છે, માટે) સાધકને તો સ્થૂળરૂપ જ ધ્યાન આદિમા (ઉપયોગી) કહેવું છે પુરુષ—પરમાત્માનુ (લિંગદેહની અપેક્ષાઓ) જે આ સૂક્ષ્મ શરીર (બિદિર્મુખ માયાકાર સ્વરૂપ) છે; તે જ ચાતર્મુખ (માયાકારની અપેક્ષાઓ તો સ્થૂળ) કહ્યું છે (તેથી તે ઉપાસવા યોગ્ય છે). મારુ બ્રહ્માનુ જે શરીર છે, તે જ સૂત્રશરીર કહેવાય છે, (જે પરમાત્માનુ સ્થૂળ શરીર કહેવાય છે, અર્થાત્ તે સૂત્રશરીરયુક્ત પરમાત્મા પણ ઉપાસવા યોગ્ય છે.) હવે પરબ્રહ્મ પરમાત્માનુ અત્યંત સ્થૂળ—વિનષ્ટ શરીર હુ કહું છું. હે નારદ! તેને તમે માન્યો; જે માન્યો (સનાત્યો) મુક્ત થવાય છે.

* વૃત્તિય બેદ કહે અંતઃકર્મ ચાર પ્રકારનું થાય છે એ કે બુદ્ધિ, મન, અંકાર અને ચિત્ત. આના અધિપતિ દેવો અનુક્રમે બ્રહ્મા, ચંદ્ર, જ્ઞ તથા લેનન્ છે.

પ્રથમ જે તન્માત્રાઓ અથવા સૂક્ષ્મ ભૂતો કહ્યા, તેઓનું જ પચીકરણુ કરી પાંચ મહાભૂતોની ઉત્પત્તિ થાય છે પચીકરણુનો આ ભેદ હું કહું છું, તે મારી પાસેથી તમે સામળો. પ્રથમ રસતન્માત્રાને મનમાં લઈ તેના બે ભાગ કલ્પવા. પછી તે સ્થૂળ જળરૂપ થાય તેવી કલ્પના કરવી. (હવે કઈ કલ્પનાથી તેમ થાય છે, તે જુઓ. જેમ રસતન્માત્રાના બે ભાગ કર્યા તેમ) બાકી રહેલી ચારે તન્માત્રાઓના બે બે ભાગો કરી તેઓના એક એક અર્ધભાગને જુદા જુદા બાળુ પર રહેવા દેવા ને બીજા અર્ધ ભાગોમાંથી એક એક ભાગના ચાર ચાર ભાગો કરી તેમાના એક એક ભાગને પ્રથમ જુદા જ રહેવા દીધેલા પોતાના સિવાયના એક એક અર્ધભાગમા મેળવી દેવા. જેમ રસતન્માત્રાના એક અર્ધભાગરૂપ જળમાં, તે રસતન્માત્રા સિવાયની તન્માત્રાઓના એક એક અર્ધભાગનો એક અષ્ટમાશ મેળવવાથી રસમય સ્થૂળ જળ તૈયાર થાય છે, તે જ પ્રમાણે બીજાં એક એક સૂક્ષ્મ ભૂતના અર્ધ વિભાગમા બીજાં ચારચાર સૂક્ષ્મ ભૂતોનાં એક એક અષ્ટમાશ મેળવવાથી પંચીકરણુ કરાયેલાં, એક એક જુદા મહાભૂતો તૈયાર થાય છે; તેમાં (એટલે તે પચીકૃત પચભૂતાત્મક સમષ્ટિ શરીરમાં તેના અધિષ્ઠાન અથવા મૂળ આશ્રય તરીકે) ચૈતન્ય પ્રકાશિત થાય છે અને તે ચૈતન્યના પ્રવેશથી તે વેળા 'હું છું' એવો સંશય થાય છે, અર્થાત્ હું એવું મનોવૃત્તિરૂપ તાદાત્મ્યાભિમાન જન્મે છે એમ તે જ વિશેષ (સમષ્ટિસ્થૂળદેહના) અભિમાનથી એ ચૈતન્ય (પ્રકટ) જણાય છે, ત્યારે (તે જ સ્થૂળદેહના અભિમાનવાળું ચૈતન્ય વૈશ્વાનર) આદિનાશયણુ દેવ, ભગવાન એવાં નામોથી કહેવાય છે એ રીતે સૂક્ષ્મ ભૂતોનો એક એક અર્ધવિભાગ (પોતાના સિવાયના બીજા સૂક્ષ્મ ભૂતોના એક એક અષ્ટમાશના મિશ્રણથી પચીકૃત થઈ) દૃઢ થાય છે, ને (આકાશાદિરૂપે સ્પષ્ટતાને પામે છે, ત્યારે) ગુણો વડે વૃદ્ધિ પામી એક ગુણની વૃદ્ધિથી મુક્ત એવા એક એક મહાભૂત થાય છે. જેમ કે આક્રશના એક જ શબ્દ ગુણુ જે, બીજો નથી; વાયુના શબ્દ ને સ્પર્શ બે ગુણો કહ્યા છે; અગ્નિના શબ્દ, સ્પર્શ ને રૂપ એ ત્રણ ગુણો છે; જળના શબ્દ,

અપરી, રૂપ તથા રસ એ ચાર ગુણો છે અને પૃથ્વીના અપરી, ગન્ધ, રસ, રૂપ ને ગંધ એ પાંચ ગુણો છે આમ મળેલા સૂક્ષ્મ ભૂતોના અસોના સળાધથી (પચીકૃત મહાભૂતરૂપ) બ્રહ્માડની ઉત્પત્તિ કહેવાય છે આમ સર્વ જીવો મળી, સર્વ જીવોની અવિદ્યાઓ વડે જ બ્રહ્માડરૂપ અસની ઉત્પત્તિ થઈ છે અને જીવોની નતિઓ ચોરાશી લાખ કહી છે ૧—૫૨

सर्वे जीवा मिलित्वैव ब्रह्माण्डांशसमुद्भवः ।

चतुरशीतिलक्षाश्च प्रोक्ता वै जीवजातयः ॥ ૫૨ ॥

ઇનિ શ્રીદેવીબાવતમહાપુરાણમા નૃતીય સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૭ મો તમામ

અધ્યાય ૮ મો*

ગુણોનાં સ્વરૂપ

બ્રહ્મોવાચ

सर्गोऽय कथितस्तत यत्पुष्टोऽह त्वयाऽधुना ।

गुणानां रूपसंस्थां वै शृणुष्वैकાગ્રમાનસઃ ॥ ૧ ॥

બ્રહ્મા બોલ્યા હે તાત ! તમે મને જે પૂછી હતી, તે આ સૃષ્ટિ મેં તમને કહી, હવે ગુણોના રૂપની સ્થિતિ તમે ચોકસાઈથી સાંભળો (સર્વગુણથી બધે સુખ થાય છે અને) સુખથી પ્રીતિ ઊપજે છે, માટે સર્વગુણને પ્રીતિરૂપ જાણવો સરળતા, સત્ય, પવિત્રતા, શ્રદ્ધા, ક્ષમા, ધૈર્ય, દયા, લજ્જા, શાંતિ તથા સતોપ આ (સર્વગુણના કાર્યરૂપ લક્ષણો) ઉપરથી સર્વગુણનો ચોક્કસ નિશ્ચય થાય છે (આ લક્ષણોથી જાણી શકાય છે કે, માત્રમા નિશ્ચય સર્વગુણ ઊપજે છે) વળી સર્વગુણ ધોળા રંગનો, ધર્મેમા સદા પ્રીતિ કરનાર, ઉત્તમ શ્રદ્ધા ઉપજાવનાર તથા દુષ્ટ શ્રદ્ધાને અટકાવનાર છે તત્ત્વદ્રશ્ય મુનિઓએ સાત્ત્વિકી, રાજસી ને તામસી એમ ત્રણ પ્રકારની શ્રદ્ધા કહી છે અનેગુણને લાલ રંગનો, પ્રીતિ કરનાર તથા અદ્ભુત કહ્યો છે, (રંગેગુણ દુઃખરૂપ છે અને) દુઃખનો યોગ ધવાથી કાયમ આપ્રીતિ થાય છે પુષ્કળ દેવ, દ્રોહ, અદેખાઈ, અકડપાણ, ઉત્કંઠા, નિદ્રા, રંગેગુણી, શ્રદ્ધા, માન, અગ્નિ તે દિવ્યપણ ને ગર્વ—આ રંગેગુણથી

* આ અધ્યાયમા એકાવન શ્લોકોની ગુણોના રૂપની નિશ્ચિત બઢાએ વિસ્તારથી કહી છે

ઊપજે છે, માટે આ લક્ષણો ઉપરથી ચતુર પુરુષોએ અનેગુણનો નિશ્ચય કરી લેવો તમેગુણને કાળા રંગનો કહ્યો છે, તે મોહ ઉપજાવનાર તથા ખેદ કરનાર છે આજ્ઞા, અજ્ઞાન, નિદ્રા, દીનતા, લય, વિવાદ, કળ્પ સાઈ, કપટીપણ, રોષ, ભેદભાવ અત્યંત નાસ્તિકતા અને પારકા દોષો જેવા—આ લક્ષણો ઉપરથી વિદ્વાનોએ તામસી શ્રદ્ધાથી યુક્ત અને બીજાઓને સતોપ ઉપજાવનાર તમેગુણનો યસાચર નિશ્ચય કરવો કહ્યાલુ ઈચ્છતા મનુષ્યે સર્વગુણને પ્રકાશમા લાવવો રંગે ગુણને દખાવી દેવો તે તમેગુણનો અત્યંત નાશ કરવો આ ગુણો ચોકબીજાને દખાવી પરસ્પર વિરોધ કરે છે (એવો એમનો સ્વભાવ છે માટે સર્વગુણને પ્રથમ સ્થિર કરી તે દ્વારા બીજા બેને દખાવી દેવા) છતાં એ બધા ચોકબીજાના આશ્રયવાળા છે, તેથી એક એકના આશ્રય વિના રહી શકતા નથી કેવળ સર્વગુણ, રંગેગુણ કે તમેગુણ કોઈ પણ સ્થળે રહી શકતા નથી, પણ ચોકબીજા સાથે મળીને સદા રહે છે, માટે બધાને ચોકબીજાના આશ્રયવાળા કહ્યા છે હે નારદ ! તેઓ પરસ્પર જોડાયલા જ રહે છે, એ સબધે હુ વિસ્તારથી કહુ છુ, તમે સાંભળા, જે જાણી જીવ સસારપાધતથી છૂટી જાય છે મેં આવું જે આ વચન કહ્યું, તે જાણી તેમા સદેહ કરશો નહિ હે મહાપુત્રિમાન ! સાંભળવાથી તથા જોવાથી જો તરત જ ક્ષય થાય, તો જ જે જાણ્યું હોય તે જાણેલું તથા અનુભવેલું ગણાય છે, પણ સંસ્કારથી થતા સ્મરણથી જે જાણ્યું હોય (તેમા તત્કાળ તે પદાર્થનો અનુભવ ન હોય, તેથી ક્ષણ પણ ન હોય, માટે) તે સારી રીતે જાણેલું થઈ શકતું નથી, અર્થાત્ જે કામમા ક્ષણ દેખાય નહિ તે કામ કર્યું હોય તોપણ ન કરેલું જ છે સંજસી તથા તામસી કામ એવા જ હોય છે જેમ કોઈ મનુષ્યે પવિત્ર તીર્થ સાંભળ્યું હોય, એવું તેને સંજસી શ્રદ્ધા થાય છે, તેથી તે તીર્થ તરફ જવા તે નીકળે છે, ત્યાં જઈ જેવું પોતે સાંભળ્યું હોય તેનું દેખે છે, ત્યાં સ્નાન તથા કંચાનુ કૃત્ય કરી સંજસ દાન પણ કરે છે અને રંગે-ગુણથી ઘેરાઈ કેટલોક કાળ ત્યાં રહે છે પણ ખરી, છતાં સગદંબથી રહિત ધયા વિના કામ—ક્રોધથી વીંટાયેલા જ કરી ઘેર આવી પૂર્વની પેઠે જેવા હલો

તેણે જ ને છે હે મુનીશ્વર નાન્દ ! ખની રીતે એ મનુષ્યે તીર્થ નામન્યુ જ ન ગણાય અને અનુભવ્યુ પણ ન ગણાય, કેમ કે (એ ગુણના સહવાનથી) તેણે કૃષ્ણ મેળવ્યુ નથી, એટલે તે તીર્થને તેણે નામન્યુ જ નથી, એમ તમે જાણો હે મુનિગેષ ! જેમ લોકમા પાકે જુ અન્ન ખાવા મળે એ જ ખેતીનુ કૃષ્ણ ગણાય છે; તેમ પાપસહિતપણ થાય, એ જ તીર્થનુ કૃષ્ણ તમે જાણો ! મ, ક્રોધ વગેરે અને બીજા લોભ, મોહ, તુષ્ટુ, દેવ, રાગ, મદ, અસૂયા, ઈર્ષ્યા, લભા અને અન્યાતિ—આ બધા પાપી દેહના વિદ્યાર્થે છે અને આ પાપો ન્યા મુધી દેહમાથી નીકળ્યા નથી, ત્યા મુધી મનુષ્ય પાપયુક્ત ગણાય છે તીર્થાટન કર્યો છતાં જો આ પાપ દેહમાથી ન જાય, તો કેવળ નિષ્ક્રમ પરિશ્રમ જ વસે છે, એમ જાણુ જેમ ખેડૂને મહેનત કરી ખેતરને (વાડ વોરેવી) ચોતરફ બાધ્યુ હોય, વેસત જમીન ખેડી મહાકિમતી થી વાવ્યુ હોય અને જો મેળવવા ઉત્સુક થઈ નાનદિવસ રક્ષા કરી ઘણ જ દુષ્પા પામ્યો હોય, એ તેની વૃત્તિ જોકે હિતની કહેવાય, પણ હેમત સ્તુતો નમય આવતા તે જો મૂર્છ જવા લાગે, તો જગલી વાથ વગેરે તથા તીડો તેનુ બનુ બનાવ પાઈ જાય અને તેને નિરાશ કરે હે પુન ! એમ તે ખેડૂતની મહેનત કેવળ નિષ્ક્રમ જ થાય છે, તેમ નાન—દેવાદિવી ચલિત નહિ થયેલાનુ તીર્થાટન પણ કૃષ્ણ આપના ન થતા ધિવતુ દુષ્પદાથી (અને નિષ્ક્રમ) થાય છે હ નાન્દ ! વેદાન્તના અવસા—મનનથી નરવગુણ જો અત્યંત તીવ્ર બની વધે છે, તો તામન ને રાજ્ય પદાર્થો તત્ત્વ વૈષ્ણવ થવારૂપ તેનુ કૃષ્ણ ધિવતુ છે એ (વધેતા) નરવગુણ બગાડ્યા રજેગુણ તથા તમોગુણને દાખી દે છે, પણ લોભના નામધવી નાનુ જોતો રજેગુણ જો અત્યંત વધી જાય છે તો તે તમોગુણ તથા નરવગુણ બન્નેને દામી દે અને તે જ પ્રમાણે મેહના સમ્બંધ થી વધી પડેતા તમોગુણ પણ તીવ્ર બની નરવગુણ તથા રજેગુણ બન્નેની નાને જઈ તેઓને દાખી દે છે અને તેઓ એ મીનનો જે રીતે દાખી દે છે, તે કુ તમને વિનાશપૂર્વક દે ન્યા રજેગુણ વધ્યો હોય, ત્યારે રમ્યા સિદ્ધિ થશે ની મુદ્ધિ રજેગુણી

થયેલા બહારના પદાર્થોનો વિનાશ કરતી નથી, પરંતુ નરવગુણથી થયેલા પદાર્થને જ ગ્રહણ કરે છે, એમા કેન્દ્રર વતો નથી અને અનાયાસે આચરેલા ધર્મને તથા યજ્ઞને ઈચ્છે છે મોક્ષને ઈચ્છતો મનુષ્ય નારવિક્ષ ભોગો માટે જ ઈચ્છા કરે છે, પણ રાજ્ય ભોગો માટે ઈચ્છા કરતા નથી, તો તામસ પદાર્થો માટે તો ઈચ્છા કેમ જ કરે કે એમ હે પુન ! પ્રથમ રજેગુણને જાણ્યા પછી તમોગુણને જાણે ત્યારે જ કેવળ નરવગુણ નિર્મળ થાય છે રજેગુણ ન્યારે વધ્યો હોય, ત્યારે રાજ્યની શ્રદ્ધા પ્રાપ્ત કરી સનાતન ધર્મો છોડી દે છે અને અવળા ધર્મો આચરે છે રજેગુણથી ધન વધે છે પણ ભોગ તો રજેગુણી જ હોય છે, તેથી નરવગુણ ત્યાંની નીકળી જાય છે, ને તમોગુણ દુષ્પાઈ જાય છે ન્યારે તમોગુણ વધીને તીવ્ર બન્યો હોય, ત્યારે વેદ તથા ધર્મશાસ્ત્ર પર વિશ્વાસ ગટેતો નથી તેમ જ તમોગુણી શ્રદ્ધાને પામી ધનતો નાશ કરે છે, બધા પર દ્રોહ કરે છે અને શાંતિ પામતો નથી વગી સત્ત્વ ગુણ તથા રજેગુણને દાખી દઈ તે (તમોગુણી મનુષ્ય) ઝેધી, દુષ્કર્મણિ તથા ગુચ્છો બની વિશાળ પદાર્થો માટે ઈચ્છાનુનાર વતે છે નરવગુણ, રજેગુણ તથા તમોગુણ ક્યારે એકપા હોતા નથી, પણ જોડાઈને જ રહેવાના સ્વભાવવાળા હોઈ તે ગુણો એકબીજાનો આશ્રય કરી માથે જ રહે છે હે પુત્રપ્રદેશ ! રજેગુણ વિના સત્ત્વગુણ ક્યાંયે હોતો નથી, સત્ત્વગુણ વિના રજેગુણ ક્યાંયે હોતો નથી અને તમોગુણ વિના સત્ત્વ ગુણ તથા રજેગુણ પણ ક્યાંયે હોતો નથી, તેમ જ તે નરવગુણ તથા રજેગુણ એ બન્ને વિના કેવળ તમોગુણ પણ કદી હોતો નથી, એટલે બધા ગુણો જુદા જુદા કાર્યોમા એકબીજા સાથે જોડાઈને જ રહેવાના ધર્મવાળા છે એકબીજાનો આશ્રય કરીને રહેતા એ બધા ગુણો છૂટા પડીને રહેતા જ નથી આ જ તેઓ એકબીજાને ઉત્પન્ન કરનારા હોઈ પ્રત્યક્ષથી છે એઈ નમરે નરવગુણ રજેગુણ તથા તમોગુણને ઉત્પન્ન કરે છે, એઈ વેળા રજેગુણ સત્ત્વ ગુણ તથા તમોગુણને ઉત્પન્ન કરે છે અને એઈ વખતે તમોગુણ રજેગુણ તથા નરવગુણ બન્નેને ઉત્પન્ન કરે છે, આમ માટેનો પિયો જેમ વચન ઉત્પન્ન કરે

છે, તેમ એ ગુણો એકબીજાને ઉત્પન્ન કરે છે જેમ દેવદત્તા, વિષ્ણુમિત્ર તથા યજ્ઞદત્તા વગેરે પુરુષો એકબીજા સાથે રહી કાર્ય કરે છે, તેમ બુદ્ધિમા રહેતા આ ગુણો પરસ્પર (મળી) વિષયોને જગાડે છે જેમ સ્ત્રી તથા પુરુષ પરસ્પર જોડકારૂપે હોય છે, તેમ ગુણો પરસ્પર જોડકારૂપે જ હોય છે જેમ કે રમેગુણના જોડકામા સત્વગુણ હોય છે, સત્વગુણના જોડકામા રમેગુણ હોય છે અને તે બન્ને સત્વગુણ તથા રમેગુણ તમોગુણના જોડકા હોય છે*

નારદ બોલ્યા એમ આ સર્વોત્તમ ગુણોનું સ્વરૂપ (મને મારા) પિતાએ કહ્યું હતું, ત્યારે તે સાલળ્યા પછી પણ મેં જ પિતામહ બ્રહ્માને આમ પૂછ્યું હતું ૧-૫૧

દ્યુત્યેતત્કથિતં પિત્રા ગુણરૂપમનુત્તમમ્ ।
શ્રુત્વાપ્યેતત્ સ પદ્માદ્ તતોઽપ્વચ્છેદ પિતામહમ્ ॥ ૧ ॥
ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા તૃતીય સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૯ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૯ મો*

ફરી ગુણોનાં લક્ષણોનું વર્ણન

નારદ ઉવાચ

ગુણાના લક્ષણ તાત મવતા કથિત કિલ્લ ।

ન ત્વોઽસિંધિવિધન મિથં ત્વન્મુક્તાત્ પ્રવ્યુતં રસમ્ ॥૧

નારદ બોલ્યા હે તાત ! તમે ગુણોનું લક્ષણ કહ્યું, પણ તમારા મુખથી ઋતા મધુર રસને પીતો હું નુંમ થયો નથી, માટે ગુણોનું ચોપાસનું જ્ઞાન તમે ખરાબર વર્ણવો, જેથી હું ચિત્તમા પરમ શાંતિ પામું
આસે કહ્યું મહાત્મા પુત્ર નારદે એમ પૂછેલા અને રમેગુણથી જન્મેલા જગત્કર્તા બ્રહ્માએ કહ્યું
બ્રહ્મા બોલ્યા હે નારદ ! ગુણોનું વર્ણન હું

* અર્થાત્ કોઈ વેળા રમેગુણ પાસે સત્વગુણ ગોણુ હોય છે, કોઈ વખતે સત્વગુણની આગળ રમેગુણ ગોણુ હોય છે, કોઈ સમયે તમાગુણ પાસે રમેગુણ તથા સત્વગુણ ગોણુ હોય છે અને કોઈ વખતે રમેગુણ તથા સત્વગુણ પાસે તમે ગુણ ગોણુ હોય છે

+ આ અધ્યાયમા નારદે પૂછેનું ગુણોનું લક્ષણ ફરી અગત્યની શ્લોકોથી વર્ણવાયે

તમને કહ્યું છું, સાલળો, જોકે હું તે સારી રીતે જાણતો નથી, તોપણ બુદ્ધિ પ્રમાણે તમને કહ્યું છું કેવળ સત્વ-ગુણ કોઈ પણ દેહાણે જણાતો નથી; ગુણોના પરસ્પર મિશ્રણને લીધે મિશ્રપણ જ (બધે) દેખાય છે જેમ કોઈ સુદર સ્ત્રી બધા શણગારથી યુક્ત હોઈ પતિને અત્યંત પ્રીતિ કરનારી, માતાપિતાને તથા બધું વર્ગને પણ પ્રીતિ આપનારી થાય છે, પણ તે જ સ્ત્રી શોકમાને દુઃખ તથા મોહ ઉપજાવે છે, એ જ રીતે સ્ત્રીપણ યાદવા ગૌણપણ પામેલા સત્વગુણ જ ઊલટો રમેગુણ તથા તમોગુણની વૃત્તિ ઉત્પન્ન કરે છે* તે જ પ્રમાણે સ્ત્રીરૂપે (ગોણુ) થયેલા રમેગુણ તથા સ્ત્રીરૂપે (ગોણુ) થયેલા તમોગુણ પણ એકબીજાના સમ્બંધને લીધે ઊલટા જણાય છે. અર્થાત્ પોતાના સ્વભાવથી ઊલટી વૃત્તિ ઉત્પન્ન કરે છે હે નારદ ! (ને ગુણો કેવળ એકલા જ સ્વતંત્ર રહી રાકતા હોય એટલે કોઈ પણ બીજા ગુણ સાથે મિશ્ર ન થતા હોય તો) પોતપોતાના સ્વભાવોમા જ કાયમ રહેતા તેઓમા બીજાઓના સમ્બંધથી બીજી જાતિઓ કોઈ પણ સ્થળે જવામા ન જ આવે (અર્થાત્ કોઈ વેળા એકનો એક જ ગુણ સુખરૂપે, કોઈ વેળા દુઃખરૂપે અને કોઈ વેળા મોહરૂપે દેખાય છે, તેથી સિદ્ધ થાય છે કે, ગુણો હમેશા મિશ્ર જ થયેલા દેખાય છે) જેમ કોઈ રૂપાળી, યોવનથી શોભતી, શરમાળ, મીઠાશવાળી, વિનયવાળી, ક્રમશઃસ્ત્રના વિધિને જાણતી અને ધર્મશાસ્ત્રમા પણ હોશિયાર સ્ત્રી પોતાના પતિને પ્રીતિ કરનારી થઈ શોકયોને દુઃખ આપનારી થાય છે પણ તે જ સ્ત્રીને (બીજા) લોકો મોહ તથા દુઃખકારક સ્વભાવવાળી કહે છે, તે જ પ્રમાણે (બીજા ગુણના સમ્બંધથી) વિકાર પામીને સત્વગુણ બુદ્ધ ભાવવાળો જણાય છે જેમ (સગની) સેના ચોર લોકોથી ઉચ્ચ થતા સન્નજનોને સુખ આપનારી થાય છે, પણ તે જ સેના ચોર લોકને દુઃખકારક તથા મોહ ઉપજાવનારી થાય છે, તે જ પ્રમાણે ગુણો

x અર્થાત્ એકનો એક જ સત્વગુણ બધારે બીજા ગુણો સાથે પોતે મુખ્ય હોય, ત્યારે સુખકારક વૃત્તિ ઉત્પન્ન કરે છે, પણ તે જ બધારે ગોણુ બને છે, ત્યારે ઊલટું દુઃખકારક તથા મોહકારક વૃત્તિ ઉત્પન્ન કરે છે

(મીનના સમ્પત્તિ) પોતાના સ્વભાવ કરતા ઊલટુ ભાન કાગવે છે જેમ મોટા વાદળાથી ઘેરાયેલો, વીજ બીજો તથા મેઘગર્જનાઓથી યુક્ત, અધકારથી છવાયેલો, પૃથ્વીને છાટતો અને વરસતો વાદળિયો દિવસ આવકારરૂપ થયેલો કહેવાય છે, પણ તે જ ખરાબ દિવસ બિચારો જેને સામગ્રીવાળા ખેડૂતોને સુખદાયી થાય છે અને જેઓના ઘર ઢકાયેલા તથા દોતા અને ધાન તથા લાકડાનો જેઓએ સઘરો કર્યો ન હોય, તેવા દુર્ભાગી ગુહ્યઓને ઘણો જ દુઃખદાયી થાય છે વળી તે જ ખરાબ દિવસ જેઓના પતિ પરદેશ ગયા હોય તેની સ્ત્રીઓને મોહકાયી પણ થાય છે, તે જ પ્રમાણે પોતાના (મૂળ) સ્વભાવમા રહેલા છતાં બધા એ ગુણો (બીજા ગુણના સમ્પાદને લીધે) ઊલટા સ્વભાવના જણાય છે (એથી સાબિત થાય છે કે, ગુણો કાયમ મિશ્ર થઈને જ રહે છે) હે પુત્ર! હવે કરી તે ગુણોના લક્ષણો હું કહું છું, તમે સાંભળો. સત્ત્વગુણ હમેશા હલકો પ્રકાશક, નિર્ભય તથા સ્વચ્છ છે જે વેળા ગરીરના આગો હલકા જ હોય અને નેત્રાદિ છદ્મિયો તથા ચિત્ત નિર્ભય હોઈ તે તે (સજસ તથા તામસ) વિપયોને શ્રદ્ધા કરતા તથી, ત્યારે શરીરમા સત્ત્વગુણ વધેલો માનવો જ્યારે (મનુષ્ય પોતાના શરીરમા) ખગાસા, ભારેપણ તથા આળસ અનુભવે, ત્યારે અન્ય જનેગુણો વધેલો જણવો જ્યારે હરકાઈ મનુષ્યના શરીરમા તમેગુણ વધ્યો હોય ત્યારે તે દુઃખિયો દરવાનું સોધો છે, પરગામ જવા તૈયાર થાય છે અન્યતઃ માત્ર ચિત્તવાળા થાય છે અને વિવાદ કાવા તૈયાર થાય છે આમ (શરીરમા) અત્યંત ભાર તથા આવરણરૂપ તમેગુણ જ્યારે (વધ્યા) હોય ત્યારે અગો એકદમ ભારે થઈ છદ્મિયો તમેગુણથી દર્જા જાય તથા મન શૂન્ય બની જઈ નિદ્રાને પણ ઈચ્છતું તથી હે નારદ! એમ ગુણોના લક્ષણો આહી નમજવા

નારદે પૂછ્યું હે પિતામાર! ત્રણ ગુણોને જુદા જુદા લક્ષણોવાળા તમે કહ્યા, તો તેઓ એક જ સ્થળે મળી પોતાનું કાર્ય કરી રીતે કરી શકે જુદા જુદા મનુષ્યો સ્ત્રી પરસ્પર મળીને કાર્ય કેમ કરી શકે, એ મને જ્ઞે

બ્રહ્માએ કહ્યું 'હે પુત્ર! હું કહું છું, તમે સાંભળો. તે ગુણો દીવા જેવી વૃત્તિવાળા છે જેમ દીવો, દિવેટ, જ્વાળા તથા તેલ પરસ્પર વિરુદ્ધ (સ્વભાવના) છે, છતાં આગિની સાથે જોડાયેલા હોય છે અને તેલ, દિવેટ તથા આગિ પણ પરસ્પર વિરુદ્ધ (સ્વભાવના) છે, છતાં એક સ્થળે રહી પદાર્થોને દેખાડવારૂપ કાર્ય કરે છે, (તે જ પ્રમાણે પરસ્પર વિરુદ્ધ સ્વભાવના હોવા છતાં ગુણો એક સ્થળે રહી કાર્ય કરે છે)

નારદે કહ્યું હે સત્યવતીના પુત્ર વ્યાસ! એમ પૂર્વે જેમ મેં માલમ્બુ છે, તેમ પ્રકૃતિથી ઉત્પન્ન થતા ગુણો (તમને) કહ્યા, તેઓ જ જગતનું કારણ છે

વ્યાસ બોલ્યા હે જનમેજય રાજા! એમ ગુણોનું લક્ષણ તથા કાર્ય એ સઘળું નારદજીએ મને વિભાગ પ્રમાણે વિસ્તાર સાથે કહ્યું હતું (તે તે ખરાબ જાણી) આ સર્વ જગત જેમનાથી વ્યાસ છે તે પરમશક્તિનું આસન્ન કરવું* તે દેવી જુદા જુદા કાર્યમા સંગુણ તથા* નિર્ગુણ પણ છે અને પરમ પુરુષ તો હમેશા અકર્તા, પૂર્ણ નિષ્કેષ તથા નિવિકાર જ છે આ મહા-

* એમ બ્રહ્મા તથા નારદનો સવાદ સાંભળી જનમેજયના સર્વ પ્રશ્નોનું સમાધાન બેઠે થયું હતું, તોપણ આ સવાળા નિયોડના અર્થકેરે ઉપમહારમા વ્યાસ કહે છે કે, હે રાજા! જે દેવી વડે સર્વ જગત વ્યાસ છે, જે દેવી ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ, નાશ, નિરંધાન તથા અનુગ્રહ આ પાંચ કાર્યો કરે છે, એ તે ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ તથા નાશથી રહિત છે, છતાં ત્રણ ગુણોથી ઉત્પન્ન થતા પાંચ ભુતોમય શરીરવાળા સર્વ પ્રાણીઓની તથા એક એક ગુણના અભિમાની બ્રહ્માદિ જીવોની પણ વૃદ્ધિ, સ્થિતિ તથા નાશને કરનારા છે, તે જ દેવી નામાવસ્થાવાળા માર્ગપ્રાપ્તિક બ્રહ્મરૂપ છે, માટે સત્ત્વાદિ ગુણો તથા તેમના કાર્ય જાણીને, કર્મ ઉપાત્તના વગેરે દ્વારા નાન વેદાનશાસ્ત્રના મત્ત્વ વગેરે દ્વારા હોડવા લાયક ગુણોને તથા તેમના કાર્યોને છોડી સત્ત્વગુણ તથા તેના કાર્યોને સ્વીકારવા જોગ આણી, તેને પ્રાપ્ત કરી સત્ત્વગુણની વૃદ્ધિ પુકત ચરેલા મુમુક્ષુ પુત્રને નર્વ વેદાંતની તાત્પર્ય ભૂમિક્ષપ ત જ સર્વકૃષ્ટ દેવીનું આત્મધન તથા ધ્યાન કરવું

* અર્થાત્ મોક્ષરૂપ કાર્યમા બ્રહ્મસ્વરૂપ નિર્ગુણ દેવી અસાધ્ય છે અને તે નિવારણ કાર્યમાં માયાવિધિ બ્રહ્મસ્વરૂપ વાગુ દેવી અસાધ્ય છે આ કેવળ મનુષ્ય દેવી જનનના કર્તા છે પણ કેવળ પરબ્રહ્મ અથવા કેવળ બ્રહ્માદિ દેવો કર્તા પણ કહે વક્તા નથી એ વાત હવે પછીના અલોકમાં કહે છે

માયા જ મત્ તથા અસત્ રૂપ જગતને ઉત્પન્ન કરે છે અને બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, રુદ્ર, સૂર્ય, ચંદ્ર, ઇન્દ્ર, અશ્વિની કુમારો, વસુઓ, વિશ્વકર્મા, કુબેર, વરુણ, અગ્નિ, વાયુ, પૂષા, કાર્તિકેસ્વામી તથા ગણપતિ આ બધા દેવો શકિતથી શુકત થઈને જ કાર્યો કરવા સમર્થ થાય છે, નહિ તો તેઓ એકા કરવા પણ સમર્થ નથી હે રાજન્ ! તે પરમેશ્વરી જગતનું કારણ છે માટે તેનું તુ આરાધન કર, અને હે રાજન્ ! તે દેવીનો (ગાંધી મય) યજ્ઞ કર એ ભગવતીનું જ પરમ ભક્તિથી તથા વિધિથી તુ પૂજન કર તે દેવી મહાલક્ષ્મી, મહાકાલી તથા મહાસરસ્વતી સર્વ પ્રાણીઓના ઈશ્વરી, સર્વ કારણોનું પણ કારણ, સર્વ કામનાઓ તથા પુરુષાર્થોને આપનારા, શાન્ત, સુખપૂર્વક સેવવાયોગ્ય, દયાળુ, માત્ર નામનું જ ઉચ્ચારણ કરવાથી ઈચ્છિત અર્થરૂપ કળ આપનારા છે અને બ્રહ્મા, વિષ્ણુ તથા મહેશ્વર એ દેવોએ અને મોક્ષ ઈચ્છતા જિતેન્દ્રિય તાપસોએ પણ પૂર્વે એ દેવીને આરાધ્યા છે એમનું નામ કોઈ પણ પ્રસંગે અસ્પષ્ટ રીતે પણ જો ઉચ્ચાર્યું હોય તોપણ હરકોઈ દુર્લભ પણ ઈચ્છિત પદાર્થોને આપે છે, વતમા વાઘ વગેરેને જોઈ ભયપીડિત મનુષ્ય વડે અનુસ્વાર વિના પણ ‘૬ ૬’ એમ બોલાઈ જવાય હોય, તોપણ તે ઈચ્છિત વસ્તુ આપે જ છે હે ઉત્તમ રાજન્ ! તેમા સત્યવ્રતનું જ દૃષ્ટાંત (પ્રસિદ્ધ) છે શુદ્ધ અત કરણવાળા અમે મુનિઓ તથા બ્રાહ્મણોના સમાજમા પડિતો તે દૃષ્ટાંત કહે છે હે રાજન્ ! તે સર્વ મે વિસ્તારથી સાલગ્યુ છે સત્યવ્રત નામે (એક) બ્રાહ્મણ નિરક્ષર અભણ હોઈ મલામૂર્ખ હતો તે ભૂડના મુખથી (‘૬’ એવો) અક્ષર સાલગી અનુસ્વાર વિના તેનું પોતે ઉચ્ચારણ કરી પડિતોમા ઉત્તમ થયો હતો દયાથી આપ ભગવતીદેવી ‘૬’ કારના માત્ર ઉચ્ચારણથી તે વખતે પ્રસન્ન થયા હતા અને તે પરમેશ્વરીએ તેને કવિરાજ બનાવ્યો હતો

પેકારોચારણાદેવી તુષ્ટા ભગવતી તદ્વા ।

ષકાર કવિરાજં તં દયાદ્રાં પરમેશ્વરી ॥ ૪૮ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવત મહાપુરાણમા નૃતીય સ્કંધ વિષે

* અધ્યાય ૯ મો ચર્યામ

અધ્યાય ૧૦ મો*

વાગ્ધીજનો મહાન મહિમા

જનમેજય ઉવાચ

કોઽસૌ સચ્ચતો નામ બ્રાહ્મણો દ્વિજસત્તમઃ ।

કસ્મિન્ દેશે સમુત્પન્ન કીરશશ્ચ વદસ્વ મે ॥ ૧ ॥

જનમેજયે પૂછ્યુ એ સત્યવ્રત નામનો બ્રાહ્મણ કોણ હતો, કયા દેશમા તે જન્મ્યો હતો ને કેવો હતો, એ મને કહો તેણે ‘૬’ શબ્દ કેવી રીતે સાલગ્યો હતો અને તેનું ઉચ્ચારણ કેવી રીતે કર્યું હતું ? તે બ્રાહ્મણને તત્કાળ સિદ્ધિ કેમ થઈ હતી ? સર્વમા સદેલા સર્વસુ ભવાની દેવી કઈ રીતે પ્રસન્ન થયા હતા ? આ સુદર કથા હવે તમે વિસ્તારથી મને કહો

સૂત બોલ્યા તે રાજાએ એમ પૂછેલા સત્ય વતીના પુત્ર વ્યાસ તે વેળા પરમ ઉદાર ને રસવાણુ પવિત્ર વચન બોલ્યા

વ્યાસે કહ્યું હે કુરુવંશી રાજા ! પૂર્વે મુનિઓની સલાઓમા જે મે પુત્રાણુ સમ્પાદી શુભ કથા સાલગી છે, તે હું કહું છું, તમે સાલગો હે કુરુશ્રેષ્ઠ ! પવિત્ર તીર્થોટન કરતો હું એક સમયે મુનિઓએ સેવેલા પવિત્ર નૈમિષારણ્યમા જઈ પહોચ્યો ત્યા ઉત્તમ આશ્રમમા રહેલા સર્વ મુનિઓને પ્રણામ કરી મોટા વ્રતવાળા અને જીવન્મુક્ત બ્રહ્માના (સતક્રાંદિ) પુત્રો ન્યા હતા, ત્યા હું બેઠો તે સ્થળે બ્રાહ્મણોના એ સમાગમમા કથા પ્રસંગે જ ચાલી રહ્યા હતા, તેમા ત્યા બેઠેલા જમદગ્નિએ મુનિઓને આમ પૂછ્યુ

જમદગ્નિએ પૂછ્યુ હે મહાભાગ્યશાળી તપસ્વીઓ ! મારા ચિત્તમા એક સંદેહ છે, તો મુનિઓની સલામા (આ પ્રશ્ન પૂછી) હું સંદેહરહિત થાઉં છું. બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શંકર, રુદ્ર, વરુણ, અગ્નિ, કુબેર, પવન, વિશ્વકર્મા, કાર્તિકેસ્વામી, ગણપતિ, સૂર્ય, અશ્વિનીકુમારો, ભગ, પૂષા, ચંદ્ર તથા ગ્રંથો—આમા અત્યાંત આરાધવા યોગ્ય, ઈચ્છિત પુરુષાર્થરૂપ કળ આપનારા, સુખથી સેવવા યોગ્ય અને જલદી પ્રસન્ન થનાર કોણ છે ? હે માન આપનારા મુનિઓ ! બધું

* આ અધ્યાયમા ૬૫ શ્લોકોથી ભક્તિકારક વાગ્ધીજનો મહાન મહિમા નન્દવ્રતની કથાના સમ્પાદી કહેવાયે.

જાપુનાર અને તીક્ષ્ણ વ્રતવાળા તમે તે જલદી કરો।

એ પ્રમાણે ત્યા પ્રશ્ન પુછાયો, ત્યારે લોમશમુનિ આ વાચ્ય જોડ્યા 'હે જમદગ્નિ ! તમે હમણા જે પૂછ્યું તે નાભજો શુભ ઈચ્છતા મર્મ લોકોએ અત્યંત નેનવા યોગ્ય ગણિત છે, જે પરાપ્રકૃતિ, આદ્ય, સર્વ-વ્યાપક, સર્વ-આપનાર અને કૃત્યાણુમૂર્તિ છે તે આદિ પ્રકૃતિ બ્રહ્માદિ મહાત્મા દેવોની માતા છે અને મગ્ગા રૂપ વૃન્ન મૂળ છે સ્મરણ કરેલા તથા નામોચ્ચાર કરેલા તે દેવી ઈચ્છિત વસ્તુ આપે છે અને મેવેલા તે દેવી વરદાન આપવા કાયમ ક્યાગુ ચિત્તવાળા છે હે મુનિઓ ! એક બ્રાહ્મણે માન ચાક્ષગ્ના ઉચ્ચારણથી જ જે રીતે રૂળ મેળવ્યું હતું, તે સમગ્રી શુભ ઇતિહાસ હુ કહું છું, તમે સાભળો ઝેનજ દેનામા 'દેવદત્તા' નામે પ્રખ્યાત કોઈ બ્રાહ્મણ હતો તે સત્તાનરહિત હતો, તેથી તેણે પુત્ર માટે વિધિપૂર્વક ઇષ્ટ કરી તમમા નદી ના કિનારા પર રહી, ઉત્તમ મકપ બાધી, વેદોને જાણુ નાગ તથા યજ્ઞકર્મમા દુશળ બ્રાહ્મણોને યોજાવી, વિધિથી વેદી સ્વીતે તેમા અગ્નિનું સ્થાપન કરી એ શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણે ત્યા વિધિ પ્રમાણે પુનેષ્ટ કરી તેમા મુનિશ્રેષ્ઠ સુરોત્તમે બ્રહ્મા ઝ્યો, ચાતુર્વક્યને અધ્યવૃ ક્યો ને બૃહસ્પતિને હોતા ક્યો તેમ જ પૈલમુનિને પ્રસ્તોતા, ગોભિલને ઉદ્દગાતા અને ધીજ મુનિઓને મળ્યો કરી વિધિ પ્રમાણે પુષ્કળ ધન આપ્યું તે ઇષ્ટિમા સામગ્ગાન કરનાર શ્રેષ્ઠ ઉદ્દગાતાએ સાત સ્વને સંહિત તમા સ્વસ્તિસ્વર નાથે સ્વતર ગામ જ્યારે ગાવા માણુ, ત્યાં વાન્વાર જ્વાન લેતા તેમનો સ્વર ભગ ધર્ષ ગયો સ્વરોચ્ચાર નુકઠ થયો, એટલે દેવદત્તા નુસ્ને ગયો તેણે તત્ત જ ગોભિલને કહ્યું 'હે મુનિમુખ્ય ! તમે મૂર્ખ છો પુત્ર માટે યજ્ઞ કરતા માગ આમ કામ્યકર્મ આધી રહ્યું છે, તેમા આજે તમે સ્વગ્ગાન કર્યો છે 'તે (નાભજી) ગોભિને પણ અત્યંત ક્રોધાયમાન ધર્ષ દેવદત્તાને તે વેળા કહ્યું 'તારો પુત્ર મૂર્ખ, નહ તવા સપ્તરહિત ધને મર્મ પ્રાપ્તિઓના સરોચના ધાનોરૂપાસની ક્રિયા ગેહથી ઘણી મુગ્ધ છે, માટે હે મહાબુદ્ધિમાન ! આ સ્વગ્ગાન વસામા માને ર્હો છેપ નથી ' મહાત્મા ગોભિલનું તે વનન નાનગી તાપથી ભય પામી અતિ દુષ્ટી ગયેલા દેવ-

દત્તે તેને કહ્યું 'હે બ્રાહ્મણશ્રેષ્ઠ ! નિરપરાધી મારા પર તમે વ્યર્થ ક્રોધાયમાન કેમ થયા ? મુનિઓ હમેશા ક્રોધ નહિ કરનારા અને સુખદાયી હોય છે હે બ્રાહ્મ-ણોમા ઉત્તમ ! વહ્યો જ યોદ્ધા અપરાધ થતા તમે મને શાપ કેમ આપ્યો ? હું પુનરહિત હોઈ પ્રથમથી જ અત્યંત તપ્યા કરતો હતો, તેને તમે ફરી તાપ-યુક્ત કર્યો છે વેદવેતાઓ કહે છે કે, મૂર્ખ પુત્ર કરતા પુનરહિતપણુ વધારે સારુ છે; વળી તેમા પણ મૂર્ખ બ્રાહ્મણ તો સર્વમા નિદાયોગ્ય જ છે અને પશુની પેઠે તવા શૂદ્રની પેઠે સર્વ કર્મોમા તે યોગ્ય નથી હે બ્રાહ્મણશ્રેષ્ઠ ! મૂર્ખ પુત્ર વડે આ જગતમા હું શુ દરીસ ? આ લોકમા જેવો શૂદ્ર છે તેવો જ મૂર્ખ બ્રાહ્મણ છે એમા સશય નથી તે પૂનને યોગ્ય નથી, દાનને યોગ્ય નથી તવા સર્વ કર્મોમા નિદ્ય છે પોતાના દેશમા વેદરહિત બ્રાહ્મણ જે વસતો હોય, તો રાજ્યએ (તેને) શૂદ્રની પેઠે જ દર આપનાર તરીકે માનવો. કર્મનું રૂળ ઇચ્છાનારાએ તે મૂર્ખ બ્રાહ્મણને પિતૃ-કાર્યમા તથા દેવકાર્યમા આસન પર ન બેસાડવો. વેદરહિત તે બ્રાહ્મણને રાજ્યએ શૂદ્ર સમાન જાણવો જોઈએ અને હરકોઈ કર્મમા તેને યોગ્યતા ન જોઈએ, પણ ખેતી કરવાગ ખેડત જ કરવો જોઈએ બ્રાહ્મણ વિના કેવળ દર્શના ચરથી જ શ્રાદ્ધ કરી લેવું તે ઠીક છે, પણ મૂર્ખ બ્રાહ્મણ દાન કદી શ્રાદ્ધ ન કરવું મૂર્ખ બ્રાહ્મણને બ્રાહ્મણથી અધિક અન્ત ન આપવું જોઈએ (હતા જે કોઈ આપે તો) દાન કરનારો નરકને પામે છે, ને દાન લેનારો તો અવશ્ય નરકને પામે જ છે જેના દેશમા મનુષ્યો મૂર્ખ રહે છે અને મૂર્ખ બ્રાહ્મણો દાન—માનાદિથી પૂનઝ છે, તે રાજ્યના રાજ્યને પિન્ન હો જ્યા આમન, પૂનઝ તથા દાનમા મૂર્ખ ને પરિત વચ્ચે લેન પણ ભેદ ન ગણાતો હોય અને જ્યા મૂર્ખોઓ દાન—માન તથા પરિગ્રહથી અત્યંત ગર્વિષ્ઠ બન્યા હોય, તે દેશમા પરિતે કોઈ પણ પ્રજાને રહેવું નહિ, કેમ કે મૂર્ખ તથા પરિત વચ્ચેનો ભેદ તો વિદાને જાણવો જ જોઈએ દુર્જનોની સપ-તિઓ દુષ્ટોના ઉપકાર માટે જ હોય છે લીંબડો રૂળ-યુક્ત વાય તોપરા દાનકારો વડે જ ભોગવાય છે. વેદવેતા બ્રાહ્મણ જેનું અન્ન જમી વેદાભ્યાસ કરે છે

તેના પૂર્વજો સ્વર્ગલોકમાં પ્રવૃત્ત થઈ આનંદ કરે છે, માટે હે વેદવેત્તાઓમા ઉત્તમ ગોભિલ ! તમે આ શુ કહ્યું ? સસારમા પુત્રનું મૂર્ખપણું તો મરણ કરતા પણ વધારે ખગળ છે હે મહાભાગ ! શાપનો અનુગ્રહ કરવા તમે કૃપા કરો, દીનતો ઉદ્ધાર કરવામા તમે સમર્થ છો, હું તમારા પગમા પડું છું '

લોમશ બેલ્યા એમ કહી સ્તુતિ કરતો, દીન હૃદયવાળો, અત્યંત ગરીબ અને આસુ પડતા નેત્રવાળો દેવદત્ત તેમના પગમા પડ્યો, ત્યારે ગોભિલ તેને દીનચિત્ર થયેલો જોઈ શાંત થયા, કેમ કે મહાપુરુષો માત્ર ફાણવાર કોપવાળા હોય છે અને આતિ પાપી લોકો ઘણા જ લાખ્યા કાળ સુધી કોપવાળા રહે છે જળ સ્વભાવથી જ શીતળ છે, માત્ર અગ્નિ કે તાપના સમ્પર્કથી જ ઉષ્ણ બને છે, પણ અગ્નિ કે તાપ વિના તરત જ પાછું શીતળ થાય છે દયાળુ ગોભિલે અત્યંત દુઃખી થયેલા દેવદત્તને કહ્યું ' તારો પુત્ર મૂર્ખ થઈ (પાછો) વિદ્વાન પણ થશે ' એમ તેમણે વરદાન આપ્યું, ત્યારે તે શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણ દેવદત્ત પ્રસન્ન થયો પછી તેણે વિધિ પ્રમાણે ઈષ્ટિ સમાપ્ત કરી બ્રાહ્મણોને વિદાય કર્યા પછી કેટલાક કાળે રોહિણી મહાન રૂપાળી તેની પત્ની રોહિણીએ ગર્ભ ધારણ કર્યો, એટલે બ્રાહ્મણ દેવદત્તે ગર્ભાધાનાદિકર્મ, પુસવનવિધિ, શુ ગાર કરણ તથા સીમંતોન્તયનસસ્કાર વેદની વિધિ પ્રમાણે કર્યા અને ઈષ્ટિને સફળ થયેલી માતી પ્રમન્ન થઈને દાન દીધા પછી રોહિણી નક્ષત્રવાળા સારા દિવસે અને તુલ્ય લગ્ને (તેની પત્ની) રોહિણીએ પુત્રને જન્મ આપ્યો, ત્યારે તેણે જાતકર્મસસ્કાર કર્યો, તેમ જ પુરાતની તત્ત્વ જાણનાર તે બ્રાહ્મણે પુત્રનું દર્શન કરી તે પુત્રનું ' ઉત્તમ ' એવું નામ પાડ્યું આઠમું વર્ષ બેઠું ત્યારે પવિત્ર શુભ દિવસે પિતાએ તે પુત્રને જનોઈ દેવાની ક્રિયા વિધિ પ્રમાણે કરી, ને (બ્રહ્મચર્ય) વ્રતને પાળતા તેને એ પિતાએ વેદ ભણાવવા શરૂ કર્યો, પણ ઉત્તમને પિતાના ભણાવવા પ્રમાણે ઉચ્ચાર ન કર્યો અને (જે વખતે ભણાવે) તે વખતે મૂર્ખની પેઠે તે બેસી રહેવા લાગ્યો, છતાં પિતાએ તેને અનેક પ્રકારે ભણાવવા માડ્યો પણ તે વુઝ્યા છોકરોએ (ભણવામા) ખુદ્દિ જ ધારણ ન કરી ને મૂંઢની પેઠે

બેસી રહેવા માડ્યું, ત્યારે પિતા અત્યંત શોક કર્યો કરતો એમ હમેશ અભ્યાસ કરતા તે બાર વર્ષનો થયો, છતાં તે સંધ્યાવદન કરવાની વિધિને પણ જાણી ન શક્યો લોકોમા તે અત્યંત મૂર્ખ થયો આ વાત સર્વ બ્રાહ્મણોમા તથા બીજા તપસ્વીઓમા ઘણી જ ફેલાઈ ગઈ જ્યાં ત્યાં વનમા ગયેલા તે (ઉત્તમ) બ્રાહ્મણને લોકો હસવા લાગ્યા અને પિતા તથા માતા પણ તે મૂર્ખનો અત્યંત તિરસ્કાર કરતા તેને નિંદવા લાગ્યા એમ લોકો, માતાપિતા તથા સગાસાબધીઓએ નિંદા કરેલા તે બ્રાહ્મણ વૈરાગ્ય પામ્યો ને પછી વનમા ચાલ્યો ગયો ' આધ્યજો કે યાગ્યો પુત્ર સારો, પણ મૂર્ખ પુત્ર સારો નહિ, એમ માતાપિતાથી કહેવાયેલો એ ઉત્તમ એ રીતે વનમા દાખલ થયો અને ગંગાના કિનારા પર પવિત્ર સ્થાને સર્વોત્તમ ઝૂપડી બાધી વનની આજીવિકા પર રહેવા સકંપ કરી ત્યાં સાવધાનપણે રહેવા લાગ્યો તેણે ' હું અસત્ય નહિ બોલું, ' આવો શ્રેષ્ઠ નિયમ હઈ બ્રહ્મચર્યવ્રત ધારણ કરી તે સુદર આગ્રમમા રહેવા માડ્યું ૧-૬૫

નિયમે ચ પર કૃત્વા નાહત્ય પ્રવ્રત્તીમ્યદમ્ ।

શ્ચિત્તસ્તત્રાધમે રત્યે વ્રત્તચર્યવ્રતો દિ સ ॥૬૫॥

ઈતિ શ્રીદેવી ભાગવત મહાપુરાણમા તૃતીન સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૧૦ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૧ મો *

વાગ્મીજના ઉચ્ચારણથી સત્યવ્રતને

થયેલી સિદ્ધિ

લોમશ ઉગ્રાચ

ન વેદાધ્યયનં કિંચિજ્ઞાનાતિ ન જપ તથા ।

ધ્યાન ન દેવતાના ચ ન ચૈવારાધનં તથા ॥૧॥

લોમશ બેલ્યા તે લગારે વેદાધ્યયન જાણતો ન હતો, તેમ જ જપ, દેવતાઓનું ધ્યાન કે આરાધન પણ જાણતો ન હતો એ બ્રાહ્મણ પ્રાણ્યાયામને, વિષયો તરફથી ઇન્દ્રિયોને પાછી વાળવાને ભૂતશુદ્ધિને કે સર્વ-ના કારણ પરમેશ્વરને પણ જાણતો ન હતો, તેમ જ જપવા યોગ્ય મનને, ક્ષીલકને, ગાયત્રીને, શૌચને,

* આ અધ્યાયમા સત્યવ્રતને વાગ્મીજના ઉચ્ચારણથી નિર્દિષ્ટ પ્રાપ્ત થઈ એ કથા અનુવ્રતન મ્યોગેથી કહેવાયે.

સ્નાનવિધિને તથા આચમનને પણ જાણતો ન હતો. વગી તે મુનિ પ્રાણાગ્નિભેદને, બિહિદાનને, અતિથિ નિવરણને, સંધ્યાને કે નમિધના દોમને પણ જાણતો ન હતો, કેવળ પ્રાત કાળમાં ઊડી ઉપેક્ષા દાતણ તે હતો અને ગૃહની પેઠે મેય વિના જ ત્યા ગંગામાં સ્નાન કરતો અપોગ્નના નમયે પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે વનના કાશો તે ક્ષાવતો, પણ ભય કે અભયનું જ્ઞાન તે મૂર્ખને ન હતું એન ત્યા સ્ત્રી તે મત્ય બોલતો હતો પણ અનત્ય બોલતો નહિ, જેથી લોકોએ તે પ્રાહ્લણું 'નત્યતપા' એવું નામ પાડ્યું 'કેઈનું અહિન ન હતું નેઈએ' એમ તે જણાવતો હતો અગાઝીય કર્મ તે કોઈ વખતે ન કરતો અને ત્યા જ નિર્ભય વર્તી નુખેવી તે મૂર્ખ ગંદો ને આવો વિચાર કરી કરતો કે, 'મારુ મગ્નુ ક્યાએ વગે ૨ વનમાં હુ દુ ખચી છ'તી' હતો છુ, મૂર્ખના અનત્યને ધિક્કાર હો, તેનું તો તસ્ત જ મરણુ વનુ નેઈએ મને માગ નમીએ મૂર્ખ કર્યો છે; એમાં બીજુ કોઈ કારણ નથી; ઉત્તમ જન્મ પામ્યા છતા તપ માગે જન્મ વ્યર્થ વધે છે સુદુ કુપતાથી છતા વાઙ્મુલી સ્ત્રીની પેઠે, ક્ષણ વિનાના વૃક્ષની પેઠે અને જેને હોતના દૂધ ન મળતું હોય એવી ગાયની પેઠે હુ નિન્દ્ય કચ્યો છુ હુ નમીયની પણ નુ નિદા કરુ ૨ મારુ કર્મ જ આવુ હો ૧ મે પૂર્વજન્મમાં પુસ્તક તથાગ હની શ્રેષ્ઠ પ્રાહ્લણને નહિ આપ્યું હોય અને નિર્ભય વિદ્યા કોઈને નહિ જ આપી હોય, તે કર્મના યોગથી હુ મૂર્ખ અધન પ્રાહ્લણુ થયો છુ મે તીર્થમાં તપ નહિ કર્તું હોય, નાધુઓને નહિ મેવ્યા હોય ને દ્રવ્ય વડે બ્રાહ્મણોને નહિ પૂજ્યા હોય, તેથી હુ દુષ્ટ બુદ્ધિવાળો જન્મ્યા છુ મુનિઓના પુત્રો વેદ તથા ગાંધોના અર્ચના પાગળત હોય છે, ત્યાએ હુ કોઈ દેવથાને અત્યત મૂઠ જન્મ્યા છુ હુ તપશ્ચર્યા કરવાનું જાણતો નથી, તો કનુ ઉત્તમ નાથન કરુ ૨ આ વિપયમાં માગે આ નકરપ વ્યર્થ છે, મારુ બાઅ જ મારુ નથી. હુ તો બાઅને જ શ્રેષ્ઠ માનુ છુ, નિન્દક પુરુષાર્થને વિન્દક ને. શ્રમથી કરેલુ કાર્ય પણ બાઅને નીધે વ્યર્થ થાય છે. બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, રુદ્ર અને ઇન્દ્રાદિ સર્વ દેવો કાળને વન નેનાગ છે. ખરેખર કાળને યોગ-ગયો મુજેડ છે' આવા વિતરોને કાયમ કરતો તે

પ્રાહ્લણુ ત્યાં ગંગાના કિનારા પર પવિત્ર સ્વયે આશ્રમમાં રહેતો હતો. ત્યાં આશ્રમમાં રહી એ પ્રાહ્લણુ વિરહતબની, ગાત સ્ત્રી નિર્જન વનમાં વખત જાળતો હતો. નિર્ભય જળવાળા તે વનમાં એમ ગંદા તે- (ઉત્પત્ત)ના ચૌદ વર્ષો ચાલ્યાં ગયા. આગમન, જપ કે મનને તે બિહિદુલ જાણતો ન હતો અને વનમાં વખત જાળતો હતો પણ 'આ નત્ય જ બોલે છે' એવા તેના વ્રતને લોકો જાણતા હતા, તેથી 'આ મુનિ સત્યવ્રત છે' આવુ તેનું નામ અને 'આ મુનિ અમત્ય બોલતા નથી' આવો તેનો યશ બધા લોકોમાં કાયમ ફેલાઈ ગયો હતો. એક સમયે ધનુષ તથા બાણ ધારણુ કરતો, અતિ વિશાળ વનમાં રમતો, યમ જેવા ગરીસ્વાળો, કુર આદૃતિવાળો તથા હણવાના કર્મમાં ઘણો ચતુર એક દુષ્ટ ભીય શિકાર ખેલતો ત્યા આવી ચડ્યો. તે ધનુર્ધરી ભીએ જોઈને પે ચેલા બાણથી એક ડુક્કરને વીધી નાખ્યું એટલે ભયથી વ્યાકુળ થઈ નામતુ તે ડુક્કર લોલીડુલાણુ થઈ મુનિ (નત્યવ્રત)ની પાસે ગયું અતિશય કપતુ અને લોલીથી તરબોળ ગરીસ્વાળુ તે ડુક્કર આશ્રમમાં આવે આવ્યું, ત્યાએ તે ગરીબને જોઈ મુનિને (સત્યવ્રતને) તેના પગ અત્યત દયા આવી અને દયાના આવેનાથી અત્યત ધ્રુજતા એ મુનિએ લોલીથી ભીના ગરીબે આગળ દોડી જતા તે ભૂડને (બાણથી) વીધાયેલું જોઈ તસ્ત જ '૧' ને એવા મારસ્વત બીજને (અકસ્માત્) ઉચ્ચાર્યું પૂર્વે કદી નહિ જાણેલું કે નહિ નાભણેલું એ બીજ દેવથાને તેના મુખમાં આવી ગયું, પણ અતિશય અત્યત મૂઠ ને મુનિએ તે જાણ્યું નહિ, તે મલાત્મા મુનિ તો (દયાને લીધે) શોકમાં રૂબી ગયા પેલુ ભૂડ પણ તે આશ્રમમાં પ્રવેશી કોઈ માર્ગ ન મળતા અત્યત વ્યાકુળચિત્ત થઈ બાણથી અત્યત પીડાઈને ખૂબ ધ્રુજતુ ગ્રહીમાં સતાર્થ ગયું પછી એક કાણવારમાં ક્રાંત મુધી ખે ચેલું ધનુષ ધારણુ કરતો અતિ ભયકર ગરીસ્વાળા પેલા ભીય જાણે કાળ હોય તેમ એ ભૂડને શોધતો તે મુનિ પાને આવ્યો ત્યા દર્શના આનન પગ ખેડેલા, મત્યવ્રત નામના તે મુનિને એકવા જોઈને નિહાસ તેમને પ્રણામ કરી મામે લેખો ચ્હો અને તેણે પૂછ્યું કે, 'હે પ્રાહ્લણુશ્રેષ્ઠ! ભૂડ ક્યા ગયું ૨ હુ

તમારુ ઉત્તમ પ્રસિદ્ધ વ્રત જાણુ છુ અને તેથી જ પૂછુ છુ કે, મારા બાણથી વીધાયેલુ એ ભૂડ ક્યા ગયુ ? મારુ આખુ કુટુંબ ભૂખથી પીડાયેલુ છે, તેનુ પોપણ કરવા ઈચ્છતો હુ (અહીં) આવ્યો છુ હે શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણ ! વિધાતાએ મારી આ આજીવિકા નિર્માણ કરી છે, તેથી ખીજ કોઈ પણ મારી જીવિકા નથી, આ હુ સત્ય કહુ છુ હર કોઈ મારાનરસા ઉદ્ધાયથી મારે મારા કુટુંબનુ ભરણપોષણ અવશ્ય કર્તુ નોઈએ હમણા તમે સત્ય કહો, તમે સત્યવ્રતવાળા છો, મારુ પોષ્ય કુટુંબ ભૂખથી પીડાય છે, મારે હે બ્રાહ્મણ ! તમે જાલદી કહો હુ તમને પૂછુ છુ કે, મારા બાણથી વીધાયેલુ એ ભૂડ ક્યા ગયુ ? તેણે એમ પૂછ્યુ ત્યારે તે મહાત્મા મુનિ ખૂબ જ વિચારમા ડૂબી ગયા કે, 'મે ભૂડ નેધુ નથી' એમ કહેવાથી મારુ સત્યવ્રત આજે શુ નહિ ભાગે ? બાણથી વીધાયેલા શરીરવાળુ ભૂડ ચાહીયા ગયુ છે, તો હવે અસત્ય કે સત્ય હુ કેમ કહી શકુ ? આ શિકારી ભૂખથી પીડાયેલો હોઈ પૂછે છે અને ભૂડને નોઈ તેને તે મારી પણ નાખશે જેમા હિંસા હોય તે સત્ય હોય છતા સત્ય નથી, પણ દયાયુક્ત જે અસત્ય હોય છતા તે જ સત્ય છે, જેનાથી પ્રાણીઓનુ હિત થાય તે જ સત્ય છે, પણ નો અહિત થાય તો તે સત્ય હોવા છતા સત્ય નથી (એટલે ખીજનુ કલ્યાણ કરવા અસત્ય ખોલાય તે પણ સત્ય જ છે તેથી આ વેળા મને અસત્ય ખોલવામા દોષ ભાગે તેમ નથી, છતા મારુ સત્યવ્રત જળવાય ને પ્રાણીની હિંસા પણ ન થાય, એમ ખેચ વસ્તુ બને તો વધારે સારુ પરતુ) આ બન્ને વિરુદ્ધ પ્રસંગે મારુ દિત કેમ થાય ? એવો કયો ઉત્તર હોઈ શકે કે, જેથી મારુ વચન અસત્ય ન ગણાય 'આમ વિચારતા તે બ્રાહ્મણ એ ધર્મસંકટમા યથાયોગ્ય વચન કહેવા સમર્થ ન થયા, પરતુ તે સમયે ભૂડને બાણથી ઘવાયેલુ નોઈ તેની પાસે ('દે જે' એવુ) જે દયાયુક્ત વચન તેમણે ઉચ્ચાર્યુ હતુ, તેથી પોતાના એ ખીજના ઉચ્ચારણ વડે પ્રસન્ન થઈ શિવાદેવીએ તેમને દુર્લભ વિદ્યા અર્પણ કરી જેમ પૂર્વે વાઘમીકિતે બધી વિદ્યાઓ સ્ફૂરે હતી, તેમ દેવીના ખીજનુ ઉચ્ચારણ કરવાથી તેમને બધી વિદ્યાઓ અત્યંત સ્ફૂરિત થઈ અને

તે ક્રિય બની ગયા પછી સત્યને ઈચ્છતા તે દયાપરાયણ ધર્મોત્તમા બ્રાહ્મણે ધનુષ ધારણ કરી સામે બિભેક્ષે તે શિકારીને આવો એક શ્લોક કહ્યો

‘યા પદ્યતિ ન સા દ્વૈતે સા ન પદ્યતિ ।

જહો દ્યાઘ સ્વકાર્યાર્થિનુ કિં વૃષ્ણહિ પુનઃ પુનઃ ॥

‘જે (આખ) બુઝે છે, તે ખોલતી નથી અને જે (જીભ) ખોલે છે, તે દેખતી નથી, છતા આશ્ચર્યની વાત છે કે, પોતાનુ કાર્ય ઈચ્છતા હે શિકારી ! તુ વારંવાર શુ પૂછે છે ?’ એમ તે બ્રાહ્મણે કહેલો તે પશુહત્યારો શિકારી તે સમયે પેલા ભૂડ માટે નિરાશ થઈ પોતાના ઘર તરફ પાછો ફર્યો, એ બ્રાહ્મણ તો જાણે ખીજ વાઘમીકિ હોય તેવા ક્રિય થઈ ગયા અને સર્વ લોકોમા ‘સત્યવ્રત’ નામે પ્રસિદ્ધ થયા પછી એ બ્રાહ્મણે સરસ્વતીના ખીજનો વિધિપૂર્વક જપ કરવા માડ્યો, જેથી પૃથ્વી પર તે અતિ વિખ્યાત પડિત થયા દરેક પર્વના દિવસે બ્રાહ્મણો તેનો વશ કાયમ ગાય છે અને મુનિઓ અતિ વિશાળ તેના આખ્યાનની સ્તુતિ કરે છે તેનો પિતા, જેણે પહેલા તેનો ત્યાગ કર્યો હતો, તે એ વાત સાંભળી તેના આશ્રમમા આવી અત્યંત માતપૂર્વક તેને ઘેર લઈ ગયો

માટે હે જનમેજય રાજા ! સર્વેશ્વર તે અદિ શક્તિનુ હ્રેમશ સેવન કરવુ ને ભક્તિથી પૂજન કરવુ, કેમ કે તે દેવી જગતનુ કારણ છે હે મહારાજા ! તુ તે દેવીનો વિધિથી યજ્ઞ કર, જે યજ્ઞ કાયમ સર્વ કામનાઓ આપનાર તરીકે અવશ્ય પ્રથમ કહેવાયો છે સ્મરણ કરેલા, સારી રીતે પૂજાયેલા, ભક્તિથી ધ્યાયેલા, ઉચ્ચારેલા તથા સ્તવેલા તે દેવી ઈચ્છિત પુરુષાર્થો આપે છે તેથી ‘કામદા’ કહેવાય છે હે રાજા ! સોગી, ગરીબ, ભૂખ્યા, નિર્ધન, પુત્ર્યા, મૂર્ખ, વેરીઓથી કાયમ પીડાતા, દાસ, પારકી આશ્રાઓ ઉદાસતા, હાનિકા, ખોડખાપણુ વાળા, વિહ્વળ, ભોજનમા તથા ભોગમા મદા અનુભ, સદા પીડિત, અગ્નિતેન્દ્રિય, અધિક તૃણાવાળા, અશક્ત અને માનસિક પીડાઓથી પીડાતા લોકોને નોઈને તેમ જ વૈભવપૂર્ણ પુત્રો તથા પીનોથી વધતા, પુષ્ટ દેહવાળા, સાસુ ભોગોથી યુક્ત, વેદવાદી, રાજલક્ષ્મી થી યુક્ત, શૂચ, લોકોને વશ કરનારા, સ્વજનો સાથે વિયોગ વિનાના અને મર્વે લક્ષણોથી યુક્ત લોકોને

નેઈ ચતુર વિદ્વાનોએ ખરાબર આ અનુમાન કરવું નોઈએ, તેમ જ અન્યથ તથા વ્યતિરેકથી નિશ્ચય કરવો નોઈએ કે આ (પ્રથમ ગણાવેલા) લોકોએ સર્વ પુરુષાર્થરૂપ ક્ષણ આપનારા શિવાદેવીને પૂજ્યા નથી અને આ (બીજા ગણાવેલા) લોકોએ અગ્નિ કાયમ પૂજ્યા છે, જેથી આ (બીજા વર્ગના) સર્વ લોકો આ સસારમા સુખી છે, એમા સશય નથી.

વ્યાસ બોલ્યા હે રાજન્ ! એમ ત્યા મુનિઓ ના સમાગમમા લોભશતા મુખથી દેવીનું ચાતિ ઉત્તમ માહાત્મ્ય મેં સામળ્યુ હતું હે પુરુષશ્રેષ્ઠ રાજેન્દ્ર ! એ વિચારી પરમ ભક્તિથી તે પ્રીતિથી હમેશા દેવીનું પૂજન કરવું ૧-૫૮

इति सचिन्त्य राजेन्द्र कर्तव्यं च सदाऽर्चनम् ।
भक्त्या परमया देव्याः प्रीत्या च पुरुषर्षभ ॥ ૫૮ ॥
ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા નૃનીય સ્કંધ વિષે
સંખ્યા ૧૧ માં સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૨ મો*

અ બા-યજ્ઞવિધિ

રાજોનાથ

वद यज्ञविधिं सम्यग् देव्यास्तस्याः समन्ततः ।

શ્રુત્વા કરોમ્યર્હં સ્વામિન્ યથાશક્તિ હૃતતન્દ્રિત્ ॥૧॥

રાજાએ પૂછ્યું હે સ્વામિન્ ! તે દેવીના યજ્ઞનો વિધિ બગબગ સાપૂર્ણ તમે મને કહો, જેને સાભળી હું આજ્ઞાસરિત થઈ શકિત પ્રમાણે તે કરુ તેમા ચોક્કસ પ્રકારે પૂજનો વિધિ મારો તથા લોભવાનું દ્રવ્ય નું હોય છે? બ્રાહ્મણોની સખ્યા કેટલી અને દક્ષિણા કેટલી હોવી નોઈએ?

વ્યાસ બોલ્યા હે રાજન્ ! દેવીનો યજ્ઞ હું વિધિથી કહું છું તે તમે માલજો હરકોઈ કર્મ શાસ્ત્રમા કહેલા વિધિથી સારિવક, રાજસ ને તામસ એમ ત્રણ પ્રકારે જાણવું તેમા મુનિઓનું કર્મ સારિવક, રાજાઓનું રાજમ અને રાક્ષસોનું તામસ કહ્યું છે જ્ઞાનીઓનું કર્મ ગુપ્તજિત હોય અને મુક્ત થયેલા (જીવન્મુક્તો) નું કર્મ જ્ઞાનમય હોય છે, તે હું તમને વિસ્તારથી કહું છું જેમા દેગ, કાળ, દ્રવ્ય, મનો, બ્રાહ્મણો તથા ગદ્ધા

સારિવક હોય તે યજ્ઞને સારિવક કહે છે હે રાજન્ ! દ્રવ્યશુદ્ધિ, ક્રિયાશુદ્ધિ તથા મત્તશુદ્ધિ જો હોય, તો પૂર્ણ ક્ષણ થાય છે, નહિ તો પૂર્ણ ક્ષણ મળતું નથી અન્યાય-થી મેળવેલા દ્રવ્ય વડે જો પુણ્યકર્મ કર્યું હોય, તો આ લોકમા કીર્તિ મળતી નથી ને પરલોકમા તેનું ક્ષણ પણ મળતું નથી, માટે ન્યાયમાર્ગે મેળવેલા દ્રવ્યથી જ પુણ્યકર્મ કરવું, જેથી તે કર્મ, યશ, પરલોક તથા સુખ માટે થાય છે હે રાજેન્દ્ર ! તમે જાણો જ છો કે, પાડવો એ સાપૂર્ણ શ્રેષ્ઠ દક્ષિણાઓવાળો ઉત્તમ રાજસૂય યજ્ઞ કર્યો હતો જેમા મોટા મનવાળા યાદવેન્દ્ર ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ સાક્ષાત્ પ્રકટ હતા અને પૂર્ણ વિદ્યાઓવાળા દ્રોણાચાર્ય વગેરે બ્રાહ્મણો હતા, છતાં યજ્ઞને ખરાબર પૂર્ણ કર્યો પછી માત્ર એક જ મહિને પાડવોએ ચાતિ મહાન હત તથા ભયકર વનવાસ મેળવ્યો હતો, દ્રોપદીને પીડા થઈ હતી, જુગારમા હાર થઈ હતી અને વનવાસમા મોટું કટ ભોગવવું પડ્યું હતું, તો એ યજ્ઞનું ક્ષણ ક્યા ગયું? વળી મહાત્મા સર્વ પાડવોએ વિશદ રાજનું દાસપણું કર્યું હતું, ને (તે સમયે) સ્ત્રીઓમા શ્રેષ્ઠ દ્રોપદીને ક્રીચકે અત્યંત દુઃખી કરી હતી, તો શુદ્ધ ચિત્તાવાળા બ્રાહ્મણોના આશીર્વાદો ક્યા ગયા? ને તે સકટવેળા વાસુદેવ શ્રીકૃષ્ણની ભક્તિ ક્યા ગઈ? તે વેળા સુદર વર્ણવાળી સાધ્વી દ્રોપદીના ન્યારે વાળ ખે ચાયા હતા ત્યારે કોઈએ પણ તે ખાળા દ્રુપદ પુત્રીની રક્ષા કરી ન હતી દેવોના ઈશ્વર શ્રીકૃષ્ણ તથા ધર્મપુત્ર મુષ્ટિધર હોવા છતાં એમા શુ કારણ ધારવું? (આનો ઉત્તર જ આ છે કે,) તેમા રાજસૂય યજ્ઞરૂપ ધર્મ વિષે કાંઈક ભૂલ થઈ હોય તો જ કારણ હોવું નોઈએ મિત્રાય જો 'નસીય જ તેમા કારણ હોય' એમ કહેવાય તો તે યજ્ઞ સખાધી શાસ્ત્ર જ નિષ્ફળ થાય, તેમ જ વેદના મનો અને બીજા (ઉપાયો વગેરે) પણ વ્યર્થ થાય, એમા સશય નથી 'જે થવાનું હોય તે થાય છે' એવું વચન જો (તેમા) પ્રમાણ કરે, તો સર્વ સાધન નિષ્ફળ થાય, ઉપાય નિર્વર્થક બને, વેદશાસ્ત્રાદિ આગમ દેવજ અર્થવાદરૂપે જ (માનવખાલુ પૂરતા) થાય, સર્વ ક્રિયાઓ નકામી થાય અને સર્વ માર્ગો તપ તથા વર્ણધર્મ પણ વ્યર્થ થાય વળી નસીયને જ હૃદયમા રખાય, સર્વ પ્રમાણો

* આ અધ્યાયમા જેવાની મનુષ્ય મુક્ત થાય છે તે અસાધનો મહાન વિધિ નવાની શ્રોત્રિથી ખરાબ કહેવાયો.

વ્યર્થ થાય, માટે નસીબ અને ઉપાય—બંનેને અવશ્ય માનવા જોઈએ કર્મ કર્યા છતાં ક્ષણ જો બિલટુ થાય, તો પડિતોના મુકુટરૂપ વિદ્વાનોએ (તે કર્મમા કઈ) ભૂલ કે દોષ માનવા જ જોઈએ કર્મ કરનારા વિદ્વાનોએ તે તે કર્મને કર્તાના, મત્રના તથા દ્રવ્યના ભેદથી અનેક પ્રકારે કહ્યું છે જેમ પૂર્વે છદ્દે વિશ્વરૂપને ગુરુ તરીકે સ્વીકાર્યો હતો, ત્યારે તે વિશ્વરૂપે માતાનું હિત કરવા (એટલે મોસાળ પક્ષના દેત્યોનું હિત કરવા) ‘દેવો તથા દાનવોનું કલ્યાણ થાયો’ એમ વારંવાર કહી બિલટુ કર્મ કર્યું હતું અને માતાના પક્ષના તે અસુરોનું પણ રક્ષણ કર્યું હતું પછી દેત્યોને અત્યંત બળવાન થયેલા જોઈ છદ્દ તે વેળા કોપ્યો હતો અને વજ્ર વડે તે વિશ્વરૂપનું મસ્તક એકદમ કાપ્યું હતું તે જ પ્રમાણે આ (પાઠવોના યજ્ઞ)મા કર્તાના ભેદથી ક્રિયા-મા થયેલી કઈક ભૂલ અવશ્ય માનવી જ જોઈએ જો ક્રિયામા ભૂલ ન થઈ હોય, તો (ક્ષણપ્રાપ્તિમા ધાર્યા કરતા અધિકતા જોવામા આવે છે, જેમ કે) દ્રુપદ રાજાએ દ્રોણાચાર્યનો નારા કરવા પુત્રની ઉત્પત્તિ સારુ રોયથી ક્રિયા કરી હતી, તોપણ (તે ક્રિયા સર્વોશપૂર્ણ હતી, તે) વેદિકામાથી ધ્રુવદુઃખ જન્મ્યો હતો, ને (વધારામા) દ્રૌપદી પણ જન્મી હતી (એટલે એક મુન ઉપસત પુત્રી પણ થઈ હતી) પૂર્વે દશરથ રાજાએ પણ પુત્ર માટે જ્યારે યજ્ઞ કર્યો હતો, ત્યારે (પણ કર્મમા સર્વોશપૂર્ણતા હોવાથી) મુનરહિત તેને ચાર પુત્રો (પ્રાપ્ત) થયા હતા, માટે યુક્તિથી ક્રિયા જો (સર્વોશપૂર્ણ) કરી હોય, તો તે સર્વોશ સિદ્ધિ આપનારી થાય છે, પણ હે શ્રેષ્ઠ રાજા ! (તે જ ક્રિયા) જો અયુક્તિથી અપૂર્ણ કે ખામીવાળી કરી હોય તો ખરેખર અવળી થાય છે જેમ પાઠવોના યજ્ઞમા કઈક ખામી રહેલી હોવાથી બિલટુ ક્ષણ મળ્યું હતું અને તેથી જ તેઓ જુગારમા હાર્યા હતા હે રાજા ! ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિર સત્યવાદી હતા, દ્રૌપદી સાધવી હતા અને બીજા તાના ભાઈઓ સારા હતા (છતાં યજ્ઞ કર્યા પછી તેઓ દુઃખી થયા હતા, તેનું કારણ યજ્ઞકર્મમા થયેલી ખામી જ સબલે છે) અથવા ખરાબ દ્રવ્યોના યોગથી યજ્ઞમા ખામી થયેલી હોવી જોઈએ અથવા તેઓએ અભિમાન સહિત યજ્ઞ કરેલો

હોવા જોઈએ અને તેથી જ તેમાથી દોષ ભ્રાંણ થયો હશે માટે હે મહારાજ ! સાત્ત્વિક યજ્ઞ ખરેખર દુર્દોષ કહ્યો છે, એ મહાયજ્ઞ વૈખાનસ મુનિઓને જ કરવા માટે (શાન્તકારોએ) કહેલો છે (કેમ કે તે લોકોથી જ તે બની શકે છે) જે (વૈખાનસ) તપસ્વીઓ કાયમ સાત્ત્વિક ભોજન જ કરે છે, જે ત્યાગથી મેળવેલું, ક્ષયિત્વોને હિતકારી, વનમા થયેલું અને સારી રીતે સસ્ત્રાર કરેલું હોય છે * હે રાજા ! જે યજ્ઞો પુરોહાર પરાયણ હોય, (એટલે જેમા અલિદાન તરીકે જવના રોટલાનો જ ઉપયોગ હોય, પશુનો નહિ અને તેથી જ) પશુ બાધવાના ખીલાઓથી સહિત હોય, મનો આચારપૂર્વક કરતા હોય અને અધિક શ્રદ્ધાથી યુક્ત હોય, તે શ્રેષ્ઠ યજ્ઞોને સાત્ત્વિક કહ્યા છે, પણ જે પુષ્કળ દ્રવ્યોવાળા હોય, પશુ બાધવાના ખીલાઓથી યુક્ત હોય અને સારી રીતે સસ્ત્રાર કરેલા હોય તે યજ્ઞોને રાજસ કહ્યા છે ને અભિમાન સહિત તે યજ્ઞોને ક્ષત્રિ યોગ્ય તથા વૈશ્યોએ કરવાના હોય છે, અને ક્રોધ સહિત મદને વધારનારા, ક્રોધથી યુક્ત સસ્ત્રાર કરેલા તથા કૂર તામસ યજ્ઞો દાનવોએ કરવાના હોય છે, એમ મહાત્માઓએ કહ્યું છે પણ મોક્ષને ઈચ્છતા વિરક્ત મહાત્મા મુનિઓને સાધનયુક્ત માનસયજ્ઞ જ કરવાનો કહ્યો છે કેમ કે બીજા સર્વ યજ્ઞોમા દ્રવ્યોથી, શ્રદ્ધાથી, ક્રિયાથી, પ્રાણશ્લોથી અથવા દેશ, કાળ કે જુદા જુદા દ્રવ્યોના સમગ્ર સાધનોથી કર્મક પણ ખામી હોય જ છે, એટલે માનસયજ્ઞ જેવો (સર્વોશ) પૂર્ણ થાય છે, તેવો બીજો યજ્ઞ પૂર્ણ થતો નથી (તે માનસયજ્ઞમા) મનને શુદ્ધ અને ગુણરહિત કરવું જોઈએ, કેમ કે મન શુદ્ધ હોય છે, તો દેહ શુદ્ધ જ છે, એમા સરાય નથી છિદ્રિયાના વિષયોથી છૂટેલું મન જ્યારે પવિત્ર થયું હોય, ત્યારે મનુષ્ય તે માનસયજ્ઞનો અધિકારી થાય છે (એટલે મન શુદ્ધ થાય) ત્યારે એ (માનસયજ્ઞનો) અધિકારી મનુષ્ય અનેક યોજનના વિસ્તારવાળો (માનસ) મંડપ કરી તે મંડપને યજ્ઞમા ઉપયોગી વૃક્ષોથી બનેલા લીસા ને મોટા સ્તંભોથી યુક્ત કંપે અને તેમા નિર્મળ વેદિકાને મનથી કંપે તે જ પ્રમાણે અગ્નિઓને પણ મનથી જ વિધિ પ્રમાણે સ્થાપી દે વળી પ્રાણશ્લોનું

* માટે તેઓથી જ સાત્ત્વિક યજ્ઞ થઈ શકે છે

નેઈ ચતુર વિદ્વાનોએ બરાબર આ અનુમાન કર્યું નોઈએ; તેમ જ અત્યથ તથા વ્યતિરેકથી નિશ્ચય કર્યો નોઈએ કે આ (પ્રથમ ગણાવેલા) લોકોએ મર્વ પુરપાર્થરૂપ ક્ષણ આપનારા શિવાદેવીને પૂજ્યા નથી અને આ (બીજા ગણાવેલા) લોકોએ અગ્નિદા પ્રથમ પૂજ્યાં છે, જેથી આ (બીજા વર્ણના) સર્વ લોકો આ સારામાં સુખી છે, એમાં સંશય નથી.

આસ ખોડ્યા : હે સગ્ન ! એમ ત્યા મુનિઓના મમાગમમાં લોમશના મુખથી દેવીનું આતિ ઉત્તમ માહાત્મ્ય મેં સાંભળ્યું હતું. હે પુરુષશ્રેષ્ઠ સગેન્દ્ર ! એ વિચારી પરમ ભક્તિથી ને પ્રીતિથી હમેશા દેવીનું પૂજન કરું ૧-૫૮

इति संचिन्त्य राजेन्द्र कर्तव्यं च सदाऽर्चनम् ।

भक्त्या परमया देव्याः प्रीत्या च पुरुषर्षभ ॥ ૫૮ ॥

ઉત્તિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમાં તૃતીય સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૧૧ માં નમામ

અધ્યાય ૧૨ મો*

અખા-ચક્ષુવિધિ

રાજોવાચ

चक्षुर्विधिं सम्यग् देव्यास्तस्याः समंततः ।

ध्रुव्या क्रोम्यहં स्वामिन् यथाशक्ति हतन्द्रितः ॥ ૧ ॥

ગગ્નએ પૂછ્યું હે સ્વામિન ! તે દેવીના યજ્ઞનો વિધિ બગાડ્યો મપૂર્ણ તમે મને કહો, જેને માલની હું આગમગંહિત થઈ ગઈને પ્રમાણે તે કરું તેમાં ચોક્કસ પ્રકારે પૂજનો વિધિ, મનો તથા લેખવાનું દ્રવ્ય શું હોય છે? બ્રાહ્મણોની સખ્યા કેટલી અને દક્ષિણા કેટલી લેવી નોઈએ?

આન ખોડ્યા : હે સગ્ન ! દેવીનો યજ્ઞ હું વિધિથી કહું છું, તે તમે નાબળો હરોઈ કર્મ ગણના કરેલા વિધિથી નાસ્તિક, મન્ય ને તામસ એમ તણું પ્રકારે બાધવું તેમાં મુનિઓનું કર્મ આસ્તિક, સત્ત્વઓનું મન્ય અને મલ્લઓનું તામસ કહ્યું છે જ્ઞાનીઓનું કર્મ નુપાનિત હોય અને મુક્ત થયેલા (જીવન્મુક્તો) નું કર્મ જ્ઞાનમય હોય છે, તે હું તમને વિસ્તારથી કહું છું જેના દેગ, કાળ, દ્રવ્ય, મનો, બ્રાહ્મણો તથા શ્રદ્ધા

આસ્તિક હોય તે યજ્ઞને સાસ્તિક કહે છે. હે સગ્ન ! દ્રવ્યશુદ્ધિ, ક્રિયાશુદ્ધિ તથા મનશુદ્ધિ જો હોય, તો પૂર્ણ ક્ષણ થાય છે, નહિ તો પૂર્ણ ક્ષણ મળતું નથી. અત્યાય-થી મેળવેલા દ્રવ્ય વડે જો પુણ્યકર્મ કર્યું હોય, તો આ લોકમાં કીર્તિ મળતી નથી ને પરલોકમાં તેનું ક્ષણ પણ મળતું નથી; માટે ત્યાયમાર્ગે મેળવેલા દ્રવ્યથી જ પુણ્યકર્મ કર્યું, જેથી તે કર્મ, યજ્ઞ, પરલોક તથા સુખ માટે થાય છે હે સગેન્દ્ર ! તમે બાળો જ છો કે, પાડવો-એ સપૂર્ણ શ્રેષ્ઠ દક્ષિણાઓવાળો ઉત્તમ સગ્નસૂય યજ્ઞ કર્યો હતો જેમાં મોટા મનવાળા યાદવેન્દ્ર ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ માક્ષાત્મ પ્રકટ હતા અને પૂર્ણ વિદ્યાઓવાળા દ્રોણાચાર્ય વગેરે બ્રાહ્મણો હતા; છતાં યજ્ઞને બરાબર પૂર્ણ કર્યો પછી માત્ર એક જ મહિને પાડવોએ આતિ મહાન કટ તથા ભયકર વનવાન મેળવ્યો હતો, દ્રૌપદીને પીડા થઈ હતી; જુગારમાં હાર થઈ હતી અને વનવાસમાં મોટું કટ ભોગવવું પડ્યું હતું; તો એ યજ્ઞનું ક્ષણ કયા ગણુ? વળી મહાત્મા મર્વ પાડવોએ વિરાટ સગ્નનું દાસપણું કર્યું હતું, ને (તે મમયે) સ્ત્રીઓમાં શ્રેષ્ઠ દ્રૌપદીને કીચકે આત્યત દુઃખી કરી હતી; તો શુદ્ધ ચિત્તાવાળા બ્રાહ્મણોના આશીર્વાદો કયા ગયા? ને તે મહત્ત્વેશ વાસુદેવ શ્રીકૃષ્ણની ભક્તિ કયા ગઈ? તે વેળા સુદૃઢ વાર્તાવાળી માધ્વી દ્રૌપદીના જ્યારે વાળ ખેંચાયા હતા, ત્યારે કોઈએ પણ તે બાળા દ્રુપદ-પુત્રીની વ્હા કરી ન હતી દેવોના ઈશ્વર શ્રીકૃષ્ણ તથા ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિર હોવા છતાં એમાં શું કારણ ધાર્યું? (આનો ઉત્તર જ આ છે કે,) તેમાં ગજસૂય યજ્ઞરૂપ ધર્મ વિષે કોઈક ભૂલ થઈ હોય તે જ કારણ હોવું નોઈએ નિવાય જો 'નસીય જ' તેમાં કારણ હોય' એમ કહેવાય તો તે યજ્ઞ સખાધી શાસ્ત્ર જ નિષ્કળ થાય, તેમ જ વેદના મનો અને બીજા (ઉપાયો વગેરે) પણ ધર્મ થાય, એમાં સંશય નથી. 'જ' થવાનું હોય તે થાય છે' એવું વચન જો (તેમાં) પ્રમાણ કરે, તો નર્ત સાધન નિષ્કળ થાય, ઉપાય નિર્વેક બને, વેદગાનાદિ આગમ કેવળ અર્થવાદરૂપે જ (માત્ર વખાણ પૂજના) થાય, સર્વ ક્રિયાઓ નક્ષત્રી થાય અને સ્વર્ગ માટેનું તપ તથા વાર્ણધર્મ પણ ધર્મ થાય વળી નસીયને જ દૈવ્યમાં ગણાય, સર્વ પ્રમાણો

* આ અધ્યાયમાં જેનાથી મુખ્ય મુક્ત થાય છે તે અમારજેમ મનન વિધિ તત્પરથી શ્વેદની બચતર યોગ્ય

વરણ પણ તે જ પ્રમાણે કરી, બ્રહ્મા, અવ્યય, હોતા, પ્રતીતી, ઉદ્ગાતા, પ્રતિભા અને ધીજન જે ઉત્તમ સભ્ય બ્રાહ્મણોને મનથી જ કૃપ્યા લેય, તેઓનું ક્ષણજીવી વિધિપૂર્વક મન વડે જ પૂજન કરે પ્રાણ, આપાન, આત, મમાન તથા ઉદાન આ પાંચ વાગુઓને જ વેદિકામાં આગિ તરીકે વિધિથી સ્થાપવા, તે મમયે પ્રાણને ગાદપત્ય આગિ તરીકે, આપાનને આહવનીય આગિ તરીકે, આતને દક્ષિણાગિ તરીકે, સમાનને આવસથક આગિ તરીકે અને ઉદાનને સભ્ય આગિ તરીકે કહ્યો છે. આ પરમ શ્રેષ્ઠ વાગુઓને આગિઓએ કૃપ્યા અને પરમ અવિત નિર્ગુણદ્રવ્ય પણ મનથી જ કૃપણ તે વેળા મન જ હોનારૂપ રોષ અને યજ્ઞમાન તે જ હોય, એ (માનસ) યજ્ઞતા અધિપતિ દેવ સનાતન નિર્ગુણ બ્રહ્મ જ હાય છે, તેમ જ કાયમ વેરાગ્ય આપનારા, મંગલમૂર્તિ બ્રહ્મ વિદ્યારૂપ, મર્વતા આધારરૂપ, અને બધે વ્યાપી સહસ્રા જે નિર્ગુણ શક્તિ છે, તે જ (એ યજ્ઞ) કળ આપનારા હોય છે, તેમનું ઉદ્ગીની દિગ્વર્ણ—બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય કે વૈશ્યે તે (માનસ) દ્રવ્યનો પ્રાણરૂપ આગિ ઓમા હોમ કવો અને પછી હ સન્ન । ચિત્તને આદા બનરહિત કરી પ્રાણોને પણ કુદ્દલિનીતા મુખમાર્ગે (સુપુમણા નાદીના છિદ્ર દાન) સનાતન બ્રહ્મમાં હોમી દેવા, પછી સ્વભાવથી માક્ષાત્ પોતાના આત્મારૂપ મહેશ્વરીનું સમાધિયોગ વડે જ પોતાના ચિત્તમાં નિલકુલ ધર્મ ધ્યાન કરવું પ્રાણીમાનનો આત્મારૂપ થયેલો (પુરુષ) ન્યારે પોતાના આત્માન મર્વ ભૂતોમાં ભેલો ભુતો અને મર્વ ભૂતોને પોતાના આત્મામાં ગેલા ભુતો, ત્યારે તે ગિવા ભગવતીના દર્શન કરે છે, એમ સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ ભગવતીના દર્શન કરી ન્યારે તે બ્રહ્મવેતા થાય છે ત્યારે બ્રહ્મ । માયા વગેરે બધું બની જાય છે, પછી માત્ર પ્રાણરૂપ હાય ત્યા સુધી (તે) દેહ-હે છે તે સમયે પુરુષ જનમુક્ત થાય છે અને તે મરે છે ત્યારે મોન પામે છે હે નાત । એમ જગદ્ગુણને જે ભજે છે, તે કૃતાર્થ થાય છે, મારે ગુરુતા ક્રોધ પ્રમાણે ના પ્રયત્નથી બુદ્ધિશ્વરનું ધ્યાન, શ્રવાણ તથા મનન કરવું હે સન્ન । એમ કહેવો તે ધ્યાનયજ્ઞ મોક્ષ આપનાર થાય છે, એમાં સમ્ય

નથી, ધીજન સકામ યજ્ઞો તો નાશવત જ હોય છે (જેમ કે) 'સ્વર્ગ ઇચ્છનારે આગિદ્યોમ યજ્ઞી વિવિ પ્રમાણે યજ્ઞન કરવું' આવી વેદની આજ્ઞા વિદાનો કહે છે, તેમ જ 'પુણ્ય નાશ પામતા પાછા મૃત્યુલોકમાં દાખલ થાય છે,' એમ પણ યુદ્ધિગાળી વિદાનો કહે છે, મારે માનસયજ્ઞ જ શ્રેષ્ઠ અને આવિનાશી છે, પરંતુ વિજ્ય ઇચ્છતા જન્મથી આ (માનસ) યજ્ઞ નાવી શકતો નથી અને તામસ સર્પયજ્ઞ તો હમણા જ પ્રથમ તમે કર્યો છે હે સન્ન । (એ તામસ યજ્ઞ દાગ) તમે દુષ્ટાત્મા તક્ષકનું વેર વાળ્યું છે, જેના મારે ધીજન કરોડો સર્પોને આગિમાં તમે બાળી નાખ્યા છે, મારે હવે હે શ્રેષ્ઠ સન્ન । તમે વિગાળ દેવીનો યજ્ઞ વિધિપૂર્વક કરો, જે યજ્ઞને પૂર્વે સૃષ્ટિની આદિમાં વિહલ્યો કર્યો હતો, હે સન્ન । તે યજ્ઞ તમે કરો હું તમને તેનો વિધિ કહું છું એ વિધિને જાણનાર, વેદવેદાઓમાં શ્રેષ્ઠ, માયાબીજનું વિધાન જાણનાર અને મત્રમાર્ગમાં કુશળ જે બ્રાહ્મણો છે, તેઓ એ યજ્ઞને કરાવનારા થશે અને તમે જ યજ્ઞમાન થાઓ હે મહારાજ । વિધિથી એ યજ્ઞ કરી તે યજ્ઞી મેળવેલું પુણ્ય આપણ કરી દુર્ગતિમાં ગયેલા પોતાના પિતાનો તમે ઉદ્ધાર કરો હે નિર્દોષ સન્ન । બ્રાહ્મણના અપમાનથી થયેલું પાપ યાજ્ઞ મુશ્કેલ હોઈ નરક આપનાર થાય છે, તેમ જ તમારા પિતાએ પણ શાપથી થતો દોષ મેળવ્યો હતો વળી સર્પ કરણને લીધે સન્નએ દુષ્ટ મરણ પ્રાપ્ત કર્યું છે અને તે મૃત્યુ પણ આતરિક્ષમાં થયું છે પૃથ્વી પર કે દર્ભની શય્યા પર થયું નથી, અથવા સગ્રામમાં કે ગંગામાં પણ ન્યું નથી, પરંતુ હે કુરુશી સન્ન— તમારા પિતાનું મરણ સ્નાનદાતાદિ વિના તે સન્નમહેશ ઉપર થયું હતું હે ઉત્તમ સન્ન । નરકના મર્વ નિંદ્ર સાધનો ભલે હોય, તોપણ તેમાં અતિ દુર્લભ એક જ સાધન જે હોય તોયે મનુષ્ય મુક્ત થાય છે, પરંતુ તાગ પિતાથી તો તે એક સાધન પણ થયું નથી પ્રાણી ન્યા ન્યા ગ્હો હાય ત્યા ત્યા કાળને આવેલો જાણી, નાધનોનો ભલે આભાવ હોય અને પોતે પરવશ હોઈ અતિ સક્રમ્મા આવી પડેલો હોય, તોપણ નિર્મળ મનથી આત્માને વેત્તવ્ય પામે કે, 'આ દેહ પાંચ ભૂતોરૂપ છે, આમાં મને દુષ્કર્મ આપનાર શું છે ?

અધ્યાય ૧૩ મો[†]

વિષ્ણુએ કરેલો જ્ઞાનોના યજ્ઞ

રાજોવાચ

હરિણા નુ કથ યજ્ઞ ક્રુતઃ પૂર્વે પિતામહ !

જગત્કારણરૂપેણ વિષ્ણુના પ્રમવિષ્ણુના ॥૧॥

જનમેજય રાજાએ પૂછ્યું હે દાદા ! વ્યાસ !

જગતના જગણરૂપ, મહાપ્રભાવશાળી અને વ્યાપક શ્રીહરિએ પૂર્વે શા માટે યજ્ઞ કર્યો હતો ? હે માહાપુત્રિ માન ! તેમાં સાહાયક કોણ હતા અને વેદનું તત્ત્વ જાણનારા યાત્રિક પ્રાણણી કયા હતા ? હે પરતપ ! તે તમે મને જો વિષ્ણુએ કરેલો દેવીનો યજ્ઞ સામળ્યા પછી હું પણ માવધાન થઈ શાન્તોકત કર્મથી તે યજ્ઞ કરીશ

વ્યાસ બોલ્યા હે મહાભાગ્યશાળી ગણ ! ભગવાન વિષ્ણુએ વિધિપૂર્વક જે રીતે યજ્ઞ કર્યો હતો, તે પરમ અદ્ભુત વિસ્તાર તમે સામળો જે વેળા ત્રણ શકિતઓ આપીને બ્રહ્મા, વિષ્ણુ તથા કૃત્વને દેવીએ વિદાય કર્યા ત્યારે તે પુરુષો થઈ ગયા તે શ્રેષ્ઠ વિમાનમાં બેઠા પછી તે ત્રણે ઉત્તમ દેવો ધોર મહાસાગરમાં આવ્યા ને ત્યાં ગડેવા માટે પૃથ્વી ઉત્પન્ન કરી, સ્થાનો કર્યા ને ત્યાં ગદ્વા પછી દેવીએ પોતે પોતાની અચલ આધારશકિત મૂકી ત્યારે (મધુ—કેટભના) મેઢવાળી પૃથ્વી સ્થિત થઈ હતી મધુ—કેટભના મેઢના સયોગથી તે મેઢિની કહેવાઈ, ધારણ કંવાને લીધે ‘ ધરા ’ કહેવાડ વિસ્તારના યોગથી ‘ પૃથ્વી ’ કહેવાઈ, અને અત્યંત મોગી હોવાથી ‘ મલી ’ કહેવાઈ તે પૃથ્વીને શેષનાગના મસ્તક પર મૂકવામાં આવી અને તેને ધારણ કંના મોગ વિસ્તારનાળા સર્વ પર્વતો કરવામાં આવ્યા જમ લોકડામાં લોહાતા ખીલા નાખવામાં આવે, તેમ એ પર્વતોને (પૃથ્વીમાં) નાખ્યા છે અને તેથી જ હે મહાનજ ! પડિત લોકો પર્વતોને ‘ મહીધર ’ કહે છે તેમાં અનેક યોજનના વિસ્તારવાળા મેરુ પર્વત ને સુવર્ણમય પન્નમ અદ્ભુત તથા મહિમયશિખરોથી શોભિતો કર્મ છે પછી મરીચિ, તારદ, અનિ, પુલસ્ત્ય,

ઈચ્છા થાય તેમ ભલે તે આજે જ પડી જાયો, હું, તો મુક્ત, નિર્ગુણ તથા અવિનાશી હું, ખીજા તરફ નાશવત જ છે, તેમાં શોકશો ૨ હું તો કાયમ મુક્ત સનાતન બ્રહ્મ હું, સસારી નથી, દેહ માથેનો મારો મળધ કર્મોએ કરાવ્યો છે, તે સર્વ નુલ—અશુભ કર્મોને સુખદુઃખનું સાધન એવા આ મનુષ્યદેહથી મે ભોગવી લીધા છે, એટલે અતિ ભયકર તથા ધોર આ સસારરૂપ સકટથી પણ હું મુક્ત છું ’ આમ વિચારતો જે મનુષ્ય સ્નાનદાનાદિથી સંહિત હોય છતાં જો મરણ પામે, તોય જન્મના દુઃખથી તે છૂટી જાય છે, કેમ કે આ સ્થિતિને સર્વોત્કૃષ્ટ કહી છે અને તે યોગીઓને પણ દુર્લભ છે હે રાજાઓમાં મિહ જેવા ! તારા પિતાએ બ્રાહ્મણો કરેલો શાપ સામળી દેહ ઉપર મનતા કરી હતી, પણ તે વૈરાગ્ય પામ્યો ન હતો ‘ મારો આ દેહ નીરોગી છે અને સત્ય નિષ્કટક છે, તો હું મારી ઈચ્છા પ્રમાણે કઈ રીતે જીવું ? મનને જાણનારાઓને લાલો ’ (એમ કહી) તે રાજાએ તે વેળા આપધ, મણિ, મન્ન તથા શ્રેષ્ઠયત્ર કર્યા હતા ને પોતે મહેલ ઉપર ચઢી ગયા હતા પણ તેમણે સ્નાન, દાન કે દેવીનું સ્મરણ કર્યું ન હતું, પૃથ્વી પર રચન કર્યું ન હતું અને દેવને શ્રેષ્ઠ માની વૈરાગ્ય પણ વર્ધો ન હતો તેથી ભયકર મોહસમુદ્રમાં ફેંપેલા તમારા પિતા કલિયુગના સમ્રાધથી તાપસના અપમાનથી વતારે પાપ કરી મહેલ ઉપર મર્ષ દ્વારા હણાઈને મરણ પામ્યા હતા આ આચરણોથી જ તેમને અનિશ્ચ નરક જ મળેલું હોવું જોઈએ, માટે હે ઉત્તમ રાજા ! તે પાપથી તમારા પિતાનો ઉદ્ધાર કરો

સૂત બોલ્યા અમાપ તેજવાળા વ્યાસનું એવું પન્ન સામળી જનમેજય રાજા આસુ ભરેલા કંઠવાળો થઈ અત્યંત દુઃખથી ખીડાઈ રહ્યો (અને તે વિવાપ કંના લાગ્યો કે,) ‘ મારા પિતાજી ૮૭ નરકમાં છે, તો આ મારા જીવિતને ધિક્કાર હો હવે હું એવું કરું કે જેથી ઉત્તારના પુન (મારા પિતા) આજે જ સ્વર્ગમાં જાય ’ ૧—૭૮

ધિમિવ જીવિત મેઽય પિતા મ નરકે સ્થિત !
તત્ ક્વતોમિ યથૈવાય સ્વર્ગ યાત્યુત્તરાસુતઃ ॥૭૮॥
અધ્યાય ૧૨ મો અમામ

† ૧. ૧. અગ્રામ તાજાજાન મેઝેથી વિષ્ણુને યોગને માટે દેવીના યજ્ઞ કરી રીતે કર્યા, એ કથા કહેવાયે.

પુલહ, કંતુ, દક્ષ ને વસિષ્ઠ આ બ્રહ્માના પ્રસિદ્ધ પુત્રો થયા તેઓમા મરીચિના કશ્યપ થયા ને દક્ષની તેર કન્યાઓથી અનેક દેવો તથા દૈત્યો થયા પછી મનુષ્યો, પશુઓ, સર્પો આદિ જાતિઓના ભેદથી અનેક પ્રકારે ઘણી વિસ્તાર પામેલી કશ્યપની સૃષ્ટિ ચાલુ થઈ પછી બ્રહ્માના દેહના અર્ધો (જમણા) ભાગમાંથી 'સ્વાયંભુવ' મનુ તથા (અર્ધો) ડાબા ભાગમાંથી 'શતરૂપા' નામે સ્ત્રી ઉત્પન્ન થઈ તેના પ્રિયવ્રત ને ઉત્તાનપાદ નામે બે પુત્રો થયા અને શ્રેષ્ઠ નિતાળો વાળી તથા ઘણી સુંદર ત્રણ કન્યાઓ ઉત્પન્ન થઈ એમ સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરીને ભગવાન બ્રહ્માએ મેરુ પર્વતના શિખર પર મનોહર બ્રહ્મલોક ક્યો ભગવાન વિષ્ણુએ લક્ષ્મીને આનંદ ઉપજવનાર અતિશય સુંદર અને સર્વ લોકોની ઉપર રહેલું 'વૈકુંઠ' નામનું ઉત્તમ ક્રીડાસ્થાન કર્યું, તેમ જ શકરે પણ દેવાસ નામનું શ્રેષ્ઠ સ્થાન કર્યું ને ત્યાં ભૂતગણોને મેળવી પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે તે આનંદ કરવા લાગ્યા મેરુના શિખર પર સ્વર્ગ નામે નીચે લોક રચાયો અને જાતજાતના રત્નોથી ગોળીતું તે સ્થાન દેવોના ઇદ્રનું બધું પછી સમુદ્રને મધ્યમાંથી 'પારિજાત' નામે ઉત્તમ કંઠપવૃક્ષ મળી આવ્યું અને ચાર દાતવાળો (ચૈત્રવત) હાથી, કામનાઓ આપનારી કામધેનુ, ઉચ્ચ શ્રવા ઘોડા તથા રહા વગેરે અપ્સરાઓ પ્રાપ્ત થઈ, તે બધું ઇદ્રે લીધું, જેથી તેઓ સ્વર્ગને રોભાવનાર થયા ધન્યતરિ તથા નાદ્રમા એ બંને દેવો સમુદ્રમાંથી ઉત્પન્ન થયા, જેઓ પોતાના સેવકગણોથી વીંટાઈ સ્વર્ગમા રહીને હજી પણ પ્રજાશી રહ્યા છે હે શ્રેષ્ઠ રાજા ! એમ દેવ, પશુ, પક્ષી તથા મનુષ્ય આદિ ભેદથી ત્રણ પ્રકારે વ્યેલી સૃષ્ટિ અનેક પ્રકારે રચાઈ છે પોતપોતાના કર્મથી મુક્ત એ જીવો ગારુડ, સ્વેદન, ઉદભિજન તથા જરાયુજ એના ચાર ભેદથી જન્મ્યા છે એમ સૃષ્ટિને પામી, બ્રહ્મા, વિષ્ણુ તથા મહેશ્વર એ સર્વ દેવો પોતપોતાના સ્વાનોમા ઈચ્છાનુસાર આનંદ કરવા લાગ્યા મહાનમર્મ ભગવાન વિષ્ણુ એમ સૃષ્ટિ ચાલુ થઈ ત્યારે મહાવદ્યથી નામે પોતાના વૈકુંઠ ગુનમમા આનંદ કરી રહ્યા હતા.

એક સમયે વૈકુંઠમા રહેલા વિષ્ણુએ પૂર્વે જ્યાં

મહામાયાના દર્શન કરી શુભ મત્ર મેળવ્યો હતો, તે સુધાસમુદ્રમા રહેલો મણિસુશોભિત મણિદીપ યાદ ક્યો અને જેમણે પોતાને સ્ત્રીપણુ પમાડ્યું હતું, તે પરમ શક્તિને યાદ કરી લક્ષ્મીપતિ વિષ્ણુએ દેવીનો યજ્ઞ કરવા મન કર્યું પછી પોતાના તે ભુવનમાંથી ઊતરી મહેશ્વર, બ્રહ્મા, વરુણ, ઇદ્ર, કુબેર, અગ્નિ, યમ, વસિષ્ઠ, કશ્યપ, દક્ષ, વામદેવ તથા બૃહસ્પતિને બોલાવી યજ્ઞ માટે મોટા વૈભવ સહિત સાતિવક તથા સુંદર ઘણી મોટી સામગ્રી તૈયાર કરી તેમ જ ત્યાં કારીગરો પાસે વિશાળ મઠપ કરાવ્યો, ઉત્તમ વ્રતવાળા સત્યાવીસ નક્તિવજોનું વરણ કર્યું અગ્નિચયન તથા મોટા વિસ્તાર વાળી વેદિકાઓ કરાવી બ્રાહ્મણો દેવીના બીજ સહિત મનો જપવા લાગ્યા અને વિધિ પ્રમાણે તૈયાર કરેલા હોમ-દ્રવ્યો સારી રીતે હોમવા લાગ્યા પછી એ વિશાળ હોમ થઈ રહ્યો, ત્યારે સુંદર સ્વરવાળી તથા મધુર અક્ષરવાળી શરીર વિતાની (આકાશ) વાણી-એ વિષ્ણુને સાંભળી કહ્યું 'હે વિષ્ણુ ! હે હરિ ! તમે દેવોમા કાયમ અતિ શ્રેષ્ઠ થાઓ અને દેવોમા પણ માત્ય, પૂન્ય તથા સમર્થ થાઓ ઇદ્ર સહિત બ્રાહ્મણે સર્વ દેવો તમને પૂજશે હે વિષ્ણુ ! પૃથ્વી પર ચારે બાજુના મનુષ્યો તમારા પર અત્યંત ભક્તિવાળા થશે અને તમે બધા મનુષ્યોને વરદાન દેનારા થશો, એટલું જ નહિ, પણ સર્વ દેવોને કામના આપનારા થઈ તમે ઉત્તમ પરમેશ્વર થશો અને યજ્ઞોમા મુખ્ય તરીકે સર્વ યાજ્ઞિકે વડે પૂજવા યોગ્ય થશો તેમ જ લોકો તમારી પૂજા કરશે, તમે વરદાન દેનારા થશો અને દાનવોથી ખૂબ પીડાયેલા દેવો તમારો જ આશ્રય કરશે હે પુરુષોત્તમ ! તમે બધાનું શરણુ થશો, સર્વ પુત્રોઓમા તથા વિસ્તાર પામેલા વેદોમા તમે અત્યંત પૂન્ય થશો અને તમારી કીર્તિ થશે, પૃથ્વી પર જ્યારે જ્યારે ધર્મ ઘટવા લાગે ત્યારે ત્યારે તરત જ આશાથી અવતરી તમારે ધર્મનું રક્ષણ કરવું, અને તમારા નુદા નુદા અવતારો પૃથ્વી પર સારી રીતે પ્રખ્યાત થઈ મહાત્માઓને માન આપવા યોગ્ય થશે હે માવવ ! નુદા નુદા યોનિઓમા (સ્ત્રીકારેલા) સર્વ અવતારોથી તમે સર્વ લોકમા પ્રખ્યાત થશો અને દરેક અવતારમા તમારી શક્તિ તમારી સાથે જ રહેશે.

ચારાહી તથા નારસિંહી વગેરે અનેક ભેદથી અનેક પ્રકારની તે શક્તિ મારા આશને લીધે બધું કાર્ય સિદ્ધ કરનારી થશે વળી તે શક્તિઓ જ્ઞાતજ્ઞાતના હથિયારો ચાળી, શુભ આકાંક્ષાળી તથા સર્વ આકાંક્ષારોથી સુશે-ભિત હશે અને હે વિષ્ણુ ! તે ગમ્ભિર્યોની સાથે સહી તમે દેવોના કાર્યો સિદ્ધ કરશેો એ બધું મેં આપેલા આ વરદાનથી થશે તમારે થોડો પણ ગર્વ કરી તે શક્તિઓનું કદી અપમાન ન કરવું પણ હરકોઈ ચત્તથી તેઓનું પૂજન તથા માન કરવું ભરતખંડ પર પ્રતિ આઓમા પૂજનથી તે શક્તિઓ મનુષ્યની સર્વ કામનાઓ અવશ્ય આપશે હે દેવેશ્વર ! તે શક્તિઓની તથા તમારી કીર્તિ પૃથ્વી પર સાતે દીપોમા સર્વ સ્થળે પ્રખ્યાત થશે હે મહાભાગ ! પૃથ્વી પર સકામ મનુષ્યો પોતાની ઈચ્છા પૂર્ણ થાય તે માટે તમારું તથા તે શક્તિઓનું કાયમ પૂજન કરશે હે હરિ ! અનેક ભાવોથી યુક્ત તે મનુષ્યો વેદોક્ત મત્રો તથા નામજપ દ્વારા નૈવેદ્ય અર્પણ કરી પ્રતિમાઓમા તમારું તથા શક્તિઓનું પૂજન કરશે અને હે મધુસૂદન ! હે દેવોના પણ દેવેશ્વર ! મનુષ્યોના પૂજવાથી તમારે મહિમા પૃથ્વીલોકમા તથા સ્વર્ગલોકમા વધશે

આસ યોહ્યા એમ વરદાન દઈ આકાશવાણી બાધ પડી, એટલે ભગવાન વિષ્ણુ પણ તે સાભળી પ્રસન્નચિત્તા થયા પછી ભગવાન વિષ્ણુ વિધિ પ્રમાણે યજ્ઞ સમાપ્ત કરી, દેવોને તથા બ્રહ્માના પુત્ર મુનિઓને પણ વિદાય દઈ સેવકો સાથે વૈકુંઠમા ગયા સર્વ દેવો પોતપોતાના સ્થાનોમા ગયા અને મુનિઓ પણ વિસ્મય પામી પ્રસન્નચિત્તા થઈને પરસ્પર વાતો કરતા ઈચ્છાનુસાર પોતાના આશ્રમોમા ગયા પરમ નિર્ગળ અને કાનને ગમતી તે આકાશવાણી સાભળ્યા પછી દેવેકને મૂલપ્રકૃતિ ભુવનેશ્વરી પર ભક્તિભાવ થયો અને સર્વ બ્રાહ્મણો તથા મુનીંદ્રો ભક્તિયુક્ત થઈ બધી કામનાઓ આપનાર ભગવતીનું તે વેદોક્ત પૂજન સારી રીતે કરવા લાગ્યા ૧-૫૮

શ્રુત્વા ઘાળીં પરમવિદ્વાદા ધ્યોમજાં ધ્રોત્રપ્રમ્યા ।

સર્વેના વે પ્રકૃતિવિપર્યે ભક્તિભાવઞ્જ જાતઃ ॥

ચક્રં સર્વે દ્વિજમુનિગણા પૂજન મક્તિયુક્ત-

સ્તસ્યા કામ નિશ્ચિલફલદ ચાગમોક્તં મુનીંદ્રા ॥

અધ્યાય ૧૪ મો*

રાજા દ્રુવસંધિના ઇતિહાસ

જનમેજય ઉવાચ

શ્રુતો વૈ હરિણા વ્યતો યજ્ઞો વિસ્તરતો દ્વિજ ।

મહિમાનં તથામ્વાયા વદ વિસ્તરતો મમ ॥૧॥

જનમેજયે ક્વણુ હે બ્રાહ્મણ ! વિષ્ણુએ કહેલો

યજ્ઞ મેં વિસ્તારથી સાભળ્યો, હજી પણ અધ્યાનો મહિમા તમે મને વિસ્તારથી કહો હે બ્રાહ્મણુશ્રેષ્ઠ ! તમારી કૃપાથી દેવીનું ચરિત્ર સાભળી હું પવિત્ર થઈશ અને દેવીનો સર્વોત્તમ યજ્ઞ કરીશ

આસ યોહ્યા હે રાજા ! દેવીનું ઉત્તમ ચરિત્ર હું કહું છું, તમે સાભળો (આ સામધી) ખૂબ લાખો પ્રાચીન ઇતિહાસકું કહું છું કોશલ દેશમા સૂર્યવંશમા જન્મેલો, પુષ્પનો પુત્ર, મહાતેજસ્વી 'દ્રુવસંધિ' નામે શ્રેષ્ઠ રાજા હતો તે રાજા ધર્માત્મા, સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળો, વર્ણાક્રમના હિતમા તત્પર અને પવિત્ર વ્રતધારી થઈ સમૃદ્ધિશાળી અયોધ્યાનાગરીમા રાજ્ય કરતો હતો તેના રાજ્યમા બ્રાહ્મણો, ક્ષત્રિયો, વૈશ્યો, શૂદ્રો તથા બીજા દિગ્વર્ણો પોતપોતાની આજીવિકાનો આશ્રય કરી ધર્મથી રહેતા હતા વળી તેના રાજ્યમા ચોર, આડિયા, ધુતારા, દહી, કૃતધની કે મૂર્ખ મનુષ્યો ક્યાંયે રહેતા ન હતા હે કુરુશ્રેષ્ઠ ! એમ વર્તતા એ રાજાને રૂપાળી હોઈ કામલોગને આપતી યે પત્નીઓ હતી પહેલી મનોરમા નામની આત્મ રૂપાળી તથા ઘણી જ વિચક્ષણ ધર્મપત્ની હતી અને બીજી પણ લીલાવતી નામની રૂપ તથા ગુણથી યુક્ત હતી તે રાજા બન્ને સ્ત્રીઓ સાથે ઘરમા રહી, બગીચાઓમા, રમવાના પર્વતો પર, વાવડીઓમા અને ઘણા પ્રકારના મહેલોમા આનંદ કરતો હતો મનોરમાએ શુભ કાળે રાજાના લક્ષણોથી યુક્ત સુદર્શન નામના ઉત્તમ પુત્રને જન્મ આપ્યો તે પછી એક મહિને રાણી લીલાવતીએ પણ શુભ પખવાડિયામા ગુભ દિવસે (શરુજિત નામના) સુદર પુત્રને જન્મ આપ્યો તે સમયે પુત્ર જન્મથી ખુશી થયેલા રાજાએ બંને પુત્રોના જ્ઞાત-

* આ અધ્યાયમા ત્રેપન સ્વેદોથી રાજાના પ્રત્યેના ઉત્તર કહી ભુવનેશ્વરીના વેભવ બચાવર રીતે કહેવાશે

કર્માદિ સરસ્વતે કર્મી અને બ્રાહ્મણોને દાન દીધા હે
ગન્ત ૧ તે બાને પુત્રો ઉપર ગન્ત સમાન પ્રીતિ કરતો,
સ્નેહમા કદી ભેદભાવ ન કરતો ગતુઓને તપાવનાર
એ પ્રેમી શ્રેષ્ઠ ગન્તએ પોતાના લેભવ પ્રમાણે વિધિથી
તે બાને પુત્રોનું ચૂડકર્મ કર્તુ ચૂડકર્મ કરવામા આવેલા
તે બાને સુદર પુત્રો ખૂબ હર્ષપ્રદ હતા અને રમતા
રમતા ગન્તના મનને ખૂબ આકર્ષતા હતા તેઓ
બાનેના સુદર્નન મોટો હતો, છતા લીલાવતીનો સુભ
પુત્ર 'રાતુગિત' ઘણુ જ સુદર ને પ્રિય બોલનારો
હતો મુદર વાણીવાળો તથા મુદર દેખાવનો તે રાતુ-
ગિત રાજાને પ્રેમ ઉપતત્તવાગ ૪૬ પ્રજાઓ તથા
મનીવર્નને પણ વલણે ઘર્ષ પડ્યો ગુણોના સમઘથી
ગન્ત તેના પર જેવી પ્રીતિ કરતો, તેવી સુદર્નન પર
પ્રીતિ કરતો ન હતો, તેનુ ભાગ્ય ઓડુ લેવાથી તેના
પર રાજા ઓછા ભાવવાળો બધો એ પ્રમાણે સમય
ગતા શિક્ષામા નંદ તત્પર ગટો ઉત્તમ રાજા ધ્રુવ
મધિ એક વેળા વનમા ગયો ત્યા મૃગોનો, રુઝઓનો,
હાનીઓને, ભૂટોનો, રોઢનો, સમવાતો, પાડાઓને,
આછાપહોને તથા જે રાઓનો શિક્ષક કરતો રાજા વનમા
ફરવા યાગ્યો અતિ ભયકર એ લોક વનમા તે રાજા
રમ્યા કરતો હતો, તેવામા ઝાડીમાથી અતિ કોપી એક
સિંહ તીકળી આવ્યો રાજાએ પ્રથમ તો તેને
બાણથી લીધ્યો એટલે તે કોધવગ વધ ગયો એ સિંહે
ગન્તને પોતાની આગળ જોઈ મેષ જેવો અવાજ
કરતો ગર્જનાઓ કરવા માટી તેણે પૂછડુ લાંચુ કરી
મોટી ડેનવાળી કડકાવીને રાજાને મારી નાખવા અત્યત
દોષ કરી અહરથી છત્તગ મારી તે જોઈ રાજાએ
ઝડપથી હાથમા તપવાર લીધી અને હાથા હાથમા
હાથ લઈ ખીજા મિલની જેમ તે ઊભા રહ્યો તેના
જે સેવકો હતા, તેઓ બધાએ અત્યત ક્રોધાચમાન
તથા ગેપયુત્ત થઈ એ સિંહ પર નુદા નુદા બાણો
છોડવા લાગ્યા પડી તો મોટો હાહાકાર થઈ રહ્યો
ભાંડર લગાઈ ચાલુ થઈ અને પેચો ફૂર મિલ રાજાના
ઉપર ફૂલો તેને પડતો જોઈ રાજા તલવારથી પ્રહાર
કર્યો, પણ તે નિહા ત્યા આવી ફૂર નખના ચા
ભાગોથી તે ગન્તને ચીરી નાખ્યો એમ નખોથી
મનયેયો તે રાજા ત્યા પડ્યો ને મરણ પામ્યો; ત્યારે

તેના સૈનિકોએ ચીંગા પાડવા માટી ને બાણો વડે તે
સિંહને પણ મારી નાખ્યો એ રીતે સિંહ પણ મરણ
ને ગન્ત પણ ત્યા જ મરી ગયો, એટલે સૈનિકોએ
ત્યા (નહેરમા) આવી મુખ્ય મનીઓને તે જણાવ્યુ-
શ્રેષ્ઠ મનીઓએ ગન્તને મરી ગયેયો સાબળી, ત્યા
વનની પાને જઈ (મનુ) સરકાર કરાવ્યા વમિષ્ઠે
પત્ન્યાકમા સુખકાંક તેની બધી પરતોકની ક્રિયા વિધિ-
પૂર્વક ત્યા કરાવી પછી પ્રજા, પ્રધાનમહાન તથા
વસિષ્ઠ મહામુનિ સુદર્નનને રાજા બનાવવા પરસ્પર
વિચાગવા લાગ્યા, તે વેળા મુખ્ય મનીઓએ કહ્યુ -
(આ સુદર્નન) ધર્મપત્નીનો પુત્ર શાત પુરુષ અને
સુદર લક્ષણવાળો છે, માટે રાજાના આસનને
યોગ્ય છે વમિષ્ઠે પણ તેમ જ કહ્યુ કે, ' આ રાજપુત્ર
યોગ્ય છે, જોકે તે બાગક છે, તોપણ ધર્મવાન છે,
તેથી આઈ રાજા બની ગન્તના આનનને યોગ્ય છે '
વૃદ્ધ મનીઓએ એમ (સુદર્નનને રાજા બનાવવા)
વિચાર કર્યો તેવામા ' યુધામિત ' નામનો ઉન્નતિપિ-
નીનો ગન્ત તે સાબળી એકદમ ત્યા આવ્યો તે લીલા-
વતીનો પિતા થાય, એટલે જમાઈને મરણ પામેલો
સાબળી ઉતાવળે પોતાની પુત્રીના પુત્રનુ પ્રિય કરવાની
ધરજાથી ત્યા આવી પહોચ્યો તે જ પ્રમાણે મનોરમા-
નો પિતા ચીરનેત જે દર્શિગ દેશનો ગન્ત હતો, તે પણ
સુદર્નનનુ હિત કરવાની ધરજાથી ત્યા આવી પહોચ્યો
સૈન્ય ત્રિહિત તે બાને ભયહર રાજાઓ રાજ્યના કારણે
મુખ્ય મનીઓ માથે મરણ કરવા લાગ્યા : તે વેળા
યુધામિતે પૂછ્યુ બાને પુત્રોમા (ગુણોથી) મોટો
કોણ છે ? (ગુણોથી) મોટો હોય તે રાજ્યને મેળવી
શકે, (ગુણોથી) જે નાનો હોય, તેને રાજ્ય કદી પણ
ન મળી શકે * ત્યારે ચીરનેતે પણ કહ્યુ . ' હું
રાજનુ ! ધર્મપત્ની (મુખ્ય સાપ્તી) તો જે પુત્ર હોય તે
જ રાજ્યને યોગ્ય ગણાય છે, એમ મેં રાસત્ર ભણનાર-
ઓ પાનેથી નાભાયુ છે ' એટલે યુધામિતે ફરી
આમ કહ્યુ ' રાજાના લક્ષણોથી યુક્ત આ (રાતુ-
ગિત) ગુણો વડે જેવો મોટો છે, તેવો સુદર્નન નથી '
એમ તે બાને લોભી ગન્તઓ વચ્ચે એ બાબતમા

* જેકે ઉપરથી મોટો સુદર્નન જ છે, તેપણ ગુણોથી
મોટો રાતુગિત જ છે, એમ યુધામિતે કહ્યો માટે છે

ધણો મોટો ઝવડો થયો અને તે ઘણી મુશ્કેલીમા સહેલ દૂર કરવા કોણુ સમર્થ થાય ૨ યુધાજિતે મત્રીઓને કહ્યું તમે સ્વાર્થપરાયણ જ છો, મુદર્શનને રાજા કરી ધન ભોગવવા જ ઇચ્છો છો આ તમારો વિચાર તમારી મેદાઓ ઉપરથી મે જાણી લીધો છે, પણ મનુજિત બાળવાન છે, તેથી રાજ્યાસન માટે તેને જ તમારે માન્ય કરવો જોઈએ હું જીતુ છું, તો ગુણોથી યોગ્ય અને મેના સહિત (સાચા) મોટાને છોડી (ગુણોથી) નાના (મુદર્શન)ને કોણુ રાજા કરે તેમ છે ૨ હું નક્કી યુદ્ધ કરીશ અને તે યુદ્ધમા તલવારની ધારથી પૃથ્વીના પણ બે દુકડા થઈ જશે, તો તમારી તો વાત જ શી ૨' તે સાભળી વીરસેને યુધાજિતને કહ્યું. 'હે ચતુર રાજા ! બંને બાળકો સમાન બુદ્ધિવાળા છે, તેમા ભેદ શો છે ૨ એમ બંને રાજાઓ હંમેશા અંધકો કરતા હતા ત્યા રહ્યા અને પ્રજાઓ તથા ઋષિઓ મતમા ગભનવા લાગ્યા ખડિયા રાજાઓ પણ અંધકો કરવા તત્પર થઈ માહોમાહે લડાઈ ઇચ્છતા સૈન્યો સાથે તૈયાર થઈ ત્યા આવી પહોચ્યા, તેમ જ શુ ગવેર પુરમા રહેતા ભીલો પણ રાજાને મરણ પામેલો સાભળી રાજ્યનું દ્રવ્ય ભૂટી લેવા ત્યા આવી પહોચ્યા બંને પુત્રો બાળક છે અને અદર અદર લડાઈ જંગી છે તે સાભળી ચોર લોકો પણ ભુદા ભુદા દેશોમાથી ત્યા આવી ચડ્યા એ રીતે ત્યા અંધકો ઊભો થતા મોટી ધમાલ મચી રહી અને યુધાજિત તથા વીરસેન યુદ્ધ કરવા તૈયાર થયા ૧-૫૩

समर्पस्तत्र सजातः कलहे समुपस्थिते ।

યુધાજિત્વીરસેનશ્ચ યુદ્ધકામી યમ્વતુ ॥ ૫૩ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા તૃતીય સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૧૪ મો અમામ

અધ્યાય ૧૫ મો

યુધાજિત તથા વીરસેનનું યુદ્ધ

બ્યાત ડગલ

सयुगे च सति सत्र भूपयोराहवाय समुपात्त-
शस्त्रयो । क्रोधलोभमहायो समन्ततः सवभूव
तुमुलस्तु विमर्दः ॥ ૧ ॥

વ્યાસ ખોલ્યા ત્યા ક્રોધ અને લોભને વશ થઈ

* આ અધ્યાયમા એકસહ સ્ત્રીકોથી પોતાના દીકરો માટે યુધાજિત તથા વીરસેનનું મહાન યુદ્ધ વર્ણવાયે.

યુદ્ધ માટે જ્યોત્યો રાજા ઉઠાવ્યા હતા, એવા તે બંને રાજાઓ વચ્ચે યુદ્ધ ચાલુ થયું, ત્યારે ચારે તરફ ભયકર ધસારો થઈ રહ્યો પુત્ર બાહુઓવાળો યુધાજિત રાજા યુદ્ધ કરવા નિશ્ચય કરી હાથમા ધનુષ લઈ પોતાના સૈન્યો તથા વાહનો સાથે યુદ્ધ માટે ઊભો રહ્યો, તે જ પ્રમાણે ઇદ્ર સમાન તેજવાળો વીરસેન રાજા પોતાના સૈન્યો સાથે ક્ષત્રિયધર્મને અનુસરી પુત્રીના પુનનું હિત કરવા યુદ્ધ માટે ઊભો રહ્યો સત્ય પરાક્રમવાળા એ રાજાઓ યુધાજિતને રણમા ઊભેલો જોઈ ક્રોધયુક્ત થઈ, જેમ મેષ જળના વરસાદ વડે પર્વતને ઢાકી દે તેમ બાણો વરસાવવા માડ્યા વીરસેને શિલા પર સજેલા અને સીધી ગતિવાળા ઝડપદાર બાણોથી યુધાજિતને ઢાકી દીધો એટલે તેણે પણ અત્યંત વેગથી ધસી આવતા તે તે બાણોને બાણોથી જ કાપવા માડ્યા બીજી તરફ હાથીઓ, રથો તથા ઘોડા એાનુ અતિધોર મોટું યુદ્ધ થઈ રહ્યું, જેને દેવો, મનુષ્યો તથા મુનિઓના ટોળા જોઈ રહ્યા અને માસને ખાવા ઇચ્છતા કાગડા, ગીધ વગેરે પક્ષીઓના ટોળાથી તુરંત જ આક્રમણ છવાઈ ગયું, ત્યા હાથીઓ, યોદ્ધાઓ તથા ઘોડાઓના લોહીથી થયેલી અદ્ભુત ધોર નદી વહેવા લાગી, જે યમલોકના માર્ગે વહેતી અને પાપી લોકોથી જોવાતી વૈતરણી નદીની પેઠે અત્યંત ત્રાસ આપતી હતી કિનારાઓને તોડી પાડતા એ લોહીના પ્રવાહમા વાળથી ઢાકઈને વીખરાઈ પડેલા માથા જાણે યમુના કિનારે જન્મેલા અને રમવા ઇચ્છતા બાળકોએ એ યમુનામા નાખેલા તુખડા હોય તેવા દેખાતા હતા,ન્યારે કોઈ યોદ્ધો મરણ પામ્યો અને રથ ઉપરથી ગમડી પૃથ્વી પર પડ્યો, ત્યારે તેને જોઈને માસ માટે ગીધ પક્ષી તેના પર ભખ્યા કરતું હતું જેથી પોતાના એ સુદર શરીરને જોઈ 'આહો ! અત્યંત પરવશ આ જીવ ફરી પણ તે શરીરમા પ્રવેશ કરવા શુ ઇચ્છે છે ૨ એમ લાગતું હતું કોઈ ઉતામ પુરુષ યુદ્ધમા મરાયો, પણ (સ્વર્ગમા જઈ) સુદર વિમાન પર ચડી ગયો ને પોતાના ખોળામા એટલી દેવાગતાને પ્રિય વચન કહેવા લાગ્યો કે, 'હે કરભર જેવા સાધવાળી ! તુ

* હાથના કાગડાથી માની ટચડી આગળી સુધીનો હાથના

ને તો ખરી ! આ મારુ સુદરશરીર હમણા જ બાણથી નાશ પામી પૃથ્વી પર પડ્યું છે ।’ કોઈક પુરુષ શત્રુ થી મરાયો ને અતરિક્ષમા ગયો, ત્યાં દેવાગનાને મેળવી તેની સાથે જેવો વિમાનમા ખેંદો કે તે જ વખતે તેની પોતાની (પ્રથમની) પ્રિય સ્ત્રીએ અગ્નિમા દેહ બાળી નાખી(દિવ્ય દેહ પામી) બળવાન થઈને (ત્યાં પતિ પાસે જઈ પડેલી) પોતાના એ પતિને સ્વીકારી લીધો કોઈ બે યોદ્ધા યુદ્ધમા એકબીજાના શત્રુઓ મરીને સાથે જ આત્મા ને સ્વર્ગમા મળ્યા, તો ત્યાં પણ એક અપ્સરા મારે લડ્યા ને ઉત્તમ હથિયારો લઈ ઝઘડીને ખૂબ પ્રહારો કરવા લાગ્યા કોઈ યુવાન પુરુષ (યુદ્ધમા મરીને સ્વર્ગમા પોતાના કરતા) અધિક રૂપાળી અને ગુણવાળી દેવાગનાને પામી (આ સ્ત્રી મારામા અધિક ગુણ નહિ હોવાથી મારા પર ક્રોધ પ્રેમ નહિ રાખે તો ૮ એવા ભયથી તેમા) ભક્તિયુક્ત થઈ પોતાના વિશાળ ગુણો (તેની પાસે) કહેવા લાગ્યો અને પ્રેમયુક્ત થઈ તે વેળા તે જ સ્ત્રીને ઉદ્દેશી (તેના ગુણોને યોગ્ય) અથવા નકલ કરવા લાગ્યો પૃથ્વીની જે ધૂળે આકાશમા ખૂબ ફેલાઈને (અધારી) સત કરી મૂકી હતી ને સૂર્યને ઘાપી દીધો હતો, તે જ ધૂળ લોહીના સમુદ્રમા અકસ્માત ડૂબી ગઈ જેથી સૂર્ય પણ અત્યંત ક્રાંતિયુક્ત થઈ પ્રકાશી રહ્યો કોઈ અતુર પુરુષ (મરણ પામી) સ્વર્ગમા ગયો અને ત્યાં સુદર મુખવાળી ભક્તિયુક્ત દેવકન્યાને પામ્યો, છતાં પોતાના (બ્રહ્મચર્ય) વ્રતનો નાશ થયો એવા ભય પામી તેમ જ (આ બ્રહ્મચારી છે ’ એવો) મારો અનુકૂળ કીર્તિ શબ્દ વ્યર્થ થયો, એવી ખીકથી (તે સ્ત્રીને) તેણે સ્વીકારી નહિ એવું તે યુદ્ધ થઈ -હવે હવે તેમા યુધામિત રાજાએ અતિ ભયંકર તોફાન બાણોથી વીરસેનને મારી નાખ્યો એટલે કપાયેના મસ્તકવાળા ને રાજા મરીને જમીન પર પડ્યો, જેથી તેનું નામ સૈન્ય ભાગાણ પામી આવે દિશા એમા નાતી ગયું એમ એ યુદ્ધમા પિતાને મરાયેના નાખતી મનોરમા ભયભીત બની અને વિચારવા લાગી કે ‘ માન પિતાનું વેર યાદ કરી દુષ્ટાત્મા યુધામિત મારા પુત્રને નોકસ મારી નાખતો, કેમ કે રાજ્યના ઉત્તરના મા ૧ ‘કલ્પ’ કહેવાય છે, જેની અદ્વિત સાથે બેલી આવે છે

લોભથી તે પાપી બન્યો છે હું શું કરું ૨ કયા બહુ ૩ મારો પિતા રણમા મરાયો, ધણી પણ મરણ પામ્યો છે અને મારો આ પુત્ર હજી બાળક જ છે લોભ અત્યંત પાપી છે, તેણે કેને વશ નથી કર્યો ૪ તેનાથી ઘેરાયેલો ઉત્તમ રાજા પણ કનુ પાપ ન કરે ૫ લોભથી ઘેરાયેલો મનુષ્ય પિતાને, માતાને, ભાઈઓને, વડીલોને, સ્વજનોને તથા બાધવોને મારી નાખે છે, એમા વિચારવા જેવું છે જ નહિ લોભને લીધે માણસ અભક્ત્યને ખાય, અગમ્ય સ્ત્રી સાથે ગમન કરે અને તૃણાથી વ્યાસ થઈ ધર્મને પણ છોડે જ છે આ નગરમા મહા બળવાન કોઈ પણ મારો સહાયક નથી, જેના આધારે રહી હું મારા શુભ પુત્રનું રક્ષણ કરું ને મારા પુત્રને હવે તે મારી નાખશે તો હું શું કરીશ ૬ જગતમા મારું કોઈ રક્ષણ કરનાર નથી કે જેને લીધે હું સારી રીતે રહી શકું મારી શોક્ય તે લીલાવતી તો હમેશા ખૂબ વેશવાળી જ હોય, એટલે તે પણ મારા પુત્ર પર દયાળુ થશે નહિ ને યુધામિત આવી પહોચશે, તો મારાથી અહીંથી નીકળાશે નહિ, કેમ કે પુત્રને બાળક બની આજે તે કેદમા જ લઈ જશે મેં સાભળ્યું છે કે, પૂર્વે ઇન્દ્રે માતાના પેટમા પેસી હાથમા નાનું વજ્ર લઈને માતાના ગર્ભમા રહેલા બાળકના સાત ટુકડા કર્યા હતા અને તે સાતેના પણ સાત સાત ટુકડા કર્યા હતા, એમ યોગણપચાસ (ટુકડા) પાછળથી સ્વર્ગમા વાયુ થયા હતા વળી પૂર્વે એક રાજાની રાણીએ શોક્યના ગર્ભનો નાશ કરવા શોક્યને ઝેર આપ્યું હતું એ પણ મેં સાભળ્યું છે પાછળથી એના શરીરમા ઝેર સાથે બાળક જન્મ્યો હતો તેથી પૃથ્વી પર ‘ સગર ’ એવા નામે તે પ્રખ્યાત થયો હતો કેકેથી રાણીએ પોતાના ધણીના જીવતા જ (શોક્યના) મોટા પુત્ર રામચંદ્રને વનમા કાઢ્યા હતા, જેથી દુઃશરમ રાજા મરણ પામ્યા હતા જેઓ મારા પુત્ર સુદર્શનને રાજા કરવા ઇચ્છતા હતા, તે મનીઓ પણ અત્યંત પરવશ થયા છે, કેમ કે તેઓ યુધામિતના તાબામા ગયા છે મારો ભાઈ તેવો શૂરવીર નથી, જે મને બાધનથી દોડાવે ખરેખર, દેવ ૧૧ યોગે હું મોટું કષ્ટ પામી છું, છતાં હરકોઈ ઉદ્ધમ તો કરવો જ નોંધ્યો, (કદાચ) દેવયોગે તે સિદ્ધ પણ માય પુત્રની રક્ષા કરવા હવે

‘હું જલદી ઉપાય કરું’ આમ વિચારી તે બાળાએ અત્યંત માનવાળા, સર્વ કાર્યોમા કુશળ, સલાહ લેવા લાયક અને શ્રેષ્ઠ મંત્રીઓમા ઉત્તમ વિદ્વલ નામના મંત્રીને એકાંતમા બોલાવી બાળકને હાથમા લઈ રડતા રડતા બહુ દુઃખી તથા દીનચિત્તા બની કહેવા માડ્યું ‘મારો પિતા યુદ્ધમા મરાયો છે, આ પુત્ર બાળક છે અને રાજ્ય યુધાજિત બળવાન છે, તો શું કરવું, તે મને કહો’ પછી એ વિદ્વલે કહ્યું ‘હવે આહી રહેવું જ નહિ, આપણે કાશીના વનમા આપણી ઈચ્છા પ્રમાણે આલ્યા જઈએ ત્યાં ‘સુખાહુ’ નામનો મારો મામો શ્રીમત તથા ઘણો જ બળવાન હોઈ પ્રખ્યાત છે, તે આપણું રક્ષણ કરશે’ ‘યુધાજિતને મળના માત્ર મન ઉત્કટિત છે,’ એમ (ઉપરથી જણાવી) નગરની બહાર નીકળી જઈ રથમા બેસી આલ્યા જવું એમા સશય નથી’ એમ તેણે કહ્યું, ત્યારે તે રાણીએ લીલાવતીની પાસે જઈ આમ કહ્યું ‘હે સુદર નેત્રવાળી! આજે મારા પિતાને મળવા હું જઈ છું’ એમ કહી રથ ઉપર બેસી એક દાસી તથા વિદ્વલની સાથે નગરની બહાર તે નીકળી ગઈ ત્રામ પામી દુઃખી થયેલી અતિદીન અને પિતાના શોકથી હેમરાયેલી તે રાણી યુધાજિત રાજાને મળી મરણ પામેલા પિતાના અગ્નિસંસ્કાર કરાવી ઉતાવળી, ધૂનતી ભયભીત હોઈ બે દિવસે ગંગાના કિનારે જઈ પહોંચી ત્યાં ભીલ લોકોએ તેને વૃગીને તેનું સથળ ધન લઈ નીધું અને તે વૃગ્મા વૃગ્મસ્થો તેનો રથ પણ લઈને નાસી ગયા પછી સુદર વરવાળી એ મનોરમા પુત્રને તઈને રડવા લાગી ને ગાકિનારે દાસીનો હાથ પકડી નાચી નીકળી ભયથી ગભરાતી એ રાણી ભયને લીધે જ નહીં હોડીમા બેસી જઈ પવિત્ર ગંગા નદીને તરી નહીં અને ચિનપૂટ પર્વત તરફ જઈ ગઈ એમ ભગવદ્ ગોષ્ઠ ઉતાવળથી જતી તે તત્ત જ બારનાજના આશ્રમમા જઈ પહોંચી અને ત્યાં તપસ્વીઓને બોધીને વેળા નિર્ભય થઈ પછી મુનિઓ તેને પૂછ્યું કે

‘તું કોની છે? કોની સ્ત્રી છે? હે પવિત્ર હાસ્યવાળી! તું સત્ય કહે, કષ્ટથી આહી કેમ આવી છે? તું દેવી દેવ કે મનુષ્યસ્ત્રી છે? બાળક પુત્રવાળી તું વનમા કેમ આવી છે? હે સુદર સાધનોવાળી! હે કમળ જેવા નેનવાળી! તું રાજ્યભ્રષ્ટ થયેલી હોય તેવી જણાય છે’ એમ મુનિઓ પૂછેલી તે સુદર વર્ણવાળી સ્ત્રી ઈઈ બોલી શકી નહિ, પછી દુઃખને લીધે અત્યંત પીગળેલી તે સ્ત્રીએ રડતા રડતા વિદ્વલને આજ્ઞા કરી, એટલે તે વિદ્વલે મુનિને આજ્ઞા વચન કહ્યું ‘ધ્રુવ-સાધિ નામે ઉત્તમ રાજા હતો, તેની આ મનોરમા નામની ધર્મપત્ની છે સૂર્યવંશના મહાબળવાન તે રાજાને સિંહે મારી નાખ્યો છે તે રાજાનો આ સુદર્શન નામનો પુત્ર છે આ રાણીનો પિતા અત્યંત ધર્મીતમા હતો, તે પણ પોતાના (આ) ભાણેજ માટેના યુદ્ધમા મરાયો છે, તેથી યુધાજિતના ભયથી ત્રાસીને આ રાણી નિર્જન જગલમા આવી છે બાળક પુત્રવાળી આ રાજપુત્રી તમારે જ શરણે આવી છે, તો હું મહાભાગ! હે મુનિશ્રેષ્ઠ! તમે આનું રક્ષણ કરો દુઃખીનું રક્ષણ કરવામા યગ્નથી પણ અધિક પુણ્ય કહ્યું છે અને તેમા પણ ભયથી ત્રાસેલા દીન મનુષ્યનું જાળવ કરવું તે વિશેષ કળદાયી કહ્યું છે’

શ્રધ્ધિ બોલ્યા હે કલ્યાણિ! તું નિર્ભય થઈ આહી ત્રે, હે સુદર વ્રતવાળી! તું તારા પુત્રનું પાવન કર, હે વિશાળ નેત્રોવાળી! તારે મૃગુનો ભય સમજો નહિ તું તારા સુદર પુત્રનું સ્તપ્ન કર, આ તારો પુત્ર નન્ન ધરો, ગાહી તને દુઃખ તથા ગોક કદી નહિ ઘાય

વ્યાત બોલ્યા મુનિઓ એમ કહેલી તે નાગી સ્વસ્ત્ર થઈ મુનિઓ આપેલા ઝૂપકામા ગોકર્જિત વર્ધને તે વખતે એના લાગી સુદર્શનનું પાવન કરતી તે મનોરમા દાસી તથા વિદ્વલની નામે ત્યાં ગઈ હતી. ધેનુધોમદિતા તપ્ર વિરહેન ચ સચુતા । સુદર્શન પાલયાના ન્યવસત્ સા મનોરમા ॥ ૬૨ ॥

નિ શ્રીઓ નવનવન મનુષ્યમા નૃતી ૧૬૫ ૬૧૬
અધ્યાય ૧૫ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૬ મો

ભારદ્વાજના આશ્રમમાં યુધામિત્ર

વ્યાસ ડગલ

યુધામિત્ર સંપ્રામાદ્ય ગત્વાડ્યોધ્યાં મહાવલઃ ।

મનોરમાં ચ વપ્ત્વં સુદર્શનજિહ્વાયા ॥ ૧ ॥

વ્યાસ ખોડ્યા તે પછી મહાવળવાન યુધામિત્ર
અયોધ્યામાં જઈ સુદર્શનને મારી નાખવાની ઈચ્છાથી
મનોરમાં પૂછપરછ કર્યા લાગ્યો 'તે ક્યા ગઈ ?
એમ વારંવાર કહેતા તેણે (તેની મોઢા માટે) સેવકોને
મોકળી દીધા અને શુભ દિવસે પોતાની પુત્રીના પુત્ર
મનુજિતને સંન્યાસને ખેડાડ્યો તે વેળા મત્રીઓએ
તથા વસિષ્ઠે અથર્વવેદના શુભ મત્રોપૂર્વક જળભરેલા
પાણી ડળેલો વડે તેનો ગંન્યાભિષેક કર્યો હે કુરુશરી
ગંગા ! ભેરીઓ તથા શખોના અવાજો અને વાદિઓના
નડગડાદોથી તગરીમા ઉત્તમ ધર્મ રહ્યો પ્રાણીઓના
વેદપાઠોથી, ધર્મજનોની સ્તુતિઓથી અને અતિ
માર્ગલિક જય શબ્દોથી અયોધ્યા જાણે હર્ષ પામી હોય
તેવી થઈ એ તબે સગ્ન જાહેર થયો, ત્યારે હથપુટ
મનુષ્યોથી વ્યાપ્ત અને સ્તુતિઓ તથા વાદિઓના
ગાદોથી યુક્ત તે તગરી જાણે નવી થઈ હોય
તેવી ગોળી રહી કેટલાક સારા માણસો (પોતપોતાના)
ધનમાં ગદી સુદર્શનનો વિચાર કરી 'અત્યાગે એ ગજ
પુત્ર ક્યા ગયો હશે ?' આમ ચોક્કસ કરતા હતા 'મહા
પતિવ્રતા તે મનોરમાં પુત્ર સહિત ક્યા ગઈ હતા ?'
એના પિતાને શત્રુએ ગંન્યતા લોભથી યુદ્ધમાં માને
નાખ્યો છે' એવો વિચાર કરતા તે સમયુદ્ધમાં
નજરનો દુખી થઈ ત્યા શત્રુજિતને વશ થતી રહેવા
લાગ્યા યુધામિત્ર પણ ભાણેજને વિધિથી સંન્યાસને
આપી, ગંન્યમત્રીઓને સ્વાચીન કરી પોતાની નજર
તરફ આપ્યા તેવામાં સુદર્શનને મુનિઓના આશ્રમમાં
આના નાખી તેને મારી નાખવાની ઈચ્છાથી એ
યુધામિત્ર તરત જ મિનક પર્વત તરફ ગયો ભીલોનો
મૂંઝીવો સગ્ન 'ખલ' નામનો કે જે 'દુદેશ' એના
ખીજ નામે પણ પ્રખ્યાત હતો, તે નૃગવેર નગરનો

અધિપતિ હતો તેને આગળ કરીને ચિત્રકૂટ પહોંચ્યો
ત્યા ધ્યાનક પુત્રવાળી મનોરમાં તેને સૈન્ય સહિત
આવતો સાભળી અત્યત દુખી ને ભયભીત થઈ
ધણ જ શોકથી પીડાઈને આસુભીના નેત્રવાળી તે
મનોરમાં ભાગદાજ મુનિને કહેવા લાગી કે, 'યુધામિત્ર
આવી પહોંચ્યો છે તો હવે હું શું કરું અને ક્યા જઈ ?'
આણે માત્ર પિતાને મારી નાખ્યા છે અને પુત્રીના
પુત્રને નબ કર્યો છે, હવે મારા આ પુત્રને પણ મારી
નાખવાની ઈચ્છાથી સૈન્ય સાથે તે અહીં આવે છે
હે સ્વામી ! મેં સાભળ્યું છે કે પૂર્વે પાડેલા વનમાં
મુનિઓના પવિત્ર આશ્રમમાં દ્રૌપદી સાથે રહ્યા હતા,
તે વેળા એ પાચે પાડવ ભાઈઓ એક વેળા મુગથા
કરવા ગયા હતા તથા દ્રૌપદી મુનિઓના તે પવિત્ર
આશ્રમમાં રહી હતી ધૌમ્ય, અત્રિ, ગાલવ, પૈલ,
જામલિ, ગૌતમ, ભૃગુ, ચ્યવન, અત્રિગોત્રી કણ્વ,
જતુ, કતુ, વીતિહોમ, સુમતુ, યજુદત્તા, વત્સલ, સશાસન,
કેલડ, યવકી અને યજુદત્તા આ અને ખીજ ભારદ્વાજ
વગેરે પવિત્ર મુનિઓ વેદપાઠ કરતા હોઈ આશ્રમમાં
ત્યા બેઠા હતા હે મુનિ ! દાસીઓ સહિત દ્રૌપદી
સર્વોગે સુદર હતી છતાં તે મુનિઓથી વ્યાપ્ત તે
આશ્રમમાં નિર્ભય હતી તે સમયે પાચે વીર પાડવો
મુગોની પાછળ જઈ ધનુષબાણ ધારણ કરતા અને
શત્રુઓને તપાવતા એક વનથી ખીજ વનમાં નીકળી
ગયા હતા તેટલામાં સિંહ દેશનો શ્રીમાન સગ્ન જયદ્રથ
સૈન્ય સાથે મારે (જતા) ઊભો રહી સમીપમાં વેદનો
અવાજ માલળી ત્યા ગયો એ સગ્ન શુદ્ધ આત્માવાળા
મુનિઓનો વેદધ્વનિ સાભળી તરત જ દર્શનની ઈચ્છાથી
સ્થમાથી ઊતર્યો અને એ મેવકોની માથે એ ઉદ્ધમ
જયદ્રથ સગ્ન ત્યા જવા માટે નીકળ્યો, ત્યારે વેદપાઠ
માં બેઠાયેલા મુનિઓને જોઈ હાથ જોડી ઊભો રહ્યો
અને પછી હે સ્વામિન ! મુનિઓથી સેવાતા તે આશ્ર-
મમાં એ દાખલ થયો તે વખતે ત્યા બેઠેલા એ સગ્નને
જોવા ઈચ્છતી સ્ત્રીઓ તથા મુનિપત્નીઓ પણ ત્યા
આવી અને 'આ કોણ છે ? એમ તે સગ્ન સાંધી
પૂછી તો તેઓની વચ્ચે સુદર નિતબોવાળી દ્રૌપદી
પણ આવી હતી. તેને ઉપધી ખીજ લક્ષ્મી હોય તેવી
જયદ્રથે જોઈ, આમ ક્રાંતિવાળી અને ખીજ દેવ-

* આ અધ્યાયમાં સુદર્શનને મારી નાખવાની ઇચ્છાથી
યુધામિત્ર ભારદ્વાજના આશ્રમમાં ગયો એ ક્યા કહેવાયે.

તમ્ કં આલ્યો જા હે રાજાઓમા શ્રેષ્ઠ । આ મનોરમા
બાજક પુત્રવાળી હોઈ અત્યંત દુઃખી છે, તે તારી સાથે
નહિ આવે ।

યુધામિત્રે કહ્યું હે મુનિ । હક છોડી દે, હે
સૌમ્ય । મનોરમાને વિદાય કરો, હું એને છોડીને
જવાનો નથી, આજે બળથી પણ હું એને લઈ જઈશ
અથિ યોલ્યા પૂર્વે વસિષ્ઠની ગાયને જેમ
વિશ્વામિત્રે લઈ ગયો હતો, તેમ તારી જે સંહિત લેય,
તો મારા આશ્રમમાંથી એને બળથી આજે તું લઈ જા -

नयस्य यदि शक्तिस्ते बलेनाद्य ममाद्यमात् ।
निश्वामित्रो यथा येन वसिष्ठस्य मुनेः पुरा ॥६०॥
ઈતિ શ્રીદેવીભાગવત મહાપુરાણમા તૃતીય સ્કંધ વિષે
અંશાય ૧૬ એ નમામ

અધ્યાય ૧૭ મો*

મુદર્શનને કામગીજની પ્રાપ્તિ

સ્વાત્ત્વ ઉચાર

इत्याकर्ण्य वचस्तस्य मुनेस्तत्रावनीपतिः ।

मन्त्रिबृन्दं समाहूय पप्रच्छ तमत्तन्द्रितः ॥ ૧ ॥

આસે કહ્યું તે મુનિનું એ વચન સાંભળી રાજા
યુધામિત્રે મનીને ત્યા યોગાવી સાવધાન થઈ તેને
પૂછ્યું ‘હે ઉરામ બુદ્ધિમાન । અહીં મારે શું કરવું
તે આજે તમે કહો હે ઉરામ વ્રતવાળા । (મારે તો
આવો મત છે કે,) મુદર યોગતારી તે મનોરમાને
મારી ઈચ્છા પ્રમાણે બળથી પુત્ર સંહિત હું લઈ જાઉં,
કાગણ કે કલ્યાણ ઈચ્છતા મનુષ્યે નાના શત્રુની પણ
કરી ખેદકારી ન કરવી, કેમ કે હાયરોગની પેઠે વધી જઈ
તે શત્રુ મૃત્યુ માટે થાય છે અહીં સૈન્ય નથી કે
યુદ્ધ કરનાર પણ નથી જે મને અટકાવશે માટે મારા
ભાણોગતા ગત્યને લઈ જઈ ત્યા એને મારી નાખું
જેવી સંન્ય નિષ્કટક થાય મુદર્શન માર્યો જાય એટલે

- કહેવાનું તાત્પર્ય આ છે કે, વસિષ્ઠની ગાયને વિશ્વા
મિત્રે બની હરી હરી અને પછે તેની જેમ દુર્દેવા વઈ
હરી, તેની વાનુષા જે નું બની અને વઈ જઈ હ તો
તારી જરૂર વરે

* આ અંશમાં વિશ્વામિત્રની રજા કલ્યા પત્રી વગર

૧૪ મુદર્શનને કામગીજની પ્રાપ્તિ વઈ એ કથા બાકડ
નો કોથાલે

એ મારો ભાણેજ નિર્ભય થાય, માટે આજે બળથી
(એને લઈ જવા) હું પ્રયત્ન કરું

પ્રધાને કહ્યું હે રાજાનું । સાહસ ન કરવું
મુનિનું વચન તમે સાંભળ્યું છે હે રાજા । તેમણે
વિશ્વામિત્રનું દૃષ્ટાંત કહ્યું છે (તે ચેતવણીરૂપ છે)
પૂર્વે ગાંધિના પુત્ર શ્રીમાન વિશ્વામિત્ર ઘણા પ્રખ્યાત
હતા તે શ્રેષ્ઠ રાજા કરતા કરતા વસિષ્ઠના આશ્રમમાં
ગયા એટલે તે મુનિએ આસન આપ્યું, ત્યારે પ્રતાપી
રાજા વિશ્વામિત્ર તેમને નમસ્કાર કરી ત્યા ખેડા
મલાત્યા વસિષ્ઠે ભોજન માટે તોતર આપ્યું, એટલે
મહાયજ્ઞસ્વી ગાંધિપુત્ર વિશ્વામિત્ર રાજા સૈન્ય સંહિત
ત્યા રહ્યા ભક્ત્ય, ભોજ્ય આદિ જે કંઈ જોઈએ, તે
બધું (વસિષ્ઠ પામે રહેલી કામધેનુની પુત્રી) ‘નંદિની’
નામની ગાય દ્વારા (દરેકે) મેળવ્યું, એટલે સૈન્ય
સંહિત રાજાએ ત્યા ઈચ્છાનુસાર ભોજન કરી તે નંદિ-
નીનો પ્રતાપ જાણી મુનિશ્રેષ્ઠ વસિષ્ઠ પાસે નંદિનીની
તેમણે માગણી કરી

વિશ્વામિત્રે કહ્યું હે શત્રુતાપન મુનિ । ઘડા
જવા અડાણવાળી એક હજાર ગાયો હું તમને આપું.
તમે મને નંદિની ગાય આપો, હું માગણી કરું છું
વસિષ્ઠે કહ્યું રાજાનું । આ ગાય હોમક્રિયા માટે
(ઉપયોગી) છે, માટે કોઈ રીતે હું નહિ આપું
તમારી હજાર ગાયો તમારી પાસે ભલે રહી

વિશ્વામિત્રે કહ્યું હે સત્પુરુષ । તમારા મનની
ચ્છા લેય તો દસ હજાર બધવા એક લાખ ગાયો
હું તમને આપું, તમે મને નંદિની ગાય આપો, નહિ
તો હું બળથી લઈ જઈશ

વસિષ્ઠે કહ્યું હે રાજા । તમારી ઈચ્છા પ્રમાણે
બળથી હમણા તમે ભને લઈ જાઓ પણ હું પોતાની
ઈચ્છાથી નંદિનીને (મારા) આશ્રમમાંથી આપતો નથી

તે માલગી રાજાએ મહાબળવાન મેવકોને આપ્યા
કરી કે, ‘બા તથા ગર્ભમાં બરાબર ગ્રહેતા તમે નંદિ-
નીને લઈ જાઓ’ એટલે તે સેવકએ હાલી ધસી
જઈ તે બાધેલી ગાયને પકડી ત્યારે આખોમાથી
આસુ વહાવતી એ ગાય ધ્રુજતી ધ્રુજતી મુનિને
કહેવા લાગી ‘હે મુનિ । તમે મને ગા માટે તમને
જો ?’ આ લોકો બરાબર બાધેલી મને કેમ ખોચે

છે ૨' પછી વસિષ્ઠ મુનિએ તે ગાયને કહ્યું 'હે ઉત્તમ દૂધ આપનારી ! હું તારો ત્યાગ કરતો નથી, પણ હે પવિત્ર ગાય ! મેં આજે સત્કાર કરેલો રાજા બળથી તને લઈ જાય છે હું શું કરું ? હું તો મનથી તને ત્યજવા ઇચ્છતો નથી' મુનિએ એમ કહેલી તે ગાય ક્રોધાયમાન થઈ ગઈ તેણે તરત જ મહા-ભયકર અને ક્રૂર 'હભા' એવો શબ્દ કર્યો, એટલે તે જ સમયે એ ગાયના શરીરમાંથી ઉધિયારો સાથે બપ્તર ધારી અતિધોર દેત્યો 'ઊભો રહે, ઊભો રહે' એમ બોલતા ઉત્પન્ન થયા તેઓએ બધા સોન્યને મારી નાખ્યું ને નદિનીને છોડાવી, એટલે પાપી રાજા વિશ્વા મિત્ર ઘણો જ દુઃખી થઈ બ્રાહ્મણના બળને મોટું તથા પહોંચ્યું મુશ્કેલ સમજી, ક્ષમિયતા બળને નિંદતો, ઉદાસિયો એકયો ત્યાથી નીકળી ગયા ને તપ કરવા લાગ્યો ઘણા વર્ષો સુધી મોટા વનમાં ધોર તપ કરી વિશ્વામિત્રે ક્ષમિયવિધિ ત્યજી દઈ ઋષિપણ પ્રાપ્ત કર્યું હતું માટે હે રાજેન્દ્ર ! તમે પણ આશ્ચર્યકારક વેર ન કરો તપસ્વીઓ સાથેનું યુદ્ધ નક્કી ફળતો નાશ કરનાર બાય છે હે રાજાઓના ઇદ્ર ! તપતા ભાડાર મુનિશ્રેષ્ઠ (ભારદ્વાજ) ને શાંત પાડી તમે આજે જતા રહો અને સુદર્શન પણ સુખેથી અહીં ભલે રહે હે રાજા ! આ નિર્ધન બાળક શું તમારું આહિત કરશે ? અનાથ અને દુર્બળ બાળક પર તમારો આ વેરભાવ વ્યર્થ છે હે ગેષ્ઠ રાજા ! બધા ઉપર દયા કરવી આ જગત દેવા ધીન છે ઈર્ષ્યા કરવાથી શું થાય ? જે થવાનું હશે તે થશે હે રાજા ! કોઈ સમયે દેવયોગે વજ્ર પણ ધાસ જેવું થાય છે ને ધાસ પણ વજ્ર જેવું થાય છે હે બુદ્ધિમાન ! (કોઈ વેળા દેવયોગે) સસલા સિંહને મારી નાખે છે ને મચ્છર પણ હાથીને મારી નાખે છે, માટે નાહસ છોડી દો ને મારા હિતકારક વચન પ્રમાણે કરો'

વ્યાસે કહ્યું 'રાજાઓમાં શ્રેષ્ઠ યુધામન્યુ તેનું એ વચન સાંભળી તે મુનિને પ્રણામ કરી પોતાના નગર તરફ આવ્યો ગયો મનોરમા પણ નિશ્ચિત થઈ અને તે આક્રમમાં રહી સત્યવ્રતવાળા ને સુદર્શન પુત્રનું પાલન કરવા લાગી તે પછી મુનિઓના બાળકોની વચ્ચે સ્ત્રી રમતો, સર્વ તરફથી નિર્ભય એ ઉત્તમ કુમાર દિવસે દિવસે મોટો થવા લાગ્યો એક સમયે

ત્યા આવેલા વિદલ્લને 'હે કલીબ (નપુસક) !' એમ (કોઈ) મુનિપુત્રે તે(સુદર્શન)ની સમક્ષ સમોદ્યો ત્યારે સુદર્શને તો તે સાંભળી સ્પષ્ટ એકાક્ષર (મત્ર) લઈ લીધો અને અનુસ્વારરહિત તેને વારંવાર બોલવા લાગ્યો કામરાજ નામનું તે બીજા તેણે મનથી તે વેળા સ્વીકારી લીધું અને તે બાળક અત્યંત આદર સાથે તેને ચિત્તમાં ધારણ કરી જપવા લાગ્યો હે મહારાજ ! એમ ભાવિતા યોગથી કામરાજ નામનું તે અદ્ભુત બીજા એ બાળકે સ્વભાવથી જ સ્વીકારી લીધું ઋષિ, છદ્, ધ્યાન તથા ન્યામરહિત છતાં એ મર્વોત્તમ બીજા તે વેળા—પાયમે વર્ષે મેળવી તે બાળક કાર્યમ પોતાના મનમાં તેનો જપ કર્યા કરતો હતો પોતે રમતો હોય કે બેઠો હોય, છતાં 'આ જ સાર વસ્તુ છે' એમ જાણી તે મત્રને પોતે ભૂલતો ન હતો અગિયારમું વર્ષ બેઠું, ત્યારે એ રાજપુત્ર કુમારને મુનિએ જનોઈ દીધું ને પછી વેદ ભણાવ્યા અગ સહિત ધનુર્વેદ, નીતિશાસ્ત્ર તથા સમગ્ર વિદ્યાઓ-નો તેણે જાણે મત્રના બળથી હોય, તેમ વિધિથી અભ્યાસ કરી લીધો કોઈક સમયે તેણે દેવીનું રૂપ પ્રત્યક્ષ પણ જોયું હતું, જે લાલ વજ્રોવાળું, લાલ રંગનું તથા સર્વોગે લાલ આભૂષણોવાળું હતું, ગરુડના વાહન પર બિરાજેલા તે અદ્ભુત વેંધુની શક્તિના દર્શન કરી રાજપુત્ર (સુદર્શન) પ્રસન્ન મુખવાળો થયો હતો પછી સર્વ વિદ્યાઓનું અર્થતત્ત્વ સમજી લઈ તે કુમાર એ વનમાં રહી માતાનું સેવન કરતો નદીકિનારે રમ્યા કરતો હતો

અબિકાદેવીએ તેને એ વનમાં ધનુષ તથા પથ્થર પર બસેલા તીક્ષ્ણ બાણો ભાથો અને બપ્તર આપ્યા હતા એ જે સમયે કાશીરાજાને શશીકલા નામની અતિપ્રિય પુત્રી હતી તે દિવ્ય હોઈ સર્વ લક્ષણોથી યુક્ત હતી તેણે વનમાં રહેતા રાજપુત્ર સુદર્શનને સર્વ લક્ષણોથી યુક્ત, ગૂરવીર તથા બીજા કામદેવ જેવો સાંભળ્યો વળી, ભાગ્યારણોના મુખથી અતિમાન્ય તે રાજપુત્રને સાંભળી તેણે તેને વર તરીકે વરવાની મન તથા બુદ્ધિથી ઇચ્છા કરી, ત્યારે સત્રિના મધ્યસમયે જગદેવ્યાએ તેના સ્વપ્નમાં આવી અતિસ્થિર થઈ બસાબસ આશ્વાસન આપી આ

વચન કહ્યું 'હે સુદર નિતામવાળી સ્ત્રી ! તુ વરદાન માગ મારો ભક્ત સુદર્શન મારા વચનથી તને સર્વ કામનાઓ આપનાર થશે એમ સ્વપ્નમાં આપ્યાનું મુદ્ધ સ્વરૂપ જોઈ તેમ જ તેમનું એ વચન (ભગ્નત આવસ્થામાં) સભારી ઘણું માન ધરાવતી શશીકલા હર્ષ પામી તે આનંદયુક્ત થઈ ઊઠી, ત્યારે તેની માતાએ વારંવાર તેને પૂછ્યું, છતાં અતિશય શરમાળ તે બાળાએ પોતાના હોંનું કારણ (માતાને) કહ્યું નહિ સ્વપ્નને સભારી આનંદ પામતી તે વારંવાર હમવા લાગી અને પછી તે વેળા એક સખીને એ સ્વપ્નનું વૃત્તાંત સંવિસ્તર તેણે કહ્યું એક મમયે વિશાળ નેત્રવાળી તે (શશીકલા) ચપાથી શોભતા સુદર બગીચામાં રમવા માટે સખીઓ સહિત જઈ પહોંચી, અને ત્યાં ચપાની નીચે ઊભી પુષ્પો વીણતી તે બાળાએ માર્ગમાં ઉતાવળ માથે આવતા (એક) બ્રાહ્મણને જોયો, એણે તે બ્રાહ્મણને પ્રણામ કરી તે સુદર્શીએ આ મધુર વચન કહ્યું 'હે મહાભાગ ! કયા દેશમાંથી તમે આવો છો ?'

બ્રાહ્મણે કહ્યું 'હે બાળા ! કોઈ કાર્યથીએ ભાર લાજતા આશ્રમથી હું આવું છું તું મને શું પૂછે છે, કહે

શશીકલા બોલી 'હે મહાભાગ ! તે આશ્રમમાં લોક કરતા અતિશય સંકીર્ણ અને ખાસ કરીને અત્યંત જોવાલાયક તથા વર્ણન રસ્યા યોગ્ય શું છે ?'

બ્રાહ્મણે કહ્યું 'હે સુદર નિતામવાળી ! ધ્રુવ સંધિનો પુત્ર શ્રીમાન સુદર્શન ગજ (લલ ત્યા) છે, તે સાચા નામવાળો હોઈ પુરુષોમાં ઉત્તમ છે હે સુદર સાથળોવાળી ! જેણે કુમાર સુદર્શનને જોયો નથી, તેના નેત્ર અત્યંત નિષ્ફળ છે, એમ મને લાગે છે સૃષ્ટિ ત્ર્યંબકા રચિતા બ્રહ્માએ ગુણોના સમુદાયને એક સ્થળે જોવા માટના કૌતુકથી તે એકવામાં જ સર્વ ગુણો મૂક્યા છે, એમ હું માનું છું એ કુમાર તને યોગ્ય છે અને તારે સ્વામી થવાને લાયક છે મહિનું તથા સુવાર્તા જેવો (તમાજ બનેતો) આ યોગ વિદ્યાતાએ નક્કી પાડ્યો હોય (એમ સભવે છે)

તવ યોગ્ય. કુમારોડનો મર્તા મરિતુમર્દિત ।

યોમોડ* વિહિતોડગસીમ્બિકાચનયોરિવ ૬૬૨

અર્થાત્ ૧૩ મે સપ્તમ

અધ્યાય ૧૮ મો*

પુત્રને પરણાવવા કાશીરાજની તૈયારી

વ્યાસ ઝગચ

દ્યુત્વા તદ્વચન ઇયામા પ્રેમયુક્તા વમૂવ હ ।

પ્રવસ્યે બ્રાહ્મણસ્તસ્માસ્થાનાદુક્ત્વા સમાહિતઃ ॥૧૧॥

વ્યાસ બોલ્યા એ વચન સાંભળી તે સુદર્શી (શશીકલા) પ્રેમયુક્ત થઈ અને બ્રાહ્મણ પણ એમ કહી સાવધાન થઈ તે સ્થાનેથી ચાલી નીકળ્યા તે ઉત્તમ બ્રાહ્મણ ગયો, ત્યારે પ્રેમથી અત્યંત સ્થિર થયેલી તે શશીકલા પૂર્વના રોડમાં મગ્ન થઈ, કામબાણથી જાણે ઘવાઈ લેય તેવી થઈ પછી કામથી પીકાતી તેણે પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે વર્તતી મખીને કહ્યું 'જેને સાંભળ્યા પછી દેહમાં વિકાર થયો છે, તે ઉત્તમ કુળમાં જન્મેલા અને જેના શુભાર રમનો અનુભવ લોકોએ જાણ્યો નથી- એવા કુમાર સુદર્શનને પાપી કામદેવ શું પીકતો હશે ? (મને તો પીકે છે) હું કયા જાઉં ? અથવા બીજા કામદેવ જેવા એ કુમારને મેં સ્વપ્નમાં જોયો છે, તેથી વિરહથી વ્યાકુળ થયેલું મારું કોમળ મન અત્યંત તપે છે હે સખિ ! મારા દેહ ઉપર લાગેલું ચદન મને ઝેર જેવું જણાય છે, આ પુષ્પ માળા સર્પ જેવી લાગે છે અને ચદ્રતા કિરણો અગ્નિ જેવા જણાય છે મને મહેલમાં, વનમાં, વાવમાં કે પર્વતમાં સુખ નથી, તેમ જ દિવસે કે રાતે પણ સુખતા સાધનો છતાં સુખ થતું નથી, હવે મારા મનને શય્યા તાબૂલ, ગીત કે વાદ્ય પ્રસન્ન કરી શકતા નથી અને મારા નેત્રો તુમ થતા નથી એ હા જો વનમાં છે ત્યાં આજે હું ચાલી જાઉં, પણ કુળની શરમથી હું કરું છું અને પિતાને વશ છું હજી મારા પિતા મારો સ્વયંવર કરતા નથી, હું શું કરું ? હું તો (મારું શરીર) રાજપુત્ર સુદર્શનને મારી ઈચ્છા પ્રમાણે અર્પણ કરીશ બીજા સેકડે રાજાઓ જોકે ભરપૂર સમૃદ્ધિ વાળા છે, તોપણ રાજ્યરહિત છતાં એ સુદર્શન કુમાર મને જેવો સુદર લાગે છે, તેવા એ રાજાઓ સુદર

* આ અધ્યાય પોતાની પુત્રીને પરણાવવા ત્રીસજન તૈયાર થયો, ને વાત પાસન મ્યોકેથી કહેવાયે.

- અર્થાત્ જેને અમુક જ પુત્રાવસ્થા પ્રાપ્ત થઈ છે તેવા

લાગતા નથી અર્થાત્ મને બીજા કોઈ ગમતા જ નથી

વ્યાસ યોગ્યા : એમ નિર્ધન, બલહીન, વન-
વાસી તથા ક્ષલાહા કરતો છતા એકલો સુદર્શન જ
તેના ચિત્તામાં અત્યંત સ્થિત થઈ રહ્યો પછી તેને
પણ વાગ્યોજના જપથી આ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થઈ અને
તે સુદર્શન પણ ધ્યાનપરાયણ રહી ઉત્તમ મનનો
અત્યંત જપ કરી ગ્યો એ કુમાર દેવી વિષ્ણુમાયાને
સ્વપ્નમાં આપડિત બેતો, જે આખા વિશ્વની માતા,
અવ્યક્ત માયા તથા સર્વ સપરિતે કરનારા છે પછી
શૃંગવેરપુરના રાજા ભિલ્લે તે કુમારની પાસે આવી
સર્વ સામગ્રીઓ મહિત ઉત્તમ રથ તેને આપ્યો તે
રથ ચાર ધોડીઓથી બંધેલો અને ઉત્તમ પતાકાઓથી
શણગારેલો લોઈ રાજપુત્રને જય આપનાર થશે,
એમ જાણી તેણે એ વેળા (સુદર્શનને) ભેટ તરીકે
આપ્યો હતો, કુમાર સુદર્શન પણ તે ભિલ્લની પ્રીતિ-
થી એ રથ સ્વીકાર્યો અને અતિ સ્થિર મિત્ર થયેલા તે
ભિલ્લનો વનમાં ફળમૂળાદિથી સારી રીતે સજ્જાર કર્યો
એમ અતિથિમત્કાર કરેલો તે ભિલ્લ ગયો ત્યાં
પ્રીતિયુક્ત મુનિઓએ તપના પ્રભાવથી તે કુમારને
એકાંતમાં કહ્યું 'હે રાજપુત્ર' ખરાબર સાવધ રહે તો
તુ ઘણું જ થોડા દિવસોમાં પોતાના પ્રતાપથી અવશ્ય
રાજ્ય પામીશ, એમાં સશય નથી વર આપનારા
અને વિશ્વને મોહ પમાડનારા અધિકારેલી તારા પર
પ્રસન્ન થયા છે, જેથી (આ ભિલ્લ) તને સહાય
તરીકે મળી આવ્યો છે, માટે હે ઉત્તમ વ્રતવાળા !
તુ ચિંતા ન કર 'વર્ણી તીક્ષ્ણ વ્રતવાળા તે મુનિ-
ઓએ મનોરમાને પણ કહ્યું 'હે પવિત્ર હાસ્ય
વાળી ! તારો પુત્ર હવે રાજ થશે ' પછી સુદર અગ-
વાળી મનોરમાએ તે મુનિઓને કહ્યું 'તમારું ઉત્તમ
વચન સફળ થાયો હે બ્રાહ્મણો ! આ કુમાર તમારો
દાસ છે અને સત્પુરુષોની સેવાથી (ઈષ્ટમિદ્ધિ થાય
ઓમા) શુ આશ્ચર્ય છે ? જોકે (મારા પુત્ર પાસે)
સૈન્ય, પ્રધાનો, બહાર કે કોઈ મહાયુધ નથી, તેથી
આવી ક્યા યોગે મારો પુત્ર રાજ્ય પામવાને યોગ્ય છે ?
તોપણ તમારા આશીર્વાદથી મારે આ પુત્ર અવશ્ય
રાજ થશે, એમાં સંદેહ નથી, કેમ કે તમે મન જાણ-
નારાઓમાં અત્યંત શ્રેષ્ઠ છો '

વ્યાસે કહ્યું બુદ્ધિમાન તે સુદર્શન રથમાં બેસી
જ્યા જતો ત્યા તેજને લીધે અક્ષીહિણી સેનાથી
જાણે વીંટાયો હોય તેવો જણાતો હતો કારણ કે હે
રાજા ! તે સુદર્શન ખરાબર પ્રીતિયુક્ત થઈ મન-
બીજનો જપ કર્યો કરતો, તેનો જ એ પ્રતાપ હતો,
બીજનું કર્મ પણ (કારણ) ન હતું, જે મનુષ્ય કામરાજ
નામના અદ્ભુત બીજને સદ્ગુરુ પાસેથી મેળવી,
પવિત્ર ને શાંત થઈ જો જપે છે, તો સર્વ ગમનારો
પામે છે હે ઉત્તમ રાજા ! એવી કોઈ પણ વસ્તુ
પૃથ્વી પર કે સ્વર્ગમાં અતિ દુર્લભ નથી કે જે વસ્તુ
પ્રસન્ન થયેલા શિવાદેવીથી પામી ન શકાય ! જેમના
ચિત્તામાં દેવીના પૂજન વગેરે પર વિશ્વાસ ન હોય
તેઓ મદ, અતિશય દુર્ભાગી અને રોગો વડે અત્યંત
પીડાયેલા રહે છે હે કુરુવંશી રાજા ! જે દેવી ગુગના
આદિમાં સર્વ દેવોના માતા કહેવાયા છે, તે જ કારણથી
એ 'આદિ માતા' એવા નામથી પ્રખ્યાત થયા છે
તે જ દેવી સર્વ પ્રાણીઓમાં બુદ્ધિ, કીર્તિ, ધીરજ,
લક્ષ્મી, શક્તિ, શ્રદ્ધા, મતિ તથા સ્મૃતિથી પ્રત્યક્ષ
જણાય છે મનુષ્યો માયાથી મોહિત થયા છે, તેઓ
કુતકંટે જાણનાર હોઈ વિશ્વેશ્વરી શિવાદેવીને જાણના
નથી ને ભજતા પણ નથી બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શકર, ઇન્દ્ર,
વરુણ, યમ, વાયુ, અગ્નિ, કુમેર, ત્વષ્ટા, પૂષા, બંને
અશ્વિનીકુમારો, ભગ, આદિત્યો, વસુઓ, રુદ્રો,
વિશ્વેદેવોઓ, મરુદ્દગણો—આ બધાએ ઉત્પત્તિ,
સ્થિતિ તથા નાશ કરનારા તે દેવીનું ધ્યાન કરે છે ક્યા
જિજ્ઞાસુ મનુષ્ય ચરમાત્મસ્વરૂપ એ શક્તિને ન સેવે !
સર્વ પુરુષાર્થોને આપનાર તે શિવાદેવીને સુદર્શને
જાણ્યા હતા અતિ દુર્લભ તે દેવી બ્રહ્મ જ છે, વિદ્યા
તથા અવિદ્યાસ્વરૂપ છે, યોગ વડે પામવા યોગ્ય છે,
પરાશક્તિરૂપ છે અને મુમુક્ષુઓને પ્રિય છે જે દેવી
ત્રણ પ્રકારની સૃષ્ટિ રચી સર્વોત્તમપણે બતાવે છે, તે
દેવી (ના શરણ) વિના ક્યા પુરુષ પગમાત્માનું સ્વરૂપ
જાણવા યોગ્ય છે ? સુદર્શન તો તે દેવીનું મનની
ચિંતન કરતો રાજ્યલાભ કરતા પણ શ્રેષ્ઠ સુખ પામી
વનમાં રહ્યો હતો, કામના બાણોથી અત્યંત પીડાતી
પેલી શરીરકલા પણ નિરતર દુઃખી રહેતા શરીરને અનેક
જાતના ઉપચારોથી ધારણ કરી રહી હતી તેટલામાં

તેના પિતા સુખાદુર્યો પોતાની કન્યાને પુત્ર તથા વત્ની ઈચ્છાવાળી જાણી આજસરહિત થઈ સ્વયવર કરાવ્યો વિદ્વાનોએ સ્વયવરને ત્રણ પ્રકારનો કહ્યો છે અને તે રાજાઓ માટે જ વિવાહયોગ્ય છે, બીજાઓ માટે તથી એક 'ઈચ્છાસ્વયવર' છે (જેમા રાજ-કન્યા પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે વરને વરી શકે છે), બીજો 'પણ સ્વયવર' તામે છે (જેમા આમુક શરતે રાજકન્યા મેળવાય છે), જેમ શ્રી રામચંદ્રે શકરતુ 'પ્રનુષ ભાગ્યુ' હતુ (ત્યારે સીતાને પરણી શક્યા હતા), અને ત્રીજો 'શૌર્યશુદ્ધસ્વયવર' છે (જેમા પરાક્રમ જ રાજકન્યાતુ મૂલ્ય હોઈ સૌથી વધારે પરાક્રમી તોય તે જ રાજકન્યાને લઈ જાય છે), આ (છેલ્લો) સ્વયવર નૃસાઓ માટે કહ્યો છે રાજશ્રેષ્ઠ સુખાદુર્યો તે (ત્રણ સ્વયવરો) પોકી ઈચ્છાસ્વયવર કર્યો તે વેળા ારીગરો પાસે સુદર બિછાનાવાળા મચ્યો કરાવ્યા અને જુદા જુદા આકારના ઉત્તમ સભામંડપો કરાવ્યા એમ વિવાહ માટે આતિ વિશાળ ભારે સામગ્રી કરી ત્યાં સુદર નેત્રોવાળી શશીકલાઓ દુષ્પી થઈ સખીને કહ્યું 'તુ મારી માતાને એકાંતમા મારુ આ વચન હો કે, 'મે' ધ્રુવસંધિતા ઉત્તમ પુત્રને ચિત્રમા પતિ તરીકે વર્યો છે, માટે તે સુદર્શન પિતા બીજા કોઈ વરને વરણ નહિ, ભગવતીએ તે રાજપુત્રને મારા પતિ તરીકે નક્કી કર્યો છે

ત્યાં કહ્યું 'એમ કહેલી તે સુદર બોલનારી સખીએ જલદી માતા વૈદહી પાસે જઈ એકાંતમા આ મહુ વાક્ય કહ્યું 'હે પતિવ્રતા ! તમારી દુષ્પી પુત્રીએ મારા મોઢેથી જે કહાવ્યું છે તે તમે સાભળો અને પછી હે કહ્યાણિ ! હમણા તરત જ તમે તેનું દિન કરો ભારદાજના પવિત્ર આશ્રમમા ધ્રુવસંધિનો જ પુત્ર છે તેને મે ચિત્રમા પતિ તરીકે વર્યો છે, માટે બીજા નજરને વનિશ નહિ

આન બોલ્યા રાણીએ તે વચન સાભળી પોતાનો પતિ ત્યાં હો ગાવ્યો, ત્યાં તે પુત્રીનું વાક્ય જેવું હતું તેનું ગાવ્યુ ત્યાં તે સાભળી વિસ્મય પામેલા રાજા સુખાદુર્યો વાગ્વાર ખૂબ દનતા પોતાની પત્ની વૈદહીને આ નવ વચન કહ્યું 'હે સુદર ભગવતી ! તુ તારો જે કે એ બાકરને રાત્ર્યમાંથી વનમા કાઢી

મૂક્યો છે અને એકલો માતાની સાથે નિર્જન વનમા રહે છે તેના માટે યુધાજિતે વીરસેન રાજાને મારી નાખ્યો છે, તો હે સુદર નેત્રવાળી ! તે નિર્ધનકુમાર પતિ તરીકે યોગ્ય કેમ થઈ શકે ? માટે તુ પુત્રીને કહે કે, આ સ્વયવરમા પ્રતિષ્ઠિત રાજાઓ આવશે, તેથી આવું અપ્રિય વાક્ય તારે કદી પણ ન કહેવું ' ૧-૫૫

દ્રુહિ પુત્રી તતો વાક્યં કદાચિદપિ વિધિમ્યમ્ ।

ભાગમિષ્યન્તિ રાજાનઃ સ્થિતિમન્તઃ સ્વયવરો ॥૫૫॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવત મહાપુરાણમા નૃતીય સ્કંધ વિરે અધ્યાય ૧૮ મે તમામ

અધ્યાય ૧૮ મો

મુદર્શન અને બીજા રાજાઓ સ્વયવરમા

વ્યાસ ક્વાચ

મર્ત્યા સાઝમિહિતા ઘાતાં પુર્વે દૃઢવાક્કસંસ્થિતામ્ ।

ઉવાચ વચનં શ્રુક્ષ્ણ સમાશ્વાસ્ય શુચિસ્મિતામ્ ॥૧॥

વ્યાસ બોલ્યા સ્વામીએ એમ કહેલી રાણી વૈદહી પવિત્ર હાસ્યવાળી પોતાની બાળા પુત્રીને બોળામા બેસાડી આશ્વાસન આપીને આવું સુદર વચન કહેવા લાગી 'હે સુદર દાતવાળી ! તુ આવું અપ્રિય વચન મને વ્યર્થ કેમ કહે છે ? હે ઉત્તમ વ્રતવાળી ! તારા આ વાક્યથી તારા પિતા દુષ્પી પામે છે સુદર્શન અત્યંત દુર્ભાગી, રાત્ર્યબ્રહ્મ આશ્રય વિતાનો રાત્ર્ય કે ધન-ભકાર વગરનો બાધવોથી ત્યજયેલો અને માતા સાથે વનમા જઈ ક્ષણ-મૂળ ખાઈને રહેતો હોઈ (શરીરે પણ) દૂષ્ણો છે માટે એ વનવાસી દુર્ભાગી વર તને યોગ્ય તથી હે પુત્રિ ! બીજા યુદ્ધિશાળી રાજપુત્રો રૂપાળા ખૂબ પ્રતિષ્ઠા પામેલા અને રાજચિહ્નોથી શલુખારેલા છે, તેઓ તારે લાકડા છે વળી સુદર્શનનો ભાઈ પણ સુદર છે ક્રેસલ દેશ પર તે રાત્ર્ય કરે છે, રૂપાળો અને મર્વ લક્ષણોથી યુક્ત છે હે સુદર ભગવતી ! બીજું પણ એક કારણ જે મે સાભળ્યું છે, તે તુ સાભળ યુધાજિત રાજા કાયમ તે સુદર્શનને મારી નાખવા ઈચ્છે છે તોણે મોટું યુદ્ધ કરી, વીરસેન રાજાને મારી મરીઓ સાથે મનણા કરીને પોતાની

* આ અધ્યાયમા મુદર્શન તથા બીજા રાજાઓ સ્વયવરમા વચન આપ્યા જ કયા બાસક ઉત્તમ સ્વયવરો તારી રીતે કહેવામાં આવેલો.

પુત્રીના પુત્રને રાજ્ય પગ સ્થાપ્યો છે સુદર્શનને મારી નાખવા ઇચ્છતો તે યુધામિત ભારદ્વાજના આશ્રમમા ગયો હતો, પણ મુનિએ તેને વાર્યો એટલે તે પોતાને ઘેર પાછો ગયો છે.

શશીકલા ખોલી હે માતા ! એ રાજપુત વનમા રહ્યો છે, છતાં મને અત્યંત ગમે છે જેમ શર્ચાંતિના વચનથી પતિવ્રતા સુકન્યા વ્યવન સ્થિતિને પતિ તરીકે મેળવી પતિસેવામા તત્પર બની હતી તેમ હું પણ સુદર્શનને પતિ તરીકે મેળવી તેની સેવામા તત્પર થઈશ, કેમ કે પતિની સેવા એ જ સ્ત્રીઓને સ્વર્ગદાયી તથા મોક્ષદાયી છે નિષ્કપટભાવે કરેલી પતિની સેવા સ્ત્રીને અવશ્ય મુખદાયી થાય છે વળી ભગવતીએ સ્વપ્નમા આજ્ઞા કરેલા તે સર્વોત્તમ વર સિવાય બીજા રાજપુતનો હું કઈ રીતે આશ્રય કરું ? મારી ચિરારૂપી ભીતિમા ભગવતીએ સુદર્શનને આવેખી દીધો છે, માટે તેને છોડી હું બીજાને પ્રિય પતિ નહિ કરું.

આસે કહ્યું તે શશીકલાએ ઘણા દૃઢતાથી દ્વાર વદલીને ના પાડી, એટલે તેણે પુત્રીએ કહેલું સર્વ વચન પોતાના પતિને જણાવ્યું પછી વિવાહના દિવસ પહેલાં શશીકલાએ શાસ્ત્રોને જાણતા હિતેની બ્રાહ્મણને જલદી ત્યાં મોકલ્યો ને કહ્યું કે, 'મારા પિતા ન જાણે તેમ તમે સુદર્શન પાસે જાઓ, અને ભારદ્વાજના આશ્રમમા મારા વાક્યથી તેને એકદમ કહો કે, 'હે સ્વામિન ! મારા પિતાએ મારા માટે ભારે સ્વયંવર આગ્રહ્યો છે તેમા સૌએ સાથે અનેક રાજાઓ આવશે પણ એ તો ચિત્રમા સમૂહમાં ક્રીતિત્યૂર્ણક તમને જ વર્ષો છે હે દેવ સમાન સુદર્શન ! ભગવતીએ સ્વપ્નમા તમે જ (પતિ તરીકે) મને જણાવ્યા છે, તેથી હું એર ખાઈશ અથવા બગતા અગ્નિમા પડીશ, પણ માતા-પિતાએ પ્રેરણા કર્યા છતાં તમારા વિના બીજાને ઠી હું વરીશ નહિ મન, વચન તથા કર્મથી મેં તમને વર તરીકે સ્વીકાર્યા છે ભગવતીની કૃપાથી આપણા બેનજી કલ્યાણ બંધે, માટે તમારે દેવને જ મર્વોત્કૃષ્ટ બળ માની આજ્ઞાં આવવું સ્થાવર-જંગમ સહિત આપુ જગત અને શરૂર આદિ સર્વ દેવો જેને વશ છે, તે ભગવતીએ જે આજ્ઞા કરી છે, તે ખોટી થશે નહિ આમ હે બ્રાહ્મણ ! એ રાજપુતને તમારે

એકાતમા કહેલું હે નિર્દોષ ! જે રીતે મારા કાર્ય થાય તે રીતે તમારે કરવું' એમ કહી દક્ષિણ આપીને તે બ્રાહ્મણને તેણે વિદાય કર્યો એટલે તે બ્રાહ્મણ પણ ત્યાં જઈ સર્વ વૃત્તાત જણાવી તરત જ (ન્યા શશીકલા હતી) ત્યાં પાછો આવ્યો અને ભારદ્વાજ મુનિએ પરમ આદરથી પ્રેરણા કરેલા સુદર્શનને પણ તે વૃત્તાત જાણી તે સમયે જ જવાનો નિશ્ચય કર્યો તે વેળા જવા માટે તૈયાર થયેલા એ પુત્રને મનોરમા અત્યંત દુઃખથી પીડાઈને ત્રાસ પામતી, ધ્રુજતી અને આસુ ભરેલા નેત્રોવાળી થઈ કહેવા લાગી 'તે રાજાઓની સભામા આજે તું ક્યા જાય છે ? તું એકલો છે (અનેકની સાથે) તે વેર કર્યો છે, તો તું વિચારી તે સ્વયંવરમા તું જાય છે ? રાજા યુધામિત તને મારી નાખવાની ઇચ્છાથી ત્યાં આવશે તારી પામે બીજો કોઈ સહાયક નથી, માટે હે પુત્ર ! તું ન જા હું એક પુત્રવાળી અતિ કગાલ છું, મને તારો જ આધાર છે (બીજી બધી રીતે) હું આશ્રય વિનાની છું, માટે હે મહાભાગ ! આજે મને નિરાશ કરવા તું યોગ્ય નથી વળી જેણે મારા પિતાને મારી નાખ્યો છે, તે યુધામિત રાજા પણ ત્યાં આવ્યો હશે, જેથી ત્યાં એકલા ગયેલા તને તે મારી નાખશે.'

સુદર્શને કહ્યું 'જે થવાનું હોય તે થાય જ છે, એમા વિચાર ન કરવો જગદેવની આજ્ઞાથી આજે હું સ્વયંવરમા જઈ છું, માટે હે કલ્યાણ ! તું શોક કર મા હે સુદર મુખવાળી ! તું ક્ષત્રિય જાતિની છે (તેને વિચાર કર) ભગવતીની કૃપાથી હું કદી ડરતો નથી

આમ બોલ્યા એમ કહી રથમા બેસીને જવા ઇચ્છતા સુદર્શનને જોઈ મનોરમાએ આશીર્વાદપૂર્વક ત્યાં જવા પુત્રને સમતિ આપી કહ્યું કે, 'અખિંદા તારી આગળ રક્ષા કરે, પાર્વતી તારા પાછળ રક્ષણ કરે તારી બાને બામ્બુ પણ પાર્વતી રક્ષા કરે ને શક્ય મર્વ સ્થળ હમણાં તારા રક્ષણ કરે બગાળ્ય માર્ગમા વારાહી તારા રક્ષણ કરે, જવા મુગ્ધેય કોઈ સ્થળોમા દુર્ગાદેવી તારી રક્ષા કરે અને ઘોર લડાઈમા પરમેશ્વરી કાલિકા તારા રક્ષણ કરે ત્યાં મટપમા માતંગી તારી રક્ષા કરે સ્વયંવરમા સૌઆ રક્ષણ કરે, અને સસારની

છોડાવનારા ભવાની સંજ્ઞાઓની વચ્ચે તારુ રક્ષણ કરો પર્વતના દુર્ગમ પ્રદેશોમા ગિરિજા રક્ષણ કરશે ચૌદાઓમા આગુડા રક્ષા કરો અને વનોમા સનાતની શ્રમણ તારુ રક્ષણ કરો હે જ્યુવતી કુમાર ! વૈષ્ણવી શક્તિ વિવાદમા તારી રક્ષા કરો અને હે મોમ્ય ! રણુમા ગત્રુઓનો સમાગમ થતા ભૈરવી તારુ રક્ષણ કરો. જગતને ધારણ કરનારા સમ્યક્દાનદસ્વરૂપ મહામાયા બુવનેશ્વરી સર્વ કાળ સર્વ દેશોમા તારી રક્ષા કરો

આસ બોલ્યા એમ કહી તે સમયે ધૂજતી ને ભયભીત થયેલી એ માતાએ તેને કહ્યું કે, 'હું પારેખર તારી સાથે જ આવીશ તારા વિના આખનો અછોડ પલકારો પણ હું અહીં રહેવા ઉત્તમ કંતી નથી માટે હે પુત્ર ! તારો ન્યા જવા વિચાર લેય ત્યા તું મને માથે જ લઈ જા,' એમ કહી માતા (મનો રમા) ધાવતી માથે ન્યાએ નીકળી, ત્યાંજે પ્રાહ્લણેએ આશીર્વાદ આપેલા તેઓ બધા હર્ષિજે ત્યાંથી ચાલ્યા પછી રંજુવગી સુદર્શન એકલા રથની કાશીમા આવી પહોંચ્યા અને ત્યાંસુબાહુ સંજ્ઞાએ તેને આપેલો ભણુયો, ત્યારે પૂર્વસામગ્રી વગેરેથી તેનો ભત્કાર કર્યો તેમ જ એવા માટે રેવકને આજ્ઞા કરી, ઉભાસ માટે તેને ઘર આપ્યું તથા ખોરાકપાણી વગેરેની વ્યવસ્થા કરી પછી જુદા જુદા દેશના અધિપતિ નગરો ત્યાં એકઠા થયા અને ધુધાજિત પણ પોતાના ભાણેજ માથે ત્યાં આવ્યા ક્રમ દેશનો સંજ્ઞ, મદ્ર દેશનો સંજ્ઞ, સિંધુ દેશનો વીર સંજ્ઞ, ચોદ્રો માહિષ્માતીનો નગ્ન પાચાલ દેશનો સંજ્ઞ, પર્વત પ્રદેશનો સંજ્ઞ, અતિ પગદ્ધતી કામરૂપ દેશનો સંજ્ઞ, કણ્ઠીક દેશનો નગ્ન, ચોલ દેશનો નગ્ન અને મહાબળવાન વિદલો દળનો નગ્ન પણ ત્યાં આવ્યા તે વેળા ગદ્ગતની કંઠા અસીદિણી નેના ત્યાં એકઠી મળી હતી અને ખર્ષે એવા સૈન્યોથી તે નગરે ઘોસઈ ગઈ હતી આ ઉપજાત ખીગ્ન પણ વણા સંજ્ઞાઓ સ્વયંજા બેવાની ઈચ્છાથી શ્રેષ્ઠ લાલીઓ નાથે ત્યાં એકઠા થયા હતા તે વખતે ત્યાં મળેલા નગ્ન પુત્રો પરસ્પર આમ એવા બાન્યા કે, 'નગ્નપુત્ર સુદર્શન નગરના વિના અહીં આવ્યા છે મહાબળિમાન આ ક્રાંતસ્થ સુદર્શન એક્ટો સ્વભાષેની માતાની નાથે લાપ નુ વિરાદ માટે અહીં આવ્યા અને રેવકો

તથા આયુધો સહિત આ સંજ્ઞપુત્રોને છોડીને તે સંજ્ઞપુત્રી મોટી ભુખ્તઓવાળા આને શુ વરણે ? પછી સંજ્ઞાઓના અધિપતિ ધુધાજિતે એ સંજ્ઞાઓને કહ્યું 'કત્યા માટે આ સુદર્શનને હું મારો નાખીશ, એમા સશય નથી' તે વખતે નીતિથી ઉત્તમ કેસલ દેશના સંજ્ઞાએ તેને કહ્યું 'હે સંજ્ઞ ! આ ઈચ્છાસ્વાવરમા યુદ્ધ ન કરાય, અરી ગુહસ્વયંવર નથી, માટે બગથી હરણ થઈ શકે નહિ, અહીં તો કત્યાની ઈચ્છા પ્રમાણે વચ્ચનુ થયો, એમા વિવાદ શે ? હે સંજ્ઞાઓમા શ્રેષ્ઠ ! તમે પહેલા અન્યાયથી આને સંજ્ઞપુત્ર કર્યો છે અને પોતાના ભાણેજને બળવાન સંજ્ઞ આપ્યું છે હે મહાભાગ ! કાકુત્સ્થનો વશજ આ કેસલ દેશના સંજ્ઞનો પુત્ર છે, તો આ નિરપરાધી સંજ્ઞપુત્રને તમે કેમ મારશે ? હે ઉત્તમ સંજ્ઞ ! તમે તે અતીતિતુ કળ અવશ્ય પામરો, કેમ કે પૂર્ણ આયુષવાળો જગતનો કોઈ પતિ આ જગત પર સત્તાધારી અવશ્ય છે ધર્મ જ્ય પામે છે, અધર્મ જ્ય પામતો નથી, સત્ય જ્ય પામે છે, અસત્ય જ્ય પામતુ નથી, માટે હે સંજ્ઞેન્દ્ર ! અતીતિ ન કરો અને પાપગુહિ છોડી દો, તમને ભાણેજ પણ આવેલો છે અને તે પણ ઉપવાન, સંજ્ઞપુત્ર તમા શ્રીમાન છે, તો સંજ્ઞા તેને કેમ નહિ વરે ? બીજા પણ સંજ્ઞપુત્રો મહાબળવાન છે, તો આ કત્યાસ્વયંવરમા પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે હરોઈને કત્યા સ્વીકારો (એમા વિવાદ કરવાથી નુ કળ ? કત્યાની ઈચ્છા સ્વનમ છે) હે સંજ્ઞાઓ ! તમે કલો, એમ કત્યા પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે કોઈને વરે, એમા વિવાદ શે છે ? આમા મનનુ મનુએ પરસ્પર વિરોધ ન કર્યો જોઈએ' ૨-૬૨

ક્રુતે તથા વિવાદઃ કઃ પ્રવદન્તુ મહીમુજઃ ।

પરસ્પરં વિરોધોડય ન કર્તવ્યો વિજ્ઞાનતા ॥ ૬૨ ॥

અતિ શક્તિબળવાન મહાપુરુષાર્થ નૃતીય સ્કંધ વિષે

અધ્યાય ૧૮ માં નમામ

અધ્યાય ૨૦ મો*

રાજકન્યાનો દંડ નિશ્ચય

વ્યાસ ડવાચ

इति वादिनि भूपाले कैलाघ्रिपतौ तदा ।

प्रत्युवाच महामाग युवाजिदपि पार्थिव ॥ ૧ ॥

વ્યાસ જોલ્યા હે મહાભાગ જનમેજય । કેસલ દેગના આધિપતિ રાજ્યોએ યોગ કહ્યું, ત્યારે યુધામનિયુજ રાજ્યોએ પણ સામેથી ઉત્તર આપ્યો 'હે રાજા ! તમે મત્યવાદી અને મિતે દ્રિય છો, છતાં રાજ્યોની આ મહામા જે આ જોલો છો, તે શુ નીતિ છે । હે દુષધુરધર રાજા ! રત્ન જેવી યોગ્ય આ કન્યા માટે જે યયોગ્ય હોય, તે યોગ્ય થાય, આ ત્યાય તો તમને જ ગમે (ખીજતને ગમે નહિ) મિહનો ભાગ ભાગવવા શિયાળ દેમ યોગ્ય થાય ૨ તે જ પ્રમાણે આ કન્યારત્નને સુદર્શન શુ યોગ્ય છે ૨ હે મહાગજા ! બ્રાહ્મણોનું યજ્ઞ વેદ છે અને રાજ્યોનું યજ્ઞ ધનુષ છે, આમા હું અન્યાયભરેલું હમણા શુ કહી રહ્યો છું ૨ વિવાહમા રાજ્યોની કિંમત યજ્ઞ જ કહેલું છે, તેથી યજ્ઞવાન જ કન્યાને લઈ શકે, નિર્બળ કદી ન લઈ શકે, માટે કન્યાને (યજ્ઞવાન હોય તે જ ગ્રહણ કરે, નિર્બળ કદી ગ્રહણ ન કરે આવી) શરત કરી આમા ત્યાય કરો, નહિ તો રાજ્યોમા મોટો અવડો થયો ' એમ ત્યા રાજ્યોની અદર અદરોઅદર વિવાદ થયો ત્યારે રાજ્યોમા શ્રેષ્ઠ સુખાહુને સભાની વચ્ચે જોલાવવામા આવ્યો તેને જોલાવી તત્વદર્શી બધા રાજ્યોએ કહ્યું ' હે રાજા ! આ વિવાહમા તમારે (રાજ્યોએ) મારી રીતે નિશ્ચય કરેલો ત્યાય કરવો યોગ્ય છે હે રાજા ! તમે શુ કરવા ઈચ્છ્યું છે તે તમે સાવધાન થઈ કહો હે રાજા ! તમારા ચિત્તામા પુત્રી કેને આપવી ગમે છે ૨

સુખાહુએ કહ્યું મારી પુત્રીએ મનથી સુદર્શનને વધો છે, મેં તેને ઘણી અટકાવી, છતાં તે મારુ વચન માનતી નથી હું શુ કરુ ૨ મારી પુત્રીનું મન મારે વધ નથી, તેમ જ સુદર્શન એકલો ગચરાયા વિના અહીં આવ્યો પણ છે

* આ અધ્યાયમાં એકેતરે ચ્ચક્રોથી રાજ્યોને પર નદર નવાદ જણાવી કન્યાનો બેધ કહેવાયે.

વ્યાસ જોલ્યા પછી સર્વ ઉત્તમ રાજ્યોએ સાવધાન થઈ એકલા આવેલા શાત સુદર્શનને કહ્યું - 'હે મહાભાગ્યશાળી રાજપુત્ર ! હે ઉત્તમ વ્રતવાળા ! આ રાજ્યોની સભામા તું જો એકલો આવ્યો છે, તો તને કોણે જોલાવ્યો છે ૨ હે મહાબુદ્ધિમાન ! તારી પાસે રક્ષણ, પ્રધાનો, ખજાનો કે મોટું સૈન્ય નથી- છતાં તું શા માટે આવ્યો છે તે કહે આ સમાગમમા સૈન્યો સહિત રાજ્યો કન્યા માટે યુદ્ધ કરવા ઈચ્છે છે, તો તું અહીં શુ કરવા ઈચ્છે છે ૨ મહાબળવાન અને શૂરો તારો ભાઈ કન્યા લેવાની ઈચ્છાથી આવ્યો છે અને મહાબાહુ યુધામનિયુજ તેને સહાય કરવા આવેલા છે હે ઉત્તમ વ્રતવાળા રાજેન્દ્ર ! તું સૈન્યથી સહિત છે, માટે જતો ગઢે અથવા રહે, અમે તો જેવું છે તેવું જીએ, હવે તું તારી ઈચ્છા પ્રમાણે કર

સુદર્શને કહ્યું મારી પાસે સૈન્ય નથી કે સહાય નથી, ખજાના નથી કે કિલ્લાનો આશ્રય નથી, મિત્રો નથી કે કોઈ સ્તેલી નથી અને મારુ રક્ષણ કરનારા રાજ્યો પણ નથી હું તો અહીં સ્વયંવર સાબળી તે જોવાની ઈચ્છાથી આવ્યો છું ભગવતી દેવીએ સ્વપ્નમા મને પ્રેરણા કરી છે, એમા સંશય નથી. મેં હમણા કઈ પણ કરવા ધાર્યું નથી, મને જગદીશ્વરી એ કહ્યું છે તે ભગવતીએ જે કરવા ધાર્યું હશે તે હવે, થશ એમા સંશય નથી હે રાજ્યો ! સર્વ સ્વર્ગે જગદેવ્યા ભવાનીને હાલ જોતા મારો આ સંસાર મા કોઈ પણ શત્રુ નથી, હે રાજપુત્રો ! મારી સાથે જે શત્રુતા કરશે તેને શિક્ષા કરનારા મહાવિદ્યા છે, હું શત્રુપણ જાણતો નથી હે ઉત્તમ રાજ્યો ! જે થવાનું છે તેમા ફેરફાર નહિ થાય તો આમા ચિંતા શી કરવી ૨ હું સર્વકાળ દેવાધીન છું હે શ્રેષ્ઠ રાજ્યો ! દેવો, ભૂતો, મનુષ્યો અને સર્વ પ્રાણીઓમા સર્વકાળ સર્વને તે ભગવતીએ શક્તિ આપી છે, એમા કઈ ફેરફાર નથી હે રાજ્યોના આધિપતિઓ ! તે દેવી જે પુરુષને રાજ કરવા ઈચ્છે છે, તેને પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે ગજ કરે છે અથવા નિર્ધન પણ કરે છે, તો મને ની ચિંતા છે ૨ હે રાજ્યો ! તે પરમ શક્તિ વિના બ્રહ્મા, વિષ્ણુ કે નંદુ વગેરે દેવો પણ રોષ કરવા સમર્થ નથી, તો મને ગી ચિંતા હોય ૨ હે

રાજાઓ । હું આશકત છું કે સશકત છું, જેવાં હું તેવાં છું, પણ તે દેવીની આત્માથી આ સ્વયવરમા આજે આવ્યો છું તે ભગવતી જે ઈચ્છે તે ભલે કરે, માટે તે વિચાર કરવાથી શું ફળ છે ? આ હું સત્ય કહું છું, આમા શકા કરવી નહિ હે રાજાઓ ! અતી જયમા કે પરાજયમા મને લેશ પણ શરમ નથી, શરમ તો ભગવતીને છે, હું તો હમેશા તેમને અધીન છું’

વ્યાસ યોહ્યા એવું તેનું એ વચન સાંભળી નિશ્ચયને જાણતા ઉત્તમ રાજાઓ એકબીજા સામે જોઈ તેને કહેવા લાગ્યા ‘હે સત્પુરુષ ! તે મત્ત્ય કહ્યું છે, તે કદી ખોટું થાય જ નહિ, તોપણ ઉજ્જયિનીનો રાજા યુધામનિયુત તને મારી નાખવા ઈચ્છે છે હે મહાબુદ્ધિમાન ! તારા આચરણને લીધે દયાથી પ્રેરાઈને આમે તને (આ) કહીએ છીએ, માટે હે નિર્દોષ જે યોગ્ય હોય તે મનથી વિચારી તારે કરવું’

સુદર્શને કહ્યું હે ઉત્તમ રાજાઓ ! કૃપાળુ તથા મિતરૂપ તમે સત્ય કહ્યું છે, પણ (એક વાર કહી) ફરી ક્યું વાક્ય કહું ? કોઈનું પણ મૃત્યુ કોઈના વડે કદી થઈ શકતું નથી, સર્વ સ્થાવર-જંગમ જગત દેવાધીન છે આ જીવ પોતાને વશ નથી, પણ પોતાના કર્મને સદા વશ રહેનારો છે તત્ત્વદર્શી વિદ્વાનોએ તે કર્મને સચિત, વર્તમાન અને ત્રીજું પ્રારબ્ધ એમ ત્રણ પ્રકારનું કહ્યું છે, તેમ જ આ સર્વ જગત જાળ, કર્મ તથા સ્વભાવથી પણ વ્યાપ્ત છે કાળ ન્યા સુધી ન આવ્યો હોય ત્યા સુધી દેવ પણ મનુષ્યનો નાશ કરવા સમર્થ નથી, માન કોઈ નિમિત્તાથી નાશ પામેલાને જ સનાતન કાળ મારી શકે છે જેમ શત્રુઓનો નાશ કરનારા માંત્ર પિતાને સિંહે મારી નાખ્યા અને તે જ પ્રમાણે મારી માતાના પિતાને યુદ્ધમા યુધામનિયુત મારી નાખ્યા, એટલે કોડેડા યત્નો કરે, તોપણ મનુષ્ય દેવયોગે જ મર્યાદા છે અને રક્ષાપૂ વિના પણ દેવયોગે હન્યારો વર્ષ જીવી શકે છે હે ધર્મિષ્ઠ રાજાઓ ! હું યુધામનિયુતની કદી ડરતો નથી, પણ દેવને જ સર્વોત્કૃષ્ટ માની સ્વસ્થ રહ્યો છું હું કાયમ અગ્નિલિપ્તપણે ભગવતીનું સ્મરણ કરું છું, એટલે વિશ્વવતી માતા તે દેવી કન્ધાપુ જ કરતો પૂર્વજન્મમા જે કઈ તુલ્ય-અનુભવ કરું કરું તેવું તેવું અવસ્થ ભોગવવું જ પડે છે, તો

પછી પોતે કરેલું ભોગવવાથી સમજી મનુષ્યોને શોક શો ? પોતાના કર્મફળના યોગથી દુઃખ પામી ચોછી બુદ્ધિવાળો મૂઢ મનુષ્ય જ નિમિત્તાકારણ ઉપર વેર કરે છે વળી હું વેર, શોક તથા ભયને જાણતો નથી અને તેથી જ નિશક થઈ આ રાજાઓની સલામા હું આવ્યો છું હું ચોકસો છું, છતાં સર્વોત્તમ સ્વયવરને જોવા ઈચ્છું છું જે થવાનું હશે તે થશે ચાંડિકાની આત્માથી હું આવ્યો છું ભગવતીનું વાક્ય મને પ્રમાણ છે અને તેનાથી બધાથેલો હું બીજાને જાણતો નથી સુખ કે દુઃખ તેણે કરેલું થશે, એમા ફેરફાર નથી હે ઉત્તમ રાજાઓ ! યુધામનિયુત સુખ પામે, મને (તેના પર) વેર નથી, જે મારા પર વેર કરશે તે તેણે કળ પામશે

વ્યાસ યોહ્યા તેણે એમ કહેલા રાજાઓ સમુદ્ધ થઈ ત્યા રહ્યા અને તે (સુદર્શન) પણ પોતાના ઉતારે આવી સ્વસ્થ રહ્યો બીજે દિવસે શુભ સમયે સુખાહુ રાજાઓ પોતાના સુદર મહાપમા રાજાઓને યોલાવ્યા એટલે ત્યા ગોઠવી રાખેલા દિવ્ય બિદ્યાનાવાળા મયો ઉપર શુભ આકાશરોવાળા એ રાજાઓ યેલા દિવ્ય વેશને ધારણ કરતા દેવા જેમ વિમાનોમા અત્યંત શોભે, તેમ ત્યા સ્વયવર જોવાની ઈચ્છાથી યેડેલા રાજાઓ શોભતા હતા તેઓ બધા આમ વિચારી રહ્યા હતા કે, ‘તે કન્યા ક્યારે આવશે અને કયા ભાગ્યશાળી તથા પુણ્યશાળી શ્રેષ્ઠ રાજાને વરશે ? દેવયોગે જો તે સુદર્શનને માળા વડે શોભાવશે, તો અહીં રાજાઓમા વિવાહ જ થશે, એમા સંશય નથી’ એમ વિચારતા તે રાજાઓ મયો પર યેલા હતા, તેવામા રાજામહાપમા વાદિનોનો ઘણો મોટો અવાજ થઈ રહ્યો પછી નાદેલી, સારી રીતે શણગારેલી, સુગંધિત પુષ્પોની માળાથી યુક્ત, ગેશમી વસ્ત્રોથી શોભતી, વિવાહની સામગ્રીથી યુક્ત, દિવ્ય, લક્ષ્મીના જેવી, ચિત્તાપરાયણ અને સુદર વસ્ત્રોવાળી પુત્રીને કાશીપતિ સુખાહુએ મદ હાસ્યપૂર્વક આ વચન કહ્યું ‘હે સુદર નાકવાળી પુત્રિ ! તું બ્રહ્મ, હાયમા પવિત્ર માળા લઈ મહાપતની વચ્ચે જ અને રાજાઓના સમૂહને જો હે સુદર મધ્યભાગવાળી ! ગુણવાન, રૂપવાન અને કુળવાન જે ઉત્તમ રાજા તારા ચિત્તામા બને તેને તું વર હે સુદર અગવાળી !

દેશદેશના અધિપતિ બધા રાજ્યો ગોડવેના મનો ઉપર ખેડા છે, તેઓને તુજે અને ઈચ્છા પ્રમાણે વર

વ્યાસ ખોલ્યા એમ કહેતા પિતાને માપસર ખોલનારી તે બાળાએ આવું ધર્મયુક્ત વચન કહ્યું

શશીકલા ખોલી હે પિતા ! હું રાજ્યોની નજી સામે જઈશ નહિ, કામી રાજ્યોની પાસે બીજી સ્ત્રીઓ નય છે (કુળવાન જતી નથી) હે તાત ! ધર્મશાસ્ત્રમા આ વચન મેં નાલગ્યું છે કે, 'સ્ત્રીએ એક જ વર જોવો જોઈએ, બીજો નહિ' જે સ્ત્રી અનેક પુરુષો પાસે નય છે, તેનું મતીપણુ આલ્યું નય છે, કેમ કે તે બધા પુરુષો તે સ્ત્રીને જોઈ 'આ મારી થાઓ' એવો સકરપ કરે છે જે સ્ત્રી સ્વયંવરમા માળા લઈ મડપમા નય છે ત્યારે તે સામાન્ય બીજી વેશ્યા સ્ત્રી જેવી જ થાય છે જેમ વેશ્યા સ્ત્રી બનરમા જઈ ત્યાં ઊભેલા પુરુષને જોઈ પોતાના મનમા નુશુબવગુણનું જ્ઞાન કરે છે તેમ કુળવાન રાજકન્યા કેમ કરી શકે ? જેમ અનેક લાવવાળી વેશ્યા કામી પુરુષને વર્ષે બે વારે છે, તેમ હું મડપમા જઈ વેશ્યાનું કામ કેમ કરું ? આ (સ્વયંવર) ધર્મ જોડે વૃદ્ધોએ કયો છે, તો પણ હાલ હું તે નહિ કરું હ તો વ્રતધારી થઈ પતિવ્રતાનું વ્રત સારી રીતે આચરીશ જેમ કોઈ સામાન્ય સ્ત્રી પ્રથમ (સભામા) જઈ અનેક (પુરુષ સાખી) સકરપો કરી પછીથી (પોતાના ભાગ્યમા લખેલા) એક પુરુષને વડે છે, તેમ આજે હું કેમ વરુ ? જે રાજગ્રોષ્ટ પિતા ! મેં મર્વ પ્રકારે સુદર્શી નને પ્રથમ વર્ષો છે, તો તેના વિના બીજા પ્રકારે (પર પુરુષને) પતિ કરવા હું ઈચ્છતી નથી માટે હે રાજા ! તમે મારું જો શુભ ઈચ્છતા હો, તો શુભ દિવસે વિવાહવિધિથી સુદર્શીને કન્યાદાન આપો ૧-૭૧

વિવાહવિધિના દેહિ કન્યાદાન શુમે દિને ।

સુદર્શનાય નૃપતે યદીચ્છસિ શુમ મમ ॥૭૧॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાનવત મહાપુરાણમા નૃતીય સ્કંધ વિષે

અધ્યાય ૨૦ મો તમામ

અધ્યાય ૨૧ મો*

રામચોખા ખજાણા અને યુધાજિતનો કોપ

આત ઉવાચ

સુમહુરપિ તચ્છ્વા યુક્તમુકં તથા તદા ।

ચિન્તાવિષ્ટો યમુવાશુ કિં કર્તવ્યમત પરમ્ ॥ ૧ ॥

વ્યાસ ખોલ્યા તે વખતે એ કન્યાએ યોગ્ય કહ્યું હતું, તે સાભળી સુખાહુ પણ તુરંત જ ચિંતાથી ઘેરાઈ ગયો કે, 'હવે શું કરવું ? રાજ્યો સેન્યો ને હથિયારો મહિત એકલા મળ્યા છે અને મહાબળવાન તેઓ યુદ્ધ કરવાની ઈચ્છાવાળા હોઈ મર્યા ઉપર ખેડા છે તે બધાને જોઈ કહું કે, 'કન્યા હમણા આવતી નથી' તોપણ દુષ્ટ બુદ્ધિવાળા તેઓ કોપયુક્ત થઈ મને મારી જ નાખે મારી પાસે તેવું સૈન્યબળ કે અદ્ભુત કિલ્લાનું બળ પણ નથી કે જેથી હ બધા રાજ્યોનો સામનો કરવા આહી ઉત્સાહ કરી શકું । વળી સુદર્શન પણ એકલો, સહાય વિનાનો, નિર્ધન તથા બાળક છે, તો હવે માટે શું કરવું ? હ બધી રીતે હુ ખસમુદ્રમા ડૂબી ગયો છું આવી ચિંતા કરતો એ રાજા સર્વ રાજ્યોની પામે ગયો અને તેમણે પ્રણામ કરી વિનયનત્ર થઈને આમ કહેવા લાગ્યો 'હે રાજ્યો ! મારે શું કરવું ? મેં અને તેની માતાએ ઘણી ઘણી પ્રેરણા કરી છતાં મારી પુત્રી પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે મડપમા આવતી નથી હું રાજ્યોના પગમા મસ્તક નમાવું છું અને દાસ થયો છું, તો હવે ખૂબ વરેરે સ્વીકારી તમે આજે તમારે ઘેર જાઓ હું અનેક સ્ત્રી, વસો, હાથીઓ તથા રથો તમને આપુ છું, તે લઈ કૃપા કરી આજે તમે તમારે ઘેર જાઓ મારી પુત્રી માટે વશ નથી અને મોહ પમાડતી તે બાળા જો મરી જાય, તો મને મોટું દુઃખ થાય, આ કારણે હ ચિંતાતુર થયો છું તમે દયાળુ, મહાભાગ્ય શાળી અને મહાબળવાન છો, તો આ મારી મૂર્ખ ઉદ્ધત છોકરીથી તમને શું કળ મળશે ? (માટે આગ્રહ છોડી દો) હું તમારો દાસ છું, તેથી તમારી કૃપાનો

* આ અધ્યાયમા રામચોખા ખજાણાટ વધે અને સુખાહુ રાજા કન્યાની તમામિયા રહ્યો, એ કથા નાગીત્તાક સ્વોક્ષેપી કહેવાયે

અત્યંત પાત્ર છું, તમારે માની પુત્રીને સંપૂર્ણ પુત્રી
ગેવી માનવી યોગ્ય છે *

આન ખોલ્યા - સુખાદનુ વચન નાભળી ક્રેટલાક
ગજનઓ કઈ ખોલ્યા નહિ પાપુયુધાગિત ગેપયુક્ત
નઈ ક્રોધધી લાલ નેત્રો કરી તેને ક્રેવે લાગ્યો. 'હે
ગજન' તુ મૂર્ખ છે; અતિ નિઘ કાર્ય કરી તુ ગુ
ખોલે છે? બે સગય હતો, તો મોહથી સ્વયંવર શા
માટે ગ્યો? તે ખોલાવેલા બધા ગજનઓ સ્વયંવરમા
એકકા યયા છે, તો હવે તે ગજનઓ પોતાના ઘર તરફ
જવા કેમ યોગ્ય છે? નાં ગજનઓનું અપમાન કરી
તુ સુદર્શનને પુત્રી આપવા ઈચ્છે છે તો આતાથી
વધારે ખરાબ બીજું શું હોઈ શકે? ગુભ
ઈચ્છતા પુરૂષે પ્રથમ વિચારીને કાર્ય આરંભવું
નેઈએ, પણ તે તો હે ગજન! વિચાર કર્યો
વિના જ આ કાર્ય કર્યું છે, માટે (તેવું કળ)
તને મળશે જ સૈન્યો અને વાહનો મહિત આ રાજ-
ઓને છોડી હમણા તુ સુદર્શનને વર કરવા કેમ ઈચ્છે
છે? મહાપાપી તને હું પ્રથમ મારીશ અને પછી સુદ-
ર્શનને મારી, કન્યા ભાણેજને આપીશ આ મારો
નિઘય છે. હું ઊભો છું, તો બીજને કોણ છે કે જે કન્યાને
દગ્ધા ઈચ્છે છે? નિર્ધન, નિર્બળ અને બાળક સુદર્શન
આજે સી વિસાતમા છે? પૂવે ભારતગજના આશ્રમમા
મુનિને લીધો મે તેને છોડી દીધો હતો; પણ આજે તે
આળસનું જીવન હું કોઈ સીતે નહિ છોડું માટે પુત્રી
તથા સ્ત્રીની નાથે ખરાબ વિચારી તુ સુદ- ભગમસ્વામી
પ્રિય કન્યા માન ભાણેજને અર્પણ કર આ સુદ-
પુત્રી આપીને તુ (આમારો) મધ્યથી થા કન્યાણ
ઈચ્છતા પુરૂષે હમેના મોટાનો આશ્રય કન્યા નેઈએ
સુદર્શન એકલા ને સંન્યસીત છે, તેને પ્રાણપ્રિય
સુદ- પુત્રી આપીને તુ ક્યુ સુખ પામવા ઈચ્છે છે?
(કુમ, ધન, બળ, રૂપ, સંન્ય, કિત્યા અને મિત્રવર્ન
તપાની કન્યા આપવી નેઈએ, નહિ તો સુખ મળતું
નથી *) તુ ધર્મનો તથા સત્તાતન સંન્યસીતનો
ખરાબ વિચાર કર અને યવોયોગ્ય કાર્ય કર, અવળી
બુદ્ધિ ન કર તુ મારો મિત્ર છે, તેથી હું તને અત્યંત

હિત કરું છું હે ગજન! તે તારી પુત્રીને સખીઓ
નહિન મકપમા લઈ આવ એ કન્યા સુદર્શન વિતા
બીજા કોઈને પણ બે વરો, તો તેથી મારો (તારી
સાથે) ઝઘડો નહિ વાય, અને (એ સીતે) તારો
ઈચ્છાસ્વયંવર ભવે યાગ્યો હે શ્રેષ્ઠ ગજન! બીજા સર્વ
ગજનઓ સગ્ધા જ કુળવાન તથા બળવાન છે, તેથી
(તેઓમાથી કોઈને પણ બે તે વરે તો) એમા
વાધો ગો છે? માન એ સુદર્શનને બે વરે તો જ વાધો
છે હે ઉત્તમ ગજન! આમા કોઈ પણ બે ફેફાર થયો,
(એટલે બે તુ સુદર્શનને જ કન્યા આપીશ), તો
આ ઉત્તમ કન્યાનું આજે હું બળથી હરણું કરીશ,
માટે અતિશય મુજેનીભર્યો વિરોધ તું ન કર *

આન ખોલ્યા યુધાગિતે આત્મા કહેલો સુખાદ
ગોકગુકત ધઈ તિસાસા નાખતો ઘેર ગયો અને ત્યા
જઈને ગાકથી ઘેગઈને પોતાની સ્ત્રીને કહેવા લાગ્યો 'હે
ઉત્તમ ધર્મ જાણુતારી! તુ પુત્રીને કહે કે, ઝવડો ઊભો
થયો છે, તો મારાની ગુ ધઈ શકે? હે સુદર નેત્રોવાળી!
હું તો તારે વશ હું' પતિનું એ વાક્ય માભળી તે
સ્ત્રી પુત્રી પાસે જઈને તેને કહેવા લાગી. 'હે પુત્રિ!
તારા પિતા ગજન હજી પણ અત્યંત દુઃખથી પીડાઈ
ગયા છે તાગ માટે ગજનઓમા આજે મોટો ઝવડો
ઊભો થયો છે, માટે હે સુદર નિતબોવાળી! સુદર્શન
વિતા તુ બીજા ગજનને વર હે પુત્રિ! તુ બે હાથી
સુદર્શનને વરીશ તો બળવાન યુધાગિત તને તથા મને
મારી નાખશે, ઉપગત એ બ્યગર્વિત સુદર્શનને પણ
મારી નાખશે અને (કદાચ તને નહિ મારે તો) પાછળ-
ની ઝવડો થતા કોઈ બીજને જ તારો પતિ થશે આથી
તુ મારા અને તારા માટે બે સુખ ઈચ્છતી હોય તો
હે મુગ જેવા નેત્રોવાળી! સુદર્શનને છોડી બીજા ઉત્તમ
સગ્ધને તુ વર' એમ માતાએ નમગ્નવેલી તે કન્યાને
પછીની (તેના પિતા) એ સગ્ધને પણ સમગ્ધવી
પછી એ બન્નેનું વચન માભળી કન્યા નિર્ભય થઈ
ખોલી 'હે શ્રેષ્ઠ ગજન! તમે ગત્ય કર્યું છે, પણ તમે
મારો નિષ્પન્ન જાણો છો ને? સુદર્શન વિતા બીજા
ગજનને હું કદી વરીન નહિ હે સગ્ધેન્દ્ર! તમે કાયર
થઈ ગયોઓથી બે રગ્તા હો તો મને સુદર્શનને આપી
દઈ નગ્ધની બહાર વિગય કરી દો, તે સુદર્શન મને

* આ ત્રીજા અપેરેડા સ્થાક શ્લોક છે, મૂળમાં બધા-
માન્ય સ્થાકોની સખામા તે વીધા નથી.

સ્થમા ખેસાડી તમારા નગરમાંથી નીકળી જશે પાછળ-થી જે થવાનું હશે તે થશે, એમાં ફેરફાર નથી હે ઉત્તમ રાજા ! થનાર ભાવિ વિષે તમારે કંઈ ચિંતા કરવી નહિ. જે થવાનું હોય છે તે હસ્તોઈ રીતે થાય જ છે એમાં સંશય નથી '

સુખાદુરાજાએ કહ્યું હે પુત્રિ ! બુદ્ધિમાન મનુ-ષ્યોએ કહી સાહસ ન કરવું અને ઘણાઓની સાથે વિરોધ પણ ન કરવો, એમ વેદવેદાઓ કહે છે હું કન્યાદાન કરી રાજપુત્ર સુદર્શનને કેમ વિદાય કરી શકું ? કેમ કે વેરી રાજાઓ શુ અયોગ્ય ન કરે ? હે પુત્રિ ! જો તને ગમે તો પૂર્વે જેમ જનકે સીતાના સ્વયવરમાં શિવ ના ધનુષને શરત તરીકે મૂક્યું હતું, તેમ હું પણ હે સુદર્શનિ ! આજે કોઈ મોટી શરત કરુ કે જેથી એમ કરતા રાજાઓનો વિવાહ શાત થાય જે કોઈ તે શરત પાળશે તે તારો સ્વામી થશે સુદર્શન કે બીજો મહા-ખળવાન કોઈ રાજપુત્ર ખસખસ શરત પાળીને જ તને વરશે, એટલે એમ કરતા રાજાઓનો વિવાહ શાત થશે, અને તે પછી સુખેથી હું તારો વિવાહ કરીશ '

કન્યાએ દહ્યું હું સદેહમાં ડૂબીશ નહિ, કારણ કે એ મૂર્ખાનું કામ છે મેં સુદર્શનને ચિત્રમાં ધારણ કર્યો છે, એમાં ફેરફાર થશે નહિ હે રાજા ! પુણ્ય કે પાપનું કારણ મન જ છે હે પિતા ! મનથી ધારણ કરેલાને છોડી હું બીજાને કેમ વરુ ? હે મહારાજા ! એમ શરત કરવામાં આવે, તો સર્વને વશ થઈ ગણાઉં, એટલે એક, બે અથવા ઘણા પણ એ શરત પાળનાર ને થાય, તો હે તાત ! વિવાહ ઊભો થતા તે વખતે શુ કરવું ? માટે સશયભરેલા કાર્યમાં હું બુદ્ધિ નહિ કરું. હે રાજેન્દ્ર ! તમે ચિંતા ન કરો, વિધિથી વિવાહ કરી તમે મને સુદર્શનને આપી દો, ચડકા કલ્યાણ કરશે જેમના નામકીર્તનથી દુ ખોતો સમુદાય નાશ પામે છે, તે પરમ શકિતનું સ્મરણ કરી સાવધાન થઈ તમે કાર્ય કરો હમણા જ રાજાઓની પાસે જઈ બે હાથ જોડી તમે કહો કે, 'આવતી કાલે આઠી સ્વયવરમાં બધા રાજાઓએ આવવું એમ કહી સર્વે રાજાઓને વિદાય કરી જલદી આજે રાત્રિમાં જ વેદાકર્તાવિધિથી તમે વિવાહ કરી દો અને હે રાજા ! યથાયોગ્ય પહેરામણી આપી તે સુદર્શનને વિદાય કરો એટલે ધ્રુવસંધિનો પુત્ર

મને લઈને ઘેર જશે કદાચ તે રાજાઓ ક્રોધાયમાન થઈ યુદ્ધ કરવા તૈયાર થશે, તો દેવી આપણને સહાય કરશે, તે સુદર્શન પણ એ રાજપુત્રો સાથે યુદ્ધ કરશે અને એ યુદ્ધમાં દૈવયોગે તે મરશે, તો હું પણ મરીશ તમારુ કલ્યાણ થાયો, મને આપી દઈ તમે સૈન્ય સાથે ઘેર રહેજો હ એકલી જ તેની સાથે કીડા કરવાની ઈચ્છાથી જઈશ '

આસ બોલ્યા એવું તેનું વચન સાંભળી એ રાજાએ નિશ્ચય કર્યો અને વિશ્વાસ પામી તેમ જ કરવાનો વિચાર કર્યો ૧-૬૦

इति तस्या वचः श्रुत्वा राजाऽसौ कृतनिश्चयः ।
मर्ति चक्रे तथा कर्तुं विश्वासं प्रतिपद्य च ॥ ६० ॥
ઈતિ શ્રીદેવીભગવત મહાપુરાણમાં નૃતીય સ્કંધ વિશે
અધ્યાય ૨૧ થી સમાપ્ત

અધ્યાય ૨૨ મો*

શરીકલા સાથે સુદર્શનનો વિવાહ

બ્યાસ ક્ષવાચ

શ્રુત્વા સુતાવાક્યમનિન્દિતાત્મ. નૃપાંશ્ચ ગત્વા
નૃપતિર્જગદ્ । વ્રજન્તુ કામં શિશિરાણિ ભૂપાઃ શ્વો
વા વિવાહ કિલ સવિધાસ્યે ॥ ૧ ॥

આસ બોલ્યા પુત્રીનું વાક્ય સાંભળી આનંદિત ચિત્તાવાળા રાજા સુખાદુરો રાજાઓ પાસે જઈને કહ્યું 'હે રાજાઓ ! તમે પોતપોતાની છાવણીમાં બન્યો હું આવતી કાલે જ (સૌની) ઈચ્છા પ્રમાણે વિવાહ કરીશ મારા પર પ્રસન્ન થઈ તમે બધા મેં આપેલું કરેલા ખાનપાનના પદાર્થો ગ્રહણ કરો આવતી કાલે જ આ મહાપમા (વિવાહરૂપ) કાર્ય થશે, માટે આઠી આવી બધાએ તે કાર્ય સારી રીતે કરવું હે રાજાઓ ! આજે મારી પુત્રી મહાપમા આવતી જ નથી, તો હું શુ કરુ ? સગરામાં ઈચ્છા મુજબ આશ્વા સત આપી પુત્રીને હું આઠી લાવીશ, માટે હે રાજાઓ તમે પોતપોતાની છાવણીઓમાં બન્યો બુદ્ધિમાન મનુષ્યોએ ગ્રહણ કરવો યોગ્ય નથી અને પોતાના આશ્રિત સત્તાન પર નિરતર કૃપા જ કરવી જોઈએ,

* આ અધ્યાયમાં વનકાવ્યીલ શ્લોકોને નુનાદુનો કન્યા સાથે સુદર્શનનો વિવાહ વર્ણવાયે.

એટલે સવારમા તે પુત્રીને હું આહી લાવીશ, માટે હે રાજાઓ ! તમે કૃપા કરી હમણા ઈચ્છા પ્રમાણે છાવણીમા જાઓ હું ઈચ્છાસ્વયંવર કે શરતનો સ્વયંવર મનમા વિચારી લઈ સવારમા સારી રીતે વિવાહ કરીશ આહી એકઠા મળેલા સર્વ રાજાઓએ ભેગા થઈ સર્વતા અભિપ્રાય પ્રમાણે સ્વયંવર કરવાનો છે ' એ વચન સાંભળી તે રાજાઓ તે સાચુ માની પોતપોતાના ઉત્તારાઓમા ગયા અને (સુખાહુ કઈક કપડ કરશે તો ૨ આવી શકા લાવી) આજુબાજુ નગરની રક્ષા કરીને બાપોરની ક્રિયાઓ કરવા લાગ્યા સુખાહુ પણ પૂજ્ય મનુષ્યોની સાથે સ્ત્રી વેદવેત્તાઓમા શ્રેષ્ઠ પુરોહિતની સાથે પુત્રીને ગૃહધરમા બેસાવી વિવાહકાળના કાર્યો કરવા લાગ્યો વરતા સ્નાનાદિ કર્મો વિવાહના મણુગાર કરાવી વેદી સ્થેલા ધરમા તેને લાવી રાજાઓ તેની પૂજા કરી, તેમ જ વિદ્યાર સહિત આચમનીય, અર્ધ્ય, બે વસ્ત્રો, ગાય અને બે કુડળો તેને આપી ઉદાર મનવાળા રાજાઓ વિધિ પ્રમાણે કન્યાદાન કરવાની ઈચ્છા કરી, ઉદાર ચિત્તાવાળા તે સુદર્શને પણ એ સર્વ સ્વીકાર્યું, પછી (સુદર્શનની માતા) મનોરમાની ચિંતા શાંત થઈ, તેણે સુદર કેશ વાળી કન્યાને કુબેરની કન્યા જેવી માની ને પોતાના આત્માને તેથી નાનો માન્યો તે સમયે હર્ષયુક્ત અને નિર્ભય થયેલા સર્વ પ્રધાનો આભૂષણો તથા વસ્ત્રોના દાનથી સારી રીતે સત્કારેલા તે ઉત્તમ વરને ક્રીતુક મડપની અદર લઇ ગયા વિધિ જાણનારી સ્ત્રીઓ વિધિ પ્રમાણે ગાણું શાળગારેલી તે ગજાપુત્રીને ઉત્તમ વાહનમા બેસાડી ચોરી બાળેલા મડપમા વરની પાસે લઈ ગઈ, ત્યારે પુરોહિતે સારી રીતે અગ્નિ સ્થાપી વિધિ પ્રમાણે તેમા હોમ કર્યો અને પછી જેમનું ક્રીતુકમગળ કર્યું હતુ એવા અત્યંત પ્રેમી તે વરકન્યાને બેસાડ્યા પછી વિધિ પ્રમાણે લાજહોમ તથા અગ્નિ ની પ્રદક્ષિણા કરીને તે બન્નેએ ત્યાં કુલાચારની સર્વ ક્રિયા યથાયોગ્ય કરી ગજા સુખાહુએ સારી રીતે શાળગારેલા, બાણોના સમૂદયી ભરેલા અને સારી રીતે પૂજેલા ઘોડા બેઠેલા બેસા રથો, વિવાહમા સુદર્શનને પહેરામણી તરીકે આપ્યા, તેમ જન્મે મયુક્ત એ ગજાએ ગજાપુત્ર સુદર્શનને સુવાડી શાળગારેલા,

પર્વતના શિખરો મમાન દેહવાળા અને મદોન્મત સવાસો હાથીઓ આપ્યા તેમ જ સોનાથી શણુ ગાડેલી એ દારીઓ તથા અતિશય સુદર સો હાથણી ઓ પણ અત્યંત પ્રસન્ન થયેલા તે રાજાઓ વિવાહ કાળમા વરને આપી વળી સર્વ આયુધોથી સજ્જ અને શણુગાડેલા એક હજાર ચાકરો, રત્નો, વસ્ત્રો તથા જાતજાતના દિવ્ય જિનના વસ્ત્રો પણ યથાયોગ્ય આપ્યા, તેમ જ સુદર, વિશાળ અને જાતજાતના ચિત્રોવાળા રહેવાના ઘર તથા સિંધુ દેશમા ઉત્પન્ન થયેલા બે હજાર અતિ સુદર ઉત્તમ ઘોડા આપ્યા ઉપરાંત ભાર ઉપાડનારા ત્રણસો સુદર જીટ અને ધાત્યો તથા રસોધી ભરેલા ત્રણસો ઉત્તમ ગાડા તેને આપ્યા પછી બે હાથ બેઠી રાજપુત્રી મનોરમાને પ્રણામ કરી તેની આગળ—રાજાઓ આ વાક્ય કહ્યું ' હે શ્રેષ્ઠ રાજપુત્રી ! હું તમારો દાસ છું માટે તમારા મનમા જે કઈ (ઈચ્છિત) હોય તે તમે કહો, ' એટલે તેણે પણ આનુ સુદર વચન કહ્યું ' હે રાજા ! તમારુ કલ્યાણ થાઓ અને તમારા કુળની વૃદ્ધિ થાઓ, તમે મારુ અત્યંત માન કર્યું છે, કારણ કે તમે રત્ન જેવી શ્રેષ્ઠ પોતાની કન્યા મારા પુત્રને આપી છે હે રાજા ! હું ભાટચારણોની કે સ્તુતિપાકોની પુત્રી નથી એટલે સોથી મોટા સ્વજન તમારી આહી શુ સ્તુતિ કરુ ૨ છતાં (આટલુ જ કહુ છુ કે) ઉત્તમ સામધી (થયેલા) તમે રાજાઓ મારા પુત્રને આજે સુમેરુ જેવો કર્યો છે અહો ! હે રાજા તમારુ અતિ અદ્ભુત પરમ પવિત્ર ચરિત્ર તમારી પોતાની આગળ હું શુ કહુ ૨ કારણ કે હે પૂજ્ય ! રાજ્યભ્રષ્ટ મારા પુત્રને તમે આજે અતિશ્રેષ્ઠ પુત્રી આપી છે આ સર્વ યજ્ઞઓને છોડી તમે વનમા વસતા નિર્ધન પિતા પિતાના સેન્યરહિત, કુળ ખાતા અને સર્વ પદાર્થોથી રહિત મારા પુત્રને પોતાની ઉત્તમ પુત્રી આપી ! (એ તમારી કેટલી ઉદારતા છે ૨) હે રાજા ! ઘણે ભાગે રાજા પોતાના સમ્માન ધન, કુળ તથા બળવાળાને પુત્રી આપે છે, ધનહીન મારા પુત્રને ગુણવાન તથા રૂપાળી કન્યા કોઈ પણ (રાજા) આપે જ નહિ આતિ ઉત્તમ અને બળવાન રાજાઓ સાથે વેર કરી મારા સુદર્શનને તમે પુત્રી આપી, આ તમારા ધર્મને

‘હુ શુ વર્ણુ ૨’ આ વાક્યો માલગી રાગ અત્યત્ત
 હર્ષ પામ્યો તેણે કરી ખે હાથ જોડી આ વાક્ય કહ્યું
 ‘મારુ અતિ સુપ્રસિદ્ધ રાગ્ય સ્વીકારો, હુ
 નેનાપતિ ઘર્ષ જો એમ કવુ ન લેય, તો અર્ધ
 રાગ્ય સ્વીકારીને પણ તમે આહી પુત્ર સાથે રાગ્યના
 કળ (સુખો) ભોગવો હવે તમે આ કાશીનિવાન
 છોડી વતમા ગ્હો કે બીજા કોઈ નગરમા રહો, તે મને
 ગમતુ નથી રાગ્યઓ તો રોપે ભરાયા જ છે, એટલે
 તેઓની પામે જઈ પ્રથમ તો હુ તેમનુ માત્વન કરીગ
 અને પછી બીજા ખે ઉપાયો (દાન તથા ભેદ) પણ
 કરી જોઈશ, છતાં જો નહિ મમજો તો હુ યુદ્ધ કરીશ,
 (તમારે ગભરાવના કારણ નથી) જય તથા પગજય
 દેવાધીન છે, છતાં ધર્મ હોય ત્યાં જય છે, અધર્મ
 કર્યાથી જય થતો જ નથી, એ અધર્મી રાગ
 ઓનુ ધાર્યું કેમ થયે ?’ તે અર્થવાણુ ભાપણુ સાલગી
 તેમ જ તેનાથી સર્વ પ્રકારે મન પામી હર્ષયુક્ત તથા
 પ્રસન્ન થયેલી મનોરમાએ તેને હિતકારી વાક્ય કહ્યું
 ‘હે રાગ ! તમારુ કલ્યાણુ થાઓ, તમે ભય તણ
 પોતાના પુત્રોની માથે રાગ્ય કરો મારો પુત્ર પણ
 (ભુવનેશ્વરી ભગવતીની કૃપાથી અવશ્ય રાગ્ય)
 મેળવી અયોધ્યા નગરીમા આનદ કરશે, માટે તમે
 આમને પોતાને ઘેર જવા વિદાય કરો ભવાની તમારુ
 કલ્યાણુ કરશે હે રાગ ! નર્વશ્રેષ્ઠ અધિકારુ ચિતન
 કરતી મને કોઈ પણ જાતની ચિંતા નથી એવા અમૃત
 જેવા રસયુક્ત મામસામા વિવિધ વપનોથી તથા
 ભાપણુથી જ રાત્રિ વીતી ગઈ પછી સવારમા વિવાહ
 ઘઈ ગયો જાણી નગરીની બહાર રહેલા રાગ્યઓ
 રોપયુક્ત ઘઈ કહેવા લાગ્યા. ‘રાગ્યઓને જાક
 લગાડતાર તે સુખાહુને તથા વિવાહને અયોગ્ય બાજક
 સુદર્શનને આજે જ મારો, શશીકલાને તથા સુખાહુ
 રાગ્યની લક્ષ્મીને આપણે લઈ લઈએ (જો એમ ન કરીએ
 તો આ રીતે) શરમાઈને આપણે ઘેર કેમ જઈયુ ?
 વાગતા વાદિઓના શબ્દો નાભંગો ! મૃદગોના શબ્દો
 શખોના અવાજને પણ દાખી દે છે અને ગીતોનો
 અનેક જાતનો શબ્દ તથા પેદાની ગર્જના પણ નાભંગો
 (આ ઉપરથી) આપણે માની નહીએ છીએ કે,
 રાગ્યઓ આદી વિવાહ કરીનાખ્યો છે વચનોથી આપણ

ને ઠગી વિવાહના વિધિથી વિધિ પ્રમાણે (કન્યાનુ)
 લગ્ન (રાગ્યઓ) કગવી દીધુ છે તો હે રાગ્યઓ !
 હવે આપણે શુ કરવુ, તે તમે વિચારો અને એક
 બીજાની બુદ્ધિને સમર્થ કરો’ એમ રાગ્યઓ કહેના
 હતા, ત્યારે કન્યાનો વિવાહવિધિ કરી અનુપમ પ્રભાવ
 વાળો કાશીપતિ સુખાહુ રાગ પ્રસિદ્ધ પ્રભાવવાળા
 પોતાના મિત્રોની માથે તરત જ રાગ્યઓને નોતર
 દેવા ગયો તે વખતે એ કાશીરાજને આવતો જોઈ
 રાગ્યઓ ક્રોધથી કઈ બોલ્યા નહિ પણ મીન ધરીને
 ખેસી રહ્યા સુખાહુએ જઈને પ્રણામ કરી ખે હાલ
 જોડી આમ કહ્યું ‘સર્વ રાગ્યઓએ મારે ઘેર ભોજન
 માટે પધારવુ કન્યાઓ આ સુદર્શન રાગ્યને વર્યો છે,
 તેમા (તમારા) હિત કે અહિત માટે હુ શુ કરુ ?
 તમારે શાંતિ ગમવી જોઈએ કેમ કે મોટા પુરુષો
 દયાળુ હોય છે’ તેનુ એ વચન માલગી ક્રોધથી વ્યાપેલા
 રાગ્યઓએ સામેથી કહ્યું ‘હે રાગ ! અમે ભોજન
 કર્યું છે, તમે પોતાને ઘેર જાઓ અને ઈચ્છા પ્રમાણે
 સંવળા કર્યા કરો તમે બધુ સારુ કામ કર્યું છે’ આમ
 કહી તેઓ માહોમાહે કહેવા લાગ્યા ‘મર્વ રાગ્યઓ
 આજે પોતપોતાના ઘેર ચાલ્યા જાઓ’ તે સાલગી
 સુખાહુ પણ ‘હુ ખી અને ક્રોધયુક્ત થયેલા આ ઉરામ
 રાગ્યઓ શુ કરશે ?’ એમ શકિત ઘઈ પોતાને ઘેર
 ગયો તે સુખાહુ ગયો એટલે રાગ્યઓએ માહોમાહે
 સંકેત કર્યો કે, ‘આપણે માર્ગ રોકી સુદર્શનને મારીને
 કન્યા લઈ લઈયુ કેટલાકે વળી કહ્યું કે, ‘તે રાગ્યઓ
 આપણુ શુ બગાડયુ છે ? આપણે તો બધુ આશર્થ
 જોઈ જેમ આવ્યા છીએ તેમ જતા રહીશુ’ એમ
 કહી તે સર્વ રાગ્યઓ માર્ગ રોકી પડી રહ્યા અને સુખા-
 હુએ પોતાને ઘેર જઈ (વરણુને વગાવવા માટેના)
 પછીના કાર્યો કરવા માડ્યા ૧-૪૮

इत्युक्त्वा ते नृपाः सर्वे मार्गमाक्रम्य संस्थितः ।

चक्रारोत्तरकार्याणि सुगन्धः स्वगृहं गतः ॥ ૪૮ ॥

ઈતિ શ્રોતેચોભાવત મહાપુત્રમ્મા નૃપીય રક્ષા વિષે

અધ્યાય ૨૨ મો તમામ

અધ્યાય ૨૩ મો*

સુદર્શનના શત્રુઓના દેવીએ નારા કર્ષો

બ્રાહ્મ ઉવાચ

તસ્મે ગૌરવમોજ્યાનિ વિધાય વિધિવત્ તદા ।

વાસરાણિ ચ પદ્ રાજા મૌજયામાહ મક્તિઃ ॥

વ્યાસે કહ્યું . રાજા સુખાહુએ તે વેળા એ સુદર્શનને માન આપવા માટેના ભોગન વિધિ પ્રમાણે દરી છ દિવસો સુધી ભક્તિથી જમાડ્યા એમ વિવાહના નર્વ કર્યો કરી, પહેરામણી આપીને તે રાજા મનીઓ સાથે મત્રણા કરવા લાગ્યો તેવામા પેલા રાજાઓએ માર્ગ રોક્યો છે, એમ દૂતોનું કહેવું સાલળી આમાપ ક્રાંતિવાળો રાજા સુખાહુ મનમા ઉદાસ થઈ ગયો . તે સમયે તીક્ષ્ણ વ્રતવાળા સુદર્શને સમસાને કહ્યું . ‘તમે જલદી અમને વિદાય કરો, અમે નિ શક થઈ જતા રહીશું હે રાજા ! ભારદ્વાજના પવિત્ર આશ્રમમા જઈ સાવધાન થયા પછી ત્યા રહેવું (કે ખીજે રહેવું) તે બારાબર વિચારસુ યોગ્ય છે હે નિર્દોષ ગજા ! રાજાઓથી તમારે લગારે ઉરવું નહિ જગતની માતા ભવાની મને અવશ્ય સહાય કરશે’

વ્યાસે કહ્યું પોતાના જમાઈને એવા મત જણી રાજાઓમા શ્રેષ્ઠ મુખાહુએ ધન આપી તેને વિદાય કર્યો, એટલે તે પણ ઉતાવળો ચાલ્યો મોટા સૈન્યથી વીંગયેલા શ્રેષ્ઠ રાજા સુખાહુ તેની પાછળ ગયો તેમ જ એ વડે વીંટાયેલા અને સ્ત્રી સાથે સ્વમા ખેંડેલા નૂરે સુદર્શન ત્યા માર્ગમા નિર્ભય થઈ જવા લાગ્યો એમ જતા જતા તે શુભવશી સુદર્શને રાજાઓના મૈત્ર્યને જોયા સુમાહુ પણ તેઓને જોઈ ચિંતાથી ઘેરાઈ ગયો પછી એ સુદર્શન નવોટા પત્ની માથે નિર્ભય અને શોકરહિત થઈ પિત્રમા હર્ષથી વિધિ પ્રમાણે શિવાદેવીને નરણે ગયો અને મર્વેરામ એકા તઃ કામનાજ મત્ર જપવા લાગ્યો પછી બવા રાજાઓ ડોળાડન કરી તે વેળા કન્યાને ઢગી લેવાની ઈચ્છાથી સૈન્યો નાગે તૈયાર થયા, તેમને જોઈ કાનીનાજ સુમાહુ તેમને માઝવા તૈયાર થયો, ત્યારે જય મેળવવા

* ત્યા ન્યાપમા દેવીને શત્રુઓને મારત્રમ વધ કર્ષ, જ વાત પં વાત્ર મેકેથી સર્વુવાદે

ઈચ્છતા સુભવશી સુદર્શને તેને અટકાવ્યો, છતા પરસ્પર સપાર ઈચ્છતા સુખાહુના તથા રાજાઓના શખો, ભેરીઓ, ટોલ તથા નગારા ત્યા વાગવા લાગ્યા શત્રુ જિત પણ (ભાઈને) ત્યા મારી નાખવાની ઈચ્છાથી સાસી રીતે તૈયાર થઈ ઊભો હતો અને યુધાજિત તેને સહાય કરવા તૈયાર થયો તે વેળા કેટલાક તો તે યુદ્ધના પ્રેક્ષક બની સૈન્યો સાથે ઊભા રહ્યા અને યુધાજિત આગળ જઈ સુદર્શન પાસે ઊભો રહ્યો તેની સાથે નાનો ભાઈ શત્રુજિત પોતાના (મોટા) ભાઈને મારી નાખવા તૈયાર થયો પછી તે રાજાઓ ક્રોધથી વ્યાપ થઈ બાણોના સમૂહ વડે પરસ્પર પ્રહારો કરવા લાગ્યા ત્યા આતિ ઉત્તમ બાણોથી ઘણો મોટો સગ્રામ ચાલુ થયો, ત્યારે ઘણા સૈન્યથી વીંટાયેલા કાશી રાજા તરત જ પોતાના નિર્દોષ જમાઈને સહાય કરવા જઈ પહોંચ્યો. એવું રુવાટા ઊભા કરી દે તેવું ભયકર યુદ્ધ ચાલુ થયું, એટલે તરત જ તે સ્થળે સિંહ ઉપર ખેંડેલા, જાતજાતના આયુધો ધારણ કરતા શ્રેષ્ઠ અટકારોથી શણગારેલા, દિવ્ય વજ્રોને અને કલ્પવૃક્ષના પુષ્પોની માળાને ધારણ કરતા સુદર્શ દેવી પ્રકટયા તેમને જોઈ રાજાઓ, ‘સિંહ ઉપર ખેંડેલી આ કોણ છે? કયાથી ઉત્પન્ન થઈ?’ એમ પરસ્પર ક્રોધતા વિસ્મય પામ્યા સુદર્શને તો તે દેવીને જોઈ સુખાહુને આમ કહ્યું, ‘હે રાજાનું ! દિવ્ય દર્શનવાળા મહાદેવીના તમે દર્શન કરો, મારા પગ કૃપા કરવા માટે જ આ દયાળુ દેવી પ્રકટયા છે હે મહારાજાનું ! હવે તું નિર્ભયથી પણ નિર્ભય થયો છું’ સુદર્શન તથા સુખાહુ તે સુદર મુખવાળા દેવીને જોઈને તેમના દર્શનથી આનંદ પામી તેમને પ્રણામ કરી રહ્યા તેવામા દેવીના સિંહે એવી મોટી ગર્જના કરી કે જેથી હાથીઓ ત્રાસ પામી ડપવા લાગ્યા મહાધોર વાયરા વાવા લાગ્યા અને દિશાઓ આતિ ભયકર બની તે વેળા સુદર્શને પોતાના મેનાપતિને કહ્યું ‘ન્યા રાજાઓ ઊભા છે, તે મારે’ તું જલદી ચાલ, કોપેલા દુષ્ટ પિત્ર વાત્રઓ ગુ કરવાના છે? ભગવતી દેવી આપણા નરણુ તરીકે આવી પહોંચ્યા છે, એટલે હવે આપણે નિર્ભય થઈ આ રાજાઓએ ઘેરેલા માર્ગે જવું જોઈએ મે સમજા કરેલા મહાદેવી રાણા કરવા

આવી પહોંચ્યા છે ' એ વચન સાંભળી સેનાપતિ તે માગે જઈ રહ્યો એટલે યુધામ્નિતે પણ અત્યંત ક્રોધાય માન થઈ તે રાજ્યોને કહ્યું ' ભયથી અત્યંત ત્રાસ પામેલા તમે શુ ડિભા છો ? કન્યા સંહિત સુદર્શનને મારી નાખો બળહીન છતાં આ બાળક અધિક બળવાન આપણા બધાનું અપમાન કરી, નિર્ભય થઈ કન્યાને લઈને વેગથી ચાલ્યો જાય છે સિદ્ધ ઉપર ખરાખર ખેંદેલી સ્ત્રીને જોઈ તમે ભય કેમ પામ્યા છો ? હે મહાભાગ્યશાળીઓ ! આ ખેંદકારી કરવા યોગ્ય નથી, પણ સાવધાન થઈ આ વેળા તે મારી નાખવાને યોગ્ય છે આને મારી સુદર શણગારવાળી કન્યાને આપણે લઈ લઈશું આ શિયાળ, કેસરી સિંહે સ્વીકારેલી વસ્તુ પડાવી લેવાને યોગ્ય નથી ' એમ કહી ક્રોધથી ઘેરાયેલો યુધામ્નિત તે વેળાએ ગતુન્નિતની સાથે સૈન્યોથી જોડાઈને યુદ્ધ કરવા ઈચ્છતો આવી પહોંચ્યો આતિ દુષ્ટબુદ્ધિ તેણે કાન સુધી ધનુષ ખેંચી દુહાસોએ સંજેલા, શિલા ઉપર ઘસેલા અને સમાન પૂછડાવાળા બાણો સુદર્શનને મારી નાખવાની ઈચ્છાથી તેના પર ઝડપથી છોડવા માડ્યા, પણ સુદર્શને ક્ષણવારમા તે આવતા બાણોને બાણો વડે કાપી નાખ્યા એમ યુદ્ધ ચાલ્યું ત્યારે દુર્ગાદેવી ચડિકા અત્યંત ક્રોધાયમાન થયા તેમણે યુધામ્નિત સામે બાણો છોડવા માડ્યા તે સમયે શિવાદેવી અનેક રૂપવાળા તથા જાતજાતના શસ્ત્રો ધારણ કરનારા થઈ ગયા ને ત્યાં જાવી એ જગદેવ્યાએ ભારે યુદ્ધ કરવા માડ્યું તેમા શત્રુનિત મરાયો અને યુધામ્નિત રાજ પણ માર્યો ગયો તેઓ બંને રથમાંથી પડ્યા, ત્યારે જ્ય જ્ય શબ્દ થઈ રહ્યો બધા રાજ્યો તે દેવીને જોઈ પરમ વિસ્મય પામ્યા અને મામાતો તથા ભાણે જતો યુદ્ધમા નાશ થયેલો જોઈ આશ્ચર્ય પામ્યા સુખાડુ પણ યુદ્ધમા તેઓ બંનેનો નાશ જોઈ ઘણો જ પ્રમન થઈ દુર્ગાદેવીનો નાશ કરનારા દુર્ગાદેવીની સ્તુતિ કરવા લાગ્યો

સુખાડુ બોલ્યો જગતનું ધારણ-પોષણ કરતા દેવીને નમસ્કાર, શિવાદેવીને હમેશા નમસ્કાર થાયો અને કામનાઓ આપનારા ભગવતી દુર્ગા તમને નમસ્કાર-નમસ્કાર હો, હે મોક્ષદાત્રિ ! શાંતિસ્વરૂપ તમને

શિવાને નમસ્કાર, વિદ્યાદેવીને નમસ્કાર, હે જગન્માતા ! હે શિવે ! વિશ્વમા વ્યાપી રહેલા અને જગતને ધાગણ કરતા તમને નમસ્કાર હો હે દેવિ ! સગુણ એવો હું બુદ્ધિથી વિચારું છું છતાં નિર્ગુણ તમારી ગતિને જાણી શકતો નથી હે વિશ્વની માતા ! ભકતોથી પીડાનો નાશ કરનારા, પરમ શક્તિસ્વરૂપ તમારી હું શુ સ્તુતિ કરું ? તમે સર્વવ્યાપક સરસ્વતી છો અને સર્વ પ્રાણીઓની બુદ્ધિ, વિદ્યા, મતિ તથા ગતિરૂપ તમે છો હું તમારી શુ સ્તુતિ કરું ? તમે સર્વના મનના નિયતા છો છો (એટલે મનના વિષયરૂપ જો નથી, તો) સર્વ વ્યાપક આત્મસ્વરૂપ તમારી કઈ રીતે સ્તુતિ થઈ શકે ? (કેમ કે આપ મનના અવિષય છો) દેવોમા શ્રેષ્ઠ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ તથા શિવ પણ તમારા ગુણોની કાયમ સ્તુતિ કર્યો કરે છે, છતાં હજી પાર પામ્યા નથી, તો અહો ! હે માતા ! અત્યંત ભેદબુદ્ધિવાળો, અવ ગુણોથી ઘેરાયેલો અને અપ્રસિદ્ધ છતાં હું તમારા ચરિત્રનું વર્ણન કરવા ક્યા સમર્થ છું ? અહો ! પ્રાસ ગિક કરેલો પણ સત્સમાગમ મતોરથને કેમ પૂરા ન કરે ? (કરે જ છે) ખરેખર, ચિત્તશુદ્ધિ પણ સત્સા ગથી અનાયાસે સિદ્ધ થાય છે (જુઓ) આ (આપના ભકત) જમાઈનો સમાગમ કર્યોથી મેં આપનું આ અદ્ભુત દર્શન મેળવ્યું છે હે માતા ! આપના જે દર્શનને બ્રહ્મા, શિવ, વિષ્ણુ, ઇંદ્ર સંહિત દેવો અને અર્ચતત્ત્વને જાણી ચૂકેલા મુનિઓ પણ ઝખે છે, તે આપનું દુર્લભ દર્શન, મેં આજે શમ, દમ આદિ વિના તથા સમાધિઓ વિના પણ મેળવ્યું છે ખરેખર ! માત્ર જેવો ભાગ્યશાળી બીજો કોણ છે ? હે ભવાનિ ! આતિ મદ્યબુદ્ધિવાળો હું ક્યા અને સસારના અદ્વિતીય ઔપધરૂપ આપનું આ તાત્કાલિક દર્શન ક્યા ? હે દેવિ ! બાવબુક્ત ભકતો પર દયા કરવા નિરતર તત્ત્વર અને દેવવર્ગને પૂજ્ય છતાં તમે મારા વડે જણાયા છો (તો ખરેખર મારાથી બીજો કયો ધન્યવાદપાત્ર છે ?) હે દેવિ ! તમારું આ ચરિત્ર હું નું વર્ણવું કે કારણ કે આ વિષમ સકટમા સુદર્શનની તમે રક્ષા કરી છે અને આતિ બળવાન તેના બંને રાનુઓને તમે જલદી માર્યો છે ખરેખર, ભકતો પર દયામુક્ત તમારું ચરિત્ર પરમ પવિત્ર છે હે દેવિ ! ખરેખર વિચારતા આ કઈ

આશ્ચર્ય નથી, જે આવગમ સર્વ જગતનુ તમે
 જાણુ કરો છો હમણા આ ધ્રુવસાધિતા પુત્ર સુદર્શન-
 નુ દયાથી તમે આણુ કર્યું છે અને તેના શત્રુને પણ
 મારી (પોતાના દર્શન દ્વારા સસારથી) તેને ખ્યાલી
 લીધો છે હે ભવાનિ ! મેવામા તત્પર ભક્તના યશને
 પ્રદીપ્ત કરવા તમે આ ચરિત્ર ઝચ્યું છે, જે એમ ન કર્યું
 હોત તો નિર્દોષ સ્વભાવવાળો આ સુદર્શન મારી પુત્રીને
 સ્ત્રીક્રારી યુદ્ધમા દુઃખ કેમ જ્ઞેત ? તમે ભક્તના જન્મ
 મળ્યું આદિ ભયનો નાશ કરના મમર્થો છો તો ભક્તના
 મનોરથ પૂર્ણ કરવા તમર્થો હો, એમા શુ આશ્ચર્ય છે ?
 માટે જ હે માતા ! ભક્તજનો તમને પાપપુણ્યગદિત,
 અપાર, મચ્યું તથા નિર્ગુણ કહે છે અટો ! હે ભુવ
 નેશ્વરિ દેવિ ! તમારા દર્શનથી હું પુણ્યશાળી, કૃતાર્થ
 અને ધન્ય જન્મવાળો થયો છું હે માતા ! હું તમારા
 બીજને કે ભજનને જાણતો નથી, છતાં મેં આજે
 પ્રકટ પ્રભાવવાળો તમારો મહિમા જાણ્યો (એ
 મારા આહોભાગ્ય છે)

આસ ખોલ્યા ' એમ સ્તુતિ કરેલા શિવાદેવીએ
 પ્રમત્ત ઘઈ રાજાને કહ્યું ' હે ઉત્તમ વ્રતવાળા ! તુ
 વદાન માગ ' ૧-૫૫

एवं स्तुता तदा देवी प्रसन्नमूढा शिवा ।
 उवाच त मृपं देवी वरं वरय सुव्रत ॥ ૫૫ ॥
 તિ શ્રીદેવીભાગવત મહાપુનર્વમા નૃતીય સ્કંધ વિષે
 અધ્યાય ૩૩ મેા નમ્રામ

અધ્યાય ૨૪ મો*

શ્રીદેવીના મહિમા ને કાશીવાસ

આસ ડગાચ

तस्यास्तद्वचनं धृत्या भवान्याः स नृपोत्तम ।

प्रोवाच वचनं तत्र सुबाहुर्मकिसुव्रत ॥ ૨૪ ॥

આન ખોલ્યા ને ભવાનીનું એ વચન નાભળી
 ગજગોમા ઉત્તમ ને મુખાહુએ ભક્તિયુક્ત ઘઈ
 વચન કહ્યું

સુખાહુ ખોલ્યો એક તર્ક દેવેવોકનુ તથા
 પૃથ્વીનુ મન્ય ને એક તર્ક તમારુ દર્શન, એ બને

* આ અધ્યાયમા પચાસ શ્લોકી શ્રીદેવીના મહિમા
 તથા દુર્યોધનો કાશીમાં વાસ કર્યાં ને કથા કહેવાયે.

કહી તુલ્ય થાય નહિ, (પણ તમારુ દર્શન અધિક
 થાય છે) ત્રણે લોકમા તમારો દર્શન જેવું મને કઈ
 પણ લાગતુ નથી, તો હે દેવિ ! હું કયુ વરદાન માગુ ?
 હું તો (તમારા દર્શનથી જ) પૃથ્વી પર કૃતાર્થ થયો
 છું હે માતા ! હું આ ઈચ્છિત વર માગવા ઈચ્છ છું
 કે, મને તમારી નિશ્ચય અવિનાશી ભક્તિ સદા રહો
 હે માતા ! આ મારા નગરમા તમારે સર્વદા રહેવું,
 ' દુર્ગાદેવી ' એ નામથી તમે આહી શક્તિરૂપે સદા
 રહો તમે નિર્દોષ સુદર્શનનુ શત્રુઓના સમૂહથી જેમ
 ત્રણ કર્યું, તેમ તમારે સર્વકાળ નગરની રક્ષા કરવી હે
 આખિંકે ! આહી (રહીને) તમારે કાશીની રક્ષા કરવી
 અને હે કૃપાના ભાડાર દુર્ગાદેવી ! ન્યા સુધી આ નગરી
 પૃથ્વી પર મારી પ્રતિષ્ઠાવાળી તથા સારી સ્થિતિવાળી
 રહે, ત્યા સુધી તમારે આહી રહેવું બસ, આ વરદાન
 તમારે મને આપવું યોગ્ય છે બીજુ હું શુ માગુ ?
 (છતાં) મને સમગ્ર વિવિધ કામનાઓ આપો, મારા
 શત્રુઓનો નાશ કરો અને લોકના અમગલોનો હમેશા
 નાશ કરો

આસે કહ્યું એમ મારી રીતે પ્રાર્થના કરેલા
 અને ભયકર પીડાઓનો નાશ કરનારા દુર્ગાદેવી ત્યા
 સ્તુતિ કરીને આગળ ઊભેલા ને રાજાને કહેવા લાગ્યા
 દુર્ગાદેવી ખોલ્યા હે રાજન્ ! ન્યા સુધી પૃથ્વી
 રહેશે, ત્યા સુધી સર્વે લોકોનું રક્ષણ કરવા માટે
 મુક્તિપુત્રી (કાશી) મા મારો હમેશા વાસ રહેશે

તે પછી સુદર્શને હર્ષભેર ત્યા આવીને પરમ
 ભક્તિથી જગત્પાને પ્રણામ કરી તેમની સ્તુતિ કરવા
 માડી ' આહો ! તમારી કૃપાને હું શુ કહું ? કારણ કે
 ભક્તિદીન છતાં મારુ તમે રક્ષણ કર્યું છે સમગ્ર
 લોકો ભક્તો પર કૃપા કરનારા હોય છે, પણ ભક્તિ
 રહિત હોય તેનુય રક્ષણ કરવું, એ તમારુ વ્રત છે
 હે દેવિ ! મેં માલગ્યું છે કે, આખી સૃષ્ટિ તમે સર્જે
 છો, પોને મરેલાનું તમે પાલન કરો છો અને સદાસ-
 પચાયા (પ્રાપ્ય) કાળે તમે સર્વનો સદાર કરો છો,
 તો તમે મારુ રક્ષણ કર્યું, એમા (કઈ) આશ્ચર્ય
 નથી હે દેવિ ! હું તમારુ કાં પ્રાર્થ કરુ અને કથા જાઉં ?
 તે તમે કહેા અને જાણી મને સંપાદ આપો હે માતા !
 હું ત્રમ કરવામા અત્યંત મૂઢ થયો છું, એટલે તમાની

આસાથી હે જઈ શકીશ, ઊભા ગઈ શકીશ અને આનંદ કરી શકીશ '

વ્યાસ યોધ્યા એમ કહેતા તેને દયાળુ દેવીએ કહ્યું 'હે મહાભાગ ! તું અયોધ્યા જા અને કુળને યોગ્ય રાજ્ય કર હે ઉત્તમ રાજા ! તારે નિત્ય મારું અમરણ કંવુ ને કાળજીથી પૂજન કરવું તારા રાજ્યમા હે હમેશા કલ્યાણ કરીશ આઠમ, ચૌદમ અને તોમના દિવસે બિહાનના વિધિથી મારી વિગેષ પૂજન કરવી હે નિર્દોષ ! નગરમા તારે મારી પ્રતિમા સ્થાપવી અને ત્રણ વખત કાળજીથી ભક્તિપૂર્વક પૂજન કરવું ગરદમનના સમયે હમેશા ભક્તિભાવથી યુક્ત થઈ નવરાત્રી વિધિથી મારી મહાપૂજન કરવી અને હે મહારાજા ! ઐત્ર, આશ્વિન, આષાઢ તથા માઘ માસના નવરાત્રમા મહોત્સવ કરવો અને વિશેષ પૂજન કરવી હે રાજાઓમા મિહ સમાન ! દરેક કૃષ્ણ પક્ષની ચૌદશે તથા આઠમે ભક્તિયુક્ત થઈ સમગ્ર મનુષ્યોએ મહોત્સવ સહિત મારી પૂજન કરવી '

આન યોધ્યા પછી સુદર્શને નમસ્કાર કરેલા બહુ વિસ્તારથી સ્તુતિ કરેલા અને ભયકર પીડાઓનો નાશ કરનારા દુર્ગાદેવી એમ કહી અદૃશ્ય થયા તે દેવીને અદૃશ્ય થયેલા જોઈ સર્વ રાજાઓ જેમ ઇન્દ્રને દેવો પ્રણામ કરે, તેમ તે સુદર્શન પાસે આવી તેને પ્રણામ કરવા લાગ્યા સુઆહુ પણ તેને નમી હર્ષયુક્ત થઈ આગળ ઊભા ગયા, ત્યાં સર્વ રાજાઓ આંધા ધ્યાના અવિવર્તિ સુદર્શનને કહેવા લાગ્યા 'હે ઉત્તમ રાજા ! તમે અમારા શાસક પ્રભુ છો, અમે તમારા હમેશા નેવક છીએ તમે અયોધ્યામા રાજ્ય કરો અને અમારું પાલન કરો હે મહારાજા ! તમારી કૃપાથી અમે વિશ્વના ઇશ્વરી શિવાદેવીના દર્શન કર્યા છે, તે આદિશક્તિ ભવાની યાગ પુરુષાર્થોરૂપ ફળને આપનારા છે તમે પૃથ્વી પર ધન્ય, કૃતકૃત્ય અને ધાણ જ પુણ્યશાળી છો, કારણ કે તમારા માટે સનાતની દેવી (આદી) પ્રકટ થયા હતા હે શ્રેષ્ઠ રાજા ! તમા ગુણથી યુક્ત અને માયાથી મદા મોહિત અમે જ્યાં ચડિદેવીનો પ્રભાવ જાણતા નથી અમે ધન, ની તથા પુત્રોના વિનાશમા સદા તત્પર હોઈ કામક્રોધરૂપી માછલાઓથી ખદબદતા ધોર (સસારરૂપ) મહા

સાગરમા ડૂબ્યા છીએ હે મહાભાગ ! મહાયુદ્ધિમાન ! તમે સર્વજ્ઞ છો, તેથી અમે તમને પૂછીએ છીએ કે, આ શક્તિ કોણ છે, કયાથી ઉત્પન્ન થયા છે અને કેવા પ્રભાવવાળા છે, તે તમે કહો સમાર (રૂપ સમુદ્ર) - મા તમે નીકારૂપ થાઓ, સત્પુરુષો અત્યંત દયાપરાયણ હોય છે, માટે હે કાકુત્સ્થવર્ગી ! તમે અમને દેવીનું ઉત્તમ માહાત્મ્ય કહો તે દેવી જેવા પ્રભાવવાળા, જેવી ઉત્પત્તિવાળા અને જેવા સ્વરૂપવાળા છે, તે સર્વ સામળવા અમે ઇચ્છીએ છીએ, માટે હે પુરુષોમા ઉત્તમ—તમે અમને તે કહો '

વ્યાસ યોધ્યા ધ્રુવસાધિના પુત્ર સુદર્શન રાજાને તેઓએ એમ પૂછ્યું, ત્યાં તેણે મનથી દેવીનું ચિંતન કરી હર્ષયુક્ત થઈ તેઓને કહ્યું

સુદર્શને કહ્યું હે રાજાઓ ! તે દેવીનું ઉત્તમ ચિત્ર હું શુ કહું ? શકર સહિત બ્રહ્માદિ દેવગણો પણ તેમના ચરિત્રને જાણતા નથી હે રાજાઓ ! શ્રેષ્ઠ અને ઉત્તમ મહાલક્ષ્મી શક્તિ સોથી પહેલા છે આ સાર્વિક શક્તિ જગતનું પાલન કરવામા તત્પર રહે છે જે જ્ઞેગુણયુક્ત રૂપવાળા થઈ સૃષ્ટિને ઉત્પન્ન કરે છે પાલન વખતે સંતવગુણી રૂપવાળા થાય છે અને સત્તાર સમયે તમોગુણી સ્વરૂપવાળા થાય છે, તે શક્તિ (મહાસરસ્વતી, મહાલક્ષ્મી ને મહાકાલી) હમેશા ત્રણ ગુણોવાળા મનાયા છે હે ઉત્તમ રાજાઓ ! જે સર્વોત્કૃષ્ટ શક્તિ નિર્ગુણ છે તે સર્વ કામનાઓરૂપ કળને આપનારા હોઈ બ્રહ્માદિ મર્વનું કારણ છે હે રાજાઓ ! યોગ નહિ જાણનારાઓ વડે તે નિર્ગુણ શક્તિને જાણવા પરેખર અશક્ય છે, માટે સમગ્ર પુરુષોએ સુખેથી જેવવા યોગ્ય સગુણ શક્તિનું સદા ચિંતન કરવું

રાજાઓએ કહ્યું તમે તો બાળક જ હતા, ત્યાં ભયાતુર થઈ વનમા ચાલ્યા ગયા હતા, તો તમે એ ઉત્તમ પરમશક્તિરૂપ દેવીને કેવી રીતે જાણ્યા ? હે રાજા ! જે દેવીએ પ્રમન્ન અને ઉતાવળા થઈ તમને મળાવ કરી, તે દેવીની તમે કેવી રીતે ઉપાસના તથા પૂજન કરી છે ?

સુદર્શને કહ્યું હે રાજાઓ ! બાળપણથી જ મેં અતિશય માન્ય કામચીજ નામનું તે દેવીનું બીજ

પ્રાપ્ત કર્યું છે; તેને જાણ્યા કરતો હું કાયમ તેનું સ્મરણ કર્યો કરું છું, તેમ જ સ્મયિઓએ વર્ણવાતાં અષ્ટિકા ગિવાને મેં જાણ્યા છે અને ગતિદિવસ પરમ ભક્તિથી તે શ્રેષ્ઠ દેવીનું હું સ્મરણ કર્યો કરું છું.

વ્યાસ યોધ્યા : તેનું એ વચન સાંભળી રાજાઓ ભક્તિતત્પર થઈ તે દેવીને પરમ શક્તિરૂપ માની પોતપોતાના વર તરફ ચાલ્યા ગયા. સુખાદુ રાજા તે સુદર્શનને પૂછી કાગી તરફ ગયો અને ધર્મોત્તમા સુદર્શન પણ ઉત્તમ ક્રોધ્ય દેગમા ચાલ્યો ગયો. ત્યાં મંત્રીઓ પણ મનુજિત રાજાને યુદ્ધમા મસાયેલો અને સુદર્શનને જીતેલો માલગી પ્રેમયુક્ત થયા. તે સુદર્શન રાજાને આવતો સાંભળી અયોધ્યાવાસી લોકો ભેટો લઈને સામા ગયા, તેમ જ સર્વ મહાજનો તથા પ્રજાઓ તેને ધ્રુવસંધિનો પુત્ર જાણી આનંદિત થઈ જાતજાતની ભેટો લાખમા લઈ સામા ગયા. સ્ત્રી સંહિત રાજા સુદર્શન અયોધ્યામા આવી સર્વ લોકોનું મન્માન કરી રાજમહેલમા ગયો. તે વેળા ભાટચારણો તેની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા, મંત્રીઓ તેને વદન કરી રહ્યા હતા અને કન્યાઓ હાગ્યી તથા પુષ્પોથી તેને વધાવવા લાગી ૧—૫૦

ધન્વિમિઃ સ્તૂપમાનસ્તુ ચંચમાનશ્ચ મત્રિમિઃ ।

કન્યામિઃ કીર્વમાણશ્ચ લાર્જઃ સુમનસેસ્તયા ॥૫૦

ઇતિ શ્રીદેવીયાવનમહાપુરાણમા તૃતીય સ્કંધ વિરો
જાધ્યાય ૨૪ મો અધ્યાય

અધ્યાય ૨૫ મો*

સુદર્શન મનુજિતની માતાને સંતોષી
નગરમા દેવીની સ્થાપના કરી

વ્યાસ ઉચ્ચ

મલ્લાડવોધ્યાં નૃપથેષ્ઠો ગૃહ રાઘઃ સુહૃદ્ગુરુઃ ।

શત્રુન્નિમાતર પ્રાહ પ્રણમ્ય શોકસકુલામ્ ॥ ૧ ॥

વ્યાસ યોધ્યા રાજાઓના શ્રેષ્ઠ સુદર્શન અયોધ્યામા મિનોથી વીટારીને નગરમદિશમા જઈ શોકથી વ્યાધુન મનુજિતની માતાને પ્રણામ કરી કેવળ લાગ્યો -

* આ અધ્યાયમા નૃપત્તને મનુજિતની માતાને સંતોષી નગરમાં વર્ચસ્વ દેવીની સ્થાપના કરી; જે કથા છે તાત્રીય અંકોથી કન્યાઓ.

‘હે માતા ! મેં તમારા પુત્રને તેમ જ તમારા પિતા યુધામનિયને પણ યુદ્ધમા માર્યો નથી; આ બાબતમાં હું તમારા ચરણના મોઝાંદ ખાઉં છું. તે બંનેને યુદ્ધમા દુર્ગાદેવીએ માર્યો છે, એમા મારો અપરાધ નથી, અથવા અવશ્ય થતારા બનાવોમા કોઈ ઉપાય નથી હે માનિની ! મરણ પામેલા પુત્રનો આહી તમારે શોક કરવો યોગ્ય નથી; કેમ કે પોતાના કર્મને વશ થતાને જીવ સુખકારક તથા દુઃખકારક ભોગો ભોગવે છે માતા ! હું તમારો દાસ છું હે ધર્મને જાણનારા ! જેમ મારે મનોગ્ધમા છે તેમ જ તમે પણ છો, એમા લગાડે ભેદ નથી શુભ કે અશુભ જે કર્મ કર્યું હોય, તે અવશ્ય ભોગવવું જ પડે છે, માટે સુખદુઃખના વિષયમા તમારે કદી શોક ન કરવો જોઈએ દુઃખમા પોતાના કરતા અધિક દુઃખવાળાને જોવા અને સુખમા પોતાના કરતા અધિક સુખવાળાને જોવા; પરંતુ શત્રુ સમાન શોક તથા હર્ષને પોતાનો આત્મા સ્વાધીન ન કરવો, અર્થાત્ શોક તથા હર્ષને વશ ન થવું આ સર્વ જગત દેવાધીન છે, પોતાને આધીન કદી નથી; માટે યુદ્ધિ માન મનુષ્યે શોકથી આત્માને શોષવવો નહિ જેમ લાકડાની સ્ત્રી (પૂતળી) નટ વગેરેને વશ રહી ચેષ્ટ કરે છે, તેમ પ્રાણી પોતાના કર્મને વશ રહી વર્તે છે હે માતા ! હું વનમા ગયો હતો, ત્યારે પોતે કરેલા કર્મોનો વિચાર કરતા દુઃખયુક્ત મનવાળો થયો ન હતો અને પોતે કરેલું કર્મ ભોગવવું જ જોઈએ, એમ પણ હું સમજી છું મારી માતા આહી જ વિધવા થઈ અને મારી માતાના પિતા પણ આહી જ મરણ પામ્યા ત્યારે મારી માતા ભયાનુર થઈ મને લઈને ગીચ વનમા નીકળી ગઈ હતી. તે વેળા માર્ગમા ચોરોએ તેને લૂટી હતી ને વજરસંહિત કરી હતી, બધું ભાતુ પણ લઈ લીધું હતું, પછી બાળક પુત્રવાળી અને નિરાશ્રિત થયેલી મારી માતા મને લઈને ભારદ્વાજના આશ્રમમા પહોંચી હતી, ત્યાં આ વિદ્વલ્લ અને અબજા આ ધાત્રેથી પણ ત્યાં સાથે જ ચાલ્યા હતા મુનિઓએ તથા મુનિપત્નીઓએ બધી રીતે દયાયુક્ત થઈ કુળો તથા સામા—ધાન્ય વડે આમને પોષ્યા હતાં અને ત્રણે ત્યાં રહ્યા હતા. તે વેળા મને દુઃખ ન હતું અને આજે ધનની પ્રાપ્તિ થતાં મને સુખ પાનું નથી માનું

મૈત્રતામા કહી વેર કે દેવ છે જ નહિ હે શત્રુને તપાવ તારા ! રાજ્યઓના ભોગો ભોગવવા કરતા (વનમા) મામો—ધાન્ય ખાવુ શ્રેષ્ઠ છે, કેમ કે રાજભોગ ભોગ વતારો નરકમા જાય છે, પણ સામાનુ ભોજન કરનારો કહી નરકમા જતો તથી સમજુ પુરુષે ઇન્દ્રિય વર્ગને છતી ધર્મ જ આચરવો જોઈએ, જેથી નરકમા જવુ ન પડે હે માતા ! આ સર્વોત્તમ ભસ્તખડમા મનુષ્યપણુ દુર્લભ છે, કેમ કે આહારાદિનુ સુખ તો બધી યોનિઓમા હોઈ શકે છે, માટે તે મનુષ્યદેહ પામી સ્વર્ગ તથા મોક્ષ આપનારુ ધર્મસાધન કરી લેનુ જોઈએ, કેમ કે બીજી યોનિઓમા મનુષ્યોનુ ધર્મસાધન દુર્લભ હોય છે

આસ ખોલ્યા તેણે એમ કહેલી તે લીલાવતી તે વેળા અત્યંત શરમાઈ ગઈ અને પુત્રનો શોક છોડી દઈ આસુ ભરેલા નેનોથી યુક્ત થઈ તેને કહેવા લાગી ‘હે પુત્ર ! મારા પિતા યુધાજિતે તમારી માતાના પિતાનો નાશ કરી તમારુ રાજ્ય લઈ લીધું, જેથી મને તેણે (મારા પિતાએ તમારી) અપરાધી કરી છે હું એ વેળા તે મારા પિતાને કે પુત્રને રોકવા મમથે થઈ ન હતી તેથી જ તેઓએ જે કર્મ કર્યું, તેમા હે પુત્ર ! મારો અપરાધ તથી તેઓ ખત્તે પોતા ના જ કર્મથી મરણ પામ્યા છે, તમે તેમના મરણમા કારણ તથી હું તે પુત્રનો શોક કરતી નથી, પણ તેણે કહેલા કર્મનો હમેશા શોક કરુ છું હે કલ્યાણભૂતિ ! તમે મારા પુત્ર છો અને મનોરમા મારી બહેન છો હે પુત્ર ! તમારા પર મને લગારે ક્રોધ કે શોક તથી હે મહાભાગ ! તમે રાજ્ય કરો અને પ્રજાઓનુ પાલન કરો હે ઉત્તમ વ્રતવાળા ! ભગવતીની કૃપાથી આ નિષ્કટક રાજ્ય તમે મેળવ્યુ છે

માતાનુ તે વચન સાંભળી તેમને નમન કરી રાજપુત્ર સુદર્શન પહેલા ન્યા મનોરમા રહેતી હતી તે સુદર મહેલમા ગયો ત્યા જઈને તેણે વાસ કર્યો અને સર્વ મંત્રીઓને તથા જોશીઓને ખોલાવી શુભ મુર્તિવાળો દિવસ પૂછ્યો અને કહ્યું ‘સેનાનુ સુદર સિંહાસન કતલી તેતા પર સિંહતા આસને બેઠેલા દેવીનુ હમેશા હું પૂજન કરીશ તેમ જ ધર્મ, અર્થ, કામ તથા મોક્ષને આપનારા દેવીને આસન પર

(પ્રથમ) સ્થાપી પછીથી હું, રામ વગેરેએ જેમ રાજ્ય કર્યું હતુ તેમ રાજ્ય કરીશ સર્વ નગરવાસી લોકોએ શિવા દેવીનુ હમેશ પૂજન કરવુ અને તે શક્તિને સર્વ કામ નાઓ તથા અર્થસિદ્ધિને આપનારા માનવા એમ કહેવા તે મંત્રીઓએ રાજની આજ્ઞા (માન્ય) કરી, તે કારીગરો પાસે અતિ સુદર મંદિર તૈયાર કરાવ્યુ પછી પ્રતિમા કરાવીને રાજ્યએ શુભ મુહૂર્તે ને શુભ દિવસે વેદ જાણનારા બ્રાહ્મણોને ખોલાવી (તેઓ દ્વારા) પ્રતિષ્ઠા કરાવી યુદ્ધિમાન રાજ સુદર્શને વિધિ પ્રમાણે હવન કરી, દેવતાનુ પૂજન કરી, મંદિરમા દેવીની મૂર્તિની સ્થાપના કરી તે સમયે હે જનમે જય રાજ ! વાદિત્રોના શબ્દો, બ્રાહ્મણોના વેદશ્લોકો તથા વિવિધ ગાયત્રો સાથે ત્યા ઉત્સવ થયો, એમ વેદવાદીઓ દ્વારા વિધિ પ્રમાણે શિવાદેવીની પ્રતિષ્ઠા કરાવ્યા પછી રાજ્યએ અતિશય વિધિપૂર્વક અનેક જનતી પૂજ કરી પૂજનો વિધિ કર્યો પછી પોતાના આપદાદાઓનુ રાજ્ય મેળવી તે રાજ અને અધિકાર દેવી કૌસલ દેશમા પ્રખ્યાત થયા રાજ્ય પામ્યા પછી સદ્ધર્મથી વિજય પામતા ને રાજ્યએ સર્વ ખડિયા રાજ્યઓને વશ કર્યો ને અત્યંત ધર્મિષ્ઠ કર્યો રામતા, દિલીપના તથા રઘુના રાજ્યમા પ્રજાઓને જેવુ સુખ હતુ, તેવુ જ સુદર્શનના રાજ્યમા પણ સુખ તથા તેવી જ મર્થદા પણ હતી વર્ણો તથા આશ્રમોનો ધર્મ આરે પાયાવાળો પૂર્ણ હતો અને પૃથ્વી પર કોઈનુ પણ ચિત્ત અધર્મમા રમતુ ન હતુ બધા રાજ્યઓએ આમેશામ દેવીના મંદિરો કર્યા, અને કૌસલ દેશમા પ્રીતિથી દેવીની પૂજ ચાલુ થઈ સુખાહુએ પણ કાશીમા દુર્ગાની સુદર પ્રતિમા તથા મંદિર કરાવી ભક્તિથી પ્રતિષ્ઠા કરાવી ત્યા સર્વ લોકો પ્રેમભક્તિમા તત્પર થઈ, જેમ વિશ્વનાથની પૂજ વિધિથી કરતા હતા, તેમ વિધિથી તે દેવીની પણ પૂજ કરવા લાગ્યા હે મહારાજ ! તે દુર્ગાદેવી પૃથ્વી પર પ્રખ્યાત થયા ને દેશદેશમા તેમની ભક્તિ વધવા લાગી તે વેળા આખાય ભસ્તખડમા સર્વ વર્ણના લોકોમા ભવાનીદેવી ભજન કરવા યોગ્ય થયા હતા હે રાજ ! બધા લોકો શક્તિની ભક્તિમા તત્પર થઈ માનપાત્ર થયા હતા અને શાસ્ત્રમા કહેલા સ્તોત્રો વડે જપ તથા ધ્યાનમા તત્પર રહેતા હતા

દેવેક નવરાત્રમા બાધા લોકો ભક્તિપરાયણ થઈ દેવીનું
પૂજન હવત તથા યજ્ઞ વિધિથી કરતા હતા ૧-૪૬
નવરાત્રેષુ સર્વેષુ ચક્રઃ સર્વે વિધાનતઃ ।

અર્ચનં હવતં યાગ દેવ્યા ભક્તિપરા જના ॥૪૬॥

ઈનિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા નૃતીય ૨૬મી વિળે
અધ્યાય ૨૬ શ્લોક સમ્પાદ

અધ્યાય ૨૬ મો⁺

નવરાત્રવિધિ

જનમેજય ડવાચ

નવરાત્રે તુ સંપ્રાપ્તે કિં કર્તવ્યં દ્વિગોત્તમ ।

વિધાન વિધિવદ્ દ્વિદિ શરત્કાલે વિદ્યોપત ॥૧॥

જનમેજયે પૂછ્યું હે બ્રાહ્મણોમા ઉત્તમ !

નવગત આવે ત્યાં કયું કર્તવ્ય વિધિ પ્રમાણે કરવું
જોઈએ ? અને શરદઋતુના મમયે નવરાત્ર આવે,
ત્યાં ખામ શું કરવું જોઈએ, તે કહો હે મહાબુદ્ધિમાન
શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણ ! નવરાત્રનું શું કળ છે અને તેમા કઈ
વિધિ કરવી જોઈએ, એ કૃપા કરી તમે વિસ્તારથી કહો.

આમે કહ્યું હે રાજન્ ! નવગતનું શુભ વ્રત હું
કહું છું. સામળો શરદઋતુના સમયે તથા વસતઋતુમા
તે વ્રત ખામ વિધિપૂર્વક તથા પ્રેમપૂર્વક અવશ્ય કરવું
જોઈએ, કેમ કે શરદ અને વસત એ બન્ને ઋતુઓ
મર્ત્યાક્રમા 'યમતી દાઢ' નામે કહેવાય છે, કેમ કે
આ વેદક્રમા તે બન્ને ઋતુઓ પ્રાણીઓએ વિતાવવી
ઠીક ગણાય છે, માટે મર્ત્યાક્રમે શુભ ઇચ્છતા મનુષ્ય
દાગજીથી આ નવરાત્ર વ્રત કરવું જોઈએ વસત ને
શરદ એ બન્ને ઋતુઓ મનુષ્યાને (લગભગ) મહા
ધોગ સેગ વગતારી તથા નાશકારક થાય છે, માટે હે
રાજન્ ! નમઋતુ મનુષ્યોએ યૌત્ર ને આશ્વિન એ શુભ
માસોમા ભક્તિપૂર્વક ચડિકાનું પૂજન કરવું અમા
વામ્નાના દિવસે શુભ મામગ્રી મેળવી તેયાર કરી રાખવી
આને તે દિવસે એક વાગ (સાઢ ને હલકુ આનાઝ)
દર્શિયાવન જમનું (વળી તે દિવસે) શુભ સ્થળે
નપાટ પ્રદેન પગ સ્તભો તથા વનઓવાળો સોળ

+ આ અધ્યાયમા રાજ જનમેજયે નવરાત્રની વિધિ
પૂર્ણ, નવે પાંચે તે વિધિ તેને કહે, એ અઢઢ મ્લોકોથી
સંપાદ

હાથ માપતો મડપ કરવો ધોળી માટી ને છાણ વડે
લીંપણ કરવું અને પછી તે મડપની વચ્ચે સરખી,
સ્થિર અને ઉન્નતવળ વેદિકા કરવી તે વેદિકા ચાર
હાથ પહોળી ને એક હાથ ઊંચી જોઈએ, પીઠને માટે
ત્યા ઉત્તમ સ્થાન કરવું અને ભાતભાતના તોરણો
તથા ચદરો બાધવા (તે જ આમાસની) રાત્રે
દેવીનું તત્ત્વ જાણનારા, આચાર પાળવામા તત્પર,
જિતેન્દ્રિય અને વેદવેદાગના પારગત બ્રાહ્મણોને
નોતરી પડવાના દિવસે સવારમા નદીએ, તટે, વાવે,
કૂવે અથવા ઘેર વિધિથી સ્નાન કરવું દરરોજ સવારમા
પ્રથમ બ્રાહ્મણોનું વરણ કૃષી પછી મધુપદ પૂર્વક ચર્ચ
પાઘ આદિ સર્વ કર્મ કરવું શકિત પ્રમાણે વસ્ત્રો,
ચાકાકારો વગેરે આપવા, વેલવ હોય તો ધન (વાપ
રવા)ની કળસાઈ કહી ન કરવી, કેમ કે સાતુષ કરેલા
બ્રાહ્મણો દ્વારા હરકોઈ રીતે કાર્ય સાપૂર્ણ થાય છે દેવીનો
પાઠ કરવા માટે નવ, પાંચ, ત્રણ કે એક બ્રાહ્મણ કહેલા
છે તે સમયે પારાયણ માટે શાંત બ્રાહ્મણનું વરણ
કરવું અને વેદમંત્રની ક્રિયાથી સ્વસ્તિવાચન કરવું
વેદિકા પર રેશમી વસ્ત્ર સહિત સિંહાસન સ્થાપી તેના
પર ચાર હાથવાળા, આયુધો સહિત, રત્નોત્તમા આભૂ
પણોવાળા, મોતીના હારથી શોભતા, દિવ્ય વસ્ત્રો ધારણ
કરતા, સૌમ્ય, સર્વ લક્ષણોવાળા, શખ, ચક્ર, ગદા,
પદ્મને ધારણ કરતા ને સિંહ પર બેઠેલા શિવાદેવીને
સ્થાપવા, અથવા તે સનાતની દેવીને ચાદાર ભુજવાળા
પણ સ્થાપી ગકાય છે જો મૂર્તિ ન હોય, તો તવાઈ
મંત્રયુક્ત યત્ર સ્થાપવું ને ત્યા પીઠપૂજા માટે કળશ
સ્થાપવા તે કળશ પચપદલવથી યુક્ત, વેદમંત્રોથી
તારી રીતે શણગારેલો, ઉત્તમ તીર્થના જળથી ભરેલો
અને સુવર્ણ તથા રત્નોથી યુક્ત હોવો જોઈએ પોતાની
પાસે આડે બાજુ પૂજા માટેની મામગ્રી તૈયાર રાખી
મગલ માટે ગીતો તથા વાદિઓની ધૂન કરવી હે રાજન્ !
પહેલે દિવસે—દસ્ત નક્ષત્રયુક્ત પડવાની તિથિએ
વિધિ પ્રમાણે પૂજન કરવું, તે શ્રેષ્ઠ અને મનુષ્યોને
કામનાઓ આપનાર છે પ્રથમ ઉપવાસ, સન્નિભોજન
અથવા એક વખત ભોજનનો નિયમ લઈ પછી પૂજા
કચી 'હે માતા ! હું મર્વોત્તમ નવગત વ્રત કરીશ,
માટે હે દેવી ! હે જગદેશ્વરી ! મને સાપૂર્ણ સદાય કરજો'

(એમ પ્રાર્થના કરી) વ્રત માટે ગઠિત પ્રમાણે નિયમ કરવો અને પછી મન્નપૂર્વક વિધિ પ્રમાણે પૂજા કરવી તદ્દન, આગર, કાંપૂર, સુગંધી પુષ્પો, માદરના તથા કગ્ગના પુષ્પો, આસોપાલવ, ચપો, કંગેણ, માલતી તથા ગ્રાહીના પુષ્પો વડે, સુદર ખિલ્લપત્રો, ધૂપ તથા દીપકો વડે વિધિથી જગદ્દેવતાનું પૂજન કરવું તેમા નાગિયગ, ખિજોરા, દાડમ, કેળા, નારંગી, ફણુસ, બીલા તથા અનેક જાતના ઉત્તમ ફળો વડે અર્ધપ્રદાન કરવું, અને હે રાજા ! ભક્તિપૂર્વક આન્નદાન કરવું જેઓ માસાહાર કરતા હોય. તેઓએ પશુહિંસા કરવી, તેમા પાકા, ખડરા તથા ભૂડનું ખલિદાન ઉત્તમ ગણાય છે દેવીની આગળ મારેલા પશુઓ અવિનાશી

* ભેકે ધમા બ્રાહ્મણે પમ માસાહાર કરે છે, પરંતુ બ્રાહ્મણોએ નાશાનું માનનું બલિદાન ન આપવું, એમ નિર્ધારિત આદિમા નિર્ધેષ કર્યો છે, એટલે ૨૫ વિધિ શત્રિયને ઉદ્દેશીને જ કહેલા નમસ્કારો ચારદાતિલક નામના પ્રથમા કહ્યું છે. 'બ્રાહ્મણો નિવતઃ શુદ્ધઃ સાત્ત્વિક વલિ માદેત । હિંસાયુક્તો બલિત્વાચર્યમ્ હિવા પ્રચલ્યતે ॥ નિયમ નિષ્કયુષ્ઠ બ્રાહ્મણે નાત્ત્વક બલિદાન જ આપવું જોઈએ, કમ કે હિંસાયુક્ત બલિદાન બ્રાહ્મણવદ્દે છેડી બીજા વર્ણ માટે જ લીધે છે.' તે પ્રમાણે કાલિકાપુરાણમા કહ્યું છે સિદ્ધચાર્યાદિક દવા ચામદ્યામ્બાનુયાય । મય દર્વા બ્રાહ્મણસ્તુ બ્રાહ્મણ્યદેવ દીયતે । અવસ્ય વિહિતો યત્ર બલિસત્ર દ્વિવઃ પુન । મિત્તેનાપિ દુતેનાપિ નિર્મિતં ક્ષુ સમયેત્ ॥' તિલ, વાઘ વગેરે પશુનું બલિદાન આપીને બ્રાહ્મણને રાત્રીભક્તિનું પાપ લાગે છે અને જલ અર્પણ કરવાથી બ્રાહ્મણચણ્ડી જ ભ્રષ્ટ થાય છે જે સ્ત્રી બલિદાન આપવા અવશ્ય કહ્યું હોય, ત્યાં બ્રાહ્મણ, બેમિનુ ચોટનું તથા ધીનું જ બનેલું બલિદાન અર્પણ કરવું જોઈએ શ્રુતિ પણ કહે છે. 'અહિન્સા સર્વમૃત્યુચ્ચયત્ર તૌર્થ્યઃ ન હિંચ્યાત સર્વમૃત્તામિ' । દેવમંદિર વગેરે તીર્થો અથવા નિવાસ બીજા કોઈ પણ પ્રસંગે કોઈ ખડુ પ્રાણીની હિંસા ન કરવી જોઈએ કદાચ કોઈને યમ થાય કે દેવી નિવાસ જોઈ પણ દેવાનું બલિદાન આપવું શાસ્ત્રમા કહ્યું નથી, માત્ર દેવીની જ ઉપાસનામા બલિદાન આપવાનું શાસ્ત્રમા જોડ્યું છે, તેનું શું કારણ ? રાત્રી નમન દુર્ગાપ્રદીપચામડમા આ પ્રમાણે છે 'બ્રહ્મચર્યા જૈવદયામિહન્ત્રી ક્ષતી ક્ષુતમ્ । તત્તરમાત્ર કારણદેવ્યા વલિદાન પ્રિય મત્તમ્ ॥' દેવી બ્રહ્મવિદ્યાત્વક છે અને જીવની અવદયાના નાશ કરવા, એ બ્રહ્મવિદ્યાને સ્વભાવ છે, આ કારણે દેવીને બલિદાન પ્રિય માન્યું છે

સ્વર્ગમા જાય છે, માટે હે નિર્દોષ રાજા ! દેવીની પૂજા નિમિત્તે પશુનો વધ કરનારાઓને તે નિમિત્તે હિંસા લાગતી નથી સર્વ શાસ્ત્રોના નિર્ણયમા યજ્ઞ સળાધી હિંસાને અહિંસા કહી છે અને દેવતાઓ માટે અર્પણ કરાયેલા પશુઓની અવશ્ય સ્વર્ગગતિ કહી છે હોમ માટે (શાસ્ત્રોક્ત) માપ પ્રમાણે તણ ખૂણાવાળો કુડ કરવો, અથવા તણ ખૂણાવાળું ઉત્તમ સ્થાકિલ કરવું એમા હમેશા તણે કાળે જાતજાતના સુદર દ્રવ્યોથી પૂજન કરવું અને ગીત, વાદ્ય તથા નૃત્ય સાથે મહોત્સવ કરવો હમેશા જમીન પર પાથરી વિના જ સૂવું અને વત્રો, અઘાકારો તથા અમૃતમય દિવ્ય ભોજનો વડે કુમારિકાઓને પૂજવી દરરોજ એક એક કન્યાને પૂજવી, અથવા દરરોજ એક કન્યાને વધારતા જઈ પૂજવી, અથવા હમેશા યેગણી કે તણગણી વધારતા જઈ પૂજવી, કે દરરોજ નવ નવ કુમારિકાઓની પૂજા કરવી હે રાજા, વૈભવ અનુસાર પૂજા કરવી, પણ દેવીના યજ્ઞમા હમેશા ધનની ખાખતમા કળ્પમાર્ગ ન કરવી હે રાજા ! પૂજન વિધિમા એક વર્ષની કન્યા ન લેવી, કેમ કે તે ખાલિકા ભોજનાદિની તથા ગંધ વગેરેથી તદ્દન અજાણી હોય છે એ વર્ષની જે હોય તેને કુમારિકા કહી છે, તણ વર્ષની ત્રિભૂતિ, ચાર વર્ષની કલ્યાણી, પાચ વર્ષની રોહિણી, છ વર્ષની શાલિકા, માત્ર વર્ષની ચારિકા, આઠ વર્ષની શાભવી, નવ વર્ષની દુર્ગા, તે દશ વર્ષની સુભદ્રા કહેવાય છે, એ ઉપરની ઉંમરની કન્યાને પૂજનમા ન લેવી, કેમ કે તે સર્વ કાર્યોમા નિષ્ઠ ગણાય છે આ નામે વડ વિધિપૂર્વક કુમારિકાઓની હમેશા પૂજા કરવી એ નવ કન્યાઓના પૂજનમા જે કળ છે, તે હુ કહું છું કુમારિકાને પૂજી હોય તો દુખ, દારિદ્ર્ય

+ આ પાત્ર પણ શત્રિયને ઉદ્દેશીને જ કહ્યું છે બ્રાહ્મણને ઉદ્દેશીને નહિ જ શત્રિના મનમા કદાચ હિંસાનો થમ થય, તો તેના સમધાન માટે આમ જોડ્યું છે, ખરી રીતે ઉદ્દેશી ઈર્ષ્યા મનુષ્યે કહેલી દેવદેવીને ઉદ્દેશીને સાત્ત્વિક બલિ ન આપવું, તે જ વધારે ઉત્તમ છે કોઈ પણ પ્રાણીને મારી નાખી તે દ્વાર ધર્મ કરવો, એ રાજ્ય કે તામન કમંદૂષ બની ચિત્ત ધુન્ન ન જ કરે શકે, તે નહતો સમજ અક્ષય તેનું છે

એક નવગતમા અથા લોકો ભક્તિપગયણુ ઘઈ દેવીનું
પૂજન હવત તથા યતુ વિધિથી કૃત્તા હતા. ૧—૪૬
નવરાત્રેષુ સર્વેષુ ચક્રુઃ સર્વે વિચાતતઃ ।

મર્ચનં હવતં યાગં દેવ્યા ભક્તિપરા જ્ઞાતઃ ॥૪૬॥

અર્ચિ શ્રીદેવીઆગવનમહાપુનરુષ્ઠાં નૃનીય મ્કય વિશે
અથાપ્ય રથ યે નમ્યામ

અધ્યાય ૨૬ મો⁺

નવરાત્રિવિધિ

અનમેઝ્ય ઉવાચ

નવરાત્રે તુ સંપ્રાપ્તે કિં કર્તવ્યં દ્વિતીયમ ।

વિચાત વિધિવદ્ દૃઢિ શરત્કાલે વિરોગતઃ ॥૧॥

અનમેઝ્ય પૃથુઃ હે બ્રાહ્મણોમા ઉત્તમ !

નવગત આપે ત્યાં કયુ કર્તવ્ય વિધિ પ્રમાણે કરવું
જોઈએ. અને શરદઋતુના મમયે નવરાત્ર આપે,
ત્યાં ખાન નુ કરવું જોઈએ, તે કલે હે મહાપુત્રિમાન
શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણ ! નવગતનુ શુ કશ છે અને તેમા કઈ
વિધિ કરવી જોઈએ, એ કૃપા કરી તમે વિસ્તારવી કહો.

આને કહ્યુ હે ગર્જન ! નવગતનુ શુભ વ્રત હું

કહ્યુ છું, નાભળો ગરુડઋતુના નમયે તથા વસતઋતુમા
તે વ્રત ખાન વિધિપૂર્વક તથા પ્રેમપૂર્વક આવશ્ય કરવું
જોઈએ, કેમ કે ગરુડ અને વસત એ બંને ઋતુઓ
નર્મકોકમા 'યમની દાટ' નામે કહેવાય છે, કેમ કે
આ યોકમા તે બંને ઋતુઓ પ્રાણીઓએ વિતાવવી
કઠિન નહાય છે, માટે મર્ચણે શુભ ઈચ્છતા મનુષ્યે
કળકળની આ નવગત વ્રત કરવું જોઈએ વસત ને
ગરુડ એ બંને ઋતુઓ મનુષ્યોને (લગભગ) મહા
ચોર ગેન કરનારી તથા નાગદારક થાય છે, માટે હે
ગર્જન ! અમરનુ મનુષ્યોએ યજ્ઞ ને આગ્રિવન એ શુભ
માત્રમા ભક્તિપૂર્વક અરિદ્રાનુ પૂજન કરવું અમા
વાસ્તાના દિવને શુભ નામથી મેળવી તેથા કરી ગ્રાપવી
આતે તે દિવને એક વાગ (સાંઘ ને હવકુ આનાજ)
અપિપ્યાત્ત ગમનુ (વળી તે દિવને) નુભ સ્થળે
નપાટ પ્રદેન પગ સ્તભો તથા ધન્યઓવાળો સોજ

+ આ નવરાત્રી રાજ અનમેઝ્ય નવગતની વિધિ
પૂર્વે, નવર જ્યોતે ને વિદિ નેન સ્ત્રી, એ બાતક જ્યોતેથી
સંચાલ

હાથ માપનો મકપ કરવો. ધોળી માટી ને છાણ વડે
લીંપણુ કરવું અને પછી તે મંડપની વચ્ચે મરખી,
સ્થિર અને ઉચ્ચવળ વેદિકા કરવી તે વેદિકા ચાર
હાથ પહોળી ને એક હાથ ઊંચી જોઈએ, પીઠને માટે
ત્યા ઉત્તમ સ્થાન કરવું અને ભાતભાતના તોરણો
તથા ચઢવો બાધવા (તે જ આમામની) અને
દેવીનું તત્ત્વ જાણનાર, આચાર પાળવામા તત્ત્વ,
મિતેન્દ્રિય અને વેદવેદાંગના પારગત બ્રાહ્મણોને
નોતરી પડવાના દિવસે સવારમા નદીએ, નદે, વાવે,
કૂવે અથવા ઘેર વિધિથી સ્નાન કરવું દરરોજ સવારમા
પ્રથમ બ્રાહ્મણોનુ વરણ કર્યો પછી મધુપક પૂર્વક અર્ચ્ય,
પાદ આદિ મર્ચ કર્યો કરવું શકિત પ્રમાણે વસ્ત્રો,
અલક્ષણે વગેરે આપવા; વૈભવ હોય તો ધન (વાપ
સ્વા)ની કળુસાઈ કરી ન કરવી; કેમ કે સતુષ્ક કહેલા
બ્રાહ્મણો ઘરા હરકોઈ રીતે કાર્ય સંપૂર્ણ થાય છે દેવીનો
પાક કરવા માટે નવ, પાંચ, ત્રણ કે એક બ્રાહ્મણ કહેલો
છે તે સમયે પાગલણુ માટે શાત બ્રાહ્મણનુ વરણ
કરવું અને વેદમત્રની ક્રિયાથી સ્વસ્તિવાચન કરવું
વેદિકા પર ગેશમી વસ્ત્ર સહિત મિદાનન સ્થાપી તેના
પગ ચાર હાથવાળા, આયુધો સહિત, ઋતોના આબૂ
પણોવાળા, મોતીના હારથી શાભતા, દિવ્ય વસ્ત્રો ધારણ
કરતા, નીમ્બ, નર્મી લલણોવાળા, ગાય, ચક્ર, ગદા,
પદ્મને ધારણ કરતા ને સિંહ પર બેઠેલા શિવાદેવીને
સ્થાપવા, અથવા તે મનાતની દેવીને આદાર ભુજનવાળા
પણુ સ્થાપી ગદાય છે જે મૂર્તિ ન હોય, તો નવાઈ
મત્સ્યકૃત યજ્ઞ સ્થાપવું ને ત્યા પીડપૂજન માટે કળશ
સ્થાપવા. તે કળશ પચપલ્લવથી ગુક્ત, વેદમત્રોથી
સારી રીતે શણ-નારેયો, ઉત્તમ તીર્થના જળથી ભરેલો
અને સુવર્ણ તથા ઋતોથી ગુક્ત હોવો જોઈએ પોતાની
પામે આંચે બાન્ધુ પૂજન માટેની આમત્રી તથાગ ગમી
મનવ માટે ગીતો તથા વાદિઓની ધૂન કરવી હે ગર્જન !
પહેલે દિવસે—હસ્ત નક્ષત્રગુક્ત પડવાની વિધિએ
વિધિ પ્રમાણે પૂજન કરવું, તે શ્રેષ્ઠ અને મનુષ્યોને
કામનાઓ આપનાર છે પ્રથમ ઉપવાસ, અપિપ્યાત્ત
અથવા એક વખત બોજનનો નિયમ વઈ પછી પૂજન
કરવી 'હે માતા ! હું મેર્ચોતમ નવગત વ્રત કરીશ,
માટે હે દેવી ! હે જગદેશ્વરી ! મને સંપૂર્ણ સંહાય કરવો'

(એમ પ્રાર્થના કરી) વ્રત માટે શકિત પ્રમાણે નિયમ કરવો અને પછી મનપૂર્વક વિધિ પ્રમાણે પૂજન કરવી ચંદન, અગર, કપૂર, સુગંધી પુષ્પો, મદારના તથા કચ્છના પુષ્પો, આસોપાલવ, ચાપો, કંગેણ, માલતી તથા બ્રાહ્મીના પુષ્પો વડે, સુદર બિલ્વપત્રો, ધૂપ તથા દીપકો વડે વિધિથી જગદ્યાના પૂજન કરવું તેમા નાળિયેર, બિજોર, દાડમ, કેળા, નાગી, ફણસ, ખીસા તથા અનેક જાતના ઉત્તમ ફળો વડે અર્ધપ્રદાન કરવું, અને હે રાજા ! ભક્તિપૂર્વક અન્નદાન કરવું જેઓ માસાહાર કરતા હોય, તેઓએ પશુહિસા કરવી, તેમા પાડા, ખરરા તથા ભૂડનું બલિદાન ઉત્તમ ગણાય છે દેવીની આગળ મારેલા પશુઓ અવિનાશી

* જેકે ઘણા બ્રાહ્મણ પણ માસાહાર કરે છે, પરંતુ બ્રાહ્મણને સાક્ષાત્ માન્ય બલિદાન ન આપવું, એમ અધિપુગણ આદિમા નિષેધ કર્યો છે, એટલે આ વિધિ શત્રુને ઉદ્દેશીને જ કહેલા સમજવો શાસ્ત્રદાનિત્ય નામના પ્રાચીન કથુ છે 'બ્રાહ્મણે નિયત દ્યુત સાર્વિક વલિ માહેત' । હિંસાચુકો શલિસ્વાચર્યવર્ણ હિવા પ્રણલ્યતે ॥ નિષધ નિષ શુભ બ્રાહ્મણે સાત્વિક બલિદાન જ આપવું જોઈએ, કેમ કે હિંસાપ્રાપ્ત બલિદાન બ્રાહ્મણવર્ણને છોડી બીજા વર્ણ માટે જ લીક છે 'તે પ્રમાણે કાલિકાપુરાણમા કહ્યું છે સિદ્ધાચારાદિક દત્તા ચાત્મહ્યામકાનુયાત । મધ દત્તા બ્રાહ્મણસુ બ્રાહ્મણ્યદેવ હૈમતે । અવશ્ય વિહિતો યત્ર શલિસત્ર દ્વિજ પુન । પિતેનાપિ પુત્રેનાપિ નિર્મિતે દુ સમર્પયત્ ॥' સિદ્ધ, વાપ વગેરે પશુનું બલિદાન આપીને બ્રાહ્મણને સાત્ત્વિકતાનું પાપ લાગે છે અને ત્રણ સર્પાગ્ર કરવાથી બ્રાહ્મણપણથી જ બાદ થાય છે જે સ્થાન બલિદાન આપવા અવશ્ય કહ્યું હાય, ત્યાં બ્રાહ્મણ હોમેણુ લોગનું તથા ધીનું જ બનેલું બલિદાન સર્પાગ્ર કરવું જોઈએ । મુનિ પણ કહે છે 'અહિન્સા સર્વમુત્તાન્યત્ર તીર્થેભ્યઃ । ન હિંસ્યાત્ સર્વમુત્તાનિ ॥' દેવમંદિર વગેરે તીર્થો આપવા તિવાય બીજા કોઈ પણ પ્રસંગે કોઈ પણ પ્રાણીની હિંસા ન કરવી જોઈએ કદાચ કોઈને વડા થાકે કે દેવી સિવાય કોઈ પણ દેવાને બલિદાન આપવાનું શાસ્ત્રમા કહ્યું નથી, માત્ર દેવીની જ ઉપાસનામા બલિદાન આપવાનું શાસ્ત્રમા કહે છે, તેનું શુ કારણ ? આનું મત્ત નિષ્પ્રાપ્તિપયામયમા આ પ્રમાણે છે 'બ્રહ્મવિદ્યા જીવદશામિહન્ત્રી ભૂતો ભુતમ્ । તત્ત્વમ્ભવ વાળાદેવ્યા વલિદાન મિય મતમ્ ॥' દેવી બ્રહ્મવિદ્યાસ્વરૂપ છે અને જીવની જીવન્મુક્તિના નાથ કરવા, એ બ્રહ્મવિદ્યાનો સ્વભાવ છે, આ કારણે દેવીને બલિદાન પ્રિય માન્યું છે

સ્વર્ગમા જાય છે, માટે હે નિર્દોષ રાજા ! દેવીની પૂજન નિમિત્તે પશુનો વધ કરનારાઓને તે નિમિત્તે હિંસા લાગતી નથી સર્વ શાસ્ત્રોના નિર્ણયમા યજ્ઞ સખાધી હિંસાને અહિંસા કહી છે અને દેવતાઓ માટે અર્પણ કરાયેલા પશુઓની અવશ્ય સ્વર્ગગતિ કહી છે હોમ માટે (શાસ્ત્રોક્ત) માપ પ્રમાણે તણ ખૂણાવાળો કુક કરવો અથવા તણ ખૂણાવાળું ઉત્તમ સ્થાનિલ કરવું એમા હમેશા તણે કાળે જાતજાતના સુદર દ્રવ્યોથી પૂજન કરવું અને ગીત, વાદિત તથા નૃત્ય સાથે મહોત્સવ કરવો હમેશા જમીન પર પાથરી વિના જ સૂવું અને વસ્ત્રો, ચાકાકારો તથા અમૃતમય દિવ્ય ભોજનો વડે કુમારિકાઓને પૂજવી દરરોજ એક એક કન્યાને પૂજવી, અથવા દરરોજ એક કન્યાને વધારતા જઈ પૂજવી, અથવા હમેશા બેગણી કે ત્રણગણી વધારતા જઈ પૂજવી, કે દરરોજ નવ નવ કુમારિકાઓની પૂજન કરવી હે રાજાનું, વૈભવ અનુસાર પૂજન કરવી, પણ દેવીના યજ્ઞમા હમેશા ધનની વ્યાપ્તમા કન્યુસાધર્મ ન કરવી હે રાજા ! પૂજન વિધિમા એક વર્ષની કન્યા ન લેવી, કેમ કે તે વ્યાલિકા ભોજનાદિની તથા ગંધ વગેરેથી તદ્દન અજાણી હોય છે એ વર્ષની જે હોય તેને કુમારિકા કહી છે, તણ વર્ષની ત્રિમૂર્તિ, ચાર વર્ષની કલ્યાણી, પાંચ વર્ષની સોહણી છ વર્ષની કાલિકા, સાત વર્ષની ચડિકા, આઠ વર્ષની શાલવી તવ વર્ષની દુર્ગા, ને દશ વર્ષની સુભદ્રા કહેવાય છે, એ ઉપરની ઉંમરની કન્યાને પૂજનમા ન લેવી, કેમ કે તે સર્વ કાર્યોમા નિષ્ઠ ગણાય છે આ નામો વડે વિધિપૂર્વક કુમારિકાઓની હમેશા પૂજન કરવી એ તવ કન્યાઓના પૂજનમા જે ફળ છે, તે હું કહું છું કુમારિકાને પૂજી હોય તો દુષ્પ, દારિદ્ર્ય

+ આ વાન પણ શત્રુને ઉદ્દેશીને જ કહી છે બ્રાહ્મણને ઉદ્દેશીને નહિ જ શત્રુવના મનમા કદાચ હિંસાનો ચક્રા વાતે તેના સમ્પ્રદાન માટે આમ કહ્યું છે, ખરી રીતે હરકાંઈ ઈર્ષ્યા મનુષ્યે હરકાંઈ દેવદેવીને ઉદ્દેશીને સાત્વિક બલિદાન આપવું, તે જ વધારે ઉત્તમ છે કોઈ પણ પ્રાણીને મારી નાખી તે દાન ધર્મ કરવો, એ શબ્દ કે તામન કમકપ્પ બની ચિત્ત શુદ્ધ ન જ કરે શકે, તે નહજ તમજ વકાર નું છે

આને શત્રુઓનો નાશ કરે છે, તેમ જ ધન, આયુષ્ય તથા દુષ્ટની વૃદ્ધિ કરે છે ત્રિમૂર્તિના પૂજનથી આયુષ્ય, ધર્મ, અર્થ તે કામ એ ત્રિવર્ણનું ફળ, ધનધાન્યની પ્રાપ્તિ અને પુત્રપોત્રાદિની વૃદ્ધિ થાય છે વિદ્યા ઇચ્છનારે, વિજય ઇચ્છનારે રાજ્ય ઇચ્છતા રાજાએ અને સુખ ઇચ્છનારે સર્વ કામનાઓ આપનારી કલ્યાણીને હમેશા પૂજવી શત્રુઓનો નાશ કરવા ભક્તિપૂર્વક કલિકાનું અને ઐશ્વર્ય તથા ધન ઇચ્છનારે ચડિકાનું પૂજન કરવું રાજાને મોઢ પમાડવા, દુષ્ટ તથા દારિદ્ર્યનો નાશ કરવા તથા યુદ્ધમાં વિજય મેળવવા શાભવીનું હમેશા પૂજન કરવું કૂર શત્રુઓનો વિનાશ કરવા, ઉગ્રકર્મ સિદ્ધ કરવા તથા પરલોકમાં સુખ માટે ભક્તિથી દુર્ગાનું પૂજન કરવું ઇચ્છિત અર્થની સિદ્ધિ માટે સુભદ્રાનું હમેશા પૂજન કરવું અને રોગોનો નાશ કરવા મનુષ્યે વિધિ પ્રમાણે રોહિણીનું પૂજન કરવું ભક્તિતત્પર યદ્ય 'શ્રીરત્ન' એ મંત્રથી પૂજન કરવું, અથવા શ્રીમંત્રયુક્ત બીજા મંત્રો વડે કે બીજા મંત્રો વડે પૂજન કરવું

૧. કુમારસ્ય ચ તત્ત્વાનિ યા ચૃજત્યપિ લીલયા । કાદીનપિ ચ દેવાસ્તાન્ કુમારે પૂજયામ્યહમ્ ॥ ૫૩ ॥

જે દેવી કુમારના તરવોને લીલાથી સરજે છે અને બ્રાહ્મણાદિ દેવોને પણ સરજે છે તે કુમારિકાને હું પૂજું છું ૫૩

૨. સત્ત્વાદિભિક્ષિમૂર્તિર્થૈર્હિ નાનાસ્વરૂપિણી ।

ત્રિકાલધ્યાપિતા શક્તિસ્ત્રિમૂર્તિ પૂજયામ્યહમ્ ॥ ૫૪ ॥

જે શક્તિ સરવાદિ ત્રણ ગુણો વડે ત્રણ મૂર્તિ વાળા તે જ ગુણો વડે આતેક સ્વરૂપવાળા અને ત્રણ મળ્યા વ્યાપ છે, તે ત્રિમૂર્તિને હું પૂજું છું ૫૪

૩. કલ્યાણકારિણી નિત્ય મક્તાના પૂજતાઽ નિશમ્ । પૂજયામિ ચ તા મત્તયા કલ્યાણીં સર્વ-કામદામ્ ॥ ૫૫ ॥

હમેશા પૂજેલા જે દેવી ભક્તોનું કલ્યાણ કરનારા થાય છે, તે સર્વ કામનાના આપનારા કલ્યાણીને હું ભક્તિથી પૂજું છું ૫૫

* ૫૩ નવ મંત્રો નવ કલ્યાણ પૂજન વખતે બોલવાના છે

૪. રોહ્યન્તી ચ વીજાનિ પ્રાગ્જન્મસચિતાનિ વૈ ।

યા દેવી સર્વભૂતાના રોહિણીં પૂજયામ્યહમ્ ॥ ૫૬ ॥

જે દેવી સર્વ પ્રાણીઓને પૂર્વજન્મમાં એકા કરેલા (કર્મરૂપ) બીજાને ઉગાડનાર છે, તે રોહિણીને હું પૂજું છું ૫૬

૫. કાલીં કાલયતે સર્વે વ્રહ્માણ્ડ સચરાચરમ્ ।

કલ્પાન્તસમયે યા તાં કાલિકા પૂજયામ્યહમ્ ॥ ૫૭ ॥

જે કાલિદેવી સૃષ્ટિના અત સમયે સ્થાવરજંગમ સહિત સર્વ બ્રહ્માડનો નાશ કરે છે, તે કાલિકાને હું પૂજું છું ૫૭

૬. ચંચિકા ચંચિકરૂપાં ચ ચંચડમુખં વિનાશિનીમ્ । તાં ચંચડપાપહારિણીં ચંચિકાં પૂજયામ્યહમ્ ॥ ૫૮ ॥

જે ચડિકાદેવી ઉગ્ર સ્વરૂપવાળા ચક્રમુકનો નાશ કરનારા તથા ઉગ્ર પાપોને હરનારા છે, તે ચડિકાને હું પૂજું છું ૫૮

૭. અકારણાત્ સમુત્પત્તિર્વ્યન્મયૈ પરિકીર્તિતા ।

યસ્પાસ્તા સુલ્લદા દેવીં શાંભવી પૂજયામ્યહમ્ ॥ ૫૯ ॥

જે દેવીસ્વરૂપ વેદોએ જેમની ઉત્પત્તિ અકારણ થી જ કહી છે—જેમની ઉત્પત્તિ પોતાથી જ છે, બીજા કોઈ કારણથી નથી તે સુખ આપનારા શાંભવીદેવીને હું પૂજું છું ૫૯

૮. દુર્ગાં ત્રાયતિ મક્તં યા સદા દુર્ગાં વિનાશિની ।

દુર્જંયા સર્વદેવાના તા દુર્ગા પૂજયામ્યહમ્ ॥ ૬૦ ॥

જવી મુશ્કેલ ખીડાઓનો નાશ કરનારા જે દુર્ગા દેવી ભક્તનું સદા રક્ષણ કરે છે અને સર્વ દેવોને જે બળવા મુશ્કેલ છે, તે દુર્ગાને હું પૂજું છું ૬૦

૯. સુભદ્રાણિ ચ મક્તાના કુરુતે પૂજિતા સદા ।

અમદ્રનાશિનીં દેવીં સુભદ્રા પૂજયામ્યહમ્ ॥ ૬૧ ॥

પૂજેલા જે દેવી ભક્તોના સદા શ્રેષ્ઠ કલ્યાણો કરે છે તે અમલોનો નાશ કરનારા સુભદ્રાદેવીને હું પૂજું છું

આ મંત્રો વડે સમનું મનુષ્યોએ વસ્ત્રો, અદાકારો, પુષ્પો તથા જાતજાતના સુગંધી પદાર્થોથી પણ કલ્યાણોનું હમેશા પૂજન કરવું ૬૧

૧૦. પરિમર્ત્તે પૂજનીયા કલ્પકા. સર્વદા શુભં ।

વલ્લાલકરૈર્મર્ત્ત્યૈર્ગન્ધેરુચાવચ્ચરિત્વિ ॥ ૬૨ ॥

અર્થાત્ ૨૬ મો તમામ

અધ્યાય ૨૭ મો*

નવરાત્રમાહાત્મ્ય

બ્રાહ્મ ડગલ

હીનાર્ક્ષી વર્જયેત કન્યા કુષ્ટયુક્તા યુગ્મકૃતિતામ્ ।

ગન્ધર્વકુરિતહીનાર્ક્ષી વિશાલકુલસભવામ્ ॥ ૧ ॥

આસ બોલ્યા વિશાળ કુળમા જન્મેલી છતાં
ઓછા અગવાળી, કોઢવાળી, ધાવ કે ગડગૂમડની
નિશાનીઓવાળી તથા દુર્ગંધ વડે યુક્ત હોઈ ખોડ
વાળા અગવાળી કન્યાનો (પૂજનમા) ત્યાગ કરવો
તેમ જ જન્મથી આધળી, ત્રાસી આખવાળી, કાણી,
કદ્દૂખી, ઘણા રુવાણવાળી, રોગી અને રક્તપુષ્પ
(ચીરજ) આદિ (યોવનતા ચિહ્નનોતી) નિશાની
વાળી કન્યાનો ત્યાગ કરવો વળી દુર્પણગર્ભથી ઉત્પન્ન
થયેલી (એટલે અધૂરા દિવસોમા જન્મેલી), વિધવા
ત્રીમા વ્યભિચારથી જન્મેલી અને નહિ પરણેલી
કન્યામા જન્મેલી આ કન્યાઓ સર્વ પૂજન આદિ
કર્મોમા સદા ત્યજવા યોગ્ય છે ગેગ વિતાની, રૂપાળી,
સારા અગોવાળી, ગડગૂમડ કે ધારા વિતાની અને
એક વશમા જન્મેલી (એટલે વ્યભિચારથી નહિ
જન્મેલી) સુદર કન્યાનુ સારી રીતે પૂજન કરવું સર્વ
કાર્યોમા પ્રાઘ્નણ્યકન્યાને, જય માટે ગન્ધર્વશમા જન્મેલી
કન્યાને અને લાભ માટે વૈશ્યવશમા જન્મેલી અથવા
શૂદ્રવશમા જન્મેલી કન્યાને પૂજવી પ્રાઘ્નણ્યોએ
પ્રાઘ્નણ્ય કન્યાઓને, ક્ષત્રિયોએ પ્રાઘ્નણ્ય તથા ક્ષત્રિય
વશમા જન્મેલી કન્યાઓને, વૈશ્યોએ પ્રાઘ્નણ્ય, ક્ષત્રિય,
તથા વૈશ્યકન્યાઓને અને શૂદ્રોએ ચારે વર્ણોની
કન્યાઓએને પૂજવી, કાસીગરોએ પોતપોતાના
વશમા જન્મેલી કન્યાઓને યથાયોગ્ય પૂજવી આમ
નવરાત્રની વિધિથી ભક્તિપૂર્વક સદા પૂજન કરવું જે
મનુષ્ય નવરાત્રમા નિયમપૂર્વક પૂજન કર્યા અગત્ય
હોય, તેણે કાયમ આહમતા દિવસે વિશેષ પૂજન
કરવું પૂર્વે આહમતા દિવસે દક્ષના યજ્ઞનો વિનાશ
કરનાગ મહાધોર ભદ્રકાલી કરોડો યોગિનીઓ નાચે
પ્રકટયા હતા, તેથી આહમતા દિવસે ચંદન, પુષ્પ

તથા વિલેપન આદિ અનેક જાતના સાહિત્યો વડે
ખાસ કરી હમેશા પૂજન કરવું, અને દૂધપાક, માસ,
લેમ, પ્રાઘ્નણ્યોજન તથા ફળ-પુષ્પના અર્પણ
વડે જગદેશ્વરને પ્રસન્ન કરવા હે રાજા ! નવરાત્રના
વ્રતમા (દરરોજ) ઉપવાસ કરવા, પણ જેઓ અશક્ત
હોય તેઓ માટે (આતરે આતરે) ત્રણ ઉપવાસો
કહ્યા છે અને તે પણ ઉપર કહ્યા પ્રમાણે ફળ આપનારા
થાય છે માતમ, આહમ તથા નોમના દિવસે ભક્તિ-
ભાવથી ત્રણ રાતે પૂજન કરવાથી સર્વ ફળ મળે છે.
એમ પૂજન, લેમ, કુમારીપૂજન તથા પ્રાઘ્નણ્યોજન
કરવાથી તે વ્રત સંપૂર્ણ થયેલું કહેવાય છે પૃથ્વી પર
ખીજ જે વ્રતો અને જાતજાતના દાનો છે, તે આ
નવરાત્ર વ્રતની સમાન નથી આ વ્રત કાયમ ધનંધાન્ય
આપનાર, સુખની પરપરા વધારનાર, અપાયુ
તથા આનેય આપનાર અને સ્વર્ગદાયી તથા મોક્ષ-
દાયી છે જે મનુષ્ય વિદ્યાની ઇચ્છાવાળો, ધનની
ઇચ્છાવાળો તથા પુત્રની ઇચ્છાવાળો હોય તેણે સૌભાગ્ય
આપનાર આ કન્યાણકારી વ્રત વિધિ પ્રમાણે
કરવું આ વ્રતરૂપ સાધનથી વિદ્યાની ઇચ્છાવાળો
સર્વ વિદ્યાને પામે છે અને રાજ્યભ્રષ્ટ થયેલો રાજા
અવશ્ય રાજ્યને પામે છે જેઓએ પૂર્વજન્મમા
આ ઉત્તમ વ્રત કર્યું જ નથી, તેઓ રોગી, દરિદ્ર અને
પુનરુદ્ધિ થાય છે જે ત્રી વાઝણી, વિધવા તથા ધન
વિતાની હોય, તેના સામગ્રી અનુમાન કરી લેવું કે
'તેણે આ વ્રત કર્યું નથી' જેણે ઉપર કહેલું નવ-
રાત્રવ્રત કર્યું નથી, તે પૃથ્વી પર તથા સ્વર્ગમા વૈભવ
પામી આનંદ કેમ કરે ? (ન જ કરે) જેણે સ્તાવલી
સંહિત ક્રોમળ બિન્દવપનો વડે ભવાનીને પૂજ્યા છે,
તે પૃથ્વી પર રાજા થાય છે જેણે દુધ તથા પીડાઓને
નાશ કરનારા, સિદ્ધિ કરનારા અને જગતમા શ્રેષ્ઠ
નનાતની સિવાદેવીને આરાધ્યા નથી, તે મનુષ્ય આ
પૃથ્વી પર દુષ્કર્મથી વીરણથેલો, રાનુઓથી યુક્ત અને
અવશ્ય દરિદ્ર થાય છે સર્વ પુત્રપાંથોની પ્રાપ્તિથી
પ્રાપ્ત થયેલા વિષ્ણુ, ઈન્દ્ર, શંકર, બ્રહ્મા, અગ્નિ,
કુબેર, વગેરે તથા સૂર્ય પણ જે ચરિત્રાનુ ધ્યાન કરે
છે, તેને મનુષ્યો કેમ ભજતા નથી ? સ્વાદા તથા ન્વધા
—એ નામરૂપ મત્રના પ્રભાવ વડે દેવો તથા પિતૃઓ

* આ જન્મવામાં સત્પાવન પ્રયોગથી પૂજમા દ્રવ્ય
યોગ્ય કુમારિકાઓ કરી નવરાત્રનું આહત્મ્ય પણ કરવાયે

નુપ્ત થાય છે, માટે જ મોટા મુનિઓ તથા યજ્ઞોમા વેદમંત્રોના અંતે દેવીના નામરૂપ એ બંને મંત્રોને હૃદયથી ઉચ્ચારે છે જેની ઈચ્છાથી પ્રગ્નપતિ—બ્રહ્મા આ વિશ્વને સર્જે છે, વિષ્ણુ અનેક પ્રકારના અવતારો ધરે છે અને શકર જગતને ભસ્મ કરે છે, તે સુખદાયી દેવીને મનુષ્ય કેમ નથી ભજતો ? સર્વ ભુવનોમા તે શકિત વિનાનો એક પણ દેવ, મનુષ્ય, પક્ષી કે સર્પ નથી, અને ગધર્વ, રક્ષ્મ, પિંગાચ તથા સ્વાયવ પ્રાણીઓમા પણ એવો એકે નથી કે જે પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે ચોટા કરવા નમર્થ હોય ! મર્ન કામનાઓરૂપ નમર્થ આપનારા તે ચારી—શિવાને કયો મનુષ્ય ન સેવે ? અને આડે પુરુષાર્થોને ઈચ્છતો કયો મનુષ્ય તેનું વ્રત ન કરે ? મહાપાપથી મુક્ત હોય તેણે નવગતનું વ્રત કરવું, જેથી મર્વ પાપોથી તે મુક્ત થાય છે, એમા વિચાર ન કરવો

હે રાજાઓમા ઉત્તમ ! પૂર્વે કોમલ દેશમા કોઈ વાણિયો કુટુંબી હોઈ દુષ્ટી અને ધનરહિત હતો તેને ઘણા સત્તાનો હતા તેઓ ભૂખથી પીડાતા હતા તેના એ બાળકો સાયકાળે કંઈક (યોડુ જ) ખાવાનું પામતા હતા. પારકા કામ કરતો ને ભૂખ્યો એ વાણિયો પણ માયકાળે જ ખાતો છતા અત્યંત વ્યાકુળ થયા વિના ત્યા તે કુટુંબપોષણ કરતો ધર્મમા મદ્ય પ્રીતિવાળો, શાન્ત, સદાચારી, સત્યવક્તા, ક્રોધરહિત, ધીરજવાળો, મદ્દરહિત અને અદેખાઈ વિનાનો તે વાણિયા હમેશા દેવો, પિતૃઓ તથા અતિથિઓનું પૂજન કરી પોતાનું કુટુંબ જમી રહે, તે પછી જ પોતે જમતો હતા એમ સમય જતા નામ તથા નુણોથી સુગ્રીવ તે વાણિયાએ દારિદ્ર્યથી તથા ભૂખથી અત્યંત પીડાઈને (એક વેળા કોઈ) શત બ્રાહ્મણને પૂછ્યું

મુનીયે પૂછ્યું હે મહાબુદ્ધિમાન બ્રાહ્મણ ! કૃપા કરી તમે આજે મને નિશ્ચયપૂર્વક કહેા ' દારિદ્ર્યનો નાશ કઈ રીતે થાય ? ' હે માન આપનારા ! હું ધનવાન થાઉં, એવી મને ધનની ઈચ્છા નથી, હે ઉત્તમ બ્રાહ્મણ ! હું તો માન કુટુંબનું પોષાન કરવા માટે જ પૂછું છું. માને પુત્રીનો બાળક પુન છે, તે ખાવાની ઈચ્છાથી અત્યંત રચ્ચા કરે છે, પા ! તેટલુંજે અનાજ ઘરમા નથી કે જેથી તેને એક મૂદી પણ હું

આપું જ્યારથી મેં મારા ઘરમાથી તેને કાઢી મૂક્યા છે અને તે રહતો બાળક મારે ઘેરથી ગયો છે, ત્યારથી મારું મન અત્યંત બગ્ચા કરે છે, તો ધન વિના હું શું કરું ? મારી (એક) પુત્રીનો વિવાહ (કરવાનો) છે, પણ ધન નથી, હું શું કરું ? દસ વર્ષથી વધારે ઉંમરની તે કન્યાનો કન્યાદાનકાળ પણ લગભગ ચાલ્યો જાય છે, તેથી હે શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણ ! હું શોક કરું છું હે દયાના ભાડાર ! તમે મર્વનું છો, માટે કોઈ તપ, દાન, વ્રત કે મત્તજપ કહો, કે જેથી હે બ્રાહ્મણ ! હું કુટુંબવર્નનું પોષણ કરું, તેટલા જ ધનની મને પ્રાપ્તિ થાય (એટલે બસ છે) વધારે હું ઈચ્છતો નથી હે મહાભાન ! તમારી કૃપાથી મારું કુટુંબ સુખી થવું જોઈએ, માટે જ્ઞાનથી વિચારી તમે તે કહો.

વ્યાસે કહ્યું હે ઉત્તમ રાજા ! તેણે એમ પૂછેલા તે તીક્ષ્ણ વ્રતવાળા બ્રાહ્મણે પરમ પ્રસન્ન થઈ તે વાણિયાને કહ્યું ' હે વૈશ્યવર્ધ ! તું આજે નવગતનું શુભ વ્રત કર અને ભગવતીનું પૂજન, હવન તથા (બ્રાહ્મણ) ભોજન કર તેમ જ વેદનું પાઠયપ, શકિતનો જપ તથા હોમ વગેરે આજે તું યથાશકિત કર, એટલે તારું કાર્ય થશે હે વૈશ્ય ! પૃથ્વી પર આનાથી (શ્રેષ્ઠ) બીજું કોઈ વ્રત નથી, નવરાત્ર નામનું આ વ્રત પવિત્ર તથા સુખદાયી છે વળી તે નવરાત્રવ્રત હમેશા જ્ઞાન અને તથા મોક્ષ આપનાર, સુખ તથા સત્તાનની વૃદ્ધિ કરનાર અને શત્રુઓનો અત્યંત નાશ કરનાર છે રાજ્યથી હ્રાદ્ય થઈ સીતાનો વિરહ પામેલા શ્રીરામચંદ્રે દુષ્પાતુર હોઈ કિંદિકામા આ વ્રત કર્યું હતું સીતાના વિરહરૂપ અગ્નિથી તપેલા છતા શ્રીરામચંદ્રે નવરાત્રવ્રત વડે દેવીને વિધિ પ્રમાણે પૂજ્યા હતા, તેથી તેમણે મહામમુદ્ર પર પુલ બાધી મહોદેવીના પતિ રાવણને તથા મહાબળવાન કુલકર્ણને મારી સીતાને મેળવ્યા હતા તેમ જ ગવણતા પુન મેધનાદને મારી વિન્ધીપણને રાજા બનાવ્યા પછી અયોધ્યામા આવી નિષ્કટક રાજ્ય પણ મેળવ્યું હતું હે શ્રેષ્ઠવૈશ્ય ! આ નવરાત્રવ્રતના પ્રભાવથી આમાપ તેજવાળા શ્રીરામચંદ્ર પૃથ્વી પર સુખ પામ્યા હતા

વ્યાસ બોલ્યા હે રાજા ! બ્રાહ્મણનું એ વચન સાંભળી તે જ બ્રાહ્મણને નુરુ કરીને તે વૈશ્યે (તેની

પામેથી) માયાબીજ નામનો ઉરામ મન ગ્રહણ કર્યો, અને નવરાત્ર સુધી માવધાન થઈ પન્મભક્તિથી તે મનનો જપ કર્યો તે જાતજાતના માહિત્યોથી આદર પૂજા કરી ત્રવ વર્ષ સુધી માયાબીજના જપમાર રહ્યો, એટલે નવમા વર્ષના અંતે મહાદેવીની ત્રિ ધર્ષ ત્યારે મહેશ્વરીએ પ્રત્યક્ષ દર્શન મેળવ્યો અનેક પ્રકારના વરદાનથી તે(વેશ્ય)ને તો ૧-૭

તુ સજ્જાતે પ્રત્યક્ષ દર્શનં દદો ।

મદાનૈશ્વ કૃતકૃત્ય ચકાર તમ ॥૫૭॥

દેવીબાવનમહાપુરાણમા નૃતીય સ્કંધ વિષે અધ્યાય ૨૭ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૨૮ મો*

રાત્રવ્રત પ્રસંગે શ્રીરામાયણકથા

જનમેજય ઉવાચ

જા તચ્ચોર્ણે વ્રત દેવ્યાઃ સુલ્લખવન્મ ।

કય ઘોડ્ય કય સીતા હતા પુનઃ ॥૧॥

દેવ્યે પૂછ્યું શ્રીરામચંદ્રે દેવીનું સુખ કેમ કર્યું હતું ? તે સંન્યસાદે કેમ થયા હતા ? કેવી રીતે હરાયા હતા ?

કહ્યું પૂર્વે શ્રીમાન દશરથ રાજા અયોધ્યામાં હતા તે સૂર્ય શામા શ્રોષ્ટ હતા ને દેવો પોને પૂજતા હતા તેમને ગમ, લક્ષ્મણ, ગુણ નામના લોકપ્રખ્યાત ચાર પુત્રો હતા । રાજાનું પ્રિય કન્યાત્વ અને ગુણ તથા રૂપથી । તેમા ગમ ક્રોશલ્યાતા પુત્ર, ભરત કૈકેયીના (લક્ષ્મણ તથા ગુણ) બે સુમિનાના બેટા તરીકે જન્મ્યા હતા તે પુત્રો કિંગાર, એટલે તેમના (જનોઈ વગેરે) સરકારો તેઓ ધનુષ તથા બાણો ધારતા કન્યાઓ સુખ વધાનનારા થયા તે વખતે વિશ્વા

શાવી યગુની ગા કરતા નોગ વર્ષના પુત્ર

* આરામચંદ્રની દશરથ નામ પાતે માગણી કરી, એટલે નવરાત્રના પ્રવનમાં રામાયણ કથા પૂછી ન વ બાણે ને કરી છે

તેમણે લક્ષ્મણ મહિત શ્રીરામચંદ્રને વિશ્વામિત્રને મોખ્યા સુદર દેખાવના તે બન્ને ભાઈઓ મુનિ વિશ્વામિત્રની સાથે માર્ગમા જવા લાગ્યા ત્યાં મારોધા શ્રીરામચંદ્રે મુનિઓને હમેશા દુષ્ટ દત્તિ ધોર દેખાઈ ની રાક્ષસી તાડકાને એક જ બાણથી મારીને યગુની રક્ષા કરી તેમા નીચ સુબાહુને માર્યો ને મારીચને મરણુતોલ કરી બાણના વેગથી કૈકી દીધો એમ યજ્ઞના રક્ષણરૂપ મહાન કર્મ કરી તે રામ, લક્ષ્મણ તથા વિશ્વામિત્ર બંધા મિથિલા તરફ ગયા તે વખતે નિષ્પાપ અબલા અહલ્યાને (શ્રીરામચંદ્રે) શાપથી મુક્ત કરી અને પછી તે બન્ને (ભાઈઓ) મુનિની સાથે જનકપુરમા ગયા ત્યા જનક રાજાએ (સીતાના સ્વયવરમા) શરતરૂપે કરેલા શિવધનુષને (શ્રીરામચંદ્રે) ભાગ્ય ને તે પછી લક્ષ્મીના આશથી જન્મેલી જનકી—સીતાને તે પરણ્યા રાજા જનકે હિર્મિલા નામની (બીજી) એક પુત્રી લક્ષ્મણને આપી, ને ઉરામ સ્વભાવવાળા તથા શુભ લક્ષણોવાળા ભરત ને શત્રુધન બન્ને ભાઈઓએ (જનક ગળના ભાઈ) કુશધ્વજની પુત્રી બે કન્યાઓને (ત્રી તરીકે) પ્રાપ્ત કરી હે રાજા ! એમ તે ચારે ભાઈઓની અનક્રિયા વિધિ પ્રમાણે મિથિલા નગરીમા થઈ હતી પછી તે વેળા રાજા દશરથે પુત્ર(રામ)ને સંન્યયોગ્ય જોઈ, તેમણે પોતાના પુત્ર રામચંદ્રને સંન્યભાર સોંપવા મન કર્યું, એટલે તે સામગ્રીને તૈયાર કરેલી જોઈ કૈકેયીએ પ્રથમ (અનામત) રાખેલા બે વસ્ત્રો પોતાને વશ વર્તતા સ્વામી દશરથ રાજા પાને આપ્યા તેમા એક વરદાનથી મહાત્મા ભરતપુત્ર માગ્યું આપ્યું ને બીજા વરદાનથી ત્રીદ વર્ષ સુધી નમ માટે વનવાસ માગ્યો રામ તો તેના વચન ઉપરથી સીતા તથા લક્ષ્મણની સાથે રાક્ષસોથી વસારેલા દડકા સૂર્યમા ગયા (પાછળથી) પુત્રના વિરાધી અત્યાજ પીડારેલા મહાત્મા દશરથ રાજાએ પોતાનો શાપ યાદ કરતા પ્રાપ્ત દોડ્યા હતા પછી ભરતે માતાના કૃત્યને લીધે પિતાને મરા । પામેલા જોડ (નોગ) ભાઈનું પ્રિય કરતાની ઈચ્છાથી એ મમ્મદિશાગુ (પાપ) સંન્ય તીધુ ન હતું શ્રીરામચંદ્રે વનમા પાવનગીમા રહીને ગણપુત્રી નાની બહેન ગૂર્ણાબા, જે અત્યાજ

નૃમ થાય છે, માટે જ મોટા મુનિઓ તથા યજ્ઞોમા વેદમંત્રોના અંતે દેવીના નામરૂપ એ બંને મંત્રોને હૃદયથી ઉચ્ચારે છે જેની ઈચ્છાથી પ્રજાપતિ—બ્રહ્મા આ વિશ્વને સર્જે છે, વિષ્ણુ અનેક પ્રકારના અવતારો ધરે છે અને શંકર જગતને ભસ્મ કરે છે, તે સુખદાયી દેવીને મનુષ્ય કેમ નથી ભજતો ? સર્વ બુદ્ધોમા તે શક્તિ વિનાનો એક પણ દેવ, મનુષ્ય, પક્ષી કે સર્પ નથી, અને ગર્ધર્વ, રાક્ષસ, પિશાચ તથા સ્થાવર પ્રાણીઓમા પણ એવા એકે નથી કે જે પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે ચોસા કરવા નમર્યા હોય । મર્ચ કામનાઓડપ મમર્યા આપનારા તે ચડી—શિવાને કયો મનુષ્ય ન મેવે ? અને ચાટે પુરુષાર્થોને ઈચ્છતો કયો મનુષ્ય તેનું વ્રત ન કરે ? મહાપાપથી યુક્ત હોય તેણે નવરાત્રનું વ્રત કરવું, જેથી સર્વ પાપોથી તે મુક્ત થાય છે, એમા વિચાર ન કરવો

હે સગ્નઓમા ઉત્તમ । પૂર્વે કોસલ દેશમા દોઈ વાણિયા કુટુંબી હોઈ દુષ્ટી અને ધનરહિત હતા તેને ઘણા સંતાનો હતા તેઓ ભૂખથી પીડાતા હતા તેના એ બાળકો સાયકાળે કઈક (ધોડુ જ) ખાવાનું પામતા હતા પારકા કામ કરતો ને ભૂખ્યો એ વાણિયા પણ સાયકાળે જ ખાતો છતા અત્યંત આકુળ થયા વિના ત્યા તે કુટુંબીઓપણ કરતો ધર્મમા સદા પ્રીતિવાળો, શાન્ત, સદાચારી, સત્યવક્તા, ક્રોધરહિત ધીરજવાળો, મદરહિત અને અદેખાઈ વિતાનો ને વાણિયા હમેશા દેવો, પિતૃઓ તથા આતિથિઓનું પૂજન કરે પોતાનું કુટુંબ જતી રહે, તે પછી જ પોતે જમતો હતા એમ સમય જતા નામ તથા નાણોથી સુસીધ તે વારિધિએ દારિદ્ર્યથી તથા ભૂખથી અત્યંત પીડાઈને (એક વેળા કોઈ) શાન્ત બ્રાહ્મણને પૂછ્યું

સુમતિ પૂછ્યું હે મહાબુદ્ધિમાન બ્રાહ્મણ । કૃપા કરો તમે બાળે મને નિશ્ચયપૂર્વક કહે । દારિદ્ર્યનો નાશ કરી રીતે થાય ? હે માન આપનારા । હું ધનવાન થાઉં, એવી મને ધનની ઈચ્છા નથી, હે ઉત્તમ બ્રાહ્મણ । હું તો માન કુટુંબનું પોષા કરવા માટે જ પાતુ છું મારી પુત્રીનો બ્યાક પુન છે, તે ખાવાની ઈચ્છાથી અત્યંત ગૂચા કરે છે, પણ તેટલુંજ આત્મ ધરમા નથી કે જેથી તેને એક મૂંઠી પાપુ હું

આપુ જ્યારથી મેં મારા ધરમાથી તેને કાઢી મૂક્યા છે અને તે રડતો બ્યાક મારે દોરતો ગયો છે, જ્યારથી મારું મન અત્યંત બળ્યા કરે છે, તો ધન વિના હું શું કરું ? મારી (એક) પુત્રીનો વિવાહ (કરવાનો) છે, પણ ધન નથી, હું શું કરું ? દસ વર્ષથી વધારે ઉંમરની તે કન્યાનો કન્યાદનકાળ પણ લગભગ ચાલ્યો જાય છે, તેથી હે શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણ । હું શોક કરું છું હ દયાના ભડાર । તમે સર્વજ્ઞ છો, માટે કોઈ તપ, દાન, વ્રત કે મન્ત્રજપ કહે, કે જેથી હે બ્રાહ્મણ । હું કુટુંબવર્નનું પોષણ કરું, તેટલા જ ધનની મને પ્રાપ્તિ થાય (એટલે બસ છે) વધારે હું ઈચ્છતો નથી હે મહાભાગ । તમારી કૃપાથી મારું કુટુંબ સુખી થવું જોઈએ, માટે જ્ઞાનથી વિચારી તમે તે કહે

આસે કહ્યું હે ઉત્તમ સગ્ન । તેણે એમ પૂછેલા તે તીક્ષ્ણ વ્રતવાળા બ્રાહ્મણે પરમ પ્રસન્ન થઈ તે વાણિયાને કહ્યું ‘ હે વૈશ્યર્થ । તું આજે નવરાત્રનું શુભ વ્રત કર અને ભગવતીનું પૂજન, હવન તથા (બ્રાહ્મણ) ભોજન કર તેમ જ વેદનું પાસાયપુ, શક્તિનો જપ તથા હોમ વગેરે આજે તું યથાશક્તિ કર, એટલે તારું કાર્ય થશે હે વૈશ્ય । પૃથ્વી પર આનાથી (શ્રેષ્ઠ) બીજું કોઈ વ્રત નથી, નવરાત્ર નામનું આ વ્રત પવિત્ર તથા સુખદાયી છે વગી તે નવરાત્રવ્રત હમેશ જ્ઞાન અને તથા મોક્ષ આપનાર, સુખ તથા સંતાનની વૃદ્ધિ કરનાર અને શત્રુઓનો અત્યંત નાશ કરનાર છે તન્મયથી ભ્રષ્ટ થઈ સીતાનો વિરહ પામેલા શ્રીરામચંદ્રે દુખાતુર હોઈ કિષ્કિંધામા આ વ્રત કર્યું હતું સીતાના વિરહરૂપ અગ્નિથી તપેલા છતા શ્રીરામચંદ્રે નવરાત્રવ્રત વડે દેવીને વિધિ પ્રમાણે પૂજ્યા હતા, તેથી તેમણે મહામમુદ્ર પર પુલ બાધી મહોદનીના પતિ સવણને તથા મહાબળવાન કુલકર્ણને મારી સીતાને મેળવ્યા હતા તેમ જ સવણના પુત્ર મેઘનાદને મારી વિબીપણને સગ્ન બતાવ્યા પછી અયોધ્યામા આવી નિષ્કટક સન્ન્ય પણ મેળવ્યું હતું હે શ્રેષ્ઠ-૧૧ । આ નવરાત્રવ્રતના પ્રભાવથી અમાપ તેજવાળા શ્રીરામચંદ્ર પૃથ્વી પર સુખ પામ્યા હતા

આન બોલ્યા હે સગ્ન । બ્રાહ્મણનું એ વચન સાંભળી તે જ બ્રાહ્મણને ગુરુ કરીને તે વૈશ્ય (તેની

પામેથી) માયાબીજ નામનો ઉત્તમ મત ગ્રહણ કર્યો, અને નવરાત્ર સુધી સાવધાન થઈ પરમભક્તિથી તે મતનો જપ કર્યો ને જ્વલંબતતા સાહિત્યથી આજ્ઞા સહિત પૂજા કરી ત્રણ વર્ષ સુધી માયાબીજના જપમા તે તત્પર રહ્યો, એટલે ત્રણ વર્ષના આતે મહાદેવીની મધ્યરાત્રિ થઈ ત્યારે મહેશ્વરીએ પ્રત્યક્ષ દર્શન દીધું ને અનેક પ્રકારના વરદાનથી તે(વેશ્ય)ને કૃતાર્થ કર્યો ૧—૭

અથેરાત્રે તુ સજ્જાતે પ્રત્યક્ષ દર્શનં દદો ।

નાનાવરપ્રદાનૈશ્ચ કૃતકૃત્ય ચકાર તમ ॥૫૭॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા નૃતીય સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૨૭ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૨૮ મો*

નવરાત્રમત પ્રસંગે શ્રીરામાયણકથા

જનમેજય ઉવાચ

કયં રામેણ તસ્મીર્ણં મત દેવ્યાઃ સુહૃદપ્રદમ ।

રાજ્યછદ્ધઃ કયં છોડ્ય કયં સીતા હતા પુનઃ ॥૧॥

જનમેજયે પૂછ્યું શ્રીરામચંદ્રે દેવીનું સુખ દાખી વ્રત કેમ કર્યું હતું ? તે રાજ્યછાદ્ય કેમ થયા હતા ? વળી સીતા કેવી રીતે હરાયા હતા ?

આસે કહ્યું પૂર્વે શ્રીમાન દશરથ રાજા આયોજ્યાના રાજા હતા તે સૂર્યનાશમાં શ્રોષ્ટ હતા ને દેવો તથા બ્રાહ્મણોને પૂજતા હતા તેમને રામ, લક્ષ્મણ, ભરત ને શત્રુઘ્ન નામના લોકપ્રખ્યાત ચાર પુત્રો હતા તેઓ બધા રાજાનું પ્રિય કરનારા અને ગુણ તથા રૂપથી સમાન હતા તેમાં રામ કૌશલ્યાના પુત્ર, ભરત કેકેયીના પુત્ર અને (લક્ષ્મણ તથા શત્રુઘ્ન) બે સુમિત્રાના સુદર પુત્ર બેડલા તરીકે જન્મ્યા હતા તે પુત્રો કિશોર વયના થયા, એટલે તેમના (જનોઈ વગેરે) સરકારો કર્યો અને તેઓ ધનુષ તથા બાણને ધારણ કરનાર થઈ રાજાને સુખ વધારનારા થયા તે વખતે વિશ્વામિત્રે આવી યજ્ઞની રક્ષા કરવા સોજ વર્ષના પુત્ર શ્રીરામચંદ્રની દશરથ રાજા પાસે માગણી કરી, એટલે

તેમણે લક્ષ્મણ સહિત શ્રીરામચંદ્રને વિશ્વામિત્રને સોંપ્યા સુદર દેખાવતા તે બન્ને ભાઈઓ મુનિ વિશ્વામિત્રની સાથે માર્ગમાં જવા લાગ્યા ત્યાં માર્ગમાં શ્રીરામચંદ્રે મુનિઓને હમેશા દુષ્ટ દેવી ધોર દેખાવ ની રાક્ષસી તાડકાને એક જ બાણથી મારીને યજ્ઞની રક્ષા કરી તેમાં નીચ સુખાહુને માર્યો ને મારીયને મરણુતોલ કરી બાણના વેગથી કેંકે દીધો એમ યજ્ઞના રક્ષણરૂપ મહાન કર્મ કરી તે રામ, લક્ષ્મણ તથા વિશ્વામિત્ર બધા મિથિલા તરફ ગયા તે વખતે નિષ્પાપ આબલા ગ્રહલ્યાને (શ્રીરામચંદ્રે) શાપથી મુકત કરી અને પછી તે બન્ને (ભાઈઓ) મુનિની સાથે જનકપુરમાં ગયા ત્યાં જનક રાજાએ (સીતાના સ્વયંવરમાં) શરતરૂપે કરેલા શિવધનુષને (શ્રીરામચંદ્રે) ભાગ્ય ને તે પછી લક્ષ્મીના અશશી જન્મેલી જનકી—સીતાને તે પરણ્યા રાજા જનકે ઊર્મિલા નામની (બીજી) એક પુત્રી લક્ષ્મણને આપી, ને ઉત્તમ સ્વભાવવાળા તથા શુભ લક્ષણોવાળા ભરત ને શત્રુઘ્ન બન્ને ભાઈઓએ (જનક રાજાના ભાઈ) કુશધ્વજની પુત્રી બે કન્યાઓને (સ્રી તરીકે) પ્રાપ્ત કરી હે રાજા ! એમ તે ચારે ભાઈઓની લગ્નક્રિયા વિધિ પ્રમાણે મિથિલા નગરીમાં થઈ હતી પછી તે વેળા રાજા દશરથે પુત્ર(રામ)ને રાજ્યયોગ્ય બોઈ, તેમણે પોતાના પુત્ર રામચંદ્રને રાજ્યભાર સોંપવા મન કર્યું, એટલે તે સામગ્રીને તૈયાર કરેલી બોઈ કેકેયીએ પ્રથમ (અનામત) રાખેલા બે વર દાનો પોતાને વશ વર્તતા સ્વામી દશરથ રાજા પાસે માગ્યા તેમાં એક વરદાનથી મહાત્મા ભરતપુત્ર માટે રાજા માગ્યું ને બીજા વરદાનથી ચૌદ વર્ષ સુધી રામ માટે વનવાસ માગ્યો રામ તો તેના વચન ઉપરથી સીતા તથા લક્ષ્મણની સાથે રાક્ષસોથી વસાયેલા દડકા રણમાં ગયા (પાછળથી) પુત્રના વિરહથી અત્યાત પીડાયેલા મહાત્મા દશરથ રાજાએ પહેલાનો શાપ યાદ કરતા પ્રાણ છોડ્યા હતા પછી ભરતે માતાના કૃત્યને લીધે પિતાને મરણ પામેલા બોઈ (મોટા) ભાઈનું પ્રિય કરવાની ઈચ્છાથી એ સમૃદ્ધિવાળુ (પણ) રાજ્ય લીધું ન હતું શ્રીરામચંદ્રે વનમાં પચસવીસ રહીને ત્રણણી નાની બહેન શૂર્પણખા, જે અત્યાત

+ ૨૧ અધ્યાયમાં અગણેતરે ક્ષેત્રેથી રાજા જનમેજયે નવરાત્રના પ્રસંગમાં રામાયણ કથા પૂછી રાગે આસે તે કથી છે

રામ, દામ આદિ ઉપાયો કર્યા છતાં તે પોતાના ત્રી
વ્રતથી ચલિત ન થઈ (ખીજી તરફ) રામ પણ તે
મુગને મારી સાથે લઈ શાત થઈને (મૂપડી તરફ)
જતા હતા તેવામા લક્ષ્મણને આવતા જોઈ આવું
વચન બોલ્યા ‘હે ભાઈ’ તે આ અચોક્ક્ય કામ શું
કર્યું? એ પાપીનો રાખદ માલથી તું ત્રીને એકલી
છોડી ચાલી કેમ આવ્યો? ત્યાં લક્ષ્મણે આ વાક્ય
કહ્યું ‘હે પ્રભો! સીતાના વચનક્રમ બાણોથી પ્રહાર
કરાયેલો હું કાળના યોગે અહીં આવ્યો છું, એમા સશય
નથી’ પછી તેઓ બંને મૂપડીમા જઈ સીતાને નહિ
જોઈ અત્યંત દુઃખી થયા અને સીતાની શોધ માટે
યત્ન ન્વયા તૈયાર થયા શોધતા શોધતા તેઓ બંને
ન્યા જગત્તુ પહોં કરી કઈ બાદી રહેલા પ્રાણવાળો પૃથ્વી
પર પડ્યો હતો, ત્યાં જઈ પહોંચ્યા એટલે તેણે કહ્યું
‘જનકની પુત્રી એ સીતાને આજે રાવણે હરી છે
મેં એ પાપાત્માને અટકાવ્યો, પણ તેણે મુદ્દમા મને
પાડ્યો છે.’ એમ કહી મરણ પામેલા તે જગત્તુને
સમે અગ્નિસસ્કાર કર્યો ને તેના મરણ પછીની ક્રિયા
કરીને રામ તથા લક્ષ્મણ બંને ત્યાંથી નીકળી ગયા
પછી પ્રણુ રામચંદ્રે કંબધને મારી એને શાપથી છોડા
વ્યો ને તેના વચનથી મુગીવ સાથે મિત્રતા કરી, અને
વીર લાલીનો નાશ કરી શ્રી રામચંદ્રે કાંઈને લીધે
મિત્રતા કરનાર મુગીવને દિશ્કિયાનુ ઉત્તમ રાજ્ય આપ્યું
પછી રાવણે હરેલી પ્રિયા સીતાનું ચિત્તમા ચિત્તન
કરતા શ્રીરામચંદ્ર લક્ષ્મણની સાથે વર્ષાઋતુના મહિના
ત્યા જ રહ્યા તે વેળાના સીતાના વિરહથી ધીકાતા
શ્રીરામચંદ્રે લક્ષ્મણને કહ્યું ‘હે લક્ષ્મણ! કેટલો
પૂર્ણ મનોરવવાની થઈ છે કેમ કે સીતા મળ્યા નહિ
એટલે તેના વિના હું જીવીશ નહિ ને અયોધ્યામા
આવીશ નહિ રાજ્ય ગયું, વનવાસ થયો, પિતા
મર્યો ને પ્રિયા પણ હતાઈ, મને પીડતું એ દુષ્ટાત્મા
દેવ આગળ વળી તું કરશે? હે ભરતના નાના ભાઈ!
પ્રાણીઓનું ભાવી ખરેખર જાણવું મુશ્કેલ છે હે
તાત! બંનેની આવી વધારે દુઃખદાયી કઈ દશા
થશે? મનુના વગમા જન્મી આપણે એક રાજપુત્રો
પૂર્વકર્મને લીધે અત્યંત દુઃખ ભોગવનાર થયા છીએ
હે લક્ષ્મણ! તું પણ ભોગોને છોડી દેવોને મારી

સાથે નીકળ્યો, તો હવે તું પણ અપાર દુઃખ ભોગવ
આપણા કુળમા મારા જેવો દુઃખલાગી, નિર્ધન, અસ
મર્થ અને કલેશપાત્ર કોઈ પણ પુરુષ પૂર્વે થયો
નથી અને (ભવિષ્યમા થશે નહિ) હે લક્ષ્મણ!
હવે હું શું કરું? દુઃખના સમુદ્રમા હું કુપ્યો છું સલામ
વિનાશ મને (આ દુઃખમાથી) તરવાનો કોઈ ઉપાય
(સૂત્રો) નથી હે વીર! મારી પાસે ધન નથી કેસેન્ય
નથી, માત્ર તું એક જ સહચારી છે હે તાના ભાઈ!
પોતે કરેલા આ (કર્મફળના) ભોગમા હું કેના પર
કોપુ? ઇદ્રની સલા જેવું રાજ્ય લાંબા આવેલું, છતાં
ક્ષણવારમા નાલ્યુ ગયું ને વનવાસ મળ્યો! દેવે નિર્મીણ
કરેલું કોણ જાણી શકે છે? વેદેહી સીતા બાળપણથી
સાથે ચાલી તો દુઃખ દેવે એ સુદરીને દુઃખકારક દશામા
લાવી મૂકી પતિવ્રતા, સુશીલ અને માગ પર ઘણી
જ પ્રીતિવાળી તે સોળ વર્ષની સુદરી લાકાના રાજાને
ઘેર કઈ રીતે દુઃખ ભોગવશે? હે લક્ષ્મણ! તે વેદેહી
એ રાવણને વશ તો થશે જ નહિ, સુદર કેડના પાછળ
ભાગવાની તે જનકપુત્રી વ્યભિચારિણી જેવી કેમ થાય?
હે ભરતના નાના ભાઈ! જો રાવણ તેના પર બળ
જમી કરશે, તો સીતા પ્રાણ છોડશે, પણ રાવણને
વશ નહિ થાય, એ વાત નક્કી છે હે વીર લક્ષ્મણ!
જો સીતા મરી જશે, તો હું અવશ્ય પ્રાણ ત્યજીશ,
કેમ કે કાળા કટાક્ષવાળી તે સીતા જો મરી ગઈ હોય,
તો મારે આ દેહતું શું કામ છે? એમ કમળ મમાન
નેત્રવાળા શ્રીરામ વિલાપ કરતા હતા, તેમને ધર્માત્મા
લક્ષ્મણ સત્ય વાણીથી શાત પાડતા કહેલા લાગ્યા
‘હે ભદ્રાબાહુ! આ સમયે કાચરપણું છોડી તમે ધૈર્ય
ધરો તે નીચ સહસને મારી હું સીતાને લાવીશ ધીર
પુરુષો ધૈર્યને લીધે આપતિમા તથા સાપતિમા સમાન
રહે છે, પણ ચોછી બુદ્ધિવાળો વૈભવ હોય છતાં દુઃખ
મા કુપ્યો રહે છે સંયોગ તથા વિયોગ એ બંને દેવા
ધીન છે, અને શરીર જો કદીયે આત્મા નથી, તો તેમા
ગોઠ શો? જેમ રાજ્યથી વનવાસ થયો અને સીતાનું
હરણ થયું, તેમ યોગ્ય સમયે (સીતાનો) મમાગમ
પણ થશે હે સીતાપતિ! કોઈ વેળા સુખદ બની સમાપ્તિ
ભાગ્યથી થાય છે, એમા ફેરફાર થતો નથી, માટે હવે
શોક કરેલો છોડી દો વાનરો ઘણા છે, તેઓ આં

દિશાઓમા જગે અને મીતાની શોધ અવશ્ય લાવશે માર્ગની માહિતી મેળવી ત્યા જઈ પરાક્રમ કરીને તે પાપકર્મી સવણનો નાશ કરી હું સીતાને લાવીશ અથવા સૈન્ય અને નાના ભાઈ સહિત ભસ્તને બોલાવી આપણે રાત્રીને મારીશુ તો હે મોટાભાઈ ! તમે વ્યર્થ શોક શુ કરો છો ? પૂર્વે સ્વુસન્નઓ માત્ર એક સ્થંથી જ બધી દિશાઓ જીતી હતી, તો હે રાધવ ! તમે તેના વશમા જન્મી શોક કરવાને યોગ્ય કેમ છો ? હું એકલો બધા દેવો તથા અસુરોને જીતવા સમર્થ છુ, તો સત્તા સહિત હોઈ હું તે કુલદૂષણ સવણને જીતુ એમા શુ કહેવાતુ છે ? અથવા હે સ્વુનદન ! જનકને મદદમા લાવી દેવોને કટક સરખા તે દુરાચારી ગણણે હું મારીશ હે સ્વુનદન ! સુખ પછી દુઃખ ને દુઃખ પછી સુખ હોય જ છે ચક્રની ધારની પેઠે તે કદી એક જ ધારા ઊંટા તથી (એ તો વારાકરની આવ—જા કર્યો જ કહે છે) જ મનુષ્યનું મન કાયર હોય, તે સુખદુઃખથી થયેલા શોકસમુદ્રમા ડૂબી જાય છે ને કદીયે સુખી થતો નથી હે સ્વુનદન ! પૂર્વે ઇંદ્રે પણ દુઃખ પ્રાપ્ત કર્યું હતું, તે વેળા બધા દેવોએ ઇંદ્રને સ્થાને નહુપ રાજાને સ્થાપ્યો હતો એ વેળા ઘણા વર્ષો સુધી ઇંદ્રે પોતાનું સ્થાન છોડી ભયભીત થઈને કમળની વચ્ચે રહી ગુપ્તવાસ કર્યો હતો પછી સમય પવડાતા તે જ ઇંદ્રે પોતાનું સ્થાન ફરી મેળવ્યું હતું અને નહુપ રાજા અંગગરની આકૃતિવાળો થઈ પુષ્પી પર પડ્યો હતો એ નહુપ રાજાએ ઇંદ્રાણીને ઇચ્છી હતી અને બ્રાહ્મણોનું અપમાન કર્યું હતું, જેથી તે અગસ્ત્યના કોપથી સર્પના શરીરવાળો થયો હતો, માટે હે રાધવ ! દુઃખ આવે ત્યારે શોક ન કરો, પણ સમજી મનુષ્યે ચિરામા ઉદ્ભવ ધરી (ધીર) રહેવું હે મહાભાગ ! તમે સર્વજ્ઞ છો, હે જગત્પતિ ! તમે સમર્થ છો, તો સામાન્ય મનુષ્યની પેઠે મનમા અતિશય શોક કેમ કરો છો ?

આસ બોલ્યા હસ્તમણતા એવા વાક્યથી સમ જેલા શ્રીગમચદ્ર ગોકનો ત્યાગ અત્યંત કરી સત્તાપ સહિત થયા હતા ૧—૫૫

इति लक्ष्मणवाक्येन बोधितो रघुनन्दन ।

त्यक्त्वा शोक तथाऽप्यर्थं वभूव विमतउरः ॥૫૫॥

અધ્યાય ૨૯ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૩૦ મો*

શ્રી રામચંદ્ર નવરાત્રવ્રત કથું

વ્રહ્મોવાચ

एव तौ खिदं कृत्वा यावत्सूणीं बभूवतुः ।

आजगाम तदाकाशाच्चारदो भगवानृषिः ॥ ૧ ॥

આસ બોલ્યા એમ વિચારી તેઓ બંને મોત રહ્યા, તેવામા ભગવાન નારદ ઋષિ આકાશમાથી આવ્યા સ્વરોના સમૂહથી શોભતી મહતી નામની વીણાને વગાડતા અને બૃહદ્રથ નામનું સામ ગાતા તે નારદજી તે વેળા તેમની પાસે આવ્યા, એટલે તેમને જોઈ અમાપ ક્રાંતિવાળા શ્રીરામચંદ્રે ઊભા થઈ ઉત્તામ આસન આપી અર્ચ્ય તથા પાદ કર્તુ પછી શ્રેષ્ઠ પૂજા કરી બે હાથ જોડી શ્રીરામચંદ્ર ઊભા ત્યારે મુનિની આજ્ઞા થતા તેમની પાસે તે બેઠા તે વેળા નાનાભાઈ સાથે બેઠેલા અને દુઃખી મનવાળા રામને મુનિશ્રેષ્ઠ નારદે કુશળ પૂછ્યું કે, 'હે રાધવ ! અત્તાની મનુષ્યની પેઠે તમે શોકપીડિત કેમ થયા છો ? દુષ્ટાત્મા સવણે સીતાને હરી છે, એ હું જાણુ છું મોહને લીધે પોતાનું મરણ નહિ જાણતા રાવણે જનકની પુત્રીને હરી છે એમ હું દેવલોકમા હતો ત્યારે મેં સાલબ્યુ છે હે રામચંદ્ર ! તમારો જન્મ સવણનો નાશ કરવા માટે જ થયો છે, અને હે રાજા એ માટે જ સીતાનું હરણ થયું પણ છે સીતા પૂર્વ જન્મમા તપસ્વિની મુનિપુત્રી હતી, તે પવિત્ર હાસ્ય વાળી મનમા તપ કરતી હતી, ત્યારે રાવણે તેને જોઈ હતી, અને હે રામ ! રાવણે તેને પ્રાર્થના કરી હતી કે, 'મારી પત્ની થા' ત્યારે તેણે તેનો તિરસ્કાર કર્યો હતો, એટલે રાવણે બળથી તેનો ચોટલો પકડ્યો હતો તે જ ક્ષણે હે રામ ! અત્યાત કે.પેલી તે તાપસીએ સવણના સ્પર્શથી દૂષિત થયેલું શરીર છોડવાની ઇચ્છા કરી સવણને શાપ દીધો કે, 'હે દુષ્ટાત્મા ! તારો નાશ કરવા હું દેહ છોડી પૃથ્વી પર યોનિથી નહિ જન્મેલી શ્રેષ્ઠ સ્ત્રીરૂપે ઉત્પન્ન થઈશ' એમ કહી

* આ અધ્યાયમાં નારદે રામચંદ્રને નવરાત્રવ્રત કથું, એટલે રામચંદ્રે તે ચારી રીતે કર્યું, એ કથા ત્રેલક મ્દમેશી કહેવાયે

તેણે સારી છોડ્યુ હતુ તે જ આ લક્ષ્મીના અગધી
જન્મેની નીતાને સત્તમ રાવણે પોતાના કુળનો જ
વિનાશ કરવા ભ્રાતિથી નાગણને જેમ પુષ્પમાળાની
પેકેડેડ પડે તેમ હસી છે હે રામ ! તે ગવણનો નાગ
કરવા દેવાએ પ્રાર્થના કરેલા, અજન્મા છતાં વિષ્ણુના
અનામાથી અજ સમતા વગમા તમે જન્મ્યા છો
હે મહાપાહુ ! તમે ધૈર્ય ધરો, તે નીતા ત્યા બેઠે
પગધીન છે, તો પણ મતીધર્મમા તત્પર રી રત
દિવસ તમારુ ધ્યાન કરી કંઈ છે ઇદ્રે પોતે ક્રમધેનુ
નુ દૂધ પાવમા ભરી તેને પીવા મોકલ્યુ છે અને તે
આમૃતરૂપ દૂધ પીધુ છે ક્રમગતી પાખરીઓ જેવા
નેત્રોવાળી તે નીતા એ ક્રમધેનુનુ દૂધ પીવાથી ભૂખ
અને તગ્નતા કુખથી સંક્રિત થઈ છે, તેને મેં જઈ
પણ છે હે રાવણ ! તે રાવણનો નાત કરવા આજે હું
ઉપાય કહું છું, હમણા આનો મહિનામા તમે શ્રદ્ધા
યુક્ત ચર્ચ વ્રત કરો હે નમ ! તવસત્તમા ઉપવાન અને
ભગવતીનુ પૂજન કર્યુ, તે જ તવા હોમની વિધિથી
નર્મ નિહિતને કરતા થાય છે મારેલા પવિત્ર પનુઓ
વડે દેવીને યનિદાન આપી દશાત હોમ કરી તમે
અત્યંત નક્કિમાન ચરો પૂર્વે આ વ્રત વિષ્ણુએ,
મહાદેવે, બ્રહ્માએ તવા સ્વર્ગમા એવા ઇદ્રે પણ કર્યુ
હતુ હે રામ ! સુખી મનુષ્યે પણ નવનવનુ ગુણ
વ્રત કર્યુ અને દુષ્પ પામેલા મનુષ્યે તો ખામ કર્યુ
જોઈએ હે નમનદ્ર ! વિશ્વામિત્રે, ભુગુએ, વનિકે
તવા કન્યપે પણ આ વ્રત કરેનુ છે, એમા મતલબ
નથી જેમની સ્ત્રી હનઈ હતી, તે નુરુ બુદ્ધિમતિએ
આ મંત્રાત્ર કરેનુ છે, માટે હે નર્મનદ્ર ! નવનાનો
નાન કરવા તમે પણ આ વ્રત કરો ઇદ્રે વૃનામુઓ
નાન કરવા આ નવોત્તમ વ્રત કર્યુ અને વિપુલસુઓ
નાન કરવા નહો પણ પૂર્વે આ વ્રત કર્યુ હતુ હે મહા
બુદ્ધિમાન રામ ! મધુ દેવતો નાગ કરવા વિષ્ણુએ
નાવચાત ઘઈ મેન પર્વત ઉપર વિધિ પ્રમાણે આ વ્રત
કર્યુ હતુ

શ્રીરામે પૂછ્યુ એ દેવી કોણ છે ? કેવા પ્રબાવ
વાળા છે ? ક્યાંથી ઉત્પન્ન થયા છે ? અને તે વ્રત
ક્યુ છે ? તે તમે વિધિ પ્રમાણે કહો હે દયાળા ભાસર
તમે સર્વજ્ઞ છે

નારદે કહ્યુ હે રામ ! તમે સાભળો હમેશા તિલ્ય,
આદ્ય અને નનાતન તે શકિતરૂપ દેવીને જો પૂજ્યા
હોય તો તે નર્વ ક્રમવાચો આપનારા તથા દુષ્કોતો
નાશ કરનારા થાય છે હે જુવની સમચદ્ર ! બ્રહ્માદિ
નર્વ પ્રાણીઓનુ તે કારણ છે, તેમની શકિત વિના
કોઈ પણ ચેટા કરવા નર્વ નવી વિષ્ણુની પાવનશકિત
તે છે, તે માગ પિના (બ્રહ્મા)ની કર્તુ શકિત તે છે
અને રદ્રની સત્તાગાકિત પણ તે જ છે, જે (શિવા
પરબ્રહ્મશકિતરૂપે) કોઈ જુવે જ અથવા અવર્ણનીય
શકિત છે (અર્થાત્ પરબ્રહ્મ શકિત જ વિષ્ણુ આદિની
તમા ગાકિતઓરૂપ છે) તણે ભુવનોમા જે કોઈ
કેડાણે જે ઈઈ નત્—અનત્ વસ્તુ છે, તે જે નર્વની
શકિત છે, તેની ઉત્પતિ ક્યાંથી હોય ? (અર્થાત્ પર
બ્રહ્મ સ્વરૂપ એ ભગવતીની ઉત્પતિ ન જ હોય
જે નમયે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, રદ્ર, સૂર્ય, ઇદ્રાદિ સર્વ દેવો,
પૃથ્વી કે પર્વતો નથી હોતા, તે યુગાદિ સમયે પણ તે
પૂર્વ પ્રકૃતિરૂપ અને તિર્ગુણ નિવાદેવી પરપુરુષ—
પરમાત્માની માથે જ વિદ્યાર કરે છે પછીથી (સુષ્ટિ-
નમયે) તે જ દેવી સગુણ ઘઈ પ્રથમ બ્રહ્માદિને
સર્જે છે, પછી તેઓને નર્વ શકિતઓ આપી તણે
ભુવનને નર્જે છે તેમને જાણી પ્રાણી જન્મરૂપ
મસારાખતથી છટી વ્તય છે, કેમ કે તે જ જાણવા
વાચ્ય પરમ વિદ્યા છે, વેદના આદ્ય અને વેદોને અત્યંત
છે બ્રહ્માદિઓ તે દેવીના ગુણકર્મતા ચક્રિત ઉપરથી
અસખ્ય નામે કાઢ્યા છે હું શુ કહું ? (તે સર્વ નામેને
હોવા હું સમર્થ નથી) તે જુવન ! ‘અ’થી તે ‘હ’
મુલીના ચ્વર તથા વણો (વ્યજનો) જોડાયાથી
ત ભગવતીના અસખ્ય નામે થાય છે

શ્રીરામે કહ્યુ હે બ્રહ્મર્ષિ ! આ વ્રતની વિધિ
તમે મને દૃઢમા કહો, જેથી આજે જ હું શ્રદ્ધાયુક્ત
ઘઈ શ્રીદેવીનુ પૂજન કરુ

નારદ બોલ્યા હે રામ ! સમાન સ્થાન પર
આસન નોકરી તેના પગ જગદેવાને સ્વાપી તમે
વિવિધી નવ જ ઉપવાનો કરો. હે રામ ! આ કર્મના હું
આચાર્ય ચર્ચન, કેમ કે દેવોનુ કાર્ય કરના હું ઉત્તાડી છું
વ્યાન બોલ્યા. પ્રતાપી શ્રીરામચંદ્રે તે વચન
નલ્ય માની અત્યંત માન આપ્યો ત્યારે તો શ્રેષ્ઠ પતિ

પર શુભ આસન ગોઠવી, જગદમ્બા શિવાદેવીને સ્થાપી વ્રતનિઘ ધર્ષ વિધિ પ્રમાણે તે દેવીનું પૂજન કર્યું તમે ઉપવાસપરાયણ રહી ઉત્તમ વ્રત કર્યું અને વિધિ પ્રમાણે પૂજન, હોમ તથા અલિદાન કર્યા અને બાઈઓ એ નારદજીની સમિતિ પ્રમાણે પ્રેમથી વ્રત કર્યું, એટલે જાહનના દિવસે તે ભગવતીદેવીએ સિંહ પર ખેસી દર્શન દીધું, અને પર્વતના શિખર પર ઊભા રહી તામેથી પૂજનધને ભકિતભાવથી પ્રસન્ન ધર્ષ નાનાભાઈ મહિત રામચંદ્રને મેઘ જેવી ગભીર વાણીથી આમ કહ્યું દેવીએ કહ્યું હે રામ ! હે રામ ! હે મહાબાળ !

તમારા વ્રતથી આજે હું પ્રસન્ન ધર્ષ છું તમાગ મનમા જે ઈચ્છા હોય તે વર તમે માગો તમે નિર્દોષ મનુના વશમા નારાયણના આશથી જન્મ્યા છો રાવણનો નાશ કરવા જ દેવતાઓએ તમને પ્રાર્થના કરી છે પૂર્વે દેવોનું હિત ઈચ્છતા તમે માછલાનું શરીર ધરી ધોર રક્ષસનો નાશ કરી વેદોની રક્ષા કરી હતી, તેમ જ કાન્યાનું રૂપ લઈ લઈ મહારાત્ર પર્વતને ધર્યો હતો અને સમુદ્રમા (તે પર્વતને) સ્વયે કરી દેવોને પોષ્યા હતા વળી પૂર્વે વરાહનું રૂપ કરી દાતની આણી પર પૃથ્વીને તમે ધરી હતી, અને હે રામ ! હિરણ્યાક્ષને તમે માર્યો હતો, તેમ જ નૃસિંહ શરીર ધરી પ્રહલાદનું રક્ષણ કરી હિરણ્યાકશિપુને માર્યો હતો હે રાધવ ! વળી પૂર્વે વામન શરીર ધરી અલિ રાગને છળ્યો હતો, ને ઇદ્રના નાનાભાઈ બની ઈચ્છા નુસાર દેવોના કાર્ય સાધ્યા હતા માર તથા વિષ્ણુના આશથી યુક્ત હોઈ તમે જમદગ્નિના પુત્ર (પરશુરામ) ધયા હતા અને શૂનિયોનો નાશ કરી બ્રાહ્મણ (અશ્વપ) ને પૃથ્વીનું દાન આપ્યું હતું, તેમ જ હે ક્રાકુત્સ્થ !

હમણા રાવણે અત્યંત પીડેલા સર્વ દેવોથી પ્રાર્થના કરેલા તમે દશરથના પુત્ર તરીકે અવતર્યો છો હે પુરુષ શ્રેષ્ઠ ! દેવોના આશરૂપ મહાબળવાન અને માગી શક્તિથી આ વાનગે તમને સહાય કરનારા થશે હે નિર્દોષ રામ ! શેષનાગના આશરૂપ આ તમારા નાનાભાઈ પણ રાવણના પુત્રનો નાશ કરનાર થશે એમા તમારે સદેહ કરવો નહિ તમારે વસતન્નતુમા પણ અત્યંત શ્રદ્ધાથી મારુ ત્યા સેવન કરવું પછી પાપી રાવણનો નાશ કરી અગિયાર હજાર વર્ષ સુધી પૃથ્વી પર સુખ પૂર્વક રાન્ય કરાને હે રઘુશ્રેષ્ઠ ! એમ રાન્ય કરી ફરી તમે સ્વર્ગમા જશો

વ્યાસે કહ્યું એમ કહી દેવી અદૃશ્ય થયા અને પ્રસન્નચિત્તા થયેલા રામચંદ્રે તે વ્રત સમાપ્ત કરે વિજ્યાદશમીના દિવસે વિજ્યા દેવીને પૂજી અનેક દાનો દઈને (યુદ્ધ માટે) પ્રયાણ કર્યું વાનરોના સૈન્ય સહિત નાનાભાઈથી યુક્ત, લક્ષ્મીના પતિ, પ્રકટ શક્તિથી પ્રેરાયેલા, પૂર્ણકામ અને (લોકો વડે) ગવાયેલી કીર્તિવાળા શ્રીરામચંદ્રે સમુદ્રના કિનારા પર જઈ સેતુ બાધીને દેવોના શત્રુ રાવણનો નાશ કર્યો હતો જે મનુષ્ય દેવીનું આ ઉરામ ચરિત્ર ભકિતથી સાભળે છે, તે વિશાળ ભોગો ભોગવી પરમપદ પામે છે જોકે વિસ્તારવાળા બીજા ઘણા પુત્રાણો છે, પણ તેઓ આ શીમહ દેવીભાગવતની તુલ્ય નથી, એમ મારુ માનવું છે ૧-૬૩

સન્ન્યન્યાનિ પુરાણાનિ વિસ્તરાણિ વહુનિ ચ ।

શ્રીમદ્ભાગવતસ્યાસ્ય ન તુલ્યાનીતિ મે મતિઃ ॥

હિત શ્રીદેવીના ૧૬મ મહાપુરુષમા નૃતી રક્ષક

વિષે અધ્યાય ૩૦ મો તમામ

ત્રીજો સ્કંધ સમાપ્ત

त्रीजो स्कंध समाप्त

શ્રીમદ્ ભગવતીભાગવત

અથવા

દેવી ભાગવત

શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષાંતર

ચોથો સ્કંધ

અધ્યાય ૧ લો*

શ્રીકૃષ્ણાવતાર સંબંધી જનમેજયના પ્રશ્નો

જનમેજય સવાવ

વાસુદેવ મુનિશ્રેષ્ઠ સર્વજ્ઞાનનિષેઙ્ગ । પ્રત્યુમિચ્છામ્યહં સ્વામિન્નસ્માનં કુલવર્ધન ॥ ૧ ॥

જનમેજયે પૂછ્યું હે સત્યવતીના પુત્ર । હે નિર્દોષ શ્રેષ્ઠ મુનિ । હે સર્વ જ્ઞાનતા ભક્ષર સ્વામિનું ।
હે અમારા કુલ વધારતાર । હું તમને પૂછવા ઈચ્છુ છું મેં સાલગ્ય છે કે શૂરસેનના પુત્ર શ્રીમાન વસુદેવ
પ્રતાપી હતા, જેમનું પુત્રપણું વિષ્ણુ ભગવાને સ્વીકાર્યું હતું વળી, એ દેવોને પણ પૂજ્ય હોઈ 'આતક-
દુદુભિ' એવા (બીજા) નામે પ્રખ્યાત હતા અને ધર્મમાં તત્પર હતા છતાં કસના કેદખાતામાં કેમ બંધાય્યા
હતા ? એમણે પત્ની દેવકી સાથે કયો અપસંધ કર્યો હતો ? વળી તે કસ યથાતિતા કુળમાં જન્મ્યો હતો, છતાં
તેણે દેવકીના છ બાળક-પુત્રોનો નાશ કેમ કર્યો હતો ? વસુદેવના પુત્ર શ્રીહરિ-કૃષ્ણનો જન્મ કેદખાતામાં
કેવી રીતે થયો હતો ? ભકતોના પતિ ભગવાનને ગોકુળમાં કેમ લઈ જવાયા હતા ? (ક્ષત્રિયવશમાં તે જન્મ્યા,
છતાં લોકદૃષ્ટિએ ગોવાળના વશમાં જન્મ્યાદિ) બીજો જન્મ કેમ પામ્યા હતા ? આમાપ તેજવાળા શ્રીકૃષ્ણના
માતાપિતા દેવકી ને વસુદેવ કેદખાતામાં રહ્યા હતા, છતાં તે શ્રીહરિએ પોતે જગત સ્વ્યા સમર્થ તથા
(ગભીરારણ્યસમયે) પિતાના ઉદરમાં રહ્યા છતાં વૃદ્ધ માતાપિતાને કેમ ન દોડાવ્યા ? જેમનામાં પરમાત્મા

* આ અધ્યાયમાં રાજા જનમેજયે શ્રીકૃષ્ણાવતાર વિષે પ્રશ્ન કર્યો, જે વાત અઢતાળીસ સ્લોકોથી કહેવાયે .

શ્રીકૃષ્ણ જન્મ્યા હતા તે ખન્ને-દેવકી-વસુદેવનું એવું કુળ પૂર્વજન્મનું કર્મ હતું કે જે મહાત્માઓને પણ જાણવું મુશ્કેલ હતું કે જેઓને શિલા પર પછાડી માને નાખ્યા હતા, તે (દેવકીના) પુત્રો (પૂર્વજન્મમાં) કોણ હતા ? અને જે કન્યાને શિલા પર પછાડી, ત્યારે આકાશમાં ચાલી ગઈ તે આઠ ભુજંગોવાળી ઘઈ ગઈ તે કોણ હતી ? અને હે નિર્દોષ ! ઘણી સ્ત્રીઓ-વાળા શ્રીકૃષ્ણનો ગૃહસ્થાશ્રમ તમે કરો તે ગૃહસ્થાશ્રમમાં તેમણે જે કાર્યો કર્યા હતા અને (છેવટે) તેમનો જે દેહત્યાગ થયો તે પણ કહો આ સમર્પણ મેં લોકકલેવલથી જે સામળ્ય છે, તે મારા મનને મોહ પમાડતું હોય તેવું લાગે છે વાસુદેવ શ્રીકૃષ્ણનું ચરિત્ર જેવું હોય તેવું તમે કહો ઋષિઓમાં શ્રેષ્ઠ, પુરાણદેવ અને ધર્મપુત્ર મહાત્મા નરનાગયણ મુનિ, જેઓ ખન્ને નિરાહાર, જિતેન્દ્રિય, નિસ્પૃહ, ક્રમ ક્રોધાદિ છયે દોષોને છૂટતારા અને વિષ્ણુના અશરૂપ હોઈ જગતના કલ્યાણ માટે પવિત્ર ખરિદકાશ્રમમાં અનેક વર્ષો સુધી ઉત્તમ તપ કરતા હતા, નારદાદિ સર્વે મુનિઓએ મહાખગવાત પ્રસિદ્ધ અર્જુન તથા શ્રીકૃષ્ણને તેઓના અશાવતાર કહ્યા છે, તો એ ખાને નગ-નાસપણ દેવ દેહથી હયાત હતા, (છતા શરીર ત્યન્મ્યા વિના જ) ફરી શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુન રૂપે બીજે દેહ કેવી રીતે પામ્યા ? એ ખન્ને શ્રેષ્ઠ મુનિઓએ મુક્તિ માટે ઉગ્ર તપ કર્યું હતું અને મહા તપસ્વી થઈ યોગ મેળવ્યો હતો, છતા તેઓ સીધો મોક્ષ નહિ પામતા બીજે દેહ કેમ પામ્યા હતા ? (બીજા દેહની પ્રાપ્તિરૂપ વિચ્છેદન તેમને કેમ મળ્યું ?) શૂદ્ર પણ જો સ્વધર્મપરાયણ હોય, તો દેહ છોડ્યા પછી બાનિય થાય, ચોટ્તુ જ નહિ, પણ તે શૂદ્ર સુભ આચારશાળો રહી જો મરણ પામ્યો હોય, તો બ્રાહ્મણ પણ થાય છે, તેમ જ નિસ્પૃહ અને શાન્ત બ્રાહ્મણ તો સમાગરૂપ સેગથી છૂટી જ જાય છે, છતા આ તો અવગુ દેખાય છે કે, તે ખાને નરનાસપણે તપસી નરી શોધવી નાખ્યા હતા, છતા તેઓ પાછા ક્ષાનિય થયા ! ક્યા કર્મથી અથવા શાપથી તેઓ ખાને શાન્ત બ્રાહ્મણો છતા ક્ષત્રિય થયા ? હે મુનિ, તે કંઈ નહોતું નરો કવો વળી, બ્રાહ્મણના શાપથી યાદ્યોનો નાશ

થયો હતો, એમ મેં સામળ્ય છે અને કૃષ્ણના કુળનો નાશ પણ આધારીના શાપથી જ થયો હતો ! (તો ઈશ્વરને પણ શાપ લાગે ખરો, તે કહો) વળી દેવોના દેવ જતાદેન શ્રીકૃષ્ણ હયાત હતા, છતા શમ્ભુ સુરે પ્રધુન્નનું હરણ કરી ગીતે કર્યું હતું કે દારકાના કિલ્લાની વચ્ચે આવેલું શ્રીકૃષ્ણનું ઘર કોઈથી યોગ ગાવું અથવા ખેસવું મુશ્કેલ હતું, છતા તેવા એ ઘરરૂપ સૂતિકાગૃહમાંથી ધુન્નનું હરણ થયું તે તો ખનનું જ ઘણું મુશ્કેલ લાગે છે, છતા તે થયેલા હરણને દિવ્ય દૃષ્ટિવાળા શ્રીકૃષ્ણે કેમ ન જાણ્યું ? આ મોટો સંદેહ છે, તો હે બ્રાહ્મણ, હે પ્રભો, તમે મને સંદેહ સંહિત કવો હે મુનિશ્રેષ્ઠ, દેવોના દેવ શ્રીકૃષ્ણ સ્વર્ગમાં ગયા, ત્યારે તેમની પત્નીઓને ચોરોએ લૂંટી લઈ હરી હતી, તે કેમ બન્યું ? હે બ્રહ્મન ! ચિત્તને કોલાલી નાખે એવો આ સંશય મને થાય છે કે, શ્રીકૃષ્ણ પૃથ્વીનો ભાર દૂર કરનાર વિષ્ણુના અશરૂપે જન્મ્યા હતા, છતા તે જતાદેન ભયથી મથુરાનું રાજ્ય છોડી સીન્ધો સાથે તથા મિત્રગણો સાથે દારકામાં કેમ ગયા હતા ? હે મત્પુરુષ, શ્રીહરિનો અવતાર પૃથ્વીનો ભાર દૂર કરવા, પાપીઓનો વિનાશ તથા ધર્મનું સ્થાપન કરવા કહેવાય છે, છતા જેઓએ શ્રીકૃષ્ણની જ પત્નીઓને લૂંટી હતી, તે ચોરોને શ્રીકૃષ્ણ કેમ ન મારી શક્યા ? અન પોતે સર્વરૂપ છતા તે ચોરોને કેમ જાણી ન શક્યા ? ભીષ્મ તથા દ્રોણનો નાશ તો પૃથ્વીનો ભાર દૂર કરવામાં પોતે ઈચ્છિત માન્યો હતો ! (તો એ ચોર લોકોનો નાશ કેમ ઈચ્છિત ન માન્યો ?) વળી ધર્મમાં તત્પર, શ્રીકૃષ્ણના ભક્ત અને સદાચારી છતા મુર્ધિષ્ઠિર વગેરે મહાત્મા પાડવો શ્રીકૃષ્ણાક્ષી રક્ષાયા છતા નજસૂય નામનો શ્રેષ્ઠ યજ્ઞ વિધિથી કરીને તેમ જ બ્રાહ્મણોને અત્યંત ભાવથી વિવિધ દક્ષિણાઓ આપીને ઘોર દુષ્કર્મ કેમ પામ્યા હતા ? તેમનું એ પુણ્ય ક્યા ગયું હતું ? હે મુનિ ! પાડુના પુત્રો તે દેવોના અશરૂપ હતા અને શ્રીકૃષ્ણના આક્રિત હતા, છતા તેઓનું મહાભયકર એવું કુળ પાપ હતું કે, જેથી તેઓ કાયમ પીડાતા હતા ? અને સાધ્વી દ્રોપદી મહાભાગ્યશાળી હોઈ વેદીની વચ્ચેથી જન્મી હતી લક્ષ્મીના અશરૂપ હોઈ શ્રીકૃષ્ણ ઉપરની ભક્તિથી

મુક્ત હતી છતા તે વાત્વાર અતુલ ઘાર દુ ખ કેમ પામી હતી ? દુ શાસનને તેને ચોટલાથી પકડી અત્યત પીડી હતી અને તે વેળા રજસ્વલા હોઈ તે એક વચ્ચ વાળી તથા ભયભીત હતી છતા તેને સલામા આણી હતી, વિરાટનગરમા મત્સ્યરાજની તે દાસી બની હતી, અને ત્યા પણ ક્રીચકે તેને હેરાન કરી હતી, તે વેળા ડિગ્રીડીની પેઠ તે રડતી હતી, પછી જ્યદ્રથે તેને હસી ત્યારે પણ અત્યત દુ ખી થઈ ત બૂમો પાડતી હતી અને પાછળથી બળવાન મહાત્મા પાડવોચો તેને છોડાવી હતી, તો પૂર્વજન્મમા તેવુ કયુ પાપ તેમણે કર્યુ હતુ કે જેથી તેઓ પીડાતા હતા અને અનેક દુ ખો પામ્યા હતા, આજે તે કહો કે મહાબુદ્ધિમાન વ્યાસ ! તે મારા પૂર્વજ્ને રાજસ્ય નામનો શ્રેષ્ઠ યજ્ઞ કરીને પણ ઘણુ મોટુ દુ ખ પામ્યા, તે પૂર્વજન્મમા કરેલા પાપથી જ પામ્યા હતા, (એમ જો કહીએ તો) પણ દેવાશી જ હતા, છતા તેઓને તેવુ દુ ખ હોઈ શકે ? આ અને મોટો સશય છે વળી કુતીના તે પુત્રો સદાચારો હોઈ જગતને નાશવત બનણુતા હતા, છતા તેઓએ ધનતા લોભથી લીધે, દ્રોણ વગેરેને કપટથી કેમ માર્યા હતા ? તેમ જ મહાત્મા શ્રીકૃષ્ણે તેઓને ઘોર પાપમા કેમ પ્રેર્યા ? અને પરમાત્મા શ્રીહરિની સાથે રહી તેઓના કુળનો નાશ કેમ કર્યો ? સન્નજન માટે ભિક્ષાલાભણુ સારુ છે, નીવાર નામના જગદી ધાન્ય વડે જીવવુ શ્રેષ્ઠ છે અથવા કોઈ કળાથી જીવવુ તે ઉત્તમ છે, પણ લોભથી યોદ્ધાઓને મારી જીવવુ તે સારુ નથી કે મુનિશ્રેષ્ઠ શત્રુઓનો નાશ કરવા ગોલક* પુત્રો ઉત્પન્ન કરી તમે તરત જ (શત્રુનુના) તૂટી જતા વશની રક્ષા કરી હતી (એમ તમારા જેવા મહાપ્રતાપી પુરુષથી ઉત્પન્ન થયેલા વશમા જન્મેલા) તે ઉત્તમપુત્ર

— અર્થાત્ તેઓ દેવણી હોય, તેઓને પૂર્વજન્મ ભોગ નહિ, અને જે દેવ છે, તે તે પરમેશ્વરના અનિશ્ચય જ ગણાય છે, તેથી તેઓમા પાપનો સજ્વ જ હોય નહિ, તે પછી તેઓને દુ ખ કેમ હોય ?

* મૃતે મર્તેરિ મોક્ષઃ । જેના ધર્મી મનુષ્ય પામને હોય તેઓ ઓમા તેની સાનુ વગેરે વડેજોની સમીપથી પર પુરુષ દ્વારા જે પુત્ર ઉત્પન્ન કરાય, તે 'ગોલક' કહેવાય છે.

(મારા પિતા) પરીક્ષિતે થોડા જ સમયમા તપસ્વીના ગળામા સર્પ કેમ નાખ્યો હતો ? એ આશ્ચર્ય છે કે મુનિ ! શાન્તિના કુળમા જન્મેલો કોઈ પણ પુરુષ બ્રાહ્મણનો દોષ ન કરે, છતા મારા પિતાએ મીન વ્રતધારી તપસ્વી તરફ કેવુ વર્તન કર્યુ હતુ ? હે સન્નજન પિતા ! આ અને બીજા સદેહોથી મારુ મન હમણા વ્યાકુળ થયુ છે, તો તેને તમે સ્થિર કરો કેમ કે હે દયાના ભાડાર ! તમે સર્વજીવો ૧-૪૮

પરેત્યશ્ચ સંદેહવિવક્લં મે મનોઽધુના ।

સ્થિર કુર પિતૃ સાઘો સર્વગોઽસિ દયાનિવે ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુનરુમા ચતુર્થ સ્કંધ ત્રિમે અધ્યાય ૧ લો સમાપ્ત

અધ્યાય ૨ જો-

સર્વજીવ કારણ કર્મ જ છે

સૂત્ર ક્વાચ ।

પવ વૃષઃ પુરાણશો ધ્યાસઃ સ્તવ્યતીસુતઃ ।

પરીક્ષિતસુતં શાન્તં તથો વૈ જન્મેઽયમ્ ॥ ૧

સૂત બોલ્યા પુરાણને બાણનાર સત્યવતીપુત્ર વ્યાસને એમ પુછાયુ, તે પછી બોલવામા કુશલ તેમણે પરીક્ષિતના શ્રાત પુત્ર જનમેજયનો સંશય દૂર કરનાર આ વાક્ય કહ્યુ

વ્યાસ બોલ્યા હે ગત્રુ ! આ (તમે પૂછ્યુ લેમા) શુ કહેવુ ? કર્મોની ગતિ ગાઢ છે તે દેવોને પણ જીતવી મુશ્કેલ છે, તો મનુષ્યોની વાત જ તી ? આ ત્રિનુપ્તાત્મક બ્રાહ્મણ ત્યારે ઉત્પન્ન થયુ, ત્યારે કર્મથી જ નર્વની ઉત્પત્તિ થઈ છે, એમા સશય નથી જલો તો આદિ—અતરહિત છે, છતા કર્મોડપી બીજેથી જન્મ્યા કરે છે તેઓ અનેક પ્રકારની યોગિઓમા વાત્વાજ જન્મે છે ને મરે છે, દેહનો સમય કર્મથી રહિત કહી લેતા નથી ગુણ, * અનુબન્ધ ને મિત્ર* એમ નહ પ્રકારના કર્મોથી આ જગત વીટાય છે જે વિનાનો તત્ત્વને જાણે છે, તેઓ કહે છે કે, તે (પ્રત્યેક) કર્મો ના પ્રકારના જ હોય છે.

— આ અધ્યાયમાં વિવિધ સુદિશ્વરનાનુ તથા નર્વ દેવતાનુ કારણ કર્મ જ છે, એ વાત સાક મ્હોલોવી કહેવાયે.

* સાત્ત્વિક કર્મ, રાજસ કર્મ, તામસ કર્મ.

સંનિત પ્રાગ્ધ તથા વર્તમાન, આમ આ દેહમા કર્મોના નણ જ પ્રકાગ્ લેય કે હે ગજા! પ્રજ્ઞાદિ ના પ્રાણીઓ આ કર્મને વસ છે હે ગજા! સુખ, દુઃખ, ઘડપણ, મૃત્યુ, હર્ષ, રોગ વગેરે, તેમ જ ક્રામ, ક્રોધ અને લોભ આ બધા દેહના ગુણો દરેકને કર્મોધીન જ થાય છે સગરોપાદિ બાવો સ્વર્ગયા પણ હોય છે, એટલે દેવો, મનુષ્યો તથા પશુ-પક્ષીઓને આ મર્વ વિજ્ઞાને પૂર્વતા વેગના સમપ્રધી કે સ્નેહનપ્રધથી દેહની સાથે જ જોડાય છે મર્વ પ્રાણીઓની ઉત્પત્તિ કર્મ વિના હોતી નથી કર્મને લીધે નૃપ્ય ભખ્યા કહે છે ને ચદ્ર કાયસેનવાળો છે, તેમ જ ચદ્રદેવ કર્મને લીધે જ ખોપનેઓ ધારણુ કહે છે, એમા નશય નવી આદિઅત-હિત આ કર્મ જ (નાતી) ઉત્પત્તિમા ઢાળા છે, અને તે (કર્મ ઉપ) ઝાડાને લીધે જ આ નર્વ આવડ-ગમ જગત (પ્રવાહરૂપે) કાયમી છે (જગતતા) આ નિત્ય-અનિત્યતા વિચારમા ભગેના દુષ્ટોવા ચેતા મુનિઆ આ જગત નિત્ય છે કે અનિત્ય તે સમજી નહતા નથી માયા ન્યા સુધી હોય છે, ત્યા સુધી જગત નિત્ય જમાય છે, એ સ ન્યા સુધી ઢાગા હોય છે, ત્યા નુધી (તના) ઘર્યો તાપાડી અભાવ કેમ હી ગમત માયા તના નિત્ય છે ગાને નાનુ તે ઝાડા છે, તવી કર્મઉપ ખીજ પણ નિત્ય છે, એમ વિજ્ઞાનોએ મદા વિચારુ જોઈએ હે સગજા! ના જગત કર્મને વગ ઘઈ ભખ્યા જ કરે છે ને ગજેન્દ્ર! (દેહાદિ કામ જે કર્મોધીન ન હોય તો) અમાપ તેજવાળા વિપાના અનેક અતની યોનિઓમા તવા અનેક બધર્મમ દેગમા જે જન્મ થાય છે, તે તેમની ઇચ્છાથી વતો હને! વેનુકમા વાન તથા અનેક પ્રાગ્ધા નુખનના દોડી યુો યુન અનેકનીય-યોનિઓમા ને જન્મ (પોતાની ઇચ્છાથી) કેમ હોઈ રહે! (પોતાની ઇચ્છાથી ઝઈ દુખમા પડે ખરે!) કો સ્વતન પુન્ય વિદ્યા તથા મૂનના મદિરમા વા! ઇચ્છે! કયા બુદ્ધિમાન પુન્ય પુણ્યો ચોગસાની ચોગ, જગીય તથા મુખાનન એડી નર્મઉપ કેદખાનામા એજાનુ હ-ચે! કયા પોડન પુન્ય તેવાર કરેડી દેખત તમારૂંપ દિન શાપ એડી

(ગર્ભમા) નીચા મોઢે રહેવાનુ ઇચ્છે અનેક પ્રક-રના ભાવવાળા ગીત, નુત્ય તથા વાદિન છોડી કયો પુરુષ નરકમા રહેવાનો વિચાર મનથી પણ કરે! લક્ષ્મીના અદ્ભુત વિલાસોનો ત્યજવો આતિ મુશ્કેલ રસ તણ કયો બુદ્ધિમાન પુરુષ વિદ્યા તથા મૂનનો રસ પીવા ઇચ્છે! ત્રણે ભુવનોમા ગર્ભવામથી અધિક (કોઈ) નરક નથી, તે (ગર્ભવાસ)થી ભય પામેલા મુનિઓ ધોર તપ કરે છે અને તેનાથી જ ભય પામેલા મનસ્વી ગુરુઓ ભોગ તથા રત્ન ત્યજી વનમા જતા રહે છે, તે (ગર્ભવાસ)ને તેવવા કયો મૂઢાતમા ઇચ્છા કરે! હે ગજા! ગર્ભમા તો કીડા કરડે છે, નીચે જન્મગિ તથા કરે છે અને ચરણીનુ ફર આવરણુ (આસ-પાત) હોય છે, તેમા સુખ શુ છે! કેદખાનામા રહેવુ મારુ અને બેડીઓથી બધાવુ પણ સારુ, પરનુ ચોડી ફાણુ સુધી પણ ગર્ભમા રહેવુ તે મારુ નથી જ ગર્ભવામમા દમ મહિતા રહેવુ એ મહાદુ ખ છે; તેમ જ અતિદાગણ ખૂબ સાકડા યોનિયત્રમાથી બહાર નીકળવામા પણ દુખ છે, તે વેળા બાળપણમા મૂળપણ તથા અનાનપણ એ બનેથી યુક્ત દુખ હોય છે બાળક ભૂખ અને તરસની વેદના કહેવા અગત, પન્તન અને આતિ કાયર લેય છે, ભૂખ્યુ બાળક ન્યાંચે ને છે, ત્યારે માતા ચિતાનુર ઘઈ રોગની મગખૂત પીડા માની ઓસડ પાસા ઇચ્છે છે, ચાલા અનેક પ્રમગ્ના દુખો બાળપણમા હોય છે ક્યુ સુખ જોઈ દેવો પોતાની ઇચ્છાથી જન્મ ઇચ્છે છે! કયો મૂઢ પુરુષ નિરતર સુખ તણ અસુરો સાથે મજ-દાથી તથા સુખનાશક સત્રામ કરવા ઇચ્છે! માટે હે શ્રેષ્ઠ ના! પ્રજ્ઞાદિ ના દેવો કરેલા કર્મના ફળને લીધે જ સુખદુખ ઉમેતા પામે છે તે ઉત્તમ રાજા! દેવાની મનુષ્યો, દેવો તથા પશુપક્ષીઓએ કરેનુ નુખ-અનુખ કર્મ અવન્ય ભોગવુ જ પડે છે, તપથી, દાનથી કે યજ્ઞોથી મનુષ્ય ઇદ્રપણને પામે છે, અને પછી પુણ્ય નાગ પામે છે, ત્યારે ઇદ્ર પણ પડે છે, એમા સગર નવી સમાવવારને પ્રતી દેવો વાનરપાડ પામ્યા હતા અને તે જ પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણને તપાપ કરતા દેવો યાદવપાડ પામ્યા હતા એમ યુને યુો પ્રજ્ઞાએ અત્યંત ગ્રેરેલા તિપ્તુ કર્મની રસ

કરના અનેક અવતારો ધરે છે હે રાજા ! એમ વારંવાર અનેક પ્રકારની યોગિઓમા વિષ્ણુના બીજા અદ્ભુત અવતારો ચક્રની પેઠે થયા કરે છે, કેમ કે મહાત્મા વિષ્ણુને પોતાના અશાન્તા અશાંથી પૃથ્વી પર જન્મ લઈ દેત્યોને મારવારૂપ કર્મ કરવું પડે છે માટે હું કૃષ્ણજન્મની શુભ કથા કહું છું તે જ ભગવાન વિષ્ણુ યદુના કુળમા અવતર્યા હતા પ્રતાપી વસુદેવ કશ્યપમુનિનો અશ હતા, પણ પૂર્વના શાપના પ્રભાવથી ગેવાળની આજીવિકાવાળા થયા હતા હે રાજા ! અદિતિ તથા સુરસા નામે કશ્યપની બે સ્ત્રીઓ હતી, તે બાને બહેનો હતી અને ગાપને લીધે આ પૃથ્વી પર દેવકી તથા સોદિણીરૂપે જન્મી હતી હે ભરતશ્રેષ્ઠ ! અમે સાંભળ્યું છે કે, વરુણે કોપથી (તે બનેને) શાપ આપ્યો હતો

જન્મેજય રાજાએ પૂછ્યું હે મહાપુરુષમાન ! કશ્યપે ક્યો અપરાધ કર્યો હતો કે જેથી તે મહર્ષિને શાપ અપાયો હતો ? તે સ્ત્રી સહિત શા માટે જન્મ્યા હતા, તે કહો તેમ જ વૈકુણ્ઠધામમા રહેનારા, લક્ષ્મીના પતિ અખડિત ભગવાન તે વિષ્ણુ ગોકુળમા કેમ જન્મ્યા હતા ? દેવોમા શ્રેષ્ઠ, સર્વને ધારણ કરનારા, યુગના આદિ અને અવિનાશી પ્રભુ ભગવાન નારાયણ કોની આશામા વતે છે ? તે વિષ્ણુ જાગે કર્મયુક્ત હોય તેમ પોતાનું ધામ છોડી મનુષ્યલોકમા જન્મ શા માટે લે છે ? આમા મને મોટો સંશય છે મનુષ્યકેકે પામીને તે દુષ્ટ મનુષ્ય જન્મમા અનેક પ્રકારના ભાવો તથા ભાગ્યક શા માટે કરે છે ? દામ ક્રોધ, અસહિષ્ણુતા, શક, વેર, પ્રીતિ, કોઈ વેળા સુખ, દુઃખ, ભય દીનતા, સંરગતા, પાપ પુણ્ય, વિવાસ, ભાપણ, દિસા, ખોપણ, અવરગવર, તાપ, વિનાશ, ખરાઈ લોભ, દભ, મોહ, કષ્ટ તથા ગ્રોહ આ અને બીજા ભાવો મનુષ્યપણામા ઘાય છે, તે વિષ્ણુ ભગવાન અવિનાશી સુખ છોડી આ ભાવથી દુઃખમય થતો મનુષ્યજન્મ કેમ લે છે ? હે મુનીશ્વર ! પૃથ્વી પર મનુષ્યજન્મ પામી શુ સુખ છે ? છતાં સાક્ષાત્ વિષ્ણુ કથા કારણે ગર્ભાવાસ કરે છે ? બાકકપડામા ગર્ભનું દુઃખ તથા જન્મનું દુઃખ, જુવાનીમા કામનું દુઃખ તેમ જ નૃદસ્યપણામા તો ઘણું જ મોટું દુઃખ

હોય છે હે શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણ ! મનુષ્યપણામા પ્રાણી એવા દુઃખો પામે છે, છતાં તે વિષ્ણુભગવાન વારંવાર અવતારો લઈ શા માટે આ દુઃખો ભોગવે છે ? બ્રાહ્મણા ઉત્પત્તિસ્થાન વિષ્ણુએ સમાવતાર લઈ ચાલિ ઘરણ વનવાસમા ઘણું જ મોટું દુઃખ ભોગવ્યું હતું સૌતાના વિરહનું દુઃખ, વારનાર યુદ્ધ અને સ્ત્રીનો ત્યાગ પણ આ જ મહાત્માએ અનુભવ્યો હતો, તેમ જ કૃષ્ણાવતરમા પણ વેદધાતામા જન્મ, ગોકુળમા જન્મ, જાગ્યોને ચારવી, ડસને મારવો અને કપને લીધે જ દારકામા જન્મ, એવા અનેક જાતના સંસારના દુઃખો ભગવાને ડમ ભોગવ્યા ? મુક્ત અને શાંતી હોય છતાં કથા પુરપ પોતાની નિઃશ્ચી દુઃખો ભોગવે ? મારા ચિત્તની શાંતિ માટે આ સંશય તમે દૂર કરો

સ્વેચ્છયા કા પ્રતીક્ષેત મુક્તો દુઃસ્થાનિ જ્ઞાતવાન્ ।
સંશય છિન્ધિ સર્વજ મમ ચિત્તપ્રશાન્તયે ॥૬૦॥
ઈનિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા ચતુર્થસ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૨ ને સમાપ્ત

અધ્યાય ૩ બે

અદિતિ તથા કશ્યપનો શાપ

બ્રાસ ઉવાચ ।

કારણાનિ વદ્યન્ત્રાપ્યવતારે હરેઃ વિહ ।

સર્વેષા ધૈવ દેગતાર્મશાવતરણેવપિ ॥૧॥

બ્રાસે કહ્યું વિષ્ણુના અવતારમા તથા સર્વ દેવોના અશાવતારમા પણ (મુખ્ય કારણ તો કર્મ જ છે, છતાં બીજા) વણા કારણો છે વસુદેવના, દેવકીના અને સોદિણીના અવનારનું કારણ સાયેસાય તમે રાજાજા એક સમયે શ્રીમાન કશ્યપ યન્ન માટે (વરુણની) ગાય લાવ્યા તે ઉત્તમ ગાયની (વરુણે) અનેક પ્રપ્રરે (પાછળથી) મારાણીકરી છતાં (કશ્યપે) તે આપી નહિ પછી મનમા ઉદાસ નવેલા વરુણે જગતના પ્રભુ ગ્રધા પામે જઈ પ્રભુમ કરી નિનય-યુક્ત થઈને પોતાનું દુઃખ કહ્યું. 'હે મહાભાગ ! હું શું કરું ? મહોન્મત્ત થવેલા એ કશ્યપ (મારી) ગાય આપતા નથી, જેની મેં એમને શાપ આપ્યા છે કે,

* આ અધ્યાયમાં સમગ્રપરવાર અંબેદેશી અદિતિના શાપની કથા વિસ્તારથી વર્ણવાયે.

સચિત, પ્રારબ્ધ તથા વર્તમાન, આમ આ દેહમા કર્મોના તથા જ પ્રકાં હોય છે હે રાજા ! યાદાદિ સર્વ પ્રાણીઓ આ કર્મને વશ છે હે રાજા ! સુખ, દુઃખ, ઘડપણ, મૃત્યુ, હર્ષ, શોક વગેરે, તેમ જ ક્રમ, ક્રોધ અને લોભ આ બધા દેહના ગુણો દરેકને કર્મોધીન જ થાય છે રાગદ્વેષાદિ ભાવો સ્વર્ગમા પણ હોય છે, એટલે દેવો, મનુષ્યો તથા પશુ-પક્ષીઓને આ સર્વ વિકારો પૂર્વના વેરના સંબંધથી કે સ્નેહસંબંધથી દેહની સાથે જ જોડાયા છે સર્વ પ્રાણીઓની ઉત્પત્તિ કર્મ વિના હોતી નથી કર્મને લીધે સૂર્ય ભમ્યા કહે છે ને ચંદ્ર ક્ષયરોગવાળો છે, તેમ જ સ્વદેવ કર્મને લીધે જ ખોપરીઓ ધારણ કરે છે, એમા સશય નથી આદિઅતરંગિત આ કર્મ જ (સર્વની) ઉત્પત્તિમા કારણ છે, અને તે (કર્મ ૩૫) કારણને લીધે જ આ મર્વ સ્થાવર-જંગમ જગત (પ્રવાહરૂપે) કાયમી છે (જગતના) આ નિત્ય-અનિત્યના વિચારમા હમેશા ક્યોલા રહેતા મુનિઓ 'આ જગત નિત્ય છે કે અનિત્ય' તે સમજી શકતા નથી માયા ન્યા સુધી હોય છે, ત્યા સુધી જગત નિત્ય જણાય છે, કેમ કે ન્યા સુધી કારણ હોય છે, ત્યા સુધી (તેના) કાર્યનો સંપૂર્ણ આભાવ કેમ બી ગણાય ? માયા સદા નિત્ય છે અને સર્વનું તે કારણ છે, તથી કર્મરૂપ બીજ પણ નિત્ય છે, એમ વિદ્વાનોએ મદ વિચારવું જોઈએ હે રાજા ! સર્વ જગત કર્મને વશ થઈ ભમ્યા જ કરે છે હે રાજા ! (દેવાદિ પણ જો કર્મોધીન ન હોય તો) આમાપ તેજવાળા વિષ્ણુનો, અનેક જાતની યોનિઓમા તથા અનેક અધર્મમય દેહોમા જે જન્મ થાય છે, તે તેમની ઇચ્છાથી થતો હશે ! વેદુકમા વાસ તથા અનેક પ્રકારના સુખભોગો છોડી યુગે યુગે અનેક નીન-યોનિઓમા તે જન્મ (પોતાની ઇચ્છાથી) કેમ હોઈ શકે ? (પોતાની ઇચ્છાથી જોઈ દુષ્ટમા પડે ખરું ?) ક્યો સ્વતન પુરુષ વિદ્યા તથા મૂનના મદિરમા વાસ ઇચ્છે ? ક્યો બુદ્ધિમાન પુત્ર પુષ્પો વીજવાની લીલા, જળક્રીડા તથા મુખાસન છોડી ગર્ભરૂપ કેદખાનામા રહેવાનું ઇચ્છે ? ક્યા પડિત પુરુષ તેમાર કરેની કોમળ તળાઈરૂપ દિવ્ય શય્યા છોડી

(ગર્ભમા) નીચા મોઢે રહેવાનું ઇચ્છે ? અનેક પ્રકારના ભાવવાળા ગીત, નૃત્ય તથા વાદ્ય છોડી ક્યો પુરુષ નરકમા રહેવાનો વિચાર મનથી પણ કરે ? લક્ષ્મીના અદ્ભુત વિલાસોનો ત્યજવો આતિ મુશ્કેલ રસ તથા ક્યો બુદ્ધિમાન પુરુષ વિદ્યા તથા મૂનનો રસ પીવા ઇચ્છે ? તથા ભુવનોમા ગર્ભવાસથી આધિક (કોઈ) નરક નથી, તે (ગર્ભવાસ) થી ભય પામેલા મુનિઓ ધોરતપ કરે છે અને તેનાથી જ ભય પામેલા મનસ્વી શૂરાઓ ભોગ તથા રાજ્ય તથા વતમા જતા રહે છે, તે (ગર્ભવાસ) ને સેવવા ક્યો મૂઢાત્મા ઇચ્છા કરે ? હે રાજા ! ગર્ભમા તો ક્રીડા કરડે છે, નીચે જકરાગિનિ તથા કરે છે અને ચરબીનું કૂર આવરણ (આસ-પાસ) હોય છે, તેમા સુખ શું છે ? કેદખાનામા રહેવું સારુ અને બેડીઓથી બંધાવું પણ સારુ, પરંતુ થોડી ક્ષણ સુધી પણ ગર્ભમા રહેવું તે સારુ નથી જ ગર્ભવાસમા દસ મહિના રહેવું એ મહાદુષ્ક છે, તેમ જ આતિદારણ ખૂબ સાકડા યોનિચત્રમાથી બહાર નીકળવામા પણ દુઃખ છે, તે વેળા બાળપણમા મૂળપણ તથા આરાતપણ એ બંનેથી યુક્ત દુઃખ હોય છે બાળક ખૂબ અને તરસની વેદના કહેવા આશકત, પરત્ર અને આતિ કાયર હોય છે, બહુ બાળક ન્યારે રડે છે, ત્યારે માતા ચિતાતુર થઈ રોગની મજબૂત પીડા માની ઓસડ પાવા ઇચ્છે છે, આવા અનેક પ્રકારના દુઃખો બાળપણમા હોય છે ક્યુ સુખ જોઈ દેવો પોતાની ઇચ્છાથી જન્મ ઇચ્છે છે ? ક્યો મૂઢ પુરુષ નિરતર સુખ તથા અસુરો સાથે શ્રમ દાવી તથા સુખનાશક સંગ્રામ કરવા ઇચ્છે ? મોઢે હે શ્રેષ્ઠ રાજા ! યાદાદિ સર્વ દેવો કરેલા કર્મના ફળને લીધે જ સુખદુઃખ હમેશા પામે છે હે ઉત્તમ રાજા ! દેહધારી મનુષ્યો, દેવો તથા પશુપક્ષીઓએ કરેલું ગુણ-અશુભ કર્મ આવશ્ય ભોગવવું જ પડે છે. તપથી, ધનથી કે યશોથી મનુષ્ય ઇદ્રપણને પામે છે; અને પછી પુણ્ય નાશ પામે છે, ત્યારે ઇદ્ર પણ પડે છે, એમા સશય નથી રામાવતારને કારણે દેવો વાનરપણ પામ્યા હતા અને તે જ પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણને સહાય કરવા દેવો ચાદવપણ પામ્યા હતા. એમ યુગે યુગે યાદાદે અત્યંત ગ્રેવેલા વિષ્ણુ ધર્મની રક્ષા

પામે ગયો હે રાજા ! પાપી બુદ્ધિવાળા ઇદ્રે વિનયથી દિતિના ચરણોમા વદન કર્યું અને પછી તેણે વિનયથી ઝેરી મીઠું વચન કહ્યું

ઇદ્ર બોલ્યો 'હે માતા ! તમે વ્રતયુક્ત છો, તેથી ઘસાતા શરીરવાળા થઈ અતિ દુઃખળા થઈ ગયા છે, માટે હું સેવા કરવા આહ્વાન આપ્યો છું, તો મારે શું કરવું, તે મને કહો હે પતિવ્રતા ! તમારા પગ દાખીશ કેમ કે વડીલોની સેવાથી પુણ્ય તથા અક્ષયગતિ પમાય છે હું સોગદ ખાઉં છું કે, મને તમારામા તથા (મારી માતા) અદિતિમા કઈ પણ ભેદ નથી' એમ કહી બંને ચરણોનો સ્પર્શ કરી (ઇદ્ર) પગ દાખવા મંડી પડ્યો સુદર નેત્રોવાળી મહાસતી દિતિ થાકેલી અને વ્રત વડે દુઃખી થયેલી હોઈ વિશ્વાસુ થઈ સૂતી અને પગ દાખાવ્યાનું સુખ પામી ઊઠી ગઈ, ત્યારે તેને ઊંઘી થયેલી બેઠે ઇદ્ર અતિ સૂક્ષ્મ રૂપ કરી હાથમા શસ્ત્ર લઈ સાવધાનપણે તેના શરીરમા પેઠા ને યોગના બળથી તરત જ પેટમા પેસી ગયા તો ઇદ્રે વજ્રથી ગર્ભના સાત ટુકડા કર્યા તે વેળા વજ્રથી મરાયેલો બાળક રડવા લાગ્યો, ત્યારે ઇદ્રે 'તુ રડ મા' એમ ધીમેથી તેને કહ્યું અને ફરી તે સાતે ટુકડાના સાત સાત ટુકડા કર્યા, જેથી તે સમયે એ ટુકડા ઓગણપચાસ વાયુ થયા પછી સુદર દાંતવાળી દિતિ તે વેળા જાગી ઊઠી, ને કપટ રૂપવાળા ઇદ્રે ગર્ભને એમ કાપી નાખેલા જાણી અત્યંત દુઃખી થઈ નુસે થઈ, સત્યવ્રતપરાયણ તેણે એ ક્રોધ પોતાની બહેને કરેલું જાણી ક્રોધ કરી અદિતિને તથા ઇદ્રને શાપ આપ્યો કે, 'તારા પુત્રો કપટથી જે રીતે મારા ગર્ભના ટુકડા કર્યા છે, તે રીતે તેનું ત્રણે જગતનું જન્ય નાશ પામે પાપ કરનારી અદિતિએ ગુપ્ત પાપી ઘસાતો મારો ગર્ભ જે રીતે પડાવ્યો અને મારા પુત્રનો નાશ કરાવ્યો તે રીતે તેણીના પુત્રો જન્મી જન્મી વારંવાર નાશ પામે અને એ પુત્રોના સોડકથી અત્યંત દુઃખી થઈ અદિતિ કેદખાતામા સંતાવળી બીજા જન્મે પણ તે મટેલા સતાનોવાળી ચાઓ'

વ્યાસે કહ્યું એમ તેણે આપેલા શાપ સાંભળી મરીનિના પુત્ર કર્યપે સંહાયુક્ત થઈ શાંત પાડતા ઘેય તેમ વચન કહ્યું. 'હે કન્યાશિ ! તુ કોપ કર મા,

તારા પુત્રો મહાબળવાન દેવો થશે અને તેઓ બધા વાયુઓ થઈ ઇદ્રના મિત્રો થશે હે સુદર સાથળો-વાળી ! અઘ્નવીસમા દ્વાપર યુગમા આ અદિતિ આશથી મનુષ્યજન્મ પામી તારો શાપ ભોગવશે વળી દુઃખ પમાડલા વરુણ પણ (અમને) બંનેને શાપ દીધો છે, એટલે એ શાપના કારણે આ અદિતિ મનુષ્ય સ્ત્રી થશે'

વ્યાસ બોલ્યા. 'પતિએ એમ આશ્વાસન આપેલી તે દેવી સતોષ પામી, પણ સુદર વર્ણવાળી તે દિતિ એ વેળા કઈ પણ અપ્રિય (વચન) ન બોલી એમ હે રાજા ! પૂર્વના શાપનું કારણ મેં તમને કહ્યું હે શ્રેષ્ઠ રાજા ! અદિતિ પોતાના અરા વડે દેવકી થયા હતા ૧-૫૫

નોવાચ વિમિયં કિંચિત્ તતઃ સા વરવર્ણિની ।
હિતિ તે કથિતં રાજન્ પૂર્વશાપસ્ય કારણમ્ ॥
અદિતિર્દેવકી જાતા સ્વાંશન નૃપસત્તમ ॥૫૫॥
ઈતિ શ્રી દેવીભાગવતમહાપુરાણમા ચતુર્થ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૩ ને સમાપ્ત

અધ્યાય ૪ થો*

આ'પુ' જગત અધર્મી !

રાજોનાચ ।

વિસિતોઽસિ મહાભાગ શ્રુત્વાઽઽપ્તવાન મહામતે ।
સસારોઽય પાપરૂપઃ કથ મુચ્યેત ધંધનાત્ ॥૧॥
જનમેજય રાજાએ પૂછ્યું હે મહાભાગ !
(પૂર્વોક્ત) આખ્યાન સાંભળી હું વિસ્મય પામ્યો છું, હે મહાબુદ્ધિમાન ! આ સંસાર પાપરૂપ છે, એ બધનથી પ્રાણ કેમ છૂટે ? કથપના પુત્રો (એવા ઉત્તમ હુજમા જન્મેલા ઇદ્ર) પણ ત્રણે લોકનો વેલવ હોવા છતાં એવું નિંદ્ય કર્મ કર્યું, તો (બીજા) કોણ ન કરે ? માતાની સેવા કરવાના બદલે અદભુત સોગદ લઈને પણ ગર્ભમા પેસી જઈ તેણે બાળકની હત્યા કરી, તે ખરેખર કૂર કર્મ છે ધર્મનો નાસક, રક્ષક અને નણેલોહનો સ્વામી છતાં ઇદ્રે પાપ એવું અયોગ્ય કર્મ કર્યું, તો (બીજા) કોણ નિંદ્ય કરે ? હે જગતના

* આ અધ્યાયના ત્રણ જગત નિરતર અધર્મમા રહ્યું છે એ વાત સાંભળનાર મુકોથી કહેવાયે.

તુ મનુષ્યપણામા ગોવાળ થા અને તાની એ પત્નીઓ
પણ ત્યા જ ખૂબ દુ ખી થાઓ આદી (મારે ત્યા)
માતા વિનાના વાછરડા જણ જ દુ ખી થયા છે,
તેવી અદિતિ પણ પૃથ્વી પર મરણ પામેળા છેકેલ
વાળી, કેદખાનામા રહેનારી અને વણી જ દુ ખી થન .

વ્યાસ બોલ્યા વચ્છનુ તે વચન માલબી પ્રગ્ન
પતિ પ્રજ્ઞાએ (કૃષ્ણ) મુનિને ત્યા બોલાવી કહ્યું
'હે મહાભાગ ! લોકપાલતી ગાયો તમે ગા માટે
લીધી છે ૨ તે કેમ પાછી આપી નથી ૨ તમે અન્યાય
કેમ કરો છો ૨ હે મહાભાગ ! ન્યાય જાણતા તમે બધું
સમજો છો, છતાં હે મહાબુદ્ધિમાન ! પાસકા ધનને
લઈ લેવાડપ અન્યાય તમે મેં કર્યા ૨ અહો ! મોલનો
મહિમા મોટા પુરુષોને પણ છોડતો નથી નરકને
આપનાર, પાપની ખાણરૂપ અને દરેકને અપ્રિય
લોભ છોકવા કૃષ્ણ પણ સમર્થ નથી, તો હું શું
કરું ૨ અરમર ! મોલને જ નર્વ દેવો કરતા મેં
અધિક જાણ્યો છે ગમપગયલું અને પ્રતિગ્રહથી
સંહત ગ્રેતા જે વખાનત મુનિઓએ લાભને જ
જીવ્યો છે, તે શાત મુનિઓને ધન્ય છે સસારમા
લોભ એ મળવાન શાનું છે અને અપવિત્ર વસ્તુઓમા
હમેસા મુખ્ય છે, એ દુરાત્મા માથે જેમણે સ્નેહ કર્યો
છે, તે કૃષ્ણ દુરાચારી બન્યા છે પછી પ્રજ્ઞાએ
પણ મર્યાદા જાળવવા પન્ન પ્રિય ખીન મુનિગેષ
કૃષ્ણને શાપ આપ્યા 'તમે પૃથ્વી પર પર યદના
દુળમા યાને બીઓ માથે જાસવી જન્મી ગોવાળ
પણ કરો !'

વ્યાસ કહ્યું એમ પૃથ્વીનો આર ૨ કરવા તેમ
જ નાનાવતાર માટ વચ્છો તથા પ્રજ્ઞાએ કૃષ્ણને
શાપ આપ્યા હતો, તેમ જ ગોકર્ણી અત્યંત તપાવી
દિતિએ, અદિતિને પણ શાપ નીવો હતો, કે 'જન્મી
જન્મીને તારા સાત પુત્રો નાન પામતા'
જનમેજયે પૂજ્યુ હે મુનિ ! દિતિય પોતાની
બહેન ઇંદ્રની માતાને શાપ દા માટે આપ્યા હોય ૨ હે
મુનિગેષ ! એ શાપનું કારણ કે ૧ આ વિષે મને
શોક થાય છે

સૂત બોલ્યા 'પત્રીક્ષિતના પુત્ર જનમેજય
, એમ પૂછ્યુ ત્યાર પુછાવવા તત્ત્વવતીના પુત્ર વ્યાસ

સારી રીતે આવધાન વર્ધ આ કારણ સળને કહેવા લાગ્યા
ત્યાસ બોલ્યા હે સળન ! દક્ષની બ ઉગમ
પુત્રી દિતિ તથા અદિતિ કૃષ્ણપત્ની પ્રિય પત્નીઓ
હતી જતો મહાપગમી હતી અદિતિમા ઘણો જ
પગમી છદ્મ પુત્ર થયો, ત્યાર તેવા જ પુત્રને દિતિએ
પણ બગાડ્ય-ઈ-ઈએ કાળા ક્રાશવાળી તેણે પતિને
કહ્યું 'હે માન આપનાર ! છદ્મ તુલ્ય બગવાંગા, વીર,
ધર્મિષ્ઠ અને પગમીઓમા શ્રેષ્ઠ પુત્ર તમે મને આપો
મુનિ કૃષ્ણને તેને કહ્યું 'હે પ્રિય ! તું શાત થા, મ
કહેલા પ્રતના આતે તને છદ્મ જેવા પુત્ર થશે ' પછી
ને દિતિએ 'બુ માટ' એમ પ્રતિજ્ઞા કરી ને
મુનિયા વીરો દ્વારા સ્વાપેલા આનિ મુદર ગર્ભ વચ્ચે
કળ્તા ઉત્તમ વ્રત કર્યું એ પવોગ્રત ઈસ્વામા તત્પર તે
સુદૃ વર્ણવાળી દિતિ વગેરે પાવરેલી જમીન પર સૂઈ
રહેવા લાગી અને પવિત્ર ધારણામુક્ત રહી એમ આતિ
વીર્યવાન ગર્ભ બરાબર તોચાર થયો, ત્યાંજે ઉજ્જવળ
વર્ણવાળી દોઈ અત્યંત તેજસ્વી શરીરવાળી દિતિને
જેઈ અદિતિ અત્યંત દુ ખી થઈ, (ને વિચાર્યા
લાગી) દિતિને 'પુત્ર જ છદ્મ જેવો મહાબળવાન
થશે તો મારા પુત્ર તેજસ્વિત થશે ' આમ બિતા-
પગયણુ થઈ તે બલિમાની અદિતિએ પુત્ર છદ્મને
કહ્યું 'તે દિતિના ગર્ભમા ગાતિ વીર્યવાન તારો
ગુ ઉત્પન્ન વર્ધ ચૂક્યા છે મા- આજે વિચાર કરી
શ નાં નાશ માટ તું ઉપાય કર હ ઉત્તમ ! દિતિ
ના ગર્ભના જન્મતાં જ નારા કર્ત્વો જોઈએ કાળા
ક્રાશવાળી બન નાન્ય થયવી તે દિતિને જોઈ મારા
હૃદયમા સુખનો તથા મર્મસ્થાનના નારા કરનારી
ચિંતા માન છ નરી નરેલા ક્ષયરોગની પેઠે વધી
ગયેના શાનુ નાશ પામતાં જ નથી, માટે બુદ્ધિમાન
મનુષ્ય શાનું ઉત્પન્ન બતા જ મારી નાખના દિતિનો
ગર્ભ મારા હૃદયમા હોડી બેસાડેલા લોકાના ખીલા
જેવો લાગે છે, માટે હે ડ્રુ ! હરેઈ ઉપાયે તે ગર્ભને
તુ પાછી નાખ હે મહાભાગ ! જો તુ મારા પ્રિય કરવા
ઈ-છે છે, તો ગામધી, દામધી કે બગધી પણ દિતિના
ગર્ભરૂપ પુત્રનો આજે તારે નાશ કરવો જોઈએ '
દેવોનો અધિપતિ ઇંદ્ર માતાનું તે વચન નાલખી,
મનથી વિચાર કરી પોતાની સાવકી માતા દિતિની

પાસે ગયો હે રાજા ! પાપી બુદ્ધિવાળા ઇદ્રે વિનયથી દિતિના ચરણોમા વદન કર્યું અને પછી તેણે વિનયથી ઝેરી મીઠું વચન કહ્યું

ઇદ્ર બોલ્યો 'હે માતા ! તમે વ્રતયુક્ત છો, તેથી ઘસાતા શરીરવાળા થઈ અતિ દુઃખળા થઈ ગયા છો, માટે હું સેવા કરવા આહ્વાન આપ્યો છું તો મારે શું કરવું, તે મને કહો હે પતિવ્રતા ! તમારા પગ દાખીશ કેમ કે વડીલોની સેવાથી પુણ્ય તથા અક્ષયગતિ પમાય છે હું સોગદ બાઉ છું કે, મને તમારામા તથા (મારી માતા) અદિતિમા કઈ પણ ભેદ નથી' એમ કહી બંને ચરણોનો સ્પર્શ કરી (ઇદ્ર) પગ દાખવા મંડી પડ્યો સુદર નેત્રોવાળી મહાસતી દિતિ થાકેલી અને વ્રત વડે દુઃખળી થયેલી દોઈ વિશ્વાસુ થઈ સૂતી અને પગ દખાવ્યાનુ સુખ પામી ઊંઘી ગઈ, ત્યારે તેને ઊઠી ગયલી જોઈ ઇદ્ર અતિ સૂક્ષ્મ ઉપ કરી હાથમા શસ્ત્ર લઈ સાવધાનપણે તેના શરીરમા પેઠો ને યોગના બળથી તરત જ પેટમા પેસી ગયા તે ઇદ્રે વજ્રથી ગર્ભના સાત ટુકડા કર્યા તે વેળા વજ્રથી મરાયેલો બાળક રડવા લાગ્યો, ત્યારે ઇદ્રે 'તું રડ મા' એમ ધીમેથી તેને કહ્યું અને ફરી તે સાતે ટુકડાના સાત સાત ટુકડા કર્યા જેથી તે સમયે એ ટુકડા ઓગણપચાસ વાયુ થયા પછી સુદર દાતવાળી દિતિ તે વેળા જાગી ઊઠી, ને કપટ રૂપવાળા ઇદ્રે ગર્ભને એમ કાપી નાખેલા જાણી અત્યંત દુઃખી થઈ નુસ્સે થઈ, સત્યવ્રતપરાયણ તેણે એ કામ પોતાની બહેને કરેલું જાણી ક્રોધ કરી અદિતિને તથા ઇદ્રને શાપ આપ્યો કે, 'તારા પુત્રે કપટથી જે રીતે માગ ગર્ભના ટુકડા કર્યા છે, તે રીતે તેનું ત્રણે જગતનું નાન્ય નાશ પામે પાપ કરનારી અદિતિએ ગુપ્ત પાપી મન મારો ગર્ભ જે રીતે પડાવ્યો અને મારા પુત્રનો નાશ કરાવ્યો તે રીતે તેણીના પુત્રો જન્મી જન્મી વારંવાર નાશ પામે અને એ પુત્રોના શોકથી અત્યંત દુઃખી થઈ અદિતિ કેદખાનામા રહો વળી બીજા જન્મે પણ તે મરેલા સતાનોવાળી થાઓ'

વ્યાસે કહ્યું એમ તેણે આપેલા શાપ સાંભળી મનનીના પુત્ર કલ્પને સોડયુક્ત થઈ શાંત પાડતા હોય તેમ વચન કહ્યું 'હે કલ્પાપિ ! તું કોપ કર મા,

તારા પુત્રો મહાબળવાન દેવો થશે અને તેઓ બધા વાયુઓ થઈ ઇદ્રના મિત્રો થશે હે સુદર સાથળોવાળી ! અઘ્નવીસમા દાપર યુગમા આ અદિતિ અશથી મનુષ્યજન્મ પામી તારો શાપ ભોગવશે વળી દુઃખ પમાડલા વરુણ પણ (અમને) બંનેને શાપ દીધો છે, એટલે એ શાપના કારણે આ અદિતિ મનુષ્ય સી થશે'

વ્યાસ બોલ્યા 'પતિએ એમ આશ્વાસન આપેલી તે દેવી સતોપ પામી, પણ સુદર વર્ણવાળી તે દિતિ એ વેળા કઈ પણ અપ્રિય (વચન) ન બોલી એમ હે રાજા ! પૂર્વના શાપનું કારણ મેં તમને કહ્યું હે શ્રેષ્ઠ રાજા ! અદિતિ પોતાના અશ વડે દેવકી થયા હતા ૧-૫૫

નોવાચ વિમિય કિંચિત્ તતઃ સા વરવર્ણિની ।
હિતિ તે કથિત રાજન્ પૂર્વશાપસ્ય કારણમ્ ॥
અદિતિર્દેવકી જાતા સ્વાદ્યોન નૃપસત્તમ ॥૫૫॥
ઈતિ શ્રી દેવીભાગવતમહાપુરાણમા ચતુર્થે સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૩ ને તમામ

અધ્યાય ૪ થો*

આખું જગત અધર્મી !

રાજોગચ ।

વિસિતોઽસિ મહાભાગ ક્ષુવાઽઽવ્યાન મહામતે ।
સસારોઽય પાપરૂપઃ કથ મુચ્યેત ઘંચનાત્ ॥૧॥
જનમેજય રાજાએ પૂછ્યું હે મહાભાગ !
(પૂર્વોક્ત) આખ્યાન સાંભળી હું વિસ્મય પામ્યો છું, હે મહાબુદ્ધિમાન ! આ સસાર પાપરૂપ છે, એ બધનથી પ્રાણ કેમ છૂટે ? કર્યપના પુત્રે (ઓવા ઉત્તમ કુળમા જન્મેલા ઇદ્ર) પણ ત્રણે લોકનો વેલવ હોવા છતાં એવું નિદ્ય કર્મ કર્યું, તો (બીજા) કોણ ન કરે ? માતાની સેવા કરવાના બદાને અદભુત સોગદ લઈને પણ જર્મમા પેસી જઈ તેણે બાળકની હત્યા કરી, તે ખરેખર ફૂર કર્મ છે ધર્મનો નાનક, રક્ષક અને નણેલોનો સ્વામી છતાં ઇદ્રે પાપુ એવું અયોગ્ય કર્મ કર્યું, તો (બીજા) કોણ નિદ્ય કરે ? હે જગતના

* આ અધ્યાયમા સર્વ જનત નિરતર અધર્મમા રહ્યું છે એ વાત સ્પષ્ટપણે જોવાથી કહેવાયે.

ગુરુ! મારા બાપદાદા (પાડવાં) એ પણ દુરલ્લભતા
આતિ ધોર યુદ્ધ કર્યું હતું અને આશ્ચર્યકારક દુષ્ટ કર્મ
કર્યું હતું ભીષ્મ, દ્રોણ, કૃપ, કર્ણ તથા ધર્મના અશરૂપ
યુધિષ્ઠિરને પણ કૃષ્ણે વિરુદ્ધ ધર્મમાં (વર્તવાની)
પ્રેરણા કરી હતી સંસારની અમારતા જાણતા, ઉત્તમ
બુદ્ધિવાળા અને દેવોના અશરૂપ તેઓએ ધર્મમાં
તત્પર છતાં નિઘ કર્મ કેમ કર્યું? હે બ્રાહ્મણશ્રેષ્ઠ!
(આવા ધર્મોત્તમો પણ આવા કામ કરે) તો ધર્મ
પર શ્રદ્ધા કયાથી રહે અને કઈ વસ્તુ ચોક્કસ પ્રમાણભૂત
ગણાય? આ કયા સાબળી મારું ચિત્ત (ધર્મથી)
હમી નબ છે 'આત્મવાક્યં પ્રમાણમ્' આમોતુ
વાક્ય પ્રમાણ હોય છે' એમ જો (કે કહેવાય છે),
તો આત્મ જ કોણ છે? હરકોઈ પુરુષ (જે મોટો
ગણાતો હોય તે પણ) અત્યંત દેહાભિમાની હોઈ
સંપૂર્ણ વિષયાસક્ત તથા રાગી હોય છે (ચોટલે
જગતમાં કોઈ આત્મ ચોટલે હિતેષી જ નથી)
હરકોઈને જો રાગ હોય, તો કોઈ (પ્રિય) વસ્તુના
નાશથી દેવ પણ અવશ્ય થાય જ છે, અને દેવતા
કારણે તથા સ્વાર્થસિદ્ધિ માટે અસત્ય વચન બોલવું
જ પડે છે. (આવો નિયમ હોવાથી કોઈ આત્મ જ
નથી) સર્વગુણની મૂર્તિ (ગણાતા) વિષ્ણુએ પણ
જન્મસંધનો નાશ કરવા પોતે સમજી છતાં કપટથી
બ્રાહ્મણનું રૂપ કર્યું હતું આમ સર્વગુણની મૂર્તિ પણ
જો આવી હોય તો આત્મ કોણ હોઈ શકે અને કઈ
વસ્તુ પ્રમાણ ગણાય? અજ્ઞાને પણ એ યશરૂપ કાર્ય
કરે, ત્યારે આવું જ (કપટ) કર્યું હતું (જેમાં
શિશુપાલનો નાશ વગેરે અનર્થ થયા હતા) એ યજ્ઞ
(પાડવાં) કેવો કર્યો? (સાત્ત્વિક કે રજસઃ?)
શમગુણવિનાનો એ યજ્ઞ તેઓએ શા માટે કર્યો? શુ
પરબોધ માટે, યશ માટે કે બીજા કોઈ ક્ષણ માટે કર્યો
હશે? (કદાચ તે માટે કર્યો હોય તોપણ તેમાં કોઈ
ક્ષણ સંભવતું નથી) ધર્મનો પહેલો પાયો સત્ય છે,
આ વેદનું વચન છે, તેમ જ બીજો પાયો (બ્રાહ્મ—
આત્મતત્ત્વ) પવિત્રતા છે, ત્રીજો પાયો દયા છે અને
ચોથો પાયો દાન છે, એમ પુરાણ જાણનાગઓ
કહે છે; તો એ (ચારે પાયાઓ) વિનાનો ધર્મ આ
લોકમાં સારી રીતે માન્ય થઈ કયાથી રહે? (પાડવાં)

તે (યજ્ઞરૂપ) કર્મ ધર્મરહિત કર્યું, જેથી તે ક્ષણથી
કયાથી થાય? (આ ઉપરથી) જણાય છે કે કોઈની
પણ બુદ્ધિ કોઈ પણ કાળે ધર્મમાં સ્થિર રહેતી નથી.
જગતના પ્રભુ વિષ્ણુ પણ કપટ (કરવા) માટે જો
વામન થયા, તો આત્મ કોણ રહ્યો? એ વામનસ્વરૂપથી
તેમણે બલિસંજનો કળ્યો હતો સૌ યજ્ઞ કરનાર, વેદની
આજ્ઞા પાળનાર, ધર્મિષ્ઠ, દાન કરવાના સ્વભાવવાળા,
મત્યવાદી અને જિતેન્દ્રિય તે બલિ સંજનો મહાસમર્થ
વિષ્ણુએ અકસ્માત્ સ્થાનગ્રાહ કર્યો, તેથી હે વ્યાસ!
બલિ સંજન અત્યાકેષ્ણકર્મ જાણનાર હોઈ (બીજાને)
હમી (ખરી રીતે પોતે જ) કળાયેલા વામન અત્યા
આમાં મને મોટો સંદેહ છે, તો હે ઉત્તમ બ્રાહ્મણ!
તમે સત્ય કહો તમે પુરાણોના કર્તા, ધર્મ જાણનાર
અને મહાબુદ્ધિમાન છો.

વ્યાસે કહ્યું હે રાજન! જેમણે પૃથ્વી (દાનમાં)
આપી હતી, તે બલિ સંજન જ અત્યાકેષ્ણક વ્રણ
પગલાઓથી ત્રણે જગતને માપી લેનાર છતાં એ
વામન શાસ્ત્રપરપરામાં પ્રસિદ્ધ (લાયકાતથી) થયા
નથી હે રાજન! તેમનું એ વામનપણું છેતરવા માટે
જ હતું (અને તે કળાયેલા ક્ષણ તરીકે જ) વિષ્ણુએ
(બલિસંજન) દારપાળપણ લાખ્યા કાળ સુધી
મેળવ્યું છે માટે હે રાજન! સત્યથી બીજું ધર્મનું
(કોઈ) મૂળ નથી હે રાજન! પ્રાણીઓને સંપૂર્ણ
સત્ય પાળવું ઘણું મુશ્કેલ છે, કેમ કે હે રાજન! ત્રણ
ગુણવાળી અને ઘણા સ્વરૂપોવાળી માયા બળવાન
છે જે માયાએ ત્રણ ગુણોથી મિશ્ર આ જગત રચ્યું
છે, માટે હે રાજન! કપટી પુરુષે સત્યને (અસત્યથી)
મિશ્ર કર્યું ન હોય, એમ કેમ કહેવ.ય? મિશ્ર—રંગને
ગુણ વડ જ આ લોક જન્મે છે અને આ ક્ષિતિ
જ સનાતની કાયમી છે સર, રહિત, પરિગ્રહરહિત,
ગમલા રાગવાળા અને ગયેલી તૃષ્ણાવાળા લેખાનસં
મુનિઓ જ આ જગતમાં કેવળ સાચા છે અને દૃષ્ટાંત
ખતાવવા માટે જ તેઓને (ભગવતીએ) તેવા કર્યા
છે બાકીનું આખું જગત આ ત્રણ ગુણોથી મિશ્ર જ
છે હે શ્રેષ્ઠ રાજન! વેદોમાં, પુરાણોમાં, સંગુણ પુરુષોએ
રચેલા ધર્મશાસ્ત્રોમાં અને તેમના અગ્રોમાં એક જ
પ્રધાન કોઈ વાક્ય નથી. સંગુણ હોય તે નનુણ

(વાક્ય કે વાક્યાર્થ) કરે, અને જે પુરુષ નિર્ગુણ હોય તે કઈ સગુણ કરતો જ નથી. સર્વ ગુણો મિશ્રિત છે, જેથી તેઓ અધા ભિન્ન અથવા અવગ સ્વરૂપ પામતા જ નથી; અને તેથી જ કોઈ પણ પ્રાણીની બુદ્ધિ નિષ્કપટ અને સ્થિર થઈ ધર્મમા સ્થિર રહેતી જ નથી. હે મહારાજ! સસારમા ઉત્પન્ન થતા જ માયા વડે મોહિત થયેલા પ્રાણીની ઇદ્રિયો (એ પ્રાણીને) અત્યંત મધી નાખનારી હોય છે અને મન તે ઇદ્રિયોના વિષયોમા આમકત હોય છે, તેથી તે ગુણ વડે અત્યંત પ્રેરાઈને મનુષ્ય જાતજાતના ભાવો કરે છે હે રાજા ! બ્રહ્માથી માટી વનસ્પતિ સુધીના સર્વ સ્થાવરજંગમ પ્રાણીઓ માયાને વશ છે અને તે માયા એ પ્રાણીઓ સાથે આ જગતમા ખેલે છે, તેમ જ કાયમ જગતને વિદ્યારવાણુ કરતી સર્વને મોહ પમાડે છે હે રાજા ! કાર્યની ઇચ્છા વાળો હરકોઈ મનુષ્ય પ્રથમ તો અમત્ય (બૂઠો) બને છે અને ઇદ્રિયોના વિષયોનું ચિંતન કરતો એ મનુષ્ય જ્યારે તે મેળવી શકતો નથી, ત્યારે તેને માટે કપટને સ્વીકારે છે અને કપટથી પાપમા પ્રવર્તે છે, કેમ કે કામ, ક્રોધ ને લોભ અત્યંત બળવાન શત્રુઓ છે તેમને વશ થયેલા પ્રાણીઓ કરવાનું અને ન કરવાનું જાણતા નથી જ્યારે વેલવ હાય ત્યારે પ્રબળ આહાર પણ ધાય જ છે અને આહારથી મોહ અને તે મોહથી કેવળ અધર્મયુક્ત મરણ જ ધાય છે, ઉપરાંત તે મોહમા અનેક સાર્વવિકારો પણ ધાય છે. (મોહને લીધે જ) ચિરામા ઈર્ષ્યા, અનુયા તથા દેવ પ્રક્ટે છે, તેમ જ આરા, તૃણ, દીનતા, દભ અને અધર્મ કરવાની બુદ્ધિ—આ ભાવ પણ મોહને લીધે જ પ્રાણીઓમા જન્મે છે યજ્ઞ, દાનો, વ્રતો તથા નિયમોને હમેશા આહારથી ધેરાયેલા થઈને જ પુરુષ કરે છે, અને આહવાવથી કરેનું કર્મ પવિત્રતાવાળું હોઈ શકે જ નહિ તેમ જ રાગ તથા લોભથી કરેલું કર્મ સાપૂર્ણ અશુદ્ધ જ હોય છે માટે પ્રથમ તો સમજનું મનુષ્યોએ (નગ તથા યોલને ત્યજીને) દ્રવ્યશુદ્ધિ જ એવી જોઈએ જે દ્રવ્ય કોઈની પણ દ્રોહ કર્યા વિના મેળવ્યુ હોય તે ધર્મકર્મમા ઉત્તમ ગણાય છે; પણ કોઈના દ્રોહથી મેળવેલા દ્રવ્યથી મનુષ્ય જે

શુભ કર્મ કરે છે, તે હે શ્રેષ્ઠ રાજા ! ક્ષણકાળે વિપરીત થાય છે, જે મનુષ્યનું મન અત્યંત નિર્ભજ હોય, તે સારી રીતે ક્ષણ પામનાર થાય છે, પણ તે મન જો વિદ્યાસ્તુકત હોય તો (કર્મ કરનારો) ખરું ક્ષણ પામતો નથી; માટે કર્મો કરનારા બધા આચાર્ય, ઋત્વિજ વગેરે જો વિશુદ્ધ મનવાળા હોય, તો જ પૂર્ણ ક્ષણ પ્રાપ્ત થાય છે વળી દેશ, કાળ, ક્રિયા, દ્રવ્ય, કર્તા તથા મનોની જો શુદ્ધતા હોય, તો જ કર્મોનું પૂર્ણ ક્ષણ મળે છે, શત્રુઓનો નાશ તથા પોતાની પરમ ઉન્નતિને ઉદ્દેશી જે કર્મ કરે છે, તે વિપરીત ક્ષણ આપનાર ધાય છે, કાયમ સ્વાર્થમા તત્પર રહેતો માણસ શુભ કે અશુભ જાણતો નથી, દેવાધીન મનુષ્ય હમેશા પાપ જ કરે છે, પુણ્ય કરતી નથી બધા દેવો તથા આસુરો પ્રજાપતિ કશ્યપથી જન્મ્યા છે, પણ તે બધા સ્વાર્થપરાયણ છે, તેથી એકબીજાના વિરોધી છે વેદોમા બધા દેવોને સત્ત્વગુણથી થયેલા કહ્યા છે અને મનુષ્યોને રજ્જોનુણ થી તથા પશુપક્ષીઓને તમોગુણથી થયેલા કહ્યા છે સત્ત્વગુણથી થયેલાઓને પણ (સ્વાર્થના કારણે) સામસામા કાયમ જો વેર ચાલે છે તો પશુપક્ષીઓમા જાતિવેર હોય એમા શુ આશ્ચર્ય છે ? હે રાજા ! દેવો હમેશા દ્રોહપરાયણ, તપમા વિદ્ધ કરનાર, અસતોષી, દેષ કરવામા તત્પર તથા પરસ્પર વિરોધ કરવાના સ્વભાવવાળા જ છે —આમ આ સસાર આહારથી જ થયેલો હોઈ સગદેવથી ગદિત કયાથી ધાય ? ૧-૫૨

અસુતુષ્ટ દ્રેષપરાઃ પરસ્પરવિરોધિનઃ ।

અર્હકારસમુદ્ભૂતઃ સસારોઽયં યતો નૃપ ॥

રાગદ્રેષવિદ્ધિનસ્તુ સ કથં જાયતે નૃપ ॥૫૨॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમ્ વનુર્થ ત્કથ વિરે
અધ્યાય ૪ થો તમામ

✕ માટે દેવો વનેએ તથા માન પૂર્વજ પાંડવો વનેએ પાપ કેમ કરી હતા, એ ઘટના કહી રચાન જ નથી, કારણ કે તર્ક જગે માયાની જાદુ રહેવા છે અને માયાની પ્રેક્ષાથી જ દરેકનું બધું બાબતુ હોય છે, માટે તત્ત્વાત્મો નાથ કરવા માધ્યુકત બ્રહ્મજ બનવરીને જ આ રૂપમાં જોઈએ

અધ્યાય ૫ મો*

નારાયણકથા

બાલ રાજા ।

અથ કિં વહુનોક્તેન સહારેન્સિન્ નૃપોત્તમ ।

ધર્માત્માદ્રોહયુદ્ધિસ્તુ કશ્ચિત્ ભવતિ કદ્દિચિત્ ॥

આસ ખોલ્યા અથવા હે સન્તઓમા ઉત્તમ ।
વધારે કહેવાથી શુદ્ધ આ રાસાગ્રા ધર્મોત્તમા હોઈ
દ્રોહયુદ્ધિ વિનાતો તો કોઈક જ કોઈક સ્થળે (ભાગ્યે)
હોય છે હે સન્તેન્દ્ર ! પહેલા મત્યયુગમાં પણ સ્થાવર
જગમ સર્વ જગત રાગ તવા દેવથી વીંટાયેલું હોય, તો
આદિ કલિપ્રાણરૂપ દૂષિત યુગમાં રાગદેવથી વીંટાયેલું
હોય, ઓમા આશ્ચર્ય શુ છે રહે રાજા ! દેવો પણ સદા
ઈધ્વીળુ, દ્રોહ કરનાર અને કપટકર્મોમાં તત્પર રહે છે, તો
મનુષ્યો તથા પશુપક્ષીઓની વાત જ શી ર દ્રોહપરા-
યણની સામે દ્રોહપરાયણ થવું, એ સમાનતા (બધે
આની રહેલ) છે, પણ દ્રોહરહિત, શાંત મનુષ્ય ઉપર
જે દેવ કરવો તે નીચતા જ કહેવાય છે (તેવી દુષ્ટતા
તો કોઈ કોઈ કેટલાં જ હોય છે) જે કોઈ તપસ્વી,
શાંત અને જપ તથા ધ્યાન કરવામાં તત્પર રહે
છે, તેના જપમાં પણ ઇંદ્ર વિલ્લ કહે છે,
તો બાકી શુ રહ્યું ? (એ ઇંદ્રની દુષ્ટતા જ કહેવાય ને ?)
સન્તજનોને કાયમ મત્યયુગ જ છે, દુર્જનોને કાયમ
કનિયુગ જ છે અને મધ્યમ—વચ્ચા વર્ગના મનુષ્યોને
તો જે યુગમાં ક્રિયા તથા યોગ વ્યવસ્થિત કલા છે,
તે તો વચ્ચા કાપડ તથા ચેતાયુગ જ પ્રાયશી હોય છે
સત્યયુગના ધર્મને અનુસરનારો તો કોઈક જ માણસ
કોઈ કાળે હોય છે, બાકી તો બધા બીજા યુગોના જ
ધર્મોમાં તત્પર હોય છે હે સન્ત ! દરેક પ્રસંગે
ધર્મની સ્થિતિમાં વામના ગ્રાણું છે ને વાસના બને મેલી
હોય, તો ધર્મ પણ મેના ધાય છે ખરેખર, મેલી
વાસના સંપૂર્ણ નાશ કરે છે (અમ નોક્તસ માની
મેલી વાનનાવાગુ આચરતા હી ન હવું, આવી મુધીમાં
દેવી તથા ેડી તથા વગુવને ગાપ કેમ બોલે હતો,
અને ઇંદ્રાદિ દેવો કપટ બની આપને આચરનાર કેમ

હોય છે, તેમ જ પાડવો વગેરે અધર્મ કરવાના
સ્વભાવવાળા કેમ થયા હતા એ પ્રશ્નોના ઉત્તર કલા.
હવે મુક્તિ માટે તપ કરવા છતા નર—નારાયણને
મનુષ્યદેહક્રમ મળ્યો હતો, એ પ્રશ્નોનો ઉત્તર કહે છે)
બ્રહ્માના હૃદય માંથી ‘ ધર્મ ’ નામે પુત્ર જન્મ્યો હતો.
તે બ્રાહ્મણ હોઈ સદા સત્યયુક્ત તથા વેદધર્મપરાયણ
હતો અને તે મહાત્મા મુનિ ગૃહસ્થધર્મ માટે
તત્પર થઈ બરાબર વિવાહવિધિથી દક્ષની દશ પુત્રી-
ઓને પરણ્યા હતા સાચા પુરુષોમાં શ્રેષ્ઠ એ ધર્મ
તે સ્ત્રીઓમાં હારિ, કૃષ્ણ, નર તથા નારાયણ નામના
પુત્રો ઉત્પન્ન કર્યા હતા, તેઓમાં હારિ અને કૃષ્ણ
કાયમ યોગાભ્યાસમાં તત્પર થયા હતા અને નર
તથા નારાયણ હિમાલયમાં બહરિકાશ્રમ તીર્થમાં જઈ
ઉત્તમ તપ કરતા હતા તપસ્વીઓમાં ઉત્તમ અને
પ્રાચીન શ્રેષ્ઠ મુનિ તથા વિધ્વના આશરૂપ બને નર—
નારાયણ ન્રપિ ગંગાના વિશાળ કિનારા પર પરમબ્રહ્મ
સ્વરૂપ શ્રીગાયત્રીમંત્રનો જપ કર્યા કરતા હતા ત્યા
તેમણે પૂર્ણ એક હજાર વર્ષ મુધી ઉત્તમ તપ કર્યા
કર્ચુ એમ નર—નારાયણે સ્થાવર—જગમ સહિત સર્વ
જગતને તપ વડે તપાવી દીધું, ત્યારે ઇંદ્ર ગભરાયો
હજાર નેત્રોવાળો તે ઇંદ્ર ચિંતાથી ઘેરાઈ જઈ મનથી
વિચારવા લાગ્યો ‘ હવે શુ કરવું ? ધ્યાનમાં બેઠાંબેઠા
આ બંને તપસ્વી ધર્મપુત્રો અત્યંત સિદ્ધ કળ પામી
મારુ શ્રેષ્ઠ આસન લઈ લેશે કે શુ ? આમને વિલ્લ
કેવી રીતે કરવું કે જેથી તપ જ થઈ શકે નહિ આતિ
ભયકર કામ ક્રોધ અથવા લોભ ઉપજાવીને પણ
આમને કઈ રીતે વિલ્લ કરવું ? ’ આમ વિચારી વિલ્લ
કરવા ઇચ્છતો ઇંદ્ર તરત જ ઉત્તમ હાથી ઉપર બેસી
ગધમાદન પર્વત તરફ ગયો ત્યા પવિત્ર આશ્રમમાં
જઈ ઇંદ્રે તે બંનેને આવ્યા બેઠા ‘ તપ વડે તેજસ્વી
શરીરવાળા, ઉદય પામેલા સૂર્ય જેવા અથવા પ્રકટેલા
અગ્નિ સરખા આ બંને બ્રહ્મા તથા વિષ્ણુ છે કે શુ ?
આ બંને ધર્મપુત્રો ન્રપિઓ તપથી શુ કરશે ? ’
આમ વિનાશી તે બંને તરફ બેઠીને ઇંદ્રે કહ્યું ‘ હે
મહાબાગો ! હે ધર્મના પુત્રો ! તમે કહો, તમારે કયું
કાર્ય કરવું છે ? હે ન્રપિઓ ! હું તમને શ્રેષ્ઠ વસ્ત્રો
આપીશ, અને તે આપવા માટે જ હું આવ્યો છું

* આ અગ્રામાં નમ્ર જનન માણથી કમ્પાનું છે,
એમ કંબી એકાદન મેઝાજી નાવરજની કથા કહેવાય છે.

તમારા તપથી હું પ્રસન્ન થયો છું એટલે જે ન આપવા જેવું હશે તે પણ હું આપીશ.

આસ બોલ્યા એમ ઇદ્રે તે બંનેની આગળ ઊભા રહી વારવાર કહ્યું, છતાં દૃઢ ચિત્તાવાળા તે બંને ઋષિઓ ધ્યાનમાં રહેલા હોઈ કંઈ બોલ્યા નહિ, પછી ઇદ્રે ભય કરનારી મોહિની માયા ઉત્પન્ન કરી અને વસ્ત્રો, સિંહો તથા વાઘો ઉત્પન્ન કરી ડસવવા લાગ્યો, તેમ જ વસ્ત્રાદિ, વાયુ તથા અગ્નિ ઉત્પન્ન કરી ઇદ્ર વારવાર તેમને ભય પમાડવા લાગ્યો એમ અત્યંત મોહ પમાડનારી માયા કરી છતાં તે બંને ધર્મપુત્ર નર-નારાયણ મુનિઓને ભયથી વશ ન કરી શક્યા એ જોઈ ઇદ્ર પોતાના લોકમાં ગયો એ રીતે નર-નારાયણ વરદાનમાં લોભાયા નહિ, અગ્નિ કે વાયુથી ડર્યા નહિ, વાઘ તથા સિંહ વગેરેથી પણ દબાયા નહિ અને પોતાના આશ્રમમાંથી ચલિત થયા નહિ, તેમના ધ્યાનનો ભંગ કરવા કોઈ પણ સમર્થ ન થયું, ઇદ્ર પણ ઘેર જઈ દુઃખી થઈ વિચારમાં પડ્યો, કે, 'એ બંને ઉત્તમ મુનિવરો ભય કે લોભથી ડર્યા નહિ (તો હવે શું કરવું ?)' એ બંને જણ મહા વિદ્યા, આદિશક્તિ, સત્તાતની સર્વ લોકોના ઈશ્વરી અને અદ્ભુત પરાપ્રકૃતિનું ચિંતન કરતા હતા દેવો તથા અસુરોએ કરેલી સમગ્ર માયાઓનું જે મૂળ છે, તે પરાશક્તિનું ધ્યાન કરનારાઓના મનને વશ કરવા લોકમાં ઘણી માયાઓ જાણનારો પણ કોઈ પુરુષ સમર્થ છે : જેઓ પાપરહિત થઈ ભગવતીનું ધ્યાન કરે છે તેઓને બીજાઓ પીડા કરવા કેમ સમર્થ થાય ? વાગબીજ, કામબીજ તથા માયાબીજ જેના ચિત્તામાં હોય, તેને દુઃખ દેવા કોઈ પણ સમર્થ નથી, છતાં માયાથી મોહિત થયેલા ઇદ્ર ફરી પણ (નર-નારાયણના તપમાં) વિદ્ધ કરવાનો ઉપાય કરવા કામદેવને તથા વસંતને બોલાવી આ વચન કહેવા લાગ્યો 'હે કામદેવ ! તું વસંત, રતિ તથા અપ્સરાઓ સાથે હમણા જ ગંધમાદા પર્વત પર જા, ત્યાં બદ્ધિશ્રમ વિષે એકાંત મા પ્રાચીન ઋષિશ્રેષ્ઠ નર-નારાયણ તપ કરે છે ત્યાં તેમની પાસે જઈ હે કામદેવ ! તારે બાણોથી તે બંનેના ચિત્તાને કામાતુર કરવું મારું આ કાર્ય હમણા જ તું કર, એમને મોહ પમાડી વ્યાકુળ કરી જા. ૧૮

બાણો વડે તું જલદી પ્રહાર કરજે હે મહાભાગ ! ધર્મના પુત્ર એ બંને મુનિઓને તું વશ કર આ સર્વ સસારમાં એવો કયો દેવ, દૈત્ય કે મનુષ્ય છે કે, જે અત્યંત પ્રહાર કરાયેલા તારા બાણોને વશ થઈ મોહ ન પામે ? બ્રહ્મા, હું, શંકર, ચંદ્ર તથા અગ્નિ પણ જો મોહ પામ્યા છીએ, તો હે કામદેવ ! તારા બાણોના પરાક્રમ આગળ એ બંનેનો શો હિસાબ છે ? તને સહાય કરવા મેં પ્રેરણા કરેલી ગ્લા વગેરે સુદર અપ્સરાઓનો આ સમુદાય ત્યાં આવશે જ અરે ! એકલી તિલોત્તમા કે રભા જ કાર્ય સિદ્ધ કરવા સમર્થ છે અથવા તું જ એકલો અત્યંત સમર્થ છે, તો પછી તમે બંધા એકઠા થવાથી કાર્ય સિદ્ધ થાય એમાં શો સંશય છે ? હે મહાભાગ ! તું આ કાર્ય કર, હું તને ઈચ્છિત આપીશ આ બંને શાંત તપસ્વીઓને વર દાનથી મેં ખૂબ લોભાવ્યા, છતાં પોતાની સ્થિતિથી તેઓ ડર્યા નથી મારો એ શ્રમ વ્યર્થ ગયો છે, તેમ જ માયાથી તે બંને તપસ્વીઓને મેં ઘણા જ ડસવ્યા, તોપણ દેહની રક્ષામાં તત્પર ન થઈ તેઓ (પોતાના) સ્થાનેથી ઊઠ્યા નહિ.

આસે કહ્યું એવું વચન સાંભળી કામદેવે ઇદ્રને કહ્યું 'હે ઇદ્ર ! હું આજે તમારું મનધાર્મ્યું કાર્ય કરીશ તે બંને મુનિઓ વિષય, શંકર, બ્રહ્મા કે સૂર્યનું ધ્યાન ધરતા હશે તો અમને વશ થશે, પણ મહાબીજ કામ રાજનું મનમાં ખૂબ ચિંતન કરતા દેવી ભક્તને વશ કરવા હું કોઈ રીતે સમર્થ નથી, માટે તે બંને તપસ્વીઓ મહાશક્તિ દેવીનો ભક્તિભાવથી જો આશ્રય કરી રહ્યા હશે, તો મારા બાણોના વિષય નહિ જ થાય.'

ઇદ્રે કહ્યું હે મહાભાગ ! તૈયાર થયેલા બંધાની સાથે તું ત્યાં જા તો ખરો ! હિતકારી હોઈ ઘણું જ ઉત્તમ મારું આ કાર્ય ઘણું મુશ્કેલ છે છતાં તું તે કરીશ આસે કહ્યું તે ઇદ્રે એમ આજ્ઞા કરેલા તે બંધા તૈયાર થઈ, ત્યાં બંને ધર્મપુત્રો મહાપ્રક્રિત તપ કરતા હતા ત્યાં ગયા ૧-૫૧

इति तेन समारब्धाय ययु सर्व समुद्यता ।
ययु तौ धर्मपुत्रौ द्वौ तेषां ते दुष्कर तप ॥ ૫૧ ॥
અર્ચ્યા ૫ મે સમાપ્ત

+ અર્થાત્ તે બંને પરાશક્તિ દેવીના ભક્ત તો છે જ, જેમાં સંદેહ નથી, છતાં તું જન્મ તો કર, જે વચન પડે તે વહે.

અધ્યાય ૬ ક્રો*

શ્રીનારાયણે ઉર્વશી વગેરે શ્રીઆને
ઉત્પન્ન કરી

વ્યાસ ઉવાચ ।

પ્રથમં તત્ર સંપ્રાપ્તો વસન્તઃ પર્વતોત્તમે ।

પુષ્પિતાઃ પાદપાઃ સર્વં દ્વિરેફાલિવિરાજિતાઃ ॥૧॥

વ્યાસ બોલ્યા એ ઉત્તમ પર્વતમાં પ્રથમ વસત
ઋતુ ગઈ એટલે સર્વ વૃક્ષો પુષ્પોવાળા થઈ ભમરા
ઓની પકિતઓથી સુશોભિત બન્યા આખા, બોર
સહલીઓ, સુદર તિલકવૃક્ષો, ઉત્તમ ખાખરા, સાગ,
તાડ, તમાલ અને મહુડા પુષ્પોથી ચુકત થઈ શાભી
રહ્યા વૃક્ષોની ઢાંચો પર મેયલના સુદર શબ્દો થઈ રહ્યા
અને બધી લેલીઓ પણ પુષ્પોવાળી થઈ ઉત્તમ
વૃક્ષોને ભેટી રહી પોતાની સ્ત્રીઆમાં પ્રેમવાળા પ્રાણીઓ
કામાતુર થઈ અત્યંત મનોન્રમ બન્યા ને સામસામી
કીડા કરવા તત્પર થયા સુખકારી સ્પર્શવાળા, ધીમા
ને સુગંધી દક્ષિણના વાયુ વાવા લાગ્યા ને મુનિઓની
ઈદ્રિયો પણ ઘણી તોફાને ચડી પછી પાગે બાણોને
ફેલાવતા કામદેવે રતિની સાથે તે બ્લેન્ડિશમમાં
તરત જ વાસ કર્યો એટલે તે શ્રેષ્ઠ આશ્રમમાં જઈ
સુદર ગીતો જાણી રહ્યા, તિલોત્તમા વગેરે અખસરાઓ
સ્વર અને તાન સાથે ગીતો ગાવા લાગી તે મધુર
સંગીત, કૌયલોના ટહુકાર તથા ભમરાઓની પકિત
ઓના ગુન્નરવ સાભળી તે બાને મુનીશ્વરે (સમાધિ
માધી) એકદમ જાગી ગયા અને ઋતુસંગ વસાનેને
ત્યા અકાળે પ્રકટેલો તેમ જ વનને પુષ્પોવાળુ જોઈ
નર-નારાયણ ઋષિ વિચારવા લાગ્યા કે, ' આજે
સમય વિના વસતઋતુ કેમ આવેલી હશે ? બધા
પ્રાણીઓ અતિકામાતુર અને વિલુપ્ત જણાય છે
આજે કાળના ધર્મનો અંકર ફેર્યાર કેમ થયા છે ? '
પછી વિસ્મયથી વિકસિત નેનવાળા નારાયણે નરને કહ્યું

નારાયણ બોલ્યા ' હે ભાઈ ! તું જો, કૌયલોના
આવાપથી ગાજી રહેલા અને ભમરાઓની પકિત
ઓથી શોભી રહેલા આ વૃક્ષો પુષ્પોવાળા ભાસે છે

* આ અધ્યાયમાં નારાયણે ઉર્વશીને ઉત્પન્ન કરે, એ
સ્ત્રી તાત્કાલિક સ્વયંભૂતી કહેવાય.

હે મુનિ ! શિશિરઋતુરૂપી ભયકર હાથીને ખાખરાના
પુષ્પોરૂપી પોતાના તીક્ષ્ણ નખોથી ચીરી નાખતો
વસતરૂપી કેસરી સિંહ આવી પહોંચ્યો છે હે દેવર્ષિ !
લાલ આસોપાલવરૂપી હાથવાળી, કેમ્પાડરૂપી ખગનાળી,
લીલા આસોપાલવરૂપી કેશવાળી, વિકસિત કમળોરૂપી
મુખવાળી, શ્યામ કમળોરૂપી નેત્રોવાળી, બીલીના
ફળરૂપી સ્તનવાળી, પ્રદુલ્લ મોગસરૂપી દાતવાળી,
માજરૂપી કાન વડે શોભતી, બપોરિયાના પુષ્પરૂપી
નીચલા હાડવાળી, નગોડના પુષ્પોરૂપી નખ વડે
અદ્ભુત કૌયલોના શબ્દોરૂપી સ્વરવાળી, કદમ્બરૂપી
વસ્ત્રોવાળી, મોરપક્ષીના ટોળાંરૂપી આભૂષણોવાળી,
સારસ પક્ષીઓના શબ્દોરૂપી આશ્રવાળી, માધવીની
વેલરૂપી કઠોરાવાળી, મહોન્મત હસોરૂપી ગતિવાળી,
ઉપર રહેલા કદમ્બવૃક્ષરૂપી વસ્ત્રથી ઢાંચેલી અને પુત્ર
જીવ વૃક્ષરૂપી પેટ ઉપરની રુવાટી વડે શોભતી આ
ઉન્નવળ, પવિત્ર ને ઉત્તમ વસતલક્ષ્મીરૂપી સુદર
જુવાન સ્ત્રી હે બ્રહ્મન ! બ્લેન્ડિશમમાં આવી છે
હે દેવર્ષિ ! હમણા આ અકાળે કેમ આવી ? એ મને
વિસ્મય થાય છે ખરેખર, તપમાં આ વિઘ્ન કરનારી
છે, તે તમે વિચારો ધ્યાનનો નાશ કરતુ દેવાગતાઓનું
ગાયન સભળાય છે, માટે આપણા બંનેના તપનો
ભંગ કરવા છદ્મે જ આ કરેલું હોય જાઈએ એમ ત
હોય તો ઋતુસંગનો રાગ વસત, અકાળે પ્રીતિ કેમ
ઉપજાવે ? ભય પામેલા છદ્મ આ વિઘ્ન કરેલું જણાય
છે સુનધી, શીતળ અને મનોહર વાયુ વાય છે, તો
આમાં છદ્મના કૃત્ય વિના બીજુ કાઈ કારણ નથી
બ્રાહ્મણોમાં શ્રેષ્ઠ સમર્થ દેવ નારાયણ એમ કહેતા
હતા, તેવામાં કામદેવ વગેરે બધા ત્યા દેખાયા ભગવાન
નર તથા નારાયણે તેઓ સર્વને જોયા, જેથી તે બંને
જણુ વિસ્મયથી વ્યાસ મનવાળા થયા કામદેવ, મેન્ડક,
રહ્યા, તિલોત્તમા, પુષ્પગંધા, સુદેશી, મહાગેતા,
મનોરમા, પ્રમદરા, ઘુતાચી, ગીતરા, ચારહાસિની,
ચદ્રભા, સોમા, કોકિલાલાપમડિતા, વિદ્યુન્માલા,
અખુબક્ષી, કાચનમાલિની અને બીજી સુદર નિત્ય-
વાળી સ્ત્રીઓને તેઓ બાનેયો તે વેળા પાસે જોઈ તે
સ્ત્રીઓ સોળ હજાર ને પનાસ હતી આબુ મોટા
વિસ્તારવાળુ કામદેવનું સૈન્ય જોઈ તેઓ બંને વિસ્મય

થયા તે સમયે દિવ્ય આભુષણો તથા શણગારથી યુક્ત અને દિવ્ય પુષ્પોથી શોભતી તે સર્વ દેવતી અપ્સરાઓ પ્રણામ કરી ત્યા આગળ ઊભી રહી, અને પૃથ્વી પર અતિદુર્લભ, દિવ્ય, શાસ્ત્રોક્ત રીતિનું અને કામ આદિને વધારનાર સંગીત કપટથી ગાવા લાગી ભગવાન વિષ્ણુસ્વરૂપ નર તથા નારાયણે તે માલળ્યુ ત્યારે તે સાલળી પ્રસન્ન થયેલા નારાયણ મુનિએ ત્યા તેઓને કહ્યું 'હે સુદર કેડવાળી સ્ત્રીઓ ! તમે સુખોથી અહીં જ બેસો, હું તમારા અદ્ભુત અતિથિસત્કાર કરું છું, કેમ કે તમે અતિથિધર્મ પ્રમાણે સ્વર્ગથી આવ્યા છો ' તે વેળા નારાયણ મુનિ અભિમાનયુક્ત થયા હતા કે, 'ઇદ્રે અવશ્ય તે પ્રમાણે વિદ્યન કરવાની ઇચ્છાથી આ સ્ત્રીઓને મોકલી છે, પણ આ બિચારીઓ કોણ માત્ર છે ? આના કરતા પણ દિવ્ય રૂપવાળી બધી નવી જ સ્ત્રીઓને આજે હું ઉત્પન્ન કરું અને તપોબળ ખતાવું ' આમ મનથી વિચારી હાથ વડે સાધળ દોક્રીને તરત સર્વોગે સુદર એક સ્ત્રીને તેમણે ઉત્પન્ન કરી નારાયણની સાધળમાથી જન્મેલી તે ઉત્તમ સ્ત્રી 'ઉર્વશી' નામની હતી ત્યા ઊભેલી સર્વ સ્ત્રીઓ તને જોઈ રહી અને ખૂબ વિસ્મય પામી વળી તે ઉપસત આવેશ નહિ પામેલા મુનિ નારાયણે તે અપ્સરાઓની સેવા કરવા તેટલી જ અતિ સુદર સ્ત્રીઓ તરત પ્રકટ કરી ગાતી, હસતી અને હાથમા જતજતતી ભેટો ધારણ કરતી સર્વ સ્ત્રીઓએ મુનિ નર-નારાયણને પ્રણામ કર્યા, ને હાથ ભેડી ત્યા આગળ ઊભી રહી આશ્ચર્ય ઉપજાવતી તે તપની શક્તિ જોઈ દેવાગનાઓ મોહ પમાડવા જતા પોતે જ મોહ પામી અને હર્ષ પામેલા મુખ કમળથી શોભતી તથા સેમાય ધવાથી અતિસુદર જણાતા મરીસેવાળી તે અપ્સરાઓ અ બને મુનિને કેવળ લાગી 'અહો ! અમે મૂઢ સ્ત્રીઓ તમાર તપની મોટાઈ તથા ધીરજ જોઈ કેરી રીતે સ્તુતિ કરીએ ! અમાર કમજૂરપી ઝેર ચોપડેલા બાળમૂંઠી કોય પુરુષ બની ગયો નથી ? (ઘણા બની ગયા છે) છતા તમાર મ ને વિહાર થયો નથી ' (એ મોઢ આશ્ચર્ય છે !) સમ-દમ આદિના અખૂટ ભયર તમને બાને મુનિઓને વિષ્ણુના અસરૂપ અમે જાણ્યા છે અને

અમાર અહીં આવવું તમારી સેવા નિમિત્તે નથી, પણ સૌ યજ્ઞ કરનારા ઇદ્રનું કાર્ય કરવા માટે જ છે, છતા અમારા કયા ભાગ્યે આપનું દર્શન અમને મેળવી આપ્યું છે, ત અમાર ભાગ્ય અમે જાણી શકતા નથી અમારા જેવા અપરાધી પોતાના સેવક પ્રત્યે (શાપ આદિ આપવા) તમે સમર્થ છો, છતા પોતાનું ચિત્ત સતાપરહિત (શાત) રાખ્યું છે, (તેથી અહો ! તમારી ક્ષમા અતિધન્યવાદપાત્ર છે) ખરેખર ! મહાપ્રભાવશાળી પડિતો તુચ્છ ક્ષણ આપનારા શાપથી તપનો નાશ કરતા નથી '

વ્યાસ બોલ્યા વિનયથી નમેલી દેવાગનાઓનું એવું વચન સાંભળી પ્રસન્ન થયેલા, આનંદી મુખવાળા, ક્ષમલોભને જીતનારા અને પોતાના તપની કાંતિથી સુશોભિત અગવાળા તે બંને ધર્મપુત્ર મુનિવરો કહેવા લાગ્યા

નરનારાયણ બોલ્યા 'તમે તમારા ઇચ્છિત મનોરથો કહો, પ્રસન્નાચિત્ત થયેલા અમે બંને તે આપીશું તમે આ સુદર નેત્રોવાળી ઉર્વશીને લઈ સ્વર્ગમા જાઓ આ સુદર બાળા અમારી સાધળમાથી જન્મી છે, તેને અમે બંનેએ ઇદ્રને ખુશી કરવા ભેટ તરીકે આજે આપી છે, તે તમારી સાથે ભલે આવે સર્વ દેવોનું કલ્યાણ થાઓ, તમે ખુશીથી ભયે જાઓ હવેથી તમારે કોઈના પણ તપમા વિનંત ન કરવું

અપ્સરાઓ બોલી હે મહાભાગ ! અમે હવે કયા જઈએ ? હે દેવગેષ્ઠ નારાયણ ! પરમ ભકિત અને હર્ષથી અમે તમાર ચરણકમળમા આવ્યા છીએ, તો હે નાથ ! તમે જો ઇચ્છિત વર આપો છો અને હે મધુસૂદન ! તમે જો પ્રમત્ત થયા છો, તો હે કમળતી પાખડીઓ જેવા નેત્રોવાળા ! અમે મનથી ઇચ્છિત આ વર માગીએ છીએ, કે, 'હે દેવે શ્વર ! તમે અમાર પતિ થાઓ, હે શાનુતાપન જન દીશ્વર ! અમે તમાની સેવા કરવા પ્રીતિયુક્ત થયા છીએ સુદર નેત્રોવાળી ઉર્વશી વગેરે ખીજ જે સ્ત્રીઓ તમે ઉત્પન્ન કરી છે, તેઓ આપની આગ્રાથી સ્વર્ગ આ ભરે જાય, અમે મોગ હમગ ને પચાત સ્ત્રીઓ તો અહીં જ નીચું હે ઉત્તમ તાપસો, અમે તમાની બંનેની સેવા કરીશું હે દેવેશ્વર ! તમે અમને એ જ

ઉચ્ચિત આપો. હે માધવ ! તમે સત્ય વાણીવાળા વાઓ, ક્રમથી પીડાતી સ્ત્રીઓની આશા ભાગવી, તે ધર્મ જાણતા તત્ત્વદર્શી મુનિઓએ તેમની હિંસા જ કહી છે. આમે ભાગ્યયોગે પ્રેમપૂર્ણ થઈ સ્વર્ગમાથી ચાલી આવ્યા છીએ તો હે દેવેશ ! તમે આમારો ત્યાગ કરવા યોગ્ય નથી હે જગત્પતિ ! તમે સમર્થ છો. ’

નાગધણ્ડ બોલ્યા - હે સુદર અગવાળી સ્ત્રીઓ ! મે પૂર્ણ ચોક ઉત્તર વર્ષ સુધી જિતેન્દ્રિય રહી ચાલી તપ કર્યું છે, તો તેનો હું ભગ કેમ કરું ? વળી સુખ તથા ધર્મનો નાશ કરતા ક્રામસુખ માટે મને કશી ઈચ્છા નથી બુદ્ધિમાન પુરુષ પશુઓને યોગ્ય વિષયોમા કેમ રમે ?

અપ્સરાઓ બોલી, શપ્તદહિ પાત્ર વિષયોમા સ્પર્શનું સુખ શ્રેષ્ઠ છે તે સિવાય આનન્દરૂપ રસનું મૂળ બીજું કંઈ જ સુખ નથી, માટે હે મહારાજ ! તમે આમારુ વચન હરોઈ પ્રકારે કરો; અને પૂર્ણ સુખ પામી ગધમાદન પર્વતોમા ફરો જો તમે સ્વર્ગને ઈચ્છતા હો, તો ગધમાદનથી તે કંઈ અધિક નથી; માટે આ સ્થાનમા સર્વ દેવાગતાઓને મેળવી તમે આનન્દ કરો ૧-૫૮

નિર્મરં સુલમાસાય ચરસ્વ ગન્ધમાદને ।
યદિ વાન્ડહિ નારં ત્વં નાધિકો ગન્ધમાદનાદ્ ॥
રમસાડન શુમે સ્થાને પ્રાપ્ય સર્વાઃ સુલજ્ઞનાઃ ।

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવત મહાપુનરુમા નવમું સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૬ શ્લો નમામ

અધ્યાય ૭ મો*

વિવિધ અહંકારથી ઘેરાયું છે

આવ લવાચ

इत्याकर्ण्य वचस्तासा धर्मपुत्रः प्रतापवान् ।
विमर्शमकरोचित्तं किं कर्तव्यं मयाऽयुना ॥ १ ॥

આવ બોલ્યા તે સ્ત્રીઓનું એવું વચન સાંભળી પ્રતાપી ધર્મપુત્ર નારાયણે નિરામા વિચાર્યું કે, ‘મારે હવે શું કરવું ?’ આ જ સ્ત્રીઓનો સંગ કરવાથી હું મુનિઓના સમૂહોમા હમવા યોગ્ય ઘઈશ; આ દુખ

મને અહંકારથી પ્રાપ્ત થયું છે, એમા કંઈ વિચારના જેવું નથી; કારણ કે ધર્મના નાશનું પ્રથમ મૂળ અહંકાર છે મહાત્માઓએ અહંકારને જ સસારવૃક્ષનું મૂળ કહ્યો છે ચાહી આવેલી અપ્સરાઓના સમૂહને મેં સેવ્યો એટલે તેની સાથે વાતચીત વગેરે કરી અને તેઓને જોઈ હું મોન ધારણ ન રહ્યો, તેથી હું દુઃખ પાત્ર થયો છું મેં ધર્મનો નાશ કરી (તપોબળથી) સ્ત્રીઓ ઉત્પન્ન કરી, તો (સ્વર્ગની) આ ઉત્તમ સ્ત્રીઓ ક્રામથી પીડિત થઈ મને દુઃખ દેવા (હાલ) તૈયાર થઈ છે, ખરેખર ! કરોળિયાની પેઠે આજે હું (મેં) પોતે જ કુટેલી મજબૂત જાળથી બંધાઈ ગયો છું, તો આ પ્રસંગે હવે મારું શું કરવું ? જો ચિત્તને છોડી આ સ્ત્રીઓનો ત્યાગ કરું તો ભાગેલા મનોરથ-વાળી આ બંધી સ્ત્રીઓ સ્વાર્થેણ્ય થઈ મને શાપ દઈ ચાલી જશે, અને તેથી પણ હું (આ ઉપાધિથી) છૂટીને એકાંતમા ઉત્તમ તપ કરી શકીશ, માટે ક્રોધ ઉત્પન્ન કરી હું આ સુદૃઢસમૂહનો ત્યાગ કરું. ’

આસ બોલ્યા આમ મનથી વિચારી નારાયણે સુખની ઉત્પત્તિના સાધન માટે ફરી પણ ચિરામા વિચાર્યું કે, ‘આ બીજો મહાન શત્રુ ક્રોધ* સત્તાપ-કારક જ વશ લોકમા ક્રોધ ક્રામથી પણ અધિક અને બોભથી પણ ભયકર છે, ક્રોધથી જિતાયેયો મનુષ્ય પ્રાણોનો ધાત કરનારી સર્વ પ્રાણીઓને દુઃખ આપનારી અને તરકરૂપ બગીચાની નદીરૂપ હિંસા કરે છે, જેમ ઘર્ષણથી થયેલો અગ્નિ વૃક્ષને બાળે છે, તેમ દેહમા થયેલો ક્રૂર ક્રોધ દેહને બાળે છે. ’

આસે કહ્યું ‘એમ વિચારતા દીનચિત્ત ભાઈને ધર્મપુત્ર નાના ભાઈ નરે આ સત્ય વચન કહ્યું

નરે કહ્યું હે મહાબુદ્ધિમાન, મહાભાગ્યશાળી નારાયણ ! તમે ક્રોધને વશ કરો અને શાંત ભાવનો આશ્રય કરી મોટા અહંકારનો નાશ કરો; પૂર્વે અહંકાર રૂપ દોષની આપણું તપ નાશ પામ્યું છે, અને તે અહંકાર તથા ક્રોધને લીધે જ આસુર પ્રજાનાં સ્ત્રી સાથે દેવતાઈ ચોક ઉત્તર વર્ષો સુધી આપણું

* અર્થાત્ એક અહંકાર-યજુને આશ્રય કર્યો તેનું આ ફળ થયું, તો બીજો આ ક્રોધ-યજુને આશ્રય કરવાથી તે ઘણું જ દુઃખ થશે.

* આ અધ્યાયમાં વિવિધ અહંકારથી ઘેરાયું છે જે વાત વચન માટે પચાવન મેયક્રોધી કહેવાયે.

મહાઅદ્ભુત યુદ્ધ ધ્યુ હતું હે દેવશ્રેષ્ઠ ! તેમા આપણે જ વધારે દુઃખ પામ્યા હતા માટે હે મુનિશ્વર ! ક્રોધને છોડી તમે શાંત રાઓ, કેમ કે મુનિઓએ શાંતપણને તપનું મૂળ કહ્યું છે

આમ બોલ્યા 'એવુ તેનું વચન સાભળી ધર્મપુત્ર નારાયણ શાંત થયા

જનમેજયે પૂછ્યું હે મુનિશ્રેષ્ઠ ! આ મને સગય વાય છે કે મહાત્મા પ્રહલાદ વિષ્ણુભક્ત અને શાંત હતા, છતાં તેમણે પૂર્વે યુદ્ધ કેમ કર્યું હતું ? વળી ધર્મપુત્ર બંને નર-નારાયણ સ્વપિ અત્યંત શાંત મનવાળા તથા તપસ્વી હતા, છતાં તેમણે યુદ્ધ કેમ કર્યું હતું ? તે બંનેનો તથા દેવપુત્ર પ્રહલાદનો સમાગમ કેવી રીતે થયો હતો ? તે મહાત્માએ તેઓ બંને સાથે યુદ્ધ કેમ કર્યું હતું ? પ્રહલાદ પણ અતિધર્મીત્વા જાની તથા વિષ્ણુપરાયણ હતા એ પ્રમાણે નર-નારાયણ પણ તપસ્વી અને ખૂબ નરવશુભી હતા, છતાં તેઓ બંનેને પ્રહલાદને પરસ્પર જો વેર થયું, તો તપ તથા ધર્મમા કેવળ પરિશ્રમ જ કર્યો ગણાય (બીજુ કઈ કંઈ જ ન મનાય) (યુદ્ધમાં) જય ક્યા અને તપશ્ચર્યા ક્યા ? પૂર્વે નત્યયુગમા પણ તેવાઓએ ક્રોધ તથા અહકારથી બેનયેલા ચિરાંને ન હત્યું (તો આજની તો વાત જ ની) અહકારરૂપ મૂળ વિના ક્રોધ કે દ્વેષ વાય જ નહિ કામ તથા ક્રોધ વગેરે અહકારથી જ થાય છે હજાર કરોડ વર્ષ સુધી અતિ ધાર તપ કરી જે અહકારનો જન્મ થયો, તો એ તપ નર્વ ધ્રમરે વ્યર્થ થાય છે જેમ સૂર્યનો ઉદય થતા અધાર નેતુ નથી, તેમ અધાર પ્રકટ થતા પુણ્ય એતુ નથી હે મહાભાગ ! પ્રહલાદ પણ જે વિષ્ણુ નામે લડ્યો, તો પૃથ્વી પર નાં પુણ્ય વ્યર્થ જ વાય છે ! શાંત નર-નારાયણે પણ શેષ તપશ્ચર્યા છોડી એ યુદ્ધ કર્યું, તો શમ અને પુણ્ય ક્યા બધા ? હે મુનિ ! આવા સત્ત્વગુણવાળાઓથી પણ અહકાર જો ન જિતાયો, તો માન જેવાતા અધર્મનો નાશ થવાની વાત જ શી ? તો જુનતમા અધર્મથી છૂટે એવું છે ? તેનાથી તપણે છૂટે કોઈ થયા નથી ને મને પણ નહિ ? કોરાંની બેટીઓની અને વાકડાના બાપોથી બધારેજ છૂટે, પણ અહકારથી બધાયેજ

કદી ન છૂટે સ્થાવર-જંગમ સર્વ જગત અહકારથી વેસાયેલું હોઈને જ વિદ્યા તથા મૂનથી અત્યંત ખગમ આ સસારમા ભગ્યા જ કહે છે મોહથી વૌટાયેલા સસારમા ત્યા સુધી બ્રહ્મજ્ઞાન ક્યાથી થાય ? હે ઉત્તમ વ્રતવાળા ! બધાએ (કર્મ જ મુખ્યત્વે) કંચુ જોઈએ, કેમ કે બ્રહ્મજ્ઞાન વગેરે છે જ નહિ અથવા સભવતા નથી, (આવે) મીમાસકોનો મત જ બતબર માનવા જેવો જણાય છે હે મુનિ ! મોટાઓ પણ કામ તથા ક્રોધ વગેરેથી મદા યુક્ત હોય છે, તો હે મુનિશ્રેષ્ઠ ! આ કલિયુગમા માર જેવાઓની વાત જ શી ?

આમ બોલ્યા હે ભરતવશી રાજા ! જે કાર્ય હોય તે કારણથી જુદું કેમ હોય ? કંચુ ને કુકળ બંને સોનું જ છે (સોનાથી જુદા તે હોય જ નહિ) તે જ પ્રમાણે સ્થાવર-જંગમ સહિત સર્વ બ્રહ્માડ અહકાર થી ધ્યુ છે (તે અહકારથી જુદું કદી હોય જ નહિ) વસ્ત્રને તત્તુવશ કહ્યું છે (વસ્ત્ર તાતણાનું જ બનેલું હોય છે), તે તત્તુઓથી છૂટું કેમ કોઈ શકે ? (તત્તુ ઓ વિના તેનું અસ્તિત્વ જ નથી) વળી ધાન તથા યુગડા સુધીનું મર્ચ સ્થાવર-જંગમ જગત માયાના તપ-ગુણોથી રચાયું છે, (એટલે સર્વ માયામય હોવાથી મિથ્યા જ છે) તેમા (જ્ઞાનીઓને) ખેદ કેમ વાય ? હે શેષ રાજા ! બ્રહ્મા, વિષ્ણુ તથા રુદ્ર પણ અહકારથી મોહિત બઈ અતિ અનંત આ રાનાગમા ભગ્યા કરે છે, તેમ જ અત્યંત જાની વનિષ્ઠ, નારદ વગેરે મુનિઓ પણ અહકારથી હારી જઈ વાગવા રાના-મા જન્મ મરના ચામ્યા કહે છે હે ઉત્તમ રાજા ! તો પોદેમ એવા કોઈ પણ દેહધારી જીવ નથી કે જે માયાના આ ગુણોથી મુક્ત ને શાંત બઈ આત્મચુખ્તમા જીવે દાય ! હે ઉત્તમ રાજા ! કામ, ક્રોધ, લોભ તથા મોહ અધર્મની જન્મે છે અને તેઓ હરકોઈ દેહવાળા પ્રાણીને છોડતા નથી વેદો તથા શાસ્ત્રો બાપી, પુરાણો વિનાની, તીર્થોટન કરીને બન ઘન, ધ્યાન તથા દેવપૂજન કરીને વિષયા નક્ત થયેલા મનુષ્ય ચોરની પેઠે સર્વ કર્મ કરે છે, અને ક્રન, મોહ તથા મદથી યુક્ત બઈ પ્રવન ઠડ વિનાગ્નો નથી હે રુદ્રવળી રાજા ! નત્યયુગ, તેવાયુગ અને ઘણાનુગમા પણ ધર્મ (અધર્મથી) મિથ્યા જ હતો, ત્યારે આજે કલિયુગમા તો શાંત જ ની ? દ્રોહ

સાથે સ્પર્ધા હમેશા હોય છે અને લોભ તથા અસહિ
 યજ્ઞતા સંક્રાંત છે સસાર આવા પ્રકારનો જ છે,
 તેમા વિચારવા જેવું નથી, છતાં લોકમા દૃષ્ટાત લેવા
 થોડા સમજનો પણ છે કે જેઓનો દેખ ગયો હોય
 છે, ક્રોધને જેમણે અત્યા હોય છે અને જેમની અદેખાઈ
 ગઈ હોય છે

જનમેજય રાજ્યો પૃથ્વુ જેઓ જિતેન્દ્રિય
 તથા સદાચારી હોય છે, તેઓને ધન્ય છે, તેઓએ
 પુણ્ય કર્યો છે, તેઓ મદમોદરદિત હોઈ શકે છે અને
 તેઓએ ત્રણે ભુવનને અત્યા છે. હું મારા મહાત્મા
 પિતાનું પાપ યાદ કરી દુઃખી થાઉં છું હે મુનિશ્રેષ્ઠ !
 તેમણે અપરાધ વિના તપસ્વીના ગળામા મરેલો
 સર્પ નાખ્યો હતો, તેથી તેમનું મારી સામે શું થશે ?
 મુદ્ધિતા અત્યત માહને લીધે હું સમજી નથી શકતો
 કે (પિતાની સદ્ગતિ માટે) કયું કાર્ય હશે ? મહાત્મા
 મનુષ્ય મંથ જુઓ છે, પણ (તે લેવા જતા) પડી
 જવાનું જોતો નથી, તે જ પ્રમાણે (હરકોઈ મનુષ્ય)
 નિર્દિત કર્મ કરે છે, પણ નરકથી ડરતો નથી પ્રજ્ઞાદત્ત
 સાથે નર-નારાયણનું ઉગ્ર યુદ્ધ પૂર્વે કેવી રીતે થયું
 હતું, તે મને વિસ્તારથી કહો પ્રજ્ઞાદ પાતાળમાથી
 મલાતીર્થ સારસ્વતમા કેમ ગયા હતા તે મને કહો
 પવિત્ર ઘટસ્થિતમા રહેતા, ગાન, તપસ્વી અને
 મુનિઓમા શ્રેષ્ઠ નર-નારાયણે કયા કારણે યુદ્ધ
 કર્યું હતું ? હે માન આપનારા ! ધન અથવા ઓ માટે
 પરસ્પર વર થાય છે પણ નર-નારાયણ તો સર્વ
 ઈન્દ્રિયોથી સંદિત હતા, છતાં તેમણે મોડું યુદ્ધ
 કયા કારણે કર્યું હતું ? પ્રજ્ઞાદ પણ ધર્મીત્મા હતા
 છતાં તેમણે નર-નારાયણ મુનિને સનાતન દેવ
 જાણ્યા છતાં તેમની સાથે યુદ્ધ કેમ કર્યું હતું ? હે બ્રહ્મન !
 આ કારણ હું વિસ્તારથી સાંભળવા ઇચ્છુ છું ૧-૫૫

હતવન્તો કયં યુદ્ધ નરનારાયણો મુની ।

પતદ્ વિસ્તરતો વ્રજ્ઞદ્વૈતુમિચ્છામિ કારણમ્ ॥

ઈતિ મોટેવીજાનવત ધ્યાપુલ્લભમા વનુર્થ સ્કંધ વિરે

અધ્યાય ૩ ચો ભાગમા

અધ્યાય ૮ મો

પ્રજ્ઞાદ ને ચ્યવનનો સંવાદ

મૂત ઉવાચ

ઈતિ વૃષ્ટસ્ત્વા વિમો રાક્ષા પારીક્ષિતેન વૈ ।

ઉવાચ વિસ્તરત્ સર્વે ધ્યાસ. સત્યવતીસુતઃ ॥ ૧ ॥

મૂત બોલ્યા પરીક્ષિતના પુત્ર રાજા જનમેજયે
 સત્યવતીના પુત્ર બ્રાહ્મણ વ્યાસને ઓમ પૃથ્વુ, ત્યારે
 તેમણે વિસ્તારથી સર્વ કહ્યું ધર્મીત્મા જનમેજય પણ
 (પોતાના પિતા) પરીક્ષિતના ચિત્તને દુરાચારી
 માની ઘણો જ ખેદ પામ્યો હતો બ્રાહ્મણના અપમાન
 ના પાપથી યમલોકમા ગયેલા એ પરીક્ષિતનો ઉદ્ધાર
 કરવા માટે જ કાયમ તે વિચાર્યો કરતો હતો હે
 મુનિશ્રેષ્ઠ ! ' પુત્ર' નામના નરકથી પોતાના પિતાને
 જે કારણે બચાવે છે, તે જ કાગલુધી પુત્રનું ' પુત્ર'
 એવું નામ સાર્થક થાય છે બ્રાહ્મણના શાપને લીધે
 સર્પથી કરડાયેલા રાજા પરીક્ષિતને મહેલ ઉપર સ્નાન
 દાન વિના મરણ પામેલો સાભળી, તેમ જ પિતાની
 દુર્ગતિ સાભળી ખેદ પામેલા આનાદિત મહાભાગ
 જનમેજય રાજ્યો બૂબ સતાપ પામી તથા ભય
 વિહ્વળ થઈને નારાયણની આ ઘણી જ લાખી કયા
 નેર આવેલા મુનિ વ્યાસને પૂછી હતી

વ્યાસ બોલ્યા હે રાજા ! એ ભગદર હિરણ્ય-
 કરાપુ મળેયો, ત્યારે તેના પુત્ર પ્રજ્ઞાદનો રાજ્યાભિષેક
 થયા હતો દેવો તથા બ્રાહ્મણોને પૂજનાગે તે દૈત્યે દ્ર
 રાજ્ય કરતો હતો ત્યારે પૃથ્વી પર રાજ્યઓ શ્રદ્ધાળુ
 યદ્યયશે કરતા બ્રાહ્મણો તપ, ધર્મ તથા તીર્થયાત્રાઓ
 કરતા વંશો પોતપોતાની આશ્ચર્યક્રામા રહેતા અને
 ગૃહો (ત્રણે વર્ણની) સેવામા તત્પર રહેતા હતા
 નૃસિંહ તે દૈત્ય રાજાને પાતાલમા સ્થાપ્યો હતો, જ્યો
 ત્યા જ પ્રજાપાલનમા તત્પર રહીને તે રાજ્ય કરતો
 હતો કોઈક સમયે ચ્યવન નામના મહાતપસ્વી ભુવુપુત્ર,
 વ્યાહતીશ્વર તીર્થમા સ્નાન કરતા નર્મદા ગયા ત્યા
 મહાનર્મદા નર્મદાને જોઈ તેમા તે ઊતરી, ઓટવામા
 ઝરથી ભગદર એક સર્પ ઊતરતા તે મુનિને પકડ્યા

* આ અધ્યાયમાં સમોચિત્તાવીત શ્લોકોથી પ્રખ્યાત
 તથા બોધપ્રદા સમાવશની વાત કહેવાયે.

એમ પડ્યાયેલા તે શ્રેષ્ઠ મુનિએ ભયભીત થઈ પાતાલમા દેવતા દેવ જનાદેન વિષ્ણુનું મનથી સ્મરણ કર્યું વિષ્ણુનું મુનિએ સ્મરણ કર્યું, એટલે સર્પ એજ વિનાનો થઈ ગયા અને આતવમા લઈ જવાતા ચ્યવન મુનિ દુષ્ટ ન પામ્યા પછી 'ઓ તપસ્વી મહામુનિ ક્રોધાય-માન થઈ મને શાપ આપજો તો ?' આમ શસ્ત્ર પામી મુઝાયલા મર્ષે મુનિને છોડી દીધા, એટલે નાગકન્યા ચોથી પૂનયેલા તે શ્રેષ્ઠ મુનિ ત્યા કસ્યા વાગ્યા અને પછી નાગોના તથા દાનવોના મોગ નગરમા તેમણે પ્રવેશ કર્યો કોઈક સમયે એ ઉત્તમ નગરમા ફરતા ભુગુપુત્ર ચ્યવન મુનિને ધર્મ ઉપર પ્રેમવાળા દેવ રાજ પ્રહલાદે જોયા તે મુનિને જોઈને દેવપતિએ તે વેળા એમની પૂજા કરી પૂજ્ય કે, 'તમારે પાતાલ વિષે આવવામા શુ કારણ છે, તે તમે કહો હે ઉત્તમ પ્રાણી ! નત્ય કહો, દેવો પગ દેવવાળા ઇદ્રે મારુ રાજ્ય જોવાની ઇચ્છાથી શુ તમને મોકળા છે ?

ચ્યવન જોઆ હે રાજા ! મારે ઇદ્ર, સાથે 'શુ ચેવાદેવા છે ? જેથી તેણે મોકળેલો હુ દૂતનું કાર્ય કરતો તમારા નગરમા આઆ હોઉં ? ધર્મમા તત્પર હોઈ જાતદૃષ્ટાળા મને તમે ભુગુપુત્ર જાણો હે દેવેન્દ્ર ! ઇદ્રે મોકળેવાની શક્તિ તમે ન કરો હે ઉત્તમ રાજા ! નર્મદા ઉપગના પવિત્ર તીર્થમા સ્નાન માટે આનેના મને તરીમા ઊતરતા જ મોગ સર્પે પડ્યો હતો પછી વિષ્ણુનું સ્મરણ કરવાથી એ સર્પ એજ વિનાનો થયો હતો અને સ્મરણના પ્રભાવથી જ તે મર્ષે મને છોડી દીધો હતો, જેથી હે રાજેન્દ્ર ! આવી આરેલા મે તમારુ દર્શન મેળવ્યુ છે હે દેવેન્દ્ર ! તમે વિષ્ણુના ભક્ત છો અને મને પણ તેમનો ભક્ત જ વારો

આસે કહ્યુ તે મુદર વચન સાભળી દિલ્લુપ્પશિષુ ના પુત્ર પ્રહલાદે પરમ પ્રીતિથી અનેક જાતના તીર્થો તેમને પૂજ્યા

પ્રહલાદે પૂજ્ય હે મુનિગેષ ! પૃથ્વી પર પાતાલમા તથા આકાશમા કયા તીર્થો પવિત્ર છે, તે અમને વિસ્તારથી કહો

ચ્યવ ! જોઆ હે રાજા ! જેઓના મન, વચન ને કાયા મુદ્ધ છે તેઓને પગે પાંચે તીર્થ છે,

પણ જેઓના ચિત્ત મેલા છે, તેઓને ગંગા પણ કીકટ દેશ કરતાયે વધારે અપવિત્ર છે પ્રથમ જો મન શુદ્ધ અને પાપરહિત થયુ હોય, તો જ સર્વ તીર્થો પવિત્ર થાય છે હે દેવેન્દ્ર ! ગંગાકિનારે બધે બધે નગરો, નેમડા, ખાણો, ગામો તથા નાના ગામડા વસે છે અને બીજા ભીયોના, મચ્છીમારોના તથા ડૂણ, વગ, ખસ અને મ્લેચ્છોના પણ રહેઠાણો છે, તેઓ હમેશા પ્રાબુત્વ ગંગાનું જળ પીએ છે અને હે દેવેન્દ્ર ! લોકો પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે નણે કાળ (ગંગામા) સ્નાન કરે છે, છતા હે રાજા ! તેમનો ચોક પણ શુદ્ધ ચિત્તવાળો થતો જ નથી, એટલે કે જેમનાં મન વિષયોથી નાશ પામ્યા હોય, તેઓ માટે તીર્થનું ફળ શુ છે ? (કઈ જ નથી) માટે હે રાજા ! મન જ આ (શુદ્ધ-અશુદ્ધિમા) કારણ છે, બીજુ કઈ પણ નથી, તે તમે વિચારો શુદ્ધિને ઇચ્છતા મનુષ્યે કાયમ મનની જ શુદ્ધિ કરવી તીર્થવાસી મનુષ્ય ત્યા બીજાને કગવાથી મહાપાપી થાય છે અને ત્યા તીર્થ-ક્ષેત્રમા કરેજુ પાપ અનંતપણાને પામે છે જેમ ઇદ્રવરણનું ફળ પાક્યા છતા મીકુ થતુ જ નથી, તેમ દુષ્ટ ચિત્તવાળો મનુષ્ય તીર્થમા કરોડવાર સ્નાન કરે, તોપણ શુદ્ધ થતો નથી, માટે કસ્યાણુ ઇચ્છતા મનુષ્યે પ્રથમ મનની શુદ્ધિ કરવી, કેમ કે મન શુદ્ધ હોય તો જ દ્રવ્યની શુદ્ધિ થાય છે, નહિ તો થતી નથી. તે જ પ્રમાણે આચારશુદ્ધિ પણ હોવી જોઈએ કેમ કે તેથી તીર્થ મફત થાય છે, નહિ તો કરેજુ બધું તત્કાલ વ્યર્થ થાય છે તીર્થમા જઈ હવડા માણસોનો સગ સદા ત્યજવો જોઈએ, અને ક્રિયાથી તથા બુદ્ધિથી પ્રાણીઓ પર દયા કરવી હે રાજેન્દ્ર ! જો તમે તીર્થ પૂજે છે, તો સર્વોત્તમ તીર્થ હુ કહુ છું પ્રથમ તા નૈમિષારણ્ય પવિત્ર છે, તેમ જ ચંકતીર્થ ને પુષ્કર પણ પવિત્ર છે બીજા તીર્થોની પણ પૃથ્વી પર સખ્યા ઓઝી નથી હે શ્રેષ્ઠ રાજા ! ઘણા સ્નાનો પવિત્ર છે

આત જોઆ • તે સાભળી ગત પ્રહલાદ નૈમિષારણ્યમા જવા તૈયાર થયા તેમણે હર્ષથી પૂર્વરિત થઈ દેવોને પ્રેરણા કરી

પ્રહલાદે કહ્યુ હે મહાશાગો ! હવે આજે આપણે નૈમિષારણ્ય જઈશુ, અને પીજા વરવાળા તથા કમળ

સમાન નેત્રવાળા શ્રીવિષ્ણુના (ત્યા) દર્શન કરીશુ

આસે કહ્યું વિષ્ણુભક્ત પ્રાણાદે તે સમયે
એમ કહેલા તે સર્વ દાનવો તેમની જ સાથે પરમ હર્ષથી
પાતાળમાંથી નીકળ્યા અને મહાભયગાન તે દેવો
તથા દાનવા એકાં થઈ નેમિપારશ્વમાં આવી હર્ષ
માથે ફરતા પ્રહલાદે મલાપવિન અને નિર્મળ સસ્વતીના
દર્શન કર્યો, અને હે શ્રેષ્ઠ રાજા જનમેજય ! પરમ
પવિત્ર તે તીર્થમાં મહાત્મા પ્રાણાદ્ય મન પ્રસન્ન
થયુ ત્યા મસ્વતીના પવિત્ર જળમાં સ્નાન કરી અતિ
પ્રસન્નચિત્ત થઈ તે દેવરાજઓ વિધિ પ્રમાણે સ્નાન-
દાનાદિ કર્યું ૧-૪૭

વિધિવત્ત્વ તત્ર દૈત્યેન્દ્ર* જ્ઞાનદાનાદિકં શુભે ।
ચક્રારતિમસન્નાત્મા તીર્થં પરમવાલ્મે ॥૪૭॥
ઈતિ શ્રીદેવીભાગવત મહાપુરાણમાં અનુર્થ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૮ માં ન્યામ

અધ્યાય ૯ મો*

પ્રહલાદ ને નારાયણનું શુદ્ધ

વ્યાસ કથાવ

કુર્વેત્તીર્થવિધિં તત્ર દિવ્યમ્પરિણયો સુતઃ ।

ન્યપ્રોથ્થ સુમદ્ધ્યાયમપર્યવ્યુત્તસ્તદા ॥ ૧ ॥

આસે કહ્યું હિરણ્યકશિપુના પુત્ર પ્રહલાદ ત્યા
તીર્થવિધિ કરતા હતા, ત્યાં ઘણી માટી છાયાવાળું
વડનું ઝાડ તેમણે ત્યા આગળ જોયું તેમ જ બીજા
અનેક જાતના, ગીધપક્ષીના પીંછાવાળા, તીવ્ર શિલા
ઉપર ધમેલા અને મહાઉજ્જવળ તીવ્ર બાણો જોયા
તે જોઈ તેમણે મનની વિચાર્યું કે 'નયિઓના પરમ
પાવન, પવિત્ર તીર્થરૂપ આ આગમમાં આ બાણો
કેના હશે ?' આમ વિચારતા એ પ્રાણાદે કાળા મુગ
નર્મને ધારણ કરતા અને ઊની જગ્યાના ભાસ્વાના
ધર્મેપુત્ર બે મુનિઓને તે વેળા જોયા તે બંનેની
આગળે ચાલ્યા તથા પિતાકે તામના ઉત્તરજન લક્ષ્મણો
વાળા બે ધનુષ તથા બાણટ બે મોટા ભાથા પડ્યા હતા
મહામાત્રાનાળી તે બંને નર-નાકયા । નયિ એ વેળા
ધ્યાનમાં બેસા હતા, ત્યારે દેવોનો આધિપતિ પ્રહ-

લાદ તે બંને ધર્મપુત્રોને જોઈ ક્રોધથી લાલ નેત્રવાળો
થયો અને આસુરોના સ્ફુટ તેણે એ બંનેને કહ્યું 'તમે
બંનેએ ધર્મનો નાશ કરનાર હોગ કેમ માડ્યો છે ?
આ સંસારમાં અર્થે કદી સાભળ્યું નથી કે જોયું પણ
નથી કે, તીવ્ર તપશ્ચર્યા તથા ધનુષનું ધાગ્યું એ બંને
સાથે હોય । આ પહેલા સત્યયુગમાં આ વિરોધ છે,
ક્રિયયુગનો પ્રિય આ વસ્તુ સત્યયુગમાં યોગ્ય કેમ ગણાય
પ્રાણાણો તે તપ કરતું યોગ્ય છે, તેમાં ધનુષનું ધારણ
શા માટે હોય ? દેહ પર જગધારણ કર્યા ને હોગ જણા
વતા બે ભાથા કયા ? દિવ્ય ભાવવાળા તમારે બંનેએ
તો ધર્મ આચર્યો યોગ્ય છે'

આસે કહ્યું હે ભરતવંશી રાજા ! તેનું એ
વચન સાંભળી નરે કહ્યું 'હે દૈત્યેન્દ્ર ! અમારા આ
તપના વિષયમાં તારે વ્યર્થ ચિંતા શા માટે કરવી ?
સામર્થ્ય હોય તો જે પુરુષ જે કરે છે, તે તને થડે
જ છે હે મૂઠા ! અમે બંને બેધ કાર્યમાં સમર્થ ને
લોકમાં પ્રખ્યાત છીએ યુદ્ધ અને તપ બંનેમાં અમારું
સામર્થ્ય છે, તું શું કરવાનો છે ? ઇચ્છા પ્રમાણે તું
તારા મોગે ચાલ્યો જ, આવી બગાડ શા માટે કરે
છે ? પ્રાણાણનું તેજ સહન કરવું મુશ્કેલ હોય છે, તેને
અત્યંત મોહિત થયેલા તું જાણતો નથી સુખ ઇચ્છતા
લોકોએ પ્રાણાણોની નયી ન કરવી જોઈએ

પ્રાણાદે કહ્યું 'તમે બંને તપસ્વી મદ્યુલોદ્ધ છે,
છતા ખોટા ગર્વથી મોહિત થયા હો ધર્મમર્ષાદાને
નાવું સખતાર હું દૈત્યેન્દ્ર હયાન છું તો આ તીર્થમાં
આ અધર્મનું આચરણ ! યાગ્ય નથી એ તપોવત !
મુદ્ગમાં તારે કઈ શક્તિ ? ને આજે બતાવ 'તેનું
એ વચન સાંભળી નરે તને કહ્યું 'ને તારો આત્મો
વિચાર છે, તો આજે મારી સાથે યુદ્ધ કર એ
નીચ આસુર ! તારા માથું આજે હું ફોડી નાખીશ,
જેથી યુદ્ધ કરનારી શક્તિ ફરી તને કદી નહિ થાય'
તેનું એ વચન સાંભળી બ્રહ્માવાન દૈત્યેન્દ્ર પ્રહલાદ
નુસે થયો તેનું પ્રતિજ્ઞા કરી કે, હરકોઈ ઉપાયે આ
આ બંને જિતેન્દ્રિય તપસ્વી નર-નાકયા । નયિને
આવી હું જીતીશ 'એમ કહી દેવે ધનુષ લઈ જોરથી
બેન્ધુ અને દોનેનો અવાજ કર્યો, એટલે જે નાનકો
નરે પાં ધનુષ લઈ શિયા પર તીક્ષ્ણ કરેલા ધણ

* આ અધ્યાયમાં તામરવાદન મહાકવિ પ્રહલાદનું
નવ્ય નવચરણનું પુણ્ય વર્ણન થયું.

તીવ્ર બાણો ક્રોધથી પ્રહ્લાદ પર છોડવા પડ્યા, તેને દેવરાજે વેગથી સામે જઈ સોનેરી છોડાવાળા બાણો વડે કાપી નાખ્યા, ત્યાં પોતે છોડેલા એ બાણોને કપાયેલા નોંઈ, નરે એકદમ ગુસ્સે થઈ બીજા બાણો છોડ્યા, એટલે તેઓને પણ કાપી નાખી દેવ્યપતિએ તીવ્ર વેગવાળા બાણોથી તે મુનીન્દ્રને છાતીમા પ્રહાર કર્યો, પછી નરે પણ ગુસ્સે થઈ પાંચ બાણોથી દેવ્ય પતિના હાથ ઉપર પ્રહાર કર્યો એ બંનેનું તે યુદ્ધ જોવા છંદ્ર સહિત દેવો વિમાનમા ખેંસી આકાશમા ઊભા રહ્યા અને યુદ્ધમા ઊભેલા નરનું પરાક્રમ વખાણુવા લાગ્યા, વળી તે દેવ્યપતિના પરાક્રમના વખાણુ પણ કરવા લાગ્યા ધનુષને ધારણ કરતો એ દેવરાજ મેઘ જેમ જળને વધે, તેમ બાણોને વર્ષવા લાગ્યો, ત્યારે નારાયણે અનુપમ શારંગ ધનુષ લઈ સોનેરી છોડાવાળા તીક્ષ્ણ બાણો છોડવા માડ્યા હે સજ્જન ! જ્યને ઈચ્છતા તે બંને દેવ-દેવ્યનુ ઉગ્ર યુદ્ધ થવા લાગ્યું, ત્યારે આકાશમાગે ઊભેલા દેવો પ્રસન્નચિત્ત થઈ દિવ્ય પુષ્પો વરસાવવા લાગ્યા પછી દેવોનો અધિપતિ પ્રહ્લાદ કાપી ઊડ્યો, તેણે નારાયણ ઉપર આતિ તીવ્ર વેગવાળા બાણો છોડ્યા, ત્યારે ધર્મપુત્ર નારાયણે તરત જ ધનુષમાથી છોડેલા ઘણા તીક્ષ્ણ બાણોથી તે કાપી નાખ્યા પછી પ્રહ્લાદે ખૂબ ખે ચોલા બાણો વડે અત્યંત સ્થિર અને વીર સનાતન ધર્મપુત્ર નારાયણ પર વૃષ્ટિ કરવા માડી, એટલે નારાયણે પણ વેગથી છોડેલા અને શિલા પર સળેલા બાણોથી ત્યાં આગળ ઊભેલા તે દેવ્યપતિને ખૂબ વીધવા માડ્યો તે વેળા ત્યાં જયધોષણ કરતા ને જોવા ઈચ્છતા, દેવો તથા દાનવોની આકાશમા ગીરદી થઈ રહી, તે વખતે એ બંનેની બાણવૃષ્ટિથી ટકાઈ ગયેલા આકાશમા દિવસે પણ સનિ જેવું ખૂબ અધારુ થઈ ગયું, અને અત્યંત વિસ્મય થાયેલા દેવો તથા દેવો પરસ્પર કહેવા લાગ્યા 'પૂર્વે કદી નહિ જોયેલું આતિ ભયંકર યુદ્ધ આજે થઈ રહ્યું છે' દેવર્ષિઓ, ગધર્વો, યક્ષો, કિન્નરો, સર્પો, વિદ્યાધરો તથા ચારણો ખૂબ જ આશ્ચર્ય પામ્યા, અને નારદ તથા પર્વત ગને મુનિઓ પણ જોવા ઊભા રહ્યા ત્યારે નારદે પર્વતને કહ્યું 'પૂર્વે તારકાસુરનું તથા વૃના

સુરનું પણ આવું યુદ્ધ થયું હતું વિપ્લવો જ મધુ-કેટલ સાથે આવું યુદ્ધ કર્યું હતું પ્રહ્લાદ ઘણો જ બળવાન અને શૂરો છે, કારણ કે સિદ્ધ અદ્ભુત કર્મવાળા નારાયણ સાથે તેમના સમાન યુદ્ધ તે કરે છે'

ત્યાંસ બોલ્યા એમ તે સમયે દેવ્ય પ્રહ્લાદ અને તપસ્વી નારાયણ દરરોજ દિવસે યુદ્ધ કરી રહી રાત્રે પણ મોટું યુદ્ધ કરવા લાગ્યા પછી નારાયણે એક બાણથી પ્રહ્લાદનું ધનુષ વેગથી કાપી નાખ્યું, એટલે તેણે બીજું ધનુષ લીધું, તેને પણ નારાયણે ઝડપદાર હાથે બીજું બાણ છોડી વચમાથી કાપી નાખ્યું દેવ્ય પ્રહ્લાદે પણ જેમ જેમ ધનુષ કપાતા ગયા તેમ તેમ બીજા લેતા ગયા અને નારાયણ કોપાયમાન થઈ બાણો વડે તરત કાપતા ગયા એમ ધનુષ કપાતા એટલે દેવરાજે પરિધ ઉઠાવ્યું, અને ખૂબ કોપાયમાન થઈ તરત જ ધર્મપુત્ર નારાયણે બાહુની વચે માર્યું, પણ બળવાન મુનિ નારાયણે આવતા તે ધોર પરિધને નવ બાણોથી કાપી નાખ્યું અને દશ બાણો તે પ્રહ્લાદને પણ માર્યા પછી દેવેન્દ્રે આખી લોખંડની મજબૂત ગદા ઉઠાવી ને રોપથી દેવ નારાયણ ને ટોચસના પ્રદેશમા તત્ત જ તે ગદાનો પ્રહાર કર્યો, છતાં પર્વતની પેઢે ઊભેલા, સ્થિર મનવાળા, આતિ બળવાન એ ધર્મપુત્રે તરત જ બાણો છોડ્યા અને તે ભગવાને દેવ્યપતિની મજબૂત ગદાને ભાગી નાખી તે સમયે આકાશમા ઊભેલા પ્રેક્ષકો પરમ વિસ્મય પામ્યા પછી શત્રુવીરોનો નાશ કરનારા પ્રહ્લાદે શક્તિ ઉઠાવી ગુસ્સે થઈ બગથી નારાયણની છાતી પર જલદી કપ્રી, ત્યારે નારાયણે તે શક્તિને આવતી જોઈ એક જ બાણથી સ્મતમાનમા તેના સાત ટુકડા કરી નાખ્યા ને સાત બાણો તે પ્રહ્લાદને માર્યા હે સજ્જન ! તે બંનેનું એ મહાન યુદ્ધ, તે આગમમા સર્વને વિસ્મયકારક હોઈ દેવતાઈ એક* હજાર વર્ષ

* અર્થ મૂળમા 'દિવ્ય વર્ષહસતુ, ' એવો પાઠ છે એટલે તેમા 'સદૃશ' શબ્દનો સ્પષ્ટ પ્રયોગ છે, છતાં પછીના અધ્યાયના ચોથા શ્લોકમા 'દિવ્ય વર્ષયત' દેવતાઈ સાં વર્ષ સુધી પ્રહ્લાદનું તથા નારાયણનું મુલ દશવિંશ છે, તે પછી થયે તેમ જ જોવામા આવે છે, તે અર્થ 'સદૃશ' શબ્દનો અર્થ 'ઘણાં વર્ષો' એમ માની લેશે ચોઈએ.

સુધી ચાલ્યા કર્યું, તે સમયે પીળા વસ્ત્રો ધારણ કરતા, આર ભુવનગોવાળા, ગદા ધારણ કરતા, લક્ષ્મીના પતિ અને નર, શખ તથા કમળને ધારણ કરતા વિષ્ણુ જલદી પ્રહલાદના આશ્રમમા આવ્યા ચોટલે તેમને ત્યા આવેલા બેઈ હિંગુલકશિપુના પુત્ર પ્રહલાદે પરમ ભક્તિથી પ્રણામ કરી બે લાથ એડી કહ્યું

પ્રહલાદ બોલ્યા દેવોના દેવ ! હું જગતના નાય ! હે ભક્તો પર પ્રમ ગબનારા માધવ ! હુ આ બે તપસ્વીઓને યુદ્ધમા કેમ ન જીત્યો ? હે દેવ ! મે પૂરા સો વર્ષ સુધી દેવોની પણ સાથે યુદ્ધ કર્યું છે આવો તુ વીર છતા મે આ બન્નેને કેમ ન જીત્યા ? એ વિષે મને ઘણુ આશ્ચર્ય થાય છે

વિષ્ણુ બોલ્યા હે નમ્ ! મિદ્ધ, તપસ્વી અને જિતેન્દ્રિય આ બને નર—નારાયણ મારા અશ છે, એથી તે જિતાયા નથી, એમા શુ આશ્ચર્ય થાય છે ? હે નમ્ ! તુ વિતલમા જ અને મારી અચળ ભક્તિ કર હે મહાબુદ્ધિમાન ! આ બાને તપસ્વીઓ સાથે તુ વિરોધ ન કર

વ્યાસે કહ્યું એમ આજ્ઞા કરેલા દૈત્યરાજ પ્રહલાદ અસુરો સાથે (ત્યાથી) જતા રહ્યા અને નર—નારાયણ કરી તપ કરવા લાગ્યા ૧-૫૫

હ્ય્યાશ્વતો દૈત્યરાજો નિર્યાગસુરે. સહ ।
નત્તારાયણો ધ્રુવસ્તપોયુક્તો ધમૂવતુ. ॥ ૫૫ ॥
ઈતિ શ્રીદેવીબાવત મહાપુરાણમા ચતુર્થ સ્કંધ વિષે અધ્યાય ૯ માં નમામ

અધ્યાય ૧૦ મો*

દેવ-દાનવ-યુદ્ધ

જનમેજય ઉવાચ

સદેહોર્વ મહાનત્ર પારાશર્ય કયાન્તકે ।
નત્તારાયણો શાન્તો વૈજ્ઞર્વાશો તપોધત્તો ॥ ૧ ॥
જનમેજયે પુછ્યુ. હે પતંગરના પુત્ર વ્યાસ ! આ ક્યામા મને મોટા સદેહ થાય છે, નર—નારાયણ શાન્ત, વિષ્ણુના અશરૂપ, તપોધન, તીર્થનો આશ્રય

* આ અધ્યાયમાં વિષ્ણુને બુનુશ્વિને શાપ દીધા, તેથી કૃષ્ણનામ વર્ધ, એ કથાપ્રસંગ પચાત મ્હોડોની કહેસે.

કરનારા, સત્ત્વગુણથી યુક્ત, સદા વનના પદાર્થો ખાનારા, ધર્મના પુત્ર, મહાત્મા, તપસ્વી અને સત્યમા રહેનારા હતા; છતા તેઓ યુદ્ધમા પ્રેમવાળા કેમ થયા ? સર્વોત્તમ તપશ્ચર્યો છોડી અને શાંતિનુ સુખ ત્યજી તે બાને મુનિઓએ દેવતાઈ સો વર્ષ સુધી પ્રહલાદની સાથે યુદ્ધ કેમ કર્યું ? હે મહાભાગ ! તે બાને મુનિઓએ પ્રહલાદની સાથે યુદ્ધ કેમ કર્યું ? તેમના યુદ્ધનું કારણ તમે કહો ત્રી ને સોનુ એ બન્ને જ યુદ્ધના કારણ છે, પણ તે બન્નેથી વિરકત છતા તે બેયને યુદ્ધબુદ્ધિ કેમ થઈ ? વળી તેઓ બન્નેએ તેવા પ્રકારનુ તપ કર્યા કારણે કર્યું હતુ ? હે શત્રુતાપન ! મોહ માટે, સુખભોગ માટે કે સ્વર્ગ માટે તેઓ બાનેએ સર્વ કળને આપનારા અતિશય ઘણુ તપ કર્યું હતુ ? શાન્ત ચિત્તાવાળા એ બાને મુનિઓએ કેમ અદ્ભુત કળ મેળવ્યુ હતુ ? તપ તથા યુદ્ધથી દેહને ખાલી દુષ્ક્રીડી ૧ (એ જ કળ મેળવ્યુ કે બીજુ કઈ ?) દેવતાઈ પૂરા સો વર્ષ સુધી તેઓ બાને શ્રમથી પીડાયા, તે રાત્ર્ય, ધન, સ્ત્રી કે ઘર માટે તો પીડાયા હતા જ નહિ, તો એ બાનેએ તે મહાત્મા સાથે યુદ્ધ શા માટે કર્યું ? નિસ્પૃહ પુરુષ દેહને કેવળ દુષ્ક્રીડનારુ યુદ્ધ શા માટે કરે ? સત્તાતન ધર્મને જાણતો સત્યબુદ્ધિવાળો પુરુષ આ લોકમા સદા સુખદાયી જ કોર્મો કહે છે, પણ દુષ્ક્રીડથી કોર્મો કરતો જ નથી હ ધર્મજ્ઞ ! આ વણી પ્રાચીન રીત છે, ધર્મના પુત્ર, વિષ્ણુના અશરૂપ, સર્વજ્ઞ અને સર્વ ગુણોથી શોભતા એ નર—નારાયણે કેવળ દુષ્ક્રીડ અને ધર્મનો નાશ કરનારુ યુદ્ધ કેમ કર્યું હતુ ? હે વ્યાસ ! સુખના વિશ્રામસ્થાનરૂપ અને મોટા ક્ષેત્ર સમાધિને* છોડી મૂર્ખ પણ ભયકર યુદ્ધ નથી જ હંચતા મે સામળ્યુ છે કે અદકારથી થયેલા પાપને લીધે થયાતિ રાગને સ્વર્ગમાથી પૃથ્વી પર પાડવામા આવ્યા હતો, તે રાજ યજ્ઞ કરનાર, દાન દેનાર તથા ધાર્મિક હતો, છતા (મે જ્ઞોતિશ્રેષ્ઠ અને અમ્ભમેધ યજ્ઞ કર્યો, એમ અભિમાનપૂર્વક કરેલા) શપ્તોચ્ચાર માનથી છંદે તેને પાટી નાખ્યો હતો, ચોટલો અદક કાગળના યુદ્ધ વતુ જ નથી, એ નક્કી છે તે યુદ્ધ

* એટલે માર્ગસૂચક ચાલિને.

કળ શુ થયું ? મુનિના પુણ્યનો નાશ (એ જ કે બીજુ કઈ ?)

વ્યાસ બોલ્યા હે રાજન્ ! ધર્મનો નિશ્ચય કરનાર મર્વન્ મુનિઓએ ત્રણ પ્રકારના અહકારને જ સસારનું મૂળ કહ્યો છે, તે અહકાર છોડવા માટે દેહધારી મુનિ કઈ રીતે યોગ્ય છે ? (અર્થાત્ મુનિ પણ ત્યાં સુધી દેહધારી હોય, ત્યાં સુધી અહકારને છોડી શકતો નથી) કારણ વિના કાર્ય થતું જ નથી, એ ચોક્કસ છે તપ, દાન તથા યજ્ઞો માર્તિકક અથવા રાજસ અહકારથી થાય છે અને તામસ અહકારથી ક્રિયા થાય છે હે રાજેન્દ્ર ! નાનામાં નાની ક્રિયા પણ અહકાર વિના કદી થતી નથી શુભ કે અશુભ હરકોઈ ક્રિયા અહકારથી જ થાય છે, એ નક્કી છે, માટે પૃથ્વી પર અહકાર વિના બીજુ કઈ બાધતકારી નથી તે અહકારથી આ જગત મગ્ન થુ છે, તે નેતાથી સંહિત કેમ હોય ? બ્રહ્મા, રુદ્ર અને વિષ્ણુ આ પણ અહકારથી યુક્ત છે, તો હે રાજન્ ! બીજા મુનિઓની શી વાત ? આલકાગ્ની ધેરાયેનું આ સ્થાવર-જંગમ જગત ભમ્યા કરે છે હે રાજન્ ! દેવો, પશુપક્ષીઓ તથા મનુષ્યો ના આ સમારમ્બ વાગ્વાર જન્મ અને મૃત્યુ થયા કરે છે એમ દરેક જીવ પોતાના કર્મને વરા થઈ તેને ચાનું સડે છે હરકોઈ પ્રાણીનું (તેના) સર્વ કાર્ય સિદ્ધ થયા વિના જ રચના પેડાની પેડ હમેશાં (અહકારથી જ) ભ્રમણ થાય છે, એમ (શાસ્ત્રોમાં) કહ્યું છે વિષ્ણુના પણ અવતારોની સખ્યાને ક્યા પુરુષ જાણે છે ? આ અનત સસાગ્રા ઉત્તમ અને અધમ યોગિઓમાં પણ વિષ્ણુના પણ અવતારો થાય છે સાક્ષાત્ નારાયણ વિષ્ણુએ માહ્યાતનુ, કાચબાનુ, ભૂકનુ, નૃસિંહનુ તથા વામનનુ ચારી ધર્યું છે જગતના નાથ જનાદન વાસુદેવ પણ દેવને વરા થઈ યુને યુને અસખ્ય અવતારો ધરે છે હે મહારાજ ! ભગવાન વિષ્ણુએ સાતમા વેવસ્વત મન્વન્તરમાં જે અવતારો લીધા હતા તેને તમે બ્રહ્મણ્ય માલગેા હે મહારાજ ! દેવોમાં શ્રેષ્ઠ અને સર્વના ઈશ્વર પ્રભુ વિષ્ણુએ ભૂનુના શાપથી અનેક અવતારો લીધા છે

જતમેજય રાજન્એ પૂછ્યું હે મહાભાગ ! મારા દહ્યમાં આ સદેહ થાય છે હે દાદા ! ભૂગુએ ભગવાન

વિષ્ણુને શાપ કેમ આપ્યો હતો ? હે મુનિ ! વિષ્ણુએ તે મુનિનું શુ અપ્રિય કર્યું હતું ? જેથી રોષને લીધે ભૂગુએ દેવોથી નમાયેલા વિષ્ણુને પણ શાપ દીધો હતો ?

વ્યાસ બોલ્યા હે રાજન્ ! ભૂગુના શાપનું કાળ હુ કહું છું, તમે માલગેા પૂર્વે કશ્યપનો પુત્ર હિરણ્યક્રશિપુ ત્યારે રાજા હતો, ત્યારે દેવોની માથે તેણે યુદ્ધ કર્યું હતું એ યુદ્ધ પરસ્પર કરાયું, ત્યારે આર્ષુ જગત ગભરાયું હતું પછી તે રાજા મરાયો એટલે પ્રહ્લાદ રાજા થયો હતો રાગુઓનો નાશ કરનાર તે પ્રહ્લાદે પણ દેવોને દુષ્ટ દીધું હતું અને તે સમયે ઇદ્ર તના પ્રહ્લાદનુ ધોર યુદ્ધ થયું હતું હે રાજન્ ! પૂર્ણ સો વર્ષ સુધી દેવોએ લોકોને વિસ્મય કરનાર તે ઉગ્ર યુદ્ધ કર્યું હતું અને તેમાં પ્રહ્લાદ હાર્યો હતો હે રાજન્ ! સનાતન ધર્મને જાણી પરમ વૈગય પામેયો તે પ્રહ્લાદ વિરોધના પુત્ર બલિને રાજ્ય પર સ્થાપી તપ કરવા ગંધમાદન પર્વત પર ગયો હતો પછી શ્રીમાન બલિરાજન્એ રાજ્ય પામી દેવો સાથે વેર કર્યું હતું તે વેગા (દેવો ને દાનવોનું) પરસ્પર આતિભયકર યુદ્ધ થયું હતું, જેમાં દેવોએ દૈત્યોને ત્યાં હતા અને અમાપ તેજવાળા ઇદ્રે વિષ્ણુની સહાયથી દૈત્યોને ગત્યભ્રષ્ટ કર્યા હતા પછી હે રાજન્ ! હાન્યા દૈત્યો શુક્રાચાર્યને શરણે ગયા હતા (અને આમ કહ્યું હતું) 'હે બ્રહ્મન્ ! તમે પ્રતાપી છતાં અમને સહાય કેમ કરતા નથી ? અમે આહો રહેવા પણ સમર્થ નથી હે મત્ર જાણનારાઓમાં ઉત્તમ ! તમે અમારુ રક્ષણ કરવા જ મહાયુરૂપ નહિ થાઓ, તો અમે સ્નાતવમાં પડાચી જઈશું'

વ્યાસે કહ્યું એમ કહેવા દયાળુ નુકાચાર્ય મુનિએ દૈત્યોને કહ્યું 'હે અસુને ! તમે ભય ન પામેા હુ માત્ર તેજથી તમાની રક્ષા કરીશ અને મનો તથા યોધધિઓથી તમને કાયમી મહાય કનેગ, માટે તમે ઉત્તાહયુક્ત થઈ સત્તાપરહિત થાઓ' એમ તે શુક્રાચાર્યનો આશ્રય મળવાથી દૈત્યો નિર્ભય થયા; પણ આ મધ્યથી વિના દેવોએ દૂતો દ્વારા માલગેા. એટલે શુક્રાચાર્યના મત્રના પ્રભાવથી ખૂબ નાસેલા દેવોએ ઇદ્રની સાથે મત્રણા કરી પરસ્પર વિચાર્યું કે, જેટલામાં તેઓ આપણને સ્નાતભ્રષ્ટ ન કર તેટલામાં

આપણે જલદી યુદ્ધ કરવા જઈએ, અને દૈત્યોને
બળથી મારી નાખી બાકીનાઓને પતાળમાં નસાડી
મૂકીએ' (આમ વિચાર્યો) પછી ઇંદ્રે પ્રેરવા
દેવો રોષ સાથે શત્રો લઈ વિઘ્નુની સાથે દાનવો સામે
ગયા, એટલે દેવોથી ભરાતા દૈત્યો ખૂબ નામ પામી,
ભયભીત થઈ શુક્રાચાર્યને શરણે ગયા અને 'તમે રક્ષા
કરો, રક્ષા કરો,' એમ કહેવા લાગ્યા; ત્યારે મન તથા
આપવના બળથી સમર્થ તે શુક્રાચાર્યે દેવોથી પીડાતા
મહાબળવાન દૈત્યાને જોઈ 'તમે ભય ન પામો'
એવું વચન ઉચ્ચાર્યું, એટલે મર્વ દેવો શુક્રાચાર્યને
જોઈ દૈત્યોને છોડી દઈ નામી ગયા ૧-૫૦

મા મૈદતિ વચઃ પ્રાહ મન્ત્રોપચત્લાદ્ વિમુઃ ।
દૃષ્ટ્વા કાર્યં સુતાઃ સર્વે સ્વસ્ત્વા તાન્ પ્રયયુઃ
કિલ્લ ॥ ૫૦ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવત મહાપુરણમાં ચતુર્થ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૧૦ માં નમામ

અધ્યાય ૧૧ મો

મત્રો મેળવવા શુક્રાચાર્યનું જનું

બાચ ઉવાચ

તથા ગતેષુ દેવેષુ કામ્યસ્તાન્ પ્રયુવાચ હ ।

બ્રહ્મણા પૂર્વમુક્તં ચત્તુર્ણ્યં દાનવોત્તમાઃ ॥ ૧ ॥

વ્યાસ બોલ્યા દેવો એમ ગયા, ત્યારે શુક્રાચાર્યે
તે દૈત્યો પ્રત્યે કહ્યું 'હે ઉત્તમ દાનવો! બ્રહ્માએ
પૂર્વે જે કહ્યું છે, તે તમે સાભળો દૈત્યોનો નાશ
કરવામાં તત્પર, ઉત્સાહી જનાદન વિપ્લાએ વસાવું
૩૫ ધરી જેમ હિન્દુચાક્ષને માર્યો હતો અને નૃસિંહનું
૩૫ ધરી જેમ હિરણ્યકશિપુને માર્યો હતો, તેમ સર્વ
દૈત્યોનો તે નાશ કરશ, એ નન્ની છે (આમ બ્રહ્માએ
કહ્યું છે) વળી માર મનબળ પણ બળબળ જણાતું
નથી, જેથી મારાથી રક્ષાયલા તમે વિપ્લુને તથા દેવોને
જીતવા મર્મર્થ યાઓ (એમ પણ મને લાગતું નથી),
માટે હે ઉત્તમ દાનવો! કેટલાક સમય સુધી તમે રાહ
નુઓ, હું આજે મન માટે મહાદેવ પામે જાઉં છું
હે શ્રેષ્ઠ દાનવો! મહાદેવ પામેથી મનો મેળવી હું હમણા
આવતો રીશ અને તે મનો તમને બરાબર આપીશ'

÷ આ અધ્યાયમાં શુક્રાચાર્ય મત્ર મેળવવા માટે ગયા,
એ કથા વ્રત્તવન મ્યોકોથી તારી રીતે કહેવાયે.

દૈત્યો બોલ્યા : હે મુનિશ્રેષ્ઠ! પરાજય પામી
નિર્જેળ થયલા અમે તેટલો કાળ પૃથ્વી પર રહેવા
તથા ગદ્દ જોવામાં કેમ સમર્થ થઈએ? બધા બળવાન
દાનવો માર્યો ગયા છે અને અમુક કેટલાક બાકી રહ્યા
છે, તેઓ હવે યુદ્ધ માટે એ રીતે સુખેથી ઉભા રહેવા
લાયક નથી

શુકે કહ્યું 'હું શકર પાસેથી મનવિદ્યા લઈ ત્યા
સુધીમાં આવું, ત્યા સુધી તમારે તપમાં તત્પર રહી
શાંતિમાં રહેડું દેશ, કાળ, બળ તથા શક્તિબળ જાણી
મમજીવી વીર વિદ્વાનોએ મમથને યોગ્ય મામ, દાન વગેરે
(ઉપાયો) કહ્યા છે કલ્યાણની ઈચ્છાથી કાઈ સમય
શત્રુઓની પણ સેવા કરવી જોઈએ અને પછી પોતાની
શક્તિ વધે ત્યારે સમજી પુરુષે તે શત્રુઓને મારી
નાખવા માટે હમણા શાંતિ અને છળથી વિનય કરી
મારા આવવાની રાહ જોવા પોતાના સ્થાનોમાં
તમે ગ્હો હે દાનવો! મહાદેવ પાસેથી મનો મેળવી
હું આવીશ અને પછી મનના બળનો આશ્રય કરી
દેવો સામે આપણે લડીશું' હે મહારાજ! એમ તેઓને
કહી નિશ્ચય કરીને મુનિશ્રેષ્ઠ શુક્રાચાર્ય મનો માટે મહાદેવ
પાસે ગયા દાનવોએ દેવોને વિશ્વાસ પમાડનાર,
ગભરાવ વિનાના અને સત્યવાદી પ્રહલાદને દેવોની
પાસે મોકલ્યા, ત્યારે હ રાજા! અસુરો સંલિત જઈ
પ્રહલાદે વિનયનમ્ર થઈ દેવોને નમ્રતાયુક્ત આ વચન
કહ્યું 'હે દેવો! અમે બધા હવે શત્રો છોડી દઈ
બળતરે ઉતારી નાખી વક્ત્ર વત્રો પહેરીને તપ કરીશું'
પ્રહલાદનું તે સત્ય વચન સાભળી દેવો હર્ષ પામ્યા
અને સત્તાપ રહિત થઈ પાછા ફર્યા એમ દૈત્યોએ
ગત્રો છોડ્યા ત્યારે તે વિશ્વામ પામેલા દેવો પાછા
કરી પોતાને વર જઈ રમતગમતમાં પર્યા અને
નિહતે રહેવા લાગ્યા દૈત્યા દાન કરી તપથર્થોમાં તત્પર
તાપમો બન્યા ને શુક્રાચાર્યના આવવાનો રાહ જોતા
કથ્થપના આશ્રમમાં ગ્હોવા લાગ્યા શુક્રાચાર્ય દેલાસમાં
જઈ મહાદેવને પ્રણામ કર્યો, ત્યારે 'તમારે નું કામ
છે એમ શકરે પૂછતા તેમણે કહ્યું 'હે દેવ! જે
મનો બુદ્ધિપતિની પાસે નથી, તે મનોથી દેવોનો
પરાજય કરશ તથા અસુરોનો જય કરવા હું
ઈચ્છુ છું' કલ્યાણ કરનારા સર્વશ્વ શિવે તેમનું

એ વચન સાંભળી મનથી વિચાર્યું કે, 'હવે શુ કસ્તુર દેવોના ગુરુ આ શુક્રાચાર્યે દેવો ઉપર દ્રાહ બુદ્ધિથી દેવોના જય માટે મગ્નો સાગ્ર દાહ અહીં આવ્યા છે, પણ માટે દેવોની રક્ષા કરતી બોધિત્રી આમ વિચારી મહેત્વ રાહને આતિ ઉગ્ર હોઈ કસ્તુ મુશ્કેલ વ્રત તેમને બતાવ્યું કે, 'પૂરા હજાર વર્ષ સુધી બ્રાહ્મ મસ્તકે સ્ત્રી ધ્યાનના કોતરાનો ધુમાડો બે તમે પીરો, તો તમારું કસ્યાણુ થશે અને તેથી તમે મગ્નો મેળવશા. એમ તેમણે કહ્યું, ત્યારે તે શુક્રાચાર્યે 'તમે આપણ કરેલું તે વ્રત છુ કરીશ એવું વચન કહ્યું

આસ બોલ્યા શરૂને એમ કહી મગ્ન મેળવવા જેમણે નિશ્ચય કર્યો હતો એવા ત શાત શુક્રાચાર્યે મુમાડા પીવા તત્પર થઈ ઉત્તમ વ્રત શરૂ કર્યું બીજી તરફ દેવો શુક્રાચાર્યેને વ્રતપરાયણ અને કૈત્યન દાની જાણી વિચારમા પડ્યા હે રાગ. મનથી વિચારી સર્વ દેવો મુદ્ધ કરના તૈયાર થયા અને આયુધો લઈને જ્યા તે ઉત્તમ દાનવો રહ્યા હતા ત્યા ગયા કૈત્ય આયુધો સહિત બગતગદારી ત દેવોને આ તરફથી આવેલા બોધિ ભયથી ગભરાઈ ગયા અને પ્રતથી દુર્બળ હોઈ તુરંત જ તેઓ (શત્રુ વગેરથી) મગ્ન હોઈ બગથી ગર્વિષ્ટ એ દેવોની નામગયા ને સત્ય વચન કહેતા લાગ્યા કે, હે દેવો! જણ શત્રુ છોડ્યા છે તેને, ભયભીતને, આનાને તથા પ્રતમા રહેનાને પ્રથમ આભયદાન આપી હવે તમ અમાને નાશ કરનાની ઇચ્છાથી આ યા છા. (તે યોગ્ય તથી) હે દેવો! તમારા સત્ય અને વચન વર્ષે કયા ગયા? જેઓએ મત્રો છોડ્યા પાય અને જગ્યા નય પામી રહ્યો થયા હતા, તેઓને મારવા તે તૈક નથી

દેવો બોલ્યા 'તમે શુક્રાચાર્યેને મગ્ન માટે મોકલ્યા છે અને તમારું તપ કપટથી યુક્ત જણાય છે, તેથી અમે યુદ્ધ જ કરીશું તમે મગ્નો લાંબમા લઈ આવેશમા આવી મુદ્ધ માટે તૈયાર થાઓ, લાગ બોધિ શનુને મારી જ નાખવો, આ સનાતન ધર્મ છે' તે વચન સાંભળી ભયથી ગભરાયેલા સર્વ દેવો મારોમાહે વિનાશ કરી નાની જવા તત્પર થઈને જતા રહ્યા, અને ભયભીત થઈ તે દાનવો શુક્રાચાર્યેની

માતાને શરણે ગયા, ત્યારે તેણે તેઓને અત્યંત ગભરાયેલા બોધિ અભય આપ્યું. (ને કહ્યું.)

શુક્રની માતા બોલ્યા હે દાનવો! હરશો નહિ, હરશો નહિ, ભય છોડી દો મારી પાસે રહેનારાઓને ભય કદી થતો નથી

તે વચન સાંભળી દેવો તે શ્રેષ્ઠ આશ્રમમા નિર્ભય, આયુધસંહિત અને ગભરાટ વિના રહેવા લાગ્યા. દાનવોને (એ રીતે) નાસી ગયેલા બોધિ, દેવો બલાબલ નહિ વિચારી તેઓના પગલે પાછળ પડી બ્રાહ્મણે તેમના તરફ ધસી ગયા અને ત્યા જઈ તે સર્વે દેવોને મારી નાખવા તૈયાર થયા અને શુક્રાચાર્યની માતાએ વાર્યો છતાં એ આશ્રમમા રહેલા દેવોને તેઓ મારવા માડ્યા એમ દેવોને દેવોથી મરાતા બોધિ, શુક્રાચાર્યની માતા (કોપથી) અત્યંત ધ્રુજ બી ને બોલી કે, 'તપથી તમને બધાને નિદ્રાવશ કરુ છું' એમ કહી તેણે નિદ્રાને પ્રેરણા કરી, એટલે તે દેવતાઓ પર જઈ પડી જેથી ઇદ્ર સહિત દેવો નિદ્રાને વશ થઈ મૂંગાની જેમ બેસી રહ્યા. તે વેળા ઇદ્રને નિદ્રાથી બેભાન ને ગરીબડો બોધિ વિષયુએ કહ્યું : 'હે દેવોમા ઉત્તમ! તુ મારમા પ્રવેશ કર, એટલે હું તને બીજે સ્થળે લઈ જઈ, તારું કસ્યાણુ થાઓ, (વિષયુએ) એમ કહેવા ઇદ્રે વિષયુમા પ્રવેશ કર્યો, એટલે વિષયુથી રક્ષણ પામેલો તે નિર્ભય અને નિદ્રાસંહિત થયો. ત્યારે વિષયુએ જ્ઞા કરેલા ઇદ્રને નિર્ભય થયેલો બોધિ ક્રોધાવમાન થયેલી શુક્રની માતાએ આ વચન કહ્યું : 'હે ઇદ્ર! સર્વ દેવોના દેખતા હું તપના બગથી તને વિષયુની સાથે ખાઈ જઈશ, આજુ મારું તપોબળ છે.' તેણે એમ કહેતા જ દેવ વિષ્ણુ તથા ઇદ્ર (તેની) યોગવિદ્યાને લીધે અરાકત બન્યા અને તે બન્ને મહાત્માઓ પણ બેભાન થયા એમ તે બંને ખૂબ પીડાયેલા બોધિ દેવો વિસ્મય પામ્યા અને મનથી ગભરાઈ જઈ ભયની બીના પાડવા લાગ્યા. એમ દેવોને બીના પાડતા બોધિ ઇદ્રે વિષ્ણુને કહ્યું : 'હે મધુસૂદન! તમારા કરતા હું વધારે અરાકત થયો છું હે વિષ્ણુ! આપણને બાળેને જેટલામા આ બાળી ન નાખો, તેટલામા તરત જ તપથી ગર્વિષ્ટ બને તો આ દુષ્ટને તમે મારી નાખો હે પ્રભુ! હે માધવ!

આમા તમે વિચાર ન કરો ' પ્રસિદ્ધ એ ઇન્દ્રે એમ કહ્યું, ત્યારે લક્ષ્મીના પતિ ભગવાન વિષ્ણુએ તરત જ દયા છોડીને ચક્રને યાદ કર્યું વિષ્ણુને વશ રહેનાર એ ચક્ર માન યાદ કરતા જ ત્યાં આવી પહોંચ્યું, એટલે ઇન્દ્રે પ્રેરણા કરેલા વિષ્ણુએ ક્રોધ કરી શુકની માતાનો નાશ કરવા તેને લાથમા લીધું અને તેને લાથમા લઈ તરત જ શુકની માતાનું મસ્તક કાપી નાખ્યું, ત્યારે તેને મરેલી જોઈ ઇન્દ્ર ખુશ થયા, અને દેવો પણ ઘણો જ સતોષ પામી 'જય જય' એમ કહી વિષ્ણુની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા અને પ્રસન્ન થઈ દુ ખરહિત થયા પણ શ્રીનો નાશ થવાથી ભુગુરુપિતા અટળ શાપની શકા કરતા ઇન્દ્ર અને વિષ્ણુ તે જ ક્ષણે હૃદયમા ગભ રાવા લાગ્યા ૧-૫૭

इन्द्रविष्णुं नु सञ्जातो तत्क्षणाद्भुदयस्ययौ ।

स्त्रीवधाच्छङ્કમાનો નુ મૃગોઃ શાપ દુરતપયમ્ ॥

ઈન્દ્રિ શ્રીદેવીભાગવત મહાપુરાણમા ચતુર્થ સ્કંધ વિષે અધ્યાય ૧૧ માં સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૨ મો*

વિષ્ણુને ભુગુને શાપ અને જયંતી શુકની સેવામાં

વ્યાસ ડવાચ ।

सं हृष्ट्या नु घघ घोर लुकोघ भगवान् भृगुः ।

वेपमानोऽप्रतिदुःखार्त्तं પ્રોવાચ મધુસૂદનમ્ ॥૧॥

વ્યાસ યોગ્યા તે ધોર દિસા જોઈ ભગવાન ભુગુ ક્રોધાયમાન થયા, તેમણે અત્યત દુઃખથી પીડાઈ ને ધ્રુજતા ધ્રુજતા વિષ્ણુને કહ્યું

ભુગુ યોગ્યા 'હે મહાભુદિમાન વિષ્ણુ ! તમે જાણુતા છતાં ન કરવા જેવું પાપ કર્યું છે, બ્રાહ્મણ કન્યાનો આ નાશ મનથી પણ કડ્ડો અયાચ્ય છે તમે સત્ત્વગુણી કહેવાઓ છો, બ્રાહ્મ રજ્જુગુણી અને શકર તમોગુણી કહેવાય છે, છતાં આ વિપત્તિ કેમ થયું ? તમે તમોગુણી કેમ થયા ? અને આતિ નિઘ કર્મ કેમ કર્યું ? હે વિષ્ણુ ! મારવાને અયોગ્ય નિરપરાધી

શ્રીને તમે કેમ મારી ? દુરાચારી તમને હું શાપ દઉં છું, બીજું શું કરું ? યો પામી ! તમે ઇન્દ્રના કારણે મને સ્ત્રી વિનાનો કર્યો છે હે મધુસૂદન ! હું ઇન્દ્રને તેવો શાપ નહિ આપું, પણ તમને જ આપું છું કેમ કે તમે સદાય કપટી અને કાળા સાપ જેવા દુષ્ટ હૃદયવાળા છો જે મુનિઓ તમને સારિવડ કહે છે, તે મૂર્ખ છે, હે જનાર્દન ! તમે તમોગુણી ને દુરાચારી મને પ્રત્યક્ષ જણાયા છે હે જનાર્દન ! મારા શાપને લીધે તમારા મૃત્યુલોકમા અવતારો થાઓ અને (આ) પાપથી તમે ગર્ભથી થનાર દુષ્ટ ભાગવો 'તે પછી એ શાપને લીધે જ્યારે જ્યારે (પૃથ્વી પર) ધર્મનો નાશ થાય છે, ત્યારે ત્યારે વારંવાર લોકનું હિત કરવા આ મનુષ્યો મા તે વિષ્ણુ જન્મે છે

જનમેજય રાજાએ પૂછ્યું 'અમાપ તેજવાળા વિષ્ણુએ ચક્રથી ભુગુની સ્ત્રીને ત્યાં મારી નાખી, તે પછી એ મહાત્માનો ગૃહસ્થાશ્રમ ફરી કઈ રીતે થયો હતો ?

વ્યાસે કહ્યું વિષ્ણુને રોષથી શાપ દઈ કાર્ગવેતા ભુગુએ ઉતાવળા જઈ તે (પોતાની સ્ત્રીનું) મસ્તક લઈ તરત જ શરીર પર જોડી દઈ આમ કહ્યું કે, 'હે દેવિ ! વિષ્ણુએ મારેલી તને આજે હું સજીવન કરું છું જો હું સમગ્ર ધર્મ જાણુ છું અથવા મેં સમગ્ર ધર્મ આચર્યો પણ છે અને જો હું સત્ય યોગુ છું, તો તે સત્યથી (મારી આ સ્ત્રી) જીવતી થાઓ, સર્વ દેવતાઓ મારા મહાન તન્નેબળને નુકસાન નહીં કરી શકે જો તે મારું સત્ય, બ્રાહ્મચાર્યાતર પવિત્રતા, વેદો અને તપનું બળ હોય તો આ જીવતી થાઓ' (એમ કહી ભુગુએ) તે વેળા જળથી છાટેલી દેવી ભુગુપત્ની પરમ પ્રસન્ન અને પવિત્ર દાસ્ય કરતી બિંબી થઈ જાણે તે સુધેને બિંબી હોય, એવી તેને જોઈ સર્વ લોકો સર્વ દિગ્ગાઓમા 'સારુ થયું, સારુ થયું' એમ તેના વળાપુ કંવા લાગ્યા એમ તે સુંદર વર્ણવાળી શ્રીને ભુગુએ જિવાડી, તે જોઈ ઇન્દ્ર સહિત દેવો પરમ વિસ્મય પામ્યા પછી ઇન્દ્રે દેવોને કહ્યું 'ભુગુએ સતીને જો જિવાડ્યા તો હવે નુકસાનથી ધોર તપ કરી મત્ર વેતા થઈ (કોણ જાણે) શું કરશે ? હે રાજા ! મને

* આ અધ્યાયમાં વિષ્ણુને ઘાપ થતા પછી જન્મીને શુકની સેવા માટે મોકલી, જે કથા બોનપુનાઠ રજોદોષી મેયસે.

માટે શુકાચાર્યેનું આતિ ઉગ્ર વૃત્તાત સાભળી તે યાદ આવતા ઇંદ્રની ઊંઘ ઊડી ગઈ અને શરીરમાં દુઃખ થવા લાગ્યું તે મમય ઇંદ્રે મનથી વિચારી સુદર અગ વાળી પોતાની પુત્રી જયંતી કન્યાને સ્મિતપૂર્વક આ વચન કહ્યું 'હે પુત્રિ ! મેં તને તપસ્વી શુકાચાર્યેને આપી દીધી છે, માટે હે સુદર અગવાળી તું તેમની સેવા કર અને મારે માટે તેમને વશ કર તેમના શ્રેષ્ઠ આશ્રમમાં તરત જઈ તેમના મનને પ્રિય તે તે ઉપ ચારોથી તે મુનિને સેવી તું મારે ભય દૂર કર 'પિતાનું તે વચન સાભળી તે જયંતી પણ મનને આનંદ ઉપ જનવતી એ આશ્રમમાં ગઈ અને વિશાળ નેત્રવાળી તેણે ધૂમપાન કરતા શુકાચાર્યેને ત્યા આશ્રમમાં જોયા તેમનું શરીર જોઈ પિતાનું વાક્ય યાદ કરી જયંતી તે વેળા કેળનું પાન લઈ તે મુનિને પવન નાખવા લાગી, નિર્મળ, શીતળ હલકું અને સુગંધી જળ લાવી પરમ ભક્તિથી તેમને પીવા માટે તે તૈયાર રાખવા લાગી, સૂર્યે જ્યાં મધ્ય આકાશમાં આવે ત્યારે ધર્મમાં રહેલી તે સુદરાગી સતી પોતે વસ્ત્રરૂપી છત્ર વડે તેમના પર છાયા કરવા લાગી, પાકા અને મીઠા દિવ્ય ફળો લાવી તે મુનિને ખાવા માટે તેમની આગળ તૈયાર મૂકી રાખવા લાગી, નિત્યકર્મની પૂર્ણતા માટે અગ્રહાથી તર્જની આગળી સુધી લાખ્યા અને પોષટ જેવા લીલા દહિયાં તથા પુષ્પો તેમની આગળ ને મૂકી રાખવા લાગી, નિદ્રા માટે ફૂલા પાદડાવાળી શય્યા તૈયાર રાખવા લાગી અને તે મુનિ પર આદરવાળી રડી ધીમે ધીમે પખો ઢોળવા લાગી તે વેળા મુનિના શાપથી ભય પામતી તે જયંતી હાવભાવ વગેરે કંઈ પણ વિકાર કરનારુ કરતી ન હતી સુદર અગવાળી ને સુદર ખોલનારી તે જયંતી અનુકૂળ અને પ્રીતિ કર નારી વાણીથી તે મહાત્માની સ્તુતિ કરતી હતી (નિદ્રા લઈને) એ મુનિ જ્યાં જંગલમાં, ત્યાં પીવા માટે જળ લઈને ધરી રાખતી અને નિરતર તેમના મનને અનુમ્ન તે વેળા વર્તવા લાગી ગભરાતો ઇંદ્ર પણ ક્રિતેન્દ્રિય એ મુનિની પ્રવૃત્તિ જાળુવાની ઇચ્છાથી ત્યા સેવકોને મોકલ્યા કરતો હતો એમ ધખા વર્ષા સુધી જયંતી નિર્વિકાર ક્રોધ પર કાળૂ વાળી તથા ધ્રુવવર્ષપત્તાણુ રડી તેમની સેવામાં તત્પર રહ્યા કરી

એક હજાર વર્ષ પૂરા થયા ત્યારે મહેશ્વર શકર પ્રસન્ન થયા, તેમણે પ્રસન્નચિત્રા થઈ શુકાચાર્યને વર માગવા કહ્યું

શકર જોત્યા, ભગુપુત્ર બ્રાહ્મણ ! લોકોમાં જે કંઈ વસ્તુ છે, જે વસ્તુને તમે નજરે જુઓ છો અને જે કોઈ વસ્તુ કોઈ વચનનો વિષય નથી, તે સર્વ વસ્તુને, તમે વશ કરનાર થશો, એમાં સશય નથી, વળી તમે કોઈથી પણ મારી શકાશો નહિ, પ્રજાઓના પતિ થશો અને બ્રાહ્મણોમાં ઉત્તમ થશો

વ્યાસે કહ્યું એવા તેમને વરદાનો દઈ શકર ત્યા જ અદૃશ્ય થયા અને પછી શુકાચાર્યે જયંતી તરફ જોઈને આ વાક્ય કહ્યું 'હે કેડના સુદર પાછલા ભાગવાળી ! તું કોણ છે ? કોની પુત્રી છે ? તે શું કરવા ઇચ્છ્યું છે તે તું કહે ? હે સુદર સાથળોવાળી ! તું આહી શા માટે આવી છે ? તું મને તારુ કાર્ય કહે હે સુદર નેત્રોવાળી ! તું શું ઇચ્છે છે ? તે કરવું મુશ્કેલ હશે તોપણ આજે હું કરીશ, તે કરેલી સેવાથી હું પ્રસન્ન થયો છું, માટે હે સુદર વ્રતવાળી ! તું આજે વર માગ પછી પ્રસન્નમુખ થયેલી જયંતીએ મુનિને કહ્યું 'હે ભગવન ! મેં જે કરવા ઇચ્છ્યું છે, તેને તમે તપથી જાણી લેવાને યોગ્ય છે '

શુકાચાર્યે બોલ્યા એ તો મેં જાણ્યું જ છે, તોપણ તે મનથી જે ઇચ્છ્યું હોય, તે તું કહે, હું તારુ હરકોઈ પ્રકારે કલ્યાણ કરીશ, તારી સેવાથી હું પ્રસન્ન થયો છું

જયંતી બોલી હે બ્રાહ્મણ ! હું જયંતી નામની ઇંદ્રની પુત્રી છું અને જયંતી નાની બહેન છું હે મુનિ ! મને મારા પિતાએ તમને આર્પણ કરી છે તો હે પ્રભો ! હું તમારા પર કામનાવાળી છું માટે મારી ઇચ્છા હવે તમે (પૂર્ણ) કરો હે મહાભાગ હું તમારી સાથે વર્ગથી પ્રીતિપૂર્વક રમીશ

શુકાચાર્યે બોલ્યા હ સુદર કટિભાગવાળી ! હે સુદર ! આજે મારી પ્રાણીઓથી અદૃશ્ય રડી તું મારી સાથે દગ વર્ષ સુધી ઇચ્છા પ્રમાણે રમજે

આત્મ જોત્યા એમ કહી ઘેર જઈને નુદાનાય જયંતી સાથે લગ્ન કર્યું અને દસ વર્ષ સુધી તે દેવીની સાથે નેત્રા માયાથી દશાયેલા તે નમ્રધં નુક એ

વેળા સર્વે પ્રાણીઓથી અદૃશ્ય રહ્યા હતા દેવો તેમને કૃતાર્થ તથા મન સહિત આવેલા સાલભી પ્રસન્ન થઈને તેમના દર્શન કરવા ઈચ્છી તેમને ઘેર ગયા, પણ જ્યતી સાથે વિવાસ કરતા તેમને તેઓએ જોયા નહિ ત્યારે બધા ઉદાસ મનવાળા, ભાગી પડેલા ઉદમવાળા, ચિતાપરાયણ અને ખૂબ ગરીબદા થઈ વારંવાર એકબીજા સામે જોવા લાગ્યા માયાથી ઢકાયેલા તે શુક્રાચાર્યને નહિ જોઈ તે ઉત્તમ દેવો ચિતાગ્રસ્ત અને ભયાનુર થઈ જેમ આવ્યા હતા, તેમ પોતાને ઘેર ગયા (ખીજ ખામુ) ઇંદ્રે શુક્રાચાર્યને સ્મતા જાણી મહાભાગ્યશાળી ગુરુ બૃહસ્પતિને કહ્યું 'હવે આપણે શુ કરવું જોઈએ ? હે માન આપનાર આદ્યજ્ઞ ! તમે હવે દાનવો પાસે જાઓ અને બુદ્ધિથી વિચારી તમે અમારું કામ કરો' તે વચન સાલભી શુક્રાચાર્ય ને માયાથી ઢકાયેલા જાણી ગુરુ બૃહસ્પતિ શુક્રાચાર્યનું રૂપ લઈ દેવો પાસે ગયા ત્યાં જઈ અત્યંત ભક્તિથી તેમણે દાનવોને યોલાવ્યા એટલે તે સર્વે અસુરોએ આવીને ત્યાં આગળ શુક્રાચાર્યને જોયા (તેમને સાચા) શુક્રાચાર્ય માની અત્યંત મોહિત થઈ તે બધા (દેવો) તેમને પ્રણામ કરી ઊભા રહ્યા અને શુક્રાચાર્યનું રૂપ જણાવતી બૃહસ્પતિની માયાને જાણી શક્યા નહિ ગુપ્ત માયાથી શુક્રાચાર્યના સ્વરૂપધારી બૃહસ્પતિએ તેઓને કહ્યું કે, 'તમે મારા યજ્ઞમાનો ભણે આવ્યા, હું તમારા હિત માટે આવ્યો છું મેં મેળવેલી વિદ્યા નિષ્કપપણે હું તમને જણાવીશ અને તમારા ક્રયાણુ માટે જ મ તપથી શકરને પ્રસન્ન કર્યા છે તે સાલભી એ ઉત્તમ દાનવો પ્રસન્નચિત્તા થયા અને ગુરુને સિદ્ધ કરેલી ઈચ્છાવાળા જાણી અત્યંત મોહિત થઈ હર્ષ પામ્યા તેઓ આનંદયુક્ત, નિર્ભય તથા ગભરાટરહિત થઈ પ્રણામ કરવા લાગ્યા અને દેવોનો ભય છોડી બધા નિરાતે રહેવા લાગ્યા ૧-૫૯

પ્રણેમુલ્લે મુદા યુક્તા નિરાતઙ્કા ગતવ્યથા ।

દેવેશ્વર્ય મયં ત્યક્ત્વા તસ્યુ સર્વે નિરામયા: ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવત મહાપુરાણમા ચતુર્થ સ્કંધે

અધ્યાય ૧૨ મો તમામ

અધ્યાય ૧૩ મો*

બૃહસ્પતિએ શુકના રૂપે દેવોને ઠગ્યા

ગમોવાચ

કિં કૃતં ગુરુણા પશ્ચાદ્ મૃગુરૂપેણ વર્તતા ।

હૃદયેનૈવ હિ દૈત્યાના પીરોહિત્યેન ધીમતા ॥૧॥

જનમેજય સંજયે પૂછ્યું કપટથી શુકના રૂપે ગુરુપદે વર્તતા બુદ્ધિમાન બૃહસ્પતિએ પછી શુ ક્યું હતું ? દેવોના ગુરુ, સર્વ વિદ્યાઓના આપૂટ ભાડાર અને આગિગના પુત્ર મુનિ બૃહસ્પતિ કપટ કરનાર કેમ થયા હતા ? મુનિઓએ સર્વ ધર્મશાસ્ત્રોમા સત્યને ધર્મનું કરણ કહ્યું છે, જેથી પરમાત્મા પણ મળે છે વાણીના પતિ બૃહસ્પતિ દાનવો સામે જૂઠું યોલનાર જો થયા, તો સસારમા કયો ગૂઢસ્થાત્રમી સત્ય યોલનાર થશે ? હે મુનિ ! બ્રહ્માડનો વૈભવ લેય, છતાં પોતાના આહારથી વધારે જમી શક્તું નથી (અને આહાર જેટલું ખાવાનું તો પ્રારંભ જ આપી દે છે, આમ જાણ્યા) છતાં તે—આહાર જેટલા અન્ન માટે જ મુનિઓ જૂઠી પ્રવૃત્તિ કેમ કરે છે ? (સર્વ મોહાઓના આચરણમા પણ અનિદ્રાપણ જો ન મળે તો) શિષ્ટ સત્પુરુષોનો અભાવ થતા 'શિષ્ટવાક્ય પ્રમાણમ્ । શિષ્યોનુ વાક્ય પ્રમાણભૂત લેય છે આનુ શબ્દપ્રમાણ શુ નાશ ન પામ્યું ? કપટી કર્મ કરવા તૈયાર થયેલા બૃહસ્પતિમા અનિદ્રાપણ કેવી રીતે રહ્યું ? (મુદિતી) ઉત્પત્તિસમયે મુનિઓએ દેવોને સત્ત્વગુણથી જન્મેલા, મનુષ્યાને રજોગુણથી જન્મેલા તથા પશુપક્ષીઓને તમોગુણથી જન્મેલા કહેલા છે સાક્ષાત્ દેવોના ગુરુ પોતે જો જૂઠું યોલનાર અને તો કયો રજોગુણી તથા તમોગુણી સત્ય યોલનાર થશે ? મારા મનને આ સંદેહ થાય છે કે, તે (સત્ય) ધર્મની સ્થિતિ કયા રહેશે ? અને નહો જગત જો અસત્યમય બની જશે, તો સર્વ પ્રાણીઓની શી ગતિ થશે ? વિષ્ણુ, બ્રહ્મા, ઇંદ્ર અને ખીજ ઉત્તમ દેવો—એ બધાય જો કપટ કરવામા ચતુર થાય, તો મનુષ્યોની વાત જ શી ? બધા દેવો અને તપોધન મુનિઓ પણ કામમેવથી દુખ

* આ અધ્યાયમા દેવોના ગુરુ બૃહસ્પતિએ શુકના રૂપે દેવોને ઠગ્યા, એ કથા બાતક યજ્ઞોક્તી કહેવાયો.

પામેલા, લોભથી મરેલા મનવાળા અને કપટ કરવામા
ચતુર લાગે છે વસિષ્ઠ, વામદેવ, વિશ્વામિત્ર તથા
બૃહસ્પતિ પણ પાપકર્મ કરવા તત્પર થયા, તો ધર્મની
ગતિ શી ? હે મુનિ ! ઇદ્ર, અગ્નિ, ચદ્ર તથા બ્રહ્મા
ને પરસ્ત્રીલપટ બન્યા, તો આ જગતમા શિષ્ટપણુ
કયા રહ્યું, તે કહો હે નિર્દોષ ! તે સર્વ દેવો ને મુનિઓ
ને લોભથી ઘેગયા, તો કોના વચનને ઉપદેશ
બુદ્ધિથી માનવું

વ્યાસ યોગ્યા વિષ્ણુ શુ, શિવ શુ, બ્રહ્મા શુ,
ઇદ્ર શુ કે બૃહસ્પતિ શુ ? જે કોઈ દેહધારી (ચોટલે
દેહાભિમાની) હોય છે, તે વિદ્યારંગી યુક્ત હોય જ
છે વિષ્ણુ રાગી છે અને બ્રહ્મા પણ રાગી જ છે હે
રાજા ! રાગી પુરુષ ક્યુ અકાર્ય નથી કર્તો ? રાગી હોય
છતા ચતુરાઈથી (અર્થાત્ કઠાઈથી) વિદેહ જેવો
જણાય—દેહાભિમાનથી ગંધિત જેવો દેખાય, તોપણ
જ્યાર સકટ આવે છે, ત્યારે (તેની કઠાઈ બહેન થાય
છે અને) તે પણ ગુણોથી અત્યંત પરાજય
પામે છે હરકોઈ કાર્ય (તેના) કારણથી ગંધિત થવાને
યોગ્ય કેમ બને ? (કારણ વિના કાર્ય હોઈ શકે નહિ,)
બ્રહ્માદિ સર્વનું કારણ ગુણો જ છે અને તેઓના
શરીરો પણ પચીસ તત્ત્વોથી જ બન્યા છે, એમા
ફેરફાર નથી મમય થતા તેઓ પણ મરણધર્મી
થાય છે (એટલે મરે છે) તો હે રાજા ! એમા તમારે
સંદેહ શો છે ? બીજાને ઉપદેશ કરતી વેળા બધા સ્પષ્ટ
સીતે શિષ્ટ અથવા મનુજન થાય છે પણ પોતાનું કામ
કરવાનું આવે છે, ત્યારે કોઈ જાતની વિચેત્રતા
વિના જ બધા બીજાઓની પેઠે જ (પોતાના શિષ્ટ
પણુ સાથે) નાશ પામે છે કામ, ક્રોધ, લોભ,
દ્રોહ, અહમ્કાર અને દ્વેષ આ વિદ્યારોની ત્યાગ કરવા
કોમ દેહધારી પુરુષ સમર્થ છે ? હે મહાગજ ! આ
સમાગ કાયમ એવા જ પ્રકારનો કરેવાયો છે શુભ—
અગુભમય આ સસાર એથી નુદા સ્વરૂપવાળો કદી
હોતો જ નથી ભગવાન વિષ્ણુ કોઈ વેળા ઉગ્ર તપ કરે
છે કોઈ તમચે તે દેવોના આધિપતિ અનેક જાતના
યજ્ઞ કરે છે, કોઈ વખતે એ વ્યાપક પરમેશ્વર જીવાન
બની વૈકુઠમા લક્ષ્મીના રાગોથી રંગાઈને તેને વશ
થઈ રમે છે, કોઈ વેળા તે કરુણાસિંધુ દાનવોના બાણોથી

બૂળ પીકાઈને દાનવો સાથે મહાભયકર યુદ્ધ કરે છે,
તેમા કોઈ સમયે દેવોએ જય પામે છે અને કોઈ
વેળા પરાજય પણ પામે છે એમ એ વિષ્ણુ પણ
સુખ—દુઃખથી પરાભવ પામ્યા છે, એમા સશય નથી.
કોઈ વેળા યોગનિદ્રાથી ઘેરાઈ શેપતાગ પર તે સૂએ
છે અને સમય થતા સ્વભાવથી જગાડેલા તે વિશ્વાત્મા
જાગે છે એ શકર, બ્રહ્મા ને વિષ્ણુ તથા ઇદ્રાદિ
દેવો તથા જે મુનિઓ છે, તેઓ પણ પોતાના આયુષ-
ના નિર્માણ પ્રમાણે વિચરે છે હે રાજા ! પ્રલયકાળ
થાય છે, ત્યારે સ્થાવર-જંગમમા આપુ જગત
નાશ પામે છે, એમા કદી કઈ પણ સશય નથી હે
રાજા ! પોતાના આયુષના અને બ્રહ્મા વગેરે પણ
નાશ પામે છે અને ફરી (સૃષ્ટિકાળે) વિષ્ણુ, શિવ,
ઇદ્ર વગેરે દેવો ઉત્પન્ન થાય છે, માટે હરકોઈ જે
દેહધારી હોય છે, તે કામાદિ ભાવોને પામે જ છે,
એમા હે રાજા ! તમારે કદી વિસ્મય કરવો નહિ હે
રાજા ! આ સસાર તો કામ, ક્રોધ વગેરેથી ખરડાયેલો
જ છે તેનાથી છૂટેલા સાચો જ્ઞાની પુરુષ દુર્લભ છે
જે પુરુષ આ સસારમા ભય પામે છે, તો તે સ્ત્રીને
પરણીતો નથી અને સર્વ સંગોથી છૂટે થઈ શકાચિત
થઈ ફરી કરે છે (દરેક પ્રાણી ત્રણ ગુણોથી બધાયેલો
છે) તેથી જ બૃહસ્પતિની સ્ત્રીને ચદ્રે ભોગવી હતી
બૃહસ્પતિએ પણ પોતાના નાના ભાઈની સ્ત્રીને
ભોગવી હતી, એમ આ સસારચક્રમા રાગ અને લોભ
વગેરેથી વીટાયેલો મનુષ્ય બૃહસ્પતિનામનો આશ્રય કરી
કઈ સીતે મુક્ત થાય ? માટે હરકોઈ પ્રયત્ને સમારતું
સારપણુ છોડીને—સસાર ઉપરથી આસક્તિ છોડી
દઈ સંચિદાનદ સ્વરૂપ મહેશાની દેવીનું આરાધન કરવું
આ સ્થાવર-જંગમ જગત તેમની માયાના ગુણોથી
લકાયેલું છે હે રાજા ! સર્વ જાણુ ગાડુ થયું હોય અથવા
દારૂથી ખેલાન બન્યું હોય તેમ ભમ્યા કરે છે, માટે તે
દેવીના આરાધનથી જ સર્વ ગુણોનો નાશ કરી બુદ્ધિ-
માન પુરુષે મુક્તિ મેળવી લેવી આથી ઉત્તમ બીજો
કોઈ માર્ગ નથી આરાધેલા તે મહેશ્વરી ન્યા સુધી
કૃપા ન કરે, ત્યા સુધી સુખ ક્યાથી થાય ? (તેમના
વિના) બીજો કોણુ દયાળુ છે ? માટે કરુણાસાગર તે
દેવીનું નિષ્કપટ ભાવે ભજન કરવું જેમના ભજનથી

જ મનુષ્ય જીવનમુક્તપણું પામે છે, દુર્લભ મનુષ્ય પણ પામીને તે મહેશ્વરીને જ ન સેવ્યા તો નિસરણીની ટોચેથી નીચે પડ્યા એમ અમે માનીએ છીએ આખું જગત અહંકારથી વીંટાયેલું, ત્રણ ગુણોથી મુક્ત અને અસત્ય સાથે સમધવાળું પણ છે, તે (જગત) ભગવતીના આરાધન વિના કઈ રીતે મુક્ત થાય ? માટે સર્વ લોકોએ બધું છોડી દઈ ભુવને શ્વનીને સારી રીતે સેવવા જોઈએ

જનમેજય રાજાએ પૂછ્યું હે દાદા ! શુકાચાર્યનું રૂપ ધારણ કરતા એ બૃહસ્પતિએ ત્યાં શું કર્યું હતું અને શુકાચાર્ય કયારે આવ્યા હતા, તે મને કહો

આસ ખોલ્યા હે રાજા ! શુકનું સ્વરૂપ કરી ગુપ્ત રહેલા મહાત્મા બૃહસ્પતિએ તે વેળા જે કર્યું હતું તે હું તમને કહું છું, સાભળો બૃહસ્પતિએ (પાખડ ધર્મનો) યોધ આપેલા દેવો તેમને પોતાના ગુરુ શુકાચાર્ય માની, ખૂબ વિશ્વાસ કરી તે વખતે તેમના જ પરમ શરણવાળા બની ગયા બૃહસ્પતિએ ઠગેલા તેઓ તેમને શુકાચાર્ય માની અત્યંત મોહિત થઈ વિદ્યા માટે શરણે ગયા હતા, અથવા લોભથી કોણ મોહ નથી પામતો ? એમ દસ વર્ષનો સમય પૂરો થયો, ત્યારે શુકાચાર્યે જયતી સાથે રમ્યા પછી પોતાના યજ્ઞમાનોનો વિચાર કર્યો કે, ' મારી આશાથી તેઓ મારી વાટ જોતા હશે, માટે હવે હું જઈને અત્યંત ભયભીત તે મારા યજ્ઞમાનોને મળી મારા ભક્ત તેઓને દેવો તરફથી ભય ન થવો જોઈએ ' આમ વિચારી નિશ્ચય કરીને તેમણે જયતી પ્રત્યે કહ્યું ' હે સુદર નેત્રવાળી ! મારા પુત્ર સરખા તે દેવો દેવાને જ શરણે ગયા છે અને તારો દસ વર્ષનો સમય આજે પૂરો થયો છે માટે હે દેવી ! તે મારા યજ્ઞમાનોને મળવા હું જાઉં છું હે સુદર કેડવાળી ! ફરી પાછો તને જ અનુસરી હું તારી પાસે આવીશ ' (તે સાભળી) ધર્મ બહુનારાઓમા શ્રેષ્ઠ જયતીએ ' બધું સારું, હે ધર્મનું ! તમે તમારી ઈચ્છા પ્રમાણે ભયે જાઓ હું તમારા ધર્મનો નારા નહિ કરું ' એમ તેમને કહ્યું તે વચન સાભળી શુકાચાર્ય ઉત્તવળા ત્યાંથી ગયા, ત્યારે દાનવોની પાસે તેમણે બૃહસ્પતિને જોયા જે કપટી રૂપ ધરીને (ઉપત્તી) સૌમ્ય લોઈ કપટથી યજોની નિદામા તત્પર થઈ પોતે સ્વેચ્છા જન ધર્મ તે

દાનવોને સમજવતા હતા કે, ' હે દેવોના શત્રુઓ ! હું તમને સત્ય અને હિતકારી કહું છું કે, ' અહિંસા એ જ શ્રેષ્ઠ ધર્મ છે, તેથી આતતાથીઓ* પણ મારવા યોગ્ય નથી ભોગોમા આસકત અને જીભતા સ્વાદમા તત્પર બ્રાહ્મણોએ વેદમા પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે પશુની હિંસા ખતાવી છે, (ખરું જોતા તો) અહિંસા જ પરમ શ્રેષ્ઠ મનાઈ છે ' આવા વેદશાસ્ત્ર પરાયણ વાક્યોને કહેતા બૃહસ્પતિને સાભળી વિસ્મય પામેલા શુક મનથી વિચારવા લાગ્યા કે, આ બૃહસ્પતિ ખરેખર મારો શત્રુ છે, તે ધુતારાએ માત્ર યજ્ઞમાનોને ઠગ્યા છે, એમા સશય નથી પાપના બીજરૂપ અને નરકના મોટા દારૂપ લોભને ધિક્કાર હો, જે પાપથી પ્રેરાઈને બૃહસ્પતિ પણ અસત્ય બોલે છે જેનું વચન પ્રમાણ ગણાય છે, સર્વ દેવોનો જે ગુરુ છે અને ધર્મશાસ્ત્રનો જે ઉપદેશક છે, તે બૃહસ્પતિ પણ પાખડધારી બન્યા છે ! ખરેખર, લોભથી મેલા કરાયેલા મનવાળો કઈ કઈ વસ્તુ નથી સ્વીકારતો ? (શુ શુ નથી કરતો ?) આમ બીજે ગુરુ પણ પાખડ કરવામા પડિત થયા કરશે બ્રાહ્મણોમા ઉત્તમ આ બૃહસ્પતિ પણ નટ જેવી મર્મ રોષા સ્વીકારી ખૂબ મૂઠં બનેલા માત્ર યજ્ઞમાન દેવોને ઠગી રહ્યો છે !

શૈલપુત્રેષ્ટિત સર્વે પરિરુદ્ધા દિવ્યોત્તમ !

વશ્યપત્યતિસંમુદાન્ દૈવાન્ યાજ્યાન્મમાપ્યસૌ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવત મહાપુરાણમા ચતુર્થ સ્કંધ વિરે

અધ્યાય ૧૩ મા સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૪ મો*

ઠગાયેલા દેવોને શુકનો મેળાપ

વ્યાસ ડગલ ।

इति छत्रिन्य मनसा तानुवाच हसन्निव ।

वक्षिता मत्स्वरूपेण देव्या किं गुरुणा किल ॥ ૧ ॥

વ્યાસ જોલ્યા એ પ્રમાણે મનથી વિનાયી પછી શુક જાણે દસતા હોય તેમ દેવોને કહેવા લાગ્યા

* અગ્નિ મુકન્ધર, જેર આપનાર, શસ્ત્ર ઉગામી પથી આપનાર, બન વૂનો લેનાર, લોને ડરો જનાર તથા ખેતર પાડી લેનાર-આ છ આતતાની કહેવાય છે

xના અધ્યાયમા દાનવોના દેવોને શુકનું મળાપ થયો, એ વાત સામ્રાજ્યવાદન શ્લોકથી કહેવાય છે.

‘હે દૈત્યો ! બૃહસ્પતિએ મારા સ્વરૂપ કરી તમને શુ કહ્યા જ કે ? હું શુકાચાર્ય છું, આ તો દેવોનું કાર્ય સિદ્ધ કરનાર બૃહસ્પતિ છે આણે મારા યજ્ઞમાન તમને કહ્યા છે, એમા સશય નથી હે સન્નજનો ! આના વચન પર વિશ્વાસ ન કરજો આ ઢોંગી મારી આકૃતિવાળો બન્યો છે હે યજ્ઞમાનો ! તમે મને માનો, આ બૃહસ્પતિને છોડી દો ’ એવું તેનું વચન સાલળી તેમ જ બનેને સમાન જોઈ ‘આ જ શુકાચાર્ય છે’ એવા નિશ્ચયવાળા તેઓ અત્યંત વિસ્મય પામ્યા તેમને ભ્રમમા પડેલા જોઈ બૃહસ્પતિએ આ વાક્ય કહ્યું ‘મારા સ્વરૂપવાળો આ બૃહસ્પતિ છે તે તમને કોને જ છે દેવોનું કાર્ય સિદ્ધ કરવા તે તમને કહવા આવ્યો છે માટે હે ઉત્તમ દૈત્યો ! આના વચન પર તમે વિશ્વાસ ન કરો મેં ગરૂર પાસેથી વિદ્યા મેળવી છે, તે હું તમને ભણાવું છું દેવોથી હું તમારો વિજય કરીશ, એમા સશય નથી ’ એમ શુકાચાર્યનું રૂપ ધરતા બૃહસ્પતિનું વાક્ય સાલળી દૈત્યો ‘આ જ શુકાચાર્ય છે’ (એવી ખાતરી) થવાથી ખૂબ વિશ્વાસ પામ્યા તે સમયે શુકાચાર્ય દાનવાને ઘણા પ્રકારે સમજાવ્યા, છતાં સમય વિપરીત હોવાથી બૃહસ્પતિની માયાથી મોહિત થયેલા તેઓ સમજ્યા નહિ (ઊલટા ‘આ જ શુક છે’) એવો નિશ્ચય કરી તેઓ શુકને કહેવા લાગ્યા ‘અમને બુદ્ધિ આપનાર અને અમારું હિત કરવામા તત્પર આ જ ધર્મોત્તમા અમારા ગુરુ છે આ શુકાચાર્ય દમ વર્ષથી અમને કાયમ ઉપદેશ આપી રહ્યા છે, માટે તું જતો રહે, તું અમને કપટી દેખાય છે, તું અમારો ગુરુ પણ નથી ’ એમ શુકાચાર્યને વારંવાર કહી તિરસ્કાર કરી તે મૂખીઓએ પ્રેમથી પ્રણામ તથા વદન કરી તે બૃહસ્પતિને જ (સાચો શુક માની) ગુરુ તરીકે સ્વીકાર્યો શુકાચાર્ય તો તે દૈત્યોને બૃહસ્પતિએ સમજાવેલા, ઘણા જ કોણા અને તેને શરણે ગયેલા જોઈ ખુસ્સો થયા, પછી તેમણે શાપ આપ્યો કે, ‘મેં તમને સમજાવ્યા, છતાં અત્યંત બેભાન થઈ તમે મારું વચન માન્યું નહિ, તેથી તમે પરાજય પામશો થોડા જ મયમમા મારા અપમાનનું ક્ષણ તમે મેળવશો અને તે સમયે આનું સર્વ કપાં જાણશો ’

આસ બોલ્યા ક્રોધ પામેલા શુકાચાર્ય એમ કહી તરત જ જતા રહ્યા અને બૃહસ્પતિ આનંદ પામી સાવધ થઈ ત્યાં રહ્યા. તે પછી દૈત્યોને શુકાચાર્યે શાપ આપેલો જાણી બૃહસ્પતિ તરત જ તેઓને છોડી દઈ પોતાનું સ્વરૂપ ધરી ઇદ્ર પાસે જઈને કહેવા લાગ્યા ‘મેં ચોક્કસ કાર્ય કર્યું છે, શુકે દૈત્યોને શાપ દીધો છે અને મેં તેઓને છોડ્યા છે હે ઉત્તમ દેવો ! દૈત્યોને મેં નિરાધાર જ કર્યા છે, એટલે હવે તમે યુદ્ધ માટે પ્રયત્ન કરો હે મહાભાગ ! દૈત્યોને મેં શાપથી બળી ગયેલા કર્યા છે ’ બૃહસ્પતિનું તે વાક્ય સાલળી ઇદ્ર આનંદ પામ્યો અને બધા દેવો પણ બૃહસ્પતિની પૂજા કરી હર્ષ પામ્યા તેઓએ પરસ્પર વિચારી યુદ્ધ માટે નિશ્ચય કર્યો અને સર્વ દેવો એકઠા મળી દાનવા સામે નીકળી પડ્યા એક દિવસ મહાબળવાન દેવોને એમ તૈયાર થઈ ચડી આવેલા જાણી તેમ જ બૃહસ્પતિને અદૃશ્ય થયેલા જોઈ દૈત્યો ચિતામા પડ્યા પછી તેઓ પરસ્પર કહેવા લાગ્યા ‘તેની માયાથી આપણે મોહિત થયા, જેથી એ શુકાચાર્ય રોષયુક્ત મનવાળા થઈ જતા રહ્યા છે, પણ હવે તેમને પ્રસન્ન કરવા જોઈશ કપટ કરવામા પડિત, ભાઈની સ્ત્રીને ભોગવનાર, અદરથી લગભગ મેંચો અને બહારથી પવિત્ર જણાતો પાપી બૃહસ્પતિ આપણને કળીને જતો રહ્યો છે ! હવે આપણે શું કરીશું ? ક્યા જઈશું ? અને ખૂબ કોપેલા શુકાચાર્યને સદાય માટે પ્રસન્ન તથા હર્ષિત મનવાળા કરી રીતે કરીશું ? ’ આમ વિચાર્યો પછી તેઓ બધા એકઠા મળી ભયથી ધ્રુજતા પ્રહલાદને આગળ કરી શુકાચાર્યની પાસે ગયા અને ચૂપચાપ રહી તેઓએ મુનિ શુકાચાર્યતા ચરણોમા પ્રણામ કર્યા તે વેળા રોષથી લાલ નેત્રોવાળા શુકાચાર્યે તેમને કહેવા માંડ્યું ‘હે યજ્ઞમાનો ! મેં તે વેળા સમજાવ્યા છતાં બૃહસ્પતિની માયાથી મોહિત થઈ તમે મારું યોગ્ય પવિત્ર વચન ન માન્યું અને તેને વશ થઈ (ઊલટું) મારું આપ માન કર્યું, તેથી ગર્વથી બેભાન બનેલા તમે મારા અપમાનનું ક્ષણ અવશ્ય મેળવ્યું છે હવે સત્ય વસ્તુથી ભ્રષ્ટ થઈ તમે દેવોનું કાર્ય ઇચ્છતો અને કપટી આકૃતિ

વાયો એ ધુતારો ન્યા હોય ત્યા જાયો, હુ તેના જેવો ધુતારો નથી'

આસ બોલ્યા - એમ તે વેળા સદેહુડ્ડત વાણીથી વાક્ય કહેતા તે શુક્રાચાર્યને પ્રહ્લાદ તેમના પગ પકડી કહેવા લાગ્યા

પ્રહ્લાદ બોલ્યા હે મર્વજ શુક્રાચાર્ય! આજે આમ ગભરાઈને તમારે ગરણે આવેલા, તમારુ હિત કરનારા, તમારા યજ્ઞમાન અને પુત્રો જેવા અમને છોડી દેશ તમને યોગ્ય નથી તમે મનો માટે ગયા, ત્યાં નટની પેઠે (તમારો વેપ ધરતા) તે હસતા બુદ્ધપતિએ તમારો વેપ અને મધુર ભાષણથી અમને હગ્યા હતા શાંતિધારી પુરુષ અંગૂઠાથી કળંધવા દોપથી કોપ કરતો નથી તમે સર્વજ્ઞ છે, તેથી અમારા ચિત્તને તમારામા લાગેલુ જાણી શકો છો હે મહાબુદ્ધિમાન! તપથી અમારો ભાવ જાણી લઈ તમે કોપ છોડી દો, કેમ કે સર્વ યુનિઓ કહે છે કે, 'તપુરુષો કાણવાર જ કોપવાળા હોય છે પાણી સ્વભાવથી શીતળ જ છે, માત્ર અગ્નિ તથા તાપના નમાગમથી જ તે ગરમ થાય છે, પણ તેથી છૂટુ થતા પાણી તે શીતળતાને પામે છે ક્રોધ એ બાડાળ રૂપ ગણાય છે, તેનો વિદ્વાનોએ સપૂર્ણ ત્યાગ કરવો જોઈએ, માટે હે ઉત્તમ વ્રતવાળા! તમે રોષ છોડી કૃપા કરો જો તમે ક્રોધ નહિ છોડા અને બાલ્યત દુખી બનેલા તમને તજી દેશો, તો હે મહાભાગ! તમાગથી ત્યજયેલા અમે સ્નાતગમા ચાલ્યા જઈશું

આન બોલ્યા પ્રહ્લાદનુ વચન સાંભળી શુક્ર ગાન્યસ્તુથી જોઈ પ્રવ્રન્તીચિત્ત થઈ જાણે હમતા હોય, તેમ તેઓને કહ્યું. 'હે દાનવી! તમારે કર્મ નહિ અને સ્નાતગમા જનુ પણ નહિ હુ મત્યમનોથી યજ્ઞમાનાથી—તમારી રક્ષા કરીશ, પરંતુ હે ધર્મ જાણનારઓ! પૂર્વે બ્રાહ્મ પાસેથી મે જ સાંભળ્યું છે, તે ખંખર ડિનકારી સત્ય વચન આજે હુ કહુ છું તમે નાંખો. અવશ્ય થતાર શુભઅશુભ ખતાવો ખને જ છે, પૃથ્વી પર દેવને ઉપરાલી નાખવા કોઈ પણ નમધે તની કાળના યોગથી આજે તમે યોદ્ધા બનવાન છે, તેથી દેવો દ્વારા અવતર્ય દારી જઈ તમે ચોક વાર પા! પાતાગમા જશે જ, કાણ કે હમણા તમારે

પકડતીનો કાળ આવ્યો છે, એમ બ્રાહ્મણો કહ્યું છે તમે પૂરા દમ યુગ સુધી દેવોને મસ્તકેથી દબાવી પૂર્ણ સમૃદ્ધિવાળુ સર્વ સંન્ય ભોગવ્યુ છે અને દેવતા યોગથી બનવાન હોઈ ત્રેલોક્યને પણ ભોગવ્યુ છે. હવે ન્યાંજે માર્પણું મનુ થશે, ત્યારે તમારુ ફરી સંન્ય થશે. ત્રેલોક્ય પર વિજય પામનારો માને પૌત્ર બલિસંજ તે સંન્ય મેળવશે દેવ વિષ્ણુએ વામનસ્વરૂપે (સંન્ય) લઈ લીધુ હતુ, ત્યારે હે પ્રહ્લાદ! વિજયશીલ દેવ વિષ્ણુએ જ તમાગ પૌત્ર બલિને કહ્યુ હતુ કે, 'હે બલિસંજ! દેવોના પ્રાર્થ મનોરંજની સિદ્ધિ માટે (તારુ) સંન્ય જોડે લઈ લીધુ છે, પણ ભવિષ્યમા ત્યારે માર્પણું મનુ થશે, ત્યારે તુ ઇદ્ર થઈશ' હે પ્રહ્લાદ! એમ વિષ્ણુએ તમારા પૌત્ર (બલિ)ને કહ્યુ છે, તે હાલમા ભય પામેલાની પેઠે સર્વ પ્રાણીઓથી અદૃશ્ય રહી ગુપ્ત રીતે કર્મ કરે છે ચોક સમયે એ બલિસંજ ઇદ્રથી અત્યંત ભયભીત થઈ ગઈડાનુ રૂપ ધરી ઉત્તજ ધરમા ઊભો હતો ત્યારે ઇદ્રે તેને ચાલેક રીતે પૂછ્યુ હતુ, કે 'હે દૈત્યેશ્વર! તે આ ગઈડાનુ રૂપ કેમ ધર્યું છે? તુ સર્વ લોકોને ભોગવતા તથા દૈત્યોનો મોટો સંજ છે, છતા હે રક્ષસેશ્વર! ગઈડાના રૂપથી તને શરમ થતી નથી?' તેનુ એ વચન સાંભળી દૈત્ય બલિએ તે વેળા આ વચન કહ્યુ હતુ, 'હે ઇદ્ર! એમા શોક શા છે? મહાનજમ્વી વિષ્ણુ જેમ માછલાનુ તથા કાચખાનુ રૂપ ધરે છે તેમ હુ કાળના યોગથી ગઈડાના રૂપે નહો છું, જેમ તુ બ્રહ્મહત્યાથી પીડાયો હતો, ત્યારે અજમા ભરતઈ રહ્યો હતો, તેમ અજે હુ ગઈડાનુ રૂપ ધરીને ઊભો છું હે ઇદ્ર! દેવાધીન પ્રાણીને હુ ખ કે સુખ મુ છર કાળ જ ઇદ્રે છે તે અવશ્ય કર જ છે' એમ તે બલિસંજ તથા ઇદ્ર ઉત્તમ વ્રતચીત કરી બોધ પામ્યા હતા અને પોતપોતાના ઇચ્છિત સ્થાને ગયા હતા આમ દેવનુ અત્યંત બધ વાનપાણુ મે તમને કહ્યુ છે દેવો, આસુને તથા મનુષ્યો નહિત નર્મ જગત દેવાધીન છે ૧-૫૭

દૈત્યવત્તે સમાગ્યાતા મયા દૈવચલિપ્રતા ।

દૈવાધીનં જગત્સર્વં સદેનાહુતમાનુષમ્ ॥૫૭॥

ઉત્તિ શ્રીદેવીબાવત મહાપુરાણમા નવમું સ્કંધ વિષે

અધ્યાય ૧૬ માં નામક

અધ્યાય ૧૫ મો

દેવ-દાનવ યુદ્ધની દેવીએ શાંતિ કરી

બાલ ઉગ્ધચ ।

इति तस्य वचः श्रुत्वा भार्गवस्य महात्मनः ।

ब्रह्मादस्तु सुसंहृतो बभूव नृपतन्दन ॥ ૧ ॥

આન બોલ્યા । હે સન્ત । મહાત્મા શુક્ર-આર્યનુ તે વચન નાભગી પ્રહ્લાદ આત્યત ખુશી થયા દેવને અત્યત ખગવાન બાણી તે પ્રહ્લાદે દેવોને કહ્યું 'યુદ્ધ ઝનશે, તોપણ મ્મ્ય કદી નહિ થાય' તે વખતે જય પામવાના સ્વભાવવાળા મદગારિ તદ્દનસો બોલ્યા 'યુદ્ધ તો અવશ્ય કર્યુ જ દેવ એ કંઈ વસ્તુ છે, તે અમે જાણતા નથી હે અસુરોના અધિપતિ ! નિઝલમી પુન્યોને જ દેવ એ મુખ્ય વસ્તુ હોય છે એ દેવ કેવુ છે ? હોણે જોયુ છે ? ક્યા જોયુ છે ? હોણે તેને ખતાવ્યુ છે ? માટે આપણે બાગનો આશ્રય કરી હમણા યુદ્ધ જ કરીશુ હે મહાબુદ્ધિમાન દૈત્ય શ્રેષ્ઠ ! તમે આગળ થાઓ, તમે બધુ જાણો છો' હે જગત્ । તે દૈત્યોએ એમ જુ ત્યારે મહાખગવાન મુખ્યોને માત્રાત્રા પ્રહ્લાદે સેનાપતિ થઈ તે વેળા યુદ્ધ માટે દેવોને બોલાવ્યા તે નર્વ ન્વો પણ યુદ્ધ માટે લાજર થયેલા અસુરોને ત્યા જઈ નામગ્રીઓ ઓકડી કરી, તેઓ સામે યુદ્ધ કરવા લાગ્યા તે વેળા પૂન મો વર્ષ સુધી મુનિઓને પણ વિસ્મયકરન છદ્દ તથા પ્રહ્લાદનુ ધાર યુદ્ધ ક્યુ હતુ હે નન્ત । એ મહાબુદ્ધિ-આણનુ હતુ ત્યારે શુક્ર-આર્ય-દ્વા કહેવા પ્રહ્લાદ વગેરે દૈત્યો જય પામ્યા હતા પણ તે જ મમરે બૃહસ્પતિના મ્મન્દાથી છદ્દે મર્વ દુ ખોતો નાગ કરતાત અને મુદિતને દેનાત સર્વેકૃષ્ટ શિવાલીનુ મનથી (આ નેને) મન-પુ કર્યુ હતુ

ઉદ્દ બોલ્યા હે દેવી । હે મહામાયા । હે ત્રિનૂવને ધારણ કરતાત । હે અધિકે । હે નખ નક, નદા તથા તજાતને લાથમા ધારણ કરતાન । હે અભય આપ નાન । તમે મ્મ પામેા હે બુવનેશ્વરી । હે શાકત-ર્ષનના નેતા । હે શાકત નિહાતમા કહેત ન તરવોડપ । હે

માતા ! હે સામ્યાવસ્થા યુકત માયા સહિત બ્રહ્મસ્વરૂપ તમને નમસ્કાર હો હે મહાકુહલિનીડપ । હે મચ્ચિદા નદરૂપ । હે પ્રાણાગ્નિદોત્રની વિદ્યારૂપ । હે અગ્નિની શિખાડપ । તમને નમસ્કાર હો હે પાન કોશની અદર રહેવા । હે આનદમય કોશના પૂછડાડપ બ્રહ્મ સ્વડપ । હે આનદની કરીડપ । હે મો ઉપનિષદા વડે પૂન્યેવા । તમને નમસ્કાર હો હે માતા ! દૃપા કરવા તત્પર થાઓ, હે જનનિ । ઓછા પગક્રમવા । દૈત્યોથી હારેલા અમાન તમે ગ્મણ કરો હે દેવિ ! તમે અમને ગ્મણ આપનારા હોઈ જગતમા પ્રમાણ ભૂત છો અને હે સમગ્ર પ્રસન્નમાવા । દુ ખને ગમા વવા માટે તમે સમર્થ છો જેઓ તમાન ધ્યાન ધડે છે, તેઓ અત્યત મુખી થાય છે પણ જેઓ તમાન ધ્યાન ધન્તા નથી તેઓ દુ ખી થાય છે, અને તેઓ તો ગોક તથા ભય કદી જતા જ નથી વળી બીજા મોક્ષની ઈચ્છાવાળા હોઈ જેઓનુ અભિમાન ગણ હોય તથા જેઓએ સગ છોડયા હોય, તેવા સતો પણ જે આપનુ ધ્યાન ધડે છે, તો જ સંતાન-ડપી મમુદ્રનુ જળ (માયા) તરે છે હે દેવિ । હે વિશ્વવતી માતા ! તમે પ્રસિદ્ધ પ્રભાવવાળા હોઈ ગ્મણ કરવા માટે જ પ્રક્રમ્યા છો અને તમારો પ્રતાપ પીડાને લરનાત છે હે અખ । આ મમગ્ર જગતનો સહાર કરવા તમે કાળરૂપ છો, અલપબુદ્ધિ ક્યો પુગ્ય તમાન ચરિત્રને જાણે છે ? બ્રહ્મા, શિવ, સૂર્ય વિષ્ણુ નદ્ર યમ વરણ અગ્નિ વાયુ, મહાનુભાવ મોગ મુનિ મો, વેદો અને શાસ્ત્રો પણ તમારા અનુલ પ્રભાવને જાણતા મમર્થ નથી જે મહાપુરુષો તમારી ભકિતમા તત્પર હોઈ સમારના દુ ખોથી રહિત અને સુખતા નમુદ્રમા મમ્ન રહે છે તેઓ જ ધન્યવાદપાત છે, પણ જે મો તમારે વિષે ભકિતભાવથી રહિત હોય છે, તેઓ હે ઉમા ! જન્મ તથા મૃત્યુરૂપ તરગોવાળા દુ ખરૂપી મમુદ્રને કદી તરતા નથી, જે ધન્યવાદવાન પુરયો પાવખીઓમા બેમી ધોળા નામરોધી વીઝાઈને આનદ કરે છે, તે મોએ પૂર્વજન્મના શનરમા અનેક જનતા નેવેલોથી તમને પૂત્યા છે એમ હુ માનુ છુ વળી જેઓ ઉત્તામ લાથી ઉપર બેમી સ્ત્રીમખૂદતા નિલાસો માથે ગરણે આવેલા નામતોથી પૂનતા કરે છે

* આ અધ્યાયમા દેવ-દાનવાન યુદ્ધની દેવીએ શાંતિ કરી, એ કથા સ્ત્રી-એમનર શ્રેયોથી નહાયો

તેઓએ તમને અવન્ય પૂજ્યા છે, એમ હું માનું છું
 આન બોલ્યા. એમ તે વેળા ઇન્દ્રે સ્તુતિ કરેલા
 વિષ્ણુદેવી દેવી તરત જ સિદ્ધ ઉપર બેસી ચાર
 ભુવનઓનાના, ગચ્છ, ચક્ર, ગદા તથા પદ્મને ધારણ
 કરતા, મુદર નેત્રોવાળા, લાલ વસ્ત્રો પહેરતા અને
 દિવ્ય પુષ્પોના રાણગાંગવાળા ત્યા પ્રકટ થયા પ્રસન્ન
 મુખવાળા તે દેવીએ દેવોને આ વાણીથી કહ્યું 'હે
 દેવો! ભય છોડી દો, હમણા જ હું તમારું ઢંચાણ
 કરીશ' એમ કહી અતિ મુદ્દ તથા સિદ્ધ ઉપર ખિન્ન
 જલા તે દેવીએ એ વખતે તરત જ બધા ગર્વિષ્ઠ હત્યા
 હતા ત્યા ગયા પ્રક્યાદ વગેરે નાં હત્યો પોતાની
 સામે ઊભેલા દેવીને જોઈ ભયભીત થઈ તે વેળા પર
 સ્પર કરેલા લાગ્યા 'હને નું કંજુર મરિયાસુરનો
 અન ચડ મુડનો નારા કરનારા દેવી મરિકા નાગચણી
 નોકન આવી આવી પહેર્યા છે જેણે વાણી દ્વિતી
 મધુદેવને પહેલા માર્યા છે, તે અધિષ્ઠા આપણને
 બચાવે માની નાખરો, એમા સનય નથી' આમ
 ચિતાતુર વચેલા દેવોને જોઈ પ્રત્યાદે તેઓને કહ્યું
 'હે ઉત્તમ દાનવો! આપણે હને યુદ્ધ ન કરવું, પણ
 નામી જવું' ત્યારે નાસી જવા તત્પર વચેલા તેઓને
 તમુચિત્ત કહ્યું 'ક્રોધ પામેલા જગતની માતા હવિ
 યાસની આપણને માની જ નાખરો, માટે હે મહાભાગ!
 તમે અવુ કરો, જેથી આપણનું હૃદય ન વાય તેમની
 સ્તુતિ કરી તમની આનાથી આપણે આજ જ પાતા
 બધા નાચા જઈએ' (તત્કાલથી) પ્રત્યાદ કહ્યું
 'સુદિની સ્થિતિ તથા નાન કરનારા નર્વના માતા
 સનેની નકિતરૂપ અને ભજનાન નિર્ભય કરનારા દેવી
 મહામાયાની હું સ્તુતિ કરું છું' એમ કહી નત્ય વસ્તુ
 નાપુત્રા વિષ્ણુભક્ત પ્રત્યાદ તે મમય બે લાક જોડી
 જગતની માતાની સ્તુતિ કર્યા લાગ્યા

પ્રત્યાદ બોલ્યા માથા વિષે (બ્રાહ્મિની દેખાતા)
 સર્પની પેઢે જેમનામા સર્પ સ્વાવસ્થાગમ જગત બાન
 છે, તે નાના આશ્રયસ્થાનરૂપ ક્રોધરૂપિણુવનેશ્વરોને
 નમસ્કાર હો આ સર્વ સ્વાવસ્થાગમ જગત તમારાથી
 ઉત્પન્ન થાય છે તમે નર્મલા બીજા (બ્રાહ્મદિ)
 કર્તાઓ માત્ર નિમિત્તરૂપ છે હે દેવિ! હે મહામાયા!
 તમે નર્વના માતા કરેલા છો, તમે પોતે જ મર્મલા

દેવોમા તથા દેવોમા કર્યા ભેદ છે? મારા કે તરસા
 પુનો ઉપર માતાનો કર્યા ભેદ હોય છે? તે જ પ્રમાણે
 દેવો ઉપર અને અમાગ ઉપર હમણા તમારે ભેદ
 ન કરવો જોઈએ હે માતા! જેવા તેવા પણ દાનવો
 તમારા પુનો છે, કારણ કે તમે પુરાણોમા વિશ્વતી
 માતા કરેલા છો તે દેવો પણ જેવા સ્વાર્થપસંદ
 છે, તે જ પ્રમાણે અમે પણ સ્વાર્થપસંદ છીએ
 દેવો કે દેવોમા ભેદ નથી, છતાં જ આ ભેદ ગણાય
 છે, તે જોડને લીધે જ ઉત્પન્ન થયો છે હે દેવોના
 ઇન્દ્રિય! ધન, ની આદિના ભોગોમા સતદિવન
 જેમ અમે આનંદત છીએ, તે જ પ્રમાણે દેવો પણ
 છે, તો પછી અમુને તથા દેવોમા ભેદ કર્યા છે? તેઓ
 પણ કથ્યપના પુત્રા છે અને અમે પણ કથ્યપના જ
 પુત્રો છીએ, છતાં હે માતા! હમણા તમને (અમારા
 તરફ) વિરોધ કેમ જાણ્યો છે? મર્વના વ્રણુરૂપ તમારા
 વિષે આવું (વિરોધ કરવાપણુ ગાંઠોમા) કહ્યું
 નથી, માટે તમારે નો દેવો પર તથા અમાગ પર સમ
 ભાવ જ ગણવો જોઈએ સર્વે દેવો તથા અમુન
 ગુણોના જ મિશ્રાણથી ઉત્પન્ન થયા છે, છતાં નુણ
 ગુણત દેહના ન દેવો 'અમર કેમ થના જોઈએ?'
 કામ ક્રોધ અને લોભ મર્વ શરીરોમા નર્વ કાગ સેના
 છે તો ક્યા પ્રાણી વિરોધનિત દોઈ ગકે? અમે
 નકી માતીએ છીએ કે, તમે જ યુદ્ધ જોવાની ઇચ્છા
 કરી મૈત્રીથી ભેદ કરી (અમાનમા) પરસ્પર આ
 વિરોધ ઊભા કર્યા છે, નહિ તો હે નિર્દોષ આમુક!
 તમે ક્રિયા જોવા ન ઇચ્છતા હો, તો ભાઈઓમા
 વળી વિરોધ કેવો? હે ધર્મને બાહુનારા! હું ધર્મને
 જાણુ છું અને ઇન્દ્રને પણ ચોગમુ છું તો પણ હે
 દેવિ! ભોગોને માટે અમાતમા સર્વ કાગ ક્રિયાઓ
 નહા કર છે હે અધિકે! સસારમા તમાગ વિના
 કોઈ પણ એક શાસનકર્તા નથી (એટલે તમારું
 નામન તો અમને શિરોમાત્ર છે જ), પણ સ્પૂર્ણ
 વાળા-લાલચુ પુરુષનું વચન કરવા કે માનવા કર્યા
 વિદ્વાન પુરુષ તૈયાર થાય કે પૂર્વે કોઈ સમયે દેવો
 તથા અમુજેઓ આ નમુદ્રને મથ્યો હતો, તે વખતે
 વિષ્ણુએ અમૃત તથા રત્નો (ની વર્ણવણી)મા કપટ
 કરી ભેદ કર્યો હતો એ વિષયને તમે જગતના ગુરુ

અને રક્ષક તરીકે નીમ્યા છે તેથી તેમણે પોતે મરણ-
ધર્મેશ્વર સુદરી લક્ષ્મીને લોભથી લઈ લીધા, અને
એ વિષ્ણુની ઇચ્છાથી જ ઇદ્રે યોગવત લાથી, પારિ-
જાત કપવૃક્ષ, કામધેનુ તથા ઉચ્ચૈશ્રવા ધોડાને લઈ
લીધા, એમ બધુંય દેવોએ લઈ લીધું. એવી અનીતિ
કરીને પણ દેવો સન્નિવૃત્ત થયા ને અસુરો (ન્યાયી
છતા) દુર્જન થયા આ ધર્મનું લક્ષણ તો તમે જુઓ ।।
ખરખર, ઘણા જ અભિમાની વિષ્ણુએ દેવોને (ઉચ્ચ
પદે) સ્થાપ્યા છે અને દેવોનો તિરસ્કાર કર્યો છે,
આ ધર્મનું લક્ષણ તમે જુઓ । ધર્મ કયા છે ? ધર્મ
કેવો હોયો જઈએ ? કર્તવ્ય કયા છે અને સાધુતા
કયા રહી છે ? આ વાત હું કોની આગળ કહું ? આ
તો (નિરીશ્વરવાદી) મીમાસકોનો મત જ સિદ્ધ
થયો છે. તાર્કિકોને યુક્તિવાદ જાણનારા કહ્યા છે
અને વેદવાદી—મીમાસકોને વિધિ જાણનારા કહ્યા છે,
તેઓમા જગતમા (તાર્કિકો) ‘જગત કર્તાવાણ છે’
એમ વિવાદ ચલાવ્યા કરે છે, પણ આ વિશાળ સંસારમા
કર્તા હોય, તો એ જ કર્મમા પરસ્પર વિરોધ કેમ થાય ?
વેદમા એક જ નિશ્ચય કેમ નથી ? અને શાસ્ત્રોમા
પણ તે જ પ્રમાણે છે. વળી તે વેદ જાણનારાઓના
પણ એક જ વાક્ય નથી; જેથી સર્વ સ્થાવર—જંગમ
જગત સ્વાર્થપ્રગણ બન્યું છે ગમારમા કોઈ પણ
પુરુષ નિસ્પૃહ હોતો નથી ને હશે પણ નહિ
મદ્રમાએ બૃહસ્પતિની સ્ત્રીને જાણી જોઈ બળાટકારે
હરી હતી ઇદ્રે ગૌતમની સ્ત્રીને ભોગવી હતી અને
ધર્મનો નિશ્ચય જાણનારા બૃહસ્પતિએ (આતર્ત
નામના) નાના બાઈની સ્ત્રીને તથા મોટાભાઈ ઉત-
થની (મમતા નામની) ગર્ભવાત્રી સ્ત્રીને બળાટકારે
ભોગવી હતી, ઉપરાંત ગર્ભમા રહેલા બાળકને શાપ
આપ્યો ને આધંગો કર્યો । હે અધિકે ! નરવંશમા
વિષ્ણુએ (સમુદ્રને મથ્યો) તે મમયે અપરાધ વિના
પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે ચક્રથી સંકુનું મસ્તક બળા-
ટકારે કાપી નાખ્યું હતું; તેમ જ મારો પૌત્ર બલિસગ્ન
જે ધર્મનિષ્ઠામા શૂરો, મત્યગ્રંથમા તત્પર, યશો કરનાર,
મોટા દાતા, શાન્ત, સર્વનું અને સર્વની પૂજા કરનાર
હતો, તેને પણ કપટ જાણતા વિષ્ણુએ વામનરૂપ ધરી
પૂર્વે કહ્યો હતો અને તેનું સર્વ ગત્ય લઈ લીધું હતું;

આમ છતાં વિદ્વાનો દેવોને ધર્મમા રહેલા કહે છે ।
અને જય પામેલા દેવો મીઠા ભાવણો તથા ધર્મના
વાદો કરે છે ।। આમ જાણી હે જગતના માતા !
તમે જેમ ઇચ્છતા હો, તેમ કરો બધા દાનવો તમારા
શરણે છે, તેઓનો નાશ કરો અથવા રક્ષા કરો

શ્રીદેવી બોલ્યા હે દાનવો ! તમે બધા પાતાળમા
જતા રહો; ત્યાં બધા નિર્ભય તથા ક્રોધરહિત થઈ
તમે ઇચ્છા પ્રમાણે રહો તમારે સમયની રાહ જોવી;
કેમ કે શુભ અથવા અશુભમા તે જ કારણ છે ઉત્તમ
વૈરાગ્યપરાયણ પુરુષને સર્વ સ્થળે સર્વકાળ સુખ છે
અને લોભી ચિત્તાવાળાઓને ત્રૈલોક્યનું સંન્ય મળે
તોપણ સુખ નથી લાલસુ પુરુષોને સત્યયુગમા પણ
અનેક કળો મળે છતાં પૂર્ણ સુખ નથી, માટે હમણા
તો મારી આગા મારી, મેલ વિનાના નિષ્કપટી થઈ તમે
બધા આ પૃથ્વી છોડી પાતાળમા ચાલ્યા જાઓ

વ્યાસ બોલ્યા દેવીનું વચન સાંભળી ‘બહુ
સારુ’ એમ કહી શકિતએ રહેલા સર્વ દાનવો દેવીને
નમી રસાતળમા ગયા, પછી દેવી અદૃશ્ય થયા અને
દેવો પોતાના લોકમા ગયા તે પછી બધા દેવો તથા
દાનવોએ વેર છોડ્યું હતું આ સમગ્ર આખ્યાન જે
મનુષ્ય સાંભળે અથવા કહે, તે સર્વ દુ ખોથી છૂટી જઈ
ઉત્તમ પદને પામે છે ૧-૭૧

एतदावयानमखिलं य. शृणोति वदत्यथ ।

सर्वदुःखविनिर्मुक्तः प्रयाति पदमुत्तमम् ॥ ७१ ॥

ઈતિ શ્રીદેવી ભાવનમહાપુરાણમા ચતુર્થ સ્કંધ વિરો

અધ્યાય ૧૬ મો તમામ

અધ્યાય ૧૬ મો

લગવતીની ઇચ્છાથી વિષ્ણુના અવતારો

જનમેજય ડગલ

भृगुद्यापानमुनिश्रेष्ठ हरेरदभुतकर्मणः ।

अवताराः कथं जाताः कस्मिन् मन्वन्तरे विभो ॥

જનમેજય સંન્યએ પૂછ્યું : હે સમર્થ મુનિશ્રેષ્ઠ !

અદ્ભુત કર્મવાળા વિષ્ણુના અવતારો જનુના શાપથી
કેવી રીતે કયા મન્વંતરમા થયા ? હે ધર્મ જાણનાર

* આ અધ્યાયમાં જનવદનાની પરમ ઇચ્છાથી વિષ્ણુના
અનેક અવતારો થયા છે, એ કથા સત્યવૈદ્ય મોક્ષોથી કહેવાયે

બ્રાહ્મણ ! પાપનો નાશ કરતારી, માલગેલી અને સર્વ સુખો આપનારી વિષ્ણુની અવતારકથા તમે વિસ્તારથી કહો

આસ બોલ્યા હે ગંગા ! જે મન્વતરમા તથા જે યુગમા વિષ્ણુના અવતારો જે પ્રમાણે થયા છે, તે હું કહું છું, માલગેલી હે ગંગા ! શ્રી નારાયણે જે ઉપથી જે કાર્ય કર્યું તે સર્વ હમણા હું દૂક્રમા કહું છું ચાકુપ મન્વતરમા ધર્મને જ ઘેર અવતાર વધેો હતો, જે ધર્મના પુત્ર નરનારાયણ પૃથ્વી પર પ્રખ્યાત છે પછી વૈવસ્વત મન્વતરમા આ બીજા યુગમા દ્વાપરેય અવતાર થયો, ત્યારે વિષ્ણુ અત્રિ પુત્રપણ પામ્યા હતા અત્રિઋષિની સ્ત્રીએ પ્રાર્થના કરેલા બ્રહ્મા, વિષ્ણુ ને રૂદ્ર એ ત્રણે ઉત્તમ દેવો તે ઋષિના પુત્ર પણાને પામ્યા હતા અત્રિ ઋષિની પત્ની અનસૂયા સતીઓમા ઉત્તમ મતી હતી, જેને પ્રાર્થના કરેલા ત્રણે દેવો તેમના પુત્રપણાને પામ્યા હતા તે વેળા બ્રહ્મા ચત્રુરૂપે, વિષ્ણુ દ્વાપરેયરૂપે અને રૂદ્ર દુર્વાસા રૂપે થયા હતા, એમ તે ત્રણે દેવો તેમના પુત્રપણાને પામ્યા હતા ચોથા યુગમા દેવાનું કાર્યરૂપ પ્રયોગન સિદ્ધ કરવા (સિદ્ધ તથા મનુષ્ય જેવો) એ રૂપવાળો નસિદ્ધનો સુદર અવતાર થયો હતો ભગવાન વિષ્ણુએ હિરણ્યકશિપુનો યજ્ઞવર વધ કરવા દેવાને વિરમથ કરનાર નૃસિંહનું ઉપ કાર્ય હતું, તમ જ શ્રેષ્ઠ ગેતાયુગમા બળિને મિત્રા કરવા એ ભગવાને જ્યેષ્ઠમુનિશ્રી વામન નું રૂપ વર્ધ્યું હતું વામનઉપને ધનતા વિષ્ણુએ યજ્ઞમા બલિસાગરને કળી તેનું ગળત્ય લઈ લીધું હતું અને તેને પાતાનમા સ્થાપ્યો હતો બોગબીજમા ગેતાયુગમા ભગવાન વિષ્ણુ જન્મદિનના મહા નવમીના પુન 'પન્નુ સામ' નામે થયા હતા સુતિયોનો નાન કન્યાસ, નત્ય વાદી અને મિતેન્દ્રિય શ્રીમાન, પન્નુસામે નમત્ર પૃથ્વી મહાત્મા કરવપને દાનમા આપી દીધી હતી હે ગંગેન્દ્ર ! અદ્ભુત કર્મસાગ્રી શ્રીવિષ્ણુનો એ પાપનો નાશ કરનારો 'પન્નુસામ' નામે જે અવતાર વધેો હતો, તે તમને કહ્યો ગેતાયુગમા ચ્ચુના વગમા, દ્વાપરના પુત્ર 'શ્રીગમ' નામે થયા હતા અને અદ્ભુ-વીનમા શપ્તયુગમા પૃથ્વી પર મહાપ્રજ્વાલ નરનાસ-યગ્નમા અગ્નિરૂપ અર્જુન તથા શ્રીકૃષ્ણ નામે જે

અવતારો થયા હતા, ભૂમિનો ભાગ ઉતારવા પૃથ્વી પર જન્મેલા તે કૃષ્ણ અને અર્જુનને, કુરુક્ષેત્રમા આતિ ભયકર મહાયુદ્ધ કર્યું હતું એમ હે ગંગા ! યુગે યુગે વિષ્ણુના વણા અવતારો પ્રકૃતિને ખૂબ અનુસરતા ભગવતીની ઇચ્છાથી થયા કરે છે, તેમ આ સંધના ત્રણે જગત પ્રકૃતિરૂપ મહામાયાને વળ છે આ દેવી જેમ ઇચ્છે છે એમ કાયમ જગતને ભભાવે છે અને પુરુષનું પ્રિય કવ્વા સમગ્ર જગતને તે રચે છે પ્રથમ આ સ્થાવર-જગમ જગત સરજીને સર્વતા બાદિ, સર્વવ્યાપી, જાણવા મુશ્કેલ, સર્વશ્રેષ્ઠ, અવિનાશી, નિરાશ્રય, નિરાકાર, નિસ્પૃહ અને પન્થી પન્થુ પર ભગવાન શ્રી પન્માત્મા (માયારૂપ) જે ઉપાધિને લીધે (બ્રહ્મા, વિષ્ણુ ને મહેશરૂપે) ગંગન, સાર્વિક તથા તામન ભેદવાળા ભામે છે તે જ (માયા) પર પ્રકૃતિ છે તે શિવાદેવી ઉત્પત્તિસાક્ષાતના યોગથી તે મમયે (પરબ્રહ્મથી જાણે) જુદા હોય તેવા ભાસે છે (પરી રીતે પરબ્રહ્મથી તે જુદા છે જ નહિ) કામતા-ઓને આપનારા, (મહાકાલી, મહાલક્ષ્મી ને મહા-મન્વતી એમ) ત્રણે ઉપોવાળા અને વિશ્વને મોઢ પમાડનારા તે દેવી પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે બધું ઉત્પન્ન કરે છે, પાળે છે અને કલપાને રાખે છે એ પ્રકૃતિરૂપ શક્તિથી યુક્ત થઈને જ બ્રહ્માએ સૃષ્ટિ સ્વી છે તે શક્તિથી યુક્ત થઈને જ વિષ્ણુ પાળે છે અને તેમની માથે જોડાઈને જ રૂદ્ર શકર ઇચ્છાનુનાગ મહાદે છે તે દેવીએ જ પૂર્વે રાજા ઓમા શ્રદ્ધ નકુન્થ શ્રીસમયદ્રને ઉત્પન્ન કરી પ્રતિભાને જીતી લેવા મેઈ અમુક સ્થાને (વનમા) તેમને મોડન્યા હતા એમ આ સનાતનમા નર્વ પ્રાણીઓ દેવના તનને આધીન ગ્હી રુખ અને દૃ બધી યુક્ત થાય છે ૧-૧૭

વ્યવસિદ્ધ સંધારે સુલદુ સ્થાવિતાઃ કિલ ।

અવન્તિ પ્રાણિનાઃ સર્વે વિધિતત્રનિવન્તિતાઃ ॥૨૭॥

હનિ શ્રી-ત્રીભાગવતમયપુસ્તકમાં ૧૭મું સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૧૬ માં સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૭ મો*

શ્રીનારાયણના આશ્રમમાં આવેલી
દેવાંગનાઓની કથા

જનમેજય ઉવાચ

ચારાક્ષનાસ્ત્વયાશ્ચાતા નરનારાયણાશ્રમે ।

एकं नारायणं शान्तं कामयानाः स्मरतुरा ॥ ૧ ॥

જનમેજયે પૂછ્યું શ્રીનર-નારાયણના આશ્રમમાં (આવી) કામાતુર થઈ અપ્મગઓ શાત એક નારાયણને (પતિ કરવા) ઇચ્છતી હતી, તે તમે કહ્યું, તે સમયે મુનિ શ્રીનારાયણ તેઓને શાપ આપવા ઇચ્છતા હતા, પણ ધર્મને જાણતા તેમના ભાઈ નરે તેમને આટકાવ્યા હતા હે મુનિ ! અર્થ અને કામની લાલસે તે આપ્સરાઓએ (પોતાના પતિ થવા) ખૂબ પ્રાર્થના કરતા તે નારાયણ મુનિએ પોતા પર આવી પડેલા તે સકટ સમયે શુ કર્યું હતું ? ઇદ્રે મોકલેલી તે આપ્સરાઓએ (પોતાની સાથે) વિવાહ કરવા ઘણી જ પ્રાર્થનાપૂર્વક માગણી કરેલા તે વિષયોએ શુ કર્યું હતું ? તે નારાયણનું આ મોક્ષદાયી ચરિત્ર સાબળવા હું ઇચ્છુ છું માટે હે દાદા ! તમે મને વિસ્તારથી તે કહો

આસ જોડ્યા હે ધર્મ જાણનાર રાજન ! ધર્મના પુત્ર મહાત્મા શ્રીનારાયણનું ચરિત્ર હું તમને વિસ્તારથી કહુ છું, સાબળો જ્યારે નારાયણને શાપ આપવાની ઇચ્છાવાળા નરે જોયા, ત્યારે તેમને શાત પાડી તેમણે આટકાવ્યા હતા પછી તે વેળા જેમનો કોપ શાત થયો હતો, એવા તે તપસ્વી, મહામુનિ, ધર્મપુત્ર નારાયણે સ્મિતપૂર્વક આપુ મધુર વાક્ય તે આપ્સરાઓને કહ્યું હતું 'હે સુદર અગવાળી સ્ત્રીઓ ! અમારે બનેએ આ જન્મમાં કોઈ પણ રીતે સ્ત્રીસાબધ ન કલ્પે એવા મે સકટપ ક્યો છે, માટે મારા ઉપર કૃપા કરી તમે સ્વર્ગમાં જાઓ, ધર્મને જાણનારાઓ બીજાના વ્રત નો ભંગ કરતા નથી આ શુ ગારભમાં રતિનો જ સ્થાયી ભાવ કહેલ છે, તો હે સુદર નેત્રોવાળી દેવાંગનાઓ !

એ રતિનો જ જો આભાવ છે, તો હું તમારી સાથે સમ્પદ કેમ કરુ ? કાગણ વિના કાર્ય હોય નહિ એ નક્કી છે અને વિદાનોએ શાશ્વત્ત કહ્યું પણ છે કે, સ્થાયી ભાવ એ જ સ્સ છે 'હે અતિ સુદર અગવાળી સ્ત્રીઓ ! પૃથ્વી પર હું ધન્ય અને ભાગ્યશાળી છું, કેમ કે સ્વાભાવિક રીતે જ હું તમારે પ્રેમપાન થયો છું હે મહા ભાગ્યશાળી દેવીઓ ! તમારે કૃપા કરી મારા વ્રતની રક્ષા કરવી જોઈએ, બીજા જન્મમાં હું તમારે પતિ પણ થઈશ હે વિશાળ નેત્રોવાળી આપ્સરાઓ ! આદ્ય વીંગમાં દાષપ યુગમાં દેવાનું કાર્ય સિદ્ધ કરવા આ પૃથ્વી પર હું અવશ્ય ઉત્પન્ન થઈશ, તે સમયે તમે જુદા જુદા જન્મ પામી રાજાઓની પુત્રીઓ થઈને મારી સ્ત્રીઓ થશો ' એમ આશ્વાસન આપી (બીજા જન્મમાં) સ્ત્રીઓ તરીકે સ્વીકારવા પ્રતિજ્ઞા કરીને ભગવાન નારાયણે તેઓને વિદાય કરી, ત્યારે તેઓ પણ સત્તાપગંદિત થઈ જતી રહી હતી એમ નારાયણે વિદાય કરેલી અને સ્વર્ગમાં ગયેલી તે સ્ત્રીઓએ તે બધું વૃત્તાત ઇદ્રને કહ્યું ત્યારે ઇદ્રે તે આપ્સરાઓ પામેથી નારાયણનું તે વૃત્તાત વિસ્તારથી સાબળી તેમ જ ઉર્વશી વગેરે (બીજા સોળ હજાર) સ્ત્રીઓને (ત્યા માથે આવેલી) જોઈ મહાત્મા તે નારાયણની આવી પ્રશંસા કરી હતી

ઇદ્રે જોયો 'આહો ! નારાયણમુનિનું ધૈર્ય અને તપોબળ અત્યંત આશ્ચર્યકારક છે જેમણે પોતાના તપથી તેવા જ સ્વરૂપવાળી ઉર્વશી વગેરેને ઉત્પન્ન કરી છે એમ કહી દેવાનો રાજા ઇદ્ર પ્રસન્નચિત્ર થયો હતો અને તે પછી ધર્મોત્તમા નારાયણ પણ તપ કરવામાં તત્પર થયા હતા એમ મહામુનિ નારાયણ તથા નરનું આ અદ્ભુત સર્વ વૃત્તાત મે તમને કહ્યું હે ભન્તશ્રી ! ભૂગુના ગાપથી આ પૃથ્વી પર (વિષય) તે નરનારાયણ થયા હતા અને પૃથ્વીનો ભાગ દૂર કરવા તે જ બને વીર કૃપણ તથા અનુનરૂપે થયા હતા જનમેજય રાજાએ પૂછ્યું હે માન આપનારા ! કૃપણાવતારનું ચરિત્ર તમે મને વિસ્તારથી કહો, મારા ચિત્તમાં સંદેહ છે, તે તમે દૂર કરો હે મુનિ ! મહાબળ

* આ અધ્યાયમાં દેવાંગનાઓ શ્રીનારાયણના આશ્રમમાં ગઈ હતી, તેઓની કથા પચાસન સ્કંધમાં કહેવાશે.

* મ કે શ્રવણવર્ચસન ધારણ કરવાથી મે કામકોક્ષપ રતિનો ત્યા ! કાર્ય છે

વાન વિપુલ અને સપ્તમી જ્યેષ્ઠા પુત્રપાણીને પામ્યા હતા, તે દેવકી અને વસુદેવ દુષ્ટી કેમ થયા હતા ? તપસી પ્રમુખ કેવળ સાક્ષાત્ વિષ્ણુ જ્યેષ્ઠા પુત્ર થયા હતા, તે દેવકી તથા વસુદેવને કેમ અને કેમ વર્ષો મુઠ્ઠી દેહમાં પૂર્ણ હતા ને દુષ્ટી દીવુ હતું !! એ કૃષ્ણ મનુષ્યમાં જન્મ્યા હતા છતાં ગોદુગમાં કેમ ગયા હતા ? તેમ જ કમને માત્રી તેમને દ્વંદ્વમાં વાસ કેમ કર્યો હતો ? પિતા વગેરેએ સેવેલા નમૃદ્ધિવાળા પવિત્ર દેશને છોડી ને કૃષ્ણ અપવિત્ર બીજા દેશમાં કેમ ગયા હતા ? વળી બ્રાહ્મણના નામે કૃષ્ણના કુળનો નામ કર્યો હતો ? નનાતન દત્ત વિષ્ણુએ પૃથ્વીનો ભાગ ઉતારી એકદમ દેહ દોડ્યો અને (પટ્ટી) તે સ્વર્ગમાં કેમ ગયા હતા હતા ? પૃથ્વી ભાગપાપીઓના ભાગથી પીડાઈ હતી, ત્યારે આપણે ઈશ્વરના કૃપાને તથા આત્મને તે પાપીઓને માર્યા હતા, છતાં જ પાપીઓએ કૃષ્ણની પત્નીઓને વીરી હતી, તત્કાલે (આત્મને) કેમ માર્યા ન હતા ? ભીષ્મ, દ્રોણ, કૃષ્ણ, બાલ્લીક નગ્ન, વેણુ, વિક્રાંત, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન તથા નૌમત્સ્ય વગેરે નર્મ રાજાઓને યુદ્ધમાં માર્યા હતા, પૃથ્વીના ભાગ ઉતાર્યા હતા, છતાં તે બાળને માત્રી પૃથ્વીનો ભાગ કેમ ઉતાર્યો ન હતા ? કૃષ્ણની પત્નીઓ પતિના હતી છતાં છેવટે દુષ્ટ કેમ પામી હતી ? હે મુનિશ્રેષ્ઠ ! માત્ર ચિત્તમાં આ સંદેહ રહ્યા કરે છે વસુદેવ વર્માના હતા, છતાં પુત્રના દુષ્ટી દુષ્ટી વર્ત તેમણે પ્રાણ કેમ ત્યજ્યા હતા ? એવુ દુષ્ટ મૃત્યુ તે કેમ પામ્યા હતા ? હે મુનિશ્રેષ્ઠ ! પાંડવો ધર્મયુગ્ત હોઈ શ્રીકૃષ્ણના નર્મ તત્કાલ એટલા હતા, છતાં તેઓ દુષ્ટી કેમ થયા હતા ? મલાભાગ્ય શાળી દ્રીપદી, વેદીની વચ્ચેથી જન્મ્યા હતા છતાં તે દુષ્ટી કેમ થયા હતા ? તે બાળા સ્વસ્થ હતા, છતાં દુઃખસને તેમને મલાના આપ્યા હતા અને કેમ પટ્ટી ખેંચ્યા હતા ? પટ્ટી વસ્ત્ર એવા તે નતીને નિધુરાજ જયદ્રથે દુષ્ટી કર્યા હતા અને કીચકે પણ ખૂબ રહતા તેમને હેનન કર્યા હતા તેમના પાચે પુત્રોને અશ્વત્થામાએ વરમા જ માત્રી નાખ્યા હતા અને મુખદ્રાતા બાલકપુત્ર અભિમન્યુને યુદ્ધમાં માર્યા હતા ! તેમ જ દેવકીના છ પુત્રોને કેમ માત્રી નાખ્યા હતા, છતાં શ્રીકૃષ્ણે પોતે સમર્થ હોવા છતાં દેવને કેમ

કેટલી નાખ્યું ન હતું ? યાદ્યોને સાપ થયા ! પ્રભાસમાં તેઓનો નાશ થયો ! તીવ્ર કુલક્ષ્ય થયા ! અને તેમની પત્નીઓ વીર્યા ! આ બધું શ્રીકૃષ્ણે કેમ થવા દીધું હતું ? આજ્ઞાત્ ઈશ્વર અને નામયજ્ઞ છતાં વિષ્ણુસ્વરૂપ શ્રીકૃષ્ણે કાયમ દામની પેઠે ઉત્તરનેતની નેવા કરી હતી ! હે મલાભાગ ! આ મને સંદેહ થાય છે કે, તે શ્રીનામ-યજ્ઞ મુનિ વિષે મર્વ પ્રાણીઓના વ્યવહાર જેવી હમેશાની મમાનતા કેમ હોય ? ઈશ્વર વિષ્ણુને હર્ષ—શોક વગેરે ભાવો મર્ના જેવા કેમ થયા હતા ? વળી (છેવટે પાર્થના હાથે થયેલા મરણરૂપ તેમની) વિપરીત ગતિ કેમ થઈ ? આ બધું શ્રીકૃષ્ણનું મહાન નિશ્ચિત તમે વિસ્તારથી કહો અલૌકિક તે વિષ્ણુએ પૃથ્વી પર કેવા કર્મ કર્યા છે ? આયુષ્યનો નાશ થયો હતો ત્યાર જ વળી મરેનતે તેમણે દેવોને માર્યા હતા તો હે મુનિશ્રેષ્ઠ ! વિષ્ણુએ પોતાની ઔર્વર્ણગતિ ક્યા પ્રમિદ્ધ કરી હતી ? ઈકિમણીના હણ વખતે શ્રીકૃષ્ણે નામભાગ કરી ચોરના જેવું ચત્રિ કર્યું હતું ! સમૃદ્ધિ માત્ર અને પોતાના કુળને માત્ર મનુષ્યનો પ્રદેશ છોડી તેમને જગમધના ભયથી દાન્ડમાં જવું પડ્યું હતું ! તે વેળા કોઈએ પણ ભગવાન કૃષ્ણને ઈશ્વર તરીકે બોલ્યા ન હતા (તનુ કાચુ શુર અને બાળપણમાં) તેમણે કાન્ડા નુમવાન કર્યો હતો, તેમાં પણ જે કંઈ કાચુ હાય, તે હ બ્રહ્મનું ! તેમ મને કહો હે મત્યવતીના પુત્ર ! આ અને બીજા ઘણા સંદેહો મને થાય છે, તો હ મલાભાગ ! તેઓનો આજે તમે નાશ કરો હે બ્રાહ્મણમાં ઉત્તમ ! તમે બધું જાણો છો વળી એક નુમ ગણના જેવો સંદેહ માગ હૃદયમાંથી દૂર થતો નથી, દ્રીપદીના પતિ પાચ હતા, એ લોકમાં શું નિદાપાત્ર નથી ? વિદ્વાનો મહાચારને પ્રમાણ કહે છે, અને તે પાંડવો મમર્થ હતા, છતાં તેઓએ (પાચ વચ્ચે એક ત્રી સખવારૂપ) પશુધર્મનો આશ્રય કેમ કર્યો હતો ? પૃથ્વી પર દેવરૂપ ગણાતા ભીષ્મે પણ શું કર્યું હતું (પોતાના ભાઈઓની વિધવા સ્ત્રીમાં પરપુરુષ દાન) ગોલક* પુત્રો ઉત્પન્ન કરાવી વશની રક્ષા

* ધર્મી મરે ગયા પટ્ટી વિધવા સ્ત્રીમાં વચ્ચેથી સમવિધો પર પુરુષ દાન જે પુત્ર જન્મે તે 'ગોલક' કહેવાય છે.

કરી હતી ! (એ શુ યોગ્ય કર્યું હતું ?) ગમે તેવા ઉપાયે
પુનઃ ઉત્પન્ન કરવા રૂપ ધર્મનિર્ણય મુનિઓએ
દર્શાવ્યો છે, તે ખૂબ જ ધિક્કારપાત્ર છે ! ૧ ૬૫

ચિન્ધર્મનિર્ણયઃ કામ મુનિભિઃ પરિર્દશિતઃ ।

યેન કેનાપ્યુપાયેન પુત્રોત્પાદનલક્ષણઃ ॥૫૫॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવત મહાપુરાણમાં ચતુર્થ સ્કંધ વિષે

અધ્યાય ૧૭ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૮ મો⁺

ભારથી પીડાતી પૃથ્વી બ્રહ્માને શરણે

વ્યાસ ઉવાચ ।

મૃણુ રાજન્ પ્રવક્ષ્યામિ કૃણ્ણસ્ય ચરિત મહત્ ।

મવતારકારણં ચૈવ દેવ્યાશ્ચરિતમદ્ભુતમ્ ॥૧॥

વ્યાસે કહ્યું હે રાજન્ ! કૃષ્ણનું મહાન ચરિત
તથા (તેમના) અવતાર થવામાં કારણરૂપ દેવીનું
(પ્રેરણારૂપ) અદ્ભુત ચરિત હું કહું છું, તમે સાંભળો
એક સમયે ભારથી દબાયેલી હોઈ રહતી, ખૂબ જ
દુખની થયેલી અને ગાયત્રુ રૂપ ધારણ કરતી પૃથ્વી
ગરીબરી તથા ભયભીત થઈ સ્વર્ગમાં ગઈ ત્યાં
છંદ્રે તેને પૂછ્યું ‘હે પૃથ્વી ! આજે તને કયા ભય
છે ? કોણે તને પીડી છે અને તને શું દુખ છે ?’ તે
સાંભળી પૃથ્વીએ તે વેળા કહ્યું ‘હે દેવોના રાજા !
તમે મને જે દુખ પૂછો છો તે સમગ્ર સાંભળો હે
માન આપનારા ! હું ભારથી દબાઈ ગઈ છું મહાપાપી
જરાસાધ મગધદેશમાં મારો પતિ છે એદિ દેશનો રાજા
શિશુપાલ, પ્રતાપી કાશીનો રાજા બળવાન રુક્મી,
ક્રમ, મહાબળવાન નરકાસુર, સૌભ વિમાનનો પતિ
શાલ્વ, કૂર કેશી, ધૈનુકાસુર અને વત્સાસુર—આ
રાજાઓ સર્વ ધર્મોંથી રહિત, પરસ્પર વિરોધી, પાપી
આચરણવાળા, મદોન્મત્ત અને કાળરૂપ છે હે છંદ્ર !
તેઓથી હું પીડાઈ છું, ભાગ્યે દબાઈ ગઈ છું અને
અગત્ય બની છું હે પ્રભો ! હું શુ કરું અને કયા
નર્તક ! મને મોટી ચિંતા રહે છે હે છંદ્ર ! તમે જાણો
છો કે મહાસમર્થ વિષ્ણુએ જ વસોડરૂપ ધરી મને

દુખ દીધું છે અને તે વિષ્ણુને લીધે જ હું એક દુખથી
બીજા મોટા દુખમાં જઈ પડી છું, કારણ કે કશ્યપના
દુષ્ટ પુત્ર હિરણ્યાક્ષ દેવે મને હરી હતી અને હું
તે મહાસમુદ્રમાં ડૂબેલી હતી, ત્યારે વિષ્ણુએ
વસોડરૂપ ધરી એને માર્યો અને મને બહાર કાઢી
સ્થિર કરીને સ્થાપી, નહિં તો હું રસાતલમાં સ્વસ્થ અને
સુખમાં રહી હોત હે દેવેશ્વર ! આજે હું દુષ્ટાત્માઓનો
ભાર ઉપાડવા સમર્થ નથી બની હે ઈન્દ્ર ! આગળ
અશ્વત્થામા દુષ્ટ કલિયુગ આવે છે, ત્યારે હું તો પીડાઈને
તરત જ રસાતલમાં જતી રહીશ, માટે હે દેવ ! હે
દેવોના રાજા ! મને દુખરૂપી સમુદ્રનો પાર પમાડનાર
તમે શ્રેયો અને મારો ભાર દૂર કરો, હું તમારા
ચરણોમાં નમુ છું ।

છંદ્રે કહ્યું હે પૃથ્વી ! તારી વ્યાપ્તતા આજે
હું શુ કરું ? તું બ્રહ્માને શરણે જા, હું ત્યાં આવીશ,
તે તારું દુખ દૂર કરશે । તે સાંભળી પૃથ્વી ઉતાવળી
તે જ સમયે બ્રહ્મલોકમાં ગઈ અને છંદ્ર પણ તેની
પાછળ સર્વ દેવોની આગળ ઘઈ ત્યાં ગયો હે મહારાજા !
પ્રજાપતિ બ્રહ્માએ ત્યાં આવેલી ગાયને જોઈ અને
ધ્યાનથી તેને આ પૃથ્વી આવી છે, યોગજાણી કહ્યું
‘હે કલ્યાણી ! તું કેમ રહે છે ? તને હમણા શું દુખ
છે ? કહે, હે પૃથ્વી ! કયા પાપાચારીએ તને પીડી છે,
તે તું કહે

પૃથ્વી બોલી હે જગતના પતિ ! આ દુષ્ટ
કલિયુગ આવે છે, તેના ભયથી હું ડરું છું તે યુગમાં
પ્રજાઓ પાપી આચારવાળી થશે, (હમણા પણ)
બધા રાજાઓ દુરાચારી, પરસ્પર વિરોધી, ચોરના
કામમાં લાગેલા, સક્ષસો અને પૂર્ણ શત્રુઓ બન્યા
છે, માટે હે પિતામહ ! તે રાજાઓને મારી તમે મારો
ભાર હવે દૂર કરો હે મહારાજા ! એ રાજાઓના સૈન્યોના
ભારથી હું પીડાઈ છું

બ્રહ્મા બોલ્યા ‘હે દેવિ ! તારો ભાર ઉતારવા
હું (પણ) ઈન્દ્રની પેઠે સમર્થ નથી, માટે આપણે
બન્ને દેવોના દેવ ચક્રધારી વિષ્ણુના ધામમાં જઈએ
દુષ્ટ લોકોને પીડનાર તે વિષ્ણુ તારો ભાર દૂર કરશે,
મે પણ સારી પેઠે વિચારો પ્રથમથી જ તારું કાર્ય
ધારી રાખ્યું છે હે દેવોના શ્રેષ્ઠ ઈન્દ્ર ! (તમે પણ)

+ આ અધ્યાયમાં દુષ્ટ રાજાઓના ભારથી દબાયેલી
પૃથ્વીને બ્રહ્માને શરણે જઈ પાતાનું દુખ જણાવ્યું, એ
કયા આકરોએથી કંદેરાણે.

દેવ વિષ્ણુ ત્યાં રહે છે ત્યાં ચાલો. 'એમ કહી વેદોના કર્તા, ચાર મુખોવાળા એ બ્રહ્મા હંસ ઉપર બેસી દેવોને તથા પૃથ્વીને આગળ કરી વિષ્ણુના ધામમાં ગયા અને ભક્તિમાં તત્પર મનથી વેદોના વાક્યો વડે (વિષ્ણુની) સ્તુતિ કરવા લાગ્યા.

બ્રહ્મા બોલ્યા : તમે હજારો મસ્તકોવાળા, હજારો નેત્રોવાળા ને હજારો પગવાળા છો અને તમે દેવોનાં દેવ સનાતન વેદપુરુષ છો. હે પ્રભો ! પહેલા જે કંઈ થયું, ભવિષ્યમાં જે થશે અને વર્તમાનમાં જે છે તે તમે જ છો. હે લક્ષ્મીના પતિ ! તમે અમને અમરપણું આપ્યું છે. તમારો મહિમા આટલો (અમુક પ્રમાણમાં) છે, એમ ત્રણે જગતમાં કોઈ જાણતું નથી તમે ઉત્પત્તિ, રક્ષણ તથા સંહાર કરનાર અને નર્વની ગતિ-રૂપ ઈશ્વર છો.'

ત્યામે કહ્યું : એમ સ્તુતિ કરતા પ્રભુ વિષ્ણુ પ્રસન્ન થયા અને ગરુડની ધ્વજવાળા તથા નિર્ભજ આત્મકરણવાળા તેમણે એ બ્રહ્મા વગેરેને દર્શન દીધાં. પ્રસન્ન મુખવાળા વિષ્ણુએ દેવોને સ્વાગત કરી પૂછ્યું અને પછી તેઓના આવવામાં સવિસ્તર કારણ પૂછ્યું એટલે પૃથ્વીનું દુઃખ યાદ કરતા બ્રહ્મા તેમને નમીને બોલ્યા : 'હે હજારોને પીડા કરનાર વિષ્ણુ ! તમારે પૃથ્વીનો ભાર ઉતારવારૂપ કાર્ય કરવું જોઈએ. હે દયાતા ભારા ! દાપર્યુગનો અંત આવે, ત્યારે પૃથ્વી પર અવતાર ધરી દુષ્ટ ગળજીઓને મારી તમે પૃથ્વીનો ભાર દૂર કરો.'

વિષ્ણુ બોલ્યા : આ વિષયમાં હું પણ સ્વતંત્ર જ નથી; તેમ જ બ્રહ્મા, શિવ, ઇંદ્ર, આગ્નિ, યમ, ત્વષ્ટા, સૂર્ય તથા વરુણ પણ સ્વતંત્ર નથી. બ્રહ્માથી માંડી વનસ્પતિ સુધીનું આ બધું સ્થાવર-જંગમ જગત યોગમાયાને વશ છે અને તેમના નુણોરૂપી દોરાથી ગૂઢાયેલું છે. હે ઉત્તમ વ્રતવાળા ! ઉત્તમ દિત કરનારાં તે દેવી પ્રથમ પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે જેમ કરવા ઈચ્છે છે, તેમ કરે છે; આપણે બધા તેમને વશ છીએ. તમે યુદ્ધિથી વિચારો કે જ્ઞે હું સ્વતંત્ર હોઉં, તો મહાસાગરમાં માછલાના મરીયાળો તથા કાન્યા કેમ ધાઉં કે એ યજ્ઞ-પદ્ધતી યાગિણીમાં ઝોળાન, કંઈ ગ્રીનિ, ક્યું મુખ, ક્યું પાન્ય છે અને તે વૃદ્ધ

યાગિના ગયેલા અને કયુ ક્ષણ મળે છે ? હે બ્રહ્મા ! (જે હું સ્વતંત્ર હોઉં તો) વરાહ, નૃસિંહ અથવા વામન કેમ ધાઉં ? અને જમ્બહિનતો પુત્ર શા માટે ધાઉં ? બ્રાહ્મણોમાં ઉત્તમ જમ્બહિનતો પુત્ર થઈ હું કૂર કર્મ કેમ કરું ? અને પૃથ્વી પર લોહીથી ઘણા ધન કેમ ભરું ? પ્રથમ તે વેળા ગર્ભમાં રહેલા ક્ષત્રિયોને પણ મારી નાખ્યા હતા, તે પછી હે શ્રેષ્ઠ દેવ ! સમચંદ્ર થઈ મેં દુઝ્કારણ્યમાં પ્રવેશ કર્યો હતો; તે વેળા હું પગપાળો, ચીથરરૂપ વસ્ત્રવાળો, જટાને વલકલ વસ્ત્ર ધારણ કરતો, સહાય વિનાનો અને ભાતા વિનાનો હોઈ બચકર નિર્જન જંગલમાં શિકાર કરતો નિર્ભજ થઈ ક્ષય કરતો હતો વળી તે વેળા માયાથી ઢાકાઈ ગયેલો હું સનાતના મુગને પણ ઓળખી શક્યો ન હતો અને શૂંપડીમાં સીતાને છોડી તે મુગના પગલે તેની પાછળ જવા નીકળી પડ્યો હતો. લક્ષ્મણ પણ મેં વાર્ધી છતાં પ્રકૃતિના ગુણોથી અત્યંત મોહિત થઈ તે સીતાને છોડી માત્ર પગલાને અનુસરતો (મારી પાછળ) નીકળી ગયો હતો પછી રાક્ષસ સવણ તરત જ મિશ્રિત રૂપ ધરી કપટી આકૃતિ કરીને શોકથી દુઃખથી થયેલી મીતાને હરી ગયો હતો. તે સમયે મેં હું બધી પીડાઈને વનેવનમાં રહેત ક્યું હતું અને કાર્યને વશ થઈ સુગ્રીવની માથે મિત્રતા કરી હતી, વાલીને અન્યાયથી માર્યો હતો અને શાપથી છોડાવ્યા હતા; વળી વાનગેની નદાય લઈ લાકડા તરફ દુઃખ આપ્યો હતો તે વેળા હું અને મારો નાનો ભાઈ લક્ષ્મણ નાગપાળોથી બાધાયા હતા; ત્યારે અમને બંનેને બેભાન પડેલા જઈ વાનગે વિરમય પામ્યા હતા પછી ગરુડે આવી અમને બંને ભાઈ ઓળે છોડાવ્યા હતા, તે પછી મને મોટી ચિંતા થઈ હતી કે, દેવ શું કરશે ? સંન્ય હણયુ, વનવાસ થયો, પિતા મરણ પામ્યા, પ્રિયાનું હરણ થયું અને આતુરમાં આવું દુઃખ આવી ગયું છે ! વળી આગળ જતા શું કરું ? હે દેવ ! ન વખતે પ્રથમ તો સંન્યસદિત થયેલા, મીતા મોહિત અને ધનરહિત મારે વનનો આશ્રય કર્યો પડ્યો, એ મહાદુઃખ થયું હતું. વનમાં નીકળતી વેળા માત્ર પિતાએ મને કોડી પાન આપી ન હતી; કેવળ પગપાળો, નદાય વિનાનો અને ધનરહિત જ નીકળ્યો હતો. તે વેળા ક્ષત્રિયધર્મ છોડી મોટા જંગલ

મા ગિર્રાત્રીની આજ્ઞાવિષ્ણુથી ચૌદ વર્ષે એ રીતે ગાળ્યા હતા પછી દેવોએ યુદ્ધમાં જય પ્રાપ્ત કર્યો હતો, એ મહાસુગ્રીવજીને માર્યો હતો નીતાને પાછી આણી હતી અને (કુત્રી) અયોધ્યા મેળવી હતી. ત્યાં કેટલાક વર્ષે મુધી સમારતુ મુખ મેળવ્યું હતું અને ક્રોધન દેશમાં ગંધી પૂર્ણ ગત્ય ભોગ્યુ હતું એમ પ્રથમ તો હીક આલ્યુ હતું, પણ પાછળથી સંજય પામેલા ને તે વેળા લોકાપવાદથી કરીને નીતાને વનમાં ત્યજી હતી એમ કુત્રી જીતા વિરહનું યાજી મુગ્ધેલ દુખ મે મેળવ્યું હતું અને પાછળથી નીતા પૃથ્વી ટાળીને પાતાળમાં આવી ગઈ હતી એમ ગમાવતામાં પણ પરત્વે થઈ મે કાયમ દુખ ભોગવ્યું હતું, સ્વતઃ કોળી હોઈ રોકે છે ૨ પછી છેવટે કાળને વગ થઈ મે ભાગ્યો તાથે સ્વર્ગ મેળવ્યું હતું, એમ મમજી પુરુષે પગતત્રી વાત જ શી કર્યી ૨ હે બ્રહ્મા ! તમે સામજો, હું ખગ્ગ પગત જી અને તે જ પ્રમાણે તમે શક અને બધા ઉરામ દેવો પણ પગત છે. ૧-૬૦

પરતંત્રોઽસ્ત્યર્હં નૂનં વક્ત્રયોને નિશામય ।

તથા ત્વમપિ વદ્વશ્ચ સર્વે ચામ્યે સુતોત્તમાઃ ॥૧૦॥

ઈનિ ગીત્વીજાવત મહાપુનરુમા ચતુર્થ -૬૪ વિષ
અધ્યાય ૧૮ મો નમામ

અધ્યાય ૧૬ મો*

વિષ્ણુની આજ્ઞાથી દેવોએ ભગવતીની
સ્તુતિ કરી

વ્યાસ ઉવાચ ।

હ્યુન્મા ભગવાન્ વિષ્ણુઃ પુનરાહ પ્રજાપતિમ્ ।

યન્માયામોદિતઃ સર્વસ્તત્ત્વ જાતાતિ નો જનઃ ॥૧॥

વ્યાસે કહ્યું એમ કહી ભગવાન વિષ્ણુએ કુત્રી પ્રજાપતિ બ્રહ્માને કહ્યું 'પરમાત્માની એ માયા-શક્તિથી મોહિત થયેલા સર્વ પ્રાણીઓ પરમાત્મત્વને જાણતા નથી, આપણે પણ એ માયાથી અત્યંત દેશ્યેલા હોઈ જગતના ગુરુ, યાત, મચ્ચિદાનંદ અને અવિનાશી પરમ પુરુષનું સ્મરણ કરના નથી હે

બ્રહ્મા ! 'હું વિષ્ણુ, હું બ્રહ્મા, હું શિવ' એમ (અભિ-માનથી) મોહિત થયેલા આપણે સનાતન પરમ વસ્તુને જાણતા નથી જેમ બાજીગરની લાકડાની પૂતળી તેને વગમાં રહે છે, તેમ જેમની માયાથી મોહિત થયેલા હું હમેશા એ પરમાત્માને વશ ગુ હું. કપના આદિ મમયે તમે તથા શિવ સહિત મે ક્ષીર-સમુદ્રની અદર આવેલો જે મહિદીપ કલ્પવૃક્ષોથી યુક્ત અને ગન્ધરીયાનું સ્થાન છે, ત્યાં દેવીઓના સંગાજની વચ્ચે (પૂર્વે) કદી નહિ જોયેલી અને વચનથી પણ નહિ માલજોયે તે પરમાત્માની અદ્ભુત મૂર્તિ* જોઈ હતી,* માટે હે દેવો ! મર્વ કામનાઓને આપનારા, મગલસ્વરૂપ, પરમ શક્તિ, આદ્યશક્તિ તે પરમાત્માની માયાનું આજે તમે સ્મરણ કરો 'વિષ્ણુએ એમ કહ્યા બ્રહ્માદિ દેવોએ સનાતની યોગમાયા ભુવનેશ્વરી દેવીનું મનથી સ્મરણ કર્યું, તે વખતે માત્ર સ્મરણ કરતા જ પાગ, અકુશ, વગ તથા અભયને ધારણ કરતા અને જમુદના પુષ્પ જેવા લાલવણી દેવીએ પ્રત્યક્ષ દર્શન દીધું, એટલે તેમના દર્શન કરી આનંદ પામેલા દેવો તે સુદનેની આમ સ્તુતિ કરવા લાગ્યા.

દેવો જોયા જેમ કોળિયામાંથી (લાળનો) તાનણો અને અગ્નિમાંથી તણખો નીકળે છે, તેમ જેમતામાંથી આ જગત નીકળ્યું છે, તે ભુવનેશ્વરીને અમે નમીએ છીએ સ્થાવર-જંગમ સર્વ જગત જેમની માયાશક્તિથી રચાયું છે, તે ચૈતન્યરૂપ કુપ્તાગાર ભુવનેશ્વરીનું અમે સ્મરણ કરીએ છીએ, જેમના અજ્ઞાનથી મમાગ બેપજે છે અને જેમના જ્ઞાનથી સમાગ નાશ પામે છે, તે જ્ઞાનસ્વરૂપ દેવીનું અમે સ્મરણ કરીએ છીએ તે દેવી અમને નિરતર (પોતાનું) સ્મરણ કરવા પ્રેરણા કરે અમે મહા-લભીનું જ્ઞાન અને શક્તિનું ધ્યાન કરીએ છીએ, જેથી તે દેવી અમને (નિરતર સદ્વર્તનમાં) પ્રેરણા કરે હે માતા ! અમે તમને નમીએ છીએ હે જગતની પીડા હરતાંગ ! તમે પ્રસન્ન થાઓ અને આમારું કયાણ કરો હે દયાયાસ દેવિ ! આ આમારું કાર્ય તમે કરો હે મહેશ્વરી ! દેવોના શત્રુવર્ગનો નાશ કરી

* આ અનાયમા વિષ્ણુની આજ્ઞાથી નવા દેવોએ પદ્યશક્તિ પરમેશ્વરીની સ્તુતિ કરી, એ કયા ચાલીએ તાની-શ્વેતોથી કહેવાયે.

+ અર્થાત્ મહિદીપમાં પૂર્વે તમે તથા અમે જે ભગ-વતીના દર્શન કર્યો હતા, તે પરમાત્માની મુખ્ય મૂર્તિ છે.

પૃથ્વીનો ભાગ દૂર કરો હે ભવાનિ ! મનુજનોનું
કર્યાણ કરો હે કમળ મમાન નેત્રોવાળા ! જે તમે
દેવો પર દયા નહિ કરો, તો તેઓ રણના મોખરે
તવવાને અને બાણોથી પ્રહારો કરવા કહી પણ
મમથ છે ૨ (નથી જ) આ વાત તમે જ યક્ષનું
સ્વરૂપ કરી ' હે અગ્નિ ! આ તણખલાને તુ બાળી
નાખ ' ઇત્યાદિ પદોના ઉત્તરારથી સ્પષ્ટ જણાવી
છે ૪ હે માતા ! કન, ભીમાસુર, કાલ્યવન, કેશી,
જરાસંધ, બકાસુર, પૂતના, ગદંભાસુર અને શાલ્ય
વગેરે, તેમ જ બીજા પણ જે રાજાઓ પૃથ્વી પર
(ભારત) છે, તેઓને મારી તરત જ પૃથ્વીનો
ભાર તમે દૂર કરો હે કમળ મમાન નેત્રોવાળા ! વિપ્લુ,
ગરુડ અને ઇન્દ્ર પણ યુદ્ધ કરી જોઓને મારી શક્યા
ન હતા, તે દૈત્યો યુદ્ધમાં તમારા સુખકારક મુખને
જેતા જ તમાગ બાણોથી તમારી પોતાની લીલા
માત્રની જ માર્યા ગયા હતા હે દેવોના પણ દેવ !
વિપ્લુ, શિવ વગેરે દેવો તમારી શક્તિ વિના ચાલવાને

× આમ કહી અર્ચા ' તત્ત્વત્કાર ઉપનિષદમા ' કહેલી
કથા યાદ કરાવી છે, ત્યા આવી કથા છે. પૂર્વે
દેવાસુર નગ્નપ્રમદા દેવોએ ભગવતીની કૃપાથી જ જળ
મેળવ્યો હતો, છતાં એ વસ્તુ ન નમત્ત દેવો અભિમાની
અન્યા હતા કે, આ વિગત તો અમે જ અમારા નામધર્મથી
મૈત્ર્યો છે ' પછી દેવોનું તે અભિગ્રહન દૂર કરવા ભગવતી
યક્ષના સ્વરૂપે ત્યા પ્રગટવા હતા એ તેજોમય યક્ષને જોઈ
દેવોએ તેની તપાન કરવા પ્રથમ અગ્નિન મોકલ્યો હતા,
જેની અગ્નિ તે યક્ષની પાને ગયા, ત્યાર પછે તેને કહ્યું
' તું કોણ છે ? ' અગ્નિએ ઉત્તર આપ્યો કે, ' હું અગ્નિ
છું ' પછી પૂછે કહ્યું ' તારામાં શી શક્તિ છે ? ' અગ્નિએ જણાવ્યું,
' આ તરી જગતના બાળો નાખવા હું નમર્થ છું ' પછી
પછે એક તણખાનું આનન મૂચી કહ્યું કે ' જો એવો છે,
તો તું આ તણખાને બાળી નાખ ' અગ્નિએ તે તણખાને
બાળી નાખવા ખૂન પ્રવળ કર્યો, પણ તે તણખા પૂરે
તેનાથી કોઈ રીત નાગી શક્ય નહિ એ જ પ્રમાણે યજુ,
ઇન્દ્ર વગેરે નીચ દેવોની શક્તિઓની પણ નિષ્ફળતા
દર્શાવી બાગવતીને તે યજુ સ્વરૂપ અદૃશ્ય કરી પોતાના
મૂનસ્વરૂપે પ્રગટ થઈ જાયું હતું કે, ' નરકોડમાં લે
શકિત કે નામધર્મ છે તે મારે લીરે જ છે, આમ નમત્ત
તમે મોટું અનિમાન કરવા મા ' વગેરે વાંદો કહી દેવોનું
અનિમાન ઉતાર્યું હતું અને તેમના પર દૃષ્ટા કરી હતી.

પણ નમર્થ નથી હે ચંદ્રની કળારૂપ મુકુટવાળા !
મેળનાગ પણ (તમે આપેલી) ધારણાશક્તિ વિના
પૃથ્વીને ધારણ કરવા શુ સમર્થ છે ૨ (નથી જ)

ઇન્દ્રે કહ્યું સરસ્વતી વિના જગતની રચના કરવા
બ્રહ્મા શુ સમર્થ છે ૨ લક્ષ્મીરહિત વિપ્લુ જગતનું
રક્ષણ કરવા શુ સમર્થ છે ૨ અને પાર્વતી વિના શકર
જગતનો સહાર કરવા શુ સમર્થ છે ૨ (નથી જ)
તે પ્રજાપિતાઓ પણ તે શક્તિઓની માથે જ
રહી (તે તે કાર્યો કરવા) સમર્થ છે

વિપ્લુ બોલ્યા હે નિર્દોષ ! તમારી શક્તિથી
રહિત બ્રહ્મા ત્રણે લોકની ઉત્પત્તિ કરવા કહી મમર્થ
નથી, તેમ જ તમારી શક્તિથી રહિત હું નિલોકીનું
પ્રણામ કરવા કહી સમર્થ નથી, અને તમારી શક્તિથી
રહિત શંકર પણ નિલોકીનો સંહાર કરવા કહી સમર્થ
નથી મારે મમસ્ત વેભવોના ઇશ્વર ! તમે જ
બધામા (શક્તિસ્વરૂપ) પ્રકાશો છો

વ્યાસે કહ્યું એમ તે વેળા સ્તુતિ કરાયેલા
દેવીઓ તે દેવેશ્વરોને કહ્યું હતું કે, ' તમે હું ખરહિત
થઈને કહો તેવું કુપ કાર્ય છે કે જે આજે હું કરું ૨ '
દેવોએ ઇચ્છેલું જે કાર્ય આ લોકમા અસાધ્ય હશે,
તે પાણુ હું કરીશ, મારે હે ઉત્તમ દેવો ! તમારું
તથા પૃથ્વીનું જે હું ખ લોચ ન તમે કહો

દેવો બોલ્યા દુષ્ટ રાજાઓથી ખીડાતી અને
ભારથી દબાઈ ગયેલી આ પૃથ્વી ધ્રુવજતી અને
ગડતી દેવો પાસે ગાવી છે, મારે હે ભુવનેશ્વરો ! હે
શિવે ! આનો ભાર દૂર કરવો એ જ હમણા દેવોનું
ઇચ્છિત કાર્ય છે હે માતા ! પૂર્વે પાડાનું રૂપ ધારણ
કરતા આતિ બળવાન દાનવો તથા તેના કરોડો
નંદાયકાન તમે માર્યા છે, તેમ જ બીજા ગુહ, નિયુબ,
સ્તત્યીજ, મહાપગકમી ચડ, મુડ, ધુમ્રવોચન,
દુર્મુખ, દુસાદ આતિ વીર્યાવાન કગલ અને બીજા
પણ ધણા કૂર ગહસોને તમે જ માર્યા છે, તે જ
પ્રમાણે હમણા પણ દેવોના રાત્રુ સર્વ ગમનઓને
તમે મારે અને દુષ્ટ તે ગમનઓનો વાગો જ ભારે
ભાગ પૃથ્વી ઉપરથી તમે દૂર કરો

આન કહ્યું : એમ કહેતા તે મનમર્મી

શ્યામકટાક્ષવાળા અભિપ્રદેવીએ ખૂબ હમીને મેઘ જેવી ગંભીર વાણીથી દેવોને કહ્યું

શ્રી દેવી બોલ્યા : હે દેવો ! જે રીતે દુષ્ટ સજન્યોનો ભાર ઉતારે, એ રીતે (મારો) અશા વતાર મેં પ્રથમ જ વિચારી રાખ્યો છે જગસંધ વગેરે દૈત્યપતિ સજન્યો મહાભાગ્યશાળી છે, તે તે સર્વને મારી પોતાની શક્તિથી મદ તેજવાળા ક્ષત્રી મારે મારવા છે હે દેવો ! તમારે પણ મારી શક્તિઓ સંહિત પોતાના અગ્રોથી પૃથ્વી પર આવતરી ભાર ઉતારવાનું કાર્ય કરવું પ્રથમ તો દેવોના પ્રજનપતિ કશ્યપ પોતાની સ્ત્રી માથે યાદવોના કુળમા વસુદેવરૂપે થશે, તેમ જ ભૂગુના શાપથી અવિનાશી ભગવાન વિષ્ણુ પણ અશથી ત્યા વસુદેવના પુત્ર થશે તે વખતે હું ગોકુલમા યશોદા વિષે જન્મીશ અને હે ઉત્તમ દેવો ! દેવોનું મર્વ કાર્ય હું કરીશ કેદંબાનામા આવતગેલા વિષ્ણુને ગોકુલમા પહોચાડીશ અને શેષનાગને દેવ-કીના ગર્ભમાંથી ગેહિણીમા પહોચાડીશ મારી શક્તિથી વહેલા તે બંને (વિષ્ણુ તથા શેષનાગ) દ્વારા યુગના અતમા દુષ્ટોનો નાશ કરશે અને ઈન્દ્રનો અશ અગ્નિ પછી અતિ દુષ્ટ ગજઓના સૈન્યનો અવશ્ય નાશ કરશે વળી ધર્મનો અશ મહારાજા યુધિષ્ઠિર, વાયુનો અશ ભીમસેન અને અશ્વિનીકુમારોના અશો નકુલ તથા સહદેવ થશે, તેમ જ વસુના અશ ગંગાપુત્ર ભીષ્મ થશે, તે પણ સૈન્યનો નાશ કરશે હવે તમે જાઓ અને પૃથ્વી પર બસાવર સ્થિર થાઓ હે ઉત્તમ દેવો ! તેઓને માત્ર નિમિત્તરૂપ કરી, હું પોતાની શક્તિથી ભાર દૂર કરીશ, એ ચોક્કસ છે, તેમા સશય નથી કુરુક્ષેત્રમા ક્ષત્રિયોનો હું સહાર કરીશ, તેમ જ બીજાના ગુણો પર દોષારોપ, ઈર્ષ્યાબુદ્ધિ, તૃણા, મમતા, અભિમાન, લાલચ, જીતવાની ઈચ્છા, ક્રામ તથા મોહ આ દોષોથી યાદવો પણ નાશ પામશે અને બ્રાહ્મણના શાપથી તઓના વશના નાશ થશે. ભગવાન વિષ્ણુ પણ શાપને લીધે જ એ શરીર છોડશે, તમે પણ પોતાના અગ્રો અને ત્રીઓ માથે મધુગમા તથા ગોકુલમા શ્રીકૃષ્ણના સદાયક તરીકે ઉત્પન્ન થાઓ

આસે કહ્યું : એમ કહી પરમાત્માની યોગમયા

દેવી અદૃશ્ય થયા અને પૃથ્વી સંહિત સર્વ દેવો પોત પોતાના સ્થાને ગયા. હે જનમેજય ! પૃથ્વી પણ દેવીના તે વાક્યથી બજબજ સ્થિર થઈ અને આપધિ-ઓ તથા લતાઓથી યુક્ત થઈ, તેથી પ્રજાઓ સુખી થઈ, બ્રાહ્મણો મોટા ઉદય પામ્યા અને સતુષ્ઠ થયેલા સર્વ મુનિઓ ધર્મમા તત્પર થયા ૧-૪૬

પ્રજાશ્ચ સુખિનો જાતા દિજાશ્ચાપુર્વમ્હોદયમ્ ।

સંતુષ્ટા મુનયઃ સર્વે વમ્ભુર્ધર્મતત્પરાઃ ॥ ૪૬ ॥

ઈતિ શ્રી દેવીભાગવત મહાપુરાણમાં ચતુર્થ સ્કંધ વિષે અધ્યાય ૧૯ મો નમામ

અધ્યાય ૨૦ મો*

દેવીમાહાત્મ્ય અને વસુદેવ આદિની કથા

વ્યાસ ડવાચ ।

ઋષુ ભારત વક્ષ્યામિ ભારાવનરણ તથા ।

કુરુક્ષેત્રે પ્રભાસે ચ ક્ષપિતં યોગમાવયા ॥ ૧ ॥

આન બોલ્યા હે ભરતવશી સંન ! કુરુક્ષેત્રમા તથા પ્રભાસમા યોગમાયાએ જે સત્તાર કરાવ્યો અને ભાર ઉતાર્યો, તે હું કહું છું, તમે માબળો ભૂગુના શાપના પ્રતાપથી અને મહામાયાના બળથી આમાપ તેજવાળા વિષ્ણુની યદુવંશમા જે ઉત્પત્તિ થઈ હતી, તે પૃથ્વીનો ભાગ ઉતાગ્વા મહામાયાએ જ પૃથ્વી ઉપર વિષ્ણુના જન્મરૂપે યોગ કર્યો હતો, એમ હું માનું છું હે સંન ! તે દેવી બ્રહ્મા, વિષ્ણુ વગેરે દેવોને પણ હમેશા નચાવે છે, તો ત્રણ ગુણોવાળા બીજાને નચાવે, એમા શુ આશ્ચર્ય છે ? પ્રસિદ્ધ લીલાવાળા આ દેવીએ વિષ્ણુને પણ વિદ્યા, મૂત્ર અને આતરકાવાયુ ગર્ભવાસનું દુષ્કાર સાગી રીતે પમાડ્યું છે. પૂર્વે ગમાવતારમા પણ દેવોને વાનને કર્યો હતા અને વિષ્ણુ—ગમને ‘હું મારું’ એ રૂપી મગ્ન્યૂત દુષ્કારથી માહિત કર્યો હતા, તે તમારા જાણવામા જ છે, માટે હે સંન ! ભાગોને ઈચ્છતા લોકો તવા સમને છોડતા મુમુક્ષુ યોગીઓ વિશ્વના ઈશ્વરી તે શિવા દેવીને જ ઉપાસે છે જેમની ભક્તિના લેસનો ઘોડામા ઘોડા પણ અશ પામી પ્રાણી

* આ અધ્યાયમા સાગીજવાની સ્ત્રોતોથી દેવીના માહાત્મ્યનું વર્ણન તથા વસુદેવ વગેરેની જનવારકથા કરવાયે.

મુક્ત થાય છે તે ભગવતીને કંઠા મનુષ્ય ન સેવે ?
 'હે ભુવનેશ્વરી' મારી સ્ત્રી અને એણે વાક્ય
 બોલતા ઈશ્વરી 'હે ભુવનેશ્વરિ' એણે સંબોધન
 જ જેણેમા બોલાય છે તટ્યામા તો તે ભુવન
 શ્વરિ! એમ બોલતા તે મનુષ્યના દથી તણે
 ભુવનો આપી દ છે પછી એ આપુ વાક્ય બોલાય
 ત્યાર તો આપવાનું ઈશ્વર આતી નીક સેવાથી ભગ
 વતી દ્વારાર જ રહે છે હે નમ્ર! તે દેવીના વિદ્યા
 તથા અવિદ્યા એવા બે સ્વરૂપો તમાને જાણવા
 તેમા વિદ્યાથી પ્રાણી મુક્ત થાય છે અને અવિદ્યાથી
 બંધાય છે બ્રહ્મા વિષ્ણુ ને રુદ્ર એ બધા તે દેવીને
 વશ થઈ આને છે વિષ્ણુના સર્વે અવતારા દારાથી
 જાતા આ યા લેય તેવા (પરતન) છે કાર્ત સમયે
 વિપદા દુઃખા તથા શ્રીગાનમાં સુખ ભોગવે છે
 ખેડ વળા મહામગવાન દાનવો માથે લડ છે કોઈ
 વેળા વિદ્યાગ યનો મરે છે ખેડ વળા તીથમા તીથ
 તપ ઇ કે અને હે ઉત્તમ વ્રતમાળા નમ્ર! કાર્ત
 સમય (તે વિષ્ણુ) યોગનિદ્રાનો આગય કને મયનમા
 સુઈ રહે છે એમ ભગવાન વિષ્ણુ કહી પાડ સ્વનન
 નથી તેમ જ બ્રહ્મા રુદ્ર વળા યમ કુમેર અગ્નિ
 મૂર્ધ ચંદ્ર તથા બીજા ઉત્તમ દેવા અને મનપ્રાપ્તિ
 મુનિઓ તથા ખીન વમિદાદિ નયિયા એ બધા
 જેમ પૂતળી ખાનગાને વશ નાનાને લાગ છે તમ
 જાનાને વન વર્ષવત છે જમ નાકમા નાચ નાખેલા
 બદા (તે તાન્ટે) વળા થઈ ચોને છે તેમ મવા
 દવા મયસાગને નશ છે હ નાનુ' હર્ષ તથા ગાક
 વોગ મને નિદ્રા નદ્રા તથા ગામય ના નર્વ ભાસ
 સંકાર પ્રાપ્તિઓના ન તા ગામય કવી ન્યા ડ
 (અર્થાત્ તે તે ભાસ નાનય પાડ ના જ છે)
 પ્રથમસંગે દ્વાન અમર તથા નિજન (ધડ
 પા વિદ્યા) ત્યા કે પાડ ત ખ્યા નામથી જ
 ગા છે અર્ચવી તો તેગા દેવિયા તમા તવી
 જ જગ્યા! ઉત્પત્તિ સ્થિતિ તથા નાશ નાનના
 આચ કામય લાગુ છે તેગા! અમર અને
 'નિજન' કન વેદા કે ગા પછી નાન ધાર જ
 તા નિમુખમા આને દેવોમા કે ના શ્રીમા ઉત્તમ
 કન લાઈ શકે! અને તેઓને 'દેવ' એમ કહેવા દ

કારણ કે દુષપ્રસાંગે રમતગમત કેમ થઈ શકે ?
 (એટલે જેઓ કાયમ રમ્યા કરે તેઓ જ 'દેવ'
 કહેવાય પણ જેઓના પર રમતગમતનો નાશ
 કરનાન દુષો આવ્યા કરે, તેઓની એ ક્રીડા ક્ષણિક
 જ હોવાથી તેઓ 'દેવ' કેમ કહેવાય ?) આ સંસારમા
 (દેવો વિષે પણ) ક્ષણવારમા ઉત્પત્તિ તથા નાશ
 દખાય છે, એમા સશય નથી જેઓ આયુષના અંતે
 મરનાન કહેવાય છે તેઓને જલજલુ, ક્રીડા તથા
 મનુષ્યોની ઉપમા કેમ ન આપાય ? જેમ કેટલાક
 મનુષ્યો જન્માદિ છ વિકારોવાળા હોવાથી એક વર્ષના
 આયુષવાળા હોય છે ત્યારે કેટલાક સો વર્ષના આયુષ
 વાળા હોય છે તે જ પ્રમાણે દેવો અમર કહેવાય છે,
 છતાં ઓછા-વધતા આયુષવાળા હોય છે આ
 દેવો તથા મનુષ્યા કરતાં બ્રહ્મા, રુદ્ર તથા વિષ્ણુને
 અધિક આયુષવાળા કહ્યા છે પરંતુ બધા અનુક્રમે
 જન્મે છે અનુક્રમે ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ પામે છે અને
 અનુક્રમે નાશ પામે છે (અર્થાત્ દેવો પણ જન્મ
 આદિ છ વિકારોવાળા છે જ) હે રાજન! હજ
 ધારીતો નાશ નક્કી છે અને મરેલાની ઉત્પત્તિ પણ
 નાક્રમે છે એટલે દરક પ્રાણીનું પૈડાની પેઠે ભમવું
 થયા કરે છે એમા સશય નથી મોહજનથી વીર
 યના જીવ કહી છૂટતો નથી અને ન્યા સુધી માથા
 લાય છે ત્યા સુધા મોહજન નાશ પામતી નથી હે
 નન! ઉત્પત્તિ સમય સર્વની ઉત્પત્તિ થાય છે અને
 ક પના અંત બ્રહ્મા વગેરેનો પણ નાશ થાય જ છે
 હ નન! જતા નાશમા જ નિમિત્ત હોય તે તેનો
 નાશ કર છે વિધિમા જ નિર્માણ કર્યું હોય છે તે
 કદી કરકારવાગુ લાગુ નથી જન્મ મૃત્યુ જન
 વ્યાધિ દુષ્ણ અવવા સુખ (વિધિએ જે પ્રમાણે
 નિર્માણ થયું છે) તે પ્રમાણે જ બસબસ થાય
 તેમા બીજા પ્રકાર અથવા કર પર તેવો કોઈ
 નિબંધ નથી (અ જ વાત નક્કી છે) સર્વને સુખ
 માપતા વદને સુખ પ્રત્યન દવ છે, તેઓને પણ
 મુગ્ધ (નુ)વી થતી પીડા કહી જળતી સ્ત્રી' હે
 નન! વિધિના નિર્માણ મોહાઓને પણ ટાળવા
 મુગ્ધ છે મુગ્ધા નાન સૂર્યનો પુત્ર છતાં મદ છે
 અને નદ્ર લગસાંગે તથા કાપી છે વેદોના કર્તા,

ગંગાતના ગન્ધ અને સર્વને બુદ્ધિ આપતા બ્રહ્મા પણ પુત્રી મસ્તવતીને જોઈ (ક્રામથી) વ્યાકુળ થયા હતા. શિવના પત્ની નતી પણ (ક્રોધથી) ગરીરને બાળી-મરણ પામ્યા હતા, જેથી લોકોની પીડા દૂર કરનારા છતાં શિવ પણ ક્રામથી પીડાઈ દુ ખને લીધે સતાપ પામ્યા હતા હે ગન્ન ! ક્રામાગ્નિથી તપતા ગરીરગ્રાથી તે શિવ યમુનામા પડ્યા હતા, જેથી તે યમુના પણ તેમના ગરીરના તાપથી કાળા પાણીવાળી થઈ છે ક્રામથી પીડાતા તે શિવ પણ તપન ક્રીડા કરતા ભુગુના આશ્રમના જઈ રહ્યા હતા ત્યારે ભુગુએ તેમને અત્યંત ક્રમાતુર જોઈ ગાપ આપ્યો હતો કે, 'હે નિર્ભય ! હમણા જ તમારું લિંગ પડી ગયો ' વળી તે શિવ જ દાનવોએ બનાવેલી અમૃતની વાવ આનંદ માટે પી ગયા હતા ઇંદ્ર પણ બળદ થઈ પૃથ્વી પર (પુગળ્ય ગન્નતુ) વાહનપણ પામ્યો હતો, તેમ જ મર્વવૌકતા આદ્ય તથા વિવેકી છતાં (સમાવાતારમા) વિષ્ણુનું સર્વરૂપણ તથા પ્રભુ તકિત (કોણ જાને) ક્યાય જતા રહ્યા હતા ! જેથી તેમણે મોનાનો મૃગ પણ ચોળખ્યો ન હતો (મોના નો મૃગ દુનિયામા ન હોય ચોટ્ટુ ભાન પણ તેમને રહ્યું ન હતું) હે ગન્ન ! માયાનું બળ તમે જુઓ તે સમચ્છેદ પણ ક્રામથી મોહિત થયા હતા, જેથી વિરહથી ખૂબ તપી જઈ ઘણા જ ગભગઈ જઈ રહ્યા હતા વળી તે સમચ્છેદ ઘણા જ પિના સ્વગે રહતા, વૃદ્ધોને પૂછ્યુ હતું કે, 'મીતા ક્યા ગઈ ? તેને કોઈ ખાઈ ગયું કે હડી ગયું છે ?' (પછી તેમણે લક્ષ્મણ પ્રત્યે કહ્યું હતું) 'હે લક્ષ્મણ ! મીતા વિન્હથી દુ ખી થઈ હું વનમા જ મની જઈશ અને હે નાના ભાઈ ! તું પણ માગ દુ ખથી મરણ પામીશ આપણા બેયનું મરણ જાણી માત્રી માતા મત્રી જમે અને શત્રુન પલ અત્યંત દુ ખથી પીડાઈ જીવવા યોગ્ય કેમ રહેશે ? પુત્રના દુ ખથી દુ ખથી વધેલી સુમિત્રા પણ મિ દગી છોડશે અને પછી કેકેથી પુત્ર માથે પૂર્ણ ઈચ્છાવાળી થશે હાય ! નીતા ! ક્રામથી પીડાતી તું નને છોડી ક્યા ગઈ ? હે મુગના બચ્ચા જેવા નેત્રોવાળી ! તું આવ, આવ હે પાતળા પેટવાળી ! તું મને જીવાડ દે પ્રિયા ! જનકપુત્રિ ! હું

શુ કરું ? અને ક્યા જાઉં ? માગ જીવન તારે વગ છે. મને દુ ખીને તું આશ્વાસન આપ ' એમ વિલાપ કરતા આમાપ તેજવાળા સમ વનેવનમા ભટક્યા હતા, છતાં સીતાને તેમણે જોયા ન હતા કમળ સમાન નેત્રવાળા તે ગમ મર્વ લોકોને શરણે લેવા યોગ્ય હતા. માયાથી અત્યંત મોહિત થઈ વાનરોને શરણે ગયા હતા ! તેમ જ વાનરોની મદદ મેળવી તેમણે મમુદ્ર બાધ્યો હતો અને સવણને તથા તેના ભાઈ કુભકર્ણને માર્યા હતા; પછી સીતાને લાવી સમે પોતે નર્વગ હોવા છતાં દુષ્ટાત્મા સવણે સીતાને છપ કરેલી માની લઈ તેની પાસે (અગ્નિપ્રવેશ આદિ) દિવ્ય કર્મ કરાવ્યું હતું હે મહારાજ ! યોગમાયાનું મહાન બળ હું શુ વર્ણવું ? જેણે ભમાવેળુ આ સર્વ જગત ભમ્યા જ કરે છે ! શાપને વશ થયેલા વિષ્ણુ એમ અનેક અવતારોમા સદા હૈવાધીન જ રહી, વિવિધ ચોષાઓ કર્યો કરે છે હવે દેવોના કાર્યરૂપ પ્રયોજનની સિદ્ધિ માટે શ્રીકૃષ્ણનો મનુષ્યજન્મ તથા તેમનું વર્તન પણ હું તમને કહું છું

પૂર્વે યમુનાના મુદર કિનારા પર મધુવન હતું ત્યાં મધુપુત્ર લવણ નામે બળવાન દાનવ રહેતો હતો. એ પાપી, બ્રાહ્મણોને દુ ખ દેતો અને વરદાનથી ગર્વિત બન્યો હતો, જેથી મહાભાગ લક્ષ્મણના નાના ભાઈ શત્રુજને તેને માર્યો હતો ગર્વથી છહેલા તે દેવ્યને યુદ્ધમા માર્યો પછી શત્રુજને (તે મધુવનમા) મથુરા નામની ઘણી જ સુંદર નગરી વસાવી હતી. શત્રુજોનો નાશ કરનાર બુદ્ધિમાન શત્રુજન તે નગરીના ગભ્ય પગ કમળ સમાન નેત્રોવાળા બે પુત્રોને સ્થાપી કાળવશ થઈ પોતે સ્વર્ગે ગયા હતા હે ગન્ન ! પૂર્વે સૂર્યવંશ નાગ પાખ્યો, ત્યાં યયાતિના પુત્ર યાદવોએ મુક્તિદાયી મથુરા નગરી મેળવી હતી તે વેળા શૂરસેન નામનો શૂરો રાજા ત્યાં થયો હતો; એ રાજા માથુર તથા શૂરસેન નામના દેગોને ભોગવતો હતો તે મમયે ત્યાં વજ્રના શાપથી કચપનો અશ જન્મ્યો હતો, જે શૂરસેનનો પુત્ર વસુદેવ નામે અતિ પ્રખ્યાત હતો પણ પિતા મરણ પામ્યો ત્યારે તે વસુદેવ ધનવાન હોઈ વેપારી જીવન જીવવા તત્પર થયો હતો અને ઉગ્રમેન રાજા થયો હતો, તે ઉગ્રમેનને

કસ નામે મોટો પુત્ર હતો, તે સમયે વસુદેવના શાપથી કશ્યપને અનુસરેલા અદિતિ એ નગરમા (ઉત્તર મેનતા ભાઈ) દેવકીના 'દેવકી' નામે પુત્રી થયા હતા મહાત્મા દેવકે તે દેવકી વસુદેવને આપ્યા હતા અને તેમનો ન્યારે વિવાહ થયો, ત્યારે ત્યા આકાશ વાણી થઈ હતી કે, 'હે કસ ! એ મહાભાગ્યશાળી કસ ! દેવકીના ગર્ભથી જન્મેલો શ્રીમાન આઠમો પુત્ર તને ભારતાર ધરો તે સાભળી મહાબળવાન કસ વિસ્મય પામ્યો અને તે દેવવાણી સત્ય માની વિચારમા પડ્યો કે, 'હવે મારે શુ કરવું ?' આમ ચિંતા કરતા તેણે વિચાર કર્યો કે, આજે તરત જ આને મારી નાખી જો હું (જીવતો) રહુ તો મારુ મૃત્યુ ન થાય, નહિ તો મૃત્યુનો ભય ઉપજવનાર આ કાર્યમા ખીજો ઉપાય નથી, પણ મારા પિતા સમાન દેવકથી જન્મેલી આ મારી પૂજ્ય બહેન જ છે, તેને હું કેમ મારું ?' આમ તે વિચારમા પડ્યો, એટલામા ફરી તેને વિચાર થયો કે, 'અહો ! આ મારી બહેન છતાં મારા મરણરૂપ છે, (માટે આને અવશ્ય મારી નાખવી જ યોગ્ય છે) વિનંત મનુષ્યે પાપકર્મ કરીને પણ દેહાંતી તો રહ્યા કરવી જ જોઈએ પાપની શુદ્ધિ તો પ્રાયશ્ચિત્તથી પણ થઈ શકે છે, માટે વિનંતો એ પાપ કરીને પણ હમેશા પ્રાપુરક્ષા કરવી જ થશે.' એમ મનથી વિચારી પાપ કરનારા કસે જલદી તપવાર હઈ સુદર કેડતા પાછલા ભાગવાળી દેવકીના વાજ ખેંચીને પકડી, પગી મ્યાનમાથી તલવાર ખેંચી મારી નાખવા ઈચ્છતા તે દૃષ્ટે નવી પરણેલી તે દેવકીને મર્વ લોકોના દેખતા ખેંચવા માટી, ત્યાજે એ દેવકીને મરતી જોઈ મોટા હાહાકાર થઈ રહ્યો અને વસુદેવના અનુયાયી વાર પુરુષોએ યુદ્ધ માટે ધનુષ ઉગામ્યા અદ્ભુત સાહસવાળા તેઓએ 'છોડ, દોડ' એમ ઠીંચેથી કહ્યું અને દયા કરી દેવમાતા દેવકીને દોડાવી તે વખતે મહાત્મા કસ સામે વસુ દેવતા તહાપક ચોદાઓનું પરસ્પર ધોર યુદ્ધ ઘનુ જતું એ સેનાવજનક ઉત્તર યુદ્ધ નાણુ ઘનુ ત્યારે વૃહ અને ઉત્તમ યાદવોએ હતને આટક્યો કે, હે 'વીર ! આ તારા કાકાની પુત્રી બહેન છે, જેથી એ અગાની ! તારે પૂર્વવા યોગ્ય છે, નાટે હે વીર ! આ વિવાહ-

ઉત્તસવના મેળાવડામા તારે આને મારવી યોગ્ય નથી હે વીર ! મારા આકાશવાણીના કહેવાથી તારે સમજુ એ કીર્તિનો નાગ અને અતિશય પાપ કરનારી દુ સહ સ્ત્રીહત્યા ન કરવી જોઈએ હે સમર્થ કસ ! તારા અથવા આ વસુદેવના કોઈ શત્રુએ અદૃશ્ય ગ્હી આ અનર્થ કારક વાણી કહી હોય એમ કેમ ન હોય ? હે સજન ! તારા યશનો નાશ કરવા અને વસુદેવના ધરા ભાગવા માટે જુણ તથા માયા જાણનારા શત્રુએ આ વાણી કહી હશે તું વીર થઈ આકાશવાણીથી કેમ હવે છે ? કોઈ શત્રુએ તારા યશના મૂળનો નાશ કરવા ઉપાય કર્યો છે વળી આ તારા કાકાની પુત્રી બહેન છે, તેને વિવાહના સમયે તારે ન મારવી જોઈએ, હે મહારાજ ! જે ધવાનુ હશે, તેમા ફેરફાર કેમ થશે ? એમ તેઓએ મમજાવ્યો છતાં એ કસ (દેવકીને મારી નાખતા) ન આટક્યો ત્યારે નીતિને જાણતા વસુદેવે પણ તેને કહ્યું 'હે કસ ! હું આજે સત્ય કહુ છું, નહો જગત સત્યના આધારે રહ્યા છે, દેવકીના જે પુત્રો ધરો તે બધા હું તને આપી દઈશ હે સજન ! જન્મેલા પુત્ર જો હું તને ન આપુ તો મારા પૂર્વજો ધોર કુળીપાક નરકમા પડજો આ સત્યવચન સાભળી ત્યા આગળ ઊભેલા યાદવોએ ઉતાવળા થઈ કસને વારવાર કહ્યું કે 'આ ઠીક છે, આ યોગ્ય છે મોટા મતવાળા વસુદેવ કહી અસત્ય બોલતા નથી માટે હે મહાભાગ ! હવે તું (દેવકીના) વાજ છોડી દે અને ઝીલ્યાનું પાપ ત્યજ દે

આસ બોલ્યા એમ મહાત્મા વૃહ યાદવોએ ખૂબ સમજાવ્યો ત્યારે સત્યવાક્યને અનુમોદન આપતો કસ કોષ છોડી તે વેળા આગ્રજ્યા પછી એ સભામા નગાન ને વાજ વાગી રહ્યા અને સર્વનો જય જય શબ્દ થઈ રહ્યો તે વખતે કસને પ્રસન્ન કરી દેવકીને દોડાવી મહાવશસ્ત્રી થયેલા બળવાન વસુદેવ મળે ! વર્ષ સ્વજનોથી વીંટાઈ નવા પરણેલા દેવકી સામે ઘેર ગયા ૧-૮૮

પ્રસાદ કસ પ્રતિમોચ્ય દેવકી ।

મહાવશાઃ યુગસ્તસ્તદાનીમ્ ॥

જગમ મેહ સ્વજનાનુરુત્તો ।

નવોદ્યા પીતમયસ્તરસી ॥ ૮૮ ॥

અખા ૨૦ મે તમામ

અધ્યાય ૨૧ મો⁺

દેવકીના સાત પુત્રોને કંસે મારી નાખ્યા

વ્યાસ ડગાલ ।

અથ કાલે તુ સંપ્રાપ્તે દેવકી દેવરૂપિણી ।

ગર્ભે દધાર વિધિવદ્ વસુદેવેન સ્વગતા ॥ ૧ ॥

આન બોલ્યા પછી મમય થતા દેવ જેવા
 ઉપવાળા દેવકીએ વસુદેવ નામે મહાગમ કરી વિધિ
 પ્રમાણે ગર્ભ ધાગ્યું કર્યા દશમે મહિનો પૂજે થયા,
 ત્યારે દેવકીએ રૂપ તથા અવયવોથી યુક્ત પહેલા
 ઉત્તમ પુત્રને જન્મ આપ્યો, તે મમયે મન્યવાક્યને
 આનુમોદન આપતા મહાભાગ વસુદેવે ભાવિને લીધે
 દેવમાતા દેવકીને કહ્યું. હે સુદર નાથજોવાણી !
 પોતાનાં પુત્ર આપી દેવાની મારી શસ્ત્ર તુ જાણે
 છે હે મહાભાગે ! તે વખતે મેં પ્રતિજ્ઞાથી તને
 છોડાવી છે, માટે હે સુદર વાગતા છોડાવાળી ! આ
 પુત્ર હું તારા કાકાના પુત્ર દુષ્ટ ક્રમને મારી નાખવા
 આપી દર્શા (આપણા એવા) પ્રારબ્ધ છે
 માટે તુ શુ કરીશ ? કર્મોનું વિચિત્ર પરિણામ યોગી
 યો વિના બીજનઓથી જાણુનું ખરેખર મુશ્કેલ છે,
 અને કાગતા પાથને આનુનરતા મર્વે જીવને તેમણે
 પોતે કરેનું શુભ કે અશુભ કર્મ અવશ્ય ભોગવવું
 જ પડે છે આ ચોક્કસ જાણુ પ્રારબ્ધકર્મ દેવે
 નિર્માણ કરેનું હોય છે⁺

દેવકીએ કહ્યું હે સ્વામિનું ! પૂર્વે કર્મ કર્મ
 મનુષ્યોએ હંકોઈ ગીતે ભોગવું જ પડે છે (આ
 હીક છે), પણ તીર્થો, તપ કે દાનોથી તે પ્રારબ્ધ
 કર્મ શુ નાશ ન પામે ? હે સત્ગત ! પૂર્વજન્મમા
 મેળવેલા પાપોનો નાશ કરવા મહાત્માઓએ ધર્મ
 શાસ્ત્રોમા પ્રાયશ્ચિત્તનો વિધિ લખ્યો જ છે જાણ
 હત્યા કરનાર, મોનું ચોરનાર, દાડ પીનાર અને
 ગુરુપત્ની નામે વ્યભિચાર કરનાર પુરુષ ખાર વર્ષ
 સુધી જો વ્રત કરે તો હરકોઈ રીતે નુદિ પામે છે; તો
 હે નિર્દોષ ! મનુ વગેરેને જે પ્રાયશ્ચિત્ત બતાવ્યું છે,
 તે કરી મનુષ્ય પાપથી છૂટે છે કે નહિ ? જો તે

શાસ્ત્રોક્ત પ્રાયશ્ચિત્તોથી પ્રારબ્ધ નાશ ન પામતું
 હોય તો) ધર્મશાસ્ત્રો આપું કરનારા અને તત્ત્વવસ્તુ
 જ્ઞેનાગ યાજ્ઞવલ્કય વગેરે તે સર્વ મુનિઓ શુ નિંદ
 વનનવાળા છે ? હે પ્રભો ! 'થવાનું હોય તે થાય
 જ છે' આવો જો નિશ્ચય છે, તો એ પ્રમિદ્ધ
 આયુર્વેદશાસ્ત્ર અને બધા મતવાદો વ્યર્થ જ કરે છે,
 દેવે તક્ષી કરેલું મર્વે ભાવિ અવશ્ય જો થાય જ
 છે, તો ઉદયમ નક્કમો કરે છે અને હરકોઈ પ્રવૃત્તિ
 પણ વ્યર્થ થાય છે, એટલું જ નહિ, પણ આગિત
 છોમ વગેરે સ્વર્ગના જે ચોક્કસ સાધન છે, તે પણ
 વ્યર્થ હોય છે, અને જો ભાવિ જ બન્યા કરે છે, તો
 (વેદ વગેરે જે) પ્રમાણ કહેવાય છે, તે પણ
 વ્યર્થ જ થાય છે અને તે પ્રમાણે જો વ્યર્થ થાય
 તો ધર્મનો નાશ કેમ ન થાય ? માટે ઉદયમ કર્યા
 હોય, તો કળસિદ્ધિ પ્રત્યક્ષ જ સાધી શકાય છે,
 માટે આ બાબતમા ચિત્તની અદ્ય ઉપગતવી કાંટેયો
 પ્રપચ જ કરવો જોઈએ, જેથી મારો આ બાળક
 પુત્ર કંડ્યાલુ પામે (જીવતો રહે), વળી (જીવની
 આ વગેરે) શુભ કાર્યને ઈચ્છતા મનુષ્યે પોતાનું
 વચન જો ખોટું કરવું પડે, તો તેમા કઈ હોય જ
 નથી, એમ વિદ્વાનો કહે છે

વસુદેવે કહ્યું હે મહાભાગે ! હું તને આ નન્ય
 કંડુ છું તે તુ માલજ ઉદયમ જોડે કરવો જોઈએ
 પણ તેનું ક્ષણ દેવાધીન છે, હે સુદર કેડવાળી !
 પુત્રણો તથા ધર્મશાસ્ત્રોમા પૂર્વના વિદ્વાનો કહે છે કે
 આ સારસમા જીવોના કર્મો પણ પ્રકારના હોય છે
 મૂના+ સચિત, પ્રારબ્ધ ને વર્તમાન હે સુદર માથગો
 વાળી ! પ્રાણીઓના પણ પ્રકારના આ કર્મો શુભ
 તથા અશુભ પણ હોય છે, જેઓ બીજાંકો પાપ
 તથા અનેક જન્મોમા થયા હોય તે પણ તેનો

+ અનેક પૂર્વજન્મોમા કરેલાં ઘણાં જ જૂનાં કર્મો
 'સચિત' કહેવાયા છે, એ સચિતમાથી જ નેટવા કર્મો
 ભાવવા આ હેલ નર્મોસા બધા નેટવા કર્મો 'પ્રાન્ય'
 કહે છે, અને આનું હેલની પાછા બીજા નર્મો કર્મો નેટવા
 છે, તેને 'વર્તમાન' અથવા 'જિતમાન' કર્મો કહા છે આ
 ત્રણે પ્રકારનાં કર્મો જીવને ભાગવવા પડા છે, માત્ર અનુ-
 જ કર્મોના પ્રાયશ્ચિત્તથી નાશ થાય, પણ પ્રાન્ય કર્મોના
 ભાવિ વિના કશું નાથ જ થવા નથી, એ સિદ્ધાંત છે

+ આ અધ્યાયમા દેવકીના સાત પુત્રોને કંસે મારી
 નાખ્યા એ કથા સારંગોપન મહાકથા કહેવાય.

(૩મી આપવાનો) સમય થતા (કળભાગ માટે) હસ્તોદ્ગીર્તિ હાજર થાય છે, કર્મોને વશ થઈ તેઓની પાછળ જતાને જીવ પૂર્વદેહને છોડી પોતે કંઠેલા કર્મને લીધે જ સ્વર્ગ અથવા નરકને પામે છે જો સ્વર્ગમાં જાય તો દિવ્ય દેહ પામી વિવિધ ભોગોને ભોગવે છે અને જો નરકમાં જાય તો યાતનાદેહ પામી તે તે કારણથી થયેલા વિવિધ દુઃખો ભોગવે છે એ ભોગ ભોગની રહ્યા પછી ત્યારે તે જીવનો બીજા દેહની ઉત્પત્તિનો સમય થાય છે, ત્યારે તે જ ગમયે સ્થિત કર્મોમાંથી જુદા પડેલા (પરિપક્વ પ્રારબ્ધ) કર્મોથી લિંગદેહ સંકિત જીવસંગ્રાહાણુ પ્રાણી ઉત્પન્ન થાય છે જે કાળે તેનો લિંગદેહ પ્રકટ થવાનો હોય, તે જ કાળે પરમેશ્વર આ દેહની સાથે જ તેના પૂર્વ જન્મના (સંચિત) શુભ-અશુભ કર્મોને તથા આ દેહની થતા વર્તમાન કર્મોને જોડી દે છે હે સુદર નેત્રોવાળી શ્રી ! પ્રારબ્ધકર્મો તો જીવને ભોગવવા જ પડે છે, બગબગ કરેલા પ્રાપચ્છિત્તાથી વર્તમાન કર્મો તથા સંચિત કર્મો તરત નાશ પામે છે, પણ પ્રારબ્ધ કર્મોનો તો ભોગથી જ નાશ થાય છે, બીજા કોઈ પ્રકારે તેનો નાશ થતો નથી માટે (પ્રારબ્ધકર્મોનો નાશ કરવા) આ તારો કુમાર કસને અવશ્ય આપવો જ નોંધવો x લોકનિદાથી દુષિત થઈ મારુ વચન કહી ખોટું ન થવું નોંધવો ધર્મ જ જેમાં માર છે એવા આ આનિત્ય સંસારમાં સર્વ મહાત્માઓએ જન્મ તથા મરણને દેવાધીન જ સમજવા નોંધવો માટે પ્રાણીઓ (તે નિમિત્તો) વ્યર્થ ગોક ન કરવો હે પ્રિયે ! જેનું નિત્ય મરુ, તેનું જીવનું વ્યર્થ છે, અને જેનું સત્ય ગયું તેનો આ લોક પણ ગયા જ છે, તો પચોડ ક્યાથી પ્રાપ્ત થાય ? માટે હે સુદર ભગમરવાળી ! તું પુત્ર આપી દે, એટલે હું કસને આપી દઉં હે દેવી ! સત્ય પાળવાની આગળ જતા કલ્યાણુ ધરે સુખ હોય કે દુઃખ હોય, પણ

x તે કલુ કે જીવરક્ષા માટે અનન્ય પરમ ભાવનું, એ વાત જોકે ખરી છે, પણ તે પાસકા જીવની નહીં થતી હોય તે જ તેમ કરવાનું ચૂનન છે, પણ પોતાના જીવની રક્ષા માટે તેમ કરવું, તે લોક નથી; નહિ તો પોતાના જીવની રક્ષા માટે નર્વ લોકો અસત્ય જ બોલવા લાગી જાય, તે આશયથી કહે છે

હે પ્રિયે ! મનુષ્યોએ સારું કામ જ કરવું નોંધવો હે દેવી ! મનુષ્ય રત્નાનું કર્તવ્યથી કલ્યાણુ જ થશે

આમ બોલ્યા પતિએ એમ કહ્યું ત્યારે ગોક યુક્ત થયા છતા ઉદાર મનવાળા તે દેવકીએ ધૂજતા ધૂજતા તરત જન્મેલા પુત્રને આપી દીધો અત્યંત ધર્મોત્તમા વસુદેવ પણ પોતાના બાળકપુત્રને લઈ મારીમા લોકોથી વખણાતા, કસને ધેર ગયા

તે વેળા લોકો આમ કહેતા હતા ‘હે લોકો ! આવા મોટા મનવાળા વસુદેવ તરફ તમે જુઓ, પોતાના વાક્યને ચાનુસરીને જ એ પુત્રને લઈને જાય છે ! સત્યવાણીવાળા અને કોઈને દોષ નહિ દેતા આ વસુદેવ આજે પોતાનો પુત્ર મૃત્યુને આપી દેવા ઇચ્છે છે આનું જીવન સફળ છે, આનો અદ્ભુત ધર્મ જુઓ ! જે કાળક્રમ કસને પોતાનો પુત્ર મોપી દેવા જાય છે !

આસે કહ્યું હે ગન્ત ! એમ પ્રશંસા કરતા વસુદેવ કસને ધેર જઈ પહોંચ્યા અને તરત જન્મેલો દિવ્ય કુમાર તેને સોપી દીધો કસ પણ મહાત્મા વસુદેવનું એ ધર્મ જોઈ વિસ્મય પામ્યો તેણે બાળકને લઈ મો મલકાવી આ વચન કહ્યું ‘હે શૂરપુત્ર ! તમે ધન્યવાદને પાત્ર છો આજે આ પુત્ર મને આપવાથી મેં તમને (સત્યવક્તા) તરીકે ઓળખ્યા છે આ બાળક માગ મૃત્યુરૂપ નથી આકાશવાણીએ તો બાકમાં પુત્રને માગ મૃત્યુરૂપે કહ્યો છે, માટે આ બાળકને માટે મારવો નથી તમે સુખેથી આ બાળકને તમારે ઘેર લઈ જાઓ હે મહાબુદ્ધિમાન ! તમારું મને બાકમાં પુત્ર આપવો’ એમ કહી દટ કસે એ બાળક વસુદેવને આપી દીધો અને ‘આ બાળક ભલે ધેર જાય, એનું કલ્યાણકારી વાક્ય સંભળ કસે કહ્યું, ત્યાં વસુદેવ તે પુત્રને લઈ આનંદથી પોતાને ધેર ગયા પાછળથી કસે પ્રધાનોને પણ કહ્યું કે, ‘વ્યર્થ આ બાળકને હું શા માટે મારું ? દેવકીના આઠમા પુત્રથી માગ મૃત્યુ કહેવાયુ છે, માટે પહેલા પુત્રને મારી હું શા માટે પાપ કરું ?’ તે સાંભળી શ્રેષ્ઠ મંત્રીઓ ‘મારું, સારું’ એમ કહી ઊભા રહ્યા અને કસે રત્ન આપતા તેઓ પોતપોતાને ધેર ગયા એ મંત્રીઓ ગયા એટલે મુનિશ્રેષ્ઠ નારદ ત્યા

આવી પહોંચ્યા. તે વખતે રાજા કંસે સામે ઊભા થઈ અર્ધ—પાદ વગેરેથી સ્વાગત કર્યું અને કુશળ પૂછી આવવાનું કારણ પૂછ્યું. તે સમયે નારદે ધીમુ હસીને આ વચન કહ્યું : 'હે કસ ! હે મહાભાગ્યશાળી કસ ! હું મેરુ પર્વત ઉપર ગયો હતો; ત્યાં બ્રહ્માદિ દેવો સાવધાન થઈ વિચારતા હતા કે, 'તારો નાશ કરવા વસુદેવની સ્ત્રી દેવકીમા દેવગ્રેષ્ઠ વિષ્ણુ આદી જન્મ લેશે; તો નીતિને જાણતાં છતાં તે પુત્રને કેમ ન માર્યો ?

કમે કહ્યું. 'દેવોએ માગ મૃત્યુરૂપે જણાવેલા આક્રમા પુત્રને હું મારી નાખીશ.' ત્યારે નારદજીએ કહ્યું : 'હે શ્રેષ્ઠ રાજા ! શુભ—અશુભ રાજનીતિને તું જાણતો નથી; અને દેવોનું માયાબળ તું સમજતો નથી; હું શુ કહું ? શુભ ઈચ્છતાં શૂરા પુરુષે નાના શત્રુને પણ જતો ન કરવો જોઈએ. જ્યારે તે આક્ર પુત્રોને એકઠા ગણીએ, ત્યારે હરકોઈ પુત્ર એક બીજાની ગણતરીએ આક્રમો જ ગણાય, તું મૂર્ખ છે; તે જાણતા છતાં શત્રુને જતો કર્યો છે !

એમ કહી દેવ મમાન, દેખાવવાળા શ્રીમાન નારદજી તરત જ ત્યાંથી જતા રહ્યા અને તેમના ગયા પછી કમે બાળકને મગાવી પથ્થર ઉપર પછાડ્યો (ને મારી નાખ્યો) પછી તે મંદબુદ્ધિ કસ મુખ પામ્યો

ગતેઽય નારદે કંસઃ સમાદ્રવાઽય વાલકમ્ ।

પાવાને પોયવામાસ સુલ્લં પ્રાપ ચ મદધીઃ ॥૫૬॥

હિન શીદેવીભાગવતમહાપુરાણમાં નનુર્થ ૨૬૫ ત્રિષે અધ્યાય ૨૧ મો નરમય

અધ્યાય ૨૨ મો*

દેવકીના પુત્રો વગેરે કેણુ હતા ?

જનમેજય ઉવાચ ।

કિં કુતં પાતકં તેન વાલકેન પિનામહ ।

યો જાતમાત્રો નિહતસ્તથા તેન દુરાત્મના ॥ ૧ ॥

જનમેજય રાજાએ પૂછ્યું. 'હે દાદા ! તે બાળકે શું પાપ કર્યું હતું કે જેથી માત્ર જન્મતા જ તેને દુષ્ટાત્મા કમે મારી નાખ્યો ? નારદ પાનું મુનિઓમા શ્રેષ્ઠ જ્ઞાની, ધર્મેતત્ત્વર તથા બ્રહ્મવેત્તાઓમા શ્રેષ્ઠ

હોવા છતાં તેમણે એવું પાપ કેમ કર્યું ? પાપની બાબતમાં તેને કરનાર તથા કરાવનાર બન્નેનો વિહાનોએ સરખાં પાપી કહ્યા છે, છતાં નારદમુનિએ તે વેળા દૃષ્ટ કરીને એવી પ્રેરણા કેમ કરી ? આ વિષયમા અને મોટો સંશય થાય છે, માટે જે કર્મોમાં પરિણામથી તે બાળક નાશ પામ્યો હતો, તે બંધું વિસ્તાર સહિત તમે કહો.

બામ બોલ્યા : નારદ હરકોઈ રીતે ગમ્મત જોવાના સ્વભાવના છે, કશિયો તેમને પ્રિય છે, તેમણે એ બધું કામ દેવોના કાર્યે માટે આવી કર્યું હતું. તે મુનિને ચાસત્ય બોલવાની બુદ્ધિ કદી થતી નથી; તે તો સત્યવક્તા, પવિત્ર અને દેવોનું કાર્ય કરવામા તત્પર ગ્રે છે. (જેમ દેવકીના પહેલા પુત્રને કંસે મારી નાખ્યો) એ જ પ્રમાણે બીજા જેમ જેમ જન્મ્યા, તેમ તેમ તે પુત્રોને પણ તે કંસે મારી નાખ્યા હતા; એમ બધા મળી છ પુત્રો શાપના કારણે મગ્ધ પામ્યા હતા હે રાજા ! તેઓના શાપનું કારણ હું કહું છું, તમે માલજો : સ્વાયંભુવ મત્તવરમા મરીચિ ઋષિને ઊર્ણા નામની સ્ત્રીમાં મહાબળવાન ધર્મકુળ છ પુત્રો થયા હતા તેઓ બ્રહ્માને પુત્રી સાથે મેંધુત કરવા તૈયાર થયેલા જોઈ હસ્યા હતા, તે સમયે બ્રહ્માએ તેમને શાપ આપ્યો હતો કે, 'તમે નીચ દૈત્યમા યોનિમા પ્રવેશ કરો.' હે રાજા ! એ શાપથી તેઓ છયે (પ્રથમ) કાલનેમિના પુત્રો જન્મ્યા હતા પછી હે રાજા ! બીજા અવતારમા તેઓ હિરાણ્યકશિપુના પુત્રો થયા હતા. ત્યાં તેઓ (પૂર્વજન્મના) જ્ઞાનથી યુક્ત હતા, જેથી પૂર્વના શાપના ભયથી તે જન્મમાં શાત તથા માવધાન વ્હી તપ જ કરતા હતા; તેમના પર બ્રહ્મા પ્રસન્ન થયા હતા અને તે છયે બાળકોને વદ્દન આપ્યા હતા કે, 'હે પુત્રો ! મેં પહેલા ક્રોધ યુક્ત થઈ તમને શાપ આપ્યો હતો પણ હે મહાભાગો ! (હમણા તમારું તપથી) હું તમારા પર પ્રગ્ન થયો છું; તમે ઈચ્છત વગ માગો 'બ્રહ્માનું તે વચન સાંભળી ધૈર્યમા તત્પર તે બંધાએ પ્રસન્નચિત્ર થઈ બ્રહ્મા પાને વર માગ્યો કે, 'હે દાદા ! તમે આજે પ્રગ્ન થયા છો, તો અમને આ ઈચ્છત વર આપો કે અમે સર્વ દેવો, મનુષ્યો તથા મોટા મર્ષોંથી પાનું

* ૨૫ અધ્યાયમાં જ્ઞાના કોના બેધાથી તે બ્રહ્મણે પુત્રો પર જન્મ્યા હતા, તે કયા આવન જોડેની કહેવાયો.

મારી ન શકાઈએ, અને હે પિતામહ ! ગંધર્વો તથા
 મિદ્રપતિઓથી પણ અમારો નાશ ન થાઓ. ' પછી
 બ્રહ્માએ તેઓને કહ્યું : ' હે મહાભાગો ! તમારુ
 એ મર્વ (ઈચ્છિત) એમ જ થશે, એમા સગય
 નથી, હવે તમે જાઓ ' એમ વરદાન આપી બ્રહ્મા
 ગયા અને તેઓ એ વખતે ખુશી થયા હે કુરુશી
 રાજા ! (એ વાત જાણી) હિરણ્યકશિપુ ક્રોધાયમાન
 થયો, તેણે તેઓને કહ્યું ' હે પુત્રો ! તમે મને છોડી
 બ્રહ્માને પ્રમત્ત કર્યો, વરદાન માટે તેની ખૂબ પ્રાર્થના
 કરી અને તેથી તમે બચવાન પાડુ થયા છો, પણ તેથી
 તમે (મારો) સ્નેહ છોડ્યો છે, તો હું તમાને ત્યાગ
 કરું છું તમે છંપે પાતાળમા ચાલ્યા જાઓ અને
 ' પદ્મગર્ભ ' નામે પ્રખ્યાત ઘર્ષ પૃથ્વી પર આવતગે -
 તમે પાતાલમા નિદ્રાથી વેગયથા સ્તી અનેક વર્ષો
 મુધી રહેશો પછી વર્ષે વર્ષે દેવદીતા ગર્ભમા તમે
 આવતરશો ત્યા તમારો (પૂર્વજન્મનો) પિતા કાલ
 નેમિ કન વગે, તે જ મહા કૂ બની માત્ર જન્મતા
 જ તમને મારી નાખશે '.

એમ તે વેળા હિરણ્યકશિપુએ તેઓને શાપ
 આપ્યા હતા, તેથી એ શાપને લીધે વારંવાર ગર્ભમા
 જન્મેલા છય દેવદીતા પુત્રોને નાપત્રી પ્રેરયેલા ક્રમે
 માગે નાખ્યા હતા પછી દેવદીતા ગર્ભમા આવેલા
 નાતમા પુત્ર, જે નપતાગતા અગ લના, તેન યાગ
 માયાએ યોગના બાધથી ખ ની કાદી સોહાગીના
 ગર્ભમા આણ્યા હતા તે વેળા આ ગર્ભ પાચમ
 મહિને જરી પડ્યો એમ લોકમા કહેવાયુ હતુ
 અને ક્રમે પણ ત્યા દેવદીતા ગર્ભ પડી ગયેલા
 જાડ્યો લતાં ને દુષ્ટતા એ સુખાગત વાત સાબલી
 આનંદ પામ્યા હતા પછી ભકતોના પતિ ભગવાન
 વિષ્ણુ દેવોનું કાર્ય કરવા અને પૃથ્વીનો ભાગ ઉતારવા
 સ્વનેતા આક્રમા ગર્ભમા પ્રવેશ્યા હતા

જનમેજય રાજાએ પૂછ્યું ' હે શ્રેષ્ઠમુનિ !
 વસુદેવ કલ્પપતા અશરૂપે હતા અને સોપનાગનો

તથા વિષ્ણુનો અશ પણ તે વેળા જન્મ્યા હતા, એમ
 તમે કહ્યું, હવે બીજા જે જે દેવોના અશો પૃથ્વીની
 પ્રાર્થનાથી તે વેળા ભાર ઉતાર્યા જન્મ્યા હતા, તેઓને
 પણ હે નિર્દોષ ! તમે કહો

આમે કહ્યું દેવો તથા દેવોના જે જે અશો
 પૃથ્વી પર પ્રખ્યાત થયા હતા, તેઓને હું દ્રુપદ
 કંડુ છું તમે સાભળો વસુદેવ કલ્પપતા અશ હતા અને
 દેવદી અદિતિરૂપ હતા, બ્રહ્મદેવ સોપનાગના અશ
 હતા, તેઓ (એમ મનુષ્યરૂપે) જન્મ્યા હતા,
 ત્યારે ધર્મના પુત્ર શ્રીમાન જે નારાયણ નામે પ્રખ્યાત
 હતા, નેમનો જ અગ એ (નારાયણ) મુનિ (પૃથ્વી
 પર) હયાત જ હતા, ત્યારે શ્રીકૃષ્ણ તરીકે થયા હતા
 અને નેમના નાના ભાઈ જે નગ હતા, નેમનો જ
 અશ અર્જુન તરીકે થયા હતા યુધિષ્ઠિર ધર્મના
 અગ, ભીમસેન વામુનો અગ અને મહાબળવાન
 માદ્રીપુત્ર—નકુલ તથા મહદેવ—એ અશ્વિનીકુમારોના
 અશ હતા સૂર્યનો અગ કુર્ણરૂપે પ્રખ્યાત થયા હતા
 ધર્મના અશ વિદુર કહેવાયા હતા, દ્રોણાનાર્થી બુદ્ધ
 સ્પતિના અગ હતા નેમના પુત્ર અશ્વત્થામા શિવના
 અશરૂપે જન્મ્યા હતા શાતનુ નન્ત મનુદ્રરૂપ હતા,
 તમની પત્નીને વિદાનોએ નગારૂપ માન્યા હતા
 અને (ઉચ્ચતનવી ભાઈ) દ્વક ગંધર્વપતિ તરીકે
 પુગણુગાઓમા પ્રખ્યાત છ ભીષ્મ પિતામહ વસુરૂપે
 અને વિગતરૂપ મન્દગણ તરીકે કહેવાય છે, અદિ
 નામિ દેવતા પુત્ર હમ નામે લતા, ને જ (અવતરી)
 ધૃતનાથ તરીકે ઢંચનાના હતા કૃપાચાર્ય અને બીજા
 કૃતચર્મી મન્દનાબના (અગરૂપે) કહેવાય છે,
 દુર્યોધન કલિયુગનો અગ અને શકુનિને કાપસ્યુગ (નો
 અગ) તમાર જાણો અદ્રનો પુત્ર સુવર્ચો નામે
 સોમપ્રરુ (નામનો યાદવ) કહેવાશે હતા, કૃષ્ણુમ્ન
 અગિનો અગ હતા ને શિખાડી સસુમ (નો અગ)
 હતા પ્રઘુમ્ન સન્તકુમારનો અશ તથા દ્રુપદ રાજા
 વજસનો અશ કહેવાયા હતા અને દ્રીપદી લક્ષ્મીના
 અશમાથી જન્મ્યા હતા દ્રીપદીના પાત્ર પુત્રો વિશ્વે
 દેવોના અગથી જન્મેલા કહેવાયા હતા અને કુતી
 મિહિના અગરૂપ, માદ્રી ધૃતિના અશરૂપ તથા
 નાધામી મતિના અગરૂપ હતા કૃષ્ણની સર્વ પત્નીઓ

* ગર્ભ આડુ ભમજવાનુ છે કે, જન્માએ તેઓને
 માને ન થાય તે માટેનુ વરદાન આપ્યુ હતુ, તે હિરણ્ય
 કશિપુના શાપ પર તેઓ જન્મને નયરોડયે થઈ-લા હતા, તે
 વધ નફા થયુ હતુ એમ બીજા પુણ્યમા કહ્યુ છે

અપ્સરાઓ કહેવાય છે અને શુક્રાચાર્યે પ્રેરેલા સર્વ
અસુરો રાગ્ન્યા ધયા હતા શિશુપાલ હિરણ્યકશિપુ
નો અગ્ર કહેવાતો હતો, જ્ઞાસધ વિપ્રચિત્ત દાનવ
હતો ગલ્ય રાગ્ન પ્રાણાદ જ હતા, કમ કાવ્યનેમિ હતો,
કેશી હયગ્રીવ હતો અને ગોકુળમાં અમદરૂપે મસાયેલો
જે અસ્થિસુર હતો તે બલિનો પુત્ર હતો ધૃષ્ટકેતુ
અનુલદ દેવ હતો, ભગદત્ત આષ્લવ નામે દેવ હતો,
પ્રાણાસુર તે અપદેવ હતો અને ગદ્દભામુર તે ખર
દેવ હતો વાનહ તથા કિનાગ નામના મહાકૂર
દેવો હતા, તેઓ જ ચાણૂર અને મુદ્ધિક નામના
મન્સરૂપે પ્રખ્યાત ધયા હતા દિતિનો પુત્ર અગ્નિ
સુર દ્રુવચાપીડ નામે હાથી ધયા હતો બલિનાગ્નની
પુત્રી તે પુત્રના ચર્ચાતી બલિનો નાનો ભાઈ
બ્રહ્માસુર ધયા હતો મહામગવાન અશ્વત્થામા, યમ,
રુદ્ર કામ તથા ક્રોધ આ ચાગ્નના અગ્રોથી જન્મ્યા
હતા (કેવલ ઓડ ગિવના જ અશક્તિ નહિ) એમ
પ્રથમ દેવો તથા રાગ્નો આતાવતારમાં જન્મ્યા
હતા અને પછી પૃથ્વીનો ભાગ હતાસ્વા માં દેવોના
અન્ના આવનથી તા કનનના આ દેવો તથા અસુરો
નો અગ્રાવતાર પુત્રાણોમાં જે કહેવો છે, તે તમને
કયા ન્યાએ પ્રભાદિ દેવો પ્રાપ્તના માગ વિષય પાને
નસા હતા, ત્યારે વિષયમાં મજા વાગ અને (રોપ
તા) ધોત વાગ આપ્યા નો કાશ વાગ તે દુષ્ણ
ધસ - નો ધોતો વાગ તે મજદેવ ધયા અને પુશ્કરીનો
ભાગ હતા ના તેઓ અને (દુષ્ણાદવ-વિષય
તથા નાગાં અને) દેવોના અન્નરૂપે જન્મ્યા હતા
અનુપા મા અગ્રાવતારની કયા ભક્તિભાવથી
નામ છે, તે ના પાપોથી છુટી જઈ સ્વર્ગનોથી
ગોડ માન પાને છે ૧-૫૨

મહાવરણ વૈતરૂપોતિ મન્તિમાવત ।

હરિગવિનિમુક્તો મોદતે સ્વજનૈરૂતઃ ॥૫૨॥

હિંદી શ્લોકોનાવચન મુજબ અનુપ રકત ત્રિવે
અધ્યાય ૨૨ નો અધ્યય

અધ્યાય ૨૩ મો*

શ્રીકૃષ્ણજન્મ

વ્યાસ ઉવાચ ।

હલેષુ પદસુ પુત્રેષુ દેવસ્યા ઔમ્સેનિના ।

સતમે પતિતે ગર્ભે વચનાન્નારવસ્ય ચ ॥૧॥

વ્યાસ બોલ્યા કેસે દેવકીના છ પુત્રો માર્ક
અને માતમે ગર્ભ (લોકદૃષ્ટિએ) પડી ગયો, ત્યારે
નારદના વચનથી પોતાના મરણની ચિંતા કરતો ગગ્ન
કેસ આક્રમ ગર્ભનું બરાબર ધ્યાન ગળવા સાવધાન
ચર્ચ ચલત કરવા લાગ્યો (એ આવતાર લેવાનો) સમય
યો, ત્યારે વિષય (આપેલા અન્ન દ્વારા) અશક્તિ
વસુદેવના શરીરમાં આવી અનુક્રમે (વીર્ય દ્વારા)
દેવકીના ગર્ભમાં પ્રવેશ કર્યો તે જ સમયે દેવી યોગ
માયાએ દેવોના કાર્યરૂપ પ્રયોગન સિદ્ધ કરવા પોતાની
ઈચ્છાથી ચરોદામાં પ્રવેશ કર્યો એ વેળા રોહિણીના
પુત્ર બ્રહ્મરામ ગોકુળમાં જન્મ્યા હતા, કેમ કે કસના
ભયથી મામેલી તે રોહિણી (એ વખતે) ગોકુળમાં
રહી હતી પછી કને દેવોની સ્તુતિ કરતયલા દેવકીને
દેહબાનામાં નખ્યા અને તેમની ઓડી કન્યા સેવકાને
ગોકની દીધા વસુદેવ પા પત્નીના પ્રેમનાનુભવી
બધાઈને તથા પુત્રની ઉત્પત્તિનો વિચાર કરી પત્નીની
સાથ જ (દેહબાનામાં) દાખલ થયા હતા દેવોના
કાર્યરૂપ પ્રયાગનની સિદ્ધિ માટે દરમિયાન ગર્ભના
કેસ અને દેવગર્ભથી સ્તુતિ કરતા વિષય અનુક્રમે
વધવા લાગ્યા ત્યા દગ્નમાં પાવિત્ર ધાવના માત્રો
અને તેમના દુષ્ણાદમાં સ્તુતિ નાનથી ધુન્ય
આક્રમનો રિવન ગાલ્યો, ત્યાર બાદથી નખરાતા
કને નાં દાનરૂપે હલુ 'અદગ્નના ધરમાં તમાર
દેવમીતો બનબગ નોમી કની દેવીનો આક્રમે
ગર્ભ નાસે રાગુ યો, માટે તે મૃત્યુરૂપ માત્રો
કાગ્નથી નોમી સખતે તે દેવો 'ઓધાન દુષ્ણાદ
એ આક્રમ પુત્રનો નાન કર્યો, ત્યાર પુત્રના
નિનને હિથી ગનેત તને બસ તનરૂપે, બાવ
તથા ધનુષ્યો પાને મિત્ર તથા આગનથી સ્પિત યર્ધને

* આ અધ્યાયમાં આગળ મેલેલો શ્રીકૃષ્ણનો જન્મ
તથા ચીવાનો કહેવાય.

સર્વ તરફ તરત રાખી ઊભા રહેને.

વ્યાસે કહ્યું : એમ આસુરોના સમૂહોને આજ્ઞા કરી ભયથી આત્યત ગાભરો અને દૂષળો થયેલા તે દાનવ (કસ) તરત પોતાને ઘેર ગયો, પણ તે મુખ ન પામ્યો તે વખતે મધ્યરાત્રિના સમયે દેવકીએ વસુદેવને કહ્યું : 'હે મહારાજ ! હુ શુ કરું ? મારો પ્રસવકાળ થયો છે. અહીં ઘણા ભયાનક સક્ષસો ઊભા છે. નદની પત્નીએ મને પહેલા વચન આપેલું છે કે, 'હે માનવાણી ! તારે તારા પુત્રને મારે ઘેર મોકલી-દેવો, હુ તારા કરતા પણ વધારે ધ્યાન આપી તેનું રક્ષણ કરીશ અને કસને ખાતરી થવા (બદલામાં મારું) સંતાન આપીશ ' પણ હે સ્વામિન ! આ મોટું સકટ આવી પડ્યું છે, ત્યારે હવે શુ કરવું ? હે શૂરસેનના પુત્ર ! બાળકનો અદ્ભુતોદ્ભવ કરવા તમે કેમ સમર્થ થશો ? હે પતિ ! હવે તમે મોહું ફેરવીને દૂર ઊભા રહો. મને ઘણી મોટી શરમ આવે છે, પણ હે સ્વામિન ! બીજી રીતે હુ શુ કરી શકું ? ' દેવ સમાન મહાભાગ્યશાળી તે વસુદેવને એમ કહી દેવકીએ તે મધ્યરાત્રે પરમ અદ્ભુત બાળકને ત્યા જન્મ આપ્યો. તે શુભ બાળકને જોઈ દેવકી વિસ્મય પામી હર્ષથી પ્રકુલ શરીરવાળી તે મહાભાગ્યએ પતિને કહ્યું 'હે સ્વામિન ! પુત્રનું મુખ જોઈ લો, પછીથી તમને તે દુર્લભ ઘરો આ કાળરૂપ મ્મ હમણા આને મારી નાખશે ' વસુદેવે 'બહુ સારું' એમ કહી તે પુત્રને હાથમા લઈ અદ્ભુત કર્મ કરનાર તે પુત્રના મુખને જોયું અને (ફરી) તે પુત્રનું મુખ જોઈ વસુદેવ ચિંતામા પડી ગયા કે, 'હુ શુ કરું ? આના માટે મને દુઃખ કેમ ન થાય ?' એમ તે ચિંતાતુર થયા, ત્યાર સ્પષ્ટ અશ્વરોવાળી, ગરીર વિનાની (આકાશ)-વાળીએ આકાશમા વસુદેવને સંબોધી કહ્યું 'હે વસુદેવ ! આને તમે ઉતાવળા ગોકુળમા લઈ જવો બધા ચંડિયાતોને મેં નિદ્રાથી અત્યત મોહિત કર્યો છે અને આઠે કમાટો તથા સાડળો ખુલ્લા કર્યા છે. આ બાળકને નદના ઘેર મૂકી તમે યોગમાયાને લલિ.' એ માલગી વસુદેવ પણ કેદખાનામા ગયા અને દરવાજા ખુલ્લા જોઈ એકદમ ઉતાવળા થયા હે રાજા ! તરત જ તે બાળકને લઈ ચંડિયાતો ન

જાણે તેમ તે નીકળી ગયા. યમુનાના કિનારા પર આવતાં તેમણે ઘણું જ જોરાવર પૂર જોયું; પણ તે જ સમયે નદીઓમાં શ્રેષ્ઠ તે યમુના તરત જ કેડ જેટલા પાણીવાળી થઈ ગઈ; એટલે વસુદેવ યોગમાયાના પ્રભાવથી નદીને ઓળંગી ગયા અને મધ્યરાત્રે નિર્જન માર્ગે ગોકુળમા જઈ નદના દરવાજામા ઊભા રહ્યા. ત્યા પશુઓની સમૃદ્ધિને જોતા હતા તે જે વખતે ત્યાં યોગમાયાના આશય ઉત્પન્ન થયેલા ત્રણે ગુણોવાળાં અને દિવ્ય સ્વરૂપધારી દેવી યશોદાના ગર્ભમાં ઉત્પન્ન થઈ જન્મ પામ્યા તે વખતે દાસીનું રૂપ આરણ્ય કુવંતો દેવીએ તે જન્મ પામેલી દિવ્ય બાલિકાને હાથમા લઈ ત્યા આવી વસુદેવને આપી; એટલે વસુદેવે પુત્રને દાસીના હાથમા આપીને તે બાલિકાને લઈ પ્રમન્યિરો તરત જ ત્યાથી પ્રયાણ કર્યું. પછી કેદખાનામા જઈ પહોંચી. દેવકીની પથારીમા પુત્રીને મૂકી ચિંતાથી ઘેરાયેલા અને ભયાતુર થઈ તેની પાસે તે ઊભા રહ્યા તે સમયે એ કન્યા ઊંચા સ્વરે રડવા લાગી, એટલે તે જ વખતે ભાનમા આવેલા રાજાના સેવકો રાત્રિના સમયે તે રડવું સાંભળી એકદમ ઊભા થયા અને ઉતાવળા રાજાની પાસે જઈ ખૂબ ગાભરા બતી તેને કહેવા લાગ્યા 'હે મહાબુદ્ધિમાન ! દેવકીને પુત્ર જન્મ્યો છે, જલદી આવો' તેઓનું એ વચન માલગી ભોજપતિ કસ તરત જ ત્યા ગયા, અને દરવાજો ખુલ્લો જોઈ વસુદેવને તેણે બોલાવ્યા અને કહ્યું કે, 'હે મહાબુદ્ધિમાન વસુદેવ ! દેવકીનો પુત્ર તમે લાવો; આ આઠમા ગર્ભ મારા મૃત્યુરૂપ છે માટે મારા મનુ વિહાને હુ મારી નાખું ' કસનું તે વચન સાંભળી વસુદેવ ભયભીત નેત્રોવાળા થઈ ગયા નેમણે જાણે રડતા હોય, તેમ તે પુત્રીને લઈને (કસના) હાથમા આપી ગળા કમ પુત્રીને જોઈ અત્યત વિસ્મય પામ્યો (ને વિચાર્યા લાગ્યો કે,) 'દેવાની વાણી તથા નારદનું કહેવું અસત્ય થયેલું છે, વસુદેવ તો સદા-મા પડેલા છે તો અસત્ય કામ કેમ કરે ? મારા ચોકી-દારો બધા સાવધ છે એમાં સંશય નથી; છતાં અહીં પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે કન્યા ક્યાંથી આવી અને પુત્ર ક્યા ગયો ? પણ હવે આમા સંદેહ કરવો યોગ્ય

નથી; કેમ કે કાળની ગતિ સમગ્રવી મુશ્કેલ છે ' આમ વિચારીને તે નિર્દય અને કુલદૂષક દુષ્ટે એ બાલિકાને પગમાથી પકડી પથ્થર પર જેવી પછાડી કે તરત જ તેના હાથમાથી નીકળી જઈ તે કન્યા આકાશમંડળ માં જતી રહી. તે વખતે દિવ્ય સ્વરૂપ ધારણ કરી તે દેવીએ કોમળ સ્વરે તેને કહ્યું. ' ઓ પાપી ! મને મારવાથી શુ થવાનું છે ? તારે બળવાન શત્રુ જન્મી ચૂક્યો છે, તે સર્વથી માર્ગે મુશ્કેલ હોઈ તને નસંધમને મારશે. ' એમ કહી તે ઈચ્છાનુસાર જનાગ કન્યા શિવાદેવી આકાશમા જતા ગયા તે વખતે કન તો વિસ્મયથી ઘેગઈ જઈ પોતાને ઘેર જતો રહ્યો. બાળે બકાસુર, ધેનુકાસુર, વત્માસુર વગેરે સર્વ દાનવોને તેડાવીને ક્રોધાશમાન અને ભયભીત થઈ આ વચન બોલ્યાં. ' હે દાનવો ! તમે બધા મારા કાર્યે મિદ્ધ કરવા જાઓ અને જે કોઈ દેકાણે હાલ તરતમા જ જન્મેલા બાળકો તેમજ તેઓને મારી નાખો બાળકોને મારનારી આ પૂતના હમણા જ નદના ગોકુળમા નવ્ય અને ત્યા તરતમા જ જન્મેલા બાળકોનો મારી નાખતી મારી આશાથી ગે, તેમ જ ધેનુકાસુર, વત્માસુર, કેશી, પ્રતાપાસુર અને બકાસુર એ બધાય મારા કાર્યે કવ્વાની ઈચ્છાથી (હમણા) ત્યા જ ગહો ' એમ અસુગેને આજ્ઞા કરી દુષ્ટ કન પોતાને ઘેર ગયો, પણ તેનો જ વિચાર કરતો અતિ ઉદાસ મનવાળો થઈ ચિતાથી ઘેરાઈ રહ્યો ૧-૫૨

इत्याव्याप्तिरानु कंसो ययो निजगृहं ललः ।

चिन्ताविधोऽतिदिनात्मा चिन्तयित्वैव त पुनः ॥ ૫૨ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીબાનવત મહાપુણ્ડ્રમા ચતુર્થ મંદ્ય

વિષે અધ્યાય ૨૪ મો નમઃ

અધ્યાય ૨૪ મો^x

શ્રીકૃષ્ણની કેટલીક શુભ કથાઓ

બ્યાસ ડગાવ ।

પ્રાતઃતેન્દ્રગૃહે જાતઃ પુત્રજન્મમહોસવ ।

કિંવદન્યથ કલેત ધ્રુતા ચારમુલાવપિ ॥ ૧ ॥

બ્યાસે કહ્યું - સવારમા ' નદને ઘેર પુત્રજન્મનો

^x આ અધ્યાયમા ' દરેક માધ્યમી મોહિત થયા છે, ' એમ બતાવવાની ઈચ્છાથી શ્રીકૃષ્ણની કેટલીક શુભ કથાઓ બાતક ત્ર્યેલોથી કહેવાયો.

મહોત્તવ થયો ' એવી લોકવાયકા કસે પણ છાના બાતમીદાને પામેથી સાલળી વળી તે જાણતો હતો કે વસુદેવની ત્રીઓ, પશુઓ અને દાસવર્ગ એ બધા નદના ગોકુળમા ગ્દે છે, તેથી હે ભરતવશી ગગન ! ગોકુળ તત્ક તે શત્રુગુકત રહેવા લાગ્યો વળી નાગ્દે પણ તે સર્વ કાગણ પહંલા તેને કહ્યું હતું ' ગોકુળમા નદ વગેરે જે (ગોવાળિકા) છે, તેમની જે પત્ની ઓ છે, તે અને દેવકી તથા વસુદેવ વગેરે બધા દેવોના અતોથી જન્મેલાં હોઈ તારા શત્રુઓ જ છે ' એમ નાગદના કહેવાથી એક કુલાધમ (બધુ) જાણતા જ હતો, તેથી હે ગગન ! મહાપાપી તે કન કોપયુક્ત મનવાળો થયો હતો વળી આમાપ તેજવાળા કૃષ્ણે ત્યા પૂતનાને મારી અને બકાસુર, વત્માસુર, મતા-બળવાન ધેનુકાસુર તથા પ્રતાપાસુરને પણ માર્યા, તેમ જ ગોવર્ધન પર્વતને ધારણ કર્યો, આ ક્રમે નાભળીને પણ કસે પોતાનું મગણ માની લીધું; તેમ જ કેશી દૈત્ય મગયો એ જાણી કન ખૂબ દુ ખી મનવાળો થયો અને પછી તો તરત જ ધનુષ્યોગના બહાને તે બાને કૃષ્ણ-બલદેવને (મધુરામા) કાવવા તેણે તેયારી કરવા માડી પાપબુદ્ધિ એ કૂટ કને આમાપ પનક્રમો બલસમ તથા કૃષ્ણને મારી નાખવા તેમને લાવવા સાગ તે વખતે અકૂને મોકલ્યા હતા કનની આજ્ઞામા ગહતા ચાકૂર એ બાને ગોપાલ શ્રીકૃષ્ણ-બલદેવને ગ્યમા બેસાડી મધુરામા આવ્યા, તે વેળા ત્યા આવી એ બાને જાણ્યો ધનુષ્ય બાન્યુ અને ધોળીને મારી (કુલવલપીક) હાથોને, નાપુર-મુદ્ધિક (તામના બે મદલ) ને તથા શલ-તોશલ (તામના બે મદલ) ને પણ શ્રીકૃષ્ણે માર્યા વળી દેવોના ઈશ્વર શ્રીકૃષ્ણે કમને પણ ફેગથી બે ની અત માગમા મારી નાખ્યો; બાને માતાપિતાને છોડાવી દુ ખસહિત કર્યો હતા પછી શત્રુઓનો નાગ કનના તે શ્રીકૃષ્ણે ઉગ્રસેવને તે સંન્ય આપ્યું હતું મોટા મનવાળા વસુદેવે તે બાને (પુત્રો) ને મુજ વાસનો ટહેરો પહેગવત્પૂર્વકની વિધિથી ત્યા જનોઈ ઘીમુ પત્રી તે વેળા જનોઈનો સમ્રાજ પામેલા તેઓ બાને નાદીપાન નામના ગુરુને ઘેર નર્વ વિચારોનો અભ્યાસ કરી કરી પાછા મધુરામા આવ્યા હતા વગુ-

દેવતા એ બને વીર પુત્રો ખાર વર્ષની વયના થયા,
 તેટલામા તો વિદ્યાભ્યાસ કરી ચૂક્યા, ઘણા બળવાન
 થયા અને મધુરામા જ ગહેવા લાગ્યા તેવામા પોતાના
 જન્માર્થ(કર્ત)ના નાનાથી દુષ્ટી થયેલા મગવસજ
 જસસંધ સૈન્યમમુદાય એકઠો કરી મધુન પગ ચટી
 આવ્યો, પણ મધુરામા ગેંતા કુમાર બુદ્ધિનાળાશ્રીકૃષ્ણે
 તેની સામે યુદ્ધ કરી નતાર વાગ તેને જીત્યો હતો
 પછી તે જરામધે યાદવો માંગે ભયકર અને ગૂસ્વીર,
 નર્વ મ્હેચ્છેતા ગજન એવા કાલયવનને (મધુગ
 પગ ચટાઈ કરવા) પ્રેરણા કરી ત્યાં કાલયવનને
 આવતો સાબળી મધુસૂત્ર શ્રીકૃષ્ણે મારી ઉત્તમ
 યાદવોને તવા બપરામને તેણી આમ કહ્યું 'હે
 મળાભાગો! મળાબળવાન જસસંધથી આગળ આપણ
 ન ભય વરના છે અને કાલયવન પણ આવે છે,
 તો હવે તુ કચ્ચુ ૨ વર, સૈન્ય તથા ધન છોડીને પણ
 પ્રાણત્યા કરી યોગ્ય છે ન્યા મુખેથી રહવાય, ત
 જ દન બાપદાદાઓનો ગણાય છે જ દેશ પોતાના
 કુળને ચોન્ય દેશ, પણ નાશ્ય અત્યંત દુષ્કાયક
 વતો કાય તો તેના દેશને નુ કરવા ૨ સુખ ઈચ્છતા
 મનુષ્યે પર્વત ક સમુદ્ર પાન હેતુ ત કીક છે, ન્યા
 ન પુત્રા તજ્જી ભય ન પોય ત્યા જ નમનુ માળ
 નોગો એનું જોઈએ, તિપા પા નમુદમા નપનાગ
 કય ન યાતા આશય ની મૂળ જ ન જ પ્રમાણ
 નિપુનગિ નકર પા ન ભયથી સાનીન જ દેશનમા
 જ છે, માગ રાજુઓથી જેનન વતા આપણે આગી
 ન જ એનું પા આપા મરા આવ જ દરક્રમા
 એ રા જતા રીગ્ય તે ગજનનગિ ગિનાગ પર્વતની
 પાને નમુદમા તિનાન પગ જ અન મુદ્દર પર્વત મનોદર
 છે, એન ગજર આગ મને ગામણ છે

આન બોલ્યા તે નત્ય વચન સાબળી બરા
 કાઠ યાદવો કુટુંબ તવા વાળતા નામ ત્યા જવા
 નિશ્ચય કર્યો તેઓ ગાઠા ગિન, બચ્ચન તવા પાણ્યા
 પગ ધન બની બજગમ તથા દૃષ્ટાને આગમ કરી ગચ
 નીવા સાથે (મધુગ) નગરીમાથી બાગ નીકળ્યા
 પછી પ્રત્યગાને આગમ કરી નર્વ ઉત્તમ યાદવો
 આના અને ગેતાક નિવસે દરક્રાનગનીમા પોતેલ્યા
 શ્રીકૃષ્ણે ક્રીડાને પાને (તે નનની) ડાંગોલકા

કસલ્યો અને પછી યાદવોને ત્યા રાખી બજગમ તથા
 કૃષ્ણ તમે જ પાછા મધુરામા આવી તે નિર્ગન
 નગરીમા બને (એકલા જ) રહ્યા; તે વખતે બજવાન
 યવનગજ ત્યા ચટી આવ્યો, એટલે શ્રીકૃષ્ણ તેને
 આવેલો જાણી નગરમાથી પોતે એકલા બહાર
 નીકળ્યા અને પગપાળા એ યવનની આગળ થયા
 પીતાબરધારી શ્રીકૃષ્ણ તે વેળા ખૂબ હસતા હતા,
 ત્યારે કમલ સમાન નેત્રોવાળા તે શ્રીકૃષ્ણને આગળ
 જતા જોઈ દુષ્ટ કાલયવન પણ પગપાળા જ તેમની
 પાછળ આવ્યો ભગવાન કૃષ્ણ મહાભગવાન ગર્ગ્ય
 મુચુકુદ ન્યા સૂતો હતો, ત્યા કાલયવન સાથ જઈ
 પહોંચ્યા અને મુચુકુદને જોઈ તે વિષ્ણુ ત્યા જ
 અદૃશ્ય બઈ ગયા કાલયવન પણ ત્યા જ જઈ પહોંચ્યો
 અને સૂઈ રહેલા ગજ મુચુકુદને શ્રીકૃષ્ણ માની
 પગની લાતથી તેણે તેને પ્રહાર કર્યો, એટલે મહા
 બળવાન મુચુકુદ એકદમ જગી ઊઠ્યો અને ક્રોધથી
 લાલ નેત્રોવાળા બઈ તેણે કાલયવનને બાળી નાખ્યો
 એમ યવનને બાળી નાખ્યા પછી મુચુકુદે કમળ
 નમાન નેત્રોવાળા અને મોટા દેવોના પણ ઈશ્વર
 શ્રીકૃષ્ણને ત્યા જોયા અને તેમને પ્રણામ કરી તે
 વેત તરફ ચાલ્યા ગયા, ત્યારે શ્રીકૃષ્ણ પણ બજદેવ
 સાથે દારક ગયા ત્યા ઉગ્રસેનને રાજ્ય બતાવી ઈન્દ્ર
 પ્રમાણ પાત આનંદ કરવા લાગ્યા, પછી તેના પુત્ર સિનુ
 પાલ માળા સ્વયંવન્માથી રકિમાલીનુ હજી કર્યું
 અને સત્તની વિવાહથી તેને તે પરણ્યા તે
 પછી જમનની સત્યમામા, મિનવિદા, કાલિદી,
 લક્ષ્માણ ભદ્રા તથા સુદરી નાગનિજીતી, એ જુદી
 જુદી સ્ત્રીઆન પણ લાવી જનાઈને શ્રીકૃષ્ણ તંબોને
 પગત્યા જે ગજા કૃષ્ણની એ આઠ જ અંતિ સુદર
 પત્નીઆ હતી, તમાથી રકિમાલીને સુદર દેખાતામા
 પ્રવ્રુત્ત પુત્રને જન્મ આપ્યો હતો મધુસૂત્ર
 શ્રીકૃષ્ણ તેના જનતર્મોદિ સમકાર કર્યો તે જ સમયે
 મહાભગવાન નબજસુર તે બાગકને સૂતકામુદમાથી
 હતી ગયો હતો તે નબજસુરે એ બાગકને પોતાના
 નગરમા લઈ જઈ માયાસતીને મોખ્યો હતો બીજી
 બાજુ શ્રીકૃષ્ણે એ પુત્રને હરણો જોઈ શોકમુકત
 બઈ જમ્ને વૃયાસુર વગેરે દેવોને લીધા માનમા માર્યો

છે તે દેવીને ભક્તિયુક્ત ચિત્તે શરણે ગયા. તેમણે પગ્મ ઉદાર આકારોવાળા વચનોંપ શુભ સ્તોત્રથી યોગમાયાની આમ સ્તુતિ કરી

શ્રીકૃષ્ણ બોલ્યા હે માતા ! પૂર્વજન્મમા ધર્મના પુત્ર મે નારાયણે તપથી તમને પ્રસન્ન કર્યો છે અને બદરિકાગ્રામના વનમા પૃથ્વી વગેરેથી તમને પૂજ્યા છે, તો હે જનની ! તમારા વિષેના તે મારા ભક્તિ ભાવને શુ તમે ભૂલી ગયા છો ? કોઈ દુષ્ટ મનવાળાએ આજે ગમ્મત કરવા અથવા મારા માન હરવા સૂતિકાનુદમાથી મારા પુત્રને હર્ષો છે ! હે ગામ ! આજે ભકતજનની લાજ ગમ્મતી તમને યોગ્ય જ છે કિયે વલો જ મોટો છે, નગરી માની ગીતે મુગ્ધિત છે, મારા ઘર પણ બગબગ મ ય બાગમા જ છે અને ગણીવાનમા સૂતિકાનુદ પણ ગુમ જ છે, છતાં મારા જ (પ્રારમ્ભતા) દોષથી બાળક હજયો છે હુ તે યાદવો પણ કોઈ બીજા ગદેરમા ગયા ન હતા, તમ જ નગરી પણ ઉત્તમ વીર પુરુષોથી સ્થાયેલી જ છે, છતાં કોઈ કપટી પુરુષે મારા બાળકને હર્ષો છે ! તો હે જનની ! તમારી માયા જ ખરેખર પ્રકટ પ્રભાવવાળી છે હે જનની ! અતિ ગુમ તમારા ચિન્તિને (જે) હુ પણ જાણતો નથી, તો મદ્યબુદ્ધિ અને અવપજ્ઞાની બીજા ક્યો દેહધારી જાણી શકે ? હે આબિકે ! બાળકને હરનારો એ કયા ગયા છે ? મારા યોદ્ધાઓએ પણ તેને જ્યેષ્ઠ નથી ! અથવા આ માયાઉપી પકડો તમે જ નાખેલા છે આમા તમારા સામગ્રી કઈ આશ્ચર્ય નથી, કેમ કે પ્રખ્યાત બગદેવને પતિપત્નયણુ સેહિણીએ પતિથી દૂર સ્થા છતાં મૈથુન વિતા જ જન્મ આપ્યો છે, તે બગદેવને માની પહેલા માની માતાના ગર્ભમાથી આર્ધી તમયે (પાત્રમા મહિને) તમે જ માયાધી (સેહિણીના પેટમા) આણ્યા હતા ! તમે જ મુણોથી કાયમ જગતની સૃષ્ટિ, પાવન ગાને નાશ પણ કરો છો હે ગામ ! પાપોનો નાશ કરનાર તમારું ચિન્તિ કોણ જાણે છે ? ઘણ કરી આ બધુ તમે જ કર્યું છે મને પુત્રના જન્મથી થયેલો આનંદ ઉપજવો કરી તેના વિગ્રહથી થયેલો દુખનો ભાગ આપીને તમે જ અતિ સુદઃ આ વિલાસોથી ખેંચા છો; જો એમ ન

હોય તો મને પુત્રપ્રાપ્તિથી થયેલો આનંદ વ્યર્થ કેમ થાય ? એ પુત્રની આ માતા હજી બાલા જ છે; તે ટિટોડીની પેડે ખૂબ રહે છે અને મારી પાસે હોઈ મને હમેશા દુખ ઉપજવે છે. હે લલિતા ! હે આમાપ પ્રભાવવાળા ! આ મારું દુખ શુ તમે નથી જાણતા ! હે માતા ! સસારથી પીડાતા લોકોને તમે જ શરણુરૂપ છો હે દેવિ ! પહિતો કહે છે કે, આ જગતમા પુત્રનો જન્મ, સુખની મીમારૂપ હોય છે અને તેનો નાશ દુખની સીમારૂપ હોય છે, તો હે જનની ! હુ હવે શુ કરું ? હે માતા ! મારો પહેલો જ પુત્ર આમ નાશ પામ્યો છે, જેથી મારું હૃદય આજે જાણે ચિરાઈ જતું હોય એમ લાગે છે હે માતા ! મારો પુત્ર જો જીવતો હોય તો તમે જલદી બતાવો, હુ તમને સતોષ કરનારો યજ્ઞ કરીશ અથવા વ્રત કરીશ અથવા પૂજન કરીશ તમે બધા દુખોનો નાશ કરનાર હોઈ દરેકના મોકનો નાશ કરવા મમર્થ છો

આસ બોલ્યા ઉત્તમ કર્મ કરનારા શ્રીકૃષ્ણે એમ સ્તુતિ કરી ત્યાં દેવીએ પ્રત્યક્ષ દર્શન દઈ તે જગદ્ગુરુને આમ કહ્યું

શ્રી દેવી બોલ્યા હે દેવોના ઈશ્વર ! તમે રોક કરો મા, તમને આ પૂર્વજાનનો શાપ છે, તેના કારણે તમારા પુત્રને શબ્દસુરબજથી હરી ગયા છે આજથી સોળમે વર્ષે તમારે તે પુત્ર માની કૃપાથી તે મખસ-સુરને બળવી માની આદી આવવને, એમા સગય નથી,

આસે કહ્યું એમ કહી ઉગ્ર પરાક્રમવાળા તે ચડિકાદેવી અદ્યય ધયા અને ભગવાન કૃષ્ણ પણ પુત્રનો શોક છોડી સુખી થયા ૧-૬૨

इत्युक्तवान्तर्ये देवी चण्डिका चण्डविक्रमा ।

મગવાતપિ પુત્રસ્ય શોકં ત્યસ્ત્વાગમવત્ સુચી ॥

હંત શ્રીદેવીબાનવતમાપુરાણમા નર્મણ સ્કંદ વિષે
અધ્યાય ૨૪ મો તમામ

જિયાઓની આજ્ઞા પાળનારો ઘર્ષ હું નદની ગાયોની
રક્ષા કરનાર ગોવાળ થયો છું । ગાયોની ધૂળથી ખર-
ડાયેલા કેશવાળો ઘર્ષ હું ઘાટા વૃદ્ધવનમા ભમતો હતો
અને (છેવટે) મ્લેચ્છોના રાજા કાલયવનથી ત્રાસ
પામી હું, બાપદાદાઓનો પવિત્ર દેશ મધુરા છોડી
દારકામા (રહેવા) લાગ્યો છું હે પ્રભો ! (ત્યા જઈને
પણ) થયાંતિ રાજના શાપથી બધાયેલા અને ધર્મની
ગ્લામા તત્પર રહેતા મેં અત્યંત મમુદ્ધિવાળુ એવું
પણ રાજ્ય તે ઉગ્રમેતને આપી દીધું છે અને મેં
તો ઉગ્રમેતનું દાસપણ જ મદા કર્યું છે એ ઉગ્રમેતને
અમારા પૂર્વજોએ જ રાજ કર્યો છે, (એટલે મારે
પણ તેમ જ કરવું પડ્યું છે) હે રાણા ! સ્ત્રીઓને
વશ વર્તવનાર અને ધર્મનું ખડત કરનાર ગૃહસ્થાશ્રમ
દૃખદાયી છે, કેમ કે એમા કાયમી પરતવપણું
અને બધન હોય છે, તેથી તેમથી છૂટવાની વાત જ
દુર્લભ ઘર્ષ પડે છે હે કામદેવનો નાશ કરનારા !
રુકિમણીના પુત્રોને જોઈ મારી સ્ત્રી જાપવતીએ પુત્ર
માટે તપ કરવાની મને પ્રેરણા કરી હતી, જેથી એ
કામતાવાળા મેં પણ આજે પુત્ર માટે જ તપ
કર્યું છે હે દેવોના ઈશ્વર ! (પુત્ર જેવી તુચ્છ વસ્તુ)
માગવામાં મને શરમ થાય છે, કેમ કે હે જગદ્ગુરુ !
દેવોના ઈશ્વર મુકિતને આપનાર, ભકતો પાંચ પ્રેમ
રાખનાર અને પ્રસન્ન થયેલા તમાને પાસે કયા મૂઠ
પુરુષ નાગવત તુચ્છ કળ માને ? હે પ્રભો ! આ
હું તો માયાથી મૂઠયિત્રા બન્યા છું અને તેથી જ હે
જગત્પતિ રાજા ! સ્ત્રીથી પ્રેરાયેલા હું મુકિત આપ-
નારા તમારી પાસે પુત્રસુખની માગણી કરું છું હે
રાણા ! આ સંસારને દૃખદાયી, દુષ્પણ સાધન,
આનિય તથા નાશવત હું જાણ છું, છતાં મને
વેરાગ્ય વતો નથી, કેમ કે નાગયજ્ઞના આગરૂપ હું
માપને લીધે આ પૃથ્વી પર માયારૂપ પાશથી બંધાઈને
આતિશય ધાના દુષ્પો ભાગવવા જ જાગ્યો છું

બ્યાન બોલ્યા એમ કહેતા શ્રીકૃષ્ણ પ્રત્યે
શરૂં કર્યું ' હે નમુઓતો નાશ કરનારા ! તમને
ધણા પુત્રો થશે, નોખા હંદર ને પચાસ સ્ત્રીઓ
ધરો અને તે એક એક નીમા મહાબળવાન દશ દશ
પુત્રો થશે ' એમ કહી પ્રિય દરેનવાળા મગ્ધ ગત્ત જ

બોલતા બધ થયા પછી હે રાજા ! દેવી પાર્વતીએ
નમન કરતા શ્રીકૃષ્ણને કહ્યું ' હે કૃષ્ણ ! ઓ
કૃષ્ણ ! હે મહાબાહુ ! તમે આ સંસારના લોપ્તોના
ગૃહસ્થોમા ઉત્તમ થશો, પછી સો વર્ષના અંતે હે
જનાર્દન ! બ્રાહ્મણના અને ગાંધારીના શાપથી તમાર
કુળનો નાશ થશે, શાપથી મોહિત થયેલા તમાર
પુત્રો અને બીજા બધા યાદવો યુદ્ધમા મામસમા
પ્રહારો કરી નાશ પામશે અને તમે તમારા ભાઈ
સાથે દેહ છોડી સ્વર્ગમા જશો હે સમર્થ કૃષ્ણ !
ભાવિ બનાવોને ઉદ્દેશી તે માટે તમારે શોક ન કરવો,
કેમ કે અવશ્ય થનારા બનાવોનો કોઈ ઉપાય નથી
માટે તેમા શોક ન કરવો, આ મારો ચોક્કસ મત છે
હે મધુસૂદન ! કૃષ્ણ ! તમે મરણ પામશો ત્યારે
અશ્વકના શાપને લીધે તમારી સ્ત્રીઓને ચોર યોદ્ધે
પકડી જશે '

બ્યાન બોલ્યા એમ કહી પાર્વતી તથા દેવોના
મઝળ મહિત શરૂ અદૃશ્ય થયા પછી શ્રીકૃષ્ણ પા!
ઉપમન્યુને પ્રણામ કરી દારકા ગયા, માટે હે જનમેશ્વર
રાજા ! બ્રહ્મા વગેરે જોકે મોટા ઈશ્વરો છે,
તોપણ તેઓ માયાતા તરગોતા યોગથી વ્યાકુળ
અત કરણુવાળા હોય છે અને તેઓ બધા લાકડાની
પૂતળીઓની પેઠે તે (માયા) ને વશ રહે છે માયાયુક્ત
બ્રહ્મસ્વરૂપ દેવી જેવા જેવા પૂર્વજન્મના કર્મો હોય,
તે તે પ્રમાણે હમણા પ્રેરણા કરે છે, જેથી એ ભન
વતીમા વિપથપણ કે નિર્દયપણ કહી (સભવત)
નથી, એ ભુવનેશ્વરો તો જીવોના મોક્ષ માટે જ કેવળ
ચત્ર કરે છે આ દેવી સ્થાવરજગત જગતને જે
ન મળે તો બધુંયે માયામા જ લીન રહી કાયમ જડ
જ રહે * માટ દયા કરીને જ દેવી જીવો આદિ જગતને
સર્જે છે અને કાયમ તેને પ્રેરણા આપ્યા કરે છે

* અર્થાત્ પ્રવચકો જેમ માયામાં લીન થાય છે તેમ જ
લીન થવું રહે, પણ તે ક્રમેનિ અનુનરી કદી મુક્ત ન થાય
જનનની સુષ્ટિ જે કષ્ટ છે, તે શવજન-મનન આદિથી બાળ
નાપાકાર કી જનન મુક્ત અને આવા અભિપ્રાયથી બન
વતી કૃષ્ણ કરીને જનન નરજે છે, જેકે તે દેવી પોતાની
ઈચ્છા પ્રમાણે વિચાર કરે છે, તેને પ્રાપ્તીઓના મોક્ષ માટે
જીવદિ જનનને ઉત્પન્ન કરે છે અને તે નેનાં ક્રમેનિ અનુનરી
અર્થે પ્રેરણા આપ્યા કરે છે

આથી બ્રહ્મા આદિના આ મોહ વિષે સરાય કરવો જ નહિ, કેમ કે બધા દેવો અને આસુરો (પણ) માયાની અદ્ભુત હોઈ માયાને જ વશ છે દેવોના ઈશ્વરી તે એક જ કેવળ સ્વતંત્ર હોઈ પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે આચરતા વિહાર કરે છે, માટે હે રાજન્ ! સર્વ પ્રકારે તે મહેશ્વરી જ સેવવા યોગ્ય છે ત્રણે જગતમા એમનાથી અધિક કંઈ છે જ નહિ, માટે એ પરાશકિતના ચરણનું સ્મરણ કરવું, તે જ જન્મની સફળતા છે જે કુળમા દેવી ઇષ્ટદેવ તરીકે ન હોય, તે કુળમા કદી જન્મ ન થાયો. 'હુ દેવીરૂપ છું, તેથી જુદો નથી, હુ બ્રહ્મ જ છું, હુ શોકનું પાત્ર નથી,' આવા અભેદભાવથી તે અવિનાશી જગદ્બાનુ ચિત્તન કરવું ગુરુના મુખથી વેદાતનું શ્રવણ આદિ કરી આત્મસ્વરૂપ એ દેવીનું એકાગ્ર મનથી નિત્ય ચિત્તન કરવું, તેથી તરત જ મનુષ્ય મુક્ત થાય છે, બીજા પ્રકારે કરોડો કર્મો કર્યાથી પણ મુક્ત થતો નથી શ્વેતાશ્વતર આદિ સર્વ ઋષિઓ આત્મસ્વરૂપ જાગૃતીનું હૃદયથી ધ્યાન કરી નિર્મળ અત કરણવાળા

શ્રદ્ધને સસાગરપ બાંધતથી છૂટી ગયા છે બ્રહ્મા તથા વિષ્ણુ વગેરે અને પાર્વતી તથા લક્ષ્મી વગેરે પણ તે જ સમિચ્છાનદસ્વરૂપ પરમેશ્વરીની ઉપાસના કરે છે હે નિર્દોષ રાજા ! સસારના તાપથી ત્રામ પામેલા તમે જે જે પૂછ્યું હતું, તે તે તમને મેં કહ્યું, હવે કરી તમે શું માલગવા ઇચ્છો છો ? હે રાજન્ ! મેં તમને કહેલું આ સર્વોત્તમ આધ્યાત્મરૂપ પુત્રણ સર્વ પાપને હરનારું, પવિત્ર અને પરમ અદ્ભુત છે જે મનુષ્ય વેદતુલ્ય આ પુરાણને કાયમ સાભળે છે તે મર્વ પાપથી છૂટી જઈ દેવીના લોકમા પૂજ્ય છે

સૂત બોલ્યા શ્રીમદ્ભાગવત નામનું આ પાત્રમુ પુરાણ વિસ્તાર મહિત કહેવાનું વ્યાસ પાસેથી મેં સાભળ્યું છે ૧-૮૩

एतन्मया ध्रुत व्यासात् कथ्यमान सविस्तरम् ।
पुराण पञ्चम नून श्रीमद्भागवताभिधम् ॥ ૮૩ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા થનુર્થ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૨૫ મા તમામ્

ચોથો સ્કંધ સમાપ્ત

चोथो स्कंध समाप्त

શ્રીમદ્ ભગવતીભાગવત

અથવા

દેવી ભાગવત

શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષાંતર

પાંચમો સ્કંધ

અધ્યાય ૧ લો*

વિષ્ણુ કરતાં શિવ શ્રેષ્ઠ છે

શ્રવણ ઋતુ:

મવતા કથિતં સુત મહદાપ્યાનમુત્તમમ્ । કૃષ્ણસ્ય ચરિતં દિવ્યં સર્વપાતકનાશનમ્ ॥ ૧ ॥

ઋષિઓએ પૂછ્યું : ‘હે સૂત ! શ્રીકૃષ્ણના ચરિત્રરૂપ, દિવ્ય અને સર્વ પાપોનો નાશ કરનારું’ મોટું ઉત્તમ આપ્યાન તમે કહ્યું. હે મહાભાગ ! હે મહાબુદ્ધિમાન ! આ કૃષ્ણકથા તમે સંક્ષેપથી કહી તેમાં અમને સંદેહ થાય છે. વિષ્ણુના અંશાવતાર કૃષ્ણે વનમાં જઈ દુષ્કર તપ કર્યું અને શિવનું આરાધન કર્યું. પૂર્ણ જગદંબા શ્રીદેવીના અંશરૂપ દેવી પાર્વતીએ (શ્રીકૃષ્ણને) વરદાન આપ્યું; પણ શ્રીકૃષ્ણે પોતે ઈશ્વર હોવા છતાં તે શિવ-પાર્વતીને કેમ પૂજ્યાં, અથવા એ શ્રીકૃષ્ણની (તે શિવ-પાર્વતી કરતાં) કઈ બિલુપ છે, આ અમને સંશય થાય છે.

સૂત બોલ્યા : તેમાં જે કારણ છે, તે તમે સાંભળો : મેં વ્યાસ પાસેથી ને સાંભળ્યું છે. હે મહાભાગો ! શ્રીકૃષ્ણના ગુણોવાળી કર્મા હું કરું છું. વ્યાસ પાસેથી તે (શ્રીકૃષ્ણનું) વૃષાંત સાંભળી પરમ સંદેહ પામેલા બુદ્ધિમાન જનમેજયે તે સમયે ફરી આમ પૂછ્યું.

જનમેજયે પૂછ્યું : હે સત્યવતીના પુત્ર ! માયાયુક્ત બ્રહ્મરૂપ ભગવતી (દેવેન્દ્રનું) ઉત્કૃષ્ટ કારણ છે, એમ સારી રીતે મેં સાંભળ્યું, છતાં મનની વૃત્તિ સંશય છોડતી નથી. હે મહાભાગ ! દેવોના દેવ વિષ્ણુસ્વરૂપ શ્રીકૃષ્ણે અતિ ઉગ્ર તપ કરી શંકરને આચ્છાદ્યા, એ આશ્ચર્ય છે ! જે શ્રીકૃષ્ણ સર્વતા આત્મા, સર્વતા ઈશ્વર અને સર્વ સિદ્ધિઓને આપનાર પ્રભુ હતા, છતાં તેમણે સામાન્ય મનુષ્યની પેડે ધોર તપ કેમ

* આ અધ્યાયમાં વિષ્ણુ કરતાં શિવ શ્રેષ્ઠ છે, એ વાત ચોપન ગ્રંથોથી કહેવાયે.

કર્તુ હતુઃ શ્રીકૃષ્ણ જગતને ઉત્પન્ન કર્તા, પાળવા તથા સલામ્વા પણ મર્મર્થ હતા, છતા તેમણે ઉત્તમ તપ કેમ કર્યુ હતુઃ ?

આન યોગ્યા : હે ગંગા ! તમે મત્ત કહ્યુ કે જનાર્દન શ્રીકૃષ્ણ દેવોનો નારા કન્યાગ અને દેવોના સર્પ કાંઈ કરવા મર્મર્થ હતા, છતા મનુષ્યદેહ ધરી તે પરમેશ્વર વર્ણાશ્રમને લગતા માનુષી ભાવો ક્યાં હતા (એ જ કાંગુલી) વૃદ્ધોની પૂજા, ગુચ્છરહુમા વદન, બ્રાહ્મણોની મેવા અને દેવતાઓનું આરાધન તેમણે કર્યુ હતુ ગોકના મમયે ગોકનો સામંધ, હર્ષના મમયે હર્ષની વૃદ્ધિ, દીનતા, અંગેક પ્રકારના અપવાદો, સ્ત્રીઓમા કામનુ નેવન, કામ, ક્રોધ તથા લોભ આ ભાવો નમયે સમયે થયા જ કરે છે, કારણ કે દેહ ગુણમય છે, તેમા નિર્ગુણપણુ હોય જ ક્યાંય ? ગાંધારીના ગાપવી ધ્યેક્ષા તથા બ્રાહ્મણના સાપવી ભ્રષ્ટ્રેક્ષા દોષને લીધે યાદવોનો વિનાશ, શ્રીકૃષ્ણનો દેહ્યાગ, શ્રીકૃષ્ણની પત્નીઓનું (ચોરોથી) હણુ તથા વૃદ્ધ જનુ, ચોર લોકો પર અજ છોડવામા અનુનું કાયરપણુ અને ધરમાવી પ્રવૃત્તિ તથા અનિશ્ચયનું દરણુ થયા છતા શ્રીકૃષ્ણનું (તે સામંધી) અનુણુપણું આ બધુ મનુષ્યદેહમા (શ્રીકૃષ્ણનું) માનુષી વર્તન જ છે આ શ્રીકૃષ્ણ વિષ્ણુના આરાવ તાર અને નાગપણુમુનિતા અગથી જન્મેલા હતા તો એમણે શિવને નેવ્યા તેમા નુ આશ્ચર્ય છે ? તે મકર નર્મના ઈવર હોઈ કાંગુલેહના આધિપતિ છે અને (તેથી જ સુદમદેહના અભિમાની) વિષ્ણુના પણ કારણ છે, માટે વિષ્ણુએ શિવને પૂજ્યા છે શ્રીકૃષ્ણ વગેરે તો વિષ્ણુના આશથી જન્મેલા હતા, તેથી તેઓ શિવને કેમ ન પૂજે ? (ઓમ કારમા 'કાર', 'કાર', મકાર અને અર્ધમાત્રા એવા ચાર વિભાન છે, તેમા) 'ક' કાર ભગવાન બ્રહ્મા છે,

- અર્થાત્ નામાના દૃષ્ટિએ શ્રીકૃષ્ણ શિવના આરાધક હોય તેમા નાશર્થ નથી અને વાસ્તવિક દૃષ્ટિએ પણ વિષ્ણુ કરતાં શિવ ઉચ્ચ છે, તેથી શિવનું આરાધન વિષ્ણુ કરે જ એમાં નવાઈ નથી.

x નામ કોવચક અનિશ્ચય આ છે કે અગાઉપ કામુદેહ નુમદેહનું કામુ છે અર્થાત્ કામુદેહનોમથી નુમદેહનો ઉત્પન્ન થાય છે.

'ક' કાર વિષ્ણુ પોતે છે, 'મ' કાર ભગવાન શંકર છે અર્ધમાત્રા મહેશ્વરી—દેવી છે, તેઓમા પડિતો એ ઉત્તરોત્તર ઉત્તમપણુ કહ્યુ છે અર્થાત્ બ્રહ્મા કરતા વિષ્ણુ ઉત્તમ છે, વિષ્ણુ કરતા શિવ ઉત્તમ છે, અને શિવ કરતા મહેશ્વરી દેવી ઉત્તમ છે, માટે સર્વ શાન્તોમા દેવીને નર્વોત્તમ કહ્યા છે, કે જે દેવી અર્ધમાત્રા સ્વરૂપે રહ્યા છે, નિત્ય છે અને ખાસ કરીને ઉપચાર કરવા અશક્ય છે એમ વિષ્ણુ કરતા પણ શિવ અધિક છે અને બ્રહ્મા કરતા વિષ્ણુ અધિક છે, માટે શ્રીકૃષ્ણે શિવપૂજન કર્યુ, એ વિષે સમય ન કરવો (કદાચ આવી કોઈ તક કહે કે રુદ્ર તો બ્રહ્માથી જન્મેલા છે, તે વિષ્ણુ કરતા અધિક કેમ હોય ? આનો ઉત્તર આ છે કે બ્રહ્માએ સૃષ્ટિચ્ચતા મટે શિવની આરાધના કરી હતી, ત્યારે તેમના મનોગ્ધ પૂર્ણ કરવા ભગવાન શંકર) પોતાની ઈચ્છાથી વરદાન દેવા બ્રહ્માના મુખમાથી જન્મેલા હતા, તે રુદ્ર મૂળ શિવના અશરૂપ બીજ રુદ્ર નામે પ્રકટ્યા હતા તે (બીજ રુદ્ર) પણ સર્વને પૂજ્ય છે, તો મૂળ રુદ્ર—શિવની શી વાત ? (વિષ્ણુ કરતા, શિવ ઉત્તમ છે, તેમા બીજનું આ કારણ પણ છે કે, શિવ વિષે દેરીતરવનું વધારે નજીકપણુ હોવાથી તેમનું ઉત્તમપણુ કહેવાય છે * એમ યોગમાયાના પ્રભાવથી યુગે યુગે વિષ્ણુના અવતારો થયા કરે છે, એમા વિચાર ન કરવો આત્મત ગૂઢ સ્વરૂપવાળા દેવી, આખની પાપણુને હવાવવા માત્રથી જ (એટલે આખના માત્ર ઈશ્વારથી જ) જગતને સારી રીતે સરજે છે, પામે છે અને સારે છે, અને તે જ આ દેવી બ્રહ્મા, વિષ્ણુ તથા મકરને અંગેક અવતારો ધરવામા કાયમ દૃષ્ટી કરે છે (જન્મમમયે શ્રીકૃષ્ણને) સૂતિકામુદમાથી (નદને ઘેર) જવાનું તેમણે જ કર્યુ હતુ નદરાયને ઘેર શ્રીકૃષ્ણનું ગ્લાણ પણ એમણે જ કર્યુ હતુ, (ગોકુળમાથી પાછા) મથુરામા શ્રીકૃષ્ણને

* અર્થાત્ કામુદેહના અનિશ્ચયી શિવમાં દેવીતર એટલે જ્ઞાનતરનો ચીધા સમય છે અને નુમદેહ એવા અનિશ્ચયી વિષ્ણુને તે વચ્ચે કામુદેહ આગે હોવાથી કામુદેહ દ્વારા જ દેવીતરનું નજીકપણુ છે, એટલે કે શિવને દેવીતરનો ચીધા સમય નથી, પણ કામુદેહ દ્વારા જ છે, માટે જ વિષ્ણુ કરતા શિવ અધિક છે.

એમણે જ પહેલાંકાડ્યા હતા અને (કાલયવનથી) ભયભીત નિતવાળા શ્રીકૃષ્ણને દારૂકા વમાવવા માટે પણ એમણે જ પ્રેરણા કરી હતી વળી એ ભગવતી-એ જ સોજા દગર ને પન્થાન સ્ત્રીઓ ઉત્પન્ન કરીને તેમ જ પોતાના અશભાથી જન્મેલી આઠ આતિ પ્રિય સ્ત્રીઓ ઉત્પન્ન કરીને ભગવાન શ્રીકૃષ્ણને પણ તે સ્ત્રીઓના વિનાશને વશ કરી દઈ તેમના અત્યાત દાસ કર્યા હતા એક પણ ગુવાન સ્ત્રી આતિ-શય મન્યૂત લોગની નાકળની પેઠે પુરપને બાધી લેવા સમર્થ છે, તો પછી મોજા દગર ને પન્થાસ સ્ત્રીઓ તે શ્રીકૃષ્ણને પાળેલા પોપટની પેઠે આતિશય બાધી મૂકે, એમા શુ કહેનાનુ હોય ? સત્યભામાને વશ થયેલા શ્રીકૃષ્ણ હર્ષયુક્ત થઈ તે વેળા ઇદ્રલોકમા ગયા હતા અને ઇદ્ર સાથે મુદ્ધ કરી કાપવૃક્ષ તેમણે આહુત્ય હતુ, જે કાપવૃક્ષ (કૃષ્ણની) પ્રિયા સત્ય ભામાના ધરતા શલગાગરૂપ થયુ હતુ શ્રીકૃષ્ણ સમગ્ર ધર્મ કરનારનો વિધિ કરવા ઇચ્છતા હતા (એટલે પોતે, ધર્મોત્તમા હતા), છતા તેમણે ગિરુપાલ વગેરેને છતી રકિમણીને હર્ષો અને (શિશુપાલે વચ્ચે છતા) તે રકિમણીને પોતાના બળથી ધર્મપત્ની તરીકે સ્વીકાર્યા હતા, પરંતુને દરવાની જે એ એકા થઈ તે કઈ સમજવી ? (ધર્મ કે અધર્મ ? જે શ્રીકૃષ્ણ પોતે સ્વતંત્ર હોત, તો એ અધર્મ આનરવા માટે તથા પૂર્વોક્ત નીવગપણના દુષ્કાર માટે કદી પ્રવૃત્તિ ન જ કરત, એટલે કે શ્રીકૃષ્ણ, ગમ વગેરે દરેકનો વ્યવહાર શ્રીભગવતીને જ વશ હતો) આદ્યારને વશ થયેલા પ્રાણી તે આદ્યારે જ કરેલી આજ્ઞા મોહ-અગ્રથી મૂઢ બની શુભ-અશુભ કે છે (અર્થાત્ શ્રીકૃષ્ણ વગેરે પણ પ્રકૃતિથી થતા આદ્યારને વશ જ હતા.) ખરેખર, વિષ્ણુ તથા શિવ વગેરેનુ પણ મૂળ એ પ્રકૃતિથી જન્મેલા આદ્યારથી જ આ સ્થાવર-જગમ જગત જન્મ્યુ છે બ્રહ્મા પોતે જે આદ્યારથી છૂટે છે, તો જ મુક્ત થાય છે, નહિ તો સનાતના કર્મો કર્યા જ કરે છે, એટલે કે આદ્યારથી જે નહિત થાય છે, તે જ સનાતની છૂટે છે અને આદ્યારને વશ થાય છે ને બાધાય છે તે નાનુ ? સી, ધન, ધન, પુત્રો કે બાઈઓ, પ્રાણીઓને બાધનપ નથી, પણ

આદ્યાર જ બાધનારો છે 'હુ કરના છુ, ઘણા જ બળવાન મે આ કાર્ય કર્યુ છે હુ આ પ્રમાણે કરુ છુ ને કનિશ' એમ પ્રાણી પોતે જ પોતાને બાધે છે જેમ માટીના પિંડા વિના ઘડો ઉત્પન્ન થઈ દેખાતો નથી, તેમ કાગળ વિના કાર્ય કદી સભવતુ નથી (અર્થાત્ આદ્યારરૂપ કારણને લીધે જ આ દેહાદિ પ્રપન્થ દેખાય છે, તેથી તે કાર્યરૂપ દેહાદિ પદાર્થો આદ્યાર વિના કદી હોઈ શકે જ નહિ) આદ્યારથી યુક્ત થઈને જ વિષ્ણુ જગતનુ પાલન કરે છે, નહિ તો હમેશા ચિતારૂપી સમુદ્રમા ડુબેલા કેમ રહે ? દરકોઈ પુરુષ જે આદ્યારથી છૂટે તો તે શુભ આશય-વાળો હોઈ અવતારોના પ્રવાહમા ડુબેલા કેમ રહે ? આદ્યાર જ મોહનુ મૂળ હોઈ એ આદ્યારથી જ સનાત વાય છે જેઓ આદ્યારથી રહિત હોય તેઓને મોહ કે સંસાર હોતો નથી હે મહારાજ ! સારિવક, સગસુ અને તામસુ એમ ત્રણ પ્રકારનો આદ્યાર બ્રહ્મા, વિષ્ણુ તથા શિવ આદિમા (સ્વેતો) કહ્યો છે, જેથી હે સગસુ તત્ત્વદ્રશ મુનિઓએ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ તથા શિવ આદિ ત્રણેમા (પણ) ત્રણ પ્રકારનો આદ્યાર સદા કહ્યો છે, આમ તે આદ્યારથી જ આ ત્રણે બ્રહ્માદિ દેવો બાધાય છે, એમા સરાય નથી જેઓ પોતે વિદ્વાન હોય, છતા માયાથી મોહિત થઈ મૂઢ બન્યા હોય તેઓ જ એમ કહે છે કે, 'વિષ્ણુ પોતાની ઇચ્છાથી અનેક અવતારો ધરે છે' (ખરી રીતે વિષ્ણુ પોતે સ્વતંત્ર નથી પણ પરતંત્ર છે) મૂર્ખ મનુષ્ય પણ દુષ્કાર બ્રહ્મા અને આતિ સકટરૂપ ગર્ભવાનના (સ્વેતો) વિચાર ન કરે, તો વિદ્વાન તે વિષ્ણુ ગર્ભવાનનો વિચાર કેમ જ કરે ? (છતા વાગ્ધાર અવતારને લે છે, તેમા તેમનુ પરાધીન પણ જ તરુણ છે) વિદ્વા તથા મગધી વ્યાસ ક્રીગ લ્યાના તથા દેવકીના ગર્ભમા વિષ્ણુ પોતાની ઇચ્છાથી ગયા હતા, એમ (વેપાત્ર) બોલો રહે છે ! (પણ તેઓને પૂછુ જેઈએ કે) વેદુકધામ દોડી રંગેડો બિનાઓ જેઓ દ્રવી છે, એવા દુષ્કારથી જે ગર્ભવાનના એવુ કુપુ રુપ (વિષ્ણુને જેવુ) છે ? તપશ્ચર્યો, વજો તેમ જ અનેક પ્રકારના દાનો રંગેડો બિનાઓ દુષ્કારથી ગર્ભવાનને જે ઇચ્છતા

નથી, તો તે વિષ્ણુ ભગવાન જે સ્વતંત્ર હોય અને તેમનામાં જે સ્વાધીનતા હોય, તો તેમને ગર્ભવાસની ઇચ્છા થાય જ કેમ કે માટે હે મહારાજા ! તમે જાણો કે, બ્રહ્માથી માડી વનસ્પતિ સુધીનું દેવો, મનુષ્યો તથા પશુપક્ષીઓવાળું આ સર્વ જગત યોગમાધાને વશ છે. એ માયારૂપી દેવીથી ગઢાઈને જ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ તથા શિવ વગેરે ભગ્ન્યા કરે છે અને માયાની લીલાથી કરોળિયાની પેઠે બંધન પામે છે ૧-૫૪

માયાતન્ત્રી નિવદ્ધા યે બ્રહ્મવિષ્ણુહારદયઃ ।

ઐમન્તિ વ્યયમાયાન્તિ લીલયા ચોર્ણનામવત્ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમ્ભાષ્યમુચ્યમાં પંચમ સ્કંધ વિશે
અધ્યાય ૧ લો સમાપ્ત

અધ્યાય ૨ જો*

મહિષાસુરની ઉત્પત્તિ

ચરોગચ

યોગેશ્વર્યાઃ પ્રમાવોડયં કથિતશ્ચાતિવિસ્તારાત્ ।

શ્રુદ્ધિ તચરિતં સ્વામિચ્છ્રોતું કૌતૂહલં મમ ॥ ૧ ॥

જનમેજય રાજાએ કહ્યું : હે સ્વામિન્ ! યોગેશ્વરીનો આ પ્રભાવ ઘણા જ વિસ્તારથી તમે કહ્યો; હવે તેમનું ચરિત્ર માંભગવા મને ઘણી જ ઇચ્છા થાય છે, માટે તે કહો સ્થાવર-જંગમ સર્વ જગતને તે ભગવતીની જન્મેનું જે જાણે છે, તે કથો મનુષ્ય એ મહાદેવીનો પ્રભાવ માંભગવા ન ઇચ્છે ?

આતે કહ્યું હે મહાપુત્રિમાન રાજા ! એ ભગવતીનું ચરિત્ર હું તમને વિસ્તારથી કહું છું, તમે સાંભળો શ્રદ્ધાળુ અને ગાત શ્રોતાને જે ન કહે, તે મદ્યુલ્લિ જ કહેવાય હે રાજા ! પહેલા પૃથ્વી પર મહિષાસુર નામે રાજા હતો, ત્યારે દેવો અને દાનવોની સેનાઓનું ધોર યુદ્ધ થયું હતું હે રાજેન્દ્ર ! તે મહિષાસુરે મેરુ પર્વત પર જઈ દેવોને વિસ્મય કરનાર ઉગ્ર તપ કર્યું હતું હે મહારાજા ! પૂના દશ હજાર વર્ષ સુધી હૃદયમાં તેણે બ્રહ્માનું ચિંતન કર્યું કર્યું હતું, જેથી લોકતા દાદા બ્રહ્મા તેના પર પ્રસન્ન થયા હતા હમ પર બેહેવા તે ચાર મુખવાળા બ્રહ્માએ આપી તેને એવું

વાક્ય કહ્યું કે, 'હે ધર્મીઆ ! તું વરદાન માગ. હું તને ઇચ્છત (વર) આપીશ.'

મહિષાસુરે કહ્યું : હે દેવોના દેવ પ્રભુ બ્રહ્મા ! હું ચામરપણું ઇચ્છું છું; હે પિતામહ ! મને જે રીતે મૃત્યુનો ભય ન થાય, તે રીતે તમે કરો.

બ્રહ્માએ કહ્યું : જન્મેલાનું મરણ અને મરણનો જન્મ પણ અવશ્ય હોય જ છે, સર્વ પ્રાણીઓના મરણ તથા જન્મ ખરેખર હોય જ છે. હે દૈત્યશ્રેષ્ઠ ! સર્વ પ્રાણીઓનો, મોટા પર્વતોનો તથા સમુદ્રોનો પણ કાળે કરી અવશ્ય નાશ થાય છે. માટે હે ઉત્તમ રાજા ! એક મરણનું કારણ છોડી તું તારા મનમાં જે હોય તે વર માગ.

મહિષાસુરે કહ્યું : 'હે પિતામહ ! દેવથી, મનુષ્યથી, દૈત્યથી કે કોઈ પુરુષથી મારું મરણ ન થાઓ; સ્ત્રી તો એવી કઈ હશે કે જે મને મારશે ? માટે હે બ્રહ્મા ! કોઈ સ્ત્રીથી મારું મરણ તમે કરો, અથવા મને મારવા કેમ સમર્થ થશે ? (એટલે સ્ત્રી તરફનો તો ભય જ મને નથી)

બ્રહ્માએ કહ્યું : હે દૈત્યેન્દ્ર ! ગમે તે કાળે પણ તારું મૃત્યુ સ્ત્રીથી જ થશે; હે મહાભાગ્યશાળી મહિષાસુર ! પુરુષોથી તારું મરણ નહિ થાય.

વ્યાસ યોદ્ધ્યા એમ તેને વર આપી બ્રહ્મા પોતાના સ્થાને ગયા, એટલે તે દૈત્યશ્રેષ્ઠ પણ હાંપુજી થઈ પોતાને સ્થાને ગયો

જનમેજય રાજાએ પૂછ્યું એ મહિષાસુર કોનો પુત્ર હતો ? તે મહાબળવાન કેમ થયો હતો અને એ મહાત્માઓ પાડાનું ૩૫ કેમ મેળવ્યું હતું ?

× અર્થાત્ મને મારવા કોઈ સ્ત્રીમાં તો શકિત જ નથી, માટે કોઈ પુરુષથી મારું મરણ ન થાઓ; છતાં કોઈ સ્ત્રી મારું મૃત્યુ હોય તો ભલે શાય તેથી મને ભય નથી.

+ મહિષાસુરને 'મહાત્મા' વિશેષણ લગાડી કવિકા-પુત્રપુત્રી કથા આવી શકે કહાય છે. ત્યાં કહ્યું છે કે, મહિષાસુર વિવરને અવતાર હતા. રંભાસુરની તપધર્મથી પ્રવૃત્ત થયેલા વકર ત્રણ જન્મ સુધી મહિષાસુરે તે રંભાસુરના પુત્ર તરીકે અવતર્યા હતા એ જ મહિષાસુરે પાછી તપધર્મ કરી મારું દેવી તારું માનુષ્ય થાઓ. * એનું વરદાન મારું હતું, તે સમયે દેવીએ તેને વરદાન આપ્યું હતું કે, 'અદિવદાનમ્ ચન્દ્રમૂર્ધા ચ નિહતઃ સુપ્ત । દિલીપચક્રે હ મમર'

* આ અધ્યાયમાં પાંચ પ્રયોગોથી દેવીના માહાત્મ્યના વર્ણનમાં જનમેજયે પૂછેલી મહિષાસુરની ઉત્પત્તિ કહેવાયે.

વ્યાસે કહ્યું હે મહારાજ ! દનુના પુત્ર રભ તથા કરભ નામના બે ઉત્તમ દાનવો પૃથ્વી પર પ્રખ્યાત હતા હે મહારાજ ! તેઓ બન્ને પુત્રરહિત હતા, તેથી પચનદના પવિત્ર જળમા તેઓ બન્નેએ પુત્ર માટે ઘણા વર્ષો સુધી તપ કર્યું હતું કરભ જળમા રૂપ્યો રહી ઉત્તમ તપ કરતો હતો અને રભ (યક્ષ પુરીમા આવેલા વટયક્ષિણીના સ્થાનરૂપ) રસાલ નામના વડ પાસે જઈ અગ્નિનું સેવન (કરવારૂપ તપ) કરતો હતો જે સમયે તે રભ પચાગ્નિની સાધનામા આસકત હતો, તે સમયે ઇદ્ર એ દુષ્પ્ર જાણી એ બંને દાનવો પાસે ગયો હતો પચનદમા જઈ ઇદ્રે ભૂકતુ રૂપ લીધું અને તે કરભને બંને પગમા તે વખતે પકડયો હતો વૃજાસુરને મારનાર ઇદ્રે એ રીતે દુષ્ટ કરભને મારી નાખ્યો, ત્યારે ભાઈને મરાયેલો સાભળી રભ અત્યંત ક્રોધાધમાન થઈ ગયો તેણે પોતાનું મસ્તક હાથથી કાપી નાખી અગ્નિમા હોમવાની ઈચ્છા કરી અને ક્રોધયુક્ત થઈ કાપ્યા લાથમા પોતાના વાળ પકડી જમણા હાથમા તીક્ષ્ણ તલવાર લઈ પોતાનું ઉત્તમ મસ્તક જેવું કાપવા માંડ્યું કે તરત જ અગ્નિએ તેને સમજાવ્યો અને કહ્યું કે 'હે દૈત્ય ! તું મૂર્ખ છે, કારણ કે પોતા તું મસ્તક કાપવા તું ઈચ્છે છે, આત્મહત્યા કરવી ઘણી મુશ્કેલ છે, તે કરવા તું કેમ તૈયાર થયો છે ? તારું કલ્યાણ થાઓ, તાન મનમા જે હોય તે વર તું માગ, મરી ન જ, મરવાથી આજે તારું શું કાર્ય થશે ?'

વ્યાસે કહ્યું અગ્નિનું તે સુદર વચન સાભળી રભ કેરાકલાપ છોડી દઈ બ્રાહ્મણો 'હે દેવેશ્વર ! જો તમે પ્રસન્ન થયા છો, તો મને ઈચ્છિત વર આપો ત્રેલોક્યને ખાતર જીતનાર અને શત્રુસૈન્યને પીડનાર પુત્ર મને થવો જોઈએ વળી તે પુત્ર દેવો, દાનવો તથા મનુષ્યોથી કોઈ રીતે ન જિતાય એવો, ઈચ્છા

પ્રમાણે રૂપ લેનારો, મહાપરાક્રમી અને સર્વ લોકોથી વધારેલો હોવો જોઈએ * અગ્નિએ 'તથાસ્તુ' એમ કહી જણાવ્યું કે, 'તારું ઈચ્છિત થશે હે મહાભાગ ! તને પુત્ર થશે હવે તું મરણથી અટક હે રભ ! જે સ્ત્રીમા તું ચિત્ત કરીશ, તે સ્ત્રીમા મહાબળવાન પુત્ર તને થશે'

વ્યાસે કહ્યું અગ્નિએ એમ કહેલો દાનવશ્રેષ્ઠ રભ ચિત્તને ખુશ કરે એવું તે વચન સાભળી અગ્નિને પ્રણામ કરી લક્ષ્મીથી યુક્ત અને યક્ષોથી વીંટાયેલા (યક્ષનગરના) સ્થાનમા જતો રહ્યો ત્યા જઈને તે ઉત્તમ દાનવે બીજી સ્ત્રીને છોડી મદોન્મત્ત અને રૂપપૂર્ણ એક ભે સમા (કામભોગ કરવાની) ઈચ્છા કરી, એટલે તરત જ તે ભે સ પણ તેને ઈચ્છતી હર્ષયુક્ત થઈ તેની પાસે ગઈ ત્યારે રભે પણ ભાવિભાવથી* પ્રેરાઈને તેની સાથે કામભોગ કર્યો, જેથી તે તેના વીર્યથી ગર્ભવતી થઈ પછી રભાસુર પોતે પ્રિયા તરીકે માનેલી તે ભે સ લઈ (બીજા) પાડાઓથી તેની રક્ષા કરતો સુદર પાતાલમા દાખલ થયો એક સમયે બીજા કોઈ પાડાએ કામપીડિત થઈ પેલી ભે સને હેરાન ક-વા માડી, ત્યારે રભાસુરે પોતે આવી તે પાડા સામે ખસી ગયો અને પોતાની (ભે સની) રક્ષા કરવા સામે જઈ પેલા પાડાને મારવા લાગ્યો કામથી મોહિત થયેલા તે પાડાએ પણ બે શિંગડાથી તેને પ્રહાર કર્યો, એટલે તીક્ષ્ણ શિંગડાથી હૃદયમા ઘણો જ પ્રહાર પામેલો રભ

* નામ કાંઈ શિવના અશરૂપ પુત્ર માટે છે કાવિકા-પુરાણમા મહિપાસુરને શિવનો અશ કહ્યો છે અહીં શકા થવા સંભવ છે કે અગ્નિ પાસે વરદાન માગે છે તે શિવના અશરૂપે પુત્ર થવાની માગણી અગ્નિ નામે એમ થઈ શકે ? શિવ અગ્નિને આધીન નથી, તે પછી અગ્નિ પાસે તેવી માગણી કરવાથી શિવનો અશરૂપ પુત્ર થી રીતે થશે ? આનું સમાધાન આ છે ગુપ્તિમા કહ્યું છે કે અગ્નિને રૂદ્ર અગ્નિ એ થકર જ છે એટલે અગ્નિ વાકરનું સ્વરૂપ હોવાથી થકર પાસે જ તે માગણી કરી ગમ્મણ અને તેથી જ શરૂ પોતાના અશરૂપ પુત્ર તેને આપ્યો હતો.

+ ઉત્તમ રક્ષત થઈને પણ રભાસુરે જાતજાતની નુકર સીઓ છોડી પશુપતિની ભે સમા કામના કરવાની ઈચ્છા કેમ કરી ? આ પ્રશ્નોનો ઉત્તર જ આ અનુચી અપાયો છે

મદ્કાલ્યા મયા હૃત ॥ દુર્ગારૂપેણધુતા ત્વા હૃન્નિષ્યામિ સહાનુગમ્ ॥' પહેલા અવતારમા ચંદિકાએ મે તને માર્યો હતો, બીજા જન્મમા ભદ્રકાલીએ મે તને માર્યો હતો અને આ ત્રીજા જન્મમા દુર્ગાએ હું તને પરિવાર સાથે મારીશ. આવી કથા કાવિકાપુરાણમા છે

તરત જ મૂંછિત થઈ પૃથ્વી પર પડ્યો ને મરી ગયો
 પોતાનો સ્વામી એમ મરણ પામ્યો, ત્યારે ભયલી
 ગભગથેલી તે ભેસ દીન થઈ એકદમ ત્યાલી નારી
 અને વેગલી પેલા વડ પામે જઈ યક્ષોને શરણે ગઈ
 ક્રામથી પીડાયેલો અને ણજ તથા વીર્યથી મદાન્મત
 થયેલો ક્રામી પાડો પણ ક્રામભોગ માટે તે ભેસની
 પાછળ ત્યા ગયો, ત્યાં યક્ષોએ આત્યત દીન થઈ
 રડતી તે ભેસને બચાતુર વચલી નેઈ ત્યારે (તેની
 પાછળ) દોડતા પાડાને નેઈ રક્ષણ કરવા તેણે
 આવી પહોંચ્યા તે સમયે યક્ષોનું પેલા પાડા સાથે
 ધોગ મુદ્દ થયું અને તેમા યક્ષોએ બાણથી મારેલો
 પાડો તરત જ પૃથ્વી પર પડી ગયો પછી યક્ષોએ
 પોતાના પ્રિય (મિત્ર) ગભને ત્યા લાવી તેના
 દેહની શુદ્ધિ માટે તેને ચિતા પર ચડાવ્યો તે વેળા
 પતિને ચિતા પર ચડેલો નેઈ પેલી ભેસે પણ
 પતિ માથે આગ્નિમા પ્રવેશ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો
 યક્ષોએ તેને (ગર્ભિણી જાણી) આટકાવી, છતા
 તે પતિવ્રતા ભેસે પતિને લઈ જવાળાઓની પકિતથી
 વ્યામ તે આગ્નિમા પ્રવેશ કર્યો એ સમયે ચિતાની
 વચ્ચેથી મહાબળવાન મહિપાસુ બહાર આવ્યો અને
 પુનઃ પ્રેમવાળો રભાસુ પણ બીજી શરીર ધરી
 બહાર નીકળ્યા એ (પ્રથમનો રભાસુ) જ રક્ત
 બીજા નામે એ જ રીતે ઉત્પન્ન થયો તથા મહા
 બળવાન મહિપાસુ પણ એ જ રીતે જન્મ્યા હતો,
 પછી ઉત્તમ આસુગેએ તે મહિપાસુરનો સંન્યામિષેક
 કર્યો હતો હે ઉત્તમ રાજા ! એમ તે મહિપાસુર તથા
 વીર્યવાન રતળીજ ઉત્પન્ન થયા હતા, તેમા મહિપા
 સુ દેવો, દેવો તથા મનુષ્યોથી મારી શકાય તેવો
 ન હતો હે રાજા ! એ પ્રમાણે મહાત્મા મહિપા
 સુરનો જન્મ તથા તેને મળણ વગ્દાન એ સર્વ
 વૃત્તાત મેં તમને વિસ્તારથી કહ્યું ૧-૫૦

હત્યેત્વ કથિત રાજજન્મ તસ્ય મહાત્મનઃ ।

વરપ્રદાનં ચ તથા પ્રોક્ત સર્વં સચિસ્તરમ્ ॥૫૦॥

ઈતિ શ્રીરવીભાનવનમહાપુરાણમ્ પાઞ્ચ સ્કંધ વિષે
 અધ્યાય બીજો અમામ

અધ્યાય ૩ નો*

મહિપાસુરની મુદ્દ માટે તૈયારી

આસ ઉગ્ર

एवं च महिषो नाम दानवो वरदपितः ।

प्राप्य राज्यं जगत्सर्वं वशं चक्रे महाबलः ॥ ૧ ॥

વ્યાસે કહ્યું એ રીતે વરદાનથી ગર્વિષ્ઠ થયેલા
 મહાબળવાન દાનવ મહિપાસુરે રાજ્ય મેળવી સર્વ
 જગતને વશ કર્યું પોતાના બાળથી મેળવેલી, એક
 છત્રવાળી, દુષ્પરિહીત અને શત્રુવર્ગ સિવાયની સમુદ્ર
 સુધીની પૃથ્વી પર તે રાજ્ય કરવા લાગ્યો મહાવીર્ય
 વાન અને ગર્વથી ઉદ્ભવ ચિકુર નામના આસુર તેનો
 સેનાપતિ હતો અને પુષ્કળ સેનાઓથી વીર્યને
 તામ્ર નામ દેત્ય તેનો ધનાધ્યક્ષ—ખગ્નતચી હતો
 અમિલામા, ઉદેદ, ધિડાલ, વ્યાધ્યન, ત્રિનેત્ર અને
 બ્યગર્વિષ્ઠ કાલગધક આ બધા (મુખ્ય સેનાપતિની
 નીચેના મેનાપતિ) દાનવો સેન્યો સાથે તે વેશ
 સમુદ્ર સુધીની સમુદ્રિવાળી ભૂમિને વેરી લઈ ઈચ્છા
 નુસાર રહ્યા હતા જૂના સર્વ રાજાઓને તેણે કર
 આપનાર કર્યા હતા અને જેઓ બળથી કૂર તથા
 ક્ષત્રિયધર્મમા રહ્યા હતા, તેઓને તેણે મારી નાખ્યા
 હતા હે મહારાજા ! આખી પૃથ્વી પર જે બ્રાહ્મણો
 હતા તેઓ મહિપાસુરને વશ થયા હતા અને યજ્ઞના
 ભાગ તેને જ આપતા હતા એમ એક છત્રવાળુ તે
 (ચક્રવર્તી) રાજ્ય કરી વરદાનથી ગર્વિષ્ઠ થયેલા તે
 મહિપાસુરે સ્વર્ગ છત્રવાળુ મન કર્યું દેવોના રાજ્ય
 મહિપાસુરે ઇદ્ર પામે એક દૂત મોકલવા નિશ્ચય કર્યો
 અને સદેગો લઈ જનાર તે દૂતને જલદી બોલાવી
 કહ્યું હે વીર ! તું જા, હે મહાબ્રાહ્મણ નિર્દોષ દૂત ! તું
 મારુ કાર્ય કર, સ્વર્ગમા જઈ દેવોની સમક્ષ તું નિશક
 થઈ ઇદ્રને કહેજે કે, હે ઇદ્ર ! તું સ્વર્ગને છોડી દે
 અને ઈચ્છા પ્રમાણે આવ્યો જા, વાર ન કર અથવા
 હે દેવેશ્વર ! મહાત્મા મહિપાસુરની તું સેવા કર હે
 ઇદ્ર ! તે રાજા શરણે આવેલા તારી ગવશ્ય રહ્યા

* આ અધ્યાયમા દેવેન્દ્ર સામે મુદ્દ કરવા તૈયાર
 થયેલા મહિપાસુરે પોતાના સેન્યોને તૈયાર કર્યા, એ કથા
 ત્રેપન શ્લોકથી કહેવાયે.

કરશે માટે તુ મહિપાસુરને શરણે જા, નહિ તો હે
ખલદેવોનો નાશ કરનારા । યુદ્ધ માટે જલદી વજ્ર
ઉઠાવ, આમારા પૂર્વજોએ તને જીત્યો છે, તેથી તારો
પુરુષાર્થ હું જાણું છું એ અહલ્યા સાથે વ્યભિચાર
કરનાર । તારુ ખજા મેં જાણ્યું છે એ દેવસંધના
પતિ । તારે યુદ્ધ કરવું હોય તો યુદ્ધ કર અથવા
જ્યા તારુ મન આનંદ પામે ત્યા ઇચ્છાનુસાર ચાલ્યો
જા (એમ મહિપાસુરનો સંદેશો લઈ દૂતે ઇંદ્રની
પાસે જઈને કરી સભાજાઓ,) ત્યારે હે શ્રેષ્ઠ રાજા ।
તે દૂતનું વચન સાંભળી ઇંદ્રે ક્રોધાયમાન થઈ સ્મિત
કરતા આ વચન કહ્યું ‘એ અતિ મૂઢાત્મનું । જે
કારણથી તુ મદ વડે ગર્વિષ્ઠ થયો છે, તે હું જાણતો
નથી, તોપણ તારા રાજાનો જે આ રોગ છે, તેને
દૂર કરવાનો ઉપાય હું સારી રીતે કરીશ હવે પછી
આના મૂળ ઉખેડી નાખવાનું હું કરીશ, માટે હે દૂત ।
તુ જતો રહે અને મારા વચન તે તારા સ્વામીને
કહેજે ઉત્તમ પુરુષોએ દૂતોને ન મારવા નેઈએ,
તેથી હું તને છોડી દઉં છું (તુ તારા રાજાને કહેજે
કે) ‘એ ભે સના છોકરા । તને જો યુદ્ધ કરવાની
ઇચ્છા હોય, તો ઉતાવળો આવજે એ પાડા । તારુ
ખજા હું જાણું છું તુ ઘાસ ખાનારો અને જડ
આકૃતિવાળો છે (તને મારી) તારા ખન્ને શિંગડાનું
મજબૂત ધનુષ્ય હું ખનાવીશ મેં કારણ જાણ્યું કે,
તારે ગર્વ શિંગડાના ખજા છે, પણ તારા ખન્ને
શિંગડા કાપી નાખી તે ખજા હું સારી રીતે હરી
લઈશ એ નીચ પાડા । જેના ખજાથી તુ ખૂબ
ભરપૂર છે અને ખજાથી ગર્વિષ્ઠ ખન્યો છે, તે શિંગડાનો
પ્રહાર કરવામા જ તુ કુશળ છે, યુદ્ધ કરવામા કુશળ
નથી એમ ઇંદ્ર વડે કહેલો તે દૂત ઉતાવળો મોઢા
ત્મરા મહિપાસુર પાસે ગયો અને તેને પ્રણામ કરી
કહેવા લાગ્યો

દૂત બોલ્યો હે રાજા । દેવોનો અધિપતિ
ઇંદ્ર તમને લગારે ગણકારતો નથી, તે તો દેવોના
સૈન્યથી વીટાઈ પોતાના ખજાને પૂર્ણ માને છે તે
મૂખોએ જે કહ્યું છે, તેથી બીજું હું કેમ કહી શકું ?*

* અર્થાત્ તેણે જે કહ્યું છે, તેથી બીજું શું કહું તે
અડત કહું નહાય, અને તેણે જે કહ્યું છે તે કહું તો

કેમ કે સેવકે તો સ્વામીની આગળ પ્રિય અને સત્ય
કહેવું નેઈએ હે મહારાજા । શુભ ઇચ્છતા સેવકે
સ્વામીની આગળ પ્રિય અને સત્ય કહેવું નેઈએ
એવી કલ્યાણકારી નીતિ (શાસ્ત્રોમા) જાણીતી છે
હું કેવળ જો પ્રિય કહું તો તમારુ કાર્ય થશ નહિ અને
(સત્ય હોય પણ) કઠોર વચન શુભ ઇચ્છતા સેવકે
ન કહેવું હે નાથ । શત્રુના મુખમાથી જેવી ઝેર સરખી
વાણી નીકળે છે, તેવી સેવકના મુખમાથી વાણી કેમ
નીકળે ? હે રાજા । જેવા વાક્યા તેણે કહ્યા છે, તેવા
વાક્યા કહેવા મારી જીભ કઠી યોગ્ય નથી

વ્યાસ બોલ્યા ‘એ તો ઘાસ ખાનારો પાડો
છે’ એવું તે દૂતનું હેતુર્ગર્ભિત વચન સાંભળી મહિપા
સુર ક્રોધથી વ્યાસ મનવાળો થઈ ગયા પૂછડાન
પીઠ પર લઈ જઈ મૂતરતા* અને ક્રોધથી લાલ
નેત્રોવાળા થયેલા તે મહિપાસુરે દેવોને આમ કહ્યું
‘હે દેવતા । દેવોનો એ ઇંદ્ર હરકોઈ રીતે યુદ્ધ ની ઇચ્છા-
વાળો છે, માટે સૈન્યની તૈયારી કરો, એ નીચ દેવને
આપણે જીતવો નેઈએ મારી આગળ કયા શૂરો
થઈ શકે તેમ છે ? એવા કરોડો ઇંદ્રો હોય તોપણ
હું હારતો નથી, તો એકથી તો લગારે ન જ
હારું (અ ખુલ્લું છે) હવે હરકોઈ પ્રકારે એને હું
મારીશ એ ઇંદ્ર શાત પુરુષો સામે શૂરો છે અને
તપસ્વીઓ સામે ખજાથી અધિક થઈ ખજા કરનારો છે
(પણ મારા જેવા સામે તે શૂરો કે ખજાવાન નથી)
વળી તે કપટી, દાપટ, પરસ્ત્રીઓને હરી લેનારો, અપ્સ
રાઓના ખજાથી ખૂબ છકેલો, તપમા વિદન કરનારો,
નીચ, લાગ જોઈ પ્રહાર કરનારો, પાપી અને કાયમ
વિશ્વાસઘાત કરનારો છે જે દુષ્ટાત્માઓ ભય પામી
પ્રથમ સંધિ કરીને તેમ જ અનેક પ્રકારના સોગદ
લઈને પણ (પાછળથી) કપટ કરી નમુનિને મારો
નાખ્યા હતા વિષ્ણુ પણ કપટનો આનાર્ય, કપટો,
સોગદની તો ખાણુ જ્યો, અનેક રૂપો ધરનારો, નિર્ભય
ની સામે ખજા કરનારો અને દોગ કરવામા પડિત છે

અગ્રિય કહ્યું નહાય, એટલે તેણે કહ્યું કઈ પણ કહી શકાય
તેમ નથી

+ બાદ અને પાડાના આ સ્વભાવ બતાવ્યો છે, તેઓ
જ્યારે ક્રોધાયમાન થાય, ત્યારે પૂછડું પીઠ પર લઈ જઈ
મૂતરવા માટે છે

જેણે ભૂડની આકૃતિ કરી હિરણ્યકશિપુને માર્યો છે અને નૃસિંહ થઈ હિરણ્યકશિપુને હણ્યો છે. હે દેવો! હું તેને વશ થાઉં જ નહિ અને કોઈ પણ સ્વર્ગ દેવાનો વિશ્વાસ કદી ન કરું. વિષ્ણુ કે ઇંદ્ર મહાભગવાન હોય તોપણ મને શું કરશે? સદ્ગુણ યુક્તના મોખરે મારો સામનો કરવા સમર્થ નથી ઇંદ્રનો, વરુણનો, યમનો, કૃષ્ણેશનો, અગ્નિનો, ચંદ્રનો તથા સૂર્યને પણ જીતી હું સ્વર્ગ લઈશ આપણે બધાય હવે યજ્ઞોના ભોગ ભોગવનારા તથા મોમખાન કુતરાય થઈશું દેવોના સમૂહને જીતી હું દાનવો સાથે આનંદ કરીશ હે દાનવો! વરદાનને લીધે મને દેવોથી (મરણનો) ભય નથી અને મનુષ્યોથી (પણ) મારું મરણ નથી કોઈ સ્ત્રી મને શું કરવાની છે? હે દૂતો! પાતાળમાંથી તથા પર્વતોમાંથી ઉત્તમ દાનવોને યોલાવી તરત જ માગ સૈન્યાના નેતા બનાવો (જેકે) હું એકલો જ સર્વ દેવેશ્વરને જીતી લેવા સમર્થ છું, છતાં હે દાનવો! કેવળ શોભાને માટે જ દેવો સાથેના સંગ્રામમાં તમને યોલાવી જાઉં છું. હું બાને શિંગડાથી ને ખરીઓથા દેવોને મારી જ નાખીશ અને વરદાનના પ્રભાવથી દેવો તરફનો મને ભય નથી દેવગણો, અસુરો તથા મનુષ્યોથી હું મારી ગણાઉં તેમ નથી, માટ દેવલોકને જીતી લેવા તમે આજે જ તૈયાર થાઓ હ દેવો! સ્વર્ગલોકને જીતી હું નંદનવનમાં આનંદ કરીશ અને આપણે બધાયે કંપજીવના પુષ્પોના મુદ્રોવાળા, દેવાગતાઓ સહિત, કમળોનું દૂધથી પુટ થયેલા, અમૃત પીવાથી આનંદ પામેલા થઈ દેવો તથા અર્ધવૈના ગીત—નૃત્ય આદિ વિલાસોના પાત્ર બનીતું ઉર્વશી, મેનકા, ગલા, ધૃતમતી, તિલોત્તમા, પ્રમદસ, મહામેના, મિથ્રા કેરી, મહાલક્ષ્મી અને વિપ્રવિન્દિત વગેરે નૃત્યકુશળ તથા રાગીતકુશળ અખસસઓ, જાતજાતના આસ વાનુ સેવન કરાવી તમને સર્વને ખુશ કરશે તમે બધા આજે તૈયાર થાઓ અને દેવો સાથે યુદ્ધ કરવા ઉત્તમ મગજ કરી સ્વર્ગ પરની ચડાઈ તમને પસંદ પડે. સર્વના સ્કંધ માટે મુનિશ્રેષ્ઠ ગુણધર્મોને યોલાવી તેમને પૂજીને (આપણા વિજય માટેના કામ્ય કર્મરૂપ) યજ્ઞ કરવા પરમનુરૂ તરીકે સ્થાપી દો.

આસે કહ્યું હે રાજન્! એમ દેવોને આજ્ઞા કરી પાપી બુદ્ધિવાળો મહિષાસુર તે વેળા આનંદમુગ્ધ થઈ ઉતાવળો પોતાના ભવનમાં આવ્યો ગયો ૧-૫૩
 इति सदिद्वय दैत्येन्द्राच्च महिषः पापवीर्यवत् ।
 जगाम त्वरितो राजन् भवन् स्वं मुदान्वितः ॥ ५३ ॥
 ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમાં પંચમ સ્કંધ વિષે અધ્યાય ૩ જે સમાપ્ત

અધ્યાય ૪ થો*

દેવસભામાં મંત્રણા

બાસ ઉવાચ

गते दूते सुरेन्द्रोऽपि समग्र्य्य सुरानय ।

यमवायुधनाद्यक्षवरुणानिदम्रचिवान् ॥ ૧ ॥

આસે કહ્યું : (સ્વર્ગમાંથી મહિષાસુરનો) દૂત ગયો, ત્યારે દેવેન્દ્રે પણ યમ, વાયુ, કૃષ્ણેશ તથા વરુણદેવને યોલાવી આ વચન કહ્યું 'હે દેવો! વરદાનના ગર્વથી છટી ગયેલા, સે કડો માથાઓ કરવામાં કુશળ, જ્ઞાનો પુત્ર મહાભગવાન મહિષ નામે દૈત્ય રાજા છે, તેનો દૂત આજે આવ્યો હતો, સ્વર્ગી ઈચ્છાવાળા તે લોભી મહિષાસુરે એ દૂતને મોકલ્યો હતો, તેણે મને આ વચન કહ્યું છે - 'હે ઇંદ્ર! સ્વર્ગને તું છોડી દે અને ઈચ્છા પ્રમાણે ચાલ્યો જ અથવા હે ઇંદ્ર! મહાત્મા મહિષ દૈત્યની તું સેવા કર એ દાનવેન્દ્ર દયાળુ છે, તે તાને આજીવિકા કરી આપશે. વળી તે નમેલા તથા સેવક થયેલા ઉપર કદી ક્રોધ કરતો નથી છતાં તારે તેને ન સેવવો હોય, તો હે દેવોના રાજા! તું પોતે યુદ્ધ માટે સૈન્યોની તૈયારી કર હું અહીંથી જઈશ એટલે તે દૈત્યેન્દ્ર ઉતાવળો ચાલી આવશે' એમ કહી તે દુષ્ટાત્મા દૈત્યનો દૂત ગયો છે, તો હે ઉત્તમ દેવો! હવે આપણે શું કર્યું કરવું જોઈએ, તે તમે વિચારો હે દેવો! બળવાન હોય તેણે દુર્બળ રાજાની પણ બેદરકારી કરવી ચોગ્ય નથી; તો મદ્દ ઉદ્યોગી, બળવાન અને બળથી ગર્વિષ્ઠ રાજાની તો ખાસ બેદરકારી ન જ કરવી જોઈએ પોતાની બુદ્ધિ અને બળ પ્રમાણે ઉત્તમ તો કરવો જ જોઈએ,

* આ અધ્યાયમાં બૃહસ્પતિ સહિત દેવોએ દેવસભામાં મંત્રણા થઈ કરી. આ કથા પચાત શ્લોકોથી કહેવાયે.

જ્ય અથવા પરજ્ય તો દેવાધીન જ હોય છે આમા સધિ કરવાનો તો યોગ જ નથી, કેમ કે નીચ સાથેની સધિ નકામી થાય છે સંજ્ઞાઓએ હરકોઈ પ્રકારે વારવાર વિનારી કાર્ય કરવું જોઈએ હમણા એકદમ પીડાઈ પહોં ન જ કરવી, પરંતુ ઉતાવળથી જનારા, સારી રીતે પેસી જનારા, અભિપ્રાયને જાણી લેનારા, સગરહિત, સ્પૃહા વિનાના અને સત્યવાદી, છૂપા પાતમીદારો તો મોકલી જ દેવા જોઈએ, તેઓ ખરાબર રીતે શાનુસેનાની તૈયારી, હિલચાલ, સૈન્યોની સખ્યા અને શત્રુ યોદ્ધાઓની આખતની પાતમી મેળવી ઉતાવળા પાછા ચાલી આવે એમ થવું જોઈએ તે દૈત્યપતિના સૈન્યનું બળાબળ જાણ્યા પછી હું તરત જ ચડાઈ અથવા ફિલ્સો સાચવી રાખવાનું (જે કઈ યોગ્ય લાગશે તે) કરીશ બુદ્ધિમાન પુરુષે સદા વિચારીને જ કાર્ય કરવું જોઈએ, કેમ કે એકદમ વિચાર કર્યા વિના કરેલું કાર્ય બધી રીતે હુ ખદાયી થાય છે માટે વિદ્વાન પુરુષોએ વિચાર કરી હરકોઈ રીતે સુખદાયી કાર્ય કરવું જોઈએ વળી બધી રીતે એકચિત્તાવાળા દાનવોમા ક્રાંટક્રૂટ કરવી તે પણ આમા ખરાબજ નથી, (કેમ કે સપીલા દાનવોમા તે કરવી જ અશક્ય છે), માટે આ કાર્યમા છૂપા પાતમીદારો જ જાય તે ઠીક છે તેઓનું બળાબળ જાણી તે પછી વિચાર કરી જે નીતિ વિધિ પ્રમાણે કરવી ઘટે તે જ આવા કાર્યપરાયણ શાનુઓ વિષે નીતિ જાણનારા પુરુષોએ કરવી યોગ્ય છે, એથી ઊપરી રીતે કાર્ય જે કરાય તો અજાણ્યા સ્વીયધની પેઠે બધી રીતે વિપરીત ફળવાળું જ તે થાય

વ્યાસે કહ્યું હે રાજા! એમ તે મર્વ દેવોએ વિનાર કરી કાર્યને જાણનારો એક છૂપો પાતમીદાર (શાનુનું બળાબળ) જાણવા દેવે દ્રે મોકલી દીધો તે દૂત પણ ઉતાવળો જઈ (શાનુની બધી સ્થિતિ ખત્ત ખર જાણી) પાછો આવી તે વેળા (શાનુઓના) સર્વ સૈન્યોનું બળાબળ તેણે ઇદ્રને જણાવ્યું એટલે શાનુસેનાઓનો તે ઉલ્લોગ જાણી ઇદ્ર ખૂબ જ વિસ્મય પામ્યો, અને તરત જ તે વાત તેણે દેવોને જણાવી પછી મનણા કરનારાઓમા શ્રેષ્ઠ પોતાના નુરુ બુદ્ધ સ્પતિને બોલાવી (તેમની સાથે) ઇદ્રે મનણા

કરવા માડી ઉત્તમ આસન પર બેઠેલા અને આગિ રસ ગોત્રીઓમા ઉત્તમ બુદ્ધસ્પતિને તેણે આમ કહ્યું કે, 'હે દેવોના ગુરુ! હે વિદ્વાન! આમા હવે શું કરવું જોઈએ, તે અમને કહો તમે બધું જાણો છો અને હમણા આવી પડેલા કાર્યમા તમે અમારા શરણરૂપ છો મહાપરાક્રમી અને ગર્વિષ્ઠ મહિષાસુર નામે દાનવ અનેક દાનવોથી વીંટાઈને યુદ્ધ કરવાની ઈચ્છાથી આવે છે, તો હવે વિચારને જાણતા તમારે તે વિષે ઉપાય કરવો ઘટે છે જેમ શુક્રાચાર્યને દેવોના વિદ્વો દૂર કરનારા છે, તેમ તમે મારા વિદ્વોને હજારો મનાયા છો, 'તે વચન સાંભળી બુદ્ધસ્પતિએ મનથી ખૂબ વિચારી કાર્ય સિદ્ધ કરવા તત્પર થઈ ઇદ્રને કહ્યું

બુદ્ધસ્પતિ બોલ્યા હે દેવેન્દ્ર! ધૈર્ય ધરી તું સ્વસ્થ થા, હે આર્ય! ત્યારે દુષ્ટ ઉત્પન્ન થાય, ત્યારે તરત જ ધૈર્ય ત્યજવું ન જોઈએ હે દેવોના રાજા! જ્ય કે પરજ્ય સદા દેવાધીન જ છે, માટે બુદ્ધિમાન પુરુષે સદા ધૈર્ય ધરીને રહેવું જોઈએ હે ઇદ્ર! 'થવાનું હોય તે થાય જ છે,' એમ જાણતા પુરુષે પોતાના પુરુષાર્થ પ્રમાણે અવશ્ય ઉદ્ભવ કરવો જોઈએ મુનિઓ પણ 'સધળું દેવાધીન છે' એમ જાણે છે છતા હમેશા ઉદ્ભવ કરવામા જ તત્પર થઈ યોગમા તથા ધ્યાનમા પરાયણ રહે છે, માટે વ્યવહારમા કહ્યા પ્રમાણે સર્વકાળ ઉદ્ભવ કરવો જ જોઈએ પછી તેથી સુખ થાઓ કે ન થાઓ, દેવાધીન વસ્તુમા શોક શો : કોઈ સમયે પુરુષાર્થ' કાર્ય વિના પણ આધળા ને પાગળાની પેઠે કોઈ લાભ મેળવે, તો તેથી અત્યત હર્ષ ન કરવો, અને પુરુષાર્થ કાર્ય છતા જે ફળસિદ્ધિ ન થાય, તો તેમા તેનો દોષ નથી, કેમ કે પ્રાણી દેવાધીન છે હે ઇદ્ર! કોઈ પણ કર્મની મિદ્ધિ સૈન્યમા, મનમા, મનલામા, સ્થમા કે હિયારમા નથી, પણ દેવાધીન જ છે બળવાન દુષ્ટ પામે છે ત્યારે નિર્ભય સુખ પામે, છે; બુદ્ધિમાન ભૂખ્યો સૂએ છે, ત્યારે બુદ્ધિ વગરનો ભોગો ભોગવે છે, ક્રાપર જ્ય પામે છે ત્યારે શૂરો પરજ્ય પામે છે આમ અત્યત દેવાધીન તસારમા શોક રો કરવો : હે ઇદ્ર! ભવિતવ્યતાને ઉદ્ભવમા જ જોડી દેવી જોઈએ, પછી તે ઉદ્ભવ દુષ્ટદાયી કે

સુખદાયી થાય, તેનો તેમા વિચાર ન કરવો પોતે
 ન્યારે દુખમા હોય ત્યારે પોતાના કરતા અધિક
 દુખીઓ તરફ દૃષ્ટિ કરવી અને પોતે ન્યારે સુખમા
 હોય ત્યારે પોતાના કરતા અધિક સુખી હોય તે તરફ
 નજર કરવી પરંતુ પોતાના શત્રુ સમાન હર્ષને તથા
 શોકનો પોતાનો આત્મા સોપી ન દેવો હર્ષ કે
 શોક ન્યારે ઉત્પન્ન થાય, ત્યારે સમગ્ર પુરુષોએ
 ધર્મ જ ધરવું જોઈએ અર્ધેથી જેવું દુખ થાય છે,
 તેનું ધર્મથી થતું નથી સમય આવતા સુખ—દુખ
 ને સાંભળ કરવું તે ખરેખર મુશ્કેલ છે ન્યા હર્ષ કે
 શોકની ઉત્પત્તિ થતી નથી, ત્યા પુદ્ગલો આવો
 નિશ્ચય કારણ છે દુખ શુ છે? કોને દુખ છે?
 હું મદા નિગુણ, અવિકારી અને ચોવીસ તત્વોથી
 જુદો છું, મને દુખ અને સુખ શુ છે? ભૂખ ને
 તરસ ખેંચ પ્રાણના ધર્મ છે, શાક તથા મૂત્યુ ખેંચ
 મનના ધર્મ છે, ને વૃદ્ધવસ્થા તથા મૃત્યુ એ ખેંચ
 શરીરના ધર્મ છે, હું આ છયે ઉર્મિઓ અથવા ધર્મોથી
 રહિત છું, શોક તથા મોહ શરીરના ગુણ છે, આમા
 વિચાર કરતા મારુ શુ છે? હું શરીર નથી, શરીર
 સાથેના સમ્બધવાળા પણ હું નથી, મહારાત્વ વગેરે
 સાત પ્રકૃતિઓથી, મૂળ પ્રકૃતિથી અને સોળ વિકારોથી
 પણ હું જુદો છું અને સદા સુખી છું, હું પ્રકૃતિ નથી
 ને વિકૃતિ પણ નથી, મને હમેશા દુખ શુ હોય?
 આમ મનથી જાણી હે ઇદ્ર! તું મમતારહિત થા
 હે ઇદ્ર! તારા દુખનો નાશ કરવા આ પહેલો ઉપાય
 છે, મમતા એ મોટું દુખ છે અને મમતારહિત
 પણ એ મોટું સુખ છે, હે ઇદ્ર! સતોપથી બીજું
 સુખનું કોઈ સ્થાન જ નથી અથવા મમતાનો
 નાશ કરવા (પૂર્વોક્ત) જ્ઞાનને ન હોય, તો હે દેવોના
 અધિપતિ! ભાવિના સમ્બધમા આવો વિવેક કરવો
 કે ભોગવ્યા વિના પ્રાર્થકધર્મોનો નાશ જણાતો જ
 નથી, જે થવાનું હોય તે થાય જ છે, તેમા સુખદુખની
 ચિંતા શી? સર્વ દેવો સહાયક થતાથી અથવા તારી
 પુદ્ગલથી પણ શુ? (ભાવિ મિથ્યા થશે નહિ) હે
 સત્પુરુષ! પુણ્યના નાશ માટે સુખ આવે છે અને
 પાપના નાશ માટે દુખ આવે છે, માટે સમગ્ર પુરુષોએ
 તો સુખનો નાશ થતા (અને દુખ આવતા) ખરેખર

હર્ષ કરવો, અથવા મત્રણા કરી હમણા તું વિધિ
 પ્રમાણે યત્ન કર, યત્ન કર્યો પછી જે થવાનું હશે
 તે થશે ૧-૫૦

અથવા મન્ત્રચિત્તાડય કુરુ યત્નં યથાવિધિ ।

કૃતે યત્ને મહારાજ ભવિત્યં ભવિષ્યતિ ॥૫૦॥

ઇતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમાં પચમ સ્કંધ વિષે
 અધ્યાય ૪ થો સમાપ્ત

અધ્યાય પમો

દૈત્યોના સેનાપતિઓ હાયા

વ્યાસ ક્વાચ

इति धृतराज सहस्राक्ष. पुनराह बृहस्पतिम् ।

युद्धोद्योग करिष्यामि ह्यारेर्नाશनाय वै ॥ ૧ ॥

વ્યાસે કહ્યું એ સામળી ઇદ્રે ફરી પુદ્ગલોને
 કહ્યું 'મહિષાસુરનો નાશ કરવા હું પુદ્ગલો જ ઉદ્ધમ
 કરીશ ઉદ્ધમ વિના રાજ્ય નથી, સુખ નથી કે યશ પણ
 નથી, નિરઘમી પુરુષને કાયર વખાણ છે, ઉદ્ધમીઓ
 વખાણતા નથી જ્ઞાન એ સંન્યાસીઓનું ભૂખણ છે
 અને સતોપ એ બ્રાહ્મણોનું ભૂખણ છે, પણ સમૃદ્ધિને
 ઇચ્છનારાઓનું તો ઉદ્ધમ તથા શત્રુઓને મારવા,
 એ જ ભૂખણ છે હે મુનિશ્રેષ્ઠ! ઉદ્ધમથી મેં વૃત્ત
 સુરને નમ્યુને તથા બલદેવને જેમ માર્યા છે તે
 જ પ્રમાણે આ મહિષાસુરને હું (ઉદ્ધમથી જ)
 મારીશ દેવોના ગુરુ તમે અને ઉત્તમ આયુધ વજ્ર
 એ મારુ બળ છે, તેમ જ અવિનાશી વિષ્ણુ તથા
 શકર મારા સહાયક છે હે સત્પુરુષ! તમે કેવળ
 રાક્ષસોને મારનારા મત્ર જ (મારા કૃત્યાણુ માટે)
 ભણ્યા કરો હે માનદ્! હું હમણા જ મહિષાસુર સામે
 સારી રીતે ઉદ્ધમ અને પોતાના સૈન્યોની તૈયારી કરું
 છું દેવોના સન્નએ એમ કહેલા પુદ્ગલોને
 યુદ્ધમા ખૂબ પ્રીતિવાળા ઇદ્રને તે વેળા ધીમા હસવા
 પૂર્વક આ વચન કહ્યું

પુદ્ગલોને બોલ્યા આ લોકમા યુદ્ધ કરનારો
 જય કે પરાજય ખૂબ સહેલભર્યો હોય છે, માટે
 હું તમને (યુદ્ધ માટેની) પ્રેરણા કરતો નથી, અને

* આ અધ્યાયમાં દેવ-દેવીના મહાપુદ્ગલ દેવોએ
 દેવોની સેનાને ઉપયોગ, એ વાત સત્તાવન મ્લોકોથી કહેવાયે

(યુદ્ધથી) અટકાવતો પણ નથી હે ઇદ્ર ! ભાવિભાવમા તમારો કઈ દોષ નથી, સુખ કે દુઃખ દેવે જે નિર્મીણ કર્યું હશે તે થશે ભાવિ સુખ તથા દુઃખ મેં જાણ્યું નથી (અર્થાત્ તેનું મને જ્ઞાન નથી) હે ઇદ્ર ! પૂર્વે મારી સ્ત્રીના હરણ વખતે મેં જે દુઃખ અનુભવ્યું છે, તે તમે જાણો જ છો (જે મને ભાવિ દુઃખનું જ્ઞાન હોત તો એ વેળા મેં પ્રથમ જ તેનો ઉપાય કર્યો હોત) હે શત્રુઓનો નાશ કરનાર ! મારો મિત્ર છતાં ચત્રુમાંએ મારી સ્ત્રીને હરી હતી, તે વેળા પોતાના આશ્રમમા રહેલા મેં સર્વ સુખોનો નાશ કરનાર દુઃખ અનુભવ્યું હતું (જે મને ભાવિનું જ્ઞાન હોત તો એ દુઃખ મને પ્રાપ્ત જ ન થાત) હે દેવોના અધિપતિ ! સર્વ લોકોમા હું બુદ્ધિમાન તરીકે જાણીતો છું છતાં જ્યારે મારી સ્ત્રીને બળાત્કારે હરી હતી, ત્યારે મારી બુદ્ધિ ક્યા ગઈ હતી ? માટે બુદ્ધિમાન પુરુષોએ હમેશા ઉપાય તો કરવો જ જોઈએ હે ઇદ્ર ! કાર્ય નિર્મિત તો સર્વ દેવાધીન જ છે

વ્યાસ બોલ્યા બુદ્ધસ્પતિનું તે સત્ય ને માર્ગક વચન સાંભળી, ઇદ્ર બ્રહ્માને શરણે જઈ તમસ્કાર કરી આ વચન બોલ્યો ‘હે પિતામહ ! હે દેવોના અધ્યક્ષ ! મારું સ્વર્ગ લેવા ઈચ્છતાં મહિષ નામનો દેવ સૈન્યની મોટી તૈયારી કરે છે બીજા બધા દાનવો પણ યુદ્ધ કરવા ઈચ્છતા તેના સૈન્યમા મળ્યા છે તેઓ બધા મહાપરાક્રમી અને યુદ્ધ કરવામા કુશળ છે તેથી હું ખૂબ ભય પામ્યો છું, અને તમારી પામે આવ્યા છું, તો હે મહાબુદ્ધિમાન ! તમે બધું જાણતા હોઈ સલાહ કરવાને યોગ્ય છે

બ્રહ્મા બોલ્યા આપણે બધા આજે જલદી કૈલાસમા જઈએ અને બળવાનોમા શ્રેષ્ઠ શકરને તથા વિષ્ણુને આગળ કર્યો પછી મર્વ દેવગણોની સાથે મળી, મન્નણા ચનાવી, દેગ—ઢળ વિચારી યુદ્ધ કરવું જે પુરુષ (શત્રુના તથા પોતાના) બળા બળને ન જાણીને વિવેક છોડીને સાહસ કરે છે, તે પડે છે

વ્યાસ બોલ્યા તે સાંભળી ઇદ્ર બ્રહ્માને આગળ કરી લોકપાલો સાથે કૈલાસ તરફ ગયો ત્યાં પહોંચી તેણે વેદના મન્ત્રોથી શકરની સ્તુતિ કરી અને પ્રસન્ન

થયેલા તે મહેશ્વરને આગળ કરી વિષ્ણુના નગર તરફ તે ગયો (ત્યાં જઈને) દેવોના પણ દેવેશ તે વિષ્ણુની સ્તુતિ કરી પોતાનું કાર્ય તેમને કહ્યું અને વરદાનનાં મદથી છોકલા મહિષાસુર તરફથી જે ઉગ્ર ભય થયો હતો તે પણ જણાવ્યો, એટલે તેનો તે ભય સાંભળી વિષ્ણુએ દેવોને કહ્યું ‘આપણે યુદ્ધ કરીશું અને તે દુર્જય રક્ષસને મારીશું એવો નિશ્ચય કરી બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, ઇદ્ર તથા શકર વગેરે દેવો પોતપોતાના વાહનો પર, બેસી (યુદ્ધ માટે) નીકળ્યા બ્રહ્મા એસ પર, વિષ્ણુ ગરુડ પર, શકર પોકિયા પર, ઇદ્ર ચૈરાવત પર, કાતિંકસ્વામી મોર પર અને યમ પાકા પર બેઠા એમ સૈન્યો એકઠા કરી જેટલામા દેવો નીકળ્યા, તેટલામા મહિષાસુરથી રક્ષાયેલું ગર્વિષ્ઠ દેવસૈન્ય ત્યાં આવી પહોંચ્યું, એટલે દેવો ને દાનવોના સૈન્યોનું ભયકર યુદ્ધ ચાલ્યું બાણો, તલવારો, ભાલા, મુસળો, ફરશીઓ, ગદાઓ, પદ્મિશો, ત્રિશૂલો, ચક્રો, શક્તિઓ, તોમરો, મુદ્ગરો, ભિદિપાલો, હળો અને બીજા જાતજાતના અતિ ભયકર હથિયારો તેઓ સામનામા મારવા લાગ્યા મહિષાસુરનો સેનાપતિ ચિશુર જે હાથી પર બેઠેલો અને મલાબળવાન હતો, તેણે પાંચ બાણો ઇદ્રને માર્યા, એટલે ચાલાક ઇદ્રે પણ જલદી તે બાણોથી કાપી નાખી અર્ધચત્રાકાર બાણથી ચિશુરનું હૃદય વીંધી નાખ્યું ત્યારે એ બાણથી ઘવાયેલો તે સેનાપતિ તો હાથી ઉપર જ મૂંઝઈ પામ્યો, એટલે તે ઇદ્ર હાથીની સૂઢ ઉપર વજનો ઘા કર્યો, ત્યારે તે વજથી ઘવાયેલો એ હાથી ભાગીને સૈન્યમા જતો રહ્યો તેને જોઈ દેવરાજ મહિષાસુરે બિડાલને કહ્યું ‘હે વીર ! તું જા, હે મહાબાહુ ! ગર્વથી છોકલા ઇદ્રને તું મારી નાખ, તેમ જ વરુણ વગેરે બીજા દેવોને પણ મારી તું મારી પાસે આવતો રહેજે’ તેનું એ વચન સાંભળી બિડાલ નામનો મહાબળવાન અસુર મદ્યમત્રા હાથી પર બેસી ઇદ્ર સામે ગયો, તેને આવેલો જોઈ ઇદ્ર ક્રોધાવમાન થયો તેણે સર્પ જેવી કાતિવાળા તીક્ષ્ણ બાણો તેને માર્યા પણ તેણે તરત જ પોતાના ધનુષમાંથી છોડેલા બાણોથી તે બાણોને કાપી નાખી એકદમ પચાસ બાણો ઇદ્રને માર્યા

એટલે ઇદ્રે પણ કોપયુક્ત થઈ તે બાણોને કાપી નાખી સર્પ સમાન ક્રાંતિવાળા તીક્ષ્ણ બાણો તેને માર્યો, વળી તે ઇદ્ર ધનુષમાથી છૂટેલા પોતાના બાણો થી તરત જ તે બાણોને કાપી નાખી ગદાથી તેના લાથીની સૂઠ પર પ્રહાર કર્યો પોતાની સૂઠમા ધવા-યેવો તે લાથી વારવાર ચીમો પાડવા લાગ્યો અને એકદમ પાછો ફરી ભયભીત દેત્યોના સૈન્યને જ ક્યડવા લાગ્યો દાનવ બિડાલ પણ લાથીને રણમાથી પાછો ફરેલો જોઈ તરત જ સુદર સ્થમા ખેસી દેવો સામે યુદ્ધ કરવા ગયો ત્યારે ઇદ્રે પણ સ્થમા ખેંચી પાછળ આવેલા તેને જોઈ સર્પ સમાન ક્રાંતિવાળા તીક્ષ્ણ બાણોથી તેને મારવા માડ્યો એટલે મહા બળવાન તે બિડાલ પણ ક્રોધાયમાન થઈ બાણોની ઉગ્ર વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યો, એમ ત્યા જ્ય ઇચ્છતા તે ખનેનું ભાંકર યુદ્ધ થયું, પછી તે ઇદ્ર બિડાલને બળવાન જોઈ કોપથી વ્યાસ ઇન્દ્રિયોવાળો થયો અને જ્યતને આગળ કરી તેની સાથે જોડાઈને લડવા લાગ્યો જ્યતે ઘણા જ બળથી ખેચેલા પાંચ તીક્ષ્ણ બાણોથી મદગર્વિત એ અસુરો છાતીમા માર્યો તેથી એ બાણોથી ધાયલ થયેલા તે બિડાલ સ્થ ઉપર પડી ગયો, એટલે તેનો માનધિ સ્થને યુદ્ધના મોખરેથી લાંબી નીકળી ગયો એ ગીતે મૂંઝિત થયેલો તે બિડાલ નામનો દૈત્ય ત્યાંથી નીકળી ગયો, તે પછી (દેવોના સૈન્યમા) મોટો જ્ય નપ્થ તથા દુદ્ધલિ એનો ગડગડાટ થઈ રહ્યો ખૂબ ઘર્ષ પામેલા બધા દેવો ઇદ્રની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા, મોટા ગધર્વો ગાવા લાગ્યા અને આખરાઓના રોળા નાચવા લાગ્યા દેવોએ ફરેલો એ જ્ય શમ્પદ માબળી મરિપાસુર ગુસ્સે થઈ ગયો, તેણે તે જ વખતે ગયુઓનો ગર્વ ઉતાર નાર તામ્રદેત્યને (યુદ્ધ માટે) મોટા તામ્ર પણ અનેક યોદ્ધાઓ માથે યુદ્ધના મોખરે આવી જેઝા સમુદ્રમા મેઘ વૃષ્ટિ કરે, તેમ કંડપની બાણવૃષ્ટિ કરવા લાગ્યો તે તમને વસા દેવ પાછા ઉગામી ઉતા વગા (ત્યા) જઈ પડેલ્યા ને યમદેવ પાડા ઉપર ખેસી દડ લઈ (યુદ્ધ માટે) ગયા ત્યા બાણો, તપવારો, મુખગો, શક્તિઓ તથા કરનીઓથી દેવો તથા દાન-યોનું પરસ્પર ધોર યુદ્ધ થયું તે વેળા યમદેવ લાંબી

ઉગામેલા દડ વડે તામ્રને માર્યો, પણ મહાબાહુ તામ્ર યુદ્ધના મોખરેથી ખસ્યો નહિ તેણે એકદમ વેગથી ધનુષ ખેંચી તોડી બાણો છોડી યુદ્ધના મોખરે ઇદ્ર વગેરેને મારવા માડ્યા, એટલે તે દેવો પણ ક્રોધ કરી શિલા પર સજેલા તીક્ષ્ણ દિવ્ય બાણોથી દાનવોને મારવા લાગ્યા ને 'ભોમો રહેજે, ભોમો રહેજે', એમ ઊંચા સ્વરે કહેવા લાગ્યા તે દેવોએ તામ્રદેત્યને એવો માર્યો કે જેથી રણના મોખરે તે મૂરછી પામ્યો, ત્યારે ભયાતુર થયેલા દૈત્યના સૈન્યમા મોટો હાહાકાર થઈ રહ્યો ૧-૫૭

નિહતસ્તૈઃ સુવર્દૈત્યો મૂર્ધામાપ રણંગણે ।

હાહાકારો મહાનાતીદૈત્યસૈન્યે મયાતુરે ॥ ૫૭ ॥

ઈતિ ગીદેવોભગવતમહાપુરાણમા પ્રવચ સ્કંધ વિરે
અન્યાય ૫ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૬ઠ્ઠો

દેવો મામે મહિપાસુરનું ધોર યુદ્ધ

વ્યાસ કથાવ

તામ્રેડ્ય મૂંઝિતે દૈત્યે મહિપઃ ક્રોધસંયુતઃ ।

સમુચ્ચય ગદા ગુર્વો દેવાનુપજનામ હ ॥ ૧ ॥

વ્યાસ બોલ્યા તામ્રદેત્ય મૂરછી પામ્યો તે પછી ગુસ્સે થયેલા મહિપાસુર ભારે ગદા ઉગામી દેવો સામે ગયો (અને બોલ્યો) 'હે દેવો! તમે બધા આજે ભોમો રહો હું તમને ગદાથી મારી જ નાખીશ, બલિદાનો બાનાસ તમે બધા હમેશા બિય કુલ બગ વિનાના છો' એમ કહી ગર્વથી છટેલા મોટી ભુજવાળા તે મહિપાસુરે લાથી પર ખેડેલા ઇદ્ર પાસે પહોંચી ગદાથી તરત જ તેના બળા પર પ્રહાર કર્યો, એટલે તે ઇદ્રે પણ ધોર વચ્ચેથી તરત જ તે ગદાને કાપી નાખી અને પ્રહાર કરવાની ઇચ્છાથી ઉતાવળો તે મહિપાસુર સામે ગયો મહિપાસુર પણ અતિશય ક્રાંતિવાળી તલવાર લઈ કોપથી મહાપતકની ઇદ્રની સામે પ્રહાર કરવા ધારતો તેની પાસે જઈ પડેલ્યો પછી તે ખનેનું, જતજતના આયુધોથી સર્વ લોકોને ભય ઉપજાવતું અને મુનિઓને વિસ્મય

* આ અન્યાયામા તામ્રપવાવન મ્યોદ્ધોથી દેવા તથા દાનવોના સૈન્યનું યુદ્ધ થયું તે કહેવાયે.

પમાડતું યુદ્ધ ત્યા થયું તે વેળા દૈત્ય મહિષાસુરે મુનિઓને મોહ ઉપગતવતી અને સર્વ લોકોનો નાશ કરનારી શાખરી માયા ઉત્પન્ન કરી એટલે તે સ્થળ તેના જેવા જ ઉપવાળા અને તેના જેવા જ પરાક્રમ વાળા કરોડો મહિષાસુરો દેવોની સેનાને મારતા હથિયારો સાથે ત્યા દેખાયા મહિષાસુરે સ્વેલી અને મોહ કરનારી તે માયાને ત્યા જોઈ ઇદ્ર વિસ્મય પામ્યો અને અત્યંત ભયથી વ્યાકુળ થયો, તેમ જ વરુણ પણ ઘણો ત્રાસ પામ્યો અને કુબેર, યમ, અગ્નિ, સૂર્ય તથા ચંદ્ર પણ ભયાનુર થયા મોહ પામેલા ખંધા દેવો નાસી જવા તૈયાર થયા અને સાવધાન થઈ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ તથા શંકરનું સ્મરણ કરવા લાગ્યા દેવોમાં ઉત્તમ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ ને મહેશ્વર પણ માન સ્મરણ કરતા જ હસ, ગરુડ તથા પોકિયા પર ખેસી રક્ષણ કરવાની ઈચ્છાથી ઉત્તમ આયુધો ધારણ કરતા ત્યા આવ્યા પછી વિષ્ણુએ મોહ ઉપગતવતી તે માયાને જોઈ તેજસ્વી સુદર્શનચક્ર છોડ્યું એટલે તેના તેજથી જ તે માયા નાશ પામી (જગતની) સૃષ્ટિ, સ્થિતિ તથા નાશ કરનાર તે દેવોને ત્યા જોઈ યુદ્ધ કરવા ઈચ્છતો મહિષાસુર લોખંડી મગદળ લઈ ધસી ગયો એમ મહાવીર મહિષાસુર સેનાપતિ ત્રિશુર, ઉગ્રાસ્ય અને ઉગ્રવીર્ય પણ યુદ્ધ ઈચ્છતા હોડયા, તેમ જ અમિનોમા, ત્રિનેન બાહલ, અધક અને બીજા પણ ઘણા દૈત્યો યુદ્ધ કરવાની ઈચ્છાથી નીકળી પડ્યા ક્વચ્ચો તથા ધનુષ્યો ધારણ કરતા, સ્થો પર ખેંચેલા અને ગર્વથી છડેલા તેઓએ વરુણો જમ વાદરડાને ઘેરી લે, તેમ સર્વ દેવોને ઘેરી લીધા પછી મદગર્વિત તે દાનવો તથા દેવો પણ એકબીજાને મારવા ઈચ્છતા બાણો વરસાવવા લાગ્યા અધકે વિષ્ણુ પાસે જઈ શિલા પર તીક્ષ્ણ કરેલા, ઝેર નોષ હેના, કાન સુધી ખેંચેલા અને મહાબળવાન પાન બાણો ફેંક્યા તે સમયે શનુઓનો નાશ કરનાર વિષ્ણુએ પણ પોતાની પાસે નહિ પહોંચેલા જ તે બાણોને બાણોથી કાપી નાખ્યા અને ફરી પાન બાણો છોડ્યા એમ વિષ્ણુ તથા અધક દૈત્યોનું બાણો, તરવાર, નક, મુલન, ગદા તથા ફરગીથી પરસ્પર યુદ્ધ થતા લાન્યુ વિષ્ણુ તથા અધકનું એ

રુવાટા ખડા કરે તેવું ઉગ્ર યુદ્ધ પચાસ દિવસ સુધી સામસામે થયું હતું તે જ પ્રમાણે ઇદ્ર તથા બાહલનું, મહિષાસુર તથા રુદ્રનું, યમ અને ત્રિનેનનું, કુબેર તથા મહાહનુનું અને અસિલોમા તથા વરુણનું અતિ ભયાનક યુદ્ધ થયું હતું દૈત્ય અધકે વિષ્ણુના વાહન ગરુડને ગદાથી માર્યો, એટલે ગદાના મારથી વિલ્લવળ અગવાળો ગરુડ નિસાસા નાખતો ઊભો રહ્યો, ત્યારે દેવેશ્વર વિષ્ણુએ તે બળવાન ગરુડને જમણા હાથથી તરત શાત પાડતા સ્થિર કર્યો અને શાક ગંધનુપ ખેંચીને અધકાસુરને મારી નાખવા ઈચ્છતા એ વિષ્ણુએ કોપથી તેના પર ઘણા બાણો છોડ્યા, પણ દાનવ અધકે પોતાના તીક્ષ્ણ બાણોથી તે બાણોને કાપી નાખ્યા, અને શિલા પર મજેલા પચાસ બાણો કોપથી વિષ્ણુને માર્યા, એટલે વિષ્ણુએ પણ તરત જ તે ઉત્તમ બાણો મુકાવી દઈ હનર આસવાળુ સુદર્શન ચક્ર વેગથી છોડ્યું હે મહારાજ ! વિષ્ણુએ ફેંકેલા તે સુદર્શનને અધકે પોતાના ચક્ર વડે ફૂંચી જ આટકાવી દીધું અને દેવોને મોહ પમાડતો હોય તેમ તેણે ગર્જના કરી તે વખતે વિષ્ણુદેવના ચક્રને વ્યર્થ થયેલું જોઈ સર્વ દેવો શોક પામ્યા અને દાનવો સજ્જ થયા વિષ્ણુએ પણ દેવોને મોઠકથી ઘેરાયેલા જોઈ ક્રોધાદી ગદા ઉડાવી તે દાનવ સામે પોતે ધમી ગયા અને ઘણા જ વેગથી એ માયાવી દૈત્યના મસ્તક પર તે ગદા મારી એટલે તે ગદાથી મસ્તકેનો તે દૈત્ય અત્યંત મૂંછિત થઈ પૃથ્વી પર પડ્યો, તેને એમ પડેલો જોઈ અત્યંત ક્રોધી સ્વભાવવાળો મહિષાસુર મોટી ગર્જનાઓથી વિષ્ણુને નાત પમાડતો હોય તેમ ધમી ગયો ત્યારે વિષ્ણુએ પણ તેને ક્રોધ યુક્ત આવતો જોઈ, દેવોને આનંદ પમાડતા ધનુષની દોરતો ત્રિશુર કર્યો અને તરત જ તે ભગવાને મહિષાસુર પર બાણોની વૃષ્ટિ કરી હે નાનું ! મહિષાસુરે પણ આખરામા ધની આસતા બાણોને બાણોના સમૂહોથી કાપી નાખ્યા, એટલે તે બળને બરખર ભર ઉપગતવું યુદ્ધ થતા લાન્યુ વિષ્ણુએ નવથી (મહિષાસુરને) મમ્મક પર મારી, ત્યારે તે અત્યંત મૂંછિત થઈ પૃથ્વી પર પડી ગયો એ વેળા તેના સૈન્યમાં ઘણો જ ઉગ્ર મોટો હાલકાર થઈ રહ્યો,

પણ એ ઘડી જેટલા સમયમા દેવ મહિષાસુર એ પીડા છોડી ફરી ઊભો થયો તેણે ભૂગળ લઈ વિષ્ણુને મસ્તક પર માર્યું, એટલે તે ભૂગળથી મસયેલા વિષ્ણુ પણ મૂર્છા પામ્યા, ત્યારે તરત જ ગજડ એ મૂર્છા પામેલા વિષ્ણુને ગુભાથી લઈ ગયા, એમ વિષ્ણુ પાછા ફર્યા ત્યારે ઇંદ્ર વગેરે દેવો ભય પામ્યા અને દુષ્પથી અત્યંત પીડાઈને રાજતા મોખરે ધૂમે પાડવા લાગ્યા તે સમયે દેવાને ધૂમે પાડતા જોઈ શકે ત્રિશૂલ લઈ વેગથી મહિષાસુર મામે ધમી જઈ ગુસ્સે થઈ તેને પ્રહાર કર્યો, એટલે દુષ્પત્તમા મહિષાસુરે પણ ત્રિશૂલ યુદ્ધાવીને તકરતી છાતી પર શક્તિ ફેંકી અને ખુલ્લી ગર્જના કરી, પણ છાતીમા મસયેલા છતાં શકર તે વેળા પીડા ન પામ્યા, પરંતુ લાલ નેત્રોવાળા થઈ તેમણે કોપથી તેને ત્રિશૂલ થી માર્યો, તેટલામા પ્રહારથી થયેલી મૂર્છા છોડીને વિષ્ણુ દુષ્પત્તમા મહિષાસુર મામે શકરને લાગેલા જોઈ ત્યાં જઈ પહોંચ્યા તે વેળા યુદ્ધ કરવા ઇચ્છતા મહા-પરાક્રમી અને ચક્ર તથા ત્રિનુ લો ધારણ કરતા શ્રેષ્ઠ વિષ્ણુને તથા શકરને આવેલા જોઈ એ મહિષાસુર કોપી ઊઠ્યો અને તે જ ક્ષણે મોટી ભુજઓવાળા તેણે પાડાનું રૂપ ધર્મ પૂછાને ડાંગે ઉછાળતો તરત જ યુદ્ધ માટે તે સામે ગયો શિંગડા ઘુણાવતો, મોટા શરીરવાળો અને દેવાને પણ નાસ પમાડતો તે દારણ દેવ મેઘના જેવો ભગડર શબ્દ કરવા માડ્યો અને અતિશય મોટા પર્વતોના ગિખરને બે શિંગડાથી ફેંકવા માડ્યો, ત્યારે દેવોમા શ્રેષ્ઠ અને મહાપરાક્રમી વિષ્ણુ તથા શકર એ દાનનના ઉપર ઘરણુ ખાણુ વૃષ્ટિ કરવા માટી પછી મહિષાસુરે ન બળે શિવ—વિષ્ણુને ખાણુવૃષ્ટિઓ કરતા જોઈ પર્વતના ઉગ્ર ગિખરને પૂછાની વીટી તેઓ સામે ફેંક્યું, પણ તે ગિખરને આવતું જોઈ ભક્તોના પતિ ભગવાન વિષ્ણુએ ખાણુથી તેના સેકડો દુકડા કરી નાખ્યા અને તરત જ તેને ચક્ર માર્યું, એટલે તે દેવગજ, વિષ્ણુના ચક્રથી ઘવાઈને યુદ્ધમા મૂર્છા પામ્યા, પરંતુ એક ક્ષણવારમા મનુષ્ય શરીર ધની લાથમા નદા ધારી, મહાધોર અને પર્વત જેવો તે દાનવ ઊભો થયો, તો દેવાને પણ ભય પનાડતા ઝિંબેથી મેવ

જેવી ગર્જના કરી, તે સાબળી ભગવાન વિષ્ણુએ અતિશય ક્રોધે અવાજ કરવા ચળકતો પાંચજન્ય શબ્દ વગાડ્યો, ત્યારે એ શખના અવાજથી દાનવો ભયથી ત્રાસ પામ્યા અને દેવો તથા તપોધન ઋષિઓ સજી થયા. ૧-૫૫

પૂર્યામાસ તરસા શબ્દ કર્તું ચરસ્વત્મ્।

તેન શબ્દેન શંભસ્ય મયત્રસ્તાશ્ચ દાનવાઃ ॥૫૫॥

વમ્ભુવુર્લુદિતા દેવા ઋષયશ્ચ તપોઘના ।

ઈતિ શ્રી દેવીભાગવતમહાપુરાણમા પચમ સ્કંધ વિષે

અધ્યાય ૬ શ્લોક સમાપ્ત

અધ્યાય ૭ મો*

આખરે દેવો હાર્યા !

દ્વાત હવાચ

અસુરાન મહિષો દ્વપ્તવા વિપળમનસસ્તવા ।

ત્વક્ત્વા તન્માદિર્ધિ રૂપં વમ્ભૂવ મૃગદાસૌ ॥૧॥

આસ યોલ્યા તે વેળા અસુરોને ખેદ પામેલા મનવાળા જોઈ મહિષાસુર તે પાડાનું રૂપ છોડી સિંહ થઈ ગયો તેણે મહાધોર ગર્જના કરી, કેશવાળી ફેંકાવી અને નખના દેખાવોથી ત્રાસ પમાડતા દેવોની સેનામા ઝપલાલ્યુ નખના પ્રહારોથી ગરુડને લોલીગુલાણું કરી મૂકી એ ફેસરી—સિંહે વિષ્ણુને ભુજ પર નખ મારી ઉગ્રરડી નાખ્યા તે જોઈ વેગવાળા વિષ્ણુ પણ ચક્ર ઉગામી છેક જ મારી નાખવા ઇચ્છી ગુસ્સે થઈને તરત ત્યાં જઈ પહોંચ્યા તેમણે વેગથી એ મહિષા સુરને જેટલામા ચક્રથી માર્યો, એટલામા અતિ બળવાન તેણે પાડા થઈ જઈ બળે શિંગડાથી વિષ્ણુને મારવા માડ્યા, ત્યારે શિંગડાથી છાતીમા મસયેલા વિષ્ણુ પણ ગભરાઈ ગયા અને નાસી જવા તૈયાર થઈ વેગથી પોતાના લોકમા જતા રહ્યા એમ વિષ્ણુને ગયેલા જોઈ અત્યંત ભય પામેલા શકર પણ તે મહિષા સુરને મારવો અશક્ય જાણી કેલાસ પર્વત પર જતા રહ્યા એટલે બ્રહ્મા પણ ભયથી ઉતાવળા થઈ પોતાના ધાનમા ચાલ્યા ગયા, એ વખતે મહાભગવાન ઇંદ્ર

* આ અધ્યાયમા હરવા દેવો કેવાન પર નુપદાવા શકર પાસે ગયા, એ કથા ઓગણસાક મ્હોડાથી કહેવાયે

વજ્ર લઈ યુદ્ધ માટે ઊભો રહ્યો, વરુણ શક્તિ લઈ ધૈર્ય ધરી ઊભો રહ્યો, અને યમ પણ દડ લઈ સાવધાન થઈ યુદ્ધ માટે તત્પર રહ્યા પછી યક્ષપતિ કુબેર રણ માટે બગબર તૈયાર થયો અને અગ્નિએ પણ રાક્ષિત લઈ ત્યાં યુદ્ધ કરવા મન કર્યું નક્ષત્રોત્તો અધિપતિ ચંદ્ર તથા સૂર્ય બંને એકઠા મળી ત્યાં ઊભા રહ્યા અને દાનવશ્રેષ્ઠ તે મહિષાસુરને જોઈ યુદ્ધ માટે તેઓએ નિશ્ચય કર્યો એ નમયે ક્રોધ પામેલું દેવોનું સૈન્ય ત્યાં આવી પહોંચ્યું અને કૂર સર્પ જેવા બાણોના સમુદ્ધો છોડતો ગજ મહિષાસુર પાડાનું રૂપ ધરી ઊભો રહ્યો, તે વખતે દેવો તથા દાનવોના યોદ્ધાઓનો મોટો ઘોષાટ થઈ ગયો દેવોની તથા દાનવોની સેના ઓના મહાધોર એ યુદ્ધમા ધનુષની દોરીઓના અને હથેળીઓના અવાજને મેલતી ગર્જનાઓ જેવા બઈ રહ્યા હતા મહાબળવાન મહિષાસુરે મદગર્વિત થઈ બંને શિંગડાથી પર્વતોના શિખરો ફેંકવા માડ્યા અને દેવોના ટોળાને મારવા માડ્યા અતિ અદ્ભુત એ મહિષાસુર ક્રોધથી ઘેતઈ જઈ ખરીઓના પ્રહારોથી તથા પૂછડાના ભમાવવાથી પણ દેવોને માગવા માડ્યા પછી ગધર્વો સંહિત દેવો ઉઘમી હોવા છતાં ભય પામ્યા અને મહિષાસુરને જોઈ ઇંદ્ર નાસી ગયો એમ યુદ્ધ છોડી ઇંદ્ર ગયો, ત્યારે યમ, કુબેર અને વજ્રા—એ બધાએ ભયાનુર થઈ જતા રહ્યા પછી મહિષાસુર પોતાનો મહાન વિજય માની પોતાને ઘેર ગયો અને ઇંદ્રે છોડેલા એતવત હાથીને, સૂર્યના ઉગ્ગે શ્રવા ઘોડાને તથા કામધેનુ ગાયને મેળવી પોતાના સૈન્યથી વીંટળાઈને તરત જ સ્વર્ગમા જવા તેણે મન કર્યું એ મહિષાસુરે વેગથી દેવનોકમા જઈ ભયાનુર દેવોએ છોડેલું દેવોનું રાજ્ય લઈ લીધું અને ઇંદ્રના સુદર આસન પર તે બેઠો તેણે દાનવોને દેવોના સ્થાન પર સ્થાપી દીધા એમ મદગર્વિત દાનવ મહિષાસુર પૂન સો વર્ષ સુધી મહાભયકર યુદ્ધ કરી પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે ઇંદ્રનું પદ મેળવ્યું હતું તેણે અત્યંત પીડેલા દેવો સ્વર્ગમાથી નીકળી નવા અને એમના એમ થા । તપો સુધી પહોંચીને નુકસાનોમા ભટક્યા કર્યો હે ગજ ! તે બધા દેવો ત્યારે ધાડ્યા, ત્યારે ભયનીત થઈ

પ્રજાઓના પતિ, જગતના નાથ, ગંગેગુણી સ્વરૂપ વાળા, આર મુખોવાળા, કમળના આસનવાળા, વેદોનું ઉત્પત્તિસ્થાન, દેવોના દેવ, જગતના ગુરુ અને વેદ—વેદાગના પાગ્ગત તથા પોતાથી જન્મેલા મરીચિ વગેરે શાત મુનિઓથી, કિન્તરેવી, સિદ્ધોથી, ગધર્વોથી, ચારણોથી, નાગોથી અને સર્પોથી સેવાતા બ્રહ્માને જન્મે ગયા અને તમની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા

દેવો બોલ્યા હે બ્રહ્મા ! હે સર્વના દુ બનો નાશ કરનાર ! જેમનો જન્મ કમળમા છે એવા તમે અશુ-રોના અધિપતિએ અત્યંત પીડેલા, રણમા ઊરેલા, સ્થાનહત થયેલા અને પર્વતની નુકામા રહેતા દેવોને જોઈને જે દયા નથી કરતા એ શુ ર લોભરહિત પિતા મે કડો અપરાધોથી યુક્ત છતાં પુત્રોને ત્યજ તેઓને શુ અત્યંત દુ ખી કરે છે ? (નથી જ કરતો) છતાં તમારા ચરણકમળમા ભક્તિવાળા અને દેવોએ પીડેલા દુ ખી દેવોની આજે તમે જે બેદરકારી કરે છો એ શુ ? એ મહિષાસુરે દેવોદેવોના નાશને ખૂબ ભોગવ્યું છે, યજ્ઞોના યોગ્ય બલિદાનો પણ બ્રાહ્મણો પાસેથી એ દુષ્ટા-ત્મા લે છે, કપવૃક્ષનાં પુષ્પો ધારણ કરે છે અને સમુદ્રના એ બળનારૂપ કામધેનુ ગાયને પણ ઉપયોગમા લે છે હે દેવોના ઈશ્વર ! દેવોનું કાર્ય અમે શુ કહીએ ? તમે જ્ઞાનથી દેવોના મર્વ અદ્ભુત વર્તન જાણો છો, કેમ કે હે પ્રભો ! તમે બધાના કાર્યો જાણો છો અમે તમારા ચરણમા નમીએ છીએ હે દેવેશ્વર ! પાપી મનવાળો અને દુષ્ટ વર્તનવાળો એ મહિષાસુર હરેકોઈ સ્થળે ગયેલા દેવોને અનેક બ્રતના વર્તનથી જ પીડા કર્યો કરે છે, તો હે પ્રભો ! તમે રતણ કરનાર હોઈ અમારું કલ્યાણ કરો તમે અમારું કલ્યાણ ન કરો, તો પ્રજાઓના ઈશ્વર, દેવોના પ્રિય, સર્વનું ધારણપોષણ કરનાર, આદ્ય અને મગજરૂપ (તમને) બ્રહ્માને દોષી અમે ક્યા અનત તેજ્ઞવાળા શાતિકર્તાનો શત્રુો જઈએ ?

આને કહ્યું એમ સ્તુતિ કરી હાથ જોડતા અને અતિનાય ખેદ પામેલા મુખવાળા બધા દેવો પ્રા-ન-પતિ—બ્રહ્માને પ્રણામ કરી રહ્યા, ત્યારે તેઓને એમ પીડા પામેલા નેઈ નોકના દાસ બ્રહ્મા સુદર વાણીથી સુખ ઉપમનવા લેય તેમ તેઓને

કેવા લાગ્યા

પ્રાહ્મા યોત્યા ‘હે દેવો ! હુ શુ કરુ ? દાનવ મહિષાસુર વરદાનથી ગર્વિષ્ઠ બન્યો છે, કેમ કે તે કોઈ નીચી જ મારી શકાય તેવો છે, પુરુષથી મારી શકાશે નહિ, તે માટે શુ કરુ ? હે દેવો ! આપણે બધા આજે પર્વતોમા ઉત્તમ કૈલાન પર જઈએ અને ત્યાંથી સર્વ કાર્યમા કુશળ રાકરો આગળ કની ન્યા વિધ્યુદેવ વને છે, ત્યા વેદુકલોકમા જઈશુ અને બધા એકઠા મળી દેવોનુ કાર્ય ખાસ વિચારીશુ’ એમ કહી ઇસ ઉપર યેમી પ્રાહ્મા કાર્યના મમૂક માટે દેવોને પાછળ લઈ કૈલાસ તરફ ગયા, તેટલામા રાકર પણ ધ્યાનથી પ્રભદેવને દેવોની સાથે આવતા જાણી તરત જ પોતાના સ્થાનમાથી બહાર નીકળ્યા તે બંનેએ એકબીજાને જોઈ પરસ્પર વદન કર્યું અને મર્વ દેવોની પ્રાપ્તિ કનયેયા તે બંને સતુષ્ઠ થયા પાર્વતી પતિ તરફ દેવોને જુદા જુદા આસનો આપ્યા ને પછી તે આનંદ પડે દેવો ખેડા ત્યાં પોતે પોતાના આસન પર ખેડા બળદનુ મિદ્ધન ધનમા રાખતા પ્રભુ રાકરે પ્રહ્માને કુશળ પ્રશ્ન પૂછી દેવોને કૈલાસમા આવવાનુ કારણ પૂછ્યુ દે, ‘હે મહાભાગ્યશાળી પ્રાહ્મા ! ઇન્દ્ર મહિત દેવો સાથે તમે કેમ આવ્યા છે, તેનુ કારણ કહો’

પ્રાહ્માએ કહ્યુ ‘હે દેવોના ઇશ્વર ! મહિષાસુરે પીરેયા ઇન્દ્ર સંહિત દેવો ભયભીત થઈ પહાડોરૂપ કિન્ધ્યાઓમા ભટક્યા કરે છે મહિષાસુર અને બીજા દેવગનુ—તન્નમો યત્નના ભોલતા થયા છે, તેથી પીકાતા લોકપાત્રો આજે તમારે શંભુ આવ્યા છે હે શભો ! આ કાર્ય ભારે હોવાથી નાં દેવોને મે તમાન સ્થાને આપ્યા છે, તો હે દેવેશ્વર ! હવે જેમ યોગ્ય લાગે તેમ દેવોનુ કાર્ય તમે કને હે પ્રાણીઓનુ સ્વપ્ન કનાત્ર ! તમે દેવોનો કાર્યભાર તમાત્ર પર છે

આને હુ તેમનુ એ વચન નામળી ખૂબ હતતા શકે પ્રહ્માને સુંદર વાણીથી આ વચન કહ્યુ

શિવ યોત્યા હે નમર્વ પ્રાહ્મા ! તમે જ પહેલા વરદાન આપવાની દેવોને દુ ખદાયી આ કાર્ય કર્યુ છે, તો હવે શુ કરુ ? એ મહિષાસુર આ રીતે બળવાન, શૂરો અને લાં દેવોને ભય આપનાર થયો છે, જેથી

મદ્ગર્વિષ્ઠ તેને મારવા કઈ ઉત્તમ સ્ત્રી સમર્થ થાય ? મારી કે તમારી સ્ત્રી યુદ્ધમા જવાને યોગ્ય નથી, અને (કદાવ જાય તોયે) એ બંને મહાભાગ્યશાળી સ્ત્રીઓ ત્યા જઈને યુદ્ધ કેવી રીતે કરી શકે ? હે મહાભાગ ! ઇન્દ્રાણી તો યુદ્ધકુશળ છે જ નહિ, તો પછી બીજી કઈ સ્ત્રી તે મદ્ગર્વિષ્ઠ પાપીને મારવા સમર્થ છે ? માટે મારો તો આ મત છે કે, આપણે આજે જ વિધ્યુદેવ પાસે જઈ તેમની સ્તુતિ કરી ખૂબ ઉતાવળથી દેવોનુ કાર્ય કરવા તેમને પ્રેરણા કરીએ તે વિધ્યુ મર્વ કાર્યો સિદ્ધ કરવા અત્યંત બુદ્ધિ શાળી પુરુષોમા શ્રેષ્ઠ છે માટે વિધ્યુને મળી આપણે કાર્યનો વિચાર કરવો જોઈએ તે વિધ્યુ પ્રપન્થથી અને બુદ્ધિથી કાર્યસિદ્ધિ કરશે

આસે કહ્યુ શકરનુ એ વચન સાભળી પ્રભાં વજોડે બધા દેવો ‘બહુ માન’ એમ કહી ઉતાવળ શિવ સાથે ઠક્યા અને બધાય પોતાના વાહનો પર ખેસી વિધ્યુના (વેદુક) નગર તરફ ચાલ્યા તે વેગ કાર્યસિદ્ધિને સૂચવતા શુભ શકુનો જોઈ તેઓ ખુશી થયા શુભ, શાંત, સુગંધી અને શુભસૂન્દર પવનો વાવા લાગ્યા અને ત્યા રસ્તામા સર્વ તરફ પદ્મીઓ મગલ શબ્દો બોલવા લાગ્યા આકાશ નિર્મળ થયુ અને દિશાઓ સ્વચ્છ થઈ, એમ દેવોના તે જવાબ સમયે મર્વ શુભ જેવુ જ થયુ હતુ ૧-૫૬

નિર્મલ જામવદ્ વ્યોમ વિશાશ્વ વિમલાસ્તયાં ।

ગમને તત્ર દેરાનોં સર્વે શુભમિવાભવત્ ॥ ૫૬ ॥

ઈતિ શ્રીદેવોના । વતમહાપુરુષમા પચમ સ્કંધ વિરે

અધ્યાય ૭ મો નમ્રમ

અધ્યાય ૮ મો*

જગદ્ધા પ્રગટયાં

વ્યાસ ડગાવ

તરસા તેડ્ય સપ્રાપ્ય વૈકુણ્ઠ વિષ્ણુબહુમમ્ ।

દદ્મશુ સર્વેશોભાદય દિવ્યગૃહવિરાજિતમ્ ॥ ૧ ॥

વ્યાન યોત્યા પત્રી એ દેવોએ તરત જ વેદુકમા પત્રની જઈ વિધ્યુપ્રિય તે વધુને સર્વ

* આ અધ્યાયમાં રાત્રેથી લોકને બાળી નાખવા જાહેરથી નેત્ર નેત્ર પ્રકટ થયુ, એ વા છેતર સ્ત્રીઓને નેત્રથી

પ્રકારની શોભાથી યુક્ત દિવ્ય ઘરોથી શોભીતુ, સરોવર, વાવો ને નદીઓથી યુક્ત, સુખ આપનાર, મગલરૂપ અને શબ્દ કરતાં હસો, સારસ તથા ચક્રવાક પક્ષીઓથી સુત્રાભિત જોયુ વળી તે ચાપા, આસોપાલવ, લાલ કમળો અને કટપવૃક્ષોથી વ્યાપ્ત મોગત, તિલકવૃક્ષ, આમ્રાતકદ્વુક્ષ અને ડમરના ઝાડોથી યુક્ત લોઈ કોય લોતા શબ્દોથી ગાથ ગ્લેપુ, નૃત્યગિત મયૂરો સહિત અને ભમરાઓના ગુન્નરવોથી સુદર દિવ્ય ખાગ-ખગીચાઓથી યુક્ત હતુ, તેમ જ ભકિતતત્પર સુનાદ—નાદ વગેરે પાર્પદો અને બીજો જન્મ લેવાની વૃત્તિ વિનાના લોઈ સ્તુતિ કરતા ભકતોથી તે વ્યાપ્ત હતુ ત્યા રત્નજડિત હોઈ ચિત્રોથી શોભતા સોનાના મહેલો આકાશ સુધી પહોંચી જઈ શોભતા હતા અને સુદર મંદિરો પણ પુષ્કળ હતા દેવો તથા ગધર્વો ત્યા ગાતા હતા, અપ્સરાઓના ટોળા નાચતા હતા અને જેમનો કંઠ કાયમ પ્રિય લાગે એવા મનોહર કિન્નર દેવોથી તે આનાદ ઉપજવતુ હતુ વળી તે વિષ્ણુધામ વેદપાઠ કરવામા જ આદરવાળા અને વેદોના સૂક્તોથી સ્તુતિ કરતા શાન્ત મુનિઓ વડે શોભી રહ્યુ હતુ ત્યા વિષ્ણુને રહેવાના મંદિરમા જઈ તે દેવો શુભ આકૃતિવાળા જ્ય—વિજય નામના બે દારપાળોને સોનાની છડી ધરી ઊભેલા જોઈ બોલ્યા કે, 'તમારા બેમાથી એક જણ અદર જણાવો કે, વિષ્ણુનુ દરોત ઈચ્છતા બ્રહ્મા—રુદ્ર આદિ દેવો આવીને દરવાજમા ઊભા છે તે વચન સાંભળી વિજયે જલદી વિષ્ણુની પાસે જઈ પ્રણામ કરી, આમ સર્વ દેવોને આવેલા જણાવ્યા

વિજય કહ્યુ હે દેવોના દેવ ! હે મહારાજ ! હે લક્ષ્મીપતિ ! હે દેવોના શત્રુઓને મારનારા ! હે પ્રભો ! ખંધા દેવો આવીને દરવાજમા ઊભા છે બ્રહ્મા, રુદ્ર, ઈન્દ્ર, વરુણ, અગ્નિ યમ વગેરે દેવો આપનુ દરોત ઈચ્છતા વેદવાક્યોથી સ્તુતિ કરે છે

આસે કહ્યુ વિજયનુ તે વચન સાંભળી લક્ષ્મી પતિ વિષ્ણુ ખૂબ આનાદ પામી તત્ત જ ઘરમાથી બહાર નીકળી દેવોની તામે ગયા અને પાસે જઈ તે વિષ્ણુએ દરવાજમા ઊભેલા દેવોને યાકથી દૂખળા તથા દુખી જોઈ પ્રેમપૂર્ણ દૃષ્ટિથી ખુશી કર્યો ત્યારે

સર્વે દેવોએ દેવોના દેવ વિષ્ણુને પ્રણામ કર્યો અને વેદોમા નિશ્ચય કરેલા તે દેવ્યહનતા દેવની (આવી) વાણીથી સ્તુતિ કરવા માંડી

દેવો બોલ્યા હે દેવોના દેવ ! હે જગતના નાથ ! હે (જગતની) સૃષ્ટિ, સ્થિતિ તથા નાશ કરનારા ! હે દયાના સમુદ્ર ! હે મહારાજ ! શરણે આવેલા અમારુ તમે રક્ષણ કરો

વિષ્ણુ બોલ્યા ખંધા દેવો આસનો પર બેસો અને તમારુ કુશલ વૃત્તાત કરો તમે એકઠા મળી અહીં શા માટે આવ્યા છો ? બ્રહ્મા તથા રુદ્ર મહિત તમે ચિંતાતુર, ખેદ પામેલા ને દુખી મનવાળા કેમ થયા છો ? તમે જલદી કાર્ય કરો

દેવોએ કહ્યુ હે મહારાજ ! પાપકર્મ કરતા, દુર્જય, અતિ દુષ્ટ અને વરદાનથી ગર્વિષ્ઠ બનેલા પાપી મહિષાસુરથી અમે પીડાયા છીએ બ્રાહ્મણોએ આપેલ યગ્નભાગને એ ખાઈ જાય છે અને દેવો ભયાતુર થઈ પહાડોરૂપ કિંલાઓમા ભટકે છે હે મધુદેવ્યનો નાશ કરનાર ! બ્રાહ્માના વરદાનથી તે દુર્જય બન્યા છે, માટે તે કાર્યને ભારે જાણી અમે તમારે શરણે આવ્યા છીએ હે દૈત્યોની માયામા કુશળ શ્રીકૃષ્ણ ! તમે એને ઉગ્રેડી નાખવા સમર્થ છો, માટે હે દાનવોનો નાશ કરનાર ! તમે તેના નાશનો ઉપાય કરો બ્રાહ્માએ તેને વરદાન આપ્યુ છે કે, પુરુષોથી તુ મરાઈશ નહિ, ત્યારે એવી કઈ બાળા—ત્રી છે કે, જે એ નીચને યુદ્ધમા મારે ? વરદાનના ખળથી અતિ દુષ્ટ બનેલા એ મહિષાસુરનો નાશ કરવા પાર્વતી, લક્ષ્મી, ઈન્દ્રાણી કે સરસ્વતી કઈ ત્રી સમર્થ છે ? હે ભકતવત્સલ ભૂધા ! આના મગ્ધનુ જે દારણ હોય, તે બધુ બુદ્ધિથી વિચારી તમે દેવોનુ કાર્ય કરો

આસ બોલ્યા તે વચન સાંભળી વિષ્ણુ બાહુ ઢનતા હોય, તેમ તેઓને કહેવા લાગ્યા 'આપણે પહેલા યુદ્ધ તો કર્યુ જ છે, છતાં એ નયો નથી, તો હવે સર્વ દેવોના તેજથી ઉપસાપતિવાળી કોઈ ત્રી જે પ્રક્ટે તો એ મહિષાસુરને યુદ્ધમા મળવી મારે વરદાનથી ગર્વિષ્ઠ થયેલા અને સે કટો માયાઓમા કુતરા એ મહિષાસુરને માનવા આપાવી શકિતઓના અગ્રોમાથી પ્રગટેલી જ ત્રી નમર્થ યને, માટે

આપણા તેજના અરોની તથા આપણી નીચોની પ્રાર્થના કરો કે જેથી પ્રકટેલા તેજના અરોમાથી તેજનો ઢગ પ્રકટ થાય અને વગેરે આપણે બધાય તેને ત્રિભૂત વગેરે બધા દિવ્ય આયુધો આપીશું એટલે સર્વ આયુધો ધારણ કરતી અને સર્વના તેજથી યુક્ત એ સ્ત્રી મદગર્વિત પાપી તે દુષ્ટાત્માને મારશ

વ્યાસે કહ્યું દેવોના ઈશ્વર વિષ્ણુએ એમ કહ્યું, એટલામા તો પ્રદ્વાના મુખમાથી સહન કરવો ઘણો જ મુશ્કેલ તેજનો ઢગ પોતાની મેળે જ પ્રકટ થયો, એ તેજ લાલ વર્ણવાળું, શુભ આકારવાળું, પોષતજ મીઠું મમાન ક્રાંતિવાળું, કંઈક ગીતન, કંઈક ગરમ અને કિરણોના સમુદાયથી સુશોભિત હતું હે મહા રાજા ! મહાત્મા વિષ્ણુએ તથા શકરે એ તેજ જોયું, ત્યારે મોટા પન્નકમવાળા તે બાળે વિસ્મિત થયા એ જ પ્રમાણે શરના સરીરમાથી પણ મહા આલ્ભુત તેજ નીકળ્યું, જે ઉપાતા જેવા વર્ણવાળું, તીવ્ર જોવા મુશ્કેલ મહાઉગ્ર દેવોને ભયકર, દેવોને વિસ્મય પમાડતું, ધોર દેખાવતું, પર્વતના જેવડું અને બીજો તમોગુપ્ત હોય તેવું હતું પછી વિષ્ણુના સરીરમાથી પણ તેજનો બીજો ઢગલો હોય તેવું કાળું, સત્વગુણથી યુક્ત અને મોટી ક્રાંતિવાળું તેજ પ્રકટ થયું, પછી ઈન્દ્રના શરીરમાથી રણમેચ્છી દેખાવતું, અસહ્ય, મારી રીને ગોળ અને સર્વ ગુપ્તસ્વરૂપ એવું તેજ પ્રકટ થયું તે જ પ્રમાણે કૃષ્ણે, યમ, અગ્નિ તથા વરુણના શરીરમાથી પણ ચારે બાજુથી મોટું તેજ નીકળ્યું અને ગીતર દેવોના શરીરમાથી પણ અતિ નાન પ્રદાનતો અને મહાઉગ્ર જવા મોગ તેજનો ઢગ નીકળ્યો બીજા દિશાવચ જેવા મહાદિવ્ય એ તેજના ઢગને જોઈ વિષ્ણુ રાજે મર્વે દેવો વિસ્મય પામ્યા ત્યાં દેવોના દખના નાજના એ ઢગલામાથી અતિ ઉત્તમ અને વિસ્મય પમાડતી સુદર ની પ્રકટ વઈ સર્વ દેવોના શરીરમાથી પ્રકટેલા તે મહાવદ્ધમી નણુ ગુણોવાળા, અનાનુભવગોવાળા ના વર્ણવાળા જગતને મોહ પમાડતાના, યોગા મુખસાગા (અજગને લીધે) ઢગા નેનોવાળા, અત્યંત લાલ અધનેષ્ટવાળા, પાવના બાવ તમિયાસાગા, સુદર અને દિવ્ય તાપ નાની નાનગાડેલા ના અદ્ભુત ભુજબોવાળા તે

દેવી જાણે હજારો ભુજબોથી સુશોભિત હોય તેવા જણાતા હતા અને તેજના ઢગમાથી જન્મીને અસુરોનો નાશ કરવા પ્રગટયા હતા

જનમેજય રાજાએ પૂછ્યું હે મહાભાગ વ્યાસ દેવ ! હે સર્વજ્ઞ મુનિશ્રેષ્ઠ ! તેમના શરીરની ઉત્પત્તિ તમે વિસ્તારથી કહો સર્વ દેવોનું તેજ એકરૂપ થયું હતું કે જુદું જુદું રહ્યું હતું ? મોહું, નાક, આખ વગેરે ભેદથી જુદા જુદા તે દેવીના અગ્રો સર્વના તેજે મય હોઈ જુદા જુદા ભાગોમાથી ઉત્પન્ન થયા હતા, કે સર્વના એકઠા તેજમાથી થયા હતા હે વ્યાસ ! તેમના શરીરના અગ્રોનો ઉત્પત્તિરૂપ તે વિસ્તાર તમે કહો જે દેવના તેજથી જે અગ્ર થયું હોય અને જે જે દેવોએ જે જે આલ્ભણો વગેરે આપ્યા હોય, તે સર્વ તમારા મુખકમળમાથી નીકળેલું હું સાંભળવા ઇચ્છું છું હે બ્રહ્મન્ ! તમારા મુખકમળમાથી નીકળેલો મહાલકષ્મીના ચરિતરૂપ અમૃતમય રસ પીતા હું તૃપ્ત જ થતો નથી

સૂત બોલ્યા તે રાજાનું એ વચન સાંભળી સત્યવતીના પુત્ર વ્યાસ તે રાજાને પ્રસન્ન કરતા હોય તેમ મધુર વાક્યો બોલ્યા

વ્યાસ બોલ્યા હે મહાભાગ્યશાળી કુરુશ્રેષ્ઠ રાજા ! તે દેવીના દેહની ઉત્પત્તિને બુદ્ધિ પ્રમાણે વિસ્તારથી હું કહું છું સામ્યાત્ પ્રાણા, વિષ્ણુ, રુદ્ર કે ઇન્દ્ર તે દેવીના ઉપને બરાબર કહેવા કઠી પણ સમર્થ નથી તો પછી એ દેવીનું જે રૂપ જેવું અને જ્યાંથી પ્રકળ્યું છે તે હું કેવી રીતે જાણ ? 'એ દેવી ઉત્પન્ન થયા' એમ જે હું કહું છું, તે માત્ર કહેવા પૂરતું જ છે તે દેવી હમેશાં નિત્ય જ છે અને એક સ્વરૂપવાળા છે, છતાં દેવોના કાર્યરૂપ આદર્શની સિદ્ધિ માટે અને કાર્ય ઘણું મોટું હાવાથી પ્રકટ થાય છે જેમ ત' નેક જ રૂપ તથા સ્વભાવવાળો છે, છતાં લોકોને ખુશ કરના નાટયગાનામા જઈ અનેક સ્વરૂપવાળો બાય છે, તેમ આ દેવી રૂપસંહિત અને નિમ્ન છે, છતાં દેવોના કાર્યો માટે પોતાની લીલાથી અનેક સંખ્યા સ્વરૂપો ધારે છે એ રીતે કરનાના ક્રાંત પ્રમાણે તેમના નામો પણ ઘાય છે, જે નામો ધાતુના અર્થ તથા ગુણોથી યુક્ત હોઈ ગોણ અને (કાલી, તાર,

સુદરી, ભુવનેશ્વરી, દુર્ગા વગેરે) અનેક પણ હોય છે હે રાજા ! દેવીનું મનોહર સ્વરૂપ, જે રીતે તેજમાથી પ્રકટ્યું છે, તે જ પ્રમાણે હું બુદ્ધિ અનુસાર કહું છું શકરનું જે તેજ હતું તેનાથી ધોળા ગંગા, શુભ આકાર વાળું અને ઘણું જ મોટું તેનું મુખકમળ થયું છે યમદેવના તેજથી તે દેવીના કેશ થયા છે, જે સુવાળા, વાદ્ય અગ્રભાગવાળા, ઘણા જ લાખા, મેવ જેવા કાળા અને મનોહર છે અગ્નિના તેજથી કાળું, લાલ અને ધોળું એમ ત્રણ વર્ણોથી શોભતા નણું નેત્રો તેમના થયા છે બન્ને સંધ્યાના તેજથી વાકી, ચમકતી, કાળી, અત્યંત તેજસ્વી અને કામદેવના બે ધનુષ જેવી તે દેવીની બે ભમ્બર થઈ છે વાયુના તેજથી તહિ બહુ લાખા ને તહિ બહુ દૂકા અને કામદેવના બે હાથો જેવા ઉત્તમ તેમના બે કાન થયા છે ન્યૂનતા તેજથી તત્વના પુષ્પ જેવા આકારનું અત્યંત મનોહર ચમકતા ગંગા તેમનું નાક થયું છે હે રાજા ! (દમ વગેરે) પ્રજાપતિઓના તેજથી અણીદાર, લીલા મોગરાના પુષ્પની આપી જેવા અત્યંત કાલિવાળા અને એકસરખા તેમના દાંત થયા છે અત્યંત લાલ તેમનો નીચેનો હોઠ અરુણના તેજથી અને સુદર ઉપરો હોઠ કાલિંકસ્વામીના તેજથી થયો છે વિષ્ણુના તેજથી તેમના અક્ષર બાહુઓ થયા છે અને વસુ ઓના તેજથી લાલ રંગની તેમની આંગળીઓ થઈ છે ચંદ્રના તેજથી તેમના બે ઉત્તમ સ્તન અને ડ્રુના તેજથી ત્રણ કસ્યલીવાળો તેમનો મધ્યભાગ થયા છે, વરુણના તેજથી તેમની બે ક્તવ નથા સાથળો થઈ છે અને પૃથ્વીના તેજથી તેમનો પ્રિયાળ કેડા પાછળના ભાગ થયો છે હે રાજા ! એના નુભ ગ્રામ્યના, મુદર ઉપવાળા ને ઉત્તમ સ્વનાના તે દેરી તેજના ઢગમાથી પ્રગટ્યા હતા ઉત્તમ નરે ગ્રામ્યના સુદર દાનવાળા અને સુદર નેત્રોવાળા તે દેરીને જોઈ મહિષાસુરથી ખૂબ જ ખોડાયેલા બધા દેવા આનંદ પામ્યા પછી વિષ્ણુએ ત્રી દેવોને કહ્યું 'હે દેવા ! તમે બધે આ દેરીને નવજા આપી ખાજો અને ઉત્તમ આપુધો આપો, તેમ જ જન્મતન્મતા નેજસ્વી હથિયારો પોતાના હથિયારોમાથી જયની

ઉત્પન્ન કરી આ દેવીને તમે આપો ૧-૭૬

સ્વાયુષેભ્યઃ સમુત્પાદ્ય તેજોયુક્તાનિ સત્ત્વરાઃ ।
સમર્પયન્તુ સર્વેઽય દેવ્યે નાનાયુધાનિ વૈ ॥ ૭૬ ॥

ઈતિ શ્રીવિભાગવતમહાપુરાણમા પતમ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૮ મો મમામ

અધ્યાય ૯ મો^x

દેવોએ દેવીને હથિયાર વગેરે
આપી પૂજ્યાં

બ્યાસ ઉવાચ

દેવવિણુવચઃ કૃત્વા સર્વે પ્રમુદિતાસ્ત્વા ।

વદુશ્ચ મયણાન્યાગુ વસ્ત્રાણિ સ્વાયુધાનિ ચ ॥ ૧ ॥

બ્યાસે કહ્યું દેવ વિષ્ણુનું વચન સાંભળી તે મમયે બધા દેવોએ ખૂબ ધર્મ પામી અવાકારો, વસ્ત્રો તથા પોતાના હથિયારો (દેવીને) આપ્યા ક્ષીર સમુદ્રે પ્રસન્ન થઈ રાતા, સૂક્ષ્મ અને જૂના ન થાય તેવા બે દિવ્ય વસ્ત્રો અને સુશોભિત હોઈ ચળકતો એક હાર દેવીને આપ્યો જેની છત્રિયો તથા મન પ્રમન્ન હતા એવા વિશ્વકર્માએ કરોડો સૂર્ય સમાન કાલિવાળો દિવ્ય મુકુટ, બે ચમકતા કુકળો, હાથના કડા, માનુમધ અને જન્મજન્મના રત્નોથી સુશોભિત કુકળો તે દેવીને આપ્યા વળી વિશ્વકર્માએ તે દેવીને પગમા (પહેરવાના) સુદર, નિર્ભંગ રત્નભૂષિત અને સૂર્ય સમાન તેજસ્વી બે આંત્રો આપ્યા મહા માન્ય તે દેવીને હોઠમા પહેરવાની સુદર કઠી અને નર્વ તરુની તેજસ્વી રત્નજડિત વીટીઓ આપી વજાનુદેને જેના કમળો કઠી કમાતા નથી એવી સુવધી અને ભમસાઓથી અનુસરાતી વેળવતીમાળા તે દેવીને આપી સતુષ્ઠ થયેલા હિમાલયે જન્મજન્મના રત્નો તથા સોના જેવી કાલિવાળો મનોહર નિહ વાદન તનકે આપ્યો તે વેળા એ દિવ્ય આવાકારોથી રાત્રા ગારલ તે ઉત્તમ, સુદર કપ્યાનુભૂતિ દેવી સિદ્ધ ઉપર મિનાજ સર્વ હસણોની યુક્ત હોઈ શોભતા હતા પછી વિષ્ણુએ પોતાના વજ્રમાથી (બીજા) હજાર આસ

X આ અધ્યાયમા મોટા હરિદાસ વગેરે માપી દેવાને દેવીને પૂજ્યાં, એ કથા નાગવજ્રકથામાંથી મળેલી.

વાળુ અત્યંત તેજસ્વી અને રાક્ષસોના મસ્તકોને તપનાર ચક્ર ઉત્પન્ન કરી એ દેવીને આપ્યું ગક્ર પોતાના ત્રિશૂલમાથી દેવોના મગજોને કાપનાર અને ભયનો નાશ કરનાર (બીજી) ઉત્તમ ત્રિશૂલ ઉત્પન્ન કરી દેવીને આપ્યું પ્રસન્ન મનવાળા વરણ દેવે પોતાના રાખમાથી (બીજી) અત્યંત પ્રકાશનો, મોટો શબ્દ કરનાર અને માગલિક શબ્દ ઉત્પન્ન કરી દેવીને આપ્યો તેમ જ પ્રસન્ન મનવાળા અગ્નિએ મે કંઠોનો નાશ કરનારી, મન જેવા અત્યંત વેગવાળી અને દૈત્યોનો વિનાશ કરનારી શક્તિ આપી વાયુએ આણીથી ભરેલો ભાથો અને અદ્ભુત દેખાવનું, ખે ચંબુ મુશ્કેલ અને કઠોર શબ્દવાળું ધનુષ તેમને આપ્યું ઇંદ્ર પોતાના વજ્રમાથી અતિ ઉગ્ર વજ્ર ઉત્પન્ન કરીને આપ્યું, તેમ જ સુદર શબ્દવાળી અને ઘણી જ સુદર વંટી ઔસવતમાથી (ઉત્પન્ન કરીને) આપી યમદેવે સર્વ પ્રાણીઓને કાળ આવે છે ત્યારે જેતાથી પોતે નાશ કરે છે, તે કાળદેવમાથી ઉત્પન્ન કરેલો દંડ તે દેવીને ઇચ્છાનુસાર આપ્યો બ્રહ્માએ ગંગાના પાણીથી ભરેલું દિવ્ય કમકડું એ દેવીને આપ્યું અને વરણે આનંદયુક્ત થઈ પારા આપ્યો હે ગંગા ! કાળે તલવાર ને હાલ તેમને આપી ને વિશ્વકર્માએ તીક્ષ્ણ કરંશી આપી કુખેરે મદિગથી ભરેલું મોનાનું પીવાનું પાન આપ્યું અને વરણે મનોહર દિવ્ય કમળ એ દેવીને આપ્યું વળી વિશ્વકર્માએ પ્રસન્નચિત્ત થઈ સે કંઠો ઘટીઓનો અવાજ કરતી અને દેવોએ શત્રુઓનો નાશ કરતી ક્રીમોદકી (નામની) ગદા તે દેવીને આપી વળી વિશ્વકર્માએ અનેક રૂપવાળા અસ્ત્રો અને નૃત્ય અરાક્ય એવું બપ્તર જગદેવાને આપ્યું ને સૂર્ય પોતાના કિરણો આપ્યા એમ આયુધો નહિન અને ભૂપણ્ડીથી યુક્ત હાઈ નીલોત્કચને માહ પમાડતા ને ગિનાદેવીને જોઈ દેવો તેમની સ્તુતિ કર્યા પાંચા

દેવો બોલ્યા મગલસ્વરૂપ, કલ્યાણમૂર્તિ, શાંતિ તથા પુદિરૂપ ભગવતીને વારંવાર નમસ્કાર હો કાલ ગણિ, અખા અને ઇંદ્રાણીરૂપ તમને નમસ્કાર ને ! નિર્દિદ્ધ, બુદ્ધિ, વૃદ્ધિ તથા વિષ્ણુશક્તિરૂપ તમને વાગ નમસ્કાર હો જે દેવી પૃથ્વીમા રહ્યા છે છતા

જેમને પૃથ્વીએ જાણ્યા નથી અને અદર રહી પૃથ્વીને જે નિયમમા રાખે છે, તે પરમેશ્વરીને અમે વદીએ છીએ જે દેવી માયામા રહ્યા છે, છતા માયાએ જેમને જાણ્યા નથી અને તેની અદર રહી તે માયાને જે પ્રેરે છે, તે પ્રેરણા કરનારા શિવાદેવીને અમે સ્તવનો છીએ હે માતા ! કલ્યાણ કરો, શત્રુઓએ તપાવેલા અમારી રક્ષા કરો, અને નીચ, કપટી, ભયકર તથા બીથી જ મારવો શક્ય હોઈ વરદાનથી ગર્વિષ્ઠ, સર્વ દેવોને હુ ખદાયી, અનેક રૂપો ધરનાર અને દુષ્ટ આ મહિમાસુરને પોતાના તેજથી મોહિત કરી તમે માને હે ભક્તો પર પ્રેમ સાખનારા દેવી ! તમે એક જ સર્વ દેવોનું શરણ છે, માટે દાનવ મહિમાસુરથી પીડાતા અમારી તમે રક્ષા કરો, તમને તમસ્કાર હો

વ્યાસ બોલ્યા દેવોએ એમ સ્તુતિ કરેલા અને સર્વ સુખ આપનારા મહાદેવીએ તે સમયે સિમ્તપૂર્વક આ શુભ વચન તે દેવોને કહ્યું.

દેવી બોલ્યા હે દેવો ! મદ્યબુદ્ધિ મહિમાસુરથી તમે ભય છોડો વરદાનથી ગર્વિષ્ઠ થઈ અત્યાંત મોહિત થયેલા તેને તરત જ યુદ્ધમા હુ મારીશ

વ્યાસ બોલ્યા દેવોને એમ કહી તે દેવી ધણી ાંચા સ્વરે હસ્યા (અને ફરી બોલ્યા) 'સમગ્રમા આ આશર્ષ છે કે આ જગત બ્રમ તથા મોહથી યુક્ત છે બ્રહ્મા વિષ્ણુ, મહેશ અને ઇંદ્ર સહિત બીજા બધા દેવો મહિમાસુરથી ધૂજતા તથા ભયભીત બન્યા છે અલો ! હે ઉત્તમ દેવો ! દેવનું બળ ધોર અને જીતવું મુશ્કેલ છે અને કાળ સુખહુ બનો કર્તા, પ્રણુ તથા ઇશ્વર છે કારણ કે જેઓ સૃષ્ટિ, પાકન તથા સંહાર કરવા અમર્થ છે, તેઓ પણ મહિમાસુર થી ખૂબ પીડાઈને હુ બધી તપી રહ્યા છે ને મૂર્ખાઈ ગયા છે' આમ (કહી) ધીમુ હસી તે દેવીએ ાંચા શબ્દવાળું અને દાનવોને ભય આપતું મહાધોર અસ્ત્ર હાસ્ય કર્યું તે વેળા એ અદ્ભુત શબ્દ સાંભળી પૃથ્વી કપી ગઈ, બધા પર્વતો હાલી ગયા અને બળવાન મમુદ પણ ખગભગી ઊઠ્યો વળી એ શબ્દથી મેરુ સ્થળી જયો, ગર્વ દિશાઓ ભસાઈ ગઈ અને દાનવો તે મોટો શબ્દ સાંભળી ભય પામ્યા દેવો ખૂબ હર્ષ પામી 'જય પામો, આ કરો' એમ તે દેવીને કહેવા

લાગ્યા, પણ મદગર્વિત મહિષાસુર તે શબ્દ સાભળી કોપી ઊઠ્યો તેણે એ શબ્દથી શક્તિ થઈ ‘આ શુ છે?’ એમ દૈત્યોને પૂછ્યું અને (આજ્ઞા કરી કે) ‘હે દૂતો! આ શબ્દની ઉત્પત્તિ જાણુવા તમે ઉતાવળા નહોતો કાનને પીડા કરતો આ અતિ ઉગ્ર શબ્દ કોણે કર્યો છે? દેવ અથવા દાનવ જે કોઈ આ શબ્દ કરનાર હોય તે દુષ્ટાત્માને પકડી મારી પાસે લાવો આવી ગર્જના કનાર અને ગર્વથી ઉદ્ભવે છે દુસસારીને હું મારી નાખીશ અને જેનું આયુષ્ય ખૂટ્યું છે એવા તે મદમુદ્ધિને હું યમલોકમા પહોંચાડી દઈશ તારેલા દેવો ભયભીત છે તેથી આવી ગર્જના ન કરે અને અસુરો તો મારે વશ છે, તો કયા મૂઠ પ્રાણીનું આ વર્તન છે? શબ્દનું કારણ જાણી ઉતાવળા મારી પાસે તમે આવો તે વ્યર્થ શ્રમ કરતા પાપીને હું (નતે) જઈ મારીશ’

વ્યાસ બોલ્યા તેણે એમ કહેલા એ દૂતો (ત્યાથી જઈને) સર્વોગસુદર, અઢાર ભુજઓવાળા દિવ્ય, સર્વ અકાકારોથી શણગારેલા, સર્વ લક્ષણોથી યુક્ત, શ્રેષ્ઠ આયુધોને ધારણ કરતા, હાથમા મહિસા પાત્ર ધારણ કરતા અને વારંવાર મહિમ પીતા દેવીને જોઈ ભયભીત થઈ ત્રાસ પામ્યા અને અત્યંત શક્તિ થઈ મહિષાસુર પાસે જઈ બલદી તે શબ્દનું કારણ આમ કહેવા લાગ્યા

દૂતો બોલ્યા હે દૈત્યોના રાજા! કોઈ શ્રેષ્ઠ અગોવાળી પ્રૌઢ દેવીને અમે જોઈ છે, તે સ્ત્રી સર્વોગે શણગારવાળી અને સર્વ રત્નોથી શોભી રહી છે તે મનુષ્યજાતિની કે અસુરજાતિની નથી, પણ દિવ્યરૂપ હોઈ, મનોહર છે સિદ્ધ પર ખેડેલી, આયુધોને ધરતી અને અઢાર ભુજઓવાળી તે ઉત્તમ સ્ત્રી શબ્દ કરે છે તે મદગર્વિત જણાય છે વળી તે સ્ત્રી મહિસા પીવામા ખૂબ તત્પર છે, અને અમે નથી જાણતા કે તે સ્ત્રી ધણીવાળી હશે! અતરિક્ષમા રહેલા દેવો આનંદયુક્ત થઈ, ‘તમે જય પામે, અમારી રક્ષા કરો અને અમારા શત્રુનો નાશ કરો’ એમ તેની સ્તુતિ કરે છે સુદર નિત્યોવાળી તે સુદસી કોણ છે અથવા કોની સ્ત્રી છે, શા માટે અહીં આવી છે અને અહીં શુ કરવા ઈચ્છે છે, એ અમે જાણતા

નથી તેના તેજથી અનર્થ ગયેલા અમે તેને જોવાને પણ સમર્થ થયા નથી વળી તે ગૃગાર, વીર, હાસ્ય, રોદ્ર અને અદ્ભુત—એ (પાત્રે) રસોથી યુક્ત છે આવી તે સ્ત્રીને જોઈ તેને બોલાવ્યા વિના જ અમે આવ્યા છીએ, તો હે રાજા! હવે તમારી આજ્ઞાથી શુ કરવું છે?

મહિષાસુરે કહ્યું ‘હે વીર મત્રીશ્રેષ્ઠ! મેં આજ્ઞા કરેલા તું સૈન્ય સાથે જા અને સામાદિ ઉપાયોથી તે સુદર મુખવાળીને લઈ આવ જો તે સ્ત્રી સામાદિ ત્રણે ઉપાયોથી ન આવે, તો તેનો નાશ કર્યો વિના (સામાન્ય જ શિક્ષા કરી) એ સુદર કેડના પાછલા ભાગવાળીને તું મારી પાસે લાવજે એ વાત્રી ભમ્ભર વાળીને હું આનંદથી પટરાણી કરીશ મુગ સમાન નેત્રોવાળી તે સ્ત્રી પ્રીતિયુક્ત થઈને આવે, તે માટે રસનો ભાગ ન થાય, તેમ તું મારું ઇચ્છિત કરજે કેવળ સાભળવાથી જ હું તેની રૂપસપત્તિથી આજે મોહિત થયો છું

વ્યાસે કહ્યું મહિષાસુરનું તે કોમળ વચન સાભળી મત્રીશ્રેષ્ઠ તરત જ પોતાની ઈચ્છાનુસાર લાથી, ઘોડા તથા રથોને સાથે લઈ ત્યા જઈને ઘણો જ દૂર ઊભો રહી વિનયનમ્ર થઈ તે ઉત્તમ મનવાળા દેવીને મધુર વાણીથી સુદર વચન કહેવા લાગ્યો

પ્રધાને કહ્યું હે મધુર ભાવણ કરનારી! તું કોણ છે? તે શા માટે અહીં આવવું કર્યું છે? હે મહાભાગ્યશાળી! મારા સ્વામી મારા મુખથી તને આ પૂછે છે, તે સર્વ દેવોને જીતનારા અને પુરુષોથી ન મરે એવા છે હે સુદર નેત્રોવાળી! બ્રહ્માના વરદાનથી ગર્વિત એ દૈત્યેશ્વર બળવાન છે અને સદા પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે રૂપોને ધારણ કરે છે સુદર વેશવાળી મનોહર તને અહીં આવેલી સાભળી એ મહિષાસુગ નામના મારા રાજા તને જોવા ઈચ્છે છે, તેથી મનુષ્યરૂપ ધરી તે તારી પાસે આવશે હે સુદરાગિ! જેમ તને ગમશે તેમ અમે કમ્પૂલ કરીશું, માટે હે મૃગના બચ્ચાના જેવા નેત્રોવાળી! બુદ્ધિમાન એ રાજાની પામે તું ચાલ, નહિ તો ભક્તિતત્પર તે રાજાને હું અહીં લાવું હે દેવોની ઈર્ષ્યવિર! જેવી તારા મનની ઈચ્છા હોય

તેમ હું કરું તારૂ રૂપ માળવાથી તે અત્યંત વશ
વર્તનાર થયા છે, માટે હે હોળીના છેડ જેવા માધળો-
વાળી ! માટે જે કચ્ચુ ધરે, તે તું જલદી કહે ૧-૬૭

તથા કરોમિ દેવેશિ યથા તે મનસેન્સિતમ્ ।
વશાનોડસૌ તથાત્વર્થ રૂપસંધવળાત્તવ ॥ ૬૭ ॥
કરમોઽવ વદાડડ્યુ ત્વં સંધિવેય મયા તથા ।

ઈનિ શ્રીદેવીભાગવતપ્રપુત્તમુષા પત્રમ સ્કંધ ત્રિમે
અધ્યાય ૯ મો નમઃ

અધ્યાય ૧૦ મો*

દેવીના તથા દૂતના સંવાદ

ચાલ ડગલ

इति तस्य घटः ध्रुवा प्रदस्य प्रप्रदोत्तमा ।

तमुवाच महाराज मेघगम्भीर्या गिरा ॥ ૧ ॥

આસ ખોલ્યા હે મહારાજ ! એવું તેતું વચન
માલગી સ્ત્રીઓમા ઉત્તમ એ દેવી ખૂબ હોતોને મેઘ
જેવી ગભીર વાણીથી તેને કહેવા લાગ્યા

દેવી ખોલ્યા . હે મન્ત્રીશ્રેષ્ઠ ! ‘ મહાલક્ષ્મી ’ નામે
પ્રખ્યાત અને નર્વ દેવોતો તારા કરનારી અને દેવોની
માતા જ તું જાણુ ઘનવોના સજા મહિપામુટે પીડેલા
અને યતોના ભાગોથી દૂર કહેલા સર્વ દેવોએ મહિપા
મુગ્ધો તારા કંવા અને પ્રાર્થના કરી છે, માટે જ હું
અહીં આવી છું હે મન્ત્રીશ્રેષ્ઠ ! હું એકની જ છું, નેન્ય
મહિત તથી હે નિર્દોષ ! તે નામપૂર્વક અને આદરની
આગત હી મધુરવાણીથી અને કહ્યું છે તેથી તારા
પર હું પ્રનમ્ત યઈ છું, નહિ તો પ્રલયકાળના અગ્નિ
જેવી તુષિત્રી—નગરવી હું તને માને જ નાખુ, પણ
મધુસ્તાવાળુ વચન કોને પ્રીતિ કરનાર ન થાય ? તું
એ પાપી મહિપામુર પાને જે અને માગ વચનથી
તેને આમ કહે કે, હરે તને જીવવાની ઈચ્છા લાય
તો તું પાતાનમા આપ્યો જા, નહિ તો દુષ્ટ અપનધી
તને યુદ્ધના મોખરે હું મારીશ માગ વ્યાણોથી નૂને
ધરેલા ઠરીસ્તાનો તું યમલોકમા જઈશ, માટે મારા

* આ અધ્યાયમા દરોના તથા મહિપામુરના દૂતનો
સંવાદ છેતલ એકથી કહેવાયે, જેવા દેવોના દેવો નર્વ
તરફથી દેખાય છે

આ દયાળુપણુ જાણી તું જલદી આલ્યો જા. એ
મૂઠા ! તું મરાઈશ, એટલે તરત જ દેવો સ્વર્ગે
મેળવશે; માટે ગો મૂર્ખ ! મારા વ્યાણો ક્યા સુધી
તારા શરીર પર પડ્યા નથી, ત્યા સુધીમા તમુદ સુધી
ની પૃથ્વીને છોડી દઈ તું એકનો વેગથી પાતાનમા
આલ્યો જા. એ અસુર ! તારા મનમા યુદ્ધ કંવાની
જો ઈચ્છા હોય, તો મહાખળવાન નર્વ યોદ્ધાગોની
માથે તું જલદી આવ, હું તને યમલોકમા પોનાવી
દઈ એ મહામૂઠા ! યુનેયુને મે તારા જેવા અસખ્ય
ને યુદ્ધમા મોખરે માર્યો છે, તે જ પ્રમાણે તને પણ
મારીશ તું શત્રોને સફળ કર, નહિ તો શત્રો ધારણ
કરવામા કેવળ શ્રમ જ છે, માટે દામદેવથી પીડા
યેલો તું મારી માથે રણમા યુદ્ધ કર એ દુષ્ટાત્મા !
તું ગઈ ન કર કે મને બ્રહ્માનુ વરદાન છે ! એ
મૂઠા ! તું સ્ત્રીથી જ મારી શકાય એવો છે, તેથી તે
ઉત્તમ દેવોને પીડ્યા છે બ્રહ્માનુ વચન મત્ત્ય કરુ
નેઈએ તે દારણે જ અતુલ્ય સ્ત્રીરૂપ હી તને
અપરાધીને મારવા હું આવી છું એ મૂઠા ! હજી
પણ તને જો જીવવાની ઈચ્છા હોય, તો ભૂલોક તથા
દેવલોક છોડી દઈ મર્પોથી વીટાયેલા પાતાનમા તું
જતો રહે

આમે કહ્યું પછી દેવીએ એમ કહેયો તે બ્રહ્મા
વાન શ્રેષ્ઠ મન્ત્રી ફેરીતું તે વચન માલગી કારણુક્રમ
વચન કંવા લાગ્યો ‘ હે દેવિ ! મદથી ગર્વિત થયેલી
તું નીને ધરે તે ! જ વાક્ય જોયે છે, એ મહિપા
મુગ્ધ ક્યા ને તું ક્યા ? ખરેખર, આ (તમારું બળ
તું યુદ્ધ) અસભવિત છે તું એકની છે, બાકા છે
ગડ થતા યૌવનવાળી અને ક્રોમળ છે, એ મહિપામુર
તો મોના નનિસ્વાશ છે, તેથી તારા ન એવું યુદ્ધ
માનવ મુશ્કેલ છે નહી તેનું સૈન્ય હાથી, ઘોડા તથા
સ્વની વ્યાપ્ત લોઈ અનેક પ્રકારનું છે, તેમ જ
પાયદળના ટોળાથી યુક્ત હોઈ જાતજાતના આગ્રધોવી
ગાભીતુ છે હ મુશ્કેલ માવળોવાળી ! માવતીના પુષ્પને
મનની નાખવા માટા હાલીને શી મહેનત કરવી પડે ?
તે જ પ્રમાણે યુદ્ધમા તને મારવામા મહિપામુરને
કઈ મહેનત કરવી પડે ? હું તને જો ધોકુ પણ
ક્રોર વાક્ય કહું, તો મું નાગરસમા તે વિગ્રહ જ ગાળ્ય,

માટે રસનો ભગ કરતા હું ડર છું દેવોનો શત્રુ છતાં આભાગે સગ્ન તારા પર ભક્તિવાળો છે, માટે માટે તો તારી આગળ સામ તથા દાનયુક્ત જ વચન બોલવું જોઈએ નહિ તો જૂઠું બોલનારી, ખોટું અભિમાન કરવામા નતુર અને રૂપ—યોવનના ગર્વ વાળી તને હમણા જ એક બાલુથી મારી નાખું! મારો સ્વામી તારા લોકોત્તર રૂપ સાભળી મોહિત થયો છે તેથી તેનું પ્રિય કરવા માટે તને અત્યંત પ્રિય વચન કહેવું જોઈએ હે વિશાળ નેત્રોવાળી! સન્ય તથા નર્મ ધન તારું થયે અને મહિયાસુર તારો દાસ જ થયે, માટે મૃત્યુ આપનાર રોષ છોડી તું તેના પર ભાવ કર એ મુદ્દની! હું ભક્તિભાવથી તારા પગ મા પડું છું, માટે હે પવિત્ર હાસ્યવાળી! તું (અમારા) મહાસાગરની જલદી પરરાણી થા તું મહિયાસુરની સ્ત્રી થઈ જોડાઈકયનો નર્મ વૈભવ અને સમાગ્ન બધું નિર્દોષ સુખ પામીશ

દેવી બોલ્યા હે મત્રી! શાસ્ત્રપ્રસિદ્ધ માર્ગથી ચતુર્ગર્ધ વિચારી હું તને વાક્યોનો ઉત્તમ સાર કહું છું, સાભળ તારી બુદ્ધિ ઉપગ્રથી મેં જાણ્યું છે કે, તું મહિયાસુરનો પ્રધાન છે અને હાલના તાગ વચન ઉપગ્રથી મેં આ પણ જાણ્યું છે કે તું પશુના જેવી બુદ્ધિ તથા સ્વભાવવાળો છે જેની પાસ તારા જેવા પ્રધાનો છે, તે બુદ્ધિમાન કેમ હોઈ શકે? ખરે ખર, વિદ્યાતાબો બનેલો આ નરખો મેળ ક્યો છે એ મૂઠ! તે મને કહ્યું કે, 'તું સ્ત્રીના સ્વભાવવાળી છે, પણ તેનો તું વિચાર કર, શું હું પુરુષ નથી? (અર્થાત્ પુરુષ પણ છું) તેમ જ પુરુષના સ્વભાવવાળી પણ છું, (અર્થાત્ માયાવિશિષ્ટ બ્રહ્મ સ્વરૂપ માત્રમા પુરુષ—પ્રકૃતિ બનેપણ ને બને નો સ્વભાવ છે, પરંતુ દેવાએ મને પ્રાર્થના કરી છે, તેથી જ) હું માત્ર સ્ત્રીવેશ ધરનારી થઈ છું, તાત્ત્વા સ્વામીએ પૂર્વે સ્ત્રીની મરણ માગ્યું છે, તેથી હું માનું છું કે, એ મૂર્ખ હોઈ વીરસ્તને જાણનારાઓમા અતિ ઉત્તમ નથી ત્રીથી મરણ તો નપુસકને જ આનંદ આપનાર થાય, મૃતને તો દુઃખદાયી જ થાય એ! મરણ તે મહિયાસુરે પોતાની બુદ્ધિથી માગ્યું છે (તેથી તેની બુદ્ધિ પણ ખુલ્લી જણાય

છે), માટે જ હું સ્ત્રીનું સ્વરૂપ ધારી (દેવોનું) કાર્ય કરવા આવી છું, તો ધર્મશાસ્ત્રોથી વિરુદ્ધ તારા વાક્યો વડે ભય કેમ પામું? ત્યારે દૈવ અવગુણેય ત્યારે તણખનું પણ વજ સમાન થાય છે અને દૈવ ખૂબ અનુરૂપ હોય, ત્યારે વજ પણ રૂ જેવું બન છે જેનું મરણ તરતમા જ હોય છે, તેના મૈત્ર્ય કે આગુધોની શું ફળ છે? અથવા તેના પ્રપત્યો કે કિલ્લાઓના મેવનોથી પણ શું ફળ છે? જીવને ક્રાંતના યોગથી આ દેહસાધ થાય છે, ત્યારે જ સુખ, દુઃખ તથા મરણ—એ બધું લોપાઈ ગયું હોય છે જેનું મરણ જે પ્રકારે દૈવે નિર્માણ કર્યું હોય તે જ પ્રકારે તેનું તે મરણ થાય છે, બીજી રીતે થતું નથી, એ નિશ્ચય છે બ્રહ્મા વગેરેનો પણ નાશ તથા જન્મ, જે પ્રકારે કાળે નિર્માણ કર્યો છે, તે જ પ્રકારે બરાબર થાય છે, તો બીજાઓનો વિચાર શા કળે? (બ્રહ્મા વગેરે) મૃત્યુ—ધર્મવાળા છે, તેઓના વરદાનથી ગર્વિત થઈ જેઓ માને છે કે, 'અમે મનીશુ નહિ' તેઓ મૂઠ અને મદબુદ્ધિ છે માટે તું જલદી જ અને માર વચન (તાગ) સંજ્ઞને કહે પછી એ સગ્ન જે આજ્ઞા કરે તે જ તારે કરવું જો તમે જીવવા ઇચ્છો છો તો ઇન્દ્ર સ્વર્ગને પામે, દેવો યજ્ઞબલિનો ભાગ પામનારા થાયો અને તમે પાતાલમા ચાલ્યા ન્તર્યો તે દુષ્ટાત્મા મૂઠ મહિયાસુરની બુદ્ધિ આથી ને અવગી હોય, તો (તું અને કહેજે કે) મરણ માત્ર ત્યાગ થઈ તું મારી માથે યુદ્ધ કર તું માને છે કે વિપ્લવ વગેરે દેવોને મ યુદ્ધમા હરાવ્યા, પણ તેમા બ્રહ્માનું વરદાન જ દૈવરૂપે કાગ્ન છે

આમ બોલ્યા દેવીનું એ વચન સાભળી (મહિયાસુરનો પ્રધાન) તે દાનવ વિનાસ્વા લાગ્યો કે, 'માટે શું કવું? યુદ્ધ કરતું કે સગ્ન પાસે જવું? ક્રમાતુર ગજ વડે અહીં વિવાદ માટે હું આજ્ઞા કરાવ્યો છું, તો (યુદ્ધરૂપી) વિરુદ્ધ સ્વ ધિમા કરી સગ્ન પામે હું કેમ જાઉં? ક્રિયાઓ કર્યો વિના જ હું ચાલ્યો જાઉં, એ જ બુદ્ધિ નારી છે, માટે જેમ ચાલ્યો હતો તેમ તરત જ સગ્નને હું જણાવું પછી જે કરવાયોય હશે તેમા તે સગ્ન જ પ્રમાણગત છે,

એ બુદ્ધિમાનોમા શ્રેષ્ઠ છે, તેથી કુશળ પ્રધાનો સાથે વિચારીને જ (કાર્પી) કરના, માટે આની સાથે એકદમ (વિચાર્યો વિતા) યુદ્ધ ન કરવું (યુદ્ધ મા) જો જ્ય થાય કે તાર થાય, તોપણ (એ બને) રાજાને તો અપ્રિય જ થાય તેમ છે (આ) સુંદરી જો મને મારી નાખે અથવા હું આને મારી નાખું તોય હરકોઈ ઉપાયે તે રાજા તો ક્રોધાયમાન જ થશે, માટે ત્યા જ જઈ હું જેમ દેવીએ હમણા હજુ છે, તે જ પ્રમાણે રાજાને જણાવું, પછી તેની જેવી મરજી હોય તેમ તે ભયે રહે 'એમ વિચારી તે બુદ્ધિમાન મની નાન મહિપાસુર ખાસે ગયો અને ખે હાથ જોડી પ્રણામ કરી તેને આમ કહેવા લાગ્યો 'હે ગજન્ ! સુંદર કેડના પાછલા ભાગવાળી તે દેવી સિ હ ઉપર બેઠી છે અને અઠાર ભુજબાળી, સુંદર, ઉત્તમ તથા આયુધો ધારણ કરતી શ્રેષ્ઠ છે હે મહારાજા ! તેને મેં હજુ, 'હે સુંદરિ ! તું મહિપાસુરને (પતિ તરીકે) મેંવ અને ત્રૈલોક્યના અધિપતિ તે રાજાની પ્રિય પટરાણી થા વળી તું જ એની પટરાણી થઈશ, એમા સ્વાય નથી અને તે (મહિપાસુર) તારી આજ્ઞા ઉઠાવનારો ચઈ તને વશ વર્નાતર થશે હે સુંદર મુખવાળી ! મહિપાસુરને પતિ તરીકે પામી લાગ્યા કાળ સુધી નૈવૈદ્યનો વલવ ભોગવી તું સ્ત્રીઓમા ભાવ્યશાળી થા ' મારુ આ વચન સાભળી ગર્વના આગેશથી મોહિત થયેલી તે વિશાળ નેત્રવાળી સ્ત્રીએ લગાડ હસવાપૂર્વક મને આ વચન હજુ 'મેં સત્તા ગર્ભમા જન્મેલા અને પશુઓમા અધમ એ મહિપાસુરને હું દેવેનું હિન કરવાની ઇચ્છાથી દેવીને અપિદાનરૂપે આપો ! કરીશ લોકમા કર્મ મુક સ્ત્રી મહિપાસુરના (પાદાને) પતિ તરીકે મેંવે આ મદ્યબુદ્ધિ ! માન જવી સ્ત્રી આ લોકમા નુ પશુપા પામે ર ગિનરાજાની ભે સ જ અતડા પાડતી ગિનરા વાળા પાદાને સ્વામી કહે, હું તેના જેવી નીન નથી (વધી તો) તમને જ્ઞાનુ છે કે, આ દુષ્ટ ! હું સ્વામા મુક કરીશ, અને તોને અપ્રિય થયેલા તારો નાશ કરીશ, માટે જો તને જીવવાની ઇચ્છા હોય તો તું પાતાનમા ચાલ્યો જા ' હે ગજન્ ! મને અતત તે સ્ત્રીએ આજુ વાચ્ય હજુ છે, તે નાભળી હ વારવાર વિચારી (આવી

આવ્યા છું મેં સ્સમા ભગ પડે, તે વિચારીને જ યુદ્ધ કર્યું નથી, વળી તમારી આજ્ઞા વિતા હું વ્યર્થ ઉદ્ભવ કેમ કરું હું રાજા ! તે સ્ત્રી બળને લીધે ખૂબ છોકેલી તો છે, છતા ભાવિભાવને હું જાણતો નથી કે, ભાવિ શુ હશે આ કાર્યમા તમે જ પ્રમાણભૂત છો, અમારો વિચાર પલેવવા થણો મુશ્કેલ છે, કેમ કે યુદ્ધ કયાણુપ્રતી છે કે નાસી જવું, એ હું એકમ જાણી શકતો નથી ' ૧-૬૬

કાર્યેર્ષિમૈસ્ત્વ પ્રમાણ તો મન્ત્રોક્તિવ દુરાસવઃ ।

યુદ્ધ પલ્લાયનં ક્રેયો ન જાનેહ વિતિશ્ચયમ્ ॥૬૬॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા પચમ સ્કંધ વિષે

અધ્યાય ૧૦ માં મમામ

અધ્યાય ૧૧ મો

મહિપાસુરની મંત્રણા

સ્વાત્ર ઝગાચ

इति तस्य वचः शुभं महिषो मद्विद्वलः ।

मन्त्रिवृद्धाश्च समाहूय राजा वचनमब्रवीत् ॥ ૧ ॥

વ્યાસે હજુ એવું તેનું વચન સાભળી ગર્ભથી છોકેલા રાજા મહિપાસુરે વૃદ્ધ પ્રધાનોને ઘોલાવી આ વચન હજુ

મહિપાસુર ઘોલ્યો હે મન્ત્રીઓ ! હવે તું કરવું તે તમે એકસ કદા વાર ન કરો રાખરાસુરની માયાની પેઠે દેવોએ રચેલી આ માયા આવી છે કે શુ ? તમે આ કાર્યમા કુશળ હોઈ ઉપાયો કરવામા અતુર છો તો આમા સામાઈ ઉપાયોમાનો ક્યો ઉપાય કરવો યોગ્ય છે તે મને કહો

પ્રધાનો ઘોલ્યા હે ઉત્તમ રાજા ! વિદ્વાનોએ હિતકરી કાર્ય વિચારી તદા સત્ય તથા પ્રિય હોય તે જ જોલવું હે નજત ! જેમ લોકમા ચોપધ અપ્રિય હોય છે છતા મનુષ્યાના સોગોનો નાશ કરનાર છે, તેમ (અપ્રિય હોય છતા) સત્ય વચન હિતકરી હોય છે, તેમ જ (પ્રિય હોય છતા જે) અસત્ય વચન હોય તે હિતકરી હોતું નથી હે રાજા ! સત્યને

* આ અધ્યાયમાં મહિપાસુરે સભામાં વિચાર કર્યા પછી તાપ્ર નામના દૂતને દેવી પાસે મોકલ્યો, એ કથા સ્કંધ ૫ એકાદશી કથાસે.

સાભળનાર તથા માનનાર જેમ દુર્લભ છે, તેમ કહેનાર પણ દુર્લભ છે (પાકી) અત્યંત મીઠું બોલનારા તો ઘણા હોય છે હે રાજા ! આ ગભીર વિચારમા અમે શુ કહી શકીએ ? ત્રણે જગતમા શુભ કે અશુભ કોણ જાણે છે ?

મહિપાસુર બોલ્યો પોતપોતાની બુદ્ધિ પ્રમાણે તમે હમણા જુદુ જુદુ કાઢો, જેઓને જેવો ભાવ હશે, તે સાભળી હું વિચાર કરીશ કાર્યકુશળ પુરુષોએ અનેકના મત જાણ્યા પછી વાગ્યાર વિચારી જે કાર્ય કૃત્યાણકારી હોય તે જ કરવું

આસ બોલ્યા તેનું એ વચન સાભળી મહા બળવાન વિરૂપાક્ષ રાજાને રાજી કરતો તરત જ આ વાક્ય બોલી ઊઠ્યો

વિરૂપાક્ષ બોલ્યો હે રાજા ! આ સ્ત્રી કગાલ અથવા નિર્બળ છે, છતા મદ્યર્વિત થઈને બોલે છે, તેનું આ વચન માત્ર ભય ખતાવવા પૂરતું જ તમારે જાણવું 'અસત્ય ને સાહસ એ સ્ત્રીઓનું ખાસ વર્તન છે' એમ જાણતો કયો પુરુષ સ્ત્રીના આ યુદ્ધ માટેના ઉદ્ધત ને ખરાબ બોલાયેલા વાક્યોથી ભય પામે ? હે રાજા ! ત્રણે જગતને જીતી આજે સ્ત્રીના ભયથી કરી જવામા પણ ધીર પુરુષોનો જગતમા અવશ્ય અપયશ જ થાય, માટે હે મહા રાજા ! હું એકલો એ ચરિકા સામે યુદ્ધ કરવા જઈશ અને તેને મારીશ, તમે હવે નિર્ભય થાઓ, સેનાથી વીંટાયેલા હું ત્યા જઈને એ ઉત્તર પરક્રમવાળી અસહ્ય ચરિકાને જાતજાતના શસ્ત્રો તથા બ્લોથી અવશ્ય મારીશ, અથવા સર્પમય પાશોથી બાંધી તેને તમારી પાસે લાવીશ જેથી કાયમ તમને વશ થઈ તે રહે હે રાજા ! તમે મારું બળ જુઓ

આસ બોલ્યા વિરૂપાક્ષનું એ વચન સાભળી દુર્ધર (રાક્ષસ) આ વાક્ય બોલ્યો 'હે રાજા ! બુદ્ધિમાન વિરૂપાક્ષે સત્ય વચન કહ્યું છે, હવે બુદ્ધિમાન તમારે મારું પણ સુદર વચન માંભળવું ચોચ્ય છે, એ સુદર દાતવાળી સ્ત્રી કામાતુર છે, એમ અનુમાનથી પણ જણાય છે રૂપર્વિત સ્ત્રી ખસખસ આવી જ હોય છે, કેડના સુદર પાછલા ભાગવાળી તે સ્ત્રી તમને ડસવી વશ કરવા ઈચ્છે છે, અભિમાની સ્ત્રીઓનો

આ હાવભાવ છે, તેને રસ જાણનારાઓમા જે ઉત્તમ હોય, તે જ સમજી શકે છે, પોતાના પ્રિય પ્રત્યે કામિનીની આ વ્યક્તિ છે કામશાસ્ત્રમા કુશળ કોઈક જ પુરુષ આ વસ્તુને બરાબર જાણી શકે છે તેણે જે કહ્યું કે 'રણના મોખરે બાણોથી હું તારો નાશ કરીશ,' આ વાક્યને કારણ જાણનારાઓમા શ્રેષ્ઠ પુરુષોએ આવું કારણ જાણવું જોઈએ સ્ત્રીઓ ના કટાક્ષો જ બાણો તરીકે પ્રખ્યાત છે, વળી સ્ત્રીઓના પુબાંગલિરૂપ બાણો તથા ઊંડા રહસ્યવાળા વચનોરૂપી બાણો પણ પ્રખ્યાત છે હે રાજા ! (એ સિવાય) બીજા બાણો તમારા પર છોડવાની (તેની) કઈ શક્તિ છે ? જે શક્તિ બ્રાહ્મ, વિષ્ણુ તથા શિવ વગેરેમા નથી, તે શક્તિ તેવી (શૃગારયુક્ત) સ્ત્રીઓમા (બાણો કેડવાની) ન જ હોય, માટે તે સ્ત્રીએ (તમારા પ્રધાત પ્રત્યે) આમ જ કહેવું છે કે, 'હે મૂર્ખ ! હું તારા રાજાને નેનના (કટાક્ષરૂપ) બાણોથી મારીશ' પણ શૃગારરસને નહિ જાણતા તે પ્રધાને (એ અભિપ્રાય ન સમજી) અવગુ જાણ્યું છે, તેમ જ એ સ્ત્રીએ કહ્યું છે કે 'રણરૂપી શય્યામા હું તારા સ્વામીને પાડીશ' આ વાક્યને વિપરીત રતિક્રીડાના ભાવરૂપ જ સમજવું અર્થાત્ અવળી રતિક્રીડામા હું તારા રાજાને નીચે પાડીશ, એવા અભિપ્રાયવાળું જાણવું વળી તેણે જે વચન કહ્યું છે કે, 'હું મહિપાસુરને પ્રાણરહિત કરીશ' આનો આ અભિપ્રાય છે કે, વીર્યને જ 'પ્રાણ' એમ કહેલ છે, એટલે તે વીર્ય રૂપ પ્રાણથી રહિત કરીશ (આમ તેણે સૂચવ્યું છે,) એથી ઊલટું બીજી રીતે કહેવું નથી હે રાજા ! ઉત્તમ સ્ત્રી ગભીર આશય જેમા વધારે હોય એવા વાક્યોપર્વક વરે છે, આ વાતને શૃગારરસના શ્રી થોમા તતુર પુરુષોએ વિનાશથી સમજવી ઘટે છે, માટે હે મહારાજા ! આ વસ્તુ જાણી તમારે શૃગારરસથી જે યુક્ત હોય તે જ કંઠ્યુ યોગ્ય છે સામ તથા દાન— એ બે જ ઉપાયો, તે સ્ત્રી (ને વશ કરવા) માટેના છે, બીજા કોઈ ઉપાય નથી અભિમાની તે સ્ત્રી રોપ યુક્ત કે ગર્વયુક્ત હશે તોપણ એવા મધુર વાક્યોથી હું તેને તમારી પાસે લાવીશ હે રાજા ! બહુ વધારે કહેવાથી શૃ ૨ હ હમણા જ જઈ તે સ્ત્રીને દાસીની

પેકે કાયમ તમારે વશ રહેનારી અવશ્ય કરીશ'

આમ બોલ્યા એવું તેનું વાક્ય માલગી તરુવ જાણવામા દુશળ તામ્રદેવે આ વચન કહ્યું 'હે ગગન' ! હેતુયુક્ત, ધર્મવાણુ, સ્વવાણુ અને નીતિયુક્ત વચન (હવે) હું કહું છું, તે તમે સામળો એ અનુરત્રી કામાનુગ નથી અને (તમારા પર) પ્રેમવાળી પણ નથી હે માન આપનારા ! તેણે ગભીર આગય વાળા વાક્યો કહ્યા જ નથી હે મહાબાહુ ! આમા આશ્ચર્ય આ છે કે, સુદર અને અદ્ભુત રંગરૂપવાળી તે સુદર ત્રી એકલી કોઈના આશ્રય વિના (અહીં) આવી છે ! વળી આદ્ય ભુતઓ અને પરાક્રમવાળી (આવી) સુદર ત્રી ત્રણે લોકમા કોઈએ કદી નોઈ કે સાભળી નથી પણ તેણે આયુધો પણ તેટલા જ બળવાન ધર્મો છે માટે હે ગગન ! હું માનુ છું કે, આ બધું કાળે જ કહેનું (કઈ) નાવણુ છે વળી મેં રાગે દુષ્ટ નિમિત્તરૂપ (કેટલાક) સ્વપ્નો (પાળ) જોયા છે, તેથી હું જાણું છું કે, નક્કી આ કઈક વિનાશકારક વસ્તુ આવી છે મેં પરોડિયાના મમથે સ્વપ્નમા પણ ઘરના આગણમા રહતી અને કાળા વસ્ત્રો પહેડેલી સ્ત્રીને નોઈ છે તેથી તે ઘરા આપણો વિનાશ અવશ્ય વિચારવા જેવો છે વળી હે રાજા ! રાગે બિહામણા પક્ષીઓ વેરવેર શખ્તે કરે છે અને જાતજાતના ઉત્પાતો ઘેરવેર થાય છે, તેથી હું માનુ છું કે યુદ્ધ માટે જેણે નિશ્ચય કર્યો છે, એવી આ ત્રી તમારી પાને જે (યુદ્ધ) માગે છે, તેમા નહિ કારણુ અવશ્ય છે જ હે ગગન ! આ સ્ત્રી મનુષ્ય, ગર્ધર્વ કે અસુર જાતિની નથી, પણ દેવોએ કરેલી મોહકારક આ માયા જ મમજવી નોઈએ છતા આપણે કાયરપણુ કરવું યોગ્ય નથી આવા માગે સંપૂર્ણ મત છે હરકોઈ પ્રકારે આપણે યુદ્ધ તો કરવું જ નોઈએ, પછી જે થવાનું હશે તે થશે દેવના નુભ અથવા અશુભ કર્તવ્યને કોણ જાણે છે ? માટે મમજા પુરુષોએ બુદ્ધિથી ધીર ધર્મને રહેવું નોઈએ હે રાજા ! પુરુષોનું જીવન તથા મગણ દેવાધીન છે, તેને ઉવડાવી નાખવા ત્રણે ભુવનમા કોઈ પણ નમર્થ નથી

મહિષાસુર બોલ્યો હે મહાભાગ્યવાળી તામ્ર !

તું યુદ્ધ માટે નિશ્ચય કરીને જા અને સુદર કેડના પાછલા ભાગવાળી તે અભિમાની સ્ત્રીને ધર્મથી જીતીને (અહીં) લાવ તે ત્રી યુદ્ધમા જો તારે વશ ન થાય, તો તેને મારી નાખતી, પણ જો વશ થાય, તો ખાસ યત્નથી તેને ઈચ્છાનુસાર માન આપવું હે સારી જાણનાર ! તું વીર હોઈ કામશાસ્ત્રમા કુશળ છે, માટે ગમે તે ઉપાયથી તે સુદરને તારે જીતીને હ મહાબાહુ વીર ! મોટા સૈન્યથી વીર્યવેગે તું ઉતાવળો જા અને ત્યા જઈ વાગવાર વિચારી તારે તેને જાણો લેવી અહીં શા માટે આવી છે, તે કામનું તારે જાણી લેવું કામથી કે વેરભાવથી ત આવી છે અથવા કોઈની માયા છે એ પણ જાણવું પ્રથમ તેના નિશ્ચય કરી તે શું કરવા ઈચ્છે છે, ત તાણી લેવું અને પછી બધા પ્રમાણે યુદ્ધ કરવું નાવવા જમ આગ્ય લાગે તેમ કરવું, પણ કાયરપણુ કે નિર્દયપણુ પણ ન કરવું, જેવું તેનું મન હોય તેવું તારે કરવું

આસ બોલ્યા મહિષાસુરનું એવ તે વચન માલગી કાળને વરા થયેલો તામ્ર રાજા મહિષાસુરને પ્રણામ કરી સૈન્ય માથે (ત્યાંથી) નીકળ્યો માર્ગમા જતા જો દુષ્ટભાગ્ય યમનો માર્ગ દર્શાવતા ભયક અપમગ્નો જોયા જ્યાં તે વિરમય તથા ભય પામ્યો તેણે ત્યાં જઈને સિંહ ઉપર બેઠેલા, સર્વ આયુધોથી શણગારવા અને જલ દેવોથી સ્તુતિ કરતા દેવીને જોયા ત્યારે વિનયનમ્ર થઈ શાન્તભાવ ધારણ કરી, ઊભા રહી, આવી મધુર વાણીથી તે દેવીને કહ્યું હે દેવિ ! દેવતાનો ઈશ્વર મહિષાસુર તારા રૂપ તથા તુણીથી મોહિત થઈ તને પત્ની કરવા ઈચ્છે છે માટે હે વિશાળ નગોવાળી ! દેવોથી પણ દુર્ભય તે મહિષાસુર ઉપર તુ ભાવ કર અને હે ક્રોધાળ અગવાળી ! તને પતિ તને કે પામી અદ્ભુત નદનવનમા તું આનન્દ કર સર્વોગસુદર અને સર્વ સુખોત્ત પાત્ર આ શરીર પામી મર્વ પ્રકારે સુખ લેવું અને દુઃખ ત્યજવું નોઈએ આત્રી લોકસીતિ છે હે કર્ણ ! જેવા સાથજોવાળી ! તે આ પૂર્ણ આયુધો શા માટે

* બચના કાશથી મારી દેવો અગતી તુષીના બચના છેડાના બાગ * કર્ણ * કહેવાય છે -

લીધા છે ૨ ક્રમજ જેવા ક્રેમજ તારા હાથ પુષ્પના દ્વાને (ધારણ કરવા) યોગ્ય છે તારી પાસે ભગ્નરૂપ ધનુષ ને છે જ, તો ધનુષ ધસ્તાનું શુ કારણ છે? કણકરૂપ બાણો પણ તારી પામે છે, તો નકામા આ બાણોની શી જરૂર છે? સમજી મનુષ્ય સસારમા દુષ્કારી શુદ્ધ કરી ન કરવું લોકમા તત્પર થોલા મનુષ્યો જ સામસામા યુદ્ધ કરે છે પુષ્પોથી પણ યુદ્ધ ન કરું તો તીક્ષ્ણ બાણોથી તો યુદ્ધ કેમ જ કરાય? શરીરને ચીરી નાખતું તે યુદ્ધ કોને આનંદકારી થાય? માટે હે મુદ્ગરાજિ! તું કૃપા કરવાને યોગ્ય છે દેવો તથા દાનવોથી પૂજાયેલા મારા સ્વામીન પતિ તરીકે તું મૈત્રવ તારા ઇચ્છિત મનોરથોને તે પૂરા કરો અને તું ખરેખર તે રાજની પટરાણી ઘઈશ, એમા સશય નથી હે દેવ! તું મારું વચન કર, તેથી ઉત્તમ સુખ પામીશ યુદ્ધમા તો દુઃખ પામ્યા છતા વિજય માટે સદૈવ જ રહે છે, આમા સશય નથી હે મુદ્ગર અગવાણી! તું રાજનીતિને ખસખસ બાણ છે માટે હજારો વર્ષો સુધી તું રાજ્યરૂપ ભોગવ તને મુદ્ગ પુત્ર ઘરો અને તે પણ રાજ ઘરો યુવાવસ્થામા તું લીલાલહેર કરીને અને વૃદ્ધાવસ્થામા પણ સુખ પામીશ ૧-૬૭

પુત્રસ્તે મન્વિતા કાન્તઃ સોઽપિ રાજા મન્વિવ્યતિ ।
યોવને ક્રોઢયિત્વાન્તે વાર્ધસ્યે સુલ્લમાપ્સ્યસિ ॥૬૭॥
ઈતિ ગૌરવીભાગવતમહાપુરાણમા પ્રથમ -૩૪ ચિત્રે
અધ્યાય ૧૨ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૨ મો*

તામ્ર દૈત્યુ* પાછા આવવું ને બાહ્ય તથા દુર્મુખની વિદાય

વાલ ઉવાચ

તન્નિશમ્ય વચસ્તસ્ય તામ્રસ્ય જતવશ્ચિકા ।
મેઘગંધીરયા વાચા હસન્તી તમુવાચ હ ॥ ૧ ॥
બાસે કહ્યું તામ્ર દૈત્ય તો વચન સાલણી હમતી
જગદખાઓ મેઘ જેવી ગભીર વાણીથી તેને કહ્યું

* આ અધ્યાયમા તામ્ર દૈત્ય પાછો આવ્યા પછી બાહ્ય તથા દુર્મુખ દૈત્યને મહિપાસુર મોકલ્યા એ કથા પાન્ડવ સ્વેષ્ઠથી કરવાયે.

દેવી બાલ્યા હે તામ્ર! તું જ અને મરવા ઇચ્છતા, મદ જ્ઞાનવાળા, કામથી આત્યત પીડાતા, મૂઠ અને જ્ઞાનશૂન્ય તારા સ્વામી મહિપાસુરને કહે કે, તારી પ્રૌઢ માતા ભે સ જેમ ઘાસ ખાનારી, શિ ગડા વાળી, લાખા પૂછકાવાળી અને મોટા પેટવાળી હોય છે તેવી નથી હું દેવોના ઈશ્વર વિષ્ણુને, શકરને, કુબેરને, વરુણને, ગ્રહાને કે અગ્નિને પણ (પતિ તરીકે) ઇચ્છતી નથી, તો આ દેવગુણોને છોડી હું કયા ગુણથી તને પશુને વરુ ૨ છતા ને હું તને વરુ તો લોકમા યથે નિદા જ થાય ને! હું પતિને વરવા ઇચ્છતી ત્રી નથી મારો પતિ તો (સગુણસ્વરૂપે) સર્વકર્તા તથા મર્વેન્નારી, (નિર્ગુણસ્વરૂપે) ચક્રાતી, નિસ્પૃહ સ્થિર નિર્ગુણ, મમતારહિત આનંદ, આધાર રહિત, નિરાશ્રય, સર્વજ્ઞ, સર્વબાપી, માક્ષી પૂર્ણ આશયવાળો મગસ્વરૂપ, સર્વમા વસવા સમર્થ, સર્વદ્રશ અને મર્વનુ રક્ષણ કરનાર પાતુ છે તેને છોડી હું મૂર્ખ પાડાને સેવવા કેમ ઉત્સાહ કરુ ૨ આ વસ્તુ સમજ એ મહિપાસુર ભલે મારી સાંધો યુદ્ધ કરે, હું તેને યમદવત વાહન કરીશ આથવા મનુષ્યોનું જળ ઉપાડનારો (પાડો જ) કરીશ (તું તેને કહેજે કે) 'ઓ પાપી! જો તને જીવવાની ઇચ્છા છે, તો જલદી બધા દાનવો સાથે તું પાતાળમા ચાલ્યો જ નહિ તો યુદ્ધમા હું તને મારીશ' સમારમા બે મમાનતો સંખધ સુખદાથી થાય છે નહિ તો જે સમાન હાય તેનો આજ્ઞાનથી જો સંખધ કર્યો હોય તા તે દુષ્કારી થાય છે તું મૂર્ખ છે, જેથી તું મને કહે છે કે, હેન્વી! તું મારા સ્વામીને પતિ તરીકે સ્વીકાર' હું કયા અને શિગડાવાળા તે પાટો ક્ય. ૨ આમારા ખતનેનો સંખધ કરી રીતે લેઈ શકે ૨ તું (મહિપાસુરને) કહેજે કે, 'તું જતો રહે આથવા યુદ્ધ કર, હું તને તન બાધવો સહિત મારીશ ને યુદ્ધ ન કરવું હોય તો યજ્ઞના ભાગ તથા દેવલોક છેડી તું સુખી થા'

બામ બોલ્યા બેન કરી એ દેવોએ ને મમને ખૂબ આશ્ચર્યકારી ગર્જના કરી અને દૈત્યોને બધા - અર્થાત્ જેવા તું બેનની જાતનો છે, તેવી પુ બેનની જાતની નથી, છતા તું મને ઇચ્છે છે તે યોગ્ય નથી

ઉપનવતો પ્રલયઘ્નના જેવો શબ્દ કર્યો તે શબ્દથી પૃથ્વી કપી ગઈ, પર્વતો ડોલી ગયા અને ગર્જનાના અવાજથી દેવોની પત્નીઓના ગર્ભો સૂચી પડ્યા. તામ્રદેવ્ય એ શબ્દ માલગી તે જ સમયે ભયભીત મનવાળો થઈ ત્યાંથી નાચીને મહિષાસુર પામે આલ્યો ગયો હે મન! તેના તગરમા જે દેવ્ય હતા, તેઓ પાપુ નિંતા પામ્યા અને બહેરા કાનવાળા થઈ નાની જવા તત્પર થયા તે વેળા (દેવીના વાહન) નિહાં પહોં ઈંચી કેંગવાળી કરીને ખૂબ ગર્જના કરી, જેથી તે ગર્જનાથી પાપુ દેવો ખુલ્લી રીતે ભય પામ્યા તામ્રદેવ્યને પાછો આવેલો જોઈ મહિષાસુર પહોં મૂઠાઈ ગયો અને 'હવે શું કરું?' એમ પ્રધાનો માથે વિચારવા લાગ્યો (તેણે દાનવોને ઉદ્દેશી કહ્યું) 'હે ઉત્તમ દાનવો! કિંમ્બાનો જ આશ્રય કરવો કે બહાર નીકળી યુદ્ધ કરું? અથવા નામી જવાથી (આપણું) કલ્યાણ થશે? તમે બધા બુદ્ધિમાન, પગજ્ય કરવા અગ્રણ્ય તથા શાસ્ત્રજ્ઞ છો, માટે કાર્યની મિદ્ધિ થાય તે માટે અતિ ગુપ્ત વિચાર તમારે કરવો જોઈએ ગુપ્ત મત્રણા જેનું મૂળ છે એ સંન્ય કહેવાય છે, પણ તે વિચાર સારી રીતે જો ગુપ્ત ગણ્યો હોય તો જ (એ સંન્યતુ મૂળ વઈ શકે છે), માટે નાન આચારવાળા વિદ્વાન મંત્રીઓએ વિચારને હો કોઈ રીતે ગુપ્ત જ કરવો જોઈએ વિચાર જો ક' રી જય અવવા ફેલાઈ જય તો સંન્યતો તથા સંન્યતો નારા થાય છે, માટે આખાઈ ઈચ્છતા મનુષ્યે ક' રી જવાના કે ફેવાવાના ભયથી વિચારને અત્યંત ગુપ્ત ગણ્યો જોઈએ આ બાબતમા મંત્રીઓએ ધ્રુવ તથા દેવ પ્રમાણે નીતિનો નિર્ણય નિવાની કારણ યુદ્ધ હિતકારી વચન કહેડું યોગ્ય છે દેવાનું ઉત્પન્ન કરેલી જે આ પ્રબળ સ્ત્રી એકની તથા કોઈના આશ્રય વિના જ બહી આવી છે, તેનું કારણ તમે વિચારે આ સ્ત્રી યુદ્ધની માગણી કરે છે, તા આવી માટુ બીજનું કુ આશ્રય હોઈ નહિ? આમા કન્યાનું થતો કે કંઈ અવગુ થશે, તે મારું જનતમા કોણ જાણી નહિ છે? (એમ પાપુ બને કે) ધાતુઓનો જય અને એકતાનો પરાજય પણ ન થાય, યુદ્ધમા જય તથા પરાજય બંનેના દેવાંધીન જ નમજવી જોઈએ,

(છતા) ઉપાયવાદીઓ (ઉપાયના બળથી) કે છે કે, 'દેવ શું છે? દેવને કોણે જોયું છે?' આ કારણથી જ વિદ્વાનો એ દેવનું 'અદૃષ્ટ' નામ કહે છે દેવના હોવામા પ્રમાણ પણ શું છે? કારણેની આશાનો કેવળ તે આધાર જ છે, મમર્થ મનુષ્યોને કોઈ પણ સ્થળે દેવ દેખાતુ નથી ઉદયમ તથા દેવ આ બે (અનુ ક્રમે) વસના તથા કારણના અભિપ્રાય છે, આમ બુદ્ધિથી વિચારી હવે બધા કાર્ય કાળજીથી કરવા યોગ્ય છે

આસ બોલ્યા. એ સંન્યતુ એવું તે હેતુયુક્ત વચન સાભળી મહાપરશ્વરી ત્રિકાલ નામનો દેવ્ય બે હાથ જોડી મહાપરશ્વરી મહિષાસુરને આમ કહેવા લાગ્યો 'હે સંન્ય! આ વિનાશ નેત્રવાળી સ્ત્રીને કાળજીપૂર્ક ઓળખવી જોઈએ તે અહીં શા માટે આવી છે, ક્યાંથી આવી છે અને તે કોની સ્ત્રી છે? (મને લાગે છે કે), 'તમાજ મરણ સ્ત્રીથી છે' એમ હસોઈ પ્રકારે જાણી લઈ દેવોએ કમળની પાખડી જેવા નેત્રોવાળી આ સ્ત્રીને પોતાના તેજમાથી ઉત્પન્ન કરી અહીં મોકલી છે બધાય દેવો યુદ્ધ જોવા ઈચ્છતા ગુપ્ત રીતે અહીં આકાશમા ડાહ્યા છે અને સમય આવતા યુદ્ધ કરવા તત્પર થઈ તેઓ એ સ્ત્રીના સહાયક પણ થઈ વિષ્ણુ વગેરે તે દેવો સ્ત્રીને આગળ કરી અમને બધાને મારી નાખશે અને તે સ્ત્રી યુદ્ધમા તમારો નાશ કરશે. હે સંન્ય! તે દેવોની આમ કરવાની ઈચ્છા મેં જાણી છે, તોપણ ભાવિભાવનું પૂર્ણ જ્ઞાન મને નથી જ હે પ્રમા! 'હમણું તમારે યુદ્ધ ન કરવું' એમ કહેવા હું સમર્થ નથી, માટે હે મહાસજ્જ! દેવોએ ગોઠવેલા આ કાર્યમા તમે જ યોગ્ય કરનાર છો કાર્ય ભારે હોવાથી તમાજ માટે આમારે હમેશા મરણ યોગ્ય છે અને (મુખના સમયે) તમારી સાથે આમારે આનંદ કરવો તે જ હીક છે આ (આમારો) સેવકોનો ધર્મ છે હે મન! આમા મોટો વિચાર થાય છે કે, આ એકની સ્ત્રી સેના સંહિત અને બળથી ગર્વિષ્ઠ આપણી સામે યુદ્ધની માગણી કરે છે.'

દુર્મણે કહ્યું આજે હું જાણુ છું કે, યુદ્ધમા આપણો જ વિજય થશે, માટે પુરુષોના યતનો નાહ

કરનાર પલાયન આપણે ન જ કરું છદ્મ વગેરેની સામેના યુદ્ધમાં પણ જો નિર્વ પલાયન આપણે નથી કર્યું, તો એ ની સી સામેના યુદ્ધમાં જઈ જો પુરુષ નાસી જાય ત માટે યુદ્ધ જ કેવું રાગમાં મરણ અવના વિશ્વ—જે કઈ વસ્તુ હોય તે વાય જ છે, એમાં વિશેષ (લાલ) જોતા વિનાન પુરુષને નિતા શી ર આ યુદ્ધમાં જો મરણ થશે તો યજ મજશે અને જો જીવન રહેશે તો સુખ પ્રાપ્ત થશે આ બન્ને વાત મનમાં નાખી હવે યુદ્ધ જ અવરજી કરું નાસી ત્વાધી યાનો તારા થાય છે વળી આયુષ તારા પામ છે ત્યારે મરણ તો વાય જ છે તો જીવવામાં ક મરવામાં વ્યર્થ ગોક ન પ્રવો જોઈએ

આમ બોલ્યા દુર્મુખ વચન માલગી બોલ વામાં કુના બાહ્ય પ્રાપ્ત કરી બે હાથ જોડી નમન મહિપાસુને આ વાક્ય કયું

બાહ્ય બોલ્યા હે રાગત્ ! કાયરોને અગ્રિય ના મર્યાદા તમારે ચિતા ન કરવી હું એકતો જ તે

આ કેવળ હસમણી જ છે, એમ સમજી તમે મનમાં રહેતી મૂંઝવણ ત્યજી દે હે રાગત ! આ નજનીતિ છે, હવે મત્રીઓનું જે કર્તવ્ય છે તે તમે સાભળો હે દાનવો ॥ અધિપતિ ! સારિવક, નગસ અને ખીજત કેમ તામન—એમ નણ પ્રપ્રસ્તા મત્રીઓ લોકમાં હોય છે તેમાંના નારિવ મત્રીઓ પોતાની શક્તિઓ દાન વ્યાખીનું કાર્ય સિદ્ધ કરે છે અને સ્વામીના કાર્યને હા ત ન આવે તેમ પોતાનું કાર્ય પા કરે છે વળી તેઓ એક ચિત્તવાળા ધર્મપરાનણ અને નીતિશાસ્ત્રમાં દુરાગ તોય છે રાગસ મત્રીઓ જુદા ચિત્તવાળા અને પોતાનું કાર્ય કરવામાં કાયમ તત્પર રહે છે તેઓ પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે મેઈક સમય જ સ્વામીનું મય કરે છે તામન મત્રીઓ લોભપરાયણ અને મરમ પોતાનું કાર્ય કરવામાં જ તત્પર રહે છે તેઓ સ્વામીનું મય બગાડીને જ પોતાનું કાર્ય સાધે છે વળી તેઓ શત્રુઓ દાગ ગાઈ જઈ મમર આવતા (પાતાના સ્વામીથી) કૂત્રી જાય છે અને ધરમાં ના ના પોતાના દિલો મ પાતા યોગેને

અધ્યાય ૧૩ મે

બાષ્પલ અને દુર્મુખનો નાશ

વ્યાસ ઉવાચ

इत्युक्त्वा तौ महाबाहू दैवो बाष्पलदुर्मुखौ ।

जगत्तुर्महद्दिग्बाह्नौ सर्वशस्त्रास्त्रकोविदौ ॥ ૧ ॥

વ્યાસ બોલ્યા એમ કહી મહાબાહુ બાષ્પલ તથા દુર્મુખ નામના તે બંને દેવો મદથી વ્યાસ અગોવાળા તથા સર્વ શસ્ત્રો બંને અસ્ત્રોમા કુશળ હોઈ ત્યાંથી (યુદ્ધ માટે) ગયા મદોન્મત્ત તે બંને દાનવો ગુણેત્રમા જઈ તે વેળા મેઘ જેવી ગભીર વાણીથી દેવીને કહેવા લાગ્યા 'હે સુદરી દેવિ! મહાત્મા મહિપાસુરે દેવોને જીત્યા છે, માટે સર્વ દેવોના આધિપતિ તે રાજાને તુ વગ તે મહિપાસુર સર્વ લક્ષણોથી યુક્ત અને દિવ્ય આભૂષણોથી સુશોભિત મનુષ્યસ્વરૂપ પરી ચોક્કતમા તારી પામે આવશે તે પવિત્ર હાસ્યનાળી! ત્રૈલોક્યનો વેલવ તુ ઈચ્છનું નાગ પામીશ, માટ હે સુદરિ! મહિપાસુર પગ મનથી શ્રેષ્ઠ ભાવ કર હે કોપલ જેવા આભાષવાળી! મહાવીર મહિપાસુરને પતિ કરી તુ ઐશ્વર્યના ઈચ્છિત અદ્ભુત સસાત્સુખને પામીશ

દેવી બોલ્યા ઓ નીચ! કામઘી મોહિત હોઈ અત્યંત મદ બુદ્ધિબળવાળી આ (કોઈ મામાત્ય) સ્ત્રી છે, એમ નુ તુ જાણે છે, જેથી હું દુષ્ટ મહિપાસુરને વરુ ર કુળવાન ઐશ્વર્ય કુળ શીલ તથા ગુણોથી પોતાની મમ્માન અને ઉપ, અનુનંદ બુદ્ધિ ગીલ તથા નમા વગેરેથી પોતાના કરતા અધિક પતિને જ વડે છે દેવ સમાન ઉપવાળી એવી કઈ સ્ત્રી તોય જે ડામાતુર વર્ધ પશુના ઉપવાળા અને પનુઓમા પણ નીચ એ મહિપ (પાડા)ને વડે ર હે બાષ્પલ! ઓ દુર્મુખ! તમે બંને જલદી નન્ત મહિપ પામે જાઓ અને સિંગડાવાળા હાથી મમાન તે દેવ્યને આ વચન કહે કે, 'તુ પાતાપમા આપ્યા જા અશ્વક નામે આવી મારી નાલે યુદ્ધ કરે, યુદ્ધ થાય તો હું પાપુ નિર્ભય

* આ અધ્યાયમા અનુવાચ નાક બાષ્પલ તથા દુર્મુખ સ્ત્રી તથા યુદ્ધ કરી ચમકાડ્યા તથા, એ કથા પદ્યન આગેથી કોચયે.

થાય, એ નક્કી છે હું તારો નાશ કરીને જ જઈશ, તને માર્યા વિના માટે જલુ જ નથી આ જાણી ઓ આતિ દુષ્ટ બુદ્ધિવાળા! તુ જેમ ઈચ્છતો હોય તેમ કર ઓ ચાર પગવાળા! મને જીત્યા વિના પૃથ્વી ના કોઈ પણ ભાગ પર, સ્વર્ગમા કે પાટાણી ગુફામા પણ તારું સ્થાન કદી નહિ થાય

વ્યાસ બોલ્યા તે દેવીએ એમ કહેલા એ બંને દેવો ક્રોધથી વ્યાસ તેજોવાળા ઘઈ ગયા અને ધનુષ્ય—બાણ ઉઠાવી તે બંને વીરો યુદ્ધની ઈચ્છાવાળા થયા હે દુરવશી રાજા! ઘણી જ મોટી ગર્જના કરીને ત દેવી પણ નિર્ભય હિભા રહ્યા, એટલે તે બંને દેવો તોત્ર બાણબુદ્ધિ કરવા લાગ્યા ભગવતી પણ દેવોનું કાર્ય સિદ્ધ કરવા આતિ મધુર શબ્દ કરી એ બંને દાનવો તરફ બાણોના સમૂહો છોડવા લાગ્યા તે વેળા તે બંનેમાથી બાષ્પલ દેવ્ય તરત જ રણુના મોખરે મામો થયો અને દુર્મુખ પ્રેક્ષક તરીકે દેવીની સામે હિભો રહ્યો તે સમયે દેવીનું તથા બાષ્પલનું બાણ તલવાર તથા ભૂગળના પ્રહારોથી ઓછા બળવાળા ઓને ભય આપતુ ધોર યુદ્ધ થયું પછી યુદ્ધમા દુર્મહિતવાળા તે દુર્મુખને જોઈ જગન્માતા ક્રોધ પામ્યા તેમણે જાન સુધી ખે ચોલા અને શિલા પર સજેલા પાન બાણો દુર્મુખને માર્યા દાનવ દુર્મુખે પણ તીકપ બાણોથી દવીતા બાણોને કાપી નાખ્યા અને સિદ્ધ પર બેઠલા દવીને સાત બાણો માર્યા તે દેવીએ પણ સાત રીતે પાણી પાયેલા દમ તીક્ષ્ણ બાણો દુષ્ટ દુર્મુખને માર્યા અને તેના બાણો કાપી નાખી વાગ્યાર હાસ્ય કરી ઉપરતત એક અપામદ્ર બાણથી તેનું ધનુષ્ય કાપી નાખ્યું, ત્યાં બાષ્પલ પાપુ ગદા લઈ દેવીને માન્યા નહી આપ્યા તે વખતે ચડિકાએ હાથમાં ગદા લઈને આવતા તે મદગર્વિત દાનવને પોતાની ગદાના પ્રહારોથી પૃથ્વી પર પાડી દીધો અટવામા પૃથ્વી પર પડેલો બાષ્પલ બે ઘડી જેટલા વખતમા કરી હિભો થયો અને તે ઉગ્ર પરાક્રમવાળાએ ચડિકા સામે ગદા ઉગામી ત્યાં બાષ્પલને આવતો જોઈ ક્રોધાયમાન ઘઈને દેવીએ ત્રિશૂલથી તેની છાતીમા પ્રહાર કર્યો, જ્યાં તે પડ્યો ને મરણ પામ્યો એમ બાષ્પલ પડ્યો ત્યાં તે દુષ્ટમાનુ રીત્ય

ભાગી ગય અને આકાશમાં ઊભેલા દેવેએ આનંદથી
 'નય નય' એવા હર્ષનાદો કર્યા તે બાકલ દેવ્ય
 એમ મરાયો, ત્યાં જ અત્યંત બળવાન દુર્મુખ ક્રોધથી
 લાલ નેત્રોવાળો થઈ દેવી સામે યુદ્ધ કરવા જઈ
 પહોંચ્યો અને 'ઓ આબળા' તુ ઊભી રહે, ઊભી
 રહે, 'એમ વાગવાર બોલતો ધનુષબાણ તથા બળતર
 ધારણ કરી ગોલાયમાન થઈ તે રથ પર બેઠો, ત્યાં
 તેને આવતો જોઈ દેવીએ શપ્ત વગાડ્યો અને તે
 દાનવને કોપાવતા તેમણે ધનુષપતી દોરીનો ટકાર
 કર્યો પછી તે દેવે પણ સર્પ જેવા તીક્ષ્ણ બાણો
 તરત જ છોડ્યા, એટલે મહામાયાએ પોતાના બાણો
 થી તે બાણોને કાપી નાખી ગર્જના કરી હે રાજા!
 બાણ, શકિત તથા ગદાના પ્રહારથી, મુસળાથી અને
 તોમરોથી તે બાણો પરસ્પર ભયકર યુદ્ધ થવા લાગ્યું,
 ત્યાં જ રણભૂમિ પર લોહીના પૂરને વહેતી નદી ઉત્પન્ન
 થઈ, એ નદીના કિનારા પર પંડેલા મસ્તકો જાણે
 (વેતરણી નદી) તરવાને યમદૂતોના તાયક્રેએ નવીન
 તરવાનું શીખવા તત્પર થઈ આનંદથી તુબડીના ફળો
 આણ્યા હોય તેવા રોબતા હતા પૃથ્વી પર પડેલા
 અને વરુ વગેરેથી ખવાતા શરીરોને લીધે તે વેળા
 રણભૂમિ અત્યંત ભયાનક અને અવગવર માટે
 મુશ્કેલ થઈ પડી શિયાળો, કનરા, કાગડા, કકપક્ષી,
 લોહા જેવી નાચવાળા પક્ષી, ગીધડા અને બાજપક્ષી
 ઓ દુષ્ટાત્મા રાક્ષસોના શરીરોને ખાવા લાગ્યા મરણ
 પામેલાઓના શરીરોમાંથી આવતો દુઃખી વાયુ ત્યા
 વાવા લાગ્યો અને માસાહારી પક્ષીઓનો કિર્ચકલાહ
 ગપ્પટ થઈ ગયો તે વખતે વ્રજથી મોહિત થયેલો
 દુષ્ટાત્મા દુર્મુખ ક્રોધી ઊડ્યો, તેણે પોતાનો સુદર હાથ
 ડાંચો કરી ગર્વથી દેવીને કહ્યું 'ઓ ચડિ! તુ જતી
 ગ્દે, નહિ તો ઓ મૂર્ખા! હમણા જ હું તને મારી
 નાખીશ, આવવા હે સુદર્શિ! મહાવિંત દેવ મહિયા-
 સુરને તુ પતિ તરીકે સ્વીકારી લે'

દેવી બોલ્યા તુ આજે મોહિત થઈ કાલે તેમ
 બેઠે છે, તેથી તારું મરણ હવે નજીક જ છે, જેમ
 આ બાકલને મેં માર્યો. તેમ હમણા જ હું તને
 પણ મારીશ ઓ મૂક! તુ જતો રહે આવવા તને
 નો મરણ ગમતુ હોય, તો ઊભો ગ્દે; તને માર્યો પછી

મૂર્ખ મહિયાસુરનો પણ હું નાશ કરીશ

દેવીનું તે વચન સાંભળી મરવાને તૈયાગ થયેલા
 દુર્મુખે ચડિયા સામે ભયકર બાણવૃષ્ટિ કરવા માડી.
 એટલે તે દેવીએ પણ તીક્ષ્ણ બાણોથી એ બાણવૃષ્ટિને
 કાપી નાખી અને જેમ ઈંદ્રે વૃજાસુર પર પ્રહારો
 કર્યા હતા, તેમ ક્રોધાયમાન થઈ તેના પર પ્રહાર કરવા
 માડ્યો તે બાણો પરસ્પર અતિ ઉગ્ર યુદ્ધ થવા લાગ્યું,
 જે કાયરોને ભય આપનારું તથા શૂન્યોને બળ
 વધાવનારું હતું દેવીએ તરત જ તેના હાથમાં રહે
 ધનુષ કાપી નાખ્યું તેમ જ પાંચ બાણોથી તેના ઉત્તરમ
 રથને ભાગી નાખ્યો રથ ભાંગ્યો એટલે મહાબાહુ દુર્મુખ
 તે વેળા પગપાળો થઈ આસહ્ય ગદા લઈને ચડિયા
 સામે ધસી ગયો તેણે વણા જ બળથી સિંહના માથા
 પર ગદા મારી પણ મહાબળવાન સિંહ એમ મરાયો
 હતા પોતાના સ્થાન પરથી ખન્યો નહિ અગ્નિકાગે
 હાથમાં ગદા લઈ સન્મુખ ઊભેલા તેને જોઈને તીક્ષ્ણ
 ધારવાળી તલવારથી તેના મુકટ સહિત મન્ત્રકને
 કાપી નાખ્યું મસ્તક કપાયું એટલે મરણ પામેલો
 દુર્મુખ પૃથ્વી પર પડ્યો અને ખુશી થયેલા દેવો તે
 વેળા જય શબ્દ કરવા લાગ્યા. દુર્મુખ મરાયો ત્યારે
 દેવો દેવીની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા અને આકાશમાં ગળી
 પુષ્પોની વૃદ્ધિ તથા જય શબ્દ કરવા લાગ્યા તેમ જ
 વિદ્યાધને અને કિન્તરો, ઋષિઓ, સિદ્ધો તથા ગંધર્વો
 રણના મેળાએ તે દાનવને મરાયેલો જોઈ હર્ષ પામ્યા

ઋગ્વેદ: સિદ્ધગંધર્વા: સવિદ્યાધરકિન્તર: ।

જહ્નુસ્તં હન્તે હૃદ્ગા દાનવં રણમસ્તકે ॥ ૫૦ ॥

ઈતિ શ્રી દેવીબાગવતમહાપુરાણમાં પંચમ સ્કંધ વિષે

અધ્યાય ૧૩ મો અમામ

અધ્યાય ૧૪ મો*

મહારણુમાં તામ્ર તથા ચિત્રુર પણ પડ્યા

બ્રાહ્મ ઉગ્રવ

હુમંલ નિહતં ક્રુત્વા મહિપ: ક્રોધમ્હિત: ।

ઉગ્રાચ દાનવાન્ સર્વાન્ કિં જાતમિતિ ચાસહૃત્ ॥

બ્રાહ્મ ધો'યા - દુર્મુખને મરાયેલો સાંભળી મહિ-

* આ અધ્યાયમાં તામ્ર તથા ચિત્રુર નામના બે દેવોને
 પણ મહાવ્રજમાં દેવીને માર્યા, જે કલા ઉત્પન્ન થયેલો
 કહેવાયે.

પામુર ક્રોધથી વ્યાપ્ત બન્યો, તેણે મર્વ દાનવોને 'આ નુ થયુ?' એમ વારંવાર પૂછવા માંડ્યું 'રણમાં તારા દાનવ દુર્મુખ તથા બાળકોને સ્ત્રીઓ માર્યો, એ પશ્ચ આશ્ચર્યપૂર્ણ દેવનોશા તો જુઓ! પરનાન પુરુષોના પુણ્ય તથા પાપ અનુસાર હમેશા સુખ-દુઃખ ને કરતો કાળ ખરેખર યજ્ઞવાન છે દાનવોમાં શ્રેષ્ઠ દુર્મુખ તથા બાળક ભર્યા, તો હવે પછી શુ કરવું જોઈએ? તમે બધાય મળી આ કાર્યસકટમાં જે યોગ્ય હોય તે કરો'

આસ બોલ્યા હે ગર્જનન્દ્ર! મહિપાસુર એમ કહેતો હતો, ત્યારે અતિ બળવાન મહારથી ચિશુર નામનો સેનાપતિ તેને કહેવા લાગ્યો 'હે સર્જન! હું તેનો નાશ કરીશ, એક સ્ત્રીનો નાશ કરવામાં ચિ તારા શી છે?' એમ કહી પોતાના મેન્યને આગે લઈ રથમાં બેસીને તે નીકળ્યા બીજા મહાબળવાન તામ્ર દેવ્યને પોતાની પાસેનો સ્વાક કરી તે ચિશુર સેન્યની માટી ગર્જનાથી આક્રમણે તથા દિશાઓને ભરી દેવા લાગ્યો તેને આવતો જોઈ ભગવતી શિવાગ્રેવીએ ગમખો તથા ધનુષ્યની દોરીને આવાજ કર્યો અને મહાઆદ્યુત વરતાદ કર્યો તે શબ્દથી દેવોના નર્મ ગતુઓ ત્રામ પામ્યા અને 'આ નુ?' એમ બોલતા ભયથી ધ્રુવ જઈ નાનવા લાગ્યા ચિશુર નામે સેનાપતિ તો તેઓને નાસી જવા તૈયાર જોઈ અત્યંત નોંધ કરીને કહેવા લાગ્યો 'તમારા પગ ક્યો ભય આવ્યા છર? એ દેવ્ય! મદગર્વિત એ સ્ત્રીને હું હમણા જ બાણોથી મારીશ, માટે ભય છોડીને મ્હાના આખરે તમે ઉભા રહો' એમ કહી દાનવોમાં શ્રેષ્ઠ અને બળવાન તે ચિશુર હાથમાં ધનુષ લઈ નિર્ભય થઈને ગણેશમાં આવી દેવીને આમ કહેવા લાગ્યો 'ઓ વિશાળ નેત્રોવાળી સુદસાગિ! બીજા પુરુષોને કરીવતી તું ગર્જના નુ કરે છે? તારા વર્તન બાજે મળબી હું ઉત્તા નથી હે સુદર નેત્રોવાળી! સ્ત્રીનો નાશ કરવામાં દોષ તેમ જ અપકીર્તિનો સંભવ જાણી મારુ ચિત્ત (તને મારી નાખવા) બેદરકારે કરે છે હે સુદર! તારા જેવી સ્ત્રીઓનું યુદ્ધ કરનારો તથા લાવળાઓની પોતું જોઈએ, પણ મનોથી કોઈ પાપ સ્થળે કદી કનયુ નથી પુષ્પોથી પણ યુદ્ધ ન કરવું તો તીક્ષ્ણ

બાણોથી તો યુદ્ધ કેમ જ થાય? તારા જેવી સ્ત્રીઓના દેહમાં માલતીની પાખડી પણ પીડા ઉપજાવે છે મનુષ્યલોકમાં ક્ષત્રિયન. ધર્મથી જીવતા પુરુષોના જન્મને ધિક્કાર હો! કેમ કે તારા લગવેલા પ્રિય દેહને તીક્ષ્ણ બાણોથી તેઓએ કપાવવો પડે છે, તેમ જ તેઓની માલિનીયી, પુષ્પોના લાગુઓથી તથા મિખન બોજનોથી પોગલા આ પ્રિય શરીરનો પારકા બાણોથી (તેઓએ) નાન કરાવવો પડે છે. તલવારની બાંધી દેહને કાપી નાખી પુરુષ ધનવાન થાય છે, પણ પ્રથમ દુઃખ આપનાર તે ધનને ધિક્કાર હો, એ ધન પાછાથી શુ સુખ આપનાર થાય છે? એ સુદર સાથગોવાળી! તું પણ આગામી જ છે કાણુ કે તું યુદ્ધની ઇચ્છાવાળી છે! સભાગથી થતું સુખ છોડી તું યુદ્ધમાં ક્યો ગુણ માને છે? તલવારોના પ્રહારો, ગદાઓના ઘા, બાણોથી વીધાનુ અને મરણ પછી શિયાળોના મુખથી ખેંચા ૩૫ સરકારે યુદ્ધમાં થાય છે (તેમાં ગુણ શા છે?) ધુતાર કવિઓએ જ યુદ્ધમાં થયેલા મરણની ખૂબ પ્રશંસા કરી છે નહિ 'રણમાં મરેલાઓને સર્વ મો છે' એ કેવળ સ્તુતિવાક્ય જ છે, માટે સુદર કેડના પાછલા ભાગવાળી! તારા મન ત્યા આનંદ પામતું નેથ ત્યા નાની જ અથવા દેવોને જીતનાં સંજ્ઞ મહિપાસુરનું તું પતિ તરીકે રવીકાર'

આમ બોલ્યા એમ કહેતા તે દેવ્યને જગદણ્ણ એ કહ્યું આ મૂન! બુદ્ધિમાન પડિતની પેડે તું ખોટું નુ બન નુ નીતિરાત્રાનત તથા અત્વીક્ષિ નસ્તવિદાને જાણના નથ ને વૃદ્ધોને સેવા નથી અને તારી ગુદ્ધિ ધમમાં નથી તું મૂર્ખની સેવામાં તનપર રહે છે નથી મૂર્ખ જ છે મરુધર્મને તું જાણી નથી છતાં તું મારી આગળ શુ બોલે છર? યુદ્ધમાં મહિપાસુરના નારા કરી, લોહીનો કીચડ કરી, યશ સ્તાભ સ્થિર કરીને હું સુખેથી ગાતી જઈશ દેવોને દુઃખ આપનાર, મદગર્વિત અને દુરાચારી દાનવ મહિપાસુરને હું મારીને, તું યુદ્ધ કર અને સ્થિર થા આ મૂન! મહિપાસુરને તથા તને જો જીવવાની ઇચ્છા હોય, તો તમે બધા દાનવો પાતાળમાં નાંચા જવો, પણ તમારા ચિત્તમાં જો મરવાની ઇચ્છા હોય તો જલની યુદ્ધ કર ને મારો રાા નિશ્ચય છે કે, તમાન

સર્વનો હું નાશ જ કરીશ

વ્યાસ બોલ્યા દેવીનું તે વચન સાંભળી બળ ગર્વિત દાનવ ચિન્મયે જ્ઞાનો બીજ મંત્રાદિ હાથ લેવી બાણાદિ કરી તે મમયે દેવીએ તેના બાણોનો પોતાના તીક્ષ્ણ બાણોથી કાપી નાખ્યા અને સર્વ જેવા ધોર બાણો તેને માર્યા ત વેળા પરસ્પર વિરમય પમાડતું યુદ્ધ થવા લાગ્યું, તેમા જગદેશ્વરે વેગથી તને ગદા મારી, એટલે તે દુરાતમા ગદાનો મોટો માર પામી ચાર વડી સુધી રથની બેઠક પર જ બેસાન ઘર્ષ મૂચ્છા પામ્યા એમ તેને મૂંઝિત જોઈ શત્રુસૈન્યનો નાશ કરનાર તામ્ર દૈત્ય ચડિકા સામે યુદ્ધ કરવા ચપળતાથી ચ્વલેશ્વરમા આવી પહોંચ્યા તેને આવતો જોઈ ચડિકા હસતા હસતા બોલ્યા 'આવ, આવ, એ શ્રેષ્ઠ દાનવ' હું તને પણ યમલોકમા પહોંચાડી દઉં, નિર્ભય તથા ગયેલા આયુષવાળા તમે આવ્યા તેથી મને શુ ક્ષણ છે? મૂઢ મહિષાસુર તો ઘેર રહી શુ જીવવાનો ઉદ્ધમ કરે છે? તમે મૂઢ લોકો મરાયો તેથી પણ શુ ક્ષણ છે? દેવોનો શત્રુ, પાપી, દુષ્ટાત્મા મહિષાસુર મરાયો નથી, ત્યા સુધી મારો શ્રમ પણ નિષ્ફળ થાય છે, માટે તમે ઘેર જઈ મહિષાસુરને અહીં મોકલો, એટલે તે મૂર્ખ પણ જેવી ને તેવી ઊભેલી મને જોઈ લે તે વચન સાંભળી તામ્ર દૈત્યે અત્યંત ક્રોધથી દાન સુધી ધનુષ ખેંચી ચડિકા તરફ બાણોની વૃષ્ટિ કરી ભગવતી પણ લાલ નેત્રોવાળા ઘર્ષ ધનુષ ખેંચીને એ દેવશત્રુને મારવા ઈચ્છતા વેગથી બાણો છોડવા લાગ્યા એટલામા ચિન્મય નામનો પેલો બ્રહ્મા વાન દૈત્ય પણ મૂચ્છા છાડી ઊભો થયો અને ફરી બાણ સંહિત ધનુષને લઈને ફાણ વારમા દેવીની સામે ઊભો રહ્યો પછી ઘણા બ્રહ્મા ઉદિત અને મહાવીર ત બળે ચિન્મય તથા તામ્ર દેવીની સાથે રણના મોખરે લડતા લાગ્યા એ નમયે ક્રોધ પામેલા મહાભાયાએ બાણોની ધાન વર્ષાવી સર્વ દાનવોને બાણોથી છિન્નમિત્ત બખ્તરોવાળા કરી મૂક્યા આબૂની માગેલા અસુરો ક્રોધથી અત્યંત મૂઢ બન્યા અને નેપથ્યકત ઘર્ષ દેવી ગમે બાણોના નમુદ્દ દેવતા લાગ્યા તે બધા રાગતા એ યુદ્ધમા બાણોથી ધવાયા હતા, જેની વસતજનુમા વાની અરર ફરેલા બાખનચો જેવા

શોભતા હતા તામ્ર દૈત્ય સાથે રણમા દેવીનું ઉગ્ર યુદ્ધ થવા લાગ્યું ત્યાંજે જે દેવો પ્રેક્ષક તરીકે ઊભા હતા તેઓ પરમ વિરમય પામ્યા, તામ્ર દૈત્યે મજબૂત ભયંકર લોહાનું સાખનું લઈ સિંહતા મસ્તક પર માર્યું, હાસ્ય કર્યું અને જર્જનતા કરી, તે વખત તો ગાજતો જોઈ રોપયુક્ત થયેલા દેવીએ તરત જ તીક્ષ્ણ ધારવાળી તપ્તવારથી તેનું મસ્તક કાપી નાખ્યું એમ મસ્તક કપાયું, ત્યાંજે મસ્તકરહિત થયેલો છતા બળવાન તામ્ર સાંખેલું લઈ ફાણવાર ભમ્યા કર્યો ને પછી રણના મોખરે ઢળી પડ્યો તામ્રને પડેલો જોઈ મહા બળવાન ચિન્મય તલવાર લઈને વેગથી ચડિકા તરફ ધસ્યો, એટલે ભગવતીએ પણ હાથમા તલવાર લઈ રણમા આવેલા તે દાનવને જોઈ વેગથી પાત્ર બાણો વડે પ્રહાર કર્યો તેમાના એક બાણથી તેની તલવાર પડી ગઈ, બીજા બાણથી તેનો હાથ કપાઈ પડ્યો અને બાકીના બીજા બાણોથી તેનું મસ્તક કઠ પરથી કપાઈ ગયું એમ યુદ્ધમા દુષ્ટ, મદવાળા તે બને ફર રાક્ષસો મરાયા એટલે તે બંનેનું સૈન્ય ત્રાસ પામેલા મનવાળું ઘર્ષ તરત જ દિશાઓમા ભાગી ગયું તે બંને દૈત્યોને રણમા મરાયેલા જોઈ સર્વ દેવો આનંદ પામ્યા અને આકાશમા રહ્યા રહ્યા આનંદથી પુષ્પોની વૃષ્ટિ તથા 'જય' શબ્દ કરવા લાગ્યા, તેમ જ ઋષિઓ, દેવો, ગધર્વો, વેતાલો, સિદ્ધો, ચારણો 'હે દેવિ' હે અબિષેક, તમે જય પામે' એમ વારંવાર કહેવા લાગ્યા ૧-૫૬

ઋષયો વેદગાંધર્વો વેતાલાઃ સિદ્ધચારણાઃ ।

ઋચુસ્તે જય દેવૈતિ ઘાવિકૈતિ પુનઃ પુનઃ ॥૫૬॥

ઈતિ શ્રીદેવીબાનવતમહાપુરુષમા પંચમ સ્કપ વિષે

અધ્યાય ૧૪ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૫ મો*

અસિદોષા વગેરે બધા મરાયા

વ્યાસ વચન

તૌ તથા નિદ્ધૌ દુર્યા મદિયો વિસ્મયાન્વિત ।

પ્રેરયામાસ દૈતેવાસ્તદ્ધાર્ય મહાવલાન્ ॥ ૧ ॥

વ્યાન બોલ્યા તે બંનેને દેવીએ માગેલા માવતી

* જા અધ્યાયના અંતિમોમા વગેરે બધા દૈત્યો મારા રૂપમા મતયા, એ વાન નાપાવન સ્થેકથી કહેવાયો.

વિરમય પામેલા મહિષાસુરે તેનો નાશ કરવા મહા બળવાન તથા યુદ્ધમાં દુષ્ટ મદવાળા અસિલોમા અને બિડાલ વગેરે દૈત્યોને મોકલ સૈન્ય અને આયુધો તથા આમગ્રીઓ સહિત મોકલ્યા તેઓએ ત્યાં સિંહ ઉપર બેઠેલા અઢાર ભુજ્જ્યોવાળા, દિવ્ય અને તલવાર તથા ક્ષત્રને ધારણ કરતા દેવીને જોયા ત્યારે અસિલોમા વિનયથી તપ્ત તથા શાંત થઈ આગળ જઈને જાણે હસતો હોય તેવો ડોળ કરી, દૈત્યોનો નાશ કરવા તૈયાર થયેલા તે દેવીને કહેવા લાગ્યો

અસિલોમા યોદ્યો હે દેવિ ! તુ સત્ય કહે, હે સુદર્શિ ! તુ આહી શા માટે આવી છે ? નિરપસંધી દૈત્યોને શા માટે મારે છે ? તે કારણ તુ કહે, હું આજે તારી સાથે સંધિ કરુ છું હે સુદર્શ કટિપ્રદેશ વાણી ! સોનું, મણિઓ, રત્નો તથા ઉત્તમ પાત્રો વગેરે જે તુ ઇચ્છતી હોય તે લઈને તુ જતી રહે, ઢીલ ન કર તુ શા માટે યુદ્ધ કરવા ઇચ્છે છે ? ધર્મોત્તમાઓ કહે છે કે, યુદ્ધ તો દુષ્ટ તથા સતાપ વધાર નારુ અને સર્વ સુખોનો નાશ કરનાર છે તારુ શરીર તો પુષ્પનો પ્રહાર પણ સહન ન કરે તેવું અત્યંત કોમળ છે, તેના પર શસ્ત્રોના પ્રહારો તુ શા માટે ખૂબ સહે છે ? એ વિષે હું વિરમય પામુ છું, કાયમ શાંતિ સંપન્ની અને સુખ ભોગવવું એ અનુસર્જનું ફળ છે, છતાં દુષ્ટનું કારણ—યુદ્ધ કરવા તુ શા માટે ઇચ્છે છે ? આ રાક્ષસમાં સુખ સ્વીકારવું ને દુષ્ટ ત્યજવું આ રીતિ છે તે સુખ બે પ્રકારનું કહ્યું છે એક નિત્ય અને બીજું અનિત્ય તેમાં આત્મચાનક સુખ નિત્ય છે અને ભોગનું સુખ અનિત્ય કહ્યું છે વેદ તથા શાસ્ત્રોનો અર્થ વિચારનારાઓએ નાશવત અનિત્ય સુખ તો છોડવું જ નેઈએ* હે સુદર્શ મુખવાણી ! જે તુ બીજોનો* મત સ્વીકારતી હોય, તોપણ યૌવન તો પામી સર્વોત્તમ ભોગોને તુ ભોગવ* હે પાતળા

પેટવાળી ! જે તને પરલોકનો સદૃઢ હોય તો હે સુદર્શિ ! (મહિષાસુરની સ્ત્રી થઈ) પૃથ્વી પર જ કાયમ સ્વર્ગના ભોગો ભોગવવા તુ તૈયાર થા * શરીરમાં યૌવન અનિત્ય છે, એમ જાણી વિદ્વાનોએ પુણ્ય કરવું તેમ જ બીજાઓને દુષ્ટ ઉપબળવાનારુ કાર્ય ત્યજવું નેઈએ, ઉપરાંત એકબીજાને વાધો ન થાય તેમ ધર્મ અર્થ તથા કામ પણ સેવવા નેઈએ માટે હે કટ્યાણી ! તુ પણ (યુદ્ધ ત્યજી) હમેશા ધર્મમાં મુદ્દિ કર હ આપકે ! અપસંધ વિના દૈત્યોને તુ શા માટે મારે છે ? દયા એ સર્વ પ્રાણીઓનો ધર્મ છે અને સર્વના પ્રાણો સત્યમાં રહેલા કહ્યા છે, માટે દયા તથા સત્યને વિદ્વાનોએ સદા પાળવા નેઈએ હે સુદર્શ કેડના પાછલા ભાગવાળી ! દૈત્યોનો નાશ કરવા તને જે કારણ જણાતુ હોય તે તુ કહે

દેવી યોદ્યા હે મહાબાહુ ! તે પૂછ્યું કે તુ આહી શા માટે આવી છે અને દૈત્યોનો નાશ કરવામાં શું કારણ છે, તે તો હું કહ્યું છું હે દેવિ ! પ્રાણીઓનો ન્યાય—અન્યાય જેની સાક્ષીરૂપ હું સર્વ લોકમાં કાયમ કરુ છું, મને ભોગોની ઇચ્છા લોભ કે વેશેપણ કદી નથી કેવળ ધર્મ માટે આ રાક્ષસમાં હું કરુ છું સંપુરણનું રક્ષણ કરવું એ મારું વ્રત છે અને પોતાનું તે વ્રત કાયમ હું એકત પાળુ છું સંજ્ઞનોનું રક્ષણ કરવું, દુર્જનોને મારનું અને આનેક અવતારો લઈ વેદની રક્ષા કરવી, એ મારું કાર્ય છે હું યુગે યુગે તેથી જ અવતારો ધરુ છું હે રક્ષસ ! દુરાચારી મહિષાસુર દેવોનો નાશ કરતો તૈયાર થયો છે, તે જાણી હું તેનો નાશ કરવા હમણાં આહી આવી છું માટે મહાબળવાન દુરાચારી તે નો ભય નેઓને ન લોવાથી વિષયસુખ જ ભોગવવાનું હાય છે, * એ બાવ છે

* એમ કહેવા માટે છે કે, જે કદાચ તુ વેદાનોપન કે બીજામત ન માનતી હાય અને મીમાંસક મત સ્વીકારતી હોય તો તે મતમાં પરલોક મનેવો લોવાથી પરલોક પાને યુદ્ધ કરવું આવશ્યક જણાય, તોર તે કીક નથી, કેમ કે યુદ્ધ કરીને જે સ્વર્ગ મેળવવાની તને ઇચ્છા હોય, તો યુદ્ધ વિના જ સ્વર્ગનાં સુખ તારે માટે તો તે પાર જ છે વતી મીમાંસક સ્વર્ગનુપને સર્વોત્તમ માને છે, તો તે મેળવવા પચાકિ કર્મ કર, યુદ્ધ વા માટે કરે છે ?

* માટે તું પદ્મ આત્મજ્ઞાન મેળવી સુખી થા અને યુદ્ધ કરવાનું મંત્રી થા, એ અભિપ્રાય છે

× બીજોના મતમાં પરલોક જ નથી, તો પછી આત્મ જ્ઞાનની વાત તો દૂર જ રહે છે, એટલે કદાચ તે મતને અનુસરનાર યુદ્ધમાં ઊતરે, એમ માની કહે છે

+ અર્થાત્ બીજામતે પરલોક છે જ નહિ એટલે પરલોક

દેવશત્રુને હું મારીશ તું જતો રહે કે ઊભો રહે, તે તારી ઈચ્છા હોય તેમ કર, મેં આ સત્ય કહ્યું છે અથવા ભે સના પુત્ર તે દુષ્ટાત્મા સંજ્ઞાને તું કહે કે, 'બીજાઓને તું અહીં ગા માટે મોકલે છે' તું પોતે જ યુદ્ધ કર' તારા સંજ્ઞાને મારી માથે સધિ કરવાની જો ઈચ્છા હોય તો તમે બધાથ વેર છોડી સુખેથી પાતાળમા ચાલ્યા જાઓ; દેવોને યુદ્ધમા જીતી, તમે જે કંઈ દેવદ્રવ્ય લઈ લીધું હોય, તે આપી જઈ ત્યા પ્રહલાદ રહે છે, ત્યા પાતાળમા તમે ચાલ્યા જાઓ

આસ બોલ્યા દેવીનું તે વચન સાભળી આગળ ઊભેલા અમિલોમાએ મહાવીર બિડાલને પ્રીતિપૂર્વક પૂછ્યું

અમિલોમા બોલ્યા હું બિડાલ ભવાનીદેવીએ હમણા જે કહ્યું, તે તે સાભળ્યું ને? આમ છે તો શું કરવું? યુદ્ધ કે સધિ?

બિડાલ બોલ્યા યુદ્ધમા પોતાના મૃત્યુને ચોક્કસ જાણતો અભિમાની રાજા (મહિષાસુર) સધિની ઈચ્છાવાળો નથી; અને યુદ્ધમા મરણેલા દેવોને જોઈને પણ આપણને યુદ્ધ માટે તે પ્રેરણા કરે છે; કેમ કે દેવને યોગ ગવા કોણ અમર્થ છે? સદા માન વિતાતા, આજ્ઞા પાળવામા તત્પર અને સૂતરના દોરામા પસેવાયાથી વશ વર્તતી પૂતળીઓની પેઠે વશ વર્તતા સેવકોનો ધર્મ ખરેખર આ જગતમા આનરનો મુશ્કેલ છે 'દેવોના રત્નો તથા ધન આપી દઈ તમે બધા અહીંથી પાતાળમા ચાલ્યા જાઓ' આણ કહોર વાક્ય તેની આગળ જઈ તારે કે માટે કેવી રીતે કહેવું? જે પ્રિય વચન હોય તે અનન્ય જ હોય છે અને જે હિતકારી હોય તે પ્રિય હોતું નથી; તેમ જ જે સત્ય વચન હોય તે પણ પ્રિય હોતું નથી; તેથી બુદ્ધિમાન મનુષ્યોને મોત જ નેવવું પડે છે વીર પુરુષોએ તુરંચ વાક્યોથી સંજ્ઞાને સમજાવેા ન જોઈએ, આમ નીતિશાસ્ત્ર કહે છે માટે હિતવચન કહેવા અથવા આદેશી કંઈ પૂછવા પણ આપણે ન જ જવું; કેમ કે આપણે ત્યા જઈશું તો રાજા કોપાયમાન થશે. આ વિચારી સ્વામીનું કાર્ય કોષ માની મરણને તબુખસ જેવું ગણી પ્રાણનો સંચય

છે તોપણ યુદ્ધ જ કરવું હીક

વ્યામ બોલ્યા એમ વિચારીને તે બાને વીરો ધનુષ્યાણુ લઈ તૈયાર થઈને રથમા બેઠા અને યુદ્ધ કરવા તત્પર થઈ ત્યા ઊભા રહ્યા પ્રથમ તો બિડાલે સાત બાણો ફેંક્યા, એટલે શ્રેષ્ઠ અશ્વવેતા અમિલોમા પ્રેક્ષક તરીકે દૂર ઊભો રહ્યો અમિલોમા મામે આવતા તે બાણોને પોતાના બાણોથી કાપી નાખ્યા અને શિલા પર સંગેલા ત્રણ બાણો બિડાલને માર્યા દૈત્ય બિડાલ તે બાણોથી પીડાઈને મૂંઝેલ થઈ યુદ્ધતા મોખરે ઢળી પડ્યો અને દેવયોગે તરત જ મગણ પામ્યો એમ દેવીના બાણોના સમૂહોથી બિડાલને રણમા મરેલા જોઈ અમિલોમા ધનુષ હાથમા લઈ યુદ્ધ માટે તૈયાર થઈ ઊભો રહ્યો તેણે કાવ્યો હાથ ડેર્યો કરી દેવીને ટૂંક વચન કહ્યું 'હે દેવિ' દુષ્ટાત્મા દાનવોનું મગણ હું જાણું છું, છતાં પરાધીન માટે યુદ્ધ કરવું જ જોઈએ, કેમ કે મહાબુદ્ધિ મહિષાસુર પ્રિય કે અપ્રિય સમજતો નથી. તેની આગળ મારે અપ્રિય હિતવચન કહેવું હીક નથી, એટલે શૂલ કે અશૂલ ગમે તે થાઓ, પણ મારે વીર્યમૈથી મરવું જ જોઈશે હું માનું છું કે દેવ જ સર્વથી અધિક છે, નિરર્થક પુરુષાર્થને ધિક્કાર હો, (જે ને) તારા બાણોથી તગત જ મરેલા દાનવો પૃથ્વી પર પડે છે' એમ કહી તે ઉત્તમ દાનવે બાણોની ગૃહિ કરી, પણ દેવીએ પોતાની પામે નહિ જ પહોંચેલી તે ગૃહિને બાણોથી કાપી નાખી ઉપરાત બીજા બાણોથી તરત જ અસિલોમાને વીંધી નાખ્યો તે નમયે દેવોના સઘોએ દેવીને કોપથી વ્યામ મુખવાળા જોયા હતા બાણોથી અત્યંત વીંધાયેલા શરીરવાળો અને વહેતી લોહીની ધારવાળો દાનવ અસિલોમા પુષ્પોથી વિસ્ત્રિત થયેલા બાખસ જેવો ગોભવા લાગ્યો. પછી તે અનિલોમા લોહાની ભાતે ગદા ઉગામી વેગથી ચરિકા મામે ધર્યો અને કોપથી નિંદના મસ્તક પર તેણે પ્રહાર કર્યો. નિંદે પાત્ર મહા બળવાન તે દૈત્યે કુટ્યો ગદાપ્રહાર નહિ ગણકારી પોતાના નમસ્તના પ્રહારોથી તેને છાતીમા ચીરી નાખ્યો. મહાબલકટ દૈત્ય અનિલોમાએ હાથમા ગદા લઈ તરત જ કૂદે માને નિંદના મસ્તક પર ચડી જઈ અમિલોમાને ગદાનો પ્રહાર કર્યો પાત્ર હે સંજ્ઞા! તેણે,

કહેવો પ્રાણ ચુકાવી દઈ ભગવતીએ તીક્ષ્ણ ધારવાળી તલવારથી તેના મસ્તકને ગળા પરથી કાપી નાખ્યું એમ મસ્તક કપાલ ત્યાં મૂકાન દેત્ય તરત જ પુત્રી પર ઢળી પડયા, તેથી તે દુહાલગ્નના સૈન્યમાં મોઝો લાલગ્રાસ થઈ રહ્યો દેવો તો 'હે દેવિ ! તમે જય પામો' એમ જગદ્દેવની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા, તેમના તમારા વાગવા લાગ્યા અને હે ગગન ! કિન્તને આવા લાગ્યા રહ્યા મોખડે મરાયેલા તે બંને દાનવાને ત્યા પડેલા જોઈ કેમરી સિદ્ધે બળથી મર્વે મૈનિકોને મારી નાખ્યા, અને કેટલાકને તો તે ખાઈ ગયો એમ તે શુક્ષેનને તેણે દાનવશત્ય કરી નાખ્યું ત્યારે કેટલાક નામી છૂટેલા મૂઠ સૈનિકો હુ ખી ઘઈ મહિષાસુર પાસે જઈ પહોંચ્યા 'બચાવો, બચાવો' એમ કટી તેઓ બૂમો પાડતા રડવા લાગ્યા 'હે શ્રેષ્ઠ રાજા ! અસિલોચા તથા બિહાલ માર્યા ગયા અને બીજા તમારા સૈનિકોને નિહ ખાઈ ગયો છે' એમ રાજાને કહેતા તેઓએ તે વેળા બૂમ—બરાડા કરી મૂક્યા તેઓનું એ વચન સાંભળી મહિષાસુર તે સમયે મનમાં દુ ખી થયો અને અત્યંત તથા દુ ખી ઘઈ ચિતાકુળ બન્યો ૧-૫૭

લચ્છુના વચનં તૈવાં મહિયો દુર્મનાસ્તદા ।

ધમૂઃ ચિન્તાકુલિતો વિમતા દુ હસંયુતઃ ॥ ૫૭ ॥

પ્રિત શીતેલીભાગવતમહાપુરાણમાં પચમ સ્કંધ વિદ્ય

અન્યાર ૧૫ મેા અમામ

અધ્યાય ૧૬ મો*

મહિષાસુરનો તથા દેવીને સંવાદ

બ્રાહ્મ ઉચ્ચત્

તેષા તદ્વચનં શ્રુત્વા ક્રોધયુક્તો નરાધિપઃ ।

શાકન પ્રાહ તરલા રમમાનય મેઙ્ગમુત્તમ ॥ ૧ ॥

આમ બોલ્યા તેઓનું તે વચન સાંભળી ક્રોધ પામેલા રાજા મહિષાસુરે દારૂ સારથિને આમ કહ્યું 'માને આદ્યુત રત્ન તરત લાવ' એટલે સારથિએ પાન લઈને ખચ્ચને જોડેલા, પતાકાઓ ને ધન્યઓ થી શખાનેયો આયુધોથી શુકત હોઈ પ્રકાશનો,

* આ અધ્યાયમાં દેવી સીવ મહિષાસુરનો ત્રિવિન્દ્ય સવાદ થયો, એ કથા નારાયણક યજુર્વેદી કંઠમાં

સુદર પૈકાવાળો અને મનોહર બેડકાવાળો રથ લાવી તરત જ મહિષાસુરને કહ્યું 'હે ગગન ! આ શણ ગારેલો અગ્નિ આટલો છે તે દરવાજામાં ઊભો છે સર્વ આયુધોથી બંધો છે અને સુદર બિહાનાથી બિધ્યો છે' મહાબળવાન દાનવ રાજા મહિષાસુર તે રથને બાણેના જોઈ મનુષ્યશરીર ધરી યુદ્ધ સારુ જવા માટે તૈયાર થયો તેણે મનથી વિચાર્યું કે 'મને ખતરમ મુખવાળો અને શિંગાકાવાળો પાડા જોઈ દેવી વ્યાકુળ ચિત્તવાળી થશે, સ્ત્રીઓને ૩૫ તથા ચતુરાઈ પણ પ્રિય હોય છે, માટે ૩૫ અને ચતુરાઈ કરી હું તેની પાસે જઈશ, જેથી મને જોઈને તે બાળા પ્રેમયુક્ત થશે મને પણ ત્યારે જ સુખ થશે, બીજા સ્વરૂપથી સુખ નહિ થાય' આમ મનથી વિચારી મહા બળવાન દાનવરાજ મહિષાસુર પાડાનું સ્વરૂપ છોડી સુદર પુરુષ થયો સર્વ આયુધોને ધારણ કરતો, શોભા વાળો, મુદર શણગારેથી શણગારેલો, દિવ્ય વસ્ત્રો ધારણ કરેલો, બીજા કામદેવ જેવો મનોહર, રથ પર બેઠેલો, બાજુબાજુ, માથા તથા ધનુષ્યબાણને ધારણ કરતો, સૈનાથી વીર્યવેલો અને મહાવિત તે મહિષાસુર આભિમાની સ્ત્રીઓના મનને હરી લે તેવું સુદર સ્વરૂપ ધરી દેવી પાસે ગયા અનેક યોદ્ધાઓથી વીર્ય યેલા તે દૈત્યાધિપતિને આવેલો જોઈ, તે વેળા દેવીએ ગમ વગાડયો મનુષ્યોને વિરમયકારક તે શબ્દવિત સાંભળી તે મહિષાસુર દેવીની પાસે જઈ બાણે હસતો હોય તેમ નેત્રે કહેવા લાગ્યો 'હે દેવી ! આ રાજા ચક્રમાં વર્તતો મનુષ્ય ભલે પુરુષ હોય કે સ્ત્રી હોય, પરતુ ને દરોહ ઝીતે સુખને ઈચ્છે છે પણ મનુષ્યોને ત સુખ સંયોગથી મળ છે સંયોગ વિના સુખ તથી એ સંયોગ અનેક ભેદોવાળો છે, તે ભેદો હું કહું છું તું માન્ય ઉત્તમ પ્રીતિથી થયેલો, કોઈ કારણથી થયેલો અને સ્વભાવથી થયેલો એમ ત્રણ પ્રકારનો સંયોગ અનેક ભેદોવાળો છે, તેમાં પ્રથમ પ્રીતિથી થયેલો ભેદો હું મારી જુદા પ્રમાણે કહું છું માતા—પિતાનો પુત્રની માથેનો જે સંયોગ તે (કેવળ પ્રીતિથી જ થતો

* એ કે તે સ્ત્રી મનુષ્યના અકરૂણથી છે તરી પાડના થયેલ વડે નેની નયે મન સુખ નહિ મન માટે માર અમ મનુષ્યનું જ સ્વરૂપ પરતું જોઈને

હોઈ) ઉત્તમ કહેવાય છે, તેમ જ ભાઈનો ભાઈની સાથે જે સંયોગ થાય છે, તે (ઉપદ્રારૂપ) કારણથી જ થાય છે તેથી તેને મધ્યમ માન્યો છે (માતા—પિતાનો) પુત્ર સાથેનો સંયોગ (ઉત્તમ સુખને જ આપનારો હોવાથી) ઉત્તમ કહેવાયો છે અને કારણને ત્રીધે ધયેલો ભાઈનો ભાઈ સાથેનો સંયોગ, તેના કરતા ઓછું સુખ આપનાર હોવાથી મધ્યમ કહેવાય છે અનેક જનતા દેશોમા અનેક પ્રકારના કાર્યો માટે વ્યાકુળ નિરાવાળા અને આમુક કોઈ કાર્યપ્રસાને એકઠા મળેલા મુનાકુરોનો સંયોગ વિદ્વાનોએ સ્વાભાવિક કહ્યો છે. તે (પહેલા ક્રમના પાત્ર) વધુ ઓછું સુખ આપનાર હોવાથી તેને વિદ્વાનોએ ખૂબ જ હલકો કહ્યો છે, પણ સસારમા જે આતિ ઉત્તમ સંયોગ છે તે જ (પૂર્વોક્ત ત્રણે કરતા) કાયમ સુખ દાયી છે, અર્થાત્ ઉત્તમ, મધ્યમ ને કનિષ્ઠ સંયોગો કરતા જે આતિ ઉત્તમ સંયોગ છે, તે જ સર્વકાળ સુખદાયી છે. હે સુદર! મરખી ઉંમરવાળા સ્ત્રી અને પુરુષનો જે સંયોગ છે, તેને જ આતિ ઉત્તમ કહ્યો છે. એ સંયોગ ચતુરાઈ, રૂપ, વેશ વગેરેથી અને કુલ, શીલ તથા ગુણોથી થતું જ ઉત્તમ સુખ આપનારો હોય છે, તેથી જ તેને આતિ ઉત્તમ કહ્યો છે, તેમા એકબીજાની સન્સાર્થ એકબીજાની પામે કહેવાય છે. આ આતિ ઉત્તમ સંયોગ તુ વીર એવા મારી સામે જો કરે, તો તને આતિ ઉત્તમ સુખ મળે, એમા સદાય નથી હે પ્રિયે! હું મારી પોતાની ઈચ્છાથી અનેક પ્રકારના રૂપો ધરી શકું છું ઈર્ષદિ સર્વ દેવોને મેં યુદ્ધમા જીત્યા છે અને જે દેવતાઈ રત્નો છે, તે હમનગ્ન મારે ઘેર છે તે ખંધા જ્વોનો તુ ભોગ્ય અથવા ઈચ્છા પ્રમાણે તેજાનુ તુ દાન કરી દે હે સુદર! તુ આજે મારી પરગામી થા, હું તારે દાન છું તારા કોમળી હું દેવો માથેનું વેર ત્યજ દઉં, એમા સમય નથી જે રીતે તુ સુખ પામે તે રીતે હું કરું હે વિભાવ ને લેવાળી! તુ મને આજ્ઞા કર. તે પ્રમાણે હું કરું હે તુફર બાપા! કન્તાની! તારા ઉપની મારું નિરા મેલિત થતું હે હે તુફર કેડાના પાછલા ભાગવાળી! હું—ભાતુર મને શું અને તારે તારો આપ્યો છું હે કેમ જેવા તાપતોષળી! કનનતા બાળોથી

પીડાતા અને શરણે આવેલા મારું તુ રક્ષણ કર શરણાગતનું રક્ષણ કરવું, તે સર્વ ધર્મોમા ઉત્તમ ધર્મ છે હે કાળા કટાક્ષવાળી! હે પાતળા પેટવાળી! હું તારે સેવક છું મરણ સુધી હું તારા વચનને પાળીશ, તેમા કદી કેરફાર નહિ કરું હે સુદરાગિ! અનેક પ્રકારના આયુધો છેડી હું તારા ચરણોમા નમ્યો છું ઓ વિશાળ નેત્રોવાળી! તુ દયા કર; કામના પાણોથી હું તપી રહ્યો છું હે સુદરાગિ! જન્મથી મારી બ્રહ્માદિ ઈશ્વરોની મામે પણ મેં જે દીનતા કરી નથી, તે દીનતા તારી પાસે હું કરું છું રણમા બ્રહ્માદિ દેવો મારું ચરિત્ર જાણે છે આવો છતાં હું તારો દામ ધયો છું, તો હે સુદર! તુ મારું મોઢું જો

વ્યાસ બોલ્યા એમ બોલતા તે દૈત્યને સુદર વર્ણવાળા ભગવતીદેવી ખૂબ હસીને મન હાસ્ય માધ વચન કહેવા લાગ્યા

દેવી બોલ્યા પરમપુરુષ—પરમાત્મા વિના પીંગત પુરુષને હું ઈચ્છતી નથી હે દૈત્ય! હું તે પરમેશ્વરની ઈચ્છારૂપ હોઈ સમગ્ર જગતને સરજી છું, એ વિશ્વાત્મા મને જુઓ છે અને હું તેની કંઠ્યાણુસ્વરૂપ પ્રકૃતિ છું તેના સામીપ્યથી જ મારામા સર્વકાળ ચેતન્ય રહે છે, હું તો જડ છું, જેમ લોહનુપકતા મામીપ્યથી લોહમા ચેતના જણાય છે, તેમ તેના સંયોગથી હું સચેતન થાઉં છું, મને વિપથસુખની ઈચ્છા કદી થતી નથી ઓ મહાત્મા! તુ મૂર્ખ છે, કારણ કે તુ નીતા સગ કર્યા ઈચ્છે છે, પુરુષને બાધમા માટે સ્ત્રીને માકનરૂપ કદી છે લોખાડવી બાધારોવા મનુષ્ય મુક્ત થઈ શકે છે, પણ સ્ત્રીની બાધાયકતા કદી મુક્ત થઈ શકતો જ નથી, ઓ મહાત્મા! મનુ સ્વાન મેવત્તને તુ કેમ ઈચ્છે છે? સુખ માટે તુ નાતિ ધારા! હા, કેમ કે નાતિથી તુ મુખ પામીશ નીતો મગ કન્યામા મોટું દુઃખ તુ જાણે છે, છતાં કેમ મોહ પામે છે? જો તારે જીવવાની ઈચ્છા છે, તો દેવો માથેનું વેર ત્યજ દે અને ઈચ્છાનુસાર પુત્રી પર કૃપી કર, અથવા ઈચ્છા પ્રમાણે પાતાળના આત્મા સ્વ નાદિ તો યુદ્ધ કર હું બાજાન છું, હે દાનક! તારો નારા કર્યા નહીં દેવાજો દમાણ મને નાકરી છે હું તને નવ્ય દઉં છું; કાનગું કે હમણાં તે વચન તાર

મિત્રભાવ દર્શાવ્યો છે, તેવી હું પ્રગ્ન થઈ છું તુ
સુખેથી જીવતો ચાલ્યો જ સંજ્ઞાનોની મિનતા માત
પદા—શબ્દો અથવા સાત પગલાથી થઈ જાય છે,
તેથી હું તને જીવતો છોડી દઉં છું, છતાં જો મરવાની
ઈચ્છા હોય, તો હું વીર ! સુખેથી યુદ્ધ કર હું મલા-
બાહુ ! હું તારો નાશ કરીશ, એમા સશય નથી

આત્મ જોલ્યા દેવીનું તે વચન માલગી દાનવ
મહિપાસુર કામમોહિત થઈ સુદર વાણીથી મંદુર વચન
જોલ્યા 'હે ઉત્તમ કેડના પાછળા ભાગવાળી ! હું
સુદર મુખવાળી ! વિષય ગર ગરે મર્વ લોકપાલોને
જીતી હું ક્રોધ, મર્વાંગે સુદર અને પુરુષોને મોહ
પમાડતી તને—જીને માર મારતા ડર છું હું કમળ
જેવા નેત્રવાળી ! તારી માથે મારુ યુદ્ધ નુ ચોચ છે
તે સુદરગિ ! જો તને ગમે તો તુ વિવાહ કર અને મને
નેવ નહિ તો ન્યાયી તુ આવી છે, ત્યા તારા
દેગમા તારી ઈચ્છા પ્રમાણે તુ ચાલી જાઉં તને
મારીશ નહિ, કાગળ કે તારી માથે મે મિનતા કરી
છે આ હિતકાને શુભ વાક્ય મે તને કહ્યું છે, માટે
તુ સુખેથી ચાલી જા, સુદર નેત્રવાળી તને મારીને
અતે મારી શી શોભા છે ? હું સુદર મુખવાળી ! સ્ત્રી
હત્યા, ખાળત્યા ને બ્રહ્મહત્યા ઘણી ખરાબ છે હું
તને હમણા પકડી ઘેર લઈ જાઉં, તોપણ મને
કમ નથી જણાતું, કેમ કે બાળથી ભોગસુખ શી મીતે
મળે ? હું સુદર કેગવાળી ! વિનયનમ્ર થઈ હું તને લઉં
છું કે પુત્રપને સ્ત્રીના મુખકમળ વિના સુખ થતું નથી
અને તે જ પ્રમાણે સ્ત્રીઓને પુરુષ વિના સુખ
થતું નથી સંયોગમા સુખનો સભવ છે અને વિયોગમા
દુઃખનો સભવ છે, (આ વાત તુ જાણતી નથી ?)
તુ રૂપાળી અને સર્વ ગુણારોધી સુગોષિત મનોહર
નથી છે, છતાં તારામા અનુસાર કેમ નથી, જેથી તુ
મને મેલતી નથી ? આહો ! આશ્ચર્ય છે કે, ભોગોનો આ
ત્યાગ તન કોઈ કે ઉપદેશ્યો છે ! આ પ્રિય જોલનાની !
આ લોકમા કોઈ તારા રાત્રીએ તને હતી છે આ
સુદર ! આ આગ્રહ તુ દોડી દે અને આતિ ઉત્તમ
ઢાંચે કર જો તુ વિવાહ કરીશ તો તને તથા મને પણ
સુખ મશે. વિષય લક્ષ્મીથી, બ્રહ્મા સાવિત્રીથી, રાકર
પાત્રીથી અને ઈદ્ર ઈદ્રાણીથી ગામ છે, પતિ વિનાની

કઈ સ્ત્રી કાયમી સુખ પામે છે ? જેથી હું ક્રોધ
ક્રોધાણી ! તુ ઉત્તમ પતિ કરતી નથી ! હું સુદર !
આજે કામદેવ ક્યા ચાલ્યો ગયો છે, જે મદ્યપિ
અત્યંત ક્રોધ અને મદ ઉપજાવનારા પાસે બાણોથી
તને ખૂબ પ્રહાર કરતો નથી ! આ સુદર ! હું માનું
છું કે મારી પેડે કામદેવ પણ તારા પર દયાળુ બને
છે 'આ એક અપમાન છે' એમ માનતો કામદેવ
બાણો છોડતો નથી અથવા કામદેવને મારી માથ
કઈ પણ વેર છે, તેવી હું વાકા નેત્રવાળી ! તે તાન
પગ બાણો છોડતો નથી અથવા મારા શત્રુ અને માત
સુખનો નાશ કરનારા દેવોએ તે કામદેવને અટકાવે
લાગે છે, તેથી તે તારા પર પ્રહાર કરતો નથી આ
મૂંઝના બાળકતા જેવા નેત્રવાળી ! તુ મને ત્યજીને
મદોદરીની પેડે પશ્ચાત્તાપ કરીશ આ સુદર ! તે મદો
દરી અનુકૂળ ઉત્તમ રાજાને છોડી પાછળથી ન્યાયે
કામપીડિત અને મોહથી વ્યાકૂળ ચિત્તાવાળી થઈ
ત્યાગે તેણે એક શત્રુને પતિ કર્યો હતો '૧-૬૫

અનુકૂળં પતિં પશ્ચાત્ સા ચકાર શઠ પતિમ્ ।
કામાર્ચી ચ યદા જાતમ્ મોદેન બ્યાકુલોતર ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા પ્રથમ સ્કંધ વિષ

અધ્યાય ૧૬ મા સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૭ મો*

મંદોદરીની કથા

બાત ઉવાચ

इति ध्रुत्वा वचस्तस्य देवी पप्रच्छ दानवम् ।
सा सा मंदोदरी नारी कोऽसौ त्यक्ता नृपस्तया ॥
આમ જોલ્યા તેનું એ વચન માલગી દાનવો
દાનવ મહિપાસુરને પૂછ્યું કે, મદોદરી સ્ત્રી કોણ હતી
તેણે જે રાજાને ત્યજ્યો હતો તે કોણ હતો, પાછળથી
જેને તે વસી હતી, તે શઠ રાજા કોણ હતો, એ સ્ત્રી જે
નેતેદુ ખ પામી હતી તે કથા તુ મને વિસ્તારથી કહે
મહિપાસુર જોલ્યા પૃથ્વી પર પ્રખ્યાત સિદ્ધ
નામનો દેશ છે તે ઘણા વૃક્ષોથી યુક્ત અને ધન
ધાન્યની સમૃદ્ધિવાળો છે ત્યા ચંદ્રસેન નામનો ધર્મ
* આ અધ્યાયમાં દેવીને સમજાવવા માટે દેવ મહિપાસુરે
એકલ સ્વોદ્દેશી મદોદરીની કથા કહી છે

પરાયણ રાજા હતો તે ન્યાયથી શિક્ષા કરનાર, શાત, પ્રજાપાલનમા તત્પર, મત્યવાદી, કેમળ, શૂરો, ક્ષમાવાન, નીતિનો સમુદ્ર, શસ્ત્રોને તથા સર્વ ધર્મોને જાણનાર અને ધનુર્વેદમા ખૂબ પારંગત હતો તેને ગુણવતી નામની સુદર સ્ત્રી હતી તે પણ ઉત્તમ કટિ—પ્રદેશવાળી, અત્યંત ભાગ્યશાળી, પવિત્ર, સદાચારી, અત્યંત સુદર મુખવાળી, પતિભક્તિમા પરાયણ, મનોહર અને સર્વ લક્ષણોથી યુક્ત હતી તેણે પહેલા ગર્ભમા અતિ સુદૃઢ પુત્રીને જન્મ આપ્યો હતો મનને આનંદ પમાડતી પુત્રીને પામી પિતા અત્યંત સતોષ પામ્યો તેણે આનંદયુક્ત થઈ 'મદોદરી' એવું તેનું નામ પાડ્યું અત્યંત મનોહર તે કન્યા ચંદ્રની કળાની પેઠે હમેશા ઘણી વધવા લાગી અને તે દશ વર્ષની થઈ ત્યારે રાજા તેના વર માટે દરરોજ ચિંતામા રહેવા લાગ્યો (તે સમયે) મદ્રદેશનો અધિપતિ વીર સુધન્વા નામે રાજા હતો તેનો પુત્ર 'કમ્બુગ્રીવ' નામે ઘણો જ યુદ્ધિમાન હોઈ અત્યંત પ્રખ્યાત હતો સર્વ લક્ષણોથી યુક્ત અને સર્વ વિદ્યાઓના અર્થમા પારંગત એ રાજકુમારને બ્રાહ્મણોએ કન્યાના ઉત્તમ વર તરીકે ચંદ્રસેન રાજાને જણાવ્યો, ત્યારે રાજા ચંદ્રસેને ગુણવતી નામની પોતાની પ્રિયાને પૂછ્યું કે, 'સુદર વાણવાળી આપણી કન્યા હું કમ્બુગ્રીવને આપું ને?' એટલે તે રાણીએ પતિનું વચન સાંભળી આદરપૂર્વક પોતાની પુત્રીને પૂછ્યું કે, 'તારા પિતા કમ્બુગ્રીવ સાથે તારો વિવાહ કરવા ઇચ્છે છે' તે સાંભળી મદોદરીએ તે વેળા માતાને આ વચન કહ્યું હું પતિ નહિ કરું મને પરણવાની ઇચ્છા નથી, હું તો કાયમ કુવારાપણાનું વ્રત ધરી સમન ગાળીશ હું માતા! હું સ્વતંત્રપણે સદા તીવ્ર તપશ્ચર્યા કરીશ, કેમ કે સસારસમુદ્રમા પરત્વપણું મહાદુષ્કર છે શાસ્ત્ર જાણનારા પકિતો કહે છે કે, સ્વતંત્રપણાથી મોક્ષ થાય છે, માટે હું મુક્ત થઈશ, મારે પતિનું કઈ કામ નથી વિવાહ વખતે અગ્નિની સમક્ષ (કન્યાએ) પતિને વચન કહેવું પડે છે કે, 'હું સર્વકાળ તમને સારી રીતે વશ થઈ છું' વળી સસરાને ઘેર સાસુ, દિયર કોરેનું દાસીપણું કરવું પડે છે અને પતિના ચિત્તને અનુસરવું તે પણ મોટામા મોટું દુષ્કર કહેવાય છે કદાચ

પતિ જે બીજી સ્ત્રીને સેવે, તો મોટામા મોટું એ શોકયનું દુષ્કાર પ્રાપ્ત થાય છે વળી તે સમયે પતિ પર ઈર્ષ્યા અને ક્રોધ પણ થાય છે હું માતા! સ્વપ્ન જેવા ધર્મવાળા આ સસારમા સ્વભાવથી જ પરત્વ સ્ત્રીઓને ખાસ કરી સુખ ક્યા છે? હું માતા! મેં સાંભળ્યું છે કે, પૂર્વે ઉત્તાનપાદનો પુત્ર અને ધ્રુવનો નાનો ભાઈ ઉત્તમ નામનો રાજા હતો તે સર્વ ધર્મોને જાણતો હતો, છતાં તેણે ધર્મપરાયણ અને પતિભક્તિમા તત્પર સુદર સાધ્વી પત્નીને અપરાધ વિના વનમા ત્યાજી હતી એવા દુષ્કારો પતિ હયાત હોય ત્યારે પણ સ્ત્રીઓને પ્રાપ્ત થાય છે કાળના યોગે પતિ મરણ પામે, ત્યારે પણ સ્ત્રી દુષ્કારનું પાન અને છે, કેમ કે વિધવાપણું મોટું દુષ્કર અને શોક તથા સતાપ કસવનાર છે પતિ પરદેશ જાય ત્યારે પણ ઘેર કામદેવરૂપ અગ્નિથી બળી જતી સ્ત્રીને ઘણું જ દુષ્કાર થાય છે, આમ પતિના સગથી થતું કયું સુખ છે? માટે પતિ જ ન કરવો એવી મારી માન્યતા છે.

એમ મદોદરીએ કહેલી તેની માતાએ પોતાના પતિને કહ્યું કે, 'રાજપુત્રી પતિને ઇચ્છતી નથી અને કુવારાપણાનું વ્રત ધરી વ્રત જપ વગેરેમા તત્પર રહીને કાયમ સસારથી છૂટી રહેવા માગે છે વળી અનેક દોષો જાણવામા તે ચતુર છે, તેથી પતિ કરવાને ઇચ્છતી નથી' પોતાની સ્ત્રીનું વચન સાંભળી રાજા એમ ને એમ જ ખેંસી રહ્યો તેણે પુત્રીને પરણવાના ભાવથી રહિત જાણી તેનો વિવાહ ન કર્યો એમ મદોદરી માતાપિતાથી રક્ષાતી ઘરમા રહેવા લાગી જ્ઞેતઝ્ઞેતામા સ્ત્રીઓમા કામદેવને પ્રકટ કરતા યૌવનના કુણા તેનાગા કૂટી નીકળ્યા તે વેળા પણ સખીઓએ વારંવાર પ્રેરણા કર્યો છતાં જ્ઞાનના અર્થવાળા પદો બોલતી તે મદોદરીએ પતિ કરવાની ઇચ્છા ન કરી એક સમયે દાસીઓના સમૂહથી સેવાતી તે સુદર મુખવાળી મદોદરી અનેક વૃક્ષોવાળા બગીચામા પ્રેમથી રમવા માટે ગઈ, ત્યાં પાતળા પેટવાળી તે સુદરી રમવા લાગી, પુષ્પવાળી લતાઓને જોવા લાગી અને સખીઓથી વીટાઈ પુષ્પો વીણવા લાગી તેવામા વીરસેન નામે અતિ પ્રખ્યાત મહાવીર કોસલ દેશનો રાજા દેવયોગે તે માગે આવી ચડ્યો તે એકલો રથ પર બેઠો હતો

અને કેટલાક સેવકોથી વીંટાયેલો હતો તેનું સૈન્ય તેની પાછળ ધીમે ધીમે આવતું હતું મહોદરીની એક સખીએ તે ગળતો દૂરથી જોયો ત્યારે તેણે મહોદરીને કહ્યું 'કોઈ પુરુષ સ્તામા આવે છે, તે રથ પર બેઠો છે અને મોટી ભુગ્નઓવાળો તથા રૂપ વાન હોઈ જાણે બીજો કામદેવ હોય તેવો લાગે છે હું માનું છું કે ભાગ્યના વશથી કોઈ રાજા આવી ચડ્યો છે' એમ તે સખી કહેતી હતી, તેટલામાં એ કોસલરાજ ત્યાં આવી પહોંચ્યો કાળા કટાક્ષોવાળી તે કન્યાને જોઈ એ રાજા વિસ્મય પામ્યા અને રથ ઉપગ્વી એકદમ ઊતરી પડી તેણે દાસીને પૂછ્યું 'વિશાળ નેત્રોવાળી આ બાળા કોણ છે? કોની પુત્રી છે? તું મને જાણી કહે' એમ તેણે પૂછ્યું ત્યારે ઉજ્જવળ હાસ્ય કરતી દાસી તેને કહેવા લાગી કે, 'હે વીર! પ્રથમ તમે કહો હે સુદર નેત્રોવાળા! હું તમને પૂછું છું કે, તમે કોણ છો? અહીં કેમ આવ્યા છો? હમણાં તમારે શું કાર્ય છે, તે કહો' દાસી વડે એમ પૂછાયેલો રાજા તેને કહેવા લાગ્યો કે, 'પૃથ્વી પર અતિ આદ્યભૂત કોસલ નામનો દેશ છે તેનું પાલન કરનાર હું વીરસેન નામનો (રાજા) છું હે પ્રિય દાસી! મારી ચતુરંગી સેના ઘણી પાછળ આવે છે કોસલ દેશનો આધિપતિ હું માર્ગ ભૂલવાથી અહીં આવ્યો છું, એમ તું જાણ'.

દાસીએ કહ્યું 'હે રાજન્! મહોદરી નામની આ ચંદ્રનેત્ર ગંઝની પુત્રી છે કમળ સમાન નેત્રો વાળી એ ખગીયામાં ગમવાની ઈચ્છાવાળી હોઈ અહીં આવી છે' દાસીનું તે કહેવું માલગી રાજાએ તેને કહ્યું કે, 'હે દાસી! તું ચતુર છે રાજ પુત્રીને તું જાણાવ કે, 'હે સુદર નેત્રોવાળી! હું કંટુસ્ત્ર ના વગમાં જન્મેલો રાજા છું હે કામિની! ગાવર્વ વિવાહથી તું મને પતિ કર હે સુદર કટિપ્રદેશવાળી! મારે ત્રી નથી, માટે ઉમરે અદ્યભૂત યૌવનવાળી, રૂપાળી તથા ઉત્તમ કૃત્રવાળી ત્રીને હું ઇચ્છુ છું, નમવા તારો પિતા મને વિધિથી તારું કન્યાદાન કરે તોપણ હીક છે, હું તારો અનુગ્રહ પતિ થઈશ, એમાં સંશય નથી'.

મદિપાસુરે કહ્યું. એણે તેનું વચન સાંભળી

કામગાત્રમા કુશળ તે દાસીએ હસીને તે મહોદરીને મધુર વાક્ય કહ્યું 'હે મહોદર! સૂર્યવશમાં જન્મેલો રાજા આવ્યો છે તે રૂપવાન, બળવાન, મનોહર અને ઉમરે તારા જેવો જ છે હે સુદર! તે રાજા તારા પર સંપૂર્ણ પ્રીતિવાળો થયો છે હે વિશાળ નેત્રોવાળી! તારા પિતા પણ ખૂબ દુઃખ પામે છે અને તારો વિવાહ કાળ હોવા છતાં તને વૈરાગ્યશાળી જાણી વાસ્તવ નિસાસા નાખી તે રાજા અમને વારંવાર આમ કહ્યું કરે છે કે, 'હે દાસીઓ! તમે સેવામાં તત્પર રહી મારી આ પુત્રીને સમજાવો, પણ હક કરવામાં તત્પર રહેતી તને અમને કહી શકતી નથી મનુષ્યો કહ્યું છે કે સ્વામીની સેવા કરવી એ ત્રીઓનો પરમ ધર્મ છે, અને પતિને સેવતી ત્રી સ્વર્ગને પામે છે, માટે હે વિશાળ નેત્રોવાળી! તું વિધિપૂર્વક વિવાહ કર'.

મહોદરી બોલી હું પતિ નહિ કરું હું તો અહીં ભુત તપ કરીશ હે મૂર્ખ દાસી! તું એ રાજાને આટલા, તે નિર્ભય થઈ મને કેમ જોયા કરે છે?

દાસી બોલી હે દેવિ! કામને છતવો મુશ્કેલ છે આ જુવાનીનો સમય વિતાવવો કઠિન છે, માટે હે સુદર! મારું હિતકારી વચન માનવા તું યોગ્ય છે, નહિ તો નક્કી કોઈ દુઃખ આવશે, એ નિશ્ચય છે' એણે તેનું વચન સાંભળી કન્યાએ તે સખીને કહ્યું કે, 'દેવતા યોગે જે કઈ થવાનું હોય તે જો થાયો હે દાસી! એ વાત નક્કી છે કે, હું કોઈ રીતે વિવાહ નહિ જ કર'.

મદિપાસુરે કહ્યું તત્તો એ દુરાગ્રહ જાણી દાસીએ રાજાને કહ્યું કે 'હે રાજા! તમે તમારી ઈચ્છા પ્રમાણે પધારો આ કન્યા ઉત્તમ પતિને ઇચ્છતી નથી' રાજા પણ તે વચન સાંભળી મનમાં ઉદાસ થઈ ત્રી પ્રત્યે નિસ્પૃહ થઈ સેના સાથે કોસલ દેશ તરફ જતો રહ્યો ૧-૬૧

નૃપસ્તુ તત્તઃ ક્ષત્વા નિર્ગતઃ સહ સેનયા ।

કોષલાન્નિમિતા મૃત્વા કામિનીં પ્રતિ નિસ્પૃહઃ ॥

ઈતિ ગૌદેવીભાગવતમધ્યપુરાણમાં પચમ સ્કંધ વિશે

અધ્યાય ૧૭ માં સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૮ મો*

મ'દોદરીની કથા (ચાહુ) ને મહિપાસુરવધ

મહિષ ઉવાચ

તસ્યાસ્તુ મગિની કન્યા નામ્ના ચેન્દુમતી શુભા ।

વિવાહયોગ્યા સંજાતા સુરૂપાડરજા યદા ॥ ૧ ॥

મહિપાસુરે કહ્યું, એ મદોદરીની નાની બહેન ઇન્દુમતી નામે હતી, તે મુદર રૂપવાળી શુભ કન્યા વિવાહ માટે યોગ્ય થઈ ત્યારે તેનો વિવાહ થયો ને સ્વયંવર રચાયો. તે મહાપ્રભા ઘણા દેશના રાજાઓ એકઠા થયા હતા. ઇન્દુમતી કોઈ બળવાન, રૂપવાન, કુલ તથા શીલથી યુક્ત અને સર્વ લક્ષણવાળા રાજાને વરી ત્યારે પેલી મદોદરી પણ કોઈ વ્યભિચારી રાજાને જોઈ કામાતુર થઈ અને દૈવતા યોગે ચતુરાઈથી શોભતા તે નીચને પતિ કળા તેણે ઇચ્છ્યો. પાતાળા ચાગવાળી તે મદોદરીએ પિતાને કહ્યું 'હે પિતા! આજે મદ્રદેશના રાજાને જોઈ મને ઇચ્છા થઈ છે, માટે તમે મારો વિવાહ કરો.' ચદ્રસેન પણ એકાંતમાં પુત્રીનું તે વચન સાંભળી પ્રસન્ન ચિત્રો તે કાર્ય માટે તત્પર થયા. તેણે પેલા રાજાને ઘેર ખોલાવી વિવાહ વિધિથી મદોદરી કન્યાનું દાન કર્યું અને પુષ્કળ પહેરામણી આપી (મદ્રરાજ) ચારદેશી પણ તે સુદરીને પામી ખુશ થયા અને એ રાજા પણ તે સ્ત્રી સાથે સતોષ પામી પોતાને ઘેર ગયા. રાજાઓમાં સિદ્ધ સમાન તેણે એ સ્ત્રી સાથે ઘણા દિવસો સુધી આનંદ-વિલાસ કર્યો, પછી કોઈક સમયે એક દાસી સ્ત્રી સાથે એકાંતમાં તે રમતા લાગ્યા ત્યારે દાસીએ તે મદોદરીને કહ્યું, એટલે તેણે પણ પતિને તે પ્રમાણે રીકા કરતો જોયા. પછી ક્રોધાયમાન થયેલી તેણે ધીમેથી હમતા તે રાજાને કપડા દીધો વળી કોઈક વખત એકાંતમાં કોઈ સામાન્ય ઉપાગી સ્ત્રીને ગ્રાહીતો તથા લગ્નનો તેને જોયો, ત્યારે મદોદરી તે જ નમયે ખેદ પામી (તે મન સાથે કહેવા લાગી કે,) આ લુચ્ચાને પળેપાળે ત્યારે સ્વયંવરમાં મેં જોયો ત્યારે આવો જાણ્યો ન હતો, મેં મોહથી આ શુ કર્યું? ખરેખર,

* આ અધ્યાયમાં મદોદરીની કથા સમાપ્ત કરી મહિપાસુરના વધ પશ્ચાત્તે મદોદરીની કથા લેવાયે.

આ રાજાએ મને કળી છે નિર્લજ્જ, નિર્દય અને નીચ આ રાજા વિષે હવે હું શો સતોષ કરું? આવા પતિ ઉપર મને શી પ્રીતિ થાય? મારા જીવનને હવે ધિક્કાર હો, આજથી માંડી મેં સસારમાં પતિના સભોગથી થતું મર્વ સુખ ત્યજ્યું છે અને હવે મેં સતોષ કર્યો છે મેં નહિ કરવા યોગ્ય કાર્ય કર્યું છે, તે મને દુઃખદાયી થયું છે જો હું દેહત્યાગ કરું છું, તો ટાળી ટળે નહિ એવી મોટી આત્મહત્યા લાગે છે જો હું તગત જ પિતાને ઘેર ચાલી જઈ છું, તો ત્યાં પણ મને સુખ નહિ થાય, કેમ કે સખીઓમાં હું હાસી પાન થઈ જ એમાં સશય નથી. માટે કાળના યોગે કામસુખ ત્યજીને મારે વેરાગ્ય ધરીને હવે ચાલી જ રહેવું યોગ્ય છે.

મહિપાસુરે કહ્યું એમ વિચારી દુઃખ તથા શોકમાં તત્પર રહેતી તે સ્ત્રી સસારના સુખ છોડી પતિને ઘેર જ રહી હતી. માટે હે કલ્યાણી! તું પણ મારા જેવા રાજાનો અનાદર કરી પાછળથી કામ-પીડિત થઈને ખીજા કોઈ મૂર્ખ દુષ્ટ પુરુષનો આશ્રય કરીશ સ્ત્રીઓ માટે દિલકારી મારું સત્યવચન તું માન મારું વચન નહિ માનીને તું મોટા શોકને પામીશ એમાં સંશય નથી.

દેવી ખોલ્યા આ મૂહાત્મા! તું પાતાળમાં ચાલ્યો જ અથવા હવે યુદ્ધ કર તને તથા સર્વ અસુરોને મારી હું સુખેથી ચાલી જઈશ હે દાનવ! ત્યારે જયારે સત્પુરવાને દુઃખ વાય છે ત્યારે ત્યારે તેઓની તજ્ઞા કરવા હું દેહ ધરું છું હે દેવ! તું નક્કી જાણું કે હું રૂપરહિત તથા જન્મરહિત છું, છતાં મારું રૂપ અને જન્મ દેવોના ગુણ માટે જ હોય છે હે મહિપાસુર! હું સત્ય કહું છું કે, તારો નાશ કરવા દેવોએ પ્રાર્થના કરેલી—હું તને મારીને જ શાંત થઈશ એમ તું જાણ, માટે યુદ્ધ કર અથવા અસુરોના સ્થાનરૂપ પાતાળમાં ચાલ્યો જ હું ખરેખર તારો નાશ કરીશ, આ તને હું સત્ય કહું છું.

વ્યાત ખોલ્યા તે દેવીએ એમ કહેતાં દાનવ મહિપાસુર ધનુષ્ય થઈ યુદ્ધ કરવા ઇચ્છતો ત્યાં ગુણભૂમિ પર ઊભો રહ્યો તેણે કાન સુધી ખેંચ્યા, શિલા પર ચઢેલા ખાતો વેગથી દોડ્યા એટલે દેવીએ

ક્રોધથી છોડેલા લોટાના મુખવાળા બાણોથી તે બાણોને કાપી નાખ્યા પછી અત્યંત જય ઈચ્છતા દેવો તથા દાનવોને ભય આપતું તે બનેતું પરસ્પર યુદ્ધ થવા લાગ્યું તેવામા વચ્ચે દુર્ધર દૈત્ય આવી દેવીને ક્રોધ ઉપગતવતો ઝેર ચોપડેલા અતિ તીક્ષ્ણ બાણો દેવી સામે છોડવા લાગ્યા ત્યારે ક્રોધાયમાન થયેલા ભગવતીએ તીક્ષ્ણ બાણો તેને માર્યા, એટલે દુર્ધર તો મરણ પામી પર્વતના શિખરની પેઠે પૂથવી પણ પછડાઈ પડ્યા તેને એમ મગયેલો જોઈ શ્રેષ્ઠ અશ્વત્થામા ત્રિનેત્રે આવી નાત બાણો પરમેશ્વરીને માર્યા; પણ દેવીએ પોતાની પાને પોરેચ્છા પડેલા જ તે બાણોને બાણોથી કાપી નાખ્યા અને ત્રિભુવની ત્રિનેત્રને મારી નાખ્યા એમ ત્રિનેત્રને મરાયો જોઈ તુલત જ અધક ચંદ્રી આવ્યા તેણે લોહાની ગદાથી જલદી મિલતા મસ્તક પર પ્રહાર કર્યો એટલે ક્રોધાયમાન થયેલા મિલે તલોગના પ્રહારથી મટાળળવાન તે અધકને એકદમ મારી નાખી તેનું માસ ખાવા માડ્યું એમ રણુમા તે દૈત્યોને મગયેલા જોઈ દાનવ મહિપાસુર વિભ્રમ પામ્યા, તેણે શિયા પણ નજેલા તીક્ષ્ણ બાણો ઝડપથી ફેંકવા માડ્યા, પરંતુ દેવી અભિપ્રયે પોતાની પાને પોરેચ્છા પડેલા જ તે બાણોના બાણો વડે બે દુકડા કરી નાખ્યા અને ગદાથી તે દૈત્યને છાતીમા માર્યો દેવોને પીડા કરનારો તે મહિપાસુર એ વેળા ગદાથી મરાઈને મૂર્છા પામ્યા, પણ તે પીડા સહન કરી એ પાપાત્માએ ફરી તરત બાવીને ક્રોધગુહત થઈ મિલતા મસ્તક પર ગદાનો પ્રહાર કર્યો, ત્યારે નિંદે પણ નખતા ધાવી એ મહાન અસુરને ચીરી નાખ્યા. તે વખતે પુરુષનું ૩૫ છોડી દઈ તે મહિપાસુર મુર પણ સિંહ બેઠો અને દેવીના અતિ ગર્વગુહત મિલને નખ વડે ચીરી નાખવા લાગ્યા એમ તેને મિલરૂપ થયેલો જોઈ દેવી ક્રોધાયમાન થયા અને લોહાની અણીવાળા તથા સર્પ જેવા કૂર, તીક્ષ્ણ બાણો તેના પર છોડવા લાગ્યા પછી તેણે સિંહનું રૂપ છોડી દઈ મદદરતો ઢાલી બની, પર્વતનું શિખર સૂઝમા લઈને ચરિયા તરફ ફેંક્યું જગદેશ્વરીએ શિયા પર તજેલા બાણોથી સામે આવતા તે પર્વતના શિખરના તપ તપ જેવડા દુકડા કરી નાખ્યા અને ઘસ

કર્યું તે વખતે મિલ પણ કૂદીને તેના મસ્તક પર ચડી બેઠો અને લાથીના રૂપવાળા મહિપાસુરને નખોથી ચીરી નાખવા લાગ્યા ત્યારે મહાબળવાન કૂર મહિપાસુરે ક્રોધથી મિલને મારી નાખવાની ઈચ્છાથી લાથીનું ૩૫ છોડી અણપદનું રૂપ ધારણ કર્યું એમ તેને અણ પદ થયેલો જોઈ દેવીએ ક્રોધાયમાન થઈ તલવારથી તેના મસ્તક પર પ્રહાર કર્યો, એટલે તેણે પણ તે વેળા તરત જ દેવીને પ્રહાર કર્યો, એમ તે બનેતું અતિ ભયકારક યુદ્ધ થવા લાગ્યું, ત્યારે પાડાનું રૂપ ધરી મહિપાસુર બે શિંગડાઓથી દેવીને મારવા લાગ્યા ધોર સ્વરૂપવાળા એ ભયાનક મહિપાસુર પૂછક ભમાવી તરત જ શિંગડાના પ્રહારોથી દેવીને મારવા લાગ્યા વળી પૂછક વડે પર્વતોને શિંગડા પર લઈ ભમાવતો એ પાપાત્મા બળથી ફેંકવા લાગ્યા ને ખૂબ આનંદ થી હમવા લાગ્યા બળથી છકી જઈ તેણે દેવીને કહ્યું કે, ‘હે દેવિ! રૂપ તથા યોવનથી ગોભતી તને આજે રણુના મોખરે હું મારીશ તું મૂર્ખા અને મદગર્વિત છે, ધરણ કે આજે તું મારી સામે યુદ્ધ કરે છે ખરેખર તું અત્યંત મોહિત થયેલી, ખોટા બળવાળી અને ક્રોધ છે હું તારો નાશ કરી કપટકુશળ દેવોને પણ મારી નાખીશ કે જે લુપ્ત થઈ દેવો બીને આગળ કરે મને છતવા ઈચ્છે છે’

દેવી બોલ્યા આ મૂઢાત્મા! તું ગર્વ કર મા, રણુના મોખરે ઊભો રહેજે, ઊભો રહેજે, તારો નાશ કરી હું ઉરામ દેવોને નિર્ભય કરીશ આ અધમ! હમણાં હું ચીડી મહિસ પીને દેવોને દુ ખ દેતા તથા મુનિઓ ને ભય કરતા તને પાપીને રણુમા કાપી* નાખીશ

બ્યાન બોલ્યા એમ કહી મહિસથી ભરેતો મોનાનો કંઠરો લઈ મહિપાસુરને માગવા ઈચ્છતા દેવી ક્રોધથી વારવાર મહિસ પીવા લાગ્યા દ્રાક્ષ જેવું ચીડ મલ પીને દેવી તરત જ ત્રિશૂળ લઈ દેવગણોને ઉપે ઉપગમતા દાનવ મહિપાસુર સામે દોડ્યા તે વેળા દેવતાઓ પ્રેમથી તેમની સ્તુતિ અને પુષ્પોની વૃષ્ટિ

+ કવિનાકપુત્રમ્મં કથા પ્રમાણે મહિપાસુર શિવેના નય ઉભો, તેથી બુદ્ધિ પૂરું કે તેનો નાશ કરવો તે દેવીને મોગ હતુમું નહિ; માટે જ મહિસથી મદાય વઈ તેને મારવો તે મોગ છે, બાક નિષિપ્રાપ્તથી દેવી બ્યાન કરે છે.

કરવા લાગ્યા તેમ જ નગારાના અવાજ સાથે 'જય પામો, ઘણું જીવો' એમ કહવા લાગ્યા આકાશમાં ઊભેલા ઋષિઓ, સિદ્ધો, ગધર્વો, પિશાચો, મર્ષો, ચારણો ને કિન્નરો યુદ્ધ જોઈ ખુશ થયા કપટ કરવામાં કુશળ તે મહિષાસુર પણ જાતજાતના માયામય શરીરો ધરી યુદ્ધમાં વારંવાર દેવીને મારવા લાગ્યા ત્યારે ચરિકાએ પણ ક્રોધથી લાલ નેત્રોવાળા થઈ તીક્ષ્ણ ત્રિશૂળ વડે બળથી તે પાપીને હૃદયમાં માર્યો એમ મરાયેલા એ રાક્ષસ પૃથ્વી પર ઢળી પડ્યો ને બે ઘડી સુધી મૂર્છા પામ્યો, પણ ફરી ઊભો થઈ તેણે વેગથી ચરિકાને બાને પગથી પ્રહાર કર્યો એમ પગનો પ્રહાર કરી તે વાગવાર હસવા લાગ્યો ને દેવોને ભય કરતો કૂર અવાજો કરવા લાગ્યો પછી દેવીએ એક હજાર આનંદવાળું સુનાભ નામનું ચક્ર હાથમાં લઈ સામે ઊભેલા તે મહિષાસુરને ઉચ્ચ સ્વરે કહ્યું 'ઓ મહાધ' તારા ગળુ દાખનાના આ ચક્રને હવે ક્ષણવાર સ્થિર થઈ તું જોઈ લે અને પછી હમણા જ યમયોકમાં ચાલ્યો જા' એમ કહી જગદંબાએ તીક્ષ્ણ ચક્ર છોડ્યું, એટલે એ ચક્ર દાનવ મહિષાસુરનું મસ્તક રણમાં કાપી નાખ્યું, તે વેળા ગેરુવાળા પર્વતમાં થી ઘણો જ લાલ અરણાનો જેમ પ્રવાહ ઝરે તેમ તેના ગળાની નળીમાંથી ગરમ લોહી ઝરવા લાગ્યું, અને તે દૈત્યનું ધડ ભમતું ભમતું ભોય પર પડ્યું, ત્યારે સુખને વધારતો દેવોનો જય શબ્દ થઈ રહ્યો તે વેળા અતિબળવાન સિદ્ધ ભૂખથી જાણે પીડાતો હોય, તેમ યુદ્ધમાં નાસી જવા તૈયાર થયેલ દાનવોને ખાવા લાગ્યા હે રાજા! એમ કૂર મહિષાસુર મર્યો, ત્યારે કેટલાક દાનવો જે મગતા બચવા હતા, તેઓ ભયપીડિત થઈ પાતાળમાં ચાલ્યા ગયા તે મહિષાસુર મરાયો ત્યારે દેવો, મુનિઓ, મનુષ્યો અને પૃથ્વી પર બીજા જે કોઈ સજ્જનો હતા, તેઓ પરમ આનંદ પામ્યા પછી ચરિકા પણ રણ છોડીને શુભ પ્રદેશ પર બેઠા, એટલે તે સુખ દેનારા દેવીની સ્તુતિ કરવા ઇચ્છતા દેવો તરત જ ત્યાં આવીયા ૧-૭૦

ચન્ડિકાપિ રણં ત્યક્ત્વા શુભે દેશેડય
સંશ્ચિતા । દેવાસ્ત્રાડયયુઃ શીઘ્રં સ્તોતુકામાઃ
સુહૃદ્રામ્ ॥૭૦॥

અધ્યાય ૧૮ મો ન્યામ

અધ્યાય ૧૯ મો*

દેવોએ કરેલી દેવીની સ્તુતિ

વ્યાસ ડવાચ

મય પ્રમુદિતા- સર્વે દેવા હન્વપુરોગમાઃ ।

મહિષ નિહત દૃષ્ટ્વા તુલુલુર્જગદમ્બિકામ્ ॥ ૧ ॥

વ્યાસ બોલ્યા પછી મહિષાસુરને મરાયેલો જોઈ અત્યંત આનંદ પામેલા ઇન્દ્રાદિ દેવો જગદંબાની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા

દેવો બોલ્યા હે ભગવતિ! તમારી જ શક્તિથી યુક્ત થઈ બ્રહ્મા આ જગત સરજે છે, વિષ્ણુ પાળે છે ને અતકાળે મહેશ્વર સહાડે છે, તમારી શક્તિથી રહિત તે દેવો ઈશ પણ કરવા મમથ થતા નથી, માટે જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ તથા નાશ કરનારા તમે જ છો તમે કીર્તિ, મતિ, સ્મૃતિ, ગતિ, કરુણા, દયા, શ્રદ્ધા, ધૃતિ, વસુધા, કમલા, જ્યા, પુષ્ટિ, કલા, વિજ્યા, ગિરિમ, સુરશક્તિ, જપા—મનરૂપ, પુષ્ટિ, કલા, તુષ્ટિ, પ્રમા, બુદ્ધિ, ઉમા—ઈશ્વરશક્તિ અને લક્ષ્મી છો, તેમ જ વિદ્યા, ક્ષમા, મેધા અને આ જગતમાં જે ક્રિતિ છે, તે પણ તમે જ છો, એટલું જ નહિ, પણ આ ત્રણે જગતમાં જાણીતા તેમ જ આ સર્વ વિશ્વ રૂપ છો હે સમગ્ર લોકની નિવાસભૂમિ! આ તમારી શક્તિઓ વિના તરત કંઈ પણ કરવા કોણ સમર્થ છે? જો તમે ધારણશક્તિરૂપ ન હો, તો કૂર્મવતાર અને રોષનાગ પૃથ્વીને ધારણ કરવા કેમ સમર્થ થાય? હે અબ! તમે પૃથ્વીરૂપે ન હો, તો યુક્લજ ભારવાળુ આ સમગ્ર જગત આકાશમાં અદ્ધર કેવી રીતે રહે? હે માતા! જે લોકો બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શકર, સૂર્ય, ચંદ્ર, અગ્નિ, યમ, વાયુ અને ગણપતિ વગેરે દેવોની સ્તુતિ કરે છે, તેઓ તમારી માયાના ગુણોથી અત્યંત મૂઢ જ થયા છે, કેમ કે તે દેવો તમારા વિના કોઈ પણ કાર્ય કરવા શુ સમર્થ છે? હે અબ! જે લોકો અત્યંત વિસ્તાર પામેલા યજુના અગ્નિમાં દેવાને ઉદ્દેશીને પુષ્કળ હવ્ય પદાર્થ દોમે છે, તેઓ પણ એાછી બુદ્ધિવાળા જ છે, કેમ કે જો તમે સ્વાહારૂપે ન હો તો એ

* આ અધ્યાયમાં દેવાએ મહાદેવીની સ્તુતિ કરી ને આકીર્તિ તાનીત શ્લોકોથી કહેવાયે.

દેવો હોમેલા દવ્યને કેવી રીતે પામે ? છતાં એ મૂર્ખાઓ (સર્પ દેવોને છોડી) સાક્ષાત્ તમારૂં જ પૂજન કેમ કરતા તથી ? હે ભગવતિ ! તમે જ સ્થાવર જંગમ સર્વ પ્રાણીઓને ભોગ આપનારા છો, કારણ કે પોતાના અસરૂપ ચોવીસ તરવોથી તમે જ કાયમ દરેકને (પ્રારબ્ધકર્મના ભોગ માટે) જીવન આપો છો હે માતા ! પોતાના ભક્ત દેવોનું તમે જેમ પોષણ કરો છો, તેમ જ પોતાના શત્રુ—દૈત્યોનું પણ તમે પાલન કરો છો, આ કારણથી જણાય છે કે, તમે જ મર્વને ભોગ આપનારા છો હે માતા ! જેમ ગમ્મતથી વતમા પોતે વાવેલા વૃક્ષો વાઝિયા, પાદશ વિનાના ને કડવા લેય છતાં ડાહ્યા માણસો તેઓને ક્ષેઈ રીતે પણ ઉખેડી કાઢતા તથી (પણ પોધ્યા જ કૂટે છે), તે જ પ્રમાણે તમે પણ દૈત્યોને (તેમના અધમ કુર્મોને લીધે જાતે જ ઉત્પન્ન કરી) ખૂબ પાળો જ છો હે દેવિ ! આમારા શત્રુ દૈત્યોને બીજા દેહથી પણ દેવાગતાઓમા ક્રમક્રીડા કરવાની બુદ્ધિ વાળા જાણી (આ ખિચારા ભલે સ્વર્ગમા જાય ને દેવાગતાઓને ભોગવે—ઓવો) કરણા રસ ધારણ કરતા તમે રણના મોખરે ધાણીથી જે મારો છો તે આ તમારૂં ચરિત્ર (અયોગ્ય નથી પણ) તેઓની ઈર્ષ્યા પૂર્ણ કરવા માટે જ છે કે હે માતા ! જે દૈત્યાને માટે તમે દેહ ધરો છો, તે પ્રમિદ પ્રભાવવાળા આ દૈત્યો કેવળ તમારી ઈર્ષ્યાથી જ પ્રાણુરલિત થતા તથી એ આશ્ચર્ય છે (કેમ કે તમારી ઈર્ષ્યાથી જ દૈત્યાનો નાશ તથા તેઓને સ્વર્ગપ્રાપ્તિ અનાયાયે બવા સંભવ છે, તે માટે તમારે અવતાર લવાની કઈ જરૂર નથી, છતાં તમે જે અવતાર લો છો,) એમા

× ૧.૧ ક્ષેત્રમા આ ભાવ છે દૈત્યોનો નાશ કરવામા દેવીનો અભિપ્રાય એવો કલ્પ છે કે, દેવાના ભોગને ઈર્ષ્યા દેવોને જે નહિ માગે તે તેઓને ત ભોગો થી રીતે મનઃ કેમ કે દૈત્યો તમને પ્રકૃતિસાધા દ્વારા છે તેવી તેઓ યજ્ઞાદિ દ્વારા સ્વર્ગમા જઈ વસે નહિ અને સ્વર્ગમા જયા વિના દિવ્ય ભોગો તેઓને મનઃ નહિ, માટે મા.૧ સ્વચોથી પવિત્ર કરી તેઓને પુ સ્વર્ગમા પહોંચાડુ ને દેવચાઈ બોલો અપાણુ, આથી દશ ચારી તેઓના કૃષ્ણ માટે જ જનવતી દેવોને મારે છે

તમારો ક્રીડારસ એ જ કારણ લેય છે એમ લાગે છે, બીજું કઈ જ કારણ નથી અહો ! અત્યંત ખેદની વાત છે કે, અત્યંત દુષ્ટ આ કલિકાળ આવી પહોંચ્યા છે, છતાં જે લોકો તમને ભજતા નથી, તેઓને ધુતાલ પુરાણચતુર—પારાણિકોએ ખરેખર કહ્યા છે અને (કળીને) તમે જ ઉત્પન્ન કરેલા વિષ્ણુ, શકર વગેરે દેવોની સેવામા તત્પર કરી દીધા છે (અસૂન ! લોકોના ભાગ્ય જ અવળા જણાય છે) હે દેવિ ! તમારે વશ રહેતા દૈત્યોએ પીડેલા અને ભાનેલા અભિમાનવાળા દેવોને જાણ્યા છતાં જે લોકો પૃથ્વી પર ભાવયુક્ત થઈ તે દેવોને ભજે છે, તેઓ ખરેખર અત્યંત તેજસ્વી દીવો હાથમા લઈ પાણી વિનાવા અતિ ભયાનક રૂપમા પડે છે (હાથે કરી દેશન થાય છે) હે માતા ! સુખ આપતી વિદ્યા તમે જ છો અને દુઃખ આપતી અવિદ્યા પણ તમે જ છો, લોકોના જન્મની પીડા હરનારા મોક્ષદાત્રી પણ તમે જ છો (આમ સર્વસ્વરૂપ તમે જ છો એમ સમજી) મોક્ષાર્થી મુનિઓએ તમને આરાધ્યા છે, પણ ભોગ મા તત્પર રહેતા મદ્યબુદ્ધિ અસૂનીઓએ તમને આરાધ્યા તથી ! (તેનું કળ સંસારમા અથડાવારૂપે તેઓને મળ્યા જ કૂટે છે) બ્રહ્મા, શકર, વિષ્ણુ તથા બીજા દેવો પણ મરણ લેવા યોગ્ય તમારા ચરણકમ્પ ને કાયમ ભજે છે છતાં જે ચોછી બુદ્ધિવાળા લોકો તે આપના ચરણકમ્પને મનથી ભજતા તથી, તમા બ્રમિત થઈ કાયમ સંસારસંબુદ્ધમા પડ્યા કરે છે હે માત્રી ! તમારૂં ચરણકમ્પથી ઊંડેલી રજતા પ્રસાદથી (એટલે તમારા ચરણની રજાને પ્રસાદરૂપે મસ્તકે ધરવાથી) બ્રહ્મા સૂરિના આદિદેવ સમગ્ર જગતને સન્ને છે વિષ્ણુ પાળે છે અને શિવ સદાગે છે છતાં જ મનુષ્ય તમને સેવતો નથી, તે આ લોકમા ખરેખર દુર્ભાગી છે હે દેવિ ! દેવો તથા અનુ ગેની પણ વાણીની અધિષ્ઠાત્રી દેવતા તમે જ છો, કારણ કે તમે તેઓના મુખમા જો ન પડો, તો મોટા મોટા દેવો પણ બોલવા સમર્થ ન થઈ શકે, (આ વાત અનુભવસિદ્ધ જણાય છે,) કારણ કે જે લોકો વાણીની અધિષ્ઠાત્રી દેવતા વિનાના—મૂર્ખા લેય છે, તેઓ (મોટું હોવા છતાં) બોલી શકતા નથી

હે માતા ! વિષ્ણુને તો કોપ પામેલા ભૃગુઋષિએ ગાપ દીધો હતો ! તેથી મત્સ્ય, કૂર્મ ને વસાહડપે તે ઈચ્છા પ્રમાણે અવતર્યા હતા અને પાછળથી નૃસિંહરૂપે તથા છળ કરનાર વામનરૂપે પૃથ્વી પર જન્મ્યા હતા, આમ (પરાધીન થઈ) અવતારો લેતા તેમને શુ મૃત્યુભય ન હોય ? (અર્થાત્ જેઓ પોતે બીજાઓના ગાપને વશ થઈ સમારમા ભટક્યા અને પોતાનું પણ કલ્યાણ કરી ન શક્યા તેઓ બીજાનું કલ્યાણ શુ કરવાના હતા ?) હે માતા ! વનમા ગયેલા ગરુડનું લિંગ પણ તે ભૃગુઋષિના શાપથી પૃથ્વી પર પડી ગયું હતું, આ વૃત્તાત પ્રસિદ્ધ છે, (આમ જે પોતાના લિંગનું પણ રક્ષણ કરવા સમર્થ થઈ શક્યા નહિ) તે કપાલધારી શકરને જે લોકો પૃથ્વી પર ભજે છે તેઓને આ લોકમા કે પરલોકમા સુખ કેવી રીતે થાય ? તેમ જ હાથીના જેવા મુખવાળા જે ગણપતિ મહા દેવ થકી જન્મ્યા છે તેમને જે લોકો ભજે છે તેઓ પણ વ્યર્થ તેમને શરણે જાય છે, કારણ કે હે દેવિ ! સમગ્ર પુરુષાર્થોરૂપી કૃણે આપતા, વિશ્વની માતા અને સુખોથી સેવવા યોગ્ય તમને તેઓ જાણતા નથી હે દેવિ ! તમે દયાળુપણાથી શનુવર્ગને પણ તીક્ષ્ણ બાણોથી રણમા મારી સ્વર્ગલોકમા પહોંચાડ્યા છે, એ ચોક વિલક્ષણ ચમત્કાર કર્યો છે + નહિ તો પોતાના કર્મથી મેળવેલા નરકમા મોટા દુખ કરતા પણ ઘણા મોટા દુખની પ્રાપ્તિરૂપ આપરિતને જ તેઓ પામત બ્રહ્મા, શિવ તથા વિષ્ણુ—એ દેવો પણ તમારા ગૌરવનો પ્રભાવ જાણતા નથી, તો પછી અમાપ પ્રભાવવાળા તમારા સત્ત્વદિ ગુણોથી અત્યંત મોહિત થયેલા બીજા કયા દેવો કે મનુષ્યો તમારો પ્રભાવ જાણવા સમર્થ છે ? હે માતા ! જે મુનિઓ તમારા ચરણકમળને ભજતા નથી અને (પ્રત્યક્ષ દંખાતા) સૂર્ય તથા અગ્નિની સેવામા તત્પર રહે છે (અર્થાત્ અગ્નિહોત્રાદિ કર્મો કરવામા જ મગ્યા રહે છે), તેઓ અત્યંત મૂઢ ચિત્તવાળા હોઈ વ્યર્થ

કલેશને જ પામે છે, કારણ કે સેકડો શ્રુતિઓથી પણ તેઓએ વેદના સારરૂપ સાચા તત્ત્વને જાણ્યું જ નથી હે માતા ! તમારા સત્ત્વદિ ગુણો પૃથ્વી પર પ્રસિદ્ધ પ્રભાવવાળા છે, કે જેઓ (પુરુષોમા દાખલ થઈ તેઓની) પોતાની બુદ્ધિથી રચાયેલા વિવિધ શાસ્ત્રો દ્વારા લોકો વિષ્ણુ, શકર, સૂર્ય તથા ગણેશમા તત્પર કરી તમારી ઉપરના ભક્તિભાવથી રહિત કરે છે એમ માનીએ છીએ હે અધિકૃ ! વિષ્ણુ તથા શકરની પૂજા અને ભક્તિનું પ્રતિપાદન કરતા પોતે સ્વેલા શાસ્ત્રોથી જે લોકો મોટા મોટા પુરુષોને પણ તમારા ચરણથી વિમુખ કરે છે, તેઓ પર તમે કોપ કરતા નથી, પણ (ઊલટા) તેઓના પર દયા કરો છો અને મોહક મનોમા નિપુણ એ લોકોને અત્યંત પ્રસિદ્ધ કરો છો (આ ઉપરથી જણાય છે કે) બીજા દેવોની ઉપાસના પણ તમને ગમે છે, નહિ તો તે દેવોના મનો તથા શાસ્ત્રોના ઉપ દેશકોનું તમે કલ્યાણ જ કેમ કરો ? ઊલટા, તેઓ તો નાશને યોગ્ય છે, છતાં કઈક હલકા કૃણ આપીને પણ તમે તેઓનું કલ્યાણ જ કરો છો, તેથી જણાય છે કે તેઓનો પ્રચાર પણ તમને ગમે જ છે સત્ય-યુગમા અતિ શુદ્ધ સત્ત્વગુણનું ધાણું જ બળ હોય છે, તેથી એ યુગમા ખોટા શાસ્ત્રોનો નાશ થઈ જાય છે (અને તમારી ઉપાસના સ્થિર થાય છે) પણ કલિયુગમા (કવિપણાના અભિમાનવાળા) આલાક કવિઓ તમને ઢાંકી દે છે અને તમે પોતે જ ઉત્પન્ન કરેલા દેવગણોને સારી રીતે સ્તવે છે (આ કારણથી કલિયુગમા તમારી ઉપાસના ઓછી થાય છે) અત્યંત વિશુદ્ધ અત્ કરણવાળા જે મુનિઓ પૃથ્વી પર મુક્તિરૂપ કૃણે આપનારી યોગસિદ્ધિ પરાવિદ્યાનું (એટલે તે વિદ્યારૂપ તમારું) ધ્યાન કરે છે, તેઓ માતાના પેટમા (જન્મ ધરવારૂપ) દુખને પામતા નથી અર્થાત્ જન્મમરણના દુખથી તેઓ મુક્ત થાય છે આમ જેઓ તમારામા લીન થાય છે, તે મનુષ્યો જ ધન્ય અથવા કુટાર્થ છે પર માત્રમા પણ ચૈતન્યશક્તિ છે તેથી જ તે પણ જગતમા પ્રસિદ્ધ થાય છે અને જગતની ઉત્પત્તિ વગેરે કાર્યોના કરનાર થઈ શકે છે આમ તમારા

+ અર્થાત્ કલેવાનો અભિપ્રાય આ છે કે, જે દયા હોય છે, તે જોના પર દયા દાખવાય છે, તેનો નાશ કરી શકાતો નથી અને શત્રુ પર કોઈને દયા હોતી જતી નથી, ત્યારે દેવોએ તો બંને વસ્તુ કરી બતાવી એ ચમત્કાર છે

વિના એવો કોયો પુરુષ છે કે જે કેવળ પોતાની જ શક્તિથી આ લોકમાં કંઈ કરવા, વિલગ કરવા કે ચાલવા પણ સમર્થ થઈ શકે છે? હે જગદેશ્વર! ચૈતન્ય શક્તિ વિનાના (એવીમ) તત્ત્વો, જગતની રચના કરવા શું સમર્થ છે? (નથી જ) કારણ કે તેઓ તો જડ છે વળી હે દેવ! ઇદ્રિયો પણ નુલકર્મથી યુક્ત હોવા છતાં તમારાથી જો રહિત હોય, તો કળ આપવા (એટલે પોતપોતાના વિષયો ગ્રહણ કરવા) શું સમર્થ થઈ શકે? (ન જ થઈ શકે) હે અર્ચા! યજ્ઞોમાં પણ સ્વાહારૂપ આધત તરીકે તમે જો ન હો તો દેવો વિધિ પ્રમાણે મુનિઓએ હોમેલા તથા આપેલા પોતાના ભાગને તું લઈ શકે? (ન જ લઈ શકે) આમ, તમે જ વિસ્તરે પાળો છો હે ભગવતિ! સમાગતા આરભમાં આ સમગ્ર જગત તમે જ રચ્યું છે અને વિષ્ણુ, શકર વગેરે દિદ્વિષાલોને પણ તમે જ પાળો છો; તેમ જ પ્રલયકાળ આખાય જગતને તમે જ ખાઈ જાઓ છો આ તમારુ અદિત ગરુ વગેરે પણ જાણતા નથી, તો ચોછા ભાગ્યવાળા દેવો તથા મનુષ્યો કયાથી જાણે? હે માતા! પાડાનુ રૂપ ધારણ કરતા મહા ઉગ્ર અસુગ્ને મારીને તમે આ દેવગણની રક્ષા કરી છે હે માતા! વેદો પણ તમારુ સ્વરૂપ બરાબર જાણતા નથી, તો મદ્યુહિવાળા અમે તમારી શી સ્તુતિ કરી જાણીએ? હે પ્રમિદ્ પ્રભાવવાળા માતા! જગતમાં કાંઈ જેવો અને મહામુશ્કેલીનો વશ થઈ શકે એવો અમારો આ દુષ્ટાત્મા મનુ તમે માર્યો, ત જગતમાં એક (મોટું) કાર્ય કર્યું છે તમે પોતાની કીર્તિને જગતમાં પ્રદટ્ક કરી છે અને આ રીતે જ તમે જગત પર કૃપા કરો ને અમારુ રક્ષણ કરો

આન બોલ્યા દેવોએ એમ સ્તુતિ કરેલા દેવી કોમળ સ્વેદે તેઓને કહેવા લાગ્યા 'હે ઉત્તમ દેવો! બીજા જે હઈ કરવ મુશ્કેલ કાર્ય હોય તે તમે કહે ત્યારે ત્યારે દેવોનું આતિ કદિન કાર્ય આવી પડે, ત્યારે ત્યારે તમારે મારુ સ્મરણ કરવું; એટલે તજ ન એ આપતિની ન નાશ કરીન.'

દેવો બોલ્યા 'હે દેવ! હમણા અમારુ તનુ આ મહિપાસુરો તમે જે નાર્યો, તેથી અમારુ

બધા કાર્યો તમે કરી જ દીધા છે હે અર્ચા! તમાન ચરણકમળનુ હમેશા અમે સ્મરણ કરીએ, તેમ તમે કરો અને હે જગતના માતા! તમારામાં અમર ભક્તિ પણ અમને આપો હમણે અપરધોને મદ માતા જ સહન કરે છે એમ જાણી લેકે જગતનું ઉત્પત્તિસ્થાન તમને કેમ નથી ભજતા? આ દેહરૂપી વૃક્ષમાં (જીવાત્મા ને પરમાત્મા—એ) બે પક્ષીઓ ગદે છે તેઓ બંનેને કાયમી મિત્ર છે, ત્રીજો મિત્ર તેમનો કોઈ જ નથી; જે અપરાધ ને સહન કરે. મોટે જીવ પોતાના મિત્ર તમને ત્યજીને શુ કરશે? મન, વચન તથા કર્મથી અમે વાગવાર આ સત્ય કહીએ છીએ કે જે પુરુષ દેવ યોનિ તથા મનુષ્યયોનિમાં આતિ દુર્લભ દેહ પામી તમારુ સ્મરણ કરતા નથી, તે નન્દમ, પાપાત્મા અને મદભાગી છે હે દેવ! સુખમાં અથવા દુઃખમાં તમે અમારુ અદ્ભુત શરણ છો, મોટે તમારા સર્વ ઉત્તમ આયુધોથી તમે અમારુ કાયમ રક્ષણ કરો તમાન ચરણકમળની રજ વિના બીજુ કઈ અમારુ શરણ નથી

આસ બોલ્યા દેવોએ એમ સ્તુતિ કરેલા દેવી ત્યા જ અદૃશ્ય થયા, એટલે તેમને ગયેલા ભઈ, દેવો પગ વિસ્મય પામ્યા ૧૪૩

एव स्तुता सुरैर्देवी तत्रैवान्तरधीयत।

विस्मये परमे जगदुर्देवास्तां वीक्ष्य निर्गताम्॥

ઈતિ શ્રીદેવોભાવત મહાપુરાણમાં પદમ સ્કંદ વિરે અધ્યાય ૧૮ માં નમામ

અધ્યાય ૨૦ મો*

મહિપાસુરના નાશ પછી જગતમાં આનંદ

જનમેઘ ઉગ્રવ

મયાદ્ભુત વીદ્ય મુને પ્રમાન

દેવો જગજ્ઞાન્તિસ્તરં વરં ચ।

न तस्मिन्स्ति द्विजवर्ये शृण्वतः

कथाञ्जित ते मुखपद्मजातम् ॥ ૧ ॥

જન

જે કપાલ થયુ, તે પાપાત્મા દેવોથી વર્ષવાદે

દેવીનો જગતમા શાંતિ કરનાર અને શ્રેષ્ઠ ચદ્મલુત પ્રભાવ જોઈ તમારા મુખકમળથી ઉત્પન્ન થયેલું કથામૃત સાભળતા મને તૃપ્તિ થતી નથી જે સમયે દેવી અદૃશ્ય થયા, તે વખત દેવો વગેરેએ શુ કહ્યું હતું? ખરેખર, દેવીનું પગમપવિત્ર ચરિત્ર મનુષ્યને થોડા પુણ્યોથી તો દુર્લભ જ છે એછો ભાગ્યશાળી ન હોય તેવો કયો મહાભાગ્યવાન અને કામના સારા ઇંદ્રવાણો મનુષ્ય દેવીના કથામૃતથી તૃપ્તિ પામે? જેને પીવા-સાભળવાથી મનુષ્ય આમરપણુ પામે છે, તે કથામૃતને જેઓ આદરપૂર્વક પાન-શ્રવણ કરતા નથી, તે મનુષ્યોને ધિક્કાર હો! મહામુનિઓની રક્ષાની કથાઓવાળુ અને સંસારસમુદ્રથી મનુષ્યોને નારનારુ જગદ્દયાનુ લીલાચરિત્ર કૃતરા પુરુષ કેમ છોડે? જે કોઈ મુક્ત મુમુક્ષુ અને રોગી સંસારીઓ છે, તે સર્વને કાયમ કાનડપી પરિણામોથી પીવા યોગ્ય અને મર્વ પુરુષાર્થો આપનારુ દેવીચરિત્ર છે, એમ વેદવેત્તાઓ કહે છે હે મુને! ધર્મ, અર્થ તથા કામમા હમેશા તત્પર રાજાઓને તો આ દેવીચરિત્ર ખાસ કરી માભળવા યોગ્ય છે, કારણ કે મુક્ત પુરુષો પણ દેવીનું જે કથામૃત પીએ છે તેને, જેઓ મુક્ત ન હોય, તેઓએ કેમ પીવું ન જોઈએ? જેઓએ પૂર્વજન્મમા ઉત્તમ મોગસના તથા ચાપના પુખ્તોથી અને બિલ્વપત્રોથી દેવીને પૂજ્યા હોય તેઓ પૃથ્વી પર ભોગયુક્ત રાજાઓ થાય છે, એમ અનુમાનથી જાણુ જોઈએ તેઓ ભાગ્યતા ભૂમિભાગ પગ મનુષ્યદેહ પામી ભકિતહીન રહે છે અને જેઓએ દેવીને પૂજ્યા નથી તેઓ ધન-ધાન્યરહિત, રોગી તથા સતતિ વિનાના થાય છે વળી તેઓ હમેશા પારકા દાસ, પારકી આત્મા ઉઠાવનારુ અને કેવળ ભાર ઊંચકનારા (મજૂરો) થઈ ભગ્યા કરે છે, એટલું જ નહિ પણ રાતદિવસ સ્વાર્ધપસયણુ ચ્લેતા તેઓ માત્ર પેટ પૂરતું પણ કદી મેળવી શકતા નથી જેઓ પૃથ્વી પર આધળા, મૂળા, બદેજ, લાગડા, કોટિયા અને દુ ખપાર હોય છે, તેમા વિદાનોએ અનુ માન કરી જાણી લેવું જોઈએ કે, તેઓએ કદી ભગવતીને સેવ્યા નથી પણ જેઓ રાજાના ભોગવાળી સમૃદ્ધિઓથી પૂર્ણ દોઈ અનેક મનુષ્યોથી સારી રીતે

સેવાતા હોય અથવા વૈભવપૂર્ણ દેખાય છે, તેઓએ ભગવતીને પૂજ્યા જ છે, એમ અનુમાનથી જાણુ માટે હે સત્યવતીના પુત્ર! હજી પણ દેવીનું ઉત્તમ ચરિત્ર કૃપા કરી તમે કલે, તમે દયાળુ છો દેવોથી સ્તવાયેલા, પૂજાયેલા અને સર્વ દેવોના તેજમાથી ઉત્પન્ન થયેલા તે મહાલક્ષ્મી પાપી મહિપાસુરનો નાશ કરી ક્યા ગયા હતા? હે મહાભાગ! તમે કહ્યું કે તે ભુવનેશ્વરી તગ્ત જ અદૃશ્ય થયા, પણ સ્વર્ગમા કે મૃત્યુલોકમા રહ્યા અથવા ત્યા જ હાય પામ્યા કે વૈકુંઠમા વસી રહ્યા અથવા મેરુ પર્વત પર ગયા, તે હવે બસબર મને કહો

વ્યાસ યોદ્ધ્યા પ્રથમ મે તમને કહ્યું જ છે કે, મનોહર મહિદીપ દેવીનું હમેશાનું ક્રીડાસ્થાન છે અને તેમને પગમપ્રિય કહેવાય છે, ન્યા બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, અને શિવ પણ સ્ત્રીપણુ પામ્યા હતા અને ફરી પુરુષપણુ પામી પોતાના કાર્યો કરી રહ્યા છે વળી જે દીપ ક્ષીરસમુદ્રની વચ્ચે આવેલો અને પગમ શોભાયમાન છે, ત્યા અપિક્ષા અનેક પ્રકારના ઉપોથી કાયમ આનંદ કરે છે ન્યા સનાતની માયાશકિત હમેશા રમે છે, ત્યા જ દેવોએ સ્તવેલા ને પૂજેલા શિવાદેવી ગયા હતા સર્વના ઈશ્વરી તે દેવીને ગયેલા જોઈ, દેવોએ મહિપાસુરના ઉત્તમ રાજ્યાસન પર સૂર્યવંશમા જન્મેલા મહાબળવાન અને સર્વ લક્ષણોથી યુક્ત અયોધ્યાના અધિપતિ વીર શત્રુઘ્ન નામના ગજને રાજા તરીકે સ્થાપ્યો હતો એમ તેને રાજ્ય આપી તે મમયે ઇદ્ર વગેરે સર્વ દેવો પોતપોતાના વાહનો દ્વારા પોતપોતાના સ્થાનોમા ગયા હતા હે રાજા! તે દેવો ગયા ત્યારે પૃથ્વી પર ધર્મરાજ્ય થયું અને પ્રજાઓ સુખી થઈ મેઘ યોગ્ય સમયે વરસવા ભાગ્યા, પૃથ્વી ધાન્યના ગુણોથી વ્યાપ્ત થઈ અને વૃક્ષો કાયમ ફળ-પુષ્પવાળા થઈ સુખદાયી થયા ગાયો પુષ્કળ દૂધ આપનારી, ઘડા સમાન અડાણવાળી અને મનુષ્યોને ઇચ્છિત આપનારી થઈ નદીઓ સાગરો વહેતી, સ્વનછ, શીતળ જળવાળી તથા પક્ષીઓથી વ્યાપ્ત બની બ્રાહ્મણો વેદાત્મકપસયણુ તથા યજ્ઞકર્મમા તત્પર થયા લાત્રિયો ધર્મમા જોડાયેલા ચ્દી દાન તથા અધ્યયનમા તત્પર થયા. નવ ગજાઓ ગજન-

વિદ્યામા તથા હમેશા પ્રજ્ઞસ્ફુલ્ભા તત્પર ગત્રી ન્યાયથી દૃઢ કરનાન અને ગમપરાયણ થયા મર્ધ પ્રાણીઓ મા વિરોધ ન રહ્યો, ખાણો મનુષ્યોને ધન આપનારી થઈ ને નેસડાઓ ગાંધારા ડોળાથી વ્યાપ્ત થયા હે શ્રેષ્ઠ રાજા ! પૃથ્વી પર સર્વ પ્રાણીઓ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય ને શૂદ્રો દેવીભક્તિમા તત્પર થયા સર્વ સ્થળે યજ્ઞોના સ્તંભો તથા મનોહર મંડપો દેખાવા લાગ્યા અને પ્રાણીઓ તથા ક્ષત્રિયોએ કરેલા યજ્ઞોથી પૃથ્વી વ્યાપ્ત ખતી સ્ત્રીઓ પતિવ્રતને ધારણ કરતો, સુશીલ અને સત્યનિષ્ઠ થઈ ને પુત્રો પિતાની ભક્તિમા તત્પર તથા ધર્મપરાયણ થયા પૃથ્વી પર કોઈ પણ સ્થળે પાખાડ કે અધર્મ ન રહ્યો અને વેદવાદો, શાસ્ત્રવાદો તથા બીજા વાદો થવા લાગ્યા કોઈને ક્રોધિયા થતો જ ન હતો ને દ્રોહતામા દીનતા કે અગુભ બુદ્ધિ રહી જ નહિ સર્વ સ્થળે લોકો સુખી થયા ને મરણ પણ મમયે જ થવા લાગુ મિત્રોનો વિયોગ થતો ન હતો, આપત્તિઓ કદી પણ ન હતી અને મનુષ્યોને દુઃખ દાયી અનાવૃદ્ધિ દુષ્કાળ કે મરકી ન થતા, રોગ, અદેખાઈ કે પરસ્પર વિરોધ ન રહ્યો અને સર્વ સ્થળે પુરુષો તથા સ્ત્રીઓ સુખી થયા સ્વર્ગમા જેમ દેવગણો આનંદ કરે છે, તેમ મનુષ્યો આનંદ કરવા લાગ્યા થાને ચોરો, પાપડીઓ, કગારા કે દબી ન રહ્યા હે રાજા ! તે સમયે આડિયા, ઠાપર, અક્કડ, અભિમાની, વેદનો દ્વેષ કરનારા તથા પાપી મનુષ્યો ન હતા પણ બધા ધર્મપરાયણ અને પ્રાણીઓની મેવામા કાયમ તત્પર રહેતા સુદ્ધિનો ધર્મ તણ પ્રકારનો હોવાથી પ્રાણીઓ પા (મહિષાસુરના નાશ પહેલા) તણ પ્રકારના હતા સાર્ત્વિક નજસ અને મીઝ તામસ તેમા બધા સાર્ત્વિક પ્રાણીઓ વેદ જાપુનારા, ચતુર મત્તગુણી વૃત્તિવાળા, પતિવ્રતરહિત અને દયા તથા મિતેન્દ્રિયપણમા તત્પર રહેતા વશી તેઓ સાર્ત્વિક અન્નથી પુરોડાશ (યજ્ઞપાત્ર) કરી યજ્ઞો કરતા, પાગ પગુઓથી કદી યજ્ઞો કરતા નહિ વશી તેઓ ધર્મતત્પર ગોઈ દાન, આધ્યયન અને ત્રીઝુ યજ્ઞકર્મ જ કર્યા કરતા એમ કે ગળા ! તે સાર્ત્વિક પ્રાણી પે ત્રામ કર્મો કરનારા સ્વનાળા હતા અને નજસ પ્રાણી ॥ વેદ જાપનારા ક્ષત્રિયોના પુરોહિત, છ કર્મમા તત્પર

અને બધાય વિધિ પ્રમાણે જ માસ ખાતા હતા યજ્ઞ કરવો, યજ્ઞ કરાવવો, દાન લેવું, દાન આપવું, વેદો ભણવા ને ભણાવવા—આ છ કર્મો તેઓ કર્યા કરતા તામસ પ્રાણીઓ ક્રોધયુક્ત હોઈ રાગદ્વેષમા પરાયણ રહેતા, નિત્ય રાજાઓના કામ કરતા અને કઈક ભણવામા તત્પર રહેતા હતા, પરંતુ મહિષાસુર મરાયો ત્યારે સર્વ પ્રાણીઓ સુખી ને વેદતત્પર જ થઈ રહ્યા તેઓ વ્રત કરવામા તત્પર અને દાનવર્મપરાયણ થયા અને ક્ષત્રિયો પ્રજાપાલનમા તત્પર થયા અને વૈશ્યો વ્યાપારી વૃત્તિ કરવા લાગ્યા બીજા કેટલાક વૈશ્યો ખેતી, વેપાર, ગોરક્ષા તથા વ્યાજ ઉપર આજીવિકા કરવા લાગ્યા એમ મહિષાસુર મરાયો ત્યારે લોકો અત્યંત આનંદી થયા હતા પ્રજાઓમા ઉદ્વેગ, ભય કે ત્રાસ ન રહ્યો, ધનની આવક થવા લાગી, ઉત્તમ ગાયો પુષ્કળ દૂધવાળી, નદીઓ પુષ્કળ પાણીવાળી, વૃક્ષો ઘણા ફળવાળા અને મનુષ્યો રોગરહિત થયા, ક્રોધને મનની ખીડા પણ ન રહી અને પ્રજાઓને દુઃખ દેનારા છ પ્રકારના ઉપદ્રવો ક્યાય પણ ન રહ્યા કોઈ પ્રાણીઓ અકાળે મરણ પામતા ન હતા અને સર્વ લોકો સમગ્ર વેલયુક્ત, કાયમ રોગરહિત, વેદોક્ત ધર્મમા તત્પર અને ચરિકાના ચરણકમળની સેવામા ચતુર ચિત્તાવાળા થઈ રહ્યા ૧ ૫૦

ન નિધનમુપયાન્તિ પ્રાણિનસ્તેષ્યકાલે ।

સકલવિષયવ્યુક્તા રોગહીનાઃ સદૈવ ॥

નિગમવિહિતધર્મં તત્પરાશ્ચરિકાયા ।

ચરણસરસિજાના સેવને દક્ષચિત્તાઃ ॥ ૫૦ ॥

હનિ શૈલેશ્વનાવનમહાપુશાભમા પવન સ્કંધ વિરે

અધ્યાય ૨૦ મેા સમાપ્ત

અધ્યાય ૨૧ મો*

શુભાસુરકથા-દેવો પાછા સ્થાનબ્રહ્મ

બ્રાહ્મ જ્ઞાન

મૃગુ રાજન્ પ્રવક્ત્વાભિ દેવ્યાશ્ચરિતમદ્ભુતમ્ ॥

સુલ્લદં ચર્ચજન્તાં ચર્ચપાપમનાશનમ્ ॥ ૧ ॥

વ્યાસ બોલ્યા હે રાજન્ । સૌ પ્રાણીઓને

સુખ આપનાર અને મર્વ પાપોનો નાશ કરનાર દેવીનું અદ્ભુત ચરિત હું કહું છું, તમે માલળો શુભ તથા નિશુભ નામના બે ભાઈઓ (દાનવોમા) મહા-બળવાન હતા તે મહાવીરો પણ પુરુષોધી મારી શકાય તેવા ન હતા અનેક સેનાઓધી વીંટળેલા શૂર-વીર, દેવાને મદા દુ ખદાથી, દુરાચારી, મદ્ભગવિત, અને પુષ્કળ દાનવોધી યુક્ત તે બંનેને દેવીએ, દેવોનું હિત કળતા આતિ ભયાનક યુદ્ધમા સર્વ સેવકોની સાથે માર્યા હતા, તેમ જ મહાબાહુ ચાક-મુકને, આતિ ભયકર રક્તપીજને તથા ધૂમ્રવોચન નામના દૈત્યને પણ રણના મોખડે દેવીએ માર્યા હતા પવિત્ર મેઝ પાંત પર દેવોએ સ્તુતિ કરેલા તથા પૂજેલા દેવીએ તે દૈત્યોનો નાશ કરી દેવોનો મોટો ભય દૂર કર્યો હતો

જનમેજય રાજાએ પૂછ્યું એ બંને અસુરો પ્રથમ કોણ હતા । તેઓ બળવાનો ને શ્રેષ્ઠ કેવી રીતે થયા હતા ? તેઓને આ લોકમા કોણે સ્થાપ્યા હતા ? અને તેઓ નીચી નાશ પામશે એ કેવી રીતે થયું હતું ? તેઓ કેવા તપધી તથા કેવા વરદાનથી મહા-બળવાન થયા હતા અને કેવી રીતે મર્યા હતા ? આ સર્વ વિસ્તાગ સાથે તમે કહો

વ્યાસ બોલ્યા હે રાજન્ । મર્વ પાપોનો નાશ કરનારી, દેવીના ચરિતથી યુક્ત અને સર્વ પુરુષાર્થ રૂપ રૂળને આપનારી પવિત્ર દિવ્ય કથા તમે સાભળો પૂર્વે સુંદર દેખાવના શુભ તથા નિશુભ નામના બે અસુર ભાઈઓ પાતાળમાથી પૃથ્વી પર આવ્યા હતા તેઓ જીવવાન થયા ત્યાં લોકને પવિત્ર કરનાર પુષ્કર ક્ષેત્રમા અન્નજળ છોડી ઉત્તમ તપ કરવા લાગ્યા

* આ અધ્યાયમા શુભાસુરની કથા અને દેવોનું પોતાના સ્થાન પરથી ફરી યાત્ર થવું, એ એકાદ્ર શ્લોકથી સારી રીતે કથવાયે

યોગવિદ્યામા પરમણુ તે બંનેએ દસ હજાર વર્ષો સુધી એક જ સ્થળે આસન કરી શ્રેષ્ઠ તપ કરવા માડ્યું, ત્યારે મર્વ લોકોના દાદા બ્રહ્મા તે બંને પર પ્રસન્ન થયા અને તેઓ હમ પર બેસી ત્યા આવ્યા જગતના રાક્ષા બ્રહ્માએ તે બંનેને ધ્યાનમા તત્પર બેઈ કહ્યું - 'હે મહાભાગો ! ઉઠો હું તમારા તપધી પ્રસન્ન થયો છું, તેથી તમને ઈચ્છિત વર આપીશ તમે બોલો; તમારું તપોબળ બેઈ કામનાઓ આપનારો હું અહીં આવ્યો છું '

વ્યાસ બોલ્યા . તેવું તેમનું વચન સાભળી સમા-ધિમા રહેલા તે બંને જગ્યા અને તરત પ્રદક્ષિણા કરી તેઓએ તેમને પ્રણામ કર્યા પછી દુર્બળ થયેલી આદૃતિવાળા તે બંનેએ દકવત્ પ્રણામ કરી દીનતાથી ગળગળી વાણી વડે આ મંદુર વચન કહ્યું . 'હે દેવોના દેવ ! હે દયાના સમુદ્ર ! હે ભક્તોને અભય આપનાર પ્રભુ ! હે બ્રહ્મન્ ! જ્ને તમે પ્રસન્ન થયા છો, તો અમને બંનેને અમરપણુ આપો પૃથ્વી પર મરણથી અધિક કોઈ ભય નથી, માટે તે ભયથી અત્યાત ત્રાસેલા અમે બંને તમારે શરણે આવ્યા છીએ હે દેવોના ઈશ્વર દેવ ! હે જગતના કર્તા ! હે ક્ષમાના ભંડાર ! હે વિશ્વતા આત્મા ! તમે અમારું રક્ષણ કરો અને મરણથી થતો ભય તરત દૂર કરો

બ્રહ્મા બોલ્યા સંપૂર્ણ અવળી તમારી આ માગણી કેવી છે ? ત્રણે ભુવનોમા કોઈએ પણ ખરે ખર કોઈને પણ તે ન આપી શકાય તેવી છે જન્મેવા-નું મરણ અને મરેલાનો જન્મ એ બંને નક્કી જ છે વિશ્વતા કર્તાએ પ્રથમથી જ આ મર્યાદા લોકમા રચી છે દરેક પ્રાણીએ હરકોઈ રીતે મરણ તો બેઈએ જ એમા સંશય નથી, માટે (એ) સિવાય બીજું બે ઈચ્છિત લેય, તે તમે પુશીથી માગો, હું તે આપીશ

વ્યાસ બોલ્યા તેમનું એ વચન સાભળી બંને દાનવોએ વિચાર્યા પછી સામે ઊભેલા બ્રહ્માને પ્રણામ કરી કહ્યું . 'હે કૃપાસિધુ ! પુરુષરૂપ દેવો વગેરેથી તથા મનુષ્યો, મુગ્ધો અને પક્ષીઓ (આ બધામા પુરુષભૂતિઓ) થી અમારો નાશ ન થઈ શકે, આ અમને ઈચ્છિત વરદાન તમે આપો એવી બળવાળી સ્ત્રી કઈ છે કે જે અમારો નાશ કરશે ? સ્થાવરજગમ

સંહિત ત્રણે લોકમા કોઈ સ્ત્રીથી આમે લગારે કરતા નથી હે બ્રહ્મા આમે બન્ને ભાઈઓ પુરુષોથી નાશ કરી ન શકાઈયો, (એમ તમે કરો) સ્ત્રીઓથી તો આમને ભય નથી, કેમ કે તે તો સ્વભાવથી જ અબલા છે'

આસ બોલ્યા 'એવું તે બનેનું વાક્ય સાભળી બ્રહ્માએ તે ઈચ્છિત વરદાન તેમને આપ્યું અને પછી પ્રસન્ન ચિત્રે તે પોતાના સ્થાને ગયા એમ બ્રહ્મા પોતાના લોકમા ગયા, તે પછી એ બંને દાનવો પોતાને ઘેર ગયા, ત્યારે તેઓએ શુક્રાચાર્યને પુરોહિત કરી તેમનું પૂજન કર્યું મુનિ શુક્રાચાર્ય ગુણ દિવમે અને શુભ નક્ષત્રે સુવર્ણમય સુદર દિવ્ય સિંહાસન કરી રાત્ર્ય માટે તેમને આપ્યું, અને મોટા ભાઈ શુભને ઉત્તમ રાત્ર્યામન સોંપ્યું, એટલે તે જ સમયે તેની સેવા કરવા મોટા મોટા દાનવો તરત જ ત્યાં આવ્યા મહાવીર અને બલગર્વિત ચક્રમુક નામના બે ભાઈઓ સૈન્ય, ગય, ઘોડા તથા હાથીઓ સાથે (શુભ પાસે) હાજર થયા વળી તે શુભના જેવા જ ઉપવાળો અને ઉગ્ર પરાક્રમવાળો ધૂમ્રલોચન નામનો દૈત્ય શુભને રાજ સાભળી સૈન્ય સાથે તે વેળા ત્યાં આવ્યો વળી તે જ પ્રમાણે વરદાનના બળથી અધિક શૂરો રક્તબીજી નામનો દૈત્ય બે અક્ષોહિણી સેનાઓ સાથે ત્યાં આવી શુભને મળ્યા હે રાજા ! તે રક્તબીજના બળવાનપણામા એક દ્રારણ હતું કે, સપ્તમમા યુદ્ધ કરતા શસ્ત્રોથી ધાયલ થયેલા તેના મરીરમાથી જ્યારે લોહી પડતું, ત્યારે તે લોહીમાથી હમેશા તેના જેવા અનેક દૂર પુરુષો હાથમા શસ્ત્રો લઈ ઉત્પન્ન થતા હતા તે બધા તેના જેવા જ આકાર વાળા, તેના જેવા જ રૂપવાળા અને તેના જેવા જ પરાક્રમી ઉત્પન્ન થતા હતા અને લોહીમાથી જન્મેલા તે પુરુષો પણ યુદ્ધ કરતા હતા આવા દ્રારણથી તે રક્તબીજી મહાસુર પણ મહાપરાક્રમી કોઈ સપ્તમમા જીતવો ઘણો મુશ્કેલ તથા સર્વ પ્રાણીઓથી નાશ ન કરી શકાય તેવો હતો બીજા પાપુ ઘણા નૂર દૈત્યો શુભને રાજ માતી ચતુરંગિણી સેનાઓ સાથે તેના સેવક થયા તે સમયે શુભ તથા નિશુભની સેના અસખ્ય ઘઈ પડી અને બળવાનપણાને લીધે પૃથ્વીનું સમગ્ર

રાત્ર્ય તેઓએ લઈ લીધું પછી શત્રુવીરોનો નાશ કરનારો નિશુભ તે વેળા સેનાઓ એકઠી કરી ઇંદ્રને જીતવા તરત જ સ્વર્ગમા ગયો તેણે ચારે તરફતે લોકપાત્રો સાથે મોટું યુદ્ધ કર્યું, એટલે ઇંદ્રે વજ્ર ફેંકી તેની છાતી માં પ્રહાર કર્યો, તેથી શુભનો નાનો ભાઈ નિશુભ વજ્રથી પ્રહાર પામી પૃથ્વી પર પડ્યો, ત્યારે મહાત્મા તે નિશુભનું સૈન્ય ત્યાંથી ભાગી ગયું ભાઈને મૂર્ચ્છા પામેલો સાભળી શત્રુસૈન્યને પીડનારો શુભ ત્યાં આવી પહોંચી સર્વ દેવોને બાણોથી મારવા માડ્યો ઉત્તમ કર્મ કરનાર તે શુભે મોટું યુદ્ધ કર્યું ને ઇંદ્ર સહિત સર્વ દેવોને તથા સર્વ લોકપાલોને તેણે જીતી લીધા, અને બળવાન કલ્પવૃક્ષો તથા કામધેનુ સંહિત ઇંદ્ર પદ તેણે લઈ લીધું, ઉપરાંત તે મહાત્માએ ત્રણે લોકો તથા યજ્ઞોના ભાગો પણ લઈ લીધા અને નંદનવતને પણ મેળવી લઈ તે મહાન અમુર આદિ પામ્યો વળી અમૃત પીવાથી તે મહાસુર સુખ પામ્યો અને કુપ્પેરોને જીતી લઈ તેનું રાત્ર્ય પણ કરવા લાગ્યો તેમ જ સૂર્યનો તથા ચંદ્રનો અધિકાર પણ પોતે કરવા લાગ્યો અને યમને જીતી લઈ તેનું પદ તેણે લઈ લીધું ઉપરાંત વરુણનું રાત્ર્ય તથા અગ્નિનું કામ પણ તે જ કરવા લાગ્યો ને વાયુનું કાર્ય પણ પોતાના સૈન્ય સાથે નિશુભ કરવા લાગ્યો પછી જેઓનાં રાત્ર્ય તથા સપ્તરિશ્મો લેવાઈ ઘઈ હતી, એવા દેવોને તેઓએ હાકી કાઢ્યા, જેથી તેઓ બધા નંદનવત છોડીને પર્વતોની ગુફાઓમા ચાલ્યા ગયા જેઓના અધિકારો ગયા હતા, તેવા તે સર્વ દેવો તિનંદ્રાન નિરાધાર, નિરતેજ અને આયુષરહિત ઘઈ નિર્જીવ જગતમા ભટકવા લાગ્યા તેમ જ એ બધા દેવ પર્વતોની ગુફાઓમા શૂન્ય વાદીઓમા તથા તદીઓની ખીણોમા ભટકવા લાગ્યા હે મહારાજ ! એમ સ્થાન છાદ ઘઈ વ્યગ્રચિત્ત થયેલા તે લોકપાલો ક્યારે સુખ ન પામ્યા ખરેખર, સુખ એ દેવાધીન છે હે રાજા ! બળવાન, મોટા ભાગ્યવાળા, ધણુ જનાતાના અને ધનવાન લોકો પણ સમય આવતા કુપ તથા દીનતાને પામે છે હે મહારાજ ! કાળની આ ચેષ્ટા જ અદ્ભુત છે, એ કાળ પ્રથમ પુરુષને રાજ બનાવે છે ને પછી રૂઝ કરે છે તેમ જ દાતાને યાચ્ય

બળવાનને નિર્બળ, પડિતને પાણલ ને શૂરાને અત્યંત ક્રાવર કરે છે સો યજ્ઞ કરી, ઉરામ ઇદ્રાસન પામી ઇદ્રે કરી મોટું દુષ્પ્રાપ્ત કર્યું, આવી કાળની ગતિ છે કાળ પુરુષને ધર્મિષ્ઠ તથા શાંતી કરે છે અને પાછો તે જ પુરુષને અતિશય પાપી તથા ઘોડા પણ શાંતથી સહિત કરે છે કાળની આ ચોટામા લગારે વિસ્મય ન કરવો, કેમ કે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શિવ વગેરેને પણ આવા કષ્ટો પ્રાપ્ત થાય છે અતિશય બળવાન એ કાળને લીધે જ વિષ્ણુ ભૂડ વગેરેની યોનિઓમા જન્મ પામે છે અને શકર ખોપરીઓની માળા ધારણ કરે છે ૧-૬૧

વિષ્ણુર્જનનમાપ્રોતિ સ્ફુરાદિષુ યોનિષુ ।

હરઃ કપાલો સંજાતઃ કાલૈર્નૈવ ઘલીયસા ॥ ૬૧ ॥

ઇતિ શ્રીદેવીભાગવત મહાપુરાણમા પચમ સ્કંધ વિષે

૨૧-મા ૨૧ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૨૨ મો^x

દેવોએ સ્તવેલાં દેવી પ્રકટ થયા

ચાત્ર ઉવાચ

પરાજિતાઃ સુરાઃ સર્વે રાજ્યં નુમઃ શશાલ હ ।

યથ વર્ષસદ્વત્તુ જગામ નૃપસત્તમ ॥ ૧ ॥

આસ ખોલ્યા હે શ્રેષ્ઠ રાજા ! સર્વ દેવો એમ હાર્યો ને શુભ રાજ્ય કરવા લાગ્યો, એ વાતને હજાર વર્ષો તો વીતી પણ ગયા ત્યારે રાજ્યથી લાઠ થયેલા દેવો ઘણી જ મોટી મિત્રાને પામ્યા અને દુષ્પાતુર ઘઈ ગુરુ બૃહસ્પતિને આદરપૂર્વક આમ પૂછવા લાગ્યા 'હે ગુરુ ! હવે શું કરવું તે તમે કહેા તમે બધું બળુનારા મહામુનિ છો હે મહાભાગ ! આ દુષ્પતે દૂર કરવા કોઈ ઉપાય છે કે નથી ? ઉપાયોને સૂચવતા અને ઈચ્છિત અર્થને કરનારા હજારો વેદમત્રો સૂત્રો ઘાસ જણાયા છે તેમ જ સર્વ ઈચ્છિત કૃષ્ણ આપનાર અનેક જાતના યજ્ઞો પણ કહેવાય છે તે તમે કરો હે મુનિ ! તેની દ્રિષ્ટિએ તમે અવશ્ય જ છો છો શત્રુઓનો નાશ કરવા વેદશાસ્ત્રમા જે ઉરામ વિધિ બતાવેલો છે, તેને તમે વિધિ પ્રમાણે હવે કરો, જેથી આપણા

દુષ્પતો નાશ થાય તેમ જ હે બૃહસ્પતિ ! દાનવોના નાશ માટે તમારી ખુદિ પ્રમાણે કોઈ અભિચાર કર્મ આજે જ કરવા તમે યોગ્ય છો

બૃહસ્પતિ ખોલ્યા હે ઇદ્ર ! વેદોક્ત બધા મત્રો દેવાધીન કૃષ્ણવાળા છે, સ્વતંત્ર નથી, તેમ જ અવશ્ય કૃષ્ણ આપનાર પણ નથી મત્રોના દેવો તો તમે પોતે જ છો, તે તો કાળના યોગે દુષ્પતુ ચોક પાત્ર બન્યા છો, તેથી હું કયું સાધન કરું ? યજ્ઞકર્મોમા ઇદ્ર, અગ્નિ, વરુણ વગેરેનું પૂજન જ થાય છે, ને તમે તો દુષ્પ જ પામ્યા છો, એટલે હવે યજ્ઞો શુ કરી શકશો ? અવશ્ય થનારા બનાવો માટે ક્રોધ ઉપાય જ નથી, છતા ઉપાય તો કરવો જ નોઈએ એવી સત્પુરુષ પોની આજ્ઞા છે કેટલાક વિદ્વાનો દેવને બળવાન કહે છે, ત્યારે ઉપાયવાદીઓ દેવને નકામું કહે છે દેવ અને ઉપાય—એ બંને પુરુષોને માન્ય છે, કેવળ ચોક દેવનો જ આશ્રય કરી કદી બેસી ન રહેવું પોતાની ખુદિથી બિનારી હરકોઈ ઉપાય તો કરવો જ નોઈએ, માટે વારવાર વિચારી હું તમને દરેકને કહું છું કે, પૂર્વે પ્રસન્ન થયેલા ભગવતીએ મહિષાસુરને માર્યો હતો અને પછી તમે સ્તુતિ કરેલા તે દેવીએ વર દાન પણ આપ્યું હતું કે, 'તમે સ્મરણ કરેલી હું હમેશા તમારા દુષ્પતોનો નાશ કરીશ હે દેવેશ્વર ! ન્યારે ન્યારે દેવથી ઉત્પન્ન થયેલા દુષ્પતો તમને પ્રાપ્ત થાય, ત્યારે ત્યારે સર્વ દેવોએ મારું ખૂબ સ્મરણ કરવું એટલે સ્મરણ કરાયેલી હું તમારા મોટા દુષ્પતો પણ નાશ કરીશ ' (આવું, વરદાન દેવીએ આપ્યું છે, માટે અત્યંત મનોહર હિમાલય પર્વત પર જઈ માયાબીજ(હ્રીં)નો વિધિ જાણતા તમે તેનું પુરસ્કારણ કરવા તત્પર થઈ પ્રેમપૂર્વક ચડિકાતુ આરાધન કરો હું યોગબળથી બાણ છું કે, દેવી પ્રગન્ન

* આ અધ્યાયમા દેવોએ સ્તુતિ કરવા મહાદેવી દેવોનું કર્મ કરવા પ્રકટ થયાં, એ કથા તત્કાલના જોડાથી કહેવાશે

- માયાબીજ(હ્રીં)ના પુરસ્કારણની સખ્યા શારદા તિલકમા બચીત લાખની, દમિષ્ઠામુતિ સહિતામા બાર લાખની અને હાવારયમાહત્ત્વમા તે એક લાખની પદ્મ કહેલી છે તેના એક લાખ બપ કરવાથી સાતેકય મુકિત, બે લાખ બપ કરવાથી સાનીય મુકિત ૨ ને ચાર લાખ બપ કરવાથી નાનુજ મુકિત જાણીવી ચાર લાખનું પુરસ્કારણ પણ કહ્યું છે

વળે તમારા દુષ્કર્મો આત હવે દેખાય છે, એમ મન્ય નથી, તે પર્વત પર દેવી કાયમ રહે છે, એમ મેં નાભામ્ને છે સ્તુતિ કરેલા ને પૂજેલા તે દેવી તરૂન જ ઈચ્છિત પદાર્થો આપશે, માટે પાકો નિશ્ચય કરી તમે હિમાલય પર જાઓ હું દેવો ! તે દેવી તમારા નાં ધર્મો અવશ્ય કરશે

આમ જોડ્યા હે મહાગુણ ! બૃહસ્પતિનું એ વચન માલગી તે સર્વ દેવો હિમાલય પર્વત પર ગયા અને ત્યાં દેવીના ધ્યાનમાં તત્પર રહી હૃદયમાં માયાખીજનો નિત્ય જપ કરવા લાગ્યા, તેમ જ ભક્તોને આભય આપનારા મહામાયાને નમસ્કાર કરી રહ્યા અને પરમભક્તિયુક્ત થઈ સ્તોત્રમંત્રોથી (આવી) સ્તુતિ કરવા લાગ્યા હે દેવિ ! હે વિશ્વના ઈશ્વરિ ! હે પ્રાણના સ્વામિનિ ! હે સદા આનંદરૂપ ! હે દેવોને આનંદ આપનારા ! તમને નમસ્કાર હો હે દાનવોનો નાશ કરનારા ! હે મનુષ્યોને અને પદાર્થો આપનારા ! અને ભક્તિથી પામવા યોગ્ય સ્વરૂપવાળા હે દેવિ ! તમને નમસ્કાર હો. હે યાદ્વા વળે દેવોસ્વરૂપ ! તમારા નામેની સખ્યા તથા તમારા અમુક સ્વરૂપને દોઈ પણ જાણતું નથી પ્રજાઓની મુદ્ધિના સમયે તથા સહાગતા સમયે હમેશા જ તમે નાંમા શક્તિસ્વરૂપ છો તમે જ સ્મૃતિ, ધૃતિ, બુદ્ધિ, લજ્જા, પુષ્ટિ, તુષ્ટિ, ક્રાંતિ, શાંતિ, ઉત્તમ નિદા, ઉત્તમ લક્ષ્મી, ગતિ, કીર્તિ તથા મેઘા છે અને વિજયનું પુત્રણુખીજ (માયાવિશિષ્ટ યાદ્વા) તમે જ છો જે સ્વરૂપોથી તમે જે કાંઈ દેવોનું કાર્ય કરના છો, તે સ્વરૂપોને આજે શાંતિ માટે અમે નમસ્કાર કરીએ છીએ મર્વ પ્રાણીઓઆ નમા, યાચ્છિનદ્રા, દયા તથા ભોલવાની ઈચ્છાએ તમે જ એકલા છો, તેમ જ ઉત્તમ સ્વરૂપોથી પણ તમ જ સ્થા છે પૂર્વે દેવોના મહાન શત્રુ એ મહિયાસુર તમે માર્યો હતો અને દેવોનું તે દર્થ તમે કર્યું હતું, તેથી બધા દેવો પગની તમારી દયા કાયમ પ્રતિદ્ધ લાઈ વેદો તથા પુણ્યોમા પણ તે વર્ણવી છે માતા પોતાના પુત્રને આનંદથી પામે તથા માને મેને પોય જ છે એમા આદર્શ નુ છે તમે પણ દેવોના માતા અને નાદાયક છો તેથી એકચિત્તે (અનન્ય)

સમગ્ર કાર્ય કરો છો હે વિશ્વવદ્દ દેવિ ! તમારા મુણોના અમુક માપને તથા તમારા સ્વરૂપને અમે બદલ્યું નથી, કેવળ અમે તો કૃપાપાત્ર જ પડી એ એમ માની ને જ ભયથી કેવળ હમેશા અમારું તમે રક્ષણ કરો, કેમ કે તમે રક્ષણ કરવા સમર્થ છો તમે જાણોના પ્રદાને વિના, મુદ્ધિઓ માર્યો વિના અને ત્રિશૂલ તલવાન, શક્તિ તથા લાક્ષ્મીઓ વિના પણ શત્રુઓને માર્યા સમર્થ જ છે, છતાં વિનોદથી આ જગતમાં લોકોના ઉપકાર કરવા માટે જ તમારી બધી લીલા છે મુંઝે લોકો પણ આ જગતને અવિનાશી માનત નથી તો વિદ્યોતો તો જગતને અવિનાશી કેમ જ માને (એટલે આ જગત બેક કાર્યરૂપ લોક અનિત્ય જ સિદ્ધ થાય છે) વળી જે કાર્ય હોય તે કારણ વિના સભવતું નથી, (ત્યાંજે આ જગતનું કારણ કયું છે એ તપાસતા કેવળ આત્મા જ કારણ થઈ શકો નથી કેમ કે તે નિર્વિકાર છે વળી જડ જે માયા છે, તે પણ જગતનું કારણ થઈ શકે તેમ નથી, આ ઉપરથી) અમે અનુમાન પ્રમાણથી તર્ક કરીએ છીએ કે, આ વિશ્વના કર્તા (માયાવિશિષ્ટ યાદ્વારૂપ) તમે જ છો અર્થાત્ તમે જ જગતનું કારણ છો, એમ અમે માનીએ છીએ આ યાદ્વા સૃષ્ટિર્તા, વિષ્ણુ રક્ષણકર્તા અને શંકર નાશકર્તા તરીકે પુરણમાં પ્રસિદ્ધ છે, પણ યુગના આગમ વખતે તે નરો દેવે શુ તમારાથી ઉત્પન્ન થયા નથી માટે તમે જ સર્વના માતા (એટલે કારણરૂપ) છો હે દેવિ ! પૂર્વે આ નામ દવાઅ તમને આરાધ્યા છે, તેથી તમે તરોને બધી ઉગ્ર શક્તિના આપી છે, તમારી સાથે બેઠાઈને જ નેત્રો જગતનું પાલન, ઉત્પત્તિ તથા સંહાર મરણ પ્રમાણે કરો છે જે યોગીઓ વિશ્વની માતા ઉત્તમ વિદ્યાસ્વરૂપ સમગ્ર હૃદય તથા મુદ્ધિને આપનારા અને દેવોના સમૂહો વંચારી રીતે વંદ્યા ગરણોવાળા તમારો આશ્રય કરતા નથી, તેઓ મદ્યમુદ્ધિ તથા અત્યાત મુંઝે શુ નથી (છે જ) જે વૈષ્ણવો, શેત્રો તથા સૂર્યના ઉપાસકો લક્ષ્મી, લજ્જા, ક્રાંતિ, સ્થિતિ કીર્તિ તથા પુષ્ટિસ્વરૂપ તમારું ધ્યાન કરતા નથી, તેઓ અવશ્ય દેવીને જણાય છે હે માતા ! વિષ્ણુ તથા શિવ આદિ ઉત્તમ

દેવોએ અને અસુરોએ આ જગતમા તમને જ સેવ્યા છે, છતા પૃથ્વી પર જે લોકો તમને ભજતા નથી તેઓ અતપમુદ્રિવાળા હોઈ દેવ વડે ક્રોધ જ છે વિષ્ણુ પોતે લાખના સ્સથી લક્ષ્મીના ચરણ કમળને ગમે છે અને શકર પણ પાર્વતીના ચરણકમળની રજ મેવવા તત્પર રહે છે, તો પછી બીજા પુરુષની તો વાત જ શી ? તમારા ચરણકમળને કોણ ભજતા નથી ? જે કૃતાર્ધમુદ્રિ મુનિઓ ગગરહિત અને ઘર વિનાના હોય છે, તેઓ પણ (તમારા આશરપ) દયાને તથા ક્ષમાને મેવે જ છે હે દેવિ ! જે લોકો તમારા ચરણકમળને ભજવા તત્પર થતા નથી, તેઓ સસારરૂપી કવામા પડેલા જ રહે છે, ઉપરાંત તેઓ કોઠ, પેટમા ગોળા તથા મસ્તકના રોગવાળા ઘઈ દારિદ્ર્ય તથા દીનતાથી યુક્ત અને સુખતા સમૂહોથી રહિત થયા છે હે માત જે ! લોકો લાકડાના તથા ધાસના ભાર લાવવારૂપ કાર્યમા લાગેલા અને ધન તથા સ્ત્રીથી રહિત હોય છે, તે અતપમુદ્રિ લોકોએ પૂર્વજન્મમા તમારા ચરણકમળની સેવા કહી પણ કરી જ નથી, એમ એમ માનીએ છીએ

વ્યાસ બોલ્યા સર્વ દેવોએ એમ સ્તુતિ કહેલા દયાળુ અધિકાર તરત જ રૂપ તથા યોવનથી યુક્ત સ્વરૂપે પ્રકટ થયા દિવ્ય વસ્ત્રો ધારણ કરતા, દિવ્ય શણગારોથી શણગારેલા, દિવ્ય માળાઓથી યુક્ત, દિવ્ય ચાદર લગારેલા, જગતને મોહ ઉપજાવતા લાવણ્યવાળા, સર્વ લક્ષણોથી યુક્ત અને અનુપમ સ્વરૂપવાળા તે દેવીને જોયા દિવ્ય રૂપધારી હોઈ વિશ્વને મોહ પમાડનારને પણ મોહ પમાડતા તે દેવી ગંગામા સ્નાન કરવા ઇચ્છતા પર્વતની નુકસામથી બહાર નીકળ્યા કોણ જોવા સુદર સ્વત્વાળા તે દેવીએ પ્રેમપૂર્વક ધીમુ હસીને સ્તુતિ કરવામા તત્પર એ દેવોને મેઘ જવી ગભીર વાણીથી કહ્યું.

દેવી બોલ્યા હે ઉત્તમ દેવો ! તમે અહીં કોની ખૂબ સ્તુતિ કરો છો ? શા માટે તે કરો છો ? તમારે જે કામ હોય તો કહે, તમે ચિંતાથી ઘેરાયેલા કેમ છો ?

આગે કહ્યું તેમનુ એ પ્રેમપૂર્વક ભાષણ સાભળી, તેમની રૂપસપ્રિયી મોહિત થયેલા ઉત્તમ દેવો દિવ્યમા ઉત્સાહ પામી તેમને કહેવા લાગ્યા

દેવો બોલ્યા હે વિશ્વના ઈશ્વરિ ! દેવિ ! એમે તમારી સ્તુતિ કરીએ છીએ હે કૃપાના સમુદ્ર ! એમે તમને પ્રણામ કરીએ છીએ બધા દુ ખોથી ત્રામેલા અને દૈત્યોએ તપાવેલા અમારુ તમે રક્ષણ કરો હે મહાદેવિ ! પૂર્વે કાટા જેવા મહિપાસુરનો નાશ કરી તમે અમને વરદાન આપ્યુ હતુ કે, 'દુ ખમા તમારે હમેશા મારુ સ્મરણ કરવુ, સ્મરણ કરતા જ દૈત્યો દ્વારા થયેલી તમારી પીડાનો અવરજ હુ નાશ કરીશ ' આ વરદાનને લીધે દે હે દેવિ ! એમે પણ તમારુ જ સ્મરણ કર્યુ છે હમણા શુભ તથા નિશુભ નામના બે ઘોર દેખાવના અસુરો જન્મ્યા છે તેઓ વિઘ્ન કરી રહ્યા છે, પણ પુરુષોથી મારી શકાય તેવા નથી બળવાન રકતબીજ અને ચંદ તથા મુઠ નામના બે અસુરો પણ તેવા જ છે આ અસુરોએ તથા બીજા મહાબળવાન દૈત્યોએ દેવોનુ શન્ય લઈ લીધુ છે હે મહાબળવાન દેવિ ! અમારુ બીજુ શરણુ નથી. તમે જ અમારુ શરણુ છો હે સુદર મધ્યભાગવાળા ! દુ ખી દેવોનુ કાર્ય તમે કરો હે દેવિ ! તમારા ચરણને ભજવામા દેવો કાયમ તત્પર રહે છે, તેઓને અતિ બળવાન દાનવોએ દુ ખમા નાખ્યા છે, માટે હે માતા ! ભક્તિયુક્ત તેઓને તમે દુ ખરહિત કરો અને તમે જ દુ ખીઓનુ શરણુ થાઓ હે દેવિ ! યુગના આરભમા આ જગતને તમે પોતે જ મર્ત્યુ છે એમ જાણી આજે અમઝ બુવતની રક્ષા તમારે જ કરવી ઘટે છે હે જનનિ ! હે માતા ! પોતાના બળના ગર્વથી યુક્ત હોઈ ગર્વિષ્ઠ બનેલા દાનવો જગતમા પીડા કરે છે ૧૫૭

સકલભુવનરક્ષા દેવિ કાર્યાં ત્વયાઞ્ચ ।

સ્વરૂતમિતિ ચિદિત્વા વિશ્વમેતદ્ યુગાદૌ ॥

જનનિ જગતિ પીડાં દાનવા વર્ણયુક્તાઃ ।

સ્વચ્છદમદ્દષમેતાસ્તે પ્રકુર્વન્તિ માતઃ ॥ ૫૭ ॥

ઈનિ શ્રીદેવીબાવત મહાપુરુષમ્ પવમ સ્પષ્ટ રિપે

અધ્યાય ૨૨ મો નમામ

અધ્યાય ૨૩ મો⁺

કૌશિકીદેવીનું પ્રાકટ્ય અને
શુંભના દૂતનું આવડું

વ્યાસ ડવાચ

પવં સ્તુતા તદ્વા દેવી દૈવતૈઃ શત્રુતાપિતૈઃ ।

સ્વશરીરાત્ પરં રૂપ પ્રાદુર્ભૂત ચકાર હ ॥ ૨ ॥

વ્યાસ બોલ્યા તે સમયે શત્રુએ તપાવેલા દેવોએ એમ સ્તુતિ કરેલા દેવીએ પોતાના શરીરમાંથી બીજા સ્વરૂપ પ્રકટ કર્યું પાર્વતીના શરીર (ઉપ કોશ-દોડા) માંથી એ (બીજા) દેવી નીકળ્યા, તેથી સમસ્ત લોકોમાં તે 'કૌશિકી' એમ કહેવાય છે પાર્વતીના શરીરના પરિણામથી તે કૌશિકીદેવી નીકળ્યા અને પછી તે જ કૌશિકીદેવી બ્યારે કાળા રૂપવાળા થયા, ત્યારે 'કાલિકા' કહેવાયા મેશ જેવા વર્ણવાળા, મલાભાકર, દૈવોને ભય વધારનારા અને ભક્તોને સર્વ ઇષ્ટ રૂપ આપનારા તે (કાલિકા) 'કાલરાત્રિ' એમ પણ કહેવાય છે મનોહર અને ગૌરવ પાર્વતીનું સ્વરૂપ સર્વ શાશ્વતારોથી યુક્ત તથા લાવણ્યના ગુણોવાળું એઈ શોભી રહ્યું તે પછી આખિકા—પાર્વતીએ મદ હાસ્ય કરી દેવાને કહ્યું 'તમે નિર્ભય રહો હું શત્રુઓને મારીશ તમારું કાર્ય હું હરકોઈ રીતે કરીશ અને રણમાં ધૂમીશ તમારા સુખ માટે નિશુભ વગેરેનો નાશ કરીશ એમ કહી તે મદોત્કટ દેવી તે સમયે સિંહ પર સવાર થયા ને કાલિકાને પાસે રાખી શત્રુના નગર તરફ ગયા કાલિકા સહિત તે આખિકા ત્યા ઉપવનમાં જઈને રહ્યા અને જગતને મોહ પમાડનારને પણ મોહ પમાડનારું સુદર ગીત ગાવા લાગ્યા તે મધુર ગીત સાંભળી પક્ષીઓ તથા પશુઓ મોહ પામ્યા અને આક્રમણમાં ઊભેલા દેવો ખૂબ ધર્મ પામ્યા તે વખતે તુલના સેવક ચંદ તથા મુડ નામના બે ભયકર દાનવો રમતા રમતા દૈવેશ્વર્યો ત્યા આવી ચડ્યા તેઓએ દિવ્ય રૂપવાળા તે દેવીને ત્યા ગીત ગાતા જોયા અને તેમની સામે ઊભેલા

કાલિકાને પણ જોયા હે શ્રેષ્ઠ રાજા ! દિવ્ય રૂપવાળા તે દેવીને જોઈ વિસ્મયયુક્ત થયેલા બંને દાનવો તરત જ શુભની પાસે ગયા તે બંનેએ ત્યા જઈ ધરમા ખેડેલા દૈત્યપતિ શુભને મસ્તકથી પ્રણામ કરી આવી મધુર વાણી કહી 'હે રાજા ! કામદેવે પણ અત્યંત મોહ ઉપજાવતી એક સ્ત્રી હિમાલયથી આવી છે, તે સિંહ પર બેઠી છે અને સર્વ લક્ષણોથી યુક્ત છે એવી ઉત્તમ સ્ત્રી દેવલોકમાં દે ગંધર્વનગરમાં પણ નથી અને પૃથ્વી પર ક્યાંય જાઈ કે સાંભળી પણ નથી હે રાજા ! એ સ્ત્રી લોકોને ખુશ કરનારુ ગીત પણ એણે ગાય છે કે, જેના મધુર સ્વરથી મોહિત થઈ પશુઓ તેની પાસે જ ઊભા રહે છે હે રાજાઓમાં સિંહ સમાન ! એ સ્ત્રી કોની પુત્રી છે અને આદી શા માટે આવી છે તે તમે જાણો છો પછી તેને સ્વીકારો કેમ કે એ સ્ત્રી તમને યોગ્ય છે મુદર નેત્રોવાળી એ સ્ત્રીને બસબસ જાણી તમે ધરમા લાવો અને સ્ત્રી કરો ખરેખર, આ સંસારમાં એવી કોઈ સ્ત્રી નથી હે રાજા ! દેવોના સર્વ રત્નો તમે લઈ લીધા છે, તો હે ઉત્તમ રાજા ! મુદર કેડના પાછલા ભાગવાળી આ સ્ત્રીને તમે કેમ સ્વીકારતા નથી ? હે રાજા ! ઇંદ્રનો ઐશ્વર્ય હાથી, શેષભાગમાત પારિજાતનું કંપવૃક્ષ અને સૌત મુખવાળો ઘોડો તમે બળથી લઈ લીધો છે હે રાજા ! હસયુક્ત ધ્વજવાળું પાંખાનું દિવ્ય વિમાન, જે અદ્ભુત રત્નરૂપ ગણાય છે, તેને તમે બળથી લઈ લીધો છે હે રાજા ! કુબેરનો પદ્મ નામનો ભંડાર તમે લઈ લીધો છે અને વરુણનું ઉત્તમવળ છત્ર પણ તમે બળથી લીધું છે હે ઉત્તમ રાજા ! તમારો ભાઈ નિશુલે પણ જીતેલા વરુણનો પાશ હઠથી લઈ લીધો છે હે મહારાજા ! જેના કમળો કદી કરમાતા નથી એવી માળા તથા જાતજાતના રત્નો સમુદ્રે તમને ભયથી આપ્યા છે હે રાજા ! તમે મૃત્યુને જીતી લઈ શકિત નામનું આધુધ તથા યમનો અંતિ ભયાનક દંડ પણ પોતાની ઈર્ષ્યાથી લઈ લીધા છે, તો બીજાનું શું કહેવું ? હે રાજા ! સમુદ્રમાંથી ઉત્પન્ન થયેલી કામધેનુને તમે હમણા જ લઈ લીધી છે અને મેનકા વગેરે અપ્સરાઓ પણ હમણા તમારે વશ છે એમ તમે બધા રત્નો બળથી લઈ લીધા

+ આ અધ્યાયમાં દેવોને સતેવેલા કૌશિકીદેવી તે વિષાવદ પર્વત પર પ્રકટ થઈ, એ કથા ચાલીજાતક વ્યાકોમાં કહેવાયે.

છે, તો સ્ત્રીઓમા રત્નરૂપ આ ઉત્તમ સ્ત્રીને પણ શા માટે નથી લેતા ? હે રાજા ! તમારા ઘરમા સહેલા બધા તેજસ્વી ગ્તો આ સ્ત્રીને લીધે જ રત્નરૂપ ધરો-અર્થાત્ વધારે દીપરો હે દૈત્યેન્દ્ર ! ત્રણે લોકમા આવી કોઈ સ્ત્રી નથી, માટે તેને તમે જલદી લાવો અને મનોહર જી કરો

આસ બોલ્યા એવું તે બંને ચડ મુડનું મધુર અક્ષરોવાળું મધુર વાક્ય સાભળી પ્રસન્નમુખ થયેલા એ શુભે પાસે બિભેલા સુગ્રીવ નામના દૈત્યને કહ્યું 'હે ચતુર સુગ્રીવ દૂત ! તું જા અને આ કાર્ય તું કર પાતળા પેગવાળી તે સ્ત્રી જે મેંતે આવી આવે, તેમ તારે ત્યા કહેવું અત્યંત ચતુર પુરુષોએ સ્ત્રીઓ વિષે સામ તથા દાન એ બે જ ઉપાયો યોજવા બોધ્યો, એમ શુગારરસના પડિતો કહે છે ભેદ નામનો ઉપાય જો યોજાય તોપણ રસભાસ થઈ જાય છે અને દડનો ઉપયોગ કરવાથી તો શુગાર રસનો ભાગ જ થાય છે, માટે પડિતોએ (ત્રીની બાબતમા ભેદ તથા દડ) એ બે ઉપાયોન અયોગ્ય ગણ્યા છે હે દૂત ! સામ તથા દાન જેમા મુખ્ય હોય એવા સુદર હામીવાળા વચનોથી કામપીડિત થયેલી કઈ સ્ત્રી વશ થતી નથી ?'

આસ બોલ્યા શુભે કહેવું અતિ પ્રિય સુદર વચન સાભળી સુગ્રીવ ન્યા જગદ્યા બેડા હતા ત્યા તરત જ ગયો તેણે સિંક ઉપર બેઠેલા અને સુદર મુખવાળા મનોહર જગદ્યાને ત્યા જોયા, એટલે તેમને પ્રણામ કરી તે મધુસ્વાક્યો કહેવા લાગ્યો

દૂત બોલ્યો હે સુદર સાથળોવાળા ! દેવોનો શત્રુ શુભ સર્વોગે સુદર, ત્રણે લોકનો અધિપતિ, શૂરો અને મર્વેને જીતનાર રાજા તરીકે (હાલમા) વિરાજે છે તારુ રૂપ સાભળવાથી તારામા લાગેલા ચિરાવાળા અને અત્યંત કામપીડિત થયેલા તે મહા ત્માએ મને તારી પાસે મોકલ્યા છે, હે પાતળા અંગો વાળી ! દૈત્યોના અધિપતિ એ શુભે તને પ્રણામ કરી પ્રેમપૂર્વક જે વચન કહ્યા છે, તે એના જ વચન તું (મારી પાસેથી) સાભળ (તેણે તને કહાવ્યું છે કે,) 'હે સુદર ! સર્વ દેવોને મેં જીત્યા છે, હું

ત્રણે લોકોનો અધિપતિ થયો છું અને આહી સ્ત્રીને યજ્ઞના ભાગોને હમેશા લઈ છું મેં સર્વોને લઈ લીધેલા સારવાળું તથા રત્નો વિનાતું કરી મૂક્યું છે, કેમ કે દેવના જે રત્નો હતા તે મેં લઈ લીધા છે હે તેજસ્વી સ્ત્રી ! ત્રણે લોકમા બધા રત્નોનો ભાગતા હું છું અને બધા દેવો, દૈત્યો તથા મનુષ્યોને મેં વશવર્તો સેવકો કર્યા છે તારા ગુણોએ મારા કાનમા આવી હૃદયની અંદર પેસી જઈ મને ખૂબ જ તારે વશ કર્યો છે હું તારો દાસ છું, તારુ શુ કામ કરુ ? હે કેળ જેવી સાથળોવાળી ! તું મને આજ્ઞા કર, હું તે કરીશ, હું તારે વશ વર્તનારો તારો દાસ છું હે સુદર અગવાળી ! કામના બાણથી તું મારુ રક્ષણ કર હે વાકા કટાક્ષો વાળી ! કામથી પીડાતા અને તારે વશ થયેલા મને તું સ્વીકારી લે અને ત્રણે લોકની સ્વામિની થઈ સર્વો તમ ભાગોને ભાગવ હે સુદર ! હું મરણ સુધી તારી આજ્ઞા પાળનારો થઈશ હે સુદર કેડના પાછલા ભાગ વાળી ! દેવો, અસુરો તથા મનુષ્યો મને મારી શકે તેમ નથી હે સુદર મુખવાળી ! તું કાયમી સૌભાગ્ય વાળી થઈશ અને હે સુદર ! તારુ ચિરા ન્યા આનંદ પામે ત્યા તું રમ્યા કરજે'

એવા શુભના વચનને મનમા વિચારી હે મહ ભરેલી સ્ત્રી ! તારે જે મધુર વચન પ્રેમથી શુભને કહેવું હોય તે કહે હે ચચળ કટાક્ષોવાળી ! હું તે તેને જલદી કહું

આસ બોલ્યા દૂતનું તે વચન સાભળી અતિ સુદર ધીમું હાસ્ય કરી દેવોનું કાર્ય સાધનારા દેવીએ તેને મધુર વાણી કહી

શ્રીદેવી બોલ્યા અતિ બળવાન રાજા શુભને તથા નિશુભને હું જાણુ છું તે સર્વ દેવોને જીત નારા, શત્રુને મારનારા, સર્વ ગુણોના સમૂહરૂપ, સઘળી સપત્તિઓને ભાગવનારા, દાતા, અતિ શૂર, સુદર કામદેવ જેવી આકૃતિવાળા, બત્રીસ લક્ષણોથી યુક્ત અને દેવો તથા મનુષ્યોથી મારી ન શકાય તેવા છે એમ જાણીને જ હું તે મહાસુરને જોવા ઇચ્છતી આવી આવી છું એમ રત્ન પોતાની શોભામા ખૂબ વધારો કરવા માટે જ મોનાની પાસે

આવે છે, તેમ હું પોતાનો પતિ જોવા માટે જ દૂરથી
આહી આવી છું મેં સર્વ દેવોને, પૃથ્વી પર માન
આપતા મર્વ મનુષ્યોને, ગંધર્વોને, ગક્ષસોને તથા
બીજા અત્યંત પ્રિય દેખાવના જંગ્મો છે તેઓ સર્વને
શુભના ભયથી ડરતા, ધ્રુજતા અને ગાભરા ચિત્ત
વાળા જોયા છે શુભના ગુણો સાભળી હું તેને
જોવાની ઇચ્છાથી જ આહી આવી છું, માટે હે
દ્રુત! હે મહાભાગ! તું જ અને મહાબળવાન શુભને
એકાત્મમા મારા વચનથી મધુર વાણીથી કહેજે કે,
'તને બળવાનોમા શ્રેષ્ઠ, સુદર્મા સુદર, દાતા, ગુણવાન,
શૂરો, નાં વિદ્યાઓમા કુશળ, મર્વ દેવોને જીતનાર,
ચતુર, ઉગ્ર, કુળવાન, સર્વ રત્નોનો ભિક્ષતા, સ્વાધીન
તથા પોતાના બળથી ચડિયાતો જાણી હું પતિ તરીકે
ઈચ્છુ છું અને હે ગજા! ખરેખર, હું તને યોગ્ય
છું હે મહાબુદ્ધિમાન! હું મારી ઇચ્છાથી આ તારા
નગરમા આવી છું, પણ હે ઉત્તમ સક્ષસ! મારા
વિવાહમા આ કઈક કારણ રહેલું છે હે રાજન!
પૂર્વે બાળપણનો લીધે મેં એકાત્મમા સખીઓ
માથે રમતા રમતા દેવેચ્છાથી કઈક આ વ્રત લીધું
છે પોતાના દેહમા બળતા ગર્વથી સખીઓની આગળ
એકાત્મમા મેં આલુ વ્રત લીધું છે કે, 'જે શૂરો
પુરુષ મારા સમાન બળવાળો દોઈરણમા મને જીતશે,
તેનું બલાબળ જાણ્યા પછી પોતાની મરજીથી તેને
હું વરીશ' મારુ આ વચન સાભળી મનમા વિરમ્ય
પામેલી મારી સખીઓ (અદર અદર) હસવા
લાગી કે, 'આમણે આલુ અદ્ભુત વ્રત એકદમ
કેમ લીધું? (પણ હવે તે વ્રત પાળ્યા વિના ચાલે
તેમ નથી) માટે હે રાજેન્દ્ર! તું પણ મારુ આલુ
બળ જાણી પોતાના બળથી મને જીતી પોતાની
ઈચ્છા જાહી પૂરી કર હે સુદ! તું કે તારે નાનો
ભાઈ રણના મોખરે આવી યુદ્ધથી મને જીતી
આવી જ ભલે વિવાહ કરે ૧ ૬૬॥

ત્વં વા તવાનુજો વ્રાતા સમેત્ય સમરાઢ્વજો ।

જિત્વા માં સમરેણાઞ્ચ વિવાહં કુરુ સુદર ॥ ૬૬ ॥

ઇતિ ગોદેવીબાનવત મહાપુરાણમાં પદમ સ્કંધ વિશે

અખ્યાર ૨૩ માં નમામ

અધ્યાય ૨૪ મો

દેવી તથા દ્રુતનો સંવાદ

વાસ ડવાચ

દેવ્યાસ્તદ્રવન શ્રુત્વા સ દ્રુતઃ પ્રાહ વિસ્મૃત ।

કિં દ્રુપે રુચિરાપાઙ્ગિ સ્ત્રીસ્વભાવાદિ સાહસાત ॥

આસ જોડ્યા દેવીનું તે વચન સાભળી વિસ્મય
પામેલો તે દ્રુત જોડ્યો 'હે સુદર કદાસેવાળી!
નાહસત્ત્વ સ્ત્રીના સ્વભાવથી તું તું જોલે છે? હ
દેવિ! જોણે ઇદ્રાદિ દેવોને, દેવોને તથા બીજાઓ
જીત્યા છે, તેને તું સ્ત્રી ગણામા કેવી રીતે જીતવા
ઈચ્છે છે? ત્રણે લોકમા તેવો કોઈ પુરુષ નથી કે જે
યુદ્ધમા શુભને જીતે! તો હે કમળની પાખડી મે
જેવા નેત્રોવાળી! તેની આગળ યુદ્ધમા હમણા તું
કોણ માન છે? હે સુદર! કોઈ પણ સ્થળે વિનાશી
વિના વચન ન બોલવું, પોતાનું તથા પારકું બળ
જાણ્યા પછી સમયને યોગ્ય વચન બોલવું જોઈએ
ત્રીલોક્યનો અધિપતિ શુભ તારા ઉપથી મોહિત થયો
છે અને તે રાજા તારી પાસે પ્રાર્થના કરે છે તો હે
પ્રિયે! તું તેનું ઇચ્છિત કર મૂર્ખ સ્વભાવ છોડી મારુ
વચન માની, શુભને કે નિશુભને તું સ્વીકારી લે, હું
તને હિતકર કહું છું, બુદ્ધિમાન સર્વ પ્રાણીઓને પરમે
આનદથી શુભારસ હરકાઈ પ્રકારે તેવો જોઈએ,
કેમ કે તમે રસોમા તે ઉત્તમ છે હે બાવે! તું જો
નહિ આવે તો કોઈ પામેલો તે રાજા બીજા સેવકોને
મોકલી હમણા જ બળથી તને લઈ જશે હે સુદર
સાચજોવાળી! બલગવિત દાનવો તને કેશથી ખેંચી
તરત જ શુભ પાસે અવશ્ય લઈ જશે માટે હે
પાતળા અગોવાળી! તું પોતાની લક્ષ્મીની રક્ષા કર
અને સાહસનો સપૂર્ણ ત્યાગ કર તું માનપાત્ર છે,
માટે સન્માન અપાયેલી તું તેની પાસે જ તીક્ષ્ણ!
બાણોથી યુદ્ધ કરવું ક્યા અને કામદીડાના સગથી
થવું સુખ ક્યા? સાર—અસારને માપી તું મારુ

* જ્યાં બળધારમાં સ્ત્રીત્ત્વક સ્વેકાંથી દ્રુતનો ત્રાસ
કહેવાયો, જેમા કમળે લીધે દેવોનું મરણ સૂચવાય છે, માટે
બુદ્ધિમાન પુરુષ પર સ્ત્રીને કંઈ ઇચ્છતો નહિ, એમ દર્શાવવા
કામનું જાનિ સ્ત્રી રીતે કમળે.

સુદર વચન કર, શુભ કે નિશુભનો તું સ્વીકાર કર, જેથી પરમ સુખ પામીશ'

દેવી ખોલ્યા હે મહાભાગ્યશાળી દૂત! ખરેખર, તું ખોલવામા કુળ છે શુભ તથા નિશુભ બળવાન છે એમ હું ચોક્કસ જાણુ છું, પણ બાળપણાને લીધે મેં જે પ્રતિજ્ઞા કરી છે, તે કેવી રીતે કરે? માટે મહા બળવાન શુભને તથા નિશુભને તું કહેજે કે 'યુદ્ધ વિના કેવળ સરળતાથી કોઈ પણ મારો પતિ ઘરો નહિ મને બળથી જીતી તરત જ મારું પાણિગ્રહણ ભલે કરો હે રાજા! યુદ્ધની ઈચ્છાથી મને આખલાને આવેલી તું જાણ તું મને યુદ્ધ આપ તું સમર્થ છે માટે વીરધર્મનું આચરણ કર મારા ત્રિશૂલથી તું ડરતો હોય અને તને જો જીવવાની ઈચ્છા હોય, તો સ્વર્ગ તથા પૃથ્વીને છોડીને પાતાલમા નાલ્યો જા, ઢીલ ન કર' એમ હે દૂત! તું પોતાના સ્વામી પાસે જઈ તરત જ આદરથી કહે મહાબળવાન તે શુભ વિચારીને જે યોગ્ય લાગશે તે કરશે સસારમા દૂતનો આ ધર્મ છે, કે તેણે તો રાત્રી પાસે કે પોતાના સ્વામી પાસે જે સત્ય હોય તે જ કહેવું જોઈએ, માટે હે ધર્મ જાણનાર! તું તે પ્રમાણે જ કર, ઢીલ કર મા

આસ, ખોલ્યા એવું નીતિવાળું, બળવાળું હેતુ યુક્ત અને ચતુરાઈવાળું તે વચન સાંભળી વિસ્મય પામેલા તે દૂત તે વેળા ત્યાંથી ગયો અને દૈત્યપતિ પાસે જઈ વારંવાર વિચારી ચરણમા પ્રણામ કરી, નમ્ર થઈને તે રાજાને રાજનીતિવાળું પ્રિય વચન કોમળતાપૂર્વક કહેવા લાગ્યો

દૂત ખોલ્યા હે રાજેન્દ્ર! સત્ય છતાં પ્રિય વચન ખોલવું જોઈએ, પણ સત્ય એવું પ્રિય વચન દુર્લાભ હોય છે, તેથી હું વિચારમા પડ્યો છું, અપ્રિય ખોલ નારાઓ પર રાજા ખરેખર અત્યાત કોપે છે, (પણ રાજાનું અહિત થતું હોય તો અપ્રિય વચન પણ કહેવું જોઈએ) એ સ્ત્રી ક્યાંથી આવી છે, કોની છે, કેવા બળવાળી કે બળ વિનાની છે, એ તો મને સાક્ષાત્, સ્પષ્ટ જાણવામા નથી, (એટલે તે સમ્બધી મારે શું કહેવું?) માત્ર તેનું કઈક વર્તન તથા ઈચ્છા હું તમને કહું છું મેં તેને યુદ્ધની ઈચ્છાવાળી, ગવિત અને કડવું ખોલનારી જોઈ છે હે મહાબુદ્ધિમાન! તેણે

જે કહ્યું છે તે તમે સારી રીતે સાંભળો (તે કહાવે છે કે,) 'પૂર્વે' મેં બાલપણથી ગમ્મતમા સખીઓની સમક્ષ વિવાહ સમ્બધી આ પ્રતિજ્ઞા કરી છે કે જે પુરુષ યુદ્ધમા મને હરકોઈ રીતે જીતશે અને મારા ગર્વને સાક્ષાત્ દૂર કરશે, તે સમાન બળવાળા પુરુષને જ હું મારી ઈચ્છા પ્રમાણે પતિ તરીકે વરીશ હે શ્રેષ્ઠ રાજા! આ મારી પ્રતિજ્ઞા ખોટી કરવી ન જોઈએ, માટે હે વર્મ જાણનાર! તું યુદ્ધ કર અને મને જીતી પોતાને વશ કર' આમ તેણે કહેતું વાક્ય સાંભળી હું અહીં આવ્યો છું હે મહાનર! હવે તમે જેમ ઈચ્છતા હો તેમ તમને ગમે તે કરો એ સ્ત્રી યુદ્ધ માટ કરેલા નિશ્ચયવાળી હોઈ આયુધો સહિત સિંહ પર બેઠેલી અને નિશ્ચય છે, માટે હે રાજા! જે યોગ્ય હોય તે તમે કરો

આસ ખોલ્યા સુગ્રીવનું તે વચન માંભળી રાજા શુભે પાસે બેઠેલા મહાબળવાન પોતાના શૂંસ ભાઈને પૂછ્યું

શુભ ખોલ્યા હે મહાબુદ્ધિમાન ભાઈ! આમા શું કરવું તે તું સત્ય કહે, એકલી સ્ત્રી યુદ્ધ કરવા ઈચ્છે છે ને હમણા જ ખોલાવે છે, તો હું યુદ્ધ માટે જાઉં અથવા તું સૈન્ય સહિત જા, હે નિશુભ! તને જે ગમે તે મારે હવે કરવું છે

નિશુભ ખોલ્યા હે વીર! મારે કે તમારે રણને મોખરે જવું યોગ્ય નથી, માટે હે મહાગજ! ધૂમ્ર લોચનને જલદી મોકલો, તે એ સુદર નેત્રવાળીને રણમા જીતી પકડી લાવશે, પછી હે શુભ! અહીં તમે તેની સાથે વિવાહ કરજો

આસ ખોલ્યા નાના ભાઈનું એ વચન સાંભળી શુભે પાસે બેઠેલા ધૂમ્રલોચનને ત્યાં જવા આજ્ઞા કરી કે, 'હે ધૂમ્રલોચન! મોટા સૈન્યથી વીટળાઈ તું જલદી જા અને પોતાના પરાક્રમના ગર્વથી મોહિત થયેલી તે ભ્રાણી સ્ત્રીને પકડી લાવ મહાબળવાન દેવ, દાનવ કે મનુષ્ય તેના પક્ષકાર તરીકે ને આવ્યો હોય તો તરત જ તેને તારે મારી નાખવો અને તેની પાસે વર્તતી કાલી સ્ત્રીને પણ મારી નાખી તેને પકડી લેવી આ ઉત્તમોત્તમ કાર્યે કરી તું અહીં જલદી આવજે હે વીર! કોમળ શરીરવાળી અને પાતળા પેટવાળી તે ઉત્તમ સ્ત્રી કોમળ બાણોને છોડતી હોય, તો ધણી

કાળજીથી તારે તેની રક્ષા કરવી, માન તેના સહાયકો,
જે મત્તધારી હોય, તેઓને રણમાં મારી નાખવા,
પરંતુ તે સ્ત્રીને કોઈ રીતે માઝી નહિ, પણ કાળજીથી
તેની રક્ષા કરવી'

વ્યાસ ખોલ્યા રાજાએ એમ આજ્ઞા કરેલો ધૃમ્
લોચન તરત જ શુભને પ્રણામ કરી, સૈન્યથી વીંટળીને
તરત જ યુદ્ધ માટે ચાલ્યો ગયો તે સમયે માઠ હજાર
દુષ્ટ દૈત્યોથી તે વીંટાયા હતો તેણે સુદર ઝગગ્યામાં
ખેડેલા દેવીને જોયા તે પછી મુખના ખચ્ચાના જેવા
નેત્રોવાળા તે દેવીને જોઈ વિનયપૂર્વક થઈ તેણે કારણ
મળિત તથા ગમથી અતિશયોભીતુ આ સુદર વચન
કહ્યું 'હે મહાભાગ્યશાળી દેવિ' શુભ તાન વિરહથી
પીડાય છે, ગમના ભગનો ભય લાગવાથી ગભરાયેલા
તેણે પોતે તારી પામે નીતિકુંગળ ફૂત શાંતિપૂર્વક
મોઝાયા હતો હે સુદર મુખવાળી' એ દૂતે ત્યાં આવી
તે કહેજુ વચન (ન સમજી) અવળું કહ્યું છે, તે
વચનથી માન સ્વામી શુભ રાજા કામથી ખૂબ મોહિત
હોઈ ચિત્તાયુક્ત મનવાળા થયા છે હે રસમર્ગને
જાણતારી' એ દૂતે ઠીક કારણસાગુ તારા વચન
જાણુ નહિ હે માનવાળી' 'મને જે સગ્રામમાં
જીતશે' આવું જે કહિત વચન તે કહ્યું, તેથી એ
દૂતે બે પ્રકારનો સગ્રામ જાણ્યો જ નહિ એક કામ
ક્રીડાથી થતો મગ્રામ અને બીજો યુદ્ધથી થતો સગ્રામ
જનુદા જનુદા પાત્રમાં કહેવો છંદ હોય છે (આ વાત
તે સમજ્યો નહિ) હે સુદર સાધજોવાળી' તારા
વિષેનો સગ્રામ કામક્રીડાથી થનાર હોવો જોઈએ
અને શંખ સાથેનો સગ્રામ યુદ્ધથી થનાર સમજવો
જોઈએ હે સુદરિ' આમાં પરંપરા સગ્રામ મુખદયથી
છે અને બીજો શંખ સાથે થતો સગ્રામ દુખદયથી
કરવો છે હે સુદર કેડના પાદલા ભાગવાળી' તારા મનને
હું ખરેખર જાણુ છું તારા હૃદયમાં કામક્રીડાથી થતા
સગ્રામનો ભાવ રહેલો છે, આવો તે ભાવ સમજતા
મને જાણી શુભ રાજાએ મોટા સૈન્યથી વીંટાયેલા
મને તારી પાસે હમણા મોઝાયા છે હે મહાભાગે!
તું ચતુર છે, તું મારા કામજન વચન સાંભળ, તારો
લોકનો ઈશ્વર અને દેવોના ગર્ભનો નાશ કરનાર શુભનો
તું સ્વીકાર કર, અને (તેની) પ્રિય પટસાથી થઈ
સર્વોત્તમ ભોગોને ભોગવ. કામના બળનો અર્થ જાણુ

નાર મહાખાનુ શુભ તને (કામક્રીડાના) સગ્રામમાં
જીતશે અને તું જીતજીતના હાવભાવ કરજે એટલે
તે પણ હાવભાવ કરશે આ કાલિકાદેવી એ (કામ-
ક્રીડાના સગ્રામ)માં (તમારા) હઠામશકરી (વચનો)ની
માફીકૃપ થશે સાચી વસ્તુને સમજતો મારો
સ્વામી આમ ક્રીડારાગ્રામના યોગથી તને જીતી
મુખશય્યામાં થાકેલી કરી મૂકશે અને તે રાજા તને
નાખના પ્રલાસેથી લાલ શરીસ્વાળી, દાતથી ખાડિત
નીચલા હોંઠાળી, પરસેવાથી પલગી ગયેલી અને
ખૂબ ઢીલી થયેલી કરશે, એટલે કામક્રીડાના સગ્રામ
માટે થતી તારી માનસિક કામના પૂર્ણ થશે હે
પ્રિયે' તારા હૃદયથી જ શુભ અર્થ પ્રકટે વરા થઈ
જશે, માટે અનુકૂળ ને હિતકારી મારા પૂર્ણ થશે
તું કર અત્યંત માનવાળી દોઈ માન આપવા યોગ્ય
તું દૈત્યગણોના સ્વામી શુભનો સ્વીકાર કર જેઓને
અસંયુદ્ધ પ્રિય હોય, તેઓ ખરેખર મહાભાગી છે
હે સુદરિ' તું તે (યુદ્ધને) ને યોગ્ય નથી હે મેઘુનને
પ્રિય માનતારી' તું જુભ રાજાકી વ્યાસોપાલવના
કડને (તારા) પાદપ્રલાસથી કાયમ વિકસિત કર
અને મંદિર (ના કોગળા) છાટવાથી તે રાજાને
ખોરસાલી તથા કુરબક વૃક્ષ સમાન કર ૧૬૦

અશોક કુલ રાજાન પાદપાતવિકાસિતમ્ ।

વકુલં સીધુલેકેત તથા કુરબકં કુલ ॥ ૬૦ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમાં પચમ સ્કંધ વિષે

અધ્યાય ૨૪ માં સગ્રામ

અધ્યાય ૨૫ મો*

ધૂમ્રલોચનનો નાશ અને શુભની

રાજસભામાં મંત્રણા

વ્યાસ ડગાવ

હયુરગવા વિરપમાસો વચન ધૂમ્રલોચન ।

પ્રયુવાચ તદા કાલી પ્રહસ્ય લલિત વચઃ ॥ ૧ ॥

વ્યાસ ખોલ્યા એવું વચન કહી એ ધૂમ્રલોચન

* સુદરના ચરણ પ્રદરથી અસોપાવવ ખીંચે છે અને
તેના મુખની મંદિરા છટાવાથી બોરસાલી તથા કુરબક વૃક્ષ
ફાટે છે, આવી વેડકહેવન છે

x આ અધ્યાયમાં દેવીએ ધૂમ્રલોચનનો મારો એટલે
શુભની સભામાં વિચારણા થાવી, તે વાત સાદ મ્હાકોથી
કહેવાયે

બોલતા બધ ધણે, ત્યાં કાલીએ ખૂબ હનીને તને મુઠ વચન કહ્યું - 'ઓ દુષ્ટ! તું વિદુષક છે અને નટની પેઠે બોલે છે. મધુર બાપડા કળા તું ચિત્તમાં ખોટા મનોવ્યો કરે છે એ મૂકમનિ'. દણ્ડમાં શુભે તને બળવાન મૈત્ર્ય નહિત મોકલ્યો છે તો હવે યુદ્ધ કરે, ખેડે બધવાદ છોડી દે ક્રોધ પામેલા દેવી નુભને, નિશુભને, તને તથા બીજા મહાબળવાન દેવોને બાણોના પ્રણામી માની પોતાની સ્થાને જરો મદ્યુદ્ધિ એ શુભ કયા ? અને વિશ્વને મોહ પમાડનાર આ દેવી કયા ? આ બંનેનો વિવાદવિધિ નનામ્માં અયોગ્ય જ છે નિહાળ ખૂબ ક્રમાતુર ઘઈને ગિયાળને પતિ કરે કેટ અથવા હાથણી ગંધડાને કે ગાય ગેઢને પતિ કરે ? તું શુભ તથા નિશુભ પાસે જ અને માત્ર મત્ય વચન (તમને) કહે કે યુદ્ધ કરે, નહિ તો હમણા તરત જ પાતાળમાં નાલ્યા જાઓ' વ્યાન બોલ્યા હે મહાભાગ જનમેજય ! કાલિકાનું વચન સાંભળી દૈત્ય ધૂમ્રલોચન ક્રોધથી લાલ નેત્રોવાળો ઘઈ તેને કહેવા લાગ્યો, 'એ ખરાબ દેખાવની ! તને તથા મદગવિત સિંહને યુદ્ધમાં મારી હું આ દેવીને પકડી લઈ સજા પાસે ચાલ્યો જઈ, પણ એ કાલિ ! રસનો ભગ થાય એવા ભયથી હમણા હું રુદ્ધ છું, નહિ તો હે કળિયાને પ્રિય માનનારી ! તને હમણા જ તીક્ષ્ણ બાણોથી મારી નાખુ'.

કાલિકા બોલ્યા એ મહાત્મા ! તું બકાઈ શુ કરે છે ? ધનુષીરીઓનો આ ધર્મ નથી પોતાની શક્તિ પ્રમાણે તું બાણો છોક, તું યમની સભામાં ચાલ્યો જઈશ.

વ્યાસ બોલ્યા તે વચન સાંભળી દૈત્ય ધૂમ્રલોચન મજબૂત ધનુષ લઈ શિલા પર ખૂંચ સળેલા બાણોનો તે કાલિકા પર વરસાદ વરસાવવા લાગ્યો તે વેળા ઈન્દ્ર વગેરે દેવો પ્રેક્ષકો તરીકે ઉત્તમ વિગ્નાનોમાં ખેસી તે દેવીની સ્તુતિ કરતા 'જય જય' એમ કહેવા લાગ્યા તે બંનેનું બાણો, તલવાર, ગદા, શક્તિ તથા સાથેલા વગેરેથી અતિ ભયકર ઉગ્ર યુદ્ધ પરસ્પર ચાલુ થયું કાલિકાએ બાણોના પ્રહારોથી પહેલા (સ્વમાં નેહેલા) ખચ્ચરોને મારી નાખી તેના મજબૂત રથને ભાગી નાખ્યો ને વારંવાર હાસ્ય કર્યું

કોપથી અણે નગરી બેઠ્યો હોય તેવો એ ધૂમ્રલોચન બીજા ન્ધ પર ખેડે અને હે ભારત ! કાલિકા ઉપર ઉગ્ર બાણનુષ્ટિ કરવા લાગ્યો તે કાલિકાએ પણ તેના બાણોને પોતાની નજીક આવતા પહેલા જ વેગથી કાપી નાખ્યા અને બીજા ઉગ્ર વેગવાળા બાણો એ દાનવ પર છોડ્યા તે બાણોથી તેની આનપાસ રહેલા તના હજારો નેત્રો માર્યા ગયા તે પછી વેગથી તેના અને ભાગી નાખ્યો ને તાગધિને મારી નાખી ધોડાઓને પણ મારી નાખ્યા વળી તર્પ જેવા બાણોથી તેના ધનુષને કાપી નાખ્યું, દેવોને આનંદ પ્રમાણે અને શખનો અવાજ કર્યો તે પછી કોપેલા ધૂમ્રલોચન કેવળ આખીયે લોહાની મજબૂત ભૂગળ લઈ છંક સ્થની ખેડક સુધી જઈ પહોંચ્યો અને કાળ જેવો ભયકર તે દૈત્ય વાણીથી કાલિનો તિરસ્કાર કરતો બોલ્યો - 'ઓ કદૂષી ! એ પિંગળા નેત્રોવાળી ! હું તને હમણાં જ મારી નાખીશ' આમ કહી એકદમ ધસી જઈ તેણે જેવી ભૂગળ ફેંડી કે તરત જ (જેમના શરીરમાંથી ટ્રેશિકા અથવા કાલિકા નીકળ્યા હતા તે) અભિકાએ કેવળ હુકારથી જ તેને ભસ્મ કરી નાખ્યો, દૈત્ય ધૂમ્રલોચનને એમ ભસ્મ કરેલો નેઈ ભયથી ગભરાયેલા સૈનિકો તરત જ નાસી ગયા ને 'હાય ! બાપ !' એમ રસ્તામાં ચીસો પાડવા લાગ્યા તે ધૂમ્રલોચન દૈત્યને મરાયેલો નેઈ દેવો આનંદ પામી આકાશમાં રહ્યા રહ્યા પુષ્પવૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા. હે સજન ! તે સમયે માર્યો ગયેલા દાનવોથી, ધોડાઓથી, ખચ્ચરોથી તથા હાથીઓથી રણભૂમિ ભયકર ઘઈ પડી ગીધડા, કાગડા, વટ જાતિના પિશાચો, શકરા, વરુ જાતિના પિશાચો અને શિયાળો રણભૂમિ પર પડેલા મુડદાને નેઈ નાચી રહ્યા ને કોલાહલ કરવા લાગ્યા અભિકાએ તે રણસ્થાન છોડી દૂર બીજા સ્થળ પર જઈને ભયકર ઉગ્ર રાખનાદ કર્યો. તે શખનો શબ્દ સાંભળી, ઘેર રહેલા શુભે લોહીથી ખરડાયેલા દાનવોને ભાગી આવેલા જોયા; તેમ જ કપાયેલા હાથ, પગ અને ઈન્દ્રિયોવાળા, ખાટલાઓ પર નાખેલા, ભાગેલી પીઠ, કેડ તથા ડોકવાળા અનેક ને બૂંચ પાડતા નેઈ શુભે તથા નિશુભે તેઓને પૂછવા માડ્યું કે, 'ધૂમ્રલોચન કયા ગયો ? તમે કેમ

ભાગી આવ્યા ત તે સુદર મુખનાળીને કેમ ન લાવ્યા ત
સૈન્ય ક્યા ગયું ત ચો મૂર્ખોઓ! તમે બરાબર કહો
તો ખગ ત આજે આ બધને વધારતો ગમનાદ
કેનો થઈ રહ્યો છે?

દેવોના ટોળા બોલ્યા - સવળા મૈત્ર્યનો નાશ
કર્યો છે, ધૂપ્રલોચનને મારી નાખ્યો છે અને
કાલિકાએ ગુણભૂમિ પર મનુષ્યોથી ન બની શકે
એવું કામ કર્યું છે અધિકારનો આ નખનાદ આક્રમ
ને વ્યાપી રહ્યો છે તે દેવોને હર્ષ આપનાર તથા
દાનવાને શોક કરનાર થઈ પડ્યો છે હે સગન! કેમસી
સિંહ બંધાને મારી નાખ્યા અને બાણના પ્રહારોથી
સ્ત્રી ભગવા તથા ઘોડાઓ મરાયા ત્યાંજે આક્રમમા
ઊભેલા દેવોએ આનંદપુકત થઈ ગુણોની ગુણિ કડી
છે સી મૈત્ર્યને ભાંગેલું જોઈ, તેમ જ ધૂપ્રલોચનને
મગધેયો જોઈ અમે નિઃશ્વ કર્યો છે કે, 'જ્ય થવાનો
જ નથી,' માટે હે રાજેન્દ્ર! વિચાર કરે જાણનારા
ઓમા ઉત્તમ મંત્રીઓ સાથે તમે વિચાર કરો હે
મહારાજ! સૈન્ય વિનાની એકલી જગદમ્મા તમારી
માથે યુદ્ધ કરવા જે ઊભી છે, તે આશ્ચર્ય છે. હે
મહારાજ! એકની બાળા નિર્ભય થઈ મિલ પર ખેસી
ને મહોલકે જે જણાય છે, તે આશ્ચર્ય છે, ખરેખર
અદ્ભુત છે હવે હે મહારાજ! સંધિ કરવી લકાઈ
કરવી, એમને એમ ખેની રહેવું કે ચકાઈ માટે
નીકળવું, એમાત્ર જે કઈ કરવું હોય, તે વિચારી
ધૃષ્ટા પ્રમાણે કરો હે મનુષ્યોને તપાવનારા! તેની
પાસે સૈન્ય નથી, છતાં આપરિતા સમયે યધા દેવો
અવશ્ય તેના મહાયક થશે વિપ્ર અને મહુડ આ
મમયે તેની પાને રહેવા જણાયા છે અને આક્રમમા
ઊભેલા લોકપાલો હમણા તેની પાસે જ છે હે
દેવોને તપાવનારા! સહસ્રોના નાણો, ગધવો, કિન્નરો
તથા મનુષ્યોને મમય આવતા તેના મહાયક જ માનવા
જોઈએ. ખરી રીતે તો અમારી બુદ્ધિ પ્રમાણે અવશ્ય
અમે આતુ જ જાણીએ છીએ કે, અધિકારને કોઈ
સલાયતી કે મહાયકોના કાર્યની કઈ ધૃષ્ટા જ નથી
તે એકની જ સ્થાવર-જંગમ સર્વ જગતનો નાશ
કરવા મમય છે, તો પછી સર્વ દાનવોની તો વાત જ
શી? આવી અમને ખાતરી થઈ છે. હે મહારાજ!

આમ જાણી તમારી જેવી ઈચ્છા હોય તેમ તમે કરો;
મેવકોએ તો દિતકાની, મારુ, માપસર વચન કહેવું
જોઈએ.

વ્યાસ બોલ્યા તેઆતુ એ વચન નાભળી શનુ
ઓના મૈત્ર્યને પીકા કરનારે મુલ નાના ભાઈને
તેડાવી એકતમા તેને ગુણના લાગ્યા. 'હે ભાઈ!
કાલિકાએ અજે જ બધા સૈન્યનો નાશ કર્યો છે,
અધિકારો ધૂપ્રલોચનને મારી નાખ્યો છે, અને
દાનવોના ટોળા ભાગી આવ્યા છ મહધી ગવિત થયેલી
અધિકા, નખનાદ કરી ગઈ છે, ખરેખર કાળની ગતિ
માનીઓને પણ ખગબર જાણવી મુશ્કેલ છે ધામ
વજ જેવું ધાય, વજ ધામ જેવું વાય અને બળવાન
પણ બળદીન થઈ પડે, આવી દેવની ગતિ છે હે
મહાબાગ! હું તને પૃથુ છું કે, હવે પછી આપણે
નું કરવું જોઈએ? (આપણો આ પરાજય થયો,
તે રૂપ) આ કાળજીથી આદી આવેલી આ અધિકારને
આપણે ત જ ભોગવવી એ યોગ્ય છે? કે નાસી જવું
યોગ્ય છે? અથવા યુદ્ધ કરવું યોગ્ય છે? હે વીર! તું
જલદી કહે આવા કાર્યસંકટના સમયે હું તને નાનો
લેવા છતાં મોટો સમજું છું.

નિમુલ બોલ્યા હે નિર્દોષ! નાસી જવું તે
યોગ્ય નથી અથવા કિલ્લો પકડી ખેંચી રહેવું તે પણ
યોગ્ય નથી આની સાથે તો હરકાઈ પ્રકારે યુદ્ધ જ
કરવું તે કલ્યાણકારી છે ઉત્તમ આશ્રયવાળો હું સૈન્ય
માથે ગુપ્તમા જઈએ અને એ નીનો નાશ કરી તવ
જ પાછો આવીશ અથવા તો બળવાન દેવને લીધે
જો અવળ વાય અને હું મરણ પામું, તો તમારે
વાસ્તવા વિનાસીન કાર્ય કરવું

એવું તેનું વચન માભળી મુખે નાનાભાઈ
કહ્યું 'તું હમણાં જો ચડ તથા મુડ બને સૈન્યો સાથે
હમણાં ભલે જય આમા સસવાને પકડવા હાલીને
છેડવો તે યોગ્ય નથી મહાવીર ચડ તથા મુડ તેને
મારી નાખવા બધી રીતે મમય છે.' ભાઈને એમ કહી
મુખે સામે ઊભેલા મહાબળવાન ચડ તથા મુડને
બોલાવી આ વચન કહ્યું - 'હે ચડ તથા મુડ! તમે
બને પોતાના સેન્યોથી લીધે અને નિર્ભય તથા મદ-
ગવિત તે (કાલિકા) અબળાને મારી નાખવા જલદી

જાઓ હે મહાભાગો ! પોંજળા નેત્રોવાળી કાલિકાને
યુદ્ધમાં માની અધિકારને પકડી આ ઘણ મોટું કાર્ય
કરી તમે પાછા આવો પકડાયેલી છતાં તે અધિકાર
ગવિત હોઈ જો ન આવે, તો યુદ્ધ માડી જોડેલી તેને
પણ મહાતીક્ષ્ણ આણીથી તમે મારી નાખજો ૧૬૦

સા નાઽઽયાતિ ગૃહીતાપ્તિ ગર્વિતા ચામ્વિકા
યદિ । તદા યાગ્નેઽહતીક્ષ્ણેન્દ્રિન્દ્રિયાઽઽહ્વમખિન્દતા ॥

હતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમાં પચન સ્કંધ

વિષે અધ્યાય ૨૫ મો નમામ

અધ્યાય ૨૬ મો*

ચંડ-મુન્ડનો વધ

વ્યાઘ ડવાચ

इत्याह्वतो तदा धीरो वण्डमुण्डो महाबलौ ।

जग्मुस्तस्मैवाઽઽજ્ઞો સૈન્યેન મહતાઽખિન્વતો ॥ ૧ ॥

વ્યાન યોલ્યા એમ આજ્ઞા કરેલા મહાબળવાન
વીર ચંડ તથા મુન્ડ તન્ત જ મોટા સૈન્ય સાથે યુદ્ધ
માટે ગયા દેવોનું હિત કરતાના દેવીને ત્યાં જોલેલા
જોઈ મહાપરાક્રમી તે ધાને જણા તે સમય શાંતિયુક્ત
આ વચન યોલ્યા ‘હે બાલો ! દેવોના સૈન્યને પીડ
નારા શુભને તથા ઇંદ્રને જીતવાથી ઉદ્ધત મહાપરાક્રમી
નિશુભને શુ તું નથી જાણતી ? હે સુદર કેડના
પાછલા ભાગવાળી ! તું એકલી છે, માત્ર કાલિકા મિહ
નહિત તારી સાથે છે, છતાં હે દુષ્ટ બુદ્ધિવાળી ! સર્વ
સૈન્યો મહિત શુભને તું જીતવા ઇચ્છે છે’ (અ
નવાઈ છે અમને લાગે છે કે) કોઈ પણ પુરુષ કે
સ્ત્રી તેને બુદ્ધિ આપનાર છે જ નહિ, દેવો તો તારા
નાશ માટે જ તને પ્રેરણા કરી રહ્યા છે હે પાતળા
અગોવાળી ! પોતાના તથા પારકા બળને વિચારી તું
કાર્ય કર અઘાત ભુજાઓ હોવાથી તું વ્યર્થ ગર્વ કરે
છે દેવોને જીતનાર, યુદ્ધમાં શોભનાર, એજવતની
તુલને કાપી નાખનાર, હાથીઓને ચીંગી નાખનાર
અને દેવોના ટોળાઓને જીતી લેનાર શુભની આગળ
વ્યર્થ અનેક ભુજાઓથી શુ વળવાતું છે ? અથવા
કેવળ પશ્ચિમ આપતા આયુધોથી પણ શુ થવાનું

* આ અધ્યાયમાં સાંપ્રત નહ લોકોથી દેવીનું તથા
૨-મુન્ડનું ભવકર ધાર યુદ્ધ થયું, એ કથા કહેવાયે.

છે ? આ કાર્યને મનમાં તું વિચાર ઓ સુદર ! તું
વ્યર્થ ગર્વ કરે છે હે વિશાળ નેત્રોવાળી ! તને હિતકારી,
મુખદાયી અને દુષ્ટનો નાશ કરનાર અમારું પ્રિય
વચન તું માન શાસ્ત્રોના તત્ત્વ જાણવામાં કુશળ
વિદ્વાનોએ દુષ્ટદાયી કાર્યોને દૂરથી જ ત્યજવા જોઈએ
અને મુખદાયી સેવવા જોઈએ હે કોયલ જેવા સ્વર
વાળી ! તું ચતુર છે, દેવોના ટોળાને જીતવાથી મોટા
ઉદ્ધવાળું શુભનું મહાન બળ પ્રત્યક્ષ છે, તેને તું
જો પ્રત્યક્ષને છોડી અનુમાન કરવું તે નહીં જ
છે, સદેહયુક્ત કાર્યમાં વિદ્વાન પ્રવૃત્તિ ન કરે યુદ્ધમાં
જીતવો મુશ્કેલ શુભ દેવોનો કંઠર ગયું છે, તેથી
એ દૈત્યરાજે પીડેલા દેવો આમાં તને પ્રેરે છે હે
પવિત્ર હાસ્યવાળી ! તેઓના સ્નેહયુક્ત વચનોથી તું
હઠાઈ છે, દેવોની શિખામણ તને દુષ્ટદાયી છે
અને તેઓના પોતાના સ્વાર્થને સાધનારી છે કાર્ય
માટે જ મિત્ર થયેલાને છોડી ધર્મદૃષ્ટિએ મિત્ર થયેલાનો
આશ્રય કરવો યોગ્ય છે મેં તને સત્ય કહ્યું છે કે,
દેવો અત્યંત સ્વાર્થપરાયણ છે, માટે દેવોના ઇશ્વરોને
જીતનાર, ભુવનોના ઇશ્વર, ચતુર, સુદર, શૂરવીર
અને કામશાસ્ત્રમાં કુશળ શુભનો તું સ્વીકાર કર
શુભની આજ્ઞાથી તું સર્વ લોકોનું ચૈશ્વર્થ પામીશ,
માટે પાકો નિશ્ચય કરી તું ઉત્તામ પતિને સ્વીકાર
વ્યામ યોલ્યા તે નહતું એ વચન સાંભળી
જગદેશ્વરોએ મેધ જેવા ગભીર શબ્દથી ગર્જના કરી
આમ કહ્યું ‘ઓ નીચ તું ચાલ્યો જા હઠાડુ
જાડુ વચન તું કેમ યોલે છે ? વિષણુ તથા ગકર
વજેરેને છોડી હું શુભને શા માટે પતિ તરીકે સેવું ?
મારે કોઈને પતિ કરવો નથી અને પતિ માથે માટે
કામ પણ નથી હ જ સર્વ પ્રાણીઓની સ્વામિની
હું, તું સાંભળ મેં ઘણા શુભને તથા હમ્મને નિશુભો
ને જોયા છે, પૂર્વે મેં સેકડો દૈત્યોને તથા દાનવોને
માથાં છે યુગે યુગે મારી આગળ દેવોના ટોળા
નાશ પામ્યા અને હમણા દૈત્યોના ટોળા પણ
નાશ પામશે દૈત્યોનો સંહાર કરનાર કાળ જ આદી
આ મેં છે, જેથી પોતાની સતતિ—દૈત્યોનું ન્હાણ
કરતા તું વ્યર્થ યત્ન કરે છે હે મહાબુદ્ધિમાન ! વીરધર્મની
રક્ષા કરવા તું યુદ્ધ કર, મરણ તો અવશ્ય થનાર જ છે,

માટે મહાત્માએ છોડવા મુશ્કેલ યશની રક્ષા કરવી યોગ્ય છે દુષ્ટાત્મા નિગુભ ક ગુભ સાથે તાંડે શુ ક્રામ છે? ઉત્તમ વીરધર્મ સ્વીકારી દેવોના રહેણાણ સ્વર્ગમા તુ આલ્યો જ ગુભ, નિગુભ અને બીજા જે કોઈ તારા ભાઈઓ આવી છે, તે બધા તને અનુમરનાસ લેઈ તારી પાછળ જ આવશે, હું અનુક્રમે સર્વ દૈત્યોનો હવે નાશ કરીશ, માટે ઓ મહાત્મા! તુ તારા સજાનો ખેદ છોડી યુદ્ધ કર હમણાં હું તને તથા તારા ભાઈને મારુ છું, અને પછી શુભને, નિશુભને તથા મહોત્કટ રક્તબીજને મારીશ, તેમ જ બીજા સર્વ દાતવોને રણભૂમિના આગણામા મારી હું યોગ્ય સ્થાને બાલી જઈશ, માટે તુ ઊભો રહે અથવા આલ્યો જ ઓ વ્યર્થ કું લેલા! બિચાર લ અને મારી સાથે હવે યુદ્ધ કર કેવળ કાયરને પ્રિય ગુઠા વાક્ય તુ શુ બંકે છે?

આમ બોલ્યા તે દેવીએ એમ પ્રેરણા કરેલા બળગર્વિત દૈત્ય મઠ તથા મુઠ દ્રોધયુક્ત યર્ધ તરત જ ધનુષની દોરીનો બયાનક શબ્દ કરવા લાગ્યા દેવીએ પણ દરો દિશાઓને ભરી દેતો શબ્દવનિ કર્યો, તેટલામા કોપેલા બળવાન સિંહે પણ ગર્જના કરી તે ગર્જનાથી ઈન્દ્ર વગેરે દેવો, મુનિઓ, યક્ષો, ગંધર્વો, સિદ્ધો, માધ્યો તથા કિન્નરો તે વેળા હર્ષ પામ્યા પછી તે સ્થળે મહિક્ષ અને મહાનુ બાણો, ખડગ અને ગદા વગેરેથી કાયરોને ભય આપતુ પરસ્પર તીવ્ર યુદ્ધ ચલુ ઉત્તર તે અહિક્ષદેવીએ ચારે છોડેલા બાણોને તીક્ષ્ણ બાણોથી કાપી નાખ્યા અને ફરી સર્પો જેવા બાણો છાડ્યા જેમ વરસાદના આતે ખેડૂતોને ભય આપતા તીકોથી આકાશ છવાઈ જાય તેમ તે સગ્રા મમા બાણોથી તે સમય આકાશ છવાઈ ગયુ પછી મુઠ પણ સેનિકો સાથે વેગથી સગ્રા ધસ્યો અને અતિ ભયર તેણે દ્રોધાયમાન યર્ધ બાણોની વૃષ્ટિ ક્રન્વા માડી ત્યાં બાણોનો મોટો મુઠલ જોઈ અભિક્ષ અત્યંત દ્રોધાયમાન થયા, જેથી કોપને લીધે તેમનુ મુખ વાદળા જેલુ (ઝળુ), કેળના પુખ્ત જેવા નેત્રો તથા વાહી ભમ્ભરોવાળુ ઘઈ ગયુ તે સમયે તેમના લવા ટમાથી તરત કાલીદેવી નીકળ્યા વાધના આમહારૂષ વલ્લવાળા, ફૂર, લાંબીના આમહારૂષ ઉપલા વલ્લવાળા,

ખોપરીઓની માળા ધારણ કરતા, ભયકર, સુકાપેલી વાવ જેવા પેટવાળા, તલવાર તથા પાગ ધારણ કરતા, અત્યંત ભયકર, (ભકતોને) અભય આપનારા, ખટવાગને ધારણ કરતા, બીજી કાળગતિ જેવા ભયા નક, પલેળા કરેલા મુખવાળા, વાગવાર જીભને હલા વતા અને વિનાશ ભવવાળા તે કાલિકા અશુરોના સેનિકોને વેગથી મારવા લાગ્યા સેપયુક્ત થયેલા તે કાલી મોટા વીરોને લાગ્યા લઈ વેગથી મુખમા નાખવા લાગ્યા અને દાતોથી ધીમે ધીમે દૈત્યોને ચાવવા લાગ્યા વટે સંહિત લાચીઆને લાથમા લઈ તે મુખમા નાખવા લાગ્યા અને મહાવતો સંહિત તે લાંબીઓને ખાઈ જઈ યુદ્ધમા તે મોટુ હાસ્ય કરવા લાગ્યા તે જ પ્રમાણે ધોડાઓ તથા ઊંટોને સારથિઓ સાથે મુખમા નાખી દાત વડે અત્યંત ભયકર રીતે તે ચાવવા લાગ્યા એમ સોચને મરાતુ જોઈ મલાસુર મઠ અને મુઠ બાણોના એકધારા વરસાદથી દેવીને દાહી દેવા લાગ્યા મઠે સૂર્ય સમાન કાલિવાળુ અને વિષ્ણુના મુદ્દઈન મઠ જેલુ ચક્ર વેગથી દેવી સામે ફેંકયુ અને વારવાર ગર્જના કરી કાલીએ તેને ગર્જના કરતો જોઈ સૂર્ય સમાન કાલિવાળા મહાતેજસ્વી તે ચક્રને એક જ બાણ થી કાપી નાખ્યુ અને શિલા પર સંગેલા તીક્ષ્ણ બાણો મઠીએ તેને માર્યો ત્યાંજ દેવીના બાણોથી ખૂબ પીડાઈને તે મૂંઝિત યર્ધ પૃથ્વી પર પડ્યો એમ ભાઈને પડેલો જોઈ દુ ખપીડિત થયેલા મુઠે તે સમયે દ્રોપથી કાલિકા ઉપર બાણો વરસાવવા માડ્યા, એટલે અહિક્ષએ બળથી છોડેલા ઈપિક્ષરોથી મુઠે મુઠેલા મહાભયકર બાણવૃષ્ટિના કાણવાગમા તલ તલ જેવડા દુકડા કરી નાખ્યા વળી અર્ધચંદ્ર જેવા બાણોથી તેના પર મારો નલાચ્યો એટલે મહાવીર્યવાન તે મુઠ પણ ગવંરહિત યર્ધ પૃથ્વી પર પડ્યો તે સમયે દાનવોના સૈન્યમા મોટા હાણકાર યર્ધ ગદ્યો અને આક્રશમા સર્વ ઊભેલા દેવો વ્યથારહિત યર્ધ હર્ષ પામ્યા તેવામા ચંડે મૂંઝઈ છોડીને મોટી ગદા લઈ વેગથી કાલિકાને જમણી ભુજ પર મારી, પણ કાલિકાએ તે ગદાનો પ્રહાર મુકાવીને તરત જ મતથી છોડેલા બાણરૂપી પાશથી એ મહાસુરને બાંધ્યો એવામા મુઠ પણ હિંચ્યો, તણે નાના ભાઈને બધાયેલો

બેઈ સારી રીતે તૈયાર થઈ લાથમા મજબૂત શકિત લઈને બળથી ધસારે કર્યો તે વેળા કાલિકાએ એ દાનવને આવતો બેઈ તરત વેગથી તે બીજા ભાઈને પણ મજબૂત બાધ્યો પછી મહાવીર્યવાન તે ચડ—મુડને બે સસલાની પેઠે લઈ મોટું હાસ્ય કરતા કાલિકા દેવી અધિકા પાસે આવ્યા, અને તેમની પામે આવી તે બોધ્યા. ‘હે પ્રિય! જીતવા મુશ્કેલ આ બંને દાનવોને રણયત્ર માટે બે પણ તરીકે મેં આપ્યા છે, તેઓને તમે સ્વીકારો’ એ સમયે બે વરુની પેઠે તેઓને આણેલા બેઈ ચાકિડાએ કાલિકાને મીઠાશવાણુ આ વચન કહ્યું ‘હે રણ ઉપર પ્રેમવાળા! આ બંને તો તમે નાશ કરશો મા અને તેમને છોડશો પણ નહિ તમે ચતુર છો, દેવોના કાર્યની સિદ્ધિ તમારે તરત જ કરવી યોગ્ય છે’

વ્યાસ બોલ્યા એવું તેમનું વચન સાંભળી કાલિકાએ તેમને કહ્યું ‘ખટ્વાગરૂપી યશસ્તભવાળો આ વિષ્ણુના યુદ્ધરૂપી યશ્ સહી ચાલુ થયો છે, તેમા આ પશુઓનો હું નાશ કરીશ, જેથી હિંસા નહિ થાય.’ એમ કહી તે સમયે કાલિકાદેવીએ તત્તવારંધી એ બંનેના મસ્તકોને તરત જ કાપી નાખ્યા* ને આનંદથી લોહી પીધું એમ તે બંને દેવોને મનયેલા બેઈ પ્રસન્ન થયેલા* અધિકાએ કહ્યું ‘હે કાલિકા!

* કોઈ મોટું કાર્ય કરવું હોય, ત્યાં દલીલ બંધીદાન આપવું જોઈએ, આવો અનિકાનો અભિપ્રાય જાણી ચઈ કાલિકાએ જાનના જતા શુભ-નિશુભ નામના માટા દેખાવ નાહ કરવાનો છે, તે રૂપી માટા નાની સિદ્ધિ માટ ચડ મુંડોને પણ તરીકે નાથ કરી દલીલ બંધી ન થઈ, આવા નૂક અભિપ્રાય જાણી દેખાવો છે

* અહીં અનિકા ચલેલી કીલિંગની માતા લઈએ તા તે અનિકાના લગ્નમાં નીકળેલા કાલિકા, ચડ—મુડને મારીને જ્યારે આવ્યા, ત્યારે તેમનું ‘ચામુંડ’ નામ જ અનિકાએ જ પાડવું એમ સમજાય છે અને અનિકા ચલેલી કીલિકા જ લઈએ, તો કીલિકાના લગ્નમાંથી નીકળેલા કાલિકા ચડ—મુડના નાથ કરી આવ્યા, ત્યારે કીલિકાએ જ તેમનું ચામુંડ નામ પાડવું, એમ સમજાય છે આ અને પછ મારકેવેવેવેવેવે સમયે છે પ્રાચીન બીજ પાને જ સમસીનીની નાખ્યા માં આમય કરે છે, પણ અનિકા ચલેલા અર્થ કીલિકાની

દેવોનું કાર્ય તમે કર્યું છે અને ચડ—મુડને માર્યો છે, માટે તમને ઉત્તમ વરદાન આજે હું આપુ છું કે, તમારું ‘આ ચામુંડા’ નામ પૃથ્વી પર ખૂબ પ્રખ્યાત થશે’ ૧૬૫

ચંદ્રમુખડો હતો યસ્માત્ તસ્માત્ તે નામ કાલિકે। ચામુખડેતિ સુવિરયાત મવિવ્યતિ ઘટતલે ॥ ૬૫ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીબાગવત મહાપુરાણમા પચમ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૨૬ મો નમામ

અધ્યાય ૨૭ મો*

રણમાં રક્તપીજ આપ્યો

આત્મક ઉગ્રાચ

હતો તો દાનવો દટ્ટના હતરોવાથ સેનિકા:।

પલાયનં તતઃ કૃત્વા જગ્મુ સર્વે નૃપ પ્રતિ ॥ ૧ ॥

વ્યાસ બોલ્યા એ બંને દાનવોને મનયેલા બેઈ મરતા બાકી રહેલા બધા સીનકો નામી જઈ રાજ્ય શુભ પાસે પહોંચ્યા તેઓમા કેટલાક બાણોથી કપાયેલા શરીરવાળા, કેટલાક કપાયેલા લાથવાળા અને બીજા કેટલાક લોહી ઝગતા શરીરે રડતા રડતા નુભ પાસે ગયા તે બધાએ દૈત્યપતિની પાસે જઈ વારવાગ ખૂમાખૂમ કરી મૂકી કે, ‘હે મહારાજ! સ્મા કરો, સ્મા કરો, આજે કાલી અમને બાઈ જાય છે તેણે દેવોને પીડનારા મહાવીર ચડ—મુડને મારી નાખ્યા છે અને સર્વ સીનકોને તે બાઈ ગઈ છે અમે તો ભયભીત થઈ ભાગી આવ્યા છીએ હે પ્રભો! કાલિકાએ માની પાડેલા લાથીઓ, વીરો, ધોડાઓ, ખરચેને તવા પાળાઓથી સારવાન બિલામણ કરી મૂક્યું છે; તેમ જ માતરૂપી પુત્રજ કાદવવાળી, કેનડપી સેવાશ વાળી, લાગેલા રથના પેડાની રોખતી, કપાયેલા લાથ વોરેડપી માછનાવાળી, મનભરૂપી તુષ્ટાનાળી, કાયરોને ભય આપતી અને દેવોને આનંદ વધાગની, લોહી-

માતા, જ્યારે જ નર્મ બંન પુલકામા પ્રથમ ક્રોધાયો છે, માટે ‘અનિકા’ અટકે કીલિંગની માતા અમ જ અહીં સમન્વૃત્ત રીક છે, અટકે પ. ૫૫ ૧૧ ૧૧ રીક લાગે છે

* આ અધ્યાયમાં સારીરેક મંત્રોથી રતની-જનુરનું ગુપ્ત ચિત્ત થી ક્રોધેતુ

નુ પૂર વહેતી નદી કરી મૂકી છે હે મહારાજ ! તમે તમારા કૃષ્ણની રક્ષા કરો અને જલદી પાતાળમા ચાલ્યા જાઓ (નહિ તો) ક્રોધ પામેલા દેવી તમને નાશ કરશે એમા સંગ્રહ નથી હે દેવેશ્વર ! નિન્દ પાનુ ગુહમા ઘનયોને ખાઈ જાય છે તેમ જ દેવિ કાલિકા ખાણોથી અનેક પ્રકારે મારી નાખે છે, માટે હે ગંગેન્દ્ર ! તમે પણ કોપેલા મન્યુક્ત થઈ પોતાના ભાઈ નિશુભની નાથે મરવાની ખોટી ખુદ્ધિ કરો છો ! કૃષ્ણનો નાન કંઠી આ કૂર ની મુ કરશે ? (અર્થાત્ આવી પત્ની કંઠી તમને નો લાલ છે ?) જેના માટે હે મહારાજ ! પોતાના બાધોનો નાશ કરવા તમે ઈચ્છો છો ! હે મહારાજ ! લોકમા જય કે પરાજય દેવાધીન છે, માટે ખુદ્ધિમાન પુરુષ નાના કારણે માર મોટુ દુઃખ ઉત્પન્ન કરતો નથી હે પ્રભો ! આ જગત જેને વશ છે, તે દેવતુ અદ્ભુત કર્મ તમે જુઓ, મર્ગ સક્ષમેને એકલી આ સ્ત્રીએ મારી નાખ્યા ! તે જુઓ, તમે સૈન્યથી લોકપાલેને જીતનારા હોઈ હાલમા સૈન્યથી યુક્ત છે, છતાં એકલી સ્ત્રી તમને યુદ્ધ માટે ઘોષાવે છે, એ પ્રણામ આર્થ છે ! પૂર્વે દેવોના સ્વેદાણુરૂપ પુષ્કરજેતમા તમે ન્યાડે તપ કર્યું હતુ, ત્યાં વરદાન આપવા લોકોના ઘાત પ્રહાર આપ્યા હતા હે મહારાજ ! તે નમ્યે પ્રહારો તમને કહ્યું હતુ કે, હે ઉત્તમ વ્રતવાળા ! તુ વરદાન માગ, ત્યાં તમે પ્રહાર પામેથી અમરપણ માનુ હતુ (પણ તે માંગણી પ્રહારો ન્યાડે અપાય જણાવી ત્યાં તમે માનુ હતુ કે) 'દેવા દેવ્યા મનુષ્યા, સંપો, કિન્નર કે યક્ષોથી અને પુરુષ જાતિને જાણાવતી કોઈ પાનુ વ્યક્તિથી માર મરન ન થાઓ' માટે જ હે પ્રભો ! તમને માંગ્યા ઈન્દ્રની આ ઉત્તમ

આપનાર, અવિનાશી, આનંદસ્વરૂપ, આનંદ આપનાર, ગૌરી અને દેવોને અભય આપતી આ ત્રિગુણાત્મામસી દેવી છે એમ જાણી હે મહારાજ ! આની સાથે તમે વેરભાવ ત્યજી દો અને હે રાજેન્દ્ર ! તમે તેમને શરણે જાઓ, ચોટલે દેવી તમારી રક્ષા કરશે. તમે એની આજ્ઞા પાળતા થાઓ અને પોતાના કૃષ્ણને જિવાડો, જે દેવો મરતા બાકી રહ્યા છે, તેઓ લાખા આયુષવાળા ભલે રહે '

આસ યોલ્યા તેઓનુ એ વચન સાંભળી દેવોના સૈન્યોને દુઃખ દેનારો શુભ ઉત્તમ વીર પુરુષના ગુણોથી યુક્ત આ સત્ય વચન યોલ્યો

શુભે કહ્યુ ઓ મૂર્ખોઓ ! તમે રણના મોખરેથી ભાગી ચાલ્યા, તેથી ચૂપ રહો (તમે યોદ્ધાને યોગ્ય નથી) તમને જીવવાની આશા ધણી બળવાન છે, માટે તમે જલદી પાતાળમા ચાલ્યા જાઓ સર્વ જગત દેવાધીન છે, તો માર આ જય માટે મને શી ચિંતા હોય ? પ્રહાર દેવો અને આપણે બધાય દેવાધીન છીએ પ્રહાર, વિપ્ર, શકર, યમ, અગ્નિ, વરુણ, સૂર્ય, ચંદ્ર તથા ઈન્દ્ર, એ બધા હવેને વશ રહેનાર છે, તો હે મૂર્ખોઓ ! મને શી ચિંતા છે ? જે થવાનુ હશે તે થશે, જેનુ બનવાનુ છે તેવો જ ઉદ્ધમ ભવે થાઓ આમ બરાબર વિચારી જ્ઞાની વિદ્વાનો કોઈ પણ વિષયમા શોક કરતા નથી અને મરણરૂપ ભયથી સ્વયર્મને છોડતા નથી દેવે નિર્મીણ કરેલુ સુખ, દુઃખ આયુષ, જીવન તથા મરણ લોકોને સમય આવતા થાય જ છે પોતાનો ક્રાળ આવતા પ્રહાર, વિપ્ર અને શકર પણ નહોં છે અને ઈન્દ્ર સહિત સર્વ દેવો આયુષના અને નાશ પામે છે તેમ હું પણ અવશ્ય કાળને વશ થનારો છુ, તો હવે સ્વ-ધર્મના પાલનથી નાશ અથવા જયને પામીશ આ અવજાઓ મન યુદ્ધ માટે ખાસ ઘોષાવ્યા છે, છતાં નાની જવા તેધાર થઈ મો વર્ષોનુ આયુષ્ય હું કેમ ભાનુ ? આજે હું યુદ્ધ જ કરીશ; જ થવાનુ હોય તે ભવે થાઓ જય અથવા મનુ જે પ્રમાણે થવાનુ હોય તે પ્રમાણે હું સ્વીકારીશ (આ તો બધુ દેવાધીન છે, આમ માનનારાઓનો પક્ષ સ્વીકારી મે તમને ઉત્તર આપ્યા, હવે તરી વસ્તુ ઉદ્ધમાધીન છે આમ

કહેનાગચોનો પક્ષ સ્વીકારી હું તમને કહું છું) દેવ એ ખોટી વસ્તુ છે એમ ઉઘમવાલી વિદ્વાનો કહે છે, અને જ્યોત્ષા શાસ્ત્ર જાણે છે તેઓ પણ કહે છે કે, તેઓનું વચન યુક્તિયુક્ત છે હરકોઈ મનોરથો ઉઘમ વિના બગબર સિદ્ધ થતા નથી, જે થવાનું હશે તે ઘણે એમ તો કાયરો જ કહે છે 'દેવ બળવાન છે' એમ તો મૂઠ લોહો જ કહે છે, પડિતો કહેતા નથી તેના અસ્તિત્વનું પ્રમાણ શું છે? જે (દેવરૂપ) વસ્તુ અદૃશ્ય છે, તે દેખાય કેવી રીતે? અદૃષ્ટ અથવા અપ્રત્યક્ષ (દેવ) કોઈક સ્થળે પણ દૃષ્ટ કે પ્રત્યક્ષ થાય છે આ તો ભૂખ લોહોની એક ડરામણી જ છે, આ તો આધાર વિના જ ચિત્તને હુ ખમા નાખવાનું છે, કોઈક લોટ દળનારી સ્ત્રી ઘડી પાસે એમની એમ ખેતી રહે તો ઉઘમ વિના કદી લોટ જ નહિ થાય માટે ઉઘમ ક્યો હોય તો જ ખરેખર કાર્ય સિદ્ધ થાય છે, કોઈક નમયે ઉઘમની ખામી જીવી ગઈ હોય, તો કાર્ય સિદ્ધ ન પણ થાય ખુદસ્પતિનું વચન છે કે, દેશ, ક્ષણ, પોતાનું બળ અને શત્રુનું બળ જાણી ને કાર્ય કર્યું હોય, તો તે મિદ્ધ થાય જ છે

આસ બોલ્યા એવો નિયમ કરી દેવેન્દ્ર ગુલે મોરા સૈન્યથી વીંટાયેલા મહાસુર રક્તપીજને યુદ્ધ માટે આગ્રા કરી કે, 'હે મહાબાહુ રક્તપીજ' તું યુદ્ધના મોખરે જ, અને હે મહાભાગ! જેવું તારામા બળ છે, તે પ્રમાણે તું યુદ્ધ કરે.

રક્તપીજ બોલ્યા હે મહારાજ! તમારે લગા રે ચિતા ન કચ્વી, હું એ કાલિકાને મારીશ અને (અખિ કાને) તમારે વશ કરીશ મારી યુદ્ધની ચતુરદર્શ તમે જોજો, દેવોને પ્રિય એ સ્ત્રી શુ હિતાળમા છે? યુદ્ધમા એને બળથી જીતી હું તમારી દાસી કરીશ

બામ બોલ્યા હે કુરુગ્રહ! એમ કહી મહાસુર રક્તપીજ સ્વ પર બેસી, પોતાના સૈન્યથી વીંટાઈને આની નીકળ્યા દાસીઓ, ઘોડા, રત્નો અને પાગાઓના ડોઝાથી વીંટાયેલા તે સ્વ પર બેસી પર્વત પર બેઠેલા દેવીની પાને ગાંધા તેને આરોગ્ય જોડ દેતીએ નર્મ દેવાને બચ આપતો તથા વેળેને આનંદ વધાવતો ગણ વળાવેલો. એ જે તે રાખતો ઉગ્ર મનઃ નાખતી રક્તપીજ ખૂબ ડારાને ઘઈ નામુદા પાસે જઈને (આપુ) મેમજ વચન બોલ્યા:

રક્તપીજ બોલ્યા હે બાળા! તું મને કાયર જાણી શખના અવાજથી શું કાલે છે? હે પાતળા અગવાળી! તું મને શુ ધૂમ્રવોચન જાણે છે? હું રક્તપીજ નામે લોઈ તારી પામે અહીં આત્મો છું. હે કોયલ જેવા સ્વસ્વાળી! તને ને યુદ્ધની ઇચ્છા હોય તો તૈયાર થા મને ભય નથી હે સુદર્શિ! મારુ બળ આજે તું જોજે તે જે કાયરો જોયા છે, તેઓની પકિતમાનો હું નથી, તું જેમ ઇચ્છતી હોય તેમ યુદ્ધ કર તે પૂર્વે વૃદ્ધોને ને સેવ્યા હોય, નીતિશાસ્ત્ર સાભળ્યું હોય, અર્થશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કર્યો હોય અથવા વિદ્વાનો સાથે વાર્તાલાપ કર્યો હોય અને સાહિત્ય શાસ્ત્રનું તને ને જ્ઞાન હોય, તો હે સુદર્શિ! હિતકારી, સત્ય અને પ્રમાણોદી પૂર્ણ મારુ વચન તું સાભળ નવ સ્ત્રોમાથી બે જ રસો વિદ્વાનોની સભાઓમા મુખ્ય ગણાયા છે એક શુ ગારગ્મ અને બીજો ગ્રાત સ્મ તે બન્નેમ્મથી પણ શુ ગારસ્મ જ પ્રથમ રાજ્ય-પણાની પ્રતિષ્ઠા પામ્યા છે અર્થાત્ રાજરૂપે ગણાયો છે વિષ્ણુ લક્ષ્મી સાથે, બ્રહ્મા સાવિત્રી સાથે, ઇન્દ્ર ઇંદ્રાણી સાથે, શકર પાર્વતી સાથે, વૃક્ષ વેલડી સાથે, મૃગલો મૃગલી સાથે અને પારેવે પારેવી સાથે સૂચો છે આમ, સર્વ પ્રાણીઓ ખૂબ સયોગસક્તિ હોય છે, બીજા જે ભોગલેલોને પામ્યા નથી, તે કાયરો જ સંન્યાસીઓ થાય છે, પણ તે મૂઠ લોહોને દેવ કહ્યા જ છે સસારસ્સને નહિ જાણતા તેઓને મધુર ભાપણ કચ્વામા ચતુર કઠારાઓએ કહ્યા જ હોય છે, જેથી તેઓ શાતરસમા લાગેલા થાય છે ત્યાં સુધી કામ, લોભ, ક્રોધ અને યુદ્ધિનો નારા કરનાર દુઃખ્ય મોહ હોય છે, ત્યાં સુધી જ્ઞાન અને વૈનમ્ય ક્યા ટકે છે? (તે કદી ટકી શકતા જ નથી,) માટે હે કચ્ચાપિ! તું પણ દેવોને જીતનાર મનોહર ગુબને અવવા નકાળાના નિનુબને પતિ કર

બામ બોલ્યા એમ કહી સામે ડેમેતે રક્તપીજ બોલતો બધ પડ્યા એટલે તે સાબલી આમુદા, ઝોનિડી તથા અખિત્ર દનક લાગ્યા ૧-૬૩

હ્યુસ્ત્યા રક્તપીજોડો વિરરામ વર નિયન:

ધુન્વા જહાસ ચાનુગ્દા કાલિકા ચાચિકા તથા ધ

ઉતિ મોચેના ૧૨૧ ચપુલ્કર્મ ૫૫ નં ૧૧

અધ્યાય ૨૭ મો નામમ

તુ પૂર વહેતી નદી કરી મૂકી છે હે મહારાજ ! તમે તમારા કૃપાની રક્ષા કરો અને જલદી પાતાળમા આલ્યા જાઓ (નહિ તો) ક્રોધ પામેલા દેવી તરત જ નાશ કરશે એમા સંશય નથી હે દેવેશ્વર ! મિહ પણ યુદ્ધમા દાનવોને ખાઈ જાય છે તેમ જ દેવિ ક્ષલિકા બ્રાહ્મણી અનેક પ્રકારે મારી નાખે છે, માટે હે સર્વેશ્વર ! તમે પણ ક્રોધેલા મન્યુકત ઘર્ષ પોતાના ભાઈ નિશુભની સાથે મરવાની ખોટી બુદ્ધિ કરો છો ! કૃપાનો નાશ કરતી આ કૂર ન્ત્રી શુ કરશે ? (અર્થાત્ આવી પત્ની કરી તમને મો લાભ છે ?) જેના માટે હે મહારાજ ! પોતાના બાધવોનો નાશ કરવા તમે ઈચ્છો છો ! હે મહારાજ ! લોકમા જય કે પરાજય દેવાધીન છે, માટે બુદ્ધિમાન પુરુષ નાના કારણ નાર મોટું દુઃખ ઉત્પન્ન કરતો નથી હે પ્રભો ! આ જગત જેને વશ છે, તે દેવનું અદ્ભુત કર્મ તમે જુઓ, મર્તિ રાક્ષસોને એકલી આ સ્ત્રીએ મારી નાખ્યા ! તે જુઓ; તમે સૈન્યથી લોકપાલોને જીતનારા હોઈ હાલમા સૈન્યથી યુક્ત છો, છતાં એકલી સ્ત્રી તમને યુદ્ધ માટે બોલાવે છે, એ 'યજ્ઞ' આશય છે ! પૂર્વે દેવાના ગ્રેહાણરૂપ પુષ્કરક્ષેત્રમા તમે ન્યાટે તપ કર્યું હતું, ત્યાં વરદાન આપવા લોકોના દાદા બ્રહ્મા આવ્યા હતા હે મહારાજ ! તે મંથને બ્રહ્માએ તમને કહ્યું હતું કે, હે ઉત્તમ વ્રતવાશી ! તુ વરદાન માગ, ત્યાં તમે બ્રહ્મા પાસેથી અમરપદ માગ્યું હતું (પણ તે માગણી બ્રહ્માએ ન્યારે અચાચ જણાવી ત્યાં તમે માગ્યું હતું કે) 'દેવા, દૈત્યા, મનુષ્યા, સર્પા, કિર્તિને કે યદોધી અને પુરુષ જાતિને જન્માવતી મોટી પાત્ર વ્યક્તિથી માત્ર મરના ન થાઓ ' માટે જ હે પ્રભો ! તમને માત્રા ઈન્દ્રની આ ઉત્તમ સ્ત્રી આવી ગાવી છે, ના હે સર્વેશ્વર ! બુદ્ધિથી આ નિચાઈ હવે તમે યુદ્ધ ન કરો હે સર્વેશ્વર ! આ દેવી મહામાયા પરમ પ્રકૃતિ મનાયવી દોષ સુધિના મનરાજી પાત્ર નાનો મહાર કુન્દાત્રી છે વધી લોકોને ઉત્પન્ન કરનાર, દેવીની ઈન્દ્રની, મનજયરૂપ, મર્તિ-મર્મિન નિર્મિત, જીવતી અગ્રાય, અવિનાશી, નિત્ય, મર્મિન મદ્ય ઉપર પામિય, વર્ષામાત્રા ગાયત્રી, સંધ્યા, નાં દેવાનું ગ્રેહાણ, નિર્નુબ, અનુબ નિદ્રા, મર્તિ નિદ્રા

આપનાર, અવિનાશી, આનંદસ્વરૂપ, આનંદ આપનાર, ગૌરી અને દેવાને અભય આપતી આ ત્રિગુણાત્મામસી દેવી છે એમ જાણી હે મહારાજ ! આની સાથે તમે વેરભાવ ત્યજ દો અને હે સર્વેશ્વર ! તમે તેમને શરણે જાઓ, એટલે દેવી તમારી રક્ષા કરશે. તમે એની આજ્ઞા પાળતા થાઓ અને પોતાના કૃપાને જિવાડો, જે દૈત્યા મરતા બાકી રહ્યા છે, તેઓ લાખા આયુષવાળા ભલે રહે '

આસ બોલ્યા તેઓનું એ વચન સાભળી દેવાના સૈન્યોને દુઃખ દેનારો શુભ ઉત્તમ વીર પુરુષના ગુણોથી યુક્ત આ સત્ય વચન બોલ્યો

ગુણે કહ્યું યો મૂર્ખોઓ ! તમે રણના મોખરેથી ભાગી આવ્યા, તેથી સૂપ રહો (તમે બોલવાને યોગ્ય નથી) તમને જીવવાની આશા થાણી બળવાન છે, માટે તમે જલદી પાતાળમા આલ્યા જાઓ સર્વ જગત દેવાધીન છે, તો મારા આ જય માટે મને શી ચિંતા હોય ? બ્રહ્માદિ દેવા અને આપણે બધાય દેવાધીન છીએ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શંકર, ચમ, અગ્નિ, વરુણ, સૂર્ય, ચંદ્ર તથા ઈન્દ્ર, એ બધા દેવને વશ રહેનાર છે, તો હે મૂર્ખોઓ ! મને શી ચિંતા છે ? જે ધવાનું હશે તે થશે, જેનું બનવાનું છે તેવો જ ઉદય ભલે થાઓ આમ બરાબર વિચારી જ્ઞાની વિદાતાં કંઈ પણ વિષયમા શોક કરતા નથી અને મરણરૂપ ભયથી સ્વધર્મને છોડતા નથી દેવે નિર્મોણ કહેલું સુખ દુઃખ આયુષ્ય, જીવન તથા મરણ લોકોને સમય આવતા થાય જ છે પોતાનો કાળ આવતા બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શંકર પણ નહોં છે અને ઈન્દ્ર સહિત સર્વ દેવા આયુષના અને નાશ પામે છે. તેમ હું પણ અવશ્ય કાળને વશ થનારો છું, તો હવે સ્વધર્મના પાલનથી નાશ અથવા જ્યને પામીશ આ અબળાએ મને યુદ્ધ માટે ખાસ બોલાવ્યા છે, છતાં નાની જવા તૈયાર થઈ સો વર્ષનું આયુષ્ય હું કેમ ભાગી ? આજે હું યુદ્ધ જ કરીશ; જે ધવાનું હોય તે ભને થાઓ જય અથવા મરણ જે પ્રમાણે ધવાનું હશે તે પ્રમાણે હું સ્વીકારીશ (આ તો બધું દેવાધીન છે, આમ આનંદાસઓનો પણ સ્વીકારી મેં તમને ઉત્તર આપ્યું, હવે સર્વ વસ્તુ ઉદયમાધીન છે આમ

કહેતાગ્યોનો પક્ષ સ્વીકારી હું તમને કહું છું) દેવ એ ખોટી વસ્તુ છે એમ ઉચ્ચમવાદી વિદ્વાનો કહે છે, અને જેઓ શાસ્ત્ર જાણે છે તેઓ પણ કહે છે કે, તેઓનું વચન યુક્તિયુક્ત છે હરકોઈ મનોરથો ઉચ્ચમ વિના યજ્ઞપર મિલ્લ થતા નથી, જે થવાનું હશે તે થશે એમ તો કાયરો જ કહે છે 'દેવ યજ્ઞવાન છે' એમ તો મૂઠ લોકો જ કહે છે, પડિતો કહેતા નથી તેના અસ્તિત્વનું પ્રમાણ શું છે? જે (દેવરૂપ) વસ્તુ અદૃશ્ય છે, તે દેખાય કેવી રીતે? અદૃષ્ટ અથવા અપ્રત્યક્ષ (દેવ) કોઈક સ્થળે પણ દૃષ્ટ કે પ્રત્યક્ષ થાય છે આ તો મૂર્ખ લોકોની એક ડરામણી જ છે, આ તો આધાર વિના જ ચિત્તને દુષ્ક્રિયા નાખવાનું છે, કોઈક લોટ દળનારી સ્ત્રી ઘરે પાસે એમની એમ ખેની રહે તો ઉચ્ચમ વિના કદી લોટ જ નહિ થાય માટે ઉચ્ચમ ક્યોં હોય તો જ ખરેખર કાર્ય સિદ્ધ થાય છે, કોઈક મમયે ઉચ્ચમની ખામી રહી ગઈ હોય, તો કાર્ય સિદ્ધ ન પણ થાય યુદ્ધરૂપિનું વચન છે કે, દેશ, ધન, પોતાનું યજ્ઞ અને શત્રુનું યજ્ઞ જાણીને કાર્ય કર્યું હોય, તો તે મિલ્લ થાય જ છે

આમ જોલ્યા એવો નિશ્ચય કરી દૈત્યેન્દ્ર શુભે મોટા સૈન્યથી વીંછાયેલા મહાસુર રક્તબીજને યુદ્ધ માટે આજ્ઞા કરી કે, 'હે મહાબાહુ રક્તબીજ' તું યુદ્ધના મોખરે જા, અને હે ગણભાગ! જેવું તારામા યજ્ઞ છે, તે પ્રમાણે તું યુદ્ધ કર.

રક્તબીજ જોલ્યા હે મહારાજ! તમારે લગા રે વિતા ન કરવી, હું એ દ્રાહિણને મારીશ અને (અખિ કાને) તમારે વશ કરીશ માની યુદ્ધની ચતુરાર્થ તમે જોજો, દેવોને પ્રિય એ સ્ત્રી શુ હિસ્ટાબ્યમા છે? યુદ્ધમા એને યજ્ઞથી જીતી હું તમારી દાસી કરીશ

આન જોલ્યા. હે દુઃશ્રેષ્ઠ! એમ કહી મહાસુર રક્તબીજ રથ પર બેસી, પોતાના સૈન્યથી વીંછાઈને ચાલી નીકળ્યો હાલીઓ, ઘોડા, રથો અને પાજાઓના રોજાથી વીંછાયેલા તે રથ પર બેસી પર્વત પર બેઠેલા દેવીની પામે ગયો તેને આવેલા જોઈ દેવીએ મર્વ દેવોને ભય આપતો તથા દેવોને આનંદ વધારતો રાખ વગાડ્યો એટલે તે શખનો ઉગ્ર શબ્દ માલગી રક્તબીજ ખૂબ ઉતાવળે ઘઈ ચામુડા પાતે જઈને (આનું) કોમળ વચન જોલ્યા.

રક્તબીજ જોલ્યા હે પાજા! તું મને કાયર જાણી શખના ચવાજથી શું ડરાવે છે? હે પાતજા અગવાળી! તું મને શું ધૂમ્પોચન જાણે છે? હું રક્તબીજ નામે હોઈ તારી પામે ચાલી આવ્યો છું. હે ક્રેયલ જેવા સ્વસ્વાળી! તને જો યુદ્ધની ઇચ્છા હોય તો તૈયાર થા મને ભય નથી હે સુદર્શિ! મારુ યજ્ઞ આજે તું જોજે તે જે કાયરો જોયા છે, તેઓની પાકિતમાનો હું નથી, તું જેમ ઇચ્છતી હોય તેમ યુદ્ધ કર તે પૂર્વે વૃદ્ધોને જો સેવ્યા હોય, નીતિશાસ્ત્ર સામળ્યુ હોય, અર્થશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કર્યો હોય અથવા વિદ્વાનો સાથે વાર્તાલાપ કર્યો હોય અને સાહિત્ય-શાસ્ત્રનું તને જો જ્ઞાન હોય, તો હે સુદર્શિ! ઇતિહાસી, સત્ય અને પ્રમાણોથી પૂર્ણ મારુ વચન તું સામળ. નવ સ્તોમાથી બે જ રમો વિદ્વાનોની સખાઓમા મુખ્ય ગણાયા છે એક શુ ગારસ્મ અને બીજો ગાત રસ તે બંનેમાથી પણ શુ ગારસ્મ જ પ્રથમ રાજા પહોંતી પ્રતિષ્ઠા પામ્યો છે અર્થાત્ રાજરૂપે ગણાયો છે વિષ્ણુ લક્ષ્મી સાથે, બ્રહ્મા સાવિત્રી સાથે, ઇન્દ્ર ઇન્દ્રાણી સાથે, શકર પાર્વતી સાથે, વૃક્ષ વેલડી સાથે, મૃગલો મૃગલી સાથે અને પારેવો પારેવી માથે સૂચ્યો છે આમ, સર્વ પ્રાણીઓ ખૂબ સયોગસિક્ષ હોય છે, બીજા જે ભોગવેલવોને પામ્યા નથી, તે કાયરો જ રાન્યાસીઓ થાય છે, પણ તે મૂઠ લોકોને દેવ કયા જ છે સસારસ્સને નહિ જાણતા તેઓને મંદુર ભાવણ કરવામા ચતુર કળાસઓએ કયા જ હોય છે, જેથી તેઓ શાતસ્સમા લાગેલા થાય છે જ્યાં સુધી ક્રામ, લોભ, ક્રોધ અને યુદ્ધનો નાશ કરનાર દુર્ગંધ મોહ હોય છે, ત્યાં સુધી જ્ઞાન અને વૈનમ્ય ક્યા છે છે? (તે કદી રહી શકતા જ નથી,) માટે હે કયાણિ! તું પણ દેવોને જીતનાન મનોહર નુબને અથવા મહાજાનનાન નિનુબને પતિ કર

આસ જોલ્યા એમ કહી સામે ડોમેરો રક્તબીજ જોવાતો બંધ પડ્યો એટલે તે સાલગી ચામુડા, ટ્રીનિડી તથા અખિષ્ટા હસવા લાગ્યા ૧-૨૩

હ્યુયુન્યા રક્તબીજોડસોં ચિરરામ પુત્ર સ્થિતઃ ।
યુત્વા જહાસ ચામુડા કાલિકા ચામિકા તથા ॥
ઈતિ શ્રીદેવીયા ૧૨૧ મધ્યમુખ્ય પા ૫૫ - ૨૨ વિરે
અધ્યાય ૨૭ થો અમામ

અધ્યાય ૨૮ મો*

રક્તપીનશ્વ દેવી સાથે મહાયુદ્ધ

આસ ડગલ

કૃત્યા દાસ્ય તતો દેવી તમુવાચ વિશાપતે ।

મેવાગમ્નીત્યા વાચા યુક્તિયુકમિદં વચઃ ॥ ૧ ॥

આસ ખોલ્યા હે મન! તે પછી દેવીએ ઇસ્ય કી મેધ જેવી ગભીર વાણીથી યુક્તિયુક્ત આ વચન તેને કહ્યું 'હે ચોછી ખુદિવાળા! પ્રથમ જ મેં દૂતની આગળ દિતપ્રસી યોગ્ય વચન કહ્યું છે, તો હવે તું તુ ખડે છે' રૂપ, ખાન અને વેલવથી માન સમાન કોઈ પણ પુરુષ ત્રેયોદયમા ને હોય, તો તેને હું પતિ તરીકે વળે 'આવી પ્રતિજ્ઞા મેં પ્રથમ કરી છે, માટે તું શુભને તથા નિશુભને કહે કે, 'મારી સાથે તમે યુદ્ધ કરો અને મને છતી વિધિ પ્રમાણે વિવાહ કરો. તું તેનું કાર્ણ સિદ્ધ કરતા તેની આજ્ઞાથી આવ્યો છે, તો તું પણ યુદ્ધ કર અથવા તારા સ્વામી સાથે પાતાળમા જ'.

આમ ખોલ્યા દેવીનું તે વચન સાભળી એ દૈત્ય ક્રોધે ભરાયો અને તેણે તરત જ સિદ્ધ ઉપર ભયકર બાણો છોડવા માડ્યા અધિપત્યે તે બાણોને આક્રમણમા સર્વ જેવા નેઈ ક્રૂરપદાર હાથથી ફાણવારમા તીક્ષ્ણ બાણો છોડી દ્રાપી નાખ્યા, અને ધનુષમાથી દોરેલા, કાન સુધી ખે ચેલા અને ગિલા પર સજેલા બીજા બાણ મહાસુર રક્તપીનને માર્યા દેવીના બાણાથી મરણોવા તે પાપી રથ ઉપર મૂરછી પામ્યા અને એમ રક્તપીન પડ્યો, ત્યારે મોટા હાડાકાર ઘઈ ત્હો, મર્તી સૈનિકો બૂમો પાડવા લાગ્યા અને 'હવે મૂમ્મા છીએ' એમ ખોદાસ્તા લાગ્યા પતી તે અત્યંત ભયકર બૂમો સાભળી ગુણે દૈત્યના સર્વ સોન્યોને ચક્રાઈ કરતાની આજ્ઞા કરી કે, 'દેવોગ્વશના બધા દાનવો પોતાના સૈન્યોથી ઘીટાઈ નીકળી જાયો, તેમ જ બીજા ક્રાંતેયારાના અતિ બળવાન તથા

શૂર દાનવો ખામ કરી (યુદ્ધ માટે) નીકળી જાયો'

આસ ખોલ્યા એમ શુભે આજ્ઞા કરેલું બધું ચતુરંગી સૈન્ય ગર્વથી વ્યાપ્ત બની દેવી સામે યુદ્ધ કરવા નીકળ્યું, ત્યારે ચક્રિકાએ પણ તે દાનવસોન્યો આવેલું નેઈ ભય આપતો ભીપણ ધરાનાદ વારવાર કર્યો અને તે જગદખાએ ધનુષની દોરીનો ત્રકાર તથા શખનાદ પણ કર્યો ક્રાલિકા પણ મુખ પહોળું કરી તે બધા અવાજ જેવો અવાજ કરવા લાગ્યા એટલે તે ભયકર અવાજ સાભળી દેવીના વાહન બળવાન સિંહે પણ ભય ઉપખાવતી અદ્ભુત ગર્જના કરી પછી તે અવાજ સાભળી મહાબળવાન મર્તી દાનવો ક્રોધથી વ્યાપ્ત બન્યા અને દેવી સામે અત્યો ક્રેકવા લાગ્યા એ ભયકર યુદ્ધ સ્વારા હોમા કરે તેવું ખૂબ વધ્યું ત્યારે બ્રહ્મા વગેરે દેવોની શક્તિઓ ચક્રિકા પાસે આવી પહોંચી જે દેવનું જેવું સ્વરૂપ, અદાકાર તથા વાહન છે, તેવા જ સ્વરૂપ, અદાકાર અને વાહન-વાળી તે દેવીઓ રણભૂમિમા આવી પહોંચી 'બ્રહ્મા નામથી પ્રખ્યાત બ્રહ્માની ગદિત હસ પર ખેસી ચક્રાક્ષની માથા તથા કમડલુ સાથે રણભૂમિ પર આવ્યા, ગરુડ પર ખેઠેલા, ગમ્, ચન્નગદાને ધારણ કરતા હાથમા કમળવાળા અને પીળા વન્નોથી શોભીતા વેંધુણી શક્તિ પણ ત્યા આવ્યા, તે જ પ્રમાણે શકરની ગદિત શિવાદેવી પણ પોઠિયા પગ ખેમી ઉત્તામ ત્રિશૂલને તથા અર્ધચંદ્રને ધારણ કરતા તેમ જ સર્પોત્તા ક્રકણો પહેરી આવ્યા, કાર્તિકેય્યાઓ જેવા સ્વરૂપને ધારણ કરતા અને સુદર મુખવાળા કોમાને શક્તિ પણ મોગ પર ખેમી યુદ્ધ કરવા ઈચ્છતા ત્યા આવ્યા, સુદર મુખવાળા ઈન્દ્રાણી ખૂબ જ ધોળા ઝગના હાથી પર ખેમી, હાથમા વજ્ર લઈ અત્યંત ગેપે ભરાઈ યુદ્ધ કરવા આવી પહોંચ્યા, ભૂડના જેવા આક્રમણવાળા વારાહી શક્તિ, મોટા પ્રેતનું વાહન કરી ત્યા આવ્યા, નૃસિંહ જેવા શરીરને ધારણ કરતા નારસિંહી શક્તિ અને પાડા પર ખેડેલા હોઈ હાથમા દડ, ધારણ કરતા તથા અભય આપના યમદેવના શક્તિ પણ યમ જેવા રૂપમાળા તથા ઉન્નવજા ઇસ્ય કરતા યુદ્ધ માટે આવ્યા, તે જ પ્રમાણે વારુણી શક્તિ અને ખૂબ મદવાળા ક્રીમેરી શક્તિ પણ ત્યા આવ્યા એમ તે તે દેવો જેવા

* આ અધ્યાયમા ચેનક ઝેનોરી રક્તપીનનું દેવી સાથેનું મહાન યુદ્ધ વર્ણવેલું.

+ આ બધા બધા પ્રકારના બના કે, જેથી ચત્રો પર મૂક માર પડે, ખડુ ચોરી નીકળે.

આકાન્ધાળી તે ગકિતઓ પોતપોતાના સૈન્યોથી વીટાઈ રણમાં આવી, ત્યારે તેઓને આવેલી જોઈ દેવી આનંદ પામ્યા, તેમ જ સ્વસ્થ થયેલા દેવો હર્ષ પામ્યા અને દૈત્યો ભય પામ્યા તે સમયે લોકોનું કલ્યાણ કરનારા શક્ર તે શકિતઓથી વીટાઈને તે મગ્ગામમાં આવી ચડિકાને આમ કહેવા લાગ્યા 'હે શકિતઓ ! દેવોનું કાર્ય સિદ્ધ કરવા તમે જલદી અસુગ્રેને મારો નિશુભ, શુભ તથા બીજા જે જે દાનવો ઊભા છે, તેઓને મારી દેતોના સૈન્યને સહારી, જગતને નિર્ભય કરી તમે પોતપોતાના સ્થાને જાઓ દેવો યજ્ઞભોક્તા બનો, ગ્રાહણો યજ્ઞચાગમાં તત્પર થાઓ, સ્થાવર જંગમ સર્વે પ્રાણીઓ સતોષ પામે, ઉત્પાતો તથા ઉપદ્રવો શાંત થાઓ, મેવો મમયે વન્સ્યા કને અને ખેતી પુષ્કળ ફળારાણી થાઓ '

વ્યાસ બોલ્યા દેવોના ઈશ્વર હોઈ લોકોનું કૃપાણુ કરતા શકર એમ કહેતા હતા ત્યારે ચડિકાના શરીરમાંથી ભીપણ, આંતિ ઉગ્ર, સેક્રો શિયાળવી ઓના શબ્દોથી ગાજતી અને ભયકર સ્વરૂપવાળી અદ્ભુત શકિત નીકળી, તેણે હાસ્યયુક્ત મુખે શકરને કહ્યું 'હે દેવોના દેવ ! તમે દૈત્યોના અધિપતિ શુભ પાસે જાઓ, હે કામના શત્રુ શકર ! તમે દૂતપણ કરો અને કામથી વ્યાકુળ શુભને તથા મદગર્વિત નિશુભને મારા વચનથી કહો કે, સ્વર્ગને છોડી તરત જ તમે પાતાળમાં ચાલ્યા જાઓ, દેવો સ્વર્ગમાં સુખ પામે, ઇંદ્ર પોતાનું શુભ આસન મેળવે, અને દેવતાઓ પોતાનું સ્થાન સ્વર્ગ તથા યજ્ઞ ભાગોને મેળવે. જો તમારે જીવવાની ઈચ્છા ધણી જ હોય તો પાતાળમાં જ્યાં દાનવો રહે છે, ત્યાં તરત જ તમે જતા રહો અથવા બળનો આશ્રય કરી મરવા માટે યુદ્ધની ઈચ્છા હોય તો ભલે તમે આવો, એટલે મારી શિયાળવીઓ તમારા માસથી તૃપ્ત થાઓ '

વ્યાસ બોલ્યા તેનું એ વચન સાંભળી શકર, સભામાં બેઠેલા દૈત્યરાજ શુભ પાસે ઉતાવળા જઈ તેને કહેવા લાગ્યા

ગિવ બોલ્યા હે રાજન્ ! ત્રિપુરામુરનો નાશ કરનાર તું અબાદેવીની દૂત બન્યો છું, અને તારું સંપૂર્ણ હિત કરવા આહીં તારી પાસે આવ્યો છું 'તમે

સ્વર્ગ તથા પૃથ્વીને છોડી જ્યાં બળવાનોમાં શ્રેષ્ઠ બલિ રાજ્ય રહે છે, ત્યાં પાતાળમાં જલદી જાઓ અથવા તમને જો મગ્ગાની ઈચ્છા હોય તો જલદી આવો એટલે સગ્રામમાં તમને બધાને તું મારીશ 'આમ મહારાણી ભગવતીએ તમારા કૃપાણુ માટે કહ્યું છે

વ્યાસ બોલ્યા એવું અમૃત જેવું હિતકારી જ વાક્ય મોટા દૈત્યોને સભળાવી શકર પાછા આવ્યા જે શકિતઓ એ શકરને દાનવો પાસે દૂત તરીકે મોકલ્યા હતા તે આજી ત્રણે જગતમાં 'શિવદૂતી' નામથી પ્રખ્યાત થયા તે દાનવો પણ શકરે કહેલું દેવીનું એ એ દુષ્કર વચન સાંભળી જલદી બખતરો પારેરી, શત્રો હાથમાં લઈ યુદ્ધ માટે નીકળ્યા એ દાનવો તરત જ રણમાં જઈ ચડિકા સામે શિલા પર સજેલા અને કાન સુધી ખેચેલા તીરણુ બાણોનો મારો ચલાવવા લાગ્યા એટલે કપલિકા તે દાનવોને ત્રિશૂલના પ્રહારોથી, ગદાથી અને શકિતથી ચીરી નાખી ખાઈ જતા યુદ્ધમાં ધૂમવા લાગ્યા ગ્રાહણી તે યુદ્ધના મોખરે મહાબળવાન દાનવોને કમડાલુનું જળ છાટી પ્રાણુરહિત કરવા લાગ્યા માહેશ્વરી ગકિત પોઠિયા પર બેસી અત્યંત વેગવાળા ત્રિશૂલથી દાનવોને મારવા તે યુદ્ધ ભૂમિ પર પાડવા લાગ્યા વૈષ્ણવી શકિત ચક્ર તથા ગદાના મારથી દાનવોને પ્રાણુરહિત તથા મસ્તક વિનાતા કરવા લાગ્યા ઇંદ્રની શકિત એસવત હાથીની સૂઠના મારથી પીડાતા મોટા દૈત્યોને વજ્ર મારીને પૃથ્વી પર પાડવા લાગ્યા ક્રોધયુક્ત થયેલા વારાહી શકિત મુખનો અગ્રભાગ મારી તેમ જ હાલેતી ગણુણી પાડી નાખી સેક્રો દૈત્યો તથા દાનવોને મારવા લાગ્યા નારસિંહી શકિત તીવ્ર નખોથી ચીરી નાખેલા મોટા દૈત્યોને યુદ્ધમાં ખાઈ જતા ધૂમવા લાગ્યા ને વાગવાર ગર્જના કરવા લાગ્યા શિવદૂતીએ ખડખડ હસીને જ દાનવોને રણુ ભૂમિ પર પાડવા માડ્યા, ત્યારે ચામુડા તથા કપલિકા ઉતાવળા તેઓને ખાઈ જવા લાગ્યા મોર પર બેઠેલા ક્રીમાર્ગી શકિત દેવોનું હિત કરવા કાન સુધી ખેચેલા અને શિલા પર મજેલા બાણોથી રણમાં ગતુઓને મારવા લાગ્યા વાગુણી શકિત તેની પાછળ જ રહી પાશથી બાંધેલા દૈત્યોને રણના મોખરે મૂંછિત તથા બેભાન કરી પાડવા લાગ્યા એમ

માતાઓના સમૂહે ખૂબ જ પરાક્રમી દાનવ સૈન્યને-
યુદ્ધમા મગ્ની નાખ્યું, તેથી તે નાસી જવા તૈયાર
થયું તે સૈન્યરૂપ મહાસાગરમા ઘણા મોટા ખૂમ-
ખરાટ થવા લાગ્યા, ત્યારે દેવો-દેવીના ગણો પર
પુષ્પવૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા દાનવ રક્તપીજ એ ધોર
ખૂમાખૂમ તથા જ્ય મષ્ટ સાબળી તેમ જ દેવોને
નાસી જતા નેઈ એકદમ કોપી બેઠ્યા દેવોને ગર્જતા
નેઈ મહાખળવાન તેજસ્વી દેવ રક્તપીજ તે જ સમયે
રણુમા ધમી આવ્યો, અને ક્રોધથી લાલ નેત્રોવાળો
થઈ, હથિયારો સાથે સ્થમા ખેસી દોરીનો અદ્ભુત
દ્વાર કરતો તે દેવ તૈયાર થઈ દેવીની સામે આવ્યો

સાચુર્ધો રચસવિષ્ટ કુર્વેશ્ચાશન્દમદ્સુતમ્ ।

ભાજગામ તદા દેર્શી ક્રોધરક્તેષ્ણોઘતઃ ॥૬૩॥

હનિ શ્રીદેવીભાગવતમા મહાપુરાણમા પવન સ્કંધ વિરો
અધ્યાય ૨૯ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૨૯ મો*

રક્તપીજવધ અને શુંભની યુદ્ધ

માટે તૈયારી

વ્યાસ ઉવાચ

વરદાનમિદં તસ્ય દાનવસ્ય શિવાર્પિતમ્ ।

ભવ્યદ્ભુતતર રાજચ્છુણ્ણ સત્ પ્રવર્ધીમ્યહમ્ ॥ ૧ ॥

વ્યાસ બોલ્યા હે રાજન્ । તે રક્તપીજ દાનવને
શિવે આતિ અદ્ભુત આ વરદાન આપ્યું હતું તે હું
તમને કહું છું, માબોલો તેના ગરીરમાથી લોલીનું એક
ટીપું પણ જો પૃથ્વી પર પડે, તો તેમાથી તેના જેવા
જ ઉપાળા, તેના જેવા જ પરાક્રમી અને મહાખળ-
વાન એવા અસાખ્ય દાનવો ઉત્પન્ન થાય, એવું આતિ
અદ્ભુત વરદાન શકરે તેને આપ્યું હતું એ વરદાન
ની ગર્વિત ધમ્યેલો તે રક્તપીજ ક્રોધપુકત થઈ યુદ્ધમા
કાલિદા સહિત દેરીનો નાશ કરવા વેગથી નદી આવ્યો
તે મહાદેવે કેમ ન માનત નેત્રોવાળા અને ગરુડ પર
બેઠેલા વેપાવી શક્તિને જોઈ તેને શક્તિ નામનું અસ્ત્ર
માર્ગુ એટલે સમર્થ તે વેપાવી શક્તિએ ગદાથી તે
શક્તિને અટકાવી દઈ મહાસુર રક્તપીજને ચક્રથી

માર્થો, ત્યારે વજ્ર મારેલા પર્વતના શિખરમાથી જેમ
ગેરુવાળા ઝરણા નીકળી પડે, તેમ ચક્રથી ધાયલ થયેલા
તે દેવના ગરીરમાથી પુષ્કળ લોહી વડવા લાગ્યું, એટલે
જ્યાં જ્યાં પૃથ્વી પર લોહીના ટીપા પડ્યા ત્યાં ત્યાં
તેના જેવા આકાસ્વાળા હજારો પુરુષો ઉત્પન્ન થયા
ત્યારે ક્રોધથી વેરાયેલા અદ્વી શક્તિએ તે ધોર અસુર
રક્તપીજને વજ્ર માર્યું, એટલે ફરી પાછું વધારે
લોહી વડેલા લાગ્યું તેથી એ લોહીમાથી તેના જેવા
પરાક્રમવાળા, તેના જેવા જ આકાસ્વાળા, આયુધો
સહિત અને યુદ્ધગર્વિત અનેક રક્તપીજો ઉત્પન્ન
થયા પછી બ્રહ્માણીએ કોપાયમાન થઈ બ્રહ્મદંડ-
થી તેને ખૂબ માર્યો અને માટેશ્વરીએ ત્રિશૂલથી
તે દાનવને ચીરી નાખ્યો, વળી નારસિંહીએ તખના
પ્રહારોથી તે દાનવને વીંધી નાખ્યો અને ક્રોધાયમાન
થયેલા વારાલીએ મુખથી તે અધમ રાક્ષસને માર
માર્થો ક્રોમારીએ શક્તિ નામના અસ્ત્રથી તેને છાતી-
મા માર્યો એટલે ક્રોધે ભરાયેલો તે રક્તપીજ પણ
તીક્ષ્ણ બાણોની વૃષ્ટિઓથી તે શક્તિઓને વીંધવા
લાગ્યો અને ગદા તથા શક્તિના પ્રહારોથી તે સર્વ
માતાઓને જુદી જુદી મારવા લાગ્યો પછી કોપાય-
માન થયેલી શક્તિઓ બાણોના પ્રહારોથી તેને વીંધવા
લાગી ચડિદાએ પોતાના તીક્ષ્ણ શસ્ત્રોથી તેના શસ્ત્રો
કાપી નાખ્યા અને અત્યાત કોપેલા તે દેવી બીજા
બાણોથી તેને મારવા લાગ્યા ત્યારે તેના ગરીરમાથી
અનેક ધારે લોહી વડેલા લાગ્યું, એટલે તેમાથી તેના
જેવા હજારો શૂરા દેવો પ્રગટ થયા લોહીના પ્રવાહો
માથી ઉત્પન્ન થયેલા, બખ્તરધારી, શસ્ત્રો સહિત
અને અદ્ભુત યુદ્ધ કરતા એ રક્તપીજોનેથી જગત
વ્યાપ્ત બન્યું તે અનેક રક્તપીજોને યુદ્ધ કરતા જોઈને
ભયભીત થયેલા, ખેદ પામેલા અને શોકથી દુર્બળ
થયેલા દેવો ત્રાસ પામ્યા (તેઓ વિચારવા લાગ્યા કે,
'મોટા શરીરવાળા, ઘણા જ પરાક્રમી અને લોહીથી
ઉત્પન્ન થતા આ હજારો દેવો હવે કેમ નાશ પામશે ?
અહીં એકલા ચડિદા, કાલી તથા માતાઓ છે, તેઓથી
આ બધા દાનવો મિતાય એ મુશ્કેલ જ છે આ
સમયે નિનુભ કે શૂભ સૈન્યોથી વીરાઈને એકાએક જો
યુદ્ધ કરવા આવી પહોચશે, તો મોટી ખરાબી થશે-

* આ અધ્યાયમા નાક ઓગેલો રક્તપીજના નાવનુ
આખ્યાન કરી શુંભની યુદ્ધ માટે તૈયારી કરાવેલે.

વ્યાસ યોધ્યા એમ ભયથી ગાસેલા દેવો જ્યારે ઘણી મોટી ચિંતામાં પડ્યા, ત્યારે અધિપતિએ કમળ જેવા નેત્રોવાળા કાલીને કહ્યું 'હે ચામુડા! તમે તમારુ મોઢુ તરત જ ખૂંપ પહોંચુ કરો અને મારા શસ્ત્રના મારથી નીકળેલા (આ દૈત્યના) લોહીને જલદી પીવા માટે હું તીક્ષ્ણ પાણીથી, ગંધથી તથા મુસલોથી દેત્યને મારી કરીશ અને તમે મરણ પ્રમાણે દાનવોને ખાતા ખાતા રણમાં આજે વૃષ્ટ્યા કરો હે વિશાળ નેત્રોવાળા! તમે એવી રીતે લોહી પીધા કરો કે, જેથી એક ટીપુ પણ હવે પૃથ્વી પર ન પડે તમે એ રીતે દૈત્યને ખાધા કરશો ત્યારે બીજા નવા ઉત્પન્ન થશે નહિ, એમ આ પ્રકારે આ દૈત્યોનો નક્કી નાશ થશ બીજા પ્રકારે નહિ થાય હું દૈત્યને મારુ અને તમે ઊતાવળા રાગ્યોનો નાશ કરવા કાળજી રખી બધુય લોહી પી જઈ દૈત્યને ખાઈ જાવો આમ દૈત્યોનો નાશ કરી સ્વર્ગનું સંખ્ય ઇંદ્રને આપી બધુય સ્થિર કર્યા પછી સુપ્રેથી આપણે જતા રહીશું' એમ અધિપતિએ કહ્યું, ઉગ્ર પરાક્રમી દેવી ચામુડા રક્તબીજના શરીર માંથી નીકળેલું બધું લોહી પીવા લાગ્યા જ્યારે અધિપતિ તલવાર તથા મુસલથી તે દૈત્યને એકદમ મારવા લાગ્યા, ત્યારે પાતળા પેટવાળા ચામુડા તે દૈત્યના શરીરના દુકડાઓને ખાવા લાગ્યા ક્રોધ પામેલો તે રક્તબીજ પણ ગદાના પ્રહારથી ચામુડાને મારવા લાગ્યો, છતાં તે દેવી ઝડપથી તેનું લોહી પીવા લાગ્યા ને તેને ખાવા લાગ્યા, લોહીથી જન્મેલા મહા બળવાન ક્રૂર રક્તબીજને જે હતા તે બંધાય મરાઈ ગયા, ખવાઈ ગયા ને લોહી વિનાના થઈ ગયા એમ જે બતાવરી અસુરો જન્મ્યા હતા, તે બધાંયે ખવાઈ ગયા અને જે સ્વાભાવિક મુખ્ય અસુર હતો, તેને પણ તલવારથી ખૂંપ કાપી મારીને પાડી નખાયો એ રીતે મહાભયજનક રક્તબીજ મરાયો, ત્યારે બીજા જે દાનવો રણમાં પાડી રહ્યા હતા, તેઓ પણ ભયથી ધ્રૂણ જઈ નાસી ગયા 'હાય, હાય' એમ બોલતા ખૂંપ ગભરાયેલા, લોહીથી રંગાયેલા શરીરોવાળા, હથિયાર વિનાના અને ખેલાન થયેલા તેઓ શુભને કહેવા લાગ્યા 'હે રાજા! અધિપતિએ રક્ત બીજને માર્યો છે અને ચામુડા તેના દેહમાંથી બધું

લોહી પી ગઈ છે બીજા જે શૂરા દાનવો હતા, તેઓને અત્યંત વેગવાળા દેવીના વાહન સિંહે મારી નાખ્યા છે અને બીજા બધાને કાલી ખાઈ ગઈ છે હે રાજા! યુદ્ધની આ ખબર તમને કહેવા અમે આવ્યા છીએ, દેવીનું સન્નિધિ વિષેનું ચરિત્ર પરમ અદ્ભુત છે હે મહારાજ! દેવો, દાનવો, ગંધર્વો, અસુરો, યક્ષો, સર્પો, નાગો અને રાક્ષસોથી કોઈ રીતે તે જિતાય તેમ નથી હે મહારાજ! ઇદ્રાણી વગેરે બીજી દેવીઓ પણ ત્યાં આવી છે, અને વાહનો તથા આયુધોથી યુક્ત હોઈ તેઓ પણ અત્યંત લડી રહી છે હે રાજા! તે દેવીઓએ ઉત્તમ આયુધોથી દાનવોના સર્વ સૈન્યને માર્યું છે અને રક્તબીજને પણ વેગથી પાડ્યો છે આ એકલી દેવી પણ રણમાં સહન કરવી મુશ્કેલ છે, તો અનેક દેવીઓ સાથે તો તે રાક્ષેવી મુશ્કેલ થાય જ, એમા શુ કહેવું? અમાપ ક્રાંતિવાળો સિંહ પણ સન્નિધિમાં રાક્ષસોને મારી નાખે છે, માટે હવે મત્રીઓ સાથે વિચારી જે યોગ્ય હોય તે તમે કરો આની સાથે વેર કરવું તે યોગ્ય નથી, પણ સંધિ જ કરવી સુખદાયી છે આ બધું આશ્ચર્ય જ છે કે એકલી જ સ્ત્રી રાક્ષસોને મારે છે! રક્તબીજને પણ માર્યો ને તેનું લોહી પિવાઈ ગયું! હે રાજા! બીજા દૈત્યોને પણ અધિપતિએ યુદ્ધમાં પાડ્યા અને ચામુડા સઘળા માર રણમાં ખાઈ ગઈ છે હે મહારાજ! ખાતાળમાં આવ્યા જવું અથવા તેની સેવા કરવી, તે જ હવે તો ઉત્તમ છે, પણ અધિપતિ સાથેનું યુદ્ધ તો હવે ક્રીક નથી જ દેવોના કાર્યરૂપ અર્થ ને સાધની આ સ્ત્રી કોઈ સામાન્ય નથી, પણ આપણો સહાર કરતી આ પ્રબળ માયાદેવી જન્મી છે

વ્યાસ યોધ્યા તેઓનું એ સત્ય વચન સાંભળી ક્રામથી મોહિત થઈને મસ્ત ઈચ્છતો શુભ રૂંદેના હોડવાળો થઈ આ વચન યોધ્યા 'તમે પાતાળમાં આવ્યા જાઓ અથવા ભયાતુર થઈ શરણે જાઓ હું તો આજે જ તૈયાર થઈને ચાડકાને તથા તે દેવીઓને મારીશ સર્વ દેવોને યુદ્ધમાં જીતી અતિ વિશાળ સંખ્ય કરીને પણ હું એક સ્ત્રીના ભયથી ગભરાઈ પાતાળમાં કેમ પેસી જઈશ? રક્તબીજ વગેરે સર્વ સેવકોનો રણમાં નાશ કરાવી હું વિશાળ યશ છોડી પ્રાણ બચાવવા કેમ આવ્યો જાઉં? કાળે કરેલું પ્રાણી-

ઓતુ મરણુ તો કોઈ રીતે યજ્ઞી મધ્ય તોમ નથી અને તેનો ભય પણ જન્મની સાથે જ લીધો હોય છે, તો દુર્લભ યજ્ઞનો કોણ ત્યાગ કરે? હે નિશુભ! હું હવે સ્થ પર ખેતી રણને મોખરે જઈશ અને તે સ્ત્રીનો નાશ કરીને જ પાછો આવશ, તહિ તો તહિ આવું હે વીર! તું પણ સેના માથે માત્રી પાસે રહેજે અને તીક્ષ્ણ બાણોથી તુલ્લ જ તે સ્ત્રીને યમવોહમાં મોકલી દેજે.

નિશુભ બોલ્યા હું હમણા જઈને દુષ્ટ કાલિકાને મારું છું અને પછી અગ્નિકાને પછડી પાછો આવું છું હે રાજેન્દ્ર! એ ગર્ગબદી સ્ત્રીના કારણે તમે ચિંતા ન કરો, એ બાળા ક્યા અને વિશ્વને વશ કરનાર માને ભુગ્નનું પગક્રમ ક્યા? હે ભાઈ! મોટી ચિંતાને છોડી તમે મર્વોત્તમ ભોગો ભોગવો, અત્યંત આલિ ભાની તે સ્ત્રીને હું માન સાથે લાવીશ હે રાજન્! હું ન્યા સુધી ઊભો છું, ત્યા સુધી તમારે રણમાં જવું થોડું નથી, જઈને તમારા માટે જ્યલ્લક્ષ્મીને લાવીશ

આસ બોલ્યા મોટાભાઈને એમ કહી બ્રહ્મર્ષિવંત નાતો ભાઈ તૈયાર થઈ ખોતાના સૈન્યથી વીંટાઈને સ્વમા ખેતી તરત જ યુદ્ધ માટેના મગજો કને ભાટચારણો તથા સ્તુતિ-પાકોથી સ્તુતિ કરાતો, આયુધો અને સામગ્રીઓ સાથે જલદી ગયા ૧-૬૦

જગમ વરસા તૂળી સંગરે હૃતમગલ.।

સસ્તુતો રવિસ્તૈશ્વ સાયુષ. સવત્ષિર. ॥૬૦॥

ઇતિ શ્રીદેવીભાગવત મહાપુરાણ પંચમ સ્કંધ ચિત્રે
અધ્યાય ૨૯ મેા તમામ

અધ્યાય ૩૦ મો*

નિશુભનો નાશ

બાલક ઉવાચ

નિશુભો નિશ્ચયં દુર્યા મરણાય જયાય વા।

સોદમઃ સચલઃ શૂરો રણે દેરીમુપાયયી ॥૨॥

બાલક બોલ્યા મરણુ અથવા જય માટે નિશ્ચય કરી શૂરો નિશુભ ઉચ્ચમ તથા સૈન્ય સાથે રણ માટે દેવીની પાને આવ્યા શુભ પણ ખોતાના સૈન્યથી

* આ અધ્યાયમાં બેલક ક્યોકેથી નિશુભનો નાશ કરવાયે, તેના દેવી સાથેનું ધનવેનું પદક્રમ વર્ણવ્યું.

વીંટાઈ ત્યા આવ્યા અને યુદ્ધસભા પડિત તે ગળ રણમાં પ્રેક્ષક તરીકે ઊભો રહ્યો તે સમય વાદ્યોમાં છુપાયેલા ઇદ્ર મહિત દેવો અને યક્ષગણો યુદ્ધ જોવા ઇચ્છતા આક્રમશમાં ઊભા રહ્યા પછી નિશુભ રણમાં જઈને શિંગડાનું ધનુષ લઈ જગદબાને ઉત્સવતો બાણ વૃદ્ધિ કરવા લાગ્યો એમ બાણોના સમૂહોને રણમાં છોડતા નિશુભને જોઈ મહિત્રાએ શ્રેષ્ઠ ધનુષ લઈને વાગવાર મોઢેથી દસરા માડયું અને તે દેવીએ કાલિકાને કહ્યું 'હે કાલિકા! આ બાનેની મૂર્ખતા તમે જુઓ, આ બાને અહીં હમણા મરવા માટે મારી પાસે આવ્યા છે દેવોનો ધોર નાશ તેમ જ રક્તપીજનો વિનાશ જોઈને પણ મારી માયાથી મોહિત થયેલા આ બાને જ્યની આશા કુટે છે પરંપર, આશા બળવાન છે, શક્તિહીન, બગદીન, ભગભગ નાશ પામ્યા જેવા, પક્ષ-હિત અને ચેતન વિનાના પુન્યને પણ આગા કહી છોડતી નથી હે કાલિકા! આશાક્રૂપી પાગથી બધા ઈને યુદ્ધ માટે આવેલા આ બાને શુભ તથા નિશુભને રણમાં મારે મારવા છે જ્યોતુ મરણુ હવે પાને જ છે એવા આ બાને દેવથી મોહિત થઈ આવ્યા છે, તો હવે સર્વ દેવોના દેખતા આ બાનેનો હું નાશ કરીશ

આસ બોલ્યા કાલિકાને એમ કહી મહિત્રાએ કાન સુધી ખે ચેવા બાણોના સમૂહોથી સામે ઊભેલા નિશુભને તરત જ હાકી દીધો એ દાનવે પણ તે દેવીના બાણોને તીક્ષ્ણ બાણોથી કાપી નાખ્યા, એમ તે બાનેનું અતિ ભયાનક યુદ્ધ પરસ્પર થવા લાગું કેશ-વાળીના ગુચ્છાને ધુણાવતો બળવાન કેસરી સિંહ પણ હાથે જોમ તળાવને ઉઠોળવા લાગે તેમ સૈન્યરૂપ સમુદ્રને ઉઠોળવા લાગ્યો અને મટોભરત લાથીઓને જોમ ખાઈ જાય તેમ તોડોચી દાનના પ્રદારોથી છિન્ન ભિન્ન થયેલા અગવાળા સામે ઊભેલા દાનવોને ખાઈ જવા લાગ્યો એમ કેસરી સિંહે સૈન્યને મારવા માડયું, ત્યાં ઉત્તમ ધનુષ ખે ચીન મામેથો નિશુભ દોડયો અને ખીજ પણ કોષે ભસાયેલા અતેક મોટા મોટા દેવો લોક ધીમતા, લાલ નેત્રોવાળા થઈને દેવીને મારવા પાસે આવ્યા સૈન્યોથી વીંટાયેલા શુભ પણ કાલિકાને મારી જગદબાને લઈ જવા કોપથી ત્યા આવ્યા તેણે ત્યા આવી યુદ્ધ માટે સામે ઊભેલા, રોદ્રસથી યુક્ત,

મનોહર અને શુભારસ સહિત અધિકારને જાયા વિશાળ કુટુંબવાળા ગૌણક્યમા શ્રેષ્ઠ સુદરી, અત્યંત લાલ નેત્રોવાળા, રમણીય અને કાંધથી રાતા નેત્રો વાળા તે દેવીને જોઈ શુભ વિવાહની ઇચ્છા છોડી દઈ, જયંતી આશાને પણ દૂર કરી, મસ્ત્રા માટેનો નિશ્ચય કરી હાથમા ધનુષ લઈ ને ઊભો રહ્યો તે વેળા દેવીએ રણના મોખે દૈત્યોના સામળતા તે દાનવને ધીમા હસવાપૂર્વક આ વચન કહ્યું 'ઓ પામરો! તમે જીવવાની આશાને સ્થિર કરી અહીં જ ઉધિયારો છોડીને પાતાળમા અથવા જળના સમુદ્ર મા આલ્યા જાઓ, અથવા રણના મોખે મારા ખાણોના પ્રહારથી પ્રાણરહિત થઈ સ્વર્ગ સુખ પામી સતપત્નિ સહિત થઈને તમે બધા આનંદ કરજો કાયર પણ ને શૂરાપણુ અવશ્ય એકી વખતે હોઈ શકે જ નહિ, હું તમને અભયદાન આપુ છું તો તમે બધા સુખેથી આલ્યા જાઓ'

આસ ખોલ્યા એવું તે દેવીનું વચન સાંભળી મદગર્વિત નિશુભ તીક્ષ્ણ તલવાર તથા આઠ ફૂટડી ઓવાળી ઢાલ લઈને વેગથી દોડ્યો અને ઘણા જ બળથી તલવાર ભમાવતા તેણે મદોનમરા સિંહને માથા પર તલવાર મારી અને જગદ્યા ઉપર પણ ઘા કર્યો, પરંતુ પોતાની ગદથી તલવારના તે ઘાને ગુઝાવી દઈ દેવીએ તે દૈત્યને ખાડુના મૂળમા તે વેળા ફરગીથી પ્રહાર કર્યો એમ ખાલુના મૂળમા મરાયા છતા ઘણા જ ગર્વવાળા તે દૈત્યે વેદના સોડી, ફરી તે જ સમયે ચડિકાને તલવારથી પ્રહાર કર્યો, ત્યારે નિશુભ ને માર્યા ઇચ્છતા તે દેવીએ પણ એ વખતે લોકોને ભય ઉપજાવતો ધોર ઘટાનાદ કર્યો અને વારવાર મદિરપાત કર્યું એમ પરસ્પર જય ઇચ્છતા દેવો તથા દાનવોનું અત્યંત ભય કરતું તે યુદ્ધ સામસામ્ય થવા લાગ્યું તે વખતે માસાહારી ફૂર પક્ષીઓ, કૂતરા, શિયાળો, ગીધડા કાગડા તથા કકપક્ષીઓ ખૂબ સજી થઈ નાચવા લાગ્યા લોહીના પ્રવાહમા ત્યા પડેલા અસુરોના શરીરોથી રણભૂમિ ભયકર દેખાવા લાગી અને હાથીઓ તથા ઘોડાઓના શરીરોથી વ્યાપ્ત બની એમ દાનવોને પડેલા જોઈ અત્યંત રોષે ભરાયેલા નિશુભ ભયકર ગદા લઈને ચડિકા સામે એકદમ ધસ્યો

મદગર્વિત તેણે ગદાથી સિંહને માથા પર માર્યો અને તેને મારી ધીમું હસીને ફરી દેવી પર ઘા કર્યો તે દેવી પણ સામે ઊભેલા નિશુભને મારતો જોઈ અત્યંત ક્રોધાચ્છાન થયા અને આ વચન ખોલ્યા

દેવીએ કહ્યું આ ઓછી યુદ્ધિવાળા! તું ઊભો રહેજે, જેટલામા આ તલવારને તારી ડોક પર હું ચલાવું છું, આથી તું યમલોકમા ચાલ્યો જઈશ

આસ ખોલ્યા એમ કહી તરત સાવધાન થયેલા દેવી ચડિકાએ તે નિશુભના મસ્તકને કાપી નાખ્યું એટલે દેવીએ કાપી નાખેલા મસ્તકવાળું નિશુભનું અંતિ ભયાનક ઘડ હાથમા ગદા લઈ દેવગણોને ત્રાસ પમાડતું ભમવા લાગ્યું, ત્યારે દેવીએ તીક્ષ્ણ ખાણોથી તેના હાથપગ કાપી નાખ્યા, તેથી પાણીરહિત થઈ પર્વતની પેઠે તે પાપી પૃથ્વી પર પડ્યો ભયકર પરાક્રમી તે નિશુભ દૈત્ય એમ પડ્યો, ત્યારે ભયથી કાપી ગયેલા તેના સૈન્યમા મોટો હાહાકાર થઈ રહ્યો અને લોહીથી ખરડાયેલા સર્વ સેનિકો બધા હથિયારો છોડીને ખૂમાખૂમ કરતા રાજા શુભને ઘેર જઈ પડેલા ત્યારે તેઓને આવેલા જોઈ શત્રુસાહારક શૂર પુણ્ય કે 'એ નિશુભ ક્યા છે? તમે કેમ ભાગી આવ્યા? કેમ નાસી આવ્યા?' રાજાનું તે વચન સાંભળી ખૂબ નમી રહેલા તેઓ કહેવા લાગ્યા 'તમારા નાના ભાઈ રથને મોખે મરીને મૂતા છે, અને તેમના જે શૂરા સેવકો હતા, તેઓને પણ તે દેવીએ મારી નાખ્યા છે, આ સર્વ વૃત્તાત તમને કહેવા અમે આવ્યા છીએ તે ચડિકાએ હમણા જ એ રણમા નિશુભને માર્યો છે, માટે હે રાજા! હવે રણના મોખે યુદ્ધ કરવાનો તમારો સમય નથી આ કોઈક ઉરામ સ્ત્રી દેવોના કર્મ માટે દૈત્યોના કુળનો નાશ કરવા માટે જ જ નહીં આવી છે, એમ તમે વિચારો આ દેવી કોઈ સામાન્ય સ્ત્રી નથી, પણ અમિત્ય ચરિત્રવાળા અને દેવતાઓને પણ જાણવા મુશ્કેલ સર્વોત્તમ શક્તિ છે અનેક સ્વરૂપોને ધારણ કરતા, માયાના મૂળમા ખૂબ જ ચતુર, વિચિત્ર આભૂષણોવાળા, સર્વ આયુધોને ધારણ કરતા, મગ્નગુપ્ત, ગદન, ગૂંદ ચરિત્રોવાળા, બીજા કાલત્રિ દેવ તેવા અને અપારનો પપ્પ પાર પામનાર આ દેવી પૂર્ણ હોઈ સર્વ લક્ષણોથી યુક્ત છે દેવોનું કાર્ય કરતા, પગમ અદ્ભુત તે શ્રીદેવીને

આકાશમા ચહેલા દેવો નિર્ભય થઈ સ્તવે છે, માટે આ સમયે તો નાસી જવું એ જ ઉત્તમ ધર્મ છે, હરકોઈ રીતે દેહની રક્ષા કરવી જોઈએ, આજે દેહની રક્ષા કરી હશે તો આપણો અનુકૂળ સમય આવશે, ત્યારે હે રાજા ! યુદ્ધમા આપણો વિજય થશે, એમા સશય નથી કેમ કે કાળ કોઈક સમયે બળવાનો પણ નિર્ભય કરે છે, અને ફરી તેને જ બળવાન કરી વિજય માટે યોગ્ય કરે છે વળી કાળ જ કોઈક સમયે દાતાને મારણ કરે છે અને બીજા સમયે ભિખારીને પણ ધનનો દાતા કહે છે, ખરેખર વિષ્ણુ, બ્રહ્મા, શંકર અને ઇન્દ્રાદિ બધા દેવો કાળને વશ છે અને કાળ પોતે જ પ્રભુ છે, માટે કાળની શહ જુઓ, હમણા તે કાળ તમારાથી વિરુદ્ધ છે અને દેવોને અનુકૂળ છે દૈત્યોના નાશનું કારણ પણ તે જ છે હે રાજા ! કાળની ગતિ એક જ પ્રકારની હોતી નથી, પણ અનેક સ્વરૂપો ધારણ કરનારી હોય છે માટે તે કાળની ગતિ જાણવી જોઈએ કોઈક સમયે હોહોની ઉત્પત્તિ થાય છે, ત્યારે કોઈક સમયે પ્રલય થાય છે, ઉત્પત્તિમા કારણ કાળ બીજો હોય છે, ત્યારે નાશનું કારણ કાળ જોડો હોય છે હે મહારાજા ! આથી તમને પ્રાય જણાય છે કે પ્રથમ તમને અનુકૂળ થયેલા કાળે છદ્દ સહિત સર્વ દેવોને તમને કર આપતા ક્યાં હતા, અને તે જ પ્રજાને આજે પ્રતિકૂળ થઈ બળવાન અસુરોને એક સ્ત્રી દારા મારી નાખ્યા છે, માટે કાળ શુભ તથા અશુભ કરે છે, આમા કાલી કે સનાતન દેવો કારણ નથી જ હે રાજા ! હવે વિચાર કરી તમને જેમ ગમે તેમ કરો હમણા આ કાળ તમને કે દાતવેતો સુખનું કારણ નથી પવે તમારી આગળથી ઇન્દ્ર યુદ્ધમા હથિયાતો છોડીને નાસી ગયો હતો અને તે જ પ્રમાણે વિષ્ણુ શંકર વરુણ, કૃષ્ણ તથા યમ પણ નાસી ગયા હતા એમ હે રાજા ! તમે પણ જગતને કાળવશ જોઈ હાલ તરત જ પાતાળમા ચાલ્યા જાઓ, કેમ કે જો તમે જીવતા હોય તો (કોઈ કાળે પણ) સુખને પામશો, પણ હે મહારાજા ! જો તમે મરણ પામશો, તો તમારા શત્રુઓ આનંદપ્રકટ થઈ મગજો ગાતા સર્વ તરફ ફરી કરશે

મૃતે ત્વયિ મહારાજ શત્રવસ્તે મુદાન્વિતાઃ ।

મહાલાનિ પ્રગાયન્તો વિચરિષ્યન્તિ સર્વતઃ ॥

અધ્યાય ૩૦ ચો અધ્યાય

અધ્યાય ૩૧ મો*

શુભવધ

બાસ ઉવાચ

इति तेषां वचः श्रुत्वा शुभो दैत्यपतिस्तथा ।

उवाच संनिकानां શુ કોપાકુલિતલોચન ॥ ૧ ॥

વ્યાસ જોડ્યા તેઓનું વચન સાંભળી દૈત્યપતિ શુભ કોપથી વ્યામ નેત્રોવાળો થઈ તરત જ સેનિકાને કહેવા લાગ્યો

શુભ જોડ્યા 'અરે ઓ દુણે ! તમે શુ જોલો છો ? (સર્વો સાહારૂપ) આ દુષ્ટકૃત્ય કરી હું જીવવાનો ઉત્સાહ કેમ કરી શકું ? મનીઓને તથા ભાઈઓને મરાવી હું નિર્ભય થઈ શુ ફ્યાં કરું ? મહા-બળવાન કાળ શુભ કે અશુભનો કરનાર છે અને તે રૂપરહિત હોવા છતાં સર્વનો નિયતા તથા અટકાવેલો મુશ્કેલ છે, તો મને શી ચિંતા છે ? હવે જે થાય તે થવા દો અને કાળ જે કરે તે કરવા દો, મને કોઈ પણ સ્થળે મરવાની કે જીવવાની ચિંતા નથી તે કાળને પણ દેવે જો ઉલટાવવા ધાયો હોય, તો કોઈ પણ સ્થળે તે સમયે થતો નથી, જેમ કે કોઈક સમયે શ્રાવણમાસમા પણ ખિલકુલ વરસાદ વરસતો નથી, ત્યારે કોઈક વાર માર્ગશીર્ષ, પોષ કે માઘ ફાલગુન માસમા અકાળે પણ તરત વરસાદ વરસે છે, માટે (જણાય છે કે) આ કાળ મુખ્ય નથી (પરંતુ દેવ જ મુખ્ય છે) કાળ તો નિમિત્ત માત્ર જ છે, દેવ જ મહાબળવાન છે દેવે નિર્માણ કરેલું આ બધું કદી ઊલટું થતું નથી (તેમા કદી ફેરફાર થતો નથી) (પ્રથમ કુ પુરુષાર્થને મુખ્ય માનતો, પણ હવે) દેવને જ હું શ્રેષ્ઠ માનું છું નકામા પુરુષાર્થને ધિક્કાર દો, કારણ કે સર્વ દેવોને જીવનાર નિશુભને આ સ્ત્રીએ માર્યો છે ! મહારાજો રક્તબીજ પણ નાશ પામ્યો, તો કીર્તિને છોડી જીવવાની આશા કેમ કરું ? બે પરાઈની સાખ્યાથી મપાયેલા કાળ ન્યારે આવે છે, ત્યારે પોતે જગતકર્તા પ્રભુ હોવા છતાં

* આ અધ્યાયમાં અગ્રહાતેર સ્લોકોથી શુભાસુરના નાશને લગતી કથા આરભાય છે, જેમા દેવીએ જગતનું મરણકર્તૃ જણાવે છે

બ્રહ્મા નાશ પામે છે બ્રહ્માના એક દિવસમા ચાર હજારગુણો ઘટી જાય છે અને ચૌદ ઈન્દ્રો સ્વર્ગલોકમાથી પડી જાય છે તે જ પ્રમાણે બ્રહ્માથી બેગણા ક્રાળે વિષ્ણુ મરવા તથા ચાર છે અને તેના બેગણા સમયે શકર શાંતિ પામે છે આમ દેવે નિર્માણ કરે પુણ્યને અચળ છે, તો હે મૂઢ લોકો! તે વિષે ચિંતા શા માટે કરવી? પૃથ્વી પાંતો, સૂર્ય તથા ચંદ્રનો પણ નાશ થાય છે, જન્મેલાનું મૃત્યુ ચોક્કસ છે અને મરેલાનો જન્મ પણ નક્કી છે, આમ આ શરીરને અસ્થિર છે, તો સિંધુ ગહેતા યગની જ રક્ષા કરવી યોગ્ય છે માને સ્વ જલદી તૈયાર કરો હું રણસેનમા જઈતા દેવયોગે જ્ય કે મરણ જે કંઈ થવાનું હોય તે ભવે આજે જ થાઓ ' એમ સૈનિકોને કહી શુભ તસ્ત જ સ્થ પગ બેમી હિમાચલ પર ન્યા અધિકા બેડા હતા ત્યા ગયો * હાલીઓ, ધોડા, સ્વો અને પાળાઆ સહિત તેનું ચતુરંગી મોટું સેન્ય હથિયારો સાથે તેની સાથે ત્યા જઈ પહોંચ્યું તે પર્વત પર જઈ શુભે ઐયોક્ષ્યને મોહ પમાડતા, સુદર અને સિંહ પર બેઠેલા જગદેવાને ત્યા જોયા તે સર્વ આંદારો તથા શાપ ગારોથી યુક્ત હોઈ મર્વ લક્ષણોથી વ્યાપ્ત હતા, આકાશમા રહેવા દેવો, ગધર્વો, યક્ષો તથા કિન્નરો તેમની સ્તુતિ કરતા હતા તેમ જ કૃષ્ણકુમા ઉત્પન્ન થયેલા પુષ્પોથી તેમની પૂજા કરતા હતા વળી મનોહર ઘરાનાદ તથા રાખનાદ તે કરતા હતા તેમને જોઈ શુભ કામથી અત્યંત મૂઢ બની મોહ પામ્યા અને કામદેવના બાણોથી ખૂબ પીડાઈને મનથી વિનાશવા લાગ્યા 'અહો! આ રૂપ બનખર સોચ છે અને ચતુર્નઈ પણ અદ્ભુત છે, અતિશય કોમળતા અને યુદ્ધ કલાનું ધર્મ—આ પરસ્પર વિરોધી ગુણો પણ આમા ન્યા છે! (એ આશ્ચર્ય છે!) આ બાળા ધણી જ કોમળ, નાનકું અગોવાળી અને પ્રકટ યોવનવાળી છે, છતા કામના ભાવોથી હલિત છે, એ પણ આશ્ચર્ય છે! આ અધિકા રૂપમા કામદેવની સ્ત્રી (સ્તિ) સમાન હોઈ ત્રી વક્ષણોથી યુક્ત છે, છતા મહાબળવાન તર્ક પુરણોને મારે છે, એ નુ

* આ પદ્યો ન્યા છે કે, નિયુજનું યુદ્ધ ચાલુ ન્યેશુભ સમૂહિ છે ધેર નયો હવે, તે પાછો ન્યા નયો

છે? આમા ઉપાય શો કરવો કે જેથી આ સ્ત્રી મને વશ થાય? (સતા જેવા નેનોવાળી! આ સ્ત્રીને વશ કરવા મારી પાત્રે એવા કોઈ મત્રો નથી! આ મદ ગર્વિત મુદ્દની ખરેખર સર્વ મનોમય ભોઈ મોહ ઉપ જાય છે! સુદર વર્ણવાળી આ સ્ત્રી મને કંઈ રીતે વશ થાય? હવે આ રણભૂમિના મોખરેથી માટે પાતાળમા જતા રહે! તે યોગ્ય નથી અને મહાબળવાન આ સ્ત્રી સામ, ઘન કે ભેદથી વશ થાય તેવી નથી આ સકાળે આવી પડયુ છે, તો મારે શુ કરવું? ક્યા જવું? આ સ્થળે સ્ત્રીએ કરેલું મરણ તે ઉત્તમ નથી, એટલું જ નહિ પણ તે માસ યશનો નાશ કરનાર છે રણમા યુદ્ધ કરતા સમાન બળવાળા બે યોદ્ધાઓનું જે મરણ થાય, તેને જ ક્ષપિઓએ મગળનું સ્થાન કહેલું છે (નહિ કે આ સ્ત્રી સાથે યુદ્ધ કરતા જે મરણ થાય તે ઉત્તમ ગણાય!) અબજા કહેવાય છતા ખરેખર ખૂબ જ બળવાન આ સ્ત્રી સે કંડો પુરુષો કરતા પણ ઉત્તમ છે અને અમારા કુળનો નાશ કરવા જ દેવે નિર્માણ કરેલી આ અહીં આવી છે! મારે હવે શાંતિના વાક્યો વર્ધ શા માટે બોલવા જોઈએ? આ સ્ત્રી મારો નાશ કરવા જ આવી છે, તે શુ શાંતિના વચનોથી પ્રસન્ન થાય? (ત જ થાય) અનેક શત્રોથી શણગારેલી આ (સાં સાંધનો મેળવવા સમર્થ છે તેથી અમુક કંઈ ધન વગેરે) આપવાથી હાવાની શક્ય તેમ નથી, અને સાં દેવો આને વશ હોઈ આતા સેનકો છે, એટલે અહીં કોઈને ફેડવાનો ઉપાય કરવો, તે પણ અત્યંત નિઃશ છે, માટે હવે યુદ્ધમા મરવું તે જ વધાઈ ક્યાણું ની છે, પણ નાસી જવું તે હીક નથી, જ્ય કે મરણ દેવાનુંસાર આજે જ થઈ રહેશે

વ્યામ બોઆ અમ મનથી વિનારી ગુણે ધર્મે ધરી યુદ્ધ માટે ખૂબ સ્થિર ધર્મ સામે ઊભેલા તે દેવીને કહ્યું 'હે દેવિ! તુ યુદ્ધ કર, હે સુદરિ! તારી આ મહેનત નક્કી—નૃધા છે, ખરેખર તુ મૂર્ખ છે સ્ત્રીઓનો કદી આ ધર્મ નથી સ્ત્રીઓ ને તો પોતાના બે નેનો એ જ બાણ છે, બને ભગ્નર એ જ ધનુષ છે, હાવભાવ એ જ નાનો છે અને ચતુર પુરુષ તેનું નિગ્રાન છે વળી શરીર પરનું

જે વિલેપન તે જ સ્ત્રીઓનું બપ્તર છે, મનોરથ એ જ રથ છે અને ધીમુ ખોલવું તે જ તેઓનો રણની નોખતતો નાદ છે, આ સિવાય બીજો (યુદ્ધસાજ સ્ત્રીઓનો કદી ન હોય) સ્ત્રીઓએ બીજા અસ્ત્રો ધારણ કરવા, તે ખન્ધર તેમને માટે હાનીરૂપ છે હે સુદરિ! સ્ત્રીઓને તો શરમ એ જ શાપગાર છે, નિઃશ્વપાણુ તે કદી તત્ત્વોના શણગાર નથો સુખ સ્ત્રી યુદ્ધ કરતી હોય તો કંકશા-કંકાર જેવી દેખાય છે સ્ત્રીઓ પોતાના બંને સ્તનો દાકવા જ જોઈએ ત્યારે ધનુષ ખેંચતી વેળા તે કેમ બને? સ્ત્રીઓની ધીમી બાહ ક્યા અને ગદા લઈ દોડવું ક્યા? આમા તને બુદ્ધિ આપનારી તો આ કાલિકા અને પરમી આ નામુડા જ છે (એટલે તારુ તું સૂઝે?) વળી તને વિચાર આપનારી પણ આ આમુડા છે અને લાકડાવાવવામા પણ કોંગ શબ્દ કરતી આ કાલિકા છે, (તે કેવળ અયોગ્ય છે માટે તે બાનેને છોડી તું મારી પામે આવતી રહે,) સર્વ પ્રાણીઓને ભાકર આ મિહ તારુ વાદત છે, (તે પણ ઠીક નથી) હે સુદુર્લભવાણી! વીણાનો નાદ છોડી તું ઘડાનો અવાજ કરે છે, આ બધું તારા રૂપ અને ચોવનનું વિશેષ છે હે સુદરિ! જો તારે બુદ્ધ કરવાની ઇચ્છા છે, તો તું હરૂપી થઈ જ અને લાખા હોહવાણી, ખસખ નખ વાળી, ફૂર ફાગડા જેવા રંગવાળી, આધળી, લાખા પગ વાળી, ખસખ દાતવાળી અને ચિલાહાની આખો જેવા આકૃતિવાળી થઈ જ, આપુ બેડેશન સ્વરૂપ કરી તું યુદ્ધ માટે ઊભી રહે અને સ્થિર થા વળી તું કંકાર વચન બોલ, એટલે તું તારી સામે યુદ્ધ કર, પણ સુદર દાતવાળી તને આવી સુદરી જોઈ માટે હાથ (યુદ્ધ કરવા) ઊપડતો નથી હે મૃગના બચ્ચા ના જેવા નેત્રોવાળી! હે કામદેવની પત્ની જેવી! યુદ્ધમા તને મારવા માત્રે હાથ ચાલતો નથી

વ્યાસ બોલ્યા હે ભરતવશીઓમા ઉત્તમ રાજા! એમ કહેતા અને ક્રમથી પીડાતા તેને જોઈ જગદ્યા ધીમા હસવાપૂર્ક આ વાક્ય બોલ્યા

દેવી બોલ્યા 'ઓ મૃદાત્મા! હે ક્રમના બાણોથી ખૂબ મોહિત થયેલા! તું શા માટે ખેદ કરે છે? હે મૃદ! હું પ્રેક્ષક તરીકે ઊભી છું, તું આ કાલિકા અથવા

આમુડા સાથે જ યુદ્ધ કર રણના મોખડે આ બાને તને યોગ્ય છે તું ઇચ્છા પ્રમાણે (આ બાને પર) પ્રહાર કર, હું તારી સાથે યુદ્ધ કરવા ઇચ્છતી નથી' એમ કહી દેવીએ મધુર વાણીથી કાલિકાને કહ્યું: 'હે ક્રૂ કાલિકા! હે દ્વેષપા! તમે આને યુદ્ધમા મારો અને મારુ પ્રિય કરો'

વ્યાસ બોલ્યા એમ દેવીએ કહેલા કાળે પ્રેરેલા ને કાળ જેવા રૂપવાળા કાલિકા તરત જ ગદા લઈ યુદ્ધની તૈયારી કરી ઊભા રહ્યા, એટલે કાલીનું તથા ગુલનું અર્થિ ભયાનક પરસ્પર યુદ્ધ થયું પછી મર્ા દેવી અને મહાત્મા મુનિઓના દેખતા ગદા ઉગામી મુખે રણમા કાલિકાને મારી એટલે કાલિકાએ પણ દેવસાજને જોઈ ગદા મારી અને તે મારીએ ગદાથી સોના જેવા અગતો તેનો રથ ભાગી નાખ્યો તેમ જ ભાકર શબ્દ કરતા તે કાલિકાએ તેના ખચ્ચરેને પણ મારી નાખી સારથિને પણ તરત જ મારી નાખ્યો, એટલે પગપાળો થઈ ક્રોધાયમાન થયેલા તેણે ગદા લઈ ખૂબ હસતા હસતા કાલિકાની બાને ભુજાઓની વચ્ચે પ્રહાર કર્યો, ત્યારે તે ગદાપ્રહારને ચુકાવી દઈ કાલિકાએ તરત જ તલવાર લઈ ચઢત ભગાવેલા તેના હાથા લાથને લથિયારો સાથે કાપી નાખ્યો એમ કપાયેલા હાથવાળો, રથ વિનાનો અને લોહીગુહાણ થયેલ છતા હાથમા ગદા લઈ તેણે કાલિકાની પાસે જઈ પ્રહાર કર્યો, એટલે ખૂબ હસતા કાલિકાએ તલ વાચ્ચી તેનો જમણો હાથ પણ ગદા તથા બાજુબધ સહિત કાપી નાખ્યો, તે સમયે ક્રોધાયમાન થયેલો તે શુભ પગની લાત મારવા વેગથી દોડયો, એટલે કાલિકાએ તરત જ તલવાચ્ચી તેના બંને પગ કાપી નાખ્યા એમ હાથપગ કપાયા છતા 'તું ઊભી રહે, ઊભી રહે' એમ બોલતો તે કાલિકાને જાણે કરાવતો હોય તેમ તરત જ દોડતો ગયો, ત્યારે તેને આવતો જોઈ કાલિકાએ ક્રમજ સન્માન ઉપમાવાળા તેના મસ્તક ને કાપી નાખી તેના ગળા પરથી લોહીનો ધોધ વહેતો કરી નાખ્યો, એમ મસ્તક કપાયું ત્યારે પર્વતની પેઠે તે દાવવ પૃથ્વી પર પડી ગયો, તેના દેહમાથી તરત જ પ્રાણ નીકળી ગયા, પછી તે દેહને પ્રાણરહિત પડેલા જોઈ ઇદ્ર સહિત દેવો તે સમયે દેવી અષ્ટિકાની, આમુડાની તથા કાલિકાની સ્તુતિ કરવા

લાગ્યા * તે વેળા સુખકારક વાયુ વાવા લાગ્યા, દિશા ઓ અત્યંત નિર્મળ થઈ અને પવિત્ર અગ્નિઓ હોમ વખતે જમણી તરફની જાળાઓવાળા થયા જે દૈત્યો મરતા બચ્યા હતા, તે બધા જગદખાને પ્રણામ કરી લધિયારે છોડી પાતાળમા ચાલ્યા ગયા હે રાજા ! શુભ વગેરેના નાશરૂપ અને દેવોના રક્ષણરૂપ આ બધું દેવીનું ઉત્તમ ચરિત્ર મેં તમને કહ્યું પૃથ્વી પર જે મનુષ્યો આ સર્વ આખ્યાનનો ભક્તિથી સદા પાઠ અને શ્રવણ કરશે, તેઓ અવશ્ય કૃતાર્થ થશા જે મનુષ્ય આ શુભ ચરિત્રનું નિત્ય શ્રવણ અથવા પાઠ કરે છે, તે જો પુનરુદિત લેય તો પુત્રોને પામે, ધનરહિત લેય તો પુષ્કળ ધન પામે, રોગી હોય તો રોગથી છૂટી જાય અને સર્વ કામનાઓ મેળવે છે, તેને શત્રુથી ભય થતો નથી અને છેવટે તે મુક્તિ પામે છે ૧-૬૮

શત્રુતો ન ભયં તસ્ય ય દ્વં ચરિતં શુભમ્ ।
શ્તળોતિ પઢતે નિત્ય મુક્તિમાઝાયતે નરઃ ॥ ૬૮ ॥
ઈતિ શીદેવીભાગવત મહાપુરાણમા પચમ સ્કંધ વિરો
અધ્યાય ૩૧ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૩૨ મો *

સુર્ય રાજ અને સમાધિ વૈશ્યની કથા

જનમેજય ઉવાચ

મહિમા વર્ણયતે સમ્યક્ ચણ્ડિકાયાસ્ત્વયા મુને ।
કેન ચારાચિતા પૂર્વે ચરિત્રવ્રયયોગતઃ ॥ ૧ ॥

જનમેજયે પૂછ્યું 'હે મુનિ ! તમે ચણ્ડિકાનો મહિમા સારી રીતે વર્ણવ્યો છે, હવે ત્રણ ચરિત્રોના પાઠ અથવા શ્રવણથી પૂર્વે ભગવતીનું આરાધન કોણે કર્યું હતું કે કૃપાના ભાડાર ! વરદાન આપનારા દેવી કોના પર પ્રસન્ન થયા હતા કે અને કામનાઓ આપનારા દેવીને આરાધી કોણે મહાદાન કૃણ મેળવ્યું

* અહીં દેવોની સ્તુતિ થઈ રહ્યા પછી ભગવતીનો તેઓને વરદાન દીધા અને તે પછી પોતે અદૃશ્ય થયા, વગેરે કથા માર્કંડેય પુરાણમાથી જોઈ લેવી

* આ અધ્યાયમા ત્રેલકાએકોથી ત્રણે ચરિત્રોને લેવા પ્રસિદ્ધ રાજા સુર્ય અને સમાધિ વૈશ્યની કથા કહેવાયે

હતું કે તે તમે કહો હે મહાભાગ્યશાળી બ્રાહ્મણ ! ભગવતીની ઉપાસનાનો, પૂજનો તથા લોમનો વિધિ તમે વિસ્તારથી કહો

સૂત બોલ્યા જનમેજય રાજાનું તે વચન સાભળી પ્રસન્ન થયેલા સત્યવતીના પુત્ર વ્યાસે મહા-માયાનું પૂજન રાજાને કહેવા માહ્યું

વ્યાસ બોલ્યા પૂર્વે સ્વારોચિષ મન્વાતરમા સુર્ય નામે રાજા હતો તે ઘણો જ ઉદાર, પ્રજા પાલનમા તત્પર, સત્યવાદી, કર્મપરાયણ, બ્રાહ્મણોને પૂજનાર, ગુરુભક્તિમા તત્પર, કાયમ પોતાની સ્ત્રીમા જ રમનાર, દાન કરવાના સ્વભાવવાળો, હોઈ સાથે પણ વિરોધ નહિ કરનાર અને ધનુર્વેદમા ખૂબ પા-ગત હતો એ રાજા એમ રાજ્ય પાળતો હતો, તેવામા પછાડામા રહેતા મલેચ્છોના બળથી તેના શત્રુ બન્યા તેઓ કેવળ અન્યાયથી જ શત્રુરાજ્યનો નાશ કરનારા હોઈ પૃથ્વીને પહાવી લેવા તત્પર રહેતા હતા જેથી હાથી, ઘોડા, રથ અને પાળાઓની સાથે હોઈ મહાગવિત તે મલેચ્છો સત્તુરંગી સૈન્ય તૈયાર કરી તેના પર ચઢી આવ્યા, એટલે સુર્ય રાજા પણ સૈન્ય લઈ તેઓની સામે થયો એ રાજાનું અંતિ કૂર તે મલેચ્છો સાથે ધોર મુદ્દ થયું મલેચ્છોનું સૈન્ય ઘણું જ થોડું હતું અને રાજાનું સૈન્ય અદ્ભુત હોઈ ઘણું

+ એકે ખરી રીતે તેા ક્રુવનો પુત્ર નદીરત્ન નામનો એક રાજા મુખ્યત્વે કરી સુર્ય સામે મુદ્દ કરવા બઢી આવ્યો હતો અને તેણે પોતાની સાધ્ય માટે મ્લેચ્છો પણ સાથે આણ્યા હતા, એટલે તે મ્લેચ્છો સુર્ય રાજાના શત્રુઓ ન હતા છતાં નદીરત્ન રાજાનો પણ કરી તેઓ આવ્યા હતા, તેથી બળાન્કારે તેઓ સુર્ય રાજાના શત્રુઓ થયા હતા

* મૂળમા 'કોલાવિષ્ણિન' એ પાનો ૨૫ અર્થ છે 'કોલા' શબ્દનો અર્થ 'કોલાહલ' થા છે એટલે કોલાહલથી અર્થાત્ અન્ધારથી વિષ્ણુનિ. એટલે શત્રુરાજાનો નાશ કરનાર, એટલે કે મુદ્દનીતિનો આશય નહિ કરનાર, જે મુદ્દનીતિપૂર્વક તેઓએ મુદ્દ કર્યું હોત તે સુર્ય રાજાએ તેઓને જીત્યા જ લોત, એવો અર્થ બાવ છે ૨૫મા 'કોલા' શબ્દથી સુર્ય રાજાની તે નામે નગરી નામજ્વી અને તેના નાશ કરનારા અથવા 'કોલા' એટલે ભૂડ કે દુકર, તેને વિષ્ણુનિ એટલે નહિ મારનાર, મ્લેચ્છો ભૂડને કે સુર્યને મારતા નથી, એ વાત પ્રસિદ્ધ છે

જ બળવાન અને મોટું હતું, છતાં દૈવ્યોને એ મનેરજો-
એ સુર્ય સન્તને યુદ્ધમાં જીતી લીધો, જેથી હાર
પામી નાસી છૂટેલો તે રાજા કિલ્લાની ગોઠવણવાળા
સુરક્ષિત પોતાના નગરમાં આવી પહોંચ્યો, પરંતુ
યુદ્ધમાં અને નીતિદ્રુગજ તે રાજા પ્રધાનોને સનુ-
પક્ષમાં મળી ગયેલા નેઈ, મનમાં ઉદાસ થઈ વિચારવા
લાગ્યો કે, 'ખાઈ તથા કિલ્લાની ગોઠવણવાળા આ
વિશાળ સ્વાન પકડી રાખી માટે સમયની સહ જોવી
કે યુદ્ધ કરવું હીક છે? પ્રધાનો શત્રુઓને વશ થયા છે,
તેથી મનણા કરવાને યોગ્ય નથી. તો હવે મારે શું
કરવું?' વળી તે રાજા મનથી આમ વિચારવા લાગ્યો
કે, 'રાત્રીઓને મળી ગયેલા તે પાપી બ્રાહ્મણો
પ્રધાનો કદાચ મને શત્રુઓને સોંપી દેશે તો શું
વશે? જેઓની યુદ્ધ પાપી રોષ તેઓ પર કદી
વિશ્વાસ ન કરવો, જે લોકો લોભને વશ થયા હોય
તેઓ શું ન કરે? લોભથી ઘેરાયેલા મનુષ્ય ભાઈનો,
પિતાનો, મિત્રનો, સુહૃદનો, બાધવનો, પૂજ્ય ગુરુનો
તથા બ્રાહ્મણનો પણ દેવ કરે છે, માટે અત્યંત પાપી
હોઈ શત્રુપક્ષને મળી ગયેલા પ્રધાનમંડળ પર હવે
મારે કદી વિશ્વાસ ન કરવો નેઈએ' એમ મનથી
વિચારી અત્યંત દુઃખી મનવાળો તે રાજા એકલો
ઘોડા પર બેસી તે નગરમાં નીકળી ગયો સહાય વિનાનો
તે યુદ્ધમાં રાજા નગરમાંથી નીકળી ગયો વનમાં
જઈ પહોંચ્યો અને હવે મારે ક્યા જવું? એમ
વિચારવા લાગ્યો તેવામાં સુમેધા નામનો તપસ્વી
મુનિનો ઉત્તમ આશ્રમ જ માત્ર ત્રણ જ યોજન ત્યાંથી
દૂર બની રાજા ત્યાં ગયો અનેક વૃક્ષોથી યુક્ત, નદીના
કિનારા પર સ્થિત, લેવર-સ્થિત. અત્યંત પશુઓથી
વ્યાપ્ત, ક્રોધવાન શબ્દોની ગોલાયમાન, શિષ્યોના ભણ
વાના શબ્દોથી યુક્ત, મૃગોના મે કરો દેખાઈ વ્યાપ્ત,
સારી રીતે પાકેલા તાંબા નામના ધાન્યથી યુક્ત,
ઉત્તમ પુષ્પ-કળવાળા વૃક્ષોથી વ્યાપ્ત, લેખના ધુમા-
ડાની સુગંધથી પ્રાણીઓને કાયમ પ્રીતિ કરનાર,
વેદોના શબ્દોથી વ્યાપ્ત અને સ્વર્ગ કરતા પણ મનોહર
તે આશ્રમને નેઈ એ રાજા આનંદયુક્ત થયો અને
ભય છોડીને તે બ્રાહ્મણના આશ્રમમાં વિદ્યાઓ લેવા
તેણે વિચાર્યું ઘોડાને ઓઢે બાધી તે રાજા ચિન્તનયુક્ત

થઈ આગમમાં ગયો અને ત્યાં મારગદર્શી છાયામાં
બેઠેલા, મૃગચર્ચાના આસનવાળા, માત, તપસ્વી અત્યંત
દ્રુણ, સંગ, શિષ્યોને ભણાવતા, વેદશાસ્ત્રના અર્થ-
ને બાહ્યના, ક્રોધ, લોભ વર્ગોથી સ્થિત રાજા-દેવા-
દિ નેકક્રમથી સ્થિત, અદેખાઈ વિનાના, આત્મજ્ઞાન-
માં સ્મરનારા, નત્યવાદી અને જિતેન્દ્રિય મુનિને નેઈ
રાજા તે વેળા તેમની આગળ દંડવત્ પૃથ્વી પર પડ્યો
અને પ્રેમયુક્ત થઈ આસુના જળથી વ્યાપ્ત નેયોવાળો
થયો તે સમયે મુનિએ 'ઊઠો, ઊઠો, તમારું વ્યાજ
થાયો' એમ તેને કહ્યું અને નુરુએ પ્રેરણા કરેલા
શિષ્યે તેને આમન આપ્યું, આટલે રાજા ઊભો થઈ
તેમની આજ્ઞાથી તે આસન પર બેઠો, ત્યાં સુમેધા
મુનિએ પૂજની સામગ્રી વગેરેની વિધિપૂર્ક તેની
પૂજા કરી પૂછ્યું કે, 'તમે ક્યાથી આવ્યા છો? કોણ
છો? અને મિતાપરચણ કેમ છો? આમાં જે ગુપ્ત
કારણ હોય તે તમે ખુશીથી કહો તમારે આહી આવ-
વામાં શું કામ છે? તમારા મનમાં જે કાર્ય રહ્યું
હોય તે તમે કહો, તમારું જે ઇચ્છિત કરવું અસંક્ય
હશે તે પણ કહીશ'

રાજા બોલ્યા 'હું સુર્ય નામનો રાજા છું, શત્રુ-
ઓએ મને હરાવ્યો છે, તેથી રાજ્ય, ધન તથા
સ્ત્રીને છોડી હું તમારે શરણે આવ્યો છું હે બ્રાહ્મણ!
તમે મને જે આજ્ઞા કરશો, તેને હું ભક્તિપૂર્વક
થઈ કરીશ તમારા સિવાય બીજાને કોઈ પણ પૃથ્વી
પર મારું સ્થાન કંઈ નથી શત્રુઓથી મને ઘોર
ભય છે તેથી હું આજે તમારી પામે આવ્યો છું હે
મુનિશ્રેષ્ઠ! હે શરણાગત પર પ્રેમવાળા! તમે મારું
સ્થાન કરો

પરિચિત્ત કહ્યું હે રાજેન્દ્ર! તમે નિર્ભય થઈ
આવી ત્યાં તમારા બળવાન શત્રુઓ આમારું તપના
બળથી અહીં એકસ નહિ આવે હે ઉત્તમ રાજા!
આહી તમારે ધિસા ન કરવી, પણ વનને લગતી
આજીવિકા બન ઉત્તમ સામે, રૂળ તથા મૂળથી
જીવન ધાત્રુ

વ્યાસ બોલ્યા એવું તેમનું વચન સાંભળી તે
રાજા નિર્ભય થઈ તે આશ્રમમાં જ રહ્યો અને
પવિત્ર સ્ત્રી કળ તથા મૂળને જ આદાર કરવા લાગ્યો
કોઈ તમયે એ રાજા વૃક્ષની છાયાનો આશ્રય કરી

ધર તરફ જ અત કરણ ગયેનું હોવાથી ચિંતાતુર ઘઈ વિચારતા બાંચો કે, 'સદા પાપમા સ્મવાવાળા મારા શત્રુ-મ્લેચ્છોએ મારું નાન્ય મેળવ્યું છે, તેથી તે દુઃખાની નિર્દોષ શત્રુઓએ લોકોને ખૂબ પીડયા હશે મર્વ હાથીઓ અને ઘોડાઓ પણ શત્રુથી ખૂબ પીડાયા હશે અને ખોરાક વિનાના ઘઈ દુર્બળ થયા હશે એમા સારા નથી પૂર્વે જેઓને મે પાળ્યા છે, તે માત્ર નાં સેવકો શત્રુઓને વશ વર્તતા હોઈ દુઃખી જ થયા હશે અત્યંત દુરાચારી અને મોટા ખર્ચ કરવામા તત્પર એ શત્રુઓએ મારા ધનને જીત્યું, ઘર તથા વેત્યા વગેરે સ્થાનોમા વેડફી દીધું હશે પાપી બુદ્ધિવાળા મ્લેચ્છો સુપાત્રમા દાન કરવામા ચતુર હોય જ નહિ, તેથી વ્યસનો દ્વારા મારા ખજાનાનો નાશ કરશે, અને મારા મત્રીઓ તો પાપી બુદ્ધિવાળા છે જ' આમ ચિંતા કરતો રાજા વૃક્ષના મૂળ પાસે બેઠો હતો, ત્યારે કાંઈ વાણિયો એવી જ ચિંતા કરતો ત્યાં આવી ચડ્યો રાજાએ તેને સામે બેઠો અને પોતાની પાસે ત્યાં બેસાડ્યો, પછી તેને પૂછ્યું, 'તું કોણ છે? અને આ વનમા ક્યાથી આવી ચડ્યો છે? હે મહાભાગ, તારું નામ શું છે? ક્યા કારણથી તું દુઃખી દેખાય છે? તું કિંકો ઘઈ શોકથી કેમ પીડાયો છે? તું સત્ય કહે (સામ નામા) ત્યાં જ શપ્થોથી મિત્રતા થયેલી મનાય છે (એટલે મિત્રતા હોય ત્યાં બધું કહી શકાય છે)'

આસ બોલ્યા રાજાનું વચન સાંભળી, સંજ્ઞા નનો મમાગમ જાણી સ્થિર બેસીને તે ઉત્તમ વાણિયો તેને કહેના લાગ્યો

વાણિયો બોલ્યો હે મિત્ર! હું જાતે વાણિયો છું 'સમાધિ' નામ પ્રખ્યાત છું, તેમ જ ધનવાન, ધર્મનિપુણ, સત્ય બોલનાર તથા પાસે ગુણો પર દોષોરોપણ કરનાર નથી ધનમા લાલચ બનેલા દુષ્ટ પુત્રોએ તથા સ્ત્રીઓએ 'આ કન્નૂસ છે' આવું બહાનું કાઢી ત્યજવો ઘણો મુશ્કેલ સ્નેહ ત્યજીને મને હાકી કાઢ્યો છે વળી મારા કુટુંબીઓએ પણ મને ત્યજી દીધો છે, તેથી તરત જ આ વનમા હું આવતો રહ્યો છું, હે પ્રિય મિત્ર! તું કોણ છે? તું કોઈ ભાગ્યશાળી દેખાય છે, હવે તું (તારી વાત) કહે

રાજા બોલ્યો હું સુરથ નામે રાજા છું, ચોર (ગન્ડ) લોકોથી પીડાયો છું અને મત્રીઓથી કળાઈ રાજ્યરહિત ઘઈ અહીં આવ્યો છું હે ઉત્તમ વાણિયા! બહુ સારું થયું કે તું મને મિત્ર તરીકે અહીં મળ્યો છે સુદૃઢ વૃક્ષોવાળા આ વનમા આપણે બંને સુખેથી આનંદ કરીશું, માટે હે મહાબુદ્ધિમાન ઉત્તમ વાણિયા! તું શોક છોડી દે અને સ્વસ્થ થા અહીં જ મારી સાથે તારી ઈચ્છા પ્રમાણે સુખેથી રહે

વાણિયા બોલ્યો મારું કુટુંબ મારા વિના નિરાધાર, ઘણું જ દુઃખી, ચિંતાથી વ્યાકુળ અને વ્યાધિ તથા શોકથી હેરાન થતું હશે હે રાજા! સ્ત્રીના શરીરમા કે પુત્રના દેહમા પણ સુખ નહિ હોય, આમ ચિંતાતુર રહેતું મારું ચિત્ત શાંત થતું નથી હે રાજા! પુત્રને, સ્ત્રીને, ધરને તથા સ્વજનને હું ક્યારે જોઈશ? આવી ધરની ચિંતાથી ખૂબ જ દુઃખી થતું મારું મન સ્વસ્થ થતું નથી

રાજાએ કહ્યું, હે મહાબુદ્ધિમાન! દુરાચારી હોઈ ઘણા જ મૂર્ખ જે પુત્રો વગેરેએ તને હાકી કાઢ્યો છે, તેઓને જોઈ હવે તને શું સુખ થશે? કિંતકારી શત્રુ સારો, પણ જેઓ દુષ્ટતાથી હોય તે મિત્ર કેમ કહેવાય? માટે મનને સ્થિર કરી તું મારી સાથે આનંદ કર

વાણિયો બોલ્યો હે રાજા! અજ્ઞાનીઓ જેને ભાગ્યે છોડી શકે છે એવા કુટુંબની ચિંતાથી અત્યંત દુઃખી થતું મારું મન હજીયે સ્થિર થતું નથી

રાજાએ કહ્યું મારા મનને પણ સંન્યથી થયેલું દુઃખ પીડે છે, માટે આ શાંત મુનિને આપણા શોકનો નાશ કરનાર ઔપચ આજે આપણે પૂછીએ

આસ બોલ્યા એવો વિચાર કરી તે રાજા અને વાણિયો વિનયપૂર્વક ઘઈ શોકનું કારણ પૂછવા મુનિ પાસે ગયા ત્યાં બેઠેલા, શાંત અને સંવૃત્તમ એ કથિતે પ્રણામ કરી ખરાબર બેઠી શાંતિ પામેલા રાજાએ તેમને કહ્યું ૧-૬૩

ગત્વા ત પ્રણિયન્વાહ રાજા ઋષિમનુષ્યમ્ ।

આસીન સમ્યગાસીનઃ શાન્ત શાન્તિમુપાગતઃ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવત મહાપુરાણમા પચમ સ્કંધ વિષે

અધ્યાય ૩૨ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૩૩ મો*

ભુવનધુન્દરી માહાત્મ્ય

સજોગચ

મુને વૈદ્યોઽયમધુના વને મિત્રતાં ગતઃ ।

પુત્રદારીનિરત્તોઽયં પ્રાપ્તોઽવ મમ સંગમમ્ ॥ ૧ ॥

સુરથ સગ્નચો કહ્યું હે મુનિ! આ વાણિયો હમણા આ વનમા મારો મિત્ર થયો છે, તેને પુત્રો તથા સ્ત્રીઓએ લાડી કાઢ્યા છે, તેથી અહીં મને તે મળ્યો છે આ વાણિયો કુટુંબના વિરહથી દુઃખી થઈ અત્યંત દુઃખી મનવાળો રહે છે અને શાંતિ પામતો નથી, મને હમણા તેમ જ થાય છે હે મહાબળિ માન! સગ્નય ગયું તે દુઃખથી હું શોકાતુર થયો છું અને મારા હૃદયમા વિના કારણ થતી ચિંતા દુઃખથી નથી શમીને વશ થયેલા મારા ઘોડા ને હાથીઓ દૂધળા થઈ ગયા હશે, તેઓનું શું થશે? તેમ જ મારા સેવકો મારા વિના દુઃખી થઈ ગયા હશે અને શત્રુઓ ઘણા જ બળથી ફાણવારમા મારા ખંભનાનો નાશ કરી નાખશે આવી ચિંતા કરતાં મને ઊંઘ પણ આવતી નથી અને શરીરમા સુખ થતું નથી હું આ સર્વ જગતને સ્વપ્ન જેવું ખોટું જાણું છું, છતાં હે પ્રભો! મારું મન ભમી જઈ રિથર થતું નથી હું કોણ છું? આ ઘોડા અને હાથીઓ કોણ છે? સગા ભાઈ, પુત્રો અને મિત્રો મારા નથી, છતાં તેઓનું દુઃખ મને પીડે છે! આ મારા મનનો ભ્રમ છે, એમ હું જાણું છું, તોપણ મારો મોહ દૂર થતો જ નથી તેનું અદ્ભુત કાગળું શું છે? હે સ્વામિન! તમે બધું જાણો છો અને સર્વ સાધયનો નાશ કરનાર છો, માટે હે દયાનિધિ! મારા આ મોહનું કારણ કહો

વ્યાસ બોલ્યા સગ્ન સુરથી મુનિશ્રેષ્ઠ સુમેધાને એમ પૂછ્યું ત્યારે તેમણે શોક તથા મોહનો નાશ કરનાર આ શ્રેષ્ઠ જ્ઞાન તેને કહ્યું

સુમેધા ઋષિ બોલ્યા હે સગ્ન! બાધન તથા મોહનું કારણ હું તમને કહું છું, સાબળો - 'જે' મહા માયા' એમ પ્રખ્યાત છે, તે જ સર્વ પ્રાણીઓને આ

લોકમા બાધ તથા મોહનું કારણ છે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શંકર, ઇંદ્ર, વરુણ, વાયુ સર્વ દેવો, મનુષ્યો, ગંધર્વો, સર્પો, સંક્ષેપો, જાતજાતના વૃક્ષો, વેલીઓ, પશુઓ, મૃગો તથા પક્ષીઓ એ બધા માયાને વશ થઈ બાધન તથા મોહને પાત્ર બને છે તે મહામાયાએ સ્થાવર જંગમ આ સર્વ જગતને સરળું છે મોહજાળથી બાધાયેલું આ જગત તેને જ વશ વતે છે, તો જ્ઞાને ગુણથી મેલો તું—એક ક્ષત્રિય—મનુષ્યોમા કોણ માત્ર છે? જ્ઞાનીઓના મિત્રને પણ તે મહામાયા સદા મોહ પમાડે છે જ્ઞાન હોવા છતાં બ્રહ્મા, શંકર અને વિષ્ણુ આદિ પણ (પ્રારબ્ધકર્મના ભોગ સુધી) માયા બાંધી રહેતી હોવાથી જાગને વશ થઈ ખૂબ જ મોહિત થઈને લોકમા (જન્મ—મરણના કેસમા) ભ્રમ્યા કરે છે હે સગ્ન! પૂર્વે સત્યયુગમા વિષ્ણુ નારાયણે ખોતે બ્રહ્મવિદ્યાની સ્થિરતા માટે સ્વેતકીપમા જઈ દસ હજાર વર્ષ સુધી ઘણું મોટું તપ કર્યું હતું, અને પછી શાશ્વત સુખ માટે તેમણે ચિંતન કર્યું હતું, તે જ પ્રમાણે, હે સગ્નેન્દ્ર! બ્રહ્મા પણ પરમ ગ્રાહ્યુત એક નિર્જન પ્રદેશમા મોહને દૂર કરવા તપ માટે રહ્યા હતા કોઈક સમયે વાસુદેવ વિષ્ણુ પણ બીજા સ્થળ માટે વિચાર કરી તે (સ્વેતકીપના) પ્રદેશમાથી ઊઠીને બીજા પ્રદેશ ગ્નેવાની ઇન્દ્રાથી નીકળ્યા, અને તે જ પ્રમાણે હે સગ્નેન્દ્ર! બ્રહ્મા પણ ખોતાના તપ કરવાના સ્થળમાથી બહાર નીકળ્યા તે બંને બ્રહ્મા તથા વિષ્ણુ માર્ગમા ભેગા થયા ત્યારે એકબીજાને પૂછ્યા લાગ્યા કે, 'તું કોણ છે અને તું કોણ છે?' બ્રહ્માએ તે વિષ્ણુદેવને કહ્યું હું જગતનો કર્તા છું' ત્યારે વિષ્ણુએ તેમને કહ્યું 'ઓ મૂર્ખ! હું વિષ્ણુ જ જગતનો કર્તા છું તું તો બળ વિનાનો અને જ્ઞાનેગુણથી આક્રિત હોઈ કોણ માત્ર છે? સર્વ ગુણથી આક્રિત મને વિષ્ણુને તું સનાતન જાણ મેં હમણા જ મહાભયકર વૃદ્ધ કરી તારી રક્ષા કરી હતી (મધુ—કેટલ નામના) બે દાનવોથી અત્યંત પીડાઈને તું મારે શરણે આવ્યા હતા તે મધુ—કેટલ દાનવોને મેં જ માર્યા હતા, તો હે મૂર્ખ! તું ગર્વ કેમ કરે છે? હવે આ મોહ તું છોડી દે આ વિશાળ સસારમા મારાથી પણ અધિક કોઈ છ જ નહિ'

* આ અધ્યાયમાં સુરથ તાજાને શ્રીમદ્ ભુવનધુન્દરીને માહાત્મ્ય પૂછ્યું, ત્યારે સારીપા હાથેથી તેમને તે કહેવાશે.

સુમેધા ઋષિ યોલ્યા એમ બ્રહ્મા તથા વિષ્ણુ પરસ્પર વિવાદ કરવા લાગ્યા તેમના હોઠ (ક્રોધથી) ફરકના લાગ્યા, તેઓ પોતે કપવા લાગ્યા અને લાલ યોગ તેઓવાળા થઈ ગયા તેવામા વિવાદ કરતા એ બંનેની વચ્ચે અમૃત જેવું ઉન્નત્યળ, મોટું, લાખુ ને અફભુત લિંગ એકબીજાકે પ્રકટ થયું તેમ જ વિવાદ કરતા તે બંને મહાભાગ્યશાળીઓને સખેાધી તરત જ આકાશમા શરીર વિનાની વાણીઓ કહ્યું કે, હે બ્રહ્મા ! હે વિષ્ણુ ! તમે બંને પરસ્પર વિવાદ કરો મા તમારા બંનેમાથી જે કોઈ આ લિંગની નીચે કે ઉપર છે એી હદ મેળવે તેને તમારા બંનેમા હમેશા જ શ્રેષ્ઠ ગણવો, માટે એક જણ હમણા પાતાળમા જાયો અને બીજો આકાશમા જાયો, નકામો વાદ છોડી તમારે મારુ વચન પ્રમાણુ કર્યુ અને તમારા બંનેના આ વિવાદમા કાયમી કોઈને મધ્યસ્થ કર્યો નેઈએ ' આ દિવ્ય વચન સાંભળી બંને જણ (તેમ કરવા) તૈયાર થયા અને ઉદયમ કરવા તત્પર થઈ આગળ રહેલા તે અદ્ભુત દેખાવના લિંગને માપવા માટે ચાલ્યા. વિષ્ણુ પાતાળમા અને બ્રહ્મા આકાશમા ગયા એમ પોતાની મોટાઈ વધારવા તે મોટા લિંગને માપવા સારુ કેટલાક પ્રદેશ સુધી જઈ વિષ્ણુ બધી રીતે યાત્ર્યા, કારણુ કે લિંગનો અત તે પામ્યા જ નહિ તેથી પાછા કરી પોતાના મૂળ સ્થળ તે આવ્યા બ્રહ્મા પણ ઉપર ગયા હતા, તે શિવના મસ્તક પરથી પડેલા કેવડાના પાનને મેળવી આનદથી વ્યામ થઈ પાછા કર્યો અને તત્ત જ આવી તેમણે પેટુ કેવડાનુ પાન વિષ્ણુને બતાવી ગર્વથી મોહિત થઈ જૂઠું કહ્યું કે, 'લિંગના મસ્તક પરથી આ કેવડાનુ પાન મે લીધું છે અને તમારા ચિત્તને શાત કરવા નિશાનીરૂપે મે આણુ છે ' બ્રહ્માનુ તે વાક્ય સાંભળી કેવડાનુ પાન નોઈને વિષ્ણુએ તેમને કહ્યું ' આમા સાક્ષી કોણ છે તે હવે કહો હરકોઈ વિવાદ ઊભો થાય, ત્યારે સત્ય બોલનાર, બુદ્ધિમાન, સદાચારી, પવિત્ર અને સમભાવ વાળો સાક્ષી હોવો જ નોઈએ '

બ્રહ્મા બોલ્યા ' આ વખતે દૂર દેશમાથી સાક્ષી કોણ આવે ? આ કેવડો જ જે કઈ સત્ય હશે તે કહેશે ' એમ કહી બ્રહ્માએ તે બાબતમા પ્રેરણા કરેલી કેવડો

તરત જ આવુ સ્પષ્ટ વચન વિષ્ણુને કહેવા લાગ્યો ' શિવના મસ્તક પર રહેલા મને લઈને બ્રહ્મા આહી આવ્યા છે હે વિષ્ણુ ! આ બાબતમા તમારે કદી સંદેહ ન કરવો, મારુ વાક્ય તમે પ્રમાણુ ગણો કે બ્રહ્મા આ લિંગનો પાર પામ્યા છે અને શિવભક્તોએ ચડાવેલા મને લઈને આહી આવ્યા છે ' કેવડાનુ તે વચન સાંભળી વિષ્ણુ જાણે હસતા હોય તેમ બોલ્યા ' આ મહાદેવ જો વચન બોલો, તો તે પોતે જ મારે પ્રમાણુ છે ' વિષ્ણુનુ તે વાક્ય સાંભળી મનાતન મહાદેવ કોપાયમાન થઈ કેવડાને કહેવા લાગ્યા ' બો જૂઠું બોલનાર ! તુ અસત્ય ન બોલ ઉપર જતા બ્રહ્માએ મારા મસ્તક પરથી પડેલા તને વચ્ચેથી જ મેળવ્યુ છે તુ જૂઠું બોલો છે, માટે મે (આજથી) સર્વ ક્ષણ તારો ત્યાગ કર્યો છે, ' તે સાંભળી બ્રહ્મા શરમાઈ જઈ વિષ્ણુને નમી પડ્યા, અને તે દિવમથી શરૂ પુષ્પામ્રથી કેવડાનો ત્યાગ કર્યો છે આ ગીતે માયાનુ બળ જ્ઞાનીઓને પણ મોહ કરનાર છે એમ તમે જાણો હે રાજન્ ! એ (માયાથી થતા) ભ્રમ માટે બીજા પ્રાણીઓની તો વાત જ શી ? લક્ષ્મીપતિ વિષ્ણુ પણ દેવોનુ કાર્ય સિદ્ધ કરવા પાપના ભયને છોડી સર્વકાળ દૈત્યોને ઠગે છે વળી એ વિષ્ણુદેવ અનંક પ્રકારની યોનિઓમા અવતાર ધર્યો કરે છે અને આનદસુખ છોડી તે વિષ્ણુ દૈત્યો સાથે યુદ્ધ કર્યો કરે છે ! આમ, જગતના ગુરુ અને સર્વેશ્વરે વિષ્ણુમા પણ દેવોના કાર્ય માટે માયાનુ બળ જોવામા આવે છે, તો બીજાની તો વાત જ શી ? હે રાજન્ ! એ પરમ પ્રકૃતિ જ્ઞાનીઓના પણ ચિત્તને બળથી આકર્ષી મોહને સોપી દે છે, જે ભગવતીથી સ્થાવરજગમ આ સર્વ જગત વ્યાપ્ત છે તે જ સર્વ પ્રાણીઓને મદા મોહ, જ્ઞાન તથા બધમોક્ષ આપનાર છે

સુરથ રાજન્એ પૂછ્યુ હે ભગવન્ ! તે દેવીનુ ઉત્તમ સ્વરૂપ, બળ, ઉપરિષ્કારણ અને તેમનુ જે સંશ્રેષ્ઠ સ્થાન હેય તે તમે મન કહો

ઋષિ બોલ્યા હે રાજન્ ! તે દેવી અનાદિ હોવાથી તેમની કદી ઉત્પત્તિ જ નથી, હે રાજન્ ! તે પરમ દેવી નિત્ય જ છે અને કારણોનુ પણ કારણ હોઈ મર્વ પદ્મયોગમા સર્વ પ્રકારની શકિતરૂપ તે વતે છે

રાકિત વિનાનુ પ્રાણી બધી રીતે મુકદ્દા જેવુ થઈ
જાય છે સર્વ પ્રાણીઓમા જે ચેતન્યશક્તિ છે, તે
જ ભગવતીનુ સ્વરૂપ છે દેવોના કાર્યની સિદ્ધિ માટે
એ ભગવતી પ્રકટે છે, અવશ્ય થાય છે હે રાજા !
દેવો તથા મનુષ્યો તે દેવીની સ્તુતિ કરે છે, ત્યાં
પ્રાણી માત્રના હુ ખતો નાશ કર્યા એ અખિણદેવી
અનેક સ્વરૂપો ધારણ કરતા જાતજાતની શક્તિઓ
સહિત પ્રકટ થાય છે એ પરમેશ્વરી (દેવોના) કાર્ય
માટે પોતાની ઈચ્છાથી પ્રકટ થાય છે, પણ હે
રાજા ! સર્વ દેવો જેમ દેવાધીન છે, તેમ તે દેવી
દેવાધીન નથી પુરુષ-આત્માતા સર્વ પ્રયોજનોને
દાયક પ્રવર્તતા એ દેવી કાળને વશ નથી, પુરુષ પોતે
કર્તા નથી પણ કેવળ દ્રશ્ય જ છે આ સર્વ જગત
દૃશ્ય છે અને તે દેવી જ દૃશ્યને ઉત્પન્ન કરનાર
છે કારણ-કાર્યસ્વરૂપ તે એકલા જ બ્રહ્માસ્વરૂપ
નારકને સ્વી પુરુષ-આત્માને રાજા કરે છે એમ
પુરુષ રાજા થાય, તે પછી એ ભગવતી જ ઘણા
વેગથી સર્વોત્તમ સહાર કરે છે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને
મહેશ્વર તો માત્ર નિમિત્તાભૂત જ છે એ દેવીએ
જ ઉત્પન્ન કરેલા તે દેવો લીલા માટે જ પોતપોતાના
કાર્યોમા (તે દેવીથી) પ્રેરાયેલા છે અને તેઓમા
પોતાનો અશ સ્થાપી (એ પરમેશ્વરીએ જ) તેઓને
મહાબળવાન કર્યા છે વળી તે દેવોને માવિની લક્ષ્મી
તથા પાર્વતી નામની શક્તિઓ પણ તે દેવીએ આપી
છે, જેથી તે મહાન દેવો સુદિ, સ્થિતિ તથા વિનાશ
કરનાર તે પરમેશ્વરીને સર્વશક્તિરૂપ તથા સૌના
શ્વરી જાણી આનંદથી તેમને પૂજે છે હે રાજા !
દેવીનુ આ મવોરામ માહાત્મ્ય મે મારી બુદ્ધિ
પ્રમાણે તમને કહ્યુ છે, બની રીતે તેમના માહાત્મ્યનો
અત હું જાણતો નથી ૧-૬૫

एतच्च सर्वमाख्यात वैरीमाहात्म्यमुत्तमम् ॥

મમ શુદ્ધચતુસારેણ નાન્ત જાનામિ ભૂપતે ॥ ૬૫ ॥

હવે શ્રીદેવીવાનવત મહાપુરુષમા પદમ સ્કંધ વિષ

અધ્યાય ૩૩ મા નમામ

અધ્યાય ૩૪ મો*

ભગવતીની પૂજાવિધિ

રાનોવાચ

भगवन् ब्रूहि मे सम्यक् तस्या वाराचने विधिम् ।

પૂજાવિધિ ચ મન્ત્રોચ્ચ તથા હોમવિધિ વદ ॥ ૧ ॥

સુત્ય રાજાએ પૂછ્યુ હે ભગવન્ ! તે દેવીના
આસપદની વિધિ તમે મને સારી રીતે કહો તેમ જ
પૂજાવિધિ તથા હોમવિધિ તથા મન્ત્રો પણ કહો

સુમેધા નયિએ કહ્યુ હે રાજાન્ ! લોકોને કામ-
નાઓ, મોક્ષ અને જ્ઞાન આપનાર તથા હુ ખતો નાશ
કરનાર તે દેવીની ઉત્તમ પૂજાવિધિ હું તમને કહું છું,
સાભળો પ્રથમ આનાવિધિ કરી પવિત્ર થઈ, (ધોયેલા)
વસ્ત્રો પહેરી, આચમન કરી સાવધાન થયેલા મનુષ્ય
પોતાનુ સ્થાન પવિત્ર કર્યુ પછી લીપેલી જમીન
પર ઉત્તમ આસન બરાબર ગોઠવી તે પર આનંદ
માથે બેસી વિધિ પ્રમાણે ત્રણ વાર આચમન કર્યુ-
પછી પોતાની શક્તિ પ્રમાણે પૂજાદ્રવ્ય સ્થાપી, પ્રાણ-
યામ કરી જાતશુદ્ધિ કરીને પ્રાણપ્રતિષ્ઠા કરવી અને
મનોથી પૂજાસામગ્રીનુ પ્રોક્ષણ કરી સંક્રમ કરી
વિધિ પ્રમાણે ન્યાસ* કરવા ઉત્તમ તાપ્યાતા પાત્રમા
ધોળા નદનથી અથવા અદ્યગધથી છ ખૂણાવાળો
ચત્ર લખતો અને તેની બહાર આઠ ખૂણાનો ચત્ર
લખતો (ઉપરના જુ પર પણ લખ્યુ) પછી તવાક્ષર
મનના બીજને લખવા x અને પ્રાણપ્રતિષ્ઠાના મન્ત્રથી
અથવા વેદમન્ત્રથી યનની પ્રતિષ્ઠા કરવી + અથવા (જો
* આ અન્યાયમા સુમ્મારીત શ્લોકથી જગદલાના
પૂજનની વિદિ સુર રાજના પૂછવાથી સુમધા સ્થિત
હો છે

— મા કુમન્યાત વગેરે ન્યાસ કરી પોતાના દેહમા
ધર્મ વગેરી પીઠ ક પીઠ તમા આતરપૂજા કરી બાહ્યપૂજનો
આતર્ય સ્વયં, એ વાત અહીં કહી નથી, તોપણ તમ તરી

x અન્યા, દેવીની આજ્ઞાના પાલનથી માત્રી આઠ
પાલના નવાજુ મનના આઠ અક્ષર લખી નવમે અક્ષર
વગેરે ક્ષતિકામા લખતો

+ તમા વચ્ચે આશરશક્તિથી માત્રી પીઠમ ન સુવી પૂજ
કરી દરનુ આવાહન કરી મૂક મનથી આનન વગેરે ઉપચારો
અપીને તે દેવીનુ પૂજન કર્યુ તે પછી છ ખૂણાઓમાં
મનના છ અક્ષરની પૂજા કરવી, નવ અક્ષરમા યોગ્યુ રી

યત્ર ન હોય તો) ભગવતીની ધાતુની પ્રતિમા કરવી અને હે રાજા! (યામલ આદિ તત્ત્વોમા) શિવે કહેલા પૂજના મત્રોથી પ્રયત્નપૂર્વક ભગવતીનું પૂજન કરવું અથવા (વૈદિક મત્રોથી) વિધિ પ્રમાણે શાસ્ત્રોક્ત પૂજા કરી સાવધાન થઈ, નવાક્ષર મંત્રનો એકધારે તૂટક ન થાય, તેમ ધ્યાનપૂર્વક જપ- કરવો (જપના) દશાશથી હોમ કરવો, (તોમના) દશાશથી તર્પણ કરવું અને (તર્પણના) દશાશથી ગ્રાહણભોજન કરવું (એમ જપ સમાપ્ત કરી દેવીની આગળ માઈંડેય પુરાણમા= કહેલા) ત્રણે ચરિત્રોનો નિત્યપાઠ કરવો અને (તે પાઠ કરી) દેવીનું વિસ્તર્યન કરવું, ઉપરાત નવરાત્રનું વ્રત પણ વિધિપૂર્વક કરવું હે રાજા! કલ્યાણ ઈચ્છતા મનુષ્યે આશ્રિત તથા ચૈત્ર માસના શુકલ પક્ષમા નવરાત્રના ઉપવાસ કરવા, અને જે મંત્રનો જપ ચાલતો હોય, તે મત્રોથી સાકર, ઘી અને મધ નાખેલા, સારી રીતે તૈયાર કરેલા દૂધપાક વડે મોટા હોમ કરવો અથવા ખડરાના માસથી હોમ કરવો,* તેમ જ આઠમ, ચૌદશ અને નોમના દિવસે સુદર ખિલ્વપત્રોથી, લાલ કરેલુના પુષ્પોથી અથવા સાકર સંહિત તલથી દેવીનું ખાસ પૂજન અને ગ્રાહણ ભોજન કરવું શ્રીમહામાયાની કૃપાથી નિર્ધન ધનને

વગેરે નવ દુર્ગાઓનું પૂજન કરવું અને ભૂપુરોમા ઈન્દ્ર વગેરે નું તથા વજ્ર વગેરેનું પૂજન કરવું આવા યત્રપૂજના પ્રકાર અહીં સૂચવ્યો છે

- આ જપ બે પ્રકારનો છે, એક નિત્ય જપ અને બીજો પુરસ્કારને જપ. તેમા નિત્ય જપનો નિત્ય હોમવિધિ સમજી લેવો અને નિર્મિત્તક પુરસ્કારના જપમા જે દશાશ હોમ કરવો પડે છે તે હવે પછીના સ્લોકમા કહે છે

= જેએ આ દેવીભાગવતમા એક ચરિત્ર પ્રથમ સ્કધ મા તથા બે ચરિત્રો આ પાવમા સ્કધમા છે એમ ત્રણે ચરિત્રો આ પુરાણમા છે અને વામનપુરાણમા પણ ત્રણ ચરિત્રો છે, પરંતુ તે ઘણા જ લાંબા હોવાથી નિત્યપાઠમા અનુકૂળ ન આવે, એ અભિપ્રાયથી માઈંડેયપુરાણમા દ્વૈક ચરિત્રોનો પાઠ કરવાનું અહીં ટીકાકારના આશયથી કીર્તમા દર્શાવેલું છે

* આ વાત જાનિયને ઉદ્ધૃતી સમજવી, કારણ કાવિએ પુરાણ વગેરેમા ગ્રાહણને માલના હોમનો અધિકાર નથી એમ જણાવ્યું છે

પામે, રોગી રોગથી મુક્ત થાય, પુત્રસંહિત હોય તે વશ રહેનાર ઉત્તમ પુત્રોને મેળવે, રાજ્યવ્રત થયેલો રાજા ચક્રાવર્તી રાજ્ય પામે અને શત્રુઓથી પીડાયેલો મનુષ્ય શત્રુઓનો નાશ કરે છે જે વિદ્યાર્થી જિતે- દ્રિય થઈ ભગવતીનું (કાયમ) પૂજન કરે છે, તે ઉત્તમ વિદ્યા મેળવે છે, એમા સારાય નથી જે ગ્રાહણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અથવા શૂદ્ર ભક્તિયુક્ત થઈ જગદ્ગ્યાને પૂજે છે, તે સર્વ સુખને પામે છે જે પુરુષો અથવા સ્ત્રીઓનો સમુદાય ભક્તિતત્ત્વર થઈ નવરાત્રનું વ્રત કરે છે, તે કાયમ ઈચ્છિત ફળને પામે છે આશ્રિત માસના શુકલ પક્ષમા ભાવયુક્ત થઈ જે પવિત્ર નવરાત્ર વ્રત કરે છે, તે સર્વ કામનાઓ મેળવે છે (ખેતરની માટીથી) વિધિ પ્રમાણે (ચોરસ) મઝળ કરી પૂજનનું સ્થાન તૈયાર કરવું અને તેમા વેદમંત્રના વિધાનથી કળશ સ્થાપવો એ કળશ ઉપર ઘણું જ સુદર યત્ર કરી સ્થાપવું અને (તે કળશની) ચારે બાજુ સુદર જવારા વાવી ઉપર પુષ્પોની માળાઓથી વીંટાયેલો ચરવો બાધી ધૂપ તથા દીવા સંહિત એ ચડિકાનું ઘર કરવું તેમા શક્તિ અનુસાર ત્રણે કાળ દેવીની પૂજા કરવી (તેમા આ ચાદ રાખવું કે,) ચડિકાના પૂજન વિષે ધનનો ખર્ચ કરવામા વૃત્તચાર્દ ન કરવી (લોભ ત્યજી દઈ શક્તિ પ્રમાણે અવશ્ય ખર્ચ કરવો) અનેક જાતના ધૂપો, દીવા, ઉત્તમ નૈવેદ્યો, ફળો, પુષ્પો, ગીતો, વાદિત્રો, સ્તોત્રપાઠો અને વેદપારાયણોથી તે વેળા ઉત્સવ કરવો અને મનને ગમે તેવા ચદનો, અલંકારો, વસ્ત્રો, જાતજાતના ખાવાના પદાર્થો, સુગંધી તેલો તથા પુષ્પોથી વિધિપૂર્વક કન્યાઓનું પૂજન કરવું એમ સારી રીતે પૂજન કરી આઠમનોમના દિવસે મંત્રવિધાનથી વિધિપૂર્વક હોમ કરવો. પછી ગ્રાહણોને જમાડવા અને દશમના દિવસ પારણ કરવું રાજ્યઓએ ભક્તિપરાયણ થઈ શક્તિ પ્રમાણે દાન કરવું એમ જે કોઈ પુરુષ અથવા સંધવા કે વિધવા પતિવ્રતા સ્ત્રી ભક્તિથી નવરાત્રનું વ્રત કરે છે, તે આ લોકમા સુખને તથા મનોવાંછિત ભોગોને મેળવે છે અને તે વ્રતમા તત્ત્વર રહેનારા ડર- કોઈ મનુષ્ય મરણ પછી પરમ સ્થાનને (એટલે અગ્નિદીપ નામના દેવીના લોકને) પામે છે વળી તે

(વ્રત કરનાર) મનુષ્યને બીજા જન્મમા પણ આખડ દેવીભક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ જ ઉત્તમ કુળમા જન્મ પામી તે મદ્દત્વાસી થાય છે વ્રતોમા ઉત્તમ આ નવરાત્રનું વ્રત અને સર્વ સુખોને કરનારુ શિવાદેવીનું પરમ આરાધન મેં કહ્યું છે સંજનું। આ વિધિથી તમે ચડિદાનું આરાધન કરો, જેથી શત્રુઓને છતી આખડ સંવેરાતમ નન્દ્ય પામશે, તેમ જ હે ગંગા! આ જ શરીરે તમે પોતાના ઘરમા પુત્રોને તથા સ્ત્રીઓને મંગલી ઉત્તમ સુખ પામશે, એમા સરાય નથી હે ઉત્તમ વૈશ્ય! તું પણ કામનાઓ આપ નાન અને સુદિ તથા સારાર કરનામ વિસ્વેશ્વરી માયા દેવીનું આજે જ આરાધન કર. જેથી ઘેર જઈ ઇન્દ્રજિતમા સાસારિક સુખ પામી સ્વજનોમા તું માન્ય ઘઈશ વળી અતે દેવીના ઉત્તમ લોકમા (મણિ-દ્વીપમા) તારો વાન ચરો, એમા સરાય નથી હે રાજા! જે લોકોએ ભગવતીને આરાધ્યા નથી, તેઓ (મરણ પછી) નરકમા જાય છે અને આ લોકમા અત્યત દુ ખથી પીડાતા, જાતજાતના રોગોથી રિખાતા, શત્રુઓની પરજય પામતા, ત્રીસંહત, પુત્ર વિતાના, તુલ્યસુકત અને જડચુદ્ધિવાળા થાય છે જે લોકોએ વિલ્વપત્રોથી, કંઠેળના પુષ્પોથી, કમળોથી અને ચપાના પુષ્પોથી, જગદ્દ્યાને પૂજ્યા છે, તેઓ અત્યત વિવાની, પુણ્યવાળા, શક્તિની ભક્તિમા પરચણ, ધન, વૈભવ તથા સુખથી ચુકત, માનવાળા, સફળ ગુણનમુદ્દાનું પાત્ર અને વિદ્વાન થાય છે વળી જે લોકોએ વેદોક્ત મનોવી ભનનતીને પૂજ્યા છે, તેઓ આ લોકમા શ્રેષ્ઠ સર્જઓમા પણ મુખ્ય થાય છે ૧-૪૪

ધનનિમનસુસાદ્યઃ માનવા માનવન્તઃ।

સકલગુણગણના માજર્ન મારતીશાઃ॥

નિગમચરિતમન્ત્રૈઃ પૂજિતા ધર્મચારી।

મૃગતિલિલકમુદ્યાસ્તે મયત્તદ્ લોકે ॥૪૪॥

દંતિ શ્રીદેવીના વનમદ્યપુરામમા પાંચ સ્કંધ વિશે

અધ્યાય ૩૮ માં સમાપ્ત

અધ્યાય ૩૫ મો*

સુરથ રાજા અને ગમાધિ વૈશ્યને
દેવીનું પ્રત્યક્ષ દર્શન

બાસ ડગાચ

હતિ તસ્ય વચઃ શ્રુત્વા હુ તિતો વૈદ્યપાર્થિવો।
પ્રણિપત્ય મુનિ પ્રીત્યા પ્રથયાવનતો મશમ ॥ ૧ ॥

બાસ બોલ્યા તે સુમેધા ક્રપિતુ એવું વચન સાભળી દુ ખી સમાધિ વૈશ્ય અને સુજ્ય રાજા અત્યત વિનયનમ્ થઈ પ્રેમથી મુનિને પ્રણામ કરી ઉર્ધ્વથી પ્રકુલ નેત્રોવાળા થયા, તેમ જ વાઙ્ય બોલવામા ચતુર, શાત તથા ભક્તિતત્પર નિરાવાળા તેઓ બે હાથ જોડી આ વચન બોલ્યા ‘હે ભગવત્! જેમ ગંગાએ ભગીરથને પવિત્ર કર્યા હતા, તેમ આપના ઉત્તમ વચનરૂપી નદીએ દુ ખી તથા નોકાનુકત અમને આજે શાત તથા પવિત્ર કર્યા છે આ લોકમા સત્પુણો પરોપકાર કરવામા તત્પર, સ્વાભાવિક સદ્ ગુણોનું સ્થાન અને સર્વ પ્રાણીઓને સુખ આપનારા હોય છે હે મહાભાગ્યવાળી! પૂર્વના પુણ્યના પ્રસંગથી અમે મોટા દુ ખોનો નાશ કરનાર આપનો આ પવિત્ર આશ્રય મેળવ્યો છે પૃથ્વી પર ઘણા મનુષ્યો સ્વાર્થ સાધવામા તત્પર તો હોય જ છે, પણ આપ જેવા પરોપકાર કરવામા ચતુર તો કોઈક જ સ્વર્ગે કોઈક જ હોય છે હે મુનિશ્રેષ્ઠ! હું દુ ખી છું અને આ વાણિયા પણ અત્યત દુ ખી છે, સત્તાગ્રી ખૂબ જ તપેલા અમે બને આતદની તમારા આશ્રમમા આવ્યા છીએ હે વિદ્વાન! તમારા દર્શનથી જ અમારુ દેહ સંપાદી દુ ખ તો ગયું જ હતું અને હમણા આપના વાક્યા સાભળવાથી અમારુ માનસિક દુ ખ પણ ગયું છે હે કરુણા સમુદ્ર પ્રાણપુ! અમે બને ધન્ય અને કૃતાર્થ થયા છીએ, ધરણ કે આપે કૃપા કરી સુદર વચનોરૂપી અમૃતના ગ્ધથી અમને પવિત્ર કર્યા છે હે સત્પુરુષ! તમે અમારુ હાથ ઝોડો અને સત્સાગસમુદ્રમા કૂપતા અમને બનેને ઘાકેલા નાની હમણા જ મન આપી પાર પડેનારો ઘણું મોટું તપ કરી સુખ આપનારા

* આ અધ્યાયમા સુરથ રાજા અને સમાધિ વૈશ્ય દેવીનું પ્રત્યક્ષ દર્શન પ્રાપ્ત કર્યું, જે કથા ચોપન મગ્ધોત્તરી કહેવાયે.

દેવીનું આરાધન કરી તેમનું દર્શન મેળવીને જ અમે અને પોતાને ઘેર જઈશું તમારા મુખથી દેવીનો નવાહુ મત્ર પામી અમે અને નિરાહાર તથા વ્રતધારી રહી તેનું સ્મરણ કરીશું.

વ્યાસ બોલ્યા એમ તે બંનેએ પ્રેરણા કરેલા મુનિશ્રેષ્ઠ સુમેધાએ તે બંનેને ધ્યાન તથા બીજા પૂકિ શુભ મત્ર આપ્યો ત્યાં ગુરુને દેવસ્વરૂપ માનતા તે વૈશ્ય રાજા બંને મુનિ પામેથી મન મેળવ્યા પછી પન્સપર વિચાર કરી નદીના મર્જોત્તમ કિનારા પર ગયા ત્યારે એકાત્મ મિર્જન સ્થાને આમન સ્વીકારી સ્થિર બુદ્ધિવાળા તે બંને જણ બેઠા અને મનઃપર્મા તત્પર થઈ ત્રણ ચરિત્રનો પાઠ કરવા લાગ્યા, તેમ જ અત્યંત પાતળા પેટવાળા, શાત અને મ્યાનપરતણ થઈ તેઓએ ત્યાં એક મહિનો ગાળ્યો એક મહિતાના વ્રતથી જ તેઓ બંનેને ભગવતીના ચરણકમળમાં સર્વોત્તમ પ્રીતિ થઈ અને બુદ્ધિ પણ અત્યંત સ્થિર થઈ (દરરોજ) અમુક સમયે તે મહાત્મા મુનિની પાને જઈ તેમના ચરણમાં પ્રણામ કરી પાછા આવીને તેઓ બંને દર્ભના આમન પરબેસી જતા હતા * બીજા કાર્યમાં તેઓ કદી તત્પર ન રહેતા, પણ દેવીના ધ્યાનમાં જ તત્પર રી કાયમ મત્ર જપવામાં જ તેઓ તત્પર રહેતા હતા હે રાજા.

એમ કરતા એક વર્ષ પૂરું થયું ત્યારે કુળહાર પણ છોડી દઈ તેઓ બંને પાદડાનો જ આહાર કરવા લાગ્યા એમ એ વૈશ્ય તથા નગરોએ ત્યાં (બીજા) એક વર્ષ સુધી સૂકા પાદડાનો જ આહાર કરી, જિતેન્દ્રિય રહી, જપ તથા ધ્યાનમાં તત્પર રહીને તપ કર્યું એમ કરતા બે વર્ષ વીત્યા, ત્યાં કોઈક મમયે સ્વપ્નમાં ભગવતીનું મનોહર દર્શન તેમણે પ્રાપ્ત કર્યું લાલ વસ્ત્રો ધારણ કરતા અને સુદૃશ શાખાચરથી રાખાચરેલા દેવી જગદેશ્વરને રાજાએ કોઈ કોઈ વેળા સ્વપ્નમાં પણ જોવા માડ્યા એ રીતે સ્વપ્નના દેવીને જોઈ તેઓ બંને પ્રાપ્ત થતા અને નીજ વર્ષમાં જળનો જ

આહાર કરીને રહ્યા એમ ત્રણ વર્ષ સુધી કરી તે વૈશ્ય તથા રાજા પ્રત્યક્ષ દર્શન માટે મનમાં ઇચ્છાવાળા થઈ આમ વિચારવા લાગ્યા 'લોકોને શાંતિ આપ નારુ દેવીનું પ્રત્યક્ષ દર્શન આપણે પ્રાપ્ત કરી શક્યા નહિ, માટે અત્યંત દુઃખી અને આતુર થયેલા આપણે બંને જણ દેહનો ત્યાગ કરી એ 'આમ મનથી વિચારી રાજાએ એક હાથના માપનો, અત્યંત સ્થિર, અને સુદૃશ ત્રણ ખૂણાવાળો કુડ બનાવ્યો તેમાં અગ્નિ સ્થાપી અત્યંત ભક્તિમાન તે રાજાએ તથા વૈશ્યે પોતાનું માસ કાપીકાપી વાગ્વાર હોમવા માડ્યું તે જ પ્રમાણે વૈશ્ય પણ પોતાનું માસ અગ્નિમાં હોમવા લાગ્યો, પછી તે બંનેએ ઉદમ કરી પોતાના લોહીથી * દેવીને બલિદાન આપ્યું ત્યાં ભગવતીએ તે બંનેને પ્રત્યક્ષ દર્શન આપી, પ્રીતિના ભારથી ભરી જતા તેઓને અત્યંત દુઃખી જોઈ કહ્યું.

શ્રીદેવી બોલ્યા 'હે રાજા' તારા મનમાં જે ઇચ્છ્યું હોય તે વરદાન તું માગ તારા તપથી આજે હું પ્રસન્ન થઈ છું અને તું મારો પ્રિય ભક્ત મતાયો છે વળી તે મમયે દેવીએ વશ્યને કહ્યું 'હે મહા બુદ્ધિમાન' હું પ્રસન્ન થઈ છું, તને શું ઇષ્ટ છે? તારા મનમાં જે હોય તે તું જલદી માગ, હું આજે તે આપીશ.

વ્યાસ બોલ્યા તે વચન સાંભળી રાજાએ આનંદપૂર્વક વર્ષ તે દેવીને કહ્યું 'રાગુઓનું બળ જેમાં (પોતાના) બળથી નાગ પામ્યું છે, એવું મારું પોતાનું સંજ્ઞ તમે મને આપા તે સંજ્ઞ દેવીએ તેને કહ્યું 'હે રાજા' તું તારે ઘડે જા, તારા શનુઓ ક્ષીણનસ્ત્ર થઈ પરાજય પામીને આવ્યા જશે, અને તારા મત્રીઓ નામાં બાવી તાન પગમાં પડશે હે મહાભાગ' તું તારા નગરમાં સુખેથી પોતાનું સંજ્ઞ કર હે રાજા' દાન દાન વર્ષો સુધી અતિ વિરામ સંજ્ઞ કરી તું દેવતા અને (મનુષ્ય પત્રી) સૂર્યથી જન્મ પામી (નાવરિ) નામના) નવું વર્ષનું.

* જ્યાં આપા [વસ્ત્ર એક વર્ષ પછી નુજી વસ્ત્ર કરે, જ્યાં નિમ્ન લેવાથી માત્ર તેઓ જ નમર તેઓના મનમાં બંધ રહેતા હતા, બાકી અધાર નમર તેઓના મનમાં જ કરી કરતા હતા.

* આ ને પોતાના માનના હોમ મને તારા પોતાના ચોક્કસ અર્થવાળા આપનું તે પછી અર્થવાળા વિચાર બાંધ વર્ષોને જ કરવાનું છે, એમ મહાકાવ્યના વર્ણનમાં સ્પષ્ટ છે.

તે પછી પવિત્ર વૈશ્યે પણ ખે હાથ જોડી તે દેવીને
આ વચન કહ્યું 'મારે ઘર, પુત્ર કે ધનથી કામ નથી,
હે માતા! એ સર્વ વસ્તુ બાધનકારક અને સ્વપ્ન જેવી
નાશવત છે, માટે મને સ્પષ્ટ, નિર્ભય, મોક્ષ આપનાર
તથા બાધનનો નાશ કરનાર જ્ઞાન તમે આપો મુઠ્ઠ
પામર લોકો જ આ આસાર સસારમા રૂપે છે, પડિતો
તરી જાય છે, માટે તેઓ સસારને ઈચ્છતા નથી '

વ્યાસ બોલ્યા તે વચન સાભળી મહામાયાએ
સન્મુખ ઊભેલા વૈશ્યને કહ્યું 'હે ઉત્તમ વૈશ્ય! તને
જ્ઞાન ધરો, એમા સશય નથી! એમ તે બનેને વર
દાન આપી ભગવતી ત્યા જ અદૃશ્ય થયા અને તે
દેવી અદૃશ્ય થયા ત્યાં સુરથ રાજા, મુનિશ્રેષ્ઠ સુમેધાને
પ્રણામ કરી ઘોડા પર ખેસી જેવું તેણે મન કર્યું કે,
તે જ સમયે તેના પ્રધાનો તથા પ્રજાઓ ત્યા આવી
વિનયનમ્ર થઈ તે રાજાને નમી પડ્યા અને ખે હાથ
જોડી ઊભા રહી તેને કહેવા લાગ્યા 'હે રાજા! તમારા
સર્વ શત્રુઓ પાપને લીધે યુદ્ધમા માર્યા ગયા છે,
માટે હે રાજા! હવે તમારા રહી તમે નિષ્કલક રાજ્ય
જો તે વચન સાભળી રાજા તે મુનિશ્રેષ્ઠને ત્વસ્કાર
કરી, રજા લઈ, મનીષ્યોથી વીર્યધને ત્યાંથી ગયા
અને પોતાના રાજ્યને, સ્ત્રીઓને, સ્વજનોને તથા
બાધવોને પામી, સમુદ્રરૂપી મેખલાવાળી આખી પૃથ્વી
ને ભાગવવા લાગ્યો પેલો વૈશ્ય પણ જ્ઞાન પામી
ઓતરફનો રાજા છોડી તીર્થોમા કરતો અને ભગવતીના
નુણોને ગાતો ત્યા જ સમય ગાળવા લાગ્યો દેવીનું

આ પરમ અદ્ભુત ચરિત્ર મે તમને કહ્યું અને સુરથ
રાજાને તથા સમાધિ વૈશ્યને દેવીપૂજનના ફળની જે
રીતે પ્રાપ્તિ થઈ, દેવીએ દૈત્યોનો નાશ કર્યો અને દેવીનું
શુભ પ્રાકટ્ય જે થયું, તે પણ મે તમને કહ્યું એવા
પ્રભાવશાળી તે દેવી ભક્તોને અભય આપનારા
છે જે મનુષ્ય આ ઉત્તમ આખ્યાન કાયમ સાભળે
છે, તે ખરેખર અદ્ભુત સસારસ્થુ પામે છે આ
પવિત્ર અદ્ભુત આખ્યાન સાભળવાથી તે અવશ્ય
જ્ઞાન, મોક્ષ, કીર્તિ તથા સુખ આપનાર થાય છે,
વળી આ આખ્યાન સર્વ ધર્મોથી ભરપૂર હોઈ મનુ-
ષ્યોને સમગ્ર પદાર્થો આપનાર તથા ધર્મ, અર્થ,
કામ અને મોક્ષનું પરમ દારણ પણ મનાયુ છે

સૂત બોલ્યા જનમેઘ્ય રાજાએ પૂછેલા અને
સર્વ અર્થના સ્વસ્થને જાણનારા સત્યવતીના પુત્ર
વ્યાસે આ દિવ્ય સંહિતા (ના એક ભાગરૂપ પાંચમો
સ્કંધ) કહેલ છે દયાળુ ભગવાન વ્યાસ મુનિએ
શુભ દૈત્યના નાશને લગતું ચરિત્રનું આ ચરિત્ર કહ્યું
છે આમ હે મુનીશ્વરો! પુરાણોનો સાર મે તમને
કહ્યો છે ૧-૫૪

ચરિતં ચણ્ડિકાયાસ્તુ શુંમદૈશ્વર્યાશ્રિતમ્ ।
કથયમાસ ભગવાન કૃષ્ણ કારુણિકો મુનિ ।
इति व कथितः सारः पुराणानां मुनीश्वराः ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવત મહાપુરાણમા ધરમ સ્કંધ ત્રિશે
અધ્યાય ૩૫ મો સમાપ્ત

પાંચમો સ્કંધ સમાપ્ત

શ્રીમદ્ ભગવતીભાગવત

અથવા

દેવી ભાગવત

શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષાંતર

સ્કંધ છઠ્ઠો

અધ્યાય ૧ લો*

વિશ્વરૂપની ઉત્પત્તિ

શ્રવણ ઋષિ.

સુત સુત મહાભાગ મિષ્ટ તે વચનામૃતમ્ ।

ન વ્રતાઃ સ્મો વય પીન્વા દ્વેષાચ્ચક્રત નુભમ્ ॥ ૧ ॥

શીતશ્રદ્ધિ ઋષિઓએ પૂછ્યું હે સૂત ! હે મહાભાગ્યશાળી સૂત ! વ્યાને સ્વેદુ અને શુભ તમારું મીઠું વચનામૃત પીને (અર્થાત્ સાભળીને) અમે તૃપ્ત થયા નથી , તેથી કુતી પણ એ પુરાણની કથા તમને પૂછવા અમે ઇચ્છીએ છીએ તે શુભ ક્યા વેદમાં પણ કહેલી, ગ્મણીય, પ્રસિદ્ધ અને પાપનો નાશ કરનારી છે ત્વજાનો પરાક્રમી પુત્ર ‘ગુણસુર’ નામે પ્રખ્યાત હતો, તેને મહાત્મા ઈંદ્રે ગુણમાં કેવી રીતે માર્યો હતો ? ત્વજા તો દેવોના પક્ષનો જ હતો, છતાં મહાબળવાન અને ધ્યાત્મજ્ઞ તેના પુત્રને ઈંદ્રે કેમ માર્યો હતો ? પુરાણ તથા વેદને જાણનારાઓ એ દેવોને સત્ત્વગુણથી, મનુષ્યોને ગ્મગુણથી અને પશુ-પત્ની-ઓને તમોગુણથી જન્મેલા કહેલા છે આમા ખરેખર મોટો વિરોધ દેખાય છે, કારણ કે સૌ યજ્ઞ કરનાર તથા સત્ત્વગુણથી જન્મેલા, છતાં ઈંદ્રે બળવાન ગુણસુરને કપટથી માર્યો હતો, (અને સાત્ત્વિકોમાં તો કપટ હોય જ ન જોઈએ ; કેમ કે કપટ તો ર્મોગુણથી થાય છે) વધી સત્ત્વગુણને ધારણ કરનાર શ્રેષ્ઠ વિષ્ણુ તેમાં પ્રેરણા કરનાર હતા અને પોતે બળવાન તથા પ્રભુ હોવા છતાં મોટા કપટથી તે વચ્ચે પેસી ગયા હતા । (તો આવા મહાત્માત્વિક વિષ્ણુએ પણ કપટ કેમ કર્યું હતું ?) મહાબળવાન એ ગુણસુર સામે સંધિ કરીને

* આ પહેલાં ૨૫મા અધ્યાયના ૨૫મી સુત્ર સુધીના નામ કેવી રીતે કર્યાં, એ પ્રથમ પ્રશ્ન કરી તેનો કથા ત્રાહ્ય મ્યેઓથી ત્રિસ્તરથી વર્ણવાયે.

વિષ્ણુ તથા ઇંદ્રે મનુષ્યા યતી હતી છતાં (પાંડવથી વિશ્વાનવાત ૨૧) નત્ય તજ્યતે તે બનેએ પાણીના ડીપુથી તેને માર્યો હતો (આવો વિશ્વાસવાત અયોગ્ય છે છતાં તે બંને માર્તિન્દ્રોએ પણ તે કેમ કર્યો હતો ?) હે સૂત ! ઇંદ્રે તથા વિષ્ણુએ (ગ્રાહણ વૃના સુન્તો નાગ કર્ણાક્રમ) એ સાહકર્મ કેમ કર્યું હતું ? ખરેખર, આવા મોટા પુરુષો પણ મોહથી કમ્પાઈને પાપી બુદ્ધિવાળા બાધ છે ! ઉત્તમ દેવો પણ અત્યંત અન્યાયથી વર્તનારા થાય ! (એ સુ ૨) યો ય નદ્ય યાનો લીધે દેવો તો સત્પુરુષપાપ પામ્યા છે, છતાં આવા (અન્યાયી) ધર્મમાં તેઓ જો જોયાય તો તેઓનું સત્પુરુષપણ કેવું ગણાય ? વિશ્વામ પામેના વૃનામુરને પાંચથી માને ઇંદ્રે ઘનહત્યાથી થયે પાપનું ફળ મેળવ્યું હતું કે નહિ ? વળી પહેલા તમે જુઓ કે કશી દેવીએ વૃનામુરનો નાગ ખાઈ હતો, તો બે વાત પાપ અમાન ચિરાંતે આ વિષયમાં મોહ પમાડે છે !

સૂત જોઆ હે મુનિઓ ! વૃનામુરના નાશને લગતુ વૃત્તાત તમે નાબળો અને ઇંદ્રે ઘનહત્યાથી થયે પાપ જે રીતે મેળવ્યું હતું તે પાપ સાબળો નીનિતતા મુનિનમેશ્યે પૂર્વે ભવવતીના મુનિઓ આમ જ પૂછ્યું હતું, ત્યારે તેમણે જે કહ્યું હતું, તે જ હું તમને કહું છું

જનમેશ્યે પૂછ્યું હે મુનિ ! ઇંદ્ર પોતે સત્ત્વ ગુણથી ઉત્પન્ન થયા છે છતાં તેણે વિષ્ણુની સત્ત્વ મેજરી પૂર્વે વૃનામુરને કપાળી ક્રમ માર્યો હતો ? વળી એ દેવને સ્ત્રીએ પાપ કેમ માર્યો હતો ? હે મુનિઓ ! એકલા (તે વૃનામુર)નો નાશ જો જણાવ્યો (મગી) કેમ કર્યો હતો તે હું સાબળવા ઇચ્છું છું નરો ખૂબ જ આશ્ચર્ય થાય છે ! (કે વેદવ્ય નેમ કહેવાન છે કે વૃનામુરને ઇંદ્રે માર્યો, ત્યારે હમણા તમે એમ કહ્યું કે દેવીએ વૃનામુરને માર્યો !) મહાપુરુષોના નશને નાબળતા કોય મનુષ્ય કમળે માટે વૃનામુરના નાશને જાણી દીધું મહાત્મ્ય તમે મને જો

વ્યામ માન્યા હે સત્ત્વ ! તમે ધન્ય છે ક્રમ ! મુનાનપ્રાપ્ત માન તમારી બુદ્ધિ આવી માત્તાગી પછે જ ઉત્તમ દેવતા પાપ ગમતી પીને (તમે

સ્વાદ જાણે છે છતાં) કરી તેને પીવા માટે બિલકુલ તૃષ્ણા વિનાના થઈ જાય છે, (અને તમે તો આટલું આટલું સાબળ્યા છતાં તૃષ્ણા-હિત જ થતા નથી, માટે જ તમે ધન્ય છો) હે સત્ત્વ ! પૂજ્ય કીર્તિવાળા ભગવતીની ક્વાઓમાં તમારો ભક્તિભાવ પ્રતિદિન અધિક થયા કરે છે ! (એ જ ઉત્તમ શ્રીતાનું લક્ષણ છે) શ્રીતા ત્યારે એપ્રચિત થઈ સાબળે છે, ત્યારે વક્તા પ્રમનનચિત થઈ કથા કહે છે પૂર્વે ઇંદ્ર તથા વૃનામુરનું જે યુદ્ધ થયું હતું, તે વેદમાં તથા પુરાણમાં પ્રમિલ છે અને ઇંદ્રે પાપહિત શત્રુ વૃનામુરનો નાશ કરી દુષ્ણ જ મેળવ્યું હતું (સુષ્ણ તો મેળવ્યું જ ન હતું) હે સત્ત્વ ! વિષ્ણુએ તથા ઇંદ્રે નપ મસ્તમેવાળા (વિશ્વરૂપ) પ્રાણણને તથા વૃનામુરને કપાળી માર્યો એમાં આશ્ચર્ય નું છે ? મુનિઓ પણ માયાના યગથી મોહ પામ્યા છે અને તેઓ પાપથી ભયભીત રહે છે, છતાં (માયાથી મોહિત થઈ) નિગતર નિઘ કર્મ કરે છે, (તો પછી પ્રથમ સ્વાસુપને ભગવતા મદાધ દેવો માયાથી મોહિત થઈ નિઘ કર્મ કરે તેમાં આશ્ચર્ય શું છે ?) કેવળ સત્ત્વગુણની જ મૂર્તિ છતાં વિષ્ણુએ અત્યંત મોહ પામી સૌ જાણ કપાળી દેવોને માર્યા છે, એટલે કે સમગ્ર લોકોને મોહ પમાડતા તે ભગવતી ભવાની મહામાયાને મનથી પણ જીતવા (જે વિષ્ણુ સમર્થ નથી તો) બીજા કોય પુરુષ સમર્થ હોઈ શકે ? નરના મિત્ર ભગવાન નાનાણ સાક્ષાત અનંત છે છતાં જે મહામાયાથી પ્રેસઈ હજારો મુગ્ધોમાં મત્સ્ય વગેરે યાનિઓમાં તરત જ અવતર્યા કરે છે અને મેઈક સમયે નાન્વીય એ અશાન્વીય કાર્ય પાપ કરે છે ! (ત્યારે બીજીની શી વાત ?) હલોઈ પ્રાણી દેહ, ધન, ઘર સ્વજનો પુત્રો તથા સ્ત્રી, આ બધું મારુ છે, આવો મોહ પામી પુણ્ય અને પાપનો ઢગલો કરે છે, કારણ કે અતિખગવાન માયાના ગુણોથી તે બેજાન મત્સ્ય છે હે સત્ત્વ ! પૃથ્વી પરના કાર્ય—પરણ મેજાનો હોય જતા મેઈક પાપ પુરુષ મોહનો નાશ કરતા કદી સમર્થ થઈ શકતા નથી કારણ કે (માયાના) નામે મુગ્ધો ન પ્રથમથી જ તેને મોહિત કર્યો છે અને તેના ચિત્તને અત્યંત વગ કર્યું હોય છે (આ

જ કારણથી) તે વિષ્ણુ તથા ઇંદ્રે પણ માયાથી અત્યંત મોહિત થઈ પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા તત્પર બની કપટથી વૃત્તાસુરને માર્યો હતો ! હે રાજા ! વૃત્તાસુર તથા ઇંદ્રને પરસ્પર પૂર્વના વેરતુ જે કારણ હતું, તે વૃત્તાત હવે હું મૂંઝવણ ત્વષ્ટા નામનો પ્રજાપતિ દેવોમા શ્રેષ્ઠ, મહાતપસ્વી, દેવોનું કાર્ય કરનાર, નિપુણ અને ગ્રાહ્યણોને પ્રિય હતો તેણે ઇંદ્ર પરના દેવને લીધે ત્રણ મસ્તકવાળો ‘વિશ્વરૂપ’ મુનિ નામથી પ્રખ્યાત અને રૂપવડે મોહ પમાડતો એક પુત્ર ઉત્પન્ન કર્યો હતો એ વિશ્વરૂપ મુનિ ત્રણ ઉત્તમ મનોહર મુખોથી અત્યંત શોભતો હતો અને તે મુખોથી નુદા નુદા કાર્યો કરતો હતો એક મુખથી તે વેદોને ભણતો, બીજા મુખથી મદિરા પીતો અને ત્રીજા મુખથી સર્વ દિશાઓને એકી વખતે જોતો હતો એમ નણ મસ્તકોવાળો એ વિશ્વરૂપ ભોગોને છેડી અતિ કડિત તપ કર્યો કરતો અને તપસ્વી તથા જિતેન્દ્રિય રહી તેણે કેવળ ધર્મનો જ આશ્રય કર્યો હતો (ગરમીના) સમયે પાંચ આગિતઓ સેવવા, વૃક્ષની ટોચે (ખન્ને પગ ભરાવી ઊંધે માથે) રહેવું હંમત મા તથા શિશિસ્કતુમા જળની અદર રહેવું, એમ મહાબુદ્ધિ મનુષ્યોથી કરવું મુશ્કેલ તપ એ બુદ્ધિમાન વિશ્વરૂપ કર્યો કરતો અને નિરાહાર તથા જિતેન્દ્રિય થઈ દરેક જરૂરી વસ્તુ પણ તેણે ત્યજી દીધી હતી એમ તેને તપ કરતો જોઈ ઇંદ્ર ખેદ પામ્યો અને ‘આ ઇંદ્ર તો નહિ થાય’ એવી ચિંતામા પડ્યો અમાપ તેજવાળા તે વિશ્વરૂપનું તપોબળ તથા સૈત્ય જોઈ ઇંદ્ર કાયમ મોટી ચિંતા કર્યો કરતો કે ‘અત્યંત વધી ગયેલો ત્રણ મસ્તકવાળો આ વિશ્વરૂપ મારો નાશ કરશે ! વધતા બળવાળા શત્રુની વિદ્વાનોએ લગારે બેદરકારી ન કરવી જોઈએ માટે હવે (આના) તપનો નાશ કરવા ઉપાય કરવો જોઈએ કામદેવ તપના શત્રુ છે અને કામદેવથી જ તપ નાશ પામે છે, માટે આજે જ એવું કરવું જોઈએ કે જેથી આ (વિશ્વરૂપ) ભોગોમા આસકત થઈ જાય’ આમ મનથી વિચારી બલદેવનો નાશ કરનાર બળવાન ઇંદ્રે ત્વષ્ટાના એ પુત્રને લોભાવવા ઉંડી, મેનકા, રભા, ધૃતાચી ને તિલોત્તમા નામની અપ્સરાઓને

આજ્ઞા કરી તે વેળા રૂપથી ગર્ભિત તે અપ્સરાઓને બોલાવી તેણે કહ્યું ‘આજે કરવાના (એક) કાર્યમા તમે બધી મારું પ્રિય કરો હમણા મહામુશ્કેલીથી જિતાય એવો મારો મહાન શત્રુ સાવધાન થઈ તપ કરે છે, માટે તેને તમે તરત જ લલચાવો આ કાર્ય તમે કરો, જાઓ, જાતજાતના શૃંગાર ઉપજાવતા વેશોથી અને શરીરથી થતા હાવભાવોથી તમે તેને લોભાવો ને મારો સતાપ શાંત કરો તમારું કૃપાણુ થાઓ હે મહાભાગ્યશાળી અપ્સરાઓ ! તેનું તપોબળ જાણી હું ચિંતાતુર થયો છું કે, તે બળવાન થઈ હવે તરત જ મારું આસન લઈ લેશે ! હે અબળાઓ ! આ ભય મારા પર આવ્યો છે, તેનો તમે જલદી નાશ કરો આ આવી પડેલા કાર્યમા હવે તમે એકલી મળી ઉપકાર કરો’

ઇંદ્રનું તે વચન સાભળી ત્યા આગળ નમતી તે સ્ત્રીઓ બોલી ‘હે દેવેશ્વર ! તમે ભય કરો મા, તેને લલચાવવા અમે યત્ન કરીશું હે મહાક્રાંતિમાન ! જે રીતે તમને ભય ન થાય, તે રીતે નૃત્ય, ગીત તથા વિહારથી તે મુનિને લલચાવવાનું કાર્ય અમે કરીશું હે રાજા ! કટાક્ષથી અને અગોના મરોડથી તે મુનિને મોહ પમાડી ઠાપટ બતાવી અમારે વશ અને બધાયેલો અમે કરીશું’

આસ બોલ્યા ઇંદ્રને એમ કહી તે સ્ત્રીઓ કામશાસ્ત્રને લગતા વિવિધ ભાવો કરતી વિશ્વરૂપ પાસે ગઈ અને તે ઉત્તમ સ્ત્રીઓ તેને લલચાવવા તે મુનિની આગળ અનેક પ્રકારના તાલથી ગીત ગાતી તથા નૃત્ય કરતી વિવિધ ભાવો કરવા લાગી પણ તપના ભડાર તે મુનિએ મૂળા, આધળા તથા બહેરાની પેઠે રહી ઇંદ્રિયોને વશ કરી એ સ્ત્રીઓની તે ચોંટાને જોઈ જ નહિ એ સ્ત્રીઓ તો ગીત, નૃત્ય વગેરે અતિ મોહક પ્રપચો કરતી કેટલાક દિવસો સુધી તેના ઉત્તમ આશ્રમમા રહી, પણ ત્રણ મસ્તકવાળા મુનિ વિશ્વરૂપ ધ્યાનથી ન્યાડે ન જડ્યા, ત્યારે તે દેવીઓ પાછી જઈ ફરી ઇંદ્ર પાસે આવી અને થાકેલી, દુઃખી થયેલી, ભયથી ત્રાસેલી તથા અત્યંત નિસ્તેજ મુખ વાળી થયેલી બધી બે ઢાંચ બેડી ઇંદ્રને કહેવા લાગી ‘હે દેવોના દેવ ! મહારાજ ! અમે ઘણો જ પ્રયત્ન

કર્મો, પણ હે પ્રભો ! તે દુર્ગ્ય મુનિને ધૈર્યથી કડાવવા
અમે સમર્થ થઈ શકી નથી હે ઇંદ્ર ! હસ્તેઈ બીજો
ઉપાય હવે તમારે કરવો જોઈએ, કેમ કે અત્યંત
જિતેન્દ્રિય તે તપસ્વી વિષે આચારુ યજ્ઞ ચાલે તેમ
નથી બહુ ઠીક થયું કે, તપથી પ્રકાશતા અગ્નિ તુલ્ય
તે મહાત્મા મુનિએ અમને શાપ આપ્યો નથી,
પછી પાપી બુદ્ધિવાળા ઇંદ્રે મૂઢ બની અપ્સરાઓને
વિદાય કરી અને તેના તારાનો અયોગ્ય ઉપાય વિચારવા
માડ્યો હે રાજા ! લોકલગ્ન તથા પાપનો ભય છેક જ
છોડી દઈ ઇંદ્રે તેનો નાશ કરવા પાપબુદ્ધિ કરી ૧-૬૦

વિસુદ્ધ્ય લોક લજ્ઞા સ તથા પાપમય મૃશ્મ ।

ચક્રાર વાયુવૃદ્ધિ તુ તદ્વાય મદીપતે ॥૬૦॥

ઈતિ શ્રાદ્ધેભાગવતમહાપુરાણમા પદ્મ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૧ લો સમાપ્ત

અધ્યાય ૨ જો

વિશ્વરૂપવધ ને વૃત્રાસુરની ઉત્પત્તિ

આસ ઉવાચ

મથ સ હોમમુખ્યે સુરાધિપ ।

સમચિતમ્ ગજાસનસથિત ॥

ત્રિશિરસ પ્રતિ દુષ્પ્રતિસ્તદા ।

મુનિમપદપદમેયપરાક્રમમ્ ॥૧॥

આસ બોલ્યા પછી દૃષ્ટ બુદ્ધિવાળો ઇંદ્ર
(રાજ્યના) લોભને વત્ર થઈ બાધી પર બેસી વિશ્વરૂપ
પાસે ગયો અને આમાપ પગક્રમવાળા તે મુનિને
તે નમરો તેણે જોયો ૬૬ આસને બેઠેલા, વાણીને
જીતી ઉત્તમ સમાધિને વશ થયેલા અને તેજથી
મૂર્ધ તથા અગ્નિ મરખા તે વિશ્વરૂપને જોઈ ઇંદ્ર ખૂબ
જ ખેદ પામ્યો કે, ‘અહો ! નિષ્પાપ બુદ્ધિવાળા આ
મુનિને માત્રા મેં કેમ ધાર્યું છે ? અથવા ખૂબ વધી
ગયેલા તપોમનવાળો થઈ માત્ર ઇંદ્રાસનને ઈચ્છતા
આ મનુની બેઠરાકરી કરતી કેમ થઈ ?’ આમ વિચારી
દેવસાધના પતિ ઇંદ્રે પોતે તપમા બેઠેલા અને ચંદ્રમૂર્ધ
જેવા તેજસ્વી તે મુનિ પર ઝડપથી જતું પોતાનું

ઉત્તમ આયુધ-વજ્ર છોડ્યું તેના પ્રહારથી મરણેલા
તે તપસ્વી વજ્રથી તૃણીને પૃથ્વી પર પડેલા અદ્ભુત
દેખાવના પર્વતના શિખરની જેમ પૃથ્વી પર પડ્યા
ને મરણ પામ્યા તેમને મારી ઇંદ્ર આનંદ પામ્યો,
ત્યારે પાસે બેઠેલા મુનિઓ દુ ખના પોકારો કરતા
ખૂંમો પાડવા લાગ્યા ‘ચરર ! આને મારી નાખ્યો !
પાપી ઇંદ્રે આ શુ કર્યું ?’ (વળી તેઓ શાપ દેવા
લાગ્યા કે,) ‘પાપી બુદ્ધિવાળા દુષ્ટાત્મા ઇંદ્રે અપ
રાધ વિના તપના ભંગારૂપ મુનિને માર્યો છે, માટે
એ પાપી આ બ્રહ્મહત્યાથી થયેલા કર્મનું ફળ તરત
જ પામે’ ‘દેવોનો રાજા ઇંદ્ર તો તેમને મારી તરત જ
પોતાના ઘર તરફ ચાલ્યો, પણ તપનો ભંગાર તે
મહાત્મા મુનિ મરી ગયેલો છતાં જાણે જીવતો હોય
તેવો જણાવા લાગ્યો પૃથ્વી પર પડેલા તેને જાણે
જીવતો હોય તેવો જોઈ ઇંદ્ર અત્યંત ખેદ પામેલા
અગવાળો થઈ ચિંતા કરવા લાગ્યો કે, ‘આ ફરી જીવતો
થરો કે શું ? એમ મનથી ઘણો જ વિચાર કરી ઇંદ્ર
સામે બેઠેલા વિશ્વકર્મોને જોઈ પોતાના કાર્યને લગતું
વચન તેને કહ્યું કે, ‘હે વિશ્વકર્મો ! તું મારું વચન કર;
આના મસ્તકોને કાપી નાખ. મહાતેજસ્વી આ જાણે
પોતે જીવતો હોય તેવો દેખાય છે, માટે તે જીવે
ન જોઈએ, તેનું એ વચન સાંભળી તેની નિદ્રા કરતો
વિશ્વકર્મો બોલ્યો ‘આ ઘણી જ મોટી ખાધવાળો
જણાય છે, તેથી મારી કુણ્ડાડી કામ કરશે નહિ, માટે
આ નિંદ્રા કાર્યે હું નહિ કરું, રાજાનોએ નિંદેલું
આ નિંદ્રા કાર્ય તમે કર્યું છે ! મટેલાને મારવાના પાપ
થી હું ડરું છું આ મુનિ મરી જ ગયો છે, તો હવે
તેનું મસ્તક કાપવાથી શું ? હે ઇંદ્ર ! આમ તમને
કયો ભય થયો છે, તે કહો’

ઇંદ્રે કહ્યું આનું શરીર જાણે જીવતું હોય તેમ
તેજસ્વી આકૃતિવાળું દેખાય છે, તેથી હું ડરું છું કે,
મારો શત્રુ આ મુનિ જીવતો તો નહિ રહે ! તે સાંભળી
વિશ્વકર્મોએ કહ્યું ‘હે વિદ્વાન ! આ ફર કર્મથી અહીં
તમે કેમ શરમાતા નથી ? આ કષિપુમને મારી તમને
બ્રાહ્મહત્યાનો ભય શું નથી ?’

ઇંદ્રે કહ્યું ‘આ પાપનો નાશ કરવા પાછળથી
હું પ્રાયશ્ચિત્ત કરી લાઈશ હે મહાબુદ્ધિમાન ! શત્રુને

* આ અધ્યાયમાં રૂપન સ્વાકાશી વિષ્ણુપના વર્ણન
બર્જન કરી, વૃત્રાસુરની ઉત્પત્તિ વિસ્તારથી વર્ણવાય.

તો કપટથી પણ પૂરેપૂરો મારી જ નાખવો ઘટે છે ' ત્યારે વિશ્વકર્માએ કહ્યું ' હે ઇદ્ર ! તમે તો લોભના માર્યા આહી પાપ કરો છો, પણ હું લોભ વિના જ પાપ કેમ કરું ? હે પ્રભો ! તે તમે કહો ' મને ઇદ્રે કહ્યું ' યજ્ઞોમા હું તારો કાયમી ભાગ કરી આપીશ, યજ્ઞમા મનુષ્યો પશુનુ મસ્તક તને ભાગરૂપે આપશે, તો આ (યજ્ઞભાગરૂપ) મૃત્યુથી તું આના મસ્તકો કાપી નાખ અને મને રાજ કર '

આસ બોલ્યા ઇદ્રનું તે વચન સાંભળી વિશ્વ કર્માએ આનંદયુક્ત થઈ ઘણા જ મજબૂત કુહાડાથી એના મસ્તકો કાપી નાખ્યા એ કપાયેલા ત્રણે મસ્તકો પૃથ્વી પર ન્યાંઠે પડ્યા, ત્યારે તેમણી હમ્મરો પક્ષી એા એકદમ બહાર નીકળ્યા ચઢલા, તેતર અને ચાતક પક્ષીઓ, તે સમયે તેના નુદા નુદા મુખમાંથી એકદમ બહાર નીકળ્યા જે મુખથી તે વેદ ભણતો અને સોમ પીતો તે મુખમાંથી તરત જ ચાતક પક્ષીઓ ઊડી નીકળ્યા, જે મુખમાંથી સર્વ દિશાઓન અત્યંત પી જતો હોય તેમ એ જોતો, તે તીક્ષ્ણ તેજવાળા મુખમાંથી તેતર પક્ષીઓ બહાર નીકળ્યા, તેનું જે મુખ મદિંગ પીતું તેમાંથી ચઢલા બહાર નીકળ્યા એ રીતે હે રાજ ! ત્રણે મસ્તકોવાળા વિશ્વ રૂપમાંથી તે પક્ષીઓ બહાર નીકળ્યા હતા એમ તે મુખોમાંથી પક્ષીઓને બહાર નીકળેલા જોઈ ઇદ્ર મનમાં આનંદ પામ્યો અને હે રાજ ! પછી તે સ્વર્ગમાં ગયો ઇદ્ર ગયો એટલે વિશ્વકર્મા પણ તરત પોતાને ઘેર ગયો અને હે રાજ ! ઉત્તમ યજ્ઞભાગ મેળવી તે આનંદ પામ્યો પછી મહાબળવાન શત્રુને મારી પોતાને ઘેર જઈ ઇદ્ર બ્રહ્મહત્યાનો વિચાર જ ન કરતો પોતાને કૃતાર્થ માનવા લાગ્યો ખીજા બાનુ ત્વષ્ટ, પરમ ધાર્મિક પુત્રને મરણે સાંભળી મનમાં અત્યંત ક્રોધાવમાન થયો અને આ વચન બોલ્યો ' મારા નિરપરાધી મુનિપુત્રને ઇદ્રે માર્યો છે, માટે તેનો નાશ કરવા ફરી હું પુત્રને ઉત્પન્ન કરીશ દેવ તારા મારા તપનું પતકમ તથા બળ ભલે જુએ અને પાપાત્મા ઇદ્રે પોતે કહેલા કર્મનું મોટું ફળ ભને જાણે ' એમ કહી ક્રોધથી વ્યાકુળ થયેલા ત્વષ્ટાએ પુત્ર ઉત્પન્ન કરવા અથર્વવેદમાં કહેલા મનોથી અગ્નિમાં

હોમ કરવા માડ્યો આઠ રાત્રિ સુધી હોમ કર્યો, એટલે અત્યંત સજગતા અગ્નિમાંથી તરત જ અગ્નિ સમાન પુરુષ પ્રગટ થયો, ત્યારે અગ્નિની પેઠે અત્યંત પ્રકાશતા તેજ અને બળથી યુક્ત અને અગ્નિમાંથી તરત જ પ્રકટેલા તે પુત્રને ત્યા આગળ જોઈ ત્વષ્ટાએ તેને આ વચન કહ્યું ' હે ઇદ્રશત્રો ! મારા તપના પ્રતાપથી તું વધી જા ' ક્રોધથી બળતા ત્વષ્ટાએ એમ તે વચન કહ્યું, ત્યારે અગ્નિ સમાન ક્રાંતિવાળો તે પુરુષ આઠા શને આવરી લેતો વધી ગયો જોતજોતામાં તે પર્વત જેવડા આકારવાળો અને કાળ તથા મૃત્યુ સમાન થઈ ગયો પછી પોતાની મેજે જ શોભતા તે પુરુષે ખૂબ જ આતુર પોતાના પિતાને આમ કહ્યું ' હું તમારું કંચુ કાર્ય કરું ? હે ઉત્તમ વ્રતવાળા ! તમે મારું નામ પાડો અને હે નાથ કાર્ય કહો, તમે ચિતાતુર કેમ છો ? શોકનું કારણ મને કહો તમારા શોકનો ઉવે હું નાશ કરીશ, આવું મેં વ્રત લીધું છે, જેનો પિતા અત્યંત દુઃખી હોય, તે પુત્ર જન્મ્યો તોયે શું (તેનું કઈ જ ફળ નથી) હું સમુદ્રને પી જાઉં ? પર્વતોને એકદમ પીસી નાખું ? તીક્ષ્ણ તેજ વાળા સૂર્યને ઉદય પામતો અટકાવી દઉં ? દેવો સહિત ઇદ્રને તરત જ મારી નાખું ? યમને અથવા બીજા કોઈ દેવને તત્કાળ મારી નાખું ? અથવા પૃથ્વીને ઉખાડી બધું સમુદ્રમાં કેંક્રી દઉં ? (બોલો, શું કરું ?) ' પુત્રનું તે વચન સાંભળી ત્વષ્ટાએ અત્યંત આનંદ પામી પર્વત જેવા તે પુત્રને કહ્યું ' હે પુત્ર ! વર્ગિન (દુઃખ) થી રક્ષણ કરવા તું હમણા સમર્થ છે, માટે તારું 'વૃત્ર' એવું નામ પ્રખ્યાત થશે હે મહાભાગ ! ત્રિશિરા (અથવા વિશ્વરૂપ) નામનો તારો ભાઈ તપસ્વી તથા અગોના તત્ત્વને જાણનાર હોઈ સમર્થ વિદ્યામાં કુશળ તે વિશ્વરૂપ ત્રણે લોકને વિરમયકારક તપ કરવામાં જ લગભગ તત્પર રહેતો તેને ઇદ્રે આજે હમણા જ અપરાધ વિના વજ્રના પ્રહારથી એકદમ મારી નાખ્યો અને તેના પણ મસ્તકો કાપી નાખ્યા છે માટે હે પુરુષોમાં શ્રેષ્ઠ ! અપરાધ કરનાર બ્રહ્મહત્યાથી યુક્ત, પાપી, નિર્જાન, દુષ્ટ્યુદ્ધિ અને નીચ તે ઇદ્રને તું મારી નાખ ' એમ કહી શોકથી વ્યાકુળ થયેલા ત્વષ્ટાએ તે સમયે જાતજાતના દિવ્ય પ્રબળ

આયુધો યનાવ્યા અને ઇંદ્રનો નાશ કરવા તેને આપ્યા હે રાજા ! તલવાર, ત્રિશૂલ, ગદા, શકિત અને તોમર, વગેરે તેમ જ શિંગડાનું ધનુષ, ખાણ, ભૂગળ, પટ્ટિશ, હજાર આસઓવાળું હોઈ સુદર્શન સમાન પ્રીતિવાળું દિવ્ય ચક્ર, અખૂટ દિવ્ય બે ભાથા, અતિ સુદર બપ્તર અને મેઘ જેવો કાળા, મજબૂત તથા ભારને સહન કરનારો વેગવાન રથ—આ સર્વ યુદ્ધની સામગ્રી તૈયાર કરી ક્રોધયુક્ત થયલા ત્વષ્ટાએ એ પુત્રને તે આપી (ઇંદ્રનો નાશ કરવા) તેને પ્રેરણા કરી ૧-૫૩ યુદ્ધોપજ્ઞનં સર્વં કૃત્વા પુત્રાય પાંચિવ ।

દરગાડહો પ્રેરયામાસ ત્વષ્ટા ક્રોધસમન્વિતઃ ॥

ઇન્દ્રિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમાં ૫૪ સ્કંધ વિશે
અધ્યાય ૨ નો અધ્યયન

અધ્યાય ૩ નો*

વૃત્રાસુરથો દેવોના પરાજય અને

તપ માટે તેણે જવું

આસ ઉવાચ

દૃતશ્વસ્યયનો યુત્રો મ્હાજ્ઞવેંદપારતૈઃ ।

નિર્જગમ દયાઠહો હનુ શર્ક મ્હાદયલઃ ॥ ૧ ॥

આસ ખોલ્યા વેદપારંગત બ્રાહ્મણો ઘણા સ્વસ્તિ વાચન કરી મહાબળવાન વૃત્રાસુર રથ પર ખેંસી ઇંદ્રને મારવા તીકડ્યો, તે જ સમયે દેવોથી પહેલા હારેલા કૂર રાક્ષસો વૃત્રાસુરને મહાબળવાન જાણી તેની સેવા માટે જઈ પહોંચ્યા યુદ્ધ માટે આવેલા તે વૃત્રાસુરને જોઈ ઇંદ્રના દૂતો વેગથી આવી તે વૃત્રાસુર તથા તેનું વર્તન ઇંદ્રને કહેવા લાગ્યા

દૂતો ખોલ્યા હે સ્વામિન્ ! વૃત્ર નામનો તમારો બળવાન શત્રુ રથ પર ખેંસી એકદમ અહીં આવે છે પુત્રના નાશથી સત્તાપ પાત્રી ક્રોધયુક્ત થયેલા ત્વષ્ટાએ અભિચારકર્મથી તમારો નાશ કરવા તેને ઉત્પન્ન કર્યો છે વળી રાક્ષસોથી જોડાયેલો હોઈ તેને સહન કરવો મુશ્કેલ છે, માટે હે મહાભાગ ! તમે પ્રયત્ન કરો મેઝ તથા મહારાજ્ય જેવો હોઈ ધોર ગપ્દ કરતો

અતિ કૂર તે વૃત્રાસુર હમણા જ એકદમ આવી પહોંચશે

(એમ દૂતો ઇંદ્રને કહેતા હતા) તેટલામાં અત્યંત ભય પામેલા દેવગણો ત્યાં આવી દૂતોનું વાક્ય સાંભળતા ઇંદ્રને કહેવા લાગ્યા ‘હે ઇંદ્ર ! સ્વર્ગલોકમાં અનેક ભયસ્પ્યક અપશુકનો ઘર્ષ સ્થા છે, તેમ જ પક્ષીઓના ખરાબ શબ્દો થાય છે કાગડા, ગીધ, શકરા, કક વગેરે ભયકર પક્ષીઓ ધરો ઉપર ખરાબ શબ્દો કરી સેવાના અવાજોથી રહે છે વળી (ખીજ) પક્ષીઓ પણ ‘ચીચી, કૂચી’ એવા ખૂબ શબ્દો કરે છે અને વાહનોની આખોમાથી જળની ધારાઓ નીચે પડે છે હે મહાભાગ ! રત્નિઓમાં ધરો પર રહતી રાક્ષસીઓના મહાભયકર શબ્દો સાંભળાય છે હે આન આપનાર ! વાયુ વિના જ ધન્યો એકદમ પડી જાય છે અને સ્વર્ગમાં, પૃથ્વી પર તથા અતરિક્ષમાં મોટા ઉત્પાતો થતા દેખાય છે. કાળા વસ્ત્રો ધારણ કરતી સ્ત્રીઓ ઘેર ઘેર ‘ધરમાથી જલદી ચાલ્યા જાઓ, જલદી ચાલ્યા જાઓ,’ એમ કહેતી બિહામણા મોઢે ભટક્યા કરે છે રત્નિમાં પોતાના ધરમા સૂતેલી સ્ત્રીઓના વાળને સ્પર્શતા અત્યંત આતુર ઘર્ષ બિવડાવતી રાક્ષસીઓ કાપી નાખે છે હે દેવેશ્વર ! આવા અને ધીજ પણ ભૂકંપ, અગ્નિના ખરવા વગેરે ઉત્પાતો થાય છે અને રાગે ધરના આગણામાં શિયાળો રહે છે વળી ઘેર ઘેર કાકીડાના પુષ્કળ સમૂહો થાય છે અને શરીરનું ફેરવું વગેરે અપશુકનો સર્વ તરફ થયા કરે છે’

આસ ખોલ્યા તેઓનું એ વચન સાંભળી ઇંદ્ર ચિતામાં પડ્યો તેણે બુદ્ધસ્પતિને ખોલાવી પોતાના મનની વાત પૂછી

ઇંદ્રે કહ્યું હે બ્રાહ્મણ ! ધોર અપશુકનો કેમ થાય છે? કઠોર વાયરા વાય છે અને આકાશમાંથી વાજ પડે છે ! હે મહાભાગ ! તમે બધું જાણો છો, વિધ્નોનો નાશ કરવા સમર્થ છો, બુદ્ધિમાન હોઈ શાસ્ત્રોનું તત્ત્વ જાણો છો અને દેવોના ગુરુ પણ છો. તો હે વિધિઓને જાણનારા ! શત્રુઓનો નાશ કરનાર ગાંધિ તમે કરો અને જે રીતે મને દુઃખ ન થાય તેવું કાર્ય કરો

* આ અધ્યાયમાં ૧૪૬ શ્લોકોથી દેવનેનાના પરાજયની કથા કર્યા પછી પિતાની આજ્ઞાથી વૃત્રાસુર તપ કરવા ગયો, એ વાત કહેવાયે.

ઉત્પન્ન થયેનું વેર એમનું એમ જ રહ્યું છે, જેથી
હું શાંતિ પામતો નથી અને સુખથી ઊંઘતો પણ નથી
તપસ્વી હોઈ નિરપરાધી મારા પુત્રને એ પાપીએ
માર્ગો છે, તેથી હું સુખ પામતો નથી, આટે હે વૃત્ત ।
મને હું ખીને તું (દુષ્પ્રમાથી) બહાર કાઢે. પિતાનું
તે વાક્ય સામળી ક્રોધ પામેલો વૃત્તસુર તે જ સમયે
પિતાની આજ્ઞા હઈ તપ કરવા આનદથી આલી
નીળ્યો ગંધમાદન પર્વત પર જઈ પવિત્ર ગંગાનદીમાં
નાહી, દર્ભનું આસન કરી સ્થિર આસને તે બેઠો
અન્ન તથા જળ છોડી દઈ યોગના અભ્યાસમાં
તત્પર થઈ તે ચિત્તામાં બ્રહ્માનું ધ્યાન કરતો સ્થિર
આસન પર બેઠો ત્યારે તેને તપ કરતો જોણી ઇંદ્ર
ચિંતાનુર થયો તે ઇંદ્રે (તેના તપમાં) વિઘ્ન કરવા
ગંધર્વોને, યક્ષોને, નાગોને, સર્પોને, કિન્નરોને, અગ્રાપ
બળવાળા વિદ્યાધરોને, અમ્ભરાચોને તથા અન્યેક
દેવદૂતોને મોકલ્યા, એ માયાવીઓએ તપમાં વિઘ્ન
કરવા સારી રીતે ઉપાયો પણ કર્યા, પરંતુ મહાતપસ્વી
વૃત્તસુર ધ્યાનથી રૂગ્યો નહિ ૧-૬૦

उपायास्तः कृताः सम्यक् तपोविप्राय मयिभिः ।

न सवालं ततो ध्यानात् एगम् परमतापसः ॥ ૬૦ ॥

ઈતિ ગીદેવીભાગવતમહાપુરાણમાં ૫૪ સ્કંધ ચિત્રે
અધ્યાય ૩ જે તમામ

અધ્યાય ૪ થો*

કૃત્રી પરાજય પામેલા શકરને શરણે

આસ ઉવાચ

निर्गतस्तं पतन्नुत्तास्तपोविप्रतराः सुतः ।

निराशाः कार्यसिद्धयं व दृष्ट्वा दृढचेतसम् ॥૧॥

આસ બોલ્યા તપમાં વિઘ્ન કરનારા તે દેવો
વૃત્તસુરને દૃઢ મનવાળો જોઈ કાર્યસિદ્ધિ આટે નિતરા
થઈ પાછા કૃત્રી આવ્યા ગયા સો વર્ષો પૂરા થયા, ત્યારે
હોડોના દાદા ચાર મુખોવાળા બ્રહ્મા હમ પર બેઠી
તરત જ ત્યા આવી તેમણે આવીને વૃત્તસુરને
કહ્યું : ‘હે ત્વજાના પુત્ર ! તું સુખી થા, ધ્યાન છોડીને

* આ અધ્યાયમાં વૃત્તસુરે વરદાનના નર્વહી હાથેથી
શકં દેવે શકરને યમને નાથ, એ કથા પ્રેતક પ્રક્રમેથી
સંચરે

તું વર માગ, હું તને ઇચ્છિત આપીશ તને તપથી
દૂષણો થયેલો જોઈ આજે તારા પર હું પ્રસન્ન થયો
છું, આટે તારા મનમાં જે ઇચ્છિત હોય તે વર તું
માગ, તારું કલ્યાણ થાઓ ”

આસ બોલ્યા જગતના ચોક કર્તા પ્રહ્લાની
અત્યંત સ્પષ્ટ અને અમૃત સમાન રસવાળી તે વાણીને
તે વેળા પોતાની સામે સામળી યોગધારણુ છોડીને
તરત જ તે ઊઠ્યો અને નેત્રમાંથી થયેલા હર્ષના
આસુના પ્રવાહને વહેતો તે પ્રહ્લાના ચરણે મસ્તક
નમાવી વિનયથી બે હાથ જોડી તેમની આગળ આવ્યો
અને વિનયથી નમ્ર થઈ, ઉત્તમ વર આપતા તથા
તપથી ત્યા આવેલા તે બ્રહ્માને પ્રેમથી અત્યંત ગળ
ગળી વાણીથી કહેવા લાગ્યો હે પ્રભો ! અતિ દુર્લભ
તમારું દર્શન આજે મને તરત જ થયું, તેથી બધા
દેવોનું સ્થાન મેં મેળવ્યું છે હે તાથ ! મારો અભિપ્રાય
તમે જોડે જણો જ છો, છતા હે બ્રહ્મા ! મારા નમ્ર
મનમાં જે દુર્લભ ઇચ્છા છે, તે હું તમને કહું છું લોહા
થી, લાકડાથી કે ઘીન શસ્ત્રોથી મારું મૃત્યુ ન થાઓ,
યુદ્ધમાં મારું પરાજય ખૂબ વધો, કે જેથી સૈન્ય સહિત
બળવાન દેવો પણ મને ન જીતી શકે ’ એમ પ્રાર્થના
કરેલા બ્રહ્માએ જાણે હસતા હોય તેમ તેને કહ્યું

‘ઊહ, જા, તારું કલ્યાણ થાઓ અને તારી ઇચ્છા
સફળ થાઓ સુધથી, લીલાથી, પથ્થરથી કે લાકડાથી
તારું મરણ નહિ થાય, આ હું તને સત્ય કહું છું ’
એમ વરદાન દઈ બ્રહ્મા પોતાના લોકમાં ગયા અને
તે વર મેળવી પ્રસન્ન થયેલો જ્ઞાસુર પોતાને ઘેર
ગયો મહાબુદ્ધિમાન તેણે પિતાની આગળ તે વરદાન
કહ્યું, ત્યારે ત્વચ્છએ આનંદ પામી વર મેળવીને
આવેલા તે પુત્રને તે વેળા કહ્યું ‘હે મહાભાગ !
તારું કલ્યાણ થાઓ મારા શત્રુ ઇન્દ્રનો તું નાશ કર
જણ મસ્તકોવાળા વિશ્વરૂપને માગનાર એ પાપીના
નાશ કરી તું આજે આવ યુદ્ધમાં વિજય મેળવી
તું દેવોનો સમ્રાજ્ય—ઇન્દ્ર ધા અને પુત્રના નાશથી
થયેલી મારી મોટી આનંદિક ખીડાને તું કાપી નાખ
પિતા જીવતો હોય ત્યારે તેનું વાક્ય માન, તેના મરણ
પછી મરણના વાર્ષિક દિવસ ગુપ્તક બ્રાહ્મણોજન
કતવનું અને ન્યાયાધિપતિદાન કરનું, આ તણું કરવાથી

પુત્રપણુ સાર્થક થયુ ગણાય છે, માટે હે પુત્ર !
મારા દુષ્કર્મો અત્યંત નાશ કરવો તને ઘટે છે તણ
મસ્તકોવાળો એ વિશ્વરૂપ મારા ચિત્તમાથી કદી
ખસતો નથી ઉત્તમ સ્વભાવવાળો, સત્યવાદી, તપસ્વી
અને વેદ જાણનારાઓમા શ્રેષ્ઠ તે વિશ્વરૂપનો પાપ
ખુદ્ધિ ઇદ્રે અપરાધ વિના મારી નાખ્યો છે ' એવુ
તેનુ વચન સાંભળી જીતવો અશક્ય તે વૃત્તાસુર રથ
પર બેસી તરત જ પિતાને ઘેરથી નીકળ્યો મદગર્વિત
તે વૃત્તાસુરે યુદ્ધની નોખતોનો ગડગડાટ અને અતિશય
મોટા શખનાદ કરાવી પ્રયાણ કર્યું ' ઇદ્રનો નાશ કરી
નિષ્કંટક થયેલુ દેવોનુ સત્ય હુ લઈશ ' આમ સેવકોને
કહેતો તે ત્યાંથી વૃત્તાસુર નીકળ્યો પોતાના સૈન્યથી
વીંટાઈને સૈન્યના મોટા ઘોઘાટથી અમરાવતીને ડરા
વતો એ વૃત્તાસુર રથ પર બેસી તરત જ નીકળ્યો હે
ભરતવંશી રાજા ! તેને આવતો જાણી ભયથી ત્રાસેલા
ઇદ્રે પણ તરત જ સેનાને તૈયાર કરાવી શત્રુઓને
પીડનાર મહાતેજસ્વી ઇન્દ્ર સર્વ લોકપાલોને તરત જ
ખોલાવી યુદ્ધ માટે સર્વને પ્રેરણા કરતો શોભવા લાગ્યો
પછી તે ઇદ્ર ગુધ્રવ્યૂહ રચી જેવો ઊભો રહ્યો, તેટલામા
ગત્રુઓના બળને તોડી પાડતો વૃત્તાસુર વેગથી ત્યા
આવી પહોંચ્યો, એટલે તે જ સમયે દેવો તથા દાનવોનુ
ઉગ્ર યુદ્ધ ઘવા લાગ્યુ અને તે યુદ્ધમા મનથી વિજય
ઈચ્છતા વૃત્તાસુર તથા ઇન્દ્રનુ પણ યુદ્ધ થયુ એમ
અત્યંત ભયંકર તે યુદ્ધ પરસ્પર ખૂબ જમ્યુ, ત્યારે
દેવો ભય પામ્યા અને દેવો ખૂબ હર્ષ પામ્યા તોમરો,
ભિદિપાલો, તલવારો, ફરશીઓ તથા પટિશો વગેરે
પોતપોતાના ઉત્તમ આયુધોથી દેવો તથા દેવો
પરસ્પર પ્રહાર કરવા લાગ્યા એમ સ્વાટા ઊભા કરે
એવુ ભયંકર યુદ્ધ ચાલ્યુ, ક્રોધ પામેલા વૃત્તાસુરે
એકદમ ઇદ્રને પકડ્યો અને હે મહારાજ ! તેના
મપ્તર, વસ્ત્રો વગેરે કાઢી નાખી તેને મોઢામા નાખી
(ગળી જઈ) તે ઊભો રહ્યો અને પહેલાનુ વેર યાદ
જતો આનંદ પામ્યો એમ વૃત્તાસુર ઇન્દ્રને ગળી ગયો,
ત્યારે ખૂબ ગભરાયેલા દેવો અત્યંત પીડા પામી,
' હાથ ઇદ્ર ! ' એમ વારંવાર બૂમો પાડવા લાગ્યા
ઇદ્રને ગળી ગયેના જાણી મનમા પીડાતા સર્વ
દેવો દુઃખી થઈ બૃહસ્પતિને પ્રણામ કરી કહેવા લાગ્યા

' હે શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણ ! હવે શુ કરવુ ? તમે આમારા ઉત્તમ
ગુરુ છે, ખીજા દેવોએ રક્ષા કર્યા છતા વૃત્તાસુર ઇદ્રને
ગળી ગયો છે ઓછા પરાક્રમવાળા અમે બધા ઇદ્ર
વિના શુ કરીશુ ? માટે હે પ્રભો ! ઇન્દ્રને છોડાવવા તમે
જલદી શત્રુના નાશ માટેનુ કર્મ કરો '

બૃહસ્પતિ બોલ્યા હે દેવો ! શુ કરવુ ? ઇદ્રને
વૃત્તાસુરે મોઢામા નાખી દીધો છે અને મૂળમાથી
ઉખાડી નાખ્યો છે, છતા શત્રુના કોલાતી અદર તે
હજી જીવતો છે "

વ્યાસ બોલ્યા ઇદ્રને એ સ્થિતિમા ગયેલો જોઈ
બધા દેવો ચિતાતુર થયા અને તેના છુટકારા માટે
વિચાર કરી એકદમ યત્ન કરવા લાગ્યા તેઓએ
શત્રુઓનો નાશ કરનારી મહાબળવાન જુભિકા
(બગાસુ) કરાવતી આજસુની સ્થિતિ ઉત્પન્ન કરી,
તેથી બગાસુ ખાતો તે વૃત્તાસુર પહોંચા કરેલા મોઢા-
વાળો થયો, એટલે બગાસા ખાતા તે વૃત્તાસુરના
મોઢામાથી પોતાના અગોને સોડાચી ઇદ્ર બહાર
નીકળ્યો ત્યારથી માડી લોકોમા સર્વ પ્રાણીઓ વિષે
જુભિકા ચાલુ રહી છે ઇદ્રને નીકળેલો જોઈ બધા
દેવો હર્ષ પામ્યા પછી ઇદ્ર તથા વૃત્તાસુરનુ દશ હજાર
વર્ષો સુધી લોકોને ભય કરતુ અને સ્વાટા ઊભા કરે
તેવુ ઉગ્ર યુદ્ધ થયુ એક બાજુ બધા દેવો યુદ્ધ માટે
ઊભા હતા અને એક બાજુ બળવાન વૃત્તાસુર યુદ્ધમા
ધૂમતો હતો વરદાનના ગર્વથી છકેલો વૃત્તાસુર રણમા
એમ વધવા લાગ્યો, ત્યારે તેના તેજથી દુખાઈ ગયેલો
ઇદ્ર હારી ગયો પછી યુદ્ધમા હારી જઈ ઇદ્ર ગભરાયો
ત્યારે ઇદ્રને હારેલો જોઈ દેવો ખેદ પામ્યા પછી
ઇદ્ર વગેરે બધા દેવો યુદ્ધ છોડી નાસી ગયા, એટલે
વૃત્તાસુરે વેગથી જઈ સ્વર્ગ લઈ લીધુ એ દાનવે
દેવોના બધા બગીચા બળથી ભોગવવા માડ્યા અને
તે દેવ બાંધીઓમા ઉત્તમ ઐરાવતને પણ લઈ
લીધો હે રાજા ! બધા વિમાનો તેણે કબજે કર્યા,
ત્યારે ધોડાઓમા શ્રેષ્ઠ ઉચ્ચ ટ્રાવા પણ તેને વશ
થયો ત્વષ્ટાના એ પુત્રે કામધેનુ ગાય, પારિગત

* માટે પથમ તે ઇન્દ્રને જીવતો બહાર કાઢવાનો
ઉપાય કર્યો જેઈએ અને તે પછી શત્રુના નાશ માટેનુ કર્મ
કરવાની ઈચ્છા કરવી જેઈએ.

કૃપાનુકૂળ તથા અખચર્યોત્તમો સમુદાય એ બધા
સ્ત્રીનો લઈ લીધા એમ યજ્ઞોત્તમ ભાગ્યથી અને સ્વર્ગથી
બ્રહ્મ થયેલા બધા દેવો સ્થાનગ્રાહ ધર્મ પદ્મોદરથી
કિલ્લાઓમાં ભરાઈ રહી દુષ્પાત્રોના પુત્રાસુર
દેવોનું સ્વાત મેળવી મદગર્ભિત બની ગયો અને તેનો
પિતા ત્વષ્ટા પુત્રની માથે સુખ પામી અત્યંત આનંદ
પામ્યો હે ભરતવંશી રાજા ! ભયથી મૃગતા દેવતાઓ
'આ સ્થિતિ ધર્મ છે, તો હવે શું કરવું જોઈએ ?'
એમ વિચારી મુનિઓની સાથે પૌતાના હિતની
મત્રણા કરવા લાગ્યા પછી ઇદ્ર સહિત તે દેવો કંવાસ
પર્વત પર ગયા અને મહાદેવને પ્રણામ કરી, અત્યંત
વિનયથી તમી બે ાય જોડી કહેવા લાગ્યા 'હે દેવોના
દેવ ! મહાદેવ ! હે કૃપાના સમુદ્ર ! મહેશ્વર ! વૃત્રાસુરે
અત્યંત દુનિયા હોઈ ભયભીત થયેલા અમારું
તમે રક્ષણ કરો હે દેવ ! અત્યંત બળવાન બનેલા
તોણે સ્વર્ગ લઈ લીધું છે, તો હે રાજા ! હવે અમારે
શું કરવું હોય ? તમે અમને ન્યાય કરો હે મહેશ્વર !
સ્વાતબ્રહ્મ થયેલા અમે શું કરીએ અને કયા જઈએ ?
હે ઇશ્વર ! દુષ્પાતા નાગનો ઉપાય અમે જાણી
શકતા નથી હે ભૂતપતિ ! તમે સંભવ કરો હે કૃપાના
ભાડાર ! અમે અમરાવા દીએ હે પ્રભો ! વરદાનના
બ્રહ્મ કહેવા વૃત્રામુગ્ધો તમે નાશ કરો '

ત્રિપ બોલ્યા બ્રહ્માને આગળ કરી બાપણે
બધા વિષ્ણુના મોકમાં જઈએ અને ત વિષ્ણુ પામે
જઈ તેના તાનના ઉદયમાં માટે વિચાર કરેલા ત
વિષ્ણુ રહિતમાન, કપટ જાણનાર, બ્રહ્માવાન, અત્યંત
બુદ્ધિમાન, શરણે આવેલાનું સ્થાન કરનાર, દયાળુ
સમુદ્ર અને દુષ્ટ લોકોને પીડનાર છે માટે દેવોના પા
દેવેશ્વર તે વિષ્ણુ નિના બાપા ॥ કાર્યની સિદ્ધિ થાને
નહિ તમી નવી કાર્યરૂપ ગર્ભની સિદ્ધિ માટે બાપા
ત્યા જઈએ

બાપ બોલ્યા. એમ વિચારી બ્રહ્મા, ઇદ્ર,
રાક્ષસ અને ત્રી દેવો શરણ લેવા લાયક દોઈ ભક્તોને
ત્રિપ વિષ્ણુના કમ નવા વિષ્ણુના સ્થાનના જઈ
દેવોને વેદાંત પુરપુરુષથી જગદ્ગુરુ પરમેશ્વર
વિષ્ણુની સ્તુતિ કરી, એવું જગત ॥ નામ તે લક્ષ્મી-
પતિ દેવોને પ્રત્યક્ષ થયા અને ના દેવોનું સંભવન

કરી સામે બ્રહ્મા રહી આમ કહેવા લાગ્યા 'હે લોકપાલો !
બ્રહ્મા અને રાક્ષસ સહિત હે ઉત્તમ દેવો ! તમે કેમ
આવ્યા છો ? તમારું સર્વનું જે કામ હોય તે કરો ?'
વિષ્ણુનું એવું વાક્ય સાંભળી ચિંતાથી ધોરાયેલા દેવો
એ લક્ષ્મીપતિને કઈ પણ ઉત્તર આપી શક્યા
નહિ, પરંતુ બધાય હાથ જોડી ભગભગ બ્રહ્મા જ રહ્યા
इति धृत्या हरेर्वीक्ष्य नोचुर्देवा रमापतिम् ।

ચિન્તાવિદ્રાઃ સ્થિતાઃ પ્રાયઃ સર્વે પ્રાજ્ઞાન્યસ્તથા ॥ ૬૨ ॥

ઇતિ શ્રીદેવીભાગવત મહાપુરાણમાં પદ્ય સ્કંધ વિષે

જ્યાય જ્યેષ્ઠ મમામ

અધ્યાય પમો*

દેવીની સ્તુતિ કરી દેવો વરદાન પામ્યા

બ્યાસ ઉવાચ

તથા ચિંતાતુરાનુ વીક્ષ્ય સર્વાન્ સર્ગાર્થતત્ત્વવિત્ ।

પ્રાહ પ્રેમમરોદ્ધાન્તાનુ માધવો મેદિનીપતે ॥ ૧ ॥

બ્યામ બોલ્યા હે રાજા ! એમ ચિંતાતુર થઈ

પ્રેમના ભારથી ભરી જતા સર્વ દેવોને જોઈ દરેક
વસ્તુના તત્ત્વને જાણતા વિષ્ણુનો કહ્યું

વિષ્ણુ બોલ્યા હે દેવો ! તમે મૂળા કેમ રહ્યા
છો ? તારું કે ખોટું જે કઈ કારણ હોય તે તમે કહો,
એટલે તે સાંભળી તેને દૂર કરવા હું ચતન કરીશ

દેવો બોલ્યા હે પ્રભો ! ત્રાને લાકમાં તમારાથી
શુ અજ્ઞાન્યું છે ? તમે બધું કાંઈ જાણો છો, છતાં
વારંવાર શું પૂછો છો ? તમે પૂર્વે વામનસ્વરૂપ ધરી
ખલિસાંજને બાધ્યા હતો, ઇદ્રને દેવોને આધિપતિ
કર્તા હતો અને ત્રણ પગલાથી નહો જગતને દબાવી
લીધા હતા હે વિષ્ણુ ! (મેહિંદીની સ્વરૂપ ધરી) તમે
અમૃત આગળ હતું અને દેવોને માર્યા હતા બધા
દેવોની દરેક આપત્તિ દૂર કરવા તમે મર્મવ છો.

વિષ્ણુ બોલ્યા 'હે ઉત્તમ દેવ ! તમારે બીજું
નહિ તેના ॥ ૧ ॥ માટે અતિમાન્ય ઉપાય હું જાણ છું
અને તે હું તમને કહું છું, જેથી ત્રણ ધર્મે મારે પોતે
બુદ્ધિથી, બ્રહ્મથી, ધર્મથી ગ્રાહવા દગ્ધાઈ કપટથી

* આ અધ્યાયમાં ઇદ્ર નહિત નવ દેવોને દેવની
સ્તુતિ કરી વરદાન ચક્રણ, નો કલા વગેરેના કાર્યો
સારી રીતે કરાયા.

પણ તમારુ દિત અવશ્ય કરવુ જોઈએ તત્ત્વદ્રષ્ટા પુરુષોએ સામ વ્રોએ ચાર ઉપાયો કહ્યા છે; તેઓમાના કેટલાક મિત્રો માટે છે અને કેટલાક ખાસ શત્રુઓ માટે છે. તપથી ચારુધેલા બ્રહ્માએ આ વૃત્રાસુરને વરદાન દીધુ છે અને એ વરદાનના પ્રભાવથી તેણે દુર્વ્યપાત્ર મેળવ્યુ છે વળી ત્વષ્ટાએ સર્વ પ્રાણીઓથી જીતવો અશક્ય તેને ઉત્પન્ન કર્યો છે, તેથી શત્રુઓના નગરોને જીતતો તે બળથી વધી ગયો છે. હે દેવો! સામથી છેતર્યા વિના આ શત્રુને વશ કરવો મુશ્કેલ છે, માટે તેને (સામથી) લોભાવી (પ્રથમ) વશ કરવો અને પછી મારી નાખવો. અત્યંત બળવાન તે વૃત્રાસુર ન્યા રહે છે, ત્યા ગંધર્વો બધા અને તેની સાથે સાગનો પ્રયોગ કરે; પછી તેને તમે જીતશો. (પ્રથમ) મળી જઈ, સોનદ લઈ, સંકેતથી વિશ્વાસ પમાડી મિત્રતા બાધીને મદાબળવાન શત્રુને મારવો જોઈએ હે ઉત્તમ દેવો! હું અદૃશ્ય રહી ઇદ્રના ઉત્તમ આધુષ વજ્રમા પેસી જઈશ અને એ રીતે ઇદ્રને સહાય કરીશ હે દેવો! કેટલાક સમય સુધી તમે રાહ જુઓ, આયુષ ખૂટશે ત્યાં જ હગ્ગેઈ રીતે તેનુ મરણ થશે, બીજી રીતે નહિ થાય કપટથી હકાયેલા ગંધર્વો ઋષિઓની નાથે તેની પાસે બધા અને અનેક અમુક વચન આપી ઇદ્ર માથે તેની મિત્રતા કરી દે. જેમ તે વિશ્વાસ પામે તેમ હગ્ગેઈ કરવી; હું ગુપ્ત રહી દાકી રાખેલા મગ્ગજૂત વજ્રમા પેસી જઈશ વિશ્વાસ પામેલા તે શત્રુને ઇદ્ર મારી શકશે; બીજી રીતે નહિ મારી શકે. ઇદ્ર વિશ્વાસ માટે પાપ કરી પાછળથી મારી સહાય લઈ વજ્રથી તે પાપીને મારશે આ દુષ્ટ શત્રુ સામે દુષ્ટતા કરનાર ઇદ્રને દોષ નહિ જ લાગે, કેમ કે બળવાન શત્રુને બીજી રીતે શૂન્યતાથી મારી શકાતો નથી મે વામન ૩૫ ધરી બલિગનજને હંમેશા જ હતો અને મોહિની વેપ કરી સર્વ દેવોને પણ હંમેશા જ હતા. તમે બધા

એકઠા મળી ભગવતી શિવાદેવીને સ્તોત્રો તથા મંત્રો દ્વારા શરણે જાઓ; તે યોગમાયા તમને સહાય કરશે. પરમ પ્રકૃતિ૩૫, સિદ્ધિ તથા કામનાઓ આપતાં અને મનને વશ નહિ કરનારાઓને મળવાં ખૂબ જ મુશ્કેલ સાત્ત્વિક દેવીને આપણે હમેશા વંદન કરીએ છીએ ઇદ્ર પણ તે દેવીનુ આરાધન કરીને જ રણમાં શત્રુને મારશે; કેમ કે મોહ ઉપગમવતાં તે મહામાયા એ દાનવને પણ મોહ પમાડશે. માયાથી મોહિત થયેલો વૃત્રાસુર સહેલાઈથી જીતી શકશે, આમ જગદેશના બે પ્રસન્ન થયે તો અર્ચકાર્ય સાધી શકશે. નહિ તો કોઈનુ પણ ધાર્યું નહિ થાય. તે દેવી અત્યંતથી સ્વરૂપ અને સર્વ કારણોના પણ કારણ છે, માટે હે શ્રેષ્ઠ દેવો! વિશ્વની માતા તે પ્રકૃતિદેવીને ખૂબ આદર્યુકત ઘઈ શત્રુઓના નાશ માટે નાત્ત્વિક લાવેથી તમે ભગ્ને પૂર્વે મે પણ પાચ હજાર વર્ષો સુધી મદાઉર યુદ્ધ કરી મધુ—ઈલને માર્યા હતા, ત્યાં મે પરાપ્રકૃતિ મહામાયાની અત્યંત સ્તુતિ કરી હતી; જેથી પ્રસન્ન થયેલા તે દેવોએ એ બંને દેવોને મોહિત કર્યા હતા, તેથી મે કપટથી માર્યા હતા. મેટા બાહુઓવાળા અને મહાગર્વિત તે બંને દાનવોને મે જે રીતે હંમેશા હતા, તે રીતે તમે કરો અને ભાવ્યુકત ઘઈ પ્રકૃતિદેવીને ભગ્ને હે ઉત્તમ દેવો! તે દેવી હરગોઈ ગીતે કાર્યસિદ્ધિ કરશે મહાસમર્થ વિષ્ણુએ એમ જ્યોતે બુદ્ધિ આપી હતી, એવા તે દેવો કદખવૃક્ષોથી મોહાતના મેરુ પર્વતના શિખર પર ગયા અને ત્યા એકાંતમાં રહી ધ્યાન, જપ અને તપ કરી જગતની સૃષ્ટિ, સંહાર તથા ધારણપોષણ કરનારા, ભકતોની કામનાઓ પૂર્ણ કરતાં અને સારાસના દુષ્ટોને નાશ કરતા જગદેશની આમ સ્તુતિ કરવા લાગ્યા.

દેવો બ્રહ્મા : હે દેવિ! પ્રમન્ન થાઓ. હે દુઃખી લોહોના દુ.ખનો નાશ કરનારા! હે પરમાર્થ તત્ત્વ બ્રહ્મ-સ્વરૂપ! વૃત્રાસુરે ખૂબ દુ.ખ આપેલા, યુદ્ધમા અત્યંત પીડેલા અને ક્રોધમ તમામ ચરણકમળને શરણે ચતા દેવોનુ તમે સ્તુત્ત કરો તમે આખા જગતની માતા છો; માટે આ શત્રુઓ૩૫ સહકાર પટેલા અમારું પુત્રોની પેઠે તમે રક્ષણ કરો. હે માતા! તમે જગતમા તમને કઈ અજાણુ નથી, છતા અસુરોએ દુ.ખી

* સામ, દાન, દંડ અને ભેદ આ ચાર ઉપાયો નીતિ-દાસ્ય પ્રસિદ્ધ છે.

= આ બધાય માથે કે જુલો પ્રાર પરમેશ્વરો બળ-દેશની જે કૃપા હશે તે જ લિલ થશે, માટે તેમનુ જ મુખને આરાધન કરવુ જોઈએ એ અગ્નિપ્રાય કહે છે

કરેલા દેવોની તમે ઉપેક્ષા કેમ કરો છો ? આ બધું
ત્રૈલોક્ય તમે જ રચ્યું છે અને બ્રહ્મા, વિષ્ણુ તથા
શંકર તમારી ઈચ્છાથી જ થયા છે, તે દેવો સ્વતંત્ર
રહી કોઈ પણ કાર્ય કરી શકતા નથી પણ તમારી ભમર
ના ઈશારાને વશ હોઈ તમારી આજ્ઞા પ્રમાણે ફાવે
તેમ વિહાર કરે છે—તે તે કાર્યો કરવા સમર્થ થાય છે
બુલ્લા અપરાધી હોવા છતાં દુષ્ટી પુત્રોને માતા
દુષ્ટી બચાવે છે, આ રીતિ તમે જ (પ્રથમથી)
રચી છે, તો હે કરુણારમ્ભ સમુદ્ર દેવી ! અપરાધ
વિનાના હોઈ તમારા ચરણને શરણે આવેલા અમારું
તમે રક્ષણ કેમ કરતા નથી ? કદાચ તમે માનતા હો
કે, ' મારા ચરણનું ભજન કરવાથી જ મળેલા સ્થાનો
વાળા આ દેવો (હવે) ભક્તિતરે છોડી વૈભવો તથા
સુખ ભોગવવામા લાલસુ બની ગયા છે, માટે તેઓ
મારા (કૃપા) કટાક્ષના પાત્ર (હવે) નથી રહ્યા '
તો આ માન્યતા પુત્રને જન્મ આપતી કોઈ પણ
માતામા કોઈ સ્થળે દેખાતી નથી (અર્થાત્ પુત્રોને
દરેક અપરાધ માતા સહન કરે જ છે) હે જનનિ !
તમારું ભજન છોડી અમે વૈભવોમા ડૂબી ગયા છીએ,
આમા અમારા ચિત્તથી અમારો દોષ અમને દેખાતો
નથી, કારણ કે એ મોહ તમે જ રચેલો હોઈ અમારા
પર સામર્થ્ય ચલાવે છે, માટે હે સ્વભાવથી જ દયાળુ
તમે અમારા પર દયા કેમ કરતા નથી ? હે જનનિ !
પૂર્વે પાડાના રૂપને ધારણ કરી બધા લોકોને ભય
ઉપજાવતા મહાબળવાન દૈત્યપતિ એ મહિષાસુરને
અમારા માટે જ તમે યુદ્ધમા માર્યો હતો, તો હે
માતા ! ભય ઉપજાવતા (આ) વૃત્તાસુરને તમે
કેમ મારતા નથી ? હે દયાળુ ! અત્યંત બળવાન
ગુહ, (તેને) નાનો ભાઈ નિશુભ અને તેમના
અનુયાયીઓને જેમ તમે માર્યો છે, તેમ મહા
બળવાન દુષ્ટ વૃત્તાસુરને પણ તમે મારો ગર્વથી
છેડેલા તેને તમે એવો મોહ પમાડો કે, જેથી
તે જીવી જ ન શકે હે માતા ! અસુરોએ દુષ્ટી
કરેલા અને ભયથી અત્યંત વ્યાઘ્રણ દેવોનું આજે
તમે રક્ષણ કરે જગતમા દેવોની પીડાનો નાશ કરવા
(તમારા સિવાય) બીજને કોઈ પણ એવો નથી કે,
જે પોતાની શક્તિથી કનેશોનો સમગ્ર સમૂહ બાળી

નાખે હે ભવાની ! (કદાચ આખા જગતની માતા
હોઈ) તમે વૃત્તાસુર ઉપર (પણ) દયા કરી હોય, તો પણ
લોકોને દુષ્ટ પા દેતા એ દુષ્ટનો તો તમે નાશ જ કરો
અને બાણોથી તેને પવિત્ર કરી પાપથી તેનો ઉદ્ધાર
કરો, નહિ તો દુષ્ટ યુદ્ધિવાળો અવશ્ય નરકમા જ જશે
(માટે તેના કંઠ્યાણુ સારુ પણ તેનો નાશ કરો) હે
દયાથી વ્યાપ્ત દેવિ ! દેવોના જે શત્રુઓને રણમા મારી
બાણોથી તમે પવિત્ર કર્યા છે, તેઓને પણ તમે
દેવોના નદનવનમા જ પહોંચાડ્યા છે એમ શત્રુ
ઓને પણ આ નરકમા પડશે, એવા ભયથી તમે
શુ નથી બચાવ્યા ? બચાવ્યા જ છે (તો વૃત્તાસુરને
તમે કેમ મારતા નથી ? આ (અમારો) શત્રુ ઘણું
કરીને તમારો સેવક જ નથી, કેમ કે પાપી યુદ્ધિવાળો
તે અમને પીડે છે આ લોકમા જે તમારો સેવક હોય,
તે તમારા ચરણકમળમા આસક્ત (અમને) દેવોને
શુ પીડે ? (ન જ પીડે) હે જનનિ ! આજે અમે
કઈ રીતે તમારું પૂજન કરી શકીએ ? કેમ કે પુષ્પ
વગેરે જે કઈ (પૂજની સામગ્રી) છે, તે તો તમે
જ બતાવેલી (તમારા સ્વરૂપ જ) છે અને (પૂજન-
ના) મત્રો તથા અમે, એ પણ બધું પરાશકિતરૂપ
તમારા રૂપ જ છે (આમ જે કઈ છે તે બધું
જે તમે જ છો, તો તે તે પદાર્થોથી તમારી પૂજન
કેમ થઈ શકે ?) માટે હે ભવાની ! (તમારું પૂજન
કર્તા સિવાય) અમે કેવળ તમારા ચરણમા નમીએ
જ છીએ જે લોકો સંસારરૂપ સમુદ્રના જળમા
વહાણુ જેવા તમારા ચરણકમળને ભક્તિથી ભજે છે,
તેઓ જ ખગેખર ધત્વ છે, કેમ કે મોક્ષને ઈચ્છતા
હોઈ રોગ વિહાર તથા મોહથી રહિત થયેલા યોગીઓ
પણ તમારા ચરણકમળનું મનથી કાયમ સ્મરણ કરે
છે સકળ દેવોને બાણતા જે યાસિકો છે, તેઓ પણ
ગોટા દેવોને તૃપ્તિદારક સ્વાહારૂપ અને પિતૃગણને
તૃપ્તિદારક સ્વાહારૂપ તમારું લોભકાળે (અને શ્રાદ્ધ
કાળે) કાયમ સ્મરણ કરે છે, આ ત્રણે જગતમા
મેધા, ક્રીતિ, પ્રસિદ્ધ શાંતિ અને લોકોને સ્પર્ષ અર્થે
સમજાવતી યુદ્ધિ તમે જ છો, તમે જ તમારું
ભજન કરનારઓને કૃપાથી બધા વૈભવ ઉત્પન્ન
કરી સદા આપો છો

વ્યાસ જોલ્યા એમ દેવોએ સ્તુતિ કરેલા તે દેવી સુદર રૂપ ધરી, નાનુક અને સર્વ આભૂષણોથી શણગારેલા તે સમયે પ્રકટ થયા તેમની ચારે ભુજ પાશ, અકુશ, વર તથા અભયથી શોભતી હતી, તેમની કેડ ઝણકાર કરતી ધૂધરીઓના ઝૂમખાવાળા કંદોરથી બધાઈ હતી, તેમનો ચ્વર કોયલના જેવો હતો, અવાજ કરતા કડા તથા ઝાઝરોને ધારણ કરી તે સુદર જણાતા હતા, અર્ધચંદ્રયુક્ત સ્તનના મુકુટથી તે શોભતા હતા, મદ હાસ્યથી યુક્ત હતા, તેમનું મુખ કમળ જેવું હતું, ત્રણ નેત્રોથી તે શોભતા હતા, તેમની ક્રાંતિ કંપવૃક્ષના પુષ્પની સ્વચ્છ દાડલી જેવી લાલ વર્ણી હતી, તેમણે લાલ વસ્ત્રો પહેર્યા હતા, લાલ ચદનથી તે લેપાયા હતા અને પ્રસન્ન મુખવાળા તે દેવી કરુણારસનો જાણે સમુદ્ર હોય તેવા હતા દરેક શણગારયુક્ત વેષવાળા આત્મા સિવાય સર્વ પદાર્થોને ઉત્પન્ન કરનાર, સર્વથી પર, સર્વજ્ઞ, સર્વના કર્તા, સર્વના આશ્રયસ્થાનરૂપ, સર્વ વેદાંતોથી સારી રીતે સિદ્ધ કરાયેલા અને સચ્ચિદાનંદસ્વરૂપ તે દેવીને સામે ઊભેલા જોઈ દેવોએ તેમને પ્રણામ કર્યા ત્યારે પ્રણામ કરતા તે દેવોને અખાએ કહ્યું 'તમારે શું કામ છે, તે મને કહો' દેવોએ કહ્યું 'અત્યંત દુઃખ દેતા દેવશત્રુ આ વૃત્રાસુરને મોહ પમાડો દેવો પર તે જેમ વિશ્વાસ કરે, તેમ તેને તમે મોહિત કરો અને આત્મા હથિયારમા બળ આપો, જેથી તે શત્રુ માર્યો જાય' 'તથાસ્તુ' એમ કહી ભગવતી ત્યા જ અદૃશ્ય થયા અને આનંદયુક્ત થયેલા દેવો પોતપોતાના સ્થાને ગયા ૧-૫૮

તથેયુસ્ત્વા ભગવતી તન્નૈવાન્તરધીયત ।

સ્થાનિ સ્થાનિ નિકેતાનિ જમુદૈવા મુદાન્વિતાઃ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવત મહાપુરાણમા ૫૪ સ્કંધ વિષે

અધ્યાય ૫ માં અમામ

અધ્યાય ૬ ફો

વૃત્રાસુરવધ

વ્યાસ ઉવાચ

एवं प्राप्तवरा देवा ऋषयश्च तपोधनाः ।

जमुः सर्वे च संमन्य वृत्रस्याश्रममुत्तमम् ॥ ૧ ॥

વ્યાસ જોલ્યા એમ વરદાન પામેલા મર્વ દેવો અને તપોધન ઋષિઓ પરસ્પર વિચાર કરી વૃત્રાસુરના આશ્રમમા ગયા ત્યા તેજથી જાણે બળતો હોય, ત્રણે લોકને જાણે બાળી નાખતો હોય અને દેવોને જાણે ગળી જતો હોય તેવા વૃત્રાસુરને તેઓએ જોયો પછી ઋષિઓ એ વૃત્રાસુરની પાસે જઈ દેવોના કાર્યરૂપ અર્થેની સિદ્ધિ માટે સામયુક્ત રસરૂપ (આવું) પ્રિય વચન જોલ્યા

ઋષિઓએ કહ્યું હે મહાભાગ્યશાળી વૃત્રાસુર ! હે સર્વ લોકને ભયકર વૃત્રાસુર ! તે આખાય બ્રહ્માડને ખરેખર વ્યામ કર્યું છે, પણ ઇંદ્રની સાથે તારે જે વેર છે તે સુખનો નાશ કરનાર છે, એટલું જ નહિ પણ તમને બંનેને અત્યંત દુઃખદાયી હોઈ ચિતામા ખૂબ વધારે કરનાર છે, ચિતાથી પીડાતો તું નિરાતે સુઈ શકતો પણ નથી, તેમ જ ઇંદ્ર પણ સુષેથી સૂતો નથી, કેમ કે તમને બાનેને શત્રુનો ભય છે તમને બાનેને અહીં યુદ્ધ કરતા ઘણો કાળ વીતી ગયો છે, તેથી દેવો, અસુરો અને મનુષ્યો સહિત સર્વ પ્રજાઓ પીડાય છે, આ સંસારમા સુખ ભોગવવું જોઈએ અને દુઃખ છોડવું જોઈએ આ રીતે છે, પણ જેણે વેર કર્યું હોય, તેને સુખ હોતું નથી, એ નક્કી છે યુદ્ધમા રસવાળા શૂરાઓ યુદ્ધને વખાણે છે, પણ શૂ ગારસમા ચતુર પડિતો ઇંદ્રિયોનો નાશ કરના યુદ્ધને વખાણતા નથી, પુષ્પોથી પણ યુદ્ધ ન કરવું, તો તીક્ષ્ણ બાણોથી યુદ્ધ કેમ કરાય ? યુદ્ધમા વિજયનો તો સંદેહ જ હોય છે, પણ બાણોના પ્રહાર તો ચોક્કસ જ હોય છે આ જગત જેમ દેવાધીન છે, એમ જય તથા પરાજય પણ દેવાધીન છે, એમ જાણી યુદ્ધ કદી ન કરવું યોગ્ય સમયે જમનું, સ્નાન કરવું, શાખામા

* આ અધ્યાયમા નડતક ઋષિથી વૃત્રાસુરના વધને વનની કથા કહેવાયે, જેમાં દેવીના અધિપ વર્ણવાયે છે

સુખ અને સેવા કરવામા તત્પર જે સ્ત્રી પાસે હોય, તે સારામા સુખના સાધન છે બાણોની વૃદ્ધિઓથી ભયકર, તલવાસોના પ્રહારોથી ખૂબ જ ત્રાસદાયક અને શત્રુઓને સુખ આપતા સગ્રામમા યુદ્ધ કરનારો તુ સુખ હોય છે? સગ્રામમા મરવાથી સ્વર્ગનું સુખ મળે છે? એ વાક્ય તો ખરેખર લાલચરૂપે જ હોઈ કેવળ પ્રેરણા માટે જ કહેવાતું જૂઠું છે દેહને કપાતી શિયાળો તથા કાગડાઓની પીડા પાંખી પાછળથી સ્વર્ગના સુખની પ્રાપ્તિને કયો મદ્યબુદ્ધિ પુરુષ ઇચ્છે? માટે હે વૃનાસુર! ઇદ્રની સાથે તારી કાયમ મિનતા બાંધો, એથી તુ અને ઇદ્ર—બંને કાયમ સુખ પામશો વળી હમણા જ તમારા બંનેનું વેર શાંત થાય, તો અમે તપસ્વીઓ તથા સર્વ ગધર્વો પોતાના આગ્રમમા સુખેથી રહી શકીએ હે ધીર! તમારું બંનેનું યુદ્ધ દિવસ-રાત હમણા ચાલ્યા કહે છે, તેથી મર્વ મુનિઓ, ગધર્વો, છિન્નરો તથા મનુષ્યો પીડાય છે શાંતિને ઇચ્છતા દરેકની મિનતા ઇચ્છીએ છીએ મુનિઓ, તુ અને ઇદ્ર સર્વે સુખ પામો હે વૃનાસુર! અમે તો તમારા બંનેની મિનતા કસવવા મધ્યસ્થ છીએ, અને અહીં સોનદ લેવડાવી પરસ્પર પ્રીતિવાળાને ભેટી દઈતુ તુ જેમ છોશ તેમ તારી આગળ સોનદ લઈ ઇદ્ર તારા ચિત્તને હમણા જ પ્રીતિપુક્ટ કરશે પૃથ્વી મત્સ્યરૂપ આધાન્વાળી છે, મત્સ્યથી આ સૂર્ય સમય પ્રમાણે તપે છે, સત્યથી વાળુ વાય છે અને સમુદ્ર પણ સત્યથી જ મર્યાદા દોરતો નથી, માટે તમારા બંનેની મિનતા પણ આજે સત્યથી જ સુખપૂર્વક થાઓ તમારે બંનેએ મિનતા કરી એક જ સ્વર્ગે સુખ, રમ્યુ, જળક્રીડા કરવી અને સુખપૂર્વક બેસડું, એમ બંધી રહે તમારે બંનેએ બધા કાર્યો કરવા

આસ બોલ્યા મહર્ષિઓનું તે વચન સાંભળી મદ્યબુદ્ધિમાન વૃનાસુરે તેઓને કહ્યું 'આપ તપસ્વી ભગવાનો મને અવશ્ય માત્ર છે, તમે મુનિઓ કદી જૂઠું બોલતા નથી તમે નદ્યાચારી અતિ શાંત છે, તેથી કપટનું ધરણું નજાતા નથી, જેણે વેર કર્યું હોય તેવા લુચ્ચા, અક્રુડ, ક્રાંભી, નિસ્તેજ અને નિર્બીજની સાથે બુદ્ધિમાન પુરુષે કદી મિનતા ન કરવી આ

ઇદ્ર નિર્બીજ, દુરાચારી, બ્રાહ્મહત્યારી, લાપટ અને લુચ્ચો છે, માટે એવા પુરુષ ઉપર કોઈ રીતે વિશ્વાસ ન જ કરવો જોઈએ તમે બંધાય જોકે વિદ્વાન છે, તોપણ તમે સદા દ્રોહ વિનાની બુદ્ધિવાળા હોઈ તમારા મા શાંતપણું હોય છે તેથી કપટી લોહોના ચિત્તને તમે નજાતા નથી'

મુનિઓ બોલ્યા પ્રાણી શુભ કર્મનો તથા અગ્રુભ કર્મનો અવશ્ય ભોક્તા હોય છે, તો બેભાન બનેલા પુરુષ (બીજાનો), દ્રોહ કરી શાંતિ કેમ મેળવે? વિશ્વાસવાત કરનાર અવશ્ય નરકમા જાય છે, અને વિશ્વાસઘાતી પુરુષ દુષ્ટ જ પામે છે બ્રાહ્મ હન્યા તથા મદિસંપાત કરનાર માટે (શાસ્ત્રમા) પ્રાયશ્ચિત્ત છે પણ વિશ્વાસઘાત તથા મિનદ્રોહ કરનાર માટે પ્રાયશ્ચિત્ત જ નથી વિશ્વાસઘાત અને મિનદ્રોહ એવું ધીર મહાપાપ છે, માટે હે સર્વજ્ઞ! તારા ચિત્તમા જે એકસ શરત હોય તે તુ કહે, ચોરહે તે શરત પ્રમાણે જ બંનેની સંધિ આજે થાય

વૃનાસુરે કહ્યું હે મહાભાગ્યશાળી ઉત્તમ બ્રાહ્મણો! ઇદ્રે તથા દેવોએ સૂઝાવી, લીલાથી, પથ્થરથી, લાકડાથી કે વજ્રથી, દિવસે કે રાત્રિએ પણ હું ન મરાઉં, આવી શક્તે મને ઇદ્ર સાથે સંધિ ગમે છે, બીજા કોઈ પણ પ્રધાને નહિ

આત બોલ્યા તે સમયે ઋષિઓએ 'બ્રહ્મા સારુ' એમ આદરપૂર્વક કહ્યું અને ઇદ્રને ત્યાં લાવી વૃનાસુરની તે શરત તેને સંભાવી ઇદ્રે પણ સંતાપ સંહિત થઈ ત્યાં જવાની અગ્નિની સાક્ષીએ મુનિઓની સમીપમા જ સોનદ લીધા ત્યારે વૃનાસુર પણ તેના વચનોથી વિનંતાસ પામ્યા અને ઇદ્રના તરફ મિત્રની પેઠે વર્તતો તેની સાથે જ કરવા લાગ્યો તેઓ બંને કોઈ મમયે નદનવનમા, કોઈ સમયે ગધમાદન પર્વત પર અને કોઈ વેળા સમુદ્રના કિનારા પર આનંદપૂર્વક રૂંટ્યા લાગ્યા એમ સંધિ કરી, ત્યારે વૃનાસુર ઘણો જ આનંદ પામ્યો, પણ ઇદ્ર તો તેનો નાશ કરવા જ ઇચ્છતો હોઈ તેના ઉપાયો વિચારવા લાગ્યો અને તે સમયે લાગ શોધતો ખૂબ વિ તાતુર જ રહેવા લાગ્યો એમ વિચાર કરતા તેનો કેટલોક સમય ગયો અને વૃનાસુર તો અતિ દૂર એ ઇદ્ર પર ખૂબ જ વિશ્વાસુ

યથા ચોમ કેટલાક વર્ષો ગયા, છતાં ઇદ્ર વૃત્તાસુરે
કરેલી શન્તતા તેના મરણના ઉપાયો મનમાં વિચાર્યા
કરતો એક સમયે ઇદ્ર પર વિશ્વાસ પામેલા પુનને
ત્વદાયો કહ્યું 'હે પુત્ર! હે મહાભાગ્યશાળી વૃત્ત!
તુ મારું હિતવચન સાભળ જે વેગ કર્યું હોય તેના
પર કોઈ રીતે વિશ્વાસ ન કરવો ઇદ્રે તારી સાથે વેર
કરેલું છે, વળી તે બીજા-બીજી સાથે કાયમ અદ્વિધાઈ
કરનારો, લોભથી બેભાન હોઈ દેવ કરવામાં તત્પર
પારકા દુષ્કર્મથી આનંદ પામતો પરત્વીરાપટ પાપી
શુદ્ધિવાળો છેતરનાર, લાગ ગોધનાર દ્રોહ કરવામાં
તત્પર, માયાથી અને મદગર્વિત છે એ ઇદ્રે આતાના
પેટમાં પેસીને પાપથી કર્મો વિના ગર્ભના દુકડા કર્મો
હતા અને ચૂંતા તે ગર્ભના પ્રથમ સાત દુકડા કર્મોને
ફરી એક એક દુકડાના સાત સાત દુકડા કર્મો હતા,
માટે હે પુત્ર! તેનો વિશ્વાસ કોઈ પણ રીતે ન કરવો
જેણે પાપ કર્યું હોય તેને કરી પાપ કરતા શરમ શી ર?'
એમ પિતાએ હેતુયુક્ત વચનોથી સમજાવ્યો છતાં
તે સમયે જેનું મનુ સમીપ જ હતું એવો તે વૃત્તા
સુર સમજ્યો જ નહિ કેઈક સમયે સધ્યાકાળ લગભગ
ચર્ચ મૂક્યો હતો અને ઘણું જ ખતબ નોંધાડ્યું
હતું ત્યારે ઇદ્રે તે મહાસુરને સમુદ્રના કિનારા પર
જેવા પછી મહાત્માના વરદાનનો ખતબર વિચાર
કરી આ 'ભયકર સધ્યા ચાલી રહી છે ને તત્તિ
કે દિવસ પણ નથી, માટે આ વૃત્તાસુરને હમણા
જ બળથી અવશ્ય મારી નાખવો જોઈએ અહીં
નિર્જન સ્થાનમાં આ એકનો યાત્ર્ય સમયે આવ્યો છે'
આમ મનથી વિચારી ઇદ્રે અવિનાશી વિષ્ણુ
સ્મરણ કર્યું એટલે પુરુષોત્તમ ભગવાન વિષ્ણુ અદૃશ્ય
સ્વરૂપે ત્યાં આવ્યા અને તે ભગવાન વચ્ચે શી અદ્વ
પેસી ગયા તે સમયે આ શત્રુને હું રણમાં કેવી રીતે
મારીશ નર્વ દેવો તથા દાનવોથી કોઈ રીતે ન જિતાય
એવા મહાબળવાન વૃત્તાસુરને હમણા જ દેતરીને
જો હું નહિં મારું તો શત્રુનું મનુ કરવાથી નહીં
મારું જ્યાં નહિં જાય 'આમ નનવી વિચારી
ઇદ્રે વૃત્તાસુરના નાશ નાટ તત્ત જ નિગય કર્યો અને
તે જ વેશ સમુદ્રમાં પર્વત મુવડુ પાણી કીપા તેણે
જેનું ત્યારે 'આ તુંકુ, હીનું કે મગ પા. તથી,'

આમ વિચારી ઇદ્રે સ્મતમાં તે પાણીનું ફીણ લઈ
લીધું પછી ખૂબ ભકિતયુક્ત ચર્ચ પરાશકિત ભગ
વતીનું તેણે સ્મરણ કર્યું, એટલે માત્ર સ્મરણ કરેલા
જ તે દેવીએ તે સમયે પોતાનો અશ તે ફીણમાં
સ્થાપી દીધો પછી ઇદ્રે વિષ્ણુ મહિત પોતાના વચ્ચે
તે ફીણથી વીંટી લીધું અને ફીણથી વીંટી તે વચ્ચે
એ વૃત્તાસુર તરફ ફેંક્યું એટલે તત્ત જ વચ્ચે હણી
યેલા પર્વતની પેઠે એકદમ તે પડી ગયો એમ વૃત્તા
સુર મતયો, ત્યારે ઇદ્ર મનમાં હર્ષ પામ્યો અને
ત્રપિયો અનેક સ્તોત્રોથી તે મહેદ્રની સ્તુતિ કરવા
લાગ્યા પછી મગને મારી મનમાં આનંદ પામેલા
ઇદ્રે જેમની કૃપાથી શત્રુ મતયો હતો એવા દેવીનું
દેવતાઓની સાથે રહી પૂજન કર્યું અને અનેક પ્રમરતા
સ્તોત્રોથી દેવીને પ્રમત્ત પણ કર્યો વળી તે ઇદ્રે
દેવોના બગીચામાં પરાશકિત ભગવતીનું મંદિર
કર્યું અને તેમાં મારુકની મૂર્તિની સ્થાપના કરી પછી
બધા દેવો ત્રણે કાળ દેવીની મોટી પૂજા કરવા લાગ્યા
અને ત્યારથી મોટી મીઠેલી સર્વ દેવોના કુળદેવી થયા
વળી ઇદ્રે ત્રણે ભુવનોમાં મેષ્ટ વિષ્ણુની પૂજા પણ
કરી, પછી દેવોને ભયમરક મહાપરક્રમી એ વૃત્તાસુર
મતયો ત્યારે સુષકાન્ક વાયુ વાવા ભાગ્યો અનં દેવો
તથા ગાધર્મ સહિત યથો સમસો તથા કિત્તરો હર્ષ
પામ્યા એમ પરાશકિત પરમેશ્વરીના પ્રવેશવાળા
ફીણને લીધે અને તે દેવીએ કહેલા મોહની જ ઇદ્રે
વૃત્તાસુરે એકદમ માર્યો હતો આ મરણ જ દેવી
વૃત્તાસુરને મારનારા લોકમાં કહેવાય છે અને ઇદ્રે
પણ વૃત્તાસુરને માર્યો હતો તેથી પણ ઇદ્રે વૃત્તાસુર ને
માર્ધ' એમ કહેવાય છે ૧-૬૮

તતો વૃત્તનિહન્ત્રીતિ દેવી લોકેષુ મીયતે ।

શક્તેન નિહતત્યાષ શક્તેન હન ઉચ્યતે ॥૬૮॥

હનિ મીટીયા ૧૪૧ મનુષ્યમય ૫૪ ૨ ૧ વિષ

અધ્યાય ૬ દ્વિ તમામ

અધ્યાય ૭ મો

ઇદ્રના ગુપ્ત વાસ અને નહુપનો

ઇદ્રપદે અભિપેક્ષ

વ્યાસ ઉવાચ

અય તં પતિતં દૃષ્ટ્વા વિષ્ણુર્વિષ્ણુપુરોં યયૌ ।

મનસા શક્તમાનસ્તુ તસ્ય હત્યાકૃતં મયમ્ ॥૧॥

વ્યાસ બોલ્યા પછી વૃત્રાસુરને પહેલો જોઈ તેની હત્યાથી થયેલા (પ્રભલહત્યાના) ભયથી મનમાં શક્ત કરતા વિષ્ણુ વૈકુંઠમાં ગયા છદ્દ પણ ભયથી તાસીને ઇદ્રપુરીમાં જતો રહ્યો અને શત્રુ વૃત્રાસુર મરાયો, ત્યાં મુનિઓ પણ ભયથી ખોદ પામ્યા (તેઓ પથારીમાં કચ્ચા લાગ્યા કે), 'આપણે આને કયો, તે કોણ પાપ કર્યું કે છદ્દને મરી જવાથી (આપણે) 'મુનિ' શબ્દ ખોટો થયો છે આપણા વચનથી જ વૃત્રાસુરે વિશ્વાસ કર્યો હતો, તેથી આપણે પણ વિશ્વાસઘાતીના સગથી વિશ્વાસઘાતી થયા છીએ પાપનું મૂળ હોઈ અનર્થો કરનારી આ મમતાને ધિક્કાર દો, કારણ કે આપણે કપટ કરી સોગદો દાસ વૃત્રાસુરને કયો છે પાપ કરનારાઓને સલાહ આપનાર, બુદ્ધિ આપનાર, પ્રેરણા કરનાર અને તેઓનો પક્ષ કરનાર પણ અવશ્ય પાપભાગી થાય છે વિષ્ણુએ પણ પાપ કર્યું છે, કારણ કે તે (ઇદ્રને) સદાયરૂપ થયા છે અને સત્ત્વગુણની મૂર્તિરૂપે છતા તેમણે વજ્રમાં પેસીને આ વૃત્રાસુરને પાડ્યો છે ખરેખર, સ્વાર્ધપરાયણ પ્રાણી પાપથી કરતો નથી અને (સ્વાર્થી) ઇદ્રના સગથી વિષ્ણુએ પણ અવશ્ય દુષ્ટ ક્રમ કર્યું છે (ધર્મ, અર્થ, ક્રમ અને મોક્ષ એ નાર) પુરુષાર્થો પૈકી બે જ (અર્થ અને ક્રમ) હમણા નહીં છે અને બે (ધર્મ તથા મોક્ષ) તો વિનાશ જ પામ્યા છે પહેલા—ધર્મ અને ચોથો—મોક્ષ ત્રણે લોકમાં આજે દુર્ભ થયા છે, (હમણા તેઓનો જિવનનુવ નાશ થયો છે) અર્થ તથા ક્રમ—એ બંને જ (દાવ) પ્રશન્નાપાન થયેલા હોઈ દરેકને ખૂબ નાત્ય તથા પ્રિય થયા છે 'ધર્મ, ધર્મ' એવી વાણીથી

બોલવાનું જ હોઈ મોટાઓનો પણ એ દોગ છે 'આમ વારંવાર મનથી પચાતાપ કરી દુષ્ટી મનવાળા હોઈ ઉદમરહિત થયેલા મુનિઓ પણ પોતપોતાના આશ્રમો તરફ જતા રહ્યા હે ભરતવશી રાજા ! ત્વણ પણ પુનને છદ્દે માટેલો સાભળી દુષ્ટી ખૂબ ખૂબ તપી જઈ રહ્યા લાગ્યો અને ખોદ પામ્યો જ્યાં એ વૃત્રાસુર પડ્યો હતો, ત્યાં જઈને તેણે એ સ્થિતિને પામેલા તેને જોઈ વિવિધ પ્રમાણે પરલોકના સારકાર કરાવ્યા પછી સ્નાન કરી ઉત્તરરત્નિયાનું જળ આપી મોક્ષથી પીડાતા તે ત્વણએ મિત્રનો નાશ કરનાર મહાપાપી ઇદ્રને આલો શાપ આપ્યો, 'મારા પુનને સોગદોથી ખૂબ છેતરી જેમ માર્યો છે, તેમ ઇદ્ર પણ દેવે નિર્માણ કરેલું મોટું દુષ્ટ ખામો' એમ ઇદ્રને શાપ આપી દુષ્ટી ઘેરાયેલો ત્વણ મેરુપર્વતના શિખરનો આશ્રય કરી ધણુ આકર તપ કરવા લાગ્યો.

જનમેજયે પૂછ્યું હે દાદા ! વૃત્રાસુરનો નાશ કરે છદ્દ કઈ સ્થિતિને પામ્યો હતો ? આગળ જતાં તેને સુખ થયું હતું કે દુષ્ટ તે મને કહે

વ્યાસે કહ્યું હે મહાભાગ ! તમે શુ પૂછો છો ? આ તમાગે સહેલ કેવો છે ? કરેલું શુભ કર્મ કે અશુભ કર્મ અવશ્ય ભોગવવું જ પડે છે મહાબળવાન કે દુર્બલ દેવો, અસુરો તથા મનુષ્યો સહિત હરેકોઈ પ્રાણીએ તાનામાં નાનું અથવા મોટું જે કઈ (સાર—નસ્તુ) કર્મ કર્યું હોય, તે અવશ્ય ભોગવવું જ પડે છે વિષ્ણુએ વૃત્રાસુરનો નાશ કરનાર ઇદ્રને એવી બુદ્ધિ આપી અને પોતે વજ્રમાં પેદા તથા સદાય ધ્યાન, પણ આર્પિતમાં તે વિષ્ણુ કોઈ પણ રીતે (ઇદ્રને) સદાય થયા ન હતા, એટલે હે રાજા ! આ સંસારમાં (અનુકૂળ) સમય હોય ત્યારે બધા કુટુંબી બને છે (અર્થાત્ દેવ અનુકૂળ હોય, ત્યારે બધા સદાય કરે છે, પણ દેવ વિરુદ્ધ અથવા અનગુ હોય, ત્યારે કોઈ પણ કોઈને સદાય કરતું નથી) દેવ વિરુદ્ધ અથવા અવગુ હોય છે ત્યારે પિતા, માતા, પત્ની અથવા સગો ભાઈ પણ મહાય કરતો નથી દેવ વિરુદ્ધ થાય છે ત્યારે કોઈ મેલક, મિત્ર અથવા મગો પુત્ર પણ સદાય કરતો નથી પાપ—પુણ્યનો કતો જ ખરેખર

* આ અધ્યાયમાં નાનીના ૧૬ શ્લોકોથી ઇદ્રનો ગુપ્ત વાસ અને નહુપનો અભિપેક્ષ કરવાયે

તેનુ ઇળ ભોગવનાર થાય છે વૃત્તાસુરને મરતવી અધાય
જતા સ્થા અને (એકલો) ઇંદ્ર જ નિસ્તેજ બની
ગયો સર્વ દેવો તેને ગાળો દેવા લાગ્યા અને 'આ
તો બ્રાહ્મણ્યારો છે' એમ ધીમે ધીમે કહેવા લાગ્યા
વળી (તેઓ અદર અદર વાતો પણ કરવા લાગ્યા કે,
'સોગદો લઈ તથા સાચુ વચન આપી અત્યંત વિશ્વાસુ
થયેલા અને મિનપણીને પામેલા મુનિને કોણુ માસ્યા
ઈચ્છે?' આવી તેની વાત દેવોના સ્થાનમા, દેવોના બગી-
આમા તથા ગાંધર્વોના મેળાવડામા બધે હેઠાણે ફેલાવા
લાગી 'વિશ્વાસ પામેલા અને મુનિઓને એ છેત-
રેલા વૃત્તાસુરને મારી નાખતા ઇંદ્રે કેવુ દુષ્ટ કર્મ કર્યું છે?
વેદનુ પ્રમાણુ છોડી નાસ્તિક મતનો જ સ્વીકાર
કર્યો છે છેતરીને અત્યંત સાહસથી આ શત્રુને મારી
નાખ્યો, તે આ વિપરીત કર્મ (સામાને) વચન
આપી ઇંદ્ર અથવા વિષ્ણુ સિવાય બીજો કોણુ કરે?'
આવી બીજી પણ વાતો સભાઓમા ખૂબ થવા લાગી.
ઇંદ્રે પણ પોતાની કીર્તિનો નાશ કરનારી જ્ઞાતજ્ઞાત-
ની વાતો સાંભળી જેની કીર્તિ લોકમા નાશ પામી
હોય અને જેને સ્ત્રીમા જતો નેઈ શત્રુના મોઢા
હમવા માટે, તેના નિઘ જીવનને ધિક્કાર હો સંજર્ષિ
ઇંદ્રઘ્ન પણ પોતે પાપ નહિ કરેણુ છતા કેવળ
કીર્તિના નાશથી સ્વર્ગમાથી પડયો હતો, તો આ પાપ
કરનાર કેમ નહિ પડે? ઘણો જ નાના અપરાધ
હોવા છતા યથાતિ સજા (સ્વર્ગમાથી) પડયો હતો
કોઈ એક સજા ઘણો જ નાનો અપરાધ કરીને પણ
અગાર યુગ સુધી ટરતો થયો હતો અવિનાશી
ભગવાન વિષ્ણુ પણ ભૂગુની પત્નીનું મસ્તક કાપનાની
પ્રાણનું ભૂગુના શાપને લીધે પત્નીની યોનિમા તથા
માછળા વગેરેની યોનિઓમા જન્મ્યા હતા, વળી એ
વિષ્ણુ વામન યદ્ય બલિગજને ઘેર ભાગવા ગયા હતા,
આવા પાપ કરનારો પુરુષ બીજનુ ક્યુ દુષ્કાર પામે?
(આ ઠઈ ચોક્ક છે?) હે ભારત! સમસ્ત્ર પણ
ભૂગુના શાપથી વતવાસમા સ્ત્રીતાના વિરુદ્ધથી થયે
અતિથોર દુષ્કાર પામ્યા હતા તે જ પ્રમાણુ એ ઇંદ્ર પણ
બ્રાહ્મણ્યારો કરેનેા મોટો ભ્રમ પામી નવું નિર્દિષ્ટો-
ઓ મુક્ત એવા પાપ ધરમા શાપ પામેા નહિ તે
ગમન કાતિરહિત, નિનાસા નાખતા, ભ્રમથી નાનેલા,

બેભાન અને ચેતન વિનાના થયેલા ઇંદ્રને નેઈ
ઇંદ્રાણીએ તેને કહ્ય કે, 'હે પ્રભો! તમારો ભયંકર
શત્રુ આજે મરી ગયો છે, છતા તમે ભયભીત
કેમ બધા છો? હે શત્રુઓનો નાશ કરનાર સ્વામી!
તમને શી ચિંતા છે? હે લોકોના ઇશ્વર સામાન્ય
પુરુષની પેઠે નિસાસા નાખતા તમે શોક કેમ કરો
છો? બીજો કોઈ બળવાન શત્રુ તો હવે છે જ નહિ,
જેથી તમે ચિંતાપરાણુ થાઓ!'

ઇંદ્રે કહ્યું. 'મારો બળવાન શત્રુ હવે કોઈ
નથી, છતા મને શાપિ કે સુખ નથી હે રાણી!
બ્રાહ્મણ્યારો ભયથી હું ધરમા કાયમ ભય પામુ છું
નદનવન, અમૃત, ધર, વન, ગંધર્વોનું ગાયન અને
અપ્સરાઓનું નૃત્ય પણ મને સુખ કરતા નથી, તુ
મારી પત્ની અને બીજી અનેક દેવાગનાઓ પણ
મને સુખ કરતી નથી, તેમ જ કામનેનું તથા કંપ
વૃક્ષ પણ મને સુખ કરતા નથી હું શુ કરું? ક્યા
જાઉં? ક્યે સ્થળે મને સુખ થાય? આવી ચિંતામા
ડૂબેલો હું હે પ્રિયે! મારા ચિંતામા સુખ પામી
શકતો નથી'

આસે કદુ અત્યંત ગભરાતી પ્રિયાને એવું
વચન કહી ઇંદ્રે જેથી નીકળી ગયો અને મૂઠ, ભય
પીડિત તથા શોકથી દુઃખિયો થયેલો તે ઉત્તમ માન-
સરોવરમા જઈ કમળના દાડલામા પેસી ગયો પાપોથી
ઘેગયેલો ઇંદ્ર તરફડતા સર્પની પેઠે પાણીમા ગુમ
રહેવા લાગ્યો અને કોઈનાથી જણાવો નહિ એમ મંદાય
વિનાનો, ચિંતાથી વ્યાકુળ અને બેભાન ઇંદ્રિયોવાળો તે
દેવેન્દ્ર બ્રાહ્મણ્યારો ભયથી પીડાઈને નામી ગયો, ત્યાં
દેવો ચિંતાતુર થયા, ઉત્પાતો થવા લાગ્યા, નરપિંગ્વો,
સિંહો તથા ગંધર્વો અત્યંત ભયપીડિત થયા અને આખું
જગત રાત્રિનહિત યદ્ય ઉપદ્રવોથી પીડાવા લાગ્યું તે
વેળા વરનાદ ન થવા લાગ્યો, પૃથ્વી કન નિનાની યદ્ય
ગઈ, નદીઓના પ્રવાહો તૂટી ગયા અને તજાત પાણી
વિનાના યદ્ય ગયા એમ અગત્યતા યદ્ય ત્યાં ના
દેવો અને મુનિઓએ વિચારી નહુષ ચંદ્રને ઇંદ્ર
બનાવે, ન હુષ નન્ધ મેકે ધર્મિત હતો, છતા ઇંદ્રને
પાની રંગેનું ના બચી રિપયાન્કત થયે અને

ભારત । ક્રમદેવના બાણોથી ધવાઈ અપ્સરાઓથી વીંટાઈને તે દેવોના બગીચામાં રમવા લાગ્યા તે સંગ-એ ઇન્દ્રની પત્નીના મુણે સાલળી તેને ભોગવવાની ઈચ્છાથી ઋષિઓને કહ્યું 'ઇદ્રાણી મારી પાસે કેમ નથી આવતી કે તમે તથા સર્વ દેવોએ મને આહી ઇદ્ર ક્યો, તો હે દેવો ! મારી સેવા કરવા ઇદ્રાણીને તમે મોકલો હે મુનિઓ અને દેવો ! આજે હું દેવોનો ઇદ્ર અને લોકોનો ઈશ્વર છું, તેથી તમારે મારું જ પ્રિય ને કરવું હોય તો આજે જલદી ઇદ્રાણી મારી પાસે ઘેર આવે ' એવું તેનું વચન સાલળી ચિતાતુર થયેલા દેવો તથા દેવર્ષિઓ ઇદ્રાણી પાસે જઈ પ્રણામ કરી તેને કહેવા લાગ્યા કે, 'હે ઇદ્રપત્ની ! દુસચારી નરપુત્રગણ આવી તમને ઈચ્છે છે, તેણે કોપાયમાન થઈ અમને કહ્યું છે કે, 'ઇદ્રાણીને આવી મોકલો ' અમે શુ કરીએ ? અમે તેને વશ થયા છીએ, કારણ કે અમે જ એને ઇદ્ર ક્યો છે ' તે સાલળી દુઃખી થયેલા મનવાણી દેવી ઇદ્રાણીએ બુદ્ધસ્પતિને કહ્યું 'હે પ્રાણણ ! નરપુત્રો મારી રક્ષા કરો, હું તમારે શરણે આવી છું'

બુદ્ધસ્પતિએ કહ્યું હે દેવિ ! પાપની મોહિત થયેલા નરપુત્રો તારે કલુ નહિ હે મુનિ ! સનાતન ધર્મ છોડી હું તને નહિ સોપું જે અધમ પુરુષ શરણે આવેલા દુઃખીને (તેના શત્રુને) સોપી દે છે, તો દરેક પ્રાણી પ્રલય થાય ત્યાં સુધી નરકન જ પામે છે માટે હે વિશાળ દેહના પાછલા ભાગવાણી ! તું સ્વસ્થ થા, હું તને કદી નહિ ત્યાગુ ૧-૬૨

શરણાગતમાર્તે ચ યો દદાતિ નરાધમઃ ।

સ વય નરક યાતિ યાવદામૂનઃપુનઃ ॥ ૬૨ ॥

સહ્યા મય પુરુષોણિ ન ત્યજ્યે ત્વાં કદાચન ॥

ઈતિ શ્રીવીરમાત્રન મહાપુરુષર્થ પદ્ય સ્કંધ ત્રિષે

અધ્યાય ૭ મે તમામ

અધ્યાય ૮ મો *

નહુપ ઇદ્રાણી માટે લલચાયો ત્યારે

ઇદ્રાણીને ઇન્દ્રનું દર્શન

વ્યાસ ઉવાચ

નહુપસ્ત્યય તાં શ્રુત્વા મુરોસ્તુ શરણં ગતામ્ ।

ચુક્રોય સ્મરણાનાર્તંત્રમાદિરસમાનુ વે ॥ ૧ ॥

વ્યાસ બોલ્યા ક્રમદેવના બાણોથી પીડાયેલો નહુપ ઇદ્રાણીને બુદ્ધસ્પતિના શરણે ગયેલી સાલળી તરત જ એ બુદ્ધસ્પતિ ઉપર ક્રોધાયમાન થયો તેણે દેવોને કહ્યું અગિરાના પુત્ર આ બુદ્ધસ્પતિને મારે માર્શો પડશે, કારણ કે એ મૂર્ખો ઇદ્રાણીને ઘરમાં સખી રહ્યો છે એમ મેં સાંભળ્યું છે, અને તેને કોપેનાં નેઈ ઋષિઓ વગેરે સંલિત દેવોએ તે દુષ્ટ નહુપ સન્નને તે વેળા શાંતિપૂર્વક વચન કહ્યું 'હે સર્વેન્દ્ર ! તમે ક્રોધ દૂર કરો અને પાપબુદ્ધિ છોડો. હે પ્રભો ! ધર્મશાસ્ત્રમાં પરસ્પરીનો સ્પર્શ (શાસ્ત્રકારો) નિંદે છે સહચારી, અતિ પતિવ્રતા અને ઉત્તમ ભાવવાળી ઇદ્રાણી ન્યાં સુધી પતિ છવે છે ત્યાં સુધી ખીન્ને પતિ કેમ કરે ? હે પ્રભો ! હમણાં તમે ત્રણે લોકના સ્વામી અને ધર્મના શાસક છો, તમારા જેવો ને અધર્મ કરે તો પ્રજા અવશ્ય નાશ પામે. સ્વામીએ તો શિષ્ટાચાર ખાસ જાળવવો જોઈએ. આ સ્વર્ગમાં ઇદ્રાણી જેવી સેકડો અપ્સરાઓ છે, મહાત્માઓએ પ્રીતિને જ શુ ગારનું કારણ કહેલું છે બગાડાર કલ્પ તો રસ નાશ પામે છે હે ઉત્તમ સન્ન ! બનેલા પ્રેમ ને સમાન હોય તો જ બનેતે સુખ થાય છે, માટે હે દેવેન્દ્ર ! પરસ્પરીનો સ્પર્શ કરનારો આ ભાવ તમે છોડી દો અને ઉત્તમ ભાવ કારણ કવે તમે સર્વોત્તમ પદને પામ્યા છો હે રાજા ! પાપથી સમૃદ્ધિ નાશ પામે છે અને પુણ્યથી ખૂબ વધે છે, માટે પાપ છોડી સદ્બુદ્ધિ કારણ કરો

નહુપે કહ્યું . 'હે દેવતાઓ ! ગીતામની સ્ત્રીને

* આ અધ્યાયમાં નહુપ રાજા ઇન્દ્રાણીમાં આનંદ-બુદ્ધિ થવા ત્યારે ઇન્દ્રાણીએ દેવોનું મનમાં સ્મરણ કર્યું, એટલે દેવોની કૃપાથી ઇન્દ્રાણીને ઇન્દ્રનું દર્શન થયું, એ કથા આશ્વમેધોત્સવે સ્વેદાથી કહેવાયે.

ભારત! ક્રમદેવતા બાણોથી ધવાઈ આપ્તસત્યોથી
વીટાઈને તે દેવોના બગીચામાં ગમવા લાગ્યો તે સગન
એ ઇન્દ્રની પત્નીના ગુણો સાબળી તેને ભોગવવાની
ઈચ્છાથી ક્રપિઓને કહ્યું 'ઇદ્રાણી મારી પાસે કેમ
નથી આવતી? તમે તથા સર્વ દેવોએ મને અહીં ઇદ્ર
ઓ, તો હે દેવો! મારી મેવા કર્યા ઇદ્રાણીને તમે
મોકલો હે મુનિઓ અને દેવો! આજે હું દેવોનો
ઇદ્ર અને લોકોનો ઇશ્વર છું, તેથી તમારે મારું
જ પ્રિય જો કર્યું હોય તો આજે જસદી ઇદ્રાણી
માની પાસે ઘેર આવે' એવું તેનું વચન સાબળી
ચિતાતુર થયેલા દેવો તથા દેવધર્મીઓ ઇદ્રાણી પાસે
જઈ પ્રણામ કરી તેને રોવા લાગ્યા કે 'હે ઇદ્રપત્ની!
દુસ્તનારી નાપુત્રગન અહીં તમને ઇચ્છે છે, તેણે
હોપાયમાન વઈ અમને કહ્યું છે કે, 'ઇદ્રાણીને અહીં
મોકલો' અમે શું કરીએ? અમે તેને વશ થયા છીએ,
કારણ કે અમે જ એને ઇદ્ર કર્યા છે' તે સાબળી
દુ ખી વયેલા મનવાળી દેવી ઇદ્રાણીએ બુદ્ધસ્પતિને
કહ્યું 'હે બ્રાહ્મણ! નાપુત્રી મારી રક્ષા કરો હું
તમારે શરણે આવી છું'

બુદ્ધસ્પતિએ કહ્યું હે દેવિ! પાપથી મોહિત
થયેલા નાપુત્રી તારે ઇચ્છું નહિ હે પુત્રિ! મનાતન
ધર્મ છોડી હું તને નહિ નાપુ જ અધમ પુરુષ શરણે
આવેલા દુ ખીને (તેના ગુણે) સોપી દે છે તો
દુષ્ટ પ્રાણી પ્રલય થાય ત્યાં સુધી નરક! જ પામે છે
માટે હે વિશાળ દેહના પાછના ભાગવાળી! તું સ્વસ્થ
થા, હું તને કરી નહિ ત્યજુ ૧-૬૨

શરણાગતમાર્તે ચ પાં દ્વાતિ નરાધમ ।

સ પ્ત નરક યાતિ યાયદામૂનસદ્ગમ્ ॥ ૬૨ ॥

સ્વસ્થા મય વૃદ્ધોઽણિ ન ત્યજ્યે ત્વા કરાચન ॥

ઈતિ ગૌતમીનાત્ત મહાપુરાણમાં ૫૪ સ્કંધ વિરો

અધ્યાય ૭ મે સમાપ્ત

અધ્યાય ૮ મો*

નહુષ ઇદ્રાણી માટે લલચાયા ત્યારે

ઇદ્રાણીને ઇન્દ્રનું દર્શન

વ્યાસ ઉવાચ

નહુષસ્ત્વય તાં ધૃત્વા ગુરોસ્તુ શરણં ગતામ્ ।

સુત્રોચ સ્મરયાનાત્તંસ્તમાક્ષિરસમાશુ વૈ ॥ ૧ ॥

વ્યાસ બોલ્યા ક્રમદેવતા બાણોથી ખીડાયેને
નહુષ ઇદ્રાણીને બુદ્ધસ્પતિના શરણે ગયેવી મામળી
તત્ત જ એ બુદ્ધસ્પતિ ઉપર ક્રોધાયમાન થયો તોણે
દેવોને કહ્યું અગિસના પુત્ર આ બુદ્ધસ્પતિને મારે
મારવો પડશે, કારણ કે એ મૂર્ખો ઇદ્રાણીને ઘરમાં
રાખી રહ્યો છે એમ મેં સાંભળ્યું છે, અને તેને
કોપેનો જોઈ ક્રપિઓ વીડે સહિત દેવોએ તે દુષ્ટ
નહુષ સન્નતે તે વેશ શાંતિપૂર્વક વચન કહ્યું 'હે
સજ્જદ! તમે ક્રોધ દૂર કરો અને પાપબુદ્ધિ છોડો
હે પ્રભો! ધર્મશાસ્ત્રમાં પરસ્ત્રીનો સ્પર્શ (શાસ્ત્રાનો)
નિંદે છે મદ્યચારો, અતિ પતિવ્રતા અને ઉત્તમ
ભાવવાળી ઇદ્રાણી ત્યાં સુધી પતિ જીવે છે ત્યાં
સુધી ખીને પતિ કેમ કરે? હે પ્રભો! હમણા તમે
ત્રણે લોકના સ્વામી અને ધર્મના ગાસક છો, તમારા
જેવો જો અધર્મ કરે તો પ્રજા અવશ્ય નાશ પામે.
સ્વામીએ તો શિષ્ટાચાર ખાસ જાળવવો જોઈએ
આ સ્વર્ગમાં ઇદ્રાણી જેવી સેકડો આપ્તસત્યો છે,
મહાત્માઓએ પ્રીતિને જ શુભાર્તુ કારણ કહેલું
છે બ્રહ્માનાર કર્તવ્ય તો રસ નાશ પામે છે હે ઉત્તમ
સગ્ન! બનેલો પ્રેમ જો મમાન હોય તો જ બનેલો
સુખ થાય છે, માટે હે દેવેન્દ્ર! પરસ્ત્રીનો સ્પર્શ
કરનાનો આ ભાવ તમે છોડી દો અને ઉત્તમ ભાવ
ધારણ કરો તમે સર્વોત્તમ પડને પામ્યા છો હે સગ્ન!
પાપથી સમૃદ્ધિ નાશ પામે છે અને પુણ્યથી ખૂબ વધે
છે, માટે પાપ છોડી સદ્બુદ્ધિ ધારણ કરો

નહુષે કહ્યું 'હે દેવતાઓ! ગૌતમની નીતે

* આ અધ્યાયમાં નહુષ રાજા ઇદ્રાણીમાં આકર્ષત-
બુદ્ધિ થયો ત્યારે ઇદ્રાણીને તેની મનમાં સ્મરણ કર્યું.
એવું દેવીની કૃપાથી ઇદ્રાણીને ઇન્દ્રનું દર્શન થયું, એ
કથા આગળના સ્કંધોમાં કહેવાયે.

પોતે કહેલા પાપથી તરત જ નાશ પામશે અને અશ્વ
મેધ યજ્ઞથી પાવન કરાયેલા ઇદ્ર પણ થોડા સમયમા
પોતાનું સર્વોત્તમ આસન મેળવશે ' અમાપ તેજ-
વાળા વિષ્ણુની તે શુભ વાણી સાંભળી દેવો ન્યા ઇદ્ર
હમેશા રહેતો હતો, તે પ્રદેશમા ગયા અને ખુલ્લપતિ
વગેરે દેવોએ તે ઇદ્રને આશ્વાસન આપી તેની પાસે
અશ્વમેધ મહાયજ્ઞ સંપૂર્ણ કરાવ્યો પછી ઇદ્રે વૃષ્ટો,
નદીઓ, પર્વતો, પૃથ્વી અને સ્ત્રીઓ એ બધામા
અંબાદત્યાને વહેંચી દીધી અને તે તે પદાર્થોમા બ્રહ્મ
હત્યાને છોડી દઈ પાપ અને સતાપથી રહિત થયેલા
તે ઇદ્ર ફરી (પોતાના ઉદય) કાળની સાંઘ જોતો
જળમા સર્વ પ્રાણીઓથી અદૃશ્ય થઈ કમળના નાળમા
જ રહેવા લાગ્યો દેવો પણ અદૃશ્ય થઈ કરી પોત
પોતાના સ્થાને ગયા, ઇદ્રાણી વિરહથી વ્યાકુળ અને
દુઃખી થઈ ખુલ્લપતિને કહેવા લાગી 'હે સ્વામિન્ !
મારા પતિએ યજ્ઞ કર્યો, છતાં હજી તે અદૃશ્ય કેમ
રહે છે? હું મારા પતિને કેવી રીતે જોઈ શકું, તે
ઉપાય તમે મને કહો '

ખુલ્લપતિ બોલ્યા 'હે ઇદ્રાણી ! ભગવતી શિવા
દેવીનું તું આરાધન કર તે દેવી પાપરહિત થયેલા તારા
પતિના તને દર્શન કરાવશે વળી આરાધન કરેલા તે
જગદેશ્વ નાહુપ નગ્નને નાગો અને તને મોહ
પમાડી સ્વાન પરચી પાડશે

હે જનમેજય રાજા ! એમ તેમણે કહ્યું, ત્યારે
તે ઇદ્રાણીએ ગુરુ—ખુલ્લપતિ પામેથી સાધના સંહિત
દેવીને મનઃસિદ્ધિ પ્રમાણે યજ્ઞ કર્યો અને ગુરુ સાક્ષી
વિદ્યા મેળવી ઉત્તમ બલિદાન, પુણ્ય તથા પૂજન—
સાહિત્યથી શ્રીગુણનેશ્વરી દેવીનું તે ઇદ્રાણીએ સારી
રીતે આરાધન કર્યા માઝુ તેણે બીજી ભાગસામગ્રી
ત્યજી દીધી તાપસીની રૂપ વારણ કર્યો અને પતિના
દર્શનની ઇચ્છાથી દેવીનું પૂજન કરવા માઝુ કેટલાક
કાળ પછી પ્રગળ થયેલા દેવીએ પ્રત્યક્ષ દર્શન દીધું
અને સૌમ્ય રૂપ ધરતા, વર આપનારા, હસ્તરૂપ વાહન
વાળા, કરોડો સૂર્ય જેવા તેજસ્વી, કરોડો ચંદ્ર જેવા
શીતળ, કરોડો વીજળીઆ જેવી ક્રાંતિવાળા, ચાર
વેદોથી યુક્ત, પોતાના ખુલ્લપતિમા પાસ, અશ્વ,

અશ્વ તથા વરદાન ધરતા, પગ સુધી લટકતી સ્વચ્છ
મોતીની માળા ધારણ કરતા, પ્રસન્ન હનતા મુખવાળા,
ત્રણ નેત્રોથી ગોભતા, બ્રહ્માથી માડી ક્રીડા સુધીના
પ્રાણીઓની માતા, દયારૂપ અમૃતના સમુદ્ર, અનંત-
કોટિ બ્રહ્માદેવના સ્વામિની, પરમ ઈશ્વરી, સૌમ્ય
હતા અનંત સ્ત્રોથી યુક્ત બે સ્ત્રીને વડે શોભતા, સર્વના
ઈશ્વરી, સર્વજ્ઞ, કૃતસ્થ અને અક્ષરસ્વરૂપ તે પ્રસન્ન
દેવી ઉઘમ કરતી તે ઇદ્રાણીને મેઘના જેવા ગભીર
શબ્દોથી ખૂબ હર્ષ પમાડતા કહેવા લાગ્યા

શ્રીદેવી બોલ્યા 'હે સુદર કેડના પાછલા ભાગ
વાળી ઇદ્રાણી ! તું ઈચ્છિત વર માગ હું તને આપીશ
તે અત્યંત પૂજેલી હું આજે પ્રસન્ન થઈ છું અને
વર આપવા આવી છું મારુ દર્શન સહજ નથી, પણ
અનેક કરોડો જન્મોથી થયેલા પુણ્યના સમૂહોથી
પાખી શકાય છે ' એમ તેણે કહેલી તે ઇદ્રાણીએ
પ્રસન્ન થયેલા એ ભગવતી પરમેશ્વરીની સામે પ્રણામ
કરી તે સમયે કહ્યું 'હે માતા ! પતિનું આતિ દુર્લભ
દર્શન હું ઇચ્છુ છું, અને નાહુપ તરફના ભયનો તારા
અને પોતાના પદની પ્રાપ્તિ પણ ઇચ્છુ છું '

શ્રીદેવી બોલ્યા તું આ દૂતી સાથે માનસરો
વર પર જા, ત્યાં 'વિશ્વકર્મા' નામની મારી સ્થિર
મૂર્તિ છે, તે સ્થળે દુઃખી હોઈ ભયથી ગભરાતા ઇદ્રને
તું જોઈશ હે વિશાળ નેત્રોવાળી ! કેટલાક કાળ પછી
નાહુપ રાજાને હું મોહ પમાડીશ, તું સ્વસ્થ થા, તારુ
ઈચ્છિત હું કરીશ મોહ પામેલા નાહુપ રાજાને ઇદ્રના
આસનથી બ્રાટ કરીશ

બાસ બોલ્યા તે પછી દેવીની દૂતીએ તે
ઇદ્રપત્નીને લઈ જલદી તેના પતિ પાસે પહોંચાડી,
એટલે તે બાળા ત્યાં ગુપ્ત રહેતા અને ઘણા કાળથી
ઈચ્છેલા પોતાના ઉત્તમ પતિ ઇદ્રને જોઈ આનંદ
પામી ૧ ૭૧

સા દરપ્રગ વ પતિં શાલા સુરેષા મુતસસ્થિનમ્ ।

મુદિતામ્બુદ્ધર વીક્ષ્ય વહુકાલાભિગાન્ધિતમ્ ॥૭૧॥

ઈતિ શ્રીવેંકાતેશ્વર મહાપ્રશ્નમાં પદ સ્કંધ વિષે

અધ્યાય ૮ માં સમાપ્ત

અધ્યાય ૯ મો*

નહુપ નીચે પડ્યો

વ્યાસ ઉવાચ

તાં વીક્ષ્ય વિપુલાપાર્શ્વો રહઃ શોરુસમન્વિતામ્ ।

માત્સ્યેન્દ્રલઃ પ્રિયાં માર્યાં વિસ્મિતશ્ચાબ્રવીત્તદા ॥ ૧ ॥

વ્યાસ બોલ્યા વિશાળ કટાક્ષોવાળી અને શોક મુક્ત એ પ્રિય પત્નીને ત્યાં યોગકામમાં જોઈ વિસ્મય પામેલા ઇન્દ્રે તે સમયે કહ્યું ‘હે પ્રિયે’ તું અહીં કેવી રીતે આવી ? હે સુદર મુખવાળી ! તે મને કેવી રીતે જાણ્યો ? હું સર્વ પ્રાણીઓથી જાણવો મુશ્કેલ રહ્યો છું’

ઇન્દ્રાણીએ કહ્યું ‘હે દેવ ! દેવીની કૃપાથી મેં આજે તમને અહીં જાણ્યા છે અને હે ઇન્દ્ર ! તેમની કૃપાથી હું તમારી પાસે આવી છું દેવો તથા મુનિઓએ નહુપ નામના રાજર્ષિને તમારા આસન પર સ્થાપ્યો છે, તે મને કાયમ દુઃખ દે છે અને તે પાપી મને કહ્યા કરે છે કે ‘હે સુદર અગવાળી ! દેવોના અધિ પતિ મને ઇન્દ્રને તું પતિ કર’ તો હે ઇન્દ્ર ! હવે હું શું કરું ?’

ઇન્દ્રે કહ્યું ‘હે સુદર કેડના પાછલા ભાગવાળી ! સમયની રાહ જોતો હું દેવેચ્છાથી જન્મ (અહીં) રહ્યો છું તેમ તું પણ હે કલ્યાણિ ! પોતાના મનને ખૂબ સ્થિર કર

વ્યાસ બોલ્યા ખૂબ વખાણ કરતા પતિએ એમ કહેલી તે ઇન્દ્રાણી, ખૂબ દુઃખી થઈ નિસાસા નાખતી ને ધ્રુજતી તે ઇન્દ્રને કહેવા લાગી ‘હે મહા ભાગ્યશાળી ! હું કેમ રહી શકું ? મદ્યથી છકેલા અને વરદાનથી ગર્વિત તે પાપાત્મા મને સ્વાધીન કરશે વળી તેના ભયથી ગભરાતા સર્વ દેવો તથા મુનિઓ તો મને કહ્યા જ કહે છે કે, ‘હે સુદર કેડના પાછલા ભાગવાળી ! કામથી આતુર દેવરાજ નહુપને તું સેવ’ હે રાજગ્યોનો નાશ કરનારા ! બ્રાહ્મણ બૃહસ્પતિ તો બળ વિનાના હોઈ કાયમ દેવોને અનુસરનારા છે, તેથી (જોકે તે મને ખ્યાલવા પ્રયત્ન તો કહે છે

તોપણ) મારું રક્ષણ કરવા તે કેમ સમર્થ થશે ? માટે હે પ્રભો ! મને મોટી ચિંતા થાય છે કે, હમણાં દેવ અવળું અને વિરુદ્ધ છે તો પરતવ અનાથ હું સીં શું કરીશ ? હું વ્યભિચારી સીં નથી, પણ તમારા માં જ ચિંતાવાળી અત્યંત પતિવ્રતા છું, ત્યાં મારું કોઈ શરણ નથી જે મને દુઃખીને બચાવે’

ઇન્દ્રે કહ્યું ‘હે સુદર મુખવાળી ! હું તને ઉપાય કહું છું, તે હવે તું કરજે, જેથી આ દુઃખના સમય માં તારું શીલ સુરક્ષિત થશે કામદેવથી વ્યાપ્ત ચિંતાવાળી હોઈ અત્યંત ચચ્ચ જી કરોડો ઉપાયથી બીજા વડે રક્ષાયેલી હોય, છતાં પતિવ્રતા રહી શકતી નથી માત્ર શીલ જ સ્ત્રીઓને હમેશા પાપથી બચાવે છે, માટે હે ઉચ્ચવળ હાસ્યવાળી ! શીલનો આશ્રય કરી તું સ્થિર થા દૃષ્ટ નહુપ તને બળાત્કારે ખેંચે, ત્યારે તું છાની શરત કરી તે રાજાને છેતરજે હે મદ્યથી આળસુ ! યોગકામમાં તેની પાસે જઈ તું કહેજે ‘હે જગત્પતિ ! ઋષિઓએ ઉપાડેલા દિવ્ય વિમાનમાં બેસી તમે મારી પાસે આવો એમ કરવાથી પ્રસન્ન થઈ હું તમને વશ થઈશ કેમ કે એવું મારું વ્રત છે’ હે સુદર કેડના પાછલા ભાગવાળી ! એમ તું તેને કહેજે એટલે અત્યંત મોહ પામેલા તે કામાધ રાજા મુનિઓને વાહનમાં બેડેરો, ત્યારે કોઈક તપસ્વી અવશ્ય તે રાજાને શાપથી બાળી નાખશે જગદંબા તને સહાય કરશે, એમાં સશય નથી જગદંબાના ચરણનું સ્મરણ કરનારને કદી સંકટ થતું નથી, કદાચ સંકટ થાય તોપણ અવશ્ય તે કલ્યાણ માટે જ થાય છે, માટે બૃહસ્પતિના કહેવા પ્રમાણે મહિદ્વીપમાં વસતા ભુવનેશ્વરીનું તું પૂર્ણ કાળજીથી ભજન કર

વ્યાસ બોલ્યા એમ ઇન્દ્રે કહેલી ઇન્દ્રાણી ‘બહુ સારું એમ કહી ખૂબ વિશ્વાસ પામી ભવિષ્યના કાર્ય માટે તૈયાર થઈ નહુપ પાસે ગઈ તેને આવેલી જોઈ નહુપ રાજા આનાદ પામી આ વચન બોલ્યો ‘હે કામિની ! તું ભલે આવી, તારા સત્ય વચનોથી હું તને વશ થયો છું તે વચન પાળ્યું છે, માટે તારા સત્યથી હું તારો દાસ થયો છું હે માપસર બોલનારી ! તું મારી પાસે આવી તેથી હું પ્રસન્ન થયો છું, તારે શત્રુમાત્રુ નહિ, હે સુદર હાસ્યવાળી ! મને ભક્તને તું

* આ અધ્યાયમાં સદસદ્દ મ્લેકકથી જગદંબાની કૃપાથી નહુપ પણ નીચે પડ્યો, એ વિસ્તારથી વર્ણવાશે.

સ્વીકાર હે વિશાળ નેનવાળી ! તારી જે કઈ ઈચ્છા
હોય તે તું કહે, તારું હું પ્રિય કરીશ '.

ઇદ્રાણી યોલી હે નવા ઇદ્ર ! તમે મારું બધું
કર્મ કર્યું છે હે દેવ ! મારા મનમાં હમણાં એક ઈચ્છા
છે હે પ્રભો ! તે મારી ઈચ્છા તમે પૂર્ણ કરો, એટલે
હું તમને વશ થઈશ મારા મનનો ઉત્સાહ હું તમને
કહું છું તેને પૂર્ણ કરવા તમે યોગ્ય છો

નહુપે કહ્યું હે ચદ્ર સમાન મુખવાળી ! તું તે
કર્મ કહે, હું તારી ઈચ્છા પ્રમાણે તે કરીશ હે સુદર
ભમરવાળી ! દુર્લભ વસ્તુ પણ હું તને આપીશ, તું
મને કહે

ઇદ્રાણી યોલી હે રાજેન્દ્ર ! હું કેવી રીતે કહું ?
મને તમારો વિશ્વાસ નથી હે રાજેન્દ્ર ! તમે સોગદ
લ્યો કે, 'તારું ગમનું હું કરીશ' કાસ્ય કે પૃથ્વી
પર સત્ય વચનનાળા રાજાઓ દુર્લભ હોય છે હે
રાજનું ! સત્યથી બધાયેલા તમને જાણ્યા બધી હું
કહીશ હે રાજનું ! મારું ઇચ્છું તમે કરશો એટલે
કાયમ હું તમને વશ રહેતારી થઈશ હે ઇદ્ર ! આ
મારું વચન સત્ય છે '

નહુપે યોલ્યો હે સુદરિ ! હું યશ તથા દાનથી
કરેલા પુણ્યના સોગદ લઉં છું કે, તારું વચન મારે
અવશ્ય કર્યું

ઇદ્રાણી યોલી ઇદ્રનું વાહન ઘોડા, હાથી અને
રથ છે, તેમ જ વિષ્ણુનું ગરુડ, યમનું પાંડો, શકરનું
પોહિયો, બ્રાહ્માનું પશુ ઉત્તમ હસ, કાર્તિકેયનામીનું
મોર અને ગણપતિનું ઉદર વાહન છે, તો એ રીતે
હે દેવેના અધિપતિ ! હું તમારું સ્વીકાર વાહન ઈચ્છું
છું, જે વિષ્ણુનું, શકરનું, અસુરોનું તથા રાક્ષસોનું
ન હોય હે મહારાજ ! તીક્ષ્ણ વ્રતવાળા સર્વ મુનિઓ
પાલખીથી તમને ઉપાડે, આ મારી ઈચ્છા છે, કેમ
કે હે રાજનું ! હું તમને સર્વ દેવો કરતા અધિક જાણુ
છું, અને તેવા વાહનથી હું ઉત્સાહપૂર્ણ થઈ તમારા
તેજમાં વધારો ઈચ્છું છું

આસ યોલ્યા તેનું એ વચન સાંભળી દેવીએ
કરેલા મોહથી તત્કાલ મોહિત થયેના તે યોદ્ધા જ્ઞાન
વાળો રાજા ખૂબ હતીને ઇદ્રાણીના વખાણ—પ્રશંસા
કરતો આ વચન યોલ્યો

નહુપે કહ્યું હે સુદરિ ! તે સત્ય કહ્યું છે મારું
વાહન સુદર હોવું જોઈએ હે સુદર વાળના છેડાવાળી !
તારું વચન હું અવન્ય કરીશ જે પુરુષ મુનિઓને
પોતાનું વાહન કરે, તે યોદ્ધા પરાક્રમી હોતો નથી.
હે ઉન્નવળ હાસ્યવાળી ! હું એવા વાહન પર ખેસી
તારી પાસે આવીશ મને ત્રણે લોકોમાં સમર્થ
તથા તપથી અધિક જાણી સર્વ સમર્પિતો તથા દેવ-
પિંઓ ઉપાડશે

આસે કહ્યું એમ કહી ખૂબસાતોપ પામેલા તેણે
એ ઇદ્રપત્નીને રજા આપી અને સર્વ મુનિઓને
જોલાવી કામદેવથી ઘેરાયેલા તેણે આ પ્રમાણે કહ્યું -

નહુપે યોલ્યો હે પ્રાહ્મણ્યો ! આજે હું સર્વ
શક્તિઓથી યુક્ત ઇદ્ર છું, માટે તમે અભિમાનરહિત
થઈ અહીં એક કાર્ય કરો જે ઇદ્રાસન મેળવ્યું છે છતાં
ઇદ્રાણી મારી પામે આવતી નથી, અને જ્યાં તેને
જોલાવી ત્યારે તેણે પ્રેમપૂર્વક મને આ વચન કહ્યું
છે 'હે દેવેન્દ્ર ! મુનિઓએ ઉપાડેલા વાહનથી તમે
મારી પાસે આવો, હે દેવોના અધિપતિ ! હે દેવોના
દેવ ! હે માન આપતા મહારાજ ! તમે મારું આ
પ્રિય કરો ' હે શ્રેષ્ઠ મુનિઓ ! મારું આ કાર્ય બધું
જ મુશ્કેલ છે, પણ દયાળુ તમારે એ મર્મ અવશ્ય કર્યું
જ જોઈએ ઇદ્રની પત્નીના લાગેલા મારા મનને
કામદેવ બાળી રહ્યો છે માટે આજે તમે મારું શરણ
ધાઓ અને આ અદભૂત કાર્ય કરો

આસ યોલ્યા અગસ્ત્ય વગેરે મહર્ષિઓએ
પોતાનું અપમાન કરતું એ વાક્ય સાંભળી તેમ બન
વાનું હોવાથી તેમ જ કૃપાથી તે સ્વીકાર્યું તરવદ્રક્ષ
મુનિઓએ તેનું વાક્ય સ્વીકાર્યું, ત્યારે ઇદ્રાણીમાં
લાગેલા મનવાળો નહુપે રાજા ખૂબ આનંદ પામ્યો.
તે સુદર પાલખી પર ઉતારવાનો ચડી ખેડો અને દિવ્ય
મુનિઓને ઉપાડનારા બનાવી 'સર્પ, સર્પ, (ચાલ,
ચાલ) એમ કહેવા લાગ્યો કામદેવથી પીડાતા તે
મૂખીએ તપસ્વીઓમાં શ્રેષ્ઠ, લોપામુદ્રાના પતિ,
વાતાપિ દેવોને ખાઈ જનાર અને સમુદ્રને પણ મૂકવી
નાખનાર અગસ્ત્ય મુનિના મસ્તક પર પગ ચાડકાડયો
અને કામદેવના બાણથી મરાયેલા તેણે એ મુનિને
આગ્રહથી માર્યો, ઉપરાંત ઇદ્રાણીએ કરેલા ચિત્તવાળા

તેણે 'સર્પ' (જલદી ચાલ) એમ તે મુનિને કહ્યું; ત્યારે આપ્તકનો માર યાદ કરી ક્રોધે ભરાયેલા તે મુનિએ તેને આવો શાપ દીધો કે, 'ઓ દુરઝારી' તુ વનમાં ધોર શરીરનાળો મોટે સર્પ થઈ જા, ન્યા અનેકે હજારે વર્ષો સુધી તને મોટું દુખ થશે તુ તારા પરાક્રમથી ત્યા ભમીશ અને યુધિષ્ઠિર રાજાના દર્શન કરી, એ ધર્મપુત્રના મુખથી પ્રત્યોત્તો ઉતાર સાભળી તારો (સર્પના શરીરથી) છૂટકારો થશે અને તે પછી ફરી તુ સ્વર્ગને પામીશ' એમ રાજપિ નહુપને શાપ આપાયો ત્યાં મુનિશ્રેષ્ઠ તે અગસ્ત્યની તેણે સ્તુતિ કરી; પછી તરત જ તે સ્વર્ગમાંથી પડ્યો અને સર્પનું રૂપ ધરનાર થયો પછી બૃહસ્પતિએ તરત જ માન તરોવરમાં જઈ એ સર્વ વૃત્તાત વિસ્તારથી ઇદ્રને કહ્યો હે મહારાજા! નહુપ રાજાનું સ્વર્ગમાંથી પડવું વગેરે સાભળી ઇદ્ર આનંદ પામ્યો અને ત્યા જ રહ્યો પછી દેવો અને મુનિઓ નહુપને પૃથ્વી પર પડેલો જોઈ, જે સરોવરમાં ઇદ્ર રહ્યો હતો, ત્યા જ તે બધા ગયા મુનિઓ સહિત સર્વ દેવોને તે ઇદ્રને તે સમયે આશ્વાસન આપ્યું અને માનપૂર્વક તેને સ્વર્ગમાં લાવ્યા પછી ત્યા આવેલા ઇદ્રને સર્વ મુનિઓ તથા દેવોએ આસન પર બેસાડી પાછળથી માગલિક અભિષેક કર્યો ઇદ્ર પણ સ્વર્ગલોકમાં પોતાનું આસન મેળવી પ્રેમયુક્ત ઇદ્રાણી સાથે નંદનનમાં આનંદ કરવા લાગ્યો

વ્યાસ યોલ્યા એમ હે રાજા! ઇચ્છા પ્રમાણે રૂપ ધારણ કરતા વૃત્રાસુરને તથા મહામુનિ વિશ્વરૂપને મારી ઇદ્ર આતિ ઉગ્ર દુખ પામ્યો હતો અને દેવીની કૃપાથી ફરી પોતાનું સ્થાન તેણે મેળવ્યું હતું હે રાજા! તમે મને જે સર્વોત્તમ કથા પૂછી હતી, તે આ વૃત્રાસુરના નાશને લગતું સર્વ આખ્યાન મેં તમને કહ્યું. પ્રાણી જેવું કર્મ કરે છે તેવું ફળ પામે છે, કેમ કે શુભ કે અશુભ કર્મ જે કર્યું હોય, તે અવશ્ય ભોગવવું જ પડે છે ૧-૬૭

યાદશ કુરુતે કર્મ તાદશં ફલમાપ્નુયાત્ ।

જવદયમેવ મોક્ષર્થં કૃતં કર્મં શુભાશુભમ્ ॥૬૭॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવત મહાપુરાણમાં ૫૪ સ્કંધ વિષે

અધ્યાય ૮ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૦ મો⁺

ત્રણ પ્રકારના સ્વરૂપ

વનમેજય ઉવાચ

કથિતં ત્વરિતં વ્રહ્મજ્ઞકલ્યાદ્મુતકર્મણઃ ।

સ્થાનધ્રંશસ્તથા દુઃખપ્રાપ્તિક્ષ્ણા વિશેષતઃ ॥૧॥

જનમેજય રાજાએ પૂછ્યું હે બ્રાહ્મણ! અદ્ભુત કર્મ કરનાર ઇદ્રનું ચરિત્ર તમે કહ્યું, તેમ જ પોતાના સ્થાનથી તે પડ્યો અને જે દુખ થયું, તે પણ વિસ્તારથી તમે કહ્યું; જેમાં દેવાધિદેવીનો મહિમા ખૂબ વર્ણવ્યો છે પરંતુ આમાં મને આ સંદેહ છે, મહાતપસ્વી ઇદ્રે પણ દુખોના નાશ કરનાર દેવોનું આધિપતિપણ પામી દુખ ભોગવ્યું! (એ નવાઈ જેવું છે) સૌ (અશ્વમેધ) યજ્ઞ કરી સર્વોત્તમ સ્થાન અને દેવોનું સ્વામીપણ પામીને પણ એ ઇદ્ર સ્થાન-ભ્રષ્ટ કેમ થયો હતો? હે દયાના ભઠાર! આ સર્વ કારણ તમે મને કહો હે મુનિશ્રેષ્ઠ! તમે બધું જાણો છો અને પુરાણોના રચનાર છો, વળી શ્રદ્ધાળુ શિષ્ય આગળ કઈ ન કહેવા જેવું મહાપુરુષોને હાતું નથી, માટે હે મહાભાગ! મારો સંદેહ તમે દૂર કરો

સૂત યોલ્યા જનમેજય રાજાએ એમ પૂછ્યું, ત્યાં સત્યવતીના પુત્ર વ્યાસ મનમાં ખૂબ પ્રસન્ન થઈ અનુક્રમે ઉત્તર કહેવા લાગ્યા

વ્યાસ યોલ્યા હે ઉત્તમ રાજા! તેનું ખૂબ આશ્ચર્ય કારણ તમે સાભળો તત્ત્વવેત્તાઓમાં શ્રેષ્ઠ પુરુષોએ સચિત, વર્તમાન અને પ્રારબ્ધ—એવા ભેદથી ત્રણ પ્રકારના કર્મ કહ્યા છે અનેક જન્મોથી થયેલું પૂર્વનું જે કર્મ તે 'સચિત' કહેવાય છે, તે પણ સાંસ્તિક, રાજસ અને તામસ—એમ ત્રણ પ્રકારનું હોય છે હે રાજા! શુભ અથવા અશુભ તે સચિત કર્મ ઘણાં કાળનું હોય, છતાં પુણ્ય કે પાપરૂપ તે કર્મ અવશ્ય ભોગવવું જ પડે છે જન્મે જન્મે કરેલા તે સચિત કર્મોનો (સંપૂર્ણ ફળભાગ ન્યા સુધી થઈ રહ્યો ન હોય ત્યાં સુધી) સંકોનો ને કરોડો કપોથી પણ સંપૂર્ણ નાશ થતો જ નથી દેહને પામી શુભ

+ આ અધ્યાયમાં એકાદાશીસ શ્લોકોથી ત્રણ પ્રકારનાં કર્મોનું સ્વરૂપ કહેવાયે, કે જેનાથી જીવ બધાય છે

કે અશુભ જે કર્મ પ્રાણી કરે છે અને અર્થાત્ આ ચાગુ દેહમા હમણા જ જે કર્મ થઈ રહ્યું છે તે 'નિયમાણુ' ગ્રાહવા 'વર્તમાન' કહેવાય છે સચિત કર્મોમાથી (કેટલાક કર્મો જે છોડ્યા હોય તેઓને) એકલા કરી કેટલોક કાળ દેહના આરેભે એકલ કરેલા તે કર્મોને ક્ષણ આપવા (કાળ) પ્રેરણા કરે છે, તે (ક્ષણ આપવા કાળે પ્રેરેલું) કર્મ 'પ્રારબ્ધ' કર્મ બાપુનું, તેનો પણ ભોગથી જ નાશ કર્યો છે પ્રાણી ઓને પ્રારબ્ધ કર્મ (ચાગુ દેહથી) અવસ્ય ભોગવવું જ પડે છે, ઓમા સશય નથી (એ પ્રારબ્ધ કર્મ ભોગવાઈ રહે, ત્યારે ચાગુ દેહનો નાશ થાય છે) એ સત્વેદ્ દેવો, મનુષ્યો, અસુરો, યક્ષો, ગધર્વો, કે કિન્નરોએ અશુભ કે શુભ જે કર્મો પૂર્વે કર્યા હોય, તે (અનેક જન્મોથી) અવશ્ય ભોગવા જ પડે છે, એ નક્કી છે હે મહારાજ! દેહના આગમનુ દારુ કર્મ જ છે કર્મોનો ત્યારે નાશ થાય છે, ત્યારે પ્રાણીઓના જન્મોનો પણ નાશ થાય છે, ઓમા સગય નથી ધ્રુવા, વિષ્ણુ, શકર, ઇદ્ર વગેરે દેવો, દાનવો, યક્ષો અને ગધર્વો—સર્વે કર્મોને વશ છે, નહિ તો હે સગ્ન! દેહનો સામ્રાજ, જે પ્રાણીને સુખદુઃખના ભોગનુ દારુ છે, તે (પ્રાણીઓ જો કર્મોથી ન હોય તો) કેમ વાય? મારે અનેક જન્મોથી ધરેલા સચિત કર્મોમાથી હોઈએ કર્મોને કાળને લીધે થયેલા પરિપાકના વનવી વેગ આરે છે, તે જ પ્રારબ્ધરૂપ અનેકા કર્મોના વશથી મનુષ્ય જેમ પુણ્ય તથા પાપ કરે છે, તેમ દેવા વગેરે પણ કરે છે (આમ પુણ્યરૂપ પ્રારબ્ધ કર્મથી પુણ્યકર્મ અને ઇદ્ર જેમ ઇદ્ર પાપ મેળવેલું, તે જ પ્રમાણે પાપરૂપ પ્રારબ્ધ કર્મથી જાલદંભા રૂપ પાપકર્મ કરી ઇદ્ર સ્થાનપ્રદ થયા હતા એટલે તેમા કાઈ નાક જેવું નથી) તે જ પ્રમાણે હે સગ્ન! ધર્મના પુત્ર નાનારાજ તથા નર એ બંને (ધર્મના યોગથી જ) દુષ્ટ તથા અર્જુન તરફે જન્મ્યા હતા. અને તેઓ નારાયણના સર્પારી અશ હતા, એ સગથી મુનિઓએ દેહી આ પુત્રારાપીક્રિયા જ

(પ્રમાણૂત) છે (વળી તેમા આ બીજું પણ પ્રમાણ છે કે) જે મનુષ્ય વૈભવોથી અધિક હોય, તેને દેવોના અશરૂપ બાલવો, જે મનુષ્ય ક્ષત્રિઓના અશરૂપ હોતો નથી, તે જય કરી શકતો નથી, જે રુદ્રના અશરૂપ હોતો નથી, તે રુદ્રનું પૂજન કરતો નથી, જે દેવોના અશરૂપ હોતો નથી તે અનનદન કરી શકતો નથી અને જે વિષ્ણુના અશરૂપ હોતો નથી, તે પૃથ્વીનો પાલક (રાજા) થઈ શકતો નથી હે સગ્ન! ઇદ્રમાથી પ્રભુત્વ, અગ્નિમાથી પ્રભાવ, યમ માથી ક્રોધ અને વિષ્ણુમાથી પસકમ લઈને જ શરીર સ્નાય છે, એ નક્કી છે જે મનુષ્ય લોકમા બળવાન, ભાગ્યવાન, ભોગવાન, વિદ્યાવાન તથા દાનવાન હોય છે, તે દેવોનો અશ કહેવાય છે હે સગ્ન! એ જ કારણે પાડ્યો દેવોના અશ કહેવાયા હતા અને નારા ચાગુ સમ્રાજ કાલિવાળા શ્રીકૃષ્ણ પણ તે જ કારણે દેવ—નારચણના અશ કહેવાયા હતા પ્રાણીઓનું શરીર અવશ્ય સુખદુઃખનું પાપ છે અને (હરોઈ) શરીરધારી પ્રાણી સુખ પછી દુઃખ અને દુઃખ પછી સુખ (કર્મોના વશથી) પામે છે હોઈ પણ પ્રાણી સ્વતંત્ર નથી, પણ કાયમ દેવાધીન છે (કર્મવશ હોઈ) પત્રધીન હરોઈ પ્રાણી જન્મ, મરણ, દુઃખ તથા સુખને પામે છે તે (પ્રતિદ્ર) પાડ્યો (દેવાધીન હોઈને જ) વનમા જન્મ્યા હતા, પાછા પોતાને ઘેર આવ્યા હતા અને પાછળથી પોતાના બાહુબળથી તેઓએ ઉરામ સત્સૂય યજ્ઞ કરી હતા તે પછી પાપ તથા અનુ જ દુષ્ટતાની ભાગ વનવાસ પામ્યા હતા, એ વળા અર્જુનને અગ્નિનેન્દ્ર પુત્રપોથી કરુ મુગ્ધ તપ કર્યું હતું, જ્યો સનુપ ગયલા દેવાઓ તેને નુભ વન્દન આપ્યું હતું પાપ તો પૂર્વના નરદંભા જ ગાય કર્યું હતું, તે જ વળા ક્યા ગયું હતું જ્યો તન વનવાસનું દુઃખ ભોગવું પડ્યું હતું (એનું પુણ્યપ્રાપ્તિ પુરવો પાપ દેવાધીન હોઈને જ દુઃખ પામ્યા છે) પૂર્વના નરદંભા અદ્વિત્યશ્રમમા રતી તેણે જે તપ કર્યું હતું, તે અર્જુનના શરીરમા કળકથી થયું ન હતું (આમ નક્કી છે અને એ ઉપસ્ટી નામ છે) પ્રાણીઓના દંતપાથી કર્મોની ગાન મનથી પ્રેરે છે, જ દવાનો પાપ અવસ્ય

+ અને ચાગુ દેહો જે કર્મ કર્યા હોય, તે દેહ હાથ નાં નુહી કિષ્કામ કે વનવાસ કહેવાય છે, પાપ દાન પાના જો તે જ કર્મ સ્વિતરથી મરી જઈ સ્વિતરથી નરે છે

નભુવી મુદ્દેલ છે, તો મનુષ્યોને તો ક્યાથી જણાય ? વાસુદેવ શ્રીકૃષ્ણ પણ (કર્મીધીન હોઈને જ) મહા-સકટરૂપ કેદખાનામાં જન્મ્યા હતા અને તેમને નદ ગોવાળિયાના ગોકુલમાં વસુદેવ લઈ ગયા હતા હે ભારત ! ત્યાં અગિયાર વર્ષ મુઢી તે રહ્યા હતા અને ફરી મથુરામાં જઈ તેમણે ઉગ્રસેનના પુત્ર કસને બળથી માર્યો હતો, તેમ જ ખૂબ દુઃખી પોતાના માતા પિતાને બાધનથી છોડાવ્યા હતા ને મથુરા નગરમાં ઉગ્રમેનને રાજ કર્યો હતો વળી તે (કૃષ્ણ) સ્વેચ્છ રાજના ભયથી દારકામાં ગયા હતા, આ બધો મહાન પુરુષાર્થ ભાવિના વશથી કૃષ્ણે કર્યો હતો દારકામાં અનેક કાર્યો કરી કૃષ્ણ (દેવાધીનપણાથી જ) પ્રભા સમા દેહ છોડી કુંડ બ સાથે સ્વર્ગમાં ગયા હતા તેમના પુત્રો, પૌત્રો, મિત્રો, ભાઈઓ તથા સ્ત્રીઓ—એમ સર્વ ચાહેવો બ્રાહ્મણના શાપને લીધે પ્રભાસમાં નાશ પામ્યા હતા, (છતા પ્રારબ્ધના વશથી કૃષ્ણ કઈ કરી શક્યા ન હતા) હે રાજન્ ! એમ કર્મની ગહન ગતિ મેં તમને કહી, (જેના સામર્થ્યથી) કૃષ્ણ પણ શિકારીના બાણથી મરણ પામ્યા હતા ૧-૪૧

एवं ते कथिता राजन् कर्मणो गहना गतिः ।

वासुदेवोऽपि द्वाघस्य बाणेन निधन गतः ॥૪૧॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવત મહાપુરાણમાં ૫૪ સ્કંધ વિષે

અધ્યાય ૧૦ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૧ મો

યુગધર્મવર્ણન

ચનમેજય ઉવાચ

भारावतरणार्थाय कथितं जन्म कृष्णयो ।

संशयोऽयं द्विजश्रेष्ठ हृदये मम तिष्ठति ॥૧॥

જનમેજય રાજાએ પૂછ્યું હે શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણ !

કૃષ્ણ તથા અનુનંતો જન્મ પૃથ્વીનો ભાર ઉતારવા થયેલા કહેવાય છે, તો આ સળધી મારા મનમાં આ સશય થાય છે દાપર યુગના અતે અતિ દીન, દુઃખી અને ઘણા ભારથી પીડાયેલી પૃથ્વી ગાયનું

* આ અધ્યાયમાં સારીપાનક રોકોથી દરેક યુગમાં થયેલા ધર્મ તથા સદર્મ અને અસદર્મના નિર્ણય કરવાયે.

સ્વરૂપ લઈ બ્રહ્માને શરણે ગઈ હતી, તે સમયે પૃથ્વીનો ભાર ઉતારવા તથા સજ્જનોનું રક્ષણ કરવા મહાસમર્થ લક્ષ્મીપતિ વિષ્ણુની બ્રહ્માએ આમ પ્રાર્થના કરી હતી : “હે દુષ્ટ લોકોને પીડનારા ભગવન્ ! હે પ્રભો ! ભસ્ત્રખડમાં વસુદેવને ઘેર તમે દેવોની સાથે જલદી અવતાર લો ” એમ બ્રહ્માએ પ્રાર્થના કરી હતી, ત્યારે ભગવાન વિષ્ણુ પૃથ્વીનો ભાર ઉતારવા બળદેવની સાથે દેવકીના પુત્ર થયા હતા તેમણે આ લોકમાં પાપબુદ્ધિ બધા સજ્જનોને દુષ્ટચારી બાણી તેમ જ અનેક દુષ્ટોને મારી કેટલો ભાર ઉતાર્યો હતો ? (કઈ જ નહિ) જો કે ભીષ્મ, દ્રોણાચાર્ય, વિરાટરાજ, દ્રુપદ, બાલ્લીક રાજા, સોમદત્ત, અને કર્ણને તેમણે માર્યા હતા, પણ જેઓએ બધું વૃદ્ધી લઈ શ્રીકૃષ્ણની સ્ત્રીઓને હરી હતી, તે દુષ્ટો પૃથ્વી પર જે રહ્યા હતા, તેમનો નાશ કેમ કર્યો ન હતો ? ને કરોડો ચાહીર, શક, સ્વેચ્છ અને ભિલ્લો તો બચી ગયા હતા, તો બુદ્ધિમાન કૃષ્ણે પૃથ્વીનો કયો ભાર ઉતાર્યો હતો ? હે મહાભાગ ! આ સદેહ મારા મનમાંથી દૂર થતો નથી, કેમ કે આ કળિયુગમાં બધી પ્રજાઓને હું પાપી નિશ્ચયવાળી બેઉ છ (તેમને શ્રીકૃષ્ણે કેમ રહેવા દીધી છે ?)

આસ બોલ્યા હે રાજન્ ! કાળના કારણે જે યુગમાં જેવી પ્રજા થાય છે, તેમાં કઈ ફેરફાર થતો નથી, કેમ કે એમાં યુગધર્મ જ કારણ છે * જે જીવો ધર્મરસિક હોય તેઓ સત્યયુગમાં જન્મે છે, જેઓ ધર્મ તથા અર્થમાં રસિક હોય તેઓ ત્રેતાયુગમાં જન્મે છે, જેઓ ધર્મ, અર્થ ને કામમાં રસિક હોય તેઓ દ્વાપરયુગમાં જન્મે છે અને જેઓ કેવળ અર્થ

* આ અગિયારમાં રોકમાં કરવાના ભાવ આ છે કે, દુષ્ટચારી લોકો બે પ્રકારના હોય છે એક તો યુગધર્મથી દુષ્ટચારી અને બીજા વેદધર્મના નાશ કરવા અવતરેલા દેવેન્દ્ર પુત્ર ચારી હોય છે તેમાં જેઓ વેદધર્મના નાશ કરવા સક્ષમોને ઘેર અથવા દેવોને ઘેર જન્મ્યા હતા, તેઓને જ શ્રીકૃષ્ણે નાશ કર્યો હતો, પણ જેઓ કલિકાળના સ્વભાવથી દુષ્ટચારી હતા, તેઓને શ્રીકૃષ્ણે નાશ કર્યા ન હતા, કેમ કે તેઓને પણ નાશ કરવા તેમણે જે વિચાર્યું હોત, તો કલિ-યુગના સ્વભાવથી દુષ્ટ બનેલી સર્વ પ્રજાને વિનાશ કરવા પડત અને તેમ કરે તો સપ્તવી પ્રજાનો નાશ થાય.

તથા કામમા જ તત્પર રહેનારા હોય છે, તે બધા જીવો આ કલિયુગમા જન્મે છે હે રાજેન્દ્ર ! યુગનો જે ધર્મ હોય તે નારા પામતો નથી, કારણ કે કાળ જ ધર્મનો તથા અધર્મનો કર્તા છે

જનમેજયે પૃથ્વુ સત્યયુગમા જે જીવો ધર્મ-તત્પર હોય છે, તે પુણ્યશાળીઓ લાલ ક્યા રહે છે ? હે પૂન્ય દાદા ! જેઓ ત્રેતાયુગમા તથા દ્વાપરયુગમા દાન તથા વ્રત કરતા મુનિરૂપ હોય છે, તેઓ હાલ ક્યા રહ્યા છે ? અને આ કલિયુગમા હાલ જે દુરચારી, નિર્દોષ, મહાપાપી તથા દેવોને નિંદતા હોય છે, તેઓ (હવે પછીના) પહેલા સત્યયુગમા ક્યા જશે ? હે મહાબુદ્ધિમાન ! આ બધું તમે વિસ્તારથી કહો, કેમ કે ધર્મનો જે આ નિર્ણય છે, તેને હું સંપૂર્ણ સાંભળવા ઇચ્છુ છું

વ્યાસે કહ્યું હે રાજન્ ! જે મનુષ્યો સત્યયુગમા જન્મે છે, તેઓ પુણ્યકર્મો કરી દેવલોકમા જાય છે હે શ્રેષ્ઠ રાજા ! (સત્યયુગમા) સ્વધર્મમા તત્પર બ્રાહ્મણો, ક્ષત્રિયો, વેશ્યો તથા શૂદ્રો પોતાના કર્મોથી મેળવેલા દેવલોકોમા જાય છે ધોધી વગેરે હલકા વર્ણના લોકો પણ સત્યયુગમા સત્ય, દયા, દાન, સ્વ સીગમન, સર્વ પ્રાણીઓનો અદ્રોહ અને સર્વ પ્રાણી ઓમા સમાન ભાવરૂપ સામાન્ય ધર્મ પાળી એ ધર્મના પ્રભાવથી સ્વર્ગમા જાય છે તે જ પ્રમાણે હે રાજા ! ત્રેતાયુગમા તથા દ્વાપરયુગમા સ્વધર્મ પાલનથી લોકો દેવલોકમા જાય છે, પણ આ કલિયુગમા જે પાપી હોય છે તેઓ નરકમા જ જાય છે, યુગ બદલાય ત્યાં સુધી તેઓ ત્યાં નરકમા જ રહે છે પછી પુલ્કી પર ફરી મનુષ્યલોકમા મનુષ્ય બાંધે છે, હે રાજા ! સત્યયુગનો આરંભ થાય અને કલિયુગ પૂરો થાય ત્યારે પુણ્યશાળી જીવો સ્વર્ગમાથી (અર્ધ-આવી) મનુષ્યો જ બાંધે છે ત્યારે કલિયુગ રાટ્ર થાય અને દ્વાપરયુગ પૂરો થાય ત્યારે નરકમાથી (તીકડી) સર્વ પાપીઓ પૃથ્વી પર મનુષ્યો બાંધે છે આ કાળનો આનંદ છે તેમા કદી ફેરફાર થતો નથી, માટે કલિયુગ તો અધર્મને જ કરાવે છે, તેથી તેમા પ્રજા પણ તેવી જ (અધર્મી) થાય છે કોઈક સમયે દેવોએ પ્રાણી ઓમા ફેરફાર પણ થાય છે (અર્થાત્ સત્યયુગમા

કેટલાક પ્રાણીઓ પાપ કરે છે, ત્યારે કલિયુગમા પણ કેટલાક જીવો પુણ્ય કરે છે—આવો ફેરફાર કોઈક વેળા થાય છે પણ ખરો ? કલિયુગમા, કેટલાક જે સદાચારી હોય તેઓ દ્વાપરયુગમા, ત્રેતાયુગમા તથા સત્યયુગમા પણ જન્મે છે અને સત્યયુગમા જે દુષ્ટ હોય તેઓ કલિયુગમા પણ જન્મે છે કોઈક પ્રાણી પોતે કરેલા કર્મના પ્રભાવથી દુઃખ પામે છે અને ફરી યુગના પ્રભાવથી તેવું કર્મ કરે છે

જનમેજયે પૃથ્વુ હે મહાભાગ ! દરેક યુગના ધર્મો તમે સંપૂર્ણ કહો જે યુગમા જેવા ધર્મ હોય છે, તેને હું જાણવા ઇચ્છુ છું

વ્યાસે કહ્યું હે રાજાઓમા શ્રેષ્ઠ ! હું તમને દૃશ્યત કહું છું, તમે સાંભળો સદાચારી લોકોના ચિત્ત પણ યુગના પ્રભાવથી ભમી જાય છે હે રાજેન્દ્ર ! તમારા પિતા ધર્મને જાણનાર મહાત્મા હતા, છતાં કલિયુગે તેમની બુદ્ધિને બ્રાહ્મણનું અપમાન કરવા પ્રેરી હતી, નહિ તો યથાતિના કુળમા જન્મેલો ક્ષત્રિય રાજા તપસ્વીના ગળામા મરેલો સર્પ કેમ નાખે ? હે રાજા ! સમજુ મનુષ્ય આ બધું યુગબળ જાણુ અને કાળજી રાખી ધર્મકર્મ જ વધારે કરતું હે રાજા ! સત્યયુગમા બ્રાહ્મણો વેદનો પાર પામેલા પરાશકિત ભગવતીનું પૂજન કરવામા તત્પર, દેવીનું દર્શન કરવાની ઇચ્છાવાળા ગાયત્રી તથા ઓમકારમા તત્પર ગાયત્રીના ધ્યાન કરનારા, ગાયત્રીના જપમા પરાયણ, માયાળીજનો (એટલે ભુવનેશ્વરીના મંત્રનો) મુખ્ય જપ કરનારા ગામેગામ જગદ્યાના મંદિરો કરવા ઉત્સુક પોતાના કર્મોમા તત્પર, સત્ય, પવિત્રતા તથા દયાવાળા, વેતંકત કર્મોમા પરાયણ અને તત્ત્વ જ્ઞાનમા દુશળ હોય છે, તેમ જ ક્ષત્રિયોનું પ્રજનન પાલન કરવામા તત્પર, વેશ્યો ખેતી, વેપાર તથા ગાયેતી સેવામા પરાયણ અને હે રાજા ! તે પવિત્ર સત્યયુગમા શૂદ્રો (ખીજા વર્ણોની) સેવામા તત્પર હોય છે ઉત્તમ એ સત્યયુગમા બધા વર્ણો જગદ્યાના પૂજનમા તત્પર હોય છે, પછી ત્રેતાયુગમા ધર્મની સ્થિતિ કંઈક ઓછી થાય છે અને દ્વાપરયુગમા સત્યયુગની સ્થિતિ વધારે ઓછી થાય છે હે રાજા ! પૂર્વે જે રક્ષકો હોય છે તેઓ કલિયુગમા બ્રાહ્મણો

કહેવાય છે તેઓ અધાય લગભગ પાંચડમા તત્પર, લોકોને ઠગનારા, અસત્ય જોલનારા, વેદધર્મગંહિત, દાહિક, લોકવ્યવહારમા ચતુર, અભિમાની, વેદબ્યાસ રહિત, શૂદ્રોની સેવા કરવામા તત્પર, કેટલાક જુદા જુદા ધર્મો ચલાવનારા, કૂર, ધર્મભ્રષ્ટ અને બહુ જોલકા હોય છે હે રાજા ! કલિયુગ જેમ જેમ વધે છે, તેમ તેમ સત્યરૂપ મૂળવાળો ધર્મ સપૂર્ણ નારા પામે છે તે જ પ્રમાણે ક્ષત્રિયો, વશ્યો ને શૂદ્રો પણ ધર્મ રહિત થઈ જાય છે ચાર વર્ણોથી બહારના લોકો પણ કલિયુગમા અસત્યવાદી તથા પાપી બની જાય છે હે રાજા ! કલિયુગમા વધી પડેલા બ્રાહ્મણો, શૂદ્રોના ધર્મમા તત્પર અને દાત લેવામા પરાયણ થશે સ્ત્રીઓ મરજી મુજબ વર્તનારી, કામ, મોહ તથા લોભથી યુક્ત, પાપી, જુકુ જોલનારી, સદા કલેશ કરવામા તત્પર, પોતાના ઘણીને ઠગનારી અને ધર્મના જ ભાવણ કરવામા પડિતાઓ થશે બાપી અત્યંત પાપી સ્ત્રીઓ કલિયુગમા હોય છે હે રાજા ! આહારની શુદ્ધિથી ચિત્તની શુદ્ધિ થાય છે અને ચિત્ત શુદ્ધ હોય, તો ધર્મનો પ્રકાશ થાય છે હે શ્રેષ્ઠ રાજા ! વર્ણો તથા આશ્ર મોના આચારમા ગોટાળો ધવાથી ધર્મનો ગોટાળો થાય છે અને ધર્મનો ગોટાળો થય છે ત્યારે (પ્રજા) વર્ણસંકર બને છે હે રાજા ! એમ બધા ધર્મોથી રહિત કલિયુગમા પોતાના વર્ણધર્મની આ વાત પણ કયાય નહિ મળે હે રાજા ! મોટા ધર્મ જાણનારા પાપુ (કલિ યુગમા) અધર્મ કરે છે, કેમ કે કલિયુગનો આ સ્વભાવ જ છે, તે કોઈનાથી ટાળ્યો ટળે તેવો નથી, માટે હે રાજા ! આ યુગમા સ્વભાવથી જ પાપ કરતા મનુષ્યોનું સામાન્ય ઉપાયથી પ્રાયશ્ચિત્ત થઈ શકતું નથી

જનમેજયે પૂછ્યું હે ભગવન્ ! હે સર્વ ધર્મોને જાણનારા ! હે શાસ્ત્રોમા કુશળ ! જેમા અધર્મ ઘણો છે, એવા કલિયુગમા મનુષ્યોની શી ગતિ થને ? જો કોઈ ઉપાય હોય તો દયાથી તે મને કહો

વ્યાસ જોલ્યા હે મહાનજા ! કલિયુગમા એક જ ઉપાય છે, બીજો ઉપાય નથી, તે એ જ કે સર્વ દોષો દૂર કરવા દેવીના ચરણકમળનું ધ્યાન કરવું હે રાજા ! પાપને બાળી નાખતા દેવીના નામમા

જેટલી શક્તિ છે તેટલા પાપો તો છે જ નહિ, તો ભય શાથી છે ? પરાધીન મનુષ્યે પણ દેવીનું નામ જો સ્મરતથી ઉચ્ચાર્યું હોય, તોપણ તે શુ શુ આપવા સમર્થ થાય છે ? તે જાણવા શકર વગેરે પણ સમર્થ નથી શ્રીદેવીના નામનું સ્મરણ એ જ પાપોનું પ્રાયશ્ચિત્ત છે, માટે હે રાજા ! કલિયુગના ભયથી મનુષ્યે પવિત્ર ક્ષેત્રમા રહેવું અને કાયમ જગદબાના નામનું સ્મરણ કર્યું કરવું પ્રાણીઓને મારી નાખી અથવા આ સર્વ જગતનો સહાર કરીને પણ જે મનુષ્ય ભકિતથી દેવીને નમે છે, તે પાપો વડે લેપાતો નથી હે રાજા ! સર્વ શાસ્ત્રોનું આ રહસ્ય મેં કહ્યું છે, આને સપૂર્ણ વિચારી તમે દેવીનું ચરણકમળ ભજો બધા મનુષ્યો 'અજપા' ગાયત્રીનો જપ કર્યા જ કરે છે, પણ તેનો મહિમા જાણતા નથી, એ માયાનો મોટો પ્રભાવ છે, તે જ પ્રમાણે સર્વ બ્રાહ્મણો હૃદયમા ગાયત્રી જપ છે, પણ તેનો મહિમા જાણતા નથી, એ પણ માયાનો મોટો પ્રભાવ છે હે રાજા ! તમે મને જે પૂછ્યું હતું, તે આ બધું મેં તમને કહ્યું, હવે યુગધર્મની વ્યવસ્થા વિષે વધારે તમે શું સાભળવા ઇચ્છો છો ? ૧-૬૫

एतत्सर्वं समारप्यते यत् पृष्टं तत्त्वया नृप ।
युगधर्मव्यवस्थाया किं भूय* श्रोतुमिच्छसि ॥ ६५ ॥
ઈતિ શ્રીદેવીબાગવત મહાપુરાણમા પદ્ય રૂપે વિશે
૨.૬૫૫ ૧૧ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૨ મો*

તીર્થયાત્રા પ્રસંગે આહીબક
મહાયુદ્ધનું વર્ણન

રજોગચ

तीर्थानि भुवि पुण्यानि ब्रूहि मे मुनिसत्तम ।
गम्यानि मानवैर्देवैः क्षेत्राणि सरितस्तथा ॥ १ ॥
જનમેજય રાજાએ પૂછ્યું હે મુનિશ્રેષ્ઠ ! પૃથ્વી પર મનુષ્યો તથા દેવોએ જવા યોગ્ય જે પવિત્ર તીર્થો, ક્ષેત્રો તથા નદીઓ છે, તે મને કહો, જે તીર્થમા સ્નાનદાન કરવાથી જે ફળ મળતું હોય અને તીર્થ

* ૨.૬ અષ્ટાદશમા સુધિતેર યજુર્વેદી તીર્થયાત્રાના પ્રતિમા આહીબક મહાયુદ્ધને વિસ્તારથી વર્ણવાશે

યાનામા જે વિધિ કરવી વટ તથા નિયમો માગવાના હોય, તે મને કો.

આને હુ હે સર્વ! તીર્થો અનેક પ્રકારના છે, તે તમને હુ છું, માથો એ તીર્થોમાં દેવીના ઉત્તમ આનો છે નદીઓમાં ગંગા, યમુના સમ્પત્તી, નર્મદા, નાદી, નિંધુ, ગોમતી, તમસા, કાવેરી, ચંદ્ર ભાગા, વેનવતી, ચર્મણવતી, નમ્પુ તાપી અને સાધા મતી પ્રેદ, પવિન તથા ગુણ છે હે સર્વ! આ અને બીજી સેકો નદીઓ જે સી છે, તેઓમાં સમુદ્રની અદ્ય મગતી નદીઓ પવિન છે અને સમુદ્રમાં નહિ મગતી નદીઓ ઓહી પવિન છે સમુદ્રમાં મગતી પણ જે નદીઓ મંદિર જળનો પ્રવાહ વહેતી હોય, તે વધારે પવિન છે આ બધી નદીઓ આવણ તથા ભાદરવા મહિનામાં સ્વસ્ત્ય (મલિન) કો વાય છે જે નદીઓ વસ્ત્રાદના સખધથી માન ગામડા ના ઉપયોગ પૂરુ જે પાણી વહેતી હોય (પણ છેક નમુદ્ર સુધી પહોંચતી ન હોય) તે પણ એ જ પ્રમાણે સ્વસ્ત્ય કો વાય છે કોત્રોમાં પુષ્કર, કુરમેન ધર્મો નૃપ, પ્રભાન, પ્રયાગ, નૈમિષારણ્ય અને અમુંદનન્ય અત્યંત પવિન ને પ્રખ્યાત છે પાંતોમાં શ્રીસેન, સુમેન અને નધમાદન એ પવિન ગણાય છે બધા નોવરોમાં પ્રખ્યાત માનસનોવર, શ્રેષ્ઠ બિહુસરોવર અને અન્દોદ નામનું નરોવર પવિન કોવાય છે અને પવિન આત્માવાળા મુનિ જોના આશ્રમો પવિન ગણાય છે ત્યાં ન નાચરણ મુનિઓએ તપ કર્યું હતું તે બદલાતમ યમ પવિન અને પ્રખ્યાત છે, તે જ પ્રમાણે વામન સ્થિતો આશ્રમ તથા ગત્યુપ સ્થિતો આશ્રમ પણ પવિન તરીકે પ્રખ્યાત છે જે જે મુનિઓએ જે આશ્રમમાં તપ કર્યું હોય તે આશ્રમ પણ મુનિના નામે પણ પ્રખ્યાત હોય છે, સર્વ! એમ પૃથ્વી પર અમખ્ય પવિન સ્થાનો મુનિઓએ ક્યા છે તે નાં સ્થાનોમાં દત્તનથી પાપને દૂર નાના દેવીના આનો છે અને તેઓમાં ત્રી અવન વને છે તે દેવાડ આનો આજજ જતા (સાનમાં સ્કંધમાં) પ્રમોદ કોના હે સર્વ! તીર્થો, દાના, દાનો, યજ્ઞ, તપો અને બીજા પુણ્યકર્મો નાપમ હોય છે (અર્થાત્ અમુક બીજીની જરૂર નથીને કુળ

આપના સ્થાય છે, ખોતે જ કુળ આપી શકતા નથી) દ્રવ્યશુદ્ધિ ક્રિયાશુદ્ધિ અને મનશુદ્ધિની જરૂર નથીને જે તીર્થો, તપો તથા દાનો પવિન કરનાના થાય છે, (આને તીર્થ વોડેગા નેનારે પ્રથમ તો પૂર્વોક્ત નણ શુદ્ધિઓ અવન્ય મેગવતી જોઈએ) તેમાં દ્રવ્યશુદ્ધિ કોઈક મમરે સિદ્ધ થાય છે અને ક્રિયાશુદ્ધિ પણ મેઈ વેગ જ નિદ્ધ થાય છે, પણ મનની શુદ્ધિ પ્રથમ દરેકને દુર્લભ થાય છે, કેમ કે હે સર્વ! મન સચળ છે, અનેક વિષયોના સખધવાળું અને જાતજાતના ભાવોથી વ્યાપ્ત હોય છે, તેથી તે શુદ્ધ કેમ થાય? ક્રમ, ક્રોધ, લોભ, અહમ્કાર અને મદ એ તીર્થોમાં તથા દાનોમાં બધી નેતે વિવ્નો કર્યા કરે છે હે સર્વ! આદિમા, મત્ય, ચોરી ન કરવી, બહારની ને અંતની પવિનતા જાગવવી, ઈંદ્રિયોને વશ કરવી અને પોતાનો ધર્મ પાળવો, તે મર્મ તીર્થોનું કુળ આપે છે નિત્ય મે છૂટી જવાથી અને માર્ગમાં સન દિવસ લાગવાથી તીર્થમાં જવું વ્યર્થ થાય છે અને પાપ જ બાધી હે છે તીર્થો કેવળ દેહનો જ મેલ ધોઈ શકે છે, પણ મનનો મેન ધોવા તે સમર્થ નથી જો તીર્થો મનનો મેન ધોઈ નાખતા સમર્થ હોત તો નગના તીર પર વમના અને ઈશ્વરનું ધ્યાન કર્યા કરતા મુનિઓ પણ દ્રોહગુણ કેમ થાત? વસિષ્ઠ અને વિશ્વામિત્ર જેવા તપ્ત મુનિઓ પણ સંગ્રહેપસાયણ અને કાયમ માનનેધથી વ્યાકુળ હતા માત્ર ચિત્તાશુદ્ધિ જ ખરું તીર્થ છે અને તે ગંગા વગેરે કરતા પણ અત્યંત પવિત્ર કરનાર છે તમા પણ હે સર્વ! જ્ઞાનનિષ્ઠ પુન્યને દેવમાં જો કાયમ સત્સંગ થઈ બધ, તો તે સત્સંગ જ અન્તો મેન ધોઈ નાખે છે વેદ શાસ્ત્રો દાનો, તપો, યજ્ઞ અને દાનો ચિત્તાશુદ્ધિના પાણી તથા (પણ દેવમાં જો ન સંગ મગી આવ તો જ ચિત્તાશુદ્ધિ થાય છે) બાહ્યના પુન ચર્નિટ વેદવિદ્યામાં શુભ કોઈ નગના મિત્ર! પર જ રહેતા હતા દત્તા સંગ્રહેપથી અત્યંત યુક્ત હતા (એટલે તીર્થવાસ એ ચિત્તાશુદ્ધિ કાળ નથી) કેવળ વ્યર્થ દેવના જ ક્ષત્રુ વિશ્વામિત્ર અને વર્નિષ્ઠ દેવોને વિસ્મય કરનાર આહીમ, મહામુદ્ર થતું હતું તેમાં હર્ષિ દ્રુપદ કાસુરો વર્નિષ્ઠે ગાપ આપેલા મહાતપસ્વી વિશ્વામિત્ર બગડા

થયા હતા અને વિશ્વામિત્રે વસિષ્ઠને પણ શાપ આપી આડીપક્ષીનો દેહ ધરનાર ક્યો હતા આમ ઉન્નત જ્ઞાતિવાળા તે બંને મુનિઓ પરસ્પર શાપને લીધે આડીપક્ષી તથા બકપક્ષી થયા હતા તે બંને માન મરોવરના કિનારા પર રહ્યા હતા અને તેઓએ નખ તથા ચાચના પ્રણામેથી ભયકર યુદ્ધ કર્યું હતું રોષે ભરાયેલા તે બંને ઋષિઓ દશ હજાર વર્ષો સુધી મહાનમત્ત બે સિંહની પેઠે પરસ્પર લડ્યા હતા

જનમેજય રાજાએ પૂછ્યું મુનિઓમા શ્રેષ્ઠ તપસ્વી અને ધર્મપરાયણ તે બંને જણ કયા કારણે પરસ્પર વેરપરાયણ થયા હતા? મહાપ્રયત્નમાન તે બંનેએ પરસ્પર કૃવેશ કરી લોકોને દુઃખદાયી ઘટના કયા કારણે એકબીજાને શાપ આપ્યો હતો?

આસ બોલ્યા પૂર્વે સૂર્યવંશમા થયેલા સમ ચંદ્રનો પૂર્વજ અને ત્રિશકુનો પુત્ર હરિષ્યદ્ર નામે શ્રેષ્ઠ રાજા હતો સત્તાનરહિત તે ગળાએ પુત્રની ઈચ્છાથી વરણદેવને ઉદ્દેશી નરમેધ નામનો કર્ચો મુરદેહ મહાપ્રયત્ન કરવા પ્રતિજ્ઞા કરી હતી યજ્ઞનો નિયમ તેણે કર્યો એટલે વરણદેવ તે રાજા પર પ્રમત્ત થયા હતા જેથી એ રાજાની ઘણી જ સુદર સ્ત્રીઓ ગર્ભ ધારણ કર્યો પત્નીને સગર્ભા જોઈ રાજા સતુષ્ઠ થયા, તેણે ગર્ભનો સંસ્કાર કરનાર કામ વિધિ પ્રમાણે કર્યું હે રાજા! રાણીએ સર્વ લક્ષણોથી યુક્ત પુત્રને જન્મ આપ્યો, ત્યારે રાજા આનંદ પામ્યો અને તેણે જાતકર્મ વગેરે સંસ્કારોની ઉત્તમ વિધિ કરી તેમ જ બ્રાહ્મણોને સોનું તથા દૂરણી ગાયોના ત્રણ દાન દીધા તે મહારાજા! પુત્રજન્મનો ઉત્સવ બસબસ પૂર્ણ થયો, ત્યારે વરણદેવ બ્રાહ્મણનો વેશ ધરી રાજાને ધર આપ્યા. તે વેળા રાજાએ આમન આપી વિધિ પ્રમાણે તેમની પૂજા કરી અને કાર્ય પૂર્યું, ત્યારે તેમણે રાજાને કહ્યું ‘હું વરણ છું તારા પુત્રને પરન પવિત્ર પશુરૂપ કરી તું યજ્ઞ કર હે જગન્નદ્ર! તે સક્રપ કર્યો છે, માટે તું તારી વાણીને સત્ય કર.’ તે વચન નામની રાજા આતિ પીડાથી ગભરાયો પા! પોતાની મનની પીડાને ગેદી બગબગ બે દાખ જોડી વરણને ક્રોધ લાગ્યો ‘હે સ્વામિન્! સપૂર્ણ વિધિપૂર્વક તે ૧૧ ૬ કંગ્રેશ, મે તમારી આગમ પ્રતિજ્ઞા કરી છે,

તેથી હું તે મારી વાણીને સત્ય કરીશ હેદેવોમા ઉત્તમ! એક મહિનો પૂરો થાય, ત્યારે ધર્મપત્ની શુદ્ધ થાય છે અને તે સ્ત્રી શુદ્ધ થાય ત્યારે એ પશુયજ્ઞ માટે કર્ચો યોગ્ય છે

આસે કહ્યું એમ રાજાએ કહ્યું, ત્યારે વરણ પોતાને ઘેર ગયા અને રાજા સતુષ્ઠ થયો, પણ કંઈક ચિંતાતુર રહેવા લાગ્યો એક મહિનો પૂરો થયો એટલે વરણદેવ સુદર વેશવાળા અને સુદર બોલતા બ્રાહ્મણ થઈ પરીક્ષા માટે રાજાને ઘેર આવ્યા ત્યારે રાજાએ તેમની પૂજા કરી અને સુખેથી તે બેઠા ત્યારે તે ઉત્તમ દેવને રાજાએ વિનયયુક્ત થઈ કારણયુક્ત આ વચન કહ્યું ‘હે સ્વામિન્! સંસ્કાર નહિ કહેલા પુત્રને હું પશુ બાધવાના ખીલ કેમ બાધુ? માટે હે દેવ! મને પોતાનો ગરીબ સેવક જાણીને તેમને દયા કરો તો તેના સંસ્કાર કરી, તેને ક્ષત્રિય બનાવી હું ઉત્તમ યજ્ઞ કરીશ, કેમ કે સંસ્કાર નહિ કહેલા બાળકનો કોઈ કર્મમા અધિકાર નથી’

વરણે કહ્યું હે રાજેન્દ્ર! પહેલા શરત કરી હવે તું મને કહે છે ‘હું જાણ છું કે પુત્રરહિતને એ પુત્રોનો સ્નેહ છોડવો મુશ્કેલ થયો છે હે રાજા! તારા કોમળ વચનથી હું ઘેર જઈ છું પણ કેટલોક કાળ રાહ જોઈ હું પાછો તારે ઘેર આવીશ હે તાત! તે વખતે તારે તારા વચન મત્ત કરતું જોઈશો, નહિ તો હું તાગ ઉપર કોપ કરીશ અને તને શાપ દઈશ

રાજાએ કહ્યું ‘હે વરણદેવ! સમાવર્તન કર્મ કર્યો પત્ની મારા પુત્રને પશુરૂપ કરી હું આવશ્ય વિધિ પૂર્વકના યજ્ઞમા તમને પૂરજીવ’ રાજાને તે વચન સાંભળી પ્રત્યનચિત્ત થયેલા વરણ ‘બકુ તારા’ એમ બી જલદી જતા રહ્યા અને ગળા પાણી બસબસ સ્થિર થયો તેને ‘ગેદિત’ નામે પુત્ર પ્રાપ્ત થઈ તારી રીતે જાન, સતુષ્ઠ તથા સર્વ વિધાઓમા શુભ થયો તેણે યજ્ઞનું નાં કાળ સંવિસ્તાર નાનું એટલે તે વીર પણ પોતાનું મનના નાણી ભયનીત થઈ નાનીને પાંતની નુકામા જતો ન્હા અને રાજા ન જઈ રહે એવા તે ભયસ્વાનામા ભયભીત થઈ ન્હો પછી નનય થતા યજ્ઞને ઈચ્છતા વરણને રાજાને ઘેર જઈ તે રાજાને કહેવા લાગ્યા ‘હે રાજા! તું

યશ્ન કર ' ત્યાગે ગ્રામી થયેલા મુખવાળા અને ગભરાતી
 ઇન્દ્રિયોવાળા સંજ્ઞને તેમને કહ્યું ' હે દેવોમા ઉત્તમ !
 હુ નુ કરુ & મારો પુન ક્યાક જતો રહ્યો છે ' તે વચન
 સાંભળી કોપેલા વરુણે અત્યંત અસત્યવાદી તે સંજ્ઞને
 કોપથી શાપ આપ્યો ' હે સંજ્ઞ ! તારા હૃદયમાં જલો
 દરનો રોગ થાઓ, કારણ કે હે કપટી બુદ્ધિવાળા ! તે
 શસ્ત્ર કરી મને કહ્યો છે ' એવો શાપ આપી વરુણેવ
 પોતાના સ્થાને ગયા, ત્યારે ચિતાતુર રહેતો સંજ્ઞ
 સોગથી પીડાઈને ઘેર રહેવા લાગ્યો શાપથી થયેલા
 સોગથી નાન ઘણો જ પીડાવા લાગ્યો, ત્યારે તેના પુત્રો
 પણ પોતાના પિતાને સોગથી પીડાતો સાંભળ્યો મોઠકે
 મુસાફરે તે પુનને કહ્યું કે ' હે સંજ્ઞકુમાર ! તારો પિતા
 શાપથી થયેલા જલોદરના સોગથી અત્યંત દુઃખી છે
 એ દુઃખબુદ્ધિ અને વ્યર્થ જન્મેલા ! તારુ જીવન
 આજે નાશ પામ્યું ગાણાય, કારણ કે હુ ખી સ્થિતિવાળા
 પિતાને ત્યજી તું પાતની નુકામાં ભરાઈ રહ્યો છે
 એ નીચ પુન ! પોતાના પિતાને દુઃખી કરી તું બાળી
 રહ્યો છે, તો આ શરોબી તે જન્મનું ક્ષણ નુ ક્ષણ
 મેળવ્યું & સાન પુત્ર પિતા માટે પ્રાણ ત્યજવા બેઠ્યો
 એ નક્કી છે, તારા માટે દુઃખી થયેલો સંજ્ઞ સોગથી
 પીડાઈને બીસો પાડી ગ્યો છે ' એમ તે મુમાકર
 પાસેથી તે ધર્મયુક્ત મત્ય વચન સાંભળી સોહિતે પીડાથી
 પીડાતા પિતાને જોવા મન કર્યું ત્યાગે હે ભરતવશી
 સંજ્ઞ ! બ્રાહ્મણનું શરીર ધરી ઇંદ્ર તેની પાસે આવ્યો
 અને નાપો દ્યા કરતો હોય તેમ એમતમા તેને હિત
 વચન કહેવા લાગ્યો ' હે સંજ્ઞપુન તુ મૂર્ખ છે કારણ
 કે હમણા જવા માટે તુ વ્યર્થ બુદ્ધિ કરે છે, તુ પોતે
 તાન પિતાને પીડાતા જાણતો નથી (એટલે તારે
 જવાની જરૂર નથી) ' ૧-૭૪

મૂર્હાડિસિ રાજપુત ત્વં ગમતાય મતિ વૃથા ।

શરોપિ પિતર ત્વચ્ચ જ્ઞાનાસિ ત્વ વ્યયાયુતમ્ ॥૭૪॥

દતિ શ્રોત્રીના રતન મહાપુરુષભા ૫૪ સ્કંધ વિરો

અન્યાય ૧૦ મે સમ્યાય

અધ્યાય ૧૩ મો*

શુન:શેપની કથા ને આહીબક યુદ્ધ

હિન્દ્ર ઉવાચ

સાહસ કૃતવાન્ રાજા પૂર્વે યત્ કથિતો મલ્લ ।

વરુણાય પ્રતિજ્ઞાત પુત્ર કૃત્વા પશુ પ્રિયમ્ ॥૧૪॥

ઇંદ્રે કહ્યું સંજ્ઞને પ્રિય પુત્રને પશુ કરી વરુણ
 માટે નરપશુયજ્ઞની પરેલા જે પ્રતિજ્ઞા કરી છે, તે
 સાદસ કર્યું છે હે મહાબુદ્ધિમાન ! તુ આહીથી જઈશ,
 એટલે પીડાતો નિદેશ પિતા તને પુત્રને પશુરૂપ કરી
 પશુ બાધવાને ખીલે બાધીને મારી નાખશે

અમાપ તેજવાળા ઇંદ્રે એ પુત્રને એમ અટ
 કાવ્યો, એટલે માયશ્વરી ભગવતીની માયાથી અત્યંત
 મોહિત થઈ તે ત્યા જ રહ્યો એમ વારંવાર પિતાને
 સોગપીડિત સાંભળી તેણે જવાનો નિશ્ચય કર્યો, ત્યાગે
 ઇંદ્રે તેને અટકાવ્યા કર્યા પછી દુઃખથી અત્યંત
 પીડાતા હરિય દ્રો પોતાની પાસે એકાતમા ઘેરેલા
 અને હિત કંવામાં તત્પર સર્વજ્ઞ વસિષ્ઠ ગુરુને પૂછ્યું
 ' હે ભગવન્ ! હવે હુ શુ કરુ & પીડાથી પીડાતો હુ
 કથં થઈ ગયો છું તો દુઃખી મનવાળા ભયાતુર
 મારુ રક્ષણ કરો

વસિષ્ઠે કહ્યું હે સંજ્ઞ ! સોગના નાશ માટે એક
 ઉત્તમ ઉપાય છે ધર્મશાસ્ત્રમાં તેર પ્રકારના પુનો
 કહ્યા છે તેમાંથી મોઠ વેચાતા લીધેલાને પુત્ર કરી
 તુ ઉત્તમ યશ્ન કર, જેટલું કહે તેટલું દ્રવ્ય આપી
 ઉત્તમ બ્રાહ્મણને તુ (વેચાતો) લાવ એમ જો યશ્ન
 કરીશ તો હે સંજ્ઞ ! સોગનો નાશ થશે અને વરુણ
 પણ શુભેથી પ્રસન્નચિત્ત થશે

આસ બોલ્યા તમ પુત્રને વચન સાંભળી સંજ્ઞએ
 પ્રધાનને કહ્યું હે મહાબુદ્ધિમાન ! દેશોમાં તમે
 વણી જ કાળજીથી ગોપ કરો કાન્ય મોઠ લોભી પિતા
 પોતાના પુત્રને (વેચાતા) આપો, તો એ જેટલું
 ધન મારો તેટલું આપી તેના પુનને તમે લાવો યશ્ન
 માટે હરોઈ બ્રાહ્મણનો જ પુન લાવવો અને મારા
 આ ભંડે માટે તમારે લોભી બુદ્ધિ ન કરવી મોઠકે

* આ અન્યાયમાં શેપન એવાથી શુન:શેપની કથા કહી

આહીબક યુદ્ધ મેરણે.

બ્રાહ્મણ પાસે તમારે તેના પુત્રની માગણી કરવી કે 'દ્રવ્ય લઈ આ તમારા પુત્રને યજ્ઞના પશુ તરીકે તમે આપો' એમ તે ગન્ધર્વો કાર્ય માટે પ્રધાન ને પેરણા કરી, એટલે તેણે શહેરમા, ગામેગામ અને ઘેરેઘેર શોધ કરવા માડી એમ શોધ કરતા એ પ્રધાને દેશમા દુ ખી, નિર્ધન અને ત્રણ પુત્રોવાળા 'અજીર્ત' નામના કોઈ બ્રાહ્મણનો વચ્ચે પુત્ર જે 'શુન-રોપ' હતો, તેને એ શ્રેષ્ઠ પ્રધાને ઇચ્છિત ધન આપી તે વેળા આણ્યો, અને કાર્ય કરવામા તત્પર એ મત્રીએ પશુ કરવા યોગ્ય તે બ્રાહ્મણપુત્ર શુન રોપને લાવી રાજાને આપ્યો, એટલે અત્યંત પ્રસન્ન થયેલા રાજાએ વેદવેદાઓમા શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણોને ચારે તરફથી તેડાવી યજ્ઞ માટેની સામગ્રીઓ કરવા માડી અને તે યજ્ઞનો આરભ પણ થયો, ત્યારે મહામુનિ વિશ્વામિત્રે શુન રોપને બાહેલો જોઈ રાજાને તે સમયે આમ ના પાડી કે, હે રાજા! તુ સાહસ ન કર, હે લાખ્યા આયુષ્યવાળા! હું તને પ્રાર્થના કરુ છું કે, આ બ્રાહ્મણ-પુત્રને છોડી દે, તેને હવે સુખ થશે આ શુન રોપ ચીસો પાડે છે અને મને દયાથી દુ ખ થાય છે, માટે હે રાજા! તુ દયાળુ થા, મારુ વચન માન પૂર્વે સ્વર્ગને ઇચ્છતા પવિત્ર વ્રતધારી, દયાળુ ક્ષત્રિયો બીજાના શરીરની રક્ષા માટે પોતાનું જ શરીર આપી દેતા ત્યારે તુ તો તારા દેહની રક્ષા માટે આ બ્રાહ્મણ પુત્રને બળાત્કારે મારી નાખે છે, તે અયોગ્ય છે રાજેન્દ્ર તુ પાપ ન કર, પણ બાળક પર દયાળુ થા હે રાજા! તુ પોતે જાણે છે કે, સર્વ પ્રાણીઓને પોતાના દેહ પર એકસરખી પ્રીતિ હોય છે, માટે મારુ વચન જો તને માત્ર હોય તો આ બાળકને તુ છોડી દે'

આસ બોલ્યા. દુ ખથી ખૂબ પીડાતા રાજાએ તે વાક્ય ન માની શુન રોપને છોડ્યો નહિ એટલે તપસ્વી મુનિ વિશ્વામિત્ર તેના પર અત્યંત ગુસ્સે થયા વેદવેદાઓમા શ્રેષ્ઠ તે દયાળુ વિશ્વામિત્રે શુન-રોપને વરુણના મંત્રનો ઉપદેશ કર્યો એટલે માસ્વા માટે બે ચોલા શુન રોપે વરુણનું સ્મરણ કરી અતિ ઉચ્ચ સ્વરે વારંવાર ચીસો પાડી તે મંત્ર જપવા માડ્યો ત્યારે તે મુનિપુત્રને પોતાની સ્તુતિ કરતો જાણી

દયાના સમુદ્ર વરુણદેવે ત્યા આવી શુન રોપને છોડાવ્યો અને રાજાને સોગંદિત કરી વરુણદેવ પોતાને ઘેર ગયા પછી મૃત્યુથી છોડાવેલા તે શુન રોપને વિશ્વામિત્રે પોતાનો પુત્ર કર્યો રાજા હરિશ્ચ દ્રે મહાત્મા વિશ્વામિત્રનું વચન તે વેળા માત્ર ન હતું તેથી વિશ્વામિત્રે એ રાજા ઉપર મનમા રોષ રાખ્યો હતો તથી એક સમયે રાજા હરિશ્ચ દ્ર ખપોગના વખતે કોઈ એક ભૂડને મારવા ઇચ્છતો ઘોડા પર બેસી વનમા કૌશિકી નદીના કિનારા પર ગયો; ત્યારે વૃદ્ધ બ્રાહ્મણના વેગથી વિશ્વામિત્રે તેને ડગીને તેનું સર્વસ્વ માગી લઈ અદ્ભુત રાજ્ય પણ લઈ લીધું હતું એમ પોતાના યજ્ઞમાન હરિશ્ચ દ્રને વિશ્વામિત્રે અત્યંત દુ ખી કર્યો, તેથી વસિષ્ઠે કોઈક વેળા દેવેન્દ્રથી પોતાના વનમા આવેલા વિશ્વામિત્રને કહ્યું 'ઓ નીચ ક્ષત્રિય! ઓ દુષ્ટમુદિ! હે ખોટો બ્રાહ્મણુરેશ ધરનાર! હે બગલા જેવા ધર્મવાળા ઢોંગી! તુ ગર્વ શુ કરે છે? ઓ નીચ! રાજાઓમા શ્રેષ્ઠ મારા એ યજ્ઞમાનને અપરાધ વિના તે અદ્ભુત દુ ખ શા માટે આપ્યું? તુ બગલાના જેવું ધ્યાન કરવામા તત્પર રહે છે, માટે 'બગલો' થઈ જા એમ વસિષ્ઠે શાપ દીધો, ત્યારે વિશ્વામિત્રે તેમને કહ્યું 'હે લાખ્યા આયુષ્યવાળા! ન્યા સુધી હું બગલો રહું ત્યા સુધી ત 'આડી' નામનું પક્ષી થઈ જા' એમ એકબીજાને શાપ આપી ઝેધથી પીડાતા તે બંને મુનિઓ તરત જ માનસ સરોવર પર આડી પક્ષી ને બગલો પક્ષી થઈ ગયા તે દિવ્ય માનસ સરોવર પર બગલાનું રૂપ ધરતા વિશ્વામિત્ર એક વૃક્ષ પર બાજો કઠીને રહ્યા ને બીજા વૃક્ષ પર આડી પક્ષીનું રૂપ ધરતા વસિષ્ઠ ઉત્તમ બાજો કઠીને રહ્યા તે બંને એકબીજા પર દ્રેપ કરવામા તત્પર રહેતા અને દરરોજ ક્રોધપ્રકૃત ઘર્ષ સર્વ લોકોને દુ ખ આપતું યુદ્ધ કરતા હતા એ વેળા તે બંને મોટી ચીસો પાડતા, આચ અને પાખોના પ્રાદાંડે અને નખના ઉગ્રગદા કરી એકબીજાને મારતા અને લોહી વીસાવું ઘર્ષ, પુષ્પોવાળા બે ખાખરા જેવા ઝાણા હતા હે મહારાજ! એમ વણા વર્ષો મુઠી તાપડપી પાગલી બધાવેલા તે બંને પક્ષીઓનું રૂપ ધરતા ત્યા રહ્યા હતા જનમેજય રાજાએ પૂછ્યું મુનિઓમા શ્રેષ્ઠ

તે વસિષ્ઠ અને વિશ્વામિત્ર ગાપથી દેવી રીતે છૂંચ્યા હતા, તે મને કહો હે પ્રાણર્ષિ (એ વિષે) મને ખૂબ આગળો વાથ છે

વ્યામ બોલ્યા તે બંનેને યુદ્ધ કરતા બેઈ લોકોના દાદા પ્રાણા દયાપસંધી હોઈ મર્વ દેવેથી વીંટાઈ ત્યા આવી હતા અને જગતકર્તાઓ તે બંનેને શાત પાડી યુદ્ધથી અટકાવી ચોકબીજાઓ દૂર કરેલો તેમનો ગાપ છોડાવ્યો હતો પછી સર્વ દેવો પોતપોતાના સ્થાને ગયા હતા અને પ્રતાપી પ્રાણા હમ પર ખેસી સત્યયોગમાં ગયા હતા વિશ્વામિત્ર ને વસિષ્ઠ પણ પ્રાણાના ઉપદેશથી પરસ્પર સ્નેહ કરી તસ્ત પોતપોતા ના આશ્રમમાં ગયા હતા એમ હે રાજા! મિત્રા વરુણના પુત્ર વસિષ્ઠે પણ કારણ વિના વિશ્વામિત્રની નાથે પરસ્પર દુષ્ટથી યુદ્ધ કર્યું હતું, માટે લોકમાં એમ કહે મનુષ્ય, દેવ કે દાનવ પણ છે જે, અહાર તે છતી ત્રયમી સુખ ભોગવે છે ૨ માટે રાજાન્ ! મોટા ઓને પણ નિરાશુદ્ધિ થવી દુર્લભ છે, માટે દાગજીથી તે જ કરવી બેઈએ, તેના વિના તીર્થ, દાન, તપ, સત્ય અને જે કઈ ધર્મસાધન કલય છે તે તન્નમુ ધાય છે (આ- લોકમાં શ્રદ્ધા ત્રણ પ્રકારની કહેવાય છે સાર્ત્વિકી, ગર્ગની અને તામસી તેમાંની તામસી શ્રદ્ધા પ્રાણીમાત્રના નહીં શરીરમાં તથા ધર્મકર્મમાં પાત્ર બેઈની હોય છે નાલભા નિમ કહેજુ છે, તે જ આપની સાર્ત્વિકી શ્રદ્ધા લોકમાં હમેશા દુર્લભ છે, વિધિપુજન ગર્ગસી શ્રદ્ધા તે સાર્ત્વિકીના કળથી અર્ધ કદ આપે છે અને ક્રમ તથા ક્રોધને વશ થતા વાકમાં રહેતી શ્રદ્ધા તો હે શ્રેષ્ઠરાજા! કળનહિત હોઈ ક્ષીતિ કળતાને પાત્ર નથી) માટે શ્રવણ મનન વગેરેથી નિરાને વામનારહિત કને કાયમ દેવીના પૂજનમાં તતપઃ નહીં તીર્થો વગેરેમાં બેંધુ ક્ષિપુગના દોષોના ભયથી ડરતા મનુષ્યે વનવથી દેવીના નામે બોલ્યા કર્યા, તેમના નુબોની સ્તુતિ કરી કરતી અને (મનાથી) તેમના ચગગ્ગમગનુ ધ્યાન કર્યા કરતુ એમ કળતા તેને ક્ષિપુગનો ભય કહી થતો નથી અને પાપી મનુષ્ય

પણ અનાયામે સસાગ્રી છૂટી જાય છે ૧-૫૪

एष तु कुर्वतस्तस्य न कदाचित् क्लेशमयम् ।
वनापासेन संसारान्मुच्यते पातकी जनः ॥ ५४ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવત મહાપુરાણમાં ૫૪ સ્કંધ વિષે
અંશ ૧૩ માં અમામ

અધ્યાય ૧૪ મો

વસિષ્ઠ મિત્રાવરુણના પુત્ર કઈ રીતે ?

જનમેજય ઉવાચ

मैत्रावर्णिरित्युक्तं नाम तस्य मुनेः कथम् ।

वसिष्ठस्य महाभाग ब्रह्मणस्तनुजस्य हि ॥ ૧ ॥

જનમેજયે પૂછ્યું હે મહાભાગ! વસિષ્ઠ મુનિ પ્રાણાના પુત્ર હતા, છતાં (૧૩મા અધ્યાયના ૪૮મા શ્લોકમાં) તમે 'મિત્રાવર્ણિ' એવું તેમનું નામ કેમ કહ્યું ૨ એ મુનિ તે નામને શું કર્મથી પામ્યા હતા કે ગુણથી ૨ (પરી રીતે વ્યાકરણદૃષ્ટિએ) તો મિત્રાવરુણનો જે પુત્ર હોય તે 'મિત્રાવર્ણિ' કહેવાય હે વક્તાઓમાં શ્રેષ્ઠ! તેમનું એ નામ જે કારણે થયું હોય તે કારણ તમે મને કહો

વ્યાન બોલ્યા હે રાજાઓમાં શ્રેષ્ઠ! વસિષ્ઠ પ્રાણાના પુત્ર હતા, છતાં નિમિશજનના શાપથી નરીર છોડી તે મહાક્રાંતિમાન વનિષ્ઠ મિત્રાવરુણના પુત્ર થયા હતા તેથી હે રાજા! તેમનું 'મિત્રાવર્ણિ' નામ જાણે પ્રખ્યાત થયું હતું

જનમેજય રાજાએ પૂછ્યું ધર્મોમાં બ્રહ્મપુત્ર વસિષ્ઠ મુનિન ન રાજાએ ગાપ કેમ આપ્યો હતો ૨ રાજાનો વ્યાન ભાવર શાપ મુનિને લાગ્યા, એ આશ્ચર્ય છે હે મુનિ! નિગપસાથી એ વસિષ્ઠ મુનિને તે રાજાના ગાપ કેમ આપ્યા હતા ૨ હે ધર્મ જાણનારા! શાપનું કારણ તમે મને મૂકશો કહો

વ્યાને કહ્યું હે રાજા! કારણ તા મે તમને ચોક્કસ પ્રથમ જ કહ્યું છે કે આ સંસાર માયાના ત્રણ નુપોથી વ્યાપ્ત છે રાજા ભવે ધર્મ કરે અને તપસ્વીઓ ભવે તપ કરે, પણ માયાના એ ત્રણ

* નીચેની રીતમાં આપેલા ત્રણ શ્લોકો મેષક ભાષામાં
છ મૂળમાં પણ આ ત્રણને તે જુદા હોય એમ જાણ્યા છે

* આ અધ્યાયમાં શાપને લીધે વનિષ્ઠના મિત્રાવરુણથી
ભય વધે હતો, એ કથા અનસિદ્ધિતરે શ્લોકોથી કહેવાયે

ગુણોથી આગેનું કોઈનું ચિત્ત જગતમા સાત્વિક થતું નથી સંનયો તથા મુનિઓ ક્રમ તથા દોષથી હેસન થયા હોય છે અને જેઓ દર્શન તપ કરે છે, તેઓ પણ લોભ તથા આહારથી યુક્ત હોય છે હે સંનય ! જ્ઞાનુભૂતિ મોસઈને ક્ષમિયાં યજ કહે છે અને બ્રાહ્મણો પણ તેવા જ હોય છે, એટલે સત્ત્વ-ગુણથી યુક્ત કોઈ પણ નથી વસિષ્ઠ ઋષિઓ (પ્રથમ) એ નિમિષસંનયને શાપ આપ્યો હતો અને પછી સંનયો વસિષ્ઠ મુનિને શાપ આપ્યા હતો આમ બંને જણ દેવના બળથી (એટલે પ્રાગ્બધે પ્રવેશા તમોનુભૂતા બળથી) એક દુષ્કર્મથી બીજું મોટું દુષ્કર્મ પામ્યા હતા હે સંનય ! ત્રિનુષ્ણાત્મક આ સંસારમા પ્રાણીઓને દ્રવ્યગુદિ, ક્રિયાગુદિ અને મનની ઉન્નત્વગુદિ દુર્ગત છે પરગઠિત મહા-માયાનો આ પ્રભાવ કોઈનાથી કોઈ પણ સ્થળ યોગ ગી શક્તિ નથી જેના પર તે પોતે કૃપા કરવા ઇચ્છે છે, તેને કાણુવારમા મુક્ત કહે છે વિષ્ણુ, બ્રહ્મા તથા શંકર વગેરે મોટા પણ જ્યાં મુક્ત થતા નથી, ત્યાં સત્ય વ્રત વગેરે પામરો હોવા છતાં (નીજ સ્કંધમા કહ્યા પ્રમાણે) મુક્ત થાય છે જોકે તે દેવીના હૃદયને ત્રણે જગતમા કોઈ પણ જાણતું નથી છતાં જો ભગવતી ભકતજનને વશ રહે છે, એ વાત નક્કી છે માટે (ત્રણ ગુણોડી) દોષોને ઉણેડી નાખવા તે દેવીની ભક્તિ જ આવશ્ય કબ્બી, પરંતુ તે ભક્તિ સગ તથા દભ વગેરેથી જો યુક્ત હોય, તો (જિવતી) નાશ કરનારી થાય છે પૂર્વે ઈશ્વાકુ કુળમા જન્મેલો ‘નિમિ’ નામે સંનય હતો તે ઉપવાન, ગુણયુક્ત, ધર્મ જાણનાર, લોકોને સંજ્ઞ કરનાર, સત્યવાદી, દાન કરવામા તત્પર, યજ્ઞ કરવાના મ્વભાવવાળો, જ્ઞાનવાન, પવિત્ર, મુદ્ધિ માન, પ્રજ્ઞપાલનમા તત્પર અને ઈશ્વાકુ સંનયનો બારમો પુત્ર હતો તે સંનયને બ્રાહ્મણોના હિંમ માટે ગૌતમ ઋષિના આશ્રમ પાસે ‘જ્યતપુર’ નામનું નગર વસાવ્યું હતું તેને ઘણો કાળ ચાલતા દક્ષિણ યુક્ત યજ્ઞથી હું દેવોને પૂજું’ આવી રજોગુણી મુદ્ધિ ઉત્પન્ન થઈ હે સંનય ! એ યજ્ઞકાર્ય માટે પાતાના પિતા ઈશ્વાકુની રજા લઈ તેણે મહાત્માઓના કહ્યા પ્રમાણે સામગ્રી તૈયાર કરાવી અને ભૂગુ અગિય, વામદેવ,

ગૌતમ, વસિષ્ઠ, પુલસ્ત્ય, ઋષીક, ગુલહ તથા કુતુ— આ સર્ગજ્ઞ, વેદપારંગત, યજ્ઞવિદ્યામા પ્રવીણ અને વેદવેતાઓમા શ્રેષ્ઠ તપસ્વી મુનિઓને નોતર્થા પછી મર્વ સામગ્રી તૈયાર કરી તે ધર્મજ્ઞ સંનયને વિનયયુક્ત વર્ધ પોતાના નુરુ વસિષ્ઠની પૂજન કરી તેમને કહ્યું ‘હે કૃપાના ભાગર ! હું યજ કરું અને તમે કવંચ, નિવિત્તા તમે ખાસ ગુરુ છો, માટે તમે માન કાર્ય દમણા જ કરો સારી રીતે સંસ્કાર કબ્બી યજ્ઞની મર્વ સામગ્રી મે મગાવી છે અને પાચ હજાર વર્ષો સુધીની દીક્ષા વેવા ખાસે વિચાર છે જે યજ્ઞમા શ્રીજગદ્યા દેવીનું ખારી રીતે આરપન કરાય છે, તે યજ તેમની પ્રસન્નતા માટે ‘નિધિપૂર્વક કરીશ’ નિમિનું તે વચન સાભળી વસિષ્ઠે એ સંનયને કહ્યું હે ત્રેષ સંનય ! (તાગ) પહેલા ઇદ્રે મને યજ માટે સ્વીકારી લીધો છે એ ઇદ્રદેવ પરગઠિત દેવીનો યજ કરવા તૈયાર થયા છે અને પાચસો વર્ષની દીક્ષા મે તેને લેવડાવી પણ છે, માટે હે સંનય ! ત્યા સુધીના સમયની તું ગહ જો ઇદ્રનો યજ મમામ ઘરો એટલે ઇદ્રનું કાર્ય કરી ‘આવીશ, માટે હે સંનય ! ત્યા સુધી તું ખાગી રાહ જો (ઇદ્રના યજની મમામિ થયા પછી તું યજનો આગળ કરજે)

નિમિસંનયને કહ્યું ‘મે યજ્ઞના કરણે બીજન મુનિઓને નોતર્થા છે અને સર્ગ સામગ્રી પણ તૈયાર કરી છે તો હે નુરુ ! રાહ કઈ રીતે જોઉં ! હે બ્રાહ્મણ ! ઈશ્વાકુવંશીઓના જુળમા વેદવેતાઓમા શ્રેષ્ઠ તમે જ ગુરુ છો, છતાં આજે મારું કાર્ય છોડી તમે જોકદમ જતા રહેવા કેમ તૈયાર થયા છો ? હે શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણ ! મારો યજ છોડી ધનના લોભથી લાલચ મનવાળા થઈ તમે જતા રહો તે યાગ્ય નથી’ સંનયને જોમ વાર્થો છતાં ગુરુ વસિષ્ઠ ઇદ્રના યજ્ઞમા જતા જ્યા, ત્યારે સંનયે પણ મનમા ઉદાસ થઈ (વસિષ્ઠને બદલે) ગૌતમ મુનિની પૂજન કરી અને હિમાલયની પાસે સમુદ્રકિનારે યજ કર્યો હે સંનય ! તે યજ્ઞર્થમા નિમિએ બ્રાહ્મણોને પુષ્કળ દક્ષિણા આપી હતી અને પાચ હજાર વર્ષો સુધીની દીક્ષા લીધી હતી યજ્ઞમા સ્વીકારેલા યાગિક બ્રાહ્મણોને તેણે ધન તથા ગાયોથી નારી રીતે સત્કાર્યો હતા, જેથી તેઓ આનંદ પામ્યા

તે વસિષ્ઠ અને વિશ્વામિત્ર ગાપથી કેવી રીતે છૂટ્યા હતા, તે મને કહી દે બ્રહ્મર્ષિ (એ વિષે) મને ખૂબ આગ્યો થાય છે

આમ બોલ્યા તે બંનેને યુદ્ધ કરતા બેઈ લોકોના દાદા બ્રહ્મા દયાપસાયે હોઈ મર્વ દેવોથી વીંટાઈ ત્યાં આવ્યા હતા અને જગતકર્તાઓ તે બંનેને શાત પાડી યુદ્ધથી અટકાવી એકબીજાએ દૂર કરેલો તેમનો શાપ છોડાવ્યો હતો પણ સર્વ દેવો પોતપોતાના મથાને ગયા હતા અને પ્રતાપી બ્રહ્મા તમ પર બેસી મત્યયોક્તમા ગયા હતા વિશ્વામિત્ર ને વસિષ્ઠ પણ બ્રહ્માના ઉપદેશથી પરસ્પર મેહ કરી તસ્ત પોતપોતાના આશ્રમમા ગયા હતા એમ હે સન! મિત્રા વરપુના પુત્ર વમિષ્ઠે પણ કારણ વિના વિશ્વામિત્રની નાથે પરસ્પર દુષ્ટથી યુદ્ધ કર્યું હતું, માટે લોકમા એવો ક્યો મનુષ્ય, દેવ કે દાતવ પણ છે જે, અલકાર ને જીતી કાયમી સુખ ભોગવે છે માટે સન! મોટા એને પણ વિરાગદિ થવી દુર્લભ છે, માટે કાળજીથી તે જ કરવી બેઈએ, તેના વિના તીર્થો, દાન, તપ, મત્ય અને જે કઈ ધર્મસાધન કરાય છે તે નાશ્વર થાય છે (આ* લોકમા શ્રદ્ધા તણ પ્રકાશની કહેવાય છે સાર્વત્રિકી, સજ્જી અને તામસી તેમની તામસી શ્રદ્ધા પ્રાણીમાનસ મર્વ શરીરોમા તથા ધર્મકર્મમા પણ એવી હોય છે ગાત્રમા જેમ કહેલું છે, તે જ આપની સાર્વત્રિકી શ્રદ્ધા લોકમા હમેશા દુર્લભ છે, વિધિયુક્ત નજસી શ્રદ્ધા તે સાર્વત્રિકીના કળથી અર્જુન આપે છે અને કામ તથા ક્રોધને વશ થતા બાકમા રહેતી શ્રદ્ધા તો હે શ્રેષ્ઠસન! કળસંહત લોઈ દીર્ઘિ* કરનાની પણ નથી) માટે શ્રવણ, મનન વગેરેથી ચિત્તને વામનાગતિ કરી કાયમ દેવીના પૂજનમા તત્પર ન્હી તીર્થો વગેરેમા એવું ક્ષિયુગના દાયોના ભયથી રસ્તા મનુષ્યે વચનથી દેવીના નામો બોલ્યા કરના, તેમના ગુણોની સ્તુતિ કર્યા કરવી અને (મનથી) તેમના નરગતમગનુ ધ્યાન કરી કરસુ એમ કરતા તેને ક્ષિયુગનો ભય કદી થતો નથી અને પાપી મનુષ્ય

પણ અનાયામે સારાથી છૂટી જાય છે ૧-૫૪

પર તુ કુર્વેત્તસ્ય ન કદાચિત્ કલેમયમ્ ।

અનાયાસેન સંસારાન્મુચ્યતે પાતકી જનઃ ॥૫૪॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવત મહાપુરાણમા પદ સ્કંધ વિષે

૨૫૫૧ ૧૩ મે મમામ

અધ્યાય ૧૪ મો*

વસિષ્ઠ મિત્રાવરણના પુત્ર કઈ રીતે ?

જનમેજય ઉવાચ

મૈત્રાવરણિયુક્તં નામ તસ્ય મુનેઃ કથમ્ ।

વસિષ્ઠસ્ય મહાભાગ વ્રહ્મણસ્તનુજસ્ય હિ ॥૧॥

જનમેજયે પૂછ્યું હે મહાભાગ! વસિષ્ઠ મુનિ બ્રહ્માના પુત્ર હતા, છતાં (૧૩મા અધ્યાયના ૪૮મા શ્લોકમા) તમે 'મિત્રાવરણિ' એવું તેમનું નામ કેમ કહ્યું? એ મુનિ તે નામને શું કર્મથી પામ્યા હતા કે ગુણથી? (પરી રીતે વ્યાકરણદૃષ્ટિએ) તો મિત્રાવરણનો જે પુત્ર હોય તે 'મિત્રાવરણિ' કહેવાય હે વક્તાઓમા શ્રેષ્ઠ! તેમનું એ નામ જે કારણે થયું હોય તે કારણ તમે મને કહો

આન બોલ્યા હે સનઓમા શ્રેષ્ઠ! વસિષ્ઠ બ્રહ્માના પુત્ર હતા, છતાં નિમિસજનના શાપથી શરીર છોડી તે મહાદાતિમાન વસિષ્ઠ મિત્રાવરણના પુત્ર થયા હતા તેથી હે સન! તેમનું 'મૈત્રાવરણિ' નામ બધે પ્રખ્યાત થયું હતું

જનમેજયે ગંભીર્ય પૂછ્યું ધર્મોમા બ્રહ્મપુત્ર વસિષ્ઠ મુનિને ત સનએ શાપ કેમ આપ્યો હતો? સનનો અતિ ભયકર શાપ મુનિને લાગ્યા, એ આશ્ચર્ય છે હે મુનિ! નિગપસથી એ વસિષ્ઠ મુનિને તે સનએ શાપ કેમ આપ્યા હતા? હે ધર્મ જાણનાર! શાપનું કારણ તમે મને જૂળથી કહો

આમે કહ્યું હે સન! કારણ તા મે તમને ચોક્કસ પ્રથમ જ કહ્યું છે કે આ સારા માયાના નણ ગુણોથી વ્યાપ્ત છે સન ભલે ધર્મ કરે અને તપનીઓ ભલે તપ કરે, પણ માયાના એ તણ

* જાતરી ક્રીડામાં આપેલા તણ સ્વેચ્છે લેપક બણા છે મૂળમા પણ આ તણને તે જુના હોય એમ આપ્યા છે

* આ અધ્યાયમા શાપને લીધે વનિકનો મિત્રાવરણથી જન્મ થયો હતો, એ કથા અનુમાનિતો સ્વાક્રેથી કહેવાયે

ગુણોથી વ્યાપેલું કોઈનું ચિત્ત જગતમા સાર્વિક થતું નથી સંજ્ઞાઓ તથા મુનિઓ કામ તથા ક્રોધથી હેરાન થયા હોય છે અને જેઓ દહિન તપ કરે છે, તેઓ પણ લોભ તથા અહકારથી યુક્ત હોય છે હે સંજ્ઞા ! સ્નેહગુણથી ઘેરાઈને ક્ષતિથી યશ્ન કરે છે અને બ્રાહ્મણો પણ તવા જ હોય છે, એટલે સત્ત્વ ગુણથી યુક્ત કોઈ પણ નથી વસિષ્ઠ ઋષિએ (પ્રથમ) એ નિમિષપગમને શાપ આપ્યો હતો અને પછી સંજ્ઞાએ વસિષ્ઠ મુનિને શાપ આપ્યો હતો આમ બંને જણ દૈવના બળથી (એટલે પ્રાગ્બધે પ્રેરેલા તમોનુણના બળથી) એક દુષ્કર્મથી બીજું મોટું દુષ્કર્મ પામ્યા હતા હે સંજ્ઞા ! ત્રિગુણાત્મક આ સંસારમા પ્રાણીઓને દ્રવ્યનુદ્ધિ, ક્રિયાનુદ્ધિ અને મનની ઉન્નત્ત્વનુદ્ધિ દુર્ગોભ છે પરશકિત મહા માયાનો આ પ્રભાવ કોઈનાથી કોઈ પણ સ્વયં યોગી શક્તિથી નથી જેના પર તે પોતે કૃપા કરવા ઇચ્છે છે, તેને ક્ષણવારમા મુક્ત કરે છે વિષ્ણુ, બ્રાહ્મા તથા શંકર વગેરે મોટા પણ જ્યાં મુક્ત થતા નથી, ત્યારે સત્ય વ્રત વગેરે પામશે હોવા છતાં (ત્રીજા સ્કંધમા કહ્યા પ્રમાણે) મુક્ત થાય છે એકે તે દેવીના હૃદયને ત્રણે જગતમા કોઈ પણ જાણતું નથી છતાં એ ભગવતી ભક્તજનને વશ રહે છે, એ વાત તક્ષી છે માટે (ત્રણ ગુણોરૂપી) દોષોને ઉખેડી નાખના તે દેવીની ભક્તિ જ અવશ્ય કરવી, પરંતુ તે ભક્તિ સગ તથા દભ વગેરેથી જ યુક્ત હોય, તો (ત્રીજી) નાશ કર નારી થાય છે પૂર્વે ઈક્ષ્વાકુ કુળમા જન્મેલો 'નિમિ' નામે સંજ્ઞા હતો તે રૂપવાન, ગુણયુક્ત ધર્મ જાણનાર, લોકોને સંતોષ કરનાર, સત્યવાદી, દાન કરવામા તત્પર, યજ્ઞો કરવાના મ્વભાવવાળો, જ્ઞાનવાન, પવિત્ર, મુદ્ધિ માન, પ્રજનપાલનમા તત્પર અને ઈક્ષ્વાકુ સંજ્ઞાનો પ્યારો પુત્ર હતા તે સંજ્ઞાએ બ્રાહ્મણોના હિંન માટે ગૌતમ ઋષિના આશ્રમ પાસે 'જયતપુ' નામનું નગર વસાવ્યું હતું તને ઘણો કાળ ચાલતા દક્ષિણ યુક્ત યજ્ઞથી હું દેવોને પૂજું' આવી સ્નેહગુણી મુદ્ધિ ઉત્પન્ન થઈ હે સંજ્ઞા ! એ યજ્ઞકર્તા માટે પોતાના પિતા ઈક્ષ્વાકુની રજા લઈ તણે મહાત્માઓના કહ્યા પ્રમાણે સામગ્રી તૈયાર કરાવી અને ભૂગુ, અગ્નિ, વામદેવ,

ગૌતમ, વસિષ્ઠ, પુલસ્ત્ય, ઋત્વીક, પુલહ તથા કુતુ— એ સર્વજ્ઞ, વેદપારંગત યજ્ઞવિદ્યામા પ્રવીણ અને વેદવેતાઓમા શ્રેષ્ઠ તપસ્વી મુનિઓને નોતર્યા પછી સર્વ સામગ્રી તૈયાર કરી તે ધર્મોત્તમ નગરને વિનયયુક્ત વર્ધ પોતાના ગુરુ વસિષ્ઠની પૂજન કરી તેમને કહ્યું હે કૃપાના ભડાર ! હું યજ્ઞ કરું અને તમે કરાવો સર્વવેતા તમે મારા ગુરુ છો, માટે તમે મારા ધર્મ હમણા જ કરો સારી રીતે સસ્કાર કહેલી યજ્ઞની સર્વ સામગ્રી મેં મગાવી છે અને પાચ હજાર વર્ષો સુધીની દીક્ષા લેવા મારો વિચાર છે જે યજ્ઞમા શ્રીગંગા દેવીનું સારી રીતે આરપન કરાય છે તે યજ્ઞ તેમની પસંન્નતા માટે હું વિધિપૂર્વક કરીશ' નિમિનું તે વચન સાંભળી વસિષ્ઠે એ સંજ્ઞાને કહ્યું હે શ્રેષ્ઠ સંજ્ઞા ! (તાન) પહેલા ઇંદ્રે મને યજ્ઞ માટે સ્વીકારી લીધો છે એ ઇંદ્રદેવ પરશકિત-દેવીનો યજ્ઞ કરવા તૈયાર થયો છે અને પાચસો વર્ષની દીક્ષા મેં તેને લેવડાવી પણ છે માટે હે સંજ્ઞા ! ત્યાં સુધીના સમયની તું નહ જો ઇંદ્રનો યજ્ઞ મમાત્ત થશે એટલે ઇંદ્રનું કાર્ય કરી હું આવીશ માટે હે સંજ્ઞા ! ત્યાં સુધી તું મારી સહ જો (ઇંદ્રના યજ્ઞની મમાત્તિ થયા પછી તું યજ્ઞનો આગ્રહ કરે)

નિમિસંજ્ઞાને કહ્યું 'મેં યજ્ઞના કારણે બીજા મુનિઓને નોતર્યા છે અને સર્વ સામગ્રી પણ તૈયાર કરી છે તો હું ગુરુ ! સહ કર્મ રીતે જોઉં હે બ્રાહ્મણ ! ઇક્ષ્વાકુવંશીઓના જુના વેદવેતાઓમા શ્રેષ્ઠ તમે જ ગુરુ છો, છતાં આજે મારા કર્મ છોડી તમે એકદમ જતા રહેવા કેમ તૈયાર થયા છો ? હે શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણ ! મારો યજ્ઞ છોડી ધનના લોભથી લાલચ મનવાળા થઈ તમે જતા એ તો યાગ્ય નથી' સંજ્ઞાએ એમ વાર્યો છતાં ગુરુ વસિષ્ઠ ઇંદ્રના યજ્ઞમા જતા રહ્યા, ત્યારે સંજ્ઞાએ પણ મનમા ઉદાસ થઈ (વસિષ્ઠને બદલે) ગૌતમ મુનિની પૂજન કરી અને હિમાલયની પાસે મગધકિનારે યજ્ઞ કર્યો હે નગ્ન ! તે યજ્ઞર્થમા નિમિએ બ્રાહ્મણોને પુષ્કળ દક્ષિણા આપી હતી અને પાચ હજાર વર્ષો સુધીની દીક્ષા લીધી હતી યજ્ઞમા સ્વીકારેલા યાજ્ઞિક બ્રાહ્મણોને તેણે ધન તથા ગાયોથી મારી રીતે મત્કાર્યો હતા, જેથી તેઓ આનંદ પામ્યા

હતા બીજી બાજુ પાવ્યો વર્ષો સુધીનો યજ્ઞ સમાપ્ત
 વચ્ચે એને વસિષ્ઠ મુનિ નિમિસરજનનો યજ્ઞ જોવાની
 ઇચ્છાથી આવ્યા અને ત્યાં આવી રાજના દર્શન
 માટે ઊભા રહ્યા તે વખતે રાજા નિદ્રાથી
 ખૂબ ઘેરાયે હતો, જેથી મેવકોએ તેને જાગડ્યો
 નહિ, એટલે તે ગત વસિષ્ઠ મુનિ પાસે આવી શક્યો
 નહિ તે અપમાનથી વમિષ્ઠને ક્રોધ થયો મુનિશ્રેષ્ઠ
 વમિષ્ઠ નિમિસરજનનું દર્શન નહીં થવાથી ત્યાં કોપી
 ઠીકા તેમણે ક્રોધને વશ થઈ તે રાજાને શાપ આપ્યો
 કે, 'એ મૂર્ખ રાજા! પોતાના ગુરુ મને દોડી બીજા
 તે ગુરુ કરી મારુ અપમાન કરી મેં વાર્ષા છતાં તે
 બળથી દીક્ષા લીધી છે, માટે તું (સર જઈ) દેહ
 સંતિ થા હે રાજા! તારુ આ શરીર પડી જાય
 અને તું દેહરહિત થા,' એવું તેમનું વચન સાંભળી
 રાજાના મેવકોએ તરત રાજા જાગડ્યો અને મુનિને
 કોપેલા જણાવ્યા ત્યારે પાપનહિત એ રાજા કોપેલા
 તે મુનિની પાસે આવાં મરણયુક્ત અને યુક્તિવાળું
 આ સુદર વચન જોયો 'હે ધર્મને જાણનાર!
 માને દોષ તથી તમે લાવયથી લવચાર્ધ મને યજ્ઞ
 માનને દોડી, મેં ઘણી જ પ્રાર્થના કરી છતાં જતા
 રહ્યા હતા હે શ્રેષ્ઠ પ્રાણણ! આવી નિષ્ઠા કરી
 મરમાતા નથી હે પ્રાણપાશ્રેષ્ઠ! સતોષમા રહેતો
 ધર્મના નિશ્ચય તમે જાણો છો, સાત્તા પ્રાણના પુત્ર
 છો અને વેદ તથા વેદાગોત્ર જાણનારોએમા શ્રેષ્ઠ
 છો, છતાં પ્રાણણવર્મની ઓળંગવી મુશ્કેલ સૂક્ષ્મ
 ગતિને તમે જાણતા નથી અને પોતાનો દાષ મારમા
 જાણી ખોટી રીતે મને શાપ આપવા ઇચ્છો છો!
 સંજ્ઞાનોએ ક્રોધ ત્યજવો જોઈએ, કારણ કે તે નાકાલ
 ક્રાંતા પણ અધિક છે, છતાં ક્રોધથી ઘેરઈને તમે મને
 વ્યર્થ શાપ દીધો છે; માટે તમારુ આ શરીર પણ
 ક્રોધવાળું હોઈ પડી જાય' એમ મુનિએ રાજાને
 તથા રાજાએ મુનિને શાપ આપ્યો તે બંને પરસ્પર
 શાપ પામી દુઃખી થયા અને વસિષ્ઠ તો ખૂબ ચિંતાનુર
 થઈ પ્રાણને મારતો ગયા, તેમણે રાજાએ આપેલા
 મોટા શાપ તેમને જાણ્યો કે, 'હે પિતા! નિમિ
 રાજાએ આજે મને શાપ આપ્યો છે કે, 'તમારુ
 આ શરીર પડી જાય' તો હું તુ કરુ શરીર

પડવાથી શત્રુ કષ્ટ મને પ્રાપ્ત થયું છે, માટે હવે બીજુ
 શરીર ધરવા તમે મને પિતા બતાવો, અને મને
 (બીજા) દેહનું જોડાણ પણ પહેલાના (શરીર)
 જેવું જ થાયો (અર્થાત્ જેવા આધારવાળું મારુ
 આ શરીર છે, તેવા જ આધારવાળું બીજુ શરીર થાયો)
 તેમ જ હે પિતા! આ દેહમા મને જેવું જ્ઞાન છે તેવું
 જ બીજા દેહમા પણ તે રહો હે મહારાજા! તમે
 સમર્થ છો, માટે કૃપા કરવાને યોગ્ય છો 'વસિષ્ઠનું
 તે વચન સાંભળી પ્રાણાએ તે પુત્રને કહ્યું 'મિત્ર
 અને વરણુવના વીર્યમા પ્રવેશ કરી તમે સ્થિર
 રહો, સમય આવતા તમે યોગિનિ વિના તેમાથી જન્મ
 પ્રાપ્ત્યે, એમા સરાય તથી એમ કની દેહ પ્રાપ્તિ તમે
 ધર્મયુક્ત, આત્મજ્ઞાની, વેવેત્તા, સર્વજ્ઞ અને સર્વથી
 અત્યંત પૂજનતા થશો' એમ પિતાએ તે સમયે
 કહ્યું, ત્યારે વમિષ્ઠ પિતામહ પ્રાણાને પ્રેમથી પ્રણામ
 કરી, પ્રદક્ષિણા કરીને વરણુવોદ્ધમા ગયા, અને પોતાનું
 સર્વોત્તમ શરીર દોડી તે વસિષ્ઠે મિત્ર તથા વરણુના
 શરીરમા સૂક્ષ્મ દેહથી પ્રવેશ કર્યો હે રાજા! તેઈકે
 સમયે સુદર કેડના પાછલા ભાગવાળી અને સખી-
 ઓથી વીંટાયેલી ઉર્વશી દેવેચ્છાએ વરણુવોદ્ધમા
 આવી, ત્યારે હે રાજા! રૂપધાવનથી યુક્ત, સુદર
 સર્વ અગોચાળી અને મનોહર દેવકન્યા તે દિવ્ય અપ્સ
 રાને જોઈ મિત્ર અને વરણુ બંને દેવો કામાતુર અને
 વિવશ થઈ તેને કહેવા લાગ્યા 'હે નિર્દોષ અગવાળી!
 અત્યંત કામાતુર થયેલા અમને બંનેને તું વર અને
 હે સુદર વર્ણવાળી! આ આનંદમા રહી તું મરજી
 મુજબ આનંદ કર' એમ તે બંનેએ કહેલી તે
 દેવી તેમને વશ થઈ ભાવ સ્થિર કરીને મિત્ર તથા
 વરણુના ઘરમા રહી સુદર દેખાવાળી તે ઉર્વશી
 તે બંનેના ચિત્તને આકર્ષી જટલામા ત્યાં સ્થિર રહી,
 તેટલામા તે બંનેનું વીર્ય દેવચોને ખુદલા રહેલા એક
 ઘડમા પડ્યું, એટલે તેમાથી હે રાજા! અતિમનોહર
 બે મુનિઓ પ્રકૃ થયા તેમા પહેલો અગસ્ત્ય ને
 બીજો વસિષ્ઠ નામે દત્તા, એ મિત્ર તથા વરણુના વીર્ય-
 માથી તે બંને ઉત્તમ તપસ્વી સ્ત્રિઓ ઉત્પન્ન
 થયા હતા તેમા પહેલા બાળવયમા જ વનમા જઈ
 મહાતપસ્વી થયા અને બીજો બાળવયમા જ વસિષ્ઠને

ઈક્ષ્વાકુ રાજાએ પુરોહિત તરીકે સ્વીકૃત્તી હે રાજા ।
ઈક્ષ્વાકુએ તમારા આ વશના સુખ માટે વસિષ્ઠનું
પાલન કર્યું હતું અને તેમને મુનિ બનીને તે વધારે
પ્રસન્ન થયા હતા વસિષ્ઠને બીજા દેહની પ્રાપ્તિનું આ
સર્વ કારણ મેં તમને કહ્યું, તેમને શાપ થવાથી મિત્ર
તથા વરણના કુળમાં બીજો દેહ પ્રાપ્ત થયો હતો ૧-૬૬

एतत्ते सर्वमाख्यात वसिष्ठस्य च कारणम् ।

शापाद्देहात्प्रप्तिमित्रावरुणयो कुले ॥ ૬૯ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવત મહાપુરાણમાં ૫૪ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૧૪ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૫ મો

નિમિરાજનું બીજા દેહમાં જન્મ અને
હૃદય રાજઓની કથા

जनमेजय उवाच

दैहप्रातिर्वसिष्ठस्य कथिता भवता किल ।

निमि कथ पुनर्देह प्राप्तवानिति मे वद ॥ ૧ ॥

જનમેજય રાજાએ પૂછ્યું વસિષ્ઠને બીજા દેહ
ની પ્રાપ્તિ થઈ, એ તો આપે કહી, હવે નિમિરાજ
ફરી (બીજા) દેહને કેવી રીતે પામ્યા હતા તે મને કહો

આસે કહ્યું હે રાજા ! શાપ પછી વસિષ્ઠે
જે રીતે દેહને પ્રાપ્ત કર્યો હતો તે રીતે નિમિ રાજાએ
દેહ પ્રાપ્ત કર્યો ન હતો વસિષ્ઠે શાપ આપ્યો ત્યારે
યજ્ઞમાં સર્વ યાજ્ઞિક બ્રાહ્મણો જે વર્ષો હતા તેઓએ
વિચાર્યું કે, 'અહો ! આપણે હવે શું કરીશું ? આ યજ્ઞ
તો હવે અપૂર્ણ છે ત્યાં તો દીક્ષાયુક્ત ધાર્મિક રાજા
શાપથી બળી ગયો છે હવે શું કરીશું ? આ કાર્ય
અવગુ બન્યું છે, આ બતાવ અવશ્ય થનાર હોવાથી
આને અટકાવવા આપણે અશકત છીએ ' (આમ
વિચારી) તે બ્રાહ્મણોએ અનેક પ્રકારના મનોથી તે
મહાત્મા રાજાના દેહને તે વેળા રક્ષીને સ્વાસાન્નવાસ
સંહિત ધારી રાખ્યો (અર્થાત મંત્રશક્તિથી તેના
સૂક્ષ્મ દેહને તે જ સ્થૂળ દેહમાં યસની સમાપ્તિ
મુખી અટકાવી રાખ્યો) એમ મંત્રશક્તિથી અટકાવી

બગડે નહિ તેમ રાખી મારી રીતે સચવાતા તે દેહની
અનેક પ્રકારના સુગંધી દ્રવ્યો તથા પુષ્પોથી વારવાર
પૂજા કરાતી હતી પછી હે રાજા ! યજ્ઞ સમાપ્ત થયો,
ત્યારે સર્વ દેવો ત્યાં આ-આ, એટલે યાજ્ઞિક બ્રાહ્મણોએ
સ્તુતિ કરેલા તે સર્વ દેવો અત્યંત પ્રસન્ન થયા સ્તોત્રો
વડે મુનિઓએ વિનંતિ કરેલા તે દેવો ખેદ પામી
નિમિરાજને કહેવા લાગ્યા 'હે ઉત્તમ વ્રતવાળા રાજા !
અમે પ્રસન્ન થયા છીએ, તું વર માગ હે રાજા !
આ યજ્ઞથી ઉત્તમ જન્મ પામી શકાય છે માટે દેવનું
કે મનુષ્યનું જે શરીર તને ઇચ્છિત હોય તે તું કહે
તારો ગૌર વસિષ્ઠ (તારા શાપથી પહેલાં શરીર
ત્યજીને જેમ) સુખપૂર્વક મૃત્યુલોકમાં (પૂર્વના
જેતુ જ બીજા શરીર ધરી) ગર્વિષ્ઠ થઈને રહ્યો છે,
(તેમ તારી જે ઇચ્છા હોય તો તે માગ) ' એમ
કહેલો નિમિત્ર* આત્મા સતુષ્ઠ થઈ તે દેવોને કહેવા
લાગ્યો 'અવશ્ય નાશાત શરીર વિષે મને ઇચ્છા
નથી, હે ઉત્તમ દેવો ! સર્વ પ્રાણીઓની આપના
મારો વાસ થાયો સર્વ પ્રાણીઓના નેત્રોમાં વાયુરૂપે
હું કર્યો કરું ' આમ કહેલા દેવોએ નિમિતા આત્માને
ત્યાં કહ્યું 'હે મહારાજ ! સર્વના ઇચ્છા શિવાદેવીની
તું પ્રાર્થના કર, આ યજ્ઞથી સતુષ્ઠ થયેલા તે દેવી !
તારી ઇચ્છા (પૂર્ણ) કરશે ' દેવોએ એમ કહેતા તે
નિમિએ અનેક પ્રકારના દિવ્ય સ્તોત્રોથી ભક્તિપૂર્વક
ગવગળી વાણીથી દેવીની પ્રાર્થના કરી, ત્યારે પ્રસન્ન
થયેલા દેવીએ પ્રત્યક્ષ દર્શન દીધું કરોડો સૂર્યની જેમ
લાવણ્યથી પ્રગ્લભિત દેવીનું એ સ્વરૂપ જોઈ ચિત્તામાં
કૃતાઈ થયેલા બધા અત્યંત આનંદ પામ્યા હે રાજા !
દેવી પ્રસન્ન થયા ત્યારે નિમિરાજાએ વરદાન માગ્યું
કે, 'તમે મને એવું નિર્મળ જ્ઞાન આપો કે, જેથી
મારો મોક્ષ પણ થાય અને સર્વ પ્રાણીઓના નેત્રોમાં
વાસ થાય ' પછી પ્રસન્ન થયેલા દેવેશ્વરી જગદેવ્યા
એ કહ્યું 'તને નિર્મળ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થશે અને પ્રાપ્ત્ય

* નિમિ એમ જન્માત્મ છે કે, નિમિરાજ વસિષ્ઠના
શાપથી દેહબિમાન ત્યજીને નવા ઇન્દ્રિય બને, પણ
બ્રાહ્મણોએ મંત્રશક્તિથી તેને અટકાવી રાખ્યો બને, જેથી
સ્થૂળ દેહનું અધિમાન ત્યજી નૂતન દેહના અધિમાનથી તે
રહ્યો બને

- આ અધ્યાયમાં ત્રેલક સ્વાકોશી નિમિરાજનું બીજા
દેહમાં જન્મ કહીને હૃદય રાજઓની કથા થઈ ગયે.

કર્મ બાદી હોવાથી સર્વ પ્રાણીઓના નેત્રોમા (તારે) વાસ પણ થતો (સર્વના નેત્રોમા વાયુરૂપે રહેલા) તારે લીધે જ પ્રાણીઓના નેત્રો પલ્લકારે ક્યાં કરશે તારા વાસથી મનુષ્યો, પશુઓ ને પક્ષીઓ (આખના) પલ્લકારવાળો થશે અને દેવ પલ્લકાર વિનાના થશે ' એમ તેને વરદાન આપી શ્રીદેવી સર્વ મુનિઓને તે વેળા જણાવી ત્યાં જ અદૃશ્ય થયા દેવી અદૃશ્ય થયા, ત્યારે ત્યાં ગેલા નર્મ મુનિઓએ વિચાર કરી નિમિ-સગ્નના શરીરને મથવા માટે લીધુ અને તેના ઉપર મત્તપૂર્વક અચ્છીકાઇ મૂકી તે મહાત્માઓ તે સમયે નિમિસગ્નને પુત્ર થાય તે માટે મન્યુક્ત હોમ સાગે તેને મથવા લાગ્યા એમ અરણીને મથવામા આવી ત્યાં મર્વ લક્ષણોથી યુક્ત માક્ષાત્ બોળે નિમિ હોય તેવો પુત્ર પ્રગટ થયો અરણીને મથવાથી એ પુત્ર જન્મ્યો, તેથી 'મિથિ' કહેવાયો અને પોતાના પિતાથી જન્મ્યો માટે 'જનક' નામે પ્રસિદ્ધ થયો નિમિસગ્ન (પ્રાણીમાત્રના નેત્રોમા વાયુરૂપે રહી) વિદેહ (શરીરરહિત) થયો તેથી તેના વશમા થયેલા સગ્નઓ 'વિદેહ' કહેવાયા એ રીતે નિમિનો પુત્ર 'સગ્ન જનક' નામે પ્રસિદ્ધ થયો અને તેણે ગંગાના કિનારા પર દન્વાન્ત ને અટાગીઓથી યુક્ત, ધન-ધાન્યથી ભરેલી અને બળસે તથા મગ્ધનોથી ગ્રાભી રહેલી 'મિથિયા' નામની પ્રખ્યાત સુદર નગરી વસાવી એ વશમા જે ગન્ધઓ થયા, તે બધા 'જનક' નામે પ્રખ્યાત થયા અને બધાય જાતી હોઈ 'વિદેહ' કહેવાયા હે ગન્ધ ! નિમિગન્ધનુ આ ઉત્તમ આખ્યાન મેં તમને કહ્યું અને શાપને લીધે તેને વિદેહપણુ (દેહ-રહિતપણુ) પ્રાપ્ત થયું હતું, તે પણ મેં વિસ્તારથી કહ્યું

જનમેજય સગ્નએ પૂછ્યું હે ભગવન્ ! નિમિ સગ્નના શાપનુ કારણુ તમે કહ્યું, તે સાક્ષી અતિ ચચા માત્ર મન સંદેહ પામ્યું છ નિમિસગ્નના ગોર અને બ્રહ્માના પુત્ર વમિષ્ઠ શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણુ હતા છતા તે મુનિને નિમિનગ્નએ શાપ કેમ આપ્યો ? તેને ગુરુ તથા બ્રાહ્મણુ બાણી નિમિએ કામા કેમ ન કરી ? શુભ યજ્ઞકર્મ કરીને પણ તે કોઈ કેમ પામ્યા ? ક્રિદ્વાદુ નો પુત્ર નિમિસગ્ન ધર્મનુ ઉત્તમ જ્ઞાન બાણીને પણ કોપને વશ કેમ થયા ? અને પોતાના ગુરુ બ્રાહ્મણુને

તેણે શાપ કેમ આપ્યો ?

વ્યાસ બોલ્યા : હે સગ્ન ! જેઓએ મનને જીત્યા નથી, તે પ્રાણીઓને કામા અતિ દુર્બલ છે, કામાવાળા મનુષ્ય લોકમા દુર્બલ છે અને જે સારી રીતે સમર્થ હોય છતાં કામાવાન હોય તેવાં તો ખૂબ જ દુર્બલ હોય છે સર્વ સગ છોડનાર, મનનશીલ, તપસ્વી, નિદ્રા તથા મુધાને જીતનાર અને યોગાભ્યાસમા બસ બર તત્પર રહેતો મનુષ્ય ભલે હોય પણ કામ, ક્રોધ, લોભ અને મોથો અલ્પકાર, આ દેહમા રહેતા શત્રુ ઓતે મનુષ્યે જાણવા બરેબર મુશ્કેલ છે આ કાસારમા એવો ક્રોધ પુરુષ પૂર્વે થયો નથી, હાલમા નથી અને ભવિષ્યમા થશે પણ નહિ કે જે આ (આર) શત્રુ આને જીતી શકે સ્વર્ગમા, ભૂલોકમા, બ્રહ્મલોકમા, વિષ્ણુના સ્થાનમા અને દેવાસમા પણ એનો કોઈ પુરુષ નથી, કે જે આ શત્રુઓને જીતે બ્રહ્માના પુત્ર મુનિઓ અને બીજા ઉત્તમ તપસ્વીઓ જે થઈ ગયા, તેઓ પણ ત્રણ ગુણોથી ને વ્યાપ્ત જ હતા, તો પૃથ્વી પરના મનુષ્યો તેથી વ્યાપ્ત હોય તેમા શું કહેવું ? સાખ્યવેત્તા કૃષિલમુનિ યોગાભ્યાસમા તત્પર હોઈ પવિત્ર હતા, છતાં તેમણે પણ દૈવયોગે સગરના પુત્રોને બાળી નાખ્યા હતા માટે હે સગ્ન ! ત્રણે જગત અલ્પકારમાથી જન્મેલા હોઈ તે કાર્યકારણુ પણથી છૂગ કેમ થાય ? (અલ્પકારનું કાર્યજગત તેના ઘરણુરૂપ અલ્પકારથી રહિત કેમ થઈ શકે ?) બ્રહ્મા, વિષ્ણુ ને શકર પણ ત્રણ ગુણોથી વ્યાપ્ત છે, તથી તેમના શરીરોમા પણ ભુદા ભુદા ભાવો થયા કરે છે, ત્યારે કેવળ એક સત્ત્વગુણમા જ સ્થિર કરવા માટે મનુષ્યાની તો વાત જ શી ? હે સગ્ન ! ત્રણે ગુણોનું મિશ્રપણુ સર્વ સ્થળે રહેલું છે ક્રોધક સમયે સત્ત્વગુણ વધે છે, ક્રોધક વેળા રજોગુણ વધે છે અને ક્રોધક બખતે તમોગુણ વધે છે, પણ ત્રણે ગુણોની સામ્યાવસ્થા કદી (ક્રોધને પણ) હોતી નથી સર્વ પ્રાણીઓને જાણના અશક્ય, અમાપ, સનાતન, નિર્મેય, સર્વોત્કૃષ્ટ અને નિર્વિકાર એક પરમાત્મા જ નિર્ગુણ છે અને તે જ પ્રમાણે બ્રહ્મા રહેલા, અત્પ બુદ્ધિ લોકોથી જાણવા મુશ્કેલ અને નર્મ પ્રાણીઓમા રહેતા પરમ શક્તિ મહામાયા નિર્ગુણ છે પરમાત્મા

અને (તેમની) પરમ શક્તિ એ બાને સદા એક જ છે, એમનું એક જ શરીર જાણી સર્વ દોષથી (પ્રાણી) મુક્ત થાય છે, અને તે (અભેદ) જ્ઞાનથી જ મોક્ષ થાય છે એવો વેદાન્તશાસ્ત્રનો (જાહેર) ટહેરો છે ત્રિગુણાત્મક આ મસારમા (એ શક્તિ તથા શક્તિ માનનો અભેદ) જે જાણે છે, તે અત્યંત મુક્ત થાય છે જ્ઞાન બે પ્રકારનું કહ્યું છે તેમા પહેલું શાષ્ટિક જ્ઞાન (એટલે શબ્દથી થતું પગલજ્ઞાન) કહ્યું છે, તે શાષ્ટિક જ્ઞાન વેદશાસ્ત્રોના અર્થના વિશેષ જ્ઞાનથી તથા બુદ્ધિના યોગથી થાય છે તે જ્ઞાનમા બુદ્ધિથી કૃપાયેલા (સશય-વિપર્યય-આદિ) અનેક વિક્ષેપો (વિતર્કો) થાય છે, (જેમાના કેટલાક કૃતકૃથી કરાયેલા અને કેટલાક સારા તર્કોથી કગાયેલા હોય છે આ વિતર્કોથી ભ્રમણા થાય છે ભ્રમથી બુદ્ધિ નાશ પામે છે અને બુદ્ધિના નાશથી પ્રાણીઓના જ્ઞાનનો પણ નાશ થતો કહેવાય છે, એટલે આ પરોક્ષ જ્ઞાન મોક્ષ આપનાર થતું નથી *) હે રાજા ! બીજું 'અનુભવ' નામનું જે (અપરોક્ષ) જ્ઞાન છે તે દુર્લભ છે તે તો ત્યારે જ પ્રાપ્ત થાય છે કે જ્યારે તેના જાણનારનો સંગ થાય છે હે ભારત ! કેવળ શબ્દજ્ઞાનથી (એટલે પરોક્ષજ્ઞાનથી) કાર્યસિદ્ધિ થતી નથી, અલોકિક તે અનુભવજ્ઞાન શબ્દજ્ઞાનથી સંભવતું નથી, કારણ કે અદરના આજ્ઞાનરૂપ અધકારનો નાશ કરવા શાબ્દમોહ સમર્થ નથી, (અર્થાત્ અપરોક્ષ જ્ઞાન સંજ્ઞા સંભવતું નથી, પણ તે માટે મોટો પ્રયાસ કરવો પડે છે, ઉપરચોટિયા શબ્દજ્ઞાનથી કંઈ વળતું નથી) જેમ દીવાની વાત કરાય, તથા અધાર નાશ પામતું નથી, (તેમ શબ્દજ્ઞાનથી અજ્ઞાનરૂપ અધકાર દૂર થતો નથી) જે કર્મ બાધન માટે ન થાય, તે જ કર્મ કહેવાય છે અને જે વિદ્યા મોક્ષ માટે થાય, તે જ વિદ્યા કહેવાય છે, એ સિવાયનું બીજું જે કર્મ હોય છે, તે કેવળ પરિશ્રમ માટે જ થાય છે, અને એ સિવાયની બીજી જે વિદ્યા છે, તે કેવળ કળા વિષેની હોશિયારી જ છે સાગ વર્તન,

પારકું હિત કરવું, કોષ ન કરવો, ક્ષમા, પીધે અને સતોષ એ પાકી વિદ્યાના ઉજ્જવળ ફળ છે હે રાજા ! વિદ્યા, તપ અને યોગાભ્યાસ વિના ડામાદિ શત્રુઓના નાશ કદી થતો નથી (હે રાજા ! મન એ સ્વભાવથી જ ચચળ હોઈ વશ કરવું અતિ કઠિન છે, ત્રણે જગતમા ત્રણે પ્રકારના પ્રાણી કાયમ તેને વશ છે +) કામ, મોહ વગેરે ભાવો ચિત્તમા ધનાગ કહેવાય છે, તેટલે જ્યારે મન જિતાઈ બળ ત્યારે તે ઉત્પન્ન થતા નથી હે રાજા ! આ કારણથી જ નિમિરાજનું વસિષ્ઠ મુનિ પર ક્ષમા કરી ન હતી જેમ પૂર્વે યયાતિ રાજાએ અપરોક્ષ શુકાચાર્ય પર ક્ષમા કરી હતી, તેમ નિમિરાજ ક્ષમા કરી શક્યો ન હતો રાજાઓમા ઉત્તમ યયાતિને શુકાચાર્યે શાપ આપ્યો હતો, છતાં તે રાજાએ ક્રોધથી મુનિ નુકાચાર્યને શાપ આપ્યો ન હતો પણ વૃદ્ધાવસ્થાને સ્વીકારી લીધી હતી કોઈક રાજા સોમ્ય હોય, ત્યારે કોઈક રાજા ક્રૂર હોય છે હે રાજા ! સ્વભાવના ભેદથી આમા કોને દોષ આપી શકાય ? પૂર્વે હૈહય નામના ક્ષત્રિયોએ ધનના લોભથી ક્રોધ વડે વ્યાસ બની પ્રાહ્લડત્યાથી થતું પાપ નહિ ગણી પોતાના પુરોહિત ભગુવત્શી સર્વે પ્રાહ્લણોને મૂળથી કાપી નાખ્યા હતા ૧-૬૩

બ્રાહ્મણાન્ મૂલત સર્વોચ્ચિચ્છિન્ન ક્રોધમૂચ્છિન્નતાઃ ।

પાતક વૃદ્ધતઃ કૃત્વા બ્રહ્મહત્યાસમુદ્ધવમ્ ॥૬૩॥

ઈતિ શ્રીહૈવ્યભાગવત મહાપુરાણમા પદ્ય સ્કંધ વિશે

અધ્યાય ૧૫ મે સમાપ્ત

+ આ કૌતમા આપેલો શ્લોક સેપક છે

= અર્થાત્ એવા પ્રકારનાં સાધનો નહિ મળવાથી નિમિરાજનું મન જિતાવું ન હતું, જેથી માનવિક જ્ઞાનના આભારથી ક્રોધ વગેરે સંભવે છે અને તેથી જ વસિષ્ઠ મુનિ પર તેને ક્રોધ થતા તેનાથી ક્ષમા થઈ ન હતી.

* ૨૫ કૌતમા આપેલો ભાગ સેપક છે, મૂળમા પદ્ય સેપક તરીકે જ ગણેલો છે

અધ્યાય ૧૬ મો^x

દૈહ્યોએ ભુગુવંશી બ્રાહ્મણને
લોભથી મારી નાખ્યા

જનમેજય ઉવાચ

કુલે કસ્ય સમુત્પન્નાઃ ક્ષત્રિયા દૈહ્યાશ્ચ યે ।

મહાહત્યામતાહત્ય નિઙ્ગુર્ભર્ગિવાંશ્ચ યે ॥૧૥॥

જનમેજયે પૂછ્યું જે દૈહ્ય ક્ષત્રિયોએ બ્રાહ્મણોને નહિ ગણી ભુગુવંશી બ્રાહ્મણોને મારી નાખ્યા હતા, તે કોના દુશ્મન ઉત્પન્ન થયા હતા ? હે દાદા ! તેઓને વેરનું કારણ શું હતું ? તે મને કહે સત્પુરુષો કારણ વિના કોય કેમ કરે ? પોતાના ગૌર સાથે તેઓને વેર કેમ થયું હતું ? ક્ષત્રિયોનું તે વેર નાના કારણથી થયું નહિ હોય, નહિ તો નિરપરાધી પૂન્ય બ્રાહ્મણોને તેઓ મારે જ નહિ ત ક્ષત્રિયો બળવાન હતા, પણ પાપથી કેમ ત હર્ષ ? વણું જ થોડો અપરાધ હોય તો કયો ઉત્તમ ક્ષત્રિય બ્રાહ્મણોને મારે ? હે મુનિગૌર ! મને આમા સંદેહ થાય છે, માટે તેનું જે કારણ હોય, તે મને કહેવા તમે ચોક્કસ છે

સૂત બોલ્યા રાજા જનમેજયે સત્યવતીના પુત્ર વ્યાસને એમ પૂછ્યું, ત્યારે ખૂબ પ્રસન્ન થઈ વિરામ કયા યાદ કરી તે કહેવા લાગ્યા

વ્યાસ બોલ્યા ‘હે પરીક્ષિતના પુત્ર ! પૂર્વે મેં સારી રીતે જાણેલી, આશ્ચર્યકારક એ ક્ષત્રિયાની ભૂની વાત તમે સાંભળો ‘કર્તવીર્થ અર્જુન’ નામથી પ્રખ્યાત, હજાર લાયકાઓ અને ધર્મમાં તત્પર દૈહ્ય વંશી એક રાજા હતો વિષ્ણુના અવતાર જેવા એ રાજા દત્તાત્રેયનો સિદ્ધ શિષ્ય હતો અને સર્વ વસ્તુનું દાન કરનાર તથા શક્તિનો ઉપાસક હોઈ ભુગુવંશી બ્રાહ્મણોના યજ્ઞમાન હતો યજ્ઞ કરનાર, પરમ ધર્મિષ્ઠ અને દાન કરવામાં કાયમ તત્પર તેણે અનેક યજ્ઞ કરી ભુગુવંશી બ્રાહ્મણોને ધન આપ્યું હતું, જેથી રાજાના એ દાનને લીધે ભુગુવંશી બ્રાહ્મણો પણ ધનવાન બન્યા હતા અને ઘોડા તથા રત્નોની સમૃદ્ધિથી યુક્ત થઈ પૃથ્વી પર પ્રખ્યાત થયા હતા હે રાજા ! રાજાઓમા

શ્રેષ્ઠ કર્તવીર્થ અર્જુન સ્વર્ગમાં ગયો, ત્યારે ઘણા ક્ષણે દૈહ્યવંશી ક્ષત્રિયો નિર્ધન થયા હતા કોઈક સમયે તે દૈહ્યોને ધનનું કામ પડ્યું ત્યારે હે રાજા ! તેઓ યાગક બની ભુગુવંશી બ્રાહ્મણોની પાસે ગયા એ ક્ષત્રિયોએ વિનય કરી પુષ્કળ ધન માગ્યું, ત્યારે તેઓએ અત્યંત લોભથી ઘેરાઈને ‘નથી, નથી’ એમ કહી ધન આપ્યું નહીં કેટલાક ભુગુવંશીઓએ ઉત્તમ ધન પૃથ્વીમાં ઘટી દીધું અને કેટલાકે તે ક્ષત્રિયોથી ભય જાણી બ્રાહ્મણોને આપી દીધું ભયથી ગભરાતા અને તૃણાદિ યુક્ત એ બધા ભુગુવંશી બ્રાહ્મણો એમ ધનને જુદે જુદે ક્ષેત્રો કરી આશ્રમો છોડી ચાલ્યા ગયા લોભથી મોહ પામેલા તે બ્રાહ્મણોએ યજ્ઞમાનોને દુ ખી જોઈ ઈર્ષ્ય પણ ન આપ્યું અને બધાય નાસી જઈ પર્વતોરૂપી કિન્નાઓમાં ભરાઈ રહ્યા પછી હે તાત ! ક્ષત્રિયોમાં શ્રેષ્ઠ તે દૈહ્યો કાર્ય મોટું હોવાથી (ધન સારું) દુ ખી થઈ ભુગુ બ્રાહ્મણોના આશ્રમોમાં ગયા ત્યાં ભુગુઓને સૂતા ઘર છોડી નીકળી ગયેલા જોઈ દૈહ્યોએ દ્ર વ્ય માટે પૃથ્વી ખૂબ ખોદવા માડી ખોદતા ખોદતા કોઈએ ભુગુના એક ઘરમાં ધન મેળવ્યું એટલે પરિશ્રમથી દુખળા થયેલા સર્વ ક્ષત્રિયો (બધા ઘરોમાં) ધન જોવા લાગ્યા, ત્યારે ન્યાત્યા પૃથ્વીમાંથી પુષ્કળ ધન નીકળી પડ્યું, એટલે પાસેના પાણેશી બ્રાહ્મણોના ઘરો પણ ખોદી ખોદી એ દૈહ્યો ધન મેળવવાની ઈચ્છાથી દ્રવ્ય તપાસવા લાગ્યા ત્યારે બધા બ્રાહ્મણો જમી પાડવા લાગ્યા અને ભયભીત થઈ તેમને શરણે ગયા એમ બ્રાહ્મણોના ઘરમાંથી પુષ્કળ ધન નીકળ્યું, ત્યારે દૈહ્યો ઘણી જ કાળજીથી તપાસ કરવા લાગ્યા અને શરણે આવેલા બ્રાહ્મણોને કોપથી તીક્ષ્ણ બાણો વડે મારવા લાગ્યા વળી તે દૈહ્યો પર્વતોના દુર્ગમ પ્રદેશમાં ન્યા ભુગુઓ રહ્યા હતા, ત્યાં પણ જઈ પહોંચ્યા અને બ્રાહ્મણોના ગર્ભ સુદ્ધા કાપી નાખતા પૃથ્વી પર ધૂમવા લાગ્યા. જે જે ભુગુવંશી (કાયમ) આવ્યા તે તે સર્વને બાળકથી માડી વૃદ્ધ સુદ્ધાને—પાપને નહિ ગણી તીક્ષ્ણ બાણોથી તેઓ મારવા લાગ્યા એમ ન્યાત્યાથી ભુગુવંશીઓને તે દૈહ્યો ઉખેડી નાખવા માડ્યા અને સ્ત્રીઓના ગર્ભોને પણ ગ્રહણ કરી હણવા લાગ્યા, એ સમયે

x આ અધ્યાયમાં પચાસ અલોકેથી દૈહ્ય ક્ષત્રિયોએ લોભથી ભુગુવંશી બ્રાહ્મણોને મારી નાખ્યા એ કથા કહેવાયે

તે પાપી નિશ્ચયવાળા ક્ષત્રિયોએ જે સ્ત્રીઓના ગર્ભો કાપી નાખ્યા હતા તે સ્ત્રીઓ દુઃખી થઈ ટિટેડીની પેઠે રડવા લાગી ત્યારે બીજા તીર્થવાસી મુનિઓ તે ગર્વિષ્ઠ ક્ષત્રિયોને કહેવા લાગ્યા 'હે ક્ષત્રિયો ! બ્રાહ્મણો પર ભય આણતો ક્રોધ તમે છોડી દો તમે ઉત્તમ ક્ષત્રિયો થઈને ભુગુવંશી બ્રાહ્મણોની પત્નીઓના ગર્ભને પણ મારી નાખો છો આલુ અયોગ્ય નિઘર્મ તમે આગભુ છે અતિ ઉગ્ર પુણ્ય કે પાપનુ ફળ આ લોકમા જ મનુષ્ય પામે છે, માટે આખાઈ ઈચ્છતા મનુષ્યે નિઘર્મ કર્મ છોડવું જોઈએ' (તે સાલળી) ક્રોધ પામેલા હૈહયોએ તે દયાપરાયણ મુનિ યોને કહ્યું 'તમે બધા સત્પુરુષ છો, તેથી પાપકર્મ કરનારાઓનો અભિપ્રાય જાણતા નથી જેમ વૃત્તરાજો માર્ગમા ધન વૃત્તી લે છે, તેમ કપટ કરી જાણતા આ ભુગુવંશીઓએ અમારા મહાત્મા પૂર્વજોનું બધું ધન છતરીને લઈ લીધું છે અમારું મોટું કાર્ય આવ્યું ત્યારે અમે આ કઠાર, ઢોંગી અને બગલા જેવી વૃત્તિવાળા ભાગ્યવોને વિનયથી પ્રાર્થના કરી હતી અને સવાયા વ્યાજે પણ ધનની માગણી કરી હતી, છતાં આ અભિમાની બ્રાહ્મણોએ પોતાના યજ્ઞમાનોને દુઃખી જોઈને પણ 'નથી નથી' એમ કહી તે માગેલું ધન આપ્યું ન હતું કાર્ત્તવીર્ય રાજા પાસેથી મેળવેલું ધન તેઓએ ક્યા કારણે રાખી મૂક્યું ? યજ્ઞ કેમ ન કર્યો ? અને યાગકોને પુષ્કળ દાન કેમ ન કર્યું ? બ્રાહ્મણોએ કોઈ પણ સ્થળે ધનનો સંગ્રહ કદી ન કર્યો જોઈએ, પણ નિધિ પ્રમાણે યજ્ઞ તથા દાન કરવા જોઈએ અને સુખપૂર્વક ધન ભોગવવું જોઈએ હે બ્રાહ્મણો ! દ્રવ્ય લેાય તો ચોરોનો ભય, રાજાનો ભય, અગ્નિનો મહાધોર ભય અને ધુતાત લોકોનો પણ મોટો ભય કહેવામા આવ્યો છે ધન હસ્તકોઈ ઉપાયે પોતાને સાચવી રાખનારને છોડે જ છે, અથવા દ્રવ્ય ત્યજી મરણ પામેલો એ (ધનસંગ્રહ કરનારો) અસદ્-ગતિ પામે છે વિનયયુક્ત થઈ અમે સવાયા વ્યાજે ધન માગ્યું હતું, છતાં લોભથી સદેહ કરતા અમારા આ ગોર લોકોએ અમને ધન આપ્યું નહિ, તો દાન, ભોગ કે નાશ—એ ત્રણ ગતિ ધનની થાય જ છે, તેમાથી પુણ્યશાળીઓનું ધન, દાન તથા ભોગમા

જન્ય છે અને પાપીઓનું ધન નાશ પામે છે જે લોભી માણસ ધનને કેવળ સાચવી જ રાખવા તત્પર રહી તેનું દાન કે ભોગવટો કરતો નથી, એવા ખાલી હેરાન થતાં કમને રાજાએ અવશ્ય શિક્ષા કરવી જોઈએ માટે કઠાર હોઈ બ્રાહ્મણોમા નીચ આ અમારા ગુરુઓને મારી નાખવા અમે બધા તૈયાર થયા છીએ, તેમા તમારે મહાત્માઓએ ક્રોધ ન કરવો

વ્યાસે કહ્યું એમ કારણયુક્ત વાક્ય કહા તે મુનિઓને આશ્વાસન આપી તે હૈહયો ભુગુવંશી બ્રાહ્મણોની અનેક સ્ત્રીઓને શોધતા ધૂમવા લાગ્યા, ત્યારે ભયથી પીડાઈને દૂબળી થયેલી ભુગુઓની સ્ત્રીઓ રડતી અને અત્યંત ધ્રુજતી હિમાલય પર્વતમા જતી રહી એમ હૈહયોએ ધનમા લાલચુ થઈ બ્રાહ્મણોને પીડયા હતા અને પાપકર્મ કરતા તેઓએ ક્રોધી બની મરણ મુગ્ધ તેઓને મારી નાખ્યા હતા; માટે લોભ જ મનુષ્યોના શરીરમા રહેલો મોટો શત્રુ છે, જે સર્વ દુઃખો કરનાર, દુઃખદાયી તથા પ્રાણનાશક કહેવાય છે વળી લોભ જ સર્વ પાપનું મૂળ, કાયમ તૃષ્ણાઓથી યુક્ત, ત્રણે વર્ણોમા વિરોધ કરનાર અને સર્વ દુઃખોનું કારણ છે લોભથી મનુષ્ય ધર્મ ત્યજે છે, કુળધર્મ છોડે છે અને માતાને, ભાઈને, પિતાને, કુટુંબીને, ગુરુને, મિત્રને, બનેલીને, પુત્રને તથા ખંડેન ને પણ મારી નાખે છે લોભથી ઘેરાઈને પાપમોહિત થયેલો મનુષ્ય કયું અકાર્ય કરતો નથી ? ક્રોધ, કામ અને અહકાર કરતા પણ લોભ મોટો શત્રુ છે લોભથી માણસ પ્રાણોનો પણ ત્યાગ કરે છે, તો એથી બીજું શું સ્પષ્ટ કહેવું ? હે મહારાજ ! ધર્મને જાણતા અને સત્માર્ગે રહેતા તમારા પૂર્વજ પાડવો તથા કૌરવો પણ લોભથી જ નાશ પામ્યા હતા ન્યા ભીષ્મ, દ્રોણાચાર્ય, કૃપાચાર્ય, કર્ણ, બાલ્લીક, ભીમસેન, યુધિષ્ઠિર, અર્જુન તથા શ્રીકૃષ્ણ હતા, છતાં તેઓએ પરસ્પર અતિ ઉગ્ર યુદ્ધ કર્યું હતું અને લોભાતુર થઈ ઘણા કુટુંબોનો સંહાર કર્યો હતો દ્રોણ, ભીષ્મ, પાડવો, ભાઈઓ, પિતાઓ અને પુત્રો—એ બધાંયે (લોભથી જ) રણમા મરણા હતા માટે લોભથી ઘેરાયેલો

મનુષ્ય શુ નથી કરતો ? પાપબુદ્ધિ તૈલ્યોએ (લોભથી
જ) સર્વ ભુગુવશીઓને મારી નાખ્યા હતા ૧-૫૫
તસ્માલ્લોભાભિભૂતસ્તુ કિં ન કુર્યાન્નરઃ કિલ્લ ।
હેહ્યનિન્દતાઃ સર્વે ભુગવઃ પાપબુદ્ધિભિઃ ॥ ૫૫ ॥
ઉતિ ગ્રીટેવીભાગવત મહાપુરાણમા ૧૪ સ્કંધ વિષે
રાધ્યાય ૧૬ મેં સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૭ મો*

ભુગુઓના વશની સ્થિતિ અને
હેહ્યોના ઉત્પત્તિ

જનમેજય હવાચ

કયં તાઞ્ચ સ્ત્રિયઃ સર્વાં ભુગુર્ગાં દુલ્લસાગરાત્ ।
મુક્તા વંશઃ પુનસ્તેષાં બ્રાહ્મણાનાં સ્થિરોઽપ્યવત્ ॥

જનમેજય રાજાએ પૂછ્યું ભુગુવશી બ્રાહ્મણોની
તે સર્વ સ્ત્રીઓ દુ ખરૂંપી સમુદ્રનાથી કેવી રીતે છૂટી
હતી ? અને તે બ્રાહ્મણોનો વંશ કેવી રીતે સ્થિર થયા
હતો ? લોભી, પાપાચારી તે હેહ્ય ક્ષત્રિયોએ બ્રાહ્મ
ણોને પલ્લુ મારી નાખી ક્યુ કાર્ય કર્યું હતું, તે કહે
હે બ્રાહ્મણ ! પવિત્ર કરનાર, સુખદાયી અને પરલોકમા
મનુષ્યોને ક્ષણ આપનાર આ કથારૂપ અમૃત તમારી
પાસેથી પીતા મને તૃપ્તિ થતી નથી

આસે કહ્યું હે રાજા ! એ ભુગુવશી બ્રાહ્મણોની
પત્નીઓ શબવા મુશ્કેલ તે દુ ખમાથી જે રીતે છૂટી
હતી, તે પાપોનો નાશ કરનારી કથા હું કહું છું, તમે
સાંભળો હ રાજા ! ભયથી ત્રાસેલી, ભાગી પડેલી
આશાવાળી અને હેહ્યોએ અત્યંત પીડેલી ભુગુ બ્રાહ્મ
ણોની એ પત્નીઓ જ્યારે હિનાલ્પ્ય પર્વતમા ન્હાલી
ગઈ, ત્યારે ત્યાં નદીના કિનારા પર માટીની ગોરી
(દેવીની મૂર્તિ)ને સ્થાપી ઉપવાસો કરી મરવાનો
તેઓએ નિશ્ચય કર્યો તે વખતે દેવીએ સ્વપ્નમાં
જઈ તે ઉત્તમ સ્ત્રીઓને કહ્યું ‘તમારામાંથી કોઈ
એક ત્રીની સાથગમાંથી માત્ર અશરૂપ શક્તિવાળા
એક પુરુષ ઉત્પન્ન થશે અને તે તમારું કાર્ય કરશે,’
એમ કહી તે જગદળા અદૃશ્ય થયા પછી તે સર્વ ઉત્તમ

સ્ત્રીઓ જાગીને આનંદ પામી અને તેઓમાંથી કોઈ
એક ચતુર સ્ત્રીએ ભયથી ખૂબ નાસીને કુળની વૃદ્ધ માટ
એક માથળમા ગર્ભ ધારણ કરી હેહ્ય ક્ષત્રિયોએ,
નભસતી એ તેજસ્વી બ્રાહ્મણોને નાસી જવા તત્પર
નેઈ ત્યારે તેઓ એકદમ દોડ્યા અને ‘પકડો, માગે,
પેલી સગર્ભા સ્ત્રી ઉતાવળી નાસી જાય છે ! એમ
બોલતા હાથમા તલવારો લઈ એ સ્ત્રી પામ પહોચ્યા,
ત્યારે તેઓને આવેલા નેઈ ભયથી પીડિત ઘઈ તે
રડવા લાગી, અને ગર્ભનું રક્ષણ કરવા અત્યંત ભયાતુર
થઈ સીસો પાડવા લાગી તે વખતે ગ્રહણ વિનાતી,
ગરીબ, નિત્યધાર, સીસો પાડતી અને તે ક્ષત્રિયોએ
ખૂબ હસન કરેલી હોઈ મિહે પકડેલી સગર્ભા હરિણીની
પેઠે ધ્રુજતી તથા આસુભર્યા તેઓવાળી પોતાની
માતાને રડતી સાંભળી અત્યંત ક્રોધ પામેલા એક
બાળક તે બ્રાહ્મણોની સાથળ ફાડી એકદમ બહાર
નીકળ્યો તે ઉત્તમ બાળકે ઘોળ સૂર્ય સરખા તેજથી
તે ક્ષત્રિયોની દૃષ્ટિઓને આજી નાખી અને તે બાળકને
દેખતા જ એ બધા ક્ષત્રિયો આધળા બની, જન્માધની
પેઠે પર્વતના દુર્ગમ પ્રદેશમા અથડાવા લાગ્યા, તેઓએ
મનથી વિચાર્યું કે ‘હમણા આ શુ થયું ? આ બાળકને
દેખતા જ આપણે બધા આધળા થઈ ગયા છીએ !

શુ આ બ્રાહ્મણોનો પ્રભાવ હશે અથવા સતીવ્રતનું
બળ મોટું હોય છે એક ક્ષણવારમા આપણે નિષ્કળ
સપ્તપવાળા તથા દુ ખી થઈ હવે શુ કરીશું ?’ આમ
નનથી વિચારી નેત્ર વિનાના અને આશ્ચર્યહિત તે
હેહ્યો બેભાન બની ત બ્રાહ્મણોને શરણે ગયા અને
બે હાથ એકી ભયથી ત્રાસેલી તે બ્રાહ્મણોને તેઓ
પ્રણામ કર્યા વાળ્યા તેમ જ એ ઉત્તમ ક્ષત્રિયો
ભયથી કટાગની તે બ્રાહ્મણોને પોતાની આપો મા
કહેવા લાગ્યા હે ઉત્તમ ભાગ્યવાળા માતા ! તમે પ્રસન્ન
થાઓ, જ્યારે તમારા સેવકો જ છીએ, હે કળ જેવી
સાવળોવાળા અને નાનકડા અગવાળા ! પાપબુદ્ધિ અમે
બધા ક્ષત્રિયા અપસદ્ધી હોઈ તમને દેખતા જ આધળા
થયા છીએ હે ઉત્તમ સ્ત્રી ! જન્માધની પેઠે અમે
તમારું મુખ પણ નેઈ શક્તા નથી, તમારા તપનું
બળ અદ્ભુત છે, અમે પાપી હોઈ હવે શુ કરીએ ?
હે માત્ર આપનાન ! અમે તમારે શરણે આવ્યા

* આ અધ્યાયમા રાજાસેતેર ગ્લેકેશી ગ્રીટેવીની
કૃપાથી ભુગુઓના વશની સ્થિતિ કલ્પન હેહ્યોની ઉત્પત્તિ
કહેવાયે

છીએ, તમે અમને આખો આપો, આધાપાપ મરણ કરતા પણ ખરાબ છે, માટે અમને કડી આખો આપવાની કૃપા કરવા તમે યોગ્ય છે, અમને ક્ષત્રિયોને પોતાના મેવક બનાવો, અમે આ પાપકર્મથી અટકીને હવે જતા રહીશું, હવે આવું કર્મ કદી નહીં કરીએ. અમે તો ભૃગુવંશી મર્વ પ્રાહ્મણોના નેવકો ' છીએ છતા અજ્ઞાનથી જે પાપ કર્યું છે, તે તમારે હવે ક્ષમા કરવું વડે છે, હવે પછી હૈહય ક્ષત્રિયો ભૃગુ વંશીઓ સાથે કદી વેર નહિ કરે અને નોનદપૂર્વક તારી રીતે વર્તેગે હે સુદર કેડના પાછળા ભાગવાળા ! તમે પુન નહિત થાઓ, અમે તમને પ્રણામ કરીએ છીએ માટે હે કૃપાળી ! તમે કૃપા કરે અમે કદી દેવ નહિ કહીએ '

વ્યાસ બોલ્યા તેઓનું એ વચન નાભની વિસ્મય પામેની તે પ્રાહ્મણી નમ્ર થયેલા તે દુષ્ટી અને આધળા ક્ષત્રિયોને આશ્વાનન આપી કહેવા લાગી ' હે ક્ષત્રિયો ! મે તમાને આખો લીધી નથી અને હું તમાગ પર ગેપવાળી પણ નથી આમા જે નત્ય કારણ છે તે હવે તમે સાભળો મારી સાવનમાથી ઉત્પન્ન થયેલો આ ભૃગુવંશી બાળક આજે તમાન પર કોપ્યો છે ગર્ભમા રહેલા પોતાના બાધવોને પણ ક્ષત્રિયોએ માને નાખેલા જણી ક્રોધ પામેલા આ બાળકે તમારી નજર અટકાવી દીધી જે હે પુત્રો ! ધનની ઇચ્છાથી તમે નિરપરાધી, ધર્મપરાયણ તપસ્વી ભૃગુવંશીઓને તથા તેમના ગર્ભોને પણ માને નાખ્યા, ત્યારે આ ગર્ભોને મે નો વર્ષ સુધી આધળમા ધર્યો હતો. આ બાળકે ભૃગુઓનો વંશ વધાવવા ગર્ભમા જ ન્હી વગર મહેનતે છ અગો સહિત બધા વેદ ભણી બીધા છે, અને પોતાના પિતાના નાશને લીધે ક્રોધથી સળગી ઊઠી આ બાળક પણ (તમને) હવે માને નાખવા ઇચ્છે છે આ મારો બાળક ભગવતીની કૃપાથી જન્મ્યો છે જેના દિવ્ય તેજથી તમારી આખો ઢાંચઈ ગઈ છે, માટે હવે તમે મારી સાથળમાથી જન્મેલા માત્ર આ પુત્રને પ્રણામ કરી તેની પ્રાર્થના કરો એ તમારા પર પ્રસન્ન થઈ તમને આખો પાછી આપશે ' તેનું એ વચન સાભળી હૈહયો વિનયપૂરક થઈ આધળમાથી જન્મેલા તે શ્રેષ્ઠ મુનિને નમી પડ્યા

ને તેની સ્તુતિ કરી એમ્ને સતુષ્ઠ થયેલો તે બાળક એ આધળા ક્ષત્રિયોને કહેવા લાગ્યો ' હે સન્નઓ ! તમે પોતાના ઘેર જાઓ, દેવે નિર્મીણ કરેલા જે બનાવો અવશ્ય બનવાના હોય છે, તે બને છે, માટે નમનું પુરુષે એમા ગ્રાહક ન કરવો ' આમ માત્ર આ આશ્વાનમાથી મારરૂપે નીકળેલું આ વચન તમે વેનઅ માટે બોલ્યા કરો અને સર્વ ઋષિઓ પહેવાની પેડે સુખી પામેા તમે ક્રોધરહિત થઈ સુખેથી વેગ જાઓ ' એમ તેણે આજ્ઞા કરેલા હૈહયો કડી આખો પામીને તેમ જ એ ચોર્વાની અનુમતિથી પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે ઘેગ ગયા હે સન્ન ! પેલી પ્રાહ્મણી પણ તે જ તેજસ્વી દિવ્ય પુત્રને લઈ પોતાના આશ્રમમા ગઈ અને સાવધાન થઈ તેનું પાલન કરવા લાગી હે સન્ન ! એમ ભૃગુવંશી પ્રાહ્મણોનો નાશ અને લોભથી ઘેરાયેલા ક્ષત્રિયોએ જે પાપ કર્યું હતું, તે તમને કહ્યું

જનમેજયે પૂછ્યું ક્ષત્રિયોનું મહાકર કર્મ મે માભળ્યું, આમા લોભ જ કારણરૂપ હોઈ તે બાનેને એ જ દુષ્કર્મથી થયો હતો, પણ હે વ્યાસ ! આમા કઈક સગય થાય છે, તેને પૂછવા હું ઇચ્છુ છું એ સન્નપુત્રો ' હૈહય ' નામથી પૃથ્વી પર કેમ પ્રખ્યાત થયા હતા ? યદુધી જેમ યાદવો કહેવાય છે અને ભગવતી ભારત કહેવાય છે, તેમ તે હૈહયોના વંશમા પ્રતિષ્ઠા પામેલો ' હૈહય ' નામે કોઈ સન્ન થયો હતો કે શુ ? દયાના ભડાર ! તે કારણ માભળવા હું ઇચ્છુ છું કે તે ક્ષત્રિયો કયા કર્મથી ' હૈહય ' કહેવાયા હતા ?

વ્યાસે કહ્યું હે સન્ન ! ઘણી જૂની, અત્યંત પવિત્ર અને પાપનો નાશ કરનારી હૈહયોની ઉત્પત્તિની કથા તમે સાભળો હે સન્ન ! કોઈક સમયે ' રેવત ' નામથી પ્રખ્યાત, રૂપાળો, અતિ અમાપ ક્રાંતિવાળો, અતિ સુદર સૂર્યનો પુત્ર મનોહર ઉત્તમ ઉચ્ચ શ્રવા ધોડા પર બેસી ' વૈકુંઠ ' નામના વિષ્ણુના ધામમા ગયો ભગવાનનું દર્શન ઇચ્છતો એ સૂર્યપુત્ર ધોડા પર બેસી ત્યા આવીયો, ત્યારે લક્ષ્મીએ તેને જોયો અને સમુદ્રમા ઉત્પન્ન થયેલા પોતાના ભાઈને તથા દિવ્ય ધોડાને જોઈ, તેના રૂપથી વિસ્મય પામેલા લક્ષ્મી સ્થિર નેત્રે જિજ્ઞા રહ્યા ભગવાન પ્રભુ વિષ્ણુએ પણ

ઘોડા ઉપર બેઠેલા તે મનોહર સૂર્યપુત્રને આવતો
 નેઈ પ્રેમથી લક્ષ્મીને પૂછ્યું 'હે સુદર અગવાળી
 સુદરિ! ઘોડા પર બેઠેલો અને બીજા કામદેવ જેવા
 તેજસ્વી શરીરવાળો આ ક્યો પુરુષ ત્રણે ભુવનને મોહ
 ખમાડતો અહીં આવે છે? તે વખતે લક્ષ્મીજી દેવધોગે
 તે ઘોડામા જ ચિત્તવાળા હોઈ, તેને જ નેઈ રહ્યા
 હતા, તેથી વારંવાર પૂછ્યા છતા કંઈ પણ વચન
 બોલ્યા નહિ

વ્યાસે કહ્યું ઘોડામા લાગેલી મુદ્ધિવાળી, અત્યંત
 મોહિત થયેલી, ચચળ નેત્રોવાળી એ પોતાની સ્ત્રીને
 ચચળ નેઈ ક્રોધ પામેલા ભગવાન વિષ્ણુએ તેને
 કહ્યું 'હે સુદર નેત્રોવાળી! તું શું જુઓ છે?
 ઘોડાને નેઈ મોહિત થયેલી તું પૂછ્યા છતા બોલતી
 નથી! તું સર્વ દેહાણે રમે છે, માટે 'રમા' નામથી
 પ્રસિદ્ધ થઈશ અને ખૂબ ચચળ હોવાથી 'ચલા'
 નામે પ્રખ્યાત થઈશ, એમા સારાય નથી જેમ કોઈ
 સામાન્ય સ્ત્રી ખરેખર ચચળ હોય છે, તેમ તું પણ
 હે કલ્યાણિ! કદી સ્થિર નહિ રહે તું મારી પાસે ઊભી
 છે, ઘોડાને નેઈ ને મોહિત થઈ છે, તો હે સુદર
 સાચજોવાળી! તું અતિ કૂર મનુષ્યલોકમા ઘોડી થઈ
 જા એમ દેવધોગે વિષ્ણુએ શાપ આપ્યો, ત્યારે
 લક્ષ્મીદેવી ભયભીત અને અતિ દુઃખી થઈ ધૂનતા
 રહ્યા લાગ્યા પછી શક્ત પામેલા અને સુદર હાસ્ય
 કરતા લક્ષ્મીએ વિનયપૂર્વક થઈ પોતાના પતિ વિષ્ણુ
 દેવને મસ્તકથી પ્રણામ કરી કહ્યું 'હે દેવોના દેવ!
 હે જગતના નાથ! હે દયાના ભંડાર! હે કેશવ! હે
 ગોવિંદ! ઘણો જ થોડો અપરાધ છતા તમે મને
 શાપ કેમ આપ્યો? હે પ્રભો મેં તમારો આવા
 ક્રોધ કદી જોયો નથી, મારા પર તમારો સ્વાભાવિક
 અવિનાશી પ્રેમ છે, તે ક્યા ગયો? વજ્રનો ધા તો
 મનુ ઉપર કરાય, સ્નેહી ઉપર ન કરાય, હું તો કાયમ
 તમારા વરદાનને યોગ્ય છું, છતા તમે મને શાપને
 યોગ્ય કેમ કરો? માટે હે ગોવિંદ! આજે તમારી આગળ
 તમારા દેખતા જ હું પ્રાણ ત્યજીશ તમારા વિના
 વિસ્મરૂપ અગ્નિની તપેલી હું કેવી રીતે જીવું? હે
 દેવેશ્વર! તમે કૃપા કરો હે પ્રભો! આ અતિ કૂર
 શાપથી છૂટી હું સુખદાયી તમારી સમીપે ક્યારે આવીશ?

વિષ્ણુએ કહ્યું હે પ્રિયે! પૃથ્વી પર મારા જેવો
 પુત્ર તને થયે, ત્યારે હે સુદરિ! મને પ્રાપ્ત થઈ તું
 સુખી થઈશ ૧-૬૯

યદા તે મવિતા પુત્રઃ પૃથ્વીયાં મત્સમઃ પ્રિયે ।
 તદા માં પ્રાપ્ત્ય તન્વજ્ઞિ સુહિતા ત્વ મવિવ્યસિ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવત મહાપુરાણમા પદ્ય ૨૬૫ વિષે
 અધ્યાય ૧૭ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૮ મો*

હૈહયની કથા

જનમેજય ડાકા

इति शशा भगवता सिन्धुजा कोपयोगतः ।

कथं सा वदवा जाता रेवन्तेन च किं कृतम् ॥ ૧ ॥

જનમેજયે પૂછ્યું ભગવાન વિષ્ણુએ કોપના
 કારણે એમ શાપ આપેલા તે લક્ષ્મીજી ઘોડી કેવી
 રીતે થયા હતા? અને રેવંતે શું કર્યું હતું? લક્ષ્મીદેવી,
 જેનો પતિ પરદેશ ગયો હોય તેવી સ્ત્રીની પેઠે એકલા
 ઘોડીતું રૂપ ધારણ કરી ક્યા દેશમા રહ્યા હતા? હે
 લાખા આયુષવાળા વ્યાસ! પતિથી વિયોગ પામેલા
 લક્ષ્મી કેટલા કાળ સુધી નિર્જન વનમા રહ્યા હતા અને
 તેમણે શું કર્યું હતું? એ લક્ષ્મી વિષ્ણુનો સમાગમ
 ક્યારે પામ્યા હતા અને વિષ્ણુના વિયોગવાળા છતા
 તેમણે પુત્ર કેવી રીતે પ્રાપ્ત કર્યો હતો? હે પૂજ્ય
 પુરુષોમા ઉત્તમ! આ વ્રતોત્તમ તમે વિસ્તારથી કહો
 હે પ્રાહ્મણ્યશ્રેષ્ઠ! આ ભવોત્તમ કથારૂપ આપ્યાન
 સાભળવા હું ઈચ્છું છું

સૂત બોલ્યા હે પ્રાહ્મણ્યો પરીક્ષિતના પુત્ર જનમે
 જયે વ્યાસને એમ પૂછ્યું, ત્યારે ઘણા વિસ્તારવાળી
 એ કથા તેમણે કહેવા માડી

વ્યાસ બોલ્યા હે રાજન્! પવિત્ર કરનારી, પ્રાન-
 ને સુખદાયી, સ્પષ્ટ અક્ષરોવાળી અને શુભ એ પોરા-
 ણિક કથા હું કહું છું, માલગો વિષ્ણુદેવે શાપ આપેલા
 લક્ષ્મીજીને નેઈ ભયથી ગભરાયેલો જેવત દુરથી
 જગત્પતિ વિષ્ણુને પ્રણામ કરી ચાલ્યા ગયો જગત્પતિ

* ૨૫ અધ્યાયમા ભાનક પ્રવેશી હેહોની કથા અને
 ભગવતની કથાથી એનો વધ થયો એ કહેવાયે.

નો કોપ જોઈ તે ઉતાવળા પોતાના પિતા પાસ ગયા અને શાપની તે વાત તેણે સૂઈને જણાવી કમળ-સ્માન નેત્રોવાળા લક્ષ્મીજી (વિષ્ણુની) એ આજ્ઞા પામી દુ ખી થઈને તે જગદીશ્વરને પ્રણામ કરી મનુષ્ય-લોકને પામ્યા. ત્યા જે સ્થળે સૂઈને (છાયા નામની) પત્નીએ પહેલા અતિ ઉગ્ર તપ કર્યું હતું, તે જ સ્થળે ઘોડીનું રૂપ ધારણ કરી તરત જ તે ગયા સુપર્ણાક્ષની ઉત્તરે યમુના તથા તમસા નદીનો જ્યા સંગમ થાય છે, ત્યા સર્વ ઇન્દ્રિયાઓ પૂર્ણ કરનાર અતિ સુંદર વનથી શોભીતા સ્થાનમાં સહી તે લક્ષ્મી ઈચ્છિત આપનારા, ત્રિશૂલધારી, ચતુરોપર મહાદેવ શકરનું એકચિત્રો ધ્યાન કરવા લાગ્યા હે રાજા! પાંચ મુખ વાળા, દશ ભુજઓવાળા, પાર્વતીનું અર્ધું શરીર ધારણ કરતા, કપૂર જેવી ધોળી દેહની ક્રાંતિવાળા, કાળા કઢવાળા, ત્રણ નેત્રોવાળા, વાધનું આમકુ ધારણ કરતા, હાથીના આમકાનું ઉપનું વન પહેરતા, ખોપરી-ઓની માળાઓથી યુક્ત અને નખોંની જનોઈને પહેરતા પરમ દેવ શકરનું ધ્યાન કરતા લક્ષ્મીદેવી મનોહર ઘોડીનું રૂપ ધરી વૈરાગ્યનો આશ્રય કરી તે તીર્થમાં આકરુ તપ તપવા નાડ્યા, અને એમ કરતા દેવતાઈ એક હજાર વર્ષો ચીતી ગયા પછી મહાદેવ પ્રસન્ન થયા પોઠિયા પર બેઠેલા અને ત્રણ નેત્રવાળા એ મહેશ્વર પ્રભુ પાર્વતીની નાથે પ્રત્યક્ષ થયા શબ્દોએ પોતાના ગણાની સાથે ત્યા આવી તપથર્થી કરતા મહાભાગ્યશાળી અને ધાડીનું રૂપ ધારણ કરતા એ વિષ્ણુપત્ની લક્ષ્મીને કહ્યું ‘હે કન્યાહિ! હે જગતના માતા! તમારા પતિ સર્વ પદાર્થો આપનાર તથા સર્વ લોકને ઉત્પન્ન કરનાર છે, છતાં તમે શા માટે તપ કરો છો તે મને કહો હે દેવિ! જગતના પતિ અને ભાગ તથા મોક્ષ આપનાર વાનુદેવ વિષ્ણુને છોડી તમે આજે મારી સ્તુતિ કેમ કરો છો? ‘પતિ એ જ સ્ત્રીઓનો દેવ છે, માટે સ્ત્રીઓએ પતિ સિવાય બીજા કોઈ પણ પુરુષમાં કોઈ પણ સમરે કદી ભાવ કરવો ન જોઈએ’ આ પેઢકન વચન તમારે પાળવું જોઈએ પતિની નેરા કરી એ જ સ્ત્રીઓનો સનાતન ધર્મ છે, માટે કન્યાઓ ઈન્દ્રીયો દરેક સ્ત્રીએ જેવાતેસા પણ પોતાના પતિને

જ અવશ્ય સેવવો જોઈએ વળી નારાયણ તો હમેશા યોગ્ય જ છે અને સર્વને મેવવા યોગ્ય છે, તે દેવોના દેવેશ્વરને છોડી હે લક્ષ્મી! તમે મારું ધ્યાન કેમ કરો છો?’

લક્ષ્મી બોલ્યા ‘હે જલદી પ્રસન્ન થતા મહેશ્વર! હે શિવ! હે દેવોના ઈશ્વર! હે દયાના ભાડાર! તમે આ શાપથી મારો ઉદ્ધાર કરો હે શભા! મેં ઘણી જ વિનંતિ કરી, ત્યારે દયાળુ વિષ્ણુએ તે સમયે શાપથી છૂટવાનું કારણ મને કહ્યું હતું કે, ‘હે લક્ષ્મી! જે સમયે તને પુત્ર થશે તે સમયે શાપથી તારો છૂટકારો થશે અને વૈકુઠમાં વાસ થશે’ એમ કહેલી હું તપ કરવા આ તપોવનમાં આવી છું અને હે દેવ! સર્વ પદાર્થોને આપનાર તમને મેં આરાધ્યા છે. હે દેવોના દેવ! પતિના સગ વિના હું પુત્ર કેવી રીતે પામું? મારા તે પતિ તો મને નિરપરાધી સ્ત્રીને છોડી વૈકુઠમાં રહ્યા છે હે શકર! હે દેવેશ્વર! જો તમે પ્રસન્ન થયા છો, તો તમે મને વરદાન આપો, તમારામાં તથા તેમનામાં (એટલે વિષ્ણુમાં) કદી ભેદભાવ છે જ નહિ હે પાર્વતીના પતિ શકર! મેં મારા પતિ પાસેથી આ જાણ્યું છે કે, જે તમે છો તે એ વિષ્ણુ છે અને જે એ વિષ્ણુ છે તે જ તમે છો, એમાં સરસ્ય નથી. હે શિવ! આ એકતા જાણીને મેં તમાર સ્મરણ કર્યું છે, નહિ તો તમારો આશ્રય કરતા મન દોષ જ લાગે’

શિવે કહ્યું ‘હે દેવિ! હે સુંદરિ! તમે મારો અને તે વિષ્ણુની એકતા કેવી રીતે જાણી? હે લક્ષ્મી! તમે મને ખરું જ કહેવું પેદાસ્ત્વને જાનનારા જ્ઞાની મુનિઓ તથા દેવો પણ કુતરોંથી ઘેરાઈને અમારી એકતા જાણતા નથી માત્ર ઘણા ભક્તો વિષ્ણુને નિંદે છે અને વિષ્ણુના અનેક ભક્તો મારો પણ નિંદા કર્યામાં તત્પર રહે છે. હે દેવિ! કાળનો પડછે મતા કસિયુનમાં (તેસા નિંદા) જાન કરીને બેય છે, તો હે કન્યાહિ! જેઓએ મનને વન કર્યું નથી, એજાઓને અન્યથ જાણુ મુકેય અને દુર્ગાજી મારા તથા વિષ્ણુનું એકાપ્ત તમે કેરી નીને જાણુ! જ્ઞાન બોલ્યા: પ્રાન્ન મોસા નરે એમ પૂજ્યા અને અતિ પ્રાન્ન મુખશ્યા વિષ્ણુપત્ની લક્ષ્મીજી

તમનું જાણેલું વૃત્તાત શિવને કહેલા લાગ્યા

લક્ષ્મી યોલ્યા હે દેવોના દેવેશ્વર! એક સમયે
પદ્માસને ઘેરલા વિષ્ણુને ઓગતમા મેં ધ્યાનપરાયણ
જોયા, ત્યારે વિસ્મય પામેલી હું તે મારા પતિદેવને
વ્યાનમાથી જાગેલા અને પ્રસન્ન જાણી વિનયપૂર્વક
પૂછવા લાગી 'હે દેવોના દેવ! હે જગતના નાથ!
હે પ્રભો! બ્રહ્મા વીરે સર્વ દેવો તથા દૈત્યોએ મહેલા
સમુદ્રમાથી હું ત્યારે નીકળી ત્યારે પતિ કરવાની
ઈચ્છાથી મેં સર્વને જોયા હતા અને પછી સર્વ દેવો
કળતા તમે શ્રેષ્ઠ છો એવો નિશ્ચય થવાથી હું તમને વચી
હતી હે સર્વના ઈશ્વર! તમે કોનું ધ્યાન કરો છો એ
મને મોટો સંશય છે તો હે કંઠભના રાજુ! તમે મારા
પ્રિય હોવાથી પોતાના મનમા રહેલું તમે મને કહો

વિષ્ણુએ કહ્યું હે પ્રિયે! જે ઉત્તમ દેવનું હું
ધ્યાન કરું છું તે તમને હું કહું છું, તમે સાભળો
જલદી પ્રસન્ન થતા પાર્વતીપતિ મહેશ્વરનું હું હૃદયમા
વ્યાન ધરું છું દેવોના દેવ અને અમાપ પરક્રમવાળા
તે શકર કોઈક વેળા મારું ધ્યાન કરે છે અને હું
ત્રિપુરાસુરનો નાશ કરનાર અને દેવોના ઈશ્વર તે
શકરનું ધ્યાન કરું છું હું શિવના પ્રિય પ્રાણરૂપ છું
અને તે જ પ્રમાણે શકર મારા પ્રિય પ્રાણરૂપ છે
એકલીજમા લાગેલા મનવાળા અમારા ઘેમા કોઈ
ભેદ નથી હે વિશાળ નેત્રોવાળી! જ મારા ભક્તો
મહેશ્વરનો દેવ કરે છે તેઓ અવશ્ય નરકમા જા
હે, આ હું સત્ય કહું છું હે પાર્વતીના પતિ! એકતમા
મેં પૂછેલા દેવોના દેવ મહાસમર્થ વિષ્ણુએ એમ મને
જવાબતું, મોટે મહેશ્વર! વિષ્ણુને પ્રિય તમને જાણી
મેં તમારું ધ્યાન કર્યું છે તો માત્ર પતિનો મને જે
રીતે સમાગમ થાય તે રીતે તમે કહો

આસ યો-યા લક્ષ્મી! એવું વચન સાભળી
યોલનામા નંતર મહેશ્વરે પ્રિય વાંછેલાથી તે લક્ષ્મીને
આપવાસન આપી તેને મન્ય વચન કહ્યું હે વિશાળ
મનના પાતળા ભાનવાળા! તમે સ્વસ્થ થાઓ તમારું
તપથી હું પ્રત્યક્ષ થતા છું તમને પતિ સાથે સમાગમ
થત એમા સમય નહીં મેં પ્રેરતા કહેલા જગદીશ્વર
ભગવાન વિષ્ણુ તમારી ઈચ્છા પૂર્ણ કરતા ધોડાના
રૂપે આવી જ આવશે મધુ દેવના નારા કન્ધારા એ

દેવને હું એવી પ્રેરણા કરીશ કે, જેથી એ મહાતુર
થઈ ધોડાના રૂપે તમારી પાસે આવશે હે મુદર
ભમ્ભરવાળા! તમને નારાયણ જેવો પુત્ર થશે અને
મર્વ લોકથી નમસ્કાર કરાશે તો તે પૃથ્વી પર રાજ
થશે હે મહાભાગ્યશાળી! પુનને પ્રાપ્ત કરી તમે તે
પતિ સાથે સ્વર્ગમા વૈકુંઠ વિષે જશો અને તે વિષ્ણુને
પ્રિય થશે તમારો એ પુત્ર એકવીર નામથી પ્રખ્યાત
થશે અને તેનાથી 'હેલ્ય નામનો વાશ પૃથ્વી પર
વિસ્તાર પામશે પરંતુ તમે મદાધ અને મહોન્મત
ચિત્તવાળા થઈ હૃદયમા રહેલા પરમેશ્વરીને ભૂલી
ગયા છો તેથી તમને આત્મ ક્ષય મળ્યું છે, માટે તે
દોષને દૂર કરવા હે સમુદ્રના પુત્રિ! હૃદયમા રહેલા
પરદેવતા પરમેશ્વરીને પોતાના સર્વ ભાવથી તમે શરણે
જાઓ નહિ તો (તમારું મન જો પરમેશ્વરીમા હોય
તો) તમારું ચિત્ત ઉત્તમ ધોડામા કેમ જાય ?'

આસ યોલ્યા પાર્વતીપતિ ભગવાન શિવ લક્ષ્મી
દેવીને એવું વરદાન આપી સાક્ષાત્ પાર્વતી સાથે અદૃશ્ય
થયા અને સુદર અગવાળા તે લક્ષ્મીજી પણ પરમ
પવિત્ર અને દેવો તથા અસુરોના મસ્તક પરના રત્નોથી
ઘસાયેલા નખોવાળા દેવીના ચરણક્રમજનું ધ્યાન કરતા
ત્યા જ રહ્યા અને ધોડાનું રૂપ ધારણ કરતા પોતાના
પતિ વિષ્ણુની રાહ જોતા પ્રેમથી જળગળી વાણી
વડે વારવાર ભગવતીની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા ૧-૬૨

પ્રમગદ્ગદયા વાચા તુષાં ચ મુહુર્મુહુ ।

પ્રતીજ્ઞમાણા મતોર હયરૂપધર હરિમ્ ॥ ૬૨ ॥

હનિ શ્રીદેવીજગત મહાપુરાણમા ૫૪ સ્કંધ વિરે

અધ્યાય ૧૮ મા મમામ

અધ્યાય ૧૮ મો*

હેલ્યની કંવા (આત્મ)

વ્યાસ ડવાચ

તસ્યે વત્સા વર શમુ કૈલાસ ત્વરિતો યયો ।

રમ્ય દેગળજેષ્ઠમહોરોમિશ્ચ મણ્ડિતમ્ ॥ ૧ ॥

આસ યોલ્યા તે લક્ષ્મીને એવું વરદાન આપી
મહા દેગળથી સેવાતા અને અપ્સરઓથી શોભતા

* આ અધ્યાયમાં યોગેશ્વર જમી દિત યોગદય વિષ્ણુવી
પુત્ર ઉત્પન્ન થયા, જે કંવા પંચાવન યોગેથી કહેવાયે.

સુદર કૈલાસમા જતા રહ્યા ત્યા જઈ તેમણે કાર્ય કર્તામા કુશળ 'ચિત્રરૂપ' નામના ગણને લક્ષ્મીના કાર્યરૂપ પ્રયોજનની સિદ્ધિ માટે વૈકુઠ જવા આજ્ઞા કરી કે, 'હે ચિત્રરૂપ! તું વિષ્ણુની પાસે જઈ મારા વચનથી તેમને કહેજે, જેથી પોતાની દુષ્ટી પત્નીને તે શોકરહિત કરે' એમ કહેલો ચિત્રરૂપ વિષ્ણુને તથા ગણોથી વીંટાયેલો ઉત્તમ સ્થાન વૈકુઠમા ઉતાવળે ગયો ત્યા અનેક વૃક્ષોના સમૂહથી વ્યાપ્ત સેકડો વાવોથી શોભીતુ, હસ, ખતક, મોર, પોપટ અને કોય લોથી સેવાયેલુ, ઊંચા મહાલયોવાળુ, પતાકાઓથી શણગારેલુ, નૃત્ય તથા ગીતની કળાથી ભરેલુ, કંપ વૃક્ષોથી યુક્ત, ખોરસહલી, આસોપાલવ તિલક તથા ચાપાની પકિતઓથી શોભીતુ અને કાનને આનંદ કરતા પક્ષીઓના શબ્દોથી વ્યાપ્ત વિષ્ણુનું ધામ જોઈ હાથમા છડી લઈને ઊભેલા જ્ય-વિજય નામના બે દારપાળોને પ્રણામ કરી ચિત્રરૂપે કહ્યું 'હે દારપાળો! પરમાત્મા વિષ્ણુને તમે જલદી જણાવો કે, શકરે તેમની પાસે મોકલેલો તેમનો દૂત અહીં આવ્યો છે' તેનું એ વચન સાંભળી ઘણો જ બુદ્ધિમાન જ્ય વિષ્ણુની પાસે જઈ બે હાથ જોડી તેમને પ્રણામ કરી સામે ઊભો રહી બોલ્યો કે, 'હે દેવેના દેવ! હે લક્ષ્મીના પતિ! હે કરુણાના ભડાર! હે કેશવ! રાકરનો દૂત અહીં આવીને દ્રવ્યજે ઊભો છે હે ગરુડધ્વજ! તમે આજ્ઞા કરો કે તે પ્રવેશ કરાવવા યાચ્ય છે કે નહિ? તે અદ્ભુત રૂપ ધારણ કરે છે, પણ કાર્યનું મહત્ત્વ હું જાણતો નથી' એ સાંભળી જેમણે કારણ જાણી લીધું હતું, એવા વિષ્ણુએ જ્યને કહ્યું 'યોચ્ય સમયે આવેલા તે શકરના દૂતને અહીં દાખલ કર.' એમ સાંભળી જ્યે તરત જ જઈ અતિ અદ્ભુત તે શકરના દૂતને 'ચાલો' એમ કહી બોલાવ્યો પત્ની જ્યે પ્રવેશ કરાવેના અને તેવી જ (વિનિત્ત) આત્મિવાળો ચિત્રરૂપ વિષ્ણુને દડવતુ પ્રણામ કરી, બે હાથ જોડી ઊભો રહ્યો. ભગવાન વિષ્ણુ વિનિત્ત રૂપને ધારણ કરતા અને વિનયયુક્ત તે રાકરના નેત્રને જોઈ વિસ્મય પામ્યા, અને ધીમે હસીને લક્ષ્મીપતિએ તે ચિત્રરૂપને પૂછ્યું 'હે નિર્દોષ! દુષ્ટ સહિત દેવેના દેવ શકરનું કુશળ છે ને? તને

અહીં શા માટે મોકલ્યો છે, તે તું કહે શું શકરનું પોતાનું જ કાર્ય કાર્ય છે? અથવા દેવોનું કાર્ય કાર્ય પ્રાપ્ત થયું છે?

દૂતે કહ્યું હે ગરુડધ્વજ! હે ત્રણે કાળને જાણનારા! આ સસારમા જે કાર્ય બની રહ્યું છે, તે તમારાથી અજાણુ શું છે, જે હું કહુ? હે જનાર્દન! શકરે તમને વિનિત્ત કરવા મને અહીં મોકલ્યો છે હે પ્રભો! શકરના કહેવાથી હું તમારી પાસે વાક્ય કહુ છું તેમણે આ વચન કહ્યું છે કે, 'હે દેવેશ્વર! હે પ્રભો! સર્વ પુરુષાર્થની સિદ્ધિને આપનારા અને દેવ-ગણો, મનુષ્યો, યક્ષો તથા કિન્નરોએ ધ્યાન કરવા યોગ્ય તમારા પત્ની લક્ષ્મીદેવી ધોડીનું રૂપ ધરી યમુના તથા તમસા નદીના સગમસ્થળે તપ કરે છે કોઈ પણ પુરુષ તે લક્ષ્મી વિના પૃથ્વી પર સુખ પામનાર થઈ શકતો નથી છતાં હે કમળ સમાન નેનોવાળા વિષ્ણુ! તમે તેમને છોડી ક્યું સુખ પામે છો? હે જગતના પતિ! દુષ્ટો નિર્ધન પુરુષ પણ સ્ત્રીનું પાલન કરે છે, તો હે પ્રભો! તમે અપરાધ વિના તે જગદીશ્વરીને કેમ છોડ્યા છો? હે જગતના ગુરુ! જેની સ્ત્રી સસારમા દુષ્ટ પામે છે, તે પુરુષના શત્રુમણમાં નિ દાતા તેના છત્રતરને ધિક્કાર હો તમારા શત્રુઓ આજે તેને અત્યાત દુષ્ટી જોઈ સદ્ગ મનોરથવાળા થયા છે અને લક્ષ્મીથી સહિત થયેલા તમારી સત્તદિવસ હાસી કરે છે માટે હે દેવેશ્વર! સર્વ લક્ષણોવાળા, સુશીલ અને મુદ્દ રૂપવાળા લક્ષ્મીને તમે આનંદ પમાડો અને ખોળામા ધારણ કરો સુદર હાસ્યવાળા તે પ્રિયાને પામી તમે મુખી યાચો હું હમણા સુખી હોઈ (ભૂતકાળમા થયેલા) સ્ત્રીના વિરહનું દુઃખ યાદ કરું છું હે કમળ સમાન નેનોવાળા વિષ્ણુ! મારી નાની સ્ત્રી દત્તના યજમા ન્યાટે મરણ પામી હતી ત્યારે મેં દુઃનક દુઃખ ભોગવ્યું હતું તેના વિરહથી ખીડાયેના હું મનથી (તે વેળા) રોદ કરતો હતો કે 'આ સત્તરમા ખોળે કોઈ પણ પુત્ર મારા જેવો દુષ્ટ ન થાઓ' ધાના નમરે ધાડ આકરું તપ જો મેં (દત્તના) યજમા જે મોઢવી બની ગઈ હતી, તે જ માને સ્ત્રીને હિમાલયની પુત્રી-પાતી-રૂપે કરી નેચી છે હે વિષ્ણુ! સ્ત્રીને છોડી એક

હજાર વર્ષના સમય સુધી એકલા રહેલા તમે ક્યુ સુખ પામ્યા છો? માટે તમે જાતે જાળી મહાભાગ્યશાળી લક્ષ્મીને આશ્વાસન આપી પોતાને ઘેર લાવો આ સંસારમા કોઈ પણ પુરુષ એ લક્ષ્મીથી સંકેત ન થાયો તમે ધોડાનું રૂપ ધરી એ લક્ષ્મીનો સગ કરો અને હેલાખા આયુષવાળા પુત્ર ઉત્પન્ન કરી ઉન્નતવળ હાસ્યવાળા તેમને (વૈકુંઠમા) લાવો

આસ ખોલ્યા હે ભરતવશી રાજા! ચિત્રરૂપનું તે વાક્ય સાભળી વિષ્ણુએ 'બહુ સારું' એમ કહી તે દૂતને શકર પાસે વિદાય કર્યો, અને તે દૂતના ગયા પછી કામદેવથી મુક્ત થયેલા ભગવાન વિષ્ણુ સુદર ધોડાનું રૂપ ધરી તરત જ ત્યા ગયા કે, જ્યા લક્ષ્મી ધોડીનું રૂપ ધરી તપ કરતા હતા તે પ્રદેશમા આવી વિષ્ણુએ ત્યા ઊભેલી ધોડીને જોઈ અને તે ધોડીરૂપ થયેલા પતિવ્રતા લક્ષ્મી પણ ધોડાનું રૂપ ધરતા પતિ વિષ્ણુને જોઈ વિસ્મય પામી આસુવર્ષા નેત્રે ત્યા ઊભા રહ્યા તે સમયે લોકમા પ્રખ્યાત અને પવિત્ર યમુના તથા તમસા નદીના એ સગમસ્થળે કામદેવથી પીડાતા તે બંનેનો સમાગમ થયો ત્યારે ધોડીના રૂપવાળા તે વિષ્ણુપત્ની સગર્ભા થયા અને તે જ સ્થળે ઉત્તમ ગુણોવાળા સુદર બાળકને તેમણે જન્મ આપ્યો પછી ભગવાન વિષ્ણુએ ખૂબ હસી લક્ષ્મીને કહ્યું આટલા વખતથી આશય કરેલું આ ધોડીનું શરીર તમે દોડી દા અને હવે પહેલાનું શરીર ધારણ કરો આપણે બંને પોતાનું મૂળ શરીર ધરીને વૈકુંઠ લોકમા જઈશું અને હે સુદર નેત્રોવાળા! તમે જન્મ આપેને આ કુમર ભરત અહીં જ રહે'

લક્ષ્મી ખોલ્યા પોતાના દેહથી જન્મેલા પુત્રને દોડી હુ કેમ આવું? હે દેવગૌર! પોતાના પુત્રનો સ્નેહ દોડવો ઘણો મુશ્કેલ હોય છે હે અમાય આત્માવાળા! અનાથ, અસમર્થ અને નાના શરીરવાળા આ બાળકની આ નિર્જન નદીના કિનારા પર શી દશા થાય? હે સ્વામિન! હે કમળ સમાન નેત્રોવાળા! આશ્રયસંકેત પુત્રને દોડી મારુ દયાળુ મન જવા માટે કેમ સમર્થ થાય?

આસ ખોલ્યા પછી એ બંને લક્ષ્મીનાચણ હૃદય દેહપાસે થઈ ગયા અને સ્વર્ગમા દેવોથી સ્તુતિ

કરતા ઉત્તમ વિમાનમા બેઠા તે સમયે જવા ઈચ્છતા પોતાના પતિ વિષ્ણુને લક્ષ્મીએ કહ્યું 'હે નાથ! આ પુત્રને તમે લઈ લો તેનો ત્યાગ કરવા હું સમર્થ નથી હે પ્રભો! ક્રાંતિથી તમારા જેવો આ પુત્ર મને પ્રાણ જેવો પ્રિય છે, માટે હે મંદુસૂદન! આને લઈ આપણે બંને વૈકુંઠમા જઈએ'

વિષ્ણુએ કહ્યું હે સુદર મુખવાળી પ્રિયા! તારે ખેદ કરવો યોગ્ય નથી આ પુત્ર અહીં મુખેથી ભલ રહે મેં એની રક્ષા કરી છે હે સુદર સાથળવાળી! આ પુત્રને અહીં મૂકવામા અતિ આશ્ચર્યરૂપ કઈક કાર્ય છે, તે હમણા હુ કહું છું, તે સાભળ યથાતિ રાજાનો 'તુર્ગસુ' નામનો પુત્ર પૃથ્વી પર પ્રખ્યાત છે, એના પિતાએ એનું 'હરિવર્મા' અવુ પણ અતિ પ્રખ્યાત નામ પાડ્યું છે તે રાજા પુત્રની ઈચ્છાવાળો હોઈ પવિત્ર તીર્થમા હમણા તપ કરે છે, તેને તપ કરતા સો વર્ષો વીતી ગયા છે હે દ્વિક્ષિ! તેને માટે આ પુત્ર મેં નિર્મોણ કર્યો છે હે સુદર ભમ્ભરવાળા! ત્યા જાળીને હમણા જ હું તે રાજાને પ્રેરણા કરુ છું હે કામિનિ! પુત્રની ઈચ્છાવાળા તે રાજાને આ પુત્ર હુ આપીશ એટલે તે રાજા આ બાળકને લઈ પોતાને ઘેર પહોંચાડશે

આસ ખોલ્યા પ્રિયા લક્ષ્મીને એમ આશ્વાસન આપી બાળકની રક્ષા કરીને વિષ્ણુ ભગવાન ઉત્તમ વિમાનમા બેસી પ્રિયા સાથે ગયા ૧-૫૫

इत्याभ्यास्य प्रिया पद्मां हृत्वा रक्ता च बालकैः ।

विमानवरमारुह्य प्रययौ प्रियया सह ॥ ૫૫ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવત મહાપુરાણમાં ૪૪ સ્કંધ વિશે અખ્યા ૧૯ મેં તમામ

અધ્યાય ૨૦ મો*

વિષ્ણુ તથા લક્ષ્મીથી જન્મેલા પુત્રની કથા

जनमेजय उवाच

सद्योऽयं महात्मन जातमायं शिशुस्तथा ।

मुक्त चेन युद्धीतोऽसायेकाकी विजने वने ॥ ૧ ॥

જનમેજય રાજાએ પૂછ્યું આમા મને મોટો

* આ અધ્યાયમાં યોડીરૂપ થયેલાં લક્ષ્મીને વિષ્ણુથી જન્મેલા પુત્રની કથા વાંચન પ્રવેશી કહેવાશે.

સસય થાય છે કે તરતમા જન્મેલા તે બાળકને એમ એકેલા નિજન વનમા છોડયો, ત્યારે તેને કોણે ગ્રહણ કર્યો? હે સત્યવતીના પુત્ર વ્યાસ! તે બાળકની શી દશા થઈ? એ અત્યંત નાના બાળકને વાઘ, સિંહ વગેરે હિંસક પ્રાણીઓ ઉપાડી ન ગયા?

વ્યાસે કહ્યું લક્ષ્મી તથા નારાયણ તે દેકાણેથી ગયા, ત્યારે તે જ સમયે 'ચપક' નામનો વિદ્યાધર ત્યાં આવી ચડ્યો હે રાજા! ઉત્તમ વિમાનમા બેઠેલા અને 'મદનાલસા' નામની પોતાની સ્ત્રી સાથે ઈચ્છા મુગ્ધ રમતા તે ચપક વિદ્યાધરે સર્વોત્તમ, દેવપુત્ર સરખા અને સુખેથી રમતા તે બાળકને દેવેચ્છાએ પૃથ્વી પર એકેલા નેઈ તરત જ વિમાનમાથી ઊતરી એકદમ તેને લઈ લીધો અને નિર્ધન માણસ જેમ ખળતો મેળવી આનંદ પામે તેમ તે આનંદ પામ્યો. કામદેવ સરખા મનોહર અને તરતમા જ જન્મેલા તે પુત્રને લઈ ચપકે મદનાલસા દેવીને આપ્યો એમ તે બાળકને લઈ પ્રેમથી રોમાચધારી અને વિસ્મયયુક્ત થયેલી તે સ્ત્રી એને છાતી પર લઈ તે બાળકનું મુખ ચૂમવા લાગી હે ભરતવશી રાજા! એ સુદર સ્ત્રી તે બાળકને પ્રીતિપૂર્વક ભેટી રહી, ચૂમવા લાગી અને પુત્રભાવે ખોળામા ધરી રહી એમ ખોળામા લઈ તે બાળકને પુરુષ આનંદથી વિમાનમા બેઠા ત્યારે સુદર અગવાળી મદનાલસાએ હસીને પતિને પૂછ્યું 'હે સ્વામિન્! આ બાળક કોનો હશે? કોણે આને વનમા છોડી દીધો હશે? ખરેખર, શકરદેવે આ પુત્ર મને આપ્યો છે'

ચપકે બોલ્યો 'હે પ્રિયે! આજે જઈને હું તરત જ અંધુ બનતા છદ્મને પૂછીશ કે, આ બાળક દેવ, દાનવ કે ગંધર્વ છે? પછી તેમની આજ્ઞા થતા વનમાથી મળી આવેલા આ બાળકને (વેદમંત્રી દ્વારા) હું પુત્ર કરીશ, તપાસ કર્યા વિના કંઈ પણ કાર્યે મારે ન કરું નેઈએ', એમ કહી ચપક વિદ્યાધર તે બાળકને વિમાનમા લઈ, હર્ષથી પ્રકૃત્વ નેત્રોવાળો થઈ, તરત જ ઇંદ્રના નગરમા ગયો (ત્યાં ઇંદ્રની પાસે જઈ) ચરણમા નમી પ્રેમથી ઇંદ્રને બાળક બતાવી ચપક બે હાથ નેડી ઊભો રહ્યો ને બોલ્યો કે, 'હે દેવોના દેવ! યમુના તથા તમસા નદીના સંગમરૂપ પરમ પવિત્ર તીર્થમા

કામદેવ મહાન ક્રાંતિવાળો આ પુત્ર મેં મેળવ્યો છે, તો હે ઇંદ્ર! આ સુદર બાળક કોનું છે? આને કોણે ત્યજી દીધો છે? જો તમારી આજ્ઞા હોય તો દેવેશ્વર! આ બાળકને હું પુત્ર કરું અત્યંત સુદર આ બાળકને મારી સ્ત્રીએ પ્રિય પુત્ર કર્યો છે અને ધર્મશાસ્ત્રોમા કૃત્રિમ* પુત્ર અવશ્ય કહ્યો પણ છે'

ઇંદ્રે કહ્યું હે મહાભાગ! ધોડાનું રૂપ ધરતા વિષ્ણુનો (ધોડીના રૂપવાળી) લક્ષ્મીમા જન્મેલો આ 'દૈય' નામનો પુત્ર છે. જુનોને તપાવનારા આ બાળકને ભગવાન વિષ્ણુએ કોઈક કાર્ય માટે યચાતિના પુત્ર(તુર્વસુ રાજા)ને આપવા ઉત્પન્ન કર્યો છે વિષ્ણુએ પ્રેરણા કરેલો એ પરમ ધાર્મિક રાજા પુત્ર માટે તે સુન્દર તીર્થમા આજે આવશ, માટ વિપ્રાએ પ્રેરેલો એ રાજા પુત્રને લેવા માટે જેટલામા ન ગય, તેટલામા તું આ શુભ બાળકને લઈ (પાછો) ત્યાં જ જા અને ત્યાં જઈ આને મૂકી દે, વિદાય કર મા હે ઉત્તમ વિદ્યાધર! એ રાજા આ બાળકને નહિ નેઈ દુષ્ટી થશે, માટે હે ચપક! આ બાળકને તું પાછો ત્યાં જ મૂકી દે, જેથી એ રાજા આને પુત્ર તરીકે પ્રાપ્ત કરે આ બાળક 'એકવીર' એવા (બીજા) નામ પણ પૃથ્વી પર પ્રખ્યાત થશે

વ્યાસે કહ્યું હે રાજા! ઇંદ્રનું તે વચન સાંભળી ચપક પુત્રને લઈ ઉતાવળા તે સ્થળ ગયા, અને ત્યાં પ્રથમ તે હતો, ત્યાં જ તે બાળકને તેણે મૂકી દીધો, પછી પોતાના વિમાનમા બેસી તે પોતાને સ્થાને જતો રહ્યો તે જ સમય જગતના ગુરુ વિષ્ણુ લક્ષ્મી સાથે ઉત્તમ વિમાનમા બસી (તુર્વસુ) ગળા ખસે ગયા તે વખતે એ રાજાએ ઉત્તમ વિમાનમાથી ત્યાં ઊતરતા વિષ્ણુને જોયા, એમ્લે વિષ્ણુના દર્શનથી રાજા હર્ષે પામ્યો અને પૃથ્વી પર દડવત્ પ્રણામ કરતો પડ્યો વિષ્ણુએ પૃથ્વી પર દડવત્ પડતા પોતાના ભક્ત એ રાજાને 'હે

* કૃત્રિમ પુત્ર વિશે ભગવાન મનુ કહે છે 'સદશ ચ પ્રકૃર્વાદ ય ગુણદોષવિચક્ષણ । પુત્ર પુત્રગુણૈક સ વિશેષશ કૃત્રિમ-ગુણદોષ જસુવામ કુશળ કોઈ પુત્ર પોતાના સમ્મન અને પુત્રના ગુણોથી પુક્ત હરકોઈને પોતાનો પુત્ર કરે, તેને કૃત્રિમ પુત્ર જાહેલ'

પુત્ર ! તુ ઊભો થા' એમ આશ્વાસન આપ્યું
એટલે તેણે પણ ભક્તિથી ઉત્સુક થઈ સામે ઊભેલા
વિષ્ણુની ઉત્તમ વાણીથી સ્તુતિ કરવા માઢી 'હે
દેવાધિદેવ ! હે સમગ્ર લોકના નાથ ! હે કૃપાના ભાડાર !
હે લોકોના ગુરુ ! હે લક્ષ્મીપતિ ! યોગી લોકોને પણ
અલભ્ય અથવા અતિ દુર્લભ તમારુ દર્શન મને
અભાગિયાને જે થયું, તે ખરેખર આશ્ચર્ય છે જ
લોકો નિસ્પૃહ અને વિષયોથી દૂર થયા હોય તેઓને
જ તમારુ દર્શન થાય છે હે ભગવન્ ! હે દેવેના દેવ !
હે અનન્ત ! આશાઓ માટે તત્પર રહેતો હું તમારા
દર્શન માટે અયોગ્ય છું' એમ તે સંજન્યે સ્તુતિ
કરેલા વિષ્ણુ અમૃતમય વાક્યથી તેને કહેવા લાગ્યા
'હે સંજન્ ! મનથી ઈચ્છેજી વરદાન તુ માગ, હું તને
આપીશ, તારા તપથી હું પ્રમન્ન થયો છું' પછી
નામે ઊભેલા તે વિષ્ણુને ચરણમા પ્રણામ કરી સંજન્યે
કહ્યું. 'હે મુચારિ' મેં પુનઃ માટે તપ કર્યું છે માટે
આપ જેવો પુત્ર મને તમે આપો સંજનની તે પ્રાર્થના
સાભળી આદિદેવ વિષ્ણુએ તે સંજનન આ સફળ
વાક્ય કહ્યું 'હે યથાતિતા પુત્ર ! યમુના તથા તમમા
નદીના સગમરૂપ જે તીર્થ છે, ત્યાં તુ જા, મેં આજે
તે જેવો ઈચ્છ્યો છે, તેવો પુત્ર ત્યાં જ મુક્યો છે,
એ અમાપ પ્રભાવનાળો પુત્ર મારા જ વીર્યથી ઉત્પન્ન
થઈ લક્ષ્મીથી જન્મ્યો છે હે સંજન્ ! તારા માટે મેં
તેને નિર્મીણ કર્યો છે, માટે તુ તેને લઈ લે' અત્યંત
મધુર વિષ્ણુનું તે વાક્ય સાભળી, સંજન મનમા
સતોષ પામ્યો અને વિષ્ણુ તેને વગ્દાન આપી લક્ષ્મીજી
નામે વૈકુંઠકોકમા ગયા વિષ્ણુના મધા પછી યથાતિતો
પુત્ર એ (તુ સિ) સંજન અરખ્યિત ગતિવાળા સ્થમા
ખેની વિષ્ણુનું એ વચન વિચારી પ્રેમગુકત થઈ આ
તે પુત્ર હતો ત્યાં ગયો જતુ ચિત્ત ખીલતમા ન હતું
એવા તે ગનન્યે ત્યાં જઈ પગનો સુદર અગ્રહો એક
ધાને લઈ મુખમા સખીતે પૃથ્વી પર રમતા અતિ
સુદર તે બાળકને જોયો હરિવર્મા નામનો એ ગજન
નાસખાના અગરૂપ લક્ષ્મીથી જન્મેલા, વિષ્ણુ મમાન
પ્રભાવવાળા અને ખીજન કામદેવ જેવા રૂપમા તે
પુત્રને જોઈ પ્રકૃષ્ટ મુખકમળવાળો થયો એકદમ
ચેગથી બે હાથરૂપ કમળ વડે તે પુત્રને લઈને તે

પ્રેમરૂપ સમુદ્રમા મગ્ન શરીરવાળો થયો અને તેનું
માથુ સૂધી હર્ષયુકત થઈ એ સંજન આનંદ પામ્યો
ને તે પુત્રને ભેટી પડ્યો તેનું અતિ સુદર મુખ
જોઈ, હર્ષના આસુથી ગળગળા કઠવાળો એ સંજન
તે પુત્રને કહેવા લાગ્યો 'હે પુત્ર ! વિષ્ણુદેવે તને મને
આપ્યો છે, તો નરકના દુખના ભયથી તુ મારુ
સ્થાણુ કર હે પુત્ર ! તારા માટે મેં પૂરા સો વર્ષો સુધી
ધણુ આકરુ તપ કર્યું છે અને તેથી જ પ્રસન્ન થયેલા
વિષ્ણુએ (મારા) સસારસુખના ઉદય માટે તને
આપ્યો છે (તારી) માતા તે લક્ષ્મી મારા માટે જ
તને પુત્રને ત્યજી વિષ્ણુની સાથે જતા રહ્યા છે
તો હવે (મારી) જે સ્ત્રી ખખ હસતા તને પુત્રને
ખોળામા લઈ પ્રસન્ન મુખવાળી ઘરો તે ધન્ય છે.
હે પુત્ર ! વિષ્ણુએ (મારા) સસારરૂપ સમુદ્રમા તને
જ નાવરૂપે કર્યો છે' એમ કહી એ સંજન તે પુત્રને
લઈ આનંદથી પોતાને ઘેર ગયો ત્યાં સંજનની નગરીની
પાસે આવેલો સાભળી તેના સર્વ પ્રધાનો એની સામા
ગયા અને લોકો તથા પુરોહિતો પણ ભેટા સાથે ગયા;
તેમ જ સ્તુતિપાઠકો, ગવૈયા તથા ભાટચારણો પણ
તરત સંજનની સામા ગયા, એટલે સંજન્યે નગરીની
પાસે જઈ સામા આવેલા તે લોકોનું વાક્યોથી તથા
દૃષ્ટિ સારી રીતે આશ્વાસન આપી સન્માન કર્યું.
પછી નગરવાસીઓએ સન્કાર કરેલા તે સંજન્યે પુત્રની
સાથે નગરીમા પ્રવેશ કર્યો અને રસ્તામા ડાગર તથા
પુષ્પોથી ચારે બાજુ વધાવાતા તેણે જવા માડ્યું
પ્રધાનો સાથે પોતાના સમૃદ્ધિવાળા ઘરમા આવી
અનંદથી બાને હાથે પુત્રને લઈ સંજન્યે તરતમા જ
જન્મેના અને કામદેવ જેવો સુદર તે પુત્ર સણીને
આપ્યો, ત્યાંએ એ નિર્દોષ સણીએ તે નવીન પુત્રને
લઈ સંજનને પૂછ્યું 'હે સંજન ! ઉત્તમ જન્મવાળો
અને કામદેવ સમાન રૂપવાળા આ પુત્ર તમે ક્યાથી
મેળ થો ? હે સ્વામિન્ ! આ પુત્ર તમને કોણે આપ્યો ?
તમે જલદી કહે, આ પુત્રે મારા ચિત્તને દરી લીધું
છે,' ત્યારે સંજન્યે આનંદયુકત થઈ કહ્યું 'હે પ્રિયે !
હે ચપલ નેત્રોવાળી ! લક્ષ્મીથી જન્મેના હોઈ વિષ્ણુના
અરારૂપ અને સપૂર્ણ પરકમળવાળો આ પુત્ર મને
વિષ્ણુએ આપ્યો છે' (તે સાભળી) સણી તે પુત્રને

હઈ આનદ પામી અને રાજ્યએ અદ્ભુત ઉત્સવ કર્યો
 ચામડોને દાન આપ્યા, ગીતો ગવડાવ્યા અને અનેક
 વાદિઓ વગડાવ્યા એમ ઉત્સવ કરી રાજ્યએ પુત્રનું
 ‘એકવીર’ એનું નામ જાહેર કર્યું. ઇદ્ર જેવો પરાક્રમી
 એ (તુર્વસુ) રાજગૃપ તથા ગુણોથી યોગ્ય એ
 પુત્રને વિષ્ણુથી પામી પોતાના વશના (પિતૃઓના)
 મણુમાથી છૂટ્યો અને સુખ પામી આનંદયુક્ત થઈ
 ખૂબ સતોષ પામ્યો. ઇદ્ર જેવો પ્રતાપી તે રાજ
 દેવોના ઇશ્વર વિષ્ણુએ આપેલા અને સમગ્ર ગુણોથી
 યુક્ત તે પુત્રને પામી જાતજાતના સુખકારક વિનોદો
 વડે પોતાની સ્ત્રીથી મેવાઈને ધરમા આનંદ કરવા
 લાગ્યો ૧-૫૪

इति सकलसुराणामीश्वरेणापितं त ।

सकलगुणगणाढ्यं पुत्रमासाद्य राजा ॥

विविधसुखविनोदैर्भार्यया सेव्यमानो ।

व्यहृतं निजगेहे शक्रतुल्यप्रतापः ॥ ૫૪ ॥

ઈતિ શીદેવીભાગવત મહાપુરાણમાં ૫૪ સ્કંધ વિષે

અધ્યાય ૨૦ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૨૧ મો*

હૈહ્યનો રાજ્યાભિષેક

વ્યાસ ક્ષવા

जातकर्मदिसंस्कारांश्चकार नृपतिस्त्वदा ।

दिने दिने जगमाशु वृद्धिं बाल सुलालित ॥૧॥

વ્યાસ જોડ્યા રાજ(તુર્વસુ)એ (પુત્રના)
 જાતકર્મોદિ સંસ્કારો કર્યા, તે પછી ખૂબ લાડ લડાવાતો
 તે બાળક દિવસે દિવસે મોટો થવા લાગ્યો, ત્યારે તે
 રાજ્યએ મહાત્મા પુત્રથી સસારનું તથા પુત્રનું સુખ
 પામી, (મનુષ્ય પર રહેતા) ત્રણ દેવાથી (પોતાનો)
 છુટકારો માનવા લાગ્યો છઠું મહિને વિધિ પ્રમાણે તે
 પુત્રને અન્તપ્રાશન કરાવી ત્રીજી વયે ઉત્તમ ચોલ
 સંસ્કાર કર્યો પછી જાતજાતના દ્રવ્યોથી, ધનથી
 તથા ગાયોથી બ્રાહ્મણોનો સંસ્કાર કરી, બીજા ચાચકોને
 પણ અનેક જાતના દાનો વડે સતોષી અગિયારમે
 વયે તે પુત્રનું મેઝખધન (જનોઈનું) કર્મ કરાવી

રાજ્યએ તેને ધનુર્વેદ જાણાવ્યો પછી વેદોને પણ
 જાણેલા અને રાજધર્મમાં હોશિયાર થયેલા તે પુત્રને
 જોઈ રાજ્યએ તેને રાજ્યાભિષેક કરવા નિશ્ચય કર્યો
 અને પુષ્ય નક્ષત્ર તથા સૂર્યના યોગબળવાળા દિવસે
 મહારાજા તુર્વસુએ રાજ્યાભિષેક માટે આદરથી
 સામગ્રીઓ કરાવી, પછી વેદને જાણતા તથા સર્વ
 શાસ્ત્રોમાં કુશળ બ્રાહ્મણોને જોડાવી વિધિ પ્રમાણે
 પોતાના પુત્રનો એણે રાજ્યાભિષેક કર્યો તે વેળા
 તીર્થોમાંથી તથા મનુદ્રોમાંથી જળ મગાવી રાજ્યએ
 પોતે શુભ દિવસે વિધિ પ્રમાણે રાજ્યાભિષેક કર્યો
 હતો એમ પુત્રને રાજ્ય પર સ્થાપી બ્રાહ્મણોને
 ધનના દાન કર્યા પછી તરત જ એ રાજા સ્વર્ગને ઇચ્છી
 વનમાં જવા નીકળ્યો એમ એકવીરને રાજા બનાવી
 પ્રધાનોનું સન્માન કર્યો પછી તે જિતેન્દ્રિય રાજ્યએ
 સ્ત્રી સાથે વનમાં પ્રવેશ કર્યો ત્યાં મૈનાક પર્વતના
 શિખર પર ત્રીજો (વાનપ્રસ્થ) આશ્રમ સ્વીકારી
 કાયમ પાદડા તથા કૂળનો જ આહાર કરતો એ રાજા
 પાર્વતીદેવીનું ચિતન કરવા લાગ્યો એમ કરતા પ્રારબ્ધ-
 કર્મ પૂરા થયા, ત્યારે પત્ની સાથે મરણ પામી એ
 રાજા પુણ્યકર્મથી ઇદ્રના લોકમાં ગયો ત્યારે ‘પિતા
 ઇદ્રલોકને પામ્યો’ એ સાબળી હૈહ્યે તેની વેદોક્ત
 ઉત્તરક્રિયા કરી બુદ્ધિમાન રાજપુત્ર હૈહ્ય પિતાની
 બધી ઉત્તરક્રિયાઓ કર્યા પછી પિતાએ આપેલું
 અતિમાન્ય રાજ્ય કરવા લાગ્યો ધર્મને જાણતો તે
 એકવીર એ સર્વોત્તમ રાજ્ય પામ્યા પછી પ્રધાનોથી
 સારી રીતે માન અપાતો અનેક પ્રકારના ભોગો ભોગ
 વવા લાગ્યો એક દિવસે તે પ્રતાપી રાજા ધોડા પગ
 બેસી, પ્રધાનોના પુત્રો સાથે ગંગાના કિનારા પર
 ગયો ત્યાં કેયલોના ટહુકાત્વાળા, પુષ્પો તથા કુળોથી
 યુક્ત અને ભમરાઓની પકિતઓથી શોભીતા સુંદર
 વૃક્ષોને તેમ જ વેદના શબ્દોથી ગાજતા, હોમના
 ધુમાડાથી આકાશને વ્યાપ્ત કરતા અને મુગોના બચ્ચા
 ઓથી યુક્ત મુનિઓના દિવ્ય આશ્રમોને અને ગોવા
 જણીયે સારી રીતે રક્તા કરેલા ડાગરના પાકવાળા
 ક્ષાત્રઓને, ખીલેલા ઝમગોવાની વાડીઓને, સુંદર
 વેલના ઘરોને તથા ફાલેલા રાવુ, ચાપા, પનમના ઝાડ,
 ખેરમ સ્ત્રી, તિલક, મંદા, સાગ, તાડ, તમાળા, જામુ,

* આ અધ્યાયમાં એકવીરનો રાજ્યાભિષેક કર્યા પછીનું
 વૃત્તાન્ત સારીએકન્દ શ્લોકોથી કરેલો છે.

આખા અને કદમોને જતો એ સળ જતો હતો,
 તેવામા ગગાના જળ પગ ખીનજી સા પાખડીઓવાળુ
 અને આત્યત સુગંધી એક કમળ તેણે જોયું તે કમળની
 જમણી બાજુ કમળ જેવા નેનોવાળી, મોના જેવી
 કાંતિવાળી, સુદર કેશવાળી, સળ જેવી ડોહવાળી,
 ખાતળા પેચવાળી, પાકા વિલોહા જેવા પેહવાળી,
 ગ્રિગતા સુદર સ્તનવાળી, સુદર નાકવાળી અને મનો
 હર સર્વ અંગવાળી એક કન્યાને સળએ જોઈ એ
 કન્યા સંખીએતે છોડી રહતી, વિહ્વળ તથા દુખથી
 ખોડાઈ જે આસુખથી તેઓવાળી લોઈને ટિંટોરીની પેઠ
 અપ્રતમા બીસી પાતી હતી, તેને જોઈ સળએ તેને
 શોકનું કારણ પૂછ્યું હે સુન્દર નાકવાળી! તું કંઈ તું
 જોઈ છે કેની પુત્રી છે? હે ઉત્તમ મુખવાળી!
 તું નાચકિત્યા હે દલકન્યા છે? હે સુદર! તું
 કેમ રહે છે? હે માળા! તું એકલી કેમ છે? હે
 કોયલ જેવા સ્વસ્વાળી! તને કોનો છાડી લીધી છે?
 હે સુન્દર! તારો પતિ ક્યા ગયો છે? તારો પિતા મેણ
 છે? તે તું હમણા જ કહે હે વાકી લખતવાળી!
 તને ન દુઃખ છે, તે આજે તું મારી પામે કહે હે
 પાતળા રેવાળી! તું તારા દુખનો અવશ્ય નાર
 કરીને હે નાનુક અંગવાળી! મારા સંન્યમ મેઈ
 પણ માનુસ! ઈને પણ લગારે ખોડા કરતો નથી
 અને ચોરની કે સમનોથી પણ ભય નથી હું સળ
 હોઈ સંન્ય કરુ છું તેથી પુત્રી પર ભાહર ઉત્પાતો
 થતા નથી અને વાવ કે મિલેથી પણ કોઈને કદી
 ભય નથી હે સુદર માથળેવાળી! તું રક્ષણ વિનાની
 હોઈ ગગાના કિનારા પર વિલાપ કેમ કરે છે? તને નું
 દુઃખ છે ત મરે કહે હે સુદર! સુદર વસ્ત્ર કાણી
 ઓને દેવનાઈકે મનુષ્યનું અતિ ઉદ્દુષ્ણ પોષ તેનો
 હું નાશ કરુ હું આ મારા અદ્ભુત વ્રત છે હ
 વિશ્વાસ નેનોવાળી! તું કહે હું તારા ધારું કરીશ
 એમ તે સળએ વાત કહ્યું, ત્યારે તે નાભાળી નામ
 સ્વસ્વાળી ત કન્યા બોલી 'હે સંજેન્દ્ર! મારા લોકનું
 જનનું હું મુ છું, તમે નાભાળા હે સળ! દુખ
 વિના પ્રાણી રહે ના માટે હે મારાગણ! જે માટે
 હું મૃત્યુ, તે તમને કુદૃષ્ટ તમારા સંન્ય સિવાય
 બીજા નામ 'શંખ' નામે અતિ ધાર્મિક જન્મ છે

એ મહારાજ તદ્દન સત્તાનરહિત છે, તેની સ્ત્રી
 'રુકમરેખા' નામની ઘણી જ પ્રખ્યાત છે તે સુદર
 રૂપવાળી, ચતુર, પતિવ્રતા અને સર્વ લક્ષણોવાળી
 છે, પણ પુનરહિત હોઈ દુખી થઈને તે સણીએ
 પોતાના પતિને વાત્સવાર આમ કહ્યા કર્યા કે, 'હે
 નાથ' મારા જીવવાથી શું ફળ છે? પૃથ્વી પર
 પુત્ર વિનાની વાઘણી અને સુખરહિત મારા નકામા
 જીવતરને ધિક્કાર હો' (મને સત્તાન થાય તે માટે
 તમે દઈ ઉપાય કરો,) એમ પત્નીએ પ્રેરણા કર્યો
 કરવાથી તે સળએ યશ્વિધિન જાણતા બ્રાહ્મણોને
 બોલાવી વિધિ પ્રમાણે ઉત્તમ યજ્ઞ કર્યો, અને પુત્રની
 દર્શનવાળા તે સળએ એ વખતે પુષ્કળ ધનનું દાન
 પણ કર્યું પછી શાસ્ત્રમા કહ્યા પ્રમાણે (યજ્ઞના
 અગ્નિપ્રદાન) પુષ્કળ થી હોમાઈ રહ્યું ત્યારે અત્યાત
 સળએ ગેલા અગ્નિમાથી સુદર અંગવાળી અને શુભ
 લક્ષણોવાળી એક કન્યા પ્રગટ થઈ તે પાકા વિલોહા
 જેવા હોવાળી, સુદર દાંતવાળી, સુદર ભમ્બરવાળી,
 પૂર્ણ ચંદ્ર સમાન મુખવાળી, સાતા જવી કાંતિવાળી,
 સુદર કેશના છેદાઓવાળી, લાલ હથેલીઓવાળી,
 કોમળ સુદર લાલ નેનોવાળી, નાનુક અંગવાળી
 અને અત્યાત લાલ પગના તળિયાવાળી હતી હોમ
 કરતા ગ્રાહણે અગ્નિમાથી જન્મેલી તે કન્યાને તે
 વેળા લઈ લીધી અને સુદર મધ્યભાગવાળી તે કન્યાને
 લઈ તેણે સળને કહ્યું 'હ સળ! સર્વ લક્ષણોથી
 યુક્ત આ પુત્રી તમે સ્વીકારો મેંતીની માળા જવી
 આ કન્યા હોમ કરતા અગ્નિમાથી પ્રગટી છ આ
 પુત્રી 'અકાપલી' નામથી લાકમા પ્રખ્યાત થશ
 હે સળ! પુત્ર સમાન આ પુત્રીથી તમે સુખી થાઓ
 હે નજેન્દ્ર! આ કન્યાને વિનંદને આપી છે, મા
 તમે સતોપ પામે' હોમ કરતા ગ્રાહણેનું તે વાક્ય
 સાંભળી સળએ તે કન્યાને શુભ જોઈ ખૂબ પ્રસન્ન
 થઈ લઈ લીધી અને હોમ કરનારે આપલી અતિ
 માન્ય તે કન્યાને લઈ સળએ સુદર મુખવાળી પોતાની
 પત્નીને આપી તે વેળા સણી રુકમરેખાને બોલાવી
 સળએ કહ્યું 'હે સુદર ભાગ્યવાળી! આ પુત્રીને
 તમે સ્વીકારો' ત્યારે તે નાણી કમળની પાખડીઓ
 જેવા નેનોવાળી અને મનને આનંદ પમાડતી તે

ક્યાને મેળવી પ્રસન્ન થઈ હાં પામી અને જેમ પુત્રને
મેળવી સુખ પામું તેમ સુખ પામી. પછી સંજયએ
પુત્રજન્મમા થતું જાતકમોદિ જે શુભકર્મ કનય છે,
તે જ સર્વ મનાવ કર્મ (તે ક્યાના જન્મમા પણ)
વિધિ પ્રમાણે કરું અને યજ્ઞ ગમાત કરી પ્રાત્નિહિ
ઉત્તમ દદિશણ આપી તેઓને વિદાય દઈ સંજ
આનંદ પામ્યો. કાળાં કદાક્ષોવાળી પેલી કન્યા પણ
પુત્રને જેવો ઉછેરાય તેવી ઉછેરણીથી દિવસે દિવસે
અત્યત દીપવા લાગી. રાણી પણ સંતાનથી યુક્ત વઈ
પરમ આનંદ પામી અને તે દિવસ સંજને ઘેર પુત્રના
જન્મ વખતે જેવો ઉત્સવ કનય તેવા ઉત્સવ કનયા
હે ઉત્તમ બુદ્ધિવાળા ! હે કામદેવ જેવી આકૃતિવાળા !
એ સંજને તે (પોતાની) પુત્રી અને હું પ્રધાનની
પુત્રી, પુત્રના જેવી અત્યત વડાલી હતી મારા
નામ 'યશોવતી' છે; અમારા ગેયની ઝર સરખી
હતી. સંજએ પોતાની પુત્રી સાથે રમવા, મને તેની
સખી કરી હતી. હું કાયમ તેમની સાથે ફરતી અને
સંતદિવસ તેના પર પ્રેમવાળી હતી એ બાળા એકા
વલી જે સ્થળે સુગંધી કમળો જોતી, તે સ્થળે
આનંદ પામતી; બીજે સ્થળે સુખ પામતી નહિ, પણ
કમળો ગગાતા/કિનારા પર વાળે જ દૂર થતા હતા,
છતા મારી સાથે અને સખીઓ સાથે ત્યા જઈને
આનંદ પામતી. મે સંજને જણાવું કે, સંજન્ !
તમારી પુત્રી કમળોના સમૂહને જોતી ત્યારે દૂર નિર્જન
વનમા નીકળી જાય છે 'પછી તેના પિતાએ ઘેર
જળાશયો કરી તેમા પુષ્પોવાળા અને ભભરાયોથી
આમ કમળો વવડાવી તેને (બીજે સ્થળે જતી)
અટકાવી તોપણ કમળોમાં આસક્ત ચિત્તવાળી તે
બાળા બહાર નીકળી જતી. ત્યારે (સંજએ તેનું
રક્ષણ કરવા મૂકેલા) શસ્ત્રધારી રક્ષકોથી રક્ષાયેલી તે
મારી સાથે અને સખીઓ સાથે ગગાના જળમા
રમવા હમશા આવતી અને (પાછી ઘેર) જતી

एवं रक्षायुता तन्वी मत्समेता खलौयुता ।

કોડાર્ય જાહ્નવીતોયે નિત્યમાયાતિ યાતિ ચ ॥૧૬

ઈતિ શ્રીદેવીબાગવત મહાપુરાણ પથ સ્કંધ વિષે

અધ્યાય ૨૧ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૨૨ મો*

એકાવલીની કથા

યશોવત્યુવાચ

પ્રાતઃસ્થાય તત્વજ્ઞી ચલિતા ચ સ્ત્રીયુતા ।

ચામરૈર્વૈજ્યમાના સા રક્ષિતા યદુરક્ષિભિઃ ॥ ૧ ॥

યશોવતી બોલી - એક સમય સવારમાં ઊઠીને
નાજીક અંગવાળી તે એકાવલી આમરોથી વીંગતી
અને અનેક રક્ષકોથી રક્ષાતી હોઈ સખીઓ સહિત
(ગંગાકિનારે) ચાલી. હે રાજેન્દ્ર ! સુદર વર્ણવાળી
તે કન્યા કમળોના સુદર વનમા રમવા સારુ દ્વિધારોથી
બરોણ સત્જય થયેલા યોદ્ધાઓ સાથે આવી. હું
પણ કમળો સાથે રમતી એ એકાવલી સાથે ગંગા-
કિનાર ચાલી અને ત્યા એકાવલી તથા હું અખ્તરાઓ
સાથે મળી જઈ રમવામા તત્પર થઈ તેટલામાં
'ઝલકેતુ' નામે ખ્યાતિ પામેલા બળવાન દાનવ ભૂગળ,
તલવાર, ગદા, ધનુષ, બાણ અને તોમરોને હાથમાં
ધરતા અનેક રક્ષકો સાથે અકસ્માત્ ત્યા આવી
અડધો તેણે બીજી રતિના જેવી ઉત્તમ અને કમળો
સાથે રમતી રૂપયોવનથી શોભતી એકાવલીને જોઈ
તે વખતે હે સંજ ! મે એકાવલીને કહ્યું. 'હે કમળ
સમાન નેત્રોવાળી ! આ કોઈ દૈત્ય આવ્યો છે,
માટે આપણે બને રક્ષકોની વચ્ચે ચાલી જઈએ
હે સંજપુત્ર ! આમ વિચારી મારી સખી અને હું
ભયથી ઉતાવળ કરીને શસ્ત્રધારી સૈનિકોની વચ્ચે
ચાલી ગઈ, ત્યારે ઝલકેતુ પણ મોહ ઉપજવતી તે
એકાવલીને જોઈ ક્રામતુર થઈ મોટી ગદા લઈને
દોડતો ત્યા આવ્યો અને રક્ષકોને હાલાવી કમળ જેવા
નેત્રોવાળી, ત્રાસ પામેલી, ધૂજતી, ખૂમો પાડતી
અને પાતળા ઉદરવાળી તે ક્યાને તેણે પકડી લીધી
'એને છોડી દે અને મને લ' એમ મે તેને કહ્યું, છતા
ક્રમથી પીડાયેલા એ દાનવે મને ન લીધી અને
તેને લઈ તે ચારયો ગયો 'ઊભા રહે, ઊભા રહે'
એમ કહેતા (અમારા) રક્ષકો મહાબળવાન તે

* આ અધ્યાયમા યશોવતીએ દેવદાસાની આજળ
એકાવલીની કથા બચાવ કરી, એ વાત પાસઠ શ્લોકોથી
જોવાશે

દાનવને અટકાવી વિસ્મયકારક યુદ્ધ કરવા લાગ્યા, એટલે તે દાનવના ક્રૂર રાક્ષસો પણ પોતાના સ્વામીના કાર્ય માટે તૈયાર થઈ ઉઠ્યાં. રાધાના લઈ ચારે બાજુ થી રક્ષકો સાથે લડવા લાગ્યા તે વખતે કાલકેતુનું અને અમારા ગ્રામ્યેનું યુદ્ધ થયું, પણ તે રણમાં બધા રક્ષકોને મારી નાખી મહાબળવાન કાલકેતુ એકાવલીને લઈ રાક્ષસોના સૈન્ય સાથે પોતાના નગર તરફ ચાલી નીકળ્યા તે સમયે એ દાનવ પકડેલી તે બાળાને રડતી જોઈ હું મારી એ મખીને આ લઈ જવામાં આવી ત્યાં તેની પાછળ પાછળ ગઈ અને પોતાને પગને આવલી મને રોકાવલી જોઈ શકે, એમ હું નીસા પાડતી રહી, ત્યારે તે એકાવલી પણ મને આવેલી જોઈ ઈર્ષ્ય સ્વરૂપ થઈ અને હું પણ વારંવાર તેને બોલાવીને તેની પામ ગઈ હે સખા! મને પામી ને તે એકાવલી ધણા જ દુઃખથી પીડાઈને એકદમ સ્તબ્ધ બની ગઈ અને પચ્ચવાથી વ્યાપ્ત બની મને ગળ વળગીને ધણી જ દુઃખી થઈ રડવા લાગી તે વખતે કાલકેતુએ પ્રેમથી મને આ વચન કહ્યું 'ભય પામતી આ સ્વચ્છ નેત્રોવાળી તારી સખીને તું આમ આસ્વાસન આપ કે, 'હે પ્રિય! દેવલાક સરખું મારું નગર હવે ગાવી પહેચ્યું છે અને રત્નદીપ્ત કરવા હું તારા દાસ છું, તો ભક્ષીત થઈ તું શા માટે નીસા પાડ છ?' હું સુદર નેત્રોવાળી! વળી તું તારી સખીને કહે કે, 'હવે તું શાંત થા' આમ મને કહી, મારી સખીની પામે ઉત્તમ સ્થાન મને ખોસાડી, પ્રસૂત ભુષ્કમળવાળો થયેલો તે દુષ્ટ મેળા સૈન્ય સાથે વેગથી પોતાના સુદર નગરમાં જઈ પહોંચ્યો ત્યાં એકાવલીને તથા મને એક સ્વરૂપ ધરના સખીને તે ધરની રક્ષા માટે કહેડો રાક્ષસો તેણે ગોઠવી દીધા પછી હે સખા! બીજા દિવસે તેણે મને એકાંતમાં કહ્યું 'શોક કરતી આ વિરહાનુર તારી બાલસખીને તું સમજાવ કે, હું સુદર કેડના પાછલા ભાગવાળી! તું ચારી પત્ની થા અને મરણ પ્રમાણે સુષ્પ ભોગવ હે મદ્ર સમાન મુખવાળી! આ નવ્ય તારુ છે અને હું કાયમ તારો સંવક છું' આમ તેણે મને ફરી કહ્યું, ત્યારે તેનું કહોર વાક્ય માલગી મેં તેને કહ્યું કે, 'પ્રભો! આનું અગ્રિય કહેવા હું નમર્થ નથી, માટે તમે જ

એને કહો 'આનું વચન મેં તેને કહ્યું, ત્યારે ક્રમદેવથી ધાયલ થયેલા મનવાળા તે દુષ્ટ પાતળા પેટવાળી એ મારી પ્રિય સખીને વિનયથી કહ્યું કે, 'હે પાતળા પેટવાળી! તે મારા પર કોઈ મન ફેંક્યો છે, તેથી હું સુદર! મારું હૃદય તને વશ થયું છે, અને તેથી જ હવે હું તારો દાસ બન્યો છું, એ નક્કી છે, માટે ક્રમદેવના બાણથી પીડાતા અને અત્યંત પત્તવ થયેલા મને તું સ્વીકારી લ હું કેળના જેવી સાધળો વાળી! સચ્ચ અને દુર્દોભ આ તારું ધોવન આલ્યું ભય છે, માટે હું કલ્યાણિ! તારા પતિ મને ભેટીને આ ધોવનને તું સફળ કર' (તે સાંભળી) એકાવલીએ કહ્યું 'હે મહાભાગ્યશાળી! મારા પિતાએ મને જે સંજ્ઞાનને આપવા પ્રથમ નક્કી કર્યું છે, તે હૃદયને મનથી હું વરી ચૂકી છું, તો હવે સતાતનધર્મ અને કન્યા ધર્મ છોડી હું બીજા પતિને કેમ વરુ? તમે પણ શાસ્ત્રો નિશ્ચય તો જાણો જ છો કે, 'પિતા પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે જે પતિને આપે, તે જ પતિને કન્યા મેળવી શકે, કન્યા હમેશા પરતન છે, તે કદી સ્વતંત્ર ન જ હોય' એમ તેણે કહ્યું, છતાં એ પાખી ન અટક્યો અને મોહિત થઈ તેણે વિશાળ નેત્રોવાળી તેને તથા પાસે રહેલી મને ન છોડી તે દાનવનું નગર અતિશય સાકડા પાતાળના છિદ્રમાં આવેલું હોઈ રાક્ષસોથી રક્ષાયેલું, કિંલાથી શોભતું અને ખાઈથી વીંટાયેલું છે, ત્યાં મારી પ્રાણપ્રિય સખી દુઃખથી પીડાતી રહે છે, તેના વિરહથી અત્યંત દુઃખી થઈ હું અહીં રહ્યા કરું છું

એકનીરે પૂછ્યું હું સુદર મુખવાળી! તે દુષ્ટાત્માના નગરમાંથી તું અહીં કેવી રીતે આવી? આમાં મને મોટું આશ્ચર્ય થાય છે, માટે તું કહે હું સુદર! 'તે એકાવલીને તેના પિતાએ હૃદયને આપવા નક્કી કર્યું હતું' આ તે કહેલું વાક્ય મને હમણાં સહેલું વાનું લાગે છે હૃદય નામનો સજ્જ તો હું જ છું, બીજો કોઈ જ નથી, તો સુદર નેત્રોવાળી તારી એ સખીને તું મને આપવા તેના પિતાએ કહેલી છે? (ને એમ જ હોય તો એ મારી જ સ્ત્રી સંકટમાં પડી છે, એમ મારે જાણું જોઈએ) હું સુદર ભમ્ભસ્વાળી સુદર! આ માટે સંશય દૂર કરના તું ચોખ્ય છે. હું તે નીચ

રક્ષસનો નાશ કરી તેને લાવીશ હે ઉત્તમ વ્રતવાળી !
જે તું જાણતી હોય, તો તેનું દેકાણું તું મને ખતાવ,
તેના પિતા રાજાને આ વાત જણાવી છે કે નહિ ?
તેની આ વહાલી પુત્રી અત્યંત દુઃખી છે, તો તેને
હારાયેલી એ શું નથી જાણતા ? (અને જો જાણે છે,
તો) તેને છોડાવવા તેમણે ઉદ્યમ કેમ નથી કર્યો ?
કેંદ્ર હારાયેલી પોતાની પુત્રીને જાણી તે રાજા અત્યંત
સ્થિર કેમ રહ્યો છે ? અથવા તે રાજા શું અસમર્થ
છે ? જે હારણ હોય તે તું જાણી કહે હે કમળની
પાખડીઓ જેવા નેત્રોવાળી ! તે તારી સખીના
દેવી ગુણો કહીને મારું ચિત્ત હમે લીધું છે અને
મને અત્યંત ક્રામવશ કર્યો છે તે સ્ત્રીને મોટા સકટમાંથી
છોડાવી હું કયાંએ જોઈશ ? આમ મારું હૃદય આજે
ઘણા મનોરથો કરે છે, માટે ઘણી મુશ્કેલીથી જઈ
શકાય એવા તે નગરમાં જવાનો ઉપાય તું મને કહે
એ સકટમાંથી તું અહીં કેવી રીતે આવી ?

યશોવતીએ કહ્યું હે રાજા ! બાળપણથી જ
મેં બીજ સહિત અને ધ્યાનપૂર્વકનો ભગવતીનો મત્ર
એક સિદ્ધ બ્રાહ્મણ પાસેથી મેં જાણ્યો છે હે રાજા !
ત્યાં રહેતી મેં ચિત્તમાં વિચાર્યું કે, ' ઉગ્ર પરાક્રમવાળા
ચાંદિકાદેવીનું હું કાયમ આરાધન કરું, કેમ કે ભક્તો
ઉપર દયાવાળા અને બધું સિદ્ધ કરવા સમર્થ તે દેવીને
જો સયા હોય તો અવશ્ય આ બંધનથી તે છુટકારો
કરશે જે દેવી નિરાકાર અને નિરાશ્રય હાવા છતાં પોતાની
શક્તિથી વિશ્વને સર્જે છે, પાળે છે અને કપાતે
સાંભળે છે (તે શું ન કરી શકે ?) આમ વિચારી
લાલ વસ્ત્રોવાળા, સોમ્ય, સત્તા નેનવાળા અને વિશ્વના
ઈશ્વરી શિવાદેવીનું મેં મનથી ચિંતન કર્યું, હૃદયમાં
ધ્યાન કર્યું અને તેમના રૂપનું મનથી સ્મરણ કરી
મનનો જપ કરવા હું તત્પર થઈ એમ એક મહિના
સુધી મેં દેવીનું ઉપાસન કર્યું ચોટલ ભક્તિભાવથી
પ્રસન્ન થયેલા ચાંદિકાદેવી નાનું સ્વપ્નમાં આયા
અને અમૃત દ્રવ્ય વાણીથી મને મનના લાનના કે,
નું મૂર્છા કમ સહી છે ? ભક્ત અને ગણના સુદર
કિનારા પર જાલદી જ હેહય ન મનો ઉત્તમ રાજા
આવશે એ મહાબાહુ સર્વ રાજાઓનો નાશ કરનાર
હોઈ ' એકવીર ' એવા (બીજા) નામે પણ પ્રખ્યાત

છે એ ગજને દત્તાત્રેયે મહાવિદ્યા નામનો મારો ઉત્તમ
મત્ર આપ્યો છે, જેથી તે પણ અત્યંત ભક્તિથી મારી
કાયમ ઉપામના કરે છે, મારામાં જ આસક્ત બુદ્ધિ
વાળો, મારી જ કાયમ પૂજા કરવા તત્પર રહે છે
અને સર્વ પ્રાણીઓમાં મારું જ ધ્યાન કરતો હોઈ
મારા પરાયણ જ રહે છે, મહાબુદ્ધિમાન તે લક્ષ્મીનો
પુત્ર ફરતો ફરતો ત્યાં આવશે અને તારા દુઃખનો નાશ
કરશે વળી તે આ ધોર રક્ષસનો નાશ કરી તારું પણ
રક્ષણ કરશે અને માનયુક્ત એકાવલીને પણ છોડાવશે
પછી સારા શાસ્ત્રોમાં કુશળ તે ઉત્તમ રાજપુત્ર એકવીરને
જ તારે પણ પતિ કરવો ' એમ કહી દેવી અદૃશ્ય
થયા, એટલે મેં તે જ સમયે જાગીને સ્વપ્નનું તે
વ્રત્તાત તથા દેવીનું આરાધન એકાવલીને કહ્યું
ત્યારે કમળ જેવા નેત્રોવાળી તે પણ પ્રસન્ન મુખવાળી
થઈ ઘણો જ સતોષ પામી અને ઉજ્જવળ હાસ્ય
સાથે મને કહેવા લાગી કે, ' તું ત્યાં ઉતાવળી જ
અને હે પ્રિય સખિ ! મારું કાર્ય કર સત્ય વાક્યવાળા
તે ભગવતી આપણા બેયનો છુટકારો કરશે ' હે
રાજા ! પ્રેમપૂર્ણ તે સખીએ એમ મને આજ્ઞા કરી
ત્યારે હું તે સ્થાનેથી નીકળી જવું યોગ્ય જાણી તે જ
સમયે જાલદી ચાલી નીકળી પછી હે ગજપુત્ર ! મહા-
દેવીની રૂપાથી મેં માર્ગનું જ્ઞાન તથા ઉતાવળી ગતિ
પણ પ્રાપ્ત કરી આ બધું દુઃખનું કારણ મેં તમને
કહ્યું હવે હે વીર ! તમે કોણ છો અને કોના પુત્ર
છો, તે જાણે હોય તેવું કહ્યો ૧-૬૯

इत्येतत् कथितं सर्वं कारणं मम दुःखजम् ।

कस्य कस्य सुतमेति वद वीर यथा तथा ॥ ૬૯ ॥

ઉત્તિ શ્રીદેવીબાનવત મહાપુત્રાદ્યા પદ્ય રકથ વિશે

અધ્યાય ૨૨ મો તમામ

અધ્યાય ૨૩ મો*

કાલકેતુવધ અને હેહયનો વિવાહ

બાલ ઉગ્ર

तस्यास्तु वचनं श्रुत्वा रमापुत्रः प्रतापवान् ।

प्रकुलहृदनाम्भोजेष्ठा मुग्धच चिन्तापते ॥ ૧ ॥

આન બોલ્યા હે ગજા ! યશોવતીનું વચન નાભળી

* આ અધ્યાયમાં ત્રાસપ્રદ એકોક્તિ હેહય રાજા
સાથે કાલકેતુનું મેટું યુદ્ધ થયું, જે કથા કહેવાયે.

પ્રદુલ્લ થયેલા મુખમળવાળો પ્રતાપી લક્ષ્મીપુત્ર
હેલ્ય તેને કહેવા લાગ્યો

હેલ્ય રાજાએ કહ્યું હે કેળ જેવી સાથજોવાળી !
તે મારુ જે વત્તાત પૂછ્યું તે સ્પષ્ટ અક્ષરોમા કહ્યું
છું તુ સાભળ હુ હેલ્ય તથા એકવીર નામનો લક્ષ્મીનો
પુત્ર છું તે મારા મનને ખરેખર પરત્વ કર્યું છે
વિરક્તથી ખૂબ પીડાતો હુ શુ કરુ અને ક્યા જાઉં ?
અથા લોકથી ચડિયાતુ (એકાવલીનું) રૂપ પ્રથમ
તે કહ્યું તેથી કામદેવના બાણોથી વીંધાઈ જતુ મારુ
મન વિહ્વળ થયું છે વળી તે ઉપરાત તેના ગુણો
પણ તે કહ્યા, તેથી તો મારુ ચિત્ત હરાઈ જ ગયું
છે, તેમ જ એકાવલીએ તે દાનવની આગળ કહ્યું
છે કે, 'મે હેલ્યને વરી લીધો છે માટ તેના વિના
ખીજાને હુ નહિ વરુ, આવો મારો નિશ્ચય છે
આ વાક્ય તે મને કહ્યું તેથી તો મને આશ્ચર્ય
થયું છે અને હે નાનકડા અગવાળી ! તે વાક્યથી
તો તે મને તેનો હવે સેવક જ કર્યા છે તો હે સુદર
વાળના છોડાવાળી ! તમારુ બેથનું હુ શુ કાર્ય કરુ,
તે કહે હે સુદર નેત્રોવાળી ! તે દુષ્ટામા રક્ષસનું
કેકાપુ હુ જાણતો નથી અને તે નગરમા જ્યા
માટેની મારી ગતિ નથી હે વિશાળ નેત્રોવાળી ! મને
પહોંચાડવા જે તુ સમર્થ હોય તો મને ઉપાય કહે
અને તે તારી સુદર સખી જ્યા છે ત્યા મને જલદી
પહોંચાડી દે, એટલ તે ફર રક્ષસનો નાશ કરે
હમણા જ શોકથી બળતી અને પરવશ થયેલી તારી
પ્રિય સખી એ રાજપુત્રીને હુ છોડાવીશ એટલુ જ
નહિ પણ તેને દુબધી સંહિત કરી તરત જ તારા
નગરમા પહોંચાડીશ અને તે એકાવલી કંપાને તેના
પિતાને હુ સાખીરા પછી સારુપાને તપાવનાને તે
રાજા પોતાની પુત્રીનો વિવાહ કરતા એટલ હે પ્રિ !
બાલનાર ! એમ થતા તારા અને મારા મનની ઈચ્છા
પણ બરાબર મળી ઘર, માટ હમણા જ તુ તારા
કોઈ સાધનથી તેનું નગર મને જલદી બતાવ અને
પત્ની મારુ પરમ્મ તુ જો હે મુન્દર વાર્તાવાર !
પરેલીને ઇલાજ એ દુર ધરીને જ નેતે હુ માર તે
રીતે તુ કર આ મરુ પ્રિય કરતા તુ સમર્થ જ માટ
હવે જ્યા મુન્દે તોના નગરનો મા ! તુ મને બતાવ

આસ જોલ્યા તે પ્રિય વાક્ય સામળી યતાવતી
આનંદ પામી અને તે લ મોખુત્રને ત્યા જવાનો ઉપાય
આદરથી કહેવા લાગી હ રાજેન્દ્ર ! સિદ્ધિને આપ
નારો ભગવતીનો આ મન તમે જાહનુ કરો, એટલે
તે રક્ષમથી રક્ષાયેલું તેનું નગર આજે જ તમને હ
વતાવીશ હે મહામાગ ! મારા સાથે તમા જવાને મોટા
સૈન્ય સાથે તમે તૈયાર થાઓ, કેમ કે ત્યા યુદ્ધ થશે
કાલકેતુ મહાવીર છે અને બળવાન રક્ષસોથી વીંટા
યેલો છે, માટે મન ગ્રહણ કરી તમે મારી સાથે ચાલો
એ દુષ્ટાત્માના નગરનો માર્ગ હુ તમને બતાવીશ
તે પાપકર્મો દેવ્યનો નાશ કરી તમે મારી સાખીને જલદી
છોડાવો ' એવું તેનું વચન સાભળી વીર હેલ્યે તે જ
સમયે દૈવયોગે ત્યા આવી ચડેલા જ્ઞાનીઓમા ઉત્તમ
અને પવિત્ર દત્તાત્રેય પાસેથી 'ત્રિલોકીતિલક'
નામનો+ યોગેશ્વરીનો મહામત્ર જલદી ગ્રહણ કર્યો
એટલે તે મત્રથી તેને સર્વગુપ્ત તથા સર્વની અદર
વિચારવાપણું (એટલે પૃથ્વી વગેરે પાસે ભૂતોમા
પ્રવશવાનું સામર્થ્ય) પ્રાપ્ત થયું પછી તરત જ એ
યશોવતીની સાથે હેલ્ય રાજા મોટા સેન્યને સાથે લઈ
સર્પેશી રક્ષાતા પાતાળની પેઠે ભથકર અને રક્ષસોથી
રક્ષાતા અતિ દુર્ગમ તેના નગરમા ગઈ પહોંચ્યા
તેને આવતો જઈ ભથાતુર થયા તેના ભગવાન
દૂતો મુખે પાડવા લાગ્યા અને કાલકેતુની પાસે જઈ
એકાવલીની પાસે ઊભેલા તથા અનેક પ્રકારની
વિતવણી કરતા તે રક્ષસને કામથી મોહિત બણી
એકદમ કહ્યા લાગ્યા હે રાજા ! આ એકાવલીની
સાથે રહેતી યશાવતી નામની સ્ત્રી એક રાજપુત્ર તથા
મોટા સૈન્યની સાથે આવે છે હે મહારાજ ! બળથી
છડેતો તે કુમાર સેનાની સાથે આવે છે અને જાણે
જ્યત અથવા કાર્તિકેશ્વામી હોય એવો જણાય છે,
માટે હે રાજેન્દ્ર ! તમે સાવધાન થાઓ યુદ્ધ આવી
પહોંચ્યું છે એ દવપુત્રની સાથે તમે યુદ્ધ કરો અથવા
કમળ જેવા નેત્રોવાળી આ સ્ત્રીને છોડી દા એ સૈન્ય
અહીંથી માત્ર નાણુ જ યોજન દૂર છે, માટે હે રાજા !

+ આ મહામત્ર ગીરમત્ર વગેરે તાંત્રિક ગ્રંથમાં આ
પ્રકાર પ્રતિબ છે હ્રીં મૌરિ રુદ્રવિન ચોનશ્વર કું
વદ્ સ્વાહા !

તમે તૈયાર થાઓ અને જલદી યુદ્ધની નોખત વગડાવો.

વ્યાસબોલ્યા તેઓનું એ વચન સાંભળી ક્રોધથી ઘેરાયેલા રાક્ષસ કાલકેતુએ આયુધો તથા સેન્યો મહિત અનેક રાક્ષસોને હુકમ કર્યો કે, 'હે રાક્ષસો! તમે બધા હથિયારો હાથમા લઈ તેની સામે જાઓ.' એમ તેઓને આજ્ઞા કરીને કાલકેતુએ સોહ્યુકત થઈ પાસે ભિભેલી પરવશ અને અત્યંત દુઃખી એકાવલીને કહ્યું 'હે નાનુક અગવાળી! તારા માટે સૈન્ય સાથે આ કોણ આવે છે? તારો પિતા છે કે બીજો કોઈ પુરુષ છે? હે પાતળા પેટવાળી! તું સત્ય કહે તારો પિતા વિરહાતુર થઈ તને લેવા જો આવ્યો હોય, તો તારા પિતાને સારી રીતે ઓળખી હું યુદ્ધ ન કરું અને ઘેર લાવી ઉતારા વસો, રત્નો તથા ઘોડાઓથી તેનો સત્કાર કરું, કેમ કે ઘેર આવેલા તેનો મારે અવશ્ય અતિથિસત્કાર કરવો જોઈએ, પણ બીજો કોઈ જો આવ્યો હશે, તો તીક્ષ્ણ બાણોથી હું તેને મારી નાખીશ ખરેખર, મહાબળવાન કાળે તેને મરવા માટે જ આહ્વાન આપ્યો છે, માટે હે વિશાળ નેત્રોવાળી! તું કહે મહેલા મુરંદેલ, કાળરૂપ અને મહાબળવાન મને ન ઓળખી આ કોણ મદ્યબિદિ આહ્વાન આપે છે?'

એકાવલી બોલી હે મહાભાગ! આ ઉતાવળો કોણ આવે છે તે હું જાણતી નથી તમારા બંધનમાં રહેલી મને કોઈની પણ ખબર નથી, આ મારો પિતા નથી અને ભાઈ નથી પરંતુ મહાબળવાન આ કોઈ બીજો જ છે તે આહ્વાન માટે આવે છે, તે હું એકસ જાણતી નથી

કાલકેતુ દૈત્યે કહ્યું આ દૂતો એમ કહે છે કે, તારી સખી યશોવતી ઉદ્ગમ કરી એ વીરને તેડી લાવી છે હે સુદર્શિ! કાર્યના નિશ્ચયમા ચતુર તે તારી મખી કયા ગઈ હતી? બીજો કોઈ પણ માગે એવો શત્રુ નથી કે જે મારી સામે બળ કરે!

વ્યાસ બોલ્યા (એમ તે કહેતો હતો,) તેટલામા બધા પામેલા બીજા દૂતો ત્યાં ઉતાવળા આવ્યા અને તેઓ જૂઠામ રહેલા કાલકેતુને કહેવા લાગ્યા કે, 'હે મહારાજ! તમે કેમ શાંત રહ્યા છો? સૈન્ય પાસે જ આવી પહોંચ્યું છે તમે મોટા સૈન્યથી વીટાઈને નગર

માથી જલદી નીકળો' એવું તેઓનું વચન સાંભળી મહાબળવાન કાલકેતુ રથમા બેસી ઉતાવળો પોતાના નગરમાથી બહાર નીકળ્યો. તેવામા સ્ત્રીના વિરહથી વ્યાકુળ પ્રતાપી એકવીર પણ ઘોડા પર ચઢી એકદમ આવી પહોંચ્યો, એટલે તે બાનેનું ઇદ્ર તથા વૃત્તા-સુરની પેડે અનેક પ્રકારે છોડેલા શસ્ત્રો તથા અસ્રોથી દિશાઓના મધ્ય ભાગોને પ્રકાશિત કરતું યુદ્ધ થયું કાયરોને ભય ઉપજાવતું તે યુદ્ધ ચાલતું હતું, ત્યારે લક્ષ્મીના પુત્ર હેહ્યે ગદાથી દૈત્યને માર્યો, એટલે વજ્રથી તોડી પાડેલા પર્વતની પેડે પ્રાણરહિત થઈ તે પૃથ્વી પર પડ્યો પછી ભયથી ગભરાતા બધા રાક્ષસો નાસી ગયા, ત્યારે અત્યંત આનંદ પામેલી યશોવતી વેગથી એકાવલી પાસે જઈ વિસ્મય પામેલી તેને મધુર વાણીથી કહેવા લાગી 'હે સખિ! ધૈર્યવાન રાજપુત્ર એકવીરે મહાભયકર યુદ્ધ કરી એ દાન વને મારી નાખ્યો છે એ રાજા હમણા થાકેલા હોઈ સૈન્યની છાવણીમા ભિભો છે તારા રૂપ તથા ગુણ સાંભળીને તે તારું દર્શન ઇચ્છે છે, માટે હે વાકા કટાક્ષોવાળી! કામદેવ સરખા તે રાજાને તું જો મેં પ્રથમ ગંગાના કિનારા પર તેની આગળ તને જણાવી છે, તેથી પૂર્ણ પ્રેમયુક્ત થઈ વિરહાતુર થયેલો એ રાજપુત્ર સુદર રૂપવાળી તે તને જોવા ઇચ્છે છે' યશોવતીનું એ વચન સાંભળી, હુમાર અવસ્થાને લીધે થયેલા ભયથી ખૂબ શરમાતી તે એકાવલીએ ત્યાં જવાનું મન કર્યું પણ 'કુવારી અને પરત્ય હું તેને મુખ કેમ બતાવીશ? કામથી ધીરાયેલો તે કદાચ મને બળાત્કારે પકડશે તો?' આવી ચિંતાથી ખૂબ ગભરાતી છતાં તે એકાવલી યશોવતીની સાથે પાલખીમા બેસી ત્યાં ગઈ રાજપુત્ર એકવીર, ખૂબ મેલી હોઈ મેલા વચ્ચે ધારણ કરતી અને વિશાળ નેત્રોવાળી તેને છાવણીમા આવેલી જોઈ બોલ્યા 'હે નાનુક અગવાળી! તું મને દર્શન દે, મારા નેત્રો તલસી રહ્યા છે' એમ તે રાજપુત્રને કામાતુર જોઈ તેમ જ એકાવલીને શરમતા ભારથી દબાતી જોઈ નીતિને તથા મન્યનોતા માર્ગને જાણતી યશોવતીએ હેહ્યને કહ્યું 'હે રાજપુત્ર! આના પિતા પણ તમને જ આ કન્યાનું દાન કરના ઇચ્છે છે અને આ કન્યા

પણ તમારે જ વશ છે, તો તમારો બેચનો મેળાપ અવશ્ય થશે જ, માટે હું સંતોષ છું. કૃત્યોક કાળ ચોક્કસ જઈ તમે ચાને ચોના પિના પામે લઈ જાઓ તે વિવાહવિધિ કરીને (તમને) કલ્યાણ કરશે, એ તક છે ' એમ યશોવતીનું સત્ય વચન માની સૈન્ય સહિત એ રાજા તે બાને બ્રીચોલી સાથે તેના પિતાના નગરમાં ગયો. તે સમયે રાજપુત્રીને આવેલી સાલબી પ્રેમખુજલ થયેલા તેનો પિતા રાજા પ્રધાનોની વીંટલોને તરત જ મામે ગયો અને મેલા વચોવાળી પોતાની તે પુત્રીને તેણે ઘણા દિવસે બેઠે પછી યશોવતીએ સંધ્યા બનાવ વિસ્તારથી જ્યો, એટલે એ રાજાએ એકવીરને મળી આદરથી તેને પોતાને ઘેર લાવી પવિત્ર દિવસે વિધિપૂર્ક તેઓનો વિવાહ કરાવ્યો. પછી પંદરામણી આપીને વિધિ પ્રમાણે મન્દાર કરી એ જાન્યે યશોવતી સાથે પુત્રી એકાવલીને સાસરે વળાવી એમ વિનાહ થયો, એણે આનંદ પામેલા લકમીપુત્ર દેવ્ય ઘેર આવી તે પ્રિયા સાથે અનેક ભોગો ભોગવવા લાગ્યો. તેને એ સ્ત્રીમાં કૃતવીર્ય નામે પુત્ર થયો હતો અને તે કૃતવીર્યનો કૃતવીર્ય નામે પુત્ર થયો હતો આ પ્રમાણે દેવ્યવંશ મે તમને કહ્યો ૧-૬૬

વમુત્ત સ્વયા પુત્રસ્તુ કૃતવીર્યમિધ-કિલ ।

તસ્તુતઃ કાતંત્રીવસ્તુ વંશોઽય કથિતો મયા । ૬૬

ઈતિ શ્રીકૃષ્ણભાગવત મહાપુરાણમાં ૫૪ સ્કંધ ત્રિમે

અધ્યાય ૨૩ માં અમામ

અધ્યાય ૨૪ મો*

પ્રારંભ ક્રોધો આદ્ય વેન

ગંગેગચ

મગસસ્વનુલ્લામ્બોજાચ્યુતે દિવકથારસ્ય ।

ન તુતિમધિગચ્છામિ પિયંસ્તુ મુચયા સમ્મ ॥૨॥

જાન્યેન્ય મગસે કહ્યું હે ભગવન્ । તમામ મુખડપ કમળમાંથી નસા અમૃતનુલ્ય ક્રિય જાણપ અને પીતો હું તમિ જામતો નથી સિન્ધવત્રક દેહ-ચાની ઉત્પત્તિડપ આ તિનિન આખ્યાન તમ બને

* આ અધ્યાય એકલક ક્રોધોથી શાનીબને પદ પ્રારંભ કર્યાના વેનથી ધરત્રુ પડે જ છે, એ ક્ષા ક્રોધાંક

વિસ્તારથી કહ્યું, પરંતુ આમા મને આશ્ચર્ય થાય છે કે, લક્ષ્મીના પતિ વિષ્ણુ, દેવોના દેવ, જગતના નાથ અને સૃષ્ટિ, સ્થિતિ તથા નાશને કરતાસ છે, છતાં તે અપિતાશી વિષ્ણુ ભગવાન પણ ઘોડાપણાને કેમ પામ્યા હતા અને પોતે સતત પુરુષોત્તમ હોવા છતાં પરતત કેમ થયા જ હે બ્રાહ્મણ । મારો આ સશય હમણા દૂર કરવા તમે યોગ્ય છો હે મુનિ શ્રેષ્ઠ । તમે બધું જાણો છો, માટે આ અદ્ભુત વૃત્તાત કહો

આસ યોગ્યા હે- રાજન્ । પૂર્વે મુનિશ્રેષ્ઠ નારદ પાસેથી આ સદેહનો નિર્ણય મે જ્યો

+ રાજાના પ્રશ્નનો વાવ આવો છે વિષ્ણુ વગેરે શાની હતા કે રાજાની જ શાની હતા તે તેઓના અવિવેક નાથ પામ્યો જ હોય, છતાં તેમણે ઘોડાનું રૂપ કરતું વગેરે અવિવેકી અનરુપ કેમ કયું ? ૨ ને જો નાશાની હતા, તે રા સનકમા કોઈ પણ શાની છે જ નહિ, એમ જણાય છે અને તેથી વિવેકનો ઉપદેશ કરનારા શાસ્ત્રી તથા કર્મ અને ઉપાસનાનું પ્રતિપાદન કરનારા શાનો પણ વર્થ થાય છે, તે શાસ્ત્રોના મુદ્દા ત્યા જ છે કે વિશ્વગુણિ પ્રાપ્ત થતાં શાન થતું જ બેઠે, પણ જગતમાં જો શાન જ દુર્લભ હોય, તે તેને પ્રાપ્ત કરવા માટેનું શાસ્ત્રી અનરુપ નિરર્થક જ કરે છે

* ગાળની જા રાકાનું નમાધાન કરતા વ્યાત મુનિ જા અભિપ્રાર દર્શાવે છે વિષ્ણુ વગેરે મહાપુરુષો શાની જ હતા, પરંતુ માયાની બે શાંતિઓ છે એક અવરુપકૃતિ અને બીજી વિરોપકૃતિ, તમા શાન દ્વારા તે મહાપુરુષોની અવરુપકૃતિ તે નાથ પામ જ છે, પણ પ્રારંભ ક્રમેનિ લીધે જા સુધી દેહસંગ થઈ છે, ત્યા સુધી વિરોપકૃતિ પણ શરૂ જ છે, એટલે તે વિષ્ણુ વગેરે જો કે શાની જ હતા, છતાં તેઓના પ્રારંભ કર્મો પ્રલાવી વિરોપકૃતિ તે તેઓમા રહેલી જ હતી તથી તરત જ યોગનું રૂપ કરતું વગેરે જગતીન શબ્દ જ છે રા કાલ્પથી જગતમાં શાની પુરુષો છે જ નહિ જન કર્મ ઉપાસના તરા શાનકાલ વર્થ છે, એમ માની લેવું, તે શાન નથી, મુનિ પણ જા જ વાન કહ છે કે, તરા તામર ચિર યારન તિનોંચય અય સસ્થે । તે શાની પુરુષો આપપ્રાપ્તિમાં નેહ્યા જ વિદાન હોા છે કે, તેના પ્રારંભ ક્રમેથી દેહતત્ત્વ જા સુધી હોા છે, ત્યા સુધી જ શાન તેના આજ નહો નથી, પણ પ્રારંભકર્મ તમામ થતા દેહતત્ત્વ છૂટ છે એટલે તરા જ વિરોપકૃતિનો પણ નાથ

સાભળ્યો છે, તે જ હું કહું છું, તમે સાભળો નારદ નામના બ્રાહ્મણ માનવપુત્ર તપસ્વી, સર્વજ્ઞ, સર્વ સ્વર્ણ જઈ શકનારા, શાત, સર્વ લોકોને પ્રિય અને વિદ્વાન છે તે મુનિશ્રેષ્ઠ એક સમયે આ પૃથ્વી પર ફરતા સ્વર તથા તાન સાથે મહતી નામની વીણાને વગાડતા અને સામવેદના બૃહદ્રથતર વગેરે અનેક ભેદોને તથા અમૃતતુલ્ય ગાયત્રીસામને ગાતા શમ્યા પ્રાસ નામના ભાગ આશ્રમમાં આવ્યા હતા તે આશ્રમ સરસ્વતીના મહાતીર્થરૂપ, અત્યંત પવિત્ર મુખ્ય મુનિઓનું રહેઠાણ અને સુખ તથા જ્ઞાનને આપનાર છે મહાતેજસ્વી તે બ્રાહ્મપુત્રને આવેલા નેઈ મેં સામેથી ઊભા થવું વગેરે તથા પૂજન આદિ બંધુ કર્યું હતું, તેમ જ અર્ધ તથા પાદ વિધિ કરી હું આસન પર બેઠેલા તે અમાપ તેજવાળા મુનિની પાસે બેઠો હતો હે રાજન્ ! જ્ઞાનનો પાઠ પહોંચેલા તે નારદને વિશ્રાંતિ પામેલા તથા શાત નેઈ પછી હમણા તમે મને જે પ્રશ્ન પૂછ્યો તે જ પ્રશ્ન મેં તેમને પૂછ્યો હતો કે, ‘હે મુને ! આ અસાર સંસારમાં પ્રાણીઓને સુખ શું છે? હું તો બરાબર ખાતરી કરી કોઈ પણ સમયે કે કોઈ પણ સ્થળે કઈ પણ સુખ જોતો નથી (આમ સંસારમાં સુખ તો છે જ નહિ, છતાં મોટાઓ પણ સંસારમાં મોહિત થઈ શા માટે કર્મો કર્યો કરે છે? કદાચ તમે કહેશો કે સંસારમાં સુખ નથી, એમ તે શા ઉપરથી નિશ્ચય કર્યો? તો એ મારા અનુભવથી મેં ત્કી કર્યું છે જુઓ) હું બેટમાં જન્મ્યો હતો ત્યારે મારી માતાએ મને તે જ ફાણે ત્યજી દીધો હતો અને નિરાધાર થયો હતો છતાં કર્મને અનુસરી વનમાં હું ઊંછરી ગયો ! હે દેવર્ષિ ! પુત્રની ઈચ્છાથી મેં પર્વત પર અનેક વર્ષો સુધી ઉત્તર તપ કર્યું હતું અને તકરને નાને રીતે થતા તે જ્ઞાનીના મોક્ષ થાર છે, તન્મોની રાજસ્યક્રિતિનો તે નાશ થયો જ હોય છે, તેથી તેમને છત્રમુક્તિ તથા વિદેશમાં તે સભવે જ છે ના વાતને બહાર સમજાવવા માટે જ અર્ધથી માની છેક સ્કંધની તપાસિત કુશીંગા નર્વ ગ્રંથ સમજવો વારાહપુરાણમાં પણ કહ્યું છે કે, જાનેનાકળે નટે વિદેશવત્સવિષ્ણુતે । જ્ઞાનથી આરબ્ધનો નાશ થાય છે, તેપણ વિમેષ તે બાકી રહે જ છે ’

ઉપાસ્યા હતા, તેથી મેં જ્ઞાનીઓમાં શ્રેષ્ઠ ‘શુક’ નામનો પુત્ર મેળવ્યો હતો અને તેને મેં આગળથી માડી વેદોનો સાર (શ્રીદેવીભાગવત) સારી રીતે ભણાવ્યો હતો ! હે સત્પુરુષ ! તમારા વચનથી બોધ પામેલો તે મારો પુત્ર વિરહથી વ્યાકુળ અને રડતા મને ત્યજીત એક લોકથી બીજા લોકમાં ક્યાંક આવ્યો ગયો છે પછી પુત્રના વિયોગથી પીડાતો હું મહાપર્વત મેરુને છોડી માતાની પાસે જવાનું મનથી વિચારી કુરુજગલ દેશમાં આવ્યો જોકે હું સંસારને જૂઠો જાણું જ છું, છતાં માયાના પાશથી બાધાઈ પુત્રના સ્નેહથી અત્યંત દુઃખળા અગવાળો ને શોકપ્રકૃત રહેતો હતો પછી મારો પવિત્ર માતા સત્યવતીને શતનું રાજ્ય પરણેલી જાણી, હું અહીં જ સરસ્વતીના પવિત્ર કિનારા પર આશ્રમ કરી રહ્યો છું શતનું રાજ્ય સ્વર્ગમાં ગયા, ત્યારે મારી માતા વિધવા થઈ અને ભીષ્મથી રક્ષાતી તે સાધ્વી બે પુત્રોની સાથે રહેતી હતી ગંગાના યુદ્ધિમાન પુત્ર ભીષ્મે ચિત્રાગદને રાજ્ય બનાવ્યો, પરંતુ કામદેવ જેવી કાંતિવાળો તે મારો ભાઈ પણ કાળે કરી મરણ પામ્યો ત્યારે માતા સત્યવતી શોકસમુદ્રમાં ડૂબી ગઈ અને એ મરણ પામેલા પુત્ર ચિત્રાગદને ઉદ્ધરી સેવા લાગી હે મહાભાગ ! તે સતીને એમ દુઃખી થયેલી જાણી હું તેમની પાસે ગયા, અને મેં તથા મહાત્મા ભીષ્મે તેમને ખૂબ આઆસન આપ્યું પછી સ્ત્રીના તથા સત્યના સુખથી અલગ થયેલા ભીષ્મે બીજા પરાક્રમી ભાઈ વિચિત્રવીર્યને રાજ્ય બનાવ્યો વળી ભીષ્મે (સ્વયં વરમાં) પોતાના બાળથી રાજ્યઓને જીતી લઈ કાશીગંગાની પુત્રીઓ—એ સુદર કન્યાઓ લાવીને સત્યવતીને મોપી અને શુભ કાળે (મારા) ભાઈ વિચિત્રવીર્યનો (તે કન્યાઓ સાથે) વિવાહ કર્યો ત્યારે હું સુખી થયો, પરંતુ શુવાન અને ધનુર્ધરી તે નાને ભાઈ પણ ક્ષયરોગથી ખૂબ પીડાઈને સંતાન રહિત જ મરણ પામ્યો, ત્યારે (વળી પાછી) મારી માતા દુઃખી થઈ તે સમયે કાશીગંગાની પુત્રી બાને બાંહેનો પાનિને મરણ પામેનો નેઈ પતિવ્રતાના ધર્મ માટે તત્પર થઈ અને તેઓ બાને અત્યંત દુઃખી થઈ રહતી પાનાની મતી નાસુને કહેવા લાગી કે, ‘અમે

ખને અગ્નિમા પતિની સાથે જ જઈશુ હે સાસુ ! તમારા પુત્રની સાથે સ્વર્ગમા જઈ અમે ખને, નદનવનમા પતિની સાથે સુખેથી આનંદ કરીશુ ' તે વખતે માતાએ સોહભાવનો આશ્રય કરી ભીષ્મના વચનથી તે ખને વહુઓને એ (અગ્નિપ્રવેશરૂપ) મોટા ઉદ્યમથી અટકાવી પછી ભીષ્મે તથા માટે માતાએ પરસ્પર વિચારી સર્વ ઉત્તરક્રિયા કરીને ઇતિતા પુરમા મને યાદ કર્યો માતાએ યાદ કરતા જ તેમના મનનો ભાવ જાણી હું ઇતિતાપુરમા મયો અને અને મસ્તકથી માતાને પ્રણામ કરી એ હાથ જોડી ઊભો રહ્યો પછી પુત્રના શોકથી અત્યત તપી ગયેલા અગવાળી અને દુર્બળ થયેલી તે માતાને મે કહ્યું હે માતા ! તમે મને મનથી કેમ ઘોલાવ્યો છે ? હે તપસ્વીનિ ! કોઈ મોટા કાર્ય માટે તમે મને આજ્ઞા કરો, હું તમારો દાસ છું, તમારુ ક્ષુ કાર્ય કરુ હે માતા ! તમે મારુ ઉત્તમ તીર્થ છો અને પ્રસિદ્ધ પરમ દેવ છો, તમે મારુ ચિતન કર્યું એટલે હું અહીં આવ્યો છું યોદો, હું તમારુ ક્ષુ પ્રિય કાર્ય કરુ ? ' હે નારદમુનિ ! એમ કહી હું માતાની આગળ ઊભો રહ્યો, ત્યાં પાસે ઊભેલા ભીષ્મની સામે જોતી તેણે મને આ વચન કહ્યું ' હે પુત્ર ! ક્ષયગ્રેથી પીડાયેલો તારો ભાઈ આજે મરણ પામ્યો છે તેથી આ લોકમા ગળનો નાશ થનાતા ભયથી હું દુઃખી થઈ છું, માટે હે બુદ્ધિશાળી ! પતંગરપુત્ર ! ગંગાપુત્ર ભીષ્મના મતથી કાર્યસિદ્ધિ માટે મે હમણા મનથી યાદ કરી તને અહીં ઘોલાવ્યો છે, તો હે વ્યાસ ! તાતનુ ગંગાનુ નામ રાખવા તું નાશ પામેલ દુબળે સ્થિર કર અને વશના નાશથી વતા દુઃખથી તું મને ખ્યાવ રૂપ તથા યોવનથી મૌલતી દાગીરાગ્નની બે પુત્રીઓ તારા નાના ભાઈ સન્ન્યન વિનિવર્તવ્યની પત્નીઓ છે; તે ખને સાથે સમાગમ કરી તું પુત્ર ઉત્પન્ન કર, અને હે બુદ્ધિમાન ! ભગ્નરાશની રક્ષા કરુ એમા કોઈ પણ કાર્યે દોષ નથી ' એવું માતાનું વચન સાંભળી હું નિતાનુર અને નરમથી ભવતરફ ગયો. પત્ની વિનયનદ્ર થઈ મે તેને કહ્યું ' હે માતા ! પરત્વીનો નમાગમ કર્યો, તે થાપુ જ પાપી કર્મ છે; તો ખતખર આદરવી ધર્મેમાર્ગને જાણ્યા છતાં હું તે કેમ કરુ ? વગી નાના ભાઈની સ્ત્રી તો

પુત્રી કહેવાય છે, (તેની સાથે) વેદશાસ્ત્રો ભણ્યા છતાં હું વ્યભિચાર કેમ કરુ ? ખરેખર અન્યાયથી કુળની રક્ષા ન કરવી જોઈએ, કેમ કે પાપ કરનારના પિતૃઓ સસારમાથી તરતા નથી લોકોને ઉપદેશ કરનાર અને પુત્રાણોને રચનાર પણ જાણી જોઈને મહા અદ્ભુત નિઘ કર્મ કેમ કરે ? ' (મે એમ કહ્યું છતાં) પુત્રના શોકથી અત્યત ખળતી તે મારી માતાએ વશના રક્ષણની ઈચ્છાથી ફરી સમીપમા ખૂપ રડતા રડતા મને કહ્યું ' હે પરાશરપુત્ર ! મારા વચનથી તને દોષ નહિ લાગે હે પુત્ર ! વડીલોનું સત્ય વચન દોષવાળું હોય, તોપણ શિષ્ટાચાર તરીકે તેને પ્રમાણ ગણી મનુષ્યોએ વિચાર્યો વિના જ કરવું જોઈએ, માટે માન આપનારા પુત્ર ! તું મારુ વચન કર, તને દોષ નહિ લાગે હે પુત્ર ! ખૂબ જ ખળ્યા કરતી અને શોકસમુદ્રમા ડૂબેલી મને માતાને તું પુત્ર ઉત્પન્ન કરી સુખી કર ' એમ યોગ્યતી તેને સાંભળી તે વખતે સૂક્ષ્મધર્મના નિર્ણયને વધારે જાણતા ગંગાપુત્ર ભીષ્મે મને કહ્યું ' હે નિર્ભય વ્યાસ ! આમા તમારે વિચાર કર્યો યોગ્ય નથી માતાનું વચન સ્વીકારી તમે સુખેથી તે કાર્ય કરે ' એવું તેનું વચન તથા માતાની માગણી સાંભળી હું તે નિઘ કાર્ય માટે પાણુ તે વખતે નિ શક થયો, અને નમ્રતમતી અધિક્ષા સાથે રાત્રે આનંદથી એથન કરવા હું તોધાર થયો તે વખતે અત્યત કદરૂપા તપસ્વી મારા ઉપર તે મન વગરની જણાઈ, ત્યારે એ પ્રથમ પ્રસાંગે જ મે સુંદર કેડના પાછલા ભાગવાળી તે અધિક્ષાને શાપ આપ્યો કે, ' તે આખો મીચી દીધી છે, તેથી તને આધળો પુત્ર થશે ' હે મુનિશ્રેષ્ઠ ! પત્ની બીજે દિવસે માતાએ મને એકાંતમા પૂછ્યું કે, ' હે પુત્ર ! કાશીરાજની પુત્રીના પેટમા પુત્ર થશે ને ? ' ત્યારે શરમથી નમેલા મુખતાળા મે માતાને કહ્યું ' હે માતા ! મારા જ શાપને લીધે આધળો પુત્ર થશે ' હે નારદમુનિ ! (તે સાંભળી) એણે કંઠાર વચનથી મને કપ્પેલા આપ્યો ' હે પુત્ર ! ' તને આધળો પુત્ર થશે, ' એમ તે શા માટે તેને શાપ દીધો ? ' ૧-૬૧

તથા નિર્ભયિતવસ્તવ કઠારવચસા મુને ।

કથ પુત્ર ત્વયા ક્ષતા પુત્રસ્તેઽન્યો ખવિવ્યતિ ॥૬૧

ઈતિ શ્રીકૃષ્ણ-નવત મહાપુરાણમા ૫૪ સ્કંધે ત્રિ

અધ્યાય ૨૪ માં અમામ

અધ્યાય ૨૫ મો*

વ્યાસનો મોહ

વ્યાસ ક્વાચ

વાસવી વક્તા જાતા ધ્રતા મે વાક્યમીદશમ્ ।

દાશેયી મામુવાચેદં પુત્રાર્યે મૃશમાનુરા ॥ ૧ ॥

વ્યાસ બોલ્યા મારુ એ વાક્ય સાલળી મચ્છી
મારની પુત્રી સત્યવતી ગભરાઈ ગઈ તેણે પુત્ર માટે
ખૂબ આતુર થઈ મને આ વચન કહ્યું 'હે પુત્ર!
કાશીરાજની પુત્રી વહુ અપ્પાલિકા ધન્યવાદને પાત્ર
છે અને વિચિત્રવીર્યની તે વિધવા પત્ની શોકયુક્ત
છતા સર્વ લક્ષણોવાળી હોઈને રૂપ તથા ચીવનથી
શોભીતી છે, માટે તેનો સગ કરી તેના વિષે તુ અત્યંત
માન્ય પુત્રને ઉત્પન્ન કર હે માન આપનારા । આધળો
પુત્ર સન્યતો અધિકારી થઈ શકે નહિ, માટે તુ મારા
વચનથી એ રાજપુત્રીમા સુદર પુત્ર ઉત્પન્ન કર '
હે મુનિ ! માતાએ એમ કહેયો હું તે વેળા કાશી
રાજની પુત્રી અપ્પાલિકા ન્યા સુધી ઋતુમતી થઈ
ત્યા સુધી ત્યા હસ્તિનાપુરમા જ રહ્યો પછી સુદર
વાળના છેકાવાળી તે અપ્પાલિકા તે સમયે સાસુના
કહેવાથી એકાતમા શરમાતી શરમાતી શયનમદિરમા
મારી પાસે આવી, પણ જટાધારી, જિતેન્દ્રિય, તપસ્વી
અને રસ વિનાના મને જોઈને તે પણ પરસેવાવાળા
મુખવાળી ફિક્કી અને મન વગરની થઈ ગઈ તે
વખતે સત્રિમા મળેલી એ સ્ત્રીને પાસે ધ્રુજતી ઊભેલી
જોઈ મે કોપાયમાન થઈ ક્રોધથી તેને કહ્યું 'તુ મને
જોઈ ગર્વથી ફિક્કા રગવાળી થઈ ગઈ, તેથી હે સુદર
મધ્યભાગવાળી ! તને ફિક્કા રગવાળો પાડુ પુત્ર
થશે.' આમ કહી રાગે ત્યા જ અપ્પાલિકા સાથે હું
રહ્યો અને રાતમા તેને ભોગવી આતાની રગ લઈ
પોતાના સ્થાન તરફ જતો રહ્યો પત્ની એ બાને અપ્પાલિકા
તથા અપ્પાલિકાએ સમય થતા ાધળો તથા ફિક્કી
રગનો એમ (જે) પુત્રોને જન્મ આપ્યો, તેમા
(આધળો) ધૃતરાષ્ટ્ર અને (ફિક્કો) પાડુ નામે

પ્રસિદ્ધ થયો મારી માતા સત્યવતી તે બાને પુત્રોને
તેવા જોઈ ખૂબ ઉદાસ મનવાળી થઈ અને પછી
એક વર્ષને આતે મને બોલાવી તે વેળા મને તે કહેવા
લાગી 'હે વ્યાસ ! આ બાને પુત્રો તેવા સન્યયોગ્ય
ન થયા, માટે મને પ્રિય ધીજે સુદર પુત્ર તુ ઉત્પન્ન
કર ' 'ખડુ સારુ' એમ મે કહ્યું, એટલે પ્રસન્ન
થયેલી તે માતાએ (સ્વસ્વલા થવાનો) સમય થયો,
ત્યારે પુત્ર માટે અપ્પાલિકાને વિનવણી કરી કે, 'હે
પુત્રિ ! વ્યાસને ભેટી પડી તુ અદ્ભુત પુત્ર ઉત્પન્ન
કર અને હે સુદર મુખવાળી ! તે પુત્રને તુ વશ કરતાર
તથા સન્યયોગ્ય કર ' તે વખતે લગ્નયુક્ત થયેલી
તે વહુએ કઈ પણ વચન કહ્યું નહિ અને રાગે માતાના
કહેવાથી હું શયનમદિરમા ગયો ત્યારે અપ્પાલિકાએ
રૂપ તથા ચીવનથી યુક્ત અને જાતજાતના શણગાર
તથા વસ્ત્રોને ધારણ કરતી વિચિત્રવીર્યની દાસીને ત્યા
મોકલી અદનથી રંગેલા શરીરવાળી, પુષ્પોની માળાથી
શોભતી, સુદર વાળવાળી અને હસતી પેઠે ચાલતી
એ દાસી હાવભાવ સાથે (મારી પાસે) આવી, અને
પ્રેમયુક્ત થઈ પદાગ પર મને બેસાડી પોતે પણ બેઠી
તે વખતે હે મુનિ ! તેના વિલાસથી હું પ્રસન્ન થયો
અને પ્રેમથી તેની માથે સત્રિમા મે ખૂબ સતિક્રીડા
કરી વળી હે નારદ ! પ્રસન્ન થયેલા મે તેને વરદાન
પણ આપ્યું કે, 'હે ઉત્તમ ભાગ્યવાળી ! તને સર્વ
લક્ષણોવાળો, સુદર રૂપવાળો, સર્વ ધર્મોને જાણનારો,
સત્યવાદી અને શાંતિ ઉપર પ્રેમવાળો પુત્ર થશે '
(પછી એ દાસીને પુત્ર થયો) ત્યારે તે 'વિદુર'
નામે પ્રસિદ્ધ થયો એમ હે સત્પુરુષ ! મારાથી ત્રણ
પુત્રો થયા હતા તેઓ પરસ્પરીમા થયા હતા, છતા
તેઓ પર (આ પુત્રો મારા છે, આવી) મારી માયા
વધી હતી પછી તો ખૂબ જ શક્તિશાળી હું પરાક્રમને
લીધે અત્યંત માન્ય થયેલા તે ત્રણે પુત્રોને જોઈ શોકતુ
કારણ તુકંઠવનો વિરુદ્ધ પણ ભૂલી ગયો હે બ્રહ્મન !
(આ ઉપરથી જણાય છે કે) રૂપરહિત અને
નિસ્રાવ્ય હોવા છતા માયા બળવાન હોઈ જ્ઞાનીઓને
પણ મોહ કરનારી છે અને જ્યોત્સને મન જીત્યું
ન હોય, તેઓને તો એ છોડવી પણ મુશ્કેલ થાય
છે હે મુનિવરોમા ઉત્તમ ! માતા પર સોદયી બધા-

* આ અધ્યાયમાં ત્રેતક યોગની પાંચમી સર્ગમાં
વર્ણવેલા વ્યાસ મોટા જ્ઞાનીઓને પણ મોહ થવાનું કારણ
પૂછે છે

યેવુ અને પુનોઆ વીગયે । મારુ ચિત્ત વનમા શાન્તિ
પામ્યુ નહિ અને પછી તો મારુ મન જાણે નગરોળે
નહયુ, જેથી કોઈક વેળા ઉસ્તિનાપુનમા અને ક્રાઈક
સમયે સસ્વતીના કિનારે હોઈ એક સ્થળે સ્થિર
રહ્યુ નહિ કોઈક વેળા ગાનનુ ચિત્તન કરતા મારા
મનમા જણાતુ કે આ પુનો પ્રેણુ છેઃ મરો
મોહ ક્યે સ્વયં છેઃ આ પુનો મરણુ પામેલા
મારુ શ્રાદ્ધ કરવાને પણ યોગ્ય નથી વ્યભિચારથી
થયેલા આ પુનો મને શુ સુખદાયી થશેઃ (નહિ જ
ધાય આણુ મને સ્પષ્ટ જણાતુ છતા) બગવાન
માથા માત્ર મનમા મોહ કર્યો જ કરતી હતી તે મુનિ ।
કોઈક સમયે અત્યંત સાવધાન થઈ એકાંતમા
હુ સતાપ કર્યો હતો કે હુ જાણુ છુ છતા
મોહના આ વ્યાધના પ્રવાસ હુ નકામે પડ્યો
છુ પછી ભીષ્મને અત્યંત પ્રિય અને બગવાન એવો
પાડુ રાજ્યને પ્રાપ્ત થયો ત્યારે વળી પાડુ મારુ મન
પુત્રના મરણે પ્રસન્ન થયુ એ પાડુને કુતી તથા
માદ્રી નામની સુદર રૂપવાળી બે સ્ત્રી મેા હતી, તેમા
કુતી વૃક્ષેનની પુત્રી અને માદ્રી મદ્રદાજની પુત્રી હતી
એ પાડુ (સ્ત્રી સાથે સભોગ કરતા તારુ મરણ થયે,
એવો વનમા) બ્રાહ્મપુત્રી શાપ પામી બને સ્ત્રીઓ
સાથે વેતવ્ય પામી રાજ્ય છોડીને વનમા જતો
રહ્યો તે વખતે પુનને વનમા જેનો સાલગી મો
ચોદ થયે, તેથી બને સ્ત્રીઓ સાથે જ્યા તે રહ્યો
હતો, ત્યા હુ ગયો અને વનમા તે પાડુને આશ્વાસન
આપી, ફરી પાછો ઉસ્તિનાપુર આવ્યો ત્યા ધૃતરાષ્ટ્રની
સાથે વાતનીત કરી સસ્વતીના કિનાર પર આવ્યા
પાડુએ પોતાના વાનપ્રસવ આશ્રમમા ધર્મથી યુધિષ્ઠિર
વાયુથી ભીષ્મનેન ઇન્દ્રની અનુન અને બે અશ્વિની
કુમારેલી નકુલ અને નયન આમ પાન પાડવોને
લેનજ* પુનો તરીકે ઉત્પન્ન કરાવ્યા હતા તેમા
ધર્મ, વાયુ તથા ઇન્દ્રથી ઉત્પન્ન થયેલા (યુધિષ્ઠિર,
ભીમ તથા અર્જુન) દ્રુપદ પુત્રો કેવલાયા અને
(અશ્વિનીકુમારથી થયેલા) નકુલ તથા સહદેવ
માદ્રી પુનો કેવલાયા કોઈક સમય એ તમા માદ્રીન

* પોતાની સીમાં પાળની પરચનનીથી બીજ પુણ્ય
કાળ જે પુત્ર થાય તે 'સેનજ' પ્રજાય છે

ભેત્રી પડી પાડુ ન જાપતે લીધે મરણ પામ્યો,
ત્યારે મુનિઓએ અગ્નિમા તેને સંસ્કાર કર્યો
અને તે વખતે નદી સંતી થઈ બગતા અગ્નિમા
પતિ સાથે પ્રવેશી હતી તે કુતી પુનો સાથે (જનની)
ની હતી પત્રી તે વેળા પતિ વિનાની અને દુ ખી
થયેલી શૂર્યેનની પુત્રી કુતીને મુનિઓ ઉસ્તિનાપુર
લઈ ગયા અને તેઓએ ભીષ્મ તથા મહાત્મા વિદુરને
તેને સોંપી તે આલગી હુ (એ) પારકા શરોરો માટે
પીડા પામ્યો પાડુના પુત્રોને ભીષ્મે વિદુરે અને
યુધિમાન ધૃતરાષ્ટ્રે પ્રીતિથી પાળ્યા એમ વિનારી
દુર્ધાંધન વગેરે ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રો ક્રૂર મનવાળા હોઈ
એકક થઈ પાડવો સાથે અપ્સુત વિરોધ કરવા લા યા
તેવામા એ (રૈવ—પાડવ) પુત્રોને ભણાવવા દ્રોણા
ચારી ત્યા આવ્યા તેમને ભીષ્મે માન આપ્યુ અને તે
નગરમા વસાવ્યા કુતીએ (કુમારવસ્થામા સૂર્ય સાથે
સમાગમ કરી) તન્તમા જ જન્મેલા બાળક કણ્ણને
જ્યારે (નદીમા) ત્યજી દીધો હતો ત્યારે અધિ
સ્થ નામના મારવિયો નદીમાથી જ તેને મેં સ્ત્રી ઉછેર્યો
હતો તે કણ્ણ ઘણો શૂરો હોઈ દુર્ધાંધનો પ્રિય હતો
ભીમ તથા દુર્ધાંધન વગેરેમા માલોમાહે વિરોધ થવા
લાગ્યો ત્યારે ધૃતરાષ્ટ્રે એ પુનોમા ક્રોશ થતો વિચારી
વિરોધને ગમાવવા વારણાવત નગરમા મહાત્મા
પાડવોનુ નેનાનુ ઠરાવ્યુ એને દુર્ધાંધને તે જ સ્થળે
(પાડવા પરના) દ્રોણી પોતાના મિત્ર પુત્રેવનને
મોકલી સુદર લાખના ઘર તૈયાર કરાવ્યા હે મુનિશ્રેષ્ઠ ।
એ લાખના ઘરમા દ્રુપદ સહિત પાડવાને બગી ગયેના
સાલગી પોત્રો ઉપરના ભાવથી હુ દુ ખરૂંપી તમુદ્રમા
દૂષી ગયા અ । અત્યંત રાકાનુર થઈ રાતદિવસ
સૂના વનમા (નગ્યાની) તપાસ કરતા લાગ્યો તેવામા
એકસમ નગરમા નુ બધી દૂખમા થયેના પાડવોને
મે જોયા પત્રી પાડવાને ત્યા જોઈને હુ પ્રસન્નચિત્ત
થયા અને મ તન્ન જ તેઓને દ્રુપદ રાજના નગર
તરફ (ગયા) પ્રેરવા કરી ત્યારે દુ ખની પીડાતા
હોઈ દૂખમા થયેના તેઓ બ્રાહ્મણો વેશ ધરી મુગ
નર્મ પેડેને ત્યા નજા અને (દ્રુપદની) સભામા
જઈ બેઠા ત્યા અર્જુન પતકમ કરી દ્રુપદીને
જીતી લઈ માતાના કેવલાથી પાવો ભાઈઓએ તે

માનયુક્ત દ્રૌપદી સાથે વિવાહ કર્યો હે મુનિ! તે વખતે તેઓનો વિવાહ જોઈ હુ ઘણો જ ખુશી થયો પછી તેઓ દ્રૌપદીની સાથે હસ્તિનાપુર ગયા હે પ્રાહ્લણ શ્રેષ્ઠ! ધૃતરાષ્ટ્રે પાડવોનું રહેકાણુ ઇદ્રપ્રસ્થ ઠસવ્યુ અને અન્નને વસુંદેવના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણની સાથે ત્યા રહી (ખાડવ વનમા) અગ્નિને તૃપ્ત કર્યો પછી (યુધિષ્ઠિરે) રાજસૂય યજ્ઞ કર્યો, ત્યારે પણ હુ પ્રસન્ન થયો પછી એ પાડવોનો વૈભવ તથા મયદાનવે કરેલી તેમની સભા જોઈ ખૂબ ખળી જતા દુર્યોધને જુગાર ખેલવાની ગોઠવણુ કરી શક્રિન કપટથી જુગાર રમવાનું જાણતો હતો, ત્યારે યુધિષ્ઠિર પાસા ખેલવાની કળાને જાણતા ન હતા, તેથી દુર્યોધને પાડવોનું સન્ન્ય તથા ધન (જુગારથી) પકાવી લીધું અને દ્રૌપદીને દુ ખ દીધું, તેમ જ ખાર વર્ષ સુધી પાડવોને દ્રૌપદીની સાથે વનમા વસાવ્યા તેથી તેઓએ મને ઘણુ જ દુ ખ ઉપજાવ્યુ આમ હે નારદ! સંતાતનધર્મને જાણતો હોવા છતા હુ ભ્રમથી સુખ—દુ ખરૂપ આ સસારમા ખૂબ ડૂબી ગયો છુ હુ કોણુ? એ પુનો કોના? માતા કોણુ? અને સુખ શુ? જેથી મારુ હૃદય મોહથી સંતત્વિત ભમ્યા કરે છે હુ શુ કરુ અને ક્યા જઉં? મને સંતોષ થતો નથી મારુ ચચળ મન આ સસારમા હિંડોળે ચડ્યુ છે, જેથી સ્થિર થતુ નથી હે મુનિશ્રેષ્ઠ! તમે ખંધુ જાણો છો, તો મારો સંદેહ દૂર કરો, તમે એનું કરો કે, જેથી હુ સંતાપરહિત થઈ સુખી થાઉં

सर्वज्ञोऽसि मुनिश्रेष्ठ संदेहं मे निवर्तय ।

तथा कुरु यथाऽहं स्या सुखिनो विगतज्वरः ॥

ઈતિ ગીદેવીભાગવત મહાપુરાણમા સ્કંધ વિષે

અધ્યાય ૨૫ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૨૬ મો[†]

નારદનો મોહ

વ્યાસ ઉવાચ

इति मे वचन श्रुत्वा नारद परमार्थवित् ।

मामाह च स्मित कृत्वा पृच्छन्त मोहकारणम् ॥૧॥

વ્યાસ જોલ્યા એમ મારુ વચન સાંભળી સત્ય

+ આ અધ્યાયમા સત્તાવન સ્વેકોલે નારદ પોતાના મોહનું માહાત્મ્ય વર્ણવે છે

ભ. ૨૪

વસ્તુને જાણતા નારદ ધીમુ હસીને મોહનું કારણ પૂછતા મને કહેવા લાગ્યા

નારદ જોલ્યા 'હે પરાશરના પુત્ર વ્યાસ! હે પુરાણોને જાણનારા! તમે (મોહ વિષેનો) ઉત્તમ નિશ્ચય શુ પૂછો છો? આ સસારમા કોઈ પણ પ્રાણી મોહ વિનાનું^{*} નથી પ્રાપ્ત, વિષ્ણુ, રુદ્ર, સનક, કપિલ વગેરે બધા માયાથી વીંટાયેલા હોઈ સસારના માર્ગમા ભટક્યા કરે છે લોકો મને જ્ઞાની જાણે છે, પણ હુયે સર્વ લોકોની પેઠે ભ્રાતિ પામ્યો છુ (આ વિષે) ખૂબ નિશ્ચયવાળુ મારુ પૂર્વ વૃત્તાત હુ ક્રહુ છુ માલજો હે સત્યવતીના પુત્ર! સ્ત્રી માટે મે પોતે કહેલા મોહથી મે પૂર્વે ઘણુ જ મોટું દુ ખ અનુભવ્યુ હતુ એક વખતે પર્વત[†] અને હુ ઉત્તમ ભરતખંડ જેવા દેવ લોકમાથી પૃથ્વી પર ચાલ્યા હતા તીર્થોના સમૂહ, પવિત્ર સ્થાનો અને મુનિઓના શુભ આશ્રમો જોતા અમે બંને પૃથ્વી પર સાથે જ ફરતા હતા દેવલોકમાથી અમે બંને પ્રથમ ચાલ્યા હતા, ત્યારે પરસ્પર સોગદ સઈ નિશ્ચયપૂર્વક વિચાર કરીને અમે આ ઠરાવ કર્યો હતો કે, 'સારી કે નરસી જેને જેવી ઇચ્છા થાય, તેણે એકબીજાને કહેવી, પણ કદી છાતી રાખવી નહિ જેના મનમા ભોજનની, ધનની અથવા કામકીડાની જે ઇચ્છા થાય તે એકબીજાને કહેવી' આવો ઠરાવ કરી અમે બંને મુનિઓ સ્વર્ગમાથી પૃથ્વી પર ચાલ્યા

× નારદ એમ કહેવા માગે છે કે, જ્ઞાનીને પણ માયાને મોહ તથા દુ ખ વગેરે થાય છે, કેમ કે જ્ઞાનથી વિશેષરૂપ સસારનો નાશ થતો નથી. આવરણશકિત ને વિશેષશકિત નામની માયાની બે શકિતઓ છે, તમાની આવરણશકિત જ્ઞાનથી નાશ પામે છે, પણ વિશેષશકિતના નાશ થતો નથી, તે તો પ્રારબ્ધ કર્મના નાશ સુધી રહે જ છે. દેહનો સબંધ હોય ત્યા સુધી વિશેષશકિત ટળતી નથી, તેથી કોઈક વેળા જ્ઞાનીને પણ માયાનો મોહ વગે થાય છે, તેમાં આશ્ચર્ય જન્મું નથી.

* આ પર્વત નારદનો ભાણેજ થાય. જે કે નારદ બ્રહ્માના પુત્ર હોવાથી પર્વત તેનો ભાણેજ ન હોઈ શકે એમ થકા થવા સંભવ છે, પણ નાર નો બીજો જન્મ દસ પ્રજા પતિથી થયો હતો, એ વાત આ ૧૫ જતા સ્તાનમા સ્કંધમા આવશે અને તે જ જન્મમાં પર્વત નારદનો ભાણેજ બને.

અને એકચિત્ત થઈ પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે કરવા લાગ્યા એમ આ લોકમા કરતા અમે બને ઉનાળા પૂરી થતા (ઓમાસામા) સંજય રાજાના સુદર નગરમા આવ્યા ત્યાં એ રાજાએ ભંકિતથી અમને પૂનઃ આને સારી રીતે માન આપ્યું ત્યારે અમે બને એ મહાત્માને ઘેર ચાતુર્માસ રહ્યા ઓમાસાના ચાર મહિના માર્ગમા હમેશા ગાળવા મુશ્કેલ થાય છે, માટે સમજી પુરુષોએ ચાતુર્માસ એક જ સ્થળે રહેવું આવો નિશ્ચય છે પ્રાહ્મણે કામદાજના અંગે આઠ મહિના ભલે મુસાફરી કરવી, પણ સુખ ઈચ્છ નાતે ઓમાસામા મુસાફરી ન કરવી ' આમ મનથી વિચારી તે વેળા સંજયને ઘેર અમે રહ્યા અને તે મહાત્મા રાજાએ અતિથિસત્કાર કરી અમને માન આપ્યું એ રાજાને દમયંતી નામની શ્રેષ્ઠ પુત્રી હતી સુદર દાતવાળી અને ઘણી જ સુદર તે સ્ત્રીને (અમારી) સેવા માટે આજ્ઞા કરી હતી વિવેકને જાણતી અને વિશાળ નેત્રોવાળી તે રાજપુત્રી કાયમ તત્પર રહી અમારી બનેની સેવા કરતી હતી સમય થતા સ્નાન માટે જળ, પુષ્કળ મિષ્ટભોજન, મુખવાસ અને બીજી જે કંઈ અમને ગમતું, તે બધું તે આપતી હતી એ કૃત્યા અમારા બનેના મનના ઇચ્છિત સંકર પો તથા પખા, આસન અને પથારી વગેરે ઇચ્છિત પદાર્થો પૂરા પાડતી હતી એમ સારી રીતે સેવા કરતા અમે બને રાજાને ઘેર રહ્યા હતા અને વેદપાઠ કરવામા તત્પર રહી વેદોક્ત વ્રત પાળવામા તત્પર રહેતા હતા હુ હાથમા વીણા લઈ ઉત્તમ સ્વર સાધી ઘણું જ મધુર અને કાનને ગમતું ગાયત્ર— સામ ગાતો હતો તે મનોહર સામગ્રાન સાલળી એ ચતુર રાજપુત્રી મારા પર રાગવાળી ને પ્રેમયુક્ત થઈ દિવસે દિવસે એનો પ્રેમ માત્ર પર ખૂબ વધવા લાગ્યો અને મારું મન પણ તે પ્રેમાળ રાજકન્યા પર ઈચ્છાવાળું બન્યું પછી તો તે સંસિક કન્યા મારા અને પર્વતના ભોજન વગેરેમા પણ કોઈ કોઈ સમયે કંઈક ભેદ કરવા લાગી અને સેવામા પણ તકાવત કરવા લાગી સ્નાન માટે મને ગરમ પાણી આપતી, ત્યારે પર્વતને ઠંડુ આપતી, અને મને દારૂ આપતી ત્યારે પર્વતને દાગ આપતી, પથારી અને ઓહાડ

પણ મારા માટે જેવા પ્રેમથી સાફ કરી તૈયાર રાખતી, તેવા પર્વત માટે ન રાખતી એ સુદરી મને પ્રેમથી જોતી, પણ પર્વતને તેમ ન જોતી પછી તેવું એનું પ્રેમનું કારણ જોઈ પર્વત 'આ શુ ?' એમ વિસ્મય પામી મનથી વિચારવા લાગ્યો અને તેણે મને એકાંતમા પૂછ્યું 'હે નારદ ! તમે બરાબર કહેજો, આ રાજ પુત્રી ખૂબ હર્ષયુક્ત થઈ બધી રીતે તમારા પર પ્રેમ કરે છે અને સ્નેહયુક્ત થઈ તમને જેવા ભક્ષ્યભોજન સંપૂર્ણ આપે છે, તેવા મને આપતી નથી, આમા કંઈક ભેદ છે અને તે સદેહ ઉપજાવે છે સંજયની આ પુત્રી ખરેખર તમને પતિ કરવા ઈચ્છે છે તમારો પણ તેવો જ ભાવ લક્ષણો ઉપગ્રથી હુ જાણી શકું છું, કેમ કે નેત્રો તથા મુખના વિકાર ઉપસ્થી પ્રેમનું કારણ જણાય છે, માટે તમે સત્ય કહો હે મુનિ ! તમારે જૂઠું વચન કહેવું નહિ સ્વર્ગમાથી આપણે ઠરાવ કરી ચાલ્યા છીએ, તે હમણાં યાદ કરો ' એમ હઠથી પર્વતે પૂછ્યું, ત્યારે હુ શરમથી દબાઈ ગયો મેં તેને કહ્યું 'હે પર્વત ! વિશાળ નેત્રોવાળી આ કન્યા મને પતિ કરવા તૈયાર થઈ છે અને મારા મનનો ભાવ પણ એના પર વધારે છે ' તે સત્ય વચન સાલળી કોપાયમાન થયેલા પર્વત મુનિએ મને વાગ્વાર વાક્ય કહ્યું 'ધિક્કાર હો, ધિક્કાર હો ! પ્રથમ સોગદ લઈને પણ તે મને કહેશે, તેથી મિત્રનો દ્રોહ કરનાર તું મારા શાપથી વાદરના જેવા મુખવાળો થઈ જ ' એમ કોપેલા તે મહાત્માએ મને શાપ આપ્યો, એટલે તરત જ તે સમયે હુ કૂર વાદરના જેવા મુખ વાળો થઈ ગયો પછી મેં પણ તે ભાણેજ ઉપર ક્ષમા ન કરી અને ઘણા જ કોપથી તેને પણ શાપ દીધો કે, 'તારી સ્વર્ગમા ગતિ ન થાઓ હે મહાત્મા પર્વત ! ઘણો જ થોડો અપરાધ છતાં ને મને શાપ આપ્યો માટે તારી પણ મૃત્યુલોકમા જ સ્થિતિ રહેશે.' પછી મનમા ખૂબ ઉદાસ થયેલો પર્વત તે નગરમાથી ચાલ્યો ગયો અને હુ તે જ ક્ષણે વાદરના જેવા મુખવાળો થઈ ગયો એમ મને કૂર વાદર જેવો જોઈ રાજપુત્રી આવી થઈ ગઈ અને વીણા સાલળવાની ઈચ્છાવાળી દોઈમનમા ખૂબ ઉદાસ થઈ વ્યાસે પૂછ્યું હે બ્રહ્મન ! પછી શુ થયું હતું ?

તમે શાપથી કેવી રીતે છુટ્યા હતા ! અને ફરી મનુષ્યના જેવા મુખવાળા કેવી રીતે થયા હતા, એ તમે ખરાબર કહો એ પર્વત ક્યા ગયા હતા ? તમારા ખનેનો ફરી મેળાપ ક્યારે અને ક્યાં સ્થળે થયો હતો, એ સર્વ તમે વિસ્તારથી કહો

નારદે કહ્યું હે મહાભાગ ! હું શુ કહું ? માયાનુચરિત્ર મોહુ છે ક્રોધાયમાન થયેલો એ પર્વત જતો રહ્યો, તે પછી હું ત્યાં ઘણો જ દુઃખી થયો રાજપુત્રી તો વારંવાર મારી સેવા કરવામા ખૂબ તત્પર રહેતી જ હતી એ પર્વત જતો રહ્યો, તે પછી પણ હું તો તે જ ધરમા રહ્યો હતો પણ વાદરના જેવા મુખવાળો હું દુઃખી તથા દીન થઈ ખૂબ ચિંતાથી પીડાતો હતો અને ‘મારુ હવે શુ થશે ?’ એમ વિચાર્યો કરતો હતો પછી સંજય રાજનએ કઈક પ્રકટ યૌવનવાળી પોતાની પુત્રીને જોઈ તે વખતે પોતાના પ્રધાનને પૂછ્યું કે, ‘મારી પુત્રીનો વિવાહકાળ હવે થયો છે, માટે ખૂબ માન્ય કોઈ રાજપુત્રને યોગ્ય વર તરીકે તમે મને જણાવો રૂપ તથા ઉદારતાના ગુણોથી યુક્ત, શૂરો અને સારા કુળમા જન્મેલો રાજપુત્ર તમે મને કહો, એટલે હું વિધિ પ્રમાણે પુત્રીનો વિવાહ હવે કરું,’ ત્યારે પ્રધાને કહ્યું ‘હે રાજન ! તમારી પુત્રીને યોગ્ય અને સર્વ ગુણોથી યુક્ત રાજપુત્રો પૃથ્વી પર ઘણા છે હે રાજેન્દ્ર ! જેના પર તમારી ઈચ્છા લેય, તે રાજપુત્ર ને ખોલાવી તમે કન્યાદાન કરો અને હાથી, ઘોડા તથા રથો સહિત પુષ્કળ ધન આપો,’ એમ પોતાના પિતાએ કરવા ધાર્યું હતું, તે જાણી તે જ વખતે ખોલવામા ચતુર દમયંતીએ પોતાની ધાવમાતાની પાસે ઓકાત મા રાજને કહાવ્યું કે, ‘હે મહારાજ ! તમારી પુત્રી દમયંતીએ મને કહ્યું છે કે, ‘હે ધાવમાતા ! તમે મારા કહેવાથી મારા પિતાને કહો કે, નારદથી મોઢ પામેલી મે મહતી નામની વીણાને ધારણ કરતા બુદ્ધિમાન નારદને સુખોથી વર્ષો છે, જેથી બીજા કોઈ પણ મને અત્યંત પ્રિય નથી હે તાત ! નારદ મુનિ સાથે મે ઈચ્છેલો મારો વિવાહ તમે કરો, ધર્મને જાણતી હું નારદ વિના બીજા પતિને વરીશ નહિ મગરમચ્છા પિતાના, ઝસમય, મંદુર, સુખથી ભરેલા અને તિમિ

ગિલ નામના જળચર પ્રાણીથી સહિત નારદ પુ સમુદ્રમા હું દૂખી ગઈ છું ૧-૫૭
મમ્નાડ્ઠે નારદસિન્ધૌ વૈ નક્રહીને રચાત્મકે ।
અક્ષરે સુલસપૂર્ણે તિર્મિગિલવિર્જિતે ॥ ૫૭ ॥
ઈતિ શ્રીદેવીભાગવત મહાપુરાણમા ૫૪ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૨૬ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૨૭ મો

નારદનો વિવાહ

સૂત્ર ઉવાચ ।

તત્પુન્યા વચન શ્રુત્વા રાજા ધાત્રીમુલાત્તતઃ ।

માર્યા પ્રોગાચ કેરેયીં સમીપસ્થાં સુલોચનામ્ ॥૧॥

નારદ બોલ્યા તે પછી ધાવમાતાના મુખથી પુત્રીનું તે વચન સાંભળી સંજયરાજનએ પાસે બેઠેલી સુદર નેત્રોવાળી પોતાની પત્ની કેરેયીને કહ્યું ‘હે પ્રિયે ! ધાવે જે વચન કહ્યું તે તે સાંભળ્યું ને ? વાદરના જેવા મુખવાળા એ નારદ મુનિને પુત્રીએ પોતાની પસંદગીથી વરી લીધો છે પુત્રીએ શો વિચાર કર્યો છે ? આ તેનું વર્તન બુદ્ધિહીન છે વાદરના જેવા મુખવાળા એ નારદને કન્યા કેમ આપાય ? કદ્દૂ પો એ ભિખારી ક્યા અને મારી પુત્રી દમયંતી ક્યા ? આ અવળ કાર્ય કદી ન કરવું જોઈએ હે સુદર વાળના છેડાવાળી ! મુનિ પર મોઢેલી તે ભોળી પુત્રીને તુ શાસન તથા બુદ્ધોને અનુસરતી યુક્તિ વડે હકથી પણ અટકાવ ’ પોતાના પતિનું એ વચન સાંભળી માતાએ પોતાની પુત્રીને કહ્યું ‘તારુ રૂપ ક્યા અને વાદરના જેવા મુખવાળો એ નિર્ધન મુનિ ક્યા ? તુ ચતુર થઈ એ ભિખારી પર કેમ મોઢ પામી ? તુ વેલડી જેવી ક્રોમળ શરીરવાળી છે અને એ તો રાખોડીથી કઠોર શરીરવાળો છે હે નિર્દોષ પુત્રિ ! વાદરના જેવા મુખવાળા તેની સાથે તારી વાત કેમ ઘટે ? હે ઝળકતા હાસ્યવાળી ! એ નિદાપાત પુરુષ ઉપર તને શી પ્રીતિ થશે ? તારો વર કોઈ રાજપુત્ર થવા દે, તુ ખોટી હક ન કર, ધાવના મુખથી વચન સાંભળી તારા પિતા દુઃખ પામે છે ક્રોમળ માલતીની વેલને બાવળના

* આ અધ્યાયમા છાપ્પન શ્લોકોથી નારદનો વિવાહ તથા મોહનો અરિથા વર્ણવાયે.

ગુણ સાથે લાગેલી નોંઈ ક્યા અતુર મનુષ્યનું મન ખેદ ન પામે ત પૃથ્વી પર ક્યો મૂર્ખ મનુષ્ય પણ કોમળ નાગરવેલના પાન ઊંટને ખાવા આપે । વિવાહવિધિ થયા પછી નારદની પાસે તેના હાથે વળગેલી તને નોંઈ કેનું ચિત્ત નહિ બળી ન્યત્ર અપરબ મોહાવાળાની સાથે વાત કરવી પણ ગમતી નથી, તો મરતા સુધી એની સાથે તારે કેવી રીતે સમય ગાળવો ?' માતાનું તે વચન સાંભળી ખૂબ આતુર થઈ મારા પર નિશ્ચય કરી બેઠેલી નાનુક અગવાળી દમયંતી માતાને કહેવા લાગી : 'મૂર્ખ પુરુષના મુખ, રૂપ તથા ધનથી શું કરવાનું ? અતુરાર્થ વિનાનો હોઈ રમનો મારો નહિ જાણતા પુરુષના સંન્યયી પણ શું હે માતા । વનમા મુગલીઓ પણ ધન્ય છે કે, જેઓ નાદથી મોહિત થઈ ગ્રાણ આપે છે, માટે મૂર્ખ મનુષ્યોને પૃથ્વી પર ધિક્કાર હો હે માતા । સાત સ્વરોરૂપ જે વિદ્યાને નારદ જાણે છે, તેને શકર સિવાય ત્રીજો કોઈ પણ પુરુષ જાણતો નથી (અર્થાત્ એ વિદ્યાને નારદ તથા શકર બે જાણે જ જાણે છે, ત્રીજો કોઈ જાણતો નથી) મૂર્ખની સાથે રહેવું, તે ક્ષણે ક્ષણે મરણરૂપ છે, રૂપાળો અને ધનવાન પુરુષ ને ગુણ વિનાનો હોય તો ક્ષયમ ત્યજવા યોગ્ય છે નક્કો મો ગર્વ કરતા મૂર્ખ સંગ સાથેની મિત્રતા પણ ધિક્કારપાત્ર છે । ગુણને જાણતા ભિખારી સાથેની પણ મિત્રતા કેવળ વચનથી જ મુખ આપતી હોય છતાં શ્રેષ્ઠ છે સ્વર, ગ્રામ તથા મૂર્છના ભેદને તેમ જ આઠ સ્ત્રોને જાણતો પુરુષ દુર્બળ હોય, તોપણ દુર્બલ છે, જેમ ગંગા તથા સરસ્વતી કૈલાસમા પહોચાડે છે, તેમ સ્વરજ્ઞાનમા કુશળ મનુષ્ય પણ દેહાસમા પોકાનાડે છે સ્વરોના પ્રમાણને જે જાણે છે, તે મનુષ્ય હોય, તોપણ દેવ જ છે અને સાત સ્વરોના ભેદવાળા સંગીત શાસ્ત્રને જે જાણતો નથી, તે છત્ર હોય તોપણ પનુ છે મૂર્છના તથા તાલની ગતિ માલથી જે આનંદ પામતો ન હોય, તેને ખરેખર પશુ જાણવો, હર્ષણિયા પનુ છે, તોપણ સંગીત માલથી આનંદ પામે છે, માટે પનુ નથી એવી માપ કાન વિનાનો હોય છે, છતાં મનોહર નાદ સાંભળી આનંદ પામે છે, તો કાનનાળા છતાં મનોહર નાદ સાંભળી આનંદ નહિ પામતા

મનુષ્યોને ધિક્કાર હો । બાળક પણ સુદર સ્વરૂપવાળું ગાયન સાંભળી પ્રસન્નચિત્ત થાય છે, પણ જેઓ ધરણ છતાં તેનું ગાયન જાણતા નથી, તેઓને ધિક્કાર હો મારા પિતા નારદના અંગેક ગુણોને શું નથી જાણતા ત ત્રણે લોકમા તેના સમાન બીજો સામ ગાનાર નથી માટે એને પ્રથમ મેળાપથી જ હું વરી ચૂકી છું ગુણોના ભંડાર એ નારદ શાપને લીધે પાછળથી વાદરના જેવા મુખવાળા ભલે થયા છે, પણ તેથી શું ઘોડા જેવા મુખવાળા કિન્તરો ગાનવિદ્યાથી યુક્ત છે, તો કોને પ્રિય હોતા નથી ત સુદર મોહાનું શું ક્ષમ છે ? માટે હે માતા । તુ મારા પિતાને કહેજે, હું એ મુનિશ્રેષ્ઠને વરી ચૂકી છું, તેથી આગ્રહ છોડી આનંદથી મને તેમને આપી દો ।

નારદે કહ્યું હે મુનિ । પુત્રીનું એ વચન સાંભળી દૈકેથીએ પુત્રીનો મારા પરનો આગ્રહ જાણી સંજને જાણાવ્યું - હે સંગેન્દ્ર । શુભ દિવસે દમયંતીને નારદ-મુનિ સાથે વિવાહ કરી દો, કેમ કે એ સર્વજ્ઞ મુનિને તે મનથી વરી ચૂકી છે' એમ સણીએ પ્રેરણા કરી, એટલે સંજ્ય સંજ્યે વિધિથી સર્વ વિવાહકર્મ કર્યું હે શનુઓને તપાવનારા । એમ સ્ત્રીને સ્વીકારી વાદરના જેવા મુખવાળો હું હમેશાં બળતા મનથી ત્યાં જ રહ્યો સંજ્યુત્રી મારી સેવા માટે ન્યારે મારી પાસે આવતી, ત્યારે વાદરના જેવા મુખવાળો હું હું ખથી અત્યંત બળ્યા કરતો, પણ દમયંતી તો મને નોંઈ પ્રકૃત્ય મુખકમળવાળી જ રહેતી, પણ (મારું) વાદરના જેવું મુખ હોવા છતાં કદી શોક કરતી ન હતી એમ સમય જવા લાગ્યો, તેટલામા અંગેક તીર્થોમા ફરતા પર્વત મુનિ એકાએક મને મળવા માટે આવ્યા મેં તેમને પ્રેમથી ઘણું જ માન આપ્યું અને વિધિ પ્રમાણે પૂજ્યા, પછી દિવ્ય આસન પર બેઠેલા પાંત મુનિ મને વાદરના જેવા મુખવાળો, છતાં સ્ત્રીને પસંદહો લોઈ ખૂબ ચિંતાતુર નોંઈ હું ખી થયા પછી તે દયાળુ પાંતે દુષળા થયેલા મને—મામાને આ પ્રમાણે કહ્યું 'હે મુનિશ્રેષ્ઠ નારદ । મેં તમને કોપથી શાપ આપ્યો છે, તેનું નિવારણ આજે હું કરું છું, સાંભળો હે નારદ । આ સંજ્યુત્રીને નોંઈ મારા ચિત્તમા હમણાં દયા ઊપજી છે; માટે મારા પુણ્યથી

તમે સુદર મુખવાળા યાઓ પછી મેં પણ એમનું વાક્ય સાભળી ચિત્તને સ્નેહાળ કરી તરત તે જ ક્ષણે તેમને આપેલા શાપનું પણ નિધારણ કર્યું કે, 'હે ભાણેજ! તમારી પણ હવે સ્વર્ગલોકમા ગતિ યાઓ, હે પર્વત! મેં (તમને આપેલા) શાપનું આમ નિવારણ કર્યું છે,' પછી તેના વચનથી તેના દેખતા હુ સુદર મુખવાળો થયો, એટલે સતોષ પામેલી સજ્જન પુત્રીએ તરત માતાને કહ્યું 'હે માતા! મહાતેજસ્વી તમારા જમાઈ સુદર મુખવાળો થયા છે અને પર્વત-મુનિના વચનથી આજે શાપથી છૂટ્યા છે,' તે વચન સાભળી રાણીએ રાજાને કહ્યું, એટલે પ્રસન્ન થયેલો સજ્જન રાજા તે જ વખતે અમને મળવા માટે આવ્યો એ મહાત્મા રાજાએ તે સમયે સંતુષ્ટ થઈ મને તથા મારા ભાણેજને પુષ્કળ ધન આપ્યું અને મોટી પહેરામણી આપી આમ માયાના બળનું મહાત્મ્ય મેં જે પ્રમાણે અનુભવ્યું હતું, તે આ સર્વ મારુ પહેલાનું વર્તન મેં તમને કહ્યું હે મહાભાગ! માયાના ગુણોથી સ્થાયેલા આ જૂઠા સંસારમા કોઈ પણ પ્રાણી સુખી છે નહિ, થયો નથી અને થશે પણ નહિ^x કામ, ક્રોધ, લોભ, મત્સર, મમતા, આહકાર અને મદને કોણે છૂટ્યા છે? કેમ કે એ બધા મહાબળવાન છે હે મુનિ! સત્ત્વ, રજ્જ્સ અને તમસ્ આ ત્રણ ગુણો જ પ્રાણીઓના દેહની ઉત્પત્તિમા ખરેખર કારણ છે હે વ્યાસ! કોઈ સમયે હું વિષ્ણુની સાથે વનમા જતો હતો, ત્યારે હાસ્યવિનોદથી ક્ષણવારમા તેમણે મને સ્ત્રીપણુ પમાડી દીધું હતું માયાના બળથી મોહિત થયેલો હું રાજાનું રાણીપણુ પામ્યો હતો અને તે રાજાના ઘરમા મેં ઘણા પુત્રોને જન્મ આપ્યા હતા'

વ્યાસે પૂછ્યું હે સત્પુરુષ! તમારુ વચન સાભળી મને આ મોટો સંશય થાય છે કે, હે મુનિ! અત્યંત જ્ઞાની છતાં તમે સ્ત્રીપણુ કેમ પામ્યા હતા? અને પાછા પુરુષ કેવી રીતે થયા હતા? કયા રાજાને ઘેર તમે પુત્રોને જન્મ આપ્યા હતા? આ સર્વ વૃત્તાત

^x અર્થાત ત્રણ ગુણોથી ઉત્પન્ન થનારા આ દેહ જ્યાં સુધી હોય છે, ત્યાં સુધી માયાના મોહ સુખ, દુઃખ વગેરે વિશેષે સર્વને રહેવાના જ, તે માટે કોઈ ઉપાય નથી.

તમે મને સંપૂર્ણ કહો સ્થાવર-જંગમ આ સર્વ જગતને જેણે મોહિત કર્યું છે, તે માયાનું આ અદ્ભુત ચરિત્ર તમે મને કહો સર્વ ગ્રંથોના અર્થના સ્વરૂપ અને સર્વનો સંશયનો નાશ કરનાર તમારી કથાઓરૂપ અમૃત સાભળતા હું તૃપ્તિ પામતો નથી

ન હસિમધિગચ્છામિ ષ્ટળસ્ત્વ કથામૃતમ્।

સર્વપ્રત્યયર્થતત્ત્વ ચ સર્વસંશયનાશનમ્ ॥૫૬॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવત મહાપુરાણમા પદ્ય સ્કંધ ત્રિષે અધ્યાય ૨૭ મો મમામ

અધ્યાય ૨૮ મો⁺

નારક સ્ત્રી કેમ થયા હતા?

નારક ઉવાચ।

નિશામય મુનિશ્રેષ્ઠ ગદતો મમ સત્કથામ્।

માયાગ્રહ સુદુર્લભ મુનિભિર્યોગિભિવચ્ચમે' ॥૧॥

નારકે કહ્યું હે મુનિશ્રેષ્ઠ! મારી ઉત્તમ કથા હું તમને કહું છું, સાભળો યોગવેત્તાઓમા શ્રેષ્ઠ મુનિઓને પણ માયાનું બળ જાણવું ઘણું મુશ્કેલ છે અજન્મા અને મહાદુ ખે જાણી શકાતી એ માયાએ પ્રભાથી માડી વનસ્પતિ સુધીના સર્વ સ્થાવર-જંગમ જગતને મોહિત કર્યું છે કોઈ સમયે અદ્ભુત કર્મ કરતા વિષ્ણુના દર્શનને ઈચ્છતો હું સ્વરો તથા તાનથી શોભતી મારી 'મહતી' નામની વીણાને વગાડતો અને સાત સ્વરોવાળું 'ગાયત્રી' સામ ગાતો સત્યલોકમાથી સુદર સ્વેતદીપમા ગયો હતો ત્યાં દેવોના દેવ હાથમા ચક્ર તથા ગદાધારી કૌસ્તુભભણિથી પ્રકાશતી છાતીવાળા, મેઘ જેવા કાળા, ચાર ભુજવાળા, પીળા વસ્ત્રને પહેરતા, મુકુટ તથા બાજુબાધથી શોભતા, વિલાસવાળા લક્ષ્મીજી સાથે રમતા અને આનંદી વિષ્ણુના મેં દર્શન કર્યો તે વખતે મને જોઈ સર્વ લક્ષણોથી યુક્ત, સર્વ આભૂષણોથી શાભતા, સ્ત્રીઓમા અત્યંત શ્રેષ્ઠ, સુદર હોઈ રૂપ તથા યૌવનથી ગર્વિત, વિષ્ણુને અત્યંત પ્રિય અને સુદર સોના જેવી કાતિવાળા લક્ષ્મીદેવી વિષ્ણુની પાસેથી અદૃશ્ય થયા થયા પછા સાથે ઘરની અદર જતા રહેલા લક્ષ્મી

⁺ આ અધ્યાયમા બુદ્ધિમાન નારક સાદીચોપન સ્વેકોથી ચોતાની કથા કહે છે

જાને જોઈ મેં દેવોના દેવ જગતપ્રભુ વિષ્ણુને પૂછ્યું
 'હે ભગવત્ ! હે દેવોના દેવેશ્વર ! હે કમળ જેવી
 નાભિવાળા ! હે દેવોનો નાશ કરનારા ! મને આવતો
 જઈ લક્ષ્મીજી આપની પાસેથી કેમ જતા રહ્યા ?
 હે જગતના ગુરુ ! હું અવિચારી કે ધુતારો નથી હે
 જનાર્દન ! હું તો ક્રોધને તથા માયાને જીતનારો જિતે
 નિદ્ર્ય તપસ્વી છું' એમ કહી ગર્વવાળુ મારુ
 વચન સાંભળી વિષ્ણુ લગાર હસીને વીણા જેવી
 મધુર વાણી બોલ્યા 'હે નારદ ! એવી નીતિ છે કે,
 કોઈ પણ સ્ત્રીએ પતિ વિના ખીજ પુરુષની પાસ
 કદી ક્યાય રહેલું નહિ હે વિદ્વાન ! વાયુને જીતનારા
 યાગીઓ, સાખ્યવેત્તાઓ, નિરાહાર અને જિતેન્દ્રિય
 તપસ્વીઓ તથા દેવોને પણ માયા જીતવી ઘણી મુશ્કેલ
 છે હે મુનિશ્રેષ્ઠ ! હે ગીતને જાણનારા ! તમે હમણા
 કહ્યું કે, 'મેં માયાને જીતી છે' આજુ વચન કદી
 ન બોલવું' હું, શિવ, બ્રહ્મા અને સનપ્રદિ મુનિઓ
 પણ માયાને જીતવા જો સમર્થ નથી, તો તમે કે
 ખીજ કોણ તેને જીતવા સમર્થ છો ? જે પ્રાણી
 દેવતા, મનુષ્યના અથવા પશુ-પક્ષીના શરીરને
 ધારણ કરે છે, તે એ માયાને કેવી રીતે જીતી
 શકે ? વેદવેત્તા, મૌન અથવા જિતેન્દ્રિય હોય તે
 પુરુષ પણ ગુણોથી યુક્ત હોઈ, તે માયાને જીતવા
 કેમ સમર્થ થાય ? રૂપરહિત છતાં (ખીજ) સ્વરૂપોને
 ધારણ કરતો જ્ઞાન પણ તે માયાનું જ રૂપ છે વિદ્વાન,
 મૂર્ખ કે વચ્ચો હરોઈ પ્રાણી તે માયાને વશ છે
 ધર્મ જાણનારને પણ કોઈકે વેળા જ્ઞાન વ્યાકુળ કરે
 છે, એટલે સ્વભાવ તથા કર્મથી પણ તે જ્ઞાનનું વર્તન
 જાણવું મુશ્કેલ છે (આવો જ્ઞાન પણ તે માયાનું જ
 રૂપ છે) ૯

નારદ બોલ્યા. એમ કહી વિષ્ણુ બોલતા બધ
 થયા, એટલે વિસ્મયયુક્ત મનવાળા મેં જગતના
 નાથ એ સનાતન વિષ્ણુને કહ્યું હે લક્ષ્મીના પતિ !
 એ માયા કેવા રૂપવાળી છે ? કેવી છે ? કેટલા બળવાળી
 છે ? ક્યા રહે છે અને કોના અધારવાળી છે, તે મને
 કહે હે પૂખ્તોને ધારા ! કરગ્રસ્ત ! તે માયાને હું જોયા
 ઈચ્છું છું, તમે મને જલદી ખતાવો હે લક્ષ્મીપતિ !

એ માયાને હું સારી રીતે જાણવા ઈચ્છું છું, તમે
 કૃપા કરો

વિષ્ણુ બોલ્યા* 'ત્રણ ગુણોવાળી, સર્વના આધાર-
 રૂપ, સર્વને જાણતી, સર્વને માત્ર, જીતવી અશક્ય
 અને અનેક રૂપવાળી તે માયા સર્વ જગતમા વ્યાપી
 રહી છે હે નારદ ! તમારા ચિત્તામા તેને જોવાની જો
 ઈચ્છા છે, તો મારી સાથે ગરુડ ઉપર તમે બેસો,
 આજે આપણે બંને હમણા જ બીજે સ્થળે જઈએ
 હે બ્રહ્માના પુત્ર ! જેઓએ મનને જીત્યું નથી,
 એવાને જીતવી મુશ્કેલ તે માયા હું તમને ખતાવીશ,
 પણ તેને જોઈ તમે મનમા ખોદ ન કરજો' એમ
 મને કહી દેવોના દેવ વિષ્ણુએ ગરુડને યાદ કર્યો;
 એટલે માત્ર યાદ કરતા જ તે ગરુડ વિષ્ણુની પાસે
 આવ્યો ગરુડને આવેલો જોઈ વિષ્ણુ તેના પર બેઠા
 અને મને પણ પોતાના પાછળ બેસાડી જવાની
 તૈયારી કરી જે વનમા જવાની પોતાને ઈચ્છા હતી,
 ત્યાં લઈ જવા વિષ્ણુએ ગરુડને પ્રેરણા કરી તે વન
 તરફ વાયુ જેવા વેગવાળો ગરુડ વૈકુંઠમાથી આવ્યો.
 ગરુડ પર બેઠેલા અમે બંને (માર્ગમા) મોટા
 વનો, દિવ્ય સરોવરો, નદીઓ, શહેરો, ગામો તથા
 ખાણો વગેરેને તેમ જ ખેડૂતના ગામડા, પહાડી
 ગામડા તથા ગાયોના વાડાઓને, મુનિઓના સુદર
 આશ્રમોને, ઘણી જ સુદર વાવોને, મોટા તળાવોને,
 કમળોથી શોભીતા ધરાઓને તથા મૃગોના ને વસાણોના
 ટોળાને જોતા કાન્યકુબ્જ (કનોજ) નગરની પાસે
 ગયા ત્યાં અમે સુદર દિવ્ય સરોવર જોયું, જે કમળોથી
 શોભીતું, હસો તથા ખતકોથી યુક્ત, ચક્રવાકોની શોભા
 વાળું, અનેક રંગવાળા પ્રકુલ કમળોથી રંગાયેલું,
 પવિત્ર મધુર જળવાળું અને ભમરાઓના ટોળાના
 મુગ્ધસ્વથી ગાજતું હતું અતિ અદ્ભુત હોઈ સમુદ્રની
 સરપાઈ કરતા તે તળાવને તેમ જ દૃષ્ટ જેવા ખૂબ
 મીઠા તેના પાણીને જોઈ ભગવાન વિષ્ણુએ મને
 કહ્યું 'હે નારદ ! સારસ પક્ષીઓથી ગાજતું, કમળોથી
 આખું છવાયેલું અને સ્વચ્છ પાણીથી ભરપૂર આ
 ઊંટ સરોવર તમે જુઓ આમા સ્નાન કરી આપણે
 આ ઉત્તમ નગર કાન્યકુબ્જમા જઈશું' એમ કહી
 વિષ્ણુ ગરુડ ઉપરથી મને ઉતારી તરત જ (પોતે પણ)

ઊતર્યા, અને હસીને મારી (અગૂઠા પાસેની) તળની આગળી પકડી ફરી પાછા તે સરોવરને વખાણતા એ પ્રભુ ત્યા એ સરોવરના કિનારા પર મને લઈ ગયા ઘાટી છાયાવાળા અને સુદર તે કિનારાના પ્રદેશ પર વિશ્રાંતિ લઈ તેમણે મને કહ્યું 'હે મુનિ! આ સ્વચ્છ જળમા તમે (પ્રથમ) સ્નાન કરો, પછી હું કરીશ અત્યાત પવિત્ર આ તળાવમા સજ્જનોના ચિત્ત જે નિર્ભેજ અને કમળોની રજથી ઘણું સુગંધી પાણી છે' એમ તે ભગવાને મને કહ્યું, એટલે વીણા તથા મૃગચર્મ ત્યા મૂકી સ્નાન કરવાની બુદ્ધિથી હું પ્રેમથી તેના કિનારે ગયો અને હાથપગ ધોઈ, શિખા બાધી, ફર્લ લઈ, આચમન કરીને પવિત્ર થયેલા મે એ જળમા સ્નાન કર્યું વિષ્ણુના દેખતા એ સુદર જળમા હું તાહ્યો કે તરત પુરુષનું રૂપ છોડી સર્વોત્તમ સ્ત્રીનું રૂપ પામ્યો વિષ્ણુ તો મારી વીણા તથા શુભ મૃગચર્મ લઈને આકાશમા ચડી જઈ તરત જ ક્ષણ વારમા પોતાને ઘેર જતા રહ્યા તે પછી હું સ્ત્રીપણ પામ્યો અને સુદર શણગારોથી શોભી રહ્યો કે, તે જ ક્ષણે મારા માનમાથી પહેલાનું શરીર ભૂલાઈ ગયું અને જગતના નાથ એ વિષ્ણુ તથા મારી મહતી નામની વીણા પણ ભૂલાઈ ગયા એમ મોઢ ઊપજ વનાર સ્ત્રીનું રૂપ પામી હું તળાવમાથી બહાર નીકળ્યો અને કમળોના છોડવાથી વ્યામ એ સ્વચ્છ પાણીવાળા સરોવરને જેવા લાગ્યો 'આ શુ ?' એમ વારવાર મનથી હું વિસ્મય પામતો અને શ્રીરૂપ ધારણ કરતા મારા સમયે જ હું વિચારી રહ્યો હતો, તેટલામા જ 'તાલધ્વજ' નામના રાજને એકાએક ત્યા મે બેયો એ રાજ હાથીઓ, ઘોડા તથા સ્થોના સમૂહથી વીંટાયેલો, સ્થમા બેઠેલો, યુવાન, આભુપણોથી વ્યામ અને શરીરધારી ક્રમદેવ જેવા હતો એ રાજ દિવ્ય શણગારોથી શોભતી અને પૂનમના ચંદ્ર જેવા મુખ વાળી મને—સ્ત્રીને ત્યા નોઈ ખૂબ વિસ્મય પામ્યો અને તેણે મને પૂછ્યું 'હે કલ્યાણિ! ત કોણ છે ? ક્યા દેવતી, મનુષ્યની, ગધર્વની કે નાગની તું પુત્રી છે ? રૂપ—યૌવનથી શોભતી તું ખાણા એકલી કેમ છે ? હે સુદર નેત્રોવાળી ! તું પરલોલી છે કે કન્યા છે ? સત્ય કહે હું સુદર વાળના છોડાવાળી ! હું સુદર કેડવાળી !

આ તળાવમા તું શું બુચે છે ? હે કોયલ જેવા અવાજવાળી ! તે શું કરવા ધાર્યું છે ? ક્રમદેવને પણ મોઢ પમાડતી તું મને કહે હે હસના જેવા નેત્રોવાળી ! મને ઉત્તમ પતિ કરી તું મારી સાથે મનગમતા ભોગ ભોગવ' ૧-૫૪

મુહુર્ચ્ય મોગાન્ મરાલાક્ષિ મયા સહ કુશોદરિ ।
ચાન્દ્રિતાન્ મનસા નૂન કૃત્વા મા પતિમુત્તમમ્ ॥૫૪

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા પદ સ્કંધ વિષે

અધ્યાય ૨૯ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૨૯ મો

શ્રીરૂપ નારદ તાલધ્વજ રાજની પત્ની તરીકે ?

નારદ ઉવાચ

હ્યુકોડ્દ તદા તેન રાજા તાલધ્વજેન ચ ।

વિમુદ્ધ્ય મનસાચ્ચર્યં તમુવાચ વિશ્વાપતે ॥ ૧ ॥

નારદ બોલ્યા એ તાલધ્વજ રાજએ મને એમ કહ્યું, ત્યારે મનથી ખૂબ વિચારી મે તેને કહ્યું હે રાજ ! હું કોની પુત્રી છું, મારા માતાપિતા ક્યા છે અને સરોવર પર મને કોણે મૂકી છે, એ હું ચોક્કસ જાણતી નથી હે રાજેન્દ્ર ! હું શું કરું ? ક્યા જાઉં ? મારું કન્યાણું કઈ રીતે થાય ? એમ હું મારી કૃત્યેચ્છા વિચાર્યો કરું છું અને નિરાધાર છું હે રાજન્ ! દેવ જ શ્રેષ્ઠ છે અહીં મારો પુરુષાર્થ જ નથી હે રાજ ! તમે ધર્મ જાણો છો, તો જેમ ઇચ્છતા હો તેમ કરો હે રાજ ! હું તમારે આધીન છું, મારું રક્ષણ કરનાર કોઈ પણ નથી મારા પિતા, માતા બાધવો કે સ્થાન કઈ છે જ નહિ 'મે એમ કહેલો તે રાજ વિશાળ નેત્રોવાળી મને બેઈ ક્રમાતુર થયા તેણે સેવકોને આમ કહ્યું 'આ સ્ત્રીને બેસવા માટે ચાર માણસોથી લઈ જવાતી, રેશમી વસ્ત્રથી ઢાંકેલી, સુદર ક્રોમળ બિંજનાવાળી, મોતીની સેરોથી શોભતી, ચાર ખૂણા વાળી વિશાળ અને સોનાથી બનાવેલી ઉત્તમ પાલખી લાવો' તેનું એ વચન સાંભળી ઉતાવળા જતા સેવકો વસ્ત્રથી ઢાંકેલી દિવ્ય પાલખી મારે માટે લાવ્યા તે

* આ અધ્યાયમા શ્રીરૂપ પામેલા નારદને ફરી પુરુષપણ પ્રાપ્ત થયું, એ ક્યા છાસક શ્લોકથી કહેવાશે

વખતે એ રાજાનું પ્રિય કરવાની ઈચ્છાથી હું તે પાલ-
ખીમા બેઠી ત્યારે મને ઘેર લઈ જઈ એ રાજા પ્રસન્ન
થયો પછી નાભ દિવસે તથા શુભ લગ્ને અગ્નિની
સાક્ષીએ વિવાહ વિધિથી એ રાજા મને પરણ્યો હું
તેને પ્રાણ કરતા પણ વધારે પ્રિય થઈ અને 'સૌભાગ્ય
સુદરી' એવું મારું નામ ત્યા પાડ્યું કામશાસ્ત્રમા
કહેલા અનેક જાતના ભોગવિલાસોથી મારી સાથે રમતો
એ જાન સુખ પામ્યો રાજાના કાર્યો છોડીને રાત
દિવસ કામક્રીડા જ કરતા અને કામકળામા જ રમતા
એ રાજાએ જતો કાળ જાણ્યો નહિ દારૂના કેક્રથી
બેભાન બનેલો રાજા સર્વ કાર્યો છોડી સુદર બગીચા
ઓમા, વાવોમા, ઘરોમા, હવેલીઓમા, ઉત્તમ પર્વતો
પર, શ્રેષ્ઠ જલાશયોમા અને સુદર વનમા રમતો
મારે વશ થઈ ગયો હે વ્યાસ! હું પણ તેની સાથે
તૈયાર રહી ક્રીડાના રસથી વશ બની અને મારા પૂર્વ
શરીરને પુરુષપણને કે મુનિજનમને મે કહી યાદ
જ ન કર્યો 'આ મારો પતિ જ છે, હું તેની સ્ત્રી છું,
સર્વ પત્નીઓ કરતા પ્રિય છું, પટરાણી છું, વિલાસો
જાણનારી છું અને મારું જીવન સફળ છે,' આમ
વિચારતી હું રાતદિવસ તે રાજાના પ્રેમથી બાધાઈ ગઈ,
રમતમા જ તત્પર બની, સુખમા લાલચુ થઈ અને
તેને વશ વર્તતી થઈ વેદોત્તુ ઉત્તમ જ્ઞાન, સનાતન
બ્રહ્મજ્ઞાન તથા ધર્મશાસ્ત્રોનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન ભુલાઈ
ગયું,* અને તે રાજામા લાગેલા મનવાળી જ હું

* જામ કહી આ સુભવ્ય છે કે, બ્રહ્મજ્ઞાન થયું હોય,
તે પણ બળેલા બીજની પેઠે રહ્યું આવરણ શકિતરૂપ અજ્ઞાન
માથાના બગીચી રૂપે જા જન્મમા જ પ્રગટે છે, આવું
આશ્ચર્યકરક આજનું બધું છે કહી કોઈને યદ્યપિ થાય કે,
બ્રહ્મજ્ઞાન થયા છતાં એ રીતે ફરી એ અજ્ઞાન થાય તો
બ્રહ્મજ્ઞાન નકમું જ બધાનાં આનું સમાધાન આ છે કે,
બ્રહ્મજ્ઞાનની એક વાર બગીચીનું અજ્ઞાન શેકેલા જિહાવી પેઠે
સંસ્કારરૂપે રહી તે જ જન્મમા ફરી એકે પ્રગટે છે, પણ
બીજે જન્મ ન્યાયનાર થતું નથી, એટલે બ્રહ્મજ્ઞાન વ્યર્થ તો
નથી જ, આવા ન્યાયથી પરમાર્થના નામના ગ્રથમા
પત્તનક કહે છે

'તૈયો જાવચદ્ વા નટસ્મિતિરપિ ત્યજન્ પ્રાણાન ।

જનસમન્નયમર હિ કેલ્પ્ય યતિ દ્વિશોષ ॥

અર્થાત્, નીચમા કે નાચાને ઘેર પ્રાણને ન્યાન કરતા

રહી હે મુનિ! એમ ત્યા આનંદ કરતી અને કામક્રીડા-
મા લાગેલી મારા બાર વર્ષો ફાલુની પેઠે ચાલ્યા ગયા
પછી હું ગર્ભવતી થઈ, ત્યારે રાજા હર્ષ પામ્યો તેણે
વિધિ પ્રમાણે સસ્ત્રાર્કમ કરાવ્યું મને પ્રસન્ન કરતો
એ રાજા ગર્ભથી થતી મારી ઈચ્છાઓને વારવાર
મને પૂછ્યા કરતો, પણ હું શરમાઈ જઈ તે રાજાને
કહી શકતી નહિ, પરંતુ ખૂબ પ્રસન્ન મનવાળી થતી
દશમે મહિનો પૂરો થયો ત્યારે ગ્રહ, નક્ષત્ર, લગ્ન,
તથા તારાના બળથી યુક્ત શુભ દિવસે મને પુત્ર જન્મ્યો
રાજાના ઘરમા પુત્રજન્મનો મહોત્સવ થઈ રહ્યો
અને રાજા પણ પુત્રના જન્મથી ખૂબ સતોષ પામ્યો.
જન્મસૂતક ગયું, ત્યારે મને જોઈ રાજા આનંદ
પામ્યો અને હે શત્રુઓને તપાવનારા! હું રાજાને
ખૂબ પ્રિય પત્ની થઈ, પછી બે વર્ષોના અંતે મે ફરી
ગર્ભ ધારણ કર્યો અને બીજો પણ સર્વ લક્ષણોવાળો
પુત્ર જન્મ્યો તે વખતે બ્રાહ્મણોએ પ્રેરણા કરેલા એ
રાજાએ મોટા પુત્રનું 'વીરવર્મા' અને નાનાનું
'સુધન્વા' એવું નામ પાડ્યું એમ રાજાને પ્રિય
બાર પુત્રોને મે જન્મ આપ્યા અને તે વેળા પ્રેમથી
તેઓનું લાલનપાલન કરવામા હું મોહિત થઈ વળી
પણ સમયે સમયે રૂપયુક્ત બીજા આઠ પુત્રોને મે
મે જન્મ આપ્યો અને પછી મારો ગૃહસ્થાશ્રમ
પૂર્ણ સુખનું સાધન થયો સમય થતા રાજાએ તે
પુત્રોની યથાયોગ્ય લગ્નક્રિયાઓ કરી અને વહુઓ
તથા પુત્રોને લીધે પરિવાર પણ મોટો થયો પછી
પુત્રોને ત્યાં પણ પુત્રો થયા અને તેઓ પણ રમતગમત
કરતા જાતજાતના રસયુક્ત હોઈ મોહમા ખૂબ વધારો
કરનારા થયા એ વેળા કોઈક સમય સુખ તથા ઔચ્ચર્ય
મને જણાતું અને કોઈક સમયે પુત્રો વિવેના રોગોથી
થયેલું અને સતાપ કરવાનું આદ્યુત દુષ્પણ
જણાતું કોઈક વેળા પુત્રોમા અને વહુઓમા માહો
માહો ઘણો જ ભયંકર વિરોધ પણ થતો, તેને લીધે
સતાપ બંતો હે મુનિશ્રેષ્ઠ! એમ સુખનું ખમય, ધોર,
ખોટા આનંદો કરનાર, રાકપથી થયેલ અને અતિ

હાની કંટાર નાબ પામેલી સ્મરત્રવકિતવાળો થયો હોય,
તોપણ જાનકાને જ નાચ પામેલા ચોકવાળો હોઈ અવરથ
મોત પામે છે

મુદ્ર સસારમા હુ ડૂબી ગયો. પૂર્વનુ ઉત્તમ જ્ઞાન ભુલાઈ ગયું અને શાસ્ત્રજ્ઞાન પણ જતુ રહ્યું, સ્રીપણા મા ધરતા કામોમા જ બધી રીતે હુ લીન બની ગયો મોહમા વધારો કરતો અહકાર પણ એટલો બધો થઈ પડ્યો કે, ‘આ મારા પુત્રો ગુણવાન છે, વહુઓ સારા કુળમા જન્મેલી છે અને મારા ધરમા આ પુત્રો પુત્રો સારી રીતે તૈયાર થઈ રમ્યા કરે છે આહો ! આ સસારમાની સ્ત્રીઓમા હુ ખરેખર ખૂબ ભાગ્યશાળી છું, ‘પણ હુ નારદ છું, મને ભગવાને માયાથી ઠગ્યો છે,’ આનુ મે મનથી કદી પણ વિચાર્યું જ નહિ હે વ્યાસ ! ‘આ સસારમા શુભ આચારવાળી, ઘણા પુત્રોવાળી, પતિવ્રતા અને ભાગ્યશાળી હુ રાજપત્ની છું,’ એમ હુ મોહિત થયો હતો પછી હે માન આપ નારા વ્યાસ ! અતિ દૂરનો દેવોનો સ્વામી કોઈ મોટો રાજા મારા પતિ સાથે શત્રુતાને પામ્યો અને તે રાજા સ્થો તથા હાથીઓ સહિત સૈન્ય એકઠું કરી કાન્ય કુબ્જ નગર પાસે આવ્યો અને યુદ્ધ માટે વિચારવા સામ્યો તે રાજાએ સૈન્યની સાથે રહી નગરને ઘેરી સીધુ તે વખતે મારા પુત્રો અને પોત્રો નગરમાથી બહાર નીકળ્યા એ પુત્રોએ એ રાજા સાથે ઉગ્ર યુદ્ધ કર્યું પણ કાળજા યોગથી સર્વ પુત્રોને શત્રુએ રણમા મારી નાખ્યા (મારો પતિ) રાજા યુદ્ધમાથી નાહો અને પોતાને મહેલે પાછો આવ્યો તે વેળા મે સાભળ્યું કે, ‘અત્યત ભયકર યુદ્ધમા મારા પુત્રો માર્યા ગયા છે’ શત્રુરાજા મારા પુત્રોને તથા પોત્રોને મારી સૈન્ય સાથે જતો રહ્યો, ત્યારે હુ વિલાપ કરતી ત્યા યુદ્ધભૂમિ પર ગઈ હે આયુષ્મન ! પુત્રોને તથા પોત્રોને ત્યા પડેલા જોઈ હુ બધી પીડાતી હુ શોકરૂપી સમુદ્રતા પૂરમા (ડૂબતી) વિલાપ કરવા લાગી ‘હાય ! મારા પુત્રો આજે ક્યા ગયા ? હાય ! અતિ બળવાન, વારવા મુશ્કેલ અને અતિ પાપી દેવે મને મારી નાખી છે’ (એમ હુ વિલાપ કરતી હતી) એટલામા ભગવાન વિષ્ણુ બ્રાહ્મણનું રૂપ ધરી ત્યા આવ્યા અને પ્રદ્ધ, પરમ પવિત્ર, ઉત્તમ વન્દ્યોધારી તથા વેદોને જાણતા તે બ્રાહ્મણ છેક મારી પાસે આવી અત્યત દુઃખી થયેલી અને રણભૂમિમા વિલાપ કરતી મને કહેવા લાગ્યા ‘ઓ સુદર્શિ ! તુ ખેદ શુ કરે છે ?

હે કોયલ જેવા અવાજવાળી ! પતિ, પુત્ર અને ધરરૂપ આ સસારમા મોહે તને આ ભ્રમણા જ ઉપજવી છે તુ કોણ છે ? આ પુત્રો કોના છે ? ઉત્તમ આત્માગતિનો તુ વિચાર કર હે સુદર નેત્રોવાળી રડવું છોડી તુ ઊભી થા અને સ્વસ્થ થા હે કામિનિ ! પરલોકમા ગયેલા પુત્રોને ઉદ્દેશી તુ સ્નાન કર અને તલનુ ઘન કર શાસ્ત્રમયોદા જાળવવા માટે મરેલા બધુઓને ઉદ્દેશી અવશ્ય તીર્થમા સ્નાન કરવું, ઘેર સ્નાન ન કરવું, આવો ધર્મશાસ્ત્રનો નિર્ણય છે’

નારદ યોધ્યા એમ કહી તે વૃદ્ધ બ્રાહ્મણે મને યોધ કર્યો એટલે હુ ઊડી અને પછી રાજા તથા બધુ યોધી વીંટયેલી હુ પરમ પવિત્ર તીર્થ તરફ ચાલી તે વખતે પ્રાણીઓનું રક્ષણ કરનાર ભગવાન વિષ્ણુ બ્રાહ્મણના રૂપે આગળ ચાલતા હતા બ્રાહ્મણનું રૂપ ધારણ કરતા અને દૃષ્ટજનોને દુઃખ દેનારા ભગવાન પ્રભુ વિષ્ણુ ત્યા ‘પુતીર્થ’^x નામના સરોવરમા મને લઈ જઈ યોધ્યા ‘હે હાથી જેવી ચાલવાળી ! આ પવિત્ર તજાવમા તુ સ્નાન કર અને વ્યર્થ શોક ત્યજ દે આ તો પુત્રોની (ઉત્તર)ક્રિયા કરવાનો સમય છે તારા દરેક જન્મમા થયેલા કરોડો પુત્રો, પિતાઓ, પતિઓ, ભાઈઓ અને બહેનો મરણ પામેલા છે, તો કેવળ મનથી થયેલા ભ્રમરૂપ, જૂઠા અને પ્રાણીઓને દુઃખ આપતા આ સ્વપ્ન સરખા સસારમા તારે કોનું દુઃખ કરવું ?’ એવું તેમનું વચન સાંભળી, ત્યા વિષ્ણુએ પ્રેરણા કંટેલી હુ સ્નાન કરવા ઈચ્છતી એ પુરુષ સગાવાળા તીર્થમા પેડી એ તીર્થમા સ્નાન કરતા જ હુ ક્ષણવારમા પુરુષ બની ગયો અને વિષ્ણુ હાથમા વીણા લઈ કિનારા પર પોતાનો દેહ ધરી ઊભા રહ્યા હે ઉત્તમ બ્રાહ્મણ ! મે જળમાથી બહાર કોડિયું કરી કમળ સમાન નેત્રોવાળા વિષ્ણુને કિનારે જોયા ત્યારે મારા ચિત્તમા (બધી વાતનું) ભાન થયું, અને મે ત્યા વિચાર્યું કે, ‘હુ નારદ છું અને વિષ્ણુ સાથે હુ અહીં આવ્યો હતો, પણ માયાથી મોહિત થઈ સ્રીપણાને પામ્યો હતો’ એમ હુ વિચારમા પડ્યો, ત્યારે વિષ્ણુએ મને કહ્યું ‘હે

^x જે તીર્થમા આન કરી સ્ત્રી પુરુષ બની જાય તે પુતીર્થ સરવર.

નારદ ! આવો, જળમા લિભા રહી તમે શું કરો છો ?
એ વખતે અતિ ભયકર એ સ્ત્રીપણુ સભારી હુ
વિસ્મય પામ્યો હતો કે કયા કારણે હુ ફરી પુરુષપણુ
પામ્યો ? ૧-૬૬

વિસ્મિતોઽહં તદા સ્મૃત્વા સ્ત્રીભાવદાહણં શુશ્રુમ્ ।

પુન પુરુષમાવશ્ય સપત્ર કેન હેતુના ॥ ૬૬ ॥

ઈતિ શ્રી દેવીભાગવત મહાપુરાણમા પથ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૨૯ માં સમાપ્ત

અધ્યાય ૩૦ મો*

વિષ્ણુએ વહ્નિવેલો મહામાયાનો મહિમા

નારદ ડવાવ

મા દૃષ્ટ્વા નારદં વિપ્ર વિસ્મિતોઽસૌ મહીપતિ ।

ક્ષ ગતા મમ મર્ણ્યાં વા કૃતોઽયં મુનિસત્તમ ॥ ૧ ॥

નારદ બોલ્યા 'મને બ્રાહ્મણ નારદ જોઈ
બેલો (તાલધ્વજ) સજ વિસ્મય પામ્યો કે, 'મારી
સ્ત્રી કયા ગઈ! અને આ મુનિશ્રેષ્ઠ કયાથી ?' એ
સજ 'હા પ્રિયે !' એમ (કહી) વારવાર ત્યા વિલાપ
કરવા લાગ્યો કે, 'વિલાપ કરતા વિયોગી મને છોડીને
તું કયા ગઈ? હે વિશાળ કેડના પાછલા ભાગવાળી !
તારા વિના મારું જીવન, ધર અને સજ્ય નક્કામાં
છે હે કમળની પાખડીઓ જેવા નેત્રોવાળી ! હે
ઉજ્જવળ હાસ્યવાળી ! હુ શું કરું તારા વિરહથી
મારા પ્રાણુ હમણા બહાર નીકળી જતા નથી,
ખરેખર, તારા વિના પ્રાણુ ધારણુ કરવાથી (મારો)
પ્રેમધર્મ ગમે છે હે વિશાળ નેત્રોવાળી ! હુ વિલાપ
કરું છું, તું મને જવાબ આપ પ્રથમ સમાગમ વખતે
મારા પર તારી જે પ્રીતિ હતી, તે ક્યા ગઈ? હે સુદર
ભમ્ભરવાળી ! મારા દુર્ભાગ્યના યોગે તું જળમાં શું
દુબી ગઈ? અથવા માછલા ને કાચળા તને ખાઈ
ગયા કે વરુને તને તરત પકડી લીધી? હે સુદર સર્વ
અગોવાળી ! તું ધન્ય છે, કેમ કે પુત્રો સાથે તું મરી
ગૂંથી છે હે અમૃત જેવુ બોલનારી ! પુત્રો ઉપરનો
તારો સોદ પાપુ સ્વાભાવિક છે, પરતુ હમણા પુનઃ
સોદથી બાધાયલી તું વિલાપ કરતા મને, હુ ખી પતિને

* આ અધ્યાયમાં ત્રેપત યજ્ઞેથી વિષ્ણુ પેત્રે નારદ
પાતે મહામાયાનો મહિમા કહે છે

છોડી સ્વર્ગમાં ગઈ, તે યોગ્ય નથી હે પ્રિયે ! પુત્રો
અને તું પ્રાણુપ્રિયા બંને મારા ગયા, છતા હે વહાલી !
અત્યંત દુખી થયેલા મારું મરણ થતું નથી ! હુ શું
કરું ? કયા જાઉં ? પૃથ્વી પર હમણા સમગ્ર નથી,
(એકલા) તે સ્થનદન સ્ત્રીના વિરહથી થતા દુખને
જાણે છે કૂર વિધાતાએ આ પૃથ્વી પર એ
અવળુ કર્યું છે કે બધી રીતે સમાન ચિત્તાવાળા સ્ત્રી-
પુરુષનું મરણ જુદું જુદું થાય છે (ખરી રીતે તો એ
બંનેનું મરણ સાથે જ થવું જોઈએ) ખરેખર, મુનિ
ઓએ સ્ત્રીઓ પર તો ઉપકાર જ કર્યો છે, કેમ કે
ધર્મશાસ્ત્રોમાં પતિ સાથે બળી જવું તેમના માટે કહેલું
છે (પણ તેઓએ એવો ઉપકાર પુરુષો પર કેમ
કર્યો નહિ લેય ?) એમ તે વેળા વિલાપ કરતા સજને
ભગવાન વિષ્ણુએ શુકિતપૂર્વકના વચનોથી અટકાવ્યો
કે, 'હે સજેન્દ્ર ! તું ખોદ શું કરે છે ? તારી પ્રિય
સ્ત્રી કયા ગઈ છે ? શું તે શાસ્ત્ર સાભળ્યું નથી અથવા
પરિતોનો આશ્રય કર્યો નથી ? તે કોણ હતી ? તું કોણ
છે ? પ્રવાહરૂપ સસારમાં (હરકોઈ સાથે) તારો
સયોગ અને વિયોગ કેવો છે ? જેમ તૌકાથી તરતા
મનુષ્યોને સયોગ તથા વિયોગ થાય છે, તેવો જ તે
છે (હરકોઈનો આ સસારમાં સયોગ તથા વિયોગ
થયા જ કહે છે) હે નૃપશ્રેષ્ઠ ! તું ઘેર જ બેઠો તારા
રડવાથી શું થવાનું છે ? મનુષ્યોનો સયોગ તથા વિયોગ
હમેશા દેવાધીન છે હે સજન ! એ સ્ત્રી સાથે તારો
સયોગ અહીં થયા હતો અને વિશાળ નેત્રોવાળી
તથા પાતળી કડવાળી તે સુદરી તે ભોગવી હતી એના
માતાપિતાને તે જોયા ન હતા માત્ર સરોવર ઉપર
તે એને મેળવી હતી એટલે કાકતાલીય ન્યાય પ્રમાણે
આણધારી જે વસ્તુ જે રીતે ઉપજી હતી, તે જ
પ્રમાણે તે ગઈ છે (માટે તે વિષે ખોદ કરવો અયોગ્ય
છે) હે સજેન્દ્ર ! તું શોક કર મા, કેમ કે કાળને
ટાળવા મુશ્કેલ છે, માટે કાળનો યોગ પામી ઘેર જઈ
થયાયોગ્ય ભોગ્યોને તું ભોગવ સુદર વણેવાળી એ સ્ત્રી
જેમ આવી હતી, તેમ જતી રહી છે, માટે હે સજન !
તું ત્યા (તારે ઘેર) જ અને જે પ્રમાણે પ્રથમ કાર્ય
કરતો હતો તે પ્રમાણે કર્યો કર તારા રડવાથી હવે એ
સ્ત્રી આવશે જ નહિ, તું નક્કામે શોક કરે છે, માટે

હે રાજા! હવે તુ યોગયુક્ત થા ક્ષણતા વશથી જે પ્રમાણે ભોગ પ્રાપ્ત થાય છે, તે જ પ્રમાણે પાછા જતા રહે છે, માટે નિષ્કર્ણ આ સમારંભાર્થમા કર્યો કર્ત્વો યોગ્ય નથી સુખનો સંયોગ એક સ્થળે હોતો નથી તેમ દુખનો સંયોગ પણ એક સ્થળે હોતો નથી, જેટલી યાત્રાની પેઠે સુખ-દુખનું અતિશય ભમન થયા કરે છે હે રાજા! મનને સ્થિર કરી તુ મુખપૂર્વક અથવા કોઈ કુટુંબી ઉપગમન્યભાગ સ્થાપી હવે વનને મેંવ ક્ષણભાગુર આ મનુષ્યદેહ પ્રાણીઓને દુર્લભ છે, માટે તેને ભગ્યો છે, તો અવશ્ય આત્મમાધન કરવું જોઈએ હે રાજા! જીભ તથા ગુર્હાદિયનો રસ તો પશુઓની યોનિઓમા પણ હોય છે પરંતુ (આનંદાર્થ) જ્ઞાન તો કેવળ મનુષ્યદેહમા જ હોય છે બીજી નીચી યોનિઓમા હોતું નથી માટે જીને લીધે યથેના ગોઠા છેડીને તુ ઘેર જા, આ તો ભગવતીની માયા છે કે જેનાથી જગત મોહિત થતું છે

નારદ બોલ્યા વિષ્ણુએ એમ કહ્યું, એટલે તે રાજા એ લક્ષ્મીપતિને પ્રણામ કરી સ્નાનવિધિ કરી પોતાને ઘેર ગયો, અને અદ્ભુત વૈરાગ્ય પામી પોતાના પૌત્રને રાજ્ય મોપી એ રાજા વતના ગયો અને તત્પ જ્ઞાનને પામ્યો રાજા ગયો તે પછી મને જોઈ વારંવાર હમતા જગતના નાથ વિષ્ણુ ભગવાનને જોઈ મેં તેમને કહ્યું 'હે દેવ! તમે મને કહ્યો છે માયાનું મહાન બળ મેં જાણ્યું છે, જીતા દેહમા મેં જે કર્યું છે, તે સારું ચિત્ત (હવે) મને યાદ આવે છે, (પણ) હે દેવોના દેવેશ્વર! (પ્રથમ) મનેવરમા મેં જ્યારે પ્રવેશ કર્યો હતો, તે વખતે મારા સ્નાન કર્તાથી જ મારા પૂર્વ જ્ઞાન કેમ જતું રહ્યું હતું તે મને કહો. હે જગદ્ગુરુ! જીનો દેહ પામી જેમ છદ્માપી ઝંદને પામી મેહિત થાય તેમ હું ઉત્તમ રાજાને પામી મોહિત થયો હતો (તેનું કારણ) તું જ મારા મન તે જ હતું ચિત્ત પણુ તે જ હતું, ગીત પણુ (નાશ ન પામેનું) પ્રથમનું જ હતું અને વિગદેહ પણુ તેનો તે જ હતો, છતાં હે વિષ્ણુ! મારી સ્મરણ શક્તિનો નાશ કેમ થયો હતો? હે પ્રભો! મારા જ્ઞાનનો જે નાશ થયો હતો તે સગથી મને મોટું આશ્ચર્ય થાય છે, માટે હે લક્ષ્મીપતિ! તેમા જે બાન

કાળુ હોય તે હવે કહો જીનો દેહ પામી મેં અનેક ભોગો ભોગવ્યા, હમેશા દારૂ પીધો અને ન કર્ત્વાનું ભોજન કર્યું છતાં તે મમયે 'હું નારદ છું' એમ મેં જાણ્યું જ નહિ જેમ હમણા બંધુયે સ્પષ્ટ જાણ્યું છું, તેમ એ વેળા મેં જાણ્યું નહોતું! (તેમા કારણ શું છે?)'

વિષ્ણુ બોલ્યા હે મહાબુદ્ધિમાન નારદ! તમે જાણો કે, આ માયાવીનો વિલામ છે, મર્વ પ્રાણીઓના દેહોમા અવસ્થાઓના અનેક ભેદો હોય જ છે જેમ પ્રાણીઓને જાતન, સ્વપ્ન, સુષુપ્તિ અને તુરિયા એ અવસ્થાઓ પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ બીજા દેહ પ્રાપ્ત થાય, એમા પણ સંદેહ શો છે? જેમ (સુષુપ્તિ માં) સૂતેનો મનુષ્ય કંઈ જાણતો નથી, માલગતો નથી અને બોલતો નથી, પણ ફરી જ્યારે જાગે છે, ત્યારે બધું જાણે છે અને સંપૂર્ણ જ્ઞાન તેને હોય છે (તે જ પ્રમાણે ભ્રમતા સમયે પ્રાણી કંઈ જાણતો નથી, પણ જ્ઞાન દ્વારા ભ્રમ દૂર થતા બધું જાણે છે) નિદ્રાથી ચિત્ત ઘેરાય છે ત્યારે અનેક પ્રકારના મનના ભેદો થાય છે અને મનના ભાવો પણ અનેક થાય છે જેમ કે 'હાથી મને માર્ત્તા આવે છે, હું નાસી જવા મમયે નથી શું કરું? મારા કોઈ સ્થાન નથી, જ્યાં હું જલદી જતો રહું' (આવા અનેક જાતના માનસિક ભાવો થાય છે) વળી મરી ગયેલા પિતાના પિતાને સ્વપ્નમા પોતાને ઘેર આવેલા જુઓ છે, તેની નાથે મમાગમ, વાતચીત અને ભોજન પણુ (થતું) માણે છે પછી જાગ્યત અવસ્થાને પામેનો તે મનુષ્ય સ્વપ્નમા જે કંઈ સુખ-દુખ જોયું હોય, તે બધું યાદ કરી લોકો પાને વિસ્તારથી તે કહે પણુ છે, પરંતુ સ્વપ્નમા કોઈ પણુ જાણતું નથી કે, 'આ ભ્રમ છે' આ નક્કી છે તે જ પ્રમાણે (ભ્રમ હોય

* જ્યારે આ દેહનો જે કે ભ્રમરૂપે જ આત્મામાં રહે છે, તોપણ તે તે દેહના બહુ નવ સમયે ઉપદેશ વિના મેઈને પણ ચિરંકાલ જતું નથી કે જ્યાં ભ્રમ છે, તે જ પ્રમાણે જીવે દેહ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે પણ ઉપદેશ વિના પથર પાત્રી નથી કે જ્યાં પણ એક ભ્રમ છે જેનું દેહપ્રાપ્ત સર્વનો જ્ઞાતિ દાર છે ત્યારે મેઈને સર્વજ્ઞ નનુજના ઉપદેશ વિના ચિરંકાલ જતું નથી, તથા જ્યાં આત્માનો વિચાર છે, જે પોતાની ચાપની અંતરને પણ સત્ય જેવું નયતી રહે છે

છે ત્યારે) માયાનો વેભવ અથવા વિલાસ પણ જાણવો મુશ્કેલ હોય છે હે નારદ! માયાના ગુણોનો અતિ દુર્ઘટ પાર હું, શકર કે બ્રહ્મા પણ જાણતા નથી, તો પછી મદ્યબુદ્ધિ બીજને કયો પુરુષ અગુક પ્રમાણુમા પણ જાણવા સમર્થ થાય? આ જગતમા માયાના ગુણોનું પૂર્ણ જ્ઞાન કોઈને પણ હોતું નથી સ્થાવર-જંગમ સર્વ જગત ત્રણ ગુણોથી રચાયેલું છે અને ગુણો વિનાનું સસાર તેમ જ આ કઈ પણ ન હોય હું જગતનો ઈશ્વર છું, છતાં સત્ત્વગુણની મુખ્યતા-વાળો અને રજોગુણ તથા તમોગુણની ગોણતાવાળો છું, પણ ત્રણ ગુણોથી રહિત કદી હોતો નથી તેમ જ તમારા પિતા બ્રહ્મા રજોગુણની મુખ્યતાવાળા અને તમોગુણની તથા સત્ત્વગુણની ગોણતાવાળા છે, પણ તે ગુણોથી રહિત તો નથી જ તેમ જ શકર તમોગુણની મુખ્યતાવાળા છે અને (ગોણપણે) રજોગુણ તથા સત્ત્વગુણથી વીંટાયેલા છે, એટલે ત્રણ ગુણોથી રહિત કોઈ પણ પુરુષ મેં સાંભળ્યા નથી, માટે હે મુનીશ્વર! માયાથી રચાયેલા, અસાર, અપાર, અને અતિ દુર્ઘટ આ સસારમા મોહ કરવા યોગ્ય નથી હે મહાભાગ! તમે આજે જ માયાને જોઈ છે અને ઘણા ભોગો ભોગવ્યા છે, તો તેનું અદ્ભુત ચરિત્ર તમે (જાણુ છે છતાં) શું પૂછો છો? ૧-૫૩

દશ માયા ત્વયાડયેવ મુક્તા મોગા હનેકશઃ ।

કિં પૃચ્છસિ મહાભાગ તસ્યાશ્ચરિતમદ્ભુતમ્ ॥૫૩

ઈતિ શ્રી દેવીભાગવતનંદાપુરાણમા ૫૪ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૩૦ માં અમાસ

અધ્યાય ૩૧ મો*

મહામાયાનો મહિમા અને તેને દૂર

કરવાનો ઉપાય

બ્રાહ્મ ડગાચ

નિશામય મહારાજ વ્રીમિ નિશાદાશ્વરમ્ ।

માહામ્ય ચતુ માયાયા નારાદાકુ મયા ધૃતમ્ ॥૧॥

વ્યામ જોડ્યા હે મહારાજ જનમેજય! મેં નારદ પાસેથી માયાનું માહાત્મ્ય સ્પષ્ટ અલંભ્ય

* આ અધ્યાયમા ત્રણ શ્લોકોથી મહામાયાનો મહિમા અને તેના નાદ માટે બાવનનું ધ્યાન વર્ણવે કહેવાયે.

સાંભળ્યું છે, તે હું કહું છું, સાંભળો એ નારદમુનિતી પાસેથી (તેમના) સ્ત્રીદેહને લગતી કથા સાંભળી સર્વજ્ઞોમા શ્રેષ્ઠ તે નારદ મુનિને મેં પૂછ્યું કે, 'હે નારદ! તે પછી વિષ્ણુએ તે વેળા શું કહ્યું હતું? અને જગતના નાથ તે લક્ષ્મીપતિ તમારી સાથે કયા ગયા હતા તે કહો

નારદ જોડ્યા ભગવાન વિષ્ણુએ અતિ મનોહર તે તળાવ પર એમ કહ્યા પછી ગરુડ પર બેસી વૈકુંઠમા જવા મન કર્યું અને એ લક્ષ્મીપતિએ મને કહ્યું કે, 'હે નારદ! હવે તમે તમારી ઈચ્છા પ્રમાણે જાઓ અથવા મારા લોકમા ચાલો, જેવી (તમારી) ઈચ્છા હોય તેમ કરો' પછી વિષ્ણુ ભગવાનને પૂછી હું બ્રહ્મલોકમા ગયો અને દેવેશ્વર તે ભગવાને પણ મને આજ્ઞા આપી તરત જ ગરુડ પર બેસી ફાલવારમા વૈકુંઠમા જતા રહ્યા એમ વિષ્ણુ ગયા તે પછી હું સુખપૂર્વક મારા પિતા (બ્રહ્મા)ના લોકમા ગયો અતિ અદ્ભુત તે બધા સુખ—હું ખતો વિચાર કરતો હું ત્યાં જઈને પિતાને પ્રણામ કરી તેમની સામે જોટલામા ઊભો રહ્યો, તેટલામા હે મુનિ! મને ચિંતાતુર જોઈ તે પિતાએ પૂછ્યું 'હે મહાભાગ્યશાળી પુત્ર! તું કયા ગયો હતો? ચિંતાતુર કેમ છે? હે મુનિશ્રેષ્ઠ! તારા મનને આજે હું સ્વસ્થ જોતો નથી, તને કોઈએ કંચો છે અથવા તે કઈ અદ્ભુત જોયું છે? હે પુત્ર! હું તને ખેદ પામેલો તથા ખેલાત થયેલો કેમ જોઉં છું?' એમ પિતાએ મને આસન પર બેસાડી પૂછ્યું, ત્યારે માયાના બળથી થયેલું મારું વૃત્તાત મેં તેમને કહ્યું કે, 'હે પિતા! મહાસમર્થ વિષ્ણુએ મને અત્યંત કંચો છે, પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે અનેક વર્ષો સુધી મને સ્ત્રીપાતુ પ્રમાણે અને પુત્રોના શોકથી થયેલું મોટું દુઃખ મેં અનુભવ્યું પછી સસોવરમા ફરી સ્નાન કરી હું પુરુષ રૂપે નારદ થયો અને તે વિષ્ણુએ જ ક્રેમજ વાક્યોરૂપી અમૃતથી મને નાણો જ યોધ આપ્યો હે બ્રહ્મન્! તે વેળા હું મોહ પામ્યો હતો, પૂર્વનું જ્ઞાન ભૂલી ગયો હતો અને એકદમ તત્ત્વય કરાચો હતો, એ શું કાગલ છે? હે બ્રહ્મા! જ્ઞાનનો નાશ કરનાર, મોહનું અતિ સ્પષ્ટ મૂળ અને ટાળવું મુશ્કેલ એ માયાનું બળ હું જાણતો નથી હે પિતા!

શુભ—અશુભ સર્વ મે સારી રીતે અનુભવ્યુ અને જાણ્યુ, (પણ એ માયાનુ બળ હુ જીતી શક્યો નહિ,) તો તમે તેને કેવી રીતે જીત્યા છો, તે ઉપાય મને કહો ' હે મત્યવતીના પુત્ર વ્યાસ! મે પ્રહ્લાને એમ વિનંતિ કરી, તે પછી મારા એ પિતા લગાર હસી મને કહેવા લાગ્યા

પ્રહ્લા જોલ્યા સર્વ દેવો, મહાત્મા મુનિઓ, માની તપસ્વીઓ અને પવનનો આહાર કરનારા યોગીઓથી પણ એ માયા મિતાવી મુશ્કેલ છે મોટા બળવાળી તે માયાને જાણવા હુ, વિષ્ણુ અને પાર્વતીપતિ શકર પણ કોઈ રીતે સમર્થ તથા કાળ, કર્મ, સ્વભાવ વગેરે નિમિત્ત કારણોથી વીંચાયેલી અને સુધિ, સ્થિતિ તથા નાશ કરનારી તે મહામાયા જાણવી મુશ્કેલ છે હે બુદ્ધિમાન! તે માયાના મહાન બળ વિષે તુ શોક કર મા, એમા વિરમ્ય કવો યોગ્ય નથી અને બધા પણ તેનાથી અત્યંત મોહિત થયા છીએ *

નારદ જોલ્યા હે વ્યાસ! પિતાએ એમ કહ્યુ ત્યારે ગર્વરહિત થયેલો હુ તેમને પૂછી ઉત્તમ તીર્થોના ફરીન કરતો અહીં આવ્યો છુ માટે હે ઉત્તમ વ્યાસ! તમે પણ ક્રોધોના નાશથી થયેલો મોહ છોડી આ સ્થાને સ્થીને સમય ગાળો 'કહેલુ શુભ—અશુભ કર્મ અવશ્ય ભોગવલુ જ પડે છે ' આ નિશ્ચયને દૃઢ્યમા રાખી તમે સુખેથી જીો

વ્યાસ જોલ્યા હે રાજન! મને એમ કહી, જોધ આપીને નારદ ગયા, ત્યાર એ મુનિએ જે વાક્ય કહ્યુ હતુ, તેને વિચારતો હુ સરસ્વતીના કિનારા પર સ્થો ત્યા વખત ગાળવા માટે ઉત્તમ સાસ્ત્રવત કપમા આ (દેવી) ભોગવત મે સ્મ્યુ* છે હે રાજન! આ

* અર્થાત્ જ્ઞાનીનો આવલગ્નચકિત તથા વિવેક ચકિત બનેથી મોહિત થવા હોય છે, ત્યારે જમે જ્ઞાનીનો દેહધારતુ નુધી વિવેકચકિતથી મોહિત રહ્યા છીએ

x કહેવાનો ભાવ એ છે કે, વિત્તની નેકા પ્રાપ્તિ સમાપ્ત થયેલાનુ વિત્ત પણ કોઈ વેળા પ્રારબ્ધના વશથી જે વ્યુત્થાન થાય—જાડનવગુ ભજવા આવે, તો એ વિવેક જવશ ભોગવશે જ પડે એમા કોઈ ઉપાય નથી

+ અર્થાત્ સારસ્વતકપમા દેવીનુ પ્રારબ્ધ વગેરે જે ક્યંનો બની હતી, તે બધી નેકી કરી મે આ દેવી

ઉત્તમ પુરાણ સર્વ સશયનો નાશ કરનાર, અનેક આબ્યાનોથી યુક્ત અને વેદના પ્રમાણોથી આશ્રિત છે હે નૃપશ્રેષ્ઠ! જેમ કોઈ ઈદ્રજન જાણનારો પુરુષ લાકડાની પૂતળીને હાથમા લઈ પોતાને વશ વર્તતી તે પૂતળીને પોતાની ઈચ્છા પ્રમણે નચાવે છે, તેમ માયા પ્રાણથી માડી વનસ્પતિ સુધીના દેવો, અસુરો, તથા મનુષ્યો સહિત પાત્ર ઇદ્રિયોવાળા અને મન તથા ચિત્તને અનુસરતા સ્થાવર—જગમ જગતને નચાવે છે, એમા લગારે સદેહ ન કરવો હે રાજન! તણુ ગુણો સર્વેનુ ખાસ કારણ છે અને (હરકોઈ) કાર્ય (તેના) કારણ સહિત જ હોય છે એવો નિશ્ચય છે માયાથી થયેલા તે ગુણો જુદા જુદા સ્વભાવવાળા છે; જેમ કે સત્ત્વ ગુણ શાત સ્વભાવવાળો છે, રજોગુણ ધોર સ્વભાવવાળો છે અને તમોગુણ મૂઢ સ્વભાવવાળો છે, આ તણુ ગુણો (પ્રસ્તાર ભેદથી) અનેક પ્રકારના થાય છે (હરકોઈ) પુરુષ એ ગુણોથી કાયમ યુક્ત જ હોય છે, તો એ તણુ ગુણોથી સહિત કેમ થઈ શકે? જેમ સારાસમા તનુઓ સહિત પટ હોઈ શકે જ નહિ, તેમ તણુ ગુણો સહિત કોઈ દેહધારી હોઈ શકે જ નહિ એ નક્કી છે હે રાજન! જેમ ઘડો માટી વિના હોય જ નહિ, તેમ દેવેનુ શરીર અથવા મનુષ્ય કે પશુ—પક્ષી શરેગુણોથી સહિત હોય જ નહિ પ્રહ્લા, વિષ્ણુ ને રુદ્ર—તણુ ગુણોના આશ્રયવાળા છે અને ગુણોના યોગથી તેઓ કોઈ વેળા પ્રીતિવાળા, કોઈવેળા અપ્રીતિવાળા અને કોઈ વેળા ખેદવાળા થાય છે પ્રહ્લા કોઈક સમયે સત્ત્વગુણમા (અધિક) સ્થા હોય છે, ત્યારે શાત, ચિત્તની એકાગ્રતાવાળા, સર્વ પ્રાણીઓ વિષે પ્રીતિવાળા તથા જ્ઞાનવાન હોય છે, પણ તે જ પ્રહ્લા કોઈક વેળા સત્ત્વગુણની ન્યૂનતાવાળા અને રજોગુણથી (અધિક) ઘોરયેના હોય છે, ત્યારે ઘોર રૂપતાળા અને માં ઉપર અપ્રીતિવાળા થાય છે; તેમ જ એ પ્રહ્લા ત્યારે તમોગુણથી પુષ્કળ ઘોરયેના હોય છે, ત્યાર ખેદયુક્ત અને મૂઢ થાય છે એમા ફેરફાર નથી વિષ્ણુ પણ હમેશા સત્ત્વગુણથી આશ્રિત ભાવન રમ્ય છે, જયજ સારસ્વતકપમા જ મે આ દેવીમા ભન રમ્ય છે આવા મે પ્રકરને અર્થ લીકાર વૃન્દે છે

છે, છતાં જ્યારે સત્ત્વગુણની અધિકતાવાળા હોય છે, ત્યારે કેવળ શાન્ત, પ્રીતિયુક્ત અને જ્ઞાનવાન હોય છે, પણ તે જ વિષય રમેગુણની અધિકતાથી સર્વ પ્રાણીઓ ઉપર અપ્રીતિવાળા ને ધોર થાય છે, (અને તમોગુણની અધિકતાથી ખેદયુક્ત તથા મૂઢ થાય છે,) આમ લક્ષ્મીના પતિ પણ ગુણાધીન છે તે જ પ્રમાણે, રુદ્ર પણ સત્ત્વગુણથી (અધિક) યુક્ત હોય છે ત્યારે પ્રીતિવાળા ને શાન્તિનાળા હોય છે, પણ રમેગુણથી (અધિક) મિશ્ર થતા ધોર અને પ્રીતિરહિત થાય છે ને તમોગુણથી (વધારે) મિશ્ર થઈને તે પણ મૂઢ અને ખેદ પામેલા થાય છે આમ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ તથા શિવ વગેરે પણ જો ગુણાધીન છે અને સૂર્યવશમાં તથા ચંદ્રવશમાં જ-મેલા રાજાઓ અને યુગે યુગે બદલાતા જતા) ચોદ મનુષ્યો જે કહેવાય છે, તેઓ પણ ગુણાધીન છે, તો આ સસારમાં બીજાઓની વાત શી કરવી? માટે હે રાજા! દેવો, અસુરો તથા મનુષ્યો સહિત સર્વ જગત માથાને વશ છે માટે હે રાજા! (વિષયુએ સર્વનું થઈ ધોડાનું રૂપ કેમ ધર્મું હતું વગેરે) સદેહ કહી કર્ત્વો નહિ આ સસારમાં હજોઈ દેહધારી માથાને આધીન હોઈ તેને વશ રહેતો જ એટલે કહે છે તે માથા જ્ઞાનરૂપ પરમ તત્ત્વ ભગવતી વિષે હમેશા રહે છે અને તેમને આધીન રહી તેમનાથી પ્રેરઈને સર્વ જીવોમાં રહે છે માટે માથાથી યુક્ત છતાં માથાના ઈશ્વરી જ્ઞાનસ્વરૂપ અને સચ્ચિદાનંદરૂપ તે ભગવતી પરમેશ્વરીનું ધ્યાન તથા આનંદન કર્ત્વું, તેમને પ્રણામ કરના અને તેમનો જપ કર્ત્વો, તેથી તે દયાવાળા થઈ પ્રાણીઓને (માથાથી) છોડાવે છે અને પોતાનો અનુભવ આપી પોતાની માથાને સમેતી લે છે આ સમગ્ર જગત માથા જ છે અને પરમેશ્વરી તેના સ્વામિની છે, માટે જ ત્રૈલોક્યસુદતે તે દેવીને 'ભુવનેશ્વરી' કહ્યા છે હે રાજા! તેમના સ્વરૂપમાં નિષ્ઠ જો સદા દાયમ લાગ્યું રહે, તો સત્—અસત્થી વિલક્ષણ એ માથાથી પર ગુ હોઈ શકે? માટે સચ્ચિદાનંદસ્વરૂપ એ (ભુવને

* તેમ જગિન પાસે હોય તે લક્ષ્મી પૌત્ર થતી નથી,

શ્વરી) દેવી વિના બીજો કોઈ પણ માથાને દૂર કરવા સમર્થ નથી* અધિકારના સમૂહનો નાગ ડરવા અધ ક્ષર સમર્થ ન જ થાય, પણ સૂર્યની, ચંદ્રની, વીજળીની કે અગ્નિની ક્રાંતિ વગેરે જ અધિકારનો નાશ કરી શકે; માટે માથાના ઈશ્વરી, સ્વયંપ્રકાશ અને જ્ઞાનસ્વરૂપ એ અપારદેવીનું માથાના ગુણો દૂર કરવા માટે અતિ પ્રીતિથી આરાધન કર્ત્વું હે રાજાઓમા શ્રેષ્ઠ! અમ વૃનાસુરનો નાશ વગેરે તમે મને જે પૂછ્યું હતું તે મેં તમને સારી રીતે કહ્યું, હવે બીજું તમે શુ સાંભળવા ઇચ્છો છો? હે ઉત્તમ વ્રતવાળા! આ ભાગવતપુરાણનો પૂર્વાર્ધ મેં તમને કહ્યો, જેમાં દેવીનો મહિમા વિસ્તારથી વર્ણવેલો છે આ શ્રીજગદ્દેવોનું ચરણ હસ્થોઈને તમારે આપવું નહિ, પણ જે ભક્ત, શાન્ત, દેવીની ભક્તિમાં આસક્ત, ગિય, મોટો પુત્ર અને ગુરુ પગની ભક્તિથી યુક્ત હોય, તેને જ આપવું સમગ્ર દયાઓના સારરૂપ, સમગ્ર શાસ્ત્રતુલ્ય અને પ્રમાણોથી યુક્ત આ પુરાણ પરમ ભાવથી જે ભણે છે અને ભક્તિથી સાંભળે છે, તે મનુષ્ય આ લોકમાં ધનવાન તથા જ્ઞાની થાય છે ૧-૬૬

દ્વિમહિચ્ચક્રવાના સારભૂત પુરાણ ।

નિલિલિનિગમનુલ્લ સમમાણાનુલિલ્લમ્ ॥

પઠતિ વરમભાવાદ્ યઃ શૃણોતીહ મક્ષ્યા ।

સ ભવતિ ધનવાન્ જ્ઞાનયાન્માનવોઽય ॥ ૬૦ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવત મહાપુરાણમાં પદ્ય સ્કંધ વિષે
અન્યાય ૩૨ માં સમાપ્ત

તેમાં અગ્નિની તેના ઉપર કૃપા થઈ છે એમ હોતું નથી, પણ તેના એ સ્વભાવ જ છે

* જેમ દોરડા પર થયેલી તર્પની બ્રાંતિ વિષયુ, શિવ વગેરે દેવોના આરાધનથી, તેઓની કૃપાથી અથવા અશ્વમેધ વગેરે થતા કરવાથી કરી નાશ પામતી નથી, પણ દોરડા ઉપર દોરડા તરિકું જ્ઞાન થવાથી જ તે નાશ પામે છે, તેમ દોરડા માં તર્પ જેવી બાનતી જે માથા છે તે પણ વિષયુ, શિવ વગેરેના આરાધનથી દૂર થતી નથી, પણ એ માથાનું અધિક્ષન અને જ્ઞાનસ્વરૂપ જે ભાવની છે, તેમનું જ આરાધન કરવાથી દૂર થાય છે એ ભાવ છે

છઠ્ઠો સ્કંધ સમાપ્ત

શ્રીમદ્ ભગવતીભાગવત

અથવા

દેવી ભાગવત

શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષાતર

સાતમો સ્કંધ

અધ્યાય ૧ લેા*

સૂર્યવંશી તથા ચંદ્રવંશી રાજાઓની કથાનો પ્રારભ

સૂત ઉવાચ

શ્રુત્વૈના તાપસા દિવ્યા કથા રાજા મુદાન્વિત ।

ધ્યાસ પપ્રચ્છ ઘર્માત્મા પરીક્ષિતસુતઃ પુન ॥૧॥

સૂત બોલ્યા હે તપસ્વીઓ ! એ દિવ્ય કથા સાભળી આનંદયુક્ત થયેલા પરીક્ષિતના પુત્ર ધર્માત્મા જનમેજય રાજાએ ફરી વ્યાસને પૂછ્યું

જનમેજય બોલ્યા ‘હે સ્વામિન્ ! સૂર્યવંશના તથા ચંદ્રવંશના રાજાઓના વંશનો વિસ્તાર હું સંપૂર્ણ સાભળવા ઇચ્છુ છું હે નિર્દોષ ! હે સર્વજ્ઞ ! પાપનો નાશ કરનારી, બાળને વંશના રાજાઓની કથા તથા તેમનું ચરિત્ર તમે વિસ્તારથી કહેા તે સર્વ રાજાઓ પરાશક્તિ—ભગવતીના ભક્ત હતા, એમ મેં સાભળ્યું છે, તો દેવીભક્તના ચરિત્રને સાભળતા કયો પુરુષ કદાચે ?’ રાજર્ષિ જનમેજયે એમ પૂછ્યું, ત્યારે સત્યવતીના પુત્ર મુનિશ્રોષ વ્યાસ પ્રસન્ન મુખવાળા થઈ તેમને કહેવા લાગ્યા

વ્યાસ બોલ્યા હે મહારાજા ! સૂર્યવંશી તથા ચંદ્રવંશી રાજાઓની અને ધીમ્ન રાજાઓની ઉત્પત્તિ વિસ્તારથી હું કહુ છું, તે તમે મારી પાસેથી સાભળો આર મુખવાળા બ્રહ્મા, જાણુવા આતિ મુશ્કેલ મહાદેવીને સારી રીતે આરાધી, તપ કરી વિષ્ણુના નાભિકમળમાંથી પ્રકટયા હતા તેમને દેવીએ વરદાન આપ્યું હતું, તેથી એ બ્રહ્મા જગત રચવા તૈયાર થયા, પણ લોકોના એ દાદા મનુષ્યસૃષ્ટિ રચવા સમર્થ થયા

* હવે આ અધ્યાયમાં તારીતાકનીત શ્લોકોથી સૂર્ય તથા ચંદ્રની ઉત્પત્તિ થયેલા રાજાઓની કથા આરભાયે.

નહિ ચાર મુખવાળા તે મહાત્માએ સૃષ્ટિ માટે ચિત્તમા અનેક પ્રકારે વિચાર કરી સૃષ્ટિ સ્વી, પણ તે તરત વિસ્તાર ન પામી પછી તે પ્રજાપતિએ સાત માનસપુત્રો ઉત્પન્ન કર્યા જેઓ મરીચિ, અગિરા, અત્રિ, વસિષ્ઠ, પુલહ, ક્રતુ અને પુલત્ય એ નામે પ્રખ્યાત થયા બ્રહ્માના રોધમાથી રુદ્ર જન્મ્યા બોલા માથી નારદ થયા, અંગૂઠામાથી દક્ષ થયા અને બીજા સનકાદિ મુનિઓ તેમના મનથી જન્મ્યા હે રાજા ! પુરાણોમા 'વીરિણી' નામથી પ્રખ્યાત અને સર્વોગ સુદર દક્ષની પત્ની બ્રહ્માના ડાબા અંગૂઠામાથી જન્મી દેવર્ષિ'ઓમા શ્રેષ્ઠ બ્રહ્માના માનસપુત્ર નારદ† (બીજા કોઈ જન્મમા) જેને વિષે જન્મ્યા હતા, તે એ જ વીરિણી, 'અસિકની' એવા નામથી પણ પુરાણોમા કહેવાય છે

જન્મજેએ પૂછ્યું હે બ્રહ્મા ! મહાતપસ્વી નારદ દક્ષથી વીરિણીમા જન્મ્યા હતા, એમ તમે જે કહ્યું, તમા મને સંશય થાય છે તાપસોમા ઉત્તમ અને ધર્મને જાણનાર બ્રહ્માના પુત્ર મુનિ નારદ દક્ષની પત્ની વીરિણીમા કેવી રીતે જન્મ્યા હતા ? નારદનો જન્મ દક્ષની તંત્રી સ્ત્રી વિષે થયો હતો, એ તમે અદ્ભુત કહ્યું, તો તે વિસ્તારથી કહો હે મુનિ ! બહુ જ્ઞાની મહાત્મા નારદે પૂર્વનો દેહ કોના શાપથી કેવી રીતે દોડ્યો હતો ? તેમણે (બીજો) જન્મ શા માટે લીધો હતા ?

આસ બોલ્યા સ્વયંભૂ બ્રહ્માએ સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરવા અને સૃષ્ટિની ખૂબ વૃદ્ધિ માટે 'તુ પ્રજાઆ ઉત્પન્ન કર' એમ દક્ષ પ્રજાપતિને પ્રથમ કહ્યું હતું, તે ઉપરથી લોવાવાન દક્ષ પ્રજાપતિએ 'વીરિણી' શ્રીમા અત્યંત બળવાન પાત્ર હોયને પુત્રો ઉત્પન્ન કર્યા પ્રજાઆની વૃદ્ધિ કરવા ઇચ્છતા તે સર્વ પુત્રોને જોઈ કાળથી પેનાયેલા દેવર્ષિ† નારદ ખૂબ હસતા હસતા તેઓને આમ કહેવા લાગ્યા પૃથ્વીનું માપ ન જાણી તમે પ્રજાઓ ઉત્પન્ન કરવાની ઇચ્છાવાળા કેમ થયા

+ નારદ બ્રહ્માના બેનામાંથી જન્મ્યા હતા, એમ પહેલી કહ્યું છે, છતાં બીજો તેમને માનવપુત્ર કહે છે, તે બીજા કોઈ કષ્ટમાં બ્રહ્માના મનથી તે જન્મ્યા હશે, તે અભિપ્રાય કહ્યું છે.

છો ? તમે લોકોમા હાસીપાત્ર થશો, આમા સંશય નથી પૃથ્વીનું માપ જાણીને ઉદ્ધમ કરવો જોઈએ, કેમ કે એ ઉદ્ધમ સિદ્ધ થાય છે, બીજા પ્રકારે તે સિદ્ધ થતો નથી એ નક્કી છે ખેદની વાત છે કે પૃથ્વીની સપાટી ન જાણી તમે પ્રજાઓ રચવા તૈયાર થયા છો, માટે મૂર્ખ છો (તમારા કાર્યની) સિદ્ધિ કેમ થશે ?

આસ બોના નારદે એમ કહેલા તે હર્ષસ્વે (એ નામના દક્ષના તે પુત્રો) દેવયોગે તરત જ એક-બીજાને કહેવા લાગ્યા કે 'મુનિ કીક કહે છે પૃથ્વીનું માપ જાણી આપણે સુખેથી પ્રજાઓ સર્જીશું' આમ વિચારી તે બધા પૃથ્વીની આખી સપાટી જાણવા નારદના વચન ઉપરથી નીકળ્યા, તેમાના કેટલાક ઉત્સાહ કરી પૂર્વ દિશામા ગયા, બીજા કેટલાક પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે દક્ષિણ દિશામા ગયા અને કેટલાક પશ્ચિમ અને ઉત્તર દિશામા ગયા, એમ પુત્રોને ચારે તરફ ગયેલા જાઈ દક્ષ શોકથી અત્યંત ખીડા પામ્યો, પણ પ્રજા માટે તેણે નિશ્ચય કર્યો હતો તેથી એણે બીજા પુત્રો ઉત્પન્ન કર્યા એટલે તે પુત્રો પણ પ્રજા માટે ત્યાં ઉદ્ધમ કરવા લાગ્યા તેઓને જોઈ નારદ જ વચન પ્રથમ (તેમના મોટા ભાઈઓ આગળ) બોલ્યા હતા, તે જ વચન તેમને કહેવા લાગ્યા

'તમે મૂર્ખ છો કારણ કે પૃથ્વીનું માપ નહિ જાણી કયા કારણ પ્રજાઓ રચવા તમે તૈયાર થયા છો ?' મુનિના તે વાક્યને સત્ય માની અત્યંત મોહિત થયેલા તે બધા પણ જેમ મોટા ભાઈઓ ગયા હતા, તેમ જતા રહ્યા એમ તે પુત્રોને પણ ગયેલા જોઈ ક્રોધ પામેલા દક્ષે પુત્રોના શોકથી થયેલા રોધથી નારદને શાપ આપ્યા કે 'આ દુષ્ટમુદ્ધિ ! મારા પુત્રોને તે નસાડી મૂક્યા, તંત્રી તું નાશ પામ, આ પાપ થી તું ગર્ભવાસને પામ અને મારો પુત્ર થા, કારણ કે તે મારા પુત્રોને ભગાડી મૂક્યા છે' એમ દક્ષે શાપ આપ્યો તે પછી નારદમુનિ વીરિણીમા જન્મ્યા હતા દક્ષ પ્રજાપતિએ ફરી સાક કન્યાઓ વીરિણીમા ઉત્પન્ન કરી હતી, એમ એમ સાંભળ્યું છે હે રાજા ! ઉદ્ધમ ધર્મવેત્તા દક્ષે પુત્રોનો શોક ત્યજી દઈ તે કન્યાઓમાથી તેર કન્યાઓ મહાત્મા કર્યવર્તન, દશ ધર્મને, સત્યાવીસ ચત્રને, બે જુગને, ચાર ચરિત્ર-

નેમિનો, જે દૃશાશ્વનો તથા જે અગિરાને આપી હતી તે સ્ત્રીઓના પુત્રો અને પોત્રા હોય તથા દાનવો થયા તે બધા બળવાન, પરસ્પર વિરોધ કરનાર, રાગ—દેવથી યુક્ત, એકબીજાના વિરોધી, મોહથી ઘેરાયેલા, શૂન્ય અને અત્યંત માયાવી હતા ૧-૩૭

રાગદ્વેષાન્વિતાઃ સર્વે પરસ્પરવિરોધિનઃ ।

સર્વે મોહનુતા શૂરા હ્રામવન્નાતિમાયિન ॥ ૩૭ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીબાગવત મહાપુરાણ્યા સમમ સ્કંધ વિષ અધ્યાય ૧ લો તથામમ

અધ્યાય ૨ જો*

સૂર્યવંશ તથા ચંદ્રવંશનો વિસ્તાર :

શર્ષાતિની પુત્રી સુકન્યાની કથા

જનમેજય ઉવાચ

મામાત્યાહિ મહાભાગ રાજા વશ સુવિસ્તરમ્ ।

સૂર્યવંશપ્રવૃત્તાના ધર્મઘ્નાના વિરોધત ॥ ૧ ॥

જનમેજય રાજાએ પૂછ્યું હે મહાભાગ ! સૂર્યના વંશમાં થયેલા રાજાઓનો મોટા વિસ્તારવાળો વંશ તમે મન કહો, તેઓમાં પણ જે ધર્મ જાણનારા હતા, તેઓના વંશ ખાસ કહો

વ્યાસ બોલ્યા હે ભરતવંશી ! રાજા ! કદિશ્રેષ્ઠ નારદ પાસેથી પૂર્વે* મેં જેવો સાંભળ્યો છે, તે પ્રમાણે સૂર્યના વંશના વિસ્તાર હું કહું છું, તમ સાંભળો અંક સમયે સ્વેચ્છાથી કરતા શ્રીમાન મુનિ નારદ સસવતીના પવિત્ર કિનારા પર (મારા) પવિત્ર આશ્રમમાં આવ્યા તે વખતે તેમના ચરણોને મસ્તકથી પ્રણામ કરી હું તેમની આગળ ઊભો રહ્યા પછી તેમના આસન આપી આદરથી સત્કાર કરી વિધિ પ્રમાણે પૃથ્વીને મેં આ વચન કહ્યું 'હે મુનિશ્રેષ્ઠ ! આપ પૃથ્વીના ગાવવાસી હું પવિત્ર કરાયા છું હે સર્વજ્ઞ ! રાજાઓના નરિત્રવાળી કથા તમે મન કહો (વેવસ્વત) મુનિના આ સાતમા કુળમાં જે રાજાઓ કહેવાયા છે, તેઓના ઉત્પત્તિ ગાન ગાતિ અદ્ભુત અનુલ આચરણ ૩ સાંભળવા ઈન્દ્ર ૬ માટે હે બ્રહ્મા ! હે મુનિશ્રેષ્ઠ ! સૂર્યવંશનો વિસ્તાર (કોઈ સ્વર્ગ) દુઃખ અને (કોઈ

સ્વર્ગ) વિસ્તારથી તમે કહો 'હે રાજન્ ! સત્યવસ્તુ જાણતા નારદને મેં એમ પૂછ્યું, ત્યારે પ્રસન્નપદ્મસતા તેમણે મને સંખોધી આનંદથી (રાજાઓનો) વંશ કહેવા માડ્યો

નારદ બોલ્યા હે મત્યવતીના પુત્ર ! પવિત્ર હોઈ જાનને સુખદાયી અને ધર્મજ્ઞાન વગરેથી યુક્ત રાજાઓના સર્વોત્તમ વંશ તમે સાંભળો જગત્પત્ની બ્રહ્મા વિષ્ણુના નાભિકમળમાંથી પ્રથમ જન્મ્યા હતા, એમ પુરાણોમાં પ્રસિદ્ધ છે અને આ સ્વાણુ, મર્વકર્તા તથા સર્વશક્તિમાન ધ્રુવાય છે વિશ્વાત્મા બ્રહ્માએ પ્રથમ સૃષ્ટિ સ્વવાની ઈચ્છાથી દશ હજાર વર્ષ સુધી તપ કરી, શિવાદેવીનું ધ્યાન કરી, સર્વોત્તમ શક્તિ મેળવીને શુભ લક્ષણવાળા માતમપુત્રો ઉત્પન્ન કર્યા હતા, તેઓમાં મરીચિ સૃષ્ટિના કાર્યમાં પ્રખ્યાત હતા તેમના પુત્ર આતિ પ્રસિદ્ધ તથા સર્વમાન્ય કશ્યપ નામે હતા, તેમને તેર પત્નીઓ હતી, જે દક્ષીની પુત્રી આ જ હતી સર્પ દેવો, દૈત્યો, યક્ષો, સર્પો, પશુઓ તથા પક્ષીઓ, એ કશ્યપથી ઉત્પન્ન થયા છે, માટે સૃષ્ટિ 'કાશ્યપી' કહેવાય છે દેવોમાં વિવસ્વાન નામે પ્રખ્યાત સૂર્ય છે, તેમના પુત્ર વવસ્વત મનુ રાજા તરીકે પ્રસિદ્ધ થયો હતો તેનો પુત્ર ઈક્ષ્વાકુ સૂર્યવંશને વધારનાર થયો હતો અને તે ઈક્ષ્વાકુથી પાછળ જન્મેલા નવ પુત્રો પણ તે મનુને હતા હે રાજેન્દ્ર ! તેઓના નામ તમે એકચિત્ત થઈ સાંભળો ઈક્ષ્વાકુ નાભાગ, ધૃષ્ટ, શર્ષતિ, નરિત્ર્યત, પ્રાણ માતમા નૃગ, કરૂપ અને પૃષ્ણ—આ નવ પણ મનુના પુત્રો કહેવાય છે મનુનો પહેલો પુત્ર ઈક્ષ્વાકુ હતા, તેના સો પુત્ર થયા હતા તેઓમાં જિતેન્દ્રિય વિદુર્હિ સૌથી મોટો હતા એ જ મન્વતરના જન્મેના શૂન નવ મનુપુત્રો માધી કેટલાકનો વર્ણવિસ્તાર તમે દુઃખમાં સાંભળો નાભાગનો પુત્ર અમનીષ થયા હતા તે પ્રતાપી, ધર્મ જાણનાર, સત્ય પ્રતિપાદકો અને પ્રજાપાલનમાં તત્પર હતા ધૃષ્ટથી ધાટક નામે બ્રાહ્મણ જેવા દુનિર થયો હતો તે સગ્રામમાં કાયર હોઈ બ્રાહ્મણધર્મમાં સારી રીતે તત્પર રહેતો હતા, (તેના જ વંશજો બ્રહ્મ નિયંત્રેવાયા છે) નયપ્રિતનો 'આનંત' નામે પ્રખ્યાત પુત્ર થયા હતા અને રૂપગવણથી યુગ્મ—

* આ અધ્યાયમાં પાતક ક્ષયનાથી દરોની ભક્તિવાદના ની તથા ચંદ્રના વંશનો વિસ્તાર સારી રીતે વર્ણવ્યો

‘સુકન્યા નામે પુત્રી થઈ હતી રાજા શર્ણોતિએ
આધારા છતાં અવન મુનિને પાતાની સુદર પુત્રી
સુકન્યા આપી હતી અને તે સુકન્યાના સતીપણાના
ગુણથી મૂર્ધના પુત્ર બે અશ્વત્થીકુમારોએ અવન
મુનિને સુદર નેત્રોવાળા (દેખતા) કર્યા હતા, એમ
અમે સાંભળ્યું છે

જનમેજયે પૂછ્યું હ પ્રહ્લન્ ! આ મ્હામા
તમે મેળા સદેહ મને કહ્યા કે, રાજા શર્ણોતિએ
સુદર નેત્રોવાળી પોતાની પુત્રી આધારા મુનિને આપી
હતી ! ખરાબ રૂપવાળી, ગુણવિનાની અને લક્ષણ
રહિત પુત્રી જે હોય તો રાજા આધારાને આપે
(અને તે યોગ્ય ગણાય) પણ સુદર મુખવાળી
પોતાની કન્યાને એ ઉત્તમ રાજાએ જાણીજોઈને
આધારાને કેમ આપી હતી ? હે પ્રહ્લન્ ! તેમા જે
કારણ હોય, તે મને કાળે, હુ હમેશા તમારી કૃપાને
પાત્ર છું

મૃત બોલ્યા પરીક્ષિતના પુત્ર રાજા જનમેજયનું
એ વચન સાંભળી પ્રસન્નચિત્ત થયેલા વ્યાસ જાણે
હસતા હોય તેમ તેને કહેવા લાગ્યા

વ્યાસ બોલ્યા વૈવસ્વતનો પુત્ર શ્રીમાન શર્ણોતિ
નામે જે રાજા હતો, તેને આર હજાર સ્ત્રીઓ હતી
તે બધી સર્વ લક્ષણોવાળી, રૂપાળી, રાજાની પુત્રીઓ,
પ્રેમવાળી અને શર્ણોતિ રાજાને પ્રિય હતી તે સર્વ
સ્ત્રીઓને ‘સુકન્યા’ નામે એક સુદર પુત્રી હતી
તે પિતાને તથા સર્વ માતાઓને પ્રિય હોઈ સુદર
હાસ્ય કરનારી હતી એ રાજાના નગરથી થોડે દૂર
માનસ સરોવર જેવું એક સરોવર હતું તે પગથિયાથી
બાંધેલા માર્ગવાળું, સ્વચ્છ પાણીથી ભરેલું, હસ
તથા બતક પક્ષીઓથી વ્યાપ્ત, ચક્રવાકોથી શોભીતું,
બપોયા અને સારમ પક્ષીઓથી વ્યાપ્ત, સર્પ પક્ષીઓના
ટોળાઓથી વીંટાયેલું પાંચ પ્રકારના કમરોથી યુક્ત,
ભમસત્રોથી સારી રીતે સેવાયેલું, આતપાસ સુદર
વૃક્ષોથી છવાયેલું અને સાગ, તમાવ, દેવદાર, પુન્નાગ,
આસોપાલવ, વડ, પીપળા, કદમ્બ, કેળા વન, લીંબુ,
ગિન્નેર, ખજૂર, પતસ, સોપારી, નારિયેળ, કેવડ,
કચનાર, જૂંદા ઉત્તમ વનુષ્ઠા, માલતીના મુક,
વનમુ, આમ્બા, આમ્બી, કરંજ, કાટશીરસા, બાબર,

લીંબડા, ખેર, બીલી અને આબજાના વૃક્ષોથી શાભી
રહ્યું હતું વળી કેવલના ટડુકા તથા મયુરોની કેકાઓથી
તે વિરાજી રહ્યું હતું એ સરોવરની પાસે વૃક્ષોના
મુકથી ઢાંચેલા શુભ પ્રદેશ પર ભૃગુવશી અવનમુનિ
રહેતા હતા એ શાંત તપસ્વી તે સ્થાનને નિર્જન જાણી
એકાગ્ર થઈ ત્યાં તપ કરતા હતા આસપાસને દૃઢ કરી,
મોત ધરી વાયુને છતતા એ તપોનિધિ ઇંદ્રિયોને વશ
કરી આહાર ત્યજી દઈ જળપાન વગેરે પણ છોડીને
જગદબાનુ ધ્યાન કરતા હતા હે રાજા ! ધણી કાળે
તેમના પર લતાઓથી વીંટાયેલા અને કીડીઓથી
છવાયેલા રાફડા થઈ ગયા હતા, જેથી એ બુદ્ધિમાન
અવન મુનિ માટીના પિંડાની પેઠે આરે બાજુથી
ઢાકઈ ગયા હે રાજા ! કોઈક સમયે તે શર્ણોતિ રાજા
સ્ત્રીઓના ટોળાથી વીંટાઈને એ ઉત્તમ સરોવર પર
ફરવા આવ્યા, અને સુદરીઓના ટોળાની સાથે સરો
વરમા નિર્ભેજ જળની આદર રમવામા લીન થયા
તે વખતે સખીઓથી વીંટાયેલી અને લીજળીના
જેવી ઉપમાવાળી રાચણ સુકન્યા વનમા જઈ પુષ્પોને
લીણતી રમવા લાગી સર્વ શણગારોથી યુક્ત અને
પગમા ગણધાર કરતા કાંતરોવાળી તે સુકન્યા (વનમા)
ફરતી ફરતી અવન મુનિના રાફડા પાસે પહોંચી
અને રમવામા તત્પર થઈ તે રાફડાની પાસે પેઠી,
તેવામા રાફડાના કાણામા આગિયા જેવી બે જ્યોતિ
તેણે જોઈ ત્યારે ‘આ શું હશે ?’ એમ વિચારી
ઉતાવળી, પાતળા પેટવાળી એ કન્યાએ તીક્ષ્ણ કારો
લઈને તે જ્યોતિને બહાર કાઢી લેતા મન કર્યું એ
વખતે પાસે ઊભેલી અને તેણે ઉદ્ભવ કરતી તે બાળાને
અવન મુનિએ સુદર કેશના છેદાવાળી અને ત્યાં ફરતી
કામદેવની જાણે સ્ત્રી હોય તેવી જોઈ એ સુદર દાંત
વાળીને ત્યાં જોઈને સુકાઈ ગયેલા કકવાળા અને
તપના ભાર ભૃગુવશી અવન મુનિએ તે કન્યાણી
કન્યાને કહ્યું ‘આ શું કરે છે ? હે વિશાળ નેત્રોવાળી !
તું દૂર જા હે સુદર મુખવાળી ! હુ તાપસ છું, હે પાતળા
પેટવાળી ! કાંતથી તું રાફડાને હમણાં ખોતરીશ નહિ’
આમ અવન મુનિએ કહ્યા છતાં તેણે તેમનું એ વચન
સાંભળ્યું જ નહિ અને ‘આ શું હશે ?’ એમ કહી
તેમના બંને નેત્રો ફોડી નાખ્યા દેવે પ્રેરણા કરેલી

ને સજ્જન્યા એમ આપો ફોડયા પછી 'મે આ શુ કરું?' એમ શકા કરી રમતી રમતી ચાલી ગઈ ત્યારે એમ વીંધી નાખેલા નેત્રોવાળા અતિ ક્રોધી અવન મુનિ વેદનાથી પીડાઈને ખૂબ દુઃખ પામ્યા અને ક્રોધાયમાન થયા એટલે તે જ ક્ષણે સૈનિકોના મળમૂત્ર રોડાઈ ગયા અને પ્રધાનો સહિત સગના તો ખાસ કરી નળમૂત્ર બંધ થઈ ગયા તેમ જ હાથીઓ, ઘોડા, ઊંટ વગેરે સર્વ પ્રાણી-ઓના મળમૂત્ર ચારે તરફ એટકી પડ્યા, ત્યારે શર્ચાતિ રાત્ર દુઃખી થયો મેનિ ક્રોધે પણ મળમૂત્રનું બંધ પડવું તેને જણાવ્યું, ત્યારે તે ગળ દુઃખ ઘવાનું ઢારણ વિચારવા લાગ્યો પછી ઘેર આવી વિચારીને રાત્રએ સૈનિકોને તથા સ્વજનોને પૂછ્યું કે, 'આ પાપ કોણે કર્યું છે?' એ સંશયવરતા પશ્ચિમ ભાગમાં વનની વચ્ચે નક્કી તપસ્વી અવન નામના મુનિ દુષ્કર તપ કરે છે તો અગ્નિ સમાન ક્રાંતિવાળા એ તાપસનો ક્રોધએ પણ અપરાધ કર્યો હોવા જોઈએ અને તેથી જ સર્વને આ પીડા ઉત્પન્ન થઈ છે, એ નક્કી છે તપથી વૃદ્ધ અવસ્થાથી વૃદ્ધ અને સર્વ કરતા અતિ શ્રેષ્ઠ તે જુગુવશી મહાત્માનો ક્રોધએ પણ અપરાધ કર્યો છે, એમ હું માનું છું જાણતા કે અજાણતા તેમનો ક્રોધએ અપરાધ કર્યો છે, તેનું આ મહાન ફળ મળ્યું છે, માટે કયા દુષ્ટોએ તે તપસ્વીનો અપરાધ કર્યો છે।' એમ સૈનિકોને પૂછ્યું, ત્યારે વેદનાથી પીડાતા તેઓએ સગને કહ્યું કે, 'મન, વચન કે શરીરથી તેમનો કંઈ અપરાધ થયો હોય, એ અમે જાણતા નથી' ૧-૬૫

इति पृष्ठास्तमूचुस्ते सैनिका वेदनादिता ।

मनोवाक्कायजनितं न विद्योऽपकृतं वयम् ॥ ६५ ॥

ઈન શ્રીદેવીભાગવત મહાપુરાણના સમમ સ્કંધ વિષે

અધ્યાય ૩ નો અમામ

અધ્યાય ૩ નો*

અધ વ્યવન મુનિને સુકન્યાનું દાન

બાસ ઉગ્રાચ

इति पप्रच्छ तान् सर्वान् राजा चिन्ताकुलस्तथा ।
पर्यपृच्छत् सुहृद्वर्गं साम्ना चोद्यतयाऽपि च ॥ १ ॥

ત્યાસ બોલ્યા એમ ચિંતાતુર થયેલા ગળએ તે મર્વ સૈનિકોને પૂછ્યું અને શાંતિથી તથા ક્રોધથી પોતાના સખધી વર્ગને પણ પૂછ્યું, ત્યારે પીડાના લોકોને તેમ જ દુઃખી પિતાને જોઈ ક્રાંતાથી વીંધ્યાનાં વિચાર કરી સુકન્યા આ પ્રમાણે બોલી 'હે પિતા ! તે વનમાં રમત રમતી મેં વેલડીઓથી છવાયેલા અને બે છિદ્રોવાળો એક ભારે સફડા જોયો હતા તેમાં આગિયાની પેઠે ચમકતા બે તેજ મેં જોયા હતા અને હે મહાનજા ! આગિયાની શકાથી જ અખને તેજને મેં કાટાની આણીથી વીંધી નાખ્યા હતા તે વખતે કાટાની અણીને જળથી ભીની થયેલી મેં જોઈ હતી અને હે પિતા ! 'હાય, હાય' એવા ધીમે શબ્દ સફડાની અંદરથી મેં સાભળ્યો હતો તે સમય હે ગળ ! 'આ શુ હશે?' એવી શકાથી હું વિસ્મય પામી હતી, પણ તે સફડામાં મેં શુ વીંધી નાખ્યું તે હું જાણતી નથી' ગર્થાતિ રાત્ર સુકન્યાનું ક્રોમલ વચન સાભળી 'મુનિનો તે અપરાધ થયો જ છે' એમ જાણી તરત એ સફડા પાસે ગયા, ત્યાં તપથી વૃદ્ધ અને અત્યંત દુઃખી અવન મુનિને તેમણે જોયા, એટલે મુનિના દેહ પર કકાયેલા સફડાને તેમણે ફોડી નખાવ્યો, અને પછી તે સગએ જુગુવશી તે મુનિની સામે પૃથ્વી પર દડવત્ પ્રણામ કરી બે હાથ જોડી કહ્યું કે, 'હે નહાભાગ ! રમત કરતી મારી બાળક પુત્રીએ અજાનથી પાપ કર્યું છે તેને ક્ષમા કરવા તમે યોગ્ય છો મુનિ-ઓ ક્રોધ વિનાના હોય છે, એન મેં સાભળ્યું છે, માટે તમે પણ મારી બાળક પુત્રી પર હમણા ક્ષમા કરવા યોગ્ય છો' એવું તેનું વચન સાભળી અવન મુનિ વિનયથી નમ્ર અને અત

* આ અધ્યાયમાં શર્ચાતિ રાત્રએ પોતાની પુત્રી સુકન્યા અવન મુનિને હર્ષથી આપી, એ કથા સાર્વજનિક સ્વોદ્યોગ્ય કહેવાયે.

દુ ખી એ રાજને આ વાક્ય કહેવા લાગ્યા

અથત યોલ્યા હે રાજન ! હુ કહી લેશમાન પણ કોધ કરતો નથી તમારી પુત્રીએ મને પીડા કરી છે, છતાં આજે મેં ગાપ આપ્યો જ નથી, હુ નિર પરાધી છું, છતાં મારા નેત્રમા આજે ખીડા ઉપગમવા માં આવી તે પાપને લીધે તું દુ ખી થયો છે, એમ હુ માનું છું શિવ પોતે રક્ષણ કરનાર હોય, તો પણ દવીતા ભક્તનો અપરાધ કરી કયો મનુષ્ય સુખ પામે ? હે રાજન ! નેનહિત થયેના અને ઘડપણથી ઘેરાયેલા હુ હવે શું કરીશ ? મારી આધનાતી આકરી ક્રોધ કરશ ?

રાજાએ કહ્યું મુનિશ્રેષ્ઠ ! મારા ઘણા સેવકો તમારી હમેશા મેલા કરશે, તમે ક્ષમા કરો, તપસ્વીઓ ઘણા ઓછા કોધવાળા હોય છે

અથતે કહ્યું મનુષ્યરહિત હોઈ હુ આધના તપ કરવા કેમ સમર્થ થઈશ ? તારા સેવકો મારું શુ પ્રિય કરનાર હે રાજન ! જે તું મારી પાસે ક્ષમા માગે છે, તો મારી વાત માન, મારી સેવા માટે કમળ સમાન નેનોવાળી તારી કન્યા તું મને આપ હે મહારાજ ! તારી એ પુત્રીથી હું સતોષ પામીશ હે મહાબુદ્ધિ નાત ! તુ તપ કરીશ અને તે મારી સેવા કરશે એમ ક્ષમાથી મને સુખ થશે અને હું સતોષ પામીશ, એટલે તને તથા તારા સેનિકોને પણ સુખ થશ, એમા સશય નથી માટે હે રાજન ! મનથી વિચારી તું મને કન્યા દાન કર અને એમા કંઈ દોષ પણ નથી, કારણ કે નિષ્કમિત વ્રતવાળા હું તપસ્વી છું

વ્યાસ યોલ્યા હે ભગત શ્રી રાજન ! મુનિનું એ વચન આભળી શર્માતિ ચિતાતુર થયો, ' નહિ આપુ કે આખીશ એમ ઈ પણ તે યોલ્યો રહિ (૧) વિનાશમા પડ્યો કે) અધ વૃદ્ધ અને કદરૂપા આ મુનિને આ દેવકન્યા જેવી પુત્રી આપી હું સુખી કેમ થાઉં ? ઓછી બુદ્ધિવાળા હોય છતાં શુભઅનુભવે નમજતો કે તા પુત્ર્ય પોતાના સુખ માટે પુત્રીના સત્તાર નુખતો તારા કરે સુદર ભક્તવ્યાળી આ માની પુત્રી ક્રમદેવે આ પાપની પીડાઈને વૃદ્ધ આધના પતિને પામી નમન કેમ ગાળે ? યુવાવસ્થામા પોતાના મમાન પતિને પામ્યા છતાં અત્યંત રૂપવાળી નીચી ક્રમદેવને જીતવો કડા ! ઘઈ પડે છે, તો પછી વૃદ્ધ અને

આધના પતિને પામી ક્રમદેવને કેમ જીતી શકાય ? રૂપયોવનયુક્ત અને સુદર વર્ણવાળી અહત્યા તપસ્વી ગૌતમને પામી છદ્મથી ક્યારેઈ હતી અને પાછળથી અધર્મ કરલો જાણી પતિએ તેને શાપ દીધો હતો, માટે મને ભલે દુ ખ થાય, પણ સુકન્યાને હું નહિ આપુ આમ વિચારી મનમા ઉદાસ થયેલો શર્માતિ પોતાને ઘેર ગયો અને પ્રધાનોને યોલાવી અત્યંત દુ ખી ઘઈ તેણે વિચાર કરવા માડ્યો કે, ' હે પ્રધાનો ! તમે આજે કહો કે, મારે હવે શું કરવું ? બ્રાહ્મણને પુત્રી આપવી કે દુ ખ જ ભોગવવું ? તમે મળીને વિચાર કરો કે, મારું હિત કઈ રીતે થાય ?

પ્રધાનો યોલ્યા હે મહારાજ ! જેને પહોંચી વળવું અતિ કઠણ છે, એવા આ સકટમા અમે શું કહીએ ? અતિ સુદર આ સુકન્યા દુર્ભાગી મુનિને કેમ અપાય ?

વ્યાસ યોલ્યા તે વખતે પિતાને તથા પ્રધાનોને ચિતાતુર જોઈ સુકન્યા તેઓનો અભિપ્રાય જાણી લઈ હસીને આ પ્રમાણે યોલી ' હે પિતા ! મારા માટે આજે તમે ચિતાથી વ્યાકુળ છદ્મિવાળા કેમ થયા છો ? ખરેખર ! મારા માટે તમે દુ ખથી પીડાયા છો અને ખેદ પામેલા મુખવાળા થયા છો ! હે પિતા ! હું ત્યાં જઈને ભયથી પીડાતા તે મુનિને આશ્વાસન આપી મારું શરીર અર્પણ કરી પ્રસન્ન કરીશ એમ સુકન્યાએ કહેવું વચન સાભળી, પ્રસન્નચિત્ત થયલા રાજાએ પ્રધાનોના સાભળતા તે સુકન્યાને કહ્યું હે પુત્રી, તું અપળા વનમા (રહો) અધ, વૃદ્ધાવસ્થાથી પીડાતા અને ઘણા જ ક્રોધી એ મુનિની સેવા કઈ રીતે કરીશ ? હું (મારા પોતાના) સુખની ઈચ્છાથી ઘડપણ વડે ઘેરાયેલ શરીરવાળા એ આધનાને રૂપમા સતિ સમાન મારી પુત્રી કેમ આપુ ? હરોઈ પિતાએ ઉમર તથા ગાતિના બળવાળા અને ધન—ધાન્યની સમૃદ્ધિવાળાને પુત્રી આપવી જોઈએ, નિર્ભક્ષે કહી ન આપવી હે વિશાળ નેનોવાળી ! તારા ઉપ ક્યા અને એ વૃદ્ધ વનવાસી ક્યા ! હે સુદર પુત્રી ! જેનો પ્રથમ શ્રુષ્ઠામા જ વાગ છે, તેવા એ વસ્તે મારી પુત્રી કેમ આપવી ? હે કમળની પાખડી એ જેવા નેનોવાળી ! મારે તેનો તારો વર કેવી રીતે

કર્યો ટ સંનિહોતુ તથા મારુ મરણ થાય તે સારુ પણ હે કોયલ જેવુ બોલનારી । તને આધ્યાત્મને આપવી એ મને ગમતુ નથી થવાનુ હોય તે થાય જ છે, માટે હુ ધૈર્ય નહિ છોડુ હે સુદર કેડવાળી । તુ બસપર સ્વસ્થ થા, હુ આધ્યાત્મને કદી નહિ આપુ મારુ રાજ્ય અને શરીર રહે કે ભલે જતા રહે, પરંતુ હે બાલિકે ! નેત્રરહિત તેમને હુ કન્યાદાન નહિ કરુ એમ પિતાનુ વચન સાભળી સુકન્યાએ તે વખતે પ્રસન્ન મુખ સંખીને સ્નેહયુક્ત આ વચન કહ્યુ

સુકન્યા બોલી હે પિતા ! તમારે મારી નિતા કરવી નહિ, તમે મને હમણા જ મુનિને આપી દા મારે લીધે સર્વ લોકોને સુખ થાયો હુ સતુષ્ટ રહુ પરમ પવિત્ર એ વૃદ્ધ પતિને પણ નિર્જન વનમાં ઘણી જ ભક્તિથી સેવીશ અને સતીતા ધર્મમાં તત્પર રહી અતિમાન્ય (દ્રત) આચરીશ હે નિર્દોષ પિતા ! મને ભોગોની ઈચ્છા નથી, મારુ ચિત્ત સ્વસ્થ છે

વ્યાસ બોલ્યા તેનુ આ વચન સાભળી પ્રધાનો વિસ્મય પામ્યા અને ગજ ખૂબ પ્રસન્ન થઈ મુનિ પાસે ગયો ત્યા જઈને તે તપોધનને મસ્તકથી પ્રણામ કરી તે કહેવા લાગ્યો હે સ્વામિન ! હે પ્રભો ! મારી પુત્રીને સેવા માટે તમ વિધિ પ્રમાણ સ્વીકારો એમ કહી રાજ્યએ વિવાહવિધિથી તેમને પુત્રી આપી ભગુવતી અવન મુનિ કન્યાદાન લઈ પ્રસન્ન થયા તેમણે રાજ્ય વડે આપાતી પહેનમણી લીધી નહિ, પણ પોતાની સેવા માટે પોતાની ઈચ્છા નુસાર કન્યાને જ ગ્રહણ કરી એ રીતે મુનિ પ્રસન્ન થયા, ત્યારે સેનિષેન સુખ થયુ અને તે જ ક્ષણે નગરને ખૂબ હર્ષ થયા એમ પુત્રી આપોને રાજ્યએ ધર તરફ જવા વિચાર્યું, ત્યારે નાનકડુ પુત્રીએ રાજ્યને કહ્યુ કે, હે પિતા ! મારુ નચો તથા શાભુગારો તમે લઈ લા અને પહેરવા માટે જાલન વત્ર તથા ઉત્તમ મૃગચર્મ મને આપા હુ તપ માટે મુનિપત્નીનો વેપ સ્વીકારી (મારુ પતિની) એવી સેવા કરીશ કે, જેવી પૃથ્વી પર, સ્વર્ગમાં તથા પાતા જમાં તનારી અવિનાશી કીર્તિ રહેશ પરલોકના સુખ માટે હુ રાતદિવસ પતિસેવા કરીશ મન યુવાન સુદરને

વૃદ્ધ આધ્યાત્મ પતિને અર્પણ કરી તમારે મારુ શીલના નાગની ચિંતા ન જ કરવી પૃથ્વી પર વસિષ્ઠની ધર્મપત્ની અરુધતી જેવી છે, તેવી જ હુ થઈશ, એમાં વિચાર કર્યો નહિ અત્રિની પત્ની અનસૂયા પતિદ્રતા તરીકે જેમ પૃથ્વી પર પ્રસિદ્ધ થયા છે, તે જ પ્રમાણે હુ તમારી પુત્રી તમારી કીર્તિ કરનારી થઈશ સુકન્યાનુ એ વચન સાભળી ઉત્તમ ધર્મવેત્તા રાજ્ય સર્થાતિ તેને મૃગચર્મ આપી તરત રહી પડ્યો અને ગણગારો તથા વત્રો ત્વજીને મુનિવેપ ધર્યા છતાં સુદર હાસ્ય કરતી પુત્રીને બોઈ તે રાજ્ય નિસ્તેજ મુખવાળો થઈ ત્યા જ સ્થિર થઈ ઊભો રહ્યો સર્વ શાણીઓ પણ જાલના વત્ર તથા મૃગચર્મ ધારણ કરતી પુત્રીને બોઈને ગડવા લાગી અને અત્યંત શોકથી પીડાઈને જાણે ધ્રુજતી હોય તેવી થઈ ગઈ હે રાજન્ ! તે પછી પ્રધાનોથી વીંટલોને તે રાજ્ય (મુનિને) અર્પણ કરેલી તે પુત્રીને પૂછી તેને ત્યા મૂકી શોક સાથે પોતાના નગર તરફ ગયો ૧-૬૪

તામાપૃચ્છ્ય મહીપાલો મન્ત્રિભિ પરિવારિતઃ ।

યયૌ સ્વનગર રાજન્ મુત્ત્વા પુત્રીં યુવાર્પિતામ્ ॥

હતિ મીઠેવીભાનવત મહાપુરાણમાં તમમ સ્કંધ વિષે અધ્યાય ૩ જે સમાપ્ત

અધ્યાય ૪ થો*

પતિસેવા કરતી સુકન્યાની પરીક્ષા

વ્યાસ ડગલ

મતે રાજનિ સા વાલ્કા પતિસેવાપરાયણા ।

અમૂચ ચ તથાગ્રીતા સેરને ધર્મેનરતા ॥ ૧ ॥

વ્યાસ બોલ્યા રાજ્ય ગયો, ત્યારે તે બાળા પતિનેવામાં તત્પર તેમ જ ધર્મપરાયણ રહી અગ્નિ આની મેવામાં લાગી રહી, પતિસેવાપરાયણ તે બાળા જાતજાતના સ્વાદિષ્ટ ફળો તથા મૂળો લાવી મુનિને આપવા લાગી, તેમ જ ગરમ કરેલા પાણીથી પતિને સ્નાન કરાવી તુરત જ મૃગચર્મ એકાદી

* જો અધ્યાયના નાટ્યપાત્રનું મોટીથી પતિનેવા રતી સુકન્યાની અગ્નિનીમુખ્યત્વે પરીવારી એ સ્થા ન રાખે

= અર્થાત્ મુનિના અગ્નિના નકમમાં તપૂર્ણ સત્કારક થઈ.

દર્શન ગુણ અનન પર તેમજ ખેંચાડતી હતી તથા,
જવ હોય તથા કમડનુ આગળ મૂકી તેમને તે
ની કે 'મુનિગોષ્ઠ' નિત્યકર્મ કરો ' નિત્યકર્મ અમામ
વતુ ત્યારે તેમનો હાથ ઝાંધી ઉઠાડી આસન પર
નવવા શય્યામાં પોતાના સ્વામીને તે ખેંચાડતી
પછી તે ગજપુત્રી પાડા કળો તથા માસે રીતે સાંક
ગુનીવાર અન્ન લાવી તે અવન મુનિને જમાડતી
પછી જમીને તૃપ્ત થયેલા તે પોતાના પતિને આદરથી
માનમન આપી (હાથ મુખ વગેરે ધોઈ નાખી)
પછી મોપાંગ તથા પાનખીડા આદર ગતિ તે આપતી
મમ મુખનાન શબ્દો થી પછી તેમને શુભ આસન
પર બેનાડી તેમની આજ્ઞા હર્ષ તમની શાસીરિક
ક્રિયા તે રત્ની તે પછી પોતે કલાપર હર્ષ કરી નેમની
પાને જઈ પ્રેમપૂર્ક તે કહેતી - ' હે પ્રજો તમારી
ની આજ્ઞા છે ' તેમને માનો તો હું તમાન પગ ઘણુ '
એમ કામ્ય મેવાપરાયણ થઈ તે પતિમા જ એ તત્પર
ગેતી સાપલાને લેમ થઈ રહ્યા પછી તે સુદરી સ્વાદિષ્ટ
કામ્ય કળો લાવી મુનિને આપતી અને પછી (તેમના
જમતા) પાડી - ' હે તમા કળો તેમની આજ્ઞાથી પ્રેમપૂર્ક
પોતે ખાતી પછી સુવાળા સ્પર્શવાળી શય્યા કરી
પાંચી તેમને તે સુસાડતી પતિ સુખપૂર્ક સૂચે
ત્યાગ પાતશ પેગવાળી તે સુદરી પગવાળી કરતી અને
ત વેળા કુળવાન નીઓના ધર્મ તેમને પૂછતી એમ
જો પગવાળી કળતી ભક્તિપાયા । તે સુકન્યા મુનિને
ડાંડી એના નાની તેમના પગની પાને પોતે સૂઈ
જતી ઉનાજામાં પોતાના પતિને બેઠેલા નેઈ તે
નુદરી પગવાળી શીતશ પાન નાખતી તેમને સેવતી
જતી હિસાગામાં લાકડાની તમ્બુ ગોડકી આગ્ર
અગ્નિની તાપ મૂવી ને વાગ્વાર તેમને પૂછતી કે,
' તમને મુખ છે ને ? ' પાછી બે ઘડી ચત એ,
ત્યારે ડાંડી જળપાન તથા માગી આપી પતિને સ્થાનથી
દૂર મેનાડી સુકન્યા દૂર જઈ ડાંડી રહેતી અને પતિને
મોન કરી રહેતા જતી પાને જઈ ફરી પાછા લાવતી
પછી આશ્રમમાં સારી સ્વધ્યાન થઈ નુભ અત્તન પર
તમને મંદાડી, માટે તથા જા વડે વિધિ પ્રમાણે
તમના પગ પાડી નાખી, મેનાડા કરતી ઘાત । લાવીને
શય્યામાં કમ્બ પ્રમાણે ઘાતા આપી એ રાજપુત્રી

પોતે આણે અત્યંત પવિત્ર અને શુદ્ધ જળ ગરમ
રત્ની પછી સ્નાન માટે તે જળ લાવી સ્નોહપૂર્વક
તે પૂછતી કે, ' હે પ્રજન ! શુ આજ્ઞા છે ? ઘાત
કર્મુ, ગરમ પાણી બરાબર તૈયાર કર્યું છે, તો મત્ર
પૂર્વક સ્નાન કરો લેમનો સમય થયો છે અને પહેલી
સંધ્યા ચાલે છે, માટે વિધિ પ્રમાણે હવન કરી દેવતા
ઓનુ તમે પૂજન કરો ' એમ તે અગ્નિઘ સુકન્યા
તપસ્વી પતિને પામી તપ તથા નિયમ સાથે પ્રીતિથી
કામ્ય તેમને સેવતી હતી ઉપરાત તે શુભ મુખવાળી
અગ્નિઓની તથા અતિથિઓની મેવા કરતી હર્ષથી
અવન મુનિને મેવતી હતી પછી કોઈક સમયે સૂઈના
પુન બને અગ્નિનીક્રમારો કરતા કરતા અવન કાંપિના
આશ્રમ પાસે આવ્યા ત્યાં જળમાં સ્નાન કરી પોતાના
આશ્રમ તરફ પાછી ફરેતી, સુદર સર્વ અગોનાળી
સુકન્યાને તેઓએ જતી જોઈ દેવકન્યા જેવી તેને
જોઈને અત્યંત મોહિત થયેલા બને અગ્નિનીક્રમારો
તેની પાસે ઘેડી જઈ આદરથી તેને કહેલા લાગ્યા
' હે સુદર કેડા પાછલા ભાગવાળી ! હાણ વાર તુ
જીમી રો, હે હાથી જેવી ચાનસાળી ! અમે બને
દેવપુત્રો તને પૂછવા આવ્યા હીએ તો હે ઉન્નવળ
લાસવાળી ! તુ મ ય કડે હે સુદર નેત્રીસાળી ! તુ
કેતી પુત્રી છે તારો પતિ કાણ છે ? તજાવમા સ્નાન
કરવા તુ એકની આ બગીચામાં પ્રેમ આવી છે કે
કમ્ય જેવા નેત્રીસાળી ! કાતિલી બીજી લક્ષ્મી લેય
તેથી તુ દમય છે હે સુદર ! અમે તને જાણુના
ધંધીએ જીએ માત્ર તુ સત્ય કડે હે મનોહર સ્ત્રી !
તાસ લેમજ પગ ઉસાડા પૂંડરી પર નાની રહ્યા છે તે,
હે ચમક નેત્રીસાળી ! અમારા હૃદયમાં પીડા કરે છે
હે નામુક અગ્રવાળી ! તુ વિમાનને યોગ છે છતા
આમ પગવાળી કેમ જાન છે ? તુ ઉત્તમ સારી વિનાની
કેમ છે અને આ વનમાં તારુ આવુ શા માટે છે ?
હે સુદર મુખવાળી ! તુ રાજપુત્રી અથવા અપ્તસ
છે, છતા ને કડે ઘસીએ તલિત કેમ નથી નીકળી !
સત્ય કડે જ્ઞેતાથી તુ જાણી છે, તે માનને તથા પિતા
ને ધન્ય છે ! હે નિર્મીતી ! તાન પતિના ભાગ્યનુ
વારન કરવા તા અમે સમયે જ નથી હે સુદર નેત્રીસાળી
આ ભૂમિ દરવાક કરતા પાંડુ અધિક છે, પ્રારા કે

હમણા ચાલતા તારા આ પગ આ ભૂમિને પવિત્ર કરી રહ્યા છે જે મૂગો અને ખીજ પક્ષીઓ વનમા તને નીરખીને જુઓ છે, તે બધા ખજેખર ભાગ્ય શાળી છે અને આ ભૂમિ અત્યંત પવિત્ર છે હે સુદર નેત્રોવાળી ! તારા ખૂબ વખાણ કરવાથી હવે ખસ છે, તુ સત્ય કહે, તારો પિતા કોણ છે અને પતિ ક્યા છે ? તેમને આદરપૂર્વક જવાબી અમને ઇચ્છા છે '

વ્યાસ બોલ્યા તે બંનેનું એ વચન સાંભળી શરમથી દબાઈ ગયેલી અતિ સુદર રાજપુત્રી મુકન્યા તે બંનેને કહેવા લાગી 'તમે બંને મને શર્ષાતિની પુત્રી જાણો અને દેવેચ્છાથી પિતાએ આપેલી અવન મુનિની પ્રિયા સંતી સ્ત્રી જાણો હે દેવો ! મહાતપસ્વી મારા પતિ વૃદ્ધ તથા અધ છે અને હું પ્રસન્ન ચિત્તે રાતદિવસ તેમની સેવા કરું છું તમે બંને કોણ છો ? અહીં કેમ આવ્યા છો ? મારા પતિ આશ્રમમા બેઠા છે, તો ત્યાં આવી આજે આશ્રમને પવિત્ર કરો '

હે રાજ ! તે વચન સાંભળી અશ્વિનીકુમારો તેને કહેવા લાગ્યા હે કન્યાણિ ! તારા પિતાએ તને તપસ્વીને કેમ આપી ? આ વનપ્રદેશમા તુ વીજળી જેવી પ્રકાશી રહી છે, ખજેખર ! દેવોમા પણ તારા જેવી સ્ત્રી અમે જોઈ નથી તુ દિવ્ય વસ્ત્રોને યોગ્ય છે, મૂગચર્મોથી વીંટાયેલી તુ શોભતી નથી, હે સ્થામ કેશના સમૂહોવાળી ! તુ સર્વ શણગારોથી યુક્ત હોવી જોઈએ અહો ! દેવનું વર્તન જાણવું મુશ્કેલ છે, કારણ કે હે કેળ જેવી સાધનોવાળી ! હે વિશાળ નેત્રો વાળી ! પ્રિયે ! વૃદ્ધાવસ્થાથી અત્યંત દુઃખી આધળા આ પતિને પામી તુ વનમા દુઃખી થાય છે હે ઉત્તમ નૃત્યમા ચતુર ! તુ આને નકામી વસી છે, નવી ઉંમર પામી તુ આનાથી શોભતી નથી વળી તારો પતિ આવો છે, તેથી કામદેવે એકદમ તારેલા બાણ કોના પર પડે ? ખરખર ! વિધાતા મદ્યુદ્ધિ છે, કેમ કે તેણે નવા યૌવનવાળી તને આધળાની સ્ત્રી કરી છે તુ આને યોગ્ય નથી માટે હે કાળા વિશાળ સુદર નેત્રો વાળી ! તુ ખોજે પતિ કર હે કમળ જેવા નેત્રોવાળી ! નયની આખવાળા આ મુનિને પતિ તરીકે પામી તારું જીવન નકામું જ થયું છે વનમા વસવું

અને મૂગચર્મના વસ્ત્રા પહેરવા, એ (તારા માટે) અમે અત્યંત યોગ્ય માનતા નથી, માટે હે નિદોષ અગવાળી ! તુ સાવધાન થઈ અમારા બેમાના એકને પતિ કર હે માનવાળી ! સુદર ! મુનિની સેવા કરતી તુ યૌવનને વ્યર્થ કેમ કરે છે ? તારું પોપણ તથા રક્ષણ નહિ કરી શકતા તે ભાગ્યહીન મુનિને તુ શા માટે સેવે છે ? હે નિદોષ અગવાળી ! સર્વ સુખોથી રહિત તેને છોડી તુ અમારા બેમાથી એકને સ્વીકારી લે હે સુદર ! પ્રસિદ્ધ નદનવનમા તથા ચેત્રસ્થ વનમા તુ આનંદ કર હે માનવાળી ! આધળા આ વૃદ્ધની સાથે તુ માનહીન રહી સમય ડેવી રીતે ગાળીશ ? તુ શુભ લક્ષણોવાળી રાજપુત્રી હોઈ સંસારના આનંદ તથા ભાવને જાણે છે છતાં ભાગ્યહીન બની આ નિર્જન વનમા વ્યર્થ સમય કેમ ગાળે છે ? માટે હે કોયલ જેવું બોલનારી ! હે સુદર મુખવાળી ! હે વિશાળ નેત્રોવાળી ! તારા સુખ માટે તુ અમારા બેમાથી એકનો સ્વાકાર કર અને હે પાતળા પેટવાળી રાજપુત્રી ! આ ધરડા મુનિને તરત ત્યજીને તુ દેવોના સ્થાનોમા ભોગો ભોગવ હે મુગના જેવા નેત્રોવાળી ! સુદર કેશવાળી ! આ નિર્જન વનમા આ વૃદ્ધ સાથે તને શું સુખ છે ? હે રાજપુત્રી ! તારી ઉંમર નવી જ છે, છતાં આધળાની સેવારૂપ દુઃખ તને કેમ ગમ્યું છે ? હે ચદ્ર જેવા મુખવાળી ! તુ અત્યંત કોમળ છે, કળ તથા જળ લાવવા તને યોગ્ય નથી ૧-૫૫

કિં તે સુલ્લ ચાત્ર વને સુરેશિ ।

વૃદ્ધેન સાર્થે વિજને મૃગાશ્ચિ ॥

સેરા તયાન્વસ્ય નનં વયશ્ચ ।

કિં તે મતં મૂપતિપુત્રી દુઃખમ્ ॥ ૫૫ ॥

શશિમુલિ ત્વમતીઃ સુકોમલા ।

ફલજલાહરણં તવ નોચિતમ્ ॥

ઈતિ શ્રોતેવીમા ।વન મુકપુત્રમા તપમ સ્કથ વિરે

અધ્યાય ૪ થા અપામ

અધ્યાય ૫ મો*

અયન મુનિને ફરી યુવાવસ્થા
તથા તરોની પ્રાપ્તિ

બ્રાહ્મ ડગલ

તરોસ્તદ્વાપિત ધુત્તા વેપમાના નૃપાત્મજા ।

ધૈર્વમાલભ્ય તો સત્ર યમાપે મિતખવિષ્ણી ॥ ૧ ॥

બ્રાહ્મ બોલ્યા તે બંનેનું ત ભાપણુ સાભળી
ધ્રુવતી અને માપમર બોલતી ચન્દ્રપુત્રી સુકન્યા
ધૈર્વ ધરી તે બંનેને કહેવા લાગી ‘હે દેવો, તમે બંને
સૂર્યના પુત્ર, સર્વજ્ઞ અને દેવોમા માતૃય છે, માટે
ધર્મશીલ મને સંતીને આમ કહેવા તમે યોગ્ય નથી
હે દેવોમા શ્રેષ્ઠ । યોગધર્મધારી મુનિને પિતાએ મને
આપી છે, તો વ્યભિચારિણીઓના મમૂંહે સેવેલા તે
(તમે કહેના) મારો હું કેમ જાઉં ? સર્વ લોકના કર્મોના
સાક્ષી અને કૃષ્ણપથી જન્મેલા આ સૂર્ય જેઈ રહ્યા છે,
માટે આમ કહેવા તમે યોગ્ય નથી કુળવાન કન્યા પતિને
છોડી બીજા પુરુષને કેમ સેવે ? આ અસાર સત્કારમા
ધર્મના નિર્ણયને તમે જાણી જ છો, માટે હે નિર્દોષ
દેવો ! તમે તમારી ઇચ્છા પ્રમાણે બાલ્યા જાઓ,
નહિ તો પતિભક્તિમા તત્પર અને શર્ચાતિની ઉત્તમ
પુત્રી હું તમને ગાપ દર્શાવું ।

બ્રાહ્મ બોલ્યા એવું તેનું વચન સાભળી અત્યંત
વિમ્મય પામેના બંને અશ્વિનીકુમાર અયન મુનિની
ભયની ગ । ચંબી ફરી એને હેના લાગ્યા ‘હે નર
પુત્રી ! તારા ધર્મથી આમ બંને પ્રસન્ન થયા છીએ,
માટે સુર વર્ણવાળી ! તું વસ્ત્રાન મારા હા સુદર કેડના
પાળના ભાગવાળી ! તારા જ્યાણુ માટે અમે વસ્ત્રાન
આપીનું હે ઉત્તમ ત્વી ! અમને દેવોના ઉત્તમ વેણો
તું જા । અમે તારા પતિને ફરી યુવાન તથા રૂપવાન
કરીશુ પછી હે ચતુર્નાઈમા પડિતા ! નમાન રૂપ તથા
શરેન્વાતા અમારા નાણાની એકને તું પતિ તરીકે
વરશે ’ તેમનું એ વચન સાભળી વિમ્મય પામેની
તે સુકન્યા તે રખને પોતાના પતિ પાસે જઈ તેમણે

* આ અધ્યાયમા ત્રાજ્ઞદેવના મોક્ષથી અયન મુનિને
અશ્વિનીકુમારની કૃપાથી ફરી યુવાવસ્થા પ્રાપ્ત થઈ, આ આ
કેવલં

કહેલું અદ્ભુત વાક્ય તેને કહેવા લાગી ‘હે સ્વામિન્ !
સૂર્યના પુત્ર—ખ દેવો આપના આશ્રમમા આવ્યા
છે હે ભુવુપુત્ર । દિવ્ય શરીરવાળા એ અશ્વિનીકુમારો
ને મેં જાણ્યું છે તેઓ બંને સર્વાંગે સુદર મને જેઈ
ક્રમાતુર થયા છે હે સ્વામિન્ ! તેમણે મને આ વચન
કહ્યું છે કે, ‘તારા પતિ મુનિને નવા યીવનવાળા,
દિવ્ય શરીરવાળા તથા અશુવાળા અમે આ શરતથી
કરીશુ, અમે કહેલી તે શરત હવે તું સાભળ અમે
તારા પતિને (અમારા) સમાન અવયવોવાળા તથા
રૂપવાળા કરીશુ, તે પછી અમારા ત્રણેમાથી એકને
તારે પતિ તરીકે વસ્ત્રો તે સાભળી હું તમને પૂછવા
અહીં આવી છું, આ કાર્ય અદ્ભુત છે, તો હે
સત્પુરુષ ! આ કાર્ય—સકટમા હવે શું કરવું યોગ્ય છે ?
દેવોની માથા પણ જાણવી મુશ્કેલ હોય છે, તે બંનેનું
કપટ હું જાણતી નથી, માટે હે સર્વજ્ઞ ! તમે જે આજ્ઞા
કરો, તે તમારો ઇચ્છા પ્રમાણે હું કરું ’

અયન બોલ્યા ‘હે ઉત્તમ વ્રતવાળી ! પ્રિયા !
તું મારા વચનથી હમણા જ અશ્વિનીકુમારો પાસે
જા અને તે બંને દેવવંદને તું મારી પામે જલદી
લાવ આ વાક્ય તું જલદી કર, એમા વિનાશ ન
કરીશ ’ એમ આજ્ઞા કરેલી ત સુકન્યા ત્યા જઈને
આ વચન બોલી હ દેવોમા ઉત્તમ અશ્વિની
કુમાર ! તમારો શરત પ્રમાણે તમે જલદી કરો ’
તેનું એ વાક્ય સાંભળી બંને અશ્વિનીકુમારો ત્યા ગયા
અને નરપુત્રી સુકન્યાના તેઓએ કહ્યું ‘તારો
પતિ જળમા પ્રવેશ કર (તે સાભળી) તરત જ
અયન રૂપ માટે જળમા પ્રવેશ કર્યો પછી અશ્વિની
કુમારેએ પાણી તે ઉત્તમ મનેવરમા પ્રવેશ કર્યો એટલે
તે સંસ્વરમાથી ત જાણુ તારું પુરુષો બંને નીકળ્યા
તેઓ નમાન રૂપવાળા, દિવ્ય શરીરવાળા યુવાન સરખા,
દિવ્ય કુરોળો તથા આકાશવાળા અને સમાન
અવયવોવાળા હતા તે બધાએ સાથે જ કહ્યું ‘હે
સુદર વર્ણવાળી ! હે નિર્મળ મુખવાળી ! હે કન્યાશિ !
અમારામાથી કોઈ પાણી એકને તું ઇચ્છિત પતિ તરીકે
વર હે સુદર મુખવાળી ! જેના પર તને અધિક
પ્રીતિ હોય તેને તું વર એમ તે નહોતે સમાન રૂપ
વાળા, સમાન ઉમરવાળા, એક સ્વરવાળા, તુલ્ય

વેધવાળા તથા દેવપુત્ર જેવા જોઈ તે સુકન્યા સશય પામી અને સરખી આકૃતિવાળા તેઓને જોઈ પોતાના પતિને સારી રીતે નહિ જાણી ગભરાઈને વિચારમા પડી કે, 'હુ શુ કરું ? ત્રણે સમ્માન છે, તો કેને વરુ ? મારા પતિને હુ એળખી શક્તી નથી, આ ત્રણે દેવપુત્રો છે, ખરેખર હુ સશયમા પડી છું, બંને દેવોએ આ ઇદ્રજન બરાબર આઠી ગોઠવી છે મારે આઠી શુ કરવું ? મારા મરણ આવ્યું લાગે છે ! મારે પતિને છોડી હમણા આ કોઈ દેવને કોઈ રીતે વચ્ચે નથી, આ મારી ધારણા છે એમ મનથી વિચારી માતળા પેટવાળી તે સુકન્યાએ વિશ્વના ઈશ્વરી અને સર્વથી પર શિવાદેવીનું ધ્યાન કર્યું અને તે ભગવતીદેવીની આમ સ્તુતિ કરી

સુકન્યા બોલી હે જગતના માતા ! અત્યંત દુઃખી હોઈ હુ તમારે શરણે આવી છું મારા સતી ધર્મની હવે તમે રક્ષા કરો, હુ તમારા ચરણોને નમુ છું હે કમળમા જન્મેલા દેવિ ! તમને નમસ્કાર હો હે શકરના પત્ની ! તમને નમસ્કાર હો હે વિષ્ણુપ્રિયા ભક્ત્રી ! તમને નમસ્કાર હો હે વેદમાતા સરસ્વતિ ! આ સર્વ સ્થાવર-જંગમ જગત તમે સર્જ્યું છે તમે અકળાયેલા વિના આ જગતનું રક્ષણ અને ભક્ષણ પણ કરો છો લોકોની શાંતિ માટે તમે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ તથા શકરને ઉત્પન્ન કરનારા હોઈ તેઓને પણ અતિ માન્ય છો તમે આશાનીઓને બુદ્ધિ આપનારા અને જ્ઞાનીઓને મોક્ષ આપનારા છો તમે આશારૂપ તથા પૂર્ણ પ્રકૃતિરૂપ છો તેથી પુરુષ-પરમાત્માને તમારા દર્શન પ્રિય હોય છે નિર્ભય અતઃકર્ણવાળા પ્રાણીઓને તમે ભોગ તથા મોક્ષ આપનારા હોઈ આશાનીઓને અત્યંત દુઃખ દનારા છો અને પ્રાણીઓના સુખનું સાધન છો હે અબ્બા ! તમે યોગીઓને સિદ્ધિ આપનારા, જય આપનારા તથા કીર્તિ આપનારા છો, અતિ વિસ્મય પામી હુ તમારે શરણે આવી છું હે માતા ! મને પતિના દર્શન કરાવો, શોકરૂપી સમુદ્રમા હુ ડૂબી રહી છું, બે દેવોએ કપટ કર્યું છે, તેથી અત્યંત મોહ પામેલી હુ કેને વરુ ? માટે હે બધું જાણનારા ! મારા સતીવ્રતને જાણી તમે મને પતિ બતાવો

આસ બોલ્યા એમ સ્તુતિ કરેલા ત્રિપુરસુદત્રી

દેવીએ તે વખતે એના હૃદયમા તુરંત જ સુખનો ઉદય કરનાર જ્ઞાન આપ્યું, એટલે તે સતી—બાળાએ સરખી ઉંમર તથા રૂપ ધારણ કરતા એ ત્રણેનો મનથી નિશ્ચય કરી, તે બધાને બરાબર તપાસી પોતાના પતિને સ્વીકારી લીધો એમ તે અવનને વચી, ત્યારે તેનો સતીધર્મ જોઈ તે બંને દેવો સતુષ્ટ થયા અને અત્યંત પ્રસન્ન થઈ તેમણે વરદાન દીધા એમ ભગવતીની કૃપાથી એ બંને ઉત્તમ દેવો પ્રસન્ન થયા અને પછી મુનિની રજા લઈ તરત જવા માટે જેવા તૈયાર થયા, ત્યારે મહાદેવસ્વી અવન મુનિ રૂપ, નેત્રો, પત્ની તથા યૌવનને પ્રાપ્ત કરી હર્ષ પામીને તે બંને અશ્વિની કુમારોને આ વચન કહેવા લાગ્યા 'હે ઉત્તમ દેવો ! તમે બંનેએ મારા પર ઉપકાર કર્યો છે હુ શુ કહું ? અધ, અતિ વૃદ્ધ અને ભોગરહિત છતાં મને વનમા સુદર કેશના છેડાવાળી પત્ની મેળવી હમેશા દુઃખ થતું હતું પણ હવે આ સર્વોત્તમ સસારમા મેં સુખ મેળવ્યું છે તમે બંનેએ મને નેત્રો આપ્યા અને યૌવન તથા અદ્ભુત રૂપ પણ આપ્યું છે, તેથી કઈક ઉપકાર કરવા હુ આહુ છું હે દેવો ! જે પુરુષ ઉપકાર કરનાર મિત્ર ઉપર કોઈ રીતે ઉપકાર કરતો નથી, તે પુરુષને ધિક્કાર દો એ પુરુષ પૃથ્વી પર દેવાદાર રહે છે, માટે હમણા હુ તમને તમારા ઈચ્છિત કઈક આપવા ઈચ્છુ છું હે મોટા દેવો ! મારા પર જે આ નવું દેવું થયું છે, તેથી છૂટવા હુ તમને ઈચ્છિત વસ્તુ આપીશ કે, જે દેવો તથા અસુરોને મળવી મુશ્કેલ હશે, માટે તમારા મનમા જે કઈ ધાર્યું હોય તે તમે કહો, તમારા સત્કૃત્યથી હુ પ્રસન્ન થયો છું' એવું મુનિનું વાક્ય સાંભળી તે બંને પરસ્પર વિચાર કરી સુકન્યાની સાથે ભિલેલા મુનિશ્રેષ્ઠ અવનને કહેવા લાગ્યા 'હે મુનિ ! પિતાની કૃપાથી આમારા મનથી ઈચ્છેલું બધું અમને પ્રાપ્ત છે, માત્ર દેવોની સાથે સોમપાન કરવાની અમને ઉત્કેશ છે મેરુ પર્વત પર કરાયેલા બ્રહ્માના યજ્ઞમા ઇદ્રદેવે અમને બંનેને (આ બંને વૈદ્યો છે, માટે અમને સોમપાન યોગ્ય નથી, એમ જાણાવી) સોમનું પાત્ર લેતા અટકાવ્યા છે, માટે ધર્મને જાણતા હે તપસ્વી ! જે તમે સમર્થ હો, તો અમે બંનેએ ઈચ્છેલું આ અતિ પ્રિય ધર્મ તમારે અવશ્ય કરવું પડે છે

હે પ્રાપ્તન! આ જાણી તમે અમને બનેને સોમપાન કરતા કરો અમને અતિ દુર્લભ સોમપાન કરવાની ઈચ્છા છે, તે તમારાથી જ અમને પ્રાપ્ત થશે' તે બંનેનું એ ક્રોધજ વચન સાંભળી ચ્યવને તેમને કહ્યું 'હું વૃદ્ધ હતો છતાં તમે મને રૂપવાન તથા યુવાન ક્યો છો અને પત્નીને મેં મેળવી છે, માટે આગ્રાપ ક્રાંતિવાળા શર્પીતિ સંનના વિશાળ યજ્ઞમાં તમને બંનેને દેવરાજના દેખતા પ્રીતિથી સોમપાન કરતા હું કરીશ, આ હું સત્ય કહું છું' એવું ચ્યવન મુનિનું વચન સાંભળી હર્ષ પામેલા તે બંને દેવા સ્વર્ગ તરફ ગયા અચન પાણુ તે પત્નીને લઈ આગ્રમમાં ગયા

દ્વાયાકર્ણ વચો દ્વયો તૌ દિવં પ્રતિજગમનુઃ।

ચ્યવનસ્તા ગૃહીયા તુ જગામાશ્રમમણ્ડલમ્ ॥૫૮॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવત મહાપુરાણમાં સપ્તમ સ્કંધ ચિત્રે
અધ્યાય ૫ થી નમઃ

અધ્યાય ૬૬^૧

શર્પીતિના યજ્ઞ

જનમેજય ઉગ્રાચ

ચ્યવનેન કથ્યં વૈયો તૌ કૃતૌ સોમપાપિનોઃ।

વચનં ચ કથ્યં સત્યં જાતં તસ્ય મહાત્મનઃ ॥૧॥

જનમેજયે પૂછ્યું એ બંને વૈદોને ચ્યવને સોમપાન કરતા કેવી રીતે ક્યો હતા તે મહાત્માનું વચન કેવી રીતે સત્ય થયું હતું તેવરાજ સામે વળી મનુષ્યનું બળ કેનું જેથી (ઇદ્રે) ના પાડ્યા છતાં તે બંને ધર્મનિષ્ઠ દેવોને તેમણે સોમપાન કરતા ક્યો હતા તે પ્રભો! તે આશ્ચર્યકારી કથા મને વિસ્તારથી કહો બંને હું ચ્યવનનું સંપૂર્ણ ચરિત્ર સાંભળવા ઈચ્છું છું

વ્યાસે કહ્યું હે ભરત! શ્રી મહાસત્જ્ઞ! શર્પીતિના તે યજ્ઞમાં ચ્યવન નયિનું પૃથ્વી પર અતિ અદ્ભુત ચરિત્ર જે બન્યું હતું, તે તમે સાંભળો દેવ મહાન એ ચ્યવન મુનિ! દેવ જેમ દેવકન્યાને મેળવે તેમ મુદ્રી સુકન્યાને મેળવી પ્રસન્ન મનથી આનંદ કરતા લાન્ધા પછી કોઈક મમયે શર્પીતિની પ્રિય

પત્ની અત્યંત ચિતાતુર થઈ ધ્રુજતી અને રડતી પતિને આ વચન કહેવા લાગી 'હે રાજન! તમે વનમાં અધ મુનિને પુત્રી આપી છે, તે મરી ગઈ છે કે છવે છે, તે અવશ્ય તમારે જોવું જોઈએ હે નાથ! તેવા પતિને પામી સુકન્યા શું કરે છે, તે કાળજીથી જાણ તમે મુનિના આગ્રમમાં જાઓ હે રાજર્ષિ! પુત્રીના દુઃખથી હું દ્વંધમાં ખરેખર બળી રહી છું, માટે તપથી દૂષ્ણળી થયેલી તે વિશાળ નેત્રોવાળી પુત્રીને તમે ખાસી પાસે લાવો અધ પતિને પામી દુઃખી થયેલી, છાલતા વસ્ત્ર પહેરતી અને અત્યંત દૂષ્ણળ થયેલા અગોવાળી તે પાતળા ખેટવાળી પુત્રીને હું જોઉં તો ખસી!'

શર્પીતિએ કહ્યું હે વિશાળ નેત્રોવાળી! હે મુદ્ર કરેડના પાછલા ભાગવાળી! પ્રિય પુત્રી સુકન્યાને તથા તીક્ષ્ણ વ્રતધારી તે મુનિને આદરથી જોવા આજે આપણે જઈએ

વ્યાસ યોદ્યા શોકથી વ્યાપ્ત પોતાની સ્ત્રીને એમ કહી શર્પીતિ રાજા રથમાં બેસી મુનિના આગ્રમ તરફ ગયો આગ્રમની પાસે જઈ તે સંજયે નવ-યોગનપુકલ ઊંઈ દેવપુત્ર સરખા તે મુનિને જોયા ત્યારે દેવ સમ્પાન આકારવાળા તેમને જોઈ રાજા મનમાં અત્યંત વિસ્મય પામ્યો (તે વિચારમાં પડ્યો) કે, 'લોકમાં નિઘપાત દુષ્ટ કર્મ પુત્રીએ શું કર્યું? કામથી પીકાઈને આ પુત્રીએ અત્યંત શાત હોવા છતાંયે અતિ નિર્ધન અને વૃદ્ધ મુનિને ખાસી નાખ્યા છે અને બીજા પતિ ક્યો છે! ખરેખર! આ કામદેવને સહેલા મુશ્કેલ છે અને યોગવત્તા તો ખાસ કરી તેને સહન કરવા મુશ્કેલ છે આ છોકરીએ મનુના કુળમાં અતિ મહાન કાંક લગાડ્યું છે લોકમાં જેની પુત્રી નિઘપાત હોય છે, તેના છવતરને ધિક્કાર દો! સર્વ પાપોને લીધે પ્રાણીઓને દુઃખ દેવા માટે જ પુત્રી જન્મે છે મેં સ્વાર્થ સાધવા વૃદ્ધ તથા આધિજાને પુત્રી આપી, તે ખરેખર! સર્વ પ્રકારે અયોગ્ય કર્મ કર્યું છે. પિતાએ સર્વ પ્રકારે જે યોગ્ય હોય, તેને જ કન્યા આપવી જોઈએ. (છતાં તેમ ન કરી) મેં જેવું કર્મ કર્યું છે તેવું કુળ મેળવ્યું છે દુસ્તચારિણી યઈ પાપ કરતી આ પુત્રીને જો દમભા જ હું ખાસી નાખુ,

* જ આધ્યાયમાં એકતક શ્લોકોથી પ્રાગ્ગાથ ચ્યવને પ્રેર્યા કરવા શર્પીતિને ૧૩ કર્મ, એ કથા કહેવાયે.

તો મને ઠાળવી મુરદેલ ત્રીહત્યા લાગે છે અને ખાસ કરીને આ મારી તો પુત્રી પણ છે મનુના પ્રખ્યાત વશને મેં કટાક્યુકત કર્યો છે, આથી બળવાન લોકા પવાદ થશે અને સ્નેહરૂપ સાકળને ત્યજવી પણ કહણ છે હવે હું શું કરું ?' આમ તે સગ્ન ચિંતારૂપ નમુદ્રમાં ડૂબી ગયો, ત્યારે દેવયોગે સુકન્યાએ પિતાને ચિંતાતુર જોયો એટલે તરત જ સુકન્યા પ્રેમપૂર્ણ મનથી પિતાની સમીપ ગઈ તેણે એ સગ્નને પૂછ્યું કે, 'હે સગ્ન ! કમળ સમાન નેત્રોવાળા યુવાન મુનિને ખેડેલા જોઈ તમે ચિંતાથી વ્યાકુળ બુખવાળા થઈ શુ વિચારો છો ? હે પુરુષશ્રેષ્ઠ ! તમે આવો, આવો, મારા પતિને પ્રણામ કરો હે મનુવંશી શ્રેષ્ઠ સગ્ન ! હવે તમે ખેડ કને મા ' એવું પુત્રીનું વચન સાંભળી ક્રોધથી પીડાતા શર્વાતિ સગ્નએ સામે બિભેલી પુત્રીને આ વચન કહ્યું 'હે પુત્રિ ! વૃદ્ધ અધ અને તાપમોખા ઉત્તમ વ્યવન મુનિ ક્યા છે અને મહોન્નત આ યુવાન કોણ છે ? આમા મને મોટો સંદેહ છે હે પાપિણિ ! હે હુક્રત્ય કરનારી ! એ મુનિને તે શું મારી નાખ્યા ? હે કુળનો નાશ કરનારી ! કામને લીધે તે આ શું નવો પતિ ક્યો ? ચિંતાતુર થયેલા હું આશ્રમમા રહેતા તે મુનિને જોતો નથી, તો કુલદા ત્રીચોએ આવડેનું પાપકર્મ તે કેમ કર્યું ? હે દુરચારિણિ ! આ દિવ્ય પુરુષને જોઈને તેમ જ વ્યવન મુનિને નહિ જોઈ હું તે કરેલા શોકરૂપી નમુદ્રમાં ડૂબી ગયો છું પિતાનું તે વચન સાંભળી તરત જ પોતાના પતિને આદરથી ખાસે લાવી દસીને સુકન્યાએ તેને કહ્યું 'હે પિતા ! આ વ્યવન મુનિ તમારા જન્માઈ છે, એમ સગય નથી અશ્વિનીકુમારોએ તેમને આવા કમળ સમાન નેત્રોવાળા સુદર કર્યા છે એ બંને અશ્વિનીકુમારો દેવરૂપએ અહીં મારા આશ્રમમા આવ્યા હતા અને તેઓએ દયાને લીધે જ વ્યવન મુનિને આવા કર્યા છે હે સગ્ન ! રૂપથી થતા સરાયખા અત્યંત મૂઠ ખતી તમે મને જેવી માનો છો તેવી હું તમારી પુત્રી જેઈ પાપ કરનારી નથી હે પિતા ! હે સગ્ન ! તમે ભૂજુવશી વ્યવન મુનિને કહ્યો, તે નહીં કહ્યો ! વિસ્તા રી કહેશે ' પુત્રીનું એવું વચન નાભની શર્વાતિ મેળા ઉતાવળા ત્યા જઈ વ્યવન કપિને નમ્યા અને

આદર સહિત પૂછવા લાગ્યા 'હે ભૂજુવશી ! તમે યથાયોગ્ય પોતાનો જુતાત મને જલદી કહો, આપે નેત્રો કેવી રીતે પ્રાપ્ત કર્યા અને આપની વૃદ્ધાવસ્થા ક્યા ગઈ ? હે બ્રાહ્મણ ! અતિ સુદર આપનું રૂપ જોઈ મને મોઝે સગય થયો છે, તો તમે વિસ્તારથી કહો, જેથી હું સુખ પામું '

વ્યવન જોલ્યા હે શ્રેષ્ઠ સગ્ન ! દેવોના વૈદ બંને અશ્વિનીકુમારો આહી આવ્યા હતા, તેમણે કૃપાથી આ ઉપકાર કર્યો છે મેં (પણ) તેમના ઉપકાર માટે (સામેથી) તેઓને વરદાન આપ્યું છે કે, શર્વાતિ સગ્નના યજ્ઞમા તમને બંનેને હું સોમપાન કરતા કરીશ ' હે મહાગજ ! એમ મેં યુવાવસ્થા તથા નિર્ભજ નેત્રો પ્રાપ્ત કર્યા છે, માટે તમે સ્વસ્વ થાઓ અને શુભ આસન પર બેસો ' બ્રાહ્મણ વ્યવન મુનિએ એમ કહેતા સગ્ન શર્વાતિ સ્ત્રી સાથે સુખથી ત્યા બેઠા અને મહાત્મા વ્યવન સાથે કલ્યાણકારી વાતો કરવા લાગ્યા પછી એ સગ્નને શાત પાડતા ભૂજુવશી કહેવા લાગ્યા 'હે સગ્ન ! હું તમને યજ્ઞ કરાવીશ, માટે સામગ્રીઓ તૈયાર કરો હે શ્રેષ્ઠ ! મેં તે અશ્વિનીકુમારોને વચન આપ્યું છે કે, 'તમને બંનેને મારે સોમપાન કરતા કરવા ' આ વચન મોટા વિસ્તારવાળા તમાગ યજ્ઞમા મારે પાળું છે હે સગ્ન ! ક્રોધ પામેલા છંદ્રને હું મારા તેજના બળથી અટકાવીશ અને તમારા મોમયાગમા અશ્વિનીકુમારોને સોમપાન કરાવીશ ' હે મહાગજ જનમેજય ! (વ્યવન મુનિનું તે વચન સાંભળ્યા) પછી ખૂબ સતોષ પામેલા શર્વાતિ સગ્નએ વ્યવનના તે વાક્યને મામેવી માન આપ્યું અને વ્યવન મુનિનું તન્માન કરી અતિ સતુદ્ર થયેલા તે સગ્ન સ્ત્રી સાથે એ મુનિની વાતો કરતો પોતાના નગર તરફ ગયો પછી યજ્ઞને યોગ્ય ઉત્તમ દિવસે પોતાની ઈન્દ્રાનુમાર તમુદિનાળા શર્વાતિએ ઉત્તમ યજ્ઞમ્થાન કસવ્યુ, એજે ભૂજુવશી વ્યવન મુનિને વસિક વને પૂજ્ય મુનિઓના તંદાવી તે સગ્ન પાસે યજ્ઞ કરાવવો ગઈ એમ એમ યજ્ઞ થયો ત્યારે છંદ્ર નિપિત નહીં રેલો ત્યા આવ્યા અને બંને અશ્વિનીકુમારો પાળુ નાન સન ક્રાંત આવ્યા. તે વેળા બંને અશ્વિનીકુમારોને ત્યા જનને ઉદ્ર

નિર્જાત વધો અને તોણે સ। દ્યોને પૃથ્વી કે 'આ
અને અર્જુન કેમ આ-આ છે? આ બન તો હો
છે, તેથી સોમપાનને યોગ્ય નથી, છતાં આ બનને
ઉત્તમ વદોને અર્જુન કોણે ખોલાવ્યા?' (ત સાલબી)
દેવો ખો-આ નહિ પણ ત્યાં અલી સ્તેલા સનના
યજ્ઞમા અવન મુનિએ અશ્વિનીકુમારો માટે સોમસ્સ
દિકાવ્યો, તો વખતે ઇદ્રે તમને અટકાવ્યા કે, 'આ
બને માટે તમે સોમપાન ન ઉઠાવો' ત્યારે અવન
મુનિએ તેને કહ્યું 'હે ઇદ્ર! સૂર્યના પુત્ર-આ ખે
અશ્વિનીકુમારો સોમપાનને યોગ્ય કેમ નથી? તમે
સત્ય કહો! આ બને કંઈ વર્ણસન્ન નથી, પણ સૂર્યની
ધર્મપત્નીના પુત્રો એ છતાં હે દેવેન્દ્ર! ક્યા દોષથી
તે બને ઉત્તમ વૈદ્યો સોમસ્સને યોગ્ય નથી? હે ઇદ્ર!
આ યજ્ઞમા મર્ચ દેવોએ નિર્ણય કર્યો જેઠાએ મે
તેઓને સોમપાન કરનાર કરાવ્યા છે માટે હું તેઓને
સોમસ્સ ગ્રહણ કરાવીશ હે સર્વો ઇદ્ર! મેં આ માટે
જ રાષ્ટ્રીતિ રાગને યજ્ઞ માટે પ્રેરણા કરી છે અને હું
મારુ વચન સત્ય કરીશ હે ઇદ્ર! આ બનએ
માત્ર પર ઉપકાર કર્યો છે, મને નવું વધ આપ્યું
છે, માટે મારે હલોઈ રતે તમનો સામે ઉપકાર
કર્યો જેઠા'.

ઇદ્રે હું આ બનને દ્યોએ વધ કર્યો છે
તેથી તેઓ નિર્દિત છે અને સોમપાનને યોગ્ય નથી
મારુ આ બનને હલોઈ તમે સોમપાન ન લો
અવન ખો-આ અલ્યા આ અ-આ ॥ જર!
આજ તું વધ મપને મપમા રાખ, આ વનને
મારનાર! દરપુન અશ્વિની માને સોમને વાગ્ય કેમ
નથી? હે રાત્ર! નોમ વિદા-ઉભા થયા ત્યાર
ઈપા! ને અવનને કંઈ કંઈ શક્તિ નહિ અને તીરુપ
તેજવાળા બાહુની અવને તપા બધથી અશ્વિની
કુમારને સોમપાન કરાવે કન્યુ ૧ ૧૧

પર વિગદે સમુપસ્થિતે ચ।

ન કોડિ પાચ તમુગચ મૂર ॥

મદ્ તવોમર્ગેવતિમતેજા ।

સમાદયામાસ તવોરલેન ॥૬૧॥

નિ કાલેતીના રતન મરુપુરમમા તમમ રકધ વિષ
અપપ ૬ દ્વી સમ્રામ

અધ્યાય ૭ મો*

અશ્વિનીકુમારો સોમપાનથી સતુષ્ટ

વ્યાસ ઠવાચ

દક્ષે ગ્રહે તુ રાજેન્દ્ર વાસચ. કુપિતો મૃદમ્।

પ્રોવાચ વ્યવન તત્ર દર્શાયન્ વલમાત્રન ॥૧॥

વ્યાસ ખો-આ હે રાજેન્દ્ર! તેમને સોમપાન
આપ્યું, ઓટલે અત્યંત ક્રોધ પામેલા ઇદ્ર પોતાનું
બળ બતાવતો અવન મુનિને કહેવા લાગ્યો એ
નીચ પ્રાદાણ! આ મર્ચાદા કરવા તું યોગ્ય નથી
બીજા વિશ્વરૂપની પોઠે તને શત્રુને, મારીશ

અવન ખોલ્યા હે ઇદ્ર! જેઓએ મને ઉપ
સપરિતા તેજથી બીજા દેવ જેવો કર્યો છે, તે
મહાત્મા અશ્વિનીકુમારનું તું અપમાન ન કર હે
દેવેન્દ્ર! તારા સિવાય બીજા દેવો સોમપાનને કેમ લે
છે? આશ્વનીકુમારો પણ શત્રુઓને તપાવનારા ખે
દેવો છે, તે તું બાણ

ઇદ્રે કહ્યું વૈદ્યો યજ્ઞમા કંઈ પણ રીત સોમ
પાનને (ગ્રહણ કરવા) અવશ્ય યોગ્ય નથી છતાં આ
મૂઠાત્મા! જો તું આપવા ઇચ્છે છે તો હમણા જ
તારા મસ્તકને હું મપી નાખીશ

વ્યાસે કહ્યું ભગુવતી અવને ઇદ્રના વાક્યના
અનાદર કરી તેનો ખૂબ તિરસ્કાર કરતા રોધ તેમ
અશ્વિનીકુમારેના પણ સામપાન ગ્રહણ કરાવ્યું અને
બાન અશ્વિનીકુમારોએ પણ નામસ્ત પીવાની ઇચ્છા
થી સામપાન નામું ત્યાં તે જેઠો ઇદ્ર આ વચન
ખો-આ આ મેયન તું પોતાના સ્વાર્થ માટે જો
સોમસ્સ અપાવોગ તો બીજા વિશ્વરૂપની પોઠે હું
તને વચનો પ્રહાર કરીશ ઇદ્રે આમ જવા છતાં
અત્યંત ગવવાળા અને ઘણા ક્રોધ પામના ભગુવતી
અવને વિરિ પ્રમાણે અશ્વિનીકુમારોને સોમસ્સ
ગ્રહણ કરાવ્યા ઓટલે ઇદ્રે પણ કરોડો સૂર્ય નમાન
જાતિવાગુ પોતાનું અર્ધું વચન સર્વ દેવાના દખતા
ગેપવી અવન મુનિ પાન કહ્યું ત્યારે અવને આમાપ
તેજવાળા ઇદ્રના ને વચનો કમ્પુ જોઈ તપવી

* ૧૩ અધ્યાયના અશ્વિનીકુમારેના સોમપાનથી સતુષ્ટ
કર્મ, ને કથા બાવન અવાપરી કલગમ.

અટકાવી દીધું અને મહાબાહુ તે મુનિશ્રેષ્ઠ કૃત્યાથી
 ઇદ્રનો નાશ કરવા તૈયાર થયા તેમણે પરિપક્વ
 હોમદ્રવ્યનો મત્તપૂર્વક અગ્નિમા હોમ કર્યો, એટલે
 ચ્યવનના તપોબળથી તેમણી કૃત્યા ઉત્પન્ન થઈ
 મહાબળવાન, કૂર, મોટા શરીરવાળો અને પ્રાણીઓને
 ભય આપતો 'મદ' નામનો મોટો અસુર તે કૃત્યારૂપે
 પ્રગટ થયો તે શરીરથી પર્વત જેવો, તીક્ષ્ણ દાઢવાળો
 તથા ભયાનક હતો તેને સો સો યોજન લાંબી ચાર
 દાઢો હતી અને તેના બીજ દાઢ દશ દશ યોજન લાંબા
 હતા તેના બે બાહુ પર્વત જેવા લાંબા અને કૂર
 દેખાવના હતા અને ભયકર તથા કૂર તેની જીભ
 આકાશને ચાટી રહી હતી તેની ડોક પર્વતના શિખર
 જેવી કઠણ અને ઘણી જ બિહામણી હતી, તેના નખ
 વાધના નખ જેવા હતા અને વાળ અતિ ભયકર
 હતા તેનું શરીર કાળજી જેવું કાળું હતું મુખ ભયાનક
 હતું અને બાને નંચો દાવાનળ જેવા બિહામણા
 હોઈ અત્યંત ભયાનક હતા તેનો એક હોઠ પૃથ્વી પર
 રહ્યો હતો અને એક આકાશમા પહોંચ્યો હતો આવો
 મોટા શરીરવાળો 'મદ' નામે અસુર ઉત્પન્ન થયો
 તેને જોઈને સર્વ દેવો તરત જ ભય પામ્યા અને
 ઇદ્રે પણ ભયથી બી જઈ યુદ્ધ માટે મન ન કર્યું
 પેલો દૈત્ય પણ ઇદ્રના વજનને મોઢામા ભઈ પોતાની
 ઇચ્છા પ્રમાણે ઊભા રહ્યો, તેનાથી આકાશ વ્યાપી
 ગયું અને ત્રણ જગતને જાણે ગળી જતો હોય તેમ
 ધોર દૃષ્ટિવાળો તે અસુર અત્યંત ક્રોધાયમાન થઈ
 ઇદ્રને ખાઈ જવા ધસી ગયો તે વખતે લાય, મૃચ્યા
 છીચો' એમ સર્વ દેવો ત્યા ઊભા રહી ચીસો પાડવા
 લાગ્યા તે વેળા ઇદ્ર પોતાની પાસેથી વજ્ર છોડવા
 તૈયાર થયો, પણ ચ્યવને તેના હાથ શલાચી દીધા,
 જેથી તેના પર વજ્રનો પાડાગ ડગ્યા તે સમયે ન થયો
 એમ જેના લાયમા (એમનું એમ જ) વજ્ર રહ્યું
 હતું એવા ઇદ્રે સમયને જાણનાર બૃહસ્પતિને મનથી
 ત્યા સભાથી એટલે ઉદાગ બુદ્ધિવાળો બૃહસ્પતિ
 યાદ કરતા તરત જ ત્યા આવ્યા અને વિપત્તિ સમય
 ઉગ્ર તે સમય જોઈ બૃહસ્પતિએ મનથી કંઈ વિચારે
 ઇદ્રને કહ્યું હે ઇદ્ર! યજ્ઞકુડમાયો ઉત્પન્ન થયે ના
 મદ નામનો આ અસુર મોટા મનોથી કે વજ્રજાતાવો

કઠણ છે ચ્યવન કષિતું તપોબળ ઉત્તમ પ્રકારનું
 છે, તેથી મહાબળવાન આ શત્રુને તારાથી, મારા
 થી કે દેવોથી અટકાવી શકાય તેમ નથી માટે હે
 દેવેશ્વર! મહાત્મા ચ્યવનને શરણે તું જ તે કષિત
 પોતે કરેલી આ કૃત્યાને અવશ્ય અટકાવશે, પરા-
 શક્તિભગવતીના મક્તનો ક્રોધ રોકવા કોઈ પણ
 સ્થળે કોઈ સમર્થ નથી

આસ બોલ્યા બૃહસ્પતિએ એમ કહ્યું ત્યારે
 ભયભીત થયેલો ઇદ્ર ચ્યવન મુનિની પાસે જઈ
 મસ્તકથી તેમને પ્રણામ કરી નમ્ર થઈ બોલ્યો 'તે
 મુનિશ્રેષ્ઠ! ક્ષમા કરો ધસી આવતા આ અસુરને
 તમે શાત કરો હે સર્વેશ્વર! તમે પ્રસન્ન થાઓ, તમારું
 કહ્યું હું કરીશ હે ભૃગુવંશી! આજથી માઠી આ
 અશ્વિનીકુમારો સોમપાનને યોગ્ય ગણારો, આ મારું
 વચન સત્ય છે, માટે હે બ્રાહ્મણ! તમે પ્રસન્ન થાઓ
 હે તપોધન! આ તમારો ઉદ્ધમ વ્યર્થ ન થાઓ અને
 હે ધર્મશ્વર! હું પણ જાણુ છું કે, તમે પોતાનું વચન
 મિથ્યા નહિ કરો તમે યોગ્ય રાવેલા આ અશ્વિની
 કુમારો (હવેથી) કાયમ સોમપાન કરનારા થશે અને
 શર્ષાતિની કીર્તિ વિશાળ થશે હે મુનિશ્રેષ્ઠ! મેં જે
 કામ કર્યું છે, તે તમારા પરાક્રમને પ્રકાશનાર હોઈ
 કેવળ તમારી પરીક્ષા માટે જ કરેલું સમજવું માટે હે
 બ્રાહ્મણ! કૃપા કરો, ઉત્પન્ન થયેલા મદ અસુરનો તમે
 નાશ કરો અને સર્વ દેવોનું ફરી કલ્યાણ કરો' એમ
 ઇદ્રે કહેતા પરમાર્થને જાણનારા ચ્યવન મુનિએ
 વિરોધથી થયેલો કોપ દૂર કર્યો અને દુષ્પા પામેલા
 ઇદ્રને આશ્વાસન આપી તે ભૃગુવંશી ચ્યવને 'મદ'-
 ને સ્ત્રીઓમા, મદિરાપાનમા, જુગારમા તથા શિકારમા
 વહેંચી નાખ્યો એમ 'મદ'ને વહેંચી નાખી ભયથી
 કરેલા ઇદ્રને આશ્વાસન આપી, સર્વ દેવોને સાસી
 સીતે સ્થિર કરી તેમણે રાજ્યનો યજ્ઞ સમાપ્ત કર્યો તે પછી
 સર્વ ધર્મોરૂપ ચ્યવન કષિત્યો સસ્કાર કરેલા ગોમરસનું
 મહાત્મા ઇદ્રને તથા અશ્વિનીકુમારોને પાન કરાવ્યું
 હે રાજન! એમ ચ્યવન કષિત્યો સપૂર્ણ તપના બળથી
 સૂર્યના શ્રેષ્ઠ પુત્ર અશ્વિનીકુમારોને સોમપાન કરતા
 કંઈ હતા યજ્ઞસ્તભથી શોભી રહેતું તે સતેવર પણ
 પ્રખ્યાત થયું અને ચ્યવન મુનિનો આશ્રમ પરા પૃથ્વી

પર સારી રીતે પ્રખ્યાત થયો શર્ણાતિ પણ તે કર્મથી સતોષ પામ્યો અને યજ્ઞ સમાપ્ત કરી પ્રધાનો સાથે નગર મા ગયો, ધર્મને જાણતો એ પ્રતાપી મનુપુત્ર સંન્ય કૃત્વા લાગ્યો તેનો પુત્ર આતર્તા થયો અને આતર્તાથી રેવત થયો શમુઓને જીતનારો તે રેવત સમુદ્રની અંદર કુશસ્થલી (કાશી) નામની નગરી વસાવી રહ્યો હતો અને આતર્તા (ઓખામડળ) આદિ દેશો પર સંન્ય કરતો હતો તેના સો પુત્રો વધા હતા; તેઓમા સૌથી મોટો કકુઢી હતો, ઉપસત શુભ લક્ષણોવાળી 'રેવતી' નામની એક કન્યા પણ તેની થઈ હતી એ કન્યા જ્યારે વરને યોગ્ય થઈ, ત્યારે સંજ્ઞ રેવત ઉત્તમ કુળમા જન્મેલા સંજ્ઞપુત્રોનો વિચાર કરતો હતો રેવત (ગિરનાર) નામના પર્વતનો આશ્રય કરી તે બજવાત સંજ્ઞ આતર્તા દેશ ઉપર સંન્ય કરતો હતો 'મારે પુત્રી હોને આપવી' આમ મનથી વિચારી, તે સંજ્ઞ સર્વત્ર હોઈ 'દેવોથી પૂજનતા બ્રહ્મા પાસે જઈ તેમને હું પૂછુ' આમ ધારી રેવતી પુત્રીને લઈ બ્રહ્માને પૂછવાની ઇચ્છાથી તરત જ બ્રહ્મ-લોકમા ગયો; જ્યાં દેવો, યજ્ઞો, વેદો, પર્વતો, સમુદ્રો તથા નદીઓ દિવ્ય ઉપો ધરી ઊભા હતા, તેમ જ પૂર્વ-કાળના નિધિઓ, સિદ્ધો, ગંધર્વો, સર્પો તથા ચારણો એ બધાએ બે લઘ જોડી સ્તુતિ કરતા ઊભા હતા ૧-૫૨

અર્ચયઃ સિદ્ધગંધર્વાઃ પશ્ચગ્રાચારણાસ્તથા ।

તસ્થુઃ પ્રાજ્ઞલયઃ સર્વે સ્તુવન્તસ્ય પુરાતનાઃ ॥ ૫૨ ॥

હિત શ્રીદેવીમાનવન મહાપુરુષમ્ નમ સ્કંધ ત્રિપે
અધ્યા ૭મા તમામ

અધ્યાય ૮ મો*

રેવત રાજાની કથા

સનમેઘ ડાઘ

સંશાયોઽય મહાન્ બ્રહ્મન્ વર્તંતે મમ પ્રાસેલે ।

પ્રહલોકં ગતો રાજા રેવતીસંયુતઃ સ્વયમ્ ॥ ૧ ॥

જનમેઘ/યે પૂછ્યુ. હે બ્રહ્મન્ ! રેવતરાજા પાતે (મનુષ્ય હોય) રેવતી માથે બ્રહ્મલોકમા ગયા એ વિષે મારા મનમા આ મોટો સંતાર છે મે બ્રાહ્મણ

પામેથી કથાઓની ચાદર સાંભળ્યુ છે કે, બ્રહ્મવેત્તા ગાત બ્રાહ્મણ (મરણ પછી) બ્રહ્મલોકને પામે છે ત્યારે સંજ્ઞ કેત પૃથ્વીલોકમાની (આ મનુષ્ય-શરીરે જ) રેવતી સાથે અતિદુર્લભ તે મત્યલોકમા કેવી રીતે ગયો હતો, એ સરાય છે મરણ પામેલો મનુષ્ય (દેહને બાંધી જ છોડીને) સ્વર્ગલોકને પામે છે, આવો મર્વ શાન્તોના નિર્ણય છે, તો પછી મનુષ્ય દેહથી બ્રહ્મલોકમા ગતિ કેમ હોઈ શકે અને સ્વર્ગ લોકથી ફરી મનુષ્યલોકમા ગતિ કેવી રીતે થઈ શકે હે વિદ્વાન! બ્રહ્માને પૂછવા ઇચ્છતો રાજા રેવત જેવી રીતે ત્યા ગયો હતો, તે વિષે આ મારો સરાય હમણા દૂર કરવા તમે યોગ્ય છે

આમ બોલ્યા હે રાજન્ ! મેરુ પર્વતના શિખર પર સર્વ લોકો રહ્યા છે, ઇંદ્રલોક, અગ્નિલોક, (યમ-સંજ્ઞની) સયમની નગરી, મત્યલોક, દૈવાસ અને વેદુક-જે વેદગુપ્તક કહેવાય છે-આ સર્વે ત્યા મેરુના શિખર પર છે જેમ ધનુષને ધારણ કરતો કુતીપુત્ર અનુન મનુષ્યશરીરથી જ ઇંદ્રલોકમાં ગયો હતો અને પાંચ વર્ષ સુધી ત્યા દેવલોકમા ઇંદ્રની પામે રહ્યો હતો, તે જ પ્રમાણે કહુત્સ્ય વગેરે બીજા રાજાઓ પણ સ્વર્ગલોકમા અવરજવર કરતા હતા વળી પૂર્વે મહાપ્રભવાન દેવો પણ ઇંદ્રલોકને જીતી પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે ત્યા રહ્યા હતા પૂર્વે મહાભિષ તામનો અશ્વત્થી રાજા બ્રહ્મલોકમા ગયો હતા એ સંજ્ઞ અતિસુદર ગંગાને ત્યા આવતી જોઈ આ વખતે હે રાજન્ ! દેવધાન તેનુ વસ્ત્ર વાણી બસી ગયુ, ત્યારે સંજ્ઞ તો સુદરીને કઈક તન પણ જોઈ હતી પછી કામથી ખીડાયેલા તે સંજ્ઞ કઈક હસ્યો હતો અને તે ગયા પણ કઈક હસી હતી બ્રહ્માએ તે બાનને એમ (હસતા) જોયા હતા, જેવી શાપ પામી પૃથ્વી પર આવ્યા હતા દેવો તથા દાનવોથી ખીડાતા દેવો પણ વેદુકમા વિપુ પાસે જઈ જગતના નાથ લક્ષ્મી-પતિ વિષ્ણુની સ્તુતિ કરતા હતા માટે હે સંજ્ઞ ! એમા સંહ કર્યો નાહે હરકોઈ લોક મનુષ્યાને પણ હરકોઈ પ્રકારે ગવા યોગ્ય છે જ, હે રાજન્ ! જોઓએ પુણ્ય કર્યો હોય, એવા તપસ્વીઓને તો અવશ્ય બધા લોક ગવા યોગ્ય હોઈ શકે છે. માત્ર ગુણુ હોયુ એ જ

* આ અધ્યાયમાં છપ્પન શ્લોકોનો સ્વતંત્રની કથા તમામ કરી, ફરી સંજ્ઞના પદવિસ્તાર કથાએ.

અર્થ વેાકમા જવાનુ કારણ છે તે જ પ્રમાણે યજ્ઞથી શુદ્ધ થયેલા અત કરણવાળા યત્ કરનારાઓને પણ પુણ્યથી સ્વર્ગાર્દિ લોકમા જનુ થતે છે.

જનમેજયે પૂછ્યું, 'રેવતરાજ સુદર નેત્રોવાળી રેવતી કન્યાને લઈ બ્રહ્મલોકમા ગયો હતો પછી તે રાજ્યએ શુ કર્યું હતું ? બ્રહ્માએ શી આજ્ઞા કરી હતી અને તેણે પોતાની પુત્રી કોને આપી હતી ? હે બ્રહ્મન્ !' તે સર્વ હવે મને વિસ્તારથી કહો.

આસે કહ્યું હે રાજ ! તમે સામળો રેવત રાજ પુત્રીનો વર પૂછ્યા ન્હારે બ્રહ્મવેાકમા ગયો હતો, ત્યારે ત્યા સગીત ચાલતુ હતું, જેથી થોડી વાર વખત મેજયી તે રાજ કન્યા સાથે સભામા બેઠો હતો અને સગીત સામળનાથી પ્રસન્નચિત્ત થઈ તૃપ્ત થયો ન હતો. પછી સગીત સમાપ્ત થયું, ત્યારે બ્રહ્માને પ્રણામ કરી, પોતાની પુત્રી તેમને ખતાવી પોતાનો અભિપ્રાય તેણે (આ પ્રમાણે) જણાવ્યા.

રેવત રાજ્યએ કહ્યું હે દેવેશ્વર ! મારી આ પુત્રી કન્યા છે, માટે તેનો વર તમે કહો હે બ્રહ્મન્ ! મારે આ કન્યા કોને આપવી ? એ પૂછ્યા હુ તમારી પાસે આવ્યો છુ ઉત્તમ કુળમા જન્મેલા ઘણા રાજ-પુત્રોને મે જોયા છે પણ મારુ ચચળ ચિત્ત કોઈ વિષે અત્યંત સ્થિર થતુ નથી, માટે હે દેવેના દેવેશ્વર ! તમને પૂછ્યા હુ અહી આવ્યો છુ, તો હે સર્વગ્ ! યોગ્ય રાજપુત્રને વર તરીકે તમે જણાવો અને કુળવાન, બળવાન, સર્વ લક્ષણોથી યુક્ત, દાતા અને ધર્મશીલ રાજપુત્ર ખતાવો.

આસ બોલ્યા જગતકર્તા બ્રહ્મા રાજનુ તે વચન સાંભળી તે વખતે કાળનો ઘણો ફેરફાર થયેલો જેઈ હતીને તેને આ વાક્ય કહેવા લાગ્યા.

બ્રહ્મા બોલ્યા - હે રાજન્ ! જે રાજપુત્રોને વર તરીકે હૃદયમા તે ધર્મી હતા, તે બધા તેમના પિતા, પીત્રો તથા બાપવે સહિત કાળથી નાશ પામ્યા છે. હમણા સત્યાવીસમે દાપરયુગ ચાલે છે. તારા બધા વગળે પણ મરણ પામ્યા છે અને તારી નગરીને દેવોએ લૂટી લીધી છે હમણા તે નગરીમા ત્રાટકેલા વશમા જન્મેલો રાજ રાજ્ય કરે છે. 'ઉગ્રસેન' નામ-થી પ્રખ્યાત મધુરાનો રાજ યચાલિતા વશમા જન્મેલો

છે અને મધુરાને લગતા દેશોનો તે રાજ છે. ઉગ્ર સેનનો પુત્ર કસ દેવેનો દ્રોષી મહાબળવાન અને દૈત્યોનો અશ હતો, તેણે પોતાના પિતાને પણ કેદ પાનાના નાખ્યા હતા રાજ્યોના ગર્વથી પાતે ગર્વિત થઈ તે કસ રાજ્ય કરતો હતો, ત્યારે અત્યંત ભાગ્યથી પીડાતી અને દુષ્ટ રાજ્યોના સૈન્યોના ભારથી અત્યંત ગભરાયેલી પૃથ્વી મારે શરણે આવી હતી, તે વેળા ઉત્તમ દેવોએ તે પૃથ્વી પર પોતાના અશાવતાર જણાવ્યા હતા કમળ સમાન નેત્રોવાળા શ્રીકૃષ્ણ વસુદેવના પુત્ર તરીકે દેવ સમાન રૂપવાળી દેવકીથી જન્મ્યા છે, તે જ ક્રીનારાયણમુનિ છે ધર્મના પુત્ર જે સન્નાતન નારાયણ ગંગાના કાઠા પર પવિત્ર બદ્ધરિક્ષાશ્રમમા નરની સાથે કડિન તપ કરતા હતા, તે જ નારાયણ યદુના કુળમા અવતર્યા છે, જે 'વાસુદેવ' નામથી પણ પ્રખ્યાત છે હે ઉત્તમ રાજ ! એ કૃષ્ણે પાપી કસને માર્યો છે અને તે દુષ્ટ પુત્રનો નાશ કરી તેના પિતા ઉગ્રસેનને રાજ્ય આપ્યું છે કસનો સસરો પાપી જરાસંધ મહાબળવાન છે, તેણે મધુરા પર ચડી જઈ દ્રોષ અને ઉત્સાહથી યુદ્ધ કર્યું હતું, પણ મહાબળવાન એ જરાસંધને શ્રીકૃષ્ણે યુદ્ધમા હરાવ્યો હતો પછી તણે સંન્ય સહિત યવન રાજ્યને યુદ્ધ માટે મોકલ્યો હતો, ત્યારે મહાશૂરવીર એ યવન રાજ્યન સંન્ય સહિત આવતાં સામળી શ્રીકૃષ્ણ મધુરા છોડી દારકાનગરીમા ગયા હતા. તે કૃષ્ણે અત્યંત ભાગી પડેલી તે દારકાનગરીને સાથે આવેલા કારીગરો પાસે કિલ્લાવાળી અને બળરો તથા ઘરોથી શોભીતી કરાવી છે પ્રતાપી કૃષ્ણે નગરીનો એમ જીર્ણોદ્ધાર કરી, પોતાને વશ રહેતા ઉગ્રસેનને ત્યા ગળ કર્યો છે અને યાદવોને દાગ્રમ્મા વસાવ્યા છે યદુઓમાં ઉત્તમ ત કૃષ્ણ કુટુંબીઓ સાથે હમણા ત્યા છે. તેમના મોટાભાઈ બળદેવ હજારા આયુધરાણા, મુનલ ધારણ કરતા, વીર અને શેખનાગના અશરૂપે પ્રખ્યાત છે. તે તારી પુત્રીનો મનગમતો વર ધાવ્યો કમળ સમાન નેત્રોવાળી રેવતી કન્યાને વિવાહવિધિથી એ સકર્ષણ—બળબદ્ધને તુ જલદી આપ હે નૃપશ્રેષ્ઠ ! તેમને પુત્રી આપીને તું દેવોને આનંદ આપનાર અને મનુ-ઓની ઈચ્છાઆ પૂરનાર પવિત્ર બદ્ધરિક્ષાશ્રમમા

તપ કરવા જતી ગઈને.

વ્યામ જ્યોત્યા - હે રાજન ! એમ બ્રહ્મએ આશ્વા કરી, ત્યારે તે રાજન તરત જ કન્યા માથે ઘસડામા ગયો હતો ત્યા જઈને તેણે ગુભ લક્ષણોવાળી પોતાની કન્યા બ્રહ્મદેવને આપી હતી અને પછી તોત્ર તપ કરી તે રાજન સમય જતા ગંગાના કિનારે શરીર છોડી સ્વર્ગલોકમા ગયો હતો

જનમેજય રાજનએ પૂછ્યું હે ભગવન્ ! આપે તો મોટું આશ્ચર્ય કહ્યું સ્વેત રાજન પોતાની પુત્રી માટે ત્યા બ્રહ્મલોકમા રહ્યો હતો, તેટલામા તો એકસો તે આઠ યુગ ત્યા વીતી ગયા, તો પછી એ કન્યા વૃહ ન ૪૬ ગર્હદ અને રાજન પણ આતિથય વૃહ ન ૪૬ ગયો કે એટલા મળ સુધી તે બનેતું આયુષ પૂર્ણ કેમ રહ્યું હતું ?

વ્યાને કહ્યું હે નિર્દોષ રાજન ! બ્રહ્મલોકમા વૃહવસ્થા, મુખા, તૃપા, મૃત્યુ, ભય કે યાક કદી હોતા નથી સ્વેત રાજન સ્વર્ગમા ગયા, તે પછી શયોતિની સતતિતે સક્ષમેએ માગવા માંડી હતી, જેથી તે ભય-ભીત ઘઈ ઘસડા છોડીને આનુબ્યાનુ જતી રહી હતી વૈવસ્વત મનુને ઘોડ આનતા (તેમના નાકમાથી) મહાવીર્યવાન પુત્ર જન્મ્યો હતો, તે 'ઈક્ષ્વાકુ' નામથી પ્રખ્યાત થયો હતો અને સૂર્યવંશને વધારનાર હતો તોરે નારદના ઉપદેશથી સર્વોત્તમ દીક્ષા લઈ કાયમ દેવીનું ધ્યાન ધરી વશ માટે તપ કર્યું હતું હે રાજન ! તે ઈક્ષ્વાકુને સો પુત્રો હતા, એમ તાલમ્યુ છે, તેઓમા પહેલો વિદુર્હિ બ્રહ્મવાન તથા પગકમી હતો પ્રખ્યાત રાજન ઈક્ષ્વાકુ અયોધ્યામા રહ્યા હતા, તેણે મહાગજવાન મનુનિ વગેરે પન્થસ પુત્રોને ઉત્તર તથા પૂર્વ દેશોનું રક્ષણ કરનાર કર્યો હતા અને અદત્તાલોચ પુત્રોને દક્ષિણ તથા પશ્ચિમના દેશોની રક્ષા માટે તે મહાત્માએ આજ્ઞા કરી હતી બીજા બે પુત્રો તે રાજનની મેવા માટે તેમની પાસે રહ્યા હતા ૧-૫૬

चत्वारिंशच्च तृषाष्टौ च रक्षणायै महामना ।

मन्यो द्वौ सस्त्रितौ पार्श्वे सेवार्थं तस्य भूयते ॥

અનિ દ્વીવિંશતિ પાત્ર મહામનુષ્યો લક્ષ્ય કરકર વિરે
અધ્યાય ૮ મે લક્ષ્ય

અધ્યાય ૮ મો*

કકૃતસ્થ અને માંધાતાની ઉત્પત્તિ

વ્યાસ ઉવાચ

कदाचिदृक्काश्राद्धे विदुर्हि पृथिवीपतिः ।

आक्षाययद्दंसंमूढો मांसमानय सत्वरम् ॥ ૧ ॥

વ્યામ જ્યોત્યા કોઈકે મમયે વિદ્વાન રાજન ઈક્ષ્વા-
કુએ 'અટકા' નામના શ્રાદ્ધ માટે વિદુર્હિ (નામના
મોટા પુત્ર)ને આજ્ઞા કરી કે, 'હે પુત્ર ! હમણા જ
તું વનમા જઈ શ્રાદ્ધ માટે પવિત્ર માસ જલદી લાવ.
એમ આદરથી કહેલો વિદુર્હિ 'ખલુ સારુ' એમ કહી
અલો ધારણ કરી તરત જ વનમા ગયો હતો. ત્યા
જઈ તેણે બાણેશી ભૂલે, કુક્કરો, મૃગો તથા સસલાને
માથો, પણ પછી તે થાડી જઈ ભૂખ્યો થયો, તેથી
'અટકા' શ્રાદ્ધને તે ભૂલી ગયા અને એક સસલાને
ખાઈ ગયો બ્રાહ્મીનું સર્વોત્તમ માસ તેણે પિતાને આપ્યું.
એ માસને ન્યારે પ્રોક્ષણ માટે આજ્ઞુ, ત્યારે તેને
નેઈ મુનિશ્રેષ્ઠ ગુરુ વમિષ્ઠ 'આ અયોન્ય છે' એમ
જાણી જઈ ક્રોધ પામ્યા 'ઉમિછત્ર હોય તે શ્રાદ્ધમા
પ્રોક્ષણ કરવા યોગ્ય નથી' આવી મર્યોદા છે, તથી
વસિષ્ઠે રસોઈમા રહેલો મેષ રાજનને જણાવ્યો ગુરુએ
કહેલું તે પુત્રનું કર્મ જાણી રાજન શાશ્વતિધિનો નાશ કર્યોથી
ગુસ્સે થયો અને તે પુત્રને તેણે દેશમાથી કાઢી મૂક્યો
ત્યારથી માંડી એ ગજપુત્ર શશાદ 'નામથી પ્રખ્યાત
થયો પિતાના ક્રોધથી નહિ ગભરાયેલો તે શશાદ વનમા
ગયો અને ધર્મમા તત્પર રહી વનમા કૂળ-દ્વ લોશી
(આશ્વિકા દત્ત) મમય ગાગવા લાગ્યો પછી પિતા
મરણ પામ્યો ત્યારે તેણે રાજ્ય પ્રાપ્ત કર્યું પછી
અયોધ્યાનો પતિ તે શશાદ રાજ્ય કરવા લાગ્યો અને
તેણે પોતે સર્વ નદીના કિનારે અનેક પૂર્ણ યજ્ઞો
કર્યો હતા એ લગાદનો 'કકૃતસ્થ' નામનો પ્રખ્યાત
પુત્ર થયો હતો, તના હદ્રવાહ તથા પુગ્ગય એવા
(બીજા) બે નામ પામ્યા હતા

જનમેજય પૂછ્યું - હે નિર્દોષ વ્યાસ ! એ રાજ-
પુત્રના અવા મુના મુદા નામો કેમ થયા હતા ? જે

* આ અધ્યાયમા સાંપ્રતિતક સ્કંધમેષા પ્રથમ કકૃત-વતી
અને પછી માંધાતાની ઉત્પત્તિ કહેવાયે.

કર્મથી તેના એવા નામો થયા હતા, તે સર્વ ક્રરણ મને કોલે

વ્યાસ બોલ્યા શશાદ રવર્ગમા ગયો, ત્યારે કકુત્સ્થ રાજા થયો અને તે ધર્મને જાણતો પોતાના પાપદાદાઓના સંન્યસને બળથી કરવા વાગ્યો એ સમયે દેવોઓ પરાજ્ય પમાડેલા સર્વ દેવો ગ્રીલોકપના આધિપતિ અધિનાશી વિષ્ણુને શરણે ગયા, ત્યારે સનાતન મહાવિષ્ણુએ તેઓને કહ્યું 'હે ઉત્તમ દેવો! શશાદના પુત્ર રાજાને તમે તમારો રક્ષક થવા પ્રાર્થના કરો તે ગજ સગ્રામમા દેવોને મારશે એ ધર્માત્મા રાજા ધનુષ્ય ધારણ કરી તમને સહાય કરવા આવશે પરાશકિતની કૃપાથી તેનું સામર્થ્ય અનુલ છે' હે મહારાજા! વિષ્ણુના તે ઉત્તમ વચનથી ઇદ્ર સહિત મર્વ દેવો આયોધ્યામા શશાદના પુત્ર પાસે ગયા રાજા કકુત્સ્થે આવેલા તે દેવોને ધર્મથી પૂન્ય અને સાવધાન ઘર્ષ આવવાનું કારણ પૂછ્યું 'હે દેવો! હું ધન્ય છું, પવિત્ર કરાયો છું અને મારું જીવન સંન્ય થયું છે, ક્રરણ કે તમે નેર આવી મને મહાન દર્શન દીધું છે હે મોટા દેવો! મનુષ્યાથી કરવું મુશ્કેલ એવું કોઈ પણ કાર્ય તમે કહો, તમારા મહાન કાર્યને પણ અવશ્ય હું કરીશ'

દેવો બોલ્યા હે રાજેન્દ્ર! તમે સહાય કરો ઇદ્રના મિત્ર થાઓ અને દેવોથી પણ જિતાવા મુશ્કેલ મોટા દેવોને યુદ્ધમા જીતો પરાશકિતની કૃપાથી તમને કોઈ પણ સ્થળ કઈ દુર્ગમ નથી વિષ્ણુએ પ્રેરણા કરેલા અમે તમારી પાસે આવ્યા છીએ

કકુત્સ્થ રાજાએ કહ્યું હે ઉત્તમ દેવો! દવતા ઓનો આધિપતિ ઇદ્ર તે યુદ્ધમા જો મારું વાહન થાય તો હમણા જ હું ઇદ્ર પોતે દેવોનો રક્ષક થાઉં હું ઇદ્ર પગ ખેડી હમણા જ દેવો માટે દેવો સાથે યુદ્ધ કરીશ, આ હું સત્ય કહું છું તે સમયે દેવોએ ઇદ્રને કહ્યું 'હે ઇદ્ર! આ અદ્વૈત કાર્ય કરવા જેવું છે છે તમે તારમ છોડી રાજાનું વાહન થાઓ તે વખતે વિષ્ણુએ ખૂબ પ્રેરણા કર્યો ઇદ્ર, રાજાનો રાજાનો તરત જ શકરનો બીજો પોકિયો હોય તેવો મોટો બળદ થયો એટલે રાજા સગ્રામમા જવા તેના પર બેઠો એ વેળા તેની કકુદ (ખાધ) ઉપર તે બેઠા

હતા, તેથી 'કકુત્સ્થ' નામે (પ્રખ્યાત) થયો વળી તેણે ઇદ્રને વાહન કર્યો હતો, તેથી 'ઇદ્રવાહ' નામે તે કહેવાયો અને દેવોના નગરને તેણે જીત્યું હતું તેથી 'પરપુરજ્ય' નામે તે થયો હતો મહાબાહુ તે કકુત્સ્થ દેવોને જીતી તેઓનું ધન દેવોને આપ્યું હતું અને પછી તેણે (પોતાના નગરમા જવા) દેવોને પૂછ્યું હતું એમ તે રાજધિને ઇદ્ર સાથે મિત્રતા ઘર્ષ હતી કકુત્સ્થ રાજા ઘણા જ પ્રખ્યાત હતો, તેથી તેના વરાજ રાજાઓ 'કકુત્સ્થ' નામથી પૃથ્વી પર પ્રખ્યાત થયા છે કકુત્સ્થને પોતાની ધર્મપત્નીમા 'અનેનસ' નામે મહાબળવાન પ્રખ્યાત પુત્ર થયો હતો અને તેનો પુત્ર નામે પરાક્રમી પુત્ર થયો હતો તે વિષ્ણુને સાક્ષાત્ અશ કહેવાયો અને પરાશકિતના ચરણને પૂજનારો હતા રાજા વિશ્વરધી પૃથુનો પુત્ર હતો તનો પુત્ર શ્રીમાન ચદ્ર રાજાના વશને કરનારો કહે વાયો છે તેનો પુત્ર યુવનાશ્વ હતો તે પણ તેજસ્વી અને મહાબળવાન હતો યુવનાશ્વનો શાવત નામે અતિ ધાર્મિક પુત્ર હતો, તેણે ઇદ્રની નગરી જેથી શાવતી નગરી વસાવી છે મહાત્મા શાવતનો બુદ્ધ દશ્વ નામે પુત્ર હતો અને તેનો પુત્ર કુવલયાશ્વ રાજા હતો તેણે 'ધધુ' નામના દેવને માર્યો હતો તેથી પૃથ્વી પર 'ધધુમાર' એવું ઘણું જ પ્રખ્યાત નામ તે પામ્યો હતો તનો પુત્ર દ્વાશ્વ હતો, તેણે પૃથ્વીનું પાલન કર્યું હતું દ્વાશ્વનો પુત્ર શ્રીમાન 'હર્યશ્વ' નામે કહેવાય છે 'નિદુભ' નામનો રાજા તે હર્યશ્વનો પુત્ર કહેવાયો હતો નિદુભનો પુત્ર બહ્લુશ્વ હતો અને તેનો પુત્ર કૃશાશ્વ નામે હતો તે કૃશાશ્વનો પ્રેમેનિજિત નામે મત્સ્ય પરાક્રમી બનવાનું પુત્ર હતો તેનો પુત્ર મહાભાગ્યશાળી ચીવનાશ્વ નામે પ્રખ્યાત હતો એ ચીવનાશ્વનો પુત્ર શ્રીમાન 'માંધાતા' નામનો રાજા હતો, જેણે ભગવતીની પ્રસન્નતા માટે મોટા તીર્થોમા એક હજાર ને આઠ મહિને બાધાવ્યા હતા! હે માન આપનારા રાજા! એ માતાતા માતાતા ગર્ભમા જન્મ્યો ન હતો, પણ પિતાના પટમા જન્મ્યો હતો પછી પિતાનું પેટ ચીરીને તે પુત્રને બહાર કાઢ્યો હતા

જન્મેજય નામથી પૂદ્યુ દે મહાભાગ્યશાળી

ખ્યાસ! જે કદી સાભળ્યું નથી કે જોડું નથી, તે તમે કહ્યું છે, તેનો જન્મ જે રીતે તમે કહ્યો, તે તો અસંભવિત છે, માટે માધાતાના જન્મનું કારણ તમે વિસ્તારથી હવે કહો, સર્વોર્થ સુદર એ પુત્ર સંજનના પેટમાં જે રીતે જન્મ્યો હતો તે તમે કહો.

વ્યાસ યોગ્યા ઉત્તમ ધાર્મિક સંજન યોવનાશ્વ સત્તાનરહિત હતો હે સંજન! તે સંજનને સો ત્રીઓ હતી, છતાં તે ચિતામાં રહ્યા કરતો અને લગભગ હમેશા સતાન માટે તે સંજન વિચાર કર્યો કરતો પછી કદાવેનો તે યુવનાશ્વ સંજન દુષ્ટી થઈ વનમાં નદિમાં પવિન આશ્રમમાં (ચંદ્રવા) ગયો હતો ત્યાં તપસ્વીઓના દેખતા દુષ્ટી થઈ તે નિસાસા મૂક્યા કરતો, ચોક્કસ તન દુષ્ટી જોઈ બ્રાહ્મણો તેના પર કૃપણ થયા હતા હે સંજન! પછી એ બ્રાહ્મણોએ તેને કહ્યું 'હે સંજન! તું શા માટે ગાફ કરે છડ તને શુ દુષ્ટ છે મહાત્મજ! તારા મનમાં જે હોય તે તું મત્ત્ય કહે અમે તારા દુષ્ટનો હકોઈ ઉપાય કરીશ'.

યોવનાશ્વે કહ્યું હે મુનિઓ! મારે સંજન, ધન અને ઉત્તમ ધોડાઓ પાણ છે, તેમ જ ઉત્તમ જાતિવાળી સો પવિન સ્ત્રીઓ પણ છે, ત્રણે લોકમાં કોઈ પણ મારો બળવાન શત્રુ નથી સામનો તથા મત્રીઓ મારી આજ્ઞા ઉઠાવે છે, પણ હે તપસો! મને એક સતાનનું દુષ્ટ છે, બીજું કંઈ પણ દુષ્ટ હું જોતો નથી 'પુનરુદિત મનુષ્યની ગતિ નથી અને સ્વર્ગ નો તેને મળતું જ નથી' આ કારણથી હે ઉત્તમ બ્રાહ્મણો! સતાન માટે હું અત્યંત શોક કરું છું તમે વેદશાસ્ત્રના અર્થનું તત્ત્વ જાણનાર અને તે માટે ખડિશ્રમ કરી ચૂકેલા તપસ્વીઓ છો, માટે સતાનને ઇચ્છતા મને કોઈ યોગ્ય યત્ન તમે બતાવો હે તપસો! જે તમારી કૃપા હોય તો મારું આ પ્રાર્થ તમે કરો જ.

વ્યાસ યોગ્યા - સંજનનું તે વચન સાંભળી કૃપાથી પૂર્ણ મનવાળા તે બ્રાહ્મણોએ સંવધાન થઈ જોતો દેવ ઇંદ્ર હતો, એકો યજ્ઞ તેની પાસે કરાવ્યો, તેમાં એ સંજનને પુત્ર થાય, તે માટે વદમનોથી મત્રીને જગથી ભરેલો એક કળા બ્રાહ્મણો સ્થાપ્યો હતો સનિમાં સંજન તરખો થયો અને યજ્ઞસ્થાનમાં દાખલ થયો.

ત્યાં બ્રાહ્મણોને સૂઈ ગયેલા જોઈ સંજન પોતાની પત્ની માટે બ્રાહ્મણોએ મત્રી રાજોડું અને વિધિથી સંસ્કાર પમાડી મને જ જળ (પેલા કળશમાં) કાઢી પોતે પી ગયા હે ઉત્તમ સંજન! તરસથી પીડાયેલા સંજનએ અબજાણતા તે પાણી પી લીધું, ત્યારે કળાને જળ વિનાની જોઈ બ્રાહ્મણો શકામાં પડ્યા તેઓએ સંજનને પૂછ્યું કે, 'પાણી કોણે પીધું છે?' પછી તે પાણીને સંજનએ જ પીધેલું જાણી, તે બ્રાહ્મણોએ દેવબળને મોઢું માની યજ્ઞ સમાપ્ત કર્યો પછી એ મુનિઓ ઘેર ગયા એટલે મત્રના બળથી સંજનએ ગર્ભ ધારણ કર્યો પછી સમય થતા એ સંજનના મત્રી ઓએ તેની જમણી કૃષ્ણ ચીરી પુત્રને બહાર કાઢ્યો હતો તે વખતે દેવાની કૃપાથી સંજન મરણ પામ્યો ન હતો, પણ મત્રીઓ 'આ કુમાર કોને ધાવશે?' એમ કોલાહલ કરવા લાગ્યા, ત્યાર ઇંદ્રે માધાતા મને ધાવશે' એવું વચન કહી પોતાની આગળી (કુમારના મુખમાં) આપી હતી એમ તે માધાતા નામે બળવાન સંજન થયો હતો તેની ઉત્પત્તિ હે સંજન! તમને વિસ્તારથી મેં કહી ૧-૬૩

સોડમવદ્ બલવાન્ રાજા માધાતા વૃષ્ટીવીપતિઃ।

વદ્યુપતિસ્તુ મૂલાહ કથિતા તવ વિસ્તરાત્ ॥૬૩

ઇતિ શ્રીદેવીભાગવત મહાપુરાણમાં ત્રમમ સ્કંધ વિશે

અધ્યાય ૯ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૦ મો*

આંધાતા ને સત્યશ્રવની કથા

વ્યાસ ઉવાચ

વમૂન ચક્રવર્તી સ વૃષ્ટિ સત્યસગર ।

માધાતા વૃષ્ટિર્વિ સર્વોમજયવૃષ્ટતીશ્વર ॥૧॥

વ્યાસ યોગ્યા - સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળો તે માધાતા સંજન ચક્રવર્તી હતો, તે માધાતા નામનો સમગ્ર પૃથ્વી છતી હતી એના ભયથી ત્રસેલા ઓરો પર્વતોની ગુફામાં જતા રહ્યા હતા, તેથી ઇંદ્રે એવું 'નસદ્દસ્યુ' એવું સ્પષ્ટ નામ પાડ્યું હતું 'વિદુમતી' નામની

* આ અધ્યાયમાં બ્રહ્મવત્ સ્વરોગી માધાતાની કથા કહીને સત્યશ્રવની કથા આરંભ કરેલ છે.

શરણિદ્વની પુત્રી તેની સ્ત્રી હતી તે પતિવ્રતા, ઉત્તમ રૂપવાળી અને સર્વ લક્ષણોથી યુક્ત હતી હે રાજા ! તે સ્ત્રીમા માંઘાતાએ પ્રખ્યાત પુરુષુત્ત્વ અને બીજા મુમુક્ષુદ એમ બે પુત્રો ઉત્પન્ન કર્યા હતા પુરુષુત્ત્વથી 'અરણ્ય' નામના પરમ ધાર્મિક પુત્ર થયો હતો અને તેનો 'બૃહદશ્વ' નામના પુત્ર પિતાની ભકિતમા તત્પર હતો તેનો પુત્ર હર્ણશ્વ' નામનો હતો તે ધાર્મિક અને પરમાર્થને જાણનારો હતો તેનો પુત્ર ત્રિવિન્વા હતો અને ત્રિધનવાનો પુત્ર અચ્છ નામે હતો અચ્છનો પુત્ર શ્રીમાન 'સત્યવ્રત' નામે પ્રખ્યાત હતો એ સત્યવ્રત સ્વેચ્છાચારી, કામી, મદ્યુદ્ધિ અને અત્યંત વિષયદાપટ હતો એ પાપાત્મા રાજપુત્ર કામથી મોહિત થઈ બ્રાહ્મણની સ્ત્રીનું હરણ કર્યું હતું અને તે બ્રાહ્મણના વિવાહમા વિવ્ન કર્યું હતું હે રાજા ! એકઠા મળેલા બ્રાહ્મણોએ અત્યંત દુઃખથી પીડાઈને 'હાય, અમે માર્યા ગયા છીએ' એમ વારંવાર અચ્છને કહ્યું હતું રાજાએ તે દુઃખ પામેલા નગરવાસી બ્રાહ્મણોને પૂછ્યું હતું કે, 'હે બ્રાહ્મણો ! મારા પુત્રે તમારું શું અશુભ કર્યું છે ?' ત્યારે રાજાનું તે વિનયપૂર્વકનું વાક્ય સાંભળી બ્રાહ્મણોએ ઘણા જ આશીર્વાદો આપી તેને કહ્યું હતું કે, 'હે રાજા ! હે બ્રાહ્મણોમા શ્રેષ્ઠ ! તમારા પુત્રે આજે વિવાહમા પરણેલી બ્રાહ્મણ કન્યાને બળથી હરી લીધી છે' તેઓનું એ સત્યવચન સાંભળી પરમ ધાર્મિક રાજાએ પુત્રને કહ્યું હતું કે, 'હે પુત્ર ! તારા દુષ્ટ કર્મથી તારા નામ વ્યર્થ કરાયું છે એ મદ્યુદ્ધિ દુઃસ્વાચી ! તું મારા ધરમાથી દુઃખ, એ પાપી ! તારે મારા દેશમા કોઈ સીતે ન રહેવું' એમ કોપેલા પિતાને સત્યવ્રતે વારંવાર પૂછ્યું કે 'હે પિતા ! હું કયા જાઉં ?' ત્યારે અચ્છે તેને કહ્યું કે, 'આડાલોની સાથે રહી તું આજીવિકા ચલાવ' બ્રાહ્મણની સ્ત્રીને હસ્તારૂપ આડાલનું કર્મ તે કર્યું છે, માટે તું તેઓની સાથે સખાઈ કરી સુખેથી રહે હે કુળને ભવિન કરનાર ! તારા જેવા પુત્રથી હું પુત્રની ઈચ્છા રાખતો નથી, માટે એ દુષ્ટાત્મા ! તું તારી ઈચ્છા પ્રમાણે ચાલ્યો જા, તે મારી કીર્તિનો તારા કર્યો છે' કોપેલા મહાત્મા પિતાનું તે વાક્ય સાંભળી સત્યવ્રત તરત

જ નગરમાથી નીકળી ગયો અને આડાલ પાસે જતો રહ્યો ધનુષ તથા બાણોને ધારણ કરતો કવચધારી અને દયાપાત્ર શ્રીમાન સત્યવ્રત તે સમયે આડાલો સાથે રહ્યો હતો કોપ પામેલા મહાત્મા પિતાએ, જે વખતે તેને કાઢી મૂક્યો હતો, તે વખતે વસિષ્ઠ ગુરુએ રાજાને (ના નીકળે પાકતા ઝિલડી) પ્રેરણા કરી હતી, તેથી સત્યવ્રત ધર્મશાસ્ત્રને જાણતા છતાં (રાજાને) નીકળે અટકાવતા તે વસિષ્ઠ પર ક્રોધે ભરાયો હતો પછી સત્યવ્રતનો પિતા અચ્છ રાજા ક્રોધ કારણથી નગર છોડીને પુત્ર માટે તપ કરવા વનમા ગયો, તે સમયે હે રાજેન્દ્ર ! તેના દેશમા તે અધર્મથી બ્યાર વર્ષ સુધી બિલકુલ વરસાદ વરસ્યો ન હતો, હે રાજા ! તે વેળા વિશ્વામિત્ર એ દેશમા પોતાની સ્ત્રીને મૂકી કૌશિકી નદીના કિનારે મોટું તપ કરતા હતા સુદર વર્ણવાળી વિશ્વામિત્રની સ્ત્રી તે દેશમા કુટુમ્બના પોપણ માટે દુઃખી અને કાયર થઈ હતી બાળકોને ભૂખથી ટળવળતા, ખૂબ રડતા અને નીવાર ધાત્યને માગતા જોઈ એ પતિવ્રતા સ્ત્રી દુઃખ પામતી હતી બાળકોને ભૂખથી પીડાતા જોઈ દુઃખથી પીડાતી તે સ્ત્રી વિચારવા લાગી કે, 'હમણા રાજા નગરમા નથી, તો કોની પાસે હું માગું અને શું કરું ? મારા પુત્રોનું રક્ષણ કરનાર મારા પતિ મારી પાસે નથી અને બાળકો રડ્યા કરે છે, માટે મારા જીવનને આજે ધિક્કાર હો ધન વિનાની મને ત્યજી પતિ તપ કરવા વનમા ગયા છે ! એ પોતે સમર્થ છે પણ મને દુઃખી તથા ધનરહિત જાણતા નથી પતિ વિના બાળકોનું પોપણ હું શાથી કરું ? ભૂખથી અત્યંત પીડાઈને બધા પુત્રો મરી જશે, માટે એક પુત્રને વેચીને કેટલાક ધનથી બીજા પુત્રોનું પાલન કરું, એ ઉપાય મને કીક લાગે છે નાન આ વિપરીત સમયમા બધાને મારી નાખવા, ખરેખર યોગ્ય નથી, માટે સમય ગાળવા એક પુત્રને હું વેચી નાખું' એમ મનથી વિનવી દૃઢપણે કંઠણ કરી તે સતી દર્બનું દોરડું પુનઃ ગામા બાધી (ધરમાથી) બહાર નીકળી વનમા ઓત્તસ (સગા) પુત્રને ગળે બાધી મુનિ વિશ્વામિત્રની પત્ની બાકીના સતાનોનું પોપણ કરવા ઘેરની નાલી ત્યારે રાજા સત્યવ્રતે એ દુઃખી અને શોકયુક્ત નરિ

પત્નીને જોઈ તેને પૂછ્યું કે, 'હે પવિત્ર સ્ત્રી! તું શું કરવા ઇચ્છે છે? રહતા બાળકને ગળેથી બાધી હમણા ક્યા શા માટે લઈ જાય છે? હું સુંદર અને અગ્રવાણી! તું મારી આગળ સત્ય કહે.'

ઋષિપત્ની બોલી હે રાજપુત્ર! તું વિશ્વામિત્રની સ્ત્રી છું, આ મારો પુત્ર છે હમણા સકટસમય આ સગા પુત્રનો મારી ઇચ્છાથી વેચી નાખવા હું જાઉં છું હે રાજા! મારી પાસે અન્ન નથી અને મારા પતિ મને મૂકીને તપ કરવા ક્યાક ગયા છે, ભૂખથી પીડાતી હું બાળકને ત્યાં પોષણ કરવા આ પુત્રને વેચી નાખુ છું.

સત્યવ્રતે કહ્યું હે પતિવ્રતા! પુત્રની તું રક્ષા કર, તમારું પોષણ હું આપીશ, તેટલામા તારા પતિ વનમાંથી આહી આવશે જ તારા આશ્રમની પાસે આડ ઉપર દઈક ખાવાનું હું કાયમ બધાવી જઈશ, આ હું સત્ય કહું છું. તે રાજાએ એમ કહ્યું, ત્યારે તે વિશ્વામિત્રની સ્ત્રી પુત્રને બાળકરૂઠિત કરી આશ્રમમાં જતી રહી (એ વચ્ચે) પુત્ર ગળે બાધવાથી 'ગાલવ' નામે મહાતપસ્વી થયો, વિશ્વામિત્રની સ્ત્રી પણ પોતાના આશ્રમમાં જઈ બાળકો સાથે આનાદ પામી સત્યવ્રત પણ ભક્તિ અને દૃષાથી વ્યાપ્ત બની મુનિ વિશ્વામિત્રની તાંત્રીનું પોષણ કરવા લાગ્યો. વનમાં ગયેલા મૃગોને, ભૂડાંને તથા પાડાઓના મારી વિશ્વામિત્રના આશ્રમ પાસે આડ પર (તેઓના) માસ તે બાધતો હતો તે ઋષિપત્ની એ માસ પોતાના પુત્રને આપતી અને મર્વેરામ બેરાક મેળવી શાંતિ પામતી (બીજી બાજુ) અગણી રાજા વનમાં તપ કરવા ગયા ત્યારે વસિષ્ઠ મુનિ અયોધ્યાનું, ગાંધ્યનું તથા અન્ય પુરુષ ગૃહજી કરતાં હતાં ધર્મોત્તમા સત્યવ્રત પણ પિતાની આજ્ઞા પાળી વનમાં પનું મારનાગ્યાનું વ્રત ધરી નગરની બહાર રહતો ગમ્મ સત્યવ્રત આકસ્માત્ જોઈ કાગળથી વસિષ્ઠ ઉપર કાયમ ક્રોધ ગમ્યતો હતા પાતના ધર્મિષ્ઠ પ્રિય પુત્ર (સત્યવ્રત)ને તેનો પિતા વનમાં ગઈ મુકતો હતા, તે જોઈને વસિષ્ઠ મુનિએ અટકાવવાનું કારણ હતું, છતાં તેને અટકાવ્યો ન હતો (લગ્નક્રિયામાં સમપત્નીનું કર્મ થાય છે, ત્યારે)

પ્રાણિગુહણના મત્રોની સમાપ્તિ સાતમે પગલે થાય છે, (એટલે સાતમા પગલા પહેલા કન્યાનું હરણ કાય તો કન્યાનું જ હરણ કર્યું ગણાય, પરત્વેનું હરણ ન ગણાય) તેથી ગ્રાહ્યણપત્નીનું હરણ ખરી રીતે કર્યું ન હતું અને પોતે જાણતા પણ હતા, છતાં ધર્મોત્તમા વસિષ્ઠે રાજાને અટકાવ્યો નહિ, તેથી મત્યવ્રત તેના પર હમેશા ક્રોધયુક્ત રહેતો હતો. ક્રોધક દિવસ વનમાં મૃગો હતા નહિ, ત્યારે રાજા સત્યવ્રતે વસિષ્ઠની દૂઝણી ગાયને વનમાં જતી જોઈ તે વખતે ભૂખથી પીડાતા તેણે ક્રોધથી અને માહથી ચોગી પેઠે તને મારી નાખી તેનું માસ લઈ જઈ આડ પર બાધ્યુ હતું તે પોતે પણ બાધ્યુ હતું હે ઉત્તમ વ્રતવાળા રાજા! 'આ માસ મૃગનું હશે, પણ ગાયનું તો નહિ હોય.' આવી શંકા કરતી ઋષિપત્ની-એ પોતાના સર્વ પુત્રોને તે માસ જમાડ્યું વસિષ્ઠ પણ ત દૂઝણી ગાયને મારી નાખી જાણી ક્રોધ પામી તે સત્યવ્રતને (શાપ આપતા) કહ્યું 'ઓ દુષ્ટાત્મા! પિશાચની પેઠે ગાયને મારીને તે (ચોર) પાપ કેમ કર્યું? આમ ગાયનો નાશ કરવાથી, ત્રીનું હરણ કરવાથી અને પિતાના ક્રોધથી (તારા મસ્તકમાં) તણું તણું કૂર બીલા (પાપના ચિહ્નરૂપે) એકદમ ખૂચી જાયો પિશાચ જેવા ઉપવાળા પોતાને સર્વ પ્રાણીઓને ખતાવતો તું 'નિશકુ' નામથી પૃથ્વી પર પ્રખ્યાત થઈશ એમ વસિષ્ઠે શાપ આપ્યા ત્યારે રાજા સત્યવ્રત તે જ આશ્રમમાં રહી તપ કરવા લાગ્યો અને ક્રોધક મુનિપુત્ર પાસેથી સર્વોત્તમ મન મેળવી પરમ પદ્ધતિ ભગવતી શિવાદેવીનું ધ્યાન કરવા લાગ્યો.

સ્વમાચિન્મુનિપુત્રાણુ પ્રાપ્ય મન્ત્રમનુષ્ઠમમ્ ।

ધ્યાયન્ ભગવર્તી દેર્શ પ્રકૃતિ પરમાં શિવામ્ ॥

છતિ શ્રોદેવીભાગવત મહાપુરાણમાં સપ્તમ સ્કંધ વિષે

અધ્યાય ૧૦ થો સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૧ મો*

ત્રિશંકુની કથા

જનમેજય ઉવાચ

वसिष्ठेन च शप्तोऽसौ त्रिशाङ्कुर्नृपतेः सुतः।

कथं शापाद्धिनिर्मुक्तस्तन्मे हृदि महामते ॥ ૧ ॥

જનમેજયે પછ્યુ હે મહાબુદ્ધિમાન વ્યાસ!

વસિષ્ઠે શાપ આપેલો રાજકુમાર એ ત્રિશંકુ (છેવટે) શપથી મુકત કેવી રીતે થયો હતો, તે મને કહેો

વ્યાસે કહ્યું એમ શાપ આપેલો સત્યવ્રત પિશાચ પણ પામ્યો અને દેવીની ભકિતમા તત્પર રહી ત જ આશ્રમમા રહેવા લાગ્યો કોઈક સમયે રાજ સત્ય વ્રત નવાક્ષરતા મનનો ત્યાગ જપ કરી હોમ માટે બ્રાહ્મણો પાસે જઈ ભકિતથી તેમને પણામ કરી કહેવા લાગ્યો 'હે બ્રાહ્મણો! પ્રણામ કરતા મારુ આ વચન તમે સાંભળો. તમે યધા મારા અત્વિજ્ઞે થાઓ, કેમ કે વેદને જાણતા તથા કૃપાપગયણ તમારા દારા મારે કાર્યસિદ્ધિ માટે જપતા દશાશ્વી વિધિ પ્રમાણે હોમ કર્યો છે 'હે વેદ જાણનારાઓમા ઉત્તમ બ્રાહ્મણો! હું સત્યવ્રત નામનો (અરુણ) રાજનો પુત્ર છું' મને સપૂર્ણ સુખ વાય, તે માટે (તમારે) કોઈક કર્યુ જોઈએ' તે સાંભળી બ્રાહ્મણો ત્યા રાજ પુત્રને કહેવા લાગ્યા 'તને ગુરુએ શાપ આપ્યો છે અને હમણા તે પિશાચપણુ મેળવ્યુ છે, માટે વેદમા તને અધિકાર નહિ હોવાથી તુ યજ્ઞ માટે યોગ્ય નથી, કેમ કે સર્વ લોકમા નિહિત પિશાચપણુ તે મેળવ્યુ છે

વ્યાસ બોલ્યા. તેઓનું એ વચન માંભળી રાજ સત્યવ્રત દુઃખ પામ્યો કે, 'મારા આ જીવનને પિકાર હો; વનમા રહી હવે શુ કરુ ? પિતાએ મને ત્યજ્યો છે, ગુરુએ મોટો શાપ આપ્યો છે, રાજ્યથી હું ભ્રષ્ટ થયો છુ અને પિશાચપણુ પામ્યો છુ, તો હું શુ કરુ ?' (આમ વિચારી) તે વેળા એ રાજપુત્ર લાકડાની મોટી ચિતા કરી તેમા પ્રવેશ કરવાના વિચારથી ત્રિશંકુદેવીનું સ્મરણ કરતા લાગ્યો દેવી

* આ અધ્યાયમાં વેપન મ્યોદેથી ત્રિશંકુની કથા કહેવાયે, જેમા ભગવતીને મહિમા વર્ણવાયે.

મહામાયાનું સ્મરણ કરી આગળ ચિતા સજગાવી સ્નાન કરી તેમા પવેશ કરવા બે લાઘ જેડી આગળ ને ઊભો રહ્યો, તે સમયે એ રાજને મરવાની ઈચ્છા વાળો જાણી ભગવતી તેની આગળ આકાશમા પ્રત્યક્ષ આવ્યા હે મહારાજ! સિદ્ધ ઉપર ખેડેલા દેવીએ તે રાજપુત્રને દર્શન આપી મેઘ જેવી ગભીર વાણીથી કહ્યું હે સત્પુરુષ! તં આ શો વિચાર કર્યો ? તુ અગ્નિમા શરીરનો ત્યાગ ન કર હે મહારાજ! તુ સ્થિર થા, તારો વૃદ્ધ પિતા તને રાજ્ય આપી પરમ દિવસે વનમા તપ કરવા જવાનો છે, માટે હે વીર રાજ! તુ ખેદ છોડી દે તારા પિતાના પ્રધાનો તને લેવા માટે આવસે અને મારી કૃપાથી તારો રાજ્યાભિષેક કરી તારા પિતા કામનાઓ છતીને બ્રહ્મલોકમા જગે, એ નક્કી છે'

વ્યાસ બોલ્યા એમ કહી તે વખતે દેવી ત્યા જ અદૃશ્ય થયા રાજપુત્ર સત્યવ્રત અગ્નિથી મરણ પામતા અટક્યો, તે પછી મહાત્મા નારદે તે જ વખતે તરત અયોધ્યામા જઈ આરભથી સર્વ વૃત્તાત રાજને જણાવ્યુ, ત્યારે પુત્રનો એમ કરવાનો ઉદ્વેગ સાંભળી રાજ ખેદ પામી મનમા અનેક પ્રકારે શોક કરવા લાગ્યો પછી પુત્રના શોકથી વ્યાપ્ત થયેલા ધર્મીત્મા રાજ્યને પ્રધાનોને કહ્યું 'મારા પુત્રનું અતિ ઉગ્ર વર્તન તમે જાણ્યુ ને ? મારા બુદ્ધિમાન પુત્ર સત્યવ્રતને મનથી મે ત્યજ્યો છે અને એ પણ રાજ્યને યોગ્ય હોવા છતા પરમાર્થને જાણતો હોઈ મારી આગ્રાધી તરત જ જતો રહ્યો છે, વળી તે ધનગૃહિત છે છતા ક્ષમાયુક્ત રહી ત્યા જ ભગવતીની ઉપાસનામા રહ્યો છે વળી વસિષ્ઠે તેને શાપ આપ્યો છે અને પિશાચ જેવો કર્યો છે, એ દુઃખથી અત્યંત સતાપ પામી આજે અગ્નિમા પ્રવેશ કરવા ને તૈયાર થયો હતો, પણ શ્રી-મહાદેવીએ તેને અટકાવ્યો છે, તેથી તે રહ્યો છે, માટે તમે જલદી જાઓ અને મારા મહાબળવાન તે મોટા પુત્રને વચનોથી આસ્વાસન આપી તરત જ અહીં લાવો (પ્રજનનું) પાલન કરવાને સમર્થ તે તના—ચોરસ પુત્રનો અભિષેક કરી, શાત ઘઈ દુ વનમા જઈશ મેં હવે તપ કરવાનો નિયમ કર્યો છે' એમ કહી પ્રીતિપરચણ મનવાળા રાજ્યએ તેને તેડી લાવવા

સર્વ મત્રીઓને મોકલ્યા તે મત્રીઓ રાજપુત્રની પાસે જઈ તે મહાત્માને આશ્વાસન આપી માનપૂર્વકે અયોધ્યામાં લાવ્યા તે વખતે સત્યવ્રતને દુષ્ણો, મેલા વસોદાનો, જટાધારી, કૂર અને ચિતાતુર જેઈ રાજા વિચારમાં પડ્યો કે, 'ધર્મતા નિશ્ચયને જાણતા છતાં મેં રાજ્યને યોગ્ય અત્યંત યુદ્ધિમાન પુત્રને કાઢી મૂક્યો હતો, તે કેવું ધાતકી કૃત્ય કર્યું છે?' આમ મનથી વિચારી રાજાએ તેને આલિંગન તથા આશ્વાસન આપીને પોતાની પાસે રહેલા આસન પર બેસાડ્યો પછી નીતિશાસ્ત્રમાં કુશળ તે રાજાએ ત્યાં બેઠેલા પુત્રને ગળગળી વાણીથી પ્રેમપૂર્વક કહ્યું

અરુણ રાજા બોલ્યો 'હે પુત્ર! ધર્મમાં યુદ્ધિ રાખવી અને બ્રાહ્મણોને માન આપવું ત્યાયથી મળે' ધન લેવું, પ્રભુઓની સદા રક્ષા કરવી અસત્ય કદી ન બોલવું અવળે માર્ગે કદી ન જવું સત્પુરુષોનું કહ્યું કરવું, તપસ્વીઓને પૂજવા, કૂર ચોરોને મારવા અને ઇદ્રિયોને જીતવી હે પુત્ર! રાજાએ કાર્યસિદ્ધિ માટે કાયમ મત્રીઓ સાથે બધી જાતની ગુપ્ત મત્રણા કરવી કુશળ રાજાએ ઘણા જ નાના શત્રુની પણ કોઈ પ્રકારે બેદરકારી ન કરવી અને શત્રુ સાથે મળેલા પ્રધાનોનો તથા ઉદ્ધત મત્રીનો વિશ્વાસ ન કરવો શત્રુ કે મિત્ર—કોઈ પર સર્વ પ્રકારે ગુપ્ત જાણવું ગોઠવી દેવા ધર્મમાં હમેશા યુદ્ધિ રાખવી અને કાયમ દાન આપ્યા કરવું નકામે વાદ કરવો નહિ, દુષ્ટનો સગા છોડવો, જાતજાતના યજ્ઞ કરવા અને મહાધર્મોએ તે પૂજવા સ્ત્રીનો, સ્ત્રીપટ પુરુષનો તથા જુગારીનો કદી વિશ્વાસ ન કરવો અને શિકારમાં અતિશય આદર કદી ન કરવો, તેમ જ જુગાર, મદિરાપાન, સંગીત અને વેશ્યાઓમાં પણ અતિ આદર ન કરવો અને પોતે તેથી દૂર રહી પ્રભુઓને પણ તેથી અટકાવવી હમેશા બ્રાહ્મણોને મા (એટલે પાછલી બે ધડી સાત રહે ત્યારે) ઊઠી જવું અને સ્નાન વગેરે સર્વ વિધિ પ્રમાણે કરી સારી રીતે દીક્ષિત થઈ (અર્થાત્ ગુરુ પાસેથી દેવીનો મત્ર ગ્રહણ કરી) ભકિતથી પરાશકિતની ઉત્તમ પૂજા કરવી હે પુત્ર! પરાશકિતના ચરણનું પૂજન કરવું, એ જ જન્મનું સફળપણું છે માત્ર એક જ વાર મહાપૂજા કરીને

દેવીના ચરણનું જળ જે પ્રાણી પીએ છે, તે માતાના ગર્ભમાં જન્મી નથી, એ નક્કી છે સર્વ દૃશ્ય—જગત, દ્રશ્ય—જીવ અને સાક્ષી—ઈશ્વર, એ બધું મહાદેવી જ છે, આવા ભાવથી પૂર્ણ થઈ નિર્ભય ચિત્તે રહેવું નિત્યવિધિ સારી રીતે કર્યા પછી સત્તામાં જવું અને બ્રાહ્મણોને બોલાવી ધર્મશાસ્ત્રનો નિર્ણય પૂછવો વેદાંતનો પાર પામેલા પૂજ્ય બ્રાહ્મણોને સારી રીતે પૂછ સુધાનોને હમેશા ગાયો, પૃથ્વી તથા સુવર્ણ વગેરેનું દાન કરવું કોઈ પણ અવિદ્વાન બ્રાહ્મણને કદી ન પૂજવો અને મૂર્ખ બ્રાહ્મણને આહારથી અધિક કદી કંઈ ન આપવું હે પુત્ર! લોભને લીધે ધર્મનું ઉલ્લાઘન તારે કદી ન કરવું અને હવે પછી બ્રાહ્મણનું અપમાન કોઈ કોણે ન કરવું બ્રાહ્મણો પૃથ્વીના દેવ છે, માટે કળજીથી તેઓને માન આપવું ક્ષત્રિયોનું કારણ બ્રાહ્મણો જ છે એમાં સંશય નથી પ્રાણીમાંથી અગ્નિ, બ્રાહ્મણથી ક્ષત્રિય અને પથ્થરથી લોહુ જન્મે છે, તેઓનું તજ બધે જતારુ છે, છતાં પોતાના ઉત્પત્તિસ્થાનોમાં તે શાંત થાય છે, માટે સમૃદ્ધિને ઈચ્છતા રાજાએ દરેક દાન તથા વિનયથી બ્રાહ્મણોને અવશ્ય માન આપવું કાયમ ધર્મશાસ્ત્ર અનુસાર દંડનીતિ (એટલે પ્રભુપાલન વગેરે રાજ્યવ્યવસ્થા માટે શુક્રાચાર્ય વગેરેએ બાંધેલા નિયમ તથા અર્થ શાસ્ત્ર વગેરે) આચરવી અને ત્યાયમાર્ગે આવેલો જ ખર્ચનો સંધરવો ૧-૫૩

દણ્ડનીતિ સદા કાર્ય ધર્મશાસ્ત્રાનુસારત. ૧

કૌશલ્ય સમ્રાટ કાર્યો નૂન વ્યાવાગતસ્ય ચ ॥૫૩॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવત મહાપુરાણમાં સપ્તમ સ્કંધ વિષે

અધ્યાય ૧૧ માં અમામ

અધ્યાય ૧૨ મો*

ત્રિશંકુની કથા (આહુ)

ન્યાસ ઉવાચ

યવ પ્રયોચિતઃ પિત્રા ત્રિશંકુઃ પ્રણતો નૃપઃ ॥

તયોતિ પિતરઃ પ્રાહ પ્રેમગદ્ગદયા ગિરા ॥ ૧ ॥

વ્યાસ બોલ્યા એમ પિતાએ બોધ આપ્યો ત્યારે ત્રિશંકુ રાજાએ પ્રણામ કરી પ્રેમથી ગળગળી

* આ અધ્યાયમાં વ્યાસકે એકોત્રી વસિષ્ઠના શાપને લીધે ત્રિશંકુ યોગ્ય બન્યો, એ કથા કહેવાય.

વાણીથી 'બહુ સારુ' એમ પિતાને કહ્યું પછી અરણ્ય રાજ્યએ મન્નોને જાણનાર અને વેદશાસ્ત્રમા કુશળ બ્રાહ્મણોને બોલાવી તરત રાજ્યાભિષેક માટે સામગ્રીઓ કરાવી અને સર્વ તીર્થોનું જળ મગાવી પ્રધાનોને, સામતોને તથા બીજા રાજ્યોને બોલાવી પવિત્ર દિવસે વિધિ પ્રમાણે ત્રિશકુને ઉત્તામ રાજ્યાસન આપ્યું એમ પિતાએ પુત્ર ત્રિશકુનો વિધિ પ્રમાણે રાજ્યાભિષેક કરી પત્ની સાથે પવિત્ર ત્રીજે આશ્રમ (વાનપ્રસ્થ) સ્વીકાર્યો અને વનમા ગંગા કિનારે કઠિન તપ કરવા માડ્યું પછી કાળ આવ્યો, ત્યારે દેવોથી પણ પૂજનયેલા તે રાજા સ્વર્ગમા ગયો અને ઇદ્રાસનની સમીપ રહી સૂર્યની પેઠે હમેશા શોભવા લાગ્યો

જનમેજય રાજ્યએ પૂછ્યું આપ ભગવાને પ્રવમ હમણા જ આ કથાના સળધમા કહ્યું કે, દૂરથી ગાયનો નાશ કરવાથી કોપ પામેલા ગુરુ વસિષ્ઠે સત્યવ્રતને શાપ આપ્યો હતો અને પિશાચપણ પમાડ્યો હતો પછી હે પ્રભો! એ રાજા પિશાચપણ માથી કેવી રીતે મુક્ત થયો હતો, એ મને સશય છે શાપવાળો પુરુષ સિદ્ધાસનને યોગ્ય થઈ શકે નહિ, જેથી તેને વસિષ્ઠ મુનિએ જ શાપથી છોડાવ્યો હતો કે બીજા કોઈ કર્મથી તે શાપમુક્ત થયો હતો? હે બ્રહ્મર્ષિ! શાપથી છુટકારો થવાનું એ કારણ મને કહો તેવી (પિશાચ જેવી) આકૃતિવાળા તેને પિતાએ પાતાને ઘેર કેમ આપ્યો હતો?

વ્યાસે કહ્યું વસિષ્ઠે શાપ આપેલા તે સત્યવ્રત તરત જ પિશાચપણને પામ્યો હતો અને ખરાબ વેશવાળો, અત્યંત અસહ્ય અને સર્વ લોકને ભયકર થયો હતો, પણ તે સત્યવ્રતે ભકિતથી દેવીને ન્યારે ઉપાસ્તા, ત્યારે હે રાજા! પ્રસન્ન થયેલા તે દેવીએ ક્ષણવારમા તેને દિવ્ય શરીરવાળો કર્યો હતો તેનું પિશાચપણ જતુ રહ્યું અને પાપ નાશ પામ્યું હતું ભગવતીની કૃપારૂપી અમૃતથી તે પાપરહિત અને અત્યંત તેજસ્વી બન્યો હતો. મહારાકિતની કૃપાથી વસિષ્ઠ પણ પ્રસન્નચિત્ત થયા હતા અને ભગવતીના અનુગ્રહથી તેનો પિતા પણ પ્રેમયુક્ત થયો હતો

પિતા મરણ પામ્યો ત્યારે એ ધર્મોત્તમા સત્યવ્રત રાજા રાજ્ય કરતો હતો તેણે અનેક પ્રકારના યજ્ઞોથી સનાતની ભગવતી દેવીનું પૂજન કર્યું હતું તેને હરિશ્ચંદ્ર નામનો અત્યંત પવિત્ર પુત્ર થયો હતો, તે શાસ્ત્રમા કહેલા લક્ષણોથી યુક્ત અને અત્યંત સુંદર હતો તે પુત્રને યુવરાજ પનાવી ત્રિશકુ રાજ્યએ મનુષ્યના શરીરથી જ સ્વર્ગ ભોગવવા મન કર્યું, તે વખતે વસિષ્ઠના આશ્રમમા જઈ તેમને પ્રણામ કરી એ રાજા પ્રસન્ન થઈ બે હાથ બેડી આ વચન બોલ્યો

ત્રિશકુએ કહ્યું હે બ્રહ્માના પુત્ર! હે મહાભાગ્ય શાળી! હે સર્વ મન્નોમા કુશળ! હે તપસ્વી! મારી વિનિતિને સ્વસ્થ મનથી સાભળવા તમે યોગ્ય છે આજે મને સ્વર્ગલોકના સુખ માટે ઇચ્છા થઈ છે, આ મનુષ્યશરીરથી જ દિવ્ય ભોગો ભોગવવાની, અપ્સરાઓ સાથે રહેવાની, નદનવનમા રમવાની તેમ જ દેવો તથા ગંધર્વોના મંધુર ગાયન સાભળવાની મને ઇચ્છા થઈ છે, માટે હે મહામુનિ! તેવા યજ્ઞથી તમે મને તરત યજ્ઞ કરાવો, જેથી આ શરીરથી જ સ્વર્ગલોકમા હું વસુ હે મુનિશ્રેષ્ઠ! તમે સમર્થ છો, માટે મારું કાર્ય હમણા જ કરો અને તરત યજ્ઞ કરાવી મને દુર્લભ દેવલોક પમાડો

વસિષ્ઠે કહ્યું હે રાજા! મનુષ્યશરીરથી સ્વર્ગમા વસવું અત્યંત દુર્લભ છે મરણ પામેલાને પુણ્ય-કર્મથી સ્વર્ગલોકની પ્રાપ્તિ શાસ્ત્રમા કહેલી છે, માટે સર્વજ્ઞને પણ દુર્લભ તારા મનોરથથી હું ભય પામું છું, જીવતા મનુષ્યને અપ્સરાઓ સાથે રહેવું દુર્લભ છે હે મહાભાગ! તું યજ્ઞ કર એટલે મરણ પામ્યા પછી સ્વર્ગને પામીશ

વ્યાસે કહ્યું તેમનું એવું વચન સાભળી રાજા મનમા અત્યંત દુઃખી થયો તેણે ફરી પ્રથમથી જ રોષવાળા વસિષ્ઠને આ વચન કહ્યું 'હે બ્રાહ્મણ! ગર્વના આવેશથી તમે મને જો યજ્ઞ નહિ કરાવો, તો બીજાને પુરોહિત કરી હમણા જ હું યજ્ઞ કરીશ.' તે વચન સાભળી વસિષ્ઠ ક્રોધ પામ્યા તેમણે રાજાને શાપ આપ્યો કે, 'ઓ દુષ્ટયુદ્ધિ! તું ચાકાલ થઈ જા, આ શરીરથી જ તું જાલદી ચાકાલ થઈ જા, ઓ સ્વર્ગને છેદનાર! ઓ મહાપાપી! ઓ ગાયની હત્યાર્થી

દૂષિત ! યો બ્રાહ્મણપત્નીને હસ્તાર ! યો ધર્મમાર્ગને ઉછેડી નાખનાર ! યો માર્ગને દૂષિત કરનાર પાપી ! તુ મરીશ ત્યારે પણ કોઈ રીતે તારી સ્વર્ગમા ગતિ નહિ થાય '

આસે કહ્યું હે રાજા ! ગુરુએ એમ કહ્યું કે તે જ ક્ષણે ત્રિશકુ તે જ શરીરથી ત્યા ચાકાલ જેવી આકૃતિવાળો થઈ ગયો, તેના બે કુડળો પણ તે જ ક્ષણે પથ્થરના બની ગયા તેના દેહ પર અદનની જે સુગંધ હતી, તે દુર્ગંધરૂપી બની ગઈ અને તેના શરીર પર દિવ્ય બે પીતામ્બરો હતા તે પણ તે જ વખતે ડાળા થઈ ગયા મહાત્માના શાપથી તેનો દેહ હાથીના જેવા રંગવાળો થઈ ગયો હે રાજા ! શક્તિના ઉપાસક (વસિષ્ઠ)ના રોપથી એ ફળ થયું હતું, માટે શ્રીદેવીના ભક્તનું કદી અપમાન ન કરવું મુનિશ્રેષ્ઠ વસિષ્ઠ ગાયત્રીના જપમા તત્પર રહેનારા હતા (એટલે તેમના અપમાનનું ફળ ખરાબ જ હોય) રાજા ત્રિશકુ પોતાના દેહને નિંદ્ય બેઈ દુ ખ પામ્યો, જેથી તે ઘેર ન ગયો, પણ બ્યારેબ્યાર વનમા જ જતો રહ્યો દુ ખથી પીડાતો ત્રિશકુ શોકથી વિદુલ થઈ વિચારવા લાગ્યો કે, ' હું શુ કરું ? ક્યા બાઈ ? મારો દેહ ઘણો જ નિ દિત થયો છે એવું કોઈ કર્તવ્ય હોતો નથી, જેથી મારા દુ ખનો નાશ થાય, બે હું ઘેર બાઈ તો આજે પુત્ર દુ ખી થશે મારી ત્તી પણ મને ચાકાલ બેઈ સ્વીકારશે નહિ અને પ્રધાનો પણ મને ચાલો બેઈ આદર આપશે નહીં સ્મૃતિઆ તથા કુટુંબ પણ ઇળી મગી મને સેવશે નહિ માટે ખરેખર ! સર્વથી ત્યજ ચેલા મારે જીવવા કરતા મરવું વધારે સારું છે આજે એર ખાઈ અથવા કોઈ જલાશયમા પડી કે ગળે ફાસો નાખી દેહતો હું ત્યાગ કરું ચથવા બળતા અગ્નિમા બલાતારે વિધિ પ્રમાણે દેહને હોમી દઈ અથવા અનરાત કરી અત્યંત દૂષિત મારા પ્રાણનો હું ત્યાગ કરું પણ બે એમ કરું તો આત્મહત્યા લાગે અને દરેક જન્મમા આત્મહત્યાના દોષથી ચાકાલપણું તથા શાપ પાડ થયા કરે ' આમ વિચારી રાજા ફરી મનથી વિચારવા લાગ્યો કે, ' હમણા મારે આત્મહત્યા તો કોઈ રીતે ન જ કરવી, પણ મેં કરેલું કર્મ આ દેહથી જ વનમા મારે ભોગવવું જેથી એમ ભોગવતા

આ કર્મફળનો સંપૂર્ણ નાશ થશે પ્રારબ્ધકર્મોને ભોગવ્યા વિના બીજી રીતે નાશ થતો નથી, માટે મેં કરેલું શુભ કે અશુભ કર્મ મારે અહીં જ ભોગવવું પવિત્ર આશ્રમોની પાસે તીર્થોને સેવતો, અધિકાતુ સ્મરણ કરતો અને સાધુઓને સેવતો, હું વનમા રહી અવશ્ય કર્મોનો નાશ કરીશ અને એમ કરતા કદાચ ભોગવના યોગથી સત્પુરુષનો સમાગમ પણ થઈ જશે ' એમ મનથી વિચારી ત્રિશકુ રાજા પોતાનું નગર છોડી ગંગાના તીર મર ગયો અને અત્યંત શોક કરતો ત્યા જ રહ્યો તે વખતે પિતાના શાપનું કારણ બહી દુ ખી થયેલા હરિશ્ચંદ્રે મંત્રીઓને ત્યા મોકલ્યા, એટલે તરત ત્યા જઈ મંત્રીઓ વિનયમુકત થઈ ચાકા બની આકૃતિવાળા અને વારંવાર નિસાસા નાખતા ત્રિશકુને કહેવા લાગ્યા ' હે રાજા ! તમારા પુત્રે અમને મોકલ્યા છે, તેથી અહીં આવેલા અમને હરિ શ્ચંદ્રની આજ્ઞામા રહેલા તમારા મંત્રીઓ બહો હે રાજા ! તમારા યુવરાજ પુત્ર હરિશ્ચંદ્રે અમને જ કહ્યું છે, તે તમે સાંભળો (તેમણે અમને કહ્યું છે કે,) ' મારા પિતા રાજાને સારી રીતે માન આપી તમે લાવો ' માટે હે રાજા ! તમે ચિંતાસહિત થઈ રાજ્ય તરફ પધારો બધા મંત્રીઓ તથા ધન્યઓ તમારો સેવા કરશે અમે ગુરુ વસિષ્ઠને એવા પ્રસન્ન કરીશું જેથી તે દયા કરશે મહાતેજસ્વી એ વસિષ્ઠ પ્રસન્ન થઈને દુ ખનો નાશ કરશે હે રાજા ! એમ તમારા પુત્રે ઘણા પ્રાર્થને કહ્યું છે, માટે પોતાને ઘેર આવવાનું જ આપ જલદી પસંદ કરો ' તેઓનું એ વચન સાંભળી ચાકાલ જેવી આકૃતિવાળા રાજાએ પોતાના ઘર તરફ જવાનો વિચાર ન કર્યો, પણ તે વખતે મંત્રી ઓને તેણે આ વાક્ય કહ્યું ' હે મંત્રીઓ ! તમે નગરમા બન્યો હે મહાભાગો ! નગરમા જઈ તમે હરિશ્ચંદ્રને મારા વચનથી કહે કે, ' હે પુત્ર ! હું અથા ધ્યામા નહિ આવું, માટે તું બ્રાહ્મણોને માન આપતો અને અનેક યજ્ઞોથી દેવાને પૂજતો સાવધાન થઈ રાજ્ય કર ' મહાત્માઓએ નિદેલા ચાકાલના વેપથી હું અથોધ્યામા નહિ આવું માટે તમે બધા પાછા બન્યો, વાર કરો મા મારા મહાબળવાન પુત્ર હરિશ્ચંદ્રને મારી આજ્ઞાથી સિદ્ધસન પર ખેસાડી, ત્યા રાજ્યના

કામ કરો' એમ આજ્ઞા કરેલા તે મંત્રીઓ અત્યંત દુઃખી થઈ રહી પડ્યા અને પછી તે સંજ્ઞાને નમસ્કાર કરી તરત વનના આશ્રમમાંથી નીકળી ગયા તેઓએ અધ્યાધ્યામા આવી પવિત્ર દિવસે વિધિપૂર્વક હરિ શ્રન્દના મસ્તક પર અભિષેક કર્યો તે વખતે સંજ્ઞાની આજ્ઞાથી પ્રધાનોએ અભિષેક કરેલો તેજસ્વી હરિશ્ચંદ્ર ધર્મિષ્ઠ હોઈ પિતાની ખૂબ ચિંતા કરતો સંન્ય કરવા લાગ્યો ૧-૬૪

અભિષેકસ્તુ તેજસ્વી સર્વવૈશ્વ નૃપાદ્યયા ।

રામ્ય ચકાર ધર્મિષ્ઠઃ પિતરં ચિન્તયન્ બૃશ્મણ ॥૬૪

ઇતિ શ્રીદેવીભાગવતમ્.પુરાણમા સમમ સ્કંધ વિશે
અધ્યાય ૧૨ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૩ મો[†]

ત્રિશંકુને વિદ્યાભિત્રનો સમાગમ

રાજોવાચ

હરિશ્ચન્દ્ર. કુતો રાજા સર્વવૈશ્વંપશાસનાત ।

ત્રિશંકુન્તુ કય મુક્તસ્તસ્માઞ્ચાગ્રાલદેહતઃ ॥ ૧ ॥

જનમેજય સંજ્ઞાએ પૂછ્યું ત્રિશંકુ સંજ્ઞાની આજ્ઞાથી પ્રધાનોએ હરિશ્ચન્દ્રને સંજ્ઞા બનાવ્યો પણ ત્રિશંકુ તે આડાલના દેહથી કેવી રીતે મુક્ત થયો હતો? વનમાં તે મરણ પામ્યો હતો અથવા ગંગાના કિનારે ડૂબી ગયો હતો કે ગુરુએ કૃપા કરીને શાપથી તેને મુક્ત કર્યો હતો? આ સમગ્ર વૃત્તાંત તમે મારી આગળ કહો, તે સંજ્ઞાનું ચરિત્ર સંપૂર્ણ સામળવા હું ઈચ્છુ છું વ્યાસે કહ્યું પુત્રનો સંન્યાસાભિષેક કરી સંજ્ઞા સંતુષ્ટ રહી ભગવતીનું ચિંતન કરતો વનમાં સમય ગાળવા લાગ્યા એમ તેનો સમય જતો હતો, ત્યારે મુનિ વિશ્વામિત્ર તપ કરી સાવધાન થઈ જી તથા પુત્રો વગેરેને મળવા માટે આવ્યા તે (ઘેર) આવી પોતાના સ્વજનોને સારી રીતે રહેલા જોઈ આનંદ પામ્યા, પછી તે બુદ્ધિમાન મુનિએ પૂજા માટે આગળ ઊભેલી પોતાની પત્નીને પૂછ્યું કે, 'હે સુદર નેત્રોવાળી દુઃખાળમાં તે કેવી રીતે સમય ગાળ્યો હતો? અન્ન

વિના આ બાળકોને ક્યા આધારે તે પાળ્યા હતા? હે સુદર! તું સામળ, હું તપમાં જોડાયો હતો, તેથી આવ્યો ન હતો, પણ હે ઉત્તમ સ્ત્રી! દ્રવ્ય વિના તે શું કર્યું હતું? અદ્ભુત દુઃખાળ સામળી મેં ત્યાં ચિંતા તો કરી હતી, પણ 'હું નિર્ધન શું કરીશ?' એમ વિચારી હું આવ્યો ન હતો હે સુદર સાથળોવાળી! હું પણ એક વખત વનમાં ભૂખથી ઘણો જ પીડાયો હતો અને ચોર તરીકે કોઈકે આડાલના ઘરમાં પેહો હતો આડાલને ઊંધેલા જોઈ ભૂખથી અત્યંત પીડાતો હું રસોડું તપાસી કંઈક ખોરાક માટે અંદર ગયો હતો, ત્યાં વાસણ ઉઘાડી કૂતરાનું રાંધેલું માસ ન્યારે હું લેતો હતો, ત્યારે એ આડાલે મને જોયો હતો અને આદર સહિત પૂછ્યું હતું કે, 'તું કોણ છે?' સંજ્ઞા મારા ઘરમાં કેમ આવ્યો છે અને વાસણ શા માટે ઉઘાડે છે?' હે સુદર વાળના છેડાવાળી! આડાલે એમ કહ્યું, ત્યારે ભૂખથી અત્યંત પીડાયેલા મેં ઘણી જ ગળગળી વાણીથી તેને કહ્યું કે, 'હે મહાભાગ! હું તપસ્વી બ્રાહ્મણ છું, ભૂખથી પીડાઈને ચોરપણ પામેલો હું વાસણમાં ખાવાનું જોઈ છું હે મહાબુદ્ધિ માન! હું ચોર તરીકે આવ્યો છું, છતાં તારો અતિથિ છું અને ભૂખ્યો છું, માટે તું મને આજ્ઞા આપ, જોયો સારી રીતે તૈયાર કરેલું માસ હું ખાઉં' એ વચન સામળી આડાલે પણ મને સારી રીતે નિશ્ચયવાળું વચન કહ્યું કે, 'હે બ્રાહ્મણ! તું ખાઈશ નહિ, કેમ કે આ આડાલનું ઘર છે, એમ તું જાણ મનુષ્યપણ ખરેખર દુર્હીન છે અને તેમાં દિવ્યપણમાં પણ દુર્હીન બ્રાહ્મણપણને શું તું નથી જાણતો? શુભ લોકને ઈચ્છતા મનુષ્યે દુષ્ટ આહાર લગારે ન કરવા, કેમ કે મનુષ્યે સાત ચતુષ્જને કર્મને લીધે અગ્રાહ્ય કહ્યા છે હે બ્રાહ્મણ! હું આડાળ છું અને કર્મને લીધે ત્યાગ્ય છું, એમાં સશય નથી હે બ્રાહ્મણ! લોભને લીધે હું તને ખાતા અટકાવતો નથી, પણ હે ઉત્તમ બ્રાહ્મણ! આ વર્ણસકરનો દોષ તને પ્રાપ્ત ન થાયો' (તે સામળી મેં તેને કહ્યું કે) હે ધર્મંદ્ર! તું સત્ય કહે છે અને તારી બુદ્ધિ નિર્ભય છે, પણ એ બુદ્ધિનો હમણાં તું ત્યાગ કરે છે માન આપનારા! આપતિના સમયે દેહનું હસ્તકોઈ રીતે રક્ષણ કરવું હોય, તો ધર્મંદ્ર

† આ અધ્યાયમાં હરિશ્ચંદ્ર રાજા થયો, ત્યારે ત્રિશંકુને વિદ્યાભિત્રનો સમાગમ થયો, એ કથા ત્રેસક જ્વાલેથી કહેવાયો.

માર્ગે હું કહું છું (તેને તું સાંભળ) પ્રાણસકટ હોય,
ત્યારે દેહને બચાવવા પાપ કર્યો પછી શુદ્ધિ માટે
પ્રાયશ્ચિત્ત કરી લેવું, પણ આપતિસંહિત કળે પાપ કર
વાથી દુર્ગતિ થાય છે, કેવળ આપતિના સમયે જ
પાપ કરવાથી દુર્ગતિ થતી નથી ભૂખ્યાનું જો મરણ
થાય, તો તેથી તેને તરક મળે છે, એમા સશય
નથી, નારે શુભ ઇચ્છતા મનુષ્યે (હરકોઈ ઉપાયે)
ભૂખને દૂર કરવી જોઈએ, આ કારણે હું ચોરીના
ધર્મથી દેહરક્ષા કરવા તૈયાર થયો છું, માટે તું ચિંતા
છેડી દે વસ્ત્રાદ વસ્ત્રતો નથી, ત્યારે ચોરીને લીધે
જે પાપ પડતોએ કહ્યું છે, તે પાપ, જે વસ્ત્રાદ
વસ્ત્રાવતો નથી તેને લાગશે 'હે પ્રિયે! એ વચન મે
કહ્યું, ત્યાં એકાએક આકાશમાથી લાંબીની સૂઝ જેવી
ધાગઓથી ઈચ્છિત વસ્ત્રાદ પડ્યો ત્યારે લીજળી
માથે વસ્ત્રાદને વસ્ત્રતો જોઈ હું આનંદ પામ્યો પછી
તે વખતે એ (આડાલનું) ઘર છોડી ઘણા હર્ષથી
હું બહાર નીકળ્યો હે સુદર કેડના પાછલા ભાગવાળી!
અતિ દૂર હોઈ પ્રાણીઓનો નાશ કરનાર મહાભયકર
દુષ્કાળ આ વખતે તે કેવી રીતે ગાળ્યો હતો તે
હવે તું કહે 'એવું વિશ્વામિત્રનું વચન સાંભળી પ્રિય
ગોલાનારી તેમની પત્ની પોતાના પતિને કહેવા લાગી
હું મુનિશ્રેષ્ઠ! મહાભયકર એ કાળ મેં જે રીતે ગાળ્યો
તે તમે સાંભળો તમે ગયા અને દુષ્કાળ આવ્યો, ત્યારે
અનન માટે બધા પુત્રો અત્યંત દુઃખી થયા પછી
બાળકોને ભૂખ્યા જોઈ ચિંતાથી ઘેરવેલી હું નીવાર
ધાન્ય માટે દરેક વનમા ભળી, ત્યારે કંઈક ફળ (નીવાર)
મને મળ્યું, એમ દેહલાક મહિના નીવારથી જ મેં
ગાળ્યા પણ હે સ્વામી! છેવટે તે નીવાર પણ ન મળવા
લાગ્યા, ત્યારે મનથી મેં વિચાર્યું કે, 'દુષ્કાળમા
નિશ્ચય તો મળશે જ નહિ અને વનમા નીવાર પણ
નવે નથી, વૃક્ષોમા કળો પડે રહ્યા નથી અને પૃથ્વીમા
કદમૂળ પણ નથી, ભૂખથી પીડાતા આ બાળકો અત્યંત
દુઃખી થઈ રહે છે, તો હવે હું શું કરું? ક્યા જાઉં કે
ભૂખથી પીડાતા આ બાળકોને શું કહું? આમ
વિચારે મનથી મેં નિશ્ચય કર્યો કે, 'કોઈક ધનવાનને
એક પુત્ર આજે (વેચાતો) આપી દઉં અને તેની
પાસેથી કિંમત લઈ તે દ્રવ્યથી ભૂખી ટળવળતા બાળકોનું

પાલન કરું, (એ મિત્રાય) પાલન કરવાનો બીજો
ઉપાય નથી હે મહાભાગ! આમ મનથી વિચારી
અત્યંત દુઃખી હોઈ ચીસો પાડતા આ પુત્રને મેં
વેચ્યા માટે કાઢ્યો નિર્દોષ થયેલી હું, ચીસો પાડતા
આ બાળકને લઈ બહાર નીકળી, ત્યારે અત્યંત દુઃખી
મને માર્ગમા જોઈને રાજર્ષિ સત્યવ્રતે પૂછ્યું કે,
'આ બાળક કેમ રડે છે?' હે મુનિશ્રેષ્ઠ! તે વખતે
મેં તેમને ગા વચન કહ્યું કે, 'હે રાજ! આ બાળક
આજે વેચ્યો નાખવા હું લઈ જાઉં છું' મારા એ
વચન સાંભળી દયાથી પીગળેલા દ્રવ્યવાળા તે રાજાએ
મને કહ્યું કે 'ગા બાળકને લઈ તું મેર જન વિશ્વા
મિત્ર મુનિ ન્યા સુધી આવશે, ત્યાં મુધી દુમારોન
બોગક માટે તૈયાર કરે' માસ હમેશા હું પહોંચાડીશ'
(એમ કરી) એ દાણુ ગળ દરરોજ મુગો તથા
ભૂંડાન મારી આ ઝાડ નીચે મૂકી જતો હે પતિ!
એ રાજાએ ૪ સકરૂપી સમુદ્રમાથી બાળકોને બનાવ્યા
છે, પણ તે પછી મારા કાગળે જ એ રાજાને વસિષ્ઠે
શાપ આપ્યો છે કોઈક દિવસે વનમા માસ નહિ
મળ્યું હોય, એટલે તે રાજાએ વસિષ્ઠની દુઃખી ગાયને
મારી નાખી જેથી વસિષ્ઠમુનિ ક્રોધ પામ્યા ગાયનો
નાશ કરવાડપ ઢરણથી કોપેલા મહાત્મા વસિષ્ઠે
રાજા સત્યવ્રતનું નિશકું 'એવું નામ બાક્યું છે અને
તે રાજાને આડાલ બનાવ્યો છે હે કોશિકાશી સ્વામી!
તેના એ દુઃખથી હું દુઃખી થઈ છું, કેમ કે મારા
માટે એ રાજપુત્ર આડાલપણ પામ્યો છે માટે હર
કોઈ ઉપાયે તમારે તમારા પ્રયત્ન તપથી એ રાજાની
રક્ષા કરવી જ જોઈએ'

આસ યોગ્યા હે રાગુદમન રાજા! સ્ત્રીનું, એ
વચન સાંભળી મુનિશ્રેષ્ઠ વિશ્વામિત્રે તે ગરીબ સ્ત્રીને
સાત્વન આપી કહ્યું કે, 'હે કમળ સમાન નેત્રો
વાળી! જો તને સકટમાથી બચાવી છે અને ઉપકાર
કર્યો છે તે રાજાને હું શાપથી દોડાવીશ મારી વિદ્યા
તથા તપમા બળથી હું તેના દુઃખનો નાશ કરીશ'
એમ પ્રિયાને આશ્વાસન આપી સત્ય વસ્તુને જાણતા
વિશ્વામિત્ર રાજાના દુઃખનો નાશ કેવી રીતે નાપ એ
સખથી વિચારવા લાગ્યા અને ખૂબ વિચાર કર્યો પછી
તે મુનિ ન્યા તે રાજા હતો ત્યાં ગયા આડાલનો

આકૃતિનાળો ત્રિશંકુ રાજા દીન થઈ (ગામની બહાર રહેલા) ઢેઢવાડામા રહેતો હતો વિશ્વામિત્ર મુનિને આવતા જોઈ તે વિસ્મય પામ્યો અને તરત જ પૃથ્વી પર મુનિના પગમા દડવત્ પડયો તે વખતે બ્રાહ્મણોમા ઉત્તમ વિશ્વામિત્રે (પોતાના પગમા) પડેલા એ નળને હાથ ઝાલી ઉઠાડી સાત્વન આપવાપૂર્વક આ ત્યત કહ્યું 'હે રાજા ! મારા માટે વસિષ્ઠ મુનિએ તને શાપ દીધો છે, તેથી હું તારુ ઇચ્છિત કરીશ બોલ, હું તારુ કંપુ કર્યો કરુ ?'

ત્રિશંકુ રાજાએ કહ્યું 'પૂર્વે' યજ્ઞ કરવા મેં વસિષ્ઠની પ્રાર્થના કરી હતી કે, હે મુનિશ્રેષ્ઠ ! મને યજ્ઞ કરાવો, હું ઉત્તમ યજ્ઞ કરીશ હે ઉત્તમ બ્રાહ્મણ ! તમે ઇચ્છા પ્રમાણે યજ્ઞકર્મ કરો કે જેથી હ આ શરીરે જ સુખના સ્થાનરૂપ ઇંદ્રલોક—સ્વર્ગમા જઈ (એમ મેં પ્રાર્થના કરી ત્યારે) કોપ કરી એ વસિષ્ઠ મુનિએ મને કહ્યું કે, 'હે અતિ દુષ્ટ યુદ્ધિ વાળા ! મનુષ્યશરીરે તારો સ્વર્ગમા વાસ શી રીતે થાય ?' ત્યારે સ્વર્ગ માટે લાલચુ બનેલા મેં કરી ભગવાન વસિષ્ઠને કહ્યું કે, 'હે નિર્દોષ ! બીજાને પુરોહિત કરીને પણ હું ઉત્તમ યજ્ઞ કરીશ ' તે વખતે જ તેમણે મને શાપ આપ્યો કે, 'હે પામર ! તું આઠાલ થઈ જા' હે મુનીશ્વર ! આમ શાપ થવામા આ સર્વ કારણ મેં તમને કહ્યું હવે અજ દુખથી નાશ કરવા તમે સમર્થ છે ' એમ કહી દુખથી પીડાથી ચભરાયેલો એ રાજા બોલતો બધ પડયો અને વિશ્વામિત્ર તેનો શાપ દૂર કરવા વિચારમા પડયા

इत्युक्त्वा विष्णुमाम्बो राजा दुःखवज्रदितः ।
कौशिकोऽपि निराकुर्वुं शप्यं तस्य व्यविचिन्तयत् ॥

ઈતિ શ્રીદેવીબાગવત મહાપુરાણમા સપ્તમ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૧૩ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૪ મો

વિશ્વામિત્રના તપોબળથી ત્રિશંકુ સ્વર્ગમાં !

બ્યાસ ઉવાચ

विविचिन्त्य मनसा कृत्य गाचिस्सुनुर्महातपाः ।

प्रकल्प्य यज्ञंभारान् मुनीनामन्वयत् तदा ॥ ૧ ॥

બ્યાસ બોલ્યા મહાતપસ્વી ગાંધિપુત્ર વિશ્વામિત્રે (ત્રિશંકુના) કર્ત્યને મનથી વિચારીને યજ્ઞની સામગ્રીઓ તૈયાર કરીને તે જ વખતે મુનિઓને નોતરણ દીધા, પણ વિશ્વામિત્રે નોતરેલા સર્વ મુનિઓને વસિષ્ઠે અટકાવ્યા, જેથી તેઓ શ્રેષ્ઠ પણ યજ્ઞમા ન આવ્યા તે જાણી મનમા ઉદાસ થઈ અત્યંત દુખી થયેલા વિશ્વામિત્ર ગયા એ ત્રિશંકુ રાજા રહ્યો હતો તે આશ્રમમા આવ્યા અને ક્રોધ પામી તે વિશ્વામિત્ર એ રાજાને કહેવા લાગ્યા 'હે ઉત્તમ રાજા ! વસિષ્ઠે અટકાવેલા સર્વ બ્રાહ્મણો યજ્ઞમા આવતા નથી પણ મારા તપની સિદ્ધિ હવે તું જો, જેથી હે મહારાજા ! હું તને સ્વર્ગ લોકમા પહોંચાડુ છું અને તારુ ઇચ્છિત કરુ છું ' એમ કહી હાથમા જળ લઈ મુનિશ્રેષ્ઠ વિશ્વામિત્રે ગાયત્રીના જપથી થયેલુ પોતાનુ પુણ્ય તે વેળા એ ત્રિશંકુને આપ્યુ અને તે પુણ્ય આપ્યા પછી તમણે રાજાને કહ્યું 'હે રાજપિ ! તું તારી ઇચ્છા પ્રમાણે સાવધાન થઈ સ્વર્ગમા જા હે રાજેન્દ્ર ! ઘણા કાળે મેળવેલા મારા પુણ્યથી તું પ્રસન્ન થઈ ઇંદ્રની નગરી મા જા અને સ્વર્ગલોકમા તારુ કલ્યાણ થાયો ' બ્રાહ્મણશ્રેષ્ઠ વિશ્વામિત્રે એમ કહ્યું કે તરત જ તેમના તપોબળથી ત્રિશંકુ પક્ષીની પેઠે વેગવાન થઈ ત્યાંથી ઊડયો આકાશમા ઊડી એ રાજા ઇંદ્રની નગરીમા જ્યારે ગયો, ત્યારે આઠાલનો વેપ ધારણ કરનારા એ દૂર રાજાને દેવગણોએ ત્યાં જોયો અને ઇંદ્રને જણાવ્યુ કે, 'આઠાલની આકૃતિવાળો અને ખરાબ દેખાવનો આ કોણ આકાશમા દેવની પેઠે ઉતાવળો આવે છે ?' (તે સાંભળી) ઇંદ્ર એકદમ ઊડી એ નીચ પુરુષને જોયો અને તેને ત્રિશંકુ જાણી

* આ અધ્યાયમા પચાવન શ્લોકોથી ત્રિશંકુ સ્વર્ગ ગયેન જણાવ્યા પછી ઇરિશંકુની કથા આરંભાશે.

સર્થ તેનો પણ તિરસ્કાર કરી તરત જ કહ્યું કે, 'અરે ઓ આકાશ! નિદાપાત્ર તું દેવલોકમા કયા આવે છે? જ્યેષ્ઠ તું પૃથ્વી પર પાછો જા, અહીં એવાને તું યોગ્ય નથી' હે શુભ્યોનો નાશ કરનારા જનમેશ્વર! ઇંદ્રે એમ કહી અટકાવેલો રાજા ત્રિશકુ ખડી પહેલા પુણ્યવાળા દેવતી પેઠે સ્વર્ગમાથી પડવા લાગ્યો, તે વખતે એ રાજા 'હે વિશ્વામિત્ર' હુ પડુ છ, દુષ્પથી પીડાતા અને સ્વર્ગથી ઝડપથી ચાલી આવતા મારી તમે રક્ષા કરો,' એમ વારંવાર ધૂમે પાડવા લાગ્યો હે રાજન્! પડતા એ રાજાની તે ખમે સાભળી મુનિ વિશ્વામિત્ર તે રાજાને પડતો નેઈ જોલ્યા 'જિઓ રહે રાજા ત્રિશકુ દેવલોક માથી પડતો હતો, છતાં વિશ્વામિત્રના એ વચનથી અને તપના પ્રભાવથી આકાશમા તે જ સ્થળે સ્થિર રહ્યો પછી વિશ્વામિત્રે પણ ખોળે સ્વર્ગલોક અને તવી સૃષ્ટિ બનાવવા જનનુ આચરન કરી મોટા વિસ્તારવળો થતુ કરવા માડ્યો. ત્યારે તેમનો એ ઉદ્ધમ જાણી ઇંદ્ર એકદમ ઉતાવળો ત્યા આવ્યો અને મુનિ વિશ્વામિત્રને કહેવા લાગ્યો કે, 'હે બ્રાહ્મણ! તમે શુ કરો છો? હે સત્પુરુષ! તમે કોપથી વ્યાકુળ શા માટે થયા છો? હે મુનિશ્રેષ્ઠ! નવી સૃષ્ટિચના તમે ન કરો અને કહો, હુ તમારુ કામ કરુ ?'

વિશ્વામિત્રે કહ્યું હે સમર્થ ઇંદ્ર! તમારા સ્થા! માલી પહેલા ચાલિ દુષ્પી રાજા ત્રિશકુને તમે પ્રેમ પૂર્વક પોતાના રહેઠાણે સર્થ જાઓ

આસ જોલ્યા તેમનો એ નિશ્ચય જાણી તમ જ તેમના તપોબળને ઉગ્ર જાતી અત્યંત શક્તિ પામેલા ઇંદ્રે 'બહુ સારુ એમ કહ્યું અને ત્રિશકુ રાજાને દિવ્ય રાતોરવાળો કરી ઉગ્રામ વિમાનના ખેસાડી ઇંદ્ર વિશ્વામિત્રની રજા સર્થ પોતાની નગરીમા ગયો એમ વિનંદુ સહિત ઇન્દ્ર સ્વર્ગમા ગયો, તે પછી વિશ્વામિત્ર મુખ પામી પોતાના આશ્રમમા બસાવર રીતે સ્થિર થઈને રહ્યો પછી હરિચંદ્ર પિતાને સ્વર્ગ પહેનારવારૂપ વિશ્વામિત્રનો એ ઉપદ્રવ સાભળી અત્યંત પ્રસન્ન થઈ રાજા કરવા લાગ્યો. અંધાધ્યાનો અધિપતિ તે હરિચંદ્ર રૂપ, યોવન અને ચતુર્ધ

વાળી પોતાની સ્ત્રી સાથે પ્રેમથી આનંદ કરવા લાગ્યો. એમ ઘણો સમય ગયો છતાં તેની યુવાન સ્ત્રી સગર્ભા ન થઈ ત્યારે રાજા ચિંતાગુરુ થઈ ઘણા જ દુષ્પી થયો પછી તેણે વમિષ્ઠના આશ્રમમા જઈ મુનિને મસ્તકથી પ્રણામ કરી સ્તાનરીકિતપણાથી થતી ચિંતા તે ગુરુને જણાવી કે, 'હે ધર્મને જાણનારા! હે માન આપનારા! તમે દેવસુ છો અને મત્રવિદ્યામા અત્યંત કુશળ છો, માટે મને સાતતિ થવાનો તમે ઉપાય કરો હે બ્રાહ્મણશ્રેષ્ઠ! પુત્રરહિતનો ગતિ નથી, એ તમે જાણો છો અને શકિતમાન પણ છો, છતાં મારા દુષ્પને જાણી તમે બેદરકારી કેમ કરો છો? ખરેખર! આ ચકલા પક્ષી પણ વન્ય છે, જેઓ પોતાના બચ્ચાને લાક લડાવે છે અને હુ મદભાગી રાત્રિવસ કાયમ ચિંતા કર્યો કરુ હુ' એમ ખેદયુક્ત તેનુ વચન સાભળી બ્રાહ્મણ પુત્ર મુનિ વસિષ્ઠ મંત્રથી સારી રીતે વિનાશી તેને કહેવા લાગ્યા

વસિષ્ઠ જોલ્યા હે મહારાજા! તમે સત્ય કહો છો આ સસારમા સતાનરીકિતપણાથી થતુ જે દુષ્પ છે, તેનુ અદ્ભુત કોઈ દુષ્પ નથી, માટે હે જગેન્દ્ર! તમે પણ જળચરોના અધિપતિ વરુણદેવનુ કાળજીથી આગધન કરો, તે નમારુ કાર્ય કરો વરુણથી અધિક સતાન આપનાર કોઈ દેવ નથી, માટે હે ધર્મિષ્ઠ! તમે તેનુ આશયન કરો, તમારુ કાર્ય તો સિદ્ધિ થશે દૈન અને પુરુષાર્થ આ બનેને મનુષ્યોએ માનવા નેઈઓ, ઉદ્ધમ વિના કાર્યાર્થિદિ કેવી રીતે થાય? તરવરશી મનુષ્યાએ ત્યાપપૂર્વક ઉદ્ધમ કરવા હે શ્રેષ્ઠ રાજા! ઉદ્ધમ કરો ભોય, તો સિદ્ધિ થાય છે નહિ તો સિદ્ધિ થતી નથી

અમાપ તજવાળા ગુરુનુ તે વચન સાભળી રાજા તપ માટે નિશ્ચય કરી તેમને પ્રણામ કરી ત્યાથી નીકળ્યો એ રાજા ગંગાના તીર પર શુભ સ્થાને પસાસન કરી ચિત્રમા વસણુનુ ધ્યાન કરતો રહિત તપ કરવા લાગ્યો હે મહારાજા! એમ તપ કરના કૃપાથી પ્રસન્ન મુખકમળવાળા વરુણદેવ તેને પ્રત્યક્ષ થયા, અને જળચરોના અધિપતિ તે વરુણે હરિચંદ્રને આ વચન કહ્યું. 'હે ધર્મને જાણનારી! તુ વરદાન માગ, તારા તપથી હુ પ્રસન્ન થયો છુ'

હરિશ્ચંદ્ર રાજ્યએ કહ્યું હે દેવોના ઈશ્વર! હું સતાનરહિત છું, માટે સુખ આપનારો પુત્ર તમે મને આપો ત્રણે ઋણોને દૂર કરવા મેં આ ઉત્તમ કર્યો છે. દુષ્ટી રાજનું એ ચતુરાઈવાળું વચન સાભાળ્યા પછી વરુણદેવ સામે બોલેલા તે રાજાને લગભર હસી કહેવા લાગ્યા.

વરુણ બોલ્યા હે રાજનું! મનમાં ઈચ્છેલો મુશુવાન પુત્ર જે તને થાય અને તે કાર્ય સિદ્ધ થાય, તો તે પછી તું મારું શુ પ્રિય કરીશ? તું શક્ય રહિત થઈ એ પુત્ર વડ જે મારો યજ કરે તો હે ગળ! 'યજમા એ પુત્રને પશુરૂપ કરવો' એવી શરતથી હું તને પુત્ર આપું.

હરિશ્ચંદ્ર રાજ્યએ કહ્યું હે દેવ! મારું વાઙ્મિયા પણું ન રહ્યું, હું પુત્રને પશુરૂપ કરી તમારો યજ કરીશ, આ હું તમને સત્ય કહું છું હે માન આપ નારા! પૃથ્વી પર વાઙ્મિયાપણામાં ઘણું દુષ્ટ છે માટે મનુષ્યોના શોકરૂપ અગ્નિને શાત કરનારો મૂલ પુત્ર તમે મને આપો.

વરુણે કહ્યું હે રાજનું! તું તારી ઈચ્છા પ્રમાણે ઘેર જા, તને પુત્ર થશે, પણ તું મારી આગળ જે બોલે છે તે વચન તારે સત્ય કરવું પડશે.

વ્યાસ બોલ્યા વરુણે એમ કહેલો એ હરિશ્ચંદ્ર ઘેર ગયો અને વરદાન સંપાદી વૃત્તાત તેણે પોતાની સ્ત્રીને કહ્યું તે રાજાને અતિ મનોહર ખતખતર સો સ્ત્રીઓ હતી, તેમાં 'શૈલ્યા' નામની ઉત્તમ પતિવ્રતા ધર્મપત્ની પટરાણી હતી કેટલોક સમય ગયો તે પછી સુદર વર્ણવાળી તે સ્ત્રીએ ગર્ભ ધારણ કર્યો, એટલે તેના ગર્ભની નોંધણી સાભળી રાજા પ્રસન્ન થયો તે વખતે રાજ્યએ વિધિ પ્રમાણે સસ્કારો દસવા અને પછી દશમે મહિનો પૂરો થયો, ત્યારે નક્ષત્ર તથા ગ્રહોના યજ્ઞથી યુક્ત શુભ દિવસે દવપુત્ર જેવા પુત્રને તે રાણીએ જન્મ આપ્યો. પુત્ર જન્મ્યો ત્યારે રાજ્યએ સ્નાન કરી બ્રાહ્મણોથી વીટાઈને પ્રથમ જન્મસસ્કાર કર્યો અને પછી પુષ્કળ દાનો આપ્યા ગેજાને પુત્રના જન્મથી ઘણો જ આનંદ થયો એ વખતે ધનધાન્યથી વ્યાસ, પુષ્કળ, દાનોથી યુક્ત અને

ગીત—વાદિવોથી ગાજતો ઘણો ઉત્તમ મહોત્સવ થઈ રહ્યો ૧-૫૫

વમ્બ પત્તમોદારો ધનધાન્યસમન્વિતઃ ।

વિશેષદાનસંયુકો ગીતવાદિત્સકુલઃ ॥૫૬॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવત મહાપુરાણમાં સપ્તમ સ્કંધ વિષે

અધ્યાય ૧૪ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૫ મો*

હરિશ્ચંદ્રને વરુણનો શાપ

ગ્વાષ ઝવાજ

પ્રવૃત્તે સ્વદને તસ્ય રાજઃ પુત્રમહોત્સવે ।

આજગમ તતઃ પાશી વિપ્રવેપધરઃ શુભઃ ॥૧॥

વ્યાસ બોલ્યા તે પછી રાજાને ઘેર પુત્રજન્મનો મહોત્સવ થતો હતો, ત્યારે બ્રાહ્મણના વેપન ધારણ કરતા ઉત્તમ વરુણદેવ આવ્યા 'કન્યાણુ યાગો' એમ કહી તેમણે રાજાને કહ્યું 'હે રાજા! તમે સાભળ્યો, હું વરુણ છું તમારે ત્યાં પુત્ર જન્મ્યો છે, માટે એ પુત્રથી તમે જલદી મારો યજ કરો હે રાજનું! પહેલા તમે જે કહ્યું છે, તે વચન સત્ય કરો, મારા વરદાનથી જ તમારું વાઙ્મિયાપણું ગયું છે' તેમનું એ વચન સાભળી રાજા ચિતામાં પડ્યો કે, તુરંતમાં જન્મેલા કમળ સમાન મુખવાળા પુત્રને હું કેમ મારું લોકપાલ વરુણદેવ બ્રાહ્મણના વેપથી આવ્યા છે અને શકિતમાન છે, શુભ ઈચ્છતા મનુષ્યે દેવનું અપમાન કદી ન કરવું (ખીછ તરફ) પુત્ર ઉપરની સ્નેહ પ્રાણીઓને હમેશા છોડવો ઘણો જ મુશ્કેલ હોય છે, તો હું હવે શું કરું સતતિયા થતું સુખ મને શી રીતે થાય? (આમ વિચાર કર્યો પછી) ધૈર્ય ધરી રાજ્યએ તેમને નમસ્કાર કરી, સામેથી પૂછને વિનયપૂર્વક કહ્યું.

હરિશ્ચંદ્ર રાજા બોલ્યો હે દેવોના દેવ! હું દયાના ભંડાર! હું તમારી આત્મા પાળીશ વેદોક્ત વિધિથી પુષ્કળ દક્ષિણાવાળો (નરમેધ) યજ હું કરીશ, પણ પુત્ર જન્મે છે, ત્યારે દશ દિવસે પિતા કર્મને

* આ અધ્યાયમાં છાસક સ્વોકોથી હરિશ્ચંદ્રને ત્યાં પુત્રજન્મનો મહોત્સવ ચાલતા હતા, તે પછીનું વરુણ વૃત્તાત બજાર કહેવાય.

યોગ્ય થાય છે અને માતા એક મહિને શુદ્ધ થાય છે, અને તે યજ્ઞકર્મમા સ્ત્રીપુરુષ તો (અધિકારી તરીકે) પ્રારણ છે જ, અર્થાત્ સ્ત્રીપુરુષ વિના તો યજ્ઞકર્મ થાય જ નહિ હે વરુણદેવ! તમે તો સર્વજ્ઞ છે, તેથી સનાતન ધર્મને જાણો જ છે, માટે હે જળના સ્વામી પરમેશ્વર! તમે કૃપા કરો (હમણા) ક્ષમા કરો વ્યાસ યોગ્યા એમ કહેલા વરુણદેવે રાજાને કહ્યું 'હે રાજા! તારુ કલ્યાણ થાયો, હું જાઉં છું, તમે ક્ષમા કરો એક મહિના પછી તું આવીશ, માટે હે ગ્રેષ્ઠ રાજા! પુત્રના (જાતકર્મ-નામકરણ વગેરે) ઔત્થાનિક આચારો કરી તારે અવશ્ય યજ્ઞ કરવો' એવી મનોહર વાણી રાજાને કહીને વરુણદેવ ગયા, ત્યારે હરિશ્ચંદ્ર રાજા આનંદ પામ્યો તોણે મૈત્રાથી શણગારેલી અને વડા જેવા થાનવાળી કરોડા શામ્ભો તથા તલતા પર્વતો વેદવેત્તા પ્રાહ્મણોને આપ્યા, મુનતુ મુખ જેઈ રાજા અતિશય સુખ પામ્યો અને તેતુ 'રોહિત' નામ વિધિપૂર્વક પાડ્યું મહિનો પૂરો થયો, ત્યારે વરુણદેવ 'હવે જલદી યજ્ઞ કર', એમ બ્રહ્માર કહેતા પ્રાહ્મણના વેષે રાજાને ઘેર આપ્યા તે દેવને જેઈ રાજા શેકડૂપી સમુદ્રમા હુપ્પી ગયો અને તેમનો અતિથિસત્કાર કર્યો પછી તેમને પ્રણામ કરી બે હાથ જેટી કહેવા લાગ્યો 'હે દેવ! ખાડુ સારુ મળ્યું, તમે ભલે પધાર્યો હે પ્રભો! મારા ઘરને તમે ખવિત કર્યું છે હે જળના સ્વામી! તમે ઇચ્છેલા યજ્ઞ હું વિધિ પ્રમાણે કરોશ પશુ 'દાત વિનાનો પશુ વૃષ્ણપાવા યોગ્ય નથી' એમ વેદવાદીઓ કહે છે, માટે (પુત્રને) દાત ડિગરો, ત્યારે તમાને મોટો યજ્ઞ હું કરીશ' એમ તેણે કહ્યું ત્યારુ વરુણદેવ ખાડુ સારુ' એમ કહીને ગયા અને હરિશ્ચંદ્ર આનંદ પામી નૃસિંહાશ્રમમા આનંદ કરવા લાગ્યો, પછી દાતની ઉત્પત્તિ જાણી પ્રાહ્મણનું રૂપ ધરતા વરુણ દેવ 'મારુ કાર્ય હવે કર' એમ ક્રોધા તેને ઘેર આપ્યા રાજાએ પણ પ્રાહ્મણની આશ્રૂતિવાળા ને વરુણદેવને આપેલા જેઈ પ્રખ્યાત કરી આત્મના તથા સન્માનથી આદર નામે પૂજા કરી, અને સ્તુતિ કરી વિનયની રોક નમાવી આ વચન કહ્યું 'પુત્રજ ઇશાનનાં તમાને યજ્ઞ બસબસ વિધિ પ્રમાણે

કરીશ, પણ જેના ચૌલસસ્કાર હજી કર્યા નથી, એવો આ પ્રાજ્ઞ હજી ગર્ભના વાળવાળો છે અને તેવો (નરપશુ) યજ્ઞ માટે પશુ તરીકે માત્ર કરાતો નથી, એમ મેં વૃદ્ધોના મુખથી સાંભળ્યું છે, માટે હે વરુણદેવ ત્યાં સુધી ક્ષમા કરો, સનાતન વિધિને તમે જાણો છો, પ્રાજ્ઞકના મુઠન પછી અવશ્ય મારે યજ્ઞ કરવો જ છે' તેતુ એ વચન સાંભળી વરુણે તેને ફરી કહ્યું 'હે રાજા! વારંવાર આમ કહી તું મને ક્યો છે 'હે રાજા! તારી પાસે હમણા સર્વ સામગ્રી છે, છતાં પુત્રના સ્નેહથી ખાધાઈને તું હમણા ક્યો જ છે, છતાં મુઠનકર્મની વિધિ કરીને જે તું યજ્ઞ નહિ કરે તો હું ક્રોધ પામી તને ભ્રાત્ર શાપ આપીશ હે માન આપનાર રાજેન્દ્ર! આજે તો તારા નયનથી હું જાઉં છું, પણ હે ઇશ્વાકુ કુળમા જન્મેલા! હવે તારુ વચન સત્ય થતુ ન જેઈએ' એમ કહી તરત જ વરુણદેવ રાજાના ઘેરથી જતા રહ્યા અને રાજા પૂજ્ય સતોષ પામી તે વખતે ખેતાના ઘરમા આનંદ કરવા લાગ્યો પછી ચૌલસસ્કાર-મુઠન કરવાનો સમય થયા અને ઉત્તમ મહોત્સવ ગાણ થયો, ત્યારે તરત જ વરુણદેવ ફરી રાજાને ઘેર આવ્યા ન્યારે ક્રિયા કરવાનો સમય હતો, ત્યારે ખોળામા પુત્રને લઈને રાણી રાજાની પાસે બેઠી હતી, તે જ વખતે શ્રીમાન વરુણદેવ પ્રાહ્મણનું રૂપ ધરી 'હવે મારુ કર્મ કર' એમ રાજાને સ્પષ્ટ કહેતા પ્રત્યક્ષ અગ્નિની પેડે ત્યાં આવ્યા તેમને જેઈ અત્યંત ગભરાયેલ રાજાએ ભયથી બે હાથ જેડો તેમને નમસ્કાર કર્યો પછી વિધિ પ્રમાણે તેમની પૂજા કરી વિનયથી રાજાએ તેમને કહ્યું 'હે સ્વામિન્! હવે વિધિપૂર્વક યજ્ઞકાર્ય હું કરુ છું, પાતુ હે પ્રભો! તેમાથે મારે કઈક કહેવાનું છે, તેને તમે ઓકસિત થઈ સાંભળો હે સ્વામિન્! તેને તમે જે ચુકત માનો તો હું તમારી આજ્ઞા કરું પ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય અને વેશ્ય એ ત્રણે વર્ણો (જનોઈનો) સસ્કાર કરેલો હોય તો જ 'દિગ્' કહેવાય છે, નહિ તો 'શૂદ્ર' કહેવાય છે, એમ વેદવેત્તાઓ માને છે, તેની મારે આ પ્રાજ્ઞ-પુત્ર હજી શૂદ્ર જેવો છે, કેમ કે જનોઈ આપેલો (દિગ્જાત્ર) કિયાને યોગ્ય થાય છે, અથો

વેદોમા નિર્ણય છે સંજ્ઞાઓને અગિયારમે વર્ષે જનોઈ આપવાનું (શાસ્ત્રોમા) સદા કહેવું છે અને બ્રાહ્મણોને આઠમે વર્ષે તથા વૈશ્યોને બારમે વર્ષે જનોઈ દેવાનું કહ્યું છે હે દેવેશ્વર! તમારા ગરીબ સેવક મારા પર જો તમે દયા કરો તો આ પુત્રને જનોઈ આપી (તે ૩૫) પશુથી હું ઉત્તમ યજ્ઞ કરીશ હે ધર્મને જાણનારા! તમે લોકપાલક છે અને સર્વ શાસ્ત્રોમા દુશળ છે, માટે હે પ્રભો! મારું વચન તમે જો સત્ય માનતા હો તો (હમણા) ઘેર જાઓ 'એવું તેનું વચન સાંભળી દયાળુ સંજ્ઞા વરુણ 'ખડુ સારું' એમ કહી તરત જ પ્રસન્નમુખે જતા રહ્યા વરુણ ગયા, તે પછી સંજ્ઞા આનંદપ્રદ થયો અને એ રીતે પુત્રનું સુખ પામી હર્ષ પામ્યો તે સમયે હરિશ્ચંદ્ર સંજ્ઞા સંજ્ઞાઓ કરવા લાગ્યો અને સમય જતા પુત્ર પણ દશ વર્ષનો થયા પછી સંજ્ઞાઓ ઉત્તમ બ્રાહ્મણો તથા પ્રધાનોની માથે તેને જનોઈ દેવાની સામગ્રી પોતાની સપત્તિ પ્રમાણ કરવા માડી અગિયારમે વર્ષે પુત્રને જનોઈ આપવાની વિધિમા સંજ્ઞાઓ વિધિ પ્રમાણે કાર્ય કર્યું પણ મનમા તે ચિંતાતુર જ રહેતો હતો એમ કુમારને જનોઈ દેવાઈ ગઈ, ને પછી તે સામગ્રી કાર્ય હજી ચાલતું હતું, ત્યાં તો બ્રાહ્મણનો વેપ ધરતા વરુણદેવ ત્યાં આવ્યા તેમને જોઈ તરત જ પ્રણામ કરી સંજ્ઞા આગળ ઊભો રહ્યો અને બે હાથ જોડી પ્રમન્ન થઈ એ ઉત્તમ દેવને કહેના લાગ્યો 'હે દેવ! મારા આ પુત્રને જનોઈ દેવાઈ ગઈ છે એટલે યજ્ઞપથ તરીકે તે યાગ થયા છે વળી તમારી કૃપાથી વાંઝિયાપણાના અપવાદથી થતો મારો શોક પણ ગયો છે, માટે હવે સમય થતા પુષ્કળ ઉત્તમ દાનિયાવાગો યજ્ઞ કરવા હું ઇચ્છુ છું, પણ હે ધર્મ જાણનારા! હવે હું સત્ય સમય કહુ છું, તે તમે સાંભળો સમાવર્તન કર્મના રાતે હું તમારી ઇચ્છા પ્રમાણે કરીશ, માટે મારા ઉપર દયા કરી ત્યાં સુધી લામા કરવા તમે મોખ્ય છે'

વરુણે કહ્યું હે મહાબુદ્ધિમાન સંજ્ઞા! પુત્રના પ્રેમથી અત્યંત વ્યાઘ્રળ થઈ વારંવાર યુક્તિપૂર્વક બુદ્ધિ કરીને તું મને કહે છે હે મહારાજ! તારા વંશનથી પ્રેરાઈને આજે તો પુ જન્મી છું, પણ સમા-

વર્તન કર્મનો સમય થતા હું આવીશ

હે સંજ્ઞા! એમ કહી વરુણદેવ તે સંજ્ઞાને પૂછીને ગયા અને હપ પામેલો સંજ્ઞા તે પછીના કાર્ય કરવા લાગ્યો (પછી સમાવર્તન કર્મ પણ થઈ ગયું) ત્યારે વરુણને આવેલા જોઈ યજ્ઞનો સમય જાણી જઈ અતિ ચતુર કુમાર રોહિત ચિંતાતુર થયો વળી તેણે સંજ્ઞાના શોકનું કારણ પણ આમનેમયી પૂછી લીધું અને હે આયુષ્મન્! પોતાનો નાશ થવાનો જાણી તેણે નાસી જવાનો વિચાર કર્યો પ્રધાનોના પુત્રો સાથે મત્રણા કરી બરાબર નિઘય કરીને એ કુમાર તે નગરમાંથી નીકળી જઈ વનમા જતો રહ્યો પુત્ર ગયો ત્યાં સંજ્ઞા અત્યંત દુઃખી થયા, તેણે તેની શોધ કળ્યાની ઇચ્છાથી પોતાના દૂતોને એકદમ સ્વાના કર્યા એમ સમય ગયો તે પછી શોકથી અત્યંત તપી ગયેલા સંજ્ઞાને 'તું હવે યજ્ઞ કર' એમ કહેતા વરુણદેવ તેને ઘેર ગયા સંજ્ઞાએ તેમને પ્રણામ કરી કહ્યું 'હે દેવોના દેવ! હું શું કરું? ભયથી ગભરાયેલો મારો પુત્ર આજે કયાક જતો રહ્યો છે (એ જ્યાં ગયો છે) તે હું જાણતો નથી હે જળચરોના સ્વામી! પર્વ તોના દુર્ગમ પ્રદેશોમા અને મુનિઓના આશ્રમોમા એમ બધે મારા દૂતોએ તેને શોધ્યો, પણ તે મળ્યો નથી હે મહારાજ! તમે ચાતુર કરો હવે હું શું કરું? પુત્ર જતો રહ્યો, એમા મારો દોષ નથી પણ હે સર્વજ્ઞ! એમા ખરેખર ભાગ્યનો જ દોષ છે' સંજ્ઞાનું એવું વચન સાંભળી વરુણદેવ અત્યંત ક્રોધ પામ્યા અને વાગ્વાર કહાયેલા હોઈ તેમજ નેવથી સંજ્ઞાને શાપ આપ્યો કે 'હે સંજ્ઞા તે મને વચનથી બોલ્યો છે, માટે તને જનોઈરનો અતિ ભયકર રોગ પીડા જશે' એમ કોપેલા વરુણદેવે શાપ આપ્યો ત્યાં સંજ્ઞા હરિશ્ચંદ્ર તે જ વખતે દુઃખથી રંગથી પીડિત થયો વરુણદેવ નો સંજ્ઞાને એમ શાપ આપી પોતાને સ્થાને ગયા અને સંજ્ઞા મોટો રોગ પામી અત્યંત દુઃખી થયો ૧-૬૬

एव शक्त्या नृपं पाश्री जगाम निजमास्पदम् ।

राजा प्राप्य महादवाधि बभूवातीव दुःखितः ॥६६॥

અધ્યાય ૧૫ મો નવામ

* ગુરુકુળમા રહી પૂર્ણ વિદ્યા ભણી પુત્ર ઘેર આવે ત્યારે જે સંસ્કાર રાગ છે, તે સમાવર્તન કર્મ

અધ્યાય ૧૬ મો*

હરિશ્વ દે નરમેધ યજ્ઞ આરંભ્યો

આજ સપ્તમ

ગતેડય વરુણે રાજા રોગેભાતીય પીડિત ।

કુષ્ઠાદુલ્લ પર પ્રાપ્ય વ્યથિતોઽમૂદ્ધ મૂરો વદા ॥૧॥

આમ બોલ્યા વરુણ ગયા તે પછી હરિશ્વ દ્ર રાજા રોગથી અત્યત પીડાવા લાગ્યા અને એક દુઃખમાંથી બીજા દુઃખ પામી તે વળા અત્યત વ્યાકુળ થયો હે રાજા! કુમાર સેહિત વનમાં પિતાને લગથી પીડાતો સાલગી સ્નેહથી બવાઈ તમની પાસ જવા વિગાર્યું અને એક વર્ષ વીત્યા પછી પિતાને જોવાને આદરથી જવા ઈચ્છતા તેને જાણી છદ્મ ત્યા આવ્યો બ્રાહ્મણ તુ ૩૫ ધરી છદ્મ તે વખતે જવા માટે તૈયાર થયેલા કુમારને યુક્તિથી તગત સેકમાં માડ્યો

છદ્મ બોલ્યો હે રાજાપુત્ર! જાણી અત્યત મુશ્કેલ રાજનીતિને તુ જાણતા નથી તેથી તમને મહા હોઈ તુ જવાનો વ્યર્થ વિચાર કરે છે હે મહાભાગ! વેદનો પાર પામેલા બ્રાહ્મણ દ્વારા તારો પિતા ભડા ભડતા અગ્નિમાં તારો હોમ કરાવશે હે તાત! સર્વ પ્રાણીઓને આત્મા જ વહાલો હોય છે અને તોના જ માટે પુનઃ, સ્ત્રી, ધન વગેરે વક્ષા હોય છે પોતાના દાંતી રતા માટે હવત કંઠવી (તારો પિતા) પ્રિય ગેવા તારો પણ નાશ કરી રોગરહિત થય હે રાજા પુનઃ! તારે (હમણા) પિતાને ઘેર જવું નહિ પણ પિતા મરી જાય, ત્યારે જ કવળ રાજ્ય માટે તારે જવું જ રાજા! છદ્મ અંમ અટકાવ્યા, એટલે રાજપુત

નહિત ફરી એક વર્ષ સુધી વનમાં રહ્યો પછી ફરી પણ હરિશ્વ દ્રને અત્યત દુઃખી સાવચી તના પુત્રે મરવાનો નિશ્ચય કરી જવાને વિના પશુ ઈન્દ્ર બ્રાહ્મણના રૂપે ત્યા આવી તે સેહિતનો આગ્રહ માં ગોમ વાનવાર ગુકિતવાળા વાકમાંથી છદ્મ તેને રોકવા લાગ્યા (મીઠું જાણુ) દુઃખથી અત્યત પીડાતા

* આ અધ્યાયમાં જો જનક યજ્ઞમાં શુન-રોષને વધ કરવાને ન હતી કથા આદરવાથી, તેના પ્રારંભના વચથી હરિશ્વ દ્ર નામે વિશ્વાધિતરી યજુના થઈ હતી.

હરિશ્વ દ્રે પોતાના પુરોહિત વસિષ્ઠને રોગના નાશ માટે બસબ્ધ નોકસ ઉપાય પૂછ્યો એટલે બ્રાહ્મણના પુત્ર વસિષ્ઠ તને કહ્યું કે, હ ઉત્તામ રાજા! વેળાની નીપેલા પુત્રથી તુ યજ્ઞ કર, એટલે શાપથી છૂટી જઈશ વેદનો પાર પામેલા બ્રાહ્મણોએ દશ પ્રકારના પુત્રો કહ્યા છે, (તેમાં ખસેદેલા પુત્રની પણ ગણતરી છે) માટે હે શ્રેષ્ઠ રાજા! દ્રવ્યથો (કોઈને વેળાના) લાવી તમે પુત્ર કરા (અતઃ પછી તેના વડ યજ્ઞ કરો) (એમ કસાથી) વરણ પણ પ્રસન્ન થઈ ગયા કરનારા યજ્ઞે તમારા દેશમાં જન્મેલો કાઈ બ્રાહ્મણ લોભથી પોતાના પુત્ર તને આપશે 'મહાત્મા તસિષ્ઠે' (એમ કહી) આનંદ પમરેલા રાજાએ તેવા પુત્રની વાદ કરવાની ઈચ્છાથી પ્રધાનનો આશા કરી ત રાજાના દગમાં 'અચ્ચુર્ત' નામે એક બ્રાહ્મણ હતો તે બાળ નિર્વેત હતા તેને ત્રણ પુત્રો હતા પ્રધાને પણ એ દુઃખ બ્રાહ્મણને પુત્ર વેચવા માટે પૂછ્યું કે, 'તુ તમને મો ગાયો આપીશ તમે એક પુત્ર યજ્ઞ માટે આપા શુન પુત્ર, શુન રોષ અને શુનો લાગુલ નામના આ ત્રણ પુત્રો છે, તમારી એક તમે મને આપો હુ તમને સા ગાયો આપીશ' નૃપથી અત્યત પીડાતા અચ્ચુર્ત પણ તે સાભળી એ પુત્રોમાંથી દોઈ એક પુત્રને વેચી નાખવા મન કર્યું તેમાં મોટા પુત્રને મરણક્રિયા કરવાનો અધિકારી જાણી તેને એણે ન આપ્યો અને સોથા નાના પુત્રને માતાએ 'આ તો માને પુત્ર છે' એમ કહી ન આપ્યો એટલે વચલા પુત્ર શુન રોષને સા ગાયો લઈ તેણે આપી દીધો એમ તે શુન રોષને પ્રધાન લાગ્યો એટલે રાજાને તેને નરમેધ યજ્ઞમાં પરાગે કર્યા તે વખતે રડતા દુઃખી, રાડાડા, ધ્રુજત અને અત્યત ગભરાયવા અને ખાંધે ખાંધેલો જોઈ મુનિઓ હાહાકાર કરવા લાગ્યા રાજા હરિશ્વ દ્ર નરમેધ યજ્ઞમાં પશુવધ કરનાર પામ શુન રોષન પણ તસેકેક જર કરો, પણ તે વધ કરનારામાંએ બાળકને કપવા ગત નવી ગુ અને તે વળા કહ્યું કે, 'આતિ કરેલ સ્વન કરતા ગરીબ બ્રાહ્મણ પુત્રને પોતાના લોભ માં નહિ માર, એમ કહી તે દુષ્ટકર્મથી એ અટકી ગયા એમને રાજા સમ સંહાને કહ્યું કે,

‘હે બ્રાહ્મણો! હવે શુ કરુ’ તે વખતે ગુન શેષ સભામા કારમી ચીસો પાડતો હતો, ત્યારે ખૂંચો પાડતા લોકોનો મોટો કોલાહલ થઈ રહ્યો તે વેળા અણગતો ઊભા થઈને ઉગમ સન્નતે કહ્યું ‘હે રાજન્ ! હ તમારુ કારી કરીશ, તમે બસબસ સ્થિર થાઓ તમે મને બેવડી કિંમત આપો, ગોટલે (નર) પશુનો મુજ નાશ કરીશ ધનતે ઈચ્છતા મારે આજે તમારુ યજ્ઞકાર્ય કરવુ છે હુ ખી લોઈ ધન ઇચ્છતા મનુષ્યને પુત્ર ઉપર પણ સદા દ્રેષ્યબુદ્ધિ ઊપજે છે’ તેનુ ૨૧ વચન સાભળી આનંદ પામેલા હરિશ્ચંદ્રે તેને કહ્યું ‘સર્વોત્તમ ખીજ સો ગાયો આજે હુ તમને આપીશ’ તે વચન સાભળી શુન શેષનો પિતા પુત્રને મારવા તૈયાર થયો લોભથી વ્યાકુળ ચિત્તવાળા એ અણગતો યજ્ઞપશુને કાપી નાખવા નિશ્ચય કર્યો, ત્યારે સર્વ સભાસદો તેને તૈયાર થયેલો જોઈ અત્યંત દુઃખી થઈ હાલાકાર કરવા લાગ્યા અને ‘હાય હાય, એમ બોલના લાગ્યા વળી બધા કહેવા લાગ્યા કે, ‘બ્રાહ્મણ જેવી આકૃતિવાળો આ મહાપાપી હોઈ કૂર કર્મ કરનારો પિશાચ છે, કારણ કે કુળને મલિન કરનારો આ પોતે પોતાના પુત્રને માનવા તૈયાર થયો છે! તને આડાલતે ધિરાર હો! આ પાપકર્મ કરવા તે કેમ ઇચ્છ્યુ છે? પુત્રને મારી, ધન મળવી તને શુ સુખ થશે? શરીરમાથી પોતા સો આત્મા જ પુનરુપે જન્મે છે, એ વેદમા કહ્યુ છે તો હે પાપ બુદ્ધિ! તુ પોતે જ પોતાનો વધ કરવા કેમ ઇચ્છે છે?’ આવો ત્યાં કોલાહલ થઈ રહ્યો, ત્યારે દયાળુ મુનિ વિશ્વામિત્ર સન્નતી પાસે જઈ કહેના લાગ્યા

વિશ્વામિત્ર બોલ્યા હે રાજન્ ! રહના અને અત્યંત દુઃખી આ શુન શેષને તુ છોડી દે, તાજે યજ્ઞ ખરેખર પૂર્ણ થશે અને ગંગાનો નાશ થશે, કેમ કે દયા જેવુ પુણ્ય નથી અને હિંસા જેવુ પાપ નથી (હિંસા માટે વેદવાક્યોની) જે આ પ્રેરણા છે, ત સગી પુરુષોનો (યજ્ઞાદિ માટે) સ્વનિ ઉપજાવવા ખાતર જ છે (ખસ રાતે વિક્રિય વિધિવાક્યોનુ તાત્પર્ય હિંસા કરવામા છે જ નહિ, પણ હિંસા અટકાવવામા જ છે,) એ તુ વિચાર કર હે મહાજન! સર્વ પ્રકારે કૃત્યાણુ ઇચ્છતા મનુષ્ય પોતાના દેહની સ્થા

માટ ખીજના દેહને કાપવાનુ ન કરવુ જોઈએ. હરકોઈ વસ્તુથી સતોષ પામતા જગત્પતિ પરમેશ્વર સર્વ પ્રાણીઓ પર ન્યાયખવાથી આને સર્વ ઇદ્રિયાને શાત કે વશ કરવાથી તરત પ્રસન્ન થાય જ હે ઉત્તમ સન્ન! સર્વ પ્રાણીઓ ઉપર સતોષના સન્નમા જ વિચાર રાખવો સર્વ પ્રાણીઓને સર્વકાળ જીવન અવશ્ય પ્રિય હોય છે, તુ પોતાના શરીરમા સુખ કરવા આ બ્રાહ્મણને મારવા ઇચ્છે છે, તો હે રાજન્! આ બ્રાહ્મણ પોતાના સુખનુ સ્થાન પોતાના દેહની રક્ષા કરવા કેમ ન ઇચ્છે? તારે આની સાથે પૂર્વ જન્મમા કરાયેલુ કઈ વેર નથી કે, જેથી આ નિર પરાધી બ્રાહ્મણપુત્રને તુ મારવા ઇચ્છે છે! જે મનુષ્ય કેવળ પોતાનુ જ સુખ ઇચ્છતો વેર વિના જે (નિર્દોષ) પ્રાણીને મારી નાખે છે, તે મારનારાને પેલુ મરનાર પ્રાણી ખીજ જન્મમા જન્મીને મારે જ છે આનો પિતા અત્યંત દુષ્ટાત્મા હોઈ પાપી આચારવાળો અને દુષ્ટબુદ્ધિ છે, જેણે પોતાના આ પુત્રને ધનના લોભથી તને સોંપ્યો છે! મનુષ્યે અનેક પુત્રો ઇચ્છવા જોઈએ, કેમ કે તેઓમાથી એક પણ જો ગયા નય (અને ત્યાં શ્રાદ્ધ કરે) અથવા અશ્વ મેધ યજ્ઞ કરે કે નીલોત્સર્ગ કરે, (તોપણ પિતાની સદગતિ થાય છે) દેશની અદર જે કોઈ પાપકર્મ કરે તે પાપનો છઠ્ઠો ભાગ સન્ન ભોગવે છે, એમા સશય નથી, માટે પાપ કરવા તૈયાર થયેલા હરકોઈને સન્નએ અટકાવવો જોઈએ તુ સૂર્યવશમા જન્મ્યો છે અને ત્રિશકુનો ઉત્તમ પુત્ર છે, છતાં તે પુત્ર વેચવા તૈયાર થયેલા આને કેમ ન અટકાવ્યો? હે રાજન્! તુ આર્ય થઈ અનાર્ય જેવુ કર્મ કરવા ઇચ્છે છે, પણ આ મુનિપુત્રને છોડી દેવાથી અને મારુ વચન માનવાથી જ તારા દેહમા સુખ થશે, એમા કઈ વિચારવા જેવુ નથી હે રાજન્! તારા પિતા શાપ ના યોગથી આકાલપણ પામ્યા હતા, પણ મેં એમને એ જ શરીરથી સ્વર્ગલોકમા પહોંચાડ્યા છે, માટે હે રાજન્! એ જ પ્રેમના સાધકથી તુ મારુ વચન માન અત્યંત દુઃખી થઈ રહતા આ ગરીબ બ્રાહ્મણને તુ છોડી દે આ રાજસૂય યજ્ઞમા મેં તારી પાસે આ અવશ્ય ધ્યાનના કરી છે, તો યાચનાનો

ભાગ કરવાથી થતા દોષને તુ કેમ સમજતો નથી ? હે ઉત્તમ સગ્ન ! આ યજ્ઞમાં યાચના કરેલું સર્વકાળ આપવું નેઈએ, નહિ તો હે સગ્ન ! તેને પાપ જ લાગે એમાં સગય નથી

આમ બોલ્યા હે મહાનજ ! તે વિશ્વામિત્રનું એવું વચન સાંભળી સગ્નઓમાં ઉત્તમ હરિશ્ચંદ્ર મુનિશ્રેષ્ઠ વિશ્વામિત્રને કહેવા લાગ્યો 'હે ગાધિપુત્ર મુનિ ! જલોદરથી હું ઘણો જ દુઃખી થાઉં છું, માટે આને હું તહિ છોડું હે વિશ્વામિત્ર ! તમે કંઈ બીજું માગો મારા આ કાર્યમાં તમારે અવશ્ય આગ્રહ ન કરવો ' સગ્નનું તે વચન સાંભળી અત્યંત ક્રોધી સ્વભાવના વિશ્વામિત્ર બ્રાહ્મણપુત્રને ગક નેઈ દુઃખથી અત્યંત તપી ગયા ૧-૫૯

તચ્છુત્વા ઘચનં રાઘો વિશ્વામિત્રોઽતિક્રોધન ।

યમૂલ દુલ્હસંતતો ધીક્ષ્ય દીનં દ્વિજાત્મજમ્ ॥૫૯॥

ઈનિ શ્રીદેવીજાનવત નહાપુશ્પામૃતા નમ્રમ સ્કંધ વિરે
અધ્યાયમાં ૧૬ મેં સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૭ મો*

વિશ્વામિત્રે શુનઃરોપને દાસ્યોચ્ચા અને
હરિશ્ચંદ્રે રોગથી રહિત થયા

બાસ ડવાચ

ચદન્તં વાલકં વીક્ષ્ય વિશ્વામિત્રો દયાનુરઃ ।

શુનઃરોપમુવાચેદં ગત્વા પાર્શ્વેઽંતિતુ હિતમ્ ॥ ૧ ॥

આસ બોલ્યા બાળક શુનરોપને રહતો નેઈ દયાનુર ધયેલા વિશ્વામિત્રે તેની પાસે જઈ અત્યંત દુઃખી થતા તેને આ વચન કહ્યું 'હે પુત્ર ! વરુણદેવનો મન હું તને કહું છું, તેનું મારી આગ્રહી મનમાં સ્મરણ કરતા ને જપ કરતા તારું કન્યાણુ ધનું ' શોકથી ગભરાતો નુનરોપ વિશ્વામિત્રનું એ વચન સાંભળી, તેમણે કહેલા મનનો સ્પષ્ટ અનુભવી મનમાં જપ કરવા લાગ્યો હે સગ્ન ! મનને તે જપી રહ્યો, ત્યાંજ તરત જ તે બાળક ઉપર પ્રમત્ત ધયેલા દયાળુ વરુણદેવ ત્યા પ્રગળ્યા ત્યાંજ તેમને પ્રકટેલા બઈ

બધા અત્યંત વિસ્મય પામ્યા અને તેમના દરોનથી આનંદ પામી તેમની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા રોગથી દુઃખી ગળ હરિશ્ચંદ્ર પણ અત્યંત વિસ્મય પામી તેમના ચરાણોમાં નમ્યો અને બે હાથ બાંધી માંમે બિભેલા તે દેવની સ્તુતિ કરવા લાગ્યો

હરિશ્ચંદ્ર બોલ્યા - હે દેવોના દેવ ! હે કૃપાના સમુદ્ર ! હું પાપાત્મા અત્યંત મદ્યુદ્ધિ છું મેં અપરાધ કર્યો છે, છતાં આપ પરમેશ્વરે મને ગરી બને પવિન કર્યો છે પુત્રને ઈચ્છતા દુઃખમાં રહેવા મેં તમારું અપમાન કર્યું છે, પણ આપ પ્રભુએ તે ક્ષમા કર્યું, કેમ કે અત્યંત દુઃખુદ્ધિ હોય તેનો વળી અપરાધ શો ? (તેનો અપરાધ ગણાય જ નહિ) હે દેવોના દેવ 'ગરજવાળો મારણસ દોષને જોતો નથી' એ વચન પ્રમાણે પુત્રની ઈચ્છાવાળા અને નરકથી ડરતા મેં તમને કહ્યા છે 'પુત્રગિત મનુષ્યની સદગતિ ધતી નથી અને સ્વયં તો તેને મળતુ જ નથી' એ વાક્યથી ડરેલા મેં તમારો અપરાધ કર્યો છે હે પ્રભો ! ગુની પુરુષે અગ્નાનીતા દોષનો વિચાર કરવો જ ન જોઈએ હું માગ પુત્રથી કળાયો છું અને તેથી રોગથી પીડાઈને દુઃખી થયો છું હે મહાસજ ! મારો પુત્ર કયા ગયો છે, તે હું જાણતો નથી હે કૃપાના ભાગ પ્રભો ! મરણથી ડરેલા મારો પુત્ર મને કળીને વનમાં જતો રહ્યો છે, તેથી મેં ધન આપી આ બ્રાહ્મણપુત્રને વેચાતો લીધો છે અને તે ખરીદેલા પુત્રથી તમને પ્રસન્ન કરવા આ યજ્ઞ આરંભ્યો છે હમણાં તમે પ્રસન્ન થયા છો, તો તમારું દર્શન પામી જલોદરથી બચેલું મારું અસહ્ય દુઃખ સાપૂર્ણ ગયું છે

આસ બોલ્યા એમ ને રોગાનુર ગમનું વચન સાંભળી દેવેના દેવેશ્વર દયાળુ વરુણદેવ બે ઉત્તમ સગ્નને કહેવા લાગ્યા

વરુણદેવ બોલ્યા હે ગમન ! મારી સ્તુતિ કરતા આતિ દુઃખી શુનરોપને તું છેલ્લી દે નારો આ યજ્ઞ પૂર્ણ થયો છે અને તું પોતે મેગેથી ગિત થા ' એમ કહી તરત જ વરુણદેવ ચાં સમામદેના દેખતા સગ્નને રોગનિહત કરી સામેં કર્યો, તેમ જ મહાત્મા વરુણે આ (નુનરોપ) બ્રાહ્મણને પણ કામીથી

* આ અધ્યાયમાં આ પ્રસંગ રાઘવેની વિશ્વામિત્રે શુનરોપને દેખ્યા, તે પછી હરિશ્ચંદ્રે સગ્નની સ્તુતિ થયે, એ કથા કહેવાયે.

હોયે ક્યોં તે વખતે ત્યાં યજ્ઞમંડપમા જયજય રાજ
 ઘઈ ગ્હો અત્યંત ભયકર રોગથી રહિત ઘયેલો રાજ
 તરત જ ખૂબ હાઈ પાખ્યો અને યજ્ઞ પાધનાના
 ખીલેથી ફૂટીલો ગુન શેષ ખૂબ સુખી થયો વિનય
 યુક્ત એ રાજાએ પણ આ યજ્ઞ પૂર્ણ કર્યા ત્યારે
 શુન શેષ એ હાથ જેડી મહાસદોને આમ કહેવા
 લાગ્યો 'હે મહાસદો' તમે ધર્મને મારી રીને જાણો
 છો અને માત્ર યોગનારા છો, તો વેદશાસ્ત્ર અનુસાર
 તમે ધર્મનો નિર્ણય કહો હે યજ્ઞ જાણનારા' હવે
 હું પુત્ર કેનો? અને મારો પિતા કેણ? તમાર
 વચનથી હું તેને શરણે જઈ 'નેણે એ વચન કહ્યું,
 ત્યારે સભાસદો પરસ્પર કહેવા લાગ્યા 'આ અજ
 ગર્તનો જ પુત્ર છે છતાં બીજા કેનો ગણાય? અજ
 ગર્તના અગેચગામ્યાં આ જન્મ્યો છે અને તેણે
 ભક્તિથી આનો પાળ્યો છે તો બીજા કેનો આ પુત્ર
 ગણાય? (એનો જ ગણાય) એ નક્કી છે તે
 સાબળી વામદેવ તે સભાસંત્રોને કહેવા લાગ્યા 'એ
 પિતાએ તો દ્રવ્યના લોભથી પુત્રને વેચી નાખ્યો
 છે, માટે આ પુત્રધનને આપનારા રાજાનો ગણાવો
 જોઈએ, તેમા સંશય નથી અથવા આ વરુણનો પુત્ર
 ગણાવો જોઈએ, કેમ કે એમણે પાશથી આને છોડાવ્યા
 છે અને આપનાર, ભયથી બચાવતા, વિદ્યા
 આપનાર, જન્મ આપનાર તથા ધન આપનાર—આ
 પાત્ર પિતાઆ (શાન્તોમા) કહ્યા છે' આમ તે
 વખતે કેટલાક (શુન શેષને) તેના પિતાનો પુત્ર
 કહેવા લાગ્યા બીજાઓ હરિશ્ચંદ્ર રાજાનો પુત્ર કહેવા
 લાગ્યા અને કેટલાક વરુણનો પુત્ર કહેવા લાગ્યા, પણ
 એ બાબતમા નિર્ણય કરો શકના નહિ એમ સદેહ
 હોયો થયો, ત્યારે સર્વથી પૂછાયેલા મહા વસિષ્ઠે
 ત્યાં વિવાદ કરતા મહાસદોને આ વાક્ય કહ્યું 'હે
 મહાભાગો! જેમા માન્ય કરેલો નિર્ણય તમે માલગો
 આ બાબતને સ્પર્શરહિત ધઈ તેના પિતાએ વેચી
 નાખ્યો, તે જ વખત ધન લેવાથી તેણે સળધ તો જતો
 જ રહ્યો છે અને હરિશ્ચંદ્રનો જ આ ખરીદેલો પુત્ર
 થયો છે પણ રાજાએ પણ બાધના ખીલે તેને
 બાધના, ત્યારે તેનો પા આ પુત્ર ત્હો નથી અને
 વરુણ પણ આના વડ સ્તુતિ કર્યા, ત્યારે જ તેમા

પસન્ન થઈ આને છોડાવ્યો છે, તેથી હે મહાભાગો!
 તે વરુણનો પગ આ પુત્ર ન ગણાય, કેમ કે જે
 મનુષ્ય મોટા મનોથી દેવની સ્તુતિ કરે છે, તેને એ
 દેવ પ્રસન્ન થઈ ઈચ્છત ધન, પ્રાણ, પશુ, સજ્જ
 તથા મોક્ષ પણ આપે છે, (એમા ઈચ્છનવાઈ નથી,)
 એટલે ખરી રીતે તો આ પુત્ર વિશ્વામિત્રનો જ
 ગણાય, કેમ કે વિશ્વામિત્રે આનંદરહિત સમયે આને
 મોગી શક્તિવાળો વરુણનો મત્ર આપી બચાવ્યો છે
 વ્યાસ યોગદયા વસિષ્ઠનું તે વાક્ય સાબળી
 સભાસદોએ 'બહુ સાચું' એમ કહ્યું અને વિશ્વામિત્રે
 પણ તે વખતે 'હે પુત્ર! મારે ઘોર ગાત્ર' એમ કહી
 પ્રેમપૂર્ણ થઈ તે શુન શેષને જમણા હાથે ગ્રહણ કર્યો,
 ત્યારે તરત જ શુન શેષ તેમની જ માથે ઉતારવો
 જતો ત્હો અને વરુણ પણ પ્રસન્નચિત્તા થઈ પાતાના
 સ્થાને ગયા પણ યાગિક, બ્રાહ્મણો અને સભાસદો
 પાતાને વર ગયા અને રોગરહિત થઈ તે વખતે
 આનંદ પામેલો રાજા પણ અત્યંત પ્રસન્નચિત્તાથી
 પ્રજાઓનું પાલન કરવા લાગ્યો રોહિત નામનો
 કુમાર પણ વરુણનું તે વૃત્તાત સાબળી પ્રસન્ન થઈ
 ધોર જગતમા આવેલા પર્વતમાથી પોતાના વેર
 આવ્યો, ત્યારે દૂતોએ રાજા પાસે આવી તે પુત્રને
 આનેલો જણાવ્યો એટલે હા પાની એ દોસનપતિ
 તરત જ પુત્રની સામે ગયો પિતાને આવના જોઈ
 પ્રેમથી ઊભાઈ જઈ અત્યંત પ્રેમવિદ્ય થઈ મોકલે
 લીમે પણ અગુભજેલા નનોવાળો રોહિત પૃથ્વી પર
 દડવન પડ્યો ત્યારે રાજાએ પણ આનંદયુક્ત થઈ
 તે પુત્રને ઉડી ભેગીને મસ્તકમા સ્વી દુશાન પૂજા
 પછી તેને ખોળામા બસાડી હા પામેલા રાજાએ
 નેત્રના ઊંના હાથગુઓથી મસ્તક પર અભિષેક
 કર્યો પછી અત્યંત પ્રિય એ પુત્ર નથે તે જન્મ
 કરવા લાગ્યા જન્મ્યામા શ્રેષ્ઠ હરિશ્ચંદ્ર નરમેધ
 યજ્ઞનો વૃત્તાત વિસ્તારથી પુત્રને કહ્યા અને પછી
 ઉત્તમ સજ્જત યજ્ઞ કર્યો તેમા વસિષ્ઠનો સત્કાર કર્યો,
 રાજાએ તેમના હામ કરનાર બનાયા પછી એ યજ્ઞ
 સમાપ્ત થયો, ત્યારે મુનિ વસિષ્ઠની અતિશય આદરથી
 રાજાએ પૂજા કરી પછી મુનિ વસિષ્ઠ ઇંદ્રના નુદર
 સ્થાનમા ગયા, ત્યાં વિશ્વામિત્ર પણ આયા હતા

અને વસિષ્ઠ નાથે મળ્યા હતા તે બંને જણ મળીને ત્યાં દેવલુપનમા બેઠા હતા, ત્યાંએ મુનિશ્રેષ્ઠ વિશ્વામિત્રે પૂજા પામેલા તે વસિષ્ઠને બેઠે વિરમયયુક્ત ચિત્તે ઇંદ્રની સભામા તેમને પૂછ્યું 'હે મુનિશ્રેષ્ઠ! આવી મોટી પૂજા કોણે કરી તમે મારી આગળ સત્ય કહે' (તે માલગી) વસિષ્ઠે કહ્યું 'પ્રતાપી રાજા હરિશ્ચંદ્ર માને યજમાન છે, તેણે ઉત્તમ દક્ષિણાવાળો રાજસૂય યજ કર્યો હતો તે રાજા જેવો સત્યવાદી, વ્રતધારી, દાતા, ધર્મશીલ અને પ્રજાઓને સજ્જ સખવામા તત્પર ખીન્ને કોઈ રાજા નથી હે વિશ્વામિત્ર! તેના યજમા મે આ પૂજા મેળવી છે હે બ્રાહ્મણ! ફરી તમે શું પૂછો છો? હું તમને બતાવટ વિનાનું સત્ય કહ્યું છું કે, 'હરિશ્ચંદ્ર જેવો સત્યવાદી, દાતા, શૂરો અને પરમ ધાર્મિક રાજા થયા નથી થયે પાતું નહિ'.

વ્યાસે કહ્યું તેમનું એ વચન સાભળી અત્યંત ક્રોધેલા* વિશ્વામિત્ર ક્રોધથી લાલ નેત્રોવાળા થઈ વસિષ્ઠને કહેવા લાગ્યા 'વરુણની ઇચ્છા પ્રમાણે કરવા કૃમ્લ ક્યો છતા જેણે વરુણને કૃત્યા હતા અને જેને કષ્ટ પ્રિય છે, એવા જુદા રાજાની તમે આવી સ્તુતિ કરો છો, માટે હે મહાબુદ્ધિમાન! જન્મથી માડી મેળવેનું મારા તપનું તથા અધ્યયનનું જે પુણ્ય છે અને તમાન મોગ તપનું જે પુણ્ય છે, તેની આપણે ગરત કરીએ તમે અત્યંત વખાણેલા એ ગંગાને જે હું અસત્યવાદી, અત્યંત અદાતા અને મહાનીચ ન કરું, તો જન્મથી માડી એકઠું કહેવું માન મર્થ પુણ્ય તાન પામે અને જે તેને તેવો હું કરું તો તમારું સર્વ ગુણ નાશ પામે આવી આપણે ગરત કરીએ' પછી વિવાદ કરતા બંને અતિ ક્રોધી મુનિઓ એ શરત કરી સ્વર્ગ લોકમાથી પોતાના આશ્રમમા ગયા ૧-૫૯

ગ્લહં હ્યથા તતસ્તો તુ વિવદન્તો મુની તદા ।

સ્વાધ્મમ વ્યંગ્લોક્ષાશ્ચ ગત્વો પરમકોપનો ॥૫૯॥

હનિ ગીરિવો નાનવત મદ્યપુષ્પમા રામમ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૧૩ માં નામક

અધ્યાય ૧૮ મો*

વિશ્વામિત્રનો હરિશ્ચંદ્ર ઉપર ક્રોધ

વ્યાસ ક્ષમા

કદાચિત્તુ હરિશ્ચન્દ્રો મૃગયાર્થે વનં યયો ।

અપદમ્યદ્ રુદ્રતીં શાલા સુન્દરીં ચાલ્લોચનામ્ ॥૧॥

વ્યાસ બોલ્યા કોઈક સમયે હરિશ્ચંદ્ર શિકાર માટે વનમા ગયા, ત્યાં સુદર નેત્રવાળી સુદર બાળાને તેણે રહતી બેઠે દયાનુ મહારાજા હરિશ્ચંદ્રે તે સ્ત્રીને પૂછ્યું 'હે કમળની પાપડીઓ જવા વિશાળ નેત્રોવાળી! હે સુદર મુખવાળી! તને કોણે અત્યંત પીડી છે? તને શું દુઃખ છે? તું મને જલદી કહે નિજન ધોર જગલમા તું કોણ છે? તારો પતિ અને પિતા કોણ છે? હે સુન્દરી! મારા રાજ્યમા રાક્ષસ પણ પરત્વીને પીડા કરતો નથી, માટે જે કોઈ તને દુઃખ દેતો હોય, તેને હું તરત જ મારીશ હે સુદર કેડતા પાછલા ભાગવાળી! તારું દુઃખ તું કહે હે પાતળા ગેટવાળી! તું શાત થા હે સુદર મધ્ય ભાગવાળી! મારા દેશમા કોઈ પાપી આત્મા છે જ નહિ' એવું તેનું વચન સાભળી એ સ્ત્રીએ મુખ ઉપરથી આસુઓ વાછીને રાજાઓમા ઉત્તમ હરિશ્ચંદ્રને કહ્યું 'હે રાજા! મહામુનિ વિશ્વામિત્ર મને અત્યંત દુઃખ દે છે, કારણ કે તે મુનિ મારે* માટે વનમા ધોર તપ કર્યો કરે છે હે ઉત્તમ વ્રતવાળા! તારા દેશમા તેને લીધે હું દુઃખી છું એ મુનિએ સુદર, મનોહર મન અત્યંત પીડી છે, એમ તમ જાણો'

હરિશ્ચંદ્ર રાજાએ કહ્યું 'હે વિશાળ નેત્રોવાળી! તું શાત થા, તને દુઃખ નહિ રહે તપ કરવામા તત્પર એ મુનિને હું અદ્ભુતવીશ' એમ તે સ્ત્રીને આશ્વાસન આપી રાજા તરત જ એ મુનિ પાસે ગયો અને મસ્તકથી તમને પ્રણામ કરી કહેવા લાગ્યો કે, હે સ્વામિ! તમે તપ વડે દેહને અત્યંત પીડા શા માટે કરો છો? હે મહાબુદ્ધિમાન! આ તમારો આશ્રમ

* આ અધ્યાયમા હરિશ્ચંદ્ર નાથે વિશ્વામિત્રને વેર થયું એ કથા અનુસાર જોડાયેલી કહેવાયે.

* આ ભાગ તે વિશ્વામિત્રે રચેલી માયા હતી.

+ એટલે કે હું ત્રિદિગ્ધ અને મને ત્રિદિગ્ધ મેનવાર માટે

+ પોતાના પિતા ત્રિદિગ્ધને ઉપર કરનાર મારું મુન-વચને દાનવરા બાનતનું વાક્ય જેનું માન્યું નથી એવા અદિત્ય હરિશ્ચંદ્રની માટે આ ૧૩ અધ્યાય કરે છે આવી અદિત્યને જે જન્મમા પ્રેમનું મુદ્દા હતી.

શા માટે છે? તમે સત્ય કહો હે વિશ્વામિત્ર! હું તમારી ઈચ્છા સફળ કરીશ ઊંઘે, જલદી ઊંઘે હવે તમે તપ ન કરશો હે સર્વજ્ઞ! મારા દેશમા કોઈએ પણ લોકોને પીડા કરનારુ અતિ ઉગ્ર ધોર તપ કદી કરવાનુ નથી.

વ્યાસ બોલ્યા એમ વિશ્વામિત્રને અટકાવી રાજા ઘેર ગયો અને મુનિ વિશ્વામિત્ર મનમા ક્રોધ કરી ત્યાથી જતા રહ્યા ત્યાથી જઈને એ વિશ્વામિત્રને રાજાના તે અયોગ્ય કૃત્યનો, વસિષ્ઠ સાથેના સવાદનો અને તપથી પોતાને અટકાવવા માટેનો વિચાર કયો અને કોપયુક્ત મનથી તેનો ખદલો લેવા (નઙ્ગી) કર્યું પછી મનમા ખૂબ વિચારી ધોર શરીરધારી એક દાનવને સૂવગ્ની આકૃતિવાળો ખતાવી તેના દેશમા રવાના કર્યો મોટી કાયાવાળો, ઘણો જ કાળો અને અતિ ભયકર શબ્દ કરતો તે સૂવર રખેવાળોને ત્રાસ આપતો રાજાના બગીચામા પહોંચ્યા અને માલતી તથા કદમ્બોના વનને તથા નૃર્ધના ઝડોને વારવાર ઘુણાવતો અને દાતથી ગુસ્સીને ખોદી નાખતા તેણે વૃક્ષોને મૂળમાથી ઉખેડી નાખવા માડ્યા વળી તેણે ચાપા, કેવડાના વન, મોગરાના છોડ, કરેણ અને સુગંધીવાળો વગેરે કોમળ ઉત્તમ વૃક્ષોને ઉખેડી નાખ્યા તેમ જ એ બગીચામા તે મૂવરે મુચુકદ, આસોપાલવ, બ્યારસલ્લી તથા તિલક વૃક્ષોને ઉખેડી નાખી તેમનો નાશ કર્યો ત્યારે બગીચાના બધા રખેવાળો હથિયારો હાથમા લઈ ધસી ગયા અને અત્યંત ગભરાયેલા માણીઓ 'હાય હાય' એમ કહી ત્યા ખૂંસો પાડવા લાગ્યા કાળ સમાન ક્રાંતિવાળા એ સૂવરને બાણોથી અત્યંત માર્યો, છતા તે ત્રાસ ન પામ્યો અને તેણે રખેવાળોને હેરાન કર્યો ત્યારે અત્યંત ભયથી ગભરાઈને તેઓ રાજાને શરણે ગયા અને ભયભીત બની મુજતા 'ખચાવો, ખચાવો' એમ કહેવા લાગ્યા ભયથી ગભરાયેલા તેઓને આવેલા નેઈ રાજાએ ગુણ્યુ 'શો ભય છે? કોનાથી ભય છે? તમે કેમ આવ્યા છો, કહો હે રખેવાળો! દેવોથી કે સહસ્રોથી હું ડરતો નથી તમને કોનાથી ભય થયેલો છે, તે મારી આગળ કંઈ લોકમા પાપી યુદ્ધિવાળો જે દુષ્ટ શત્રુ થયો છે, તે દુર્ભાગીને એક

જ બાણથી હું મારી નાખીશ. દેવ કે દાનવ હશે, તોપણ તેને તીક્ષ્ણ બાણોથી હું મારી નાખીશ, તે ક્યા છે, કેવા દેખાવનો છે અને કેટલા બળવાળો છે?

માણીઓ બોલ્યા હે રાજા! એ દેવ, દૈત્ય, યક્ષ કે કિન્નર નથી, પણ મોટા શરીરવાળો સૂવર છે અને તમારા બગીચામા તે ઊભો છે અતિશય કોમળ ફૂલછોડોને દાંતથી તે ઉખેડી નાખે છે અને ઘણો જ વેગવાન હોઈ તે સૂવરે આખા બગીચાને ઇન્તખિન્ત કરી નાખ્યો છે હે મહારાજા! બાણ, પથરા અને લાકડીઓથી અમે તેને માર્યો છે, છતા તે ડરતો નથી અને અમને મારવા દોડે છે એવું તેઓનું વચન સાભળી કોપથી વ્યાસ થયેલો રાજા ઘોડા પર ચડી તરત જ બગીચા તરફ ગયો હાથી, ઘોડા, રથ અને પાળાઓ સહિત મોટા સૈન્ય સાથે તે ઉત્તમ બાગમા ગયો ત્યા ઘુઘવાટા કરતા ભયકર સૂવરને તેણે જોયો, ત્યારે બાગને ભાગી નાખેલો નેઈ રાજા ક્રોધે ભરાયો, તરત જ ધનુષમા બાણ ચડાવી, ધનુષ ખે ચીને એ પાપી સૂવરને મારી નાખવા તેણે તૈયારી કરી રાજાને હાથમા ધનુષવાળો તથા ક્રોધથી વ્યાકુળ થયેલો નેઈ અતિ ઉગ્ર શબ્દ કરતો સૂવર એકદમ સામે ધસ્યો એડોળ મુખવાળા તે સૂવરને આવતો નેઈ રાજાએ તેને મારવાની ઈચ્છાથી તેના પર બાણ છોડ્યું પણ તેના બાણને વેગથી તથા બળથી ચુક્રવી દઈ તે સૂવર રાજાને બાણ ગી જઈ મોટા વેગથી નીકળી ગયો તે વખતે તેને જતો નેઈ કોપેલા રાજાએ યત્નથી ધનુષ ખે ચી તીક્ષ્ણ બાણો છોડવા માડ્યા પણ ફાણવારમા રાજાના દૃષ્ટિમર્ગે આવતો ને ફાણવારમા અદૃશ્ય થતો એ સૂવર અનેક પ્રકારના શબ્દો કરતો દોડવા લાગ્યો અત્યંત કોપેલો હરિશ્ચંદ્ર ધનુષ ખે ચી વાયુ જેવા વેગવાળા ઘોડાથી એ સૂવરની પાછળ ગયો પછી તેનું સૈન્ય વનની અદર આમતેમ જતુ રહ્યું અને રાજા એકલો દોડી જતા તે સૂવર પાછળ દોડ્યો અપોરતો મમય થયો, ત્યારે નિર્જન વનમા તે આવી પહોંચ્યો તેનું વાહન ઘોડો થાકી ગયો અને તે પોતે પણ ખૂબ તરસ્યો ને ભૂખો થયો પેલો સૂવર દેખાતો બધ પડ્યો, ત્યાર મહાભયકર વનમા માર્ગ ભૂલેલો એ રાજા ચિંતાતુર થયો અને

દુષ્ટીની ગેઢે ઊભો રવો 'હુ શુ કરુ ? કયા જાઉં ?
વનમા મારો કોઈ મલાયક નથી અને પોતાના માર્ગને
હુ જાણતો નથી, તો હવે કયા જાઉં ?' આમ તે
વિચારવા લાગ્યો. મનુષ્યરહિત તે જંગલમા એમ
ચિંતાતુર થઈ રાત્ર વચરતો હતો, તેવામા ઘણા
જ નિર્ભય જળવાળી એક નદી તેણે જોઈ તેને
જોઈ આનંદ પામેલા ગંગાએ ઘોડાને પાણી પાઈ
ઘોડા ઉપરથી ઊતરી પોતે પણ ઉત્તમ નિર્ભય
પાણી પીધું દિશાઓનો ભ્રમ થવાથી અત્યંત મોહિત
થયેલા ગંગા ત્યા પાણી પી શુખ પામ્યો અને પછી
નગર તરફ જવા તેણે ઇચ્છા કરી, તેવામા વૃદ્ધ
બ્રાહ્મણુ કપ ધરનારા વિશ્વામિત્ર ત્યા આવ્યા,
ત્યાંજે એ ઉત્તમ બ્રાહ્મણને જોઈ રાત્રએ પ્રેમપૂર્વક
તેમને નમસ્કાર કર્યા વિશ્વામિત્રે પ્રણામ કરતા એ
ઉત્તમ રાત્રને કહ્યું 'હે મહારાજા ! તારુ કલ્યાણ
ધાઓ, તું એકમે આ નિર્જન વનમા કેમ આવ્યો
છે ? હે ગંગા ! આહીં તે તું કયા ઇચ્છ્યું છે ? હે
શ્રેષ્ઠ રાત્ર ! સ્વયં થઈ તું સર્વ કારણુ કહે

હરિય દ્ર રાત્રએ કહ્યું ઘણા જ મોટા સરોર
વાળા યજ્ઞવાન એક સુવરે મારી કૂલવાડીમા આવી
કોમળ ક લહોડાને એકદમ કચડી નાખ્યા છે હે
મુનિશ્રેષ્ઠ ! તે દુષ્ટને અટકાવવા લાખમા ધનુષ લઈ
સૈન્ય નહિત હુ માગ નગરની નીકડાઓ છુ પાપી,
માયાવી અને વગવાન એ સુવર મારી નજર આગળ
કયાડ જતો રહ્યો છે, હુ તેની પાછળ આવ્યા છુ
અને મારુ સૈન્ય પાન કયાડ જતુ રહ્યું છે ભૂખ્યા
ને તમ્હો હુ મૈત્રાવી વિખાંડે પરી ચલી આ-આ છુ
અને હે મુનિ ! નગરનો માર્ગ તથા સૈન્યની ગતિ
જાણી શકતો નથી હે પ્રેમા ! નજર તન્દ્વનો રસ્તો
તમે મને બતાવો આ નિર્જન વનમા મારા ભાત્યાના
યોગની તમે આવ્યા છે હુ અપાવ્યાનો પ્રખ્યાત
રાત્ર હરિય દ્ર, ગંગસૂય યજ્ઞ કન્ધાર હોઈ (દેહેને)
દર્શિત પદાર્થ હમેન્દ્ર આપુ છુ હે બ્રાહ્મણ ! યજ્ઞ
માટે તમને જે ધનની ઈચ્છા હોય તો તમે અવાધ્યા
આ રત્રે હે બ્રાહ્મણશ્રેષ્ઠ ! હુ તમને પુષ્કળ ધન
આપીના ૧-૫૮

ધનેષ્ટા યદિ તે પ્રદત્ત વચર્થ દિગ્વિજયમ ।

માગન્ત્યમયોત્તયાયાં દાસ્યામિ વિપુલં ધનમ્ ॥૫૮॥

અધ્યાય ૧૮ મે ભાગ

અધ્યાય ૧૮ મે *

વિશ્વામિત્રે હરિશ્ચંદ્રતુ રાજ્ય લઈ લીધું

વ્યાસ ઉવાચ

इति तस्य वचः श्रुत्वा भूयतेः कौशिको मुनिः ।

प्रहस्य प्रत्युवाचेद् हरिश्चन्द्रं तदा नृपम् ॥ ૧ ॥

આમ બોલ્યા હરિશ્ચંદ્ર તુ એ વચન સાંભળી
વિશ્વામિત્ર મુનિ ખૂબ હસીને તે વેળા હરિશ્ચંદ્ર
રાત્ર પ્રત્યે આ વચન કહેવા લાગ્યા 'હે રાત્ર !
આ તીર્થ પુણ્યરૂપ, પવિત્રકારક અને પાપનો નાશ
કરનાર છે. માટે હે મહાભાગ તમે સ્નાન કરો અને
પિતૃઓનું તર્પણ કરો હે રાત્ર ! આ ક્ષમ અત્યંત
શુભ છે, માટે આત પવિત્ર આ પુણ્યતીર્થમા સ્નાન
કરી પોતાની શક્તિ પ્રમાણે તમે દાન આપો જે
મનુષ્ય મહાપવિત્ર તીર્થમા આવી સ્નાન કર્યા વિના
ભય છે, તે કૂરી આત્મહત્યારો થાય છે એ સ્વાધ
ભુવ મનુષ્યે કહ્યું છે, માટે હે રાત્ર ! આ ઉત્તમ તીર્થમા
(સ્નાન કરી) પોતાની શક્તિ પ્રમાણે તમે પુણ્ય
કરો પછી હુ તમને રસ્તો બતાવીશ એટલે તમે
નગરમા જજ્ઞે હે નિદોષ કંકુત્સ્યવશી ! તમારા દાનથી
સતુષ થઈ હુ તમને રસ્તો બતાવવા આજે તમારી
માથે આવીશ કપટથી શોભતુ મુનિ વિશ્વામિત્રનું
તે વચન સાંભળી રાત્ર હરિશ્ચંદ્ર વચ્ચે ઉતારી વિધિ
પ્રમાણે સ્નાન કરવા નદી પાસે ગયો મુનિના વાક્યો-
થી મોહિત થઈ તેણે ઘોડાને કાઢ સાથે બાંધ્યો અને
અવશ્ય ભાવિના યાગથી તે વખતે તોને તે વગ થયો
સ્નાનવિધિ કરી, પિતૃદેવોને સારી રીતે તૃપ્ત કરીને
રાત્રએ વિશ્વામિત્રને કહ્યું 'હે સ્વામિત્ર ! હુ તમને
દાન આપુ છુ હે મહાભાગ ! ગાયો, પૃથ્વી, સોતુ,
હાથી, ઘોડા, રથ અને વાહન, જે કાઈ તમે ઇચ્છતા
હો, તે હમણા હુ આપીશ, માટે નહિ આપવા જેવું
કઈ પણ નથી પૂર્વે ઉત્તમ ગંગસૂય યજ્ઞમા મુનિઓની
પામે મે આ વ્રત લીધું છે, માટે હે મુનિ ! આ
ઉત્તમ તીર્થમા મંગળા તમે જે કઈ ઇચ્છતા હો તે
ક્રો, હુ તમને તે આપીશ

* આ અધ્યાયમા મહામા વિશ્વામિત્રે હરિશ્ચંદ્રનું રાજ્ય
વહી લીધું

વિશ્વામિત્ર જોલ્યા હે રાજન્ ! પૃથ્વી પર તમારી મોટી કીર્તિ મેં પહેલાં સાબળી છે અને વસિષ્ઠે પણ તે કીર્તિ મારી આગળ કહી છે કે, 'સૂર્યવંશના હરિશ્ચંદ્ર જેવો દાતા છે, તેવો રાજા પૃથ્વી પર થયો નથી ન થશે પણ નહિ ત્રિશત્રુનો પુત્ર એ ઉત્તમ રાજા જેવો અર્થ ઉદાર છે, તેવો પૃથ્વી પર કોઈ જ નથી' આ કારણથી આજે તમારી પામે હું માગુ છું કે, હે મહાભાગ્યશાળી રાજા ! માગ પુત્રનો વિવાહ છે તે માટે તમે મને ધન આપો

હરિશ્ચંદ્રે કહ્યું હે પ્રાહ્લણશ્રેષ્ઠ ! તમે વિવાહ કરો, હું તમને માગ્યા પ્રમાણે ધન આપીશ, તમે જેટલું ધન ઇચ્છતા હશો, તે તમારી ઇચ્છા પ્રમાણે હું તમને અવશ્ય આપીશ

વ્યાસે કહ્યું હાવામા તત્પર મુનિ વિશ્વામિત્ર, તે રાજાએ એમ કહ્યું, ત્યારે ગર્ધર્વની માયા પ્રકટ કરીને તે પણ રાજાને ખતાવી, જેમા અતિશય ક્રોધજાળ એક કુમાર અને દશ વર્ગની કન્યા દેખાયા (પછી તેમણે કહ્યું) 'હે ઉત્તમ રાજા ! આ બંનેનું વિવાહકાર્ય આજે કરજી છે ગૃહસ્થ તમને પ્રાહ્લણ પુત્રનો આજે જ વિવાહ કરી દેવાથી રાજસૂય યજ્ઞ કરતા પણ અધિક પુણ્ય થશે' તે વચન સાંભળી તેમની માયાથી મોહિત થયેલો રાજા 'બહુ મારું' એમ પ્રતિજ્ઞા કરી ખીજી કઈ પણ જોલ્યા નહિ પછી વિશ્વામિત્રે તેને માર્ગ ખતાવ્યો, એટલે તે નગર તરફ ગયો વિશ્વામિત્ર પણ રાજાને હળી આશ્રમમા ગયા પછી વિવાહવિધિ કરી (અયોધ્યામા ગયેલા) વિશ્વામિત્રે (તેવેના અગ્નિહોત્રની શાળામા બેસેલા) રાજાને કહ્યું 'હે રાજા ! અગ્નિહોત્રની વેદિકા પર જ તમે આજે ઇચ્છા પ્રમાણે દાન આપો' ત્યારે રાજાએ કહ્યું 'હે પ્રાહ્લણ ! તમને શી ઇચ્છા છે, તે તમે કહો, તમે ઇચ્છેનું નહિ આપવા જેવું હશે તોપણ તે હું આપીશ સસારમા હાલ હું યશની ઇચ્છાવાળા છું, જેણે વૈભવ પામી પત્નોકમા સુખ આપનારું સુદ્ધ યજ્ઞ મેળવ્યો નથી, તેનું જીવન વ્યર્થ જ છે' પછી વિશ્વામિત્રે કહ્યું 'હે મહારાજા ! અત્યંત પવિત્ર વેદી પર હાથી, બોડા, સ્વ અને રત્નો

સહિત સર્વ રાચરચીલાવાળું રાજ્ય તમે વરતે આપો' વ્યાસ જોલ્યા મુનિની માયાથી મોહિત થયેલા રાજાએ તેમનું વચન સાંભળી કઈ પણ વિચાર કર્યો વિના જ 'રાજ્ય મેં આપ્યું' એમ દેવેન્દ્રાએ કહ્યું, ત્યારે અત્યંત દ્રુર વિશ્વામિત્રે 'તે મેં લીધું' એમ તેને કહ્યું (કરી પણ કહ્યું) 'હે મહાપુરુષમાન રાજેન્દ્ર ! દાનયોગ્ય દક્ષિણા પણ તમે આપો, કેમ કે દક્ષિણારીક્ષત દાન નિષ્કળ છે એમ મનુષ્યે કહ્યું છે માટે દાનના કળ સારુ શાસ્ત્રોક્ત દક્ષિણા તમે આપો' એમ કહેલા રાજાએ અત્યંત વિસ્મિત થઈ તેમને કહ્યું 'હે સ્વામિન્ ! કહો, મારે હવે કેટલું ધન દક્ષિણા તરીકે તમને આપવું જોઈએ ? હે સત્પુરુષ ! જેટલા પ્રમાણમા તે ધન હોય તે કહો હે તપોધન ! દાનની પૂર્તિ માટે હું તે આપીશ, તમે સ્વસ્થ થાઓ' તે સાંભળી વિશ્વામિત્રે પણ એ રાજાને કહ્યું 'અઠી ભાર મોનું હવે તમે દક્ષિણા તરીકે આપો' અત્યંત વિસ્મય પામેલા રાજાએ 'તે પણ હું આપીશ' એમ તેમની આગળ પ્રતિજ્ઞા કરી પછી તે જ સમયે તેના સેનિકો તેની તપાસ કરતા ત્યાં આવી પહોંચ્યા અને વ્યગ્ર છતાં તે રાજાને જોઈ આનંદ પામી તેની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા તેમનું વચન સાંભળી કઈ પણ સારુ-ખોટું કહ્યા વિના રાજા પોતે કરેલા ક્રામનો વિચાર કરતો ત્યાંથી રાણીવાસમા ગયો ત્યાં 'આવું દાન આપવા મેં કેમ સ્વીકાર્યું ? કારણ કે આ તો સંસ્વિ અપાર્થ ગયું ! વનમા જેમ વૃણરઓ વૃણી લે, તેમ પ્રાહ્લણે અહીં મને હમ્યો છે રાચરચીલા સાથે મળવું રાજ્ય મેં આપા દીધું અને અઠીભાર મોનું દક્ષિણા તરીકે આપવા કમ્પૃત્યું છે હું નુ કરું ? મારી બુદ્ધિ ભ્રષ્ટ થઈ ગઈ, મુનિનું કપટ મેં ન જાણ્યું અને આ તપસ્વી પ્રાહ્લણે એકાએક મને હમ્યો છે દેવના કૃપેને હું ભ્રાણી શકતો નથી, હા, દંવ ! હવે શું થશે ?' એમ ચિંતા કરતો રાજા અત્યંત વિચાર થઈ ઘેર આવ્યો ત્યારે પતિને ચિંતા કરતા જોઈ રાણીએ કાનુ પૂછ્યું 'હે પ્રભો ! હમણાં તમે ઉદાત્ત મનવાળા કેમ દેખાઓ છો ? શી ચિંતા છે ? કહો વનમાથી પુત્ર આ યો છે, પત્ની તમે રાજસૂય યજ્ઞ પાડી કની લીધો છે, તો હે રાજેન્દ્ર !

તમે ગા માટે શોક કરો છો ? શોકતું કારણ કહો કોઈ પણ સ્વર્ગે યજ્ઞવાન કે દુર્બળ તમારો શત્રુ નથી, વરુણ પણ અત્યંત સતૃપ્ત થયા છે અને ગૃથ્વી પર તમે દૃતાર્થ થયા છો (છતાં શોક કેમ કરો છો ?) ચિંતાથી ગરીર ધસાય છે અને ચિંતા જેવું (ભાકર) મરણ પણ તબી, માટે હે ઉત્તમ ગજા ! તમે ચિંતા છોડી દો અને હે વિદ્વાન ! તમે સ્વસ્થ થાઓ ' પ્રિયાનુ પ્રેમપૂર્વકનું વાક્ય સાંભળી રાજાએ સારુ - ખોટું કંઈ પણ ચિંતાનું કાગણું કહ્યું નહિ ચિંતાથી ઘેરા ચેલા જ સહી એ રાજાએ ભોજન કર્યું અને ઉત્તમજન શય્યામાં સૂવા છતાં રાજા નિદ્રા ન પામ્યો સવારમાં ઊઠી ચિંતાથી ખીડાતો રાજા સંધ્યા વગેરે ક્રિયાઓ જેટલામાં કરે છે, તેટલામાં વિશ્વામિત્ર આવ્યા સર્વસ્વ લઈ લેનાર એ મુનિને દ્વારપાળે રાજાને જણાવ્યા, એટલે (અદર) આવી વાગવાર પ્રણામ કરતા રાજાને તે કહેવા લાગ્યા 'હે રાજા ! રાજ્ય છોડી દે અને વાણીથી કબૂલેનું રાજ્ય અને સોનું તુ મને આપી દે, હે રાજેન્દ્ર ! તુ હવે સત્ય વાણીવાળો થા '

હરિશ્ચંદ્રે કહ્યું 'હે સ્વામિન ! આ રાજ્ય તમારું છે, મેં તમને આપી દીધું છે માટે તે છોડીને હું બીજી સ્થળે ચાલ્યા જઈશ હે વિશ્વામિત્ર ! તમે ચિંતા કરો મા હે પ્રેમા ! મારું મર્ગસ્વ તમે વિધિ પ્રમાણ લઈ લીધું છે માટે હે બ્રાહ્મણ ! સોનાની દક્ષિણા આપવા હાલ હું અગ્રજા છું પ્રથમ હું તમને (રાજાનું) દાન આપી દઉં છું અને પછી દ્વારપાળે મારી પામે ધનની આવક ઘરો ત્યાર તે દક્ષિણા પડ્યું હું આપીશ ' એમ કહી નગરએ પુનઃ તવા પત્નીને કહ્યું મોટા વિસ્તારવાળું મધ્યમ રાજ્ય (આપણું) નણ સરોરે સિવાય હાથી, ઘોડા, રથ, રત્નો તથા મુવર્ગ સંદિત મેં આમને વેદિકા ઉપર આપી દીધું છે ! માટે અયોધ્યા છોડીને મેઈ વનની ઝાડીમાં હું જતો સહીશ મમૃદિશમ્ આ સર્વ રાજ્ય સાગી રીતે મુનિ ભવે ગ્રહણ કરે ' એમ પુનઃ તથા નીચે ડી ઉત્તમ ધર્માત્મા હરિશ્ચંદ્ર તે શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણને માન આપતો પાતાના ઘરમાંથી નાહી નીકળ્યો નગરને જતો જોઈ, તેની ની તવા પુન

પુન પણ ચિંતાતુર અને અત્યાત દુઃખી મુખવાળા થઈ તેની પાછળ ચાલી નીકળ્યા તે વખતે નગરમાં મોટો હાલકાર વર્ધ રહ્યો અને અયોધ્યા શહેરમાં વસતા સર્વ પ્રાણીઓ તેઓને જોઈ શોક કરવા લાગ્યા કે, 'હાલ, આ રાજા ! તમે આ શું કામ કર્યું ? આ કહેશ કયાથી આવ્યા ? હે મહારાજા ! ચતુર વિદ્યાતાએ તમને કહ્યા છે ' એ વેળા તે મહાત્મા રાજાને પુન તથા પત્ની સાથે (જતો) જોઈ સર્વ વર્ણો દુઃખ પામ્યા બ્રાહ્મણ વગેરે નગરવાસીઓ ' આ મૃતારો છે ' એમ કહેતા દુરંચારી બ્રાહ્મણ વિશ્વામિત્રની નિંદા કરતા નીકળી જતા રાજા સામે આવી વિશ્વામિત્રે આવું કહોર વચન કહ્યું 'હે રાજા ! દક્ષિણાનું સોનું મને આપી તુ જા, અથવા 'હું નહિ આપું' એમ કહે, એટલે એ સોનું હું છોડી દઉં, હે રાજા ! તારા હૃદયમાં જે હોભ હોય, તો સચ્ચ રાજ્ય પાછું લે અને 'મેં આપી દીધું છે' એમ જને તુ માનતો હોય, તો જે (સોનું) કબૂલ્યું છે, તે આપ ' એમ કહેતા વિશ્વામિત્રને અત્યાત દુઃખી થયેલા મનવાળો હરિશ્ચંદ્ર રાજા પ્રણામ કરી એ હાથ બેડી કહેવા લાગ્યા ૧-૬૩

પવ ભુવન્તે ગાયેય હરિશ્ચન્દ્રો મહીપતિઃ ।

મણિવત્સ સુરીતાત્મા કૃતાજ્ઞિયુટોઽમ્લીત્ ॥૬૩॥

ઈતિ શ્રીહરીયા ૧૧૧ મંત્રપુરાનમાં સપ્તમ સ્કંધ વિષે

અધ્યાય ૧- મો સપ્તમ

અધ્યાય ૨૦ મો*

દક્ષિણા આપના હરિશ્ચંદ્રનો પ્રયત્ન

વાચ ડગલ

અદર્યા તે હિરણ્ય ધૈ ન કરિષ્યામિ ભોજનમ્ ।

પ્રતિજ્ઞા મે મુનિશ્રેષ્ઠ વિપાદ ત્વજ સુવત ॥૧॥

હરિશ્ચંદ્રે કહ્યું હે મુનિશ્રેષ્ઠ ! તમને સોનું આપ્યા વિના હું ભોજન નહિ કરું, આ મારી પ્રતિજ્ઞા છે, માટે હે ઉત્તમ વ્રતવાળા ! તમે ખેદ છોડી દો હું સૂર્યવંશમાં જન્મેલો, રાજસૂય યજ્ઞ કરનારો અને મનુષ્યોને ઈચ્છી આપનારો ક્ષત્રિય રાજા છું, તો હે

+ આ અધ્યાયમાં નાગરિકસાથી રાજાએની દમિયમ આપવા માટે હરિશ્ચંદ્રે કર્યા પ્રયત્ન વર્ણવેલો.

સ્વામિનું! પોતાની ઈચ્છાથી આપી દઈ હવે હું નકાર કેમ કરું— મેં નથી આપ્યું, એમ માત્રથી કેમ કહેવાય? હે ઉત્તમ બ્રાહ્મણ! મારે તમારું લેણું અવશ્ય આપવું છે તમે સ્વસ્થ થાઓ, મનધાર્યું સોનું હું તમને આપીશ, માત્ર ન્યા સુધી હું ધન મેળવું, તેટલો કાળ તમે રાહ જુઓ.

વિશ્વામિત્રે કહ્યું હે રાજા! હવે તને ધનની પ્રાપ્તિ શી રીતે થશે? રાજ્ય, ધનભંડાર, સેન્ય અને સાધન તો ગયા છે હે રાજા! ધન માટે તારી આશા બંધ છે હું શું કરું? હે રાજા! નિર્ધન થયેલા તને લોભથી હું કેમ હુખ દઉં? માટે હે રાજા! હું નહિ આપું. એમ હવે તું કહી દે, એટલે હવે પછી મોટી આશા છોડીને હું મારી ઈચ્છા પ્રમાણે ચાલો જાઉં હે રાજેન્દ્ર! 'સોનું નથી, એટલે હું તમને શું આપું?' એમ હમણાં તું કહે અને પછી સ્ત્રી તથા પુત્ર સાથે કાંઈ ત્યા ચાલ્યા જ.

આસે કહ્યું જતા રાજાએ બ્રાહ્મણ વિશ્વામિત્રનું એ વાક્ય સાંભળી, એ મુનિ પ્રત્યે કહ્યું 'હે બ્રાહ્મણ! ધૈર્ય ધરો, હું આપીશ, મારું, સોનું તથા પુત્રનું શરીર નીરોગી છે, એટલે ને શરીરોને વેચીને પણ હે બ્રાહ્મણ! હું તમારું લેણું અવશ્ય આપીશ હે ઉત્તમ બ્રાહ્મણ! (આ અયોધ્યામાં) જે કોઈ ઘગક હોય, તો તમે જાઓ, નહિ તો હે પ્રભો! કાશીનગર માં આમને બધાને મૂલ્યથી વેચી નાખી ત્તી તથા પુત્ર સાથે હું દાસપણ સ્વીકારીશ, હે મુનિ! પૂરું અદીભાર સોનું તમે લેજો અને હે બ્રાહ્મણ! તમે સંતુષ્ટ થજો. એમ કહેતો હરિશ્ચંદ્ર તે પછી પત્ની તથા પુત્ર સાથે કાશીમાં ગયો કે ન્યા પાર્વતી સાથે શક્ર પોતે રહે છે મનને આનંદ કરતી તે સુદર નગરીને જોઈ તે બોલ્યો 'ઉત્તમ તેજવાળી આ નગરીને જોઈ હું કૃતાર્થ થયા છું પછી ગગાકિનારે આવી સ્નાન કરી, દેવાદિનું તર્પણ તથા દેવપૂજન કરીને તેણે (હવે કયે માગે) નગરીમાં જવું, તે જોવા) દિગ્માઓમાં જોતા માઠ્ય રાત્રિ હરિશ્ચંદ્ર દિવ્ય કાગીનગરીમાં પ્રવેશ કરી આ નગરી કોઈ મનુષ્યથી ભોગવાઈ નથી, પણ શક્રના તાબાની

છે' એમ વિશ્વાસ પામ્યો અને હું બધી પીડાઈ વ્યાનુજ થયેલો તે રાજા પોતાની પત્ની સાથે નગરીમાં પ્રવેશ કરી પગપાળો જવા લાગ્યો તેવામાં તો દક્ષિણાની ઈચ્છાવાળા મુનિશ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણ વિશ્વામિત્રને તેણે જોયા તેમને આવેલા જોઈ હરિશ્ચંદ્ર વિનયથી તથા થયો અને બે હાથ જોડી તે મહામુનિને કહેવા લાગ્યો 'હે મુનિ! આ મારા પ્રાણ, આ પુત્ર અને આ પ્રિય પત્ની ત્થજર છે, હે ઉત્તમ બ્રાહ્મણ! તમારે જેનાથી કામ હોય તેને આજે તમે જલદીથી સ્વીકારો વળી બીજું પણ અમારું જે કામ હોય, તે મને કહેવાને તમે યોગ્ય છે.'

વિશ્વામિત્રે કહ્યું તારું કલ્યાણ થાઓ પોતાનું વ્યત્ન જો તને યાદ હોય તો તે મહિનો પૂરો થયો છે, માટે મને હવે તું દક્ષિણા આપ પહેલા તેનું નિમિત્ત હતું (અર્થાત્ 'એક મહિનો પૂરો થયે હું દક્ષિણા આપીશ' એવી તે જે ગવધિ કરી હતી, તે હવે પૂરી થઈ છે, માટે મને દક્ષિણા મળવી જોઈએ.)

હરિશ્ચંદ્ર રાજાએ કહ્યું હે જ્ઞાનતપથી બળવાન બ્રાહ્મણ! હજી પણ મહિનો પૂરો થયો નથી, તેમાં એક દિવસનો અર્પણાગ યાદી છે, માટે ત્યા સુધી તમે રાહ જુઓ, તે પછી બીજા સમયની રાહ જોવાની નથી.

વિશ્વામિત્રે કહ્યું 'હે મહારાજા! ભલે એમ હો, કરી હું આવીશ આજે જ નહિ આપે તો હું તને શાપ આપીશ' એમ કહી બ્રાહ્મણ વિશ્વામિત્ર ગયા, ત્યારે રાજા વિચારવા લાગ્યો 'મેં જે દક્ષિણા કમ્પલી છે, તે કેવી રીતે આમને હું આપું? વિશાળ સપ્તિવાળા મિત્રો અહીં ક્યાથી હોય અને હાલ મારી પાસે ધન પણ ક્યા છે? મારે કોઈનું દાન લેવું, તે તો અત્યંત ખરાબ છે, તોમ જ (બીજા પાસે)

— જાણી કહેવાના આવે આ છે કે, 'જો આ નગરી મનુષ્યથી ભોગવાઈ હોત, એટલે મનુષ્યના નામ તમે રહો હોત, તો મને નિર્ધનને મૂલ્યથી જોઈ પણ ન લેત, પણ આ નગરી ત્રવચર રાક્ષસ રક્ષતુ તમે રહો છો, તેથી તે ઘર મને નિર્ધનને પણ મૂલ્યથી સ્વીકારે રહે' જ અનિપ્રાપ્યવી તેને વિશ્વાન આજો.

માનારી પાપુ કમ ઘઈ રહેઃ ધર્મગાન્ધેમા (દાન, અધ્યયન તથા યજ્ઞ ક્રમો આ) ના આજીવિધ ગતિઓએ નક્કી કરેલી છે (તેમા દાન લેવાનું તો કોનું જ નથી) દીનિતા ન આપી જો હુ ગ્રાપુ ત્યજુ, તો બ્રાહ્મણના ધનનો નાશ નાશુ, પાપી હવનામા હવો! ક્રીડા વાડ અથવા પ્રેતપાલ પામુ માટે પોતાનું વેચાણ કરુ એ જ ઉત્તમ છે' એમ વિચિન્તાતા, નીચા મુખવાળા, ગભનતા રોક નાનને તે વેળા તેની બીએ આસુઆથી ગગગરી વાણી વડે હતુ 'હે મહાનન' ! ચિતા દોડી દા અને સ્વધર્મને પામો જે મનુષ્ય નત્યથી ભ્રમ થાય છે, તે પ્રેતના પેઠે ત્યજવા મૈત્ર્ય છે હે પુન્ય હ' ! નત્યનુ પાનન કરુ એ જેવો પુન્યના ધર્મ છે તેવી વચારે ઉત્તમ બીએ મેઈ પદા ધર્મ નથી એમ જિનાનો પ્રદે છે જેનું વાક્ય અનત્ય વાય છે, તેનું અનિર્ભાવ અધ્યયન તથા દાન વગેરે નમ્ર જિનાઓ નિષ્કા ધાર છે બુદ્ધિમાનોને અત્યન તાન્વા માઠ ધર્મગાન્ધેમા નત્ય કહેવાય છે અને પાસીઓને (નરમા) પડવા અમત્ય કહ્યુ છે સત્ત યયાનિ મો અપ્રવેષો તથા નાસૂય યજ્ઞની સ્વર્ગમા ગયો હતો પદા એક વાઝ અનત્ય બોલવાથી સ્વર્ગમાથી પડ્યા હતો (તે નાભા) હાન્ધ દ્ર નાનને કરુ 'વનની ગૃહિ કરવાને આ યાગ પુન (અને તુ—આમ બે જ મા. 1 તનીકે માની પાર) નેન છે તો હે હાવી જેવી નાવનારી! તુ જે વાકર કહેવા ઈન્દ્રની ૩ તે હે + ત્યારે પત્ની બોલી કે હે નાનુ! તમારુ વનન અનત્ય ન વાસ્તે! પુનસોને પુનપ્રાપ્તિ વરી એ જ બીઆનુ કૃષ્ણ છે, (એને પુન વડે નમ્ર પત્રે મન સખવામા કર્વે ની નથી) માઠ ધન લઈ મને વેતી બ્રાહ્મણને તમે દ્રવિત ॥ આપા' નીતુ એ વાક્ય નાબરી નાન મૂર્ચા પામ્યો અને પત્રે બ્રાહ્મણ નાવી અત્યત દુખી વડે વિનાર કરવા વાન્વા કે 'હે દુઃખારી!

+ ૨. ગમે બાર આ છે ૨, વલની ગૃહિ ના 1 પુનને ન રાગ અને સ્ત્રીન પન ન વચી, એવી વાચની આપા છે, ન મા' પર નું કરુ? ક્રિષ્ણ એ રીત આ રીતે તે નુ મન નુ મન મેર હવ ના વાં છે, પન આ તપ મા માં ૧૨ થુ કરુ, તે નું જ મા.

તુ મને કહે છે એ મોટુ દુખ છે, મને પાપાન તાન મદ હાસ્યપુત ભાષણો શુ ભુલાઈ ગયા છે? હાય! ઓ ઉત્તમજ હાસ્યવાળી! આ બોલવાને તુ કેમ યોગ્ય થઈ? ઓ સુદરિ! બોલવુ ક્ષમિત આ વનન તુ કેમ બોલે છે? લીનો વેચવા જેનામા ધૈર્ય ન હતુ એવો તે સત્ત મેક એમ કહી મૂર્ચાથી અત્યત વ્યાપ્ત બની પૃથ્વી પર પડી ગયો ત્યારે પૃથ્વી પર સૂતેલા ગભને જેઈ અત્યત દુખી થયેલી એ નમ્રપુત્રી આનુ કરુણ વનન કહેવા વાળી 'હાય એ મહારાજ! કોનું ખનમ્પ ચિતવ્યાથી આ સક્ર નાનુ છે? જે તમે ઉત્તમ શનનવાળા ધનને યોગ્ય છે, તે આજે નાની પેકે પૃથ્વી પર પડ્યા છે! જેમણે કરોડોનું ધન બ્રાહ્મણને દાનમા દીધું છે તે માન પતિ નાન આજે પૃથ્વી પર સૂતા છે! ના દેર! આ ગમ્પએ તારો મો અપરધ કરી છે કે જેવી 1૬ તથા ઉપે દ્ર જેવા નામને તે આ પાપી દનાએ પડેલાકયા છે? એમ કહી પતિના અમલ દુખના ભાસ્વી અત્યત પીડાતી એ સુદર કેડના પાછના ભાગવાળી રાણી પણ મૂર્ચિત થઈ પડી ગઈ તે જેઈ અત્યત દુખી થયેલા અને ભૂખથી ઘેનયેના તેઓનો બાળક દુમાર બોલ્યા 'હે પિતા! મો પિતા! મને અત્ત આપો હે માતા! મને ભોગ્યત આપ નને વાણી જ ભૂખ લાગી છે માની બલનુ દેવુ ઘાડ જ સુ ય છે ૧-૪૫

શિશુર્દય્યા નુવાવિદ્ય પ્રાહ વાસ્વં સુદુ ચિત્ત' ।
 તાત તાત પ્રદેહાત્ર માતંમં દેહિ ભોજનમ્ ॥ ૪૫ ॥
 નુમ્ને વલસની જાતા જિહ્વાડપ્ર મેડતિગુચ્યતિ ॥
 ઈતિ રેવિશાત્રન મલપુલવથા સમ્યક સ્કેર વિર
 અધ્યાર વીનમો ગમામ

અધ્યાય ૨૧ મો*

હરિશ્ચ દ્રનો મહાન રોક

બાલ રગાચ

પતસ્મિગ્રન્થર પ્રાતો વિન્વામિત્રો મદાતપા ।

અન્તકેન સમ્ દુઃસા ધન સ્વ યાચિતુ દદા ॥ ૧ ॥

આત બોના એ નમરે માહતપમ્વી વિશ્વામિત્ર
 1૩ની પેકે દદાથી અત્યત દોષ પામી પોતાનું ધન

* આ અધ્યાય સત્તાસોડશ્વ રચાયેલ હરિશ્ચ દ્ર રાજા ન મોડ વાક આ એ રચા કરવાલે

માગવા ત્યા આત્યા, તેમને જેઈ હરિશ્ચંદ્ર મૂંઝાઈત થઈ પૃથ્વી પર પડી ગયો, ત્યારે તેના પર જળ સિંચી વિશ્વામિત્રે એ સળતને કહ્યું ‘હે સજેન્દ્ર! તું ઊઠ, ઊઠ! મારી ઇચ્છિત દક્ષિણ તું મને આપ, પારકું દેવું સખનાસચ્ચોને કાયમ દુષ્કર્ષ વધ્યા કરે છે’ તે વખતે હિમ જેવા શીતળ પાણીથી શાંત કરેલો સળ ભાનમાં આવી વિશ્વામિત્રને જેઈ ફરી મૂંઝાઈ પામ્યો, એટલે તે ઉત્તમ બ્રાહ્મણે સળને આસ્વાસન આપી આ વાક્ય કહ્યું

વિશ્વામિત્ર બોલ્યા ‘(મારું) ધૈર્ય સામે જો તું જેતો હોય, તો હવે મારી તે દક્ષિણ તું આપ સત્યથી સૂર્ય તપે છે, સત્યના આધારે પૃથ્વી રહેલી છે, સત્ય વિષે ઉત્તમ ધર્મ હતો છે અને સત્યમાં સ્વર્ગ રહેલું છે એકે હજાર અશ્વમેધ અને સત્યને (બ્રાહ્મણે) ત્રાજવામાં તોળી જેવા ત્યારે હજાર અશ્વમેધ કરતા એકે સત્ય વધી ગયું હતું અથવા મારે આ કહેવાનું શું કાણ છે? હે સળ! સૂર્ય અસ્તાચ્ચ ઉપર જાય, ત્યાં સુધીમાં તું મારી દક્ષિણાને નહિ આપે, તો તે પછી હું તને નક્કી શાપ આપીશ’ એમ કહી બ્રાહ્મણ વિશ્વામિત્ર જતા રહ્યા અને કૂર વિશ્વામિત્ર મુનિએ પીટલો નિર્ધન સળ હરિશ્ચંદ્ર પોતાના સત્યનું રક્ષણ કરવા દુષ્કર્ષ લેવા તુર થયો એવામાં વેદના પારને પામેલો ક્રોધ બ્રાહ્મણ અનેક બ્રાહ્મણો સાથે પોતાના ઘરની બહાર નીકળ્યો હતો (તે ત્યાં દેખાયો) તે તપસ્વીને આવતો જેઈ તે વખતે રાણીએ ત્યાં ઊભેલા સળને ધર્મના અર્જવાળું આ વાક્ય કહ્યું બ્રાહ્મણ ત્રણે વર્ણોનો પિતા કહેવાય છે અને પિતાનું દ્રવ્ય ખુણે લેવું જ જેઈએ એમાં સંશય નથી, માટે ધન સારુ આ બ્રાહ્મણ પાસે માગણી કરવી એવું મારું માનવું છે’ (ને સાભળી) સળએ કહ્યું ‘હે ઉત્તમ મધ્યભાગવાળી! હું ક્ષત્રિય છું, તેથી દાન લેવા ઇચ્છતો નથી માગવું એ બ્રાહ્મણોનું (કર્મ) છે ક્ષત્રિયોનું નથી વળી બ્રાહ્મણ વર્ણોનો ગુરુ છે અને હમેશા પૂજ્ય છે, માટે ગુરુ પાસે માગણી ન કરવી જેઈએ અને ક્ષત્રિયોએ તો ખાસ કરી બ્રાહ્મણ પાસે માગણી ન કરવી જેઈએ યજ્ઞ કરવો, અપયન કરવું, દાન આપવું, શરણાગતોને

અભય આપવું અને પ્રજાઓનું પાલન કરવું એ ક્ષત્રિયનું કર્મ છે, પણ ‘તું મને આપ’ એવું રાક્ષસ વચન ક્ષત્રિયે ન બોલવું જેઈએ હે દેવિ! મારા હૃદયમાં ‘હું દાન કરું’ એ જ વચન સ્થિર થયું છે, માટે (બીજા) ક્રોધ પણ સ્થળથી મેળવે’ દ્રવ્ય હું બ્રાહ્મણને આપીશ

પત્નીએ કહ્યું કાળ જ સમાનતા તથા વિપત્તિ કરનાર છે, કાળ જ પરાભવ, સન્માન તથા માન આપનારો છે અને કાળ જ પુરુષને દાન દેનાર તથા દુષ્કર્ષ કરનાર કરે છે વિદ્વાન અને આતિ બળવાન બ્રાહ્મણ વિશ્વામિત્રે ક્રોધ પામી સળને સન્નયથી તથા સુખથી ઘટ કર્યા છે, કાળનું વર્તન જુઓ!

હરિશ્ચંદ્ર કહ્યું તીકણ ધારવાળી તલવારથી ઝીલન ચીરો નાખવી તે સારું, પણ માન છોડી ‘તું આપ, આપ’ એમ કહેવું તે સારું નથી હે મોટા ભાગવાળી! હું ક્ષત્રિય હોઈ કઈ પણ માગતો નથી, પણ બાહુબળથી મેળવેલા ધનનું કાયમ દાન કરું છું

પત્ની બોલી ‘હે મહારાજ! માગણી કરવા તમારું મન જો સમર્થ ન હોય, તો ઇંદ્ર સંહિત દેવોએ મને તો ન્યાયથી જ તમને આપી છે અને હે મહાતેજસ્વી! પતિએ સ્ત્રીને શિક્ષા કરવી તથા રક્ષણ કરવું તે યોગ્ય જ છે, માટે મારું મૂલ્ય લઈ ગુરુનું ધન તમે આપી દો’ એ વાક્ય સાભળી હરિશ્ચંદ્ર સળ ‘અફ્સોસ! અફ્સોસ!’ એમ કહી અત્યંત દુષ્કર્ષ વિલાપ કરવા લાગ્યો, ત્યારે ફરી તેની સ્ત્રી આ પ્રમાણે બોલી કે, ‘મારું વચન માનો, (નહિ તો) બ્રાહ્મણના શાપરૂપ અગ્નિથી બળી જઈ તમે નોગપણ પામશો જુગાર, મદિરાપાન, સન્નય કે ભોગ માટે તમે ન વેચો, પણ ગુરુના ધન માટે તમે મને ખુશીથી વેચી શકો છો, માટે મારા દ્વારા તમે તમારું સત્યવ્રતપણું સંકળ કરો’ ૧-૨૭

ન દ્યુતહેતોનં ચ મયહેતો-

નં રાજ્યહેતોનં ચ મોગહેતો ॥

દદ્વલ્લ ગુર્યર્થમતો મયા ત્વં

સત્યવ્રતત્વં સફલં કુરુષ્વ ॥૨૭॥

ઇતિ શ્રીદેવીબાવત મહાપુરાણમાં ત્રીસમ સ્કંધ વિષે

અધ્યાય ૨૧ માં સમાપ્ત

અધ્યાય ૨૨ મો[†]

હરિશ્ચંદ્રે સ્ત્રી-પુત્ર વેશ્યાં

આસ ઝવાચ

સ તયા નોઘમાનસ્તુ રાજા પત્ન્યા પુન પુન ।

પ્રાહ મદ્રે કરોમ્યેવ વિક્રયસ્તે સુનિર્વૃણ ॥૧॥

આમ બોલ્યા તે પત્નીએ વારંવાર પ્રેરણા કરી ત્યારે હરિશ્ચંદ્રે કહ્યું 'હે કલ્યાણિ ! અત્યાત નિર્દય થઈ હવે હું તારું વેચાણું કરું છું આપુ આનિ કંઠેર વચન બોલવા પણ તારી વાણી જ પ્રકાશી રહી છે, તો હવે કૂર લોકોની પણ કચ્છ જે શક્ય નથી તે હું કરું છું' એમ જહ્ન પછી આતુર થયેલો તે રાજા નગરમાં જઈ પોતાની સ્ત્રીને સર્ગમાર્ગમાં મૂકી આમુઓની ગળગળા કંઠે આ વચન બોલ્યો 'હે નગરવાસીઓ ! તમે બધા મારું વચન સાંભળો આ માને પ્રાણપ્રિય પત્નીનું ઘસી તરીકે કોઈને જો કામ પેય તો હું જેટલું ધન લેવા કહું તેટલું ધન આપવાની જેતામાં શક્તિ હોય તે જલદી દહો' (તે સાંભળી) કાઠા નગરવાસીઓ બોલ્યા 'પોતાની પત્નીને વેચવા આવેલો તું કોણ છે?' હરિશ્ચંદ્રે કહ્યું 'તું કોણ છે?' એમ તમે મને શું પૂછો છો? હું મૂર છું, મનુષ્ય નથી, અથવા હું કંઠેર સક્ષત છું તેથી પાપ કરું છું' તે શબ્દ સાંભળી તરત વૃદ્ધ બ્રાહ્મણનું રૂપ ધરતા વિશ્વામિત્રે હરિશ્ચંદ્રને કહ્યું 'મને આ ઘસી તું આપી દે તું તેને ખતેદવાર હોઈ ધન આપુ છું મારી પાસે પૃથક્ક ધન છે માને ન્હી ઘણી જ કોમળ છે, તેવી ધરતું કામ કરવા નમ્રાં નથી માટે તું મને આ દસી આપી દે તું આ દામીને લઉં છું તને કેવું ધન આપુ?' બ્રાહ્મણે એમ કહ્યું, ત્યારે હરિશ્ચંદ્ર રાજાનું મન ચિત્તઈ ગયું અને દુઃખથી તે ઈઈ પણ બોલી ગયો નહિ પછી તે બ્રાહ્મણ બોલ્યો 'તારી સ્ત્રીના કામ ઉત્તર, રૂપ તથા નીલને ચોખ્ખા ધન તું લે અને આ સ્ત્રી મને આપી દે ધર્મશાસ્ત્રમાં ન્હીનું તથા પુરુષનું મૂલ્ય આમ જગ્યાનું જેઠું, બનીન લગ્ન પેલાગી, નતુર

[†] આ અધ્યાયમાં હરિશ્ચંદ્ર રાજાએ પોતાની સ્ત્રીને, પેનો, એ કયા ગોપન એકમેલી કહેવાયે.

અને સીલ તથા ગુણવાળી જે સ્ત્રી હોય, તેનું મૂલ્ય એક કરોડ સોનામહોર છે અને તેવા પુરુષનું મૂલ્ય દશ કરોડ સોનામહોર છે' એવું તેનું વચન સાંભળી મોટા દુઃખથી વેરાઈ ગયેલો હરિશ્ચંદ્ર રાજા એને કઈ પણ કહી શક્યો નહિ તે પછી પેલા બ્રાહ્મણે રાજાની આગળ ધાલતા વસ્ત્ર ઉપર (એક કરોડ સોનામહોરરૂપ) ધન મૂકીને રાણીને વાળ પકડી ખેંચી તે વેળા રાણીએ કહ્યું કે, 'પૂન્ય ! મૂકી દો, મૂકી દો, હું તરત જ મારા પુત્રને તેટલામાં જોઈ લઉં હે બ્રાહ્મણ ! ફરી એવું દર્શન દુર્લભ થશે' (એમ કહી રાણીએ પુત્રને કહ્યું) 'હે પુત્ર ! આમ દામીપણ પામેલી મને માતાને તું જોઈ લે હે રાજાનું ! તું મને અડકીશ નહિ હવે હું તારો સ્પર્શ કરવા યોગ્ય નથી' પછી એ બાળક પોતાની માતાને ખેંચતી જોઈ એકદમ 'ઓ મા !' એમ બોલતો આસુભર્યો નેત્રે દોડી આવ્યો અને આક્રંદ કરતો કરતો તથા ઠોકરો ખાતો એ બાળક (માતાનું) વસ્ત્ર લાધમાં પકડી ખેંચવા લાગ્યો, ત્યારે પેલા બ્રાહ્મણે ક્રોધથી બાળકને પણ મારવા માડ્યો, છતાં 'મા, ઓ મા !' એમ બોલતો બાળક માતાને છોડતો જ ન હતો પછી રાણીએ (બ્રાહ્મણને) કહ્યું 'હે નાથ ! મારા ઉપર કૃપા કરો, આ બાળકને પણ તમે ખરીદી લો તમે મને ખરીદી છે તો પણ આના વિના હું તેમના કામ કરનારી થઈ શકીશ નહિ માટે હે પ્રભો ! આવી લીન ભાગ્યવાળી મારા ઉપર તમે કૃપા કરો' પછી બ્રાહ્મણે (હરિશ્ચંદ્રને) કહ્યું આ ધન તું લે અને તારો બાળક મને આપી દે ધર્મશાસ્ત્રને જાણનારાઓ ન્હી તથા પુરુષનું મૂલ્ય (યાજ્ઞના પ્રમાણે) સો, હજાર, લાખ અને કરોડ સુધીનું કલ્પ છે, પણ બનીસ લક્ષણોવાળી સતુર અને સીલ તથા ગુણવાળી ન્હી હોય, તો તેનું મૂલ્ય વિનનો એક કરોડ સોનામહોર કહે છે અને તેના પુન્યાનું મૂલ્ય દશ કરોડ સોનામહોરે કહી છે' એમ કહી તે બ્રાહ્મણે તે બાળકનું મૂલ્ય પણ તે જ પ્રમાણે નમ્ર આગ્રહ વચના મુખ્ય પછી બાળકને લઈ તેને માતાની નાથે એકરો બાધ્યા અને આનાદ પામેલા તે બ્રાહ્મણ તેની મારે તરત જ ધર તરફ આવ્યો તે વેળા હરિશ્ચંદ્રને પ્રદક્ષિણા કરી બે

દીન્યલુભર પ્રણામ કરતી અને આસુઓથી ગળગળી થયેલી રાક રાણી આ વચન બોલી 'મેં જો દાન કે હોમ કર્યો હોય અને બ્રાહ્મણોને તૃપ્ત કર્યો હોય, તો એ પુણ્યથી ફરી હરિશ્ચંદ્ર જ મારા પતિ થાઓ' એમ કહી પગમા પડેલી અને પ્રાણ કરતા પણ વધારે પ્રિય પોતાની સ્ત્રીને જોઈ રાજા 'હાય, હાય!' એમ કહી ગભરાતી ઈન્દ્રિયોવાળો થઈ વિલાપ કરવા લાગ્યો કે, 'વૃક્ષની છાયા (જડ છે છતાં) પણ વૃક્ષને કદી છોડતી નથી, તો પછી આ સ્ત્રી તો સત્ય, શીલ તથા સર્વ ગુણોથી યુક્ત છે, તોપણ મારાથી છૂટી કેમ પડે છે?' એમ સ્ત્રી પ્રત્યે કહી પછી પરસ્પર સારી રીતે બાળેલા પુત્રને તે કહેવા લાગ્યો કે, 'મને છોડીને તું ક્યા જઈશ? હવે કઈ દિગામા જઈશ? મારા દુખને કોણ દૂર કરશ? ઓ બ્રાહ્મણ! પુત્ર સાથેનો વિયોગ મને જેવા દુખ દાયા લાગે છે, તેવું સત્યના ત્યાગમા કે વનવાસમા મને દુખ થયું નથી' એમ કહી ફરી પણ તેણે સ્ત્રી પ્રત્યે કહ્યું કે, 'લોકમા સ્ત્રીઓ ઉત્તમ પતિ વડે ભોગવવા યોગ્ય જ હોય છે, ત્યારે ઓ કહ્યાણિ! મેં તને ત્યજી છે અને દુખમા નાખી છે! ઈક્ષ્વાકુ-વંશમા જન્મેલા અને સર્વ સત્યસુખને યોગ્ય મને પતિ તરીકે પામ્યા છતાં તું દારીપણને પામી છે! ઓ દેવી! આવા મોટા શોકરૂપી સમુદ્રમા ડૂબતા મને પુરાણોનાં આખ્યાનોનો વિસ્તાર કહી હવે કોણ બહાર કાઢશે?' (આમ વિલાપ કરતા) સર્ગર્થિ હરિશ્ચંદ્રના દેખતા પોણા બ્રાહ્મણ અતિ ભયર ગાયુક ના માર મારી નાણીને લઈ જવા લાગ્યો, ત્યારે સ્ત્રી તથા પુત્રને (એમ) લઈ જવાતા જોઈ એ રાજા અતિભય પૂર્વક પીટાઈ વારંવાર બેના નિતાના નાખી વિલાપ કરવા લાગ્યો કે, 'મારી જે પત્નીને પહેલા વાયુ, સૂર્ય, ચંદ્ર કે મામાન્ય મનુષ્યો ફરી જોઈ રાકતા ન હતા, તે જ આ દારીપણ પામી છે! તેમ જ હામજ હાવની આગળીઓવાળો અને મુઠાંતમા જન્મેલો આ બાળક પણ વેન્દ્યો! માટે અત્યંત દુઃખદિ મને ધિત્તર છે! હાય, ઓ પ્રિયા! મો બાળકપુત્ર! મારી દુઃખદંડી આ દુષ્ટ નીતિ છે! દેવા ધીનપણથી હું તારા પાશ્વે છું, છતાં મને નબો

નથી, ધિત્તર છે!' એમ વિલાપ કરતા રાજાની આગળથી એ બ્રાહ્મણ રાણી તથા પુત્રને લઈ ઈચ્છા વૃક્ષો તથા વસોને લીધે દેખાતો ગાંધ પડયો, એ વખતે મહાતપસ્વી મુનિશ્રેષ્ઠ વિશ્વામિત્ર દેખાવના કકોર અને મૂર હોઈ પોતાના શિષ્ય સાથે ઉતાવળા ત્યા આવ્યા અને બોલ્યા હ રાજા! જો તે સત્યને પુખ્ત માન્ય હોય તો પહેલાના રાજસૂય યજ્ઞની જે દક્ષિણા તે કહી હતી, તે (પણ) તું આપ' ત્યારે હરિશ્ચંદ્રે કહ્યું 'હે નિર્દોષ રાજર્ષિ! હું નમસ્કાર કરું છું રાજસૂય યજ્ઞની જે દક્ષિણા મેં કહી હતી, તે (પણ) તમારી આ દક્ષિણા લઈ લો' વિશ્વામિત્રે કહ્યું 'હે રાજેન્દ્ર! દક્ષિણા માટે જે તું આગે છે તે આ દ્રવ્ય તે ક્યાથી મેળવ્યું? તે જે પ્રમાણે દ્રવ્ય મેળવ્યું હોય તે તું કહે' રાજાએ કહ્યું 'હે મહાભાગ! એ તમને કહેવાથી શું ફળ છે? હે ઉત્તમ વ્રતવાળા નિર્દોષ બ્રાહ્મણ! એ સાહજવાની બેવડો શોક વધશે' સ્ત્રીએ કહ્યું, 'દુષ્ટ ધન હું લેતો નથી માટે ઉત્તમ જ તું આપ હે રાજા! દ્રવ્યની આવક જે પ્રમાણે થઈ હોય, તે પ્રમાણે તું કહે' રાજાએ કહ્યું 'એ મારી સાંપીને એક કરોડ સોના-મંદોન્થી મેં વેચી છે અને સૈદ્ધિ નામના પુત્રને દશ કરોડ સોનામંદોરોથી વેચ્યો છે, એમ અગિયાર કરોડ સોનામંદોરો હે બ્રાહ્મણ! તમે મારી પાસેથી લઈ લો' તે ધનને (યજ્ઞની દક્ષિણામા) ધણ જ ચોટી જાણી, તેમ જ સ્ત્રીના વેચાણથી બિખરેલું મારી કોપેલા વિશ્વામિત્રે રોકથી દબાવેલા રાજાને કહ્યું 'રાજસૂય યજ્ઞની આટલી દક્ષિણા હોઈ શકે નહિ, માટે તરત જ બીજું દ્રવ્ય પ્રાપ્ત કર, જેથી આ (અધૂરી) દક્ષિણા પૂરી થાય ઓ નીચ

* વિશ્વામિત્રે જાણ્યું કે, રાજાની ની જે દક્ષિણા વેચી છે, તે તે આ રાજા હવે જાણી શકે, માટે તે ઉપાન બોલે પણ વખતે કોની દક્ષિણા પણ મારે જાની પડે માત્ર, જો તે ન બાપે, તે પ્રથમના વચનથી બ્રહ્મ વડે સત્યને ત્યાં સ્ત્રીના અર્પણથી તે રાજાની દક્ષિણા મળે છે

+ જ્યારે આ અર્પણ કરેડ સોનામંદોરોથી જોડી-બંધ સોનું રાજાની ની દક્ષિણા પડે ત્યારે અને આનું વરું રાજાની રાજાની દક્ષિણા પડે માટે

ક્ષત્રિય । આ (ધોડી) દક્ષિણા મારે માટે તું જે યોગ્ય માનતો હોય, તો (પહેના) મારી રીતે કરેલા મારા આ નપત્ન, નિર્ભય ગ્રાહ્યણપણાનું, મારા ઉગ્ર પ્રભાવનું તવા શુદ્ધ આધ્યયનનું મારું ઉત્કૃષ્ટ યજ્ઞ તું નત્તમા જ્ઞેજે, (અને પછી ઉત્તમ પાત્ર ગણી યોગ્ય દીનણી આપજે) ત્યારે ગજ્ઞએ કહ્યું 'હે ભગવન્ ! ખીન્નુયે આપીશ, પણ દેટલાક સમયની શરૂ બન્યો, પત્નીને તથા બાળક પુત્રને તો હજી હમણા જ વેચ્યા છે' વિશ્વામિત્રે કહ્યું 'હે રાજા ! દિવનનો ચોથો ભાગ (બાકી) રહ્યો છે, આજનો જ મમય મારે શરૂ જોવા યોગ્ય છે, એ પછી ખીન્ન નમયની તારે અવધિ કરવી તહિ ૧-૫૪ ચતુર્ભાગઃ સ્થિતો યોગ્ય દિવસસ્ય નરાધિપ ।
 વય એવ પ્રતીદયો મે ષક્ત્ય નોત્તરં ત્વયા ॥૫૪॥
 દંતિ શીદેશીભાગવત મહાપુરાણમ્ સત્તમ સ્કંધ વિશે અધ્યાય ૦૦ શ્રી નથામ

અધ્યાય ૨૩ મો

હરિશ્ચંદ્ર ચાંડાલને ત્યાં વેચાયો !

બાલ ઉગ્રજ

તમેવમુસ્ત્યા રાજાનં નિર્વૃણં નિષ્કરં વચઃ ।

તદાદાય ઘન પૂર્ણ ઉપિતઃ કૌશિકો યયો ॥૧॥

બ્યાન મોક્ષ્યા તે ગજ્ઞને એમ નિર્દેય કહોર વચન કહી કોપેલા વિશ્વામિત્ર તે સપૂર્ણ ઘન લઈ જતા રહ્યા વિશ્વામિત્ર તથા ત્યારે રોકા પામેલા રાજાએ વારના નિગામ મૂકી અત્યંત નીચ મુખ સાખી ઉચ્ચ સ્વરે કહ્યું 'મને મરડા જવાને દુલ્લથી ખરીદી જેની પીડા જતી હોય (જોડે જેનું દર્દ કામ વતુ હોય,) તે જલદી બાવો કમ કે સૂર્ય એક પ્રદક્ષિણા રહ્યો છે (અર્થાત્ સૂર્ય આવશ્યક પડેલા જ મારે દુલ્લની જરૂર છે, તે પછી દુલ્લનો મને દર્દ ખપ નથી) પછી (હરિશ્ચંદ્રની પરીક્ષા કર્યા) આદાયનું ઉપ ધરતા ધર્મેદેવ ઉતાવળા ત્યા આગ્યા તેની નંધ ખનણ હતી, તેની છત્તી નિઝાગ હતી તેની દારી ને મૂઠ મોત દત્તા, દાન ત્યા દત્તા, તેનામા

દયા ન હતી, રગ તે કાળો હતો, તેનું પેટ લામ્બ હતું અને દેખાવમા તે ભયકર હતો એ નીચ પુરવે હાથમા જૂની લાકડી સાખી હતી અને મુડદાની માગાઓથી તે શણગારેલો હતો એ ચાડાલે રાજાને કહ્યું 'હું તને દાસ તરીકે લઈ લઉં, મારે ચાકરીની ઘણી મોટી જરૂર છે માટે તું જલદી કહે, તારી કિંમત શી આપવી ?' તેને એવો ફર દૃષ્ટિવાળો, અત્યંત નિર્દેય, ઘણા જ ખરાબ સ્વભાવવાળો અને એમ જોલતા જોઈ, ગજ્ઞએ પૂછ્યું 'તું કોણ છે ?' ચાડાલે કહ્યું 'હે ઉત્તમ રાજા ! 'પ્રવીર' તામથી ચાલી ખ્યાતિ પામેલા હું ચાડાલ છું, તું હમણે મારી આસામા રહેજે અને મુડદાના વસ્ત્રો લીધાકરજે' એમ કહેલા રાજાએ આ વચન કહ્યું 'ગ્રાહ્યણ અથવા ક્ષત્રિય મને વેચાતો લે, એવો મારો વિચાર છે ઉત્તમનો ઉત્તમ ધર્મ, મધ્યમનો મધ્યમ ધર્મ અને અધમનો અધમ ધર્મ હોય છે, અમ વિદ્વાનો કહે છે 'ચાડાલે કહ્યું 'એમ તો તે જ અધર્મ કહ્યો છે = હે રાજા ! તે હમણા વિચાર કર્યો વિના મારી આગળ કહ્યું છે જે મનુષ્ય વિચારીને જોલે છે તે મનધાર્યુ મેળવે છે હે નિર્દેય ! તે તો વિચાર કર્યો વિના જ સામાન્ય (દરકોઈ મને વેચાતો લે) એમ કહ્યું હતું માટે જો તું સત્યને પ્રમાણ ગણતો હોય, તો મે વેચાતો લઈ જ લીધો છે, એમા સશય નથી' હરિશ્ચંદ્રે કહ્યું 'આસત્યથી અધમ ધર્મેયો મનુષ્ય તરત જ ફર નરકમા જાય છે, તેના ક્રાંતા મને આદાલપણ મારું લાગે છે પણ અમત્યપણ મારું લાગતું નથી' એમ હરિશ્ચંદ્ર કહેતો હતો, તેટલામા તપતા ભડાર સમા વિશ્વામિત્ર ત્યા આગ્યા તેમણે દ્રોધ અને અસહ- નતાથી આપ્તા ફાડીને રાજાને આ વચન કહ્યું 'આ ચાડાલ તને મનધાર્યુ ધન આપવા આગ્યો છે, છતા તું મને પૂર્ણ યત્નદક્ષણ કેમ આપતો નથી ?' હરિ

= અર્થાત્ તાના મનમા જો એમ હતું, તો હરમેદ મનુષ્ય મને વેચાતો લે, એમ તે સામાન્ય એમ કહ્યું હતું ? મને ગ્રાહ્ય અથવા નિર્ધાર જ વચનો લે, એમ પ્રવચનો જ તે કહ્યું હતું ? માટે અતઃ મોઝવાદ્ય અપર્મ તે જ કહે છે

• આ અધ્યાયમા આદતીક ગ્રંથમંત્રી હરિશ્ચંદ્ર રાજાને ચાડાલ નામના કવિ, એ કલા ચાલે રીતે કરાવે.

શ્રદ્ધ રાજાએ કહ્યું ‘હે ભગવન્ વિશ્વામિત્ર! હું મને સૂર્યવંશમા જન્મેલો જાણ છું તો ધનતી ઇચ્છાથી આંડાલનું દાસપણું કેમ કરું? વિશ્વામિત્રે કહ્યું ‘પોતાને વેચવાથી ઊપજેલું આંડાલનું ધન જો તું મને નહિ આપે, તો હું તને ચોક્કમ ગ્રાપ આપીશ, માટે આંડાલ પામેથી અથવા ગ્રાહણ પાનથી પણ તું મારું દક્ષિણાનું ધન મને આપ હે રાજા! આંડાલ વિના હમણા બીજે કોઈ પણ ધન આપનાર નથી અને ધન લીધા વિના હું જઈશ નહિ એ ચોક્કમ છે હવે અર્ધી ઘડી દિવસ બાકી રહ્યો છે માટે હમણા જ જા તું ધન નહિ આપે, તો શાપરૂથી અગ્નિથી હું તને બાળી નાખીશ’ પત્રી અર્ધી મરેલાની પેઠે જીવી ગઈના રાજા હરિશ્ચંદ્રે ‘કૃપા કરો’ એમ કહી વિલ્વજ ઘઈ ઋષિના પગ પકડ્યા અને કહ્યું કે, ‘ઓ બ્રહ્મર્ષિ! હું તમારો દાસ છું, સદા છું અને ખાસ કરી તમારો ભક્ત છું, માટે કૃપા કરો આંડાલ સાથેનો સમ્બધ અતિદુષ્ટ છે હે મુનિશ્રેષ્ઠ! બાકી રહેલા તમારો ધન માટે હું તમારું કામ કરનારો, તમને વગ રહેનારો, તમારો જ દાસ અને તમારો જ ચિરાને ચાનુસરનારો ઘઈશ’ વિશ્વામિત્રે કહ્યું ‘હે મહારાજા! ભલે એમ થાયો, તું ભલે મારો જ ચાકર થા, પણ હે રાજા! તારે મારું વચન હમેશા કરવું જોઈશે’ વિશ્વામિત્રે એ વચન કહ્યું ત્યારે હર્ષ પામેનો રાજા પોતાને ફરી જન્મેના માનવા લાગ્યો અને વિશ્વામિત્રનું કહેવા લાગ્યો ‘હું તમારી આજ્ઞા હમેશા કરીશ એમા મશય નથી હે શ્રેષ્ઠ ગ્રાહણ! તમે આજ્ઞા કરો હે નિર્દોષ! હું તમારું નું કામ કરું’ તે સમયે વિશ્વામિત્રે પેના આંડાલને કહ્યું ‘હે આંડાલ! તું આજી આવ આ મારા દાસનું મૂલ્ય તું મને શું આપીશ? હમણા મેં તને આપેલા આ દાનને મૂલ્યથી તું લઈ લે મારે દાનનું કામ નથી, મને તો ધનતી આજ્ઞા છે’ વિશ્વામિત્રે એમ કહ્યું ત્યારે હર્ષ પામેના મનવાળો આંડાલ તન્ત જ પાસે બાવી વિશ્વામિત્રને કહેવા ગયો ‘હે ઉત્તાન ગ્રાહણ! દશ યોજનના સિંહ રાજાના પ્રયાગ દશમા ભૂમિને ગ્લનમય કરી તે હું તમને આપીશ, કેમ કે આને વેચી તમે મારી પીડા દૂર કરી છે’ પત્રી

આંડાલે સોનું, મંથિયો તથા મોતીઓ સહિત હજારો રત્નો આપ્યા, તેને ઉત્તાન ગ્રાહણ વિશ્વામિત્રે લીધા નજ હરિશ્ચંદ્ર તો તે જ પ્રમાણે વિખરેલિત મુખવાળો રહ્યો હતો અને ધીરજથી પોતે એમ જ માનતો હતો કે, વિશ્વામિત્ર જ મારા સ્વામી છે, માટે એ મારો પામે જે કામ કરાવશે, તે મારે કરવાનું જ છે’ પછી અતરિક્ષમાથી ઓકાઓક આકાશવાણી ઘઈ કે, ‘હે મહાભાગ! તું દેવામાથી છૂટ્યો છે, તે દક્ષિણા આપી દીધી છે’ પછી રાજાના મસ્તક પર આકાશમાથી પુષ્પવૃષ્ટિ પડી અને મહાતેજસ્વી ઇન્દ્ર સહિત દેવતાઓ ‘વાહ વાહ’ એમ તે રાજાને કહેવા લાગ્યા તે વખતે ગણા હર્ષથી વ્યામ થયેલા રાજા હરિશ્ચંદ્રે વિશ્વામિત્રને કહ્યું ‘ખરેખર! હે મહાબુદ્ધિમાન! તમે જ મારા માતા, પિતા અને બધું છો, કાળપુ કે તમે મને કાળ વારમા કરજ વિનાનો કર્યો છે હે મહાબાહુ! હું શું કરું? તમારું વચન મારા કન્યાણુરૂપ છે’ એમ રાજાએ કહ્યું, ત્યારે વિશ્વામિત્ર મુનિ તેને કહેવા લાગ્યા કે, ‘હે નજા! આજથી માંડી તારે આંડાલનું વચન કરવું, તારું કન્યાણુ થાયો’ એમ તેને કહી તે ધનને લઈ તે જતા રહ્યા ૧-૩૮

ચાણડાલવચન કાર્યમયમ્મૃતિ તે નૃપ ।
સ્થિતિ તેઽસ્થિતિ તં પ્રોચ્ય તદ્વાદાય ધન યયૌ ॥
ઈતિ શ્રીલેખ્યા ૧૪૧ મહાપુરાણમા સમમ સ્કંધ વિરે
અધ્યાય ૨૩ મો ૧૫૫મ

અધ્યાય ૨૪ મો*

આંડાલને ઘેર હરિશ્ચંદ્રનું દાસપણું

શ્રીકવિ ઉવાચ

તતઃ કિમકરોદ્ રાજા ચાણડાલસ્ય ગૃહે ગત ।
તદ્ બ્રુહિ સૂત્રવયં ત્વં પૃચ્છત સત્વર હિ મે ॥૧॥
ગૌતમે પૂત્રુ પે ઉત્તામ સૂત! તે પત્રી આંડાલ ને વેગ ગયેલા રાજા હરિશ્ચંદ્રે નું કહ્યું હતું, તે પૂજતા મને તમે જલદી કરો

સૂત કહ્યું ‘ગ્રાહણ! વિશ્વામિત્ર ગયા, ત્યારે પ્રાન્ત વસતા મનવાળા આંડાલે વિશ્વામિત્રને દ્રવ્ય

* આ અધ્યાયમાં ત્રીસ શ્લોકો ગણવામાં આવે છે અને તેમાં ૧૫૫ મંથનો છે

આપી (ખરીદેલા) રાગને બાધી 'હવે તુ કયા જઈશ?' એમ કહી લાકડીથી માર્યો અને તે વખતે લાકડીના માઘી ગભગથેલા, અત્યંત આગળ ઈન્દ્રિયોવાળા અને પ્રિય બધુઓતા વિશેષાધી ખીડતા તે રાગને પોતાના ચાડાલવાડામાં લાવી બેઠીઓ નાખી પોતે નિશ્ચિત સુઈ ગયા. પછી એ કદેશ્વર પડેલા રાગ ચાડાલના ઘેર ગી અન્નગળ છોડીને હમેશા આવો ગોઠ જ કર્યો કરતો કે, 'નાનુક અગવાળી અને સૂક મુખવાળી તે મારી સ્ત્રી ગક મુખવાળા પુત્રને પોતાની આગળ જોઈ દુખવી ઘેગઈ જતી હો અને 'રાગ ધન મેળવી, કપૂલેનુ ધન પ્રાપ્તિને આપી બ્રમને બનેને છોડાવશે' એમ મને મહારતી હશે, વળી રડતા પુત્રને જોઈ તેની આગળ મને એ રીતે જણાવશે અને 'હે તાત! હે તાત!' એમ કહેતા તેમ જ 'મારે પિતા પામે જયુ છે,' એમ કહી રડતા બાળકને તે પ્રમાણે મમજવને, પણ મુગતા બચ્ચાના જેવા તેમવાળી તે મારી પત્ની ચાડાલ-પણાને પામેલા મને જાણતી નહિ હોય' અહો! શત્રુનો નાશ, સખધીઓનો ત્યાગ, સ્ત્રી તથા પુત્રનું વેચાણ અને તે પછી ચાડાલપણ—એમ દુખોની આ પરપગ જ આવી પડી છે।' એમ કાયમ પત્ની તથા પુત્રને યાદ કરતો તે લગ્ન રાગ પોતે ચતુર હતો, છતાં દેવયોને ખીડા પામી ત્યાં ગીને દિવનો ગાજતો હતો પછી પાંચમા દિવન એ ચાડાલે તેને બેઠીઓમાધી છૂંદો કોઈ અને કોષ પામેલા તેણે કોઈ વહયોથી વાગ્વાલ નિરસ્કાર કરી મુઠ્ઠાના વચ્ચે લેવા આજ્ઞા કરી કે, 'કાશીના દર્શણ ભાગમાં મોટું સ્મરણ છે, તેની તુ ન્યાય પ્રમાણ આ કર, કોઈ પણ નમયે તારે તે છોડવું નહિ આ જૂની લાકડી લઈને તુ જ, વાગ ન કર અને 'આ લાકડી વીરગાત્રી છે' એમ બધી તરક તુ જોડે રહે' તે પછી કોઈક નમયે મુઠ્ઠાના વચ્ચે લેતો રાગ હરિશ્વર તે ચાડાલને વચ્ચે (તેણે આજ્ઞા કરેલા) સ્મરણમાં ગયો હતો અને મુઠ્ઠાના વચ્ચે લેતા એ ચાડાલે આજ્ઞા કરેલા કોઈ તે ગગ્ગ એ સ્મરણમાં રહ્યો હતો, એ બચાવક સ્મરણ નગરીના દિગ્ગા જાનમાં હતું. મુઠ્ઠાના કૂલોથી વ્યામ

દુનધી, પુષ્કળ ધુમાડાવાળું, ઘોર શપ્તોવાળું, સેકડો શિયાળોથી વ્યામ, ગીધરા ને શિયાળોથી છવાયેનું, કૂતસના ટોળાથી વ્યામ, લાડકાના ઠગલાથી ભરેલું અને જૂપ દુર્ગંધથી સુકત હતું ત્યાં અર્ધો બળેલા મુઠ્ઠાના મોઢા, ખુલ્લી ઘયેલી દાતની પકિતગોલી બાણે કે, 'અગ્નિમાં પડેલા ગરીરની આવી દુર્દશા બાય છે,' એમ હતતા હોય તેવા લાગતા હતા. વળી ત્યાં મરેલાના અનેક સખધીઓનો રડવાનો અવાજ સભળાતો હતો મોટા કોલાહલથી તે વ્યામ હતું અને 'હાય પુત્ર! ઓ મિત્ર! ઓ બધુ! ઓ ભાઈ! ઓ વત્સ! ઓ ભાણેજ! ઓ લાયક મામા! ઓ દાદા! ઓ માતાના પિતા! હે દીકરાના દીકરા! ઓ પ્રિય બાવવ! આજે તુ મને કેમ ત્યજી જાય છે?' આમ સર્વ પ્રાણીઓના ભયકર ગળેથી તે વ્યામ હતું વળી ત્યાં બળતા માસ, ચરબી અને મેદનાં 'છુ, છુ' એવા જૂપ અવાજો ઘતા હતા અને અગ્નિનો ભાકર 'ચડચડાટ' અવાજ ઘઈ રહ્યો હતો 'એમ પ્રલયકાળ મમાત જેવાવતું તે સ્મરણ અતિભાકર હતું ત્યાં આવેલો હરિશ્વર રાગ દુખથી આમ ગોઠ કરવા લાગ્યો કે, 'ઓ મારા મેવકો! ઓ મરીઓ! તમે કયા ગયા? કુળને યોગ્ય તે મારા ગળ્ય કયા ગયું? હાય, ઓ મારી પ્રિય પત્ની! ઓ મારા બાળક પુત્ર! પ્રાપ્તિને કોપવી મને મહાભાગીને ત્યજી તમે કયા દૂર ગયા? ધર્મ વિના કોઈ સ્થળે મનુષ્યાનું શુભ થતું નથી; મારે દરેક મનુષ્ય કાગડાથી ધર્મને જ વળગી રહેવું,' એમ વિચાર કરતાં હરિશ્વર તે સ્મરણમાં ચાડાલે કહેવું પણ ફરી સખધી કરતો હતો વળી મેલથી ખગડાયેલા નાં અગોવાળો અને (સુકાઈને) લાકડીના જેવો ઘઈ ગયેલો તે રાગ મુઠ્ઠાની તપામ રાખતો આમતેમ દોડ્યા કરતો હતો 'આ મુઠ્ઠામાં આ ધન મળ્યું હશે પછી નો નિક્કા મેળવીશ, તેમાં આ મારા, આ મળતું અને આ ચાડાલનું છે' આમ વિચારતો એ ગગ્ગ ઘણી ખરાબ દશાને પામ્યો હતો, તેણે એક જૂના લૂગડાની ગોડો વામેલી રંગી પહેને હતી, તેનું મોઢું, હાલ, પેટ અને પગ નિતાની ગળોડીની રજાથી ખગડાયેલા હતા. લાઘવી

આગળીઓ અનેક જતના મેદ, ચગ્ગી તથા મજ્જગી
લેપાયેલી હતી અનેક મુડદાને ભાતના આપેલા પિંડોથી
ભૂખ દૂર કરવા તત્પર રહી તે જીવતો હતો અને
મુડદાની માળાઓ ભેગી કરી તેણે માથે બાધવાનું
કર્તું હતું ‘હાય, હાય’ એમ વારંવાર બોલ્યા કરતો
એ રાજ્ય રાજે કે દિવસે સૂતો ન હતો, એમ સો
વર્ષ જેવા બાર મહિના તો તેણે ગાળ્યા ૧-૩૩

ન રાત્રી ન દિવા રોતે હા હેતિ પ્રવદન મુદ્દ ।
પવં દ્વાદશ માસાસ્તુ નીતા કર્પશતોપમા ॥૩૩॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા સપ્તમ સ્કંધ વિષ
અધ્યાય ૨૪ મો તમામ

અધ્યાય ૨૫ મો*

શૈલિતનું મૃત્યુ ને રાણીના વિલાપ

સૂત ક્વાચ

પ્રકદા તુ ગતો યનુ વાલકૈ સહિતો વહિ ।
વારાણસ્યા નાતિવુરે રોહિતાણ્ય કુમારક ॥૧॥

સૂત બોલ્યા એક સમયે દુભાર રોહિત બાળકોની
સાથે કાશીની બહાર નજીકમા રમવા ગયો હતો
રમત રમ્યા પછી તેણે પોતાની શક્તિ પ્રમાણે
નાના મૂળવાળા કોમળ અને ચાણીઓ સહિત દર્બો
લેવા માડ્યા ‘અમારા પૂજ્ય બ્રાહ્મણને પ્રસન્ન
કરવા આ હું લઉં છું,’ એમ કહી બને હાય વડે
દાળજીથી ઉત્તમ સમિધો દર્બો અને સારા સારા
લાકડા અને ખાખરાના લાકડા અગ્નિમા ટોમવા માટે
આદરથી લઈ ભારો કરી માથા પર ઉપાડી પગને
પગલે ઢાકતો એ બાળક એક જલાશય પાસે આવી,
તે વખતે તરસ્યો હોવાથી પૃથ્વી પર ભાગે મૂકી
ન્યા પાણી હતું ત્યા ગયો અને ઈર્ષ્યા પ્રમાણે પાણી
પી બે ઘડી વિશ્રાંતિ લઈ એક રાક્ષસ પર પોતે જે
ભારો મૂક્યો હતો, તે લેવા લાગ્યો, તેટલામા વિચ્ચામિત્ર
ની આત્માથી મહાઝેરી, અતિઘોર અને ભયકર એક
કળો સર્પ રાક્ષસામાંથી બહાર નીકળી તે બાળકને
કરડયો, એટલે તે જ સમયે બાળક પડી ગયો પછી
એ રોહિતને મરણ પામેયો નેઈ બાળકો ઉતાવળા

* આ અધ્યાયમા નેવ્યાશી ધ્વિગમથી હરિશ્ચંદ્ર રાજ્યના
પુત્ર તથા સ્ત્રીની કથા સારી રીતે કહેવાયે.

બ્રાહ્મણને ઘેર ગયા અને ભયથી વ્યાકુળ થઈ એ
બાળકો રોહિતની માતા આગળ કહેવા લાગ્યા કે,
‘હે બ્રાહ્મણની દાસી! તારો પુત્ર અમારી સાથે
રમવા બહાર ગયો હતો ત્યા તેને સર્પ કરડયો છે,
તેથી તે મરણ પામ્યો છે’ એવું વચ્ચપાત જેવું
વચન સાંભળી તે રાણી કપાયેલી કેળની પેઠે તે વેળા
મૂંછિત થઈ પૃથ્વી પર પડી ગઈ, ત્યારે રોષે ભરાયેલા
બ્રાહ્મણે તેના પર પાણી છાટ્યું, એટલે બે વડીએ તે
ભાનમા આવી, ત્યારે બ્રાહ્મણે તેને કહ્યું ‘ઓ
દુષ્ટ! સાચકાળે રડવું, તે અમારું અમંગળ કરનાર
અને નિવ્ર છે, એમ જાણતી હોવા છતાં તું રડે છે,
તો તને શું લાજ નથી?’ બ્રાહ્મણે એમ કહ્યા છતાં
તે કઈ બોલી નહિ, પણ પુત્રના શોકથી પીડાતી,
રાક, આસુ ભરેલા મુખવાળી અને ધૂળવાળા દુઝા
કેશવાળી તે રાણી કરુણ રુદન કરવા લાગી ત્યારે
કોપેલા બ્રાહ્મણે એ રાજપત્નીને કહ્યું ‘ઓ દુષ્ટ!
તને ધિક્કાર છે! મૂલ્ય લઈને પણ તું મારું કામ
બગાડ છે! જે તું અશક્ત હતી, તો મારું ધન તે
કેમ લીધું?’ અંવા દૂર વાઝેયોથી વારંવાર તે બ્રાહ્મણે
તિરસ્કાર કર્યો, ત્યારે રડતી એ રાણીએ ગળગળી
વાણીથી બ્રાહ્મણને કારણ કહ્યું ‘હે સ્વામિન્! મારા
બાળકપુત્રો સર્પ કરડયો છે અને નગરની બહાર
તે મરણ પામ્યો છે, માટે તમે મને રજા આપો તો
મારા બાળકને જેવા હું જઈ હે ઉત્તમ વ્રતવાળા!
મને હવે તેનું દર્શન હુડોલ થયું છે’ એમ કહી
ફરી તે બાળા કરુણ રુદન કરવા લાગી, ત્યારે કરી
કોપેલા બ્રાહ્મણે એ રાજપત્નીને કહ્યું ‘ઓ નીચ!
દુષ્ટ આચારવાળી! તું જાણતી નથી! જે મનુષ્ય
સ્વામી પાસેથી મૂલ્ય લઈ તેનું કાર્ત્ત્વ બગાડે છે,
તે મહાસૈવ નરકમા ગંધાય છે, એમ એક કાપ
સુધી નરકમા ગઈ તે કુકડા થાય છે અથવા આ
ધર્મની વાતો કરવાથી મારું શું કામ થવાનું છે?
જે માણસ પાપમા આસક્ત, મૂર્ખ, દૂર, નીચ,
જૂઠું અને લુચ્ચુ હોય છે, તેની આગળ જે કઈ
કહે, તે ખારી જમીનમા વાવેલા બીનો પેઠે નિર્ફળ
થાય છે, છતાં તને કઈ પણ પરવેતો ને ભય
હોય તો નાલ (કામ કર)’ એમ તે બ્રાહ્મણ કહ્યું,

ત્યાજે ગણીએ ધૂજતા ધૂજતા આ વચન કહ્યું.
 ‘હે નાથ! મારા પર દયા કરો, પ્રસન્ન થાઓ અને
 મારા મુખનાળા થાઓ જે ઘડી મને રત્ન આપો,
 જેટલામા હું બાળક જેઈ આવું’ એમ કહી તે
 બાળા બ્રાહ્મણના પગમા પડી, પુત્રના શોકથી પીડાઈ
 ને કર્ણનું રક્ત કરવા લાગી એટલે કોપેલા બ્રાહ્મણે
 ક્રોધથી લાવ નેનાવાળા થઈ કહ્યું કે, ‘તારા પુત્રનું
 મારે નું કામ છે મારા ઝનુ તું કામ કર નહિ તો
 આબુકના માગરૂપી કળ આપનારો મારો ક્રોધ નું
 તું નથી જાણતી?’ એમ તેણે કહેલી તે ગણી
 ધૈર્યથી ધનુ કામ કરવા લાગી પછી પને તેમ
 એળું વગેરે કામની અર્ધા સમિ ગઈ, ત્યારે બ્રાહ્મણે
 તેને કહ્યું ‘હવે તું પુત્ર પામે જા, તેને બાળસો
 વગેરે કામ કરી દૂરી પાછી જલ્દી આવજો જેથી
 સવાન્મા મારા ધરનું કામ ન બગડે’ ત પછી
 ગમે એકવી વિલાપ કરની તે રાણી ગઈ જાણે
 ટોળામાથી વિખૂટી પડેલી મુગલી હોય અને જાણ
 વાછરડા વિનાની થયેલી ગાય હોય તેમ શોકથી
 અત્યાત પીડાતી રાણી ક્ષણમારમા કાશીની બહાર
 જઈ લાકડા તવા દર્ભના ધાગ પર ચાકતી પેડે રાતેલા
 પોતાના પુત્રને મરેલો જેઈ, અત્યાત દુઃખથી વિશ્વળ
 થઈ આતિ ક્રોર શબ્દથી વિલાપ કરવા લાગી
 ‘ઓ પુત્ર! તું મારી નામે આવ, હમણા તું કેમ
 રોપે ભગવો છે, કહે હમેશા તો ‘હે માતા’ એમ
 વાગવાર કહેતો તું નામે આવે છે’ એમ કહી
 લથડતા પને તેની પાને જઈ મૂંછિત થઈ તેના
 ઉપર તે પડી કરી પાછી ભાનમા આવી બને
 લાવ વડે પુત્રને ભેટી તેના મોઢા ઉપર પોતાનું માથું
 મૂકી દુઃખારુ શબ્દોથી તે વળા રડવા લાગી અને
 બને લાવ વડે માથા ઉપર તવા પેટ ઉપર પ્રહાર
 કરતી તે જોવા લાગી ‘હાય પુત્ર! ઓ બાળક!
 ઓ દુમાર! ઓ સુદર! તું ક્યા ગયો! ઓ ગજ!
 તમે ક્યા ગયા છો! પ્રાપ્ત કરતા પણ વધારે પ્રિય
 પોતાના આ બાળકને પૃથ્વી પર પડેલો ને મગ્ન
 પામેલો તમે જુઓ.’ એમ કહી વળી પાછે ‘આ
 ટાનો છે!’ એવી રાણી પુનતા મુખને કને કરી
 બેવા વાની અને ટવ વિનાનું મુખ નાજી મૂંછિત

થઈ પડી ગઈ ફરી ભાનમા (આવી) પુત્રનું મુખ
 હાથમા લઈ તે આમ કહેવા લાગી ‘હે બાળક!
 નિદ્રાનો તું જલ્દી ત્યાગ કર અને જાગ્રત થા આ
 ભયકર અની રાત થઈ છે, જે સે કડો શિયાળો,
 ભૂનો, પ્રેતો, પિશાનો અને કાકણાના ટોળાની ગાંઠ
 રહી છે તારા મિત્રો સર્વોસ્ત થતા જ જતા ન્હા છે
 અને તું એકલો કેમ ન્હો છો?’ એમ કહી ફરી
 તે નાજીકે ત્રી કળ રક્ત કરતી કહેવા લાગી
 ‘હાય, ઓ બાળક પુત્ર! ઓ રોહિતદુમાર! હે
 દીકરા! તું મને ઉતાર કેમ નથી આપતો? હે પુત્ર!
 હું તારી માતા છું શું તું મને તથી ઓળખતો? મને
 તું જો, ઓ પુત્ર! દેશ ત્યજ્યો, રાજ્ય ગયું, ધણીએ
 વેચી અને દાસીપણ વધુ છતા કેવળ તને જોઈને જ
 હું ટચી રહી છું હે પુત્ર! તારા જન્મ વખતે
 બ્રાહ્મણોએ ભવિષ્ય કહ્યું હતું કે, ‘આ બાળક લાભ
 આયુષ્યવાળો, પૃથ્વીનો રાજા, પુત્રપૌત્રોથી યુક્ત,
 શીર્ષ તથા દાન પર પ્રીતિવાળો, સત્વગુણી, ગુરુ,
 દેવ તથા બ્રાહ્મણોને પૂજનારો, માતાપિતાનું પ્રિય
 કરનારો, મત્સ્યવાદી અને જિતેન્દ્રિય થશે,’ ઇત્યાદિ
 બધું હમણા અસત્ય થયું છે હે પુત્ર! ચક્ર, મત્સ્ય,
 છત્ર, શ્રીવત્સ, સાથિયો, ધ્વજ, કળશ તથા ચામરના
 ચિહ્નો તથા બીજા પણ જે લક્ષણો તારી હોયોમા
 છે, તે બધા હમણા નિકળ થયા છે! હાય, ઓ
 રાજા! ઓ પૃથ્વીના નાથ! એ તમારું રાજ્ય, મત્રી
 ઓ, મિહસ્તન, છત્ર તથાવાર અને ધન ક્યા ગયા?
 તેમ જ તે અયાધ્યા, હવેલીઓ, લાથીઓ, ઘોડા,
 ગ્ધો, અને પ્રજાઓ ક્યા ગયા? અરેરે! ઓ પુત્ર!
 આ સર્વનો તથા મારો પણ ત્યાગ કરી તું ક્યા
 ગયો? હાય! આ પતિ! હાય! ઓ રાજા! આવો,
 જાણે રમવા રમવા કેમરથી ચર્ચેલી તમારી વિશાળ
 છાતીને પોતાના રાસરની રજના કાઢવી મેલી
 કરી હતી, તે તમારું આ પ્રિય પુત્રને જુઓ! હે
 ગજ! જેણે તમારા બીજામા એની કસ્તૂરીના
 ચિત્રેપનવાળા તમારા લલાટના તિલકને બાળપણની
 ભૂની નાખ્યું હતું, તે તમારા આ પુત્રને તમે જુઓ!
 માટીની ખગડાવાળા જેના મુખને પૂર્વે મે રોહિની
 ગમ્યું હતું, તે મુખને હમણા માખીઓની વ્યાપ

આને શ્રીકાશ્યોથી અત્યંત ખરાબ કરેલું તુ જોઈ ગઈ હતી, હાથ, ચો સળ! સકતી પેડે પુઢી પર પડેલા અને મૃત્યુ પામેલા તે આ પુત્રને તમે જુઓ હા દેવ, પૂર્વજન્મમા મેં શુ દૃત્ય કર્યું હશે કે આ જન્મમા તે કર્મના કળનો પાર જ હુ જાણી શકતી નથી! હા પુત્ર! તા બાળક! હા વત્ત! હે કુમાર! હે સુર! 'એવો તેનો વિવાપ સાબળી નગરઅંકો નંબી ગ્રીકયા અને અત્યંત વિસ્મય પામી ઉતાવળા ત્યા આવ્યા ને કહેવા લાગ્યા 'તુ કોણ છે? આ બાળક કોનો છે? તારો પતિ કયા છે? તુ એકલી જ નિર્ભય થઈ સન્નિમા અહીં શા માટે રહે છે?' એમ તેમણે કહ્યા છતાં તે સ્ત્રી કંઈ બોલી નહિ એટલે કરી પાછું તેમણે પૂછ્યું, છતાં સ્તંભ થયેલી તે ગણી મોન જ રહી અને પાછી અત્યંત દુઃખથી વ્યાકુળ તથા શોકના આસુથી વ્યામ નેચોવાળી તે વિવાપ કરવા લાગી, ત્યારે એ સ્ત્રી પર ગદા પામેલા સોમાચિત શરીરવાળા તથા ત્રામ પામેલા તેઓ હાથમા હથિયાળે ઉગામી એકબીજાને કહેવા ત્યાં 'ન-ની આ કોઈ સ્ત્રી નથી, દારણ કે ઈ જોલતી નથી, માટે બાળકોનો નાશ કરનારી આન ચવશ્ય મારી નાખવી જોઈએ, જે કોઈ સાગે સ્ત્રી હોય તો આ મધ્ય સન્નિએ નગરની બહાર કેમ રહે? માટે નક્કી, આણે કોઈના બાળકને ખાઈ જવા માટે આપ્યા છે' એમ કહી તેઓએ તરત જ એ રાણીને વાળથી મજબૂત પકડી અને બીજા કેટલાકે ગુજ તથા ગળાથી પકડી 'આ કોઈ આકાશમા જતારી ખેચરી છે માટે જતી રહેશે, એમ ચણા શત્રુધાનીઓએ કહીને તેને ખેંચી ચાડાલવાડામા લઈ જઈ ચાડાલને નેપી દીધી (પત્ની તેઓએ ચાડાલને કહ્યું કે) 'હે ચાડાલ! અમે નગરની બહાર બાળકોનો નાશ કરનારી આ સત્તનીને જોઈ છે, માટે તરત જ બહારના સ્થળે લઈ જઈ, આને તુ મારી જ નાખજે' ત્યારે ચાડાલે તેને જોઈને કહ્યું કે 'યોકમા પ્રખ્યાત થયેલી આ ગદાનીને મેં જાણી છે, આને કોઈએ પણ પૂરું જોઈ નથી, પણ આને યોકોના અનેક છોદસ બધા છે ખરેખર તમે આજે પુછ્યા પુછ્ય મેળવું છે અને તમાની ખ્યાતિ યોકોમા પ્રથમ

રહેશે તમે હવે મુખેથી જાઓ જે મનુષ્ય પ્રાણણ, સ્ત્રી, બાળક તથા ગાયને માગનારો હોય, સોનું ચોર નાર, આગ લગાડનાર, રસ્તો ભાગનાર, દારૂ પીનાર, ગુરુપત્ની સાથે વ્યભિચાર કરનાર અને મોટા લોક મનુષ્ય સાથે વિરોધ કરનાર હોય, તેનો નાશ કર્યો તે પુણ્યદાયી છે, એવો મનુષ્ય પ્રાણણ હોય કે, સ્ત્રી હોય નોપણ તેનો નાશ કરવામા દોષ નથી માટે આનો નાશ કર્યો મારે યોગ્ય જ છે' એમ કહી મજબૂત બંધનોથી તેને બાધી વાળ ખેંચીને દોરડાથી તેને મારી, પછી તેણે કોર વાણીથી હરિ થંદને કહ્યું 'અરે દામ! આ દુષ્ટતામા સ્ત્રીને તુ મારી નાખ વિચાર ન કરજે' સળ હરિથંદ વજ પડવા જેવું વાક્ય સાબળી તે વખતે સ્ત્રીનો નાશ કરવા શક્તિ થઈ ધ્રુજતો ચાડાલને કહેવા લાગ્યો 'આ કામ કરવા હુ મમર્થ નથી માટે કોઈ બીજા મેવક મને આપો, એટલે તે જ આ સ્ત્રીનો નાશ કરશે આ સિવાય બીજું ચાસાવ્ય કામ પણ જે તમે કહેશો તે હુ કરીશ' હસ્થિ દ્રે જોડે તે વચન સાબળી ચાડાલ બોલ્યો 'તુ કર મા, તલવાર લે, આનો નાશ તો પુણ્યદાયી મનાયો છે બાળકોને જ ભય આપતી આ સ્ત્રી કહી પણ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય નથી' ચાડાલ તુ તે વચન સાબળી સળ હરિથંદે કહ્યું 'સ્ત્રીઓ તો કાળક્રી ગ્રહણ કરવા યોગ્ય જ હોય છે કહી મારવા યોગ્ય હોતી નથી, ધર્મમા તત્પર એવા મુનિઓએ સ્ત્રીનો નાશ કરવામા પાપ કહ્યું છે જે પુરુષ જાણતા કે અજાણતા પણ સ્ત્રીનો નાશ કરે છે, તે મહાતેરવ નરકમા ગયા છે ત્યારે ચાડાલે કહ્યું કે, 'કંઈ પણ બોલ મા અને તોડે પુત્રીની જેવી ક્રાંતિવાળી આ તત્પર તુ મેં, જે એકનો નાન કરતા અનેકને શુભ વનુ હોય, તો તેની કહેલી દિસા ઘાતુ જ પુણ્ય આપનારી ધાય છે આ સ્ત્રીએ લેકના ઘાતુ બાળકોને બાધા છે માટે જલતી આને તુ મારી નાખ, (આને માત્રાની) યોકો નુખી વશે' ત્યારે સમગ્રએ કહ્યું 'ઓ ચાડાલના સ્વામી! સ્ત્રીનો નાશ ન કર્યો, એ મારું જન્મથી મારી તીવ્ર વ્રત છે, માટે સ્ત્રીનો નાશ કરવા હુ ચત્ત નહિ કરું' ત્યારે ચાડાલે કહ્યું 'ઓ દુટ! તમામીના દારૂ મિસાય

તારે બીજુ તુ કાર્ય છે? મારી પાસેથી મૂલ્ય લઈ
આજે મારા કાર્ય તુ કેમ બગાડે છે? જે મનુષ્ય,
સ્વામી પાસેથી મૂલ્ય લઈ સ્વામીનું કાર્ય બગાડે છે,
તેનો હનસે કાપે પણ નગ્નમાથી છુટકારે થતો નથી.
ત્યારે રાજાએ કહ્યું 'હે આડાલોના સ્વામી! બીજુ
અતિ દૂર દામ તમે મને આપજો (પણ આ કામ
મારાથી નહિ થાય) તમારો કોઈ શત્રુ હોય તો કહો,
તેને હું તરત જ મારી નાખીશ, એમ રાજા નથી
તે શત્રુને મારી તેની પૃથ્વી હું તમને આપી દઈશ
દેવો, દૈત્યો, સર્પો, સિદ્ધો તથા ગર્વવૃંથો યુક્ત દેવેન્દ્રને
પણ (જે તમારો તે શત્રુ હશે તો) તીક્ષ્ણ બાણથી
મારી હું રજીતી લઈશ' હરિશ્ચંદ્ર રાજાનું એ વાક્ય
સાભળી કોળેલા તે આડાલે ધ્રુજતા રાજાને કહ્યું
'હે દાસ! આડાલનું દાસપણ કરી આ શરણોનું
વચન તુ જે કહી રહ્યો છે, તે ખરાબર થઈતું નથી,
હે દાસ! વધારે નું કહેવું છતાં હું જે કહું છું, તે
મારું વચન તુ સાંભળ હે નિર્ભય! તારા હૃદયમાં
જે ઈર્ષ્ય પણ પાપનો ભય હોય, તો આડાલને ઘેર
તુ દાસપણ કેમ પાડ્યો છે? માટે આ તલવાર
તુ લે અને આના મસ્તકકમળને કાપી નાખ' એમ
કહી આડાલે નળને તલવાર આપી ૧-૮૯

गृहाणैनं ततः खड्गमस्याद्विग्न्य शिरोऽ-
मुजम् । एवमुन्त्याद्य चान्दालो राज्ञे खड्ग
न्यवेदयत् ॥ ८९ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીબાળવતમહાપુત્રાણ્યા સપ્તમ સ્કંધ
વિષે અધ્યાય ૨૫ મો અષ્ટાષ્ટક

અધ્યાય ૨૬ મો*

હરિશ્ચંદ્ર અને તેની રાણીના
સ્મશાનમાં ભેટા

વ્યાસ કહેવા

ततोऽय भूपतिः प्राह रानीं स्त्रित्वा हाधोमुखः ।

अत्रोपनिश्यता वालि पापस्य पुत्तो मम ॥ ૧ ॥

આસે કહ્યું 'પછી નીચા મુખવાળા રાજાએ
રાણીને કહ્યું 'હે બાળા! હું પાપી આગળ તુ

* આ અધ્યાયમાં સાતીસવેરે શ્લોકોથી રાજાએ
સ્મશાનમાં પોતાની પત્નીને બોલાવી અને પછી ભેટ કીધી,
એ કથા કહેવાયે.

બેસી જ ને મારો હાથ તને મારવા સમર્થ થયો, તો
હું તારું મસ્તક કાપી નાખીશ.' એમ કહી તલવાર
ઉઠામીને રાજા મારવા ગયો, તે વખતે પોતે પોતાની
પત્નીને ઓળખતો ન હતો અને તે પત્ની રાજાને
ઓળખતી ન હતી, તોપણ અત્યંત દુઃખથી પીડાઈને
પોતાનું મૃત્યુ ઈચ્છતી એ સ્ત્રીએ કહ્યું. 'હે આડાલ!
મારું વચન જો તુ ઈર્ષ્ય પણ માને તો સાંભળ-
મારો પુત્ર નગ્નની બહાર પાસે જ મરણ પામેલો
પડ્યો છે તેને આહી તારી પાસે હું લાવું અને બાળુ-
ત્યા મુઠી તુ વાટ જો, પછી તલવારથી તુ મને મારી
નાખજે' 'બહુ સારું' એમ કહી હરિશ્ચંદ્રે તે
સ્ત્રીને બાળક પાસે મોકલી, એટલે અતિશય દુઃખથી
પીડાતી અને અતિ ભયકર વિલાપ કરતી તે ગઈ
સર્પ કરેલા એ બાળક પાસે 'હા પુત્ર! હા વત્સ!
હા બાળક!' એમ વારંવાર કહેતી ફિક્કી, મેલી
અને ધૂળથી ખરડાયેલા કેશવાળી તે રાજાની રાણી
(બાળક લઈ) પાછી સ્મશાનભૂમિ પર આવી
અને બાળકને પૃથ્વી પર મૂકી ત્યાં બેસી ગઈ,
(પછી ફરી વિલાપ કરવા લાગી) 'ઓ રાજા!
પોતાના મિત્રો સાથે સ્મૃતિ દૃષ્ટ સર્પથી દરોહા પોતાના
આ બાળકને આહી પૃથ્વી પર આજે તમે જુઓ
છો?' એવા તેના વિલાપના શબ્દો સાંભળી રાજા
હરિશ્ચંદ્ર તે વેળા મુકદ્દની પાસે જઈ તેનું વસ્ત્ર
ખસેડી નાખ્યું એ સમયે પણ તે જ પ્રમાણે રડતી,
લાખા વિયોગથી બળતી અને બાણે ફરી જન્મી હોય
તેવી પોતાની એ પત્નીને રાજાએ ઓળખી ન હતી
તેમ જ તે રાણીએ પણ સુદર કેશના છેડાવાળા,
જટાધારી અને સૂકા ઝાડની છાલ જેવા થયેલા તે
ઉરામ રાજાને ઓળખ્યો ન હતો પણ પૃથ્વી પર
પડેલા મર્ગના ઝેરથી પીડા પામેલા તે બાળકને
રાજાના લામણવાળા જોઈ એ રાજા વિચારમાં પડ્યો
કે, 'આનું માનું પૂર્ણ ચંદ્ર જેવું, સુદર, ઊંચા નાક-
વાળું, ખાડા કે ઘા વિનાનું અને દર્પણ જેવા ઊંચા
બે ગાલથી શોભીતું છે આના વાળ કાળા, વળેલી
આબીઓવાળા, ઘાટા, લાખા અને વાકડિયા છે, નેનો
કમળ જેવા છે અને બાને હોડ પાકા વિલોડાના ફળ
જેવા છે અહો અકુસોસ! વિશાળ છાતીઓવાળો,

લાખી આખવાળો, લાખી ગુન્નવાળો, ઠીયા ખલા-
વાળો, લાખા પગવાળો, સૂકમ આગળીઓવાળો,
કમળના નાળ જેવા પગવાળો, ગભીર નાભિવાળો
અને ઝિંચી ડોકવાળો આ બાળક કોઈ રાજના દુળમાં
જન્મ્યો છે અને દુષ્ટાત્મા કાળે પોતાના કાળપાશથી
આને લઈ લીધો છે' પછી માતાના ખોળામાં
ખુલ્લા પડેલા તે બાળકને જોઈને (પોતાનો પુત્ર)
યાદ આવતા રાજ્યો 'હાય, હાય,' એમ કહી આસુ
પાડવા માડયા અને (મનમાં) તે પણ જોાયો કે,
'મારો જ પુત્ર આ દશાને પામ્યો હશે તો ? ધોર
કાળે મારા જ પુત્રને જ પોતાને વશ કર્યો હશે
તો ?' આમ વિચારી રાજ હરિશ્ચંદ્ર એમ ને એમ
ભિન્ન રહ્યો પછી તે રાણી મોટા દુઃખતા આવેશથી
જોતી કે, 'હા પુત્ર ! કયા પાપનું દુષ્ટ ચિત્તન કરવાથી
આ ધોર મહાદુષ્ટ આવી પડ્યું છે, તે જણાતુ
નથી હા નાથ !' એ રાજ ! આત્મ દુઃખી થયેલી મને
છોડી તમે કયા સ્થાને, કયા કારણે નિરાત કરીને
રહ્યા છો ? એ વિધાતા ! રાજ્યિ હરિશ્ચંદ્રના રાજ્યનો
નાશ થયો, સમ્બધીઓનો ત્યાગ થયો અને ત્રી તથા
પુત્ર વેચાયા ! અને તે શુ કર્યું ?' એનું તે રાણીનું
વચન સાંભળી સ્થાનછાદ થયેલો રાજ હરિશ્ચંદ્ર તે
વખતે રાણીને તથા મરેલા પુત્રને ઓળખી 'અન્નનાસ !
આ તો મારો જ પત્ની અને મારો જ પુત્ર છે !'
એમ જાણી સતાપ પામીને તે પડી ગયો અને મૂર્છા
પામ્યો રાણી પણ એ અવસ્થાને પામેલા તે રાજને
ઓળખી વ્યાકુળ અને બેભાન પત્ની મુદ્ધિત થઈને
ધરણી પર ઢળી પડી પછી રાજેન્દ્ર, હરિશ્ચંદ્ર અને
રાણી બંને ભાનમાં આવી અત્યાત સતાપ પામી
શોકના ભારથી પીડાઈને વિલાપ કરવા લાગ્યા રાજ
જોત્યો 'હાય, પુત્ર ! અતિ ક્રોધ અને વાકડિયા
વાગવાણુ તારું સક મુખ જોતા મારું દૃઢ્ય કેમ
વિચારીતું નથી ? 'હે તાત ! હે તાત !' એમ મજુર
જોલના અને પોતાની મેળે ચાલેલા તને ભેટી હવે
હુ કેને રનેહથી 'હે વત્ત ! હે વત્ત !' એમ કહીશ ?
હવે કેના ગોકલુથી આવે તો ખેંગરી ખચીની રત્નથી
મારું ઉપજુ વન, ખોળે તથા અગ મેના ધગે ?
ઓ હન્યને આનંદ આપનારા ! હન્યું સુધી પણ મને

પુત્રનું સુખ સંપૂર્ણ મળ્યું નથી તું મારા વડે પિતા-
વાળો હતો કે, જેણે ચોક્ક વસ્તુની પેઠે તને વેચ્યો
હતો ! હીન ભાગ્યને લીધે બાધના તથા ધન માને મારું
મોટું સમગ્ર રાજ્ય ગયું અને તે પછી મૂર એવા મે
આ સ્થિતિમાં પુત્રને જોયો છે ! મોટા સંપત્તિ દશા-
યેલા પુત્રનું મુખકમળ આજે જોતો હું સતાપરૂપ
ધોર વિષથી હમણા વ્યામ બન્યો છું' એમ કહી આસુ-
થી ગળગળા દહવાળો એ રાજ તે બાળકને ઝિંચકી
ભેગીને મૂર્છાથી બેભાન થઈ પડી ગયો પછી તેને
પડેલો જોઈ રાણી શેષ્યા આમ વિચાર કરવા લાગી :
'વિદ્વાનોના મનને ચંદ્રની પેઠે આનંદ ઉપજવતા આ
પુરુષગ્રેષ્ઠ તે હરિશ્ચંદ્ર જ છે, એમ તેમના સ્વર
ઉપરથી જણાય છે વળી પ્રખ્યાત કીર્તિવાળા આ
મહાત્માનું નાક ઊંચું હોઈ તલતા મુખ જેવું સુન્દર
છે અને દાંત કળીઓ જેવા છે, પણ આ જો રાજ
હરિશ્ચંદ્ર હોય તો આ રીતે સ્મશાનમાં કેમ આવ્યા
હોય ?' (આમ વિચારતી) તે રાણી પુત્રનો શોક
છોડી પડેલા તે પતિને જોયા કરતી અત્યાત હર્ષ ને
વિસ્મય પામી અને પતિપુત્રની પીડાથી વ્યાકુળ
થઈ ને સક રાણી જોતી જોતી તે વખતે મૂર્છાથી
પૃથ્વી પડી ગઈ પછી ધીમે ધીમે ભાનમાં આવી
ગળગળા કહે તે કહેવા લાગી : 'ઓ નિદંય ! નિર્મર્થોદ
નિત્ર દેવ ! તને ધિક્કાર હો જેણે દેવ જેવા આ રાજને
આડાવપાડુ પમાડયા ! રાજ્યનો નાશ, સમ્બધીઓનો
ત્યાગ અને સ્ત્રી—પુત્રનું વેચાણ કરાવી આ રાજને
જેણે આડાલ મનાયો, તે ઓ દુષ્ટ દેવ ! તને
ધિક્કાર હો ઓ રાજ ! આજે તમારું તે છત્ર,
સિંહાસન, આમર અને પખા હું જોતી નથી, તો આ
કેવો ભાગ્યનો પતંગ ? આ ગત પૂર્વે' ન્યારે આવતા
હતા, ત્યારે મેવકપદ્માને પામેલા રાજ્યો, પોતાના
ઉપલા વગેરેથી પૃથ્વીને ધૂળ વિનાની કરતા હતા,
તે જ આ ગત આજે ખોપરીઓથી વ્યામ મુડાવતા
ધડા તથા વનોથી છવાયેલા, મુડાને ખેંગરી ઉતારી
નાળેની રૂંદની આગાઓના દોગતી અદર વગેરેના
મુડાના વાળથી અતિ ભયર, ચરમીના ઝરમીથી
યુક્ત, (સૂર્યના કિરણોથી) સુકાયેલી (ચળ્લીવાની)
ભૂમિથી યુક્ત, ભસ્મ, અગારા, અડધા બનેલા હાડકા

આને મન્મથના દાદવથી ભાગર ગીધડા અને શિયા-
ગોના શબ્દોથી વ્યાકુળ, દુષ્ટ હૃદય પક્ષીઓથી યુક્ત,
મિતાના ધુમાડાથી લાપ્તા કપડા વડે કાળી કરેલી
દિશાઓના મધ્યભાગવાળા અને માનના સ્વાદના
આનંદથી આકર્ષિતા રાક્ષસોથી વ્યામ આ ગપવિન
સ્મગ્નનામા દુ ખચી પીડાઈને કયાં કરે છે ' એમ કહી
ગોકચી ઘેરાયેલી ગળી રાગના કડમા વળગી પડી
દુ ખચુકત વાણીથી વિલાપ કરત વાગી ' અકસ્માત
ઓ રાગ! આ તે સ્વપ્ન છે કે સાગુ છે? તમે જે
માનતા હો તે કહો, ઓ મહાભાગ! મારુ મન
મુગ્ધ છે હે ધર્મને ભણનારા! જો આમ જ હોય,
તો ધર્મમા નહાય કષ્ટાપણુ છે જ નહિ અને
ગ્રાહણો, દેવો વગેરેના પૂજનમા તથા સત્ય પાળવામા
ધર્મ છે જ નહિ અને જો ધર્મ જ નથી, તો મન્ય
તથા સરળતા ક્યાથી જ હોય? અને અસત્યનો આશ
પણ નથી, (અર્થાત્ આ ઉપરથી જણાય છે કે,
જગતમા ધર્મ-અધર્મ છે જ નહિ, જે તે હોય
તો તે ધાનેના નુદા નુદા કળ જણાવા જોઈએ)
જ્યા ધર્મ વડે અતિ શ્રેષ્ઠ છતાં તમે પોતાના સત્યથી
ભ્રષ્ટ કરાયા, (ત્યા ધર્મ-અધર્મ કેવળ સભવતા જ
નથી) ' એવું તેનું રચન માલગી ડિના નિસાસા
નાખી ગાગના થયેલા ગળગે પોતે જે રીને આડાવ
પણ પામ્યો હતો તે, ગણીને કહી સભળાવું ત્યારે
ભયભીત ધયેલી રાણીએ પણ લાપ્તા કાળા સુધી
શ્કીને ડિશ નિગાસા નાખી અત્યત દુ ખી થઈને
પોતાના પુત્રનું મગાું જે રીતે થયું હતું, તે બનાવર
રાગને જણાવું એ વાક્ય આભળી રાગ પૃથ્વી પર
પડી ગયો અને મરેલા પુત્રને લાવી હાલથી વાગ્યાર
આટલા વાગ્યો પછી નાણી નીચાએ નાગચી વાણીથી
હરિશ્વ દ્રને કહ્યું ' હે ગભ! મારુ મસ્તક કાપી
નાણી તમે પોતાના સ્વામીનું દામકર્ષ કરે, તમારે
આજે સ્વામીદ્રોહ ન કર્યો જોઈએ અને અસત્યવાદી
ન થાું જોઈએ હે રાગેન્દ્ર! પાપરૂપ અત્ય અને
સ્વામીદ્રોહ તમને પ્રાપ્ત ન થાઓ ' એ સાબળી
રાગ મૂંછિત ધર્મ પૃથ્વી પર પડી ગયો પછી નાગ્યાર
નેતાના પામી અતિ દુ ખી થઈ વિલાપ કરતા વાગ્યો
કે, ' હે પ્રિયા! અતિ કડોર આ વચન તે કેમ કહ્યું?

જે કર્મ કહેા આશક્ય છે તે કરી કેમ શક્ય? '
ત્યારે પત્ની બોલી ' હે પ્રભો! મે ઝીરીદેવીને,
દેવોને તથા ગ્રાહણોને પૂજ્યા છે, તેથી બીજ
જન્મમા તમે જ મારા પતિ થશો ' એ વાક્ય
સાભળી રાગ પૃથ્વી પર પડી ગયો અને તે વેળા
દુ ખી થઈ મરેલા પુત્રનું મુખ ચૂમવા લાગ્યો ' પછી
તે રાગને કહ્યું ' હે પ્રિયે! હવે લાપ્તા વખત સુધી
મારે કવેશ ભાગવવો તે મને ગમતુ નથી હે નાગ્યુક
અગતાળી! મારુ આ મહાભાગ્ય તો તું જો હું
પોતે પોતાને સ્વાધીન નથી, આડાલે આશા નહિ
આપેલો હું અગ્નિમા જ પ્રવેશ કરીશ, તો ફરી
બીજ જન્મમા આડાલપણુ પામીશ અને મેગ
નરકમા જઈ ભાગર દુ ખ પામીશ, વળી મહા
સૈરવ નરકને પામી સતાપ પામીશ, તોપણ આ
દુ ખરૂં સમુદ્રમા ડૂબેલા મારે પ્રાણથી છૂગ થવું
એ જ ઉગમ છે મારે આ એક પણ બાળકપુત્ર,
જે વશ કરનારે હતો, તે પણ મહાબળવાન દેવતા
યોગે મરણ પામ્યો છે આવો દુ ખી છતાં પરાધીન
હોઈ હું પ્રાણ પણ કેવી રીતે ત્યજુ? તોપણ
આતિશય દુ ખને બીધે પોતાના શરીરનો હવે હું
ત્યાગ કરીશ પુત્રનો તાગ થતા જેવું દુ ખ થાય છે,
તેવું ત્રૈલોક્યમા કોઈ દુ ખ નથી, તો અસિપવનમા
તથા વૈતરણી નદીમા એવું દુ ખ ક્યાથી હોય?
માટે હે નાગ્યુક અગતાળી! બળતા અગ્નિમા પુનતા
શરીર સાથે હું પડીશ, તે માટે મને હવે ક્ષમા કરજે
હે કમળ જેવા નેત્રોવાળી! હવે તારે કઈ પણ કહેવું
નહિ હે સુદરિ! મારા વાક્યને તું સવધાન મનથી
સાભળ હું તને હવે રજ આપુ છું, માટે તું ગ્રાહ
ણને વેર જા હે ઉત્તમવા હાસ્યવાળી! જો મે
દાન આપ્યું હશે, હોમ કર્યા હશે અને ગુરુઓને
સતોધ્યા હશે, તો પગલોકમા આ પુત્ર મારો અને
નારી સાથે મારે સમાગમ થશે હવે આ લોકમા તો
આપણ ઈચ્છિત ક્યાથી થશે? હે પવિત્ર હાસ્યવાળી!
મે એકાંતમા હસતા હસતા તને ઝડ પાળું કહ્યું હોમ,
તે મારુ તારું હવે આદીથી જતા તારે દામા કરવું
હે પવિત્ર ઝી! ' હું ગજપત્ની છું ' એવા ગઈથી તે
ગ્રાહણનું તારે આપમાન કરવું નહિ, કેમ કે પોતાના

સ્વામીને દેવની પેઠે સર્વ યત્નથી સતોષવે જોઈએ ' રાણીએ કહ્યું 'હે રાજપિં! હું પણ અહીં અગ્નિમા પડીશ અને હે દેવ! દુષ્પતા ભાસ્ને સહન નહિ કરતી તમારી સાથે જ આવીશ હે માન આપનારા! તમારી માથે જ્યુ તે જ મારુ કલ્યાણ છે, બીજી રીતે મારુ કલ્યાણ નથી હું તમારી સાથે સ્વર્ગ કે નરક ભોગવીશ ' તે વચન સાંભળી રાજ્યએ કહ્યું 'હે પતિવ્રતા! ભલે એમ થાયો '

ત્વયા સહ મમ શ્રેયો ગમનં નાન્યથા ભવેત્ ।
સહ સ્વર્ગં ચ નરકં ત્વયા ભોક્ષ્યામિ માનદ્ ॥૭૩॥
શ્રુત્વા રાજા તદોવાચ પવમસ્તુ પતિવ્રતે ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમાહાપુરાણમા ત્રમમ રકથ વિષ
અધ્યાય ૨૬ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૨૭ મો *

હરિશ્ચંદ્રનો સ્વર્ગવાસ

વ્યાસ ઉવાચ

તતઃ કૃત્વા ચિન્તા રાજા મારીણ્ય તનય સ્વકમ્ ।

માર્ગયા હૃદિતો રાજા વદ્માજ્ઞલિપુસ્તદા ॥૧॥

વ્યાસ બોલ્યા તે પછી ચિન્તા બનાવીને તેના પર પોતાના પુત્રને મૂકી પત્ની સહિત હરિશ્ચંદ્ર રાજા તે વખતે એ હાથ જોડી જગતના ઈશ્વરી પરમેશ્વરી મતાક્ષી દેવીનું ચિતન કરવા લાગ્યો પાંચ મેશની અદર રહેલા, (તેરિગૈયશ્રુતિમા પ્રતિપાદન રહેલા) પુત્ર—પ્રહ્લદસ્વરૂપ, લાલ વસ્ત્રો ધારણ કરેલા કરેણુરસના સમુદ્ર, જાતજાતના આયુધો ધારણ કરનારા અને જગતનું પાલન કરવામા તત્પર આવા દેવીનું તે ગજા ધ્યાન કરતો હતો, ત્યારે ઇંદ્ર સહિત સર્વ દેવો ધર્મને આગળ કરી ઉતાવળા તેની આગળ આવ્યા સર્વ દેવોએ ત્યાં આવી કહ્યું કે, 'હે મહાસમર્થ રાજા! તમે માલબો આ સાક્ષાત્ પ્રજ્ઞા છે, આ પોતે ભગવાન ધર્મ છે, આ માધ્યો, વિશ્વદેવાઓ, મરુદગણો, લોકપતિ, ચારણો, નાગો, સિદ્ધો, ગંધર્વો, રુદ્રો તથા અશ્વિનીકુમારો છે અને બીજા આ તમારા દેવો આવી આવ્યા છે, તેમ જ તમે જગત સાથે જે ધર્મથી મિત્રતા કરવા ઇચ્છો છો, તે વિશ્વામિત્ર

પણ અહીં આવ્યા છે અને તે માગે રીતે તમારુ ઇચ્છિત કરવા ઇચ્છે છે '

ધર્મે કહ્યું હે રાજન્! સાહસ ન કરો, ક્ષમા, ઇન્દ્રિયનિગ્રહ તથા સત્ત્વ આદિ તમારા ગુણોથી અત્યંત સતોષ પામેલો હું ધર્મે તમારો પાસે આવ્યો છું

ઇંદ્રે કહ્યું હે મહાભાગ્યશાળી હરિશ્ચંદ્ર! હું ઇંદ્ર તમારો પાસે આવ્યો છું, તમે, તમારી સ્ત્રી તથા પુત્રે આમંત્રણ જીતી લીધા છે, માટે હે રાજન્! બીજા મનુષ્યોને દુર્લભ છતાં તમે પોતાના કર્મોથી જીતેલા સ્વર્ગમા સ્ત્રી તથા પુત્ર સાથે પધારો

વ્યાસ બોલ્યા પછી ઇંદ્રે અધ્રાજ્ય મૃત્યુનો નાશ કરનારી મોટી અમૃતમય વૃત્તિ, આકાશમાથી ચિત્તાની વચ્ચે રહેલા બાળક પર કરી અને નગારાનો શબ્દ કર્યો, એટલે તે મહાત્માનો મરેલા પુત્ર કોમળ શરીર વાળો, સ્વસ્થ, પ્રસન્ન તથા પ્રીતિયુક્ત મનનાજો થઈ જીભો થયો પછી પોતાની (ગૂળ) શોભાથી જોડાયેલો અને દિવ્ય માળા તથા વસ્ત્રથી વીરાયેલા સ્ત્રી સહિત રાજા હરિશ્ચંદ્ર પુત્રને ભેટી તત્કાળ સ્વસ્થ, રાપૂર્ણ હૃદયવાળો તથા ઘણા હર્ષથી વ્યાપ્ત થયો પછી ઇંદ્રે રાજાને આ પ્રમાણે કહ્યું 'હે મહાભાગ! પોતાના કર્મોના ફળરૂપ અને ઉત્તમ સદ્ગતિરૂપ સ્વર્ગલોકમા તમે સ્ત્રી તથા પુત્ર સાથે હવે ચાલો '

હરિશ્ચંદ્રે કહ્યું હે દેવોના રાજા! મારા સ્વામી આડલે આજ્ઞા નહિ કરેલો હું તેમનો બદલો લાગ્યા વિના દેવલોકમા નહિ આવું

ધર્મે કહ્યું તમને આવું દુષ્પ થવાનું જ હતું, તે બાણી મેં પોતાની માયાથી પોતાને આડલપાડી પમાડ્યું હતું અને તે આડલવાડો તમને બતાવ્યો હતો

ઇંદ્રે કહ્યું હે હરિશ્ચંદ્ર! પૃથ્વી પરના સમગ્ર મનુષ્યો, જે ઉત્કૃષ્ટ સ્થાનને ઇચ્છે છે, તે પુણ્ય શાળી મનુષ્યોના સ્થાનમા હવે તમે ચાલો

હરિશ્ચંદ્રે કહ્યું હે દેવરાજ! તમને નમસ્કાર હો, મારુ આ વાક્ય તમે માલબો કોતપતનગર—અયોધ્યામા મારા લોકો માગે શોકમા રૂપેલા મનવાળા છે માટે તેઓને છોડી દુ સ્વર્ગલોકમા ક્રમ જાઉં ૨ પોતાના ભક્તનો ત્યાગ કરવાથી પ્રહ્લદત્યા, મદિરા-

* આ અધ્યાયમા લેતાળીશ શ્લોકોથી હરિશ્ચંદ્રનો સ્વર્ગવાસ વિસ્તારથી વર્ણવાયો

પાત, મોટા તથા સ્ત્રીકૃત્યા નરખુ મોટુ પાપ
લાગે છે, એમ (સાત્ત્વમાં) કહ્યું છે પોતાનું નેન
કૃત્તા અને ત્યાગ કૃત્તાને અધોન્ય ભવનો ત્યાગ
કૃત્તાર મનુષ્યને સુખ કેમ વાય? માટે હે ઇન્દ્ર! તેઓ
વિના હુ સ્વર્ગમાં નહિ જઈ તમે જ્ઞાતો હે દેવોના
ગણ! જો તેઓ મારી સાથે સ્વર્ગમાં આવતા હોય,
તો હું તેઓની નાથે સ્વર્ગમાં જઈશ અથવા તેઓની
નાથે તરફમાં જઈશ.

ઇન્દ્રે કહ્યું હે સત્ત્વ! તેઓમાં અગ્રેષ્ઠ પ્રજ્ઞત્યા
પુણ્ય-પાપ જુદા જુદા છે, તો હે સત્ત્વ! તમે
સ્વર્ગને નમુદાયથી ભોગવશ થોય કેમ ઇન્દ્રો દો?

હિન્દ્રે કહ્યું હે ઇન્દ્ર! પ્રજ્ઞતા પ્રભાવથી જ
સત્ત્વ નન્ન ભોગવે છે, મોન યજ્ઞોથી યજ્ઞ કહે છે
અને વાચ-કૃત્તા-પ્રભાવથી વરેડે થાય છે, તે
ખનુ મે તેઓના પ્રભાવથી કાં છે તેવી નજાને
કર આપનાર તેઓના હુ સ્વર્ગ મેઘવતારી ઇન્દ્રાથી
ત્યજી નહિ, માટે હે દેવેશ્વર! મારું જે કઈ દાન,
યજ્ઞ, જપ આદિ નન્નમ્ હોય, તે એ લોકોની નાથે
મામાન્ય ખની જઓ (એટલે મે જે કઈ પુણ્ય
કાં છે, તે તેમનું પણ થાયો) અને માન કર્મનું
જે જા (માટે એકમાત્ર) વાણી જા નુધી ભોગવ
વાનું હોય, તે એ લોકોની નાથે (ભન) માન એક
જ દિવસ ભોગવશ થાન ના મા, આમ તમારું કૃપાથી
થા જોડો.

આત્મ જોત્યા ભને, અમ વન નામ ની
નિમુવતનો ઇન્દ્ર ઇન્દ્ર, પ્રજ્ઞતા પ્રભાવથી ધર્મ અને
આધિપતિ વિશ્વામિત્ર આ ધર્મ નાથે વર્ણોથી આત્મ
અભોવ્યાનગમ્ ગયા અને ત્યા જઈને હિન્દ્ર
નમન હે યોગેને કહ્યું કે, 'હે મોહો! અત્યત્ દુર્ગમ
સ્વ મિહિમા તમે જયદી ગાયો, ધર્મનો પાલી તમે
અધારે તે મેઘવે છે' પછી વર્ષપત્રાનું રાજ
હિન્દ્રે પાનું નાં નજાન્યોનો કહ્યું કે, 'સ્વર્ગમાં
આને' એમ ઇન્દ્ર તથા તે સત્ત્વ વચન નાખતી
લોકો પ્રસન્ન થયા તેઓના જ્યો સનાગ પ
વેચનભાવત્રાણ હતા, તે લોકો પોતાના પુત્ર પર
ધરનો પ્રસન્ન મૂડે હાથે પામેના ધનત્રાણ વર્ષ સ્વને
મા નયા તે વેશ ઉત્તમ વિમાનમાં બેઠો તે અધા

તેજસ્વી શરેન્દ્રાણા અને ઉત્પન્ન અથેલા હાંવાના
વયા પછી મોટા મનવાળા સન્ન હિન્દ્રે પાત્ત
પુત્ર લોકોથી આત્મ એ સુદર અધોધ્યાનગમ્ રોહિત
નામના પુત્રનો ગન્ધામિષેક ફરી, સખધીઓનો સત્કર
કરી, નાંને અભિનદન આપી, પુણ્યથી પ્રાપ્ત કૃત્તા
થોય, અત્યુષ અને દેવો વનેડેને પણ અતિદુર્લભ
વિનાશ ટ્રોન પ્રાપ્ત કરી ઇન્દ્ર પ્રમાણે જનાર અને
નાતી હાડીઓથી ગોલી સ્લેવા વિમાનમાં બેઠા
પછી તે સમયે એ જોઈને નર્વ શાઓના અર્થેતરને
જાપુત્રાન મહાભાગ્યનાની તુલનાર્થે આ સ્થોત્રપ
મન જોત્યા હતા

‘મહોત્તિવિજ્ઞામાહામ્યમહો દાનફલં મહત્ ।
યદામતો હરિર્ધન્વો મહેન્દ્રસ્ય સલોકતામ્ ॥૩૧॥

અહો! ભમાનુ માહાત્મ્ય અને દાનનું ફળ
મોટું અને આશ્ચર્યજનક છે, કેમ કે હિન્દ્રે (એ
ભમાત્મા દાનના પ્રભાવથી) ઇન્દ્રના લોકને પામે છે,

આન જોત્યા આ નાં હિન્દ્રે દ્રુતુ નન્ન
મે તમને કહ્યું છે જે મનુષ્ય આ અગ્નિ સાભને છે,
તે દુષધી પીડાશ હોય તો સુખને, સ્વર્ગની ઇન્દ્ર
વાળો હોય તો સ્વર્ગને, પુત્રની ઇન્દ્રવાળો હોય તો પુત્રને,
સીની ઇન્દ્રવાળો હોય તો સીને અને ગન્ધર્વની ઇન્દ્ર
વાળો હોય તો ગન્ધર્વને પામે છે ૧-૪૨

સર્ગોર્થો પ્રાપ્તુવાત્ સ્વર્ગો સુતાર્થો સુત-
પ્રાપ્તુવાત્ । માર્ગોર્થો પ્રાપ્તુવાત્ માર્ગો રાજ્યોર્થો
રાજ્યપ્રાપ્તુવાત્ ॥૪૨॥

ઈતિ શ્રીદેવીયાવતમ્પુણ્યમ્ ત્રમમ્ -૪૨ વિષે
અભ્યાસ ૨૩ થો ત્રમમ્

અધ્યાય ૨૮ મો*

શતાક્ષીદેવી ન દુર્ગમ દેવ્ય

જનમજ્જ ડગાવ

ચિચિરમિદમાલ્યાન હરિચન્દ્રસ્ય કીર્તિતમ્ ।

શતાક્ષીપાદમકસ્ય રાજવૈર્ધાંમિકસ્ય ચ ॥૧॥

જનમિજ્જ સંખ્યો કહ્યું નાતાક્ષીદેવીના ન-હુના
ભન વાંમક નર્વેપાનિશ્વ દ્રુતુ આ અદ્ભુત આપ્યાત
તમે કહ્યું કયાપુણ્યપ ભગવતી નાતાક્ષીદેવી કયા

* આ અભ્યાસ નાની સ્તોત્રોથી હતાપીદેવીના અનુષ્ઠ
મ્-મા જ્ઞેયે જ્ઞેય મ્-યેયરીન પાત્તન સ્પષ્ટ છે

કારણે ઉત્પન્ન થયા હતા, હે મુનિ! તે કારણ તમે કહો અને મારા જન્મને સારક કરો ગુહ્ય બુદ્ધિવાળો કયો મનુષ્ય દેવીના ગુણોને સાબળતો તૂંધિ પામે? જે ગુણગણો સાબળવાથી પદે પદે અશ્વમેધ યજ્ઞનું આક્ષય કળ મનુષ્ય પામે છે

ન્યામ જોત્યા હે રાજન! શતાદ્વીધી ઉત્તમ ઉત્પત્તિ હું તમને કહું છું, સાબળો તમે દેવીના ભક્ત હોઈ તમને ન કહેવા યોગ્ય ઇંદ્ર પણ નથી પૂર્વે 'દુર્ગમ' નામનો આતિ ભયકર મહાદેવ હતો, તે હિંદુઆમતા વગમા જન્મ્યો હતો, રસ્તો પુન અને મહાદુષ્ટ હતો 'દેવોનું બળ વેદ' છે, તેથી વેદનો નાગ કૃવાથી દેવો પણ નાગ પામશે એમા સદેહ નથી, માટે પ્રથમ એ જ કરવું જોઈએ 'એમ કોઈ વેળા વિચારી તે દેવ તપશ્ચર્યા કરવા હિમાનયમા ગયો અને મનથી બ્રહ્માનું ધ્યાન કરી વાયુનો આહાર કરતો ત્યા ગહેવા લાંબો એક હજાર વર્ષો સુધી તેણે ઉત્તમ તપ કર્યું તેના તેજથી દેવો તથા અસુરો સંહિત સર્વ લોકો અત્યંત તપી ગયા, ત્યારે પ્રસન્ન થયેલા ભગવાન બ્રહ્મા હસ ઉપર જોસી પ્રસન્ન મુખ્યમગ યુક્ત હોઈ તેને વરદાન આપવા ગયા તે બ્રહ્માએ સંભાધિમા બેરેલા અને મીચોવા નેનાવાળા એ દેવને સ્પષ્ટ કહ્યું હતું કે, 'તારું કન્યાણુ યાચો, તારા મનમા જે હોય તે વન્દાન તું માગ વન્દાન આપ નારાયણો સ્વામી હું તારા તપથી પ્રમત્ત થઈ આજે આર્પે આવ્યો છું.' બ્રહ્માના મુખથી એ વાતી સાંભળી સંભાધિમાવી ઠી સાવધાન થયેલા તે દેવે બ્રહ્માની પૂજા કરી આ વરદાન માંગ્યું કે, 'હે દેવેશ્વર! મને વરદાન આપો, નહીં લોકમા બ્રહ્માનો વિષે તથા દેવો વિશે મને છે, તે બધા મારી પામે જ રહો વળી હે મહેશ્વર! મને એવું ના આપો કે, જેથી દેવો મે પરાજય ધાય.' એવું તેનું વચન સાંભળી 'તથામ્નુ' એમ કહી 'મરે વેદોના પન્ને' ર બ્રહ્મા તપગેહમા જતા રહ્યા ત્યારથી માટી થાના

વેદના સમૂહો જાની ગયા અને રનાન, સધ્યા, નિત્ય હોમ, શ્રાદ્ધ, યજ્ઞ, જપ વગેરે બધું પૃથ્વી પર નાગ પામ્યું, એટલે મોટે ઠાઠાકાર થઈ રહ્યો 'આ શુ? આ શુ? વેદોનો અભાવ થવાથી હવે આપણે શું કરવું?' એમ બ્રાહ્મણો પરસ્પર કહેવા લાગ્યા એમ આતિ ભયકર મોટો અનર્થ પૃથ્વી પર થયો, ત્યારે દેવો બલિદાનના ભાગ વગેરે નહિ મળવાથી નમળા થવા લાગ્યા, તે વખતે દુર્ગમ દેવે આમસાવતી નગરીને નેસે ધા'યો વજ્ર જેવા દેહવાળા તે અસુર માથે યુદ્ધ કરવા દેવો અગદત હોઈ નાસી જઈને તે વેળા ક્યાક જતા રહ્યા, અને પરમશક્તિ જગદ્યાનું ધ્યાન કરતા તે દેવો પદ્મોદના દુર્ગમ પ્રદેશોમા તથા મેરુપર્વતની નુકાઓમા સ્થિતિ કરી રહ્યા હે રાજન! આગિતમા હોમ વગેરેનો અભાવ થતા વરસાદનો પણ અભાવ થયો અને વગ્ગાદ ન થવાથી સુકાઈ ગયેની પૃથ્વી પણ નિર્જળ થઈ ગઈ રૂવા, વાવો, તળાવો તથા નદીઓ સુકાઈ ગયા અને હે રાજન! એ અનાવૃષ્ટિ સો વર્ષો સુધી રહી લગભગ બધી પ્રજા અને ગાયો, ભેંસો વગેરે મરણ પામ્યા અને ઘોર ઘોર મનુષ્યોના મુઠાનો રાત્રી થઈ પડ્યો એવો અનર્થ થયો ત્યારે શાંત નિરાવાળા બ્રાહ્મણો ભગવતી શિવા દેવીનું આરત્ન કરવાની ઈચ્છાથી હિમાનયની બાજુમા જઈ સંભાધિ, ધ્યાન તથા પૂજન વગેરેથી કાયમ દેવીની મુતિ કરવા લાગ્યા અને નિરાલા રહી, તે દેવીમા જ આગદત થઈ એ બ્રાહ્મણો તે પગેચેનીને જ રાત્રો ગા (તેમણે ભનનતીની આવી પ્રાર્થના કરી માટી કે,) હે મહેશ્વરિ! ગનીમ લોકો પર તમે દયા કરે હે અણિકે! નરે આપનાધોની યુક્ત હોય, તોપણ તેઓ પર તમારું આમ કરવું યોગ્ય નથી હે દેવોના ઈશ્વરિ! તમે કોપ દૂર કરો હે સર્વના અનર્થનીત્વરૂપ! તમે જેની પ્રેરણા કરો છો, તે પ્રમાણે આ લોક કે હે હે મહેશ્વરિ! વાનસાર તમે તું જુઓ દોડ (તમારું નિતા) આ લોકનો ખીન્ને કોઈ આધાર નથી તમે જેમ ઈન્દ્રે હો તેમ કરવા નમરે હો હે ના! ઈશ્વરિ! ઉત્પન્ન થયેલા આ મોગ ન થો તમે (આમારો) ઉત્તર કરે હે અણિકે! પાણી નિતા અને કેમ

X મત્સ્ય કે વદમા બનજનના યજ્ઞો તથા અન્નાના મંત્રો અગ્રણ્ય છે તેની દયા બ્રહ્માને છે અને વદમા કહેવા મંત્રોથી મુનિએ હોમક્રિયા દિધાઓ મરે છે, તેનું બલિદાન આપને દયા ન કરવું અને છે

ગી શક્યો છે મહેશ્વરિ' તમે પ્રમત્ત થાઓ, હે જગદ્ધામી પ્રસન્ન થાઓ હે અનતકોટિ પ્રહ્લાડોના સ્વામિનિ! તમને વારવાર નમસ્કાર હે! ક્રૂરથ-સ્વરૂપ તમને નમસ્કાર, ચંતલ્યરૂપ તમને નમસ્કાર, વેદાંતોથી જાણવા યોગ્ય તમને નમસ્કાર અને જીવન ના ઈશ્વરી તમને વારંવાર નમસ્કાર હો! અમત્ર વેદો 'નેતિ, નેતિ' એમ (સર્વ નિષેધના અર્થ ડાક્યો વડે જેમને જણાય છે, તે મોના કાણુરૂપ દેવીને સર્વ બાવધી એમ સારી રીતે પ્રાપ્ત કરી ત્યારે જીવનોના ઈશ્વરી મહેશ્વરી પાર્વતી-દેવીએ અનંત નેત્રોમય સ્વરૂપ બતાવ્યું તે સ્વરૂપ કાળા આજુ જેડુ કાળુ કાળા કમળ જેવા વિશાળ નેનોવાળુ અને આંતિ ઢંણુ, મરખા, ઊંચા, ઝોળ, પુદ્ગ અને દૃઢ મ્તનવાળુ હતું તે દેવી પોતાના હાથમા ખાખા તથા કમળ ધાળુ કરતા હતા, તેમ જ અનંત સ્વવાળા હોઈ જૂખ, તરમ અને ગુહાવસ્થાને દૂર કરતા, કુળ, પુષ્પ, પલ્લવ, મૂળ તથા શાક વગેરે અને મોટા ધનુષ્યને ધારણ કરતા હતા એવું મો મોહીના મારરૂપ હાવણથી જાણતું, કેરોડો મૂર્ખતા જેવું અને ક્રાન્તિના નમુદરૂપ સ્વરૂપ બતાવી તે જગદ્ધામી પોતાના અનંત નેત્રોમાથી થયલી હજારો જળધારઓ તોફાં પર છોડી મૂકે એમ નેનોમાની ઉત્પન્ન થયેલા જળ વડે નવ રાત્રિ સુધી મોને વૃદ્ધિ થઈ સર્વ પ્રાણીઓને દુખી જાઈ નેત્રો ના આસુ વરમાવતા એ દેવીએ ત આસુના જળ વડે સર્વ લોકોને તથા વતસ્પતિઓને પણ તૃપ્ત કર્યો હે સત્! તે જળને લીધે નીચેના તથા નહેના પ્રાણો આજુ વધા અને જે દેવો પહેલા છુપાઈ રહ્યા હતા તે બહાર નીકળ્યા પછી દેવો સંહિત બ્રાહ્મણોએ એકામતી તે દેવીની ગામ સ્તુતિ કરવા માંડી. 'હે વેદાંતોથી જાણવા યોગ્ય! પ્રહ્લસ્વરૂપ! તમને નમસ્કાર હો પોતાની મારાથી સર્વ જગને ઉત્પન્ન કરનાર તમને વારંવાર નમસ્કાર હો બકનોને દુષ્ટપૂત્ર જેવા હે દેવિ! બહુને માટે દેહ ધરનાન હે જીવનોનિ! હે નિત્ય તૃપ્ત રહેનાર! હે ઉપમા સંહિત! તમને નમસ્કાર હો હે દેવિ! અમને નાતિ માય તે માટે તમે અનુપ હજાર નેમે ધર્યો છે

તેથી તમે 'શતાશ્રી' નામવાળા થાઓ હ માતા! એમ જૂખથી પીડાયા છીએ, અમારામા મુતિ કરવાની પણ શકિત નથી હે મહેશ્વરિ! તમે કૃપા કરો અને વેદોને પણ લાવો' એવું તેઓનું વચન સાંભળી શિવાદેવીએ પોતાના હાથમા રહેલા શાક અને સ્વાદિષ્ઠ કળમૂળ તેઓને ખાવા માટે આપ્યા તેમ જ ઉત્તમ અનંતરસથી યુક્ત જાતજાતના અન્ન અને પશુઓને ખાવાયોગ્ય પદાર્થો પણ આપ્યા, એમ (વરસાદ વના પછી) તુ ઉત્પન્ન થાય અને ત્યા સુધી પહોંચે તેટલું બધું આપ્યું હે સત્! તે દિવસથી દેવીનું 'શામ્ભરી' નામ પણ પાસંદ થયું (કેમ કે તેમણે શાક આપી મર્વનું પોપણ કર્યું હતું) પછી (બધે કેદારો આનંદનો) કાવાહલ થઈ રહ્યો, ત્યારે દૂતના વાક્યથી જાગેલો પેલો દુર્ગમ અસુર સૈન્યો તથા આધુનોથી સંજળ થઈ યુદ્ધ કરવા ગયો એક હજાર અશ્વીઘ્નિની મેનાની સાથે રહી તે દૈત્યે બાણો છોડવા માડ્યા તેમ જ દેવીની આગળ જે દેવસૈન્ય તથા બ્રાહ્મણમુખ્ય પ્રવચન બોલા હતા તેઓને તરત ચારે તરફથી ઘેરી લીધા પછી દેવોના મડળમા કકળાટ થઈ રહ્યો અને સર્વ બ્રાહ્મણો તથા દેવો 'રક્ષા કરો રક્ષા કરો' એમ કહેવા લાગ્યા ત્યારે દેવા તથા બ્રાહ્મણોનું રક્ષણ કરવા શિવાદેવીએ નેમની ચારે તરફ તેજોમય ચક્ર કરી દીધું અને ખોતે તેની બહાર બોલા ગયા પછી દેવીનું તથા દૈત્યનું યુદ્ધ નાનું થયું એ અદ્ભુત યુદ્ધમા સૌને મડળ બાણોના વરમાદથી તકાઈ અનુ તેમ જ બાણોના પચ્ચર ઘર્ષણથી થયેલા અગ્નિની તીવ્ર જ્વાળા ઝળકી રહી અને ધનુષની દોરીઓના કકોર તકરોથી દિનનો બહેરા બન્યા પછી દેવીના શરીરમાથી તીવ્ર શક્તિગળા બહાર નીકળી કાલિકા, તારિણી, બાલા, ત્રિપુર, ભેગવી, રમા, જગ્યા, માતંગી, ત્રિપુરસુદી, ક્રમાદી-તુલ્યદેવી જાણી, મોહિની, કિન્નમસ્તા અને દન હજાર હાથવાળા ગુહકાવી આ શક્તિઓ તેમ જ બીજી બનીત ઉપરાત એમક શક્તિઓ બહાર નીકળી તેમ જ બીજી પણ અગાધ્યત દેવીઓ હથિયાલો સાથે પ્રકટ થઈ એ વેળા તે સજ્જામી મૃદગો, ગળો તથા વીણાઓના અવાજથી ગાજી ગી અને

અધ્યાય ૨૬ મો^x

લક્ષ્મી તથા ગૌરીની કથા

વ્યાસ ઉવાચ

હર્યેનં સૂર્યવંશ્યાના રાજા ચરિત્તમુત્તમમ્ ।

સોમવંશોદ્ભવાના ચ વર્ણનીયં મયા ક્રિયત્ ॥૧॥

વ્યાસે કહ્યું એમ સૂર્યવંશી તથા ચત્રવંશી

જન્મેલા રાજાઓનું ઉત્તમ ચરિત્ર માટે દેવે પુણ્યવત્તુ છે રાજાનું । પરાશકિતની કૃપાથી જ તેઓ મોટાઈ પામ્યા હતા અને આ તમે ચોક્કમ જાણો કે, હર્યેનં મોટાઈ પરાશકિતની કૃપાથી જ પ્રાપ્ત થાય છે જે જે પદાર્થ પરમ ઔચ્છર્યવાન, શ્રીમાન ગ્રંથવા પરમ શક્તિમાન હોય છે, તે તે પરાશકિતના અશથી જ ઊપજ્યા હોય છે, એમ તમે જાણો હે રાજા ! આ અને બીજા રાજાઓ પરાશકિતના ઉપાસક હોઈને જ સંસારરૂપ વૃક્ષના મૂળને કુહાડારૂપ થયા હતા, માટે દરેક પાતળથી ભુવનેશ્વરીનું જ સારી નીતે સેવન કરવું જેમ ધાન્યની ઇંચણવાળો માણસ ભૂસું છોડી દે છે, તેમ બીજા બધાનો ત્યાગ કરવો જોઈએ હે રાજા ! વેદરૂપી ક્ષીરસમુદ્રનું મથન કરી, મેં પણ પરાશકિતના ચરણચમકરૂપ રત્નને જ પ્રાપ્ત કર્યું છે અને તેથી જ હું કૃતાર્થ થયો છું (બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, રુદ્ર, ઈશ્વર અને સદાશિવરૂપ) બ્રહ્માસન પર બિરાજેલ બીજા કાઈ દેવતા નથી એમ (પોતાનો ઉત્કર્ષ બતાવવાના) કારણે જ મહાદેવીએ તે પાન દેવાને પોતાના બ્રહ્માસનરૂપ કૃપા છે, (અર્થાત્ સર્વોદ્ધત એ પાત્ર દેવા કરતા પાત્ર દેવી ઉન્નત હોઈ તેમના ધામોથી પણ ઉચ્ચ ધામમાં બિરાજે છે) વેદમાં 'પાત્રથી અધિક વસ્તુ અવ્યક્ત છે,' એમ જે દેવે વાચ્ય છે અને જેમાં મર્વ જગત ઓતપ્રોત થઈ રહ્યું છે, તે જ 'શ્રી ભુવનેશ્વરી' છે. હે સમ્રાટ ! એ દેવીને જાણ્યા

x - આ અધ્યાયમાં પિતૃનામીત શ્લોકો રાજાઓની કથા પડતો મૂકી જનમેઘ્ય રાજાને પત્નિશ્વરીની જ કથા પૂછી, એ કહેવાયે.

- કહેવાને બાવ આ છે કે, બ્રહ્માદિ પાત્ર દેવો પાત્ર મહાપૂરોના અધિપતિ છે અને તે પાત્ર કરવા પત્રુ અધિક વસ્તુ દેવે માં કહેલી છે, તે જ અવ્યક્ત-અવ્યક્ત અથવા

વિના મનુષ્ય મુક્ત થઈ શકતો જ નથી જ્યારે મનુષ્યો આમકાથી આકાશને વીટી શકશે, ત્યારે ભુવનેશ્વરીને જાણ્યા વિના દુષ્કર્મનો અત થશે (અર્થાત્ આમકાથી આકાશને વીટી શકાય નહિ અને ભુવનેશ્વરીને જાણ્યા વિના મોક્ષ પણ થાય નહિ) માટે ભુવનેશ્વરીના જ્ઞાન માટે અવશ્ય યતન કરવો જ જોઈએ આવા આશયથી જ વેદમાં શ્વેતાશ્વતર શાખાનું અધ્યયન કરનારાઓ કહે છે કે ધ્યાનયોગ ને અનુસરેલા યોગીઓએ પોતાના ગુણોથી ઢકારેલી પરમાત્માની શક્તિને જોઈ હતી માટે જન્મની સફળતા કરવા દરેક પ્રયત્નથી સર્વોત્તમ રાગ ત્યજ દઈ મનને હૃદયમાં સેડીને જનન, ભય અથવા પ્રેમયુક્ત ભક્તિથી તે ભગવતીમા જ નિશ્વાસના અને ભગવતીમા જ તત્પર થવું જોઈએ આવો વેદાંતનો ઢંઢેરો છે હરકોઈ બહાને સૂતા, ઉભતા અને ચાલતા પણ નિરતર દેવીનો જ નામોચ્ચાર જે કરે છે, તે પાતળથી મુક્ત થાય છે, માટે હે રાજા ! દરેક પ્રયત્નથી પ્રથમ પગથિયાના ક્રમે વિરાટ સ્વરૂપ, સૂત્રાત્મારૂપ અને અતર્થામીરૂપ મહાશ્વરીનું તમે ભજન કરો અને પછી ચિત્તા શુદ્ધ થાય ત્યારે સચ્ચિદાનંદ શમન્તા લક્ષ્યારૂપ પ્રપચ્ચતા વિલાસથી સંહિત અને બ્રહ્મરૂપ તે પરાશકિતનું તમે આગમન કરો હે રાજા ! તે દેવીમાં ચિત્તાનો ભય કરવો એ જ એ દેવીનું આગમન કરવાય છે આ પરાશકિતના ભક્ત અને ધાર્મિક સુવિશી તથા ચત્રવંશી જે શુરા રાજાઓનું ચરિત્ર પવિત્ર હોઈ કીર્તિ, બુદ્ધિ, ધર્મ, સંસ્કૃતિ તથા પુણ્ય આપનાર છે તે મેં કહ્યું, હવે તમે બીજાનું શુ માલગવા ઈચ્છો છો ?

જનમેઘ્ય રાજાએ કહ્યું - પરમા-ભુવનેશ્વરીએ પૂર્વે ગૌરી, લક્ષ્મી તથા મરસ્વતીને અનુક્રમે સંકટ વિપ્લવ તથા બ્રહ્માને આપ્યા હતા, (આ વાત નીજ સ્કંધના છત્રા અધ્યાયમાં આપે કહી

સામ્ય અવસ્થાવાસી આપરૂપ ઉપાધિયુક્ત બ્રહ્મા-ભુવનેશ્વરી દેવી છે

- એ રીતે રાજાઓની કથા સાંભળવા વિરોધ પ્રગ્ન છે. દેવી ભુવતીની કથા સાંભળવા તમે પ્રગ્ન કરો, આવો આ તમા અભિપ્રાય જાણી વઈ જનમેઘ્ય કહે છે

છે) પરંતુ ગૌરી હિમાલયની તથા દક્ષીની કન્યા છે, એમ (લોકમા) પ્રસિદ્ધ છે અને મહાલક્ષ્મી ક્ષીર-સમુદ્રની કન્યા કહેવાય છે, તો મૂળ દેવી—ભુવનેશ્વરીથી ઉત્પન્ન થયેલી ગૌરી તથા લક્ષ્મી બીજા ચોની કન્યા કેવી રીતે ૨ હે મહામુનિ! (લોકમા જે કહેવાય છે) એ અસંભવિત જણાય છે, માટે આમા સશય થાય છે, તો હે સશયોને દૂર કરવામા તત્પર વ્યાસ! જ્ઞાનઉપ તલવારથી તે સશયને તમે કપો—દૂર કરો

વ્યાસે કહ્યું હે રાજા! પરમ અદ્ભુત રહસ્ય હું કહુ છું, તમે સાંભળો, કેમ કે હે દેવીના ભક્ત તમને કઈ પણ નહિ કહેવા યોગ્ય નથી પરાધા—ભુવનેશ્વરીએ જ્યારે ત્રણ દેવીઓ ત્રણ દેવોને આપી, ત્યારથી માડી તે દેવો સૃષ્ટિઉપ કાર્ય કરવા લાગ્યા હે રાજા! પછી કેટલાક સમયે ‘હાલાહન’ નામના મહાપરાક્રમી દૈત્યો ઉત્પન્ન થયા તેઓએ ઘણું વારમા ત્રૈલોક્યને છતી લીધું બ્રહ્માના વરદાનથી ગવિષ્ઠ થયેલા તે દૈત્યોએ પોતાની સેનાઓથી ડેવાસ પર્વતને તથા વૈકુંઠને પણ વેરો ધાલ્યો ત્યાં સકર તથા વિષ્ણુએ યુદ્ધ માટે ઉદાગ કર્યો અને સાક હજાર વર્ષ સુધી મહાઉગ્ર યુદ્ધ થયું દેવોની તથા દાનવોની સેનાઓમા મોટો હાહાકાર થઈ રહ્યો, તે પછી મોગ પ્રયત્નથી તે બંને (શિવ—વિષ્ણુ) એ એ દાનવોને માર્યા પછી હે રાજા! પોતપોતાના સ્થાનમા જઈ તે બંને દેવો, જેને લીધ જ તે દાનવોને પોતે મારી શક્યા હતા, તે પોતપોતાની શક્તિઓ પાસે અભિમાન કરવા લાગ્યા ત્યાં તે બંનેનું અભિમાન જાણી મહાલક્ષ્મી તથા ગૌરીએ છળયુક્ત હાસ્ય કર્યું, એટલે તેમનું હાસ્ય જોઈ તે બંને દેવોએ આદિમાયાની માયાથી મોહિત થઈ, અત્યાત ક્રોધ કરી, (‘મૂર્ખની પેઠે છળહાસ્ય શું કરે છે’ એમ) અપમાનપૂર્વક બતણ વચન પણ કહ્યા પછી એ બંને દેવીઓ તે જ ક્ષણે તે દેવોનો ત્યાગ કરી અગ્નિ થઈ ગયા, ત્યાં હાહાકાર થઈ રહ્યો તે વખતે એ શક્તિઓનું આપમાન કરવાથી વિપ્લુ તથા શકર તેજઃહિત, શક્તિ વિનાના, વ્યગ્ર ચિત્તાવાળા અને બુદ્ધિ વગરના થઈ ગયા પછી બ્રહ્મા

ચિતાથી આતુર બન્યા કે, ‘આ શુ થયું? દેવતાઓમા મુખ્ય આ બંને દેવો કાર્ય કરવા આશક્ત કેમ થયા? કયા કારણે અણધાર્યું આ સકટ આવ્યું? આ નિરપરાધી જગતનો પ્રલય થશે કે શું? આનું કારણ હું સમજી શકતો નથી, હવે આનો ઉપાય શો કરવો?’ આમ અત્યંત ચિતાતુર થઈ બ્રહ્માએ નેત્રો બંધ કરી ધ્યાન કરવા માંડ્યું, ત્યારે હે ઉત્તમ રાજા! ‘પગ-શક્તિના કોપથી આ શુ થયું છે’ એમ જાગૃતિને બ્રહ્મા માવધાન થયા પછી તપના ભંડાર એ બ્રહ્માએ કેટલાક સમય સુધી તો પોતાની શક્તિના પ્રભાવથી તે શિવવિષ્ણુને જે કાર્ય હતું, તે પોતે જ કર્યું પછી ધર્મોત્તમા બ્રહ્માએ તે બંનેનું કયાણ કરવા પોતાના પુત્ર મનુ વગેરેને તથા સનઙ્ગિકને બોલાવ્યા, ત્યારે આવીને નમેલા તેઓને એ તપોનિધિએ કહ્યું, ‘હમણા હું ઘણો જ કામમા લાગ્યો રહુ છું અને પરાશક્તિને પ્રસન્ન રાખવા જગતનો ભાર મેં ઉપાડી લીધો છે, તેથી તપ કરવા હું સમર્થ નથી શિવ તથા વિષ્ણુ પરાશક્તિના કોપથી હમણા વ્યગ્રચિત્ત થઈ ગયા છે, માટે તમે પગ્મ ભક્તિથી યુક્ત થઈ અતિ અદ્ભુત તપ કરી તે પરમ શક્તિને સંતુષ્ટ કરો, જેથી એ શિવ—વિષ્ણુ પૂર્વના જેવા સ્વભાવવાળા થાય અને પોતાની શક્તિઓથી યુક્ત પણ થાય હે મારા પુત્રો! તમે એમ કરશો, તેથી તમારો યશ વધશે જેના કૃણમા એ બંને શક્તિઓનો જન્મ થશે, તે કૃણ આખી પૃથ્વીને પવિત્ર કરશે અને પોતે પણ કૃતાર્થ થશે’ બ્રહ્માનું તે વચન સાંભળી દશ વગેરે બધા તેમના પુત્રો નિર્ભજ અતઃકરણવાળા થઈ ભગવતીનું આરાધન કરવાની ઇચ્છાથી વનમા ગયા.

પિતામહવચઃ શ્રુત્વા ગતાઃ સર્વે વનાન્તરે ।

રિતપથિયવઃ સર્વે દક્ષાઘા વિમલાન્તરાઃ ॥૪૫॥

ઈતિ શ્રીદેવીબાગવતમહાપુરાણમા ત્રતમ સ્કંધ વિષે

અધ્યાય ૨૯ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૩૦ મો*

ગીરીજન્મ તથા દેવીનાં પીઠાદિ

આસ ઉવાચ

તતસ્તે તુ વનોદેશે હિમાચલતટાશ્રયાઃ ।

માયાવીજ્રજપાસકાસ્તપશ્ચેદઃ સમાહિતાઃ ॥૧॥

વ્યાસે કહ્યું પછી તંત્રો હિમાલયની તળડીનો આશ્રય કરી પત્તપ્રદેશમાં માયાબીજનો જન્મ કરવામાં તત્પર થઈ ઓઢાગ્રયિને તપ કરવા લાગ્યા હે ગજ । પરમ શક્તિનું ધ્યાન કરતા તેઓના એક તાળ વર્ષો બીતી ગયા ત્યાં પ્રસન્ન થઈ તે દેવીએ પ્રત્યક્ષ દર્શન દીધું પાશ, આકુળ, વર તથા અલખને ધારણ કરતા, આર બાહ્યોવાળા, ત્રણ નેત્રોવાળા કરુણા સ્મયી ભરેલા અને સંવિદ્યાનંદસ્વરૂપ તે દેવીએ દર્શન આપ્યું ત્યારે સર્વ લોકના માતા તેમને જોઈ નિર્મળ મુનિઓ સ્તુતિ કરવા લાગ્યા ‘(વ્યથિ—સ્ફાલદેહના આભિમાની) વિશ્વરૂપ તમને નમસ્કાર, (સમથિ—સ્ફાલદેહના આભિમાની) વૈશ્વાનરમૂર્તિ તમને નમસ્કાર, (વ્યથિ—વિગદેહના આભિમાની) તજસ્વરૂપ તમને નમસ્કાર અને જેમાં સર્વ લિંગદેહો ઓતપ્રોત થઈ રહ્યા છે તે (સમથિ—લિંગદેહના આભિમાની) સૂત્રાત્માના ગરીસ્વાળા તમને નમસ્કાર હો (વ્યથિ—કારણદેહના આભિમાની) પ્રાગ્સ્વરૂપ તમને નમસ્કાર હો, (સમથિ—મરણદેહના આભિમાની) અવ્યાકૃતમૂર્તિ તમને નમસ્કાર હો (જ્યોત્સ્વ આધિ જ્ઞાન કટરથ—પ્રાજ્ઞ) પ્રત્યક્ષસ્વરૂપ તમને નમસ્કાર હો અને (સર્વોધિજ્ઞાન) પ્રાજ્ઞમૂર્તિ તમને નમસ્કાર હો સર્વસ્વરૂપ અને સર્વ લક્ષ્યાર્થરૂપ તમને નમસ્કાર હો ’ એમ ભક્તિથી ગજગામી વાણી વડે જગદ્યાની સ્તુતિ કરીને દક્ષ વગેરે પવિત્ર મુનિઓએ તેમના ચરણકમળમાં પ્રણામ કર્યો ત્યાં કોણ જોઈ મધુર બોલતા તે દેવી પ્રમત્ત થઈ બોલ્યા ‘હે મગબાગો । તમે વરદાન માગો, હું કાયમ વરદાન દેનારી મનાઈ છું ’ તે દેવીનું એ વચન સાંભળી તેઓએ શિવ—વિષ્ણુના શરીરમાં શાંતિ થાય અને તે બંનેને શક્તિના

પ્રાપ્તિ થાય એ વરદાન માગ્યું પછી હે ઉત્તમ રાજા । દક્ષે કરી પણ વરદાન માગ્યું કે, ‘હે દેવિ । મારા દુળમાં તમારે જન્મ લાગ્યો, જેવી હે અખ ! હું કૃતાર્થ થાઉં, વળી હે પરમેશ્વરિ । તમે કેવળ સ્વમુખે જ જન્મ, ધ્યાન, પૂજા તથા તમારા સ્થાનો મને કહો ’

દેવી બોલ્યા માની બે શક્તિઓનું આપમાર્ન કન્વાશી તે બંનેની એ સ્થિતિ થઈ છે, માટે મારે આવો અપસંધ કદી ન કરવો હવે મારી કૃપાતા લેશથી તે બંનેના શરીર સ્વચ્છ થશે, વળી તે બંને બે શક્તિઓમાંથી એક તમારે ઘેર જન્મ લેશે અને બીજી ક્ષીણમુદ્રમાં ઉત્પન્ન થશે પછી માની પેરણાથી ને શક્તિઓ તેમને પ્રાપ્ત થશે માયાબીજ માને મુખ્ય મત છે, અને મને હમેશા પ્રમત્ત કરતા છે, મારા વિગત સ્વરૂપનું ધ્યાન કરવું અથવા તમારી આગળ ઉભેલા મારા આ મ્વરૂપનું ધ્યાન કરવું અથવા મારા સંવિદ્યાનંદ સ્વરૂપનું ધ્યાન કરવું આ સર્વ જન્મ માં સ્થાન છે, માટે કાયમ તમારે માની પૂજન કરવી અને નિત્ય ધ્યાન કરવું

વ્યાસે કહ્યું એમ કહી મણિદ્વીપમાં વસનારા તે દેવી આદ્યથ્ય થયા અને દક્ષ વગેરે સર્વ મુનિઓ પ્રાજ્ઞા પાસે પાછા ગયા તેમણે આદરથી એ સર્વ ગુરૂના પ્રદાને કહ્યું પછી હે ગજ ! પરાબાની ન્યાવી શિવ ગાન વિષ્ણુ તે વેળા મન્થ થઈ પોત પોતાનું કાર્ય કરના સમયે થયા અને ગર્ભરહિત થયા પછી કેવલાક સમયે હે મહારાજા । દક્ષને ઘેર પરા શક્તિનું તેજ અવતર્યું, તે વેળા ત્રણે લોખમાં ઉત્સવ થયો અને સર્વ દેવાઓ આનંદ પામી પુષ્પોની વૃષ્ટિ કરી હે રાજા । સ્વર્ગમાં હાથોથી જ વગાડેલા—દુદ્ધિ બાગના લાગ્યા અને નિર્મળ મનવાળા મન્થ ગોના મન પ્રમત્ત થયા એ મગજમૂર્તિ જન્મ્યા ત્યારે નદીઓ માર્ગે વહેતી થઈ, સૂર્ય આત્યંત તેજસ્વી થયો અને બધે મગજ થઈ રહ્યા પરપ્રાસસ્વરૂપ એ દેવી સન્ય હોવાથી દક્ષે તેનું નામ ‘સતી’ રાખ્યું અને પછી તે સતી પૂરે ગરુડની શક્તિ લતા, તેથી

—દુદ્ધિ નગાર વગાડવા દારી નેવાનો ન ત્યારે સમ । નવી, એમ બંનેના આનંદમાં ઉતાવળ થયેલા દેવાના દુનિએ લયે વડે જ દુદ્ધિનગરે વગાડાય, એ બાવ છે

* ના નવામમાં એકલા બે ટ્રોનોની બીરોગ જન્મ, શિવનો મેષ તથા દેવીના અનેક પીઠનું વર્ણન કર્યું છે

શકરને તેણે આપ્યા હતા પણ હે રાજન્ ! દક્ષના દુહૈવના યોગથી તે સતી અગ્નિમા બળી મર્યો હતા જનમેજયે પૂછ્યું હે મુનિ ! આ તા અનર્થ કારક વચન તમે સભગાવ્યુ જેમના નામસ્મરણથી મનુષ્યોને સસારરૂપ અગ્નિનો ભય થતો નથી, એવી એ માતાવસ્તુ—સતી અગ્નિમા કેમ બાધ્યા ? દક્ષના કયા કર્મફળથી તે મતી બળી ગયા હતા ?

વ્યાસે કહ્યું ‘હે રાજન્ ! સતી બળવામા કારણુ રૂપ જે પૂર્વ વૃત્તાત છે તે નમે સાભગો કોઈક સમયે દુર્વાસા મુનિ (જનપુત્રા સ્સ જેવા જળથી થયેલી એક નદી છે, જ્યાં જનપૂત્ર નામનું સૌનું ઉત્પન્ન થાય છે, તે સ્થાત) જનપૂત્રદેવરી દેવી જ્યાં બિરાજે છે ત્યાં ગયા હતા ત્યાં તેમણે દેવીના દર્શન કર્યો ને માયાબીજનો જપ કરવા માડ્યો પછી પ્રસન્ન થય્યા દેવેશ્વરીએ પોતાના ધૃમ્મા રહેની, ભમના ભમસઓ થી વ્યામ અને પુષ્પરસના મદથી ભરપૂર માળા પસાદીરૂપે આપી, તેને મુનિએ મસ્તકથી રત્નોકારી પછી તત્ત ત્યાથી નીકળી એ તપસ્વી, જ્યાં સતીનો પિતા દક્ષ રહેતો હતો, ત્યાં સતીના દર્શન માટે આકાશ માર્ગે ગયા અને સતીના ચરણમા નમ્યા ત્યારે એ મુનિને દક્ષે પૂછ્યું ‘હે નાથ ! આ અલાકિક માળા કોની છે ? પૃથ્વી પર મનુષ્યોને દુઃખ આ માળા તમે કેવી રીતે મેળવી ?’ તેનું એ વચન માલગી હર્ષના આસુથી વ્યામ નેત્રોવાળા અને ગ્રેમથી ગળગળા અત પ્રસ્રવાળા દુર્વાસાએ ‘દેવીનો એ અનુવ પ્રસાદ છે એમ કહ્યું ત્યારે સતીના પિતા—દક્ષે, એ માળાની મુનિ પામે માગણી કરી એટલે દુર્વાસાએ ‘મકિતના ભક્તને ન આપવા યોગ્ય કોઈ પણ વસ્તુ ત્રેલોક્યમા નથી’ એવી બુદ્ધિથી એ માળા દક્ષને આપી દને તે માળા મસ્તકથી સ્વીકારી અને પોતાના ધરમા જ્યાં જી—પુત્રપુત્ર અતિમુદર શયન હતું ત્યાં રાખી પછી એ માળાની ગંધથી આનાદ પામી ગતિમા એ સ્થળે મૈથુન ફરવા તે તત્પર થયો હે રાજન્ ! એ પાપવી ત દક્ષ રાજા સર્વનું કટયાણ કરનાર શિવ તથા સતી દેવી ઉપર દંપત્યુન્નિષ્ઠા થયો હે રાજન્ ! તે આપતાથી સતીએ પતિવ્રતાનો ધર્મ બતાવવાની ઈચ્છાથી દક્ષથી જન્મેલા તે પોતાના શરીરને યોગરૂપી

અગ્નિથી બાળી નાખ્યું હતું પછી ફરી એ શશ્વિતરૂપ તેજ હિમાલયમા પ્રકટ્યું હતું

જનમેજયે પૂછ્યું સતી તો શકરને પ્રાણથી પણ અધિક પ્રિય હતા, તેથી તેમનો દેહ બાળતા તેમના વિયોગથી ચારુણ થઈ શકરે શું કર્યું હતું ?

વ્યાસે જોડ્યા પછી તો જે થયું હતું તે મારાથી કહી શકાતું નથી હે રાજા ! શિવના દોષરૂપી આગ્નિથી ત્રેલોક્યનો પ્રલય થવા આવ્યો હતો ભદ્ર જળીના ગણો સાથે વીરભદ્ર ઉત્પન્ન થયો હતા એ વીરભદ્ર ત્રેલોક્યનો નાશ કરવા જ્યાર તૈયાગ થયો હતો ત્યાર બ્રહ્માદિ દેવો શકરને શરણે ગયા હતા તે વેળા દક્ષના મર્વસ્વનો જોડે નાશ થઈ ગયો હતો, તોપણ કર્ત્ત્વના બહાર શકરે દેવોને અભય આપ્યું હતું અને (વીરભદ્રે કાપીને અગ્નિમા હોમી દીધેલા દક્ષના મૂળ મસ્તકને બદલે તેના ધડ ઉપર) બોધાનુ મસ્તક સાધીને દક્ષને જીવતો કર્યો હતો, પછી બોદ પામેલા મહાત્મા એ મહેશ્વર અગ્નિમા જઈ આત્મત દુષ્ટી થઈ ગયા હતા, અને પરમ શક્તિના અશરૂપ સતીને ત્યાં અગ્નિમા બળતા તેમણે જોયા ત્યારે ‘ઓ મહાસતી !’ એમ વારવાર બોલતા એમણે તેમને પોતાની બાધ ઉપર ચડાવ્યા હતા પછી ભ્રમિતચિત્રા થઈ શકર જુદા જુદા દેશોમા ભમવા લાગ્યા ત્યારે બ્રહ્માદિ દેવો વણી જ મોટી ચિતાને પામ્યા હતા એ વેળા વિશ્વજ્યો તરત ધનુષ ચડાવી, બાણો વડે સતીના (મૃતદેહના) અવયવોને કાપી નાખ્યા હતા, જ્યો તે તે સ્થાનોમા તે અવયવો પડ્યા હતા—પછી તે તે સ્થાનોમા અનેક મૂર્તિને ધારણ કરતા શકર ગયા હતા અને દેવોને નેમણે કહ્યું હતું કે, ‘આ સ્થાનો પર જે લોકો પગમ ભક્તિથી શિવાનું ભજન કર્યું તેઓને કાઈ પણ દુઃખ નહિ રહે જ્યાં પોતાના અગ્નો વિષે જગદાત્મા નિયમ મંમીપ રહ્યા છે, તે આ સ્થાનો પર જે મનુષ્યો પુરુષાર્થ કરી કરશે, તેઓના મગ્નો સિદ્ધ થશે અને માયાબીજ

—સતીના અવયવો જ્યાં પડ્યે, ત્યાં મોટી શિવ રહેલે, નહીં તો તેને લઈ બ્રહ્માની બહાર પડ્યું વિવ જતા રહેલે, ત્યાં જ અભિપ્રાયથી વિષયો સતીના અવયવોને કાપી નાખ્યા હતા, એમ લોકાકાં જ્યાં મૂવે છે

તો ગ્રાવ્ય સિદ્ધ થયે' હે શ્રેષ્ઠ રાજા! આમ કહી વિગ્ધાતુર શક્યે તે તે સ્થાનોમા જપ, ધ્યાન તથા મમાધિનો સમય ગાથો હતો

જનમેજયે પૂછ્યું હે નિર્દોષ વ્યાસ! તે સ્થાનો અને સિદ્ધપીઠો ક્યા છે, તેની સાખ્યા કેવલી છે અને તેઓના નામો શા છે, તે મને કહો હે મહામુનિ! કૃપાળુ તમે ત્યા રહેલી દેવીઓના નામો મને જલદી કહો, જેથી હું આ જનમમા જ કૃતાર્થ થાઉં

વ્યાસ યોગ્યા. રાજન્! દેવીના એ પીઠો હવે હું કહું છું, તમે સાભળા જેતા ગ્રાવ્ય ભાવથી મનુષ્ય પાપચલિત થાય છે સિદ્ધિ તથા સમૃદ્ધિને ઇચ્છતા લોકોએ જે જે પીઠોમા આ દેવી ઉપાસવા યોગ્ય તથા ધ્યાન કરવા યોગ્ય છે, તે પીઠોને હું ઘરામય કહું છું કાશીમા (મતીનું મુખ પડ્યું હતું, તેથી એ) ગૌરીના મુખમા વસતા દેવી 'વિગાલાક્ષ્મી' નામના છે, નૈમિષારણ્ય ક્ષેત્રમા 'લિંગધારિણી' દેવી કહેવાયા છે, પ્રયાગમા 'લલિતા', નામદાનમા 'દામુકી', દક્ષિણ માનસમા 'દુમ્બા' અને ઉત્તર માનસમા સર્વ કામતાઓ પૂરતા ભગવતી 'વિશ્વ કામા' કહેવાય છે ગોમત પાતમા 'ગોમતી' દેવી, મહરાવલમા 'દામચારિણી', નૈરસ્યમા 'મદાન્કા', હસ્તિનાપુરમા 'જ્યતી', કાન્ધકુલમા 'ગૌરી', મલયાવલમા 'રક્ષા', આંધ્રપ્રદેશમા 'ક્રીતિમતી' દેવી, વિશ્વક્ષેત્રમા 'વિશ્વેશ્વરી', પુન્ડ્રવેત્રમા 'પૂન્ડ્રવતી', કેદારપીઠમા 'મન્માર્ગદાયિની', હિમાલયમા 'મદા', ગોદાર્માં 'ભદ્રાદિપ્તિ', સ્થાનેશ્વરમા 'ભવાતી', પિન્ડવતમા 'પિન્ડવપતિષ્ઠા', શ્રીનેલમા 'માવતી' ભદ્રેશ્વરમા 'ભદ્રા', વગાડોલમા 'જ્યા', કમનાલયમા 'કમતા', રુદ્રેશ્વરમા 'રુદ્રાણી', કાશ્મીરમા 'દાવી', શાલગ્રામમા 'મહાદેવી', ગિર્વાનગમા 'જલપ્રિયા', મહાલિંગમા 'કપિતા', મેદેહમા 'મુદ્દેશ્વરી', માયાપુરીમા 'કુમારી', સતનામ 'લલિતા મિત્રા', ગયામા 'મંગલા', પુરપોત્તમમા 'વિમ્બા', સદ્ગ્રામમા 'ઉત્પલાક્ષી', હિરણ્યાત્મમા 'મૌન્યના', વિષ્ણુમા 'અમોઘાક્ષી', પુલવર્ધનમા 'પાડ્યા', સુપાર્શ્વમા 'નારાયણી', નિમ્બમા 'રુદ્રમુત્તી', વિપુલમા 'વિપુલાદેવી', મલયાવલમા 'કાયાપી',

તન્નાદીમા 'ઓકનીંગ', હરિશ્ચંદ્રમા 'ચંદ્રિકા', સમતીથમા 'અમ્બા', યમુનામા 'મૃગાવતી', કોટતીર્થમા 'કોટલી', માધવવનમા 'સુગંધા', ગોદાવરીમા 'નિરાધ્યા', નગાદારમા 'રતિપ્રિયા', શિવકુડમા 'શુભાનદા', દેવિકતતમા 'નદિની', દારકામા 'રક્તિમણી', વૃદાવનમા 'સંધ્યા', મથુરામા 'દેવકી', પાતાનમા 'પરમેશ્વરી', ચિત્રકુટમા 'સીતા', વિદ્યાવનમા વિન્ધાવિવામિની', કસ્તૂરીમા 'મહાલક્ષ્મી', તિલાયકમા 'ઉમાસ્ત્રી', વૈવનાથમા 'આરોગ્યા', મહાકાલમા 'મહેશ્વરી', ઉત્પલતીર્થમા 'અભવા', વિદ્યપર્વતમા 'નિનયા', માડલ્યમા 'માડવી' નામના દેવી, માહેશ્વરીપુરમા 'સ્નાહા', જનકમા 'પ્રચાકા', અમરકંઠમા 'ચંદ્રિકા', સોમેશ્વરમા 'વરાહગેહા', પ્રભાસમા 'પુષ્કરવતી', સરસ્વતીમા 'દેવમાતા', સમુદ્રકિનારે 'પાસાવારા', મહાવનમા 'મહાભાગા', પરાપ્તીમા 'પિંગલેશ્વરી', કૃતશાયિમા 'સિદ્ધિકા', કાલિકામા 'આતિશાકરી', ઉત્પલાવર્તકમા 'લોખા', સોણસગમમા 'સુભદ્રા', સિદ્ધવનમા 'લક્ષ્મી માતા', બરના આગમમા 'અનગા', જ્ઞાપદરમા 'વિશ્વમુખી', દિલ્લિધ પર્વતમા 'તારા', દેવદાહના વનમા 'પુષ્પિ', કાશ્મીર દેશમા 'મેધા', હિમાચલ ઉપર 'ભીમાદેવી', વિશ્વેશ્વર લેત્રમા 'તુષ્પિ', કપાત્રમા 'અનગા', ત્રાયાવરોહાનુમા 'માતા', શખોદારમા 'અંગ', પિડાકારકમા 'નૃતિ', ચાંદ્રભાગમા 'કેત', અચ્છેદાદમા 'શિવધારિણી', વેણુમા 'અમૃતા' બદરીમા 'ઉગી', ઉત્તરકુરમા 'ઓઝિધિ કુસર્બીમા કુનોદાકા', હેમકુરમા 'મન્મથા', દુમ્બમા સત્યવાદિની', અગ્રવથમા 'વદનીયા', મુખેરના સ્થાનમા 'નિધિ', વેદના મુખમા 'ગાયત્રી', શિવની પાસે 'પાર્વતી', દેવલોકમા 'ઝંડાણી', યાતાના મુખમા 'સરસ્વતી', સૂરના મઝામા 'પ્રભા', માનગપુમા 'વેણુવી', મતીઓમા 'અનતી', ત્રીઓમા 'તિલોત્તમા', ચિત્રામા 'પાલકલા' અને નૌ પ્રાણીઓમા 'ગંધિ' દેવી રહે છે હે જનમેજય! આ ઓકનો ને ચાર પીઠો છે + તેની જ

+ ઉપર ૮૭ શ્લોકમા 'નિયતિમા' સુધી જ એકસોને અઠસ પીઠો તથા દેવીઓના નામની સમાપ્તિ સમજવી

સખ્યાવાળી ત્યાની ઈવરી દેવીઓ કહેવાઈ છે તેમા લગભગ બધા પીઠો, સતી દેવીના અગત્ય અવયવાથી થયલા કહ્યા છે, તોપણ બીજા કેટલાક (સ્રીઓમા 'નિલોત્તમા' વગેરે) જે પૃથ્વી પર મુખ્ય ગણાય છે, તે પણ આ પ્રસંગને લીધા કહ્યા છે જે મનુષ્ય એકમા આઠ આ ઉત્તમ નામોનું સમગ્ર અથવા શ્રવણ કરે છે, તે સર્વ પાપોથી મુક્ત થઈ (મહિદ્વીપ નામતા) દેવીના ઉગમ લોકમા જાય છે આ સર્વ પીઠોમા યાના કરવા, જુ ત્યા માત્ર વગેરે કરી પિતૃ વગેરેને તૃપ્ત કરવા વિધિપૂર્વક બગવતી સી મોટી પૂજન કરવી, જગતનું વારવાર રક્ષણ કરતા જગદેવ્યા ની કામા માગવી અને પોતાના આત્માને કૃતાર્થ થયેના માનવો હે જનમેજય! પછી તે તે સ્થળે ભક્ત્યભોજન વગેરેથી સર્વ ધ્યાનશુભેને જમાડવા અને સુવાસિની સ્રીઓને, હુમારિકરનાને તથા નાના બાળકો વગેરેને પણ જમાડવા હે રાજા! તે તે સ્ત્રીમા આડાન વગેરે રહ્યા હોય, તેઓ પણ દેવીસ્વરૂપ કહે વાય છે, માટે તેઓને પણ પૂજવા તે મર્વ છેનોમા હરકોઈ જાતના દાન લેના વગેરે છોડવું ઉગમ મનુષ્યે શક્તિ પ્રમાણે મત્રનું પુરસ્કાર કરું અને હે રાજા! તે તે પીઠમા વસતા દેવીનું માયાબીજથી નિત્ય પૂજન કરવું, પુરસ્કાર કરવું આને દેવીની ભક્તિમા તત્પર થઈ મનુષ્યે ત્યા ધન વાપરવામા મનસાઈ કે પુરસ્કાર ન કરવી જે મનુષ્ય એમ પ્રસન્ન મનવાળો થઈ દેવીની યાના કરે છે તેના પિતૃઓ એક દગ્ધ ૫ પ સુધી અતિગય મોટા બાલોકમા વસે છે અને તે પોતે પણ ભક્તિપગથણ ગ્રી અને ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાન મેળવી દેવીપુર—મતિનીપમા રહે છે અને મતાર મમુદ્રથી હરી જતર છે આ એમો આઠ નામનો જપ કરવાથી તણા બોધે સિદ્ધપણ પામ્યા છે અને જે સ્વર્ગે સાક્ષાત્ અથવા પુસ્તકમા પણ આ એકસો આઠ નામો વચ્ચા હોય, તે સ્થળે ત્રો તથા મરદી વગેરેના ભયડી ઉત્પન્ન થતા જ નથી તેમ જ પર્વા દિવને જેમ સમુદ્ર વધે છે, તેમ સૌભાગ્ય નિત્ય વધે

નિત્ય 'અચકા' અને સર્વ પ્રાણીઓને જે 'દક્ષિન' છે, તે તે પુરોહિત સર્વ દેવીઓનું જ એક સ્વરૂપ છે, એટલે તે અને જુડી દેવીઓ નવરૂપની નથી

છે વળી આ એકસો આઠ નામોનો જપ કરતા મનુષ્યન કઈ પણ દુર્ગભ રહેતું થી અને દેવીની ભક્તિમા તત્પર તે મનુષ્ય અવશ્ય કૃતાર્થ થાય છે, એનું જ નહિ પણ દેવતાઓ તેને નમે છે, કેમ કે તે દેવીરૂપ જ ક્રવાય છે, તેથી દેવો વડે પણ બહેબગ પૂજાય છે, તો પછી ઉત્તમ મનુષ્યો વડે પૂજાય, એમા શુ કહેતું જે મનુષ્ય શ્રાદ્ધ સમયે આ એકસો આઠ ઉત્તમ નામોના પાઠ કરે છે, તેના સર્વ પિતૃઓ તૃપ્ત થઈ શ્રેષ્ઠ ગતિ પામે છે હે રાજેન્દ્ર! આ મુદિતક્ષેત્રો સામાત્ જ્ઞાનમય છે, માટે બુદ્ધિમાન મનુષ્યે એ સિદ્ધ પીઠોનો આગય કરવો હે રાજા! તમે જે પૂછ્યું હતું, તે સર્વ, મહેશ્વરીનું ગદ્યસ્યમા આતિ ગદ્યસ્ય મે કહ્યું હવે તમે કરી નું સાબળવા ઇચ્છો છો ૨૧-૧૦૨

પૃષ્ઠ યતત્ત્વવા રાજાનુક સર્વ મહેશિનુ. ।
રહસ્યાતિરહસ્ય ચ કિ મુગઃ ધ્યોતુમિચ્છસિ ॥
ઇતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા સમમ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૩૦ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૩૧ મો*

હિમાલયને ત્યાં પાર્વતીનું પ્રગટ થવું

જનમેજય ઉવાચ

ઘરાઘરાધીશામોલાગવિરાસીત્ પર મહા. ।
યદુક મવતા પૂર્વ વિસ્તરાત તદ્વદસ્ય મે ॥ ૧ ॥
જાગેરોયે પૂછ્યું હિમાલયના મસ્તક પર એ પરમ તેજ પ્રગ્ન્યુ હતું, એમ પડેલા જે તમે કહ્યું, ને મને વિસ્તારતે કરો શક્તિની ક્ષાઉપ અમૃત પીતો કળા બુદ્ધિમાન પુન્ય પ્રગેરે મારા કે અમૃત પીનારનું પાણી આમુક તમને મૃત્યુ થાય છે, ત્યારે આ ક્ષામૃત પીતા—માબળતા મૃત્યુ ધનુ જ નથી (પાણી મે ૧ નાથ જે)

આતે કહ્યું તમે ધન્ય, કૃતાર્થ તથા મહાત્માઓ વડે શિશા આપાદા હો, તેથી ભાન્યતાગી હો, કાનના કે તમને દેહી નિષ નિષકપટ ભક્તિ છે હે રાજા! આ ઇતિજ્ઞાન તમે મળેના નાનીનો દેવ

* આ અધ્યાયમાં નૃસિંહર મ્હાલો 'પાર્વતી' નામનું પદ્ય તેજ હિમાલયને ત્યા પ્રગ્ન્યુ, એ કથા ત્યાં તેને કહેવાય છે

અગ્નિમા ખજી ગયા, ત્યારે શિવ તો ભ્રમિન થઈ
મરણ્યા જ કરતા હતા અને ખજી મેઠક કહેતા પર
સ્વર વધા હતા ત્યા પ્રપચના ભાનથી ગહિત અને
નમાધિનિય મનવાળા થઈ તે જિતારિન્દ્રય નકર દેવીના
સ્વરૂપનુ ધ્યાન કરતા મમય ગાગતા હતા તે વખતે
શકિતવાન અંધેણુ સ્થાવરજંગમ મળિન સર્વ જોષ્ય
નમુદ્રો, ધીપો તથા પર્વતો માગે મીભાગ્ય વિનાનુ
થયુ હતું સર્વના દ્રવ્યમા આનંદ સુકાર્થ ગયા હતો
નર્વ લોહો ચિતાથી ગેવા ચિત્તાવાળા થઈ ઉત્તમ મયા
હતા, અને નુખડપી મમુદ્રમા રૂખી જઈ ગેવી
થયા હતા; તેમ જ હે ગગન! મતીના આગાનથી
ગ્રહો તથા દેવતાઓનુ વર્તન વિષયીન થયુ હતુ અને
આગિનુત તથા આધિદેવોનુ વર્તન પણ આવયુ થયુ
હતુ પછી એ જ મમયે 'તારક' નામનો મોગ
આનુર બ્રજા પાનેવી વરદાન પામી ગણે લોકોનો
નાથક બન્યો હતો. 'શિવનો જે મગો પુત્ર થયો તે
તને માગે.' એમ મોટા દેવોએ તેનુ મૂલ્ય નક્કી
કર્ણ હતુ પણ શિવનો મગો પુત્ર હતો જ નહિ,
તેથી એ મહાસુર ગાન્યા કરતો હતો અને આનંદ
પામતો હતો તેનાથી દુખ પામી પોતાના સ્થાનથી
હ્રાદ થયેલા મર્ગ દેવો શિવને મનો પુત્ર નહિ હોવાથી
આપાર ચિતામા પડ્યા હતા, કે 'નકરને સ્ત્રી તો છે
નહિ, તો તેમના પુત્રનો સભવ કેવી રીતે થાય
એટલે ભાન્યદીન આપણ કાંઈ દેવી રીતે બગેર'
આમ ચિતાનુર થયવા નર્વ દેવો વૈકુઠ ક્ષામમા ગયા
અને એકાતમા તેમણે વિષ્ણુને કહ્યુ ત્યારે તેમણે
ઉપાય કહ્યો: 'તમે બધા ચિતાનુર કેમ થાઓ છો
ક્ષામતાઓ પૂર્ણ કરવામા કપાનકપ, મગમમ
અને મિપીરિપમા વનપ્રસ જુવતોવતી છે જ ના
પણ આપણા અપરધથી જ ભગવતીએ લસ્ય
આપ્યુ તરી અને આપણને નિષ્કામપુ આપવા માટે
જ જનદટ્યાએ આ મિદા કરી છે, છતાં બાળકને
લાઠ લાગવામા તથા જિહ્વા કરવામા પા માતાનુ
તેના પર નિર્દયપા જેમ હોતુ નથી; તેમ જ નુષ્ક
દોષના નિર્મતા જનદટ્યાનુ આપણ પર નિર્દયપણ
છે જ નહિ પુત્રનો અપરધ તો પર્વતે પર્વતે વધા
જ કરે, તેને કેવળ માન ચિતા બીજે હોતુ

લોહમા મહન કરે છે માટે નમે નિઃકપટ ચિત્તપ્રતિષ્ઠી
તે શ્રેષ્ઠ માતાને ગળે બંધાઓ, શીલ કરો મા, તે
તમાર કાર્ણ કરશે' એમ મર્ગ દેવોને આજ્ઞા કરીને
દેવોના આધિપતિ મહાવિષ્ણુ પોતાની ત્રી અને
દેવોની સાથે નીકળ્યા અને પર્વતરાજ હિમાવય મહા
પર્વત પર ગાન્યા, ત્યા આવી મર્ગ દેવો પુરસ્કરણ
કર્મે કરવા લાગ્યા તેઓમા કેટલાક નમાધિમમ
ગ્વા કેટલાક નામ—તત્પમા તત્પર થયા, કેટલાક
દવીસૂક્તનો પાક કરવા લાગ્યા, કેટલાક નામનુ પાન
યણુ કરવા તત્પર બન્યા, કેટલાક મચળરાયણુ કરવા
લાગ્યા, કેટલાક કૃષ્ણ-વાદ્રાયણાદિ વ્રત કરવા લાગ્યા,
કેટલાક અતર્થીગ કરવા લાગ્યા, કેટલાક ત્યાસ કરવા
તત્પર થયા અને કેટલાક સાવધાન થઈ બીજમતથી
પરશકિનતી પૂજન કરવા લાગ્યા એમ હે જનમેજય!
વગર વર્ષોનો મમય ગયા પછી અકરમાતુ નેત્ર
મહિતાની નવમીને ગુપ્તવાનના કિન્ને તેઓની આગળ
વેદોમા જણાવેનુ એ પ્રસિદ્ધ તેજ પ્રકટ થયુ તેની
આગે જિગામા આર મૂર્તિમાન વેદો સ્તુતિ કરતા હતા,
કરોડો મર્થ જેવુ એ પ્રકટગતુ હતુ અને કરોડો મદ્ર
જેવુ મીનજ હતુ એ રોષ તજ કરોડો વીજળીઓ
જેવુ ચાલ હતુ અને ઉપર આદુચારનુ કે મધ્યમા
માથી ગમતુ ન હતુ આદિત્યચરહિત એ તેજ
લાય વગેરે ગગોવામુ ન હતુ, તેમ જ નીરૂપ,
પુપપત્ર કે તપુમકરૂપ પાડુ ન હતુ હે ગગન!
તેની ક્ષતિથી દેવોના નેનો (અગર્થ જઈ) બાધ થઈ
ગયા પણ પછી ધર્મ ધન ન દેવો જેટલામા તેને જેવા
લાગ્યા, તેટલામા એ જ દિવ્ય મનોહર તેજ નીરૂપે
દણાયુ, અત્યન સુદૃઢ અગવાળા, કુમાર વયના, નવા
યૌવનવાળા, ભગતા પુષ્ટ બે મનથી કમજતા દોડા
ઓને બાલે નીંદના હોય એવા, જાડાકરતી વંધ
નીઓના નમુદ્ધો નમદ કરતા જાડ તથા કદોંગવાળા,
માતાના બાનુમધ, બેઝામા અને ગામની કવીઓવાળા,
અમુલ્ય મર્મિજનનિ ગગના દાગીનાથી ગોળી
સેદા, કાંડાના નાના પાદ્ય પર ગોલતા પ્રજા
ભમસ જેવી ક્ષમી જાલ ઉપર રહેની વાગતી બે
અંગેગળા, કેટલી પાકહતા ગોગ ભાગથી સુદૃઢ,

(પેટ પરની) ગ્વારાની પકિતથી જાલતા, કપૂઆ દુઃકડાઓથી મિટા, પાનળીડાથી ભરેલા મુખવાળા, ઝગકતા સોનાના બે દુડકો વડે સુદર મુખકમળવાળા, આમના (આર્વ) ચંદ્રના મુઠ્ઠા જેવા લલાટવાળા, લાળી ભમરેવાળા, લાલ કમળ જેવા નેત્રેવાળા, ડિંચી તામિષ્ણવાળા, મધુર તીચલા દોડવાળા, મોગરાની કળીઓ જેવી દાનની ચાણીઓવાળા, સ્તનગડિન મુકુટવાળા, ગન્ડુળાઉપ મસ્તકનું ત્રેણી ધારણ કરતા, મોગરા ને માલતીની પુષ્પમાળાઓથી જૂગેના વાળથી શોભીતા, કેસરના તિજકુટુબ લલાટવાળા, ત્રણ નેત્રોના પિલાસવાળા, પાગ, ચાકુળ, વર તથા અભયન ધારણ કરતી ચાર ભૂજઓવાળા, ત્રણ નેત્રોવાળા, લાલ વગ્ગો ખરેરી રહેલા, દાડમના પુષ્પ જેવી (લાલ) કાનિવાળા, સર્વ શણગાર તથા વેરાની મુકત, સર્વ દેવોથી નમસ્કાર કરાવેલા, સર્વની આશાઓને પૂરનારા, સર્વની માતા, સર્વને મોહ ઉપજાવનારા, પ્રસન્નતાથી સુદર મુખવાળા અને તિષ્ઠપટ કચ્છાની મૂર્તિરૂપ ને જગદેવ્યને દેવોએ ત્યા આગળ જોયા તે કચ્છા-મૂર્તિને જોઈ મર્વ દેવોએ પ્રણામ કર્યા અને આનંદ ના આસુથી અધાયલા અવાજવાળા તેઓ કઈ બોલવાને અર્થ થયા નહિ પછી માડ માડ રેથરતા ધરીને ભકિતથી તમની દોડવાળા અને પ્રેમના આસુથી પૂર્ણ નેત્રોવાળા તેઓ જગદેવ્યની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા

દેના બોલ્યા જગતમા રમતા મહાદેવીને તમ સ્કાર હો, મગજસ્વરૂપ ભગવતીને નિરંતર નમસ્કાર હો, માયોપાધિષ્ઠિત પ્રાણરૂપ અને સમગ્ર કલ્યાણસ્વરૂપ આ દેવીને અમે માવધાન થઈ વારંવાર નમીએ છીએ અહિં મમાન લાલ વર્ણવાળા, જ્ઞાનરૂપ તપથી પ્રકાશતા, અતિશય તેજસ્વી, કર્મેશના ક્રોધે માટે મર્વ વેદોથી નેવાયેલા અને (ચાણગ્યોગરૂપ પ્રયાસથી) મળપ્રથમે પ્રાપ્ત કરના યાગ્ય, એવા દેવીને, તરવા યાગ્ય એવા આ મમારમા તરી જવા અમે શરણે જઈએ છીએ અને નમસ્કાર કરીએ છીએ પ્રકાશતી જે (વેપરી) વાણીને પ્રાણોએ ઉત્પન્ન કરી છે અને જેને ઉપધારી મવા યજ્ઞો (જ્ઞો) બોલે છે, તે (સર્વ બ્યવહારમા ઉપરોગી) મર્વ ક્રમનાઓ પૂરનારી, તેમ જ પ્રતિજ્ઞા, માન વગેરે આપી મદોન્મત

કરતી અને હદ અત્યંતજ આપતી વાણી (અમારા) વડ આરી રીતે સ્તવાયેની હોઈ અમને પ્રાપ્ત થાયો (મર્વનો સણગ કરતા) કાળનો પણ નાશ કરનારા વિષયશક્તિ—લકઝીરૂપ, કાર્તિ—શ્રમામીની માતા શિવ-શક્તિરૂપ, મસ્તની—પ્રલશકિતરૂપ, (દેવોની માતા) અસ્તિતરૂપ અને ષ્કની પુત્રી સતીરૂપ પવિત્ર શિવા-દેવી ભુવનેશ્વરીને અમે નમીએ છીએ મહાલક્ષ્મીને અમે જાણવા તત્પર છીએ અને સર્વ શક્તિનું અમે ધ્યાન વર્ગીએ છીએ, માટે તે આ દેવી અમને તે જ્ઞાન તથા ધ્યાન માટે પ્રેરણા કરે વિરામ્બરૂપ તમને નમસ્કાર, સૂચાત્માની મૂર્તિરૂપ તમને નમસ્કાર, અવ્યાકૃતરૂપ તમને નમસ્કાર અને શ્રી પ્રાણમૂર્તિરૂપ તમને નમસ્કાર જેનું અજ્ઞાન હોવાથી દોડીમા સર્વ તથા આજ્ઞાની પેઢે (ખો) આ જગત દંખાય છે અને જેનું જ્ઞાન થવાથી જગત વન પામે છે, તે ભુવનેશ્વરીને અમે સ્તરીએ છીએ (તત્ત્વમસિ' એ શ્રુતિમાના) 'તત્' પદના લગ્યાઈરૂપ કેવળ ચૈતન્ય રસરૂપ આપડ આનંદરૂપ અને વદના તાત્પર્યની ભૂમિષ્ઠરૂપ તે દેવીને અમે સ્તરીએ છીએ વડી (એ જ શ્રુતિમાના) 'સ્વ' પદના વચ્ચાઈરૂપ, પામ્ય ડોંગાથી ભિન્ન, ત્રા અવસ્થાઓના સાક્ષી અને પ્રત્યગાત્માસ્વરૂપ તે દેવીને અમે નમીએ છીએ; તેમ જ ઝંકારસ્વરૂપ તમને નમસ્કાર, 'તી'કાગ મૂર્તિ' તમને નમસ્કાર અને જુદા જુદા મતોરૂપ તથા કરણરૂપ તમને વારંવાર નમસ્કાર એમ દેવોએ સ્તુતિ કરી ત્યારે મહિમ્નપ્રપના વસનારા અને મદોન્મત કોયલ જેવા (મધુર) શબ્દવાળા દેવી મધુર વાણીથી કહેવા લાગ્યા

દેવી બોલ્યા 'હે દેવો! જે માટે તમે આજ આજ્યા છે, તે કર્મ કંડા, હુ હમેશા વદાન આપનારી તથા ભકતોની કામનાઓને પૂરવામા કપવુજ જેવી છુ જે હયાત છુ તો ભક્તિમુકત તમને શી ચિન્તા છે? હે ઉત્તમ દેવો! હુ મારા ભકતોને સમાગરૂપી મમુદ્રમાથી બહાર કાઢુ છુ, આ મારી પતિનને તમે મત્ય જાણો 'હ રાજન' એવી પ્રેમપૂર્ણ વાણી સામળી સવુદ મનવાળા અને નિર્ભય થયેલા દેવો પીતાનું દુખ કહેવા લાગ્યા

સ્વા બોલ્યા હ પરમેશ્વરી । મર્થ બહુતા
 અને સાર્તા સાક્ષીરૂપ તમારાથી ગણે જગતમા
 કઈ અગ્નાયુ નથી હે મગતમૂર્તિ । અસુનેતા
 રાજા તારકાસુરથી અમે રાતદિસ પીકાર્યો છીએ
 અને તેનો નાશ શિવના પુત્રથી નિર્મોહ કરાશે છે
 હે મહેશ્વરિ । શિવને ત્રા તો છે જ નહિ, એ તમ
 બાણો દો હે અભિષેક સર્વજની આગા પામર—
 અત્રાત્રી મોઢોએ (વધાએ) શુ કહેડુ ? આ ઉદ્દેશથી
 અમે (આપુ જ) તમને કલ્પ છે બીજુ તમે
 બાણી નો વગે અમારે મુખ્ય માગવાનુ તો આ જ
 છે કે તમારા નરણકમળમા (અમારી) કાયમ
 નિશ્ચય ભક્તિ થાઓ (આ મિવાય) બીજુ નો
 દેહભિમાન માટે માગવાનુ હોય છે ' એવુ તેઓનુ
 વચન સાંભળી પરમેશ્વરે બોલ્યા 'માને રાકિત
 ગોરી હિમાલયમા ઉત્પન્ન થયો ત મિવને આપવા
 યોગ્ય થયે અને તે તમાર કારી સિદ્ધ કરશે ની
 તમને મારા ચરણકમળમા ભક્તિ વારો હિમાલય
 આત્મત ભક્તિપુકત મનથી મને ઉપાસી રહો છે,
 માટે તેો હેર માર જન્મ મે પ્રિય કરનાર માન્યો છે

વ્યાસ બો યા હિમાલય પણ ને દૂષા કરનાર
 વચન સાંભળી હૃદયના આસુઓથી ધ્યાના હઠ તથા
 નેત્રોવાળે થઈ મહારાણી જીવનેશ્વરને આ વચન
 ક્રોધા નાચ્યા

હિમાનય બો યો જેતા ઉતર તમે દૂષા કરવા
 હિન્દો છો, તને વણો જ મોર કતો હો જો એમ
 ન હોય તો જ અને સ્વાવર કુ ડ્યા અને સંસ્પદા
 નસ્તરુડા તમે કાઠ કે નિર્દોષ દિવિ અશ્વમેધ
 વોરેના પુત્રોથી અથવા સમપિધી યતા પુત્રાથી
 સેકા જન પાપુ મારુ તમાર મિતા થનુ ખરેખર
 આગભાવન છે આજા આ જગતની માતા હિમા
 લયની પુત્રી વર માપ આ હિમાનય નવ તવા
 ભા યવાન છે, આવી મારી કિર્તિ હો સગરમા
 ઘડો જેનની આદર કરોડ પાનો ૨૧ જે તે
 જગતમા જેતા પુત્રી વાધ, તેના જેવો (પુત્રનાથી)
 પુત્રી પર કો ૧ હોઈ શ ૧ હુ નથી જાતો કે
 અમારા આ પિતૃઓને જેવા માપ કુ હિન્દુ સ્થાન
 નિર્મી, કરાનુ હા કે જમણ વશમા માન જેવો

(મહાભાગરાણી પુત્ર) જન્મ્યો છો? એમપૂર્ણ તમે
 મારા પર કૃપા પ્રીતે જેમ મને આ વસ્ત્રાન આપુ
 છે, ત જ પ્રમાણે સર્વ વેદાંતોથી સિદ્ધ તમાર સ્વરૂપ
 તમે મને કલો લેમ જ હે પરમેશ્વરિ । ભક્તિ સંકિત
 યોગ અને વેદમાન્ય જ્ઞાન પણ તમે જો જોથી હુ
 તમારા સ્વરૂપે જ થઈ જાઉં (અર્થાત્ તમારો ને
 મારો અલેદ થઈ જાય)'

વ્યાસ બોલ્યા એવુ તેનુ વચન માંભળી પ્રસન્ન
 મુખવાળા જગદ્ગુણ્યે વેદમા પણ ગુપ રહેજુરસ્ય
 કહેવા આરભ કર્યા ૧—૭૪

इति तस्य वच श्रुत्वा प्रसन्नमुखपङ्कजा ।

सक्तुमारभताम्बा सा रहस्य श्रुतिगूढितम् ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા મમમ સ્કંધ વિષ

અધ્યાય ૩૧ મા સમાપ્ત

અધ્યાય ૩૨ મો

આત્મતત્ત્વનિરૂપણ

દેહુગ્રાજ

शृण्वन्तु निर्जरा सर्वे ध्याहरन्त्या वचो मम ।

यस्य श्रवणमात्रेण मद्रूपसं પ્રવચતે ॥ ૧ ॥

શ્રીદેવી બોલ્યા હો જે હુ કુ હુ ત માર
 વચન સાર્વા સાંભળા, જેને માન સાંભળવાથી મારી
 સાગેની એ તા પ્રાત થાય છે હે પતિતા આધિ
 પતિ હિમાલય । પૂર્વ હુ જ હતી બીજુ કઈ જ
 ન હતુ તે જ આત્મસરૂપ ચેતન્ય જ્ઞાન કેવળ
 પચ્ચક્ષ્ત્ર નામે ભોઈ તર્ક નુ તથા યતાવનુ અશક્ય
 ઉપમાનહિત અને નિર્વિખા છે, તેની કોઈ સ્વતનિદ્ર
 શાંતિ છે ત જ માયા નામે પ્રસિદ્ધ છે તે
 માયા (યાતાનતથી નૂર થઈ શકે છે માટે) અત્ય
 નથી અને (તેની વ્યાવરિક્કિ મના છે જ તેવા)
 તે અસત્ય પણ નથી વળી (મત્યપણ તથા ખોટી
 પણ એ બને ધર્મોનો ગ્રે જ સ્થળે રહેનામા)
 વિતેધ તેનાથી તે માયા અન્યરૂપ નશા મિત્તારૂપ એમ
 બેરૂપ પણ નથી એવે કે એ નરો ધર્મોવા નિન
 થા । પછ અનિચિની વસ્તુરૂપ છે અને સારી મળ
 (ત્ય ગુપ્ત મોગ થાય ત્યા સુગી) રહેનારી આત્મહિ

* આ અધ્યાયમા પસાત શ્લોકોની જગતબાને યોરે
 સ્વમુખે આત્મતત્ત્વ જાણવું છે, તે કહેવાશે

છે અગ્નિની ઉપલુતા, ચૂર્ણના કિરણ અને ચટ્તની ચટ્ટિકાની પેઠે એ મારા માયાશક્તિ સહજ—અનાદિ સિદ્ધ છે અને અચ્છ છે—માત્ર પાત રહેવારી છે જેમ સુખમિત્રા (એટલે આઠ નિદ્રા-સ્થાયા દરમ્યાન) ન્યવતાર લીન થાય છે, તેમ પ્રવચકો જીવો, જીવાના ક્રમો તથા ક્ષા એ માયામા અભિષ્પણને લીન થાય છે તુ (એકે નિર્ગુણ હુ, તોપણ) મારી એ માયાશક્તિના યોગથી જગતના કાન્ધપણને પામી હુ તે માયા પોતાના આચાર જીવાત્માને કાકી દેનારી લેવાથી તેનામા (અ ગણુ કરી દેવારૂપ) દોષ પ્રાપ્ત થયેલ છે જૈતન્યન માયાનો સમાગમ થવાથી (માયામા પ્રતિબિંબિત જે વિદ્યાભાસ છે) તે નિમિત્તાકારણ કહેવાય છે અને પ્રપચરૂપ પરિણામ પામનારી માયા ઉપાદાનકારણ કહેવાય છે (એટલે વિદ્યાભાસ જગતનું નિમિત્તાકારણ છે માયા ઉપાદાન કારણ છે અને અવિજનભૂત શુદ્ધ મિતરૂપ જે ચૈતન્ય છે, તે વિવર્તોપાદાન છે, આલો વિભાગ આર્તી સમજવો) તે માયાને કેટલાક 'તપન્', કેટલાક 'તમન્' કેટલાક જડ' અને કેટલાક જ્ઞાન, માયા, પ્રધાન, પ્રકૃતિ, શક્તિ કે અજ્ઞ પણ કહે છે શૈવ શાસ્ત્રના વિદ્વાનો તને 'વિમર્શ' કહે છે ત્વાં વેદના તત્વાર્થોનો વિચાર કરનાર બ્રીજાઓ તેને 'અગિધા' કહે છે એમ વેદ વોરે શાસ્ત્રોમા તેના અનેક નામો છે એ માયા દૃશ્ય હોવાથી જડ છે અને જ્ઞાન વડ તેનો નાશ છે તેથી ખોગ છે ચૈતન્ય દૃશ્ય નથી, જે તે પણ દૃશ્ય હોય તા જડ જ કહેનાય, એ ચૈતન્ય સ્વાપ્રકાશ છે, પણ બીજા ગત પ્રકાશિત નથી, કેમ કે તેથી અતવચ્છા દોષ આવે (જે ચૈતન્ય બીજાથી પ્રકાશિત હોય, તો એ બીજા કોનાથી પ્રકાશિત અને વળી નીજા કોનાથી પ્રકાશિત ? એમ અતવચ્છા થાય) વળી તે ચૈતન્ય પોતાથી પણ પ્રકાશિત નથી, કેમ કે તેથી એક જ વસ્તુમા પોત જ

કર્તા ને પોતે જ કર્મ થાના વિરોધ થાય, માટે તે ચૈતન્ય પોત જ દીવાની પેઠે સ્વાપ્રકાશ છે હે ભિમાલય ! એમ સ્વાપ્રકાશ ચૈતન્ય બીજા પ્રકાશતા પદાર્થોનું પ્રકાશક છે એમ તને જાણે અને તેથી જ મારા જ્ઞાનરૂપ શરીરનું નિત્યપણું સિદ્ધ થાય. જાત, સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિ વગેરેમા ન્ય જડ પદાર્થોનો વ્યભિચાર થવાથી (એટલે રૂપાતર-વિકાસ વગેરે કેરકાગ થવા છતાં) જ્ઞાનનો વ્યભિચાર (બદલાવ અથવા અભાવ) કોઈ સમયે અનુભવ્યો નથી + જે જ્ઞાનના અભાવનો પણ અનુભવ થતો હોય, તો જે માક્ષીએ એ જ્ઞાનરૂપનો અભાવ પ્રથમ અનુભવ્યો છે, તે જ પોતે માત્રી જ્ઞાનરૂપ શરીરવાળો એમ ખાતરી રહ્યો છે (એટલે સાચી જ્ઞાન નિત્ય છે, એમ તરકોઈએ સ્વીકારું જેઈએ) એટલા માટે જ ઉત્તમ શાસ્ત્રોના વિદ્વાનોએ જ્ઞાનને નિત્ય કહ્યું છે અને એ જ જ્ઞાન પરમ પ્રમતુ સ્થાત હોવાથી તેને આનંદરૂપ કહ્યું છે હ દ્વી ન હોડે, એમ ન થાઓ, પણ સદાકાળ ભેડે, એમ જ થાઓ 'આનો પ્રેમ સર્વ કોઈને આત્મા પર રહેલો છે અને આત્મા સિવાયની સર્વ વસ્તુ ખોટી લાવાથી (આત્મારૂપ) મારા અસંગપણું સ્પષ્ટ થાય છે (અર્થાત્ સર્વ પ્રપચ માયાની સ્થાપેલો હોઈ ખોટો છે તેથી જેમ નેરકાને વ્યાપ્તિથી દોષાયેલા મર્ગ વગેરેનો સંગ્રહ જ નથી તેમ આત્માને પ્રપચનો કઈ સાધ જ નથી, એટલે આત્મા નિમગ છે, એમ સ્પષ્ટ થાય છે) અને એ નેતે (મર્વ પરિવેશકે —આપનાર મિથ્યા છે, તેથી આત્માનો પરિવેશક કે માપ નથી) એ જ કારણે અપરિવિજનપણું —અમાપપણું મનાયું છે વળી એ જ્ઞાન આ માનો ધર્મ નથી, કેમ કે જ્ઞાન જે ધર્મ હોય તો જડપણું પ્રાપ્ત થાય, (એટલે જ્ઞાન સિવાયની મર્વ વસ્તુ જડ લેવાથી જ્ઞાન આત્માનો ધર્મ નથી, પણ આત્માનું સ્વરૂપ જ છે) વળી

— તારા કહેવાના ભાવ ના છે કે, માયાના જે રૂપો છે એક તે માયા ને બીજા અવિદ્યા એ બે રૂપો પેકી માયા જીવાત્માને મોહ કરનારી નથી પણ અવિદ્યા તે મોહ કરનારી જ છે, તેથી તે અવિદ્યાદૃષ માયા લેણુ કહેવાય છે

+ 'જે હું બ્રહ્મતત્ત્વના જેઈ છું તે જ સ્વપ્ન જેઈ છું અને તે જ હું નુપ્તિ જેઈ છું' આમ અનુભવમા તરુ અવસ્થાઓના અભાવ જેમ અનુભવાય છે, તેમ જ્ઞાનનો અભાવ કોઈ અનુભવાનો નથી, માટે જ્ઞાનનું નિત્યપણું જ માનવું જોઈએ.

દેવા યોલ્યા હે પરમેશ્વરી! મર્વે જાણતા
 અને સર્વના સાક્ષીરૂપ તમારથી ત્રણે જગતમાં
 દર્શ અન્તાષ્ટુ નથી હે મગધભૂતિ! અસુનેના
 રાજા તારકાસુરથી અમે સતદિવસ પીડાઈએ છીએ
 અને તેની નાશ શિવના પુત્રથી નિર્માણ કરાયો છે
 હે મહેશ્વરિ! શિવને સ્ત્રી તો છે જ નહિ, એ તમે
 જાણો છો હે આપિતે! મર્વજની આગળ પામર—
 અજ્ઞાની લોકોએ (વધારે) શુ કહેવું? આ ઉદ્દેશથી
 અમે (આગળ જ) તમને કહ્યું છે બીજુ તમે
 જાણી શો વળી અમારે મુખ્ય માગવાનું તો આ જ
 છે, કે તમારા ચરણકમળમાં (અમારી) કાયમ
 નિશ્ચય ભક્તિ થાયો, (આ મિલાય) બીજુ નો
 દેહભિન્નત માટે માગવાનું હોય છે, એવું તેઓનું
 વચન સામગ્રી પરમેશ્વરી યોલ્યા ‘મારી રાકિત
 ગૌરી હિમાલયમાં ઉત્પન્ન થશે, તે શિવને આપવો
 યોગ્ય થશે અને તે તમારા કર્પા સિદ્ધ કરશે, ત્થી
 તમને મારા ચરણકમળમાં ભક્તિ થાયો હિમાલય
 અત્યંત ખડિત, કુદત મનથી અને ઉપાસી રહ્યો છે,
 માટે તેને તેર માંસ જન્મ મે પ્રિય કરનાર માન્યો છે

વ્યાસ યોલ્યા હિમાલય પણ તે કૃપા કરનાર
 વચન સામગ્રી હર્ષના આસુઓથી ર ધાતા દહ તથા
 નેત્રોવાળો થઈ મહાગાળી ભુવનેશ્વરીને આ વચન
 કહેવા લાગ્યા

હિમાન્ય યો યો જેતા ઉપર તમે કૃપા કરવા
 હમ્મંછો છો, તેન વણી જ મોટા કરો છો, જો એમ
 ન હોય તો જહ અને રથાવર હુ ક્યા અને સૌન્દર્ય
 નલ્લવડપ તમે ક્યા? હે નિર્દોષ દેવિ! અશ્વમેધ
 વગેરેના પુરુષોથી અચરા સર્વાધિક્ષી ચતા પુરુષોથી
 સેકરો જન્મ પાડુ મારું તમારા મિત્રા વતુ ખરેખર
 અસાધનિય છે ‘અહા! આ જગતની માતા હિમા
 લયની પુત્રી નય, માં આ હિમાન્ય ન્ય તવા
 ભાગ્યવાન છે’, આવી મારી કૌર્નિ હમે સમસ્તમા
 થશે જેમની આદર કરેદો જ્ઞાતોડે રા! છે, તે
 જગદળા જેતા પુત્રી થાય, તેના જેવો (પુણ્યશાળી)
 પુત્રી પર ડે! ‘લોઈ મો’ હુ નવી જાનતો કે
 અમારા એ મિત્રોનો સ્વેદા માટે ક્યુ ઉત્કૃં સ્થાન
 નિર્માણ કરાવું ડંન, કે જેમના વશમાં માગ જેવો

(મહાભાગ્યશાળી પુત્ર) જન્મ્યો છે! પદમાર્ણ તમે
 મારા પર કૃપા કરીને જન્મ મને આ વરદાન આપ
 છે, તે જ પ્રમાણે સર્વ વેદાંતોથી સિદ્ધ તમાજ સ્વરૂપ
 તમે મને કરો, તેમ જ હે પરમેશ્વરિ! ભક્તિ સંહિતા
 યોગ અને વેદમાન્ય જ્ઞાન પણ તમે હશે જેથી હુ
 તમારા સ્વરૂપે જ થઈ જાઉં (અર્થાત્ તમારો ને
 મારો અભેદ થઈ જાય)’

વ્યાસ યોલ્યા એવું તેનું વચન સામગ્રી પ્રસન્ન
 મુખવાળા જગદળાએ વેદમા પણ ગુપ્ત સ્કેતુરુદ્ધય
 કહેવા આરભ કર્યો ૧—૭૪

इति तस्य वचः श्रुत्या प्रसन्नमुखपङ्कजा ।

सचतुर्માरभताम्बा सा रहस्यं श्रुतिगूढितम् ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા સપ્તમ સ્કંધ ચિત્રે
 અધ્યાય ૩૧ માં સમાપ્ત

અધ્યાય ૩૨ મો*

આત્મતત્ત્વનિરૂપણ

વૈલ્લુગવ

શ્ચન્વનુ નિર્જરા સર્વે દ્યાહરન્ત્યા ઘવો મમ ।

વસ્ય શ્રવણમાત્રેણ મદ્ગુપાંચ પ્રપચતે ॥ ૧ ॥

શ્રીદેવી યોલ્યા હવે જે હુ કહુ છું, તે માર
 વચન સર્વ દેસા સાભળો, જેને મારા સાભળવાથી મારી
 સાગેતી ચોકતા પ્રાપ્ત થાય છે હે પર્વતોના અધિ
 પતિ હિમાલય! પૂર્વ હુ જ હતી બીજુ કઈ જ
 ન હતુ, તે જ આત્મસ્વરૂપ ચૈતન્ય, જ્ઞાન કેવલ
 પરબ્રહ્મ નામે હોઈ તકે જ્યુ તથા અત્યાવલુ અશક્ય,
 ઉપમાર્ગદિત અને નિર્વિંકલ છે, તેની કોઈ સ્વતન્ત્રિ
 શક્તિ છે, તે જ ‘માયા’ નામે પ્રસિદ્ધ છે તે
 માયા (જલજનનથી દૂર થઈ શકે છે, માટે) મત્ય
 નથી અને (તેની વ્યવહારિક સત્તા છે જ, તેથી)
 તે અસત્ય પણ નથી, વળી (મત્યપણ તથા ખોટા
 પાડુ એ બંને ધર્મોનો ઓઃ જ સ્થળે સ્થલામાં)
 વિરોધ લેવાથી તે માયા નન્યરૂપ તથા મિલ્યારૂપ નમ
 યેષરૂપ પાડુ નથી, ચોરૂદે હે એ ત્રણે ધર્મોથી વિત
 શણુ પ્રેઈ આનિ વિનીય વસ્તુરૂપ છે અને સર્વ ક્ષણ
 (ત્યા ગુ શ્રી મોમ થાય ત્યા સુને) સ્થેનારી અતાર્કિ

* આ નિષ્પાયામાં પરાત પ્રયોગેથી જગદળાએ પોતે
 સ્વમુખે આત્મતત્ત્વ બતાવ્યું છે, તે કહેવાયે

છે અગ્નિની ઉષ્ણતા, મૂર્ધના કિરણ અને ચંદ્રની ચંદ્રિની પેઠે એ મારા માયાશક્તિ સદૃશ—અનાદિ-તિદ્ધ છે અને અચળ છે—એમ પાત રહેનારી છે જેમ સુપ્તિમા (ઓટલે ગાઢ નિદ્રાસ્થામા દરને-નો) ન્યતર લીન થાય છે, તેમ પ્રત્યક્ષને જીવો, જીવતા કર્મો તથા કાળ એ માયામા અભેદપણાને લીન થાય છે (તુ (જનકે નિર્ગુણુ છુ, તોપણ) મારી એ માયાશક્તિના યોગથી જગતના કારણપણાને પામી છુ તે માયા પોતાના આપાગ જીવાત્માને કાંકી દેનારી હોવાથી તેનામા (એ નકણુ કરી દેવારૂપ) દોષ પ્રાપ્ત થયત્ત છે જૈતત્ત્વને માયાનો સમાગમ થવાથી (માયામા પ્રતિબિંબિત જે વિદ્યાભાસ છે) તે નિમિત્તકારણ કહેવાય છે અને પ્રપચરૂપે પરિણામ પામનારી માયા ઉપાધાનકારણ કહેવાય છે (એટલે વિદ્યાભાસ જગતનુ નિમિત્તમણુ છે, માયા ઉપાધાન કારણ છે અને અવિજનનભૂત શુદ્ધ બિમ્બરૂપ જે ચૈતન્ય છે, તે વિવર્તોપાધાન છે, આપો વિભાગ આલી સમજવો) તે માયાને કેટલાક 'તપસ્', કેટલાક 'તમન' કેટલાક જડ' અને કેટલાક જ્ઞાન, માયા, પ્રધાન, પ્રકૃતિ, શક્તિ કે અજ્ઞ પણુ કહ છે શૈવ-શાસ્ત્રના વિદ્વાનો તને 'રિમ્મ' કહે છે ત્નાર વેદના તત્ત્વાર્થનો વિચાર કરનાર ધીજીઓ તેને અરિધા' કહે છે એમ બે વહેરે શાસ્ત્રોમા તેના અનેક નામો છે એ માયા દૃશ્ય હોવાથી જડ છે અને જ્ઞાન વડે તેનો નાશ છે તેથી ખાગી છે ચૈતન્ય દૃશ્ય નથી, જા તે પણુ દૃશ્ય હોય તા જડ જ કહેવાય, એ ચૈતન્ય સ્વાપ્રકાશ છે, પણુ બીજા દ્વારા પ્રકાશિત નથી, કેમ કે તેથી અનવરૂપા દોષ આને (જે ચૈતન્ય બીજાથી પ્રકાશિત હોય તો એ બીજા કોનાથી પ્રકાશિત અને વધી નીજા કોનાથી પ્રકાશિત ? એમ અનવસ્થા થાય) વધી તે ચૈતન્ય પોતાથી પણુ પ્રકાશિત નથી, કેમ કે તેથી એક જ વસ્તુમા પોત જ

કર્તા ને પોતે જ કર્મ થનાનો વિરોધ થાય, માટે તે ચૈતન્ય પોત જ દીવાની પેઠે સ્વાપ્રકાશ છે હે દિમાકલ્પ ! એમ સ્વાપ્રકાશ ચૈતન્ય બીજા પ્રકાશતા પદાર્થોનુ પ્રકાશક છે એમ તમે જાણો અને તેથી જ મારા જ્ઞાનરૂપ શરીરનુ નિત્યપણુ સિદ્ધ થાય. જગત, સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિ વહેરેમા ન્ય જડ પદાર્થોનો અભિચાર થવાથી (ઓટલે રૂપાતર—વિકાગ વહેરે ફેરફાર થવા છતા) જ્ઞાનનો વ્યભિચાર (બદલાવુ અથવા અભાવ) કોઈ સમયે અનુભવ્યો નથી + જે જ્ઞાનના અભાવનો પણુ અનુભવ થતો હોય, તો જે સાક્ષીએ એ જ્ઞાનરૂપનો અભાવ પ્રથમ અનુભવ્યા છે, તે જ પોતે મારી જ્ઞાનરૂપ શરીરજાળો એમ જામી રહ્યો છે. (એટલે સાનીનુ જ્ઞાન નિત્ય છે, એમ હરકોઈએ સ્વીકારુ જોઈશે) એટલા માટે જ ઉત્તમ શાસ્ત્રોના વિદ્વાનોએ જ્ઞાનને નિત્ય કહ્યુ છે અને એ જ જ્ઞાન પરમ પ્રમનુ સ્થાન હોવાથી તેને આનંદરૂપ કહ્યુ છે હ કદી ન કોડે, એમ ન યાઓ, પણુ સદાતંત્ર હોઈ, એમ જ યાઓ 'આનો પ્રેમ સર્વ કોડને આત્મા પર રહેલો છે અને આત્મા સિવાયની સર્વ વસ્તુ ખોટી ભાવાથી (આત્મારૂપ) મારા અસંગપણુ સ્પષ્ટ થાય છે (અર્થાત્ સર્વ પ્રપચ માયાથી રચાયેલો ભેઈ ખોટો છે તેથી જેમ ધેરકાને ભ્રાતિથી દોખાયે ન સર્વ વહેરેનો રાગધ જ નથી તમ આત્માને પ્રપચનો ઢઈ સ ધ જ નથી, એટલે આત્મા નિમ્મ છે એમ સ્પષ્ટ થાય છે) અને એ ગ્રીતે (મી પત્રિજેદ્ધ—માપનાર મિથ્યા છે, તેથી આત્માનો પરિચ્છેદ કે માપ નથી) એ જ કારણે અપરિચિન્નતાપણુ —અપ્રાપપણુ મનાયુ જે. વળી એ જ્ઞાન આ માનો ધર્મ નથી, કેમ કે જ્ઞાન જે ધર્મ હોય તો જડપણુ પ્રાપ્ત થાય, (એટલે જ્ઞાન સિવાયની સર્વ વસ્તુ જડ હોવાથી જ્ઞાન આત્માનો ધર્મ નથી, પાણુ આત્માનુ ત્વરૂપ જ છે) વળી

— હા કહેવાનો ભાવ આ છે કે, માયાના બે રૂપો છે એક તો માયા ને બીજા રુવિદ્યા એ બે રૂપો પૈકી માયા જીવાત્માને માદ કરનારી નથી પણ ૨ વિદ્યા તો માદ કરનારી જ છે, તેથી ને અવિદ્યારૂપ માયા દોષરૂપ કહેવાય છે

+ 'જે હુ જગત અવસ્થા જેડે હુ તે જ સ્વપ્ન જેડે છુ અને તે જ હુ સુષુપ્તિ જેડે છુ' આમ અનુભવમા જણુ અવસ્થાઓના અભાવ જેમ અનુભવાય છે, તેમ જ્ઞાનનો અભાવ કદી અનુભવાનો નથી, માટે જ્ઞાનનુ નિત્યપણુ જ માનણુ જોઈશે.

જ્ઞાન કોઈ જડ પદાર્થનું જ નહીં હોય એવું જોવાથી નથી
 અને સમવત્તુ પણ નથી, માટે જ્ઞાન ચૈતન્યનો ધર્મ
 નથી, કેમ કે (જ્ઞાન તો ચૈતન્યરૂપ જ હોનાથી)
 ચૈતન્યથી ચૈતન્યનો ભેદ હોય જ નહિ, આ કારણે
 આત્મા સર્વોપર જ્ઞાનરૂપ, સુખરૂપ, નય, પૂર્ણ,
 નિઃસ્વર અને દૈત્યનયથી ભરિત છે, પણ તે આત્મા
 ઈચ્છા તથા પાપ-પાપરૂપ-અપ્ર-કર્મ વગેરેથી
 યુક્ત પોતાની માયાગાઢિન વડે પૂર્વે (પોત) એવું
 ભવેલા (જગતના) સમકાલી કોઈ કરેલા કર્મોના
 પરિણામે લીધે તેમ જ (ચોવીમ) તરવોના અધિક
 ને લીધે (તે તરવોને જુદા કરના) સુષ્ટિને ઉત્પન્ન
 કરવાની ઈચ્છાસંગી થાય છે. 'હે ભિમાલય! આ
 અણુદ્વિપૂર્વક' (ગ્લાતી) મુદિ તમને કહી આ
 મેં જે કહ્યું, તે માત્ર (મુખ્ય) અર્થોક્તિ રૂપ છે
 તેને સર્વ શાસ્ત્રોમા અચાક્રત, અવ્યક્ત અને અધ્યા
 શયલ એવા નામોની પણ કહે છે, તેમ જ મર્મ
 કારણોનું કારણ, તરવોમા આદિ રૂપ, અચ્ચિદા
 તદ્દત્તરૂપનાનું, ની પ્રાણીઓના ઓ જિભા એકલ
 પ્રથા છે એવું, (એવે મી કર્મોનું સાતી) ઈચ્છા.
 જ્ઞાન તથા દિવ્યોના આશ્રયરૂપ અને 'ત્રિધાર
 મન્ત્રા વાર્યાઈરૂપ તે (માત્ર અર્થોક્તિ રૂપ)
 આદિ તરવ કહેવાય છે એ આત્મ તરવની અષ્ટ
 તત્ત્વાનાં આકાશ ઉત્પન્ન થાય છે આકાશથી
 અર્પિતતત્ત્વાનારૂપ વાયુ ઉત્પન્ન થાય છે, વાયુથી
 રૂપતત્ત્વાનારૂપ તેજ ઉત્પન્ન થાય છે તથા સ્પર્શ

તત્ત્વાનારૂપ જળ ઉત્પન્ન થાય છે અને તે વજ્રથી
 નવતત્ત્વાનારૂપ પૃથ્વી ઉત્પન્ન થાય છે તેના આશ્રય
 કેવળ એક શબ્દ ગુણવાળું છે, વાયુ શબ્દ તથા સ્પર્શ,
 એમ મેં ગુણોવાળો છે, તેજ ગણ, સ્પર્શ અને રૂપ
 એમ ત્રણ ગુણોવાળું વિદ્યોત્તું છે, જળ શબ્દ,
 સ્પર્શ, રૂપ અને સ્વ એમ ચાર ગુણોવાળું કહેવાય છે
 અને પૃથ્વી શબ્દ સ્પર્શ, રૂપ, રસ તથા ગંધ એમ પાન
 ગુણોવાળી કહેવાય છે તે આ મૂકમ ભૂતોમાથી
 વ્યાપક સૂત્ર ઉત્પન્ન થયું છે, જેને લિંગદેહ કહે છે
 આ રૂપ મર્મોત્તમ કહેવાય છે અને તે આત્માનો
 સૂત્ર દેહ છે, જગણ દેહ અવ્યક્ત છે અને તે તો
 પ્રથમ કહેના મેં જે કાણુ દેહમા જન્મ પીઝરૂપ
 એવું હો છે અને જેનાથી લિંગદેહની ઉત્પત્તિ થાય
 છે, (એ રીતે અપચીકૃત ભૂતોની ઉત્પત્તિ) પછી
 ગચીકરણના મર્મથી પાવ સ્થૂત ભૂતો ઉત્પન્ન થાય
 છે, તેનો પ્રકાર લેવે કહેવાય છે પૂર્વોત્તમ પાવ ભૂતોના
 એક એકના જે બે આગ કરવા પછી હે પર્વત!
 તેનાથી એ એક અર્ધી ભાગને (જુદા સખી)
 બાકીના બીજા અર્ધા એક એક ભાગના પાછા બાર
 —ચાર ભાગ કરવા, ને ભાગોને પોતપોતાથી જુદા
 બીજા જ અર્ધા ભાગ બાકી સખ્યા હોય, તેઓમા
 મેં જીવી દેવથી તે પાચેપાચ અવયવોનાથા થાય છે
 (આ ભૂતોનું પચીકરણ ક્ર્યું કહેવાય છે) આ
 પચીકૃત ભૂતોનું જે કાર્ય તે વિરાટ દેહ જે અને એ
 આત્માનો સ્થૂત દેહ છે પાચે ભૂતોમા રહેલા સત્ત્વ
 ગુણના અગામાના એક એકની ક્રોધ વગેરે પાચે
 ગાનેન્દ્રિયોની ઉત્પત્તિ થાય છે અને ને બધા ચતો
 એકમા મગી તમાવી આત્મરૂપ ઉત્પન્ન થાય છે,
 તે એકે એક જ છે, તોપણ વૃત્તિઓના ભેદથી
 બાર પ્રકારનું થાય છે એ આત્મકાળ ત્યારે સંકપ
 વિકરપરૂપ કાર્ય કહે છે, ત્યારે તે મન એવા નામવાળું
 થાય છે, ત્યારે તે નિઃસગ્ય અર્ધ સારી રીતે નિયમ
 કરેલા પદાર્થોને જાણે છે, ત્યારે 'બુદ્ધિ' એવી
 સમાવાળું થાય છે, ત્યારે તે અનુસંધાનરૂપ થાય છે,
 ત્યારે 'ચિત્ત' કહેવાય છે અને આદ્યસ્ત્વરૂપ વૃત્તિ
 ને લીધે તે જ 'આદ્ય' સમાને પામે છે એ પાચે
 ભૂતોના અનુભૂતા અગ્રેમાત્ર એકએકની અનુક્રમે

— સ્વર્ગ, જે ચૈતન્ય તે એક રૂપ જ નહીં, તે
 ચૈતન્યના અનુભૂતો તથા ચૈતન્યના જ્ઞાનના ધર્મોનાવાર
 સમવત્ત જ નથી.

* જેમ કે હવે તમે જોઈ શકો છો, તેમ
 પરમાત્મા પણ કાલ તમા કોના દર્શનના અનુભવ પામ
 થાય છે, ત્યારે જગતને સર્વવ્યાપી દેવતાવાળા થાય છે,
 જેમ કે હવે તમે જોઈ શકો છો, તેમ
 તેમ જ આત્મા પણ પ્રવક્ષ્ય નિઃસ્વર-અધ્યાત્મ
 ને પરમાત્માની નિઃસ્વર-અધ્યાત્મ છે.

+ અનુદિપ્તપૂર્વક — કાલે એકે પ્રાણીઓના કર્મનન્દર-
 થી તેમજ જગત અનુદિપ્ત નથી તે વેશ અનુદિપ્ત
 નથી. પણ પ્રાણીઓના કર્મનન્દર જ હોય છે, માટે
 તે અનિદિપ્ત છે.

પાન કર્મેન્દ્રિયો ઉત્પન્ન થાય છે અને તે બધા અશો
ચોકડા મળી તેમાથી પાચ પ્રકારનો પ્રાણ થાય છે
તેમાનો પ્રાણ હૃદયમા, અપાન ગુદામા, સમાન
નાભિમા, ઉદાન કંઠના પ્રદેશમા તથા વ્યાન સર્વશરીરમા
રહેનારો છે પાન જ્ઞાનેન્દ્રિયો, પાચ કર્મેન્દ્રિયો, પાચ
પ્રાણ, બુદ્ધિ તથા મન—આ (સત્તર તત્ત્વો મળી)
સૂક્ષ્મ શરીર થાય છે, અને તે જ મારો (ઘોરલે
આત્માનો) લિંગદેહ કહેવાય છે હે રાજન્ ! તેમા
જે પ્રકૃતિ (પ્રથમ) કહી છે, તે બે પ્રકારની કહેવાય
છે જે (શુદ્ધ) સત્ત્વગુણ પ્રધાન છે, તે માયા કહે
વાય છે, અને જે ગુણભિન્ન—મલિન સત્ત્વગુણપ્રધાન
છે, તે અવિદ્યા કહેવાય છે, તેમાની જે પોતાના
આશ્રય (આત્મા)નું રક્ષણ કરે છે (પણ આવરણ
કરતી નથી) તે માયા કહેવાય છે તે (શુદ્ધ સત્ત્વ
ગુણ પ્રધાન) માયામા બિંબભૂત પરમાત્માનું જે
પ્રતિબિંબ પડે છે, તે ઈશ્વર કહેવાય છે એ ઈશ્વર
પોતાના આશ્રય(પરમાત્મા)ના જ્ઞાનવાળો, પર,
સર્વજ્ઞ, સર્વનો કર્તા અને સર્વના પર અનુગ્રહ કરનાર
છે, પરતુ હે પર્વતોના આધિપતિ ! અવિદ્યામા જે
કઈ (પરમાત્માનું) પ્રતિબિંબ પડે છે, તે જ 'જીવ'
સજ્ઞાવાળું અને સર્વ જુ ખોના આશ્રયરૂપ થાય છે
આ ખોને ઈશ્વર તથા જીવને (અનુક્રમે) માયા
તથા અવિદ્યાને લીધે ત્રણ ત્રણ દેહો કહ્યા છે
વળી એ ખોને પોતપોતાના ત્રણ દેહોમા અભિમાન
હોય છે તેથી તેઓના નામો પણ નણ ત્રણ થયા છે
તેમા જીવ કારણદેહરૂપ થયેલો પ્રાણ, સૂક્ષ્મ દેહવાળો
તેજસ્ અને સ્થૂળ દેહવાળો વિશ્વ એવા નામે નણ
પ્રકારનો કહેવાય છે, એ જ પ્રમાણે ઈશ્વર પણ
કારણદેહવાળો ઈશ્વર, સૂક્ષ્મ દેહવાળો સૂન અને સ્થૂળ
દેહવાળો વિરાટ—એવા નામોથી કહેવાય છે પહેલા
જીવાત્મા વ્યક્તિરૂપ નણ દેહના અભિમાનવાળો હોય
છે અને બીજો ઈશ્વર સમચ્છિરૂપ દેહના અભિમાન
વાળો હોય છે તે ઈશ્વર સર્વનો નિર્માતા હોઈ સાક્ષાત્
જીવોનો અનુગ્રહ કરવાની ઇચ્છાથી માની માયાશકિત
થી પ્રેરિત થઈ (જીવોને) અનેક ભોગાના આશ્રયરૂપ
વિવિધ વિશ્વને નિત્ય સર્જે છે, અને હે રાજન્ !
(પ્રભરૂપ) મારા વિષે (દોરડીમા સંપર્પની પેઠે) તે

કરિપત છે ૧-૫૦

કરોતિ વિવિધં વિશ્વં નાનામોનાશ્રય પુનઃ ।
મચ્છક્રિપ્રેરિતો નિત્યં મયિ રાજન્ પ્રકલ્પિતઃ ॥
ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા સપ્તમ સ્કંધ વિષે
રાધ્યાય ૩૩ મો તમામ

અધ્યાય ૩૩ મો*

દેવીનું મહાધોર વિશ્વરૂપદર્શન

દેવ્યુવાચ

મન્માયાશકિત્સંસ્કૃત્તં જગત્ સર્વં ચરાચરમ્ ।
સાર્ઙ્ગિ મત્તઃ પૃથક્ માયા નાસ્ત્યેવ પરમાર્થતઃ ॥
શ્રીદેવી બોલ્યા સ્થાવર—જગમ સર્વ જગત
મારી માયાશકિતથી રચાયેલું છે અને ખરી રીતે
તે માયા પણ મારાથી જુદી નથી (અર્થાત્ માયા
પણ મારામા કરિપત હોઈ ખોટી છે, ખોટો પદાર્થ
તેના આશ્રયથી જુદો કદી હોતો જ નથી, માટે ખરી
રીતે તો કેવળ હું એક જ છું, બીજી કોઈ વસ્તુ જ
નથી) વ્યવહારદૃષ્ટિએ આ અવિદ્યા તથા માયા પ્રસિદ્ધ
છે, પણ તત્ત્વદૃષ્ટિએ તો કેવળ એક જ તત્ત્વ છે
હે પર્વત ! તે જ (કૂટસ્થ બ્રહ્મરૂપ) હું સર્વ જગત
સરજીને તેની અદર માયા—કર્મ વગેરે સહિત પ્રાણને
આગળ કરી (ચિદભાસરૂપે) પ્રવેશુ છું (જો હું
પ્રાણને આગળ કરી પ્રવેશુ નહિ તો મારા વ્યાપક-
પણું હોવાથી) પરલોકમા જવું (અને જન્મમર
ણાદિ વ્યવહાર) કેવી રીતે થાય ? આ કારણે હું પ્રાણને
આગળ કરી જગતમા પ્રવેશુ છું (ઘોરલે કે પ્રાણને
સ્વીકારી હું જગતમા પ્રવેશુ છું તેથી એ પ્રાણ
બીજા દેહમા પ્રવેશે છે ત્યારે જન્મ થાય છે, દેહનો
ત્યાગ કરે છે, ત્યારે મગ્ન અને બીજા લોકમા જવું
એ સર્વ સિદ્ધિ થાય છે) જેમ આકાશ એક છે,
તોપણ ઘડો વગેરે ઉપાધિઓના ભેદથી ઘટાકાશ
આદિ અનેક ભેદો ભામે છે, તે જ પ્રમાણે હું એક
જ છું તોપણ માયાના અવિદ્યા તથા અત કરણ
રૂપ ભેદો જેમ જેમ થાય છે, તેમ તેમ એ ઉપાધિ
ઓના ભેદથી હું ભિન્ન ભિન્ન ભાસુ છું (ખરી રીતે
તે ઉપાધિઓના જ ભેદો છે, મારા ભિન્નપણુ છે

* આ અધ્યાયમા છપ્પન શ્લોકોથી અપવાદપુરસ્કર
મહાધોર વિશ્વરૂપ દેવીએ દર્શાવ્યું ને કહેવાયે.

જ નહિ) જેમ સૂર્ય ઉગ્ય—નીચ આદિ વસ્તુઓને હમેશા પ્રકાશિત કરે છે, છતાં તેઓના દોષોથી દૂષિત થતો નથી, તે જ પ્રમાણે હું (ઉપાધિઓના) દોષોથી કદી લેપાતી નથી કેટલાક (અવિવેકીઓ) બુદ્ધિ આદિના ક્તીપણનો માનમાં આરોપ કરીને જ 'આત્મા કર્તા છે' એમ કહે છે, પણ ઉત્તમ બુદ્ધિ વાળા વિવેકીઓ (બુદ્ધિ આદિને જ કર્તા કહે છે) આત્માને કર્તા કહેતા નથી, અર્થાત્ સૂર્યની પેઠે હું પણ કેવળ સાક્ષી જ છું, કર્તા નથી જેમ (અવિદ્યા રૂપ) અજ્ઞાનતા ભેદથી જીવોનું અનેકપણ ક્રિપત છે, તે જ પ્રમાણે માયાના ભેદથી ઈશ્વરની ભૂતિઓનું અનેકપણ પણ ક્રિપત જ છે, અર્થાત્ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ વગેરે ઈશ્વરતા ભેદા કેવળ માયાએ જ કપેલા જુદા જુદા આકાર છે જેમ ઘટાકાશ અને મહાકાશનો ભેદ (ઉપાધિને લીધે) ક્રિપત છે, તે જ પ્રમાણે જીવ તથા ઈશ્વરનો વિભાગ અવિદ્યા તથા માયાને લીધે ક્રિપત જ છે, અને તે જ પ્રમાણે જીવાત્મા તથા પરમાત્માનો ભેદ પણ (અજ્ઞાનને લીધે) ક્રિપત જ છે જેમ જીવોનું અનેકપણ અવિદ્યાથી છે પણ પોતાથી નથી, તે જ પ્રમાણે ઈશ્વરનું અનેકપણ માયાથી જ છે સ્વભાવથી નથી દેહ, ઇન્દ્રિયો વગેરે નમુદારની વાસનાઓના ભેદથી ભેદ પામેલી અવિદ્યા જ જીવના ભેદનું કારણ છે ખીન્નુ ઈશ્વર કારણ નથી, અને તે જ પ્રમાણે હે હિમાલય! મરવાદિ ગુણોની નારવિક, રાજસ અને તામસ વાસનાઓના ભેદથી ભેદ પામેલી માયા જ ઈશ્વરના ભેદનું કારણ છે, ખીન્નુ હું વસ્તુ નથી હે પાત! આ સર્વ જગત માનમાં ઓતપ્રોત થઈ રહ્યું છે હું ઈશ્વર, સૂત્રાત્મા અને વિદ્યા છું, હું બ્રહ્મા, વિષ્ણુ તથા રુદ્ર છું અને હું જ ન-સ્વતી લક્ષ્મી તથા ગૌરી છું સૂર્ય, ચંદ્ર, તારા હું છું, પનુ-પનીસ્વરૂપ હું છું અને આદ્ય તથા ચોર પાનુ હું જ છું, હું નર કર્મ કરનાર પારતી છું, નરકમાં કરનાર માદ્યજન છું અને ની, પુરુષ તથા નપુનનો આકાર પાનુ હું જ છું, એમ સમય તથા જે કોઈ સ્વર્ગ જે ઈશ્વર વસ્તુ દેખાય છે અવશ્ય સમગ્રાય છે, તે નાની અદર તથા બહાર નું સર્વકાળે વ્યાપીને રહી છું માત્રથી

સહિત કઈ પણ સ્થાવર જંગમ વસ્તુ નથી કોઈ પણ વસ્તુ મારાથી સહિત હોય, તો વાઝણીના પુત્રની પેઠે તે શૂન્યરૂપ જ હોય જેમ એક જ દોરડી (લાંતિને લીધે) સર્પ, માળા વગેરે ભેદોથી જુદી જુદી ભાસે છે, તે જ પ્રમાણે હું એક જ (માયા-અવિદ્યારૂપ ઉપાધિના ભેદથી) ઈશ્વર-જીવ આદિ રૂપે ભારુ છું, એમ સમય નથી જે ક્રિપત વસ્તુ હોય છે, તે તેના આશ્રયથી જુદી કદી ભાસતી જ નથી, માટે મારી હયાતીને લીધે જ આ (ક્રિપત) જગત હયાતીવાળું ભાસે છે નહિ તો ભાસે જ નહિ

હિમાલયે કહ્યું 'હે દેવેશ્વરિ! તમે જે પ્રમાણે કહો છો, તે જ પ્રમાણે તમારા આ સમદિરૂપ શરીરને, મારા પર તમારી જે કૃપા હોય તો હું જોવા ઈચ્છુ છું

વ્યાસ બોલ્યા તેનું એ વચન સાલળી વિષ્ણુ સહિત સર્વ દેવો તેના વચનનો સત્કાર કરતા પ્રસન્ન ચિત્તાવાળા થઈ આનંદ પામ્યા પછી તે દેવોનો અભિપ્રાય જાણી ભક્તોની કામઘેનું અને ભક્તોની ક્ષમનાઓ પૂરનાર શિવાદેવીએ પોતાનું (વિરાટ) સ્વરૂપ બતાવ્યું ચોટલે પરથી પણ પર એવું તે વિરાટ સ્વરૂપ તેઓએ જોયું એનું મસ્તક સત્યલોક, સૂર્ય—ચંદ્ર નેત્રો, દિશાઓ કાન, વેદો, વચન, મહાવાણુ પ્રાણ સર્વોત્તમ અવ્યક્ત હ્રદય અને પૃથ્વી નથ કહેવાય છે વળી આકાશ નાભિ છાતી, જ્યોતિષ્ઠક, મલ્લોક દોડ અને જનલોક મુખ કહ્યું છે સત્યલોકની નીચે રહેલા તપલોક એ મહેશ્વરનું લગ્ન છે, ઇંદ્ર વગર દેવો એના બાહુ છે શબ્દ કોશોત્તિદ્રષ્ટ છે, યે અગ્નિની માને નાભિકા છે અને ગધને પહિતો ધ્રાણોદ્રિય કહે છે, અગ્નિને મુખ, દિવસ સમિતે નેત્રોની એ પાપણો, બ્રહ્મરૂટના વિવાસને બ્રહ્મનું સ્થાન, જગત તાલુકું, રમને કિલ્લા—ઉદ્રિય અને યમને દાંડા કહે છે સ્નેહના ચરોત્રો એ સ્વરૂપના દાત છે, માયાને તેનું લાગ્ય કહે છે, સુદિ તેના કાશનું કેંદ્ર છે અને લગ્ન તે મહેશ્વરનો ઉપતેજ દોડ છે લાભ નીચના દોડ, આધર્મમાર્ગ પીડ અને પૃથ્વી પર સુદિ કળાસ પ્રત્યર્થિત એનું પિંગ છે સમુદ્રો એ મહાનદી દેવીનું પેટ, પર્વતો હાડકા, નદીઓ નાડીઓ અને વૃક્ષો તેના સ્વાદ કહેવાય છે કુમારાવસ્થા,

યુવાવસ્થા તથા વૃદ્ધાવસ્થા—એ સ્વરૂપની ઉત્તમ ગતિ છે, મેઘો કેશ છે અને ખે સંધ્યા તે ભગવતીના વસ્ત્રો છે હે રાજન્ ! ચાત્રમા એ શ્રીજગદ્દેવ્યાનુ મન કહેવાય છે, વિષ્ણુ બુદ્ધિ છે અને રુદ્ર અત કરણ કહેવાય છે ઘોડા વગેરે સર્વ જાતિઓ એ દેવીની કેડના પાછલા પ્રદેશમા રહી છે અને અતલ આદિ મહાલોક (પાતાલો) એમની કેડના નીચેના ભાગમા રહ્યા છે આવા મહાન સ્વરૂપને એ ઉત્તમ દેવોએ જોયુ તે સ્વરૂપ જ્વાળાઓની હજારો પકિતઓથી યુક્ત, જ્વલંતી (ખંધુ) ચાટતુ, દાદોના કચકચાટા ખોલાવતુ, નેત્રોમાથી અગ્નિને બહાર કાઢતુ, અનેક જાતના આયુધોને ધારણ કરતુ, વીર બ્રાહ્મણો તથા ક્ષત્રિયો રૂપી ખોરાકવાળુ, હજારો મસ્તકો, નેત્રો તથા પગવાળુ, કરોડો સૂર્યના જેવુ (તેજસ્વી) કરોડો વીજળીઓ જેવી ક્રાંતિવાળુ ભયકર તથા મહાધોર હોઈ હૃદય તથા નેત્રોને ત્રાસકારી હતુ તે બધા દેવો એ સ્વરૂપને જોઈ રહ્યા, ત્યારે હાહાકાર કરવા લાગ્યા, કપતા હૃદય વાળા થઈ ઘણી જ મોટી મૂંઝાઈને પામ્યા અને 'આ જગદેવ્યા છે' એવુ તેઓનુ સ્મરણ પહુ જતુ રહ્યુ પછી એ મહેશ્વરીની ચારે દિશામા જે વેદો ઊભા હતા, તેઓએ મૂંઝાઈ પામેલા દેવાને અતિ ઉત્તર રીતે (એટલે મોટા ધાટા પાડી) મૂંઝાઈ માધી જગાડ્યા પછી ધર્મ ધરી ઉત્તમ વેદમનો મેળવી પ્રેમના આસુની ઊભરતા નેનોવાળા અને અને રુધાઇ ગયેલા -દેવાળા તે દેવો આસુઓથી ગળગળી વાણી વડે સ્તુતિ કરવા લાગ્યા

દેવો ખોઆ હે અર્ષો ! અમારા અપંગધને ક્ષમા કરો, તમારાથી જ ઉત્પન્ન થયેલા અમારુ— દીનનુ રક્ષણ કરો હે દેવેશ્વરિ ! ક્રોધનો ત્યાગ કરો, તમારુ આ ઉપ જોવાની અમે ભય પામ્યા છીએ પામર દેવો અહીં તમારી શી સ્તુતિ કરે ? તમારુ આ પતકમ જેટલુ અને જેવુ છે તે તમે પોતે પણ જાણી શકતા નથી, તો એ પતકમની પાછળ જન્મે તા સર્વ લોકોને એ કેમ જળાય રહે ભુવનેશ્વરિ ! તમને નમસ્કાર ! હે ઝંઘાન્વરૂપ ! તમને નમસ્કાર ! હે સર્વ વેદાનોધી નિદા ! 'હ્રીં'ક્રાં મુર્તિ તમને નમસ્કાર ! જેનાની અગ્નિ, સૂર્ય, ચાત્ર તથા નાં ઔપાધિઓ

જન્મી છે, તે સર્વોત્તમરૂપ તમને નમસ્કાર ! જેનાથી દેવો, સાધ્યો, પક્ષીઓ, પશુઓ તથા મનુષ્યો ઉત્પન્ન થયા છે, તે સર્વોત્તમરૂપ તમને નમસ્કાર ! પ્રાણ, અપાન, ડાગર, જવ, તપ, શ્રદ્ધા, સત્ય, બ્રહ્મચર્ય, અને યજ્ઞક્રિયા જેનાથી જન્મે છે, તે સર્વોત્તમરૂપ તમને નમસ્કાર ! ઉપરની સાત ઇંદ્રિયો, તેઓના સાત વિષયપ્રકરણ, સાત વિષયો, સાત વિષયોના જ્ઞાન અને સાત ઇંદ્રિયોસ્થાનકો જેનાથી થયા છે, તે સર્વોત્તમરૂપ તમને નમસ્કાર ! જેથી સમુદ્રો, પર્વતો તથા નદીઓ થયેલા છે અને જેથી સર્વ ઔપાધિઓ તથા રસો નીપજે છે, તે તમને વાગ્વાર નમસ્કાર ! જેનાથી યજ્ઞ, દીક્ષા, યજ્ઞસ્તાભ, દક્ષિણા, ઋગ્વેદ તથા સામવેદ ઉત્પન્ન થાય છે, તે સર્વોત્તમરૂપ તમને નમસ્કાર ! હે માતા ! આગળ ને પાછળ તમને નમસ્કાર ! બંને બાજુ તમને નમસ્કાર ! અને ઉપર, નીચે તથા ચારે દિશાઓમા તમને વારવાર નમસ્કાર ! હે દેવેશ્વરિ ! આ આદૌકિક સ્વરૂપ તમે સમેટી લો અને તે જ સુદરમા સુદર રૂપ તમે અમને બતાવો

આસ ખોઆ એમ દેવાને ભય પામેલા જોઈ કૃપાના સમુદ્ર જગદેવ્યાએ તે ધોરૂપ સમેટી લઈ સુદર રૂપ બતાવ્યુ પાશ, અકુશ, વગ તથા અભયને ધારણ કરતુ, સર્વાંને કોમળ, કરુણાથી પૂર્ણ નેનોવાળુ અને લગ્નાર હસતા મુખકમળવાળુ તે સુદર રૂપ જોઈ તે વેળા ભયરહિત થઈ શાંત ચિત્તાવાળા અને હર્ષથી ગળગળા અવાજવાળા તે દેવો ભગવતીને પ્રણામ કરવા લાગ્યા ૧—૫૬

સ્પૃગ તત્સુન્દર રૂપ તદા ભીતિવિવર્જિતાઃ ।

શાન્તચિત્તા પ્રણેમુસ્તે હૃયંગદ્ગદગતિ સ્થના ॥

ઈતિ શ્રોત્રીચોદાવતમ્બપુત્રમ્બ તમમ રક્ષ વિષે

અધ્યાર ૩૩ મો તમામ

અધ્યાય ૩૪ મો*

મોક્ષ માટે જ્ઞાન જ મુખ્ય છે

દેવુગવ

ક યૂયં મન્દમાગ્યા વે કવેદ રૂપ મહાદમુત્તમ ।

તયાપિ મ્હવાતલ્લવાદીદરા દર્શિતં મવા ॥૧॥

શ્રીદેવી ખોઆ મદેવ્યાન્યવાળા તમે ત્યા અને

* ૩૪ અધ્યારમા ૫૫૪ શ્લોકો પ્રથમ વેદાન

મહાઅદ્યુત આ રૂપ કયા રૂપ તોપણ ભક્તો ઉપરના પ્રેમથી મેં આ સ્વરૂપ તમને બતાવ્યું હતું કેવળ મારી કૃપા વિના વેદાધ્યયન, યોગ દાન, તપ તથા યજ્ઞોથી પણ આ રૂપ જોવું શક્ય નથી હે રાજેન્દ્ર ! હવે આણું ઉપદેશ સાંભળો ઉપાધિના યોગથી પર માત્મા આ જગતમા ઇવપણુ તથા કર્તાપણુ વગેરેને પામ્યા છે વળી તે જ કારણે કર્મ તથા અધર્મનું કારણુ વિવિધ ક્રિયાઓ કરે છે અને જ્ઞતજ્ઞતની યોનિઓને પામી સુખ તથા દુઃખ સાથે જોડાય છે, તેમ જ એ (સુખ—દુઃખના) સંસ્કારોને વશ થવાથી જુદા જુદા કર્મો કરવામા સદા તત્પર થાય છે, જુદા જુદા દેહોને પામે છે અને સુખ—દુઃખ માથે જોડાય છે એ રીતે રહેતા યતની પેઠે આ સંસારનો વિરામ કદી થતો નથી, તેનું મૂળ કારણ અજ્ઞાન જ છે તે અજ્ઞાનથી ઈચ્છા થાય છે અને તે ઈચ્છાથી ક્રિયાઓ થાય છે માટે અજ્ઞાનનો નાશ કરવા મનુષ્યે અવશ્ય યતન કરવો જોઈએ, કેમ કે અજ્ઞાનનો નાશ કરવો એ જ જન્મનું સક્રાંત્ય છે પુરુષાર્થની સમાપ્તિ અને ઇવમ્બુક્ત દશા પણ અજ્ઞાનના નાશમા જ છે અને તે અજ્ઞાનનો નાશ કરવામા સમર્થ કેવળ એક જાન જ છે, પણ કર્મ કે તેથી થતી ઉપામના અજ્ઞાનનો નાશ કરવા સમર્થ નથી, કારણુ કે કર્મ, ઉપામના તથા અજ્ઞાનને પરસ્પર વિરોધ નથી, માટે તે પર્વત ! કર્મથી અજ્ઞાનનો નાશ કરવાની આશા કંઠી નહિ કર્યો તો અતર્થને આપનારા છે, એમ વિદ્વાનો વાતવાર કહે છે, કારણુ કે કર્મોથી રાગ થાય છે, રાગથી દોષ થાય છે અને દોષની મહાન અતર્થ થાય છે, માટે નવું પ્રયત્નથી મનુષ્યે જ્ઞાન મેળવવું જોઈએ વળી ‘કુર્વન્નેવેદ કર્માણિ જિજ્ઞાસિવિષ્ણુલે સમાઃ’ કર્મો કરતા કરતા જ આ વેાહના નો વર્ષ સુધી ઇત્યુ જોઈએ, આ શ્રુતિના આધારે કર્મ પણ આવશ્યક તો છે, પરંતુ ‘જ્ઞાનાદિય દિ કૈવલ્યમ્- મોક્ષ તો જ્ઞાનથી જ થાય છે’, આ શ્રુતિ જ્ઞાનને પાત્ર અવશ્ય મેળવવા યોગ્ય કહે છે, તેથી જ્ઞાન તથા કર્મ—મને નાથે જ નેનકા જોઈએ, કેમ કે જ્ઞાનમા

કર્મ સહાયતા પામે છે તેમ જ જ્ઞાનનું તે હિતકારી પણ છે આમ કેટલાક કહે છે, પણ કર્મને તથા જ્ઞાનને પરસ્પર વિરોધ લેવાથી એમ કહેવું તે સભ- વતુ નથી, જ્ઞાનથી તો હૃદયની ગાઠ (એટલે હૃદયભયુદિ) નાગ પામે છે ત્યારે કર્મ તો એ હૃદયત્રિ લેાય છે, તો જ સભવે છે, માટે જેમ અધકાર તથા પ્રકાશને પરસ્પર વિરોધ લેવાથી તે બન્ને એકીવખતે એકી- સાથે કદી સભવતા નથી, તેમ જ્ઞાન તથા કર્મને પણ પરસ્પર વિરોધ લેવાથી તેમનું એકીસાથે એકી વખતે હોવાપણુ સભવતુ નથી (એટલે ‘કુર્વન્નેવેદ’ એ પૂર્વોક્ત શ્રુતિ અજ્ઞાનીઓને ઉદ્દેશીને જ કહેવાઈ છે, તેથી તેનો આ રીતે સંકોચ કરવો જોઈએ) હે મહાબુદ્ધિમાન હિમાલય ! એ (વિગેહરૂપ) હેતુથી ચિત્તશુદ્ધિ થાય ત્યાં સુધી જ સર્વ વૈદિક કર્મો કાળ જીવી કરવા અદરની ઇદ્વિયોનો નિગ્રહ, બાહ્ય ઇદ્વિ- યોનો નિગ્રહ, ટાટતાપ વગેરેને સદન કરવાપણુ, વૈરાગ્ય અને ચત્ત કરણીનું શુદ્ધિ—આટલું જ્યાં સુધી સિદ્ધ થાય ત્યાં સુધી જ કર્મો કરવા યોગ્ય છે, તે સિદ્ધ થઈ ગયા પછી કર્મો કરવાની જરૂર નથી એ રીતે ચિત્તશુદ્ધિ થયા પછી તો સ્વાધીન થયેલા અત- કરણવાળા મનુષ્યે સન્યાસ લઈ શ્રોત્રિય (એટલે વેદ—વેદાર્થને ભણેલા) તથા બ્રહ્મનિષ્ઠ (એટલે બ્રહ્માનો અનુભવ કરનારા) નુતનો નિષ્કપટ ભક્તિથી આશ્રય કરવો નિત્ય આજસ વગેરે દોષોથી નહિત થઈ વેદાતનુ શ્રવણુ કરવું અને ‘તત્ત્વમસિ’ આદિ વાક્યોના અર્થનો હમેશા વિચાર કરવો ‘તત્ત્વમસિ’ આદિ વાક્ય જન તથા બ્રહ્મની એકતાને જણાવનાર છે અને તે એકતા જ્યારે જણાય છે, ત્યારે મનુષ્ય નિર્ભય થઈ મારા સ્વરૂપે થાય છે હે પાત્ર ! એ વાક્ય- મા પ્રથમ પદોના અર્થનું જ્ઞાન કરવું અને પછી આખા વાક્યના અર્થનું જ્ઞાન કરવું જોઈએ તેમા જે ‘તત્’ પદ છે, તેનો વાચ્યાર્થ ‘હું’ (ઈશ્વર) થાય છે અને ‘ત્વં’ પદનો વાચ્યાર્થ ‘તુ’ થાય છે, એમા સમય નથી એ બંનેની એકતાને વિદ્વાનો ‘અમિ’ પદથી કહે છે પણ ‘તત્’ અને ‘ત્વં’ પદના વાચ્યાર્થ—ઈશ્વર તથા હું બંને વિરલ

કયા પદો માત્ર માટે જ્ઞાન જ મેળવવું જોઈએ એ કયા કંઈવાસ.

+ ઈશ્વરમા નિષ્ઠામા વ્યાપકપાદ વગેરે ઉપર પામે

ધર્મવાળા લોકવાયી તેઓની એકતા ઘટે જ નહિ, તેથી 'તત્ત્વમસિ' એ શ્રુતિમા સહેલા 'તત્' તથા 'ત્વં' પદની, (ભાગત્યાગ) લક્ષણા કરવી જોઈએ એ બનેતો લક્ષ્યાર્થ 'ચૈતન્યમાત્ર' છે, એટલે (બે વિરુદ્ધ ધર્મોરૂપ ભાગનો ત્યાગ કરી) તે લક્ષ્યાર્થની એકતા સભર છે, માટે એ રીતે જીવ તથા ઈશ્વરની એકતા જાણી પોતાના (ઈશ્વર સાથેના) અભેદથી એકરૂપ થઈ જવું જેમ 'તે આ દેવદત્તા છે' એ વાક્યમા ભૂતકાળયુક્ત દેવદત્તાનો તથા વર્તમાન કાળયુક્ત દેવદત્તાનો જોડે ભેદ છે તોપણ એ ભૂત કાળથી યુક્તપણ અને વર્તમાનકાળથી યુક્તપણ —બે વિરુદ્ધ ધર્મોરૂપ ભાગનો ત્યાગ કરી ભાગત્યાગ લક્ષણથી અવિરુદ્ધ મૂળ વ્યક્તિ—દેવદત્તાને ગ્રહણ કરી અભેદપ્રત્યભિન્ના (એટલે એક જ દેવદત્તાની ઓળખાણ) કરાય છે, તેમ આ 'તત્' અને 'ત્વં' પદમા પણ ભાગત્યાગલક્ષણથી ચૈતન્યસ્વરૂપની જ અભેદપ્રત્યભિન્ના કરી શકાય છે અનુભવ દ્વારા મનુષ્ય સ્થૂલ આદિ ત્રણે દેહોથી સંહિત થઈ બ્રહ્મરૂપ થાય છે પનીકૃત મહાભૂતોથી થયેલા સ્થૂલ દેહ ઘડપણ તથા વ્યાધિઓથી યુક્ત હોઈ સર્વ કર્મોનુ ભોગસ્થાન છે અને એ સ્પષ્ટ માયામય હોવાથી બોડારૂપે જણાય છે હે પર્વતોના રાજા! તે આ સ્થૂલ દેહ આત્મારૂપ એવી મને (પ્રથમ) ઉપાધિરૂપ છે પાંચ ઝાનેન્દ્રિયો, પાંચ કર્મેન્દ્રિયો, પાંચ પ્રાણો, મન અને બુદ્ધિથી જે બનેલો છે, તેને વિદ્વાનો સૂક્ષ્મ દેહ કહે છે આ સૂક્ષ્મ દેહ અપનીકૃત ભૂતોથી થયેલો હોઈ, આત્માને સુખદુઃખાદિનો અનુભવ કરાવનાર અને બીજી ઉપાધિરૂપ છે હે પતિગજ! અનાદિ અને અનિર્વચનીય જે આ અજ્ઞાન છે, તે આ ત્રીજો ક્ષારૂપરૂપ દેહ આત્માને (ઉપાધિરૂપે) જણાય છે આ (ત્રણે) ઉપાધિઓનો નાશ થાય છે, ત્યાગે કેવળ આત્મા જ બાકી રહે છે પૂર્વોક્ત ત્રણે દેહમા (અનનમય, પ્રાણમય, મનોમય, વિજ્ઞાનમય અને આનન્દમય નામના) પાચે કોગોનો દમરતા મમાનેના થાય છે

રહેવા છે, ત્યારે જીવમા નવપણ તથા પર્વતિજ્ઞાનપણ વગેરે કિતરતા ધર્મો રહેવા છે આવા વિરુદ્ધ ધર્મવાચનાની અકલ ઘટ નહિ માટે રખણ કરવી

(ત્રણે દેહોનો ત્યાગ થતા) પાચે કોગોનો પણ ત્યાગ થાય છે, એટલે (બ્રહ્મપુરુષ પ્રતિષ્ઠા) પુરુષરૂપે કહેલી બ્રહ્મરૂપ વસ્તુ પ્રાપ્ત થાય છે, એ બ્રહ્મ મારુ જ સ્વરૂપ હોઈ 'નેતિ' નેતિ' હત્યાદિ વાક્યોથી (માર્ગ નિવેધોના ગવધિપણથી) કહેવાય છે આ (બ્રહ્મરૂપ) આત્મા કદી જન્મતો નથી, મરતો નથી અને ઉત્પન્ન થતો પણ નથી (પણ કાયમ ઉત્પન્ન નહિ થયેલો જ રહ્યો છે), કારણ કે એ અજન્મા નિત્ય અને સનાતન છે, તેથી શરીર નાશ પામે છે તોપણ તે નાશ પામતો નથી મારનારે (બીજા કોઈને) (પોતે) મારેનો જો મારો અને મરાયેલો (બીજાથી) પોતાને મરાયેલો માને તો એ બંને મમજતા નથી, કાગણ કે આ આત્મા માર્ગો નથી ને મગતો પણ નથી સૂક્ષ્મથી પણ સૂક્ષ્મ અને મોટાથી પણ મોટો આ આત્મા પ્રાણીની બુદ્ધિરૂપ નુકામા રહેલો છે અતઃકરણની શુદ્ધિ થવાની સંકપવિકરપરિહિત થયેલો મનુષ્ય જ આત્માના મહિમાને જોઈ ગંદ છે અને પછી શોક-સંહિત થાય છે શરીરને તમે રથ જાણો, આત્માને રથનો સ્વામી જાણો બુદ્ધિને સાગવિ જાણો અને મનને ચોડાની લગામ જાણો (આ શરીરરૂપ ગ્યમા) ઇન્દ્રિયોને વિદ્વાનો 'ચોડા' કહે છે અને વિપયોને જવાતા માર્ગો સમજવા ચિદાભાસ, ઇન્દ્રિયો તથા મન —એ ત્રણથી મુક્ત જે કુમુદ્ય છે તે જ (રથનો સ્વામી) ભોક્તા છે, એમ વિદ્વાનો કહે છે જે મનુષ્ય આયિવેદી, અસ્વાધીન મનવાળો અને તદા મત્કર્મરસિદ્ધ હોય છે, તે પરમાત્મારૂપ પદને પામતો નથી, પાપ સત્તાગ્ને પામ્યા કહે છે, પરંતુ જે મનુષ્ય વિવેદી, સ્વાધીન મનવાળો અને તદા નત્કર્મ કર્યો કરતા હોય છે, તે પરમાત્મારૂપ પદને પામે છે, જેથી કૃતિ જન્મતો નથી (સત્સાગ્ને પામતો જ નથી) જે મનુષ્ય (સ્વાધીન) બુદ્ધિરૂપ નાગધિનાશ અને (સ્વાધીન) મનરૂપી વગામસાંગો હોય છે, તે સત્સારૂપ માર્ગના પાગરૂપ મારા પગમ પદ (પગ્મ રૂપ)ને પામે છે આમ વેદાત્મા શ્રવણ અને મનનની નિમિત્ત સ્તે સમગ્ર વિષયોનગરિત મના પોને (નાસાન્ધાગ વગા મારે) આત્મારૂપ મારા અતઃકરણના નિર્દિષ્ટાત્મકની નિત્યતા કરવું (એમ નિર્દિષ્ટા-

સતના આશ્વાસથી ચિત્તની) સમાધિ માટેની યોગ્યતા થાય, તે પહેલા પોતાના (વ્યથિ) દેહમાં 'દેવી પ્રણવ' જેનું નામ છે એવા માયાબીજ (દ્વી) મનના તથા તેના અર્થના ધ્યાન માટે તેના ત્રણ અક્ષરો (દ્વી, ર, ર્)નું ચિત્તન કરવું તે મનમાં હૃદયર સ્થળદેહ છે, રક્ષર સૂક્ષ્મદેહ છે, ફેંકર ક્ષરણદેહ છે, અને સાપૂર્ણ હૃદય—હૃ તુરીયસ્વરૂપ છું એમ (બ્રહ્મારૂપ) સમર્પિદેહમાં પણ અનુક્રમે ત્રણે બીજોને બાણી બુદ્ધિમાન મનુષ્યે સમર્પિદેહ તથા વ્યથિદેહની (પિર—પ્રભાડની એકતાના ન્યાયે) એકતા ચિત્તવચી આમ સમાધિકાળ પહેલા ચિત્તન કર્યો પછી આદર્યુકત થઈ નેચો મીચીને મારુ—જગદીશ્વરી દેવીનું ધ્યાન કરવું નાસિકાની અંદર ફરતા પ્રાણને તથા અપાનને (પ્રાણાયામના અભ્યાસથી) સમાન કરી, વિપયોની ઈચ્છાથી અટ્ટેલા દોષરહિત અને મત્સર વિનાના થયેલા મનુષ્યે નિષ્કપટ ભકિતથી યુક્ત થઈ, ગુફામાં—શબ્દરહિત સ્થળે બેસવું અને પછી વૈશ્વાનારાત્મારૂપ હૃદયનો રક્ષરમાં લય કરવો (અર્થાત્ રક્ષરના અર્થરૂપ સૂક્ષ્મદેહમાં હૃદયના અર્થ રૂપે સ્થૂલ દેહનો લય કરવો) અને તેજસ્માત્મારૂપ રક્ષરનો ફેંકરમાં લય કરવો, (એટલે કે ફેંકરના અર્થરૂપ ક્ષરણદેહમાં રક્ષરના અર્થરૂપ સૂક્ષ્મ દેહનો લય કરવો) અને પ્રાગ્ આત્મારૂપ ફેંકરનો ફેંકરમાં લય કરવો, અર્ચીત્ હૃદયના અર્થરૂપ બ્રહ્મમાં ફેંકરના અર્થરૂપ ક્ષરણદેહનો લય કરવો પછી વાચ્ય (અર્ચી), વાચક (શબ્દ), એ બંનેથી રહિત દ્વિત ભાવશૂન્ય, આખડ અને સમિચ્છાનંદ પરબ્રહ્મનું ચૈતન્ય રૂપ દીવાની શિખાના મધ્યમાં ચિત્તન કરવું હે રાજા! એમ ધ્યાનથી મારો માક્ષાત્કાર કરી ઉત્તમ મનુષ્ય મારા સ્વરૂપ જ થાય છે, કેમ કે ખરી રીતે તો બંનેની એકતા જ છે, માટે આ (પ્રવેશિત) યોગની યુક્તિ દ્વારા પરથી પણ પર અને આત્મારૂપ મારો સાક્ષાત્કાર કરી મનુષ્યે કાર્ય સંપિત અશ્વત્થનો તત્કાલ નાશ કરનાર થવું ૧-૫૦

યોગમુખ્યાડનયા દૃષ્ટ્યા મામાત્માન પરાત્પરમ્ ।
અજ્ઞાનસ્ય સકાર્યસ્ય તત્કળે નાશકો ભવેત્ ॥

અધ્યા ૩૬ મે સમાપ્ત

અધ્યાય ૩૫ મો*

યોગ અને મનસિદ્ધિનું સાધન

હિમાલય ઉગમ

યોગ વદ મહેશાનિ સાઙ્ગ સચિત્પ્રદાયકમ્ ।

ઠતેન ચેન યોગ્યોઽર્હં ભવેય તત્ત્વદર્શનં ॥ ૧ ॥

હિમાલયે કહ્યું હે મહેશ્વરિ! બ્રહ્મજ્ઞાનને આપનારો યોગ અગો સંહિત તમે કહેા, જે કરવાથી હું તત્ત્વદર્શન માટે યોગ્ય થાઉં

શ્રીદેવીચો કહ્યું યોગ કઈ આકાશના ઉપરના તળિયે, ગૃધ્રવી પર કે રસાતળમાં નથી, જીવ અને બ્રહ્મની એકતાને જ યોગકુશળ પુરપો યોગ કહે છે હે નિર્દોષ! ક્રમ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ અને મત્સર નામના છ શત્રુઓને યોગમાં વિનં કરનારા કહ્યા છે, નેચીને યોગના અગોથી જ તોડી નાખી યોગીઓ યોગને મેળવે છે યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, ધારણા ધ્યાન અને (સવિકરપ) સમાધિ આ આઠ અગો યોગીઓને યોગ સાધવા (વિદ્યાર્થે સાધનરૂપ) કહે છે તેમાં અધિસા, સત્ય, ચોરી ન કરવી, બ્રહ્મચર્ય,⁺ દયા, સરળતા, ક્ષમા, ધૈર્ય, માપસર આદિર અને બ્રાહ્મ—આશ્રયતર પવિત્રતા—આ દશ 'યમ' કરવાય છે તપ, સતોષ, આસ્તિકતા, દાન, ઈશ્વરપૂજન સિદ્ધાંતગ્રાણ, લજ્જા, સત્કર્મ—સચ્છાત્મોનું ગાન જપ અને હોમ—આ દશને મે નિયમો કહ્યા છે હે પર્વતોના રાજા! પદાસન, સ્વસ્તિકાસન, ભદ્રાસન વજ્રાસન ને વીરાસન—આ પાચને અનુક્રમે આસનો કહ્યા છે, તેમાં બંને સાધનો

* ૨૧ ૭ ધ્યાનમાં નાનીનાનક શ્લોકોથી યોગ તથા મનઃસિદ્ધિનું સાધન સારી રીતે કહેવાયે

+ દર્યાન સ્પર્શન જેહિ, કર્તવ્યન ગુહ્યભાવનમ્ ।
સકલ્લોડયભાવય ક્રિયાનિર્જુસ્તિરેવ ચ—હીનું દર્શન, સ્પર્શ, તેની નાથે રમવું, વાતચીત કરવી, ગુપ્ત ભાષણ કરવું, મેયુન માટે સંજ્ઞા કરવો, મેયુન માટે નિશ્ચા કરવા અને મેયુન કરવું ૨૧ આઠ પ્રકારના મેયુનનો તપ્ય તે બ્રહ્મચર્ય કહેવાય છે

— પે ના બે બ્રહ્મ બ્રહ્મથી બરવા, એક ભાગ પામીથી ભવ્યા અને એક ભાગ વાપરે ફરવા પામી નાખવે, તે માપસર જાહાર કર્યા કહેવાય

ઉપરના પગના સ્વચ્છ તળિયા સારી રીતે મૂકી પીઠના ભાગથી બંને હાથને ફેરવી લાવી જમણા હાથે જમણા પગના અગૂઠાને તથા ડાબા હાથે ડાબા પગના અગૂઠાને પકડવો, તે યોગીઓના હૃદયને ગમતુ પડાસન કહેવાય છે અને ગોઠણ અને સાથળો ની વચ્ચે પગના સ્વચ્છ તળિયા સારી રીતે રાખી સીધા શરીરે યોગી બેસે, તેને સ્વસ્તિકાસન કહે છે 'સીવની' * ની બે બાજુ બે ઘૂટીઓને બરાબર નિયજ રાખી વૃષણની નીચે રહેલી પગની બે ઓડીઓને બંને હાથથી પકડી રહેવું, તે યોગીઓને માન્ય ભદ્રાસન કહ્યું છે અને સાથળો પર અનુક્રમે બંને પગ મૂકી બે ગોઠણો પર પેટ સામે રહેલી આગળીવાળા બંને હાથ મૂકવા, તે સર્વોત્તમ વજાસન કહ્યું છે અને એક પગને નીચે રાખી બીજા પગ ઉપર સાથળ મૂકી યોગી સીધા શરીરે જે બેસે છે, તે વીરાસન કહેવાય છે ઉત્તમ યોગીએ (મનમા) સોળ વાર પ્રણવનો ઉચ્ચાર કરતા રહી ડાબા નાકથી બહારના વાયુને ખેંચવો, (પછી બેચ નાક બંધ કરી) ચોસઠ વાર પ્રણવનો ઉચ્ચાર કરતા રહી એ પૂટેલા વાયુને રોકી રાખવો અને પછી સુષુમ્ણા નાડીની વચ્ચે પહોંચેલા તે વાયુને બીજીસ પ્રણવનો ઉચ્ચાર કરતા રહી પિંગલા નાડી દ્વારા—જમણા નાકથી ધીમે ધીમે બહાર કાઢવો, આને યોગશાસ્ત્રના પડિતો પ્રાણાયામ* કહે છે એમ વારંવાર ડાબા નાકથી બહારના વાયુને ખેંચી અનુક્રમે જમણા નાકથી બહાર કાઢવો અને જમણા નાકથી ખેંચી ડાબા નાકથી બહાર કાઢવો, તેમ જ અનુક્રમે પ્રણવની સખ્યામા પણ વધારે ક્યેં જવો એટલે પ્રથમ બરાબર બાર પ્રાણાયામ અને પછી સોળ પ્રાણાયામ એમ પ્રાણાયામોમા પણ વધે જવું જપ તથા ધ્યાન વગેરે સહિત પ્રાણાયામને વિદ્વાનો સગળ પ્રાણાયામ કહે છે અને જપ—ધ્યાન વગેરેથી સહિત પ્રાણાયામને બીજા વિદ્વાનો વિગળ પ્રાણાયામ કહે છે આ પ્રાણાયામનો અનુક્રમે અભ્યાસ કરતા રહી પુરુષને (પ્રાણાયામ કરતા કરતા) શરીરમા

બે પરસેવો થાય, તો તે અધમ પ્રાણાયામ છે, બે કપારી થાય તો તે મધ્યમ પ્રાણાયામ છે અને ભૂમિનો ત્યાગ થાય (એટલે જમીનથી અદ્ધર થઈ જવાય) તો તે ઉત્તમ મનાય છે આ ઉત્તમ પ્રાણાયામના ગુણોની પ્રાપ્તિ થાય ત્યા સુધી પ્રાણાયામ કરવો ઠીક છે વિષયોમા ફરતી ઇદ્રિયોને નિર્વિદ્ધે બળથી વિષયો તરફથી પાછી ખેંચી વાળવી તે પ્રત્યાહાર કહેવાય છે પગના અગૂઠા, ઘૂટી, ઢીંચણ, સાયળ, મૂલાધાર,† લિંગ, નાભિ, હૃદય, ડોક, કઠ-પ્રદેશ, લાંબિકા, નાક, હામરનો મધ્યભાગ, મસ્તક અને હૃદયના આગળા સ્થાનોમા વિધિ પ્રમાણે પ્રાણવાયુને રોકવો તે 'ધારણા' કહેવાય છે એકાગ્ર થઈ ચૈતન્યની અદર વર્તતા મન વડે અત કરણમા ઇષ્ટ દેવોનું જે ધ્યાન કરું, તે આહી 'ધ્યાન' કહેવાય છે જીવાત્મા તથા પરમાત્માના એકપણાની જે ભાવના તેને મુનિઓ સમાવિષ* કહે છે યોગના આ આઠ અંગોનું લક્ષણ કહ્યું, હવે સર્વોત્તમ મત્રયામ* હું તમને કહું હું હે હિમાલય! આ શરીરને પણ વિશ્વ એટલે બ્રહ્માડ એમ કહ્યું છે, કારણ કે તે પણ પાત્ર ભૂતોમય હોઈ ચંદ્ર, સૂર્ય તથા અગ્નિના તેજથી યુક્ત છે અને જીવ તથા બ્રહ્મની એકતાને જણાવ નાર છે શરીરમા સાડાનણ કરોડ નાડીઓ માની છે; તેઓમા મુખ્ય દશ છે અને દશમા પણ ત્રણ મુખ્ય છે એ ત્રણમા પણ મુખ્ય જે સુષુમ્ણા નાડી છે, તે પીઠની દાડીમા રહેલી છે (અને મૂલાધારથી માડી પીઠની દાડીરૂપ માર્ગે બ્રહ્મરૂપ સુધી ગયેલી છે), તેમ જ ચંદ્ર, સૂર્ય તથા અગ્નિરૂપ છે તે નાડીની ડાબી બાજુ ધોળી ચંદ્રરૂપ ઇંડા નાડી છે

* શરીર તેજસ્વી બને, જઠરાગ્નિ પ્રદીપ થાય, બાહ્યર નોદ્ર થાય ૨ ને શરીર ઇન્દ્રિય થાય—આ ઉત્તમ પ્રાણાયામના ગુણ છે

+ નાભિ અને વિનની વચ્ચે સમગ્ર નાડીઓનું મૂળ-સ્થાન એક જક છે, તેને મૂલાધાર કહે છે

× આ નમાપિ તે સપ્રપાત નવવા સવિકરપ સમન્વિ કેમ કે તે જ યોગનું જન છે નિર્વિક પ નવવા સપ્રપાત સમાપિ ના નિદ થયેલ થા ૧ પોતે જ છે

— ધારત નિવરકમા કહેલા ઇન્દ્રિયા, દોષથી દુષ્ટ મનની નિર્વિક નવવાનો યોગ તે માર્ગે ૧.

* સીવની તે વૃષણની નીચે આવેલી ન ૧

+ અર્થાત્ સોળ પ્રણવો પૂરક, ચોત્તક પ્રણવો કુબક અને બીજીસ પ્રણવો ચેતક કરવો

એ નાડી શક્તિરૂપ અને સાક્ષાત્ અમૃતસ્વરૂપ છે સુષુમ્ણાની જમણી બાજુ પિંગલા નામની નાડી છે, જે ગુરુરૂપ તથા સૂર્યસ્વરૂપ છે સુષુમ્ણા નાડી સર્વ તેજોમય અને અગ્નિરૂપ છે તેના મૂળ પ્રદેગમા ત્રિજ્વા નામની નાડી છે, જેના મધ્ય ભાગમા ઈરજા, જ્ઞાન તથા ક્રિયારૂપ અને કન્ડોડા સૂર્ય મગ્ધાન ક્રાંતિવાળુ મ્યયભૂ લિંગ છે તેના ઉપર હકાર, રકાર, ફેંકાર, બિંદુ તથા નાદરૂપ માયાબીજ રહેલું છે હે પર્વતોના સ્વામી ! તેના ઉપર દીવાની શિખા જેવા આકારવાળી લાવ વર્ણોની કુડલિની શક્તિ છે, તે દેવીરૂપ લોઈ મારાથી અભિન્ન મારા સ્વરૂપ કહેવાય છે ત્યાં તેની બહારના ભાગમા પીળા વર્ણવાળુ, 'ક' થી 'ચ' સુધીના ચાર અક્ષરોવાળુ, ચાર પાખડીઓવાળુ અને ચોગ જેલા મોના જેવું એક કમળ છે, એમ ચિતવવું તેની ઉપર અગ્નિ જેવું 'ક' થી 'લ' સુધીના છ વર્ણોથી યુક્ત, છ પાખડીઓવાળુ અને પરલિંગના અધિષ્ઠાનરૂપ સર્વોત્તમ સ્વધિષ્ઠાન ચક્ર છે એ ચક્ર મૂળ આધારભૂત છ ખૂણાવાળુ છે, તેથી તેને મૂલાધાર કહે છે અને 'સ્વ' એટલે પર્વલિંગના અધિષ્ઠાનભૂત છે માટે તેને સ્વાધિષ્ઠાન કહે છે તેના ઉપર નાભિપ્રદેગમા મોટી ક્રાંતિવાળુ મણિપુર ચક્ર છે, તે મેઘ જેવું અને લીજળી જેવું બહુ તેજોમય લોઈ મણિગો જેવું વિકસ્વર છે, તેથી મણિપુર કહેવાય છે, વળી તે ક્ષ થી ફ સુધીના અક્ષરોવાળુ અને દશ પાખડીઓથી યુક્ત છે એ પદ્મ વિષ્ણુથી અધિષ્ઠિત લોઈ વિષ્ણુના દર્શનનું ક્ષરણ છે તેની ઉપર ઊગતા સૂર્ય જેવું 'અનાહત' પદ્મ છે તે ક્ષ થી ઠ સુધીના બાર અક્ષરોવાળી બાર પાખડીઓવાળુ છે અને તેની વચ્ચે દગા હળાર સૂર્યની નમાન ક્રાંતિવાળુ બાબુલિંગ રહેલું છે એ કમળમા શબ્દશબ્દમય શબ્દ કઈ પણ હોય ત્યાં વિના જ સભળાય છે, તેથી મુનિઓએ તેને 'અનાહત' પદ્મ નામે કહ્યું છે આ પદ્મ આનંદનું તો સ્થાન છે અને રુદ્રની અધિષ્ઠિત છે તેની ઉપર (ડગ પ્રદેગમા) નોજ પાખડીઓવાળુ, વિશુદ્ધ પદ્મ છે, તે નોજ સ્વર્ગમુક્ત પાખડીઓવાળુ, હુમારા જેવા નાર્તકવાળુ અને મદાનેશ્વરી છે, એ મલ્લ-અદ્ભુત પદ્મ આકાશ નામે પણ કહેવાય છે અને

પરમાત્માનું દર્શન કરાવી જીવને વિશુદ્ધ કરે છે, તેથી 'વિશુદ્ધપદ્મ' કહેવાય છે. તેની ઉપર (બે ભમરની વચ્ચે) આત્માથી અધિષ્ઠિત ઉત્તમ આરાચક્ર છે તેમા (ચિત્ત સ્થાપનાર પુરુષને તારે આમ કરવું, આમ કરવું, એવી) પરમેશ્વરની આજ્ઞા જણાય છે, તેથી તેને 'આરાચક્ર' કહ્યું છે, તેને હ અને ક્ષથી યુક્ત બે પાખડીઓ છે અને તે અતિ મનોહર છે તેની ઉપર કેલાસચક્ર છે અને તેનું ઉપર શેધિની ચક્ર છે હે ઉત્તમ વ્રતવાળા ! એમ છ આધાર ચક્રો તમને કહ્યા તેની ઉપર એક હળાર આરાવાળુ અને પરમાત્માના સ્થાનરૂપ 'સહસ્રારચક્ર' કહેવાય છે આમ આ સર્વોત્તમ સર્વ યોગમાર્ગે મે તમને કહ્યો. (તેને પૂર્વોક્ત પ્રકારે બરાબર જાણી (પ્રથમ ગુરુના યોગથી (બહારના વાધુને આકર્ષી કુલક કરીને) પોતાના મનને મૂલાધારમા જોડવું પછી ગુદા અને લિંગની વચ્ચે (મૂલાધારચક્રમા) કુડલિની નામની શક્તિને (મૂલાધારમા પલોએલા વાણથી) દબાવી જગત કરવી, અને તેને જગત કરી લિંગોને ભેદવાના ક્રમથી જ (પૂર્વોક્ત ચક્રોમા ગૂંધેલા તે તેજોમય સ્વાભૂ વગેરે લિંગોને ભેદવાના માને) એ કુડલિની શક્તિને સહસ્રારચક્ર સુધી પહોંચાડવી અને ત્યાં રહેલા મળુ સાથે તે પરમ શક્તિને એકરૂપ થયેલી ચિતવવી પછી તે સહસ્રારચક્રમા (શિવ-શક્તિનો સમાગમ થતા) યોગજેળી લાખના રમ જેવું જે અમૃત ઉત્પન્ન થયું હોય, તેને એ કુડલિની શક્તિને પિવડાવી તૃપ્ત કરી પાછી ત્યાં છત્ર ચક્રોમા રહેલા દેવોને એ અમૃતની ધારથી તૃપ્ત કરવા અને પછી યોગસિદ્ધિને આપનારી તે માયા નામની કુડલિની શક્તિને પાછી તે જ માર્ગે મૂલાધારમા લાવવી એમ દરરોજ અભ્યાસ કરતા યોગીને પૂર્વોક્ત સર્વ દૃષ્ટિ મનો અવસ્થા સિદ્ધ થાય છે, બીજા કોઈ પ્રકારે સિદ્ધ થતા નથી વળી તે યોગી ઘડપણ તથા મરણના દુખો વગેરેથી અને સસારરૂપ બંધનથી મુક્ત થાય છે, તેમ જ જગતની માતા, માગ, દેવીતા, જે ગુણો જેવા છે, તે ગુણો તે જ પ્રમાણે એ ઉત્તમ નાથકમા અવસ્થા આરે છે, બીજા પ્રકારે તે ગુણો પ્રાપ્ત થતા નથી હે તાન ! આમ વાપુની ઉત્તમ ધાગના ઝડી ટપે

તમે નિરાતી ધારણાને માવધાન થઈ માત્ર પાસેથી નાભગો દિશા અને કાળથી નહિ મપાયેલા દેવીમા ચિત્ત સ્થાપી જીવ તથા પ્રાણની એકતાનું ચિત્ત કરવાથી (મનુષ્ય) તરત તન્મય થઈ જાય છે, અથવા મજબૂત ચિત્ત જે જલદી ન મિલ્લ થાય, તો યોગીએ (માસ) એક એક અવયવમા ચિત્તને સ્થાપવારૂપ યોગથી યોગાભ્યાસ કરવો હે પર્વત! તેમા પ્રથમ માસ હાથપગ વગેરે મહુર આગેમા ચિત્તને સ્થાપવું અને પછી એક એક સ્થાનનો બગબગ જ્ય થવાથી (એટલે તે તે સ્થાનમા ચિત્ત બરાબર સ્થિર થવાથી) અત્યંત શુદ્ધ થયેલા ચિત્તાવાળા તે મત્સિદિની ઇચ્છા વાળા યોગીએ માત્ર નર્વ સ્વરૂપમા મનને સ્થાપવું હે પર્વત! જ્ઞાનસ્વરૂપ દેવી વિષે મન ન્યા સુધી લય પામે, ત્યા સુધી મત્સિદિને ઇચ્છનારે પોતાના ઇષ્ટ મનનો જપ તથા ટોમ દ્વારા અભ્યાસ કર્યો કર્યો, કેમ કે મત્રના અભ્યાસથી અને યોગથી જ્ઞેય વસ્તુનું જ્ઞાન કરવા (મનુષ્ય) મમર્થ થાય છે યોગ વિતા મત્ર નથી અને મત્ર વિતા યોગ નથી માટે મત્ર તથા યોગ—બંનેનો અભ્યાસ પ્રાહસ્વરૂપ થવાથી મિદ્ધિમા કારણ છે જેમ અધરાત્રી છવાયેલા ઘરમા દીવાને લીધે ઘડો દેખાય છે, તેમ માયાથી હકાયેલા આત્મા મત્રથી સાક્ષાત્ કરી શકાય છે, એમ આગે સંહિત સપૂર્ણ યોગવિધિ મે હમણા કહ્યો, તેને ગુન્તા ઉપદેશથી જાણી શકાય છે, પણ બીજી રીતે કરોડો શાસ્ત્રોથી તે જાણી શકાતો નથી ૧-૬૨

इति योगविधिः कृत्स्न साङ्ग-प्रोक्तो मयाऽनुना ।
गुरुपदेशतो ज्ञेयो नान्यथा शास्त्रकोटिभिः ॥ ६२ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીબાગવતમહાપુનરુક્ત સમ્પન્ન ૩૬થ વિષે
અધ્યાય ૩૬ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૩૬ મો⁺

અભ્યસ્ય મુખ્ય તત્ત્વતુ વર્ણન અને
અભ્યવિધાની દર્શનતા
દેવ્યુવાચ

इत्यादि योगयुक्तात्मा ध्यायेन्मा ब्रह्मरूपिणीम् ।
मत्स्या निर्व्याजया राजवासने समुपस्थितः ॥ १ ॥
શ્રીદેવી યોગ્યા હે સગત્! આસન પર બેસીને

+ આ અધ્યાયમા રીત સ્થાનની મુખ્ય પ્રાહતત્ત્વ વર્ણવારૂ અને અભ્યવિધા દર્શન છે તે કહેવાયે.

નિષ્કપટ ભકિતથી પૂર્ણકૃત યોગમા યોગેલા મનવાળા યોગીએ પ્રાહસ્વરૂપ માત્ર ધ્યાન કરવું એ પ્રાહ વિસ્વરૂપે સદા પ્રકાશમાન જ છે, અત્યંત પાસે જ છે. મર્વવ્યાપક હોવા છતાં બુદ્ધિમા જણાય છે. યોગાદિ સાધનો દ્વારા મર્વ મુનિઓ વડે એ મત્તન પ્રાહને પામી શકાય છે આકાશાદિ આ સર્વ પદાર્થો એ પ્રાહમા કટિપત છે અને જે પદાર્થો હલનચલન કરી રહ્યા છે, સ્વાભાવિકતાસ લઈ રહ્યા છે, તેમ જ નેત્રોના નિમેષ વગેરે ક્રિયાવાળા છે, તે બધા એ પ્રાહમા જ મર્મર્પિત તેમના સ્વરૂપે જ તેમનામા રહેલા છે હે દેવો! એ પ્રાહ માત્ર સ્વરૂપ છે એમ તમે જાણો જે પ્રાહ માયા અને તેનું કાર્ય જગત એ બંનેથી શ્રેષ્ઠ છે, લોકોતા જ્ઞાનથી પર છે, સર્વ કરતા શ્રેષ્ઠ હોઈ સૂર્યાદિ તેજેનું પણ પ્રકાશક છે અને સૂક્ષ્મ કરતા પણ સૂક્ષ્મ છે, છતાં પૃથ્વી આદિ મર્વ લોકો તથા તે તે લોકમા વસતા સર્વ પ્રાણીઓ જેમા રહ્યા છે, સર્વના આશ્રયરૂપ તે આ અવિનાશી પ્રાહ જ પ્રાણ, વાણી તથા મનરૂપ છે તેમ જ મત્ત તથા મોક્ષરૂપ છે, માટે મનરૂપી બાણથી વીંધવા યોગ્ય એટલે લક્ષ્ય થતા તેને જ હે સૌમ્ય! તમે વીંધો, લક્ષ્યરૂપે મેળવો ઉપનિષદોએ જણાવેલું મોટું ધનુષ્ય લઈ ઉપાસનાથી તીક્ષ્ણ કરેલું બાણ (તેમા) સાધવું અને પછી તેને આકર્ષો (ઇદ્રિય સંહિત અત કરણને પોતપોતાના વિષયોથી વાળી લઈ) તે પ્રાહમા જ ભાવને પામેલા ચિત્ત વડે તે જ અવિનાશી પ્રાહને હે સૌમ્ય! તમે વીંધો ઝંકાર ધનુષ્યરૂપ છે, મન બાણરૂપ છે અને પ્રાહ વીંધવાના નિશાનરૂપ કહેવાય છે, માટે પ્રમાદરહિત એકાગ્ર ચિત્ત વડે તે નિશાનને એવું વીંધવું જોઈએ, કે જેથી (બાણ જેમ નિશાનમા સોસરતુ ઊતરી જાય, તેમ) તન્મય બની જવાય જેમા સર્વ, પૃથ્વી, અતરિક્ષ અને સર્વ પ્રાણો સંહિત મન અદર સમાઈત રહેલું છે, તે જ એક આત્માને તમે જાણો, બીજી (વિદ્યાઓરૂપ) વાણી છોડી દો, કારણ કે આ આત્મા જ (સસાસ્સમુદ્રને ઓગળી જઈ) મોક્ષપ્રાપ્તિનો સેતુ (પુલ) છે જેમ રથની નાભિમા (એટલે રથના પૈડાની વચલી કુડલીમા) આસનો રહેવા હોય છે, તેમ જે દત્તમા

બધી નાકીઓ સહેલી છે, તે જ હૃદયમા આ આત્મા
 રહે છે અને (બુદ્ધિ આદિતા અનુભવોથી જાણે)
 અનેક પ્રકારે થતો હોય (એટલે દર્પ, ક્રોધ વગેરે
 વિકારોને પામતો હોય) તેવો જણાય છે કેવળ
 ક્રંકારનો જ આશય કરીને આત્માનું તમે ધ્યાન
 કરો અને અવિદ્યાથી પર (મોક્ષરૂપ) સામે કિનારે
 પહોંચવા તમારુ કલ્યાણ થાઓ—તમને વિન્તો ન
 નહો. એ આત્મા પ્રકારામાન, હૃદયકમળમા રહેલા
 આકાશમા જાણે રહ્યો હોય એવો જણાય એ આત્મા
 મનોમય છે એટલે મનની વૃત્તિઓ વડે જ જણાય
 છે, પ્રાણો તથા શરીરનો નેતા છે, આનંદરૂપે તથા
 મોક્ષરૂપે સર્વકાળ પ્રકાશે છે અને અન્નના પરિણામ
 રૂપ દેહમા રહેતા તેને ધીર વિવેકીઓ બુદ્ધિને હૃદયમા
 એકાગ્ર કરી તેના સાક્ષાત્કાર દ્વારા સર્વ સ્થળે પરિપૂર્ણ
 જુઓ છે એ પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર થતા આ
 દેહાત્માની હૃદયરૂપ ગાઠ છૂટી જાય છે, સર્વ સરાયો
 કપાઈ જાય છે અને (પ્રારબ્ધ સિવાયના) કર્મો
 નાશ પામે છે ત્રણે ગુણોથી સંહિત, માયાસંહિત,
 સર્વો વગેરેનું પણ પ્રકાશક અને પરમ સ્વચ્છ તે
 બ્રહ્મ જ્યોતિર્મય આનંદમય નામના કોશમા રહે છે,
 જેને જ્ઞાતીઓ (મેટા પ્રયાસથી) જાણે છે ‘તે
 આત્માઉપ બ્રહ્મમા સૂર્ય, ચંદ્ર, તારા અને આ
 વીજળીઓ પણ પ્રકાશતા નથી, તો અગ્નિ તો કયાથી
 જ પ્રકાશે? આ સર્વ જગત જે ભાસી રહ્યું છે, તે
 પ્રકાશમાન તે આત્માની પાછળ જ પ્રકાશે છે
 પૂર્વ દિશામા આ અમૃતરૂપ બ્રહ્મ જ વ્યાપ્ત છે
 અને પશ્ચિમમા, દક્ષિણમા, ઉત્તરમા, નીચે તથા
 ઊંચે પણ એ જ બ્રહ્મ પ્રગટી રહ્યું છે એટલું જ
 નહિ, પણ સર્વશ્રેષ્ઠ આ જગત કેવળ બ્રહ્મ જ છે’
 આવો અનુભવ જેને થાય છે, તે ઉત્તમ મનુષ્ય
 કૃતાર્થ છે, પ્રમત્તનચિત્ત જેતો તથા બ્રહ્મરૂપ થયો
 તે મનુષ્ય કોઈનો ગોક કરતો નથી કે કઈ ઇચ્છતો
 પણ નથી હે નરન! પ્રાણીને બીજાથી જ ભય થાય
 છે, પણ બીજા વસ્તુ છે જ નહિ એમ જણાયાથી
 બ્રહ્મવેત્તા પુરુષ ભય પામતો નથી એવા બ્રહ્મવેત્તાનો
 મને વિયોગ નથી અને મારો તેને વિયોગ નથી અર્થાત્
 તે અને હુ—બન્ને એક જ છીએ હે પાત! તે

બ્રહ્મવેત્તા એ હુ છું અને હુ એ બ્રહ્મવેત્તા છે એમ
 તમે નક્કી જાણો જે સ્થળે મારો એ જ્ઞાતી રહ્યો
 હોય, તે સ્થળે મારા દર્શન થાય છે હુ તીર્થમા,
 કેલાસમા કે વૈકુંઠમા કદી વગતી નથી, પણ મારા
 જ્ઞાતીઓના હૃદયકમળમા વસુ છું મારા જ્ઞાતીનું એક
 વાસ્તુ પણ પૂજન મારી કરોડો પૂજનુ કળ આપે
 છે, તેનું કળ ખવિત્ત છે અને તેની માતા કૃતાર્થ
 થાય છે જેના ચિત્તાનો લય પરમાત્મામા થયો હોય
 છે, તેવા મનુષ્યને લીધે પૃથ્વી પુણ્યરાણી છે હે
 પર્વતશ્રેષ્ઠ! જે બ્રહ્મજ્ઞાન તમે પૃથ્વી હતું તે સર્વ
 મેં કહ્યું, આથી વધારે કહેવાનું છે જ નહિ આ
 જ્ઞાનભક્તિવાળા અને સદ્વર્તનવાળા મોટા પુત્રને,
 તેમ જ તેવા જ ગુણવાળા શિષ્યને કહેવું, પણ તે
 સિવાયના બીજાને કદી કહેવું નહિ જેને પરમેશ્વર
 તથા ગુરુ ઉપર ઉત્તમ ભક્તિ હોય, તે મહાત્માને
 કહેલા આ અર્થો બરાબર સમજાય છે, તેમ જ
 જેણે આ વિદ્યાનો ઉપદેશ કર્યો હોય, તે પરમેશ્વર
 જ છે, જેનો ઉપકાર કરવા એ (શિષ્ય) સમર્થ
 નથી, તેથી તેનો તે દેવાદાર જ રહે છે બ્રહ્મરૂપ
 (સાચો) જન્મ આપનારને માતાપિતા કરતા પણ
 અધિક કહ્યો છે, કારણ કે માતાપિતાથી થયેલા
 જન્મ નાશ પામે છે, પણ આ રીતે થયેલા બ્રહ્મ
 રૂપ જન્મ કદી નાશ પામતો નથી, માટે હે પર્વત!
 તે બ્રહ્મજ્ઞાનનો ઉપદેશ કરનારનો દ્રોહ ન કરવો
 ઇત્યાદિ વેદે પણ કહ્યું છે આવા કારણથી શાસ્ત્રનો
 સિદ્ધાંત છે કે, બ્રહ્મજ્ઞાન આપનાર ગુરુ સર્વોત્કૃષ્ટ
 છે શિવ કોપ્યા હોય તો ગુરુ રક્ષા કરે છે, પણ ગુરુ
 કોપ્યા હોય તો શિવ રક્ષા કરી શક્તા નથી, માટે હે
 પર્વત! સર્વ પ્રયત્નથી ગુરુને સતોષવા બેઠો અને
 ત્રાયાથી, મનથી તથા વાણીથી સર્વકાળ તેમની ભક્તિ
 કરવા તત્પર રહેવું, નહિ તો તે કૃતદાન થાય છે અને
 કૃતદાન માટે કોઈ પ્રાયશ્ચિત્ત નથી અયચીતા પુત્ર
 ‘દંધ્ય’ નામના મુનિને (તેમનું) મસ્તક કાપી
 નાખવાની પ્રતિજ્ઞા કર્યો પછી જ છદ્મે બ્રહ્મવિદ્યા
 કદી હતી પછી તે મુનિએ બે અગ્નિનીકુમારોને
 બ્રાહ્મ બ્રહ્મવિદ્યા કહી, ત્યારે ઈર્દે (અગ્નિનીકુમારો
 એ પ્રથમથી જ મુનિનું મૂળ મસ્તક કાપીને, સાચવી

રાખી તેના બદલે ચડાવેલા) તેમના ઘોડાના મસ્તકને કાપી નાખ્યું હતું, ત્યારે એ મસ્તકને કપાયેલું જોઈ દેવોમા ઉત્તામ વૈદ્ય—અશ્વિનીકુમારોએ ફરી તે મુનિનું પોતાનું મસ્તક સાધી દીધું હતું^૧ આમ હે પર્વતરાજ! મહાકથથી બ્રહ્મવિદ્યા પામી શકાય છે, માટે હે પર્વત! જેણે એ બ્રહ્મવિદ્યા મેળવી છે, તે ધન્ય અને કૃતાર્થ થાય છે ૧-૩૦

इति सङ्कटसंपादा ब्रह्मविद्या नगाधिप ।

લઘ્યા યેન સ ઘન્યઃ સ્યાત્ કૃતકૃત્યશ્ચ મૂઢર ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા સપ્તમ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૩૬ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૩૭ મો^૨

ભક્તિનું સ્વરૂપ તથા મહિમા

हिमालय उवाच

स्वीयां भक्तिं घटस्त्वाम्ब येन ज्ञानं सुखेन हि ।

જાણેત મનુજસ્યાસ્ય મધ્યમસ્યાઽવિરાગિણઃ ॥ ૧ ॥

હિમાલયે કહ્યું 'હે આખો! તમારી ભક્તિ હવે કહો, જેથી વૈરાગ્યરહિત મધ્યમ મનુષ્યને પણ

+ આ કથા સર્વ વેદોમા આમ પ્રખ્યાત છે દૃષ્યક મુનિએ ઈન્દ્ર પાસે બ્રહ્મવિદ્યાની માગણી કરી, ત્યારે ઈન્દ્રે તેને બ્રહ્મવિદ્યા કહી હતી અને પછી કહ્યું હતું કે, 'આ, બ્રહ્મવિદ્યા જે તમે બીજને કહો છો તે જે વખતે હું તમારું મસ્તક કાપી નાખીશ ' પછી કેટલાક સમયે અશ્વિની કુમારો એ મુનિની પાસે આવી બ્રહ્મવિદ્યા માગવા લાગ્યા, ત્યારે મુનિએ કહ્યું કે, 'જે હું તમને બ્રહ્મવિદ્યા કહું તો ઈન્દ્ર મારું મસ્તક કાપી નાખે ' તે સાંભળી અશ્વિનીકુમારએ કહ્યું કે, 'તમારું આ મસ્તક કાપી નાખી અમે તે સાવચીયું અને તેના બદલે ઘોડાનું મસ્તક હમણા ચડાવી દઈશું, પછી તમે અમે બ્રહ્મવિદ્યા કહેશો ત્યારે ઈન્દ્ર તમારા ઘોડાના મસ્તકને ભલે કાપી નાખે, અમે તમારું મૂળ મસ્તક પાછું સાધી દઈશું ' એમ અશ્વિનીકુમારોને કહ્યું ત્યારે એ મુનિએ તેમ કરવા લા પાડી, જેથી રાશ્વિનીકુમારોએ તેમનું મસ્તક કાપી, તે સાચવી રાખી, ઘોડાનું મસ્તક ચડાવ્યું હતું પછી મુનિએ તેમને બ્રહ્મવિદ્યા કહી, એટલે ઈન્દ્રે તે મસ્તક કાપી નાખ્યું હતું, અને અશ્વિનીકુમારોએ પોતાની પાસે રાખી ગૂંકેલું તેમનું મૂળ મસ્તક પાછું સાધી દીધું હતું

× આ નિધ્યારમા પિસ્તાળીન પ્રયોજી નિહર સહિત ભક્તિનું સ્વરૂપ તથા મહિમા બરાબર વર્ણવાયે
ભા ૩૦

સુખેથી જ્ઞાન થાય

શ્રીદેવી બોલ્યા હે ઉત્તામ પર્વતોના સ્વામિ! મોક્ષપ્રાપ્તિ માટે મેં કર્મયોગ, જ્ઞાનયોગ તથા ભક્તિ-યોગ કહ્યા છે આ ત્રણે માર્ગોમા (જ્ઞાનમાર્ગ સાક્ષાત્—સીધું મોક્ષનું સાધન છે અને બીજા બે માર્ગ ચિત્તા-શુદ્ધિ દ્વારા મોક્ષનું સાધન છે, તોપણ) આ ભક્તિ-માર્ગ સુલભ હોવાથી, (ધનનો ખર્ચ કે શરીરના પરિશ્રમ વિના કેવળ) મનોવૃત્તિથી જ થઈ શકતો હોવાથી અને શરીર તથા ચિત્તા વગેરેને દુષ્કારક ન હોવાથી યોગ્ય હોઈ હરકોઈ પ્રકારે કરવા શક્ય છે મનુષ્યોના (સત્ત્વ, રજસ અને તમસ એ) ગુણો જુદા જુદા હોવાથી તે ભક્તિ પણ ત્રણ પ્રકારની મનાઈ છે (સાર્વિકી, રાજસી અને તામસી, તેમા) બીજાને પીડાનો ઉદ્દેશ રાખી દબાને આગળ કરી મત્સર તથા ક્રોધથી યુક્ત જે મનુષ્ય ભક્તિ કરે છે, તેની ભક્તિ 'તામસી' કહેવાય છે બીજાને પીડા કરવી વગેરેથી રહિત હોય છતાં હૃદયમા કાયમ કામનાવાળો, યશની ઈર્ષ્યાવાળો અને ભોગોમા લાલસુ જે પામર મનુષ્ય તે તે ક્ષણ મેળવવા માટે અત્યાત ભક્તિથી મને ઉપાસે છે અને ભેદબુદ્ધિને લીધે મને પોતાથી જુદી જાણે છે, તેની ભક્તિને હે પર્વતરાજ! 'રાજસી' કહી છે પરમેશ્વરને આપણું કરેલું કર્મ પાપનો નાશ કરનાર થાય છે અને વેદોમા તેને જ (મુખ્ય) કહ્યું છે, તેથી 'મારે હમેશા તે જ (નિષ્કામ) કર્મ આવશ્ય કરવું જોઈએ આવા નિશ્ચયયુક્ત બુદ્ધિવાળો લોય, છતાં ભેદબુદ્ધિનો આશ્રય કરી ઈશ્વરપ્રીત્યથે^૩ કર્મ કરે તેની એ ભક્તિ હે પર્વત! 'સાર્વિકી' છે આ સાર્વિકી ભક્તિ ભેદબુદ્ધિના આશ્રયને લીધે જોડે (પ્રેમલક્ષણારૂપ) પરાભક્તિ અથવા શ્રોષ્ઠ તો નથી જ પણ ક્રમશઃ એ પરાભક્તિને પમાડનારી તો થાય જ છે, જ્યારે પ્રથમની તામસી તથા રાજસી એ બે ભક્તિ તો પરાભક્તિને પમાડનારી મનાતી જ નથી (માટે તામસી તથા રાજસી ભક્તિ ન કરવી, પણ સાર્વિકી ભક્તિ જ કરવી) હવે પરાભક્તિ પણ કહું છું, તેને તમે મારી પામેથી જાલજો મારા ગુણો સાંભળવા, કાયમ મારા નામ ઉચ્ચારી કરવું, કૃપાણુ-કરી નુણસ્ત્રનોની ખાણરૂપ મારામા ચિત્તાને તેલની

ધારાની પેઠે હમેશા સ્વિચ રાખવું, તેમા કોઈ પણ જાતની અન્ય કામના કદી ન હોય, મારી પાને જ સહેવાની, મારા જેવું ઔચ્ચૈર્વા પામવાની, મારી સાથે ચોકડપ વવાની અથવા મારા લોકને મેળવવાની પણ ઈચ્છા ન હોય, મારી સેવાથી અધિક કંઈ પણ કદી ન જાણે, મેય—નેવદપણ છોડી મોક્ષ પણ ન ઈચ્છે, આગમચક્રિત યઈ પરમ પ્રેમથી મારુ જ ચિત્તન કર્યા કરે, મને પોતાની અભિન્ન જ કાયમ જાણે, ભિન્ન ન જાણે, બધે સહેલી અને મર્વંત્રપ મને કાયમ નમે તથા પૂજે અને હે પર્વતજન! આદ્ય સુધીના કોઈ ઉપર પણ લેદ્યુદ્ધિ નહિ હોવાથી કોઈના પર દ્રોણ્યુદ્ધિ ન કરે, મારા સ્વાતોનું દર્શન કરવા, મારા ભક્તોનું દર્શન કરવા, મારા તાનો સાભગવા અને મન—તન વગેરે ઉપર પણ શ્રદ્ધા ગમે, હે સન્ત! મારામા હમેશા પ્રેમાકુળ બુદ્ધિવાળો, સોમાચિત શરીરવાળો, પ્રેમાગુતા જળવી પૂર્ણ તેજો વાળો અને હકમા ગમનગણ શબ્દેવાળો થઈ મર્વ ક્રાણીનું ક્રાણ્ય તથા જગતનું ઉત્પત્તિસ્થાન મને ઈચ્છવી—ને અત્યંત લાવે પૂજે, નિત્ય—નૈમિત્તિક મારા દિવ્ય વ્રતોને પણ હમેશા ભક્તિથી કરે, (મારા માટે) ધન ખર્ચવામા લુચ્ચાર ન કરે અને હે પર્વત! જેને હમેશા સ્વભાવથી જ માન ઉત્સેવા જોવાની ઈચ્છા તથા મારા ઉત્તરો કંઠવાની પ્રતિષ્ઠા રક્ષા કરે, કેવળ મારા જ નામોને ધર્મથી નાતો નૃત્ય કરે, આપારવગેરેથી સંહિત અને દેહ ઉપગ્રી આત્મમુદ્ધિથી પણ સંહિત થઈ ‘પ્રાન્ધને લીધે જેવું જે કસાય છે, તેવું તે યાય છે, તેમા દેહની રક્ષા વગેરે માટે મને નિતા નથી’ એમ માની કેવળ મારી ભક્તિ જ કર્યા કરે, તેની એ ભક્તિ ‘પરભક્તિ’ કરેલાય છે, જેમા દેહીથી ભિન્ન કોઈ પણ વસ્તુ ચિત્તવાતી નથી હે પર્વત! એવી માની પરભક્તિ જે વખતે જેને ઉત્પન્ન થાય છે તે જ વખતે તેનો (એટલે તેના પિતાનો) માત્ર ચૈતન્યસ્વરૂપ મારા સ્વરૂપમા લય થાય છે ભક્તિથી એવી જે પરક્રમ્ય તેને જ જ્ઞાન કહ્યું છે અને તે જ વૈરાગ્યની દદ છે, કેમ કે જ્ઞાનમા તે બને (ભક્તિ તથા વૈરાગ્ય) હોય છે ને પર્વત! ભક્તિ કર્યા છતા પ્રાપ્ત્યના વશથી જેને

માત્ર જ્ઞાન થતું નથી, તે મહિરૂપમા જાય છે, અને ત્યા જઈ પોતે હચ્છતો ન હોય છતા મમત્ર લોગોને તે પામે છે પછી હે પર્વત! (તે લોગો લોગી) છોડે મારા ચૈતન્યસ્વરૂપનું જ્ઞાન તેને સારી રીતે ધાય છે અને તે જ્ઞાન વતા નદાકાળ માટે તે મુક્ત થાય છે મુક્તિ તો જ્ઞાનથી જ ધાય છે, બીજા પ્રધરે થતી નથી જે મનુષ્યને દ્રવ્યમા ગ્રહેવા પ્રત્યગામા ઉપ મારુ—નર્વોદ્ધૃષ્ટ જ્ઞાનસ્વરૂપનું જ્ઞાન આ લોકમા જ ધાય છે, તેના પ્રાણ (બીજા દેહમા) જતા નથી, પણ ચારી જ પ્રલય થઈ પ્રલયને પામે છે, કેમ કે જે પ્રલયને જાણે છે, તે પ્રલય જ બની જાય છે જેમ હકમા (ધર્મેશ્વર) સહેવું નોતું (ભુવાઈ જવારૂપ) આનદથી હકાઈ જાય છે, પણ (યાદ થવારૂપ) ધતા જે (સોતું) પ્રથમ મેળવેવું હતું, તે જ પાછું આપે છે, તેમ પોતાનું આત્મસ્વરૂપ પ્રથમથી હયાત જ છે, છતા અજ્ઞાનને લીધે હકાઈ ગયું હોઈ પાછળથી જ્ઞાન દ્વારા અજ્ઞાનનો નાશ થવાથી તે મેળવું જ મેળવાય છે હે પર્વતોમા ઉત્તમ! મારુ સ્વરૂપ (પ્રલય) માયાતા કાર્ય ધર્મદિ અને તેના કારણરૂપ માયા એ બનેથી જુદું જ છે જેમ આસ્તીમા પ્રતિબિંબ દેખાય છે, તેમ આ દેહમા તેનો અનુભવ થાય છે અને જેમ જળમા (એ આગ્ની કરતા પણ સ્વચ્છ) પ્રતિબિંબ દેખાય છે, તેમ પિતૃલોકમા (આ દેહ કરતા પણ વધારે સ્વચ્છ પ્રલયનો) અનુભવ થાય છે જેમ છાયા અને તાપ સ્વચ્છ તથા સ્પષ્ટ અનુભવાય છે, તે જ પ્રમાણે મારા (મહિરૂપ) લોકમા (પિતૃલોક કરતા પણ વધારે) સ્વચ્છ તથા સ્પષ્ટ પ્રલયજ્ઞાન અનુભવાય છે, જેમા દૈતનું ભાન જ હોતું નથી જે મનુષ્ય વૈરાગ્યવાન હોય છતા જ્ઞાન થયા પિતા જે મનુષ્ય પામે છે, તો એક કંડપ સુધી પ્રલયોદ્ધમા તે નિત્ય વસ્તે છે અને પછી પવિત્ર શ્રીમતોને ઘેર તેનો ફરી જન્મ થાય છે, ત્યા એ જ્ઞાનમાધન કરે છે, તેથી અવશ્ય તેને જ્ઞાન થાય જ છે હે સન્ત! જ્ઞાન અનેક જન્મે થાય છે, પણ એક જ જન્મે થઈ જતું નથી, માટે હકાઈ પશ્ચિમની જ્ઞાન માટે યત્ન કરવો જોઈએ, નહિ તો મોટું નુકસાન થાય છે, કેમ કે આ (મનુષ્યનો)

જન્મ ફળે દુર્લભ છે, તેમા પણ પ્રથમતા (પ્રાજ્ઞાણ) વર્ણમા જન્મ દુર્લભ છે અને તેમા પણ વેદોની પ્રાપ્તિ દુર્લભ છે (કદાચ વેદપ્રાપ્તિ થઈ હોય તોપણ) શમ-દમોદિ છ સાધનસપત્તિ, યોગસિદ્ધિ અને ઉત્તમ ગુરુની પ્રાપ્તિ આ સર્વ સામગ્રી આ (પ્રાજ્ઞાણતા) જન્મમા પણ દુર્લભ છે વળી ઇદ્રિયોનું સામર્થ્ય અને શરીરનું સસક્રીપણ પણ દુર્લભ છે અને (તે કદાચ મળ્યું હોય તોપણ) મોક્ષની નિઃશયી થવી તે તો અનેક જન્મોના પુણ્યોથી થાય છે, માટે આ સકળ સાધનો પ્રાપ્ત થયા હોય, છતાં જે મનુષ્ય જ્ઞાન માટે પ્રયત્ન કરતો નથી, તેનો જન્મ વ્યર્થ થાય છે આ કારણથી હે રાજા! યથાશક્તિ જ્ઞાન માટે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ, કેમ કે શ્રવણાદિ દ્વારા જ્ઞાન માટે યત્ન કરતો મનુષ્ય કાણે કાણે અશ્વમેધનું ફળ પામે છે જેમ દૂધમા થી ગુમ રહ્યું છે, તેમ પ્રત્યેક પદાર્થમા પ્રજ્ઞ ગુમ રહેલ છે, માટે મનરૂપ સ્વેચ્છાથી કાયમ મથન કરવું જોઈએ, કેમ કે જ્ઞાન મેળવીને જ (મનુષ્ય) કૃતાર્થ થાય છે, આયો વેદાતતો ઢઢેરો છે આ સર્વે મેં દૂધમા તમને કહ્યું, આથી વધારે તમે શુ સાંભળવા ઇચ્છો છો ૧૧-૪૫

જ્ઞાન લક્ષ્યા કૃતાર્થ સ્યાદિતિ વેદાન્તઙિણિદમ્ ।
સર્વમુક્ત સમાસેત્ કિં મૂઢઃ યોનુમિત્તઙ્ગિ ॥૪૫॥
ઈતિ શ્રીવેદોભાગવતમહાપુરાણમા ત્રયમ સ્કપ વિરે
અધ્યાય ૩૮ મો નમઃ

અધ્યાય ૩૮ મો*

દેવીના સ્થાનો, પ્રતો ને મહોત્સવો

દિમાન્ત્ર ઝગચ

ક્વતિ સ્થાનાનિ દેવેશિ દ્રણ્યાનિ મહીનલં ।
મુચ્યાનિ ચ પવિત્રાણિ દેવીવિવત્તમાનિ ચ ॥
હિમાચલે પૂધ્યુ હે દેવેશ્વરી! પૃથ્વી પર (તમને) દેવીને અત્યંત પ્રિય, મુખ્ય અને પવિત્ર કેટલા સ્થાનો દર્શન કરવા યોગ્ય છે તેમ જ તમને સતોપ આપનારા પ્રતો તથા ઉત્સવો પણ કેટલા છે, તે સર્વ મને કહો, જેથી હે માતા! મનુષ્ય કૃતાર્થ થાય શ્રીદેવી યોગ્યા દરેક દેવતાની વસ્તુ મારું

* આ અધ્યાયમાં ૧૦ પ્રકારના દેવોની દેવીના મંત્ર નામો, પ્રતો તથા સ્થાનો દ્વંધ્યા નમસો

સ્થાન જ છે, દરેક સમય મારા વ્રતરૂપ જ છે અને સર્વકાળે મારા ઉત્સવો થઈ શકે છે, કેમ કે હું સર્વ સ્વરૂપ છું, છતાં હે પર્વતરાજા! ભક્તો ઉપરના પ્રેમથી કઈ કઈ (વિશેષ) હવે કહું છું, તમે આવધાન થઈ મારું વચન સાંભળો (દક્ષિણમા) કોલાપુર મારું મોટું સ્થાન છે, ન્યા લક્ષ્મી કાયમ રહે છે, ખીજુ (સંઘાદિમા) ન્યા રેણુકા રહ્યા છે, તે માતૃ પુર મારું મોટું સ્થાન છે નીજુ તુલજાપુર સ્થાન છે, તેમ જ સમશ્વ ગૃસ્થાન, હિંગુલાદેવીનું મોટું સ્થાન, નવાલામુખીનું સ્થાન, શાકભરીનું સ્થાન, હામરી દેવીનું ઉત્તમ સ્થાન, શ્રીરક્તદત્તિકાનું સ્થાન, દુર્ગાનું સ્થાન, વિંધ્યાચલીનવાસિનીનું સર્વ કરતા ઉત્તમોત્તમ સ્થાન, અન્નપૂર્ણીનું સર્વોત્તમ મહાસ્થાન, કાચીપુર, ભીમાદેવીનું ઉત્તમ સ્થાન, વિમલાદેવીનું સ્થાન, (કર્ણી ટક દેશમા) શ્રી ચંદ્રલાદેવીનું મોટું સ્થાન, કૌશિકીનું સ્થાન, નીલ પર્વત ઉપર નીલાખાનું શ્રેષ્ઠ સ્થાન, અપ્સૂતદેવરીનું સ્થાન, પવિત્ર શ્રીનગર, નેપાલમા ગુહાકાલીનું મોટું પ્રતિષ્ઠિત સ્થાન, હાલાચ્યમા મીના ક્ષીનું શ્રેષ્ઠ સ્થાન તેમ જ ન્યા સુદરી દેવી ગદ્યા છે તે વેદારણ્ય મહાસ્થાન, ન્યા ભુવનેશ્વરી રહ્યા છે તે (પુષ્પોત્તમ ક્ષેત્રની પાસે) ચોકાખગ સ્થાન, (દક્ષિણ દેશમા મલ્લારી સ્થાન તરીકે પ્રસિદ્ધ) મહાલસાનું સ્થાન, (વિરાટ દેશમા) યોગેશ્વરીનું સ્થાન, ચીન દેશમા પ્રખ્યાત નીલસસ્ત્રનીનું સ્થાન, વેવનાથમા નવોત્તમ મનાવેલું ખગલાદેવીનું સ્થાન, શ્રીમાન અક્ષીતેષ નામનું મારું ભુવનેશ્વરીનું સ્થાન અને કામરૂ દેશમા ન્યા ઝમાખ્યા નની મહાદેવીનું યોગિનમકળ પડ્યું છે, તે નીત્રિપુત્રીરીનું સ્થાન છે આ સ્થાન આખી પૃથ્વી પર નર્વ લોનોમા સ્તરૂપ છે, કેમ કે ત્યા મહામાયા વસે છે, પૃથ્વી પર આના કરતા વધારે ઉત્તમ સ્થાન કોઈ સ્થળે નથી, ન્યા (દર મંદિરે) દેવીની પ્રતિમા સા વ્રત રત્નવત્ થાય છે, ત્યાના નાં દેવો પર્વતરૂપ થઈ ગયા છે અને મોટા દેવો પણ ત્યા પર્વતોમા રહે છે ત્યા પી નવની પૃથ્વીને વિદ્યનોએ દેવીરૂપ રૂપ છે, માટે નની દેવીના યોગિગટરૂપ એ સ્થાનની વચ્ચે ઉત્તમ ખીનું સ્થાન નથી. વળી શ્રીમાન પુષ્પોત્તમ ગાયત્રીનું શ્રદ્ધ

સ્થાન કહેવાય છે, અમરેશમાં ચડિકાદેવી ગ્હે છે અને પ્રભાસમાં પુષ્કરેક્ષિણી દેવી વસે છે; તેમ જ નૈમિષારણ્ય મહાસ્થાનમાં લિંગધારિણી દેવી, પુષ્કર-ક્ષમાં પુરાણતા દેવી, આપાદીમાં રતિદેવી, ચડમુદી મહાસ્થાનમાં પરમેશ્વરી દિતિદેવી, મારભૂતિમાં ભૂતિદેવી, તાકુલમાં તકુલેશ્વરી, હરિશ્ચંદ્ર ક્ષેત્રમાં ચંદ્રિકાદેવી, શ્રીગિરિમાં શાકરિ, જ્યેષ્ઠસ્વર ક્ષેત્રમાં ત્રિશૂલાદેવી, આમ્રાતકેશ્વરમાં સૂદમાદેવી, ઉજ્જયિનીમાં શાકરીદેવી, મધ્યમ નામના ક્ષેત્રમાં શર્વાણીદેવી, દેદાર નામના મોટા ક્ષેત્રમાં માર્ગદાયિની દેવી, ભૌરવ ક્ષેત્રમાં ભૌરવી દેવી, ગયા ક્ષેત્રમાં મગલાદેવી, કુરુક્ષેત્રમાં સ્થાણપ્રિયદેવી તાકુલ ક્ષેત્રમાં સ્વાયંભુજીદેવી, કનખલ ક્ષેત્રમાં ઉગ્રાદેવી, વિમલેશ્વર ક્ષેત્રમાં વિશ્વેશાદેવી, ચાટુલાસ ક્ષેત્રમાં મહાનદા, મહેન્દ્ર ક્ષેત્રમાં મહતદ્રા, ભીમક્ષેત્રમાં ભીમેશ્વરી, વસ્ત્રાપથ ક્ષેત્રમાં શાકરીદેવી, આર્ધકૌટિક ક્ષેત્રમાં સ્ફટાણી, અવિમુક્તમાં વિશાલાક્ષી, મલાલય ક્ષેત્રમાં મહાભાગા, ગોકર્ણમાં ભદ્રકર્ણી, ભદ્રકર્ણ ક્ષેત્રમાં ભદ્રાદેવી, સુવર્ણક્ષમાં ઉત્પલાક્ષી, સ્થાણક્ષેત્રમાં સ્થાણીક્ષા, કમલાલયમાં કમલાદેવી, (દક્ષિણમાં સમુદ્ર પાસે) છગાડક ક્ષેત્રમાં પ્રચડા દેવી, કુરુકલમાં ત્રિસંધ્યા, માકોટમાં મુકુટેશ્વરી, મડલેશ્વરમાં શાકડી, દારાજર (પર્વત)માં કાલી, શકુલમાં ધ્વનિ, સ્ખાલકેશ્વરમાં સ્ખાલાદેવી અને ગાનીઓના હૃદયક્રમણમાં પરમેશ્વરી હલ્લેખાદેવી રહે છે હે પર્વતોમા ઉત્તમ! (મને) દેવીને અત્યંત પ્રિય આ સ્થાનો તમને કહ્યા, તે તે કોનોનું માહાત્મ્ય પ્રથમ સામળી પછી તેમાં કહેલા વિધિથી દેવીનું પૂજન કરવું અથવા હે ઉત્તમ પર્વત! સર્વ ક્ષેત્રો કાશીમાં છે, માટે દેવીની ભક્તિમાં સદા તત્પર રહેતા મનુષ્યે કાયમ ત્યા જ વાસ કરવો, કેમ કે ત્યા દેવીના સ્થાનોનું દર્શન કરતો, નિરતર દેવીનો (ગત) જપ કરતો અને દેવીના ચરણક્રમણનું ધ્યાન કરતો મનુષ્ય (સસારરૂપ) બાંધ નથી મુક્ત થાય છે હે પર્વત! જે મનુષ્ય સવારમાં બેઠી દેવીના આ નામોની પાઠ કરે છે, તેના પાપો તે જ ક્ષણે ભસ્મ થાય છે, જે મનુષ્ય શ્રાવના સમયે ગ્રાહ્યોની આગળ આ નિર્ભજ નામોની પાઠ કરે છે, તેના સર્વ પિતૃઓ મુક્ત થઈ શ્રેષ્ઠ ગતિને

પામે છે હે ઉત્તમ વ્રતવાળા! હવે ત્રીઓ તથા પુરુષોએ કાળજીથી કરવા યોગ્ય મારા વ્રતો તમને હું કહું છું, અનંતનૃતીયા નામનું વ્રત, રસકર્તાણિની વ્રત અને આર્દ્રાનદકર નામનું વ્રત—આ ત્રીજા વ્રતો છે, તેમ જ ગુકવારનું વ્રત, કૃણ્ણપક્ષની ચૌદશનું વ્રત, મગળવારનું વ્રત અને પ્રદોષનું વ્રત પણ છે, જે પ્રદોષવ્રતમાં મહાદેવ પોતે દેવીને આસન પર બેસાડી રાત્રિના આરભસમયે દેવોની સાથે રહી તેમની આગળ નૃત્ય કરે છે, માટે દરેક પખવાડિયે ઉપવાસ કરી રાત્રિના આરભરૂપ પ્રદોષકાળે દેવીનું પૂજન કરવું, કેમ કે તે વ્રત દેવીને વધારે પ્રીતિ કરનાર છે, તે જ પ્રમાણે હે પર્વત! સોમવારનું વ્રત પણ મને અત્યંત પ્રસન્ન કરનાર છે, માટે તે વ્રતમાં પણ દેવીનું પૂજન કરી રાત્રે ભોજન કરવું વળી (શરદ સંતુના તથા વસંતઋતુના) બે નવરાત્રના વ્રત પણ મને પ્રીતિ કરનારા છે એ પ્રમાણે હે રાજા! ધીરજ પણ નિત્યનેમિત્તિક વ્રતોને જે મનુષ્ય મારી પ્રીતિ માટે મત્સરરહિત થઈ કરે છે, તે મારો ભક્ત હોઈ મને પ્રિય થઈ મારી સાથે એકતારૂપ માનુષ્ય મુક્તિ પામે છે વળી હે રાજા! દોલોત્સવ* વગેરે ઉત્સવો પણ કરવા જોઈએ તે જ પ્રમાણે મારા ભક્તો મારો શયનોત્સવ,† જાગરણોત્સવ,‡ સ્થોત્સવ,§

× આ દોલોત્સવ માટે દેવીપુરાણમાં આ પ્રમાણે કહ્યું છે સમજી મનુષ્યે ચૈત્ર સુદિ ત્રીજાના દિવસે દોલોત્સવ કરવો, એટલે તે દિવસે શકર ચંદ્રિત દેવીની કેસર, રાગર, કપૂર, મધિ, વરઝો, સુગંધી પદાર્થો, માખા, પૂપ, દીવા વગેરેથી ખાસ પૂજ કરવી અને નતને હિરોળે ઝુલાવવા એવી શિવપાર્વતી પ્રસન્ન થાય છે

* આ ઉત્સવ આપાદી પૂનમ પછી લાગવી જ ત્રીજાના દિવસે કરવાનો છે

+ આ ઉત્સવ કાર્તિકી પૂનમ પછી લાગવી જ ત્રીજાના દિવસે કરવાનો છે

= આ ઉત્સવનો વિધિ શિવપુરાણમાં આ પ્રમાણે કહ્યો છે ચત્પાઠ સુદી ત્રીજાના દિવસે આ ઉત્સવ કરવો. તે દેવીને ઘણું જ પ્રિય છે તેમાં પૂજ્યોને રથ માનવો, યદ્ર સૂર્યને રથના પૈય જાણવા વેદોને ઘોડા જાણવા, બ્રહ્માને સારથિ માનવા, આ રીતે નિત્યે મહિષાસુરોથી જડેલા અને પુષ્પમાળારાશીથી શુભગરદેશ રથ કપ્પી તેમાં દેવીને પથસવવા અને પછી બુદ્ધિમાન મનુષ્યે આવી ભાવના કરવી કે લોકોની

દમનોત્સવ અને શ્રાવણ માસમા (પૂનમના દિવસે) મને પ્રીતિકારક પવિત્રોત્સવ પણ કરવો, આ રીતે બીજા પણ મોટા ઉત્સવો હમેશા કરવા (તે તે ઉત્સવોમા) માસમા જ મનવાળા ભક્તો મારા ભક્તોને, સુવાસિની નીચોતે, કુમારિકાઓને તથા બટકોને પ્રેમથી (તેઓમા) મારી બુદ્ધિ સમીતે જમાડવા, તેમ જ ધનના ખર્ચમા ઈશ્વરસાદ કર્યા વિના પુષ્પો વગેરેથી તેમનું પૂજન કરવું આ રીતે દર વર્ષે આગસરહિત થઈ ભક્તિથી જે (વ્રતો) કરે છે, તે ધન્ય તથા કૃતાર્થ થઈ અનાયાસે મારી પ્રીતિનું પાત્ર થાય છે આ બધું મને પ્રીતિ કરનાર દુઃખમા મેં કહ્યું, તે શિષ્ય ન હોય તથા ભક્ત ન હોય તેને કહી ન આપવું (કહેવું નહિ) ૧-૪૯

સર્વમુક્ત સમાસેન મમ પ્રીતિપ્રદાયકમ્ ।

નાશિકાપાય પ્રદાતવ્ય નામકાપ્ય કદાચન ॥૪૯॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમધ્યપરમપ્રકાશ સમમ સ્કંધ વિશે

અધ્યાય ૩૯ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૩૯ મો⁺

દેવીપૂજનવિધિ

દિમાલ્ય ડવાચ

દેવદેવિ મહેશાનિ કરુણાસાગરેન્દ્રિકે ।

મૃદ્ધિ પૂજાવિધિં સમ્પન્ન યથાવદ્વચુતા નિઙ્ગમ્ ॥૧॥

દિમાલયે કહ્યું હે દેવોતા દેવિ! હે મહેદેવરિ! હે કરુણાના સમુદ્ર! હે આબિજે! હવે તમાને પોતાની પૂજનનો વિધિ બતાવેર સારી રીતે કહો

શ્રીદેવી બોલ્યા હે સગન્! જગદ્દેવોને જે પ્રમાણે પ્રિય છે, તે પ્રમાણે (તેમની) પૂજનવિધિ કહ્યું છું, તેને હે પતિશ્રેષ્ઠ! તમે અત્યંત શ્રદ્ધા સાથે

સ્થા મદે તથા તપાન નાદે દેવો ત્વમા તિલ્લ્યા છે પછી ત્વ નાદે, ત્યારે નાદ વ્યથિત કરવા ને પ્રાર્થના કરવી કે હે દેવિ! શરણાત અમારું રાજ્ય કરો. પછી વાદ્યો ૧ યજ્ઞપુષ્પક રત્ને નીચે વર્ણવ્યા ને ત્વ દેવીની પૂજા કરો પાછા વાગ્દેવે જાગેરે પેર આવજુ

- નાદ રત્ને પૂજનમા રત્ને જગદેવો હોય છે, તેના વિશે પાંચાગ્રોમા પ્રકટ છે

+ ત્વ અથવા ત્વ તુલ્યારીત દેવોથી ભાવનોનું પૂજન કરવાને, દેવી દેવો પ્રવચન થાય છે

સાભળો મારી પૂજા જે પ્રકારની છે બાહ્ય અને આભ્યંતર તેમા બાહ્યપૂજા પણ જે પ્રકારની છે. વૈદિકી અને તામિકી હે પર્વત! મૂર્તિભેદને લીધે વૈદિકી પૂજા પણ જે પ્રકારની છે જેઓ વેદોક્ત દીક્ષાવાળા હોય, તેઓએ વૈદિકી પૂજા કરવી અને તત્ત્વોક્ત દીક્ષાવાળાઓએ તામિકી પૂજા કરવી આ રીતનું પૂજનરહસ્ય જાણ્યા વિના જે મૂઢ મનુષ્ય વિપરીત કરે છે, તે અવશ્ય (નરકમા) પડે છે તેમા પહેલી જે વૈદિકી પૂજા કરી, તે હું કહું છું હે પર્વત! અનત મસ્તકો, નેનો તથા ચરણોવાળુ, સર્વ શક્તિથી યુક્ત, પ્રેરક અને પરથી પણ પર મારુ જે સર્વોત્કૃષ્ટ મોટું સ્વરૂપ તમે જોયું, તેનું જ કાયમ પૂજન, ધ્યાન તથા સ્મરણ કરવું અને તેને જ સદા નમન કરવું આ પ્રથમ પૂજનનું સ્વરૂપ કહ્યું હે પર્વત! તમે શાત, ઓક્ષત્ર મનવાળા અને દમ તથા આહારક થી રહિત થઈ તે મારા વિરાટ સ્વરૂપને જ ઉત્કૃષ્ટ માનો, તેનું જ પૂજન કરો, તેને જ શરણે જાઓ, તેને જ ચિત્તાથી જુઓ, તેનો જ જપ કરો અને તેનું જ સર્વકાળ ધ્યાન કરો, પ્રેમયુક્ત અનન્ય ભક્તિથી મારા ભાવને પામેલા તમે થોડો વડે મારુ જ યજન કરો અને તપ તથા દાનોથી મને જ સતોધો એમ કરતા મારી કૃપા ધવાથી તમે સસાર રૂપ બધનથી મુક્ત થશો હું પ્રતિજ્ઞા કરું છું કે જેઓ માત્ર પસંદગી હોઈ મારામા આનંદત વિરા વાળા માત્ર ઉત્તમ ભક્તો મનાયા છે, તેઓને તરત જ આ સમાગ્રમાથી હું ઉદ્ધાર કરું છું કે સગન્! કર્મયુક્ત ધ્યાનથી અથવા ભક્તિયુક્ત જ્ઞાનથી અવન્ય હું પ્રાપ્ત કર્યા ચોગ્ય છું, પા! દેવજ કર્મોથી હું પ્રાપ્ત કર્યા ચોગ્ય નથી (આ ઉપરથી એમ ન નમનવું કે, કર્મો કેરુ નકામા છે, કારણ કે કર્મો ૩૫) ધર્મ કર્યાથી ભક્તિ ઉપજે છે અને ભક્તિથી જ્ઞાન થાય છે શુભિચ્છા તથા સ્મૃતિઓએ જ જે કહ્યું છે, તે ધર્મ જ્ઞેય છે અને બીજા સાગ્રોએ જે કહ્યું છે, તે ધર્મોમાન જ્ઞેય છે નાનું તથા

× અથવા જેઓ જે પૂજમા નિર્ધારિત ન હોય તેમજ એને વર્ધક હોય છતાં નહિયે પૂજા કરે નહાય પાને નહિયે હોય છતાં વર્ધક પૂજા કરે તેનું નમન જ પાર છે

સર્વશક્તિવાળી માગથી વેદ ઉત્પન્ન થયા છે અને મારામા અજ્ઞાન નથી, તેથી વેદ અપ્રમાણભૂત નવી સ્મૃતિઓ પણ વેદનો અર્થ લઈ સ્વાર્થ છે તેથી મનુ વગેરેની સ્મૃતિઓ પણ પ્રમાણરૂપે ઈચ્છાય છે કદાચ કોઈક સ્થળે (સ્મૃતિ કે પુરાણ વગેરેમાં) તત્તોક્ત અર્થ તરફ લક્ષ્ય રાખી વેદભિન્નશાસ્ત્રોમાં કહેલો ધર્મ (કેટલાક શાસ્ત્રકારો) કહે છે, તેટલો ભાગ વૈદિક લોકોએ સ્વીકાર્યો જ નહિ (વેદભિન્ન) બીજા શાસ્ત્રકારો અજ્ઞાનને લીધે ઉત્પન્ન થયા છે અને અજ્ઞાનરૂપ દોષથી દુષ્ટ છે, માટે તેઓના વચન પ્રમાણભૂત નથી આ કારણથી મોક્ષની ઈચ્છાવાળા મનુષ્યે સર્વ પ્રકારે વેદનો આશ્રય કર્યો, કારણ કે લોકમાં જેમ સંજ્ઞાની આજ્ઞા કહી તોડાતી નથી, તેમ વેદ પણ સર્વેશ્વરી મારી આજ્ઞારૂપ હોઈ મનુષ્યો તેનો ત્યાગ કેમ કરી શકે? મારી (એ) આજ્ઞા જળ વાય તે માટે તો મેં બ્રાહ્મણો તથા ક્ષત્રિયોની જ્ઞાતિઓ ઉત્પન્ન કરી છે માટે વેદના વચનને મારા રહસ્યરૂપ જાણવા હે પાત! જ્યારે જ્યારે ધર્મ ઓછો થાય છે અને અધર્મનો ઉદય થાય છે, ત્યારે ત્યારે હું અવતારો લઉં છું, હે રાજા! દેવો તથા દૈત્યોનો વિભાગ પણ આથી જ થયો છે જેઓ એ વેદધર્મ આચરતા નથી, તેઓને ક્રાયમ શિક્ષા કરવા મેં નરકો ઉત્પન્ન કર્યા છે, જેઓને સાભળવાથી પણ નાસ થાય છે જે મનુષ્યો વેદધર્મ છોડી બીજા ધર્મનો આશ્રય કરે છે, તેવા અધર્મીઓને રાજાએ પોતાના દેશમાંથી હાડી કાઢવા, તેવા અધર્મીઓને બ્રાહ્મણોએ બોલાવવા પણ નહિ અને હરકોઈ દિગ્વિજયોએ તેઓને પકિતમાં લેવા નહિ શ્રુતિ-સ્મૃતિથી વિરુદ્ધ જુદા જુદા બીજા જે શાસ્ત્રો આ લોકમાં છે, તે બધા તામસ જ છે (પાપી લોકે વેદધર્મનું આચરણ કરે, તો તેઓની પણ સદ્ગતિ થાય અને કર્મોની નિવિનતા ન ગ્હેતા પ્રપચ્ચની પણ વિવિનતા ન રહે, માટે) શકે પાપીઓને મોહ ઉપગમવા ખાતર જ વામ, ત્રાપાલિક ડેવક તથા ભેસ્વાગમ (શાસ્ત્રો)

રચ્યા છે બીજું કઈ કાગળ નથી વની પૂર્વે દક્ષ, ભૃગુ તથા દધીમિના ગ્રાપથી જે ઉત્તમ બ્રાહ્મણો વેદબ્રાહ્મ કરવા હતા તેઓનો ઈગ્રધિયે પગધિયે ઉદાર કરવા માટે પણ વડર રોવ, વેધુલ, સૌર, શકિત તથા ગણપત્ય વગેરે ગાત્રો (અને સાપદાયો) રચ્યા છે તે તે શાસ્ત્રોમાં કોઈ કોઈ સ્થળે વેદથી અવિરુદ્ધ અશ પણ કહ્યો છે, તેને વૈદિકોએ સ્વીકાર વામાં કહી કોઈ હસત નથી, પણ સર્વ રીતે વેદથી જુદો જ અર્થ હોય તે માટે દિગ્વર્ણ અધિકારી નથી, પરંતુ જેને વેદનો અધિકાર ન હોય, તે તો તેમાં અધિકારી છે જ, માટે વૈદિક મનુષ્યે મારી પ્રયત્નથી વેદનો જ આશ્રય કર્યો, કેમ કે (વેદોક્ત) ધર્મથી યુક્ત જ્ઞાન જ પરબ્રહ્મનો સાક્ષાત્કાર કરાવે છે સર્વ ઇચ્છાઓ ત્યજીને મારે જ શરણ આવેલા સર્વ પ્રાણીઓ પર દયાવાળા, માન તથા આકારથી રહિત, મારામાં ચિત્તાવાળા, મારામાં પ્રાણ વાળા અને મારા સ્થાનોની વાતોમાં આસક્ત જે સત્યાસીઓ, વાતપ્રસ્થો, ગૃહસ્થો તથા બ્રહ્મચારીઓ હમેશા ભકિતથી મારા વિરાટ સ્વરૂપની ઉપાસનારૂપ યોગની ઉપાસના કર્યા કરે છે, તેઓ ક્રાયમ તેમાં જ લાગેલા રહેવાથી તેમના અજ્ઞાનરૂપ અધિકારનો જ્ઞાનરૂપ સૂર્યના પ્રકાશથી હું નાશ કરું છું એમાં સશય નથી આમ હે પર્વતોના અધિપતિ! પહેલી વૈદિક પૂજનનું સ્વરૂપ મેં દક્ષના તમને કહ્યું, હવે (મૂર્તિના ભેદવાળી) બીજી વૈદિક પૂજન હું કહું છું મૂર્તિમાં, સ્થાડિલમાં, સૂર્ય કે સદ્રતા મહાજગત, જળમાં, બાણલિંગમાં, ચત્રમાં, મોટા વનમાં અથવા પોતાના હૃદયકમળમાં પરથી પણ પર, સનુષ્ટ દયાથી પૂર્ણ, જીવાન વયતા, લાલથી પણ લાલ, સોદર્યના સારની સીમારૂપ, સર્વ અવયવોમાં સુદર, સુગારસથી ભરપૂર, ભકતની પીડાથી સદાય વ્યાકુળ, પ્રસન્નતાથી સુદર મુખરાળા, સર્વની માતા, મુકુટમાં અર્ધચંદ્રને ધારણ કરનારા, પાશ, અકુસ, વર તથા અભયને ધારણ કરતા અને આનંદરૂપ દેવીનું ધ્યાન કરી પોતાના ધન પ્રમાણે પૂજના સાધિત્યોથી પૂજન કરતું જ્યાં સુધી આભ્યતરપૂજનમાં અધિકાર ન થાય ત્યાં સુધી આ બ્રાહ્મપૂજન જ કર્યું

* અર્થાત્ વેદોની રૂપ કરનારા દેવો અને વેદોને નાશ કરનારા દેવો-આદિ વિષ્ણવ પદ્મ વેદોના દોષથી જ થયે છે

કરવી; પછી આભ્યંતર પૂજનમા અધિકાર થાય, એટલે આ બાહ્યપૂજા છોડી દેવી, જે આભ્યંતર પૂજા છે, તે તો જ્ઞાનરૂપ બ્રહ્મમા ચિત્તનો લય કરવા-રૂપે જ કહેવાય છે, કેમ કે ઉપાધિરહિત જે જ્ઞાન છે, તે જ મારું સર્વોત્કૃષ્ટ સ્વરૂપ છે. માટે જ્ઞાનરૂપ મારા સ્વરૂપમા કોઈ પણ આશ્રયથી સંહિત જ ચિત્ત સ્થાપવું જોઈએ. જ્ઞાનરૂપ સિવાયનું જગત તો માયા-મય હોઈ મિથ્યા છે, માટે સસારનો નાશ કરવા સારુ સાક્ષીરૂપ તથા આત્માનું મારું ભક્તિયોગ-થી યુક્ત અને નિર્વિકલ્પ ચિત્તથી ચિત્તન કરવું હે પર્વતશ્રેષ્ઠ! હવે પછી બાહ્યપૂજનનો વિસ્તાર હું કહું છું, તેને તમે સાવધાન મનથી સાંભળો. ૧-૪૭

મતઃ પરં વાહ્યપૂજાવિસ્તારઃ કથ્યતે મયા ।

સાવધાનેન મનસા શૃણુ પર્વતસત્તમ ॥૪૭॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા નમ્રમ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૩૯ મો અંત્યમ

અધ્યાય ૪૦ મો*

આદ્યપૂજાવિધિ

દેવ્યુગ્ધ

પ્રાતઃસ્થાય શિરસિ સંસરેત્ પદ્મમુચ્ચલમ્ ।

ફૂરારામં સ્મરેત્ તત્ર ધ્રીગુલં નિજરૂપિણમ્ ॥ ૧ ॥

શ્રીદેવી યોહ્યા . પ્રાત કાળમા ઊઠી બ્રહ્મરૂપમા ઉત્તમજાળ (સહસ્ત્રાર) કમળનું સ્મરણ કરવું અને તેમા કપૂર જેવી (ધોળી) કાતિવાળા, આત્મસ્વરૂપ, અતિપ્રસન્ન અગ્રકૃતા આભૂષણોથી શણગારેલ અને પોતાની પત્ની સંહિત શ્રીગુરુનું ધ્યાન કરવું પછી ગુરુને નમસ્કાર કરી વિદાન મળ્યું હોય તો શક્તિનું સ્મરણ કરવું (જેમ કે બ્રહ્મરૂપમા જવારૂપ) 'પ્રથમ પ્રયાણ વખત ચૈતન્યસ્વરૂપે પ્રકાશની, (બ્રહ્મરૂપમાથી મૂલાધારમા) પાછી આવવાના સમયે આનંદરૂપ અમૃતથી ભરેલી, સુપુષ્પા નારીરૂપ અંદરના માર્ગમા આવડન કરતી ને અનુલય બળવાળી આનંદરૂપ કુન્દલિની શક્તિનું હું શરણ લઉં છું.' આમ કુન્દલિનીનું ધ્યાન કર્યો પછી તે કુન્દલિનીના મધ્યમાં સચ્ચિદાનંદસ્વરૂપ મારું ધ્યાન કરવું અને પછી

* આ અધ્યાયમા પિસ્તાગ્રીન શ્લોકોથી હવે પછી બાહ્યપૂજાનો વિધિ બતાવર રીતે કહેવાય.

શીવ વગેરે સર્વ ક્રિયાઓ સમાપ્ત કરવી. ઉત્તમ દિગ્-વર્ણ મને પ્રસન્ન કરવા માટે અગ્નિહોત્ર હોમ કર્યો પછી પોતાના આસન પર બેસી પૂજનનો સંકલ્પ કરવો. પ્રથમ ભૂતશુદ્ધિ તથા માતૃકાન્યાસ કરી દરેક અક્ષરે માયાબીજ મૂકી કાયમ માતૃકાન્યાસ કરવો. પછી મૂલાધારમા હ્રાકરનો, હ્રદયમા રાકરનો, બે ભમરના મધ્યમા હ્રીકરનો તથા મસ્તકમા હ્રોકરનો ન્યાસ કરવો વળી તે તે મંત્રોને ઉદ્દેશીને કહેલા બીજ સર્વ ન્યાસો પણ કરવા પછી પોતાના દેહમાં ધર્મ વગેરેથી પીડનીનું કલ્પના કરવી અને તે પછી પ્રાણાયામથી વિકસિત થયેલા હ્રદયકમળમા પાંચ મહાપ્રેતોવાળા આસનરૂપ મારા સ્થાનમા વિદાન પુરુષે મહાદેવીનું ધ્યાન કરવું. બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, રુદ્ર, ઈશ્વર અને સદાશિવ આ પાંચ મહાપ્રેતો મારા (આસનના) પાયાના મૂળમા રહ્યા છે. આ પાંચ દેવો પાંચ મહાભૂતોના અધિપતિઓ છે અને હું માયા-વિશિષ્ટ બ્રહ્મરૂપ છું, તેમ જ આ પાંચ દેવો (જગત, સ્વપ્ન, સુષુપ્તિ, તુરીયા તથા તુરીયાતીતા આ) પાંચ અવસ્થાઓના અધિપતિઓ છે અને હું દેવી તો તુરીયાતીતા અવસ્થાથી પણ સર્વ પ્રકારે અધિક બ્રહ્મરૂપ છું, તેથી એ પાંચે દેવો મારા આસન-પણાને પામ્યા છે, એમ શક્તિશાસ્ત્રોમા કાયમ પ્રસિદ્ધ છે. (તેમા બ્રહ્માદિ ચાર દેવો આસનના પાયાઓરૂપ છે અને સદાશિવ આસનના પાટિયારૂપ છે, એમ સમજવું.) એમ ધ્યાન કરી માનસિક પૂજા સાહિયોથી મારું પૂજન કરવું અને જપ કરવો પછી એ જપ શ્રીદેવીને આર્પણ કર્યો પછી (શારદામા કહ્યા પ્રમાણે) અર્ધસ્થાપન કરવું અને પાનાસાદન કરી ફટ્ એ મંત્રની છાંટેના જળ વડે

— આ પીડની ઉપર મધ્યમા અન્નચાર નમઃ, પદ્માર નમઃ, અ સ્વર્ગચલાર નમઃ, મ વહ્નિમંદલાર નમઃ, ય સત્ચાર નમઃ, ર રક્ષતે નમઃ, વં તમસે નમઃ, અને પૂર્વ વગેરે દિશાઓમાં આ આમને નમઃ, અ અન્તરામને નમઃ, વ વસ્ત્રામને નમઃ, હ્રીં જ્ઞાનામને નમઃ, તેમ જ પશ્ચિમ પૂર્વ વગેરે દશમા ગ્રંથાંચે નમઃ, ત્રિગર્ભાં નમઃ, અરણ્યજ્ઞાંચે નમઃ, નિષે નમઃ, ત્રિલોચિત્તે નમઃ, દીપ્ત્યે નમઃ, અગ્રોતરે નમઃ, મન્મથારે નમઃ, એમ પીડની ચક્રનજોની પૂજા કરવી, આ પૂજા ચારદશ નિહકમા નમઃ છે.

પૂજના દ્રવ્યોને શુદ્ધ કર્યા. પછી ('કટ્' મતથી જ) પ્રથમ દિગ્બંધ કરી (પોતાની ચારે બાજુ આગિનો કિલ્લો છે, એવી ભાવના કરી) ગુરુઓને નમસ્કાર કરી તેમની સમિતિ લઈને પોતાના હૃદયમા રહેલી મારી દિવ્ય મનોહર પ્રદિપત મૂર્તિનું બહાગના આસન પર પ્રાણપ્રતિષ્ઠાના મંત્રોચ્ચારપૂર્વક આવાહન કરું. પછી પોતાની ભક્તિપૂર્વક આગમન, આવાહન, આર્ધ્ય, પાઘ, આચમન, સ્નાન, જે વસ્ત્ર, સર્વ આભૂષણો, ગંધ—મદન તથા પુષ્પ દેવીને યથા યોગ્ય અર્પણ કરી મત્રમા રહેલા આવરણ દેવતાઓનું સાગી રીતે પૂજન કરવું. દરેક દિવસે આવરણ દેવતાઓનું પૂજન કરવાની શકિત જો ન હોય, તો શુક્રવારે તો અવશ્ય પૂજન કરવું આ અગદેવતાઓનું મૂળદેવીની પ્રભારૂપે ચિંતન કરવું અને તે પ્રભાતા મહાગૌથી ત્રણે લોક વ્યાપ્ત છે, એમ ચિંતવું. (એ રીતે પૂજેલા આવરણ દેવતાઓને પોતપોતાના યોગ્યસ્થાને બેઠેલા ચિંતવી) ફરી આવરણ ભક્તિ ભુવનેશ્વર—મૂળ દેવીનું ચંદન વગેરે સુગંધી પદાર્થોથી, સુવાસિત પુષ્પોથી, તૃપ્તિકારક નેવેલોથી, પાતળીકાથી તથા ક્ષતિણ વગેરેથી પૂજન કરવું પછી તમે (હિમાલય) રચેલા મારા એક હજાર નામોના* પાઠથી, કવચપાઠથી, 'અહ રદ્રેમિઃ' એ દેવીસૂક્તના પાઠથી, 'સર્વે વૈ દેવા દેવીમુપતસ્યુઃ' ઇત્યાદિ દેવ્યધર્મગિરનના મંત્રોથી અને ભુવનેશ્વરના ઉપનિષદમા કહેલા મહાવિદ્યાના મહામત્રોથી મને વાગ્દાર પ્રસન્ન કરવી અને પ્રેમથી પીગળેલા હૃદયવાળા મનુષ્યે જગદ્દેવતાની ક્ષમા માગવી, તેમ જ આનંદના આસુથી ઝાઝાતા જગદ્દેવતા મનુષ્યે નેમાન્નિત થયેલા મારી આગોથી અને નૃત્ય—ગીત

આદિની ગર્જનાઓથી વારંવાર મને પ્રસન્ન કરવી. વળી વેદોના પાસવણો તથા સર્વ પુરાણો મારું પ્રતિષ્ઠાન કરે છે, તેથી એ વેદપાસવણો તથા પુરાણો વડે પણ મને પ્રમન્ન કરવી; એટલું જ નહિ, પણ દેહ ભક્તિ પોતાનું સર્વસ્વ મને હમેશા અર્પણ કરવું. પછી નિત્યતો લેખ કરવો અને ગ્રાહ્યણોને, સુવાસિતીઓને, ઓગોને, યજુષોને, ગંગીય લોહોને તથા બીજાઓને પણ દેવીની બુદ્ધિથી જમાડવા પછી નમસ્કાર કરી સાક્ષરમુદ્રાથી પોતાના હૃદયમા (મારું) વિમર્જન કરવું હે ઉત્તમ વ્રતવાળા! મારું સર્વ પૂજન 'હ્રીં' એ (માયાબીજ) પૂર્વક જ કરવું જોઈએ, કેમ કે મર્વ મત્રોમા 'હ્રીં' શ્રેષ્ઠ મુખ્ય મત્ર મનાયો છે. એ 'હ્રીં' રૂપી દર્પણમા ડું હમેશા પ્રતિબિંબિત છું, માટે 'હ્રીં' એ મત્રોચ્ચારથી જે અપામું હોય તે મર્વ મત્રોથી અપાયેલું ગણાય છે પછી આભૂષણો વગેરેથી નુરને પૂજી કૃતાર્થ થવું જે મનુષ્ય એમ શ્રીમદ્ભુવનસુદરી દેવીનું પૂજન કરે છે, તેને કોઈ પણ સ્વર્ગે કઈ પણ વસ્તુ કદી દુર્લભ થતી નથી અને મરણ પછી પણ તે મનુષ્ય મારા ભક્ષીરૂપમા અવશ્ય જાય જ છે વળી એ મનુષ્યને દેવીસ્વરૂપ જ જાણવો અને દેવા પણ તેને હમેશા તમે છે. આમ હે સગ્ન! મહાદેવીનું પૂજન તમને હલ્લુ આને સપૂર્ણ વિચારી આધિપતીની યોગ્યતા પ્રમાણે તમે માગ પૂજન કરો, તેથી તમે કૃતાર્થ થશો આ માગ ગીતારાત્ર* જે શિષ્ય કે ભક્ત ન હોય અને મુતારો તથા દુષ્ટ હૃદયવાળો હોય, તેને કદી કહેવું નહિ આ શાન્ત ખુલ્લું કરવું તે માતાના સ્તન ખુલ્લા કરવા જેવું છે, માટે કાયમ ધાળજીથી અવશ્ય આને છાત્રું સખવું જે પોતાનો ભક્ત, શિષ્ય તથા મોટો પુત્ર માગ સ્વભાવનો, સાગ વેશવાળો તથા દેવીની ભક્તિથી મુક્ત હોય, તેને જ આ આપણું જે મનુષ્ય શ્રાવના સમયે ગ્રાહ્યણોની સમક્ષ

* આમ કહેવારી જાણાય છે કે, દેવીનું દર્શન થયું હશે ત્યારે મિત્ર.વરે 'દેવીનહત' નામ સ્તોત્રારો દેવીની સ્તુતિ કરી હશે. જે દેવીનહતનામ જોડે ના પુણ્યમા દેખાવા નથી, પણ દર્શનપુણ્યના બાગ્યા અધ્યયન છે, ત્યાં પણ આ જ પ્રવર્તે દેવીસત્ત્વનામ કહેવાય છે

આ ગીતાગાત્રનો પાઠ કરે છે, તેના નાં પિતૃઓ
નુમ યઈ પદ્મપદ્મને પામે છે

ધ્યાન ખોલ્યાં એમ કરી તે ભગવતી ત્યાં જ
આદૃશ થયા અને નાં દેવો દેવીના દર્શનથી પ્રનમ્ન
થયા. પછી હિમાવનને ત્યાં હિમા રાત્રી પુત્રી તનેકે
તે દેવી ઉત્પન્ન થયા, જે ગૌરી એવા નામથી
પ્રસિદ્ધ થયા અને નક્કને અપાયા હતા તે ગૌરીથી
પ્રતિ કેશ્વામી જન્મ્યા હતા અને તેમણે તારકામુરને
આપેાં હતો હે જનમેજય સુન્દર! પૂર્વે સમુદ્રમંથન
થયું, ત્યારે તેમણી જન્મો નીકળ્યા હતા, તે વખતે
દેવોએ લક્ષ્મીની પ્રાપ્તિ માટે આદરથી પગતકિત
દેવીની સ્તુતિ કરી હતી, તેથી તેઓના પર કૃપા
હવા નમુદ્રમાથી વરુમી નીકળ્યા હતા એ લક્ષ્મીને
દેવોએ નિપાળે આપ્યા હતા, તેથી તેમને શાંતિ થઈ

હતી, આમ હે સુન્દર! દેવીનું ઉત્તમ માહાત્મ્ય મે
તમને કહ્યું ગૌરી તથા વરુમીની ઉત્પત્તિરૂપ વિષય-
વાગુ અને તારા કામનાઓને આપનારું આ દેવી-
માહાત્મ્ય બીજને કહેનું નામ, કેમ કે આ સદસ્યરૂપ
નુમ કયા મે તમને કહી છે વળી આ સદસ્યરૂપ
ગીતા કાગટથી નુમ રાખસા યોગ્ય છે હે મિર્દાપ!
તમે જે પૂજ્યુ હતું, તે તારા પવિત્ર, પાવન તથા દિવ્ય-
(જ્ઞાન) રૂપમા કહ્યું, હવે આથી વધારે તમે શું
સાબળસા ઇચ્છો છો? ૧-૪૪

સર્વંમુક્ત સમાસેન યત્વૃષ્ટં તત્ત્વયાઙનય ।

પવિત્રં પાવનં દિવ્યં કિં ભૂયઃ ધ્રોતુમિચ્છસિ ॥

ઈતિ શ્રોત્રીઆ ભવમહાપુત્રમુખા સમમ સ્કંધ વિશે

અધ્યાય ૪૦ મો સમાપ્ત

સાતમો સ્કંધ સમાપ્ત

- આ ગૌરીની ઉત્પત્તિ જોઈ સુદ રોષના દિવને થઈ હતી, એમ 'કૃત્તરજ્ઞાવરી' નામના ગ્રંથમા કહ્યું છે વળી
મત્સ્યપુરાણમા પણ કહ્યું છે કે, તે દિવસે અરુણોદય વખતે ગૌરી જન્મ્યા હતા.

सातमो स्कंध समाप्त

શ્રીમદ્ ભગવતીભાગવત

અથવા

દેવીભાગવત

શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષાંતર

આઠમો સ્કંધ

અધ્યાય ૧ લો*

મનુને દેવીનું* વરદાન

જનમેઝય ઉવાચ

સૂર્યચન્દ્રાન્વયોત્યાના નૃપાણા સ્ત્રત્કથાશ્રિતમ્ ।

ચરિત્ર મવતા પ્રોકં શ્રુતં તદમૃતાસ્પદમ્ ॥૧॥

જનમેઝયે કહ્યું હે બ્રહ્મર્ષિ! સૂર્ય તથા ચન્દ્રના વશમાં જન્મેલા રાગ્નચોની ઉત્તમ કથાને લગતું અને અમૃતના સ્થાનરૂપ ચરિત્ર આપે કહ્યું, તે મેં સાભળ્યું હવે તે જગદ્યાદેવી સર્વ મન્વાતરોમાં જે જે સ્વરૂપે પૂજાય છે અને જે જે સ્થાનમાં, જે જે કર્મથી, જે શરીરથી અને જે મંત્રબીજથી પૂજવા યોગ્ય તે દેવેશ્વરી કૃણ આપનારા થાય છે, તે તેમ જ દેવીના વિસૃટસ્વરૂપનું વર્ણન પણ બરાબર સાભળવા હું ઈચ્છુ છું વળી જે ધ્યાનથી (ચિત્તાની એકાગ્રતા સિદ્ધ થતા) દેવીના સૂક્ષ્મ રૂપમાં બુદ્ધિની ગતિ થાય છે, તે સર્વ પણ મને કહો, જેથી હું કલ્યાણ પામું

બાસ બોલ્યા હે રાગ્ન! દેવીનું ઉત્તમ આરાધન હું કહું છું, તે તમે સાભળો જે આરાધન કરવાથી તથા સાભળવાથી મનુષ્ય આ જગતમાં કલ્યાણ પામે છે પૂર્વે નારદે યોગમાર્ગના પ્રવર્તક નારાયણદેવને આ પ્રમાણે જ આ વિષય પૂછ્યો હતો, ત્યારે તેમણે નારદને તે કહ્યો હતો એક સમયે શ્રીમાન નારદ આ પૃથ્વી પર ફરતા ફરતા નારાયણના આશ્રમમાં ગયા હતા અને ત્યાં પરિશ્રમરહિત થઈ બેઠા હતા હે નિદોષ રાગ્ન! તે વેળા બ્રહ્માના પુત્ર નારદે યોગાત્મા એ નારાયણને નમસ્કાર કરી, જે આ વિષય તમે

* આ અધ્યાયમાં અડતાળીસ શ્લોકોથી દેવીને મનુને આદર સાથે વરદાન આપ્યું એ કથા કહેવાયે.

પૂછ્યો છે, તે જ તેમને આમ પૂછ્યો હતો

નારદે પૂછ્યું હે દેવોના દેવ ! હે મહાન દેવ !
હે પુરાતન પુરુષોત્તમ ! હે જગતના આધાર !
હે સર્વેશ ! હે પ્રશસા કરવા યોગ્ય મોટા સદ્ગુણોવાળા !
જગતનું જે આદ્ય તત્ત્વ તમે જે પ્રમાણે ઇચ્છ્યું
હોય, તે મને કહો આ જગત કોનાથી ઉત્પન્ન
ધાય છે ? કોના આધારે રહ્યું છે ? (એટલે આનો પાલક
કોણ છે ?) કોને લીધે આમુક સમયે આ નાશ પામે
છે ? કોના હોવાથી સર્વ કુળોત્તી પ્રાપ્તિ થાય છે ?
મોહનું સ્થાન આ માયા કોના હાનથી નાશ પામે છે ?
અને જેમ સૂર્યોદય થતા આધારામ પણ પ્રકાશ
થાય છે, તેમ હે દેવ ? કઈ પૂજ્યથી કયા જપથી
અને કયા ધ્યાનથી પોતાના હૃદયકમળમા પ્રકાશ
ધાય છે ? હે દેવ ! આ સર્વ પ્રશ્નોના ઉત્તર તમે
સાપૂર્ણ કહો, જેથી લોકો અનાયાસે (અગ્નિરૂપ)
ધોર અધઃકારને ઓળંગી જાય.

આસ યોગ્યા દેવર્ષિ નારદે એમ પૂછેલા પુરા
તન શ્રેષ્ઠમુનિ મહાયોગી નારાયણ તેમના વચનને
અભિનંદન આપી યોગ્યા

નારાયણે કહ્યું હે દેવર્ષિઓમા શ્રેષ્ઠ ! આ
જગતનું ઉત્તમ તત્ત્વ તમે સાબળો, જે જાણવાથી
મનુષ્ય જગતરૂપી હામમા (ફરી) જન્મતો નથી *
જગતનું તત્ત્વ દેવી જ છે એમ ઋષિઓએ, દેવોએ
ગ્રધવોએ, યીજા વિદ્વાનોએ અને મેં પણ કહ્યું
છે તે દેવી ત્રણ ગુણોથી સર્વ જગતને સજે છે
પાળે છે અને સહારે છે, એમ (શાસ્ત્રોમા) કહ્યું
છે તે દેવીનું સ્વરૂપ સિદ્ધો તથા ઋષિઓએ પૂજે,
સ્મરણ કરનારાઓના સર્વ પાપોનો નાશ કરનાર
અને કામતાઓ તથા મોક્ષ આપનાર છે તે હું
કહું છું બ્રહ્માના પહેલા પુત્ર પ્રતાપી શીમાન સ્વાય
ભુવ મનુ શતરૂપાના પતિ અને સર્વ મન્વતરોના
આધિપતિ હતા તે મનુએ પોતાના નિષ્પાપ પિતા
બ્રહ્મદેવને ભક્તિની પૂર્વે પૂજ્યા હતા, ત્યારે બ્રહ્માએ
તે પુત્રને આમ કહ્યું હતું કે, 'હે પુત્ર ! તારે દેવીનું

ઉત્તમ આરાધન કરવું, જેથી હે તાત ! તારી પ્રજા
મુદિ અત્યંત સિદ્ધ થશે ' પ્રજાઓના સદા બ્રહ્માએ
એમ કહેલા મહાતેજસ્વી, સમર્થ મનુ સ્વાયંભુવે તે
વેળા તપ વડે જગતનું ઉત્પત્તિસ્થાન દેવીને પ્રસન્ન
કર્યો હતા અને એકાગ્ર યુદ્ધિયુક્ત થઈ દેવોના ઈશ્વરો,
સર્વ શક્તિરૂપ અને સર્વ કારણોનું કારણ આદિમાયા
દેવીની (આમ) સ્તુતિ કરી હતી

મનુ યોગ્યા હે દેવોના ઈશ્વર ! હે જગતના
કારણનું પણ કારણ ! હે રામ, ચક્ર તથા ગદાને
હાથમા ધારણ કરનારા ! હે નારાયણતા હૃદયમા
રહેલા ! તમને વારંવાર નમસ્કાર હે વેદમૂર્તિ ! હે
જગતની માતા ! હે બ્રહ્મરૂપિણિ ! હે ત્રણ વેદોરૂપ
પ્રમાણને જાણનારા ! હે સર્વ દેવો વડે સ્તવાયેલા !
હે મગલમૂર્તિ ! હે માહેશ્વર ! હે મોટા એશ્વરોવાળા !
હે મહામાયા ! હે મોટા ઉદરવાળા ! હે મહાદેવને પ્રિય
નિવાસવાળા ! હે મહાદેવનું પ્રિય કરનારા ! હે નદપુત્રી—
વિંધ્યવાસિની ! હે સર્વથી મોટા ! હે મહાઆનંદરૂપ !
હે મોટા ઉત્સવરૂપ ! હે મહામારીતા ભયને દૂર
કરનારા ! અને હે દેવો વગેરેએ પૂજેલા ! તમને
નમસ્કાર હો હે સર્વ મગલોતા પણ મગલરૂપ ! હે
કલ્યાણરૂપ ! હે સર્વ અર્થોને સિદ્ધ કરનારા ! હે શરણ
લેવા યોગ્ય ! હે ત્રણ નેત્રોવાળા ! હે ગૌરિ ! હે નારા
યણિ ! તમને નમસ્કાર હો જેનાથી આ જગત ઉત્પન્ન
થયું છે, જેમા આ વિશ્વ હમેશા ઓતપ્રોત—પરો
વાયું છે અને તેજનો ભડાર તથા આદિ—અતરહિત
જે એક ચૈતન્ય છે તે રૂપ તમને નમસ્કાર હો જેની
કૃપાદૃષ્ટિથી બ્રહ્મા સર્વ જગત ઉત્પન્ન કરે છે, વિંધ્ય
સદા પાળે છે અને વિશ્વના ઈશ્વર મહાદેવ પણ જેની
કૃપાથી જગત સહારે છે, તે તમને નમસ્કાર હો
મધુકૈટભથી થયેલા ભય વડે પીડાયેલા બ્રહ્મા જેની
સ્તુતિ કરવાથી એ ધોર દેવના ભયરૂપી સમુદ્રમાથી
છૂટ્યા હતા, તે તમને નમસ્કાર હો તમે લગ્ન,
કીર્તિ, સ્મૃતિ, ક્રાંતિ, લક્ષ્મી, પાર્વતી, દક્ષપુત્રી મતી,
સત્યવતી, યુદ્ધિ દેનાર અને સદા નિર્ભયરૂપ છો હે
દેવિ ! હું તમને સ્તવીશ, નમીશ, પૂજીશ અને જપીશ,
તેમ જ તમારું ધ્યાન, ચિંતન, દર્શન તથા શ્રવણ
કરીશ, તમે માસ પર પ્રત્યન થાઓ જેની કૃપાથી

* - જનુ દોરડીનું જાન થતા ફરી તેમા ભંનો બ્રાહ્મિ
દત્ત થતો નથી, તેમ બ્રહ્મા ફરી આ સન્નિધિ જામ તેને
થતો નથી.

બ્રહ્મા વેદોના ભડાર, વિષ્ણુ લક્ષ્મીનું રહેણાણ, ઇંદ્ર ત્રણે લોકોના અધિપતિ, વરુણ જળચરોનો ઉત્તમ સ્વામી, કુપેર ખનનાનો પતિ, યમપ્રેતોનો અધિપતિ, નિર્કંતિ રાક્ષસોનો સ્વામી તથા જળમય ચંદ્રમાં ઔપધિઓનો સગ્ન થયો છે, તે તમને નમસ્કાર હો. હે ત્રણે લોકોને વદન કરવા યોગ્ય ! હે લોકોના ઈશ્વર ! હે મહાભગવત સ્વરૂપ ! હે જગતની માતા ! તમને નમસ્કાર હો, ફરી વારવાર નમસ્કાર હો

નારાયણ બોલ્યા હે દેવધિં ! એમ સ્તવેલા મર્વોત્કૃષ્ટ ભગવતી દુર્ગા નારાયણી પ્રસન્ન થઈ બ્રહ્મપુત્ર સ્વાયંભુવ મનુને આમ કહેવા લાગ્યા

શ્રીદેવી બોલ્યા હે બ્રહ્મપુત્ર રાજેન્દ્ર ! તમે જે ઇચ્છતા હો તે વરદાન માર્ગો, તમારી સ્તુતિ, ભક્તિ ને આરાધનાથી હું પ્રસન્ન થઈ છું

મનુ બોલ્યા હે દેવિ ! હે દયાળુઓમાં ઉત્તમ ! ભક્તિને લીધે જો તમે પ્રસન્ન થયા છો, તો તમારી આજ્ઞાથી પ્રજાસૃષ્ટિ નિર્વિન્ન થાઓ

શ્રીદેવી બોલ્યા હે રાજેન્દ્ર ! મારી કૃપાથી પ્રજા સૃષ્ટિ નિર્વિન્ન થાઓ અને તેની ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ થાઓ જે ક્ષોઈ મનુષ્ય મારા ઉપરની ભક્તિથી તમે કંઠેલા આ સ્તોત્રનો સદા પાઠ કરશે, તેઓની વિદ્યા, પ્રજ્ઞની સિદ્ધિ, કીર્તિ તથા ક્ષતિનો ઉદય થશે, એટલું જ નહિ, પણ હું રાજન્ ! તે મનુષ્યોને, ધન, ધાન્ય, અસ્ખલિત શક્તિ, બધે વિજય તથા સુખ અને તેઓના શત્રુઓનો નાશ થશે

નારાયણ બોલ્યા એમ બ્રહ્મપુત્ર મનુને વરદાનો આપી દેવી એ બુદ્ધિમાન મનુના દેખતા અદૃશ્ય થયા હતા પછી વરદાનને પામેલા પ્રતાપી બ્રહ્મપુત્ર સગ્ન—મનુએ બ્રહ્માને કહ્યું કે, ‘હે તાત ! તમે મને એકાન્તસ્થાન આપો, જ્યાં રહી હું પુષ્કળ પ્રજાઓ ઉત્પન્ન કરું અને યજ્ઞો વડે પરમાત્માનું પૂજન કરું, મારે તે સ્થાન મને ખતાવો, વિલાપ કરો મા’ એમ પુત્રનું વચન સાંભળી પ્રજાપતિઓના પતિ પ્રભુ બ્રહ્મા લાખા કાળ સુધી વિચારવા લાગ્યા કે, આ કાર્ય કેવી રીતે થાય ? મને સૃષ્ટિ કરતા અનંત સખ્યાવાળો મોટો કાળ ગયો છે અને સર્વનો આશ્રય આ પૃથ્વી તો (અકસ્માત્ પ્રલયને લીધે) જળમાં

ડૂબીને સ્નાતકમાં ગઈ છે પણ હવે મારું આ ચિંતવેલું કાર્ય જેમની આજ્ઞામાં હું રહ્યો છું, તે આદિ પુરુષ ભગવાન વિષ્ણુ મને સહાયરૂપ થઈને કરશે.

હૃદં મચિન્તિતં કાર્યં ભગવાનાદિપૂરુષઃ ।

કરિષ્યતિ સહાયો મે યદાદેશેઽહમાશ્રિતઃ ॥ ૪૮ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમાં અષ્ટમ સ્કંધ વિષે અધ્યાય ૧ લેા તમામ

અધ્યાય ૨ જો*

વરાહે પૃથ્વીને જળમાંથી બહાર કાઢી

નારાયણ ઉવાચ

एवं मीमांसतस्तस्य पद्मयोनेः परंतप ।

मन्यादિभिर्मुनिवरैर्मरीच्याद्यैः क्षम ततः ॥ ૧ ॥

નારાયણ બોલ્યા હે શત્રુઓને તપાવનાર નારદ ! મનુ વગેરે તથા મરીચિ વગેરે મુનિવરો સાથે બ્રહ્મા એમ વિચારતા હતા, તેટલામાં હે નિર્દોષ ! તેમના નાકના આગલા ભાગમાંથી એક આગળ માપનું ભૂડનું બચ્ચું એકાએક બહાર નીકળ્યું અને હે નારદ ! તેમના દેખતા જ એક ફાલુવારમાં આકાશમાં ઊભેલું તે ભૂડ હાથી જેવડું વધી ગયું ! એ ઘણું જ આશ્ચર્ય થયું હતું. હે નારદ ! મરીચિ વગેરે ઉત્તમ બ્રાહ્મણો તથા સનકાદિથી વીરાયેલા બ્રહ્મા તે ભૂડરૂપ જોઈ તરફ કરવા લાગ્યા કે, ‘ભૂડના બહાને આ કંચુ દિવ્ય પ્રાણી ઊભું છે ? આ અતિ આશ્ચર્ય બન્યું છે કે તે મારા નાકમાંથી નીકળ્યું ! પ્રથમ તો આ અગૂહાના ટેરવા જેવડું હતું અને પછીથી એક ફાલુવારમાં મોટા પર્વત જેવડું થઈ ગયું છે ! ભગવાન યશ્વર્ત્તિ મારા મનને મૂગવતા હશે કે શું ?’ એમ બ્રહ્મા તે પરમાત્માની આગળ તરફ કરી રહ્યા હતા, તેવામાં પર્વત જેવડા વધેલા તે ભગવાને ભૂડના રૂપે ગર્જના કરી અને પોતાનો ગર્જનાના આવાજ માત્રથી દિગ્ગતોને ગંભીરી મૂકતા તેમણે બ્રહ્માને તથા ત્યાં એકડા થયેલા ઉત્તમ બ્રાહ્મણોને હર્ષ પમાડ્યો જન, તપ તથા સત્યવેદમાં વસતા તે ઉત્તમ દેવોએ તથા બ્રાહ્મણોએ પોતાનો ખેદ દૂર

* આ અધ્યાયમાં ૨૫૦ગીત રહેલોથી વધતે પૃથ્વીને જળમાંથી બહાર કાઢી એ કથા કહેવાશે.

કરતા એ ભૂડતી ગર્જનાનો શબ્દ સાભળી ઝચ્ચેદ,
સામવેદ તથા અથર્વવેદના છંદોમય ઉત્તમ સ્તોત્રોથી
તથા વચનોથી તે આદ્યપુરુષને વધારી લીધા ત્યાં
તેઓના મનોનો નાભળી આદ્ય ઈશ્વર ભગવાન
વિષ્ણુ માન કૃપાદૃષ્ટિથી જ તેઓના પર કૃપા કરી
જળમા પેત્રી ગયા તેમના અદર પેત્રતા તેમની
કૂર કેશવાળીના આધાતથી અત્યંત ખીડાયેલો સમુદ્ર
ખોલી ઠાક્યો કે, 'હે શરણાગતોની ખીડાનો નાશ
કરનાર દેવ! મારી રક્ષા કરજો' સમુદ્રે કહે' તે
વચન સાભળી વ્યાપક ઈશ્વર વિષ્ણુ જળચરોને ચીરી
નાખતા જળમા જવા લાગ્યા આમતેમ દોડતા
અને સૂધી સૂધી પૃથ્વીને શોધતા તે સર્વેશ્વરે ધીમે
ધીમે પૃથ્વીને શોધી કાઢી તે વેળા દેવોના દેવેશ્વર
તેમણે નર્મ પ્રાણીઓના આનયરૂપ અને જળની
અદર એથી તે ભૂમિને પોતાની દાઢ ઉપર ઉઠાવી
એમ દાઢના આગધા ભાગથી પૃથ્વીને ઉઠાવી તે
યજ્ઞેશ્વર યજ્ઞપુરુષ જેમ ઉત્તમ કમલિનીને ઉઠાવી
દિશાનો હાથી શાલે, તેમ શોભવા લાગ્યા તેમને
નેહને દેવોના મોટા દેવ સ્વાભૂ પ્રહ્લા જેમણે
દાઢથી પૃથ્વી ઉઠાવી હતી એવા તે દેવેશ્વરની મનુ-
ની સાથે રહી સ્તુતિ કરવા લાગ્યા

પ્રહ્લા ખોલ્યા હે કમળ જેવા નેનોવાળા! હે
ભકતોની ખીડાનો નાશ કરનારા! હે સર્વેશ્વરને પણ
નાનો કરનારા! હે સર્વે ઈષ્ટ કૃણને આપનારા!
તમારો જય થાઓ હે દેવ! ધનને ધારણ કરનારી
અને તમે ઉગેલી આ પૃથ્વી, જણે હાથીએ મૃદથી
ઉઠાવેલી સુદર પાદદંડથી યુગ્ત કમલિની દોય તેવી
મોલે છે પૃથ્વીને ઉઠાવવાની આ તમારુ શરીર
મૃદતા આગળ ભાગથી કમળને ઉગવતા હાથીના
શરીર જેવુ મોલે છે હે દેવોના ઈશ્વર! હે સૃષ્ટિ
તથા સહાર કરનાર! અને દેવોના નાશ માટે જેમણે
નૃદી નૃદી આકૃતિઓ ધારણ કરી છે એવા પ્રભો!
તમને નમસ્કાર, નમસ્કાર હો હે નર્મ દેવોના આધાર!
તમને ગાનન નમસ્કાર અને પાદન નમસ્કાર,
નમસ્કાર હો હે મહાતેજસ્વી! તમને નમસ્કાર હો
તમે રક્તિત્વી પુષ્ટ કરેલા મને પ્રજ્ઞસૃષ્ટિમા જોડેલો
છે અને તમારી આજ્ઞાને વન રહી હુ સૃષ્ટિ કરુ છુ,

તેમ જ નુદ્ધ નુદ્ધ કેરફાર કરુ છુ હે વિષ્ણુ!
તમારી મહાયથી પૂર્વે મોટા દેવોએ તથા સર્વ
દેવોએ જ સમય તથા બળ પ્રમાણે અમૃત વહેંચી
લીધુ હતુ તમારી આજ્ઞાથી ઇદ્ર ત્રણે લોકનુ
સામ્રાજ્ય પામ્યો છે અને દેવસાધથી પૂનઃઈને પુષ્કળ
લક્ષ્મી ભોગવે છે તમારી આજ્ઞાથી જ અગ્નિ,
જહરાગ્નિ વગેરેના ભેદથી અગ્નિપાણુ પામી દેવો,
અસુરો તથા મનુષ્યોનુ પોપણુ કરે છે તમારી આજ્ઞાથી
જ ધર્મસંજન-ચમ, પિતૃઓનો અધિપતિ ઘઈ કર્મોના
કળને આપનાર મોટા ઈશ્વર બન્યો છે, તેમ જ
તમારે લીધે નિર્ઝંકિત રક્ષાસોનો ઈશ્વર ઘઈ રક્ષાસોના
વિવ્રોનો નાશ કરનાર અને સર્વ પ્રાણીઓના કર્મોનો
સાક્ષી બન્યો છે તમારી આજ્ઞાના બળનો આશ્રય કરીને
જ વરણુ જળજીવોનો સ્વામી તથા જળનો અધિપતિ
ઘઈ લોકપાલપણુ પામ્યો છે તમારી આજ્ઞાથી જ
વાયુ ગંધને લાવનાર, સર્વ પ્રાણીઓને જિવાડવાનુ
કાગણુ, લોકપાલ તથા જગદગુરુ થયેલ છે તમારી
આજ્ઞામા રહીને જ કુખેર, કિન્તર વગેરેના તથા
યક્ષોના જીવંતના આશ્રયરૂપ ઘઈ સર્વ લોકપાલોમા
માનપાત્ર બન્યા છે, અને તે જ પ્રમાણે તમારી
આજ્ઞાથી પ્રણુ ઈશાત સર્વ રુદ્રોના ઈશ્વર, પ્રલય
કરનાર, લોકપાલોને વદન કરવા યોગ્ય અને સર્વ
દેવોના આધેક પાલક થયા છે જગતના ઈશ્વર
તમને ભગવાનને અમ નમસ્કાર કરીએ છીએ કે,
જેમના અશાના ભાગરૂપ બધા હજારો દેવો ઉત્પન્ન
થયા છ

નાચણુ ખોલ્યા એમ પ્રહ્લાએ સ્તુતિ કરી,
ત્યારે ભગવાન આદિપુરુષે માન લીધાપૂર્વક જેવાથી
જ કૃપા કરી પછી ત્યા જ આવી માર્ગને રોકતા ભયકર
મહાસુર હિરણ્યાશ દેવનો વિષ્ણુ ભગવાને ગદાથી
મારી નાખ્યો પછી એ દેવના લોહીના કાદવથી
ખરડયેલા અગવાળા ભગવાન આદિપુરુષ વિષ્ણુ
દેવે દાઢથી પૃથ્વીને ઉપાડીને જળની ઉપર સ્થિર
કરી અને પછી તે લોકનાથ પોતાના સ્થાને જતા રહ્યા
જે પુરુષ પૃથ્વીનો ઉદ્ધાર કરવારૂપ ભગવાનનુ આ
ઉત્તમ નિરિન આબરો છે અથવા પાઠ કરે છે, તે સર્વ

પાપથી મુક્ત થઈ વિષ્ણુની ગતિ પામે છે ૧-૩૮

શૃણુયાદ્યઃ પુમાન્ યશ્ચ પટેઞ્ચરિતમુત્તમમ્ ।

સર્વપાપવિનિર્મુક્તો દૈવ્યર્થો ગતિમાનુયાત્ ॥ ૩૮ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણ્યા અષ્ટમ સ્કંધ ત્રિષે

અધ્યાય ૩ જો તમામ

અધ્યાય ૩ જો[†]

સ્વાયંભુવ મનુના વંશનું વર્ણન

નારાયણ ઉવાચ

મહીં દેવ પ્રતિષ્ઠાપ્ય યથાસ્યાન્ને ચ નારદ્ ।

વૈકુણ્ઠલોકમગમદ્ બ્રહ્મોવાચ સ્વમાત્મજમ્ ॥ ૧ ॥

નારાયણ બોલ્યા હે નારદ ! વિષ્ણુદેવ પૃથ્વીને
યોગ્ય સ્થાને સ્થાપી વૈકુઠલોકમાં ગયા, ત્યારે બ્રહ્માએ
પોતાના પુત્રને કહ્યું 'હે મહાબાહુ પુત્ર ! હે તેજ
સ્વીઓમા શ્રેષ્ઠ ! પૃથ્વીરૂપ સ્થાન પર તું રહે અને
યથાયોગ્ય પ્રજાઓ ઉત્પન્ન કર, તેમ જ હે રાજા !
દેશ-કાળના વિભાગ પ્રમાણે યજ્ઞોના સાધનરૂપ નાના
—મોટા પદાર્થોથી યજ્ઞસ્વરૂપ પુરુષ (વિષ્ણુ) નું તમે
પૂજન કરો, અને વણીકામનું કારણ શાસ્ત્રોક્ત ધર્મનું
આચરણ કરો, આ ક્રમના સમયથી પ્રજાઓની
વૃદ્ધિ થશે ગુણથી, કીર્તિથી અને ક્રાંતિથી પોતાના
જેવા અને વિદ્યા તથા વિનયથી મુક્ત હોઈ સદાચારી
પુરુષોમાં શ્રેષ્ઠ એવા પુત્રોને તથા કન્યાઓને ઉત્પન્ન
કરી તેમની કન્યાઓને ગુણવાળા અને યશવાળા
વરોને આપીને તમે સાવધાન મનવાળા થઈ સર્વશ્રેષ્ઠ
પ્રધાન પુરુષમાં મનને ખરાબર લગાડીને ભક્તિરૂપ
સાધનના યોગથી ભગવાનની સેવા કરવાને લીધે
યોગીઓને ઈષ્ટ તથા વદન કરવા યોગ્ય ગતિને પામશો '
એમ પોતાના પુત્ર મનુને આશ્વાસન આપી, તેમ
જ પ્રજાની સૃષ્ટિ કરવામાં તેમને નીમી પ્રજાપતિ
બ્રહ્મા પોતાના ધામમાં ગયા રાજ સ્વાયંભુવે પણ
'હે પુત્ર ! તમે પ્રજાઓ ઉત્પન્ન કરો ' એવી પિતાની
આજ્ઞાને મસ્તકે યદાલી, પ્રજાસૃષ્ટિ કરવા માડી પ્રિય
શ્રુત અને ઉત્તાનપાદ આ બે તે મનુના મહાતેજસ્વી
પુત્રો થયા હતા અને ત્રણ કન્યાઓ થઈ હતી, તેઓ
ના નામ મારી પાસેથી તમે સાલજો લોકોને પવિત્ર

કરનારી પહેલી કન્યા આકૃતિ, બીજી દેવહૂતિ અને
ત્રીજી પ્રસૂતિ નામે પ્રખ્યાત હતી, તેમની આકૃતિ
રચિત્ર ક્ષપિને, વચલી દેવહૂતિ કદંમ ક્ષપિને તથા
પ્રસૂતિ દક્ષને આપી હતી જેઓની લોકમાં આ
પ્રજાઓ છે રચિત્રી આકૃતિમાં આદિપુરુષ ભગવાન
'યજ્ઞ' નામે જન્મ્યા હતા કદંમથી દેવહૂતિમાં એ જ
ભગવાન સાખ્યાચાર્ય 'કપિલ' તરીકે જન્મ્યા હતા, જે
સર્વલોકમાં વિખ્યાત છે અને દક્ષથી પ્રસૂતિમાં ઘણી
કન્યાઓ જ પ્રજારૂપે જન્મી હતી જેઓના સતાનરૂપે
દેવો, પશુપક્ષીઓ તથા મનુષ્યો વગેરે લોકવિખ્યાત
ઉત્પન્ન થયા છે અને તેઓ બધા સૃષ્ટિને ચાલુ
રાખનારા છે સ્વાયંભુવ મન્વતરમાં સમર્થ ભગવાન
યજ્ઞે યામ નામના દેવગણોથી વીંદાઈને મનુની રાક્ષસોથી
રક્ષા કરી હતી મહાયોગી ભગવાન કપિલ પણ
પોતાના આશ્રમમાં રહી દેવહૂતિને સર્વ અવિદ્યા
દૂર કરનારુ શ્રેષ્ઠ જ્ઞાન તેમ જ અધ્યાત્મ જ્ઞાનના
નિશ્ચયવાળો સર્વિશેષ યોગ તથા કપિલ શાસ્ત્રસાખ્યનો
ઉપદેશ કરી પોતે પુલહના આશ્રમમાં જતા રહ્યા
હતા તે મહાશય સાખ્યાચાર્ય આજે પણ ત્યાં રહે છે
કે, જેમના નામનું સ્મરણ કરવાથી પણ સાખ્યયોગ
સિદ્ધ થાય છે, તે સર્વ વરદાનો આપનારા યોગાચાર્ય
કપિલદેવને હું વદન કરું છું આમ મનુની કન્યાઓનું
વશનું ઉત્તમ વર્ણન કર્યું, જેનો પાઠ તથા શ્રવણ
કરનારોના સર્વ પાપનો તે નાશ કરનારુ થાય છે
હવે પછી મનુના પુત્રોનો શુભ વશ કહીશ, જેને
માત્ર સાલજાથી પરમ પદ પ્રાપ્ત થાય છે કારણ કે
મનુના પુત્રોએ વ્યવહારની સિદ્ધિ માટે તથા સર્વ
પ્રાણીઓને સુખની પ્રાપ્તિ થાય તે સારુ દીપો, ખડો
તથા સમુદ્રો વગેરેની વ્યવસ્થા કરી છે ૧-૨૩

દ્વીપર્ષવસમુદ્રાદિવ્યવસ્થા યત્સુતે કૃતા ।

દ્યવદ્વાપ્યસિદ્ધયર્થે સર્વભૂતસુહૃતસયે ॥ ૨૩ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણ્યા ૨ ઈમ સ્કંધ ત્રિષે

અધ્યાય ૩ જો તમામ

+ આ અધ્યાયમાં ત્રેવીસ શ્લોકોથી સ્વાયંભુવ મનુના
વશનું વર્ણન બરાબર ચાર રીતે કરાયે.

અધ્યાય ૪ થો^x

પ્રિયવ્રતની કથા

નારાયણ હજાર

મનોઃ સ્વાયંમુરસ્યાઽઽસીઙ્ગેષ્ઠઃ પુત્રઃ પ્રિયવ્રતઃ ।

પિતુઃ સેનાપતો નિત્ય સત્યધર્મપરાયણઃ ॥ ૧ ॥

નાગયજ્ઞ બોલ્યાઃ સ્વાયંભુવ મનુષ્યે મેઘો પુત્ર
પ્રિયવ્રત નામે હતો; તે હમેશા પિતાની સેવામાં તત્પર
અને મત્સ્યધર્મમાં પરચણ હતો વિશ્વધર્મ પ્રજનપતિની
પુત્રી ખર્દિધમતી સુદર રૂપવાળી તથા સદ્વર્તન અને
કર્મોથી પોતાની સમાન હતી, તેને એ પરણ્યો હતો
તે સ્ત્રીમાં ગુણવાન તથા શુદ્ધ ચિત્તવાળા દશ પુત્રોને
તથા નીચી નાની ઊર્જસ્વતી નામની કન્યાને તેણે
ઉત્પન્ન કરી હતી આગનીધ્ર, ઇદમગિદ્ધવ, ત્રીજો
યજ્ઞબાહુ, ચોથો મહાવીર, પાંચમો રુકમબાહુ, ધૃત
પૃથ્વી, માતમો સત્વન, આઠમો મેધાતિથિ, વીતિરોમ
અને ઇવિ—આ દશ અગ્નિ જેવા નામવાળા, તેના
પુત્રો હતા. આ દશ પુત્રોમાંથી કવિ, નવન તથા
મહાવીર—આ ત્રણ તો વિસંગી થયા હતા, જેથી
તેઓ ત્રણ આત્મવિદ્યામાં પારંગત, બાવગ્રન્થચારી
અને નિસ્પૃહ હોઈ પરમહમ નામના સન્યાસ આશ્રમ
માં જ આનંદથી રહ્યા હતા વળી પ્રિયવ્રતને બીજી
સ્ત્રીમાં ત્રણ પુત્રો થયા હતા, તેઓ ઉત્તમ, તામસ
તથા રૈવત એ નામની પ્રખ્યાત, મહાબળવાન અને
મત્સ્યવંશના અધિપતિઓ થયા હતા મહાનગ્ર પ્રિય
વ્રતે અસખ્યિન બળવાળી ઇન્દ્રિયોની યુક્ત અગિયાર
આમ જ વર્ષો સુધી આ પૃથ્વી ભોગરી હતી જ્યાં
સૂર્ય પૃથ્વીના પહેલા ભાગમાં તપતો હતો ત્યારે બીજા
ભાગમાં તો અધઙ્ગતો હિંદ્ર થયા કંતો હતો આ
નગ્રપદ્મ જોઈ રાજા પ્રિયવ્રતે લાખા વખત સુધી મનમાં
વિચાર્યું કે, ‘પૃથ્વી પર હું રાજ્ય કરું છું તો અધાર
કેમ પ્રાપ્ત કરું માન તપોયજ્ઞની પૃથ્વી પર અવધાન
આપ્રવીર’ આજે નિદ્રા કરી સ્વાયંભુવના પુત્ર
એ રાજાનો સૂર્ય નમાન તેમવાળા સ્વભાવેની જગતને
પ્રદાનમાન કંતો નાન વાગ પૃથ્વીની પ્રદર્શિણા કરી⁺

^x આ અધ્યાયના અંતરેથી એકેત્રીય પ્રિયવ્રતની કથા
કહેવાયે જેમાં ત્રીણની ઉપરિત બચત કરવાયે

+ પ્રિયવ્રતે એમ કર્યા નહીં કુંજુ કે, આની પૃથ્વી

હતી. તે ગગન પૃથ્વી પર ન્હા થઈને ગયો હતો,
ત્યા તેના રથના પૈડાની ધારના જે ખાડા પડ્યા
હતા તે જ લોકચ્યવલાર માટે સમુદ્રો કહેવાયા છે
જે જે નમુદ્રોની વચ્ચે પૃથ્વી પર વિભાગવાર જે
(જિંવા) પ્રદેશ થયા, તે (અને વચ્ચેનો એક મળી)
સાત દીપો કહેવાયા અને રથના પૈડાની ધારથી ઉત્પન્ન
થયેલી જે ખાઈઓ થઈ તે સાત સમુદ્રો થયા એમ
સાત સમુદ્રો થયા છે, તે જ કારણથી (જે જે
સમુદ્રોની વચ્ચેના છ ભૂપ્રદેશો તથા વચ્ચેનો એક
ભૂવિભાગ મળી) સાત ભૂમિઓ જે થઈ તે જ
સાત દીપો કહેવાયા છે. જેમ કે જમ્બુદીપ, પ્લક્ષદીપ,
શાલમલીદીપ, કુશદીપ, ક્રૌંચદીપ, શાકદીપ અને
પુષ્કરદીપ આ દીપોનું માપ ઉત્તારોત્તાર બેગણ છે⁺
એમ પહેલા દીપ અને તે પછી બહારતા ભાગમાં
ચારે બાજુ મમુદ્ર અને તે સમુદ્ર પછી પાછો બહારતા
ભાગમાં ચારે બાજુ દીપ—આ પ્રકારે (દીપ
મમુદ્રની) રચના થઈ છે ક્ષારેદ (ખારા પાણીનો),
ઈક્ષુસ્નોદ (શેરડીના રસ જેવા પાણીનો) સુરેદ
(દાડ જેવા પાણીનો), ધૃતોદ (ધી જેવા પાણીનો),
ક્ષીરેદ (દૂધ જેવા પાણીનો), દ્ધિમહોદ (દહીના
રસ જેવા પાણીનો) અને ગુલાદ (ગુલ જળનો)
આ સાત સમુદ્રો ત્યારથી માડી પૃથ્વી પર પ્રખ્યાત
થયા છે રાજા પ્રિયવ્રતે પહેલા જમ્બુદીપ જે ક્ષારેદ
નમુદ્રથી વીટાયો છે, તેનો રાજા આગનીધ્ર નામના
પુત્રને બનાવ્યો બીજો પ્લક્ષદીપ, જે ઇક્ષુસ્નોદ
નમુદ્રથી વીટાયો છે, તેનો અધિપતિ ઇદમગિદ્ધવ
નામનો પ્રિયવ્રતનો પુત્ર થયો સુરેદ સમુદ્રથી વીટા
યેલા શાલમલીદીપમાં યજ્ઞબાહુ નામના પુત્રને પ્રિયવ્રતે
રાજા બનાવ્યો, ધૃતોદ સમુદ્રથી વીટાયેલો અતિ સુદર
કુશદીપમાં પ્રિયવ્રતનો પુત્ર કિંદગયજેતા રાજા થયો

પર જોઈ જુરુ લખે નવગ્રા ન હોયે જોઈએ, તેથી તેને
પૃથ્વીની અંતર્યામી તુષા જેવા નવો ધૃમવા મારુ જુરુ
પદ્મ બનાવે તેની પાસે નાવો તેને નગ્રાઓ હતા કે
આમ કરવાને તેને નિર્ધાર નથી આ કથા બીજા પુણ્યમાં
પરિવર્ત છે

= જવાબ પડેલા કંતા પછીના ત્રીપ બેનમ્મા વિન્યાસ
વાળો છે

હતો. ક્ષીરેદ સમુદ્રથી વીંટાયેલા પાચમા ક્રૌંચદ્વીપમા પ્રિયવ્રતનો મહાબળવાન પુત્ર ધૃતપૃથ્થ રાજ્ય થયો હતો. દિધિમડોદ સમુદ્રથી વીંટાયેલો આતિ સુદર શાક-દ્વીપમા પ્રિયવ્રતનો ઉત્તમ પુત્ર મેધાતિથિ રાજ્ય થયો હતો અને શુદ્ધોદ સમુદ્રથી વીંટાયેલા પુષ્કસ્ત્રીપમા પિતાએ માન્ય કરેલો વીતિહોત્ત રાજ્ય થયો હતો પ્રિયવ્રત રાજ્યએ ઊર્જસ્વતી નામની પોતાની કન્યા ગુકાચાર્યને આપી હતી, તેમા દેવયાની નામની પ્રખ્યાત વૃક્ષકન્યા જન્મી હતી એમ પુત્રોને સાત દ્વીપો વહેંચી આપી, વિવેકને વશ રહેલા પ્રિયવ્રત રાજ્યએ યોગ-ભાગેનો આશ્રય કર્યો હતો ૧-૨૮

एवं विभज्य पुत्रेभ्यः सप्त द्वीपान् प्रियव्रतः ।
विवेकचरणो भूत्वा योगमार्गाद्वितोऽभवत् ॥२८॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા અષ્ટમ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૪ થો સમાપ્ત

અધ્યાય ૫ મો*

ભૂમંડળના વિસ્તારનું વર્ણન

શ્રીનારાયણ ઉવાચ

देवर्षे ऋणु विस्तारं द्वीपवर्णविमेदतः ।
भूमण्डलस्य सर्वस्य यथा देवप्रकल्पितम् ॥ १ ॥

શ્રીનારાયણ બોલ્યા હે દેવર્ષિ! દ્વીપો અને ખડોના ભેદથી આખા ભૂમંડલનો વિસ્તાર જે રીતે ઈશ્વરે કૃપ્યો છે, તે તમે સાબળો આ હું તુકમા કલીશ, કેમ કે તેને વિસ્તારથી કહેવા કોઈ કાળે કોઈ મમર્થ નથી પહેલો જમ્બુદ્વીપ લાખ યોજન માપનો વિશાળ, ગોળાકાર અને કમળની (વચ્ચેની) કળી જેવો છે, તેમા નવ નવ હજાર યોજન વિસ્તારવાળા સાત ખડો છે અને (ભદ્રાશ્વ તથા કેતુમાલ નામના) બે ખડો ચોત્રીમ ચોત્રીસ હજાર યોજન વિસ્તારવાળા છે આ નવ ખડો (એક એકની વચ્ચે એક એક, એમ) આસપાસ રહેલા લાખા (છેક સમુદ્ર સુધી પહોંચેલા) આઠ મર્યાદા પર્વતોથી ચારે બાજુથી જુદા પડેલા છે તે નવખડોમા છેડાના દક્ષિણ-ઉત્તર બે ખડો ધનુષ્યની પેઠે રહેા છે, ચાર લાખા છે અને

ઈલાવૃત્ત ચોરસ છે એ ઈલાવૃત્ત ખડ સૌની વચ્ચે રહેલો છે, તેના મધ્યભાગમા (બરાબર વચ્ચે) એક લાખ યોજન ઊંચો સોનાનો મેરુ પર્વત રહેલો છે એ પર્વત ભૂગોલરૂપ કમળની (વચ્ચેની) કળી જેવો છે ઉપરના ભાગમા બચીસ હજાર યોજન એ પહોળો છે, મૂળમા સોળ હજાર યોજન પહોળો છે અને જમીનની અદર પણ મોળ હજાર યોજન તે ઊતરેલો છે ઈલાવૃત્ત ખડની ઉતારે આવેલા નીલ, શ્વેત તથા શુ ગવાન નામના ત્રણ મર્યાદા પર્વતો કહેવાય છે તેઓ રમ્યક ખડ, બીજા હિંગુલ્યમય ખડ અને ત્રીજા કુરુખડની મર્યાદા સૂચવે છે (અર્થાત્ તે તે ખડની હદ બાધનાર તે પર્વતો છે) વળી તે પર્વતો પૂર્વભાગમા લાખા, બને બાજુથી ખારા, સમુદ્ર સુધી પહોંચેલા અને બપ્પમે હજાર યોજન પહોળા છે, અને પહેલા પહેલા એક એક પર્વતથી પછી પછીનો પર્વત ઉતાર દિશામા અનુક્રમે દશમા અશઘી કઈક વધારે અશે લાખાઈમા ચોછો ચોછો છે. વળી એ પર્વતો અનેક નદો તથા નદીઓથી યુક્ત છે, એ જ પ્રમાણે ઈલાવૃત્તથી દક્ષિણે નિપધ, હેમકૃત, તથા હિમાલય નામના ત્રણ મર્યાદા પર્વતો આવેલા છે; તેઓ પૂર્વ ભાગમા લાખા, ઘણા જ સુદર અને દશ હજાર યોજન ઊંચા કહેવાય છે વળી હરિવર્ધ, કિપુરુષ તથા ભસ્તખડને બરાબર તે જુદા પાડે છે, તેથી એ ત્રણેય પર્વતોને તે તે ખડોના મર્યાદા પર્વતો કહે છે ઈલાવૃત્તથી પશ્ચિમે માલ્યવાન નામે પર્વત છે અને પૂર્વમા શાભાપુત્ર નંધમાદન પર્વત છે આ બંને નીલ તથા નિપધ પર્વત સુધી લાખા છે, બે હજાર યોજન વિસ્તારવાળા છે અને કેતુમાલ ખડ તથા ભદ્રાશ્વ ખડની હદ બાધનાર તરીકે પ્રસિદ્ધ છે મદર, મેરુમદર, સુપાર્શ્વ અને કુમુદ નામના ચાર પર્વતો મેરુના પાદ (પગ) તરીકે કહેવાય છે તેઓ મેરુ પર્વતની ચારે દિશાઓમા રહેા છે દશ દશ હજાર યોજન પહોળા ને ઊંચા છે અને મેરુને ટેકો કરતા હોઈ તેની સર્વ તરફ સોમી રહ્યા છે. આ ચાડે પર્વતો ઉપર અનુક્રમે આબો, જામુ, કદમ તથા વડ, એમ ચાર વૃક્ષો રહેા છે એ વૃક્ષો ચારે પર્વતો પર જાણે ધન્યબો હોય તેવા જણાય છે અને એક એક

* આ અધ્યાયમા સારી રીતે સ્પષ્ટ કરેલો ભૂમંડળના

વિસ્તાર સવિસ્તર વર્ણનયે.

વૃક્ષ અગિયારસો યોજન ઊંચુ છે તેઓની શાખાઓનો વિસ્તાર પણ અગિયારસો યોજન છે અને સો સો યોજન તે બડા છે, વળી એ પર્વતો ઉપર દૂધનો, મધનો, ગેરડીના રસનો તથા મીઠાનો પાણીનો એમ અનુક્રમે ચાર ધરા છે, એ ધરાઓને સેવતા દેવો યોગનું ઔશ્વર્ય પામે છે વળી તે પર્વતો ઉપર અનુક્રમે નદન, ચૈતરથ, વૈભ્રાજ તથા સર્વભદ્રક નામના ચાર દેવતાઈ બગીચાઓ છે, તેઓ સ્ત્રીઓને સુખકારક છે અને તેઓમા રહી મોટા મનવાળા સ્વતન દેવ ગણો સ્ત્રીઓના યોગ સાથે ઉપદેવોથી ગવાતા મહિમા વાળા હોઈ ઈચ્છાનુસાર સુખપૂર્વક આનંદ કરે છે મદર પર્વતની ઉપર રહેલા અગિયારસો યોજન ઊંચા દેવતાઈ આબાની યોગ ઉપરથી અમૃત જેવા રસથી ભરેલા, પર્વતના શિખરો જેવડા સ્વાદિષ્ટ અને ક્રોમળ ક્ષ્ણો પડે છે, તે ક્ષ્ણો નીચે પડીને ફાટી જતા તેમાંથી નીકળેલા સત્તા જળ જેવા રંગના સુદર રસથી 'અરુણોદા' નામની સુદર જળવાળી નદી વહે છે વળી એ પર્વત પર દેવો તથા દૈત્યોના શસ્ત્રોઓ પૂજેલા અરુણા નામના દેવી બિરાજે છે હે મહારાજ! પાપોને હરનારા, દોષોનો નાશ કરનારા અને અભય તથા સર્વ ઈષ્ટ ક્ષણે આપનારા તે દેવીને ત્યાના લોકો જાતજાતની ભેટો તથા ખલિદાનોથી પૂજે છે, જેથી તે દેવીની કૃપાદૃષ્ટિ વડે તે લોકો કલ્યાણ તથા આરોગ્યને પામે છે વળી એ દેવી પૃથ્વી પર આદા, માયા, અતુલા, અનંતા, પુષ્ટિ, ઈશ્વરમાલિની, દુષ્ટનાશકરી તથા ક્રાંતિદાયિની એ નામે પણ કહેવાય છે એમની પૂજના પ્રભાવથી ત્યા સોનું નીકળ્યા કરે છે ૧-૩૦

માદા માયાતુલાનન્તા પુષ્ટિશ્વરમાલિની ।

દુષ્ટનાશકરી કાન્તિદાયિનીતિ સ્મૃતા મુવિ ॥

મસ્થાઃ પૂજાપ્રભાવેણ જામ્યુનદમુદાવદત્ ॥૩૦॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમ્ અષ્ટમ સ્કંધ પિંચે

અધ્યાય ૫ મો અષ્ટમ

અધ્યાય ૬ કો*

બીજા વૃક્ષો તથા દેવીઓનું વર્ણન

નારાયણ કવાચ

અરુણોદા નદી યા તુ મયા પ્રોક્તા ચ નારદ ।

મન્દરાન્નિપતન્તી સા પૂર્વેણ્ઞાવૃત પ્લવેત્ ॥૧॥

શ્રી નારાયણ બોલ્યા હે નારદ! મદરચવથી પડતી અરુણોદા નદી મે જે કહી, તે ઇલાવૃતના પૂર્વ ભાગમા વહે છે તેને સેવવાથી પાર્વતીની દાસી યક્ષિણીઓ તથા ગધર્વ સ્ત્રીઓના દેહનો વાયુ ચારે તરફ દશ દશ યોજન ભૂમિને સુગંધી કરે છે વળી ઊંચા પ્રદેશ પરથી પડીને ફાટી જતા, નાના કળિયા વાળા અને હાથીના શરીર જેવડા જામ્યુઓના રસથી જમ્પુ નામની નદી મેરુમદર પર્વત ઉપરથી પડે છે અને દક્ષિણ ઇલાવૃતમા વહે છે પર્વત પર જામ્યુ ક્ષણના સ્વાદથી સતુષ્ટ રહેતા જમ્પવાદિની દેવી કહેવાય છે એ દેવી ત્યાના દેવો, નાગો, ઋષિઓ તથા રાક્ષસ લોકોને પૂજવા યોગ્ય ચરણવાળા, માનનીય, સર્વ પ્રાણી પર દયા કરનારા, પાપીઓને પાવન કરનારા, સ્મરણ કરનારાના રોગોનો નાશ કરનારા, વિદ્યોનો નાશ કરનારા તથા દેવોને પણ માનવા યોગ્ય છે, તેમ જ દોષકલાહી, કામકલા, કરુણા, કામપૂજિતા, કંકોર વિગ્રહ, ધન્યા, નાકિમાન્યા અને ગભસ્તિની એવા નામોથી તે દેવી કાયમ મનુષ્યો વડે આત્મત જપવા યોગ્ય છે જમ્પુ નદીના બંને કિનારા પર જે માટી છે, તે જામ્યુના રસથી ભિન્ન રહે છે અને વાયુ તથા સૂર્યના સમ્બંધથી ન્યારે પાકી જાય છે, ત્યારે સોનું બની જાય છે અને વિદ્યાધરો તથા દેવોની સ્ત્રીઓના જાતજાતના મોટા દાગોના માટે ઉપયોગી થાય છે અને તે જ દેવોએ નિર્મોણ કરેલું 'જામ્યુનદ' સોનું કહેવાય છે, એ સોનામાથી સ્ત્રીઓ સાથે કામક્રીડા કરતા અનેક જાતના લોકો મુકુટ, કંદોરા, પાળુગાધ વગેરે બનાવે છે સુપાર્શ્વ પર્વત પર રહેલું મોટું કદબનું વૃક્ષ જે કહેવાય છે, તેના કોતરોમાંથી પાંચ મધની ધારાઓ નીકળીને સુપાર્શ્વ પર્વત પર પડે છે અને ત્યાથી પૃથ્વી

* આ અધ્યાયમાં બીજીત રચોક્તેથી બીજા વૃક્ષનું અને દેવીઓનું વર્ણન તથા સર્વ લોકોની ઉપત્તય વર્ણવાયે

પર આવી પશ્ચિમ ઇલાવૃતમા તે વહે છે, અને સેવતા દેવોના મુખનો સુગંધભરેલો વાયુ ચારે બાજુ જઈ સો યોજન સુધી સુગંધ કેલાવે છે, એ પર્વત પર ભક્તોનું કાર્ય કરતા 'ધાત્રેશ્વરી' મહાદેવી વસે છે અને તે સર્વ દેવોના ઈશ્વરી દેવો દેવપૂજ્યા, મહોત્સાહા, કાલરૂપા, મહાનન, કર્મફલદા, ક્રાતારગ્રહણેશ્વરી, કરાલદેહા, કાલાગી અને કામકોટિપ્રવર્તિની-એવા નામોથી પૂજવા યોગ્ય છે એ જ પ્રમાણે કુમુદ પર્વત પર ઊગેલો 'શતબલ' નામનો જે વડ છે, તેની શાખામાંથી પાચ નદો (વહી) કુમુદ પર્વતના શિખર પર પડે છે અને તે બધાય દૂધ, દહીં, ધી, મધ, ગોળ, અન્ન, વસ્ત્ર, શય્યા, આસનો તથા આકાર વગેરેથી યુક્ત હોઈ કામનાઓને પૂરનારા છે તેઓ ઉતાર ઇલાવૃતને ચોતરફ ભીંજવે છે એ પર્વતની તળેટીમા દેવો તથા અસુરોએ સેવેલા 'મીનાક્ષી' દેવી વસે છે જે નીલાધરા, ચૈત્રમુખી, નીલાલક્યુકતા, નાકિની, દેવ સધા, ફલદા, વરદા, અતિમાન્યા અતિપૂજ્યા, મત્ત માતંગગામિની, મદનોન્માદિતી, માનપ્રિયા, માનપ્રિય તથા, માર્સવેગધરા, મારપૂજિતા, મારમાદિતી, મયૂર વરશોભાભ્યા અને શિખિવાહનગર્ભભૂ એવા નામોથી વદન કરવા યોગ્ય છે અને માછલા જેવા (સચળ) નેત્રોવાળા અને મહાદેવના સગવાળા તે દેવી જપ તથા સ્મરણ કરનારાઓને માત આપનારા છે એ ધરા ઓતું પાણી પીવા તત્પર ચિત્તાવાળી (ત્યાની) પ્રજ્ઞઓના શરીરો પર કરચલીઓ, માથે ધોળા વાળ, થાક, પરસેવા વગેરેની દુર્ગંધ, વૃદ્ધાવસ્થા, રોગ, મરણ, હામ, ટાઢ, તાપ, વાયુ, ફીકાશ, મુખનો રોગ વગેરે તેમ જ આપ્તિઓ કલી થતા નથી તેઓ ન્યા સુધી જીવે છે, ત્યા સુધી સુખે રહે છે અને કાયમ ધણુ જ સુખ પામે છે હવે મેરુ પર્વતની સ્થિતિ કહુ છું સોનામય કહેવાતા મેરુ પર્વતના મૂળ ભાગમા કળીની આસપાસ જેમ કેસરા હોય છે તેમ જુદા જુદા વીસ પર્વતો ચારે બાજુ કેસરાઓરૂપે ગોઠવાયા છે, તેઓના નામો સાબળો, કુરુગ, કુરુક, કુસુભ, વિક્રાન્ત, ત્રિકૂટ, શિશિર, પતંગ, સ્વચ્ક, નિપથ, શિતી, વાસ, કપિલ, શખ, વૈદ્ય, ચારધિ, હસ, ઋષભ, નાગ,

ક્રાતાર અને નારદ-એ નામે તે વીસ પર્વતો છે વૈવૃચ્ચાચકિષ્ણવ હંસો ઋષભ દ્યવ વ ।
નામઃ કાલજ્જરશ્ચૈવ નારદશ્ચેતિ વિંશતિઃ ॥ ૩૨ ॥
ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા અષ્ટમ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૬ થી સમાપ્ત

અધ્યાય ૭ મો*

મહામેરુનું વર્ણન

શ્રીનારાયણ ઉવાચ

ગિરિ મેરું ચ પૂર્વેણ દ્વોં ચાષ્ટદશયોજનૈઃ ।
સહસ્રૈરાયતો ચોદશ દ્વિસહસ્રં પૃથુચક્રો ॥ ૧ ॥

શ્રીનારાયણ બોલ્યા મેરુપર્વતના પૂર્વ ભાગમા જહર તથા દેવકૂટ નામના બે ઉત્તમ પર્વતો આઠાર હજાર યોજન ઉત્તર દિશામા લાખ્યા, બે હજાર યોજન પહોળા તથા બે ચા છે, મેરુના પશ્ચિમ ભાગમા પવ-માન તથા પારિશ્રાવ નામના બે પર્વતો તેટલી જ લાખાઈ, બિંચાઈ તેમ જ પહોળાઈવાળા છે મેરુથી દક્ષિણમા કૈલાસ તથા કરવીગ નામના બે પ્રખ્યાત પર્વતો છે તે પૂર્વ તરફ લાખ્યા અને પૂર્વના જેવા જ બિંચા-પહોળા છે, એ જ પ્રમાણે મેરુથી ઉત્તરમા (પ્રથમના જેવા જ આપવાળા) ત્રિશુ ગ અને મંકર નામના બે પર્વતો છે આ આઠ ઉત્તમ પર્વતોથી વીંટાયેલો સોનાનો પર્વત મેરુ સૂર્ય જેવો પ્રકાશી રહ્યો છે એ મેરુ પર્વતના મસ્તક પર બ્રહ્માની નગરી બરાબર વચ્ચે સ્થાયેલી છે, જે દશ હજાર યોજન વિસ્તારવાળી છે એ નગરીને ભૂતભવિધ્ય જાણુનારા મહાત્મા વિદ્વાનો સમચોરસ સોનાની વણેવે છે એ નગરીની આસપાસ આઠ લોકપાલોની બીજી આઠ સોનાની નગરીઓ તે તે લોકપાલની દિશામા પ્રખ્યાત છે એ સર્વ નગરીઓના રગ તે તે દિશાપાલોના શરીરના રંગ જેવા છે અને અઢી અઢી હજાર યોજન પ્રમાણમા તે સ્થાય છે, મેરુ પર્વત ઉપર બ્રહ્મા, ઇન્દ્ર, અગ્નિ વગેરેની અનુક્રમે મેનાવતી, અમરાવતી, તેજોવતી, સયમની, કૃષ્ણાગતા, શ્રદ્ધાવતી, ગંધવતી, મહોદધા ને યશોવતી એમ નવ નગરીઓ વસી છે

* આ અધ્યાયમાં સાદગીત સ્તોત્રોથી મૂળથી આગેને મહામેરુનું વર્ણન કરવાયે

હે નારદ! જે વેળા ખલિરાગના યજુમા વિષ્ણુ ભગવાન વામન ત્રિવિક્રમમૂર્તિ બન્યા, ત્યાં એમના ડાબા પગના અનુક્રાંત નખથી ચિત્ત ઘસેલા પ્રાણાડના ઉપરના ભાગના છિદ્રમાંથી અદર દાખલ થયેલી સ્વર્ગની ગંગા તે જ સ્વર્ગે મેરુના શિખર પર ઊતરી હતી લોકોના સર્વ પાપોને દૂર કરનાર જળથી વ્યાપ્ત એ ગંગા સાક્ષાત્ 'ભગવતપદ' એવા નામથી લોકો મા પ્રખ્યાત થઈ હતી અને પછીથી હજારો યુગના ઘણા કાળે સ્વર્ગના મસ્તક પર આવીને તે ઈશ્વરી દેવી દેવનદી ત્યાં રહ્યા હતા, જે સ્થાન 'વિષ્ણુપદ' નામે ત્રેલોક્યમાં પ્રખ્યાત છે વળી ન્યા ઉત્તાનપાદ ના પરમ પવિત્ર પુત્ર ધ્રુવ ભગવાનના ચરણકમળોપકમળના દાડાની રજાને ધારણ કરતા રહે છે અને આજે પણ તે રાજર્ષિ અચલ પદ્મીનો આશ્રય કરી ત્યાં જ રહ્યા છે. તે સ્વર્ગે ધ્રુવનો પ્રભાવ જાણનાર ઉદાર મનના સમર્પિયો સર્વ લોકોનું હિત કંપાની ઈચ્છાથી એ ધ્રુવની પ્રદક્ષિણા કરી રહ્યા છે અને તે સમર્પિયો 'આ ગંગા નદી આત્મિક (કેવળ) સિદ્ધરૂપ લોક તપ કરનારાઓને મિદિ આપનાર છે,' એમ જાણી જતામૂળે ધારણ કરતા મસ્તકથી ગંગા નદીને આદર આપે છે એ વિષ્ણુપદમાંથી નીચે ઊતરતી દેવી ગંગા અનેક કૂંડો વિમાનોથી વ્યાપ્ત દેવયાન માર્ગમાં થઈને સદ્રમકળને ભીંજવી (મેરુ પર આવેલા) પ્રાણના ધામમાં ખડે છે હે નારદ! ત્યાંથી નાર ભાને જુદી જુદી થઈને તે દેવી નાર દિશાઓમાં ના નામે વલી રી છે, અને તે જ સીતા, અલકનદા, નકુ તથા ભદ્રા એવા નામોથી પ્રસિદ્ધ થઈ સમુદ્રમાં મળી રહે છે તેમાં મીના નામની ગંગા, પ્રાણલોકમાંથી કેનન્ય નામના પર્વતના નિખળે પર થઈને વહેતી ગદમાદન પર્વતના શિખર પર ખડે છે અને ત્યાંથી તે પાપ હનારી નદી ભદ્રાશ્વ ખડતી વચ્ચે વઈને પૂર્વ દિશામાં આવે છે અને ત્યાં દેવોની પૂજાઈને તે નદી ખાસ નમુદ્રમાં મળે છે એ જ પ્રમાણે બીજી ચક્ર નામની દેવનદી તે પ્રાણલોકમાંથી નીકળી માલ્યવાન પર્વતના શિખર પર આવે છે અને ત્યાંથી નીકળી વેંગાનુત થઈ હેતુમાલ ખડમાં આવીને પશ્ચિમ દિશામાં ગઈ સમુદ્રમાં મળે છે તે જ

પ્રમાણે અલકનદા નામની પવિત્ર પ્રખ્યાત ત્રીજી ગંગાધારા પ્રાણલોકમાંથી દક્ષિણમાં ઘણા પર્વતોના શિખરો તથા વનોને ચોળી હેમકૂટ નામના ઉત્તમ પર્વત પર આવે છે અને ત્યાંથી નીકળી ઘણા જ વેંગાળી થઈ ભરતખડમાં આવીને દક્ષિણ સમુદ્રમાં મળે છે એ નદીમાં સ્નાન કરવા જતા મનુષ્યોને પગલે પગલે રાજસૂય તથા અશ્વમેધ વગેરે યજ્ઞોનું ફળ દુર્લભ નથી તે જ પ્રમાણે ત્રેલોક્યને પવિત્ર કરતી ભદ્રા નામની ચોથી ગંગાધારા પ્રાણલોકમાંથી નીકળી શૃંગનાન પર્વત ઉપર થઈને ઉત્તરદુરખડો નુંમ કરી સમુદ્રમાં મળે છે હે નારદ! મેરુ તથા મદાર પર્વતોમાંથી ઉત્પન્ન થયેલ બીજી પણ નદી તથા નદીઓ ખડેખડમાં ઘણા છે, પણ તેમાં ભરત ખડને કર્મક્ષેત્ર કહે છે અને બીજા આઠ ખડો તો પૃથ્વી પરના સ્વર્ગને આપનાર ખડો હોઈ દેવોના પાકી રહેલા પુણ્યોના ભાગસ્થાનો છે હે નારદ! એ આઠ ખડોમાં લોકોનું આયુષ્ય દશ હજાર વર્ષોનું હોય છે, સ્ત્રીઓ સહિત સર્વ પુરુષો વજ્ર જેવા અગવાળા, દેવોના જેવા, દશ હજાર હાથી સમાન બળવાળા, મોટા મૈથુનથી સતોષી અને સુખી હોય છે તે લોકોની સ્ત્રીઓ પણ આયુષ્યનું એક વર્ષ એકાદ હોય છે, ત્યાં ગર્ભ ધારણ કરે છે વળી તે આઠે ખડોમાં હમેશાં ત્રેતાયુગના જેવા જ કાળ હોય છે

एकयुगानि के चायुष्यात्मर्गाः क्षियोऽपि हि ।

त्रेतायुगसम कालो वर्तते सर्वदैव हि ॥ ૩૭ ॥

હિત શ્રીદેવીભાવનમલા, ચામુના અષ્ટમ અંક વિષ

અધ્યાય ૭ માં સમાપ્ત

અધ્યાય ૮ મો⁺

હતાશ્રુત ખંડનો આચાર

શ્રીનારાયણ ઉવાચ

તેષુ વર્ષેષુ દેવેશા પૂર્વોક્તિઃ સ્તવતૈઃ સદા ।

પૂજયન્તિ મહાદેવી જપચ્યાનસમાધિમિઃ ॥ ૧ ॥

શ્રીનારાયણ! બોલ્યા તે તે ખડોમાં મોટા મોટા દેવો પણ પૂર્વોક્ત સ્તવનોથી જળ, ધ્યાન તથા મહાધિ વડે નિત્ય મહાદેવીને પૂજે છે ન્યા મર્વ

+ ના અધ્યાયના અંગતની નેચેથી ઈશ્વરના અંગતો ના નાર ભક્તિ વધાર માટે વિસ્તારથી કોને છે

ઋતુઓના પુષ્પોની પકિતઓથી શોભતી વનપકિતઓ હોઈને કુળો તથા પદલવોની શોભા નિત્ય રહે છે તે તે ખડોના વનોમા ખડોના પર્વતોના શિખરો પર, પહાડોની સર્વ ગુફાઓમા અને નિર્ભળ જળાશયોમા કમળોની પકિતઓ વિકસી રહી છે હસો તથા સારસ પક્ષીઓના ટોળા કર્યા કરે છે અને પક્ષીઓ કલ્લોલ કરે છે વળી ન્યા જળકીડા વગેરે વિનોદો કરી ત્યાના લોકો આનંદ કરે છે અને સુદર સ્ત્રીઓની મનોહર ભમ્મરોના વિલાસોના તે તે સ્થાનોમા પણ યુવાન સ્ત્રીઓ સાથે ઇચ્છાનુસાર કર્યા કરે છે વળી એ નવે ખડોમા લોકો પર કૃપા કરવારૂપ રસમા જ કેવળ દૃષ્ટિવાળા આદિ પુરુષ ભગવાન નારાયણ દેવીનું આરાધન કર્યા કરતા રહી પોતે પણ સર્વ લોકો વડે પૂજ્ય છે, તેમ જ પોતાની બુદ્ધિ બુદ્ધિ ભૂતિઓથી સ્થપાઈને લોકોની પૂજના નિમિત્તે સર્વકાળ ત્યા સમીપમા જ રહે છે ઈલાવૃત ખડમા તો બ્રહ્માની ભમ્મરના મધ્યભાગમાથી ઉત્પન્ન થયેલા એકલા રુદ્ર જ સ્ત્રીઓ સાથે હમેશા વસે છે એ ક્ષેત્રમા ખીજો કોઈ પણ પુરુષ પ્રવેશી શકતો નથી, કારણ કે પાર્વતીના શાપને લીધે ત્યા ખીજે હરોઈ પુરુષ સ્પર્શ સ્ત્રી થઈ જાય છે વળી ત્યા પાર્વતી જેઓના સ્વામિની છે, એવી અસખ્ય કરોડો સ્ત્રીઓના સમૂહો થી સેવાતા રુદ્રદેવ પોતે સર્વ પ્રાણીઓના હિતની ઇચ્છાથી પોતાના કારણ અને (વિષયની) એથી તામસી ભૂતિરૂપ સકર્ષણ દેવ—રોપતાબનુ ભજન કરે છે અને ધ્યાનયોગ દ્વારા એકાગ્ર થયેલા મન વડે ભગવાન રુદ્ર તેમની ઉપાસના કરે છે (તે વેળા પોતે આવા મન્ત્રજપ કરે છે કે,) ‘કંન્નમો ભગવતે મહાપુરુષાય સર્વગુણસંલ્યાનાયનન્તાયાઽ વ્યક્તાય નમઃ । સર્વ ગુણોના પ્રકાશક, અનંત અને આમાપ ભગવાન મહાપુરુષને નમસ્કાર હો ’ (વળી આવી સ્તુતિ કરે છે કે) હે ભજવાયોગ્ય ! હે શરણુરૂપ ચરણકમળવાળા ! હે સમગ્ર ઐશ્વર્યના પરમ આશ્રયરૂપ ! હે ભકતો સામે પોતાના સઘળા રક્ષક સ્વરૂપો પ્રકટ કરનાર ! હે (ભકતોના) સસારનો નાશ કરનાર અને (અભકતોને) સસાર દેખાડનાર ! તમને ઈશ્વરને હું ભજુ છું ક્રોધનો વેગ નહિ જીત

નારા અમારી દૃષ્ટિ જેમ વિષયોથી તથા ઇદ્રિયોથી લેવાઈ જાય છે, તેમ જગતને નિયમિત રાખવા સર્વ તરફ તમે જોયા કરો છો, છતા તમારી દૃષ્ટિ વિષયોથી તથા ઇદ્રિયોથી લેશ પણ લેપાતી નથી, એવા તમને માનસિક જ્ય કરવા ઇચ્છતો કયો (મુમુશુ) પુરુષ ન માને ? તમે પોતાની માયાને લીધે જાણે ભ્રમણ દૃષ્ટિવાળા હો, મદોન્મત જેવા અને મદિરા તથા આસવથી જાણે લાલ નેત્રોવાળા હો તેવા ભાસો છો, (પણ ખરી રીતે તેવા તો નથી જ,) વળી તમારા ચરણના સ્પર્શથી મોહિત ઇદ્રિયોવાળી નાગાગ નાઓ લજ્જાને લીધે તમારુ પૂજન પણ કરી શકતી નથી, એવા તમને કોણ ન માને ? વેદના મન્ત્રો, જેમને આ જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ તથા નાશનું કારણ છતા એ ત્રણેથી રહિત અને અનંત કહે છે તેમ જ પોતાના એક હજાર મસ્તકોરૂપ સ્થાનોમાના કોઈક અમુક પર સરસવતી પેઠે રહેલા ભૂમડળને તમે જાણતા નથી, એવા તમને નમસ્કાર હો સત્ત્વ ગુણરૂપ આશ્રયવાળુ મહારાત્ત્વ ગુણના નિમિત્તવાળુ જેમનું પ્રથમ શરીર હતું, જેમાથી ભગવાન બ્રહ્મા જન્મ્યા છે અને તે બ્રહ્માથી જન્મેલો હું પોતાના તેજરૂપ અહકારથી વીંટાઈને દેવવર્ગ, ભૂતવર્ગ તથા ઇદ્રિયવર્ગને ઉત્પન્ન કરુ છું, તે તમને નમસ્કાર હો એ મહારાત્ત્વ, અહકાર, દેવવર્ગ, ભૂતવર્ગ તથા ઇદ્રિયવર્ગ—આ આમે બધા દોરીથી બાધેલા પક્ષી ઓની પેઠે જે મહાત્માને વશ છીએ અને જેમની કૃપાથી આ બ્રહ્માડને સરજીએ છીએ, તે તમને નમસ્કાર હો ભારે સસારથી મોહ પામેલો આ લોક કમોરૂપી ગાંઠોને પમાડતી જેમણે બનાવેલી માયાને અનાયાસે જ જાણે છે, પણ તે માયાથી તરવારનો ઉપાય કદી જાણતા નથી તે જગતનો લય તથા ઉદય કરનાર સ્વરૂપવાળા તમને નમસ્કાર હો

શ્રીનાસથલુ બોલ્યા એમ ભગવાન રુદ્ર ઈલાવૃત ખડમા દેવીગણોથી વીંટાઈને પ્રભુ સકર્ષણુદેવ ની ઉપાસના કરે છે, તે જ પ્રમાણે ભદ્રાશ્વખડમા ભદ્રાશ્વ નામનો ધર્મનો પુત્ર અને તેના કુળના મુખ્ય પુરુષો, જેઓ ‘ભદ્ર’ નામના તે ખડના અધિપતિ ના સેવકો છે, તેઓ પણ ‘હયગ્રીવ નામથી કહેવાતી

હે નારદ! જે વેળા બલિરાજના યજ્ઞમાં વિષ્ણુ ભગવાન વામન ત્રિવિક્રમમૂર્તિ^૧ બન્યા, ત્યારે એમના ડાબા પગના અગ્રદાંતા નખથી ચિરાઈ ગયેલા પ્રહ્લાદના ઉપરના ભાગના છિદ્રમાંથી આદર દાખલ થયેલી સ્વર્ગની ગંગા તે જ સ્થળે મેરુના શિખર પર ઊતરી હતી લોકોના સર્વ પાપોને દૂર કરનાર જળથી વ્યાપ્ત એ ગંગા સાક્ષાત્ 'ભગવત્પદી' એવા નામથી લોકો મા પ્રખ્યાત થઈ હતી અને પછીથી હજારો યુગના ઘણા કાળે સ્વર્ગના મસ્તક પર આવીને તે ઈશ્વરી દેવી દેવતદી ત્યા રહ્યા હતા, જે સ્થાન 'વિષ્ણુપદ' નામે ત્રૈલોક્યમા પ્રખ્યાત છે વળી ન્યા ઉત્તાનપાદ ના પરમ પવિત્ર પુત્ર ધ્રુવ ભગવાનતા ચરણકમળરૂપ કમળના દાડાની રજને ધારણ કરતા રહે છે અને આજે પણ તે રાજર્ષિ^૨ અચલ પદવીનો આશ્રય કરી ત્યા જ રહ્યા છે તે સ્થળે ધ્રુવનો પ્રભાવ જાણનારા ઉદાર મનના સમર્પિઓ સર્વ લોકનું હિત કરવાની ઈચ્છાથી એ ધ્રુવની પ્રદક્ષિણા કરી રહ્યા છે અને તે સમર્પિઓ 'આ ગંગા નદી આત્મલિંગ (કેવળ) સિદ્ધરૂપ હોઈ તપ કરનારાઓને સિદ્ધિ આપનાર છે,' એમ જાણી જટાન્મૂળને ધારણ કરતા મસ્તકથી ગંગા નદીને આદર આપે છે એ વિષ્ણુપદમાંથી નીચે ઊતરતી દેવી ગંગા અનેક કરોડો વિમાનોથી વ્યાપ્ત દેવયાન માર્ગમા થઈને ચત્રદ્રુમકાળે ભીજવી (મેરુ પર આવેલા) પ્રહ્લાદના ધામમા પડે છે હે નારદ! ત્યાથી ચાર ભાગે જુદી જુદી થઈને તે દેવી ચાર દિશાઓમા ચાર નામે વહી રહી છે, અને તે જ સીતા, અલકનદા, ચક્ષુ તથા ભદ્રા એવા નામોથી પ્રસિદ્ધ થઈ સમુદ્રમા મળી રહે છે તેમા સીતા નામની ગંગા, પ્રહ્લોકમાંથી કેસરાચલ નામના પર્વતના શિખરે પર થઈને વહેતી ગંધમાદન પર્વતના શિખર પર પડે છે અને ત્યાથી તે પાપ હરનારી નદી ભદ્રાશ્વ ખડગી વચ્ચે થઈને પૂર્વ દિશામા આવે છે અને ત્યા દેવાથી પૂનઃઈને તે નદી ખારા સમુદ્રમા મળે છે એ જ પ્રમાણે યીજ ચક્ષુ નામની દેવતદી તે પ્રહ્લોકમાંથી નીકળી માલ્યવાન પર્વતના શિખર પર આવે છે અને ત્યાથી નીકળી વેંગમુકત થઈ કેતુમાલ ખડગમા આવીને પશ્ચિમ દિશામા જઈ સમુદ્રમા મળે છે તે જ

પ્રમાણે અલકનદા નામની પવિત્ર પ્રખ્યાત ત્રીજી ગંગાધારા પ્રહ્લોકમાંથી દક્ષિણમા ઘણા પર્વતોના શિખરે તથા વનોને ચોળ ગી હેમકૂટ નામના ઉત્તમ પર્વત પર આવે છે અને ત્યાથી નીકળી ઘણા જ વેંગવાળી થઈ ભરતખડગમા આવીને દક્ષિણ સમુદ્રમા મળે છે એ નદીમા સ્નાન કરવા જતા મનુષ્યોને પગલે પગલે રાજસૂય તથા અશ્વમેધ વગેરે યજ્ઞોનું ફળ દુર્લભ નથી તે જ પ્રમાણે ત્રૈલોક્યને પવિત્ર કરતી ભદ્રા નામની ચોથી ગંગાધારા પ્રહ્લોકથી નીકળી શુભવાન પર્વત ઉપર થઈને ઉત્તરકુખખડગે તૃપ્ત કરી સમુદ્રમા મળે છે હે નારદ! મેરુ તથા મદાર પર્વતોમાંથી ઉત્પન્ન થયેલ ધીળ પણ નદો તથા નદીઓ ખડોખડમા ઘણા છે, પણ તેમા ભરત ખડગે કર્મક્ષેત્ર કહે છે અને ધીળ આઠ ખડો તો પૃથ્વી પરના સ્વર્ગને આપનાર ખડો હોઈ દેવોના ખાકી રહેલા પુણ્યોના ભાગરથાનો છે હે નારદ! એ આઠ ખડોમા લોકોનું આયુષ દશ હજાર વર્ષોનું હોય છે, સ્ત્રીઓ સહિત સર્વ પુરુષો વચ્ચે જેવા અગવાળા, દેવોના જેવા, દશ હજાર હાથી સમાન બળવાળા, મોટા મૈથુનથી સતોષી અને સુખી હોય છે તે લોકોની સ્ત્રીઓ પણ આયુષનું એક વર્ષ એાણું હોય છે, ત્યારે ગર્ભ ધારણ કરે છે વળી તે આઠે ખડોમા હમેશાં ત્રેતાયુગના જેવા જ કાળ હોય છે

एकवर्षेनैके चायुष्यास्तर्मा ह्यियोग्रि हि ।

त्रैतायुगसम कालो वर्तते सर्वदैव हि ॥ ૩૭ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા અષ્ટમ સ્કંધ વિરે

અધ્યાય ૭ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૮ મો⁺

કલાવૃત ખંડનો આચાર

શ્રીનારાયણ ઉવાચ

તેષુ ભવંસુ દેવેશ્તા પૂર્વોક્તિઃ સ્તવત્રેઃ સદા ।

પૂજયન્તિ મહાદેવો જપધ્યાનસમાચિન્તિઃ ॥ ૧ ॥

શ્રીનારાયણ બોલ્યા તે તે ખડોમા મોટા મોટા દેવો પણ પૂર્વોક્ત સ્તવનોથી જપ, ધ્યાન તથા સમાધિ વડે નિત્ય મહાદેવીને પૂજે છે ન્યા સર્વ

+ આ અધ્યાયના બોગલનીત શ્લોકોથી ઈલાનુસાર ખડોના આચાર ભક્તિ વધવા માટે વિસ્તારથી કરેલ છે.

ઋતુઓના પુષ્પોની પકિતઓથી શોભતી વનપકિતઓ હોઈને ફળો તથા પલ્લવોની શોભા નિત્ય રહે છે તે તે ખડોના વનોમા ખડોના પર્વતોના શિખરો પર, પહાડોની સર્વ ગુફાઓમા અને નિર્ગળ જળાશયોમા કમળોની પકિતઓ વિકસી રહી છે હસો તથા સારસ પક્ષીઓના ટોળા કર્યા કરે છે અને પક્ષીઓ કલ્લોલ કરે છે વળી ન્યા જળક્રીડા વગેરે વિનોદો કરી ત્યાના બોહો આનંદ કરે છે અને સુદર સ્ત્રીઓની મનોહર ભમ્મરોના વિલાસોના તે તે સ્થાનોમા પણ યુવાન સ્ત્રીઓ સાથે ઇચ્છાનુસાર કર્યા કરે છે વળી એ નવે ખડોમા લોકો પર કૃપા કરવારૂપ રસમા જ કેવળ દૃષ્ટિવાળા આદિ પુરુષ ભગવાન નારાયણ દેવીનું આરાધન કર્યા કરતા રહી પોતે પણ સર્વ લોકો વડે પૂજ્ય છે, તેમ જ પોતાની બુદ્ધિ બુદ્ધિ ભૂતિઓથી સ્થપાઈને લોકોની પૂજના નિમિત્તે સર્વેકાળ ત્યા સમીપમા જ રહે છે ઇલાવૃત ખડમા તો બ્રહ્માની ભમ્મરના મધ્યભાગમાથી ઉત્પન્ન થયેલા ઓકલા રુદ્ર જ સ્ત્રીઓ સાથે હમેશા વસે છે એ ક્ષેત્રમા ખીજે કોઈ પણ પુરુષ પ્રવેશી શકતો નથી, કારણ કે પાર્વતીના શાપને લીધે ત્યા ખીજે હડકોઈ પુરુષ સ્પર્ષ સ્ત્રી થઈ જાય છે વળી ત્યા પાર્વતી જેઓના સ્વામિની છે એવી અસખ્ય કુરોડો સ્ત્રીઓના સમૂહો થી સેવાતા રુદ્રદેવ પોતે સર્વ પ્રાણીઓના હિતની ઈચ્છાથી પોતાના કારણ અને (વિષ્ણુની) યોથી તામસી ભૂતિરૂપ સકર્ષણ દેવ-શેષનાગનુ ભજન કરે છે અને ધ્યાનયોગ દ્વારા ઓકાગ્ર થયેલા મન વડે ભગવાન રુદ્ર તેમની ઉપાસના કરે છે (તે વેળા પોતે આવો મનઝપ કરે છે કે,) 'કંનમો ભગવતે મહાપુરુષાય સર્વગુણસહ્યાનાયાનન્તાયાઽ વ્યક્તાય નમઃ । સર્વ ગુણોના પ્રકાશક અનંત અને આમાપ ભગવાન મહાપુરુષને નમસ્કાર હો ' (વળી આવી સ્તુતિ કર છે કે) હે ભગવાયોગ્ય ! હે શરણરૂપ નરણકમળવાળા ! હે સમગ્ર ઐશ્વર્યના પરમ આશયરૂપ ! હે ભકતો સામે પોતાના સઘળા રક્ષક સ્વરૂપો પ્રકટ કરનાર ! હે (ભકતોના) સસારનો નાશ કરનાર અને (અભકતોને) સસાર દેખાડનાર ! તમને ઈશ્વરને હુ ભજુ છુ કોધતો વેગ નહિ થત

નારા અમારી દૃષ્ટિ જેમ વિષયોથી તથા ઇદ્રિયોથી લેવાઈ જાય છે, તેમ જગતને નિયમિત રાખવા સર્વ તરફ તમે જોયા કરો છો, છતા તમારી દૃષ્ટિ વિષયોથી તથા ઇદ્રિયોથી લેશ પણ લેપાતી નથી, એવા તમને માનસિક જય કરવા ઇચ્છતો કયો (મુમુષુ) પુરુષ ન માને ? તમે પોતાની માથાને લીધે જાણે ખરાજ દૃષ્ટિવાળા હો, મદોન્મત જેવા અને મદિરા તથા આસવથી જાણે લાલ નેત્રોવાળા હો તેવા ભાસો છો, (પણ ખરી રીતે તેવા તો નથી જ,) વળી તમારા ચરણના સ્પર્શથી મોહિત ઇદ્રિયોવાળી નાગાગ નાઓ વાન્મને લીધે તમારૂ પૂજન પણ કરી શકતી નથી, એવા તમને કોણ ન માને ? વેદના મત્રો, જેમને આ જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ તથા નાશનું કારણ છતા એ ત્રણેથી રહિત અને અનંત કહે છે તેમ જ પોતાના એક હજાર મસ્તકોરૂપ સ્થાનોમાના કોઈક અમુક પર સરસવતી પેકે રહેલા ભૂમડળને તમે જાણતા નથી, એવા તમને નમસ્કાર હો સરવ ગુણરૂપ આશ્રયવાળુ મહારાવ ગુણના નિમિત્તવાળુ જેમનું પ્રથમ શરીર હતું, જેમાથી ભગવાન બ્રહ્મા જન્મ્યા છે અને તે બ્રહ્માથી જન્મેલો હુ પોતાના તેજરૂપ અહકારથી વીંટાઈને દેવવર્ગ ભૂતવર્ગ તથા ઇદ્રિયવર્ગને ઉત્પન્ન કરુ છુ તે તમને નમસ્કાર હો એ મહારાવ, અહકાર, દેવવર્ગ, ભૂતવર્ગ તથા ઇદ્રિયવર્ગ-આ ચારે બધા દોરીથી બાધેલા પક્ષી ઓની પેકે જે મહાત્માને વશ છીએ અને જેમની કૃપાથી આ બ્રહ્માડને સરજીએ છીએ, તે તમને નમસ્કાર હો ભારે સસારથી મોહ પામેલો આ લોક કમોરૂપી ગાહોને પમાડતી જેમણે બનાવેલી માથાને અનાયાસે જ જાણે છે, પણ તે માથાથી તરવારનો ઉપાય કદી જાણતા નથી તે જગતનો હય તથા ઉદમ કરનાર સ્વરૂપવાળા તમને નમસ્કાર હો

શ્રીનારાયણ બ્રહ્મા એમ ભગવાન રુદ્ર ઇલાવૃત ખડમા દેવીગણોથી વીંટાઈને પ્રણ સકર્ષણદેવ ની ઉપાસના કરે છે, તે જ પ્રમાણે ભદ્રાશ્વખડમા ભદ્રાશ્વા નામનો ધર્મનો પુત્ર અને તેના કુળના નુપ્ત પુરુષો, જેઓ 'ભદ્ર' નામના તે ખડના અધિપતિ ના સેવકો છે, તેઓ પણ 'હયગ્રીવ નામથી કહેવાતી

વિષ્ણુની પ્રખ્યાત મૂર્તિ હયગ્રીવનુ આસપત કરે છે અને બાહરના બીજા વ્યાપારને રોકતી શ્રેષ્ઠ સમાધિ વડે ચિત્તાના વિષયરૂપ કરેલી તે હયગ્રીવ મૂર્તિની જ સ્તુતિ કરવા સદી તેમને શરણે જાય છે એ વેળા તે ભદ્રશ્રવાઓ આ મન જોલે છે 'ૐ નમો ભગવતે ધર્માત્મવિજ્ઞાપનાય નમ ।' ચિત્તને શુદ્ધ કરનાર ભગવાન ધર્મને નમસ્કાર, નમસ્કાર હો ' (અને આમ સ્તુતિ કરે છે) ' આહો ! ભગવાનની આ માયા આશ્ચર્યકારક છે, કારણ કે આ લોક મરેલા પુત્રને કે પિતાને બાળી આવી પોતે તેના ધનથી જીવવા ઇચ્છે છે, તુચ્છ વિષયસુખ સેવવા માટે પાપના જ વિચાર કરે છે અને પોતે દેખે છે છતાં સર્વનો નાશ કરતા પોતાના મૃત્યુને જોતા નથી ! વળી વિદ્વાનો જગતને નાશવત કહે છે અને અધ્યાત્મ વેત્તા પડિતો પ્રત્યક્ષ જુઓ છે, છતાં હે અજ્ઞાના દેવ ! તમારી માયાથી મોહ પામે છે, આ તમારી માયા ઘણી જ વિચિત્ર છે, (માટે શાસ્ત્રોની ધમાલખા પડ્યા વિના) આપ અજ્ઞાને અમે નમસ્કાર કરીએ છીએ આપ અકર્તા અને આવરણરહિત છો છતાં જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ તથા નાશરૂપ આપનું કર્મ સ્વીકાર્યું છે, તે આશ્ચર્ય નથી, કેમ કે માયાને લીધે મર્જના આત્મારૂપ અને સર્વ કાર્યોના કારણરૂપ આપમા સૃષ્ટિરૂપ કર્મ ઘટે જ છે અને ખરી ઉપાધિથી રહિત આપ વિષે આવરણરહિતપણ તથા અકર્તા પણ પણ ઘટે જ છે યુગતા અંતે (પ્રલય થયો હતો ત્યારે) તમેગુણરૂપ દેવે હરેલા વેદાને જેમણે પુરુષ તથા ધોડાનુ શરીર ધરીને તે વેદોની માગણી કરતા ધ્રુવાને રસાતળમાથી લાવી આપ્યા હતા તે નવ્ય સકલપવાળા (હયગ્રીવ) તમને ' નમસ્કાર હો ' એમ ભદ્રશ્રવણ નામના તે લોકો દેવોના ઈશ્વર હયગ્રીવ-વિષ્ણુની સ્તુતિ કરે છે અને તેમના ગુણો વર્ણવે છે એમના આ ચરિત્રનો જે પાઠ કરે તથા (બીજાઓને) સમજાવે, તે પણ પાપરૂપી કમુક (ડાહી) ત્યજીને દેવીના લોકમા જાય છે ૧-૨૯

પર્ણા ચરિતમેતદ્વિ યઃ પઠેદ્ધ્યાવયેચ ય ।

વાપકચ્ચુકમુત્યુજ્ય દેવીલોકં વ્યજેચ સઃ ॥૨૯॥

અધ્યાય ૮ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૯ મો*

ખંડાના ઉપાસ્ય દેવો

શ્રીનારાયણ ડગાચ

હરિર્વિયં ચ મગવાન નૃપહરિઃ પાપનાશનઃ ।

વર્તેતે યોગયુક્તાત્મા મક્તાનુમદ્ધકારકઃ ॥ ૧ ॥

શ્રીનારાયણ જોલ્યા દરિયર્થ ખડમા પાપનો નાશ કરનાર અને ભકતો પર કૃપા કરતા ભગવાન નૃસિંહ યોગમા આત્માને યોજીને રહે છે તેમના એ પ્રિય સ્વરૂપનુ ભગવાનના મહાન ભકત અસુર-પ્રહ્લાદ ભકિતયુક્ત થઈ દર્શન કરે છે અને તેમના ગુણોનુ સહસ્ર પોતે જાણતા હોઈ ક્ષતવત કરે છે (તે વેળા આ મનોવ્યાર કરે છે) ' ૐ નમો ભગવતે નરસિંહાય નમસ્તેજસ્તેજસે અવિરાવિર્ભવ વચ્ચદ્રઢ કર્માશયાન રુચય રુચય, તમો પ્રસ પ્રસ ઔશ્વાહા, અમયં મમાત્મનિ મૂચિષ્ઠાઃ ઔશ્વામ્ । દરેક તેજના પણ તેજ ભગવાન નરસિંહને નમસ્કાર હો હે વચ્ચે જેવી દાહોવાળા ' આપ પ્રકટ થાઓ, પ્રકટ થાઓ, કર્મોની વાસનાઓને બાળી નાખો, બાળી નાખો, અગ્નિરૂપ અધકારને ગળી જાઓ, ગળી જાઓ, અને મારા અત કરણમા અભયરૂપ થાઓ ' (આ મનજાપ કરી આવી સ્તુતિ કરે છે) ' જગતનુ કલ્યાણ થાઓ હૃદ લોકો દૂરતા ત્યજ દો, પ્રાણીઓ બુદ્ધિથી પરસ્પર કલ્યાણ જ વિચારો તેઓનુ મન શમદમાદિ ગુણોને મેળવો અને અમારી બુદ્ધિ પણ નિષ્કામ થઈ ભગવાન મા પ્રવેશો, અમને કોઈનો પણ સગ ન થાઓ કદાચ સગ થાઓ તો ધર, સ્ત્રી, પુત્ર, ધન તથા બધુઓનો તો કદી ન થાઓ પણ ભગવાનના પ્રિય ભકતોનો જ થાઓ કારણ કે પ્રાણી માન આજીવિપ્રાણી સતુષ્ટ રહેતો રાત્રી પુરુષ જેવો જલદી સિદ્ધ થાય છે, તેવો છદ્ધિયો પર પ્રીતિવાળો સિદ્ધ થતો નથી વળી ભગવાનના ભકતોના સગથી મેળવેલા ભગવાનના પરાક્રમરૂપ તીર્થને વારવાર (સાભળવા વગેરેથી) સેવતા મનુષ્યોના અત કરણમા વસેલા ભગવાન તેઓનો માનસિક મેલ દૂર કરે છે, પણ ગગાદિ તીર્થો તો વારવાર સેવતા મનુષ્યોના શરીર

* આ અધ્યાયમા મત્રો નિવાપ નેવીત સ્વોકોથી બીજા ખંડોમા સેવ-સેવને કહેવાય

પરનો જ મેલ કેવળ દૂર કરે છે માટે ભગવાનના પરાક્રમને કોણ ન સેવે? જેને ભગવાનના નિષ્કામ ભક્તિ હોય, તેનામા સર્વ ગુણો સાથે દેવતાઓ વસે છે, પણ ભગવાન ઉપર ભક્તિ વિનાના અને વિષયસુખ ન હોવા છતાં મનોરથથી ખઠાર દોડતા મનુષ્યને (જ્ઞાન, વૈરાગ્ય વગેરે) મોટા પુરુષોના ગુણો ક્યાથી પ્રાપ્ત થાય? જેમ પાણી જ માછલાનું પ્રિય જીવન છે, તેમ ભગવાન જ પ્રાણીમાત્રના સાક્ષાત્ આત્મા છે, તેમ સમજી ઘર છોડીને મોટો કહેવાયેલા છતાં મનુષ્ય જે ઘરમા આસકત થાય, તો તેની મોટાઈ સ્ત્રી-પુરુષોના નેડલાની પેઠે કેવળ ઉંમરથી જ છે (જેમ નાના નેડા કરતા વૃદ્ધ નેડા ઉંમરે જ મોટા ગણાય છે તેમ), માટે તૃણ, રાગદ્વેષ, ક્રોધ, અભિમાન, લાલચ, ભય, ગરીબાઈ અને માનસિક પીડાના મોટા મૂળરૂપ અને જન્મમરણના (ચોકધારા) ચગડોળ જેવું ઘર છોડ્યા પછી સર્વ તરફથી નિર્ભય નૃસિંહ ભગવાનના ચરણનું જ તમે ભજન કરો

એમ દૈત્યપતિ તે પ્રહ્લાદ પણ પોતાના હૃદય કમળમા વસતા અને પાપરૂપી હાથીને (મારવામા) સિંહ સરખા નૃસિંહની દરરોજ સ્તુતિ કરે છે કેતુમાલ ખડમા કામદેવનું રૂપ ધારણ કરતા ભગવાન રહે છે અને તે ખડના અધિપતિઓને સર્વકાળ પૂજ્ય છે તે ખડના સ્વામિની અને મોટા પુરુષોને માન આપતા સમુદ્રપુત્રી લક્ષ્મી આ સ્તોત્રોથી તે ભગવાન ની ઉપામના કરે છે (તેમા પ્રથમ આ મનોવ્યાર્થ છે) 'ૐ હૌં હ્રીં હ્રૂં ૐ નમો મગવતે હૃષીકેશાય સર્વગુણવિશેષૈર્વિલક્ષિતાત્મને આકૃતીના ચિત્તીના ચેતસા વિશેષાણાં ચાધિપતયે પોદશકલાય ચ્છન્દોમયા-યાત્રમચાર્યામૃતમચાય સર્ગમચાય મહત્સે ઓજસે લલાય કાન્તાય કામાય નમસ્તે હમયત્ર મૂયાત્.' ઇદ્રિયોના નિપાતા, સર્વશ્રેષ્ઠ વસ્તુઓ દ્વારા જણાયેલા સ્વરૂપ વાળા, ક્રિયાઓ, જ્ઞાનો, ચિત્તાના સકલ્પો અને તેના વિષયોના અધિપતિ (અગિયાર ઇદ્રિયો તથા પાંચ વિષયોરૂપ) સોળ કળાઓવાળા, વેદોક્ત કર્મોથી પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય, અન્તમય, અમૃતમય, સર્વમય, શરીરની શકિતરૂપ, ઇદ્રિયની શકિતરૂપ, મનોબળરૂપ અને પતિરૂપ તમને કામદેવને (આ

લોક તથા પરલોક) બંને લોકમા નમસ્કાર હો! (એમ મનોવ્યાર્થ કરી આમ સ્તુતિ કરે છે) લોકમા જે સ્ત્રીઓ આપોઆપ જ ઇદ્રિયોના ઈશ્વર તમને વ્રતો દ્વારા આરાધીને બીજા પતિને ઇચ્છે છે, તે સ્ત્રીઓના એ પતિઓ તેમના પ્રિય સતાન, ધન તથા આયુષનું રક્ષણ કરી શકતા નથી, કેમ કે તેઓ પોતે જ પરતત્ત્વ હોય છે, માટે પતિ તો એવો જ હોવો જોઈએ કે જે પોતે સર્વ તરફથી નિર્ભય હોય અને ભયાતુર મનુષ્યનું સર્વ તરફથી રક્ષણ કરી શકે એવા પતિ તો તમે એક જ છો, (બીજા કોઈ નથી, ચોટલે તમારા વિના બીજા પતિ ઇચ્છવો જ ન જોઈએ) તમે આત્મલાભ કરતા બીજાને અધિક માનતા નથી, નહિ તો (બીજાને અધીન સુખવાળાની) સ્વતંત્રતા રહેતી જ નથી અને એ પણ ખરું છે કે, જે અનેક સ્વતંત્ર હોય તો પરસ્પર ભય થાય જે સ્ત્રી તમારા ચરણકમળની પૂજનને જ ઇચ્છે છે, (પણ બીજા કોઈ કળ ઇચ્છતી નથી,) તે સ્ત્રી સર્વ ઇચ્છિત સુખોને પામે છે હે ભગવન! (તમારા સિવાય) બીજા કળ ઇચ્છીને જે તમને પૂજ્યા હોય તો માન તે ઇચ્છેલું જ તમે આપો છો પછી (તે કળભાગ પૂરો થાય ત્યારે) ભાગી પડેલી માગણીવાળી તે સ્ત્રી દુઃખ પામે છે હે અગ્નિ! ઇદ્રિયસુખમા બુદ્ધિવાળા બ્રાહ્મા, રુદ્ર, દેવો તથા અસુરો વગેરે મારી પ્રાપ્તિ માટે ઉગ્ર તપ કરે છે, પણ તમારા ચરણનું શરણ લીધા વિના તેઓ મને પામી શકતા નથી, કેમ કે હું તમારામા જ હૃદયવાળી છું હે અચ્યુત! (ભક્તોઓ) વદન કરેલું તમારું જે હસ્તકમળ તમે ભક્તોના મસ્તક પર (કૃપાથી) મૂક્યું છે, તેને જ મારા મસ્તક ઉપર પણ મૂકો (જેકે તમારો મારા પર અનાદર નથી કેમ કે) હે સર્વશ્રેષ્ઠ! તમે મને છાતીમા ચિહ્ન રૂપે ધારણ કરે છો, (છતાં મારા ઉપર તો તમારો કેવળ આદર જ છે, પણ ભક્તો ઉપર તો ખૂબ કૃપા છે,) માટે તમારી ઈશ્વરની માયાને લીધે તમારી પોતાની ઇચ્છા જાણવા કોણ સમર્થ છે?

વળી એ જ પ્રમાણે પ્રજાપતિ વગેરે તે ખડના (બીજા) સ્વામીઓ કામનાની સિદ્ધિ માટે લોકોના

બધુસ્વરૂપ કામદેવની સ્તુતિ કરે છે ગચ્છ નામના
ખડમા દેવો તથા અસુરોને વદન કરવા યોગ્ય ભગવાન
ના ઉત્તમ મત્સ્યાવતારની મૂર્તિને મનુ કાયમ સ્તવ્યા
કરે છે (તે આ મનોચ્ચાર કરે છે કે) ‘‘ઐનમો
સુલ્યતમાય નમ સત્ત્વાય પ્રાણાયોજસે ષ્ઠાય મહા
મત્સ્યાય નમ । મૌમા મુખ્ય, સત્વગુણપ્રવાન,
પ્રાણરૂપ, ઓજસરૂપ અને ખડરૂપ તમને મહા
મત્સ્યને નમસ્કાર નમસ્કાર હો (પછી આમ સ્તુતિ
કરે છે) વેદરૂપી મોગી ગર્જનાવાળા અને નર્વ
લોકપાત્રોએ જેમનુ ઉપ જોડુ નથી એવા તમે
અદર ને બહાર—બધે (વ્યાપકપણે) વિચર્યો કરો
હો જેમ મનુષ્ય લોકકાંતી પુતળીને વગ રાખે છે,
તેમ જે (વિધિ—નિર્વેધના આગયરૂપ પ્રાણપ્રાદિ
નામથી) આ જગતને વગ રાખે છે, તે જ ઈશ્વર
તમે હો દૈવરૂપી તાનવાળા લોકપાત્રો (પ્રમાણરૂપ)
તમને હોડી જુદા જુદા ની અને પછી એના મળીને
પણ ભેપગા, ચોપગા, સર્પી અને આ જગતમા જે
ઠઈ દેખાય છે, તેનુ સ્વરૂપ કરવા સમર્થ થયા ન
હતા (તે જ તમે પ્રાણરૂપે સર્વનુ સ્વરૂપ કરનારા
ઈશ્વર હો) મોગની પતિતથોવાળા પ્રત્યક્ષના
સમુદ્રમા ગોપધિયો તથા વેનાઓના ભડારરૂપ
આ પૃથ્વીને મારી નામે ધારણ કરી તમે બળથી
ધણ જ આ હતા, તે જગતના પ્રાણસમૂહના
નિયતા તમને નમસ્કાર હો । એમ રાજાઓમા શેષ
મનુ સનયોને ૧૫તાર દેવેશ્વર મત્સ્યાવતારની સ્તુતિ
કરે છે તે મનુ મોગ ભત્રોમા ઉત્તમ છે ભગવાનના
ધ્વાનરોગવી તેમના સમગ્ર પાપો દૂર થયા હોઈ
તેઓ ભલિની બાસાતની મેઝા કરતા બે છે

ધ્વાનયોમેલ દ્વયસ્ય નિર્ધુનાશયક્રમય ।

માસ્તે પરિચરન્ મત્સ્યા મહાભાગવતાત્તમ ॥૨૩॥

હિ નીલેશી બાવનમ પ્રપચમયા ન્દમ ચ્ચ વિ

ન્યાય C એ કમ્પામ

અધ્યાય ૧૦ મો*

ખંડાતા ઉપાસ્ય દેવો (ચાલુ)

નારાયણ ઉવાચ

હિરણ્મયે નામવર્ચે ભગવાન્ કૂર્મરૂપધૃક ।

માસ્તે યોગપતિ સોડયમર્મ્યા પૂજ્ય ર્હયતે ॥૧॥

શ્રી નારાયણ બોલ્યા હિરણ્મય નામના ખડમા
કાયમાનુ રૂપ ધારણ કરતા યોગેશ્વર—ભગવાન સ્વે
છે અને તે અર્ધમા વડે પૂજ્ય છે (એ સમયે આ
મનોચ્ચાર કરે છે)

ઐનમો ભગવતે અકૂપારાય સર્વસત્ત્વગુણવિરોપ્ણાય
નોપલક્ષિત્વસ્થાનાય તમો વર્મણે નમો મૂન્ને નમો
વસ્થાનાય નમસ્તે । સપૂર્ણ સત્ત્વગુણ જેમનુ વિરોપા
છે જેમનુ સ્થાન જણાયુ નથી, સર્વ કરતાં
પૂજ્ય સર્વાપક અને સર્વતા આધાર સ્વરૂપમૂર્તિ
તમને નમસ્કાર હો (પછી આમ સ્તુતિ કરે છે)
પોતાની માયાની પ્રકારતા આ પદાર્થોનુ જે
સ્વરૂપ અનેક રૂપોથી જણાય છે, એને કેવળ
ખોટુ જણાવવાને લીધે જેની સમ્યા નથી તે જેમનુ
રૂપ છે, એ અવાર્ણનીય પ્રપચસ્વરૂપ તમને નમ
સ્કાર હો । જરાયુજ, સ્વેદજ, આડજ, ઉદ્ભિજ
સ્વાવર જનમ દવા નયિઓ, પિતુઓ ભૂતો
ઈદિયો સ્વર્ગ વ્યાક્રશ, ભૂમિ, પર્વતો, નદીઓ,
નમુદ્રો દ્વીપો ઝરો અને નક્ષત્રો—આ બધુ તમે
એ જ હોવા યોગ્ય છે (અર્થાત્ તમારાથી આ
કંઈ જુદુ નથી) જેમનામા અસખ્ય બેદાવાળા
નામા રૂપો તથા આનૃતિઓ છે, એ તમારા વિષે
(ક્રિપા આદિ સાખ્યનાત્વતા) પિતાનોએ જે આ
(ઓવીસ) તરવાની સખ્યા ક પી છે, તે જે તરવડાન,
બી દૂર થાય છે તે પગમાર્થસ્વરૂપ તમને નમસ્કાર હો ।

એમ ગૃધ્રેમા તે ખડતા આધિપતિઓ સાથે
સર્વ પ્રાણીઓના ઉત્પાદક અને દેવોના પપુ નિયતા
પ્રભુ—ભગવાતારની સ્તુતિ કરે છે, તેમના ગુણો
ગાય છે અને તેમને ભજે છે તે જ પ્રમાણે ઉતાર
કુરુખડમા ભગવાન ચતુરુપ આદિનગરૂપે સ્વે છે
અને પૃથ્વી વડે સદા પૂજ્ય છે એ પૃથ્વી દેવોનો

* ૬૧ જા અધ્યાયને લોક મહેશ્વરી ખડમા ઉપાસ્ય
દવા મહેશ્વરી

નાશ કરનાર દેવ યશ્વરાહમૂર્તિ—વિધાને વિધિ પ્રમાણે પૂજને ભક્તિથી પીંગોલી હોઈ પીંગોલા દ્વયકમળ વાળી વધીને આમ સ્તુતિ કરે છે (તે વેળા પ્રથમ આ મન્ત્રોચ્ચાર કર છે) ૐ નમો ભગવતે મન્ત્રતત્ત્વલિ ગાય યજ્ઞકત્વે મહાધ્વરાજયગાય મહાવરાહાય નમ કમન્દુશાયત્રિયુગાય નમસ્તે । મનો વડે ખતખર જણાતા, પશુ બાધવાના ખીલા વગરના યજોરૂપ, પનુ બાધવાના ખીલા સહિત યજોરૂપ, મોગ યજો જેમના અવયવો છે એવા, કર્ગ વડે શુદ્ધ—ચરુકર્તીરૂપ અને સત્ય, દાખર તથા ચેતણુગરૂપ તમને મહાવરાહને નમસ્કાર હો ' (એ મન્ત્ર બોલીને પછી આમ સ્તુતિ કરે છે) ' કર્મો અને તેમના ફળો વડે ઢકાઈ જઈ નહિ પ્રકાશતા જેમના સ્વરૂપને જોવા ઇચ્છતા ચતુર વિદ્વાનો જેમ મધન સાધનથી લાકડામા અગ્નિને શોધવા મળે છે, તેમ મનરૂપી વિવેક નાધનથી, દેહ, ઇન્દ્રિયા વગેરેમા શોધવા મળે છે અને એમ મધન કરતા જેમનુ સ્વરૂપ પ્રકટે છે, એ તમને નમસ્કાર હો વિધ્યો, ઇન્દ્રિયાના વ્યાપારો, ઇન્દ્રિયાના દેવો, દેહ, કાળ અને આહાર આ માયાના કાર્યો દ્વારા જેમનુ સ્વરૂપ (સત્ય વસ્તુરૂપે) જોઈ શકાય છે અને જેમની બુદ્ધિ વિચાર તથા યમ—નિયમાદિ માધનો વડે નિશ્ચયવાળી ઘઈ હોય છે, તેઓએ માયાથી થતી આકૃતિ જેમાથી દૂર કરી છે એ તમને નમસ્કાર હો, જેમણે (પોતા માટે નહિ પણ) જીવન માટે ઇચ્છેલા જગતની ઉત્પત્તિ સ્થિતિ તથા નાશને માયા પોતાના ગુણો વડે કરે છે, (જોકે માયા જડ છે છતા) જેમ લોહચુપકને લીધે લોહુ ભમે છે, તેમ એ માયા જેના આશ્રયવાળી ઘઈ પ્રવૃત્તિ કરે છે, તે માયાના ગુણોના અને જીવના અદ્યેશના માફી તમને નમસ્કાર હો જગતના આદિકારણ જે વરાહ મૂર્તિ મને પૃથ્વીને રસાતલમાથી ઘડતી આવૃત્તિ ઉપર લઈ પ્રલયકાળના તમુદ્રમાની લાધીની પેઠે બપોર નીકળ્યા હતા અને પછી સામા હાથી જેવા દૈત્ય—હિરણ્યકશ્નનો નાશ કરી ત્રીકા કરતા ડિબા ન્હા હતા, તે વ્યાપક પ્રભુને હુ પ્રણામ કરુ છુ '.

એ જ પ્રમાણે કિપુરુષ ખડમા નર્વના ઇશ્વર, આદિપુરુષ, દતારથપુત્ર, સીતાયુકત ભગવાન રામચંદ્ર

દેવને હનુમાન સ્તવે છે (અને પ્રથમ આ મન્ત્રોચ્ચાર કરે છે) ૐ નમો ભગવતે ઉત્તમશ્લોકાય નમ આર્યલક્ષણશીલવ્રતાય નમ વપશિક્ષિતાત્મને વપાસિત શ્લોકાય નમ. સાધુવાદનિકપણાય નમો વ્રહ્મણ્યદેવાય મહાપુરુષાય મહાભાગાય નમ । ઉત્તમ કીર્તિવાળા, ઉત્તમ લક્ષણોવાળા, શીલ તથા વ્રતવાળા, સુરક્ષિત મનવાળા, લોકોની રૂઢિને સેવનારા, યશસ્વી જનોની પરીક્ષા માટેકસોટીરૂપ, બ્રાહ્મણોને શરણુ લેવા યોગ્ય દેવ, મહાપુરુષ અને મહાભાગ્યરાળી ભગવાન રામચંદ્રને વારંવાર નમસ્કાર હો ' (આ મન્ત્ર ભણી આવી સ્તુતિ કરે છે) અતિ શુદ્ધ, ચમુભવસ્વરૂપ, કેવળ પોતાના પ્રકાશ વડે ગુણોની જગત આદિ અવસ્થાઓનો નાશ કરનાર, દૃશ્ય પદાર્થોથી જુદા, અતિશય શાંત ઉત્તમ બુદ્ધિથી પ્રાપ્ત કરવા શક્ય નામરૂપરહિત અને આહ અરસિત જે પરબ્રહ્મ છે તેમને હુ શરણુ જાઉં છુ આ લોકમા પ્રભુનો મનુષ્યાવતાર જે થયો હતો, તે કેવળ રાક્ષસોનો નાશ કરવા માટે જ થયો ન હતો પણ (આ સસારમા ત્રીસાગ વગેરેથી થતુ દુઃખ ખરેખર ટાળવુ મુશ્કેલ છે—આમ) મનુષ્યોને બતાવવા માટે પણ થયો હતો, નહિ તો પોતાના સ્વરૂપમા જ રમતા પરમાત્મા તે ઇશ્વરને સીતાને લીધે થયેલા દુઃખો થાય જ કેમ કે કારણ કે જિતેન્દ્રિય પુરુષોના આત્મા અને મહાન મિત્ર તે રામચંદ્ર ભગવાન ગૌરવમા ધોઈ પણ સ્થળે આસકત ન હતા, તેથી ત્રીને લીધે કરાતા મોહને તે પામવા જ ન જોઈએ, તેમ જ લક્ષ્મણનો ત્યાગ કરેલા પણ તેમને યોગ્ય જ ન હતો, * (છતા તેમણે જે એવુ એવુ કર્યુ હતુ તે લોકોને બોધ આપવા માટે જ કર્યુ હતુ એમ સમજવુ) મોગ પુરુષથી જન્મ, સૌંદર્ય, વાપ્તી, બુદ્ધિ કે જ્ઞાતિ ભગવાનને પ્રસન્ન કરવામા કારણ નથી, (પણ ભક્તિ

* જોકે નમો શ્રીરામચંદ્ર સાથે મન્ત્રસૂત્ર મ્ત્રના દેવદત્ત પ્રથમથી જ શ્રીરામચંદ્ર પાસે વચન માની લીધુ હતુ કે, જ નમો મેઈ પણ માણસ જદર આવે તા તેને તમારે માટે નાખવા પડે એ જ તમને દ્વારમા આવવા દુર્ગત્યને જણાવવા જદર આવ્યા વચમને માટે નાખવા તેવાર થયેલા શ્રીરામચંદ્ર વચ્ચેના કહેવાથી તેમનો ત્યાગ કર્યો હતો આ કથા વા મીઠા રમણપદ્મના ઉત્તરકાંડમા છે

જ પ્રત્યુ છે) એ કે તે ઉત્તમ જન્મ વોરથી રહિત
જતા અને વનવાનીઓને પણ આપે । લક્ષ્મણ
ના મોઢામાં પ્રભુ તે નમસ્કરે મિત્રો પ્રાપ્ત ।
નારે દેવ મસુર, વાતર અથવા મનુષ્ય હરોઈ
પ્રાણીઓ આત્મત વૃત્તન આ ઉત્તમ એ મનુષ્યાકૃતિ
પ્રભુ નમનદ્રુ નો પ્રકાર ભજન પ્રભુ જે ભગવાન
મયોધ્યાવાસી નાં પ્રાપ્ત લઈ ગયા હતા ।

શ્રીનાથભુ યોગ્યા એમ કિપુન્ય ખડમા
વાન શ્રેષ્ઠ જનુમાન મત્યપ્રતિનાવાળા દુ વ્રતધારી
અને પ્રમગ્ની પાપથીઓ જેવા નેનોવાળા સમયદ્રો
સ્તવે છે ગાય છે અને ભક્તિથી નાં પ્રાપ્ત પૂરે
છે જે મનુષ્ય આ અદ્ભુત શ્રીસમયદ્રની વા
નામો છે તે મપાપોથી રિત મનવાળો ઘઈ ભ
નદના નમાન લોપો પામે છે ૧ ૨૦

ય વતચ્છુપાચિત્ર રામચન્દ્રક્યાનકમ્ ।

સર્વપાવિનુશાત્મા યતિ રામસલોક્તામ્ ॥૨૦॥

હતિ શ્રીચીત્રા નતમહાપુત્રમ્ અથમ - ૧ વિ

અ.ચા. ૧૦ મા નથામ

અધ્યાય ૧૧ મો +

ભરતખડના ઉપાસ્ય દેવો

શ્રીનાથગ ડાચ

ભારતાપ્તે ચ વૈરેન્દ્રિસિદ્ધમાદિજપૂરુષ ।

વિદ્યામિ મરતા ચૈવ સ્તનન નિરતડનિશમ્ ॥૨૧॥

શ્રીનાથભુ યોગ્યા ૨૧ ભ તખડમા આદિ

પુરુષ ૩ વા છુ આ તમા ૧૨ પ્રમ સ્તુતિ

ઉં ૩ (તમે પ્રથમ આ મનોવ્યાગ ૧૦ જે)

૨૨ નમો ભગવત ઉપશમશીલોપોપરતાનાત્યાય નમો

ડિન્દિનનિત્તાય ઋષિઋષભાય નરનારાયણાય પરમહસ

પરમગુરવ આત્મારામાધિપતવ નમો નમ । ગાત

સ્વનાવવાળા આમ હિત ત્યાગીઓના ધનરૂપ,

નધિ મોમા શ્રેષ્ઠ પરમ યોગ્યા પ મનુષ્યો આત્મા

ભ પુન્યોના અધિપતિ ભગવાન નરનાથના

નમસ્કરે (મા મત્ર ભ તો આગી સ્તુતિ કરે

હે) આ જગતની સૃષ્ટિ નો નામ છે જતા તેમા

૭ મધાત્મા નથી (૩ મધા છુ એમ મા તા નથી)

+ આ અધ્યાયમાં સાર્વજનિક અને અન્ય કમપુન

અન્યની ના નમની રેવોરકર નામ ૩

દેહમા રહેલા છે છતા દેહના ધર્મો (ભૂખ તરમ
વોરથી) જે દુખ પામતા નથી અને જે દ્રશ્ય
છે છતા દૃશ્યતા ગુણો જેમો દૂષિત કરી શકતા
નથી તે આમકિત હિત નુક અને સામી પરમાત્માને
નમસ્કર ૮ હે યોગશ્વર ! ભગવાન પ્રભાવો યોગ
માની જે મુનગતા પ્રી છે તે આ જ છે ૨ અત
મજે દુષ્ણ તાભિમાન હોડી નિર્ગુણ તમાર વિષે ભક્તિ
થી મનો સ્થાપી દ્યુ આ લોક તથા પરલોકના વિષ
યોમા લાપ ઘઈ પુનો ની તથા ધનુ બિતન કરતા
મૂર્ખ મનુષ્ય જેમ આ નિઘ શરીરના નાશથી ભય
ભીત રહે છે તેમ જે વિનાન હોઈને પણ જો ભય
ભીત રહ તો તેનો ગાન્ધાધ્યન વોર પરિશ્રમ
સ્વય શમરૂપ જ (વ્યર્થી) થરા ગણાય છે આમ
(વિનાનની પણ એવી દશા વાય જ છે તો)

હે પ્રભો ! તમે જ મનન સ્વભાવજન્ય-સહજ

વાનનારૂપ થા । અર્પણ ૨૦ ૨ જેથી હે અધોક્ષજ !

તમારો માનો લીધે આ નિઘ શરીરમા બધાયેની

આતિ દુર્લેહ અહતા-મમતાને અમે જલદી તોડી

નાખીએ એમ મુનિઓમા શ્રેષ્ઠ આ સમગ્ર

સાર્વજનિક નાપુત્ર (તમે) નારદ સર્વ દાયોથી

રહિત દેવ ના શાતની હમગા સ્તુતિ કરો છો હ દર્શિ

આ ભ તખડમા જે (મુખ્ય) નદીઓ તથા પર્વતો

છે ૧૩ મુદ્ધ તમ નો ૧૨ વિરો માન્યો મન

મગન પ્રમ મેતા નિદુરૂ જપભ રુદ્ધ મલ

નલ તા નિ કપ્યમૂ શીતન વ્યગ્રાદિ મહેદ્ર

વાં યાગ વિચ મુખનમાન કનપાત પાસ્તિય

દ્રો । વિન ૧૧૧૦ વેતન મુલ નીનપવેત

પેરુમુખ ડરેન ભાગિ આ તિવાયના ધોગ

ધપુ પુણ્ય પાપનાન અસખ્ય પાતો છે તેમ જ

આ પાતિયાની નીચેની નમ્મે ૧૦ જન । નદીઓ

પણ છે જેઓ પીસાથી અત્ર પ્રવેશવાની નાહવાથી

દર્શનથી નો નામોચ્ચરની પાા પ્રાણીઓના ત્રો

પ્રમત્ત પાપા થે નાશ ૨ છે તામ્રપતી નંદ્રવશા

કૃત્તમા ન વાત્ર વેલયસી મેવી વેણા પસિવની

તુભદ્રા કૃપાવા ગમ્તવ દા ગોદારી ભીમરથી

નિવિધ્યા પચાગિ ૧૧ તાપી ત્વા સુ ના નર્મદ

સ ત્વતી નમણતો નિધુ મહાનદ અધ મનન

શોણ, સ્પિકુલ્યા, ત્રિસામા, વેદસ્મૃતિ, મહાનદી કૌશિકી, યમુના, ગંગા, દૃપદતી, ગોમતી, સત્ય, રોધસ્વતી, સમવતી સુપોમા, શતદ્રુ, ચદ્રભાગા, મરુદ્વૃધા, વિતસ્તા, અસિકની અને વિશ્વા આ (મુખ્ય) નદીઓ કહી છે પોતપોતાના કર્મોથી જન્મતા ગાર્ગિવક, ગજમ અને તામસ એમ ત્રણ વર્ગના સર્વ લોકોને દેવી, માનુષી તથા તારકી એમ જાતજાતના ભોગો પ્રાપ્ત થાય જ છે, પણ આ ભરતખંડમા તો વર્ણના મોક્ષનો સત્યાસ-વાનપ્રસ્ય વગેરે જે પ્રકાર છે, તેને અનુસરી મનુષ્યોનો મોક્ષ પણ સ્પષ્ટ રીતે થાય છે (અર્થાત્ વર્ણોશ્રમધર્મ અને મોક્ષ તો ભરતખંડમાં જ મેળવી શકાય છે) (અનાયામે ઈશ્વરકૃપારૂપ) કાર્પની મિદ્ધિ વધી એ જ આ ભરતખંડની મુખ્યતા છે, એમ વેદવાદી મુનિઓ કહે છે. વળી સ્વર્ગવાસીઓ પણ કહે છે કે, 'જેઓએ ભરતખંડના આગણામા મનુષ્યશાનિમા ભગવાનની સેવામા ઉપયોગી જન્મ મેળવ્યો છે તેઓએ કુ ઉત્તમ પુણ્ય કર્યું હશે અને અથવા ભગવાન પોતે એમના ઉપર પ્રસન્ન થયા હશે કે શુ અને માટે તો આમને ઈચ્છા જ થયા કરે છે દુષ્કર ધર્મો, તપ, વ્રતો તથા દાન વગેરે દ્વારા તુચ્છ સ્વર્ગને છતવાથી આમને શુ ફળ કે ન્યા નાસાયલા નરકાક્રમગત સ્મરણ જ થતુ નથી, પણ ઊલટું ઇદ્રિયોના અતિશય સુખને લીધે તે (પ્રજનુ સ્મરણ) હસાર્ધ ન્યુ છે કહો સુધીના આયુષવાળા દેવોના સ્થાનો પામીને પણ ફરી જન્મ ધરવે પડે, તેના કરતા તો એક ક્ષણ સુધીના જ આયુષવાળા મનુષ્યોને ભરતખંડની ભૂમિ પ્રાપ્ત થઈ દેાય, તે જ ઉત્તમ છે, તારા કે કોને કર્મોનો મનુષ્યદેહથી એક ક્ષણવાગ્મા જ ત્યાગ કરી (દેહલાક) ઉત્તમ મનવામા પુરુષો ભગવાનના નિર્ભય પાને પામીને છે ન્યા ભગવાનની કષાડપી અમૃતની તદ્દી નથી, ન્યા ભગવાનના આશ્રય વાળા ઉત્તમ ભક્તો નથી અને ન્યા મોટા ઉત્તમો વાળી ભગવાનની પૂજનઓ થતી નથી, તેવા જો ગ્રહસેક દેાય તોપણ તે ન નેનવે જોઈએ કે પ્રાણીઓ જાન, તે માટેની ક્રિયાઓ અને તે માટેના દ્રવ્યોના મર્યાદાથી પૂર્ણ એવી મનુષ્યજાતિને આ ભરતખંડમા પામ્યા છતા મોન માટે પ્રયત્ન કરતા

નથી, તેઓ વનવાસી પત્નીઓની પેઠે ફરી બધનને પામે છે (આહો! ભરતખંડમા વસનાગઓનુ ભાગ્ય અદ્ભુત છે, કારણ કે) જેઓએ શ્રદ્ધાપૂર્વક વિધિ, મત્રો તથા વસ્તુઓ દ્વારા વિભાગવાર ઇષ્ટ દેવતાને ઉદેશી અગ્નિમા અર્પણ લાભદ્રવ્યને જુદા જુદા નામોથી બોલાવેલા ભગવાન પોતે એક જ છે, સર્વ કામનાઓના સ્વામી છે અને પૂર્ણ છે, છતા ઈર્ષથી સ્વીકારે છે (કોઈ વસ્તુ માટે) પ્રાર્થના કરેલા ભગવાન મનુષ્યોને ઇચ્છિત વસ્તુ આપે છે, એ ખરુ છે, તોપણ પરમાર્થમોક્ષને તો આપતા નથી જ, કેમ કે એક વસ્તુ આપ્યા પછી ફરી પાછી માગણી થાય છે, પગતુ જેઓ કઈ પણ ઈચ્છા રાખ્યા વિના (નિષ્કામભાવે) ભજન કરે છે, તેઓને તો ભગવાન પોતે જ (વગર માગ્યે) સર્વ ઈચ્છાઓને દાકી દેતુ પોતાનુ નરણપલ્લવ જ અર્પણ કરે છે-મોક્ષ જ આપી દે છે (આદી સ્વર્ગના+ સુખો ભોગવતા જે કઈ અમે કરેના યજ્ઞોનુ અથવા બધાવેલા વાવ-દ્વાઓ વગેરેનુ પુણ્ય ને બાકી રહે, તો તે પુણ્યથી ભગવાનની સ્મૃતિ વાળો, આમાને જન્મ ભરતખંડમા થજો, કારણ કે કે એ ખંડમા ભજન કરનાગઓનુ ભગવાન કન્યાણ કહે છે

શ્રીનાત્તયાનુ બોલ્યા એમ સ્વર્ગમા ગયેલા દેવો, નિદ્રો તથા મોટા સ્પિકુલ્યા ભરતખંડનુ ઉત્તમ માહાત્મ્ય કહે છે જમુદીપના બીજન આડ ઉપરીપો પાનુ કરે-વાય છે નાન રાજના પુત્રો (અશ્વમેધના) ધોડાના માર્ગે ત્યાગે ગાધતા દત્તા, ત્યાગે તેઓએ એ (ઉપરીપો) કર્યો છે સુવર્ણપ્રસ્થ, ચદ્રમુક, આપર્ણ, સમપાડ, મદર, દસ્તિ, પાગજન્ય, નિદન તથા લાકા-આ નામતા જમુદીપના ઉપરીપો કહ્યા છે આમ જમુદીપનુ પ્રમાણ રિસ્તાન્વી મે કહ્યુ હશે ખ્ય

× સર્વાન્ જનસી પતીન્ને નેકર-પાતીની જામ્યાયે દુષ્ટા લેષ, છતા ન જ જલદય નુપમા ભૂડતી ફને જ નિ કપાદ છે, તેન મનુષ્ય જન્મ પામીને પત પત્યામા ન્યા મનુષ્ય માત્ર નાદે પ્રાપ્ત ન ની ફરે પાદ ૧૫ ૩૫ ખલભા પડે છે

+ આ નેકયા અરેય મોક નેપક છે, લોકનરે નયો લોક

વગેરે છ દીપોનું વર્ણન હું કરીશ. ૧-૩૨

જમ્બુદીપસ્ય માનં હિ કીર્તિતં વિસ્તરેણ ચ ।

વતમરં પ્રશ્ન્યામિ વૃક્ષાદિદ્વીપવૃક્ષસ્મ ॥૩૨॥

હિંત શ્રીદેવીભાગવતમહાપુનરુચ્યા અષ્ટમ - ૬૫ વિશે

અધ્યાય ૧૧ માં નમાત

અધ્યાય ૧૨ મો*

પ્લક્ષ, શાલ્મલી તથા કંકાદીપતુ વર્ણન

શ્રીનારાયણ ઉવાચ

જમ્બુદીપો તથા ચાચં યત્પ્રમાણેન કીર્તિતઃ ।

તાવતા સર્વતઃ દ્વારોદ્ધિતા પરિવેશિતઃ ॥૧॥

શ્રીનારાયણુ બોલ્યા આ જમ્બુદીપ જેટલા

માપનો હતો છે, તેટલા જ (એક યોજન) માપના

ખારા નમુદ્રથી તે (જમ્બુદીપ) ત્રણ તરફ વીરાયો છે

જેમ મેઝપાંત જમ્બુદીપથી અને (જમ્બુદીપ) ખારા

સમુદ્રથી વીરાયો છે, તેમ ખાને નમુદ્ર તેથી બેગણા

વિસ્તારવાળા પનદીપથી વીરાયો છે જેમ ખાઈ તેની

બારના બગીચાથી વીરાયેલી હોય તેમ ખાને નમુદ્ર

પ્લક્ષદીપથી વીરાયો છે આ પ્લક્ષદીપમા જેમ જમ્બુ

દીપમા નખાનું ઝાડ છે, તેમ તેટલા જ માપનું સોના

જેવી કાંતિવાળું (ખીપર)નું ઝાડ છે, તે ઉપગ્રી જ એ

દીપ 'પ્લક્ષદીપ' નામ ધારણ કરે છે એ ઝાડની નીચે

જ 'નમ્બ્રિહી' એ નામની કહેવાતો આગ્નિ વંક છે,

એ નિશ્ચય છે. પ્રિયવ્રતનો પુત્ર ઈશ્વરિહી આ પ્લક્ષ

દીપનો રાજા હતો તે મળ્યો પોતાના એ દીપના

જ નાત ભાગ પાડી ને નાત ખણ પોતાના પુત્રોને

આપી દીધા અને પોતે આત્મવેળાઓના માત્ર

યોગમાર્ગનો આશ્રય કરી તે આત્મયાગ દાન ભગ

વાનને પામ્યો હતો શિવ, યવમ, ભદ્ર રાત, લેમ,

અમૃત અને અમય એમ સાત આ પ્લક્ષદીપના

ખડે કાચમી જાનુસ તેઓમા અગ્રણી નુમ્બ્રા,

અગિની, નાવિની, સુપ્રજાલિત્ર, સત્તલપ અને

અને નયનન—એ નામની સાત નદીઓ કહેવાય

છે અને મણિકુટ, વન્કુટ, ધન્વનેત્ર, વ્યોતિમાન,

સુપાર્ણ, ડિગ્ગ્વદીપ તથા મેઝમાપ નામના સાત પર્વતો

આ છે એ પ્લક્ષદીપની નદીઓના જગત માત્ર

* આ અધ્યાયના નામની રચનાથી જાણી શકાય છે કે આ પદ્યે બ્રહ્મા

દર્શન તથા સ્પર્શ વગેરેથી જ જોડાના બધાં પ્રાણો

ધોવાઈ ગયા છે, એવી ત્યાંની પ્રજાઓ અજ્ઞાનરૂપ

અધકારથી રહિત છે, હંમ, પતંગ, બેધીયન તથા

સત્યાગ નામના ચાર વર્ણો પ્લક્ષદીપમા છે. એમનું

આયુષ્યનું માપ એક એક હજાર વર્ષનું તથા એમને

દેખાવ દેખાના જેવા હોય છે અને તેઓ વેદોક્ત

વિધિથી 'સ્વર્ગદાર' નામના સૂર્યને પૂજે છે (તે

વેળા આ મત્ર બોલે છે) 'પ્રત્નસ્ય વિષ્ણોર્હૃત્

ચ સત્યતસ્ય ચ વ્રહ્મણઃ । અમૃતસ્ય ચ મૃત્યોષ્ઠ

સૂર્યમાત્માનમીમહિ ॥ આચરાતો ધર્મઃ, અનુમાન કરતો

ધર્મ, વેદ, શુભ કૃષ્ણ તથા અશુભ કૃષ્ણ—આ સર્વના

આધિપત્યના અને પુરાણપુરુષ વિધાનનું જે સ્વરૂપ છે,

તે સૂર્યને અમે શરણે જઈએ છીએ' હે નારક,

પ્લક્ષદીપથી માડી બીજા જે પાંચ દીપો છે, તે

સર્વેમા બધા લોકોના આયુષ, ઇન્દ્રિયશક્તિ, મનોબળ,

શરીરબળ, બુદ્ધિ, નામધર્મ તથા પરાક્રમ આ સિદ્ધિ

હમેશા સ્વાભાવિક હોય છે. એ પ્લક્ષદીપ પછી ઈશુર

નોદ નામનો સમુદ્ર છે તે આખા પ્લક્ષદીપને વીરાઈને

ચેતે છે તે પછી એના કરતા બેગણા વિસ્તારવાળો

'શાલ્મલી' નામનો દીપ છે તે પોતાના સમાન

માપવાળા સુરેદ (મહિરા જેવા જળવાળા) સમુદ્રથી

વીરાયો છે, એ દીપમા (પ્લક્ષદીપમા કહેલા) પ્લક્ષ-

વૃક્ષ જેટલી લાંબાઈ પહોળાઈવાળું શાલ્મલી (શીમળા)

નું ઝાડ જેવું કહેવાય છે એ શાલ્મલી વૃક્ષ પક્ષીઓના

સભા મલામ્મા ગરુડનું સ્થાન છે અને તે દીપના

મળ પ્રિયવ્રતનો પુત્ર યજ્ઞબાહુ હતો, તેણે એ દીપના

માત ખડે કની પોતાના સાત પુત્રોને તે ભૂમિ

આપી હતી તે ખડેના નામો જે કહેવાયા છે, તે

નમ સાબળો સુનેવત, સીમનસ્ય, ગ્મલુક, દેવવર્ધક,

પારિભદ્ર, આપ્યાયન અને વિગ્રાન—એ નામના તે

દીપના ખડે છે તેઓમા એકદર નાત પર્વતો,

નાત નદીઓ કહેવાય છે મરન, ગતશુન,

વામદેવ, કદક, કુમુદ, પુષ્પવર્ષ અને સદૃગ

શ્રુતિ—આ સાત પર્વતો છે, હવે નદીઓના નામો

જણાવાય છે અનુમતિ, સિતીવાલી, મરસ્વતી, કુકુ,

રજની, નદ અને ગદા—એ સાત નદીઓ કહેવાઈ

છે. એ ખડેના બધા લોકો શ્રુતિધર, વીરધર, વનુ

ધર અને ઈપુધર—એ ચાર વર્ણોથી યોજાયા છે

અને તેઓ વેદમય ભગવાત ચાંદ્રને ઈશ્વર તરીકે પૂજે છે (પૂજતી વેળા તેઓ આ મંત્ર ભણે છે) 'સ્વર્ગોમિ' પિતૃદેવેભ્યો વિમજન્ કૃષ્ણશુક્લયો. ।

सर्वसा च प्रजाना च राजा सोम प्रसीदतु ॥ કૃષ્ણ પક્ષમા પિતૃઓને તથા શુક્લપક્ષમા દેવાને પોતાના કિરણોથી અન્ત વહેંચી આપતા અને સર્વ પ્રજાઓના રાજા ચંદ્ર પ્રસન્ન થાયો ' એ પ્રમાણે સુરોદ સમુદ્ર પછી તેના કરતા બેગણા માપવાળો કુશદીપ શોભી રહ્યો છે તે પોતાના જેવડા માપવાળા ઘૃતોદ સમુદ્રથી વીંટાયો છે, જેમા એ દીપના નામનું કારણ દર્શનું થુબ્ધ પ્રકાશી રહ્યું છે એ થુબ્ધ પોતાની ક્રાંતિથી દિશાઓને પ્રકાશમાન કરી રહ્યું છે, તે દીપનો ચક્ર વર્તી રાજા પ્રિયવ્રતનો પુત્ર હિરણ્યરેતા હતો તેણે પણ એ દીપના સાત ભાગ ખાડ્યા હતા અને સાત પુત્રોને તેણે વહેંચી આપ્યા હતા એના સાત પુત્રોના નામ આ પ્રમાણે હતા વસુ, વસુદ્ધન, દુર્હરચિ, નાભિગુપ્ત, સ્તુત્યવ્રત, વિવિકત અને વામવેદ (આ પુત્રોના નામો ઉપરથી જ તેમના એક એક ખડના તે તે જ નામો પડ્યા છે) તેઓના ખડોમા સાત મીમાપર્વતો અને સાત નદીઓ કહેલ છે તેઓના નામો સાભળો ચક્ર, ચતુશુગ, કપિલ, ચિત્રકૂટ, દેવાનીક, ઊર્ધ્વશેમા અને દ્રવિણ—આ સાત પર્વતો છે, તેમ જ રસકુલ્યા, મધુકુલ્યા, મિત્રવિદ્ય, શ્રુતિવિદ્ય, દેવગર્ભી, ઘૃતચ્યુતા અને મદમાલા—આ સાત નદીઓ છે તેઓના જળથી કુશદીપવાસી સર્વ લોકો પવિત્ર થાય છે એ દીપમા કુશલ, કેન્દ્રિદ, અભિયુક્ત અને કુલક—એ નામના ચાર વર્ણો કહેવાય છે તે બધા લોકો દેવા જેવી શ્રેષ્ઠ ક્રાંતિવાળા અને બધું જાણનારા હોઈ કર્મની કુશળતાથી આગિતરૂપ દેવને પૂજે છે (અને આ મંત્ર બોલે છે)

‘परस्य ब्रह्मण साक्षाज्जातवेदोऽसि हव्यवाद् ।

देवाना पुरुषाद्भाना यज्ञेन पुरुष यज ॥

હે આગિત ! તમે સાક્ષાત્ પરબ્રહ્મને હવ્ય પહોંચાડનારા છો, માટે પરબ્રહ્મના અગરૂપ દેવાના યજ્ઞ વડે તે પરબ્રહ્મને જ બધું આર્પણ કરજો ' એ રીતે સર્વ કુશદીપવાસીઓ આગિતને પૂજે છે ૧-૩૭

एव यजन्ते ज्वलन् सर्वे दीपाधिवासिन ॥૩૮॥

અધ્યાય ૧૨ મો તમામ

અધ્યાય ૧૩ મો*

ખાકીના દીપોત્ત્વ વર્ણન

નારદ ડવાચ

શિષ્ટદ્વીપપ્રમાણે ચ વદ સર્વાર્થદર્શન ।

येन विज्ञातमात्रेण परानन्दमयो भवेत् ॥ ૧ ॥

નારદે કહ્યું 'હે સર્વ પદાર્થોને જ્ઞાનારા ! ખાકી રહેલા દીપોનું માપ પણ તમે કહો, જેને માત્ર જાણવાથી મનુષ્ય ખૂબ આનંદમય થાય છે

શ્રીનારાયણ બોલ્યા કુશદીપની ચારે તરફ ઘૃતોદ સમુદ્રનું મોટું આવરણ છે તેની બહાર એના કરતા બેગણા વિસ્તારવાળો ક્રોચદીપ છે એ દીપ પોતાના જેવડા ક્ષીરોદ સમુદ્રથી વીંટાયેલો શોભે છે એમા ક્રોચ નામે પર્વત છે એ પર્વત જ તે દીપનું ક્રોચદીપ' એવું નામ કરનારો છે પૂર્વે ક્રાંતિકસ્વામીની શકિતથી (એટલે માગ નામના હથિ-ચારથી) એ પર્વતનો મધ્યભાગ ચિરાઈ ગયો હતો ત્યાર ક્ષીરોદ સમુદ્રથી સિંચાતા એ પર્વતની વરુણે રક્ષા કરી હતી ક્રોચદીપનો રાજા શ્રીમાન ઘૃતપૃષ્ઠ પ્રિયવ્રતનો પુત્ર જ હતો એને સર્વ લોકો નમસ્કાર કરતા હતા તેણે પણ પોતાના દીપના સાત ભાગ કરી પુત્રોને વહેંચી આપ્યા હતા અને પુત્રોના નામવાળા તે ખડોમા તેઓને તે તે ખડના સ્વામી તરીકે સ્થાપ્યા હતા પછી પોતે ભગવાનને શરણે ગયો હતો આમ, મધુરુદ, મેઘપૃષ્ઠ, સુધામક, ભ્રાજિષ્ઠ, લોહિતાર્ણ અને વનસ્પતિ એ નામના (પ્રિયવ્રતના પુત્રોના નામ પરથી જ પ્રસિદ્ધ થયેલા) તે સાત ખડો છે તે ખડોની ભૂમિ પર સાત પર્વતો ને સાત નદીઓ સર્વ તરફ પ્રસિદ્ધ છે શુક્લ, વર્ધમાન, ભોજન, ઉપ ખર્હણ નદ, નદન અને સર્વતોભદ્ર—આ સાત પર્વતો કહેવાય છે, અને અલયા, અમૃતોદા, આર્ધકા, તીર્થવતી, વૃષ્ટિરૂપવતી, શુક્લા અને પવિત્રવતી આ સાત નદીઓ છે આ નદીઓનું પવિત્ર જળ ત્યાના આઠ વર્ણના લોકો પીએ છે પુરુષ, ઋષભ, દ્રવિણ અને દેવક—આ નામના ચાર વર્ણોમા જન્મેલા લોકો ત્યા વસે છે અને ત્યાના એ લોકો જળ ભરેલા

* હવે આ અધ્યાયમા છઠીથી અગ્રિમથી બાકી રહેલા દીપોના આનાર બચતર વર્ણવાશે

પોખ્યાની વિવિધ દ્વિતીયા બ્રહ્મતથા જળના
સ્વામી પરમેશ્વરને જળમયરૂપે પૂજે છે (તે વેળા
મામન બોલે છે) 'આવ પુરુષવીર્યા સ્વ પુનતા
મૃદુભવ સ્વર । તાન પુનીતાડમીવત્રી સુશ્રુતામાત્મના
સુર ॥૬ ॥ ૧૭ ॥' તમે ઈશ્વર પાસેથી પ્રાપ્ત કરના સામ
ર્થવાળા જેઓ તેથી જ ભૂ ભુવ સ્વ એ ત્રણે
લોકો પવિત્ર રા છે માટે મારી દાપોનો નાશ કરતા
તમે તમારો સ્વરૂપ રતા અમારા શરીરને પવિત્ર કરો
આવો મન તપ થો પછી તેઓ વિવિધ સ્તોત્રોથી
જળની સ્તુતિ કરે છે એમ ક્ષીરેદ મમુદ્રથી પછી તેની
ચાર બા તુ નીલાનો બનીને લાખ યાજ્ઞનના વિસ્તાર
વાળા ઉરામ નાદીપ છે જે પોતાના જેવડા દધિમડાદ
મમુદ્રથી વીંદારનો છે જ્યાં પોતાના દીપના નામ ૫
૧૨૯ નાક નામે ઝાક ઢેજ છે હે નારદ । પ્રિયવ્રતનો
પુત્ર મેધાતિથિ એ પાન્નપત્રો ૧૪ નવાના હતો
તેણે પાપ પોતાના દીપના ભાગના પાટી પુત્રોના
નામવાળા સાત ખરો ધ્યો લતા બને તેઓમા પોતાના
પુત્રો રાજા મો તરીકે સ્થાપી પોતે યાગગતિ પ્રાપ્ત
રી હતી પુરોજય મનોજય સ્વમાન ધૂમાની
નિનરેખ બરૂપ અને વિશ્વધૃક-એવા નામવાળા તે
સાત ખાક છે તમા પછી મર્યાદાપત્રો અને નદીઓ
સાત માત્ર નેવાય છે ઈલાન ડિરશુ । બલભદ્ર
ગતકમર સંસ્કારોત દરપાન ઓ મપાન-આ
સાત પાત્રો નેવાય છે અને માત્ર નદીઓના નામ
આ પ્રમાણે છે પહેલી અતવા પછી ગામુદી
ઉભસ્પષ્ટિ અપસાતા પચપત્રી નદસ્પૃગિતિ ઓ
નિજધૃતિ-આ નામની મ પિત્રમૃગ જાન નદીઓ
ત્યા નેવાન છે તેમ જ એ ખજના ના લાખ
ત્યજત જુગત દાત્રત આ । અજાત-એમ
સાર વાર્તા નેવાય છે તેઓ પ્રાણાયામથી યુક્ત
વઈ જોડુ । ત્યા તમે પ્રાણને રૂ કરી બ લાન
પ્રાણાયુ પરમેશ્વર તરીકે પૂજે છે (ઓ આ
મન બોલે છે) 'જન્વ પ્રવિદ્ય મૂવાનિ યોનિમત્વ્યા
ત્મસ્તુમિ । અવર્ણમીશ્વર સાગ્રાત્ પાતુ નો યદશ
દ્દમ્ । જે પ્રાણાયુ તને પ્રાણીઓમા પ્રવેતી
પોતાની વૃત્તિગોત્રી પ્રાણીઓ ૫૨ ૫૨ છે ઓ
આ જાત જે વશ છે તે અવર્ણમી ના માત્ર

ઈશ્વર (પ્રાણાયુ) અમાન રક્ષણ કરો દધિ
મડોદ સમુદ્ર પછી તેની બહાર મોટા વિસ્તારવાળો
પુષ્કરીપ છે એ દીપ શાકીપ કરતા બેગણ
વિસ્તારવાળો હોઈ પોતાના જેવડા મીઠા સમુદ્રથી
વીંદારો છે એ દીપમા (સોનાતુ) એક કમળ પ્રકાશી
રહ્યું છે તેમા અગ્નિની શિખાઓ જેવી ઉજાળ
લાખો પાખડીઓ છે એ કમળ શ્રીમાન ભગવાન
પ્રભવના આસનરૂપ છે કારણ કે સર્વ લોખને
ઉત્પન્ન કરવાની ઇચ્છાથી લોક ગુરુ બ્રહ્માએ તેને
આસન તરીકે રચ્યું છે તે દીપમા માનમોરાર નામનો
એક જ પર્વત છે જે એક જ આગળપાછળના બે
ખડોનો સીમાપર્વત છે તેની ડાયાઈ તથા પાડ
બાઈ ૫ માપ દશ હજાર યોજન છે તેની ચાર
દિશાઓમા છદ્રાદિ લોકપાલોના ચાર નગરો છે
જેના ઉપરથી સૂર્ય નીકળુ થાય છે મેરો પ્રદક્ષિણ
પ્રસ્તો એ સૂર્ય દવાના દિવમરૂપ ઉરાસયણથી તથા
દ્વોની રતિરૂપ દક્ષિણાયનથી એક વર્ષરૂપ ચક્રમા
ભ્રમતો ત્યા રૂચો કરે છે પ્રિયવ્રતનો પુત્ર વીતલોત્ર
એ પુષ્કરીપનો રાજા હતો તેને રમણ તથા પાતક
નામના બે પુત્રો હતો એ બે પુત્રોના નામને ધારપ
પ્રતા બે ખરો ઉપર બને પુત્રોને રાજા તરીકે સ્થાપી
તે પોતે પોતાના મોટા ભાઈઓની પેઠ ભગવાન
ની ભક્તિમા તત્પર થયા હતો એ ખડાના લોખ
કર્મ સંહિત યાગના અભ્યાસી હોઈ બ્રહ્મારૂપ પરમે
શ્વરો પૂજે છે (ઓ આ મન બોલે છે) તત્
યત્ કર્મમય લિઙ્ગ બ્રહ્મલિઙ્ગ જનોડર્વયેત્ત્વ ઇકાતમ
દ્વય જ્ઞાન્ત તસ્મૈ ભગવતે નમ ॥ કર્મના ક્ષણરૂપ
બ્રહ્મો જાણતનાર શ્વજ પરમેશ્વરમા જ સિદ્ધિતવાળા
અદ્વેત ઓ શાન્ત જેને તોમ પૂજે છે તે ભગવાનને
નમસ્કર હા ૧ ૩૬

યત્ તત્ કર્મમય લિઙ્ગ બ્રહ્મલિઙ્ગ જનોડર્વયેત્ત્વ ।
પરાન્તમદ્વય જ્ઞાન્ત તસ્મૈ ભગવતે નમ ॥ ૩૬ ॥

ઈતિ શ્રોત્રીણા વનમહાપુરાણમાં અષ્ટમ સ્કંધ વિ
અધ્યાય ૧૩ મા અષ્ટમ

અધ્યાય ૧૪ મો*

લોકાલોક પર્વતનું વર્ણન

શ્રીનારાયણ ઉવાચ

તતઃ પરસ્તાદ્વલો લોકાલોકૈતિનામ્તઃ ।

અન્તરાલે ચ લોકાલોકોર્ચઃ પરિકલ્પિતઃ ॥

શ્રીનારાયણ બોલ્યા તે મીઠા સમુદ્ર પછી 'લોકાલોક' નામનો પર્વત છે, જેને લોક (સૂર્ય ના પ્રકાશવાળો પ્રદેશ) તથા અલોક (સૂર્યના પ્રકાશ વિનાનો પ્રદેશ)ની વચ્ચે તે ગને પ્રદેશોનો વિભાગ માટે કહ્યો છે હે દેવર્ષિ! માનસોરાર પર્વત અને મેરુ પર્વતની વચ્ચેનું જેટનું અંતર (દોઢ કરોડ અને સાડાસાત લાખ યોજન) છે, તેટલી જ ભૂમિ મીઠા સમુદ્ર પછી રહેલી છે (તેમા પ્રાણીઓ પણ છે,) પરંતુ તે પછી તેનાથી બીજી (આડ કરોડ યોગણુચાળીસ લાખ યોજનની) કેવળ સોનાની જ ભૂમિ છે (અર્ધા પુષ્કરદીપ સાથે તે છન્નુ લાખ યોજન માપની છે એમ મેરુ પર્વત અને લોકાલોક પર્વતની વચ્ચે સાડાબાર કરોડ યોજનનું અંતર આગળ જતા કહેવાશે) તે સુવર્ણમય ભૂમિ દર્પણ જેવી તથા સર્વ પ્રાણીઓથી રહિત હોઈ તેના ઉપર પડેલા કોઈ પણ પદાર્થ પાછો મળી શકતો નથી (અર્થાત્ સોનું જ થઈ જાય છે (આ કારણે જ હે નારદ! તે ભૂમિ સર્વ પ્રાણીઓના સમૂહોથી રહિત છે હવે લોકાલોક પર્વતની વ્યાખ્યા, જે અહીં ક'પી છે, તેનું કારણ તમે સાંભળો એ પર્વતની સ્થિતિ લોક તથા અલોકની વચ્ચે હમેશા છે અને પર્વતને ઈશ્વર ત્રણે લોકોને છેડે સ્થાયી છે સૂર્યથી માડી ધ્રુવ સુધીના તેજોમય મંડળોના કિરણો, આ બાજુ સ્ત્રી નણે લોકમા પ્રકાશ કરે, પાપુ પેની તરફ (ત્રેલોક્ય ની બહાર) કદી જઈ ન શકે તેટલી ઊંચાઈ તથા વાપાઈવાળો તે મહાન પર્વત ત્રેલોક્ય છે (અર્થાત્ ધ્રુવ મંડળ કરતા પાપુ લોકત્રેલોક પર્વત ઊંચો હોવાથી ત્રણે લોકનો એ મહોદયપર્વત છે) વિદ્વાનોએ આશ્ચર્ય પ્રમાણ તથા લક્ષણ વડે આ લોકરચના આટલી કડી

છે, પણ તે લોકાલોક પર્વત તો પચાસ કરોડ યોજન ની ગણતરીવાળા ભૂમંડળના એક ચતુર્થાંશ ભાગે આવેલો છે (અર્થાત્ મેરુ પર્વતથી હરોઈ બાજુ સાડાબાર કરોડ યોજન છેડે લોકાલોક પર્વત રહેલો છે) હે મુનિ! તે પર્વતની ઉપર ચાર દિશાઓમા સ્વાર્ણ પ્રહ્લાએ દિગ્ગજને રાખ્યા છે, તેઓના નામો સાંભળો ઋષભ, પુષ્પચૂડ, વામન અને અપરંજિત આ દિગ્ગજોને રામત્ર લોકની સ્થિતિનું કારણ કહ્યા છે, તેઓની તથા પોતાના આશરૂપ ઇંદ્રદિ લોકપાલો ની અનેક પ્રકારની શક્તિઓને પુષ્ટ રાખવા માટે વિશુદ્ધ સરવણુ તથા ચૈશ્વર્ધને પ્રકટ કરતા, આડ સિદ્ધિઓ સહિત અને વિશ્વકુસેન આદિ પાર્વદા ધી ચીટાવેલા પરમેશ્વર ભગવાન વિષ્ણુ સમગ્ર લોક નું કલ્યાણ કરવા પોતાના આયુધો મહિત ભુજ્યો સાથે એ લોકાલોક પર્વત ઉપર રહે છે પોતાની યોગભાયાથી સ્મેલા આ જગતનું રક્ષણ કરવા એવો વેશ ધરતા સનાતન ભગવાન વિષ્ણુ (બીજા સાધનોની દરકાર કર્યા વિના) કેવળ પોતારૂપ જ સાધનવાળા રહી કૃપ પર્વત ત્યાં રહે છે આ અદરનો લોકવિસ્તાર જે કહ્યો એ ઉપરથી અલોકનું માપ પણ (મેરુથી હરોઈ બાજુ સાડાબાર કરોડ યોજનનું) કહેવાઈ જાય છે, કારણ કે આ લોકની બહાર લોકાલોક રહેલો છે, એમ કહેવાય છે (તે ઉપરથી જ અલોકનું માપ પણ લોક જેટનું જ જણાઈ જાય છે) તે અલોકની આગળ-તેના પછી યોગેશ્વરેની શુદ્ધ ગીત વિદ્વાનો કહે છે બ્રહ્માડનું છેક ઉપરનું તળિયું તથા નીચેનું તળિયું-એ બેનું જ મધ્યસ્થાન છે, તેમા બ્રહ્માડના મધ્યભાગમા સૂર્ય રહેલો છે, એટલે કે સૂર્ય તથા બ્રહ્માડના બે ભાગ, તે બંને વચ્ચે પચીસ કરોડ યોજનનું અંતર છે (અર્થાત્ સૂર્યની ઉપરના બ્રહ્માડના છેડા સુધીમા અને સૂર્યની નીચેના બ્રહ્માડના છેડા સુધીમા પચીસ પચીસ કરોડ યોજનનું અંતર છે) આ બ્રહ્માડ (પ્રથમ) ત્યારે અનેતન હતું, ત્યારે તેમા વૈવસ્વતરૂપે સૂર્યે પ્રવેશ કર્યો હતો, તેથી એ (સૂર્ય) 'માર્તંડ' નામને પામ્યા છે વળી સોના જેવું પ્રકાશનું આ બ્રહ્માડ એ વૈવસ્વતી ઉત્પન્ન થયું છે, તેથી તે વૈવજ 'દિવ્યદાનવ' નામે પા!

* આ અધ્યયમા જો ભૂમી ૧ સ્થોત્રથી લેખાયેલ પર્વતની વ્યવસ્થા સ્પષ્ટ રીતે કહેવાયે

કહેવાય છે દિશાઓ, અતરિક્ષ, આકાશ, પૃથ્વી, પૃથ્વી સ્વર્ગ, મોક્ષ, તરક અને પાતાલો—આ સર્વ વિભાગો સૂર્યને લીધે જ નૃદા પડે છે, તેમ જ દેવો, પશુપક્ષીઓ, મનુષ્યો, સર્પો અને લતાઓ વગેરે સર્વ જીવસમૂહોના આત્મા અને નેત્રોના આશ્રયરૂપ સૂર્ય જ છે આદિતી— ભૂમડળની રચના કહી છે આ ઉપરથી જ પ્રમાણને નાણના વિદ્વાનો સ્વર્ગલોકનું માપ પણ તેટલું જ વર્ણવે છે જેમ વટાણા વગેરે કઠોળ ધાત્યના બે દળમાથી એક દળનું માપ જાણવાથી બીજાનું માપ પણ જાણી શકાય છે તેમ, (પ્રદ્માડની ભૂગોળનું માપ જાણવાથી ખગોળનું માપ પણ જાણી શકાય છે) એ બેની વચ્ચે જે અતરિક્ષ છે તે, એ બંને સાથે જોડાયેલું છે અને બરાબર તેની વચ્ચે રહેલા ભગવાન સૂર્ય તેજસ્વી પદ્મધોમા શ્રેષ્ઠ ઢોઈ પોતાના તાપથી નૈલોક્યને પ્રકાશમાન કરતા તથા જ કરે છે, તે સૂર્ય ઉત્તરા યણુમા જઈ ઊંચે ચડવાનું સ્થાન પામી પોતાની ગતિમા ધીમાશ કરે છે, જેથી દિવસો લાખા કરે છે, તેમ જ દક્ષિણાયનને પામી નીચે ઊતરવાના સ્થાનમા જતા પોતાની ગતિમા વેગ કરે છે, જેથી દિવસો ટૂંકા કરે છે, પણ વિપુલવૃત્ત નામના સ્થાનમા જઈ સમાન સ્થાન પામી ગતિમા સમાનતા તથા દિવસોને પણ સરખા કરે છે વેદમય એ સૂર્યનાસયણુ ન્યારે મેષ તથા તુલા સંશિમા જાય છે, ત્યારે દિવસોને તથા રાત્રિઓને સમાન કરે છે, ન્યારે વૃષભ વગેરે પાત્ર સંશિઓમા સૂર્ય પ્રકાશ છે, ત્યારે દિવસો વધે છે અને રાત્રિઓ ટૂંકી થાય છે, પણ ગૃષ્મિક વગેરે પાત્ર સંશિઓમા સૂર્ય ન્યારે ગતિ કરે છે, ત્યારે દિવસો ટૂંકા થાય છે અને રાત્રિઓ વધે છે ૧-૨૯

વૃષિકાદિપુ સૂર્યા દિ યદા સચ્ચરતે રવિ* ।

તદાડપીમાન્યહોરાગ્નિ મવન્તિ વિપર્યયાત્ ॥

ઉદિ શ્રીદેવીભાગવત મહાપરાશુમા અષ્ટમ સ્કંધ વિષે

અધ્યાય ૧૬ મો તમમ

અધ્યાય ૧૫ મો*

સૂર્યની ગતિનું વર્ણન

શ્રીનારાયણ ઉવાચ

અતઃ પર પ્રવક્ષ્યામિ જ્ઞાનોર્ગમ્મતમુત્તમમ્ ।

શીઘ્રમન્દાદિગતિભિન્નિચિંચં ગમનં રવેઃ ॥ ૧ ॥

શ્રીનારાયણ બોલ્યા હવે સૂર્યની ઉત્તર ગતિ હુ છું ઉતાવળી, ધીમી તથા મધ્યમ એવી ગતિઓથી સૂર્યનું ગમન ત્રણ પ્રકારનું છે હે નારદ! સર્વ ગ્રહોના ત્રણ સ્થાનો જ હોય છે તેમા વચ્ચેનું નરદ્ગવ સ્થાન, ઉત્તરનું ઐરાવત સ્થાન અને દક્ષિણનું વૈશ્વાનર સ્થાન બરાબર દર્શાવ્યું છે (તેમાનું એક એક સ્થાન ત્રણ વીથીઓ (શેરીઓ) વાળું હોય છે) અશ્વિની, ભરણી અને કૃતિકા— એ નાગવીથી કહેવાય છે, રોહિણી, મૃગશીર્ષ અને આર્દ્રા—એ ગંગવીથી કહેવાય છે અને પુષ્ય, આશ્લેષા તથા પુનર્વસુ—એ ઐરાવતી વીથી કહેવાય છે આ ત્રણ વીથીઓ તે ઉત્તરમાર્ગ (ઐરાવત સ્થાન) કહેવાય છે, તેમ જ મધ્યા, પૂર્વોદાસ્યુની તથા ઉત્તરાશ્લેષુની એ ત્રણ તક્ષત્રોને આશ્વિનીવીથી માનેલી છે, હસ્ત, ચિત્રા તથા સ્વાતિ—એને ગોવીથી કહી છે અને વિશાખા, અનુરાધા તથા જ્યેષ્ઠા એ નરદ્ગવીવીથી મનાઈ છે આ ત્રણ વીથીઓ તે મધ્યમ માર્ગ (નરદ્ગવ) કહેવાય છે, તેમ જ મૂળ, પૂર્વાષાઢા તથા ઉત્તરાષાઢા—એ અંગવીથી કહેવાય છે, શ્રવણ, ધનિષ્ઠા તથા શતભિષા એ મૃગવીથી કહેવાય છે અને પૂર્વાભાદ્રપદા, ઉત્તરાભાદ્રપદા તથા રેવતી—એ વૈશ્વાનરીવીથી કહેવાય છે આ ત્રણ વીથીઓ તે દક્ષિણમાર્ગ (વૈશ્વાનરસ્થાન) કહેવાય છે ઉત્તરાયણને પામી (સૂર્યના રથમા ધૂસરી તથા ધરીની અદર વાયુથી બાધાયેલા બે પાશાનું હોયે બે ચાણુ થાય છે, ત્યારે અદરના મડળમા પ્રવેશ થવાથી રથની ગતિ ધીમી થાય છે, એટલે હે નારદ! દિવસો લાખા તથા રાત્રિઓ ટૂંકી થાય છે હે સૌમ્ય! આ ઉત્તરાયણની ગતિ કહી હવે સૂર્ય ન્યારે દક્ષિણાયનમા આવે છે, ત્યારે ઉપર કહેલા બે પાશામાથી

પ્રેરણા વવાધી તે નીચે ઊતરતા સૂર્યનો રથ બહારના મહાળમાં પ્રવેશે છે, જેથી ગતિમાં ઝડપ થાય છે, ત્યારે દિવસો ટૂંકા અને રાત્રિઓ વધે છે પછી ન્યારે સૂર્યના રથની ગતિ વિપુલવૃત્તમાં થાય છે, ત્યારે પૂર્વોક્ત બંને પાશ સમાન થવાથી મરખા રહેવાને લીધે સૂર્યના રથનો પ્રવેશ વચ્ચેના મહાળમાં થાય છે, જેથી ગતિમાં સમાનતા થતા રાત્રિ તથા દિવસમાં પણ સમાનતા થાય છે જે વખતે પોતાની માથે સખાધ વાગા સૂર્યના રથના એ બંને પાશોને ધ્રુવ ખેંચે છે, ત્યારે સૂર્ય અદ્વરતા મહાળમાં ફરે છે, અને ન્યારે ધ્રુવ એ બંને પાશોને ઢીલા મૂકે છે, ત્યારે સૂર્ય બહારના મહાળમાં ફરે છે (મેરુ પર્વતમાં આઠ નગરીઓ છે, એમ પહેલા કહેવાયું) તેમાં મેરુપર્વત પર જે દેવધાની નામની ઇદ્રની નગરી છે તે પૂર્વ ભાગમાં છે, સયમની નામની યમની જે મહાનગરી છે, તે દક્ષિણમાં છે, નિમ્લોચની નામની વરણુની જે મહાનગરી છે તે પશ્ચિમમાં છે, અને વિલાવરી નામની જે સોમની નગરી છે, તે ઉત્તરમાં કદી છે. હે દેવપૂજ્ય નારદ! તેમાંથી ઇદ્રની નગરી વિષે સૂર્યનો ઉદય, યમની સયમની નગરીમાં મધ્યાહ્ન, વરણુની નિમ્લોચની નગરીમાં સૂર્યનો અસ્ત અને સોમની વિલાવરી નગરીમાં મધ્યરાત્રિ થાય છે એમ ઘણા વાદીઓએ કહ્યું છે હે મુનિ! મેરુની ચારે દિશાઓમાં સૂર્યની એ ગતિઓ પ્રાણીઓની પ્રવૃત્તિના કારણરૂપે થાય છે તે મે કહી (અર્થાત્ જેઓ મેરુથી દક્ષિણમાં છે, તેઓને ઇદ્રની નગરીથી માડીને જેઓ પશ્ચિમમાં છે, તેઓને યમની નગરીથી માડીને, જેઓ ઉત્તરમાં છે તેઓને વરણુની નગરીથી માડીને અને જેઓ પૂર્વમાં છે તેઓને સોમની નગરીથી માડીને પૂર્વ દિશા વગેરે ગણાતા તે પ્રમાણે સૂર્યના ઉદયાદિ થાય છે) જેઓ યમ મેરુ ઉપર જ રહે છે તેઓને તો સૂર્ય મધ્યમાં જ રહેલો જણાય છે નક્ષત્રો સામા હોવાથી સૂર્ય પોતાની ગતિ વડે (મેરુની) જેકે કાળી બાજુ જતો હોય છે, તોપણ (જમણી તરફ વાતા પ્રવહ વાયુથી ભમતા ન્યોતિશ્વરને લીધે) તે સૂર્ય મેરુ પર્વતને પોતાની જમણી બાજુ રાખે છે હે દેવર્ષિ! સૂર્યનો ઉદય તથા અસ્ત સર્વ કાળે નામસામે જ

હોય છે સમગ્ર દિશાઓમાં તથા વિદિશાઓમાં જે લોકો સૂર્યને પ્રથમ ન્યા દેખે છે, ત્યાં તે લોકોનો સૂર્યોદય કહેવાય છે અને ન્યા સૂર્ય અસ્ત પામે છે ત્યાં તેઓનો સૂર્યાસ્ત કહેવાય છે ખરી રીતે સદાકાળ રહેતા સૂર્યનો ઉદય કે અસ્ત છે જ નહિ, માન તેનું દેખાવું—દેખાવું તે જ ઉદય—અસ્ત કહેવાય છે ઇદ્ર વગેરેની નગરીમાં રહેલા સૂર્ય ત્રણ નગરીઓ તથા બે ખૂણાઓને સ્પર્શ કરે છે અને તે જ સૂર્ય ન્યારે કોઈ ખૂણામાં રહ્યો હોય ત્યારે ત્રણ ખૂણાઓને તથા બે નગરીઓને સ્પર્શ કરે છે મેરુપર્વત સર્વ ઢીપો તથા ખડોની ઉત્તર તરફ જ રહેલો હોય છે જે લોકો ન્યા સૂર્યને (પ્રથમ) દેખે છે, ત્યાં તેઓની પૂર્વ દિશા કહેવાય છે, એટલે મેરુ પર્વત સર્વને પોતાની કાળી તરફ જ રહેલો કરે છે આવો નિર્ણય છે કાળના માર્ગને દર્શાવતો સૂર્ય ન્યારે ઇદ્રની નગરીથી ચાલે છે અને પદર ઘડીએ યમની નગરીમાં પહોંચે છે, ત્યારે સવા બે કરોડ, સાડા બાર લાખ અને પચીસ હજાર યોજનનો માર્ગ કાપે છે, એ જ પ્રમાણે કાળચક્રરૂપ સૂર્ય કાળને જણાવવા યમની નગરીથી વરણુની નગરીમાં, વરણુની નગરીથી સોમની નગરીમાં અને સોમની નગરીથી પાછો ઇદ્રની નગરીમાં જાય છે, ત્યારે પણ તેટલો ને તેટલો જ માર્ગ કાપે છે એ રીતે સૂર્ય જેમ ક્યો કરે છે, તે જ પ્રમાણે નદ્ર વગેરે બીજા ગ્રહો પણ આકાશમાં ક્યો કરે છે તેઓ પણ નક્ષત્રો સાથે ઉદય અને નક્ષત્રો માથે અસ્ત પામે છે એ રીતે સૂર્યનો રથ બે ઘડીમાં ચોત્રીસ લાખ અને આઠનો યોજન ફરે છે વેદમય સૂર્યનારાયણ એ રીતે પ્રગટ નામના વાયુને લીધે ચારે દિશાઓમાંની નગરીઓમાં હમેશા ક્યો કરે છે એમના રવનું એક પૈડું વર્ષરૂપ છે, તેમાં બાર મહિનાઓરૂપી આત્મ છે ત્રણ નાનુમોસારૂપી વચ્ચેની આત્મોને રહેવાની નાલિ છે, છ મનુઓરૂપી પૈડાની વાગ છે, આમ વર્ષરૂપ ચક્ર વિનનોએ કહ્યું છે તેના આઠો ઉપરના એક છેડેથી મેરુ પર્વતના શિખર પર તથા નીચેના બીજા છેડેથી માનસોત્તર પર્વત પર રહેતા છે, તેમાં રવનું પૈડું પસેવાયું છે અને ધાનીની ધાણીની

આકાશરૂપ માર્ગમા જે કરે છે, તેને પ્રાચીન વિદ્વાનો અ્યત તરીકે વર્ણવે છે અને આકાશના આખા મડળને જેટલા કાળથી ફરી રહે છે, તેટલા સમગ્ર કાળને મુનિઓ વર્ષ કહે છે કાળને જાણનારા ઓમા શ્રેષ્ઠ પુરુષે એ સૂર્યની ધીમી ગતિ, ઉતાવળી ગતિ તથા મધ્યમ ગતિ ઉપરથી સવત્સર, પરિવત્સર, ઇડાવત્સર, અનુવત્સર અને વત્સર એવા પાંચ પ્રકારના વર્ષ કહ્યા છે— એમ સૂર્યની ગતિ કહી, હવે ચદ્ર વગેરેની ગતિ સાલળેા ચદ્રમા સૂર્યના ફિરણોથી એક લાખ યોજન ઊંચે જણાયો છે સૂર્યના એક વર્ષના ભોગકાળને ચદ્ર ખે પખવાડિયાથી ભોગવે છે સૂર્યના એક મહિનાના ભોગકાળને ચદ્ર સવાખે દિવસથી ભોગવી લે છે અને સૂર્યના એક પખવાડિયાના ભોગકાળને ચદ્ર એક દિવસે ભોગવી લે છે, આવી ઉતાવળી ગતિવાળો ચદ્ર નક્ષત્રમડળને ભોગવી રહ્યો છે તે ચદ્રમા પૂર્ણ કરાતી કળાઓથી (સુદમા) દેવાને પ્રીત ઉપગત્તે છે અને ફીણ થતી કળાઓથી (વદમા) પિતૃઓના ચિરાને ખુશ કરે છે શુકલપક્ષ અને કૃષ્ણપક્ષ વડે (પિતૃઓના) સન્નિ-દિવસોને કરતો ચદ્રમા જીવ સર્વ-સમુદાયના પ્રાણરૂપ અને જીવન જ છે સોળ કળાઓવાળો અને આનાદિ ઉત્તમ પુરુષ તે ચદ્ર એક એક નક્ષત્રને સાઠ માઠ ધડીએ ભોગવી લે છે વળી તે ચદ્ર મતોમય, આત્મમય, આમૃતનુ ધામ તથા આમૃતની ખાણરૂપ હોઈ દેવો, પિતૃઓ, મનુષ્યો, સર્પો તથા વેલાઓ વગેરેના પ્રાણોનો પોષક છે, તેથી સર્વમય કહેવાય છે એ ચદ્રની ઉપર ત્રણ લાખ

યોજન દૂર નક્ષત્રોનું મડળ ફર્યા કરે છે ઈશ્વરે યોજેલું તે નક્ષત્રમડળ પણ મેરુને પ્રદક્ષિણા કરીને જ ફર્યા કરે છે, તે નક્ષત્રો અભિજિત સાથે અઠ્યાચીમની સખ્યાવાળા ગણ્યા છે તે નુક્ષત્રમડળ થી ઉપર ખે લાખ યોજન દૂર શુક્ર ગ્રહ રહેલો છે, તે સૂર્યની આગળ, પાછળ કે માથે જ ઉતાવળી, ધીમી તથા મધ્યમ ગતિએ ફર્યા કરે છે અને ફરતો ફરતો લોકોને લગભગ અનુકૂળ તથા કલ્યાણકારી કહેવાય છે, હે મુનિ! તે શુક્ર વરસાદને અટકાવતા ગ્રહને કાયમ શાત કરે છે એની ઉપર ખે લાખ યોજન દૂર બુધ ગ્રહ કહેવાય છે તે પણ શુકની પેડે ઉતાવળી, ધીમી તથા મધ્યમ ગતિથી (સૂર્યની આગળ, પાછળ કે માથે જ) ફર્યા કરે છે, એ બુધ ગ્રહ સૂર્યથી ન્યારે જુદા પડે છે ત્યારે લગભગ ઘણો જ વાયુ, વાદળાનું તૂટી પડવું કે આનાવૃદ્ધિ વગેરે ભયને સૂચવે છે તેની ઉપર ખે લાખ યોજન દૂર મંગળગ્રહ છે હે દેવધી! તે મંગળ જો વક્ર નથી થતો તો ત્રણ ત્રણ પખવાડિયે એક એક રાશિને ભોગવી ખારે રાશિઓ ભોગવે છે તે ગ્રહ લગભગ અશુભ કરનારો અને દુઃખ સૂચવનારો છે, એની ઉપર ખે લાખ યોજન દૂર બૃહસ્પતિ છે તે પાણુ જો વક્ર ન થાય, તો એક એક રાશિમા એક એક વર્ષ સુધી ફરતો રહી રાશિઓને ભોગવે છે અને બ્રાહ્મ વાદીઓને અનુકૂળ રહે છે તે પછી તેની ઉપર ખે લાખ યોજન દૂર ભગ્ગર શતેશ્વર છે એ મહાગ્રહ સૂર્યનો પુત્ર કહેવાય છે અને એક એક રાશિમા ત્રીમ ત્રીસ મહિને ફરતે સર્વ રાશિઓ ભોગવે છે કાળ જાણનારાઓમા શ્રેષ્ઠ વિદ્વાનોએ તે શનિને સર્વ માટે અનુભવ કર્યો છે તે શતેશ્વરથી ઉતારમા આગિયાર લાખ યોજનના અતરે સપ્તર્ષિઓનું મડળ કહેવાયુ છે હે મુનિ! લોકોના કલ્યાણની જ ભાવના રાખતા એ સાતે મુનિઓ 'વિષ્ણુપદ' નામનું જે સ્થાન છે, તેની પ્રવક્ષિણા કર્યો કરે છે ૧-૩૭

લોકાના શ ભાવયન્તો મુનયઃ છન તે મુને ।
યત્ તદ્વિષ્ણુપદં સ્થાનં દક્ષિણં કમતે ચ તે ॥૩૭॥
ઈતિ શ્રીદ્વિગ્ણી ૧૮૧માનુસ્યમ્ભા નંદમ ૨૦૫ વિરે
અધ્યાય ૧૬ મો નમામ

- જ્યારે શુક્ર પપના પડે તકાતિ ભેને છે, ત્યારે તીર તથા ચાદ્ર-બને મહિનાનો સાથે આરભ થાય છે, તે જ સત્વત્સર કહેવાય છે પછી તીર માપ પ્રમાણે વધ્યા છ દિવસો વરે છે અને ચાદ્ર માપ પ્રમાણે ૭ દિવસો નોછા થાય છે, એમ બાર દિવસોનું અતર પડતા તીર તથા ચાદ્ર બને મહત્ત્વ આનજ પાછળ થઈ જાય છે, એમ કરતા પાંચ વર્ષો જાય છે, ત્યારે તેની વચ્ચે બે મનમહત્ત્વ આવે છે પછી પાછી ગુદિ પડવાને દિવસે તકાતિ બેનતા પાછુ નવત્સર થક થાય છે એ પાંચ વર્ષોમા પહેલું સત્વત્સર, બીજું પરિવત્સર, ત્રીજું ઇડાવત્સર, ચોથું અનુવત્સર અને પાંચમું વત્સર કહેવાય છે

અધ્યાય ૧૭ મો*

દ્રુવમહાનુ* વર્ણન

શ્રીનારાયણ ઉગ્રાચ

મર્યાદિમણ્ડલાદુર્યો યોજનાના પ્રમાણતઃ ।

લક્ષ્મીયોદશમિતૈઃ પરમં વૈષ્ણવ પદમ ॥ ૧ ॥

શ્રી નારાયણ બ્રાહ્મણ તે પછી તે સમર્પિત મહાનની ઉપર તેર બાપ યોજન દૂર વિષ્ણુનું ઉત્તમ સ્થાન (વિષ્ણુપદ) આવેનું છે તેમા ભગવાનનો મહાન ભક્ત અને ઉત્તાનપાદનો પુત્ર શ્રીમાન દ્રુવ (નક્ષત્ર રૂપે) એક જ તેની સાથે મમયે જોડાયેલા હોઈ બહુ માનપૂર્વક તેને પ્રદક્ષિણા કરતા તથા જોયા કરતા ઈદ્ર, અગ્નિ, કશ્યપ તથા ધર્મ સાથે લોકચંદિત થઈને રહે છે તે દ્રુવ કૃપ સુધી જીવનારાઓને પણ આશ્રય કરવા યોગ્ય હોઈ, ભગવાનના ચરણની ઉપાસના કર્યા કરે છે આખના એક પલકારા જેટલો સમય પણ બધ નહિ પડતા અને અસ્પષ્ટ વેગવાગ કાળને લીધે ભમતા ગ્રહો તથા નક્ષત્રો વગેરે જ્યોતિર્નિર્ણયોનો જાણો મૂળ આધારધરી હોય એવું ઈશ્વરે બનાવેનું તે દેવપૂજિત દ્રુવમહાન પોતાની ક્રાંતિથી સર્વને પ્રદક્ષામાન કરતું પ્રદક્ષા કરે છે જેમ (ધાન્ય ને કળસલાવી ધૂડ પાડવા) હાલસના (વચ્ચેના) બાબલામા જોડવા અને હાલસને ખે ચવામા ઉપચાગી બગદો ગોળગાળ કર્યા કરે છે, તેમ કાળચક્રમા ચાદર ને બાહ્ય જોડાયેલા અને વાયુએ ધોરેના માં ગ્રહો તથા નક્ષત્રો વગેરે (વચ્ચે જોડેલા) દ્રુવનો જ આગય કરી અનુક્રમે ત્રણે દિગ ગોળ-ગોળ કર્યા કરે છે જેમ પોતપોતાના કર્મોત્તર મહાવવાળા બાજુ વગેરે ત્રી પનીઓ વાયુને વશ થઈ આકાશમા ગતિ કરે છે, તેમ પ્રતૃતિતથા પુરુષના સંયોગથી અનુગ્રહ કરાયેલા નર્મ જ્યોતિર્નિર્ણયે પણ કર્મરૂપ સદાચવાળા નવા વાયુને વશ રહેતા હાઈ કૃપ સુધી આનન્દમા કર્યા કરે છે, હતા પૃથ્વી પર પડી જતા નથી કેટલાક વિનાતા પ્રેરે છે કે, એ જ્યોતિર્નિર્ણય ગિતુમાર નામના એક માહત્તા જેવા આ રતુ છે અને ભગવાનની વાગધારા ॥ ૩૫ કર્મ માટે ઉપયોગી છે તે મુનિ ।

* આ અધ્યાયમાં જો ભગવાન કહેવો છે દ્રુવમહાનના નામનું કર્મનું જિવનનું વિસ્તારથી જલ્દી

આઠા મસ્તકવાળા તથા ગોળાકાર વાળેલા શરીરવાળા એ જ્યોતિર્નિર્ણય શિશુમારના પૂછડાના આગલા ભાગમા ઉત્તાનપાદનો પુત્ર દ્રુવ રહેલો છે પૂછડાના આગળા ભાગથી નીચેના ભાગમા દેવોએ પૂજેલા નિર્દોષ પ્રજાપતિ કશ્યપ, અગ્નિ, ઈદ્ર તથા ધર્મ (નક્ષત્રરૂપે) રહેલા છે પૂછડાના મૂળમા ધાત અને વિધાતા રહ્યા છે અને કેડમા સમર્પિતો છે જમણી બાજુ વળેલા શરીરે ગોળાકાર રહેલા એ શિશુમાર ચક્રના જમણા પડખે અભિજિતથી પુનર્વસુ સુધીના ઉત્તર ગતિવાળા ચૌદ નક્ષત્રો છે અને ડાબી બાજુ પૃથ્વીથી માડી ઉત્તરાષાઢા સુધીના ચૌદ દક્ષિણ ગતિવાળા નક્ષત્રો છે હે પ્રજાના પુત્ર નારદ । ગોળાકાર શરીરે જોડેલાના બંને પડખામા સમાન સંખ્યાવાળા જ અવધર્મો હોય છે પીઠના ભાગમા જ અજનીવીના નક્ષત્રો છે, પેટના ભાગમા આકાશચગા છે અને ડાબા જમણા કેડના પાછલા ભાગમા પુનર્વસુ તથા પૃથ્વી નક્ષત્રો છે આર્દ્રા તથા ચાર્ક્ષેલા નક્ષત્રો જમણા-ડાબા પાછલા પગમા છે અને અભિજિત તથા ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રો જ જમણા ડાબા બે નાકમા છે હે દેવર્ષિ । કૃતપાના જાણતા વિદાનોએ તેની જમણી-ડાબી આખમા શ્રવણ તથા પૂર્વોષાઢા નક્ષત્રને અનુક્રમે કહ્યા છે ધનિષ્ઠા તથા મૂળ નક્ષત્રને જમણા ડાબા કાનમા માન્યા છે હે મુનિ । દક્ષિણાયન જતા મધ્યા વગેરે આઠ નક્ષત્રો, ડાબા પડખાના હાડકામા યોજ્યા છે, મૃગશીર્ષ વગેરે ઉત્તર ગતિવાળા નક્ષત્રોને જમણા પડખાના હાડકામા ઊલગ ગોડવેલા છે અને શતભિષા તથા જ્યેષ્ઠા એ નક્ષત્રોને જમણા-ડાબા બે ખભામા જોડ્યા મમજવા તેની ઉપલી હડપનીમા અગસ્ત્ય, નીચલી હડપનીમા યમ, મુખમા મગળ અને ગુહ્યોદ્વિયમા ગનેશરને કહ્યો છે બુદ્ધસ્પતિ તેની બાધમા, ગ્રેહોનો બાધપતિ સૂર્ય છાતીમા, નારાયણ હૃદયમા અને ચંદ્ર મનમા છે બે સ્તનમા બે અશ્વિનીદુગ્ધારે નાભિમા ગુચ્છનાર્ચ, ગ્રાણુ તથા અપાતમા બુધ અને ગણમા રાહુ તથા કેતુ છે તેના સર્વ અંગોમા રુવાચના જે છિદ્રો છે, તેમા તારાના તમ્બો કહેવાય છે આ જ્યોતિર્નિર્ણય વિષ્ણુ ભગવાનનું મર્વદેવમય શરીર

છે માટે મોતઘ્રતધારી મુનિઓ દરરોજ સધ્યાસમયે સાવધાન થઈ તેનું ધ્યાન કરતું અને બુદ્ધિમાન મનુષ્યે આ મનોવ્યાર્પણ કે દર્શન કરતા (પ્રાત કાળે) બ્રહ્મ 'નમો જ્યોતિર્લાકાય કાલાયાનિમિષા પતયે મહાપુરુષવામિષીમહિ। જ્યોતિર્નિકેકપ, કાળરૂપ અને દેવોના સ્વામી મહાપુરુષને નમસ્કાર હો।' અમે તેમનું ધ્યાન કરીએ છીએ' ગ્રહો, નક્ષત્રો તથા તારામય અને મર્ત દેવરૂપ આ જ્યોતિશ્ચક્ર ઉપરના મનને નણે હાન જપતાતના પાપોનો નાશ કરે છે અને ત્રણ કાળ તેને નમસ્કાર કરનાર તથા સ્મરણ કરનારના તે તે કાળના પાપ જલદી નાશ પામે છે ૧-૨૯

મહર્ષેતારામયમાધિવૈચિક।

પાપાપદ મન્ત્રકૃતા ત્રિકાલમ્॥

નમસ્યત સ્મરતો વા ત્રિકાલ।

નદ્યેત તત્કાલજમાનુ પાપમ્ ૧૨૯॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાવતમહાપુરાણમ્ અષ્ટમ સ્કંધ ચિરે

અધ્યાય ૧૭ મો અમામ

અધ્યાય ૧૮ મો*

રાહુમંડલ તથા પાતાલોત્ વર્ણન

મંત્રાવલયન ઉત્તમ

મપસ્તાત્ સચિત્, પ્રોક્તમ્યુત રાહુમંડલમ્।

નક્ષત્રવચ્ચરતિ ચ સીદ્ધિદેવોસ્તદ્દર્શન ॥૧॥

શ્રીનાનયત્ત યો યા સૂર્યની નીચે દસ હજાર યોજન રાહુનું મંડળ કહેવાય છે તે રાહુ નક્ષત્રપણાને અધોગત હોવા છતાં નક્ષત્રની પેઠે ક્ષત્રી કરે છે સૂર્ય તથા ચંદ્રને ધીડનારે રાહુ વિષ્ણુની કૃપાથી એમ દેવપણું તથા ગ્રહપણું પામ્યો છે દસ હજાર યોજન વિસ્તારનાશું જે આ સૂર્યનું મંડળ તથી રહ્યું છે અને બાર હજાર યોજન વિસ્તારનાશું જે ચંદ્રનું મંડળ છે, તેને હાથે દવા રાહુ અસુર છે એમ જ્ઞાતા, કેમ કે રાહુનું મંડળ તેર હજાર યોજન વિસ્તારનાશું છે, તેથી (અગ્નિ કે પૂનમના) પર્વના તમને એ રાહુ ગ્રહ પડેલાનું વેર બાધી બેઠેલો હોવાથી સૂર્ય તથા ચંદ્રને તારી પેઠેને ઘાય છે

* આ અધ્યાયમાં યેશી અને જીને નુપની નીચે રાહુમંડળ નક્ષત્રો, દેવ નીચે ચંદ્રનું મંડળ તથા છે

એમ દૂરથી સૂર્ય-ચંદ્રને તે ટાકી દે છે, એ સાબળી વિષ્ણુ મને પર્વના સમયે પોતાનું સુદર્શન ચક્ર મોકલે છે દુસઠ તેજશ્ચી નોતસ્ક વૌશાયેલું અને જ્ઞાણાગ્રેની પકિતઓથી અત્યંત ભયકર તે સુદર્શનને જોઈ ભયભીત થયેલા મનવાળો એ રાહુ ગ્રહ લગભગ બે ઘડી સુધી ચંદ્ર-સૂર્યને (આડો આવી જઈ) હેતન કરતો દૂરથી જ પાછો રૂં છે કે દેવર્ષિ જેટલા સમય તે આડો આવે છે, તેના એ સમયને જ લોકમા ગ્રહણ કહે છે, એમ તમે જાણો, એ રાહુ ગ્રહની નીચે પરમ પવિત્ર લોકો કહેવાય છે હે ઉત્તમ નારદ! સિદ્ધો ચારણો તથા વિદ્યાધરેના એ લોકો રાહુથી દસ હજાર યોજન નીચે કહેવાય છે અને પુણ્યથી પ્રાપ્ત થાય તે હે દેવર્ષિ, તેઓની નીચે યક્ષો, રાક્ષસો, પિશાચો, પ્રેતો તથા ભૂતોને રહેવાનું ઉત્તમ અતરિત હેસાર છે, જ્યાં સુધી વાયુ વાય છે અને વાદળ ઉત્પન્ન થતા જપાય છે, ત્યાં સુધીના ભાગને જ્ઞાનગુણ પડિતો અતરિત કહે છે હે ઉત્તમ બ્રાહ્મણ! એ અતરિત્વથી સો યોજન નીચે પૃથ્વી કહેવાય છે પૃથ્વી પર ઉત્પન્ન થયેલા અને પૃથ્વીના વિષગરૂપ ગરુડ, બાજ, નારન તથા હન વગેરે પક્ષીઓ જ્યાં સુધી ઠીકી શકે છે ત્યાં સુધીના ભાગને 'ભૂતોત્' કહે છે, આમ પૃથ્વી મરુતની સ્થિતિ એ બંધવ્વર વર્તીવી હે દેવર્ષિ! આ પૃથ્વીની નીચે નાત પાતાલોત્ કહે છે તે એ, એક દમ દસ હજાર યોજનના અતરે નેના છે દસ દસ હજાર યોજન ઈન્દ્રા છે તથાની ગાયાર્ષ બ્રાહ્મણ ॥ વિસ્તારના માપમા છે ને મર્ત જનુઓ મા તે મુખદથી છે તેઓના પગે અતર, બીજી વિતર નીજી સુતર, એવું તત્તર, પાનમુ મતર ને જ્ઞાન તાતર અને ઘાતમ પાતાલોત્તર છે કે પ્રાન ॥ આ નાત પાતાલોત્ ૭ દમ, તે સ્વર્ગોરૂપ ૪ છે, એ ૪ જ નિઃ, પાતાલોત્તર ૪ પાતાલોત્તર અધિક માત્રનો ૪, એ ૪ તથા મુખથી જ્ઞાન ધરે ૧૪ છે મને માત્રમ આનંદ કન્યાના માત્રમ નીચાઓ પાતાલોત્તર ત્યાં મુખ ૧૧ સ્વાદ ના ૪ રહે છે, દેવો, નર્પો અને પત્રાસા દાસા નેના આગલી વર્ષ નોઓ, નાના, બાધુઓ મિત્રા

તથા સેવકો વગેરે સાથે ત્યા રહે છે, તેઓ મોટા ઘરમાલિક હોઈ માયાવી પણ છે અને તેમની ઈચ્છા એા ઈશ્વરથી પણ આટલાવી શક્તી નથી, તેઓ કાયમ હર્ષ પામેલા રહી સર્વ ક્રતુઓમા સુખી હોય છે મહામાયાવી મયદાનવે એ પાતાલોમા ન્યા ન્યા ઈચ્છાનુસાર વિલાગોવાળી નગરીઓ બનાવેલી છે, ત્યા ત્યા ઉત્તમ મણિઓથી શોભતા હજારો અદ્ભુત ઘરો, અટારીઓ તથા દરવાજાઓ વગેરે છે વળી તે નગરીઓ, સલાસ્યાનો, ચોટા તથા દેવમંદિરો વગેરેની શોભાથી યુક્ત હોઈ દેવોને પણ દુર્દોષ છે ત્યાની ખાદેલી ભૂમિ નાગો તથા અમુરોના ભેડાથી અને પારેવા તથા મેનાવાળા પાતાળપતિ ઓના ઉત્તમ ઘરોથી વ્યાપ્ત છે એ નગરીઓ શણ ગારેલી હોઈ શોભ્યા ઉરે છે ત્યા મનને પ્રસન્ન કરતા મોટા બગીચા શોભે છે, જે ફળ-પુષ્પોથી શોભતા સ્ત્રીઓના વિલાસયોગ્ય સ્થાનોની શોભા પણ ધારણ કરે છે વળી ત્યા અનેક જાતના પક્ષીઓના સમૂહોથી વ્યાપ્ત અને અતિશય ઘણા સ્વચ્છ જળથી ભરેલા પાણીના ધરા માછલાથી શોભી રહ્યા છે, તેમ જ જળજતુઓથી ઊછળતા તેમના પાણીમા અનેક કમળના સમૂહો પણ રહેલા છે, જે કમળોમા કેન્દ્રાક સર્પવિદ્યસી, ધોળા, ગળા, મુગધી, લીલા તથા નતા પણ હોય છે, જેથી તે બગીચાઓ શોભે છે એ બગીચાઓમા રહેલા પક્ષી-ગોના વિહારોની તથા ઇંદ્રિયોને આનંદ આપતા અનેક જાતના શબ્દોથી તે વ્યાપ્ત છે પાતાલોના સ્થાનો દેવોની શ્રેષ્ઠ શોભાને પણ ટપી ભય છે, ન્યા કાળના અગરૂપ દિવસો કે રાત્રિઓથી કોઈ પણ સ્થળે ભય નથી વળી ન્યા ઉત્તમ ગર્ભોના મસ્તકો પર રહેના મણિઓના સ્પષ્ટ ક્રાંતિવાળા કિરણોને લીધે ગ્રામ અધ્યક્ષનો નારા થાય છે એ પાતાળોમા વસતા લોકોને દિવ્ય યોધાધિઓ, રસાયનો, સ્ત્રો, ગન્ન, પાન તથા સ્નાન વગેરેની માનસિક કે શારી-રિક ખીડાઓ થતી જ નથી વળી વળિયા, પળિયા, પડપાડ, ફીકાત, પગેવાની દુર્ગંધ, અતુલસાદ કે ઉમરો લગતી અપસ્યા ત્યાના લોકોને કહી દુખ દેતી નથી કૃપાપુમય ત્યાના લોકોને કેવળ ભગવાન-

ના તેજરૂપ સુદર્શન ચક્ર વિના કોઈના તરફથી કોઈ પણ કાળે મૃત્યુનો ભય હોતો નથી હે પ્રહ્લપુત્ર નારદ ! એ સુદર્શન ચક્ર ન્યારે ત્યા પ્રવેશો છે, ત્યારે ભયને લીધે દેત્યોની સ્ત્રીઓના ગર્ભોના ઢગલા લગ ભગ સ્વામી જ પડે છે ૧-૩૪

યસિન્ન પ્રવિષ્ટૌ દૈતેયવૃન્નાં ગર્મરાશયઃ ।

પ્રાયો મયાત્ પતન્ત્વેવ દ્યવન્તિ બ્રહ્મપુત્રક ॥ ૩૪ ॥

ઈતિ શ્રીદેવોભાગવતમહાપુરાણમા અષ્ટમ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૧૮ મો મહામ

અધ્યાય ૧૮ મો *

અતલ, વિતલ અને સુતલલુ* વર્ણન

શ્રીનારાયણ સ્વામી

પ્રથમે વિવરે વિપ્ર મતહાર્યયે મનોરમે ।

મયપુત્રો વલ્લો નામ વર્તતેડલ્યંગવંકુત્ ॥ ૧ ॥

શ્રીનારાયણ યોગ્યા હે બ્રાહ્મણ નારદ ! અતલ નામના પહેલા સુદર પાતાળમા મોટા ગર્ભને ધારણ કરતો મય દાનવનો પુત્ર બલ નામનો દાનવ રહે છે તેણે સર્વ પદાર્થને સિદ્ધ કરતી છન્નુ માયાઓ સર્જી છે, જેમાની કેટલીક માયાવી લોકોએ તરત જ સ્વીકારી લીધી છે એ બળવાન બલ દાનવ ન્યારે બગાણ ખાય છે, ત્યારે તેના મોઢામાથી લોકોને મોહ ઉપ જન્મતા ત્રણ જાતના સ્ત્રીઓના ટોળા ઉત્પન્ન થાય છે એ સ્ત્રીઓ પુણ્યલી (હરકોઈ પુરુષ સાથે વ્યભિચાર કરનારી) સ્વૈરિણી (પોતાની જાતના પુરુષ સાથે વ્યભિચાર કરનારી) અને કામિની (પોતાની જાત સિવાય બીજા જાતના પુરુષ સાથે વ્યભિચાર કરનારી) એવા નામથી પ્રખ્યાત છે એ સ્ત્રીઓ પહેલા પાતાળમા પ્રવેશોલા પુરુષને ઓકાતમા પ્રયત્ન પૂર્વક હાટક નામના સોનાનો રસ પાઈ પોતાની સાથે સભાગ કરતા સમર્થ બનાવે છે અને પોતાના વિલાસો બતાવી પ્રેમયુક્ત હાસ્ય કરી, આલિંગન આપી અને યોગલવાના વિલાસો વગેરે કરીને રમાડે છે એ રસનો ઉપભોગ કરતા પુરુષ 'હુ ઈશ્વર છુ, સિદ્ધ છુ, દસ હજાર હાથી જેવા બળવાન છુ અને મોટો

* આ અધ્યાયમા બીજા સ્કંધોથી જાતના વગેરે પાતાલોનું વર્ણન કર્યું, જેમાં ભાગોની છેલ્લી ૫૬ સ્પષ્ટ બતાવે છે

છુ,' એમ પોતાને અનેક પ્રકારનો માને છે અને મદાધ જેવો બને છે હે નારદ! એમ અતલની સ્થિતિ કહી, હવે બીજા 'વિતલ' નામના પાતાળની સ્થિતિ તમે સામજો પૃથ્વીતળથી નીચે વિતલ નામના પાતાળમા મોટા દેવોથી પૂજતા, 'હાટકેશ્વર' નામના ભગવાન શકર બ્રહ્માએ રચેલી સુદૃઢા વધારે કરવા પાર્વતીની સાથે જોડાઈને રહે છે એ શિવ— પાર્વતીના વીર્યથી ઉત્પન્ન થયેલી 'હાટકી' નામની ઉત્તમ નદી ત્યાં વહે છે, પવનથી સળગી ઊઠેલા અગ્નિ તેજ વડે એ નદીને જાણે પી જતો હોય તેવો લાગે છે અને તેણે થકી કાઢેલું તે વીર્ય દેવોને પ્રિય હાટક નામનું સોનું ઘર્ષિત થઈ ઘરેણાને યોગ્ય તે સોનાને દેવોની સ્ત્રીઓ કાયમ ધારણ કરે છે એ વિતલની નીચે 'સુતલ' નામનું ઉત્તમ પાતાળ કહેવાય છે હે મુનિ! ત્યાં પવિત્ર યશવાળો વિરોચન પુત્ર બલિરાજ રહે છે ત્રિવિક્રમ ભગવાન વામને મહેદ્રદેવનું ઉત્તમ પ્રિય કરવાની ઈચ્છાથી બલિરાજને સુતલમા આણ્યો છે ત્રણે લોકની લક્ષ્મીને ખેંચી લાવી ભગવાને દેવરાજ બલિને ત્યાં રાખ્યો છે, જે લક્ષ્મી ઇદ્ર વગેરેમા પણ મળતી નથી, તેવી લક્ષ્મીને એ બલિરાજ ભોગવે છે સુતલનો અધિપતિ એ બલિરાજ દેવોના મોટા દેવ એ વામન ભગવાનને જ ભક્તિથી આરાધે છે અને નિર્ભય ઘર્ષ આજે પણ ત્યાં રહે છે હે નારદ! સર્વના ઈશ્વર વિષ્ણુરૂપી સુપાત્રને પૃથ્વીનું દાન કર્યું, તેના કળરૂપે બલિરાજને સુતલનું રાજ્ય મળ્યું છે, એમ કેટલાક મહાત્માઓ વર્ણવે છે, પણ એ યોગ્ય નથી, કેમ કે હે બ્રાહ્મણ! મર્ત્ય પુરુષાર્થોને આપતા ભગવાન વિષ્ણુને દાન આપ્યાનું એ કળ કદી ઘટતું જ નથી, દેવોના દેવ જે વિદ્યા ભગવાનનું નામ પણ કોઈ પરાધીન પ્રાણી ને ઉચ્ચારે છે, તો તે જ ક્ષણે પોતાના કર્મબંધન ના કલેશોને અનાયાસે દૂર કરી શકે છે, જે કલેશના બંધનોનો ત્યાગ કરવા યોગીઓ સર્વેશ્વર ભગવાનને ઉદ્દેશી કાયમ સાખ્ય તથા યોગના સાધનો કરી કરે છે માટે હે નારદ! (ખરુ કહીએ તો) ભગવાન વિષ્ણુએ બલિરાજ પર કઈ કૃપા જ કરી નથી, કારણ કે માયામય ભોગોનું મહેશ્વર્ય તેને તેમણે આપ્યું છે।

(પણ મોક્ષ નથી આપ્યો!) એ ઐશ્વર્યો તો સર્વ કલેશો તથા મનની પીડાઓનું જ કારણ હોઈ આત્મ સ્મરણને લઈ લેનારુ જ છે સર્વ ઉપાયોને સાક્ષાત જાણનારા ભગવાન વિષ્ણુએ જ્યારે બીજો કોઈ ઉપાય ન મળ્યો, ત્યારે યાચના કરવાના બહાનાથી બલિરાજનું સર્વસ્વ લઈ લીધું અને કેવળ તેનો દેહ બાકી રાખ્યો વળી છેવટે એ ઈશ્વરે વરુણના પાશોથી બાધીને પર્વતની ગુફામા જેમ નાખે, તેમ તેને પાતાળમા નાખ્યો, છતાં બલિરાજ તો આમ જ કહેતો હતો કે, 'બૃહસ્પતિ જેવો મત્રો સલાહકાર છે એવો ઇદ્ર ખરેખર મોટો મૂઢ છે, કેમ કે અત્યંત પ્રસન્ન થયેલા આ ભગવાન પાસે તેણે ત્રણે લોકની સપત્તિ માગી! જૈલોકયનુ આ ઐશ્વર્ય તે કેટલું છે? એ તો અત્યંત તુચ્છ છે, એનો કઈ જ અર્થ નથી, છતાં તે ઇદ્ર સર્વ કામનાઓના ઉત્પત્તિ સ્થાન આ ભગવાનને પોતાને છોડી લોકસપત્તિમા મોહ પામ્યો! અમારા દાદા શ્રીમાન પ્રહ્લાદ (ખરે ખર બુદ્ધિમાન હતા) જેમણે ભગવતપ્રિય તથા સર્વ લોકોના ઉપકારક હોઈ પોતાના પિતા મરાયા, ત્યારે વિષ્ણુ ભગવાને પોતે આપવા માહેડું પિતાનું અતુલ ઐશ્વર્ય ઇચ્છ્યું ન હતું, પણ તે ભગવાનનું દાસ પણ જ મામું હતું અતુલ પ્રભાવવાળા અને સર્વ લોકરૂપી ઉપાધિવાળા વિષ્ણુ ભગવાનના અતને ઘણા અપરિપક્વ દોષોવાળા અમારા જેવા કૌણ જાણી શકે?' એમ દેવોનો પરમ પૂજિત એ બલિરાજ તે સુતલમા રહે છે, જેના દારપાલ તરીકે ભગવાન પોતે હાજર રહે છે એક સમયે દિવિજગતમા લોકોને રહાવતો રાજ સવણ એ સુતલમા પ્રવેશતો હતો, ત્યારે તેને ભક્તો પર કૃપા કરનાર ભગવાને પગના અંગૂઠાથી દશ હજાર યોજન દૂર કેંકરી દીધો હતો આવા પ્રભાવશાળી અને સર્વ સુખોને એકલો ભોગવ નાર એ બલિરાજ દેવોના દેવ વિષ્ણુની કૃપાથી સુતલ ના રાજ્ય પર રહ્યો છે ૧-૩૨

પવમૃતાનુમાવોઽયં વલિ સર્વસુલેકમુક્ત ।

જાસ્ટે સુતલરાજ્યસ્યો દેવદેવમદાદતઃ ॥૩૨॥

ઈતિ શ્રીદેવીનામવતમહાપુરાણમા ન્દમ સ્કધ વિરે

અધ્યાય ૧૯ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૨૦ મો*

તલાતલ વગેરે ચાર પાતાસોનું વર્ણન

શ્રીનારાયણ ઉવાચ

તતોઽષ્ટસ્તાદ્ વિવરકં તલાતલમુદીરિતમ્ ।

વાનવેન્દ્રો મયો નામ ત્રિપુરાધિપતિર્મહા ॥ ૧ ॥

શ્રીનારાયણે બોલ્યા તે સુતલની નીચે તલાતલ નામનું પાતાલ કહેવાય છે, ત્યાં ત્રણ નગરોનો સ્વામી 'મય' નામે મોટો દાનવરાજ રહે છે ત્રણે લોકનું કલ્યાણ કરતાર શકરે (પ્રથમ) તેના ત્રણે નગરે બાળી નાખ્યા હતા, પણ પાછળથી તેનું ક્ષણ ક્યું હતું, તેથી દેવોના દેવ શકરની કૃપાથી તે તલાતલરૂપી સંન્યસુખનું સ્થાન તેણે મેળવ્યું છે એ મયદાનવ માયાવી લોકોનો આચાર્ય હોઈ અનેક માયાઓમા કુશળ છે, જેથી મર્ત કાર્યોની સિદ્ધિ માટે ધોર રાક્ષસો તેને પૂજે છે તે તલાતલની નીચે અત્યંત પ્રખ્યાત મહાતલ છે હે પ્રાહ્લણ! ત્યાં અનેક મસ્તકોવાળા કદ્દૂતા પુત્ર મર્ષોના 'ક્રોધવશ' નામનો મોટો સમુદાય રહે છે, તેમા મુખ્ય મુખ્ય હું તમને છઠ્ઠું છું ક્રુદ્ધ, તક્ષક, સુપેણ તથા કાલિય, આ બધા સર્પો મોટા શરીરવાળા, મહાપરાક્રમી, ક્રૂર અને પોતાની કર જાતિઓવાળા છે, છતાં પશ્ચીરાજ્યોના અધિપતિ ગરુડની ત્રાસ પામેલા જ રહે છે તેઓ અનેક કીડાઓમા મૃદુબધી યુક્ત રહી પ્રમાદી રહીને જ આનંદ ડબી કરે છે એ મહાતલની નીચે 'ગ્લાતલ' નામનું પાતાલ છે, તેમા 'પણિ' નામે કહેવાતા દેવો તથા દાનવો વગેરે છે તેઓ નિવાતકવર, હિંગુપુરવામી અને કાલેય એવા નામોથી પણ કહેવાતા હોઈ દેવોના શત્રુઓ છે જોકે તેઓ જન્મથી જ મહાબળશાન અને મોટા સાહસી હોય છે, પાનું નરીના ઈશ્વર વિષ્ણુના તેજથી તેઓનું પરાક્રમ નાનું પામ્યું છે અને તેથી જ તેઓ રાક્ષસમા જેમ નર્પો રહે તેમ એ પાતાલમા રહે છે. નરમા નામની દુનરી જે ઠંદુરી દત્તી તરીકે રહી છે, તેણે મગરૂપ વાપીની પ્રદાર કહેલા તે અગુરો

* આ અષ્ટાધ્યાય-પાઠ્ય-પ્રાચીન ગ્રંથોમાંથી તલાતલ વગેરેનો નિર્ણયને નાદી રીતે વિચારી વર્ણવાયે

કાયમ રહતા જ રહે છે તે રસાતલની પણ નીચે પાતાલ છે; તેમા નાગલોકોના રક્ષકો 'વાસુકિ' વગેરે રહે છે. તેઓમા શખ, કુલિક, શ્વેત, ધનન્ય, મહા શખ, ધૃતરાષ્ટ્ર, શખચૂડ, કૃષ્ણ, અશ્વતર અને દેવદત્ત વગેરે મુખ્ય છે. તે બધાય મહાક્રોધી, મોટા શરીરોવાળા અને ઉગ્ર ઝેરવાળા છે તેઓમા કેટલાક પાચ મસ્તકોવાળા, કેટલાક સાત ફાણોવાળી શોભતા, કેટલાક દશ ફાણોવાળા, કેટલાક સો મસ્તકોવાળા અને કેટલાક હજાર મસ્તકોવાળા પણ હોઈ તેજસ્વી મણિઓનો ધરી રહ્યા છે હે દેવર્ષિ! કાયમી ક્રોધવાળા તે સર્પો પોતાના (મણિઓના) કિરણોથી પાતાલરૂપ નુકસાનોમા રહેલા અધકારના સમૂહનો નાશ કરે છે એ પાતાળના મૂળ ભાગમા ત્રીસ હજાર યોગ્ય દુર શેષનાગ નામનો ભગવાનનો તમા ગુણી અશ સર્વ દેવોથી પૂજાતો રહે છે, જે શેષ નાગને 'આહ' એવા આભિમાનના ચિહ્નરૂપ અથવા અહકારના અધિકારતા કહે છે અને તે (અહકારરૂપ આશ્રયથી) દ્રુષા-આત્માનું તથા દૃશ્ય-દેહાદિનું (ચોક્ષ્યીભા) બે ચાણુ કરી દે છે તેથી પયસન સિદ્ધાંતના ઉપાસકો તેમને 'સકર્ષણ' કહે છે હજાર મસ્તકોવાળા અને અત્યંત મૂર્તિવાળા એ શેષનાગ પ્રભુના મસ્તક પર રહેતું આ સમસ્ત ભૂમકગ બાણે સરસવતી એક ઘણો હોય તેવું જણાય છે એ શેષનાગ દેવ પ્રલયકાળે સ્થાવર-જંગમ સમગ્ર જગતનો ત્યારે સંહાર કરવા ઈચ્છે છે, ત્યારે ના પ્રભુની બે ભમ્બર વચ્ચેથી અગિયાર રુદ્રમૂર્તિઓ શોભતા સકર્ષણ નામના રુદ્ર ઉત્પન્ન થાય છે એ રુદ્ર ત્રણ તેજોવાળા ત્રિશૂળને ઉગામતા મહાબળવાન અને પોતે જ મહાભૂતોનો નાશ કરતાર તરીકે ઉત્પન્ન થાય છે વળી ઉત્તમ ભક્તોની સાથે રહી એકાંત

- નાદી અર્થે વેદિક આખ્યાન કહેવાય છે, પશ્ચિમ નામના અસુવને નાદાદી રાખેલી (કામરેનું) નાચને સોધવા ઈન્દ્રે દેવોની કૃતરી નરમાને મોડકી વતી, તેને જોઈ સર્પ કરવા ઈચ્છતા પશ્ચિ અસુવ કંઠવા વાગ્યા કે, 'આ સર્પ તું દંચે છે?' તત્કાલ તે સર્પ કરવા દંચતો જ ન હતો, એટલે ઈન્દ્રની સ્તુતિપૂર્વક તેઓને કોર વરન કંઠવા વાની કે, 'હે પશ્ચિઓ! ઈન્દ્રે મારે નાખેલા તમે સ્વર્ગીયમાં પથે.' તે સર્પથી એ અત્યુચે રહતા જ રહે છે.

ભકિતયોગથી પોતાના મસ્તકે પડે પ્રણામ કરતા મોટા નાગરાજઓ અળકતા કુડળોના માણિક્યોની ક્રાંતિના સમૂહવાળા તથા સુદર ગાલ અને લમણના ખાડાઓવાળા પોતાના સુદર મુખોને શેષનાગના બને ચરણકમળના લાલ તખોડપી શોભાયમાન મણિ યોના સમૂહમા કાયમ જોયા કરે છે, તે જ પ્રમાણે સુદર અગોની અળકતી ક્રાંતિઓવાળી, તેજસ્વી, મોટા સફેદ સુદર સોભાગ્યવાળા ખાલુઓથી શોભતી, ચદન, અગર અને કેસરના વિલેપનથી ચારે બાજુ શણગારેલી, શેષનાગના સ્પર્શથી ઊપજેલા ક્રમદેવના આવેશવાળી, સુદર મહાસ્થથી યુક્ત અને આશીર્વાદોને ઇચ્છતી નાગરાજઓની કુમારીઓ પણ પ્રેમ તથા મદ્યથી ઉત્તમરા, ધૂમી રહેલા લાલ નેત્રોવાળા અને કરુણા-દૃષ્ટિથી યુક્ત નેત્રોવાળા એ શેષનાગ ભગવાનને લગ્ન પૂર્વક જોયા કરે છે અનત યજ્ઞવાળા, ઉદાર મનવાળા, અનત ગુણોત્તમ, સમુદ્ર, મોટા ધૈર્યના ભડાર અને સર્વ દેવોથી પૂજાતા મહાતેજસ્વી આદિદેવ તે શેષનાગ ભગવાન લોકોના કલ્યાણ માટે (હજી) પણ અસહિ બહુતા તથા ક્રોધ વગેરેનો વેગ સમેટી લઈ ત્યા બેઠા છે દેવો, સિદ્ધો, અસુરો, સર્પો, વિદ્યાધરો, ગધર્વો તથા મુનિઓના ટોળા કાયમ એમનુ ધ્યાન કર્યા કરે છે, તેમના નેત્રો હંમેશા મદ્યથી ઘેરાયેલા, ચચળ તથા વિહ્વળ રહે છે, પોતાના વાક્યોડપી અમૃતથી દેવોને તથા પોતાના પાર્ષદોના ગણોને પણ તે પ્રભુ તૃપ્ત કરી રહ્યા છે નહિ કરમાતા, તાજ અને સ્વચ્છ તુલસીના પાનથી યુક્ત તથા મદોન્મત ભમરાના ટોળાના ગુન્ગરવની શોભાવાળી વૈજયંતીમાળાને તે દેવોના દેવ કાયમ ધારણ કરે છે, કાળા વસ્ત્રો પહેરે છે અને ચોક કુડળથી શોભે છે વળી હળની ટોચ ઉપર પોતાની પુષ્પ ભૂગ્ગ તેમણે મૂકી છે વળી ઉદાર લીલાવાળા તે દેવેશ્વર, જેમ મદોન્મત મોટા ઔસવત હાથી સોનેરી નાકુ ધાગણુ કરે છે, તેમ કંડે બાધવાતુ સોનેરી વસ્ત્ર ધારણુ કરે છે, આમ તે શેષનાગ ભગવાનનું ઉત્તમ ભક્તો વર્ણન કરે છે

હલસ્ય કકુદિ ન્યસ્તસુપીરમુજોડ્યય ।

માહેન્દ્રઃ કાઞ્ચર્નો યદ્દે વરિત્રા ચ મતદ્દમઃ ॥૩૫॥

ઝવારલીલો દેવેશો વર્ણિતઃ સાત્વતપંખેઃ ॥

અધ્યાય ૨૦ મો અમામ

અધ્યાય ૨૧ મો*

શેષનાગની સ્તુતિ અને નરકંતુ વર્ણન

શ્રીનારાયણ ઉવાચ

તસ્યાનુભાવં ભગવાનુ બ્રહ્મપુત્રઃ સનાતનઃ ।

સમાયાં બ્રહ્મદેવસ્ય ગાયમાન ઉપાસતે ॥૧॥

શ્રીનારાયણ યોગ્યા બ્રહ્માના પુત્ર ભગવાન સનાતન મુનિ નારદ એ શેષનાગના પ્રભાવને બ્રહ્મ દેવની સભામા ગાયા કરતા તેમને ઉપાસે છે (તે સમયે આવી સ્તુતિ કરે છે કે,) ‘આ જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ તથા લયના કારણરૂપ તથા જેમના દૃષ્ટિપાતથી સર્વ વગેરે પ્રકૃતિના ગુણો પોતપોતાનું કાર્ય કરવા સમર્થ થાય છે અને જે પોતે ચોક જ, અવિચળ, અનત તથા અનાદિરૂપ હોવા છતાં પોતામા અનેક પ્રકારનો કાર્યપ્રપચ ધરી રહ્યા છે, તે બ્રહ્મ સ્વરૂપ શેષનાગ ભગવાનનું પરુ તત્વ લોકો કયાથી જાણી શકે? ઉદાર પરાક્રમોવાળા જે ભગવાને આપણા પરની મોટી કૃપાને લીધે શુદ્ધ સર્વગુણમૂર્તિ ધરી છે, કાર્યકારણાત્મક આ જગત જેમની અદર ભાસે છે અને જેમણે પોતાના ભક્તોના મન વશ કરવા કરેલી નિર્દોષ લીલાને સિદ્ધ પણ શીખી રહ્યો છે, વળી અકસ્માત પીડાયેલો અથવા પતિત થયેલો કોઈ મનુષ્ય જેમનુ સાભળેનું નામ હાસીથી પણ જો બોલે તો પણ તરત જ એ નામ મનુષ્યોના સમગ્ર પાપોનો નાશ કરે છે, તે શેષનાગ ભગવાન વિના ખીજ કોનો મુમુક્ષુ પુરુષ આકાશ કરે? હગ્ગર મસ્તકોવાળા અને અનતપણાને લીધે આમાપ પગ ક્રમવાળા જે પરમેશ્વરના મસ્તક ઉપર પર્વતો, નદીઓ સમુદ્રો તથા પ્રાણીઓ સહિત રહેનું આ ભૂમટગ પરમાણુ જેવુ જણાય છે, તેમના પરાક્રમોને હગ્ગ જીભવાળો પણ કોણ ગણી શકે? આવા પ્રભાવ શાળી અનત પરાક્રમી અને મોટા ગુણો તથા પ્રતાપવાળા તે શેષનાગ ભગવાન પોતે સ્વતત્ત્વ હોવા છતાં પાતાળના મૂળ ભાગમા રહ્યા છે અને જગત ટકી રહે તે માટે લીલાયી પૃથ્વીને ધની છે’

* આ અધ્યાયમાં અદ્યાવીત શ્લોકોથી શેષનાગની સ્તુતિ કરીને નરકેનું સ્વપ્ન ત્રગ્ગર વર્ણવાયે.

હે મુનિશ્રેષ્ઠ! પોતાના કર્મો જેવા રોય તે પ્રમાણે નિર્મીલ ક્ષત્રી લગભગ આટલી જ આ ગતિઓ શાસ્ત્રોક્ત રીતિએ કામનાઓને ઈચ્છતા મનુષ્યોને મેળવવા યોગ્ય રોય છે હે નારદ! ધર્મને વગ સહેતી અને પોતાના કર્મના ફળરૂપ આ ગતિઓ મનુષ્યો, મુગ્ધો તથા પક્ષી વગેરેમા જુદી જુદી નાનીગોટી પ્રાપ્ત થાય છે. તેને તમારા પ્રપ્ત પ્રમાણે તમે જાણી લો

નારદે પૂછ્યુ. 'દરેકના કર્મો સરખા હોય, છતાં ભગવાન લોકની આ વિચિત્રતા કેમ કરી છે, તે તમે આમને બરાબર કહો

શ્રીભગવાણે કહ્યું. કર્મ કરનારની શ્રદ્ધાને આધીન હોઈ આ ગતિઓ જુદી જુદી પ્રાપ્ત થાય છે, કેમ કે એની શ્રદ્ધાઓ તણુ ગુણોવાળી રોય છે, તેથી તેઓના કળ પણ જુદા જુદા જ હોય છે. સારિવશી શ્રદ્ધાથી કર્મ કરનારને સદા સુખીપણુ, સંજગી શ્રદ્ધાથી કર્મ કરનારને દુઃખીપણુ અને તામસી શ્રદ્ધાથી કર્મ કરનારને દુઃખીપણુ તથા મૂઢપણુ પ્રાપ્ત થાય છે આમ શ્રદ્ધાઓમા ઉત્તમ—અધમપણુ અથવા ભેદ હોવાથી કળની વિચિત્રતા કહેવાય છે હે બ્રાહ્મણશ્રેષ્ઠ! આનાદિ અવિગ્રાથી કરેલા કર્મોના પશિલામરૂપે થયેલી હજારો ગતિઓ ત્રણે લોકમા આલી રીતે છે, તેમના પુષ્કળ ભેદો ટું વર્ણવુ છું હે ઉત્તમ બ્રાહ્મણ નારદ! દક્ષિણ દિશામા પુશ્વની નીચે અને આતલની ઉપર અગ્નિવાસ નામના પિતૃગણો ચિરાંતી અત્યંત ઓછાગ્રતાથી પોતાના વશજોને ઉત્તમ સત્ય આશીર્વાદો આપતા વસે છે પિતૃઓના આધિપતિ યમરાજ પણ પોતાના પુત્રો ઘણા પોતાના દેશમા આણેલા (મરેલાના) જીવો નરક ભગવાને કહેલી આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તી, કર્મ તથા દોષ પ્રમાણે તેઓને શિક્ષા કરે છે અને વિવારુ દિયુકત રીતે દંડ કરે છે મહાબુદ્ધિમાન તે યમદેવ ધર્મના તત્ત્વોને જાણનાર, પોતાની આજ્ઞાને બધે ચલાવનાર હોઈ તે તે પ્રદેશો પર નીમેલા પોતાના ત્રી સેવકોના સમૂહોને (મૃત્યુ પામેલાઓને લાવવા) કાયમ પેરણા કરે છે. ઈવે કેટલાક વિદ્વાનો ઓકવીસ અને કેટલાક આઠાવીસ નરકો કહે છે, તેઓને ટું અનુક્રમે કહું છું. તામિસ્ર, અધતામિસ્ર, ત્રીગુ ચૈત્ય,

મયારૈત્ય, કુલીપાક, કાલસૂત, અસિપત્રવન, શૂક્ર-મુખ, અધકૂપ, કૃમિભોજન, સદશ, તમમૂર્તિ, વન્ધ, કટકશાલ્મલી, વૈતરણી, પૂયોદ, પ્રાણગ્રેધ, વિશસન, લાલાભક્ષ, સારમેયાદન, અવીચિ, અય.પાન, ક્ષાર કદંબ, સ્ત્રેણાણસભોજ, શૂલપ્રોત, દદશૂક, અવટ સેધ, પર્ણવર્તન અને સૂચિમુખ—આ અઠાવીસ નરકો કહ્યા છે. હે નારદ! આ બધી પાપીઓને દુઃખ ભોગ વવાની મોટી નરકોની ભૂમિઓ છે, જે પ્રાણી ઓને પોતાના પાપકર્મોથી પ્રાપ્ત થાય છે ૧-૨૮

હવેતે નારકા નામ યાતનાભૂમયઃ પરાઃ ।

કર્મભિચ્ચાડપિ મૃતાનાં મમ્યાઃ પશ્ચત્સંભવ ॥૨૮॥

ઈતિ શ્રીદેવીબાનવતમહાપુરાણમાં અષ્ટમ સ્કંધ વિશે
અધ્યાય ૨૧ માં નમામ

અધ્યાય ૨૨ મો*

નરકની પ્રાપ્તિ કરાવતાં પાપો

નારદ ક્વાચ ॥

કર્મમેદાઃ કતિવિધાઃ સનાતનમુને મમ ।

શ્રોતશ્ચઃ સર્વથૈવેતે યાતનાપ્રાપ્તિભૂમયઃ ॥ ૧ ॥

નારદે પૂછ્યું. 'હે સનાતનમુનિ! નરક વેદનાની પ્રાપ્તિના સ્થાનરૂપ જુદા જુદા કર્મો કેટલા પ્રકારના છે,' એ મારે બગબગ સાબળવા યોગ્ય છે

શ્રીભગવાણે જવાબ આપ્યો. જે દુષ્ટાત્મા પારશ્વ ધન, સ્ત્રીઓ તથા સનાતો લઈ લે છે, તે યમના દૂતોને વગ થાય છે અને તે યમદેવતાના અતિ ભયાનક દૂતો કાળપાશથી બાંધેલા તેને વેદનાનું સ્થાન તામિસ્ર નામના નરકમા નાખે છે પછી પાશને ધારણ કરતા યમના દૂતો તેને માર મારે છે તથા શિક્ષા અને તિરસ્કાર કરે છે, જેથી હે નારદ! નારકી જીવ પરવશ થઈ દુઃખ તથા મૂર્છાને પામે છે. જે પુરુષ પતિને ઓછે પોતાના સ્વામી, ગેઠ વગેરેને છેતરી તેની સ્ત્રી વગેરેને ભોળેને છે, તેને યમદૂતો અધતામિસ્ર નરકમા નાખે છે, બધા નખાતાની સાથે જ એ પ્રાણી વેદનાથી પરવશ થાય છે. તેની દૃષ્ટિ તથા બુદ્ધિ તરત જ નાશ પામે છે, તેથી જેના મૂગ કપાયા હોય એવા

* આ અધ્યાયમાં બાવન શ્લોકોની નરકની વેદના પશ્ચાત્ત પાપો ક્રૂરતા કહેવાયે.

ઝાડની પેઠે તે (બેભાન) થાય છે એ જ કારણે એ નરકને પૂર્વના વિદ્વાનો ‘અધતામિસ્ર’ નામે કહે છે પોતાનું કાર્ય સાધવામા તત્પર જે મનુષ્ય ‘આ મારું છે, આ હું છું,’ આવી મિથ્યાભિમાન કરી, કેવળ પ્રાણીઓના દ્રોહથી પોતાના કુટુંબનું હમેશા પોષણ કરે છે, તે પોતાના એ કુટુંબને આઠી જ છોડીને પોતાના પાપકર્મને લીધે સર્વ પ્રાણીઓને ભય કરનાર રૌરવ નામના નરકમા પડે છે એ મનુષ્યે જે પ્રાણીઓને આ લોકમા માર્યા હોય, તેઓ જ એ નરકમા ‘રુરુ’ નામના પ્રાણીઓ થઈ તેને પીડે છે, માટે જ પુરાણો જાણતા પડિતો એ નરકને ‘રૌરવ’ કહે છે ‘રુરુ’ નામનું પ્રાણી સર્વ કરતા પણ આતિ ક્રૂર હોય છે, એમ જૂના વખતના વિદ્વાનો કહે છે એ જ પ્રમાણે ‘મહારૌરવ’ નામનું જે નરક છે, ત્યાં કેવળ પોતાના દેહનું જ પોષણ કરતા પુરુષને વેદના ધર્માઢાય છે હે નારદ! ‘ઋગ્વેદ’ નામના રુરુ પ્રાણીઓ માસ માટે તેને ત્યાં તોડી ખાય છે હે નારદ! જે ઉગ્ર, ક્રૂર અને મૂઢ મનુષ્ય પશુઓ તથા પક્ષીઓના સમૂહોને (જીવતા જ) રાધી નાખે છે, તેને યમના દૂતો હુલીપાક નામના નરકમા એ (તેણે મારેલા) પશુ-પક્ષીઓના જેટલા સ્વાદા હોય છે, તેટલા હજાર વર્ષો સુધી તપાવેલા તેલમા તથ્યા કરે છે જે મનુષ્ય પિતા તથા બ્રાહ્મણોનો દ્રોહ કરે છે, તેને અગ્નિ તથા સૂર્યથી તપેલા કલસૂત્ર નામના નરકમા નાખે છે ત્યાં ભૂખ તથા તરસથી શરીરની અદર તથા બહાર બળતો એ પ્રાણી પડી રહે છે, સૂઈ રહે છે, તરકડયા કરે છે, ઊભા થાય છે અને દોડયા કરે છે હે દેવર્ષિ! પોતાના પર આપતિ ન આવી હોય, છતાં જે મનુષ્ય પોતાના વેદમાર્ગમાથી પાખડમાર્ગમા ચાલ્યો જાય છે, તે પાપીને યમદૂતો અસિપત્રવન નામના નરકમા નાખે છે અને ચાબુકથી મારે છે તે વેળા ત્યાં રહેલો એ નારકી (વેદનાને લીધે) ઉતાવળો, અત્યંત વેગથી આમતેમ દોડે છે જેથી બને તરફ ધારવાળા હોઈ તત્પર જેવા (તાડતા વનના) પાદડાથી કપાય છે, એમ જેના સર્વ અંગો કપાતા હોય એવા તે જીવ ‘હાય! મરી ગયો,’ એમ બૂમો પાડતો અને

મોટી વેદના ચાનુભવતો અત્યંત મૂર્છિત થઈ પગલે પગલે ઢળી પડે છે, આમ અતપશુદ્ધિ મનુષ્ય સ્વધર્મ છોડાવાથી પાખડનું કળ ભોગવે છે જે રાજા અથવા સજ્જપુરુષ અધર્મથી લોકોને દડે અને બ્રાહ્મણને દેહાત શિક્ષા કરે છે, તે મહાપાપીને યમના ચાકરો સુકરમુખ નામના નરકમા નારકી તરીકે નાખે છે ત્યાં રહેલા બળવાન યમદૂતો તેના અવયવો ને શેરડીની પેઠે પીલે છે, તેથી તે દુખી સ્વરે બૂમો પાડે છે અને દુખ પામી બેભાન થાય છે એમ અનેક પ્રકારે પીડાઈ અત્યંત વેદના પામે છે જે મનુષ્ય બીજાને થતી પીડા પોતે જાણતો હોય, છતાં જેઓને પારકી પીડાની કંઈ ખબર નથી અને જેઓની આજીવિકા (પારકું લોહી પીવું વગેરે રૂપે) ઈશ્વરે નિર્મોણ કરી છે, એવા (માકડ વગેરે) પ્રાણી ઓને પોત પીડા ઉપજાવે છે, તે તેઓના દ્રોહથી મળેલા અધકૂપ નરકમા પડે છે ત્યાં અધારામા કૂર પ્રાણીઓ, પશુઓ, મુગો, પક્ષીઓ, સર્પો, મચ્છરો, જૂ, માકડો, માખીઓ તથા વીછીઓ એને પીડે છે અને નિંદ્રા શરીરમા જેમ જીવ તરફડે છે તેમ ત્યાં તે તરફડે છે જે મનુષ્ય (ધન, અનાજ વગેરે) જે કંઈ પોતાને મળે, તેને શાસ્ત્રોક્ત પત્ર મહાયજ્ઞો દ્વારા દેવો વગેરેને આપ્યા વિના (પોત એકલો જ) ખાય છે, તે કાગડા જેવા પાપી મનુષ્યને તેના એ દુટ્ટ કર્મથી કૂર યમદૂતો કૃમિભોજન નામના નરકમા નાખે છે ત્યાં એક લાખ યોજન વિસ્તારવાળા ભયકર ક્રીડાઓના કુડમા ક્રીડાનું રૂપ પામી તે જીવ બીજા ક્રીડાઓ વડે ખવાય છે આમ કોઈને આપ્યા વિના તથા હોમ કર્યા વિના જે (એકલો જ) ખાય છે, તે એ નરકમા પડે છે જે મનુષ્ય પોતે આપ રામા ન હોય, છતાં ચોરીથી અથવા બળથી બ્રાહ્મણ નું કે બીજા કોઈનું પણ ધન કે સ્તન લઈ લે છે, તેને પરલોકમા યમના ચાકરો (સદરા નામના નરકમા નાખે છે અને) લોહાના ધગધગતા સાણસા ઓધી તોડે છે જે પુરુષ ન ભોગવાય તેવી સ્ત્રી સાથે વ્યભિચાર કરે છે અને જે સ્ત્રી ન ભોગવાય એવા પુરુષ માથે મૈથુન કરે છે, તે બંનેને પરલોકમા (તમમૂર્તિ નરકમા) યમના દૂતો ચાબુકથી મારે છે.

અધ્યાય ૨૪ મો*

અનેક ઉપચારોથી દેવીના

આરાધનનો પ્રકાર

નારદ ક્ષણે ॥

ધર્મશ્ચ કિદશસ્તાત દેવ્યારાધનલક્ષણઃ ।

કથમારાધિતા દેવી સા દદાતિ પર પદમ્ ॥ ૧ ॥

નારદે પૂછ્યું હે તાત નારાયણ ! દેવીના આગ્રહનરૂપ તે ધર્મ કેવા પ્રકારનો છે ? અને કેવી રીતે આરાધિતા તે દેવી પરમપદ આપે છે ? તેમના આરાધનનો વિધિ કયો છે ? કેવા સ્થાને, કયા કાળે અને કયા સ્તોત્રથી આરાધેલા તે દુર્ગાદેવી નરકથી અચાવનાર થાય છે ?

શ્રીનારાયણ ભોલ્યા હે વિઝનોમા શ્રેષ્ઠ દેવર્ષિ ! ધર્મપૂર્વક આરાધન કરવાથી દેવી પોતે જે રીતે પ્રસન્ન થાય છે, તે તમે ચિત્તાની ઓડાગ્રતાપૂર્વક મારી પાસેથી સાભળો, હે નારદ ! (શાસ્ત્રોમા) જેવા પ્રકારનો ધર્મ કહ્યો છે, તેને તમે મારી પાસેથી સાભળો આ અનાદિ સંસારમા પોતે સારી રીતે પૂજેલા દેવી ધોર સકટ વગેરેમા સર્વ નરકથી રક્ષણ કરે છે લોકો તે દેવીને જે જે વિધિથી ખરાખર પૂજે છે, તે વિધિ તમે સાભળો પડવાની તિથિએ દેવીનું ધીથી પૂજન કરવું (એટલે ગાયના ધીનું નેવેઘ ધરાવવું) અને બ્રાહ્મણોને ધીનું દાન કરવું જેથી માણસ હમેશા સોગરહિત રહે છે બીજાના દિવસે જગદખ્યાનુ સાકરના નેવેઘથી પૂજન કરવું અને બ્રાહ્મણોને સાકરનું દાન કરવું જેથી મનુષ્ય લાખ્યા આયુષ્યવાળો થાય છે ત્રીજાના દિવસે પૂજન કર્મમા દેવીને દૂધ અર્પણ કરવું અને ઉત્તમ બ્રાહ્મણોને દૂધનું દાન કરવું જેથી મનુષ્ય સર્વ દુષ્કૃતિ રહિત થાય છે ચોથાના દિવસે દેવીને પૂડલા અર્પણ કરવા અને બ્રાહ્મણોને પણ પૂડ્યા જ દેવા, જેથી વિન્નો કદી નડતા નથી પાચમના દિવસે દેવીને કેળા અર્પણ કરવા અને બ્રાહ્મણોને પણ કેળા જ આપવા,

૪ ના બધાપદ્મી જ ભોલિતેર શ્વેકુશી અનેક પ્રકારના ઉપચારે વડે કરું દેવીનું આરાધન, ભો ! તથા મોક્ષને આપનાર થાય છે, તે મોક્ષારે.

જેથી મનુષ્ય ગુદિમાન થાય છે છકના દિવસે દેવીના પૂજનકર્મમા મધ કહેવાયું છે, (માટે મધ ધરાવવું) અને બ્રાહ્મણોને પણ મધ આપવું, જેથી મનુષ્ય મધના જેવી ક્રાંતિવાળો થાય છે હે ઉત્તમ બ્રાહ્મણ ! સાતમના દિવસે દેવીને ગોળનું નેવેઘ ધરી બ્રાહ્મણોને પણ ગોળ આપવો, જેથી મનુષ્ય સોડરહિત થાય છે આઠમના દિવસે દેવીને નાળિયેરનું નેવેઘ ધરવું અને બ્રાહ્મણોને પણ નાળિયેર જ આપવું જેથી મનુષ્ય સતાપરહિત થાય છે નોનમના દિવસે દેવીને હાગરનો ભાત ધરાવીને તથા બ્રાહ્મણોને પણ તે જ આપીને મનુષ્ય આ લોકમા તથા પર લોકમા ઘણો સુખી થાય છે હે મુનિ ! દશમના દિવસે દેવીને કાળા તલ ધરાવી, બ્રાહ્મણોને પણ તેનું જ દાન કરવાથી (મનુષ્યને) યમલોકથી ભય રહેતો નથી અગિયારમના દિવસે જે મનુષ્ય દેવીને દહીં અર્પણ કરે છે અને બ્રાહ્મણોને પણ દહીં આપે છે તે દેવીને અત્યંત પ્રિય થાય છે હે મુનિશ્રેષ્ઠ ! બારમના દિવસે દેવીને પીચા ધરાવી ઉત્તમ બ્રાહ્મણોને પણ જે પીચા જ આપે છે તે પણ દેવીને પ્રિય થાય છે તેરમના દિવસે દુર્ગાને જે ચણા આપે છે અને બ્રાહ્મણોને પણ ચણાનું જ દાન કરે છે, તે પ્રજની વૃદ્ધિવાળો થાય છે હે દેવર્ષિ ! ચૌદમને દિવસે જે મનુષ્ય દેવીને સાથવો ધરાવે છે અને બ્રાહ્મણોને પણ સાથવો આપે છે, તે શિવન વહાળે થાય છે જે મનુષ્ય પૂનમના દિવસે દેવીને દૂધપાકનું નેવેઘ ધરાવે છે અને ઉત્તમ બ્રાહ્મણોને પણ દૂધપાક આપે છે તે સર્વ પિતૃઓનો ઉદ્ધાર કરે છે હે મહામુનિ (અમાસના દિવસે પણ પૂનમની પેઠે જ પૂજનવિધિ સમજવી) તે તે તિથિએ દેવીને પ્રસન્ન કરવા તે તે તિથિમા કહેલા પદાર્થોથી ધવન પણ કહ્યો છે, કેમ કે તે તે ધવન સમગ્ર દુષ્કૃતો નાશ કરનાર થાય છે સ્વિવારે દૂધપાકનું, સોમવારે દૂધનું, મંગળવારે કેળાનું, બુધવારે તાજા માખણનું, ગુરુવારે લાલ સાકરનું, શુક્રવારે સફેદ સાકરનું અને શનિવારે ગાયના ધીનું નેવેઘ કહ્યું છે અને તે તે દિવસે તે તે દ્રવ્યોનો હોમ પણ કરવો હે મુનિ ! સત્યાવીસ નક્ષત્રોનું નેવેઘ તમે સાભળો ધી, તલ,

ત્રાકર, દહીં, દૂધ, દૂધની મલાઈ, દહીંની મલાઈ, લાડુ, સૂતરેણી, સંકરપાત્ર, કસાર, પાપડ, ઘેખર, વડા, ખજૂર-માખડ, † પૂરણ, મધ, સૂરણ, ગોળ, પોંચા, દ્રાક્ષ, ખજૂર, રજગરે, માલપૂડા, માખણ, મગનો લાડુ અને ખિન્નેરુ—આમ સત્યાવીન નક્ષત્રો ના નૈવેદ્યો અનુક્રમે કહ્યા છે હવે હે નારદ! વિષ્કલ વગેરે યોગોના નૈવેદ્યો હુ કહુ છું, કેમ કે તે તે પદ્ય યોગોના નૈવેદ્યો જે ધર્મો લેય, તો જગદેવ પ્રાપ્ત થાય છે ગોળ, મધ, ઘી, દૂધ, દહીં છાત, માલપૂડા, માખણ, કાકડી, કેળા, લાડુ, ફણસ, કેળો, જામ, કેરી, તલ, નારંગી, દાડમ, ખોર, આખળા, દૂધપાક, પોંચા, ચણા, નાળિયેર, ખિન્નેરુ, કનેરુ નામનુ ફળ અને સૂરણ આ (સત્યાવીન) ઉત્તમ નૈવેદ્યો અનુક્રમે વિષ્કલ વગેરે સત્યાવીન યોગોના વિદ્યોત્તમ નક્ષત્રો કયાં છે હવે હે મુનિ! કરણોના જુદા જુદા નૈવેદ્યો હુ તમને કહુ છું કસાર, સંકરપાત્ર, સૂતરેણી, લાડુ, પાપડ, ઘેખર, તપ, દહીં, ઘી અને મધ—આ કરણોના ધરવાના દેવી-નૈવેદ્ય આદરથી કહ્યા હવે બીજી પણ દેવીને પ્રસન્ન કરનારી વિધિ હુ કહુ છું, તેને હે મુનિ! તમે આદરપૂર્વક સાલળો ચૈત્ર સુદિ ત્રીજના દિવસે મનુષ્યે મહુડાના ઝાડનું પૂજન કરવું અને પચલાઘમ્ એટલે પાંચ માણસો પાંચ એટલું અથવા ખાવા યોગ્ય પાન વસ્તુઓનું કે પાંચ ખાજનું નૈવેદ્ય કરવું, એમ પ્યારે મહિનાઓની સુદિ ત્રીજના દિવસે પૂજા કરી જે નૈવેદ્યો ધરવા જોઈએ, તે હુ કહુ છું હે નારદ! વૈશાખ માસમા ગોળથી યુક્ત નૈવેદ્ય ધરવું, જ્યેષ્ઠ માસમા દેવીની પ્રીતિ માટે મધનું નૈવેદ્ય કહ્યું છે, આષાઢ માસમા માખણ—મહુડાનું નૈવેદ્ય, શ્રાવણ માસમા દહીંનું નૈવેદ્ય, ભાદરવા માસમા સાકરનું નૈવેદ્ય, આશ્વિન માસમા દૂધપાકનું નૈવેદ્ય, કાર્તિક માસમા ઉત્તમ દૂધનું નૈવેદ્ય, મગશર માસમા ઉત્તમ સૂતરેણીનું નૈવેદ્ય, પોષ માસમા દહીંની મલાઈનું નૈવેદ્ય, માઘ માસમા ગાયના ઘીનું નૈવેદ્ય અને ફાગણ માસમા નાળિયેરનું નૈવેદ્ય ધરવું, એમ પ્યાર મહિનાઓમા અનુક્રમે પ્યાર નૈવેદ્યોથી

પૂજન કરવું મગલા, વૈષ્ણવી, માયા, કાલરાત્રિ, દુર ત્યયા, મહામાયા, માતંગી, કાલિ, કમલવામિની, શિવા, સદસ્ય-ચરણા અને સર્વ મગવત્પિણી એવા (પ્યાર મહિનાઓના) પ્યાર નામોથી મહુડામા દેવીનું પૂજન કરવું પછી મહુડામા રહેલા દેવોના ઈશ્વરી મહેશ્વરીની, સર્વ કામનાઓની સમૃદ્ધિ માટે તથા વ્રતની પૂર્ણતાની સિદ્ધિ માટે આમ સ્તુતિ કરવી, ‘કમળ જેવા નેત્રોવાળા, જગતનું ધારણુ પોષણ કરનારા અને મહામગલમૂર્તિ’ મહેશ્વરી! તમને મહાદેવીને નમસ્કાર હો! તમે સર્વશ્રેષ્ઠ, પાપોનો નાશ કરનારા, ઉત્તમ માર્ગ આપનારા, પરમેશ્વરી, પ્રજાઓની ઉત્પત્તિ કરનારા, પરબ્રહ્મ સ્વરૂપ, મદ આપનારા, મદોન્મત્તા, માનથી પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય મહાઉન્નત, ઉત્તમ મનવાળા, મુનિઓ વડે ધ્યાન કરવા યોગ્ય તથા સર્ગમહાન રહેનારા છે હે લોહોના ઈશ્વરી! હે મહાબુદ્ધિમતિ! હે પ્રલય કાળના મેઘ જેવા! તમે જય પામે દેવો તથા અસુરોએ મોટા મોટો નાશ કરવા તમને પૂજ્યા છે હે પૂજ્ય દેવિ! તમે યમના લોકનો અભાવ કરનારા, યમને પણ પૂજ્યા યોગ્ય, એમના મોગ બહેન અને યમને પણ શિક્ષારૂપ છો, તમને વારવાર નમસ્કાર હો! તમે સમાન સ્વભાવવાળા, સર્વના ઈશ્વરી, સર્વ સગથી સંહિત, સગનો નાશ કરનારા, ઈચ્છાનું સાર રૂપવાળા, દયામય શરીરવાળા, લાડપિ જર જેવા કૂર દેખાવના, કામાક્ષીદેવીરૂપ, શીતાક્ષીદેવીરૂપ, મર્મને ફોડી નાખનારા, મધુર રૂપ, મધુર સ્વભાવવાળા, મધુર, સ્વસ્—ઉંઝારથી પૂજ્યેલા, મોટા મગવાળા, મગવત્પિણી જ પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય, મગ પર પ્રેમ વાળા, મનુષ્યોને મનથી પ્રાપ્ત થનારા અને શકરનું પ્રિય કરનારા છે હે—પીપળો, વડ, લીંબડો, આખો, કોઠ તથા ખોરડીમા રહેલા! હે ફણસ, આકડો, કેરડો વગેરે છીરવાળા વૃક્ષોરૂપ! હે દુષેલીના લેલામા વસવા યોગ્ય! હે સર્વ પર દયા કરવા યોગ્ય! હે અધિક દયાવાળા! હે અતુલ તથા કરુણારૂપ! હે

— જા સંગોધનો ઉપરથી જુલુપ છે કે, જેમ મહુડામા દેવીનું પૂજન થાય છે, તમ પીપળા વગેરે ઝાડમા પણ દેવીનું પૂજન થાય છે એમ તમજવું

+ ખજૂરને ઘીમા તળીએ ત્રાકર નાખેનું જે ખજૂર મિશ્ર પાણી.

નકરના પત્ની ! તમે જય પામે ! એમ પૂજન કર્યો પછી દેવોના ઈશ્વરી ભગવતીનું સ્તવન કર્યું જેથી મનુષ્ય તર્વાણ વ્રતનું સંપૂર્ણ ફળ પામે છે, જે મનુષ્ય દેવીને પ્રસન્ન કરનાર આ સ્તોત્રનો કાયમ પાઠ કરે છે તેને મનની પીડા, શરીરની પીડા કે શત્રુનો ભય રહેતો નથી આ સ્તોત્રનો પાઠ કરનાર જે ધનની ઈચ્છાવાળો હોય તો ધન પામે, ધર્મની ઈચ્છાવાળો હોય તો ધર્મ પામે, કામનાઓની ઈચ્છાવાળો હોય તો કામનાઓ પામે અને મોક્ષની ઈચ્છાવાળો હોય તો મોક્ષ પામે છે આ સ્તોત્રનો પાઠ કરનાર ગ્રાહણ પેદાસપન્ન વાય, કનિય વિગતથી થાય, વૈશ્ય ધન—ધાન્ય વાળો વાય અને ગૃહ સુખનો આધિપતિ થાય જે મનુષ્ય શ્રાદ્ધના મયે માવધાન થઈ આ સ્તોત્રનો પાઠ કરે તો તેના પિતૃઓને ૪૫ સુધી ટકતી આશ્વ તૃપ્તિ વાય છે એમ દેવોએ પણ માન્ય કરેલું દેવીનું આરાધન સારી રીતે કર્યું તેને જે મનુષ્ય ભક્તિથી કરે તે દેવીના લોકોને પામનારો થાય છે હે પ્રાણસુ ! દેવીના પૂજનથી સર્વ કામનાઓ પ્રાપ્ત થાય છે, સર્વ પાપો નાશ પામે છે અને આતે શુદ્ધ બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાય છે હે પ્રજ્ઞાતા પુત્ર ! જગદ્માત્રી કૃપાથી મનુષ્ય હરકોઈ મ્હને પૂજ્ય થાય છે અને માનરૂપ—

ધનરૂપ પુરુષોમા માન્ય થાય છે મહામાયાની કૃપાથી તે મનુષ્યને નરકોનો ભય સ્વપ્નમા પણ કદી થતો નથી અને તે દેવીભક્ત પુત્રપૌત્ર આદિની વૃદ્ધિ કરનાર થાય જ છે, એમા કંઈ વિચાર કરવો નહિ એમ નરકમાથી ઉદ્ધાર કરનાર (દેવીનું આરાધનરૂપ) લક્ષણ મે તમને કહ્યું હે ત્રિદોષ મુનિ ! મહાદેવીનું પૂજન જ સૌ મુક્તો કરનાર છે, આ પ્રમાણે મહિનાઓના ક્રમથી કરાતું મહુડાનું પૂજન મધુક પૂજન કહેવાય છે, તે જે સંપૂર્ણ કરે છે, તેને સેગતી પીડા વગેરેનો ભય રહેતો નથી હવે (ધારેશ્વરી, મીનાક્ષી, ચરુણા, જપ્વાદિની અને મધુકૈશ્વરી એ પાંચ પ્રકૃતિઓની પેઠે) બીજી પણ પાંચ ઉત્તમ પ્રકૃતિઓ હુ કુ હુ જે નામ, ૩૫ તથા ઉત્પત્તિથી જગતને આનંદ પમાડનાર છે હે મુનિ ! આચાર્યશ્રી કર્મ કરનાર તથા મુક્તિ આપાવનાર એ પાંચ પ્રકૃતિઓને આપ્યાનો તથા માહાત્મ્ય સંહિત તમે સાંભળો ૧-૬૯

સાપ્તમ વ સમાહાત્યં પ્રકૃતે વજ્રકં મુને ।

કુત્વહલકર ચેવ શ્રેણુ મુક્તિવિધાયકમ્ ॥ ૬૯ ॥

ઇતિ શ્રીદેવીભાગવત મહાપુરાણમા આશ્મ સ્કંધ ત્રિસ્રે અધ્યાય ૨૪ મો અમાપ

આઠમો સ્કંધ સમાપ્ત

શ્રીમદ્ ભગવતીભાગવત

અથવા

દેવી ભાગવત

શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષાંતર

નવમો સ્કંધ*

અધ્યાય ૧ લો*

પાંચ પ્રકૃતિઓ અને શક્તિઓનું વર્ણન

નારાયણ ઉવાચ

મણેશજનની તુર્ગા રાધા લક્ષ્મીઃ સરસ્વતી ।

સાવિત્રી ચ સૃષ્ટિવિદ્યો પ્રકૃતિઃ પંચધા સ્મૃતા ॥૧॥

શ્રીનારાયણે કહ્યું : ગણેશની માતા દુર્ગા, રાધા, લક્ષ્મી, સરસ્વતી તથા સાવિત્રી—આ પાંચ પ્રકારની પ્રકૃતિ સૃષ્ટિસમયે કહેવામાં આવી છે.

* આ નવમા સ્કંધમાં અધ્યાયો તથા શ્લોકો વગેરેનો ક્રમ લગભગ બ્રહ્મવૈવર્તપુરાણના પ્રકૃતિખંડને મળતો છે, પણ તેવી પરસ્પર સમાનતા તે ઘણાં પુરાણોમાં દેખાય છે, એટલે તેમાં ખાસ દોષ જેનું ન ગણાય; પણ પ્રથમ ત્રીજા સ્કંધમાં બ્રહ્મા, વિષ્ણુ તથા રુદ્રની ઉત્પત્તિ સામ્યવસ્થાપુકત યાચોપાધિક બ્રહ્મરૂપ ભગવતીથી થઈ છે, એમ કહેવાયું છે અને તે જ પ્રમાણે ગૌરી, લક્ષ્મી તથા સરસ્વતીની ઉત્પત્તિ પણ ભગવતીથી જ થયેલી જણાવેલ છે; તેમ જ ભગવતીને તે ત્રણે શક્તિઓ દેવાને આપી છે એમ કહેવાયું છે; ત્યારે આ નવમા સ્કંધમાં તે ગોપાલચંદ્રીરૂપ શ્રીકૃષ્ણની મૂર્તિથી બ્રહ્મા વગેરેની તથા ગૌરી વગેરેની ઉત્પત્તિ કહી છે અને શ્રીકૃષ્ણે જ એ ત્રણે દેવાને તે શક્તિઓ આપી છે એમ કહ્યું છે, આ પૂર્વાપર વિરોધ સ્પષ્ટ જણાય છે. વળી બીજાં પણ કેટલુંક આ સ્કંધમાં પ્રથમ કહેવાથી વિરુદ્ધ કહ્યું છે, પરંતુ તેનું છેવું સમાધાન ટીકાકાર આપું વખે છે કે એ વિરોધ ન જ ગણાય કેમ કે એવા વિરોધ જ સૃષ્ટિનું મિથ્યાત્વ સિદ્ધ કરે છે. મિથ્યા પદાર્થ માટે શ્રુતિ, સ્મૃતિ કે પુરાણોનો આગ્રહ છે જ નહિ. આવી મિથ્યાસૃષ્ટિમાં માયા જ કારણ છે, એમ સમજવવા વ્યાસે એમ કહ્યું છે. વળી સૃષ્ટિના સંબંધમાં જુદુંજુદું કહેવું એ જ તેના અસત્યપણાને વધારે મજબૂત કરે છે. સૃષ્ટિના સંબંધે સર્વ સ્થળે જો એક જ પ્રકાર કહેવાય, તે સૃષ્ટિ સાચી હશે, એવી ભ્રાંતિ પણ થાય.

× આ અધ્યાયમાં એકસો ને સાડી અઠાવન શ્લોકોથી ટૂંકમાં શક્તિઓનું વર્ણન કરાયે.

નારદે પૂછ્યું હે ગાત્રીઓમા શ્રેષ્ઠ સત્પુરુષ !
તે પ્રકૃતિ ક્યા કાગણે પાચ પ્રકારે પ્રગટી છે? તે
જડ છે કે ચેતન? તેનું લક્ષણ શું છે? અને ક્યા
પ્રકારે પાચ રૂપે થઈ, એ સર્વ પ્રકૃતિઓનું ચરિત્ર,
પૂજનપ્રકાર, જેના પૂજનથી જે ઈષ્ટ ગુણ થતો હોય
તે ગુણ અને ક્યે સ્થળે કોનો અવતાર થયો, તે મને
કહેવા તમે યોગ્ય છે

શ્રીનારાયણ બેલ્યા હે વત્સ! પ્રકૃતિનું લક્ષણ
કેવેલા દોણ સમર્થ થાય? (કેમ કે તે અનાદિ તથા
અનિર્વચનીય છે અને આપણે તો તેના પછી જન્મેલા
હોઈ અમુક પ્રમાણમા જ છીએ અને આપણી
બુદ્ધિનો વિષય પણ થોડો હોઈ મર્યાદિત છે) છતાં
ધર્મના મુખથી મેં જે કઈ સાંભળ્યું છે, તે હું
કહુ છું ‘પ્રકૃતિ’ શબ્દમા ‘પ્ર’ અવ્યય ઉત્કૃષ્ટવાચી
છે અને ‘કૃતિ’ કૃદત સુષ્ટિવાચી છે, એટલે સૃષ્ટિમા
જે સર્વોત્કૃષ્ટ દેવી છે, તેને ‘પ્રકૃતિ’ કહી છે અથવા
‘પ્ર’ અવ્યય પ્રકૃષ્ટ સત્ત્વગુણ જણાવે છે, ‘કૃ’
(વચ્ચોનો) રજોગુણ સૂચવે છે અને ‘તિ’ તમો
ગુણ દર્શાવે છે, એટલે ત્રિગુણાત્મક અથવા ત્રણે
ગુણોની સામ્યાવસ્થારૂપ, સર્વ પ્રકારની શક્તિઓથી
યુક્ત અને સૃષ્ટિ કરવામા જે મુખ્ય છે, તે ‘પ્રકૃતિ’
કહેવાય છે અથવા ‘પ્ર’ એ પ્રથમ એવો અર્થ જણાવે
છે અને ‘કૃતિ’ એ સુષ્ટિવાચી શબ્દ છે, એટલે
સૃષ્ટિના આદિમા જે દેવી હયાત જ હોય છે, તેને
‘પ્રકૃતિ’ કહી છે (એવા લક્ષણવાળી) પ્રકૃતિથી
યુક્ત પરમાત્મા સૃષ્ટિરચના માટે બે પ્રકારના સ્વરૂપ
વાળા (અર્ધનારીસ્વરૂપ) થયા હતા, તેમના અગતી
જન્મણે અર્ધભાગ પુરુષ કહેવાયો અને હાથે અર્ધ
ભાગ પ્રકૃતિ કહેવાયો તે પ્રકૃતિ બ્રહ્મસ્વરૂપ, નિત્ય
અને સનાતની છે, જેમ અહિનમા ઘણકશક્તિ
(તેના એક જ રૂપે) સ્થેલી છે તેમ જેવો આત્મા છે,
તેવી જ (તેનાથી જુદી નહિ એવી) તેની જે
શક્તિ તે પ્રકૃતિ છે (એ રીતે શક્તિ તથા શક્તિમાનનો
લેદ નથી) એ જ કારણે હે બ્રાહ્મણ! નારદ! મેટા
યોગીઓ સ્ત્રી કે પુરુષનો લેદ માનતા નથી, પણ
સર્વ જગત પ્રાજમય, તનાતના તથા નિત્ય છે, એમ જ
માને છે (એ તે પ્રકૃતિ ક્યા કારણે પાચ પ્રકારની

થઈ તે સાંભળો) સ્વેચ્છામય શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માની
સૃષ્ટિ રચના માટેની ઈચ્છાથી તે ઈશ્વરી મૂળ પ્રકૃતિ,
(પ્રથમ મલાભૂતોની ઉત્પત્તિ થયા પછી એ પાંચે
ભૂતોના અરોને લઈને ગોપાલસુદરી કૃષ્ણસ્વરૂપે)
એકદમ પ્રકટ થયા પછી તે પરમાત્માની આસૃષી
સૃષ્ટિરૂપ કર્મને જનુદ જનુદ અનોક રૂપે કરનાર અને ભકતો
પર કૃપા કરવા શરીર ધારણ કરતા તે મૂળ પ્રકૃતિ
જ ભકતોના કાર્ય માટે (દુર્ગા વગેરે ભેદથી) પાચ
પ્રકારના થયા તેમા ગણેશની માતા જે દુર્ગા છે, તે
શિવરૂપ શિવને પ્રિય, નારાયણી, વિષ્ણુભાયા તથા
પૂર્ણ બ્રહ્મસ્વરૂપ છે સર્વના આધિષ્ઠાત્રી અને શક-
સ્વરૂપ તે સનાતની દેવીને બ્રહ્માદિ દેવોએ, મુનિઓએ
તથા મનુઓએ પૂજ્યા છે તથા સત્યા છે વતી
તે દુર્ગાદેવી સત્ય ધર્મવાળા, પવિત્ર શ્રીતંવાળા, યશ,
મોક્ષ તથા હર્ષને આપનારા, શોક, ખીડા તથા દુખનો
નાશ કરનારા, શરણે આવેલા દીન—દુખી મનુષ્યોનું
રક્ષણ કરવામા તત્પર, તેજ સ્વરૂપ, સર્વશ્રેષ્ઠ, (શ્રી
કૃષ્ણના આત કરણરૂપ) એ જ તેજના આધિષ્ઠાત્રી
દેવતા, સર્વશક્તિસ્વરૂપ, પરમાત્માની નિત્ય શક્તિ
રૂપ, સિદ્ધોના ઈશ્વરી, સિદ્ધોરૂપ, સિદ્ધિઓને આપ
નારા સિદ્ધરૂપ, ઈશ્વરી, બુદ્ધિ, નિદ્રા, શુદ્ધા, તૃપ્ત્યા,
હાવા, તદ્ગા, દયા, સ્મૃતિ, વ્રતિ, ક્ષમા, ભ્રાતિ, શાંતિ,
ક્રાંતિ, ચેતના, તુષ્ટિ, પુષ્ટિ, લક્ષ્મી, ધૃતિ, માયા અને
પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણની સર્વશક્તિસ્વરૂપ છે એ દુર્ગા
દેવીના ગુણો જે વેદમા પ્રસિદ્ધ છે, તેમાના ઘણા જ
થોડા ગુણો વેદશાસ્ત્રાનુસાર મેં આદી કહ્યા છે, કેમ
કે આતરહિત તે દેવીના ગુણો પણ અતત છે (એ
રીતે પાચ અવતારોમા પહેલાં દુર્ગાનો અવતાર કહ્યો)
એ બીજી શક્તિ તમે સાંભળો શુદ્ધ સત્ત્વગુણસ્વરૂપ
જે લક્ષ્મી છે, તે પરમાત્માની બીજી શક્તિ છે,
તે પાપ સર્વસપર્ષીસ્વરૂપ, સર્વ સપર્ષિઓની અધિ
ષ્ઠાત્રી દેવી, સુદર, આત્મન મિતેન્દ્રિય, શાંત, સુશીલ,
સર્વ મગ્ધરૂપ, લોભ, મોહ, ક્રામ, રોષ, મદ તથા
અલકારથી ચંદિત, ભકતો પર પ્રેમવાળા, પતિ પર
પ્રેમવાળા, સર્વ સ્ત્રીઓ કરતા વિશેષ પતિવ્રતા, ભગ-
વાનને પ્રાપ્તપ્રિય હોઈ તેમના પ્રેમનું પાચ, પ્રિય
બોલનાર, સર્વ ધાન્યરૂપ, બધો રમનાર અને જીવંત

ઉપાયરૂપ છે, એ સતી મહાલક્ષ્મી વૈકુંઠલોકમા પતિ સેવામા તત્પર રહે છે સ્વર્ગમા લક્ષ્મીરૂપે, ગળ્ગાઓમા રાગલક્ષ્મીરૂપે, ગૃહસ્થાશ્રમી મનુષ્યોના દરેક ઘરેમા ગૃહલક્ષ્મીરૂપે, સર્વ પ્રાણીઓ તથા પદાર્થોમા મનોહર શોભારૂપે, પુણ્યશાળીઓની કીર્તિરૂપે, રાજ્યઓમા ક્ષતિરૂપે, વેપારીઓના વેપારરૂપે, પાપીઓના ક્રિજ્યાના અપુરૂષરૂપે, સર્વમાન્ય વેદોક્ત દયારૂપે, સર્વપૂજ્ય તથા સર્વવધ તે કહેવાય છે હવે ત્રીજી શક્તિ તમે સાભળો પરમાત્માની વાણી, બુદ્ધિ, વિદ્યા તથા જ્ઞાનની અધિષ્ઠત્રી જે દેવી છે, તે સર્વ વિદ્યાસ્વરૂપ સસ્વતી છે, તે સર્વની બુદ્ધિરૂપ, કવિતારૂપ, ધારણ શક્તિરૂપ, વિષયસ્ફુરણની શક્તિરૂપ, મનુષ્યોને સ્મરણશક્તિ આપનાર, અનેક પ્રકારના નુદા નુદા સિદ્ધાંતોના અર્થોના જ્ઞાનરૂપ, હરોઈ વ્યાખ્યાનના યોગસ્વરૂપ, સર્વ સદેહોને ભાગનાર, વિચાર કરનાર, ગ્રંથો કંચનનાર, શક્તિરૂપ, સ્વસ્થકૃત સંગીતના અનુસંધાનથી થતા તાલનું વર્ણન કરતા શાસ્ત્રરૂપ, વિષયોના જ્ઞાનરૂપ, વાણીરૂપ, સર્વ જીવોને જિવાડનાર, વ્યાખ્યાના વાદને કરનાર, શાંત, વીણા તથા પુસ્તકને ધારણ કરનાર, શુદ્ધ, સત્ત્વસ્વરૂપ, સુશીલ, શ્રીવિષ્ણુને પ્રિય, ખરક, ચદન, મોગરાનું પુષ્પ, ચદ્ર તથા ચદ્રવિકાસી કમળ જેવી (ધોળી) ક્રાંતિવાળા સ્ત્રનોની માળા વડે શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માનું પૂજન કરતા, તપ સ્વરૂપ, તપ સ્વીઓને તપનું કૃણ આપનાર, સિદ્ધિ વિદ્યાસ્વરૂપ તથા સર્વ સિદ્ધિઓને હમેશા આપનાર છે એ સસ્વતી વિના તો બ્રાહ્મણોનો સમુદાય હમેશા મૂઠ અને મરેલા જેવો જ થઈ જાય. આ ત્રીજી વેદોક્ત દેવી જગદંબા શાસ્ત્રાનુસાર મેં કહ્યા, હવે ચોથા દેવી સખાધી તમે મારી પાસેથી કઈક સાભળો હે વિચક્ષણ નારદ! તે ગાયત્રીદેવી નાર વર્ણોની, વેદોના અગ્રોની, વેદોની સંઘ્યાવદનના મનોની તથા તત્ત્વોની માતા છે, તેમ જ દિગ્વર્ણોની જાતિરૂપ, જપરૂપ, ઉત્તમ તપકરનાર બ્રાહ્મણોમા તેજરૂપ, સર્વસરસ્થારરૂપ, પવિત્ર રૂપવાળા, સાવિત્રી નામ ધારણ કરનાર તથા બ્રાહ્મણે પ્રિય છે, સર્વ તીર્થો પણ પોતાની નુદિ માટે તેમનો સ્પર્શ ઇચ્છે છે તે શક્તિ શુદ્ધ સ્ફુટિક જેવા, શુદ્ધ સત્ત્વસ્વરૂપ, પરમાનંદરૂપ, સર્વશ્રેષ્ઠ, સનાતની પર-

બ્રહ્મસ્વરૂપ, મોક્ષપદ આપનાર, બ્રહ્મતેજોમય અને (બ્રહ્મતેજોમય જે જીવરૂપ ચિદાભાસ છે,) તેના અધિષ્ઠત્રી દેવી છે હે નારદ! જેમના ચરણની રજથી સર્વ જગત પવિત્ર થયું છે તે એ ચોથા દેવી કહ્યા હવે પાચમા દેવીને તમારી પાસે હું વર્ણવું છું, પાચે પ્રાણોના અધિષ્ઠત્રી અને પાચે પ્રાણોસ્વરૂપ જે સખાદેવી છે, તે કૃષ્ણને પ્રાણથી પણ અત્યંત અધિક પ્રિય, સર્વ સ્ત્રીઓ કરતા અત્યંત સુંદર, સર્વ સાથે જોડાયેલા, પોતાનામા જ સોભાગ્ય માનનારા, ગૌરવ યુક્ત હોઈ શ્રીકૃષ્ણના અર્ધી ડાખા અગરૂપ, ગુણ તથા તેજથી શ્રીકૃષ્ણ સમાન, કાર્ય-કારણરૂપ, સર્વતા સારરૂપ, સર્વોત્તમ, આદ્ય, સનાતની, પરમાનંદરૂપ, ધન્ય, માન્ય અને પૂજ્ય છે એ સખા શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માની રાસકીડાની અધિષ્ઠત્રી દેવી છે રાસ મડળ માટે ઉત્પન્ન થયા છે, રાસમડળમા શોભે છે, રાસના ઈશ્વરી, અત્યંત રસિક, રાસના સ્થળમા રહેનારા, ગોલોકમા વસનારા, ગોપીનો વેશ ધારણ કરનારા પરમ આનંદરૂપ ‘સંતોષ તથા હર્ષરૂપ’ નિર્ગુણ, નિરાધાર, નિર્લેપ, આત્મસ્વરૂપ, નિસ્પૃહ, અહમ્કારરહિત, ભકતો પર કૃપા કરવા શરીર ધરનાશ અને વિદ્વાન પડિતોએ વેદને અનુસરતા ધ્યાન વડે તે દેવીને જાણ્યા છે દેવોના ઇદ્રોએ, ઉત્તમ મુનિઓએ તથા ઈશ્વરોએ પણ તેમને નજરે જોયા નથી (અગ્નિમા નાખ્યા છતા ન બળે એવા) અગ્નિશુદ્ધ વત્તોને તે ધારણ કરે છે, અનેક શાળાઓથી ભૂષિત છે, કરોડો ચદ્ર જેવી ક્રાંતિથી ભરપૂર હોઈ સપૂર્ણ શોભાયુક્ત શરીરવાળા છે, શ્રીકૃષ્ણનું ભક્તિયુક્ત ઘસત્ત્વ કરનાર અને સર્વ સપ્રતિઓને આપનાર છે તેથી એ સખા વત્ત-આવતારમા (વત્ત ક્રપના સમયે) વૃષભાનું (નામના વ્રજવાસી ગોવાળિયાની) પુત્રી થયા હતા, ત્યારે તેમના ચરણકમળના સ્પર્શથી પૃથ્વી પવિત્ર થઈ હતી તેમને બ્રહ્માદિ દેવોએ પણ જોયા નથી, છતા તે જ સખાને ભરતખડમા (વ્રજ વાતી) સર્વ લોકોએ જોયા હતા ઉત્તમ સ્ત્રીઓનો સાર જાણે ઉત્પન્ન થયો હોય એવા તે સખા આક્રાંત-મા સ્ત્રીના નવા મેઘમા જેમ ચપળ વીજળી સ્પર્શે હોય, તેમ શ્રીકૃષ્ણની છાતી પર રહ્યા છે હે મુનિ! પૂર્વ

બ્રહ્માએ તેમના ચરણના તખ્તનું દર્શન કરવા તથા
અતઃકરપુત્રી શુદ્ધિ માટે સાઠ હજાર વર્ષો સુધી મોટું
તપ કર્યું હતું, છતાં સ્વપ્નમાં પણ તેમનું જ દર્શન
થયું ન હતું, તો પ્રત્યક્ષ દર્શનની તો વાત જ શી ?
પત્ની તરત જ બ્રહ્માએ પૃથ્વી પર વૃદ્ધવન વનમાં
તેમને બેસાડતા આ પાપમાં સંધાદેવી કહ્યા (આ
સિવાય બીજી પણ) દેવીઓ પ્રકૃતિના (અર્થાત્)
અશરૂપ, કલારૂપ તથા કપાના અતરૂપ તથા કલાના
અશાના પણ અશની ઊપજેલી હોય છે જગતમાં
જે દરેક દેવીઓ છે અને સર્વ સ્ત્રીઓ છે, તે પ્રકૃતિના
જ સ્વરૂપો છે (દુર્ગા વગેરે) પાપ વિચારદેવીઓ
અત્યંત પરિપૂર્ણ કહેવાય છે, તે તો (ઉપર) કહી
લે જે જે અશરૂપ દેવીઓ છે, તેઓને હ વર્ણવું
છું જગતને પવિત્ર કરતી, વિધ્વાના શારીરથી ઉત્પન્ન
યોગીની, પ્રવાહરૂપ જે સત્તાતન ગંગા છે, તે મૂલ
પ્રકૃતિનો અશ છે એ ગંગા પાપીઓના પાપરૂપી
લાકડાને બાળતા પ્રજ્વલિત અગ્નિ તુલ્ય, સ્નાનથી
તથા પીવાથી તુષ્ણસ્થ સ્પર્શવાળી, મોક્ષપદને આપ
નારી, ગોનોકરૂપ સ્થાનમાં જ્યાં માટે સુખધરૂપ પગ
ધિતરૂપ, પવિત્ર, તીનામાં તથા નદીઓમાં શ્રેષ્ઠ,
શકરના મસ્તક પરની જરૂરૂપ, મેઝ ઉપર મોતીઓની
પકિતરૂપ, ભગતખડમાં તપસ્વીઓના તપને જલદી
સફળ કરનારી, ચંદ્ર, કમળ તથા દૂધ જેવી ધોળી,
શુભ સરવપુણરૂપ, નિર્મળ, અહારહિત, ઉત્તમ
અને નાનકડાંને પ્રિય છે વિધ્વણી સ્ત્રી તુલની
પણ મૂળ પ્રકૃતિનો મુખ્ય અશ છે હે મુનિ! તે
તુલની વિધ્વાના શણગારરૂપ, વિધ્વાના ચરણમાં
સ્નેહારૂ, મતી, તપ, મહત્ત્વ, પૂજા વગેરના સમૂહને
સફળ કરનારી, પુષ્પોના સારરૂપ, પવિત્ર, સદા પુણ્ય
ધારી, દર્શન તથા સ્પર્શથી તરત જ મોક્ષ દેનારી
અને મહાયુગમાં પાપરૂપી સૂખ લાકડાને બાળી
નાખવા અગ્નિ જેવી છે એના ચરકમળના સ્પર્શ
થી પૃથ્વી તરત જ પવિત્ર થઈ છે તીર્થ પદ્મ
પોતાની શુદ્ધિ માટે એનો સ્પર્શ તથા દર્શન હરે છે
છે એ બ વિના જગતમાં સર્વ કર્મ નિષ્ફળ નબળા
છે વગી તે મુમુક્ષુઓને મોક્ષ આપનારી, ડામના
ઓને પૂર્ણ કરનારી, સર્વ ક્ષમતાઓને દેનારી અને

ઉત્તમ દેવી હોવા છતાં ભરતખડના સ્નેહાતીઓને
પ્રસન્ન કરવા ભરતખડમાં જ કપવૃક્ષસ્વરૂપ થઈ
વૃક્ષરૂપે ઉત્પન્ન થઈ છે કશ્યપની પુત્રી જે 'મનતા'
છે, તે પણ મૂળ પ્રકૃતિનો મુખ્ય અશ છે, તે શકરની
પ્રિય શિષ્યા હોઈ મોટા જ્ઞાનમાં કુશળ, નાગરૂપ
સેપનાગની બહેન નાગો વડે પૂજાયેલી, નાગોની ઈશ્વરી,
નાગોની માતા, સુદરી, નાગરૂપ વાહનવાળી, મોટા
મોટા નાગોના ગણોથી યુક્ત, નાગોરૂપ શણગારેથી
શણગારેલી, મોટા નાગોથી વદાયેલી, મિત્ર, યોગિની,
નાગ ઉપર સુનારી, વિધ્વણરૂપ, વિધ્વણભક્ત, વિધ્વણી
પૂજના તત્પર, તપ સ્વરૂપ, તપનું ક્ષણ આપનારી,
ઉત્તમ તપ કરનારી, ત્રણ લાખ વર્ષો સુધી વિધ્વણ
તપ કરી ભરતખડમાં સર્વ તપસ્વિનીઓ તથા તપ
સ્વીઓમાં પૂજ્ય થયેલી, સર્વ મનોની આધિપત્રી, દેવી,
બ્રહ્મતેજથી પ્રદર્શતી, બ્રહ્મસ્વરૂપ, સર્વથી શ્રેષ્ઠ બ્રહ્મ
નો જ વિચાર કરવામાં તત્પર, શ્રીકૃષ્ણના અશરૂપ
જરધર મુનિની પત્ની અને તપસ્વીઓમાં શ્રેષ્ઠ
આસ્તીક મુનિની તે માતા છે હે નારદ! માનુષ
ઓમાં અત્યંત પૂજ્ય અને (પ્રકૃતિના છઠ્ઠા અશરૂપ
હોવાથી) જે 'પદ્મી' નામથી પણ કહેવાય છે, તે
'દેવસેના' પણ મૂળ પ્રકૃતિનો મુખ્ય અશ છે તે
પુત્ર-પૌત્રાદિને આપનારી, ત્રણ જગતની માતા,
સતી, પ્રકૃતિનો છઠ્ઠો અશ હોવાથી 'પદ્મી' કહેવાતી,
બાળકોના સ્થાનમાં સ્નેહારી, ઉત્તમ, વૃદ્ધ સ્વરૂપવાળી,
યોગિની હોઈ બાળ મહિનાઓમાં સર્વ સ્વયં ક્રયમ
પૂજ્ય છે સુવાવડીના ઘરમાં બાળકના છઠ્ઠા દિવસે
તથા એકવર્ષીમાં દિવસે ક્રયાણના કારણરૂપ તેની
પૂજા પહેલી જ કરવી જોઈએ એ દેવી મુનિઓ
વડે નમાયેલી, નિત્ય પૂર્ણાષ્ટમ દોઈ આ જગતથી
ઉત્તમ, માનુષરૂપ, દયારૂપ, નિરતર સ્નેહ કરનારી
અને જગતમાં સ્વચ્છતા તથા બાળકોના ઘરમાં સ્નેહારી
છે વગી 'મગનચરિત્ર' નામની જે દેવી છે, તે
પણ મૂળ પ્રકૃતિનો મુખ્ય અશ છે તે દેવી પ્રકૃતિના
મુખથી ઊપજેલી, સર્વ મનોને સદાય આપનારી,
સૃષ્ટિમાં મગરૂપ તથા સપ્તર સમયે મેષરૂપ હોવાથી
જ પકિતોએ તેને 'મગતપત્રી' કહી છે દરેક
મગનાચરે સમગ્ર જગતમાં તે પૂજ્ય છે, પુત્ર-

પૌત્ર-ધન-ઔશ્વર્ય તથા મગલોને આપે છે અત્યંત સતુષ્ઠ થઈને સર્વ સ્ત્રીઓની ઇચ્છાઓ પૂરે છે જો ક્રોધાયમાન થઈ હોય તો જગતનો સહાર કરવા સમર્થ છે અને મોટી ઈશ્વરી છે વળી કમળ જેવા નેત્રવાળી જે 'કાલીદેવી' છે, તે પણ મૂળ પ્રકૃતિનો મુખ્ય આશ છે તે કાલી શુભ તથા નિશુભ સાથેના યુદ્ધ વખતે દુર્ગાદેવીના લલાટમાથી જન્મેલી છે દુર્ગાદેવીના અર્ધાં આશરૂપ હોઈ ગુણ તથા તેજથી દુર્ગાદેવી સમાન છે કરોડો સૂર્ય જેવી તેજસ્વી, લ્હયપુષ્ટ, જ્વલત શરીરવાળી, સર્વ શક્તિઓમા મુખ્ય, બળવાનોથી પણ બળવાન, સર્વ કરતા શ્રેષ્ઠ, સર્વ સિદ્ધિઓ દેનારી, બધે રમનારી, સર્વશ્રેષ્ઠ, યોગરૂપ, કૃષ્ણની ભકત હોઈ તેજ, પરાક્રમ તથા ગુણો વડે કૃષ્ણ તુલ્ય, કૃષ્ણનું જ કાયમ ચિંતન કરવાથી તે કાળા વર્ણવાળી થઈ છે અને માત્ર એક નિશ્વાસથી સર્વ બ્રાહ્મણોને સહાર કરવા તે સમર્થ છે તે કાલીનું દેવ્યો સાથેનું યુદ્ધ તે ગમ્મત માટે તથા લોકોને શિખામણ આપવા માટે જ હોય છે, તેને જો પૂજી હોય, તો ધર્મ, અર્થ, કામ તથા મોક્ષ આપવા પણ તે સમર્થ છે, તેથી જ બ્રાહ્મણ દેવો, મુનિઓ, મનુષ્યો તથા મનુષ્યો તેની સ્તુતિ કરે છે વળી આ પૃથ્વી પણ મૂળ પ્રકૃતિનો મુખ્ય આશ છે તે સર્વનો આધાર હોવાથી 'સર્વસંસ્થા' કહેવાય છે તે રત્નોની ખાણરૂપ હોઈ અદ્વર રત્નોવાળી, સર્વ રત્નોની ખાણોના આશ્રયરૂપ, પ્રજાઓ તથા પ્રજાપતિઓ વડે સદા પૂજાયેલી તથા વંદાયેલી છે સર્વને આશ્રય કરવા યોગ્ય અને સર્વ સંપત્તિઓને કરનારી આ પૃથ્વી જો ન હોય, તો સ્થાવર-જંગમ સર્વ જગત નિરાધાર જ થઈ જાય હે મુનીશ્વર! હવે મૂળ પ્રકૃતિની જે કળાઓ છે તે તમે સાંભળો તેઓમા જે જેની જેની પત્ની છે, તે તે સર્વ હું વર્ણવું છું સ્વાહાદેવી અગ્નિની પત્ની છે, સર્વ જગતમા તે પૂજાયેલી છે અને તેના (ઉચ્ચાર) વિના દ્વો લોકોએ આપેલું બલિદાન લેવા સમર્થ થતા નથી સર્વ સ્થળે પૂજાયેલી દક્ષિણ તથા દીક્ષાદેવી યજ્ઞની પત્ની છે, એના (ઉચ્ચાર) વિના સર્વ સ્થળે સર્વ કર્મ નિષ્ફળ જ થાય છે મુનિઓ, મનુષ્યો તથા મનુષ્યોએ પૂજેલી સ્વધાદેવી પિતૃ-

ઓની પત્ની છે, એના (ઉચ્ચાર) વિના પિતૃઓને આપેલું નિષ્કુળ થાય છે, તેમ જ દરેક જગતમા પૂજાયેલી સ્વસ્તિદેવી વાયુની પત્ની છે, એના (ઉચ્ચાર) વિના દાન તથા પ્રતિદાન બંને નિષ્ફળ થાય છે પૃથ્વી પર પૂજાયેલી પુષ્ટિદેવી ગણપતિની પત્ની છે, એના વિના પુરુષો તથા સ્ત્રીઓ અત્યંત દુષ્કળ થાય છે વળી સર્વ વડે વંદાયેલી તથા પૂજાયેલી તુષ્ટિદેવી અનંતની પત્ની છે, એના વિના સર્વ લોકો સર્વ તરફથી સતુષ્ઠ થઈ શકતા નથી દેવો તથા મનુષ્યોએ પૂજેલી સંપત્તિદેવી ઈશાનની પત્ની છે, એના વિના જગતમા સર્વ લોકો દરિદ્ર જ થઈ જાય, તેમ જ સર્વ લોકોએ સર્વ સ્થળે પૂજેલી ધૃતિદેવી કપિલની પત્ની છે, એના વિના જગતમા સર્વ લોકો ધીરજ વિનાના થઈ પડે છે મુક્તોએ પૂજેલી અને પૃથ્વી પર પ્રિય થયેલી સતીદેવી સત્યની પત્ની છે, એના વિના લોકો કાયમ બાધભાવથી રહિત થઈ જાય જગતમા પ્રિય હોઈને પૂજાયેલી ઉત્તમ દયાદેવી મોહની પત્ની છે, એના વિના સર્વ લોકો સર્વ સ્થળે નિષ્કુળ થઈ પડે હમેશા પુણ્ય આપનારી હોઈ પૂજાયેલી પ્રતિષ્ઠાદેવી પુણ્યની પત્ની છે, એના વિના હે મુનિ! આખું જીવન જીવતું છતાં મુકદા જેવું બની જાય છે ભાગ્યશાળીઓએ પૂજેલી કીર્તિદેવી સત્કર્મની પત્ની તરીકે પ્રસિદ્ધ છે, એના વિના સર્વ જગત યશ વિનાનું થઈ મુકદા જેવું થઈ જાય સર્વ લોકોને માન્ય તથા પૂજ્ય ક્રિયાદેવી ઉલ્લોગની પત્ની છે એના વિના આખું જગત એટલેકિત થઈ પડે હે નારદ! દરેક ધુતાત્ત લોકોને પૂજેલી મિથ્યાદેવી સત્યયુગમા દેખાતી નથી એતા યુગમા સૂક્ષ્મરૂપવાળી હોય છે, દ્વાપરયુગમા અર્ધાં અવયવોરૂપે કઈક દેખાયેલી રહે છે અને કલિયુગમા તો ઘણી જ મોટી થઈ સર્વ સ્થળે બળથી વ્યાપી રહે છે, તેમ જ કપટ નામના પોતાના ભાઈની સાથે ઘેર ઘેર તે ભમતી રહે છે સુશીલની બે સ્ત્રીઓ છે શાંતિદેવી તથા લજ્જાદેવી આ બંને પણ પૂજાયેલી છે એના વિના આખું જગત ગાડા જેવું થઈ જાય હે નારદ! જ્ઞાનની ત્રણ સ્ત્રીઓ છે બુદ્ધિ, મેધા અને ધૃતિ એના વિના પણ સર્વ જગત હમેશા મૂઢ અને ગાડા જેવું થઈ જાય, ધર્મની પત્ની જે

ભૂતિ છે તે ક્રાંતિરૂપ તથા મનોહર છે એના વિના પરમાત્મા પોતે અને જગતનો સમૂહ પણ નિરસાર થઈ પડે તે ભૂતિ સર્વ સ્થળે ગોલારૂપ, લક્ષ્મીરૂપ, ભૂતિમાન સતીરૂપ, શ્રીરૂપ, ભૂતિરૂપ, માન્ય, ધન્ય, તથા અત્યંત પૂજ્યેલી છે વળી સિદ્ધ યોગવાળી જે નિદ્રા છે તે કાલાગ્નિ રુદ્રની પત્ની છે, એની સાથે સખધ થવાથી સત્વિઓમા મર્વ લોહો દ્વઝાઈ જાય છે ક્રાંતની પણ ત્રણ સ્ત્રીઓ છે સધ્યા, સત્વિ ને દિવસ, એના વિના વિદ્યાતા પણ સંધ્યા કરવા સમર્થ ન થઈ શકે શુધા અને તૃપા—એ બંને લોભની સ્ત્રીઓ દોઈ ધન્ય, માન્ય તથા પૂજ્ય છે, એના વડે વ્યાપ્ત થયેલુ આખુ જગત કાયમ ચિતાતુર રહે છે તેજની બે સ્ત્રીઓ પ્રભા તથા દ્યૌષિકા નામની છે, એના વિના જગતનો રાક્ષા ઈશ્વર પણ કંઈ કરવા સમર્થ ન થઈ શકે ક્રાંતની બે કન્યાઓ મૃત્યુ તથા જરા મોટામા મોટા નાતની વલ્લામા વલ્લી સ્ત્રીઓ છે, અને એ બંનેએ વિધવાઓ સૃષ્ટિ માટે ખતાવેલુ જગત ઉભેડી નાખ્યું છે નિદ્રાની કન્યા તદ્દા તથા પ્રીતિ બંને સુખની સ્ત્રીઓ છે, એ બંને વડે હે પ્રલ્લપુત નારદ! પ્રભાની સૃષ્ટિમા સર્વ જગત વ્યાપેલું છે શ્રદ્ધા તથા ભક્તિ નામની વૈરાગ્યની બે પત્નીઓ સર્વ સ્થળે પૂજ્યેલી છે એનાથી સર્વ જગત નિરંતર જીવનમુક્તિવાળુ થઈ ગયું છે, હે ભુમિ! દેવોની માતા દિતિ, કદ્રુ, વિનતા તથા દનુ—આ પણ સૃષ્ટિસ્વનામા ઉપયોગી દોઈ મૂળ પ્રકૃતિની કન્યાઓ કહી છે વળી બીજી પણ ઘણી કલાઓ છે, તેઓમાની દેહલીક તમે મારી પાસેથી સાબળો ચંદ્રની પત્ની રોહિણી, સૂર્યની સ્ત્રી સર્યા, મનુની સ્ત્રી ગતરૂપા, ઇંદ્રની સ્ત્રી ઇંદ્રાણી, બુધરૂપિતિની સ્ત્રી તારા, વસિષ્ઠની સ્ત્રી અરુ ધત્રી, ગૌતમની સ્ત્રી અહલ્યા, આત્રી સ્ત્રી અનસૂયા, કદંબની સ્ત્રી દેવગૃતિ, દક્ષની સ્ત્રી પ્રસૂતિ, પિતૃઓની કન્યા માનસી, અખિત પાર્વતીની માતા મેનકા, લોખામુદ્રા, કુત્તી, કુબેરની સ્ત્રી, વરુણની સ્ત્રી, બલિ સગ્નની પ્રમિદ્ર સ્ત્રી વિધ્યાવલિ, સુદત્ત, દમયંતી, યજ્ઞેષ, દેવકી, ગાંધારી, દ્રૌપદી, રીષ્યા, સત્યવતી, વૃષભાનુની પ્રિય સ્ત્રી અને સધ્યાજીની માતા કુષેદલ, મહેદની, કૌશલ્યા, સુભદ્રા, ઘૌરવી, સ્વેતી, સત્ય

ભામા, કાલિદ્રી, બીજી લક્ષ્મણ, જામવતી, નાગ જિતી, મિત્રવિદ્યા, લક્ષ્મણ, રુકિમણી અને સીતા જે લક્ષ્મી જ પોતે કહેવાયા છે તેમ જ વ્યાસની માતા મહાસતી યોજનગધા, જે કાલીરૂપ છે, તેમ જ બાણની પુત્રી ઉષા, તેની સખી ચિત્રલેખા, પ્રભાવતી, ભાનુમતી, માયાવતી, પરશુરામની માતા રેવતી, બળરામની માતા રોહિણી, ચોકનદા, શ્રીકૃષ્ણની બહેન દુર્ગા—જે વિધવાવાસિની કહેવાય છે, આ અને બીજી ભરતખંડમા થયેલી ઘણી સત્તીઓ મૂળ પ્રકૃતિની કલાઓ જ છે વળી જે જે ગામોની દેવીઓ હોય છે, તે તે બધીયે પ્રકૃતિની કલાઓ જ છે અને સર્વ જગતમા જે સ્ત્રીઓ છે, તેઓ પણ પ્રકૃતિની કન્યાના અશના પણ અશમાથી જ ઉત્પન્ન થયેલી છે, માટે સ્ત્રીઓનું અપમાન કરવાથી મૂળ પ્રકૃતિનું જ અપમાન કર્યું ગણાય છે જે મનુષ્યે પતિ-પુત્ર વાળી સત્તી બ્રાહ્મણીને વસ્ત્રો, શણગાર તથા ચંદનથી પૂજી હોય, તેણે પ્રકૃતિને જ પૂજી છે, એમ સમજવું, જેણે આઠ વર્ષની બ્રાહ્મણની કુમારિકાને વસ્ત્ર, શણગાર તથા ચંદનથી પૂજી હોય, તેણે પણ પ્રકૃતિને જ પૂજી છે, એમ સમજવું ઉત્તમ, મધ્યમ અને અધમ—બધી સ્ત્રીઓ પ્રકૃતિથી જ ઉત્પન્ન થયેલી છે તેમા જે સદાચારી અને પતિવ્રતા ઉત્તમ સ્ત્રીઓ હોય, તેમને પ્રકૃતિના સર્વગુણના અશરૂપે જાણવી, જેઓ સુખ તથા સભોગથી વશ થાય છે, પોતાના કાર્યમા સદા તત્પર રહે છે અને ભોગવવા યોગ્ય છે, તે મધ્યમ સ્ત્રીઓને પ્રકૃતિના રજોગુણના અશરૂપે કહી છે, પણ જેઓ અજાણ્યા કુળમા જન્મે થી, ખરાબ મુખવાળી, કુળનો નારા કરનારી, ધુતારી, સ્વતંત્ર અને અધમ સ્ત્રીઓ હોય છે, તેઓ પ્રકૃતિના તમોગુણના અશરૂપ છે, એમ સમજવું, તેમ જ પૃથ્વી પર જે કુલલ સ્ત્રીઓ છે અને સ્વર્ગમા અસંચોના સમુદાય છે, તેઓ પણ પ્રકૃતિના તમોગુણના અશરૂપ જ દોઈ વ્યભિચારિણીઓ કહેવાય છે એમ પ્રકૃતિના સમગ્ર રૂપનું વર્ણન કરી પૃથ્વી પરના પવિત્ર હેનરૂપ ભરતખંડમા આ સર્વ દેવીઓ પૂજ્યેલી છે સુર્ય સગ્નએ મહાદેવ તાંધ્ય પીઠાનો નારા કરનાર દુર્ગાદેવીને પ્રથમ પૂજ્યા હતા પત્ની

સવણનો નાશ કરવા ઇચ્છતા શ્રી સમયદ્રે જગદળ્યા દુર્ગાને પૂજ્યા હતા, અને પછી તો ત્રણે લોકમા તે પૂજ્યા છે જે દુર્ગા દેવ્યો તથા ઘનવૈનો નાશ કરી દક્ષની કન્યા તરીકે પ્રથમ જન્મ્યા હતા, તે જ પોતાના સ્વામી(શિવ)ની નિંદાને લીધે દેહ ત્યજીને હિમાલયની પત્નીમા (પાર્વતી તરીકે) જન્મ્યા હતા અને શકરને પતિ તરીકે પામ્યા હતા હે નારદ! શ્રીકૃષ્ણ પોતે (પૂર્ણવતારરૂપે) ગણેશ તરીકે અને વિષ્ણુની કલાથી ઉત્પન્ન થયેલા કાર્તિકેશ્વરમા આ પાને પાછળથી તે પાર્વતીરૂપ દુર્ગાના પુત્રો થયા હતા શ્રીલક્ષ્મી જીને મગલ નામના રાજાએ પ્રથમ પૂજ્યા હતા, અને પછી દેવતાઓ, મુનિઓ તથા મનુષ્યોએ ત્રણે લોકમા તેમને પૂજવા માડ્યા છે સાવિત્રી દેવીને અશ્વપતિ નામના રાજાએ પ્રથમ પૂજ્યા હતા, પછી ત્રણે લોકમા દેવો તથા મુનિઓએ તેમને પૂજવા માડ્યા છે સરસ્વતી દેવીને પ્રથમ બ્રહ્માએ પૂજ્યા હતા, પછી ત્રણે લોકમા દેવો તથા મુનિઓએ તેમને પૂજવા માડ્યા છે સંધાજીને ગોલોકમા કાર્તિકી પૂનમના દિવસે રાસમંડળમા પ્રથમ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માએ પૂજ્યા હતા, તેમ જ ગોપિકાઓ, ગોવાળો, બાલિકાઓ, બાળકો ગાયોના ડોળા અને કામધેનુએ પણ પૂજ્યા હતા, પછી શ્રીકૃષ્ણની આરાધી તે વેળા બ્રહ્મા વગેરે દેવોએ તથા મુનિઓએ ઘણા હર્ષથી ને ભક્તિથી પુષ્પો તથા ધૂપ વગેરે વડે કામ્ય તેમને પૂજ્યા હતા અને વદા હતા પછી પૃથ્વી પર પવિત્ર ખડમા એ દેવીને શઠરે ઉપદેશેલા સુયમ રાજાએ જ પૂજ્યા હતા અને પછીથી પરમાત્માની આરાધી ત્રણે લોકમા મુનિઓએ ભક્તિથી પુષ્પો—ધૂપ વગેરે વડે હમેશા તેમને પૂજવા માડ્યા છે વર્ણી પ્રકૃતિની જે જે કલાઓ ભરતખંડમા ઉત્પન્ન થઈ તે તે પણ પૂજવા માંડી છે હે મુનિ! ગામ તથા નગરમા જે ગ્રામદેવીઓ છે, તે પણ સદા પૂજ્ય છે આમ પ્રકૃતિનું સર્વ શુભ ચરિત્ર અને લક્ષણ શાસ્ત્રાનુસાર તમને મેં કહ્યું હવે બીજું વધારે શું સાંભળવા ઇચ્છો છો? ૧-૧૫૮

एव ते कथितं सर्वं प्रवृत्तेश्चरितं शुभम् ।

यथागमं लक्षणं च किं भूय. श्रोतुमिच्छसि ॥

અધ્યાય ૧ થી તથા

અધ્યાય ૨ જો*

પાંચ પ્રકૃતિઓની ઉત્પત્તિ

નારદ ડવાજ

समासेन धृत सर्वं देवीनां चरितं प्रभो ।

विबोधनाय बोधस्य व्यासेन वक्ष्यते ॥ ૧ ॥

નારદે કહ્યું હે પ્રભો! દેવીઓનું સર્વચરિત્ર

ટૂકમા મેં સાંભળ્યું હવે તેના સામાન્ય જ્ઞાનને વિશેષ સ્વરૂપે જાણવા વિસ્તારથી કહેવાને તમે યોગ્ય છો. હે વેદવેત્તાઓમા શ્રેષ્ઠ 'સૃષ્ટિના પ્રથમ કારણરૂપ તે મૂળ પ્રકૃતિ સૃષ્ટિરચના માટે પ્રથમ કેવી રીતે પ્રકટ્યા હતા અને પાછળથી પાંચ પ્રકારે કેમ થયા હતા તે તમે કહો. તે ત્રિગુણાત્મક પ્રકૃતિથી જે (ગંગા—નુલસી વગેરે) આશકલાઓ રાસારમા જન્મી છે, તેઓનું ચરિત્ર હવે વિસ્તારથી સાંભળવા હું ઇચ્છું છું હે વિદ્વાન! તે દેવીઓની મગલરૂપ જન્મકથા, પૂજન તથા ધ્યાનની વિધિ, સ્તોત્ર, કવચ, ચૌશ્વર્થ અને પરાક્રમનું તમે વર્ણન કરો

શ્રીનારાયણ બોલ્યા જીવાત્મા જેમ નિત્ય છે આકાશ, કાળ, દિશાઓ, બ્રહ્માંડ તથા ગોલોક જેમ નિત્ય છે અને ગોલોકના એક ભાગરૂપ તથા તેની નીચેના ભાગમા રહેલો વૈકુંઠલોક જેમ નિત્ય છે, તે જ પ્રમાણે બ્રહ્મની લીલારૂપ સનાતન પ્રકૃતિ પણ નિત્ય* છે* જેમ અગ્નિમા દાહક શક્તિ, ચંદ્ર તથા કમળમા શોભા અને સૂર્યમા પ્રભા—એ હમેશા તેમના આશ્રય—અગ્નિ, ચંદ્ર, કમળ તથા સૂર્ય સાથે જોડાયેલી જ રહે છે, પણ જુદી જણાતી નથી, તે જ પ્રમાણે પ્રકૃતિ પણ આત્મામા સદા

* આ અધ્યાયમા બ્રહ્મચારી શ્લોકેથી પાંચ પ્રકૃતિઓ તથા તેમના સ્વામીઓની ઉત્પત્તિ વિસ્તારથી કહવાયે

+ અહીં બ્રહ્મનું જ્ઞાન વિશેષ નમજનુ જોઈએ કે 'વિદ્યાભાન—જીવ મોખ સુધી જ નિત્ય છે, આકાશ, કાળ, દિશા, બ્રહ્માંડ, ગોલોક તથા વૈકુંઠ, પ્રાકૃત પ્રત્ય સુધી જ નિત્ય છે અને તે જ પ્રમાણે પ્રકૃતિ—માથા પર જીવના મોક્ષ સુધી જ રહેનારી હોઈ, તે દૃષ્ટિએ જ નિત્ય છે, એટલે આ બધાનું નિત્યપણું અમુક ઘન સુધીનું જ છે, પરમાત્મા જુલુ નિત્યપણું કાઈનું પણ નથી, તેથી ખરી રીતે તે કેવળ એક પરમાત્મા જ નિત્ય છે

જોડાયેલી જ રહે છે, તેનાથી જુદી જણાતી નથી (કેમ કે શક્તિ તથા શક્તિમાન કદી જુદા હોઈ શકે જ નહિ) જેમ સોના વિના સોની કુડળ કરવા સમર્થ નથી અને માટી વિના ઘડો કરવાને કુબાર સમર્થ થતો નથી, તે જ પ્રમાણે પ્રકૃતિ વિના આત્મા સૃષ્ટિ સરજવાને સમર્થ થતો જ નથી તે પ્રકૃતિ સર્વ શક્તિસ્વરૂપ છે, જેથી આત્મા સર્વકાળ શક્તિ માન કદી શકાય છે 'શક્તિ' શબ્દમા જે 'શ' છે, તે (ભગલવાચક હોવાથી) ઔશ્વર્યવાચી છે અને 'ક્તિ' છે તે ('કૃતિ' શબ્દમાના કૃદધરનો લોપ થના વધેલો હોઈ) પરાક્રમવાચી જ છે આ ઔશ્વર્ય તથા પરાક્રમ એ બંને જેના સ્વરૂપ છે અને તે બંનેને જે આપનારી છે તે 'શક્તિ' કહેવાય છે જ્ઞાન, સંમુદિ, સપતિ, યશ અને બલ આ (પાચ) 'ભગ' કહેવાય છે અને તે 'ભગ'રૂપ અથવા તે 'ભગ' જેમા કાયમ હોય છે, એ શક્તિ 'ભગવતી' કહેવાય છે વળી તે પરમાત્મા કાયમ એ 'ભગ'રૂપ શક્તિથી યુક્ત છે, તેથી 'ભગવાન્' કહેવાય છે અને એ દેવ (પ્રકૃતિની જે ઇચ્છા તે રૂપ ઇચ્છાવાળો છે, તેની ઇચ્છા જુદી છે જ નહિ, તેથી) સ્વેચ્છામય હોઈ સાધાર તથા નિરાધાર પણ છે તેમાથી તેને મય નિરાધારનું યોગીઓ હમેશા ધ્યાન કરે છે અને તેમને જ પરમાત્મસ્વરૂપ, ઈશ્વર, આદૃશ્ય, સર્વના દ્રશ્ય, સર્વજ્ઞ, સર્વજનુ કારણ, સર્વ આપનાર તથા સર્વરૂપ પરબ્રહ્મ કહે છે, પણ વૈષ્ણવો તેમ માનતા નથી, તેઓ કહે છે કે, તેજસ્વી વ્યક્તિ વિના તેજ હોનું શક્ય? અર્થાત્ ચંદ્રની સાદની અને સૂર્યની પ્રભા વગેરે જેમ ચંદ્ર તથા સૂર્યરૂપ આગય વિના ક્યાય મળતી નથી, તેમ તેજ પણ તેના અવયવ વિના હોઈ શકે નહિ, માટે અવયવોવાળી અને નિત્ય એવી કોઈ મૂર્તિ અવશ્ય સ્વીકારતી જ નોંધવો, તેથી તેજના મહાગતી મધ્યે સ્થિત પરબ્રહ્મ તેજસ્વી, સ્વેચ્છામય, સર્વરૂપ, સર્વ કારણોના કારણ, અત્યંત સુદર રૂપને ધારણ કરતા, અતિ મનોહર, કિરોર ઉમરતા, સાત, સર્વ કરતા સુદર, પર્વતી પણ પર, નવા મેઘની ક્રાંતિ જેવા તેજસ્વી, એક, ત્યામ શત્રીત્વાળા, નરદંશનુની બાપોર સમયના કમગોની શોભાનો પણ તિરસ્કાર

કરતા નેનોવાળા, મોતીની ક્રાંતિને પણ ઝાંખી કરતા, એકસરખી ઘટની પકિત વડે મનને આનંદ આપનાર, મોરપિચ્છના મુકુટવાળા, માલતીના પુષ્પોની માળાથી શોભીતા, સુદર નાસિકાવાળા, મહાસ્યયુક્ત, સુદર ભકતો પર કૃપા કરનાર, બળતા અગ્નિ જેવા શુદ્ધ કેવળ પીળા વસ્ત્રોથી સુશોભિત, બે ભુગવાળા, લાથમા મુરલીવાળા, રતનાભૂષણોથી શણગારેલા, સર્વોધાર, સર્વેશ્વર, સર્વ શક્તિવાળા, વ્યાપક, સર્વ ઔશ્વર્યને આપનાર, સર્વરૂપ, સ્વતત્ર, સર્વ ભગલરૂપ, અતિશય પરિપૂર્ણ, સિદ્ધ, સિદ્ધોના ઈશ્વર, સિદ્ધિઓને કરનાર, દેવોના દેવ, સનાતન અને જન્મ, મૃત્યુ, ઘડપણ, રોગ, શોક તથા ભયને હરનાર પરમેશ્વરનું વૈષ્ણવો હમેશા ધ્યાન કરે છે બ્રહ્માના આખા જીવનમળથી જેમની આપનો એક પલકારો થતો કહેવાય છે, તે પરબ્રહ્મ પરમાત્મા 'શ્રીકૃષ્ણ' કહેવાય છે 'કૃષ્ણ' શબ્દમા 'કૃષ' શબ્દ પરમાત્માની ભકિતને કહેનાર છે, અને 'ન' શબ્દ પરમાત્માનું દાસપણ કહેનાર છે, એટલે કે જે પોતાની ભકિત તથા દાસપણ આપે છે, તે 'કૃષ્ણ' કહેવાય છે, અથવા 'કૃષ' સર્વ જગતને કહેનારો શબ્દ છે અને 'ન' કારણરૂપ અર્થને કહેનારો છે, એ લે કે સર્વ જગતનું જે કારણ છે, તે 'કૃષ્ણ' કહેવાય છે * તે સર્વકાળ કૃષ્ણ પ્રથમ

* અર્પિ સુધીના વૈષ્ણવમત છે, પણ તે કીક નથી એમ કીમકાર સૂચવે છે કીકકાર મ્હે છે કે મૂળ, બ્રહ્મર બ્યારે પોતે જ આ વૈષ્ણવમત ઉપર અસ્તિ દર્શાવીને તિરસ્કાર જમાવ્યો છે તેમા યુક્તિ આ છે કે 'શમે નિરાકારવાદીઓ ચંદ્ર-સૂર્યના તજ જેવું પરબ્રહ્મને તેજ સ્વીકારતા નથી કે જેથી તેને આગની વજર રહ, અમે તો શુદ્ધ હોવાથી તેજ સરખા સ્વયંપ્રકાશ અને જ્ઞાનરૂપ રોષ્ટ્ર જ પરબ્રહ્મને તેજ જાળવી કાઢીએ છીએ, એટલે કે અર્વાના આધારભૂત તે પર બ્રહ્મને મેઈ આધારની વજર નથી, કેમ કે એમને પણ જે આધારની વજર હોઈ, તે જનવસ્થા દો! પ્રામ થાય છે, શ્રુતિ પણ 'સ મયઃ કસ્મિન્ પ્રતિષ્ઠિત સ્વે મહિમ્નિ' તે જાણાવામાં રહ્યા છે? એવા પ્રશ્ન કરી ઉત્તરમા કહે છે કે પોતાના મહિમામા જ તે રહ્યા છે * આમ કહીને પરમાત્મા નિર્લધાર જ કહે છે, ત્યારે તમે વૈષ્ણવો તો પરમાત્માની મૂર્તિને અવલોકવાથી માગો છો, જેથી તેનું અનિત્યપણ કહે છે કેમ કે 'જે જે વસ્તુ અવલોકાવી હોય, તે તે નાશવંત હોય' એવી વ્યાખિ મારે છે વળી વૈષ્ણવો પરમાત્માની જે મૂર્તિ

(સૃષ્ટિની પૂર્વે) એક જ હતા, પછી તેમના અશરૂપ કાળથી પ્રેરાયેલા તે પરમાત્મા સૃષ્ટિસ્વત્તા કરવાની ઇચ્છા કરીને સૃષ્ટિ સ્વવા તત્પર થયા^૪ અને સ્વેચ્છામય એ પરમેશ્વર તે પોતાની ઇચ્છાથી બે પ્રકારના રૂપવાળા થયા^૫ તેમા તેમના ડાબા ભાગનો જે અશ હતો તે સ્ત્રી અને જમણા ભાગનો અશ હતો તે પુરુષ કહેવાયો પછી મોટી ઇચ્છાવાળા તે સના તન કૃષ્ણે કામના આધારભૂત, અત્યંત સુદર, કમળ જેવી સુદર, ચદ્રના મડળને પણ તિરસ્કારતી, એકમેક સાથે મળેલા બે કેડના પાછલા ભાગવાળી, અતિ શ્રેષ્ઠ, અતિ સુદર કેળના સ્તભનો પણ તિરસ્કાર કરતી સાયજોથી સુદર, શોભાયમાન બે બીજાના જેવા આકાર વાળા બે સ્તન વડે મનને આનંદ પમાડતી, પુષ્પો ને ધારણ કરતી, પેટ પર સુદર તણુ કરચલીઓવાળી, પાતાળા મધ્યભાગવાળી, મનોહર, ઘણી જ સુદર, શાત, મદહાસ્યવાળી, વાકા કદાફોવાળી, અગ્નિશુદ્ધ વસ્ત્રોને પહેરતી, સ્તનના દાગીનાથી શણગારેલી, કરોડો ચદ્રનો પણ કાયમ તિરસ્કાર કરતા શ્રીકૃષ્ણના મુખચદ્રનું પોતાના બે નેત્રોરૂપ ચક્રોર પક્ષી દ્વારા ઊર્ધ્વથી પાન કરતી, હાલાટમા સેથાની પાસે જ

માને છે તે, જે પાવ ભૂતાની હોય તાપણ તેનું અનિત્યપણુ જ પ્રાપ્ત થાય અને પાવ ભૂતાથી સ્થિત હોય તો તેનું દેખાણુ સભચી ઘટનું નથી, માટે પરમાત્માને દદધારી-અવશવાવાળા માનવા, એ મોઈ રીતે ઘટતું નથી, આમ જુહાવીને ટીકાકાર આ વિરમમા મોટા અસાધ્ય લખે છે, પણ તે ઘણે જ લાગે હોવાથી ઉપર પ્રમાણે તેમના માત્ર લેખ આશય જ અહીં જુહાવી છે

× અહીં સ્વેચ્છા ઉપર ટીકાકાર આપે ભાવ લખે છે પ્રાપ્ત સર્વગ્રાહ-માત્ર સ્થિત પરમેશ્વર અપનીકૃત ભૂતરૂપ હિરણ્ય ગર્ભની ઉત્પત્તિ કર્યા પછી, તે દ્વારા પચકૃત-પાવ મહા ભૂતરૂપ બ્રહ્માડની ઉત્પત્તિ કરીને તે પછી એ સરજેલા પદાર્થના અધિક્ષતા દવાને સરજવાની ઇચ્છા થતા પોતાના અશરૂપ એટલે પોતાનામા રહ્યા માત્રી પ્રેરાઈને સૃષ્ટિસ્વત્તા માટે ઇચ્છા કરી અને સૃષ્ટિ કરવા તે તત્પર થયા

+ અર્થાત્ પોતાની ઇચ્છાચક્રિતથી અર્ધનારીચરૂપે બે સ્વરૂપે તે થયા જેકે બે પ્રકારે થયું એ પ્રકૃતિનું કાર્ય છે, તોપણ એ પ્રકૃતિનું કાર્ય આત્મામા અલેખથી ભાવે છે એમ અહીં નૂચણુ છે, એટલે ખરી રીતે તો મુજ પ્રકૃતિ જ અર્ધ નારીસ્વરૂપે પરિણામ પામી

સિદ્ધનો ચાહેલા, નીચે કેસરી ચદનનો ચાહેલા અને તેની નીચે કસ્તૂરીનો ચાહેલા ધારણ કરતી, માલતીની પુષ્પમાળાથી શોભતા વાકા કેસપાશને તથા ઉત્તમ સ્ત્રીના શ્રેષ્ઠ હારને ધારણ કરતી, પતિને ઇચ્છતી, કરોડો ચદ્રની કાંતિ જેવી ઉત્તમળ અને ઘણી જ શોભાથી યુક્ત અને ચાલથી રાગહસ તથા હાથીના ગર્વનો નાશ કરતી એક સ્ત્રીને જોઈ તેને જોઈ સસક્રીડામા અત્યંત રસિક, રાસના અધીશ્વર શ્રીકૃષ્ણે રાસમહળમા તેની સાથે રાસક્રીડા કરી પછી મૂર્તિ માન જાણે શુ ગારસ હોય એવા તેમણે પ્રભાના એક દિવસ જેટલા સમય સુધી અનેક પ્રકારના શુ ગાર-સ્સવાળા સુખસભોગ (તેની સાથે) કર્યો પછી અત્યંત ચાહેલા જગતિપતા શ્રીકૃષ્ણે નિત્ય આનંદદાયી શુભ સમયે તે સ્ત્રીની યોનિમા વીર્ય સ્થાપન કર્યું હે ઉત્તમ વ્રતવાળા નારદ! (મેથુનને અને) કૃષ્ણના તેજથી ચાહેલી એ સ્ત્રીના પરસેવાનું જે જળ નીકળ્યું અને ભારે દબાણથી હાકતી તે સ્ત્રીનો શ્વાસવાયુ જે નીકળ્યો, તે પરસેવાના પાણીએ આ સર્વ જગતરૂપી ગોળાને ચારે તરફથી વીંટી લીધો અને તેના શ્વાસનો વાયુ જગતમાના સર્વ પ્રાણીઓના શ્વાસોચ્છવાસનો વાયુ થઈ મર્વનો આધાર વાયુરૂપ થયો (એ જ સમયે પ્રકૃતિએ સર્વ પ્રાણીઓના નિ શ્વાસવાયુની આધિ છાત્રી વાયુની મૂર્તિ પણ પ્રકટ કરી હતી) એ મૂર્તિ માન વાયુના ડાબા અગ્રમાથી તેને પ્રાણ કરતા પણ વધારે પ્રિય તેની પત્ની પણ ઉત્પન્ન થઈ હતી, જેમા (વાયુદેવના સમગ્રમધી) પ્રાણીઓના પ્રાણરૂપ તેના આ પાચ પુત્રો ઉત્પન્ન થયા હતા પ્રાણ, અપાન, સમાન, ઉદાન અને વ્યાન-આ પાચે વાયુઓ તેના પુત્રોરૂપે જ થયા છે, તેમ જ બીજા તેઓના કરતા નાના પાચ પ્રાણો પણ તેના પુત્રો તરીકે થયા છે (આમ એકદર દશ પ્રાણો વાયુની પત્નીથી થયા છે) પેા પરસેવાનું જે પાણી નીકળ્યું હતું તેનો મોટો અધિક્ષતા વરુણદેવ પાપુ (તે વેળા પ્રકૃતિની ઝઝઝથી ઉત્પન્ન) થયો હતો અને તે વરુણદેવના ડાબા અગ્રમાથી તેની પત્ની વરુણની ઉત્પત્તિ થઈ હતી પછી શ્રીકૃષ્ણની તે ચૈતત્પશકિત જે શ્રીકૃષ્ણના તેજથી પ્રકાશી રહી હતી, તે શ્રીકૃષ્ણને

પ્રાણુ કરતા પણુ અધિક પ્રિય હતી, શ્રીકૃષ્ણના પ્રાણની અધિષ્ઠાત્રી દેવી હતી, શ્રીકૃષ્ણના સંગવાળી હોઈ શ્રીકૃષ્ણની છાતી પર કાયમ રહી હતી, તેણે સૌ મનવતર સુધી ગર્ભ ધારણ કર્યો. સૌ મનવતરના અતરૂપ એ કાળ ગયો, ત્યારે તે સુંદરીએ સુવર્ણ જેવી ક્રાંતિવાળો અને વિશ્વના આધારસ્થાનરૂપ શ્રેષ્ઠ બાળકને જન્મ આપ્યો તે સમયે એ બાળકને (ભગવદ્ મોહા ઈડા જેવો) જેઈ તે દેવી હૃદયથી ખેદ પામી અને તેણે કોપથી એ બાળકને બ્રહ્માડરૂપ ગોળામા રહેલા (પેલા) જળમાં ફેંકી દીધો. એમ તે બાળકને તેણે ત્યજી દીધેલો જેઈ દેવેશ્વર શ્રીકૃષ્ણે હાલકાર કર્યો અને તે જ દાણે એ દેવીને તેમણે યનાયોગ્ય શાપ આપ્યો કે, 'હે ક્રોધી સ્વભાવવાળી! હે કઠોર સ્ત્રી! તે આ સત્તાનતો ત્યાગ કર્યો છે, માટે હવે પછી તું ચોક્કમ સત્તાનરહિત જ રહેજે. બધી જે જે દેવીઓ તાગ અશરૂપે હવે ઉત્પન્ન થશે, તે બધીયે તારી પેઠે જ સત્તાનરહિત અને કાયમી યૌવનવાળી રહેશે.' એ સમયે તે દેવીની જીભના ટેરવામાથી ધોળા રંગની મનોહર ચોક કળ્યા ચોકાચોક પ્રકટ થઈ સર્વ શાસ્ત્રોના અધિષ્ઠાત્રી તે મસ્તવતીદેવીએ ધોળા વલ્લો, વીણા તથા પુસ્તક ધારણ કર્યા હતા અને રત્નોના શણગારોની રોળાથી તે યુક્ત હતા પછી ફેરલાક કાળે શ્રીકૃષ્ણની પેલી સ્ત્રી જે સ્વરૂપોવાળી થઈ, તેના રાખા અર્ધા અંગમાથી લક્ષ્મીજી પ્રગટયા અને જન્મણુ અર્ધા અંગમાથી સંધિકાજી પ્રગટયા પછી એ જ સમયે શ્રીકૃષ્ણ પણુ જે સ્વરૂપોવાળા થયા. તેમા જે જન્મણુ અંગનો અર્ધ ભાગ હતો, તે જે ભુજવાળા કૃષ્ણ થયા અને રાખા અંગનો અર્ધ ભાગ હતો, તે આર ભુજગોવાળા નારાયણ થયા પછી જે ભુજવાળા કૃષ્ણે તે મસ્તવતીને (તથા લક્ષ્મીને) કહ્યું કે 'તું આ આર ભુજગવાળા નારાયણની પત્ની થા, માનવાળી આ ગદ્યા તો અહીં જ રહેશે તારાં કલ્યાણુ ધાઓ.' એમ પ્રસન્ન થયેલા શ્રીકૃષ્ણે નારાયણને મસ્તવતી તથા લક્ષ્મી આપી એટલે જગતના પતિ તે નારાયણ એ બને સ્ત્રીઓ માથે વેકુકમા ગયા. રાધાના અરામાથી જન્મેલી એ બને સ્ત્રીઓ (પૂર્વેકન શાપને લીધે) સંતાન વિનાની જ

રહી. પછી નારાયણના અંગમાંથી આર ભુજગોવાળા પાર્ષદે ઉત્પન્ન થયા. તેઓ તેજ, ઉમર, રૂપ તથા ગુણથી નારાયણ જેવા જ હતા; તે જ પ્રમાણે, લક્ષ્મીના અંગમાંથી તેના જેવી જ કંગોડો દાસીઓ ઉત્પન્ન થઈ, હે મુનિ! બીજી તરફ ગોલોકના નાથ (જે ભુજગવાળા) શ્રીકૃષ્ણના રૂવાડાનાં છિદ્રોમાથી અસાખ્ય ગોવાળિયા ઉત્પન્ન થયા; તે બધા ઉમર, તેજ, રૂપ, ગુણ, બળ તથા પરાક્રમથી શ્રીકૃષ્ણ જેવા જ હોઈ તે પ્રભુના પ્રાણતુલ્ય પ્રિય પાર્ષદ થયા. તે જ પ્રમાણે રાધાના અંગ ઉપરનાં રૂવાડાનાં છિદ્રોમાથી ગોવાળકત્યાઓ પ્રગટ થઈ તેઓ ગદ્યાની દાસીઓ હોઈ બધી રાધા જેવી પ્રિય ખોલનારી, રત્નોના શણગારોની ચોભાવાળી, કાયમ અત્યંત સ્થિર યૌવનવાળી અને શ્રીકૃષ્ણના શાપથી નિરતર સંતાન વિનાની જ રહી હે બ્રાહ્મણ! (જે સમયે રાધા તથા કૃષ્ણના શરીરના વિભાગ થયા હતા) એ સમયે કૃષ્ણના આસપડ્યેથી સનાતની વિષ્ણુમાયા દુર્ગાંરૂપે પ્રગટયાં હતાં એ દુર્ગાદેવી સર્વના ઈશ્વરી, સર્વશક્તિરૂપે, નારાયણી અને શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માની બુદ્ધિના અધિષ્ઠાત્રી દેવી છે; એટલું જ નહિ, પણ તે ઈશ્વરી સર્વ દેવીઓના બીજરૂપ, મૂળપ્રકૃતિરૂપ, અત્યંત પરિપૂર્ણ, તેજસ્વરૂપ, ત્રિગુણાત્મક, તથાવેલા સૌનાના ગ્ગ જેવી ક્રાંતિવાળા, કરોડો સૂર્ય સમાન પ્રભાવાળા, મહાસયથી પ્રમન્ન મુખવાળા, હળગે ભુજગોવાળા, અનેક શસ્ત્રો તથા અસ્ત્રોના સમૂહોને ધારણ કરનારા, પણ નેત્રોવાળા, અગ્નિશુલ્ક વસ્ત્રો ધારણ કરનારા અને રત્નોના આભૂષણોથી શોભી રહ્યા છે સર્વ સ્ત્રીઓ એમના અશોના અશરૂપ કળામાંથી ઉત્પન્ન થઈ છે, જગતમા રહેલા સર્વ લોકો એમની

* અર્થાત્ પરમાત્માની માયાશક્તિ જ દુર્ગાંરૂપે પ્રગટ થઈ. કલ્યાણના ભાવ આ છે કે, તેમ લક્ષ્મી તથા મસ્તવતી વધના અવતાર છે. તેમ દુર્ગા રાધાનો અવતાર નથી પણ નાશાત્ મૂળપ્રકૃતિનો જ અવતાર છે લક્ષ્મી તથા મસ્તવતી પણ એકે રાધા અવતાર છે, તે પણ મૂળ પ્રકૃતિના પૂર્ણસ્વરૂપ જ નહીં પણ છે એમ પ્રથમ અધ્યાયમાં કહેવાયું છે. એટલે નાશાત્ મૂળપ્રકૃતિનો દુર્ગાં પ્રત્યક્ષ છે અને બધાનો લક્ષ્મી તથા મસ્તવતી પ્રત્યક્ષ છે એટલે જ

માયાથી મોહિત થયા છે અને કામનાવાળા ગૃહસ્થોને સર્વ ઔચ્ચર્ય આપનારા એ વિષ્ણુની શકિતરૂપ હોઈ વૈષ્ણવોને શ્રીકૃષ્ણની ભક્તિ દેનારા છે વળી મુમુક્ષુઓને મોક્ષ આપનારા, સુખ ઇચ્છનારાઓને સુખ દેનારા, સ્વર્ગમા સ્વર્ગની લક્ષ્મીરૂપ, દેવકે ધરમા ગૃહ-લક્ષ્મીરૂપ, તપસ્વીઓમા તપસ્યારૂપ, સંન્યાસીમા લક્ષ્મીરૂપ, અગ્નિમા દાહકશકિતરૂપ, સૂર્યમા પ્રભા રૂપ, ચંદ્રમા તથા કમળોમા શોભારૂપ અને શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મામા મર્વશકિતસ્વરૂપે તે રહેલા છે વળી એમને લીધે જ આત્મા શકિતવાળો છે, એમના વડે જગત શકિતવાળું છે, પણ એમના વિના સર્વ જગત મુડકા જુલુ જ (પ્રયમ) રહ્યું હતું છે નારદ! એ સનાતની સંસારરૂપ વૃક્ષના બીજરૂપ, સ્થિતિરૂપ, બુદ્ધિરૂપ, ક્ષણરૂપ, ભૂખ, તરસ તથા દયા રૂપ અને નિદ્રા, તદ્રા, ક્ષમા, મતિ, શાંતિ, લજ્જા, તુષ્ટિ, પુષ્ટિ, શાંતિ તથા ક્રાંતિ વગેરે રૂપ છે તે દુર્ગાદેવી સર્વના ઈશ્વર કૃષ્ણની સ્તુતિ કરીને તેમની પાસે રહ્યા, ત્યારે સંધિપ્રાપ્તિ શ્રીકૃષ્ણે તેમને સ્તનનું સિદ્ધાસન આપ્યું હે મહામુનિ! એ સમયે કમળ જેવી નાભિવાળા શ્રીકૃષ્ણના નાભિકમળમાથી ચાર મુખવાળા બ્રહ્મા (સાવિત્રી નામની) ત્રી સંહિલ નીકળ્યા, અને કમળને ધારણ કરતા તપસ્વી તથા શાંતિઓમા શ્રેષ્ઠ શ્રીમાન એ બ્રહ્મા બ્રહ્મતેજથી પ્રકાશતા હોઈ નાર મુખો વડે શ્રીકૃષ્ણની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા તે સમયે પોતાના સ્વામી બ્રહ્માની તાથે જ સરજયેલા, સો ચંદ્ર સમાન ક્રાંતિવાળા, અગ્નિશુદ્ધ વત્સોને ધારણ કરતા અને સ્તનોના આભૂષણોથી શોભતા સુદરી ગાયત્રી પણ સર્વના ધારણરૂપ શ્રી-કૃષ્ણની સ્તુતિ કરીને સુદર સ્તનસિદ્ધાસન પર શ્રીકૃષ્ણ ની આનામ ઉર્વેથી બેસ એ વેળા શ્રીકૃષ્ણ બે સ્વરૂપવાળા થયા, તેમા ડાબા અર્ધો અને પોતે મધ્ય દેવરૂપે પ્રેગટ્યા ને જમણા અને સંધિપ્રાપ્તિ તરીકે જ રહ્યા પછી શુદ્ધસ્ફટિક તુલ્ય વર્ણવાળા, કંગોડા સૂર્ય જેવી પ્રતિબિંબ, નિર્મળ તથા પટ્ટિમા નામના આયુધો ધારણ કરતા, વ્યાધ્યર્મને વન તરીકે પહેરતા, તપસેલા નેના જેવી ક્રાંતિવાળા, જટાનો તમ્બૂલ ધારણ કરતા, મર્ચીની ગેટ, ભસ્મથી રોળીતા અંગવાળા, મદ્યસ્પર્શક, મુદ્રમા ચંદ્રને ધારણ

કરતા, દિગંબર, કાળા કંઠવાળા, સર્પોના આભૂષણોથી શોભતા, જમણા હાથમા સારી રીતે સંસ્કાર કરેલી અક્ષરમાળા ધારણ કરતા, પાંચ મુખો વડે સનાતન બ્રહ્મન્યોતિ (માયાબીજ) મનોની જપ કરતા અને શ્રીકૃષ્ણથી જુદા નહિ હોવાથી મૃત્યુજય નામ-વાળા તે મહાદેવ સત્ય સ્વરૂપવાળા, ધરણોના કારણ, સર્વ મંગલોના મંગલ, જન્મ, મૃત્યુ, ધડપણ, રોગ, શોક તથા ભયને હરનાર, સર્વોત્કૃષ્ઠ ઈશ્વર અને મૃત્યુના પણ મૃત્યુ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માની સ્તુતિ કરીને તેમની આગળ સુદર સ્તનસિદ્ધાસન પર બેઠા. ૧-૮૮

સંત્યુત મૃત્યોમૃત્યુ તં યતો મૃત્યુચ્ચગમિષ્ય. ૧

સ્તનસિદ્ધાસને રમ્યે સમુવાસ હર પુર ૥૮૮ ॥

ઈનિ ગીરોલીભાગવતમહાપુરાણમા નવમા સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૨ જો સમાપ્ત

અધ્યાય ૩ જો*

મહાવિરાટની ઉત્પત્તિ અને પ્રકાશનું વર્ણન

મીનાવયન ક્ષવાચ

મય દિવ્વો જલે તિષ્ઠત્ત્વ યાવદ્ દૈ વ્રહ્મણો વયા ।

તતઃ સ કાલે સહસ્રા દિધ્યા મૃતો વમૂચ હ ॥૧॥

શ્રીનારાયણ બેઠ્યા પછી (પેલો બાળક જે સંધાએ ફેંકી દીધો હતો) એ બાળક બ્રહ્માની ઉંમર જેટલા કામ સુધી (ઈડારૂપે) જળમા રહ્યા પછી (પરિપૂર્ણ) સમયે ઓઘાઓ તેના બે ભાગ થઈ ગયા, અર્ધોત તે છડી ફેંકીને પોતે બહાર નીકળ્યા. એ ઈડામા ઓકેલા રહેલા તે બાળક સો કંગોડા સૂર્યના જેવી ક્રાંતિવાળો હતો અને સ્તનપાનરહિત હોઈ ભૂખથી પીડાઈને ક્ષણવાર વાગવાર રડવા લાગ્યો. માતા-પિતાએ જળમા ત્યજેલો, આશ્ચર્યહિત અને અસમ્ય બ્રહ્મકેનો પોતે નાચ હોવા છતાં (મારું પાલન કોણ કરે, એવા અભિપ્રાયથી) અનાયતી પેડે તે ડાંચે નેવા યાન્યો જેમ પરમાણુ સૂક્ષ્મથી પણ

— એ સમયે શ્રીકૃષ્ણ મહાદેવને દુનિવિધી આપ્યાં જેમ
જેકે અર્ધો ક્યુ નથી, પણ નાર પુણ્ય અનુનાર અર્ધ
જેમ સમજ્યુ ૧-૮૮

+ આ અધ્યાયમાં બ્રહ્મ કેવલેથી મ પ્રતિબિંબ ઉત્પત્તિ
અને પ્રકાશનું વર્ણનની કથા કહેવાયે

અત્યત સૂક્ષ્મ છે, તેમ તે મહાવિરાટ દેવ મોટાથી પણ અત્યત મોટો છે વળી એ મહાવિરાટ, શકિત વડે શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માના સોળમા ભાગરૂપ છે, પ્રકૃતિ—સાધાથી પોતે જન્મેલા હોઈ સર્વ જગતના આધારરૂપ છે અને ‘મહાવિષ્ણુ’ કહેવાય છે એ મહાવિરાટના દરેક રૂવાણના છિદ્રોમા સમગ્ર બ્રહ્માંડે રહ્યા છે, તે બ્રહ્માંડોની સમ્યા કહેવા શ્રીકૃષ્ણ પણ સમર્થ નથી જેમ જગતમા રહેલા રજકણોની સમ્યા નથી, તેમ એ મહાવિરાટના શરીરમા રહેલા બ્રહ્મા, વિષ્ણુ તથા શિવ વગેરેની પણ સમ્યા નથી એમ દરેક વિશ્વમા બ્રહ્મા, વિષ્ણુ તથા શિવ વગેરે છે પાતાલથી માઝી બ્રહ્મલોક સુધીનો ભાગ બ્રહ્માંડ કહેવાય છે તેની ઉપર વૈકુંઠલોક છે, તે બ્રહ્માંડની બહાર જ છે અને તેના ઉપર પચાસ કરોડ યોજન વિસ્તારવાળો ગોલોક છે જેમ શ્રીકૃષ્ણ નિત્ય તથા સત્યસ્વરૂપ છે, તેમ આ ગોલોક પણ નિત્ય તથા સત્યસ્વરૂપ છે (અર્થાત્ પ્રાકૃતપ્રલય સુધી જ તેનું નિત્યપણું છે, ખરી રીતે તેનું કાયમી નિત્યપણું નથી જ) આ પૃથ્વી સાત દીપોવાળી અને સાત સમુદ્રોવાળી છે તેમા યોગાણુપચાસ ઉપદીપો છે અને અસખ્ય પર્વતો તથા વનો રહેલા છે પૃથ્વીની ઉપર બ્રહ્મલોક સહિત સાત સ્વર્ગલોક છે અને તેની નીચે સાત પાતાલો છે આ રીતનું આ બધું બ્રહ્માંડ જ કહેવાય છે, તેમા પૃથ્વીની ઉપરના લોકોમા પહેલો બ્રૂલોક પછી ભુવલોક પછી સ્વલોક, પછી જનલોક, પછી તપલોક, પછી સત્યલોક અને તે પછી તપાવેલા સોના સરખો બ્રહ્મલોક છે આ રીતે બ્રહ્માંડની બહાર તથા અદર બધુય ધૃતિમ હોઈ નાશવત જ છે હે નારદ! એ બ્રહ્માંડનો નાશ થાય છે, ત્યારે સર્વનો જ નાશ થાય છે, એટલે સઘળાંય વિશ્વ સમુદાય પાણીના પરપોડ જેવો અનિત્ય હોઈ નાશ વત છે માત્ર ગોલોક તથા વૈકુંઠને જ કાયમી અકૃતિમ તથા નિત્ય કહ્યા છે (ખરી રીતે એ લોક પણ પ્રાકૃતપ્રલય સુધી જ રહે છે તેથી કેવળ એક પરમાત્મા સિવાય બધુયે અનિત્ય હોઈ નાશવત છે) મહાવિરાટના દરેક રૂવાણના છિદ્રોમા બ્રહ્માંડ રહ્યું છે એવો નિશ્ચય કરાવ્યો છે એ બ્રહ્માંડોની સમ્યાનો

શ્રીકૃષ્ણ પણ જાણતા નથી, તો બીજાની વાત જ શી! તે દરેક બ્રહ્માંડમા બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શિવ આદિ ત્રણ કરોડ દેવતાઓની સમ્યા છે, તેમ જ દિશાઓના સ્વામીઓ, દિક્પાલો, નક્ષત્રો, ગ્રહો વગેરે પૃથ્વી ઉપરના ચાર વર્ણો, નીચેના નાગલોકો અને સ્થાવર—જંગમ સર્વ પદાર્થો બ્રહ્માંડની અદર જ આવી જાય છે પછી એ સમયે મહાવિરાટ બાળકે વારવાર હાથે જોઈ તથા ઈડાની અદર જોઈને કેવળ શૂન્ય જ જોયું (પોતા સિવાય) બીજું કંઈ પણ જોયું નહિ, ત્યારે ભૂખથી ઘેરાયેલા તે બાળક ચિતા પામ્યો અને વારવાર રડવા લાગ્યો પછી તે વેળા (પૂર્વજન્મના સંસ્કારો લીધે) જ્ઞાત મેળવી તેણે પરમપુરુષ શ્રીકૃષ્ણનું ધ્યાન કર્યું તેથી સનાતન બ્રહ્મજ્યોતિ તથા મેઘ જેવા કાળા, ખે ભુજવાળા, ખીળા વસ્ત્રોવાળા, મદ હસતા, કાંઈમા મુરલી ધારણ કરતા અને ભકતો પર કૃપા કરતા આતુર શ્રીકૃષ્ણને ત્યા જ તેણે જોયા પોતાના પિતા એ ઈશ્વરના દર્શન કરી સતોષ પામેલો બાળકે વિરાટ હસ્થો, ત્યારે વરદાનોના ઈશ્વર શ્રીકૃષ્ણે તેને સમયોચિત વરદાત આપ્યું કે, ‘હે વત્સ! પ્રલયકાળ સુધી તું મારા જેવો જ્ઞાની, ભૂખ—તરસ વગેરેથી રહિત, અસખ્ય બ્રહ્માંડોના રહેઠાણરૂપ, નિષ્કામ, નિર્ભય, સર્વને વરદાત દેનાર અને ઘડપણ, મૃત્યુ રોગ, શોક તથા પીડા વગેરેથી રહિત થા’ એમ કહી શ્રીકૃષ્ણે તેના કાનમા વેદના અગોમા શ્રેષ્ઠ છ અક્ષરવાળો, ઝંઙાર જેના આદિમા છે એવો, ખે અક્ષરવાળો ‘કૃષ્ણ’ શબ્દની ઓધી વિભક્તિવાળો, જેના અતમા સ્વાદા છે એવો અને સર્વ વિદ્યો હરનારો (ઐ કૃષ્ણાય સ્વાહા એ) ઉત્તમ મત્ર ત્રણ વાર જાપ્યો હે બ્રહ્મપુત્ર નારદ! એ મત્ર આપી શ્રીકૃષ્ણે તે મહાવિરાટનો જે આહાર કરાવ્યો, તે ડું તમને ક્ષુદ્ર છ, સાભળો દરેક વિશ્વમા વૈષ્ણવજન જે કંઈ નેવેલ આપેણ કરે, તેનો સોળમો ભાગ વૈકુંઠપતિ વિષ્ણુનો કરાવ્યો અને પદર ભાગ એ મહાવિરાટના નક્ષી કર્યા પોતે શ્રીકૃષ્ણ તો નિર્નુણ અને પરિપૂર્ણ પરમાત્મા જ છે, તેથી શ્રીકૃષ્ણને પોતાને નેવેલની કંઈ જરૂર નથી, લેકે જે જે નેવેલ તે દેવો આપેણ કરે છે, તે બધું વક્ષમીપતિ, વિષ્ણુ અને મહાવિરાટ

ખાઈ નય છે એમ મત તથા વરદાન આપી પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણે તેને કહ્યું કે, 'ખીનુ ક્યુ વરદાન તને જોઈએ છે તે મને કહે, હું તને તે આપીશ શ્રીકૃષ્ણનું તે વચન સાંભળી બાળકરૂપ મહાવિરાટે પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણને સમયોચિત વચન કહ્યું કે, 'એક ક્ષણ સુધીનું કે લાખા કાળ સુધીનું મારું જેટલું આયુષ હોય ત્યા સુધી મને તમારા ચરણકમળમા એકધારી નિશ્ચળ ભકિત થાઓ, કારણ કે આ લોક મા તમારી ભકિતવાળો આત્મા જીવતા છતા કાયમ મુક્ત છે અને તમારી ભકિત વિનાનો મૂર્ખો જીવતા છતા મરેલો જ છે શ્રીકૃષ્ણની ભકિત વિનાના મૂર્ખ જીવાત્માના જપ, તપ, યજ્ઞ પૂજન, વ્રત, ઉપવાસ, ખુણ તથા તીર્થસેવનથી શુ ક્ષણ છે? (કઈ પણ નથી,) તેનું જીવન જ વ્યર્થ છે, કારણ કે જે પરમાત્માએ તેને જિવાડ્યો છે, તેને જ એ માનતો નથી શરીરમા ન્યા સુધી આત્મા છે, ત્યા સુધી જ તે શકિતવાળું રહે છે, આત્મા ન્યારે જતો રહે છે, ત્યારે સર્વ શકિતઓ સ્વતંત્ર થઈ તેની પાછળ જતી રહે છે હે મહાભાગ્યશાળી કૃષ્ણ! પ્રકૃતિથી પર, સ્વેચ્છામય, સર્વતા આદ્ય, બ્રહ્મન્યોતિરૂપ અને સના તન એવા તમે જ સર્વતા તે આત્મારૂપ છો ' હે નારદ! એમ કહી બાળક મહાવિરાટ બોલતો બાધ થયો, એટલે શ્રીકૃષ્ણે કાનને સુદર લાગે એવી મધુર વાણી તેના પ્રત્યે કહી

શ્રીકૃષ્ણ બોલ્યા 'તું ઘણા લાખા કાળ સુધી અત્યંત સ્થિર થા જેવો હું છું તેવો જ તું થા દરેક બ્રહ્માંડોના અસખ્ય બ્રહ્માઓનો નાશ થઈ જશે, તોપણ તારો નાશ નહિ થાય તું તારા અશશ્વી દરેક બ્રહ્માંડમા શુદ્ધ (નાના) વિરાટરૂપે* થા, (અર્થાત્ દરેક બ્રહ્માંડમા જુદા જુદા નાના વિરાટ રૂપે થા) તારા નાભિકમળમાથી જગત્સૃષ્ટિ બ્રહ્મા ઉત્પન્ન થશે એ બ્રહ્માના લગાટમા જે અગિયાર રુદ્રો રહે છે, તેઓ શિવના અશશ્વી યુક્ત હોઈ સૃષ્ટિ નો સંપાદ કરના ઉત્પન્ન થશે તેઓમા કાલગિરુદ્ર

નામનો એક રુદ્ર છે, તે જગતનો સહાર કરનાર થશે અને વિષયલોગવાળા જે વિષ્ણુ છે, તે પણ પોતાના થોડા અશશ્વી (અનેક વિષ્ણુઓરૂપ થઈ) સૃષ્ટિનું પાલન કરનાર થશે તું મારા વરદાનથી નિરતર મારી ભકિતથી યુક્ત થઈશ અને ધ્યાન વડે સુદર એવા મને તથા મારી છાતી પર રહેલી તારી સુદર માતાને અવશ્ય જોઈશ હે વત્સ! હું મારા ગોલોકમા (હવે) જાઉં છું, તું અહીં રહે ' એમ કહી તે શ્રીકૃષ્ણ અદૃશ્ય થયા તેમણે પોતાના ગોલોકમા જઈ તે જ ક્ષણે સૃષ્ટિ બ્રહ્માને સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરવા તથા ઈશ્વર શકરને સૃષ્ટિનો સહાર કરવા કહ્યું

શ્રીકૃષ્ણ બોલ્યા 'હે પુત્ર બ્રહ્મા! તમે સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરવા મહાવિરાટના રૂપાડાના છિદ્રોમા જે શુદ્ધ બ્રહ્માંડો રહ્યા છે, તેમાના દરેક નાના વિરાટના નાભિકમળમાથી (અશશ્વી) ઉત્પન્ન થાઓ, તેમ જ હે પુત્ર મહાદેવ! હે મહાભાગ! તમે પોતાના અશશ્વી (તે તે દરેક શુદ્ધ બ્રહ્માંડના દરેક નાના) બ્રહ્માના લલાટમાથી ઉત્પન્ન થાઓ અને લાખા કાળ સુધી તપ કર્યો* કરો 'હે બ્રહ્માના પુત્ર નારદ! એમ કહી જગતના નાથ શ્રીકૃષ્ણ બોલતા બાધ થયા, એટલે કલ્યાણદાતા બ્રહ્મા તથા શિવ તેમને નમસ્કાર કરીને ગયા (એ બ્રહ્મા તથા શિવ હજી તો ત્યા પહોંચ્યા પણ ન હતા, તેટલામા જ) મહાવિરાટ પોતાના અશશ્વી બ્રહ્માંડરૂપ ગોળામા રહેલા જળની અદર જુદા જુદા નાના વિરાટરૂપે (દરેક બ્રહ્માંડમા) થઈ ગયા હતા એ જ વિશ્વવ્યાપી (જલશાયી નારાયણ હોવાતા) શુદ્ધ વિરાટ શ્યામ, સુવાન, પીળા વસ્ત્રો વાળા, જલશય્યામા સૂતેલા, લગાર લગાર હસતા અને પ્રસન્ન મુખવાળા છે તેમના નાભિકમળમા (નાના) બ્રહ્મા ઉત્પન્ન થયા એ બ્રહ્મા ઉત્પન્ન થઈને કમળના ઘડામા એક લાખ યુગ સુધી ભમ્યા, તોપણ નાભિમા ઉત્પન્ન થયેલા એ કમળના નાભરૂપ ઘડાનો અંત પામી શક્યા નહિ, ત્યારે તમારા પિતા એ બ્રહ્મા મિતામા પડ્યા પછી પોતાના સ્વાનામા

* નામ કહ્યું તે ઉપરથી ન્યાય છે કે, આ મહાવિરાટ અનેક રૂપો બ્રહ્માનેની અંદર આવવા બાદ વિરાટરૂપોના અવિરત સમીરણે વિરાટ છે

+ એમ બ્રહ્મા તથા શિવને શ્રીકૃષ્ણે જોયું કહ્યું તેમ ચાર ભુજવાળા વિષ્ણુને પણ સૃષ્ટિના પાવન માટે દરેક બ્રહ્માંડમા જુદા જુદા વિષ્ણુરૂપે થવા કહ્યું હતું એમ પણ નાઈ સમજાવ્યું

આવી તેમણે શ્રીકૃષ્ણના ચરણકમળનું ધ્યાન કર્યું, તેથી ધ્યાન દ્વારા પ્રાપ્ત થયેલા દિવ્ય ચક્રથી તેમણે બ્રહ્મારૂપ ગોળામાં રહેલી જળરૂપી શય્યામાં સૂતેલા તે શુદ્ધ વિરાટને જેમના સ્વાદાના છિદ્રોમાં અનંત બ્રહ્મારૂપ રહેલા છે, તે પરમેશ્વર મહાવિરાટને, શ્રીકૃષ્ણ ને તથા ગોપ-ગોપીઓ સહિત ગોલેકને જોયા પછી તે શ્રીકૃષ્ણની સ્તુતિ કરીને તેમણે વરદાન મેળવ્યું અને સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરી, તેમ જ એ (દરેક) શુદ્ધ બ્રહ્માના સનકાદિ માનસપુત્રો ઉત્પન્ન થયા અને શિવના અશરૂપ રુદ્રો પણ ઉત્પન્ન થયા, તે અગિયાર કહેવાય છે શુદ્ધ વિરાટના ડાબા ભાગમાંથી ચાર ભુવનઓવાળા ભગવાન વિષ્ણુ સૃષ્ટિના રક્ષક તરીકે ઉત્પન્ન થયા અને તે સ્વેતનીપમાં રહ્યા શુદ્ધ વિરાટના નાભિકમળમાં ઉત્પન્ન થયેલા શુદ્ધ બ્રહ્માએ સ્વર્ગ, મનુષ્યલોક અને પાતાલ એ ત્રિલોકી તથા સ્થાવર-જંગમ સહિત વિશ્વ ઉત્પન્ન કર્યું એમ મહાવિરાટના સ્વાદાના છિદ્રોમાં જે અનંત શુદ્ધ બ્રહ્મારૂપ રહેલા છે, તે દરેક શુદ્ધ બ્રહ્માકમાં શુદ્ધ વિરાટ, શુદ્ધ બ્રહ્મા, શુદ્ધ વિષ્ણુ તથા શુદ્ધ શિવ વગેરે રહેલા છે હે બ્રહ્મણ ! એમ સુખદાયી તથા મોક્ષ આપનાર શ્રીકૃષ્ણનું શુભ વર્ણન તમને કહ્યું હવે ખીન્ન વધારે શું સાંભળવા તમે ઇચ્છો છો ? ૧-૬૨

इत्येव कथितं ब्रह्मन् कृष्णसंकीर्तनं मुमुक्षु ।

હુણદ મોક્ષદ બ્રહ્મન્ કિં મૂષ્ય ઓતુમિચ્છસિ ॥

ઈતિ કથિત્વોભાગવતમ્પુરાણમાં નવમ સ્કંધ ત્રિષે અધ્યાય ૩ જે સમાપ્ત

અધ્યાય ૪ થો*

સરસ્વતીસ્તોત્ર-પૂજન-કાવ્ય વગેરે

નારદ ક્ષાત્ર

धृतं सर्वं मया पूर्वं त्वत्प्रसादात् सुयोगमम ।

મહુતા પ્રહૃતીનાં ચ દ્યક્ત્તં વર્ણય વુજનમ્ ॥૧॥

નારદે કહ્યું 'તમારો કૃપાથી મેં પ્રકૃતિઓનું અમૃતતુલ્ય સૌ વર્ણન પ્રથમ સાંભળ્યું, હવે પ્રકૃતિ ઓળું જુદું જુદું પૂજન તમે વર્ણવો હે પ્રભો !' કઈ

* આ અધ્યાયમાં એકાદશ સ્તોત્રોની તત્સવનીની સ્તોત્ર પૂજા ૧૧ વગેરે કહેવાયે.

પ્રકૃતિની પૂજા કયા પુરુષે કરી હતી ? એ પૂજા મનુષ્યલોકમાં કયા પ્રકારે પ્રચાર પામી ? કયા મત્રથી કઈ પ્રકૃતિ પૂજવી અને કયા સ્તોત્રથી કઈ પ્રકૃતિની સ્તુતિ કરવી ? તે પ્રકૃતિઓના સ્તોત્ર 'ધ્યાન' પ્રભાવ અને શુભ ચરિત્ર તમે કહો અને કઈ કઈ પ્રકૃતિએ કોને કોને વરદાન આપ્યા હતા, તે પણ તમે મને કહેવાને યોગ્ય છે

શ્રીનારાયણ બોલ્યા ગણેશમાતા દુર્ગા, રાધા લક્ષ્મી, સરસ્વતી અને ગાયત્રી આ પાંચ પ્રકારની પ્રકૃતિ સૃષ્ટિસ્થનામાં કહી છે આ પ્રકૃતિઓની પૂજા, પરમ અદ્ભુત પ્રભાવ અને સર્વ મગલોનું કારણ અમૃતતુલ્ય ચરિત્ર (તત્ત્વાદિ ત્રયોમા) પ્રસિદ્ધ છે, (એટલે તે હું કહેતો નથી,) પણ હે નારદ ! પ્રકૃતિ ના અશરૂપ કલાઓનું સર્વ શુભ ચરિત્ર હું કહું છું, તમે સાવધાન થઈ ને સાંભળો કાલી, વસુધરા, ગંગા, પદ્મી, મગલચાક્રિકા, તુલસી, મનસા, ત્રિદ્રા, સ્વધા, સ્વાહા અને દક્ષિણા આ પ્રકૃતિની કલારૂપ દેવીઓનાં ટૂંકા ચરિત્ર પુણ્યદાયી તથા સાંભળવામાં સુદર છે, તેને તથા (પ્રસાંગે) જીવોના કર્મોને જુદા જુદા રૂપ પણ (વૈરાગ્ય માટે) સુદર રીતે હું કહું છું, તેમ જ દુર્ગા તથા રાધાનું મોટું વિશાળ ચરિત્ર (એટલે અનુધાનવિધિ) પણ છેવટે હું કહીશ, હમણાં ટૂંકા હતાં કર્મે તમે સાંભળો હે મુનિશ્રેષ્ઠ ! જેમની કૃપાથી મૂર્ખ પડિત થાય છે, તે સરસ્વતીની પૂજા શ્રીકૃષ્ણે પ્રથમ કરી હતી ન્યારે તે સરસ્વતી દેવી શ્રીકૃષ્ણની સી ચંદિકાજીના મુખમાંથી પ્રગટ્યા હતા, ત્યારે ઇચ્છા પ્રમાણે રૂપ ધરનારા અને કામનાવાળા દોઈ તેમણે કામને લીધે શ્રીકૃષ્ણને જ પતિ (કરવા) ઇચ્છ્યા હતા તે વખતે સર્વેશ્વ શ્રીકૃષ્ણે તેમનો બાવ જાણી લઈ સર્વની માતા તે સરસ્વતીને કહ્યું હતું કે, 'હે સતિ ! માત્ર આગથી જન્મેલા, ન્યાર ભુવનઓ વાળા, યુવાન, સુંદર સર્વેશ્વરુકત, મારા તમારા, ત્વીઓની કામનાઓ પૂરનાર અને કરોડો કામદેવ જેવી લાવણ્યલીનથી રોમતા ઈશ્વર નારાયણ ! તમે પતિ તરીકે સેવો હે સુંદર ! તમે મને પતિ કરીને આદી રુદ્રા જેકે ઇચ્છો છો, પણ રાધા તમારાથી બળવાન છે, તેથી તમારું ન્યાર થયો નહિ. હે સરસ્વતી !

જે પુરુષ જેનાથી બળવાન હોય, તે તેનાથી બીજાનું રક્ષણ કરી શકે, પણ પોતે જ જે અસમર્થ હોય, તો તે બીજાઓનું રક્ષણ કેવી રીતે કરી શકે? હું જે કે સર્વનો ઈશ્વર તથા સર્વનો શાસક છું, તોપણ સધાને (કોઈ વાતથી) અટકાવવા સમર્થ નથી; કેમ કે તે સધા તેજ, રૂપ તથા ગુણ વડે મારા જેવી છે. વળી તે સધાદેવી પ્રાણની અધિષ્ઠાની હોવાથી પ્રાણનો ત્યાગ કરવા કોણ સમર્થ હોય? કોઈ પુત્ર પણ પોતાના પ્રાણ કરતાં (વધારે) પ્રિય કેને હોય છે? માટે હે કલ્યાણિ! તમે વૈકુંઠમાં જાઓ. તમારું કલ્યાણ થશે. મહાસમર્થ તે નારાયણને પતિ કરીને તમે ઘણા લાંબા કાળ સુધી સુખેથી આનંદ કરો. (જેકે ત્યાં પણ લક્ષ્મી તમારી શોક તરીકે છે, તોપણ તે સધા જેવી અભિમાની નથી, પણ) લોભ, મોહ, ક્રોધ, માન તથા હિંસારહિત એ લક્ષ્મી તેજ, રૂપ તથા ગુણ વડે તમારા જેવી હોવાથી તેમની સાથે કાયમ પ્રીતિપૂર્વક તમારો કાળ જશે. વળી નારાયણ તમારા બંનેનું સમાન માન કરશે. હે સુંદર! વિદ્યાનો આરંભ કરવાનો દિવસ માધ સુદિ પાંચમ છે ત્યારે દરેક વિશ્વમાં લોકો તમારી માન સહિત મોટી પૂજા કરશે; અને મારા (આ) વરદાનને લીધે જિતેન્દ્રિય તથા સંયમી મનુષ્યો, મનુષ્યો, દેવો, મોટા મુનિઓ, મુમુક્ષુઓ, વસુઓ, યોગીઓ, સિદ્ધો, નાગો, ગંધર્વો તથા રક્ષસો દરેક કંપમાં પ્રલયકાળ સુધી ભકિતપુકત રહી કણ્ડવશાખામાં કહેલા વિધિ પ્રમાણે સોળ ઉપચારો અર્પણ કરી ધ્યાન તથા સ્તવનપૂર્વક કળશ અથવા પુસ્તકમાં (તમારું આવાહન કરી) તમારી પૂજા કરશે. વળી સોતાનું માદળિયું કરી સુગંધી ચંદનથી (ભોજનપત્રમાં) લખેનું તમારું કવચ (તે માદળિયામાં નાખી લોકો) કંઠમાં અથવા જમણા હાથમાં ધારણ કરશે; તેમ જ વિદ્વાનો તમારા પૂજનના ઉત્તમ સમયે તમારા કવચનો પાક કરશે; એમ કહી શ્રીકૃષ્ણે સર્વપૂજ્ય તે સસ્વતીદેવીનું પૂજન કર્યું હતું. પછી યજ્ઞ, વિષ્ણુ તથા શિવ વગેરેઓ, ચૈત્યો, ધર્મ, સતક્રિદા મોટા મુનિઓએ, સર્વ દેવોએ, મનુષ્યોએ, રાજાઓએ તથા મનુષ્યો વગેરેઓ તે સસ્વતીનું પૂજન કરવા માંડ્યું. એમ સર્વ લોકો સસ્વતીને

હમેશાં પૂજવા લાગ્યા.

નારદે કહ્યું: સસ્વતીની પૂજનો વિધિ, કવચ, ધ્યાન, હમેશાં પૂજનાં ઉપયોગી નૈવેદ્ય, પુષ્પ તથા ચંદન વગેરે તમે મને કહો. હે વેદવેદાઓમાં શ્રેષ્ઠ! આ તમારા હૃદયમાં સાંભળવામાં સુંદર શું રહ્યું છે? તે સાંભળવા મને ઉત્કંઠા થાય છે.

શ્રીનારાયણ બોલ્યા: હે નારદ! જગતની માતા સરસ્વતીના પૂજનવિધિ સહિત કણ્ડવશાખામાં કહેલી પદ્ધતિ હું કહું છું, તમે સાંભળો. વિદ્યાનો આરંભ કરવાનો દિવસ માધ સુદિ પાંચમના આગલા દિવસે પૂજા કરવાનો નિશ્ચય કર્યા પછી તે દિવસે સાવધાન તથા પવિત્ર રહી, સ્નાન કરી, નિત્યક્રિયાઓ કરીને ભકિતથી પોતાની શાખામાં કહેલી વિધિ પ્રમાણે અથવા તાંત્રિક વિધિ પ્રમાણે કળશનું સ્થાપન કરી પ્રથમ ગણેશનું પૂજન કરવું; પછી દરેક સસ્વતીનું પૂજન કરવું. પછી તે વ્રતધારી મનુષ્યે હવે પછી કહેવાશે તે ધ્યાનથી બહારના કળશમાં ધ્યાન કરી ફરી સોળ ઉપચારોથી પૂજન કરવું. તે પૂજનમાં ઉપયોગી નૈવેદ્ય જે વેદમાં જણાવ્યું છે, તેને હે સૌમ્ય! મારા અધ્યયન તથા વેદગાન પ્રમાણે હું ઘોડું કહું છું: અખણ, દહીં, દૂધ, ચોખ્ખા, તલના લાડુ, ધોળી ચોરડી, ધોળી શેલડીનો રસ, પાકો ગોળ, મધ, માંગલિક પદાર્થ, સાકર, ધોળા ધાન્યના અખંડ પદાર્થો, નંદિ બાહેલા ધોળા ધાન્યના ખીંચા, ધોળા લાડુ, ઘી, સિંધવ સહિત શાસ્ત્રોક્ત દ્રવિયજ્ઞાન, જવ તથા ઘઉંનો ઘી નાખેલો લોટ, મંગલ પદાર્થોનો લોટ, પાકીનો સુઝાઈ ગયેલાં કેળાંનો લોટ, ઘી નાખેલો દૂધપાક, અમૃત જેવું મિશ્રાન્ન, નાળિયેર, નાળિયેરનું પાણી કસેર, મૂળા, આદુ, પાકાં કેળાં, સુંદર બીલાં, ખોર અને કાળ તથા દેશ પ્રમાણે ઉત્પન્ન થયેલાં સુંદર શુદ્ધ કરેલાં ધોળાં ફળ—આ બધું નૈવેદ્ય સમર્પવું. તેમ જ હે મુનિ! સુગંધી ધોળાં પુષ્પ, સુગંધી ધોળું ચંદન, નવું ધોળું વસ્ત્ર, સુંદર શંખ, ધોળાં પુષ્પોની માત્રા, ધોળાં દાર અને ધોળાં આબૂપણો સમર્પવાં. હવે હે મહાભાગ! સાંભળવામાં સુંદર અને ભ્રાંતિ ભાંગવામાં કારણ એનું મસ્તવતીનું ઉત્તમ ધ્યાન વેદમાં જેવું કહ્યું છે, તે તમે સાંભળો.

‘ધોળા રંગના, મદ્દ હસતા, અતિ મનોહર, કરોડો ચંદ્રની ક્રાંતિનો તિસ્સ્કાર કરતા ભરપૂર શોભાયુક્ત શરીરવાળા, અગ્નિશુદ્ધ વસ્ત્રો પહેરનારા, બીણા તથા પુસ્તકોને ધારણ કરતા, ઉત્તમ સ્ત્રોતથી ખનાવેલા નવા શણગારોથી શણગારેલા, બ્રહ્મા, વિષ્ણુ તથા શિવ આદિ દેવોના ગણોએ સારી રીતે પૂજેલા અને મોટા મુનિઓ, મનુઓ તથા મનુષ્યોએ વહેલા સરસ્વતીને ભક્તિથી હુ વદુ છુ’ એમ ધ્યાન કરી, મૂળમંત્રથી સર્વ નેવેઘ વગેરે આર્પણ કરી, વિદ્વાન મનુષ્યે તે દેવીને સ્તવીને કવચ ધારણ કરી પૃથ્વી પર દડવત પ્રણામ કરવા હે મુનિ! જેઓના છષ્ટેવી આ સરસ્વતી હોય, તે સર્વ મનુષ્યોની વિદ્યાના આગ્રહ સમયે, વર્ષના છેલ્લા દિવસે અને માઘ સુદિ પાચમના દિવસે આ નિત્યક્રિયા સમજવી, તેમ જ વેદોક્ત આઠ અક્ષતોવાળા જે ઉત્તમ મૂળમંત્ર છે, તે સર્વને ઉપયોગી છે જે મનુષ્યોને જે કારણે તે મંત્રનો ઉપદેશ કરાયો હોય, તે કારણને લીધે તે જ મંત્ર સર્વ માટે મૂળમંત્ર ગણાય છે, જેમા લક્ષ્મીનું બીજ ‘શ્રી’ તથા માયાબીજ ‘હ્રી’ પ્રથમ હોય, ‘સરસ્વતી’ શબ્દની ઓથી વિભક્તિનું એકવચન વચ્ચે હોય અને ‘સ્વાહા’ શબ્દ અંતે હોય છે, તે આ (શ્રી હ્રી સરસ્વત્યે સ્વાહા)’ વૈદિક મંત્ર કંપબુક્ષ રૂપ છે, તે મંત્ર પૂર્વે કૃપાના ભંડાર શ્રીતામયણે ભસ્તપડતા પવિત્ર ક્ષેત્ર ગંગાકિનારે વાદ્મીકિ ઋષિને આપ્યો હતો, તેમ જ ભૂગુ ઋષિએ સૂર્યગ્રહણના સમયે પુષ્કર ક્ષેત્રમા શુક્રને આપ્યો હતો, માતૈય ઋષિએ ચંદ્રગ્રહણના સમયે બૃહસ્પતિને હર્ષપૂર્વક તે આપ્યો હતો, પ્રસન્ન થયેલા બ્રહ્માએ બદરીકા ક્રમમા ભૂગુને તે આપ્યો હતો, જરહારુએ ક્ષીર-સમુદ્રની પાસે આસ્તીક મુનિને તે આપ્યો હતો, વિભાકક ઋષિએ મેરુ પર્વત પર બુદ્ધિમાન ઋષ્ય-શૃંગો તે આપ્યો હતો, શકરે કણ્ણદ તથા ગૌતમ મુનિને હર્ષથી તે આપ્યો હતો, સૂર્યે યામવત્કય તથા કાત્યાયન મુનિને આપ્યો હતો, સેષનાને બુદ્ધિ માન પાપિભિને, ભાદ્રજીને તથા શુતપથમા બલિ રાજની તત્તામા શાકટાયનને તે આપ્યો હતો એ મંત્ર નાર લાખ જન્મવાથી જ મનુષ્યોને સિદ્ધિ થાય

છે તે મંત્ર જો સિદ્ધ થાય, તો મનુષ્ય બૃહસ્પતિ જેવો થાય છે હે શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણ નારદ! પૂર્વે ગંધ માદન પર્વત પર વિશ્વના સ્પેષા બ્રહ્માએ ‘વિશ્વ જય’ નામનું સરસ્વતીનું જે કવચ ભૂગુઋષિને આપ્યું હતું તે હવે સાંભળો

ભૂગુઋષિએ (બ્રહ્માને) કહ્યું ‘હે વેદ જાણનારાઓમા શ્રેષ્ઠ બ્રહ્મા! હે બ્રહ્મજ્ઞાનમા કુશળ! હે સર્વજ્ઞ, હે સર્વના પિતા! હે સર્વના ઈશ્વર! હે સર્વથી પૂજાયેલા! હે પ્રભો! મનોના સમૂહથી યુક્ત, સર્વશ્રેષ્ઠ અને નિર્દોષ! ‘વિશ્વજય’ નામનું સરસ્વતીનું કવચ તમે મને કહો

બ્રહ્મા બોલ્યા હે પુત્ર! સર્વ કામનાઓ આપ નારુ, વેદના સારરૂપ, સાંભળતા સુખકારક, વેદમા કહેલું અને વેદે પૂજેલું સરસ્વતીનું કવચ હું તમને કહું છું, તમે સાંભળો રાક્ષસા ઈશ્વર પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણે વૃદાવત વનમા રાક્ષસા સમયે રાક્ષસબળમા તે મને કહ્યું છે એ કવચ અત્યંત ગુપ્ત રાખવા યોગ્ય, કંપ વૃક્ષ જેવું ઉત્તમ અને કદી નહિ સાંભળેલા મનોના સમૂહોથી યુક્ત છે હે બ્રાહ્મણ! જેને ધારણ કરવાથી ભગવાન શુક્ર સર્વ દૈત્યોમા પૂજન્યા છે, જેને ધારણ કરી પાઠ કરવાથી બૃહસ્પતિ બુદ્ધિમાન થયા છે, જેનો પાઠ કરવાથી તથા ધારણ કરવાથી વાલ્મીકિ મુનિ ઉત્તમ વાણીવાળા કવિદ્ર થયા અને જેને ધારણ કરી સ્વામભુવ મનુ સર્વથી પૂજાયેલા થયા હતા, તેમ જ કણ્ણદ, ગૌતમ, કણ્ણવ, પાણિનિ, શાકટાયન, દક્ષ તથા કાત્યાયન પોતે જે ધારણ કરી ગ્ર થો સ્વ્યા છે, વેદ-વ્યાસે પોતે પણ જેને પ્રથમ ધારણ કરી વેદના વિભાગ તથા સમગ્ર પુરાણો લીલામત્રમા કર્યા છે શાતાતપો, સત્યો, વસિષ્ઠે, પરાશરે તથા યામવત્કયે જેને ધારણ કરી પાઠ કરવાથી ગ્ર થો સ્વ્યા છે અને ઋષ્યશૃંગ, ભદ્રાજ, આસ્તીક, દેવલ, જંગીપલ્લ તથા યયાતિ, જેને ધારણ કરી બધે પૂજન્યા છે હે શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણ ભૂગુ! આ ક્યંતા ઋષિ પ્રજાપતિ છે, બુદ્ધી છદ છે અને સરસ્વતી માતા પોતે જ દેવતા છે તર્વ તારવોના જ્ઞાનમા, સર્વ પ્રયોજનો સિદ્ધ કરવામા તથા ભવ ક્વિતાઓમા આ કવચનો વિનિયોગ કર્યો છે ‘શ્રી હ્રી સરસ્વત્યે સ્વાહા’ એ (૧) મંત્ર

મારા મસ્તકનું સર્વ તરફથી રક્ષણ કરો 'શ્રી વામદેવ તાયૈ સ્વાહા' એ (૨) મત્ર મારા લલાટનું હંમેશા રક્ષણ કરો 'ૐ સરસ્વત્યૈ સ્વાહા' એ (૩) મત્ર મારા ખતે કાનનું હંમેશા રક્ષણ કરો 'ૐ હ્રીં મગલત્યૈ સરસ્વત્યૈ સ્વાહા' એ (૪) મત્ર મારા ખતે નેત્રોનું સદા રક્ષણ કરો 'ૐ શ્રીં વામ્વાદિન્યૈ સ્વાહા' એ (૫) મત્ર મારી નાસિકાનું કાયમ રક્ષણ કરો 'હ્રીં વિદ્યાધિષ્ઠાતૃદેવ્યૈ સ્વાહા' એ (૬) મત્ર મારા હોઠનું સદા રક્ષણ કરો 'ૐ શ્રીં હ્રીં વ્રાહ્મ્યૈ સ્વાહા' એ (૭) મત્ર મારા દાંતની પકિતનું સદા રક્ષણ કરો, 'ૐ' એ એક આક્ષરવાળો (૮) મત્ર મારા કંઠનું રક્ષણ કરો, 'ૐ શ્રીં હ્રીં' એ (૯) મત્ર મારી ડોકનું રક્ષણ કરો 'શ્રીં' એ (૧૦) મત્ર મારી ખે ખાધનું રક્ષણ કરો, 'ૐ હ્રીં વિદ્યાધિષ્ઠાતૃદેવ્યૈ સ્વાહા' એ (૧૧) મત્ર મારી છાતીનું સદા રક્ષણ કરો 'ૐ હ્રીં વિદ્યાધિષ્ઠાતૃદેવ્યૈ સ્વાહા' એ (૧૨) એ મત્ર મારી નાભિનું રક્ષણ કરો 'ૐ હ્રીં હ્રીં વાગ્યૈ સ્વાહા' એ (૧૩) મત્ર મારા ખેય હાથનું સદા રક્ષણ કરો 'ૐ સર્વવર્ગાત્મિકાયૈ સ્વાહા' એ (૧૪) મત્ર મારા ખતે પગનું સદા રક્ષણ કરો. 'ૐ વાગધિષ્ઠાતૃદેવ્યૈ સ્વાહા' એ (૧૫) મત્ર મારી હંમેશા રક્ષા કરો 'ૐ સર્વકળવાસિન્યૈ સ્વાહા' એ (૧૬) મત્ર મારું પૂર્વ દિશામાં સદા રક્ષણ કરો 'ૐ સર્વજિહ્વાગ્રવાસિન્યૈ સ્વાહા' એ (૧૭) મત્ર મારું અગ્નિ ખૂણામાં રક્ષણ કરો 'ૐ ઈં હ્રીં શ્રીં સરસ્વત્યૈ વુષજનન્યૈ સ્વાહા' એ (૧૮) ઉત્તમ મત્ર મારું દક્ષિણ દિશામાં કાયમ રક્ષણ કરો 'ૐ ઈં હ્રીં શ્રીં' એ ત્રણ આક્ષરોવાળો (૧૯) મત્ર મારું નૈઋત્ય ખૂણામાં રક્ષણ કરો, 'ૐ ઈં જિહ્વાગ્રવાસિન્યૈ સ્વાહા' એ (૨૦) મત્ર મારું પશ્ચિમ દિશામાં રક્ષણ કરો 'ૐ સર્વાન્નિકાયૈ સ્વાહા' એ (૨૧) મત્ર મારું વાયવ્ય ખૂણામાં સદા રક્ષણ કરો, 'ૐ ઈં શ્રીં હ્રીં ગયવાસિન્યૈ સ્વાહા' એ (૨૨) મત્ર ઉત્તર દિશામાં મારું રક્ષણ કરો, 'ૐ સર્વશક્તિવાસિન્યૈ સ્વાહા' એ (૨૩) મત્ર ઈશાન ખૂણામાં મારું સદા રક્ષણ કરો, 'ૐ હ્રીં સર્વપૂજિવાયૈ સ્વાહા' એ

(૨૪) મત્ર ઉપરની દિશામાં મારું સદા રક્ષણ કરો, 'ૐ પુસ્તકવાસિન્યૈ સ્વાહા' એ (૨૫) મત્ર નીચેની દિશામાં મારું સદા રક્ષણ કરો અને 'ૐ મન્યવીજસ્વરૂપાયૈ સ્વાહા' એ (૨૬) મત્ર સર્વ તરફ મારું રક્ષણ કરો હે પ્રાભણ! એમ વેદમનોના સમૂહરૂપ આ 'વિશ્વજય' નામનું પ્રાહરૂપ કવચ મેં તમને કહ્યું

નારાયણ યોત્યા હે નારદ! આ કવચ પૂર્વે મેં ગંધમાદન પર્વત ઉપર ધર્મના મુખથી સાંભળ્યું હતું અને તમારા ઉપરના સ્નેહથી મેં તમને કહ્યું છે, તે કોઈને કહેવા યોગ્ય નથી બુદ્ધિમાન મનુષ્યે વસ્ત્ર, શણગાર તથા ચાદન વડે વિધિ પ્રમાણે ગુરુને પૂજી તેમને પૃથ્વી પર દડવત્ પ્રણામ કરી આ કવચ ધારણ કરવું આ કવચના પાંચ લાખ જપ કરવાથી જ તે સિદ્ધ થાય છે અને જે સિદ્ધ થાય છે, તો મનુષ્ય બૃહસ્પતિ જેવો થાય છે આ કવચની કૃપાથી મનુષ્ય મહાન વક્તા, મોટો કવિ અને ત્રૈલોક્યવિજયી થઈ સર્વને જીતવા સમર્થ થાય છે હે મુનિ! કલ્પશાખામાં કહેલું આ કવચ મેં તમને કહ્યું હવે સરસ્વતીનું સ્તોત્ર, પૂર્ણવિધિ, ધ્યાન તથા વંદન તમે સાંભળો ૧-૯૧

इदं च कवचशास्त्रोक्तं कवचं कथितं मुने ।

स्तोत्रपूजाविधानं च ध्यानं च वन्दनं शृणु ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમદ્યપુરાણમાં નવમ સ્કંધ

વિષે અભ્યાસ થયે સમાપ્ત

અધ્યાય ૫ મો*

સરસ્વતીનું મહાસ્તોત્ર

મીનારાયણ લવાચ

વાગ્દેવતાપાઃ સ્તવન ધ્રુવતાં સર્વકામદમ્ ।

મહામુનિર્યાજવલ્ક્યો યેન મુદ્રાવ તાં પુરા ॥૧॥

શ્રીનારાયણ યોત્યા પૂર્વે જે સ્તોત્રથી મહા-મુનિ યાજ્ઞવલ્કયે સરસ્વતીને સ્તવ્યા હતા, તે સર્વ ક્રમનાઓ આપનારુ સરસ્વતીનું સ્તવન તમે સાંભળો તે યાજ્ઞવલ્કય મુનિની વિદ્યાઓ ગુરુના શાપને લીધે ન્યારે નાશ પામી હતી, ત્યારે દુખથી પીડાતા તે મુનિ અત્યંત પવિત્ર (લોહાકું નામના) સૂર્યના

* આ અધ્યાયમાં સાગ્રેન નીત મ્યોગેથી નારાયણ સર-સ્વતીનું મહાસ્તોત્ર ગરદને સ્પર્શ કર્યું છે

સ્થાનમા ગયા હતા એ લોભાક્રમા તપશ્ચર્યાથી સૂર્યને પ્રત્યક્ષ મેળવી મુનિ યાજ્ઞવલ્ક્યએ સૂર્યની સ્તુતિ કરી અને શોકને લીધે વારવાર રુદન કર્યું પછી ઈશ્વર સૂર્યે તેમને વેદ તથા વેદના અગ્રો ભણાવ્યા અને કહ્યું કે, ‘આનુ સ્મરણ શ્લોકો મોટે તમે ભક્તિથી સરસ્વતીની સ્તુતિ કરો’ એમ તેને કહીને દીનજનોતા નાથ તે સૂર્ય આદૃશ થયા અને તે મુનિ પણ સ્નાન કરી ભક્તિથી પોતાની ડોક તમાવી આમ સ્તુતિ કરવા લાગ્યા

યાજ્ઞવલ્ક્ય જોતયા હે જગતના માતા, ગુરુના શાપથી આ રીતે નાશ પામેલા તેજવાળા, સ્મૃતિ ભ્રષ્ટ તથા વિદ્યારહિત થયેલા દુષ્ટી એવા મારા પર તમે કૃપા કરો અને જ્ઞાન, સ્મૃતિ, વિદ્યા, શિષ્યોને યોગ્ય આપવાની શક્તિ, ગ્રંથકર્તાપણની શક્તિ તથા સારી પ્રતિષ્ઠાવાળો ઉત્તમ શિષ્ય મને આપો વળી નિરતર વિકાસ પામતી ખુદ્ધિ તથા ઉત્તમ સભામા શુભ વિચાર કરવાનું સામર્થ્ય આપો દેવેશોને મારું જે કઈ નાશ પામ્યું છે, તેને ફરી નવીન કરો જેમ ઈશ્વર ભસ્મમા પણ આકુર ઉત્પન્ન કરે છે, તેમ તમે મારું સર્વ નાશ પામેલું સાધી આપો વિદ્યાની જે અધિષ્ઠાત્રી દેવી બ્રહ્મસ્વરૂપ, પરમ જ્યોતિરૂપ અને સત્તાત્મી છે, તે સરસ્વતીને વારવાર નમસ્કાર હો વિસર્ગ, બિંદુ તથા માત્રાઓમા જેમની આવશ્યક સ્થિતિ છે અને અક્ષરોના જે અધિષ્ઠાત્રી દેવી છે, તે નીતિસ્વરૂપ સરસ્વતીને વારવાર નમસ્કાર હો જે દેવી વ્યાખ્યાસ્વરૂપ, વ્યાખ્યાની અધિષ્ઠાતારૂપ અને જેમના વિના મોટા ગણિતશાસ્ત્રી પણ સખ્યા કરવા શક્તિમાન નથી, તે કલા તથા સખ્યારૂપ દેવીને વારવાર નમસ્કાર હો જે દેવી ભ્રમ થતા સિદ્ધતરૂપ થાય છે અને સ્મૃતિશક્તિ, જ્ઞાનશક્તિ તથા ખુદ્ધિ શક્તિસ્વરૂપ છે, તે દેવીને વારવાર નમસ્કાર હો વળી જે પ્રતિભા તથા કલ્પના શક્તિસ્વરૂપ છે, તેમને વારવાર નમસ્કાર હો જે સમયે સનત્કુમારે બ્રહ્મને જ્ઞાન પૂછ્યું, તે સમયે બ્રહ્મા પણ મૂળા જેવા થયા હતા અને બ્રહ્મસિદ્ધાત કહેવા સમર્થ થયા ન હતા, ત્યારે સર્વનિયતા પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન ત્યા પધાર્યા હતા અને તેમણે કહ્યું હતું કે, ‘હે બ્રહ્મા! તમે દૃઢદેવી સરસ્વતીની સ્તુતિ કરો’ પછી

બ્રહ્માએ તે પરમાત્માની આમાથી સરસ્વતીની સ્તુતિ કરી હતી ત્યારે તેમની કૃપાથી ઉત્તમ બ્રહ્મસિદ્ધાત રચ્યો હતો વળી જ્યારે પૃથ્વીએ શેખનાગને અર્દત જ્ઞાન પૂછ્યું હતું, ત્યારે તે પણ મૂળા જેવા થયા હતા અને સિદ્ધાત કરવા સમર્થ થયા ન હતા, પછી અત્યંત ત્રાસ પામેલા તેમણે કશ્યપની આમાથી સરસ્વતીની સ્તુતિ કરી હતી, તેથી ભ્રમને ભાગી નાખનારો ઉત્તમ સિદ્ધાત તેમણે રચ્યો હતો જે વેળા વ્યાસે વાલ્મીકિને પુરાણસૂત્ર પૂછ્યું હતું ત્યારે તે મૌન રહ્યા હતા અને જગદૃષ્ટા સરસ્વતીનું જ તેમણે સ્મરણ કર્યું હતું, ત્યારે એ મુનીશ્વરે તેમના વરદાનથી ભ્રમરૂપ અધિકારનો નાશ કરવામા દીપક જેવું નિર્મલ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી સિદ્ધાત કર્યો હતો પછી કૃષ્ણની કળાથી ઉત્પન્ન થયેલા વ્યાસે (તેમની પાસેથી) સિદ્ધાતરૂપ પુરાણસૂત્ર સાંભળીને (તેનો અર્થ કવિતા રૂપે સ્પષ્ટ કરવા) તે જ મગજસ્વરૂપ સરસ્વતીને બાહ્ય હતા અને પુષ્કર ક્ષેત્રમા સો વર્ષ સુધી તેમનું ધ્યાન કર્યું હતું, ત્યારે તમારી પાસેથી વરદાન પામી તે ઉત્તમ મહાકવિ થયા હતા, અને વેદના વિભાજ તથા પુરાણો ત્યારે જ તેમણે કર્યો હતા જે વેળા ઇન્દ્રે સદાશિવને તત્ત્વજ્ઞાન પૂછ્યું હતું તે વેળા મહો સમર્થ તેમણે પણ ક્ષણવાર તે સરસ્વતીનું જ ચિંતન કરી મહેન્દ્રને જ્ઞાન આપ્યું હતું વળી તે ઇન્દ્રે ખૂબ સ્પષ્ટિને જ્યારે વ્યાકરણશાસ્ત્ર પૂછ્યું હતું, ત્યારે તેમણે પણ દેવતાઈ એક હજાર વર્ષ સુધી પુષ્કર ક્ષેત્રમા તમારું ધ્યાન કર્યું હતું, પછી તમારી પાસેથી તત્ત્વજ્ઞાન મેળવી એ ખુદ્ધસ્પતિએ દેવતાઈ એક હજાર વર્ષ સુધી વ્યાકરણશાસ્ત્ર તથા તેનો અર્થ ઇન્દ્રને કહ્યો હતો જે મોટા મુનિઓએ શિષ્યોને ભણાવ્યા હતા અને જેઓ પોતે પણ ભણ્યા હતા, તે બધા દેવોના ઈશ્વરી સરસ્વતીનું ચિંતન કરીને જ પ્રવૃત્તિ કરતા હતા એમ મોટા મુનિઓ, મનુષ્યો, મનુષ્યો, મોટા દેવો, દેવો તથા બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શિવ આદિએ પણ તમને સ્તવ્યા છે તથા પૂજ્યા છે હજાર મુખવાળા શેખનાગ, પાંચ મુખવાળા શકર અને ચાર મુખવાળા બ્રહ્મા પણ જેમની સ્તુતિ કરવા જડ જેવા થયા હતા, તેમને હું મનુષ્ય એક મુખ વડે કેવી રીતે સ્તવી શકું!

એમ કહી ભકિતથી નભાવેલી ડોકવાળા યાત્રુ વડાય પ્રણામ કરવા લાગ્યા અને તિરાહાર રહી વાર-વાર રહવા લાગ્યા પછી ન્યોતિસ્વરૂપ મહામાયા સરસ્વતીને તેમણે જોયા હતા અને તે દેવીએ પણ તેમને કહ્યું હતું કે, 'તું ઉત્તમ મહાકવિ થા' એમ કહી તે વૈકુંઠમા જતા રહ્યા હતા જે મનુષ્ય યાત્રુવડાયે કરેલા આ સરસ્વતીના સ્તોત્રનો પાઠ કરે છે, તે કવિઓમા શ્રેષ્ઠ, મોટો વક્તા અને યૃહસ્પતિ જેવો થાય છે, મોટો મૂર્ખો અને દુષ્ટ યુદ્ધિવાળો મનુષ્ય પણ એક વર્ષ સુધી આ સ્તોત્રનો જો પાઠ કરે, તો તે અવશ્ય પરિત, યુદ્ધિમાન અને ઉત્તમ મહાકવિ થાય છે ૧-૩૨

મહામૂર્લ્લશ્ચ દુષ્ટિર્લેવર્મેકં યદા પટેત્ ।

સ પર્ણિતશ્ચ મધાવી સુકર્ણિન્દ્રો ભવેદ્ ધ્રુમ્ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા નવમ સ્કંધ

વિષે અધ્યાય ૫ મા સમાપ્ત

અધ્યાય ૬ ક્રો[†]

શાપને લીધે લક્ષ્મી, ગંગા તથા

સરસ્વતીના પૃથ્વી પર જન્મ

બ્રાત્ર હવાવ

સરસ્વતી તુ વૈકુણ્ઠે સ્વય નારાયણાન્તિકે ।

ગદ્ગાશાપેન કલહાત્ કલયા ભારતે હરિત્ ॥ ૧ ॥

શ્રીનારાયણે કહ્યું સરસ્વતી પોતે તો વૈકુંઠમા શ્રીનારાયણ પાસે જ રહ્યા છે, પણ કળિયાથી ગંગાનો શાપ ક્વહને લીધે અસહી ભરતખંડમા નદીરૂપે થયા છે હે મુનિ ! એ સરસ્વતી નદી પુણ્ય આપ નાર, પુણ્યરૂપ, પવિત્ર તીર્થસ્વરૂપ, પુણ્યશાળીએ સેવવા યોગ્ય, પુણ્યશાળીની સ્થિતિરૂપ, તપસ્વીઓના તપરૂપ, તપના ફળરૂપ અને કરેલા પાપોરૂપ લાકડાને બાળવા પ્રત્યક્ષિત અગ્નિ જેવા છે જે મનુષ્યો પૃથ્વી પર સરસ્વતીના જળમા સ્નાનથી મરેલા હોય છે, તેઓની સ્થિતિ વૈકુંઠમા વિષ્ણુની સભા વિષે લાખ્યા કાળ સુધી થાય છે ભરતખંડમા જેણે પાપ

કર્મ્ય હોય, એવો મનુષ્ય તે નદીમા સ્નાન કરી લીલા-માત્રમા સર્વ પાપોથી છૂટી જાય છે અને લાખ્યા કાળ સુધી વિષ્ણુલોકમા વસે છે આતુર્મીસમા, પૂત્રમના દિવસે, અક્ષયનવમીના દિવસે, ક્ષય દિવસે, વ્યતીપાત, વખતે, ગ્રહણના સમયે અથવા ધીજન કોઈ પણ પવિત્ર દિવસે પ્રાસંગિક અથવા દ્રવ્ય વગેરેના કારણે અશ્રદ્ધાથી પણ જે મનુષ્ય સરસ્વતીમા નાહ્યો હોય, તે નક્કી વૈકુંઠમા વિષ્ણુના જેવા સ્વરૂપને પણ પામે જ છે જે મનુષ્ય સરસ્વતીના તીર પર એક મહિના સુધી સરસ્વતીનો મત્ર જપે છે, તે મહામૂર્ખ હોય તોપણ મોટો કવિ થાય છે, એમા સશય નથી જે મનુષ્ય પ્રથમ એક વાર મુકન કચવી સરસ્વતીના જળમા કાયમ સ્નાન કરે, તે ફરી વાર ગર્ભવાસ ન જ પામે એમ સુખ તથા કામનાઓ આપનાર અને સારરૂપ સરસ્વતીના ગુણોનું કઈક વર્ણન કહ્યું, હવે બીજા વધારે તમે શું સાંભળવા ઇચ્છો છો ?

સૂત યોગ્યા હે શીતક ! નારાયણનું એ વચન સાંભળી મુનિશ્રેષ્ઠ નારદે ફરી તરત આ સદેહ તેમને પૂછ્યો

નારદે પૂછ્યું સરસ્વતી દેવી કળિયાને લીધે જ ગંગાને શાપ થવાથી ભરતખંડમા આસથી પુણ્યદાયી નદીરૂપે કેમ થયા ? વેદના સારરૂપ આ કથાઓ સાંભળવા મારી ઉત્કંઠા વધ્યે જ જાય છે અને આ કથારૂપ અમૃતમા મને તૃપ્તિ જ થતી નથી, કેમ કે કલ્યાણના વિષયમા કોણ તૃપ્ત થાય ? સર્વથી પૂર્ણયેલા તે સરસ્વતીને ગંગાએ શાપ કેમ આપ્યો હતો ? તે ગંગા પણ સત્ત્વગુણસ્વરૂપ, પુણ્યદાયી તથા સર્વકાળ કલ્યાણ આપનારા છે (છતાં શાપ કેમ આપે ?) તેજસ્વી તે બને ગંગા—સરસ્વતીના વાદનું કારણ સાંભળવામા મનોહર અને પુરાણોમા આતિ દુર્લભ હશે, મારે મને તે કહેવા તમે યોગ્ય છે

શ્રીનારાયણે કહ્યું હે નારદ ! આ પુરાતની કથા હું કહું છું, તમે સાંભળો, જેને માત્ર સાંભળવાથી મનુષ્ય સર્વ પાપોથી છૂટી જાય છે લક્ષ્મી, સરસ્વતી ને ગંગા એ ત્રણે વિષ્ણુની સ્ત્રીઓ છે, તેઓ પ્રેમમા સમાર્પ હોઈ કાયમ વિષ્ણુની પાસે રહે છે એક સમયે ગંગાએ લગાર હસીને કામ સહિત કલ્યાણપૂર્વક

† આ અધ્યાયમા સા.૩૬૩૮૮૬ સ્વેક્રોચી શાપને લીધે લક્ષ્મી, ગંગા તથા સરસ્વતીના પૃથ્વી પર જન્મ થયો, તે કથા ટૂંકમાં કહેવાયે.

વારવાર વિષ્ણુના મુખ સામે જોયા કર્યું ત્યારે ક્ષણવાર તેમનું મુખ જોઈ વિષ્ણુ હસ્યા, તે જોઈ લક્ષ્મીએ ક્ષમા કરી, પણ સરસ્વતીએ ક્ષમા ન જ કરી સત્વગુણરૂપ લક્ષ્મીએ મહાહસ્ય સાથે તે સરસ્વતીને સમજાવવા માડ્યા, પણ ક્રોધના આવેશવાળા તે સરસ્વતી શાત થયા જ નહિ, પણ (ક્રોધથી) લાલ મુખવાળા, સત્તા નેત્રોવાળા, કામના વેગથી ક્રોધેલા અને વારવાર ધ્રુજતા હોઠવાળા સરસ્વતીએ પોતાના સ્વામીને કહ્યું

સરસ્વતી યોગ્યા ‘ધર્મિષ્ઠ’ અને શ્રેષ્ઠ ઉત્તામ પતિની બુદ્ધિ પોતાની દરેક સ્ત્રી તરફ સમાન ભાવવાળી હોય છે, પણ દુષ્ટ પતિની બુદ્ધિ વિપરીત હોય છે હે ગદાધર પ્રભો ! ગંગા ઉપર તમારો અધિક પ્રેમ જણાયો છે અને લક્ષ્મી ઉપર પણ તેના જેટલો જ પ્રેમ છે પણ મારા ઉપર તમારો લગારે પ્રેમ નથી વળી લક્ષ્મીને ગંગા સાથે પોતાનો ખૂબ મનમાત્ર્યો પ્રેમ છે, તેથી લક્ષ્મીએ (તમારા) આ વિપરીત વર્તનની પણ ક્ષમા કરી છે હવે દુર્ભાગી મારે અહીં જીવવાનું જ શુ કારણ છે ? જે સ્ત્રી પતિના પ્રેમથી કઠાર્ધ હોય, તેનું જીવન નિષ્ફળ છે જે વિદ્વાનો તમને સત્ત્વગુણરૂપ કહે છે, તે બધા મૂર્ખ અને વેદને નહિ જાણનારા છે, કેમ કે તેઓ તમારી બુદ્ધિને જાણતા નથી ‘સરસ્વતીનું એ વચન સાંભળી, તેમને દોષાયમાન થયેલા જોઈ મનમા વિચારી વિષ્ણુ બહાર સભામા જતા રહ્યા એમ નારાયણ ગયા ત્યારે તે સરસ્વતીએ નિર્ભય થઈ ચેપથી ગંગાને આવું કકોર વાક્ય કહ્યું ‘હે નિર્દાન ! એ કામનાવાળી ! શુ તું સ્વામીનો ગર્વ કરે છે ? સ્વામીનો અધિક પ્રેમ જણાવવા છડે છે ? આજે વિષ્ણુની સમક્ષ તારા આભિમાનનો હુ ભુલ્યો કરી નાખીશ એ ધણીને વડાલી ! તારો પ્રિય પતિ મને શુ કરશે ?’ એમ કહી ગંગાના કંઠ પકડવા તે તૈયાર થયા, એટલે લક્ષ્મીએ વચ્ચે પડી તેમને વારવા માડ્યા, ત્યારે મહાબળવાન સતી સરસ્વતીએ લક્ષ્મીને શાપ આપ્યો કે, ‘તું વૃષરૂપ તથા નદીરૂપ થઈ જઈશ, એમા સશય નથી, કેમ કે જેમ વૃક્ષ અથવા નદી સલાની વચ્ચે રહ્યા હોય છતાં કઈ બોલતા નથી, તેમ તું પણ અન્યાય જોઈ કઈ બોલવા તત્પર ન થઈ’ એમ શાપ

સાંભળીને પણ લક્ષ્મીદેવી ક્રોધ્યા જ નહિ અને સામે શાપ પણ આપ્યો નહિ, પણ સરસ્વતીને હાથથી પકડી સખી દુ ખી થઈને ત્યાં જ ઊભા રહ્યા પછી તે સરસ્વતીને બહુ જ છડી ગયેલા, કોપથી ફરતા નીચલા હોઠવાળા અને લાલ નેત્રોવાળા જોઈ ગંગાએ ક્ષીરમીને કહ્યું

‘ગંગા યોગ્યા ‘હે લક્ષ્મિ’ મહા ઉગ્ર આ સરસ્વતીને તમે છોડી દો, દુષ્ટ સ્વભાવવાળી, બોલથી, બહુ બગડી ગયેલી અને વાચાળ દેખાવની આ સરસ્વતી મને શુ કરશે ? આ દેવી કાયમ ક્રિયાના પ્રિય માનનારી છે, માટે જેટલી એની યોગ્યતા અને જેટલી એની શક્તિ હોય, તે પ્રમાણે ભલે મારી સાથે વાદ કરે, કારણ કે ભૂદા મોઢાવાળી આ મારા બળ સામે પોતાનું બળ જણાવવા છડે છે ! હે સતિ ! સર્વ લોકો અમારા બંનેનો પ્રભાવ તથા બળ ભલે જાણે, એમ કહી તે ગંગાદેવીએ સરસ્વતીને શાપ આપ્યો કે, ‘હે લક્ષ્મી ! જેણે તમને શાપ દીધો છે, તે સરસ્વતી પણ નદીરૂપ થઈ જશે અને ન્યા પાપીઓ જ હોય છે, ત્યાં નીચે મનુષ્યલોકમા જશે આ સરસ્વતી કલિયુગમા તે પાપીઓના પાપ સ્વીકારશે, એમા સશય નથી’ એવું ગંગાનું વચન સાંભળી સરસ્વતીએ તેને પણ શાપ દીધો કે, ‘તું પણ એ જ રીતે (નદી થઈ) મનુષ્યલોકમા જઈશ અને પાપીઓના પાપ સ્વીકારીશ’ એ જ સમયે ચાર ભુવનઓવાળા ભગવાન વિષ્ણુ ચાર પાર્ષદોની સાથે ત્યાં આવ્યા અને સરસ્વતી ને હાથમા પકડી તેમણે પોતાની છાતી પર તેમને સ્થાપ્યા પછી બધું જાણતા તેમણે પુત્રતની સર્વ જ્ઞાન તેમને સમજાવ્યું અને તેઓના શાપનું તથા ક્રિયાનું સ્વસ્થ સાંભળી તે પ્રભુએ દુ ખી થયેલી તે સ્ત્રીઓને સમર્થોચિત આ વાણી કહી

શ્રીભગવાન યોગ્યા ‘હે લક્ષ્મિ ! તમે અશયી ધર્મધ્વજ સજ્જને ઘેર જાઓ હે કલ્યાણિ ! પૃથ્વીમા યોનિથી નહિ જન્મેલા તમે તેની કન્યા થશો, પછી ત્યાં જ દેવના દોષથી તમે વૃષપણ પામશો અને માત્ર જ અશરૂપ શખરૂડ અસુરતા પત્ની થઈ પાછળથી (તુલસીના રૂપમા) તમે માત્ર જ પત્ની થશો, એમા સશય નથી હે સુદર મુખવાળા ! ભરત

ખડમા ત્રેલોક્યને પવિત્ર કરનાર 'તુલસી' નામે (વૃક્ષ) તમે ધાઓ અને અશથી નદીપણને પણ તમે જલદી પામેા સરસ્વતીના શાપને લીધે તમે ભરતખડમા પત્તાવતી નામની નદી ધાઓ, તેમ જ હે ગંગા ! તમે પણ સસ્સ્વતીના શાપથી પાપીઓના પાપોને બાળી નાખવા ભરતખડમા જગતને પવિત્ર કરનારી ગંગાનદીરૂપે (અશથી) વહેશેા પાછળથી ભગીરથ રાજ તપ કરીને સારી રીતે તૈયાર કરેલી પૃથ્વી પર તમને લઈ જશે, તેથી તમે પવિત્ર ભાગી-રથી નામે પ્રસિદ્ધ થશેા, (તે નદીના રૂપમા) મારી આશાથી મારા અશરૂપ સમુદ્રના (અશથી) પત્ની યજ્ઞે અને મારી કળાના અશરૂપ રાતનુ રાજના પણ (અશથી) સ્ત્રી યજ્ઞે હે દેવેના ઈશ્વરી સરસ્વતી ! તમે પણ ગંગાના શાપને લીધે અશથી ભરતખડમા જન્મો, અને બને શોકો સાથે ક્રિયો કરવાનુ કળ ભોગવો, તેમ જ (પૂર્ણરૂપે પણ) તમે પોતે અવિનાશી બ્રહ્મલોકમા બ્રહ્માના સ્ત્રી ધાઓ અને ગંગા પણ (પૂર્ણરૂપે) શિવના સ્થાનમા જન્મો (અને શિવની જ પત્ની ધાઓ) અહીં તો માત્ર લક્ષ્મી જ (પોતાના પૂર્ણ સ્વરૂપે) રહો, કેમ કે તે શાત, ક્રોધ રહિત, મારી ભક્ત, સત્ત્વગુણસ્વરૂપ, મહાપતિવ્રતા, મોટા ભાગ્યવાળી, સારા સ્વભાવવાળી, અને ધર્મ ચારિત્રી છે દરેક જગતમા જે જે સ્ત્રીઓ ધર્મિષ્ઠ, પતિવ્રતા, શાત રૂપવાળી, સાત સ્વભાવની તથા સર્વથી પૂજ્યેલી હોય છે, તે બધી લક્ષ્મીના અશરૂપ કળમા જન્મેલી હોય છે ખરેખર નહીં સ્ત્રીઓ, ત્રણ સેવકો અને ત્રણ ભાઈઓ બુદ્ધ બુદ્ધ સ્વભાવના હોય છે, તે મગળદાયી થતા નથી, માટે જ તેઓને વેદવિરુદ્ધ વેદની સમર્પિતહિત કહ્યા છે જેઓના ધરમા સ્ત્રી પુરુષ જેવી (મુખ્ય) ઘઈ હોય અને જે પુરુષ સ્ત્રીને વશ થયો હોય, તેઓનો જન્મ નિષ્કુળ થાય છે અને તેઓના ધરમા પગને પગે બાળુ થયા કરે છે જેની સ્ત્રી મોટેથી વાતો કરનારી હોય, બલિચારિણી હોય અને ક્રિયાને પ્રિય માનતી હોય તે પુત્રે જન્મમા ચાલ્યા જવુ જોઈએ, કેમ કે તેવા ઘર કરતા મોટુ જગત વધારે તારુ છે, તેવા પુરુષોને બે જગતમા જળ, સ્પર્શ તથા દગની પ્રાપ્તિ કાયમ

જેવી સુલભ થાય છે, તેવી ત્યા ધરમા સુલભ થતી નથી અગ્નિમા રહેવુ સારુ અથવા હિંસક પ્રાણીઓની પાસે રહેવુ તે સુખાકારી છે, પણ દુષ્ટ સ્ત્રીઓની પાસે તો પુરુષોને તેના કરતા પણ ખરેખર વધારે દુઃખ હોય છે રોગની અથવા ઝેરની જ્વાળા પુરુષોને વધારે સારી લાગે છે, પણ હે સ્ત્રીઓ ! દુષ્ટ સ્ત્રીઓના મુખની જ્વાળા પુરુષોને મરણ કરતા પણ અધિક (દુઃખદાયી) થાય છે સ્ત્રીને વશ થયેલા પુરુષોની મરણ પછી પણ કદી શુદ્ધિ થતી નથી કેમ કે તે પુરુષ દિવસમા જે કઈ કર્યું કરે છે તે સફળ થતુ નથી અને આ લોકમા સર્વ સ્થળે નિંદાપાત્ર ઘઈ પત્ન લોકમા નરકમા જાય છે જે પુરુષ (ત્રીવશ હોઈ) યશ તથા કીર્તિ વિનાનો હોય છે, તે જીવતો છતા મરેલો જ છે, વળી ઘણી શોકોનુ ચોક સ્થળે સાથે રહેવુ પણ કટ્યાણકારી થતુ નથી, કેમ કે ચોક સ્ત્રી-વાળે સુખી હોય છે, પણ બહુ સ્ત્રીવાળે કદી સુખી હોતો નથી, માટે હે ગંગા ! તમે શિવના સ્થાનમા જતા રહો અને હે સરસ્વતી ! તમે બ્રહ્માના સ્થાનમા જતા રહો અહીં મારા ધરમા તો સારા સ્વભાવવાળા લક્ષ્મી જ ભલે રહે, કેમ કે જેની પત્ની ખરાખર વશ રહી શકે એવી અને પતિવ્રતા હોય, તેને જ આ લોકમા તથા પરલોકમા—સ્વર્ગમા સુખ હોય છે અને ધર્મ તથા મોક્ષ પણ તેને જ પ્રાપ્ત થાય છે, માટે જેની સ્ત્રી પતિવ્રતા હોય, તે પવિત્ર, સુખી તથા મુક્ત થઈ શકે છે, પણ દુરાચારી સ્ત્રીનો પતિ તો જીવતા જ મરેલો, અપવિત્ર તથા દુઃખી જ હોય છે ૧-૮૭

પતિવ્રતા યસ્ય પત્ની ષ્ઠ ચ મુક્તઃ સુખિઃ સુહી ।

ઝીવન્મૃતોઽપિદુઃ સ્ત્રી રુ ણીલાપતિવેષ ચ ॥૧૭॥

ઈતિ શ્રીદેવીબાવનમઃપ્રપુરુષમા નવન રક્ય

વિરો નખ્યા ૬ પ્રો તમામ

પણ ભૂતી જતો હોય તેને મુક્ત જાણવો એવો મનુષ્ય હરકોઈ સુખને, સાયોહ્યાદિ ચારે પ્રકારની મુક્તિને, બ્રહ્માપણને કે દેવપણને ઇચ્છતો નથી, માત્ર મારી મેવા કરવાની જ તેને ઇચ્છા હોય છે એવો ભક્ત ઇદ્રપણ, મનપણ, આતિ દુર્હીભ બ્રહ્માપણ અથવા સ્વર્ગ કે રાત્ય વગેરેના ભોગને પણ સ્વપ્નમાયે ઇચ્છતો નથી મારા નુબોને સાભળ્યા કરતા અને મારા મધુર ગીતોથી નિત્ય આનંદ પામતા ભક્તો ભગતખડમા ભગ્યા કરે છે ખરેખર એવો ભક્તજન્મ આતિદુર્હીભ છે એવા ભક્તો પૃથ્વીને, મનુષ્યોને તથા તીર્થોને પવિત્ર કૃત્રી માત્ર સ્થાપને પામે છે એમ હે લક્ષ્મી! તે નવજી મે તમને કહ્યું હવે જે ચોચ હોય તે તમે કરો, પછી તે વિષ્ણુની આજ્ઞાથી તે દેવીઓએ તે પ્રમાણે કર્યું અને વિષ્ણુ પોતાના સુખામન પર બેઠા ૧-૫૮

સ્તેવં કયિતં સર્વં પત્તે કુવ યયોચિતમ્ ।

તદાઙ્ગયા તાસ્તકચુર્હૈસ્તિસ્થો સુલાસને ॥૫૪॥

હિત શ્રીદેવીબા (વતખાપુરુષમા નવમ સ્કંધ વિશે અધ્યા ૭ માં સમાપ્ત)

અધ્યાય ૮ મો*

ગંગા વગેરેની ભરતખડમાં ઉત્પત્તિ અને કસિયુગના લોકોનું વર્તન

અનાપાનગ ઉત્તર

સરસ્વતી પુણ્યલેખમાજગામ જ મારતે ।

ગદ્ગાધાપન કલયા સ્વયં તસ્યો હરે. પદે ॥૧॥

શ્રીનારાયણ બોલ્યા તે પછી સસ્વતી નગાના શાપને લીધે ભગતખડમા પવિત્ર લેવ વિશે આશંકા આવ્યા અને પોતે (પૂર્ણસ્વરૂપે) વૈકુંઠમા રહ્યા એ સસ્વતી ભગતખડમા જઈને 'ભારતી' કહેવાયા, બ્રહ્માની ત્રી ધયા, તેવી 'બ્રાહ્મી' કહેવાયા અને વાપીના અધિજ્ઞની દેરી છે તેથી 'વાપી' કહેવાયા તરેવરે, વાવો અને નર્મ જગપ્રવાહો વગેરેમા વિષ્ણુ (વ્યાપક તરીકે) દેખાય છે, તેથી 'સન્ધ્યાન' કહેવાય

* આ અધ્યાયમાં એમ્તો ને દશ એમનેથી નવા વરેલી ભલખમાં ઉત્પત્તિ કરીને કસિયુનમાં લેનેનું વર્નન કહેવાયે

છે અને તેમની આ શક્તિ છે, તેથી 'સસ્વતી' નામે કહેવાય છે નદીરૂપ થયેલા તે સસ્વતી તીર્થરૂપ અને અત્યંત પવિત્ર હોઈ પાપીઓના પાપ બાગ્યા માટે બળતા અગ્નિસ્વરૂપ છે હે નારદ! તે પછી સસ્વતીના શાપથી ગંગા પૃથ્વી પર ગયા તેમને ભગીરવ લઈ ગયો હતો તેથી તે 'ભાગીરથી' કહે વાય છે વળી તે જ સમયે 'ગંગાના વેગને તબ કચ્વા આ શકર સમર્થ છે' એમ જાણી પૃથ્વીએ કરેલી પ્રાર્થના ઉપરથી પ્રભુ શકરે તે ગંગાને મસ્તક પર ધારણ કર્યો હતા લક્ષ્મી પણ સસ્વતીના શાપને લીધે અશકી પદ્માવતી નદી થઈને ભરતખડમા ગયા હતા અને પોતે (પૂર્ણસ્વરૂપે) વૈકુંઠમા રહ્યા હતા પછી બીજી કલા વડે ભરતખડમા ધર્મધ્વા સંજની પુત્રી તરીકે લક્ષ્મીએ જન્મ લીધો હતો અને ત્યાં 'લક્ષ્મી' તથા 'તુલસી' એવા નામથી પ્રખ્યાત થયા હતા તે લક્ષ્મી પ્રથમના સસ્વતીના શાપથી અને પાછળથી થયેલા વિષ્ણુના શાપથી (જોકે 'તુલસી' નામે પ્રથમ મનુષ્ય તરીકે જન્મ્યા હતા, તોપણ) ક્યાથી જગતને પવિત્ર કરનારા તુલસી-વૃક્ષરૂપે પણ થયા હતા (આ ત્રણે દેવીઓ) કંઈ યુગના પાત્ર હજાર વર્ષો સુધી ભગતખડમા (નદીરૂપે) ગીને પછીથી નદીરૂપે છોડીને વૈકુંઠલોકમા જશે તે વેળા વિષ્ણુની આજ્ઞાને લીધે કાશી તથા વૃદ્ધવન વિના બીજા જે જે તીર્થો છે, તે બધા તેઓ તાથે વૈકુંઠમા જશે. શાલિગ્રામ, શક્તિ, શિવ (એટલે શક્તિશિવની મૂર્તિસ્થાપના) તથા જગન્નાથ-પુરોએ સમધામ આ બધા પણ કસિયુગના દશ હજાર વર્ષોના અને ભગતખડ ત્યજીને પોતાના સ્થાનમા જતા સ્કેશે એ વેળા સત્પુરુષો, પુરાણો, શખો, શાહ તર્પણ અને વેદોક્ત કર્મો પણ તેઓની તાથે જ જતા સ્કેશે, તેમ જ દેવોની પૂજા, દેવોના નાન, દેવોની કીર્તિ તથા ગુણગુવાદ વેદોના અગ્રો, શાનો, મન્મન્નો, સત્ય, ધર્મ, વેદો, ગામોના દેવો, વ્રત, તપ અને અતશતવ્રત પણ તેઓ સાથે જતા સ્કેશે પછી મર્વલોકો (મધ્યમાતના નેવનરૂપે) વામ આનારમા આનંદત થઈ અનાત્યવાદી તથા કપટી ધરો અને

* આ કથા અનાપગ જતી ચોવીસમા અધ્યાયમાં આવશે

હસ્તોઈ પૂગ તુલસી વિનાની ઘરો સઘળા લોકો
 લુચ્ચા, કૂર, દોગી, ઘણા આહારી, ચોર અને હિંસક
 ઘરો પુષ્પ તથા સ્ત્રી એટલે જ માત્ર ભેદ એરો
 (નતિભેદ નહિ રહે) હસ્તોઈ સ્ત્રી-પુરુષનો વિવાહ
 નિર્ભયપણે ઘરો અને વસ્તુઓમા સ્વસ્વામીભેદ જ
 રહેરો. (અર્થાત્ પિતાની વસ્તુ પિતાની જ અને
 પુત્રની વસ્તુ પુત્રની જ ગણામે—કોઈ કોઈને પરપર
 કઈ આપરો જ નહિ) સર્વ પુરુષો સ્ત્રીઓને વશ
 ઘરો, ઘેર ઘેર સ્ત્રીઓ વ્યભિચારિણી બની તિસ્કાર
 તથા ઠપકાઓ સાથે પોતાના સ્વામીને માર મારેરો
 સ્ત્રી જ ઘરની ધણિયાણી ઘરો, ઘરધણી તો નેવડથી
 પણ તુચ્છ ઘરો સંસારે તથા સાસુ તો વડના દામ—
 દાસી જેવા જ ઘઈ એરો. ઘરની આદર સ્ત્રીના
 સખધી લોકો જ સવળ કરનાર તથા ખજવાન ઘરો
 અને પોતાના—નુરભાઈઓની માથે તો વાતચીત
 (તો વ્યવહાર) પણ નહિ રહે પુરુષના પોતાના
 કુટુંબી લોકો પણ જાણે પરિચય વિનાના હોય તેવા
 ઘરો અને સ્ત્રીઓની આજ્ઞા વિના પુરુષો હસ્તોઈ પ્રાર્થ
 કરવા નમર્ય નહિ થાય. બ્રાહ્મણો, ક્ષત્રિયો, વૈશ્યો
 અને શૂદ્રો પોતપોતાની જાતિના આચારથી રહિત
 ઘરો અને સંધ્યા તથા જનોઈનો નાશ ઘરો ચાર
 વણી એરોના જેવા આચારવાળા ઘરો અને પોતાના
 શાસ્ત્રો છોડી દઈ એરોના શાસ્ત્રો ભણેરો. કલિ
 યુગમા બ્રાહ્મણો, ક્ષત્રિયો તથા વૈશ્યોના વશો શૂદ્રોની
 સેવા કરનાર, સ્ત્રોઈયાનો ધધો કરનાર, લોકોના
 કપડા પોનાર અને સર્વ તરફ ખજદ હાન્યાર થયો
 બધા લોકો સત્ય વિનાના, પૃથ્વી ધાન્ય વિનાની,
 વૃક્ષો કૂજ વિનાના અને નીચો સતાન વિનાની
 ઘરો, ગાયો દૂધ વિનાની, દૂધ ધી વિનાનું, સ્ત્રી—પુરુષો
 પ્રેમ વિનાના, નુદસ્થો સત્ય વગરના, ગજઓ પ્રતાપ
 વિનાના, પ્રજાઓ કરથી પીડાયેલી અને મોટી નદીઓ,
 વાવો તથા પહોડોની ખીણો વગેરે પણ જજ વગરના
 ઘરો, ચાર વણી ધર્મરહિત ઘઈ પુણ્યબીન ઘરો અને
 લાખોના કોઈ પણ પુણ્યવાન રહેતો નહિ. પુષ્પો,
 સ્ત્રીઓ તથા બાગકો નિંચ તથા ખેડેગ આકૃતિવાળો
 ઘરો અને ખરાબ વાતો તથા ખરાબ શબ્દો જ તે
 પછી રહેરો. કેટલાક ગાન્ય તથા શબ્દો મનુષ્યરહિત

ઘઈ ભયાનક ઘરો અને કેટલાક નાની ચૂપડીવાળા
 તથા એકાદ મનુષ્યવાળા એરો. ગામડામા તથા
 શહેરોમા જગલો ઘઈ જરો અને જગલોમા રહેનાર
 સર્વ લોકો પણ સમ્પત્તિના કરથી પીડારો. (બીજે
 વરસાદ નહિ પડવાથી) તળાવો તથા નદીઓમા ધાન્યો
 ઘરો અને કલિયુગમા ઉચ્ચ કુળના મનુષ્યો નીચ ઘઈ
 જરો હે નારદ! લગલગ બધા લોકો અસત્ય બોલ-
 નાચ, ધુતાચ, લુચ્ચા અને દોગની વાતો કરનાર ઘઈ
 જરો અને સાચ ખેતરો પણ ધાન્ય વિનાના ઘરો.
 હન્ય લોકો ઈચ્છા તથા ધનવાન ઘરો. દેવભક્તો
 નાસ્તિક ઘરો અને નગરવાસીઓ હિંસક, દયા વિનાના
 તથા મનુષ્યોને મારી નાખનાર ઘરો કલિયુગમા
 સર્વ પુરુષો તથા સ્ત્રીઓ દીંગણ, રોગી, ઘણા જ
 આછા આપ્યવાળા, રોગોથી મુક્ત તથા ધૌવન-
 રહિત ઘરો સોળમે વર્ષે લોકો પળિયાવાળા ઘરો, વીસ
 વર્ષે અતિ વૃદ્ધ ઘરો, આઠ વર્ષની વયે સ્ત્રી યુવાન
 ગણારો અને રજસ્વલા ઘઈ ગર્ભ ધારણ કરરો કલિ-
 યુગની સ્ત્રી દરેક વર્ષે છોકરા જણેરો, સોળમે વર્ષે
 ધરડી ઘરો, પંચ તથા પુત્રોવાળી તો કોઈક જ રહેરો
 અને લગલગ બધી વાઝણી જ ઘરો બધા ચારે
 વણી કન્યાવિક્રય કરનાર ઘરો અને માતા, સ્ત્રી તથા
 વડુઓના રખાત પુરુષોએ આપેલા અન્ન ખાનાર
 ઘરો. કલિયુગમા લોકો પોતાની કન્યાઓ તથા બહેનોની
 રખાત પુરુષોએ આપેલા અન્નની જરૂરો અને ભગ-
 વાનના નામને વેચનાર થયો. (અર્થાત્ ભગવાનનું
 નામ જપી દ્રવ્ય લઈને તેનું પુણ્ય વેચી નાખેરો.)
 પ્રથમ ક્રીતિ વધારવા દાન આપીને પરીધી પોતે
 જ આપેલુ દાન પોતે પાત્ર લઈ લેરો. પોતે આપેલી
 અથવા બીજાઓએ આપેલી દેવોની, બ્રાહ્મણની
 તથા નુરુચા કુળની સર્વ આજ્ઞાવિદ્યો લોકો તોડી
 નાખરો. કલિયુગમા કેટલાક પુરુષો પોતાની કન્યાઓ
 સાથે, કેટલાક નાસુ નાગે, કેટલાક વડુઓ સાથે, કેટલાક
 હસ્તોઈ સ્ત્રી સાથે, કેટલાક બહેન સાથે, કેટલાક સાવધી
 માતા સાથે અને કેટલાક ભાઈની સ્ત્રી નાથે વ્યભિચાર
 કરનાર ઘરો. ઘેર ઘેર ન ભોનવવા યોગ્ય રી સામે
 વ્યભિચાર કરરો અને કેવળ માતાની યોનિનો ત્યાગ
 કરી સર્વ સ્ત્રીઓમા સમાન કરરો. કલિયુગમા પત્ની-

ઓનો, પતિઓનો, પ્રજાઓનો, ગામડાનો તથા વસ્તુઓનો ખાસ નિયમ નહિ રહે સર્વ લોકો જૂઠું બોલનારા, ચોર, તપટ, પરસ્પર હિંસા કરનારા અને માણસોને મારી નાખનારા થશે બ્રાહ્મણો, ક્ષત્રિયો તથા વૈશ્યોના વંશો પાપી થશે અને લાખ, લોહુ, રસ તથા મીઠાનો વેપાર કરશે બ્રાહ્મણના સર્વ વંશો બળદો હાકનારા, શૂદ્રોના મુઠદા બાળનારા, શૂદ્રોનું અન્ન જમનારા, શૂદ્ર સ્ત્રીમા રમનારા, પાચ યજ્ઞો નહિ કરનારા, આમાસની રાતે (પણ) જમનારા, જનોઈ વગરના અને સંધ્યા તથા પવિત્રતા વિનાના થશે બ્રાહ્મણોના રસોડામાં બ્યભિચાર કરનારી, વ્યાજ પર ટવનારી, કુટણી તથા રજસ્વલા સ્ત્રી સંધનારી થશે કલિયુગમાં અન્નોનો, સ્ત્રીઓનો, આશ્રમોનો તથા લોકોનો ખાસ કોઈ નિયમ નહિ રહે, બધા મ્લેચ્છ બની જશે એમ કલિયુગ ચાલુ રહેતા બધું મ્લેચ્છમય થઈ જશે, વૃક્ષો હાથ જેવડા જ વધશે અને માણસો ન્યારે અગૂઠા જેવડા જ થશે, ત્યારે વિષ્ણુ યશા નામના બ્રાહ્મણપુત્ર તરીકે નારાયણની કલાના આશરૂપ અને બળવાનોમા શ્રેષ્ઠ ભગવાન કૃતિક અવ તરશે તે ભગવાન લાખા ધોડા પર બેસી લાખી તરવાર વડે ત્રણ રાત્રિમાં પૃથ્વીને મ્લેચ્છો વિનાની કરશે એમ પૃથ્વીને મ્લેચ્છોરહિત કરીને પોતે અદૃશ્ય થશે, ત્યારે સંજરહિત થયેલી પૃથ્વી ચોર લોકોથી ઘેરાઈ જશે પછી રથજૂન રૂપવાળી ઘણી વિશાળ પૃથ્વી છ રાત્રિઓ સુધીના વરસાદની ધારાઓ પડવાથી ભિંખઈ જઈ લોક વિનાની, વૃક્ષો વિનાની તથા ઘરો વિનાની થશે પછી હે મુનિ ! ખ્યાર સૂર્યે ઉદય પામશે અને તેઓના તેજ્યથી સઘળી પૃથ્વી સુકાઈ જશે એમ મહા અસહ્ય કલિયુગ જતો રહેશે અને સત્યયુગ ચાલુ થશે, ત્યારે તપ તથા સત્ત્વનુષ્ઠ સંહિત ધર્મ પૂર્ણ સ્વરૂપે થવા લાગશે પૃથ્વી પર બ્રાહ્મણો તપસ્વી, ધર્મિષ્ઠ તથા વેદ જાણનારા થશે અને ઘેર ઘેર સ્ત્રીઓ પતિવ્રતા તથા ધર્મિષ્ઠ થશે સર્વ સગ્નઓ તથા ક્ષત્રિયો બ્રાહ્મણોના ભક્ત, શૂચ, પ્રતાપી, ધર્મિષ્ઠ અને પુણ્યકર્મમાં સદા તત્પર થશે. વૈરોધ વેપારમાં તત્પર, બ્રાહ્મણ ભક્ત અને ધાર્મિક થશે, તેમ જ શૂદ્રો પવિત્ર સ્વભાવવાળા, ધર્મિષ્ઠ

તથા બ્રાહ્મણોને સેવનારા થશે બ્રાહ્મણો, ક્ષત્રિયો તથા વૈશ્યોના સર્વ વંશો દેવીની ભક્તિમાં પસંપણ, દેવીના મન્ત્રમાં તત્પર અને દેવીનું ધ્યાન કરવામાં પસંપણ થશે વેદ, સ્મૃતિ તથા પુરાણો જાણનારા પુરુષો ઋતુકાળે જ પોતાની સ્ત્રીનો સંગ કરનારા થશે એમ સત્યયુગમાં અધર્મ લેશ પણ નહિ રહે અને પૂર્ણ ધર્મ ચાલુ થશે ત્રેતાયુગમાં ધર્મ ત્રણ પાયા વાળો હોય છે, પછી દ્વાપરયુગમાં બે પાયાવાળો થઈ કલિયુગ ચાલુ થતા એક પાયાવાળો રહી છેવટે સપૂર્ણ નાશ પામે છે (હવે કાળનું સ્વરૂપ સામળો) હે બ્રાહ્મણ ! વાર સાત છે, તિથિઓ સોળ કહી છે, મહિનાઓ બાર છે, ઋતુઓ છ જ છે, પખવાડિયા બે છે, અયત બે છે, ચાર પ્રહરોથી રાત્રિ થાય છે, અને ત્રીસ દિવસોથી એક મહિનો થાય છે કાળની ગણતરી કરવામાંના ક્રમમાં (આદ્ય સ્કંધમ. કલ્પા પ્રમાણે) પાંચ પ્રકારના વર્ષ જાણવા જેમ દિવસો આવે છે તે જાણ છે, તેમ ચાર યુગો આવે છે તે જાણ છે મનુષ્યોનું એક વર્ષ પૂરું થતા દેવોના એક દિવસ રાત થાય છે કાળની ગણતરી જાણનારા ઓનો મત છે કે, મનુષ્યોના ત્રણસો ને સાઠ યુગો જાણ છે, ત્યાર દેવોનો એક યુગ જાણવો, એવા ઇંડિ તેર દેવતાઈ યુગો જાણ છે ત્યારે એક મન્વતર થાય છે, ઇદ્રનું આયુષ્ય એક મન્વતર જેટલું જાણવું એવા અઘ્ઘાવીસ ઇંદ્રો થઈ જાય ત્યારે બ્રહ્માના એક દિવસ—રાત થાય છે એવા એકસો ને આઠ વર્ષો જાણ છે, ત્યારે બ્રહ્માનો નાશ થાય છે, એ પ્રાકૃતપ્રલય જાણવો, તેમાં પૃથ્વી (જળની અદર રૂપી જવાથી) નોઈ શકાતી તથા એ સમયે બધા બ્રહ્માડો જળમાં રૂપી જાય છે અને બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શિવ વગેરે દેવો અને દેવે જ્ઞાની ઋષિઓ સત્યસ્વરૂપ ચિદાત્મામાં લય પામે છે હે મુનિ ! તેવેળા પ્રકૃતિ પણ તે ચિદાત્મામાં જ લય પામે છે, તેથી આ પ્રાકૃતિક પ્રલય કહેવાય છે, આવેળા પ્રાકૃતિક પ્રલય થાય છે, ત્યારે (માયાવિશિષ્ટ) બ્રહ્મરૂપ શ્રીદેવીનો આખના એક પલકાર જેટલો કાળ થાય છે આ રીતે (દેવીના એક આખના પલકારમાં તો) દેવે આખા બ્રહ્માડો નાશ પામે છે અને પાછા આખના એક પલકારના જ અંતર જેટલા

કળે ફરી સૃષ્ટિના ક્રમથી અતંત પ્રહારો ઉત્પન્ન થાય છે એવી કેટલા પ્રકારની સૃષ્ટિ થઈ, કેટલા પ્રકારનો લય થયો અને કેટલા ક્રપો જતા રહ્યા, તેની ગણતરીને ક્યો પુરુષ જાણે છે? (કોઈ જાણતો નથી,) તેમ જ હે નારદ! સૃષ્ટિઓની, પ્રલયોની, પ્રહારોની તથા પ્રત્યેક પ્રહારમાં રહેલા પ્રહાર વગેરેની સખ્યાને ક્યો પુરુષ જાણે છે? (કોઈ જાણતો નથી) સર્વ પ્રહારોના ઈશ્વર તે એક જ છે, જે સર્વનો પરમાત્મા અને સચ્ચિદાનંદરૂપધારી છે પ્રહાર વગેરે તો તેના અશો જ છે, મહાવિરાટ પણ તેનો અશ જ છે શુદ્ધ વિરાટ તે મહાવિરાટનો અશ છે તે જ (પરમાત્મા) આ મૂળપ્રકૃતિ છે અર્ધનારીશ્વર (શ્રીકૃષ્ણ) પણ તે મૂળ પ્રકૃતિથી જ ઉત્પન્ન થયા છે તે જ શ્રીકૃષ્ણ ખે સ્વરૂપોવાળા થયા છે, એક ખે ભુજાઓવાળા અને બીજા ચાર ભુજાઓવાળા, તેમાના ચાર ભુજાવાળા વૈકુંઠમાં રહે છે અને ખે ભુજાવાળા પોતે ગોલોકમાં રહે છે પ્રહારથી માડી ધાસ સુધીનું સર્વ જગત પ્રકૃતિથી જ ઉત્પન્ન થયેનું હોઈ પ્રાકૃતિક કહેવાય છે અને જે જે પ્રાકૃતિક સંરંજન્ય છે, તે બધું નાશવત જ છે. આવી સૃષ્ટિનું કારણ, સત્ય, નિત્ય, સનાતન, સ્વેચ્છામય, નિર્ગુણ અને પ્રકૃતિથી પર પરબ્રહ્મ છે તે પરમાત્મા ઉપાધિરહિત અને નિરાકાર હોઈ ભકતો પર કૃપા કરવા તત્પર રહે છે, જેમના જ્ઞાનથી કમળમાં ઉત્પન્ન થયેલા પ્રહાર પ્રહાર રમે છે અને જેમના જ્ઞાનથી સર્વ પદાર્થોને જાણતા મૃત્યુજય શકર સહાર કરે છે અને જેમનું તપ કરવાથી જ તે શકર મોટા સર્વેશ્વર થઈ (હજી) તપ કર્યો કરે છે વળી જેમની ભકિતથી

તથા સેવાથી જ વિષ્ણુ મોટા એશ્વર્યોવાળા, સર્વજ્ઞ, સર્વદ્રશ્ય, સર્વવ્યાપી, સર્વરક્ષક, સર્વ સપતિઓને આપનારા, સર્વના ઈશ્વર અને શ્રીમાન થયા છે, તે જ મહામાયા પ્રકૃતિ, સર્વશક્તિમય, ઈશ્વરી અને સચ્ચિદાનંદરૂપ ભગવતી કહેવાય છે, જેમના જ્ઞાનથી, જેમનું તપ કરવાથી અને જેમની ભકિત તથા સેવાથી સાવિત્રી દેવોની માતા, વેદોના અધિષ્ઠાત્રી દેવી બ્રાહ્મણોને પૂજ્ય તથા વેદ જાણનારા થયા છે, જેમના જ્ઞાનથી અને જેમની સેવાથી તે સસ્સ્વતી દેવી સર્વ વિદ્યાઓના અધિષ્ઠાત્રી અને વિદ્વાનોને પરમ પૂજ્ય થયા છે, જેની સેવાથી અને જેનું તપ કરવાથી સર્વ વિશ્વમાં પૂજાયેલા તે લક્ષ્મીદેવી સર્વ ગામોના અધિષ્ઠાત્રી, સર્વ સપતિઓને આપનારા, સર્વના ઈશ્વરી, સર્વને લદનીય અને સર્વને પુત્રો આપનારા થયા છે, તેમ જ જે મૂલશક્તિની સેવાથી દુર્ગાદેવી સર્વથી સ્તુતિ કરાયેલા, સર્વજ્ઞ અને સર્વ દુઃસાધ્ય પીડાઓનો નાશ કરનારા થયા છે અને જેમની પ્રેમથી સેવા કરવા વડે શ્રીકૃષ્ણના ડાખા ખભામાંથી ઉત્પન્ન થયેલા અને શ્રીકૃષ્ણના પ્રાણના અધિષ્ઠાત્રી દેવી સધિકા શ્રીકૃષ્ણનું પ્રાણ કરતા પણ અધિક પ્રિય થયા છે, એ સધાએ મૂળ પ્રકૃતિની સેવાથી જ સર્વ કરતા અધિક રૂપ, સોભાગ્ય, માન તથા ગૌરવ મેળવ્યા છે અને શ્રીકૃષ્ણના પત્ની થઈ તેમની છાતી પર સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું છે તે સધાએ પૂર્વે શ્રીકૃષ્ણને પતિ તરીકે પામવા શતશુભ પર્વત ઉપર દેવતાઈ એક હજાર વર્ષ સુધી તપ કર્યું હતું પછી મૂળપ્રકૃતિની કૃપા થતા પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ (તેમના પતિ થયા હતા,) અને ચત્રની કળા જેવી તે સધાને જ્ઞેઈ પોતાની છાતી પર તેને સખીને કૃપાથી રડી પડ્યા હતા વળી શ્રીકૃષ્ણે સર્વને દુર્લભ ઉત્તમ વરદાન તે સધાને આપ્યું હતું કે, 'તું મારી સનાતન ભક્તતા હોઈ મારી છાતી પર રહે અને સોભાગ્ય, માન, પ્રેમ તથા ગૌરવ વડે મારી સર્વ સ્ત્રીઓમાં શ્રેષ્ઠ તથા મોટી થઈ તું મને ખૂબ પ્રિય થા તું સર્વશ્રેષ્ઠ અને સર્વ કરતા ગૌરવવાળી છે, તેવી મારા વડે સાચી રીતે સ્તવાયેલી તથા પૂજાયેલી થઈશ. હું પ્રાણપ્રિયે! હું કાયમ તને અધીન તથા વશ રહીશ.' એમ કહી જગતના નાથ

* અર્થાત્ વેદમાં કહેલા પ્રકારે મૂળ પ્રકૃતિથી પાંચ મહાભૂતોની ઉત્પત્તિ થયા પછી પદ્મભૂતિયા શરીરવાળા જે અર્ધનારીશ્વર થયા, તે જ ગેષાવસુને નામના શ્રીકૃષ્ણ થયા. એટલે પરમાત્મા તથા મૂળ પ્રકૃતિને ભેદ નથી

= આમ કહેવાનું કારણ ના જ છે કે, કેવળ નિર્નુલુ શુદ્ધ પરમાત્મા જનનનું કારણ હોઈ શકે નહિ, પણ માયા-યુક્ત પરમાત્મા જ જનનનું કારણ થઈ શકે છે જેમ બાથી ના શરીરમાં પ્રવેશેનું ચેતન્ય પણ બાથી જ કહેવાય છે, તેમ મૂળ પ્રકૃતિમાં પ્રથમ પ્રવેશેનું ચેતન્ય (પરમાત્મા) પણ મૂળ પ્રકૃતિ જ કહેવાય છે

શ્રીકૃષ્ણે તે પ્રાણપ્રિય સધાને પોતાની પત્ની કર્યો હતા અને શોકથી રહિત કર્યો હતા (એ પાત્ર પ્રકૃતિએ, સિવાયની) બીજા જે દેવીઓ છે, તે બધી મૂળ શક્તિની સેવાથી પૂજયેલી છે તેમા જેનું જેનું તપ, તેનું તેનું કૃષ્ણ મળ્યું છે દુર્ગાદેવી દેવતાઓના એક હજાર વર્ષો સુધી હિમાલય ઉપર તપ કરી તથા તેમના ચરણનું ધ્યાન કરી સર્વપૂજ્ય થયા છે, સસ્વતી ગંધમાદન પર્વત ઉપર દેવતાઓના એક લાખ વર્ષ સુધી તપ કરી સર્વવલ્લ થયા છે, લક્ષ્મીદેવી પુષ્કરેષ્વમા દેવતાઈ સો યુગ સુધી તપ કરી દેવીની સેવા કરવાથી સર્વ સાપ્તિઓ આપનારા થયા છે, સાવિત્રી મલયાચલ પર્વત ઉપર દેવતાઈ સાઠ હજાર વર્ષ સુધી તપ કરી, મૂલપ્રકૃતિના ચરણનું ધ્યાન કરીને પૂજ્ય તથા વલ્લ થયા છે હે નારદ! શકરે પૂર્વે સો મન્વતર સુધી દેવનું તપ કર્યું હતું તેમ જ બ્રહ્માએ સો મન્વતર સુધી શક્તિનો જપ કર્યો હતો અને સો મન્વતર સુધી તપ કરી વિજય સર્વનું રક્ષણ કરનારા થયા છે શ્રીકૃષ્ણે પણ દશ મન્વતર સુધી દેવીનું ઉત્તમ તપ કરી દિવ્ય ગોલોક મેળવ્યો છે, જ્યાં આજે પણ ખોતે આનંદ કરે છે વળી તે જ દશ મન્વતર સુધી તપ કરી ભક્તિતયુકત ધર્મે સર્વના પ્રાણરૂપ, સર્વને પૂજ્ય તથા સર્વના આધાર થયા છે એમ દેવતા તપને લીધે સર્વ દેવો પૂજ્યા છે અને મુનિઓ, મનુઓ, રાજાઓ તથા બ્રાહ્મણો પણ તેથી જ પૂજ્યા છે એમ ગુરુના મુખથી મેં જે પ્રમાણે જાણ્યું છે તે સર્વ દેવીનું પુરાણ ચરિત્ર શાસ્ત્રાનુસાર મેં તમને કહ્યું, હવે બીજું શું વધારે સાલજવા ઇચ્છો છો? ૧-૧૧

एव ते कथितं सर्वं पुराणं च दयालमम् ।

गुरुवक्त्राद् यथा शत किं मूयं ध्रौवमिच्छसि ॥

ઈતિ શીદેવીનાનવનમસાપુરાણમ્ નમઃ સ્કંધ વિશે

અધ્યાય ૮ મો નવાખત

અધ્યાય ૮ મો*

ભૂમિ શક્તિની ઉત્પત્તિ

નારદ ડવાવ

देव्या निमेषमात्रेण ब्रह्मणः पात एव च ।
तस्य पातः प्राकृतिकः प्रलय परिकीर्तितः ॥ १ ॥

નારદે કહ્યું દેવીની આખના માત્ર એક પલકાત જેટલા કળથી બ્રહ્માનો નાશ થાય છે અને તે જ પ્રાકૃતિક પ્રલય તમે કહ્યો એ પ્રાકૃતિક પ્રલયમા પૃથ્વી જળમા લય પામી હોય છે, સર્વ બ્રહ્માએ જળમા હૂળી ગયા હોય છે, અને બ્રહ્માદિ બધા જીવો પરમાત્મામા લય પામ્યા હોય છે, એમ તમે કહ્યું પણ તે વેળા પૃથ્વી જે જળમા લય પામી હોય છે, તો તે કયા વસી રહે છે? અને ફરી સૃષ્ટિચક્રના સમયે તે કેવી રીતે પ્રકટ થાય છે? વળી તે ધન્યવાદ પાત્ર પૃથ્વી સર્વને માન્ય, સર્વના આશ્રયરૂપ અને જીવો આશ્રય કેમ થઈ છે? મગલનું કારણ એ પૃથ્વીના જન્મની કથા તમે કહો

શ્રીનારાયણ બોલ્યા સર્વનો આદિમુદિમા સર્વ તો જન્મ દેવીથી થાય છે, એમ વેદ કહે છે, એટલે મૂલ પ્રકૃતિરૂપે જ રહેલા સર્વ પદ્મથો પ્રકટ થાય છે અને દરેક પ્રલયકાળે પણ તે તે પદ્મથો પછી મૂલ પ્રકૃતિમા જ અદૃશ્ય થાય છે હવે સર્વ મગ્ગોત્તર કારણ વિધનોનો નાશ કરનાર, પાપોને તસારી મૂકનાર અને પુણ્યને વધારનાર પૃથ્વીનો જન્મ તમે સાલજો આહો! (આશ્ચર્ય છે કે) ધન્યવાદપાત્ર આ પૃથ્વી મધુ-કેટલ દેવ્યોના મેદમાથી જન્મી છે (તેથી જ તે 'મેદિની' કહેવાય છે) એમ કેટલાક કહે છે, પણ એ વિરુદ્ધ છે, માટે તમે સાલજો તે બંને દેવ્યો વિષ્ણુના ચુદ્ધથી તથા તેજથી પ્રસન્ન થમા ત્યારે તે બંનેએ કહ્યું હતું કે 'જ્યાં પૃથ્વી જળથી ન ઢાકાઈ હોય, ત્યાં અમારો બંનેનો તમારે નાશ કરવો.'

આ ઉપરથી સ્પષ્ટ થાય છે, કે મધુ-કેટલના જીવન કાળે પણ પૃથ્વી જળમા હૂણેલી હોઈ પ્રત્યક્ષ જ હોવી જોઈએ તે બંનેનો મેદ તો તેમના ચરણ પછી

* આ અધ્યાયમાં ૧૬ શ્લોકોથી શક્તિની ઉત્પત્તિના પ્રસંગે પૃથ્વીરૂપ શક્તિની ઉત્પત્તિ બરાબર વર્ણવાયો.

જ થયો હોય; છતાં પૃથ્વી 'મેદિતી' નામે જે પ્રખ્યાત થઈ છે તે સંબંધે (મારો) આ આભિપ્રાય હું કહું છું, તે તમે સાંભળો : પ્રલય વખતે જળમાં ડૂબેલી પૃથ્વી પ્રથમ જળ વડે (કેટલીક) ધોવાઈ ગઈ હતી, તે (પાછળથી જળમાંથી બહાર કાઢ્યા પછી મધુ-કેટભના) મેદ વડે વધી હતી, તેથી 'મેદિતી' કહેવાય છે. હવે પુષ્કરક્ષેત્રમાં ધર્મના મુખથી મેં જે વેદોક્ત, સાચક તથા સર્વમંગલ પૃથ્વીનો જન્મ સાંભળ્યો છે, તે હું તમને કહું છું : (પ્રથમ) જળમાં રહેલા મહા-વિરાટના શરીરનું મન લાંબા કાળ સુધી તેમનાં સર્વ અંગોમાં સ્પષ્ટ વ્યાપક હતું. હે મુનિ! પાછળથી ઘણાં લાંબા કાળે તે મન તેમનાં સર્વ સ્વાંતાંનાં છિદ્રોમાં પ્રવેશ્યું હતું. પછી (પંચીકરણના સમયે) જે મહા-પૃથ્વી ઉત્પન્ન થઈ હતી, તેના અનેક ટુકડા કરી મહાવિરાટનાં દરેક સ્વાંતાંનાં છિદ્રોમાં રાખી દેવાયા હતા. તે જ પૃથ્વી સુષ્ટિકાળે જળમાંથી પ્રકટે છે અને પ્રલયકાળે પાછી જળમાં ઢંકાઈ જાય છે. એમ વારંવાર સુષ્ટિકાળે પ્રગટેલી પૃથ્વી જળની ઉપર રહી હોય છે અને પ્રલય વખતે ઢંકાઈ જઈ જળની અંદર રહેલી હોય છે. દરેક બ્રહ્માંડમાં પર્વતો, વનો, સાત સમુદ્રો, સાત દીપો, સોનાનો મેરુ પર્વત, ગ્રહો, ચંદ્ર, સૂર્ય, બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શિવ વગેરે દેવો, પવિત્ર તીર્થો અને પવિત્ર ભરતખંડયુક્ત પૃથ્વી હોય છે. વળી તે તે પૃથ્વી (અમુક સ્થળે) સોનાની જમીનવાળી અને (ઉપર) સાત સ્વર્ગોવાળી હોય છે. તેની નીચે સાત પાતાળો છે. તેની ઉપર બ્રહ્મલોક અને ધ્રુવલોક પણ આવેલા છે. એમ સર્વ જગત તેમાં રહ્યું છે. એમ સર્વ બ્રહ્માંડો એક આશ્રય-માં રચાયાં છે અને સર્વ લોકો મિથ્યાસ્વરૂપ હોઈ નાશવંત છે. પ્રાકૃત પ્રલય વખતે બ્રહ્માનો નાશ થાય છે, ત્યારે આદિ સૂદિમાં શ્રીકૃષ્ણ પોતે મહાવિરાટને સરજે છે. સ્થિતિ, પ્રલય, દિશાઓ તથા કાળ ઈશ્વર સંહિત (પ્રવાહરૂપે) નિત્ય છે (પછી રીતે નિત્ય નથી); તે જ પ્રમાણે પૃથ્વી અને તેની અધિષ્ઠાત્રી દેવી (પ્રવાહરૂપે) નિત્ય છે. તે દેવીને વારાહકલ્પમાં (જળમાંથી પૃથ્વીનો ઉદ્ધાર થયા પછી) દેવો, મુનિઓ, મનુઓ, બ્રાહ્મણો તથા અંધર્વો વગેરેએ

પૂજેલી હોય છે. એ દેવીરૂપ પૃથ્વીને વરાહરૂપધારી વિષ્ણુની પત્ની તરીકે વેદોએ માની છે. (એ વરાહ-દેવથી જન્મેલો) પૃથ્વીનો પુત્ર 'મંગળ' (ગ્રહ) છે, અને મંગળનો પુત્ર 'ઘટેશ' નામનો જાણ્યો.

નારદે પૂછ્યું : 'વારાહકલ્પમાં દેવોએ પૃથ્વીને કયા સ્વરૂપે પૂજી હતી? મૂલ પ્રકૃતિથી પંચીકરણના માર્ગે ઉત્પન્ન થયેલી અને સર્વના આધારરૂપ પૃથ્વી-ને વારાહકલ્પમાં સર્વ લોકોએ જે રીતે પૂજી હોય અને ઉપરના લોકમાં તથા નીચેના લોકમાં તેની પૂજનો વિધિ અનેક રીતે જે થતો હોય તે અને હે પ્રભો! મંગળનો માંગલિક જન્મ પણ તમે વિસ્તારથી કહો.

શ્રીનારાયણ બોલ્યા : પૂર્વે વારાહકલ્પમાં બ્રહ્મા-એ સ્તુતિ કરાયેલા વારાહ ભગવાને હિરણ્યાક્ષનો નાશ કરી રસાતળમાંથી પૃથ્વીને બહાર કાઢી હતી. પછી કમળનાં પાંદડાંને જેમ પાણીના ધરા ઉપર સ્થાય તેમ એ પૃથ્વીને (પ્રલયકાળનાં) જળ ઉપર મૂકી હતી; એટલે તેના ઉપર જ બ્રહ્માએ સઘળું સુંદર જગત રચ્યું; પછી એ પૃથ્વીની અધિષ્ઠાત્રી દેવીને કામયુક્ત નેત્ર કરોડો સૂર્ય સમાન કાંતિવાળા વરાહ સ્વરૂપધારી ભગવાન વિષ્ણુ પણ કામયુક્ત થયા હતા અને પોતાની આખી મૂર્તિને રતિકલાયુક્ત અતિ મનોહર કરી એકાંતમાં દેવાઈ એક વર્ષ સુધી દિવસ-રાત તેની સાથે ક્રીડા કરી. તે વેળા સુંદર પૃથ્વીદેવી સુખકાંકર સંલોગના સ્પર્શથી મૂર્છા પામી હતી; કેમ કે ચતુર સ્ત્રીને ચતુર પુરુષ સાથેનો સમાગમ અતિ સુખદાયી થાય છે. વિષ્ણુએ પણ તેના અંગનાં આલિંગનથી દિવસ-રાત જાણ્યાં ન હતાં. પછી એક વર્ષને અંતે ભાનમાં આવી કામો વિષ્ણુએ કામિની તે દેવીને છોડી હતી અને લીલાભાવમાં પૂર્વનું વરાહરૂપ ધર્મું હતું. પછી તે પૃથ્વીદેવીને સતી માની વિષ્ણુએ ધૂપ, દીપ, નેવેલ, સિદ્ધર, વિલેપન, વસ્ત્રો, પુષ્પો તથા અલિદાનો વડે પૂજીને આમ કહ્યું હતું.

શ્રીભગવાન બોલ્યા : હે કલ્યાણિ! તું સુખેથી સર્વના આધારરૂપ થા અને મુનિઓ, મનુઓ, દેવો, સિદ્ધો તથા દાનવો વગેરે બધા વડે સારી રીતે પૂજતી થા. આદ્ય નક્ષત્રના પ્રથમ ભાગના ત્યાગયુક્ત

✽ આદ્ય નક્ષત્રના પહેલા પાયામાં પૃથ્વી ઋતુપત્રી હિરણ્યકેશી છે, તેથી એ જન્મસ્વરૂપ પૃથ્વીની પૂજા કરવી મંગલન નિપજા

દિવસે, ઘરના આરમ વખતે, ઘરના પ્રવેશ વખતે, વાવ, કૂવા, તળાવ વગેરેના આરભ સમયે, ઘર સમ્પત્તિ કોઈ પણ કાર્યપ્રસંગે અને ખેતીના કામ વખતે મારા વરદાનથી દેવો વગેરે બધા તારી પૂજા કરશે જે મૂંઢ સોડો તારી પૂજા નહિ કરે, તેઓ તરકમા જશે

પૃથ્વી ખોલી હે ભગવન્! વરાહ રૂપધારી તમારી આરા થવાથી હું લીલાભાત્રમા સ્થાવર જંગમ સર્વ જગતને ધારણ કરીશ, પાપુ મોતી, છીપ, વિપણ્ણી મૂર્તિ, શિર્વાલિંગ, દેવીની મૂર્તિ, શંખ, દ્વિપો, યજ્ઞ, માણેક, લીરો, જાંતીઈ, પુષ્પ, પુસ્તક, તુલસીદલ, જમ્ભાળા, પુષ્પમાળા, કપૂર, સોલુ, ગોરોચન, મદન શાલિગ્રામનુ ચરણામૃત—આઠવી વસ્તુઓને ધારણ કરવા હું સમર્થ તથી, તેથી હે ભગવન્! હું દુઃખ પામી છું, તે તમે લક્ષ્યમા લો

શ્રી ભગવાન યોધ્યા 'હે સુદર્શિ' તે જણાવેલી એ વસ્તુઓને જે મૂંઢ સોડો (આસન વિના) તારા ઉપર મૂકશે, તેઓ દેવતાઈ સો વર્ષો સુધી કાલસૂત્ર નામના તરકમા જશે હે નારદ! એમ કહી ભગવાન વિષ્ણુ ખોલતા બધ થયા પછી (એ વિષ્ણુ ભગવાનથી પૃથ્વીને જે ગર્ભ રહ્યો) તે ગર્ભથી તેજસ્વી મગજ ઝલે ઉત્પન્ન થયો વિષ્ણુ ભગવાનની આજ્ઞાથી સર્વ સોડો પૃથ્વીની પૂજા કરવા લાગ્યા અને કલ્પ શાખામા કહેલા સ્તોત્રથી ધ્યાનપૂર્વક સ્તુતિ કરવા લાગ્યા તેઓએ મૂળ મંત્રથી નેવેલ વગેરે પણ અર્પણ કર્યો હતા એમ ત્રણે લોકમા પૃથ્વી સ્તવાઈ છે અને પૂજાઈ છે

નારદે પછાનુ પૃથ્વીદેવીનું ધ્યાન, સ્તવન તથા મૂળ મંત્ર શુ છે તે કહો સર્વ પુરાણોમા આ વિષય ગુપ્ત છે તેથી એ સાભળવા મને ઉત્કંઠા થાય છે

મટે જે દિવસે આદ્ય નક્ષત્ર યોગે તે દિવસે તેણે પહેલો પાદો છેડીને પૃથ્વીની પૂજા કરવી એઈએ, કેમ કે આદ્ય નક્ષત્રના પહેલો પાદપાદો દિવસે જ્યોતિષપાત્રમાં જ્યાં જ્યાં તરિકે નિર્ણય છે મટે તે દિવસે 'ન દ્યાવ્યોતે વસ્તુકામે ન દેવીપત્નૃજનમ્' ના વિષયો નીચાવી ન વા મૂલનનાદિકમ્ ના સ્વધ્યાય, વાટકાર, દેવોનું કે પિતૃઓનું પૂજન, અધ્યાન, બીની વાપડી કે પૃથ્વીનું પાદનું વગેરે કઈ પણ કરી શકાય નહિ. આમ જ્યોતિષશાસ્ત્ર કહે છે

શ્રીનારાયણ યોધ્યા. પૃથ્વીદેવીને પ્રથમ વરાહ ભગવાને પૂજ્યા હતા અને તે પછી બ્રાહ્મણો તે જ સમયે પૂજ્યા હતા પછી સર્વ ઉત્તમ મુનિઓએ, મનુષ્યોએ તથા મનુષ્યો વગેરેએ પૃથ્વીને પૂજ્યા છે હે નારદ! તેમનું ધ્યાન, સ્તવન તથા મંત્ર હું કહું છું, તે સાભળો 'ૐ હ્રીં શ્રીં હ્રીં વસુધાયે સ્વાહા' એ મંત્રથી વિષ્ણુએ પૃથ્વીને પ્રથમ પૂજ્યા હતા. 'ધોળા કમળ જેવા વર્ણવાળા, શરદન્મુતના ચંદ્ર સમાન મુખવાળા, મદનથી અર્ચેલ સર્વ અગવાળા, રત્નોના શણગારેથી શણગારેલા, રત્નોના આધારભૂત, રત્નો તે પોતાની અદર ધારણ કરનારા, સમુદ્ર સંહિત અગ્નિશુલ્ક વસ્ત્રો પહેરનારા, મદ હાસ્યવાળા અને સર્વથી વધારેલા પૃથ્વીદેવીને હું ભજુ છું' આવા ધ્યાનથી તે પૃથ્વીદેવીને સર્વ લોકોએ પૂજ્યા હતા અને હવે હે ઉત્તમ બ્રાહ્મણ! કલ્પશાખામા કહેલું પૃથ્વીનું સ્તવન તમે સાભળો

શ્રી નારાયણ યોધ્યા 'હે જમા! હે જળના આધારરૂપ! હે જળના જેવા (શીતળ) સ્વભાવવાળા! હે જળ આપનારા! તમે જય પામો હે યજ્ઞવંશના પત્ની! હે જય પામનારા! હે મગજમય! હે મગજના આધારભૂત! હે મગજમૂર્તિ! હે મગજ આપનારા! તમે જય આપો હે મગજોના ઈશ્વરિ! હે સર્વના આધારરૂપ! હે સર્વ જાણનારા! હે સર્વ શક્તિવાળા! સસારમા મારા મગજ કાર્યો માટે તમે મગજ આપો હે સર્વ હામનાઓ આપનારા! હે પુણ્યસ્વરૂપ! હે પુણ્યોના બીજરૂપ! હે સત્તાતની દેવિ! સસારમા મને સર્વ ઈચ્છિત પદાર્થો આપો હે પુણ્યોના આગમ્ય રૂપ! હે પુણ્યશાળીઓના સ્થાનરૂપ! હે સસારમા પુણ્ય આપનારા! હે સર્વ ધાન્યોના સ્થાનરૂપ! હે સર્વ ધાન્યોવાળા! હે સર્વ ધાન્યો આપનારા! હે સર્વ ધાન્યોને લઈ લેનારા! હે સસારમા સર્વ ધાન્યોરૂપ! હે પૃથ્વી! હે રાજાઓના સર્વસ્વરૂપ! હે રાજાઓમા પત્તયણ! હે રાજાઓને સુખ કરનારા! હે ભૂમિ આપનારા! મને ભૂમિ આપો' આ સ્તોત્ર મહા પવિત્ર છે જે મનુષ્ય પ્રાતઃકાળે ઊઠી ચાનો પાંક કરે છે, તે કરેડા જન્મોમા બળવાન ચક્રવર્તી રાજા થાય છે આ સ્તોત્રનો પાઠ કરવાથી મનુષ્યો પૃથ્વીનું

જય તેટલા કાળ સુધી રહે છે જે મનુષ્ય પારકા તળાવમા કે હરકોઈ પારકા જળાશયમા તેમાથી (પાન પિડ જેટલો) કાદવ કાઢ્યા પછી સ્નાન વગેરે કરે છે, તે એ કાદવતા જેટલા રજકણ હોય તેટલા વર્ષો સુધી બ્રહ્મલોકમા વસે છે જે મૂઢ મનુષ્ય પારકી (બાડુ તિહિ આપેલી) જમીન પર તે જમીનના (મરેલા) માલિકને અથવા (માલિક જીવતો હોય તો) તેના પિતાને પિડ આપ્યા વિના શ્રાદ્ધ કરે છે, તે અવશ્ય નરકમા જાય છે જે મનુષ્ય પૃથ્વી પર દીવો મૂકે, તે સાત જન્મો સુધી આધળો થાય અને પૃથ્વી પર જે શખ મૂકે, તે બીજા જન્મમા કોઠનો રોગ પામે છે જે મનુષ્ય મોતી, માણેક, હીરો, સોનું કે મણિ—આ પાંચ વસ્તુમાથી કોઈને પણ જમીન પર મૂકે છે, તે પણ સાત જન્મો સુધી આધળો થાય છે શિવલિંગ, દેવીની મૂર્તિ અથવા શાલિગ્રામને જે જમીન પર મૂકે, તે સો મન્વતરકાળ સુધી કૃમિભક્ષ નરકમા રહે છે શખ, હરકોઈ પૂજયત્ર, શાલિગ્રામનું ચરણામૃત, પુષ્પ કે તુલસીનું પાન જે પૃથ્વી પર મૂકે, તે પણ અવશ્ય નરકમા પડે છે જે મૂઢ મનુષ્ય જપ કરવાની માળા, પુષ્પોની માળા, કપૂર તથા ગોરાચત્ર પૃથ્વી પર મૂકે તે અવશ્ય નરકમા જાય છે ચંદનનું લાકડું, સ્વેદાક્ષ તથા દર્ભનું મૂળ જમીન પર મૂકનારો સો મન્વતરો સુધી નરકમા વસે છે જે મનુષ્ય પુસ્તકને તથા જતોઈને જમીન પર મૂકે, તેનો બીજા કોઈ જન્મમા બ્રાહ્મણની જાતિમા જન્મ થતો નથી ગાંઠવાળી જતોઈ સર્વ વર્ણોએ પૂજવા યોગ્ય છે, છતાં તેને જમીન પર જે મૂકે, તે આ લોકમા જ બ્રહ્મહત્યાના જેવા પાપને અવશ્ય પામે છે જે મનુષ્ય યજ્ઞ કરીને પૃથ્વીને દૂધથી ભીંજવતો નથી, તે સાત જન્મો સુધી સાતપ પામી તપેલી ભૂમિવાળા નરકને પામે છે જે મનુષ્ય ભૂકખના સમયે અથવા ગ્રહણના સમયે પૃથ્વીને ખોદે છે, તે મહાપાપી બીજા જન્મમા જરૂર અગ્નિ વિનાનો (એટલે શરીર કઈ ખોડવાળો) થાય છે જેના પર સર્વ પ્રાણીઓનું રક્ષણ થાય છે, તેની પૃથ્વીને 'ભૂમિ' કહી છે આખી પૃથ્વી એક વેળા કર્ણપત્ની હતી, તેથી તે 'કર્ણપત્ની' કહેવાય છે અને ક્રમ

સ્થિતરૂપે રહે છે તેથી 'અચલા' કહેવાય છે વળી હે મહામુનિ! પ્રાણીમાત્રને ધારણ કરે છે તેથી 'વિશ્વભાર', અતત રૂપવાળી છે, તેથી 'અતતા', પૃથ્વિજનની કન્યા છે અને વિશાળ છે તેથી 'પૃથ્વી' કહેવાય છે ' ૧-૩૦

વિશ્વંમરા ધારણાન્નાન્તાન્નતસ્વરૂપતઃ ।

પૃથિવી પૃથુકન્યાત્વાદ્વિસ્તૃત્વાન્મહામુને ॥ ૩૦ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા નવમ સ્કંધ વિષે

અધ્યાય ૧૦ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૧ મો*

ગંગાનું આખ્યાન

નારદ હવાચ

શ્રુતં પૃથિવ્યુપાધ્યાનમતીવ સુમનોદરમ્ ।

ગન્ગોપાધ્યાનમધુના ઘદ વેદવિદાં વત્ ॥ ૧ ॥

નારદે કહ્યું હે વેદવેતાઓમા શ્રેષ્ઠ! અત્યંત મનોહર પૃથ્વીનું આખ્યાન મેં સાંભળ્યું, હવે ગંગાનું આખ્યાન તમે કહો દેવોના ઈશ્વરો, વિષ્ણુસ્વરૂપ અને પોતે વિષ્ણુપદી કહેવાતા તે સર્વ-શ્રેષ્ઠ ગંગા સસ્તવનીતા શાપથી ભરતખંડમા કષ્ઠ યુગમા કેવી રીતે અને કોની પ્રથમ પ્રેરણાથી ગયા હતા? પાપનો નાશ કરનાર અને પુણ્ય આપનાર તે સુભ ક્રમ હું સાંભળવા ઈચ્છું છું

શ્રીનારાયણે કહ્યું સૂર્યવંશમા જન્મેલો શ્રીમાન સગર નામે ચક્રવર્તી રાજા હતો તેને બે સુહર સ્ત્રીઓ હતી વૈદર્ભી અને શૈષ્યા તેમાની શૈષ્યા નામની તેની પત્નીમા અતિ મનોહર એક પુત્ર થયો હતો તે અસમજસ નામથી પ્રખ્યાત હતો બીજી સ્ત્રીએ પુત્રની ઈચ્છાથી શકસ્તુ આરાધન કર્યું હતું, તેટલે તેને પણ શકરના વરદાનથી ગર્ભ રહ્યો હતો સો વર્ષ પૂર થયા, એટલે તે સ્ત્રીએ માસના પિંડાને જન્મ આપ્યો, ત્યારે તે માસપિંડ જેઈ શિવનું ધ્યાન કરી તે વારવાર ઊંચેથી રડવા લાગી પછી શકર બ્રાહ્મણનું રૂપ ધરી તેની પાસે ગયા અને તેમણે પેલા માસપિંડના સાઠ હજાર વિભાગ કર્યા એટલે

* આ અધ્યાયમાં પચોતેર પ્રસંગોની જગતની ઉત્પત્તિ કહેવાયે. જેને સીલજગતથી મનુષ્ય યુદ્ધ વિનવાળો થાય છે.

તે બધા મોટા બળવાળા, પરાક્રમી અને ઉનાળાના બપોરના સૂર્યની ક્રાંતિનો તિસ્સકાર કરે તેવા (તેજસ્વી) શરીરવાળા પુત્રો થયા, પણ (પાછળથી વણે કાળે સગર રાજાના અશ્વમેધનો ધોડો શોધતા) તેઓ કપિલમુનિના શાપથી બળી ભસ્મ થયા તે વાત સાંભળી સગર રાજા રહી પડ્યો અને (આત્યંત શોકાતુર થઈ) ગીચ વનમાં જતો રહ્યો પછી (પોતાના એ સાક હજાર ભાઈઓનો ઉદ્ધાર કરવા) અસ મજસે ગંગાને લાવવા માટે તપ કર્યું હતું, પણ એક લાખ વર્ષ સુધી તપ કરી કાળના યોગે તે મરણ પામ્યો હતો અસમજસનો પુત્ર અશુભાન પણ ગંગાને લાવવા માટે એક લાખ વર્ષ સુધી તપ કરી કાળના યોગે મરી ગયો હતો તેનો પુત્ર ભગીરથ મહાભગ વદ્ભક્ત, ઉત્તમ બુદ્ધિવાળો, વૈષ્ણવ, વિષ્ણુનો ભક્ત, ગુણવાન તથા અજસમર હતો તેણે ગંગાને લાવવા એક લાખ વર્ષ સુધી તપ કરી ગ્રીષ્મઋતુના કરોડો સૂર્ય સમાન ક્રાંતિવાળા, બે ભુજવાળા, હાથમાં મુરલી ધારી, કિશોર વયના, ગોવાળ જેવા વેશવાળા, ગોપાલ સુદરીરૂપ, ભક્તો પર કૃપા કરવા રૂપને ધારણ કરનાર, સ્વેચ્છામય, પરબ્રહ્મ, આત્યંત પરિપૂર્ણ, બ્રહ્મા, વિષ્ણુ તથા શિવ આદિઓ અને મુનિગણોએ સ્તુતિ કરેલા, નિર્લેપ, સાક્ષીરૂપ, નિર્ગુણ, પ્રકૃતિથી પર, મદ હાસ્યથી પ્રસન્ન મુખવાળા, ભક્તો પર કૃપા કરનાર, અગ્નિશુદ્ધ વસ્ત્રો પહેરનાર અને રત્નોના દાગીનાથી શણગારેલા શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુના દર્શન કર્યા તેમના દર્શન કરી રાજા ભગીરથે વારંવાર પ્રણામ કરી તેમની સ્તુતિ કરી અને રોમાંચયુક્ત શરીરે સ્તવન કર્યા પછી પોતાના વશને તારનાર ઈચ્છિત વરદાન મેળવ્યું (કે) 'તારા પૂર્વજોનો ઉદ્ધાર કરવા હું તને ગંગા આપું છું' (એમ તેને વરદાન આપી શ્રીકૃષ્ણે ગંગાને આમ કહ્યું હતું)

શ્રીમગવાન બોલ્યા હે દેવેના ઈન્દ્રિ! સસ્વતીના શાપને લીધે તમે જાદવી ભરતખડમાં જાઓ અને મારી આત્મથી સગરના સર્વ પુત્રોને પવિત્ર કરો તમારા સ્પર્શવાળા વાયુથી પવિત્ર થશે, મારા જેવી મૂર્તિઓ ધારણ કરતા અને દિવ્ય સ્વભાવે હોવા તેઓ માત્ર ધામને પામશે વળી દરેક જન્મમાં

કરેલા કર્મોના ભોગોને ઉખેડી કાઢી સર્વ કાળ માટે નીરોગી રહી તેઓ માત્ર પાર્ષદો થશે, કારણ કે મનુષ્યોએ કરોડો જન્મથી જે પાપ કર્યું હોય, તે ભરતખડમાં ગંગાના વાયુના સ્પર્શથી નાશ પામે છે એમ વેદમાં સાબળાય છે વળી ગંગાદેવીના સ્પર્શથી તથા દર્શનથી તે (વાયુસ્પર્શ) કરતા દસગણુ પુણ્ય થાય છે, અને સામાન્ય દિવસે પણ (સંકપરહિત) માત્ર મુસળસ્નાન કરવાથી પણ સો કરોડ જન્મોનું પાપ નાશ પામે છે એમ વેદમાં સાબળાય છે બ્રહ્મ હત્યા વગેરે જે કોઈ પાપ જાણી જોઈને કર્યું હોય અને સપ્ત્યાપધ જન્મોમાં જે પાપ એકલા કર્યા હોય તે સધળા મનુષ્યોના પાપો (ગંગામાં) મુસળસ્નાન કરવાથી જ નાશ પામે છે પવિત્ર દિવસે ગંગાસ્નાન કરવાથી જે પુણ્ય થાય છે, તેને વેદો વર્ણવી શકતા નથી, માત્ર શાસ્ત્રાનુસાર તે થોડું જ ક્ષણ વેદો કહે છે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ તથા શિવ વગેરે દેવો પણ તે સમગ્ર પુણ્ય કહી શકતા નથી હે સુદરિ! સામાન્ય દિવસે પણ સંકપપૂર્વક (તમારામાં) સ્નાન કરવાથી જે ક્ષણ થાય છે, તેને તમે સાંભળો સંકપપૂર્વક સ્નાન કરવાથી (સામાન્ય) મુસળસ્નાન કરતા દસગણુ પુણ્ય થાય છે અને સૂર્યસંક્રાંતિના દિવસે સ્નાન કરવાથી તે કરતા નીસગણુ પુણ્ય થાય છે અમાવાસ્યાના દિવસે સ્નાન કરવાથી પણ તેટલું જ પુણ્ય થાય છે, દક્ષિણાયનના આરભના દિવસે (કર્કસંક્રાંતિમાં સૂર્યનો પ્રવેશ થાય ત્યારે) સ્નાન કરવાથી તે કરતા બેગણુ પુણ્ય થાય છે અને ઉત્તરવૃષણના આરભ સમયે (મકરસંક્રાંતિમાં સૂર્યનો પ્રવેશ થાય છે ત્યારે) સ્નાન કરવાથી તે કરતા દસગણુ પુણ્ય મનુષ્યોને થાય છે આતુર્ભીમની પૂનમે સ્નાન કરવાથી અનાંત ગણુ પુણ્ય થાય છે અને અક્ષયપન્મીના દિવસે સ્નાન કરવાથી પણ તેટલું જ પુણ્ય થાય છે એમ વેદમાં જણાવ્યું છે આ (ઉપર દર્શાવેલા) સમયોમાં સ્નાન કર્યા પછી દાન કરવું તે અસાધ્ય પુણ્ય ક્ષણે આપનાર છે અને સામાન્ય દિવસે સ્નાન કરવાથી જે પુણ્ય થાય, તેના કરતા સોગણુ પુણ્ય

— મુત્તસ્નાન એટલે સ્નાન નેમ ધિયાય તેમ બ્રહ્મન-પૂર્વકનું—સંકપપરહિત સ્નાન.

ગમીકિનારે દાન કરવાથી થાય છે મન્યતરની પહેલી તિથિઓ, યુગની પહેલી તિથિઓ, માઘ સુદિ સાતમે, ભીષ્માષ્ટમીઓ, અશોઢાષ્ટમીઓ અને રામનવમીઓ સ્નાન કરવાથી પણ તેટલું જ પુણ્ય થાય છે, પણ તમારી દશેરાની પહેલી તિથિઓ સ્નાન કરવાથી તે કરતા બેગણુ દુર્લભ પુણ્ય થાય છે દશહરાની દશમના દિવસે સ્નાન કરવાથી, યુગની પહેલી તિથિઓ સ્નાન કરવાથી જે કળ મળે છે, તેટલું કળ મળે છે ‘દશેરાને પડવે સ્નાન કરવાથી જેટલું પુણ્ય થાય છે, તે કરતા આઠગણુ વારુણીના દિવસે સ્નાન કરવાથી પુણ્ય થાય છે અને મહાવારુણીના દિવસે સ્નાન કરવાથી તો તેના કરતાં બે ગણુ પુણ્ય થાય છે મદ્રગ્રહણના સમયે સ્નાન કરવાથી સામાન્ય દિવસના સ્નાન કરતા કરોડગણુ પુણ્ય થાય છે સૂર્યગ્રહણના સમયે સ્નાન કરવાથી તેના કરતા દશગણુ પુણ્ય થાય છે અને અર્ધોદયકાળે સ્નાન કરવાથી તેના કરતા સોગણુ પુણ્ય થાય છે’ એમ તે બંને (ગંગા-ભગીરથ) આગળ કહી દેવાના ઈશ્વર શ્રીકૃષ્ણ બોલતા બંધ થયા, એટલે પોતાની ભક્તિથી તમેલી ડોકવાળા ગંગા તેમને કહેવા લાગ્યા

ગંગા બોલ્યા પ્રભો ! પ્રથમ થયેલા સરસ્વતીના શાપથી અને તમારી આશ્વાથી, રાજેન્દ્ર ભગીરથના તપથી પ્રેરણાને હમણા જ હું ભરતખંડમા જોકે જાઉં છું, પણ ત્યાં પાપી લોકો (મારામા સ્નાન કરી) હરકોઈ પાપો મને આપશે તે કયા ઉપાયથી નાશ પામશે તે તમે કહેા, તેમ જ હે દેવેશ્વર ! ભરતખંડમા મારી સ્થિતિ કેટલા કાળ સુધી રહેશે અને વિષ્ણુના તે પરમ પદને હું ક્યારે પામીશ ? હે સર્વના આત્મા ! હે સર્વનું પ્રભો ! મારી જે જે બીજી ઇચ્છાઓ છે, તે તે તમે જાણો જ છો, કેમ કે તમે બધું જાણનાર છો, તો તેના પણ ઉપાય કહેા

શ્રીભગવાન બોલ્યા ‘હે દેવાના ઈશ્વર ગંગા ! હું તમારી ઇચ્છા જાણુ છું, તમે પ્રવાહરૂપે થયા હશે, ત્યારે તમારો પતિ લવણસમુદ્ર થશે. તે સમુદ્ર મારા અશરૂપ છે અને તમે લક્ષ્મીસ્વરૂપ છો ચતુર રીતો ચતુર પુરુષ સાથેનો સમાગમ પૃથ્વી પર ગુણ

કારી ગણાય છે ભરતખંડમા સરસ્વતી વગેરે જેટલી નદીઓ છે, તેઓમા લવણસમુદ્રને સંલોગકર્ત્રમા તમે જ મુખ્ય થશો હે દેવાના ઈશ્વર ! સરસ્વતીના શાપને લીધે આજથી મારી કલિયુગના પાંચ હજાર વર્ષ સુધી તમારી પૃથ્વી પર સ્થિતિ રહેશે હે દેવ ! તમે રસિક હોઈ નિત્ય એકાતમા રસિક પુરુષોમા મેઘ સમુદ્રની સાથે રતિક્રીડા કરશો ભરતખંડમા રહેલા સર્વ મનુષ્યો ભગીરથો કરેલા તમારા સ્તોત્રથી તમો સ્તવરો અને ભક્તિથી પૂજારો જે મનુષ્ય કલ્પશાખા માં કહેલા તમારા ધ્યાનથી કાયમ તમારા ધ્યાન કરે તમને પૂજારો, સ્તવરો અને નમરો, તે અશ્વમેધ કળ પામશે જે મનુષ્ય સેકંડો યોગ્ય દૂરથી પણ ‘ગંગા, ગંગા’ એમ બોલશે, તે સર્વ પાપોથી છૂટી જઈ વિષ્ણુલોકમા જશે હજારો પાપીઓના સ્નાનથી તમને જે પાપ લાગુ થશે, તે મૂળ પ્રકૃતિ—ભુવનેશ્વરી ના ભક્તના સ્પર્શથી જ નાશ પામશે હજારો પાપી ઓના મુઠદાનો સ્પર્શ થવાથી તમારામા જે પાપ લાગુ થશે, તે ભુવનેશ્વરીના મંત્રની ઉપાસના કરનાર ભક્તના સ્નાનથી નાશ પામશે હે કયાણિ ! (ત્યાં ભુવનેશ્વરીના ભક્તો વસતા હશે,) ત્યાં જ તમે સરસ્વતી વગેરે કોઈ નદીઓની સાથે રહેશો અને પાપનો ત્યાગ કરશો ત્યાં ભગવતી ભુવનેશ્વરીના ગુણોનું દીર્ઘતં થાય છે, તે સ્થળ તરત જ તીર્થરૂપ થાય છે, જેથી તે સ્થળના રજકણોનો પણ માત્ર સ્પર્શ થવાથી જ પાપી પવિત્ર થાય છે એટલું જ નહિ, પણ તે સ્થળના જેટલા રજકણોનો સ્પર્શ કર્યો હોય, તેટલા વર્ષો સુધી તે અવશ્ય દેવીના લોકમા વસે છે જે મનુષ્યો મારા નામરમરણપૂર્વક અને જ્ઞાનાર્થક તમારામા પ્રાણનો ત્યાગ કરશે, તેઓ વિવશ્ચના પદને પામશે અને ત્યાં લાખા કાળ સુધી વિષ્ણુના ઉત્તમ પાર્ષદો થશે એટલું જ નહિ, પણ તેઓ પ્રાકૃતિક પ્રલયને જોશે અને જે મુખ્ય પુષ્કળ પુણ્યથી તમારામા મરણ પામેલા તેમના શબને તમારામા નાખશે, તે પણ વૈકુઠમા જશે અને ત્યાં (બ્રહ્માના) દિવસની સ્થિતિ સુધી તેની સ્થિતિ થશે, અને જેના શબની તમારામા સ્થિતિ થશે તેને પણ અનંક દેવો આપી તેના કર્મો ભોગવાવીને હું મારા સારૂં આપીશ

— જામ કવિ નૃસિંહે છે, કે પૃથ્વી પર થાય પતિ ભ્રમરુથે, એ હું હરમંદી પૂજી સકી નથી, તે જનુ તમે કહે.

અને મારો પાર્ષદ કરીશ અગ્નિની પણ તમારા જળનો સ્પર્શ કરી જે પ્રાણત્યાગ કરશે, તો તેને પણ હું મારા સમાન લોક આપીશ અને મારો પાર્ષદ કરીશ જે મનુષ્ય બીજે સ્થળે પણ (જેવા-તેવા) તમારા નામસ્મરણપૂર્વક પ્રાણ ત્યજશે, તેને યજ્ઞદાની ઉંમર સુધી હું મારા સમાન લોક આપીશ, પણ જેણે (ભક્તિથી) તમારા નામસ્મરણપૂર્વક બીજે સ્થળે પ્રાણ ત્યજ્યા હશે, તેને હું અસાખ્ય પ્રાકૃતિક પ્રલય સુધી મારા સાક્ષ્ય આપીશ એટલું જ નહિ, પણ તે મનુષ્ય ઉત્તમ માણેકથી બનાવેલા વિમાનમા બેસી મારા પાર્ષદ સાથે તરત જ ગોલોકનો પામશે અને અવશ્ય મારા જેવો થશે જેઓ મારા (ગોપાળ-સુદરીતા) મંત્રની ઉપાસના કરે છે અને કાંઈમ મારા નેવેહ જમે છે, તેઓનું તો તીર્થમા કે અનીર્થમા પણ મરણ થવામા કંઈ જ ફરક નથી, કેમ કે તેવો મારો ભક્ત તો (આપોઆપ જ પવિત્ર હોઈ) લીલા-માત્રમા ત્રણ જગતને પવિત્ર કરવા સમર્થ છે એવા મારા ભક્તો ઉત્તમ માણેકથી બનેલા વિમાનમા બેસી ગોલોકનો પામે છે એટલું જ નહિ, પણ એમના જે સગાસબથી મારા ભક્ત હોય છે, તેઓ તથા તેમના પશુઓ વગેરે પણ રત્નોમા વિમાનમા બેસી અતિ દુર્લભ ગોલોકનો પામે છે હે સતિ! જ્ઞાનને લીધે જીવન્મુક્ત થયેલા જ્ઞાનીઓ જ્યાં જ્યાં મરે છે, ત્યાં ત્યાં મારી ભક્તિના સામીપ્યથી જ તેઓ પવિત્ર થયા હોય છે ' (એટલે તેઓ માટે કંઈ જ વિશેષ નથી, એમ ગગને કહી વિષ્ણુ ભગવાને ભગીરથને કહ્યું, કે) 'હવે આ ગગની તમે ભક્તિથી સ્તુતિ કરો અને પૂજા કરો' પછી ભગીરથે કૌયુમી નામની વેદશાખામા કહેલ ધ્યાનપૂંકિ સ્તોત્રથી વારંવાર તે ગગની સ્તુતિ કરી અને ભક્તિથી પૂજા કરી પછી ભગીરથ તથા ગગાએ ઈશ્વર શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માને પ્રણામ કર્યા અને પછી તે ભગવાન ત્યાંથી અદૃશ્ય થયા હતા

નારદે પૂછું હે વેદવેદાઓમા શ્રેષ્ઠ! કયા ધ્યાનથી, કયા સ્તોત્રથી અને કયા પૂજાક્રમથી સજ્જ ભગીરથે ગગની પૂજા કરી હતી તે કહો

શ્રી નારાયણ બોલ્યા સ્નાન કરે ધોયેલા બે

વસો પહેરી, નિત્યક્રિયા કરીને સાવધાન થયેલા મનુષ્યે ભક્તિપૂર્વક ગણપતિ, સૂર્ય, અગ્નિ, વિષ્ણુ શકર તથા દુર્ગા—આ છ દેવોનું પૂજન કરવું, કેમ કે એ દેવોનું પૂજન કરીને મનુષ્ય (બીજી મુખ્ય) પૂજનનો અધિષ્ઠારી થઈ શકે છે વિદ્વનોના નાશ માટે ગણેશનું, આરોગ્ય માટે સૂર્યનું, પવિત્રતા માટે અગ્નિનું, લક્ષ્મી માટે વિષ્ણુનું, જ્ઞાન માટે શકરનું અને મુક્તિની સિદ્ધિ માટે દુર્ગાદેવીનું પૂજન મનુષ્યે કરવું જોઈએ. માટે એ છયે દેવોનું પૂજન કરી વિદ્વાન મનુષ્ય સર્વ કંઈ પામે છે—નહિ તો વિપરીત ક્ષણ મળે છે. હે નારદ! ભગીરથે આવા ધ્યાનથી ગગાનું ધ્યાન કર્યું હતું તે સાબળો ૧-૭૧

સંપૂર્ણતોલ્લમેત્ પ્રાણો વિપરીતમનોડ્યથા ।

દધ્યાવનેન ધ્યાનેન તત્ત્વજ્ઞાન મૃણુ નારદ ॥૭૫॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમ્ભાષ્યપુરુષામ નવમ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૧૧ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૨ મો*

ગંગાનું ધ્યાન-સ્તોત્ર વગેરે

મીનાવયળ ઉઠાવ

ધ્યાનં ચ કવચશાલોક્તં સર્વપાપમળાશનમ્ ।

શ્વેતપદ્મચયર્ણમા ગન્તા પાપમળાશિનીમ્ ॥ ૧ ॥

શ્રીનારાયણ બોલ્યા સર્વ પાપોનો નાશ કર-

નારુ ગગાનું ધ્યાન કવચશાખામા કહ્યું છે, કે 'ધોળા કમળના વર્ણ જેવી કાંતિવાળા, પાપનો નાશ કરનારા, શ્રીકૃષ્ણના શરીરથી ઉત્પન્ન થયેલા, શ્રીકૃષ્ણ સમાન, ઉત્તમ સતી, અમિશુદ્ધ વસો ધારણ કરનારા, રત્નોના શણગારથી શણગારેલા, શરદ ઋતુના સેકડો પૂર્ણ ચંદ્રોના જેવી ઉજ્જ્વળ રોશા ધારણ કરતા, સર્વશ્રેષ્ઠ, મદ હાસ્યથી પ્રસન્ન મુખવાળા, નિરંતર સ્થિર યૌવન વાળા, નારાયણને પ્રિય, શાન્ત, નારાયણના સીમાઅવવાળા, માલતીની માળાથી ગુથેલા કેશપાશ ધારણ કરતા, ચંદનના આદલાઓ સહિત સુદર સિંદૂરનો આદલા ધારણ કરતા, અનેક ચિત્રો સહિત કસ્તૂરીની અર્ચાને

* ના અધ્યાયમાં ચંદાદૃષ્ટાના આ માથી ઉત્પન્ન થયેલા ગંગા પ્રથમ ગો-કર્મથી ઉત્પન્ન થઈ, એ કથા અગમ્યઅર્થથી અધિકૃત છે કહેવાયે.

ગાલ પર ધારણુ કરતા, પાકા ધિલોડનો તિસ્કાર કરતા ઉતામ હોઠને ધારણુ કરતા, મોતીઓની પકિતની ક્રિતિને હરી લેતી દાતની પકિતથી મનને આનંદ પમાડતા, સુંદર મુખ, નેત્રો તથા કટાક્ષોવાળા, મનોહર કહણુ ખીલા જેવા બે સ્તનને ધારણુ કરતા, મોટી કેટલા પાછલા ભાગવાળા, કઠિન કેળતા સ્તભોને નિંદતી બે સાથળોની શોભાવાળા, સ્થળકમળની ક્રાંતિ હરી લેતા બંને ચરણુ સુધી વચ્ચોવાળા, સ્તનોની પાટુકા ધારણુ કરતા, કેસરથી અર્ચેલા અને અજતો લગાવેલા બંને ચરણોવાળા, દેવોના-ઇંદ્રોના મુકુટ પર શ્વેલા, કપવત્કોના પુષ્પોના સ્સના કણ્ણોથી લાલ ચરણોવાળા, દેવો, સિદ્ધો તથા મુનીન્દ્રોએ સદા અર્પણુ કરેલ અર્ધ્યયુક્ત ચરણોવાળા, તપસ્વીઓના મસ્તકોરૂપી ભમરાઓની પકિતથી યુક્ત ચરણોવાળા, મુમુક્ષુઓને મુકિત આપનાર તથા કામીઓને સર્વ ભોગો આપનાર ચરણોવાળા, સર્વોત્તમ, સર્વોચ્ચ વરદાન આપનારા, ભકતો પર કૃપા કરનારા તથા શ્રીવિષ્ણુપદ આપનારા સતી વિષ્ણુપદી ગંગાજીને હું ભજુ છું ' આવા ધ્યાનથી પરમ પવિત્ર ગંગાનું ધ્યાન કરી, હે નારદ! આસન, પાદ, અર્ચો, સ્નાનચૂર્ણ, વિનેષન, ધૂપ, દીપ, નૈવેદ્ય, તામ્બૂલ, શીતળ જળ, વન્ન, આભાપણુ, પુષ્પ, ચંદન આચમન અને મનોહર શય્યા—આ સોળ ઉપચારો અર્પણુ કરી ભકિતથી પૂજન કરવું અને બે હાથ જોડી સ્તુતિ કરીને પ્રણામ કરવા એમ પૂજા કરીને મનુષ્ય શાશ્વ મેધુ ક્ષ પામે છે

નારદે કહ્યું 'હે દેવોના ઈશ્વર! હે લક્ષ્મીના પતિ! હે જગતના સ્વામિ! હે વિષ્ણુ! પાપોનો નાશ કરનાર અને પુણ્યકારક ગંગાસ્તોત્ર સાંભળવા હું ઈચ્છુ છું

શ્રીનારાયણુ બોલ્યા હે નારદ! પાપનો નાશ કરનાર અને પુણ્યકારક ગંગાસ્તોત્ર હું કહુ છું, તે સાંભળો ગિવના રાગીતથી મોહ પામેલા, ગીરૂષ્ણના ગગધી જન્મેલા અને રાધાના અગગસથી યુક્ત ગંગાને હું પ્રણામ કરુ છું સૃષ્ટિના આદિ કાળે ગોલોકમા રાસમંડળ વિષે શકરની સમીપ જન્મેલા ગંગાને હું પ્રણામ કરુ છું ક્રાંતિકી પૂતમે ગોપ—ગોપીઓથી

વ્યાસ પવિત્ર સધામહોત્સવમા જન્મેલા ગંગાને હું પ્રણામ કરુ છું કરોડ યોજન વિસ્તારવાળા અને લાખાઈમા તેથી લાખોગણા હોઈ ગોલોકને વીંટાઈ વળેલા ગંગાને હું પ્રણામ કરુ છું સાઠ લાખ યોજન વિસ્તારવાળા અને લાખાઈમા તેથી ચારગણા હોઈ વૈકુંઠમા વીંટાઈ વળેલા ગંગાને હું પ્રણામ કરુ છું ત્રીસ લાખ યોજન વિસ્તારવાળા અને લાખાઈમા તેથી પાચગણા હોઈ બ્રહ્મલોકને જે વીંટાઈ વળ્યા છે, તે ગંગાને હું પ્રણામ કરુ છું ત્રીસ લાખ યોજન વિસ્તારવાળા અને લાખાઈમા તેથી સાતગણા હોઈ ધ્રુવલોકમા જે વીંટાઈ વળ્યા છે, તે ગંગાને હું પ્રણામ કરુ છું લાખ યોજન વિસ્તારવાળા અને લાખાઈમા તેથી સાતગણા હોઈ ધ્રુવલોકમા જે વીંટાઈ વળ્યા છે, તે ગંગાને હું પ્રણામ કરુ છું લાખ યોજન વિસ્તારવાળા અને લાખાઈમા તેથી પાચગણા હોઈ ચંદ્રલોકમા જે વીંટાઈ વળ્યા છે, તે ગંગાને હું પ્રણામ કરુ છું સાઠ હજાર યોજન વિસ્તારવાળા અને લાખાઈમા તેથી દશગણા જે સૂર્યલોકમા વીંટાઈ વળ્યા છે, તે ગંગાને હું પ્રણામ કરુ છું લાખ યોજન વિસ્તારવાળા અને લાખાઈમા તેથી પાચગણા જે તપોલોકમા વીંટાઈ વળ્યા છે, તે ગંગાને હું પ્રણામ કરુ છું હજાર યોજન વિસ્તારવાળા અને લાખાઈમા તેથી દસગણા જે જનલોકમા વીંટાઈ વળ્યા છે, તે ગંગાને હું પ્રણામ કરુ છું દસ યોજન વિસ્તારવાળા અને લાખાઈમા તેથી પાચગણા જે મહલોકમા વીંટાઈ વળ્યા છે, તે ગંગાને હું પ્રણામ કરુ છું હજાર યોજન વિસ્તારવાળા અને લાખાઈમા તેથી સો ગણા જે દેલાસમા વીંટાઈ વળ્યા છે, તે ગંગાને હું પ્રણામ કરુ છું સો યોજન વિસ્તારવાળા અને લાખાઈમા તેથી દસગણા જે મહાકિની ઇંદ્રલોકમા વીંટાઈ વળ્યા છે, તે ગંગાને હું પ્રણામ કરુ છું પાતાલમા દસ યોજન વિસ્તારવાળા અને લાખાઈમા તેથી દસગણા જે ભોગવતી નામે છે, તે ગંગાને હું પ્રણામ કરુ છું પૃથ્વી પર માત્ર એક ક્ષેત્ર વિસ્તારવાળા અને કોઈ કોઈ સ્થળે ફીણુ થયેલા જે અલકનાદ કહેવાય છે, તે ગંગાને હું પ્રણામ કરુ છું સત્યુગમા જે દુધ જેવા વર્ણવાળા, ત્રેતાયુગમા ચંદ્ર જેવા વર્ણવાળા અને દ્વાપરયુગમા

ચાદન જેવી ક્રિતિવાળા જે હોય છે, તે ગંગાને હું પ્રણામ કરું છું કસિયુગમા જળ જેવા વર્ણવાળા જે (ભરતખંડ સિવાય) ખીજી પૃથ્વી પર દુર્લભ છે અને સ્વર્ગમા જે કાયમ દૂધ જેવા વર્ણવાળા છે, તે ગંગાને હું પ્રણામ કરું છું, જેમના જળના (એક જ) કણનો સ્પર્શ થતા જે પાપીઓને જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે અને કરોડો જન્મોથી એકલા કરેલા બ્રહ્મહત્યા વગેરે પાપો બળી જાય છે 'હે નારદ! એમ ગંગાસ્તોત્ર ના એકવીસ શ્લોકો કહ્યા જે મનુષ્ય દેવોના ઈશ્વરી ગંગાનું ભક્તિથી પૂજન કરી પાપનો નાશ કરનાર અને પુણ્યના જીવનરૂપ હોઈ ઉત્તમ આ સ્તોત્રનો નિત્ય પાઠ કરે છે, તે નિત્ય અશ્વમેધનું કૃણ પામે છે એમા સશય નથી (આ સ્તોત્રનો પાઠ કરવાથી) પુત્ર વિનાનો પુત્ર પામે, સ્ત્રી વિનાનો સ્ત્રી પામે, રોગી રોગથી મુક્ત થાય અને બધાયેલો બધનથી અવશ્ય છૂટે છે અસ્પષ્ટ કીર્તિવાળો મૂર્ખ હોય તે પણ ઉત્તમ યશવાળો પઠિત થાય વળી જે મનુષ્ય પ્રાતઃકાળ મા ઊઠી આ શુભ ગંગાસ્તોત્રનો પાઠ કરે છે, તેને જે દૃષ્ટ સ્વપ્ન આવ્યું હોય તોપણ તે શુભ થાય છે અને ગંગાના સ્નાનનું કૃણ પામે છે

શ્રીનારાયણ બોલ્યા ઉપર કહેલા સ્તોત્રથી ગંગાની સ્તુતિ કરીને ભગીરથ તેને સાથે લઈ જ્યા સગરના પુત્રો નારા પામ્યા હતા ત્યા ગયો હતો એટલે તરત જ ગંગાના સ્પર્શવાળા વાયુથી પવિન થઈ તેઓ વૈકુંઠમા ગયા હતા એમ ગંગાને ભગીરથે (પૃથ્વી પર) આણી હતી, તેથી તે 'ભાગીરથી' કહેવાય છે. આમ ગંગાનું સર્વ ઉત્તમ આખ્યાન કહ્યું, જે પુણ્યદાયી, મોક્ષ આપનાર તથા સ્મરરૂપ છે હવે બીજું વધારે શું સાંભળવા તમે ઈચ્છો છો?

નારદે પૂછ્યું જગતને પવિન કરનાર ગંગા કયે સ્થળે, કયા પ્રકારે ત્રિપદગા (ત્રણ ભાગે) વહેતા) થયા છે, તે સર્વ હે પ્રભો! તમે મને કહો વળી જે જે લોકો ત્યા રહે છે, તે તે લોકોએ તેવું કયું ઉત્તમ કર્મ કર્યું હશે, એ સર્વ વિસ્તારથી કહેવા તમે ગોચરો

શ્રીનારાયણ બોલ્યા 'કીર્તિંકી પૂનમના દિવસે (ગોવોદમા) સંધાનો ઉત્તમ મહોત્સવ કરાય છે તેમા એક મમમે સંધાની પૂજન કરી શ્રીકૃષ્ણ સસમજળમા

રહ્યા હતા અને શ્રીકૃષ્ણે પૂજેલા તે સંધાનું પૂજન કરી હર્ષ પામેલા મનવાળા બ્રહ્માદિ સર્વ દેવો તથા સૌનાક આદિ ઋષિઓ પણ ત્યા ઊભા હતા, એ સમયે શ્રીકૃષ્ણ સમધી સંગીતશાસ્ત્રના આધિષ્ઠાની સરસ્વતી વીણા સાથે સુદર તાલથી મનોહર રીતે ગાવા લાગ્યા, ત્યારે પ્રસન્ન થઈ બ્રહ્માએ તે સરસ્વતીને ઉત્તમ માણેકનો હાર આપ્યો શિવે સર્વ મણિઓમા ઉત્તમ હોઈ બ્રહ્માડેમા દુર્લભ મણિ આપ્યો, શ્રીકૃષ્ણે સર્વ સ્તનોથી શ્રેષ્ઠ ઉત્તમ ક્રૌંસ્તુભમણિ આપ્યો, રાધિકાએ અમૂલ્ય સ્તનોની રચનાવાળો શ્રેષ્ઠ હાર આપ્યો ભગવાન શ્રીનારાયણે મનોહર માળા આપી લક્ષ્મીએ અમૂલ્ય સ્તનોથી જડેલું સોનાનું કુડળ આપ્યું વિષ્ણુ માયા ભગવતી મૂળપ્રકૃતિ, નારાયણી તથા ઈશાના કહેવાતા દુર્ગાદેવીએ આતિ દુર્લભ પરમાત્માની ભક્તિ આપી ધર્મે ધર્મબુદ્ધિ તથા સસારમા મોઢે યશ આપ્યો અગ્નિએ પોતાનામા શુદ્ધ કરેલું વસ્ત્ર આપ્યું અને વાયુએ મણિના ઝાંઝરે આપ્યા એ વેળા બ્રહ્માએ વારંવાર પ્રેરેલા શકર રાસેલાસવાળું શ્રી કૃષ્ણનું સંગીત ગાવા લાગ્યા ત્યારે સર્વ દેવો ચિનમા ચીતરેલી પૂતળીઓની પેઠે મોઢા પામ્યા પછી મહાકંઠે ભાતમા આવી તેઓએ સસમજળમા સર્વ સ્થળને જળથી વ્યાપ્ત અને સંધાકૃષ્ણરહિત જ્નેધું પછી સર્વ ગોવાળો, ગોપીઓ, દેવો તથા બ્રાહ્મણો આતિ ઉચ્ચ સ્વરે રડવા લાગ્યા, ત્યારે બ્રહ્માએ ધ્યાનથી સર્વ જાણી લીધું કે 'સંધા સહિત શ્રીકૃષ્ણ સ્મરરૂપ થઈ ગયા છે અને (લોકોનો ઉદ્ધાર કરવા) શ્રેષ્ઠ તીર્થરૂપ થયા છે પછી બ્રહ્મા આદિ સર્વ પરમેશ્વરની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા કે 'હે પ્રભો! પોતાની ભૂર્તિના અમને દર્શન આપો અને એ જ ઈચ્છિત તમે અમને આપો 'એવામા તે સ્થળે શરીર વગરની (આત્મા)-વાણી થઈ અને અત્યંત સ્પષ્ટ તથા અધુરતાવાળી તે વાણીને બધાએ સાંભળી, કે, 'માત્ર તથા આ સંધાના દેહથી તમારે શું કામ છે? મારા મનથી પવિન થયેલા સર્વ મનુષ્યો, મનુષ્યો તથા વૈષ્ણવગુનિઓ મારા દર્શન કરવા માત્ર સ્થાનોમા આવશે હે મોટા દેવો! જો તમે મારી ભૂર્તિને અત્યંત સ્પષ્ટ જ્નેવા ઈચ્છતા હો, તો શકર માત્ર આ વાક્યનું પાલન

કરે અને હે બ્રહ્મા ! તમે પોતે જગતના ગુરુ શકરને
વેદોના અગ્રણ્ય, અતિ મનોહર, સર્વ ઇષ્ટ કૃણ આપ
નાર, અપૂર્વ મનોના સમૂહોથી યુક્ત અને સ્તોનો,
ધ્યાનના સમૂહો તથા પૂજાવિધિના ક્રમોવાળુ સર્વોત્તમ
('સાત્વત તપ' નામનું) એક શાસ્ત્ર રચવાની આજ્ઞા
કરો અને મારા મનો, કવચો તથા સ્તોત્રોથી યુક્ત
શાસ્ત્રને ક્ષણભંગી એવા પ્રકારે ગુપ્ત ગમ્પો કે જેથી
(મારી ઉપાસનાના મનો મેળવવા મુશ્કેલ થતા)
લોકો મારાથી વિમુખ થાય હજીતે તથા સેકંડોમા
માત્ર એકાદે જ મનુષ્ય મારા મનોનો ભલે ઉપાસક
થાય, પણ (હું કહું છું તેમ તે શાસ્ત્ર સ્વીકારે) તેને
ને ગુપ્ત રાખવામા નહિ આવે, તો મારા મનોથી
પ્રવિત્ર થઈ સર્વ લોકો મારા પદને પામશે, અને
બધાય જે ગોલોકવાસી થશે, તો બ્રહ્માનું સર્વ બ્રહ્માડ
(ઉન્નત થતા) નિષ્કેળ થશે દરેક સુધિમા સારિત્વક
આદિ ભેદથી પાંચ પ્રકારના મનુષ્યો ઉત્પન્ન કરવા
યોગ્ય છે જેથી તેમના કેટલાક પૃથ્વી પર રહે અને
કેટલાક (જુદા જુદા) સ્વર્ગમા રહે આ મારુ
વચન પામવાને મહાદેવ દેવોની સભામા અતિદૃઢ
પ્રતિજ્ઞા જે કરે, તો તરત જ મારી મૂર્તિના દર્શન
થશે ' એમ આમશામા કહી સનાતન ભગવાન
શ્રીકૃષ્ણ જોલતા બધ થયા તે સાબળી જગતના
સ્થાપક બ્રહ્માએ હર્ષથી શકરને તેમ કહ્યા કહ્યું એટલે
શાંતિઓમા શેષ હોઈ જ્ઞાનતા ઈશ્વર શકર બ્રહ્માનું
વચન સાબળી હાથમા ગંગાજળ લઈ સોગદપૂર્વક
આવી પ્રતિજ્ઞા કરી કે, ' વિષ્ણુમાયાના મનોના સમૂહથી
યુક્ત અને વેદોના સારરૂપ ઉત્તમ શાસ્ત્ર હું સ્વીકાર
જે મનુષ્ય પોતાની પ્રતિજ્ઞા પામવા (આ રીતે)
ગંગાજળનો સ્પર્શ કરી પત્નીથી જે તે ખોટું જોલશે,
તો બ્રહ્માનું જ્ઞાન ન્યા સુધી રહે છે, ત્યા સુધી તે
કાલસૂત્ર નામના નરકમા જશે ' હે નારદ ! ગોલોકમા
દેવોની મન્ના વસ્ત્રો રાકે એમ કહ્યું, એટલે ચંદ્રા
સંપિત શ્રીકૃષ્ણ ત્યા પ્રગટ થયા પછી તેમને જોઈ
અત્યંત હર્ષ પામે એ દેસ પુરુષોત્તમની સ્તુતિ કર્યા
લાગ્યા અને પન્માનાદથી પૂર્ણ થઈ ફરી ઉત્તર
કર્યા લાગ્યા પત્ની કે યક કાગે ભગવાન તારે મુક્તિ મે
પ્રકાર કરજુ ' સાત્વત તપ' નામનું શાસ્ત્ર રચ્યું

એમ અત્યંત દુર્લભ અને સારી રીતે ગુપ્ત સમ્પદ
યોગ્ય સર્વ વૃત્તાત તમને કહ્યું તે જ શ્રીકૃષ્ણ
(મહાદેવના સંગીતથી રસરૂપ બની) ગોલોકમા
ઉત્પન્ન થયેલી ગંગારૂપ થયા છે, એમ રાધા કૃષ્ણના
અગમી જન્મેલી હોઈ ભોગ તથા મોક્ષરૂપ ફળો
આપતી તે ગંગાને શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માએ કેર કેર
સ્થાપી છે, જેથી શ્રીકૃષ્ણસ્વરૂપ હોઈ સર્વશ્રેષ્ઠ તે
ગંગા સર્વ બ્રહ્માકેમા પૂર્ણ છે ' ૧-૭૯

રાધાદૃષ્ટાન્નસમૂના મુક્તિમુક્તિફલપ્રદા ।
સ્થાને સ્થાને સ્થાપિતા સા કુળેન પરમાત્મા ॥
કૃષ્ણસ્વરૂપા પરમા સર્વવ્રજાણ્ડપૂજિતા ॥૫૧॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા નવમ સ્કંધ
વિષે અધ્યાય ૧૨ માં તમામ

અધ્યાય ૧૩ મો⁺

ગંગાનું વૃત્તાત (ચાલુ)

નારદ ઉવાચ

કલે પશ્ચલદ્વાન્દે સમતીતે સુરેશ્વર ।

ક ગતા સા મહાભાગ તન્મે ક્યાપ્યાનુમદંહિ ॥૧॥

નારદે પૂછ્યું હે દેવોતા ઈશ્વર ! કલિયુગના
પાંચ હઝાર વર્ષો જશે, ત્યારે તે ગંગા ક્યા જશે
હે મહાભાગ ! તે મને કહેવા તમે યોગ્ય છે

શ્રીનારાયણ જોલ્યા ઈશ્વરની હિંદુઓ મને
સ્વતીનો શાપ થવાને લીધે ભરતખંડમા આવશે
ગંગા ફરી શાપના આતે વૈકુંઠમા જ જશે હે નારદ !
સરસ્વતી પણ (શાપના આતે) ભરતખંડ છોડી
વૈકુંઠમા જશે અને પદ્માવતી નદીરૂપ થયેલા લક્ષ્મી
તથા ગંગા પણ તે જ પ્રમાણે વૈકુંઠમા જશે હે
નારદ ! ગંગા, સરસ્વતી અને લક્ષ્મી આ મારે વિષ્ણુની
સ્ત્રીઓ છે અને તુલસી સંપિત ચાર સ્ત્રીઓ વેદમા
કહી છે

નારદે પૂછ્યું હે મુનિગોષ્ઠ ! ક્યા ઉપાયની તે
નગાદેવી વિષ્ણુના ચરણકમળથી ઉત્પન્ન થયા હતા,
બ્રહ્માના કમ્બરૂપમા કેરી રીતે સ્થા, ગિવ મે પ્રિયા
કેમ થયા અને નારાયણ મે પ્રિયા કેમ થયા ? કહો !

+ આ અધ્યાયમાં એકાદેને છાંદસ આત્મનો ના
નારાયણની પ્રિયા થઈ, એ ક્યા વિસ્તારથી કહેયે.

ક્યા પ્રકારે એ થયું તે મને કહેવા તમે યોગ્ય છો
 શ્રીનારાયણે બોલ્યા પૂર્વે ગોલોકમાં જે સ્થ
 રૂપ ગંગા થયા હતા, તે તો સંધાકૃષ્ણના અગતી જ
 ઉત્પન્ન થયેલા હોઈ તેમના અશરૂપ છે, તેથી
 તેમના સ્વરૂપ જ ગણાય છે, એ સ્વરૂપ(જળ)ના
 આધિષ્ઠાત્રી જે દેવી છે, તે રૂપથી પૃથ્વી પર અનુપમ
 હોઈ નવા યોવનવાળા, સર્વ શણગારોથી શણગારેલા,
 શરદન્તુતા ખપોર વખતના કમળ જેવા મુખવાળા,
 મદહસ્ય સહિત, આતિ મનોહર તપેલા સોનાના વર્ણ
 જેવી કાંતિવાળા, શરદન્તુતા ચદ્ર સમાન પ્રભાવવાળા,
 ચળકતી કાંતિવાળા, અત્યંત ઉત્તમ અને સ્નેહયુક્ત,
 શુદ્ધ સત્વગુણસ્વરૂપ, આતિ પુષ્ટ અને કઠણ કેંડના
 પાછલા ભાગવાળા, ઉત્તમ એ ભાગો સાથે બધ
 બેસતા વસ્ત્રવાળા, પુષ્ટ, ઊંચા, આતિ કઠિન અને
 ખસાખસ ગોળ બે સ્તનને ધારણ કરતા, આતિ સુદર
 નેત્રોવાળા, સુદર કટાક્ષોવાળા, અત્યંત વાકો અને
 માલતીની માળાથી ગૂથેલા સુદર કેશપાશ ધારણ
 કરતા, ચંદનના આદલાઓ સહિત મનોહર સિદ્ધરનો
 આદલો ધારણ કરતા, કસ્તૂરીની અર્ચાવાળા અને
 સુદર બે ગાલવાળા, ખપોરિયાતા પુષ્પ જેવા આકારનો
 સુદર નીચલો હોઠ ધારણ કરતા, પાકા દાડમના બી
 જેવી દાંતની પકિતથી ઉજ્જવળ અને નેકાવાળા બે
 અગ્નિશુદ્ધ વસ્ત્રોને ધારણ કરે છે તે દેવી (પ્રથમ
 તે સ્વમાથી નીકળીને) કામનાયુક્ત હોઈ ઘણા શરમાઈ
 ને શ્રીકૃષ્ણ પાસે ઊભા હતા અને વસ્ત્રોથી મુખ
 ઢાકીને પલકારા વિનાના બેય નેત્રો વડે શ્રીકૃષ્ણના
 મુખને ચોકધારા આનંદથી જોઈ રહ્યા હતા, કેમ કે
 હર્ષથી પ્રકુલ મુખકમળવાળા તે દેવી શ્રીકૃષ્ણનો
 નવો સમાગમ ઇચ્છતા હતા અને પ્રભુના રૂપથી
 મોહિત થઈ રોમાંચિત શરીરવાળા થયા હતા એવામા
 ત્યા રહેલા સધાજી, ત્રીસ કરોડ ગોપીઓથી યુક્ત
 અને કરોડો ચદ્ર સમાન કાંતિવાળા હોઈ કોપથી
 લાલ-નોળ મુખવાળા તથા લાલ કમળ જેવા નેત્રો
 વાળા થયા પીળા ચપાના પુષ્પના જેવી કાંતિવાળા,
 મોટા હાથીની પેઠે ધીમા ધીમા ચાલતા, અમૂલ્ય
 સ્ત્રનોથી બનાવેલા અનેક જાતના શણગારોથી શણ
 ગારેલા, અમૂલ્ય સ્ત્રનોથી જડેલા હોઈ અમૂલ્ય તથા

અગ્નિમા જ શુદ્ધ થઈ શકે એવા નેકાવાળા બે પીળા
 વસ્ત્રો ધારણ કરતા અને સ્થળકમળની શોભાને હરી
 લેનાર, કોમળ, સારી રીતે રંગેલ તથા શ્રીકૃષ્ણે અર્પણ
 કરેલ અર્ધવાળા ચરણકમળને મૂકતા એ સંધા
 ઉત્તમ માણેકથી બનાવેલા વિમાનમાથી ઊતરી ઋષિઓ
 દ્વારા ધોળા ચામરોના વાયુથી સેવાતા, ચંદનયુક્ત
 કસ્તૂરીના આદલાઓ સાથે હોઈ પ્રદીપ્ત દીપની કાંતિ
 જેવા આકારવાળા સુશોભિત સિદ્ધરના આદલાને લલા
 ટમા સે યાત્રી નીચેના ઉજ્જવળ ભાગમા ધારણ કરતા,
 કપવૃક્ષના પુષ્પોની માળા સહિત અત્યંત સુદર
 વાકો કેશપાશ કપાવતા અને અત્યંત સુદર રંગવાળા
 હોઠને ચીપથી ફરકાવતા, શ્રીકૃષ્ણની પાસ જઈ
 ઉત્તમ સ્ત્રનોના સિંહાસન પર બેઠા એ વેળા તે વિષ્ણુ-
 પ્રિયા સખીઓના સમૂહોથી ચારેબાજુ લીટાયા હતા
 તેમને જોઈ લગાર હસતા શ્રીકૃષ્ણ આવેશ તથા
 આદરપૂર્વક મધુર વાક્યોથી બોલાવી ઊભા થયા
 અત્યંત ત્રાસ પામેલા બોવાળિયા પણ પોતાની ડોક
 નમાવી તેમને પ્રણામ કરવા લાગ્યા અને ભકિતથી
 તેમની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા પરમેશ્વર શ્રીકૃષ્ણ પણ
 સ્તુતિ કરવા લાગ્યા અને ગંગાજી પણ ચોકદમ
 ઊભા થઈ ઘણી જ સ્તુતિ કરવા લાગ્યા, તેમ જ
 ભય પામી અત્યંત વિનયથી કુશળ પૂછવા લાગ્યા
 તે સમયે નીચેના ભાગમા ઊભેલા, ત્રાસ પામેલા,
 સુકાયેલા કઠ, હોઠ અને તાળવાવાળા તે ગંગાજી
 શ્રીકૃષ્ણના ચરણકમળમા ધ્યાન ધરી તેમને શરણા-
 ધીન થયા હતા, ત્યારે શ્રીકૃષ્ણે પોતાના હૃદયકમળમા
 રહેલા અને ભય પામેલા તેમને બોલવાદાન આપ્યું
 હતું જેથી સર્વેશ્વરના એ વરદાનને લીધે તે સ્થિર
 ચિત્તવાળા થયા હતા, પછી ઊંચા સિંહાસન પર બેઠેલા
 સધાજીને તે ગંગા આમ જોવા લાગ્યા, તો અત્યંત
 સ્નિગ્ધ, પ્રહતોજથી પ્રત્નલિન છતાં સુખોથી જોઈ
 શકાય એવા અસખ્ય પ્રહાઓના કર્તા, આદિસૃષ્ટિથી
 પણ સનાતની, સદાય પ્યાર વર્ષના, કન્યા જેવા નવ-
 યોવનવાળા, રૂપ તથા ગુણો વડે સર્વ વિશ્વોમા ઉપમા-
 રહિત, શાંત, સુદર, અગત, આદિ—અતરહિત,
 સતી, શુભ, અત્યંત કન્યાણુદારી, સ્વામીના સોભાચ-
 વાળા, સૌંદર્યના સુદરી, સર્વ સુદર સુદરીઓમા શ્રેષ્ઠ,

શ્રીકૃષ્ણના અર્ધ અંગરૂપ, તેજ, વન તથા ક્રાંતિથી શ્રીકૃષ્ણ સમાન, લક્ષ્મીએ તથા લક્ષ્મીના પતિએ પૂજેલા, શ્રીકૃષ્ણની ચમત્કારે પોતાની ક્રાંતિથી ઢાંકી દેતા, અત્યંત તેજસ્વી સખીએ આપેલુ દુહીભ તાબુલ ખાતા, જન્મચક્રિત, સર્વતા માતા, ધન્ય, માન્ય, માનવાળા, શ્રીકૃષ્ણના પ્રાણના આધિષ્ઠાત્રી દેવી, શ્રીકૃષ્ણને પ્રાણ કરતા પણ વધારે પ્રિય સ્મણ કરનાર અને સતના ઈશ્વરી તે સંધાને જોઈ દેવોના ઈશ્વરી ગંગા તૃષ્ણ ન પામ્યા—પલ્લવચક્રિત તેને વડે તેમને જોઈ જ નહા હે નારદમુનિ। એ વખતે શાત, વિનયી અને મદલાસ્યયુક્ત તે સંધાજીએ મધુર વાણીથી શ્રીકૃષ્ણને કહ્યું

સંધા યોગ્યા હે પ્રાણેશ્વર! આ કઈ કલ્યાણી સ્ત્રી મદલાસ્યયુક્ત તમાર મુખને મદલાસ્યપૂર્વક જોતી તમારે પાસે ઊભી છે? વાક્ય નેરોવાળી તે સ્ત્રી કામ સહિત જપ્પાય છે, તમાર રૂપથી સેવાચિત સરોરવાળી યઈ મૂર્ચ્છા પામે છે અને વચ વડે મુખ ઢાંકી વારવાર જોયા કરે છે સદા મદલાસ્ય કરતા તમે પણ તેને જોઈ કામનાવાળા થયા છો। છુ છુવુ છુ, છતા ગોપીના આવી દુઃસ્વ વૃત્તિ કેમ થઈ? તમે જ આપુ ખતાપ વર્તન વારવાર કરો છો, છતા પ્રેમને લીધે હુ ક્ષમા કરુ છુ, કેમ કે સ્ત્રીજાતિ સ્નેહાળ મનવાળી હોય છે એ લાખ। આ વહાલી પ્રિયાને હઈ તમે ગોલોકમાથી જતા રહો, નહિ તો યો પ્રજનાથ તમાર હવે ડયાણ નહિ જ ધાય પૂર્વે સદનના વનમાં વિરજા' નામની ગોપી નાથે મે તમને જોયા હતા, પણ અહો! સખીઓના વનનથી મે કામ્ય કરી હતી એ વખતે માન માતે શબ્દ આમળતા જ તમે અદૃશ્ય થયા હતા અને વિજ્ઞ દેહ ઠોડીને નદીરૂપ યઈ હતી એક કેવેડ યોગ્ય વિસ્તારવાળી અને લખાઈમા તેની આર ગાળી તે વિરજા નદી આજે પણ તમારે ઉત્તમ ક્રીર્તિરૂપે લખા છે। એ વેળા હુ ઘેર જતી રહી હતી ત્યારે ફની પાપ તેની પાસે જઈ 'હે વિરજા! એ વિરજા।' એમ તેને યાદ કરતા તમે પિનેથી રજા લા તે વખતે યોગને લીધે વિરજા યોગવાળી તે વિરજાએ જગમાથી નીકળી સાગાર નિલિત

મૃતિવાળી થઈ તમને દર્શન આપ્યુ હતુ પછી તેને તમે ખે ચીને તેનામા લીધે સ્થાપન કર્યુ હતુ જેથી તેનામા સાત સમુદ્રોના અધિષ્ઠાતા સાત પુત્રો જન્મ્યા હતા વળી એ જ પ્રમાણે (એક વખતે) સપાઓના વનમા 'શોભા' નામની ગોપી સાથે મે તમને જોયા હતા તે વખતે પણ મારે માન શબ્દ સાલળતા જ તમે અદૃશ્ય થયા હતા અને શોભા શરીર છોડી અદ્ભુતગુણમા જતી રહી હતી, પછી તેનુ શરીર ઘાટા તેજરૂપ થયુ હતુ, તેના તમે કેવવાતા દ્વયે વિભાગ કરી કઈક રત્નને, કઈક સોનાને, કઈક ઉત્તમ મણિને, કઈક સ્ત્રીઓના મુખમગને, કઈક રાગને, કઈક કૂણા પાદડાને, કઈક પુષ્પોને, કઈક પાક રંગોને, કઈક ધાન્યોને, કઈક શણગાર સજ્જાદિરોને, કઈક દેવમંદિરોને, કઈક તવા પાદળો અને કઈક દૂધને આપ્યુ હતુ એ જ પ્રમાણે (એક વખત) વૃદાવન વનમા 'પ્રભા' નામની ગોપી સાથે મે તમને જોયા હતા ત્યારે પણ માર શબ્દમાત્રથી તમે અદૃશ્ય થયા હતા અને પ્રભા દેહ ત્વજીને મૂર્ધ મડળમા જતી રહી હતી તે પછી તેનુ શરીર તોડ તેજરૂપ થયુ હતુ હે કૃષ્ણ! તમે પ્રેમથી રહતા રહતા જોના વિભાગ કરી લક્ષ્મીથી તથા માન ભયથી નમુમાં નાખી દીધુ હતુ અને કઈક અગ્નિને, કઈક વેદ્યને, કઈક ઉત્તમ પુરુષોને કઈક દેવોને, કઈક વિષ્ણુ ભકતોને કઈક નાગોને કઈક ગ્રાહ્યણોને, કઈક મુનિઓને કઈક તપસ્વીઓને, કઈક ભોભાચવતી સ્ત્રીઓને અને કઈક યશસ્વી ભોખેને આપી દીધુ હતુ એમ સર્વને તે આપી દઈ તમે ખૂબ રજા લા વળી પૂર્વે 'રાતિ' નામની ગોપી સાથે (એક વાર) સતમડળમા મે તમને જોયા હતા તે વેળા વસતના સમયે રત્નોના દીવાયુક્ત અને રત્નોથી જ બનાવેલા ધરમા પુષ્પોની માગવાળા, ચંદનથી બનેલા અને રત્નોના શણગારોની શોભાવાળા તમે રત્નોથી શણગારેલી એ શાંતિ નાથે પુષ્પોની શાના પર લા, અને હે પ્રભા! તેણે આપેલુ તાબુલ ખાતા લા પછી હે પ્રભા! મારે શબ્દ સાલળતા તત્ત જ તમે અદૃશ્ય થા લા અને ભયને લીધે શાંતિ પણ દેહ તજીને તમારમા લીન થઈ હતી પછી ગુપ્તે

વડે શ્રેષ્ઠ તેનું જે શરીર હતું, તેના વિભાગ કરી પ્રેમથી રડતા રડતા તમે વિશ્વમાહેના વનને, કઈક બ્રહ્માને, કઈક મને, કઈક શુદ્ધ સત્ત્વગુણસ્વરૂપ લક્ષ્મીને, કઈક તમારા મનોના ઉપાસકોને, કઈક શક્તિના ભક્તોને, કઈક તપસ્વીઓને, કઈક ધર્મને અને કઈક ધર્મિંદ્રોને આપી દીધું હતું તે જ પ્રમાણે, પૂર્વે એક વાર 'ક્ષમા' નામની ગોપી સાથે મેં તમને જોયા હતા તે વખતે પણ ઉત્તમ વેપવાળા, માળા ધારણ કરતા અને સુગંધી ચદનના વિલેપનવાળા તમે રત્નોથી શણગારેલી અને સુગંધી ચદનના વિલેપનવાળી તે ક્ષમા સાથે પુષ્પો તથા ચદનથી વ્યાપ્ત શયનમા બેસાન બન્યા હતા એ વેળા નવા સગમનું સુખ ધવાથી તરત નિદ્રા પામેલી તે ગોપીએ આલિંગન કરેલા તમને તથા એ ગોપીને મેં જગ્યાડયા હતા, તે તમે યાદ કરો તે સમયે તમારું પીતામ્બર, મનોહર મુરલી, વનમાળા, કોસ્તુભમણિ અને અમૂલ્ય રત્ન કુણ્ડળ મેં લઈ લીધા હતા, પણ પાછળથી સખીઓના વચનથી અને પ્રેમથી મેં તે તમને પાછા આપ્યા હતા હે પ્રભો! એ પાપથી તથા લજ્જાથી તમે કાળા રંગના થયા હતા અને પેલી ક્ષમા લજ્જાથી દેહ છોડી પૃથ્વીમા જતી રહી હતી પછી ગુણો વડે શ્રેષ્ઠ તેના શરીરના વિભાગ કરી પ્રેમથી રડતા તમે કઈક વિષ્ણુને, કઈક વૈષ્ણવોને, કઈક ધાર્મિકોને, કઈક ધર્મને, કઈક દુર્બળ લોકોને, કઈક તપસ્વીઓને, કઈક દેવોને તથા કઈક પડિતોને આપી દીધું હતું હે પ્રભો! આ સર્વે મેં તમને કહ્યું, હવે આથી વધારે શું સાલળવા ઇચ્છો છો? તમારા આવા અનેક ઉત્તમ ગુણોને શું હું નથી જાણતી? (જાણુ જ છું)' એમ શ્રીકૃષ્ણને કહી લાલ કમળ જેવા નેત્રોવાળા રાધા નમેલા મુખવાળા અને લજ્જા પામેલા સતી ગંગાને કહેવા તૈયાર થયા, પણ સિદ્ધ યોગવાળા ગંગાજી યોગથી તેમનું રક્તજન જાણી લઈ સભાની વચ્ચે અદૃશ્ય થઈ પોતાના જળમા પેસી ગયા ત્યારે સિદ્ધ યોગવાળા રાધાજીએ પણ સર્વ જળમા રહેલા ગંગાને યોગથી જાણી લઈ એક જ કોગળાથી તેને પી જવા તૈયારી કરી તે સમયે સિદ્ધ યોગવાળા ગંગાએ યોગથી તેમનું રક્તજન જાણી

લઈ શરણરૂપ શ્રીકૃષ્ણના ચરણમા પ્રવેશ કર્યો. પછી રાધાએ ગોલોકમા, વૈકુંઠમા તથા બ્રહ્મલોકમા વગેરે સર્વ સ્થળે ગંગાની તપાસ કરી, પણ ગંગાને તેમણે ન જ જોયા તે વેળા સર્વ બ્રહ્મડ જળ વિનાનું, સૂક્ષ્ણ કાદવવાળું અને મગેલા જળ—જતુઓના સમૂહોથી યુક્ત થયું, એટલે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શિવ, શેષનાગ, ધર્મ, ઇન્દ્ર, યદ્ર, સૂર્ય, મનુષ્યો, મુનિઓ તથા સર્વ દેવો, સિદ્ધો અને તપસ્વીઓ સુક્રાંતા કંઠ, હોઠ અને તાળવાવાળા થઈ ગોલોકમા આવ્યા અને સર્વના ઈશ્વર, પ્રકૃતિથી પર, સર્વશ્રેષ્ઠ, ઉત્તમ વરદાન દેનારા, શ્રેષ્ઠ વસ્તુ કાંચળ, ગોપિકાઓ તથા ગોવાળોના સર્વ ટોળાઓના શ્રેષ્ઠ પ્રભુ નિસ્પૃહ, નિરાકાર, નિલેંપ, નિરાશ્રય, નિર્ગુણ, નિરુત્સાહ, નિર્વિંકાર, નિરજન, સ્વેચ્છામય, સાકાર, ભક્તો પર કૃપા કરનારા, સત્ત્વ ગુણસ્વરૂપ, સત્યના ઈશ્વર, સાક્ષીરૂપ, સનાતન, પર, પરમેશ્વર અને પરમ પરમાત્મા ઈશ્વર શ્રીકૃષ્ણને તે બધા પ્રણામ કરવા લાગ્યા અને પ્રણામ કરી ભક્તિથી પોતાની ડોક નમાવી તે બધા ગળગળા, અશ્રુ સહિત નેત્રોવાળા અને રોમાચિત શરીરવાળા થઈ સ્તુતિ કરવા લાગ્યા પછી સર્વના ઈશ્વર અને પરથી પર તે ભગવાનની સ્તુતિ કરીને તે બધા જ્યોતિર્ભય, પર બ્રહ્મ, સર્વ કારણોનું કારણ, અમૂલ્ય રત્નોથી બનાવેલા, રંગબેરંગી સિંહાસન પર બેઠેલા, ગોપાલો વડે ધોળા ચામરોના વાયુથી સેવાતા, ગોપાલિકાઓના નૃત્ય સહિત ગીતને આનંદથી જોતા, પ્રાણથી અધિક પ્રિય રાધાની છાતી પર રહેલા, રાધાએ આપેલું સુવાસિત તાબૂલ ખાતા, અત્યંત પરિપૂર્ણ અને દેવોના ઈશ્વર શ્રીકૃષ્ણને સમમંડળમા જોઈ રહ્યા તેમને જોઈને મુનિઓ, મનુષ્યો અને તપસ્વી સિદ્ધ સર્વ તપસ્વીઓ હર્ષયુક્ત મનવાળા થઈ અત્યંત વિસ્મય પામ્યા અને પછી એકબીજા સાથે જોઈ તેઓ પોતાનો ઇચ્છિત અભિપ્રાય જગતના નાથ શ્રીકૃષ્ણને જણાવવા બ્રહ્માને કહેવા લાગ્યા ત્યારે બ્રહ્મા તેઓનું વચન સાલળી વિષ્ણુને પોતાની જમણી બાજુ તથા મહાદેવને પોતાની ડાબી બાજુ રાખી પરમ આનંદમય હોઈ પરમાનંદરૂપ શ્રીકૃષ્ણની પાસે ગયા ત્યાં તો સસ મંડળમા બ્રહ્માએ બધુએ શ્રીકૃષ્ણમય જોયું સર્વે

સમાન વેપવાળા, સમાન આસન પર બેઠેલા, બે ભુજંગઓવાળા, હાથમા મુકુટવાળા, વનમાળાથી શણ-ગારેલા, મોનપિચ્છના મુકુટવાળા, ઈસ્તુભમણિ વડે પ્રદાનિત, અતીવ સુદર, શાત ગરીવાળા, ગુણોથી અત્યંત રોષ, તેજથી, વધથી અને ક્રાંતિથી અત્યંત પરિપૂર્ણ અને બધા સર્વ ઔશ્વર્થવાળા દેખાયા તેઓને જોઈ આમા સેવ્ય કોણ છે અને સેવક કોણ એ કહેવા પ્રભા મર્મન ન થયા ક્ષણવારમા તેજરૂપ ત્યા સ્થેલા દેખાયા અને ક્ષણવારમા નિસાર તથા સાર એમ બે પ્રકારે દેખાયા વળી ક્ષણવારમા સંધારિત એકયા જ શ્રીકૃષ્ણ ત્યા દેખાયા અને પાછા તે જ ક્ષણે પ્રત્યેક આસને સ્થેલા શ્રીકૃષ્ણ સંધારિત દેખાયા ક્ષણવારમા શ્રીકૃષ્ણને સંધારૂપે પ્રભાએ જોયા, ત્યારે ક્ષણવારમા સંધારે શ્રીકૃષ્ણરૂપે તેમણે જોયા, જેથી આ તે સ્વીસ્વરૂપ છે કે પુરુષ છે, એમ જાણના પ્રભા સમર્થ ન થયા પછી પ્રભાએ પોતાના હૃદયકમગમા સ્થેલા શ્રીકૃષ્ણનુ ધ્યાતરૂપ દૃષ્ટિથી દર્શન કરી ભક્તિથી સ્તનન કર્યું અને અનેક પ્રકારે અપસંધોની ક્ષમા માગી પછી પોતાની આખો ઉઘાડી તે ક્ષી તેમની આગથી પ્રભાએ સંધારી છાતી પર સ્થેલા એ ત્યા શ્રીકૃષ્ણના દર્શન કર્યો, એટલે પોતાના પાવેદોની વીરણેલા, ગોપીઓના મડળથી ચોખીતા તે પરમેશ્વરને જોઈ પ્રભાદિ દેવોએ તેમને પ્રણામ કર્યો અને તેમની સ્તુતિ કરી પછી તેમનો અભિપ્રાય જાણી લઈ સર્વના આત્મા, મર્મને જાણનાર, સર્વના ઈશ્વર અને સર્વનું સ્થાપક સ્વરૂપ પરમેશ્વર શ્રીકૃષ્ણે તેમને કહ્યું

શ્રીમદ્વાત બોલ્યા 'હે પ્રભા! હે વિષ્ણુ! હે મહાદેવ! મુગડરૂપ આ સ્થાનમા તમે આવે તમારું નિગતર કુશલ ધાર્યો હે મહાબાહો! તમે નગાને લેવાના કારણે અહીં આવ્યા છે, પણ તે ના બધવી માત્ર વનકમગમા શરણે આવી છે સંધા એ નગાને પી જવા ઈચ્છે છે, માટે મારી સમક્ષ એ નગાને જોઈ જો તમે (નધાની પ્રાર્થના કરી) તેને નિર્ભય કરો, તો હું તમને એ નગા આપુ શ્રીકૃષ્ણ! તે વનન તાનથી મદ દસતા પ્રભા શ્રીકૃષ્ણે પૂજેલા હોઈ આચરણ યોગ નધાની સ્તુતિ

કરવા લાગ્યા અને ભક્તિથી પોતાની ડોક નમવી ચારે વેદોના સ્પષ્ટ અને ચાર મુખવાળા પ્રભા ચાર મુખથી સંધારી સ્તુતિ કરી આમ કહેવા લાગ્યા

પ્રભા બોલ્યા સમગ્રમડળમા રોકના સગીતથી મોહિત થયેલા તમારા બનેતા સ્વરૂપ તે ગગા તમાર તથા પ્રભુના અગમથી જ જન્મ્યા છે એમા શ્રી કૃષ્ણના તથા તમારા અશરૂપ તે ગગા તમને ક્યા જેવા પ્રિય હોવા જોઈએ, માટે તમારો મન ગ્રહણ કરી તે તમારૂ પૂજન ભણે કરે તોના પતિ તો ચાર ભુજંગવાળા વેકુડપતિ—વિષ્ણુ થશે અને કલાથી પુરવી પર સ્થેલી તે ગગાનો સ્વામી લલણપમુદ્ર થશે હે અભિકે! ગોવેંકમા સ્થેલા જે ગગા છે, તે બધે સ્થેલા છે, દેવોના ઈશ્વરી તમે તેમની માતા છો અને તે મદિજન તમારા પુત્રી છે ' પ્રભાનુ એ વચન સાંભળી મદ દસતા સંધારે તેમ કરવા સ્વીકાર્યું એટલે શ્રીકૃષ્ણના પગના અગ્રહતા નમના આગલા ભાગમાથી ગગા (જળરૂપે) પ્રકટ થયા પછી સત્કાર કરેલા તે ગગા ત્યા જ દેવોની વચ્ચે તે જળમાથી તેની અધિષ્ઠાની દેવીરૂપે બહાર નીકળી ઊભા રહ્યા તેમનું કેટલુંક જળ પ્રભાએ પોતાના કમડળમા લીધું અને અર્ધરાત્રના મુકુટવાળા રોકે પણ કેટલુંક ગગાજળ મસ્તક પર ધારણ કર્યું પછી પ્રભાએ સંધારી મન ગગાને આપ્યો અને સંધા સ્તાન, કવચ, પૂર્ણાધિષ્ઠિ તથા ધ્યાન પણ આપ્યા સામનેદમા ક્રોડ તે સર્વ ગગાને આપી તેના પુરે શરણનો કમ પણ બતાવ્યો, એટલે ગગા સંધારૂ જ પૂજન કરી (વિષ્ણુ સાથે) વેકુડમા જવા તૈયાર થયા હે નારદમુનિ! એમ લક્ષ્મી, સસ્વતી, ગગા તથા જગતને પવિત્ર કરનાર તુલસી—એ ચારે વેકુડપતિ નાસવણીની જ સ્ત્રીઓ કહેવાય છે પછી મદ દસ્ય કરતા, શ્રીકૃષ્ણે અગ્નાતીને જાણુ કહી, કમનું સર્વ વૃત્તાત પ્રભાને આમ જણાયું

શ્રીકૃષ્ણ! બોલ્યા 'હે પ્રભા! હે વિષ્ણુ! હે મહેશ્વર! તમે ગગાને ભણે લઈ જાઓ, પણ તમે મારી પામેલી કમનું વૃત્તાત સાંભળો તમે અને મીઠા જે જે દેવો, મુનિઓ, મનુઓ તથા યશસ્વી સિદ્ધો ક્રાંત્યકરિત આ ગોવેંકમા આવ્યા છે, તે

જ બધા અહીં છવો છે, બાકી હમણા તો સર્વ વિશ્વ જળમા હૂબી ગયું છે અને કલ્પોનો નાશ થયો છે (અર્થાત્ કેટલાક બ્રહ્માડોનો હમણા ખડપ્રલય થયો છે) બીજા બ્રહ્માડોમા સહેલા જે બ્રહ્મા વગેરે હતા, તે હમણા મારામા લય પામ્યા છે અને વૈકુઠ વિના સર્વ વિશ્વ જળમા હૂબી ગયેલું છે માટે હે બ્રહ્મા! તમે અહીંથી જઈને ફરી સૃષ્ટિ કરો અને બ્રહ્મલોક વગેરે જગત તથા પોતાનું બ્રહ્માડ ફરી રચો, પછી ગંગા આવશે આમ બીજા બ્રહ્માડોમા સૃષ્ટિરચના માટે, હું ફરી બ્રહ્મા વગેરેને ઉત્પન્ન કરું છું અને ફરી સૃષ્ટિ રચું છું, માટે તમે પણ દેવો સાથે જલદી જાઓ હે બ્રહ્મા વગેરે! તમને (અહીં આવ્યે) ઘણું જ ક્ષણ વીતી ગયો છે અને તેટલામા તો કેટલાય પ્રકારના બ્રહ્માઓ થઈ ગયા છે ને થશે એમ કહી હે નારદ! સંધિકાના સ્વામી શ્રીકૃષ્ણ સણીવાસમા જતા રહ્યા અને દેવો ત્યાંથી જઈને ફરી ક્ષણરૂપી સૃષ્ટિરચના કરવા લાગ્યા પછી ગંગા પરમાત્માની આજ્ઞાથી ગોલોકમા રહ્યા અને વૈકુઠમા, શિવલોકમા, બ્રહ્મલોકમા તથા બીજાં ન્યા ન્યા પ્રથમ રહ્યા હતા ત્યાં ત્યાં પણ ગયા એમ વિષ્ણુ (શ્રીકૃષ્ણ) ના ચરણ કમળમાથી ગંગા નીકળ્યા હતા માટે 'વિષ્ણુપદી' કહેવાય છે એમ હે નારદ! સુખદાયી, મોક્ષ આપનાર અને ઉત્તમ સારરૂપ આ ગંગાનું આપ્યાન તમને કહ્યું, હવે બીજું વધારે તમે શું સાંભળવા ઇચ્છો છો?

इत्येव कथितं ब्रह्मन् गङ्गोपाख्यानमुत्तमम् ।

સુહર્દ મોક્ષદં શાર કિં બ્રૂયઃ શ્રોતુમિચ્છસિ ॥

ઉત્તિ શ્રીદેવીભાગવતમઃપ્રપચાસુમા નવમ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૧૩ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૪ મો*

ગંગા તથા વિષ્ણુનો સંબંધ

નારદ ક્ષાત્ર

लक्ष्मी सरस्वती गङ्गा तुलसी विश्वपावनी ।

एता नारायणस्यैव चतस्रश्च मित्रा इति ॥ ૧ ॥

નારદે પૂછ્યું 'લક્ષ્મી, સરસ્વતી, ગંગા અને વિશ્વનો પવિત્ર કરનારા તુલસી—એ ચારે (વૈકુઠ

પતિ) શ્રીનારાયણની જ સ્ત્રીઓ છે અને ગંગા વૈકુઠમા ગયા એ તો મેં સાંભળ્યું, પણ તે ગંગા તેમની પત્ની કેવી રીતે થયા એ નથી સાંભળ્યું (માટે તે હવે કહો!)

શ્રીનારાયણજીએ ગંગા (શ્રીકૃષ્ણની આજ્ઞાથી) વૈકુઠમા જવા લાગ્યા, એટલે તેમની સાથે જ બ્રહ્મા પણ વૈકુઠમા જઈ જગતના ઈશ્વર વિષ્ણુને પ્રણામ કરી આમ કહેવા લાગ્યા

બ્રહ્મા જીએ 'સંધા તથા શ્રીકૃષ્ણના અગમાથી જે સ્પર્શને ઉત્પન્ન થયા છે, તેના જ અધિકારી આ ગંગાદેવી નવા યૌવનવાળા, ઉત્તમ સ્વભાવવાળા, સુદર, શ્રેષ્ઠ, શુદ્ધ સત્વગુણરૂપ અને ક્રોધ તથા અહંકારથી રહિત છે શ્રીકૃષ્ણના અગમથી જન્મેલા આ દેવી તેમને જ વરવા તૈયાર હતા, તેમના વિના બીજા કોઈને વરતા ન હતા પણ આત્યંત અભિમાની અને તેજસ્વી સ્ત્રીઓમા શ્રેષ્ઠ સંધા તથા રહેલા હોઈ આ ગંગાને પી જવા તૈયાર થયા હતા, ત્યારે ભય પામેલા આ ગંગા બુદ્ધિપૂર્વક શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માના ચરણકમળમાં પેસી ગયા હતા પછી સર્વ સ્થળે બ્રહ્માડને સૂકા થયેલા જોઈ, હું તે જ સમયે ગોલોકમા ન્યા શ્રીકૃષ્ણ રહે છે ત્યાં સર્વ વૃત્તાત જાણવા ગયો હતો પછી સર્વના અતરાતમા શ્રીકૃષ્ણે સર્વનો અભિપ્રાય જાણી લઈ ગંગાને પોતાના પગના અંગૂઠામાથી બહાર કાઢ્યા ત્યારે હે પ્રભો! આ ગંગાને સંધાનો મત આપી સર્વ બ્રહ્માડને (આના જળથી) ભરી દઈ તે સંધાને તથા સંધાપતિ શ્રીકૃષ્ણને પ્રણામ કરી આ ગંગાને લઈને હું અહીં આવ્યો છું, માટે દેવોના ઈશ્વરી આ ગંગાને તમે ગાંધર્વીવિવાહથી સ્વીકારો, તમે મોટા દેવોમા સંસિક્ષ છે, જેથી સર્વ સ્ત્રીઓમા સંસિક્ષ આ ગંગા અહીં આવી છે વળી હે દેવેશ્વર! તમે સર્વ પુરુષોમા સ્તનરૂપ છો અને આ સતી સ્ત્રીઓમા સ્તનરૂપ છે ચતુર સ્ત્રીને ચતુર પુરુષ સાથેનો સમાગમ નુલ્લક્ષી થાય છે લોકોમા જે પુરુષ પોતાની મેળે આવેલી કન્યાને સ્વીકારતો નથી, તેના પર સેષ પામેલા મહાલક્ષ્મી તેને છોડી જતા રહે છે, એમા સશય નથી, માટે પડિત પુરુષ પણ પ્રકૃતિનું અપમાન કરતો નથી સર્વ પુરુષો પ્રકૃતિથી

* ૨૧ અધ્યાયમા ત્રેવીસ શ્લોકોનો ગંગા તથા વિષ્ણુનો સંબંધ કોણે કર્યો, તે કહેવાયો.

જ જન્મ્યા છે અને સર્વ સ્ત્રીઓ પ્રકૃતિની જ કલાઓ (અશોભા અશો) છે, (માટે સ્ત્રીઓ કે પુરુષો એકબીજાનું અપમાન કરી ન કરવું નોંધવું) પ્રકૃતિથી પર અને નિર્ણય જે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન છે, તે જ તમે વૈકુંઠના નાથ છો, ખે ભુળવાવા શ્રીકૃષ્ણ તેમનું જ અર્ધું આગ છે અને તેમના બીજન અર્ધો આગ તરીકે આર ભુળવાવા શ્રીકૃષ્ણ તમે પોતે જ છો શ્રીકૃષ્ણના ડાબા આગમાંથી જ પૂર્વ રાધિકા ઉત્પન્ન થયા હતા (વળી તે રાધા પણ ખે સ્વરૂપે થયા હતા) તેમનો જે જન્મણો ભાગ છે તે એ પોતે જ છે, અને ડાબો ભાગ છે, તે જ લક્ષ્મી છે, એટલે (શ્રીકૃષ્ણ તથા નારાયણ એક જ છે) તેથી જ આ ગંગા તમને વરે છે, કારણ કે તે તમારા જ અગથી ઉત્પન્ન થયા છે જેમ પ્રકૃતિ તથા પુરુષ એક અગરૂપ જ છે, તેમ સ્ત્રી પુરુષનું આગ પણ એક જ ગણાય છે' એમ કહી બ્રહ્મા વિષ્ણુને ગંગા સોંપી જતા રહ્યા પછી વિષ્ણુએ પોતે ગાંધર્વ-વિવાહથી ગંગાનો સ્વીકાર કર્યો અને પુણ્યો તથા મદનથી આર્મિત તે ગંગાનો હસ્તમેળાપ કરી લક્ષ્મી પતિ નારાયણ આનંદથી તેમની સાથે ત્યા રમવા લાગ્યા, તેમ જ જે ગંગા પૃથ્વી પર આવી હતી, તે ગંગા (કલિયુગના પાંચ હજાર વર્ષો જશે ત્યારે) ફરી પોતાના સ્થાનમાં જશે એમ વિષ્ણુના ચરણમાંથી ગંગા નીકળ્યા છે, તેથી 'વિષ્ણુપદી' કહેવાય છે તે દેવી (વૈકુંઠમાં) વિષ્ણુ સાથેના નવા સમાગમની લીલાથી મૂરછી પામ્યા હતા અને રસિકેશ્વર વિષ્ણુ માથે જોડાઈ સુંખસોભાગથી રસિક બન્યા હતા તેમને એવા પ્રકારના જઈ સસ્વતી, લક્ષ્મીઓ વાર્ધી છતા દુ ખી થતા હતા અને કાયમ તેમની ઈર્ષી કરતા હતા, પણ ગંગા તો સસ્વતીની ઈર્ષી કરતા જ ન હતા હે નારદમુનિ! પત્ની સસ્વતીનો કોપથી ગંગાને શાપ આપ્યા હતા તેથી તે (નદીરૂપે) ભસ્તમ્પડમાં (આશયે) આવ્યા છે, તેમ જ લક્ષ્મી પણ (પદ્માવતી નદીરૂપે) ભસ્તમ્પડમાં આવ્યા છે, એ રીતે નારાયણને ગમ્ય સંહિત ત્રણ સ્ત્રીઓ હતી અને પાદગથી તુલસી સાથે તેમની આર સ્ત્રીઓ થઈ છે

નમ્રયા સદ્ વસ્યેદ તિલ્લો માર્યા રમાપ્તે ।

સાર્થ તુલસ્યા પદ્યાય ચત્રચામ્રામયન મુને ॥૨૩॥

નાભ્યા ૧૮મો ત્રયમો

અધ્યાય ૧૫ મો

સાવર્ણિની કથા

નારદ ક્વાચ

નારાયણમિયા સાધ્વી કથં સા ચ વમૂવ હ ।
તુલસી કુચ સંમૂતા કા વા સા પૂર્વજન્મનિ ॥૧॥

નારદ પૂછ્યું તે સતી તુલસી નારાયણની પ્રિયા કેવી રીતે થયા હતા ૨ કથા ઉત્પન્ન થયા હતા અને પૂર્વજન્મમાં તે કોણ હતા ૨ વળી તે સતી કોના કૃપમાં ઉત્પન્ન થયા હતા ૨ કોના કૃપમાં પુત્રી તરીકે જન્મ્યા હતા ૨ અને કથા તપને લીધે પ્રકૃતિથી પર નિર્વિકાર, નિષ્ક્રિય, સર્વ વિશ્વસ્વરૂપ, પરબ્રહ્મ, પરમેશ્વર, સર્વના નિયતા, સર્વના આરાધ્ય, સર્વના ઇશ્વર, સર્વજ્ઞ, સર્વના કારણ, સર્વરૂપ અને સર્વનું પાલન કરનાર શ્રીનારાયણને તે પામ્યા હતા તેમ જ એવ તે દેવી વૃક્ષપણને કેમ પામ્યા હતા અને તે તપ સિવનીને આસુર—રાવણે કેમ પીડ્યા હતા ૨ અત્યંત સ્નેહાળ અને ચપળ મારુ મન વાગવાર (કથા સાલળવા) મને પ્રેરે છે, માટે હે સર્વ સદેહને ભાગનારા! માસે આ સદેહ દૂર કરવા તમે યોગ્ય છો

શ્રીનારાયણ બોલ્યા દક્ષસાવર્ણિ! નામે પુણ્ય શાળી વૈષ્ણવ, પવિત્ર, યશસ્વી, કીર્તિમાન અને વિષ્ણુના આશથી જન્મેલો એક મનુ હતો તેનો પુત્ર બ્રહ્મસાવર્ણિ! નામે ધર્મિષ્ઠ, વૈષ્ણવ અને પવિત્ર હતો, તેનો પુત્ર ધર્મસાવર્ણિ! નામે વૈષ્ણવ અને જિતેન્દ્રિય હતો તેનો પુત્ર રુદ્રસાવર્ણિ! નામે ભકિતમાન તથા જિતેન્દ્રિય હતો તેનો પુત્ર દેવસાવર્ણિ! નામે વિષ્ણુવ્રતમાં પરાયણ હતો, તેનો પુત્ર ઇદ્રસાવર્ણિ! નામે મહાવિષ્ણુપરાયણ થયો હતો અને તેનો પુત્ર વૃષધ્વજ નામે શકરપરાયણ થયો હતો જેના આશ્રમમાં શકર પોતે દેવોના ત્રણ યુગો સુધી રહ્યા હતા, એ રાજા ઉપર શકરનો પુત્ર કરતા પણ વધારે સ્નેહ હતો એ રાજા નારાયણને, લક્ષ્મીને કે સસ્વતીને માનતો ન હતો, તેણે (શકર સિવાય) સર્વ દેવોનો પૂજન દૂર કરી હતી મદોદરના તે ગજનનો

* આ અધ્યાયમાં તાડીનોકાવન ક્ષેત્રમાંથી તુલસીની કથા કહેવા ત્રીજા નાવર્ણિની કથા વર્ણવાયે

ભાદરવા મહિનામા થતી મહાલક્ષ્મીની પૂજા તથા માધ્વમામની પાચમે થતી સરસ્વતીની પૂજા પણ છોડી હતી શકરના કારણે યત્ તથા વિષ્ણુપૂજની તે નિંદા કરતો હતો, જેથી તેના પર સૂર્ય ક્રોધ્યા હતા અને 'સાન્યલક્ષ્મીથી તુ બ્રહ્મ થા' એમ સૂર્યે તે સગ્નને શાપ આપ્યો હતો ત્યારે શકર પોતે ત્રિશૂળ લઈ સૂર્ય તરફ દોડ્યા હતા, જેથી સૂર્ય પોતાના પિતા કશ્યપ સાથે બ્રહ્માને શરણે ગયા હતા શકર પણ ક્રોધથી હાથમા ત્રિશૂળ લઈ બ્રહ્મલોકમા ગયા, એટલે બ્રહ્મા સૂર્યને આગળ કરી ભયથી વૈકુંઠમા ગયા હતા અત્યંત ત્રાસેલા અને સુક્રાતા તાળવાવાળા એ બ્રહ્મા, કશ્યપ તથા સૂર્ય ભયથી સર્વના ઈશ્વર નારાયણને શરણે ગયા અને તેમને પ્રણામ કરતા વારવાર સ્તુતિ કરી રહ્યા તેઓએ વિષ્ણુને ભયનું સર્વ કારણ જાણ્યું, એટલે નારાયણે કૃપાથી તેમને અભય આપ્યું કે, હે દેવો ભય પામેલા તમે સ્થિર થાઓ, હું ઊભો છું, ત્યારે તમને શા ભય છે? વિપત્તિમા ભય પામેલા જે લોકો હરકોઈ સ્થળે મારુ સ્મરણ કરે છે, તો ઉતાવળે હાથમા ચક્ર લઈ ત્યા જઈને હું તેમની રક્ષા કરુ છું' હું કાયમ જગતનો ખાલક તથા કર્તા છું, બ્રહ્મારૂપે સ્થા છું અને શિવ રૂપે સહાર કરુ છું હું જ શકર છું, હું જ બ્રહ્મા તથા સૂર્ય છું અને હું જ ત્રિગુણાત્મક થઈ અનેક સ્વરૂપો ધરી સૃષ્ટિને પાળુ છું તમે જાઓ, તમારુ કલ્યાણ થશે આજથી માડી માત્ર વરદાનને લીધે તમને શકરથી ભય નથી ભગવાન શકર પણ સર્વના ઈશ્વર, મત્પુરુષોના પાલક, ભકતોને આધીન, ભકતોના ભકત અને ભકતવત્સલ છે સૂર્ય તથા શકર, બંને મને પ્રાણ કરતા વધુ પ્રિય છે હે બ્રહ્મા! બ્રહ્મકોમા એ બેથી વધારે તેજસ્વી કોઈ પણ નથી મહાદેવ કરોડો સૂર્યોને તથા કરોડો બ્રહ્માઓને લીલાભાનમા સરજવા સમર્થ છે ત્રિશૂલધારી એ પ્રભુને કઈ પણ અસાધ્ય નથી, એમને બહારના પદાર્થો પર લક્ષ્ય જ નથી, એ તો દિવસ-રાત કેવળ મારુ જ ધ્યાન કરે છે અને પાચે મુખોથી ભકિતપૂર્વક માત્ર મનો તથા નુપો ગાય છે એ જ રીતે હું દિવસ-રાત તેમનું કલ્યાણ વિચારુ છું, કેમ કે જે લોકો જે પ્રકારે મારે શરણે

આવે છે, તે પ્રકારે તેઓને હું ભગ્નુ છું ભગવાન શકર કલ્યાણસ્વરૂપ હોઈ મોક્ષના અધિકારતા દેવ છે અને તેમને લીધે કલ્યાણ થાય છે, મારે વિદ્વાનો તેમને 'શિવ' કહે છે' (આમ બ્રહ્મા વગેરેને વિષ્ણુ કહેતા હતા,) એ જ વખતે હાથમા ત્રિશૂળ લઈ પોઠિયા પર બેઠેલા અને લાલ કમળ જેવા નેત્રોવાળા શકર ત્યા જઈ પહોંચ્યા ને ઊભા રહ્યા પછી તરત જ પોઠિયા ઉપરથી ઊતરી ભકિતથી પોતાની ડોક નમાવી તેમણે પરથી પર, શાન્ત, લક્ષ્મીપતિ નારાયણને ભકિતથી તમન કર્યું હે નારદ! રતના સિંહાસન પર બેઠેલા, રત્નોના શણગારોથી શણગારેલા, મુકુટધારી, કુન્ડળધારી, ચક્ર ધારી, વનમાળાધારી, નવા મેઘ જેવા શ્યામ, સુદર, ચાર ભુજઓવાળા, પાર્ષદો વડે ધોળા ચામરોના વાયુથી સેવાતા, ચદનથી આવેલા, સર્વ અગવાળા, શણગારેલા, પીળા વસ્ત્રોવાળા, લક્ષ્મીએ આપેલુ તાબૂલ ખાતા, વિદ્યાધરીઓના નૃત્ય તથા ગીતને જોતા, સદા મહાહાસ્ય કરતા, ઈશ્વર પરમાત્મા અને ભકતો પર કૃપા કરવા શરીર ધારણ કરતા તે વિષ્ણુ-ભગવાનને મહાદેવ નમી પડ્યા, ત્યારે ત્રાસ પામેલા બ્રહ્મા, સૂર્ય તથા કશ્યપ પણ ચદ્રશેખર તે મહાદેવને તમન કરી રહ્યા અને ભકિતથી તેમની સ્તુતિ કરવા હાથમા પછી સર્વના ઈશ્વર વિષ્ણુની સ્તુતિ કરી શકર સુખકારક આસન પર બેઠા, ત્યારે સુખાસન પર સુખેથી બેઠેલા, વિશ્રાંતિ પામેલા અને પાર્ષદો ધોળા ચામરોના વાયુથી સેવેલા ચદ્રશેખર મહાદેવને વિષ્ણુ અમૃતનુલ્ય મધુર તથા આતિ મનોહર આ વચન કહેવા લાગ્યા

વિષ્ણુ બોલ્યા આહી તમે કેમ આવ્યા છો? તમારા કોપનું કારણ કહે

મહાદેવ બોલ્યા મને પ્રાણ કરતા પણ અધિક પ્રિય મારા ભકત વૃષભધ્વજને સૂર્યે શાપ આપ્યો છે, તે મારા કોપનું કારણ છે (એ મારા ભકત ઉપર) મને પુત્ર જેવા પ્રેમ લોવાથી શોક થતા બ્રહ્મા મહિત સૂર્યનો નાશ કરવા હું તૈયાર થયો હતો, પણ તે સૂર્ય પ્રથમ બ્રહ્માને શરણે ગયા અને પછી બ્રહ્મા સાથે તમારા શરણે આવ્યા છે જે લોકો ધ્યાનથી અથવા વચનથી પણ તમારે શરણે આવ્યા હોય,

તેઓ આપત્તિ તથા શક્તી સંહત થાય છે અને ધડપણ તથા મૃત્યુને પણ તેઓ જીતી લે છે આ સૂર્ય વગેરે તો પ્રત્યક્ષ આપને શરણ આપ્યા છે, તો તેનના કૃપાને હું શુ કહું? શ્રીહરિનું સ્મરણ પણ હંમેશા અભય કરનાર તથા સર્વ મગળોને આપનાર છે હે જગતના પ્રભુ! સૂર્યના શાપને લીધે લક્ષ્મીથી ભ્રષ્ટ અને મૂઢ થયેલા મારા ભકતનું હવે શુ થશે, તે મને કહે.

વિષ્ણુ યોત્યા 'આ વૈકુંઠમા અર્ધી ધડી જ્વાથી (મનુષ્યલોકમા) દેવતાઈ ઓડવીસ યુગોનો કાળ વીતે છે, માટે હવે જલદી તમે પોતાના સ્થાને જાઓ વાસેલા અશક્ય અને અતિ દારુણ કાળને લીધે વૃષભધ્વજ મરણ પામ્યો છે અને તેનો પુત્ર રથધ્વજ પણ લક્ષ્મીથી ભ્રષ્ટ રહીને જ મરી ગયો છે હવે ધર્મધ્વજ તથા કુશધ્વજ નામના તેના બે પુત્રો મહાભાગ્યશાળી હોઈ શ્રેષ્ઠ વૈષ્ણવો કહેવાય છે, તેઓ પણ સૂર્યના શાપથી સંન્યભ્રષ્ટ તથા લક્ષ્મીભ્રષ્ટ હોઈને લક્ષ્મીનું તપ કરવા તત્પર થયા છે, તેથી તેમની બંને સ્ત્રીઓમા અશથી લક્ષ્મી અવતરશે, ત્યારે ત બંને જણ સપત્તિવાળા ઉત્તમ સંન્યસો થશે હે શકર! તમારો સેવક વૃષધ્વજ તો મરી ગયો છે, માટે તમે જાઓ અને હે પ્રહ્લા, કશ્યપ તથા સૂર્ય! તમે પણ જાઓ 'ઓમ કહી વિષ્ણુ લક્ષ્મીની સાથે સભામાથી અદ્ભુત ગયા અને અત્યંત હર્ષ પામેલા બંધા દેવો આનંદથી પોતપોતાના ઉત્તમ સ્થાનોમા જતા રહ્યા, ત્યારે અત્યંત પરિપૂર્ણ શ્રીશકર પણ તપ કરવા જાણી જતા રહ્યા ૧-૫૧

સ્તુત્વા ચ સલક્ષ્મીકઃ સમ્રાતોઽગ્નિરત્ર ગત ।
દેમ જમુ. સપ્રદષ્ટા સ્વાશ્રમ પરમ મુક્ત ॥૫૧॥
શિરઘ તપસે સ્ત્રીત પરિપૂર્ણમો વયો ।

ઇતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમાં નવમ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૧૫મો તથામ

અધ્યાય ૧૬ મો*

રામને ઘેર મહાલક્ષ્મીના જન્મ

મીનારાગળ ઉવાચ

લક્ષ્મીં તૌ ચ સમારાધ્ય ચાગ્રેણ તપસા મુને ।

ચરમિષ્ટ ચ પ્રત્યેક સંપાપતુરત્તીક્ષિતમ્ ॥૧॥

શ્રીનારાયણ યોલ્યા હે નારદમુનિ! ઉત્ર તપથી લક્ષ્મીને આસધી તે બંને ધર્મધ્વજ તથા કુશધ્વજ દરેક દષ્ટિજીત વરદાન પામ્યા એ બંને રાજા મહા લક્ષ્મીના વરદાનથી જ પુણ્યશાળી થઈ પુત્રવાળા થયા કુશધ્વજની સતી પત્ની માલાવતી નામે હતી તે સણીએ ઘણે કાળે સમય થતા લક્ષ્મીના અશરૂપ સતી પુત્રીને જન્મ આપ્યો એ પુત્રી જન્મથી જ શાન્તી હતી, જેથી સ્પષ્ટ વેદોચ્ચાર કરી સૂત્રકાંગુઢ માથી પાદાર નીકળી એ કન્યાએ જન્મતા જ વેદો ચ્ચાર કર્યો હતો, તેથી વિદ્વાનોએ તેનું 'વેદવતી' નામ જાહેર કર્યું એ પુત્રી જન્મી કે તરત જ નારાયણ પરાયણ હોઈ સર્વ લોકોએ પ્રયત્નથી અટકાવી, છતાં સાડી રીતે સ્નાન કરી તપ કરવા વનમા જતી રહી એ તપસ્વિનીએ એક મન્વંતર સુધી પુષ્કરક્ષેત્રમાં લીલાભાગમા અતિ ઉત્ર તપસ્યાઓ કરવા માંડી, છતાં તે પુષ્ટ તથા નવધૌવતવાળી જ રહી, પણ કહેશ ન પામી પછી તેણે શરોર વિનાની ઉત્તમ (આકાશ), વાણી એકાએક સાંભળી, કે 'હે સુદરિ! બીજા જન્મમાં વિષ્ણુ પોતે તારા સ્વામી થશે અને પ્રાદ્યાદિથી પણ આરાધવા મુશ્કેલ એ (વિષ્ણુ) પતિને તું પામીશ એ સાંભળી હર્ષ પામેલી તેણે કૃતિ ગંધમાદન પર્વતમાં તિર્જન સ્થાને અત્યંત તપ કરવા માંડ્યું, અને ઘણી લાખા કાળ સુધી તપ કરી વિશ્વાસ પામીને ત્યાં જ તે રહેવા લાગી તેવામા જેને અટકાવેલો મુશ્કેલ હતો, એવા સવણને ત્યાં આગળ તેણે જંગમ તેને જોઈ અવિચ્છિ ઉપરની ભક્તિથી તેને પગ ધોવાનું જળ, અત્યંત સ્વાદિષ્ટ કૃણ તથા અતિ શીતળ પાણી તેણે આપ્યા તે બાઈને અત્યંત પાપી તે સવલ્લ તેની પાસે બેઠો અને તેણે તેને પૂછ્યું, કે 'હે

* આ અધ્યાયમાં નારીત્રેમક સ્ત્રીમેથી રામને ઘેર વધેલા મહાલક્ષ્મીને જન્મ સારી રીતે વર્ણવાયે.

તેઓ આપત્તિ તથા શત્રુથી રહિત થાય છે અને ઘડપણ તથા મૃત્યુને પણ તેઓ જીતી લે છે આ સૂર્ય વગેરે તો પ્રત્યક્ષ આપને શસ્ત્રો આપ્યા છે, તો તેમના કળને હું શુ કહુ? શ્રીહરિનું સ્મરણ પણ હમેશા અભય કરનાર તથા સર્વ મગળોને આપનાર છે હે જગતના પ્રભુ! સૂર્યના શાપને લીધે લક્ષ્મીથી ભ્રષ્ટ અને મૂઠ થયેલા મારા ભક્તનું હવે શુ થશે, તે મને કહો

વિષ્ણુ બોલ્યા 'આ વૈકુંઠમા અર્ધી ઘડી જવાથી (મનુષ્યલોકમા) દેવતાઈ એકવીસ યુગોનો કાળ વીતે છે, માટે હવે જલદી તમે પોતાના સ્થાને જાઓ વારંવા અશક્ય અને અતિ દારુણ કાળને લીધે વૃષભધ્વજ મરણ પામ્યો છે અને તેનો પુત્ર રથધ્વજ પણ લક્ષ્મીથી ભ્રષ્ટ રહીને જ મરી ગયો છે હવે ધર્મધ્વજ તથા કુશધ્વજ નામના તેના બે પુત્રો મહાભાગ્યશાળી હોઈ શ્રેષ્ઠ વૈષ્ણવો કહેવાય છે, તેઓ પણ સૂર્યના શાપથી સમ્યક્ભ્રષ્ટ તથા લક્ષ્મીભ્રષ્ટ હોઈને લક્ષ્મીનું તપ કરવા તત્પર થયા છે, તેથી તેમની બાને સ્ત્રીઓમા અશકી લક્ષ્મી અવતરશે, ત્યારે ત બાને જણ સપતિવાળા ઉત્તમ સજ્જનો થશે હે શકર! તમારો સેવક વૃષધ્વજ તો મરી ગયો છે, માટે તમે જાઓ અને હે પ્રભા, કશ્યપ તથા સૂર્ય! તમે પણ જાઓ 'ઓમ કહી વિષ્ણુ લક્ષ્મીની સાથે સભામાંથી અદર ગયા અને અત્યંત હર્ષ પામેલા બધા દેવો આનંદથી પોતપોતાના ઉત્તમ સ્થાનોમા જતા રહ્યા, ત્યારે અત્યંત પરિપૂર્ણ શ્રીશકર પણ તપ કરવા જલદી જતા રહ્યા ૧-૫૧

ત્યુસ્ત્વા ચ સભામીકઃ સમાતોડ્યન્તર ગત ।

દેગ જન્મુ સંવદ્ધા સ્વાશ્રમ પરમ મુરુ ॥૫૧॥

શિશ્ય તપસે સીત્ર પરિપૂજનો યયૌ ।

દતિ મીટેલીભગવતમહાપુરાણમાં નવમ સ્કંધ વિશે

અધ્યાય ૧૫ મે સમપા

અધ્યાય ૧૬ મો

રાજાને ઘેર મહાલક્ષ્મીના જન્મ

શ્રીનામણ હમચ

લક્ષ્મી તૌ ચ સમારાધ્ય ચાત્રેણ તપસા મુને ।

વરમિષ્ટ ચ પ્રત્યેક સંપ્રાપ્તુર્મીક્ષિતમ ॥૧॥

શ્રીનામણ બોલ્યા હે નારદમુનિ! ઉગ્ર તપથી લક્ષ્મીને આરાધી તે બાને ધર્મધ્વજ તથા કુશધ્વજ દરેક ઇચ્છિત વરદાન પામ્યા એ બાને રાજા મહા લક્ષ્મીના વરદાનથી જ પુણ્યશાળી થઈ પુત્રવાળા થયા કુશધ્વજની સતી પત્ની માલાવતી નામે હતી તે રાણીએ ઘણે કાળે સમય થતા લક્ષ્મીના અશરૂપ સતી પુત્રીને જન્મ આપ્યો એ પુત્રી જન્મથી જ શાંતી હતી, જેથી સ્પષ્ટ વેદોચ્ચાર કરી સૂતિકામૃત માથી બહાર નીકળી એ કન્યાએ જન્મતા જ વેદો ચ્ચાર કર્યો હતો, તેથી વિદ્વાનોએ તેનું 'વેદવતી' નામ જાહેર કર્યું એ પુત્રી જન્મી કે તરત જ નારાયણ પરાયણ હોઈ સર્વ લોકોએ પ્રયત્નથી અટકાવી, છતાં સારી રીતે સ્નાન કરી તપ કરવા વનમા જતી રહી એ તપસ્વિનીએ એક મત્તાતર સુધી પુષ્કરસેનમાં લીલાભાગમાં અતિ ઉગ્ર તપસ્યાઓ કરવા માંડી, છતાં તે પુષ્ટ તથા નવયૌવનવાળી જ રહી, પણ કહેલ ન પામી પછી તેણે શરીર વિતાતી ઉત્તમ (આકાશ) વાણી એકાએક સાબળી, કે 'હે સુદરિ! બીજ જન્મમાં વિષ્ણુ પોતે તારા સ્વામી થશે અને પ્રાકાશથી પણ અસધવા મુરકેલ એ (વિષ્ણુ) પતિને તું પામીશ' એ સાબળી હર્ષ પામેલી તેણે ફરી ગંધમાદન પર્વતમાં નિર્જન સ્થાને અત્યંત તપ કરવા માંડ્યું, અને ઘણાં લાખા કાળ સુધી તપ કરી વિશ્વાસ પામીને ત્યાં જ તે સેવેલા લાગી તેવામા જેને અટકાવવો મુરકેલ હતો, એવા સવળને ત્યા આગળ તેણે જોયો તેને જોઈ અતિથિ ઉપરની ભક્તિથી તેને પગ ધોવાનું જળ, અત્યંત સ્વાદિષ્ટ ફળ તથા અતિ શીતળ પાણી તેણે આપ્યા તે ખાઈને અત્યંત પાપી તે સવળ તેની પાસે બેઠો અને તેણે તેને પૂછ્યું, કે 'હે

* આ અધ્યાયમાં સાત્રેમક પ્રયોગોથી રાજાને ઘેર વધેલા મહાલક્ષ્મીને જન્મ સ્થતી રીતે વર્ણવાયે

કલ્યાણિ! તું કોણ છે?’ સુદર કેડના પાછલા ભાગ વાળી તથા પુષ્ટ સ્તનવાળી, શરદ્સ્તનુના કમળ જેવા સુદર મુખવાળી તથા સ્મિતપુકત સુદર દાંતવાળી તે સતીને જોઈ કામદેવના બાણોથી પીડાયેલો દુષ્ટ રાવણ બેભાન બન્યો અને હાથ વતી તેને ખેંચી તેની સાથે શુ ગારના ભાવો કરવા તૈયાર થયો તેને એવો જોઈ સતી કોપી બ્રહ્મા તેમણે તેને સ્તબ્ધ કરી દીધો, જેથી હાથે તથા પગે જડ બની કઈ પણ બોલવા તે સમર્થ ન થયો પછી કમળ સમાન નેત્રો વાળા તે દેવીની તેણે મનથી સ્તુતિ કરી અને તેમને તે શરણે ગયો, ત્યારે તે દેવી એના પર પ્રસન્ન થયા અને તેના સ્તવનને (પરસ્તોત્ત્વ કૃણ આપી) સફળ કર્યું પછી તેમણે રાવણને શાપ આપ્યો, કે ‘તું મારે લીધે બાધવો સહિત નારા પામીશ, કારણ કે તે કામને લીધે મારો સ્પર્શ કર્યો છે, માટે તું મારુ બળ જોજે’ એમ કહી તેમણે યોગથી દેહનો ત્યાગ કર્યો પછી રાવણ તેના શબને ગંગામા પધગતી પોતાને ઘેર ગયો (જતા જતા) ‘અહો! આ શુ અદ્ભુત જોયું? આ કન્યાએ હમણા આ શુ કર્યું!’ એમ વિચારી વારંવાર તે વિલાપ કરવા લાગ્યો પછી કાળાતરે તે જ સતી વેદવતી ‘સીતાદેવી’ એવા નામે વિખ્યાત થયેલા, જન્મતી પુત્રી થયા, જેને લીધે રાવણ મરાયો મહાતપસ્વિની તે સીતાએ પૂર્વજન્મના તપને લીધે અત્યંત પરિપૂર્ણ વિષ્ણુસ્વરૂપ શ્રીગમ મદ્રને પતિ તરીકે પ્રાપ્ત કર્યો હતા લક્ષ્મીજી(ના અવતાર)રૂપ સુદર સીતાએ જેમને આત્મધવા મુરોડેવ હોય છે તે જગત્પતિને તપથી આરાધી મેળવ્યા હતા અને શ્રીરામચંદ્ર સાથે ઘણાકાળ સુધી તે રમ્યા હતા તેમને પોતાના પૂર્વજન્મનું સ્મરણ હતું છતાં સુખને લીધે પૂર્વના તપનો પરિશ્રમ તે સંભળતા ન હતા, પણ તે પરિશ્રમને તેમણે ત્યજ્યો હતો, કેમ કે કૃણ મને છે ત્યારે દુઃખ પણ સુખરૂપ જ સાપ છે અત્યંત નવા ધૈવનવાળા સતી સીતાએ તે સુકુમાર પતિ—રામચંદ્રને પામી બાળા કાળ નુષ્ઠી અનેક પ્રકારના વૈભવ ભોગવ્યા હતા તેમણે જેવા પતિને ઈન્દ્રિયા હતા, તેવા જ નુપૂર, રત્નિક, સાત, સુદર, સીંચોના મનને જાણનાર અને મનોહર દેવ—

રામચંદ્રને (પતિ તરીકે) મેળવ્યા હતા પાછળથી સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળા શ્રીરામચંદ્રજી અત્યંત બળવાન કાળના યોગથી પિતાનું સત્ય પાળવા વનમા ગયા હતા ત્યાં સમુદ્રની પાસે સીતા તથા લક્ષ્મણની સાથે તે રહેતા હતા તે વેળા બ્રાહ્મણનું ૩૫ ધરતા અગ્નિને તેમણે જોયો હતો રામને દુઃખી જોઈ, તે દુઃખી થયો હતો અને સત્યપરાયણ તેણે સત્ય પર પ્રીતિવાળા શ્રીરામને આતુ કઈક સત્ય વચન કહ્યું હતું

બ્રાહ્મણ (અગ્નિ) બોલ્યો ‘હે ભગવન રામ ચંદ્ર! તમે સાબળો હવે જે આ સમય આવ્યો છે તે સીતાહરણનો સમય છે અને તે જ તમને દુઃખકારી થવાનો છે દેવને આટલાવું ક્રોધ છે અને દેવથી વધારે બળવાન કોઈ જ નથી, માટે હમણા જગતની માતા સીતાને મારી પાસે રાખો અને તેમની છાયાને તમે તમારી પાસે રાખો પછી પરીક્ષાના સમયે હું તમને સીતા પાછા આપીશ હું અગ્નિ છું બ્રાહ્મણ નથી, દેવોએ મને મોકલ્યો છે’ તે વચન સાંભળી શ્રીરામે લક્ષ્મણને પણ તે નહિ જણાવી દુઃખી થતા હૃદયે તે વચન સ્વીકાર્યું હતું હે નારદ! પછી અગ્નિએ યોગબળ વડે સીતામાથી તેમના તુલ્ય સર્વ ગુણ તથા આગવાળા માયામય સીતા પ્રકટ કરી શ્રીરામને આપ્યા હતા પછી અગ્નિ સીતાને લઈને એ નુમ વાત કોઈને પણ કહેવાની ના કહી ગયો હતો એ નુમ વાત લક્ષ્મણ પણ જાણતા ન હતા તો બીજા તો ક્યાથી જાણે? એક વખત શ્રીરામચંદ્રે સોનાનો મૂળ જોયો અને સીતાએ તેને માટે યત્નપૂર્વક તેમને પ્રેરણા કરી હતી શ્રીરામચંદ્ર વનમા સીતાના રક્ષણ માટે લક્ષ્મણને મૂકી તરત જ (મૂગ પાછળ) ગયા હતા અને બાણથી તેને તેમણે વીધ્યો હતો એ વેળા કપટથી ‘હે લક્ષ્મણ!’ એવો શબ્દ કરી તે મૂગે શ્રીરામરૂપ વિષ્ણુને આગળ જોઈ, તેમનું સ્મરણ કરતા કરતા તરત જ પ્રાણ ત્યજ્યા હતા અને મૂગનો દેહ છોડી દિવ્ય રૂપ પામીને તે (માનીય ચંદન) સ્ત્રોતથી બનાવેલા વિમાનમા બેસી વૈકુંઠમા ગયો હતો પૂરું તે (માનીય) વૈકુંઠોક્તના ઘરના રહેતા બે ઘરપાલનો સેવક હતો (પણ આમુક

કોઈ કારણથી સદસ થયો હતો) તે જ કરી (શ્રી-
રામના બાણથી મરીને) એ જ પાને દારપાણ
પાસે ગયો હતો અને તેમની આશાથી વૈકુંઠમાના દારમા
રહ્યો હતો પછી 'હે લક્ષ્મણ'! એવો વ્યાકુળ શબ્દ
સાબળી સીતાએ લક્ષ્મણને રામની પાસે મોકલ્યા
હતા એમ લક્ષ્મણ રામની પાસે ગયા, ત્યારે જેને
રોકવો મુશ્કેલ હતો, એવો રાવણ પોતાની લીલાથી
સીતાને લઈને લાકા તરફ ગયો હતો પછી એ વનમા
લક્ષ્મણને (પોતાની પાસે આવેલા) જોઈ તરત જ
શ્રીરામચંદ્રે પોતાના આશ્રમમા જઈ સીતાને જોયા
ન હતા, ત્યારે તે લાખી મૂર્છા પામ્યા હતા તેમણે
અત્યંત વિલાપ કર્યો હતો અને સીતાની શોધ માટે
વનમા તે વારવાર ભટક્યા હતા અમુક સમયે ગોદા
વરી નદીના કિનારા પર સીતાની ખચ્ચર મેળવી તે
શ્રીરામચંદ્રે વાનરોને સહાયરૂપ કરી સમુદ્ર બાંધ્યો
હતો પછી અમુક કાળે લાકામા જઈ ત્યુષ્ઠ શ્રી-
રામચંદ્રે રાવણને શોધી બાણોથી બાંધ્યો સહિત
તેને બાંધ્યો હતો પછી તરત જ તેમણે સીતાની
અગ્નિપરીક્ષા કરાવી હતી તે સમયે અગ્નિને
સાચા જનકી તેમને આપ્યા હતા તે વેળા એ
છાયાનીતાએ વિનયમુક્ત ધર્ષ અગ્નિને તથા શ્રીરામને
કહ્યું હતું, કે 'હવે હું શુ કરું, તેનો ઉપાય તમે
મને કહો'

શ્રીરામ તથા અગ્નિ જોલ્યા 'હે દેવિ! તમે
અતિ પુણ્યદાયી પુષ્કરક્ષેત્રમા તપ કરવા જાઓ,
ત્યા જ તપસ્યા કરી તમે સ્વર્ગની લક્ષ્મી થશો'
તેમનું એ વચન સાંભળી તે છાયા સીતા પુષ્કરક્ષેત્રમા
દેવતાઈ તણુ લાખ વર્ષો સુધી તપ કરી સ્વર્ગની લક્ષ્મી
રૂપ થયા હતા પછી તે જ સ્વર્ગલક્ષ્મી અમુક કાળે
તપના પ્રભાવથી યમના પસકુડામાંથી જન્મેલા દ્રુપદ
પુત્રી દ્રૌપદી તરીકે પાડવોની શ્રી થયા હતા એમ
લક્ષ્મીજી મત્યમુગમા કુળધ્વજની નૂલ તુપુત્રી વેદ
વતી થયા હતા, નેતાયુગમા જનકપુત્રી નીતા ધર્ષ
શ્રીરામની પત્ની થયા હતા અને દાપત્યુગમા તે
નીતાની છાયા જ દ્રુપદપુત્રી તરીકે થયા હતા આમ
એ પુત્રોમા તે હતા નવા હતા, તેથી 'નિઝ
યાત્રી' દેવતા છે

નારદે પૂછ્યું 'હે મુનિશ્રેષ્ઠ! તે દ્રૌપદીને
પાત્ર પ્રતિઓ કેમ થયા હતા? હે સદેહ ભાગનારા!
મારા ચિત્તાનો તે સદેહ તમે ભાગો

શ્રીનારાયણ જોલ્યા 'હે નારદ! લાકામા સાચા
સીતાજી શ્રીરામને મળ્યા, ત્યારે અત્યંત ચિતાયુક્ત
થયેલી રૂપયૌવનવાળી છાયાસીતાએ શ્રીરામ તથા
અગ્નિની આશાથી તપ કરી સર્વશ્રેષ્ઠ શ્રીશકરની
ઉપાસના શરૂ કરી હતી ત્યારે કામાતુર કોઈ પતિ
માટે વ્યગ્ર થઈને વાગવા પ્રાર્થના કરતી તેણે 'હે
શકર! પતિ આપો, પતિ આપો, પતિ આપો,
પતિ આપો, પતિ આપો' એમ પાત્ર વાર માગણી
કરી હતી તેથી રસિક પુરુષોમા ઉત્તમ શ્રીશકર
તેની પ્રાર્થના સાંભળીને 'હે પ્રિયે! તારા પાત્ર પ્રતિઓ
થરો,' એવું તેને વરદાન આપ્યું હતું તે કારણથી
(દ્રૌપદીરૂપે) પાત્ર પાડવોની તે સ્ત્રી ધર્ષ હતી એમ
આ પ્રસંગિક વાત મેં તમને કહી હવે ચાલુ
પ્રસંગ તમે સાંભળો પછી શ્રીરામચંદ્ર મનોહર
સીતાને લાકામા પામ્યા પછી વિભીષણને લાકા આપી-
ને પોતે અયોધ્યા ગયા હતા તેમણે અગિયાર હજાર
વર્ષો સુધી ભરતખંડ પર રાજ્ય કર્યું હતું પછી સર્વ
લોકો સાથે વૈકુંઠમા ગયા હતા, લક્ષ્મીના આશરૂપ
વેદવતી(સીતા)એ લક્ષ્મીમા પ્રવેશ કર્યો હતો એમ
પુણ્યદાયી તથા પાપનો નાશ કરનાર આ આપ્યાન
મેં તમને કહ્યું મૂર્તિમાન આર વેદો જેની જામની
ટેવે કાયમ રહ્યા હતા, તે વેદવતી પ્રખ્યાત હતા,
હવે ધર્મધ્વજની પુત્રી(તુલસી)નું આપ્યાન હું તમને
કહું છું તે સાંભળો ૧-૬૩

સતત મૂર્તિમન્તઃશ્ર વેદાભ્યત્યાર યત્ન ચ ।

સન્તિ યસ્યાઃશ્ર જિહ્વાયે સર્વે વેદવતી શ્રુતા ॥

ધર્મચ્ચરણુતાપ્યાન નિયોધ કથયામિ તે ।

ઈતિ શ્રીદેવીના ભવમંત્રપુણ્યમા નવમ સ્કંધે વિષે

અધ્યાય ૧૬મા સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૭ મો*

તુલસી-આખ્યાન

શ્રીનારાયણ ઉવાચ

ધર્મધ્વજસ્ય પત્ની ચ માધવીતિ ચ વિદ્યુતઃ ।

નૃપેણ સાર્ધં સાઽઽરામે રમે ચ ગન્ધમાદને ॥ ૧ ॥

શ્રીનારાયણ યોગ્યા ધર્મધ્વજની પત્ની 'માધવી' એવા નામે પ્રખ્યાત હોઈ ગંધમાદન પર્વત પર ખગી આમા રાજની સાથે તે રમતી હતી ત્યા રતિ કરનારી, પુષ્પો તથા ચદનથી અયોલી, ચદનથી લીપેલા સર્વ ભાગોવાળી અને પુષ્પો તથા ચદનના વાયુથી યુક્ત એવી શય્યા કરી તેના પર સ્ત્રીઓમા રત્નરૂપ હોઈ અત્યંત સુદર અગોવાળી અને શાલુગારેલી તે રસિક માધવી રસિક પતિનો સમાગમ પામી કામયુક્ત રહેતી હતી મૈથુનકર્મમા કુશળ તે ખનેતા મૈથુનમા વિરામ જ ન હતો, તેથી દિવસ કે રાત્રિ તેમણે જાણ્યા ન હતા અને એમ કરતા દેવતાઈ સો વર્ષ વીત્યા હતા પછી રાજ ભાનમા આવી મૈથુનકર્મથી આટક્યો હતો, પણ સુદરી માધવી લગારે તૃપ્તિ પામી ન હતી પછી તે સતીએ દેવયોગે તરત જ સો વર્ષ સુધી ગર્ભ ધારણ કર્યો હતો અને શોભાયુક્ત ગર્ભવાળી તે રાણી દરરોજ ગોભાવાળી થતી હતી પછી હે નારદ! કાર્તિકી પૂનમ ને શુક્ર-વારના શુભ દિવસે, શુભ ક્ષણે, શુભ યોગમા, શુભ અંશમા અને શુભ સ્વામીયુક્ત શુભ ગ્રહોવાળા શુભ લગન વખતે લક્ષ્મીના અશરૂપ હોઈ મનોહર પંચિની જાતિની કન્યાને તેણે જન્મ આપ્યો હતો શરદઋતુ ની પૂનમના ચતુર્થ જેવા મુખવાળી શરદઋતુના કમળ જેવા નેનોવાળી, પાકા થિલોડા જેવા નીચલા હોઠ વાળી, મદ મદ હસતી, ઘરને જોયા કરતી, હાથ—પગના તળિયે હાલ રંગવાળી, ઊંડી નાભિવાળી, મનને આનંદ પમાડનારી, નાભિની નીચે ત્રણ કચ્છલી આવાળી, ગોળાકાર કેડના બને પાછલા ભાગવાળી, શીતકણે સુખકારક ગરમ સર્વ અંગવાળી, મોળ વર્ષની સુદર સ્ત્રી જેવી, સુદર કેશવાળી, તેજસ્વી, વડની

વડવાઈ જેવા લાખા કેશવાળી, પીળા ચપાના પુષ્પના રંગ જેવી પ્રકાશતી અને સુદર સ્ત્રીઓ કરતા પણ સુદર તે કન્યાને જોઈ પુરુષો કે સ્ત્રીઓ તેને કોઈની ઉપમા આપવા સમર્થ થતા ન હતા, તેથી વિદ્વાનો તેને 'તુલસી'† નામે કહેવા લાગ્યા તે કન્યા (ગર્ભી શયમાથી) પૃથ્વી પર બહાર આવી, તેટલામા જ યોગ્ય વયની સ્ત્રી જેવી જણાવા લાગી તેને સર્વ લોકોએ આટકાવી છતા તપ કરવાને બદરિકાશ્રમમા ગઈ અને ત્યા દેવતાઈ એક લાખ વર્ષ સુધી તપ કર્યું 'નારાયણ મારા સ્વામી ધાર્યો,' આવો મનથી નિશ્ચય કરી તે ગ્રીષ્મઋતુમા પચાગિનને તાપતી હતી, શીતઋણમા જળની ચાદર રહેતી હતી અને વર્ષાઋતુમા (ખુદલા) મેદાન પર આસન લગાવી વરસાદની ધારાઓને દિવસ—રાત્રિ ગ્રીહતી હતી એ તપસ્વિનીએ વીમ હળાર વર્ષ સુધી કૂળ તથા જળનો જ આહાર કર્યો હતો ત્રીસ હળાર વર્ષ સુધી પાદકાનો જ આહાર કર્યો હતો આળીસ હળાર વર્ષ સુધી વાયુનો જ આહાર કર્યો હતો અને પાતળા પેટ વાળી તે કન્યા દશ હળાર વર્ષ સુધી નિરાહાર રહી હતી પછી બીજા ક્ષેત્ર પણ લક્ષ્ય વિના એક પગે ઊભેલી તે કન્યાને જોઈ બ્રહ્મા તેને વરદાન દેવા ઉત્તમ બદરિકાશ્રમમા આવ્યા, ત્યારે હસરૂપ વાહનવાળા તે બ્રહ્માને જોઈ તેણે તમસ્કાર કર્યા એટલે જગતના કર્તા બ્રહ્માએ તેને કહ્યું કે 'હે તુલસી! તારા મનમા જે ઈચ્છિત હોય, તે વરદાન તું માગ શ્રીહરિની ભક્તિ, શ્રીહરિનું દાસપણ અથવા અજસમરપણ પણ હું આપીશ'

તુલસીએ કહ્યું હે તાત! મારા મનમા જે ઈચ્છા છે, તેને તમે સામળો મંદિરની આગળ પણ મને હવે શી શરમ હોય? હું પૂવે† તુલસી નામની ગોપી હોઈ ગોલોકમા રહેતી હતી અને શ્રીકૃષ્ણને પ્રિય, તેમની દાસી, તેમના અગરૂપ અને તેમની સખીઓમા પ્રેમપાત્ર હતી એક સમયે શ્રીકૃષ્ણ સાથે રતિસભોગ પામી તૃપ્ત નહિ થયેલી અને મૂચ્છી પામેલી મને સતેશ્વરી શ્રીરાધાએ સસમડળમા

* આ અધ્યાયમાં અડાવીસ શ્લોકોથી ધર્મધ્વજની પુત્રી તુલસીની કથા વિસ્તારથી કહેવાયે

† 'દ્વાયમ-ઉપમામ્-અવ્યતિ-સ્થિતિ' સા તુલસી-અર્વાત્ જેને કોઈની ઉપમા આપી શકતી નથી. તે તુલસી'

આવીને એઈ, ત્યારે સંપયુક્ત થઈ તેમણે શ્રીકૃષ્ણને
 ઇષ્ટે આપ્યો અને મને શાપ દીધો કે, 'તુ મનુષ્ય
 યોનિને પામ' એમ તેમણે મને શાપ આપ્યો,
 ત્યારે શ્રીકૃષ્ણે મને કહ્યું, 'ભરતખડખ તથ કરી
 બ્રહ્માના વરદાનથી તુ મારા અશરૂપ નાગયણને
 પામીશ' એમ કહી દેવાના ઈશ્વર શ્રીકૃષ્ણ પણ
 અદૃશ્ય થયા પછી સંધાદેવીના ભયથી શરીર છોડીને
 પૃથ્વી પર મેં જન્મ લીધો હે ગુરુ! શાત અને
 સુદર શરીરવાળા નારાયણને હું પતિ તરીકે પામવા
 ઇચ્છુ છું અને હમણાં એ જ વર માગુ છું મારે
 તે તમે મને આપો

પ્રહલદેવ બોલ્યા '(ગોલોકમા) શ્રીકૃષ્ણના
 અશથી જન્મેલો અત્યંત તેજસ્વી અને તેમના
 અશરૂપ સુદામા નામનો ગોવાળિયો હતો તે પણ
 સંધાના શાપથી હમણાં ભરતખડખા જન્મ્યો છે
 અને દૈત્યના વશમાં ઉત્પન્ન થયો છે તે 'શંખચૂડ'
 નામે પ્રખ્યાત હોઈ ત્રણે લોકમા તેના જેવો કોઈ નથી
 સર્વે ગોલોકમા તને એઈ તે કામથી વ્યાકુળ મનવાળો
 થયો હતો પણ સંધાના પ્રભાવથી તને ભેટવાને
 સમર્થ થયો ન હતો તે સુદામા પોતાના પૂર્વજન્મના
 સ્મરણવાળો હોઈ હમણાં સમુદ્રમાં સ્નો છે હે
 સુદેવી! તુ પણ પૂર્વજન્મના સ્મરણવાળી છે, તેથી
 સર્વ વૃત્તાત જાણે છે, મારે હે કલ્યાણિ! હમણાં
 તુ તેની પત્ની થઈશ પછીથી શાત અને સુદર
 શ્રીનારાયણને જ તુ વરીશ દેવશેષે નારાયણના જ
 શાપથી તુ અશથી પવિત્ર વૃક્ષરૂપ થઈશ અને જગતને
 પવિત્ર કરતાર હોઈ સર્વ વંતસ્થિતિમા મુખ્ય અર્જુનની
 વિધ્યુને પ્રાણ કરતા પણ અધિક પ્રિય થઈશ
 તારા વિના સર્વ લોકોની પૂજા નિષ્ફળ થશે અને
 વૃદાવતમા વૃતરૂપે બચેલી તુ 'વૃદાવતી' એ નામે
 પણ પ્રસિદ્ધ થઈશ તારા પાદડાથી ગોપીઓ તથા
 ગોવાળો શ્રીકૃષ્ણની પૂજા કરશે અને મારા વરદાનથી
 તુ વૃક્ષની અપિષ્ઠની દેવરૂપે ગોપાળરૂપ શ્રીકૃષ્ણ
 સાથે પ્રથમ ઈચ્છાનુસાર વિહાર કરેશ' એમ બ્રહ્માનું
 વચન સાંભળી મદ મદ દસતી, તુલસી હર્ષ પામેલા
 મનવાળી થઈ તે બ્રહ્માને નમી અને કઈક કહેવા
 બાની કે, 'હે તાત! હું તત્ત્વ કહુ છું કે, જે ભુજ

વાળા શ્યામસુદર શ્રીકૃષ્ણ ઉપર મને જેવી ઈચ્છા
 છે, તેવી આર ભુજવાળા નારાયણ ઉપર નથી
 દેવને લીધે ગૃહાસ્તો ભગ થતા હું શ્રીકૃષ્ણ વિષે
 અતુલ રહી છું, પણ શ્રીકૃષ્ણની આગ્રાથી જ હું
 આ આર ભુજઓવાળા શ્રીનારાયણને પતિ તરીકે
 માગુ છું, મારે અતિદુર્લભ શ્રીકૃષ્ણને જ આપની
 કૃપાથી ફરે હું અવશ્ય પામુ અને સંધાના ભયથી
 મુક્ત થાઉં તેમ તમે કરો'

પ્રહલદેવ બોલ્યા 'સોળ અક્ષરોવાળો સંધાનો
 મત્ર હું તને આપુ છું, તે તુ લે અને મારા વર
 દાનથી પણ તે સંધાને તુ પ્રાણતુલ્ય પ્રિય થઈશ,
 તેમ જ શ્રીકૃષ્ણ તથા નારાયણ ન ગાગને સંધા
 નહિ જાણે હે ઉત્તમ ભાગ્યશાળી! તુ શ્રીકૃષ્ણની
 સંધા સમાન પ્રિય થઈશ' એમ કહી જગતના
 સ્થાપક બ્રહ્માએ સોળ અક્ષરોવાળો સંધાદેવીનો મત્ર,
 સ્તોત્ર, ઉત્તમ કવચ, સર્વ પૂજાવિધિ તથા પુરસ્કારોનો
 ક્રમ પણ આપ્યો અને શુભ આશિષ આપી પછી
 તુલસીએ બ્રહ્માની પૂજા કરી અને તેમની કૃપાથી
 એ દેવી લક્ષ્મી જેવી સિદ્ધ થઈ એ રીતે તુલસીમત્ર
 થી સિદ્ધ થયેલા પૂર્વોક્ત વરદાનને પામી હતી અને
 વિશ્વમાં દુર્લભ મોટા ભોગો તેણે ભોગવ્યા હતા
 પ્રસન્ન મનવાળા તે દેવીએ તપનો પરિશ્રમ પછી
 ત્યજ્યો હતો, કારણ કે રૂઝ સિદ્ધ થાય, ત્યારે દુષ્ટ
 પણ લોકોને ઉત્તમ સુખરૂપ થાય છે એ રીતે તુલસી
 ખાત-પાતથી સંતુષ્ટ થઈ ત્યાં પુષ્પો તથા ચંદનથી
 વ્યામ શય્યા પર સૂઈ સેવતા હતા ૧-૪૮

સુક્ત્યા પીતા ચ સતુષ્ટા શયન ચ ચકાર સા ।
 તલ્પે મનોરમે તત્ર પુષ્પચન્દનચિત્તે ॥૪૮॥
 ઈતિ શ્રીદેવીબાગવતમાપુરાણમા નવમ સ્કંધ વિષે

અધ્યાય ૧૭મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૮ મો*

સંખચૂડ સાથે તુલસીનો સમાગમ અને સવાદ

શ્રીનરાયણ ઉવાચ

તુલસી પરિતુષ્ટા ચ સુખાપ દૃષ્ટમાનસા ।

નન્યોલ્લસંપન્ના વૃષ્ણરજવરાક્ષના ॥૧॥

શ્રીનારાયણ બોલ્યા અત્યંત સતોષ પામેલા

* આ અધ્યાયમાં એકેસે એકેથી નવમીના યજ્ઞચૂડ
 સાથે સમાગમ તથા સવાદ વર્ણવાયે

હર્ષયુક્ત મનવાળા, નવયૌવનયુક્ત અને શકરની પત્ની જેવા (પવિત્ર) તુલસી ત્યા સુધી રહેતા હતા તે વખતે કામદેવ તેમના તરફ પાચે બાણો કેંડયા કરતો હતો, જેથી પુષ્પો તથા ચદનથી અર્ચ્યા છતા કામદેવને લીધે તે ખળ્યા કરતા હતા તેમનું સર્વ અગ સેમાંચિત થતુ હતુ કપાસી થતી હતી નેત્રો લાલ નોળ રહેતા હતા ફાણવારમા તે સુકાઈ જતા, ફાણ વારમા મૂચ્છા પામતા, ફાણવાર કટાળી જતા અને ફાણવાર સુખજનક આગમ, ફાણવાર દાહ, ફાણવાર પ્રસન્નતા, ફાણવાર ચેતના તથા ફાણવાર ખિન્નતાને પામતા હતા વળી ફાણવાર શય્યામાંથી તે ઊભા થઈ જતા, ફાણવાર પાસે ચાલતા, ફાણવાર નાસથી ભમતા, ફાણવાર ફરી ખેસી જતા અને ફાણવાર અત્યંત કટાળાથી ફરી સુઈ જતા હતા પુષ્પો તથા ચદનની શય્યા પણ તેમને કાઢા જેવી અત્યંત દુખ દાયી થઈ પડતી, દિવ્ય સુખ, સુદર ફળ તથા ઝેર જેવા જાણાતા અને ઘર ગુફા જેવું, સૂક્ષ્મ વસ્ત્ર અગ્નિ જેવું અને સિંદૂરની અર્ચા ગૂમડા જેવી દુખદાયી થતી હતી ફાણવાર લેનમા એ સતી ઉત્તમ વેશવાળા સુદર, યુવાન, મદમદ હસતા રસિકોમા શ્રેષ્ઠ, ચદનથી લીપેલા સર્વ અગવાળા, રત્નોના શણગારોથી શણ ગારેલા અને માળાને ધારણ કરતા કોઈ પુરુષને આવતો જોતા હતા એ પુરુષ તેમનું મુખકમળ ચુખતો હતો, રતિકથા કહેતો હતો, વારવાર મીઠું બોલતો હતો, શય્યામા સભાગ કરતો હતો, ઈચ્છાનું સાર ભેટતો હતો, ફરી જતો રહેતો હતો અને પાછો પાસે આવતો હતો એ પુરુષને જતો જોઈ 'પ્રાણેશ' તમે કયા જગ્યા છો? ઊભા રહો,' એમ તેમનાથી કહેવાઈ જતુ હતુ ફરી ભાનમા આવી વારવાર તે વિલાપ કરતા હતા, હે નારદ! એમ યૌવન પામીને ત્યા જ તે રહેતા હતા હે નારદ! તે સમયે મહાયોગી શખચૂડ પણ જૈગીષ્વ્ય મુનિ પાસેથી શ્રીકૃષ્ણનો મત્ર મેળવી તે મત્રને પુષ્કર ક્ષેત્રમા સિદ્ધ કરી, સર્વ મગળોના મગળરૂપ બ્રહ્મરને ગળામા બાધી તેમ જ 'તારા મત્રમા જે ઈચ્છા થશે તે સકળ થશે' એવું વરદાન બ્રહ્મા પાસેથી મેળવી બ્રહ્માની આજ્ઞાથી જ બદરિકાશ્રમમા આવ્યો

અને તુલસીએ તેને આવતો જોયો નવા યૌવનવાળા, કામદેવ સમાન ક્રાંતિવાળા, ધોળા ચપાના પુષ્પ જેવી ક્રાંતિવાળા, રત્નોના શણગારોથી શણગારેલા, શરદપૂતમના ચદ્ર જેવા મુખવાળા, શરદક્ષતુના કમળ જેવા નેત્રોવાળા, માણેકથી બનાવેલા વિમાનમા બેઠેલા, મનોહર, રત્નોના બે દુડળોથી શોભતા લમણવાળા, કપવક્ષના પુષ્પોની માળાને ધારણ કરતા, સુદર હાસ્યવાળા અને કરતૂરી તથા કેમરથી યુક્ત સુગંધી ચદનથી લેખાયેલા એ શખચૂડને સમીપમા જોઈને તુલસી વસ્ત્રથી મુખ ઢાકી દઈ મદહાસ્ય સહિત કટાક્ષ-પૂર્વક વારવાર તેને જેવા લાગ્યા અને નવા સમા ગમથી શરમાઈ ખૂબ નીચું મુખ ઢાળી રહ્યા એ વેળા શરદક્ષતુના ચદ્રને નિદતા પોતાના મુખરૂપ ચદ્રથી શોભતા, કિમતી રત્નોમાંથી બનાવેલા પગના આભૂષણોથી યુક્ત, ઉત્તમ માણેકના બનાવેલા અણુ અણુતા ઝાંઝોરોથી ઝમકતા, માલતીના પુષ્પોની માળા યુક્ત કેશપાશનો સમૂહ ધારણ કરતા, અમલ્ય રત્નોથી બનાવેલા મકરાકૃતિ કુડળો ધારણ કરતા, ગગમેરગી બે કુડળો વડે શોભતા લમણવાળા, ઉત્તમ રત્નોના હાર વડે સ્તનની વચ્ચે ઉજ્જવળ, રત્નોના કડા, બાબુબધ અને શખના આભૂષણોથી શણગારેલા અને દિવ્ય રત્નોની વીટીઓથી શોભતી આગળીઓવાળા, અણીય, સુદર, સુશીલ અને સતી તે સુદરીને જોઈને શખચૂડ તેની સમીપ મંદુરવચન કહેવા લાગ્યો

શખચૂડ બોલ્યો 'હે માનવાળી! તું કોણ છે? હે કન્યાશિલ! તું કોની પુત્રી છે? હે સુદરિ! સર્વ ક્રયાણોને આપનારી તું (તને જોઈને) ચૂપ થતા મારી પાસે વાતચીત કર' એવું તેનું વચન સાંભળી કામનાવાળા થયેલા સુદર નેત્રોવાળા, મદહાસ્ય કરતા અને નમેલા મુખવાળા તે તુલસી કામનાપૂર્વક તેને કહેવા લાગ્યા

તુલસી બોલ્યા 'હું ધર્મધ્વજની પુત્રી છું અને તપસ્વિની થઈ આ તપોવનમા તપસ્યા મારે રહુ છું તું કોણ છે? તું તારે સુખેથી જ સારા કુળમા જન્મેલી પુરુષ સારા કુળમા જન્મેલી સતી સ્ત્રીને એકલી ધારી એકાંતમા કઈ પૂછતો નથી, એમ મેં વેદમા માલગ્યું છે તપઃ, નીચ કુળમા

જાએલો અને ધર્મશાસ્ત્રના અર્થ નહિ જાણતો
ક્રોધી પુરુષ ક્રાંતિનીને ઇચ્છે છે સ્ત્રી કેવી હોય છે
કે, ઉપર ઉપરથી મધુર, મદ્યથી છંદેલી, પુરુષના
કાળરૂપ, ઝેરના ઘડા જેવી અમૃત તુલ્ય મુખવાળી,
છતા હૃદયમાં તો છરાની ધાર જેવી, કાયમ મીઠું
બોલતી, પોતાની કાર્યસિદ્ધિ માટે હમેશા તત્પર,
પોતાના કાર્ય માટે સ્વામીને વશ રહેનારી, પોતાને
કાર્ય ન હોય તો કહી વશ નહિ રહેતી, આત્મકરણમાં
મેલી અને (ઉપર ઉપરથી) પ્રગ્ભવ મુખ તથા નેત્રો-
વાળી હોય છે જેઓનું ચરિત્ર વેદમાં તથા પુરાણમાં
ખૂબ દર્શિત કહ્યું છે, તેવી સ્ત્રીઓ ઉપર કયો સમજી,
મુદ્ધિમાન અને સાસ આરાધવાણો પુરુષ વિશ્વાસ
કરે સ્ત્રીઓનો શત્રુ કે મિત્ર કોણ છે? તેઓ તો
નવા નવાને ઇચ્છે છે સુદર વેશવાળા પુરુષને જોઈ
હૃદયમાં કાયમ તેને ઇચ્છે છે ઉપર ઉપરથી સ્વાર્થ
પૂરતું સતીપણુ કાળજીથી જણાવે છે, પરંતુ મનોહર
સ્ત્રી કાયમ કામવાળી અને કામદેવનો આધાર હોય
છે. ઉપર ઉપરથી કોણ કરી પુરુષને તે યકે છે,
પણ આત્મકરણમાં તો મૈથુન માટે મનવાળી જ
હોય છે. ખડારથી ખૂબ શરમાયેલી જણાતી સ્ત્રી
એકાંતમાં પુરુષ સામે હસે છે અભિમાની સ્ત્રીજાતિ
ને મૈથુન ન મળે, તો કોઈ ઘઈ ક્રિયાના આકરૂરૂપ
ઘઈ પડે છે, પણ પુષ્કળ મૈથુન મળવાથી ખૂબ
પ્રસન્ન રહે છે ઘણા જ ઘોડા મૈથુનથી તો તે
દુઃખી થાય છે સાગ મિથાળ કરતા અને સીતળ
પાણી કરતા પણ સુદર, સ્મિત, મનોહર, યુવાન તથા
નુણવાન પુરુષને મનમાં સદા તે ઇચ્છે છે સ્ત્રીક
પુરુષ ઉપર પુત્ર કરતાયે વધારે રોહ કરે છે અને
નબોળ કરવામાં કુદાળ પુરુષને તો પ્રાણ કળતા પાડી
આધિક પ્રિય ગણે છે વૃદ્ધ અથવા મૈથુન કરવામાં
અશક્ત પુરુષને તો તે શત્રુ તુલ્ય જુઓ છે અને
અત્યંત કોપાયમાન રહી તેની સાથે કાયમ ક્રિયા
કરે છે. જેમ સર્પ મોટા ઉદરને ખાઈ જાય, તેમ
અશક્ત પુરુષને વાણીથી જાણે ખાઈ જતી હોય
તેવી તે જણાય છે આવી દૃષ્ટ સ્ત્રીજાતિ સાદાનોતા
સ્વરૂપ જેવી, સર્વ દોષોના આશ્રયરૂપ, ખડા, વિપ્લવ
તથા મંડર વગેરેનો પણ વશ કરવી મુશ્કેલ, મોહરૂપ,

તપના માર્ગમાં વિવનરૂપ, મોક્ષના દારૂમાં કમાડ જેવી,
શ્રીહરિની ભક્તિથી રહિત, સર્વ માયાઓના કરડિયા
જેવી, સસારરૂપી કેદખાતામાં કાયમ બેસીઓ જેવી,
ઇંદ્રજન સરખી, ખોટા સ્વપ્ન જેવી, ખડારની
જ સુદરતા ધારણ કરતી હોઈ અદરખાતે તો અતિશય
નિંદા, અનેક જાતની વિદ્વા, મૂઝ તથા પરના આધાર
જેવી, ભલિત, દુર્ગંધી, દોષમયુક્ત લોહીથી ખરડાયેલી
અને આસરસર સંગવાળી હોય છે વિધાતાઓ
પ્રથમથી જ સ્ત્રીઓને માયાવી પુરુષોની માયારૂપ
અને મુમુગુઓને ઝેર જેવી બનાવી છે, માટે
કલ્યાણ ઇચ્છનારે તો એ જાતિને જોવી પણ યોગ્ય
નથી 'હે નારદ! એમ કહી તુલસી બોલતી બધ
પડી એટલે મદ મદ હસતો શમ્ભુકૃદ કહેવા લાગ્યો.

શમ્ભુકૃદ બોલ્યો. 'હે દેવિ! તે જે કહ્યું, તે
સવળ અસત્ય નથી, પણ કઈક સત્ય અને કઈક
અસત્ય છે, તે મારી પાસેથી તુ સામળ વિધાતાએ
વાસ્તવિક રૂપને વખાણવા યોગ્ય કરીને તથા અવા-
સ્તવિક રૂપને નિહનીય કરીને સર્વને મોહ ઉપજાવતું
સ્રીનુ રૂપ બે પ્રકારે રચ્યું છે સુદિના સૂતરૂપ લક્ષ્મી,
મસ્તવતી, દુર્ગા, સાવિત્રી અને સદા વગેરે જે આદ્ય-
સુદિ રચાઈ છે, તેમના અશરૂપ સ્ત્રીરૂપને વાસ્તવિક
કહ્યું છે અને તે પ્રશસાપાત્ર, યશરૂપ તથા સર્વ
મગ્ધોને કરનાર છે શતરૂપ, દેવદૂતિ, સ્વધા, સ્વાહા,
દક્ષિણા, ધ્યાવાવતી, સોહિલ્લી, વરણી સ્ત્રી, ઇન્દ્રાણી,
કુળંગતી પત્ની, અદિતિ, દિતિ, લોપામુદ્રા, અનસૂયા,
ક્રોન્ધી, તુલસી, અહન્યા આરધતી મેના, તારા,
મહેદેવ, દમયંતી, વેદવતી, ગંગા, મનના, પુષ્પિ,
મેધા, સ્મૃતિ ગિહિદા, વસુધરા, પદ્મી, મગલસાગરી,
ધર્મની સ્ત્રી મૂર્તિ, સ્વસ્તિ, શ્રદ્ધા, શાંતિ, દ્યોતિ,
ક્ષમા, નિદ્રા તદ્રા, શુધા, તૃષ્ણા, સંધ્યા, સન્નિદિવસની
આધિષ્ઠાત્રી દેવી, સપતિ, ધૃતિ, ક્રીતિ, ક્રિયા,
શોભા, પ્રભા અને ધિવા—આ ઉત્તમ સ્ત્રીસ્વરૂપો યુને
યુને જે ઉત્પન્ન થયા છે, તે મૂળ પ્રકૃતિની કલારૂપ તથા
કલાના અગરૂપ હોઈ ઉત્તમ છે, પાડી સ્વર્ગની વેશ્યા-
ઓ વગેરે તથા પ્રાણો જે વ્યભિચારિણી સ્ત્રીઓનાં
સ્વરૂપો છે, તે તો નિંદા જ છે જે સતીનું સ્વરૂપ
નરવનુપ્રાપ્ત પ્રભાવથી યુક્ત અને પતિવ્રતારૂપ

હોય, તે ઉત્તમ હોઈ પ્રશમ્ભાપ્ત છે તેને જ વાસ્તવિક સ્ત્રીરૂપ જાણવું, એમ વિદ્વાનો કહે છે ભગવતીની કલાઓમા પણ વિવિધ રૂપ કહેલ છે જે રજ્જેગુણરૂપ તથા તમોગુણરૂપ હોય છે જે સ્ત્રીઓ રજ્જેગુણના અશ રૂપ હોય છે, તેઓ મધ્યમ વર્ગની હોઈ ભોગ માટે લાલસુ, સુખ તથા સભોગથી વશ થનારી, પોતાના કાર્યમા સદા તત્પર, કપટી, મોહ કરનારી અને ધર્મરૂપ અર્થથી સદા વિમુખ રહેનારી હોય છે, માટે રજ્જેગુણરૂપ સ્ત્રીજાતિ કદી ઉત્તમ પતિવ્રતા હોઈ શકતી નથી. આ રજ્જેગુણરૂપ સ્ત્રીરૂપને વિદ્વાનો મધ્યમ રૂપ કહે છે જે સ્ત્રી તમોગુણરૂપ હોય છે તેને તો પડિતો ટાળવું મુશ્કેલ અધમ જ કહે છે સારા કુળમા જન્મેલો પડિત પુરુષ નિર્જન તથા નિર્જળ એકાંત સ્થળે પરસ્ત્રીને કઈ પૂછતો નથી (એ ખરુ છે), પણ હું તો બ્રહ્માની આજ્ઞાથી હમણા તારી પાસે આવ્યો છું, અને હે સુદર્શિ! ગાધર્વવિવાહથી હું તને સ્વીકારીશ દેવોને નસાડી મૂકનારો અને દૈત્ય વશમા જન્મેલો જે શખ્યૂડ છે તે હું જ છું પૂર્વે હું સુદામા નામનો શ્રીકૃષ્ણનો ખાસ મિત્ર હતો તે બેળા શ્રીકૃષ્ણના પાર્ષદ આઠ ગોવાળિયાઓમા હું પણ ગોવાળિયો હતો, પણ સંધિકાના શાપથી હમણા હું દાનવરાજ થયો છું શ્રીકૃષ્ણના મત્રપ્રભાવથી હું પૂર્વજન્મના સ્મરણવાળો છું અને તું તુલસી પણ પૂર્વજન્મના સ્મરણવાળી છે શ્રીકૃષ્ણે તને ભોગવી હતી, એ જ તું રાધાના કોપથી પૃથ્વી પર ભરતખંડમા જન્મી છે, જોકે તે સમયે જ હું તને ભોગવવા ઉત્સુક હતો, પણ રાધાના ભયથી ભોગવી શક્યો ન હતો હે મહામુનિ નારદ! એમ કહી તે પુરુષ બોલતો બધ થયો, એટલે પ્રસન્ન થયેલા તુલસી મદહસ્યપૂર્વક કહેવા લાગ્યા

તુલસી બોલ્યા 'આવો વિદ્વાન પુરુષ વિશ્વમા હમેશ વખણાય છે અને આવા પતિને જ સુદર્શ સ્ત્રી ક્રમતાપૂર્વક ક્રમમ ઈચ્છે છે ખરેખર, વિચાર દ્વારા તમે મને હવે જીતી લીધી છે જે પુરુષ સ્ત્રીથી જિતાઈ બંધ, તે નિહિત તથા અપવિત્ર છે સ્ત્રીએ જીતેલા પુરુષને પિતૃઓ, દેવો તથા બ્રાહ્મણો નિંદે છે, અને સ્ત્રીવશ પુરુષને તેના માતાપિતા તથા

ભાઈ પણ મનથી નિંદે છે જન્મસૂતક તથા મરણ સૂતકમા બ્રાહ્મણ દશ દિવસે, ક્ષત્રિય બાર દિવસે, વૈશ્ય પદર દિવસે અને શૂદ્ર એક મહિને શુદ્ધ થાય છે, પણ હલકો વર્ણસકર તો પોતાની માતા જે વર્ણની હોય તે જ પ્રમાણે શુદ્ધ થાય છે, પરંતુ સ્ત્રીથી જિતાયેલો અપવિત્ર પુરુષ તો ચિંતાના આગ્નિકાંદે જ શુદ્ધ થાય છે એમ વેદમા કહ્યું છે તેના પિતૃઓ પોતાની ઈચ્છાથી તેના પિડા-તર્પણ સ્વીકારતા નથી અને દેવો તો તેનું પુષ્પ કે જળ વગેરે પણ લેતા જ નથી જેના મનને સ્ત્રીઓ હર્ષ્ય છે, તેના જ્ઞાન, તપ, જપ, હોમ, પૂજન, વિદ્યા તથા યશથી શુદ્ધ છે? કઈ જ નથી મેં વિદ્યા તથા પ્રભાવ જાણવા તમારી પરીક્ષા કરી હતી, કેમ કે કામવાળી સ્ત્રી પતિની પરીક્ષા કરીને જ તેને વરે છે જે પુરુષ ગુણવીન, વૃદ્ધ, અજ્ઞાની, દરિદ્ર, રોગી, નિહિત, અત્યાંત ક્રોધી, અત્યાંત ખરાબ મોવાળા, પાગળા, અગવિનાના, આધળા, બહેરા, જડ, મૂળા અને નપુસક જેવા પાપી વરને પોતાની કન્યા આપે છે, તે બ્રાહ્મણને પામે છે, પણ શાંત, ગુણવાન, યુવાન તથા વિદ્વાન ઉત્તમ વરને પોતાની પુત્રી આપીને દશ યજ્ઞોનું ફળ પામે છે જે મનુષ્ય કન્યાનું પાલન કરી ધનના લોભથી તેને જીંદે રાખે છે, તો તે વેચનારો મુભીપાક નરકમા જાય છે અને ત્યાં દશ ઇંદ્રો થાય ત્યાં સુધી એ પાપી કન્યાનું મૂત્ર તથા વિદ્વા પ્રાય છે અને ક્રીડા તથા કાગડાઓથી કરડાય છે વળી તે (નરકમાંથી નીકળ્યા) પછી પણ નક્કી સેગયુક્ત જન્મ પામે છે અને તે વેળા દિવસ-રાત માસના ભાર વેચે છે ને ઉપાડે છે 'હે તપના ભાડાર નારદ' એમ કહી તુલસી બોલતા બધ થયા (તેવામા ત્યાં આવીને) બ્રહ્માએ કહ્યું કે, 'હે શખ્યૂડ! આની સાથે તું સવાદ શુ કરે છે? ગાધર્વવિવાહથી એનું તું પાણિગ્રહણ કર તું પુરુષોમા સ્તન જેવો છે અને આ સતી સ્ત્રીઓમા સ્તનરૂપ છે ચતુર સ્ત્રીને ચતુર પુરુષ સાથેનો સમાગમ ગુણવાન થાય છે હે રાજન્! વિરોધ વિનાના દુર્લભ સુખનો કોણ ત્યાગ કરે? જે પુરુષ વિરોધરહિત સુખનો ત્યાગ કરે છે, તે પશુ છે, એમા સારાય નથી' (એમ શખ્યૂડને કહી બ્રહ્મા તુલસીને કહેવા લાગ્યા) 'હે

સતિ તુલસી! દેવો, આમુએ તથા દાનવોને યતનાર
આવા ગુણવાન પતિની તુ પરીક્ષા શુ કરે છે? જેમ
લક્ષ્મી વિષ્ણુ પર, સંધ્યા શ્રીકૃષ્ણ પર, સાવિત્રી ખાસ
પર, પાર્વતી રાકર પર, પૃથ્વી વરાહ પર, દક્ષિણ યજ્ઞ
પર, અનસૂયા અગ્નિ પર, દમયંતી નળ ઉપર, રોહિણી
ચંદ્ર ઉપર, સતી સતિ કામદેવ ઉપર, અદિતિ કૃશ્ણ
ઉપર, સતી આરુઢતી વસિષ્ઠ ઉપર, અહર્યા ગૌતમ
ઉપર, દેવગૃતિ કંદેમ ઉપર, તારા બૃહસ્પતિ ઉપર,
શતરૂપા મનુ ઉપર, સ્વાહા અગ્નિ ઉપર, ઇંદ્રાણી
ઇંદ્ર ઉપર, પુષ્ટિ ગણપતિ ઉપર, દેવસેના ક્રાંતિક
સ્વામી ઉપર અને સતી મૂર્તિ* ધર્મ ઉપર અત્યંત
પ્રેમવાળી હોઈ સૌભાગ્યવાળી છે, તેમ તુ પણ આ
શખચૂડ ઉપર અત્યંત પ્રેમવાળી યઈ સૌભાગ્યવાળી
થા. હે સુદર્શ! આ સુદર શખચૂડ સાથે નિરતર
હેકેકેણે તુ લાખા કાળ સુધી ઇચ્છાનુસાર વિહાર
કર, પછી શખચૂડ મરશે ત્યારે વૈકુંઠમાં ચતુર્ભુજ
નાચણુને તુ પામીશ અને તે પછી ગોલોકમાં ફરી
શ્રીકૃષ્ણને જ પામીશ '૧-૧૦૦

પદ્માય પ્રાપ્સ્યસિ ગોલોકે ધીરુણં દુનરેવ ચ ।

ચતુર્ભુજં ચ વૈકુણ્ઠે શશ્વચ્ચૈ મૃતે સતિ ॥ ૧૦૦ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમાં નવમ સ્કંધ વિશે
અધ્યાય ૧૯ માં સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૯ મો*

તુલસીના નિવાહ વગેરે

નારદ ઉવાચ

વિચિત્રમિદમાખ્યાનં ભવતા સમુદાહતમ્ ।

થુતેત યેત મે ત્વતિર્ન કદાપિ હિ જાયતે ॥ ૧ ॥

નારદે પૂછ્યું આગે આ અદ્ભુત આખ્યાન
કહ્યું છે, જે સાંભળવાથી મને કદી તુષિ થતી નથી
હે મહાબુદ્ધિમાન! પછી જે બન્યું હોય તે મને કહે

નાતપણુ યોલ્યા બ્રહ્મા એમ આશીર્વાદ આપી
પોતાના સ્થાને ગયા તે પછી દાનવ શખચૂડે આધર્વ
વિવાહની તુલસીને સ્વીકારી તે વેળા સ્વર્ગમાં દુદ્ધિ

* આ અધ્યાયમાં ચેરાણુ યજ્ઞોષ્ઠી તુલસી તથા શખ
ચૂડના વિવાહ પછી તેઓ ઉત્તમ વૈકુંઠયોગે ગયા, એ
કથા કહેવાયે.

નગાસ વાગ્યા અને પુષ્પોતી વૃષ્ટિ ઘઈ તે શખચૂડ
એ સ્ત્રી સાથે મનોહર વાસનૃદમમાં આનંદ કરવા લાગ્યા,
ત્યારે નવીન સમાગમને પામેલા પતિવ્રતા તુલસી
સંભોગસુખરૂપી નિર્જળ સમુદ્રમાં કુખી જઈ મૂર્છા
પામ્યા ચોસક શૂ ગારતી કળાઓના પ્રમાણવાળુ,
રસિક સ્ત્રી-પુરુષોને પ્રિય અને સ્ત્રીના મનને હરનાર
જે ચોસક પ્રકારનું સુખ કામશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે, તે
સર્વ શૂ ગારરસનું સુખ, રસિક પુરુષોમાં ઉત્તમ તે
શખચૂડ અગ-પ્રત્યગના આલિંગનપૂર્વક ભોગવવા
લાગ્યો સર્વ પ્રાણીઓથી સંહિત અતિ સુદર પ્રદેશોમાં,
પુષ્પો તથા ચંદનથી યુક્ત નદીના કિનારા પર, પુષ્પો
વાળા બગીચામાં અને પુષ્પો તથા ચંદનની શય્યા
પર, પુષ્પો તથા ચંદનથી આચોલા તથા રત્નોના
આભૂષણોથી શણગારેલા તુલસીને લઈને રાસરસિક
તથા અટાકાચેથી શણગારેલા શખચૂડ પુષ્પો તથા
ચંદનના વાયુથી સેવાઈને આનંદ કરવા લાગ્યા ઉત્તમ
રસિતે બંધાતા તે બનેલા મૈથુનમાં વિશ્રમ જ ન
હતો સતી તુલસીએ રમત માત્રમાં સ્વામીના મનને
હરી લીધું અને સ્વભાવને બંધાતા શખચૂડે પણ
રસિક તુલસીના ચિત્તને હરી લીધું સજ્જ શખચૂડની
છાતી ઉપરથી ચંદનને તથા તિલકને તુલસી (રમત
મા) હરી લેતી અને તેના (હાલ પરથી) સિંદૂરો
તથા તિલકોની વેલને શખચૂડ હરી લેતો, તેમ જ એ
શખચૂડ તુલસીની છાતી પર તથા સ્તન પર આનંદ
થી નખની નિશાની કરતો હતો ને તુલસી તેના
હાખા પડખામાં હાથના દાગીતાની નિશાની કરતી હતી
સજ્જ શખચૂડ તુલસીના હોડ ઉપર દાતના દશ કરતો
હતો અને તુલસી તેના બંને ગાલ પર તેથી આરગણ
દાતના દશ કરતી હતી એ બંને પરસ્પર આલિંગન,
સુખન તથા બધ વગેરેનું મદન કરતા હતા એમ
તે બંને બંધુકાર હોઈ પરસ્પર આનંદ કરવા લાગ્યા
અને મૈથુનના અને ભક્તિને મનમાં જે જે ઇચ્છેયો
હોય, તે તે ઉત્તમ વેશ પરસ્પર ત્યા કરતા હતા એ
તુલસી કેસરથી લાલ કરેલા ચંદન વડે શખચૂડને તિલક
કરતી હતી અને સુદર તથા રમણીય તેના સર્વ અંગ
ઉપર વિલેપન લગાડતી હતી, તેમ જ સુવાસિક
તાબૂલ, અગિનશુદ્ધ પે વસ્ત્રો, ઘડપણ તથા રોગને

સતિ તુલસિ! દેવો, આમુચે તથા દાનવોને અતનાર
આવા ગુણવાત પતિની તુ પરીક્ષા શુ કરે છે? જેમ
લક્ષ્મી વિષ્ણુ પર, સધા શ્રીકૃષ્ણ પર, સાવિત્રી મારા
પર, પાર્વતી શકર પર, પૃથ્વી વરાહ પર, દક્ષિણા યજ્ઞ
પર, અનસૂયા અત્રિ પર, દમયંતી નળ ઉપર, રેહિણી
ચંદ્ર ઉપર, સતી સતિ ક્રમદેવ ઉપર, અર્દિતિ કશ્યપ
ઉપર, સતી અરુધતી વસિષ્ઠ ઉપર, અહલ્યા ગૌતમ
ઉપર, દેવહૂતિ કદંમ ઉપર, તારા બૃહસ્પતિ ઉપર,
શતરૂપા મનુ ઉપર, સ્વાહા અગ્નિ ઉપર, ઇંદ્રાણી
ઇંદ્ર ઉપર, પુષ્ટિ ગણપતિ ઉપર, દેવસેના ક્રત્તિક
સ્વામી ઉપર અને સતી મૃતિં ધર્મ ઉપર અત્યત
પ્રેમવાળી હોઈ સૌભાગ્યવાળી છે, તેમ તુ પણ આ
શખ્યૂડ ઉપર અત્યત પ્રેમવાળી થઈ સૌભાગ્યવાળી
થા. હે સુદર! આ સુદર શખ્યૂડ સાથે નિરતર
કેકેકાણે તુ લાખા કાળ સુધી ઈચ્છાનુસાર વિહાર
કર, પછી શખ્યૂડ મરશે ત્યારે વૈકુંઠમા અંતુર્ગ
નાસયણને તુ પામીશ અને તે પછી ગોલોકમા ફરી
શ્રીકૃષ્ણને જ પામીશ ૧-૧૦૦

પથાત્ પ્રાપ્સ્યસિ ગોલોકે ધીકૃષ્ણ પુનરેવ ચ ।

વતુર્મુજં ચ વૈકુણ્ઠે શાહ્વચૂડે સુતે સતિ ॥ ૧૦૦ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા નવમ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૧૮ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૯ મો*

તુલસીના વિવાહ વગેરે

નારદ ક્વાચ

વિચિત્રમિદમાપ્યાનં ભવતાં સમુદાહૃતમ્ ।

શ્રુતેન યેન મે સ્મૃતિં કદાપિ હિ જાયતે ॥ ૧ ॥

નારદે પૂછ્યુ આપે આ અદ્ભુત આપ્યાન
કહ્યુ છે, જે સાબળવાથી મને કદી સ્મૃતિ થતી નથી
હે મહાપુરુષિમાન! પછી જે બન્યુ હોય તે મને કહો

નાસયણુ બોલ્યા બ્રહ્મા એમ આગીર્વાદ આપી
પોતાના સ્થાને ગયા તે પછી દાનવ શખ્યૂડે ગાધર્વ
વિવાધથી તુલસીને સ્વીકારી તે વેળા સ્વર્ગમા હુનિભિ

* આ અધ્યાયમા ચોરણુ મ્હેકોથી તુલની તથા શખ-
યૂડના વિવાહ પછી દેવો ઉત્તમ વૈદ્યએમોમ ગયા, એ
કથા કંદારે.

નગાસ વાગ્યા અને પુણ્યોની વૃષ્ટિ થઈ તે શખ્યૂડ
એ સ્ત્રી સાથે મનોહર વાસગૃહમા આનાદ કરવા લાગ્યો,
ત્યારે નવીન સમ્રાગમને પામેલા પતિવ્રતા તુલસી
સભોગસુખરૂપી નિર્જળ સમુદ્રમા ડૂબી ગઈ મૂરછી
પામ્યા ચોસઠ શુ ગારની કળાઓના પ્રમાણુવાળુ,
સસિક સ્ત્રી—પુરુષોને પ્રિય અને સ્ત્રીના મનને હરનાર
જે ચોસઠ પ્રધારતુ શુભ કામશાસ્ત્રમા કહ્યુ છે, તે
સર્વ શુ ગારસતુ શુભ, સસિક પુરુષોમા ઉત્તમ તે
શખ્યૂડ અગ્ર-પ્રત્યગતા આલિંગનપૂર્વક ભોગવવા
લાગ્યો સર્વ પ્રાણીઓથી સહિત અતિ સુદર પ્રદેશોમા,
પુણ્યો તથા ચદનથી યુક્ત નદીના કિનારા પર, પુણ્યો
વાળા બગીચામા અને પુણ્યો તથા ચદનની શમ્યા
પર, પુણ્યો તથા ચદનથી અચોલા તથા રત્નોના
આભૂષણોથી શણગારેલા તુલસીને હાઈને રાસસસિક
તથા આકાશરેથી શણગારેલા શખ્યૂડ પુણ્યો તથા
ચદનના વાસુકી સેવાઈને આનાદ કરવા લાગ્યો ઉત્તમ
સતિને જાણતા તે બાનેના મૈથુનમા વિરામ જ ન
હતો સતી તુલસીએ રમત માત્રમા સ્વામીના મનને
હરી લીધુ અને સ્વભાવને જાણતા શખ્યૂડે પણ
સસિક તુલસીના ચિત્તને હરી લીધુ રાજ શખ્યૂડની
છાતી ઉપરથી ચદનને તથા તિલકને તુલસી (રમત
મા) હરી લેતી અને તેના (લલાટ પરથી) સિંદૂરને
તથા તિલકોની વેલને શખ્યૂડ હરી લેતો, તેમ જ એ
શખ્યૂડ તુલસીની છાતી પર તથા સ્તન પર આનાદ
થી નખની નિશાની કરતો હતો ને તુલસી તેના
હાથ પડખામા હાથના દાગીનાની નિશાની કરતી હતી
રાજ શખ્યૂડ તુલસીના હોઠ ઉપર દાનના દશ કરતો
હતો અને તુલસી તેના બાને ગાલ પર તેથી ચારગણ
દાનના દશ કરતી હતી એ બાને પરસ્પર આલિંગન,
ચુષન તથા જાથ વગેરેનુ મંદન કરતા હતા એમ
તે બાને જાણકાર હોઈ પરસ્પર આનાદ કરવા લાગ્યા
અને મૈથુનમા આવે ઊઠીને મનગમ જે જે હરદેહો
હોય, તે તે ઉત્તમ વેશ પરસ્પર તથા કરતા હતા એ
તુલસી કેસરથી હાલ કરેલા ચદન વડે શખ્યૂડને તિલક
કરતી હતી અને સુદર તથા રમણીય તેના સર્વ અંગ
ઉપર વિવેપન લગાડતી હતી, તેમ જ સુવાસિક
તાળુક, અગ્નિશુદ્ધ બે વગેરે, ઘડપણ તથા રંગને

હરનાર કંપવૃક્ષનું ઉત્તમ પુષ્પ, અમૂલ્ય રત્નોથી ખનાવેલી ઉત્તમ વીંટી અને ત્રણે લોકમાં દુર્લભ, સુદર તથા શ્રેષ્ઠ મણિ આપતી હતી 'હુ તમારી દાસી છું' એમ વારંવાર કહી પરમ ભક્તિથી પોતાના ગુણશાળી સ્વામીને તે નમતી હતી અને કામદેવના જેવા સુદર તેના મુખકમળને મદ મદ હસતા, પલ ધારા વિનાના બને નેત્રો વડે વારંવાર જોયા કરતી હતી શખચૂડ પણ એ પ્રિયાને છાતી પર ખેંચી, વસ્ત્રથી ઢાકેલા અને મદ મદ હમતા તેના મુખકમળને જોતો હતો અને કંઠણ ગાલ પર તથા પાંકા ધિલોડા જેવા બે હોઠ પર વારંવાર ચૂપન કરતો હતો તેમ જ વરુણ પાસેથી હરી આણેલા બે વસ્ત્રો, તેની જ પાસેથી આણેલી ત્રૈલોક્યદુર્લભ રત્નમાળા, (અગ્નિ પત્ની) સ્વાહા પાસેથી હરી લીધેલા બે શ્રાઙ્ગરે, (સૂર્યપત્ની) છાયાના બે બાજુબાંધ, (ચંદ્રપત્ની) ગેહિણીના કુડળ, (કામદેવની સ્ત્રી) રતિની ઉત્તમ વીંટીઓ તથા હાથના ધરેણા તેને આપતો હતો વળી વિશ્વકર્માએ આપેલો સુદર અદ્ભુત શખ, જાતજાતના માણેકની પકિતવાળી અતિ દુર્લભ શય્યા અને બીજા આભૂષણો તેને આપીને રાજ શખચૂડ હસતો હતો તેના કેશપાશમાં માગલિક આભૂષણો તે રચતો હતો તેના ગાલ ઉપર અતિ અદ્ભુત અને ચંદનની વેલ ચોકસરખી રીતે ચીતરતો હતો તેના લઘાટ પર સુગંધી ચંદનથી યુક્ત કપૂરની ત્રણ કેળાઓવાળો, ચારે બાજુ ત્રિજોથી વીંટલો, કેસરના તિલકો સંહિત અને પ્રદીપ દીવાના આકારનો સિંદૂરનો ચાદલો તે કરતો હતો સ્થળકમળને મિંદતા તેના બંને ચરણ કમળ ઉપર તથા તેના નખો ઉપર અજતાનો વિચિત્ર રંગ આનંદપૂર્વક તે લગાડતો હતો અને પછી તે રંગવાળા તેના ચરણકમળને પોતાની છાતી પર વાર વાર મૂકી હવે પામતો હતો વળી રત્નોથી શણગારેલા પોતાના લાથ વડે પોતાની છાતી પર ખેંચીને 'હે દેવિ' હુ તારો દાસ છું,' એમ વારંવાર તે કહેતો હતો રાજ શખચૂડ ક્રોધવેળા તપોવનને છોડીને બીજા સ્થાનોમાં (તેની સાથે રમવા) જતો હતો દેવોના સ્થાનરૂપ મહાયાચલ પર્વત પર, બીજા જુદા પર્વતો પર, તપોવનમાં દેહકોણે અતિ સુદર અને નિર્જન

ફૂલવાડીઓમાં, ખીણોમાં, ગુફાઓમાં અતિ સુદર સમૃદ્ધના કિનારા પર, જળયુક્ત વાયુથી મનોહર પુષ્પભદ્રા નદીના તીર પર, દિવ્ય (નદીઓના) કિનારે કિનારે, નદીએ નદીએ અને દરેક નદમાં તે તુલસી સાથે રમવા લાગ્યો વસતકલ્પમાં ભ્રમરા ઓના મધુર અવાજથી ગાજી રહેલા વિરાદન, સુર સન તથા નંદનવનમાં, ગંધમાદન પર્વત પર, દેવતાઈ બગીચામાં, આનંદદાયી અદ્ભુત ચંદનવનમાં તેમ જ ચપાના, કેવડાના, માધવી વલીના, મોગરાના, માલતીના, ચંદ્રવિકાસી કમળોના તથા સૂર્યવિકાસી કમળોના વનમાં અને દરેક કંપવૃક્ષ નીચે, પારિજાતના વનમાં, નિર્જન સોનેરી સ્થાનમાં, ઉરામ મેર પર્વત પર, કાચીવનમાં, કિંગડકવનમાં, ઢચકવનમાં તથા કાચનારના વનમાં જ્યાં કાચલોના શબ્દો સભળાતા હોય તેવા સ્થળે પુષ્પો તથા ચંદનની શય્યાઓ ઉપર, પુષ્પો તથા ચંદનથી યુક્ત દોઈ પુષ્પો તથા ચંદનના વાયુથી સેવાતો એ કામી શખચૂડ કામનાવાળી તે તુલસી સ્ત્રીની સાથે કામક્રીડા કરતો હતો, છતાં એ દાનવ રાજા તુમ થતો ન હતો અને તુલસી પણ તુમિ પામતા ન હતા જેમ ઘીથી અગ્નિ વધે, તેમ એ બનેલા કામદેવ વધે જતો હતો પછી દાનવ શખચૂડ એ તુલસી સાથે પોતાના આશ્રમમાં આવીને સુદર ક્રીડાસ્થાનમાં જઈ વારંવાર વિહાર કરવા લાગ્યો એમ પ્રતાપી શખચૂડે પૂરા એક મન્વતર સુધી દેવો, અસુરો, દાનવો, ગંધર્વો, કિન્નરો તથા રાક્ષસોના શાંતિ દાયી રાજા બની મહાન ચક્રવર્તી રાજા તરીકે રાજ્ય લાગ્યા હતા એ વેળા જેમના અધિકારો ઝૂંવાઈ ગયા હતા એવા દેવતાઓ ભિખારીઓની પેઠે કૃપા કરતા હતા પછી અત્યંત ખેદ પામેલા એ બધા દેવો બ્રહ્માની સભામાં જઈ ત્યાં સર્વ વૃત્તાત કહેવા લાગ્યા તથા વારંવાર ખૂબ રડવા લાગ્યા, ત્યારે બ્રહ્મા દેવોની સાથે શકરના સ્થાને ગયા અને દેવોના ઈશ્વર શકરને એ વાત તેમણે જણાવી પછી બ્રહ્મા તથા શકર તે દેવોની સાથે પરમ દુર્લભ અને ઘડપણ તથા મૃત્યુને હરનાર કોઈ શ્રાવ્યોવા વૈકુંઠધામમાં ગયા ત્યાં વિષ્ણુના નિવાસગુહોના દાર પર તેઓ પહોંચ્યા ત્યારે રત્નોના સિંહાસનો પર બેઠેલા, ખીજા વસોથી

ગોભી રહેલા સ્ત્રીના શણગારોથી શણગારેલા, વનમાળાઓથી યુક્ત, બધાય શ્યામસુદર શરીરવાળા, શખ, ચક્ર, ગદા તથા પદ્મને ધારણ કરનારા, ચાર ભુખવાળા, મદ હાસ્ય યુક્ત, પ્રકુલ મુખવાળા, અને કમળ સમાન નેત્રોવાળા, મનોહર હાથાળાને તેમણે જોયા બ્રહ્માએ પોતાના આવવાના કાળથી માથે તેમને વૃત્તાત જણાવ્યું એટલે તેઓએ બ્રહ્માને પરવાનગી આપી એટલે તેમની આજ્ઞાથી બ્રહ્માએ આદર પ્રવેશ કર્યો ત્યાં પણ એવા સૌંદર્ય દારો જોઈ બ્રહ્મા દેવોની સાથે તે વગવી વિષ્ણુની સભામાં દાખલ થયા એ સભા દેવર્ષિઓથી વ્યામ હોઈ ચાર ભુજવાળા, સર્વતાલયણ્વચર અને કૌસ્તુભમણિથી શોભતા પાર્ષદો વડે વીંટાયેલી, નવા ચત્રમડળ જેવા આકારવાળી, ચાર ખૂણાઓવાળી, મનોહર, ઉત્તમ મણિઓની હારોથી સ્વાચંદી, શ્રેષ્ઠ હીરાઓથી મારી રીતે શોભતી, અમૂલ્ય સ્ત્રીથી જડેલી, વિષ્ણુની પોતાની ઇચ્છાથી સ્થાપેલી, મારણેકની માળાઓના સમૂહો જેવી જણાતી, મોતીઓની પકિતઓથી શણગારેલી, મહાકાર કરોડો સ્ત્રીની આસીઓથી શોભતી, અદ્ભુત વિચરેખાઓથી તથા જાતજાતના વિષેથી વિવિધ, ઉત્તમ પદ્મરાગ મણિઓથી રચેલી, મણિના કમળોથી સુદર સ્થમતક્રમણિના બનાવેલા સે કડો પગથિયાવાળી ઉત્તમ સૂતરની ગાંઠોવાળા સુદર ચદનના પાદાથી તથા ઇન્દ્રનીલમણિના ઉત્તમ સ્તભોવી વીંટાયેલી, આતિ મનોહર, ઉત્તમ સ્ત્રીથી મહેલા કાશીના સમૂહોથી યુક્ત, કષપવૃક્ષોના પુષ્પોની માળાઓના સમૂહોથી સુરોભિત, ક્ષત્રી તથા કેસરી રંગેલા સુગંધી ચદનવૃક્ષોથી મારી રીતે સજ્જારેલી, સુગંધી વાયુથી ભરે સ્થળે સુગંધવાળી, વિદ્યાધરત્રીઓના સમૂહોના નૃત્યો વડે રોમંતી, રંગરો યોજનના વિસ્તારવાળી અને નેરંડોથી વ્યામ હતી એ સભાના મધ્ય પ્રદેશમાં તાગઓથી વીંટાયેલા ચત્રની પેઠે જોઈ શ્રીવિષ્ણુભગવાનને દેવો સહિત બ્રહ્માએ તથા શક્રે જેવા અમૂલ્ય સ્ત્રીથી બનાવેલા અદ્ભુત સિદ્ધાસન પર જોઈલા, મુકુટધારી, કુન્ડળધારી, વનમાળાથી શણગારેલા, નદનથી અનંદ, સર્વ અંગવાળા, સ્મવાના કમળને ધારણ કરતા, પોતાની આગળ થતા નૃત્ય

તથા ગીતને મદહાસ્યપૂર્વક આનંદથી જોતા, શાંત, સસ્વતીના પતિ, લક્ષ્મીએ ધારણ કરેલા ચરણકમળવાળા, લક્ષ્મીએ આપેલું સુગંધી તાબૂલ ખાતા અને નવા વડે પરમ ભકિતથી ધોળા આમરો વડે સેવાતા એ વિષ્ણુની સર્વ લોકો ભકિતથી પોતાની ડોક નમાવીને સ્તુતિ કરતા હતા એવા આતિ પરિપૂર્ણ તે પ્રભુને જોઈ બ્રહ્માદિ સર્વ દેવો પ્રણામ કરી તેમની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા તે વેળા રોમાચિત સર્વ આગોવાળા, આસુ મહિત નેત્રોવાળા, ગળગળા થયેલા અને પરમ ભકિતથી પોતાની ડોક નમાવી રહેલા તે દેવો બાધભીત જણાતા હતા પછી જગતના સ્પષ્ટ બ્રહ્માએ બે હાથ જોડી વિનયપૂર્વક વિષ્ણુની આગળ સર્વ વૃત્તાત જણાવ્યું ત્યારે તેમનું વચન સાંભળી સર્વના ભાવ જણતા સર્વે વિષ્ણુ ખૂબ હસીને બ્રહ્માને આ મનોહર રહસ્ય કહેવા લાગ્યા

શ્રીભગવાન બોલ્યા હે બ્રહ્મા! શખચક્રનું સર્વ વૃત્તાત હું જાણ છું પૂર્વે એ મહાતેજસ્વી મારો ભક્ત ગોવાળ હતો પુરાતની ઇતિહાસરૂપ તે સર્વ વૃત્તાત તમે સાંભળે ચાપનો નાશ કરનાર અને પુણ્યકાંતી તે અસ્થિ ગોલોકમાં જ છે મારા પાર્ષદોમાં ઉત્તમ સુદામા નામે ગોવાળ હતો તે રાધાના આતિ શાપથી દાનવત્રી યોનિન પામ્યો છે એક વખત હું પોતાના સ્થાનેથી વિરજ નામની ગોપીને સાથે સર્વ રાસમડળમાં ગયો હતો, ત્યારે મને પ્રાણ કરતા પણ અધિક પ્રિય તે ઉત્તમ રાધા વિરજ સાથે ગયેલા મને ઘસીના મુખથી જણી ક્રોધ પામી મારી પાછળ આવ્યા હતા, પણ ત્યાં તેણે મને જોયો નહિ પછી વિરજને નદીરૂપ થયેલી તથા મને આદૃશ થયેલો જણી ફરે સખીઓ સાથે તે પોતાના સ્થાન પર ગયા હતા ત્યાં મદિરની આદર સુદામા સહિત મને મૌન રહેલો તથા અત્યંત સ્થિર જોઈ તે દેવીએ પહેલા તો મને ખૂબ કષ્ટે આપવા માડ્યો, ત્યારે તે સાંભળી સહન નહિ કરતો સુદામા તેના પર કોપી ઠાઠો અને મારી સમક્ષ કોપથી રાધાને કષ્ટે આપવા લાગ્યો તે સાંભળી કોપાયમાન થયેલા અને લાલ કમળ જેવા નેત્રોવાળા તે રાધાએ મારી સભામાં નાસ પામેલા તે સુદામાને બહાર કાઢવાની આજ્ઞા

કરી. એટલે તેજથી ઉગ્ર અને અટકાવવી મુશ્કેલ તેની લાખ સખીઓએ એકદમ ઊઠીને વારવાર બબડતા તે સુદામાને એકદમ બહાર કાઢ્યો તે વેળા સુદામાએ તે સખીઓને માર માયેં હતો તે સાબળી રોષે ભગયેલી રાધાએ તેને શાપ દીધો કે, 'અરે! તુ દાનવની યોનિમા જતો રહે' આપુ કૂર વચન સાબળી મને પ્રણામ કરી ત્યાંની જતા, રડતા અને રાધાને શાપ દેતા સુદામા પર કૃપાથી ફરી પ્રસન્ન થયેલી રાધા તેને અટકાવવા લાગી કે, 'હે પુત્ર! બિભો રહે, જા મા, તુ કયા જય છે?' એમ વારવાર કહી વ્યાકુળતાપૂર્વક તે એની પાછળ જવા લાગી એ વેળા સર્વ ગોપીઓ તથા ગોવાળો પણ અત્યંત દુઃખી થઈ રડવા લાગ્યા, એટલે મેં તે સર્વને તથા રાધાને પણ સમજાવ્યા કે 'શાપનું પાલન કરી અર્ધી ફાણુમા તે આઠી આવશે' પછી 'હે સુદામા! તુ પાછો આઠી જ આવજે' એમ કહી મેં તે રાધાને અટકાવ્યા હે બ્રહ્મા! ગોલોકની અર્ધી ફાણુધી પૃથ્વીનો મન્વતર થાય છે, એટલે તે જ વચન ચોક્કસ છે કે એ શખચૂડ ફરી ગોવામા જ જશે ને કે તે મહાબળવાન, યોગેશ્વર અને સર્વ માયાઓમા કુશાલ છે, તોપણ મારુ ત્રિશૂળ લઈ તમે તરત જ ભરતખંડમા જાઓ અને મારા આ ત્રિશૂળથી શક્ય રાક્ષસ શખચૂડનો ભલે નાશ કર એ દાનવ સર્વ મગળોને કરનાર મારુ બપ્તર હડમા જ ધારણ કરે છે, તેથી સાસારમા હમેશા તે વિજયી થાય છે હે બ્રહ્મા! એ બપ્તર તેની પાસે જ્યાં સુધી હોય છે, ત્યાં સુધી તેનો નાશ કરવા કોઈ પણ સમર્થ નથી, માટે હું જ બ્રાહ્મણનું રૂપ ધરી તેની પાસેથી એ બપ્તર માગી લઈશ જે સમયે તેની પત્નીનું સતી પણ નાશ પામશે, તે જ સમયે તેનું મૃત્યુ થશે એવું તેને તમે વરદાન આપ્યું છે, તેથી હું તેની પત્નીના ઉદરમા અવરથ લીધે નાખીશ, એટલે તે જ સમયે તેનું મૃત્યુ થશે એમા રાશય નથી પાછળથી તેની સ્ત્રી દેહ ત્યજીને મારી સ્ત્રી થશે' એમ કહી જગતના નાથ વિષ્ણુએ શકરને ત્રિશૂળ આપ્યું એમ ત્રિશૂળ આપીને તરત જ વિષ્ણુ આદર જતા

રહ્યા અને બ્રહ્મા, રુદ્ર વગેરે દેવો હર્ષથી ભરત ખંડમા ગયા

શૂલં દત્ત્વા યયૌ શીઘ્ર હરિરભ્યન્તરે મુદા ।

મરતં ચ યથુર્દ્ધ્વા બ્રહ્મરુદ્રપુરોગમા ॥૧૪॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા નવમ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૧૯ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૨૦ મો[†]

શંખચૂડ તથા દેવાના યુદ્ધની તૈયારી

શ્રીનારાયણ ઉપાસ

બ્રહ્મા શિવં સંનિયોજ્ય સહારં દાનવસ્ય ચ ।

જગમ સ્વાલયં તુર્ણં યથાસ્થાનં સુરોત્તમા ॥૧॥

શ્રીનારાયણ બોલ્યા પછી દાનવ શખચૂડનો નાશ કરવા શકરને યોજીને બ્રહ્મા જલદી પોતાને સ્થાને ગયા અને દેવો પણ પોતપોતાના સ્થાનમા ગયા મહાદેવ ચંદ્રભાગા નદીના કિનારા પર મનોહર વડના મૂળ પાસે દેવાનો વિસ્તાર કરવા માટે રહ્યા તેમણે ગધર્વરાજા ચિત્રરથને પોતાનો દૂત બનાવી તરત જ હર્ષપૂર્વક શખચૂડ પાસે મોકલ્યો એટલે શકરની આજ્ઞાથી તરત જ તે શખચૂડના ઉત્તમ નગરમા પહોંચ્યો તે નગર મહેન્દ્રના નગર કરતા પણ ઉત્કૃષ્ટ, કુપેરના લોકથી પણ અધિક, પાંચ યોજન વિસ્તારવાળું, વાપાઈમા તેથી પાચગણું, સ્ફટિક જેવા મણિઓથી બનાવેલું, વાહનોથી વીંટાયેલું, એળગવી મુશ્કેલ સાત ખાઈઓથી યુક્ત, બળતા અગ્નિ જેવા કરોડો સ્ત્રનોથી કાયમ પ્રકાશતું, મણિ ઓની ઓટલીઓથી વિચિત્ર સેકડો શેરીઓવાળું, અનંક જનતની વસ્તુઓથી સુશોભિત અને સિંદૂર જેવા મણિઓથી જડેલા હોઈ રંગબેરંગી એવા વેપારીઓના ઉગમ વંશેથી આગે તરફ શોભતું અને શાણ ગારેલા સેકડો તથા કરોડો દિવ્ય આશ્રમેથી સુશોભિત હતું તે નગરમા જઈને ચિત્રરથે મધ્ય ભાગમા શખચૂડનું ઉત્તમ રાજમંદિર જોયું તે અત્યંત ગોળા કાર, પૂર્ણ ચંદ્રમંડળ જેવું, બળતા અગ્નિની શિખાઓ થી વ્યાપ્ત, આર ખાઈઓને લીધે શનુઓને પેસવું મુશ્કેલ અને બીજાઓ વડે સંકેલાઈથી પ્રાપ્ત થતું,

+ આ અધ્યાયમા ચોત્તરો શ્લોકોથી શખચૂડ અનુરની તથા દેવાની યુદ્ધ માટે તૈયારી બરાબર વર્ણવાશે.

અત્યત ઊંચુ હોઈ આકાશને સ્પર્શ કરતુ, મહિષ્યોના શિખરોથી પ્રકાશતુ, ખાર દરવાજાથી શોભીતુ, ઘર પાળોથી યુક્ત, ઉત્તમ મહિષ્યોથી ખનાવેલા લાખો મદિરોવાળુ, સ્ત્રીના પગથિયાથી શોભતુ અને સ્ત્રીના ચાલલાથી પ્રકાશતુ હતુ તે સજ્જાદિર જોઈ પુષ્પ દત્તે* તેનો મુખ્ય દરવાજાને પણ જોયો અને ત્યા ખારણામા નીમેલા, હાથમા ત્રિશૂળવાળા, મદદાસ્ય સહિત ઊભેલા, પીળા નેત્રોવાળા, લાલ રંગવાળા અને ભયકર એક પુરુષને પોતાનુ વૃત્તાત તેણે જણાવ્યુ અને પછી તેની આત્માથી તે અદર ગયો એ દરવાજાને ઓળંગીને તે અદર જતો હતો, ત્યારે તેને યુદ્ધ માટેનો દૂત સાભળી કોઈ અટકાવતુ ન હતુ પછી છેક અદર જઈ તેણે ઘરખાળને કહ્યુ કે, 'યુદ્ધનુ મર્વે વૃત્તાત તમે તરત જ સળંગે જણાવો' એટલે ઘરપાલે શખચૂડને તે જણાવી ચિત્રચરને અદર જવા કહ્યુ પછી તેણે અદર જઈ અતિ મનોહર શખચૂડને જોયો એ શખચૂડ સળંગોના મડળ વચ્ચે સોનાના સિંહાસન પર ખેડે હતો તેનુ એ સિંહાસન ઉત્તમ મહિષ્યોથી ખનેતુ. દિવ્ય સ્ત્રીની દાડીઓવાળુ અને સ્ત્રીથી ખનાવેલા ઉત્તમ પુષ્પોથી કાયમ શોભતુ હતુ તેના ૫૦ એક મેવક સોનાના સુદર છત્રને ધરી રહ્યો હતો પાર્વદેવતા સમુદો સુદઃ ખોળા ચામરો વડે તેને સેવી રહ્યા હતા તેનો વંશ ઉત્તમ હતો, તે પોતે પણ સુદર, સ્મરણીય તથા સ્ત્રી ના અવાકારોથી શણગારેલો હતો પુષ્પોની માળા માથે વિનેપન તથા ઉત્તમ સૂક્ષ્મ વસ્ત્ર તેણે ધારણ કર્યો હતા ઉત્તમ વેપવાળા તથા કરોડ મોટા ઘનંતો તેને વીંટાઈ વાયા હતા અને ખીજ કરોડો ઘનંતો હાથમા હથિયારો લઈ તેની ચોતરફ ભગ્યા કરતા હતા એવા તે શખચૂડને જોઈ પુષ્પદત્ત વિસ્મય પામ્યો અને શકરે જે વૃત્તાત કહ્યુ હતુ, તે તેને કહેવા લાગ્યો

પુષ્પદત્ત બોલ્યો હું મદદાસમથે સજ્જેન્દ્ર હુ પુષ્પદત્ત નામનો શિવનો સેવક છું શકરે જે કહ્યુ છે તે જ હુ જુદુ, માભળો દેવોનુ સંભવ તથા અધિકાર તમે હવે આપી દો નર્વ દેવો, દેવાના ઈશ્વર મર્વશ્રેષ્ઠ શ્રીહરિને રાહતે ગયા હતા, જેથી તેમણે ત્રિશૂલ

* પુષ્પદત્ત એ વિચરતનુ જ નીજુ નામ છે

આપી શકરને મોહ્યા છે તથા નેત્રોવાળા તે શકર પુષ્પભદ્રા નદીના તીર પર વડના મૂળ પાસે રહ્યા છે, માટે દેવાનો દેશ તમે આપી દો અથવા અવશ્ય યુદ્ધ કરો હવે હુ શકર પાસે જઈને શુ કહુ, તે પણ મને કહે 'દૂતનુ એ વચન સાભળી શખચૂડે કહ્યુ કે, 'સવારમા હુ ત્યા જઈશ, તુ જ' પછી તરત જ ચિત્રચરે વડના મૂળ પાસે રહેલા શકરને શખચૂડના મુખથી કહેવાયેતુ તે વચન કહ્યુ એવામા કાર્તિક સ્વામી શકર પાસે આવ્યા તેમ જ વીરભદ્ર, નદી, મદદાસ, સુભદ્ર, વિશાલાક્ષ બાણ, પિંગલાક્ષ, વિક્રમન, વિરૂપ, વિકૃતિ, મહિભદ્ર, બાળલ, કપિલાક્ષ, દીર્ઘદેવ, વિકટ, તામ્રલોચન, કાલકંઠ, ખલિભદ્ર, કાલજિહ્વ, કુદ્યેચર, બલોન્મરા, રણમ્બાલી, દુર્જય, દુર્ગમ, આઠ ભૈરવ, અગિયાર ભયકર સુદો, આઠ વસુઓ, ઇન્દ્ર, ખાર સુર્યો, અગ્નિ, ચંદ્ર, વિશ્વકર્મા, જે અશ્વિનીકુમારો, કુપેર, યમ, જ્યોત, નલકુપેર, વાયુ, વરુણ, બુધ, મંગલ, ધર્મ, શાંતિ, ઇશાન, વીર્ય વાન કામદેવ, ઉગ્રદેવ, ઉગ્રદેવ, કોટરા, દેવેશ અને આઠ ભુજવાળા ભયકર દેવી ભદ્રકાલી પોતે ઉત્તમ વિમાન ઉપર ખેસી લાલ વસ્ત્રો પહેરી લાલ માળા સાથે રાતા મદનનુ વિલેપન લગાવી ત્યા આવ્યા એ દેવી આનંદથી નૃત્ય કરતા, હસતા તથા ઉત્તમ સ્વસ્થી ગાતા હોઈ ભકતોને ચાભયરૂપ થઈ ચાભય કન્નાર અને શત્રુને ભય આપનાર હતા તે દેવી એક યોજન લાખા, અતિ ચપળ અને વિકટ જીભ ધારણ કરતા અને શખ, ચન્દ્ર, ગદા, પદ્મ, તરવાર, દાલ, ધનુષ, બાણો, એક યોજન લાખુ અને ઉંડુ ગોળાકાર ખપ્ખપ આકાશ સુધી પહોંચતુ ત્રિશૂળ, એક યોજન લાખી સારંગ, મુદ્ગર, મુસલ, વજ્ર, ખેટ, ઉન્નવજન ફલક, વેપળુવાત્ર, વારુણાત્ર, આગે ચાત્ર, નાગપાશ નારાયણાત્ર, ગાંધર્વાત્ર, બ્રહ્માત્ર, ગારુડાત્ર મેઘાત્ર પાશુપતાત્ર, જુ લાજાત્ર, પર્વ તાત્ર, માહેન્દ્રગત્ર, વાયુવાત્ર, દંડ, અમોવ તથા દિવ્ય સમેગ્નનાત્ર અને બીજા મેકડો દિવ્ય અસો ધારણ કરતા હોઈ ત્રણ કરોડ નેગણીઓ તથા તથા ત્રણ કરોડ ભયાતક ગ્રહણો સાથે ત્યા આવી ઊભા રહ્યા તેમ જ ભૂતો, પ્રેતો, પિશાચો, કુખાઓ, બ્રહ્મચક્ષુઓ,

વેતાલો, રાક્ષસો, યક્ષો અને કિન્નરો પણ ત્યા આવી
એ બધાની સાથે રાકરને પ્રણામ કરી કાર્તિકસ્વામી
પોતાના એ પિતાને સહાય કરવા તેમની આજ્ઞાથી
ત્યા ખેડા બીજી તરફ પ્રતાપી શખચૂડ પેલો દૂત
ગયો ત્યારે અત પુરની અદર જઈ તુલસીને એ
વાત કહી ત્યારે યુદ્ધની વાત સાંભળી જેતા કંઠ,
હોડ અને તાળવુ સુકાઈ ગયા હતા, એવી તે પતિવ્રતા
સ્ત્રી દુ ખી થતા હદયે આ મધુર વચન બોલી

તુલસીએ કહ્યું ‘હે પ્રાણબધુ! હે નાથ!
ક્ષણવાર મારી છાતી ઉપર રહો હે પ્રાણના અધિ
શતા દેવ! ક્ષણવાર મારા જીવનની રક્ષા કરો જન્મ
ધરી મારા મનમા જે ઈચ્છિત છે, તે (સતિસુખ)
તમે ભેળવો, ક્ષણવાર આદરપૂર્વક બને નેત્રો વડે
હું લગાર તમને જોઈ લઉં મારા પ્રાણ ડગમગી
જાય છે, મન કાયમ બળ્યા કરે છે અને આજે જ
પાછલી રાત્રે મેં દુષ્ટ સ્વપ્ન જોયું હતું’ તુલસીનું
વચન સાંભળી મહાબુદ્ધિમાન મહાત્મજ શખચૂડ
ખાતખાત કરી સત્ય તથા હિતકારી આ યથાયોગ્ય
વચન બોલ્યો

શખચૂડે કહ્યું ‘કર્મભોગ જેમા કારણ છે
એવા મર્વ શુભ, હર્ષ, સુખ, દુઃખ, ભય, શોક તથા
મગ્ન, ક્રોધ વડે યોજાયા છે ક્રોધને લીધે વૃક્ષો
ઘડવાળા થઈ અનુક્રમે પુષ્પોવાળા તથા ફળવાળા પણ
ક્રોધથી જ થાય છે એ વૃક્ષોના ફળો ક્રોધને લીધે
પાકે છે અને તે બધા સમયે જ ફળવાળા થઈ સમય
થતા પડે છે હે સુદર્શિ! સર્વ પ્રભાકરો કાળે ઉત્પન્ન
થાય છે અને કાળે નાશ પામે છે સૃષ્ટિનો સ્થનાર
કાળે સૃષ્ટિ રચે છે, પાળનારો કાળે જ પાળે છે અને
સહારનારો કાળે જ સહારે છે તે બધાય ક્રોધના
ક્રમ પ્રમાણે જ ચાલ્યા કરે છે, જે પરાપ્રકૃતિ છે,
તે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ તથા શિવ વગેરેને નિયમમા રખનાર
હોઈ સૃષ્ટિને સ્થનાર, પાળનાર તથા સહારનાર છે
અને આત્મારૂપ હોઈ તે જ દેવી ક્રોધને પણ ન્યાય
છે સમય થતા પ્રભુએ પોતાથી અલિન એ પ્રકૃતિને
પોતાની ઇચ્છાથી જુદી પાડી વિશ્વમા રહેલા સર્વ
સ્થાવર—જંગમ પદાર્થોને સત્ત્વ છે સર્વતા ઈશ્વર,
સર્વરૂપ અને સર્વના આત્મા તે પરમેશ્વર લોકને

લોક દ્વારા ઉત્પન્ન કરે છે, પાળે છે અને સહારે છે
માટે તે દેવનું હવે તું ભજન કર જેની આજ્ઞાથી
વાયુ ઉતાવળી ગતિવાળો થઈ વાય છે અને જેની
આજ્ઞાથી સૂર્ય સમયાનુસાર તપે છે, મેઘ સમયાનુસાર
વર્ષે છે, મૃત્યુ સમયાનુસાર પ્રાણીઓમા ભમે છે,
અગ્નિ સમયાનુસાર બળે છે અને ચંદ્ર શીતળ થઈ
ભમે છે, તે મૃત્યુના મૃત્યુ, કાળના કાળ, યમના મોટા
યમ, વ્યાપક, સ્રષ્ટાના સ્રષ્ટા, માતાના માતા અને
સહારનારા, પરમેશ્વરને તું શરણે જા હે પ્રિયા!
સંસારમા કોણ કોનો બધું છે? માટે સર્વના બધું તે
પરમાત્માનું તું ભજન કર હું કોણ છું અથવા તું
કોણ છે? કર્મના યોગે દેવે તારી સાથે પ્રથમ મને
જોડ્યો હતો અને તેણે જ પાછો કર્મના યોગથી
મને જુદો પાડ્યો છે અજ્ઞાની મનુષ્ય જ શોકમા
કે વિપત્તિમા કાયર બને છે, વિદ્વાન કાયર થતો નથી
ક્રોધની ચક્રચારના ક્રમથી પ્રાણીમાત્ર સુખ તથા
દુઃખમા ભમ્યા જ કરે છે જેમને માટે તે પ્રથમ
ગદગિગ્રામમા તપ કર્યું છે, તે સર્વેશ્વર નારાયણને
તું અવશ્ય પતિ તરીકે પામીશ મેં તો તને તપ કરી
બ્રહ્માના વરદાનથી મેળવી હતી, જ્યારે તારા તપ તો
નારાયણ માટે જ હતું, માટે હે કામિની! તું નારા
યણને પામીશ પછી ગોલોકમા વૃંદાવન વિષે તું
શ્રીકૃષ્ણને પામીશ અને હું પણ દાનવશરીર છોડી
તે લોકમા જઈશ ત્યા તું મન અને હું તને જોઈશ
સહિકાના શાપથી અતિ દુર્લભ આ ભરતપાડમા
હમણાં જુ આજે જ, પણ ફરી હવે ત્યા જઈશ જ
એટલે મને શોક શો હોય? હે પ્રિયા! તું સાંભળ
આ દેહ છોડી દિવ્ય રૂપ ધરીને તું તત્કાળ વિષ્ણુને
પામીશ, માટે હે સુદર્શિ! તું કાયર ન થા’ એમ કહી
તે શખચૂડ દિવસને અને (સત્રિમા) સ્તનોના દીવા
વાળા સ્તનજડિત મદિરમા, પુષ્પો તથા ચંદનથી
વ્યાપ્ત ગચ્ચામા તે તુલસી સાથે સૂતો અને અનેક
પ્રકારના મનોહર ભોગવૈભવ તોરે ધ્યાની સ્ત્રીઓમા
સ્તરૂપ એ તુલસીને પામી એ રાગને કીડા, જોતું
તથા મગનોથી એ સત્રિ ગાળી પછી અત્યંત દુ ખી
થયેલી રડતી, શોકસાગરમા ડૂબેલી પાતળા પેટવાળી
અને નિતહાર રહેલી તે પોતાની પ્રિયાને છાતી પર
લઈ જાતી શખચૂડે પ્રથમ ગોલોકમા શ્રીકૃષ્ણે પોતાને

જે ઉત્તમ તત્ત્વજ્ઞાન આપ્યું હતું, તે દિવ્ય જ્ઞાન વડે તેને સમજાવી અને સર્વ શોકનો હનારુ તે શ્રેષ્ઠ જ્ઞાન તોણે તેને આપ્યું ત્યારે એ દેવી તે જ્ઞાન પામી પ્રસન્ન મુખ તથા નેત્રોવાળી વર્ધ અને સર્વ જગતને નાશવત માતી હર્ષથી રમવા લાગી હે નારદમુનિ! સુખના સમુદ્રમાં ડૂબેલા સોમાચિત સર્વ અગવાળા, ખેલાન બનેલા, અગોષાગ સાથે જોડાઈ ગયેલા, અત્યત પ્રીતિવાળા અને મૈથુનમાં ઉત્સુક તે બંને ત્રીપુરુષ આર્ધનારીશ્વરની પેઠે એક અગવાળા થઈ તે નિર્જન સ્થાનમાં રમવા લાગ્યા તુલસી પોતાના એ પ્રાણેશ્વરને પ્રાણ કરતા પણ આધિક્ક માનતી અને સગ્ન શયનમાં પણ તે સતી પ્રિયાને પ્રાણ કરતાયે અધિક માનતી હતો પછી મમાન તથા સુદર દોઈ ઉત્તમ વેષવાળા અને અતિ મનોહર તે હપતી સુખસભોગને લીધે તદ્દાને પામી નિર્ચેદ થઈ રૂઈ ગયા વગી પાછા ક્ષણવાગ સારી રીતે જાગી એ બંને ત્રીપુરુષ રસભાવથી મુક્ત થઈ, રસના આશ્રયવાળી, મનહર, દિવ્ય કથા કહેતા ક્ષણવાર હસવા લાગ્યા અને ક્ષણવાર રમવા લાગ્યા એ બંનેની સંતીક્રીડામાં વિરામ થતો ન હતો, ક્રમણ કે બંને એ વિષયમાં દુશળ દોઈ પ્રથમ જ્ય જ પામતા હતા, પણ હમણે હારતા ન હતા ૧-૮૪

સુરતે ચિરતિર્નાસ્તિ સૌ તદ્વિષયવર્ણિતો ।

સતત જયયુક્તો દ્વૌ ક્ષણ નેવ પરાજિતો ॥ ૮૪ ॥

ઈતિ શિવેશ્વરીભાગવતમ્ભાગવતપ્રકાશ નવમ સ્કન્ધ

વિષે અધ્યાય ૨૦ માં નવમા

અધ્યાય ૨૧ મો*

મંકરે તથા શંખચૂડનો સવાહ

શ્રીનારાયણ ઉવાચ

શ્રીકૃષ્ણં મનસા ધ્યાત્વા રક્ષ. કૃષ્ણપરાયણઃ ।

પ્રાક્ષે મુદ્ધત્તં ડહ્યાય પુણ્યતત્ત્વાનમનોદ્ધરાત્ ॥ ૧ ॥

શ્રીનારાયણ બોલ્યા શ્રીકૃષ્ણમાં પસચાનું રહેતા સત્ત્વન શયનમાં પુખ્તોના મનોહર રાતનામાંથી પ્રાણ મુક્તીમાં ઠીક પોતે શ્રીકૃષ્ણપરચણ હોઈ મનથી

* આ અધ્યાયમાં જગન્ની શંકરની શ્રીકૃષ્ણ તથા શંકરનો સુદર સવાહ વર્ણવેલો.

+ શંકરની છેલ્લી બે પદી શ્રીકૃષ્ણમુક્ત કહેવાય છે

શ્રીકૃષ્ણનું ધ્યાન કરી, સન્નિતા વસ્ત્રો છોટી દઈ, માગ લિક્ક જળથી સ્નાન કરી, ધોયેલા બે વસ્ત્રો ધારણ કરી, ઉન્નતજળ તિલક કરી આવશ્યક નિત્યકર્મ કર્યું અને પછી છટ્ટદેવને વદન કરી દહીં, ઘી, મધ, શાળ વગેરે માગલિક વસ્તુના દર્શન કર્યા હે નારદ! તે પછી નિત્ય પ્રમાણે શ્રેષ્ઠ રત્ન, શ્રેષ્ઠ મણિ, શ્રેષ્ઠ વસ્ત્ર તથા સુવર્ણનું ભક્તિતથી પ્રાણણોને દાન કર્યું પછી પ્રયાણના મગળ માટે મોતી, માણેક, હીરા વગેરે જે કઈ અમૂલ્ય રત્નો હતા, તે પ્રાણણગુરુને આપ્યા, તેમ જ મનોહર ઉત્તમ હાથી, ઉત્તમ ધોડા તથા ઉત્તમ ધન એ સર્વનું મગળ માટે દરિદ્ર પ્રાણણોને દાન કર્યું (પોતાનું મરણ હવે અવશ્ય થશે એમ જાણી) તેણે હજારો ધનભંડારો, બે લાખ નગરો તથા સો કરોડ ગામડા આનંદપૂર્વક પ્રાણણોને આપી દીધા પોતાના પુત્રને સર્વ દાનવોનો મહારાજ બનાવી પોતાની સ્ત્રી, સગ્ન્ય, સર્વ સપ્તર્ષિ, પ્રજા, સેવકનો સમુદાય, ભંડાર તથા વાદન વગેરે પુત્રને સોંપી પોતે અપ્તરધારી થઈ લાથમાં ધનુષ લીધું સેવકો દ્વારા અનુક્રમે સૈન્ય એકઠું કર્યું અને હે નારદ! ત્રણ લાખ ધોડા, ચોક લાખ ઉત્તમ હાથીઓ, દશ હજાર રથો, ત્રણ કરોડ ધનુષધારીઓ, ત્રણ કરોડ અપ્તરધારીઓ અને ત્રણ કરોડ ત્રિશૂલધારીઓ યોદ્ધાઓના માપવાળી સેનાને તે દાનવ સજ્જએ તૈયાર કરી અને તેમાં મુદ્ધદુશળ મહારથીને સેનાપતિ બનાવ્યો જે પુરુષ સ્ત્રી યોદ્ધાઓમાં શ્રેષ્ઠ હોય તેને જ રણમાં મહારથી જાણવો, એમ સમજી તે સજ્જએ ત્રણ લાખ આક્ષૌહિણીનો સેનાપતિ ત્રીમી ત્રીસ આક્ષૌહિણી સેનાને ગણમાં ઉતારી અને બાહીની સિલક તરીકે સખી પછી મનથી શ્રીહરિનું સ્મરણ કરતો તે છાવણીમાંથી બહાર નીકળ્યો પછી ઉત્તમ રત્નોથી બનાવેલા વિમાનમાં બેઠો અને ગુરુવર્ણને આગળ કરી શંકર પાસે ગયો હે નારદ! પુખ્તભદ્રા નદીના તીર પર જ્યાં સુદર આશય વડે છે, તે સ્થળ સિદ્ધાશ્રમ કહેવાય છે સિદ્ધોનું મિહિર ક્ષેત્ર છે, કપિલ દેવનું તપ કરવાનું સ્થાન છે, ભરત ખંડમાં પવિત્ર ક્ષેત્ર છે, પશ્ચિમ સમુદ્રની પૂર્વમાં, મલયાવલની પશ્ચિમમાં, શીશીલથી ઉત્તર ભાગમાં

અને ગદ્યમાદનથી દક્ષિણમાં તે આવેલું છે ત્યાં પાંચ યોજન વિસ્તારવાળી ટાપ્પાઈમાં તેથી સોગણી, શુદ્ધ સ્ટેકિ જેવી, ભરતખાડમાં લોઈને અત્યંત પુણ્ય આપનારી, સદાકાળ રહેનારી અને જળથી ભરેલી પવિત્ર પુષ્પભદ્રા નદી આવેલી છે તે નદી લવણસમુદ્રની પ્રિય પત્ની (હોઈ તેમાં મળે) છે, નિરતર સૌભાગ્ય વાળી છે, શરાવતી નદીને મળે છે, હિમાલયથી નીકળેલી છે અને ગોમતી નદીને ડાબી બાજુ તાપી પશ્ચિમ મમુદ્રમાં મળે છે તે ક્ષેત્રમાં જઈ તાપચૂડે શકરને જોયા વડતા મૂળ પાસે ખેઠેલા કરોડો સૂર્ય મમાત ક્રાંતિવાળા યોગાસન કરીને ખેઠેલા, મુદ્રા મહિત મદલાસ્થયુક્ત, શુદ્ધ સ્ટેકિ જેવા ધોળા, બ્રહ્મ તેજથી પ્રકાશતા, ત્રિશૂલ તથા પટ્ટિશને ધારણ કરતા, વ્યાધ્યમર્મરૂપ ઉત્તમ વસ્ત્ર પહેરતા, ભકતોના મૃત્યુને હરતા, શાત ગૌરીના પતિ, મનોહર, તપના ક્ષણે તથા સર્વ સપ્તિઓને આપતા, તરત પ્રસન્ન થતા, પ્રસન્ન મુખવાળા, ભકતો પર કૃપા કરવા માટે આતુર, વિશ્વના નાથ, વિશ્વના બીજરૂપ, વિશ્વને ઉત્પન્ન કરનાર, વિશ્વનું પાલન કરનાર, વિશ્વમાં શ્રેષ્ઠ, વિશ્વનો સહાર કરનાર, કારણોતા પણ કારણરૂપ, નચકરૂપ સમુદ્રમાંથી તારનાર, જ્ઞાન આપનાર, જ્ઞાનના બીજરૂપ, જ્ઞાન તથા આનંદરૂપ અને સત્તાતન તે શકરને જોઈ દાનવરાજ શખચૂડ વિમાન ઉપરથી નીચે ઊતરી સર્વ લોકો સાથે ભકિતયુક્ત થઈ મસ્તક વડે તેમને નમ્યો અને તેમની ડાબી બાજુ જોઈ બદ્ધલીને તથા તેમની સામે ઊભેલા ક્રાંતિસ્થવામીને પણ તેણે પ્રણામ કર્યો શકર, કાલીએ તથા ક્રાંતિસ્થવામીએ તેને આશીર્વાદ આપ્યા અને નદીસ્વર વગેરે બધા તેને આવેલો જોઈ ઊભા થયા તેઓ પરસ્પર વાતનીત અને તે વેળા જે ઘટે તે કંઠ્યા બાળ્યા મન્ન શખચૂડ વાતનીત કરીને શકરની પામે ખેડો, જોડે પ્રસન્ન થયેલા મનનાથ ભગવાન નકે તેને કહેવા માડ્યું

શકર બોલ્યા જગતના સદા બ્રહ્મા ધર્મના પિતા અને ધર્મને જાગૃતાન છે વિષ્ણુભકત ધાર્મિક મરીચિ તેમના પુત્ર ઘાય અને ધર્મિષ્ઠ પ્રમખર્ષિ નરયપ પણ તેમના પુત્ર ઘાય. તે કમ્યપને દા પ્રા

પતિએ ભકિતથી નેર કન્યાઓ આપી છે તેઓમાં કમ્યપના સૌભાગ્યથી વૃદ્ધિ પામેલી દનુ નામની એક પતિવ્રતા ત્તી છે દનુના ગુણગીસ પુત્રો થયા છે તેઓ દાનવ જ્ઞેવાય છે અને તેજને લીધે ઉગ્ર છે તેઓમાં એક મલાપ્પવાન અને પન્દ્રમી વિપ્રચિત્તા નામનો છે તેનો પુત્ર દભ ધાર્મિક, વિષ્ણુભકત અને જિતેન્દ્રિય છે તેણે ગુકાચાર્યને ગુરુ કરી પુષ્કરક્ષેત્રમાં એક લાખ વર્ષ સુધી શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માનો ઉત્તમ મત્ર જાઓ હતો તેથી શ્રીકૃષ્ણપરાયણ તુ ઉત્તમ પુત્ર તેને પ્રાપ્ત થયો છે પૂર્વે તુ (શ્રીકૃષ્ણનો) પાર્ષદ ગોવા બિયો હતો અને સર્વ ગોવાળોમાં અત્યંત ધાર્મિક હતો, પણ સધિકાના શાપથી ભરતખાડમાં હમણા દાનવરાજ થયા છે જે વિષ્ણુભકત હોય, તે તો બ્રહ્માથી માટી થયેલા સુધીના સર્વ પદાર્થોને તુચ્છ માને છે, એટલું જ નહિ પણ વિષ્ણુભગવાન પોતે વિષ્ણુભકતોને પોતાના જેવો લોક, પોતાના જેવું ઔશ્વર્થ, પોતાનામાં વાસ અને પોતાની પાસે રહેલા પણ આપે છે છતાં તેઓ તેમની સેવા વિના કઈ જ લેતા નથી બ્રહ્માપણ, દેવપણ, ઇદ્રપણ કે વામનપણ, પણ વિષ્ણુભકત કબૂલ કરતો નથી અને કોઈને પણ ગણતરીમાં ગણતો નથી આયો કૃષ્ણભકત તુ પાપુ છે, છતાં મિથ્યારૂપ દેવોના દેશમાં તને શુ ક્ષણ જણાય છે? હે સત્! દેવોનું સંન્ય તુ આપી દે અને માંની પ્રીતિની રત્ના કર તુ પોતાના સંન્ય પગ સુખેથી રહે અને દેસા પોતાના સ્થાન પર નો પ્રાપ્તિઓ નાથે વિનેધ કરતો બધ કરો નર્વ પ્રાપ્તિઓ કમ્યપના વશમાં જન્મ્યા છે બ્રહ્મદત્ત વગેરે જે કઈક પાપો છે, તે ગતિદ્રોહના પાપ માં સોગમાં ભાગને પણ યોગ્ય નથી હે મત્રેન્દ્ર! (દેવોનું નજ્ય તેમને આપી દેતા) પોતાની સપ્તિમાં જે તુ ખાનિ માનતો હોય તો (તુ વિનાર રે છે કે) ત્યાં યોગેની નર્વ સ્વિતિ કાયમ એકનન્દી ૨૦. ૬ પ્રાટ્ટિત પ્રયયવેગા બ્રહ્મા કાયમ લા પામે છે અને ફરી ઈવન્તી ઇરજાવી અને તેમના પ્રવાવથી તે પ્રયટે છે (મુહિનમયે) તપ કંવાથી બ્રહ્માનુ જ્ઞાન રમે છે અને લક્ષમી તેમની સ્મૃતિ નાગ પાને છે, એ નક્કી છે તે સદા પન્નુ જ્ઞા વડે અનુક્રમે નુષ્ટિ રમે છે વળી નત્તાના

ગાત્રયરૂપ સત્યયુગમા ધર્મ અત્યંત પરિપૂર્ણ હોય છે, પણ તે જ ધર્મ ત્રેતાયુગમા ત્રણ ભાગવાળો, વાપચ્યુગમા બે ભાગવાળો અને કલિયુગમા પ્રથમ એક ભાગવાળો થઈ ચાલુક્રમે તેનો અંશ જ રહે છે. કલિયુગનો કઈક ભાગ બાકી રહે છે, ત્યારે તો જેમ આમાસના દિવસે ચંદ્રની માત્ર એક જ ઢાળ રહે છે, તેમ ધર્મ માત્ર એક જ કુણરૂપે રહે છે સૂર્યનું તેજ જેવું શ્રીધમન્તુમા હોય છે, તેવું તિશિરઃસ્તુમા હોતું નથી દિવસોમા પણ જેવું બપોરના સમયે સૂર્યનું તેજ હોય છે, તે જ સાજના વખતે કે નવાગ્નિમા હોતું નથી આમ સૂર્ય સમયે ઉદય પામે છે, ચાલુક્રમે નાનો નાનો થતો જાય છે, પછીના સમયે ઉત્તરપાડ પામે છે અને પાછો અસ્ત પામે છે વાદળવાળા દુર્દિનમા એ જ સૂર્ય સમયને લીધે દિવસે પણ દક્ષઈ જાય છે અને રાહુ જ્યારે ગળે છે, ત્યારે કપાયમાન થઈ કરી (અડલું છૂટતા) પ્રસન્નતાને પામે છે ચંદ્રમા પૂનમના દિવસે અત્યંત પરિપૂર્ણ હોય છે, તેવો સદાક્ષણ હોતો નથી દિવસે દિવસે તે નય પામે છે અને આમાસ પછી દિવસે દિવસે ફરી પુષ્ટિ પામે છે શુકલપનમા સપતિવાળો (તેજસ્વી) હોય છે અને કૃષ્ણપક્ષમા ક્ષયને લીધે ઓછો ઓછો —નિસ્તેજ થતો જાય છે રાહુએ જે દિવસે ગળ્યો હોય, તે દિવસે તો ખૂબ ગમી પડી જાય છે અને દુર્દિનમા અત્યંત પ્રકાશતો પણ નથી એમ અમુક સમયે ચંદ્ર ઉદભવગ હોય છે ને અમુક સમયે ગ્રાહ થયેલી ગોભાવાળો થાય છે હમણા ભટ બોલી લક્ષ્મીવાળો બલિસગ્ન સુતલમા રહ્યો છે, પા જ તે જ અમુક સમયે ઇંદ્ર ધને સર્વના આધારરૂપ પૃથ્વી અમુક સમયે ધાન્યપૂર્ણ થાય છે, અમુક સમયે તે જ પૃથ્વી ગળમા દુખેલી હતી અને અમુક નમયે તે જ પાછી ગળમા દુખીને આદૃશ ધને સમયે પ્રાધ્વારો નાગ પામે છે, સમયે જ પાછા ઉત્પન્ન થાય છે અને સ્વાવર—જનમ તારી પટારી નમયે નાગ પામે છે અને નમયે ઉત્પન્ન થાય છે કેના પરગ્રહ પન્માત્મા ઈશ્વર જ નર્વકાગે સમાન ભાવે રહે છે, જેમને લીધે નુ મૃત્યુજ્ય થતો છુ તેથી (મૃત્યુને જીતવાનો દોષ) એ અસાધ્ય પ્રાકૃત પ્રયોગે જોયા છે અને

વારવાર હજી જોઈશ તે જ પરમેશ્વર પ્રકૃતિનું રૂપ છે, તે જ પુરુષ કહેવાય છે, તે જ આત્મા અને જીવ હોઈ અનેક રૂપો ધરે છે જે કોઈ તેમના નામોનું તથા ગુણોનું નિરતર કીર્તન કરે છે, તે અમુક સમયે મૃત્યુને, જન્મને, રોગને, ભયને તથા વૃદ્ધ વસ્થાને જીતે છે એ પરમાત્માઓ પ્રાદાનો સરજ નાર, વિષ્ણુને પાળનાર અને મન સહાર કરનાર કહેલો છે આમ તેમણે અમુક અમુક વિષયોવાળા કૃષી છે હે રાજા! કાલાગ્નિ નામના રુદ્રને સહાર કરવાના વિષયમા યેજી હુ નિરતર તેમના નામોનું તથા ગુણોનું કીર્તન કરુ છું, તેથી હુ મૃત્યુજ્ય (મૃત્યુને જીતવાનો) થયો છું અને આવા જ્ઞાનથી નિર્ભય છું જેમ મરડથી સંપો જતા રહે છે, તેમ સર્વના મૃત્યુ એ પરમાત્માના બળથી મૃત્યુ જતું રહે છે ' હે નારદ! એમ સભાની વચ્ચે કહી સર્વભાવે પરમાત્મામા તત્પર અને સર્વના ઈશ્વર તે શકર જ્યોત્સ્ના બધ થયા રાજા શખમુક પણ તેમનું વચન સાંભળી વારવાર તેમની પ્રશંસા કરવા લાગ્યો પછી તેણે શકર પ્રત્યે વિનયપૂર્વક અતિ મધુર વચન કહ્યું

શખમુક જ્યોત્સ્ના હે દેવ! તમે જે વચન કહ્યું, તે કદી ખોટું હોય જ નહિ તોપણ મારું કઈક સાચું નિવેદન તમે સાંભળો તમે હમણા જ કહ્યું કે ' જ્ઞાતિ દ્રોહમા મોટું પાપ છે ' છતાં એ બલિસગ્નનું સર્વસ્વ લઈને (તેના જ્ઞાતિ વિષયુએ જ) તેને પાતાળમા કેમ વિદાય કર્યો? હે ઈશ્વર! એ બલિસગ્નનું સર્વ ઐશ્વર્ય મે ઉપર આણ્યું છે, (તેનો ઉદ્ધાર કર્યો છે જેથી હુ જીવુ છું, ત્યાં સુધી તે કેમ આપી દઉં?) બલિસગ્નનો સુતલમાથી ઉદ્ધાર કર્યો હું સમર્થ નથી, કેમ કે ત્યાં (બલિસગ્નના ઘરમા) વિપદ પોતે ગદા લઈ ઊભા રહે છે વળી દેવોએ (પોતાના બાધુ) કિન્દ્રિયાક્ષને તેના ભાઈ સાથે કેમ માની નાખ્યા શૂલ વગેરે અસુરોને દેવોએ કેમ તથા અસુરોનો સરખો ઉક્ક લેવા છતાં? દેવોએ જ અમૃત પીધું અને અમે બાધા તો કેના કંઠે પામી પરિશ્રમરૂપ ક્ષણ જ ભાગી થયા હતા (તેમા નું જરા! હનુ) આ જગત પ્રકૃતિરૂપ પરમાત્માનું

એક સમઠ્ઠુ છે જેને જે મમયે તે એકવર્ષે આપે છે, તે સમયે તે તેનું જ ઘાય છે દેવો તથા દાનવોનો વિવાદ અમુક નિમિત્તાવાળો કોઈ ત્રયમ આલ્યા જ કરે છે કોઈ કાળે દેવોનો પરાજય કે જય થાય છે, ત્યારે કોઈ કાળે અમારો પરાજય કે જય થાય છે, એટલે અમારા બાનેતા વિરોધમા તમારે વચ્ચે આવવું નિમ્ણ છે વળી બને પક્ષના સમાન સામધી, બધુ, ઈશ્વર અને મહાત્મા તમારે આમા વચ્ચે આવવું યોગ્ય નથી વળી (અમે તો તીવ્ર છીએ અને તમે તો આમાન કરતા ઘણા ઠીકા છો, તેથી) હમણા અમારી સાથે યુદ્ધ કરવામા તમને મોટી લજ્જા વળી જોઈએ વળી આ યુદ્ધમા જો અમારો જય થશે, તો તમારા (જય) કરતા અમારી જ કીર્તિ અધિક થશે (પણ તમારી નહિ થાય, કેમ કે સિદ્ધ શિયાળને મારીને કીર્તિ પામતો નથી), અને તમારો જો પરાજય થશે, તો (ખુલ્લું) તમને જ નુકસાન છે (અમારા પરાજયમા અમને તમારા જેટલું નુકસાન નથી, આ વિરોધતા છે) એવું તેનું એ વચન સાલગી શકર ખૂબ હસીને દાનવના જ તે શખયુદ્ધને યોગ્ય ઉત્તર આપવા લાગ્યા

મહાદેવ બોલ્યા 'હે રાજા ! બ્રહ્માના વગમા જન્મેલા તમારી સાથે યુદ્ધ કરવામા મને શી લજ્જા હોય ? (અમે દેવો છીએ, એટલે અમારે દેવો સાથે યુદ્ધ તો કરવું એ અમારો સનાતન ધર્મ છે, એટલે તેમા અમને લજ્જા હોય જ નહિ.) અથવા મારો જો પરાજય થાય, તો એથી અપકીર્તિ પણ થાય, પરંતુ હે રાજા ! પૂર્વે વિષ્ણુ મધુ-દેહલ સાથે યુદ્ધ થયું હતું, તેમ જ એ ગદધારી વિષ્ણુ સાથે હિન્દુયક્ષિપુત્ર તથા હિરણ્યક્ષુન યુદ્ધ થયું જ હતું તે જ પ્રમાણે ત્રિપુરાસુર સાથે પૂર્વે મે પણ યુદ્ધ કર્યું જ હતું અને નર્વના ઈશ્વને તથા સર્વના માતા પ્રકૃતિ-દેવીનું પણ મુખ વગેરે સાથે પડેલા અતિ અદ્ભુત યુદ્ધ થયું જ હતું વળી તું તો કૃષ્ણ પરમાત્માનો પાર્શ્વ છે, એટલે જે જે દેવો પૂર્વે મર્યા છે તે કોઈ પણ ત્યાગ જેવા ન હતા, તેથી હે રાજા ! તારી સાથે યુદ્ધ કરવામા મને શી મોટી રાશ્મ છે ? અને ! દેવોના મરણુપ જ શ્રી-

વિષ્ણુએ જ મને અહીં મોકલ્યો છે, માટે દેવોનું નાન્ય તું આપી દે અથવા મારી સાથે યુદ્ધ કર, આ મારું વચન નિશ્ચયાત્મક છે વાણીનો વ્યર્થ વ્યય કરવાનું ક્ષરણ રા છે ? હે નારદ ! એમ કહી શકર ત્યા બોલતા બંધ થયા, ત્યારે ગમખ્યૂડ પોતાના પ્રધાનો નાથે તરત ઠીકયા ૧-૮૭

इत्युक्त्वा शङ्करस्त्र विरराम च नारद ।

उत्तस्यो शङ्खचूडश्च ह्यमात्यैः सह सत्वरम् ॥૮૮॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા નવમ સ્કંધ વિશે

અધ્યાય ૨૧ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૨૨ મો*

દેવ-દાનવ-સંગ્રામ

મીનાપવળ ઉવાચ

शिवं प्रणम्य शिरसा दानवेन्द्रं प्रतापवान् ।

समारोह यानं च सहामात्यैः सप्तचरम् ॥ ૧ ॥

શ્રીનારાયણ બોલ્યા પછી શિવને મસ્તકથી પ્રણામ કરી પ્રતાપી દાનવરાજા રાખ્યૂડ ઉતાવળે પ્રધાનો સાથે વિમાન પર ચડયો એટલે શકરે તરત પોતાના સૈન્યને તથા દેવોને (યુદ્ધ માટે) આજ્ઞા કરી દાનવેન્દ્ર શખ્યૂડ પણ સૈન્યો નહિત યુદ્ધનો આરંભ કરવા તૈયાર થયો (પછી યુદ્ધ ચાલુ થયું એટલે) ઇંદ્ર પોતે વૃષપર્વા સાથે, સૂર્ય વિપ્રતિષ્ઠિ સાથે, ચંદ્ર હન મુકે, કાગ કાલસ્વર સાથે, અગ્નિ ગોકર્ણ નાથે, કુબેર ત્રલોકેય સાથે, વિશ્વકર્મા મય સાથે, મૃત્યુ ભયકર સાથે, યમ રાહસર સાથે, વરુણ વિક્રકટ સાથે, વાયુ ચચગ સાથે, બુધ ધૃતપુષ્ટિ સાથે, રાત્રી મર હતાશ સાથે, જ્યોત સ્તનનાર સાથે, વસુઓ વર્ચનાના ગણો સાથે, અશ્વિનીકુમારો દીપ્તિમાન સાથે, નાગકુબેર કુરુવર સાથે, મગધ ઉપાસા નાથે અને કામદેવ પિંડગ નાથે તરત ઉત્તમ યુદ્ધ કરવા લાગ્યા તે જ પ્રમાણે ગોધામુખ, ચારી, ખડ્ગ, ધ્વજ, નચીમુખ, પિંડ, ધૂમ્ર, નાદિ, વિશ્વ તથા પાંચશ સાથે આદિત્યો વગેરે યુદ્ધ કરતા લાગ્યા અગિયાર ગ્રન્થો અગિયાર ભયકર દેવો સાથે લડવા લાગ્યા

* આ અધ્યાયમાં મધ્યેરે મધ્યેરોની યુદ્ધના આરંભ ક્રમેથી લેખી દવા તથા અનુવર્ણ પદ્યકમ વર્ણવ્યો

મહામાત્રી (દૈત્ય પદ્મની તામસી દેવી) ઉગ્ર તથા
ચડ વગેરે દેવો સાથે લડવા લાગી અને નદિદેશવર
આદિ બંધાય (શિવપાર્ષદો) દાનવોના ગણો માથે
યુદ્ધ કરવા લાગ્યા તે ભગદત્ત મહાયુદ્ધથી પ્રવચ
ચાનુ થયો, ત્યારે શકર ક્રાલિકા માથે તથા પુત્ર ક્રાતિંકેય
સાથે વડતા મૂળ પાસે ઊભા રહ્યા હે નાન્દમુનિ.
બધા સૈન્યનમૂલો એમ એકધારા યુદ્ધ કરી રહ્યા,
ત્યારે સ્ત્રીના આભૂષણોની શણગારેણા શખચૂડ
કરોડો દાનવો સાથે સુદૃઢ સ્તંભમિલ્લસન પર ખેડો
હતો. તે વખતે શકરના યોદ્ધાઓને દાનવોએ હસવી
દીધા, તેથી બધા દેવો ભયભીત અને વાયવ
શરીરોવાળા થઈ નાનવા લાગ્યા, ત્યારે ક્રાતિંકેયે
કોપ કર્યો તેમણે દેવોને અભય આપ્યું અને પોતાના
તેજથી પોતાના ગણોનું બળ વધાર્યું પછી તે એકવા
દાનવોના ગણો સાથે યુદ્ધ કર્યા લાગ્યા જોતજોતામાં
તેમણે મો અક્ષૌહિણી સેનાઓનો યુદ્ધમાં સતાર કર્યો
બીજી તરફ કમળ સમાન નેત્રોવાળા ક્રાલિકા અસુ-
જેને મારવા લાગ્યા અને અત્યંત ક્રોધાયમાન થઈ
દાનવોનું લોહી પીવા લાગ્યા, તેમ જ દશ લાખ, સો
લાખ તથા કરોડો લાક્ષીઓને એકે લાગે લઈને લીલા
માત્રમાં પોતાના મુખમાં તે નાખવા લાગ્યા હે મુનિ.
તે યુદ્ધસેનમાં હમરો માથા વિનાના ધડ નાચવા
લાગ્યા ક્રાતિંકેયના બાળોના નમૂલવી ઘાયલ શરીર-
વાળા મોગ રાજપરકમી બધા દાનવો ભયભીત થઈ
નાની ગયા માત્ર વૃષપર્વા, વિપ્રચિરિત, દભ તથા
વિકકલુ-ઓટ્યા જ પરકમવી ક્રાતિંકેય નાચે લડતા
હતા મહામાત્રી પણ લડતી હતી તે રાજાના નામી
નઈ ન હતી, પછી તો ક્રાતિંકેયની સાગની પોણ
પામેચા તે પણ ગમગયા હતા ભયની નાની ન ગયા,
ત્યારે સ્વર્ગમાંથી પુષ્પોની વૃષ્ટિ થઈ પછી પ્રાકૃતિક
પ્રાચીની પેંડ દાનવોનો નારા કરનાર, મગ્ધભાગર
અને અતિ ઉગ્ર ક્રાતિંકેયનું યુદ્ધ વ્તેઈ સગ્ન શખચૂડ
નિમાન પર ચડી બાળોની વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા એ
સગ્નની બાળનુષ્ટિ, મેલુષ્ટિ જેવી હતી તેની મહા-
ધોર આવકાર થઈ ગયો અને તેમાંની અગ્નિ પ્રકટી
ગયો. બધા દેવો નાતી ગયા નદિદેશવર વગેરે બીજા
(પાર્ષદો) પણ નાની ગયા એકવા ક્રાતિંકેય જ યુદ્ધ

ના મોખરે ઊભા રહ્યા સગ્ન શખચૂડે પર્વતોની,
સર્પોની, શિલાઓની તથા વૃક્ષોની વારવી મુશ્કેલ
ભાગર વૃષ્ટિ કરવા માડી જેથી એ સગ્નની બાળવૃષ્ટિ
વડે જેમ વાટા ઝાઝળથી સૂર્ય દઢાઈ ગય, તેમ ક્રાતિંકેય
દઢાઈ ગયા ભયકર શખચૂડે ક્રાતિંકેયના ભાગે ધનુષને
ધ્રુવી નાખ્યું, દિવ્ય સ્વને ભાગી નાખ્યો અને રથના
રક્ષકોને ધ્રુવી નાખ્યા વળી તે શખચૂડે ક્રાતિંકેયના
મોરને દિવ્ય અગ્ન્યોવી દીલો કરી નાખ્યો અને તેમની
છાતીને ચીરી નાખે એવી સૂર્ય જેવી માગ ફેંકી (તેના
પ્રલારથી) ક્રાતિંકેય ફાણવાગ મૂરછી પામ્યા, પણ
ફરી ભાનમાં આવ્યા તેમને પહેલા વિપલુએ જે
દિવ્ય ધનુષ આપ્યું હતું તે તેમણે લીધું અને ઉત્તમ
સ્ત્રીથી બનાવેલા વિમાનમાં બેસી શરો તથા અશ્વો
ઉડાવીને ઉગ્ર યુદ્ધ કરવા માડ્યું શિવના એ પુત્રે
કોપથી મર્વ સર્પો, વૃક્ષો, પર્વતો તથા પથરાઓને દિવ્ય
અત્રથી ધ્રુવી નાખ્યા પરજિત્યાશ્રથી અગ્નિ હોલવી
નાખ્યો અને તે પ્રતાપી ક્રાતિંકેયે લીલામાત્રમાં શખ
ચૂડના ધનુષને, બખતરને, મારકિને તથા ઉત્તમ
મુકુટને ધ્રુવી નાખ્યો, તેમ જ સ્થંકની ક્રાતિવાળી
સાગ શખચૂડની છાતી પર મારી (તે લાગવાથી) સગ્ન
શખચૂડ મૂરછી પામ્યો, પણ ફરી ભાનમાં આવ્યો
તરત જ બીજા વાહન પર તે બેઠો અને બીજું
ધનુષ તેણે લીધું પછી હે નારદ! માયાવીઓમાં શ્રેષ્ઠ
તે નખચૂડે માયાથી બાળોનો સમૂહ કરી મૂક્યો
અને બાળોના જળાવી ક્રાતિંકેયને લાકી દીધા ઉપરાંત
ને કંડો સૂર્ય સમાન ક્રાતિવાળા, પ્રલયના અગ્નિની
શિખા જેવી અને વિષકના તેજથી વીંટાયેલી ઉગ્ર
સાગ બીવી અને કોપથી મોટા વેગપૂર્વક ક્રાતિંકેય
પર તે કંડો એ ઉત્તમજ સાગ અગ્નિના ઠગનાની
પેડે ક્રાતિંકેયના મોગ પર પડી, એટલે મહાબળવાન
ક્રાતિંકેય તે નાગની મૂરછી પામ્યા ત્યારે ક્રાલિકા
ક્રાતિંકેયને ખોળામાં લઈ શિવની પાને ગયા રાકે
પોતાના જાનમગથી લીલા માત્રમાં ક્રાતિંકેયને સમેત
કર્યો અને અનત બળ અર્પણ કર્યો; એટલે તે પ્રતાપી
થઈ ઊભા થયા પછી ક્રાતિંકેયનું યુદ્ધ અટકવવા
ક્રાલિકા યુદ્ધ કરવા ગયા અને તેમની પાછળ નદિ-
દેશવર વગેરે યોદ્ધાઓ, મર્વ દેવો, નધરો, યક્ષો, ચક્ષસો,

કિનરો, વાઘોનો મોટો સમુદાય અને મેકડો મઘ ઉપાડનાર પશુ ગયા તે કાલિકાએ સગ્રામમાં જઈને સિંહના કર્થો, એટલે દેવીના તે સિંહનાથી દાનવો મૂર્છા પામ્યા વળી તે દેવીએ વારવાર મોટું અટૂંકાસ્ય કર્યું અને દેવો સામે જોઈ મઘપાન કરવાપૂર્વક રણના મોખરે નાચવા માડ્યું ઉગ્રદબ્ધ, ઉગ્રદદ્ય, ક્રોટવી, જોગણીઓ, ડાકણો તથા દેવોના ગણો પણ મઘ પીવા લાગ્યા કાલીને જોઈ શખચૂડ તરત યુદ્ધ કરવા આવ્યો અને ભય પામેલા દાનવોને એ રાજાએ અભય આપ્યું પછી કાલીએ પ્રલયકાળના અગ્નિ જેવી શિખાવાળો અગ્નિ ફેંક્યો તેને રાજા શખચૂડે રમત માત્રમાં પળેજ્યાસથી બૂઝવી નાખ્યો વળી તે કાલીએ મહા અદ્ભુત તીવ્ર વરુણાત્મ ફેંક્યું તેને દાનવ રાજાએ ગધર્વાસથી રમતમાત્રમાં કાપી નાખ્યું પછી કાલીએ અગ્નિની શિખા જેવું માહોરવસત્ત્વ ફેંક્યું તેનો એ રાજાએ વૈષ્ણવાત્મથી તરત રમતમાત્રમાં નાશ કર્યો. દેવીએ મત્તપૂર્વક નારાયણાત્મ ફેંક્યું તે જોઈ એ રાજા રથ ઉપસથી ઊતરી જઈ નમી પડ્યો, એટલે પ્રલયના અગ્નિની શિખા જેવું તે અસ્ર ઊંચે જતું રહ્યું પછી શખચૂડે તે અસ્ર સામે ભકિતથી પુષ્પી પર દડવત્ પડી પ્રણામ કર્યો ત્યારે એ કાલીએ યત્નથી મત્તપૂર્વક બ્રહ્માત્મ ફેંક્યું તેને એ મહારાજાએ બ્રહ્માત્મથી શાત કર્યું તે વેળા દેવીએ મત્તપૂર્વક દિવ્ય અસ્ર ફેંક્યા તેને રાજાએ દિવ્યાસ્રના સમૂદયી જ શાત કર્યો પછી દેવીએ એક યોજન લાંબી માગ યત્નથી ફેંકી, પણ રાજાએ દિવ્ય અસ્રોના સમૂદયી તેના સેકડો દુકડા કરી નાખ્યા ત્યારે દેવીએ મનો વડે પવિત્ર કરેલું પાશુપતાસ્ત્ર રોપથી ઉડાવ્યું, તે વેળા તેનું ફેંક્યું અટકાવવા આવી આક્રાશાણી ઘર્ષ કે 'મહાત્મા નમ્ર શખચૂડનું મૃત્યુ પાશુપતાસ્ત્રથી નહિ થાય, કેમ કે ત્યાં સુધી વિષ્ણુ બળતર તેની પાછે છે અને એ રાજાની સતી ગ્રીનું સતીપણ ત્યાં સુધી છે, ત્યાં સુધી તેને ઘડપણ કે મૃત્યુ પ્રાપ્ત નહિ થાય, એવું બ્રહ્માનું વચન છે' એ નાલગી ભદ્રાત્રીએ તે પાશુપતાસ્ત્ર ન ફેંક્યું, પણ બૂખને લીધે સો લાખ દાનવોની રમત માત્રમાં જાન કર્યો. વળી તે ભયર દેવી શખચૂડને

ગળી જવા માટે વેગથી ગયા, પણ અત્યંત તીક્ષ્ણ દિવ્યાસ્રથી દાનવ શખચૂડે તેમને અટકાવી દીધા પછી દેવીએ ગ્રીષ્મકાળના સૂર્ય જેવું ખડગ ફેંક્યું, પણ દાનવરાજાએ દિવ્યાસ્રથી તેના સેકડો દુકડા કરી નાખ્યા એટલે ફરી તેને ગળી જવા માટે વેગથી ધસ્યા, પણ સર્વ સિદ્ધોમાં શ્રેષ્ઠ શ્રીમાન દાનવરાજા એકદમ વધી ગયો પછી કોપયુક્ત થયેલા ભયર સતી કાલીએ વેગથી મુઠ્ઠી મારીને તેના રથને ભાગી નાખ્યો અને સારથિને મારી નાખ્યો ઉપરાત પ્રલય કાળના અગ્નિની શિખા જેવું ત્રિશૂળ ફેંક્યું, પણ શખચૂડે રમતમાત્રથી પોતાના ડાખા હાથે તે પકડી લીધું પછી દેવીએ મહાકોપથી વેગપૂર્વક તેને મુઠ્ઠી મારી, તેથી એ દૈત્ય ભમવા લાગ્યો ને ફાલુવારમાં મૂર્છા પામ્યો પછી ફાલુવારમાં ભાનમાં આવી એ પ્રતાપી રાજા ઊભો થયો અને તેણે દેવી સાથે બાહુયુદ્ધ ન કર્યું, પણ તેમને નમસ્કાર કર્યો વૈષ્ણુવ ભક્ત તે શખચૂડે માતુભકિતથી દેવી સામે એક પણ અસ્ર ન ફેંક્યું, પરંતુ પોતાના તેજથી દેવીના અસ્રોને કાપી નાખ્યા ને ગ્રીહી લીધા પછી કોપાયમાન થયેલા દેવીએ દાનવ શખચૂડને પકડી વારવાર ભમાવીને મોટા વેગથી ઊંચે ઉછાળ્યો, એટલે પ્રતાપી શખચૂડ વેગપૂર્વક ઊંચેથી પડ્યો, પણ પડીને ભદ્રાકાલીને પ્રણામ કરી ઊભો થયો પછી ઉત્તમ રત્નોથી બનાવેલા અતિ મનોહર વિમાનમાં ઊર્ધ્વ સાથે તે ચડ્યો, પણ મહારણુ માટે અટક્યો નહિ દેવી ભદ્રાકાલી ભૂખથી દાનવોનું લોહી પીવા લાગ્યા અને ખાતપાન કરી શકરની પાસે ગયા (ત્યાં જઈને) આગળ પાછળના ક્રમપૂર્વક રાસડામનું વૃષાત તેમણે કહ્યું, ત્યારે દેવોનો નાગ તામ્રી નાકર ઉડ્યા. વળી (કાલીએ કહ્યું કે) 'હે ઈશ્વર! રાખા ખાતા ખાતા માન મોટામાંથી જે નીકળી નયા છે, તે એક લાખ દાનવો હવે બાકી રહ્યા છે, તે નિવાય બીજા યોગે તો નુ ખાઈ ગઈ નુ યુદ્ધમાં પાશુપતાસ્ત્રથી દાનવરાજાનો નાશ કરવા જોઈ તેવા ઘર્ષ હતી, પણ તે વેળા 'ગત નખનુડ તમારથી મારી ગમ્મરો નહિ,' એવી આક્રાશાણી થઈ હતી. ગતેન્દ્ર ગમ્મચૂડ મહાગાની, નાનગાન અને મહાપાતકી છે.

તેણે મારી તામે એક પણ અસ્ત્ર ફેંક્યું નથી, કેવળ
મારા બાણો જ કાપ્યા છે" ૧-૭૫

રાજેન્દ્રશ્ચ મહાજ્ઞાની મહાબલપરાક્રમઃ ।

ન ચ વિલેપ પ્રમયલ્લં ચિત્તેદ મમ સાયકમ્ ॥૭૬॥

ઇતિ શ્રીવીભાગવતમધુપલ્લયા નવમ સ્કન્ધ વિરો

અખ્યા ૨૨ મે અધ્યાય

અધ્યાય ૨૩ મો*

શાખયૂડ-વંશ

શ્રીનારાયણ ઉવાચ

શિવસ્તત્ત્વં સમાર્ણ્યં તત્ત્વજ્ઞાનવિશારદઃ ।

યથો સ્વયં ચ સમરે સ્વર્ગૈઃ સહ નારદ ॥ ૧ ॥

શ્રીનારાયણ બોલ્યા હે નારદ! તત્ત્વજ્ઞાનમા

દૃશ્ય શ્રીરાકર તે સાચું યુદ્ધચાત્ર સાબળી પોતાના
ગણો સાથે પોતે યુદ્ધ માટે ગયા રાખયૂડ રાકરને
જોઈને વિભાત પત્ની ઊતરીને પરમ ભક્તિથી
પૃથ્વી પર દડવતું કરી મસ્તક વડે નમ્યો એમ તેમને
પ્રણામ કરી વેગથી વિભાત પર તે નડ્યો અને તરત
બખ્તર ધારણ કર્યું તથા ભાડે ધનુષ ઉઠાવ્યું પછી
પૂલ સો વર્ષ સુધી શિવ તથા શાખયૂડનું યુદ્ધ થયું હે
નારદ! તેમા પત્તેપર કોઈનો જ્ય કે પરાજય ન થયો
પણ ભગવાન શકર શત્રો છોડી દીધા, એટલે શાખ
યૂડે પણ શત્રુ છોડી દીધા. રાખયૂડ સ્વભાષે બોલી
સ્ત્રી અને શકર પાંડિયા પર બેસી રહ્યા જે જે
સેકો દાનતો યુદ્ધમાં મર્યા હતા તેઓને પ્રભુ રાકરે
જીવતા કર્યા. એવામા અત્યંત લાલચુ બેડુ વૃદ્ધ બ્રાહ્મણ
રણસ્થાનમાં આવીને દાનવનાગને કહેવા લાગ્યો

વૃદ્ધ બ્રાહ્મણ બોલ્યો 'હે ચરોન્દ્ર! મને
બ્રાહ્મણને હમણાં તું ભિન્ના આપ. તું સર્વ સપત્તિઓ
આપી દેનારો છે, માટે મારા મનમાં જે ઈચ્છિત
છે, તે તું આપ. નિરુપક, વૃદ્ધ અને તૃણવાળા
મને આપવા માટે પ્રથમ તું સત્ય પ્રતિજ્ઞા કર, એટલે
પછી હું મારું ઈચ્છિત તને કહીશ.' 'બહુ સારું,
હું આપીશ.' એમ પ્રવચનમુખ તથા નેત્રવાળા ચરોન્દ્ર
રાખયૂડે પ્રતિવાચન કર્યું એટલે તે બ્રાહ્મણે 'હું

તારા બખ્તરની ઈચ્છાવાળો મનુષ્ય છું,' એમ અત્યંત
કષ્ટથી કહ્યું તે સાબળી (રાખયૂડે ભોજપત્રમાં
લાખીને માદળિયામાં નાખી પોતાના ગળામાં જે
બાધ્યું હતું, તે) દિવ્ય કવચ (બ્રાહ્મણરૂપવાળા
વિષ્ણુને) આપી દીધું અને વિષ્ણુએ તે લઈ જ
લીધું પછી શાખયૂડના રૂપે તે તુલસી પાસે ગયા.
ત્યા જઈને કષ્ટથી તેનામાં તેમણે વીર્યસ્થાપન કર્યું
પછી (આ તરફ) શકરે દાનવ-રાખયૂડ સામે
નિનૂળ ઉઠાવ્યું હે નારદ! એ ત્રિશૂળ શીખ્ર ધ્રુવના
બખોરના સમયના સૂર્ય જેવું અને પ્રલયક્રાંતિના
અગ્નિની શિખા જેવું, રોકવું તથા સહેવું મુશ્કેલ
હોઈવ્યથે ન જાય એવું, વેરોનો નાશ કરનાર, તેજી
ચક્ર જેવું, સર્વ શત્રો તથા અસ્ત્રોના સારૂં, શિવ તથા
વિષ્ણુ સિવાય બીજાથી ન ઉપાડી શકાય એવું,
ભયકર, એક હજાર ધનુષ જેટલું લાંબું, સો હાથ
પહોળું, સચેતન, બ્રહ્મરૂપ, અવિનાશી, અવર્ણ
અને પોતાની લીલાશાસ્ત્રમાં સર્વ બ્રાહ્મણોને સંહાર
કરવા સમર્થ હતું, તેને પોતાના હાથથી તોળી શકર
શાખયૂડ પર ફેંક્યું એ વેળા રાજા શાખયૂડ ધનુષ
છોડીને યોગાસન કરી ભક્તિથી બુદ્ધિ વડે શ્રીકૃષ્ણના
ચરણમળનું ધ્યાન ધરવા લાગ્યો એવામાં પેનું
નિશૂલ ભમીભમીને દાનવ શાખયૂડ પર પડ્યું અને
સ્મતમાત્રમાં સ્વ સહિત તે દાનવને તેણે ભસ્મ કરી
નાખ્યો પછી રાજા રાખયૂડ કિરોર વધ્યું, ગેવાળના
વેરાવાળ, બે ભુમ્બ-ગેવાળ, હાથમાં મુરલીવાળ અને
સ્ત્રીની શણગારોથી શણગારેલું દિવ્ય સ્વરૂપધારી
ગોત્રકાથી આવેલા, ઉત્તમ સ્ત્રીથી બતાવેલા અને
કરોડો ગેવાળોથી નીલયેના વિભાત પર ચડી ગોત્રકા
ગયો હે નારદ મુનિ! (ગોત્રકા આવેલા) વૃદ્ધ
વન વનમાં જઈ તેણે સત્તમા ભક્તિથી શ્રીતત્ત્વ-
કૃષ્ણના ચરણ-કમળને મસ્તક વડે નમન કર્યું
સુદામાં જોઈ સંધા-કૃષ્ણ બને પ્રસન્નમુખ તથા
નેત્રવાળા થયા અને અત્યંત પ્રેમથી વ્યાસ ઘઈ તે
બનેએ તેને પોતાના બોળામાં લીધો. પછી પેનું
નિનૂળ પણ વેણી તે શ્રીવિષ્ણુની પાસે આદરપૂર્વક
જતું રહ્યું અને શાખયૂડના હાડકામાંથી શખોની
જાતિ ઉત્પન્ન થઈ એ શખજાતિ અનેક પ્રકારના

* આ અધ્યાયમાં ત્રીસેક શ્લોકો વિષ્ણુએ રાખયૂડનું
બખ્તર વડે લીધું, ન વર્ણવેલું.

રૂપથી યુક્ત થઈ નિરતર પવિત્ર ગણાય છે અને એ શખનું પાણી દેવપૂજનમાં ઉત્તમ, તીર્થના જળ સ્વરૂપ, પવિત્ર હોઈ શકના વિના (બીજા સર્વ) દેવોને અત્યત પ્રીતિકારક થાય છે. વળી ન્યા શખને શમ્દ થાય છે, ત્યા લક્ષ્મી અત્યત સ્થિત થાય છે જે માણસ શખના પાણીથી નાહ્યો હોય, તે સર્વ તીર્થોમાં નાહ્યો ગણાય છે. શખ વિષ્ણુ સહેકાણ હોવાથી ન્યા શખ હોય, ત્યા વિષ્ણુ વસે છે એટલું જ નહિ પણ ત્યા જ લક્ષ્મી પણ વસે છે અને ત્યાથી અમગળ દૂર થાય છે પણ સ્ત્રીઓ તથા શૂદ્રોએ કરેલા શખના શમ્દથી ખાસ કરીને ભય પામેલી તથા રોયે ભત્રયેલી લક્ષ્મી તે સ્થળેથી બીજે સ્થળે ચાલી જાય છે (માટે સ્ત્રીઓએ તથા શૂદ્રોએ શખ ધ્વનિ કદી ન કરવો) પછી શકર પણ દાનવ શખ ચૂડનો નાશ કરી હર્ષ પામી પોઠિયા પર ખેસીને પોતાના ગણો સાથે વીંટાઈ શિવલોકમાં ગયા, અને ખૂબ આનંદ પામેલા દેવો પોતપોતાના સ્થાને ગયા તે વેળા સ્વર્ગમાં દુદુભિ નગારા વાગ્યા, ગધર્વો તથા કિન્નરો ગાવા લાગ્યા અને શિવ ઉપર ઓકધારી પુષ્પવૃષ્ટિ થઈ દેવો તથા મોટા મુનિઓ વગેરે શિવની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા ૧-૩૦

નૈકુન્ડુમય. જગ્મં જગુર્ગન્ધર્વકિન્નરા ।

વમ્ભુ પુષ્પવૃષ્ટિશ્ચ શિવલોપરિ સતતમ્ ॥ ૩૦ ॥

પ્રજસલુ સુરાસ્ત ચ મુનીન્દ્રમવરાદ્રય ।

ઇતિ શ્રીદેવીના વતમલપુરાસુમાં નવમ સ્કપ વિષે
અધ્યાય ૨૩ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૨૪ મો[†]

તુલસીનું આહ્વાન્ય

નાદ ઉગત

નારાયણશ્રી ભગવાન ધીર્ધાન ચક્રાર હ ।

તુલસ્યા કેન રૂપજ તન્મે વ્યાખ્યાનુમર્દશિ ॥ ૧ ॥

નારદે પૂછ્યુ ભગવાન નાતયો તુલસીમા
કયા રૂપે વીર્યસ્થાપન કર્યુ હતુ, તે મને કહેવા તમે
યોગ્ય છે

+ આ અધ્યાયમાં એક એક શ્લોકોથી તુલસીને
નાતય નાતય તમેને સમ્પાદન કર્તારી તે પછી તુલસીનું
આહ્વાન્ય કરવાયે.

શ્રીનારાયણ બોલ્યા ભગવાન નારાયણ દેવોનું
કાર્ય સિદ્ધ કરવા શખચૂડનું ખપ્તર લઈ, વિષ્ણુ
માયાથી શખચૂડનું રૂપ ધરી તેની સતી સ્ત્રીને ઘેર
તેના પતિવ્રતપણાના નાશ માત્ર શખચૂડનો નાશ થાય
એ ઇચ્છાથી ગયા તેમણે તુલસીના ઘરના બારણે
દુદુભિ નગારા વગાડ્યા અને જય શમ્દ કરાવી એ
સુદરીને જણાવ્યુ તે શમ્દ સાંભળી પતિવ્રતા તુલસી
ખૂબ આનંદયુક્ત થઈ, ઘણા જ આદરથી સન્માર્ગ
પર ગોખમાથી જોવા લાગી પછી (પતિને વિગ્ધી
થઈ આવેલા જોઈ) તેણે પ્રાહણોને દાન આપી
મગળ કરાવ્યુ અને ભાટ—ચારણોને, ભિખારીઓને
તથા વધામણી આપનારાઓને ધન આપ્યુ દેવ
નારાયણ સ્થમાથી ઊતરી, અમૂલ્ય રત્નોથી ખનાવેલા,
સુદર અને આતિ મનોહર તુલસીદેવીના ઘરમાં ગયા
તુલસીએ પોતાના સુદર પતિને ત્યા આગળ જોઈ,
આનંદયુક્ત થઈ, તેમના પગ ધોયા, તેમને નમન
કર્યુ અને પછી તે રડી પડી કામનાવાણી તે તુલસીએ
સ્તનના સુદર સિદ્ધાસન પર પતિને ખેસાડ્યા અને
કપૂર વગેરેથી સુવાસિત કરેલુ તામૂલ આપ્યુ (પછી
હલુ કે) રણમાં ગયેલા માન પ્રાણપતિને ફરી ઘેર
આવેલા જોતા આજે મારો જન્મ તથા જીવન સફળ
થયા છે ' પછી મદ મદ હસતી, કામયુક્ત અને રોમાં
ચિત થયેલી તુલસી કટાક્ષોપર્વક મધુર વાણીથી
રણનું વૃત્તાત પૂછવા લાગી

તુલસીએ પૂછ્યુ 'હે પ્રણો! અસમ્ય વિશ્વનો
સંહાર કરનાર શ્રી શકર સાથેના યુદ્ધમાં તમારો વિજય
કેવી રીતે થયો, હે કૃપાના ભંડાર, તે તમે મો ખો '
તુલસીનું વચન સાંભળી ખૂબ હતોને લક્ષ્મીપતિ
નાતયપુ શખચૂડના રૂપે તો અમૃતતુલ્ય વન ।
કહેવા લાગ્યા

શ્રીભગવાન બોલ્યા 'હે સુદરિ! અમારુ
ખનેનું યુદ્ધ પૂર સો વર્ષો સુધી થયુ હતુ તેમાં
હે પ્રમિતિ! સર્વ દાનવોનો નાશ થયો હતો પછી
બ્રહ્માએ પોતે આમરી ખનેની વચ્ચે પ્રીતિ કરાવી
અને મે પણ બ્રહ્માની આજ્ઞાથી દોનો અધિપત્ર
તેમને આપી દીધો પછી તુ પોતાને ઘેર આવ્યો
અને સિવ શિવલોકમાં ગયા ' એમ કહી જગત મા

નાથ એ ભગવાને ત્યા શયન કર્યું હે નારદ! લક્ષ્મી પતિ વિષ્ણુએ ત્યા એ સ્ત્રી સાથે રતિક્રીડા કરી, પણ સુખરાક્ષ સભોગથી ચતા (મૈથુન વખતના) આડપૈણમા (પૂર્વ પતિના કરતા) જુદી રીત જણાયા-થી પતિત્રતા તુલસી તરફ કરોને જાણી ગઈ (કે આ મારો પતિ નથી, પણ પતિના વેશને ધરનાર કોઈ બીજો જ છે) એમ જાણીને પછી તુલસી બોલી ઊઠી કે, 'ઓ માયા કરવામા સમર્થ! તુ કોણ છે? તે મને કપટથી ભોગવી છે અને મારા મનીપણુ ખડિત કર્યું છે, માટે હવે હું તને શાપ આપીશ' હે નારદ! તુલસીનુ એ વચન સાંભળી શાપના ભયથી વિષ્ણુએ તરત જ અતિ મનોહર સુદર મૂર્તિ ધારણ કરી, એટલે દેવી તુલસીએ દેવોના દેવ સનાતન વિષ્ણુને પોતાની આગળ જોયા તથા મેધ જેવા સ્થામ, શરદન્તુના કમળ જેવા નંત્રોવાળા, કરોડો ક્રમદેવ જેવી શોભાવાળા, ગ્લોના ધરેણાથી ગણગારેલા, મદમદ હમતા, પ્રસન્ન મુખવાળા, શોભાયુક્ત હોઈ પીળા વજ્રો પહેરતા તે વિષ્ણુને જોઈ તુલસી તરત જ અત્યંત મૂઝાઈ પામી પછી ફરી બાનમા આવી વળી પાછી તેમને કરેલા લાગી

તુલસી બોલી 'હે નાથ! પથ્થર જેવા તમને દયા જ નથી તમે કપટથી ધર્મભંગ કરી મારા સ્વામીને માર્યો છે હે પ્રભા! તમારો હૃદય પથ્થર જેવું છે અને તમે દયાચરિત છે, માટે હવે તમે પથ્થરરૂપ જ થઈ જાઓ જે લોકો તમને મનપુરુષ કહે છે, તેઓ ભૂમ્યા છે એમા સશય નથી તમે પોતાના ભક્તને જ અપરાધ વિના બીજા માટે કેમ માર્યો?' એમ કહી શોકથી પીડાતી તે અત્યંત રડવા લાગી અને વારંવાર વિલાપ કરવા લાગી પછી કરુણમૂર્તિ થયેલી તેને જોઈને કરુણા સ્વના સમુદ્ર લક્ષ્મીપતિ નારાયણ નીતિથી તેને મમજવવા આમ બોલ્યા

શ્રીભગવાને કહ્યું હે કૃત્યાપિ! તે મારા માટે ભરતખંડમા લાખા ધ્રાવ સુધી તપ કર્યું હતું અને શખચૂડે તાન માં ઘટા લાખા મગ સુધી તપ કર્યું હતું તે તપચૂડે પણ તદ્દાજ તને પોતાની સ્ત્રી ખનાવી વિહાર કર્યો હતો (મારા માટે તે કરેલા) તારા જ તપનુ ફળ મારે તને આપુ જ જોઈએ

(એમ ધારીને જ મેં આમ કર્યું છે) હે ગમા! હવે આ શરીર છોડી દિવ્ય દેહ ધરીને તુ મારી સાથે આનંદ કર અને લક્ષ્મી જેવી ધા આ તારા (ત્યજેણુ) શરીર 'ગહડી' નામે પ્રખ્યાત પવિત્ર નદીરૂપ થઈ પવિત્ર ભરતખંડમા મનુષ્યોને અત્યંત પુણ્ય આપ નાર થાઓ તારો કેશસમુદાય પવિત્ર વૃક્ષરૂપ થશે અને તે વૃક્ષ તુલસીના કેશમાથી થયેલ હોઈ 'તુલસી' નામે પ્રખ્યાત થશે હે સુદર મુખવાળી! એ તુલસી દેવપૂજન વિષે નહો લોકમાહેના પુણ્યોમા તથા પાદમા મા મુખ્ય થશે હે સુદર! સ્વર્ગમા, મૃત્યુલોકમા, પાતાળમા, ગોલોકમા તથા મારી પાસે ઉત્તમ વૃક્ષરૂપ તુ તુલસી પુષ્પોમા શ્રેષ્ઠ ધા ગોલોકમા વિરજ નદીના તીર પર, વૃ દાવન વનમા, રાસમહાળમા, ભાડીર વનમા, ચપક વનમા, સુદર ચંદન વનમા, માધવીના વનમા, કેનડાના વનમા, મોગરાના વનમા, માલતીના વનમા અને બીજા પવિત્ર સ્થાનો પર આ ભરતખંડમા જ તારો પુણ્યદાયી વાસ થાઓ તુલસીના મૂળરૂપ પવિત્ર પ્રદેશમા સર્વ તીર્થોનું પુણ્યદાયી સ્થંભાણુ થશે, એટલું જ નહિ, પણ હે સુદર મુખવાળી! તે જ સ્થળે મસ્તક પર તુલસીના પાદમા પડે તે માટે મર્ચ દેવોના તથા મારા સ્થંભાણુ જ સ્થેશ જે મનુષ્યે તુલસીના પાદમાવાળા જળથી સ્નાન કર્યું હશે, તે સર્વ તીર્થોમા સ્નાન કરેલો તથા સર્વ યજ્ઞોમા દીક્ષા પામેલો ગણાશે (મને) વિષ્ણુને હજારો અમૃતના ઘડાઓ અર્પવાથી જે સતોપ થાય, તે જ સતોપ તુલસીનું એક પાન આપવાથી થાય છે હે સ્મિત! એક હજાર ગાયોનું દાન કરવાથી જે ફળ થાય, તે જ ફળ ક્ષત્રિંક માસમા તુલસીપત્રના દાનથી થાય છે જે મનુષ્ય મૃત્યુ સમયે તુલસીના પાદમાવાળું જળ પામે છે, તે સર્વ પાપોથી મુક્ત થાય છે અને વિષ્ણુલોકમા પૂન્ય છે જે મનુષ્ય તુલસીવાળું જળ ભક્તિપૂર્વક નિત્ય પીએ છે, તે એક લાખ અશ્વમેધ યજ્ઞનું ફળ પામે છે જે મનુષ્ય લાઘમા તથા દેહ પર તુલસી સખી તીર્થસ્થોમા પ્રાણુ ત્યજે છે, તે વિષ્ણુગ્રામમા જાય છે જે મનુષ્ય તુલસીના લાઘમાથી ખનાવેલી માળા પહેરે છે, તે પગલે પગલે અશ્વમેધનું ફળ અવશ્ય પામે છે જે મનુષ્ય

હાથમા તુલસી લઈ કરેલી પ્રતિજ્ઞા પાળતો નથી, તે જ્યાં સુધી ચંદ્ર-સૂર્ય રહે છે, ત્યાં સુધી કાલસૂત્ર નરકમા રહે છે જે મનુષ્ય તુલસીની સમક્ષ ખોટા સોગદ લેશે, તે ચૌદ ઇંદ્રો સુધી કુહીપાક નરકમા રહેશે જે મનુષ્ય મૃત્યુ સમયે તુલસીવાળા જળની એક કણી પણ પામશે, તે સ્વના વિમાનમા બેસી અવરથ વૈકુંઠમા જશે. પૂનમ, અમાસ, વ્યારશ અને સૂર્યસંક્રાંતિના દિવસે અથવા શરીરે તેલ ચોળીને કે બપોરના સમયે, બે સંધ્યાના સમયે, સૂતકના વખતે, બીજા કોઈ અપવિત્ર કાળે અથવા સતના વાસી કપડા પહેરી જે લોકો તુલસીને તોડે છે, તેઓ (મારુ) વિષ્ણુનું મસ્તક કાપે છે* 'હે સતિ! તુલસીનું પાદકુ તણુ સતનું વાસી હશે, તોપણ શ્રાદ્ધમા, વ્રતમા, દાનમા, પ્રતિજ્ઞામા તથા દેવપૂજનમા શુદ્ધ ગણાશે હે સતિ! પૃથ્વી પર પડેલું, જળમા પડેલું કે વિષ્ણુને અર્પેલું તુલસીપત્ર ધોઈ નાખવાથી બીજા કર્મમા શુદ્ધ ગણાશે. તુ વૃત્તરૂપે પૃથ્વી પર સ્વીકૃત અને તે વૃક્ષની અધિષ્ઠાત્રી દેવીરૂપે તિર્દોષ ગોલોકમા શ્રીકૃષ્ણ સાથે ક્રમમ આનંદ કરીશ વળી ભસ્તપાડમા આતિ પુણ્યદાયી ગડડી નદીની અધિષ્ઠાત્રી દેવીરૂપે જે તુ સ્વીકૃત, તે જ મારા અશરૂપ સમુદ્રની પત્ની ઘઈશ અને પતિવ્રતા તુ પોતે જ વૈકુંઠમા મારી પાને લક્ષ્મી સમાન મારી પત્ની ઘઈ સ્વીકૃત, એમા સશય નથી અને હું તારા શાપથી ભસ્તપાડમા ગડડી નદીના તીર પાસે પર્વતરૂપે સ્વીકૃત, એમા સશય નથી ત્યાં કરોડોની સંખ્યામા ક્રીડા, લીલણ દોડોરૂપી ઉત્તમ આયુધો વડે એ પર્વતની શિલા ચોળા છિદ્રોમા મારા સુદર્શન ચક્રનો આકાર કોતરશે. તેમા એક મુખ તથા ચાર ચક્રોવાળુ દોઈ વન-માળાથી ગાગુપારેલું અને નવા મેઘ જેવા કાળા રંગનું જે હશે, તે 'લક્ષ્મીનાચળ' નામે કહેવાશે તેમ જ એક મુખ તથા ચાર ચક્રોવાળુ નવા મેઘ જેવું અને વનમાળાથી જે સંહિત હશે, તેને 'લક્ષ્મી જનાર્દન' નમજવા જેવા બે મુખમા ચાર ચક્ર હોય, અપના પગલાથી જે સુગંધિત હોય અને

વનમાળાથી સંહિત હોય, તે 'સ્વનાથ' નામે સમગ્રવુ અત્યંત નાનું, બે ચક્રોવાળું, નવા મેઘ જેવી ક્રાંતિ-વાળું તથા વનમાળાથી જે સંહિત હોય, તેને 'વામન' નામે જાણવું ઘણું જ નાનું, બે ચક્રોવાળું અને વન-માળાથી શણગારેલું જે હોય, તે શ્રીધરરૂપ સમગ્રવુ અને તે નૃદસ્યોને સદા લક્ષ્મી આપનારુ હોય છે જાડુ, ગોળાકાર, વનમાળાથી સંહિત, બે ચક્રોવાળું અને અત્યંત સ્પષ્ટ જે હોય, તેને 'દમોદર' નામે જાણવું જે મધ્યમ, જાડુ, ગોળાકાર, બે ચક્રોવાળું, બાણના પ્રહારની નિશાનીવાળું તથા બાણ અને ભાથા વાળું હોય, તે 'રણવમ' નામે જાણવું, તેમ જ મધ્યમ જાડુ, સાત ચક્રોવાળું અને છત્રના ભૂપણથી જે ભૂષિત હોય, તે 'રાજરાજેશ્વર' નામવાળું દોઈ મનુષ્યોને રાજસાધારી આપનાર સમગ્રવુ વળી જે સાત ચક્રોવાળું, જાડુ તથા નવા મેઘ જેવી ક્રાંતિવાળું હોય, તે 'અનંત' નામવાળું દોઈ ચાર વર્ણરૂપ કૃત આપનાર સમગ્રવુ ચંદ્ર જેવા આકાર-વાળું, બે ચક્રોવાળું, કાળી ખાતુ લક્ષ્મીના ચિહ્નવાળું, મેઘ જેવી ક્રાંતિવાળું, ગાયના પગલા સંહિત અને મધ્યમ જાડુ જે હોય, તેને 'મધુસૂદન' નામે જાણવું જે સાત દેખાવનું, એક ચક્રવાળું તથા ગુપ્ત મુખવાળું હોય, તેને 'ગદાધર' નામે જાણવું જે બે ચક્રોવાળું અને ઘોડાના મુખ જેવા આકારનું હોય, તેને 'હય ગ્રીવ' કહેવું છે. હે સતિ! જે અત્યંત પડોશા મુખવાળું, બે ચક્રોવાળું તથા ભાકર હોય, તેને 'નરસિંહ' નામે જાણવું તે મનુષ્યોને તત્ત્વ વૈજ્ઞાન્ય આપનાર હોય છે બે ચક્રોવાળું, પડોશા મુખવાળું તથા વનમાળા નાંદિત જે હોય, તે 'લક્ષ્મીનૃસિંહ' નામનું દોઈ નૃદસ્યોને સુખ આપનારુ જાણવું જે મુખ પર બે ચક્રોવાળું, લક્ષ્મીના ચિહ્નવાળું, નગ્ન અને સ્પષ્ટ હોય, તે 'વાનુદેવ' નામનું દોઈ નર્મ ક્રમનાઓરૂપ કૃત આપનારુ જાણવું જે સૂક્ષ્મ ચક્રવાળું, નવા મેઘ જેવી ક્રાંતિવાળું અને મુખમા પુષ્કળ છિદ્રોવાળું હોય, તે 'પ્રત્યુષ' નામનું દોઈ નૃદસ્યોને સુખ આપનારુ હોય છે જેમા પદ્મપદ લનોલન મુખવાળું બે નકો હોય અને પીક નિનાગ હોય, તે 'નકર્ણ' નામનું દોઈ નૃદસ્યોને સદા

* નર્મદા વિષ્ણુનું મસ્તક કાપવાથી જે દોષ વાટે, તે જ દોષ નેજાન વાટે છે એમ સમજવું

સુખ આપનાર જાણુ જે પીળી ક્રાંતિવાળુ, ગોળ
અને અત્યંત સુદર હોય, તે 'અનિરુદ્ધ' નામનું
હોઈ ગૃહસ્થોને સુખદાયી હોય છે એમ વિદ્વાનો કહે છે
જે સ્થળે (ઉપર કહેલી કોઈ પણ) શાલગ્રામની
શિલા હોય, તે સ્થળે (હું) નિષ્કુલ સદા સમીપ જ
રહે છે અને ત્યાં જ સર્વ તીર્થો સંહિત લક્ષ્મી પણ
વસે છે પ્રાહલ્યા વગેરે જે કોઈ પાપો હોય છે, તે
બંધાય શાલગ્રામની શિલાને પૂજવાથી નાશ પામે
છે છત્રાન્તર શાલગ્રામ પૂજવાથી સ્વસ્થ મળે છે
ગોળાદારને પૂજવાથી મોટી સમૃદ્ધિ મળે છે આડા
જેવા આકારને પૂજવાથી દુઃખ થાય છે નિશૂળ
જેવી અણીવાળાને પૂજવાથી અવશ્ય મરણ થાય છે
બેટોન મુખવાળાને પૂજવાથી દારિદ્ર્ય થાય છે પિંગળા
વાર્ણવાળાને પૂજવાથી તુક્ષ્ણ થાય છે ભાંગેલા ચક્ર-
વાળાને પૂજવાથી રોગ થાય છે અને ચિત્તસહ અગેલાને
પૂજવાથી અવશ્ય મરણ થાય છે શાલગ્રામને પાસે
સામનાથી વ્રત, દાન, પ્રતિષ્ઠા, શ્રાદ્ધ તથા દેવપૂજન
ઉત્તમ ગણાય છે (જેણે શાલગ્રામનું સ્નાનજળ
મસ્તકે ધારણ કર્યું હશે) તે મનુષ્ય સર્વ તીર્થોમા
નાહેતો અને સર્વ યજ્ઞો, તીર્થો, વ્રતો તથા તપોમા
દીક્ષા પામેલો ગણાશે હે સતિ! આર વેદોનો પાઠ
કરવામા તથા અંગે તપ કરવામા જે પુણ્ય થાય છે,
તે પુણ્ય શાલગ્રામની શિલાને પૂજવાથી મનુષ્ય
પામે છે શાલગ્રામની શિલાના જળથી જે મનુષ્ય
કાયમ અભિષેક કરે છે, તેને સર્વ દાનોથી તથા પૃથ્વી
ની પ્રદક્ષિણા કરવાથી જે પુણ્ય થાય છે, તે પુણ્ય
મળે છે જે મનુષ્ય શાલગ્રામની શિલાના જળનું
હંમેશા આચમન કરે છે, તે દેવતાઓએ ધરજેનું
સુખ પામે છે એમા સશય નથી વળી સમગ્ર તીર્થો
તે મનુષ્યનો સ્પર્શ ધરજે છે અને તે જીવનમુક્ત
તથા મહાપવિત્ર થઈ અને વિષ્ણુ પદ પામે છે
ત્યાં લેડામા વિષ્ણુ (મારી) સાથે અસાખ્ય પ્રાકૃત
પ્રવૃત્તિ સુધી રહે છે અને દાસત્વ કર્મમા જોડાઈ
દાસત્વભાવને પામે છે પ્રાહલ્યા જેવા હરકોઈ
પાપો હોય, તે બંધા જેમ ગરુડથી સર્પો નાસી
જાય, તેમ એ મનુષ્યને જોઈ નાસી જાય છે, એટલું
જ નહિ, પણ તે મનુષ્યના ચરણની રમ્મથી પૃથ્વીદેવી

તરત પવિત્ર થાય છે અને તેના જન્મથી તેના એક
લાખ પિતૃઓ તરી જાય છે જે મનુષ્ય મરણ સમયે
શાલગ્રામનું જળ પામે છે, એ સર્વ પાપોથી મુક્ત
થઈ વિષ્ણુલોકમા જાય છે વળી તે નિર્વાણ-મુક્ત
પદને પામે છે, કર્મોના ભોગથી છૂટે છે અને વિષ્ણુ
ના પદમા લીન થાય છે, એમા સશય નથી શાલ
ગ્રામની શિલા (હાથમા) લઈ જે મનુષ્ય જૂઠું વાક્ય
જાહે છે, તે પ્રાણના જીવન સુધી કુભીપાક નરકમા
રહે છે જે મનુષ્ય શાલગ્રામની શિલા (હાથમા)
લઈ કરેલી પ્રતિજ્ઞા પાળતો નથી, તે એક લાખ
મન્વતરો સુધી અસિપત્ર વનમા જાય છે હે સુદર!
જે મનુષ્ય શાલગ્રામ ઉપરથી તુલસીપત્રને છૂટું પાડે
છે, તેને ખીમ જન્મમા સ્ત્રીનો વિયોગ થાય છે
જે મનુષ્ય રાખ ઉપરથી તુલસીપત્ર છૂટું પાડે છે,
તે પણ સાત જન્મો સુધી સ્ત્રી વિનાનો તથા રોગી
રહે છે જે મનુષ્ય શાલગ્રામને, તુલસીને તથા રાખને
એકમા રાખે છે, તે મોટો જ્ઞાની થઈ શ્રીવિષ્ણુને
પ્રિય થાય છે જે પુરુષ એક વાર પણ જે સ્ત્રીમા
વીર્યસિચ્ચ કરે છે તે સ્ત્રીનો પણ વિયોગ થતા પર-
સ્પર જે દુઃખ થાય જ છે, તો એક મન્વતર સુધી
તુ રાખચૂડની પ્રિયા તરીકે રહી તેથી રાખ સાથે તારો
વિયોગ કરવો તે કેવળ દુઃખદાયી જ થાય.

હે નારદ! તેને એમ કહી શ્રીવિષ્ણુ બોલતા
બધ થયા અને તે તુલસી દેહ ત્યજીને દિવ્ય રૂપ
ધરીને લક્ષ્મીની પેઠે વિષ્ણુની છાતી પર રહી પછી
તેની સાથે વિષ્ણુ વૈકુંઠમા ગયા હે નારદ! એમ
લક્ષ્મી, સસ્વતી, ગંગા તથા તુલસી એ ચાર ઈશ્વર
વિષ્ણુની સ્ત્રીઓ થઈ છે તુલસીએ દેહ ત્યજ્યો કે
તરત જ તેમાથી ગડકી નદી ઉત્પન્ન થઈ હતી અને
ઈશ્વર વિષ્ણુ પણ તે નદીના તીર ઉપર મનુષ્યોને
પુણ્ય આપનાર પર્વતરૂપ થયા હતા હે નારદ મુનિ!
તે પર્વતમા ક્રીડાઓ અનેક પ્રકારની શિલાઓ
કોતરે છે અને લેમાની જે જે ગડકીના જળમા
પડે છે, તે તે અવશ્ય ફળદાયી હોય છે પણ જે
શિલાઓ (જળરહિત) સ્થળ ઉપર પડી હોય, તે
સૂર્યના તાપથી પિંગળી થયેલી જાણવી એમ સમજ

તુલસીવૃત્તાત તમને કહ્યું હવે બીજું શું વિશેષ સાબળવા તમે ઇચ્છો છો? ૧-૧૦૧

શ્વલભ્યા વિઘ્નહા જ્યેષ્ઠાશ્વતાપાદ્વેગિતિ ।
સ્ત્યેન કવિત સર્વે કિં મૂયઃ ધોતુમિચ્છસિ ॥૧૦૧॥

ઇતિ શ્રીદેવીભાગવતમાહાપુરાણ્યા નવમ સ્કન્ધ વિશે
અધ્યાય ૨૪ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૨૫ મો*

તુલસીપૂજન વગેરે

નારદ ઉવાચ

તુલસી ચ યદા પૂજ્યા કૃતા નારાયણપ્રિયા ।

મત્યા પૂજાવિધાનં ચ સ્તોત્રં ચ વદ સાંવતર્મ્ ॥ ૧ ॥

નારદે પૂછ્યું તુલસીને પૂજ્ય તથા નારાયણની પ્રિયા થયા, તો તેમની પૂજનનો વિધિ તથા સ્તોત્ર હવે તમે કહો હે મુનિ! પ્રથમ તેમની કોણે પૂજા અને સ્તુતિ કરી હતી? આલે! આશ્ચર્ય થાય છે, કે કયા કારણે તે પૂજ્ય થયા, તે મને કહો

સૂત બોલ્યા નારદનું તે વચન સાંભળી ખૂબ હસીને મુનિશ્રેષ્ઠ નારાયણે પાપને હરનારી પવિત્ર ઉત્તમ કથા કહેવાનો આરભ કર્યો

નારાયણ બોલ્યા વિષ્ણુ તુલસીને સારી રીતે માન આપી તેમની સાથે આનંદ કરવા લાગ્યા અને તેમને માનપૂર્વક લક્ષ્મી સમાન સૌભાગ્યવાળા કર્યો લક્ષ્મી તથા ગંગા તે તુલસીનો તથા વિષ્ણુનો નવો સમાગમ સહન કરતા હતા, પણ સરસ્વતી તે સહન કરતા ન હતા માનવાળા સરસ્વતીએ (એક વેળા) ક્રોધ્યામા વિષ્ણુની સમક્ષ તુલસીને માર્યો, તેથી લગ્ન તથા અપમાનને લીધે તે અદૃશ્ય થયા આહો તે આશ્ચર્ય બન્યું કે, સર્વ સિદ્ધોના ઈશ્વરી, શાંતી ઓના દેવી તથા સિદ્ધ યોગવાળી તે તુલસી કોપને લીધે સર્વ સ્થળે વિષ્ણુથી અદૃશ્ય થયા પછી તુલસીને ન જોઈ વિષ્ણુ સરસ્વતીને સમજાવી તેમની સમર્પિત લઈ તુલસીના વનમા ગયા ત્યા જઈ વિષ્ણુએ સારી રીતે સ્નાન કર્યું, પછી સતી તુલસીની પૂજા કરી તેમનું

* આ અધ્યાયમા વૃદ્ધાબીસ શ્લોકોથી મહામંત્ર સહિત તુલસીનું પૂજન કહેવાયે

ધ્યાન કરીને ભકિતથી સ્તુતિ કરી, લક્ષ્મીનું બીજ (શ્રી), માયાબીજ (હો), કામદેવનું બીજ (હો) તથા સરસ્વતીનું બીજ (વૈ) એ આરપૂર્વક 'વૃદ્ધાવની' શબ્દને ઓથી વિભક્તિ લગાડી, છત્તે 'સ્વાહા' શબ્દ મૂડવાથી દશ અક્ષરેવાળો (શ્રી હ્રીં ક્લૌં ઈં વૃદ્ધાવનૈ સ્વાહા આ) તુલસીનો મહામંત્ર સિદ્ધ થયો છે હે નારદ! આ ક્ર.પવૃક્ષરૂપ મંત્રરાજ્યથી જે મનુષ્ય વિધિપૂર્વક તુલસી પૂજે છે, તે અવશ્ય સર્વ સિદ્ધિને પામે છે, ધીનો દીવો, ધૂપ, સિંદૂર, ચંદન, નેવેશ, પુષ્પો તથા બીજા ઉપચારોથી પૂજન કરી વિષ્ણુએ એ સ્તોત્રથી સ્તુતિ કરી, ત્યારે પ્રસન્ન થઈને પવિત્ર તુલસી વૃક્ષમાથી પ્રકટ થયા અને વિષ્ણુના ચરણકમળને શરણે ગયા તે વેળા વિષ્ણુએ તેમને વરદાન આપ્યું કે, 'તમે સર્વને પૂજ્ય થાઓ. સુદર રૂપવાળા તમને હું મસ્તક પર ધારણ કરીશ. વળી સર્વ દેવો વગેરે પણ તમને પોતાના મસ્તક પર ધારણ કરશે' એમ કહી તેમને સાથે લઈ વિષ્ણુ ભગવાન પોતાને સ્થાને ગયા હતા

નારદે પૂછ્યું હે મહાભાગ! તુલસીનું ધ્યાન, સ્તોત્ર તથા પૂજાવિધાન શું છે તે મને કહેવા તમે યોગ્ય છે

નારાયણ બોલ્યા એ વેળા તુલસી ન્યારે અદૃશ્ય થયા હતા, ત્યારે વિરહાતુર થયેલા વિષ્ણુના વૃંદાવનમા જઈ તેમની આમ સ્તુતિ કરી હતી શ્રીવિષ્ણુ ભગવાન બોલ્યા 'જેમા સમૃદ્ધરો વૃક્ષો એકઠા થયા છે, તેથી વિદાનો જેને 'વૃદ્ધા' કહે છે, તે મારી પ્રિયાને હું ભગ્નુ છું જે દેવી પૂર્વે (ગોલોકમા રહેલા) વૃંદાવનમા હતા, તેથી 'વૃદ્ધાવની' નામે પ્રસિદ્ધ થયા છે, તે સૌભાગ્યવતીને હું ભગ્નુ છું અસખ્ય બ્રહ્માડોમા જે ક્રમમ પૂજ્યા છે, તેથી 'વિશ્વપૂજિતા' કહેવાયા છે, તે પૂજ્ય તુલસીને હું ભગ્નુ છું જેણે અસખ્ય બ્રહ્માડોને પવિત્ર કર્યા છે, તે 'વિશ્વપાવતી' દેવીને હું વિરહથી સ્મરુ છું જેના વિના દેવો પુષ્પોના સમૃદ્ધથી પણ સતોપ પામતા નથી, તે પુષ્પોમા શ્રેષ્ઠ શુદ્ધ તુલસીને હું શોકને લીધે જેવા ઇચ્છુ છું વિશ્વમા જેની માત્ર પ્રાપ્તિથી જ ભકતોને અવશ્ય આનંદ થાય છે, તેથી

જે 'નદિની' નામે પ્રખ્યાત થયા છે, તે આદી (મારા પર) પ્રસન્ન થાઓ સમગ્ર બ્રહ્માડેખા જેની તુલના નથી, તેથી જે 'તુલસી' નામે પ્રખ્યાત થયા છે, તે પ્રિયાને હું શરણે જઈ છું સતી તુલસી શ્રીકૃષ્ણના જીવનરૂપ છે અને તેમને અત્યત પ્રિય છે, તેથી 'કૃષ્ણજીવની' કહેવાય છે, તે મારા જીવન ની રક્ષા કરે ' એમ સ્તુતિ કરીને વિષ્ણુ ત્યા બિભા રહ્યા, એટલે પોતાના ચરણકમળમા નમેલા સતી તુલસીને તેમણે પ્રત્યક્ષ જોયા હતા પ્રિય વિષ્ણુએ (સરસ્વતીના) અપમાનથી રડતા, માનવાળા અને માનથી પૂજેલા તે પ્રિયાને તરત જ પોતાની છાતી પર વસાવ્યા હતા પછી સરસ્વતીની આરા લઈ વિષ્ણુ પોતાના સ્થાને ગયા હતા અને તેમણે તરત સરસ્વતી સાથે તુલસીની પ્રીતિ કરાવી હતી એ વિષ્ણુએ તુલસીને વરદાન આપ્યું હતું કે, 'તમે સર્વપૂજ્ય થાઓ, તેમ જ સર્વને મસ્તક પર ધારણ કરવા યોગ્ય, વદન કરવા યોગ્ય તથા મને પણ માન્ય થાઓ' વિષ્ણુના તે વરદાનથી તુલસી પ્રસન્ન થયા હતા અને સરસ્વતીએ પણ તેમને પોતાની સમીપ ખેંચી પોતાની પાસે વસાવ્યા હતા હે નારદ! તે જ પ્રમાણે સદા મદ્દાસ્ય કરતા લક્ષ્મીજી તથા ગંગાજીએ પણ તે સતીને ખેંચી જઈ વિનયથી ધરમા પ્રવેશ કરાવ્યો હતો જે મનુષ્ય વૃદ્ધ, વૃદ્ધાવની, વિશ્વ પૂજિતા, વિશ્વપાવની, પુષ્પસારા, નદિની, તુલસી તથા કૃષ્ણજીવની આ આઠ નામોનો તથા તે તે નામના અર્થવાળા સ્તોત્રનો તુલસીની પૂજા કરીને પાઠ કરે છે, તે અશ્વમેધ યજ્ઞનું ફળ પામે છે કાર્તિકી પૂનમના દિવસે તુલસીનો ગગન જન્મ થયો છે અને વિષ્ણુએ પૂર્વે તે જ દિવસે તુલસીની પૂજા કરી હતી, માટે પૂનમના દિવસે જે મનુષ્ય વિશ્વને પાવન કરનારા તુલસીની ભક્તિથી પૂજા કરે છે, તે તર્ક પાપથી મુક્ત થઈ વિષ્ણુલોકમા જાય છે કાર્તિક માસમા જે મનુષ્ય વિષ્ણુને તુલસીપત્ર ચડાવે છે, તે દશ દગ્ગર ગાયેલા દાનનું ફળ અલશ્ય પામે છે તુલસીના સ્તોત્રને માત્ર સાબળવાથી પુત્ર વિનાનો પુત્ર પામે, સ્ત્રી વિનાનો ગ્રી મેશ્વરે અને બાધુઓ વિનાનો બાધુઓને પામે, તેમ જ રોગી રોગથી મુક્ત

થાય, બધાએલો બાંધનથી છૂટે, ભય પામેલો ભયથી રહિત થાય અને પાપી પાપથી છૂટે એમ તુલસીનું સ્તોત્ર કહ્યું હવે તેમનું ધ્યાન તથા પૂજાવિધિ તમે સાબળો વેદમા કૃષ્ણશાખા વિષે તે કહેલું જ છે અને તે તમે જાણો જ છો તુલસીના વૃક્ષમા તેમનું આવાહન કર્યો વિના જ તેમનું ધ્યાન કરી ભક્તિથી અને ઉપચારોથી તેમની પૂજા કરવી તુલસીનું ધ્યાન પાપોનો નાશ કરે છે વેદમા કહ્યું છે, કે પુષ્પોમા જેની તુલના નથી, એવા તુલસી સર્વથી પવિત્ર, દરેકે મસ્તક પર ધારણ કરવા યોગ્ય, સર્વને પ્રિય તથા વિશ્વને પાવન કરનારા કહેવાય છે 'પુષ્પોના સારરૂપ, સતી, પવિત્ર, મનોહર, કરેલા પાષાડૂપી લોકડાને બાળવા બળતા અગ્નિની શિખા જેવા, જીવન્મુક્ત, મુક્તિ આપનારા અને વિષ્ણુની ભક્તિ દેનારા તે તુલસીને હું ભગ્નુ છું' એમ ધ્યાન કરી, સારી રીતે પૂજી સ્તુતિ કરીને ઉરામ બુદ્ધિવાળા મનુષ્યે તુલસીને પ્રણામ કરવા એમ તુલસીનું આખ્યાન કહ્યું હવે બીજી વધારે તમે શું સાબળવા ઇચ્છો છો ?

इति ध्यात्वा च संपूज्य स्तुत्वा च प्रणमेत् सुधी ।

उक्तं तुलस्युपाख्यानं किं भूय. श्रोतुमिच्छसि ॥૪૪॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા નવમ સ્કંધ વિષે

અધ્યાય ૨૫ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૨૬ મો*

સાવિત્રી આખ્યાન

નારદ ઉવાચ ॥

તુલસ્યુપાખ્યાનમિદં શ્રુતં ચાતિસુધોપમમ ।

તતઃ સાવિત્ર્યુપાખ્યાન તન્મે ધ્યાત્વાધાનુમર્દસિ ॥૧॥

નારદે કહ્યું ઉરામ અમૃત જેવું આ તુલસીનું આખ્યાન મે સાબળ્યું હવે સાવિત્રીનું આખ્યાન મને કહેવાને તમે યોગ્ય છો તે સાવિત્રી વેદોની માતા તરીકે પ્રસિદ્ધ છે, છતાં પૂર્વે કયા ક્ષરણે (મનુષ્યરૂપે) જન્મ્યા હતા ? લોકમા પ્રથમ તેમને કોણે પૂજ્યા હતા અને તે પછી કોણે પૂજ્યા હતા ? (તે પણ કહો)

* આ અધ્યાયમા નારદીત્યપત્ની સ્વયંકોથી તર્વ વેદોમા પ્રખ્યાત સાવિત્રીનું આખ્યાન કહેવાયે.

શ્રીનારાયણુ યોત્યા હે નારદમુનિ! દેવેની માતા સાવિત્રીને પ્રથમ ઋત્વાચો પૂજ્યા હતા, તે પછી વેદના સમુદાયો પૂજ્યા હતા અને તે પછી વિદ્વાનોના સમુદાયો પૂજ્યા હતા તે સંમયે (જ્યારે વિદ્વાનોએ તેમને પૂજવા માડ્યા ત્યારે) ભસ્તખડમા અશ્વપતિ રાજાએ (પ્રથમ) તેમને પૂજ્યા હતા અને તે પછી ચારે વર્ણો તેમને પૂજે છે

નારદે પૂછ્યુ 'હે બ્રાહ્મન! તે અશ્વપતિ કોણ હતો? તેણે કયા કારણે સર્વપૂજ્ય તે સાવિત્રી દેવીને (ભસ્તખડમા) પ્રથમ પૂજ્યા હતા? અને તે પછી બીજા કોણે કોણે તેમને પૂજ્યા હતા?'

શ્રીનારાયણુ યોત્યા હે નારદમુનિ! અશ્વ પતિ મદ્રદેશનો મહારાજા હતો તે શત્રુઓના બળને હરાતો તથા મિત્રોના દુ બોનો નાશ કરનારો હતો જેમ લક્ષ્મી વિષ્ણુના ધર્મચારિણી—પત્ની છે, તેમ એ રાજાની 'માલતી' નામે પ્રખ્યાત મહારાણી તથા પટરાણી હોઈ ધર્મચારિણી—પત્ની હતી હે નારદ! તે રાણી વાઙ્મણી હતી, તેથી વસિષ્ઠના ઉપ દેશથી તેણે ભક્તિથી સાવિત્રી દેવીનું આરાધન શરૂ કર્યું હતું પણ (ધણા કાળ સુધી તપશ્ચર્યા કર્યા છતાં) તે રાણી સાવિત્રીનું વરદાન ન પામી, કે તેમના દર્શન પણ તેને ન થયા પછી દુ ખથી પીડાતી તે રાણી દુ ખી થતા હૃદયે ઘેર ગઈ, ત્યારે તેને દુ ખી જોઈ રાજા અશ્વપતિ નીતિથી તેને સમજાવી ભક્તિથી સાવિત્રીનું તપ કરવા પુષ્કર ક્ષેત્રમાં ગયો ત્યાં સો વર્ષ સુધી સયમી રહી તેણે તપ કર્યો જ કર્યો, છતાં સાવિત્રીનું દર્શન તેને ન જ થયું, છતાં તેમની આવી આજ્ઞા તેને મળી કે, 'હે રાજા! તું ગાયત્રીના દશ લાખ* જપ કર' હે નારદ! શરીર વિનાની એ આકાશવાણી તેણે સાંભળી એવામાં તે સ્થળે પણ શર મુનિ આવ્યા, એટલે રાજાએ તેમને પ્રણામ કર્યો પછી એ મુનિએ રાજાને કહ્યું

પરાશર મુનિ યોત્યા 'એક વાર કરેલો ગાયત્રીનો જપ, એક દિવસમાં થયેલું પાપ હરે છે, દશ વાર જપ કરવાથી એક દિવસરાત્રિનું પાપ નાશ પામે છે સો વાર કરેલો જપ એક મહિનામાં કરેલું પાપ હરે છે એક હજાર વાર કરેલો જપ એક

વર્ષના પાપને, એક લાખ ગાયત્રીજપ આપ્યા જન્મના પાપને તથા દશ લાખ ગાયત્રીનો જપ બીજા જન્મના પાપને હરે છે સો લાખ ગાયત્રી જપ કરવાથી સર્વ જન્મોમાં કરેલું પાપ નાશ પામે છે, અને તેથી દશગણે ગાયત્રીનો જપ ગ્રાહ્યણીની મુક્તિ કરે છે આગળીઓ વચ્ચે છિદ્ર ન રહે તેમ હાથને સર્પની ફણા જેવા આકારનો તથા ઉપરથી નમેલી આગળીઓ વાળો હૃદય પર સ્થિર રાખી, પૂર્વ દિશા તરફ મુખવાળા દિગ્વર્ણો જપ કરવો અનામિકાના મધ્ય પ્રદેશથી નીચે દક્ષિણાવર્ત ક્રમથી આગળીના એક એક વેદા પર અગૂદાને મૂકતા મૂકતા તર્જનીના મૂળ સુધી લઈ જવો, આવો હસ્તમાળામાં ક્રમ છે અથવા (માલાજપ કરવો હોય તો) ધોળા કમળના પીળેની ને સ્ફટિકની માળા કરી, તેને સંસ્કારચુકત કરીને તીર્થમાં કે દેવાલયમાં જપ કરવો (પણ પ્રથમ તે માળાનો આ રીતે સંસ્કાર કરવો જોઈએ) યુદ્ધિમાન મનુષ્યે પીપળાના કે કમળના પાદા પર માળાને રાખી તેને ગોરોચનથી વિલેપન લગાવી ગાયત્રીમંત્રથી સ્નાન કરાવવું પછી તેના પર વિધિપૂર્વક સો ગાયત્રીનો જપ કરવો, અથવા એ માળાને પચગવ્યથી કે ગંગાજળથી સ્નાન કરાવી સારી રીતે સંસ્કારવાળી કરવી હે રાજા! એ ક્રમથી દશ લાખ ગાયત્રીનો તમે જપ કરો, એટલે ત્રણે જન્મના પાપોનો નાશ થતા તમે સાવિત્રી દેવીના સાક્ષાત્ દર્શન કરશો હે રાજા! હંમેશા પ્રાત કાળે, બપોરે તથા સાયકાળે સદા પવિત્ર થઈ નિત્ય કર્મરૂપે સંધ્યા તમે કરજો, કેમ કે સંધ્યારહિત દિગ્વર્ણ કાયમ અપવિત્ર હોઈ સર્વ કર્મોમાં અયોગ્ય ગણાય છે, તેમ જ આખા દિવસમાં જે કર્મ કરે તેનું ફળ પણ તેને પ્રાપ્ત થતું નથી જે ગ્રાહ્યણ, ક્ષત્રિય કે વૈશ્ય પ્રાત સંધ્યા તથા સાયસંધ્યા કરતો નથી, તેને શૂદ્ર જેવો માની દિગ્વર્ણના સર્વ કર્મોથી દૂર કરવો જે ગ્રાહ્યણ જીવનપર્યંત ત્રિકાળસંધ્યા કરે છે તે તેજથી તથા તપથી સદા સૂર્ય જેવો પ્રકાશ છે તેના ચરણ કમળની રજથી પૃથ્વી તરત પવિત્ર થાય છે જે દિગ્વર્ણ સંધ્યાથી પવિત્ર થયો હોય, તે જીવનચુકત તથા તેજસ્વી થાય છે તેના સ્પર્શ માત્રથી તીર્થો પવિત્ર થાય છે અને ગરુડ પાસેથી જેમ સર્પ નાસી જાય, તેમ એનાથી પાપો નાસી જાય છે ત્રિકાળસંધ્યા

નહિ કરનારા દિગ્વર્ણની પૂજને દ્વેષ સ્વીકારતા નથી અને તેના પિડતર્પણને પિતૃઆ સ્વેચ્છથી લેતા નથી, જે દિગ્વર્ણ મૂળપ્રકૃતિનો ભક્ત નથી, તેમના મનની પણ પૂજ કરતો નથી અને તેમના ઉત્સવોથી સંહિત હોય છે, તે અજગર જેવો છે તેમ જ વિષ્ણુના મનથી સંહિત ત્રિકાળસાધ્યાથી સંહિત અને ચોક્કદશીના વ્રત વિનાનો દિગ્વર્ણ અજગર જેવો છે જે બ્રાહ્મણ વિષ્ણુને નૈવેદ્ય ધર્મો સિવાય જન્મે છે, લોકેના કપડા ધૂએ છે, બળદો હાકે છે અને શૂદ્રોનું અન્ન ખાય છે, તે પણ અજગર જેવો છે જે બ્રાહ્મણ શૂદ્રોના મુકદ્દા બાળે છે, શૂદ્રજાતિની સ્ત્રીનો પતિ હોય છે અને શૂદ્રોનો રસોધ્યા હોય છે, તે પણ અજગર જેવો છે જે બ્રાહ્મણ શૂદ્રો પાસેથી ઘન લે, શૂદ્રો પાસે યજ્ઞો કરાવે, શાહી વેની આહુતિકા અલાવે અથવા ઉધિયાર પર જીવે તે પણ અજગર જેવો છે જે કન્યાવિક્રય કરે, વિષ્ણુનું નામ વેચે, પતિ—પુત્ર વિનાની સ્ત્રીનું અન્ન જમે, રજસ્વલા સ્ત્રીના હાથનું (ચોથે દિવસ પણ) ખાય, કુટણ્ણનો ધધો કરે, વ્યાજવડાવનો ધધો કરે અથવા વિદ્યા વેચે તે બ્રાહ્મણ પણ અજગર જેવો છે જે દિગ્વર્ણ સૂર્યોદય વખતે સૂઈ રહે, માછલા ખાય અને શિવપૂજન વગેરેથી સંહિત હોય, તે પણ અજગર જેવો છે ' એમ કહી મુનિશ્રેષ્ઠ પંચશરે સાવિત્રીની પૂજાવિધિનો સર્વ ક્રમ તથા ઈચ્છિત ધ્યાન વગેરે કહ્યા હે નારદ! મહાસજ્જ અશ્વપતિને તે બધું આપીને પંચશર મુનિ પોતાના આશ્રમમાં ગયા તે પછી રાજા અશ્વપતિએ સાવિત્રીદેવીને સારી રીતે પૂજા તેમનું દર્શન કર્યું હતું તથા વરદાન મેળવ્યું હતું

નારદે પૂછ્યું સાવિત્રીદેવીનું કયું ધ્યાન, કયું પૂજાવિધાન, કયું સ્તોત્ર તથા કયો મન આપીને પંચશર મુનિ ગયા હતા? વેદોની માતા સાવિત્રીદેવીને કયા વિધાનથી સારી રીતે પૂજા રાજા અશ્વપતિ કયું વરદાન પામ્યો હતો? સાવિત્રીદેવીનું તે સર્વ વેદસિદ્ધ ઉત્તમ મહારહસ્ય હું તુકમા સાભળવા ઇચ્છું છું

નારાયણ મોત્યા જેઠ વદ તેરસ અથવા જેઠ સુદ તેરતાના દિવસે વ્રતવારો યજ્ઞ, ભક્તિપૂર્વક આ પ્રમાણે (સાવિત્રીનું) વ્રત કરવું એ વ્રત ચૌદ વર્ષ

સુધી કરવાનું હોય છે તેમજ ચૌદ ફળ તથા ચૌદ નૈવેદ્ય ધરી પુષ્પ—ધૂપ વગેરે કરવા, તેમ જ વત્ત, જનોઈ તથા ભોજન વિધિપૂર્વક ધરાવી, ફળ તથા શાખાઓ સહિત મગલકલશ સ્થાપી ગણપતિ, સૂર્ય, અગ્નિ, વિષ્ણુ, શિવ તથા શિવાદેવીનું પૂજન કરે, કળશમાં આવાહન કરેલા સાવિત્રીદેવીનું દિગ્વર્ણ પૂજન કરવું વેદની માધ્યાદિની શાખામાં સાવિત્રીનું ધ્યાન, સ્નાન, પૂજાવિધાન તથા સર્વ કામનાઓ આપનારો જે મંત્ર કહેલો છે, તે તમે સાભળો

'તપેલા સોના જેવો રગવાળા, બ્રહ્મતેજ વડે પ્રકાશતા, ઉનાળાના બપોરના સમયના હજાર સૂર્ય જેવી ક્ષતિવાળા, મદ હાસ્યથી પ્રસન્ન મુખકમળવાળા, રત્નોના શણગારેથી શણગારેલા, અગ્નિથી શુદ્ધ કરેલા વસ્ત્રો પહેરતા, ભક્તો પર કૃપા કરવા શરીર ધારણ કરતા, સુખ દેનારા, મોક્ષ આપનારા, શાન્ત, જગતના સદ્ગત, બ્રાહ્માના પત્ની, સર્વરાપરિસ્વરૂપ, સર્વ સપરિત્યાગીને આપતા, વેદના અધિષ્ઠાત્રી દેવી, વેદશાસ્ત્રસ્વરૂપ, વેદોના ધ્યોજરૂપ અને વેદોના માતા સાવિત્રીદેવીને હું ભળું છું એમ ધ્યાન કરી નૈવેદ્ય ધરાવી, પોતાના મસ્તક પર બે હાથ જોડી નમસ્કાર કરવો પછી ફરી ધ્યાન કરી વ્રત કરનારાએ ભક્તિથી દેવીનું કળશમાં આવાહન કરવું પછી પેદોકત મંત્રપૂર્વક, વિધિ સહિત યોગશોપચાર અર્પણ કરી સારી રીતે પૂજા—સ્તવીને દેવોના દેવા સાવિત્રીને પ્રણામ કરવા આસન, પગ ધોવાનું જળ, અર્ધ, સ્નાન કરવાનું જળ વગેરે, દિલેપન, ધૂપ, દીપ, નૈવેદ્ય, તામ્રલ, શીતળ જળ, વસ્ત્ર, આભૂષણ, પુષ્પ માળા, ચંદન, આયમન, અને મનોહર શુદ્ધ શય્યા—આ સોળ ઉપચારો આપવાના હોય છે, (તે આમ મનોચ્ચારપૂર્વક એક એક આપવા) 'નાદન ના હાકડાથી અથવા સોન વગેરેથી કરેલું, દેવોના આધારરૂપ અને પુણ્ય આપનાર આ આસન મે તમને અર્પણ કર્યું છે આ તીર્થજળ પુણ્યદાયી, પ્રીતિ આપનાર, પૂજનના અગરૂપ, તથા મહાશુદ્ધ હોઈ ખાદ્ય તત્ત્વો મે તમને આપ્યું છે દુર્ગ તથા પુષ્પદેવથી શુક્ત, પુણ્યદાયી અને રાખના જળથી મિશ્ર આ પવિત્ર અર્ધ મે તમને અર્પણ કરવા છે,

સુગંધાર, સુગંધી જળવાળુ, સ્નેહરૂપ અને સુગંધા કરનારું આ સ્નાન માટેનું જળ વગેરે જો તમને અર્પણ કર્યું છે, તેનો તમે સ્વીકાર કરો હે અગ્નિકે સુગંધી પદાર્થોથી ઉત્પન્ન થયેલું, પવિત્ર, પ્રીતિ આપનાર, દિવ્ય ગંધ દેનારુ અને સુગંધી જળયુક્ત આ વિલેપન મે તમને ભક્તિથી અર્પણ કરેલું છે હે પરમેશ્વરિ! સર્વ મગળોરૂપ, સર્વ મગળો આપનાર અને પુણ્યદાયી આ ઉત્તમ ધૂપ તમે સ્વીકારો સુગંધી હોઈ સુખદાયી, પ્રકાર આપનાર અને અધકાર નો નાશ કરવાનું મૂળ કારણ આ દીવો જગતને જોવા માટે મે તમને અર્પણ કર્યો છે તુષ્ટિ આપનાર, પુષ્ટિ આપનાર, પ્રીતિ દેનાર, ભૂખનો નાશ કરનાર, પુણ્યદાયી તથા સ્નાદિષ્ઠ આ નૈવેદ્ય તમે સ્વીકારો કપૂર વગેરે થી સુવાસિત તુષ્ટિ તથા પુષ્ટિ આપનાર સુદર અને શ્રેષ્ઠ આ તામૂલ મે તમને અર્પણ કું છે અત્યંત શીતળ, તૃપ્તાનો નાશ કરનાર તથા જગતના જીવનરૂપ આ હંડુ પાણી તમે સ્વીકારો દેહના શોભારૂપ, સભામા શોભા વધારનાર, સુતરાઉ તથા રેશમી વસ્ત્ર તમે સ્વીકારો સોના વગેરેથી ખતાવેલ, ગોળા કરનાર, શોભાયુક્ત, સદા સુખદાયી તથા પુણ્યદાયી આ રત્નોના ધરેણુ તમે સ્વીકારો અનેક વૃક્ષોમા ઉત્પન્ન થયેલ, અનેક રૂપનાળા, કૃત્સ્વરૂપ અને કૃણદાયી આ ફૂલો તમે સ્વીકારો સર્વ મગળરૂપ, સર્વ મગળોતી મગળ, અનેક જાતના પુષ્પોથી રચેલી, ખડુ શોભાવાળી, પ્રીતિ તથા પુણ્ય આપનારી આ માળા તમે સ્વીકારો હે દેવિ! પુણ્યદાયી તથા સુગંધી આ ચંદન તમે સ્વીકારો * લલાટમા શોભા વધારનાર, ભૂખપાંખા શ્રેષ્ઠ સ્મરણીય તથા ઉત્તમ આ સિદ્ધર તમે સ્વીકારો શુદ્ધ ગાંઠાળી, પવિત્ર સૂતરમાથી ખતાવેલી અને વેદના મત્રો વડે પવિત્ર કરેલી આ જનોઈ તમે સ્વીકારો * આ ઉપચાર દ્વયો મૂળ મત્રથી અર્પણ કરી બુદ્ધિમાન પુરુષે સ્તોત્રનો પાઠ કર્વે. પછી એ વ્રતચારીએ ભક્તિથી બ્રાહ્મણને દક્ષિણ આપવી 'સ ત્રિચી' શબ્દની ચોથી વિખંડિતવાજો,

* આ સ્તોત્રે અવધનવીર તથા હમ્પા અષ્ટમુ કરવાના મંત્રો જોઈએ, પણ તેને બદલે સિદ્ધર તથા જનોઈ અવધનવા મંત્ર આપે છે.

છેલ્લે 'સ્વાહા'થી યુક્ત અને લક્ષ્મીખંજ (શ્રી), માયાખંજ (હ્રી) તથા કામખંજ (ક્લૌ) જેના આરભમા હોય છે, એવો (શ્રી હ્રી ક્લૌ) સાવિત્રી સ્વાહા) આ આઠ અક્ષરોવાળો સાવિત્રીનો મૂળ મત્ર વિદ્યનો કહે છે હવે માધ્યદિની શાખામા કહેલું સર્વ કામનાઓ તથા કૃળને આપનારુ અને બ્રાહ્મણોના જીવનરૂપ સ્તોત્ર હુ કહુ છું, તમે સાંભળો હે નારદ! પૂર્વે ગોલોકમા શ્રીકૃષ્ણે બ્રહ્માને સાવિત્રી આખ્યા હતા પણ બ્રહ્માની સાથે બ્રહ્મલોકમા તે જતા હતા, ત્યારે શ્રીકૃષ્ણની આગ્રાથી બ્રહ્માએ વેદમાતા સાવિત્રીની ભક્તિપૂર્વક સ્તુતિ કરી હતી, ત્યારે પ્રસન્ન થઈ તે સાવિત્રીએ બ્રહ્માને પતિ તરીકે ધ્યયતા હતા (બ્રહ્માએ તે સ્તુતિ આ પ્રમાણે કરી હતી)

બ્રહ્મા બોલ્યા. 'હે સમિચ્છનાદરૂપ! હે મૂળ-પ્રકૃતિરૂપ! હે હિરણ્યગર્ભરૂપ! સુદરિ! તમે પ્રસન્ન થાઓ હે તેજસ્વરૂપ! હે સર્વશ્રેષ્ઠ! હે પરમાનંદરૂપ! હે દિગ્વર્ણોની જાતિરૂપ! હે સુદરિ! તમે પ્રસન્ન થાઓ. હે નિત્યરૂપ! હે સર્વને નિત્ય પ્રિય! હે દેવિ! હે નિત્ય આનંદસ્વરૂપ! હે સર્વ મગળસ્વરૂપ! હે સુદરિ! તમે પ્રસન્ન થાઓ હે સર્વસ્વરૂપ! હે બ્રાહ્મણોના શ્રેષ્ઠ મત્રરૂપ! હે પરથી પડ! હે સુખ દેનાર! હે મોક્ષ આપનાર! હે દેવી! હે સુદરિ! તમે પ્રસન્ન થાઓ હે બ્રાહ્મણોના પાપરૂપી લોકકાંત બાળવા માટે પ્રજ્વલિત અગ્નિની શિખા જેવા! હે બ્રહ્મત આપનાર! હે દેવિ! હે સુદરિ! તમે પ્રસન્ન થાઓ શરોસ્થી, મનથી કે વાણ્ણેથી મનુષ્ય જે પાપ કરે છે, તે તમારા સ્મરણમાત્રથી બળી ભસ્મ થશે * એમ ત્યા તમામાં સ્તુતિ કરીને જગતના સદા બ્રહ્મા ત્યા ઊભા રહ્યા હતા પછી સાવિત્રી બ્રહ્મા સાથે બ્રહ્મલોકમા ગયા હતા. આ ઉત્તમ સ્તોત્રથી સ્તુતિ કરીને અશ્વપતિ રાજાએ સાવિત્રીના દરોન કર્યો હતા અને મનવાસિષ્ઠત વરંદન મેળવ્યુ હતુ જે મનુષ્ય સાધ્યા કરીને આ ઉત્તમ સ્તોત્રનો પાઠ કરે છે, તે ચારે વેદોનો પાઠ કરનારુ કૃત્ર પામે છે ૧-૮૭

સ્વરાત્રામિમ પુરં સંવતો દુષ્ણા ચ યા વટેત્ ।
પાઠે ચતુર્ણાં વદનાં વત્ પલ્લ લખતે ચ તત્ ॥

અધ્યાય ૨૬ મો તમામ

અધ્યાય ૨૭ મો*

અધ્યપતિને ત્યાં અંશથી સાવિત્રીને।

જન્મ વગેરે

શ્રીનારાયણ ઉવાચ

સ્તુત્વાઽન્નેન સોઽશ્વપતિઃ સપૂજ્ય વિધિપૂર્વકમ્।

દર્શ્ય તત્ર તાં દેર્શી સહસ્રાલ્સમપ્રમામ્ ॥૨૧॥

શ્રીનારાયણ બોલ્યા અશ્વપતિ રાજ્યે વિધિ પૂર્વક ત્યા (પુષ્કર ક્ષેત્રમાં) સાવિત્રીને સારી રીતે પૂજીને આ સ્તોત્રથી સ્તુતિ કર્યા પછી હજાર સૂર્ય મમાન ક્રાંતિવાળા તે દેવીના દર્શન કર્યા હતા તે વેળા પ્રસન્ન થયેલા, મદ હારયવાળા અને ક્રાંતિ વડે દિશાઓને પ્રકાશમાન કરતા સતી સાવિત્રીએ જેમ માતા પોતાના પુત્રને કહે, તેમ અશ્વપતિને (આમ) કહ્યું હતું

સાવિત્રી બોલ્યા હે મહારાજ! તારા તથા તારી પત્નીના મનમાં જે ઇચ્છા છે, તેને હું જાણુ છું, તે સર્વ હું અવશ્ય આપીશ તારી પતિવ્રતા પત્ની કન્યા ઇચ્છે છે અને તું પુત્ર ઇચ્છે છે, તે બંને અનુક્રમે થશે

એમ કહી તે સમયે સાવિત્રીદેવી ખલ્લલોકમાં ગયા હતા અને રાજા પોતાને ઘેર ગયો હતો તેને ત્યા પ્રથમ કન્યા ઉત્પન્ન થઈ હતી સાવિત્રીનું આરાધન કરવાથી તે કન્યા બીજી લક્ષ્મી જેવી હતી રાજા અશ્વપતિએ તેનું 'સાવિત્રી' નામ રાખ્યું હતું શુકન પક્ષના ચંદ્રની કળાની પેઠે પ્રતિદિન વધતી તે કન્યા કાળે કરી રૂપયોગનયુક્ત થઈ તે સાવિત્રીએ સદા મત્યમય સ્વભાવવાળા અને અનેક નુણોથી યુક્ત દુઃખત્સેનના પુત્ર સત્યવાનને પોતાના પતિ તરીકે પસાદ કર્યો હતો, જેથી અશ્વપતિ રાજા એ રત્નોના શણગારોથી શણગારેલી સાવિત્રી તે મત્યવાનને આપી હતી પછી એ સત્યવાન પણ આનંદપૂર્વક તેને સ્વીકારી તેની સાથે ઘેર ગયો હતો એક વર્ષ વીત્યું, એટલે (એક વખત) સત્ય પરાક્રમવાળો નત્યવાન પિતાની આજ્ઞાથી ક્ષણ તથા

કાંઈ લેવા અત્યંત હર્ષપૂર્વક ગયો હતો પતિવ્રતા સાવિત્રી પણ દેવયોગે તેની પાછળ ગઈ ત્યા પ્રારમ્ભ થોગે ઝાડ ઉપરથી પડીને સત્યવાન મરી ગયો હે નારદ મુનિ! તેને એમ મરેલો જોઈ, યમરાજ (તેના શરીરમાંથી) અગ્નિ જ્વલા પુરુષને (એટલે તેના કિંમતીશરીરને બહાર કાઢી) બાધીને લઈ જવા લાગ્યા, ત્યારે સતી સાવિત્રી પણ તેમની પાછળ ગઈ સુદર દાતવાળી સાવિત્રીને પોતાની પાછળ (આવતી) જોઈ સત્ પુરુષોમાં મહાશ્રેષ્ઠ અને સર્વમિની નગરીના સ્વામી યમદેવ તે પતિવ્રતાને મંદુર વચન કહેવા લાગ્યા

યમરાજ બોલ્યા અહો! હે સાવિત્રી! મનુષ્ય શરીરની સાથે તું કયા જાય છે? જો તારે પતિ સાથે જવું હોય તો મનુષ્યદેહ ત્યજી દે સદા નાશવત હરકાંઈ મનુષ્ય પાત્ર ભૂતોથી બનેલા નાશવત શરીરની સાથે માત્ર લોકમાં જઈ રાકતો નથી હે સતિ! તારા સ્વામીનો ભરતખડમાં રહેવા માટેનો સમય પૂર્ણ થયો છે, તેથી પોતાના કર્મોના ક્ષણ ભોગવવા સત્યવાન મારે ઘેર જાય છે કર્મથી પ્રાણી જન્મે છે, કર્મથી જ નાશ પામે છે અને સુખદુઃખ, ભય તથા શોક પણ કર્મથી જ થાય છે કર્મને લીધે જીવ ઇદ્ર થાય, પોતાના કર્મથી જ તે બ્રહ્માનો પુત્ર થાય અને પોતાના કર્મ થી જ વિપજ્જીતો દાસ થઈ જન્મદિથી રહિત થાય છે પોતાના કર્મથી પ્રાણી અવશ્ય દેવપણ પામે છે અને પોતાના કર્મથી વિપજ્જીત સાલોક્ય આદિ ચાર પ્રકારની મુક્તિ પામે છે પોતાના કર્મથી જીવ દેવપણ, મનુષ્ય, રાજેન્દ્રપણ, શિવપણ, ગણેશપણ, મુનીન્દ્રપણ, તપસ્વીપણ, ક્ષત્રિયપણ, વૈશ્યપણ, તથા રથેષ્ઠપણ પામે છે એમાં સરાય નથી વળી પોતના કર્મોથી જ જગમપણ, સ્થાવરપણ, નક્ષત્ર પણ, કિન્નરપણ, આધિપતિપણ, વૃક્ષપણ, પશુ પણ, વનમાં જીવનારપણ, શુદ્રજનુપણ, ક્રીડાપણ, દૈત્યપણ, દાનવપણ તથા અસુરપણ પ્રાપ્ત થાય છે એવું એ વચન સાવિત્રીને કહી યમરાજ બોલતા બધ થયા ૧-૨૫

દૈત્યત્વં દાનવવ્યમસુરત્વં સ્વકર્મજા।

હત્યેતદુક્ત્યા સાવિત્રીં વિરરામ સ વૈ યમઃ ॥૨૫॥

અધ્યાય ૨૭ મો સમાપ્ત

* આ અધ્યાયમાં પચીસ શ્લોકોની ત્રણ અશ્વપતિને ત્યાં અશ્વથી સાવિત્રીને જન્મ થયો વગેરે કહેવાયે.

અધ્યાય ૨૮ મો*

ચમ તથા સાવિત્રીના સંવાદ

શ્રીનારાયણ હવાચ

યમસ્ય વચનં ધ્રુત્વા સાવિત્રી ચ પતિવ્રતા ।

નુષ્ટાવ પર્યા મક્ત્યા તમુવાચ મત્સ્વિની ॥૧॥

શ્રીનારાયણ બોલ્યા યમરાજનું એ વચન સાંભળી ઉત્તમ મનવાળા પતિવ્રતા સાવિત્રીએ પરમ ભકિતથી યમદેવની સ્તુતિ કરી અને તેમને પૂછ્યું

સાવિત્રીએ પૂછ્યું તે કર્મ શું છે? કયા નિમિત્ત કારણે તે થાય છે? તેનું મૂળ કારણ શું છે? એ કર્મથી બાધાયેલા દેહી જીવ કોણ છે? દેહ કોણ છે? દેહમાં કર્મ કરનાર કોણ છે? (જેથી મુક્તિ થાય છે તે) જ્ઞાન કયું છે? બુદ્ધિ કઈ છે? પ્રાણીઓનો ગ્રાણ કયો છે? ઇન્દ્રિયો કઈ છે? તેઓનું લક્ષણ શું છે? તે ઇન્દ્રિયોના દેવતાઓ કોણ છે? ભોક્તા કોણ છે? ભોગવાનાર કોણ છે? ભોગ શું છે? આ સંસારનો નાશ કેવી રીતે થાય છે? જીવ કોણ છે અને પરમાત્મા કોણ છે? તે મને કહેવા તમે યોગ્ય છો

યમરાજ બોલ્યા વેદમાં કહેલો ધર્મ તે પરમ મંગલરૂપ શુભ કર્મ છે અને વેદમાં નહિ કહેલું જે કર્મ તે જ અશુભ કર્મ છે કળરૂપ કારણ વિનાની અને કળ મેળવવાના સકાંપથી પણ રહિત જે ઉત્તમ દેવસેવા તે (શુભકર્મરૂપ હોઈ) કર્મોનો નાશ કરનાર થાય છે અને તે જ ઉત્તમ ભકિત આપનારી છે - (આવી ઉત્તમ ભકિતને પામેલા) પરમાત્માનો જે ભકત હોય તે સર્વ તરફથી નિર્લિપ્ત રહી કર્મ કરનાર કેમ ગણાય? અને કર્મના ક્ષય ભોગવાનાર પણ કેમ

* આ અધ્યાયમાં સાવિત્રીની શ્રોયેથી સાવિત્રીદેવીને ટૂંકમાં યમરાજને અધ્યાત્મ તપો પ્રશ્ન કર્યો તે કહેવાયે

- અર્થાત્ કૃત્વાત્મના રહિત હોઈ કેવળ દેવપ્રીત્યર્થે જે ઈશ્વરની સેવા કરાય, તે કર્મ બિનપ્રીત્યર્થે સુધી કરવાની હોઈ વિતતબુદ્ધિ આપનારી છે કહેવાનો ભાવ આ છે કે વેદકર્મ કર્મ જ નિષ્કામભાવે કેવળ પરમેશ્વર પ્રીત્યર્થે જ કરાય, ત્ય વિતતબુદ્ધિ દ્વારા પરમાત્માના ભક્તિઉત્પન્ન કરીને તે દ્વારા જ્ઞાન ઉત્પન્ન કરનાર થાય છે અને તે જ કર્મ સત્કારથી તારનાર થાય છે

થાય છે? (અર્થાત્ એવો પરમ ભકત નિષ્કામ કર્મ ભલે કરે તોયે કર્મ કરતો જ નથી અને કર્મનું ક્ષય પણ ભોગવતો નથી) તે ભકત તો વેદમાં મુક્ત જ કહેવાયો છે (એવાને કર્મના ક્ષયભોગરૂપ પ્રવાહમાં ખેંચાવું સંભવતું જ નથી) તે તો જન્મ, મૃત્યુ, જરા, વ્યાધિ, શોક તથા ભયથી રહિત થાય છે હે પવિત્ર સ્ત્રી! વેદમાં કહેલી સર્વમાન્ય ભકિત બે પ્રકારની છે એક મનુષ્યોને નિર્વાણ પદ આપનારી-નિર્ગુણ આત્મવિપયક ભકિત છે અને બીજી (સગુણ) પ્રભુના સ્વરૂપને આપનારી ભકિત છે (અર્થાત્ નિર્ગુણ બ્રહ્મની ભકિત તથા સગુણ બ્રહ્મની ભકિત એમ ભકિતના બે પ્રકાર છે) તેમાં સગુણ પ્રભુસ્વરૂપને આપનારી બીજા પ્રકારની જે (સગુણ) ભકિત છે, તેને મધ્યમ અધિકારીઓ ઈચ્છે છે અને બ્રહ્મવેદાઓ તથા બીજા શ્રેષ્ઠ યોગીઓ તો નિર્વાણ પદને આપનારી-નિર્ગુણ ભકિતને જ ઈચ્છે છે, કર્મોના બીજરૂપ, કર્મોના કળને નિરતર આપનાર, સૃષ્ટિ-સ્થિતિ-સંહારરૂપ કર્મોને કરનાર અને સંપૂર્ણ ઐશ્વર્યવાળા પરમ પ્રકૃતિરૂપ જે પરમાત્મા છે, તે જ (પૂર્વોક્ત) કર્મોનું મૂળ ઉપાદાનકારણ છે* અને મરણ પછી જે આવી પડી રહે છે, તે જ નાશ-વત દેહ છે પૃથ્વી, વાયુ, આકાશ, જળ અને તેજ - આ પાંચ મહાભૂતો, (માયાવિશિષ્ટ) બ્રહ્મની સૃષ્ટિરૂપ રચનામાં સૂનરૂપ છે અર્થાત્ મણકાઓમાં જેમ દોરો ઝેલો હોય છે, તેમ દેહમાં આ પાંચે આપીને રહ્યા છે અને તેથી જ દેહ પાંચભૂતિક કહેવાય છે કર્મોનો કર્તા જે જીવ છે તે જ સદા દેહી કહેવાય છે (અને તે જ કર્મકળનો ભોક્તા છે) અત્યંતથી ભોગવાનાર છે, સુખ-દુઃખનો અનુભવ ભોગ છે અને (આત્મસ્વરૂપે ન્દેવારૂપ) જે મુક્તિ છે, તે જ સમારણી નાશ છે આત્મા તથા આનાત્માના ભેદને જાણવામાં જે કારણ છે તે જ (અપરોક્ષ

* અર્થાત્ ભાવ થાય છે કે, માયાવિશિષ્ટ પ્રત્યરૂપ જે મૂળ પ્રકૃતિ છે, તે જ કર્મનું ઉપાદાનકારણ, વિવનકારણ તથા નિમિત્ત ભૂત છે તેમાં અવિદ્યા વિરોધેતવ્યના પ્રતિબિંબરૂપ જે જીવ છે, તે નિમિત્તકારણ છે અને ગ્રંથ ઉપાદાનકારણ છે, અર્થાત્ વિદ્યા ૧ સમસ્તિ, જે કે અવિદ્યાથી ક્રમના થાય છે અને ક્રમનાથી કર્મ થાય છે, અર્થાત્ સિદ્ધાંત છે

આત્મવસ્તુ વિષેની પ્રતિવિધા) જ્ઞાન છે અનેક પ્રકારે (ઘટ-પટાદિ વિષયનું) લોઈ, વિષયોના પરસ્પર વિભાગોને ભેદ જણાવવામાં જે કારણ છે, તે જ નિશ્ચયરૂપ બુદ્ધિ છે આ બુદ્ધિ (પૂર્વોક્ત) જ્ઞાનનું બીજ છે, એમ વેદમાં કહ્યું છે - પ્રાણીઓના અજરૂપ જુદા જુદા જે વાતુઓ (શરીરમાં રહ્યા છે) તે પ્રાણ છે ઉદ્વિગ્ધોમાં શ્રેષ્ઠ, પરમાત્માના પ્રતિબિંબવાળું, સસંધાત્મક ઉદ્વિગ્ધોના વ્યાપારોને પ્રેરનારું, અતિશય અચળ, જાણવું અશક્ય અને અદૃશ્ય બુદ્ધિની જ એક ભેદ છે, તે જ પ્રાણીઓનું મન કહેવાય છે તેવ, શ્રવણ, દ્રાણ, ત્વચા તથા રસના-આ (પાચ) જ્ઞાનેન્દ્રિયો છે તે પ્રાણીઓના અગરૂપ છે કર્મેન્દ્રિયોના બધા વ્યાપારોની પ્રેરક છે, (વિષયોમાં આસક્ત થાય તો) રાગરૂપ છે અને દુઃખદાયી છે, તેમ જ (વિષયોમાં આસક્ત ન થતા પ્રભુભક્તિ વગેરેમાં આસક્ત થાય તો) મિત્રરૂપ તથા સુખરૂપ થાય છે સૂર્ય, વાયુ, પૃથ્વી તથા બ્રહ્મા વગેરેને ઉદ્વિગ્ધોના દેવા કહ્યા છે, પ્રાણ તથા દેહ વગેરેને ધારણ કરનાર (અતઃકરણમાં રહેતા પરમાત્માનું જે પ્રતિબિંબ) છે, તે જ જીવ કહેવાય છે અને સર્વશ્રેષ્ઠ, વ્યાપક, નિર્ગુણ, પ્રકૃતિથી પર તથા કારણોનું પણ કારણ જે બ્રહ્મ છે, તે જ પરમાત્મા કહેવાય છે હે પુત્રિ! એમ તે મને જે પૂછ્યું હતું, તે સર્વ જ્ઞાનીઓનું જ્ઞાનસ્વરૂપ મેં તને શાસ્ત્રાનુસાર કહ્યું હવે તું સુખથી (પાછી) જ સાવિત્રી બોલી માસ પતિની તથા જ્ઞાનના અચળ સમુદ્રરૂપ તમારે ત્યાં કહી હું ક્યા જાઉં? માટે હું જે જે પૂછ્યું, તેની ઉત્તર કહેવા તમે યોગ્ય છે હે પિતા! ક્યા ક્યા કર્મથી જીવ કઈ કઈ યોગિમાં જાય છે? ક્યા કર્મથી સ્વર્ગમાં જાય છે? ક્યા કર્મથી નરકમાં પડે છે? ક્યા કર્મથી મુક્તિ થાય છે? ક્યા કર્મથી ગુરુ પર ભક્તિ થાય છે? ક્યા કર્મથી યોગી થાય છે? ક્યા કર્મથી રોગી થાય છે? ક્યા કર્મથી લાળુ જીવનાર થાય છે? ક્યા કર્મથી ઔછા આયુષ્ય-

- નર્મનું એક જ બુદ્ધિ ત્યારે નિર્મળ થાય છે, ત્યારે જ્ઞાન, બ્રહ્મવિદ્યા ઈત્યાદિ યજ્ઞોથી કહેવાય છે અને બદ્ધિમુખ થાય છે, ત્યારે બુદ્ધિ કહેવાય છે

વાળો થાય છે? ક્યા કર્મથી દુઃખી થાય છે? ક્યા કર્મથી સુખી થાય છે? અગ વિનાનો, કાણો, ખહેરો, આધળો, પાગળો, પ્રમાદી, અપમાન પામેલો, અત્યંત લોભી અને ચોર ક્યા ક્યા કર્મથી થાય છે? તેમ જ સિદ્ધિને તથા સાલોક્ય આદિ ચાર પદારની મુક્તિને ક્યા કર્મથી જીવ પામે છે? ક્યા કર્મથી પ્રાણલુપ્ત, ક્યા કર્મથી તપસ્વીપણ, ક્યા કર્મથી સ્વર્ગના ભોગ વગેરે, ક્યા કર્મથી વેકુક તથા ક્યા કર્મથી સર્વોન્નૃષ્ઠ હોઈ સર્વ પ્રકારે નિર્દોષ એવા ગોલોક પ્રાપ્ત થાય છે? નરક કેવા કેવા પ્રકારના છે? તેઓની સખ્યા કેટલી છે? તેમના નામો ક્યા છે? ક્યા જીવ ક્યા નરકમાં જાય છે? ત્યાં કેટલો દાગ રહે છે? પાપીઓને ક્યા કર્મથી ક્યા રોગ થાય છે? આ જે જે મને જાણવું પ્રિય છે, તે તે મેં પૂછ્યું છે, માટે તે મને કહેવા તમે યોગ્ય છો ૧-૩૦

કો વા કં નરક વાતિ કિયન્તં તેષુ તિથતિ ।
પાપિનાં કર્મણ કૈન કો વા છ્યાધિ પ્રજાયતે ॥
યદ્ યપિયં મયા વૃષ્ત તન્મે જ્યાલ્યાતુમર્હસિ ।

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમ્ નવમ સ્કંધ વિરે
અધ્યાય ૨૮ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૨૯ મો*

કર્મના ફળનું વર્ણન

શ્રીનારાયણ ઉવાચ

સાવિત્રીવચન શ્રુત્વા જગામ વિસ્મય યમ ।

મહસ્ત્વ વસ્તુમારેને કમંપાક તુ જીતિમામ ॥ ૧ ॥

શ્રીનારાયણ બોલ્યા સાવિત્રીનું વચન સાંભળી યમરાજ વિસ્મય પામ્યા તેમણે ખૂબ ધરીને પ્રાણીઓના કર્મફળ કહેવા શરૂ કર્યો

યમરાજ બોલ્યા હે પુત્રિ! હમણા તું ખાર વર્ણવી કન્યા છે, છતાં તારું જ્ઞાન પૂર્વકજ્ઞાના વિદ્યન જ્ઞાનીઓ તથા યોગીઓના જે જ્ઞાન પ્રોઠ છે હે પુત્રિ! પૂર્વ અશ્વપતિ રાજાના તપકરીને સાવિત્રીદેવીના વરદાનથી, તે સાવિત્રીના અશરૂપ અને તેમના જ જેવી તને સતી પુત્રીને મેળવી છે જેમ વિષ્ણુ પાતે

* આ અધ્યાયમાં તારી તિતરે સ્તોત્રકેવી દાનધર્મનું સર્વ ફળ બચનાર વર્ણવાયે

લક્ષ્મી, શકર પાસે પાતી, કશ્યપ પાસે અદિતિ, ગૌતમ પાસે અહલ્યા, ઇંદ્ર પાસે ઇંદ્રાણી, યદ્ર પાસે રોહિણી, ક્રમદેવ પાસે રતિ, અગ્નિ પાસે સ્વાહા, પિતૃઓ પાસે સ્વધા, સૂર્ય પાસે સરણ, વરુણ પાસે વરુણા, યજ્ઞ પાસે દક્ષિણ, વરહ પાસે પૃથ્વી અને ક્રાંતિકેય પાસે દેવસેના છે તેમ હે પ્રિય પુત્ર ! તું સત્યવાન પાસે આખડ સૌભાગ્યવાળી ઉત્તમ પ્રિય પત્ની તરીકે રહે હે મહાભાગ્યશાળી દેવિ ! મેં તને આ વરદાન આપ્યું છે હવે બીજું પણ તને જે ઇચ્છિત હોય, તે તું માગ, હું તને બધું ઇચ્છિત આપીશ

સાવિત્રી બોલ્યા હે મહાભાગ ! મને સત્યવાનથી સૌ સગા પુત્રો થાઓ તેમ જ મારા પિતાને સૌ પુત્રો થાઓ, મારા સસરાને બાને નેત્રો પ્રાપ્ત થાઓ તથા (શત્રુએ હરી લીધેલું) તેમનું રાજ્ય મળે આ વર દાનની મને ઇચ્છા છે હે જગતના પ્રભુ ! એક લાખ વર્ષ વીતી જાય, ત્યારે છેવટે હું સત્યવાન સાથે વિધ્વજોક્તા જાઉં, આ પણ મારી ઇચ્છા છે. વળી જીવેના કર્મફળ તથા વિશ્વના ઉદ્ધારનું કારણ સાલજવા મને ઉત્કઠા છે, માટે તે મને કહેવા તમે યોગ્ય છે

યમરાજ બોલ્યા હે મહાપતિવ્રતા ! તારા મનનું ધાર્યું બધું થશે હવે જીવેના કર્મફળ હું કહું છું, સાલજ. પવિત્ર ભરતખડ ક્ષેત્રમાં જ જન્મ પામી શુભ તથા અશુભ બાને કર્મોનું ફળ લોકો ભોગવે છે બીજે સ્થળે બાને કર્મોનું ફળ લોકો ભોગવતા નથી (અર્થાત્ કેવળ એક ભરતખડ સિવાય બીજે કોઈ પણ સ્થળે એકંદ્ર શુભ કર્મનું જ ફળ ભોગવાય છે અથવા એકંદ્ર અશુભ કર્મનું જ ફળ ભોગવાય છે) હે સતિ ! દેવો, દેવ્યો, દાનવો, ગંધર્વો, રાક્ષસો વગેરે તથા મનુષ્યો આટલા જ કર્મ કરવાના આધિપતી છે, તે સિવાયના બીજા (પશુ વગેરે) સર્વ જીવો કર્મ કરવાના આધિકારી નથી એટલે કે (પરોક્ષ) મનુષ્ય વગેરે ઉત્તમ જીવો જ (કર્મના આધિપતી હોઈ) સર્વ યોનિઓમાં શુભાનુભ કર્મ ભોગવે છે સ્વર્ગમાં કેવળ શુભ કર્મફળ ભોગવે છે અને નરકમાં કેવળ અશુભ કર્મફળ ભોગવે છે ખાસ કરી તે જીવો સર્વ યોનિઓમાં ભમે છે અને પૂર્વજન્મમાં કરેલા શુભ

શુભ કર્મફળ ભોગવે છે શુભ કર્મથી સ્વર્ગાદિ લોકમાં જાય છે અને અશુભ કર્મથી નરકોમાં ભમે છે હે સતિ ! કર્મોને ઉમેડી નાખવા માટે ઉપર કહેલી, બે પ્રકારની ભક્તિ જ સમર્થ છે, જેમાં એક નિર્વાણરૂપ નિર્મલ ભક્તિ છે અને બીજી માયાવિશિષ્ટ ગ્રાહ્યરૂપ મૂલપ્રકૃતિની સખી ભક્તિ છે અશુભ કર્મથી જીવ રોગી થાય છે અને શુભ કર્મથી નીરોગી રહે છે. કર્મથી જ લાલ્પ જીવનરો, આછા આયુષવાળો, સુખી તથા દુઃખી થાય છે નિઃકર્મને લીધે જ ખોડા ખાપણવાળા તથા આપળા વગેરે થાય છે અને સર્વોત્કૃષ્ટ શ્રેષ્ઠ કર્મથી સિદ્ધિ વગેરેને પામે છે હે દેવિ ! આ સામાન્ય વાત કહી હવે વિશેષ સાલજા આ વાત અત્યંત ગુપ્ત રાખવા યોગ્ય છે, જેથી પુરાણોમાં તથા સ્મૃતિઓમાં પણ મળવી અતિ દુર્લભ છે ભરતખડ વિષે સર્વ જાતિઓમાં મનુષ્યજાતિ દુર્લભ છે તેમાં પણ સર્વ કરતા ગ્રાહ્ય શ્રેષ્ઠ છે, કેમ કે સર્વ કર્મોમાં તે ઉત્તમ ગણાય છે હે સતિ ! ભરતખડમાં જે ગ્રાહ્ય સંસ્કાર તથા નિષ્કામ એમ બે પ્રકારના હોય છે સંસ્કાર કરતા નિષ્કામ ભક્તિ જ શ્રેષ્ઠ છે, કેમ કે સંસ્કાર તો કર્મોના ફળો ભોગવનાર હોય છે અને નિષ્કામ એ ઉપદ્રવથી રહિત હોય છે હે સતિ ! તે નિષ્કામ ભક્તિ તો દેહ છોડીને સર્વ હોયોથી રહિત પરમપદને જ પામે છે તે નિષ્કામીઓને ફરી (સંસારમાં) આવવાનું હોતું નથી તે નિષ્કામ ભક્તિ દિવ્ય રૂપ ધરીને ગોચરૂપ જાય છે અને ત્યાં બે ભુજવાળા ઈશ્વર શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માને ભજે છે, પણ સંસ્કાર વેષણો તો વેદાંતલોકમાં જઈને પાછા ભરતખડમાં જ આવે છે અને દિગ્વર્તીમાં જન્મે છે+ કાળે કરીને તે સંસ્કાર ભક્તિ પણ આનુક્રમે

+ આ ૨૬, ૨૭, ૨૮ ત્રણ મંત્રોને આગ્રહિય ભાવ ના છે, યોગના ધર્મનું પાલન કરતા અને પાલન દેવેલી ઉપાસના કરતા તમામ ભક્તો તેને દેવના હોમમાં જઈ પાછા ભરતખડમાં પાછો ઉત્તમ જાતિમાં જન્મે છે, ત્યારે નિમમ જન્મે તે યોગના ધર્મનું પાલન કરતા સર્વ પાલન દેવેલી ઉપાસના કરીને તેને દેવના હોમમાં જાય છે અને ત્યાં જ જન્મ મેળવી મુક્ત થાય છે તેઓને ફરી જન્મ દેવે પડતો જ નથી.

નિષ્કામ તો થાય જ છે અને તેઆને હુ પોતે જ ફરી અવશ્ય નિર્મેળ ભક્તિ આપુ છું જે બ્રાહ્મણો તથા વૈષ્ણવો સર્વ જન્મોમા સકામ નહે છે, તેઓની બુદ્ધિ નિર્મેળ થતી નથી અને તેઓ વિષ્ણુપ્રકૃતિથી રહિત જ નહે છે હે સતિ! જે બ્રાહ્મણો તીર્થોનો આશ્રય કરનાર અને તપસ્યા કરવામા તત્પર રહે છે તેઓ બ્રાહ્મણોમા જાય છે અને પાછા ભરતખંડમા આવે છે જે બ્રાહ્મણો સ્વધર્મમા તત્પર રહે છે, પણ તીર્થ મિથ્યા ધીજી સ્થળે રહે છે તેઓ મત્યલોકમા જાય છે ને પાછા ભરતખંડમા આવે છે ભરતખંડમા જે બ્રાહ્મણો સૂર્યના ભક્ત હોય છે, તેઓ સૂર્યલોકમા જાય છે અને પાછા ભરતખંડમા આવે છે જે નિષ્કામ ધર્મચાસીઓ મૂલાપ્રકૃતિના ભક્તો હોય છે, તેઓ પુનરાગમનથી રહિત એવા મહિર્ણીપમા જ જાય છે જે ભક્તો સ્વધર્મપનયણ રહી શિવના, શક્તિના તથા ગણપતિના ઉપાસકો હોય છે, તેઓ શિવલોકમા જાય છે અને પાછા ભરતખંડમા આવે છે હે સતિ! જે બ્રાહ્મણો સ્વધર્મપત્રાયણ ગી (પના યતન વિના) ધીજી દેવાને પૂજે છે, તેઓ તે તે બધા દેવાના લોકમા જાય છે અને પાછા ભરતખંડમા આવે છે જે બ્રાહ્મણો સ્વધર્મપત્રાયણ હોઈ વિષ્ણુના નિષ્કામભક્ત હોય છે, તેઓ ભક્તિના યજ્ઞથી અનુક્રમે વિષ્ણુના લોકમા જાય છે જે બ્રાહ્મણો સ્વધર્મથી શ્રદ્ધ ધર્મ મેઈ પણ દેવની સેવા કરતા નથી અને સદા ભ્રાતાનારી ધર્મ વિષયપત્રાયણ જ રહે છે, તેઓ ખરેખર નરકમા જાય છે એટલે કે ચાર વારો સ્વધર્મ પત્રાયણ રહીને જ રુભ કર્મના કળ ભોગવનાર થાય છે જેઓ સ્વર્ગથી ભ્રષ્ટ થાય છે તેઓ અવશ્ય નરકમા જ જાય છે, પણ ભરતખંડમા કર્મના કળ ભોગવનાર બતા જ નથી, માટે ચારે વારો સ્વધર્મપનયણ જ રહે જોઈએ. જે સ્વધર્મમા તત્પર નેતા બ્રાહ્મણો સ્વધર્મમા તત્પર રહેતા બ્રાહ્મણને કન્યાદાન કરે છે, તેઓ ચંદ્ર લોકમા જાય છે અને હે સતિ! નૈદ ધનુ થાય ત્યા સુધી નહે છે શણગારની જ્યાનુ દાન કરવાથી તે કરતા બેગાપ કળ કલુ છે જ્યાં એ ચંદ્રલોકમા જાય તે ઇન્દ્રાવતી હોય છે, તેઓ જ એ કન્યાદાનથી ચંદ્રલોકમા જાય છે, પણ જે સત્પુરુષો મેઈ પણ

ફલેન્દ્રાથી રહિત હોઈ કેવળ ઈશ્વરપ્રીત્યથે કન્યાદાન કરે છે, તેઓ ચંદ્રલોકમા જતા નથી, પણ (તે દાન ચિતાનુદિ ખામી જ્ઞાન મેળવીને) ફળસમૂહથી રહિત ધર્મ વિષ્ણુલોકમા જાય છે (અથવા પોત પોતાના ઈષ્ટદેવના લોકમા જાય છે) હે સતિ! જેઓ ગાયનુ દુધ-દર્દી, સોનુ, વન્દ, ધી, ફળ તથા જળનુ બ્રાહ્મણોને દાન કરે છે, તેઓ ચંદ્રલોકમા જાય છે અને તે લોકમા એક મન્વતર સુધી વસે છે પોતાના પુણ્યને લીધે તે લોકમા એટલા બધા લાખા કાળ સુધી ત્યા રહે છે હે સતિ! જે લોકો સુદર વર્ણવાળી ગાયોનુ તથા તાપ્યા વગેરેનુ પવિત્ર બ્રાહ્મણને દાન દે છે, તેઓ સૂર્યલોકમા જાય છે અને વિશાળ લોકમા સુખી ધર્મ દશ હજાર વર્ષ સુધીનો લાખો વાસ કરે છે જેઓ બ્રાહ્મણોને પૃથ્વીનુ તથા પુષ્કળ ધનનુ દાન દે છે, તેઓ વિષ્ણુલોકમા અને મનોહર સ્વેતનીપમા જાય છે તે વિશાળ લોકમા તે પુણ્યગાળીઓ જ્યાં સુધી ચંદ્ર-સૂર્ય રહે છે, ત્યાં સુધીના લાખા કાળ સુધી રહે છે હે સતિ! જે લોકો બ્રાહ્મણને ભક્તિપૂર્વક ધનનુ દાન કરે છે, તેઓ સુખદાયી વિષ્ણુલોકમા જાય છે અને દાન કરેલા ધરના જેટલા રજકણો હોય છે, તેટલા લાખા કાળ સુધી અત્યંત મોટા વિશાળ તે લોકમા લાખો સમય વાસ કરે છે જે મનુષ્ય જે દેવને ઉદ્દેશી ધનનુ દાન કરે છે, તે મનુષ્ય એ ધરના જેટલા રજકણો હોય છે તેટલા વર્ષો સુધી તે દેવના લોકમા જઈ ત રહે છે મોટા મહેલનુ દાન કરવાથી તે કરતા નારાણુ પુણ્ય થાય છે દેશનુ દાન કરવાથી સોગણુ ફળ થાય છે અને તે કરતા ઘણા મોટા દેશનુ દાન કરવાથી તેતથી બેગણુ ફળ થાય છે, એમ બ્રાહ્મણો કલુ છે જે મનુષ્ય માં પ્રાપોને દૂર કન્યા માટે તથાવનુ દાન કરે છે, તે તથાવના જેટલા રજકણો હોય છે, તેટલા વર્ષો સુધી જનલોકમા જઈ રહે છે વાવનુ દાન કરવાથી તથાવના કળ કરતા દશગણુ ફળ મનુષ્યને કારમ મળે છે નાર હજાર ધનુપત્રી લાખાઈવાળી અને વિસ્તારમા તેટલી જ અવશ્ય તેથી મઈ આછી હોય, તે વાવ ખેવાય છે સુખાનને જો જ્યાનુ દાન કરે તો એવી દન વાવોનુ દાન કર્યા જેટલુ ફળ પ્રાપ્ત થાય છે, મનુ,

* ધનુનુ પ્રમાણ મારક ન પુત્રમંત્રી કલુ છે કે.

કે કન્યા દશ વાવો જેવી ગણાય છે અને તે કન્યા
જો શણગારેલી હોય, તો તે કરતા બેગણુ કૃળ આપો
છે તળાવનું દાન કરવાથી જે કૃળ થાય છે, તે કૃળ
(તેમાથી કાદવ કઢાવી) તેનો ઉદ્ધાર કરવામા થાય
છે અને વાવમાથી કાદવ કાઢવાથી પણ વાવના
દાનનું કૃળ પ્રાપ્ત થાય છે જે મનુષ્ય પીપળો વાવી
તેની પ્રતિષ્ઠા કરે છે, તે હે સતિ! દશ હજાર વર્ષ
સુધી તપોલોકમા રહે છે હે સાવિત્રી! જે મનુષ્ય
સર્વતા સુખ માટે પુષ્પોવાળા બગીચાનું દાન કરે છે,
તે દશ હજાર વર્ષો સુધી અવશ્ય ધ્રુવલોકમા વસે છે
હે સતિ! જે મનુષ્ય ભરતખંડમા વિપજીને વિમાનનું
દાન કરે છે, તે એક મન્યતર સુધી વિષ્ણુલોકમા
વસે છે અને તે વિમાન જો ચિત્રોવાળું તથા મોટું હોય
તો તેના કરતા આઠગણુ કૃળ પ્રાપ્ત થાય છે, પાલખીનું
દાન કરવાથી તેનું આર્ધ કૃળ અવશ્ય પ્રાપ્ત થાય
જ છે જે મનુષ્ય ભક્તિયુક્ત યદ્ય હિંચોળાવાળું
મહિર વિષ્ણુને આર્પણ કરે છે, તે સો મન્યતર
સુધી વિષ્ણુલોકમા વસે છે હે પતિવ્રતા! જે મનુષ્ય
મહેલોથી યુક્ત રાજમાર્ગનું દાન કરે છે, તે દશ
હજાર વર્ષો સુધી ઠંદુલોકમા પૂજ્ય છે બ્રાહ્મણોને
તથા દેવોને દાન કરવાથી મનુષ્યને સમાન જ કૃળ મળે
છે જેનું દાન કર્યું હોય તેને જ મનુષ્ય આ લોકમા
ભોગવે છે, પણ જેનું દાન કર્યું ન હોય તે વસ્તુ
મળતી જ નથી પુણ્યવાન મનુષ્ય સ્વર્ગાદિના સુખ
ભોગવી ભરતખંડમા અનુક્રમે ઉત્તમ બ્રાહ્મણોના
દુગોમા જ જન્મે છે ભરતખંડમા પુણ્ય કરતો બ્રાહ્મણ
સ્વર્ગાદિ કુળોને ભોગવીને ફરી પણ બ્રાહ્મણ જ થાય
છે અને તે જ પ્રમાણે ક્ષત્રિય વગેરે પણ સ્વર્ગાદિ
કૃળ ભોગવીને બ્રાહ્મણ થાય છે, પણ ક્ષત્રિય કે
વૈશ્ય તપશ્ચર્યા કરીને સો કરોડ કર્પો પણ બ્રાહ્મણ
પણ પામી શકતા નથી, એમ વેદમા સભાગાય
છે કોઈ પણ કર્મ ભોગવ્યા વિના સેકડો કરોડ

‘ચતુર્હસ્તો ઘનુર્દન્ધ’ ચાર હાથની લાકડી તે એક ધનુષ
કહેવાય છે

- અર્થાત્ બ્રાહ્મણપણુ અતિ દુર્લભ છે તે તપવી
મેળવાનું નથી, પણ જન્મથી જ મેળવાય છે

કર્પોએ પણ નાશ પામતું નથી, એટલે કે શુભ કે
અશુભ જે કર્મ કર્યું હોય, તે અવશ્ય ભોગવવું જ
પડે છે દેવતાઓ કે તીર્થોની સહાયથી અને અનેક
શરીરે ધરવાથી પ્રાણી શુદ્ધ થાય છે—કર્મોથી છુટી
જાય છે, એ વિષે કઈક મેં તને કહ્યું હવે બીજું
વિશેષ શુ સાંભળવા તું ઇચ્છે છે ૧-૭૦

દેવતીયંસહાયેન કાયઘ્યુરેન ગુજ્યતિ ।

પદ્મત્તે કયિત્ કિંચિત્ કિં મૂયઃ શ્રોતુમિચ્છસિ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા નવમ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૨૯ નો સમાપ્ત

અધ્યાય ૩૦ મો⁺

જુદાં જુદાં જાનનાં કૃળ

લાવિષ્ણુવાચ

પ્રયાન્તિ સ્વર્ગમ્યં ચ યૈનૈવ કર્મણા યમ ।

માનસા પુણ્યવન્તશ્ચ તન્મે દયાધ્યાનુમર્હસિ ॥ ૧ ॥

સાવિત્રીએ કહ્યું હે યમરાજ! પુણ્યશાળી મનુષ્યો
જે કર્મોથી સ્વર્ગમા તથા બીજાં લોકમા જાય છે,
તે મને કહેવાને તમે યોગ્ય છો

યમરાજ બોલ્યા ભરતખંડમા જે મનુષ્ય બ્રાહ્મ-
ણને અન્તદાન કરે છે તે (દાન કરેલા) અન્તના
જેટલા રજકણો હોય, તેટલા વર્ષો સુધી શિવલોકમા
પૂજ્ય છે અન્તદાન એ મોટું દાન છે, તેથી (બ્રાહ્મણ
સિવાય) બીજાને પણ તે આપ્યું હોય તોપણ
(આપેલા) અન્તના જેટલા રજકણો હોય, તેટલા
વર્ષ સુધી શિવલોકમા તે પૂજ્ય છે અન્તદાનથી
શ્રેષ્ઠ બીજું કોઈ દાન તો થયું નથી ને થશે પણ નહિ
એમા પાત્ર—પરીક્ષા કે કાળનો નિયમ કદી હોતો નથી.
હે સતિ! જે મનુષ્ય દેવોને અથવા બ્રાહ્મણોને આસનનું
દાન કરે છે, તે દશ હજાર વર્ષો સુધી વિષ્ણુલોકમા
પૂજ્ય છે જે મનુષ્ય દૂધણી દિવ્ય ગાયન બ્રાહ્મણોને
દાન કરે છે, તે એના રુવાડા જેટલા વર્ષો સુધી
વિષ્ણુલોકમા પૂજ્ય છે પવિત્ર દિવસે તે દાનનું
આગણુ કૃળ, તીર્થમા સોગણુ કૃળ તથા નારાયણુ

+ આ અધ્યાયમા એકસો ચાલીસ શ્લોકોથી સ્વર્ગાદિ
કૃળ આપતા અનેક પ્રકારનાં દાન વર્ણવાયે.

ક્ષેત્રમા = કરોડગણુ ક્ષણ પ્રાપ્ત થાય છે જે મનુષ્ય ભરતક્ષેત્રમા ભક્તિપૂર્વક પ્રાણણને ગાયત્રી દાન કરે છે, તે દશ હજાર વર્ષો સુધી ચંદ્રલોકમા પૂજ્ય છે જે મનુષ્ય બને બાનુ મુખવાણી (એટલે કે પ્રસવ વેળા જેના વાહરડાનું માંચ મોઢું જ બહાર આવ્યું હોય, તેવી) ગાયત્રી પ્રાણણને દાન કરે છે, તે એના જેટલા રૂ વાહ હોય તેટલા વર્ષો સુધી વિષ્ણુ લોકમા પૂજ્ય છે જે મનુષ્ય સુદર ધોળા છત્રનું પ્રાણણને દાન કરે છે, તે પણ દશ હજાર વર્ષો સુધી વરુણલોકમા આનંદ કરે છે હે સતિ! (રાઠ વગેરેથી) જેનું અગ્ર પીડાયું હોય એવા પ્રાણણને બે વરસોનું જે દાન કરે છે, તે દશ હજાર વર્ષો સુધી વાયુલોકમા પૂજ્ય છે જે મનુષ્ય વરસ સાથે શાલ આમતું પ્રાણણને દાન કરે છે, તે ન્યા સુધી ચંદ્ર તથા સૂર્ય સહે છે, ત્યા સુધી વૈકુંઠલોકમા પૂજ્ય છે જે મનુષ્ય મનોહર દિવ્ય શય્યા પ્રાણણને આપે છે, તે પણ ન્યા સુધી ચંદ્ર-સૂર્ય સહે છે, ત્યા સુધી ચંદ્રલોકમા પૂજ્ય છે જે મનુષ્ય દેવોને કે પ્રાણણને દીવાનું દાન કરે છે, તે પણ એક મન્વતર કાળ સુધી અગ્નિલોકમા પૂજ્ય છે ભરતખંડમા પ્રાણણને જે હાથીનું દાન કરે છે, તો એ મનુષ્ય ન્યા સુધી ઇંદ્ર સહે છે, ત્યા સુધી ઇંદ્રના અર્ધા આસને બેસે છે ભરતખંડમા પ્રાણણને જે ઘોડાનું દાન કરે છે, તે ચીદ ઇંદ્રો થાય ત્યા સુધી વરુણલોકમા આનંદ કરે છે જે મનુષ્ય ઉત્તમ પાલખીનું પ્રાણણને દાન કરે છે, તે ચીદ ઇંદ્રો થાય ત્યા સુધી વરુણલોકમા આનંદ કરે છે હે સતિ! જે મનુષ્ય ઉત્તમ વાહીનું પ્રાણણને દાન કરે છે, તે એક મન્વતરના કાળ સુધી વાયુલોકમા પૂજ્ય છે જે મનુષ્ય પ્રાણણને પખાનું તથા ધોળા આમરનું દાન કરે છે, તે દશ હજાર વર્ષો સુધી આવશ્ય વાયુલોકમા પૂજ્ય છે ઉત્તમ ખુદ્ધિવાળો જે મનુષ્ય ધાન્ય તથા રત્નનું દાન કરે છે, તે લાખા કાળ સુધી જીવે છે અને દાન દેનાર તથા લેનાર બંને આવશ્ય વૈકુંઠમા જાય છે ભરત ખંડમા જે મનુષ્ય કાયમ શ્રીવિષ્ણુનું નામ જપ્ત કરે

= જંગમના પ્રવાહની પાસે ચાર વાજ જેટલા પ્રદેવો નચાવે છે, તે ન્યા ૧૪ હજાર વૈકુંઠવાસી

છે તે આવશ્ય લાખો કાળ જીવે છે અને મૃત્યુ તેનાથી નાસી જાય છે ભરતખંડમા જે સદ્ધર્મુદ્ધિવાળો મનુષ્ય પૂતળની પાછલી રાત કઈક ખાટી સહે ત્યારે વિષ્ણુ ભગવાનને હીંચોળે ઝુલાવે છે, તે જીવ-મુક્ત થાય છે, એટલું જ નહિ પણ આ લોકમા તે સુખ ભોગવી આતે વિષ્ણુના ધામમા જાય છે અને ત્યા સૌ મન્વતરો સુધી આવશ્ય વસે છે ઉત્તરકુલગુપ્તી નક્ષત્રમા પ્રણને હીંચોળે ઝુલાવવાથી તેના કરતા બેગણુ ક્ષણ થાય છે અને કુપત્તા અત સુધી તે જીવે છે છે, એમ પ્રાણ્યો કહ્યું છે ભરતખંડમા જે મનુષ્ય પ્રાણણને તલનું દાન કરે છે, તે (આપેલા) તલ જેટલા વર્ષો સુધી શિવલોકમા આનંદ કરે છે અને તે પછી ઉત્તમ જાતિમા જન્મ પામી લાખા કાળ સુધી જીવે છે તથા સુખી થાય છે તાખાના પાત્રનું દાન કરવાથી તે કરતા બેગણુ ક્ષણ પ્રાપ્ત થાય છે ભરતખંડમા જે મનુષ્ય શણગારેલી, ભોગવવા યોગ્ય, વસ્ત્રો સિદ્ધિ, સુદર અને પતિવ્રતા સ્ત્રીનું પ્રાણણને દાન કરે છે, તે ચીદ ઇંદ્રો થાય ત્યા સુધી ચંદ્રલોકમા પૂજ્ય છે અને ત્યા સ્વર્ગની આમ્સરા સાથે દિવસ-રાત આનંદ કરે છે તે પછી ગધર્વના લોકમા દશ હજાર વર્ષો સુધી ઉર્વશી સાથે દિવસરાત ક્રૌંતુક પૂર્વક આવશ્ય આનંદ કરે છે તે પછી એક હજાર જન્મો સુધી સતી, સુદર, સૌભાગ્યવાળી, ક્રોમળ તથા પ્રિય બોલનારી પત્ની પામ્યા કરે છે જે મનુષ્ય પ્રાણણને સુદર ક્ષણનું દાન કરે છે, તે એ ક્ષણના રજકણો જેટલા વર્ષો સુધી ઇંદ્રલોકમા પૂજ્ય છે તે પછી ફરી ઉત્તમ જાતિમા જન્મ પામી ઉત્તમ પુત્રને પામે છે વળી ક્ષણવાળા એક હજાર વૃક્ષોનું ઉત્તમ દાન અથવા કેવળ ક્ષણનું દાન પ્રાણણને જે આપે છે, તે પણ લાખા કાળ સુધી સ્વર્ગમા રહી ભરતખંડમા આવે છે જે મનુષ્ય ભરતખંડમા અનેક દ્રવ્યોવાળું તથા જાતજાતના ધાન્યોવાળું મોટું ઘર પ્રાણણને આપે છે, તે પણ સૌ મન્વતરના કાળ સુધી દેવલોકમા વસે છે અને તે પછી ઉત્તમ જાતિમા જન્મ લઈ મહાધનવાન થાય છે હે સતિ! જે મનુષ્ય પવિત્ર ક્ષેત્રે ભરતખંડમા લાખો કાળ રહેનારી ધાન્ય મુક્ત જન્મીનું ભક્તિથી પ્રાણણને દાન કરે છે,

તે અવશ્ય સો મન્વતરો સુધી વૈકુઠમા પૂજ્ય છે અને પછી ઉત્તમ જાતિમા જન્મ પામી મોટો રાજા થાય છે તેને સો જન્મો સુધી જમીન છોડતી નથી અને રાજા તરીકે પણ શ્રીમાન, ધનવાન તથા પુત્રવાન થાય છે જે મનુષ્ય ગાયોના વાડાઓ સહિત ઉત્તમ ગામનું બ્રાહ્મણને દાન કરે છે, તે એક લાખ મન્વતર સુધી વૈકુઠમા પૂજ્ય છે અને પછી ઉત્તમ જાતિને પામી એક લાખ ગામોનો તે સ્વામી થાય છે અને એમ એક લાખ જન્મો સુધી તેને પૃથ્વી છોડતી જ નથી જે મનુષ્ય ભરતખાડની ભૂમિ પર ઉત્તમ પ્રજાવાળુ, સર્વશ્રેષ્ઠ, પાકેલા ધાન્યવાળુ અને અનેક જળાશયો, વૃક્ષો, ફળો તથા વેલાઓવાળુ નગરબ્રાહ્મણને આપે છે, તે દશ લાખ ઇંદ્રો થાય તેટલા કાળ સુધી કૈલાસમા પૂજ્ય છે અને ફરી ઉત્તમ જાતિ પામીને ભરતખાડમા મોટો રાજા થાય છે અને દશ લાખ નગરોને પામે છે, એમા સશય નથી તે મનુષ્યને દસ હજાર જન્મો સુધી પૃથ્વી છોડતી જ નથી અને પૃથ્વી પર તે ઉત્તમ ઔશ્વર્યવાળો જ થાય છે જે મનુષ્ય સારી રીતે ખેડેલો, પ્રજાઓવાળો, વાવ તળાવોવાળો, જાતજાતના વૃક્ષોથી યુક્ત અને આતિ ઉત્તમ સો નગરોનો દેશ બ્રાહ્મણને આપે છે, તે એક કરોડ મન્વતર સુધી વૈકુઠમા પૂજ્ય છે પછી પૃથ્વી પર ઉત્તમ જન્મ પામી ઇંદ્ર જેવો શ્રેષ્ઠ ઔશ્વર્ય વાળો ઘઈ જમ્બુદીપનો સ્વામી થાય છે એક કરોડ જન્મો સુધી તેને પૃથ્વી છોડતી નથી અને કંપના અત સુધી જીવનાર ઘઈ મોટા રાજાઓનો પણ તે મહાન રાજા થાય છે જે મનુષ્ય પોતાનો સમગ્ર અધિકાર બ્રાહ્મણને આપી દે છે, તે અતે આરણ્ય ફળ પામે છે, એમા સશય નથી જે રાજા તપસ્વી બ્રાહ્મણને જમ્બુદીપનું દાન કરે છે તેને અતે સોગણ્ય ફળ પ્રાપ્ત થાય છે, એમા સશય નથી જમ્બુદીપની પૃથ્વીનું દાન કરનારને, સર્વ તીર્થો સેવનારને, સર્વ પ્રકારના તપ કરનારને, સર્વનો વાસ કરવાનારને, સર્વ પ્રકારના દાન દેનારને અને સર્વ સિદ્ધોના સ્વામી બનેલાને પણ ફરી સસારમા આવવું પડે છે, પરંતુ મૂલ પ્રકૃતિના ભક્તને ફરી સસારમા આવવું પડતું જ નથી તે દેવીભક્તો શ્રીભુવનેશ્વરી દેવીના સર્વોત્કૃષ્ટ

સ્થાનરૂપ મહિન્દ્રીપમા વસે છે અને અસખ્ય બ્રહ્મા ઓના પતન બુદ્ધો છે દેવીના મન્ત્રની ઉપાસના કર નાસઓ મનુષ્યશરીર ત્યજીને ઔશ્વર્યરૂપ હોઈ જન્મ, મૃત્યુ તથા ઘડપણ હરનાર દેવીના રૂપ જેવું રૂપ પામીને દેવીની સેવા કરે છે તેઓ મહિન્દ્રીપમા રહી અનેક કંપોના પ્રલય બુદ્ધો છે દેવો, સિદ્ધો તથા સમસ્ત બ્રહ્માડો નાશ પામે છે, પણ જન્મ, મૃત્યુ તથા ઘડપણ વિનાના દેવીના ભક્તો નાશ પામતા નથી જે મનુષ્ય કાર્તિક માસમા વિષ્ણુને તુલસીપત્ર અર્પણ કરે છે, તે ત્રણ યુગો જેટલા કાળ સુધી વૈકુઠમા આનંદ કરે છે પછી ફરી ઉત્તમ જાતિ પામીને અવશ્ય વિષ્ણુ ભક્તિ પામે છે વળી તે મનુષ્ય ભરતખાડની ભૂમિ પર જિતેન્દ્રિયોમા શ્રેષ્ઠ થાય છે જે મનુષ્ય આરણ્યોદયકાળે ગંગાના પ્રવાહની વચ્ચે સ્નાન કરે છે, તે સાઠ હજાર યુગો સુધી વૈકુઠમા આનંદ કરે છે તે પછી ફરી ઉત્તમ જાતિ પામીને અવશ્ય વિષ્ણુનો મન્ત્ર મેળવે છે અને મનુષ્યદેહ ત્યજીને વૈકુઠમા જાય છે તે પછી એને વૈકુઠમાથી ફરી પૃથ્વી પર આવવું પડતું નથી પણ ત્યાં વૈકુઠમા જ વિષ્ણુનું દાસપણું તે કરે છે અને વિષ્ણુના જેવું રૂપ પામે છે જે મનુષ્ય ગંગામા કાયમ સ્નાન કરે છે, તે સૂર્ય જેવો પવિત્ર થાય છે અને પગલે પગલે અશ્વમેધયજુનું ફળ અવશ્ય પામે છે તેના જ ચરણની રજથી પૃથ્વી તરત પવિત્ર થાય છે અને સદ્ર—સૂર્ય ન્યા સુધી રહે ત્યાં સુધી વૈકુઠમા તે આનંદ કરે છે તે પછી ઉત્તમ જાતિ મેળવીને અવશ્ય હરિભક્તિ પામે છે અને જીવન્મુક્ત, આત્મત તેજસ્વી, તપસ્વીઓમા ઉત્તમ, સ્વર્ગમૃતયણ, શુદ્ધ, વિદ્વાન તથા જિતેન્દ્રિય થાય છે મીન તથા કર્ક કૃતિની વચ્ચે સૂર્ય ખૂબ તપે છે ત્યારે ભરતખાડમા જે મનુષ્ય સુગંધી જળનું જ માત્ર દાન કરે છે, તે ચીદ ઇંદ્રો થાય ત્યાં સુધી કૈલાસમા આનંદ કરે છે ફરી ઉત્તમ જાતિ પામીને રૂપવાન, સુખી, શિવભક્ત, તેજસ્વી અને વેદવેદાંગનો પાર પામેલો થાય છે જે મનુષ્ય વૈશાખ માસમા બ્રાહ્મણને સાથવાનું દાન કરે છે, તે સાથવાના જેટલા રજ કણો હોય તેટલા વર્ષો સુધી શિવલોકમા આનંદ કરે છે જે મનુષ્ય ભરતખાડમા શ્રીકૃષ્ણ જન્માષ્ટમીનું વ્રત કરે છે, તેનું સો જન્મમા કરેનું પાપ છૂટી જાય

છે, એમાં સશય નથી અને ચોદ છદ્ધો થાય ત્યાં સુધી વૈકુઠમાં તે આનંદ કરે છે તે પછી ફરી ઉત્તમ જાતિ પામી તે અવશ્ય શ્રીકૃષ્ણ વિષે ભક્તિ પામે છે આ ભરતખંડમાં જ જે મનુષ્ય શિવરાત્રિનું વ્રત કરે છે, તે સાત મન્વતરો સુધી શિવલોકમાં આનંદ કરે છે ૧૧ મનુષ્ય શિવરાત્રિના દિવસે શિવને ખિતવખ ૧૧વે છે, તે બિ વખ જેટલા યુગો સુધી શિવલોકમાં આનંદ કરે છે ફરી ઉત્તમ જાતિ પામીને અવશ્ય શિવભક્તિ પામે છે અને વિદ્યાવાન, પુત્રવાન, શ્રીમાન, પ્રજ્ઞવાન તથા પૃથ્વીવાળો થાય છે જે મનુષ્ય ચૈત્ર માસમાં આવવા માવ માસમાં વ્રતધારી થઈ મહિનો, અર્ધો મહિનો, દશ દિવસ કે સાત દિવસ શકરનું પૂજન કરે છે અને હાથમાં છઠી લઈ ભક્તિપૂર્વક દિવસે તથા રાત્રી નૃત્ય કરે છે તે જેટલા દિવસ તે પ્રમાણે કર્યું હોય, તેટલા યુગો સુધી શિવલોકમાં પૂજાય છે મનુષ્ય ભરતખંડમાં શ્રીરામનવમીનું વ્રત કરે છે, તે સાત મન્વતરો સુધી વૈકુઠમાં આનંદ કરે છે તે પછી ફરી ઉત્તમ જાતિ પામીને અવશ્ય શ્રીરામભક્તિ પામે છે અને જિતેન્દ્રિયોમાં ગેષ્ઠ તથા મોટો ધનવાન થાય છે હે જિતેન્દ્રિય! જે મનુષ્ય ખાડા બકલ, ઘેડા ગેડા તથા દેડણ વગેરેના નેવેલો થી, + ધૂપ-દીપ વગેરે પૂજના સાદિત્યોથી નૃત્ય, ગીત આદિથી તથા વાદિત્યોથી આંકે પ્રીતુક-ગંગલ પૂર્વક શરદઋતુમાં થતી દેવીની મહાપૂજા કરે છે, તે સાત મન્વતરો સુધી શિવલોકમાં વસે છે અને ફરી ઉત્તમ જાતિ પામીને નિર્મળ બુદ્ધિ અતુલ લક્ષ્મી તથા પુત્ર-પીત્રીની વૃદ્ધિ પામે છે, તેમ જ મહાપ્રભાવશાળી થઈ હાથી ઘોડાઆવાળો મોટો મહાજાન થાય છે, એમાં સશય નથી તે પછી (આગ્રિવત) સુદ આઠમથી માઠી અંક પખવાડિયા સુધી એકવાર ભક્તિથી પુણ્યક્ષેત્ર ભરતખંડમાં ઉત્તમ પોદરોપચાર આર્પણ કરી મહાલક્ષ્મીને જે પૂજે છે, તે ચોદ છદ્ધો થાય ત્યાં સુધી ગોલોકમાં વસે છે અને ફરી ઉત્તમ જાતિ પામીને રાજાઓનો પણ મોગે રાજ થાય છે પ્રતિક પૂનમના દિવસે

+ જા નેવલો ગ્રાહ્યો સિદ્ધિ થાય તેમ પાલકી થકે છે, ગ્રાહ્ય મટે તેનાં નેવલોને કવિપ્રપુત્રમાં વિષે કરી છે

ભરતખંડમાં જે મનુષ્ય રાસમંડળ સ્ત્રી તેમાં સો ગોપીઓ તથા સો ગોવાળ કરા શિલાની પ્રતિમારૂપ સધા સહિત શ્રીકૃષ્ણનું ભક્તિપૂર્વક પોદરોપચારથી પૂજન કરે છે, તે બ્રહ્માના જીવનકાળ સુધી ગોલોકમાં વસે છે અને ફરી ભરતખંડમાં આવી શ્રીકૃષ્ણ વિષે દૃઢ ભક્તિ પામે છે અનુક્રમે જાતિ દૃઢ ભક્તિ પામ્યા પછી શ્રીકૃષ્ણનો મત્ર મેળવી, દેહ ત્યજીને ફરી ગોલોકમાં જ તે જાય છે તે પછી શ્રીકૃષ્ણના જેવું રૂપ પામી તેમનો ઉત્તમ પાર્ષદ થાય છે તેને ફરી પડવાનું હોતુ નથી, કેમ કે ઘડપણ તથા મૃત્યુને તે દૂર કરે છે જે મનુષ્ય અજવાળી અથવા અધારી એકાદશી કરે છે, તે પણ બ્રહ્માના જીવનકાળ સુધી વૈકુઠમાં આનંદ કરે છે ત્યાંથી પાછો ભરતખંડમાં આવી અવશ્ય શ્રીકૃષ્ણની ભક્તિ પામે છે અને અનુક્રમે કેવળ વિષ્ણુભક્તિને જ જાતિ દૃઢ કરે છે તેથી દેહ ત્યજ્યા પછી ફરી ગોલોકમાં જ જાય છે તે પછી શ્રીકૃષ્ણના જેવું રૂપ પામી તેમનો ઉત્તમ પાર્ષદ થાય છે, અટલે ફરી તેનું પતન થતુ નથી, કેમ કે તેણે ઘડપણ તથા મૃત્યુ ત્યજ્યા હોય છે જે મનુષ્ય ભાદરવા મહિનામાં તુદ પારશે ઇદ્રનું પૂજન કરે છે તે સાઠ હજાર વર્ષો સુધી છદ્ધો ક્રમાં પૂજાય છે ભરતખંડમાં જે મનુષ્ય રવિવારે સંક્રાંતિના સમયે સૂર્યને પૂજી હવિષ્યાન્ત જન્મે છે તે અથવા શુકલ પક્ષની સાતમે સૂર્યને પૂજી હવિષ્યાન્ત જન્મે છે તે ચોદ છદ્ધો થાય ત્યાં સુધી સૂર્યલોકમાં પૂજાય છે તે પછી ફરી ભરતખંડમાં આવી નીતેગી તથા શ્રીમાન થાય છે જે મનુષ્ય જેઠ સુદ ચોદશે સાવિત્રી દેવીને પૂજે છે, તે સાત મન્વતરો સુધી બ્રહ્મ લોકમાં પૂજાય છે અને પૃથ્વી પર આવી શ્રીમાન, અતુલ પતકમી, લાખો કાળ જીવનાર, રાની તથા સંપત્તિમાન થાય છે માથ માસની સુદ પાનમે સપ્તમી રત્ની, ભક્તિથી સોળ ઉપચારે આર્પણ કરી સસ્તવતીને જે પૂજે છે, તે બ્રહ્માના એક દિવસ તથા રત્નિ સુધી મિલકીપમાં પૂજાય છે તે પછી ફરી જન્મ પામી તે કવિ તથા પંડિત થાય છે, જે મનુષ્ય જીવન પર્યંત ભક્તિયુક્ત રહી ગાય તથા સુવાદી વગેરેનું ગ્રાહ્યણને કાયમ દાન કરે છે, તે

જેટલા ગાયના રૂવાડા હોય તેથી બેગણા વર્ષો સુધી વૈકુંઠમા શ્રીવિષ્ણુની સાથે કીડા, ક્રૌતક તથા મગલોપ્વૃદ આનંદ કરે છે તે પછી આતે ફરી પૃથ્વી પર આવી શ્રીમાન, પુત્રવાન, વિદ્વાન, શાન્તી તથા સર્વ પ્રકારે સુખી થઈ સજ્જઓનો મોટો સજ્જ થાય છે ભગતખડમા જે મનુષ્ય બ્રાહ્મણોને મિથ્યાન્ન જમાડે છે, તે બ્રાહ્મણના જેટલા રૂવાડા હોય તેટલા વર્ષો સુધી વૈકુંઠમા આનંદ કરે છે તે પછી ફરી આર્દ્રી આવીને સુખી, ધનવાન, વિદ્વાન લાખો કળ જીવનાર, શ્રીમાન તથા અતુલ પરાક્રમી થાય છે જે મનુષ્ય ભરતખડમા વિષ્ણુના નામો બોલ્યા કરે અથવા વિષ્ણુના નામોનું દાન કરે છે તે આ નામોના જેટલા યુગો સુધી વિષ્ણુલોકમા પૂજ્ય છે અને પછી ફરી આર્દ્રી આવીને સુખી તથા ધનવાન થાય છે. (ગંગાના પ્રવાહથી ચાર હાથ જેટલા પ્રદેશરૂપ) નારાયણક્ષેત્રમા બે આ રીતે (વિષ્ણુના નામોનું દાન) કર્યું હોય, તો કરોડગણ કૃણ પ્રાપ્ત થાય છે જે મનુષ્ય નારાયણક્ષેત્રમા એક કરોડ વિષ્ણુના નામોનો જપ કરે છે, તે સર્વ પાપોથી છૂટી જઈ અવશ્ય જીવન્મુક્ત થાય છે તે પુનર્જન્મ પામતો નથી અને વૈકુંઠમા પૂજ્ય છે ત્યાં વિષ્ણુના જેવું રૂપ પામે છે તેનું કદી પતન થતું નથી, પણ વિષ્ણુની ભક્તિ તથા વિષ્ણુનું સાચું તે પ મ છે કાયમ પાર્થિવ શિવલિંગ કરી જીવન પર્યંત શિવપૂજન કરે છે, તે શિવલોકમા જાય છે અને એ શિવલિંગની માટીના જેટલા સ્પર્કથી હોય, તેટલા વર્ષો સુધી શિવ લોકમા પૂજ્ય છે ત્યાંથી ફરી અર્ધી આવી ભરતખડમા મોટો સજ્જ થાય છે જે મનુષ્ય કાયમ શાલગ્રામનું પૂજન કરે અને શાલગ્રામનું જળ પીએ, તે બ્રહ્માના સો વર્ષો સુધી વૈકુંઠમા પૂજ્ય છે તે પછી ફરી જન્મ પામી દુર્ગલ વિષ્ણુભક્તિને મેળવી વિષ્ણુલોકમા પૂજ્ય છે, તે પછી ફરી અર્ધી તેનું પતન થતું નથી સર્વ તપશ્ચર્યાઓ તથા સમગ્ર વ્રતો કરીને મનુષ્ય ચૌદ છદ્દો થાય ત્યાં સુધી વૈકુંઠમા વસે છે તે પછી ફરી જન્મ પામી ભરતખડમા મોટો સજ્જ થાય છે અને પછી મુક્ત થઈ પુનર્જન્મ પામતો નથી સર્વ તીર્થોમા સ્નાન કરીને તેમ જ પૃથ્વીની પ્રદક્ષિણા

કરીને મનુષ્ય મોક્ષ પામે છે તેનો પૃથ્વી પર ફરી જન્મ થતો નથી જે મનુષ્ય પવિત્ર ક્ષેત્રરૂપ ભરત ખડમા અશ્વમેધ યજ્ઞ કરે છે, તે ધોડાના જેટલા રૂવાડા હોય, તેમલા વર્ષો સુધી ઇદ્રનું અર્ધોસન પામે છે સજ્જ યજ્ઞનું કૃણ અશ્વમેધ યજ્ઞ કરતા ચારગણ મનુષ્ય મેળવે છે, પણ સર્વ યજ્ઞો કરતા દેવીના યજ્ઞ સર્વોત્કૃષ્ટ કહેવાયો છે હે સુદર મુખવાળી ! વિષ્ણુએ તથા બ્રહ્માએ પૂર્વે દેવીનો યજ્ઞ કર્યો હતો અને ત્રિપુરસુરનો નાશ કરવા માટે મહેશ્વર શકરે પણ દેવીયજ્ઞ કર્યો હતો, માટે હે સુદર ! સર્વ યજ્ઞોમા શક્તિનો યજ્ઞ મુખ્ય છે એના જેવો યજ્ઞ ત્રણે લોકમા નથી હે સતિ ! પૂર્વે તે યજ્ઞ દક્ષ કર્યો હતો, જેમા મોટા સવાદ સાથે દક્ષ તથા શકર વચ્ચે ક્રોધો થયો હતો (એ યજ્ઞમા) બ્રાહ્મણોએ નદીને શાપ દીધા હતા અને નદીએ કોપથી બ્રાહ્મણોને શાપ દીધા હતા, એ કારણથી શકરે દક્ષના યજ્ઞનો નાશ કર્યો હતો એ રીતે પૂર્વે દક્ષપ્રજ્ઞપતિએ દેવીયજ્ઞ કર્યો હતો અને ધર્મ, કશ્યપ, શેષ, કદંબ, સ્વાયંભુવ મનુ, તેનો પુત્ર પ્રિયવ્રત, શિવ, સનત્કુમાર, કપિલ તથા ધ્રુવ એમણે પણ દેવીયજ્ઞો કર્યા હતા દેવીયજ્ઞ કરવાથી હજારો સજ્જ યજ્ઞોનું કૃણ અવશ્ય પ્રાપ્ત થાય છે, માટે દેવીના યજ્ઞથી બીજા ઉત્તમ કૃણ આપનારો યજ્ઞ વેદમા નથી દેવીયજ્ઞ કરનાર મનુષ્ય સો વર્ષ જીવનાર તથા જીવન્મુક્ત થઈ જ્ઞાન અને તેજ વડે અવશ્ય વિષ્ણુ જેવો થાય છે જેમ દેવોમા વિષ્ણુ, વૈષ્ણવોમા નારદ, શાસ્ત્રોમા વેદ, વર્ણોમા બ્રાહ્મણ, તીર્થોમા ગંગા, પવિત્રોમા શિવ, વ્રતોમા એકાદશી, પુષ્પોમા તુલસી, નક્ષત્રોમા ચંદ્ર, પક્ષીઓમા ગરુડ, સ્ત્રીઓમા પ્રકૃતિરૂપ સંધ્યા, સત્સ્વતી તથા પૃથ્વી, ઉતાવળા વેગવાળો ચચળ ઇન્દ્રિયોમા મન, પ્રજ્ઞ પતિઓમા બ્રહ્મા, પ્રજ્ઞઓમા સજ્જ, વનોમા વૃદા વન, ખડોમા ભરતખડ, શ્રીમતોમા લક્ષ્મી, વિદ્વાનોમા સત્સ્વતી, પતિવ્રતાઓમા દુર્ગા અને સૌભાગ્યવતી સ્ત્રીઓમા સંધ્યા ઉત્તમ છે, તેમ હે સુદર, પુનિ ! સર્વ યજ્ઞોમા દેવીયજ્ઞ ઉત્તમ છે સો અશ્વમેધ કરવાથી મનુષ્ય અવશ્ય ઇદ્રપદ પામે છે, પણ હજાર અશ્વમેધો કરવાથી પૃથુરાજ વિષ્ણુપદ પામ્યો હતો.

સર્વ તીર્થોમા સ્નાન, સર્વ યજ્ઞોની દીક્ષા અને સર્વ વ્રતો તથા તપ કરવાથી જે ફળ થાય છે, તેમ જ આરે વેદોનો પાઠ કરવામા તથા પૃથ્વીની પ્રદક્ષિણા કરવામા જે ફળ થાય છે, તે સર્વ ફળરૂપ શક્તિનું સેવન મુકિતને આપનાર છે સર્વ પુણ્યોમા, ઇતિ હાસોમા તથા વેદોમા દેવીના ચરણકમળનું પૂજન સારરૂપ કહ્યું છે હે સતિ! તે દેવીનું વર્ણન, તેમના નામ તથા ગુણોનું કીર્તન તેમના સ્તોત્રનું સ્મરણ, તેમને વદન, તેમનો જ જપ, તેમના ચરણોદ્ધત્તુ તથા તૈવેદનું જ નિત્ય ભક્ષણ, એ સર્વ લોકોને માન્ય હોઈ સર્વને પ્રિય હોય છે હે પુત્રિ! પરાપ્રકૃતિરૂપ નિર્ગુણ પરબ્રહ્મનું નું ભજન કરજે આ તારા સ્વામીને તું લે અને ધરમા મુખેથી રહે મનુષ્યોમા મંગલરૂપ સર્વને ઇચ્છિત, સૌને માન્ય તથા તત્ત્વજ્ઞાન આપનાર આ સર્વોત્કૃષ્ટ કર્મવિપાક (ફળરૂપે) તને કહ્યો ૧ ૧૪૦

અર્થં તે કથિત કર્મવિપાકો મહ્નલો નૃણામ્ ।

સર્વેષ્વિત સર્વમતસ્તત્ત્વજ્ઞાનમ્ ૫૨ ॥ ૧૪૦ ॥

ઇતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા નવમ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૩૦ માં અમામ

અધ્યાય ૩૧ મો*

સાવિત્રીકૃત યમસ્તોત્ર

શ્રીનારાયણ ઉવાચ

શકેત્કલ્પિતં ક્ષુત્વા સાવિત્રી યમવચ્ચત્ર ।

સાધુમેત્રા સપુલ્કરા યમ પુનઃક્રમ્ય સા ॥ ૧ ॥

શ્રીનારાયણ બોલ્યા યમરાજના મુખથી શક્તિ નું સર્વોત્કૃષ્ટ વર્ણન સાભળી રોમાચિત તથા અશ્ચુ સંહિત ગોપાલની થયેલી તે સાવિત્રી ફરી યમરાજને કહેના લાગી

સાવિત્રી બોલી શક્તિનું સર્વોત્કૃષ્ટ તરીકેનું આ વર્ણન સર્વ ધર્મના ઉદ્ધારનું કારણ છે અને શ્રોતા તથા વક્તા ॥ જન્મ, મૃત્યુ અને ઘડપણને ધરનાર છે વળી શક્તિનું કીર્તન ઘનવોના તથા સિન્ધોના તપનું ઉત્તમ સ્થાન છે અને યોગ તથા વેદના સેવનરૂપ છે મુકતપણ, દેવપણ આો સર્વ નિદિઓથી યુક્તપાત્ર, શ્રીશક્તિની સેવા કરનારના

સોળમા ભાગની તુલનાના પણ યોગ્ય નથી હે વેદવેદાંતોમા શ્રોષ્ઠ! કયા વિધિથી એ શક્તિનું હું ભજન કરું તે તમે કહો વળી મનુષ્યોના શુભ કર્મોનું મનોહર ફળ મેં સાભળ્યું પણ હવે અશુભ કર્મોનું જે ફળ હોય, તે મને કહેવાને તમે યોગ્ય છો ' એમ કહી હે નારદ! ભક્તિથી જેણે પોતાની ડોક તમારી હતી એની સતી સાવિત્રી વેદોક્ત સ્તોત્ર વડે યમરાજની આમ સ્તુતિ કરવા લાગી 'પૂર્વે' પુષ્કરક્ષેત્રમા તપ વડે ધર્મને આરાધી ત્યે' જે ધર્મમૂર્તિ પુત્ર મેળવ્યો હતો, તે ધર્મરાજને હું તમસ્કાર કરું છું સર્વના સાક્ષી જેમને સર્વ પ્રાણીઓ ઉપર સમાન ભાવ છે અને તેથી જ જેમનું 'શમન' નામ છે તે ધર્મરાજને હું તમસ્કાર કરું છું જેમણે વિશ્વમા યોગ્ય સમયે સર્વ પ્રાણીઓનો કર્મોનુસાર છેલ્લો ચાત કર્યો છે, તે કૃત્તાતને હું તમસ્કાર કરું છું પાપીઓની શુદ્ધિના કારણે દડ દેવા, જે દડ કારણ કરે છે અને સર્વ પ્રાણીઓને જે શિક્ષા કરનાર છે તે દડધરને હું તમસ્કાર કરું છું જે સર્વ બ્રહ્માડોમા એકધારી રીતે જગતને વશ કરી રહ્યા છે તે ચાતિ દુર્નિવાર કાળને હું પ્રણામ કરું છું જે તપસ્વી, બ્રહ્મનિષ્ઠ તથા જિતેન્દ્રિય હોઈ જીવોને કર્મના ફળ આપે છે, તે યમને હું પ્રણામ કરું છું જે પોતાના આત્મામા રમણ કરનાર, સર્વનું, પુણ્ય કરનારાઓના મિત્ર અને પાપીઓને દુ પદાથી છે, તે પુણ્ય મિત્રને હું તમસ્કાર કરું છું જેમનો જન્મ બ્રહ્માના અશ્ચય થયો છે અને પરબ્રહ્મનું જે ધ્યાન કર્યું કરે છે તે બ્રહ્મનેજથી પ્રકાશતા પરમ ઇશને હું પ્રણામ કરું છું ' હે નારદમુનિ! એમ કહી સાવિત્રીએ યમરાજને પ્રણામ કર્યો એટલે યમરાજને તેને શક્તિનું ભજન તથા કર્મવિપાક કહ્યો જે મનુષ્ય પ્રાત મેળે જિહી ક્રયમ આ યમાદ્ય (સ્તોત્ર)નો પાઠ કરે છે, તેને યમરાજથી ભય રહેતો નથી અને સર્વ પાપથી તે છૂટી જાય છે મહાપાપી પણ ભક્તિયુક્ત થઈ ક્રયમ આ સ્તોત્રનો જે પાઠ કરે છે, તે યમરાજ તેને શરત્સ્વરૂપી અવશ્ય શુદ્ધ કરે છે ૧-૧૭

મહાપાપી યદિ પટેત્રિયં ભક્તિસમન્વિત ।

યમ કરોતિ સગુહ કાયવ્યુદ્ધેન નિશ્ચિતમ્ ॥ ૧૭ ॥

અધ્યાય ૩૧ માં અમામ

* આ અધ્યાયમાં ત્યારપર જોડેલો નાવિત્રીને ૧મ ચરણે મદ્રામ મૂનશક્તિના મહામંદ્ર આપ્યા તે કહેવાયો.

અધ્યાય ૩૨ મો*

અશુભ કર્મોનાં ફળનું વર્ણન

શ્રીનારાયણ ઉવાચ

માયાવીજં મહામન્ત્ર પ્રદત્ત્વા વિધિપૂર્વકમ્ ।

કર્માશુભવિપાક ચ તામુવાચ રવેઃ સુતઃ ॥ ૧ ॥

નારાયણ બોલ્યા સૂર્યના પુત્ર યમરાજે સાવિત્રીને
વિધિપૂર્વક માયાબીજ મહામન્ત્ર આપીને કર્મોના અશુભ
ફળ તેને કહેવા માડ્યા

યમરાજ બોલ્યા શુભ કર્મોના ફળથી મનુષ્ય
નરકમાં જતો નથી, હવે કર્મોનું અશુભ ફળ હું કહું છું,
સાભળ હે સુદર્શિ! ૭૧ પોતાના (શુભ) કર્મોને
લીધે, જુદા જુદા પુત્રણોમાં કહેલા, જુદા જુદા
નામોવાળા અનેક પ્રકારના સ્વર્ગમાં જાય છે, એટલે
શુભ કર્મવિપાકથી મનુષ્ય નરકમાં જતો નથી, પણ
કુકર્મોથી અનેક પ્રકારના નરકમાં જાય છે અને
શાસ્ત્રપ્રમાણથી (સિદ્ધ થયેલ) અને જુદા જુદા
કર્મોને લીધે જુદા જુદા પ્રકારના અનેક નરકકુડો
છે હે પુત્રિ! તે કુડો વિસ્તારવાળા, ખાડા જેવા,
દુઃખીઓને કલેશ આપનારા, ભયકર, ધોર તથા
નિદનીય છે હે સતિ! એ નરકકુડો મુખ્ય છયાસી
છે અને તે સિવાયના બીજા પણ મુખ્ય નથી તેવા
ઘણા છે તેઓના નામ વેદમાં પ્રસિદ્ધ છે, તું સાભળ
૧ અગ્નિકુડ, ૨ તમ્બુકુડ, ૩ ક્ષારકુડ, ૪ ભયાનકકુડ,
૫ વિષકુડ, ૬ મૂત્રકુડ, ૭ બળખાનો કુડ, ૮
દુઃસહ એરનો કુડ, ૯ આખના મેલનો કુડ, ૧૦
ચરખીનો કુડ, ૧૧ વીર્યકુડ, ૧૨ લોહીનો કુડ, ૧૩
આસુઓનો કુડ, ૧૪ નિદનીય શરીરના મેલનો કુડ,
૧૫ કાનના મેલનો કુડ, ૧૬ દુસ્તર મળાકુડ,
૧૭ માસકુડ, ૧૮ નખકુડ, ૧૯ રૂવાડાનો કુડ,
૨૦ કેશોનો કુડ, ૨૧ દુસ્તર હાડકાનો કુડ, ૨૨
તપાવેલ તાખાનો કુડ, ૨૩ કપેશદથી મોટો લોહાનો
કુડ, ૨૪ ચામડાનો કુડ, ૨૫ તપાવેલી મદિરાનો
કુડ, ૨૬ તીક્ષ્ણ કાટાનો કુડ, ૨૭ એરી પાણીવાળો
કુડ, ૨૮ વિપકુડ, ૨૯ તપાવેલા તેલનો કુડ,

૩૦ તીક્ષ્ણ ભાલાનો કુડ, ૩૧ કીડાનો કુડ, ૩૨.
પરનો કુડ, ૩૩ ભયાનક સર્પકુડ, ૩૪ મચ્છરોનો
કુડ, ૩૫ ડાસનો કુડ, ૩૬ ભયકર મધમાખોનો
કુડ, ૩૭. વજ્ર જેવી દાદોવાળા વીંછીઓનો કુડ,
૩૮ બાણોનો કુડ, ૩૯ ત્રિશૂલકુડ, ૪૦ ભયકર
તરવાનો કુડ, ૪૧ ગોલકુડ, ૪૨ મગરમચ્છોનો કુડ,
૪૩ શોકનું સ્થાન કાગડાઓનો કુડ, ૪૪ મન્થાનકુડ,
૪૫ બીજકુડ, ૪૬ દુઃસહ વજ્રકુડ, ૪૭ તપેલા
પથ્થરોનો કુડ, ૪૮ તીક્ષ્ણ પાષાણકુડ, ૪૯ લાળાનો
કુડ, ૫૦ મેશકુડ, ૫૧ ચૂર્ણકુડ, ૫૨ ચક્રકુડ,
૫૩ વક્રકુડ, ૫૪ મહાઉગ્ર દૂર્મકુડ, ૫૫ ન્યાળા-
ઓનો કુડ, ૫૬ ભસ્મકુડ, ૫૭ બળખળતો કુડ,
૫૮ તપાવેલી સોયોનો કુડ, ૫૯ તરવારના પાનાનો
કુડ, ૬૦ અસ્થાની ધારનો કુડ, ૬૧ સૂચીમુખકુડ,
૬૨ ગોકામુખકુડ, ૬૩ શક્રમુખકુડ, ૬૪ ગન્ધ-
દત્તકુડ, ૬૫ ગોમુખકુડ, ૬૬ કુભીપાકકુડ, ૬૭
કાલસૂત્રકુડ, ૬૮ મત્સ્યોદ્ધકુડ, ૬૯ કૃમિકંતુકુડ,
૭૦ પાસુભોજ્યકુડ, ૭૧ પાશવેષકુડ, ૭૨ શૂલ-
પ્રોતકુડ, ૭૩ પ્રકપનકુડ, ૭૪ ઉત્ક્રામુખકુડ, ૭૫.
અધમૂખકુડ, ૭૬ વેધનકુડ, ૭૭ તાડનકુડ, ૭૮
બલરક્ષકુડ, ૭૯ દેહચૂર્ણકુડ, ૮૦ દલનકુડ, ૮૧
શોષણકુડ, ૮૨ કપકુડ, ૮૩ શૂર્પકુડ, ૮૪ ન્યાલા
મુખકુડ, ૮૫ ધૂમ્રાધકુડ, અને ૮૬ નાગવેષન કુડ
આ કુડો, હે સાવિત્રિ, પાખીઓને દુઃખદાયી છે અને
સાવધાન રહેતા યમકંકરોથી કાયમ રક્ષાયેલા છે તે
યમકંકરો હાથમાં લાદીધારી પાશધારી, મદમતા,
ભયકર, હાથમાં શકિતઓ, ગદાઓ અને તરવારો
વાળા, અત્યંત ક્રૂર, તમોગુણી, દયા વિનાના, કોઈથી
કેમય ન અટકાવી શકાય એવા, તેજસ્વી, નિશક,
લાલ અને પિંગળા નેત્રોવાળા, યોગયુક્ત, સિન્ધુયુક્ત,
અનેક જાતના રૂપો ધરનાર યોદ્ધા, મૃત્યુ પામતા સર્વ
પાખી પ્રાણીઓએ જોયેલા, પોતાના કામમાં તત્પર,
શકિતભક્ત, સૂર્યભક્ત, ગણપતિભક્ત, પુણ્ય કરનાર,
સિદ્ધ યોગી, સ્વધર્મપરાયણ, પ્રચડ, સ્વતંત્ર, બળવાન,
નિશક સ્વપ્નામાં જોયેલા દેવરૂપ અને વિધણુભક્ત
હોય છે હે પતિવ્રતા! આ કુડોની સંખ્યા મેં તને

* આ અધ્યાયમાં નકચાવીત ઋષિએથી પાંચેના સ્થાન

૩૫ અનેક પ્રકારના દુઃખથી નરકકુડો કહેવાયે

હી હવે જેઓનો જે કુડમા વાસ થાય છે, તે હુ
તને કહુ છું, સાભળ ૧-૨૮

પત્તે કથિત સાગ્રિ કુણ્ડસલ્યાનિરૂપણમ્ ।
યેષાં તિવાસો યત્કુણ્ડે તિત્રોષ કથયમિતે ॥૨૮॥

ઈતિ શ્રીદેવીબાગવતમહાપુરાણમ્ નવમ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૩૨ માં સમાપ્ત

અધ્યાય ૩૩ મો*

નરકકુંડતા અધિકારી પાપીઓનું વર્ણન
વર્મસજ્જાવાચ ।

હસ્તિવારત શુશ્રો યોગચિત્તો વ્રતી સતિ ।

તવસ્વી વદ્મચારી ચ ન યાતિ નરકં ધ્રુવમ્ ॥૨॥

યમરાજ બોલ્યા હે સતિ! હસ્તિવામા તત્પર,
યોગસિદ્ધ, વ્રતનિષ્ઠ, તપસ્વી તથા બ્રાહ્મચારી અવશ્ય
નરકમા જતો નથી જે બળવાન મનુષ્ય બળના ગર્વથી
પોતાના બાધવોને કહીથી વાણીથી બાળ્યા કરે છે, તે
આગ્નિકુડમા જાય છે તેમા પોતાના શરીરતા રૂવાડા
જેટલા વર્ષો સુધી આગનિમા રહી ત્રણે જન્મો સુધી
સૂર્યના ધ્રુવક તાપથી તપતા જગતમા પશુચોનિને
પામે છે જે મનુષ્ય પોતાને ઘેર આવેલા તરસ્યા,
તપેલા તથા ભૂખ્યા બ્રાહ્મણને જમાડતો નથી, તે
મૂખો તમકુડમા જાય છે તમા પોતાના રૂવાડા
જેટલા વર્ષો સુધી રહીને પછી સાત જન્મો સુધી
આગનિથી તપતા દુ ખદાથી સ્થળ પછી થાય છે જે
મનુષ્ય સંવિવારે, સક્રાંતિસમયે, ગમાવાસ્યા કે શાહના
દિવસે વતો તવા ક્ષારનો સયોગ કરે છે (એટલે
સાળુ વગેરેની કપડા ધુએ છે), તે કેવળ ક્ષારના
કુડમા જાય છે અને તેમા એ વસ્તુ તાતણુ
જેટલા વર્ષો સુધી રહ્યા પછી ભસ્મખડમા સાત જન્મો
સુધી ધોખીની ભતિને પામે છે જે નીચ મનુષ્ય
મૂળ પ્રદૂતિની, વેલોની, રાચોની, પુલણોની, બ્રાહ્મણની
શિવ વગેરેની તથા ગીરો, મસ્તકી વગેરે દેવીઓની
નિદા કરે છે, તે નાની નિદામા તત્પર રહેતા લોકો
નરક નિપેતા ભયાનક કુડમા જાય છે એ કુડથી

* આ અધ્યાયમા એકાદશ છંદો ૩૨ શ્લોકો જેઓ
નરકકુંડમાં પડે છે, તેમ પાપીઓનું વર્ણન કરવાશે.

વધારે દુ ખદથી બીજો કોઈ કુડ નથી તેમા અતેક
કુપો સુધી રહીને પાછો સપેની ચોનિને પામે છે
અને દેવીની નિદારૂપ અપરાધનુ તા કોઈ પણ
પ્રાચીનિક જ નથી જે મનુષ્ય પોતે આપલી કે
બીજાએ આપેલી બ્રાહ્મણની આજીવિકા લઈ લે
છે, તે સાઠ હજાર વર્ષો સુધી વિદ્યાના કુડમા પડ્યો
રહે છે તેટલા જ વર્ષો સુધી ત્યા તે વિદ્યા ખાતો રહે
છે અને પાછો તેટલા જ વર્ષો સુધી પૃથ્વી પર વિદ્યાનો
કીડો થાય છે જે મનુષ્ય બીજાના તળાવમા (તેની
રજા વિના) તળાવ કરે છે અથવા મૂત્ર નાખે છે,
તે પોતાના એ કર્મના દોષથી મૂત્રતા કુડમા જાય
છે ત્યા એ તળાવની ધૂળના રજકણો જેટલા વર્ષો
સુધી તે મૂત્રનો આહાર કરતો રહે છે અને પાછો
પૂર સાં વર્ષો સુધી ભસ્મખડમા બળદ થાય છે
જે મનુષ્ય પોતે એકલો મીઠા પદાર્થ ખાઈ જાય છે,
તે બળખાતા કુડમા જાય છે તેમા પૂર સાં વર્ષો
સુધી તે બળખા ખાતો રહે છે તે પછી પૂર સાં
વર્ષો સુધી ભસ્મખડમા તે પ્રેત થાય છે અને ત્યા
પણ બળખા, મૂત્ર તથા પુરનો તે આહાર કરે
છે અને તે પછી પવિત્ર થાય છે જે મનુષ્ય પિતાને,
માતાને, ગુરુને, પોતાની પત્નીને, પુત્રને કે પુત્રીને
પોષતો નથી, તે ઝેરના કુડમા પડે છે ત્યા પૂર સાં
વર્ષો સુધી તે ઝેર ખાતો રહે છે અને પછી ભૂતની
ચોનિને પામે છે તે પછી શુદ્ધ થાય છે જે મનુષ્ય
આતિથિને બેઠીને (ગુસ્સાથી) વાકી નજરકરે છે, તે
પાપીના જળને પિતૃઆ કે દેવો લેતા નથી એટલું જ
નહિ, પણ તે મનુષ્ય આ લોકમા જ બ્રાહ્મણના વગેરે
જે કોઈ પાપો છે, તેને પામે છે, અને અતે આપ
ના મેલના કુડમા જાય છે ત્યા પૂર સાં વર્ષો સુધી
તે આપનો મેલ ખાતો રહે છે અને પછી સાં
વર્ષ સુધી ભૂતની ચોનિ પામે છે અને પછી શુદ્ધ
થાય છે જે મનુષ્ય બ્રાહ્મણને કોઈ પદાર્થ આપી તે
જ પાછો જો બીજાને આપી દે, તો સાં વર્ષો સુધી
ચરમીના કુડમા તેનો આહાર કરતો તે પડેલા રહે છે
તે પછી સાત જન્મો સુધી ભસ્મખડમા તે કાકીડો
થાય છે અને તે પછી મહાભયકર હરિદ તમા
ગોષા આપુપણો જ મનુષ્ય થાય છે જે પુરુષ

સ્ત્રીને કે સ્ત્રી પુરુષને વીર્ય પાય છે, તે વીર્યના કુડમા જ જાય છે ત્યાં પૂરાં સો વર્ષો સુધી વીર્ય ખાતો રહે છે અને પછી સો વર્ષો સુધી કીડાની યોનિ પામે છે અને તે પછી શુદ્ધ થાય છે જે મનુષ્ય ગુરુને કે બ્રાહ્મણને મારી લોહી કાઢે છે, તે સો વર્ષો સુધી લોહીના કુડમા લોહી ખાતો પડ્યો રહે છે તે પછી સાત જન્મો સુધી ભરતખંડમા વાઘનો જન્મ પામે છે અને પછી અનુક્રમે તે મનુષ્ય શુદ્ધ થાય છે કોઈ ભક્તજન દેવને ઉદ્દેશી ગળગળો થઈને તેના ગુણો ગાઈ રહ્યો હોય, તો તેને જોઈને જેને પ્રેમાશ્રુ આવતા નથી, પણ ઊલટો શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુના સંગીતમા હસ્યા જ કરે છે, તે અશ્રુકુડમા અશ્રુઓનો આહાર કરતો સો વર્ષો સુધી રહે છે તે પછી ત્રણ જન્મો સુધી આહાર થાય છે અને પછી શુદ્ધ થાય છે જે મનુષ્ય પોતાના મિત્ર સામે કાયમ દુરચ્છાઈ કરે છે, તે સો વર્ષો સુધી શરીરના મેલના કુડમા જાય છે તે પછી ત્રણ જન્મો સુધી ગંધેડાની જાતિનું પામે છે અને ત્રણ જન્મો સુધી શિયાળની જાતિ પામે છે, એ પછી અવશ્ય શુદ્ધ થાય છે જે મનુષ્ય ગર્વથી ખહેરા માણસને હસે છે કે નિદે છે, તે સો વર્ષ સુધી કાનના મેલના કુડમા તેનો આહાર જ કરતો રહે છે તે પછી સાત જન્મો સુધી ખહેરા અને સાત જન્મો સુધી અગ વિનાનો થાય છે તે પછી અવશ્ય શુદ્ધ પામે છે જે મનુષ્ય પોતાના ભરણપોયણ માટે લોભથી પ્રાણીને મારી નાખે છે, તે એક લાખ વર્ષો સુધી મનજાના કુડમા તેનો આહાર કરતો રહે છે તે પછી સાત જન્મો સુધી સસલો, સાત જન્મો સુધી માછલુ, ત્રણ જન્મો સુધી ભૂડ, સાત જન્મો સુધી કૂકડા અને તે પછી મૂંગલો વગેરે થઈને તે કર્મથી શુદ્ધ પામે છે જે મનુષ્ય પોતાની કન્યાનું પાલન કરી ધનના લોભથી તેને વેચી નાખે છે તે મહામૂર્ખ મનુષ્ય માસના કુડમા જાય છે ને ત્યાં એ કન્યાના રૂવાડા જેટલા વર્ષો સુધી માસનો આહાર કરતો રહે છે યમના સેવકો તેને લાકડીઓના માર મારે છે અને માસનો ભાર માથે ઉપાડી જાખને લીધે તે લોહી આટે છે તે પછી એ પાપી સાઠ હજાર વર્ષ સુધી ભરતખંડમા પોતાની એ કન્યાના જ પેટનો

કીડો થાય છે તે પછી સાત જન્મો સુધી પારથી, ત્રણ જન્મ સુધી ભૂડ, સાત જન્મો સુધી ધૂકડો, સાત જન્મો સુધી દેડકો, સાત જન્મો સુધી જંગલ અને સાત જન્મો સુધી ભરતખંડમા કાગડો થાય છે. તે પછી અવશ્ય શુદ્ધ પામે છે જે મનુષ્ય વ્રત, ઉપવાસ તથા શ્રાદ્ધ વગેરેના દિવસે હજમત કરાવે છે, તે સર્વ કર્મોમા અપવિત્ર ગણાય છે અને અને હે સુદરિ! નખ વગેરેના કુડમા દેવાના એક વર્ષ સુધી તે તે પદાર્થો ખાતો ને લાકડીઓથી મરાતો રહે છે ભરતખંડમા જે મનુષ્ય કેશગુક્ત પાર્શ્વ લિંગની પૂજા કરે છે, તે એ માટીના રજકણો જેટલા વર્ષો સુધી વાળના કુડમા રહે છે અને અને શિવના કોપથી યવનની યોનિને પામે છે તે પછી સો વર્ષ સુધી રાક્ષસ થઈ અવશ્ય શુદ્ધ પામે છે જે મનુષ્ય ગયા ક્ષેત્રમા આવેલા વિષ્ણુપદમા પિત્ત ઓળે પિંડ આપતો નથી, તે પોતાના રૂવાડા જેટલા વર્ષો સુધી મહાઉગ્ર લાડકાના કુડમા રહે છે તે પછી સાત જન્મો સુધી ઉત્તમ જાતિ પામીને પણ ખેડોળ, લાગડો તથા મહાદરિદ્ર થાય છે અને પછી શુદ્ધ થાય છે જે મહામૂર્ખ પુરુષ સગર્ભા થયેલી પોતાની સ્ત્રીને પણ સેવે છે, તે અત્યંત તપેલા તાપકુડમા સો વર્ષો સુધી રહે છે જે મનુષ્ય પતિ—પુત્ર વિનાની સ્ત્રીનું અથવા મનુકાળે નાહેલી—ઓથો દિવસ થયેલી સ્ત્રીનું હાથનું અન્ન ખાય છે, તે સો વર્ષ સુધી તપેલા લોહાના કુડમા રહે છે, સાત જન્મો સુધી ધોખીની જાતિને તથા કાગડાઓના જન્મને પામ્યા કરે છે પછી છેવટે મોટા ગૂમડાવાળો તથા દરિદ્ર થઈ શુદ્ધ થાય છે જે મનુષ્ય આમકુ ઓડેલા હાથે દેવદ્રવ્યને અડકે છે, તે સો વર્ષ સુધી આમકાના કુડમા રહે છે જે દિગ્વર્ણ શૂદ્ર વડે સમિતિ આપેલ શૂદ્રનું અન્ન જ ખાય છે, તે સો વર્ષ સુધી તપેલા દારૂના કુડમા રહે છે અને તે પછી સાત જન્મો સુધી શૂદ્રને યજ્ઞ કસવનાર અને શૂદ્રના શ્રાદ્ધનું અન્ન ખાનાર બ્રાહ્મણ થાય છે અને તે પછી શુદ્ધ થાય છે જે મનુષ્ય દુષ્ટ વાણીવાળો તથા કડવા ખોલવાળો

= વગેરે શબ્દથી નખકુડ, રૂવાડાના કુંડ, કેથો કુંડ

તથા લાકડાના કુંડ એમ ચાર જાતી સમજવા.

હોઈ વાણી વડે પોતાના સ્વામીને તરછોડે છે, તે તીક્ષ્ણકંટક કુડમા તેના કાટાઓ ખાતો રહે છે અને ત્યાં યમદૂતો તેને લાકડીઓ વડે ચારણી માર મારે છે તે પછી સાત જન્મો સુધી વોડો થઈ છેવટે શુદ્ધ થાય છે જે નિર્દય મનુષ્ય એથી કોઈના જીવનનો નાશ કરે છે, તે એના કુડમા એક હજાર વર્ષ સુધી ઝેર ખાતો રહે છે તે પછી સો જન્મો સુધી મનુષ્યોનો નાશ કરનાર—ભિલ્લજાતિનો થઈ ગડગૂમધવાળો થાય છે, સાત જન્મો સુધી કોટિયો* થાય છે અને તે પછી અવશ્ય શુદ્ધ થાય છે જે મનુષ્ય પવિત્ર ભસ્મદેનમાં લાકડીથી ગાયને મારે અને જે બળદો હાકતો હોઈ પોતે જાતે અથવા સેવક દ્વારા બળદને માર મારે છે, તે ચાર યુગો સુધી અગ્નિથી તપાવેના તેલના કુડમા રહે છે અને પછી ગાય કે બળદના સ્વાગ જેટલા વર્ષો સુધી બળદ થાય છે જે મનુષ્ય કોઈ પણ પ્રાણીને ભાલાથી કે અગ્નિ વડે તપાવેલા લોઢાથી લગાર પણ મારે છે, તે હે સતિ! દશ હજાર વર્ષો સુધી ભાલાઓના કુડમા રહે છે અને પછી સારી જાતિ પામીને પણ પોતાના રોગવાળો રહ્યા કરે છે અને તે એક જ જન્મમાં ઘણો જ દુઃખી થઈ નુદ્ધ થાય છે માસનો લાલચુ જે નીચ દિગ્ગ (યન—શ્રાદ્ધાદિ વિના જ) ખાલી માસ ખાય છે અને જે મનુષ્ય ભગવાનને નૈવેદ્ય ધર્મો સિવાય જન્મે છે, તે કીડીઓના કુડમા પોતાના સ્વાગ જેટલા વર્ષો સુધી કીડાઓ ખાતો રહે છે અને પછી ત્રણ જન્મો સુધી એરંજની જાતિવાળો થઈ દેરે દિગ્ગ થાય છે હે ઉત્તમ વ્રતવાસી! જે બ્રાહ્મણો રાત્રીને યજ્ઞ કરાવે રાત્રીના શ્રાદ્ધનું અન્ન જન્મે અથવા શૂદ્રોના મુકદ્દા બાળે, તે અવશ્ય પરના કુડમા પોતાના સ્વાગ જેટલા વર્ષો સુધી તે પર ખાતો રહી યમદૂતો વડે લાકડીથી મરના કરે છે પછી ભસ્મદેનમાં આવી સાત જન્મો સુધી મરનાગી, હરિદ્ર, બંદેરો, અને મૂગો જ શૂદ્ર થાય છે જે મનુષ્ય માધ્ય પર કમજની નિશાનીવાળા

સર્પને અથવા હરકોઈ સર્પને મારે છે, તે પોતાના સ્વાગ જેટલા વર્ષો સુધી સર્પોના કુડમા સર્પ વડે કરડાતો અને યમદૂત વડે મરતો રહી સર્પોની વિદ્ય ખાયા કરે છે, પછી તે અવશ્ય સર્પ થાય છે અને તે પછી એછા આયુષવાળો તથા દાદરનો રોગી થઈ તે જન્મમાં પણ અવશ્ય સર્પના દગથી મલદુષ્પ પૂર્વક મરે છે જે મનુષ્ય (બીજાના લોહીથી જ) દેવે આપેલી આજીવિકાવાળા (માકડ—મચ્છર—ગુ વગેરે) નાના પ્રાણીઓને મારી નાખે છે, તે હામ તથા મચ્છરોના કુડમા જેટલા પ્રાણીઓ તેણે માર્યા હોય તેટલા વર્ષો સુધી દિવસરાત તે પ્રાણીઓ વડે કરડાતો, આપાર વિનાનો, ચીસો પાડતો અને પાથપગ બાધી યમદૂતો વડે માર મરતો રહે છે અને પછી પોતે પણ તેવા જ શૂદ્ર જનુ થાય છે તે પછી યવનની જાતિ પામે છે અને છેવટે ખોડવાળો મનુષ્ય થઈ શુદ્ધ થાય છે જે મનુષ્ય મધમાખીઓને મારી નાખી મધ ખાય છે, તે જેટલી મધમાખીઓ તેણે મારી હોય, તેટલા વર્ષો સુધી મધમાખીઓના કુડમા રહે છે ત્યાં મધમાખીઓ વડે કરડાતો રહી બળુ બળુ થાય છે ને યમદૂતોના માર ખાય છે પછી મધમાખીનો જન્મ પામી શુદ્ધ થાય છે હે કલ્યાણિ! જે મનુષ્ય શિક્ષાપાત્ર ન હોય તેને તથા બ્રાહ્મણને શિક્ષા કરે છે, તે તરત વજ્ર જેવી દાઢાવાળો કીડાઓના કુડમા જાય છે અને ત્યાં પોતાના રૂવાડા જેટલા વર્ષો સુધી દિવસરાત એ કીડાઓથી કરડાતો તથા યમદૂત વડે મરતો રહી ચીસો પાડે છે, રહે છે ને ફાંસો ફાંસો લાલકાર કરે છે તે પછી સાત જન્મો સુધી ભૂડની જાતિમાં અને ત્રણ જન્મો સુધી કાગડા ની જાતિમાં જન્મે છે ને શુદ્ધ થાય છે જે મનુષ્ય ધનના લોભથી પ્રજ્ઞઓને દોડે છે, તે (દડલી) પ્રજ્ઞઓના રૂવાડા જેટલા વર્ષો સુધી અવશ્ય વીંછી ઓના કુડમા રહે છે તે પછી સાત જન્મો સુધી વીંછી થાય છે અને છેવટે ખોડવાળો તથા રોગી થઈ શુદ્ધ થાય છે જે બ્રાહ્મણ શત્રો ધારણ કરે છે, ગીન્નઓના કપડા ધૂએ છે, સંધ્યા કરતો તથી અને વિપ્લવખેડિતથી નિહત હોય છે, તે પોતાના રૂવાડા

× નામી દીપકર લખે છે, ભગવતે આ જ વાત બતાવે છે માર મચ્છરની મનાઈ છે, એન નામો, પણ ભગવતે સેનનામ તમ ન થયું જેદેને, એમ મૂલમાં લખેલી વાતો વૃન્દાવન છે

જેટલા વર્ષો સુધી બાણો વગેરેના કુંડમાં રહે છે અને ત્યાં બાણો વગેરેથી કાયમ વીંધાઈને શુદ્ધ થઈ મનુષ્ય થાય છે જે છડેલો માણસ અધારિયા કેદખાતામાં પ્રજ્ઞઓને મારે છે, તે પોતાના દોષને લીધે દ્રાવવાળા, તપેલા પાણીથી ભરેલા, અધકારવાળા, ભયકર અને તીફલુ દાઢેવાળા ક્રીડાઓથી વ્યાપ્ત ગોલકુંડમાં જાય છે ત્યાં (પોતે મારેલી) પ્રજ્ઞઓના રૂવાડા જેટલા વર્ષો સુધી ક્રીડાઓથી વીંધાતો રહે છે અને પછી પ્રજ્ઞઓનો ચાકર થઈ અનુક્રમે શુદ્ધ થાય છે જે મનુષ્ય સરોવરમાંથી બહાર નીકળેલા ઝૂડ વગેરેને માટે છે, તે (મારેલા) એ પ્રાણીઓ ઉપર જેટલા ક્રાટા લેાય છે, તેટલા વર્ષો સુધી નરકકુંડમાં જાય છે અને પછી ઝૂડ વગેરેનો જન્મ પામી ફરી પણ તે તે જાતિઓમાં જ દડ ભોગવી તરત શુદ્ધ થાય છે જે કામી પુરુષ પવિત્ર ક્ષેત્ર ભરતખંડમાં પરસ્ત્રીના નિતમ્બ, સ્તન તથા મુખને કામનાથી જુઓ છે, તે કાકતુડ કુંડમાં પોતાના રૂવાડા જેટલા વર્ષો સુધી કાગડાઓ વડે કોચાતી આખોવાળો રહે છે, તે પછી ત્રણ જન્મો સુધી અગ્નિ વડે દાઝ્યા કરે છે જે મૂઠ મનુષ્ય ભરતખંડમાં દેવોનું તથા બ્રાહ્મણોનું સૌનું ચોરે છે, તે મથાન કુંડમાં પોતાના રૂવાડા જેટલા વર્ષો સુધી અવશ્ય રહે છે ત્યાં યમદૂતો તેને મારે છે મથાન નામના ક્રીડાઓ તેની આખો પર છવાઈ જાય છે અને તે ક્રીડાઓની વિધાને તે ખાયા કરે છે તે પછી ત્રણ જન્મો સુધી આધળો થાય છે, સાત જન્મો સુધી દરિદ્ર, મહાકૂર અને પાપી થાય છે અને છેવટે ભરતખંડમાં સૌની તથા સૌનાનો વેપારી થાય છે હે સુદરિ! જે મનુષ્ય ભરતખંડમાં તાપુ કે લોહુ ચોરે છે, તે પોતાના રૂવાડા જેટલા વર્ષો સુધી બીજ નામના ક્રીડાઓના કુંડમાં જાય છે ત્યાં એ બીજ નામના જીવડાઓની વિષા ખાતો તે જીવડાથી ઢાકાયેલી આખવાળો અને યમદૂતો વડે મરાતો રહી શુદ્ધ થઈને પછી મનુષ્ય થાય છે જે મનુષ્ય દેવની કે દેવના દ્રવ્યની ચોરી કરે છે, તે પોતાના

રૂવાડા જેટલા વર્ષો સુધી ભયકર વજ્રકુંડમાં અવશ્ય રહે છે ત્યાં વજ્રો વડે બળેલા શરીરવાળો, આહાર સંહિત અને યમદૂતો વડે માર મરાતો રહી ચીસો પાડે છે, તે પછી શુદ્ધ થઈ મનુષ્ય થાય છે જે મનુષ્ય દેવના કે બ્રાહ્મણના રૂવાડા, ગોરસને કે વસ્ત્રોને ચોરે છે, તે પોતાના રૂવાડા જેટલા વર્ષો સુધી તપેલા પથ્થરોના કુંડમાં અવશ્ય રહે છે તે પછી ત્રણ જન્મો સુધી કાચળો, ત્રણ જન્મો સુધી ધોળા કોઢવાળો અને ચોક જન્મમાં કોઢના ચિહ્નવાળો થઈ જેટલા ધોળા પક્ષીઓ છે, તે સર્વની જાતિ પામે છે તે પછી સાત જન્મો સુધી લોહીના વિકારવાળો, શૂળના રોગવાળો તથા ચોછા આયુષવાળો થઈ શુદ્ધ થાય છે જે મનુષ્ય દેવના કે બ્રાહ્મણના, પિતાળના કે કાસાના વાસણ ચોરે છે, તે પોતાના રૂવાડા જેટલા વર્ષો સુધી તીફલુ પથ્થરોના કુંડમાં વસે છે તે પછી સાત જન્મો સુધી ભરતખંડમાં ધોડાનો જન્મ પામી છેવટે વધરાવળતા તથા પગના રોગવાળો મનુષ્ય થઈ શુદ્ધ થાય છે જે મનુષ્ય વ્યભિચારિણી સ્ત્રીનું કે વ્યભિચારિણી સ્ત્રી ઉપર આજીવિકા ચલાવતા પુરુષનું અન્ન ખાય છે, તે પોતાના રૂવાડા જેટલા વર્ષો સુધી અવશ્ય લાલાકુંડ નામના નરકમાં રહે છે ત્યાં યમદૂતો વડે માર મરાતો અને લાળોનો આહાર કરતો રહી દુઃખી થઈને પછી આખના તથા શૂળના રોગવાળો મનુષ્ય થઈ અનુક્રમે શુદ્ધ થાય છે પૃથ્વી પર ભરતખંડમાં જે બ્રાહ્મણ મેરચેંતોની સેવા કરે અથવા શાહી ઉપર આજીવિકા કરે છે તે પોતાના રૂવાડા જેટલા વર્ષો સુધી મેસના કુંડમાં દુઃખ પામતો, યમદૂત વડે મરાતો અને મેસ ખાતો રહે છે તે પછી હે સતિ! ત્રણ જન્મો સુધી કાળા રંગનો પશુ થાય છે, નણ જન્મો સુધી કાળા રંગનો બકરો થાય છે અને ચોક જન્મ સુધી તાડનું વૃક્ષ થયા પછી શુદ્ધ થઈ મનુષ્ય થાય છે જે મનુષ્ય દેવ કે બ્રાહ્મણની ધાન્ય વગેરે કોઈ ઉત્તમ વસ્તુ નાગચેલનું પાનખીડુ, આત્મન કે કથ્યા ચોરે છે, તે સાત વર્ષ સુધી યમદૂતનો માર ખાતો ચૂર્ણકુંડમાં રહે છે પછી ત્રણ જન્મો સુધી બકરાની જાતિ, નણ જન્મો સુધી કૂકડાનો જન્મ તથા નણ જન્મ સુધી વાદતનો જન્મ પામી

- વગેરે ચાકરી શૂબકુંડ તથા તરવારના કુંડ નાદ સમજવાનો છે

છેવટે પૃથ્વી પર ઉધગસ્તા રોગવાળો, વશ વિનાનો, દરિદ્ર તથા ઓછા આયુષ્યવાળો મનુષ્ય થઈ શુદ્ધ થાય છે જે મનુષ્ય બ્રાહ્મણોનું ધન ચોરી (મન શાસ્ત્રમા પ્રસિદ્ધ) ચક્રકૂડમા કરે છે, તે સો વર્ષ સુધી લાકડીઓનો માર ખાતો ચક્રકૂડમા રહે છે તે પછી ત્રણ જન્મો સુધી તેલ ક્રાંત્યાર (ઘાચી), રોગી તથા વશરહિત થઈને પવિત્ર થાય છે હે સતિ! જે મનુષ્ય ગાયો તરફ કે બ્રાહ્મણો તરફ દેહી નજર કરે છે, તે વક્રકૂડમા જાય છે અને સો વર્ષ સુધી ત્યાં રહે છે તે પછી સાત જન્મો સુધી વાઝા અને ખોડવાળા અગવાળો, દરિદ્ર, વશ વિનાનો તથા સ્ત્રીરહિત થઈ શુદ્ધ થાય છે અને પછી ત્રણ જન્મ સુધી ગીધના જન્મવાળો, ત્રણ જન્મ સુધી ભૂડ, ત્રણ જન્મ સુધી ખિલાડો અને ત્રણ જન્મ સુધી મોર પક્ષી થાય છે જે બ્રાહ્મણ (શાસ્ત્રમા) નિષેધેણ કાચખાનુ માસ ખાય છે, તે ત્રણ ત્રણ કૂર્મકૂડમા સો વર્ષ સુધી કાચખા વડે ખવાતો રહે છે પછી ત્રણ જન્મો સુધી કાચખા, ત્રણ જન્મો સુધી ભૂડ, ત્રણ જન્મો સુધી ખિલાડો અને ત્રણ જન્મો સુધી મોરપક્ષી થઈ શુદ્ધ થાય છે જે પાપી દેવ કે બ્રાહ્મણનું ધી તથા તેલ ચોરી લે છે, તે જ્વાલાકૂડમા તથા ભસ્મ કૂડમા જાય છે ત્યાં સો વર્ષ સુધી તેલમા તળાય છે તે પછી સાત જન્મો સુધી માછી તથા હિંદર થઈ પવિત્ર થાય છે જે મનુષ્ય પવિત્ર ભસ્મખડમા દેવ કે બ્રાહ્મણનું સુગંધી તેલ, આયુષ્યનું ચૂર્ણ અથવા ખીજો કોઈ સુગંધી પદાર્થ ચોરી લે છે, તે દમ્પકૂડમા પોતાના રૂબાડા જેટલા વર્ષો સુધી દિવસસતત બળ્યા કરે છે અને તે પછી સાત જન્મો સુધી દુર્નધી શરીરવાળો, ત્રણ જન્મો સુધી કરતૂરીમુગ અને સાત જન્મો સુધી મધાન નામનો કીડો થઈ છેવટે મનુષ્ય થાય છે હે સતિ! ભસ્મખડમા જે મદા બાવવાન મનુષ્ય બળથી, કપટથી કે હિંસાથી ખીજ ઓના બાપદાદાની જમીન લઈ લે છે, તે તમસુચિ નસ્કમા રહે છે અને ત્યાં તપોલા તેલમા દિવસસતત તગાતો -બી કાદમ બળ્યા કરે છે, છતાં બળીને ભસ્મ થતો નથી, કેમ કે કર્મભાગ ખાકી હોય ત્યાં સુધી પ્રાણી નાશ પામતો નથી એ રીતે સાત

મન્વતર સુધી અત્યંત તપ્યા કરતો એ પાપી ત્યાં રહે છે, એટલું જ નહિ, પણ યમહૃતોએ મારેલો અને નિરાહાર રહેલો એ જીવ ચીસો પાડ્યા કરે છે તે પછી સાઠ હજાર વર્ષો સુધી વિધાનો કીડો થાય છે. પછી જમીન વિનાનો દરિદ્ર મનુષ્ય થઈ શુદ્ધ થાય છે અને ફરી પોતાની જાતિને પામી શુભ કર્મ કરે છે

તતો મવેદ્ ભૂમિહીનો દરિદ્રશ્ચ તતઃ શુચિઃ ।
તત સ્વર્ગોનિ સપ્રાપ્ય શુભકર્મચરેત્ પુનઃ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા નવમ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૩૩ માં તમામ

અધ્યાય ૩૪ મો*

નરકકુંડાના અધિકારી પાપીઓ (ચાકુ)

ચર્મરાજ કવાચ

હિતત્તિ જીર લહગેન દયાહીન. સુદાક્ષ. ।

નરયાતી હન્તિ નરમર્વલોમેન ભારતે ॥૧॥

યમરાજ યોધ્યા જે દયાહીન, અતિક્રૂર મનુષ્ય ભસ્મખડમા કોઈ જીવને તરવારથી કાપી નાખે છે અને ધનના લોભથી કોઈ મનુષ્યને મારી નાખે છે, તે પણ અસિપત્રમા ચીક છંદો થાય ત્યાં સુધી રહે છે જે બ્રાહ્મણોને મારી નાખે છે, તે સો મન્વતરો સુધી ત્યાં રહે છે, તેમ જ તરવારની ધારથી કપાયેલા અગવાળો, કાચમ ભૂખ્યો રખાતો અને યમહૃતો વડે મરાતો હોઈ મોટી ચીસો પાડે છે, તે પછી સો જન્મો સુધી મધાન નામનો કીડો, સો જન્મો સુધી ભૂડ, સાત જન્મો સુધી કૂકડો સાત જન્મો સુધી શિયાળ, સાત જન્મો સુધી વાઘ, ત્રણ જન્મ સુધી વરુ, સાત જન્મો સુધી દેહડો અને છેવટે ભસ્મખડમા પાડો થઈ શુદ્ધ થાય છે જે મનુષ્ય ગામડા કે શહેરોને આગ લગાડે છે, તે ત્રણ ત્રણ મુગો સુધી કુરચારકૂડમા કપાતા અગવાળો રહે છે અને પછી તરત જ સાત જન્મો સુધી પૃથ્વી પર ભટકતો, અગ્નિ જેવા મુખવાળો અને અપવિત્ર આહાર કરતો ગ્રેત થાય છે પછી સાત જન્મો સુધી હોલો, સાત જન્મો સુધી મોટા શૂળનો સોગી અને સાત જન્મો સુધી ઝરતા કોદવાળો થઈ

* આ અધ્યાયમા સારીએકાણુ મલેકોથી બાકી રહેલ કૃતિમા અધિકારીઓનું વિસ્તારથી વર્ણન કસયે.

શુદ્ધ થાય છે જે મનુષ્ય પારકા કાનમા મોઢું લગાડી પારકી નિંદા કરે છે, પારકા દોષ ખુલ્લા કરી પોતાના ઘણા વખાણ કરે છે અને દેવો તથા બ્રાહ્મણોને નિંદે છે, તે પણ સૂચીમુખકુડમા ત્રણ યુગો સુધી સોયોથી વીંધાતો રહે છે તે પછી સાત જન્મો સુધી વીંછી, સાત જન્મો સુધી સર્પ, સાત જન્મો સુધી વજ્રકીટ નામનો કીડો અને સાત જન્મો સુધી ભરમકીટ નામનો કીડો થાય છે તે પછી મહારોગી મનુષ્ય શુદ્ધ થાય છે જે મનુષ્ય લોહોના ઘર ફાડી વસ્તુઓ ચોરે છે અને ગાયો, બકરા, કે ઘેટાં લઈ જાય છે, તે ગોકામુખકુડમા ત્રણ યુગો સુધી યમદૂત વડે મરાતો રહે છે તે પછી સાત જન્મો સુધી રોગી બળદ, ત્રણ જન્મો સુધી બકરો, ત્રણ જન્મો સુધી ઘેટો અને છેવટે કાયમી રોગી, દરિદ્ર, સ્ત્રી વિનાનો, બધું વિનાનો તથા દુષ્ટ મનુષ્ય થઈ પવિત્ર થાય છે જે મનુષ્ય સાર્વજનિક દ્રવ્ય ચોરે છે, તે નકમુખકુડમા જાય છે અને ત્યાં ત્રણ વર્ષ સુધી યમદૂતો વડે મરાતો રહે છે તે પછી સાત જન્મો સુધી રોગી બળદ અને તે પછી મહારોગી મનુષ્ય થઈ શુદ્ધ થાય છે જે મહાપાપી મનુષ્ય ગાયો, બળદો, હાથીઓ, ઘોડા કે વૃક્ષોનો નાશ કરે છે, તે ત્રણ યુગો સુધી ગજ દતકુડમા જાય છે ત્યાં યમના દૂતો હાથીના દાંત વડે કાયમ તેને મારે છે તે પછી ત્રણ જન્મો સુધી હાથી, ત્રણ જન્મો સુધી ઘોડો, ત્રણ જન્મો સુધી બળદ અને છેવટે મ્લેચ્છ જાતિ થઈને શુદ્ધ થાય છે જે મનુષ્ય પાણી પીતી તરસી ગયાને રોકે છે, તે કીડાઓ તથા ગરમ પાણીવાળા ગોમુખાકાર નરકમા મત્વતર કાળ સુધી ખૂબ તપતો રહે છે તે પછી સાત જન્મો સુધી ગાય વિનાનો, મહારોગી અને દરિદ્ર અત્યજ જાતિનો મનુષ્ય થઈ શુદ્ધ થાય છે જે મનુષ્ય ભરતખંડમા આતિદેશિકી ગોહન્યા અને આતિદેશિકી બ્રહ્મહત્યા કરે છે, અગમ્ય

સ્ત્રી સાથે વ્યભિચાર કરે છે, તે ચૌદ ઇંદ્રો થાય ત્યાં સુધી ફુલીપાક કુડમા વસે છે ત્યાં યમદૂતો વડે કાયમ મરાતો તે ચૂર્ણરૂપ થઈ ફાણ વાર અગ્નિમા, ફાણ વાર કટામા, ફાણ વાર તપેલા તેલમા, ફાણવાર તપેલા લોઢા પર અને ફાણ વાર તપેલા તાંબા પર પડે છે પછી (ત્યાંથી નીકળી) એક હજાર જન્મો સુધી ગીધ, સો જન્મો સુધી ભૂડ, સાત જન્મો સુધી કગડો, સાત જન્મો સુધી સર્પ અને આઠ હજાર વર્ષો સુધી વિષામા કીડો થાય છે તે પછી અનેક જન્મો સુધી બળદ થઈ કોઢિયો તથા દરિદ્ર થાય છે

સાવિત્રીએ પૂછ્યું કેવા પ્રકારની બ્રહ્મહત્યા તથા ગોહન્યા આતિદેશિકી કહેવાય છે? કઈ સ્ત્રી પુરુષો માટે અગમ્ય ગણાય? સંધ્યાચરિત કોણ ગણાય? કયો પુરુષ અદીક્ષિત ગણાય? તીર્થમા પ્રતિગ્રહ લેનાર કયો કહેવાય? કયો બ્રાહ્મણ ગ્રામયાજ ગણાય? કયો દેવલ કહેવાય? શૂદ્રોની રસોઈ કરનારો કોણ? પ્રમત કોણ અને વૃષલીપતિ કોણ? હે વેદ-વેત્તાઓમા શ્રેષ્ઠ! તેઓનું સર્વ લક્ષણ તમે કહો

યમરાજે કહ્યું હે સતિ! શ્રીકૃષ્ણમા તથા તેમની પ્રતિમામા, બીજા દેવોમા તથા તેમની પ્રતિમાઓમા, શિવમા તથા શિવલિંગમા, સૂર્યમા તથા સૂર્યકાંતમણિમા, ગણેશમા તથા ગણેશની પ્રતિમામા, દુર્ગામા તથા તેમની પ્રતિમામા ચોમ બધે જે ભેદ-બુદ્ધિ રાખે તે બ્રહ્મહત્યાને પામે છે (આનું નામ આતિદેશિકી બ્રહ્મહત્યા છે) જે મનુષ્ય પોતાના ગુરુ પર, પોતાના ઇષ્ટદેવ ઉપર, પિતા પર અને માતા પર ભેદબુદ્ધિ કરે છે, તે બ્રહ્મહત્યાને પામે છે જે મનુષ્ય વેપણીવાર પર, ભકતો પર, બ્રાહ્મણો પર તથા બીજાઓ પર ભેદબુદ્ધિ કરે છે, તે બ્રહ્મહત્યા પામે છે જે મનુષ્ય બ્રાહ્મણના પગ ધોયાના પાણીમા તથા શાવગ્રામના જળમા ભેદબુદ્ધિ કરે છે, તે બ્રહ્મહત્યા પામે છે જે મનુષ્ય શિવના નેવેઘમા તથા વિષ્ણુના નેવેઘમા ભેદબુદ્ધિ કરે છે, તે બ્રહ્મહત્યા પામે છે જે મનુષ્ય સર્વના ઈશ્વર, સર્વ કારણોનું કારણ, સર્વના આઘ, સર્વ દેવોને સેવવાયોગ્ય, સર્વના અતરંગમા, માયાથી આનેક રૂપોવાળા, એક જ તથા નિર્ગુણ શ્રીકૃષ્ણમા તથા મહાદેવમા ભેદબુદ્ધિ કરે છે,

x જેની હત્યા કરવાથી અવશ્ય ગોહન્યા જેનું જ પાપ વાગે તે વેદાકાર લખે છે કે, યાસ્યવન્યકાન હત્યા જાતિ દેશિકી છે એ તનપી વિષે ખુબતો જાણ જતાં સાવિત્રી પોને જ નરક માં મોકલે પૂછે છે, તેને ઉત્તર યમરાજે રજા આપે છે, તે જુઓ.

તે બ્રહ્મહત્યા પામે છે જે મનુષ્ય શક્તિના ભક્ત ઉપર તથા શક્તિના શાસ્ત્ર ઉપર દ્રેષ કરે છે, તે બ્રહ્મહત્યા પામે છે જેઓ વેદેક્ષત પિતૃપૂજન તથા દેવપૂજન છોડે છે અને વેદે ચો નિષેધેણ (કર્મ) કરે છે, તે બ્રહ્મહત્યા પામે છે જે મનુષ્ય પવિત્રમા પવિત્ર, જ્ઞાનાનન્દસ્વરૂપ, સન્તાનન, દેવોને પણ સેવવા યોગ્ય અને ઈશ્વર શ્રીવિષ્ણુને તથા વૈષ્ણવોમા મુખ્ય તેમના મન્ત્રનું ઉપાસન કરનારાને પૂજતા નથી પણ, (બિલક) નિંદે છે, તેઓ બ્રહ્મહત્યા પામે છે જેઓ ક્ષરણબ્રહ્મરૂપ, સર્વશક્તિસ્વરૂપ, સર્વ દેવસ્વરૂપ, સર્વ ને સદા વદનીય, સર્વ કારણરૂપ અને સર્વની માતા મહાદેવી પ્રકૃતિને નિંદે છે, તેઓ બ્રહ્મહત્યા પામે છે જે મનુષ્યો કૃષ્ણજન્માષ્ટમી, રામનવમી, અતિ પુણ્યઘટી શિવરાત્રિ તથા રવિવારે આવતી ચોઢાદશી —આ પાંચ પવિત્ર પર્વોને (વ્રતરૂપે) કરતા નથી, તેઓ બ્રહ્મહત્યા પામે છે અને ચાડાલકરતા પણ અધિક પાપી છે જેઓ ભરતખડમા રજસ્વલા*પૃથ્વી પર ખોદકામ તથા જળ વડે શૌચાદિ ક્રિયા કરે છે, તેઓ બ્રહ્મહત્યા પામે છે જે મનુષ્ય ગુરુ, માતા, પિતા, પતિવ્રતા સ્ત્રી, પુત્ર તથા અનિદ્ય પુત્રીનું ખોપણ કરતા નથી, તે બ્રહ્મહત્યા પામે છે જે મનુષ્યનો વિવાહ ન થાય, પુત્રનું દર્શન ન પામે અને ભગવદ્ભક્તિથી જે રહિત હોય, તે બ્રહ્મહત્યા પામે છે વિષ્ણુનું તૈવેદ જે ન જમે, હમેશા વિષ્ણુને ન પૂજે અને પવિત્ર પાંચિંગ લિંગને પણ ન પૂજે તેને બ્રહ્મહત્યારો કહ્યો છે જે મનુષ્ય ગાયને મારતા માણસને જોઈ ન રોકે અને ગાય તથા બ્રાહ્મણની વચ્ચે ચાલ્યો જાય, તે ગોહત્યાને પામે છે જે મૂઢ મનુષ્ય ગાયોને મારે અને જ બ્રાહ્મણ છતાં યજ્ઞદાને હાકે, તે હમેશા ગોહત્યાને પામે છે, એમા સરાય નથી જે મનુષ્ય ગાયોને એકું ખવડાવે, બળદ હાકનારને જમાડે અને બળદ હાકનારનું અન્ન પોતે ખાય, તે અવશ્ય ગોહત્યા ને પામે છે જે મનુષ્ય શૂદ્ર જાતિની સ્ત્રીના પતિને યગ કરાવે અને તેનું અન્ન ખાય, તે સો ગોહત્યાને પામે છે, એમા સરાય નથી જે મનુષ્ય અગ્નિ ઉપર

+ આદ્રી નક્ષત્રના પહેલા ધાત્રી ત્રપ્ત દિવસ સુધી પૃથ્વી સ્તંભવા રહે છે, અમ ન્યેતિપચાસમાં પતિલ છે

પગ મૂકે, ગાયોને પગથી મારે અને સ્નાન કરી પગ ધોયા વિના દેવમંદિરમા પ્રવેશ કરે, તે ગોહત્યાને પામે છે જે મનુષ્ય ભીના પગે જમે, ભીના પગે સૂચે અને સૂર્યોદય વખતે જમે તે, અવશ્ય ગોહત્યા પામે છે જે બ્રાહ્મણ પતિપુત્ર વિનાની સ્ત્રીનું તથા કૂટણાનો ધધો કરનારનું અન્ન ખાય અને ત્રણે ક્ષણ સધ્યા ન કરે તે ગોહત્યાને પામે છે જે સ્ત્રી પોતાના પતિ ઉપર તથા દેવ ઉપર ભેદબુદ્ધિ કરે અને કડવા વચનથી પતિને તરછોડે તે અવશ્ય ગોહત્યા ને પામે છે જે મનુષ્ય ગાયોના માર્ગનો, તળાવનો તથા કિલ્લાનો નાશ કરી, તે સ્થળે (ખેતર કરી) ધાન્ય વાવે, તે અવશ્ય ગોહત્યાને પામે છે જે મનુષ્ય (પોતાના પુત્રે ગોહત્યા કરી હોય છતાં) પુત્ર ઉપરના પ્રેમથી અથવા અજ્ઞાનથી તેને લાગુ થયેલું પ્રાપચિક ન કરાવે, તે અવશ્ય ગોહત્યા પામે છે જે મૂઢ મનુષ્ય રાગ તરફના કે દેવ તરફના ઉપદ્રવ સમયે ગાયની રક્ષા ન કરે ને તેને દુષ્ટ દે, તે અવશ્ય ગોહત્યા પામે છે જે મનુષ્ય પ્રાણીઓને, દેવપ્રતિ માને, અગ્નિને, જળને, દેવનેવેદને, પુષ્પ કે અન્નને યોગ જે તે અવશ્ય ગોહત્યા પામે છે જે કાયમ (અતિથિને) 'નથી' એમ જ કહે, જાહે, બોલે, હરકોઈને કહે, દેવોનો તથા ગુરુનો દ્રેષ કરે, તે અવશ્ય ગોહત્યા પામે છે હે સતિ! દેવતાની પ્રતિ માને, ગુરુને કે બ્રાહ્મણને જોઈ ખૂબ આદરથી ન ન તમે, તે અવશ્ય ગોહત્યા પામે છે જે બ્રાહ્મણ પોતાને પ્રણામ કરનારને કોપથી આશિષ ન આપે અને વિદ્યાર્થીને વિદ્યા ન આપે, તે અવશ્ય ગોહત્યા પામે છે આ આતિદેશિકી બ્રહ્મહત્યા તથા ગોહત્યા કહી હવે પુરુષોએ સગ કરવા યોગ્ય સ્ત્રી હું તને કહું છું સાલજ સર્વ પુરુષોને પોતાની જ સ્ત્રી સગ કરવા યોગ્ય છે તે સિવાયની બીજી કોઈ પણ સ્ત્રી સગ કરવા યોગ્ય હોતી નથી, એવી વેદની આજ્ઞા છે અને વેદ જાણનારાઓ પણ એમ જ કહે છે હે સુદર્શિ! આ સામાન્ય વાત કહી હવે તે સમઘી વધુ વિશેષ તુ સાલજ જે સ્ત્રીઓ સગ કરવા માટે ખાસ યોગ્ય છે, તેઓને કહું છું હે પતિ વ્રતા! શૂદ્રોને બ્રાહ્મણપત્ની અને બ્રાહ્મણોને શૂદ્ર

પત્ની લગારે સગ કરવા યોગ્ય નથી કેમ કે લોકમા તથા વેદમા તે નિંદ્ય ગણાય છે શૂદ્ર બ્રાહ્મણીનો સગ કરી સો બ્રાહ્મણ પામે છે અને તે જ પ્રમાણે બ્રાહ્મણી પણ સો બ્રાહ્મણ પામે છે ને અવશ્ય તે કુભીપાક નરકમા પણ જાય છે. શૂદ્રોને જેમ બ્રાહ્મણપત્ની અગમ્ય છે, તે જ પ્રમાણે બ્રાહ્મણોને શૂદ્ર સ્ત્રી અગમ્ય છે. જો બ્રાહ્મણ શૂદ્ર સ્ત્રી સાથે સગ કરે અથવા શૂદ્ર સ્ત્રીનો પતિ થાય તો બ્રાહ્મણનુતિથી ભ્રષ્ટ થઈ તે આઠાવથી પણ નીચ ગણાય, તેણે આપેલો પિતૃપિઠ વિશ્વ સમાન છે અને તેણે કરેલું પિતૃતર્પણ મૂલ્ય જેવું છે. તેણે આપેલું કંઈ પણ પિતૃઓને કે દેવોને પહોંચતું નથી. તેની દેવપૂજા અથવા તપશ્ચર્યાથી કરોડો જન્મનું મુલ્ય એકકુ ધનુ હોય, તો તે પણ શૂદ્ર સ્ત્રીનો સગ કરવાથી અવશ્ય નાશ પામે છે, એમા સંસાર નથી. જે દિગ્ દારૂ પીએ, હુદ લોકોનું અન્ન ખાય, શૂદ્ર સ્ત્રીનો પતિ થાય, તપાવેલી વેણુવ મુદ્રા ધરી શરીર પર ચિહ્ન કરે અને એકાદશીના દિવસે અન્ન ખાય, તે કુભીપાક નરકમા જાય છે. ગુરુપત્ની, રાજપત્ની, સાવત્રી માતા, પુત્રી, પુત્રવધૂ, સાસુ, સગર્ભા, બહેન, સગા ભાઈની સ્ત્રી, મામી, પિતાની માતા, માતાની માતા, પિતાની બહેન, માતાની બહેન, બહેનની પુત્રી, ભાઈની પુત્રી, શિષ્યરૂપ સ્ત્રી, શિષ્યની પત્ની, ભાણેજની સ્ત્રી અને ભાઈના પુત્રની સ્ત્રી—આદિ સ્ત્રીઓને બ્રાહ્મણો અગમ્ય કહી છે જે નીચ પુરુષ આ સ્ત્રીઓ સાથે વ્યભિચાર કરે, તેને માતા સાથે વ્યભિચાર કરનારો વેદમા કહ્યો છે અને તે સો બ્રાહ્મણ પામે છે. તે મહાપાપી પુરુષ કોઈ પણ કર્મ માટે કે સ્પર્શ કરવાને પણ લાયક નથી; લોકમા તથા વેદમા તે નિંદ્ય છે અને અતિ દુષ્કર કુભીપાક નરકમા તે જાય છે જે દિગ્ અશુદ્ધ સંધ્યા કરે અથવા સંધ્યા ન જ કરે અને ત્રણે સંધ્યા છોડી દે, તે સંધ્યાચરિત ગણાય છે જે મનુષ્ય વિષ્ણુના, શિવના, શકિતના, સૂર્યના કે ગણપતિના મંત્રને અદ્યારથી સ્વીકારતો નથી, તે અદીક્ષિત કહેવાય છે. નગના પ્રવાહથી માંડી ચાર લાખનું ક્ષેત્ર નારાયણક્ષેત્ર કહેવાય છે; કેમ કે પ્રભુ નારાયણ

તે ગંગા પ્રદેશમા રહે છે તે પ્રદેશ પર મરેલો મનુષ્ય વિષ્ણુના પદને પામે છે, એ નારાયણક્ષેત્રમા, કાશીમા, બદરિનાથમા, ગંગાસાગરના સગમસ્થળે, પુષ્કર ક્ષેત્રમા, ગાંધકક્ષેત્રમા, પ્રભાસમા, કામરૂપ દેશમાં, હસ્તિનારમા, કેદારમા, માતૃપુર—શ્રીરેણુકાસ્થાનમાં, સસ્વતી નદીના તીર પર, પવિત્ર વૃંદાવનમા, ગોદાવરી પર, કૌશિકી નદી પર, પ્રયાગમા અને હિમાલય—આ તીર્થોમા જે સ્વેચ્છાથી દાન લે, તે તીર્થપ્રતિગ્રાહી કહેવાય છે અને તે કુભીપાક નરકમા જાય છે શૂદ્રોની સેવા કરનાર અને શૂદ્રોને યજ્ઞ કરાવનાર બ્રાહ્મણ ગ્રામયાજી કહેવાય છે અને કોઈ પણ દેવના પૂજારી તરીકે આજીવિકા ચલાવનારો ‘દેવલ’ કહેવાય છે જે બ્રાહ્મણ શૂદ્રની સ્પર્શ કરી જીવતો હોય તે શૂદ્રોનો સ્પર્શથી કહેવાય છે અને સંધ્યાપૂજન વિનાનો રહી જે પતિત થયો હોય તે ‘પ્રમત્તા’ કહેવાય છે. હે કલ્યાણિ! શૂદ્ર સ્ત્રીના પતિ વગેરેના સર્વ લક્ષણ મેં તને કહ્યાં. આ મહાપાપીઓ કુભીપાક નરકમા જાય છે. હવે જેઓ બીજા કુંડોમા જાય છે, તેઓને હું કહું છું તે સાભળ, ૧-૯૧

उक्तं सर्वं मया मद्रं लक्षणं वृषलीपतेः ।

एते महापातकीनाः कुम्भीपाकं प्रयाप्ति ते ।

कुण्डमन्यानि ये यान्ति निबोध कथयामि ते ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુષ્પણમાં નવમ સ્કપ વિષે અધ્યાય ૩૬ માં સમાપ્ત

અધ્યાય ૩૫ મો*

બીજા નરકકુંડોના અધિકારીઓ

ધર્મગત ઉવાચ

देवसेवा विना साधिनं भवेत् कर्मकृन्तनम् ।

शुद्धकर्मं शुद्धचीर्जनं नरकाच्च कुर्महेमा ॥ ૧ ॥

યમરાજ બોલ્યા : હે પતિવ્રતા ! દેવોની સેવા

કર્મો વિના કર્મોનો નાશ થતો નથી. ઉરામ પુણ્યકર્મ શુદ્ધ કર્મોનું બીજ છે, (પણ કર્મોનો નાશ કરી શકતું નથી) અને દુર્કર્મથી નરક મળે છે હે પતિવ્રતા—જે દિગ્વર્ણ વ્યભિચારિણી સ્ત્રીનું અન્ન ખાય અને

* આ અધ્યાયમાં સ્ત્રીઓનમનનાક મોક્ષેત્રો બાંધીને કુંડોના અધિકારીઓને વિસ્તારથી વર્ણવે છે

તેની સાથે સમાગમ કરે, તે મર્થી પછી અતિદુઃસહ કાલસૂત્ર નરકમા જાય છે, ત્યાં સો વર્ષ સુધી અવશ્ય તે રહે છે પછી એક જન્મમા રોગી થઈ શુદ્ધ થાય છે જે કેવળ પતિની જ સાથે સગ કરે તે પતિવ્રતા, જે બે પુરુષ સાથે સગ કરે તે કુલટા, જે ત્રણ પુરુષ સાથે સગ કરે તે ધર્મિણી, જે ચાર પુરુષ સાથે સગ કરે તે પુથ્વલી, જે પાંચ કે છ પુરુષ સાથે સગ કરે તે વેશ્યા, જે સાત કે આઠ પુરુષ સાથે સગ કરે તે પુગ્ગી અને તે ઉપચિત્તા પુરુષો સાથે જે સમાગમ કરે તે મહા વેશ્યા કહેવાય છે આ મહાવેશ્યા સૌ જાતિઓમા અસ્પૃશ્ય ગણાય છે જે દિગ્વર્ણનો પુરુષ કુલટા, ધર્મિણી, પુથ્વલી, પુગ્ગી, વેશ્યા કે મહાવેશ્યા સાથે અભિચાર કરે, તે અવશ્ય મત્સ્યોદકુડમા જાય છે કુલગ સાથે મગ કરનારો સો વર્ષ સુધી, ધર્મિણી સાથે સગ કરનારો ચારસો વર્ષ સુધી, પુથ્વલી સાથે સગ કરનારો છસો વર્ષ સુધી, વેશ્યા સાથે સગ કરનારો આઠસો વર્ષ સુધી, પુગ્ગી સાથે સગ કરનારો એક હજાર વર્ષ સુધી અને મહાવેશ્યા સાથે સગ કરનારો દસ હજાર વર્ષ સુધી તે (મત્સ્યોદ) કુડમા રહે છે ત્યાં યમદૂતોથી મચતો તે પુરુષ વેદના ભોગને છે તે પછી કુલટા સાથે જનારો સાત જન્મો સુધી ભરતખડમા તેતર થાય, ધર્મિણી સાથે જનારો સાત જન્મો સુધી કાગડો થાય, પુથ્વલી સાથે જનારો સાત જન્મો સુધી કોયલ થાય, વેશ્યા સાથે જનારો સાત જન્મો સુધી વરુ થાય, પુગ્ગી સાથે જનારો સાત જન્મો સુધી ભૂક થાય અને મહાવેશ્યા સાથે જનારો સાત જન્મો સુધી શીમળાનુ ઝાડ થાય છે જે આગ્ની મનુષ્ય ચત્ર કે સૂર્યના ત્રદણ સમયે ખાય છે, તે (ખાધેના) ને અન્નના જેટલા રજકણો રોય, તેટલા વર્ષો સુધી 'અરુતુદ' નામના કીડા ચોના કુડમા જાય છે તે પછી પેટનો રોગી, ગોનાનો રોગી, કાણો તથા દાંત વગરનો મનુષ્ય શુદ્ધ થાય છે જે મનુષ્ય વચનથી પ્રથમ કોઈની આપોની પોતાની કન્યા ખીંચને આપી દે, તે ધૂનતા દુડમા સો વર્ષ સુધી ધૂન ખાતો ને છે તે પતિવ્રતા! જે મનુષ્ય કન્યાને વેચી ધન લે છે,

તે સો વર્ષ સુધી પાશુવદકુડમા બાણુરથ્યા પર યમદૂતનો માર ખાતો રહે છે જે બ્રાહ્મણ ભક્તિથી પાર્થિવ શિર્વાલિગની પૂજા કરતો નથી, તે શકરના કોપથી અતિ ભયકર શૂલપ્રોત નરકમા જાય છે. ત્યાં સો વર્ષ સુધી રહી સાત જન્મો સુધી કૂતર જેવા પગવાળુ શિકારી પશુ થાય છે તે પછી સાત જન્મો સુધી દેવના પૂજારીનો ઘણો કરનાર થઈ પવિત્ર થાય છે જે મનુષ્ય બ્રાહ્મણને મારે અને જેના ભયથી બ્રાહ્મણ કપે તે બ્રાહ્મણના રુવાટા જેટલા વર્ષો સુધી પ્રકપત કુડમા રહે છે જે સ્ત્રી અત્યંત ક્રોધી મુખવાળી હોઈ પોતાના સ્વામી સામે કોપથી જુઓ અને તેને કડવા વચન કહે, તે ઊંખાડિયાના કુડમા જાય છે, ત્યાં યમના દૂતો તેના મોઢામા કાયમ ઊંખાડિયા નાખે છે અને તેના પતિના રુવાટા જેટલા વર્ષો સુધી તેને લાડકીઓના માર મારે છે પછી સાત જન્મો સુધી મનુષ્ય જાતિમા તે વિવધા સ્ત્રી થાય છે અને રોગી થઈ વિવધાપણુ ભોગવીને શુદ્ધ થાય છે જે બ્રાહ્મણની સ્ત્રી શૂદ્રથી ભોગવાયેલી હોય, તે તપેલા દુર્ગંધી જળવાળા અધારિયા અધકૂપકુડમા જાય છે ને ત્યાં ચૌદ મનુષ્યો થાય ત્યાં સુધી તેનો આહાર કરતી, દિવસ-રાત અત્યંત ખળતી, યમદૂતોએ મારેલી અને દુર્ગંધી જળમા દુબેલી રહે છે તે પછી હજારે જન્મો સુધી કાગડી, સો જન્મો સુધી ભૂકણ, સો જન્મો સુધી શિયાળવી, સો જન્મો સુધી કૂકડી, સાત જન્મો સુધી પારવી ને સાત જન્મો સુધી વાદરી થાય છે તે પછી એ સ્ત્રી ભરતખડમા સર્વને ભોગ વવા યોગ્ય આડાલ જાતિમા સ્ત્રી થાય છે તે પછી ક્ષયરોગથી લેરાયલી પુથ્વલી ધોયણુ થાય છે અને તે પછી કોદિયણુ ધાયણુ થઈ શુદ્ધ થાય છે તે સતિ! વેશ્યા સ્ત્રી વેધનકુડમા, પુગ્ગી દડતાડનકુડમા, પુથ્વલી જલરપ્રકુડમા, કુલટા દેદગુણકુડમા, મહાવેશ્યા દલનકુડમા અને ધર્મિણી ગોપણકુડમા વેદના ભોગ વતી, કાયમ યમદૂતાના માર ખાતી અને વિદ્યા તથા મૂનનો આહાર કરતી એક મત્વર સુધી રહે છે પછી એક લાખ વર્ષ સુધી વિદાનો કીડો થઈ તે શુદ્ધ થાય છે જે બ્રાહ્મણ પરરી બ્રાહ્મણી

સાથે, ક્ષત્રિય પરસ્ત્રી ક્ષત્રિયાણી સાથે, વૈશ્ય પરસ્ત્રી વાણિયણ સાથે અને શૂદ્ર પરસ્ત્રી શૂદ્ર સાથે વ્યભિચાર કરે છે, તે એ સર્વણ પરસ્ત્રીના સમાગમને લીધે કપાયકુંડામાં જાય છે. ત્યાં ઉકાળાનું લિકનું પાણી પીને સો વર્ષ સુધી તેઓ રહે છે. પછી એ બ્રાહ્મણ તથા ક્ષત્રિય વગેરે શુદ્ધ થાય છે એ જ પ્રમાણે સ્ત્રીઓ પણ (એ પ્રાયશ્ચિત્ત ભોગવી) શુદ્ધ થાય છે, એમ બ્રાહ્મણે કહ્યું છે. હે પતિવ્રતા! જે ક્ષત્રિય અથવા વૈશ્ય બ્રાહ્મણ સ્ત્રી મારે વ્યભિચાર કરે તે માતા સાથે વ્યભિચાર કરનારો ગણાય છે અને સૂર્યકુંડામાં રહે છે. ત્યાં સૂપડા જેવા આકારના ક્રીડા પેલી બ્રાહ્મણી સાથે તેને ખાયા કરે છે, તપેલા મૂત્રનો તે આહાર કરે છે, યમદૂતો તેને માર મારે છે અને ચૌદ ઇંદ્રો થાય ત્યાં સુધી જ તે સ્થળે એમ વેદના ભોગવે છે. તે પછી સાત જન્મો સુધી ભૂડ તથા સાત જન્મો સુધી ખડકે થઈ તે શુદ્ધ થાય છે. જે મનુષ્ય હાથમાં તુલસી લઈ (કરેલી) પ્રતિજ્ઞાને પાળતો નથી અને લીધેલા સોગંદ ખોટા કરે છે, તે ન્વાલામુખકુંડામાં જાય છે જે મનુષ્ય હાથમાં ગંગાજળ લઈ (કરેલી) પ્રતિજ્ઞા પાળતો નથી અથવા હાથમાં શાલગ્રામને કે દેવની પ્રતિમાને લઈ (લીધેલી) પ્રતિજ્ઞા પાળતો નથી, તે ન્વાલામુખકુંડામાં જાય છે જે મનુષ્ય મામા માણસના હાથ ઉપર પોતાનો જમણો હાથ મૂકી કરેલી પ્રતિજ્ઞાને અથવા દેવમંદિરમાં કરેલી પ્રતિજ્ઞાને પાળતો નથી, તે પણ ન્વાલામુખકુંડામાં જાય છે જે દિગ્ બ્રાહ્મણનો કે ગાયનો સ્પર્શ કરી કરેલી પ્રતિજ્ઞા પાળતો નથી તે પણ ન્વાલામુખકુંડામાં જાય છે, મિત્રનો દ્રોહ કરનાર, વિશ્વાસઘાતી અને ખોટી સાક્ષી આપનારો પણ ન્વાલામુખકુંડામાં જાય છે. આ પાપીઓ ચૌદ ઇંદ્રો થાય ત્યાં સુધી એ કુંડામાં જ અગાસઓથી યજ્ઞતા ને યમદૂતોનો માર ખાતા રહે છે. તે પછી ત્યાંથી નીકળી જેણે તુલસી લઈ પ્રતિજ્ઞા કરી હોય, તે સાત જન્મો સુધી ચાકાગ થઈ શુદ્ધ થાય છે જેણે ગંગાજળ લઈ પ્રતિજ્ઞા લીધી હોય, તે પાંચ જન્મો સુધી ચ્વેચ્છ થઈ શુદ્ધ થાય છે હે સુદર્શિ! જેણે શાલગ્રામ લઈ

પ્રતિજ્ઞા કરી હોય, તે સાત જન્મો સુધી વિશાનો ક્રીડા થઈ શુદ્ધ થાય છે જેણે દેવપ્રતિમા લઈને પ્રતિજ્ઞા લીધી હોય, તે બ્રાહ્મણના ઘરમાં સાત જન્મો સુધી ક્રીડા થઈ શુદ્ધ થાય છે. જેણે જમણા હાથનો કોલ આપી પ્રતિજ્ઞા લીધી હોય, તે સાત જન્મો સુધી સર્પ થઈ તે પછી વેદરહિત મનુષ્ય થઈ શુદ્ધ થાય છે જેણે દેવમંદિરમાં રહી લીધેલી પ્રતિજ્ઞા ખોટી કરી હોય, તે સાત જન્મો સુધી દેવના પૂજારીનો ધધો કરનાર થાય છે બ્રાહ્મણ વગેરેનો સ્પર્શ કરી જેણે પ્રતિજ્ઞા લીધી હોય, તે અવશ્ય સાત જન્મો સુધી વાઘ તરીકે જન્મે છે અને તે પછી ત્રણ જન્મો સુધી મૂંઝો, ત્રણ જન્મો સુધી ખંડેરો અને ત્રણ જન્મો સુધી સ્ત્રી વિનાનો, બધું વિનાનો તથા વશ વિનાનો થઈ શુદ્ધ થાય છે મિત્રનો દ્રોહ કરનારો સાત જન્મો સુધી ભરતખંડમાં નોળિયો થાય છે. કૃતધની સાત જન્મો સુધી ભરતખંડમાં ગેડો થાય છે વિશ્વાસઘાતી સાત જન્મો સુધી ભરતખંડમાં વાઘ થાય છે અને ખોટી સાક્ષી આપનારો સાત જન્મો સુધી દેડકો થાય છે આ સર્વ પાપીઓ પોતાની પૂર્વના સાત વશજ્ઞેનો તથા પોતાની પાછળના સાત વશજ્ઞેને પણ નરકમાં પાડે છે જે દિગ્વર્ણ છત્રવતો હોય છતાં પોતાના નિત્યકર્મથી રહિત રહે છે, વેદવાક્ય ઉપર શંકા વિનાનો હોય છે, જે હમેશા (કપટથી) મદ મદ હસે છે, વ્રત તથા ઉપવાસથી રહિત રહે છે અને સાત વાક્યોથી પારકી નિંદા કરે છે, તે ધૂમ્રાધ નામના કુંડામાં સો વર્ષ સુધી ધુમાડો ખાતો રહે છે પછી અનુક્રમે સો જન્મો સુધી તે જળજનુ થાય છે અને પછી અનેક જાતના માછલાની જાતિવાળો થઈ શુદ્ધ થાય છે જે મનુષ્ય દેવ તથા બ્રાહ્મણના હરકોઈ પદાર્થની હાસી કરે છે, તે પોતાના દમ પૂર્વના વશજ્ઞે અને દસ પાછળના વશજ્ઞેનો નરકમાં પાડી પોતે ધુમાડો તથા અધકાગથી વ્યામ ધૂમ્રાધકુંડામાં ચારસો વર્ષો સુધી ધુમાડાથી દુખી થઈ ધુમાડો જ ખાતો રહે છે તે પછી સાત જન્મો સુધી ભરતખંડમાં ઊંદરનો જન્મ પામી અનેક પ્રકારના પક્ષીના જન્મો, ક્રીડાઓના જન્મો, જાતજાતના વૃક્ષોના જન્મો તથા

પણજન્મો પામી છેવટે મનુષ્ય થાય છે જે બ્રાહ્મણ થઈ જોવીનો ધધો કરે, વૈદુ કરે, વૈદ થાય, લાખ તથા લોહા વગેરેનો વેપાર કરે અથવા ગોસ્ત વગેરે વેવે, તે નાગોથી વીટાયેલા નાગવેદનકુડમા પોતાના રૂવાડા જેટલા વર્ષો સુધી નાગોથી બધાયેલો રહે છે તે પછી અનેક પ્રકારની પક્ષીની ભતિઓમા જન્મ પામી સાત જન્મો સુધી જોવી, સાત જન્મો સુધી વૈદ, સાત જન્મો સુધી ગોવાળ, સાત જન્મો સુધી કોઈનું કામ કરનાર ચાકર અને સાત જન્મો સુધી રગરેજ થઈ શુદ્ધ થાય છે હે પતિવ્રતા ! આ પ્રસિદ્ધ કુડો મે કહ્યા આ સિવાય બીજા પણ અપ્રસિદ્ધ નાના નાના કુડો છે તેઓમા પણ પોતાના કર્મફળને ભોગવતા પાપીઓ પડે છે ને પછી અનેક પ્રકારની થોતિઓમા ભડે છે હે સતિ ! હવે બીજી વધારે શુ સાંભળવા તમે ઇચ્છો છો ?

अन्यानि चाप्रसिद्धानि क्षुद्राणि सन्ति तत्र वै ।
 छति पाठकिन्स्तेषु स्वकर्मफलभोगिनः ॥ ૫૧ ॥
 भ्रमन्ति नानायोगि च किं भूयઃ ધ્રોણમિच्छસિ ।
 ઇતિ શ્રીદેવીમા વ્રતમપ્તપુણ્યમા નવમ સ્કંધ વિષે
 અધ્યાય ૩૫ મે લખામ

અધ્યાય ૩૬ મો*

દેવની ભક્તિથી યમપુરીના ભય નથી

શાવિનુવાચ

धर्मराज महामाण वेदवेदाङ्गपारग ।

नानादुराणोतिहासे त्वं हार तत् प्रदर्शय ॥ ૧ ॥

સાવિત્રીએ પૂછું હે ધર્મરાજ ! હે મહાભાગ્ય શાળી ! વેદ તથા વેદાંગના પારગામી ! ભતજનતા પુરાણો તથા ઇતિહાસોમા જે સાર હોય તે હવે મને દર્શાવે સર્ગમા જે સારરૂપ હોય, તે સર્વને પ્રિય, સર્વને માન્ય, કર્મોનો નાશ કરવામા બીજરૂપ, ઉત્તમ, મનુષ્યોને સુખદાથી, સર્વને ધનવસ્તુ આપનાર તથા સર્વ મગ્ધોનું જે કારણ હોય, તે કહે, જેને લીધે સર્વ મનુષ્યો ભય કે દુઃખ જોતા નથી, તે કુડોમા

+ આ અધ્યાયમા સારીદેવીના ક્રોધને લેવો ભક્તિ વે યમપુરીના ભય નાશ પામે છે, જે વ્રત વિસ્તારથી વધુ પડે

પડતા નથી અને જેથી જન્મ વગેરે થતા નથી, તે કર્મ હવે તમે કહે એ કુડો કેવા આકારના બતાવાયા છે, કયા પાપીઓ કેવા રૂપે ત્યા રહે છે ? પોતાનો દેહ ભસ્મ થઈ જાય, ત્યારે જીવ કયા દેહથી બીજા લોકમા જાય છે અને કયા દેહથી શુભ-અશુભ કર્મભોગ ભોગવે છે ? હે યમરાજ ! ઘણા લાખા કાળ સુધી કલેશ ભોગવ્યા છતાં એ (નાસ્ત્રી) દેહ કેમ નાશ પામતો નથી ? એ દેહ કેવા પ્રકારનો હોય છે, તે તમે મને કહેવા ચોચા છો.

શ્રીનારાયણ બોલ્યા શ્રીહરિનું સ્મરણ કરતા યમરાજ સાવિત્રીનું વચન સાંભળી કર્મરૂપ બંધનનો નાશ કરનારી કયા કહેવા લાગ્યા

યમરાજે કહ્યું હે ઉત્તમ વ્રતવાળી પુત્રિ ! નારે વેદોમા, ધર્મોમા, સંહિતારૂપ ગ્રંથોમા, પુરાણોમા, ઇતિહાસોમા, પચસાન આદિ શાસ્ત્રોમા, બીજા ધર્મ શાસ્ત્રોમા અને વેદના અંગોમા ('શિવ, શક્તિ, વિષ્ણુ, ગણેશ તથા સૂર્ય એ) પાંચ દેવોનું સેવન જ સર્વને પ્રિય હોઈ સારભૂત કહ્યું છે તે જન્મ, મૃત્યુ, ઘડપણ, રોગ, શોક તથા સતાપનો નાશ કરનાર, સર્વ મગ્ધરૂપ, પરમાનંદનું કારણ, સર્વ સિદ્ધિઓનું કારણ, નરકરૂપ સમુદ્રથી તારનાર, ભક્તિરૂપ વૃક્ષનો અકુર ઉગાડનાર, કર્મરૂપ વૃક્ષને કાપનાર, મોક્ષના પગથિયારૂપ, અવિનાશી પદરૂપ અને સાલો કય, સાર્થિ, સારૂપ તથા સામીપ્ય આદિ મુક્તિઓને આપનાર હોઈ શુભ કહેનાય છે હે કલ્યાણિ ! પાન દેવોનું પૂજન કરતા મનુષ્યો યમદૂતોથી રક્ષાતા એ કુડોને સ્વપ્નમા પાપુ જોતા નથી જેઓ દેવીની ભક્તિથી રીંહત હોય, તેઓ મારું સ્થાન જુઓ છે, પણ જેઓ વિષ્ણુપતીર્થમા જાય, એકાદશીનું વ્રત કરે, વિષ્ણુને પ્રણામ કરે અને હમેશા વિષ્ણુની પૂજા કરે, તેઓ મારી ભયકર સચમિત્રી નગરીમા જતા નથી તણ સધ્યાઓથી પવિત્ર થયેલા અને શુદ્ધ આચારવાળા બ્રાહ્મણા પણ દેવીની સેવા વિના મોક્ષ પામતા નથી જેઓ સ્વધર્મપરાયણ રહી આના નિષ્ઠ તથા સ્વધર્મમા તત્પર હોય છે, તેઓ મૃત્યુનો ભય જતા મારા દૂતોને જોતા નથી જેમ ગરડથી સર્પો ભય પામે, તેમ શિવના ઉપાસકોથી યમનો

ભય પામે છે, હાથમા પાશધારી મારા દૂતોને હુ પણ (તેવે સ્થળે) જતો અટકાવુ છું, એટલે તેઓ ભગવાનના ભક્તના ઘર વિના બીજે સર્વ સ્થળે જાય છે જેમ ગરુડથી સર્પો ડરે છે, તેમ શ્રીકૃષ્ણના મંત્રની ઉપાસના કરનારાઓથી મારા દૂતો ડરે છે દેવીના મંત્રની ઉપાસના કરનારાઓના નામ (જે અભણતા લખાઈ ગયા હોય, તો તેને) ચિત્રગુપ્ત, જાણે ભય પામ્યો હોય તેમ નરેણીથી ખોતરી કાઢે છે હે સતિ! ચિત્રગુપ્ત તે દેવીભક્તોનું વારવાર મધુપર્ક વગેરેથી પૂજન કરે છે એ ભક્તો બ્રહ્મ લોકને ઓળખી (મણિદીપ નામના દેવીના) લોકમા જાય છે જેઓના કેવળ સ્પર્શથી પાપો નાશ પામે છે, તેવા દેવીભક્તો મોટા ભાગ્યશાળી હોઈ, પોતાના હજારો કુળોને પવિત્ર કરે છે જેમ યજ્ઞતા અગ્નિમા સૂકું ઘાસ બળી જાય, તેમ ભક્તના સ્પર્શથી પાપો બળી જાય છે મોહ પણ ભક્તોને જાળેને જાળે ભય પામ્યો હોય તેમ ગભરાઈ જાય છે હે સતિ! કામી પાસે કામ જાય છે, પણ ભક્ત પાસે જતો નથી અને લોભ, ક્રોધ, મૃત્યુ, રોગ, ધડપણ, શોક તથા ભય પણ તે ભક્તથી છુપાઈ જાય છે હે સતિ! કાળ, શુભ-અશુભ કર્મ, હર્ષ તથા ભોગ, ભક્તો પાસેથી નાસી જાય છે એમ જેઓ તે નરક-પીડાને પામતા નથી, તેઓને મે કહ્યા, હવે શાસ્ત્રા નુસાર દેહનું વિવરણ હું કહું છું પૃથ્વી, વાયુ, આકાશ, તેજ તથા જળ એ પ્રાણીઓના દેહનું સ્પષ્ટ બીજ છે અને વિદ્યાતાની સૃષ્ટિની સ્વતંત્રતા પણ તે જ મુખ્ય છે એ પૃથ્વી વગેરે પાંચ ભૂતો વડે જે દેહ રચાયો હોય, તે કૃત્રિમ હોઈ નાશવત છે, એટલે તે (સ્થૂળ) દેહ આહી ભસ્મ થઈ જાય છે, પણ અગ્નિ જેવડો જે લિંગદેહ રચાયો છે તેને પુરુષ-જીવાત્મા તે તે ક્રમેના ક્ષણભોગ માટે ધારણ કરે છે તે સૂક્ષ્મ દેહ મારા સ્થાનમા યજ્ઞયજ્ઞતા અગ્નિથી પણ ભસ્મ થતો નથી, જળથી નાશ પામતો નથી, ઘણા લાખા કાળ સુધી શસ્ત્રો વડે કે અસ્ત્રો વડે મરાયા છતાં મૃત્યુ પામતો નથી, અત્યંત તીક્ષ્ણ દ્રાવ્યોથી વીંધ્યા છતાં તપાવેલા રસમા, તપાવેલા લોહા પર, તપાવેલા પથ્થર પર કે અત્યંત તપાવેલી

પ્રતિમાને ભેટાવ્યા છતાં અથવા પ્રથમ કયાયથી પછાડ્યા છતાં તે દેહ વીંધાતો નથી, બળી જતો નથી કે ભાગી-તૂટી જતો નથી, પણ કેવળ દુષ્કર્મ ભોગવ્યા કરે છે એમ શાસ્ત્રાનુસાર દેહનું વૃત્તાત તથા કારણ કહ્યું હવે કુંડોના સર્વ લક્ષણ તને જાણવા માટે કહું છું ૧-૩૩

કથિતો વૈદઘ્નજાત. કારણં ચ યથાગમમ્ ।

કુણ્ડાન્ન લક્ષણં સર્વં વોધાય કથયમિ તે ॥૩૩॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમ્ભાગ્યુરણમ્ નવમ સ્કંધ વિશે
અધ્યાય ૩૬ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૩૭ મો*

નરકકુંડોનાં લક્ષણો વગેરે

ધર્મરાજ ડવાજ

પૂર્ણેન્દ્રમુણ્ડાકાર સર્વં કુણ્ડં ચ વર્તુલમ્ ।

નિન્ન પાવાણમેરૈશ્વ પાચિત ઘટુમિ. સતિ ॥ ૧ ॥

યમરાજે કહ્યું હે સતિ! સર્વ કુંડો પૂતમના ચત્રમંડળ જેવા આકારના ગોળ, ઊંડા અને જાત-જાતના વિલસણ પદ્મરોડી પુષ્કળ અગારા વડે પ્રજ્વલિત હોય છે તેઓ ઈશ્વરની ઈચ્છાથી રચાયા હોઈ પ્રલયકાળ સુધી નાશ પામતા નથી, પાપી ઓને દુષ્ટાથી છે અને અનેક પ્રકારના દેખાવના છે તેમા ‘અગ્નિકુંડ’ યજ્ઞતા અગારારૂપ હોઈ સો હાથની શિખાઓવાળો, ચારે બાજુ એક કોશના પ્રમાણવાળો, મોટો શબ્દ કરતા અને કામ્ય માર મરાતા પાપીઓથી ભરપૂર છે અને મારા દૂતોથી રક્ષાયેલો છે (બીજા) ખૂબ તપેલા પાણીથી ભરેલો ‘તમકુંડ’ હિંસક જનુઓવાળો, મહાધોર, ખૂબ મારને લીધે (પાપીઓના) ‘કા-કું’ એવા અવાજવાળો, અર્ધ કોશના વિસ્તારવાળો અને (પાપી-ઓને) માર મારતા મારા પાર્વદો તથા દૂતોથી રક્ષાયેલો છે (ત્રીજો) ‘તમક્ષારોદકકુંડ’ તપેલા ખારા પાણીથી ભરેલો અને કાગડાઓથી વ્યાપ્ત છે (ચોથો) ‘ભયાનકકુંડ’ એક કોશ માપવાળો અને ‘ત્રાહિ, ત્રાહિ,’ પોકારતા, મારા દૂતોએ માટેલા,

* આ અધ્યાયમા એકસો સાતઅઠાર શ્લોકોથી કુંડોનાં લક્ષણ બરાબર વિસ્તારી નરક રીતે વર્ણવાયે.

તરફતા, આહારરહિત, અને જેમના ગળા, હોઠ તથા તાળવા સુકાઈ ગયા હોય છે એવા પાપીઓથી ભરપૂર છે (પાચમે) વિદ્યથી જ કરેલો ને ભરેલો 'વિટકુડ' એક કોશ માપવાળો, અત્યંત દુર્ગંધી હોઈ અતિ કૂર મારા દૂતોએ માર મારેલા, વિદ્યાનો જ આહાર કરતા, 'બચાવો, બચાવો' એમ પોકારતા અને ત્યાના ક્રીડાઓથી ખવાતા પાપીઓ વડે વ્યાપ્ત છે (છઠ્ઠો) 'મૂનકુડ' તપેલા મૂનથા ભરેલો, મૂનના ક્રીડાઓથી વ્યાપ્ત, જે કોશ માપવાળો, અધ દારથી છવાયેલો અને ત્યાના ક્રીડાઓથી ખવાતા, કાયમ ચીમો પાડતા, મારા ઘોર દૂતોએ મારેલા અને જેઓના ગળા, હોઠ તથા તાળવા સુકાતા હોય છે, એવા મહાપાપીઓથી યુક્ત છે (સાતમે) 'સ્વેખ કુડ' બળખાઓથી ભરેલો, બળખાઓના ક્રીડાઓથી હમેશા ભરપૂર અને તે બળખાઓનો જ આહાર કરતા તથા બળખાઓથી વીંટાયેલા પાપીઓથી વ્યાપ્ત છે (આઠમે) 'ગરકુડ' અર્ધો કોશના માપવાળો, વજ જેવી દાંદવાળા સર્પીકાર ઝેરી ક્રીડાઓથી વ્યાપ્ત અને તે ક્રીડાઓથી કરડાતા, ઝેરનો આહાર કરતા, મારા દૂતોએ મારેલા, ચીસો પાડતા, ધૂજતા, અતિ દુષ્ટ અને સુકાતા ગળાવાળા પાપીઓથી યુક્ત છે (નવમે) 'દૂપિકાકુડ' આખના ચીપડાઓથી ભરપૂર, અર્ધો કોશના માપવાળો ક્રીડાઓથી વ્યાપ્ત અને તે ક્રીડાઓ વડે કરેલા તથા કાયમ તરફડતા પાપીઓથી પૂર્ણ છે (દસમે) 'વસાકુડ' ચરખીના રસથી ભરેલો, ચાર કોશ માપવાળો, અત્યંત દુ સહ અને તે ચરખીનો જ આહાર કરતા તથા મારા દૂતોએ મારેલા પાપીઓથી વ્યાપ્ત છે (અગિયારમે) 'શુક કુડ' એક કોશ માપવાળો, વીર્યતા ક્રીડાઓથી યુક્ત અને તે ક્રીડાઓથી ખવાતા તથા કાયમ તરફડતા પાપીઓની ભરપૂર છે (બારમે) 'સ્કતકુડ' (બોલીનો કુડ) દુર્ગંધી, લાલ રંગનો, વાવ જેટલા માપવાળો, ઊંડો અને તે લોહીનો આહાર કરતા તથા ક્રીડાઓથી ખવાતા પાપીઓ વડે ભરપૂર છે (તેરમે) 'અશુકુડ' આખના આશુઓથી ભરેલો, તપેલો, વાનના ચોથા ભાગ જેટલા માપવાળો અને ક્રીડાઓથી ખવાતા તથા રડતા અનેક પાપીઓથી

વ્યાપ્ત છે (ચૌદમે) 'ગાત્રમલકુડ' મનુષ્યોના ગાત્રોના મેલથી યુક્ત અને તે મેલનો આહાર કરતા, ચાલ દૂતોએ મારેલા, અકળાતા તથા ક્રીડાઓ વડે ખવાતા પાપીઓથી યુક્ત છે (પદરમે) 'કર્ણવિટકુડ' કાનના મેલથી ભરેલો, વાનના ચોથા ભાગ જેટલા માપવાળો અને તે મેલનો આહાર કરતા ચીસો પાડતા અને ક્રીડાઓ વડે કરડાતા પાપીઓથી વ્યાપ્ત છે (સોળમે) 'મન્જનકુડ' મનુષ્યોની મન્જનથી પૂર્ણ, મહાદુર્ગંધી, મહાપાપીઓથી યુક્ત અને વાનના ચોથા ભાગ જેટલા માપવાળો છે (સત્તરમે) 'માસકુડ' ચીકણા માસથી ભરેલો, વાવ જેટલા માપનો અને મારા દૂતોએ મારેલા, ભયાનક, કષ્ટા વિક્રય કરનારા, ત્યાનુ માસ ખાતા, ક્રીડાઓથી કરડાતા 'બચાવો' એમ પોકારતા અને ત્રમેલા પાપીઓથી વ્યાપ્ત છે (અઠારમે) 'તખકુડ', (ચોગણીસમે) 'લોમકુડ', (વીસમે) 'કેશકુડ' અને (એકવીસમે) 'અસ્થિકુડ'—એ ચાર કુડો વાનના ચોથા ભાગ જેટલા માપવાળા અને મારા દૂતો વડે કાયમ માર મારેલા પાપીઓથી યુક્ત છે (બીસમે) 'પ્રતક્ષતાકુડ' ત્રાપા ઉપર બળબળતા ઊંખાડિયાથી વ્યાપ્ત, અત્યંત તપાવેલી લાખો તાખાની પ્રતિમાઓથી યુક્ત, જે કોશ માપવાળો, વિશાળ અને મારા દૂતોએ મારેલા, રડતા અને દરેક પ્રતિ માને ભેટતા પાપીઓથી ભરપૂર છે (ત્રેવીસમે) 'લોહકુડ' અત્યંત તપેલી લોહાની ધારાળો, બળતા અગારાથી ભરેલો, ચાર કોશ માપવાળો અને લોહાની પ્રતિમાઓને ભેટતા, રખડતા, કાયમ ભયથી ડરતા, 'બચાવો, બચાવો,' એમ પોકારતા અને દૂતોએ મારેલા મહાપાપીઓથી યુક્ત છે એ અધાર્મિક લોહકુડ આવો ભયાનક કહેવાય છે (ચોવીસમે) 'ચર્મકુડ' અને (પચીસમે) 'તપસુકુડ' વાનના અર્ધભાગ જેટલા માપવાળા અને તે કુડોના પદાર્થોનો આહાર કરતા તથા મારા દૂતોએ મારેલા પાપીઓથી વ્યાપ્ત છે (છવીસમે) 'કટકકુડ' શીમળાના ઝાડના કાટાઓથી ભરેલો, લાખ માથોડા ઊંડો, એક કોશ પહોળો, દુ બદાયી અને ચાર હાથ લાખા અતિ તીક્ષ્ણ પ્રયત્નોથી વીંટાયેલો હોઈ પ્રયત્નો વીધાતા

દરેક અગવાળા, ઝાડની ડોચ ઉપરથી (એ કુંડમાં) પડતા, મારા દૂતોએ પાડેલા, 'જળ આપો' એમ પોદારતા, સૂકાતા તાળવાવાળા, મહાભયથી ખૂબ ત્રાસેલા, લાકડીઓથી ભાગી નાખેલા મસ્તકોવાળા અને તપેલા તેલમાં પડેલા પ્રાણીઓની પેઠે તરફડતા મહાપાપીઓ વડે વ્યાપ છે (સત્યાવીસમો) 'વિષોદ કુંડ' સર્પોના ઝેરરૂપ પાણીથી ભરેલો, એક કોશ માપવાળો અને તે ઝેરનો આહાર કરતા તથા મારા દૂતોએ મારેલા પાપીઓથી યુક્ત છે (અઠમા વીસમો) 'પ્રતમ તેલકુંડ' અત્યંત તપેલા તેલથી ભરેલો, કીડા વગેરેથી રહિત, અધકારથી છવાયેલો, એક કોશ માપવાળો, દુ પદાથી, ભયાતક, બળબળતા અગારાઓથી વીંટાયેલો અને મારા દૂતોએ પીડેલા, 'કા—કુ' અવાજ કરતા અને તરફડતા મહાપાપીઓથી વ્યાપ છે (ઓગણત્રીસમો) 'કુતકુંડ' શૂળી જેવા આકારના અતિ તીક્ષ્ણ અણીઓવાળા લોઢાના શસ્ત્રોથી છવાયેલો, શસ્ત્રોની શય્યારૂપ અને ચાર કોશ માપવાળો છે, તેમ જ ભાલાઓથી વીંધાતા, ભાલાઓથી વીંટેલા મારા દૂતોએ મારેલા ને જેમના ગળા, હોઠ તથા તાળવા સુકાતા હોય છે એવા પાપીઓથી ભરપૂર છે હે સતિ! (ત્રીસમો) 'કૃમિકુંડ' મોટા ખીલા જેવડા માપવાળા, સર્પ જેવડા ભયકર અને તીક્ષ્ણ દાંતવાળા વિકરાળ કીડાઓથી વ્યાપ તથા અધકારથી છવાયેલો હોઈ મારા દૂતોએ માર મારેલા મહાપાપીઓથી યુક્ત છે (ચૈત્રીસમો) 'પૃથ્વકુંડ' ચાર કોશ માપવાળો છે ત્યાંના ખરનો આહાર કરતા તથા મારા દૂતોએ મારેલા પાપીઓથી વ્યાપ છે (પત્રીસમો) 'સર્પકુંડ' તાડના ઝાડ જેવડા કરોડો સર્પોથી વીંટાયેલો હોઈ એ સર્પોથી વીંટાયેલા અવયવોવાળા, સર્પોથી કરડાતા, ચીસો પાડતા ને મારા દૂતોએ મારેલા પાપીઓથી ભરપૂર છે (તેત્રીસમો) 'મરાકુંડ', (ચોત્રીસમો) 'દશ કુંડ' અને (પાત્રીસમો) 'ગરલકુંડ' એ ત્રણે કુંડો અનુક્રમે મચ્છર, ડાસ તથા મધમાખીઓથી વ્યાપ છે, અર્ધ કોશ માપવાળા છે તેમ જ હાથપગ વગેરેમાં બાધેલા લોહીની ધારાઓથી રંગાતા, મારા દૂતોએ મારેલા અને 'હા, હા' એમ પોદારતા

મહાપાપીઓથી યુક્ત (છત્રીસમો) 'વજ્રદ્રુકુંડ' અને (સાડત્રીસમો) 'વૃષ્ટિકુંડ' અનુક્રમે વજ્રોથી તથા વૌછીઓથી ભરપૂર છે, અર્ધી વાવ જેટલા માપવાળા છે અને દાઢોવાળા 'વજ્ર' નામના કીડા તથા વૌછીઓથી કરડાતા પાપીઓથી યુક્ત છે (આડત્રીસમો) 'શરકુંડ', (ઓગણત્રીસમો) 'શૂલકુંડ' અને (ચાળીસમો) 'ખડ્ગકુંડ' એ ત્રણે અનુક્રમે ખાણોથી, શૂળીઓથી તથા તરવારોથી જ ભરેલા હોઈ અર્ધી વાવ જેટલા માપવાળા અને તેઓથી વીંધાઈને લોહીહુણા થયેલા પાપીઓથી યુક્ત છે. (એકતાળીસમો) 'ગોલકુંડ' તપેલા જળથી ભરેલો, અધકારવાળો, વાવના અર્ધી ભાગ જેટલા માપવાળો, અત્યંત દુર્ગંધી, પાપીઓને સદા દુ પદાથી અને ખદખદતા કીડાઓથી ખવાતા, ભય પામેલા, રડતા, ખૂમો પાડતા અને મારા દૂતોએ મારેલા પાપીઓથી વ્યાપ છે (બેતાળીસમો) 'તક્કુંડ' જળમાં રહેતા, ભાકર અને ખેડેળ આકારવાળા કરોડો મગરમચ્છોથી યુક્ત હોઈ તેઓ વડે ખવાતા પાપીઓથી ભરપૂર છે અને વાવના અર્ધભાગ જેટલા માપવાળો છે (તેતાળીસમો) 'કાકકુંડ' વિદ્યા, મૂવ અને બળખાઓને ખાતા સેકડો કરોડો ખેડેળ આકૃતિવાળા કાગડાઓથી અને તેઓ વડે ખવાતા પાપીઓથી વ્યાપ છે (સુવાળીસમો) 'મથાનકુંડ' અને (પિસ્તાળીસમો) 'બીજકુંડ' અનુક્રમે મથન અને બીજ નામના કીડાઓથી ભરપૂર છે, સો—સો ધનુષ માપવાળા અને તે તે કીડાઓ વડે ખવાતા તથા ચીસો પાડતા પાપીઓ વડે વ્યાપ છે (છેતાળીસમો) 'વજ્રકુંડ' વજ્ર જેવા આકારની દાઢોવાળા કીડાઓથી વ્યાપ, સો ધનુષ માપવાળો, ગાઢ અધકારમય અને પાપીઓથી કાયમ વ્યાપ છે (સુડતાળીસમો) 'તપપાપાણકુંડ' વાવથી બેગણા માપનો, તપેલા પથ્થરોથી બનાવેલો, બળતા અગારા જેવો, અને તરફડતા પાપીઓથી ભરપૂર છે (અડતાળીસમો) 'તીક્ષ્ણપાપાણકુંડ' સજ્જાની ધાર જેવા તીવ્ર પથ્થરોથી બનાવેલો અને મહાપાપીઓથી યુક્ત છે (ઓગણત્રીસમો) 'લાલાકુંડ' એક કોશ માપવાળો, ઊંડો અને મારા દૂતોએ મારેલા હોઈ લોહી

યુવાણુ થયેલા પાપીઓથી વ્યાપ્ત છે (પચાસમે) 'મસીકુડ' તપેલા આગણના પર્વત જેવડા આકાર વાળા પથ્થરથી પરિપૂર્ણ હોઈ સૌ ધનુષ માપવાળો અને મારા દૂતોએ મારેલા હોઈ તરફડતા પાપીઓથી ભરપૂર છે (એકાવનમે) 'મૂર્ણકુડ' તપેલી રેતીવી ભરપૂર, એક કોશ માપવાળો અને તે રેતીનો આહાર કરતા, ખૂબ ખળી જતા ને યમદૂતોએ મારેલા પાપીઓથી યુક્ત છે (બાવનમે) 'ચક્રકુડ' દુભારના આકની પેઠે કાયમ ભમ્યા કરતો, અત્યંત તીક્ષ્ણ, સોળ આત્મવાળો અને ભુક્ષો થઈ જતા પાપીઓથી ભરપૂર છે (ત્રેપનમે) 'વક્રકુડ' અત્યંત વાકો, ઊંડો, ચાક કોશ માપવાળો, ગુફા જેવા આકારની રચનાવાળો, તપેલા પાણીથી ભરેલો, જળજનુઓથી ખજાતા, ખજતા ને ખૂમો પાડતા મેલા પાપીઓથી વ્યાપ્ત છે, અધારિયો હોઈ ભયાનક છે (ચોપનમે) 'કૂર્મકુડ' ખેડાળ આકૃતિવાળા, અતિ ભયકર અને પાણીમા સહેતા કરેડો કાયમ્યાઓથી વ્યાપ્ત હોઈ તેઓ વડે કરડાતા પાપીઓથી ભરપૂર છે (પચાવનમે) 'જ્વાલાકુડ' તેજમાથી નીસ રતી અનેક જ્વાળાઓથી યુક્ત, એક કોશ માપવાળો, સદા દુ ખદાયી અને પોકાર કરતા પાપીઓથી ભરપૂર છે (છપ્પનમે) 'ભસ્મકુડ' તપેલી ભસ્મથી ભરપૂર, એક કોશ માપવાળો, ઊંડો અને ભસ્મને કાયમ ખાતા, ખજતા, તપેલા પથ્થરે તથા લોહાના સમૂદોથી દાખી રાખેલા, ખળી જતા અવયવોવાળા અને સુડાતા તાળવાવાળા પાપીઓથી વ્યાપ્ત છે (સત્તાવનમે) 'દગ્ધકુડ' એક કોશ માપવાળો, અધારિયો ને ઊંડો છે, તેમ જ અતિ ક્રૂર અને માર મારેલા તથા ખળી જતા પાપીઓથી વ્યાપ્ત છે (અશ્વાવનમે) 'તપ્ત સૂર્યકુડ' કહેવાય છે, તેમા મોટા તરગોવાળુ, તપેલુ ખારુ પાણી ભરેલું છે, અનેક પ્રકારના શબ્દ કરતા જળજનુઓથી તે વ્યાપ્ત હોઈ ચાર કોશ માપવાળો, ઊંડો ને અધારિયો છે જળજનુઓથી કરડાતા, તેનો જ આહાર કરતા, ખજતા, ચીસો પાડતા અને પરસ્પર એકબીજાને નહિ જોતા પાપીઓ વડે તે વ્યાપ્ત છે (ઓગપુષ્પકમે) 'અસિપત્રકુડ' તરવારની ધાર જેવા પાદ્યવાળા તાલવૃક્ષની નીચે સહેલો,

અર્ધો કોશ માપવાળો, વૃક્ષ ઉપરથી પડતા પાદ્યથી વ્યાપ્ત, ઝાંઝની ટોચેથી પડતા અને 'ખચાવો' એમ પોકારતા દુષ્ટ પાપીઓના લોહીથી ભરપૂર, ઊંડો, અધારિયો, લાલ કીડાઓથી યુક્ત અને ભયાનક કહેવાય છે (સાઠમે) 'શુરધારકુડ' સૌ ધનુષ માપવાળો સજ્યાની ધાર જેવા અસ્ત્રોથી ભરેલો, પાપીઓના લોહીથી પૂર્ણ અને ભયાનક છે (એકસકમે) 'સૂર્ય મુખકુડ' સોયની અણી જેવા અસ્ત્રોથી ભરપૂર પાપીઓના લોહીથી પૂર્ણ પચાસ ધનુષ વિસ્તાર વાળો અને દુ ખદાયી છે (બાસકમે) 'ગોકમુખકુડ' 'ગોક' નામના એક જાતના પ્રાણીના મુખ જેવી આકૃતિવાળો, કૂવા જેવો ઊંડો, વીસ ધનુષ માપવાળો અને તે કુડના કીડાઓથી કાયમ ખાધેલા તથા નીચા નમેલા મુખવાળા મહાપાપીઓને અત્યંત દુ ખ આપ નાર છે (નેસકમે) નકમુખકુડ મગરના મોઢા જેવા આકારવાળો, સોળ ધનુષ માપવાળો, ઊંડો, કૂવા જેવો અને પાપીઓથી ભરપૂર છે (ચોસકમે) 'ગજદત્તકુડ' સૌ ધનુષ માપવાળો કહેવાય છે (પાસકમે) 'ગોમુખાકારકુડ' ત્રીસ ધનુષ માપવાળો, ગાયના મુખ જેવી આકૃતિવાળો અને પાપીઓને કાયમ દુ ખ દાયી કહેવાય છે હે સતિ! (છાસકમે) 'કુભીપાકકુડ' ભમતા કાળચક્રથી યુક્ત, ભયાનક, ઘડા જેવા આકારવાળો, અધકારથી યુક્ત, ચાર કોશ માપવાળો, લાખ માથોડા ઊંચાઈવાળો, ગભીર, વિશાળ, કોઈક સ્થળે (અદરના ભાગમા) ઊકળતા તેલના કુડવાળો, કોઈક સ્થળે ત્રાપ્યા વગેરના કુડવાળો, મૂર્છા પામતા મોટા મોટા પાપીઓથી વ્યાપ્ત અને કીડાઓથી ભરપૂર છે તેમા પરસ્પર નાસભાગ કરતા, કાયમ ખૂમો પાડતા, યમદૂતોથી સામેલા અને મોગરવડે મારેલા, ચક્રીઓ ખાતા, પડતા, ફાણેફાણે મૂર્છા પામતા અને યમદૂતોએ પાકી નાખેલા પાપીઓ ફાણે ફાણે રક્યા કરે છે હે સુદરિ! સર્વ કુરોમા જેટલા પાપીઓ છે, તેથી ચાર ગણા પાપીઓ દુ ખદાયી કુભીપાકમા છે અત્યંત લાખા કાળ સુધી માર મરથા છતાં એ ભોગદેહધારી પાપીઓ નાશ પામતા નથી એ કુભીપાકને સર્વ કુરોમા મુખ્ય કહેલો છે હે સુદરિ! ન્યા કાળે રમેલા કઠોર દોરકથી

ખધાયેલા પાપીઓને યમદૂતો ક્ષણવાર કહે છે ને ક્ષણવારમા પાછા દુખાડી દે છે, તેથી લાખો કાળ રોકાતા સ્વાસથી તેઓ મૂર્છા પામે અને દેહ ભોગથી ખૂબ દુખ પામે છે, તે (સડસડમો) 'કાલસૂનકુડ' કહેવાય છે (અડસડમો) મત્સ્યોદ કુડ' એક કૂવા જેવો કહેવાય છે તે ખૂબ તપેલા પાણીથી ભરલો, ચોવીસ ધનુષ માપનો અને કાયમ યમદૂતોએ મારેલા, બળતા અગોવાળા, મહાપાપી ઓથી વ્યાપ્ત છે અને 'અવશેદ' પણ કહે છે ન્યા સો ધનુષ ઊંડા ખાડામા અડસમાત પડતા પાપીઓને ત્યાના પાણીનો માત્ર સ્પર્શ થતા જ દરેક રોગ થાય છે (અગણોતરમો) જે કુડ, મર્મ-સ્થાનોને પીડા કરતા પ્રાણીઓ વડે ખવાતા અને હાહાકાર શબ્દ કરતા પાપીઓથી વ્યાપ્ત છે, તેને જ 'કૃમિકૃતક' અથવા 'અરુતદ' કહે છે તપેલી ધૂળથી ભરપૂર અને બળતા ફેતરાથી બળેલા તથા તે ફેતરાનો આહાર કરતા પાપીઓ વડે વ્યાપ્ત હોઈ સો ધનુષ માપનો છે, તે 'પાસુભોજકુડ' (સિતેરમો) છે જેમા માત્ર પડતા જ પાપી પાશ વડે વીંટાય જાય છે, તે એક કોશ માપનો (ઈકોતેરમો) 'પાશ વેદનકુડ' કહેવાય છે જેમા માત્ર પડતા જ પાપી શૂળથી ભોકાઈ જાય છે, તે વીસ ધનુષ માપનો (બોતેરમો) 'શૂળપ્રોતકુડ' કહેવાય છે જેમા પડતા જ પાપીઓને એકદમ કપારી થાય, તે (તોતેરમો) 'પ્રકપનકુડ' પરક જેવા પાણીથી ભરેલો હોઈ અર્ધો કોશના માપનો છે ન્યા માસ દૂતો પાપીઓના મુખમા ઊંખાડ્યા જ નાખે છે, તે વીસ ધનુષ માપવાળો (સુમેતેરમો) 'ઉલ્કામુખ કુડ' ઊંખાડ્યાથી અત્યંત ભરપૂર છે એક લાખ માથોડા ઊંડાઈનો, ગભીર, સો ધનુષ વિસ્તારવાળો, અનેક પ્રકારના કીડાઓથી યુક્ત, ભયાનક અત્યંત અધકારથી વ્યાપ્ત, કૂવા જેવા આકારવાળો, ગોળ અને ત્યાના કીડાઓને ખાતા એકબીજાથી નાસભાગ કરતા, તપેલા પાણીથી અત્યંત બળતા, સતાપ પામતા, કીડાઓ વડે કરડાતા અને અધકારને લીધે આખે આંધળા થયેલા પાપીઓથી વ્યાપ્ત (પચો તેરમો) 'અધકૂપકુડ' કહ્યો છે જેમા અનેક પ્રકારના

શસ્ત્રસમૂહોથી પાપીઓ વીંધાઈ જાય છે, તે વીસ ધનુષ માપનો (છોતેરમો) 'વેધનકુડ' કહ્યો છે ન્યા પાપીઓને માસ દૂતો લાકડીઓથી મારી કરે છે, તે સોળ ધનુષ માપવાળો (સિતોતેરમો) 'તાડન કુડ' કહ્યો છે ન્યા પાપીઓને માછલાની પેટે જળથી બાંધ્યા હોય છે તે વીસ ધનુષ માપનો (અક્રો-તેરમો) 'નલરત્રકુડ' કહેવાય છે ન્યા પડતા, લોખંડની બેડીઓથી બધાતા, જડ અને મૂર્છિત થતા પાપીઓનો દેહ ચૂરો થઈ જાય છે, તે એક કરોડ માથોડા ઊંડો, ગભીર અધકારવાળો અને વીસ ધનુષ માપવાળો (અગણ્યાએ શીમો) 'દેહચૂર્ણકુડ' કહ્યો છે ન્યા યમદૂતોએ મારેલા પાપીઓ દળાઈ જાય છે, તે સોળ ધનુષ માપનો (એ શીમો) 'દલનકુડ' કહ્યો છે ન્યા તોળેલી રેતી ઉપર પડતાની સાથે જ પાપી સૂકાઈ જતા ગળા, હોઠ અને તાળવા-વાળો થાય છે, તે ત્રીસ ધનુષ માપવાળો, સો માથોડા ઊંડો, ગભીર અધકારવાળો અને પાપીઓને અત્યંત દુખદાયી (એકાશીમો) 'શોષણકુડ' કહેવાય છે. અનેક જાતના આમડા સાથે મેલા પાણીથી ભરેલો, સો ધનુષ માપવાળો, દુર્ગંધયુક્ત અને ત્યાના પદાર્થ ખાતા પાપીઓથી વ્યાપ્ત (બ્યાશીમો) 'કષકુડ' કહ્યો છે હે સતિ! (આશીમો) 'શૂર્પકુડ' શૂર્પડા જેવા આકારના મુખવાળો, બાર ધનુષ માપવાળો, લોહાની તપેલી રેતીથી ભરેલો, દુર્ગંધી અને ત્યાની રેતી ખાતા પાપીઓથી વ્યાપ્ત છે (ચોરાશીમો) 'ન્યાલામુખકુડ' અત્યંત તપેલી રેતીથી ભરપૂર, મહાપાપીઓથી યુક્ત અને અદરના અગ્નિની શિખા-ઓની ન્યાળાઓ વડે કાયમ વ્યાપ્ત મુખવાળો છે હે સુદરિ! જેનુ માપ વીસ ધનુષ છે, ન્યાળાઓથી બળતા પાપીઓથી જે વ્યાપ્ત છે અને ન્યા પડતાની સાથે જ પ્રાણી મૂર્છિત થાય છે, એવો તે કુડ' કાયમ અતિશય દુખદાયી છે (પચાશીમો) ધૂમ્રાધ કુડ' તપેલી છટોથી છવાયેલો, વાવના અર્ધો ભાગ જેટલા માપવાળો, વાકો, ધુમાડાના અધકારથી ઘેરા-યેલો, પાપીઓથી વ્યાપ્ત, સો સો ધનુષ ઊંડા છિદ્રો-વાળો અને ધુમાડાને લીધે આંધળા કરનાર કહેવાયો છે. (છપાશીમો) 'નાગવેદનકુડ' સો ધનુષ માપ-

વાળો અને નાગોથી વ્યાપ્ત છે, જેમા પડતાની સાથે જ પાપી નાગોથી વીંટાઈ જાય છે, એમ છયાશી કુહો અને તેઓના લક્ષણો મેં કહ્યા, તે તુ સમજી લે અને એથી વિશેષ શુ સામળવા ઇચ્છે છે? ૧-૧૧૮

પદશીતિ ચ કુણ્ડાનિ મયોક્તાનિ નિશામય ।
લક્ષણં चापि तेषां च किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥

ઈન શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા નવમ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૩૭ માં સમાપ્ત

અધ્યાય ૩૮ મો*

દેવીની શ્રેષ્ઠતા અને ભક્તિયુગ્મ સ્વરૂપ

સાવિત્ર્યુવાચ

દેવીમર્તિક દેહિ મહા સારાણાં વૈવ સારકમ્ ॥
પુંસાં મુક્તિદ્વારવીજં નરકાર્ણવતારકમ્ ॥ ૧ ॥

સાવિત્રીએ પૂછ્યું સારના સારરૂપ પુરુષોના મુક્તિદારનું બીજ, તરકરૂપ સમુદ્રને તારનાર, મુક્તિના સારનું કારણ, સર્વ આશુભોનો નાશ કરનાર, કર્મોરૂપ વૃક્ષને કાપી નાખનાર અને કરેલા પાપોના સમૂહોને દૂર કરનાર દેવીની ભક્તિ તમે મને આપો મુક્તિ કેટલા પ્રકારની છે? તંત્રોનું લક્ષણ શું છે? દેવીની ભક્તિનું સ્વરૂપ શું છે? ભક્તિના ભેદો કેટલા છે? કરેલા કર્મોનો ભોગ કેવી રીતે નાશ પામે છે? હે વેદવેદાંતોમા શ્રેષ્ઠ! વિધાતાએ સ્ત્રીજાતિને તત્ત્વજ્ઞાનથી સંહિત રચી છે, માટે કઈક સારભૂત જ્ઞાન તમે કહો સર્વ જ્ઞાન, યજ્ઞ, તીર્થસ્થાન, વ્રત અને તપ આ બધા અગ્નિની જ્ઞાન આપવાથી થતા પુણ્યના સોજમા ભાગને પણ યોગ્ય નથી હે પ્રભો! પિતા કરતા માતા સોગાંડી પૂજ્ય છે, એમ (શાસ્ત્રોએ) નક્કી કર્યું છે

યમરાજ બોલ્યો હે પુત્રિ! તારા મનમા જે ઇચ્છિત હતું, તે સર્વ વરદાન પ્રથમ મેં તને આપ્યું છે, હવે મારા વરદાનથી તને શક્તિની ભક્તિ પ્રાપ્ત થાઓ હે કન્યાશિલ! ક્રેનાર, પૂછનાર તથા સામળ નારતા દુજોને તારનાર શ્રીદેવીનું નુણકીર્તન તુ

સામળવા ઇચ્છે છે (પણ) શેપનાગ પોતાના હનરો મુખથી, શકર પાત્ર મુખથી, વેદો તથા જગતના સદા પ્રહ્લા આર મુખથી અને કાર્તિકેય છ મુખથી પણ ભગવતીના ગુણોનું વર્ણન કરવા સમર્થ નથી, એટલું જ નહિ, પણ સર્વ વિષ્ણુ અને યોગીંદ્રોના ગુરુ શ્રીગણેશ પણ શ્રીદેવીના ગુણો કહેવા સમર્થ નથી જ શાસ્ત્રોના સારરૂપ આર વેદો અને વિદ્વાનો પણ દેવીના ગુણોને અશમાત્ર પણ જાણતા નથી તેમના ગુણોનું વર્ણન કરવા સરસ્વતી જઠ બન્યા છે અને સનકકુમાર, ધર્મ, સનાદન, સનાતન, સનક, કૃપિલ, સૂર્ય અને બીજા બ્રહ્માના જે જ્ઞાની પુત્રો છે, તે પણ દેવીના ગુણોનું વર્ણન કરવા સમર્થ નથી, તો પછી (મારા જેવા) બીજા જઠ બુદ્ધિવાળા શુ કરી શકે? સિદ્ધો, મુનીંદ્રો તથા યોગીઓ, જેને કહેવા સમર્થ નથી, તે શ્રીદેવીના ગુણવર્ણનમા બીજાઓ કે અમે કોણ માત્ર છીએ? પ્રહ્લા, વિષ્ણુ તથા શકર વગેરે જેનું ધ્યાન કરે છે, તે ભગવતીનું ચરણકમળ તેમના પોતાના ભક્તોને આત્મત મુલભ છે, પણ બીજાઓને તો તે અત્યંત દુર્લભ છે (લોકમા) કોઈક જ મનુષ્ય ભગવતીના ગુણોનું શુભ વર્ણન કઈક અરો જાણે છે તેના કરતા કઈક વધારે વેદકુશળ પ્રહ્લા જાણે છે, તમના કરતા વધારે જ્ઞાની ઓના ગુરુ ગણેશ જાણે છે અને સર્વ કરતા વધારે સર્વજ્ઞ શકર જ જાણે છે, કેમ કે પૂર્વે* લોકોકમા સસમગ્રણ વિષે અત્યંત નિર્જન જગતમા પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણે શ્રીશકરને જે જ્ઞાન આપ્યું હતું, તે જ સમયે ત્યાં ભગવતીના ગુણોનું શુભ વર્ણન તેમને કઈક કહ્યું હતું તે પછી શકરે પોતે શિવલોકમા તે ગુણવર્ણન ધર્મને કહ્યું હતું અને ધર્મે પ્રસ્ત કરતા મારા પિતા(સૂર્ય)ને કહ્યું હતું હે સતિ! મારા પિતાએ પણ તપથી આરાધન કરી ભગવતીનું સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કર્યું છે હે ઉત્તમ વ્રતવ્યથી! પૂર્વે પ્રયત્નપૂર્વક દેવોએ (મને) આપવા માડેલા યમલોકના આધિ પત્યને હું (તે અધિકાર લોકોને ખીણ કરનાર છે, એમ સમજી) લેતો ન હતો, પણ વૈરાગ્યયુક્ત ઘર્ષ તપ કરવા વનમા જવા ઇચ્છતો હતો તે સમયે મારા પિતાએ ભગવતીના ગુણોનું કીર્તન મને શાસ્ત્રાનુસાર

* જા અધ્યાયમાં હનું કહેવોથી દેવોએ મહાન પ્રયત્ન કરી ભક્તિનું સ્વરૂપ વર્ણવ્યું.

કહ્યું હતું, તે જ ચાતિ દુર્લભ દેવીનું ગુણધર્મનું હું તને કહું છું, સામળ હે સુદર મુખવાળી! જેમ આકાશ પોતાનો અંત જાણતું નથી, તેમ એ ભગવતી પોતે જ પોતાના ગુણોને જાણતા નથી, ત્યાં બીજાની શી વાત? સર્વના આત્મા, સર્વ એશ્વર્યવાળા, સર્વ કારણોનું કારણ, સર્વના ઈશ્વર, સર્વના આદ્ય, સર્વ જાણનાર, સર્વનું રક્ષણ કરનાર, અવિનાશી રૂપવાળા હોઈ નિત્યસ્વરૂપ, નિત્ય આનંદરૂપ, નિરાકાર, નિરંકુશ, શકારહિત, નિર્ગુણ, નિર્દોષ, નિર્લેપ, સર્વસાક્ષી, સર્વના આધાર, પરથી પર અને માયાથી યુક્ત જે પરમાત્મા છે, તે જ મૂળપ્રકૃતિ—ભગવતી છે અને એ પ્રકૃતિના જે વિકારો છે, તે પ્રાકૃત કહેવાય છે જેમ અગ્નિ અને તેની શક્તિ કોઈ પણ સ્થળે કદી જુદા નથી, તેમ પરમાત્મા પોતે અને પ્રકૃતિ એકબીજાથી જુદા નથી તે આ (પરમાત્માની) શક્તિ મહામાયા સમ્યગ્દાનંદરૂપ હોઈ રૂપરહિત છે, છતાં ભક્તો પર કૃપા કરવાના કારણે રૂપ ધારણ કરે છે તે ભગવતીએ પ્રથમ ગોપાલસુદરીનું રૂપ સરભ્યું હતું, જે અત્યંત ઈચ્છનીય, સુદર, ચાતિ મનોહર, નવા મેઘ જેવું શ્યામ, કિરોર વયનું, ગોવાળ ના વેષવાળું, કોટી કમંદવ જેવા ભાવજ્યવાળું, લીલાનું સ્થાન, મનોહર, શરદઃક્તુના બપોર વખતના કમળોની શોભાનો તિરસ્કાર કરતા નેત્રોવાળું, શરદઃક્તુના કરોડો પૂર્ણિમાના ચંદ્રની શોભાને ઢાકી દેતા મુખવાળું, અમૂલ્ય રત્નોથી ખનાવેલા અનેક જાતના શણગારોથી શણગારેલું મદહાસ્યયુક્ત, અમૂલ્ય પીતામ્બરથી નિરંતર શોભીતું, પગપદ્મસ્વરૂપ, બ્રહ્મતેજથી પ્રકાશતું સુખેથી જેવા યોગ્ય, શાત, સંધાપ્રિય, અનંત મદહાસ્યવાળી ગોપીઓ વડે કાયમ જેવાતું, સસમકળની વચ્ચે રહેલું રત્નના સિંહાસન પર બિરાજેલું, કેસર—અગર—કેસરી તથા ચંદન વડે પૂજેલા શરીરવાળું, સુદર ચપાના પુષ્પોની માળા વડે વ્યાપ્ત, માલતીના પુષ્પોની માળાથી શણગારેલું, સુદર ચાલવાની શોભા વાળું અને કેશપાશની વક્તાથી વિરાજિત હતું આવું આ ગોપાલસુદરીસ્વરૂપ(શ્રીકૃષ્ણ)નું ભક્તો ભક્તિપૂર્ણ થઈ આમ ધ્યાન કરે છે, જેમના ભયથી જગતના ધાતા—બ્રહ્મા સૃષ્ટિ રચે છે અને સર્વના

કર્મોને અનુસરી (તે જ પ્રમાણે સર્વનું) ભાગ્યલેખન કરે છે જેમની આરાધી સર્વને તપશ્ચર્યાઓનું ફળ આપતા વિષ્ણુ નિરંતર જેમના ભયથી સર્વનું પાલન કરે છે, જેમના ભયથી જ્ઞાનીઓના ગુરુના ગુરુ મૃત્યુજ્ય શકર કાલાગ્નિ રુદ્રનું સ્વરૂપ ધરી સર્વ વિશ્વોમા સહાર કરે છે, જેમના જ્ઞાનથી પ્રભુ શકર યોગીઓના ઈશ્વર યોગને જાણનાર પરમ—આનંદ યુક્ત ભક્તિ તથા વૈરાગ્યવાળા અને જ્ઞાનવાન થયા છે, જેમના ભયથી ઉતાવળી ગતિ કરનારઓમા શ્રેષ્ઠ પવન વાયા કરે છે અને હે સતિ! જેમના ભયથી સૂર્ય કાયમ તપ્યા કરે છે, જેમની આરાધી મેઘરાજ વર્ષા કરે છે, પ્રાણીઓમા મૃત્યુ વૃત્તિ કરે છે, અગ્નિ બળ્યા કરે છે અને જળ આવું અતિ શીતળ રહે છે જેમની આરાધી અત્યંત ભય પામેલા દિક્ષુ પાલો દિશાઓની રક્ષા કરે છે અને જેમના ભયને લીધે ગ્રહો રાશિચક્રોમા ભ્રમ્યા કરે છે જેમના ભયથી વૃક્ષો ફળે છે ને વિકસે છે, જેમની આરાધાને માત્ર કરી કાળ સમય થતા સર્વનો સહાર કરે છે જેમની આરાધી જળમા તથા સ્થળ પર રહેલા પ્રાણીઓ જીવી શક્તા નથી અને જેમના ભયથી રણમા લીધાયેલા હોઈ ખરાબ સ્થિતિમા પહોંચેલા પ્રાણીને પણ સમય થયા વિના મૃત્યુ લઈ જઈ શકતું નથી જેમની આરાધી વાયુ સમુદ્રને, સમુદ્ર કૂમ્ભને, કૂમ્ભ શેષનાગને, શેષનાગ પૃથ્વીને અને પૃથ્વી સમુદ્રોને તથા પર્વતોને ધારણ કરે છે અનેક પ્રકારના રત્નોને જે ધારણ કરે છે અને જેને લીધે સર્વ પ્રાણીઓ સ્થિતિ કરી શકે છે, તે આખી પૃથ્વી જેમની આરાધી ક્ષમારૂપ થઈ રહી છે દેવતાઈ ઇકાંતેર યુગોનું ઇદ્રનું આયુષ્ય છે, એવા અઘ્નવીસ ઇદ્રોનો નાશ થાય છે, ત્યારે બ્રહ્માના એક દિવસસત થાય છે એવા ત્રીસ દિવસોથી બ્રહ્માનો મહિનો, એવા બે મહિનાથી તેમની એક ઋતુ, છ ઋતુઓથી તેમનું એક વર્ષ અને એવા સો વર્ષોનું બ્રહ્માનું જીવન કહ્યું છે એ બ્રહ્માનો નાશ થાય છે, ત્યારે શ્રીકૃષ્ણનો એક આખનો પલકારો થાય છે, આ એક પલકારના કાળને પ્રાકૃતિક પ્રલય કહે છે તે પ્રાકૃતિક પ્રલય થતા દેવો વગેરે સર્વ સ્થાવર—જંગમ

પદાર્થો, ધાતા અને વિધાતા વિષ્ણુના નાભિકમળમા લય પામે છે ક્ષીરસમુદ્રમા ગયન કરતા વિષ્ણુ અને વૈકુંઠમા રહેલા ચાર ભુજવાળા નારાયણ શ્રીકૃષ્ણના કાયા પડખામા લય પામે છે જેમના જ્ઞાનમા નકર લય પામે છે, તે જ્ઞાનના અધીશ્વર શ્રીકૃષ્ણ સના તન છે, સર્વ શક્તિઓ વિષ્ણુની આયા દુર્ગામા લય પામે છે બુદ્ધિની અધિષ્ઠાત્રી તે દુર્ગાદેવી શ્રીકૃષ્ણની બુદ્ધિમા લય પામે છે અને નારાયણના અશરૂપ કાર્તિકેય તેમની છાતીમા લય પામે છે હે ઉત્તમ વ્રતવાળી! દેવોના અધીશ્વર ગણેશ શ્રીકૃષ્ણના અશ છે, તે તેમના પાહુમા લય પામે છે જે જે લક્ષ્મીના અરો છે, તે લક્ષ્મીમા લય પામે છે અને લક્ષ્મીજી સંધામા લય પામે છે તેમ જ સર્વ ઓપીઓ તથા સર્વ દેવોની ત્રીઓ પણ સંધામા લય પામે છે અને તે તંત્રધા શ્રીકૃષ્ણના પ્રાણની અધિષ્ઠાત્રી છે, તેથી તેમના પ્રાણમા લય પામે છે સાવિત્રી, વેદો તથા બધા શાસ્ત્રો સરસ્વતીમા લય પામે છે અને તે સસ્ત્રવતી પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણની જીભમા જ લય પામે છે ગોલોકના ગોવાળો શ્રીકૃષ્ણના રૂવાકામા, સંતા પ્રાણવાયુઓ તેમના પ્રાણમા, સર્વના જઠરાગ્નિ તેમના જઠરાગ્નિમા, બધા પ્રાણી તેમની જીભમા અપ્રભાગમા અને સારમા પણ અત્યંત સારરૂપ ભક્તિરસરૂપી અમૃતનું પાન કરતા વૈષ્ણવ— ભક્તો પરમ આનંદ્યુક્ત યદ્યદ્ શ્રીકૃષ્ણના ચરણકમળમા લય પામે છે મહાવિરાટના અશરૂપ નાના વિરાટો મહાવિરાટમા લય પામે છે અને મહાવિરાટ શ્રીકૃષ્ણમા લય પામે છે શ્રીકૃષ્ણના રૂવાકાના છિદ્રોમા સમસ્ત બ્રહ્માદેવો રહ્યા છે એમના યશુ એક વાર મિચ્છાતા પ્રાકૃતિક પ્રવચ થાય છે અને એક વાર ઊધકડતા ફરી સૃષ્ટિ થાય છે જેટલો કાળ તેમના યશુ મિચ્છાતા થાય છે, તેટલો જ કાળ તેમના યશુ ઊધકડતા થાય છે હે ઉત્તમ વ્રતવાળી! બ્રહ્માના મો વર્ષ પૂત થતા સૃષ્ટિનો પ્રલય થાય છે જેમ પૃથ્વીના જગજીનો સખ્યા જ યદ્યદ્ શક્તી નથી, તેમ (શ્રીકૃષ્ણના રાપૂર્વ આગુચ દાગમા તો) એવી બ્રહ્માની સૃષ્ટિના પ્રલયોની સખ્યા જ યદ્યદ્ શક્તી નથી સર્વના અતસત્મા અને જેમના અનુના એક જ વાર મિચ્છાવામા તથા ઊધકડવામા

ઈશ્વરેચ્છાથી સૃષ્ટિનો પ્રલય તથા ઉત્પત્તિ થાય છે, તે શ્રીકૃષ્ણ પોતે પોતાના પ્રલય સમય તે મૂલ પ્રકૃતિમા જ લય પામે છે તે પરાશકિત એક જ નિર્ગુણ પરપુરુષ અને તેમને જ વેદવેતાઓમા 'સદેવેદમમ બાધીત' પૂર્વે આ એક સત જ હતું, એમ સત્સ્વરૂપે જાણે છે એ મૂલ પ્રકૃતિ જ અવ્યક્ત તથા અવ્યાકૃત શબ્દથી કહેવાય છે અને પ્રલયકાળે તે જ ચીત્તત્ત્વમા અભેદપણુ પામીને રહે છે આવા તે ભગવતીના ગુણોનું વર્ણન કરવા બ્રહ્માદેવો જેણે સમર્થ છે? (કોઈ પણ સમર્થ નથી) ચાર વેદો મુકિતને ચાર પ્રકારની ક્રો છે અને એ મુકિત મેળવવામા ભકિત જ મુખ્ય છે તેથી ભકિતને મુકિત કરતા પણ ઘણી ઉત્તમ કહી છે ભગવતીના સમાન લોકને આપનારી પહેલી મુકિત છે, ભગવતીના સમાન કપને આપનારી બીજી મુકિત છે, ભગવતીનું સામીપ્ય આપનારી ત્રીજી મુકિત છે, અને નિર્વાણ આપનારી ચોથી મુકિત છે પરંતુ ભગવતીના ભક્તો ભગવતીની સેવા વિના તે ચારે પ્રકારની મુકિતઓને ઈચ્છતા જ નથી એટલું જ નહિ, પણ શિવપણુને, દેવપણુને, દિવ્યરૂપ ધારવાને, બ્રહ્માપણુને તેમ જ જન્મ, મૃત્યુ, ઘડપણ, રોગ, ભય તથા શોક વગેરેના નાશરૂપ નિર્વાણપદને કે મોક્ષને પણ ભક્તો અત્યંત તુચ્છ જાણે છે, કેમ કે મુકિત પ્રભુસેવાથી સહિત હોય છે ત્યારે ભકિત પ્રભુસેવાને વ્યારનારી હોય છે, આમ ભકિત તથા મુકિત વચ્ચે ભેદ છે હવે કર્મોના ભોગનો નાશ કેવી રીતે થાય છે, તે તુ સાભળ કરેલા કર્મોનો જે ભોગ તેને જ પડિતો 'નિપેક' કહે છે હે પતિપ્રતા! શ્રીમૂલપ્રકૃતિનું સેવન કરનું એ જ કરેલા સર્વ કર્મોનો નાશ કરનાર હોઈ અત્યંત શુભલ્લથી છે લોકમા તથા વેદમા જેને સ્થિર તત્ત્વ જ્ઞાન કહે છે, તે આ જ છે અને તે જ નિર્વિન તથા શુભલ્લથી તત્ત્વજ્ઞાન મેં તને કહ્યું છે હવે હે પુત્રિ! તુ સુખોથી જા 'એમ કહી યમરાજ સાવિત્રીની પતિને સંજીવન કરી, સાવિત્રીને શુભ આશીર્વાદ આપીને જવા તૈયાર થયા, ત્યારે સાવિત્રી યમરાજને જતા જોઈ સત્પુરુષના વિયોગથી દુઃખી થઈ તેમને પ્રણામ કરી, તેમના ચરણો પકડીને રડવા લાગી.

તે સમયે સાવિત્રીનું રડતું સાલગી કૃપાતા ભાડાર યમરાજ પોતે પણ રડવા લાગ્યા અને સતુષ્ઠ થઈ તેને આમ કહેવા લાગ્યા

યમરાજ બોલ્યા પવિત્ર ભરતદેવમા એક લાખ વર્ષ સુધી સુખ ભોગવી છેવટે ન્યા દેવી વિરાજે છે, ત્યા—તેમના લોકમા તુ જઈશ, માટે હે કલ્યાણી! પોતાને ઘેર જઈ તુ સાવિત્રીનું વ્રત કર. એ વ્રત એક વર્ષ સુધી કરવાનું હોય છે અને સ્ત્રીઓને મોક્ષનું કારણ છે, માટે એક માસની સુદ ચૌદશના દિવસે સાવિત્રીનું ગુલ વ્રત કરનું હે પવિત્ર હાસ્યવાળી! ભાદરવા મહિનામા સુદ આઠમના દિવસે સોળ વર્ષ સુધી મહાલક્ષ્મીનું વ્રત લેવું જે સ્ત્રી ભક્તિથી એ વ્રતો કરે છે, તે મૂલપ્રકૃતિના સ્થાનમા જાય છે દરેક મગજવારે મગજચરિત્ર દેવીનું, દરેક માસની સુદ છઠના દિવસે મગજદાયી પછીદેવીનું, આસાડ માસની સક્રાંતિને દિવસે સર્વ સિદ્ધિ આપનારા મનસા દેવીનું, કાર્તિક માસની પૂનમના દિવસે શ્રીકૃષ્ણને સસમા પ્રાણ કરતા પણ અધિક પ્રિય શ્રીરાધાજીનું અને દરેક મહિનાની સુદ આઠમના દિવસે ઉપવાસ કરી ટાળવી મુશ્કેલ ખીડાઓનો નાશ કરનારા જગદેખા પ્રકૃતિરૂપ ભગવતી વિષ્ણુમાયા શ્રીદુર્ગાદેવીનું, જે પતિવાળી તથા પુત્રોવાળી શુદ્ધ પતિવ્રતા સ્ત્રી સ્ત્રીઓમા, યત્રોમા કે પ્રતિમાઓમા ભક્તિથી ધન તથા સત્તાનની પ્રાપ્તિ માટે પૂજા કરે છે તે આલોકમા સુખભોગવી અને શ્રી મૂલપ્રકૃતિના સ્થાનને પામે છે, એમ સાધકે દેવીની વિભૂતિઓનું કાયમ પૂજન કરવું ખરી રીતે હરકોઈ કાળે સર્વસ્વરૂપ પરમેશ્વરી સેવવા યોગ્ય છે, કેમ કે એનાથી ખીજી કંઈ પણ કૃતાર્થપણ આપનાર નથી

શ્રીનારાયણે કહ્યું સાવિત્રીને એમ કહી યમરાજ પોતાના સ્થાને ગયા અને સાવિત્રી પોતાના સ્વામીને લઈને પોતાને ઘેર ગઈ હે નારદ! સાવિત્રી તથા સત્યવાન જે માર્ગે ગાળ્યા હતા, તે જ માર્ગે ગયા અને તેમણે પોતાનો વૃત્તાત ખીજાઓને જણાવ્યો સાવિત્રીનો પિતા (યમદેવના વરદાનને લીધે) અનુક્રમે પુત્રોને પામ્યા અને તેનો સસરા પણ ગયેલા નેત્રો તથા સન્ન્યતે પ્રાપ્ત થયો, વળી તેણે પતે પણ પુત્રો

મેળવ્યા પતિવ્રતા સાવિત્રી એક લાખ વર્ષ સુધી પવિત્ર ભારતદેવમા સુખ ભોગવી છેવટે પોતાના સ્વામી સાથે દેવીના લોકમા ગઈ જે દેવી સૂર્યમહાજની તથા સર્વ મનોની અધિષ્ઠાત્રી છે અને વેદોની માતા છે, તે જ દેવીને ‘સાવિત્રી’ કહ્યા છે હે વત્સ! એમ સાવિત્રીનું ઉત્તમ આખ્યાન તથા જીવોના કમોનો વિપાક મે તમને કહ્યો, હવે ફરી તમે શુ સાભળવા ઇચ્છો છે? ૧-૮૬

इत्येव कथितं कस सावित्रायानमुत्तमम् ।

जीवकमविपाक च किं पुनः श्रोतुमिच्छसि ॥ ९६ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા નવમ સ્કંધ વિશે અધ્યાય ૩૯ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૩૯ મો*

મહાલક્ષ્મીનું આખ્યાન

નારદ ઉવાચ ॥

ધીમૂલપ્રકૃતેર્દેવ્યા ગાયત્ર્યાસ્તુ નિરાકૃતે. ।

સાવિત્રીયમસવાદે ક્ષુત વૈ નિર્મલ યશઃ ॥ ૧ ॥

નારદે પૂંછ્યું સાવિત્રી તથા યમરાજના સવાદમા નિરાકાર શ્રીમૂલપ્રકૃતિનો તથા ગાયત્રીદેવીનો નિર્મળ અશ મે સાભળ્યો હે ઇશ્વર! દેવીના ગુણોનું કીર્તન ખરેખર મગજોના મગજરૂપ છે, માટે હવે લક્ષ્મીનું આખ્યાન સાભળવા હું ઇચ્છુ છું હે વેદવેદાઓમા શ્રેષ્ઠ! તે મહાલક્ષ્મીને પણ પ્રથમ કોણે પૂજ્યા હતા? તે કેવા સ્વરૂપવાળા છે? પૂર્વે તેમનું પૂજન કયા મતથી અથવા કયા સ્તોત્રથી કોણે કર્યું હતું? તેમના ગુણોનું વર્ણન તમે મને કહો

શ્રીનારાયણ બોલ્યા હે નારદ! પૂર્વે સૃષ્ટિના આદિકાળે રાસમહામા શ્રીકૃષ્ણના ડાબા ખભામાથી શ્રીરાધા ઉત્પન્ન થયા છે અત્યંત સુંદર સોળ વર્ષની ઉંમરના, વડના વૃક્ષની પેડે ચોતરફથી સુશોભિત આકારવાળા, જાણે ખાર વર્ષના હોય તેવા જણાતા, સદા અત્યંત સ્થિર ચોવનવાળા, ધોળા ગાપાના પુષ્પ જેવા રંગથી પ્રકાશતા, સુખપૂર્વક દર્શન કરવા યોગ્ય, મનોહર, શરદપૂનમના કરોડો ચંદ્રની કાંતિને ઢાકી

* આ અધ્યાયમા સપ્તેત્રીત્ર ઋગ્વેદથી મહાલક્ષ્મીનું આખ્યાન ભજનર વિસ્તારથી વર્ણવાયે.

દેતા મુખવાળા અને શરદસ્તનના બપોરના સમયના ક્રમબદ્ધ ગોલાનો તિસ્સદાર કરનાર નેનોવાળા તે સંધા દેવી ઈશ્વરની ઈચ્છાથી એકદમ બે સ્વરૂપવાળા થયા હતા પોતાનું રૂપ, વર્ણ, તેજ, ઉત્તર, ક્રાંતિ, યગ, વત્સ, કૃત્ય, આભૂષણ, ગુણ, મહાસય, દર્શન, પ્રેમ તથા વિનવણી એ ગુણોમા તે બંને સ્વરૂપો સમાન હતા તેમા કાળા ખભામાથી જે સ્વરૂપ નીકળ્યું, તે મહાલક્ષ્મી કહેવાયા અને જમણા ખભામા થી જે સ્વરૂપ પ્રગટ્યું તે જ સંધારૂપે રહ્યા તે સંધા બે ભુજવાળા હોઈ પરથી પણ પર શ્રીકૃષ્ણને જ પ્રથમ વર્ષો હતા અને પાછાથી મહાલક્ષ્મી પણ સુદર એ શ્રીકૃષ્ણને જ વરવા ઈચ્છવા લાગ્યા ત્યારે સંધા તરફના માનથી જ શ્રીકૃષ્ણ બે સ્વરૂપોવાળા થયા હતા તેમનો જમણો ભાગ બે ભુજવાળા શ્રીકૃષ્ણ રૂપે જ રહ્યો અને કાળો ભાગ આર ભુજવાળા વિષ્ણુ રૂપે થયો બે ભુજવાળા એ શ્રીકૃષ્ણે ચતુર્ભુજ વિષ્ણુને પ્રથમ મહાલક્ષ્મી આપ્યા એ દેવી મોટા હોઈ જગતને કાયમ સ્નેહાળ દૃષ્ટિથી લક્ષ્મી તો છે અથવા જુઓ છે, તેથી 'મહાલક્ષ્મી' કહેવાય છે એ રીતે બે ભુજવાળા શ્રીકૃષ્ણ સંધાના પતિ રહ્યા અને આર ભુજવાળા વિષ્ણુ લક્ષ્મીના પતિ થયા સંધાજી શુદ્ધ સર્વગુણસ્વરૂપ છે અને ગોવાળો તથા ગોષી એથી વીંટાયેલા રહે છે ચતુર્ભુજ વિષ્ણુ લક્ષ્મીજી તાથે વૈકુઠમા ગયા શ્રીકૃષ્ણ તથા વિષ્ણુ એ બંને સર્વોત્તમ માન તથા શ્રેષ્ઠ છે પછી મહાલક્ષ્મી યોગ શક્તિથી અનેક સ્વરૂપોવાળા થયા તેમા જે અત્યંત પરિપૂર્ણ, સર્વને આનંદ આપનાર, શુદ્ધ સર્વગુણસ્વરૂપ અને સર્વ નીભાન્યથી યુક્ત મહાલક્ષ્મી છે, તે વૈકુઠમા જ રહ્યા છે એ મહાલક્ષ્મી પ્રેમને લીધે સર્વ નીઓમા મુખ્ય છે, પાંચ સ્વર્ગમા ઇન્દ્રની સપ્તારૂપ જે સ્વર્ગની લક્ષ્મી છે, પાતાળમા જે નાગલક્ષ્મી છે, સનળઓમા જે રાજલક્ષ્મી છે, અને નૃપસ્થાનામા દરેક ઘરમા સર્વ મનસેના મગધ અને સપ્તારૂપ જે નૃપ લક્ષ્મી છે, તે મહાલક્ષ્મી જ અશસ્ત્રરૂપ છે; તેમ જ નાગની મતા કામધેનુ યાત્રી તરીકે દક્ષિણ, ક્ષીરનમુદ્રની કન્યા લક્ષ્મી, સૂર્ય ગેષ્ઠમા, નંદની મેના તથા

જ અશરૂપ છે વળી આભૂષણોમા, સનોમા, કુળેમા, જળમા, સનળઓમા, રાણીઓમા, દેવતાઈ સ્ત્રીઓમા, ઘરોમા, સર્વ ધાન્યોમા, વસોમા, સરકારી સ્થાનોમા, દેવોની પ્રતિમાઓમા, માંગલિક કળશોમા, માપોકેમા, મોતીઓમા, ઉત્તમ અણિઓમા, દૂધમા, ચંદનમા, વૃક્ષોની અંતિ સુદર શાખાઓમા, નવા મેથોમા તથા નવીન વસ્તુઓમા પણ મનોહર લક્ષ્મી અશરૂપે રહ્યા છે, તે મહાલક્ષ્મી દેવીને પ્રથમ વૈકુઠમા નાતવણે પૂજ્યા હતા તે પછી શ્રદ્ધાએ, પછી શકરે અને પછી ક્ષીરસમુદ્રની અદર વિષ્ણુએ ભક્તિથી તેમને પૂજ્યા હતા તે પછી ભરતખંડમા સ્વાયંભુવ મનુએ, મોટા મોટા સનળઓએ, મોટા ક્રપિઓએ તથા ઉત્તમ ગૃહસ્થોએ પૂજ્યા હતા અને પછી જગતમાંહી ગધર્વોએ તથા પાતાળમા નાગોએ તેમને પૂજ્યા હતા હે નારદ! બ્રહ્માએ ભાદરવા સુદ આઠમથી એક પખ વાડિયા સુધી ત્રણે લોકમા તેમની પૂજા કરી હતી એવ, પોષ તથા ભાદરવા મહિનામા પવિત્ર મગજ વારના દિવસે વિષ્ણુએ ભક્તિથી ત્રણે લોકમા તેમની પૂજા કરી હતી દરેક વર્ષના આતે, પોષ માસની સંક્રાંતિના સમયે અને માધ માસની સંક્રાંતિમા મગજ વારે ત્રણે ભુવનમા રહેલા તે દેવીનું આવાહન કરી સ્વાયંભુવ મનુએ તેમની પૂજા કરી હતી તે પછી મગજભૂતિ તે શ્રીલક્ષ્મીને ઇન્દ્રે મગજ નામના સનળએ, કેદારે, નીલે, સુખલે, તમે, ધૃત્વે, ઉત્તાનપાદે, શુક્રે, બલિલગ્નએ કરધપે, દક્ષે, કદંબે, સૂર્યે, ચંદ્રે, પ્રિયવ્રત સનળએ કુબેરે, વાયુએ, યમદેવે, અગ્નિએ તથા વરુણદેવે પૂજ્યા હતા એમ સર્વ ઐશ્વર્યોના અધિકારી દેવી અને સર્વ સપ્તારૂપરૂપ તે લક્ષ્મીજી પ્રથમ સર્વસ્થને પૂજ્યા છે અને વદાપા છે ૧-૩૩

एष सर्वेषां सर्वेषु पूजिता वन्दिता सदा ।

सर्वैर्भग्यपिदेवी सा सर्वस्यैव स्वस्वपिणी ॥ ૩૩ ॥

હતિ શ્રીદેવીના ૧૨૧ માં મુલમથા નવમ સ્કંધ વિષે
અર્ચા ૩૬ માં સમાપ્ત

અધ્યાય ૪૦ મો*

શ્રીલક્ષ્મીના જન્મનું કારણ

નારદ ડવાવ

નારાયણપ્રિયા સા ચ પરા વૈકુઠવાસિની ।

વૈકુઠાધિષ્ઠાતૃદેવી મહાલક્ષ્મી સનાતની ॥૧॥

નારદે પૂછ્યુ નારાયણના પત્ની વૈકુઠમા વસ નારા અને વૈકુઠના અધિષ્ઠાની તે સનાતની દેવી મહાલક્ષ્મી ક્યા કારણે પૃથ્વી પર સમુદ્રની કન્યા તરીકે જન્મ્યા હતા અને પ્રથમ ક્યા સ્તોત્રથી તેમની કોણે સ્તુતિ કરી હતી, તે મને કહેવા તમે યોગ્ય છો.

શ્રી નારાયણ બોલ્યા હે નારદ! પૂર્વે દુર્વાસાના શાપથી ઇંદ્ર, દેવસઘ તથા મર્ત્યલોક લક્ષ્મીભ્રષ્ટ થયા હતા હે નારદ! તે સમયે રોષ પામેલા અત્યંત દુઃખી થયેલા લક્ષ્મી સ્વર્ગ વગેરેનો ત્યાગ કરી વૈકુઠમા જઈને ત્યાં નુત્તર સ્વરૂપે રહ્યા હતા તે વેળા દુઃખી થયેલા સર્વ દેવો શોકથી બ્રાહ્મણી સભામા ગયા હતા અને બ્રાહ્મણે આગળ કરી ત્યાંથી વૈકુઠમા જ ગયા હતા અત્યંત દીનતાયુક્ત ઘર્ષ સુક્રાંતા ગળા, હોડ ને તાળવાવાળા તે દેવો વૈકુઠમા પરમેશ્વર શ્રીનારાયણને શરણે ગયા, ત્યારે પુરાણપુરુષ શ્રીનારાયણની આજ્ઞા થી સર્વ સંપત્તિરૂપ તે લક્ષ્મીજી અશકી સમુદ્રની કન્યારૂપે થયા હતા પછી દેવો તથા દૈત્યોના ગણોએ ક્ષીરસમુદ્રને મધીને એ મહાલક્ષ્મીને મેળવ્યા હતા ને વિષ્ણુએ પણ તેમને જોયા હતા તે વખતે પ્રસન્ન મુખવાળા લક્ષ્મીએ પ્રસન્ન ઘર્ષ દેવો વગેરેને વરદાનો આપી ક્ષીરસમુદ્રમા સૂતારા શ્રીવિષ્ણુને વતમાળા આપી હતી હે નારદ! તે પછી દેવોએ એકઠા મળી લક્ષ્મીજીનું પૂજન કર્યું હતું, જેથી અસુનેએ લઈ લીધે તે સંતોષી થઈ પામ્યા હતા ને સર્વ સ્થળે આપત્તિરહિત થયા હતા

નારદે પૂછ્યુ હે નારાયણ! મુનિશ્રેષ્ઠ દુર્વાસા તો બ્રાહ્મણ અને તત્ત્વવેદી છે, તેમણે ક્યારે ક્યા દોષથી શા માટે પૂર્વે શાપ આપ્યો હતો? તે દેવો વગેરેએ ક્યા રૂપે તમુદ્રમથન કર્યું હતું અને

તે લક્ષ્મીદેવી ક્યા સ્તોત્રથી ઇંદ્રને પ્રત્યક્ષ થયા હતા? હે પ્રભો! દુર્વાસા તથા ઇંદ્રનો કયો સવાદ થયો હતો, તે કહો

શ્રીનારાયણ બોલ્યા પૂર્વે (કોઈક વેળા) મઘ પાતળી ખૂબ છઠ્ઠી જઈ ઇંદ્રે એકાંતમા કામી બનીને રહ્યા સાથે કામગીરી કરી હતી પોતાને ઇચ્છતી તે રહ્યાએ, જેનું મન હર્ષ્ય હતું એવો તે ઇંદ્ર તેની સાથે કામગીરી કરીને કૈલાસના શિખર પર આવેલા મોટા જગલમા કામથી વ્યાકુળ ચિત્તે ઠેસો હતો, તેવામા વૈકુઠમા જતા અને બ્રહ્મનેજથી પ્રકાશતા ત્રિપિશ્રેષ્ઠ દુર્વાસાને તે ઇંદ્રે જોયા હતા ઉનાળાના બપોર વખતના હજારો સૂર્ય જેવી ક્રાંતિવાળા, મહા-સમર્થ, અત્યંત તોળેલા સુવર્ણ સમાન આકારવાળા, જટાના ભારથી મહાઉન્નત્તવળ, ધોળી જનોઈ, ચીર વસ્ત્ર, દડ, કમડલ, તથા ચંદ્ર સમાન મહાઉન્નત્તવળ તિલકને ધારણ કરતા અને વેદ-વેદાંગમા પારંગત લાખો શિષ્યોથી યુક્ત તે દુર્વાસાને જોઈ, અત્યંત પ્રમાદી હોવા છતાં ઇંદ્રે ભક્તિથી મસ્તક નમાવી તેમને પ્રણામ કર્યો અને આનંદયુક્ત તેમના શિષ્ય-વર્ગની પ્રશંસા કરી ત્યાં શિષ્ય સંહિત દુર્વાસા મુનિએ તેને શુભ આશીર્વાદો આપ્યા અને વિષ્ણુએ આપેલું અતિ મનોહર કપવૃક્ષનું પુષ્પ પણ આપ્યું. એ પુષ્પ ઘડપણ, સેગ, મૃત્યુ તથા શોકનો નાશ કરનાર અને મોક્ષપ્રાપ્તિ હતું તે પુષ્પ લઈને સંતોષ સંપત્તિથી છકેલા ઇંદ્રે તે જ વેળા લાધીના મસ્તક પર મૂક્યું, એટલે તેનો માત્ર સ્પર્શ થતા જ તે લાધી અકસ્માત રૂપ, ગુણ, તેજ તથા ઉમરથી વિષ્ણુ સમાન બની ગયા પછી તે ઉત્તમ લાધી ઇંદ્રને છોડીને ધોરજગમા આવ્યો ગયો હે નારદ મુનિ! તેજને લીધે ઇંદ્ર તે લાધીને અટકાવી શક્યો નહિ પછી મુનીશ્વર દુર્વાસા પોતે આપેલા તે પુષ્પનો ઇંદ્રે ત્યાગ કર્યો તે જોઈને અત્યંત રોષે ભરાયા તેમણે રોષયુક્ત ઘર્ષ ઇંદ્રને આ પ્રમાણે કહ્યું ને શાપ દીધો

દુર્વાસા મુનિ બોલ્યા 'અરે! લક્ષ્મીથી છઠ્ઠી જઈ તું મારું અપમાન કેમ કરે છે? મેં આપેલા પુષ્પને તે ગર્ભથી લાધીના મસ્તક પર મૂકી દીધું! તે પુષ્પ વિષ્ણુને આપેલું થયું હતું અને વિષ્ણુના

* આ અધ્યાયમા બાદ્ય કોઈમણી ભક્તિમાન નારદની આનંદ વધારેના જન્મનું કારણ વિચારશે કહેવાશે.

નેવેદ્યરૂપે જ કે જળતા તો પ્રાપ્ત થતા જ ઉપયોગ કર્યો જાઈએ, કેમ કે તેનો ત્યાગ કરવાથી પ્રાણહત્યાનુ પાપ લાગે છે જે પુરુષ ભાગ્યશી મળેલું સુભ વિષ્ણુ નેવેદ્ય તરંગે છે, તે લક્ષ્મીલાલ, બુદ્ધિલાલ તથા નગરલાલ થાય છે; પણ જે ભક્ત પુરુષ વિષ્ણુનું નેવેદ્ય મળતા જ તેનો ઉપયોગ કરે છે, તે પોતાના સો વશનેનો ઉદ્ધાર કરી પોતે જીવન્મુક્ત થાય છે જે મનુષ્ય વિષ્ણુનેવેદ્ય જમીને કાયમ ભક્તિથી પ્રણામ કરે છે, પૂજે છે અને સ્તવે છે, તે વિષ્ણુ સંમાન થાય છે તેના સ્પર્શવાળા વાયુથી તીર્થોનો સમુદાય તરત પવિત્ર થાય છે એટલું જ નહિ પણ એ મુદ્દા તેના ચરણની રમથી પૃથ્વી તરત પવિત્ર થાય છે વ્યભિચારિણી સ્ત્રીનું, પતિ-પુત્ર વિનાની સ્ત્રીનું, શૂદ્રનું, આદ્યનું, વિષ્ણુનું નહિ ધરેલું, વૃથા માસભક્ષણું, શિવલિંગને ધરેલું, મુદ્રને યજ્ઞ કસવનાડે આપેલું, વૈદ્યનું, કેવના પૂજારીનું, કન્યાવિક્રય કરનારનું, કુટુંબનો પ્રધો કરનારનું, એહુ, વાસી, સર્વના જમી રહ્યા પછી બાકી વળેલું, શૂદ્રજાતિની સ્ત્રીના પતિ થયેલા પ્રાણીઓનું, બળદ હાકનાર પ્રાણીઓનું, અદીક્ષિત પ્રાણીઓનું, મુઝા બાળતારનું, અગમ્ય સ્ત્રી સાથે વ્યભિચાર કરનાર પ્રાણીઓનું, મિત્રદોષીઓનું, કુતલની સ્ત્રીઓનું, વિશ્વાસઘાતીઓનું, ખોટી સાક્ષી આપનારા સ્ત્રીઓ અને તીર્થસ્થળે ઘાત લેતા પ્રાણીઓનું જેમણે અન્ન ખા 1 હોય, તે બધા વિષ્ણુને નેવેદ્ય જમવાથી થાય છે આશય પણ જે વિષ્ણુભક્ત હોય તો એક કરોડ વશનો ઉદ્ધાર કરે છે જે મનુષ્ય વિષ્ણુનો ભક્ત નથી, પોતાનું સ્થૂણ કરવા સમર્થ નથી, વિષ્ણુનું નમસ્કાર જે અગાનથી પણ લે તો એ સાત જન્મોથી મેળવેલા પાપથી છૂટે છે એમ સશય નથી હે ઉદ્ધાર જે મનુષ્ય બનાવ્યર સમજીને ભક્તિપૂર્વક વિષ્ણુ નેવેદ્ય સ્વીકારે છે, તે એક કરોડ જન્મોથી મેળવેલા પાપોનો અવરથ છૂટે જાય છે તે (વિષ્ણુના નેવેદ્યરૂપ) પુણ્ય ગર્ભથી હાથીના મસ્તક પર મૂક્યું, તેથી નાન ત્યાગ કરી લક્ષ્મી વિષ્ણુના સ્થાનમાં જતા રો ૬ નાનપણની ભખ ૬૫ તેથી કોઈ દેવથી, બ્રાહ્મણથી, ક્ષત્રિયથી, મહાપણથી કે મનુષ્યની રૂતો નથી, તો પછી બળદ કેળાથી ૬૫ રૂત ૬ તારો પિતા ક્રયપ

પ્રભાપતિ છે, તે મને શુ કરશે? અથવા તારો ચુરુ બુદ્ધિરૂપિત પણ મને નિરાકરો શુ કરશે? હે ઉદ્ધાર! આ મુષ્ય જેમના મસ્તક પર હતું તેમનું જ પૂજન સર્વોત્કૃષ્ટ છે

દુર્વાસા મુનિનું એ વચન સાંભળી ઉદ્ધાર તેમના પગ પકડી પોકેપોકે રડવા લાગ્યો અને શોકથી પીડાઈને તથા ભયભીત થઈ તેમને કહેવા લાગ્યો

ઉદ્ધાર બોલ્યો હે પાલો! આગે મને યોગ્ય ગ્રાપ આપ્યો છે, જે મારી માથાનો નાશ કરશે હું મારી હસેલી સપ્તિ ભાગતો નથી, પણ મને કંઈક જ્ઞાન આપો ઐશ્વર્ય તો હું ખનું જ બીજું છે, જ્ઞાનને હાકી દેનાર છે, મુક્તિમાર્ગમાં કુલાકાર છે અને ભક્તિમાં વિદ્યન કરનાર છે

દુર્વાસા મુનિ બોલ્યા એટલું જ નહિ, પણ ઐશ્વર્ય તો જન્મ, મૃત્યુ, ઘડપણ, શોક તથા રોગના મોટા બીજરૂપ તથા અકુરરૂપ છે સપ્તિરૂપ અધ કારથી અધ બનેલો મનુષ્ય મુક્તિમાર્ગને જોતો નથી હે ઉદ્ધાર! સપ્તિરૂપી છકેલો મૂઠ મનુષ્ય અને દારથી બેભાન બનેલો મૂઠ બને સમાન જ છે હે ઉદ્ધાર! બધું ભાવને લીધે જ બાધયોથી બીરાયેલો હોય, છતાં સપ્તિરૂપના મદથી બેભાન થયેલો, વિષયોથી અધ બનેલો, મહાકામી અને રંગેગુણી તે મનુષ્ય સત્ક જુણનો માર્ગ જોતો નથી વિષયોથી અધ બનેલો મનુષ્ય બે પ્રકારનો હોય છે એક રજસ ને બીજો તામસ તેમાં શાસ્ત્રને જાણનારો રજસ વિધયાધ છે અને શાસ્ત્રને નહિ જાણનારો તામસ વિધયાધ છે હે દેવોમા ઉત્તમ! શાસ્ત્ર બે પ્રકારનો માર્ગ દર્શાવે છે એક પ્રતૃતિના બીજરૂપ અને બીજો નિવૃત્તિના ઉત્કૃષ્ટ કારણરૂપ છે પ્રાણીઓ પ્રથમ ૬ બરૂપી પ્રતૃતિના મર્ગમાં સ્વચ્છદ, પશુન તથા ઉત્તમતની પેઠે કાયમ કૃષી કરે છે જેમ ભમરો પુષ્પસતા લોભથી કમળમાં સુખ માને છે, (પાપુ તે કમળ બધ મળ પોતે બધાઈ ગયો છે એમ માનતો નથી), તેમ પ્રાણી પરિણામે નાશના બીજરૂપ અને જન્મ, મૃત્યુ તથા ઘડપણને કન્યા સંસારમાં સુખ માને છે, (પાપુ પોતે તેની બધાઈ ગયો છે, એમ જાણતો નથી) તે પછી પોતાના કર્મોથી નિર્મીલ કરાયેલી

અનેક જાતની યોતિઓમા અનુક્રમે અનેક જન્મો સુધી આનદથી ભરીને છેવટે (કોઈ પુણ્યને લીધે) ઈશ્વરની કૃપા થવાથી સત્સંગને પામે છે તેમા પણ સેકડો ને હજારોમા કોઈ એક જ (સાધુ પુરુષ) સસાગરૂપ સમુદ્રનો પાર દર્શાવવામા ધ્રુવરૂપ થાય છે તે સાધુપુરુષ તત્ત્વજ્ઞાનરૂપી દીવાથી મુક્તિમાર્ગને દર્શાવે છે, ત્યારે જીવ સસારરૂપ બંધનને કાપવા અનેક જન્મો સુધી યોગ, તપ તથા અનશનવ્રત દ્વારા યત્ન કરે છે, ત્યારે સુખદાયી તથા શ્રેષ્ઠ એવા મુક્તિમાર્ગને નિર્વિઘ્ન પામે છે હે ઇદ્ર! તે મને જે પુછ્યું હતું, તે આ મેં નુસ્તા મુખથી સાંભળ્યું છે. (અને તે જ તને કહ્યું છે)

હૃવાંસામુતિનુ તે વચન સાંભળી ઇદ્ર વિષયો પરના રાગથી રહિત થયો હે નારદ! તેનો વૈરાગ્ય હમેશા વધવા લાગ્યો પછી મુનિના એ સ્થાનેથી ઘેર જઈ, તાણે અમરાવતીને જોઈ, ત્યાં તે દેત્યો તથા અસુરોના સહોદી વ્યાસ, ભયાકુલ, ખસખ ઉપદ્રવોવાળી, કોઈ કોઈ સ્થળે બધુઓથી રહિત, પિતા-માતા-સ્રી આદિ વિનાની અને અતિ ચાચળ થઈ પડી હતી એમ અમરાવતીને શત્રુઓથી વ્યાસ થયેલી જોઈ ઇદ્ર બૃહસ્પતિની પાસે ગયો ત્યાં ગાના કિનારા પર મહાસમર્થ ગુરુ બૃહસ્પતિને ઇદ્રે જોયા પરબ્રહ્મનુ ધ્યાન કરતા, ગાના જળમા ઊભેલા, શ્રેષ્ઠ, સૂર્યની સામે પૂર્વ તરફ મુખવાળા, સર્વજ્ઞ, (ઈશ્વર પરના પ્રેમથી) આસુ ભરેલા નેત્રોવાળા, સંગાચ્યુક્ત, પરમ આનંદી, સર્વશ્રેષ્ઠ, સર્વોચ્ચ, ધર્મિષ્ઠ, શ્રેષ્ઠ પુરુષોએ સેવેલા, અતિપ્રિય, બાધુકોમાં તથા જ્ઞાનીઓમા અતિશ્રેષ્ઠ, ભાઈઓમા સૌથી મોટા અને દેવોના શત્રુઓને અનિષ્ટરૂપ તે ગુરુને ત્યાં જપ કરતા જોઈ ઇદ્ર ઊભો રહ્યો પછી એક પ્રહરના અંતે ગુરુને ઊઠેલા જોઈ, તેમને તેણે પ્રણામ કર્યા અને તેમના ચરણકમળમા વારંવાર નમન કરી પોકે પોકે તે રડવા લાગ્યો તેણે બ્રાહ્મણ દુર્વાતાનો શાપ વળેળે વૃત્તાત ગુરુને કહ્યો અને પછી વરદાનની પ્રાપ્તિરૂપ અતિદુર્લભ જ્ઞાનપ્રાપ્તિ તથા પોતાની નગરી શત્રુઓના તાબામા ગઈ વગરે બધું અનુક્રમે જણાવ્યું શિષ્યનુ તે વચન સાંભળી ઉત્તમ બુદ્ધિશાળી અને

ખોલનાસઓમા શ્રેષ્ઠ એ બૃહસ્પતિ કોપથી લાલ નેત્રોવાળા થઈ આ વચન બોલ્યા

બૃહસ્પતિએ કહ્યું. ઓ દેવશ્રેષ્ઠ! સર્વ વૃત્તાત મેં સાંભળ્યું, હવે રડ મા, મારું વચન સાંભળ. નીતિને જાણનારો પુરુષ વિપતિમા કદી કાયર થતો નથી સર્પિત અથવા વિપતિ કેવળ નાશવત તથા શ્રમરૂપ હોઈ પૂર્વના કર્મને આધીન છે તે ખતેનો કર્તા પોતે જ હોય છે કાયમ દરેક જન્મમા પોતાની ધારના જ ક્રમ પ્રમાણે સર્વને તે પ્રાપ્ત થયા કરે છે; તેમા શોક શોર શાસ્ત્રોમા કહ્યું છે કે પોતે કરેલું કર્મ અવશ્ય ભોગવવું જ પડે છે. શુભ કે અશુભ જે કઈ કર્મ હોય, તેનું કળ જીવાત્મા ભોગવે જ છે ભોગવ્યા વિના સેકડો કેકરોડો કર્મોએ પણ કર્મ નાશ પામવું નથી 'ભવદયમેવ મોક્તવ્ય કૃતં કર્મ શુભાશુભમ્ -કરેલું શુભાશુભ કર્મ અવશ્ય ભોગવવું જ પડે છે' એમ ત્રીકૃણ પરમાત્માએ વેદોમા સામવેદની શાખામા પ્રહ્લાને રાખાધીને કહેલું છે કરેલા સર્વ કર્મોનો ભોગ ઈષ્ટ બાકી રહે છે, ત્યારે તે તે કર્મો પ્રમાણે ભરતજ્ઞેત્રમા કે બીજા કોઈક સ્થળે જન્મ પ્રાપ્ત થાય છે કર્મને લીધે બ્રાહ્મણનો શાપ, કર્મથી જ આશીર્વાદ, કર્મથી જ મોટી લક્ષ્મીને તથા કર્મથી જ દીનપણને મનુષ્ય પામે છે કરોડો જન્મોમા એકડું કરેલું કર્મ પ્રાણીઓની પાછળ જાય જ છે હે ઇદ્ર! જેમ પડછાયો પ્રાણીને છોડતો નથી તેમ કર્મ પણ પ્રાણીને ભોગ વિના છોડતું નથી અમુક કાળ, અમુક દેશ કે અમુક પાત્રને અનુસરી કર્મોના ફળમા યોગજી-વધતાપણ પણ થાય છે દરરોજ અમુક વસ્તુનું દાન કરવાથી એકસરખું પુણ્ય થયા કરે છે, પણ તે જ વસ્તુનું અમુક કોઈ ઉત્તમ દિવસે દાન કર્યું હોય તો તેથી કરોડગણ અધિક અથવા અરાખ્ય પુણ્ય થાય છે, તેમ જ હે દેવ! કોઈ પણ વસ્તુઓનું અમુક સામાન્ય દેશમા દાન કરવાથી સામાન્ય પુણ્ય થાય છે, પરંતુ તે જ વસ્તુઓનું અમુક કોઈ ઉત્તમ પ્રદેશમા દાન કર્યું હોય, તો તેથી કરોડગણ અધિક અથવા અસખ્ય પુણ્ય થાય છે અને તે જ પ્રમાણે અમુક કોઈ સામાન્ય પાત્રમા વસ્તુનું દાન કરવાથી દાન કરનારને સામાન્ય પુણ્ય પ્રાપ્ત થાય છે, પણ

સુઈ સહે અને દિવસે મેયુન કરે, તેને ત્યાથી પણ લક્ષ્મી જતા રહે છે જે મૂઢ પ્રાણલુ આચાર વિહાનો, શુદ્ધો પાસેથી દાન લેનારો અને (કેઈ દેવગનની) દીક્ષાથી ચંદિત હોય, તેની પાસેથી લક્ષ્મી જતા રહે છે જે યોદ્ધા જ્ઞાનવાળો મનુષ્ય ભીતા પને અથવા નાઓ સુઈ સહે છે અને વાચાળ હોઈ કાયમ બ્રહ્મજ્ઞ કર્યો કરે છે, તેના ઘરમાંથી લક્ષ્મી જતા રહે છે જે મનુષ્ય માથામાં તોલ ધાલી ખીળ પુરુષના અગતો સ્પર્શ કરે અથવા જે પોતાના શરીર પર વાળુ વગાડે, તેના ઘેરથી લક્ષ્મી સોયે ભરાઈ જતા રહે છે જે દિગ્વર્ણી વ્રત, ઉપવાસ, સંક્યા કે વિષ્ણુભક્તિથી ચંદિત રહે, તેની પાસેથી લક્ષ્મી જતા રહે છે જે પ્રાણલુની નિદા કરે, કાયમ પ્રાણલુના દોષ કરે, છત્રની હિંસા કરે અથવા દયાચંદિત હોય, તેની પાસેથી જગદામા—લક્ષ્મી જતા રહે છે જ્યાં જ્યાં ભગવાનની પૂજા તથા ભગવાનનું ભજન થતું હોય, ત્યાં સર્વ ભગલોના ભગલરૂપ લક્ષ્મીદેવી રહે છે હે પ્રજા! જ્યાં શ્રીકૃષ્ણની તથા તેમના ભક્તની પ્રસન્ના થતી હોય ત્યાં શ્રીકૃષ્ણના પ્રિય લક્ષ્મી કાયમ રહે છે જ્યાં શખનો શબ્દ, શખ, શાલગ્રામ તથા તુલસીદલ હોય અને જ્યાં તેમની સેવા વદન તથા ધ્યાન થતા હોય, ત્યાં લક્ષ્મી રહે છે જ્યાં શિર્વાલંગનું પૂજન તથા પવિત્ર શિવપ્રીતન થતા હોય અને જ્યાં દુર્ગાપૂજન તથા તેમના નુણો ગવાતા હોય, ત્યાં લક્ષ્મી વસે છે જ્યાં પ્રાણલુનું સેવન તથા ભોજન થતા હોય અને જ્યાં સર્વ દેવોનું શુભપૂજન થતું હોય ત્યાં લક્ષ્મી વસે છે * એમ સર્વ દેવોને કહી લક્ષ્મીપતિ ભગવાને લક્ષ્મીને કહ્યું કે, 'તમે અશાથી ક્ષીરસમુદ્રમાં જન્મ પામે' એમ લક્ષ્મીને કહી જગતના નામે ફરી પ્રજાને કહ્યું કે, 'હે પ્રજા! તમે સમુદ્રમથન કરી દેવોને લક્ષ્મી આપજો' હે નારદ મુનિ! એ રીતે કહી લક્ષ્મીપતિ ભગવાન નાર પુરમાં જતા રહ્યા અને દેવો ઘણા લાખા કાળે ક્ષીરસમુદ્ર પર ગયા પછી દેવો તથા અસુરોએ મદરા ચલને રવેશા કરીને ખાત અને સાપનાગને મથવાનું દોરડું બનાવી સમુદ્રમથન કર્યું તેમાંથી ધન્વતારિ, અમૃત, ઉન્નત શ્રવા ધોડો, અનેક પ્રકારના રત્નો,

એસવત હાથી, લક્ષ્મી તથા સુદર્શન ચક્ર તેમણે મેળવ્યું હે નારદમુનિ! તે વેળા વિપ્રમક્ત સતી લક્ષ્મીએ ક્ષીરસામુદ્રમાં રાવન કરનાર, સર્વના ઈશ્વર તથા રમણીય શ્રીવિષ્ણુને વસ્ત્રાભા અર્પણ કરી પાછી પ્રાણલુ(દુર્વાતા)ના શાપથી દુઃખરો થતા દેવોએ, બ્રહ્માએ તથા રાજરે દેવેલા ગેપુ જલા તે લક્ષ્મીએ દેવોના પરમા દુષ્ટિ કરી, ચંદલે હે નારદ! મહાલક્ષ્મીની કૃપાથી તથા બ્રહ્માના વરદાનથી દેવોએ દેવોથી ઘેરાઈને ભયકર ધયેલો પોતાનો દેશ ફરી મેળવ્યો એમ ઉરામ, સુખદાયી ને સારરૂપ સમગ્ર લક્ષ્મી—આપ્યાન મે તમને કહ્યું, હવે વધારે શું તાભળવા તમે ઇચ્છો છો? ૧-૫૯

શયેવ વર્ષિતં સર્વં લક્ષ્મ્યુપાધ્યાનમુત્તમમ્ ।
સુલ્લદ સારભૂતં ચ કિં ભૂયઃ શ્રોતુમિચ્છસિ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીબાવનમાત્રમુત્તમમ્ નવમ સ્કંધ લિરે
અધ્યાય ૪૧ મે તમામ

અધ્યાય ૪૨ મો*

મહાલક્ષ્મીના પૂજનક્રમ તથા
મંત્રસ્તોત્ર વગેરે

નારદ ક્વાચ

હરેલ્લીતેન મદ્ર ધુત તજ્ઞાનમુત્તમમ્ ।
ફિલિત લક્ષ્મ્યુપાધ્યાન ધ્યાનં સ્તોત્ર વદ પ્રભો ॥૧॥
નારદે કહ્યું હે પ્રભો! કૃષ્ણલુકારી વિધ્વનુ કીર્તન, તેમનું જ્ઞાન તથા ઉરામ અને પ્રિય લક્ષ્મીનું આપ્યાન મે સાભળ્યું હવે તેમનું ધ્યાન તથા સ્તોત્ર મને કહે

શ્રીનારાયણ બ્રાહ્મણ પ્રથમ ઇંદ્રે તીર્થેમાં સ્નાન કરી ધોયેલા બે વસ્ત્રો પહેરી ક્ષીરસમુદ્ર પર કળશ સ્થાપીને ગણેશ, સૂર્ય, અગ્નિ, વિષ્ણુ, શિવ તથા દુર્ગા એ છ દેવોનું ભક્તિપૂર્વક પૂજનવદન વગેરેથી તે વેળા પૂજન કર્યું હતું પછી પરમ ઐશ્વર્યરૂપ મહાલક્ષ્મીનું આવાહન કરી ઇંદ્રે, બ્રહ્માએ તથા બૃહસ્પતિએ તેમની પૂજા કરી હતી હે નારદ મુનિ! મુનિઓ, પ્રાણલુ, ગુરુ, વિષ્ણુ, દેવો વગેરે તથા

* આ અધ્યાયમાં પંચોતરે શ્લોકોથી મહાલક્ષ્મીના પૂજનનો ક્રમ અને મંત્ર-સ્તોત્ર વગેરે બરાબર વર્ણવાયે

હે દેવિ! અનેક ઋતુઓમાં ઉત્પન્ન થતા, ઉત્તમ શોભાનો આશ્રય, શ્રેષ્ઠ અને દેવો તથા સજ્જનોને પ્રિય શુદ્ધ પુષ્પો તમે સ્વીકારો હે દેવિ! શુદ્ધિ આપનાર, શુદ્ધરૂપ, સર્વ મનોયુગ્મ મગલ અને સુનધી પદાર્થોથી ખતાવેલ, રમણીય ચદન તમે સ્વીકારો. હે કૃષ્ણના પ્રિયા! મદા વિશુદ્ધ, શુદ્ધિ આપનાર અને પીવા યોગ્ય આ પવિત્ર તીર્થજળ તમે સ્વીકારો હે દેવિ! ઉત્તમ રત્નો વગેરેથી ખતાવેલ, પુષ્પો તથા ચદનથી સચોટ અને વસ્ત્રો તથા આભૂષણોની શોભાથી યુક્ત આ ઉત્તમ શયન તમે સ્વીકારો. હે દેવિ! જે જે દ્રવ્ય નવીન હોઈ ગૃધ્રી પર દુર્લભ હોય અને દેવોને શોભા યોગ્ય તથા ભોગવવા લાયક હોય, તે દ્રવ્ય તમે સ્વીકારો' એમ મૂળ મંત્રથી એ દ્રવ્યો અર્પણ કરી ઇન્દ્રે સંકિતથી વિધિપૂર્વક દશ લાખ મૂળમંત્ર જાપ્યા હતા એ દશ લાખના જપથી મંત્રનિર્દિષ્ટ થઈ હતી એ મંત્ર તેને બ્રહ્માએ આપ્યો હતો, જે સર્વ પ્રકારે કૃપવૃક્ષ સમાન છે તેમા લક્ષ્મીનું (ક્ષી) બીજ, માયાબીજ (ક્ષી), કામબીજ (ક્ષી) અને સસ્સ્વતીનું ઈ બીજ અનુક્રમે પ્રથમ હોય છે અને પછી 'કમલવાસિની' ગંધની સ્ત્રીથી વિમલિતનું એક વચન હોઈ છેલ્લે 'સ્વાહા' હોય છે (એટલે 'શ્રી ક્ષી ક્ષી ઈ કમલવાસિન્યૈ સ્વાહા આતો) આ ઉત્તમ વૈદિક મંત્રનાજ પ્રસિદ્ધ છે આ મંત્ર જપવાથી કુબેર પંચમ શ્રેષ્ઠ ચેત્સવ્યને પામ્યો છે દક્ષ તથા નાવર્ણિ મનુ પણ આ મંત્રના જપથી નન્નધિરાજ થયા હતા અને મગલ નામનો રાગ પણ આ મંત્રના જપથી સાત દીપોનો મલા રાગ થયો હતો હે નારદ! પ્રિયત્રત, ઉત્તાનપાદ અને દેદાર નામના મહારાજાઓ આ મંત્રના જપથી નિદ્રા થયા છે આ મંત્રનિદ્રા થયો, ત્યાં મહાલક્ષ્મીએ ઇન્દ્રને દરીન આપ્યું હતું તે વેળા એ દેવી ઉત્તમ રત્નોથી ખતાવેલા વિમાનમાં બેસા હતા, વન્દન આપી ન્દા હતા, માત દીપોવાળી પૃથ્વીને ક્રાંતિથી છાઈ દેતા હતા, ધોળા મધાના પુષ્પ જેવા રગવાળા હોઈ રત્નોના રાણાનેથી રાણાનેલા હતા; મદ હામ્યની પ્રમન મુખવાળા હોઈ ભકતો પર કૃપા કર્યા આનુર હતા, રત્નોની આગને પારણ કરતા

હતા અને કસોડો ચંદ્ર સમાન ક્રાંતિવાળા હતા, તે સાત જગદણ્ના દર્શન કરી ગેમાચિત થયેલ સર્વ અગવાળો અને આસુ ભરેલા નેત્રોવાળો ઇન્દ્ર બે હાથ નેત્રી બ્રહ્માએ આર્પણ કરેલ, સર્વ ઇચ્છિત આપનારા આ વૈદિક ઉત્તમ સ્તોત્રથી સ્તુતિ કરવા લાગ્યો

ઇન્દ્ર બોલ્યો. કમળમાં વસનારા નારાયણનું વાગવાર નમસ્કાર હો; કૃષ્ણના પ્રિયા મહાલક્ષ્મીને કાયમ નમસ્કાર, નમસ્કાર હો કમળની પાખડી જેવા નેત્રોવાળા, કમળ સમાન મુખવાળા, કમળરૂપ આસનવાળા, પંચિની તથા વૈષ્ણવીને વારવાર નમસ્કાર હો સર્વ સપ્તરિત્સવરૂપ, સર્વના આરાધ્ય, વિષ્ણુભક્તિ આપનાર તથા હર્ષદાયી મહાદેવી લક્ષ્મીદેવીને વાગવાર નમસ્કાર હો શ્રીકૃષ્ણની છાતી પર રહેલા, શ્રી કૃષ્ણના ઇશ્વરી, ચંદ્રની શોભારૂપ અને ઉત્તમ રત્નના કમળ પર બિરાજતા મહાલક્ષ્મીને વારવાર નમસ્કાર હો સપ્તરિત્સોની અધિષ્ઠાત્રી દેવી, વૃદ્ધિ સ્વરૂપ તથા વૃદ્ધિ આપનાર મહાદેવીને વારવાર નમસ્કાર હો વૈકુંઠમાં જે મહાલક્ષ્મીરૂપ છે, ક્ષીર સાગરમાં લક્ષ્મીરૂપ છે, ઇન્દ્રના ઘરમાં વર્ગલક્ષ્મી છે, રાજના ઘરમાં ગજલક્ષ્મી છે, ગૃહસ્થોના ઘરમાં ગૃહલક્ષ્મી તથા ગૃહદેવી છે, સમુદ્રમાં કામવેનુરૂપ જે જાપ્યા છે અને જે યનુની સ્ત્રી દક્ષિણાગ્રે થયા છે, તે જ તમે દેવોની માતા આદિતિ છો કમળમાં વસતા કમળ છો, દેવોને બલિદાન આપતી વેળા સ્વાહારૂપ છો અને પિતૃઓને તેમનું કૃત્ય—અન્ન આપતી વેળા સ્વધારૂપ રહેવાઓ છો તેમ જ વિષ્ણુસ્વરૂપ, સર્વના આધાર પૃથ્વીરૂપ, શુદ્ધ સત્ત્વગુણસ્વરૂપ, નારાયણમાં પસાયણ, ક્રોધ તથા હિંસાથી રહિત, વરદાન દેનાર, સસ્સ્વતીરૂપ, શુભ પરમાર્થ આપનાર, હરિનું દાસપણ આપનાર અને સર્વથી શ્રેષ્ઠ છો જેમના વિના સર્વ જગત ભસ્મીભૂત થઈ નિમાર થાય છે, જેમના વિના સર્વ વિષ્ણુ જીવતા મરેનું બને છે, તે તમે સર્વના ઉત્તમ માતા, સર્વના આધારરૂપ અને ધર્મ, અર્થ, ક્રમ તથા મોક્ષના કારણરૂપ છો જેમ બાળ પણુમાં ધાવવા માટે આધળા થતા બાળકોને માતા બધું આપનારી છે, તેમ તમે સર્વ લોકોને, સર્વ ક્ષત્રે સર્વસ્વરૂપે બધું ય આપનારા છો માતા વિનાનું

અને ધાવવા માટે આધગુ થયે'નું ખાળક પણ દેવયોગે કદાચ જીવે, પરંતુ તમારા વિના કોઈ પણ લોક કદી ન જ જીવે હે અખિકે! અત્યંત પ્રસન્ન સ્વરૂપવાળા તમે મારા પર પ્રસન્ન થાઓ અને હે સનાતનિ! મારા શત્રુઓએ સ્વાધીન કરેલો મારો દેશ તમે મને પાછો આપો હે વિષ્ણુપ્રિયા! હું જ્યાં સુધી તમારા વિનાનો છું, ત્યાં સુધી જ બધુંયો વિનાનો, ભિખારી અને સર્વ સપરિત્તોથી રહિત છું તમે મને જ્ઞાન, ધર્મ, સર્વ સૌભાગ્ય, ઇચ્છિત પ્રભાવ, પ્રતાપ, સર્વ અધિકાર, યુદ્ધમા જય, પરાક્રમ તથા શ્રેષ્ઠ ઔશ્વર્ય આપો'

એમ કહી આસુ ભરેલા નેત્રોવાળા ઇંદ્રે સર્વ દેવગણો સાથે મહાલક્ષ્મીને મસ્તક વડે વારંવાર પ્રણામ કર્યા પછી બ્રહ્મા, રાકર, શેષનાગ, ધર્મ તથા વિષ્ણુએ, બ્રહ્માએ દેવો માટે વારંવાર પ્રાર્થના કરી, ત્યારે દેવોની સભામાં સત્ગુરુ થયેલા લક્ષ્મીજીએ દેવોને વરદાન આપી મનોહર પુષ્પમાળા વિષ્ણુને અર્પણ કરી, એટલે સતોષ પામેલા દેવો પોતપોતાના સ્થાને ગયા પછી હે નારદ! હર્ષ પામેલા લક્ષ્મીદેવી ક્ષીર સમુદ્રમાં શયન કરતા વિષ્ણુના સ્થાને ગયા અને બ્રહ્મા તથા ગરુડ પણ પ્રીતિપૂર્ક દેવોને શુભ આશીર્વાદ આપી પોતપોતાના સ્થાને ગયા જે મનુષ્ય મહા પવિત્ર આ સ્તોત્રનો નહુ સધ્યા સમયે પાઠ કરે છે, તે કુપેર જેવો મોટો રાજધિરાજ થાય છે પાંચ લાખ વાર પાઠ કરવાથી જ આ સ્તોત્ર મનુષ્યોને સિદ્ધ થાય છે સિદ્ધ થયેલા આ સ્તોત્રના જે એક મહિનો કાયમ પાઠ કરે, તો મહાસુખી મોટો રાજા થાય એમાં સશય નથી ૧-૭૫

હિદ્ધસ્ત્રોત્રં વદિ પટેન્માસમેકં તુ સ્તનત્મ ।

મહાસુક્ષ્મી ચ રાજેન્દ્રો ભવિવ્યતિ ન સંશય ॥૭૫॥

ઈતિ શ્રીદેવીના વ્રતમહાપુરાણમાં નવમ અધ્યક વિષે
અધ્યાય ૪૨ મો નમામ

અધ્યાય ૪૩ મો*

સ્વાહાનું આખ્યાન

નારદ ઉવાચ ।

નારાયણ મહાભાગ નારાયણમ પ્રમો ।

રૂપેનૈવ ગુણેનૈવ યશસા તેજસા ત્વિયા ॥ ૧ ॥

નારદે કહ્યું 'હે મહાભાગ્યશાળી પ્રભુ નારાયણ! તમે રૂપ, ગુણ, યશ, તેજ તથા ક્રાંતિથી નારાયણ સમાન જ છો હે મુનિ! જ્ઞાનીઓ, સિદ્ધો, યોગીઓ, તપસ્વીઓ તથા મુનિઓમાં તમે જ અતિ શ્રેષ્ઠ છો અને વેદવેતાઓમાં ઉત્તમ છો મહાઅદ્વૈત મહા લક્ષ્મીનું આખ્યાન મેં જાણ્યું હવે ખીન્ન કઈ ગુપ્ત રહસ્ય હોય તે તમે કહો જે અત્યંત ગુપ્ત રાખવા યોગ્ય સર્વ પ્રકારે ઉપયોગી, (સર્વ સ્થળે) પ્રકટ કર વાને અયોગ્ય તથા પુરાણો અને વેદમાં કહેલું હોઈ ધર્મગુપ્ત હોય તે કહો

શ્રીનારાયણ યોગ્યા હે બ્રાહ્મણ નારદ! પ્રગટ કરવાને અયોગ્ય, ગુપ્ત-રહસ્યરૂપ અને અત્યંત દુર્લભ કેટલાક અનેક પ્રકારના આખ્યાનો મેં પુરાણોમાંથી સાલળ્યા છે હે મહાભાગ! તેઓમાં જે સારભૂત હોય, તેવું શુ સાલળવા તમે ઇચ્છો છો, તે પ્રથમ તમે મને કહો, પછી હું તે કહીશ

નારદે કહ્યું સર્વ કર્મોમાં (દેવોને ઉદ્દેશી) હવેવ આપવામાં સ્વાહાદેવી અને પિતૃઓને (કૃત્ય) આપવામાં સ્વધાદેવી ઉત્તમ કહેવાય છે, તેમ જ દક્ષિણા સર્વથી શ્રેષ્ઠ ગણાય છે હે વેદવેતાઓમાં શ્રેષ્ઠ! એમના ચરિત્ર, જન્મ, કુળ તથા મુખ્યતા તમારા મુખથી હું સાલળવા ઇચ્છું છું

સૂત યોગ્યા હે મુનિશ્રેષ્ઠ શાંતક! નારદનું એ વચન સાલળી નાનવણ હસીને પુરાણોમાં ડહોલી ઘણી જૂની કથા કહેવા લાગ્યા

શ્રીનારાયણ યોગ્યા સુદિના આરભ મમયે દેવો પોતાના આહાર માટે બ્રહ્મલોકમાં અતિ મનોહર બ્રહ્માની સભામાં ગયા હતા હે નારદમુનિ! ત્યાં જઈને તેઓએ પોતાના આહાર માટે બ્રહ્માને જણાવ્યું,

* આ અધ્યાયમાં સારંગધરના સ્વેદોથી હવે પછીનું સ્વાહાચક્રિતનું આખ્યાન બરાબર વર્ણવાયે

એટલે તે સાભળી બ્રહ્માચ્ય (આહારની વ્યવસ્થા કરવા) પ્રતિજ્ઞા કરીને (દેવોના કૃત્યાણુ માટે) પર મેસ્વર શીલરિને સેવ્યા હતા

નારદે પુછુનુ ભગવાન પોતે જ અશશી યજ્ઞ રૂપ થયા છે, છતાં યજ્ઞમા બ્રાહ્મણો (દેવોને ઉદ્દેશી) જે જે હવિષ આપે છે, તેથી દેવોને શુ નિમિત્ત થતી ન હતી :

શ્રીનારાયણે કહ્યું હું મુનિશ્રોષ્ઠા ! બ્રાહ્મણો તથા ક્ષત્રિયો વગેરે ભક્તિથી દેવોને હવિષ આપતા હતા, છતાં તે હવિદોનને દેવો પામતા ન હતા, તેથી ખોદ પામાં તે સર્વ દેવો બ્રાહ્માની સભામાં ગયા હતા અને આહાર ન મળવાનું કારણ તેઓએ જણાવ્યું હતું તે સાભળી બ્રહ્મા ધ્યાનથી શ્રીકૃષ્ણને શરણે ગયા હતા અને તેમની આરાધથી તેમણે ધ્યાન દ્વારા પ્રકૃતિ દેવીની પૂજા કરી હતી તે સમયે પ્રકૃતિના અશરૂપ સર્વશક્તિસ્વરૂપ, ઘણા જ સુદર, સોળ વર્ષની ઉંમરના, રમણીય મનોહર મહાદાસ્યથી પ્રસન્ન મુખવાળા અને ભકતો પર કૃપા કરવા આતુર સ્વાહાદેવીએ બ્રહ્મા ની આગળ પ્રકટ થઈ કહ્યું કે, 'હે બ્રહ્મા ! વરદાન માગો' તે વચન સાભળી બ્રહ્માએ અત્યંત આદર થી તેમને કહ્યું અત્યંત સુદર એવા તમે અગ્નિની દાહક શક્તિરૂપ થાઓ, તમારા વિના અગ્નિ આહુતિઓને બાળવા સમર્થ થતો નથી જે પુરુષમત્રના આતે તમારું નામ ઉચ્ચારી દેવોને હવિષ આપશે, તેને દેવો આતદપૂર્વક પામશે, માટે હું અભિકે ! દેવોને તથા મનુષ્યોને નિરતર પૂજ્ય તમે અગ્નિની સપત્તિરૂપ તથા શોભારૂપ થઈ તેના ગૃહેશ્વરી થાઓ ' બ્રહ્માનું વચન સાભળી સ્વાહાદેવી ખોદ પામ્યા તેમણે પોતાનો અભિપ્રાય બ્રહ્માને કહ્યો

સ્વાહાએ કહ્યું 'હે બ્રહ્મા !' હું ઘણા લાંબા તપથી શ્રીકૃષ્ણનું ભજન કરીશ, કેમ કે તેમના વિના જે કંઈ છે, તે સ્વપ્ન જેવું ખોટું જ છે એમની કૃપાથી તમે જગતના સ્થાપક થયા છો, પ્રભુ શકર મૃત્યુનમ્ય થયા છે, સોપાનગ વિશ્વને ધારણ કરે છે, ધર્મ પોતાને આચરનારોનો સાક્ષી થયા છે, ગણેશ દેવોના ગણોમા સર્વથી પ્રથમ પૂજ્ય થયા છે અને પ્રકૃતિ સર્વના પૂજ્ય થયા છે, તેમ જ પૂર્ના ઋષિઓ

તથા મુનિઓ એમની સેવાથી પૂજ્ય પામ્યા છે, માટે તેમના ચરણકમળનું હું ભાવથી ચિંતન કરીશ ' બ્રહ્માને એમ કહી સ્વાહાદેવી શ્રીકૃષ્ણના ઉદ્દેશથી તપ કરવા જતા રહ્યા લક્ષ્મીના અશથી જન્મેલા એ સ્વાહાએ એક લાખ વર્ષ સુધી એક પને ઊભા રહી નિર્દોષ શ્રીકૃષ્ણનું ધ્યાન ધરી તપ કર્યું, ત્યારે પ્રકૃતિથી પર હોઈ નિર્જુણ શ્રીકૃષ્ણનું તેમને દર્શન થયું ક્રમતઃ ઈશ્વર ભગવાનનું અતિ સુદર રૂપ જોઈ રૂપવતી સ્વાહાદેવી કામયુક્ત થઈ બેભાન થયા, એટલે તેમનો અભિપ્રાય બળી શી સર્વજ્ઞ ભગવાન લાખા તપથી દૃઢબળ અગવાળા તેમની પાસે જઈ તેમને ઉઠાડી કહેવા લાગ્યા

શ્રીભગવાન યોગ્યા વારાહ રૂપમા તમે અશથી નગ્નજિત્ રાગના 'નાગ્નજિતી' નામે કન્યા થઈને મારા પત્ની થશો, માટે હમણા તો હું સુદરિ ! તમે અગ્નિની દાહક શક્તિરૂપે તેના પત્ની થાઓ મારી કૃપાથી તમે મત્રાના અગરૂપ થઈ પૂજ્ય થશો અગ્નિ પણ પોતાના ગૃહેશ્વર તમારું ભક્તિભાવથી સન્માન કરી રમણીય સુદરિ એવા તમારી સાથે આતદ કરશે

હે નારદ ! સ્વાહાદેવીને એમ કહી ભગવાન કૃષ્ણ અદૃશ્ય થયા તે સમયે (મને આ વરશે કે તહિ એવી શક્તિથી) અત્યંત ત્રાસેલો અગ્નિ બ્રહ્માની આશ્રયથી ત્યાં આવ્યો અને સામવેદમા કહેલા ધ્યાનથી તે જગદબાનુ ધ્યાન કરી, તેમને સારી રીત પૂજીને તેણે મત્રોચ્ચારપૂર્વક તેમનું પાણિગ્રહણ કર્યું અને પછી સભોગમા સદા મુખ આપનારા અતિ નિર્જન પ્રદેશમા દેવતાઈ સાં વર્ષો સુધી તે રમણી સાથે અગ્નિએ મૈયુન કર્યું, જેથી અગ્નિના વીર્યથી તેમને ગર્ભ સ્થો સ્વાહાદેવીએ બાર વર્ષ સુધી તે દિવ્ય ગર્ભ ધારણ કર્યો અને પછી દક્ષિણાગ્નિ, ગાંધર્વ તથા આહવતીય નામ ૧૧ ત્રણ રમણીય તથા મનોહર પુત્રોને અનુક્રમે જન્મ આપ્યો તે પછી ઋષિઓ, મુનિઓ, બ્રાહ્મણો તથા ક્ષત્રિયો વગેરે અતમા 'સ્વાહા' નામવાળા મત્રોચ્ચાર કરી હવિષ આપવા લાગ્યા જે પુરુષ સ્વાહાયુક્ત ઉત્તમ મત્ર ઉચ્ચારે, તેને મત્રોચ્ચાર માનથી સર્વ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે જેમ ઝેર વિનાનો સર્પ, વેદરહિત બ્રાહ્મણ, પતિસેવા

વિનાની સ્ત્રી, વિદ્યારહિત પુરુષ અને કુળ તથા શાખા વિનાનું વૃક્ષ નિઘ ગણાય છે, તેમ ‘સ્વાહા’ વિનાનો મત્ર નિઘ ગણાય છે તેવો મત્ર હોમકાર્યમાં લીધો હોય, તો કુળદાયક થતો નથી ‘સ્વાહા’ અતવાળા મનોચારથી સર્વ બ્રાહ્મણો અત્યંત સતુષ્ઠ થયા અને દેવો આહુતિઓને પામવા લાગ્યા એ રીતે સર્વ કર્મ સકળ થવા લાગ્યું આ પ્રમાણે સુખદાયી, મોક્ષ આપનાર તથા ઉત્તમ સારરૂપ સ્વાહાનું સર્વ આખ્યાન મેં કહ્યું, હવે વધારે શું સાંભળવા તમે ઇચ્છો છો ?

નારદે કહ્યું હે મુનીશ્વર ! હે પ્રભો ! સ્વાહાની જે પૂજાવિધિ, ધ્યાન તથા સ્તોત્ર વડે અગ્નિએ પૂજા કરીને સ્વાહાદેવીની સ્તુતિ કરી હતી, તે મને કહે !

શ્રીનારાયણ બોલ્યા હે બ્રાહ્મણ ! હે મુનીશ્વર ! સામવેદમાં કહેલું તેમનું ધ્યાન, સ્તોત્ર તથા પૂજાવિધિ હું કહું છું, તમે સાવધાન થઈ સાંભળો સર્વ યજ્ઞના આરંભકાળે કુળપ્રાપ્તિ માટે શાલગ્રામ વિષે અથવા કુળશાખા સ્વાહાદેવીનું કાળજીથી પૂજન કર્યું પછી યજ્ઞ કર્ત્વો (તે વેળા પ્રથમ) ‘મનોના અગ્રો સ્થાને જોડાયેલા, મત્રસિદ્ધિરૂપ, સિદ્ધ હોઈ સિદ્ધિ આપનારા મનુષ્યોને કર્મોના કુળ દેનારા મુળ સ્વાહાદેવીનું હું ભજન કરું છું’ એમ ધ્યાન કરી મૂળમત્રથી પાદ વગેરે આર્પણ કરી સ્તવીને મનુષ્ય સર્વ સિદ્ધિ પામે છે હે મુનિ ! તેમનો મૂળ મત્ર તમે સાંભળો ‘ઐં હ્રીં શ્રીં વહ્નિનાયાયૈ દેવ્યૈ સ્વાહા’ આ મનોચાર કરી જે મનુષ્ય લોકિતથી તેમને પૂજે છે, તેનું સર્વ ઇષ્ટ અવગ્ય સિદ્ધ થાય છે (હવે અગ્નિએ સ્વાહાની જે સ્તુતિ કરી હતી, તે સાંભળો)

અગ્નિ બોલ્યા ‘સ્વાહા, અગ્નિપ્રિયા, અગ્નિ નજ્યા, સતોપકરિણી, શકિત, ક્રિયા, કાલરાત્રી, પરિ પાકકરી, ધ્રુવા, મનુષ્યોની સદા ગતિરૂપ, દાહિકા, દહનક્રિયામાં સમર્થ, સસારના સારરૂપ, ધોર સસારથી તારનાર, દેવોના જીવનરૂપ અને દેવોનું યોષણ કરનાર આ સોળ નામોનો જે લોકિતયુક્ત થઈ પાક કરે છે, તેને આ લોકમાં તથા પરલોકમાં સર્વ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે તેનું કોઈ પણ કર્મ આપણે નાંકે સ્વે

સર્વકર્મ ઉત્તમ જ થાય પુત્ર વિનાનો પુત્ર પામે અને સ્ત્રી વિનાનો પુરુષ રણા જેવી પોતાની સુદર સ્ત્રી મેળવી સુખ પામે. ૧-૫૪

નાહ્નહીન મવેત્ તસ્ય સર્વકર્મ સુશોભનમ્ ।

અપુત્રો લભતે પુત્ર માર્યાહીનો લભેત્ પ્રિયમ્ ।

રમ્યોપમો સ્વકાન્તા ચ સંપ્રાપ્ય સુલમાન્નુવાત્ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમાં નવમ સ્કંધ વિષે

અધ્યાય ૪૩ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૪૪ મો*

સ્વધાતુ* આખ્યાન

મોનારાયણ ઉવાચ

ચ્ચન્દ્ર નારદ વક્ષ્યામિ સ્વધોપાધ્યાનમુત્તમમ્ ।

પિતૃણાં ચ દુષ્કર શ્રાદ્ધામફલવર્ધનમ્ ॥ ૨ ॥

શ્રીનારાયણ બોલ્યા હે નારદ ! પિતૃઓને તૃપ્ત કરનાર અને શ્રાદ્ધના અન્ત-કુળને વધારનાર સ્વધાતુ ઉત્તમ આખ્યાન હું કહું છું સાંભળો જગતના સદા બ્રહ્માએ સૃષ્ટિના આરંભમાં ચાર મૂર્તિમાન અને ત્રણ તેજ સ્વરૂપ, એમ (સાત) પિતૃગણો ઉત્પન્ન કર્યા હતા સુખરૂપ તથા મનોહર એ સાતે પિતૃગણોને જોઈ બ્રહ્માએ તેમના આહારરૂપે તર્પણ પૂર્વક શ્રાદ્ધ ઉત્પન્ન કર્યું એ જ કારણથી સ્થાન, તર્પણ સુધીનું શ્રાદ્ધ (પચાયતન) દેવપૂજન તથા ત્રણ સંધ્યા સુધીનું દિનકૃત્ય, બ્રાહ્મણોના નિત્યકર્મ તરીકે વેદમાં સંભળાય છે જે બ્રાહ્મણ નિત્ય ત્રિકાલસંધ્યા, શ્રાદ્ધ, તર્પણ, બાલિદાન તથા વેદસ્વાધ્યાય કરતો નથી, તે ઝેર વિનાના સર્પ જેવો નિસ્તેજ છે હે નારદ ! જે મનુષ્ય દેવસેવા કરતો ન હોય અને ભગવાનને તેવેષ ધર્મો વિના જમતો હોય, તે મરણ પર્વત અપવિત્ર ગણાય છે અને કોઈ પણ કર્મમાં યોગ્ય ગણાતો નથી પિતૃઓ માટે શ્રાદ્ધ વગેરે ઉત્પન્ન કરી બ્રહ્મા ગયા અને બ્રાહ્મણો વગેરે શ્રાદ્ધાદિ કરવા લાગ્યા, પણ પિતૃઓને તેને પામતા ન હતા, જેથી ભૂખ્યા સ્વેતા સર્વ પિતૃઓ ખિન્ન થઈ બ્રહ્માની સંભામાં ગયા અને જગતના તે સ્થાને સર્વ વૃત્તાત

* આ અધ્યાયમાં સાદીછત્રીસ શ્લોકોથી દૂકમાં સ્વધાતુ આખ્યાન ભરબર વર્ણવાયે.

જાણ્યુ પછી બ્રહ્માએ સ્તોત્ર કર્યું—યૌવનયુક્ત,
સે કડો ચદ્ર જેવા મુખવાળી, વિદ્યાવાળી, ગુણવાળી,
અત્યંત ઉપાળી, સતી, ધોળા ગાખાના પુરુષ જેવા
રંગવાળી, સ્ત્રીના શણગારથી શણગારેલી, અત્યંત
ગુણ, પ્રકૃતિના અચર્ય, મદ્દ લાસ્ય કરતી, વરદાન
દેનારી, ગુણ, સુન્દર માત્રવાળી અને લક્ષ્મીના લક્ષણોથી
યુક્ત ‘સ્વધા’ નામની માનસી કન્યા ઉત્પન્ન કરી
મેં કડો કમળોતો તિલ્લકાર કરતા ચરણકમળને ધારણ
કરતી, કમળ જેવા મુખવાળી, લક્ષ્મી જેવી, કમળ
જેવા નેત્રોવાળી અને તુષિત્રપ તે કન્યાએ બ્રહ્માએ
શતોપ પામેલ પિતૃઓને પત્ની તરીકે આર્પણ કરી
અને બ્રહ્મણોને ગુપ્ત ઉપદેશ કર્યો કે ‘અતે ‘સ્વધા’
યુક્ત ગાન ઉચ્ચારે તમારે પિતૃઓને શ્રાદ્ધ વગેરે
અર્પણ કરવા’ પછી તે કમ પ્રમાણે બ્રહ્મણો
પ્રથમથી જ પિતૃઓને શ્રાદ્ધદિ આપવા લાગ્યા
એમ દેવોને આપતી વેળા સ્વાહા અને પિતૃઓને
આપતી વેળા સ્વધા કહેવાય છે, તેમ જ હરેકોઈ
કર્મમાં દક્ષિણા ઉત્તમ ગણાય છે દક્ષિણા વિનાનો
યજ્ઞનિકળ થાય છે તે સમયે પિતૃઓ, દેવો, બ્રહ્મણો,
મુનિઓ તથા મનુષ્યોએ શાત સ્વધાની પરમ આદરથી
પૂજન કરી હતી તથા સ્તુતિ કરી હતી પછી સ્વધાદેવી
ના વરદાનથી દેવો વગેરે, બ્રહ્મણો વગેરે તથા પિતૃઓ
સાનુ અને પરિપૂર્ણ મનોસ્વવાળા થયા હતા એમ
સર્વેને સાતોપ કરતુ સવળ સ્વધાનુ આખ્યાન તમને
કહ્યું, હવે ખીન્નુ શુ સામળવા તમે ઇચ્છો છો ?

નારદે કહ્યું હે મહામુનિ! હે વેદવેત્તાઓમા
શ્રેષ્ઠ! સ્વધાનુ પૂજનવિધાન, ધ્યાન તથા સ્તોત્ર હું
આમળવા ઇચ્છુ છું, તેને તમે ક્ષણજીથી કહો

શ્રીનાસયણ બોલ્યા હે નારદ! વેદમાં કહેલું
તારી મગયત્રપ ધ્યાન તથા સ્તોત્ર તમે જાણો છો,
હતા કેમ જાણવા ઇચ્છો છો? અથવા તેના પ્રચાર
માટે તમે પૂછો છો! શરદ્વત્સુના કૃષ્ણપ્રજ્ઞની નેત્રમે,
મધ્યા નહનમાં અથવા શ્રાદ્ધતા દિવને ક્ષણજીથી
સ્વધાનુ પૂજન કર્યો પછી શ્રાદ્ધ કર્યું જે અદમર
યુક્ત બુદ્ધિશળે બ્રહ્માનુ સ્વધાનુ પૂજન કર્યો વિના
શ્રાદ્ધ કરે છે, તે ખરેખર શ્રાદ્ધતા કે તર્પણના
ફળને પામતો નથી ‘બ્રહ્માની માનસી કન્યા, નિરતર

બરાબર સિધ્ધર યૌવનવાળા, પિતૃઓ તથા દેવોને
પૂજ્ય અને શ્રાદ્ધતા ફળને આપનારા સ્વધાદેવીને
હું ભજુ છું’ એમ શાલગ્રામમાં અથવા મગળ
કલામાં ધ્યાન કરી તે દેવીને વેદમાં પ્રસિદ્ધ તેમના
મૂળમંત્રથી પાલ વગેરે આપવા હે મહામુનિ! ‘**ઠે
હોં હોં સ્વધાદેવ્યે સ્વાહા**’ આ મૂળમંત્ર ઉચ્ચારી
પૂજા કરી, સ્તવીને દિગ્વર્ણે તેમને પ્રણામ કરવા
હે મુનિશ્રેષ્ઠ! હે બ્રહ્માના વિદ્વાન પુત્ર! બ્રહ્માએ પૂર્વે
ચાનુ અને મનુષ્યોની સર્વ ઇચ્છાઓ પૂર્ણ કરનાર
સ્વધાનુ જે સ્તોત્ર છે, તે તમે સામળે સ્વધાના
ઉચ્ચારણમાત્રથી મનુષ્ય તીર્થમાં સ્નાન કરનારો થઈ
મર્વ પાપોથી દૂરી જાય છે અને બાજબેય યજ્ઞ
ફળ પામે છે ‘**સ્વધા, સ્વધા, સ્વધા**’ એમ ત્રણ
વાર જો સ્મરણ કરે, તો શ્રાદ્ધતા, બલિતા તથા તર્પણના
ફળને પામે છે જે મનુષ્ય શ્રાદ્ધતા સમયે સાવધાન
થઈ સ્વધાનુ સ્તોત્ર સામળે છે, તે શ્રાદ્ધનુ ફળ
અવશ્ય પામે છે, એમાં સંશય નથી જે મનુષ્ય
‘**સ્વધા, સ્વધા, સ્વધા**,’ એમ ત્રણ સંધ્યાકાળે બોલે
છે, તે વિનયવાળી, પતિવ્રતા, પુત્રોવાળી તથા મુણી-
વાળી પ્રિયાને પામે છે (હવે સ્વધાસ્તોત્ર સામળે)
‘હે સ્વધાદેવિ! તમે પિતૃઓને પ્રાણુ તુ બ્રહ્મણોના
જીવનરૂપ, શ્રાદ્ધની આધિશ્રામી દેવી તથા શ્રાદ્ધ
વગેરેના ફળને આપનારા છો હે ઉત્તમ વ્રતવાળા!
તમે નિત્ય, સત્યરૂપ તથા પુણ્યરૂપ છો સૃષ્ટિવેળા તમારો
(પ્રકૃતિમાથી) પ્રાદુર્ભાવ થાય છે અને પ્રલયવેળા
(પ્રકૃતિમાં) લય થાય છે (પણ તમારા જન્મ-
મરણ થતા નથી) સ્વસ્તિ, સ્વાહા, સ્વધા તથા દક્ષિણા
—આ ચારેનું ચાર વેદોએ વર્ણન કર્યું છે અને કર્મ
કરનારાઓ માટે તે ઉત્તમ છે કર્મોની સંપૂર્ણતા માટે
જ ઇશ્વરે તેમનું નિર્માણ કર્યું છે’ એમ બ્રહ્મલોકમાં
પોતાની સભા વિધે કહીને બ્રહ્મા ઠાળા હતા, એટલે
એકદમ તે જ સમયે તરત સ્વધાદેવી પ્રકટયા હતા
પછી કમળ જેવા મુખવાળા તે જ સ્વધાને બ્રહ્માએ
પિતૃઓને આખ્યા હતા તેમને મેળવી અત્યંત
લ્પ પામેલા પિતૃઓ પોતાને સ્થાને ગયા હતા જે
મનુષ્ય સાવધાન થઈ આ પવિત્ર સ્વધાસ્તોત્રને સામળે
છે તે સર્વ તીર્થોમાં સ્નાન કરેલા ગણાય છે અને

દિવિષ્ઠત ક્ષણ પામે છે. ૧-૩૬

સ્વઘાસ્તોત્રમિદં પુણ્યં યઃ શ્રુણોતિ સમાદિતઃ ।

સ જ્ઞાતઃ સર્વતીર્થેષુ વાંચિતં ફલદ્રામુપાત્ ॥૩૬॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમ્ નવમ સ્કન્ધ વિષે

અધ્યાય ૪૪ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૪૫ મો *

દક્ષિણાનું આખ્યાન

શ્રીનારાયણ ઉવાચ

ઉક્તં સ્વાહાસ્વઘાધ્યાનં પ્રશસ્તં મધુરં પરમ્ ।

વક્ષ્યામિ દક્ષિણાધ્યાનં સાવધાનો નિશામય ॥૧॥

શ્રીનારાયણ બોલ્યા અત્યંત મધુર અને શ્રેષ્ઠ સ્વાહાનું તથા સ્વધાનું આખ્યાન કહ્યું હવે દક્ષિણાનું આખ્યાન હું કહું છું, તમે સાવધાન થઈ સાભળો પૂર્વે ગોલોકમા શ્રીકૃષ્ણને અત્યંત પ્રિય સુશીલા નામે ગોપી હતી તે સંધા જેવી મુખ્ય હોઈ સંધા સમાન ધન્ય, માન્ય, મનોહર, અત્યંત સુંદર, આનંદ ઉપ જનવારી, ઉત્તમ ભાગ્યશાળી, સુંદર દાતવાળી, સતી, વિદ્યાવાળી, ગુણવાળી, અત્યંત રૂપાળી, કળાવાળી, કોમળ અંગવાળી, તેજસ્વી, કમળ જેવા નેત્રોવાળી, સુંદર કેડના પાછલા ભાગવાળી, સુંદર સ્તનવાળી, સોળ વર્ષની ઉંમરની, વડના વૃક્ષની પેડે ચોતરફથી સુશોભિત, મદદાસ્યથી પ્રસન્ન મુખવાળી, સ્તનોના શણગારેથી શણગારેલી, ધોળા ચપાના ફૂલ જેવા રંગવાળી, પાકા ધિલોડા જેવા હોઠવાળી, મુગના જેવા નેત્રોવાળી, કામશાસ્ત્રમા કુશળ, કામનાવાળી, હસ જેવી ચાલવાળી, શ્રીકૃષ્ણના ભાવ ઉપર પ્રેમાળ થયેલી, શ્રીકૃષ્ણના ભાવને જાણનારી, શ્રીકૃષ્ણની પ્રિય સ્ત્રી, રસને જાણનારી, રસિક અને રસેશ્વર શ્રીકૃષ્ણના રસમા રસથી ઉત્સુક હતી પ્રથમ એક સમયે તે ગોપી સંધાની સમક્ષ શ્રીકૃષ્ણના કાળા ખોળામા ખેડી, તે વેળા શ્રીકૃષ્ણ ભયને લીધે નીચા મુખવાળા થઈ રહ્યા અને ગોપીઓમા ઉત્તમોત્તમ કામિની સંધાને કોપથી લાલમુખવાળા, લાલ કમળ જેવા નેત્રોવાળા અને ફરકતા હોઠવાળા સામેથી જોઈને

તેમ જ વેગથી જતા રહેતા જોઈ વિરોધથી ભય પામેલા ભગવાન આદૃશ્ય થઈ ગયા ત્યારે શાન્ત, સત્વગુણમય, સુંદર શરીરવાળા પોતાના એ સ્વામીને નાસતા જોઈ સુશીલા વગેરે ગોપીઓ ભયથી કંપિત થઈ અને શ્રીકૃષ્ણને સુશીલામા લપટ જોઈ ભયભીત થયેલી લાખો-કરોડો ગોપીઓ બે હાથ જોડી ભક્તિથી નમ્ર ડોકવાળી થઈને 'રક્ષા કરો, રક્ષા કરો' એમ સંધાને વારંવાર કહેવા લાગી ને ભયથી સંધાના ચરણકમળમા શરણે ગઈ તે જ પ્રમાણે હે નારદ ! સુંદ્રમા વગેરે ત્રણ લાખ કરોડ ગોવાળો પણ ભયથી સંધાના ચરણકમળમા શરણે ગયા પછી નાસી જતા પતિને તથા નાસી જતી સુશીલાને જાણીને પરમેશ્વરી તે સંધાએ સુશીલાને શાપ દીધો કે, 'આજથી માંડી તે ગોપી (સુશીલા) જો ગોલોકમા આવશે, તો તરત ભસ્મ થઈ જશે' એમ સેપથી ત્યા કહીને દેવેના પણ ઈશ્વરી રાસેશ્વરી સંધાજી રાસની વચ્ચે રાસેશ્વર શ્રીકૃષ્ણને બોલાવવા લાગ્યા. પણ શ્રીકૃષ્ણને સામે ન જોઈ વિરહથી વ્યાકુળ થયેલા પતિવ્રતા સંધાજી વિયોગને લીધે એક ક્ષણને પણ કરોડ યુગ જેવી માનવા લાગ્યા (ને વિલાપ કરવા લાગ્યા કે,) 'હે કૃષ્ણ ! હે પ્રાણુનાથ ! હે ઈશ્વર ! આવો હે પ્રાણુ કરતા પણ અધિક પ્રિય ! હે પ્રાણુના અધિકારતા દેવેશ્વર ! તમારા વિના પ્રાણુ ચાલ્યા જાય છે પતિએ કરેલા સન્માનથી સ્ત્રીનો ગર્વ હમેશા વધે છે અને ઘણું સુખ થાય છે, માટે સ્ત્રીએ ધર્મથી પતિને સદા સેવવા જોઈએ કુળવાન સ્ત્રીઓને પતિ એ જ મોટો દેવ, સદા શરણરૂપ, ઉત્કૃષ્ટ સંપત્તિ-સ્વરૂપ, સદા ભૂતિમાન રહી ભોગદાતા, ધર્મદાતા, સુખદાતા, નિરતર પ્રીતિ આપનાર તથા શાન્તિ આપનાર છે સન્માનથી પતિને જો જુરા સખવામા આવે છે, તો સદા તે માન આપે છે, નહિ તો માનનું ખડન કરે છે વળી તે સાર કરતા પણ અત્યંત સારરૂપ, બધુઓમા શ્રેષ્ઠ અને બધુભાવ વધારનાર છે, માટે સ્ત્રીને પોતાના બધુઓમા પણ પતિ સમાન બધુ કોઈ જ દેખાતો નથી તે પોપણ કહે છે તેથી 'ભતી', પાલન કરે છે તેથી 'પતિ', શરીરનો માલિક છે તેથી 'સ્વામી', કામનાઓને આપે છે

* આ અધ્યાયમા જટાકૃષ્ણ રસોદયથી દક્ષિણાનું આખ્યાન બરાબર વિસ્તારથી વર્ણવાયે.

તેથી 'કાન્ત', સુખમા વધારે કરે છે તેથી 'અધુ', પ્રીતિ આપે છે તેથી 'પ્રિય', ઔશ્વર્ય આપે છે તેથી 'ઈશ', પ્રાણનો નાથ છે તેથી 'પ્રાણનાયક' અને રતિ આપે છે તેથી 'રમણ' કહેવાય છે સ્ત્રીને પતિથી વધારે પ્રિય કંઈ જ હોતું નથી પતિના વીર્યથી પુત્ર જન્મે છે, તેથી એ પુત્ર પ્રિય થાય છે, માટે કુળવાન સ્ત્રીઓને સો પુત્રો કરતા પણ પતિ વધારે પ્રિય હોય છે જે સ્ત્રી દુષ્ટ કાળમા જન્મી હોય, તે પોતાના પતિને (સર્વોત્કૃષ્ટ) જાણવા સમર્થ નથી સર્વ તીર્થોમા સ્નાન, સર્વ યજ્ઞોની દક્ષિણા, પૃથ્વીની પ્રદક્ષિણા, સર્વ પ્રકારના તપ, સર્વ વ્રતો વગેરે મોટા દાન, પવિત્ર અને પ્રમિદ્ધ ઉપવાસો, ગુરુની સેવા, બ્રાહ્મણની સેવા તથા વેદોની સેવા વગેરે પણ સ્વામીના ચરણની સેવાના સોગમ ભાગનેય યોગ્ય નથી ગુરુ, ઉત્તમ બ્રાહ્મણ તથા દેવો, એ સર્વ કરતા પણ સ્ત્રીને પતિ મોટો છે જેમ પુરુષોને વિદ્યાદાતા ગુરુ (સર્વ કરતા આધિક) પ્રિય હોય છે, તેમ કુળવાન સ્ત્રીઓ પતિપ્રિય હોય છે. જેમની કૃપાથી હું લાખો કરોડ ગોપીઓની, ગોપાલોની, અસખ્ય બ્રહ્મોડોની અને ને બ્રહ્મોડોમા રહેલા અસખ્ય વિશ્વગોલક સુધીના સર્વની ઈવજી થઈ છું છતાં તે મારા પતિને જ હું જાણતી નથી. પરેખર સ્ત્રીસ્વભાવ જ છૂટ્ટો મુશ્કેલ હોય છે 'એમ કહી સંધિકાએ પોતાની ભક્તિથી તે સ્વને શ્રીકૃષ્ણનું ધ્યાન કર્યું, પ્રેમથી રડવા માડ્યું અને 'હે રમણ! દર્શન આપો' એમ વિરહથી દુઃખી તથા દીન થઈને કહેવા માડ્યું હે નારદમુનિ! ગોલોકમાંથી બ્રાહ્મ ધ્યેલી પેલી સુશીલાનું બીજું નામ દક્ષિણા હતું તેણે ઘણા લાખા કાળ સુધી તપ કરી લક્ષ્મીના શરીરમા પ્રવેશ કર્યો તે પછી દેવો વગેરે સર્વ લોકો આતિ દુષ્કર યજ્ઞ કરીને પણ તેનું કળ મેળવવા ન લાગ્યા ત્યારે ખેદ પામીને તેઓ બ્રહ્મા પાસે ગયા બ્રહ્માએ દેવો વગેરેનું નિવેદન સાંભળી જગત્પતિ વિષ્ણુનું લાખા કાળ સુધી ભક્તિથી ધ્યાન કર્યું એટલે 'હું તમારું કાર્ય કરીશ.' એવો ઉત્તર મળ્યો પછી ભગવાન નારાયણે મનુષ્યોની લક્ષ્મી દક્ષિણને મહાલક્ષ્મીના દેહમાની બદલ દ્વારી બ્રહ્માને આપી. પછી બ્રહ્માએ યજ્ઞદિ કર્મોની પૂર્તિ માટે

તે દક્ષિણા યજ્ઞપુરુષને આપી તે સમયે યજ્ઞપુરુષે આનદથી વિધિપૂર્વક દક્ષિણાની પૂજા કરીને સ્તુતિ કરી પછી તપેલા સોના જેવા રંગવાળી, કરોડો મદ્ર સમાન કાંતિવાળી, અત્યંત ઈચ્છવા યોગ્ય, સુંદર, અતિ મનોહર કમળ જેવા મુખવાળી, કોમળ અંગવાળી, કમળ જેવા વિશાળ નેત્રોવાળી, બ્રહ્માને પણ પૂજ્ય, લક્ષ્મીના અગમી જન્મેલી, અગ્નિશુદ્ધ વસ્ત્રો ધારણ કરતી, પાકા ધિલોડા જેવા હોઠવાળી, સુંદર દાંતવાળી, સતી, માલતીની માળા ગૂથેલા કેશપાશ ધારણ કરતી, મદ હાસ્યથી પ્રસન્ન મુખવાળી, સ્ત્રીના શણગારોથી શણગારેલી, સુંદર વેશવાળી, સારી રીતે નાહેલી, મુનિઓના મનને પણ મોહ પમાડતી, સુગંધી ચંદનના આદલા અને કંસ્તૂરીના તિલક સંહિત નાના સિંદૂરના આદલા વડે લલાટના ભાગમા પ્રકાશતી, અતિ સુંદર કેડના પાછલા ભાગવાળી, ઘણા મોટા કેડના પાછલા ભાગવાળી તથા સ્તંતવાળી, કામદેવના આધારરૂપ અને કામદેવના બાણોથી અત્યંત પીડાતી તે રમણીય દક્ષિણાને જોઈ યજ્ઞપુરુષ (કામથી) મોહ પામ્યા તેમણે બ્રહ્માના બોધપૂર્વક તે દક્ષિણાને જ પત્ની તરીકે સ્વીકારી અને તેને નિર્જન પ્રદેશમા લઈ જઈ દેવતાઈ સાં વધે સુધી આનંદપ્રકટ થઈ તે રમણી સાથે ક્રીડા કરી, એટલે દક્ષિણાદેવીએ દેવતાઈ બ્યાર વર્ષ સુધી દિવ્ય ગર્ભ ધારણ કર્યો પછી સર્વ કર્મોના કળરૂપ પુત્રને તેણે જન્મ આપ્યો અને યજ્ઞદિ હચાઈ કર્મ પ્રાપ્ત થતા તેનો એ પુત્ર કળ આપનારો થયો યજ્ઞપુરુષ તે દક્ષિણા સાથે અને પુત્ર રૂપ કર્મકળ સાથે કર્મ કરનારાઓને કળ આપનાર થાય છે, એમ વેદ જાણનારાઓ કહે છે હે નારદ! તે પછી એ યજ્ઞપુરુષ દક્ષિણાને તથા કળદાયક પુત્રને પામી સર્વ લોકોને કર્મોના કળ આપવા લાગ્યા. ત્યારે સતોષ પામેલા અને પરિપૂર્ણ થયેલા મનવાળો સર્વ દેવો વગેરે પોતપોતાના સ્થાનમા ગયા હતા, એમ આ વૃત્તાત મેં ધર્મના મુખથી સાંભળ્યું છે હે નારદ મુનિ! યજ્ઞદિ કરનારાઓ તે તે કર્મ કરીને તરત જ દક્ષિણા આપવી જોઈએ જેથી તે જ જાણે કળ પામે છે, એમ વેદોએ કહ્યું છે. કર્મ કરનાર યજ્ઞમાન તે તે કર્મ પૂર્ણ થાય, ત્યારે દેવોએ અથવા અજ્ઞાનથી તે

જ ક્ષણે બ્રાહ્મણોને જો દક્ષિણા ન આપે તો ખે ઘડી વીતી જતા એ દક્ષિણા અવશ્ય બેગણી થાય છે, એક રાત વીતી જતા ત્રણ કરોડગણી, ત્રણ રાત થતા તો તેના કરતા મોગણી, સાત દિવસ થતા તો તેના કરતા બેગણી અને મહિનો થતા તો તેના કરતા લાખગણી થતી બ્રાહ્મણોની એ દક્ષિણા વધ્યે જ જાય છે. એક વર્ષ વીતતા તો તેના કરતા ત્રણ કરોડ ગણી દક્ષિણા થાય છે અને પછી યજ્ઞમાનનું સર્વ કર્મ નિષ્ફળ થાય છે એટલું જ નહિ, પણ તે પાપથી પાપી થયેલો તે યજ્ઞમાન બ્રાહ્મણના ધનનો ચોર બની કર્મ માટે અયોગ્ય, અધર્મિય, દરિદ્ર તથા રોગી થાય છે લક્ષ્મી પણ તેને અતિ દૂર શાપ આપી તેના ઘરમાથી ચાલી જાય છે તેના પિતૃઓ તેણે આપેલું શ્રાદ્ધતર્પણ સ્વીકારતા નથી એ જ પ્રમાણે દેવો તેની પૂજાને સ્વીકારતા નથી અને અગ્નિ તેણે આપેલી આહુતિ સ્વીકારતો નથી દાન કરનાર મનુષ્ય પોતે સકરૂપ કરેલું જ ન આપે અને સકરૂપ સ્વીકારનારે તે જો ન માગે, તો એ બંને જેમ દોરડી કપાતા વડો કૂવામા પડી જાય છે, તેમ નરકમા પડે છે, જે યજ્ઞમાન બ્રાહ્મણે માગ્યા છતાં તેની દક્ષિણા આપતો નથી, તે બ્રાહ્મણના ધનને હરનાર થઈ અવશ્ય કુલીપાક નરકમા જાય છે અને ત્યાં યમદૂતનો માર ખાતો એક લાખ વર્ષ સુધી રહે છે, તે પછી એ રોગી તથા દરિદ્ર ચાકાલ થાય છે અને પોતાના જન્મથી સાત આગળના તથા માત પાછળના વશજેને પણ નરકમા પાડે છે હે બ્રાહ્મણ નારદ! એમ દક્ષિણાનું આખ્યાન કહ્યું, હવે વધારે તમે શું સાંભળવા ઇચ્છો છો?

નારદે કહ્યું હે મુનિ! જે કર્મ દક્ષિણાર્ચિત હોય તેનું ફળ કોણ ભોગવે છે? તેમ જ પૂર્વે યજ્ઞપુરુષે કરેલી દક્ષિણાની પૂજા વિધિ પણ તમે કહો શ્રીનારાયણ બોલ્યા. હે નારદમુનિ! દક્ષિણાર્ચિત કર્મનું ફળ જ ક્યાથી થાય? જે કર્મ દક્ષિણા સંહિત હોય તેનું જ ફળ મળે છે (અથવા) હે મુનિ! જે કર્મ દક્ષિણાર્ચિત હોય તેનું ફળ બલિનળ ભોગવે છે પૂર્વે વામન ભગવાને તે ફળ બલિનળને આપવા હસ્યું છે; તેમ જ વેદાધ્યયનરહિતના શ્રાદ્ધ

દ્રવ્યને, અશ્રદ્ધાપૂર્વકતા ધનને, શૂદ્ર સ્ત્રીના સ્વામી થયેલા બ્રાહ્મણોના પૂજનદ્રવ્ય વગેરેને, દુષ્ટ બ્રાહ્મણોએ કંગેલા યજ્ઞને, અધર્મિય મનુષ્યના પૂજનને અને ગુરુભક્તિરહિતના કર્મફળને પણ બલિનળ ભોગવે છે. એમા સશય નથી હવે કલ્પશાખામા કહેલું દક્ષિણાનું જે ધ્યાન, સ્તોત્ર તથા પૂજાવિધિનો ક્રમ છે, તે હું કહું છું, સાંભળો પૂર્વે કર્મોમા ચતુર દક્ષિણાદેવીને મેળવી યજ્ઞપુરુષ તેમના સ્વરૂપથી મોહિત થયા હતા અને ક્રમના માટે આતુર થઈ તેમણે આવી સ્તુતિ કરી હતી,

યજ્ઞપુરુષ બોલ્યા હે શોભને! પૂર્વે તમે ગોલોકમા ગોપીઓ વિષે શ્રેષ્ઠ, રાધા સમાન, રાધાના સખી અને શ્રીકૃષ્ણને અત્યંત પ્રિય સુશીલા નામે ગોપી હતા ક્રાંતિકી પૂનમના રાધામહોત્સવરૂપ રાસમા તમે શ્રેષ્ઠ ગણાતા હતા લક્ષ્મીના જમણા ખભામાથી તમે પ્રકટયા છો, તેથી 'દક્ષિણા' કહેવાઓ છો અને શીલ—નુણને લીધે પૂર્વે 'સુશીલા' નામે તમે પ્રખ્યાત હતા રાધાના શાપને લીધે ગોલોકમાથી વ્રજ થઈ તમે મારા ભાગ્યથી લક્ષ્મીના જમણા ખભામાથી પ્રકટીને મને મળ્યા છો હે મહાભાગ્યશાળી! તમે કૃપા કરો અને મને જ સ્વામી કરો કર્મ કરનારાઓના કર્મોનું ફળ સદા આપનારા દેવી તમે જ છો તમારા વિના સર્વના સર્વ કર્મ નિષ્ફળ થાય છે અને તમારા વિના કર્મોઓના કર્મ શોભતા પણ નથી તમારા વિના બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશ્વર તથા દિક્ષપાલો વગેરે કર્મનું ફળ આપવા સમર્થ નથી બ્રહ્મા પોતે કર્મરૂપ છે, શકર કળરૂપ છે અને હું—વિષ્ણુ યજ્ઞરૂપ છું, છતાં એમના સારરૂપ તમે જ છો ફળ આપનારા પરબ્રહ્મ, નિર્ગુણ, પરાપ્રકૃતિ અને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન પોતે તમારી સાથે રહીને જ (ફળ આપવા) સમર્થ છે હે સુદરિ! દરેક જન્મમા તમે જ કાયમ મારા શક્તિ છો અને હે સુદર મુખવાળા! તમારી સાથે રહીને જ હું સર્વ કર્મો માટે સમર્થ થઈ છું.

એમ કહી યજ્ઞના આધિષ્ઠાતા દેવ—યજ્ઞપુરુષ નામે ઊભા ગયા, એટલે લક્ષ્મીના આગરૂપ તે દક્ષિણાદેવીએ પ્રસન્ન થઈ તેમના સ્વીકારથી જે મનુષ્ય યજ્ઞના નમયે આ દક્ષિણાસ્તોત્રનો પાઠ કરે છે, તે

સર્વ યજ્ઞોના કળ પામે છે, એમા સશય નથી રાજ
 સૂય, વાજપેય, ગોમેધ, નરમેધ, આશ્વમેધ, લાગલ,
 વિષ્ણુયજ્ઞ, યશસ્કર, ધનદ, ભૂમિદ, પૂર્ત, ફલદ, ગજ-
 મેધ, લોહ્યયજ્ઞ, સ્વર્ણયજ્ઞ, ગ્નયજ્ઞ, તામ્રયજ્ઞ, શિવયજ્ઞ,
 રુદ્રયજ્ઞ, શક્યયજ્ઞ, બધુક્યયજ્ઞ, વૃષ્ટિયજ્ઞ, વરુણયજ્ઞ, કંકક
 યજ્ઞ, વૈત્તમહેનયજ્ઞ, શુચિયજ્ઞ, ધર્મયજ્ઞ, પાપમોચનયજ્ઞ,
 બ્રહ્માણીકર્મયાગ અને કલાલકારી અપ્યાયજ્ઞ—એ
 બધા યજ્ઞોના આરભકાળે જે મનુષ્ય આ સ્તોત્રનો
 પાઠ કરે છે, તેના સર્વ કર્મોની નિર્વિદ્ધને અવશ્ય
 સમાપ્તિ થાય છે આ સ્તોત્ર કહ્યું, હવે પૂર્ણવિધિ
 સાલળો ઉત્તમ બુદ્ધિવાળા પુરુષે શાલગ્રામમા અથવા
 ઘડામા (આવાહન કરી) દક્ષિણાદેવીનું પૂજન કરવું
 (તે વેળા પ્રથમ) 'લક્ષ્મીના જન્મણી ખલાથી જન્મેલા,
 લક્ષ્મીના અશરૂપ, સર્વ કર્મોમા કુરાળ, સર્વ કર્મોનું
 ફળ આપનારા, વિષ્ણુની શકિતસ્વરૂપ, સર્વ લોકોએ
 પૂજેલા, વહેલા, શુભ, શુદ્ધિ આપનારા, શુદ્ધિરૂપ,
 ઉત્તમ સ્વભાવવાળા અને શુભ આપનારા દક્ષિણા
 ને હું ભજનુ છું' એમ ધ્યાન ધરી સારી બુદ્ધિવાળા
 મનુષ્યે હે નારદ! વેદમા કહેલા આ મૂળમંત્રથી જ
 દક્ષિણાદેવીને પાઘ વગેરે અર્પણ કરી પૂજન કરવું
 'ૐ ક્ષીં ક્ષીં ક્ષીં દક્ષિણાયૈ સ્વાહા' એ મૂળ
 મંત્રથી વિગત પુરુષે વિધિ પ્રમાણે ભક્તિથી સર્વ
 લોભેએ પૂજેલા દક્ષિણાદેવીનું પૂજન કરવું હે બ્રાહ્મણ
 નારદ! એમ સુખ, પ્રીતિ તથા સર્વ કર્મોનું કળ આપ
 નાર આ દક્ષિણાનું આખ્યાન કહ્યું જે મનુષ્ય
 ભરતખડતી ભૂમિ પર સાવધાન થઈ આ દક્ષિણાનું
 આખ્યાન સાલળે છે, તેનું કોઈ પણ કર્મ અધૂરું
 રહેતું નથી, તેમ જ પુત્ર વિનાનો માણસ અવશ્ય
 ગુણવાન પુત્ર પામે છે અને સ્ત્રી વિનાનો પુરુષ
 ઉત્તમ સ્વભાવવાળી શુદ્ધ, શ્રેષ્ઠ, ઉત્તમ કેડના પાછલા
 ભાગનાળી, પુત્રવાળી, વિતયવાળી, પ્રિય બોલનારી,
 પતિવ્રતા, શુદ્ધ, સાદા દુઃખમા જન્મેલી સારી સ્ત્રીને
 પામે છે વિદ્યારુદિત મનુષ્ય (આ આખ્યાન સાલળ
 વાથી) નિદા પામે, ધન વિનાનો ધન મેળવે, જમીન
 વિનાનો જમીન પામે અને પ્રજા વિનાનો પ્રજા
 પ્રાપ્ત કરે સકટલા મરણે, બધુના વિયોગમા, વિપ
 તિમા તથા બાધનમા એક અદિના તુષી આ

આખ્યાન સાલળીને સર્વ પ્રકારે મુક્ત થાય, એમા
 સશય નથી ૧-૯૮

સક્રુટે વન્ધુવિચ્છેદે વિપત્તી વન્ધને તથા ।

માલમેકમિદં શ્રુત્વા મુચ્યતે નાત્ર લંઘાય ॥૧૯॥

ઇતિ શ્રીદેવીભાગવત મહાપુરાણમા નવમ સ્કંધ વિષે
 અધ્યાય ૪૫ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૪૬ મો *

પદ્મીદેવીનું આખ્યાન

નારદ ઉવાચ

અનેકાનાં ચુ દેવીનાં શ્રુતમાહ્યાનમુત્તમમ્ ।

અન્યાસા ચીરંત પ્રભન્નં વદ વેદવિદાં વર ॥૧॥

નારદે કહ્યું હે વેદવેતાઓમા શ્રેષ્ઠ બ્રહ્મનું

અનેક દેવીઓના ઉત્તમ આખ્યાન સાલળવા, હવે
 દેવીઓનાં ચરિત્ર તમે કહો

શ્રીનારાયણ બોલ્યા હે બ્રાહ્મણ નારદ! વેદમા
 સર્વ દેવીઓનાં જુદા જુદા ચરિત્રો કહ્યા છે તો
 આહી પ્રથમ કહેલી દેવીઓમાની કઈ દેવીઓનું
 ચરિત્ર સાલળવા તમે ઈચ્છો છો ?

નારદે કહ્યું પદ્મીદેવી, મગજચડી અને મનસા
 દેવી પ્રકૃતિના અશરૂપ છે, માટે એમના ચરિત્રો
 બરાબર સાલળવા હું ઇચ્છુ છું

શ્રીનારાયણ બોલ્યા જે દેવી પ્રકૃતિના છતાં
 અશરૂપે છે, તે 'પદ્મી' કહેવાય છે તે બાળમેતા
 આધિષ્ઠાત્રી, વિષ્ણુની માયારૂપ, બાળકો આપનારા,
 માનુષ્યોમા પ્રખ્યાત 'દેવસેના' નામવાળા, કૃતિ
 કેવળે પ્રાણ કરતા અધિક પ્રિય, પતિવ્રતા, કૃતિ
 કેવળા પત્ની ઉત્તમ વ્રતવાળા, બાળકોને આયુષ
 દેનના, માતાનું રક્ષણ કરનારા, કાયમ બાળક પાસે
 રહેનારા અને સિદ્ધિ યોગવાળા છે હે બ્રહ્મનું ! તે
 દેવીની પૂર્ણવિધિ તથા ઇતિહાસ, ધર્મના મુખથી
 મે સાલળેલ છે અને સુખદાયી, પુત્રદાયી તથા ઉત્તમ
 છે, તે તમે સાલળો સ્વામીનું મનુનો પુત્ર પ્રિયવ્રત
 નામે જન્મ હતો તે મોટો યોગી હોઈ રહીને પરભૂનો
 ન હતો અને તપસ્યા કરવામા હમેશા તત્પર રહેતો

* આ અધ્યાયમાં પ્રજા કરતા નારદ આનંદ લેવે
 એવેથી પદ્મીદેવીનું અદ્ભુત આખ્યાન બરાબર વર્ણવાયે

હતો પાછળથી દબાણપૂર્વક બ્રહ્માની આરાધી તે પરણ્યો હતો, પણ હે નારદ મુનિ! લગ્ન કર્યે ઘણો સમય થયા છતાં તે પુત્રને પામ્યો ન હતો પછી કશ્યપ ઋષિએ તેની પાસે ‘પુત્રેષ્ટિ’ નામનો યજ્ઞ કરાવ્યો અને ‘માલિની’ નામની તેની પત્નીને મુનિ એ યજ્ઞનો ચરુ આપ્યો તે ચરુ ભક્ષણ કરવાથી રાણીને તરત જ ગર્ભ રહ્યો હતો દેવતાઈ પ્યાર વર્ષ સુધી તે ગર્ભ રાણીએ ધારણ કર્યો હતો હે બ્રહ્મન! તે પછી એ રાણીએ સુવર્ણ સમાન ક્રાંતિવાળા અને સર્વ અવયવોથી પૂર્ણ છતાં મરેલા અને ફાટી ગયેલી આખો વાળા પુત્રને જન્મ આપ્યો હતો તેને જોઈ સર્વ સ્ત્રીઓ તથા પાંચવપત્નીઓ રડવા લાગી તેની માતા તો પુત્રના ઘણા શોકથી મૂઝાઈ જ પામી હે નારદમુનિ! રાજા પ્રિયવ્રત એ બાળકને લઈ સ્મશાનમાં ગયો અને ત્યાં વનતી અદર તે પુત્રને પોતાની છાતી પર સખી રડવા લાગ્યો એ રાજાએ બાળકને છોડ્યો જ નહિ અને પ્રાણ ત્યજી દેવા તે તૈયાર થયો અતિઉંચ પુત્રશોકને લીધે (પૂર્વનો) જ્ઞાનયોગ પણ તે ભૂલી ગયો એવામાં તેણે એક વિમાન ત્યાં જોયું એ વિમાન શુદ્ધ ઋષ્ટિક જેવું, ઉત્તમ મહિષ્યોથી ખનાવેલું, તેજથી પ્રકાશતું, દેશમી વસ્ત્રથી ખૂબ શોભીતું અનેક પ્રકારના રાગ્યેગી ચિત્રોવાળું અને પુષ્પમાળાથી શોભી રહ્યું હતું તે વિમાનમાં સુદર, મનોહર, ધોળા ચપાના પુષ્પ જેવા રંગવાળા, કાયમ અતિસ્થિર યોવનવાળા, મદ હાસ્યથી પ્રસન્ન મુખવાળા, સ્ત્રીના શણગારોથી શણગારેલા, કૃપામય, યોગસિદ્ધિ અને ભકતો પર કૃપા કરવા માટે આતુર દેવીને તેણે જોયા તેમને પોતાની આગળ જોઈ, રાજાએ બાળકને પૃથ્વી પર મૂકી દઈ પરમ આદરપૂર્વક તેમની સ્તુતિ કરી તથા પૂજન કર્યું હે નારદ! પછી સતોષ પામેલા, ગ્રીભના સૂર્ય જેવી ક્રાંતિવાળા, તેજથી પ્રકાશતા અને શાંતિ તે કાર્તિકેયના પત્નીને રાજાએ પૂછ્યું

પ્રિયવ્રત રાજા બોલ્યો હે અતિ ઉત્તમ સુદર! તમે કોણ છો? હે ઉત્તમ વ્રતવાળા! તમે કોના પત્ની છો? હે સુદર કેડના પાછલા ભાગવાળા! સ્ત્રીઓમાં ધન્ય તથા માન્ય તમે કોના પુત્રી છો?

રાજાનું તે વચન સાંભળી જગતમાં મગજરૂપ છતાં દેવો માટે યુદ્ધ કરનારા તે દેવસેના દેવી કહેલા લાગ્યા પૂર્વે તે દેવી દૈત્યોથી ઘેરાયેલા દેવાની સેનારૂપે થયા હતા અને દેવોને તેમણે જય આપ્યો હતો, તેથી તે ‘દેવસેના’ કહેવાય છે

શ્રીદેવસેના બોલ્યા ‘હે રાજા! બ્રહ્માની સમર્થ માનસી કન્યા હું ‘દેવસેના’ છું મને મનથી ઉત્પન્ન કરીને બ્રહ્માએ કાર્તિક સ્વામીને આપી છે હું માતૃ-કાચોમાં પ્રખ્યાત, કાર્તિકેયની પત્ની, ઉત્તમ વ્રતવાળી અને પ્રકૃતિના છઠ્ઠા અંશરૂપ છું, તેથી વિશ્વમાં ‘વહી’ નામે પણ પ્રખ્યાત છું હું પુત્રરહિતને પુત્ર, સ્ત્રીરહિતને સ્ત્રી તથા દરિદ્રોને ધન આપનારી હોઈ કર્મ કરનારાઓને તેમના કર્મોના કળ આપનારી પણ છું સુખ દુઃખ, ભય, શોક, હર્ષ મગજ, સપરિત વિપરિત એ બધું કર્મથી થાય છે પોતાના કર્મથી મનુષ્ય ઘણા પુત્રવાળો, પોતાના કર્મથી વશ વિનાનો, કર્મથી મરલા પુત્રવાળો, કર્મથી લાખા જીવનવાળો, કર્મથી ગુણવાન, કર્મથી અગ વિનાનો, કર્મથી અનેક સ્ત્રીવાળો, કર્મથી સ્ત્રી વિનાનો, કર્મથી રૂપવાન, કર્મથી ધર્મવાળો અને કર્મથી નિરતર રોગી રહે છે, આમ કર્મથી જ સર્વને રોગ તથા આરોગ્ય થાય છે, માટે હે રાજા! સર્વ કરતા કર્મ જ શ્રેષ્ઠ છે, એમ વેદમાં સંભળાય છે’ હે નારદ મુનિ! એમ કહી તે દેવીએ પેલા બાળકને લઈને પોતાના મહાન જ્ઞાનથી સંલગ્નમાં સજીવન કર્યો, એટલે રાજાએ સુવર્ણ સમાન ક્રાંતિવાળા તે બાળકને હાસ્યયુક્ત જોયો તે સમયે જોઈ રહેલા રાજા પાસેથી વિદાય માગી દેવસેના તે બાળકને લઈ આકાશમાં જવા તૈયાર થયા એટલે જેનો કંઠ, હોઠ અને તાળવું સુકાતું હતું એવા રાજાએ સ્તોત્ર વડે તેમની ફરી સ્તુતિ કરી, ત્યારે તે દેવી પ્રસન્ન થયા તેમણે હે નારદ! એ રાજાને વેદમાં કહેલું આ કર્મ કરવા કહ્યું

દેવી બોલ્યા સ્વાધ્યુવ મનુતો પુત્ર તુ નાં લોકનો રાજા છે, માટે સર્વ સ્થળે મારી પૂજન ચાલુ કરાવી તું પોતે પણ કર (આમ કરવા તું કળૂ થા લે.) તારા કુળમાં કમળ મમાન, મનોહર, ‘સુવ્રત’ નામથી પ્રખ્યાત, ગુણવાન, ઉત્તમ પડિત,

પૂજનમના સ્મરણવાળો, મહાયોગી, નાસયણના અશરૂપ, સો યજ્ઞ કરનાર, શ્રેષ્ઠ, ક્ષત્રિયોને વદન કરેલ, મહોન્મત લાખો હાથીઓનું બળ ધારણ કરતો, શુભ, ધનવાન, ગુણવાન, શુદ્ધ વિદ્વાનોને પ્રિય, યોગીઓ, જ્ઞાનીઓ તથા તપસ્વીઓની સિદ્ધિરૂપ, લોકોમાં યશસ્વી અને સર્વ સપતિઓનો દાતા આ પુત્ર હું તને પાછો આપુ છું ' એમ કહીને તે દેવીએ એ બાળક તેને પાછો આપ્યો રાજા પ્રિયવ્રતે તેમની પૂજા માટે કૃપાલાત આપી ચોટસે દેવી તને શુભ વરદાન આપીને સ્વર્ગમાં ગયા પછી હવે પામેલા મનવાળો તે રાજા પોતાને વેર આવ્યો અને તેણે પુત્ર સખથી વૃત્તાત લોકોમાં જાહેર કર્યું હે નારદ! તે સાભળી પુરુષો તથા સ્ત્રીઓ સતુષ્ટ થયા પછી રાજાએ પુત્રના કારણે સર્વ સ્થળે મગજ કરાવ્યા, દેવીની પૂજા કરી અને પ્રાત્નણોને ધન આપ્યું ઉપરાત દરેક મહિનાની શુદ્ધ છંદના દિવસે સર્વ સ્થળે કાળજી પૂર્વક પછીદેવીનો મહોત્સવ ચાલુ કરાવ્યો દરેક સૂતિકા ગૃહમાં બાળકોના (જન્મથી) છઠ્ઠા દિવસે અથવા એકવીસમા દિવસે પછીદેવીની પૂજા કરાવવા માહી બીજા પછા અન્નપ્રાશન આદિ બાળકોના શુભ કાર્યોમાં સર્વ સ્થળે દેવીની પૂજા વધારી અને પોતે પણ કરવા માહી હે ઉત્તમ વ્રતવાળા નારદ! વેદની કીમ્બી શાખામાં કહેતું અને કર્મના મુખથી સાભળેલું તે દેવીનું ધ્યાન, પૂજાવિધાન તથા સ્તોત્ર છે, તેને તમે મારી પાસેથી સાભળો હે મુનિ! વિદ્વાન મનુષ્યે શાલગ્રામમાં, ઘડામાં કે વડતા મૂળમાં તે દેવીનું (આવાહન કરી) પૂજન કરેલું અથવા ભીંતમાં પૂતળી કરી (તેમાં આવાહન કરી) પૂજા કરી (તે વેળા) 'પ્રકૃતિના છઠ્ઠા અશરૂપ, શુદ્ધ, ક્ષતિવાળા, ઉત્તમ પુત્ર આપનાર, ક'યાણુ દેનાર, દયારૂપ, જગતની માતા, ધોળા ચપાના પુષ્પ જેવા રંગવાળા, રત્નોના શણગારોથી શણગારેલા, પવિત્ર રૂપવાળા, તર્કશ્રેષ્ઠ અને સર્વોત્તમ એ દેવસેનાની પ્રતિષ્ઠા કરી તેમને હું ભજુ છું ' એનું ધ્યાન કરી પોતાના મસ્તક પર પુષ્પ મૂવી, કરી ધ્યાન ધરીને ઉત્તમ વ્રતવાળા મનુષ્યે તે સતી દેવીની પાવ, અર્ધ, આયમનીય, ચંદન, પુષ્પ, મૂપ, દીપ, જાત

જાતના નેવેલ તથા ઉત્તમ ફળ વડે, 'ૐ હ્રીં પદ્મીદેવ્યે સ્વાહા' એ મૂળમંત્રથી વિધિપૂર્વક પૂજા કરવી તે પછી આઠ અક્ષરોવાળા તે મહામંત્રનો શક્તિ પ્રમાણે મનુષ્યે જપ કરે એ પછી સ્તુતિ કરી ભક્તિયુક્ત તથા સાવધાન યદ્ય પ્રણામ કરવા તે દેવીનું ઉત્તમ સ્તોત્ર સામવેદમાં કહેલું છે, જે પુત્ર રૂપ ફળને આપનાર છે જે મનુષ્ય આઠ અક્ષરો વાળા (પૂર્વોક્ત) મહામંત્રનો એક લાખ વાર જપ કરે છે, તે અવશ્ય ઉત્તમ પુત્ર પામે છે, એમ પ્રજ્ઞાએ કહ્યું છે હે મુનિશ્રેષ્ઠ નારદ! સર્વ ઇચ્છિત ક'યાણોને આપનાર, સર્વની ઇચ્છાઓને પૂર્ણ કરનાર અને વેદોમાં ગુપ્ત ગણાતું તેમનું સ્તોત્ર હવે તમે સાભળો 'સિદ્ધિરૂપ, શાંતિરૂપ અને શુભ મહાદેવી દેવસેનાને વારવાર નમસ્કાર હો વર આપનાર તથા ધન આપનાર પછીદેવીને વારવાર નમસ્કાર હો સુખ દેનાર તથા મોક્ષ દેનાર પછીદેવીને વારવાર નમસ્કાર હો સુદિરૂપ, પ્રકૃતિના છઠ્ઠા ભાગરૂપ તથા તેમને વારવાર નમસ્કાર હો મયારૂપ અને સિદ્ધ યોગિની એ પછીદેવીને નમસ્કાર હો સર્વોત્તમ શાન્ત રૂપ એ પરાદેવીને વારવાર પ્રણામ હો બાળકોના અધિષ્ઠાત્રી પછીદેવીને નમસ્કાર, નમસ્કાર હો ક'યાણુ દેનાર, ક'યાણુ, કર્મોના ફળ આપનાર અને પોતાના ભક્તોને પ્રત્યક્ષ થતા પછીદેવીને વારવાર નમસ્કાર હો સર્વ કર્મોમાં સર્વને પૂજ્ય, કાર્તિકેયતા પત્ની અને દેવોનું રક્ષણ કરનાર પછીદેવીને નમસ્કાર નમસ્કાર હો શુદ્ધ સંતવચ્ચુરસેવરૂપ, મનુષ્યોએ સદ્ય વહેલા અને હિંસા તથા મેંપથી સંહિત પછીદેવીને વારવાર નમસ્કાર હો હે દેવોના ઇચ્છારિ! ધન આપો, પ્રિય આપો, પુત્ર આપો, માન આપો, જય આપો, અને રાજ્યોના સહારો હે મહેશ્વરિ! ધર્મ આપો તથા યશ આપો, પછીદેવીને વારવાર નમસ્કાર હો હે ઉત્તમ પ્રકારે પૂજેલા! ભૂમિ આપો, પ્રજા આપો, વિદ્યા આપો ક'યાણુ અને જય આપો પછી દેવીને નમસ્કાર, નમસ્કાર હો

એમ દેવીને સ્તવોને મહાગાન પ્રિયવ્રત પછી દેવીની કૃપાથી યશસ્વી પુત્રને પામ્યો હતો આ પછીદેવી વ્રત કરી જે મનુષ્ય એક વર્ષ સુધી આ સ્તોત્ર

ને સાભળે છે, તે વણા લાખા કાળ સુધી જીવનારા ઉત્તમ પુનને પામે છે જે મનુષ્ય એક વર્ષ સુધી ભક્તિથી પૂજા કરીને આ સ્તોત્ર સાભળે છે, તે સર્વ પાપથી દૂરી જાય છે, વાઙ્મણી પણ દેવોની કૃપાથી વીર, ગુણવાન, વિદ્યાવાન, યશસ્વી અને ઘણા લાખા આગુચવાળા પુનને પામે છે જે સ્ત્રી (એક જ સતાન પામેલી) ક્રાકવધ્યા હોય અથવા જેના છોકરા મરી જતા હોય, તે પણ એક વર્ષ સુધી આ સ્તોત્ર સાભળીને પુત્ર પામે છે બાળક રોગી થયો હોય, ત્યારે માતા—પિતા આ સ્તોત્ર જો સાભળે, તો પછીદેવીની કૃપાથી એક મહિને બાળક રોગરહિત થાય છે ૧-૭૩

દેવયુક્તે ચ બાલે ચ પિતા માતા શૃણોતિ સેત ।

માસેન મુચ્યને બાલઃ પછીદેવીવસાદત ॥૭૩॥

ઈતિ શ્રીદેવીબાગવત મહાપુરાણમા નવમ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૪૬ મો તમામ

અધ્યાય ૪૭ મો*

મંગલચંદીનું આખ્યાન

બ્રહ્માવિષ્ણુ કવાચ

કવિત પદ્મપુષ્પાધ્યાન મ્હાપુત્ર યયાગમમ્ ।

દેવી મન્નલચન્દી ચ લદાધ્યાન નિશામય ॥૧॥

શ્રીનારાયણ બોલ્યા હે બ્રહ્માના પુત્ર! પછી દેવીનું આખ્યાન શાસ્ત્રાનુસાર તમને કહ્યું, હવે ‘મંગલચંદી’ નામના જે દેવી છે, તેમનું આખ્યાન સાભળો તમની પૂજા વગેરે જે કંઈ વેદમાન્ય હોઈ સર્વ વિદાનોને ઈષ્ટ છે, તે સર્વ મેં ધર્મના મુખથી સાભળેલ છે જે દેવી કલ્યાણ કરવામા કુળ અને મંગલોમા પણ મંગલરૂપ છે, તનિપુત્ર દેવી ‘મંગલ ચંદી’ કહેવાય છે અથવા પૃથ્વીના પુત્ર મંગલને પણ જે દેવી પૂજ્ય, મંગલરૂપ તથા ઇષ્ટ દેવીરૂપ છે, તે ‘મંગલચંદી’ કહેવાય છે તમ જ મનુના વશમા સાન દીપ સુધીની પૃથ્વીનો સળ ‘મંગલ’ નામે યઈ ગયો છે, તેને તે પૂજ્ય તથા ઇષ્ટદેવી હતા, તે ‘મંગલચંદી’ કહેવાય છે સ્ત્રીઓના ઇષ્ટદેવી

અને પ્રત્યક્ષ કૃપારૂપ તે ઈશ્વરી, મૂલપ્રકૃતિરૂપ દુર્ગાદેવીની જ એક મૂર્તિ છે નિપુરાસુરનો ધાર નાશ કરવા પ્રસંગે વિષ્ણુએ પ્રેરણા કરેલા શકરે પરથી પણ પર તે દેવીને પ્રથમ પૂજ્યા હતા હે નારદ! (યુદ્ધ પ્રસંગે) કોઈ દેવે સેવથી શકરનું વિમાન આક્રમશા થી પાડી નાખ્યું હતું, ત્યારે સકટમા આવી પડેલા બ્રહ્મા તથા વિષ્ણુએ પ્રેરણા કરેલા શકરે દુર્ગાદેવીની સ્તુતિ કરી હતી, ત્યારે તે દેવી મંગલચંદીરૂપે પ્રકટયા હતા પછી તેમણે શકર આગળ કહ્યું હતું કે, ‘હે પ્રભો! હવે તમને ભય નથી સર્વના ઈશ્વર ભગવાન વિષ્ણુ બળદરૂપે તમારું વાહન ધરો અને હું તમારી મુદ્ધશક્તિરૂપે યઈશ, એમા સરાય નથી પછી હે વૃષધંવજ! મૂલપ્રકૃતિના અશરૂપ વિષ્ણુની સહાયથી દેવોના સ્થાનનો નાશ કરનાર શત્રુ દેવોનો તમે નાશ કરજો’ એમ કહી તે દેવી અદૃશ્ય થયા હતા અને શકરની શક્તિરૂપે થયા હતા પછી વિષ્ણુએ આપેલા શસ્ત્રથી શકરે દેવોનો નાશ કર્યો હતો હે મુનિશ્રેષ્ઠ નારદ! તે દેવ જ્યારે પડ્યો, ત્યારે સર્વ દેવો તથા મહર્ષિઓએ ભક્તિથી પોતાની ડોક તમાવીને શકર દેવની સ્તુતિ કરી હતી, અને તરત જ શકરના મસ્તક પર પુષ્પગૃહિ યઈ હતી તેમ જ સતુષ્ઠ થયેલા બ્રહ્મા તથા વિષ્ણુએ તેમને શુભ આશિય આપી હતી પછી બ્રહ્મા તથા વિષ્ણુએ ઉપદેશોના શકરે સ્નાન કરી ગરામ્પર ભક્તિથી દેવી મંગલચંદીનું પાદ, અર્ધ્ય, આચમનીય, જાતજાતના વસ્ત્ર, પુષ્પ, ચંદન, ભાતભાતના નેવેઢ, બકત, ચેટા, ખાડા, રોજ, પક્ષીઓ, વગેરે, આ ઇક્ષરો, દૂધપાક, પકવાન્ન, મધ, અમૃત તથા અનેક જાતના ફળ અર્પણ કરી સંગીત, નૃત્ય, વાદ્ય, ઉત્સવ તથા નામસ્ત્રીર્નતપૂર્વક પૂજન કર્યું હતું તે વેળા હે નારદ! માંધાદિની શાખામા કહેલા ધ્યાન વડ ભક્તિપૂર્વક ધ્યાન કરી મૂળમતથી જ (પૂર્વોક્ત) સર્વ પદાર્થો દેવીને અર્પણ કર્યો હતા ‘ૐ હૌં શ્રીં ક્લીં સર્વગુણે દેવિ મંગલચંદિકે હૃં હૃં ક્લ્ સ્વાહા ।’ આ એકવીસ અક્ષરવાળો મૂલ મન પૂજ્ય તથા કૃપાનુસ જેવો હોઈ ભક્તોને સર્વ ક્રમનાઓ આપનાગ છે દશ લાખ જપ કરવાથી આ મન અવરય સિદ્ધ થાય છે હે નારદ! વેદમા

* આ અધ્યાયમા જાણવન પ્રયોગેથી ટૂંકમાં મનના ચંદીની કથા બદલર કહેવાયો.

કહેનું સર્વસમત તેમનું ધ્યાન હવે તમે સાલળો
'સોજ વર્ષેતી ઉમરના, કાયમ અતિ સિયર થોવન
વાળા, પ્રાણ વિનોડા જેવા હોકવાળા, સુદર દાતવાળા,
સુદ્ધ શરદ્દનનુતા કમળ જેવા મુખવાળા, ધોળા
ચપાના ફૂલ જેવા ગંગાવાળા, સુદર કાળા કમળ જેવા
નેવોત્રાળા, જગતના માતા, નવેને મર્વ સપરિત
આપનાત્ર અને ઘોર સમારમમુદ્રમાળ્યોતિરૂપ મગલ
ચાહેને મદા હુ ભવુ છું' આમ તે દેવીનું ધ્યાન
કરુ, હે મુનિ! હવે તેમનું સ્તોત્ર સાલળો

મહાદેવ યોક્ષ્યા હે જગતના માતા દેવિ મગલ
ચાહે! રક્ષા કરો, રક્ષા કરો હે વિપરિત્યાના સમૂહને
હરનાન! હે હર્ષ તથા મગલને કરનાત્ર! હે હર્ષ તથા
મગલ કરવામા નતુર! હે હર્ષ તથા મગલ આપનાન!
હે મુલે! હે મગલ કરવામા નિપુણ! હે કૃત્યાણુ
રૂપ! હે મગલચરિત્ર! હે મગલમા પણ મગલયોગ્ય!
હે સર્વ મગલોના મગલ! હે સપરુષોને મગલ
દેનાત્ર! હે દ્રવિ! હે સર્વના મગલોના સ્થાનરૂપ! હે
મનારમા મગલના આધારરૂપ! હે મોક્ષરૂપ મગલને
આપનાન! હે સારરૂપ! હે મગલોના આધારરૂપ!
હે મર્મી કર્મોના પારરૂપ! હે દરેક મગલવારે
પૂન્ય! હે વિશાળ સુખને આપનાત્ર! તમે રક્ષા કરો,
રક્ષા કરો 'આ સ્તોત્રથી મગલચરિત્રને સ્તવીને દરક
મગલવારે પૂજા આપીને તરુ ગયા હતા એ રીતે
નર્મ મલરૂપ તે દેવીને તરકે પ્રવચ પૂન્યા હતા
તે પત્રી ખીજ વાર મગલચરિત્ર તેમને પૂન્યા હતા
તે પત્રી ચીજ વાર મગલ ચરિત્રએ તે કૃત્યાણુને
પૂન્યા હતા ત પત્રી ચોથી વાર મગલવાગના દિવસે
ચીઓએ તેમને પૂન્યા હતા અને પાચમી વાર
મગલ દંચુતા પુરુષાએ તેમને પૂન્યા હતા એમ
નકે (પ્રવચ) પૂજેલા તે દેવી દેકે વિશ્વમા સદા
પૂજયેા છે હે નાન્દ મુનિ! એમ પરમેશ્વરી
મગલચરિત્ર નર્મ સ્વરે દેવો, મુનિઓ, મનુષ્યો તથા
મનુષ્યાને પૂન્ય વધા છે જે મનુષ્ય આવધાન ઘટ
મગલચરિત્રનું આ મગલસ્તોત્ર માળળે છે, તેનું
મ ન ન થાય છે, અમગલ કદી થતુ નથી પુત્રો
તથા પોતે દાન તેનું મગલ હમેશા વધે છે

શ્રીનારાયણ યોક્ષ્યા હે બ્રહ્માના પુત્ર! જે

દેવીઓનું આખ્યાન શાસ્ત્રાનુમાર કહ્યું, હવે ધર્મના
મુખથી મે સાલળેનું મનસાદેવીનું આખ્યાન તમે
સાલળો તે ભગવતી કરચપ ક્ષપિતી માનસી કન્યા છે,
તેથી જ 'મનસા' કહેવાય છે વળી તે દેવી મન
સાથે જ રચ્યા કરે છે, મનથી અવિનાશી પરમાત્માનું
ધ્યાન કર્યા કરે છે અને તે પરમાત્મામા અંતઃક્રાંતરૂપ
યાગ સાથે આનંદ કરે છે, તેથી 'મનમા' કહેવાન
છે આત્મામા રમતા અને વિપક્ષભક્ત તે દેવી તણ
ગુગ સુધી શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માનું તપ કરીને યોગસિદ્ધ
વધા છે (તપ કરવાથી) તેમનું શરીર જનતા કપડા
વગેરે જેવું ઘસારાઈ ગયું હતું, તે જોઈ ગોપીઓના
પતિ ઈશ્વર પ્રણુ શ્રીકૃષ્ણે તેમનું 'જરતકાર' નામ
પાડ્યું છે વળી કૃપાના ભંડાર શ્રીકૃષ્ણે કૃપાથી તે
દેવીને ઈચ્છિત રૂપ આપ્યું હતું સર્વ સ્થળે તેમની
પૂજા કરાવી હતી અને પોતે પણ પૂજા કરી હતી
સ્વર્નમા, નાગલોકમા, પૃથ્વી પર તથા બ્રહ્મલોકમા -
એમ સર્વ જગતમા તે દેવી ખૂબ જ ધોળા રંગના,
સુદર તથા મનોહર છે, તેથી 'જગદ્ગીરી' નામથી
પણ પ્રખ્યાત થયા છે અને તે નામથી પણ તે
સતી પૂજાય છે વળી તે દેવી શિવના શિષ્ય હોઈ
'રીચી' પણ કહેવાય છે તેમ જ કાયમ વિપક્ષીની
આત્મ ભક્તિ કરે છે તેથી 'વૈષ્ણવી' કહેવાય છે
પરીક્ષિતના પુત્ર જનમેશ્વરના યશ્મા તે દેવીએ નાગો
ની રક્ષા કરી હતી, તેથી 'નાગેશ્વરી' તથા 'નાગ
ભગિની' નામે પણ તે પ્રખ્યાત છે, વળી ઝેર દૂર
કરવા તે નમર્થ છે તેથી 'વિપદત્રી' પણ કહેવાય
છે મહાદેવ પાસેથી યોગસિદ્ધ તેમણે મેળવ્યા છે;
તેથી 'મિદ્યચાગિની' પણ કહેવાય છે, અને મોહ
જ્ઞાન યા તથા મૃતસંજ્ઞવની નામની ઉત્તમ વિદ્યા
તેમણે મેળવી છે, તેથી વિદ્વાનો તેમને 'મહાજ્ઞાન
યુતા' પણ કહે છે વળી તે તપસ્વિની હોઈ મુનિ
ગૌડ આસ્તીકની માતા છે, તેથી 'ગાસ્તીકમાતા'
નામથી પણ પૃથ્વી પર પ્રસિદ્ધ છે અને વિશ્વપૂન્ય
યોગી મુનિશ્રેષ્ઠ મહાત્મા 'જરતકારપ્રિય' પણ કહે
વાય છે, આમ 'જરતકાર, જરદ્ગીરી મનસા, સિદ્ધ
યોગિની, વૈષ્ણવી, નાગભગિની, રીચી, નાગેશ્વરી,
જરતકારપ્રિયા, આસ્તીકમાતા, વિપદત્રી, મહાજ્ઞાન

મુતા' એવા બાર નામોવાળા તે દેવી વિશ્વપૂજ્ય છે જે મનુષ્ય પૂજા સમયે આ બાર નામોનો પાઠ કરે છે, તેને તથા તેના વશમાં જન્મેલા કોઈને પણ નાગોનો ભય રહેતો નથી વળી નાગના ભયવાળા શયનમાં, નાગથી ઘેરાયેલા ઈશ્વરમાં, નાગથી થયેલા મોટા સકટમાં અને નાગથી વીંટાયેલા શરીર વખતે પણ આ (બાર નામોના ઉચ્ચારરૂપ) સ્તોત્રનો પાઠ કરીને ભયથી છૂટી જાય છે, એમાં સશય નથી જે મનુષ્ય કાયમ આ સ્તોત્રનો પાઠ કરે છે, તેને જોઈ નાગ નાસી જાય છે અને દશ લાખનો જપ કરવાથી મનુષ્યાને અવશ્ય સ્તોત્ર સિદ્ધ થાય છે જે મનુષ્યને આ સ્તોત્રની સિદ્ધિ થઈ હોય, તે ઝેર ખાઈ જવા સમર્થ થાય છે અને નાગોના શણગાર ધરી નાગોનું વાહન કરી શકે છે, એટલું જ નહિ, પણ તે મહાસિદ્ધ મનુષ્ય નાગરૂપ આસનવાળો તથા નાગ રૂપ શય્યાવાળો પણ થઈ શકે છે અને અતે વિષ્ણુ સાથે જ દિવસરાત્ર આનંદ કરે છે ૧-૫૮

નાગાસનો નાગતલ્લો મહાસિદ્ધો ભવેશ્વર. ।

અન્તે ચ વિષ્ણુના ચાર્પ ક્રીડાયેવ દિવાનિશમ્ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવત મહાપુરાણમાં નવમ સ્કંધ વિષે

અધ્યાય ૪૮ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૪૮ મો*

મનસાદેવીનું આખ્યાન

મીનાવલ્લભ ઉવાચ

મત્ત* પૂર્વાવિધાનં ચ ધ્યેયતા મુનિષુક્ત્વ ।

ધ્યાનં ચ સામવેદોક્ત પ્રોક્ત દેવીવિધાનકમ્ ॥

શ્રીનારાયણ બોલ્યા હ મુનિગેહ । સામવેદમાં કહેવું મનસાદેવીનું પૂર્વાવિધાન તથા ધ્યાન મારી પાસેથી તમે સાંભળો 'ધોળા ચપાના ફૂલ જેવા રંગવાળા, રત્નોના શણગારોથી શણગારેલા, અગ્નિ શુદ્ધ વસ્ત્રો ધારણ કરતા, નાગોરૂપી જનોઈવાળા, મહાશક્તિ, ઉચ્ચ શક્તિઓમાં ઓઠ, સિદ્ધોના અધિષ્ઠાત્રી દેવી અને સિદ્ધ હોઈ સિદ્ધિ આપનારા મનસાદેવીને હું બનુ છું' એમ ધ્યાન કરી વેદોક્ત મૂળમંત્રથી

* જા અધ્યાયમાં એકોક્ત પિસ્તાળી ૪ સ્તોત્રોથી મનસાદેવીનો કથ, સ્કંધ ૪, પાન ૫૨૬ કહેવાયે.

જ ભાતભાતના નેવેઘ, ધૂપ, પુષ્પ ચદન તથા વિલેખન અર્પણ કરી મૂળમંત્રથી જ દેવીનું પૂજન કરવું હે નારદ મુનિ! એ દેવીનો બાર અક્ષરોવાળો મૂળમંત્ર જો સારી રીતે સિદ્ધ થયો હોય, તો ખરેખર કંપવૃક્ષ રૂપ થાય છે 'ૐ હ્રીં શ્રીં ક્લીં ઈં મનસાદેવ્યે સ્વાહા' આવો તેમનો મૂળમંત્ર કહેવાય છે પાંચ લાખ જપવાથી મનુષ્યને આ મંત્ર સિદ્ધ થાય છે જે મનુષ્યને આ મંત્રની સિદ્ધિ થાય, તે પૃથ્વી પર સિદ્ધ થાય છે, ધન્યતર જેવો બને અને ઝેર પણ તેને અમૃત જેવું થાય છે હે નારદ! સદ્ગતિના દિવસે સ્નાન કરી ગુપ્ત એટલે ભોયરા વગેરેમાં કાળજીથી મનસાદેવીનું આવાહન કરી અત્યંત ભક્તિથી તેમનું પૂજન કરવું અથવા પાંચમના દિવસે મંત્રથી મનસાદેવીનું ધ્યાન કરતો જે મનુષ્ય તે દેવીને ખસિદાન દે છે, તે અવશ્ય ધનવાન, પુત્રવાન તથા કીર્તિમાન થાય છે હે મહાભાગ્યશાળી નારદ! મનસાદેવીનું પૂર્વાવિધાન કહ્યું હવે ધર્મના મુખથી મેં સાંભળ્યું એમનું આખ્યાન હું કહું છું, સાંભળો પૂર્વે પૃથ્વી પર સર્વ મનુષ્યો નાગોના ભયથી વ્યાકુળ બન્યા હતા પછી તેઓ મુનિશ્રેષ્ઠ કશ્યપને શરણે ગયા, એટલે ગ્રાહ્ય સંહિત કશ્યપ પણ ભય પામ્યા પછી તેમણે ગ્રાહ્યના ઉપદેશોથી વેદોક્ત બીજો અનુસાર (સર્પોદિતા ઝેર દૂર કરનારા) મત્રો ઉત્પન્ન કર્યા અને તપના સામર્થ્યથી તે મત્રોના અધિષ્ઠાત્રી દેવીને મંત્રથી ઉત્પન્ન કર્યા અમ તે દેવી મંત્રથી ઉત્પન્ન થયા છે, માટે 'મનસા' નામે પ્રસિદ્ધ થયા છે, અને એમ ઉત્પન્ન થઈ હુમારી અવસ્થામાં રહેલા તે દેવી શકરના સ્થાનરૂપ દેહાસમાં ગયા હતા અને ત્યાં ચંદ્રશેખર શકરનું ભક્તિથી પૂજન કરી તેમની સ્તુતિ કરતા હતા કશ્યપ મુનિના પુત્રી તે મનસાના દેવતાઈ એક દળર વર્ષ સુધી શકરનું સેવન કર્યું, એટલે તરત જ પ્રસન્ન થતા મહેશ્વર તેમના પર પ્રસન્ન થયા હતા હ નારદ મુનિ! તેમણે મનસાને મોટું જ્ઞાન આપ્યું સામવેદ ભણાવ્યો અને આઠ અક્ષરોવાળો કંપવૃક્ષ સમાન શ્રીકૃષ્ણનો મંત્ર આપ્યો એ મંત્રમાં પ્રથમ લક્ષ્મીનું બાજ, તે પછી માયાબીજ, તે પછી કામબીજ, તે પછી 'કૃષ્ણ'

શબ્દની યોધી વિભક્તિનું એક વચન તથા પહેલું
'નમ' પદ હોય છે (એટલે 'શ્રી હૌં કૃણ્યાય
નમ' બાવો આઠ અક્ષરોવાળો તે મત્ર છે)
તે પછી 'લોકાયમગલ નામનું કવચ અને વેદમા
કહેલા સર્વમાન્ય પૂજનક્રમ તથા પુરથરણનો ક્રમ
પણ બતાવ્યો હતો એમ તે સતી મુનિપુત્રી મહાદેવ
પાસથી બધું મેળવીને શકરની આસાથી તપ કરવા
માટે પુષ્કરજેતમા ગયા હતા અને ત્યાં ત્રણ યુગ
સુધી શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માનું તપ કરી તે સાધ્વી
દેવીએ સિદ્ધ થઈ પોતાની સામે પ્રભુ કૃષ્ણના દર્શન
કર્ષે હતા કૃપાના ભંડાર શ્રીકૃષ્ણે તપથી દુષ્ણના
અગવાળા તે બાળાને જોઈ કૃપાથી પ્રથમ પોતે
જ તેમનું પૂજન કર્યું હતું તે પછી સર્વ લોકો પાસે
તેમનું પૂજન કરાવ્યું હતું ઉપરાંત તેમને વરદાન
આપ્યું હતું કે, 'સમારમ્યા તમે પૂજ્ય થાઓ',
એમ તે કૃપાણીન વરદાન આપી ભગવાન અદૃશ્ય
થયા હતા એમ પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણે પ્રથમ
મનસાદેવીને પૂજ્યા હતા, બીજી વાર શકરે જ
તેમને પૂજ્યા હતા અને પછી કરચપે, દેવોએ,
મુનિઓએ, મનુઓ, નાગોએ તથા મનુષ્યો વગેરેએ
તેમને પૂજ્યા હતા પછી ઉત્તમ વ્રતવાળા ભે દેવી
ત્રણે લોકમા પૂજ્યા છે તેમને કરચપ મુનિએ
મહામુનિ જરાત્કારને પૂર્વે આપ્યા હતા મુનિશ્રેષ્ઠ
જરાત્કારને પણ પાદપાત્રી આસાથી માગ્યા વિના જ
તેમનો સ્વીકાર કર્યો હતો એ રીતે વિવાહ કર્યો
પછી એક દિવસ લાખા કાળના તપથી થાડેલા મહા
યોગી જરાત્કાર પુષ્કરજેતમા વડના ઝાડ પાસે નિદ્રાના
ઈશ્વર પ્રભુનું સ્મરણ કરી મનસાદેવીની જાણ ઉપર
(માયુ મૂર્તિ) ઊંઘી ગયા હતા જોતજોતામા સૂર્ય
અસ્ત પામ્યો અને સાયકાળ વધા આવ્યો, ત્યારે
સદ્મુખી તે પતિવ્રતા મનસાદેવી ધર્મના નાશના
ભયથી જ મત વડે વિચારી મિતામા પડ્યા કે,
'નિવર્ણના નિત્યકર્તૃપ પાદ પી સધ્યા નહિ મરોતે
માત પતિ બ્રહ્મદેવતા વગેરે પાપને પામશે, ક્ષરણ કે
'જે નિવ પડેલી—પ્રાનસધ્યા તથા દેહલી—સાધ
સધ્યા કરતો નથી, તે સર્વ કર્મોમા નિત્ય અપવિત્ર
મનાય છે અને બ્રહ્મદેવતા વગેરેને પામે છે, આમ

વેદમા કહ્યું છે 'એમ વિચારી તે સુદરીએ પતિને
જગાડ્યા, પણ હે નારદ મુનિ! જગીને તે મુનિ
શ્રેષ્ઠ તેના પર ગુસ્સે થયા (ને કહેવા લાગ્યા)

જરાત્કાર મુનિ બોલ્યા 'હે સાધિવ! સુખમા
રહેલા માને નિદ્રાનો તે ભગ કેમ કર્યો? જે સ્ત્રી
પોતાના પતિના અપકાર કરે છે, તેના વ્રત વગેરે
વ્યર્થ થાય છે પતિનું અપ્રિય કરતી સ્ત્રીનું તપ,
અનશન, વ્રત તથા દાન વગેરે જે કઈ સત્કર્મ હોય,
તે સર્વ નિષ્ફળ થાય છે જે સ્ત્રીએ પોતાના પતિને
પૂજ્યો હોય, તેણે શ્રીકૃષ્ણને પૂજ્યા છે, એમ
સમજવું ક્ષરણ કે પતિવ્રતાના વ્રન માટે શ્રીહરિ
પોતે જ તેના પતિરૂપે થયા હોય છે સર્વ દાન,
સર્વ યજ્ઞ, સર્વ તીર્થોનું સેવન, વ્રત, ઉપવાસ વગેરે
સર્વ તપ, સર્વ ધર્મ, સત્ય તથા સર્વ દેવોની પૂજા
એ બધું પતિસેવાના સોળમા અશને પણ યોગ્ય
નથી પવિત્ર ભરતખાડમા જે સ્ત્રી પોતાના પતિને
સેવે છે, તે વૈકુઠમા પોતાના સ્વામીની સાથે બ્રહ્મપદને
પામે છે હે મતિ! દુષ્ટ કુળમા જન્મેલી જે સ્ત્રી
પોતાના પતિનું અપ્રિય કરે છે અને પતિને અપ્રિય
કહે છે તેનું ફળ તું સાબળ તે સ્ત્રી ન્યા સુધી
ચંદ્ર-સૂર્ય છે, ત્યાં સુધી કુલીપાક નરકમા પડે છે
અને પછી પતિપુત્ર વિનાની આડાલી થાય છે'
એમ કહેતા તે મુનિશ્રેષ્ઠના હોઠ ફરકી રહ્યા, તેથી
સાધ્વી મનતા પવા લાગ્યા ને ભયથી પતિને
કહેવા લાગ્યા

મનસા બોલ્યા હે ઉત્તમ વ્રતધારી મહાભાગ!
સધ્યાના નાશના ભયથી જ મે તમારી નિદ્રાનો
ભગ કર્યો છે, માટે દુષ્ટ છતાં માત્ર પર શાંતિ રાખી
જે મનુષ્ય કોઈના શુભાર, આહાર તથા નિદ્રાનો
ભગ કરે છે, તે ન્યા સુધી ચંદ્રસૂર્ય છે, ત્યાં સુધી
કાવસૂન નરકમા જાય છે (એ હું જાણ્યું છું),
એમ કહી મનસાદેવી ભક્તિથી સ્વામીના ચરણ
કમળમા પડ્યા ને ભય પામી વારવાર રડવા લાગ્યા
હે નારદ! તે વેળા કોપ પામેલા મુનિ સૂર્યને શાપ
આપવા તેયાર થયા હતા તે જોઈ ભગવાન સૂર્ય
પોતે સધ્યા સાથે ત્યાં આવીને ભયભીત થઈ વિનયથી
તેમને યોગ્ય વચન કહેવા લાગ્યા

સૂર્યે કહ્યું 'સૂર્યાસ્ત સમય જોઈને પતિવ્રતા મનસાએ ધર્મના નાશના ભયથી તમને જગાડ્યા હતા, માટે હે ભગવન! ક્ષમા કરો, હું તમારે શરણે આવ્યો છું, તેથી હે મુનિ! મને શાપ આપવા તમે યોગ્ય નથી બ્રાહ્મણોનું હૃદય કાયમ માખણ જેવું (કોમળ) હોય છે તેમનો ક્રોધ અર્ધ ક્ષણ જ રહે છે કારણ કે તેથી વધારે કાળ રહે તો જગત ભસ્મ થઈ જાય (સાચો) બ્રાહ્મણ ફરી સૃષ્ટિ કરવા સમર્થ છે, માટ બ્રાહ્મણથી અધિક તેજસ્વી કોઈ પણ નથી બ્રહ્મતેજથી પ્રકાશતો બ્રાહ્મણ બ્રહ્માના વશરૂપ છે, માટ તેણે તો સનાતન બ્રહ્મન્યોતિરૂપ શ્રીકૃષ્ણનું જ નિત્ય ચિંતન કર્યો કરવું ' એવું સૂર્યનું વચન સાંભળી બ્રાહ્મણ જરતકાર પ્રસન્ન થયા ત્યારે સૂર્ય તે બ્રાહ્મણની આશિષ લઈ પોતાના સ્થાને ગયા બ્રાહ્મણ જરતકારએ પોતાની પ્રતિજ્ઞા પાળવા શોકચક્રત ઘર્ષ રહતા મનસાનો દુ ખી હૃદયે ત્યાગ કર્યો હતો તે વેળા એ વિપત્તિમા ભયથી દૂળળા થયેલા મનસાએ ગુરુ શકરનું, ઈષ્ટદેવ શ્રીહરિનું તથા જન્મ દાતા કશ્યપનું સ્મરણ કર્યું હતું, એટલે મનથી ચિંત વેલા ગોપીપતિ શ્રીકૃષ્ણ, ભગવાન શકર, બ્રહ્મા તથા કશ્યપ ત્યા આવ્યા હતા બ્રાહ્મણ જરતકારએ પ્રકૃતિથી પર હોઈ નિર્ગુણ પોતાના ઈષ્ટદેવ શ્રીકૃષ્ણને જોઈ વારંવાર પ્રણામ કર્યો અને પરમભક્તિથી તેમની સ્તુતિ કરી, તેમ જ શકર, બ્રહ્મા તથા કશ્યપને પણ નમસ્કાર કર્યો પછી 'હે દેવો! તમારુ આવજુ કેમ થયું છે?' એવો તેમણે પ્રશ્ન કર્યો, ત્યારે તેમનું વચન સાંભળી બ્રહ્મા શ્રીકૃષ્ણના ચરણકમળમા નમ સ્કાર કરી તરત સમયોચિત વાક્ય કહેવા લાગ્યા,

બ્રહ્મા બોલ્યા હે મુનિ! પોતાના ધર્મિષ્ઠ ધર્મપત્ની સતી મનસાને જોકે તમે ત્યજ્યા છે, તો પણ સ્વધર્મને પાળવા એમનામા પુત્રની ઉત્પત્તિ કરો કેમ કે પાતાની સ્ત્રીમા પુત્રની ઉત્પત્તિ કર્યો પછી જ તેનો ત્યાગ થઈ શકે જે વેરાચ્ચવાન પુરુષ પોતાની સ્ત્રીમા પુત્રની ઉત્પત્તિ કર્યો વિના તેનો ત્યાગ

× જરતકારએ લગ્ન કરતી વેળા પ્રતિજ્ઞા કરી હતી કે, 'મારી સ્ત્રી જે મારી આજ્ઞા નહિ પાળે, તા તમે હું ત્યાગ કરીશ.' આ કથા બીજા પુણ્યમા પ્રસિદ્ધ છે

કરે છે, તેનું પુણ્ય, જેમ ચાળણીમાથી પાણી સ્વી જાય તેમ સ્ત્રી જાય છે

હે મુનિશ્રેષ્ઠ નારદ! બ્રહ્માનું તે વચન સાંભળી જરતકાર મુનીશ્વર યોગમ્બળથી (પુત્ર ઉત્પન્ન કરવા) મત્રોચ્ચારપૂર્વક મનસાની નાભિનો સ્પર્શ કર્યો અને તેને આ પ્રમાણે કહ્યું

જરતકાર બોલ્યા 'હે મનસા! આ ગર્ભથી તમને પુત્ર થશે એ પુત્ર જિતેન્દ્રિયોમા શ્રેષ્ઠ, ધાર્મિક, બ્રાહ્મણોમા અગ્રણી, તેજસ્વી, તપસ્વી, યશસ્વી, ગુણવાન, વેદવેદાંતોમા શ્રેષ્ઠ જ્ઞાની તથા યોગીઓમા ઉચ્ચ થશે જે પુત્ર વિષ્ણુભક્ત તથા ધાર્મિક હોય, તે કુળનો ઉદ્ધાર કરે છે તેના માત્ર જન્મથી સર્વ પિતૃઓ હર્ષથી નાચ કરે છે જે કુળવાન સ્ત્રી પતિવ્રતા સારા સ્વભાવની પતિ સામે પ્રિય બોલ નારી, ધર્મિષ્ઠ તથા પુત્રની માતા હોય છે તે કુળનું રક્ષણ કરનારી સ્ત્રી છે જે બધું હરિભક્તિ આપે તે જ ખરો બધું છે પણ કેવળ ઈષ્ટ સુખ આપનારો હાય તે બધું નથી જે પિતા શ્રીહરિનો મર્ગ દર્શાવે તે જ પિતા છે, જે ગર્ભધારિણી— માતા ગર્ભવાસથી છોડાવે તે જ માતા છે જે બહેન યમના ભયથી છોડાવે, તે જ દયાસ્વરૂપ બહેન છે જે ગુરુ વિષ્ણુમત્ર, વિષ્ણુભક્તિ અને જ્ઞાન આપે છે તે જ ગુરુ છે અને બ્રહ્મથી માડી થૂંપડા સુધીનું સ્થાવર-જંગમ જગત જેમનાથી ઉત્પન્ન થઈ જેમ નામા લય પામે છે તે પરબ્રહ્મનું ચિંતન કરવું, એ જ ખરું જ્ઞાન છે તેથી બીજું કયું જ્ઞાન હોય? વેદથી તથા યજ્ઞોથી થતું જે ડઈ છે, તેનો સાર શ્રીહરિસેવા જ છે, તરવોનો સાર પણ તે જ છે શ્રીહરિ વિના બીજું બધું નકામું જ છે આ જ્ઞાન મેં તને આપ્યું છે, તેનું કારણ પણ આ જ છે કે, જે સ્વામી જ્ઞાન આપે છે, તે જ સ્વામી છે કારણ કે જ્ઞાનને લીધે મનુષ્ય બધનથી છુટ્ટે છે, જે બધન આગે છે, તે તો શૂન્ય છે જે ગુરુ વિષ્ણુભક્તિ સંહિત જ્ઞાન આપતો નથી, તે શૂન્ય છે અને શિષ્યના નાશ કરનાર છે, કારણ કે તે ગુરુ શિષ્યને બધનથી છોડાવતા નથી માતાના ગર્ભમા થતા દુ ખથી તથા યમના વદનથી જે છોડાવતો

તથી, તેને ગુરુ, પિતા કે બાધવ કેમ કહી શકાય ? પરમાત્મસ્વરૂપ શ્રીકૃષ્ણના અધિનાશી માર્ગને જે કાયમ ન મતાવે, તે મનુષ્યોનો બાધન કેમ થાય ? માટે હે સધિન ! નિર્મુખ, અચ્યુત શ્રીકૃષ્ણરૂપ પર બ્રહ્મનું તુ ભજન કર તમની સેવાથી મનુષ્યોના કર્મ નાશ પામે છે હે પ્રિયે ! મેં કપટથી તને ત્વજ છે, એ મારો અપરાધ તુ ક્ષમા કર ક્ષમાવાળી ઉત્તમ સ્ત્રીઓને સર્વગુણ લીધે ક્રોધ થતો નથી હે દેવિ ! હવે હું સુખપૂર્વક પુષ્કર સેનમાં તપ કરવા બેઠો છું કેમ કે તને સ્પૃહામનુષ્યોના મનોરસો શ્રીકૃષ્ણના ચરણકમળ માટે જ હોય છે ' જરજરનુ એ વચન સાંભળી મનસા શોકથી વ્યાકુળ થઈ આસુભરેલા નેને વિનયથી પતિને કહેવા લાગી

મનમાએ કહ્યું હે પ્રભા ! નિદ્રાનો ભગ કરવાધા મારો ત્યાગ કરવામઃ તમારો દોષ જ નથી પણ હવે જે વળા હું તમને યાદ કરું, તે વેળા તમે માસી પામે આવજો બધુનો વિયોગ દુઃખરૂપ હોય છે, પુનનો વિયોગ તો કન્તા પણ અધિક દુઃખરૂપ હોય છે, પતિનો વિયોગ તો મર્વ કન્તા વધારે દુઃખરૂપ હોઈ પ્રાણના નાશથી પણ અધિક છે પતિપ્રતા સ્ત્રીઓને પોતાનો પતિ સો પુનરે કરતા પણ અધિક પ્રિય હોય છે સ્ત્રીઓને સર્વ કરતા પતિ વધારે પ્રિય હોય છે, તેથી વિનનો પતિને પ્રિય ' કહે છે જેમ એક પુનવાળા મન પુન ઉપર વૈષ્ણુના મન શ્રીકૃષ્ણ ઉપર, એક નેનવાળા મન એક નેન ઉપર તસ્થા મન પારી ઉપર, ગૃહ્યાનુ મન અન્ન ઉપર, ગમીઓનું મન મૈથુન ઉપર ચોરનું મન પાનમ ધન ઉપર, દુષ્ટ સ્ત્રી મન ભર ઉપર, વિનનોનું મન શાસ્ત્ર ઉપર અને વેપારીનું મન વેપાર ઉપર જ હોય છે, તેમ પતિપ્રતા સ્ત્રીઓનું મન નિરતર પતિ ઉપર જ હોય છે અમ કહી મનમાદેવી સ્વામીના પગમાં પડ્યા તે વળા કૃપાના ભયર મુનિ જરજરસ્યો કૃપાને લીધે મનસાને પોતાના ખોળામાં લાંબા અને નેનના જળથી ક્ષણ વાર તમને તવશયી દીધા વિયાગની વ્યાકુળ થયેલા મનનાએ પણ આસુથી ઓનરઈ જતા નેને મુનિ ॥ ખોળાને નીચલા માટેથી પત્ની તે બને સ્ત્રી-પુરુષ

જ્ઞાનના બળથી શોકરહિત થયા બ્રાહ્મણ જરજરસ્યો પોતાની પ્રિયાને બોધ આપી શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માના ચરણકમળનું સ્મરણ કરીને તપ કરવા ગયા અને મનસાદેવી પોતાના ગુરુ શકરના ઘરરૂપ કેલાસમાં ગયા ત્યાં શોકથી દુઃખળા થયેલા મનસાને પાર્વતીએ બોલ આપ્યો, તેમ જ કૃષ્ણાણના સ્થાનરૂપ શકરે કૃષ્ણાણુવ્રતી જ્ઞાન વડે તેમને ખુબ્ય સમજાવ્યા તે પછી પતિપ્રતા મનમાએ આતિ ઉત્તમ દિવસે માર્ગધિક ક્ષણે નારાયણના અશરૂપ અને યોગીઓ તથા જ્ઞાનીઓના ગુરુ-પુનને જન્મ આપ્યો એ બાળક ન્યારે ગર્ભમાં હતો, ત્યારે તેણે શકરના મુખથી ઉત્તમ જ્ઞાન સાંભળ્યું હતું જેથી તે મોટો યોગી અને જ્ઞાનીઓના ગુરુ થયો હતો શકરે એ બાળકના કયાણ માટે જાતકર્માદિ સરકારો કરાવ્યા, તેને વેદે ભણાવ્યા અને મંત્રિપુત્રો તથા રત્નોના મુદ્રાથી બ્રાહ્મણોને આપ્યા તે જ મુદ્રાણે પાર્વતીએ જાતજાતના રત્નોનું તથા એક લાખ ગાયોનું દાન કર્યું તે પછી શકરે એ બાળકને ચાર વેદો, વેદોના અંગો અને ખીજ ગ્રંથો પણ ભણાવ્યા તેમ જ મૃત્યુને જીતનાર ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાન આપ્યું મનમાદેવીને પોતાના પતિ પર ઈષ્ટદેવ ઉપર તથા ગુરુ ઉપર ઘણી જ ભક્તિ હતી, જેથી તેનો પુન 'આસ્તીક' નામે જ પ્રસિદ્ધ થયો તે શકરની આજ્ઞાથી ગુપ્તરોએત્રમાં વિષ્ણુનું તપ કરવા ગયો હતો તપોધન આસ્તીક શકર પાસેથી જ પરમાત્માનો મહામન મેળવી દેવતાઈ નણ લાખ વર્ષ સુધી તપ કરે મલયાગી વહને પ્રભુ શકરને નમસ્કાર કરવા પાછો કેલાસમાં જ આવ્યો અને શકરને નમસ્કાર કરી ત્યાં જ રહીને પછી તે બાળક તથા મનસા એ બંને પિતા કશ્યપના આશ્રમમાં આવ્યા પ્રજાપતિ કશ્યપ પુત્ર સંહિત મનસાને જોઈ આનંદ પામ્યા હે નારદ મુનિ ! તેમણે બાળકના કૃષ્ણાણુ માટે સો લાખ રત્નો બ્રાહ્મણોને દાનરૂપે આપ્યા તથા અરુખ્ય બ્રાહ્મણોને ભોજન કરાવ્યા આદિતિ, દિતિ તથા બીજી સ્ત્રીઓ પણ આનંદ પામી પત્ની તે મનસા દેવી પોતાના પિતાને ઘેર પુન સાથે ઘણા કાળ સુધી કાયમ રહ્યા હતાં હવે તેનું આખ્યાન હું કરું છું, તમે સાંભળો હે નારદ ! અભિમન્યુના પુત્ર પરીક્ષિતને કર્મરૂપ

દેવના દોષથી બ્રાહ્મણનો શાપ થયો હતો કે, 'સાત દિવન ગયા પછી તક્ષક નાગ તને બાળી નાખશે' શૃંગી ઋષિએ કૌશિકી નદીના જળથી તે શાપ આપ્યો હતો તે બખર સાબળી સગ્ન પરીક્ષિત સાત દિવસ સુધી દેહની રક્ષામાં તત્પર રહી ન્યા વાયુ પણ ન આવી શકે એવા સ્થાનમાં આવીને રહ્યો હતો સાત દિવસ ગયા એટલે તક્ષક નાગ ગળને કરડવા માટે સ્તે જતો હતો તેને એ જ સ્ત્રી પર જતા ધન્વતરિ નામના બ્રાહ્મણે જોયો તે બંનેનો પરસ્પર સંવાદ થયો અને ઉત્તમ પ્રીતિ પણ થઈ, જેથી ધન્વતરિએ મહિષ પ્રાપ્ત કર્યો, જેને તક્ષકે પોતાની ઈચ્છાથી આપ્યા હતા તે મહિષ લઈને સતોષ પામેલો ધન્વતરિ ઈર્ષ્ય પામેલા મનવાણો થઈ (પોતાના ઘર તરફ જતો) રહ્યો, અને તક્ષક માયડા પર રહેલા સગ્નને કરડ્યો ગળ તરત જ દેહ છોડીને પરલોકમાં ગયો હે નારદ! પછી જનમેજય રાજાએ પોતાના પિતા પરીક્ષિતના મરણસંસ્કાર કરાવ્યા અને 'સર્પસન' નામે યજ્ઞ કરાવ્યો તેમાં બ્રાહ્મણોના તેજથી સર્પોના સમૂહો મરણ પામ્યા, એટલે ભય પામેલો તક્ષક નાગ મહેન્દ્રને તારણ ગયો ત્યારે બ્રાહ્મણ સમુદાય ઇંદ્ર સંહિત તક્ષકનો નાશ કરવા તૈયાર થયો, એટલે ઇંદ્ર સંહિત દેવતાઓ મનસાદેવીની પાસે ગયા ભયથી કાયર ને વિહ્વળ થયેલા ઇંદ્રે મનસાદેવીની સ્તુતિ કરી, એટલે માતાની આજ્ઞાથી આસ્તીકે યજ્ઞમાં જઈને શ્રેષ્ઠ રાજા જનમેજય પાસે મહેન્દ્ર તથા તદ્વત્તા પ્રાણ બચાવવા માગણી કરો રાજાઓમાં ઉત્તમ જનમેજયે બ્રાહ્મણોની આજ્ઞાથી તેને એ વરદાન આપ્યું અને તેની કૃપાને લીધે યજ્ઞ સમાપ્ત કરી આનંદથી બ્રાહ્મણોને દક્ષિણા આપી બ્રાહ્મણો, મુનિઓ તથા દેવો મનસા પાસે જઈને મનસાની પૂજા કરવા લાગ્યા અને અલગ અલગ તેમની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા ઇંદ્રે પણ પૂજાસાહિત્ય એકઠું કરી સદા ભક્તિયુક્ત અને પવિત્ર રહી મનસાની પૂજા કરી, ઘણું જ આદરપૂર્વક સ્તુતિ કરી અને નમસ્કાર કરી સાતુષ થઈને તમને પ્રિય પોડરોપચારો તથા બલિદાન અર્પણ કર્યો આ રીતે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ તથા શિવના આજ્ઞાથી મનસાદેવીને સારી રીતે પૂજીને

તેઓ પોતપોતાને સ્થાને ગયા હતા એમ મનસાદેવીનું સર્વ આખ્યાન કહ્યું, હવે વિશેષ શું સાબળવા તમે ઇચ્છો છો ?

નારદે પૂછ્યું મહેન્દ્રે સતી મનસાની કથા સ્તોત્રથી સ્તુતિ કરી હતી તેમ જ તેમની પૂજા-વિધિનો ક્રમ બરાબર સાબળવા હું ઇચ્છુ છું

શ્રીનાયકે બોલ્યા સારી રીતે તાલી, પવિત્ર થઈ, આચમન કરી, ધોયેલા બે વરસો પહેરીને ઇંદ્રે રત્નના સિંહાસન પર ભક્તિપૂર્વક મનસાદેવીને ખેસાડ્યા હતા પછી રત્નના કળશમાં રહેલા સ્વર્ગગંગાના જળથી જ વેદમનોના ઉચ્ચારપૂર્વક તેમને સ્નાન કરાવ્યું હતું પછી ભક્તિયુક્ત થઈ સર્વોગે ચાંદન કરી અગ્નિશુદ્ધ તથા મનોહર બે વરસો તેમના પહેરાવ્યા હતા એ રીતે પ્રથમ ગણેશ, સૂર્ય, અગ્નિ, વિષ્ણુ, શિવ તથા દુર્ગા, એ છ દેવોનું પૂજન કરીને પછી મનસા સતીનું પૂજન કર્યું હતું તેમાં દેવોના નાયક ઇંદ્ર 'હૈં હ્રીં શ્રીં ક્લીં મનસાદેવ્યે સ્વાહા।' એ દશ અક્ષરોવાળા મૂળમંત્રથી બધું યથાધોગ્ય અર્પણ કર્યું હતું અને દુર્લભ પોડરોપચારો અર્પણ કર્યો પછી વિષ્ણુએ પ્રેરણા કરેલા ઇંદ્રે ભક્તિ તથા આનંદથી તેમની પૂજા કરી હતી અને ત્યાં અનેક પ્રકારના વાદિન વગડાવ્યા હતા એ સમયે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ તથા શિવની અને દેવોની આજ્ઞાથી મનસાદેવી પર આક્રમશાથી પ્રિય પુષ્પવૃષ્ટિ થઈ હતી પછી આસુ સંહિત નેત્રોવાળા અને સૌમ્યાંચિત શરીરવાળા ઇંદ્રે આમ સ્તુતિ કરી

ઇંદ્રે બોલ્યો 'હે દેવી! પતિવ્રતા સ્ત્રીઓમાં સર્વથી શ્રેષ્ઠ અને ઉત્તમ તમારી સ્તુતિ કરવા હું ઇચ્છુ છું પણ પરથી પર અને સર્વોત્કૃષ્ટ શોભાવાળા તમારી સ્તુતિ કરવા હમણાં સમર્થ થઈ શકતો નથી 'છદ દેવતા સ્વભાવના વર્ણનરૂપ અને તેમાં જ જે તત્પર હોય તે સ્તોત્ર કહેવાય' આત્મ સ્તોત્રનું લક્ષણ વેદમાં કહ્યું છે તા હે પ્રકૃતિરૂપ દેવી! તે પ્રમાણે તમારા ગુણોની ગણતરી કરવા હું સમર્થ નથી તમે શુદ્ધ સત્વગુણસ્વરૂપ હોઈ કોપ અને હિંસાથી સંહિત છો તે જ કારણથી જરૂરકારુ મુનિ તમારો ત્યાગ કરવા સમર્થ થયા ન હતા અને તે માટે તમારી પાસે તેમણે ક્ષમાની

યાવના કરી હતી એ મારી માતા અર્ધિતની પેઠે
જ પતિવ્રતા તમને પૂજ્યા છે, કારણ કે હે દેવતા
ઈશ્વરિ ! દયાસ્વરૂપ બહેનની પેઠે અને ક્ષમાસ્વરૂપ
માતાની પેઠે તમે મારા પ્રાણ, પુત્રો તથા સ્ત્રીઓનું
રક્ષણ કર્યું છે હું તમારી પૂજા કરુ છું તેથી
તમારી પ્રીતિ કાયમ વૃદ્ધિ પામે હે જગદેવ ! તમે
સર્વ સ્વળે જ્યેષ્ઠ હમેશા પૂજ્ય છો, તોપણ હે દેવે
શ્વરિ ! હું તમારી પૂજા વધારુ છું જે મનુષ્યો
આપાદ માસની સંક્રાંતિના દિવસે, નાગપાયમે,
માસના અંતે અથવા દરરોજ ભક્તિથી તમારી પૂજા
કરશે, તેઓને પુત્ર-પૌત્ર વગેરેની તથા ધનની
વૃદ્ધિ થશે એટલું જ નહિ, પણ તેઓ યશસ્વી,
કીર્તિમાન, વિદ્યાવાન તથા મુણવાન થશે, પણ જે
લોકો અજ્ઞાનને લાગે તમારી પૂજા નહિ કરે ને
ઠાણ નિંદા કરશે, તેઓ લક્ષ્મીરહિત થશે અને
તેઓને કાયમ નાગોનો ભય રહેશે, કેમ કે વૈકુઠમા
જે લક્ષ્મી છે, તેમના અશરૂપ તમે પોતે સર્વતા લક્ષ્મી
છો અને મુનીશ્વર ભગવાન જરુકાર નારાયણના
અશરૂપ છે પિતા કશ્યપે અમારી રક્ષા કરવા જ
પોતાના તપ તથા તેજનાથી મન વડે તમને ઉત્પન્ન
કર્યો છે, માટે તમે 'મનસા' નામે કહવાયા છો હે
મનમાર્દેવિ ! તમે પોતે જ પોતાની શક્તિથી યોગસિદ્ધિ
થયા છો, તેથી તમે મનસાદેવી (સર્વથી) પૂજેલા
તથા વહેવા યાઓ દેવો અત્યંત ભક્તિથી મન વડે
કાયમ તમને પૂજે છે, તેથી વિદ્યારી તમને 'મનસા-
દેવી' કહે છે હે દેવિ ! તમે હમેશા સત્યને સેવો છો
તેથી મત્યસ્વરૂપ છો જે મનુષ્ય કાયમ તત્પર રહી
તમારું ચિંતન કરે છે, તે તમને પામે છે 'એમ
મનસાદેવીની સ્તુતિ કરીને ઉદ્ધ પોતાની તે બહેનનું
વરદાન પામી પોતાને ધેર ગયો હતો, જે ઘર શાલ
નાર સહિત ચતુર્સ્ત્રીલાવાળું હતું તે મનસાદેવી તો
લાખા દાન સુધા પોતાના પુત્ર સાથે પિતાને ધેર જ
રત્ના હતા પોતાના ભાઈ દેવતાઓ વડે કાયમ
પૂજતા તે દેવી સર્વ તત્ત્વ માન્ય તથા વદનીય થયા છે
હે નારદ ! ગાયોકામી કામધેનુ પોતે ત્યા આવીને
મારી રીતે પૂજેલા તે દેવીને દૂધથી સ્નાન કરવો
આદર સહિત પૂજતો હતો અને અર્પિત દુર્લભ

તથા ગુપ્ત રૂપવા યોગ્ય સર્વ જ્ઞાન તેમને કહેતો હતો
તે પછી એ મનસાએ તથા દેવોએ પૂજેલી તે કામધેનુ
સ્વર્ગલોકમા ગઈ હતી જે મનુષ્ય ઉદ્ધે કરેલા પવિત્ર
સ્તોત્રનો પાઠ કરે છે તથા મનસાદેવીને પૂજે છે,
તેને તથા તેના વશમા જન્મેલાને નાગનો ભય રહેતો
નથી અને જ્યારે તે મનુષ્ય સિદ્ધ સ્તોત્રવાળો થાય
છે, ત્યારે તેને ઝેર પણ અમૃત તુલ્ય થાય છે પાપ
લાખ વાર પાઠ કરવાથી મનુષ્ય સિદ્ધ સ્તોત્રવાળો થાય
છે અને પછી તે મનુષ્ય સર્પ ઉપર સૂતાર તથા
સર્પનું વાહન કરનાર અવશ્ય થઈ શકે છે ૧-૧૪૫

પશ્ચલક્ષણેનૈવ સિદ્ધસ્તોત્રો ભવેન્નર* ।

સર્વશાયી ભવેત્ સોઽપિ નિશ્ચિત સર્વવાહન ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા નવમ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૪૮ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૪૯ મો*

સુરભિર્ન આખ્યાન

નારદ ઉવાચ

કા વા સા સુરભિર્દેવી ગોલોકાદાગતા ચ યા ।

વક્ત્રમ્ચરિત્તિં બ્રહ્મશ્રોતુમિચ્છામિ યત્નત ॥ ૧ ॥

નારદે પૂછ્યું હે બ્રહ્મન્ ! નારાયણ ! જે સુરભિ
દેવી ગોલોકામાંથી આવ્યા હતા તે કોણ હતા ! તેમનું
જન્મચરિત્ર કાળજીથી સાંભળવા ઇચ્છું છું

શ્રીનારાયણ બોલ્યા તે સુરભિ, ગાયોના અધિ
શક્તી દેવી છે, ગાયોમા પ્રથમ થયેલા ગાયોના માતા
અને ગાયોમા મુખ્ય હોઈ ગોલોકામા જન્મેલા છે
સર્વ ગાયોમા પ્રથમ જન્મેલા તેમનું ચરિત્ર હું કહું છું
સાંભળો પૂર્વે વૃદાવત વનમા તેમનો જન્મ થયો
હતો એક સમયે રાધાના સ્વામી કૌતુકી શ્રીકૃષ્ણ
રાધા સહિત ગોપીઓથી વીરાઈને પવિત્ર વૃદાવનમા
ગયા હતા ત્યા રસના કૌતુકથી એકાતમા તેમણે
વિહાર કર્યો એવામા સ્વેચ્છામય તેમને એકાએક
દૂધ પીવાની ઇચ્છા થઈ એટલે લીલામાનમા તેમણે
પોતાના કાળા પડખામાંથી વાહરડા સાથે પુષ્કર

* આ અધ્યાયમાં તેની રૂપવેશી, નેત્રાંશી બધે
થાયે જન્મી છે અને જે સર્વ ગાયોની સ્વામિની છે, તે
સુરભિનું આખ્યાન કહેવાય.

દૂધવાળા સુરભિદેવીને ઉત્પન્ન કર્યા, એમનો વાછરડો 'મનોરથ' નામે હતો વાછરડા સહિત એ સુરભિને નેઈ શ્રીક્રમા ગોપાલે નવા વાસણમા અમૃત કરતા પણ શ્રેષ્ઠ હોઈ જન્મ, મૃત્યુ તથા ઘડપણ દૂર કરનાર દૂધ દોહી લીધુ પછી ગોપીપતિ શ્રીકૃષ્ણે પોતે સુરભિથી ઉત્પન્ન થયેલુ એ દૂધ પીધુ અને દૂધનુ પાત્ર છલકાઈ જવાથી ત્યા આરે બાબુ સો યોગન લાખુ દૂધનુ વિશાળ સરોવર થયુ 'ક્ષીરસરોવર' નામનુ એ સરોવર પણ ગોલોકમા પ્રસિદ્ધ છે ઉત્તમ રત્નોથી બાધેલુ અને સાપૂર્ણ ભરેલુ તે સરોવર સંધ્યાજી તથા ગોપીઓને રમવાની વાવરૂપે થયુ છે વળી ઈશ્વરની ઇચ્છાથી સુરભિના રૂ વાડાના છિદ્રમાંથી ત્યા જેટલા ગોવાળિયા છે, તેટલી લાખ કરોડ ક્રમ ધેનુઓ પણ ત્યા પ્રકટ થઈ તેઓના પુત્રો પણ અસંખ્ય જન્મ્યા છે આ ગાયોની સૃષ્ટિ કહી છે, તેનાથી જગત ભરાઈ ગયુ છે હે નારદ મુનિ ! ભગ વાન શ્રીકૃષ્ણે એ સુરભિની પહેલી પૂજા કરી હતી અને પછી ત્રણે લોકમા તેમની દુર્દાસ પૂજા શરૂ થઈ શ્રીકૃષ્ણની આરાધી દિવાળી પછીના બીજે દિવસે સુરભિ પૂજ્ય થયા છે આ વૃત્તાત મેં ધર્મના મુખથી સાંભળેલા છે હે મહાભાગ ! તેમનુ ધ્યાન, સ્તોત્ર, મૂળમંત્ર તથા પૂજાવિધિનો ક્રમ વેદમા કહેલો છે તે હુ તમને કહુ છુ સાંભળો 'ૐ સુરચૈ નમ' આ છ અક્ષરવાળો તેમનો મૂળમંત્ર છે, તે મંત્ર એક લાખ જપવાથી સિદ્ધ થઈ ભકતોને કંપવૃક્ષરૂપ થાય છે તેમનુ ધ્યાન તથા પૂજા સર્વ પ્રકારે યજુર્વેદમા કહેલા છે, તે પૂજા સર્વ સપત્તિની વૃદ્ધિ કરનાર અને સર્વ ક્રમનાઓ તથા મુકિતને આપનાર છે લક્ષ્મીસ્વરૂપ, સર્વોત્કૃષ્ટ શોભાવાળા, સંધાની સાથે રહેનાર, સર્વોત્તમ, ગાયોના અધિષ્ઠાત્રી દેવી, ગાયોમા પ્રથમ થયેલા, ગાયોના માતા, પવિત્ર રૂપ હોઈ પવિત્ર, ભકતોને સર્વ ક્રમનાઓ આપ નાર અને સર્વ વિશ્વને પવિત્ર કરનાર તે સુરભિદેવીને હુ ભનુ છુ (આ ધ્યાન કરી) દિગ્બલે કળશમા, ગાયના મસ્તકમા, ગાયોને બાધવાના ખીલામા, શાલિગ્રામમા, જળમા કે અગ્નિમા સુરભિની પૂજા કરવી દિવાળીની પછી બીજા દિવસે દિવસના પૂર્વ

ભાગમા શકિતવાળો જે મનુષ્ય સુરભિનુ પૂજન કરે છે, તે પૃથ્વી પર પૂજ્ય થાય છે વારાહકંપમા એક સમયે વિષ્ણુની માયાથી સુરભિએ ત્રણે લોકમા થી દૂધ લઈ લીધુ હતુ ત્યારે ચિંતાયુક્ત થયેલા દેવો વગેરે બ્રહ્મલોકમા જઈ બ્રહ્માની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા, તે સમયે બ્રહ્માની આરાધી ઇદ્રે સુરભિની આ સ્તુતિ કરી હતી

ઇદ્ર યોધ્યો મહાદેવી સુગભિને વારવાર નમસ્કાર હો હે જગદમ્બ ! ગાયોના બીજરૂપ તમને નમસ્કાર હો સંધાને પ્રિય લક્ષ્મીના અશરૂપ, કૃષ્ણને પ્રિય અને ગાયોના માતા તમને વારવાર નમસ્કાર હો હે સર્વોત્કૃષ્ટ દેવિ ! કંપવૃક્ષસ્વરૂપ હોઈ સર્વને દૂધ આપનાર, ધન દેનાર બુદ્ધિ દેનાર, મંગલરૂપ, ઉત્તમ કૃત્યાણરૂપ, ગાયો આપનાર યશ દેનાર, કીર્તિ દેનાર તથા ધર્મ આપનાર તમને વારવાર નમસ્કાર હો 'આ સ્તોત્રને સાંભળતા જ પ્રસન્ન થઈ હર્ષ પામેલા સનાતની જગદમ્બા સુરભિ ત્યા બ્રહ્મલોકમા જ પ્રગટયા હતા પછી મહેન્દ્રને દુર્દાસ ઇચ્છિત વરદાન આપી તે ગોલોકમા ગયા હતા અને દેવો વગેરે પોતાના સ્થાને ગયા હતા હે નારદ ! તે સમયે આખુ વિશ્વ દૂધથી એકદમ ભરપૂર બન્યુ હતુ તેથી એ દૂધ ધીરૂપે થઈ તેમાંથી યજુ થવા લાગ્યો તે દેવોને પ્રીતિ થઈ જે મનુષ્ય મહાપવિત્ર આ સ્તોત્રનો ભકિત સહિત પાઠ કરે છે, તે ગાયોવાળો, ધનવાન, કીર્તિમાન તથા પુત્રવાન થાય છે વળી તે મનુષ્ય સર્વ તીર્થોમા નાહેલો તથા સર્વ યજ્ઞોમા દીક્ષા પામેલો ગણાય છે, તેમ જ આ લોકમા સુખ ભોગવી અતે શ્રીકૃષ્ણના ધામમા જાય છે અને ત્યા લાખો કાળ વસી શ્રીકૃષ્ણની સેવા કરે છે જેથી ફરી તેનો જન્મ થતો નથી પણ બ્રહ્માનો તે પુત્ર થાય છે ૧-૩૩

સુચિર નિવસેત્ તત્ર કરોતિ કૃષ્ણસેવનમ્ ।

ન પુત્રમ્વન તત્ર બ્રહ્મપુત્રો ભવેત્ તત ॥ ૩૩ ॥

ઈતિ શ્રી દેવીભાગવતમહાપુરાણમા નવમ સ્કન્ધ વિરે
અધ્યાય ૪૯ મા સમાપ્ત

અધ્યાય ૫૦ મો *

રાધા તથા દુર્ગાનું વિધાન

નારદ ડવાચ

દ્યુત સર્વમુપાધ્યાનં પ્રકૃતિર્ના યથાતથમ્ ।

યદ્દ્યુત્વા મુચ્યતે જન્તુર્જન્મસહારવચનાત્ ॥ ૧ ॥

નારદે કહ્યું પ્રકૃતિઓના સર્વ આખ્યાન મે
અસાધ્ય સાભળ્યા, જે સાભળીતે પ્રાણીજન્મરૂપ સસાર-
બાધનથી છૂટી જાય છે હવે વેદમા ગુપ્ત તથા વેદોએ
વર્ણવેલું રાધા તથા દુર્ગાનું સ્વરૂપરૂપ વિધાન સાભળવા
હું ઇચ્છું છું હે મુનીશ્વર! આપે સર્વ કરતા શ્રેષ્ઠ
તે બનેનો મહિમા ખૂબ વર્ણવ્યો છે તે સાભળી
હોતું મન તે બનેમા ન લાગે? સર્વ જગત જે બને
ના અસરૂપ છે, સ્થાવર જગમ બન્યુંએ જેમને વશ છે
અને જેમની ભક્તિથી મુક્તિ થાય છે તે રાધા તથા,
દુર્ગાનું વિધાન હવે તમે કહો

શ્રીનારાયણે ખોલ્યા હે નારદ! વેદોમા વર્ણવેલું
તે સ્વસ્થ પુ કહું છું, સાભળો જે સારના પાડુ
સારરૂપ અને ઉત્તમમા પણ ઉત્તમમા હોઈ કોઈ ને
પણ કહ્યું નથી તે સાભળીતે બીજાને કહેવા જેવું
નથી, કારણ કે આતિ સ્વસ્થરૂપ છે મૂળપ્રકૃતિ
રૂપ અને પરમ જ્ઞાતરૂપ શ્રીભુવનેશ્વરેથી જગત
ઉત્પન્ન થયું, ત્યારે સમર્પિ—યદિ પ્રાણોના અધિ-
શ્રી રાધાદેવી તથા સમર્પિ—યદિ મુક્તિ અધિ-
શ્રી દુર્ગાદેવી—આ બે શક્તિઓ (પ્રથમ)
ઉત્પન્ન થઈ છે તે બંને સર્વ જીવોના સદા નિષ્ઠા
તથા પ્રેરક છે વિરાટ વગેરે સર્વ સ્થાવર—જગમ
જગત તેમને આવીત છે, તેથી જ્યાં સુધી તેમની
કૃપા થતી નથી, ત્યાં સુધી માત્ર દુર્લભ જ છે, માટે
તેમની કૃપા મેળવવા કાયમ તે બંનેનું સેવન કરવું
હે નારદ! તેમા પ્રથમ રાધાજીનો મન તમે ભક્તિથી
સાભળો એ મન ઉત્તમોત્તમ હોઈ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ
વગેરેનો નિત્ય મેલ્યો છે શ્રી ‘રાધા’ તાન્દ્રી ચોથી
વિભક્તિના એકવચનનામે, તેની પૂર્વે માયા બીજ
વાળો અને હેવં ‘સ્વાહા’ મુક્ત (‘દ્વી રાધાયે સ્વાહા’

* હવે પછી આ અધ્યાયમાં એ સ્તોત્રોનો સર્વ અને
સ્થાને આપનાર રાધા તથા દુર્ગાનું વિધાન કૃત્ય કહેવાશે

એ) છ અક્ષરોવાળો મહામત્ર ધર્મ વગેરે પુરપાથીનો
પ્રકાશક તથા સર્વ ઇચ્છાઓ પૂર્ણ કરવામા ચિતામણિ
રૂપ કહેવાયો છે કરોડો જીવોથી પણ આ મત્રનું
માહાત્મ્ય વર્ણવી શકતું નથી ગોલોકમા રાસમંડળની
વચ્ચે મૂળ દેવીના ઉપદેશથી ભક્તિ તત્પર થઈ શ્રીકૃષ્ણ
પ્રથમ આ મત્ર સ્વીકાર્યો હતો પછી તેમણે વિષ્ણુને,
વિષ્ણુએ બ્રહ્માને, બ્રહ્માએ ધર્મને અને ધર્મે મને
આ મત્રનો ઉપદેશ્યો છે, એમ તે મત્રની આ
પરપસ છે હું તે મત્રને જાયા-જન છું તેથી હું
તેનો ઋણ કહેવાયો છું બ્રહ્માદિ સર્વ દેવો આનંદથી
તે રાવાનું કાયમ ધ્યાન કરે છે રાધાની પૂજા
કર્તા વિના શ્રીકૃષ્ણની પૂજા કરવાનો અધિકાર પ્રાપ્ત
થતો નથી માટે સર્વ વૈષ્ણવોએ રાધાનું પૂજન કરવું
જોઈએ સવાજી શ્રીકૃષ્ણના પ્રાણના અધિકારથી
દેવી છે, કારણ કે પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ તેમને અધીન રહે
છે, વળી એ રાધા શ્રીકૃષ્ણના રાસના ઇશ્વરો
છે, તેથી શ્રીકૃષ્ણ કાયમ તેમના વિના હોતા જ નથી
(રામોતિ સર્વલ્લન્કામાન્વૈતિ રાધા) સર્વ કામના
ઓને સિદ્ધ કરી આપે છે, માટે તે ‘રાધા’ કહેવાય
છે, આ નવમા સ્કંધમા (દુર્ગાના મત્ર વિના) જે
જે મનો કહ્યા છે, તે સર્વનો ઋણ હું જ (નારાયણ)
છું તે તે મનોના દેવતા રાધા છે દેવી ગાયત્રી
છદ છે કુંદાર બીજ છે અને ભુવનેશ્વર શક્તિ
કહેવાય છે રાધાના આ મનોમા તથા બીજા સર્વ
મનોમા મૂલ મત્રની છ વાર આવૃત્તિ કરી યાગ
કરવા પછી હે નારદમુનિ! સામવેદમા કહેલી પૂર્વોક્ત
રીતિથી રાસનાધિકાર મહાદેવી રાધાનું આમ ધ્યાન
કરવું, ‘ધોળા ગાધાના પુષ્પ જેવા રંગવાળા, શરદ
જતુના ચંદ્ર સમાન મુખવાળા, કરોડો ચંદ્ર સમાન
શરદસ્તનના કમળ જવા નેત્રોવાળા, પાકા ધિતોડા
જેવા લોત્વાળા, મોટા કેડતા પાછલા ભાગવાળા,
કંઠસ્તથી યુક્ત કેડતા પાછલા ભાગવાળા, મોગસના
પુષ્પ જના દાતની પડિતરી મુશોભિત, રેશમી
વસ્ત્ર પહેરનાર, અગ્નિશુદ્ધ વસ્ત્ર ધારણ કરતા, મદ
પાસ્યયુક્ત પ્રસન્ન મુખવાળા, હાથીના બે લમણા
જેવા સ્તનવાળા, કાયમ ખાર વર્ષની ઉમરમાં, સ્તનોના
શાધુગારથી શણગારેલા, શાધુગારરૂપ સમુદ્રની લહરી

રૂપ, ભક્તો પર કૃપા કરવા આતુર, જૂર્ણ તથા માલ-
તીના પુષ્પોની માળાચુકત કેશપાશથી શોભતા, અત્યંત
કોમળ અગવાળા, રાસમડળની વચ્ચે રહેલા, વરદાન
તથા અભયદાનયુક્ત હાથવાળા, શાન્ત, કાયમ ચાંતિ
સ્થિર યોવનવાળા, સ્તનોના સિંહાસન પર બેઠેલા, ગોપી
મડળના નાયક શ્રીકૃષ્ણને પ્રાણ કરતા પણ અધિક
પ્રિય અને વેદોએ વર્ણવેલા પરમેશ્વરી રાધાને હું
ભનું છું ' એમ ધ્યાન કર્યો પછી બહાર શાલગ્રામમા,
કળશમા અથવા અટદલ ગતમા તે દેવીનું આવાહન
કરી ઉત્તમ વિધિથી તેમનું પૂજન કરવું પ્રથમ
આવાહન કર્યો પછી મૂલમત્રનું ઉચ્ચારણ કરી આસન
વગેરે ઉપચારો આપવા, મૂલમત્ર ઉચ્ચારી પાઘ
(એટલે પગ ધોવાનું જળ) ત્રણ વાર બને પગ ઉપર
આપવું, મસ્તક પર અર્ધ આપવો અને મુખમા
આત્યમન આપવા પછી મધુપટ આપવો, દૂધાણી
એક ગાય આપની અને સ્નાનશાળામા તેમને લઈ
જવા ત્યા તે બિરાજ્યા જ છે એવી ભાવના કરવી
પછી અભ્યંગ આદિ સ્નાનવિધિ કરાવીને બે વલો
તથા અનેક જાતના શણગારો આપી ચદન આપવું
પછી તુલસીની માજરોવાળી અનેક પ્રકારની પુષ્પ
માળાઓ અને પારિજાતના તથા કમળ વગેરેના
પુષ્પો ચઢાવવા પછી એ દેવીના પવિત્ર પરિવારનું
પૂજન કરવું અગ્નિ ઇશાન, નૈઋત્ય તથા વાયવ્ય
બૃહસ્પતિ અને બીજી દિશાઓમા તેમના અગરૂપ
પરિવારનું પૂજન કર્યો પછી બુદ્ધિમાન મનુષ્યે અટ
દલમા દેવીની આગળ રહેલી પાખંડીથી આરભી
દક્ષિણાવર્ત ક્રમે માલાવતી આદિ આઠ શકિતગોનું
પૂજન કરવું તેમા અગ્રદલમા માલાવતીનું, અગ્નિ
બૃહસ્પતિ* માધવીનું, દક્ષિણમા ગન્ધમાલાનું, નૈઋ-
ત્યમા સુશીલાનું, પશ્ચિમમા શશીકલાનું, વાયવ્યમા
પારિજાતનું, ઉત્તરમા પરાવતીનું અને ઇશાનબૃહસ્પતિ
સુદરી પ્રિયકારણીનું પૂજન કરવું તેની બહાર બ્રાહ્મી
વગેરેનું, ભૂપુરમા દિક્ષપાલોનું તથા વજ્ર આદિ
આગુધોનું પૂજન કરવું એ રીતે દેવીને પૂજવા

* આ પૂજનક્રમમા અગ્નિ બુદ્ધિ વગેરે પ્રતિષ્ઠિત દિશાઓ
વેદાની નથી, પણ પૂજન તથા પૂજકની વચ્ચે પૂર્વ દિશા ગણી
તે પ્રમાણે દિશાઓ સમજવી.

તે પછી બુદ્ધિમાન મનુષ્યે સન્નેપચાર સહિત ચદનાદિ
ઉપચારો વડે આવરણ સહિત દેવીને પૂજવા તે પછી
હજારો નામવાળા સ્તોત્રોથી દેવોના ઈશ્વરીની સ્તુતિ
કરવી અને હમેશા એક હજારની સખ્યાવાળો જપ
કાળજીથી કરવો જે મનુષ્ય રાસના સર્વોત્તમ ઇશ્વરી
રાધાદેવીનું એમ પૂજન કરે છે, તે વિષય સમાન
થાય છે અને કાયમ ગોલોકમા વસે છે જે વિહાન
મનુષ્ય ક્રાંતિ ક્રી પૂનમના દિવસે રાધાનો જન્મોત્સવ કરે
છે, તેને સર્વોત્તમ રાસેશ્વરી રાધાજી પોતાનું સાનિધ્ય
આપે છે ગોલોકમા કાયમ રહેતા રાધાજી કોઈક કારણને
લીધે જ વૃંદાવનમા વૃષભાનુના પુત્રી થયા હતા
આ પ્રકરણમા કહેલા દર્વીના સર્વ મત્રોના વર્ણોની
સખ્યા તથા વિધાનને અનુસરી પુરસ્કારણક્રમમા કહેલા
દશાશ હોમ કરવો અને તે હોમ ધી, મધ તથા
દધથી ભિન્ન કરેલા તલ વડે ભકિતભાવપૂર્વક કરવો.
નારદે કહ્યું હે નારાયણ મુનિ! જનાથી રાધા-
દેવી પ્રસન્ન થાય છે તે, એમનું સ્તોત્ર તમે સારી
રીતે કહેા

શ્રીનારાયણ યોગ્યા હે રાસમડળમા વસનારા
પરમેશ્વરિ! તમને નમસ્કાર હો હે રાસના ઇશ્વરિ!
હે કૃષ્ણને પ્રાણ કરતા પણ અધિક પ્રિય! તમને
નમસ્કાર હો હે ત્રેલોક્યના માતા! તમને નમસ્કાર
હો હે કરુણાના સમુદ્ર! હે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ વગેરે
દેવો વડે વદાતા ચરણકમળવાળા! તમે પ્રસન્ન
થાઓ હે સસ્વતી! તમને નમસ્કાર હો હે કંથાણું
કરનારા સાવિત્રિ! તમને નમસ્કાર હો હે ગંગા તથા
પદ્માવતીરૂપ! હે પદ્મીદેવીરૂપ! હે મગલચક્રિકા! હે
તુલસીરૂપ તમને નમસ્કાર હો હે મેક્ષલક્ષ્મીસ્વરૂપ
તમને નમસ્કાર હો હે ભગવતિ દુર્ગે! તમને નમસ્કાર
હો હે સર્વસ્વરૂપ! તમને નમસ્કાર હો મૂળપ્રકૃતિરૂપ
અને કરુણાના સમુદ્રરૂપ તમને અમે ભજ્યો છીએ
અમારો ઉદ્ધાર કરો અને દયા કરો જે મનુષ્ય ત્રણ
સંધ્યાએ રાધાજીના સ્મરણપૂર્ક આ સ્તોત્રનો પાઠ
કરે છે, તેને કઈ પણ કદી દુર્ગાબ થશે નહિ અને દેહના
અને ગોલોકમા રાસમડળ વિષે કાયમ તે રહેશે આ
સ્તોત્ર પરમ રહસ્યરૂપ હોઈ કોઈની પણ કહેવા જેવું
નથી હે બ્રાહ્મણગ્રોથ નારદ! હવે દુર્ગાદેવીનું વિધાન

તમે સાભળો, જેના માત્ર સ્મરણથી મોટી આપત્તિ નાશ પામે છે એમને જે નથી ભજવતા તેવો ક્ષેત્ર પણ કોઈ સ્થળે નથી તે શૈવી શક્તિ સર્વને ઉપાસવા યોગ્ય, સર્વની માતા તથા મહાઅદ્ભુત છે સર્વની બુદ્ધિના આધિપતિ તથા દેવી આત્મીય-સ્વરૂપ છે અને ધોર સકલોત્તર પણ નાશ કરનારા છે તેથી પૃથ્વી પર 'દુર્ગા' નામે પ્રસિદ્ધ થયા છે મૂળપ્રકૃતિરૂપ અને ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ તથા નાશને કરનારા તથા દેવી નૃણોવાંચે તથા શૈવાંચે ક્ષયમ ઉપાનવા યોગ્ય છે તેમનો નવ અક્ષરોવાળો મત્ર હુ ક્લુ છુ તે મત્ર સર્વ મનોમા ઉત્તમોત્તમ છે તેમા પ્રથમ સસ્તવતીનું (દૈ) બીજ, તે પછી ભુવનેશ્વરી નું હ્રીં (બીજ, તે પછી કામનું (કલ્હી) બીજ, તે પછી 'ચામુન્દાયે' પદ અને પછી 'વિચ્છે' એવા બે અક્ષરો હોય છે (અટલે) 'દૈ હ્રીં હ્રીં ચામુન્દાયે વિચ્છે' આવો નવ અક્ષરવાળો મત્ર તે કહેવાય છે, જે ભજન કરનારાઓને કપવનુક્ષરૂપ છે ધ્રુવા, વિષ્ણુ તથા મહેશ એ મત્રના ઋષિઓ છે, ગાયત્રી, ઉષ્ણિહ તથા અનુષ્ટુપ છંદો છે, મહાકાલી, મહાલક્ષ્મી તથા મહાસસ્તવતી દેવતાઓ છે રક્ત દત્તિદ્રા, દુર્ગા તથા બ્રામરી બીજ છે, નદ્ય, શાકભરી તથા ભીમા શક્તિઓ છે અને ધર્મ, અર્થ, ક્ષમ તથા મોક્ષમા એ મત્રનો વિનિયોગ કલ્પો છે સર્વ પુરુષાર્થોની સિદ્ધિ માટે આ મત્રના ઋષિ, છંદ તથા દેવતાનો મસ્તક, મુખ તથા હૃદયમા ન્યાસ કરવો અને ત્રણ બીજોનો જમણા રતનમા તથા ત્રણ શક્તિ ઓનો ડાબા રતનમા ન્યાસ કરવો અનુભવી પાસેથી ઉપદેશ પામેલા મનુષ્યે આ મત્રના ત્રણ બીજોથી, ચાર અક્ષરોથી અને આખાય મત્રથી (નમ, સ્વાહા, વપદ, હ્રીં, વૌષટ્ઠ કદ્ઠ-અ નતિઓથી) યુક્ત છ અંગો કરવા આ મત્રના દરેક અક્ષરનો અનુક્રમે ગિખામ, બે નેત્રોમા, બે કનઠમા, બે નાસિકામા, મુખમા તથા મુદ્રામા ન્યાસ કરવો અને પછી આખાય મત્રથી વ્યાપક કરવું તે પછી 'તત્રાસ, ચક્ર, ગદ્ય, બા, ધનુષ, પરિધ, શૂલ, ભૂશુદ્ધી, મસ્તક તથા તખનો (અનુક્રમે દશ) હાથમા ધારણ કરતા, તપુ નેત્રોવાળા, અનેક સાધારણી શાપગ્રસ્ત, કાળા આજ્ઞા જેવી

ક્રાંતિવાળા, દશ પગવાળા, દશ મુખવાળા તથા જેમની મધુકૈટભનો નાશ કરવા માટે ધ્રુવાંચે સ્તુતિ કરી હતી એ મહાકાલીને હુ ભળુ છુ' એમ ક્રમબીજ (કલ્હી)સ્વરૂપ મહાકાલીનું વ્યાન કરવું 'ચાક્ષરમાળા, ફરશી, ગદ્ય, બાણ, વજ્ર, પદ્મ, ધનુષ, કુદી, દંડ, સાગ, તલવાર, ઢાલ, કમળ, ઘટા, મહિરાપાત્ર, ત્રિશૂલ, પાશ તથા સુદર્શનને ધારણ કરતા હાથ ક્રાંતિવાળા, રાતા કમળરૂપ વ્યાસને ધિસજેલા, માથા બીજ (હ્રીં)સ્વરૂપ ચપ્પે મહિષાસુરનો નાશ કરનાર મહાલક્ષ્મીને હુ ભળુ છુ' (એમ મહાલક્ષ્મીનું ધ્યાન કરવું) પછી ઘટા, શૂલ, હળ, શખ, મુશલ, સુદર્શન, ધનુષ તથા બાણોને હસ્તક્રમેળોમા ધારણ કરતા, મોગરાના પુષ્પ જેવા ધોળા રંગવાળા, શુભાદિ દેવોનો સત્પર કરનારા, વાણી બીજ (દૈ) સ્વરૂપ અને સચ્ચિદાનંદમય શરીરવાળા મહાસસ્તવતીનું ધ્યાન કરવું હે બુદ્ધિમાન નારદ! હવે આ દુર્ગાદેવીનો મત્ર તમે સાભળો પ્રથમ ત્રણ ખૂણા, પછી છ ખૂણા, તે પછી અષ્ટદળ, પછી ચોવીસ પાખડીઓવાળું કમળ અને છેલ્લું ભૂગુહ જેમા હોય છે, એવા ધત્રનું ચિત્રન કરવું એકાગ્ર બુદ્ધિવાળા મનુષ્યે શાંતિ ગ્રામમા, કળશમા, યત્રમા, પ્રતિમામા, બાણલિંગમા અથવા સૂર્યમા દેવીનું આવાહન કરી તેમની પૂજા કરવી, તેમ જ જ્યાં આદિ શક્તિઓથી યુક્ત પીઠમા દેવીની પૂજા કરવી પૂર્વના (દેવીની આગળના) ખૂણામા સસ્તવતી સંહિત ધ્રુવાનું, નૈર્ઋત્યખૂણામા લક્ષ્મી સંહિત વિષ્ણુનું અને વાયવ્ય ખૂણામા પાર્વતી સંહિત શકરનું પૂજન કરવું, તેમ જ દેવીની જમણી બાજુ સિંહનું અને ડાબી બાજુ મહિષાસુરનું પૂજન કરવું પછી પરકેણુમા અનુક્રમે નાદમ, રક્તદત્તા, શાકભરી, દુર્ગા, ભીમા તથા બ્રામરીની પૂજા કરવી પછી અષ્ટદલમા બ્રાહ્મી, માહેશ્વરી, ક્રોમારી, વૈષ્ણવી, વાસુદેવી, નારસિંહી, ઐત્રી તથા ચામુન્દાની પૂજા કરવી પછી ચોવીસ દલમા દેવીની આગળના દલથી માંડી અનુક્રમે વિષ્ણુમાયા, ચેતના, બુદ્ધિ, તિદ્રા, ક્રુધા, હાયા, પરાશકિત, નૃષપ્ત, શાંતિ, જ્ઞાતિ, લક્ષ્મી, શ્વાતિ, શ્રદ્ધા, કીર્તિ, લક્ષ્મી, ધૃતિ, વૃત્તિ, શુભિ, સ્મૃતિ, દયા, તુષ્ટિ, પુષ્ટિ, માતા તથા બ્રાત્રિનું પૂજન

કરવું. પછી ભૂપુરના ખૂણાઓમાં ગણેશ, હેત્રપાલ, બટુક તથા યોગિનીઓનું પણ બુદ્ધિમાન મનુષ્યે પૂજન કરવું. ભૂપુરના બહારના ભાગમાં વજ્ર વગેરે આયુધો સંહિત ઇદ્ર વગેરેનું પણ પૂજન કરવું. એમ આવરણદેવતાઓ સંહિત દેવીનું પૂજન કરવું. પછી દેવીની પ્રસન્નતા માટે જાતજાતના સમેપચારો અર્પણ કરવા અને પછી મંત્રના* અર્થપૂર્વક નવાણુંમંત્રનો જપ કરવો. તે પછી 'સપ્તશતી'† સ્તોત્રનો દેવીની આગળ પાઠ કરવો. આના જેવું સ્તોત્ર ત્રણે જગતમાં નથી; માટે મનુષ્યે એ સ્તોત્રથી દરરોજ દેવેશ્વરી ભગવતીને પ્રસન્ન કરવા; તેથી મનુષ્ય ધર્મ, અર્થ, ક્ષમ તથા મોક્ષને યોગ્ય બને છે. હે પ્રાહ્લણ નારદ! એમ શ્રીદુર્ગાનું વિધાન તમને કહ્યું, જેનાથી કૃતાર્થ-પણું થાય છે, તે આ વિધાન તમને કહ્યું. વિષ્ણુ તથા બ્રહ્મા વગેરે દેવો, મનુષ્યો, મુનિઓ, જ્ઞાનનિષ્ઠ,

યોગીઓ, ચારે આશ્રમવાળાઓ તથા લક્ષ્મી વગેરે દેવીઓ એ બધાંયે મંગલરૂપ દુર્ગાદેવીનું ધ્યાન કરે છે. કારણ કે દુર્ગાનું જે સ્મરણ કરાય છે; તો જ જન્મનું સફળપણું થાય છે. ચૌદે મનુષ્યો તેમના ચરણકમળનું ધ્યાન કરી મનુષ્યપણું પામ્યા છે અને વેદો પણ તેમનું ધ્યાન કરીને જ પોતપોતાનું પદ પામ્યા કરે છે. રહસ્ય કરતાં પણ અતિરહસ્યરૂપ આ પાંચે પ્રકૃતિઓનું તથા તેમના અંશોનું સર્વ વર્ણન તમને કહ્યું. આ સાંભળીને મનુષ્ય ચારે પુરુષાર્થોને હમેશાં પામે છે, એમાં સંશય નથી. આ મેં ખરેખર સત્ય કહ્યું છે. આ સાંભળીને પુત્ર-વિનાનો પુત્રને, વિધાની ઇચ્છાવાળો વિધાને અથવા જે જે ઇચ્છા કરે તેને પામે છે. જે મનુષ્ય તવરાત્રમાં સાવધાન થઈ દેવીની આગળ આ(નવમ સ્કંધ)નો પાઠ કરે છે, તેના પર જગદંબ્યા અવશ્ય પ્રસન્ન થાય છે. જે મનુષ્ય આ નવમ સ્કંધના એક એક અધ્યાયનો દરરોજ પાઠ કરે છે, તેને દેવી વશ થાય છે; કેમ કે તે દેવીનું પ્રિય કરે છે. આ નવમ સ્કંધમાં કુમારીના દિવ્ય હાથે અથવા બટુકના હસ્તકમળથી હમેશાં વિધિ પ્રમાણે શકુનોની પરીક્ષા કરવી. તે જ મનોરથનો સંકલ્પ કરી પુસ્તકની પૂજા કરવી અને જગદીશ્વરી દેવીને વારંવાર પ્રણામ કરવા; સારી રીતે નાદેલી કન્યાને ત્યાં લાવી વિધિ પ્રમાણે તેનું પૂજન કરી તેની પાસે પુસ્તક ઉપડાવી (જે કંઈ આવ્યું હોય, તેને જોયા વિના) સોનાની સળી એ પુસ્તકની વચ્ચે મુકાવવી. પછી (વાંચી જતાં) શુભ કે અશુભ જે કંઈ આવ્યું હોય, તે પ્રમાણે કાર્ય થાય છે; પણ નહિ શુભ કે નહિ અશુભ એવું આવ્યું હોય, તોપણ તે જ પ્રમાણે અવશ્ય થાય છે. ૧-૧૦૦

* આ નવાણું મંત્રના જપનું પુરસ્કારુ ચાર લાખનું છે. પુરસ્કારની સમાપ્તિ પછી દૂધપાકથી દર્શાય હોમ કરવો; એમ કાન્યાપની તંત્રમાં કહ્યું છે.

= 'ૐ દૈ દ્વી દ્વી જ્ઞાં જામુન્દાયૈ વિન્તે' આ નવાણું મંત્રનો અર્થ સપ્તશતીની ગુપ્તવતી નામની ટીકમાં બાસ્કરાચાર્યે આ પ્રમાણે દર્શાવ્યો છે: મંત્રમાં પ્રથમનાં ત્રણ બીજ, 'ૐ દ્વી દ્વી' અનુક્રમે મહાસરસ્વતી, મહાલક્ષ્મી તથા મહાકાલીના અર્થ દર્શાવે છે. છેલ્લું 'વિન્તે' પદ છે, તેમાં પણ વિત્ત્વ ચ દ એવાં ત્રણ પદો છે અને તે અનુક્રમે પિતૃ, સત્, તથા આનંદ એવા અર્થ સૂચવે છે અને તે અનુક્રમે પ્રથમનાં ત્રણ બીજનાં વિશેષણ હોઈ સંબોધનાર્થે છે; વચ્ચેનું 'જામુન્દાયૈ' પદ બ્રહ્મ-વિદ્યા માટે એવા અર્થ જણાવે છે અને છેવટે (અનુસંદખદે એવા) ક્રિયાપદના અધ્યાયાર સમજવાના છે; એટલે સળગ અન્વય પુરસ્કાર આપે અર્થ થાય છે: 'હે વિત્ત્વ દે! હે ચ દ્વી! હે દ્વી દ્વી જ્ઞાં જામુન્દાયૈ (અનુસંદખદે)!-હે વિદ્વાં મહા-સરસ્વતી, હે સદ્ગુપ્ત મહાલક્ષ્મી! હે આનંદરૂપ મહાકાલી! બ્રહ્મવિદ્યા માટે અમે તમારું ધ્યાન કરીએ છીએ.'

+ સપ્તશતી સ્તોત્ર તે માર્કંડેય પુરાણનું સ્તોત્ર છે, જેને 'ચંદ્રીપાઠ' કહે છે. આ સ્તોત્રમાં એકંદર સાતસો શ્લોક કહ્યા છે અને તે સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ છે.

શુભં વાડ્યશુભં તત્ર યદાયાતિ ચ તદ્ ભવેત્ ।
ઉદાસીનેડ્યુદાસીને કાર્યે ભવતિ નિશ્ચિતમ્ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમાં નવમ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૫૦ મો સમાપ્ત

નવમો સ્કંધ સમાપ્ત

नवमो स्कंध समाप्त

શ્રીમદ્ ભગવતીભાગવત

અથવા

દેવી ભાગવત

શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષાંતર

દસમો સ્કંધ

અધ્યાય ૧ લો*

સ્વાયંભુવ મનુજું આખ્યાન

નારદ ઉવાચ

નારાયણં ઘરાઘાર સર્વપાલનકારણ । ભવતોદીરિતં દેવીચરિતં પાપનાશનમ્ ॥ ૧ ॥

નારદે કહ્યું : હે પૃથ્વીના આધાર નારાયણ ! સર્વનું પાલન કરવામાં કારણરૂપ ! પાપનો નાશ કરનારું દેવીનું ચરિત્ર તમે કહ્યું. હવે સર્વ મન્યંતરોમાં તે મહેશ્વરી દેવી જે, સ્વરૂપવાળાં ઘઈ જે આકારે પ્રગટે છે અને જેણે જેણે આ લોકમાં તેમને પૂજ્યાં હોય તથા સારી રીતે સ્તવ્યાં હોય, તે સર્વ દેવીના માહાત્મ્ય સહિત તેમના પ્રાદુર્ભાવો તમે અમને કહો. હે કૃપાના સમુદ્ર ! ભક્તો પર પ્રેમ રાખનારાં દેવી ભક્તોના મનોરથો પૂર્ણ કરે છે; માટે દેવીનું ઉત્તમ ચરિત્ર સાંભળવા ઇચ્છતા અમારી આગળ તેનું વર્ણન કરો, જેથી હરકોઈ મનુષ્ય મોટું સુખ પામે.

શ્રીનારાયણ જોલ્યા : હે મહર્ષિ ! પાપનો નાશ કરનારું, ભક્તિ ઉત્પન્ન કરનારું તથા ભક્તોને મોટી સંપત્તિ આપનારું દેવીનું ચરિત્ર તમે સાંભળો. જગતનું ઉત્પત્તિકારણ, મહાતેજસ્વી અને લોકોના દાદા બ્રહ્મા દેવેના દેવ નારાયણના નાભિમજ્જાથી પ્રગટ્યા હતા. હે મહામુદિમાન ! ચાર મુખવાળા તે બ્રહ્માએ પ્રગટીને (મનુષ્યસૃષ્ટિના આરંભકાળે પ્રથમ) પોતાના મનથી સ્વાયંભુવ નામના મનુને ઉત્પન્ન કર્યા હતા. એમ તે સ્વાયંભુવ મનુ પરમેશી બ્રહ્માના માનસપુત્ર હતા અને શતરૂપા નામની તેમની પત્ની,

* આ અધ્યાયમાં ગોવીંદ પ્રયોગોની દેવીની કથારૂપ સ્વાયંભુવ મનુ આખ્યાન વર્ણવાલે.

જે ધર્મસ્વરૂપ હતી તેને પણ બ્રહ્માએ પોતાના મનથી જ ઉત્પન્ન કરી હતી તે મનુએ ક્ષીરસમુદ્રના પરમ પવિત્ર ડિનારા પર મહાભાગ્યરૂપ કૃષ્ણને આપનારા દેવીનું આચરણ કર્યું હતું રાજા મનુ દેવીની માયીમય મૂર્તિ પતાવી એમતમા વાણીના (૬) બીજનો જન્મ કરી દેવીની ઉપાસના કરતા હતા તે વેળા નિરાહાર રહી, પ્રાણુવાયુને છૂતી, નિયમે તથા વ્રતોથી દૂખળા થયેલા તે મનુ સો વર્ષ સુધી કાયમ પૃથ્વી પર એક પગે સ્થિર ઊભા રહ્યા હતા એ મહાત્માએ ક્ષમ તથા ક્રોધ છૂટ્યા હતા અને દેવીના ચરણોનું હૃદયમા ચિત્તન કરતા રહી સ્થાવર જેવી સ્થિર સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી હતી પછી તેમના એ તપથી જગન્મય દેવી પ્રગટ્યા હતા અને હે રાજા! તું વરદાન માગ' એવું દિવ્ય વચન કહ્યું હતું પછી આનંદને ઉપજવતું તે વાક્ય સાંભળી રાજા મનુએ પોતાના હૃદયમા ધારેલા દેવદુર્લભ આ વરદાનો માગ્યા હતા

મનુ બોલ્યા હે વિશાળ નેત્રોવાળા દેવિ! તમે જ્ય પામે હે સર્વની અદર રહેલા! હે માન્યા! હે પૂન્ય! તમે જ્ય પામે હે સર્વ મગલોના મગલ રૂપ જગદંબા! તમારા (કૃપા) કદાચકુકત દર્શનથી જ બ્રહ્મા જગત સર્જે છે, વિષ્ણુ પાળે છે ને રાક્ષસાંપારમા સહાર છે તમારી આદ્યથી ઇદ્ર ત્રણે લોક પર આદ્યા નલાવનારા થયો છે, તેમ જ તમારી આગુધી જ યમદેવ દહ વડે પ્રાણીઓને શિક્ષા કરે છે અને વરુણદેવ માત્ર જેવાઓનું પાપ પાલન કરે છે, નવ નિધિઓનો સ્વામી કુબેર, નિર્વિઠાર રુદ્રો આગિત, ઈન્દ્ર, વાયુ ઈશાન-રુદ્ર તથા શેષનાગ, આ બધા તમારા અસથી જ પ્રગટ્યા હોઈ તમારી મંથિતથી જ વૃદ્ધિ પામ્યા છે છતાં હે દેવિ! તમારે હમણાં મો જો વરદાન ધનુ હોય તો હે મગનમૂર્તિ! માત્ર મૃતિરૂપ ક્ષયમા જે જે વિધનો આવે તે નમ્ર થઈ નાની જતઓ વગી જેઓ સસ્તવતીના બીજરૂપ એ મનની ઉપાસના કરે તેઓના ક્ષયો જલદી સિદ્ધ થાયો. કે કન્યાસ્વરૂપ દેવિ! જેઓ આ સવાદનો પાઠ કરે છે અથવા બીજાઓને તે સવગણે તેઓને પાપ લોકમા ભા. તથા મોત મુલન થાયો વગી

તેઓને પૂર્વજન્મનું સ્મરણ, વક્રતૃત્વ, સોદય, શાંત સિદ્ધિ, કર્મમાર્ગની સિદ્ધિ તથા પુત્ર-પૌત્રની સમૃદ્ધિ પ્રાપ્ત થાયો, આ જ મારે કહેવાનું છે ૧-૨૪

જ્ઞાનસિદ્ધિ કર્મમાર્ગસિદ્ધિરપિ વાસ્તુ હિ ।
પુત્રપૌત્રસમૃદ્ધિઃ જાયેદિત્યેવ મે વચ ॥ ૨૪ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા દશમ સ્કંધ વિરે
અધ્યાય ૧ લે સમાપ્ત

અધ્યાય ૨ જો

વિધ્યાચળુ' વૃત્તાંત

દેવુવાચ

મૂર્ધિપાલ મહાબાહો સર્વમેતદ્ મવિવ્યતિ ।

યત્ ત્વયા પ્રાર્થિત તસે દદામિ મનુજાધિપ ॥ ૧ ॥

શ્રીદેવી બોલ્યા હે મહાબાહુ રાજા! એ બધું થશે હે મનુષ્યોના અધિપતિ! તમે જે મામુ તે હું તમને આપુ છું દેવોનો નાશ કરનારી અને અમોઘ પરાક્રમવાળી હું તમે કરેલા સસ્તવતીના મત્રબીજના જન્મથી તથા તપથી જ ખરેખર પ્રસન્ન થઈ છું હે પુત્ર! તમને નિષ્કંટક રાજ્ય અને વશાવૃત્તિ કરનાર પુત્રો પણ પ્રાપ્ત થાયો, તેમ જ મારામા દુઃખ ભક્તિ અને છેવટે બ્રહ્મપદમા (સ્થિતિરૂપ) તમારો મોક્ષ થાયો

એમ તે મહાત્માને વરદાનો આપી મહાદેવી તે મનુના દેખતા જ વિંધ્યપર્વત તરફ જતા રહ્યા એ વિંધ્યપર્વત આકાશમા વ્યાપીને સૂર્યનો માર્ગ રોકવા જ્યારે તૈયાર થયો હતો ત્યારે મહર્ષિ અગત્યે તેને અટકવો હતો હે મુનિગેષ! શ્રીકૃષ્ણના નામ બોલેન અને વરદાન આપતા તે વિંધ્યવાસિની દેવી સર્વે લોભને પૂન્ય થયા છે

શીતકાંઈ નરિપિઓએ પૂછ્યું હે સૂત! એ વિધ્યાનજ કોણ છે? શા માટે તે આપશામા વ્યાપી જતો હતો? તેણે સૂર્યનો માર્ગ શા માટે રોક્યો હતો? અગત્ય નરિપિએ ઘણાં ઈંચા તે પર્વતને મૂળ સ્થિતિ મા કેવી રીતે તપ્યો હતો? આ સર્વ તમે વિસ્તારથી કહો હે સત્પુરુષ! તમારા મુખથી નીકળેલું દેવીના

* આ અધ્યાયમાં પ્રાગ્જન્યવીન એકાદશી ભગવતે મનુને વરદાન નામે વિધ્યાનજનો નર્મ એ કથા કહેવાયે

અરિષ્ટપ અમૃત પીને (એટલે સાલળીને) અમે તૃપ્ત થતા નથી, પણ અમારી તૃષ્ણા ખૂબ વધે છે

સૂત યોગ્ય : વિધ્યાયજ્ઞ નામનો પર્વત સર્વ પર્વતોમા માન્ય છે, તે મોટા વનના સમૂહથી યુક્ત મોટા વૃક્ષોથી વીંટાયેલો અને ઉત્તમ પુષ્પોવાળી અનેક વેલીઓના ઝૂંડોથી છવાયેલો છે, એ પર્વતોમા મૃગો, ભૂડો, પાડા, વાઘ, સિંહો, વાદરા, સસલા, રીંછો તથા શિયાળો ચારે બાજુ, ઘણા ચયજ સહી હથપુટ થઈ હમેશા કૂચ કરે છે, એમાથી નદીઓ તથા નદીના જળ ચારે બાજુ વહ્યા કરે છે, દેવો, ગધેવો, કિન્નરો, અપ્સરાઓ તથા કિંપુરુષો વડે તે સેવાય છે અને સર્વ ઇચ્છિત ફળ આપતા વૃક્ષોથી યુક્ત છે એ વિધ્યાયજ્ઞમા કોઈક સમયે પૃથ્વી પર સ્વેચ્છાથી ફરતા દેવર્ષિ મુનિ નારદ ખૂબ પ્રસન્ન થઈને ગયા હતા તેમને જોઈ આસન પર બેઠેલા વિધ્યાયજ્ઞે (એટલે તે પર્વતના દિવ્ય સ્વરૂપે) એકદમ ઉતાવળથી ઊભા થઈ પાદ, અર્ધ તથા શ્રેષ્ઠ આસન અર્પણ કર્યો હતા પછી પ્રસન્ન થઈ સુખેથી બેઠેલા દેવર્ષિને વિધ્યાયજ્ઞે આમ કહ્યું હતું

વિધ્યાયજ્ઞ યોગ્યો હે દેવર્ષિ ! કહો, તમારું ઉત્તમ આગમન કયાથી થયું છે ? તમારા આવવાથી મારું ઘર સર્વોત્કૃષ્ટ થયું હે દેવ ! તમારું કર્ણ સૂર્યના ફરવાની પેઠે સર્વને નિર્ભય કરનાર હોય છે હે નારદ ! તમારા મનમા જે નવીન હોય તે મને કહો નારદે કહ્યું ‘ઇદ્ર જેનો શત્રુ છે એવા હે વિધ્યાયજ્ઞ ! મેરું પર્વતથી હું આવ્યું છું ત્યાં મેં ઇદ્ર, અગ્નિ, યમ તથા વરુણના લોક જોયા અને ચારે બાજુ જાતજાતના ભોગોથી યુક્ત સર્વ લોકોના ઘરો જોયા, એમ કહી નારદજીએ નિસાસો મૂક્યો, ત્યારે મુનિને નિસાસો મૂકતા જોઈ પર્વતરાજ વિધ્યાયજ્ઞે ફરી પૂછ્યું ‘હે દેવર્ષિ ! તમારે નિસાસો મૂકવાનું શું કારણ છે, તે મને કહો’ પર્વતનું એ વાક્ય સાંભળી અમાપ ક્રાંતિવાળા દેવર્ષિ યોગ્ય ‘હે પુત્ર ! મારા નિસાસાનું કારણ તું સાંભળ પાર્વતીનો પિતા હિમાલય શકરનો સસરો થાય છે અને શકરનો સામધી થવાથી પર્વતોમા પૂજ્ય થયો છે એ જ પ્રમાણે કૈલાસ શકર પ્રભુનું રહેડાણ થયો

છે, તેથી પર્વતોને પૂજ્ય અને લોકના પાપના સમૂહનો નાશ કરનાર થયો છે વળી નિપદ, નીલ તથા ગંધ માદન-એ બધા પર્વતો પોતપોતાના સ્થાનમા રહી પૂજ્ય થયા છે વળી વિશ્વનો આત્મા, હજાર કિરણોવાળો અને સ્વયંપ્રકાશ સૂર્ય, ગ્રહો તથા નક્ષત્ર ગણ સહિત જેની પ્રદક્ષિણા કરે છે તે સુવર્ણપર્વત મેરું તો સર્વ પર્વતોમા પોતાને શ્રેષ્ઠ તથા ‘સર્વોત્કૃષ્ટ’ માને છે અને એમ જ ધારે છે કે ‘સર્વમા હું જ અગ્રેસર છું, લોકમા મારા જેવો કોઈ જ નથી’ આવા અભિમાનથી અભિમાની થયેલો તે યાદ આવતા (સસારમા કોઈએ અભિમાન ન કરવું, એવી શાસ્ત્રમર્યાદા છે છતાં મેરું અભિમાન કરે છે, એમ ક્ષણવાર આશ્ચર્ય થતા) મેં નિસાસો નાખ્યો હતો. ઠીક છે, હે વિધ્યાયજ્ઞ ! તપરૂપી બળવાળા અમારે તેથી કઈ ક્ષમ ન હોય છતાં આ તો પ્રસંગથી મેં કહ્યું છે, હવે હું મારે ઘેર જાઉં છું ૧-૨૮

અસ્તુ નૈતાવતા કૃત્યં તપોશ્લવતાં નમઃ ।

પ્રસન્નતો મયોક્તં તે ગમિષ્યામિ નિજં ગૃહમ્ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમાં દશમ સ્કંધ વિશે

અધ્યાય ૨ જો સમાપ્ત

અધ્યાય ૩ જો*

વિધ્યાયજ્ઞે સૂર્યનો માર્ગ જોડ્યો

સૂત ઉવાચ

एवं समुपदिदयामं देवर्षिः परमः स्वराट् ।

जगाम ब्रह्मणो लोकं स्वेरचारी महामुनिः ॥ ૧ ॥

સૂત યોગ્ય : એમ જણાવી પોતે તેજસ્વી હોઈ ઉત્તમ શૈભાવાળા મહામુનિ દેવર્ષિ સ્વેચ્છા પ્રમાણે ફરતા ગ્રહલોકમા ગયા મુનિશ્રેષ્ઠ નારદ ગયા, એટલે વિધ્યાયજ્ઞ ઘણી મોટી ચિંતામા પડ્યો અતઃ કરણમા કાયમ શોક થતા તેને શાંતિ વળી નહિ ‘મારે આ બાબતમા કઈ રીતે શું કરવું જોઈએ ? મેરું હું કેવી રીતે છતું ? હું શાંતિ પામતો નથી અને મારું મન પણ સ્વસ્થ થતું નથી પૂર્વના મહાત્માઓએ યાદ કરેલો મારો ઉત્સાહ, માન, કીર્તિ, કુળ, બળ તથા પુરુષાર્થને ધિક્કાર હો !’ આમ

* આ અધ્યાયમાં સામીપ્યસ શ્લોકોથી વિધ્યાયજ્ઞે સૂર્યનો માર્ગ જોડ્યો એ કથા કહેવાયે.

ચિતા કરતા વિધ્યાચળના મનમાં કરવાના કાર્ય માટે આવેા અપસંધનક વિચાર પ્રકટ થયેલો કે, 'ગ્રહો તથા નક્ષત્રગણો સંહિત સૂર્ય મેરુની કાયમ પ્રદક્ષિણા કરે છે, તેથી જ એ પર્વત હમેશા ગર્વ કરે છે, પણ હું મારા શિખરેથી સૂર્યનો માર્ગ જ સોફી દઉં એટલે આટલી પડેલ સૂર્ય તે પર્વતની પ્રદક્ષિણા કેવી રીતે કરશે? અને એમ મારાથી સૂર્યનો માર્ગ સોફો, એટલે તે દિવ્ય પર્વતનો ગર્વ અવશ્ય ભાગી જશે' આવેા નિશ્ચય કરી વિધ્યાચળ પોતાના શિખરેથી આકાશને વ્યામ કરી વધી ગયેા ઘણા ઊંચા ઉત્તમ શિખરેથી આખા આકાશને વ્યામ કરી તે ઊભો રહ્યો અને 'હવે સૂર્ય કયારે ઊગે ને હું તેને કયાં સોફી સમુદ્ર?' એમ વિચાર કરતા તેની એ રાત્રિ વીતી ગઈ નિર્ભય પ્રભાત થયું અને કિરણોથી દિશા એને અધઃપર સંહિત કરતો સૂર્ય ઉદય માટે ઉદયાચળ પર્વત પર નીકળ્યો સૂર્યના શુભ કિરણોથી આકાશ ગ્રંથકી રહ્યું, કમલિની વિકાસ પામી, ને કુમુદિની ખિડાઈ ગઈ સર્વ લોકો પોતપોતાના કાર્યો માટે ઊઠી નીકળ્યા દિવસના પૂર્વભાગ તથા પાછળના ભાગ વડે અનુક્રમે દેવોના ઉત્થાને, પિતૃઓના કલ્પ-અન્તને તથા ભૂતોના અસિદ્ધાંતોને વધારતો સૂર્ય લાખા કાળના વિયોગથી ખળતી સ્ત્રીની પેઠે વિયોગિની પૂર્વ દિશાને તથા અગ્નિની દિશાને સારી રીતે આસ્વાસન આપી, તેને દોડી તરત જ દક્ષિણ દિશામાં જવા આલ્યો, (પણ તેમના ઘોડા) આગળ જવા સમર્થ ન થયા, તેની સૂર્યના સાર્વધિ અરણે તેમને જણાવ્યું અરણે કહ્યું હે સૂર્ય! માપથી ઈચ્છે વધેલો વિધ્યાચળ આમશને સોફીને ઊભો છે તે મેરુ સાથે સ્પર્શ કરે છે અને તમે દેરી પ્રદક્ષિણા મેળવવા ઈચ્છે છે

સૂત યોગ્યા એ અરુપાનુ એ વાક્ય સાંભળી સૂર્ય વિચારવા લાગ્યા 'અહો! આકાશનો માર્ગ પણ એ ય છે! આ તો ખૂબ આશ્ચર્ય છે અથવા તુરંત પુરુષ ને અવળે માર્ગે જાય તો મું ન કરે? અમાત ઘોડાઓનો માર્ગ પણ સોફો છે ખરેખર! દેવ અત્યત ખગવાન છે! સંપૂર્ણ પથે પકડાઈને વ્યાપ્ત થયા છતાં જ સૂર્ય સપ્તાર પણ ઊભા

રહેતા નથી, તે જ સૂર્ય લાખા કાળ મુખી અટકેલા માર્ગવાળા થઈ ઊભા રહ્યા! પણ શું કરે? દેવ ખળવાન છે એમ માર્ગ સોફો ત્યારે ઈશ્વર સંહિત સર્વ લોકો શરણુસંહિત થયા અને હવે શું કરું તે કોઈને સૂચ્યું નહિ ચિત્રગુપ્ત વગેરે બધાએ સૂર્યથી જ કાળને જાણે છે, પરંતુ સૂર્યને તો વિધ્યાચળ આ કાવી દીધા અહો! દેવીની વિપરીતતા આશ્ચર્યકારક છે! વિધ્યાચળે સ્વર્ધાથી સૂર્યને અટકાવ્યા ત્યારે સ્વાહાકાર તથા સ્વધાકાર નાશ પામ્યા તે જગત ભગભગ નાશ પામ્યા જેનું થઈ ગયું એ જ પ્રમાણે પથિમતા તથા દક્ષિણતા લોકો તો એમના એમ જ નિદ્રાથી મીચેલા નેત્રોવાળા રહી રાત્રિ જ માત્ર લાગ્યા, તેમ જ પૂર્વના તથા ઉત્તરના લોકો તીક્ષ્ણ તાપથી ખૂબ તપવા લાગ્યા ઘણી પ્રજાઓ મરણ પામી, ખોવાઈ ગઈ, ભાગી-તૂટી ગઈને નાશ પામી સ્વધા સંહિત પિતૃકર્મથી સંહિત થયેલું સર્વ જગત લાહાકાર કરવા લાગ્યું અને ઇદ્ર સંહિત દેવો 'હવે શું કરું?' એમ ખોલતા ખૂબ તાસ પામ્યા ૧-૨૫

મૃતા નશ્યામ્ અમાદ્ય ત્રિનાશમગમન્ પ્રજાઃ ॥
હા હા મૂન જગત્ સર્વે સ્વધાકલ્પવિવિન્નતમ્ ॥
દેવા-સેન્દ્રાં સમુદ્વિપ્તાં કિં કુર્મં રતિ વાદિતાં ।

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમાં નવમ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૩ ને સપ્તમ

અધ્યાય ૪ થો*

વિધ્યાચળથી ગાસેલા દેવો
શકરને શરણે ।

સૂત ઉવાચ

તતઃ સર્વે સુભગા મહેન્દ્રપ્રમુલાસ્તદા ।
પદ્મગોર્ધિ પુરસ્કૃત્ય કદ્ર શરણમન્વયુ ॥ ૧ ॥

સૂત યોગ્યા પછી તે સમયે ઇદ્ર વગેરે સર્વ દેવગણો બ્રહ્માને આગમ કરી શકરને શરણે ગયા, અને ચત્રથી શોભીતા મુકુટવાળા લોઈ કેલાસમાં વસતા દેવોના દેવ શકરને પ્રણામો સંહિત મુદર

* આ અધ્યાયમાં જો ભારતી રાજામંથી સર્વ દેવોએ દેવોના દેવ શકરની સ્તુતિ કરીને પોતાનું વૃત્તન આલસ્યે તેમને જાણ્યું, એ કથા કહેવાયે.

ઐશ્વર્યોર્નુ વર્ણન કરતા સ્તોત્રોથી આરાધવા લાગ્યા
 દેવો યોહ્યા હે દેવગણોના અધ્યક્ષ ! હે પાર્વ
 તીએ સેવેલા ચરણકમળવાળા ! તમે જય પામો !
 ભક્તજનને આઠ મહાસિદ્ધિરૂપ ઐશ્વર્યોને આપ
 નાસ, મહામાયાના વિલાસોનું સ્થાન, પરમાત્મા,
 બળદત્તા ત્રિહૃતવાળા, દેવોના ઈશ્વર, કૈલાસમાં સ્થેતા,
 'અહિર્બુધ્ધ્ય' નામવાળા, માનને યોગ્ય, વિચારશક્તિ
 વાળા, માન આપનારા, અજન્મા, અનેક સ્વરૂપોવાળા,
 પોતાના આત્મામાં સ્મતા, સર્વેને સુખ કરતા, પ્રમથ
 ગણોના નાથ, આત્મામાં જ આનંદ કરતા અને
 કૈલાસમાં વસતા તમને નમસ્કાર હો મોટા ઐશ્વર્ય
 આપનારા, મહાવિષ્ણુએ સ્તવેલા, વિષ્ણુના હૃદય
 કમળમાં વસતા, મહાયોગમાં આસક્ત, યોગ વડે
 પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય, યોગરૂપ અને યોગીઓના પતિ
 તમને નમસ્કાર હો યોગીઓના ઈશ્વર, યોગનું રૂપ
 આપનારા, દીનજનોને દાન આપવા તત્પર અને
 દયાના સમુદ્રરૂપ ભૂતિધારી તમને નમસ્કાર હો
 પીઠાને શમાવનારા, ઉગ્ર પરક્રમવાળા, ગુણોની ભૂતિ-
 રૂપ, બળદત્તા ત્રિહૃતયુક્ત ધ્વજવાળા, કાળરૂપ અને
 કાળના પણ નિયતા તમને નમસ્કાર હો

સૂત યોહ્યા એમ સ્તુતિ કરેલા દેવોના ઈશ્વર
 અને યજ્ઞોના ભોક્તા વૃષભધ્વજ-શકટ હસતા હતા
 વાણીથી ઉત્તમ દેવોને કહેવા લાગ્યા

શ્રીશકટ ભગવાન યોહ્યા હે દેવો ! હે ઉત્તમ
 પુરુષો ! હે શ્રેષ્ઠ દેવતાઓ ! તમારી સ્તુતિથી હું પ્રાપ્ત
 થયો છું, તમારા બધાના મનોરથ હું પૂર્ણ કરીશ
 દેવો યોહ્યા હે સર્વ દેવોના ઈશ્વર ! હે પર્વત
 મા વતનારા ! હે ચરૂરૂપ મુકુટથી શોભતા ! હે મહા
 બળવાન ! તમે દુષ્ટોઓને સુખ કરનારા છો માટે
 અમને સુખ કરો હે નિર્દોષ ! મેરૂ પર દેવ કરનારા,
 ધારો ડિન્નો વિધ્ય નામનો પર્વત સૂર્યના આર્જને
 રોકી દઈ સર્વને દુષ્ટ થયી થયે છે માટે હે ઈશ્વર !
 તેને તમે વધતો અટકાવો અને સર્વનું કલ્યાણ કરો
 સૂર્યની ગતિ અટકી પડવાથી કાળનું જ્ઞાન કઈ રીતે
 માપી રસાધાર તમા સ્વપાકાર નાશ પામ્યા છે, તેથી
 આ ભોક્ષ્ય બ્રહ્મી પીઠાત તમારું (તમારા વિના
 બીજું) કયું રાત્રનું માપી કેવળ આપ જ દુષ્ટોનો

નાશ કરનારા દેખાઓ છો હે પાર્વતીના પતિ ! હે
 દેવ ! તમે પ્રસન્ન થાઓ

શકર યોહ્યા હે દેવો ! તે પર્વતને વધતો
 અટકાવવા અમારી શક્તિ નથી, માટે ભગવાન લક્ષ્મી
 પતિને આપણે આ વૃત્તાત જણાવીએ તે વિષ્ણુ
 ભગવાન આપણા પ્રભુ, આત્મા, પૂજ્ય, કારણરૂપ
 ધારી, ગ્રાંથોનું રક્ષણ કરનારા તથા સર્વ કારણોના
 કારણરૂપ છે, માટે તેમની પાસે જઈ આપણે આ
 વાત કહીએ, એટલે દુષ્ટોનો નાશ થશે

એવું શકરનું વચન સાંભળી ઇદ્ર તથા બ્રહ્મા
 સહિત દેવે શકરને આગળ કરી (ભયથી) ધૂજતા
 જલદી વૈકુંઠલોક તરફ ગયા ૧-૧૮

इत्येवमाकर्ण्य गिरिधामपितं देवाश्च सेन्द्राः
 सपयोजसंभवा । रुद्र पुरस्त्थ्य च वैपमाना
 वैकुण्ठलोकं प्रतिजग्मुर्जसा ॥ १९ ॥

ઈતિ શ્રીવેળાગવતમહાપુરાણમ્ દશમ સ્કંધ વિષે
 અધ્યાય ૪ થો સમાપ્ત

અધ્યાય ૫ મો*

મહાવિષ્ણુની સ્તુતિ

સૂત ડગલ

તે ગત્વા દેવદેવેશ રમાનાથ જગદ્ગુરુમ્ ।
 વિષ્ણુ કમરવગ્દાશ્વ વરશુ પ્રમયાન્વિતમ્ ॥ ૧ ॥

સૂત યોહ્યા તે દેવોએ વૈકુંઠમાં જઈ દેવોના
 પણ દેવેશ્વર, લક્ષ્મીપતિ, જગતના નુરુ, કમળની
 પાખડી જેવા નેત્રોવાળા અને મહાતેજસ્વી વિષ્ણુના
 દર્શન કર્યા પછી ભક્તિથી ગગનમાં અવાગવાળા
 અને સત્કાર કરાયેલા તેઓ (નીચેના) સ્તોત્રથી
 સ્તુતિ કરવા લાગ્યા

દેવો યોહ્યા હે વિષ્ણુ ! હે લક્ષ્મીના ઈશ્વર !
 હે સર્વના આદ્ય ! હે મહાપુરુષોના પૂર્વજ ! તમે જય
 પામો ! હે દેવોના તનુ ! હે કામદેવતા પિતા ! હે
 સર્વ કામનાઓના રૂપ આપનારા ! હે મહાવત્સલ !
 હે ગોવિંદ ! હે મહાવત્સલરૂપ ! હે મહાવિષ્ણુ ! હે
 ધ્રુવમંડળના નિયતા ! હે નર્વના આદિરૂપ ! હે

* આ અધ્યાયમાં સ્તોત્રના ચૈત્રીય ગ્રંથોમાં જે દેવો વર્ણ-
 ને કરે તે મંત્રવિષ્ણુનું સ્તોત્ર કરેલ છે.

જગતના ઉત્પત્તિકારણું હે મત્સ્યાવતારમા વેદોનો ઉદ્ધાર કરનાર! હે સર્વતા આધાર! હે સત્યવ્રતને ધારણ કરનાર! હે અધીશ્વર! મત્સ્યાવતારરૂપ તમને નમસ્કાર હો હે દયાના સમુદ્ર! હે દૈત્યોના શત્રુ! હે દેવોના કાર્ય પૂર્ણ કરનારા! તમે જ્ય પામો હે અમૃતની પ્રાપ્તિ કરનાર! હે ઈશ્વર! કૂર્મવતાર સ્વરૂપ તમને નમસ્કાર હો હે આદિદેવ્ય (હિરણ્યક્ષ) નો નાશ કરવા આદિવરાહનું રૂપ ધારણ કરનાર! તમે જ્ય પામો હે પૃથ્વીનો ઉદ્ધાર કરવા ઉલ્લોગ કરનાર! વરાહ અવતારરૂપ તમને નમસ્કાર હો જેમણે નૃસિંહનું શરીર ધરી વરદાનથી ગર્વિષ્ઠ થયેલા મહાદેવ્ય હિરણ્યકશિપુને નખથી ચીરી નાખ્યો હતો, તે નૃસિંહાવતાર તમને નમસ્કાર હો જેમણે વામનસ્વરૂપ ધરી ત્રેલોક્યના ચૈશ્વર્યથી ભોક્ષિત થયેલા બલિરાગને છળ્યો હતો, તે વામનસ્વરૂપ તમને નમસ્કાર હો દુષ્ટ ક્ષત્રિયોનો નાશ કરવા રેણુકાના ગર્ભમાં જન્મેલા અને સહજાનું નાશ નાશ કરનાર પરશુરામસ્વરૂપ તમને નમસ્કાર હો દુષ્ટ રાક્ષસ રાવણના મસ્તકો કાપવા મહાસમર્થ અને અનંત પદ્મકર્મી શ્રીમાન દશરથપુત્ર શ્રીરામચંદ્રરૂપ તમને નમસ્કાર હો હે પ્રભો! સળગ્યોમા લાછવરૂપ ક્ષસ-દુર્યોધન આદિ દેત્યોના ભારથી દબાયેલી પૃથ્વી નો જે મહાપ્રભુએ ઉદ્ધાર કર્યો અને પાપને અત્યંત દૂર કરી ધર્મને સ્થાપ્યો, તે શ્રીકૃષ્ણદેવરૂપ તમને અનેક પ્રકારે નમસ્કાર હો દુષ્ટ યજ્ઞોનો નાશ કરવા તથા પશુહિંસાને આક્રમવા જેમણે બુદ્ધનું રૂપ ધર્યું છે, તે બુદ્ધદેવરૂપ તમને નમસ્કાર હો બધા લોકો ભગભગ ખસેજ ખસે છે અને દુષ્ટ સળગ્યોથી ખીડાય છે, ત્યારે કહિશ્વરૂપ ધારણ કરનાર દેવોના દેવ તમને નમસ્કાર હો હે દેવ! ભકતોનું રક્ષણ કરવા તથા દુષ્ટ દેત્યોનો નાશ કરવા તમારા દશ અવતારો થયા છે, માટે તમે જ સર્વના દુ ખો દૂર કરનાર હો હે દેવ! ભકતોની ખીડાનો નાશ કરવા જેમણે સ્ત્રી તથા જળના જ્યોત્સના પાપ શરીર ધર્યું છે એવા તમારાથી ખીજો દયાનિધિ કોણ! છે

સૂત બોલ્યા એમ મોટા દેવોના ઈશ્વર અને ખીતાજર ધારા કરતા વિષ્ણુની સ્તુતિ કરીને તે

ગ્રેષ્ઠ દેવોએ ભક્તિયુક્ત થઈ તેમને સાધ્ય પ્રણામ કર્યા પછી તેઓએ સ્તુતિ સાભળી ગદાધારી શ્રીપુરુષોત્તમ દેવ સર્વ દેવોને હર્ષ ઉપજાવતા બોલ્યા

શ્રીભગવાન બોલ્યા હે દેવો! તમારી સ્તુતિથી હું પ્રસન્ન થયો છું, તમે ચિંતા છોડી દો તમારા આતિહુ સહ દુ ખનો પણ હું તારા કરીશ હે દેવો! તમે મારી પાસેથી આતિ દુર્લભ વરદાન માગો આ સ્તોત્રના પ્રભાવથી ખૂબ પ્રસન્ન થયેલો હું તમને બધું આપીશ જે મનુષ્ય પ્રાતઃકાળે ભીડી મારમા ભક્તિ ધરીને આ સ્તોત્રનો પાઠ કરે છે તેને કદી શોક થતો નથી હે દેવો! તેના ઘરમાં અભક્તી, ક્ષય, કષ્ટો, ઉપસર્ગો, વેતાલો, ગ્રહો, વાઘરાક્ષસો અને વાત, પિત્ર તથા કુટુંબી થતા રોગો આક્રમણ કરતા નથી જેનું આક્રમણ મરણ કદી થશે નહિ અને જેના ઘરમાં સતતિ, સર્વ ભોગો તથા સુખ વગેરે લાખા કાળ મુખી રહેશે વધારે કહેવાથી શુદ્ધ આ સ્તોત્ર સર્વ પુરુષોથી સિદ્ધ કરનાર છે આનો પાઠ કરવાથી મનુષ્યોને ભોગ તથા મોક્ષ દૂર નહિ રહે હે દેવો! તમને જે દુ ખ હોય, તે સશયરહિત થઈ તમે કહો તેનો હું નાશ કરીશ, તેમા લગારે સદેહ ન કરવો

સૂત બોલ્યા શ્રીભગવાનનું એ વાક્ય સાભળી પ્રસન્નચિત્ર થયેલા સર્વ દેવતાઓ ફરી વિષ્ણુ ભગવાનને કહેવા લાખ્યા ૧-૨૭

एवं श्रोतव्यद्वयं श्रुत्वा सर्वे दिवौकसः ।
प्रसन्नमनस भूत्वा पुनरुच्युर्वाक्यम् ॥ २७ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમાહાપુરાણમા દશમ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૫ મે મહામ

અધ્યાય ૬ કો*

દેવોની અગત્યને પ્રાર્થના

રાત્ર ઉગાવ

શ્રીશશ્વ યજ્ઞનાદેવા. ચંતુષ્પાઃ સર્વં વર દિ ।

પ્રસન્નમનસો ભૂત્વા પુનરેત સમુચિરે ॥ ૧ ॥

સૂત બોલ્યા લક્ષ્મીપતિના વચનથી સર્વ દેવો

* આ અધ્યાયમાં તારીતનાથીલ એકોત્રી દેવને વિધ્યાવનનું વર્ણન અટકાવવા અગત્યની પ્રાર્થના કરી, એ વાત કહેવાયે

સતોષ પામ્યા અને પ્રસન્નચિત્ત થઈ ફરી એમને કહેવા લાગ્યા

દેવો યોલ્યા હે દેવોના દેવ! હે મહાવિષ્ણુ! હે સૃષ્ટિ, સ્થિતિ તથા નાશના કારણ! હે વિષ્ણુ! વિંધ્યપર્વત સૂર્યના માર્ગને રોકી રહ્યો છે હે મહા પ્રભુ! સૂર્યના એ અટકવાથી અમે બધા અમારા ભોગભાગ પામી શક્યા નથી, તો હવે શુ કરીએ અને ક્યા જઈએ?

શ્રીભગવાન યોલ્યા જે ભગવતી દેવી સર્વ જગતને રચનાર, સર્વના આદ્ય અને સર્વના કુળને વધારનાર છે, તેમનું પૂજન કરનાર પરમ તેજસ્વી અને મુનિઓમા શ્રેષ્ઠ અગત્ય કાશીમા રહે છે હે ઉત્તમ દેવો! તે અગત્ય મુનિ એ વિંધ્યાચળનું વધનું અટકાવશે માટે હે દેવો! મોક્ષના સ્થાનરૂપ કાશીમા જઈ તમે પરમ તેજસ્વી બ્રાહ્મણશ્રેષ્ઠ અગત્ય ને પ્રસન્ન કરી તેમની પાસે આ કાર્ય માટે પ્રાર્થના કરો

સૂત યોલ્યા એમ વિષ્ણુએ ઉપદેશોલા તે પ્રખ્યાત સર્વ ઉત્તમ દેવો વિષ્ણુને પ્રણામ કરી કાશીનગરી તરફ ગયા એક ક્ષણમા ઉત્તમ કાશીપુરીમા પહોંચી જઈ ભક્તિયુક્ત થઈ વચ્ચે સાથે મહિષાસુર કામા સ્નાન કરી તેઓએ દેવતાઓને તથા પિતૃઓને તૃપ્ત કરી વિંધિથી દાન આપ્યા અને પછી આત્યંત શાંત શિકારી પશુઓથી વ્યામ, અનેક જાતના વૃક્ષોથી ગીચ હોઈ મયૂરો, સારસો, હસો તથા ચક્રવાકથી આક્રાંત મોટા ભૂડો, દુક્રુરો, વાધો, સિંહો, મુગ્ધો, રુરુઓ, ગેડા તથા અષ્ટાપદથી સેવાતા અને સર્વોત્તમ શોભાથી યુક્ત મુનિશ્રેષ્ઠ અગત્યના આક્રમમા આવી તે સર્વ દેવોએ એ મુનિવરને વારંવાર દડવતું પ્રણામ કર્યા (અને કહ્યું)

દેવો યોલ્યા હે બ્રાહ્મણોના અધીશ્વર! હે માન્ય! હે પૂજ્ય! હે પૃથ્વીના દેવ! તમે જ્ય પામો વાતાપિ દેવોના બળનો નાશ કરનાર અને કળશરૂપી ઉત્પત્તિસ્થાનવાળા તમને નમસ્કાર હો હે લોપામુદ્રાના પતિ! હે ક્રીમાન મિત્રાવરુણના પુત્ર! સર્વ વિદ્યાઓના ભડાર! હે શાસ્ત્રોના ઉત્પત્તિ સ્થાન અગત્ય! તમને નમસ્કાર હો! જેમનો ઉદય થતા જલાશયોના જળ નિર્ભજ તથા ઊજળા આય છે, તે તમને નમસ્કાર હો કાસકાના પુષ્પને

વિકસિત કરનાર, રામચંદ્રના ગુરુ, જટામડળથી યુક્ત અને શિષ્યો સહિત તમને વારંવાર નમસ્કાર હો હે સર્વ દેવો વડે સ્તુતિ કરવા યોગ્ય! હે ગણોના સમૂહ! હે મહામુનિ! તમે જ્ય પામો સર્વથી શ્રેષ્ઠ, પૂજ્ય તથા સૌ સહિત તમને નમસ્કાર હો હે સ્વામિનું! કૃપા કરો અમે તમારે શરણે આવ્યા છીએ હે મહાતેજસ્વી! વિંધ્યાચળથી થયેલા અસહ્ય દુઃખથી અમે પીડાયા છીએ

સૂત યોલ્યા એમ સ્તુતિ કરાયેલા ઉત્તમ ધાર્મિક અને શ્રેષ્ઠ મુનિ અગત્ય હસતા હસતા પ્રસન્ન વાણીથી યોલ્યા

અગત્યે કહ્યું હે દેવો! તમે અતિશય શ્રેષ્ઠ ત્રણે ભુવનના ઈશ્વર મહાત્મા અને કૃપા તથા શિક્ષા કરવામા સમર્થ લોકપાલ છો અમરાવતીનો જે અધીશ્વર છે, વજ્ર જેનું આયુધ છે, જેના દારમા આંકે સિદ્ધિઓ રહે છે અને જે સર્વ દેવોનો સ્વામી છે, તે ઇંદ્રને શુ કરવું મુશ્કેલ છે? જે અગ્નિ સર્વ વ્યાપક દેવબલિને તથા પિતૃબલિને પહોંચાડનાર તથા સર્વ દેવોનું મુખ છે, તેને શુ કરવું મુશ્કેલ છે? હે દેવો! જે યમદેવ રાક્ષસગણોનો આધિપતિ, સર્વને ભયકર, સર્વના કર્મોનો સાક્ષી અને હાથમા કાળદડ ધારણ કર છે, તેને શુ કરવું મુશ્કેલ છે? છતા હે દેવેશ્વરો! મારી શક્તિથી સિદ્ધ થઈ શકે એવું ને કોઈ કાર્ય હોય તો મને તે કહેા હે દેવો! તે હુ કરીશ, એમા સશય નથી

સૂત યોલ્યા મુનિવરે કહેવું તે વચન સાભળીને શ્રેષ્ઠ દેવો હર્ષ પામ્યા અને સ્નેહથી વ્યાકુળ થઈ પોતાનું કાર્ય કહેવા લાગ્યા 'હે મહર્ષિ! વિંધ્યાચળ પર્વતે સૂર્યનું બહાર નીકળવું અટકાવ્યું છે તેથી ત્રેલોક્ય દુઃખથી ઘેરાઈ ગયું છે હાહાકાર કરી રહ્યું છે અને અચોતન થઈ પડ્યું છે હે મુનિ! પોતાના તપની શક્તિથી તમે એ પર્વતને વધતો અટકાવો હે અગત્ય! તમારા તેજથી તે અવશ્ય નષ્ટ થશે આ જ અમારું કાર્ય તમારે કરવાનું છે ૧-૨૭

તદ્વૃદ્ધિ સ્તમય મુને નિજયા તપસ શ્રિયા ।
ભવતસ્તેજસાગ્રણ્ય નૂન નમ્રો ભવિષ્યતિ ॥
પત્તદેશરમરીય ચ કાર્ય કર્તવ્યમસ્તિ હિ ।

અધ્યાય ૭ મો*

અગસ્ત્યે વિધ્યાચળતે નમાભ્યો

સ્વતઃપત્ત

હતિ વાન્યં સમાકર્ણ્ય ત્રિશુધાતાં દ્વિજોત્તમઃ ।

કરિષ્યે કાયમેતદ્ઃ પ્રત્યુવાચ તત્તો મુનિઃ ॥ ૧ ॥

મૂત બોલ્યા પછી દેવાનું એ વાક્ય નાભળી,
પ્રાહ્લપ્તેય ઉત્તમ મુનિ અગસ્ત્યે 'આ તમામ
કાય હું કરીશ' એમ પ્રત્યુત્તર આપ્યો હે શ્રેષ્ઠ
પ્રાહ્લપ્તો! મુનિ અગસ્ત્યે તે કાય કયા કબૂલ્યુ,
ત્યારે નવે દેવો હવે પામ્યા તેઓ મુનિના કહેવાથી
પોતપોતાને મ્હાને ગયા પછી મુનિશ્રેષ્ઠ શ્રીમાન
અગસ્ત્ય પોતાની પત્ની સમ્પુત્રીને કહેવા લાગ્યા
'હે સમ્પુત્રિ! અનર્થ કરનાર આ વિન આપ્યું છે,
જે વિધ્યાચળ પતિ સૂર્યનો માર્ગ સેરીને કર્યું છે અને
પાડુ હા, તેનું કારણ મેં જાણ્યું છે વણ જ
પુણ્ય વાક્ય મને યાદ આવ્યું છે તત્ત્વદ્રશ્ય મુનિ
ઓએ પ્રતીતે ઉદેશી જે કહ્યું છે, તે એ જ છે
કે, 'મુમુક્ષુઓએ કાશીનેમને કી પલ ન જ
દોડ્યું જોઈએ, પણ કાશીમા વસતા મત્પુરુષોને
વિન્નો થયા કરતો' હે પ્રિયે! કાશીમા વસતા મે
તે આ વિન પ્રાપ્ત કર્યું છે' પત્નીને એમ કહી
ઉત્તમ તપસ્વી મુનિ અગસ્ત્ય મીલુક્ષ્ણાંકમા સ્થાન
કરી, ત્રિપત્ન્ય પ્રભુજ દર્શન કરી દડપાંખાનું પૂજન
કરી ક્ષમ્યેન પાને આવ્યા (તે તેમની પ્રાર્થના
કર્યા ત્યાંથી કે) 'હે ત્રપતેસ્વ! હે મહાબાહુ! હે
ભકતોના ભવે દરનાર! તમે કાશીપુત્રના ઈશ્વર દેવ,
હતા મને કાશીપુત્રીથી કેમ દૂર કરો દેવ? હે સ્વામિન!
કાશીવાનમા પ્રાપ્ત થતા વિન્નોએ તમે તારા કરનાર
દેવ, હતા હે ભકતોની પીછાને દૂર કરનાર! તમે
મને કેમ દૂર કરો દેવ? મેં પાછી નિહા કરી નવી
ચારિયાપણ કર્યું નવી અને અનન્ય ભાષા! કર્યું
હતા કયા કર્મના કમ તને કે તમે મને કાશીથી દૂર
કરો દોડ' એમ ત્રાગૈરવને પ્રાર્થના કરીને અગસ્ત્ય
મુનિ નર્મ નિધાને અદ્વત્તવનાર સા શી નાગોગ પાને

* આ અધ્યાયમાં ત્રાગૈરવે અગસ્ત્યે અનન્ય મુનિએ
વિશ્વાવરને વધે અદ્વત્તવ એ કયા કહેવાયે.

ગયા તેમનું દર્શન કરી, પૂજા, પ્રાર્થના કરીને શ્રીમાન
અગસ્ત્ય મુનિ તે નગરીમાંથી નીકળી દક્ષિણ દિશા
તરફ જવા લાગ્યા તે સમયે કાશીના વિરહથી અત્યંત
દુઃખી થતા મહાભાગ્યનિધિ મુનિ કાણે કાણે કાશીનું
સ્મરણ કરી પોતાની ઓ સાથે જતા હતા પત્ની
તપસ્વી વાહન પર બાંહે બેઠા હોય, તેમ અર્ધી
ક્ષણમા એ અગસ્ત્ય મુનિએ આકાશને સેરી સ્થેન
ઉડ્યા વિધ્યાચળને પોતાની આગળ બોયો (અર્થાત્
યોગશક્તિથી અર્ધી ક્ષણમા વિધ્યાચળની પાને તે
જઈ પહોંચ્યા) વિધ્યાચળ પોતાની આગળ બેઠેલ
મુનિ અગસ્ત્યને જોઈ એકદમ આત્યંત કષી ગયો
અને ખૂબ નીચો થઈ પૃથ્વીને જાણે કઈક સ્થંભ
વાત (કાનમા) કહેવા ઈચ્છતો હોય તેવા જાણીએ
(અર્થાત્ ખૂબ નીચો થઈ ગયો) પછી ભક્તિભાવ
વાળા તે પર્વતે પૃથ્વી પર દડવત્ પડી (મુનિને)
સાક્ષ્ય પ્રાપ્ત થઈ, ત્યારે મહાપર્વત વિધ્યને ત્રે
શિખરોવાળો જોઈ પ્રમત્ત મુખવાળા અગસ્ત્ય મુનિ
તેને કહેવા લાગ્યા 'હે પુત્ર! હું પાછો આવ્યું ત્યાં
મુધી તું આ પ્રમાણે તન્ન જ રહે, કેમ કે હે પુત્ર!
તારા ઉડ્યા શિખરે પર ચડવાને હું અશક્ત છું,
એમ કહી દક્ષિણ દિશા તરફ જવાની ઉત્કલાવાળા તે
મુનિ તેના શિખરો પર ચડીને અનુક્રમે નીચે ઊતરી
અને દક્ષિણ દિશા તરફ જવા લાગ્યા ત્યાં માર્ગમાં
શ્રીરીલ પર્વતને જોઈ મહાભાગ્યમા આવીને ત્યાં
જ આગ્રમ કરવા તત્પર થયા હે શીતકા મનુજે
પૂજેલા દેવી પણ ત્યાં વિધ્યપર્વતમા આવ્યા હતા
અને તે 'વિધ્યવામિની' નામથી લોકમા પ્રસિદ્ધ
થયા અગસ્ત્ય તથા વિધ્યાચળના આપ્યાતરૂપ આ
ચરિત્ર ઘણું જ ઉત્તમ હોઈ શનુઓને તથા પાપોને
નાશ કરનાર સન્નઓને વિજય આપનાર, પ્રાહ્લપ્તો
માનને વધાગાર, વૈગ્યોને ધાન્ય તથા ધન દેનાર
અને સુત્રોને મુખ આપનાર છે એક જ વાગ ના
ચરિત્રને ભક્તિથી સાબરતા ધર્મની ઈચ્છાવાળો ધર્મને,
ધનની ઈચ્છાવાળો ધનને તથા કામનાઓની ઈચ્છા
વાળો કામનાને પામે છે એમ ભક્તિથી દેવોને
આત્મપીતે આશુભવ મનુ પોતાના મનવતરના આશ્રય
વાગુ પૃથ્વીનું સ્થંભ પામ્યા હતા હે સીમ્ય! એ

રીતે આ પહેલા મન્વતરને લગતુ શ્રીદેવીનુ પ્રથમ ચરિત્ર મે કહ્યુ હવે ફરી તમને શુ કહુ? ૧-૨૬

इत्येतद् वर्णितं सौम्य मया मन्वन्तराश्रितम् ।
आद्यं चरित्रं श्रीदेव्याः किं पुनः कथयामि ते ।

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા દત્તમ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૭ મે સમાપ્ત

અધ્યાય ૮ મો*

સ્વાશેચિપ, ઉત્તમ, તામસ તથા રૈવત
મનુની કથા

ચૌત્તમ કાન્ધ

आद्यो मन्वन्तरः प्रोक्तो भवता चायमुत्तम ।

मन्येषामुद्भव ब्रूहि मनुनां दिव्यतेजसाम् ॥ ૧ ॥

શૌતકે કહ્યુ 'એ પહેલો ઉત્તમ મન્વતર તમે
કહ્યો હવે બીજા દિવ્ય તેજવાળા મનુઓની ઉત્પત્તિ
તમે કહો

મૂત ખોલ્યા એમ પહેલા સ્વાયંભુવ મનુની
ઉત્પત્તિ સાંભળીને દેવીના રહસ્યને જાણતા ઉત્તમ
જ્ઞાની નારદે બીજા મનુઓની ઉત્પત્તિ અનુક્રમે પૃથ્વી
નારદે પૂછ્યુ હે નારાયણ! મનુઓની ઉત્પત્તિ
તમે મને કહો

શ્રીનારાયણ ખોલ્યા હે મહારુનિ! દેવીના આરા
ધનથી જેમણે નિષ્કટક સંન્ય મેળવ્યુ હતુ, તે આ
પહેલા મનુ સ્વાયંભુવ કહ્યા એ મનુના મહાપરાક્રમી
બે પુત્રો પ્રિયવ્રત તથા ઉત્તાનપાદ નામે હોઈ સંન્યનુ
પાલન કરનાર તરીકે પૃથ્વી પર પ્રખ્યાત થયા હતા
તેમના પ્રિયવ્રતના પુત્ર શ્રીમાન સ્વાશેચિપને
વિદાનોએ બીજા મનુ કહ્યો છે અગ્રાપ પરાક્રમવાળા
અને સર્વ પ્રાણીઓનુ પ્રિય કરતા તે સ્વાશેચિપ
મનુએ પણ યમુનાના કિનારા પર વાસ કર્યો હતો
ત્યા (પોતાની મેળે ખરી પહેલા) જીવો પાદમ પાદમ
તેમણે તપ કરવા માડ્યુ હતુ અને માટીની દેવીની
મૂર્તિની ભક્તિથી પૂજા આરંભી હતી હે તાત!
એમ પ્યાર વર્ષ સુધી વનમાં રહી તપસ્યા કરતા તેમની

* આ અધ્યાયમાં સ્વાશેચિપ અને સ્વયંભુવ
સ્વાશેચિપ વગેરે નાર મનુઓની કથા કહેવાય છે.

આગળ હજારો સૂર્ય સમાન ક્રાંતિવાળા દેવી પ્રગટ્યા
હતા પછી તે મનુએ કરેલા ઉત્તમ સ્તોત્રથી પ્રસન્ન
થઈ ઉત્તમ વ્રતવાળા દાનેશ્વરીએ સ્વાશેચિપ મનુને
સર્વ મન્વતરનુ આધિપત્ય આપ્યુ હતુ અને તે
જગદેશ્વ 'તારિણી' નામે પ્રસિદ્ધિને પામ્યા હતા
એમ તે તારિણીદેવીના આરાધનથી રાજ સ્વાશેચિપ
મનુ સર્વ શત્રુથી રહિત આધિપત્ય પામ્યા હતા
અને વિધિ પ્રમાણે ધર્મ સ્થાપીને પુત્રો સાથે પોતાના
મન્વતરના આશ્રયવાળુ રાજ્ય ભોગવી સ્વર્ગલોકમાં
ગયા હતા તે પછી પ્રિયવ્રતનો પુત્ર ઉત્તમ નામનો
ત્રીજો મનુ થયો હતો તેણે ગંગાના કિનારા પર
તપ કરી એક્રતમાં સસ્વતીના બીજનો જપ કરતા
ત્રણ વર્ષ સુધી ઉપવાસ કરી દેવીની કૃપા મેળવી
હતી તે વેળા ભક્તિથી ભાવિત મનવાળા તેણે
ઉત્તમ સ્તોત્રથી દેવીની સ્તુતિ કરીને નિષ્કટક સંન્ય
તથા લાખ્યા કાળ સુધી રહેનારી સતતિ મેળવી હતી
પછી સંન્યથી પ્રાપ્ત થતા સુખો ભોગવીને તેમ જ
યુગના ધર્મો સ્થાપીને ઉત્તમ રાજર્ષિઓએ ઇચ્છેલી
પદવી મેળવી હતી પછી પ્રિયવ્રતનો પુત્ર તામસ
નામનો ચોથો મનુ થયો હતો તેણે તર્નદા નદીના
દક્ષિણ કિનારે મહેશ્વરી જગદેશ્વરના આરાધન કરી,
કામબીજ(ક્રો)નો જપ કરવામાં તત્પર રહી,
વસત તથા શરદઋતુમાં નવરાત્રી પૂજા કરીને કમળ
જેવા નેત્રોવાળા અનુપમ (કામેશ્વરી) દેવેશ્વરીને
પ્રસન્ન કર્યો હતા પછી સર્વોત્તમ સ્તોત્રપૂર્વક તમન
કરી તે દેવીની કૃપા મેળવી નિર્ભય થઈને નિષ્કટક
મહાસંન્ય ભોગવ્યુ હતુ અને બળથી ઉદ્ધત
તથા પરાક્રમનુ સ્થાન એવા દશ પુત્રોને પોતાની
પત્નીમાં ઉત્પન્ન કરી ઉત્તમ સ્વર્ગમાં તે ગયો હતો
તે પછી એ તામસનો નાનો ભાઈ રૈવત, પાચમ મનુ
તરીકે પ્રખ્યાત થયો હતો તેણે યમુનાના કિનારા પર
જઈ ઉત્તમ વાણીનો ગર્વ આપનારા તથા સાધનના
આશ્રયરૂપ વાગ્બીજમત્રનો જપ કર્યો હતો એનુ
આરાધન કરવાથી સર્વોત્તમ ચક્રવર્તી સંન્યની સમૃદ્ધિ
તથા લોકમાં અસ્ખલિત હોઈ સર્વ સિદ્ધિઓને કરનાર
બળ મેળવ્યુ હતુ તે પછી લાખ્યા કાળ સુધી રહેનારી
પુત્રપૌત્રમય શુભ સતતિ મેળવી, વિભાગપૂર્વક ધર્મોને

સ્થાપી, વિષયો ભોગવીને અનુપમ શૂરો તે મનુ
ઉત્તમ મહેન્દ્ર લોકમા ગયો હતો ૧-૨૪

ધર્માન્ વ્યસ્ય વ્યવસ્થાપ્ય વિષયાનુપમુજ્જ્વલ ચ ।
જગામાપ્રતિમ શૂરો મહેન્દ્રાત્મયમુત્તમમ્ ॥ ૨૪ ॥

ઈનિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા દશમ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૮ માં સમાપ્ત

અધ્યાય ૯ મો*

આશુપ મનુની કથા

શ્રીનારાયણ ઉવાચ

મયાતઃ ધૂયતાં ત્રિચ દેવીમાહાત્મ્યમુત્તમમ્ ।

અજ્ઞપુત્રેણ મનુના યથાડસ્ટ રાજ્યમુત્તમમ્ ॥ ૧ ॥

શ્રીનારાયણ બોલ્યા હવે અગતા પુત્ર મનુએ
જે રીતે ઉત્તમ સંન્ય મેળવ્યુ હતુ તે સાબધી
અદ્ભુત ઉત્તમ દેવી માહાત્મ્ય અહીંથી સાબળો
અગરાજનો પુત્ર આશુપ નામનો છઠ્ઠો મનુ થયો
હતો તે બ્રહ્મર્ષિ પુલહને શરણે જઈ બોલ્યો હતો કે,
'હે બ્રહ્મર્ષિ! હે તમેલાનો પીડાનો નાશ કરનારા!
હુ તમારે શરણે આવ્યો છું હે સ્વામિન્! મને
સેવકને તમે ઉપદેશ આપો, જેથી હુ લક્ષ્મી પામુ
અને પૃથ્વીનુ અખંડ આધિપત્ય, શસ્ત્ર તથા અસ્ત્રો
મા નિપુણતાવાળુ અસ્ખલિત સામર્થ્યયુક્ત બાહુબળ
લાભો ધાળ સેનારી સતતિ, ઉત્તમ અખંડ ઉંમર અને
છેવટે મોક્ષનો લાભ પણ જે રીતે થાય તેવો આજે
મને ઉપદેશ આપો' એવુ તે મનુનુ વચન સાંભળી
શ્રીમાત એ ઋષિએ દેવીનુ ઉત્તમ આસપદન આ
રીતે ઉપદેશુ કે, હે રાજન્! ગોત્રિન્દ્રિયો સુખપ્રાપ્તે
મારુ ઉત્તમ વચન સાંભળ આજથી જ તુ દેવીનુ
આસપદન કર તેની કૃપાથી આ બધુ થશે'

આશુપે પૂછ્યુ તે દેવીનુ પરમ પવિત્ર આસપદન
કેવુ છે, કથા પ્રગરે તે કસુ જોઈએ, તે કૃપાથી
કેવો તમે યોગ્ય છે

મુનિ બોલ્યા હે રાજન્! દેવીનુ ઉત્તમ સફળ
પૂજન તુ સાંભળ મેઈ ન સાંભળે તેમ સરસ્વતીનુ
બીજ કાયમ જળ્યા કર્યુ હે રાજપુત્ર! તુ કાળ

* આ અધ્યાયમાં જોગવતીત સ્ત્રીઓની વાણી મનુની
કથા બહાર વધુવારે દેવીના અધ્યક્ષને વિસ્તાર છે

તેનો જપ કરનાર મનુષ્ય ભોગ તથા મોક્ષને અવશ્ય
પામે છે એ સરસ્વતીના બીજથી શ્રેષ્ઠ બીજુ બીજ
નથી જપવાથી સિદ્ધિ કરનાર તથા વીર્ય અને બળની
વૃદ્ધિ કરનાર તે ઉત્તમ બીજ છે એને જપવાથી
બ્રહ્મા પણ સૃષ્ટિ કરનાર તથા મહાબળવાન થયા છે
હે રાજન્! એના જપથી વિષ્ણુ સૃષ્ટિના પાલક કહે
વાયા છે અને શંકર પણ એના જપથી જ સહાર
કરનારા થયા છે તેમ જ બીજા લોકપાલો પણ
તેના આશ્રયથી જ શિક્ષા તથા કૃપા કરવા સમર્થ
થઈ બળ તથા વીર્યતા મદથી ઉદ્ભવ થયા છે હે
રાજન્! એમ તુ પણ મહેશ્વરી જગદ્બાનુ આસપદન
કરી થોડા કાળમા જ મોટી સમૃદ્ધિ પામીશ

મુનિશ્રેષ્ઠ પુલહે એમ બોધ આપ્યો, તે પછી
અગપુત્ર આશુપ મનુ તપ કરવા વિરજન તરી પર
ગયો ત્યા સરસ્વતીના બીજનો જપ કરવામા તત્પર
રહી પોતાની મેળે ખરી પડેલા પાદડાનો આધાર
કરતો તે રાજા તીવ્ર તપ કરવા લાગ્યો પહેલે વર્ષે
એ પાદડા ખાતો, બીજે વર્ષે કેવળ જલાહાર કરતો
અને ત્રીજે વર્ષે કેવળ વાયુનુ જ ભોજન કરતો તે
રાજા કૂડાની પેઢે સ્થિર ભોભી સહેતો હતો એમ બાર
વર્ષ સુધી આધાર છોડીને સરસ્વતીના બીજનો જપ
કરતા એ રાજાની યુદ્ધિ શુદ્ધ થઈ, છતાં એ જ
પ્રમાણે દેવીના ઉત્તમ મનુનો એકાતમા તે જપ
કર્થી જ કરતો હતો, તેથી જગદ્બા શ્રીપરમેશ્વરી
સાક્ષાત્ પ્રકટ થયા તેજ્ઞેમય મહાપ્રતાપી અને સર્વ
દેવમય તે ઈશ્વરીએ પ્રસન્ન થઈ તે અગપુત્રને
સુંદર અક્ષરોવાળુ આ વચન કહ્યુ

દેવી બોલ્યા હે રાજન્! પરમ શ્રેષ્ઠ જે કઈ તે
ધર્મ્ય હોય, તે તુ કહે તારા તપથી ખૂબ પ્રસન્ન
થયેલી હુ તે આપીશ

આશુપ બોલ્યો હે મોટા દેવીના ઈશ્વરિ! હે
દેવીએ પૂજેલા! માગવા યોગ્ય જે કઈ મનથી
ઈચ્છ્યુ છે, તે બધુ તમે અતર્થીત્રીસ્વરૂપે જાણો
જ છે, તોપણ ભાગ્યયોગે તમારુ મને જે દર્શન
થયુ છે, તેથી હુ ક્રુદ્ધ છું કે, હે દેવી! મન્યતર
સામધી સંન્ય તમે મને આપો

શ્રીદેવી બોલ્યા હે રાજઓમા શ્રેષ્ઠ! આ

મન્વતરનું રાજ્ય મેં તને આપ્યું, ઉપરાત મહા-
બળવાન અને અધિક ગુણવાળા પુત્રો તને પ્રાપ્ત
થશે તારું રાજ્ય નિષ્કંટક થશે અને અતે તને મોક્ષ
પણ અવશ્ય પ્રાપ્ત થશે

શ્રીનારાયણ બોલ્યા પછી તે આશુપ મનુએ
ભક્તિથી સ્તવેલા તે દેવી તે મનુને એમ ઉત્તમ
વરદાન આપી તરત જ અદૃશ્ય થયા અને તે રાજ
પણ તેમના આશ્રયથી તથા કૃપાથી સર્વને માન્ય
અને ચક્રવર્તીના સુખોથી યુક્ત થઈ છટ્ટો મનુ થયો
ઉપરાત તેને બળવાન ઉઘોગી હોઈ કાર્યનો ભાર
સહન કરવાને આદેશવાળા, દેવીના ભક્ત, શૂરા, મહા-
બળપરાક્રમવાળા, બીજા દેશોમા પણ માન્ય અને
મહારાજ્યના સુખોનું સ્થાન એવા પુત્રો થયા એમ
આશુપ મનુ દેવીના આરાધનથી મહાસમર્થ અને મનુ
ઓમા શ્રેષ્ઠ થયો હતો, તેમ જ અતે દેવીના પદને
પામ્યો હતો ૧-૨૧

एव च चाशुपमनुर्वैद्याराधनतः प्रभुः ।

यमूय मनुर्वर्षाऽखी जगामान्ते शिवापवम् ॥२१॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમાં દશમ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૯ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૦ મો*

વૈવસ્વત તથા સાવર્ણિ મનુની કથા

શ્રીનારાયણ કથા

सप्तमो मनुराख्यातो मनुर्वैवस्वतः प्रभु ।

धाखदेव परानन्दभोका मान्यस्तु भूभुजाम् ॥

શ્રીનારાયણ બોલ્યા મહાસમર્થ વૈવસ્વત મનુ
સાતમા મનુ તરેકે પ્રખ્યાત થયા હતા તે 'ધાઘ્દેવ'
નામે પણ કહેવાતા હતા પરમાનંદને ભોગવનાર
અને રાજાઓમા માન્ય હતા તે વૈવસ્વત મનુ પણ
મહાદેવીની કૃપાથી અને તેમનું તપ કરવાથી જ
મન્વતરના અધિપતિ થયા હતા, તેમ જ આઠમા
મનુ સાવર્ણિ પૃથ્વી પર જે પ્રખ્યાત થયો તે પણ
જન્માતરમા દેવીનું આરાધન કરી તેમનું વરદાન

મેળવવાથી જ મન્વતરપતિ થઈ સર્વ રાજાઓમા
પૂજાયેલા, મહાપરાક્રમી, ધીર અને દેવીની ભક્તિમા
તત્પર થશે

નારદે પૂછ્યું તે સાવર્ણિ મનુએ જન્માતરમા
દેવીની પૃથ્વીમય મૂર્તિનું આરાધન કેવી રીતે કર્યું
હતું, તે મને કહેવા તમે યોગ્ય છે

શ્રીનારાયણ બોલ્યા સ્વાશેચિષ મન્વતરમા
(ચતુર્વર્ણી) ચૈત્રના વશમા જન્મેલો 'સુર્ય' નામે
પ્રખ્યાત રાજા હતો તે મહાબળવાન, પરાક્રમી,
ગુણગ્રાહી, ધનુષ ધારણ કરનાર, માન્ય, શ્રેષ્ઠ, વિદ્વાન,
કૃતકૃત્ય, ધન સંગ્રહ કરનાર, યાચકોને દાન દેનાર,
શત્રુઓનો નાશ કરનાર, માની, સર્વ આસ્ત્રોમા કુશળ
તથા બળવાન હતો કોઈક સમયે કોલા નામની કોઈ
રાજાની નગરીનો નાશ કરનારા રાજાઓ તેના શત્રુ
બન્યા. મહાબળવાન તે રાજાઓએ સૈન્ય સહિત
(ચઢી આવી) એ સુર્ય રાજાને ઘેરી લીધો અને
માનરૂપ ધનવાળા તે રાજાની નગરીને પણ ઘેરો
ધાલ્યો તે સમયે સર્વ શત્રુઓનો નાશ કરનાર તે
સુર્ય રાજા સૈન્યોથી વીંદાઈને પોતાના નગરમાથી
બહાર નીકળ્યો, પણ તે વેળા શત્રુઓએ સુર્ય
રાજાને છતી લીધો અને તેની સાથે રહેનારા સેવકોએ
તથા મંત્રીઓએ તેના ભડારમા રહેડું સર્વ ધન સાપૂર્ણ
લઈ લીધું, ત્યારે પરમ તપસ્વી તે રાજા સાતાપ
પામ્યો અને શિકારનું બહાનું કરી ધોડા પર ચડીને
એકેત્રો વનમા જતો રહ્યો ત્યા ભમિત મનવાળો
થઈ નિર્જન જંગમમા તે ભટકવા લાગ્યો અને કોઈક
મુનિના ઉત્તમ આશ્રમમા જઈ ચડ્યો અત્યંત
શાંત પ્રાણીઓથી યુક્ત તથા મુનિના શિષ્યગણો
સહિત તે આશ્રમમા જઈ તેનું મન શાંત થયું લાખી
દૃષ્ટિવાળા મુનિશ્રેષ્ઠ સુમેધાના પરમ પવિત્ર તે આશ્ર-
મમા સુર્ય રાજા કેટલોક કાળ રહ્યો. એક સમયે
તે રાજા પૂજની સમાપ્તિ સમયે મુનિ પાસે જઈને
તરત પ્રણામ કરી વિનય સહિત તેમને પૂછ્યા લાખ્યો :
'હે મુનિ! હે ભૂદેવ! મેં તત્ત્વો જાણ્યા છે છતાં
બુદ્ધિગત થયેલા મારા મનને અંતરની પીડાથી ધનુ
દુઃખ નિરતર પીડ્યા કરે છે. શત્રુઓએ મને જીત્યો
છે અને મારું બધું રાજ્ય પણ હારી ગયું છે, તેપણ

* જા અધ્યાયમાં ચારીપચીત્ર ચોક્કસથી વૈવસ્વત તથા
સાવર્ણિ મનુની કથા કહેવાયે

મારા મનમાં તે પદાર્થો વિષેનું મનસ્વ સ્પષ્ટ રહ્યા કરે છે હે મુનિ! હું શું કરું, કયા જાઉં, કેવી રીતે સુખ પામું તે કહો હે દેવેતાઓમા શ્રેષ્ઠ! હું તમારી કૃપાની આશુ રાખું છું.

મુનિ બોલ્યા હે સન્ન! મહાઆશ્વર્થકારી, સર્વ થી શ્રેષ્ઠ, અતુલ અને સર્વ કામનાઓ આપનાર દેવીનું ઉત્તમ માહાત્મ્ય તું સાભળ જગન્મય હોઈ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ તથા શકરો પણ ઉત્પન્ન કરનાર તે મહામાયા પ્રાણીઓના મનને બળાત્કરે આકર્ષી ને મોહને સ્વાધીત કરે છે, એમ તું જાણુ હે સન્ન! તે દેવી જ (બ્રહ્મરૂપે) સમગ્ર વિશ્વને ઉત્પન્ન કરે છે, (વિષ્ણુસ્વરૂપે) સર્વકાળ પાળે છે અને પ્રલયકાળે શિવરૂપે રાહારે છે હે સન્ન! કામ નાઓને આપનાર તે મહામાયા દ્રાવણી પણ સનિરૂપ દુર્લભ, વિશ્વનો સહાર કરનાર, કાલીસ્વરૂપ અને કમળરૂપ ધરવાળા લક્ષ્મીસ્વરૂપ છે સર્વ જગત તે દેવીના આધારે જન્મ્યુ છે, તેમા જ પ્રતિષ્ઠા પામ્યુ છે અને તેમના વિષે જ લય પામરો, માટે તે જ દેવી પરથી પણ પર છે હે સન્ન! જેના પર તે દેવીની કૃપા થાય છે, તે જ મોહને ઓળંગે છે, બીજા હોઈ પ્રકારે મોહને ઓળંગી શકાતો નથી

તસ્યા વૈધ્યાઃ પ્રસાદઃ વસ્તોપરિ ભવેન્નરુપ।

સ યઃ મોહમત્યેવિ નાન્યથા ધરણીપતે ॥૨૫॥

ઈતિ શ્રીદેવીબાનમહાપુરાણમા દશમ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૧૦ માં તમામ

અધ્યાય ૧૧ મો*

મહાકાલીનું ચરિત્ર

રાગેવાચ

કા સા દેવી ત્વયા મોક્ષા મદ્ધિ કાલવિદ્યા વર।

કા મોહયતિ સત્ત્વાનિ કારણં કિં મદ્ધેદ્ બ્રિજ ॥

સુર્ય સગ્ગએ પૃથ્વી હે કાળો જાણનારાઓમા શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણ! તમે કહેવા તે દેવી કોણુ છે? પ્રાણીઓને કોણુ મોહ ઉપગમે છે? મોહ ઉપગમ વવામા કારણુ નુ દરે, તે કહો હે ભૂદેવ! તે દેવી

* આ અધ્યાયમાં ચેતીકા શ્લોકોથી નેત્રકર્મનું કન્યામુદ્ધાર મંત્રકાલીનું ચરિત્ર દૃઢકર્મ કહેવાયે

કોનાથી ઉત્પન્ન થાય છે, કેવા રૂપવાળા અને કેવા સ્વભાવવાળા છે, એ સર્વ મારા પર કૃપા કરીને તમે કહો

મુનિ બોલ્યા હે સન્ન! દેવીનું સ્વરૂપ તારી આગળ હું વર્ણવું છું અને જગન્મય તે દેવી જેનાથી ઉત્પન્ન થયા છે, તે પણ હું કહું છું, સાભળ યોગેશ્વર ભગવાન નાચયણુદેવ વિશ્વનો સહાર કરી શેષનાગરૂપ શયન બિઘ્નવીને સમુદ્રમા જ્યારે યોગ નિદ્રાને પામ્યા હતા અને દેવોના દેવ એ જનાદેવ ભગવાન ગાઢ નિદ્રાને વશ થયા હતા. ત્યારે તેમના કાનના મેલમાથી જન્મેલા મધુકૈટભ નામના દાનવો બ્રહ્માનો નાશ કરવા તૈયાર થયા હતા તે વખતે ધોર રૂપવાળા એ મધુકૈટભને જોઈ તેમ જ દેવોના દેવેશ્વર ભગવાનને નિદ્રાવશ જોઈ બ્રહ્મદેવ મોઢી ચિતાને પામ્યા હતા કે, 'ભગવાન ઈશ્વર જીંધી ગયા છે અને આ મને દાનવોને પહોંચવું મુશ્કેલ છે, હવે હું શું કરું? કયા જાઉં? કેવી રીતે સુખ પામું?' એમ ચિતા કરતા મહાત્મા બ્રહ્માને કાર્ય સિદ્ધ કરનારી આવી બુદ્ધિ સૂચી કે, ભગવાન વિષ્ણુ જેને વશ થઈ નિદ્રા પામ્યા છે, તે સર્વને ઉત્પન્ન કરનાર નિદ્રાદેવીને હું શરણે જાઉં

બ્રહ્મા બોલ્યા હે દેવોના દેવી! હે જગતને ધારણુ કરનારા! હે ભકતોને ઈચ્છિત ફળ આપનારા! હે જગન્માયા! હે મહામાયા! હે સમુદ્રમા મૂર્તારા! હે શિવા! સર્વ લોકો તમારી આસાને વશ રહી પૌત્રપૌતાના કાર્ય કરે છે તમે કાલરાત્રિ, મહારાત્રિ, મોહરાત્રિ, મહોત્કટ, વ્યાપક, વશ રહેનાર માત્વ, મોટા આનંદનો એક ભાડાર, પૂજ્ય, મહાઆરાધ્ય, માયારૂપ, મીઠાશવાળા, પૃથ્વીરૂપ, સર્વ કરતા પણ પર અને સર્વોદ્કૃષ્ટ કહેવાઓ છો લગ્ન, પુષ્ટિ, ક્ષમા, કીર્તિ, ક્રાંતિ તથા કરુણામય શરીરવાળા તમે ઇચ્છ્યા યોગ્ય, જગતને વદન કરવા યોગ્ય અને જગત આદિ ત્યાર અવસ્થાઓ રૂપ છો તમે જ તર્કશ્રેષ્ઠ, પરમેશ્વરી, પરમાનંદરૂપ, પરમાત્મારૂપ આશ્રય વાળા, અદિતીય, એક રાખ્યાવાળા, બીજા માયારૂપ વસ્તુથી યુક્ત અને બેની રાખ્યાવાળા પદ્મીરૂપ છો તણુ વદોરૂપ, તણુ ગુણોરૂપ, ધર્મોદ્ધારકરૂપ, ત્રિવર્તનો

આશ્રય કરનારા, ચોથી અવસ્થારૂપ, પ્રાણરૂપ, પાચમી સખ્યારૂપ, પાચ ભૂતોના ઈશ્વરી, છની સખ્યારૂપ, છઠ્ઠા પદાર્થના ઈશ્વરી, સાતની મખ્યારૂપ, સાત વારના ઈશ્વરી, ચૌદ રત્નોરૂપ વરદાન આપનારા, આઠની સખ્યારૂપ, આઠ વસુઓના સ્વામિની, નવગ્રહમય તથા તેઓના ઈશ્વરી પણ તમે જ છો નવીન સગણલાથી સુદર નવની સખ્યારૂપ, નવ પદાર્થોરૂપ ઈશ્વરી, દશની સખ્યારૂપ, દશે દિશાઓમા પૂજ્ય, દશે દિશાઓમા વ્યાપક, લક્ષ્મીરૂપ, અગિયારમી સખ્યારૂપ, અગિયાર રુદ્રો વડે સેવાયેલા, અગિયારથી પ્રસન્ન થતા, અગિયાર ગણોના અધિપતિ, બારની સખ્યારૂપ, બાર ભુજઓવાળા, બાર સૂર્યોના જન્મનું સ્થાન, તેરની સખ્યારૂપ, તેર ગણો પર પ્રીતિવાળા, બુદ્ધ બુદ્ધ તેર તામોવાળા, વિશ્વદેવતા અધિષ્ઠાત્રી દેવી, ચૌદ ઇંદ્રોને વરદાન દેનારા, ચૌદ મનુઓને ઉત્પન્ન કરનારા, પદરમી કામરાજ વિદ્યારૂપ, ત્રિપુરસુદગ્ર વડે જાણવા યોગ્ય, પદરમી તિથિરૂપ, સોળની સખ્યારૂપ, સોળ ભુજઓવાળા, સોળ ચંદ્રકળામય અને સોળ કળામય ચંદ્રના કિરણોથી વ્યાપ્ત દિવ્ય શરીરોવાળા તમે છો હે દેવોના ઈશ્વરી ! હે નિર્ગુણ ! હે તામસી ઉદયવાળા ! તમે એવા સ્વરૂપવાળા છો દેવોના દેવ લક્ષ્મીપતિ ભગવાનને સ્વાધીન કર્યો છે અને આ મધુ-કેટલ દેવો મહાપરાક્રમી હોઈ મહાક્રોધ પહોંચી શકાય એવા છે માટે આ બંનેનો નાશ કરવા દેવેશ્વર વિષ્ણુને તમે જગાડો.

મુનિ બોલ્યા એમ બ્રાહ્મણો સ્તુતિ કરી ત્યારે ભગવંતિપ્રય ભગવતી તામસીદેવી-નિદ્રાએ દેવોના દેવ વિષ્ણુ ભગવાનનો ત્યાગ કરી તે બંને દાનવોને મોહ પમાડ્યો હતો પછી તે જ મમયે જગતના પતિ પરમાત્મા વિષ્ણુ ભગવાન જાગ્યા હતા અને તે બંને ઉત્તમ દાનવોને તેમણે જોયા હતા ધોર સ્વરૂપવાળા તે બંને દાનવોએ પણ તે વેળા ભગવાનને ભેટી યુદ્ધ માટે સજ્જ થઈ હતા અને તેઓ બંને ભગવાન ! તમીપ ગયા હતા પછી ભગવાન વિષ્ણુએ પાંચ હજાર વર્ષો સુધી તેઓ બંને નાચે કેવળ બાહુરૂપ શરમ પારણ કરી યુદ્ધ કર્યું હતું એ વખતે અત્યંત બગીચી હોવા અને જગન્નાથાએ મોહ

પમાડેલા તે બંને જણાએ 'તમે વરદાન માગો' એમ પરમેશ્વરને કહ્યું, ત્યારે ભગવાન આદિપુરુષે તે બંનેનું એ વચન સાંભળી 'તમે બંને આજે મારા હાથે અવશ્ય નાશ પામો' એવું વરદાન માગ્યું હતું તે સમયે અત્યંત બળવાળા તે બંનેએ, ફરી વિષ્ણુ ભગવાનને આમ કહ્યું હતું કે, 'જે સ્થળે પૃથ્વી પાણીથી ડૂબેલી ન હોય તે સ્થળે તમે અમને બંનેને મારો' પછી હે રાજા ! ગદા તથા શબ્દને ધારણ કરતા ભગવાન વિષ્ણુએ 'બહુ સારું' એમ કહી તે બંનેના માથા પોતાની જાંઘ ઉપર લઈ ચક્ર વડે કાપ્યા હતા હે રાજા ! એ રીતે દેવી ઉત્પન્ન થયા હતા અને બ્રહ્મા વડે સ્તુતિ કરાયા હતા હે મહારાજા ! એ મહાકાલી સર્વ યોગેશ્વરોના ઈશ્વરી છે હે રાજા ! હવે મહાલક્ષ્મીની ઉત્પત્તિ તમે સાંભળો.

મહાકાલી મહારાજ સર્વયોગેશ્વરેશ્વરી !

મહાલક્ષ્મ્યાસ્તયોત્ષિ નિષ્કામય મહીપતે ॥ ૩ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા દશમ સ્કંધ વિષે

અધ્યાય ૧૧ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૨ મો*

મહાલક્ષ્મી તથા મહાસરસ્વતીની

સંક્ષિપ્ત કથા

મુનિવચન

મહિષીર્મસંભૂતો મહાદલપરાક્રમઃ ।

દેરાન્ સર્ગાન્ પરાજિત્વ મહિપાઽમૃજ્ઞાત્રમ્ ॥ ૧ ॥

મુનિ બોલ્યા પૂર્વે ભે સત્તા ગર્ભથી જન્મેલો, મહાબળવાન અને પરાક્રમી મહિપાસુર સર્વ દેવોને હતવી જગતનો સ્વામી થયો હતો એ મહાસુરે સર્વ લોકપાલોના અધિષ્ઠાત્રોને બળથી છતી લઈ નણે લોકનું અદ્ભુત ઐશ્વર્ય ભોગવવા માગ્યું હતું પછી હારેલા સર્વ દેવો સ્વધી બ્રહ્મ ધર્મ બ્રહ્માને આગળ કરી, ન્યા દેવોના દેવ રાકુ તવા વિષ્ણુ એ છે, તે ઉત્તમ લોકમા ન્યા અને દુષ્ટાત્મા મહિપાસુરનું વૃત્તાત તેમને ક્રોધ લાગ્યા 'હે દેવોના ઈશ્વરી ! બળ તથા પરાક્રમના મદદી છડો મહિપાસુર નામનો

* જા અધ્યાયમા પ્રાપ્ત મહોદયો મહાવતી તથા મહાસરસ્વતીની કથા દ્વિતીય વર્ણવાયે.

દુષ્ટ દૈત્ય સર્વ દેવોના સ્થાનોને બળથી છતી લઈ પોતે ભોગવી રહ્યો છે, માટે હે યસુરોને પીડનારા ! તમે તેના નાશનો ઉપાય જલદી વિચારે ' એમ દુષ્ટી દેવોનું વચન સાંભળી ભગવાન વિધુએ, શકરે તથા બ્રહ્માએ મહિષાસુર ઉપર ઘણો જ ક્રોધ કર્યો, એટલે હે રાજા ! ક્રોધાયમાન થયેલા વિધુના મુખમાથી હજાર સૂર્ય સમાન ક્રાંતિવાણુ દિવ્ય તેજ પ્રકટ થયું પછી અનુક્રમે સર્વ દેવતાઓના શરીરમાંથી મોટા દેવોને હર્ષ પમાડતું તેજ પ્રકટ થયું તેમા શકરના તેજમાંથી દેવીનું મુખ ઉત્પન્ન થયું યમ દેવના તેજમાંથી કેશો થયા, વિધુના તેજથી બાહુઓ થયા, મહેન્દ્રના તેજથી શરીરનો મધ્યભાગ થયો, વરુણના તેજથી જાંઘ તથા સાંધો ઘર્ષ, પૃથ્વીના તેજથી કેંદ્રના બને પાછળના ભાગ થયા, બ્રહ્માના તેજથી બે પગ થયા, સૂર્યના તેજથી પગની આગળીઓ ઘર્ષ વસુઓના તેજથી હાથની આગળીઓ ઘર્ષ, કૃષ્ણેના તેજથી નાક થયું, પ્રજાપતિના ઉત્તમ તેજથી દાંત થયા, અકિંતાના તેજથી સુંદર નણુ નેત્રો થયા, સધ્યાના તેજથી તેજનો ભંડાર બે ભમરો ઘર્ષ અને વાયુના તેજથી બે ક્ષત્ર થયા એ નેત્રે મહિષાસુરનો નાશ કરનાર તે (મહાલક્ષ્મી) દેવી સર્વ દેવોના તેજથી પ્રગટ થયા પછી શકરે તેમને ત્રિશૂલ આપ્યું, વિધુએ વજ્ર આપ્યું, વગેરે શાખ આપ્યા, અગ્નિએ નાગ આપી, વાયુએ ધનુષ તથા બાણ આપ્યા, મહેન્દ્રે વજ્ર આપ્યું તથા ઐશ્વર્ય લાવીતી ધારીમાંથી ધારી આપી યમદેવે કાલદડ આપ્યો, બ્રહ્માએ અક્ષમાળા તથા કમંડલ આપ્યા, સૂર્ય રૂપાકાના છિદ્રોમા ફિરણેલી પકિત આપી ક્રોધે વગડતી તલવાર તથા લાવ આપ્યા, સમુદ્રે વગડતો હાર તથા કદી જૂના નીલ યત્ર બે વજ્ર આપ્યા, આનંદયુક્ત ધયેલા ત્રિશ્વકર્મીએ મુકુટ બે કુડનો, કંપ, બે બાગુબાથી, નિર્મલ અર્ધચંદ્ર ઝાંઝરો તથા રેહના આનંદપણુ તે દેવીને આપ્યા અને હે રાજા ! દ્વિમાયન પર્વતે વાહન તરીકે સિંહ તથા જાતજાતના રત્નો આપ્યા, તેમ જ કૃષ્ણે મહિષાથી ભરતું પીવાનું પાણી માત્ર તેમને આપ્યું અને મહા તમશે ભગવાન શેષનાગદેવે તાગલર આપ્યો બીજ

પાપુ બધા દેવોએ તે જગત્માંથી દેવીનું સન્માન કર્યું પછી મહિષાસુરથી પીડાતા દેવોએ જગતની ઉત્પત્તિ કરનારા તે મહાદેવીની અનેક સ્તોત્રોથી સ્તુતિ કરી એટલે દેવોએ પૂજેલા તે દેવેશ્વરીએ તેઓનું સ્તોત્ર સાંભળ્યા પછી મહિષાસુરનો નાશ કરવા માટે મોટી ગર્જના કરી, ત્યારે હે રાજા ! તે ગર્જનાથી મહિષા સુર ચક્રિત થયો અને ત્રીસૈત્થેથી બીગઈને જગદબા સામે આવ્યો પછી અનેક પ્રકારે ફેંકેલા શસ્ત્રો તથા અસ્રો વડે આક્રાશના મધ્યભાગને ભરી દેતો એ મહિષાસુર દેવીની સામે યુદ્ધ કરવા લાગ્યો તે વેળા દાનવોમા ઉત્તમ વીર મહિષાસુર સેનાપતિ, વિસુર ગ્રામણી દુર્ધર, દુર્મુખ, બાહલ, તાગ્રક, ખિડાલદન અને બીજા અસાધ્ય સગ્રામમા કાળ જેવા થોલાઓથી વીંટાયેલા હતો પછી કોપથી લાલ નેત્રોવાળા અને લોભેને સોદા ઉપજવતા દેવીએ મહિષાસુરના આગળે રહેલા થોલાઓનો યુદ્ધમા નાશ કર્યો એમ તે દેવો મત્રયા એટલે રોપથી વ્યાપ્ત થયેલા અને માયાઓમા કુશળ દૈત્ય મહિષાસુર તરત જ દેવીની સામે આવ્યો તે દાનવરાજાએ માયાથી ગુદા ગુદાંતરે ઉપી ધારણ કરવા માંડ્યા, પણ દેવીએ એના તે તે ઉપોત્તે નાશ કર્યો, ત્યારે છેવટે દેવોને પીડનાર પાડાનું રૂપ તેણે ધારણ કર્યું, એટલે દેવગણોને કાળ જેવા તેને પાશથી ખૂબ મજબૂત બાંધી દેવીએ તનવારથી તેનું મસ્તક કાપીને તેને પાડી તાપ્યો પછી હાહાકાર કરતું તેનું બાકીનું સૈત્થ દશે દિશાઓમા ભાગી ગયું અને અત્યંત હર્ષ પામેલા બધા દેવો મોટા દેવોના ઈશ્વરી ભગવતીની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા એ સીને મહિષાસુરનો નાશ કરનાર લક્ષ્મી હતા ત્યારે હે રાજા ! સસ્ત્રવતીનો ઉત્પન્ન થયા હતા હવે હે રાજા ! તેનું સાંભળ એક પ્રાદુર્ભાવ જે રીતે થયો હતો, તે તું સાંભળ એક સમયે શુભ નામનો દૈત્ય તથા તેનો ભાઈ નિતુલ મહાબળવાન તથા પરક્રમી દોઈ મદ અને બળથી ઉત્તમ બન્યા હતા હે રાજા ! તેમણે અત્યંત પીડેલા સર્વ દેવો લક્ષ્મીથી ભ્રષ્ટ થયા, ત્યારે હિમાલયમા જઈને આદરથી દેવીની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા

દેવો બોલ્યા લક્ષ્મીનો પીડાનો નાશ કરવામા હુગળ હે દેવેશ્વરી ! હે દાનવોના કાળરૂપ ! હે જન મરણક્રાંતિ ! હે નિર્દોષ ! તમે જય પામે હે દેવોના

નિયતિ । હે ભકિતથી શુભ । હે મહાબળવાળા । હે મહાપરાક્રમવાળા । હે વિષ્ણુ શકર તથા બ્રહ્મા આદિ સ્વરૂપ । હે અનંત પરાક્રમવાળા । હે સુદિ, સ્થિતિ તથા નાશને કરનારા । હે ક્રાંતિ આપનારા । હે મહા તાડવથી અત્યંત પ્રસન્ન થનારા । હે આનંદ આપનારા । હે માધવી । હે મોટા દેવોના ઈશ્વરિ । તમે પ્રસન્ન થાઓ હે કરુણાતા ભાડાર । તમે પ્રસન્ન થાઓ હે શરણાગતોની પીડાનો નાશ કરનારા । નિશુભ તથા શુભથી ઉત્પન્ન થયેલા ભયરૂપી અપાર સમુદ્રથી તમને શરણે આવેલા અમારો ઉદ્ધાર કરો

મુનિ જોડ્યા ‘હે રાજા ! એમ તે દેવો સ્તુતિ કરી રહ્યા હતા, ત્યારે પ્રસન્ન થયેલા એ પાર્વતીએ કહ્યું કે, ‘સ્તુતિ કરવાતું કારણ તમે કહેો ’ તેમ જ એ વખતે તેમના શરીરમાંથી ક્રોશિકી નામે જગત્પૂન્ય દેવી પ્રકટ થયા તેમણે પ્રીતિથી દેવોને આ વચન કહ્યું ‘હે શ્રેષ્ઠ દેવો ! ઉત્તમ રૂપવાળી હું સ્તુતિથી પ્રસન્ન થઈ છું, માટે તમે વરદાન માગો ’ એમ તે દેવીએ કહ્યું, ત્યારે દેવોએ વરદાન માગ્યું કે, ‘શુભ તથા તેનો ભાઈ નિશુભ નામે બે દેવો પ્રખ્યાત છે તે બળશાળી દેવોએ પોતાના પરાક્રમથી ત્રૈલોક્યને દાબી દીધું છે, માટે હે દેવિ ! તેના નાશનો તમે વિચાર કરો હે દેવિ ! એ દશાત્મા દાનવરાજ પોતાના બળથી અમારો તિરસ્કાર કરી કાયમ અમને પીડે છે ’

શ્રીદેવી જોડ્યા ‘દેવોના શત્રુ નિશુભનો તથા શુભનો હું નાશ કરીશ, તમે શાંત થાઓ તમારું કન્યાણુ ધરો તમારા શત્રુઓનો હું નાશ કરીશ ’ ઇદ્ર સંહિત દેવોને એમ કહી દયામય એ દેવી તરત જ દેવોના દેખતા અદૃશ્ય થયા, એટલે હર્ષ પામેલા દેવો મેરુપર્વતની ઉત્તમ ગુફામાં ગયા પછી શુભ અને નિશુભના સેવક ચક્ર તથા મુકે સર્વાંગે સુદર ડોઈ લોકોને મોહ પમાડતા દેવીને (હિમાલયમાં) જોઈને રાજા શુભને કહ્યું કે, ‘હે દેવ ! હે સર્વ અસુરોમાં શ્રેષ્ઠ ! હે રત્નોના શણગારને યોગ્ય ! હે માન આપનારા ! હે શત્રુઓનો નાશ કરનારા ! અમે બનેએ અપૂર્વ સ્ત્રીને જોઈ છે, તેના સભોગને યોગ્ય લાલમાં તમે જ છો, માટે સુદર અગોવાળી તે સ્ત્રીને તમે લાવો અને સુખેથી બોગવો તે સ્ત્રી

જેવી મનોહર છે, તેવી કોઈ અસુર સ્ત્રી, ગંધર્વ સ્ત્રી, દાનવ સ્ત્રી, મનુષ્ય સ્ત્રી કે દેવ સ્ત્રી પણ નથી ’ એવું સેવકોનું વચન સાંભળી શત્રુઓના સૈન્યોને દુઃખ દેનારા શુભે સુગ્રીવ નામના દાનવદૂતને (દેવી પાસે) મોકલ્યો તે દૂતે ઉતાવળા જઈ શુભે કહેલું વૃત્તાંત દેવીને જણાવ્યું કે, ‘હે દેવિ ! શુભાસુર નામે ત્રૈલોક્યને છતનારો રાજા છે તે રત્નરૂપ સર્વ વસ્તુઓને ભોગવનાર તથા દેવોને માતૃ છે હે દેવિ ! તેણે જે કહ્યું છે, તે તું મારી પાસેથી સાંભળ (તેણે કહાવ્યું છે કે) ‘હું રત્નોને ભોગવનાર તથા અમર છું અને તું પણ રત્નરૂપ છે, માટે હે સુદર નેનોવાળી ! તું મને સ્વીકાર સર્વ દેવો, અસુરો તથા મનુષ્યોમાં જે રત્નો છે, તે હે સુદરિ ! મારી પાસે જ રહેલા છે, માટે કામથી થતા રસપૂર્વક તું મને સ્વીકાર.’

દેવી જોડ્યા દૈત્યરાજનું પ્રિય કરનાર હે દૂત ! તું સત્ય કહે છે પણ મેં પ્રથમ જે પ્રતિજ્ઞા કરી છે, તે અસત્ય કેમ થાય ? હે દૂત ! મેં જે પ્રતિજ્ઞા કરી છે તેને તું સાંભળ ‘જે પુરુષ મારો ગર્વ ઉતારે, મારા બળને ભાગે અને મારી સામે જે બળવાન થાય, તે જ મને ભોગવનાર થાય ’ આ મારી પ્રતિજ્ઞા સત્ય ક્યાં પછી તરત જ એ અસુરરાજા મારું પાણિગ્રહણ લલે કરે, આમાં તેને અશક્ય શું છે ? માટે હે મહાદૂત ! તું જ અને તારા સ્વામીને આદર પૂર્વક કહે, એટલે બળથી અધિક તે રાજા મારી પ્રતિજ્ઞાને સત્ય કરશે.

મુનિ જોડ્યા મહાદેવીનું એ વાક્ય સાંભળી તે દાનવદૂતે શુભ પાસે (જઈને) દેવીનું વૃત્તાંત આરભી જણાવ્યું, ત્યારે દૂતનું એ અપ્રિય વાક્ય સાંભળી દાનવોના અધિપતિ મહાબળવાન શુભે ખૂબ ક્રોધ કર્યો અને મહાસમર્થ તે દૈત્યપતિએ ધૂમ્રાક્ષ નામના દૈત્યને આજ્ઞા કરી કે, ‘હે ધૂમ્રાક્ષ ! મારું વચન તું આદરપૂર્વક સાંભળ તે દુષ્ટ સ્ત્રીને એટલે પકડી જલદી મારી પાસે તેને તું લાવ અને મારી પામેથી ઉતાવળો જા એવી દૈત્યરાજની આજ્ઞા મેળવી મહાબળવાન ધૂમ્રાગચન (ધૂમ્રાક્ષ) તાક ઢગર અસુરોની સાથે હિમાલય પર દેવીની પાસે આવી ઉચ્ચ સ્વરે દેવીને કહેવા લાગ્યો ‘હે સુદરિ ! શુભ

નામના મહાપરાક્રમી દૈત્યગજને તુ જલદી સ્વીકાર
અને સર્વ ભોગો મેળવ, નહિ તો તારા વાળ પકડી
તને એ દૈત્યપતિ પાસે હું લઈ જઈશ ' દેવોના
શત્રુ એ દૈત્ય એમ કહ્યું, ત્યારે દેવી બોલ્યા, 'હે મહા
બળવાન દૈત્ય' તુ જે કહે છે, તે તારુ વચન મત્ય
છે, પણ રાજા ગુભાસુર અને તુ શુ કરશે, તે તુ
કહે ' એમ કહેવો તે દૈત્યપતિ તરત જ શત્રો સંહિત
દેવીની સામે દોડ્યો એટલે મહેશ્વરીએ તરત જ
પુત્રાશ્વી તેને ભસ્મ કરી નાખ્યો પછી હે રાજા!
દેવીના વાહન સિંહે અસુરોના સૈન્યને મારવા માડ્યું,
જેથી હાલામર રત્ન તે સૈન્ય બેલાન થઈ જલદીથી
હમે દિશાઓમા નાસી ગયું તે જગત સાબળી
મહાસમર્થ દૈત્યરાજ શુભ કોપાયમાન થયો તેનું
મોઢું ઘણા કોપને લીધે વાકી ભમરેવાળું થઈ ગયું,
પછી કોપથી વ્યાપ્ત મનવાળા એ પ્રતાપી દૈત્યરાજે
મઠ, મુઠ તથા રક્તપીગને અનુક્રમે મોકલ્યા,
એટલે ઘણા પરાક્રમી અને તૂચ એ ત્રણે દૈત્યો
જઈને બળથી દેવીને પકડી લેવા યત્ન કરવા લાગ્યા,
પણ તામે ધસી આવતા જ તેઓને મદોલકટ શ્રી
જગદેખાએ વેગથી નિશુલ મારી જમીન પર ઢાળી
પાડ્યા પછી સૈન્ય નહિત તે ત્રણેને મત્તયેલા સાબળી
દાનવરાજ ગુભ તથા નિશુલ અને બળવી યુદ્ધ કરવા
ધસી આવ્યા અને મદોલકટ યુદ્ધ કરી દેવીના લાગમા
આવ્યા એવે તે બંને અસુરોને દેવીએ મારી
નાખ્યા એમ દૈત્યશ્રેષ્ઠ શુભનો નાશ બી જગતથી
એ માતાનું મહાનસ્વતી દેવો વડે સ્તુતિ કરવા હતા
હે રાજા! મહાકાલી, મહાલક્ષ્મી તથા મહામન્સ્વતી
નો અતિ સુદર આ પ્રાદુર્ભાવ મે તમારી આગળ
અનુક્રમે વાગ્યો તે સર્વોત્કૃષ્ટ પદમેશ્વરી દેવી જ
જગતના મર્ગેત, પાલન તના સહાર કરે છે, માટે
જગતનો મોઢ દૂર કરનાર, દેવોના ઈશ્વરી અને
આતિ પૂજ્ય તે મહામાયાનો તુ આશ્રય કર તે
તારું કાર્ય કરશે.

શ્રીનારાયણ બોલ્યા એમ સુમેધા મુનિનું તે
અતિ સુદર વચન નાભળી સુર્ય ગજા મર્વ ઈચ્છત
કરને આપનાર દેવીને શત્રુને જયો આહાર દેડી
હિરિયોને વગ કરીને તે દેવીમા જ મન લગાડી, સાવ

ધાન થયેલા તેણે માટીમય દેવીની મૂર્તિની ભક્તિથી
પૂજા કરવા માડી અને પૂજના અંતે દેવીને બલિદાન
તરીકે પોતાના શરીરનું લોહી આપવા માડ્યું, ત્યારે
પ્રસન્ન થયેલા અને જગતનું કારણ એ દેવેશ્વરી
કૃપાયુક્ત થઈ વરદાન માગ ' એમ બોલતા તેની
આગળ પ્રકટ થયા, એટલે તે રાજાએ પોતાના મોઢનો
નાશ, ઉત્તમ જ્ઞાન તથા નિષ્કલંક રાજ્ય મહેશ્વરી
પાસે માગ્યું.

શ્રીદેવી બોલ્યા હે રાજા! નિષ્કલંક રાજ્ય તથા
મોઢનો નાશ કરનાર જ્ઞાન હું તને આ જન્મમા જ
આપુ છું તે પ્રાપ્ત થશે, વળી બીજું, હે રાજા!
તારા જન્માતરનું ભાવિ તું સાબળ, સૂર્યથી જન્મ
પામી તું 'સાવર્ણિ' નામે મનુ ધર્મશ. તે સમયે
પણ તું માત્ર વરદાનથી ઘણા પરાક્રમ સાધે મત્ય
તરનું સ્વામીપણ અને પુષ્કળ સતતિ પામીશ.

શ્રીનારાયણ બોલ્યા એમ તે વખતે વરદાન
આપી દેવી અદૃશ્ય થયા અને તે સુર્ય રાજા પણ
દેવીની કૃપાથી મત્યતરનો અધિપતિ થયો હે સંપુર્ય
નારદ! એમ સાવર્ણિ મનુનો જન્મ તથા કર્મ તમારો
આગળ મે વર્ણવ્યા આ ચરિત્રનો પાઠ કરે તો
સાબળે તે દેવીની કૃપા મેળવે છે ૧-૮૩

एव ते वीजित साधो सार्वर्जन्यं कर्म च ।

एतत् पठेत्तया शृण्वन् देव्यनुग्रहमाप्नुयात् ॥

દત્ત શ્રીદેવીભાવનમહાપુણ્યમા દશમ સ્કંધ વિષે

અધ્યાય ૧૨ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૩ મો[†]

બાકીના ૭ મનુષ્યોનાં વૃત્તાંત અને

બ્રાહ્મરીદેવીનું આખ્યાન

શ્રીનારાયણ ડાચ

अथाथ धूयता शेषमनूना चित्रमुद्भवम् ।

यस्य स्मरणमात्रेण देवीप्रति પ્રજાયતે ॥ ૧ ॥

શ્રીનારાયણ બોલ્યા હવે અહીંથી બાકીના
મનુષ્યોની અદ્ભુત ઉત્પત્તિ તમે સાબળો, જેના
માત્ર સ્મરણથી દેવીમા ભક્તિ થાય છે વૈવસ્વત મનુ
ના છ પુત્રો હતા કર્ણ, પૃષ્ઠ, નાભાગ, દિદ્ય, શર્પીતિ

† આ અધ્યાયમાં એકાદશસ્કંધના અંતેથી બાકીના
છ મનુષ્યોના વૃત્તાંત કહેવાયે.

અને ત્રિશકુ તે બધા નિર્મળ ઉદયવાળા અને મહા બળવાન હતા તે છયે યમુના નદીના ઉત્તમ કિનારા પર જઈ, નિરાધાર રહી, પ્રાણવાયુને જીતી દેવીની પૂજા કરતા હતા દેવીની પૃથ્વીમય મૂર્તિને જુદી જુદી બતાવી અનેક જાતના પૂજાસાહિત્યોથી આદર પૂર્વક તેઓ પૂજા કરતા અને પછી તે બધાથે તપરૂપી સારવાળા અને મોટા બળવાળા હોઈ અનુક્રમે જાણે પાદડા જ ખાતા, વાયુનો આહાર કરતા, પાણી ઉપર જીવતા, ધુમાડો પીતા અને સૂર્યના કિરણોને પીને ઘણો જ પરિશ્રમ કરતા હતા એમ સદા આદરથી આરાધન કરતા તેઓની બુદ્ધિ સર્વ મોહનો નાશ કરનારી તથા નિર્મળ થઈ તે મનુષ્યો કેવળ એક દેવીના જ ચરણનું ચિત્તન કરતા હતા, તેથી નિર્મળ બુદ્ધિ થતા તેઓને પોતાના આત્મામાં જ આખું જગત તરતુ દેખાવા લાગ્યું એ આશ્ચર્ય જેવું થયું હતું એમ તપ કરતા બાર વર્ષના અને હજારો સૂર્ય જેવી ક્રાંતિવાળા જગદીશ્વરી દેવેશ્વરી પ્રકટ થયા તેમનું દર્શન કરી તે છયે રાજપુત્રો નિર્મળ આત્માવાળા થયા અને ભકિતથી નમ્ર અતકરણના ભાવોવાળા થઈ આમ સ્તુતિ કરવા લાગ્યા

રાજપુત્ર યોત્યા ‘હે મહેશ્વરિ! હે ઈશ્વરિ! હે ઉત્તમ શોભાવાળા! હે કરુણાના સ્થાનરૂપ! તમે જય પામો હે વાગ્બીજનું આરાધન કરવાથી પ્રસન્ન થનારા! હે વાગ્બીજથી પ્રતિપાદન કરેલા! હે ‘ક્લી’રૂપ શરીરવાળા! હે ‘ક્લી’થી પ્રીતિ આપનારા દેવિ! હે ક્રામેશ્વરથી મનને આનંદ આપનારા! હે ઈશ્વરને પ્રસન્ન કરનારા! હે મહાભાયા! હે આનંદપરાયણ! હે મોટું સામ્રાજ્ય આપનારા! હે વિષ્ણુ, સૂર્ય, શકર તથા ઇંદ્રાદિ સ્વરૂપ! હે ભોગો ને વધારનારા! તમે જય પામો, એમ તે મહાત્મા રાજપુત્રોએ સ્તવેલા ભગવતી દેવી કૃપાથી સુર મુખવાળા થઈ આવું શુભ વચન યોલ્યા

શ્રીદેવી યોલ્યા હે મહાત્મા રાજપુત્રો! તમે તપથી યુક્ત મારું ઉપાસન કરતા નિષ્કામ તથા શુદ્ધ બુદ્ધિવાળા થયા છે તમારા મનમાં જે ઈચ્છા હોય તે સર્વ તમે જલદી માગો હું પ્રત્યન થઈ છું, તેથી તમારા મનમાં જે હશે તે આપીશ

રાજપુત્રો યોલ્યા હે દેવિ! તમે અમને નિષ્કલ્પ રાજ્ય, લાભો કાળ જીવનારી સતતિ, અસ્ખલિત ભોગો, કામ, યશ, તેજ, બુદ્ધિ અને (સર્વ વિધયોમાં) અસ્ખલિતપણું આપો આ જ અમારી સર્વની હિતકારી ઈચ્છા છે

શ્રીદેવી યોલ્યા ‘શ્વમસ્તુ’ તમારા સર્વના મનમાં જે કંઈ ઈચ્છા છે, તે સફળ થાયો, વળી બીજું પણ મારું આ વાક્ય તમે આદરથી સાંભળો તમે બધા રાજકુમારો મારી કૃપાથી મન્વતરોના અધિપતિઓ થશો લાભી સતતિ તથા અનેક ભોગો તમને મળશે અને અખંડ બળ, ચૈશ્વર્ય, યશ, તેજ તથા સપત્તિઓ પ્રાપ્ત થશે

શ્રીનારાયણ યોલ્યા એ રાજપુત્રોએ ભકિતથી સ્તુતિ કરેલા ‘ભ્રામરી’ નામના તે જગદેવ્યા એમ તેઓને વરદાન આપી તરત જ અદૃશ્ય થયા તે બધા રાજપુત્રો પણ તે જ જન્મમાં મહાપરાક્રમી થઈ સર્વોત્તમ રાજ્ય તથા પૃથ્વીના ભોગોને ભોગવવા લાગ્યા ઉપરાંત અખંડ સતતિ ઉત્પન્ન કરી પૃથ્વી પર વશ સ્થાપીને એ બધા બીજા જન્મમાં અનુક્રમે ‘સાવર્ણિ’ પદને ધારણ કરતા મોટા મનુષ્યો થશે. તેમાં પહેલો ‘દક્ષ સાવર્ણિ’ નામે નવમો મનુ કહેવારો, જે દેવીની કૃપાથી અસ્ખલિત બળવાળો રાજા થશે બીજો ‘મેરુ સાવર્ણિ’ નામે દશમો મનુ થશે અને તે પણ મહાદેવની કૃપાથી મન્વતરનો પતિ થશે ત્રીજા ‘સૂર્ય સાવર્ણિ’ નામે ચાગિ ચારમો મનુ કહેવારો, તે પોતાના તપની પ્રતિષ્ઠા પામી મોટા ઉત્સાહવાળો થશે ચોથો ‘ચંદ્ર સાવર્ણિ’ નામે બારમો સમર્થ મનુ રાજા થશે અને તે પણ દેવીના ઉત્તમ આરાધનથી મન્વતરનો પતિ થશે પાંચમો ‘રુદ્ર સાવર્ણિ’ નામે તેરમો મનુ કહેવારો જે મહાબળવાન તથા મહામત્યવાન હોઈ જગતભરનો રાજા થશે છઠ્ઠો ‘વિષ્ણુ સાવર્ણિ’ નામે ચૌદમો મનુ થશે, જે દેવીના વરદાનથી કૃતકૃત્ય થઈ જગતમાં પ્રસિદ્ધ અને મહાસમર્થ થશે. આ ચૌદે મનુઓ દેવીના આરાધનથી લોકોમાં કાયમ પૂજ્ય તથા વદનીય થયા છે અને (છેલ્લા છ મનુઓ) બધાથે ભ્રામરી-દેવીની કૃપાથી મહાપ્રતાપી થયા છે

નાશ કરવા વિચાર કરવા લાગ્યા (ખીજી બાળુ) એ જ સમયે દૈત્યોની સેનાથી વીંટાયેલા દૈત્યરાજ અરુણ તરત સ્વર્ગમા પહોંચ્યો અને તપતા પ્રભાવથી અનેક રૂપો ધરી સૂર્ય, ચંદ્ર, યમ તથા અગ્નિના બુદ્ધ બુદ્ધ અધિકારો પોતે ચલાવવા લાગ્યા હે નારદમુનિ! સર્વ દેવો એમ પોતપોતાના સ્થાનથી છાટ થયા ત્યારે તેઓ કૈલાસમા ગયા અને પોત પોતાનું બુદ્ધ બુદ્ધ દુ ખ શકરને તેઓએ જણાવ્યું, તે સમયે 'હવે શુ કરવું' એવો વિચાર ત્યા ચાલી રહ્યો યુદ્ધમા અથવા શસ્ત્રોથી, અસ્ત્રોથી, પુરુષોથી, સ્ત્રીઓથી, ખેપગાથી, ચોપગાથી કે ખેચ પ્રધારના આકારવાળા કોઈથી મૃત્યુ નહિ થાય આમ પ્રભાએ તેને વરદાન આપ્યું છે' એવી ચિંતાથી વ્યાકુળ થઈ તે બધા કઈ પણ કરવાને સમર્થ ન થયા એ સમયે ત્યા આવી આકાશવાણી થઈ કે, 'તમે ભુવનેશ્વરીનું ભજન કરો તે તમારું કાર્ય કરશે એ દૈત્યરાજ ગાયત્રીનો જપ કરવામા તત્પર રહે છે, તે ગાયત્રીને જે એ ત્યજ દે તો જ મૃત્યુને યોગ્ય તે થાય' એમ અતિ સતોષપ્રસન્ન તે દેવી વાણી સાંભળીને દેવો કાળજીપૂર્વક મનણા ચલાવવા લાગ્યા તે વખતે દેવરાજ ઇંદ્રે બૃહસ્પતિને બોલાવીને કહ્યું કે, 'હે ગુરુ! તમે દેવોના કાર્ય માટે તે અસુર પાસે જાઓ અને જે રીતે તેનો ગાયત્રી ત્યાગ થાય, તે રીતે તમે કરો અમે ધ્યાનયોગથી પરમેશ્વરીને સેવીએ છીએ, જેથી તે ભગવતી પ્રસન્ન થઈને તમને સહાય કરશે' એમ બૃહસ્પતિને કહ્યા પછી સર્વ દેવો દૈત્યોના ભયથી ત્રસેલા આપણું તે ઉત્તમ દેવી રક્ષણ કરશે, એમ ધારી 'નમ્યુનંદેશ્વરી' નામના દેવી પાસે ગયા ત્યા જઈ ઉત્તમ નિષાવાળા થઈને બધા માયાખીજનો જપ કરવા તત્પર રહી તપ કરવા લાગ્યા ને દેવીનો યજ્ઞ કરવા તૈયાર થયા પછી બૃહસ્પતિ જલદી પેલા અસુર પાસે ગયા, એટલે દૈત્યરાજે (પોતાની પાસે) આવેલા તે મુનિવર્ધને પૂછ્યું કે, 'હે મુનિ! તમે ક્યાથી આવ્યા? શા માટે આવ્યા? તે મને કહે હું તમારે પશુપાતી કે મિત્ર નથી, પણ ઊંચો તમારે શત્રુ છું' એવું તેનું વચન સાંભળી મુનિને બૃહસ્પતિ

બોલ્યા કે, 'જે (ગાયત્રી) દેવી અમારે સેવવા યોગ્ય છે, તે દેવીને તો કાયમ તું ખૂંજે છે, તેથી અમારો પશુપાતી કેમ નથી, તે કહે' હે ઉત્તમ નારદ! એવું બૃહસ્પતિનું વચન સાંભળી, દેવોની આપાથી મોહિત થયેલા તે દૈત્યે (દેવોના પક્ષનું મારે ન જોઈએ એવા) અભિમાનથી ઉત્તમ ગાયત્રી-મંત્રનો ત્યાગ કર્યો, ત્યારે એમ ગાયત્રીનો ત્યાગ કરવાથી તે તેજસહિત થયો પછી પોતાનું કાર્ય કરીને બૃહસ્પતિ તે સ્થાનેથી નીકળી આવ્યા તેમણે એ સર્વ વૃત્તાંત ઇંદ્રને કહ્યું હે નારદમુનિ! પછી સતોષ પામેલા તે સર્વ દેવો પરમેશ્વરીનું ભજન કરવા લાગ્યા એમ ઘણો કાળ ગયો, ત્યારે કોઈક સમયે જગતનું મગલ કરનારા જગદૃષ્ણ પ્રકટ થયા તે અખિંદ્ર કરોડો સૂર્યો જેવા તેજસ્વી, કરોડો કામદેવ જેવા સુદર, અદ્ભુત વિલેપનવાળા, રંગબેરંગી બે વસ્ત્રો ધારણ કરતા, અદ્ભુત ભમરોને મૂંઠીમા રાખનારા, વરદાન તથા અભયને હાથમા ધરતા, શાંત, કરુણારૂપ, અમૃતના સમુદ્ર, જાતજાતના ભમરાઓ સહિત પુષ્પમાળા વડે શોભી રહેલા, અસખ્ય અદ્ભુત ભમરાઓ તથા હોંકારના કાયમી ગાનથી યુક્ત અસખ્ય કરોડો ભમરાઓથી વીંટાયેલા, સર્વ શુ ગાર-યુક્ત વેરાવાળા, સર્વ વેદોએ વખાણેલા, સર્વસ્વરૂપ, સર્વભય, સર્વમગલરૂપ, સર્વને જાણતા, સર્વના માતા, સર્વરૂપ, સર્વના ઈશ્વરી તથા ક્ર્યાણસ્વરૂપ હતા તેમને જોઈને પ્રભાદિ દેવો ગભરાયેલા અત કરુણવાળા થયા અને હર્ષયુક્ત મનવાળા થઈવેદો વડે પ્રતિપાદન કરવા યોગ્ય તે મગલમૂર્તિની આમ સ્તુતિ કરવા લાગ્યા દેવો બોલ્યા હે દેવિ! હે મહાવિદ્યા! હે સૃષ્ટિ, સ્થિતિ તથા નાશ કરનારા! તમને નમસ્કાર હો હે કમળની પાખડી જેવા નેત્રોવાળા! હે સર્વના આધારરૂપ! તમને નમસ્કાર હો હે વિશ્વ, તેજસ્, પ્રાણ, વિચિત્ર તથા સૂનાત્મ્યરૂપ! તમને નમસ્કાર હો અવ્યાકૃતસ્વરૂપ અને કૂટસ્થ! તમને વારંવાર નમસ્કાર હો હે દુર્યો! હે જન્મ આદિથી રહિત! હે દુષ્ટોને અગ્રવચમા આગચરૂપ! હે અડગ પ્રેમથી પ્રાપ્ત કરના યોગ્ય! હે પાપોને બાળી નાખનારા દેવી! તમને નમસ્કાર હો હે શ્રીકૃષ્ણ માતા! તમને નમસ્કાર

નારદે પૂછ્યું તે જામીદંબી એણે છે તે
કેવી રીતે ઉત્પન્ન થયેલા છે? કેવા સ્વરૂપવાળા છે?
હે મહાબુદ્ધિમાન! તોજોની નાત કરનાર તેમનું
અદ્ભુત આખ્યાન તમે મને દેવીની શ્વારૂપ અમૃતને
પીતા હું તૃપ્તિ પામતો નથી, પણ કે અમૃતપાન
કરનારઓનું પણ (મેઈ મને) મૃત્યુ થાય જ છે
પણ આનું શ્રવણ કરવાથી મૃત્યુ થતું નથી (પરંતુ
મોક્ષ જ થાય છે)

શ્રીનાથપણ જોયા છે તારા! અતિથિ તથા
અવ્યત રૂપવાળા જગદ્ગુણ મોહનથી અદ્ભુત
ચિત્ત હું તું હુ, સાલજો જેમ પુત્ર તત્ત્વ માતાનું
જે જે વર્તન હોય છે તે નિષ્કપ્ત તથા દયાથી જ
મુક્ત હોય છે, તેમ શ્રીદેવોનું જે જે ચિત્ત હોય
છે, તે સર્વ નિષ્કપ્ત તથા દયાથી યુક્ત હોઈ કેવળ
લોક (પ્રધાણ) માટે જ હોય છે પૂર્વે અરણ્ય
નામનો મહાભગવાન મોગ દૈત્ય હતો. દેવોનો દેવ
કરનાર મહાહુ તે દૈત્ય દૈત્યોના સંસ્થાન—પાતાનમાં
નિહતો હતો. તેણે દેવોને દ્યુતવાની ઈચ્છાથી પ્રભાને
ઉદ્દેશી પ્રભા અમાન પણ કરનાર થયે! એવી
માતૃતાપૂર્વક ઉત્તમ તપ માણ્યું હતું નગના જળથી
અતિ સીતલ દિમાનયની પાસેના ભાગમાં જઈ
પાકેના પાદદ્ય ખાઈ ચો ઇચ્છે થયેના તેણે વામુગણને
રોડે જાયજોનો તપ કરના માણ્યો પછી પ્રમના નિહત
તમેનુસુધો યુક્ત ચઈ રંગ કરનાર વર્ષ સુધી જળરૂપનો
જ આધાર તેણે રચ્ય માણ્યો. પછી દા કરના વર્ષ
સુધી તે યવનાહાર જ લો અને તે પછી દસ
કરનાર વર્ષ સુધી તે નિષ્કાર લો એમ તપ
કરતા તેના ગરિમા અગ્નિ ઉત્પન્ન થયો તેણે
આખી પૃથ્વી બાગવા માડી તે આશ્વર્થ જેવું
બન્યું હતું (તે નેઈ) 'આ નુર આ નુર' એમ
કેતા) સર્વ દેવો ક્ષી યા અને અત્યંત તાલેના
એ નર્મ લોમ પ્રભાને શરણે યા તથા મોગ દેવોએ
વિશિષ્ટ રીતે તે જાનગી પ્રભા ગાયત્રી સંહિત કરના
પર બેનો (તથા પેમે દૈત્ય તપ કરતો હતો) તથા
આ દેવવંશ નામ (તથા જઈ) માત્ર પ્રાણીથી જ
ખાસી નેના (બહાર દેખાતી) તેમજ નાડીઓમાં
અથવા નુરઈ નેના પે વાળા, દૂનમાં થયેના અવ

યવોવાળા, ધ્યાનથી મીચેલા મેગોવાળા અને તેઓ
બીજા અગ્નિની પેડે પ્રકાશતા તે દૈત્યને પ્રભાએ
જેવો પછી 'હે વત્સ! તારા ક્યાણુ થાઓ, તારા
મનમાં જે હોય તે વરદાન તું માન,' એવું કેવળ
માલગતા જ મનોપ કુનાર વાક્ય તેને મહા, તારે
પ્રભાના મુખથી અમૃતની ધાડા જેવી એ વાડી
નાભળી અગરો આખો ઉઘાડી અને પોતાની આત્મા
ગાયત્રી નિહત, ચાર વેદોથી યુક્ત, અવનમાત્ર તથા
અમરગુપ્ત ભુતવાળા અને મનાતન પ્રભાને તપ
કરતા પ્રભદેવના દર્શન કર્યા એમ પ્રભાને નેઈ
કળા નઈ તેમને પ્રણામ કર્યા અને જાતજાતના
સ્તોત્રોથી સ્તુતિ કર્યા પછી પોતાની બુદ્ધિમાં જે
'માત્ર મૃત્યુ ન થાઓ' એવું વદાન તેણે માન્યું
અરણ્યને એ વચન સાંભળી પ્રભાએ આદરપૂર્વક
તેને નમ તથા કે, 'હે ઉત્તમ દાનવા! પ્રભા, વિષ્ણુ
તથા તારા વડેને પણ મૃત્યુએ મેગિના મો છે
ત્યારે બીજોનું મનુષ્ય થાય એમાં શું મેનુ?
માટે તું યોગ્ય વરદાન માગ, જે માત્રથી આખો
રાક્ષસ બુદ્ધિમાન લોકો મેઈ પણ વિષયમાં આદર
કરતા નથી,' પ્રભાનું એ વચન સાંભળી અરણ્ય
આદરપૂર્વક રડી બોલ્યો કે, 'હે પ્રભા! મુદ્ધ
ગત્રોથી કે અલોચી માત્ર મૃત્યુ ન થાઓ,
તેમ જ પુરુષોથી, ત્રીઓથી બેષ પ્રાણી, ચારપ્રાણી
કે બેષ પ્રાનગતા માત્રાગથી અથવા તપુન્દ્રથી
માત્ર મૃત્યુ ન થાય. આનું વદાન તમે મને આપો
ઉપરાંત અતિ પુણ્ય બળ આપો, જેથી દેવોને
જીતી નક્ષય' એવું તેનું વચન સાંભળી 'તથાસ્તુ'
એમ પ્રભા બોલ્યા અને તેને એ વદાન આપી
પોતાની સ્વામી ગયા. પછી પ્રભાના વરદાનથી વિષ
થયેના અરણ્ય દેવે પોતાના આશ્રિત દૈત્યોને પાતાન
માથી બોલાવ્યા એટલે તે સર્વ અનુરોધે આવી
તેણે દૈત્યોનો યજ્ઞ બતાવ્યો અને યુદ્ધ માટે (મેક
થવવા) મેક દૂતને અમરવતી મોગ્યો. તે વખતે
દત્તનુ વાન્ય નાભળી દેવ ૧૮ ઇંદ્ર ભયથી ક્ષી યા
અને તરત જ દેવોની નાથે પ્રમાના સ્થાનમાં યા
પછી તે નર્મ દેવો પ્રભા તથા વિષ્ણુને આ ૧૭ કરી
રામના સ્થાને ગયા મો તથા દેવોના શત્રુઓનો

નાશ કરવા વિચાર કરવા લાગ્યા (બીજી બાળુ) એ જ સમયે દૈત્યોની સેનાથી વીંટાયેલો દૈત્યરાજ અરુણ તરત સ્વર્ગમા પહોંચ્યો અને તપના પ્રભાવથી અનેક રૂપો ધરી સૂર્ય, ચંદ્ર, યમ તથા અગ્નિના મુદ્ધ મુદ્ધ અધિકારો પોતે ચલાવવા લાગ્યો હે નારદમુનિ! સર્વ દેવો એમ પોતપોતાના સ્થાનથી છાટ થયા ત્યારે તેઓ કૈલાસમા ગયા અને પોત પોતાનું મુદ્ધ મુદ્ધ દુ ખ શકરને તેઓએ જણાવ્યું, તે સમયે 'હવે શુ કરવું' એવો વિચાર ત્યા આવી રહ્યો મુદ્ધમા અથવા શસ્ત્રોથી, અસ્ત્રોથી, પુરુષોથી, સ્ત્રીઓથી, બેપગાથી, ચોપગાથી કે બેય પ્રકારના આકારવાળા કોઈથી મૃત્યુ નહિ થાય આમ બ્રહ્માએ તેને વરદાન આપ્યું છે' એવી ચિતાથી વ્યાકુળ થઈ તે બધા કઈ પણ કરવાને સમર્થ ન થયા એ સમયે ત્યા આવી આકાશવાણી થઈ કે, 'તમે ભુવનેશ્વરીનું ભજન કરો તે તમારુ કાર્ય કરશે એ દૈત્યરાજ ગાયત્રીનો જપ કરવામા તત્પર રહે છે, તે ગાયત્રીને જે એ ત્યજ દે તો જ મૃત્યુને યોગ્ય તે થાય' એમ અતિ સતોષકારક તે દેવી વાણી સાંભળીને દેવો કાળજીપૂર્વક મંત્રણ ચલાવવા લાગ્યા તે વખતે દેવરાજ ઇંદ્રે બૃહસ્પતિને બોલા બીને કહ્યું કે, 'હે ગુરુ! તમે દેવોના કાર્ય માટે તે અસુર પાસે જાઓ અને જે રીતે તેનો ગાયત્રી ત્યાગ થાય, તે રીતે તમે કરો અમે ધ્યાનયોગથી પરમેશ્વરીને સેવીએ છીએ, જેથી તે ભગવતી પ્રસન્ન થઈને તમને સંતાપ કરશે' એમ બૃહસ્પતિને કહ્યા પછી સર્વ દેવો દૈત્યોના ભયથી ત્રાસેલા આપણુ તે ઉત્તમ દેવી રક્ષણ કરશે, એમ ધારી 'જાબુનદેશ્વરી' નામના દેવી પાસે ગયા ત્યા જઈ ઉત્તમ નિષાવાળા થઈને બધા માયાબીજનો જપ કરવા તત્પર રહી તપ કરવા લાગ્યા ને દેવીનો યજ્ઞ કરવા તૈયાર થયા પછી બૃહસ્પતિ જલદી પેલા અસુર પાસે ગયા, એટલે દૈત્યરાજ (પોતાની પાસે) આવેલા તે મુનિવર્ધને પૂછ્યું કે, 'હે મુનિ! તમે ક્યાથી આવ્યા? શા માટે આવ્યા? તે મને કહે હું તમારો પક્ષપાતી કે મિત્ર નથી, પણ ઊંચે તમારે શનુ છું' એવું તેનું વચન સાંભળી મુનિએજ બૃહસ્પતિ

બોલ્યા કે, 'જે (ગાયત્રી) દેવી અમારે સેવવા યોગ્ય છે, તે દેવીને તો કાયમ તું પૂજે છે, તેથી અમારો પક્ષપાતી કેમ નથી, તે કહે' હે ઉત્તમ નારદ! એવું બૃહસ્પતિનું વચન સાંભળી, દેવોની આપાથી મોહિત થયેલા તે દૈત્ય (દેવોના પક્ષનું મારે ન બેઠઈએ એવા) અભિમાનથી ઉત્તમ ગાયત્રી-મંત્રનો ત્યાગ કર્યો, ત્યારે એમ ગાયત્રીનો ત્યાગ કરવાથી તે તેજસ્વિત થયો પછી પોતાનું કાર્ય કરીને બૃહસ્પતિ તે સ્થાનેથી નીકળી આવ્યા તેમણે એ સર્વ વૃત્તાંત ઇંદ્રને કહ્યું હે નારદમુનિ! પછી સતોષ પામેલા તે સર્વ દેવો પરમેશ્વરીનું ભજન કરવા લાગ્યા એમ ઘણો કાળ ગયો, ત્યારે કોઈક સમયે જગતનું મગલ કરનારા જગદેવ પ્રકટ થયા તે અબિધા કરોડો સૂર્યો જેવા તેજસ્વી, કરોડો ક્રામદેવ જેવા સુદર, અદ્ભુત વિલેપનવાળા, રંગબેરંગી બે વસ્ત્રો ધારણ કરતા, અદ્ભુત ભંભરાને મુકીમા સખ નાર, વરદાન તથા અભયને હાથમા ધરતા, શાત, કરુણારૂપ, અમૃતના સમુદ્ર, જાતજાતના ભંભરાઓ સહિત પુષ્પમાળા વડે શોભી રહેલા, અસંખ્ય અદ્ભુત ભંભરાઓ તથા હ્રોંકારના કાયમી ગાનથી યુક્ત અસંખ્ય કરોડો ભંભરાઓથી વીંટાયેલા, સર્વ શુ ગારુ-યુક્ત વેશવાળા, સર્વ વેદોએ વખાણેલા, સર્વસ્વરૂપ, સર્વભય, સર્વમગવરૂપ, સર્વને જાણતા, સર્વના માતા, સર્વરૂપ, સર્વના ઈશ્વરી તથા કલ્યાણસ્વરૂપ હતા તેમને બેઠીને બ્રહ્માદિ દેવો ગભરાયેલા અત કરણવાળા થયા અને હર્ષયુક્ત મનવાળા થઈવેદો વડે પ્રતિપાદન કરવા યોગ્ય તે મગલમૂર્તિની આમ સ્તુતિ કરવા લાગ્યા દેવો બોલ્યા હે દેવિ! હે મહાવિદ્યા! હે સૃષ્ટિ, રિચિતિ તથા નાશ કરનારા! તમને નમસ્કાર દો હે કમળની પાપડી જેવા નેત્રોવાળા! હે સર્વના આધારરૂપ! તમને નમસ્કાર દો હે વિશ્વ, તેજસ, પ્રાનુ, વિષ્ટ તથા સૂચાત્મારૂપ! તમને નમસ્કાર દો અવ્યાકૃતસ્વરૂપ અને કૃતસ્થ! તમને વારવાર નમસ્કાર દો હે દુર્ગો! હે જન્મ આદિથી રહિત! હે દુષ્ટોને અટકાવવામા આગળરૂપ! હે અઢગ પ્રેમથી પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય! હે પાપોને બાળી નાખનારા દેવી! તમને નમસ્કાર દો હે શ્રીકલિદા માતા! તમને નમસ્કાર

હો છે નીમમસ્ત્વતી। તમને નમસ્કાર હો છે ઉત્ત-
તારા। હે મહાઉત્ત। તમને નિત્ય વારંવાર નમસ્કાર
હો છે બગવામુખી દેવિ। હે ત્રિપુસ્તુદરિ। હે ભૈરવી।
હે માતાગિ। હે ધૂમાવતિ। તમને વારંવાર નમસ્કાર
હો છે છિન્નમસ્તા। હે લીર્યાગસ્ત્રી કન્યા। હે શાક-
ભરિ। હે શિવા। હે રૂતદત્તિકા। તમને નમસ્કાર હો
હે નિલુભ તથા તુભનો નામ કરનારા। રૂતપ્રીજનો
નાશ કરનારા। હે ધૂમ્લોકોન્વતનો નાશ કરનારા। હે વૃષા-
સુન્નો નાશ કરનારા। હે ચંડ-મુન્ડનો નામ કરનારા।
હે દાનવોનો નાશ કરનારા। હે મગજમૂર્તિ। હે
વિગ્ન્યા। હે ગમ્પા। હે શારદા। હે વિરૂપક્ષર મુખ
વાળા। તમને નમસ્કાર હો છે પૃથ્વીરૂપ। હે દયારૂપ।
હે તેજરૂપ। હે પ્રાણરૂપ। હે મોગ રૂપવાળા। હે
પ્રાણી-ઓરૂપ। તમને નમસ્કાર હો છે વિશ્વમૂર્તિ।
હે દયામૂર્તિ। હે ધર્મમૂર્તિ। હે દેવમૂર્તિ। હે
ન્યૌતિમૂર્તિ। હે જ્ઞાનમૂર્તિ। તમને નમસ્કાર હો છે
ગાયત્રી। હે વરદાનઆપનારા। હે દેવિ। હે આવિત્રી।
હે સત્સ્વતી। હે સ્વાહા। હે સ્વધા। હે માતા। હે
દક્ષિણા। તમને વારંવાર નમસ્કાર હો જેમને નમસ્ત્ર વેદો
'નેતિ નેતિ' એ વાક્યોથી જાણવે છે, તે સર્વના
અતન્તમારૂપ પણ દેવતાને અમે ભજીએ છીએ
જે દેવી ભમરાઓવી વીંટાયા છે, તેવી 'શ્રામત્રી'
જોવાય છે, તે દેવીને નિત્ય વારંવાર નમસ્કાર હો
હે અબિહો। બને પાનુ તમને નમસ્કાર હો,
પાત્રજ તમને નમસ્કાર હો આગમ તમને નમ-
સ્કાર હો, ઉપગ તમને નમસ્કાર હો અને નીચે
તમને નમસ્કાર હો નર્મ સ્થળે વારંવાર તમને નમ-
સ્કાર હો હે મરિણીપમા વનન્યત્ર મહાદેવિ। હે
અનતલેખિ પાદપાદના સ્વામિનિ। હે જગદ્દમ। તમે
કૃપા કરો હે જગતના માતા દેવિ। તમને નમસ્કાર
હો, હે પરત્વી પણ દેવિ। તમને નમસ્કાર હો હે શ્રી
ભુવનેશ્વરિ તમને નમસ્કાર હો, હે નર્મ ઉત્તમોવી
પણ ઉત્તમ। તમને નમસ્કાર હો હે કન્યાપુષ્પત્રી

નુણેરૂપી સ્ત્રીની ખાણરૂપ। હે ભુવનેશ્વરિ। તમે
પ્રસન્ન થાઓ, હે પરમેશ્વરિ। હે જગતની ઉત્પત્તિના
સ્થાનરૂપ। તમે પ્રસન્ન થાઓ

શ્રીનારાયણ બોલ્યા દેવોનુ એ શ્રેષ્ઠ મધુર વચન
સાભળી મદ્યન્મત કોયલ જેવું બોલતા જગદ્દમા
બોલ્યા

શ્રીદેવી બોલ્યા હે દેવો। વગ્દાન આપતા ઈશ્વ-
રોની પણ સદા શિલ્પેમણરૂપ હું પ્રસન્ન થઈ છું
હે સર્વ દેવો। તમે જે કરવા ઇચ્છ્યું હોય, તે કરો

દેવીનુ એ વાક્ય સાભળી દેવો દુખનું પ્રવણું
કહેવા લાગ્યા જગતને અત્યંત પીડા કરતું દુષ્ટ
દેવનું ચરિત્ર, દેવો, બ્રાહ્મણો તથા વેદોનું (થતું)
અપમાન, તેઓનો વિનાશ તથા દેવતાઓનું સ્થાન-
ભ્રષ્ટ થવું અને બ્રહ્માનું (તે દેવને મળેનું)
વરદાન આ મર્વ તેઓએ ખરાબર કહ્યું, ત્યારે દેવોના
મુખથી એ વાણી માભળી મહાભગવતી શ્રામત્રીએ
લાયમા, પડખે તથા આગમના ભાગમા સ્થેય
જાતમતના ઉપોધારણ કરતા ભમરાઓને ઘોડી
મૂક્યા ઉપરાંત ખીજા અનેકને ઉત્પન્ન કર્યો, જેથી
તપો ભુવન વ્યાપ્ત બન્યા તીડોના ટોળાની પેઠે
તેઓનો સમુદાય નીકળી પડ્યો તે વખતે તે ભમ-
રાઓ વડે અતર્કિષ્ણ વ્યાપ્ત થયું અને પૃથ્વી પર
અધકાર થઈ ગયો આકાશમા, પાંતના શિખરો પર,
વૃક્ષો પણ તથા જગતોમા ભમરાઓ જ ઉત્પન્ન
થઈ પડ્યા એ આશ્ચર્ય જેવું થયું હતું જેમ કોપેલી
મધમાખો મધ લઈ જતા માણસને ફાડી ખાય,
તેમ એ ઉત્પન્ન થયેલા ભમરાઓએ દેવોની છાતી
ફાડી ખાધી તે વખતે શત્રોનો કે અન્યોનો ઉપાય
ન બાલ્યો યુદ્ધ કે વાતચીત ન થઈ શકી, કેવળ
મરણ જ બચા લાગ્યા જે જે સ્થળે જે જે દેવો જે
જે મિથિતિમા રહ્યા હતા, તે તે સ્થિતિમા ત્યા બધા
વિસ્મય પામી મનના પામ્યા કોઈને પણ એક
ખીજાના સમાચાર તે વખતે ન મળ્યા માન એક

હાણમાં તે બધા મહાદેવો નાશ પામ્યા. એમ કાર્ય કરીને તે જમરા દેવીની પાસે આવ્યા. ‘આ આશ્વર્ય યજું, આશ્વર્ય બન્યું!’ એમ લોકો કહેવા લાગ્યા, પણ જેમની માયા એવી જ છે, તે જગદંબાના સંબંધમાં શું આશ્વર્ય છે? પછી બ્રહ્મા, વિષ્ણુ આદિ સર્વ દેવગણો હર્ષરૂપ સમુદ્રમાં ડૂબી ગયા, તેઓ જ્વલજ્વલતી ભેટો હાથમાં લઈ તરેહતરેહના અનેક ઉપચારોથી જગદંબાને પૂજવા લાગ્યા અને નય રાખ્યોને ઉચ્ચારતા પુષ્પવૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા. આકાશમાં દુંદુભિ-નગારાં વાગવા લાગ્યાં, અમ્બરસરોવરોના સમૂહો નાચવા લાગ્યા, શ્રેષ્ઠ મુનિઓ વેદપાઠ કરવા લાગ્યા અને ગંધર્વો ગાવા લાગ્યા. મૃદંગ, મુરજ, વીણ, ઢાંક, ડમરુ, ધંડા તથા શંખોના નાદોથી ત્રણે જગત વ્યાપ્ત થયાં. સર્વ લોકો અનેક પ્રકારનાં સ્તોત્રોથી સ્તવીને મસ્તક પર બે હાથ એડી તે વેળા ‘હે માતા! હે ઈશ્વરિ! નય નય!’ એમ બોલવા લાગ્યા. પછી તેઓએ

પ્રાર્થના કરવાથી પ્રસન્ન થયેલાં મહાદેવીએ જુદાં જુદાં વસ્ત્રો આપી તે સર્વેને પોતાનામાં મોટી ભક્તિ આપી. પછી દેવોના દેખતાં જ પોતે ત્યાંથી અદૃશ્ય થયાં, એમ બ્રામરીદેવીનું સર્વ મોટું ચરિત્ર તમને કહ્યું. તે પાઠ કરનાર તથા શ્રવણ કરનારનાં સર્વ પાપોનો નાશ કરે છે. આશ્ચર્યકારી આ ચરિત્ર જે સાંભળ્યું હોય તો સંસારસમુદ્રથી તારે છે. એ જ પ્રમાણે સર્વ મનુષ્યોનું ચરિત્ર પણ પાપોનો નાશ કરનારું છે. દેવીના માહાત્મ્ય સંહિત તેનો પાઠ કરનારને તથા સાંભળનારને તે શુભ આપનાર ઘાય છે. જે મનુષ્ય આ દેવીચરિત્રનો પાઠ કરે અથવા તેને જે સાંભળે તે સર્વ પાપોથી મુક્ત થઈ દેવીનું સાધુન્ય પામે છે. ૧-૧૨૭

યદ્ધૈતવ્ પટતે નિલ્યં યજુણ્યાદ્ યોડનિશં નરઃ ।

સર્વપાપવિનિર્મુકો દેવીછાયાયુજ્યમાપ્નુયાત્ ॥૧૨૭॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમાહાપુરાણમાં દશમ સ્કંધ ત્રિ

અધ્યાય ૧૩ મો સમાપ્ત

દશમ સ્કંધ સમાપ્ત

दशम स्कंध समाप्त

શ્રીમદ્ ભગવતીભાગવત

અથવા

દેવી ભાગવત

શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષાંતર

અગિયારમો સ્કંધ

અધ્યાય ૧ લો*

પ્રાતઃકાળનાં કૃત્યો

નાદ ઉવાચ

મગવન્ મૂતમધ્યેષા નારાયણ સનાતન । માધ્યતનં પરમાધ્યે દેવીચરિતમુત્તમમ્ ॥ ૧ ॥

નારદે કહ્યું હે ભગવન્ ! હે ભૂત—ભવિષ્યના ઈશ્વર ! સનાતન નારાયણ ! ખૂબ જ આશ્ચર્યરૂપ ઉત્તમ દેવીચરિત તમે કહ્યું દેવોના કાર્ય માટે જગદંબાના ઉત્તમ પ્રાકટ્ય તથા દેવીની પૂર્ણ કૃપાથી (દેવોને તથા મનુષ્યો વગેરેને પોતપોતાના) અધિકારોની પ્રાપ્તિ આહી કહી હવે હે પ્રભો ! જેથી દેવી કાયમ પ્રસન્ન રહે છે અને પોતાના ભક્તોનું પોષણ કરે છે, તે સદાચાર સાબળવા હું ઇચ્છુ છું

શ્રીનારાયણ બોલ્યા હે તત્ત્વને જાણતા નારદ ! સદાચારની વિધિનો ક્રમ તમે સાબળો જેના માત્ર આચરણથી દેવી હમેશા પ્રસન્ન રહે છે પ્રાત કાળમા ઊઠીને ગ્રાહણ, ક્ષત્રિય તથા વૈશ્ય—દિગ્વર્ણો દરરોજ જે કર્મ જોઈએ તે એ દિગ્વર્ણો ઉપકાર કરનાર કૃત્ય હું કહુ છું સૂર્યના ઉદયથી માડી અસ્ત સુધી (એ ત્રણે) દિગ્વર્ણો સત્કર્મ જ કરવા જોઈએ (એટલે કે) નિત્ય, નૈમિત્તિક, કામ્ય તથા પ્વીજ અનિલ કર્મોમા જ જોડાયેલા રહેવું જોઈએ પિતા, માતા, પુત્રો, સ્ત્રી કે માતિ (પરલોકમા) સહાય કરવા ઊભા રહેતા તથી, પણ્ય કેવળ એક ધર્મ જ સહાય કરવા ઊભો રહે છે, (તે) ધર્મ કેવળ આત્માથી જ થઈ શકે છે, માટે આત્મા જ (સાચો) સહાય કરનાર છે, માટે કાયમી સહાય માટે સાધનો દ્વારા ધર્મ જ કર્યો કરવો ધર્મરૂપ સહાયથી મોટા દુષ્ટ તથા અજ્ઞાનો (મનુષ્ય) દૂર કરે છે વેદમા તથા સ્મૃતિમા કહેવો આચાર જ

* આ અધ્યાયમા તાત્પર્યબોધપ્રદ સ્વેદોથી સદાચારના પ્રત્યગમા પ્રાતકાળના કૃત્યો કહેવાયે.

પચીને છાતી સાથે અડકાડી, નેત્રો બધ કરી સત્ત્વ
નુણુ સ્થિતિ કરી, દાત સાથે દાત ન અડકે તેમ
મુખ બધ કરી, જીભને તાળવામા સ્થિર રાખી, અત્યંત
નિશ્ચળ થવું પછી ઇદ્રિયતા સમુદાયતે (વિષયો
તરફથી) ગેકી, નહિ અતિ ઊંચા તથા નહિ અતિ નીચા
(પ્રથમ દર્શા, પછી મૃગચર્મ અને તે પછી વસ્ત્ર
ખિછાવેલા) આસન પર બેઠેલા મનુષ્યે બેગણા કે
ત્રણગણા પ્રાણાયામ કરવા અને પછી હૃદયમા દીવાની
પેઠે રહેલા પ્રાણુનુ ધ્યાન કરવું વિદ્વાન મનુષ્યે એ
રીતે પરમાત્મામા મનની ધારણા કરવી પ્રાણાયામ
પણુ છ પ્રકારનો કહ્યો છે સધૂમ, વિધૂમ, સગર્ભ,
અગર્ભ, સલક્ષ્ય તથા અલક્ષ્ય (તેમા પ્રથમ)
અભ્યાસ કરતા જે પ્રાણાયામમા શ્વાસ એકદમ
ભરાઈ જાય તે અત્યંત ટૂંકો પ્રાણાયામ 'સધૂમ'
કહેવાય છે અને પછી ધીમે ધીમે અભ્યાસ થતા
શ્વાસને વધારે વાર રોકી શકવાથી ચિત્ત કઈક
સ્થિર રહી શકે, તે 'વિધૂમ' પ્રાણાયામ કહેવાય છે
આ બંને પ્રાણાયામ હલકા ગણાય છે, કેમ કે
તેમા ચિત્તની વ્યાકુળતા હોય છે તે પછી અતિશય
અભ્યાસથી ચિત્ત સ્થિર થતા જે પ્રાણાયામ સિદ્ધ
થાય છે, તે મધ્યમ પ્રાણાયામ કહેવાય છે, એના બે
પ્રકાર છે એક 'સગર્ભ'ને બીજો 'અગર્ભ' જેમા
મનનો જપ સાથે થાય છે તે 'સગર્ભ' છે અને
મનનો જપ સાથે ન હોય તે 'અગર્ભ' છે આ
મધ્યમ પ્રાણાયામ સિદ્ધ થયા પછી અતિશય અભ્યાસ
થતા જેમા શ્વાસ ખૂબ ટકી શકે અને ચિત્ત અત્યંત
સ્થિર રહી શકે તે ઉત્તમ પ્રાણાયામ છે તેના પણ
બે ભેદ છે સલક્ષ્ય તથા બીજો અલક્ષ્ય (તેમા
લક્ષ્ય-દેવતાના ધ્યાન સંદિત હોય તે સલક્ષ્ય છે
અને તેથી જે સંદિત હોય તે અલક્ષ્ય છે) આ
પ્રાણાયામના જેવો જ યોગ છે, અર્થાત્ યોગ
એ જ પ્રાણાયામ છે પ્રાણાયામથી યોગ જુદો
નથી વળી ચેન્દ્ર, પૂરં તથા કુભક એવા ભેદથી
પ્રાણાયામ ત્રણ પ્રકારનો કહેવાય છે આ ચેન્દ્ર,
પૂરં તથા કુભક પ્રકાર માટેના ત્રણ વર્ણપ છે,
ઑટને કે ચેન્દ્રમા પ્રકારના 'મ્ર'નુ ધ્યાન કરવું
પૂરંમા 'અ'નુ ધ્યાન કરવું અને કુભકમા 'ચ'.

નુ ધ્યાન કરવું પરમાત્મા એ જ પ્રણવ 'ઝં'
કહેવાય છે અને પ્રાણાયામ પ્રણવરૂપ જ છે, તેથી
પ્રાણાયામને પરમાત્મામય જ કહેલો છે ઇડા નામની
નાડી ડાબા નાકમા રહેલી છે અને પિંગલા નામની
નાડી જમણા નાકમા રહેલી છે, ઓટલે ઇડા નાડી
વાળા ડાબા નાકથી બનીસ વાર 'ઝં'કારને ઉચ્ચારી
વાયુને ખેંચી પૂરક કરીને ચોસક વાર 'ચ'કારનું
ઉચ્ચારણ કરતા પેટમા રોકી રાખી, કુભક કરીને પછી
સોળ વાર 'મ'ને ઉચ્ચારતા રહી જમણા નાકમા
રહેલી પિંગલા નાડીથી ધીમે ધીમે તે વાયુને બહાર
ઢલેવો-ચેન્દ્ર કરવો હે નારદ! એ રીતે (પ્રથમ)
સધૂમ પ્રાણાયામ (કરવા) કહેલા છે (અને પછી
અભ્યાસ કરતા કરતા મધ્યમ અને છેવટે ઉત્તમ
પ્રાણાયામ કરવા) (એમ પ્રાણાયામ કર્યા પછી
છ ચક્રોને ભેદવાના ક્રમે કુડિલિનીને બ્રહ્મરૂપમા લઈ
જઈ હૃદયમા પૂર્વોક્ત સ્થિર દીવા સરખા આત્માનું
ધ્યાન કરવું આવી યોગની મર્યાદા છે માટે છ ચક્રોનું
સ્વરૂપ સાલજો) મૂલાધાર, લિંગ, નાભિ, હૃદય,
કંઠ તથા લલાટ-આ છ ચક્રોના સ્થાનો છે તેમા
(૧) મૂલાધાર વિષે ૪ થી ૮ સુધીના ચાર વર્ણો
વાળી, ચાર પાખડીવાળા કમળમા જે વર્ણરૂપે રહેલું
છે તેને હું નમસ્કાર કરું છું, (૨) લિંગમા ૪ થી
૮ સુધીના વર્ણોવાળી, છ પાખડીઓવાળા કમળમા
જે વર્ણરૂપે રહેલ છે, તેને હું નમસ્કાર કરું છું, (૩)
નાભિમા ૩ થી ૬ સુધીના વર્ણોવાળી, દશ પાખડી
વાળા કમળમા જે વર્ણરૂપે રહેલ છે, તેને હું નમસ્કાર
કરું છું, (૪) હૃદયમા ૪ થી ૮ સુધીના વર્ણોવાળી,
બાર પાખડીવાળા કમળમા જે વર્ણરૂપે રહેલ છે,
તેને હું નમસ્કાર કરું છું (૫) કંઠમા સોળ સ્વરો
વાળી સોળ પાખડીવાળા કમળમા જે વર્ણરૂપે રહેલ
છે, તેને હું નમસ્કાર કરું છું અને (૬) લલાટમા
૬ થી ૬ વર્ણોવાળી, બે પાખડીવાળા કમળમા
તત્ત્વાર્થયુક્ત વર્ણરૂપે જે રહેલ છે, તેને હું નમસ્કાર
કરું છું (કહેવાનો ભાવ આ છે કે, મૂલાધાર, લિંગ,
નાભિ, હૃદય, કંઠ તથા બે ભમરોની વચ્ચે આનુક્રમે
ચાર દલ, છ દલ, દત્ત દલ, બાર દલ, સોળ દલ
તથા બે દલવાળા કમળોની ભાવના કરી, તેઓની

પ્રથમ ધર્મ છે, માટે (ત્રણે) દિગ્વર્ણે નિત્ય પોતાના આચારમા જોડાયેલા રહેવું આચારથી મનુષ્ય આચુપને, સતતિને તથા અક્ષય સુખને પામે છે અને આચાર પાપતો નાશ કરે છે આચાર જ મનુષ્યોનો ડ્રયાણુકરક શ્રેષ્ઠ ધર્મ છે આચાર પાળવાથી આ લોકમા સુખી થઈ પરલોકમા સુખ પામે છે અજ્ઞાનથી અધના અને મોહ પામેલાઓએ ભમાવેલા મનવાળા મનુષ્યોને ધર્મરૂપ મોટો દીવો મુકિતમાર્ગને બતાવનાર થાય છે 'આચારથી શ્રેષ્ઠતા પમાય છે, આચારથી (યજ્ઞદિ) સત્કર્મ મેળવાય છે અને કર્મથી જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે' આ વાક્ય મનુષ્યે કહ્યું છે, માટે આચાર એ સર્વ ધર્મોમા અત્યંત શ્રેષ્ઠ છે આચાર શ્રેષ્ઠ તપ છે, આચાર જ જ્ઞાન કહેવાય છે અને આચારથી બધું સધાય છે જે દિગ્વર્ણ (પોતે) ઉત્તમ હોવા છતાં આચારરહિત થઈ વર્તે છે તે શૂદ્રની પેઠે બહિષ્કાર કરવા યોગ્ય છે, કેમ કે જેવો શૂદ્ર હોય તેવો જ તે છે એ આચાર બે પ્રકારનો છે એક શાસ્ત્રીય અને બીજો વેદિકપક શુભ ઇચ્છનારે બને આચાર સારી રીતે પાળવા જોઈએ, પણ છોડવા ન જોઈએ હે નારદમુનિ! પોતાના ગામના, જાતિના, દેશના તથા કુળના સર્વ ધર્મો મનુષ્યોએ પાળવા જોઈએ તેઓનો ત્યાગ ન જ કરવો જોઈએ દુરાચારી માણસ લોકમા અવશ્ય નિહિત થાય છે, કાયમ દુઃખ પામે છે અને સોગથી વ્યામ જ રહે છે જે અર્થ અને ક્ષમધર્મથી રહિત હોય, તેઓનો ત્યાગ કરવો અને જે ધર્મ પણ દુઃખરૂપ પરિણામવાળો તથા લોકમા દેવપાત્ર થયો હોય તેનો પણ ત્યાગ કરવો

નારદે પૂછ્યું આ લોકમા શાસ્ત્રો અનેક હોવાથી (ધર્મનો) નિયમ કેમ થઈ શકે? માટે ધર્મમાર્ગનો નિર્ણય કરવામા ક્યુ શાસ્ત્ર પ્રમાણ છે તે કહો

અને પુરાણ તથા સ્મૃતિનો બ્યા વિરોધ જણાય, ત્યા સ્મૃતિને શ્રેષ્ઠ પ્રમાણરૂપ માનવી બ્યા બે વેદ-વાક્યોનો પરસ્પર વિરોધ જણાય, ત્યા (વિકલપથી) બને ધર્મો કહેવાયા છે, એમ સમજવું અને બ્યા બે સ્મૃતિઓ પરસ્પર વિરુદ્ધ હોય, ત્યા જુદા જુદા વિષયની કલપના કરવી (અર્થાત્ જુદા જુદા વિષય કલ્પીતે વિરોધને દૂર કરવો) પુરાણોમા કોઈક કોઈક સ્થળે તત્તશાસ્ત્રમા કહેલો ધર્મ પણ બરાબર કહેવાયો છે, માટે તે બે વેદોક્ત ધર્મોનુસાર હોય તો સ્વીકારવો, પણ વેદવિરુદ્ધ કોઈ રીતે સ્વીકારવો નહિ જે તત્ત શાસ્ત્ર વેદવિરુદ્ધ ન હોય તે પ્રમાણરૂપ છે, એમા સશય નથી, પણ ખુલ્લું વેદવિરુદ્ધ હોય તો ૧ પ્રમાણરૂપ નથી ધર્મમાર્ગમા વેદ જ સર્વથા પ્રમાણરૂપ છે, માટે જે કઈ વેદથી વિરુદ્ધ ન હોય તે પ્રમાણરૂપ છે અને વેદવિરુદ્ધ હોય તે પ્રમાણરૂપ નથી જે મનુષ્ય વેદધર્મ છોડીને બીજાના (ધર્મ) પ્રમાણે વર્તે છે, તેને શિક્ષા કરવા યમલોકમા કુટો તૈયાર થાય છે, માટે પૂર્ણ કાળથી વેદોક્ત ધર્મનો આક્રામ કરવો સ્મૃતિ, પુરાણ અથવા બીજા કોઈ તત્તશાસ્ત્રનું મૂળ જો વેદ હોય તો જ તે પ્રમાણરૂપ થઈ શકે, પણ વેદવિરુદ્ધ હોય તો પ્રમાણરૂપ ન થઈ શકે જેઓ દુષ્ટ શાસ્ત્રોમા આગ્રહ સખી તે પ્રમાણે વર્તવા મનુષ્યોને પ્રેરે છે, તેઓ ઉષિ મસ્તકે તથા ઉર્જો પગે નરકરૂપ સમુદ્રમા પડે છે જેઓ પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તનાર પાશુપત મત સ્વીકારનાર, (માત્ર ઉપલક ધર્મોપણાનું) ચિદ્રૂત ધારણ કરનાર, તમમુદ્રાની નિશાનીવાળા અને વૈખાનસ મતને અનુસરનાર હોય છે, તે બધા વેદમાર્ગથી વિરુદ્ધ હોઈ નરકમા જાય છે માટે વેદોક્ત સદ્ગર્ભ જ મનુષ્યે સદા આચરણ કરવું અને હમેશા ઉડીને વિચાર કરવો કે આજે મેં ક્યુ પુણ્યકર્મ કર્યું? શુ દાન કર્યું? ક્યુ દાન કરાવ્યું? વાક્યથી પણ શુ કહ્યું અને સર્વ મોટા પાપોમાથી ક્યુ પાપ કર્યું? રાત્રિના છેલ્લા પ્રહરે ઉડી પરમાત્માનું ધ્યાન કરવું (તેવેળા પ્રથમ) જમણા પગને ડાબી સાધય પર અને ડાબા પગને જમણી નાથય પર ચરણ સખી (વીરનને બેસી), કઈક ઝિંચા કરેલા મુખને બરાબર સ્થિર સખી, હડ-

પચીને છાતી નાથે અડકાડી, નેત્રો બંધ કરી સત્ત્વ
નુણ સ્થિતિ કરી, દાત સાથે દાત ન અડકે તેમ
મુખ બંધ કરી, જીભને તાણવામા સ્થિર નાખી, અત્યંત
નિશ્ચળ થવું પછી ઇન્દ્રિયના સમુદાયને (વિષયો
તરફથી) રોકી, નહિ અતિ ઈચ્છા તથા નહિ અતિ નીચા
(પ્રથમ દર્શ, પછી મૃગયર્થ અને તે પછી વસ્ત્ર
બિછાવેલા) આસન પર બેઠેલા મનુષ્યે બેઠેલા કે
ત્રણગણા પ્રાણાયામ કરવા અને પછી હૃદયમા દીવાની
પેટે રહેલા પ્રણુનું ધ્યાન કરવું વિદ્વાન મનુષ્યે એ
રીતે પરમાત્મામા મનની ધારણા કરવી પ્રાણાયામ
પણ છ પ્રકારનો કહ્યો છે મધૂમ, વિધૂમ, સર્ગર્ભ,
અગર્ભ, મલક્ય તથા અલક્ય (તેમા પ્રથમ)
અભ્યાસ કરતા જે પ્રાણાયામમા શ્વામ એકદમ
ભરાઈ જાય તે અત્યંત ટૂંકો પ્રાણાયામ ‘સધૂમ’
કહેવાય છે અને પછી ધીમે ધીમે અભ્યાસ થતા
શ્વામને વધારે વાર રોકી શકવાથી નિરા કઈક
સ્થિર રહી શકે, તે ‘વિધૂમ’ પ્રાણાયામ કહેવાય છે
આ બંને પ્રાણાયામ હલકા ગણાય છે, કેમ કે
તેમા ચિરાની વ્યાકુળતા હોય છે તે પછી અતિતપ
અભ્યામથી ચિરા સ્થિર થતા જે પ્રાણાયામ સિદ્ધ
થાય છે, તે મધ્યમ પ્રાણાયામ કહેવાય છે, એના બે
પ્રકાર છે એક ‘સર્ગર્ભ’ને બીજો ‘અગર્ભ’ જેમા
મનનો જપ સાથે થાય છે તે ‘સર્ગર્ભ’ છે અને
મનનો જપ સાથે ન હોય તે ‘અગર્ભ’ છે આ
મધ્યમ પ્રાણાયામ સિદ્ધ થયા પછી અતિશય અભ્યાસ
થતા જેમા શ્વાસ ખૂબ ટકી શકે અને નિરા અત્યંત
સ્થિર રહી શકે તે ઉત્તમ પ્રાણાયામ છે તેના પાપ
બે ભેદ છે તલક્ય તથા બીજો અલક્ય. (તેમા
લક્ય—દેવતાના ધ્યાન સહિત હોય તે તલક્ય છે
અને તેથી જે નહિત હોય તે અલક્ય છે) આ
પ્રાણાયામના જેવો ૪ યોગ છે, અર્થાત્ યોગ
જે જ પ્રાણાયામ છે પ્રાણાયામથી યોગ જુદો
નથી. વળી રેન્ક, પૂરક તથા કુલક એવા ભેદથી
પ્રાણાયામ નણ પ્રકારનો કહેવાય છે આ રેન્ક,
પૂરક તથા કુલક ઝંકાર માહેતા ત્રણ વર્ણરૂપ છે,
એટલે કે રેન્કમા ઝંકારના ‘મ’નું ધ્યાન કરવું
પૂરકમા ‘અ’નું ધ્યાન કરવું અને કુલકમા ‘ક’

નું ધ્યાન કરવું પરમાત્મા એ જ પ્રણવ ‘ઝ’
કહેવાય છે અને પ્રાણાયામ પ્રણવરૂપ જ છે, તેથી
પ્રાણાયામનો પરમાત્મામય જ કહેવો છે ઈંડા નામની
નાડી કાળા નાકમા રહેલી છે અને પિંગલા નામની
નાડી જમણા નાકમા રહેલી છે, એટલે ઈંડા નાડી
વાળા કાળા નાકથી બચીમ વાર ‘ઝ’ ધ્યાને ઉચ્ચારી
વાયુને ખેંચી પૂરક કરીને ચોસક વાર ‘ક’ ધ્યાન
ઉચ્ચારણ કરતા પેટમા રોકી નાખી, કુલક કરીને પછી
મોગ વાર ‘મ’ને ઉચ્ચારતા રહી જમણા નાકમા
રહેલી પિંગલા નાડીથી ધીમે ધીમે તે વાયુને બહાર
કાઢવો—રેન્ક કરવો હે નારદ! એ રીતે (પ્રથમ)
સધૂમ પ્રાણાયામ (કન્વા) કહેલા છે (અને પછી
અભ્યાસ કરતા કરતા મધ્યમ અને છેવટે ઉત્તમ
પ્રાણાયામ કરવા) (એમ પ્રાણાયામ કર્યા પછી
છ ચક્રોને ભેદવાના ક્રમે કુડિલિનીને બ્રહ્મરૂપમા લઈ
જઈ હૃદયમા પૂર્વોક્ત સ્થિર દીવા સરખા આત્માનું
ધ્યાન કરવું આવી યોગની મર્યાદા છે માટે છ ચક્રોનું
સ્વરૂપ સામળો) મૂલાધાર, લિંગ, નાભિ, હૃદય,
કક તથા લલાટ—આ છ ચક્રોના સ્થાનો છે તેમા
(૧) મૂલાધાર વિષે ૪ થી ૬ સુધીના આઠ વર્ણો-
વાળી, આર પાખડીવાળા કમળમા જે વર્ણરૂપે રહેલું
છે તેને હું નમસ્કાર કરું છું, (૨) લિંગમા ૪ થી
૬ સુધીના વર્ણોવાળી, છ પાખડીઓવાળા કમળમા
જે વર્ણરૂપે રહેલ છે, તેને હું નમસ્કાર કરું છું, (૩)
નાભિમા ૪ થી ૬ સુધીના વર્ણોવાળી, દશ પાખડી
વાળા કમળમા જે વર્ણરૂપે રહેલ છે, તેને હું નમસ્કાર
કરું છું, (૪) હૃદયમા ૬ થી ૮ સુધીના વર્ણોવાળી,
બાર પાખડીવાળા કમળમા જે વર્ણરૂપે રહેલ છે,
તેને હું નમસ્કાર કરું છું (૫) કકમા સોળ સ્વરો
વાળી મોળ પાખડીવાળા કમળમા જે વર્ણરૂપે રહેલ
છે, તેને હું નમસ્કાર કરું છું અને (૬) લલાટમા
૬ થી ૮ વર્ણોવાળી, બે પાખડીવાળા કમળમા
તત્ત્વાર્થયુક્ત વર્ણરૂપે જે રહેલ છે, તેને હું નમસ્કાર
કરું છું (કહેવાની ભાવ આ છે કે, મૂલાધાર, લિંગ,
નાભિ, હૃદય, કક તથા બે ભમરોની વચ્ચે અનુક્રમે
આઠ દૃષ, છ દૃષ, દસ દૃષ, બાર દૃષ, સોળ દૃષ
તથા બે દૃષવાળા કમળોની ભાવના કરી, તેઓની

પાખડીઓમા પૂર્વોક્ત વર્ણોની પ્રદક્ષિણાક્રમથી ભાવના કરી નમસ્કાર કરવા આ વસ્તુ તત્ત્વ જાણનારા સર્વને સ્પષ્ટ જાણવામા હોય છે આ છ ક્રમથી તથા તેની પાખડીઓમા ધ્યાન કરવાના વર્ણો સમમ સ્કંધમા દેવીગીતા વિષે સ્પષ્ટ દર્શાવ્યા છે એ રીતે છ યોગોની ભાવના કર્યા પછી કુડલિનીનું આમ ધ્યાન કરવું - 'મૂલાધારમા રહેલા આર પાખડીવાળા લાલ ક્રમળમા રહેલી, રંગેગુણવાળી, માયાખીજના અવયવરૂપ હ તથા ર રૂપ નિર્ગમિત ચિહ્નવાળી (અર્થાત્ માયા-ખીજના અર્થરૂપ), ક્રમળના તત્ત્વોએ જેવા (સૂક્ષ્મ) સ્વરૂપવાળી, મિશ્રાધિરૂપ મુખવાળી તથા લાલ બિંદુ અને ધોળા બિંદુરૂપ બે સ્તનવાળી કુડલિની જો એક વાર પણ જેના ચિત્રામા (ધ્યાન દ્વારા) વસે, તો તે જીવન્મુક્ત થાય છે (એમ દેવી કુડલિનીનું ધ્યાન કરી પોતાના હૃદયમા તેની સાથે આત્મસ્વરૂપ શ્રીભગવતીની પ્રાર્થના કરવી કે) 'હે દેવી! હું સાપૂર્ણ રીતે આપસ્વરૂપ જ છું, તેથી મારી સ્થિતિ આપની સેવારૂપ, મારી ગતિ આપની યાત્રારૂપ, મારી મતિ આપના ચિંતનરૂપ અને મારું વચન આપની સ્તુતિરૂપ વાગ્યો તેમ જ મારું હરકોઈ કાર્ય આપના પૂજનરૂપ થાયો' (તે પછી પોતાને દેવીરૂપે કૃતાર્થ જાણવો કે, હું દેવીસ્વરૂપ જ છું, બીજાં નથી, હું બ્રહ્મ જ છું, શોકપાન નથી અને સંત્યજનદરૂપ છું, એમ પોતાના આત્માને ચિંતવવો (વળી હવેથી ગળમળા ચિત્રો કુડલિનીની આવી ભાવના કરવી) પ્રથમ પ્રયાણ એટલે બ્રહ્મરૂપ રક્ષાન તરફ ધ્રુવજ નદી જેવા સીંગળી જેવી ધ્રુવ શક્તી, મૂલાધાર તરફ પાછા આવતા અમૃતતુલ્ય આચરણ કરતી (એટલે બ્રહ્મરૂપમા રહેલી અમૃત ધાતથી તરંગોળ થતી) અને આતપદવીરૂપ સુખ મહા નાદીમા ગતિ કરતી આનંદસ્વરૂપ કુડલિનીને શરણે હું જઈ છું એમ ધ્યાન કર્યા પછી પોતાના બ્રહ્મરૂપમા તે ઈશ્વરરૂપ ગુરુનું ધ્યાન કરવું અને માનસિક ઉપનાસોથી વિધિ પ્રમાણે પૂજન કરવું પછી વરા થયેલા મનવાળા સાધકે આ મનથી (ગુરુનું) ધ્યાન કરવું ગુરુ બ્રહ્મ છે, ગુરુ વિષ્ણુ છે,

ગુરુ મહેશ્વર દેવ છે અને ગુરુ જ પરબ્રહ્મ છે, તે શ્રીગુરુને નમસ્કાર થાયો ૧-૪૯

ગુરુર્વંશા ગુરુર્વિષ્ણુગુરુર્દેવો મહેશ્વરઃ ।

ગુરોરેવ પરબ્રહ્મ તસ્મૈ શ્રીગુરુવે નમઃ ॥ ૪૯ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા એકાદશ સ્કંધ વિષે અધ્યાય ૧ લા સમાપ્ત

અધ્યાય ૨ જો*

પ્રાતઃકૃત્ય પછીની શોચાદિ ક્રિયાઓ

શ્રીનારાયણ ઉવાચ

આચારહીન ન પુનન્તિ વેદા ।

યદપ્યર્ચીતાઃ સદ્ પદ્મિરત્નૈઃ ।

છન્દાંસ્યેન મૃત્યુકાલે ત્વજન્તિ ।

નીડ શકુન્તા દ્વ જાતપક્ષ્મા ॥ ૧ ॥

શ્રીનારાયણ બોલ્યા - હવે અગો સંહિત વેદો જોઈ ભણ્યા હોય, તોપણ તે વેદો આચારરહિત મનુષ્યને પવિત્ર કરતા નથી, એટલું જ નહિ, પણ જેમ પાખો આવ્યા પછી પક્ષીઓ માળાને છોડી દે છે, તેમ વેદો અને મૃત્યુકાળે ત્યજી દે છે સંજિતા છેલ્લા પ્રહરરૂપ બ્રાહ્મમૂર્તિમા ઊઠીને પૂર્વોક્ત સર્વ કૃત્ય સારી રીતે કરવું અને તે સમયે વિદ્વાન દિગ્ધે કેટલાક સમય સુધી (એટલે સંજિતા છેલ્લા પ્રહરથી માડી પહેલી છ ઘડી સુધી) વેદનો અભ્યાસ કરવો ને પછી ઈષ્ટદેવનું ચિંતન કરવું, પણ યોગીઓ તો (વેદપાઠને ખરેખર) પૂર્વોક્ત પ્રકારે (છ ઘડી સુધી) બ્રહ્મનું જ ધ્યાન કરવું એથી હે નારદ! જીવ તથા બ્રહ્મની એકતા થાય છે અને તે જ ક્ષણે જીવન્મુક્ત થાય છે (દિવસ-રાત્રીની એકદર સાઠ ઘડીઓ હોય છે, તેમા) પચાવન ઘડી પછી ઉપકાળ છે, સત્તા વન ઘડી પછીનો અરુણોદયકાળ છે, અઘ્રાવન ઘડી પછીનો પ્રાતઃકાળ છે અને બ્રહ્મીનો (એટલે સાઠમી ઘડી તે) સૂર્યોદયકાળ કહેવાય છે ઉત્તમ દિગ્ધે પ્રાતઃકાળમા ઊઠીને નેકંત્ય ખૂણામા (પોતાના સૂવાના સ્થાનેથી) ફેંકેલું બાણ જેટલે દૂર પડે, તેટલું પ્રદેશને અથવા તેથી પણ અધિક ભૂપ્રદેશને છોડી

* આ અધ્યાયમાં બેતાલીસ શ્લોકોથી પ્રાતઃકૃત્ય પછીની શોચાદિ ક્રિયાઓ સારી રીતે કહેવાયે.

દઈ વિદ્યામૂત્ર છોડવા વિદ્યામૂત્ર છોડતી વેળા પણ પ્રથમાશ્રમમા રહેલા બ્રહ્મચારીએ જનોઈને કાન પર ચડાવવી અને વાનપ્રસ્થ તથા ગૃહસ્થને ગળામા વીંટી વાસા પર લટકાવવી વળી તે વેળા પ્રથમ પૃથ્વી પર ઘાસ પાથરી, મસ્તકને વચ્ચથી વીંટી લઈ, વાણીને કાળજીથી નિયમમા રાખી ચૂકવું નહિ ને (અધિક) શ્વાસ પણ ન લેવો હળથી ખેડેલા ખેતરમા, જળમા, ચિતામા, પર્વત પર, જીર્ણ દેવા લયમા, રાફડા પર, લીલા ઘાસવાળા પ્રદેશ પર અને જીવન્મૃતવાળા ખાડાઓમા વિદ્યામૂત્ર છોડવા નહિ તેમ જ ચાલતા ચાલતા કે રસ્તામા ઊભા રહી વિદ્યામૂત્ર છોડવા નહિ ખેં સધ્યા સમયે, જપ કરતા, ભોજન કરતા, દાતણ કરતા, પિતૃકાર્ય કરતા, દેવકાર્ય કરતા, વિદ્યામૂત્ર છોડતા, મેલ કાઢતા, મૈથુન કરતા, ગુરુની સમીપ પૂજન કરતા, દાન આપતા અને બ્રહ્મચર કરતા દિગ્બલું મીન ધરવું જોઈએ 'દેવો, ઋષિઓ, સર્વ પિશાચો, સર્પો, રાક્ષસો અને બીજા 'સર્વ પ્રાણીઓ અહીંથી બહારની ભૂમિ પર જાયો, અહીં હું શૌચ કરું છું' આવી પ્રાર્થના કર્યા પછી વિધિ પ્રમાણે શૌચ કરવું વાયુ, અગ્નિ, બ્રાહ્મણ, સૂર્ય, જળ તથા ગાયત્રી દેખતા વિદ્યામૂત્ર કદી ન છોડવા દિવસે ઉત્તર તરફ મુખ રાખી વિદ્યા મૂત્ર છોડવા અને રાત્રે દક્ષિણ તરફ મુખ રાખી વિદ્યામૂત્ર છોડવા પછી વિદ્યામૂત્રને માટીના ઢેફા, પાદડા કે ઘાસ વગેરેથી ઢાંકી દઈ લિંગ ગ્રહણ કરી, ઊભા થઈને જળની પાસે થઈને જવું જળથી પ્રદેશ ને દૂર હોય તો પાત્રમા જળ લઈને વિદ્યા કે મૂત્ર છોડવા ઉત્તમ બ્રાહ્મણે કાકા ઉપરથી ધોળી માટી લેવી અને બીજા વર્ણોએ અનુક્રમે તત્તી, પીળી તથા કાળી માટી લેવી અથવા જે સ્થળે જે માટી હોય તે ઉત્તમ દિગ્મેએ લઈ લેવી પણ જળની અદરથી, દેવમંદિરમાથી, રાફડામાથી, ઊંદરના દરમાથી, ઉંચડા માથી જેના પર શૌચ કર્યું હોય તે માટીમાથી અને શૌચ કરતા બાકી રહેલી માટીમાથી-એમ સાત સ્થળેથી માટી લેવી નહિ. મૂત્ર કરતા બેગણી સ્વચ્છતા વિદ્યાના શૌચમા કરવા કહેલી છે અને તે કરતા ત્રણગણી સ્વચ્છતા મૈથુનના શૌચમા કરવા કહેલ

છે લિંગને એક વાર માટીથી સ્વચ્છ કરવું, (ડાખા હાથને) ત્રણ વાર માટી લગાડી ધોવો અને પછી બંને હાથને બે વાર માટી લઈ સાફ કરવા, આ મૂત્ર-શૌચ કહ્યું, પણ વિદ્યાશૌચમા આથી બેગણું શૌચ કરવા કહ્યું છે વિદ્યાશૌચમા લિંગપ્રદેશ ઉપર બે વાર માટી લગાવી સ્વચ્છતા કરવી, ગુદાપ્રદેશ પર પાંચ વાર માટી લગાડી સ્વચ્છતા કરવી પ્રથમ ડાખા હાથને એકલાને દશ વાર માટીથી ધોવો અને પછી બંને હાથને સાત વાર માટી લગાવી સાફ કરવા પછી બુદ્ધિમાન મનુષ્યે પ્રથમ ડાખા પગને અને પછી જમણા પગને દરેકને ચાર ચાર વખત માટી લગાડી સાફ કરવા એમ આ ગૃહસ્થનું શૌચ કહ્યું બ્રહ્મ ચારીને એથી બેગણું, વાનપ્રસ્થને ત્રણગણું અને સંન્યાસીને એથી ચારગણું શૌચ કરવાનું હોય છે શૌચકર્મ દરેક વખતે લીલા આમણા જેટલી માટી ક્રયમ લેવી, પણ એથી ચોક્કી કદી ન લેવી આ વિદ્યાશૌચ દિવસે કરવાનું છે, રાત્રિમા તેથી અર્ધું શૌચ કહ્યું છે રોગીએ તેથી પણ અર્ધું અને માર્ગે જતા મુસાફરે તેનાથી પણ અર્ધું શૌચ કરવાનું હોય છે સ્ત્રીઓ, શૂદ્રો, અરાકતા તથા બાળકો એ શૌચ-કર્મોમા જે રીતે ગંધતો નાશ થાય, તે રીતે કરવું, આમુક જ વાર માટી લેવી, એવી કોઈ સાખ્યાનો તેમને માટે નિયમ નથી ભગવાન મનુ આમ કહે છે કે, જેટલાથી ગંધતો તથા લેપતો નાશ થાય, તેટલું શૌચ સર્વ વર્ણોએ કરવું દરેકે ડાખે હાથે શૌચ કરવું, પણ જમણે હાથે શૌચ કરવું નહિ. ઉત્તમ દિગ્મેએ નાલિયી નીચેના ભાગની શૌચક્રિયામા ડાખા હાથનો ઉપયોગ કરવો અને નાલિયી ઉપરના ભાગ મા જમણા હાથનો ઉપયોગ કરવો, પણ એથી ઊલટું કરવું નહિ સમગ્ર મનુષ્યે વિદ્યામૂત્રનો ત્યાગ કર્યા પછી શુદ્ધ થયા વિના જળપાત્ર લેવું નહિ, છતાં ભૂલથી ને જળપાત્ર લેવાઈ જાય, તો પ્રાર્થિત્તા કરવું (જમ કે) જે દિગ્ મોહથી, ભૂલથી અથવા આગસથી આત્મશુદ્ધિની વિધિ બરોબર કરતો તથી, તેણે ત્રણ દિવસ કેવળ જલાહારી જ રહેવું તે પછી ગાયત્રીજપ કરવાથી તે શુદ્ધ થાય છે દેશ, કાળ, દ્રવ્ય, શક્તિ તથા પોતાની યોગ્યતા અને સગવડ વગેરે બધું જાણીને અવશ્ય શૌચ કરવું, એમ

આજસ કરવું નહિ વિદ્યાત્યાગ કર્યો પછી ખાર કોગળા કરવા અને મૂત્રત્યાગ કર્યો પછી ચાર કોગળા કરવા, એથી ચોદા કદી ન કરવા તે કોગળા પણ મુખ નીચું કરીને ધીમે ધીમે ડાબી બાજુ કરવા તે પછી આચમન કરી આદરથી દાંતણું કરવું એ દાંતણું કાઢવાળા આંડનું અથવા ચીરવાળા (પીપ્પો, ઉંચસે, પીપર કે વડના) આંડનું ખાર આગળનું, વ્રણ વિનાનું, દૃઢથી આગળીના અગ્રભાગ જેવું આંડું અને આગળના ભાગમાં ફૂંચો કરેલું હોયુ નોંધવો કરજ, ઉંચસે, આંબો, કદબ, લોધર, ચપો તથા ખેરરી આદિના નૃક્ષો દાંતણું માટે (ઉપયોગી) કહ્યા છે (દાંતણું કરતા પહેલા આ મત્ર ભલુવો નોંધવો) 'હે વન સ્પતિ! અન્ત વગેરેની આવકતા સમહતો ન્યારે નાશ થયો હતો, ત્યારે સોમ રાત્રી જેની પાસે આવ્યા હતા, તે તમે આરા મુખને સાફ કરી અને તમારા યશ તથા શ્રેયસ્વર્થે સાથે જોડો હે વનસ્પતિ! તમે અમને આમુષ, ખળ, યશ, તેજ, પ્રજા, પશુઓ, ધન, પ્રજાગાન તથા બુદ્ધિ આપો' કોઈ વેળા દાંતણું ન હોય ત્યારે અને દાંતણું કરવા નિયેષ કરેલા દિવસે જળના ખાર કોગળાથી દાંતણું કરવું જે મનુષ્ય પકવો, અમાસ, છક, તોમ, અગિયારસ તથા સંધ્યાએ લાકડાનું દાંતણું કરે છે, તેણે સુધીને ખાધેલો ગણાય છે, પોતાના કુળનો નાશ કર્યો મનાય છે અને સાતમા પુરુષ સુધીના કુળને તે બાળી નાખે છે દાંતણું કર્યો પછી સારી રીતે પગ ધોઈ નિર્મળ જળનું ત્રણ વાર આચમન કરવું પછી બે વાર મુખને ધોઈ નાખી જળમુક્ત અગ્રહો તથા તર્જની આગળીથી નાકના બંને છિદ્રોનો સ્પર્શ કરવો જળ મુક્ત અગ્રહો તથા અનામિકા આગળીથી બંને નેત્રોનો તથા બંને દાંતનો સ્પર્શ કરવો જળમુક્ત અગ્રહો તથા કનિષ્ઠક આગળીથી નાભિ પ્રદેશનો સ્પર્શ કરવો જળમુક્ત હથેલીથી હૃદયનો સ્પર્શ કરવો અને જળમુક્ત બંધી આગળીઓથી મસ્તકનો સ્પર્શ કરવો.

સ્ત્વાર્ણ પાદચૌચ દામલમય જલં ત્રિ. પિપેદ્
ક્ષિરિમુચ્ય ॥ તર્જન્યાસ્તુષ્ઠવત્યા સ્વલમપિમ્હોદ્રા-
સિકારગ્રયુગ્મમ્ ॥ મસ્તુદાનમિકાયાં નયન-
યુગયુત્વં કર્ણયુગ્મ કનિષ્ઠાસ્તુદાયાં નાપિદેશે
૧ ॥ હૃદયમય તલેનાસ્તુલિભિઃ શિરાણિ ॥ ૨ ॥

અધ્યાય ૨ જે તથામ

અધ્યાય ૩ જો*

સ્નાનાદિ વિધિ તથા સ્નાનક્રમો

શ્રીનારાયણ ઉવાચ

સ્મૃત્વા ચૌકારભાગ્યર્ત્રી નિવક્રીયાચ્છિલ્લાં તથા ।

પુનરાચમ્ય હૃદય ઘાટ્ટ સ્કન્ધો ચ સંસ્પૃશેત્ ॥૧॥

શ્રીનારાયણ બોલ્યા (એ પ્રમાણે આચમન તથા જલસ્પર્શ કર્યો પછી) ઝેંદ્રારુક્ત ગાયત્રી ઉચ્ચારીને શિખા બાધવી તે પછી ફરી આચમન કરી હૃદય, બંને બાજુ તથા બંને ખભાનો સ્પર્શ કરવો છીંક થાય, થૂંકનું પડે, દાંતમાં એકવાડ રહી ગયો હોય, ગૂડું બોલી જવાય અને પતિત સાથે ભાપણ થઈ જાય, તો જમણા દાંતનો સ્પર્શ કરવો, ધરણ કે હે નારદ! અગ્નિ, જળ, વેદ, ચદ્ર, સૂર્ય તથા વાયુ એ સર્વે પ્રાણાણના જમણા દાંતમાં રહે છે તે પછી હે મુનિશ્રેષ્ઠ! દેહની શુદ્ધિ માટે નદી વગેરેના કિનારે જઈ શુદ્ધિકારક પ્રાતસ્નાન કરવું દેહ અત્યંત મલિન હોઈ નવકારોથી મેલને વહી રહ્યો છે, માટે તેને શુદ્ધ કરવા પ્રાતસ્નાન કરાય છે મૈથુન કરવાને અયોગ્ય સી સાથે મૈથુન કરવાથી તથા દાનાદિ લેવાથી જે પાપ લાભ્યુ લેાય અને જે પાપ એકાંતમાં કર્યું હોય, તે સ્નાનથી દૂર થાય છે જેણે સ્નાન કર્યું ન હોય તેની સર્વ ક્રિયાઓ નિષ્ફળ થાય છે માટે દરરોજ કાયમ પ્રાતસ્નાન કરવું નોંધવો સ્નાન તથા સંધ્યાવદન, પાસે દર્ભ રાખીને જ કરવા નોંધવો. સાત દિવસ પ્રાતસ્નાન નહિ કરતારો, ત્રણ દિવસ સંધ્યા ન કરતારો અને ચાર દિવસ વૈશ્વદેવ આદિ અગ્નિ-હોમ નહિ કરતો દિગ્ શૂદ્રપણાને પામે છે સ્નાનાદિ વિધિ ઘણો મોટો છે અને હોમકાળ આઠપ છે, તેથી પ્રાતકાળે એ મોટા વિધિથી સ્નાન ન કરવું, પણ ટૂંકમાં સ્નાન કરવું, જેથી હોમકાળે આનંદપણે ખંડોચી રાકાય આ લોકમાં ને પરલોકમાં ગાયત્રીથી શ્રેષ્ઠ બીજું કંઈ જ નથી એ ઉચ્ચારણું રક્ષણ કરે છે, તેથી 'ગાયત્રી' કહેવાય છે, માટે પ્રણવ તથા ત્રણ વ્યાહતિઓ સંહિત ગાયત્રીને ઉચ્ચારતા પ્રાણાણુ ત્રણ પ્રાણાયામ કરી પ્રાણવાયુને અપાતવાયુમાં વશ

* આ અધ્યાયમાં આંત્રીક સ્વેદથી સ્નાનાદિ વિધિ-

પૂર્વક સ્નાનક્રમોને માટે અધ્યયન કરવાયો.

કરવે એટલે કે પ્રાણ તથા આપાતને સમાન કરવા (જેથી ટૂંકમા સ્નાન કરવાથી પણ વિધિયુક્ત સ્નાન કર્યાનું ફળ પામી શકે છે) વેદ ભણેના તથા સ્વર્ધર્મ પરાયણ બ્રાહ્મણે પ્રાણાયામાદિના સમયે સદા વૈદિક મંત્રોનો જપ જ કરવો, લોકિક મંત્રોનો જપ કદી ન કરવો ગાયત્રી શિંગડા પર જેટલી વાર સરસવ રલી શકે, તેટલી વાર પણ જેઓનો પ્રાણવાયુ (પ્રાણાયામ મા) સ્થિર રહી શકતો નથી, તેઓ પિતૃપક્ષ તથા માતૃપક્ષ બંનેને તારી શકતા નથી, પણ પ્રાણાયામ થી વાયુને સ્થિર કરતાર બંને પક્ષના એકસો એક પિતૃઓને તારે છે જપ્યુક્ત પ્રાણાયામ તે 'સગર્ભ' કહેવાય છે અને માતૃધ્યાનયુક્ત પ્રાણાયામ તે 'અગર્ભ' કહેવાય છે દેવો, અધિઓ તથા પિતૃઓ ને સતોષ કરતાર સ્નાનામ તર્પણ કરી જળમાથી બાર આલેષા દિને શુદ્ધ વસ્ત્ર પહેરી ભસ્મ ધારણ કરવી અને જપસિદ્ધિ ઈચ્છનારો નીચે દર્શાવેલા ક્રમ પ્રમાણે કાયમ રુદ્રાક્ષ ધારણ કરવા ગળામા બત્રીસ, મસ્તક પર ચાળીસ, એક એક કાનમા છ— છ, એક એક હાથમા (કાડા પર) બાર—બાર, એક એક ભુજ પર સોળ—સોળ, એક એક ગ્રેવ પર, એક—એક, શિખામા એક અને છાતી પર એકસો આઠ રુદ્રાક્ષ જે ધારણ કરે છે, તે આપોઆપ જ શકરરૂપ બને છે હે નારદમુનિ!। સોનાથી અથવા રૂપાથી રુદ્રાક્ષને પાધી બુદ્ધિમાન મનુષ્યે કાયમ સાવધાન રહી શિખામા, બે કાનમા, જનોઈમા, હાથમા, કડમા, અથવા પેટ ઉપર નિષ્કપટ ભક્તિ થી આનંદપૂર્વક શીમતું પચાક્ષરમંત્રથી અથવા પ્રણવથી કાયમ રુદ્રાક્ષ ધારણ કરવા, કારણ કે રુદ્રાક્ષધારણ એ પરમેશ્વરનું ગ્લાન કરવામા સાક્ષાત્ સાધન છે હે બ્રહ્મન! શિખામા રુદ્રાક્ષનું ધારણ તે ઝંકારના તત્ત્વરૂપ સમજવું, બે કાન પર રુદ્રાક્ષને ધારણ દેવ કે દેવીના તત્ત્વરૂપ જાણવું, જનોઈ પર ધારણ રુદ્રાક્ષ વેદરૂપ સમજવા, હાથમા રુદ્રાક્ષધારણ દિશાઓરૂપ જાણવા અને કડમા રુદ્રાક્ષધારણ સસ્ત્રતીદેવી તથા અગ્નિરૂપ જાણવા સર્વ વર્ણોએ તથા સર્વ આશ્રનવાળાઓ રુદ્રાક્ષ ધારણ કરવા જોઈએ તેમા દિગ્વર્ણોએ મત્રપૂર્વક ધારણ કરવા

અને બીજા વર્ણના લોકોએ મત્રરહિત ધારણ કરવા રુદ્રાક્ષના ધારણથી મનુષ્ય રુદ્રસ્વરૂપ જ થાય છે, એમા સશય નથી શાસ્ત્રનિર્પિદ્ધ પદ્યથીને જોતો, સાભળતો, યાદ કરતો, સૂંધતો, ખાતો, ખોલતો, નિરતર કાર્યે કરતો અને નિર્વિદ્ધ સ્થળે જતો કે શાસ્ત્રોક્ત કઈ છોડતો મનુષ્ય પણ રુદ્રાક્ષ ધારણ કરતા જ સર્વ પાપોથી લેપાતો નથી રુદ્રાક્ષ ધારણ કરનારાએ જે ખાધું, પીધું કે સૂધ્યું હોય, તે શકરે જ ખાધું, પીધું તથા સૂધ્યું ગણાય છે હે મહામુનિ! રુદ્રાક્ષ ધારણ કરવામા જેઓને શરમ થાય છે, તેઓનો કસોડો જન્મેથી પણ રાસારામાંથી છુટકારો થતો નથી જે મનુષ્ય રુદ્રાક્ષ ધારણ કરનારને જોઈ નિદા કરે છે, તેની ઉત્પત્તિમા વર્ણસાકરપણ જ છે, એ ચોક્કસ છે રુદ્રાક્ષ ધારણ કરવાથી જ રુદ્ર રુદ્રપણને પામ્યા છે, મુનિઓ સત્ય સાકપવાળા થયા છે અને બ્રહ્મા બ્રહ્માપણ પામ્યા છે રુદ્રાક્ષધારણથી શ્રેષ્ઠ બીજું કઈ જ નથી જે મનુષ્ય રુદ્રાક્ષ ધારણ કરનારને ભક્તિથી વસ્ત્ર કે ધાત્ય આપે છે, તે સર્વ પાપોથી છૂટી જઈ શિવના લોકમા ગય છે જે મનુષ્ય શ્રાવમા રુદ્રાક્ષ ધારણ કરનારને હર્ષથી જમાડે છે, તે પિતૃલોકને પામે છે, એમા વિચારવા જેવું નથી જે મનુષ્ય રુદ્રાક્ષ ધારણ કરનારના બંને પગને જળથી ધોઈને તે ચરણમૃત લે છે, તે સર્વ પાપોથી છૂટી જઈ શિવલોકમા પૂન્ય છે રુદ્રાક્ષ સહિત કાર, કડુ અથવા સોનું ભક્તિથી ધારણ કરતો ઉત્તમ દિગ્ રુદ્રપણને પામે છે હે મહાબુદ્ધિમાન! હરકોઈ સ્થળે કેવળ રુદ્રાક્ષને મત્ર સહિત કે મત્રરહિત, ભાવ સહિત કે ભાવરહિત, ભક્તિ કે શરમથી પણ જે મનુષ્ય ધારણ કરે છે, તે સર્વ પાપોથી છૂટી જઈ ઉત્તમ ગ્લાન પામે છે આલે! રુદ્રાક્ષનું માહાત્મ્ય માણથી કદી શકાતું નથી, માટે હરકોઈ પ્રયત્ને રુદ્રાક્ષ ધારણ કરવા ૧-૭૭

મહો રુદ્રાક્ષમાહાત્મ્યં મયા વચ્ચું ન શક્યતે ।
તત્ત્માત્ત્વ સર્વમ્પત્તેન કુર્યાદ્ રુદ્રાક્ષધારણમ્ ॥૩૭॥
ઈતિ શ્રીવિષ્ણુસમવત્સાદિપુરાણાન્ન એકાદ્ય સ્કંધ વિરે
અધ્યાય ૩ ને તમામ

અધ્યાય ૪ થો

રુદ્રાક્ષીની ઉત્પત્તિ તે વર્ણન

નારદ ક્વાચ

પદ્મં મૃતાનુભાવોડ્યં રુદ્રાક્ષો ભવતાન્નય ।

વર્ણિતો મહતા વૃણ્ય* કારણ તત્ર કિં વદ ॥૧॥

નારદે પૂછ્યું હે નિર્દોષ નારાયણ ! આવા પ્રભાવવાળો રુદ્રાક્ષ મોટાએતો પણ પુન્ય તમે વર્ણવ્યો, તેમા કારણ શું છે, તે તમે કહે

શ્રીનારાયણ બોલ્યા પૂર્વે ભગવાન શંકર પ્રભુને કાર્તિકસ્વામીએ આમ જ ન્યારે પૂછ્યું હતું, ત્યારે તેમણે જે કહ્યું હતું, તે તમે સાંભળો

શંકર બોલ્યા હે કાર્તિકેય ! હું ટૂંકમા ખરેખર તમને કહ્યું છું સાંભળો પૂર્વે સર્વથી જિતાવો મુશ્કેલ ત્રિપુર નામે દૈત્ય હતો તેણે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ આદિ સર્વ દેવાને જીત્યા હતા તે દેવોએ મને એ જણાવ્યું, ત્યારે મેં ત્રિપુરાસુરને ઉદેશી અધોર નામના મહા શસ્ત્રનું ચિત્તન કર્યું હતું, એ શસ્ત્ર મનોહર, સર્વ દેવમય, દિવ્ય, તેજસ્વી અને ધોર દેખાવનું છે ત્રિપુરાસુરનો નાશ કરવા તથા દેવોને બચાવવા સર્વ વિધનો શાત કરતાર તે અધોરાશ્ત્રનું મેં ચિત્તન કરવા માડ્યું, ત્યારે દેવતાઈ એક હજાર વર્ષ સુધી (નેત્રો પદ સખી) ચિત્તન કર્યા પછી મેં આખો ઉઘાડી ત્યારે વ્યાકુળ થતી મારી આખોમાથી જાલિયદુઓ પડ્યા હતા તે વખતે એ અઘ્નિય દુઓમાથી રુદ્રાક્ષના મોટા વૃક્ષો ઉત્પન્ન થયા હતા પછી હે મહાસેન ! સર્વનું હિત કરવાની ઈચ્છાથી મારી આશ્વાથી આડનીસ પ્રકારના તે રુદ્રાક્ષો ઉત્પન્ન થયા, તેમા મારા સૂર્ય રૂપ નેત્રમાથી જે રુદ્રાક્ષો ઉત્પન્ન થયા હતા, તે ખાર પિંગળા રંગના થયા, ચંદ્રરૂપ મારા નેત્રમાથી જે ઉત્પન્ન થયા, તે સોળ ધોળા રંગવાળા થયા અને અગ્નિરૂપ નેત્રમાથી જે ઉત્પન્ન થયા તે દસ કાળા રંગના થયા છે, તેઓમા ધોળા રંગવાળો રુદ્રાક્ષ બ્રાહ્મણજાતિનો કહેવાય છે, લાલ રંગવાળો રુદ્રાક્ષ ક્ષત્રિયજાતિનો છે, પિંગળા રંગનો રુદ્રાક્ષ

વૈશ્યજાતિનો છે અને કાળો રુદ્રાક્ષ શૂદ્રજાતિનો છે. એક મુખવાળો રુદ્રાક્ષ સાક્ષાત્ શિવરૂપ છે તે બ્રાહ્મણ્યાને દૂર કરે છે બે મુખવાળો રુદ્રાક્ષ દેવ-દેવીઓરૂપ છે અને તે જાતજાતના પાપનો નાશ કરે છે ત્રણ મુખવાળો રુદ્રાક્ષ સાક્ષાત્ અગ્નિરૂપ છે અને ક્ષણ વારમા સીકલ્યાને બાળી નાખે છે ચાર મુખવાળો રુદ્રાક્ષ બ્રહ્મા પોતે જ છે અને તે મનુષ્યહત્યાને દૂર કરે છે પાંચ મુખવાળો રુદ્રાક્ષ કામાગ્નિ નામના રુદ્ર પોતે જ છે અને તેને ધારણ કરવાથી મનુષ્ય અભયને ખાવાથી થયેલા તથા અગમ્ય સ્ત્રી સાથે મેથુન કરવાથી થયેલા સર્વ પાપોથી છુટી જાય છે છ મુખવાળો રુદ્રાક્ષ કાર્તિકેયરૂપ છે અને જમણા હાથમા ધારણ કરવા યોગ્ય છે તેને ધારણ કરવાથી મનુષ્ય બ્રાહ્મણ્યા વગેરે પાપોથી રહિત થાય છે એમા સંશય નથી સાત મુખવાળો રુદ્રાક્ષ મોટા ચૈશ્વર્યવાળો અને 'અનંગ' નામે કહેવાય છે તેને ધારણ કરવાથી સૌનું ચોરનું વગેરે પાપોથી મનુષ્ય છુટી જાય છે હે મહાસેન ! આઠ મુખવાળો રુદ્રાક્ષ સાક્ષાત્ દેવ ગણપતિરૂપ છે અને તેને ધારણ કરવાથી અન્ન સમ્પત્તિ કપટ, રૂપ સમ્પત્તિ કપટ, સૌના સમ્પત્તિ કપટ અને દુષ્ટ સ્ત્રીને, કુટુમ્બની સ્ત્રીને તથા ગુરુપત્નીને ભોગવવાથી થયેલ વગેરે સર્વ પાપો નાશ પામે છે તેના વિધનો પણ નાશ પામે છે અને છેવટે તે પરમપદને પામે છે આ સર્વ ગુણો આઠ મુખવાળા રુદ્રાક્ષને ધારણ કરવાથી થાય છે નવ મુખવાળો રુદ્રાક્ષ ભૈરવરૂપ છે તેને કાળા હાથમા ધારણ કરવો એ રુદ્રાક્ષ ભોગ તથા મોક્ષ આપનાર કહેવાય છે અને તેને ધારણ કરવાથી મનુષ્ય મારા સમાન બળવાળો થાય છે બાળકલ્યા વગેરે હજારો પાપો અને બ્રાહ્મણ્યા વગેરે સે કડો પાપો નવ મુખ વાળા રુદ્રાક્ષને ધારણ કરવાથી તરત જ નાશ પામે છે દસ મુખવાળો રુદ્રાક્ષ દેવતાના ઈશ્વર સાક્ષાત્ વિષ્ણુ-દેવરૂપ છે તેને ધારણ કરવાથી ગ્રહો, પિશાચો, વૈતાલો, બ્રહ્મરાક્ષસો તથા સર્પો શાત થઈ જાય છે અગિયાર મુખવાળો રુદ્રાક્ષ અગિયાર રુદ્રોરૂપ કહેવાય છે જે મનુષ્ય તેને શિખામા ધારણ કરે છે, તેનું પુણ્યજન તમે સાંભળો અગિયાર મુખવાળા

* આ અધ્યાયમાં નાનીલ શ્લોકોથી રુદ્રાક્ષની ઉત્પત્તિ સાથે રુદ્રાક્ષનું અનેક પ્રકારનું વર્ણન કરાયેલું.

રુદ્રાક્ષને ધારણ કરવાથી એક હજાર અશ્વમેધ યજ્ઞોનું, સો વાજપેયોનું અને એક લાખ ગાયોનું ઉત્તમ પ્રકારે દાન કરવાથી જે ફળ મળે છે, તે ફળ તરત પામે છે. બાર મુખવાળા રુદ્રાક્ષોને કાનમાં ધારણ કરતા મનુષ્યે બાળે સૂર્યોને પ્રસન્ન કરેલા ગણાય છે, કારણ કે તેમાં કાયમ બાર સૂર્યો રહે છે, ગોમેધ તથા અશ્વમેધ યજ્ઞથી જે ફળ થાય છે, તે ફળને તે (રુદ્રાક્ષ ધારણ કરનારો) પામે છે વળી તે મનુષ્યને શિંગડાવાળાનો, ગસ્ટધારીઓનો, વાઘ વગેરેનો તથા રોગોનો ભય રહેતો નથી અને માનસિક પીડા પણ થતી નથી, એટલું જ નહિ, પણ કોઈ જાતનો ભય કે રોગ તેને કરી થતો જ નથી, જેથી તે સુખી તથા ઔશ્વર્યવાન થાય છે હાથી, ઘોડા, મુગે, બિલાડા, સર્પો, ઉંદરો, ગંધેડા, કૃતરા તથા શિયાળો વગેરે અનેક જાતની પ્રાણીઓને મારીને પણ બાર મુખવાળા રુદ્રાક્ષને ધારણ કરવાથી મનુષ્ય સર્વ પાપોથી છુટી જાય છે એમાં સંદેહ નથી હે પુત્ર! તેર મુખવાળો રુદ્રાક્ષ જો મળે, તો એને કાર્તિકેય સમાન જાણવો સર્વ કામનાઓ તથા અર્થ સિદ્ધિને તે આપનારો છે અને તેનાથી રસો તથા સર્વ રસાપનો સિદ્ધ થાય છે ઉપરાંત સર્વ વસ્તુઓ, તેને ધારણ કરનારની જ લોભ્ય પત્ની રહે છે, એમાં વિચાર ન કરવો હે કાર્તિકેય! જે મનુષ્યે માતા, પિતા કે ભાઈનો નાશ કર્યો હોય, તે પણ એને ધારણ કરવાથી સર્વ પાપોથી છુટી જાય છે હે પુત્ર! ચીદ મુખવાળો રુદ્રાક્ષ જો મળે તો ક્રયમ મસ્તક પર તેને ધારણ કરવો, ક્રણ કે તે (ચાર) શિવનું સ્વરૂપ જ છે હે મુનિ! વારવાર વધારે વર્ણન કરવાથી શુદ્ધ તે મનુષ્યને દેવો ક્રયમ પૂજે છે અને તેનાથી પરમ ગતિને પ્રાપ્ત કરાય છે ઉત્તમ દિવ્યએ મસ્તક પર એક રુદ્રાક્ષ (પણ) ધારણ કરવો જોઈએ છવ્વીસ રુદ્રાક્ષોની મસ્તકમાળા, પચાસ રુદ્રાક્ષોની હૃદયમાળા, સોળની બહુમાળા અને બારની કાઠામાં પહેરવાની રુદ્રાક્ષમાળા કરવી જોઈએ હે કાર્તિકેય, એકસો આઠ રુદ્રાક્ષોની, પચાસ રુદ્રાક્ષોની અથવા સત્યાવીસ રુદ્રાક્ષોની માળા બનાવી ધારણ કરવાથી અથવા જપ કરવાથી અનંત ફળ મળે છે

હે કાર્તિકેય! એકસો આઠ રુદ્રાક્ષોની માળા જો ધારણ કરે છે, તો તેથી ફાણે ફાણે અશ્વમેધ યજ્ઞનું ફળ મેળવે છે અને એકવીસ કુળનો ઉદ્ધાર કરી, શિવલોકમાં તે પૂજાય છે ૧-૪૦

ક્ષણે ક્ષણેશ્વમેધસ્ય ફલ પ્રાપ્નોતિ વપ્મુલ ।
ત્રિ સ્તકુલમુદ્ધૃત્ય શિવલોકો મહીવતે ॥ ૪૦ ॥
ઈતિ શ્રીદેવીબાગવતમ્ભાગપુરાણમાં એકાદશ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૪ વો સમાપ્ત

અધ્યાય ૫ મો*

જપમાલાવિધાન અને રુદ્રાક્ષમહિમા

ઈશ્વર સ્વામી

લક્ષણ જપમાલાયાઃ ષ્ટ્વણુ વધયામિ વપ્મુલ ।

રુદ્રાક્ષસ્ય મુલં બ્રહ્મા વિન્દુ હતોરિતઃ ॥ ૧ ॥

શ્રીશંકર બોલ્યા હે કાર્તિકેય! જપમાળાનું લક્ષણ હું કહું છું, સાંભળો રુદ્રાક્ષનું મુખ પ્રજ્ઞા અને વિદુ રુદ્ર કહેવાય છે વિષ્ણુ ભોગ તથા મોક્ષ આપનાર તેનું પૂજકું છે પાંચ મુખવાળા, કાઠાવાળા, લાલ રંગના અથવા ધોળા કે મિશ્ર રંગના પચીસ રુદ્રાક્ષોમાં છિદ્રો કરી, પચેવીને ગાયના પૂછડાના મડળ જેવા આકારની (ગોપુચ્છ નામની) માળા બનાવવી મુખથી મુખને તેના પૂછડાથી પૂછડાને જેડી દઈ ઊભા મુખવાળો મેરુ બનાવવો અને તેના ઉપર (ગાકરૂપી) નાગપાશ કરવો એમ ગૂણેથી અને મર્ચસિદ્ધિને આપનારી માળાને ચંદન યુક્ત જળથી ધોઈ નાખી ઉપર પચગવ્ય છાટી, તે પછી શુદ્ધ જળથી ધોઈ નાખીને તેના પર મગ ગણોનો ત્યાસ કરવો શિવમગપડગમાં જે અસ્ત્રમાં છે, તેથી સ્પર્શ કરી, 'હ્રુ' એ કવચમગ્નથી માળાનું અવગુહન કરવું (અર્થાત આખી માળાને એકઠી કરી દેવી) પછી એના પર (પોતાને જેનો જપ કરવો હોય તે) તે મૂલમગ્નનો ત્યાસ કરવો આ ક્રિયા પોતે કરવી અથવા પૂર્વની પેઠે ગુરુના હાથે કરાવવી પછી 'સવોનાત૦' આદિ મનોથી એકસો

* આ અધ્યાયમાં છત્રીસ શ્લોકોથી જપમાલાવિધાન તથા રીતે કલા પછી ફરી રુદ્રાક્ષમાહિમા કહેવાયું.

અધ્યાય ૪ થો*

રુદ્રાક્ષોની ઉત્પત્તિ ને વર્ણન

નાસ્ત્ર ઉવાચ

પદ્મં મૂતાનુમાવોડ્યં રુદ્રાક્ષો મયતાજ્ઞઘ ।

વર્ણિતો મહતા વૃજ્ય* કારણ તત્ત્વં કિં વદ ॥૧॥

નાસ્ત્રે પૂછ્યું હે નિદેપ્ય નાસયણ્ ! આવા પ્રભાવવાળો રુદ્રાક્ષ મોઢાઓને પણ પૂજ્ય તમે વર્ણવ્યો, તેમા કારણ શું છે, તે તમે કહો

શ્રીનાસયણ્ મોઢા પૂર્વે ભગવાન શકર પ્રભુને ક્ષતિ ક્ષવામીએ આમ જ જ્યારે પૂછ્યું હતું, ત્યારે તેમણે જે કહ્યું હતું, તે તમે સાંભળો

શકર મોઢા હે ક્ષતિ કેવલ ! હું દૂક્રમ ખરેખર તમને કહ્યું છું, સાંભળો પૂર્વે સર્વથી જિતાવે મુરકેલ ત્રિપુર નામે દૈત્ય હતો તેણે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ આદિ સર્વ દેવોને છુટ્યા હતા તે દેવોએ મને એ જણાવ્યું, ત્યારે મેં ત્રિપુરાસુરને ઉદ્દેશી અધોર નામના મહા શસ્ત્રનું ચિંતન કર્યું હતું, એ શસ્ત્ર મનોહર, સર્વ દેવમય, દિવ્ય, તેજસ્વી અને ધોર દેખાવતું છે ત્રિપુરાસુરને નાશ કરવા તથા દેવોને ખયાવવા સર્વ વિધનોને શાત કરનાર તે અધોશસ્ત્રનું મેં ચિંતન કરવા માડ્યું, ત્યારે દેવતાઈ એક હજાર વર્ષ સુધી (નેત્રે ખંધ સખી) ચિંતન કર્યા પછી મેં આખો ઉઘાડી ત્યારે વ્યાકુળ થતી મારી આખોમાથી જલબિન્દુઓ પડ્યા હતા તે વખતે એ અશ્રુબિન્દુઓમાથી રુદ્રાક્ષના મોઢા વૃક્ષો ઉત્પન્ન થયા હતા પછી હે મહાસેન ! સર્વનું હિત કરવાની ઈચ્છાથી મારી આશાથી આડનીસ પ્રકારના તે રુદ્રાક્ષો ઉત્પન્ન થયા, તેમજ મારા સૂર્ય-રૂપ નેત્રમાથી જે રુદ્રાક્ષો ઉત્પન્ન થયા હતા, તે ખ્યાર પિંગળા રંગના થયા, ચંદ્રરૂપ મારા નેત્રમાથી જે ઉત્પન્ન થયા, તે સોળ ધોળા રંગવાળા થયા અને અગ્નિરૂપ નેત્રમાથી જે ઉત્પન્ન થયા તે દસ કાળા રંગના થયા છે, તેઓમા ધોળા રંગવાળો રુદ્રાક્ષ બ્રાહ્મણજાતિનો કહેવાય છે, લાલ રંગવાળો રુદ્રાક્ષ ક્ષત્રિયજાતિનો છે, પિંગળા રંગનો રુદ્રાક્ષ

વૈશ્યજાતિનો છે અને કાળો રુદ્રાક્ષ શૂદ્રજાતિનો છે. એક મુખવાળો રુદ્રાક્ષ સાક્ષાત્ શિવરૂપ છે તે બ્રહ્મહત્યાને દૂર કરે છે એ મુખવાળો રુદ્રાક્ષ દેવ-દેવીઓરૂપ છે અને તે જાતજાતના પાપનો નાશ કરે છે તથા મુખવાળો રુદ્રાક્ષ સાક્ષાત્ અગ્નિરૂપ છે અને ક્ષણ વારમા સ્ત્રીહત્યાને બાળી નાખે છે ખ્યાર મુખવાળો રુદ્રાક્ષ બ્રહ્મા પોતે જ છે અને તે મનુષ્યહત્યાને દૂર કરે છે પાંચ મુખવાળો રુદ્રાક્ષ ક્રમાગ્નિ નામના રુદ્ર પોતે જ છે અને તેને ધારણ કરવાથી મનુષ્ય અભક્તને ખાવાથી થયેલા તથા અગમ્ય સ્ત્રી સાથે મૈથુન કરવાથી થયેલા સર્વ પાપોથી છૂટી જાય છે છ મુખવાળો રુદ્રાક્ષ ક્ષતિ કેવરૂપ છે અને જમણા હાથમા ધારણ કરવા યોગ્ય છે તેને ધારણ કરવાથી મનુષ્ય બ્રહ્મહત્યા વગેરે પાપોથી રક્ષિત થાય છે એમા સરાય નથી સાત મુખવાળો રુદ્રાક્ષ મોટા ચૌશ્વર્ધવાળો અને 'અનંગ' નામે કહેવાય છે તેને ધારણ કરવાથી સોનું ચોરનું વગેરે પાપોથી મનુષ્ય છૂટી જાય છે હે મહાસેન ! આઠ મુખવાળો રુદ્રાક્ષ સાક્ષાત્ દેવ ગણપતિરૂપ છે અને તેને ધારણ કરવાથી અન્ન સમપ્તી કપટ, રૂ સમપ્તી કપટ, સોના સમપ્તી કપટ અને દુહ સ્ત્રીને, હુદુમ્બની સ્ત્રીને તથા ગુરુપત્નીને ભાગવવાથી થયેલ વગેરે સર્વ પાપો નાશ પામે છે તેના વિધનો પણ નાશ પામે છે અને છેવટે તે પરમપદને પામે છે આ સર્વ ગુણો આઠ મુખવાળા રુદ્રાક્ષને ધારણ કરવાથી થાય છે નવ મુખવાળો રુદ્રાક્ષ ભૈરવરૂપ છે તેને ડાબા હાથમા ધારણ કરતો એ રુદ્રાક્ષ ભોગ તથા મોક્ષ આપનાર કહેવાય છે અને તેને ધારણ કરવાથી મનુષ્ય મારા સમાન બળવાળો થાય છે બાળહત્યા વગેરે હજારો પાપો અને બ્રહ્મહત્યા વગેરે સેકડો પાપો નવ મુખવાળા રુદ્રાક્ષને ધારણ કરવાથી તરત જ નાશ પામે છે દસ મુખવાળો રુદ્રાક્ષ દેવોના ઈન્દ્ર સક્ષાત્ વિષ્ણુ-દેવરૂપ છે તેને ધારણ કરવાથી ગ્રહો, પિશાચો, વૈતાલો, બ્રહ્મચક્ષુસો તથા સર્પો શાત થઈ જાય છે અગિયાર મુખવાળો રુદ્રાક્ષ અગિયાર રુદ્રોરૂપ કહેવાય છે જે મનુષ્ય તેને શિખામા ધારણ કરે છે, તેનું પુણ્યકળ તમે સાંભળો અગિયાર મુખવાળા

* આ અધ્યાયમાં ગાળીલ શ્લોકોથી રુદ્રાક્ષોની ઉત્પત્તિ તથા રુદ્રાક્ષોનું અનેક પ્રકારનું વર્ણન કરાયેલું.

રુદ્રાક્ષને ધારણ કરવાથી એક હજાર અશ્વમેધ યજ્ઞોનું, સો વાજપેયોનું અને એક લાખ ગાયોનું ઉત્તમ પ્રકારે દાન કરવાથી જે ફળ મળે છે, તે ફળ તરત પામે છે બાર મુખવાળા રુદ્રાક્ષોને કાનમાં ધારણ કરતા મનુષ્યે બારે સૂર્યોને પ્રસન્ન કરેલા ગણાય છે, કારણ કે તેમાં કાયમ બાર સૂર્યો રહે છે, ગોમેધ તથા અશ્વમેધ યજ્ઞથી જે ફળ થાય છે, તે ફળને તે (રુદ્રાક્ષ ધારણ કરનારો) પામે છે વળી તે મનુષ્યે શિંગડાવાળાનો, શસ્ત્રધારીઓનો, વાઘ વગેરેનો તથા રોગોનો ભય રહેતો નથી અને માનસિક પીડા પણ થતી નથી, એટલું જ નહિ, પણ કોઈ જાતનો ભય કે રોગ તેને કદી થતો જ નથી, જેથી જાતનો ભય કે રોગ તેને કદી થતો જ નથી, જેથી તે સુખી તથા ઐશ્વર્યવાન થાય છે હાથી, ઘોડા, મૃગો, ખિલાડા, સર્પો, ઉંદરો, ગધેડા, કૂતરા તથા શિયાળો વગેરે અનેક જાતની પ્રાણીઓને મારીને પણ બાર મુખવાળા રુદ્રાક્ષને ધારણ કરવાથી મનુષ્ય સર્વ પાપોથી છુટી જાય છે એમાં સંદેહ નથી હે પુત્ર ! તેર મુખવાળો રુદ્રાક્ષ જો મળે, તો એને કાર્તિકેય સમાન જાણવો સર્વ કામનાઓ તથા અર્થ સિદ્ધિને તે આપનારો છે અને તેનાથી રસો તથા સર્વ રસાયનો સિદ્ધ થાય છે ઉપરાંત સર્વ વસ્તુઓ, તેને ધારણ કરનારની જ લોભ્ય બની રહે છે, એમાં વિચાર ન કરવો હે કાર્તિકેય ! જે મનુષ્યે માતા, પિતા કે ભાઈનો નાશ કર્યો હોય, તે પણ એને ધારણ કરવાથી સર્વ પાપોથી છુટી જાય છે હે પુત્ર ! યૌદ મુખવાળો રુદ્રાક્ષ જો મળે તો કાયમ મસ્તક પર તેને ધારણ કરવો, કારણ કે તે (મારુ) શિવનું સ્વરૂપ જ છે હે મુનિ ! વારંવાર વધારે વર્ણન કરવાથી શુદ્ધ તે મનુષ્યને દેવો કાયમ પૂજે છે અને તેનાથી પરમ ગતિને પ્રાપ્ત કરાય છે ઉત્તમ દિગ્નેએ મસ્તક પર એક રુદ્રાક્ષ (પણ) ધારણ કરવો જોઈએ છવ્વીસ રુદ્રાક્ષોની મસ્તકમાં, પચાસ રુદ્રાક્ષોની હૃદયમાં, સોળની બહુમાં અને બારની કાનમાં પહેરવાની રુદ્રાક્ષમાળા કરવી જોઈએ હે કાર્તિકેય, એકસો આઠ રુદ્રાક્ષોની, પચાસ રુદ્રાક્ષોની અથવા સત્યાવીસ રુદ્રાક્ષોની માળા બનાવી ધારણ કરવાથી અથવા જપ કરવાથી અનંત ફળ મળે છે

હે કાર્તિકેય ! એકસો આઠ રુદ્રાક્ષોની માળાને ધારણ કરે છે, તો તેથી ક્ષણે ક્ષણે અશ્વમેધ યજ્ઞનું ફળ મેળવે છે અને એકવીસ ફળનો ઉદ્ધાર કરી, શિવલોકમાં તે પૂજાય છે ૧-૪૦

ક્ષણે ક્ષણેઽશ્વમેધસ્ય ફલ પ્રાપ્નોતિ વળ્મુલ ।
ત્રિ સતકુલમુદ્ધૃત્ય શિવલોકે મહીયતે ॥ ૪૦ ॥
ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમાહાપુરાણમાં એકાદશ સ્કંધ વિશે
અધ્યાય ૪ થો સમાપ્ત

અધ્યાય ૫ મો*

જપમાલાવિધાન અને રુદ્રાક્ષમહિમા

શંકર ડગલ

લક્ષણ જપમાલાયાઃ યજ્ઞ વધવામિ વળ્મુલ ।
રુદ્રાક્ષસ્ય મુલં બ્રહ્મા વિન્દુ હતીરિતઃ ॥ ૧ ॥

શ્રીશંકર બોલ્યા હે કાર્તિકેય ! જપમાળાનું લક્ષણ હું કહું છું, સાંભળો રુદ્રાક્ષનું મુખ બ્રહ્મા અને બિન્દુ રુદ્ર કહેવાય છે વિષ્ણુ ભોગ તથા મોક્ષ આપનાર તેનું પૂછકું છે પાંચ મુખવાળા, કાટાવાળા, લાલ રંગના અથવા ધોળા કે મિશ્ર રંગના પચીસ રુદ્રાક્ષોમાં છિદ્રો કરી, પરોડીને ગાંધતા પૂછડાના મડળ જેવા આકારની (ગોપુચ્છ નામની) માળા બનાવવી મુખથી મુખને તથા પૂછડાથી પૂછડાને બેડી દઈ ઊભા મુખવાળો મેરુ બનાવવો અને તેના ઉપર (ગાકરૂપી) નાગપાશ કરવો એમ ગૃયેલી અને મત્રસિદ્ધિને આપનારી માળાને ચંદન, યુક્ત જળથી ધોઈ નાખી ઉપર પવનગત છાટી, તે પછી શુદ્ધ જળથી ધોઈ નાખીને તેના પર મત્ર ગણોનો ન્યાસ કરવો શિવમત્રપડગમાં જે અસ્ત્રમ છે, તેથી સ્પર્શ કરી, 'હુ' એ કવચમત્રથી માળાનું અવગુહન કરવું (અર્થાત્ આખી માળાને એકઠી કરી દેવી) પછી એના પર (પોતાને જેનો જપ કરવો હોય તે) તે મૂલમનનો ન્યાસ કરવો આ ક્રિયા પોતે કરવી અથવા પૂર્વની પેઠે નુરુના હાથે કરાવવી પછી 'સચોજાત૦' આદિ મત્રોથી એકસો

* આ અધ્યાયમાં છત્રીસ મંત્રોથી જપમાલાવિધાન ચારી રીતે કર્યા પછી ફરી રુદ્રાક્ષના મહિમા કહેવાયે

આક વાર પ્રોક્ષણ કરી મૂળ મત્ર ઉચ્ચાગીને ગુદ ભૂમિ પર માળાને સ્થાપી, તેના પર પરમ ક્રાસ્તવરૂપ સાખ મદાશિવનું સ્થાપન કરવું એમ પ્રતિજ્ઞાયુક્ત કરેલી માળા મર્વ દર્શિત ફળને આપનાર થાય છે જે દેવનો જે મત્ર જપનો હોય, તે જ મત્રથી આ માળાનું પૂજન કરવું જોઈએ અને એ જપમાળાને (જપ સિવાયના સમયે) મસ્તક પર, કંઠમાં અથવા કાન પર ધારણ કરવી આમ મનુષ્યે સાવધાનચિત્ત ઘર્ષ સ્ત્રાક્ષની માળાથી જપ કરતો તેમ જ પરમ ભક્તિયુક્ત ઘર્ષ કંઠમાં, મસ્તક પર, હૃદય પર, કાદા પર, કાન પર અથવા ધાને બાહુઓ પર કાયમ સ્ત્રાક્ષી ધારણ કરવા આ વિષે બાહુ કહેવાથી શુદ્ધ અથવા વારંવાર વર્ણન કરવાથી શુદ્ધ કાયમ સ્ત્રાક્ષ ધારણ કરવામાં આ ક્રમણે જ પ્રસાસ કરાય છે કે, સ્નાન, દાન, જપ, હોમ, વૈશ્વદેવ, દેવપૂજન, પ્રાયશ્ચિત્ત શ્રાદ્ધ અને દીક્ષા કાળે તો ખાસ કરી સ્ત્રાક્ષ ધારણ કરવા જ જોઈએ, કેમ કે મોહથી સ્ત્રાક્ષ ધારણ નહિ કરીને બ્રાહ્મણને કઈ વૈદિક કર્મ કરે છે, તો અવશ્ય નરકમાં પડે છે, માટે મસ્તક પર, કંઠમાં, જનોઈમાં અથવા સુવર્ણના મણકાઓ સંહિત શુદ્ધ સ્ત્રાક્ષ ધારણ કરવા જોઈએ બીજાએ ધારણ કરેલા સ્ત્રાક્ષ શુદ્ધ અને કૃત્યાણુકારી હોતા નથી (માટે તે ધારણ કરવા નહિ) આપવિન સ્થિતિવાગ્દાયે સ્ત્રાક્ષ ધારણ કરવા નહિ સદા ભક્તિની જ સ્ત્રાક્ષ ધારણ કરવા સ્ત્રાક્ષના વૃક્ષથી ઉત્પન્ન થયેલા વાયુ વડે ઊડેલા તપુખવા પાપ પુતજ્જનમસ્તકિત ઘર્ષ પવિત્રવેાકમાં ન્તય છે (તો સ્ત્રાક્ષધારી મનુષ્ય ન્તય એમાં ગુ કહેવાનું હોય) જનબાલ શ્રુતિ કહે છે કે, 'સ્ત્રાક્ષને ધારણ કરતો મનુષ્ય પાપ કરે, તોપણ સર્વ પાપથી રહિત જ રહે છે, અરે! એટલું જ નહિ, પણ પનુઓ શુદ્ધ સ્ત્રાક્ષધારણથી જો સ્ત્રાક્ષ પામે છે તો જે મનુષ્યો સ્ત્રાક્ષની માળાને ધારણ કરે છે, તેઓ સુદૃઢતાને પામે તેમ જ કહેવાનું હોય સ્ત્રાક્ષ-પાપ મનુષ્યોએ એક સ્ત્રાક્ષ તો કાયમ મસ્તક પર ધારણ કરતો જ જોઈએ, જેથી નર દુષ્ટોનો નાશ થાય છે અને સર્વ પાપોથી છુટકારો મળે છે - સ્ત્રાક્ષથી મુગ્ધાનિત મનુષ્યો પરમાત્મા શકરના નામને ઉચ્ચારે છે તેઓ શકરના ભક્તોમાં

ઉત્તમ ગણાય છે, માટે સર્વ કૃત્યાણુને ઇચ્છતા મનુષ્યોએ અવશ્ય સ્ત્રાક્ષ ધારણ કરવા કાનમાં, શિખામાં, ગળામાં, હાથમાં કે પેટ પર સ્ત્રાક્ષ ધારણ કરવા, કેમ કે મહાદેવ, વિષ્ણુ, બ્રહ્મા અને તેમની વિભૂતિરૂપ બીજા દેવો પણ ભક્તિથી સ્ત્રાક્ષ ધારણ કરે છે તેમ જ સર્વના આત્મામાં મૂળપુરસ્કરૂપ ગોત્ર ત્રિવિધો અને તેમના વશમાં જન્મેલા બધા મનુષ્યો પણ શ્રોતધર્મમાં પરાયણ તથા ગુદ હોવા છતાં સ્ત્રાક્ષ ધારણ કરે જ છે સાક્ષાત્ વેદસિદ્ધ અને અવશ્ય મુક્તિ આપનાર સ્ત્રાક્ષધારણ વિષે અનેક જન્મોને અતો મહાદેવની કૃપાથી સ્વાભાવિક રીતે જ શ્રાદ્ધ થાય છે' હે મુન! આ સ્ત્રાક્ષનું માહાત્મ્ય જનબાલ શાખાનું અધ્યયન કરતા સર્વ મુનિઓએ તથા મે આ રીતે જ કહ્યું છે સ્ત્રાક્ષનું ફળ ત્રણે લોકમાં પ્રખ્યાત છે એ ફળના દર્શનથી જે પુણ્ય થાય છે, તેથી કરોડગણ તેના સ્પર્શથી થાય છે અને તેને ધારણ કરવાથી તેથી સેકંડો કરોડગણ પુણ્ય મનુષ્ય પામે છે વળી સ્ત્રાક્ષની માળા વડે જપ કરવાથી તો સેકંડો, હજારો તથા લાખોગણ પુણ્ય પામે છે, એમાં વિનાશ ન કરવો જે મનુષ્ય હાથમાં, છાતી પર, ગળામાં, બે કાનમાં તથા મસ્તક પર સ્ત્રાક્ષ ધારણ કરે છે, તે સુદ્ર જ છે, એમાં સગય નથી તે મનુષ્ય સુદ્રની પેઠે પ્રાણી માત્રથી ન માત્રી શસ્ત્રય એવો ઘર્ષ પૃથ્વી પર ફર્યા કરે છે દેવો તથા અસુરોને શકરની પેઠે સદા વદ નીચ છે મનુષ્યોએ સ્ત્રાક્ષ ધારણ કરનારાને કાયમ વદન કરવું જોઈએ તે કદાચ એકો, વિરુદ્ધ કર્મો કરનાર અથવા નર્વ પાપોથી યુક્ત હોય તોપણ સ્ત્રાક્ષ ધારણને લીધે સર્વ પાપોથી છુટી ન્તય છે, અરે એટલું જ નહિ પણ ગળ સ્ત્રાક્ષ બાધેલો કૃતરો પાપ જો મરણ પામે, તો પન્મગતિને પામે છે, માટે એકાદ સ્ત્રાક્ષ અવશ્ય ધારણ કરવો કેમ કે તથા એન્ડીન પેદીનો ઉદ્ધાર કરી મનુષ્ય સુલોકમાં પૂન્ય છે હવે પછી ફરી સ્ત્રાક્ષનો વિધિ બુદ્ધીને ૧-૩૬

પર્યવપતિમુક્ય સ્ત્રાક્ષલોકે મહીયતે ।

અન્તઃ પર પ્રવક્ષામિ સ્ત્રાક્ષસ્ય પુનર્વિધિમ્ ॥૨૬॥

અર્થાત્ ૧ મે તમમ

रुद्राक्षेना अत्यन्तं महिमा

ईश्वर उवाच

महासेन कुशग्रन्थिपुत्रा जीवादयः परे ।

महासेन कुशग्रान्थपुत्रा जीवादिभ्यः परे ।
रुद्राक्षस्य तु नैकाऽपि कलामर्हति षोडशीम् ॥१॥

ચત્રાક્ષસ્ય તુ નૈકાડપિ કલ્યાણમહતિ વાંચનામ્ ॥
 શ્રીશકર યોલ્યા હે કાર્તિકેય ! કુશલ થિ અને
 પુત્રજવ આદિ બીજન પણ માળામા ઉપયોગી છે,
 છતાં તેમાનુ એકેય રૂદ્રાક્ષના સોળમા વ્યક્તિને પણ
 યોગ્ય નથી જેમ પુરુષોમા વિષ્ણુ, શ્રદ્ધામા સૂર્ય,
 નદીઓમા ગંગા, મુનિઓમા કશ્યપ, ધોડાઓમા
 ઉચ્ચ શ્રવા, દેવોમા ઈશ્વર (હું) અને દેવીઓમા
 પાર્વતી શ્રેષ્ઠ છે, તેમ આ રૂદ્રાક્ષ (માળાઓમા
 ઉપયોગી વૃક્ષોમા) શ્રેષ્ઠ છે આનાથી અધિક (ફળ
 દાયી) બીજનુ કોઈ સ્તોત્ર નથી કે વ્રત નથી અક્ષય
 દાનોમા રૂદ્રાક્ષનુ દાન સર્વથી ઉત્તમ છે શિવના સાત
 ભક્તને જે મનુષ્ય ઉત્તમ રૂદ્રાક્ષનુ દાન કરે છે,
 તેના પુણ્યફળનો અંત કહેવા હું પોતે ઉત્સાહ કરતો
 નથી જેણે ગળામા રૂદ્રાક્ષ ધારણ કરેલા હોય એવાને
 જે મનુષ્ય અન્નદાન કરે છે તે સાત ફળનો ઉલ્લર
 કરી રૂદ્રલોકમા જાય છે જેના લલાટમા ભસ્મ નથી,
 શરીર પર રૂદ્રાક્ષ ધારણ નથી અને ઘરમા શિવ
 પૂજન નથી, તે બ્રાહ્મણ આડાલ કરતાય નીચ છે
 જેણે મસ્તક પર રૂદ્રાક્ષ ધારણ કર્યો હોય તે માસ
 ખાતો હોય, દારૂ પીતો હોય અને અત્યજનોની પાસે
 જતો હોય, તોપણ પાપથી છટી જાય છે સર્વ
 યજ્ઞો, તપ, દાન અને વેદાભ્યાસથી જે કળ મળે છે,
 તે ફળ રૂદ્રાક્ષના ધારણથી તરત જ નાશ પામે છે જે
 પુણ્યફળ ચાર વેદોના અધ્યયનથી, પુનણ લણવાથી,
 તીર્થનેવાથી અને સર્વ વિદ્યાઓ વગેરેથી મળે છે,
 તે પુણ્યફળ રૂદ્રાક્ષધારણથી મનુષ્ય તરત જ
 પામે છે મનુષ્યનમયે રૂદ્રાક્ષ બાધીને જે મૃત્યુ
 પામે છે, તે રૂદ્રપણાને પામે છે, તેને પુનર્જન્મ
 સ્વેતો નથી મનુષ્ય પોતાના ગળામા કે બેય બાહુ
 યોમા રૂદ્રાક્ષ ધારણ કરી મરણ પામે, તો એકવીમ

* આ અધ્યાયમા ચોપન શ્રોત્રી ભક્તિની વૃદ્ધિ માટે

અન્યત્ર મહિમા કહેવાયે.

કુળને તારી રુદ્રલોકમા વમે છે બ્રાહ્મણ કે આઠાલ
અથવા ગુણવાન કે ગુણરહિત જે કોઈ મનુષ્ય ભસ્મ
તથા અદ્રાક્ષને ધારણ કરે છે, તે દેવપણાને પામે છે
અને શિવ પાસે જાય છે પવિત્ર કે અપવિત્ર તથા
અલક્ષ્યને ખાનાર મ્લેચ્છ અથવા આઠાલ સર્પ પાપોથી
ભલે યુક્ત હોય, તોપણ રુદ્રાક્ષના ધારણથી જ
તે રુદ્રરૂપ થાય છે, એમા સશય નથી મસ્તક પર
(રુદ્રાક્ષ) ધારણ કરવાથી એક કરોડ રુદ્રાક્ષ ધારણનું,
કાન પર ધારણ કરવાથી દશ કરોડ ધારણ કર્યાનું,
જાળે બાધવાથી સો કરોડ ધારણ કર્યાનું, મસ્તકે
ધારણ કરવાથી એક હજાર કરોડ ધારણ કર્યાનું,
જનોઈ પર ધારણ કર્યાથી દશ હજાર કરોડ ધારણ
કર્યાનું અને ભુજ પર ધારણ કર્યાથી એક રુદ્રાક્ષ
ધારણ કર્યાનું ફળ મળે છે કાઠા પર ધારણ કરેલો
ઉત્તમ રુદ્રાક્ષ મોક્ષને આપનારો થાય છે રુદ્રાક્ષને
ધારણ કરી બ્રાહ્મણ જે કઈ વૈદિક કર્મ ભક્તિથી
કરે તો તેનું મોટું ફળ પામે છે ભક્તિરહિત અને
પાપકર્મી હોય છતાં જે મનુષ્ય (ગળામા) રુદ્રાક્ષ
માળા પહેરે, તે કાયમ સર્વ પાપનથી છટી જાય છે
જે મનુષ્ય રુદ્રાક્ષમા લાગેલા ચિત્રાવાળો હોઈ રુદ્રાક્ષને
ધારણ કરે છે, તે મહેશ્વરરૂપ જ હોઈ લોકમા
શિવલિંગ પેઠે નમસ્કાર કરવા યોગ્ય છે વિદ્યારહિત
કે વિદ્યા સંહિત, જાણતા કે અજાણતા હરકોઈ
પ્રાણી રુદ્રાક્ષને ધારણ કરવાથી ક્રીકટ દેશમા (રુદ્રાક્ષને
ધારણ કરતા) ગધેડાની પેઠે શિવયોગને પામે છે
ક્રાંતિકેયે પૂછ્યું 'હે દેવ' ક્રીકટ દેશમા ગધેડાએ
રુદ્રાક્ષ કયા કારણે ધારણ કર્યા હતા ? હે પરમેશ્વર !
તેને રુદ્રાક્ષ કોણે આપ્યા હતા, તે તમે કહો
શ્રીગંધર્વ જોલ્યા હે પુનઃ પૂર્વનું એ વૃત્તાત
તમે સાભળો વિધ્ય પાતમા એક ગધેડો રુદ્રાક્ષનો
ભાર ઉપાડી રહ્યો હતો અને એક મુસાફર તેને લાકડે
જતો હતો ચાકડો ગધેડો ભાર ઉપાડવા અનર્થ
ઘઈ પૃથ્વી પર પડી ગયો અને મરણ પામ્યો હે
ક્રાંતિકેય ! (મરણ પામ્યા પછી તરત જ) એ
ગધેડો માત્રી કૃપાવી નાનું નેત્રાંતરો, ત્રિલૂકધારી
અને મહેશ્વરરૂપ બની જઈ માત્રી તમીષ આપ્યો
હતો (માટે રુદ્રાક્ષને ધારણ કરનારો મનુષ્ય)

રુદ્રાક્ષોના મુખોની જેવી અતિદુર્લભ સમ્યા હોય છે, તેટલા ઉત્તર મુખો સુધી શિવલોકમાં પૂજ્ય છે આ સ્વસ્ત્ય પોતાના શિષ્યોને જ કહેવું પણ શિષ્યો ન હોય તેઓને કદી ન કહેવું જે (શિષ્યો પણ) અભક્ત અને મૂર્ખ હોય, તેઓને પણ આ સ્વસ્ત્ય ન કહેવું જે મનુષ્ય અભક્ત હોય કે ભક્ત હોય, નીચ હોય અથવા અત્યંત દુષ્ટ હોય, તે પણ જો રુદ્રાક્ષો ધારણ કરે, તો સર્વ પાપોથી છુટી જાય છે ખવિન રુદ્રાક્ષધારણ કોના સંમાન થઈ શકે? (અર્થાત્ તે અતુલ અને નિરુપમ જ છે) તત્ત્વદર્શી મુનિ ઓ ઓને મહાવ્રત કહે છે જે મનુષ્ય વ્રતધારી થઈ એક ઉત્તર રુદ્રાક્ષો ધારણ કરે છે, તેને સર્વ દેવો નમે છે, કેમ કે જેવા રુદ્ર છે તેવો જ તે મનાય છે જો એક ઉત્તર રુદ્રાક્ષો ન મળે, તો ખે બાહુ ઓમા સોળ સોળ, એક શિખામા, બે કાશમા બાર બાર, ગળામા બીસ, મરતક પર ચાળીસ, બે કાન પર છ છ અને છાતી પર એકસો ને આઠ રુદ્રાક્ષો જે ધારણ કરે છે, તે રુદ્ર જેવો પૂજ્ય છે મોતી પરવાળા સ્પટિક, રૂપી, લેડ્યું તથા સોના સાથે રુદ્રાક્ષોને જે ધારણ કરે છે, તે શિવરૂપ થાય છે જો આજસથી એકલા જ રુદ્રાક્ષોને પણ જે ધારણ કરે છે, તેને અધક્ષર જેમ સૂર્યનો સ્પર્શ કરી શકતો નથી, તેમ પાપો સ્પર્શ કરી શકતા નથી રુદ્રાક્ષની માળા વડે જપેલો મન અનત ક્ષણ આપનારો થાય છે જેના અગ પર બધું પુણ્ય આપનાર એક પણ રુદ્રાક્ષ નથી, તેનો જન્મ ત્રિપુકુંડલ મનુષ્યની પેઠે વ્યર્થ ગણાય છે જે મનુષ્ય રુદ્રાક્ષોને મસ્તક પર ધારણ કરી મસ્તકસ્નાન કરે છે, તેને ગંગામા સ્નાન કર્યુંનું ક્ષણ મળે છે, એમા સશય નથી લોકપૂજ્ય રુદ્રાક્ષો કેટલાક એક મુખવાળા, પાંચ મુખવાળા અગિયાર મુખવાળા અને બીજા કેટલાક ચૌદ મુખ વાળા પદા હોય છે શકસ્વરૂપ રુદ્રાક્ષોને જો ભક્તિથી પૂજવામા આવે તો દરિદ્ર પુરુષો પણ પૃથ્વી પર સંગ બતાવી દે છે આ સળાથી એક જૂનો ઉત્તમ ઇતિહાસ હું તને કહુ છું કેસલ દેશમા 'ગિરિનાથ' નામે કોઈ પ્રખ્યાત બ્રાહ્મણ હતો તે મહાધનવાન, ધર્મોત્તમ, વેદવેદાંગમા પારંગત, યજ્ઞ કરનાર અને દોષિત હતો તેને 'નૃપતિથિ' નામે સુદર આદિત

વાળો એક પુત્ર હતો તે જુવાન થયો ત્યારે કામદેવ જેવો સુદર હતો, જેથી તેણે રૂપ, યૌવન તથા મદ દારૂ 'સુધિપણ' નામના પોતાના ગુરુની 'મુક્તા વલી' નામની પત્નીને મોહિત કરી પછી તેની સાથે કેટલોક કાળ ભયથી તે લાગુ રહ્યો અને (છેવટે) ગુરુને ઝેર આપી દીધું (ને મારી નાખ્યા) પછી તે નિર્ભય થઈ (ગુરુપત્ની સાથે) મૈથુન કરવા લાગ્યો તેનું એ કર્મ તેના માતાપિતાએ જ્યારે કંઈ જાણ્યું, ત્યારે તે જ જાણે તેઓને પણ ઝેરથી તેણે મારી નાખ્યા જાતજાતના વિલાસો તથા ભોગોથી ધન જ્યારે ખર્ચાઈ ગયું ત્યારે એ દુષ્ટ બ્રાહ્મણોના ધરમા ઓચી કરવા માઠી અને દારૂ પીને ખેભાત સ્થિતિએ સહેલા માણ્યું ત્યારે તેની શ્રુતિએ તેનો બાહિષ્કાર કર્યો અને સર્વ લોકોએ ગામમાંથી તેને બાકી કાઢ્યો તે વખતે એ વનમા રહજતો થઈ ગયો પેલી મુક્તા વલી સાથે ગીચ વનમા તે જતો રહ્યો, અને દ્રવ્યના લોભથી માર્ગમા ઊભો રહી તેણે ઘણા બ્રાહ્મણોને મારી નાખ્યા એમ ઘણો કાળ થયો, ત્યારે તે નીચ મરણ પામ્યો, એટલે તેને લેવા જનરો યમદૂતો આવી પહોંચ્યા તે જ પ્રમાણે શિવલોકમાંથી શિવના ગણો પણ ત્યા આવ્યા, એટલે હે ક્રાંતિકેય! તે ખતે પશ્ચાત્ દૂતો વચ્ચે વાદ થયો યમના દૂતોએ તે વેળા કહ્યું કે, 'હે શિવદૂતો! જો તમે આને લઈ જવા ઇચ્છો છો, તો કહો આનું શું પુણ્ય છે?' ત્યારે શિવદૂતોએ કહ્યું કે, 'જે સ્થળે આ મરણ પામ્યો છે તે સ્થળે જમીનમા દશ હાથ નીચે રુદ્રાક્ષ છે તેના પ્રભાવથી હે યમદૂતો! અમે આને સિંચ સમીપ લઈ જઈશું' અહીં તે દિવ્ય રૂપને ધરતો તે ગુણતિથિ બ્રાહ્મણ વિમાન પર ચઢી શિવદૂતો સાથે શકરના સ્થાનમા ગયો હે ઉત્તમ વ્રતવાળા! આમ રુદ્રાક્ષોનું મહાત્મ્ય એ તમને કહ્યું રુદ્રાક્ષનો આજો મહિમા એ દૂકમા કહ્યો છે, તે સર્વ પાપોનો નાશ કરનાર તથા મહાપુણ્યકળને આપનાર છે ૧-૫૪

एव रुद्राक्षमहिमा खमासात् कथितो मया ।
सर्वापपञ्चकरो महापुण्यफलप्रद ॥ ५४ ॥

હતિ શ્રોતેષીના ૧૪મઃપુણ્યમઃ એકાદય સ્કા વિરે

અખ્યા ૬ દ્વો સમાપ

અધ્યાય ૭ મો*

એક મુખવાળા વગેરે રુદ્રાક્ષોત્ વર્ણન

શ્રીનારાયણ ઉવાચ

પવં નારદ ષડ્વક્ત્રો મિત્રિદોત વિવોચિતઃ ।

રુદ્રાક્ષમહિમાનં વ જ્ઞાન્વાડડસીલ્લ સ્વ ક્ષ્ટાર્થકઃ ॥૧૧॥

શ્રીનારાયણ પ્રોત્થાઃ હે નારદ! શકરે એમ પ્રોથ આપેલા તે કૃતિદેય રુદ્રાક્ષનો મહિમા જાણી કૃતાર્થ થયા. આહીં સદાચારના પ્રસંગમાં એવા પ્રભાવવાળા રુદ્રાક્ષનું મેં વર્ણન કર્યું. વળી ખીન્નું પણ સાવધાન થઈ તમે સાંભળો. અનંત પુણ્ય આપનારો રુદ્રાક્ષનો મહિમા મેં જે રીતે વર્ણવ્યો, તે રીતે હવે રુદ્રાક્ષોનું લક્ષણ તથા મંત્રવિન્યાસ હું તમારી, આગળ વર્ણવું છું. મનુષ્ય રુદ્રાક્ષનાં દર્શનથી લાખ ગણ, તેનો સ્પર્શ કરવાથી કરોડગણ અને તેને ધારણ કરવાથી દશ કરોડગણ પુણ્ય પામે છે. રુદ્રાક્ષ ધારણ કરવા છતાં તેની માળા વડે જપ કરવાથી મનુષ્ય સેંકડો કરોડ ને હજારો કરોડગણ પુણ્ય પામે છે. ભદ્રાક્ષને ધારણ કરવા કરતાં રુદ્રાક્ષને ધારણ કરવામાં મોટું ફળ છે. જે રુદ્રાક્ષ આમળાના ફળ જેવડો હોય, તેને શ્રેષ્ઠ કહેલ છે; જે ખેરના ફળ જેવડો હોય તેને વિદ્યનો મધ્યમ કહે છે અને જે ચણા જેવડો હોય તે અધમ કહેવાય છે. આ રુદ્રાક્ષોની મેં ઓળખાણ કહી. શિવની આજ્ઞાથી પૃથ્વી પર બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય તથા શૂદ્ર એવી જાતના ઉત્તમ રુદ્રાક્ષોનાં વૃક્ષો થયાં છે. તેઓમાં ધોળા રુદ્રાક્ષોને બ્રાહ્મણ, લાલ રંગના રુદ્રાક્ષોને ક્ષત્રિય, ધોળા રંગના રુદ્રાક્ષોને વૈશ્ય તથા કાળા રંગના રુદ્રાક્ષોને શૂદ્ર જાણવા. બ્રાહ્મણે ધોળા રુદ્રાક્ષો ધારણ કરવા, ક્ષત્રિયે લાલ રુદ્રાક્ષો ધારણ કરવા, વૈશ્યે ધોળા રંગના રુદ્રાક્ષો ધારણ કરવા અને શૂદ્રે કાળા રંગના રુદ્રાક્ષો ધારણ કરવા. જે રુદ્રાક્ષો સરખા ચળકતા અને સુંવાળા, મજબૂત અને કાંટાવાળા હોય તે શુભ કહેવાય છે; પણ ક્રીડાઓએ કરડેલા, ઈન્નભિન્ન, કાંટા વિનાના, ધાવાળા અને સંકોચા-

યેલા-એ છ રુદ્રાક્ષોનો ત્યાગ કરવો. જે રુદ્રાક્ષોમાં (વચ્ચેના ભાગમાં) પોતાની મેળે છિદ્ર પડ્યું હોય તે રુદ્રાક્ષ ઉત્તમ છે. જેમાં પુરપતા પ્રયત્નથી છિદ્ર કરાયું હોય તે મધ્યમ છે; સરખા, સુંવાળા, મજબૂત અને ઘોળ રુદ્રાક્ષોને રેશમી દોરામાં પરોવી ધારણ કરવા બેઠેછો. જે રુદ્રાક્ષોના સર્વ અવયવોમાં સોનાની પરીક્ષા કરવાના પથ્થરમાં જેવી સોનેરી રેખા દેખાય છે તેવી એકસરખી અને અતિ વિલક્ષણ સોનેરી રેખા દેખાતી હોય, તે રુદ્રાક્ષને ઉત્તમ જાણવો. શિવપૂજન કરનારાઓએ તે રુદ્રાક્ષ ધારણ કરવા. શિખામાં એક, મસ્તકે ત્રીસ, ગળામાં છત્રીસ, બે બાહુઓ પર સોળ સોળ, કાંડામાં પ્યાર અને ખભા પર પચાસ રુદ્રાક્ષો ધારણ કરવા. તેમ જ એકસો આઠ રુદ્રાક્ષો વડે માળારૂપ જનોઈ કરવી અને તે બે સેરની કે ત્રણ સેરની ગળામાં ધારણ કરવી, કુંડળમાં, મુકુટમાં, કણીભૂષણમાં, હાથમાં, બાજુખંધમાં તથા કડામાં અને પેટની નળી ઉપર તેમ જ સૂતાં, પીતાં વગેરે સર્વકાળ મનુષ્યે રુદ્રાક્ષ ધારણ કરવા. ત્રણસો રુદ્રાક્ષ ધારણ કરવા તે અધમ છે, પાંચસો ધારણ કરવા તે મધ્યમ કહેવાય છે અને હજાર ધારણ કરવા તે ઉત્તમ કહેવાય છે; આમ તે જુદા જુદા પ્રકારને અનુસરી રુદ્રાક્ષ ધારણ કરવા. મસ્તક પર ઈશાન મંત્રથી, કાનમાં તત્પુરુષમંત્રથી, લલાટ પર અધોરમંત્રથી, હૃદય પર તે જ મંત્રથી, બે હાથમાં અધોરમંત્રના બીજથી અને પેટ પર વામદેવમંત્રથી પચાસ રુદ્રાક્ષોથી ગૂંથેલી માળા ધારણ કરવી. એ રીતે (સદ્ગોળત આદિ) પાંચ બ્રાહ્મંજોધી અને (શિવપદ્મમાં પ્રસિદ્ધ) અંગમંજોધી પણ રુદ્રાક્ષ ધારણ કરવા. સર્વ રુદ્રાક્ષોને મૂળમંત્રથી ગૂંથીને ધારણ કરવા. એક મુખવાળો રુદ્રાક્ષ પરમતત્ત્વનો પ્રકાશક છે, આટે તે પરમ તત્ત્વરૂપને ધારણ કરવાથી પરમ તત્ત્વનો પ્રકાશ થાય છે. હે મુનિશ્રેષ્ઠ! બે મુખવાળો રુદ્રાક્ષ અર્ધનારીશ્વરરૂપ હોય છે; આટે તેને ધારણ કરવાથી તેના પર અર્ધનારીશ્વર ક્ષયમ પ્રસન્ન રહે છે. ત્રણ મુખવાળો રુદ્રાક્ષ સદાશત્ અગ્નિરૂપ છે તે રીતેજાને કાણુવારમાં બાળી નાખે છે. વળી ત્રણ મુખવાળો રુદ્રાક્ષ ત્રણ અગ્નિઓ

* આ અધ્યાયમાં સાદેગાળીસ રુદ્રાક્ષોની એકમુખવાળા વગેરે રુદ્રાક્ષનું વર્ણન ભક્તિની વૃદ્ધિ માટે કર્યું છે.

સ્વરૂપ છે તેને ધારણ કરવાથી અગ્નિ ક્રયમ પ્રસન્ન રહે છે આર મુખવાળો રુદ્રાક્ષ બ્રહ્મસ્વરૂપ છે તેને ધારણ કરવાથી મનુષ્ય મોટો શ્રીમત થાય છે અને મહા ઉત્તમ આરોગ્ય તથા મોટી જ્ઞાનસંપત્તિ પામે છે, વળી શુદ્ધિ માટે પણ મનુષ્યે તેને ધારણ કરવો પાય મુખવાળો રુદ્રાક્ષ 'સયોજાત' આદિ પાય મનોરૂપ—પાય બ્રહ્મસ્વરૂપ છે, તેને માત્ર ધારણ કરતા જ રાક્ષ પ્રસન્ન થાય છે. છ મુખવાળા રુદ્રાક્ષના અધિષ્ઠાતા દેવ કાર્તિકેય છે અને ગણપતિ પણ તેના અધિષ્ઠાયક દેવ છે, એમ વિદ્વાનો કહે છે સાત મુખવાળા રુદ્રાક્ષના અધિષ્ઠાતા દેવતાઓ સાત માતૃકા, સૂર્ય તથા સપ્તર્ષિઓ છે તેને ધારણ કરવાથી મોટી લક્ષ્મી, મહા ઉત્તમ આરોગ્ય તથા મોટી જ્ઞાનસંપત્તિ પ્રાપ્ત થાય છે, માટે મનુષ્યે પવિત્ર ધર્મને તેને ધારણ કરવો આઠ મુખવાળા રુદ્રાક્ષની આઠ માતૃકાઓ અધિષ્ઠાયક દેવતા છે આઠ વસુઓને તથા ગંગાને પણ પ્રસન્ન કરનારો તે શુભ છે તેને ધારણ કરવાથી એ સત્યવાદીઓ પ્રસન્ન થાય છે. નવ મુખવાળો રુદ્રાક્ષ યમદેવરૂપ કહેવાય છે તેને ધારણ કરવાથી યમદેવનો ભય લગારે રહેતો જ નથી. દશ મુખવાળા રુદ્રાક્ષની અધિષ્ઠાયક દેવતા દશ દિશાઓ કહેવાય છે તેને ધારણ કરવાથી દશે દિશાઓ પ્રસન્ન થાય છે, એમા સગય નથી અગિયાર મુખવાળા રુદ્રાક્ષના અધિષ્ઠાયક દેવો રુદ્રો તથા ઇન્દ્ર છે અને તે હમેશા મુખ વધારનારો છે આર મુખવાળો રુદ્રાક્ષ મહાવિષ્ણુસ્વરૂપ છે અને આર સૂર્યો નેશ દેવતાઓ છે, માટે તે પરાયણ ધર્મ તેને ધારણ કરવો તેર મુખવાળો રુદ્રાક્ષ ક્રમતાઓ તથા નિદિ આપનાર હોઈ શુભ છે તેને માત્ર ધારણ કરવાથી ક્રમદેવ પ્રમન્ત થાય છે ચૌદ મુખવાળો રુદ્રાક્ષ રુદ્રના નેત્રમાધી ઉત્પન્ન થયેલા હોઈ સર્વ વ્યાધિઓને દરનારો તથા સર્વ આરોગ્યને આપનારો છે રુદ્રાક્ષ ધ્યાન કરનારે મઘ, માન, લગ્ન, હુનથી, નગ્નનો, નૂદા તથા બૂરો પાવ્ય નિદિ ગ્રહા વખતે વિપુલપ્રજા, સક્રાંતિમયે, અયનપ્રજા, અમાવાસ્યા,

પૂનમ અથવા હરકોઈ પવિત્ર દિવસે રુદ્રાક્ષ ધારણ કરવાથી મનુષ્ય સર્વ પાપોથી છૂટી ગય છે ૧-૪૧

મદ્રણે વિપુલે ચૈવ સંક્રમે બચને તથા ।

દર્શો ચ પોર્ણમાસે ચ પુણ્યેષુ દિવસેષ્વપિ ॥ ૪૧ ॥

રુદ્રાક્ષધારણાત્ સચ. સર્વપાપૈઃ પ્રમુચ્યતે ।

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમગ્નપુરાણમા એકાદશ સ્કંધ વિષે અધ્યાય ૭ મો તમામ

અધ્યાય ૮ મો*

ભૂતશુદ્ધિપ્રકાર

શ્રીનારાયણ ઉવાચ

ભૂતશુદ્ધિપ્રકારં ચ કથયामિ મહામુને ।

મૂલાધારાત્ સમુત્પાયા કુળદર્શી પરદેવતામ્ ॥૧॥

શ્રીનારાયણ બોલ્યા • હે મહામુનિ! હવે ભૂતશુદ્ધિનો પ્રકાર હું કહું છું (પ્રથમ તો શુદ્ધ વસ્ત્ર ધારણ કરી આસન પર બેસી ભસ્મ ધારણ કરવી. પછી રુદ્રાક્ષ ધારણ કરી ભૂતશુદ્ધિ કરવી, જેમ કે) પ્રથમ કુલકમા પ્રાણાયામ દ્વારા મૂલાધારમાથી ઊડીને કુદસિનીરૂપ પર દેવતાને સુપુમણાના માર્ગનો આશ્રય કરી બ્રહ્મરંધ્રમા ગયેલી ચિતવત્રી પછી સાધકે હસ-મતથી જીવને બ્રહ્મમા ભેડી દઈ પગથી માડી ગોઠણ સુધીમા આર ખૂણાઓવાળા, (આર ખૂણે) ચેતક અગ્રેવાળા, હં બીજવાળા અને સોના જેવા રંગવાળા પૃથ્વીમણ્ડળુ ધ્યાન કરવું ગોઠણથી તાલિ સુધીમા અર્ધચંદ્ર સમાન બે કમળોથી અક્ષિત, ધં બીજથી યુક્ત અને ધોળી કાંતિવાળુ જળમણ્ડળ ચિત્રવત્રી નાભિથી હૃદય સુધીમા ત્રણ ખૂણાઓવાળુ, સાધિયા સહિત ૧ બીજથી યુક્ત અને લાલ રંગુ અગ્નિમણ્ડળ ચિત્રવત્રી હૃદયથી બ્રહ્મરંધ્રમા મધ્યભાગ સુધી ગોળ, છ બિંદુઓથી ચિદ્રિતન ધં બીજથી યુક્ત અને ભૂખજ રંગવાળુ વાયુમણ્ડળ ચિત્રવત્રી બ્રહ્મરંધ્રમા મધ્યથી બ્રહ્મરંધ્ર સુધી ગોળ, સ્વરંધ્ર, મનોરંધ્ર અને હં બીજથી યુક્ત આકાશમણ્ડળુ ચિત્રન કરું એમ (પાંચ) ભૂતોનુ ચિત્રન કર્ય પછી તે દરેકના (ઉપરોક્તર તેના તેના પ્રરણમા)

* જા નજવારમા એકીન રંગોથી ભૂતશુદ્ધિ કરવાયે, જેના વિષય જન્યપુત્ર વરેરે કર્મમા અધિકાર થતો નથી

લય કરવો જેમ કે પૃથ્વીનો જળમય, જળનો અગ્નિમય, અગ્નિનો વાયુમય, વાયુનો આકાશમય, આકાશનો અહકારમય, અહકારનો મહત્તરવમય, મહત્તરવનો પ્રકૃતિમય અને પ્રકૃતિનો આત્મામય લય કરવો પછી શુદ્ધ જ્ઞાનમય થઈ ડાબી કૃષ્ણમય રહેલા, કાળા રંગવાળા, અગૂઠા જેવડા માંખવાળા, બ્રહ્મહત્યારૂપ મસ્તકવાળા, સોનાની ચોરીરૂપ બાહુવાળા, મદિરા પાનરૂપ હૃદયવાળા, ગુરુત્વપ્રગમનરૂપ કેડવાળા, તે પાપતા સંગવાળારૂપ બે પગવાળા, ઉપપાતકોરૂપ મસ્તકવાળા, તરવાર તથા ઢાલને ધારણ કરના, નીચા મુખવાળા અને અતિદુ સહ પાપરૂપ પુરુષનુ ચિંતન કરણ પછી વાયુખીજ (ચં)નુ સ્મરણ કરતા મનુષ્યે (તે ખીજથી ઉત્પન્ન થયેલા વાયુ વડે પૂરક પ્રાણા યામથી) દેહને ભરી દઈ એ પાપપુરુષને સૂકવી નાખવો પછી પોતાના શરીર સંહિત એ પાપપુરુષને કુલમ્બા જપેલા અગ્નિખીજ(ર)થી બાબી નાખવો (એટલે બાબી નાખ્યાની ભાવના કરવી) પછી વાયુ ખીજ વડે તેની ભસ્મને બાહાર ઉછાળીને ફેંકી દેવી (આ ક્રિયા રેચક પ્રાણાયામથી કરવી) પછી ઉત્તમ બુદ્ધિવાળા મનુષ્યે અમૃતખીજ(કં)થી પોતાના દેહથી ઉત્પન્ન થયેલી તે ભસ્મને ભીંજવવી પછી પૃથ્વીના ખીજ(જ)થી તે ભસ્મને સોનાના ડાંચની પેઠે ધટ્ટ કરી, દર્પણ સમાન આકારવાળા વિશુદ્ધ આકાશખીજ(જ)નો જપ કરતા તે મનુષ્યે મસ્તકથી માડી પગ સુધીના અગોની રચના કરવી - પછી ફરી (જે કમે લય કર્યો હોય તે કમે) ચૈતન્યરૂપ બ્રહ્મમાથી આકાશ વગેરે ભૂતોને ઉત્પન્ન કરવા અને (તે તે ભૂતોને પૂર્વોની પેઠે પોતપોતાના સ્થાનો મા સ્થાયી ('સોઝ્ઘ' એ મચથી (બ્રહ્મ એકરૂપ થયેલા) જીવને પોતાના હૃદયકમળમાં આણવો પરમાત્માના સંગથી અમૃતમય થયેલા એ જીવને આપી હૃદયકમળમાં સ્થાપીને મૂલ્યધારમ્બ રહેલી કૃત્યનીનુ સ્મરણ કરવું (પછી તેમા પ્રાપ્તસ્થાપન કરવું અને આમ પ્રાણશક્તિનુ ધ્યાન કરવું) 'લાલ સમુદ્રમાં રહેલા વહાણમાં શોભી રહેલા, લાખ કમળ

પર બેઠેલા, પોતાના હસ્તકમળમાં ત્રિશૂલ, શેરડીથી ઉત્પન્ન થયેલુ ધનુષ, રતનમય પાશ, અકુશ, પાત્ર બાણો તથા લોહી ભરેલુ ખપ્પર ધારણ કરતા, તણુ નેત્રોથી શોભી રહેલા, પુષ્ટ સ્તનવાળા બાલશૃંગ જેવા રમણાળા અને સર્વોત્કૃષ્ટ આ પ્રાણશક્તિ અમને મુખપ્રસ્થ થયો' એમ પરમાત્માસ્વરૂપ પ્રાણશક્તિનુ ધ્યાન કરી સર્વ અધિકારની સિદ્ધિ માટે ભસ્મ ધારણ કરવું ભસ્મને ધારણ કરવાનો વિસ્તાર અને તેને ધારણ કરવામાં મોટું જે ફળ છે તે હું કહું છું, શ્રુતિગ્રંથો તથા સ્મૃતિઓરૂપ પ્રમાણથી કહેલું ભસ્મધારણ ઉત્તમ છે ૧-૨૧

વિમૂર્ત્યેવિસ્તર વલયે ધારણે ચ મદ્વાફલમ્ ।
શ્રુતિસ્મૃતિપ્રમાણોક મસ્મધારણનુચમમ્ ॥ ૨૧ ॥
ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમાં એકાદશ સ્કંધ વિરે
અધ્યાય ૮ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૯ મો*

શિરોવ્રત-વિધાન

ઔનારાયણ ઉવાચ

૧૬ શિરોવ્રતં વીર્ણં વિધિયદ્ યૈઃ ક્ષિજાતિભિઃ ।
તૈર્વાસેવ પર્ત વિષ્ણં વદેરજ્ઞાનવાયિકામ્ ॥ ૧ ॥
શ્રીનારાયણ બોલ્યાઃ જે દિગ્વર્ણોએ વિધિ-
પ્રમાણે આ (હરે પુ કહું છું તે) શિરોવ્રત કર્ણુ દોષ,
તેઓને જ અજ્ઞાનનો નાશ કરનારી ઉત્તમ (બ્રહ્મ)-
વિદ્યા કહેવી બેઈએ જેઓએ શ્રદ્ધા સામે વિધિ
પ્રમાણે શિરોવ્રત કર્ણુ ન દોષ, તેઓને શ્રીત કે સ્માર્ત
આચાર ઉપધાર કરનાર થતો નથી હે વિદ્વાન ।
શિરોવ્રત કરવાથી જ બ્રહ્મા વગેરે દેવો દેવતા થયા
છે, બીજા કોઈ ધરણ્યથી દેવતા થયા નથી શિરો-
વ્રતનુ અતિ પ્રાચીન માહાત્મ્ય પૂર્વના વિદ્વાનોએ
સ્વીકૃત્યું છે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, રુદ્ર તથા ખીજ સમગ્ર
દેવતાઓ પણ શિરોવ્રત કરે છે જે વિદ્વાન નાસ્ત ।
જેણે વિધિ પ્રમાણે શિરોવ્રત કર્ણુ દોષ છે, તે તર્વ
પાપોથી મુક્ત દોષ છે, તોપણ સર્વ પાપોથી
છૂટી જાય છે અધર્મવેદના શિર(રૂપ ઉપનિષદ)માં

* આ ખખી ક્રિયા થનથી જ કરવાની હોઈ કચ્ચવલ્લુ
જ છે, એટલે તેથી તેથી બાવન જ કરવાની હોય છે
અ. ૪૪

* આ અધ્યારમાં તેનાથી ૨ સ્તોત્રોથી વિવેકવિધાન
અત્યંત જ્ઞાનથી કહેવાયે.

જે કહેલું છે, તેનું નામ જ 'શિરોવ્રત' છે અને એ પુણ્યથી પ્રાપ્ત કરાય છે હે મુનિશ્રેષ્ઠ! બુદ્ધિ બુદ્ધિ (વેદ)શાખાઓમા આ વ્રતના બુદ્ધ બુદ્ધ નામે કહેવાય છે (જેમ કે શિરોવ્રત, પાશુપતવ્રત, શિવવ્રત વગેરે) પણ તે વ્રત તો એક જ છે સર્વ શાખાઓમા 'શિવ' નામની એક જ સત્ય સિદ્ધાન્ત વસ્તુ કહેવાય છે, તેમ જ તે વિષેનું જ્ઞાન પણ એક જ છે અને શિરોવ્રત પણ એક જ છે સર્વ વિદ્યાઓમા અધિકારી હોય, છતાં શિરોવ્રત વિદ્યાનો મનુષ્ય સર્વ ધર્મોથી સંહિત ગણાય છે, એમા સશય નથી આ શિરોવ્રત અવશ્ય કરવા યોગ્ય છે પાપરૂપી વનને બાળનાર હોઈ સર્વ વિદ્યાઓનું સાધન છે, માટે તે સારી રીતે કરવું જોઈએ સૂક્ષ્મ અર્થનો પ્રકાશ કરતી અથર્વવેદની સૂક્ષ્મ શ્રુતિએ જેમ કહ્યું છે, તેમ આ શિરોવ્રત કાયમ પ્રેમથી સારી રીતે કરવું જોઈએ એ ઐઋત્રિવિમલસ, જલમિવિમલસ, સ્વલમિવિમલસ, વાયુરિવિમલસ, વ્યોતેલિ મલસ, સર્વે હ વા હ મલસ - એ છ અથર્વવેદમા કહેલા મંત્રોથી શુદ્ધ ભસ્મ વડે સર્વોગે લેપન કરવું તે શિરોવ્રત કહેવાય છે ત્યાં સુધી બ્રહ્મ વિદ્યા પ્રકટે ત્યાં સુધી સધ્યાના સમયે આદ્યપૂર્વક આ શિરોવ્રત કરવું જોઈએ, કેમ કે શિરોવ્રત કરનારને જ ઉત્તમ બ્રહ્મવિદ્યા પ્રાપ્ત થાય છે બાર વર્ષ, એક વર્ષ, અર્ધ વર્ષ, છ મહિના, ત્રણ મહિના અથવા બાર દિવસ સુધીનો સક્રમ કરીને પણ આ શિરોવ્રત અવશ્ય કરવું જેણે શિરોવ્રતથી સ્નાન કર્યું હોય (અર્થાત્ જેણે શિરોવ્રત કર્યું હોય), તેને જે ગુરુ બ્રહ્મવિદ્યાનો ઉપદેશ ન કરે તેની વિદ્યા નાશ પામે છે અને તે ગુરુ નિર્દય જ કહેવાય છે જેમ શ્રીમાન સર્વેશ્વર (પ્રભુ) કેમળ તથા દયાળુ છે, તેમ વિદ્યાનુસ્ત્રો સક્ષાત્ મુનિરૂપ તથા દયાળુ થવું જોઈએ જે મનુષ્યોએ હમ્મરો બીજા જન્મોમા પશ્ચાન્નરણ કર્યા હોય તેઓને જ શિરોવ્રતમા શ્રદ્ધા થાય છે, બીજાઓને કંઈ થતી નથી. તેઓને તો અજ્ઞાન ધણું હોવાથી ઈશ્વરો દેવ જ પાય છે, એથી અત્યંત દેવવાળાને આત્મજ્ઞાન થતું જ નથી હે વિદ્વાન! જેઓએ શિરોવ્રતથી સ્નાન કર્યું હોય (અર્થાત્ સપૂર્ણ શિરોવ્રત કર્યું હોય), તેઓ જ બ્રહ્મવિદ્યાનું સક્ષાત્

ઉપદેશના અધિકારી છે, બીજાઓ નથી જે દિનેએ આદરથી પાશુપત(શિરો)વ્રત આચર્યું હોય તેઓને જ બ્રહ્મવિદ્યાનો ઉપદેશ કરવો, એવી વેદની આજ્ઞા છે જે (શિરોવ્રતસંહિત છે) તે પશુ છે તેણે આ વ્રતથી પશુપાણ્ય ત્યજવું જોઈએ તે (શિરોવ્રતથી જેણે પશુપાણ્ય ત્યજ્યું હોય) તે, એ (શિરોવ્રતથી સંહિત) પશુઓને મારીને આતિ પાપી થતો નથી, આવો વેદાન્તનો નિશ્ચય છે જાપાલશ્રુતિ જાણનારાઓ આદરથી કહે છે કે, 'ત્ર્યમ્બકમ્' એ મનથી તથા ઐશ્વર્ય સંહિત શિવપર્યાક્ષર મનથી ત્રિપુક્ક ધારણ કરવું ગુદસ્થાશ્રમમા (તથા વાનપ્રસ્થાશ્રમમા) સંહિત એ કાયમ (એ રીતે) ત્રિપુક્ક ધારણ કરવું અને સન્યાસીએ 'હસન્' મત્ર સંહિત ત્રણ ઐશ્વર્ય વડે કાયમ ત્રિપુક્ક ધારણ કરવું, એમ જાપાલશ્રુતિ કહે છે બ્રહ્મચારીએ પણ 'મેષાવીન્' ઇત્યાદિ મનોથી દરરોજ ત્રિપુક્ક ધારણ કરવું વિધિ પ્રમાણે (જનોઈ આદિ) સરસ્વર પામેલા બ્રાહ્મણે જલયુક્ત અથવા જળસંહિત ભસ્મથી ત્રિપુક્ક ધારણ કરવું લલાટમા ત્રણ આંકી રેખાઓરૂપ ત્રિપુક્ક કાયમ ધારણ કરવું, (કેમ કે તેથી મહાદેવનો સમ્પર્ક થવાથી તેમના ધર્મમા પણ જોડાયું રહે છે,) માટે બ્રાહ્મણે હમેશા સારી રીતે ત્રિપુક્ક કરવારૂપ ધર્મ આવ્યસ્તો જોઈએ બ્રાહ્મણોમા આદિ બ્રહ્મણે ભસ્મથી ત્રિપુક્ક ધારણ કરેલું છે, માટે બ્રાહ્મણે તો કાયમ ત્રિપુક્ક ધારણ કરવું વેદસિદ્ધિ ભસ્મથી ત્રિપુક્ક કરવું અને શરીરે યોગ્યત્વ તેમ જ શિર્ષલિંગનું પૂજન કરવું આદ્ય તો (કોઈઉપરના) મોહથી પણ ન તજવું હે મહામુનિ! ગુદસ્ત્રો 'ત્ર્યમ્બકમ્' એ મનથી લલાટ પર, ઐશ્વર્ય સંહિત પર્યાક્ષર મનથી હૃદય પર અને એકલા ઐશ્વર્યથી બે બાહુઓ પર ત્રિપુક્ક ધારણ કરવું તેમ જ સન્યાસીએ પણ ઐશ્વર્યથી કાયમ ત્રિપુક્ક ધારણ કરવું બ્રહ્મચારીએ 'ત્રિયાલુવં' એ મનથી અથવા 'મેષાવીન્' ઇત્યાદિ મનથી અગ્નિહોત્ર સિવાયની ભસ્મ વડે ત્રિપુક્ક ધારણ કરવું સેવામા તત્પર રહેતા શૂદ્રે 'સિવાય નમઃ' એ મનથી કાયમ ભકિતપૂર્વક આજ્ઞા શરીરે ભસ્મ લગાવવી તથા ત્રિપુક્ક ધારણ કરવું હે ઉત્તમ વ્રતવાળા નારદમુનિ! બીજા કોઈએ

પણ મત્ર વિતા લકિતથી શરીરે ભસ્મધારણ તથા (લલાટે) ત્રિપુડ કરવું જોઈએ ભસ્મથી જ શરીરે વિલેપન તથા આડું ત્રિપુડ ધારણ કરવું તે ખરી રીતે સર્વ ધર્મથી શ્રેષ્ઠ છે, માટે તે હમેશા કરવું અગ્નિહોત્રની ભસ્મને અથવા (આગળ જતા કહે વારો તે) વિરજનગિથી ઉત્પન્ન થયેલી ભસ્મને આદરથી લઈ શુદ્ધ પાત્રમાં તેને મૂકી, હાથપગ ધોઈ નાખી, બે વાર આચમન કરી, સાવધાન થયેલા મનુષ્યે ‘સચોજાત’ આદિ પાંચ પ્રહમનો વડે તે ભસ્મ લઈને ધીમે ધીમે ત્રણ પ્રાણાયામ કરી ‘ૐ-અગ્નિરિતિ મસ્મ’ ઇત્યાદિ છ મંત્રોથી અથવા ‘વેજો મસ્મ’ એ મત્ર તેમા ઉમેરતા સાત મંત્રોથી તેને મતરવી ‘ૐ આપો જ્યોતિઃ’ એ મત્ર ખોલી મહાદેવનું ધ્યાન કરી પૂર્વોક્ત (‘ૐ અગ્નિરિતિ મસ્મ’) વગેરે મંત્રો ખોલવા અને (જળયુક્ત) ધોળી ભસ્મથી પ્રથમ શરીરે વિલેપન કરી પછી ફોરી ભસ્મથી લેપન કરવું એમ ભસ્મ લગાવાથી મનુષ્ય પાપરહિત તથા રત્નગુણરહિત થાય છે એમા સશય તથી જગતના નાથ મહાવિષ્ણુ તથા જલના અધિપતિનું ધ્યાન કર્યા પછી ભસ્મ સાથે જળ મેળવી ફરી ‘ૐ અગ્નિરિતિ મસ્મ’ ઇત્યાદિ મંત્રોથી શુદ્ધ કરી, સાથ સદાશિવનું ધ્યાન કરી, પ્રથમ લલાટ પર ભસ્મ લગાડીને પછી આખે શરીર લગાડવી પ્રહ્લાની ભાવના કરવાથી પ્રહ્લરૂપ થયેલી ધોળી ભસ્મ વડે પોતાના આક્રમને યોગ્ય મંત્રોચ્ચારપૂર્વક લલાટ, છાતી તથા ખભા ઉપર ત્રિપુડો કરવા તેમા વચલી તથા અનામિકા એમ બે આંગળીઓ વડે ડાબા ભાગથી માડી જમણા ભાગ સુધી બે આડી રેખાઓ કરવી અને અંગૂઠા વડે જમણા ભાગથી માડી ડાબા ભાગ સુધી એક રેખા કરવી એ ત્રિપુડ હમેશા ત્રણ કાળ ભકિતથી ધારણ કરવું ૧-૪૩

મધ્યમાનામિકાસ્તુઘૈરનુલોમવિલોમતઃ ।

ત્રિપુષ્ઠં ધારયેત્ત્રિયં ત્રિકાલેષ્વપિ મક્તિઃ ॥૪૩॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમાં અઞ્જલ રૂપ વિષે

અધ્યાય ૯ મો તથા

અધ્યાય ૧૦ મો^x

ગૌણ ભસ્મ તથા વિરજનલ ભસ્મ

શ્રીનારાયણ ઉવાચ

મામેય ગૌણમજ્જાનર્વસક જ્ઞાનસાધકમ્ ।

ગૌણં નાનાવિઘં ચિદ્ધિઃ પ્રહ્લનઃ પ્રહ્લવિદાં વર ॥ ૧ ॥

શ્રીનારાયણ ખોલ્યા હે પ્રહ્લવેતાઓમા શ્રેષ્ઠ પ્રાણણ તારદા! અગ્નિ સખાધી ગૌણ ભસ્મ પણ અજ્ઞાનનો નાશ કરનાર તથા જ્ઞાનને સિદ્ધ કરનાર છે, તે અતેક પ્રકારની છે, એમ તમારે જાણવું હે મુનિ! અગ્નિહોત્રના અગ્નિથી ઉત્પન્ન થયેલી ભસ્મનું જેવું માહાત્મ્ય છે, તેવું જ વિરજનલથી ઉત્પન્ન થયેલી ભસ્મનું માહાત્મ્ય હોય છે વિવાહના અગ્નિથી ઉત્પન્ન થયેલ, સમિધના અગ્નિની ઉત્પન્ન થયેલ, સંધવાના અગ્નિથી ઉત્પન્ન થયેલ અને દાવાનળથી ઉત્પન્ન થયેલ—આ ચાર પ્રકારથી ગૌણ ભસ્મ કહેવાય છે હે મહામુનિ! અગ્નિહોત્રની ભસ્મ તથા વિરજનલની ભસ્મ ત્રણે વર્ણના સર્વ લોકથી ધારણ કરી શકાય છે, પણ વિવાહના અગ્નિથી ઉત્પન્ન થયેલી ભસ્મ ધારણ કરવાનો અધિકાર ખાસ કરીને ગૃહસ્થોને જ છે પ્રહ્લચારીઓ સમિધના અગ્નિથી ઉત્પન્ન થયેલી ભસ્મ ધારણ કરવી અને શૂદ્રોએ વેદ લાલેલા—શ્રોત્રિય પ્રાણણના ઘરમા રાધવાનો જ અગ્નિ હોય, તેનાથી ઉત્પન્ન થયેલી ભસ્મ ધારણ કરવી ચાર વર્ણોની મહારના ખીજ સર્વ લોકોએ દાવાનળથી ઉત્પન્ન થયેલી ભસ્મ ધારણ કરવી (હવે વિરજનલ ભસ્મ કોને કહેવી, તે સાભળો) ચિત્રા નક્ષત્રવાળી (ચૈત્રી) પૂનમ એ ભસ્મ ઉત્પન્ન કરવાનો કાળ છે અને પોતે ન્યા રહેનો હોય તે પ્રદેશ અથવા ખેતર, ખગોળો, જગલ કે ખીજ કોઈ શુભ લક્ષણવાળો ઉત્તમ પ્રદેશ એ ભસ્મને ઉત્પન્ન કરવાનો દેશ કહેવાય છે તેમા પૂનમની પહેલાની તેરશના દિવસે સાચી રીતે સ્નાન કરી હોમક્રિયા વગેરે કરીને પોતાના આચાર્યની પૂજા કરી, તેમને પ્રણામ કરીને તેમની આજ્ઞા લેવી પછી ખાસ પૂનમ કરી, ધોળા

x આ અધ્યાયમા તેત્રીસ મંત્રોથી ગૌણ ભસ્મનું વર્ણન કરી વિરજનલ ભસ્મનું વર્ણન કરાયે

વસ્ત્રો પહેરી, પોતે શુદ્ધ જનોઈ ધારણ કરવું, ધોળા પુખ્તોની માળા પહેરવી અને ધોળુ ચઢન કરવું પછી દર્શના આસન પર પૂર્વ કે ઉત્તર દિશા તરફ મુખ રાખી બેસવું અને હાથમા દર્શની મૂઠી લઈ ત્રણ પ્રાણાયામ કરી, દેવ તથા દેવીનું ધ્યાન કરી તેમને વિશ્વમિ કરવાપૂર્વક 'હુ આ વ્રત કરુ છુ' આવા સકરપપૂર્વક વ્રતની દીક્ષા લેવી તે ન્યા સુધી શરીર—પહે ત્યા સુધી અથવા બાર વર્ષ સુધી છ વર્ષ સુધી, ત્રણ વર્ષ સુધી, બાર મહિનાઓ સુધી, છ મહિનાઓ સુધી, ત્રણ મહિનાઓ સુધી, એક મહિના સુધી, બાર દિવસો સુધી, છ દિવસો સુધી કે એક દિવસ સુધી પણ વ્રત કરવાનો સકરપ કરવો. વળી પૂતમના દિવસની પહેલા તરવશુદ્ધિના ઉદ્દેશવાળા પુરુષે મૂળમંત્રથી તે સ્ત્રીમધો વગેરેથી જ (એક જગત ને સાઠ આહુતિઓનો) હોમ કરવો અને તે વેળા 'માઠ દેહમા રહેલા આ તારવો શુદ્ધ થાઓ' એમ ચિંતન કર્યો કરવું પછી પાચ મહાભૂતો, પાચ તત્ત્વાત્તઓ, પાચ કર્મેન્દ્રિયો, પાચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો, ત્વચા વગેરે સાત ધાતુઓ, પ્રાણ વગેરે પાચ વાયુઓ મન, બુદ્ધિ, આહાર, સર્વાદિ બુદ્ધો, પ્રકૃતિ, પુરુષ, સગ, વિદ્યા, દેવ, કાલ, માયા, શુદ્ધ વિદ્યા, મહેશ્વર સદાશિવ શક્તિ અને શિવતત્ત્વ આ તારવો વિદ્વાનોએ અનુક્રમે જે કદા છે, તે દરેકનું નામ લેતા જઈ, (પૃષ્ઠીતત્ત્વ મે શુદ્ધવતાં જ્યોતિર્હં વિરજા વિપાયા' ઇત્યાદિ) વિરજ નામના મનો વડે હોમ કરવો આમ હોમ કરનારો પુરુષ 'વિરજ' પાપરહિત થાય છે પછી ગાયત્રી છાણ લઈ તેનો પિંડો કરી પચાક્ષર મંત્રથી તેને મંત્રીને અગ્નિમા સ્થાપી દઈ તે દિવસે હવિષ્યાન્ત જમવું પછી ચૌદશની પ્રભાતે (નિત્યકર્મ કર્યો પછી) પૂર્વોક્ત રીતે બધું કરી એટલે પચાક્ષરમંત્રથી તે જ અગ્નિમા હોમ કરી, તે દિવસે નિરાહાર રહી બાકી રહેલો સમય પૂરો કરવો. પછી પૂતમના દિવસે પણ પ્રાતઃકાળે તે પ્રમાણે હોમ સુધીની ક્રિયા કરી રત્નસરૂપ અગ્નિનું વિસર્જન કરી કાળજીથી ભસ્મ લેવી, (પણ તે આ પ્રમાણે લેવી) જગદાચારી અથવા મુઠાનુકૂલ કે શિષ્યારૂપ એક જગદાચારી જ યવુ એમ થઈ રનાન

કરી, જે લગ્નજરહિત હોય, તેણે દિગ્બર (તગન) થવું અને લગ્નજાળાઓ એક ભગવુ વસ્ત્ર, મુગચર્મ, ચીર—વડલ અથવા કોઈ પણ એક જ વસ્ત્ર પહેરી, દંડધારી તથા મેખલાધારી થવું પછી પોતાના બંને પગ ધોઈને બે આચમન કરી પેલી વિરજાતલથી ઉત્પન્ન થયેલી ભસ્મ એકઠી કરીને અથર્વવેદમા કહેલા 'ૐ અમિરિતિ મમ્મ' ઇત્યાદિ છ મંત્રો વડે અનુક્રમે મસ્તકથી માંડી પગ સુધીના સર્વ અંગોને આર્જન કરી સ્પર્શ કરવો, પછી એ જ કમથી ઝંઝર અથવા પચાક્ષર—શિવમંત્રથી સર્વોંગે ભસ્મ લગાવવી અને પછી 'ત્રિવાયુષ્મ' એ મંત્રથી ત્રિપુક્ર કરવું એમ શિવભાવને પ્રાપ્ત કરી શિવભાવનું આચરણ કરવું અને આ પાશુપતવ્રત (શિરોવ્રત) ત્રણે સપ્તા કાળે કરવું આ વ્રત ભોગ તથા મોક્ષને આપનાર હોઈ પશુપણું ત્યજીને લિંગમૂર્તિ મહાદેવ સદાશિવનું પૂજન કરવું આ રીતનું આ ભસ્મસ્નાન મહાપવિત્ર, સર્વ સુખપ્રસન્ન તથા શ્રેષ્ઠ હોઈ આયુષ્ય આપનાર છે તેમ જ બળ, આરોગ્ય, લક્ષ્મી તથા પુષ્ટિને વધારનાર છે, એટલું જ નહિ પણ તે રક્ષ માટે, મંગલકારી તથા સર્વ સપત્તિઓની સમૃદ્ધિ કરનાર થાય છે જે મનુષ્યો ભસ્મથી લેપેલા (શરીરવાળા) હોય છે, તેઓને મોટી મરકીતો ભય રહેતો નથી આ ભસ્મ શાંતિક, પૌષ્ટિક તથા કામદ એમ ત્રણ પ્રકારની હોય છે.

મસ્મિન્નિષ્ઠમનુષ્યાણા મહામારીમય ન ચ ।

શાન્તિકં પૌષ્ટિકં મસ્મ કામદં ચ ત્રિયા ભવેત્ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમ્ એકાદશ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૧૦ માં સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૧ મો *

ત્રણ પ્રકારની ભસ્મનું આહાત્મ્ય

નાદ રવાવ

ત્રિવિધિત્વં કયં ચાસ્ય મસ્મનઃ પરિકીર્તિતમ્ ।

પત્ત્વ કયય મે વેવ મહત્ કૌતુહલ મમ ॥૧॥

નારદે પૂછ્યું. હે દેવ! ભસ્મના ત્રણ પ્રકાર કઈ રીતે કદા છે એ મને કહો તેના સમ્બંધમા

* આ અધ્યાયમાં તાત્પર્યવાચીત શ્લોકોની ત્રણ પ્રકારની ભસ્મ તથા તેનું આહાત્મ્ય કહેવાયે.

મને મોટું આશ્ચર્ય થાય છે

શ્રીનાસયણે કહ્યું હે દેવર્ષિ! ભસ્મના ત્રણ પ્રકાર હું કહું છું, સામળો, તે મોટા ખાપોનો નાશ કરનાર, મોટી કીર્તિ કરનાર તથા શ્રેષ્ઠ છે ગાયનું જે છાણ (ગાય છાણ કરતી હોય ત્યારે) યોનિ સાથે સમઘવાળું (ખારોખાર) હાથથી જ લઈ લીધું હોય અને 'સચોજાત' આદિ ખાય બ્રાહ્મણો વડે ખાવું હોય, તેની ભસ્મને 'શાંતિકૃત' એટલે શાંતિ કરનાર કહે છે, તેમ જ ગાયના જે છાણને મનુષ્યો સાવધાન રીતે ખારોખાર આદર ઝીલી લે અને પછી પડગમત્રથી બાળે તેની ભસ્મને 'પૌષ્ટિક' કહે છે અને 'કામદ' ભસ્મ સામળો, ગાયના જે છાણને 'હ્રૌં' એ પ્રાસાદમત્રથી બાળે તેની ભસ્મ 'કામદ' કહેવાય છે હે દેવર્ષિ! ભસ્મધારણ વ્રતમાં તત્પર રહેતા મનુષ્યે પ્રાતઃકાળમાં ઊઠી, પવિત્ર યર્થ ગાયોના વાડામાં જઈ, ગાયોના સમૂહને નમસ્કાર કરી યોગ્ય વર્ણવાળી ગાયોનું ઉત્તમ છાણ લેવું જોઈએ બ્રાહ્મણે ધોળા રગની ગાયનું, કૃત્રિયે લાલ રગની ગાયનું, વૈશ્ય પીળા રગની ગાયનું તથા શૂદ્રે કાળા રગની ગાયનું છાણ લેવું પૂનમ, અમાસ કે આક્રમતા દિવસે શુદ્ધ બુદ્ધિવાળા મનુષ્યે પૂર્વોક્ત પ્રાસાદમત્રથી ગાયનું ઉત્તમ છાણ લઈને 'નમઃ' એ મત્રથી તે છાણનો ગોળો કરવો પછી તેને સૂર્યના કિરણોથી સૂકવવા અને સુકાઈ ગયા પછી ધાન્યતા ક્રોતસ અથવા બુસાથી તેને વીટી પૂર્વોક્ત પ્રાસાદમત્રથી સુંદર પવિત્ર પ્રદેશ પર મૂકવો પછી અચરણમાથી ઉત્પન્ન થયેલા અથવા કોઈ શ્રોત્રિય બ્રાહ્મણના ધરના અગ્નિમાં શિવબીજ મત્રથી તે છાણનો ગોળો નાખવો પછી એ અગ્નિના કુક્રમાથી વિદાન પુરવે તે ભસ્મ લઈ લેવી અને નવું કોઈ પાત્ર લઈ પ્રાસાદમત્રથી તેમાં નાખવી પછી શુદ્ધ બુદ્ધિવાળા મનુષ્યે તે ભસ્મ પાત્રમાં 'સચોજાત' મત્રથી કેવડો, ગુલાબ, સુગંધી વાળો, ચંદન તથા કેસર વગેરે જાતજાતના સુગંધી દ્રવ્યો નાખવા પ્રથમ જલસ્નાન કરી પટ્ટી ભસ્મથી સ્નાન કરવું જે મનુષ્ય જલસ્નાન કરવા અરાકત હોય તેણે કેવળ ભસ્મસ્નાન કરવું હાથપગ ધોઈને 'ઈશાન. સર્વવિદ્યાનામું' એ મત્રથી મસ્તક પર, 'તત્પરુષ' મત્રથી મુખ પર, 'અચોર' મત્રથી

હૃદય પર અને 'વામન' મત્રથી નાભિ પર ભસ્મ લગાડીને વિદાન મનુષ્યે 'સચોજાત' મત્રથી આખે શરીરે ભસ્મધારણ કરવું પછી પહેલાનું વસ્ત્ર ઉતારી નાખી બીજું શુદ્ધ વસ્ત્ર પહેરી લેવું પછી હાથપગ ધોઈને આયમન કરવું આખે શરીર ભસ્મ ન લગાવવી હોય તો ત્રિપુડ્ કરાય છે બપોરના સમય પહેલા જલધુક્ત ભસ્મથી અને બપોરના સમય પછી જલરંહિત ભસ્મથી તજની, અનામિકા તથા વચલી એમ ત્રણ આગળીઓ વડે ત્રિપુડ્ કરવું મસ્તક, લલાટ, કાન, કંઠ, હૃદય તથા બને બાહ્ય આટલા ત્રિપુડ્ કરવાના સ્થાન કહેવાય છે પ્રાસાદમત્રથી પાચે આગળીઓ વડે મસ્તક પર, 'સ્વાહા' મત્રથી ત્રણ આગળીઓ વડે લલાટ પર, 'સચોજાત' મત્રથી, વચલી આગળીઓ વડે જમણા કાન પર, 'વામદેવ' મત્રથી વચલી આગળી વડે ડાબા કાન પર, 'અચોર' મત્રથી વચલી આગળી વડે કંઠ પર, 'નમઃ' મત્રથી ત્રણ આગળીઓ વડે હૃદય પર, 'વપદ' મત્રથી ત્રણ આગળીઓ વડે જમણા બાહ્ય પર, 'હુમ્' મત્રથી ત્રણ આગળીઓ વડે ડાબા બાહ્ય પર અને 'ઈશાન' મત્રથી વચલી આગળી વડે નાભિ પર ભસ્મ લગાવવી (નાભિ પર ભસ્મ કરવાનો પણ આ એક પક્ષ છે) ત્રિપુડ્ના જે ત્રણ રેખાઓ કરાય છે, તે અનુક્રમે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ તથા મહેશ્વરરૂપ કહેવાય છે તેમાં (નીચેથી) પહેલી રેખા બ્રહ્મારૂપ, બીજી વિષ્ણુરૂપ તથા ઉપરની ત્રીજી મહેશ્વરરૂપ મનાય છે એક આગળીથી જે સ્થળે ભસ્મ કરવાની હોય છે, તે સ્થળે ઈશ્વર દેવતા હોય છે મસ્તક મધ્યે બ્રહ્મા, લલાટમાં ઈશ્વર, બે કાનમાં અશ્વિનીકુમાર અને ગળામાં ગણેશદેવ હોય છે કૃત્રિય, વૈશ્ય તથા શૂદ્ર આખે શરીરે ભસ્મ ન લગાવવી, પણ માત્ર ત્રિપુડ્ જ કરવું, તેમાં શૂદ્રાદિ સર્વ અત્યજ જાતિઓએ મત્ર વિના જ ત્રિપુડ્ ધારણ કરવું તે અત્યજ જાતિના મનુષ્યો પણ મત્ર વિના ત્રિપુડ્ ધારણ કરી શકે છે ૧-૨૭

દ્વિત્રિયથ તથા ચૈર્યઃ શુદ્ધાશ્ચોદ્ધન ત્યજેત્ ।

સર્વેવામત્યજાતીનાં મન્યેન રહિતે મથેત્ ॥ ૨૭ ॥

ઈતિ શ્રીવેળા પાત્રમણ્ડપમાં એકાદશ રૂપ વિરે

અધ્યાય ૧૨ મો*

બીજા પ્રકારે ભસ્મધારણ

શ્રીનારાયણ ઉચ્ચ

દેવેં શૃણુ તત્સર્વે મન્મથોદ્ભવનં કલમ્ ।
સરહસ્પવિધાનં ચ સર્વકામફલપ્રદમ્ ॥ ૧ ॥

શ્રીનારાયણ બોલ્યા - હે દેવર્ષિ ! ભસ્મધારણુ
જે કળ છે, તે સર્વ તેના સહસ્પવિધાન સંહિત તમે
સાભળે; તે સર્વ ઇચ્છિત ફળને આપનાર છે કપિલા
ગાયત્રી સ્વસ્થ છાણુ અદ્વરથી શ્રીલી લેવું જોઈએ
અને તે પણ ઘણું જ નરમ, ઘણું જ કઠણ,
દુર્ગંધી કે વામી ન હોવું જોઈએ જે તે છાણુ
જનીત પર પડી ગયું હોય, તો તેના ઉપર-નીચેનો
ભાગ કાઢી તાપી ગ્રહણ કરવું પછી તેનો ગોળો
કરી મૂળ મન્મથી મન્મીને શિવાગ્નિ-વિરજનલ આદિ
અગ્નિમાં નાખવું પછી તેની ભસ્મ લઈ વચ્ચે વડે
ઢાંકીને ભસ્મ સંપન્નાના સ્થાન પર મૂકવી અને
પછી સારી રીતે ખતાવેલા, ઘણા મજબૂત, શુદ્ધ,
ધોયેલા અને પ્રોક્ષણ કરેલા શુભ પાત્રમાં મગ
જાણનારે મન્મથારપૂર્વક તે ભસ્મ નાખવી ભસ્મ
સંપન્નાનું તે પાત્ર સોતાનું, તાપા વગેરે ધાતુનું,
લાકડાનું, માટીનું, કપડાનું અથવા બીજું કોઈ પણ
શુદ્ધ હોવું જોઈએ રેશમી વસ્ત્રમાં અથવા અતિશુદ્ધ
કોઈ પાત્રમાં ધતની પેઠે ભસ્મ સંપન્ની જોઈએ
પોતે ત્યારે બહારગમ જાય, ત્યારે પોતે અથવા
પોતાના સેવકે ભસ્મ સાથે લેવી, પણ અયોગ્યતા
હાથમાં અથવા અપવિત્ર સ્થળે ભસ્મ ન મૂકવી
નીચે આગોથી ભસ્મનો સ્પર્શ ન કરવો ભસ્મનો
જ્યાં ત્યાં ફેંકવી નહિ કે એવગતી નહિ પાત્રમાંથી
ભસ્મ લઈને તે મેલેલી જ વાપરવી. સ્મૃતિયોગ્ય
ફોળે ભસ્મધારણનો આ વિધિ મેં કહ્યો, જેને
કરવાથી મનુષ્ય તિવતુલ્ય થાય છે, એમાં સશય
નથી. વેદમાર્ગને અનુસરતા શિવભક્તોએ મેળવેલી
ભસ્મ પરમ ભક્તિથી તિવ નમીપ લેવી અને પ્રાર્થના
કરીને તેવું પૂજન કરવું તારિક પૂજન કરનારાઓએ

* આ નિષ્કારમાં સમીપ્યોતિ નિષ્કારથી બીજા પ્રકારે

પણ ભસ્મ પાત્રમાં વડે લઈ છે, તે વિસ્તારથી કહેવાય છે

તનેકત માર્ગે તૈયાર કરેલી ભસ્મ, જે કોઈ સ્થળે
આપી હોય, તેને વેદમાર્ગને અનુસરનારાઓએ ન
લેવી; પણ શૂદ્રો, કાપલિકો અથવા બીજા પાખડી-
ઓએ તે ભસ્મ લેવી. હરકોઈ મનુષ્યે ભક્તિથી
ત્રિપુંડ્ર ધારણ કરવું પણ મનથીયે તેનો ત્યાગ ન
કરવો; કેમ કે ત્રિપુંડ્ર એ વેદોક્ત છે, તેથી તેનો
ત્યાગ કરનાર પાપી થાય છે બ્રાહ્મણે ભક્તિથી
મન્મથારપૂર્વક ત્રિપુંડ્ર ધારણ કરવું અને શરીર
પર ભસ્મનું લેપન કરવું તેનો ત્યાગ કરનાર પાપી
થાય છે જે લોકો ભસ્મનું લેપન તથા ત્રિપુંડ્ર
ભક્તિથી ધારણ કરતા નથી, તેઓનો કરોડો જન્મે
પણ સસારથી મોક્ષ થતો નથી હે મુનિશ્રેષ્ઠ ! જેણે
પૂર્વોક્ત માર્ગે ભસ્મ ધારણ કર્યું નથી, તેનો જન્મ
જૂડા જન્મની પેઠે તમે નિષ્કળ જાણો જે મનુષ્યોનું
શરીર ત્રિપુંડ્ર વિના સહેતું હોય તે સ્મશાન તુલ્ય છે.
ધર્મ કરનારા લોકોએ તેને જોવું પણ યોગ્ય નથી.
ભસ્મરહિત લલાટને પિત્તાર હો ! શિવાલયરહિત ગામ-
ને પિત્તાર હો ! ઈશ્વરપૂજનરહિત જન્મને પિત્તાર
હો ! અને શિવના આશ્રય વિનાની વિદ્યાને પિત્તાર
હો ! જેઓ ત્રિપુંડ્રની તથા શિવની નિદા કરે છે, તેઓને
પિત્તાર હો ! જેઓ ભક્તિથી ત્રિપુંડ્ર ધારણ કરે
છે, તેઓ શિવને જ ધારણ કરે છે જેમ અગ્નિહોમ
વિના બ્રાહ્મણ શોભતો નથી, તેમ બધા સાધનો હોવા
છતા ભસ્મરહિત શિવપૂજન શોભતું નથી જેઓ
ભસ્મનું લેપન તથા ત્રિપુંડ્ર શ્રદ્ધાથી કરતા નથી,
તેઓના પૂર્વ કરેલા સર્વ સદર્મ વિપરીત થાય છે,
માટે વેદમત્રપૂર્વક ભસ્મથી ત્રિપુંડ્ર ધારણ કરવું
જોઈએ, કેમ કે વેદોક્ત આચારરૂપ તે ત્રિપુંડ્ર ધારણ
વિના સ્મૃતિ પ્રમાણે વર્તનારા મનુષ્યનું સર્વ કર્મ
અનર્થનું કારણ થાય છે, એટલું જ નહિ, પણ
તેનું બધું કર્મ ન કરેલું થાય છે, સાભળે ! ન
સાભળે ! થાય છે અને ભણે ! ન ભણે ! થાય
છે, જે મનુષ્ય ત્રિપુંડ્ર ધારણ કરતો નથી તેનું વેદા-
ધ્યયન, ધન, યજ્ઞો, તપ, વ્રતો તથા ઉપવાસ વ્યર્થ
થાય છે, જે પુરુષ ભસ્મધારણ છોડીને મુકિતને
ઈચ્છે છે, તે ઝેર પીને પોતાનું અમરપત્ર કરવા
ઈચ્છે છે, જગનના સદાયે સૃષ્ટિ કરવાના બળને

ત્રિપુડ્ધારણ સૂચ્યુ છે તેમણે લલાટને આડુ સરજ્યુ છે, ઊભુ કે ગોળ સરજ્યુ નથી (તેનો ઉદ્દેશ આડા લલાટમા ત્રિપુડ્ધારણ બસત્તર થઈ શકે તે છે) વળી સર્વ પ્રાણીઓના લલાટમા આડી ત્રણ રેખાઓ દેખાય જ છે, છતાં મૂર્ખાઓ ત્રિપુડ્ધારણ કરતા નથી આડુ ત્રિપુડ્ધારણ કરતા નથી આડા ત્રિપુડ્ધારણ વિના બ્રાહ્મણે જે કઈ ધ્યાન મોક્ષ સાધન, જ્ઞાન કે તપ કર્યું હોય, તે નથી જ કર્યું એમ સમજવું જેમ શૂદ્ર વેદાધ્યયનમા અધિકારી નથી, તેમ બ્રાહ્મણ ત્રિપુડ્ધારણ વિના શિવપૂજનમા અધિકારી નથી પૂર્વ દિશામા મુખ સખી હાથપગ ધોઈને પૂર્વની પેઠે આચમન કરી પ્રાણાયામ તથા સંક્રમ કરીને ભસ્મસ્નાન કરવું અગ્નિહોત્રથી ઉત્પન્ન થયેલી શુદ્ધ ભસ્મ લઈ ‘કૃશ્ણાન્’ એ મન્ત્રથી પોતાના મસ્તક પર લગાવવી તે પછી ફરી ભસ્મ લઈ ‘તત્પુરુષ’ મન્ત્રથી મુખ પર લગાવવી ‘અષ્ટોર’ મન્ત્રથી હૃદય પર લગાવવી ‘વાનદેવ’ મન્ત્રથી ગુહ ભાગ પર લગાવવી ‘સવોજાત’ મન્ત્રથી બે પગ પર લગાવવી, અને ‘પ્રણવ’ મન્ત્રથી સર્વે ભસ્મ લગાવવી મોટા ઋષિઓએ આને આગ્નેય સ્નાન કહ્યું છે સમજી મનુષ્યે સર્વ કર્મોમા શ્રેષ્ઠતા લાવવા આ સ્નાન પ્રથમ કરવું જોઈએ તે પછી હાથ વગેરે ધોઈને વિધિ પ્રમાણે ઉપસર્પ કરી, લલાટમા હૃદય પર અને ગળા પર આડુ ત્રિપુડ્ધારણ ‘સવોજાત’ આદિ પાંચ બ્રહ્મમંત્રોથી ખતાવેલી ભસ્મ વડે ધારણ કરવું ત્રિપુડ્ધારણ સર્વ કર્મોમા પવિત્ર કરનાર થાય છે શૂદ્રોએ પણ અત્યન્તેના હાથમા રહેલી ભસ્મ કદી ધારણ ન કરવી અગ્નિ હોત્ર યુક્ત ભસ્મથી શરીરે વિલેપન કર્યા પછી મનુષ્યે સર્વ કર્મો કરવા જોઈએ, નહિ તો તેના સર્વ કર્મો કદી ફળતા નથી જે મનુષ્ય ત્રિપુડ્ધારણ કરતો નથી, તેનું સત્ય, પવિત્રપણ, જપ, હોમ, તીર્થ તથા દેવપૂજન વગેરે બધું વર્થ થાય છે જે શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણ ત્રિપુડ્ધારણ તથા રુદ્રાક્ષ ધારણ કરે છે તથા પવિત્ર હોય છે, તે સેગ, પાપ, વ્યાધિ, દુષ્ટાળ તથા ચોરોનો નાશ કરે છે, એટલું જ નહિ પણ તે બ્રાહ્મણ ન્યાયી ફરી સસારમા પાછા આવવું રહેતું નથી

તે પરબ્રહ્મને પામે છે વળી તે બ્રાહ્મણ શ્રાદ્ધમા પકિતને પવિત્ર કરનારો હોઈ બ્રાહ્મણો તથા દેવોને પણ પૂજ્ય છે શ્રાદ્ધ, યજ્ઞ, જપ, હોમ, વૈશ્વદેવ તથા દેવપૂજન વખતે જેણે ત્રિપુડ્ધારણ કર્યું હોય, તે મનુષ્ય પવિત્ર મનવાળો થઈ મૃત્યુને છોડે છે હજી પણ ભસ્મધારણનું વધારે માહાત્મ્ય હું તમને કહું છું ૧-૪૧

શાસ્ત્રે યદ્યે જપે દોમે વૈશ્વદેવે સુરાચંને ।
દૂતત્રિવુદ્ર પૂતાત્મા મૃત્યુ જયતિ માનવ ॥૪૧॥
મસ્મધારણમાહાત્મ્ય મૂળોડપિ કથયમિ તે ।
ઈતિ શ્રીવીશ્ણુવત્સાપ્તમસ્કાન્દાદ્ય શ્રેષ્ઠ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૧૨ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૩ મો

ભસ્મનો મહિમા

મીનાવળવ ડવાવ

મહાપાતકસંધાશ્વ પાતકાન્યપરાણ્યપિ ।
નદયન્તિ મુનિશાર્દૂલ સત્ય સત્ય ન વાન્યથા ॥૧॥
શ્રીનારાયણે બોલ્યા હે મુનિશ્રેષ્ઠ ! માત્ર ભસ્મ ધારણ કરવાથી જ મોટા પાપોના સમહો તથા બીજા પાપો પણ નાશ પામે છે, આ વાત ખરેખર સત્ય છે, એમા કઈ અસત્ય નથી જેણે કેવળ ભસ્મધારણ કર્યું હોય, તેના પુણ્યનું ફળ તમે સાભળો યતિ ઓને તે જ્ઞાન આપનાર તથા વાતપ્રસ્થને વૈરાગ્ય આપનાર કહેલ છે હે મુનિ ! તે ભસ્મધારણ, ગૃહસ્થોને ધર્મમા વૃદ્ધિ કરનાર તથા બ્રહ્મચર્યશ્રમમા રહેલાઓને સ્વાધ્યાય આપનાર છે શૂદ્રોને તે પુણ્ય આપનાર અને બીજાઓના પાપનો નાશ કરનાર છે વૈદિકી શ્રુતિ ભસ્મના વિલેપનને તથા આડા ત્રિપુડ્ધારણ સર્વ પ્રાણીઓની રક્ષા માટે (ધારણ કરવા) આજ્ઞા કરે છે ભસ્મનું વિલેપન તથા આડુ ત્રિપુડ્ધારણ સર્વને યજ્ઞરૂપ છે, એમ વેદની આજ્ઞા છે ભસ્મનું વિલેપન તથા આડુ ત્રિપુડ્ધારણ સર્વના ધર્મ તરીકે વેદની આજ્ઞારૂપ છે ભસ્મના વિલેપન તથા આડા ત્રિપુડ્ધારણ શિવમાર્ગીઓના ત્રિહૃત માટે વેદની શ્રુતિ આજ્ઞા

— આ અધ્યાયમા શ્રીવિશ્ણુવત્સાપ્તમસ્કાન્દાદ્ય શ્રેષ્ઠ સ્કંધ આદર સહિત અને વિસ્તારથી ભસ્મનો મહિમા કહેવાશે.

કરે છે ભસ્મનુ વિલેપન તથા ત્રિપુડ્ઝ સર્વને વિજ્ઞાન
 યાત્ર તે માટે વેદની શ્રુતિ આજ્ઞા કરે છે શિવે, વિષ્ણુ
 ચે, બ્રહ્માચે, ઇન્દ્રે, ઈરણ્યગર્ભે, હિરણ્યગર્ભના
 અવતારોચે તથા વરુણ આદિ દેવતાઓચે ત્રિપુડ્ઝ
 તથા વિલેપનરૂપે ભસ્મ ધારણ કરેલ છે ઉમાદેવીચે,
 લક્ષ્મીચે, સસ્વતીચે તથા બીજી સર્વ આસ્તિક
 સ્ત્રીઓચે ત્રિપુડ્ઝ તથા વિલેપનરૂપે ભસ્મધારણ
 કરેલ છે યક્ષોચે, રાક્ષસોચે, ગંધર્વોચે, સિદ્ધોચે,
 વિદ્યાધરો વગેરેચે તથા મુનિઓચે ત્રિપુડ્ઝ તથા
 વિલેપનરૂપે ભસ્મ ધારણ કરેલ છે બ્રાહ્મણોચે,
 ક્ષત્રિયોચે, વૈશ્યોચે, શૂદ્રોચે, વર્ણસકરોચે તથા
 બીજા બ્રહ્મ લોકોચે પણ ત્રિપુડ્ઝ તથા વિલેપનરૂપે
 ભસ્મધારણ કરેલ છે હે શ્રેષ્ઠ મુનિ! જેઓચે
 ભસ્મનુ વિલેપન તથા ત્રિપુડ્ઝ કરેલું હોય છે, તેઓ
 જ શિષ્ટ તથા વિદ્વાનો છે, તે સિવાયના શિષ્ટ
 કે વિદ્વાન ગણાતા નથી પુરુષોને મુકિતરૂપી સ્ત્રીને
 વશ કરવાના કામમા શિવાલિંગ મંત્રિ જેવું છે,
 પચાક્ષરમત્રિત્ર જેવો છે અને ભસ્મ વાજકરણ
 ઔપધરૂપ છે બન્યા શરીરે ભસ્મધારણ કરનાર મૂર્ખ
 અથવા પડિત જમે છે, ત્યા પત્ની સંહિત શકર
 જ જમે છે એમ સમજવું જે મનુષ્ય ભસ્મથી
 સર્વોંને લેપાયેલા પુરુષને આનંદ છે, તે સર્વ પાપો
 થી મુક્ત હોવા છતા તરત પૂજ્ય થાય છે જે મનુષ્ય
 ભસ્મથી સર્વોંને લેપાયેલા પુરુષની પ્રશંસા કરે છે,
 તે સર્વ પાપોથી મુક્ત હોય છતા જલદી પૂજ્ય
 થાય છે જે મનુષ્યે ત્રિપુડ્ઝ ધારણ કરનારને ભિક્ષા
 આપી હોય, તેણે સર્વ શાસ્ત્રોનું અધ્યયન તથા
 શ્રવણ કર્યું ગણાય છે અને બધુવે કર્યું મનાય છે
 જે બ્રાહ્મણે લલાટમા ભસ્મથી ત્રિપુડ્ઝ કર્યું હોય,
 તેણે પણ સર્વ શાસ્ત્રોનું અધ્યયન, શ્રવણ તથા સર્વ
 કર્મ કરેલા ગણાય છે ભસ્મથી શણગારેલો મનુષ્ય
 જે દેશમા ન્દેતો હોય તે દેશ દીકટ હોય, તોપણ
 દાશીક્ષેત્ર સમાન પવિત્ર મનાય છે આપુસ દુર
 આરી કે સંઘાચારી હોય, યોગમુક્ત કે સર્વ લક્ષણોથી
 ર્વિત હોય છતા ભસ્મધારણરૂપ મારી આજ્ઞાથી

જે મુક્ત હોય તે બ્રહ્મા જેવો મને પૂજ્ય છે જે
 મનુષ્ય કપટથી પણ ભસ્મધારણરૂપ ઇશ્વરી આજ્ઞાને
 માને છે, તે જે ગતિને પામે છે, તે ગતિને સેકડો
 યજ્ઞોથી પણ બીજો પામી શકતો નથી જે મનુષ્ય
 કોઈની સોપતથી, સતતથી અથવા ભયથી પણ
 વિધિ પ્રમાણે ભસ્મ ધારણ કરે છે, તે મારા જેવો
 પૂજ્ય ગણાય છે ભસ્મધારણ શિવને, વિષ્ણુને,
 બ્રહ્માને, સર્વ દેવાને, પાર્વતીને, લક્ષ્મીને, સસ્વતીને
 તૃપ્તિ કરનાર થાય છે દાન, યજ્ઞ, અતિદુર્લભ તપ
 તથા તીર્થયાત્રાથી જે પુણ્ય મળતું નથી, તે પુણ્ય
 ત્રિપુડ્ઝ ધારણ કરવાથી મેળવાય છે, માટે જ હે
 નારદ! દાન, યજ્ઞ, ધર્મો, તીર્થયાત્રાઓ, ધ્યાન તથા
 તપ, ત્રિપુડ્ઝધારણના સોળમા અશને પણ યોગ્ય
 નથી જેમ રાજા પોતાનું ચિહ્ન ધારણ કરનારને
 પોતાનો માણસ માને છે, તેમ શકર ત્રિપુડ્ઝના
 ચિહ્નવાળાને પોતાનો હોય તેવો માને છે દિવ
 જાતિનો અથવા બીજી કોઈ પણ જાતિનો જે
 મનુષ્ય શુદ્ધ ચિત્ત વડે ત્રિપુડ્ઝ ચિહ્ન ધારણ કરે
 છે, તેણે સ્વર્ગને વશ કર્યો એમ સમજવું જેણે સર્વ
 આશ્રમોનો આચાર છોડ્યો હોય અને સર્વ ક્રિયાઓ
 ત્યજી હોય, તે પણ એક વાર આડા ત્રિપુડ્ઝ
 ચિહ્ન ધારણ કરે છે, તો (સર્વ પાપોથી) છૂટી
 જાય છે હે નારદ! તેના જ્ઞાતની કુળની કે વ્રતની
 પરીક્ષા ન કરવી, તે તો ત્રિપુડ્ઝ ચિહ્નવાળા
 લલાટથી જ પૂજ્ય છે શિવના મત્રથી શ્રેષ્ઠ કોઈ
 મત્ર નથી શિવના સમાન અથવા શિવથી શ્રેષ્ઠ
 બીજું કંઈ જ નથી શિવપૂજનથી શ્રેષ્ઠ બીજું કોઈ
 પુણ્ય નથી અને ભસ્મથી શ્રેષ્ઠ કોઈ તીર્થ નથી સ્વર્ગ
 રૂપ આગ્નિનું જે ઉત્તમ ધર્મ છે, તે જ ભસ્મ
 કહેવાય છે તે સર્વ દુષ્ટોનો નાશ કરનાર અને
 સર્વ પાપોથી શુદ્ધ કરનાર છે ભસ્મરૂપી ઇશ્વરી
 આજ્ઞાને ધારણ કરનારો અત્યજ કે અધમ, મૂર્ખ
 કે પડિત જે દેશમા કાયમ વસતો હોય, તે દેશમા
 પાર્વતી સંહિત સર્વ ભૂતગણોથી વીંટાયેલા અને સર્વ
 તીર્થોથી મુક્ત શકર જ હમેશા સમીપ રહે છે
 ‘સચોજાતવ’ આદિ ધ્યાય શિવમંત્રોથી પવિત્ર અને
 શકરના અગ્નિ આલપણરૂપ આ ભસ્મોના ત્રિપુડ્ઝ

ને લલાટમા કર્યા હોય, તો તેઓ એ લલાટરૂપ પાટિયા
પર દેવે લખેલા દુષ્ટ અક્ષરોને ભૂરી નાખે છે ૧-૩૫

પ્રતાનિ વક્ષ શિવમન્ત્રપવિત્રિતાનિ ।

મસ્માનિ કામદહનાદ્ભવિમૃષિતાનિ ॥

ત્રૈપુણ્ડ્રકાણિ રચિતાનિ લલાટપટ્ટે ।

લુપ્તન્તિ દૈવલિખિતાનિ દુરક્ષરાણિ ॥ ૩૫ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા એકાદશ સ્કંધ વિષે

અધ્યાય ૧૩ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૪ મો*

ભસ્મધારણુ મહાહત્ય

શ્રીનારાયણ ઉવાચ

ભસ્મદિગ્ધશરીરાય યો દદાતિ ઘનં મુદા ।

તસ્ય છર્વાણિ પાપાનિ વિનશ્યન્તિ ન સદાયઃ ॥૧॥

શ્રીનારાયણ બોલ્યા જે મનુષ્ય ભસ્મથી
લેખેલા શરીરવાળાને હૃદયથી ધન આપે છે, તેના
સર્વ પાપો નાશ પામે છે, એમા સશય નથી સર્વ
શ્રુતિઓ, સ્મૃતિઓ તથા સમગ્ર પુરાણો ભસ્મનું
માહાત્મ્ય કહે છે, માટે દિગ્ધે ભસ્મધારણ કરવું
જોઈએ જે મનુષ્ય ત્રણે સંધ્યાસમયે ભસ્મથી
ત્રિપુક્ર કરે છે, તે સર્વ પાપોથી મુક્ત થઈ શિવના
લોકમા પૂજ્ય છે જે યોગી ત્રણે સંધ્યાસમયે પગ
ના તળિયાથી માડી મસ્તક સુધી સર્વોગે ક્રાયમ
ભસ્મસ્નાન કરે છે, તે જલદી યોગને પામે છે
ભસ્મસ્નાનથી પુરુષ કુળનો ઉદ્ધાર કરનાર થાય છે,
માટે ભસ્મસ્નાન જલસ્નાન કરતા પણ અસખ્ય
ગુણોથી યુક્ત છે સર્વ તીર્થોમા (સ્નાનાદિ કરવાથી)
જે પુણ્ય તથા જે ફળ મળે છે, તે સર્વ ફળ ભસ્મ
સ્નાનથી મનુષ્ય પામે છે, એમા સશય નથી મહા
પાપોથી અથવા ઉપપાતકોથી યુક્ત મનુષ્ય પણ,
જેમ અગ્નિ લાકડાને બાળી નાખે તેમ ભસ્મસ્નાનથી
સર્વ પાપ બાળી નાખે છે ભસ્મસ્નાનથી ખવિત્ર
બીજું કોઈ સ્નાન નથી, એમ પ્રથમ શરૂ કરે કહ્યું છે
અને તેમણે પોતે જ પ્રથમ ભસ્મસ્નાન કર્યું છે
ત્યારથી માડી કલ્યાણનો ઈચ્છતા બ્રહ્માદિ મુનિઓ

* આ અધ્યાયમા સત્તાવન ત્ર્યંકોથી ભસ્મધારણુનું
માહાત્મ્ય વિસ્તારથી વર્ણવાયે.

સર્વ કર્મોમા યત્નપૂર્વક ભસ્મસ્નાન કરવા લાગ્યા
છે, માટે જે મનુષ્ય આ (ભસ્મસ્નાનરૂપ) આગ્નેય-
સ્નાનને શિરસ્નાન તરીકે કરે છે, તે આ શરીરથી
જ રુદ્રરૂપ છે, એમા સશય નથી જેઓ ભસ્મને
ધારણ કરતા મનુષ્યને જોઈ અત્યંત પ્રસન્ન થાય
છે, તેઓ દેવો, અસુરો તથા મુનીંદ્રો વડે ક્રાયમ
પૂજવા યોગ્ય છે, એમા સશય નથી જે પુરુષ
ભસ્મથી સર્વોગે લેખેલા મનુષ્યને જોઈ (તેને માન
આપવા) ઊભો થાય છે, તેને જોઈ દેવોનો રાજ
પણ દરવત પ્રણામ કરે છે હે નારદ મુનિ! જેઓ
ભસ્મધારણુપૂર્વક (કુલપરપરાથી ચાલતા) અભ
ક્ષ્યને ખાય છે, તેઓ એ ભક્ષ્ય જ ખાય છે, એમા
કઈ વિચાર કરવો નહિ જે બ્રહ્મચારી ગૃહસ્થ અથવા
વાતપ્રસ્થ પ્રથમ જલસ્નાન કરી, તે પછી આદરથી
ભસ્મ વડે સ્નાન કરે છે, તે સર્વ પાપોથી મુક્ત થઈ
પરમ ગતિને પામે છે સત્યાસીઓ માટે ભસ્મ
સ્નાનરૂપ આગ્નેયસ્નાન વધારે ઉત્તમ ગણાય છે
જળસ્નાન કરતા ભસ્મસ્નાન શ્રેષ્ઠ છે, કેમ કે ભસ્મ-
સ્નાન કરવાથી પ્રકૃતિમાયાનો અવશ્ય નાશ થાય છે,
પ્રકૃતિમાયાને આદ્રં (ભીતી) જ જાણવી અને
તેથી તે બંધનરૂપ જ છે, એમ વિદ્વાનો કહે છે (માટે
ભીતી વસ્તુનો તો ભસ્મરૂપ અગ્નિસ્નાનથી જ નાશ
થઈ શકે છે) પ્રકૃતિનો ત્યાગ કરવા માટે ભસ્મસ્નાન
જ ઈચ્છેલું છે હે નારદ! ભસ્મસ્નાનથી શ્રેષ્ઠ કઈ
પણ ત્રણે જગતમા નથી પૂર્વ દેવોએ રક્ષા માટે,
મગલ માટે તથા પવિત્ર થવા માટે ભસ્મને જ (સાધન
રૂપે) જોઈને સ્વીકારી છે અને શરૂ કરે પણ દેવી
પાર્વતીને તે જ પ્રથમ આપેલ છે, માટે જે મનુષ્ય
એ ભસ્મસ્નાનરૂપ આગ્નિસ્નાનને શિરસ્નાન તરીકે
પ્રથમ કરે છે, તે સસારરૂપ પાશથી મુક્ત થઈ
શિવલોકમા પૂજ્ય છે તાવ, રાક્ષસો, પિશાચો,
પૂતના, કોહ, ગોળાનો રોગ, સર્વ ભગદર, એ શી
વાતરોગ, ચોસઠ પિત્તરોગ, હરકોઈ કફરોગ, વાધનો
ભય, ચોરનો ભય અને બીજું દુષ્ટ ગ્રંથો પણ જેમ
સિદ્ધથી લાચીઓ નારી જાય છે, તેમ ભસ્મસ્નાનથી
નાશ પામે છે જે મનુષ્ય શુદ્ધ શીતળ જળથી યુક્ત
ભસ્મ વડે ત્રિપુક્ર ધારણ કરે છે, તે પરબ્રહ્મને

પામે છે, એમા સશય નથી જે કોઈ પણ મનુષ્ય ભસ્મ વડે ત્રિપુડ્ધારણ કરે છે, તે પાપોથી મુક્ત થઈ બ્રહ્મલોકને પામે છે, એમા સશય નથી લલાટમા વિધિ પ્રમાણે ભસ્મધારણ કરવાથી લલાટમા લખાયેલ યમદેવતા લેખ અવશ્ય નાશ પામે છે હે નારદ! ગળા ઉપર ભસ્મ ધારણ કરવાથી ગળા વડે કચાયેલ ભાગો વગેરેના પાપોનો નાશ થાય છે ખને ખાહુઓ પર ભસ્મ ધારણ કરવાથી ખાહુઓથી થયેલા પાપનો, છાતી પર ધારણ કરવાથી છાતી વડે તથા મન વડે કરેલા પાપનો, નાભિ પર તથા ગુદા પર ધારણ કરવાથી લિંગ વડે તથા ગુદા વડે કરેલા પાપનો અને ખને પડખા પર ભસ્મ ધારણ કરવાથી પર સ્ત્રીનું આલિંગન વગેરે પાપો નાશ પામે છે માટે તે ભસ્મધારણ શ્રેષ્ઠ ગણાય છે સર્વ સ્થળે ત્રિપુડ્ધારણ કરેનું ભસ્મધારણ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશને તથા ત્રણે અગ્નિઓને ધારણ કરવા સમાન છે જેણે ભસ્મ ધારણ કર્યું છે, તેણે ત્રણે ગુણોને તથા ત્રણે લોકોને ધારણ કર્યાં સમજવા ભસ્મથી લેખાયેલો વિદ્વાન દિગ્ મોટા પાપોથી થયેલા હોયોથી તત્કાળ મુક્ત થાય છે એમા સશય નથી ભસ્મધારણ ઉપર શ્રદ્ધાવાળા મનુષ્યના સર્વ દોષો ભસ્મરૂપ અગ્નિના સમાગમથી ખળી જાય છે ભસ્મસ્નાન વડે શુદ્ધ થયેલા મનવાળો પુરુષ આત્મનિષ્ઠ કહેવાય છે ભસ્મથી લેપેલા સર્વ અગવાળો, ભસ્મના તેજસ્વી ત્રિપુડ્ધારણ અને ભસ્મમા સૂનારો મનુષ્ય ભસ્મનિષ્ઠ કહેવાય છે ભૂતો, પ્રેતો તથા પિશાચો વગેરે અને અત્યંત દુઃસહ સેગો પણ ભસ્મનિષ્ઠની પાસેથી નાસી જાય છે, એમા સશય નથી ભસ્મ પ્રથમથી જ જ્ઞાનનો પ્રદાશ કરે છે તેથી ‘ભાસિત’ કહેવાય છે, પાપને ખાઈ જાય છે તેથી ‘ભસ્મ’ કહેવાય છે, આખાદી અથવા સમૃદ્ધિ કરે છે તેથી ‘ભૂતિ’ કહેવાય છે અને રક્ષણ કરે છે તેથી ‘રક્ષા’ કહેવાય છે ત્રિપુડ્ધારણ જેઈને જ ભૂતો તથા પ્રેતો વગેરે ભયભીત તથા કપિત થઈ તસ્ત નાસી જાય છે, એમા સશય નથી જેમ રુદ્રનું સ્મરણ કરતા જ પાપ નાશ પામે છે, તેમ ભસ્મ ધારણ કરતા જ પાપ નાશ પામે છે. હજારો અર્થો કરીને પણ જે

મનુષ્ય ભસ્મસ્નાન કરે છે, તેના સર્વ પાપને, જેમ અગ્નિ તપથી વતને ખાળી નાખે છે, તેમ ભસ્મ ખાળી નાખે છે જે કોઈ દિગ્વર્ણ અતુલ પાપ કરીને પણ મૃત્યુદ્ધરણે જે ભસ્મસ્નાન કરે છે, તો તસ્ત પાપોથી છૂટી જાય છે ભસ્મસ્નાનથી શુદ્ધાત્મા થયેલો, ક્રોધને છતનારો તથા ઇર્દ્યોને વશ કરનારો મનુષ્ય મારી પાસે આવીને ફરી સંસારમા આવતો નથી સોમવતી અમાસના દિવસે ભસ્મથી લેપેલા શરીરવાળો મનુષ્ય શકરના દર્શન કરી સર્વ પાપોથી મુક્ત થાય છે જે વિદ્વાન દિગ્ આયુષને, સમૃદ્ધિને અથવા મોક્ષને ઇચ્છતો હોય, તેણે કાયમ ભસ્મધારણ કરવી ત્રિપુડ્ધારણ પરમ પવિત્ર છે તથા બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શિવરૂપ છે ત્રિપુડ્ધારણને જેઈને ધોર રક્ષસો, પ્રેતો તથા દુષ્ટ જતુઓ નાસી જાય છે, એમા સશય નથી શીઆદિ કર્મ કરી, નિર્ભજ જળમા સ્નાન કરીને, તે પછી પ્રગતા તળિયાથી માડી મસ્તક સુધી ભસ્મનું વિલેપન કરવું જેઈએ કેવળ જળથી કરેલું સ્નાન શરીર ઉપરના બહારના મેલને દૂર કરે છે ત્યારે નિર્દોષ ભસ્મસ્નાન તો બહારના તથા અદરના ખને મેલનો નાશ કર છે, માટે (માદગી વગેરેના કારણે) જળસ્નાનને છોડીને પણ ભસ્મસ્નાન કરવામા અવશ્ય તત્પર રહેવું જેઈએ હે નારદમુનિ! (જળ-સ્નાન વગેરે) કર્યું હોય, છતાં ભસ્મસ્નાન વિના તે ન કરેલું જ ગણાય છે, માટે જ ભસ્મસ્નાન વેદોક્ત આગ્રાહેયસ્નાન કહેવાય છે ભસ્મસ્નાન વડે અદર તથા બહાર શુદ્ધ થયેલો પુરુષ શિવપૂજનું ફળ પામે છે, જળથી કરેલું સ્નાન તો માત્ર બહારના જ મેલનો નાશ કરે છે, ત્યાર તોત્ર ભસ્મસ્નાન તો પ્રાણીના બહારના તથા અદરના પણ મેલનો નાશ કરે છે. હે નારદમુનિ! કરોડો વાર કાયમ આદરથી જળસ્નાન કરીને પણ મનુષ્ય ભસ્મસ્નાન વિના પવિત્ર અત-કરણવાળો કદી થતો જ નથી ભસ્મસ્નાનનું જે માહા-ત્મ્ય છે, તેને ખરેખર તો વેદ જ જાણે છે અથવા સર્વ દેવોના ચૂંકામણરૂપ શકર જ જાણે છે જે મનુષ્ય ભસ્મસ્નાન કર્યા વિના વૈદિક કર્મ કરે છે, તે મનુષ્ય એ કર્મના (ફળના) અશના અર્ધી અશને પણ ખત્રી રીતે પામતો નથી જે મનુષ્ય પદનથી

વિધિ પ્રમાણે ભસ્મસ્નાન કરે છે, તે જ ચોક્કસ કર્મોમા વેદપ્રસિદ્ધ અધિકારી છે વેદોક્ત ભસ્મસ્નાન પાવનમા પણ પાવન છે, માટે જે મનુષ્ય મોહથી ભસ્મસ્નાન કરશે નહિ તે મહાપાપી થશે દિગ્ વર્ણો અનત જળસ્નાનથી જે પુણ્ય પામે છે, તેથી અનતગણ પુણ્ય ભસ્મસ્નાનથી પામે છે, માટે ત્રણે કાળ ભસ્મસ્નાન કાળજીથી કરવું જોઈએ ભસ્મસ્નાન એ વેદોક્ત છે તેનો ત્યાગ કરનાર પાપી થાય છે મૂંઝા આદિનો ત્યાગ કર્યા પછી કાળજી રાખી ભસ્મસ્નાન તો કરવું જોઈએ, નહિ તો મનુષ્યો પવિત્ર થતા નથી જે દિગ્ વિધિ પ્રમાણે શૌચ કર્મ હોય, તે પણ ભસ્મસ્નાન વિના પવિત્ર અત કરણવાળો થતો નથી અને એને કોઈ પણ કર્મમા અધિકાર નથી અપાનવાયુ નીકળે, ખગારુ આવે, નાક છીંકવું પડે, છીંક થાય અને બળખો કાઢવો પડે, ત્યારે કાળજી રાખી ભસ્મસ્નાન કરવું જોઈએ હે મુનિશ્રેષ્ઠ! આહી તો ભસ્મસ્નાનમા માહાત્મ્યનો અમુક ચોક્કસ ભાગ જ વર્ણવ્યો છે, માટે હજી પણ ભસ્મસ્નાનથી થતું ફળ હુ કહીશ, તેને તમારે સાવ ધ્યાન મનથી સાંભળવું ૧-૫૭

પુનઃ સંપ્રવક્ષ્યામિ મસન્નાનોત્થિત ફલમ્ ।

સાવધાનેન મનસા શ્રોતવ્યં મુનિપુત્ર ॥ ૫૭ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા એકાદશ સ્કંધ વિષે

અધ્યાય ૧૪ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૫ મો*

ત્રિપુડ તથા ઊર્ધ્વપુડનો મહિમા

શ્રીનારાયણ ઉવાચ

અમિરિત્યાદિર્મિન્નૈર્મસં સંશોષ્ય સાદરમ્ ।

ધારણીય લલાટાદાદો ત્રિપુડ્ કેવલં દિગ્ ॥ ૧ ॥

શ્રીનારાયણ બોલ્યા દિગ્ને એ 'ઠં અમિરિતિ મસ' ઇત્યાદિ મત્રેથી આદરપૂર્વક ભસ્મોને શુદ્ધ કરી લલાટ આદિ ભાગો ઉપર કેવળ ત્રિપુડ ધારણ કરવું જોઈએ પ્રાણ, ક્ષત્રિય અને વૈશ્ય આ

બધા 'દિગ્' કહેવાય છે, માટે દિગ્નેએ કાયમ કાળજીથી ત્રિપુડ ધારણ કરવું જોઈએ હે પ્રાણનાર! જેને જાતોઈનો સસકાર થઈ શકે છે, તે જ 'દિગ્' કહેવાય છે અને તે દિગ્નેએ વેદોક્ત ત્રિપુડ ધારણ કરવું જોઈએ જે દિગ્ ભસ્મધારણ વિના સત્કર્મ કરે છે, તેણે કરેલું એ સત્કર્મ લગભગ ન કર્યું જેવું જ થાય છે ભસ્મધારણ વિના ગાયત્રીનો ઉપદેશ પણ આપી શકાતો નથી, માટે અગ ઉપર ભસ્મધારણ કરીને જ ગાયત્રીનો જપ કરવો જોઈએ હે મુનિશ્રેષ્ઠ ગાયત્રીને પ્રાણપુણ્ય મૂળ જ કહે છે, તે ગાયત્રીનો પણ ભસ્મધારણ ન કર્યું હોય તો કોઈ પણ ઉપદેશ કરતું નથી હે મુનિ! લલાટ વગેરેમા અગ્નિથી ઉત્પન્ન થયેલી ભસ્મ બધા સુધી ધારણ કરી ન હોય ત્યા સુધી ગાયત્રી લેવાનો અધિકાર નથી હે પ્રાણ! ભસ્મરહિત લલાટ પ્રાણપુણ્યનું અનુમન પણ કરાવી શકતું નથી, માટે જ એ રીતે ભસ્મધારણ કરવામા અત્યંત પુણ્યદાયી ધારણ મેં કહેલું છે મત્રથી પવિત્ર કરેલી ધોળી ભસ્મ જેના લલાટમા હોય, તે જ પ્રાણજીવિદાન છે, આ ખરેખર હુ સત્ય કહું છું હે પ્રાણજીવનાર! જેને ભસ્મનો સંધરો કરવામા મણિનો સંધરો કરવા જેવી જ સ્વાભાવિક પ્રીતિ હોય, તે જ પ્રાણજીવ છે, આ હુ ખરેખર સત્ય કહું છું પણ જેને ભસ્મનો સંધરો કરવામા મણિનો સંધરો કરવા જેવી સ્વાભાવિક પ્રીતિ હોતી નથી, તેને દરેક જન્મમા અવશ્ય આશા જ જાણવો જેને ત્રિપુડ ધારણ કરવામા અને ભસ્મના વિલેપન વગેરેમા સ્વાભાવિક પ્રીતિ નથી, તેને આશા સમજવો, આ હુ ખરેખર સત્ય કહું છું જેઓ ભસ્મ ધારણ કર્યા વિના ફળ વગેરે ખાય છે, તે બધા ધોર નરકને પામે છે, એમા સશય, નથી જે મનુષ્ય ભસ્મધારણ વિના શિવપૂજન કરશે તે શિવનો દંપ કરનાર હોઈ દુર્ભાગી થશે અને તે દંપ તેને નરક આપનાર થાય છે ભસ્મધારણરહિત મનુષ્ય સર્વ કર્મોથી બહાર થયેલો ગણાય છે ભસ્મ ધારણ છેડીને મનુષ્ય સુવર્ણતુલા* કરે, તોપણ

* આ અધ્યાયમા એકોત્રી સાપ્તઅક્ષર શ્લોકથી ત્રિપુડ તથા ઊર્ધ્વપુડનો મહિમા કહેવાયે.

* અર્થાત્ પોતે સોનાથી તેણાઈને પોતાની બાલેબાર સોનું ધનમા આપી દે.

તેના કૃને પામતો નથી, ઊલટો તે પાપી જ થાય છે જેમ જનોઈ વિનાના દિજ લોકો સધ્યા કરી શકે નહીં તેમ ભસ્મરહિત દિજ લોકો સધ્યા કરી શકે નહીં કોઈક સમયે જનોઈ કયાક જતી રહી હોય, તેવા દિજે ગાયત્રીનો જપ કે ઉપવાસ વગેરે જનોઈના બદલે અથવા પ્રાયશ્ચિત્તરૂપે કરી શકે છે પણ ભસ્મધારણમા કોઈ કાળે બીજુ તેના બદલે કે પ્રાયશ્ચિત્તરૂપે થઈ શકતુ નથી જે દિજ ભસ્મધારણ વિના સધ્યા કરે છે, તો અવશ્ય તેને દોષ જ લાગે છે, જેમ કે તે સમયે (ભસ્મધારણ ન કર્યું હોય તો) સધ્યા માટે તે અધિકારી જ નથી જેમ વેદો સાભળવાથી શૂદ્રને દોષ જ લાગે છે, તેમ ભસ્મરહિત દિજવર્ણ જે સધ્યા કરે છે, તો તેને દોષ જ લાગે છે, એમા સદેહ નથી દિજ લોકોએ સાવધાન રહી કાળજીથી શ્રીતભસ્મ અથવા સ્માર્તભસ્મ મેળવવી જ નોઈએ તે જ ન જ મળી શકે તો લૌકિક ભસ્મ પણ ચાલે (અર્થાત્ અગ્નિહોત્રની ભસ્મ મળે તો ઉત્તમ છે પણ તે જ ન મળે, તો ઘરના લૌકિક અગ્નિની કે હરકોઈ ભસ્મ પણ ચાલે), કારણ કે જેવી તેવી પણ ભસ્મ સદા પવિત્ર છે દિજ લોકોએ સધ્યા આદિ કર્મોમા અવશ્ય ભસ્મ ધારણ કરવી નોઈએ, કેમ કે ભસ્મમા શ્રદ્ધાવાળા મનુષ્ય વિષે પાપો કદી પ્રવેશતા નથી બ્રાહ્મણોએ તો પોતાના જમણા હાથની વચલી ત્રણ આંગળીઓ વડે અવશ્ય ભસ્મ ધારણ કરવી નોઈએ કપાળમા છ આંગળ લાવ્યું કે તેવી અધિક લાવ્યું અથવા બે નેત્ર સુધી તેજસ્વી ત્રિપુડ્ કરવું જ નોઈએ આવું ભસ્મનું ત્રિપુડ્ જે મનુષ્ય કરે છે, તે ઋદ્રસ્વરૂપ જ છે, એમા સશય નથી (કું દ્રારમા ઝ, ડ તથા મ્—એ ત્રણ અક્ષરો છે, તેમા) જ્ઞાત્ર અનામિક્ષા આગળીરૂપ, ડ્રાત્ર વચલી આગળી રૂપ અને મ્ઞાત્ર તર્જની આગળીરૂપ છે, માટે ત્રિપુડ્ મ્ઞાત્રરૂપ છે અને ત્રિપુણાત્મક છે વચની તર્જની તથા અનામિક્ષા આગળીઓથી સીધું આડું ત્રિપુડ્ કરવું નોઈએ આ વિપવમા આ પુત્રતની ઈતિહાસ યુ તમને ક્રુદ્ધ છ કોઈક સમયે દુર્વાસા મુનિ પિતૃ લોકમા ગયા હતા તાપસોના શિવેમણિ તે દુર્વાસા આખા અને ભસ્મ લીધાયેલા હોઈ રુદ્રાક્ષના શણ

ગારેથી યુકત હતા અને ‘હે સર્વોત્તમા! હે શિવ! હે શકર! હે શ્રીમાતા! હે જગદ્દેવ!’ એવા નામોનો ઉચ્ચ સ્વરે ઉચ્ચાર કરી રહ્યા હતા (તેમને નોઈ) ક્યવાદ્ આદિ પિતૃઓએ સામા ઊભા થઈ વદન કરી આસનાદિ સત્કારો આપીને તેમનું ઘણું જ સન્માન કર્યું પછી તે વેળા અનેક જાતની કથાઓ વડે તેઓ પરસ્પર વાતચીત કરવા લાગ્યા તે સમયે કુભીપાક નરમા સહેલા અને ‘હાય, મરી ગયા!’ એમ યોક્ષરતા પાપીઓનો ધોર શબ્દ થવા લાગ્યો તેમા કેટલાક કહેતા હતા કે, ‘હાય મૃત્યા!’ બીજા કહેતા હતા કે ‘લય બળી ગયા!’ અને કેટલાક આમ રડતા હતા કે, ‘અરેરે! અમે મિસાઈ ગયા, કપાઈ ગયા!’ તે કરણ શબ્દ સાબળી મુનિસજ દુર્વાસા હૃદયમા દુ ખી થયા અને ‘આ કોનો શબ્દ છે?’ એમ પિતૃઓના અધિપતિઓને તેમણે પૂછ્યું ત્યારે તેમણે કહ્યું કે, ‘હે મુનિ! અહીં જ પાસે સયમની નામની ખીલ તગરી છે ત્યા પાપીઓ ને તેમના કર્મનું કૃણ આપતા યમરાજ રહે છે હે નિર્દોષ! કાળ જેવા દેખાવના, કાળા રંગના અને ભયકર અનેક દૂતો સહિત યમરાજ અહીં જ રહે છે અને તે તગરીના એ સ્વામી છે તે તગરીમા પાપીઓને દુ ખલોગ આપતા અનેક કુડો છે તે બધાયે ધોર રૂપવાળા દૂતોથી વીંટાયેલા છે તેઓમા છયાસી કુડો મુખ્ય છે અને તેમા પણ કુભીપાક નામનો મોટો કુડ સૌથી મુખ્ય છે તેમા સહેલા પાપી ઓની વેદનાનું વર્ણન કરવા સેકડો વર્ષોએ પણ કોઈ સમય થઈ શકે તેમ નથી હે મુનિ! જેઓ શિવનો દ્રોહ કરે છે, દેવીની નિંદા કરે છે અને વિષ્ણુનો દ્રોહ કરે છે, તેઓ એ જ કુડમા પડે છે જેઓ વેદની, સૂર્યની તથા ગણપતિની નિંદા કરે છે અને બ્રાહ્મણનો દ્રોહ કરે છે, તેઓ પણ એ જ કુડમા પડે છે જેઓ ઈશ્વર પ્રમાણે વર્તે છે, તપેલી મુદ્રાના ચિહ્ન ધારણ કરે છે અને નિશૂળ ધારણ કરે છે, તેઓ પણ એ જ કુડમા પડે છે જેઓ માતાની, પિતાની, ગુરુની, વડીલોની, પુત્રણોની તથા સ્મૃતિઓની નિંદા કરે છે અને ધર્મને દૂષિત કરે છે, તેઓ એ જ કુડમા પડે છે તે પાપીઓનો

આ મહાધોર શબ્દ સાભળતા પણ ભયકર લાગે છે, તેને અમે કાયમ સાભળ્યા કરીએ છીએ, જેને સાભળવાથી વેરાગ્ય થાય છે ' એવું તેઓનું વચન સાભળી મુનિરાજ દુર્વાસા તે નરકને જોવાની ઈચ્છાથી એકદમ ઊભા થઈ આધ્યા અને એ કુડની પાસે ગયા હે નારદમુનિ! ત્યાં નીચું મુખ કરી તેમણે જોયું કે, તે જ ક્ષણે તેમા રહેલા પાપીઓને સ્વર્ગ કરતા અધિક મુખ થયું કેટલાક હસવા લાગ્યા, કેટલાક ગાવા લાગ્યા અને બીજા નાચવા લાગ્યા સુખમા વૃદ્ધિ થતા તેઓ ખૂબ હર્ષિત થઈ સામસામા રમવા લાગ્યા વળી એ સ્થળે મૃદગ, મુરજ, વીણા, ઢાકા તથા નગારાના મધુર શબ્દો પચમ સ્વરથી શોભીતા થવા લાગ્યા અને વસંતની વેલીઓના પુષ્પોના સુગંધી વાયુ વાવા લાગ્યા મુનિ દુર્વાસા તો તે જોઈને ચક્રિત જ થયા અને યમદૂતો પણ વિરમય પામ્યા તેઓએ સ્નાની ધર્મરાજને તરત જણાવ્યું કે, 'હે મહારાજ! હમણા જ મોટું એક આશ્ચર્ય ખત્યું છે કે, કુભીપાકમા રહેલા પાપીઓને સ્વર્ગ કરતા પણ અધિક મુખ થયું છે હે પ્રભો! આ શાથી થયું તેનું કારણ અમે જાણી શકતા નથી હે દેવ! અમે બધાય ચક્રિત થયા છીએ અને તમારી પાસે આવ્યા છીએ ' દૂતોની તે વાણી સાભળી ધર્મરાજ એકદમ ઊભા થયા અને મોટા પાડા પર ખેસી જ્યાં તે પાપીઓ હતા ત્યાં ગયા (ત્યાં જઈને) તેમણે એ વાત દૂત દ્વારા અમરાવતી પહોંચાડી એટલે દેવોનો રાજા ઇંદ્ર પણ તે સાભળી દેવગણો સાથે ત્યાં આવ્યો, તેમ જ બ્રહ્મલોકમાથી બ્રહ્મા વૈકુંઠમાથી વિષ્ણુ અને તે તે લોકમાથી દિક્ષાપાલો પણ દેવગણોની સાથે ત્યાં આવ્યા તે બધાય કુભીપાકને ચોતરફ બીટળાઈ વળી ઊભા રહ્યા અને તેમણે રહેલા જીવોને સ્વર્ગ કરતા પણ અધિક મુખી જોવા લાગ્યા એ સંઘળાયે ચક્રિત થયા પણ તેનું કારણ સમજી શક્યા નહિ 'ઓહો! પાપને ભોગવવા માટે જ આ કુડ બનાવ્યો છે, છતાં તેમા જો મુખ થયું, તો પાપથી ભય શો રહ્યો? પરમેશ્વરે કેવલી વેદમર્ચીદ કેમ નાશ પામી? ભગવાને પીતાનો સંકટ મિથ્યા કેમ ક્યો? આ તો ઘણું જ આશ્ચર્ય છે! ' આમ કહેતા તે બધા

કુડના કિનારા પર ઊભા રહ્યા, પણ તેનું કારણ સમજી શક્યા નહિ એ વખતે દેવોની સાથે મનણા કરીને વિષ્ણુ કેટલાક દેવગણોની સાથે શકરના ધામમા ગયા ત્યાં પાર્વતીની સાથે રહેલા, કચેરો કામદેવ જેવા સુંદર, અત્યંત રમણીય અગવાળા, લાવણ્યની ખાણરૂપ, અદ્ભુત, કાયમ સોળ વર્ષની ઉંમરના, અનેક જાતના શણગારોથી શણગારેલા, અનેક ગણો-થી વીંટાયેલા, શ્રેષ્ઠ શિવાદેવીને લાડ લડાવતા, મસ્તક પર ચઢેને ધારણ કરતા અને ચારે વેદોથી યુક્ત દેવ શકરના વિષ્ણુએ દર્શન કર્યા ને તેમને નમન કયું ' પછી તે વિષ્ણુએ પેલું ચમત્કારી વૃત્તાત ખૂબ સ્પષ્ટ રીતે શકરને જણાવ્યું અને કહ્યું કે, 'હે દેવ! આનું કારણ અમે કોઈ રીતે સમજી શકતા નથી, માટે હે દેવ! તે કારણ તમે કહો, કેમ કે હે પ્રભો! તમે બધું જાણો છો ' વિષ્ણુનું એ વાક્ય સાભળી પ્રસન્ન થયેલ મુખકમળવાળા શકરે તે સમયે મેઘ જેવી ગભીર વાણીથી આ મધુર વાક્ય કહ્યું 'હે વિષ્ણુ! તેનું કારણ તમે સાંભળો, એમા કઈ આશ્ચર્ય જોવા નથી એ ભસ્મનો જ મહિમા છે ભસ્મથી શું ન થાય? શિવભક્તોમા માત્ર દુર્વાસા કુભીપાકને જોવા ગયા હોઈ નીચું મુખ કરી તેમણે નીચે જોવા માડ્યું, એટલે તે વેળા હે વિષ્ણુ! દેવોએ વાયુને લીધે (તેમના કપાળ પરથી) ભસ્મના રજ-કણ તેમા પડ્યા હતા તેથી આ બધું ખત્યું છે આ ભસ્મનો મહિમા છે હવે પછી એ કુભીપાક (નરક મટી) પિતૃલોકમા વસનારાઓનું તીર્થ થશે, એમા સદેહ નથી એમા સ્નાન કરી પ્રાણી સુખી થશે અને 'પિતૃતીર્થ' એ નામથી હવે પછી તે પ્રખ્યાત થશે હે મહાશ્રેષ્ઠ વિષ્ણુ! તે સ્થળે મારું ક્ષિપ્ર સ્થાપનને અને દેવીની પ્રતિષ્ઠા કરાને પિતૃલોકમા વસનારાઓ ત્યાં તેની પૂજા કરશે ત્રણે લોકમા જે તીર્થો છે, તેઓમા એ શ્રેષ્ઠ થશે ત્યાં પ્રતિષ્ઠા કરેલા 'પિતૃશ્વરી' દેવીની પૂજા કરવાથી ત્રણે લોકની પૂજા કરેલી ગણાશે ' શ્રીનારાયણ બોલ્યા શકરદેવનું એ વચન સાભળી, તે દેવને મસ્તકથી પ્રણામ કરી તેમની સમીતિ લઈ વિષ્ણુ દેવોની પાસે ગયા તેમણે શકરે

કહેવું તે સર્વ કારણ કહ્યું, ત્યારે દેવો માથા હોલાવી
'વાહ વાહ' એમ કહેવા લાગ્યા હે શત્રુઓને તથાવ
નારા નારદ! વિષ્ણુ તથા યજ્ઞા વગેરે દેવો ભસ્મના
માહાત્મ્યની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા અને એ તીર્થનો
લાભ થવાથી પિતૃઓ સતોષ પામ્યા દેવોએ એ
તીર્થના કિનારા ઉપર શિવના લિંગની તથા દેવોની
મૂર્તિની વિધિ પ્રમાણે સ્થાપના કરી અને કાયમ
તેમની પૂજા કરવા માડી તે કુડમા જે પ્રાણીઓ
પાપ ભોગવવા રહ્યા હતા, તેઓ વિમાન પર ચઢી
કેલાસમા ગયા, અને ભદ્રગણ નામે પ્રખ્યાત ઘર્ષ
આજે પણ ત્યાં કેલાસમા તેઓ રહે છે કુભીપાક
નામના નરકકુડને (અસલના મૂળ પ્રદેશથી અત્યંત)
દૂર પ્રદેશમા ફરી નવો બનાવવામા આવ્યો વળી
તે દિવસથી માડી દેવોએ 'કોઈ પણ શિવભક્તોએ
તે કુભીપાકના માર્ગે ન જવું' એવો નિવેધ કર્યો,
કેમ કે (વળી પણ કોઈ ભસ્મધારી શિવભક્ત ત્યાં
જાય, તો ફરી પણ કુભીપાકનો નાશ જ થાય, એવો
ભય દેવાને પેસી ગયો છે) હે નારદ! આનું ભસ્મનું
સર્વ ઉત્તમ માહાત્મ્ય તમને કહ્યું હે મુનિ! આનાથી
વધારે ઉત્તમ બીજું કંઈ પણ નથી હવે હે મુનિશ્રેષ્ઠ!
વિષ્ણુસાધ્યથી શાસ્ત્રો જોતા જે નુદા અધિકારીઓ
જણાયા છે, તેને લીધે ઊર્ધ્વપુકનો વિધિ કહ્યું છું
ઊર્ધ્વપુકના દિવ્ય પ્રમાણો આગળીઓના ભેદથી
નુદા નુદા હોય છે તેઓના વર્ણ, મત્ર, દેવો
તથા ફળ હું કહ્યું છું પર્વતોની ટોચ ઉપરની, નદીના
કિનારાની, શિવક્ષેત્રની, સમુદ્રના કિનારાની, રાક્ષાની
અથવા તુલસીના મૂળની માડી ઊર્ધ્વપુક દેવો માટે
ખાસ લેવા યોગ્ય કહેલ છે, તે સિવાયની બીજી માડી
ન લેવી ક્રાંતુ ઊર્ધ્વપુક શાંતિ કરનાર કહેલ છે,
લાલ ઊર્ધ્વપુક વરા કરનાર હોય છે, પીળું લક્ષ્મી
કરનાર થાય છે અને ધોળું ધર્મ આપનાર કહે-
વાય છે (ઊર્ધ્વપુક કરવામા) અગૂહાને પુષ્ટિ આપ
નાર કહ્યો છે, વચલી આગળી આયુષ કરનારી થાય
છે, અનામિકા અન્ન આપનારી થાય છે અને તર્જની
મુક્તિ આપનારી છે આ નુદી નુદી આગળીઓથી
ઊર્ધ્વપુક કરવું, પણ તખ્તે વડે સ્પર્શ ન કરવો
વાટમા બગાડા દીવા જેવી આકૃતિનું, વાસના પાદશ

જેવી આકૃતિનું, કમળની કળી જેવા આકારનું માછલા
જેવું, કાચા જેવા આકારનું અથવા શય જેવા
આકારનું ઊર્ધ્વપુક ખાસ કાળજીથી કરવું દશ
આગળનું ઊર્ધ્વપુક ઉત્તમોત્તમ કહેવાય છે, નવ
આગળનું (ઉત્તમમા) મધ્યમ ગણાય છે અને
આઠ આગળનું (ઉત્તમમા) ક્રિતિકા કહેવાય છે
સાત, છ અને પાંચ આગળનું ઊર્ધ્વપુક ત્રણ
પ્રકારનું મધ્યમ કહેવાય છે, અને ચાર ત્રણ તથા
બે આગળનું ઊર્ધ્વપુક ત્રણ પ્રકારનું ક્રિતિકા કહે-
વાય છે લલાટમા કેશવનું, પેટમા નાસવણનું, હૃદયમા
માધવનું, કંઠપ્રદેશમા ગોવિંદનું, પેટના જમણા પડખે
વિષ્ણુનું, જમણી પાગનુના પાકુમા મધુસૂદનનું,
જમણા કર્ણપ્રદેશમા ત્રિવિક્રમનું, ડાબી કૂખમા વામન
નું, ડાબા પાકુમા શ્રીધરનું, ડાબા કાનમા હૃષીકેશનું,
પીઠમા પદ્મતાલનું અને પાદમા દામોદરનું સ્મરણ
કરવું અને આ પ્યાર નામોનો (અનુક્રમે) ઉચ્ચાર
કરતા જઈ તે તે સ્થળે ઊર્ધ્વપુક કરવા, તેમ જ
મસ્તક પર વાસુદેવનું સ્મરણ કરી ઊર્ધ્વપુક કરવું
સાવકાળે તથા પ્રાતઃકાળે પૂજના સમયે તથા હોમના
વખતે સાવધાન થઈ પૂર્વોક્ત નામોનો ઉચ્ચાર કરી
તે તે સ્થળે ઊર્ધ્વપુક ધારણ કરવું અપવિત્ર કે
આહારહીન મનુષ્ય મનથી કંઈ પાપ કરે તોપણ
મસ્તક પર ઊર્ધ્વપુકથી અકિત થઈને મનુષ્ય કાયમ
પવિત્ર જ થાય છે ઊર્ધ્વપુકને ધારણ કરતો મનુષ્ય
આહાર હોય તોપણ જે કોઈ સ્થળે મરણ પામે,
તે સ્થળે વિમાનમા ખેંસી મારા લોકમા આવે છે
અને ત્યાં પૂજાય છે મોટા ભગવાનથી તથા મારા
સ્વરૂપને જણાતા નિર્મળ એકાંત ભકતો ખે રેખાની
વચ્ચે જગ્યાવાળા અને વિષ્ણુના ચરણ જેવી આકૃતિ
વાળા ઊર્ધ્વપુકો કરે છે મારા ચરણમા જ કેવળ
પરાયણ રહેતા મારા ઉત્તમ એકાંત ભકતો હજારના

* એટલે સાત આગળનું મધ્યમમા ઉત્તમ, છ આગળનું
મધ્યમમા મધ્યમ અને પાંચ આગળનું મધ્યમમા ક્રિતિકા
સમજવું

× અર્થાત્ ચાર આગળનું ક્રિતિકા ઉત્તમ, ત્રણ
આગળનું ક્રિતિકા મધ્યમ અને બે આગળનું ક્રિતિકા પલ
ક્રિતિકા સમજવું

મૂર્ણથી યુક્ત અને નિશૂળ જેવી આકૃતિવાળા નિર્મળ ઊર્ધ્વપુડ્ કરે છે બીજા વિષ્ણુલક્ષ્મીને છિદ્ર વિનાના અને દીવા, કમળની કળી તથા વાસના પાદડા જેવી આકૃતિવાળા ઊર્ધ્વપુડ્ પણ લક્ષિતથી કરે છે કેવળ વૈષ્ણવો (ભાગવતો) છિદ્રવિનાના અથવા છિદ્ર સંહિત ઊર્ધ્વપુડ્ પણ કરે છે છિદ્રસંહિત ઊર્ધ્વપુડ્ કરવામા તેઓને દોષ લાગતો નથી, પણ મારે શરણે આવેલા ઔકાતિક તથા પરમ ઔકાતિક (લાલના માધવ તથા રામાનુજ અનુયાયીઓ) ને તો છિદ્ર સંહિત ઊર્ધ્વપુડ્ કરવામા મોટો દોષ જ લાગે છે જે વૈષ્ણવ હોય તેણે 'કેશવાય નમ' ઇત્યાદિ નામોનુ ઉચ્ચારણ કરી મધ્યમા છિદ્રવાળુ અને લાકડી જેવા આકારનુ ઉત્તમ ઊર્ધ્વપુડ્ કરવું જે મનુષ્ય મધ્યમા છિદ્રવાળા નિર્મળ ઊર્ધ્વપુડ્ કરે છે, તે સ્થળે મારુ મોટુ મંદિર કરે છે એમ સમજવું વિશાળ અને ચાતિ મનોહર ઊર્ધ્વપુડ્ની મધ્યમા લક્ષ્મી સંહિત અવિનાશી વિષ્ણુ સ્થિતિ કરીને રમણ કરે છે જે અધમ દિગ્ મધ્યમા છિદ્ર વિનાનુ ઊર્ધ્વપુડ્ કરે છે, તે એ સ્થળે રહેતા વિષ્ણુને તથા લક્ષ્મીને દૂર કરે છે જે મૂઢ બુદ્ધિવાળો મનુષ્ય (મધ્યમા) છિદ્રસંહિત ઊર્ધ્વપુડ્ કરે છે, તે અનુક્રમે એકવીસ નરહોને પામે છે માટે સ્ત્રીધા ને સ્પષ્ટ કિનારવાળા, વચ્ચમા જગ્યા વાળા અને લાકડી, કમળની કળી, દીવા અથવા માછલા જેવી આકૃતિવાળા ઊર્ધ્વપુડ્ કરવા નેઈએ એ મહામુનિ! દિગ્વણે' શિખા તથા જનોઈની પેઠે ઊર્ધ્વપુડ્ ધારણ કરવું નેઈએ તે વિના તેની સર્વ ક્રિયાઓ નિષ્ફળ થાય છે માટે બુદ્ધિમાન બ્રાહ્મણે સર્વ કાર્યોમા ઊર્ધ્વપુડ્ કરવું નેઈએ (ઉપ યુક્ત ઊર્ધ્વપુડ્ના અધિપત્રીઓ વૈદિક સિવાયના જ છે, માટે) વેદમા શ્રદ્ધાવાળા વૈદિકોએ નિશૂળ જેવું, ગોળ, ચોખડુ કે અર્ધચંદ્ર વગેરે જેવા આકારનુ ઊર્ધ્વપુડ્ ધારણ ન કરવું જનમથી જે વૈદિક જાતિને પામ્યો હોય અને વેદમાર્ગનો આશ્રય કરતો હોય, તેણે ભ્રમથી પણ લલાટમા ત્રિપુડ્ વિના બીજુ (ઊર્ધ્વ વગેરે) કદી ધારણ ન જ કરવું વિષ્ણુ સખાથી શાસ્ત્રો વગેરેમા ખ્યાતિ, ક્ષતિ આદિની સિદ્ધિ માટે દશોલેલા બીજા પુડ્નો વૈદિક મનુષ્યે ધારણ ન

જ કરવા વેદોક્ત આડુ ત્રિપુડ્ છોડીને કોઈ પણ સીતે ભ્રમથી પણ બીજુ પુડ્ ધારણ ન જ કરવું જે વૈદિક મનુષ્ય લલાટમા ભસ્મ વડે આડુ ત્રિપુડ્ ધારણ કર્યા વિના મોહથી બીજુ પુડ્ ધારણ કરે છે, તે નરકવાસી થાય છે કેવળ એક વેદમાર્ગમા જ શ્રદ્ધાવાળો હોય છતા જે મનુષ્ય મોહથી બીજા પુડ્થી જે અકિત થાય છે તો નરકમા જ પડે છે, એમા સદેહ નથી વેદમાર્ગનો આશ્રય કરનારે શરીર પર બીજા પુડ્નુ ચિહ્ન કરવું નહિ વેદોક્ત ધર્મમા જ કેવળ એક શ્રદ્ધાવાળાઓનુ તો વેદોક્ત ચિહ્ન ન જ હોવું નેઈએ જેઓ વૈદિક ધર્મમા શ્રદ્ધા વાળા હોય, તેઓનુ ચિહ્ન અવૈદિક કહેવાય છે જે દેવો વેદમા નિશ્ચય કરેલા છે તેઓનુ ચિહ્ન તો વૈદિક જ હોય છે જે દેવો અવૈદિક તત્ત્વ ધોથી જણાયા છે તેઓનુ ચિહ્ન તો અવૈદિક જ હોય છે સસારથી છોડાવનાર સાક્ષાત્ શકર વેદસિદ્ધ મહાન દેવ છે અને તે ભકતોતો ઉપકાર કરવા વેદોક્ત ચિહ્ન (ત્રિપુડ્)ને જ ધારણ કરે છે, તે જ પ્રમાણે વેદ સિદ્ધ વિષ્ણુનુ ચિહ્ન પણ વૈદિક જ કહેલ છે, બીજુ નથી તેમ જ (રામ કૃષ્ણ વગેરે) બુદ્ધા બુદ્ધા વિષ્ણુના જે અવતારો થયા છે, તેઓના ચિહ્ન પણ વૈદિક જ છે અને ત્રિપુડ્ તથા ભસ્મવિલેપન વગેરે જ વૈદિક ચિહ્ન તરીકે સમજવા ઊર્ધ્વપુડ્ વગેરે તો અવૈદિક જ છે આડુ ત્રિપુડ્ વગેરે તો અવૈદિક નથી (પણ વૈદિક જ છે), માટે કેવળ એક વેદ માર્ગમા શ્રદ્ધાવાળાઓએ તો વેદોક્ત માર્ગે જ લલાટમા ભસ્મથી આડુ ત્રિપુડ્ જ ધારણ કરવું, પણ જે મનુષ્ય (તાત્રિક માર્ગને અનુસરી) નાસયણદેવને પરમપદ તરીકે શરણે ગયો હોય, તેણે લલાટમા ચંદનયુક્ત જળથી નિશૂળ જેવું ઊર્ધ્વપુડ્ ઉમેશા ધારણ કરવું ૧-૧૧૮

યસ્તુ નારાયણં દેવ પ્રપન્ન. પરમ પદમ્ ।

ચારવેલું સર્વદા શુદ્ધ લલાટે ગચ્ચારિણા ૪૧૧૮

ઉતિ શ્રીદેવોભાવતત્રયપુરાણમા એકાદશ સ્કંધ વિશે

અધ્યાય ૧૫ મો નમઃ

અધ્યાય ૧૬ મો*

પવિત્ર સંધ્યોપાસન

શ્રીનારાયણ ઉવાચ

મયાતઃ ધૂયતા પુણ્યં સંધ્યોપાસનમુત્તમમ્ ।

મસ્યધારણાદ્યામ્ય કથિતં ચૈવ વિસ્તારાત્ ॥૧॥

શ્રીનારાયણ બોલ્યા ભસ્મધારણનું મહાત્મ્ય વિસ્તારથી કહ્યું, હવે ઉત્તમ તથા પવિત્ર સંધ્યોપાસન વિષે તમે સાભળો હે નિર્દોષ નારદ! (પ્રથમ) પ્રાત સંધ્યાનું વિધાન હું તમને કહું છું (દિગ્-લોકો) નક્ષત્રચક્ર પ્રાત સંધ્યા કરે છે, દિવસના મધ્યભાગે સૂર્ય ત્યારે આકાશની મધ્યમા હોય, ત્યારે મધ્યાહ્ન સંધ્યા કરે છે અને સૂર્યોસ્ત થઈ રહ્યો હોય, ત્યારે છેલ્લી સાયસંધ્યા કરે છે હે દેવર્ષિ! ઓમા ઉત્તમ! એમ ત્રણ સંધ્યાઓને (દિગ્ને) ઉપાસે છે તેઓના ભેદો પણ હું કહું છું, તમે સાભળો તારાઓ દેખાતા હોય તે વેળા ચાલુ કરેલી પ્રાત સંધ્યા ઉત્તમ છે તારાઓ દેખાતા બધ થયા હોય તે વેળા કરાતી પ્રાત સંધ્યા મધ્યમ છે અને સૂર્યોદય થઈ ગયો હોય તે વેળા ચાલુ કરેલી પ્રાત સંધ્યા અધમ કહેવાય છે આમ ત્રણ પ્રકારથી પ્રાત સંધ્યા માની છે તે જ પ્રમાણે સાયસંધ્યા પણ ત્રણ પ્રકારે માની છે સૂર્ય સહિત તે ઉત્તમ, સૂર્યોસ્ત પછીની મધ્યમ અને તારાઓ દેખાવા લાગે ત્યારે કરાતી સંધ્યા અધમ છે આ લોકના બ્રાહ્મણ એક વૃક્ષરૂપ છે, તેના મૂળ સંધ્યા છે, તેની શાખાઓ વેદ છે અને તેના પાદશ ધર્મકર્મો છે માટે મૂળની કાળજી રક્ષા કરવી જો મૂળ કપાઈ જાય, તો શાખા કે વૃક્ષ ટકી શકતા નથી જેણે સંધ્યા જાણી નથી અને જેણે સંધ્યા ઉપાસી નથી, તે જીવતા મૃદ્ધ બને છે અને મૂળના પાદો કૂતરે થાય છે માટે ઉત્તમ સંધ્યોપાસન કાયમ કરવું જોઈએ, કેમ કે તે જો ન કરાય તો બીજા કર્મ વગેરેના મનુષ્ય અધિકારી થતો નથી સૂર્યના ઉદયથી માડી ત્રણ ઘડી સુધીમા પ્રાત સંધ્યા કરી લેવી

જોઈએ અને સૂર્યના અસ્તથી માડી ત્રણ ઘડી સુધીમા સાયસંધ્યા કરી લેવી જોઈએ એથી વધારે સમય થઈ જાય, તો પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું જોઈએ ઉપર દર્શાવેલો સમય જો વીતી ગયો હોય, તો ત્રણ અર્ધ આપવા (ઉપરાત પ્રાયશ્ચિત્ત માટે) એથી અર્ધ આપવો જોઈએ, અથવા પ્રથમ એકસો તે આઠ ગાયત્રી જાપ્યા પછી સંધ્યા કરવી જોઈએ જે કાળે જે કર્મ કરવું હોય, તે કાળની અધીશ્વરી તે સંધ્યાને ઉપાસીને તે કાળનું કર્મ કરવું જોઈએ ઘેર સંધ્યા કરવી તે સાધારણ કહેવાય છે, ગાયના વાડામા સંધ્યા કરવી તે મધ્યમ કહેવાય છે, નદીના તીર પર સંધ્યા કરવી તે ઉત્તમ છે અને દેવીના મંદિરમા સંધ્યા કરવી તે ઉત્તમોત્તમ છે, કારણ કે આ સંધ્યા દેવીની ઉપાસનારૂપ છે, માટે દેવીની સમીપમા ત્રણ સંધ્યા જો થાય, તો તે અત્યંત ફળ આપવા સમર્થ થાય છે સંધ્યાથી બીજા બ્રાહ્મણોનું દેવત નથી વેદમા કહેલી મહાદેવી ગાયત્રીની ઉપાસના બ્રાહ્મણો માટે જેવી નિત્ય છે, તેવી વિઘ્નહીની ઉપાસના કે શિવની ઉપાસના નિત્ય નથી, ગાયત્રીની પૂજા સર્વ વેદોના સારરૂપ છે અને તેથી જ બ્રહ્મા વગેરે પણ સંધ્યા-સમયે ગાયત્રીનું ધ્યાન કરે છે અને ગાયત્રીને જાપે છે વળી વેદો પણ ગાયત્રીને નિત્ય જાપે છે, તેથી ગાયત્રી વેદો વડે પણ ઉપાસના કરવા યોગ્ય કહેવાય છે, માટે બધા દિગ્ લોકો શાકત છે (શકિતના જ ઉપાસક છે), શીવ કે વૈષ્ણવ નથી, કેમ કે તેઓ વેદોની માતા અને આદિશકિતરૂપ ગાયત્રીની ઉપાસના કરે છે (સંધ્યાના આરભમા) કેશવાદિ નામોથી આચમન કરી પ્રાણાયામ કરીને સક્રૂપ કર્વો કેશવ, નારાયણ, માધવ, ગોવિંદ, વિષ્ણુ, મધુસૂદન, ત્રિવિક્રમ, વામન, શ્રીધર, હર્ષકેશ પદ્મ-નાભ, ઘમોદર, સકર્પણ, શાસુદેવ, પ્રદ્યુમ્ન, અતિરથ, પુરુષોત્તમ, અધોક્ષજ, નારસિંહ અચ્યુત, જનાર્દન, ઉપેન્દ્ર, હરિ અને કૃષ્ણ—આ એવીસ નામોમા પૂર્વે ઝંકાર મૂકી અને ‘સ્વાહા’ લગાડી ‘કેદાવાય સ્વાહા’ ઇત્યાદિ બાર નામોથી આચમન કરવું અને અને ‘નમઃ’ લગાડી ‘સકર્પણાય નમઃ’ ઇત્યાદિ બાર નામોથી અગોને સ્પર્શ કરવો (જેમ કે,

* આ અધ્યાયમા એકસો છ શ્લોકોથી ઉત્તમ સંધ્યોપાસન વર્ણવાયે તેનાથી દિગ્ લોકો પર જગદંબા પ્રસન્ન થાય છે

‘કેશવાય સ્વાહા’ ઈત્યાદિ ત્રણ નામોથી ત્રણ આચ મન કરી ગોર્વિંદાય નમઃ, વિષ્ણવે નમઃ’ એમ) એ નામોથી એ હાથ ધોવા, તે પછીના એ નામોથી મુખ ધોવું, તે પછીના એ નામોથી બે હાથને ગાળેન કરી તે પછીના એક નામ વડે હાથનું પ્રોક્ષણ કરવું તે પછીના એક નામ વડે બાને પાનનું પ્રોક્ષણ કરી તે પછીના એક નામ વડે મસ્તકનું પણ પ્રોક્ષણ કરવું અને તે પછી શકવેલું આદિ દેવોના (આર) નામો વડે પાર અગોનો સ્પર્શ કરવો* વિદ્વાન મનુષ્યે (હમેશા) ડાબા હાથથી જમણા હાથનો સ્પર્શ કરી જમણા હાથે આચમન કરવું, કેમ કે જ્યાં સુધી ડાબા હાથ વડે જમણા હાથને સ્પર્શ કરાતો તથી, ત્યાં સુધી (જમણા હાથમા રહેવું આચમન લેવાનું) જળ શુદ્ધ થતું તથી (આચમન કરતી વેળા) ગાયના કાન જેવી આકૃતિવાળો (જમણો) હાથ કરીને તેમા અડદનો એક દાણો દૂધે તેડવું જ જળ લઈ તેનું આચમન કરવું એથી ઓછું અથવા વધાર જળપાન કરી દિગ્વર્ણ મહિરાપાન કરનારો થાય છે (અર્થાત્ મહિરાપાન કર્યો જેવો દોષ તેને લાગે છે) અગૂણ તથા કનિષ્ઠક આગળી છૂટી રાખી હોય અને બીજી આગળીઓ ભેગી કરી હોય એવા જમણા હાથ વડે આચમન કરવું પછી કેંદ્રોત્તરા સ્મરણપૂર્વક શિર સંકિત તથા ઓથા પાદ સંકિત ગાયત્રીનો જપ કરતા કરતા પ્રાણાયામ કરવો (નાસિકાના) જમણા છિદ્રથી વાયુને બહાર કાઢવો અને ડાબા છિદ્રથી પેટમા પૂરેલા વાયુને બાને છિદ્રો બંધ કરી રોકવો, તેને પકિતો પ્રાણાયામ કહે છે (પ્રાણાયામ કરતી વેળા) જમણી નાસિકાને અગૂણથી દબાવવી, ડાબી નાસિકાને કનિષ્ઠક તથા અનામિકાથી દબાવવી અને મધ્યમા તથા તર્જનીને છૂટી રાખવી મનને જેઓએ વશ કર્યું છે એવા યોગીઓ સર્વ શ્વસોમા સ્વેચ્છ,

* જેમ કે પહેલાં નામથી મુખનો, બીજ તથા ત્રીજ નામથી બે નાકનો, ચોથા તથા પાંચમા નામથી બે ચણનો, છઠ્ઠા તથા સાતમા નામથી બે કાનનો, આઠમા નામથી ગાભીનો, નવમા નામથી હૃદયનો, દશમા નામથી મસ્તકનો અને અધિપારમા તથા બારમા નામથી જમણા તથા ડાબા બાજુના મૂળનો સ્પર્શ કરવો આ બધી ક્રિયા આચાર્યવિદક ગ્રંથમા સ્પષ્ટ છે, તેથી જિત્વાણુએ તે ગ્રંથમાથી ભેઈ લેવી.

કુભક તથા પૂરક પ્રાણાયામ કહે છે સ્વેચ્છ વાયુને બહાર કાઢે છે, પૂરક પૂરે છે અને જેનાથી તે વાયુની સમાન સ્થિતિ થાય છે તે કુભક કહેવાય છે પૂરક કરતી વેળા કાળા કમળની પાખડી જેવા કાળા અને નાભિના મધ્યપ્રદેશમા રહેલા ચતુર્ભુજ મહાત્મા વિષ્ણુનું ચિંતન કરવું કુભક કરતી વેળા હૃદયરૂપ સ્થાનમા કમળ પર બેઠેલા પ્રજ્ઞઓના પતિ, જગતના નાથ અને આર મુખવાળા પિતામહ—પ્રભાનું ધ્યાન કરવું સ્વેચ્છ કરતી વેળા લલાટમા રહેલા, શુદ્ધ સ્ફટિક સમાન નિર્મળ અને પાપનો ખાશ કરનારા મહેશ્વર શકરનું ધ્યાન કરવું પૂરક કરવાથી વિગળનું સાયુજ્ય પ્રાપ્ત થાય છે, કુભક કરવાથી બ્રહ્માની ગતિ પ્રાપ્ત થાય છે અને સ્વેચ્છ કરવાથી ત્રીજા શ્રેષ્ઠ ઈશ્વર શકરને પમાય છે હે દેવીર્ષમા કોષ નારદમુનિ! આ પુરાણોક્ત આચમન વગેરે કહ્યું હવે પાપનો નાશ કરનાર વેદોક્ત આચમન વગેરે તમે સાંભળો પ્રથમ પ્રણુવનો ઉચ્ચાર કરી ‘તત્ સવિતુ’ એ ગાયત્રીનો ઉચ્ચાર કરતા પાદના આદિમા ત્રણ વ્યાહતિનું ઉચ્ચારણ કરી આચમન કરવું, તે વેદોક્ત આચમન કહેવાય છે દરેક વ્યાહતિની પૂર્વે પ્રણુવને ઉચ્ચારી તે વ્યાહતિઓ તથા શિરા સંકિત ગાયત્રીનો જપ કરતા જવું ગોમ ત્રણ વાર પ્રાણાયામ કરવો (હવે* લક્ષણ સંકિત પ્રાણાયામ કહેવાય છે, જે અનેક જગતના પાપોને દૂર કરનાર તથા મહાપુણ્યને આપનાર છે (મનમા) પ્રણુવને ઉચ્ચારતા રહી પાંચે આગળીઓથી નાસિકાના અગ્રભાગને દબાવવો આ (પ્રાણાયામની) મુદ્રા બાતપ્રસ્થ તથા ગૃહસ્થના સર્વ પાપોને હરનારી છે અને સંખ્યાસી તથા બ્રાહ્મચારીએ કનિષ્ઠક, અનામિકા તથા અગૂણ વડે નાસિકાના અગ્રભાગને દબાવવો (આવો પણ એક મત છે,) ‘આરોહિણી’ આદિ ત્રણ સંધ્યાઓ વડે

દર્શયુક્ત જળથી ત્રણ વાર પ્રોક્ષણ કરવું, અથવા એ ત્રણ સંધ્યાઓના નવ પાદ થાય છે, તેમા એક એક પાદના આદિમા પ્રણુવને ઉચ્ચારી નવ પાદથી નવ વાર આર્જન કરવું એ રીતે આર્જન કરવાથી એક વર્ષનું પાપ નાશ પામે છે પછી ‘સુસ્થાન’

+ આ ક્રોધમા આપેલા એક સેપક છે

અધ્યાય ૧૬ મો

પવિત્ર સંધ્યોપાસન

શ્રીનારાયણ ઉવાચ

અયાત. ધૂયતા પુણ્યં સંધ્યોપાસનમુત્તમમ્ ।

મસાધારણમાદાત્મ્ય કથિતં ચૈવ વિસ્તરાત્ ॥ ૧ ॥

શ્રીનારાયણ પોતાના ભરમધારણનું માહાત્મ્ય વિસ્તારથી કહ્યું હવે ઉત્તમ તથા પવિત્ર સંધ્યોપાસન વિષે તમે સાબળો હો નિર્દોષ નારદ! (પ્રથમ) પ્રાત સંધ્યાનું વિધાન હું તમને કહું છું (દિગ્-લોકો) નક્ષત્રચુકત પ્રાત સંધ્યા કરે છે, દિવસના મધ્યભાગે સૂર્ય ન્યારે આકાશની મધ્યમા હોય, ત્યારે મધ્યાહન સંધ્યા કરે છે અને સૂર્યાસ્ત થઈ રહ્યો હોય, ત્યારે છેલ્લી સાયસંધ્યા કરે છે હે દેવર્ષિ-ઓમા ઉત્તમ! ઓમ ત્રણ સંધ્યાઓને (દિગ્) ઉપસે છે તેઓના ભેદો પણ હું કહું છું, તમે સાબળો તારુઓ દેખાતા હોય તે વેળા ચાલુ કરેલી પ્રાત સંધ્યા ઉત્તમ છે તારાઓ દેખાતા બધ થયા હોય ને વેળા કરાતી પ્રાત સંધ્યા મધ્યમ છે અને સૂર્યોદય થઈ ગયો હોય તે વેળા ચાલુ કરેલી પ્રાત સંધ્યા અધમ કહેવાય છે આમ ત્રણ પ્રકારથી પ્રાત સંધ્યા માની છે તે જ પ્રમાણે સાયસંધ્યા પણ ત્રણ પ્રકારે માની છે સૂર્ય સંદિત તે ઉત્તમ, સૂર્યાસ્ત પછીની મધ્યમ અને તારુઓ દેખાવા લાગે ત્યારે કરાતી સંધ્યા અધમ છે આ લોકમા પ્રાણણ એક વૃક્ષરૂપ છે, તેના મૂળ સંધ્યા છે, તેની શાખાઓ વેદ છે અને તેના પાદશ ધર્મકર્મો છે માટે મૂળની કળશથી રક્ષા કરવી જો મૂળ કપાઈ જાય, તો શાખા કે વૃક્ષ ટકી શકતા નથી. જેણે સંધ્યા જાણી નથી અને જેણે સંધ્યા ઉપાસી નથી, તે જીવતા નૃદ્ધ બને છે અને મૃત્યુ પછી કૃતરો થાય છે માટે ઉત્તમ સંધ્યોપાસન કાયમ કરવું જોઈએ, કેમ કે તે જો ન કરાય તો બીજા કર્મ વાગેમા મનુષ્ય અધિષ્ઠાત થતો નથી સૂર્યના ઉદયથી માડી ત્રણ ઘડી સુધીમા પ્રાત સંધ્યા કરી લેવી

જોઈએ અને સૂર્યના અસ્તથી માડી ત્રણ ઘડી સુધીમા સાયસંધ્યા કરી લેવી જોઈએ એથી વધારે સમય થઈ જાય, તો પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું જોઈએ ઉપર દર્શાવેલો સમય જો વીતી ગયો હોય, તો ત્રણ અર્ધ આપવા (ઉપસત પ્રાયશ્ચિત્ત માટે) એથી અર્ધ આપવો જોઈએ, અથવા પ્રથમ એકસો ને આઠ ગાયત્રી જપ્યા પછી સંધ્યા કરવી જોઈએ જે કાળે જે કર્મ કરવું હોય, તે કાળની અધીશ્વરી તે સંધ્યાને ઉપાસીને તે કાળનું કર્મ કરવું જોઈએ ઘેર સંધ્યા કરવી તે સાધારણ કહેવાય છે, ગાયતા વાકામા સંધ્યા કરવી તે મધ્યમ કહેવાય છે, નદીના તીર પર સંધ્યા કરવી તે ઉત્તમ છે અને દેવીના મંદિરમા સંધ્યા કરવી તે ઉત્તમોત્તમ છે, કારણ કે આ સંધ્યા દેવીની ઉપાસનારૂપ છે, માટે દેવીની સમીપમા ત્રણ સંધ્યા જો થાય, તો તે અત્યંત ફળ આપવા સમર્થ થાય છે સંધ્યાથી બીજું પ્રાણણોનું દેવત નથી વેદમા કહેલી મહાદેવી ગાયત્રીની ઉપાસના પ્રાણણો માટે જેવી નિત્ય છે, તેવી વિષ્ણુની ઉપાસના કે શિવની ઉપાસના નિત્ય નથી, ગાયત્રીની પૂજા સર્વ વેદોના સારરૂપ છે અને તેથી જ બ્રહ્મા વગેરે પણ સંધ્યા-સમયે ગાયત્રીનું કથાન કરે છે અને ગાયત્રીને જપે છે વળી વેદો પણ ગાયત્રીને નિત્ય જપે છે, તેથી ગાયત્રી વેદો વડે પણ ઉપાસના કરવા યોગ્ય કહેવાય છે, માટે બધા દિગ્ લોકો શાકત છે (શક્તિના જ ઉપાસક છે), રીવ કે વૈષ્ણવ નથી, કેમ કે તેઓ વેદોની આત્મા અને આદિશક્તિરૂપ ગાયત્રીની ઉપાસના કરે છે (સંધ્યાના આરભમા) કરેલાદિ નામોથી આચમન કરી પ્રાણાયામ કરીને સક્રપ કર્ત્વે કેશવ, નારાયણ, માધવ, ગોવિંદ, વિષ્ણુ, અધુસૂદન, ત્રિવિક્રમ, વામન, શ્રીધર, હૃદયકેશ, પદ્મનાભ, દામોદર, સરપૈળ, વાસુદેવ, પ્રદ્યુમ્ન, અતિરુદ્ધ, પુરુષોત્તમ, અધોક્ષજ, નારમહિ, અચ્યુત, જનાર્દન, ઉપેન્દ્ર, હરિ અને કૃષ્ણ—આ એવીસ નામોમા પૂર્વે ઝંધાર મૂકી અતે 'સ્વાહા' લગાડી 'કેશવાય સ્વાહા' ઈત્યાદિ બાર નામોથી આચમન કરવું અને અતે 'નમ' લગાડી 'સર્વજ્ઞાય નમ' ઈત્યાદિ બાર નામોથી અગ્રોને સ્પર્શ કરવો (જેમ કે,

* આ અષ્ટાષ્ટક એકસો છ અંગ્રેજી ઉત્તમ સંધ્યોપાસન વગરના વેદથી દિગ્ લોકો પર જગદેશ પ્રદાન થાય છે

‘કેશવાય સ્વાહા’ ઇત્યાદિ ત્રણ નામોથી ત્રણ આચ મન કરી ગોર્વિંદાય નમઃ, વિષ્ણવે નમઃ’ એમ) એ નામોથી એ હાથ ધોવા, તે પછીના એ નામોથી મુખ ધોવું, તે પછીના એ નામોથી એ લેહને માર્જન કરી તે પછીના એક નામ વડે હાથનું પ્રોક્ષણ કરવું તે પછીના એક નામ વડે બને પગનું પ્રોક્ષણ કરી તે પછીના એક નામ વડે મસ્તકનું પણ પ્રોક્ષણ કરવું અને તે પછી સકર્ણણ આદિ દેવોના (બાર) નામો વડે બાર આગોતો સ્પર્શ કરવો* વિદ્વાન મનુષ્યે (હમેશા) હાથા હાથથી જમણા હાથનો સ્પર્શ કરી જમણા હાથે આચમન કરવું, કેમ કે ન્યા મુધી હાથા હાથ વડે જમણા હાથને સ્પર્શ કરતો નથી તથા મુધી (જમણા હાથમા રહેલું આચમન લેવાનું) જળ શુદ્ધ થતું નથી (આચમન કરતી વેળા) ગાયના ધાન જેવી આકૃતિવાળો (જમણો) હાથ કરીને તેમા અકદનો એક દાણો રૂપે તેજી જ જળ લઈ તેનું આચમન કરવું એથી ઓછું અથવા વધાર જળપાન કરી દિગ્વર્ણો મંદિરાપાન કરનારો થાય છે (અર્થાત્ મંદિરાપાન કર્યો જેવો દોષ તેને લાગે છે) અગૃહો તથા કૃતિષ્ઠિકા આગળી છૂટી સમી હાથ અને બીજી તથા આગળીઓ ભેગી કરી લેખ એવા જમણા હાથ વડે આચમન કરવું પછી કંઠરતા સ્મરણપૂર્વક શિર સંહિત તથા એવા પાદ સંહિત ગાયત્રીનો જપ કરતા કરતા પ્રાણાયામ કરવો (નાસિકાના) જમણા છિદ્રથી વાયુને બહાર કાઢવો અને હાથા છિદ્રથી પેટમા પૂરેલા વાયુને બાને છિદ્રો બંધ કરી રોકવો, તેને પડિતો પ્રાણાયામ કહે છે (પ્રાણાયામ કરતી વેળા) જમણી નાસિકાને અગૃહથી દબાવવી, હાથી નાસિકાને કનિષ્ઠિકા તથા આનામિકાથી દબાવવી અને મધ્યમા તથા તર્જનીને છૂટી રાખવી મનને જેઓએ વશ કર્યું છે એવા યોગીઓ સર્વ શસ્ત્રોમા રેચક,

* એમ કે પહેલા નામથી મુખના, બીજા તથા ત્રીજા નામથી બે નાકનો, ચાથા તથા પાંચમા નામથી બે ચણનો, છઠ્ઠા તથા સાતમા નામથી બે કાનનો, આઠમા નામથી નાભિ નો, નવમા નામથી હૃદયનો, દશમા નામથી યસ્તકનો અને અનિવારમા તથા બારમા નામથી જમણા તથા ત્રીજા બાદના મૂળનો સ્પર્શ કરવો. આ બધી ક્રિયા આચાર્યશિક્ષક ગ્રંથમા સ્પષ્ટ છે, તેથી જિજ્ઞાસુએ તે ગ્રંથમાથી જોઈ લેવી.

કુભક તથા પૂરક પ્રાણાયામ કહે છે રેચક વાયુને બહાર કાઢે છે, પૂરક પૂરે છે અને જેનાથી તે વાયુની સમાન સ્થિતિ થાય છે તે કુભક કહેવાય છે પૂરક કરતી વેળા કાળા કમળની પાખડી જેવા કાળા અને નાભિના મધ્યપ્રદેશમા રહેલા ચતુર્ભુજ મહાત્મા વિષ્ણુનું ચિતન કરવું કુભક કરતી વેળા દૈવરૂપ સ્થાનમા કમળ પર ભેડેલા પ્રભુઓના પતિ, જગતના નાથ અને ચાર મુખવાળા પિતામહ—બ્રહ્માનું ધ્યાન કરવું રેચક કરતી વેળા લલાટમા રહેલા, શુદ્ધ સ્ફુટિક સમાન નિર્મળ અને પાપનો પાશ કરનારા મહેશ્વર શકરનું ધ્યાન કરવું પૂરક કરવાથી વિષ્ણુનું સાયુજ્ય પ્રાપ્ત થાય છે, કુભક કરવાથી બ્રહ્માની ગતિ પ્રાપ્ત થાય છે અને રેચક કરવાથી ત્રીજા શ્રેષ્ઠ ઇશ્વર શકરને પમાય છે હે દેવર્ષિમા શ્રેષ્ઠ નારદમુનિ! આ પુરાણોક્ત આચમન વગેરે કહ્યું હવે પાપનો નાશ કર નાર વેદોક્ત આચમન વગેરે તમે સામળો પ્રથમ પ્રણવનો ઉચ્ચાર કરી ‘તત્ સવિતુ’ એ ગાયત્રીનો ઉચ્ચાર કરતા પાદના આદિમા ત્રણ વ્યાહતિનું ઉચ્ચારણ કરી આચમન કરવું, તે વેદોક્ત આચમન કહેવાય છે દરેક વ્યાહતિની પૂર્વે પ્રણવને ઉચ્ચારી તે વ્યાહતિઓ તથા શિર સંહિત ગાયત્રીનો જપ કરતા જવું એમ ત્રણ વાર પ્રાણાયામ કરવો (હવે) લક્ષણ સંહિત પ્રાણાયામ કહેવાય છે, જે અનેક જતના પાપોને દૂર કરનાર તથા મહાપુણ્યને આપનાર છે (મતમા) પ્રણવને ઉચ્ચારતા રહી પાંચે આગળીઓથી નાસિકાના અગ્રભાગને દબાવવો આ (પ્રાણાયામની) મુદ્રા વાનપ્રસ્થ તથા ગૃહસ્થના સર્વ પાપોને દહનાર છે અને સન્યાસી તથા બ્રાહ્મણીઓ કનિષ્ઠિકા, આનામિકા તથા અગૃહ વડે નાસિકાના અગ્રભાગને દબાવવો (આવો પણ એક મત છે,) ‘જાપોદિષ્ટાં’ આદિ ત્રણ જગ્યાઓ વડે દર્બીયુક્ત જળથી ત્રણ વાર પ્રોક્ષણ કરવું, અથવા એ ત્રણ જગ્યાઓના નવ પાદ થાય છે, તેમા એક એક પાદના આદિમા પ્રણવને ઉચ્ચારી નવ પાદ થી નવ વાર માર્જન કરવું એ રીતે માર્જન કરવાથી એક વર્ષનું પાપ નાશ પામે છે પછી ‘સુવંશન’

+ આ ક્રિયામા અર્પણે પ્રયોગ રોકા છે

એ ઋચાથી આચમન કરી જળ પીવું જેથી મનુષ્યના અત કરણ સાથે મિશ્ર થયેલું પાપ નાશ પામે છે અથવા પ્રણવથી, વ્યાહતિઓથી, પ્રણવપૂર્વક ગાયત્રીથી અને 'આપોદિદ્વાં' એ સૂકતથી માજન કરતું ગાયના દાન જેવી આકૃતિવાળા કહેલા જમણા લાથમા જળ લઈ તેને નાસિકાના અગ્રભાગ સુધી લઈ જઈ હાથી કુક્ષિમા કાળા રંગના પાપપુરુષનું સ્મરણ કરતું અને ઋત્વં ચ સત્ત્વં ચં' એ ઋચાનું અથવા 'દ્રુપદાદિવં' એ ઋચાનું ઉચ્ચારણ કરતું અને તે પછી જમણી નાસિકાથી શ્વાસના માર્ગે તે પાપપુરુષને હાથના જળમા લાવેલા તે પછી એ પાણીને જોયા વિના જ હાથી બાજુ પથ્થર પર નાખી ફેંડું અને મારા રાસર પાપરહિત થતું છે' એવી ભાવના કરવી પછી ઊભા થઈને બંને પગને સરખા બેઠી રાખવા અને જળનો ખોખો ભરી તર્જની તથા અંગૂઠા છૂટા રાખી સૂર્ય સામે બેઠીને ગાયત્રી મંત્રથી મનરેણું જળ સૂર્ય સામે રાખવું હે મુનિગૌર! એમ ત્રણ વાર અર્ધ આપવાની આ વિધિ છે પછી 'અસાપાદિત્વં' એ મંત્રથી પ્રદક્ષિણા કરવી બપોરનો વખત હોય, તો એક વાર અર્ધ આપવો અને બંને સંધ્યાસમયે ત્રણ વાર અર્ધ આપવો દિગ્વલ્લે પ્રભાતકાળે ભગ્વાન નમીને અર્ધ આપવો બપોરના વખતે લાકડાની પેઢે ઊભા રહી અર્ધ આપવો અને સાયકાળે આમત પર ખેંઠા ખેંઠા અર્ધ આપવો (એ રીતે સૂર્યને અર્ધ આપવો) તેનું કારણ તમે સાભળો મહાવીર, કૃતધની, દારણ અને ઘોર 'મદેહ' નામના ત્રીસ કરોડ તક્ષસી સૂર્યને ખાઈ જવા ઈચ્છે છે, તેથી સર્વ દેવગણો અને તપોધન ઋષિઓ મહાસંધ્યા ઉપાસે છે અને જળના ખોખા સૂર્ય સામે ફેંકે છે, તેથી વચ્ચર થયેલા તે જળ વડે એ દેવો બચી જાય છે આ કારણથી બ્રાહ્મણો હમેશા સંધ્યાપાસન કરે છે સંધ્યાનું ઉપામન મહા પુણ્ય ઉત્પન્ન કરનાર કહેવાય છે હે નારદ! જો અર્ધના આનમૃત આ મન કહેવાય છે તે તમે સાભળો, જેના ઉચ્ચારમાત્રથી અગ્ર નાહિન સંધ્યા નાહણ પાપ છે તે 'સોહમકાંડસ્વદ્ય જ્યોતિરાત્મા જ્યોતિરહ શિવઃ । આત્મચ્યોતિરહં શુક્રઃ સર્વજ્યોતી

રસોડસ્વદમ્ ॥ તે હું સૂર્યેવ છું, હું જ્યોતિરૂપ આત્મા છું, હું જ્યોતિરૂપ શિવ છું, હું ઉત્તમજળ હોઈ આત્માની જ્યોતિરૂપ છું અને સર્વ જ્યોતિરૂપ રસ હું છું' હે વર આપનારા દેવ! હે ગાયત્રી! હે બ્રહ્મસ્વરૂપિણી! જપની ક્રિયાની સિદ્ધિ માટે મારા હૃદયમા પ્રવેશવા તમે આપો હે દેવિ! તમે ઊઠો તમારે ફરી આવવા માટે જલુ, મારા હૃદયમા પ્રવેશી અર્ધમા તમારે જલુ (એમ પ્રાર્થના કરી પછી) વિદાન મનુષ્યે શુદ્ધ સ્થળે પોતાનું આસન સ્થાપવું, તે પર બેસીને પછી વેદોની માતા ગાયત્રીનો જપ કરવો હે મુનિગૌર! અહીં પ્રાત સંધ્યાની વિધિમા પ્રાણાયામ કરી પછી ખેચરી મુદ્રા કાઢી છે હે નારદ! 'ખેચરી' મુદ્રા એ નામનો અર્થ હું કાળજીથી કહું છું, તમે સાભળો જેતાથી ચિત્તા આકાશમા ફરે છે, જલ પણ આકાશમા જઈ ફરી કરે છે અને નજર બે ભ્રમરની વચ્ચે સ્થિર થાય છે તે 'ખેચરી' મુદ્રા કહેવાય છે હે નારદ! ખરેખર, હું સત્ય કહું કે, સિદ્ધાસન સમાન કોઈ આસન નથી કુલક સમાન કોઈ પ્રાણાયામ નથી અને ખેચરી સમાન કોઈ મુદ્રા નથી ઘટાતા નાંદની પેઢે પ્રણવના ઉચ્ચારથી યતન પૂર્વક વાયુને જીતી આકાશ તથા મમતાથી સંહિત થઈ, સ્થિર આસન પર સ્થિર થઈ રહેવું હે નારદ મુનિ! હવે સિદ્ધાસનનું લક્ષણ તમે સાભળો એક પગને લિંગના મૂળમા રાખવો બીજા પગના મૂળને વૃષાણીની નીચે રાખવો, હૃદયને સ્થિર રાખવું, શરીરને (લાકડીની પેઢે) સીધું રાખવું, હાડાની પેઢે નિશ્ચય રહેવું, ક્ષત્રિયોને વશ કરવી અને ક્રિશ્ન તજરથી ભમરના મધ્યભાગને જોતા રહેવું યોગીઓને આત્મત સુખ આપનારા સિદ્ધાસન કહેવાય છે (આ સિદ્ધાસનને દૃઢ કરે આ મનથી ગાયત્રીનું આવાહન કરવું) 'હે વરદાન આપનારા દેવિ ગાયત્રિ! તમે વેદતુલ્ય અશ્વરૂપ હો, માટે પધારો હે વેદોની માતા ગાયત્રિ! મારા આ હૃદયાકાશમા તમે ખિનાબે મે દિવસે જે પાપ કર્યું તે આપના જપથી દિવસે જ છૂટી જાય છે અને સંધે જે પાપ કર્યું હોય તે પણ આપના જપથી સંધે જ દૂર થાય છે હે સર્વવર્ણીરૂપ મહાદેવી! હે સંધ્યાની વિદ્યારૂપ' હે સરસ્વતિ! હે

અજસ્યમર દેવિ ! હે સર્વમા સ્મતાસ ! તમને નમસ્કાર હો ' (એમ પ્રાર્થના કર્યો) પછી 'તેજોઽસિ' ઇત્યાદિ મન્ત્રથી દેવીનું આવાહન કરવું અને 'તમારુ જે મે આરાધન કર્યું તે સર્વ મારુ (કર્મ) પૂર્ણ થાયો ' (એમ કહી જળ મૂકવું) પછી ગાયત્રીને શ્રવેલા શાપના છુટકારા માટે ખરાબર વિધિ કરવી ગાયત્રીને બ્રહ્માનો, વિશ્વામિત્રનો તથા વસિષ્ઠનો શાપ થયો છે, તેમા બ્રહ્માના સ્મરણથી બ્રહ્માનો, વિશ્વામિત્રના સ્મરણથી વિશ્વામિત્રનો અને વસિષ્ઠના સ્મરણથી વસિષ્ઠનો શાપ દૂર થાય છે, (પછી ન્યાસ કર્યો પ્રમાણે પરમાત્માનું સ્મરણ કરવું) 'હૃદય કમળતા મધ્યમા અગૃહા જૈવદા પુરુષરૂપે રહેલા, સત્યસ્વરૂપ, સર્વ જગતસ્સ્વરૂપ નિત્ય, પરમાત્માએ નામવાળા ચૈતન્યસ્વરૂપ એક અને વાણીના અવિષય પરમેશ્વરનું હું ધ્યાન કરુ છું' હવે સંધ્યાના અગરૂપ ન્યાસની વિધિ હું કહુ છું પૂર્વની પેઠે ઝંકાર ને તો પ્રથમ જ ઉચ્ચારી આ મન્ત્ર બોલવા

ૐ મૂઃ પાદાભ્યાં નમઃ । ૐ સુઃ જાતુભ્યાં નમઃ ।
ૐ સ્વઃ કટિભ્યાં નમઃ । ૐ મહઃ નાભ્યૈ નમઃ ।
ૐ જનઃ હૃદયાય નમઃ । ૐ વપઃ કણ્ઠાય નમઃ ।
ૐ સત્યં લલાટાય નમઃ । તત્સન્નિતુરહ્નુગ્રામ્યાં નમઃ ।
ધરેણ્ય તર્જનીમ્યાં નમઃ । મર્ગે દેવસ્ય મધ્યમાભ્યાં નમઃ । ધીમહિ અનામિકાભ્યાં નમઃ । ધિયો યો નઃ કનિઠિકાભ્યા નમઃ । પ્રચોદયાત્ કરતલકરપૃષ્ઠાભ્યા નમઃ । તત્સવિતુર્વ્રહ્માત્મને હૃદયાય નમઃ । વરેણ્યં વિષ્ણ્વાત્મને શિરસે સ્વાહા । મર્ગે દેવસ્ય રુદ્રાત્મને શિષ્ણાયે વપદ્ । ધીમહિ શક્ત્યાત્મને કવચાય હુમ્ । ધિયો યો નઃ કાલાત્મને નેત્રત્રયાય વૌષટ્ । પ્રચોદયાત્ સર્વાત્મને અસ્ત્રાય ફટ્ (એમ અગન્યાસ, અગ્રાદિ ન્યાસ તથા હૃદયાદિ ન્યાસ કરવા) હે મહામુનિ ! હવે અક્ષરન્યાસ હું કહુ છું ગાયત્રીના વર્ણોનો ન્યાસ પાપોને હરતાર હોઈ શ્રેષ્ઠ છે પ્રથમ ઝંને ઉચ્ચારી વર્ણન્યાસ કરવા કહેલ છે 'તત્' નો પગના બે અગૃહામા, 'સ'નો બે ધૂરીઓમા, 'વિ'નો બે પિરીઓમા 'હુ'નો બે દીવણોમા, 'વ'નો બે સાપગામા, 'રે'નો ગુહમા, 'જંવ'નો લિંગમા 'મ'નો કેડમા, 'ર્ગો'નો નાભિમા, 'દે'નો

હૃદયમા, 'વ'નો જમણા સ્તનમા, 'સ્વ'નો ડાખા સ્તનમા, 'ધી'નો હૃદયમા, 'મ'નો કઠપ્રદેશમા, 'હિ'નો મુખપ્રદેશમા, 'ચિ'નો તાળવામા, 'યો'નો ભમ્ભરની વચ્ચે, 'ચો'નો લલાટમા, 'નઃ'નો પૂર્વ-મુખમા, 'પ્ર'નો દક્ષિણમુખમા, 'ચો'નો પશ્ચિમ મુખમા, 'દ'નો ઉત્તર મુખમા, 'યા'નો મસ્તક ઉપર અને 'ત્'નો આખાય શરીરમા ન્યાસ કરવો જપ કરવામા તત્પર રહેતા કેટલાક વિદ્વાનો આ ન્યાસવિધિને ઇચ્છતા નથી (એટલે જો ત કરે તો દોષ નથી અને કરે તો લાભ જ છે એમ માને છે) તે પછી જગતના માતા મહાદેવી ગાયત્રી અખિંકાનું (આમ) ધ્યાન કરવું 'જનસુદના વિક્સિત પુષ્પ જેવી ક્રાંતિવાળા, કુમારી અવસ્થાવાળા, લાલકમળરૂપ આસન પર બેઠેલા, લાલ ચદનનું લેપન લગાવેલા, લાલ પુષ્પો તથા વસ્ત્રોને ધારણ કરતા, ચાર મુખવાળા, ચાર ભુજઓવાળા, બે નેત્રોવાળા, સૂચ્ય, સૂવ, માળા તથા કમકડાને ધારણ કરતા સર્વ શણગારોથી અત્યંત પ્રદર્શતા, ઋષ્યેદને ભણતા, સર્વ કરતા શ્રેષ્ઠ, આહવનીય અગ્નિની વચ્ચે રહેલા, બ્રહ્મેદેવસ્વરૂપ, ચાર વેદોરૂપ ચાર પાદવાળા, આઠ દિશાઓરૂપી આઠ પેટવાળા, વ્યાકરણ, શિક્ષા, ક્રૂપ, નિરુકત, ન્યોતિપ, ઇતિહાસ, પુરાણ તથા ઉપનિષદો— આ સાતઉપી મસ્તકોવાળા, અગ્નિરૂપ મુખવાળા, રુદ્રરૂપ શિખાવાળા અને વિધ્યરૂપ ચિત્રાવાળા ગાયત્રી-દેવીનું હું ધ્યાન કરુ છું વર્ણી બ્રહ્મા જેનું કવચ છે અને સાખ્યાયત જેનું ગોત્ર કહે' છે, તે મૂર્ધ-મડળમા રહેલા મહેશ્વરી ગાયત્રીનું હું ધ્યાન કરુ છું' એમ વેદોની માતા ગાયત્રીનું વિધિપૂર્વક ધ્યાન કર્યો પછી દેવીને પ્રસન્ન કરનારી આ ગુણ મુદ્રાઓ કરવી સમુખ, સાપુટ, વિતત, વિસ્તૃત, ડિમુખ, ત્રિમુખ, ચતુષ્ક, પચ્ચક, પદ્મમુખ, અધોમુખ, વ્યાપકાંગલિક, શકટ, ચમપાશ, ગ્રીવત, સંમુખોન્મુખ, વિસંખ્ય, મુષ્ટિક, મત્સ્ય, કૂર્મ, વરાહ, સિદ્ધાક્રાંત, મહાક્રાંત, મુદ્ગાર અને પન્નવ—આ ચોવીસ ગાયત્રીની મુદ્રાઓ છે તે (જપ વખતે) કરી બતાવવી જોઈએ

— આ મુદ્રાઓના નામ તથા વર્ણના ગ્રંથકરૂપ ગ્રંથમા બેઠે કહે છે, તેમજ તા. ૩ તારિક પુરુષાર્થ પ્રત્યય

(નહિ તો જપ નિષ્ફળ થાય છે) તેમા પ્રથમ તો એકવાર સૌ આક્ષરોવાળી ગાયત્રીનું સારી ગુદિવાળા મનુષ્યે ઉચ્ચારણ કરવું 'તત્સવિતુર્વરેણ્યં' એ ગાયત્રીના ચોવીસ આક્ષરો કહેલા છે એટલે તે પ્રથમ ઉચ્ચારી, તે પછી જાતવેદસે સુનવામ સોમં' એ મન અને 'ઝ્યસ્ત્વકં વજ્રમર્હં' એ મન ઉચ્ચારવાની સૌ આક્ષરોવાળી ગાયત્રી થાય છે આ ગાયત્રી મહાપવિત્ર છે, માટે વિદ્વાનોએ આ શતાક્ષર ગાયત્રીનો (પ્રથમ) એક વાર જપ કરવો જોઈએ તે પછી 'ૐમુમુઃ સ્વઃ' એમ ઉચ્ચારીને ચોવીસ આક્ષરો વાળી 'તત્સવિતુર્વરેણ્યં' એ ગાયત્રીનો જપ કરવો જે ઉત્તમ ગ્રાહણ એ રીતે હમેશા ગાયત્રીનો જપ કરે છે, તે સધ્યાનુ સમગ્ર ડળ પામી સુખી થાય છે

પવં નિવ્યં જપં કુર્યાદ્ બ્રાહ્મણો કિપુંગવઃ ।

સ હમસ ફલં પ્રાપ્ય સપ્રજાવાઃ સુસમેઘતે ॥૧૦૬

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરુષમા એકાદશ સ્કંધ વિશે
અધ્યાય ૧૬ મો અગ્રમ

અધ્યાય ૧૭ મો*

સધ્યાદિ કૃત્ય

શ્રીનારાયણ ઉવાચ

મિત્રપાદા ગાયત્રી બ્રહ્મહત્યાપ્રણાશિના ।

અમિત્રપાદા ગાયત્રી બ્રહ્મહત્યાં પ્રયચ્છતિ ॥૧॥

શ્રીનારાયણે બોલ્યા જુદા જુદા પાદો છૂટ પાડીને જપેલી ગાયત્રી બ્રહ્મહત્યાનો નાશ કરે છે અને જુદા જુદા પાદો છૂટ નહિ પાડી એકદમ સળગ જપેલી ગાયત્રી (ઊલટી) બ્રહ્મહત્યાને આપે છે (અર્થાત્ ત્રણ પાદો જુદા જુદા ઉચ્ચારીને જ ગાયત્રી જપતી, પણ સળગ પાદો છૂટ પાડ્યા વિના ગાયત્રી જપતી નહિ) જે દિગ્ લોકો પાદોને છૂટ નહિ પાડી ગાયત્રીનો જપ કરે છે, તેઓ (નરકમા) સે કડો-કડોડો કપો સુધી લિપા મરતકે રહે છે જે ઉત્તમ વ્રતવાળા । પ્રણયથી સપુત કરેલી ઝંઝરવાળી

મુદ્રાઓ ધોવી લેવી તે જ વધારે ટીક છે એમ ને એમ લખેનું વારી ભવાયો ના મુદ્રાઓ લખવા આવે તેમ નથી.

* આ અધ્યાયમાં સ્ત્રી-પુરુષની સ્ત્રીકેશી ચક્ર બાન સુખીનું દેક સધ્યાદિ કૃત્ય અંગે છે.

તથા છ ઝંઝરવાળી—એમ વિવિધ ગાયત્રી ધર્મશાસ્ત્રો, પુરાણો, તથા ઇતિહાસોમા મનાય છે પાંચ પ્રણયયુક્ત ગાયત્રીનો જપ કરવો, એવી પણ શાસ્ત્રીય આજ્ઞા છે અને જપતી સમ્પાત્તા આઠમા ભાગના અને ચોથા પાદનો પણ જપ કરવો એ રીતે જપ કરનારા દિગ્જને શ્રેષ્ઠ બાણવો અને તે (દેવીના) શ્રેષ્ઠ સાધુજનને પામે છે, પણ એથી ઊલટી રીતે જે જપ કરે છે, તેનો એ જપ નિષ્ફળ થાય છે એક ઝંઝરથી સપુત કરેલી પાંચ ઝંઝરવાળી અને છ ઝંઝરવાળી ગાયત્રી ઊર્ધ્વરેતસ—વાનપ્રસ્થો તથા સન્યાસીઓને જપવા યોગ્ય છે મોક્ષની ઇચ્છાવાળા ગૃહસ્થે અથવા બ્રાહ્મચારીએ એક ઝંઝરથી યુક્ત ગાયત્રીનો જપ કરવો 'પરોર-જસે સાવદોમ્' આ ગાયત્રીનો ચોથો પાદ છે જપનું સામ ડળ આપનાર આનું ધ્યાન હું કહું છું 'સૂર્ય, ચંદ્ર તથા અગ્નિના પ્રિય સંહિત પ્રણવમત્ર અને અશિત્ય એવું હૃદયમાનું વિહસિત કમળ જેમના આસન તરીકે કપાય છે, તે અચળ, પરમ મૂકમ, જ્યોતિર્મય અને આકાશ જેવા સારવાળા આ સચ્ચિદાનંદ પરમાત્મા મને આનંદરૂપ થાઓ' (આમ ધ્યાન કરી ગાયત્રીના ચોથા ચરણનો જપ કરતી વેળા) વિશૂળ, યોનિ, સુરભિ, આક્ષમાળા, લિંગ, કમળ અને મહામુદ્રા—આ સાત મુદ્રાઓ બતાવવી જે સધ્યા છે, તે જ સચ્ચિદાનંદરૂપ ગાયત્રી છે, માટે ગ્રાહણે પ્રથમ ભકિતથી તેને પૂજવી તથા નમન કરવું પૂર્વોક્ત ધ્યાનથી ધ્યાયેલા ગાયત્રીરૂપ પરમાત્માની (માનસિક) પાંચ ઉપચારો વડે (આ રીતે) પૂજા કરવી 'હં પ્રથિવ્યાત્મને ગન્ધર્વપર્ણામિ નમો નમઃ । હં આકાશાત્મને પુષ્પમર્પણામિ નમો નમઃ । હં વાયાત્મને ધૂપમર્પણામિ નમો નમઃ । હં વહન્યાત્મને દીપમર્પણામિ નમો નમઃ । હં અગ્નિવાત્મને નૈવેદ્યમર્પણામિ નમો નમઃ ।' એમ કહી (માનસિક) ચંદન, પુષ્પ, ધૂપ, દીપ તથા નૈવેદ્યરૂપ પાંચ ઉપચારો અર્પણ કરવા અને પછી 'ચં રં લં વં હં' એમ કહી પુષ્પાજલિ અર્પણ કરવી આમ પૂજા કરી છેવટે સમુખ, સપુત વગેરે પૂર્વોક્ત મુદ્રાઓ બતાવવી પછી મન વડે દેવીનું ધ્યાન કરવું અને ધીમે ધીમે ગાયત્રીમત્રનો ઉચ્ચાર

કરવો તે વેળા મસ્તક તથા ડોક કપાવવા નહિ અને દાત ખુલ્લા કરવા નહિ વિધિપૂર્વક એકસો આઠ અથવા અઠ્ઠાવીસ અથવા બે અશકત હોય, તો દશ ગાયત્રીનો પણ જપ કરવો જોઈએ, એથી એછો જપ કરી ન કરવો પછી 'હતમે શિશ્વરે જાતાં' એ અનુવાક—મત્રથી દેવી ગાયત્રીનું વિસર્જન કરવું વિદાન મનુષ્યે જળની આદર રહીને ગાયત્રી જપવી નહિ, કારણ કે તે 'અગ્નિમુખી' કહેવાય છે એમ કેટલાક—અપિઓઃ કહે છે જપના આતે સુરભિ, શાન, શૂર્પ, કૂર્મ, યોતિ, કમળ, લિંગ અને નિર્વાણ—એ આઠ મુદ્રાઓ ખતાવવી (અને પ્રાર્થના કરવી કે, 'હે કરચપતુ પ્રિય યોલનારા દેવિ! જે કઈ અક્ષર તથા પદ્યો છદ ધ્યુ હોય અને સ્વર તથા વ્યંજનથી સહિત થયુ હોય, તે સર્વની ક્ષમા કરજો' હે મહામુનિ નારદ! તે પછી ગાયત્રીનું તર્પણ કરવું એ મત્રમા ગાયત્રી છદ,

— આ (કેટલાક) શબ્દથી જળની આદર ગાયત્રી જપન કરવા વિષેના આ મત સર્વમાન્ય નથી એમ સૂત્રવૃણ છે વિદ્યા મિત્રકવ્યનું આપુ વચન છે 'નિમગ્નાસ્તુ જન્માસ શત મિદ્ધમવાનુયાત્ । એવ શતોત્તર જપવા સદસ સર્વમાનુયાત્ । જળમા દુબકી મારી મહિના સુધી હમથા સો ગાયત્રી જપે, તો ઈષ વસ્ત્ર મેળવ છે અને એ જ પ્રમાણે એક હથાર ને એકગોનો જપ કરી બધુ મેળવે છે વળી 'જાનુદક્ષે જલે સિધ્ધિઃ કૌસ્થ ભોગમત રવિમ્ । ગાયત્રી પ્રત્યેક વિદ્વાન્ સર્વપાપહત્તયે । દીર્ઘા સુધી જળમા ઊભા રહી જળમા રહેલા સૂર્યને જોઈને વિદ્વાન મનુષ્યે મર્વપાપો દૂર કરવા માટ ગાયત્રી જપ કરવો વળી હારીતનુ પદ્મ એ વચન છે કે, 'આદ્વાસા જલે કુર્યાત્ સર્વપાપમન જપમ્'—બીના કપડે જળમા રહ્યા રહ્યા તર્પણ, આચમન તથા જપ કરવા આ વચનો ઉપરથી જણાય છે કે જળમા પણ ગાયત્રીનો જપ કરવા વિશે નિષેધ નથી મૂળમાં જે નિષેધ દર્શાવ્યો છે તેનું કારણ આ છે કે, કલ્પક કોઈ મનુષ્ય આજન વગેરેના કારણે જાગન વગેરેના ત્યાગ કરી કેવળ જાગન જ રહી કામ જપ કરે તો? માટે તેને અટકાવવા તે વચન કહેનું છે

× જેમ કે ગોમિલ મુનિ કહે છે કદાચિદપિ નો વિદ્વાન્ ગાયત્રીનુદકે ચપેત્ । ગાયત્રિમુખી પ્રોક્તા તસ્માદુચ્યાર્થ તા ચપેત્ ॥ વિદ્વાન મનુષ્યે જળમા રહીને કદી ગાયત્રી જપ કરવો નહિ, કેમ કે ગાયત્રી અગ્નિમુખી કહેવાય છે, તેથી જળમાથી બહાર નીકળીને જ તેનો જપ કરવો

વિશ્વામિત્ર ઋષિ, સવિતા દેવ અને તર્પણમાં વિનિયોગ કહેલ છે (તર્પણના મત્રો આ પ્રમાણે છે) ઐં મૂઃ ઋગ્વેદપુરુષ તર્પયામિ । ઐં મુવઃ યજુર્વેદપુરુષ તર્પયામિ । ઐં સ્વઃ સામવેદપુરુષ તર્પયામિ । ઐં મહઃ અયર્વેદપુરુષ તર્પયામિ । ઐં જનઃ કૃતિદાસપુરાણં તર્પયામિ । ઐં ત્વપ સર્વોગમપુરુષ તર્પયામિ । ઐં સત્યં સત્ય-
પુરુષ તર્પયામિ । ઐં મૂઃ એકપદા ગાયત્રી તર્પયામિ । ઐં મુવઃ દ્વિપદા ગાયત્રી તર્પયામિ । ઐં સ્વઃ ત્રિપદા ગાયત્રી તર્પયામિ । ઐં મૂઃ ચતુષ્પદા ગાયત્રી તર્પયામિ । હપસી ગાયત્રી તર્પયામિ । સાવિત્રી ગાયત્રી તર્પયામિ । વેદાના માતર ગાયત્રી તર્પયામિ । ધૃષ્ણી ગાયત્રી તર્પયામિ । અજ્ઞા ગાયત્રી તર્પયામિ । કૌશિકી ગાયત્રી તર્પયામિ । સાકૃતિ ગાયત્રી તર્પયામિ । સાર્વજિતી ગાયત્રી તર્પયામિ । આ રીતે તર્પણ કર્યો પછી શાંતિને માટે 'જાત-વેદસે સુનુવામ સોમ, માનસોકં, ઇન્દ્રિયકં' અને તત્ત્વશોભ એ મત્રો યોલવા અને 'અત્તોં દેવાં' એ બે મત્રોથી સર્વોગે સ્પર્શ કરવો પછી સ્થોનાવૃથિવિં એ મત્રથી પૃથ્વીને પ્રણામ કરવા અને શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણે વિધિ પ્રમાણે ગોનાદિનો ઉચ્ચાર કરવો આમ પ્રાતઃકાળની સંધ્યાનો વિધિ કહ્યો છે (અને તે પછી 'હતમે શિશ્વરે જાતાં' એ મત્રથી ગાયત્રીનું વિસર્જન કરવું) સંધ્યાકર્મ સમાપ્ત કર્યો પછી આતે પોતે જાતે અગ્નિહોત્ર હોમનું અને તે પછી સાવધાન થઈ પચાયાતનની પૂજા કરવી તેમા શિવાદેવીનું, શિવનું ગણપતિનું સૂર્યનું તથા વિષ્ણુનું પુરુષસૂકતથી, વ્યાહતિથી, મૂલમંદીથી અથવા 'શ્રોત્વે' એ મત્રથી એકાગ્ર થઈ પૂજન કરવું તે વેળા દેવીનું મધ્યમા, વિષ્ણુનું દશાન ખૂણામા, શકરનું અગ્નિ ખૂણામા, ગણપતિનું નેત્રત્ય ખૂણામા અને સૂર્યનું વાયવ્ય ખૂણામા પૂજન કરવું એ દેવાને બેસાડવાનો ક્રમ પણ એવો જ છે, તેમ જ (પુરુષસૂકતની) સોળ સ્તંભાઓથી સોળ ઉપચારો મનુષ્યે અર્પણ કરવા પ્રથમ દેવીનું પૂજન કર્યો પછી બીજાઓનું અનુક્રમે પૂજન કરવું.

દેવીના પૂજનથી અધિક પુણ્ય ધીજી કોઈમા દેખાતુ નથી એટલા જ માટે તણ સધાઓમા ગાયત્રીની ઉપાસના વેદમા કહેલી છે. અક્ષતથી વિષ્ણુની, તુલસીથી ગણેશની, દુર્વોધી દુર્ગાની અને કેવડાથી મહેશ્વરીની પૂજા કરવી નહિ મહિલિકા તથા બાઈના પુષ્પ, કાચોશિયાનું પુષ્પ, પતસતું પુષ્પ, કેસૂડા, ખોરસાલી, મોગરો, લોધર, કરેણું, શિશપા, અપ-સમિતાનું પુષ્પ, બખોરિયાનું ફૂલ, ચાગધિયાનું ફૂલ, સિંધુધાર, ખાખરાનું ફૂલ, દૂર્વાના અકુર, બિલ્વપત્ર, દર્ભતી માગર, શલકી, માંધવીનું ફૂલ, આકકાનું ફૂલ, મદારનું ફૂલ, દેવડો, કણીકાર, કદબગુબ, પુન્નાગ, ચાપો, બાઈ અને તગર ઇત્યાદિ પુષ્પો દેવીને પ્રીતિ કરનારા હોય છે. યુગળનો ધૂપ પાણી લેવો જોઈએ અને તલના તેલનો તથા ઘીનો, એમ બે દીવા (કાચીજમણી બાળતું) લેવા જોઈએ એમ દેવીનું પૂજન કરી મૂળ મંત્રનો જપ કરવો. એ રીતે પૂજા સમાપ્ત કરી વિદ્વાન મનુષ્યે વેદનો અભ્યાસ કરવો અને તે પછી એ ચતુર પુરુષે દિવસના ત્રીજા ભાગમા પોતાની આહ્વાનિકા ઘાસ પોષ્યવર્ગના પોષણ માટે નિયમપૂર્વક ધનસાધન કરવું ૧-૪૭

પરં પૂર્ણાં સમાપ્ત્યેવ વેદાગ્રમાર્ચં કરેદ્ ઘુષ્પઃ ।
સ્તવઃ સ્વનુશ્વા કુર્વોત પોષ્યર્વાર્ચવાછાનમ્ ॥૪૭॥
હતીયદિનમાર્ગે તુ નિયમેન વિચક્ષણઃ ।

દંતિ શ્રીદેવીબાજનમ્ ૧૫રાત્રમ્ ૧૦કાલ સ્કંધ વિશે
અધ્યાય ૧૭ મે તમામ

અધ્યાય ૧૮ મો

દેવીપૂજના ખાસ ઉપચારો અને
પ્રહરધની કથા

નારદ કથાચ

પૂજાવિશેષં ધ્રીદેવ્યાઃ ધ્રોતુમિચ્છામિ માનદ ।

યેનાધિતેન મનુજઃ હૃત્કલ્પત્વમાચહેત્ ॥ ૧ ॥

નારદે કહ્યું- હે માન આપનારા! શ્રીદેવીની પૂજનો વિસ્તાર સાબળવા હું ઇચ્છું છું, જેનો આશ્રય કરવાથી મનુષ્ય કૃતાર્થપણ પામે છે.

* આ નામવાર્મા ઈક્ષેર એકેથી પૂજના વિશે
૭૫૫૦ તથા એક કથા કહેવાયે.

શ્રીનારાયણ બ્રાહ્મણ હે દેવર્ષિ! શ્રીમાતાના પૂજ-
નનો ક્રમ હું કહું છું, સાબળો તે સાક્ષાત્ ભોગો તથા
મોક્ષને આપનાર છે અને સવળી આપતિઓને દૂર
કરનાર છે. મૌનવ્રત ધારણ કરી, સકલ કરી આચમન
લઈને ભૂતશુદ્ધિ વગેરે કરવા અને માતૃકાન્ધાસપૂર્વક
પડગન્ધાસ કરવા ખુદિમાન મનુષ્યે શાખ સ્થાપીને
સામાન્ય અર્ધ્ય કરી પૂજના દ્રવ્યોનું 'ફટ્' મંત્રના
જળથી પ્રોક્ષણ કરવું પછી (પ્રથમ) ગુરુની આજ્ઞા
લઈ પૂજનો આરંભ કરવો પહેલા પીઠપૂજા કરીને
પછી દેવીનું ધ્યાન કરવું કાયમી ભક્તિ તથા પ્રેમપૂર્વક
આસનાદિ ઉપચારો અર્પી પચામૃતસ વગેરેથી
જગદબાને સ્નાન કરાવવું જે મનુષ્ય ધોળી શેરડીના
રસથી ભરેલા સો ફળો વડે મહેશ્વરીને સ્નાન કરાવે
છે, તે કરી જન્મ પામતો નથી, તેમ જ જે મનુષ્ય
વેદનું પારાયણ કરી આબાતા રસથી જગદબાને સ્નાન
કરાવે અથવા શેરડીના રસથી સ્નાન કરાવે, તેના ધરને
લક્ષ્મી તથા સરસ્વતી કાયમ ત્યજતી નથી જે ઉત્તમ
મનુષ્ય કુટુંબ સાથે વેદનું પારાયણ કરતો, દ્રાક્ષના રસ
થી મહેશ્વરી પર અભિષેક કરે, તો એ રસના
જેટલા રંગકણો છે, તેટલા વર્ષો સુધી દેવીના લોકમા
પૂજાય છે વળી વેદનું પારાયણ કરતો જે મનુષ્ય,
કપૂર, અગર કેસર અને કર્તુરીથી ભિક્ષા કરેલા જળ
વડે દેવીને સ્નાન કરાવે તેના મે કહે જન્મોના પાપો
ભસ્મ થાય છે જે મનુષ્ય વેદપાઠ કરતો કરતો દૂધના
કળશોથી દેવીને સ્નાન કરાવે, તે કલ્પ સુધી ક્ષીર-
સમુદ્રમા કાયમ વસે છે, જે મનુષ્ય દહીં વડે દેવી પર
અભિષેક કરે, તો (દેવકોટમા) દહીં ની નદીનો સ્વામી
થાય છે જે મનુષ્ય મધથી, ઘીથી કે સાકરથી દેવીને
સ્નાન કરાવે તે મધની નદી વગેરેનો સ્વામી થાય
છે ભક્તિમા તત્પર જે મનુષ્ય એક દળર કળશોથી
દેવીને સ્નાન કરાવે તે આ લોકમા સુખી થઈ પર્યાકમા
પણ સુખી થાય છે રેશમી બે વસ્ત્રો દેવીને આપીને
વાયુના લોકમા જાય છે અને રત્નોથી બનાવેલા
આબૂપણોને આપનારે, ભંડારોનો અધિપતિ થાય
છે કસ્તૂરીયા તિલકથી રોળીનું કેમરી ચઢન આપીને
તેમ જ નીમતામા સિદ્ધર તથા ચરણમા અગતાની
અર્ચા આપીને મનુષ્ય ઇદ્રાસન પર બિરાજ્ય દેવોનો

મોટો સ્વામી થાય છે પૂજકર્મમા જાતજાતના પુષ્પો (ચડાવવાનું) સત્પુરુષો કહે છે, તેમાંથી જે મળે તે પોતે ચડાવીને મનુષ્ય દેહાસને પામે છે જે મનુષ્ય અમોઘ બિલ્વપત્રો પરચક્રિતને ચડાવે છે, તેને કદી કોઈ સ્થળે દુષ્કાર થશે નહિ બિલ્વપત્રમા ત્રણે પાદા પર સ્નાનલિપ્તિ અત્યંત સ્પષ્ટ તથા સુદર ત્રણ માયાબીજ કાળજીથી લખવા અને પછી 'હ્રીં ગુરુનેશ્વર્યે નમઃ' એ મંત્ર ઉચ્ચારી એ કોમળ બિલ્વપત્ર પરમ ભકિતથી દેવીના ચરણકમળમા અર્પણ કરતું જે મનુષ્ય ભકિતથી એમ અર્પે છે, તે મનુષ્યણને પામે છે અને જે મનુષ્ય એવા અતિ નિર્ભય અને કોમળ કરોડ બિલ્વપત્રોથી ભુવનેશ્વરીને પૂજે છે, તે બ્રહ્માડનો અધિપતિ થાય છે, તેમ જ અષ્ટગધથી માયાબીજ લખી તાળ કરોડ મોગસના પુષ્પોથી ભગવતીને જે પૂજે છે, તે અવસ્થા પ્રભવપતિ પણ પામે છે અષ્ટગધથી માયાબીજ લખેલા મલિક તથા માલતીના કરોડ પુષ્પોથી પૂજા કરવાથી મનુષ્ય બ્રહ્મા થાય છે અને હે મુનિ! તેવા દસ કરોડ પુષ્પો વડે પૂજા કરવાથી મનુષ્ય દેવોમા પણ દુર્લભ વિષ્ણુ પણ પામે છે વિષ્ણુએ પણ પોતાનું પદ મેળવવા આ વ્રત પૂર્વે કર્યું હતું એ જ પ્રમાણે એ કરોડ પુષ્પોથી પૂજા કરવાથી માણસ અવસ્થા રાજાભાવણ પામે છે પૂર્વે હિન્દુસંગળે કાળજીથી સારી રીતે ભકિતપૂર્વક આ વ્રત કર્યું હતું તેના પ્રભાવથી તે હિન્દુસંગળેપણ પામ્યા છે જનુદનુ કૃષ્ણ બપો રિયાનુ કૃષ્ણ અને દાડમના કૃષ્ણનો પણ આ વિધિ (શાસ્ત્રોમા) કહેલો છે એ જ પ્રમાણે બીજા પુષ્પો પણ વિધિપૂર્વક શ્રીદેવીને અર્પણ કરવા તેના પુણ્ય ફળનો અંત પણ ઈશ્વર જાણના નથી જે મનુષ્ય તે તે મનુષ્ય ધર્મેણ પુષ્પો વડે એક હજાર નામોથી દેવીને પૂજે અને દરેક વર્ષે સાવધાન થઈ ભકિતથી એ પ્રમાણે કરે છે, તે મહાપાપો તથા ઉપાપોથી મુક્ત હોય તોપણ સર્વ પાપોથી છુટી જાય છે અને હે મુનિ! નાથકોમા શ્રેષ્ઠ તે મનુષ્ય દેહના અંતે ઉત્તમ દેવોને પણ દુર્લભ શ્રીદેવીના ચરણકમળને પામે છે, એમા સદાય નથી, તેમ જ કપૂર તથા ચંદન સંહિત કાનુ અગર અને ઘી તથા ગૂંગર સંહિત લોખાનનો

ધૂપ મહાદેવીને જે અર્પણ કરે અને ધૂપ વડે મહિરને સુવાસિત કરે, તેને તેથી પ્રસન્ન થયેલા દેવેશ્વરી ત્રણે ભુવનો અર્પણ કરે છે જે મનુષ્ય કપૂરના દુકડાઓથી કાચમ દેવીને દીપ્ત અર્પણ કરે, તે સૂર્યલોકને પામે છે, એમા વિચાર કરવો નહિ દરેકે મનુષ્યે સાવધાન થઈ સો અથવા હજારો દીવા દેવીને અર્પણ કરવા અને માટવાના, ચૂસવાના તથા પીવાના છ રસોયુક્ત ઉત્તમ પદાર્થોથી દેવીની આગળ પવિત્ર જેવડી આકૃતિનો નૈવેદ્યનો મોટો ઢગ ધરી દેવો વળી સ્વાદિષ્ટ રસવાળા અનેક જાતના દિવ્ય ફળો અને સોનાના પાત્રમા પીરસેલા અન્ન દેવીને કાચમ અર્પણ કરવા, કેમ કે શ્રીમહાદેવી જે નૃમ થાય છે, તો ત્રણે જગત નૃમ થાય છે, કારણ કે દોરડીમા જણાયેલો સર્પ જેમ દોરડીરૂપ હોય છે, તેમ જગદ્યામા જણાતું સર્વ જગત જગદ્યારૂપ જ છે (એમ નૈવેદ્ય ધર્યો પછી) કપૂર તથા વાળાથી મુક્ત, શીતળ કળશમા રહેતું, ગીલા યોગ્ય અને પવિત્ર ઉત્તમ ગંગાજળ દેવીને અર્પણ કરતું, અને તે પછી કપૂરના દુકડાઓથી મુક્ત હોઈ ચોલચી તથા લવંગ નાખેલું અને મુખને મુગધી કરનાર પાનખીકું મહાભકિતપૂર્વક દેવીને અર્પણ કરતું, જેથી દેવી પ્રસન્ન થાય છે પછી મૃદગ, વીણા, મુરજ, ઢંકા તથા નચારના શબ્દોથી, અત્યંત મોહક ગાયનોથી, વેદના પાસપણોથી, સ્તોત્રોથી અને પુરાણો વગેરેથી જગદ્યાને પ્રસન્ન કરવા, તેમ જ છત્ર તથા બે નામરોને સાવધાન થઈ દેવીને અર્પણ કરવા અને હમેશા રાજોપચારે દેવીને ધરાવવા પછી પ્રદક્ષિણ તથા અનેક નમસ્કાર દેવીને કરવા, તેમ જ વારંવાર જગદ્યાની હામા માગવી માત્ર એક જ વાર સ્મરણ કર્યું હોય છે, તોપણ દેવી પ્રસન્ન થાય છે, તો પૂર્વોક્ત ઉપચારોથી પ્રસન્ન થાય, એમા આચર્ય શું છે? માતા સ્વભાવથી જ પુત્ર ઉપર અત્યંત દયાળુ હોય છે, તો પછી એ પુત્ર જે ભકિત કરી હોય, તો વિશેષ દયાળુ થાય, એમા શું કહેવાનું હોય? આ વિષે નર્મણ બુદ્ધિથી સનાતન ઈતિહાસ પ્રીતિધારક તથા ભકિતદાયક હોવાથી તે હુ કહું છું હિમાલયના કોઈ પ્રદેશ પર એક ચક્રવાક પક્ષી હતું તે અનેક

પ્રદેશોમા ભમતુ હોઈ કોઈ વેળા કાશીનગરી તરફ
 ગયુ ત્યા પ્રારબ્ધને વશ થઈ ચાતાથતી પેઠે (ધાત્ય)
 કણના લોભથી ગમ્મતમા (હિહતુ) તે પક્ષી અન્ત
 પૂણીના મોગ સ્થાનમા ગયુ ત્યા એ માતાને એક
 પ્રદક્ષિણ કર્યા પછી મુકિતને આપનારી તે કાશીપુત્રીને
 છોડીને તે પક્ષી આકાશના માર્ગે બીજા પ્રદેશ પર
 જતુ રહ્યું પછી આમુક સમયે તે મરણ પામ્યુ
 અને (સ્વર્ગમા) મોનાતી નગરીમા ગયુ અને ત્યા
 દિવ્ય રૂપ ધારણ કરી યુવાન થઈને મર્વ વિષયોને
 ભોગવવા લાગ્યુ એમ બે કુરુપો સુધી સુખ ભોગવી
 કરી પૃથ્વી પર આવોને તેણે ક્ષતિયોના કૃળમા સર્વોત્તમ
 જન્મ પ્રાપ્ત કર્યો તે 'બૃહદ્રથ' નામે પૃથ્વી પર પ્રખ્યાત
 થયો અને મોટા યજ્ઞ કરનાર ધાર્મિક, સત્યવાદી,
 શિતેન્દ્રિય, ત્રણે કાળને જાણનાર, ચક્રવર્તી, સયમી
 તથા શમુઓના નગરને છતનાર થયો, તેને પૃથ્વી
 પર દુર્લભ એવું પૂર્વજન્મનું સ્મરણ પણ હતું
 લોકોના કહેવા પરથી એ સાબળી (કેટલાક) મુનિઓ
 ત્યા આવ્યા, એટલે રાજાએ તેમનો આતિથિસત્કાર
 કર્યો તેથી તે મુનિઓ ત્યા આસતી પર ખેડા પછી
 એ સર્વ મુનિઓએ તેને પૂછ્યું કે, 'હે સજ્જન!
 આમને આ સમય છે કે તમને કયા પુણ્યના પ્રભાવ
 થી પૂર્વજન્મનું સ્મરણ છે? વગી તમને ત્રણે કાળનું
 જે જ્ઞાન છે, તે પણ કયા પુણ્યના પ્રભાવથી છે?
 તમારું તે જ્ઞાન જાણના આમે તમારી પાસે
 આવ્યા છીએ, માટે નિષ્કપટભાવે જેવું હોય તેવું
 તમે આમને કહો' હે બ્રાહ્મણ નારદ! તેઓનું એ
 વચ્ચે સાંભળી પદમ કાર્મિક તે સ્વર્ગએ ખેંચના
 નિઃકામજ્ઞાનનું સમગ્ર કારણ કહેવા માગ્યું કે, 'હે
 સર્વ મુનિઓ! માત્ર જ્ઞાનનું કારણ તમે બધા
 સામનો પૂર્વજન્મમા હું ચક્રવાક પક્ષીની નીચ ચેનિમા
 જન્મ્યો હતો તે વેળા મેં અન્નપાત્ર પણ અન્નપૂર્ણ
 દેવીની પ્રદક્ષિણ કરી હતી તે પુણ્યના પ્રભાવથી
 બે કુરુપ સુધી કરી મારો સ્વર્ગમા વાન થયો હતો
 વગી હે ઉત્તમ વ્રતવાળા! આ જન્મમા નિઃકામજ્ઞાન
 પણ તે જ પુણ્યથી મને ફરી મળ્યું છે જગદ્ભાના
 સ્મરણનું ફળ કેટલું છે, તે કોણ જાણે છે?
 તેમનો મનિના યાદ કરી માત્ર આનંદશ્રુ પ્રથમ વચ્ચે

છે પોતાના ઉપાસ્ય અને સર્વતા માતા એ દેવીને
 જેઓ ભજતા નથી તે કૃતધની પાપી લોકોના જન્મને
 ધિક્કાર હો શિવની કે વિષ્ણુની ઉપાસના અવશ્ય
 નિત્ય કર્તવ્યરૂપ નથી, ત્યાંજ દેવીની ઉપાસના તો
 સર્વોત્કૃષ્ટ નિત્ય કર્તવ્યરૂપે વેદે જ આજ્ઞા કરેલી છે.
 (જેમ કે 'અહરહઃ સન્ધ્યામુપાસીત' દરરોજ સંધ્યો
 પાસન કરવું નોંધવો એમ નિત્યક્રિયારૂપે દેવીથી
 ઉપાસના જ વેદે કહી છે,) સારાચરિત સ્થાને મારે
 વધારે શું કહેવું? (માત્ર આટલું જ કહેવું યોગ્ય
 છે કે (ભગવતીના ચરણકમળની નિત્ય સેવા કરવી.
 પૃથ્વીની મપાટી પર આનાથી બીજું કંઈ પણ
 અધિક ઉત્તમ નથી માટે નિર્ગુણ કે સગુણસ્વરૂપ
 પરમેશ્વરીનું જ સેવન કર્યા કરવું

શ્રીનારાયણ બોલ્યા તે ધાર્મિક રાજર્ષિનું
 એ વચન સાંભળી પ્રસન્નચિત્ત થયેલા સર્વ મુનિઓ
 પોતપોતાના સ્થાને ગયા આવા પ્રભાવશાળી તે
 દેવી છે, તેમની પૂજનનું ફળ કેટલું છે, એમ કોઈએ
 પૂછ્યું કે કહેવું ન જઈએ જેમના જન્મની સંકળતા
 યવાની હોય તેમને જ દેવીતા પૂજનાર પર શ્રદ્ધા
 ધાય છે, પણ જેઓનો જન્મ વર્ણસંકર હોય, તેઓને
 શ્રદ્ધા થતી નથી ૧-૭૨

થેવા તુ જન્મસાફલ્ય તેવા થજ્ઞા તુ જાયસે।

થેવા તુ જન્મસાકર્ય તેવા થજ્ઞા ન જાયસે।૭૨॥

હનિ શીદેવીભાગવત મહાપુરાણમાં-ગદ્યાન્ધ ૨૨૬ વિરે
 અધ્યાય ૧૮ માં સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૯ મો*

દ્વકી મધ્યાહ્નસંધ્યા

શ્રીનારાયણ ઉવાચ

અચાત. શ્રુયતા બ્રહ્મજ્ઞ સર્વા માધ્યાહ્નિકીં શુભામ્।
 યવતુષ્ઠાનતોઽર્ચ્યૈર્જાયતેત્યુત્તમ કલમ્ ॥૧॥

શ્રીનારાયણ બોલ્યા હે બ્રાહ્મણ નારદ! હવે
 પવિત્ર મધ્યાહ્નસંધ્યા તમે સાંભળો, જેને કરવાથી
 આતિ ઉત્તમ અપૂર્વ ફળ પ્રાપ્ત થાય છે 'યુવાન,
 ધ્યેય રાજાશ્ર, નણ નેરોવાળા, વરદાન આપનાર,

* આ અધ્યાયમા ચોવીસ ગ્રંથકોટી વિવનના ચોથા
 બાને કરવાની મધ્યાહ્નસંધ્યા દ્વિકમ કહેવાયે.

અધ્યાય ૨૦ મો⁺

દ્વંકા બ્રહ્મયજ્ઞાદિ

શ્રીનારાયણ ઉવાચ

ત્રિરાત્ર્ય દ્વિજ પૂર્વં દ્વિર્માર્ગતમયાચરેત્ ।

ઉપસ્યુરેત્ સધ્યપાણિ પાદૌ ચ પ્રોક્ષયેત્ તતઃ ॥

શ્રીનારાયણ યોગેષા દિગ્વલો^૧ પ્રથમ ત્રણ વાર આચમન કરી જે વાર માર્ગન કરવું અને પછી ડાબા હાથનો જળથી સ્પર્શ કરવો અને યાને પગનું પ્રોક્ષણ કરવું, તેમ જ મસ્તક, અણુ, નાસિકા, કાન, હૃદય અને મસ્તકના આગળા ભાગ ઉપર પણ સારી રીતે પ્રોક્ષણ કરવું પછી દેગડાળ ઉત્તરારી બ્રહ્મયજ્ઞ કરવો તેમા જમણા હાથમા ખેં, ડાબા હાથમા ત્રણ, આસન પર ચોક, જતોઈમા એક, શિખામા એક અને પગના મૂળમા એક—એમ દર્ઝો રાખવા અને પછી મોક્ષ માટે તથા સર્વ પાપોનો નાશ કરવા અને સુત્રમા કહેલા દેવો પ્રસન્ન કરવા હું બ્રહ્મયજ્ઞ કરું છું^૨ આવો સંકલ્પ કરી પ્રથમ વાર ગાયત્રીનો જપ કરવો પછી અગ્નિમીલે, ચવઙ્ગ^૩, અગ્નિર્વે, અથ મહાવ્રતમ્, પન્થા ઇતત્, અથાતઃ સંહિતાવાઃ, વિદ્યમચવત્, મહાવ્રતસ્ય, હૃપેત્વોર્જ, અગ્ર આચારિ, જ્ઞાનો દેવી, અથ તસ્ય સમામ્નાય, શુદ્ધિરૈવૈચ, અથ શિક્ષા પ્રવક્ત્રામિ, વક્ષસવત્સર, મયરસપ્રજમન, ગૌર્મી, અથાતો ધર્મજિજ્ઞાસા, અથાતો મજ્ઞજિજ્ઞાસા, તચ્છયો^૪ વ્રજ્ઞણે નમઃ^૫ એમ સર્વ વેદાદિ ત્રીનો આદિ વિભાગે યોલી જવા (પછી જેની જે શરખા હોય તેના ક્રમે એક અધ્યાય, જે અધ્યાય અથવા અડધો અધ્યાય પ્રથમ ભણી જવો, એમ બીજા પુરાણો તથા ધર્મી સ્મૃતિઓ ઉપરથી અહીં સમજા લે.) પછી દેવોનું તર્પણ કરવું અને પછી પ્રદક્ષિણા કરવી પ્રજા પતિ, બ્રાહ્મ, વેદ, દેવ, ત્રિપિઓ, સર્વ છદો, ઝંઝાર, વપદ્મર, વ્યાહતિઓ, સાવિત્રી, ગાયત્રી, ચણો, ઘાવા પૃથ્વી, આતરિક્ષ, આલોગન, સાપ્ત્ય, સિદ્ધિ, સમુદ્રો, નદીઓ, પતંગો, ક્ષેત્રો, ઔપાધિ, વનસ્પતિ, ગધર્વો,

+ આ અધ્યાયમા ત્રાડીચપન મ્હેનેથી દ્વંકમ શ્રવ્ય વચ્ચાદિ તર્વ કરવાતે.

અપ્સસઓ, નાગો, પક્ષીઓ, ગાયો, સાંધ્યો, વિદ્યો, વક્ષો, સક્ષરો, ભૂતો—આ દેવતાઓનું તર્પણમા નામોચ્ચારણ કરવું (પરી રીતે પોતપોતાના સુત્રોમા કહેલા દેવતાઓનું જ તર્પણ કરવાનું છે, અહીં તો ઉદાહરણ તરીકે આશ્વલાયન સુત્રમા કહેલા જ દેવતાઓ દર્શાવ્યા છે) પછી જતોઈ કંઠ્ય કરી ત્રિપિઓનું પણ તર્પણ કરવું તેમા ‘સતર્થિ, માધ્યમ, ગૃત્સ મદ, વિશ્વાગિનિ, વામદેવ, અતિ, ભરદ્વાજ, વસિષ્ઠ, પ્રગાથ, પાવમાન્ય, શુદ્રશુકત, મહાશુકત, સનક, સનન્દન, સનાતન, સનત્કુમાર, કપિલ, આશુરિ, વોહલિ અને પચશીર્ષક—એ ત્રિપિઓ તૃત ધાઓ, એમ કહી તર્પણ કરવું પછી જતોઈ અપસત્ય કરી ત્રિપિતર્પણ કરવું, જેમ કે ‘સુમન્તુજૈમિનિવૈશ્વપાચન-પેઠસૂત્રમાપ્યમાતમમહાભારતધર્માર્ચાસ્તુચ્યન્તુ ।’ આ એક મત ભણી તર્પણ કરવું અને આ સર્વ ધર્મોચ્ચારો તૃત ધાઓ એમ કહેવું, તેમ જ ‘જાનતિરાહવિગાર્ગૌતમશાકલ્યવાઙ્મયમાગ્ન્ય-માગ્ન્યકૈચાસ્તુચ્યન્તુ । એમ કહી તર્પણ કરવું પછી ‘ગાર્ગી અને વાયકૃતવી તૃત ધાઓ, વડવા અને પ્રાતિધેયી તૃત ધાઓ, સુહલા અને મૈત્રેયી તૃત ધાઓ, એમ કહી તર્પણ કરવું. તે પછી કોલ, ક્ષીપીતક, મહાક્ષીપીતક, ભારદ્વાજ, પૈંગ્ય, મહાપૈંગ્ય, સુધમ્, સાપ્ત્યાયન, ઐતરેય, મહૈતરેય, બાષ્કલ, શાકલ, સુગતવકત્ર, ઔદવાષ્ક, સૌભમિ, શૌનક અને આશ્વલાયન તૃત ધાઓ, એમ કહી તેઓનું તર્પણ કરવું બીજા જે આચાર્યો છે, તે ‘બધા તૃપ્તિ પામે અને જે કોઈ અમારા કુળમા જન્મ્યા હોય તથા પુત્રસંકિત મરણ પામ્યા હોય તે બધા મેં આપેલું આ વસ્ત્ર નિયોવવાનું જળ સ્વીકારે, એમ કહી વસ્ત્ર નિયોવવું તે તે જળથી તેઓનું તર્પણ કરવું હે મહામુનિ નારદ ! આ બ્રાહ્મણની વિધિ મેં તમને કહી જે કોઈ સાધક આ ઉત્તમ બ્રાહ્મણની વિધિ કરે છે, તે સર્વ વેદો તથા વેદોના અગ્રોના પાંતું કુળ પામે છે પછી વૈષ્ણવેદ નિત્યશ્રાદ્ધ તથા અતિધિઓનો અન્તદાન હમેશા કરવા પછી ગોગ્રાસ આપી બ્રાહ્મણો સાથે ભોજન કરવું આ ઉત્તમ કાર્ય દિવસના પાચમા ભાગમા કરવું દિવસનો છઠ્ઠો તથા સતતમે ભાગ

તો ઇતિહાસ તથા પુરાણ વગેરેના અભ્યાસમા જ ગાળવો અને આઠમા ભાગમા પ્લાહરના લૌકિક કર્મ કર્યા પછી (છેલ્લી) સાયસંધ્યા કરવી હે મહામુનિ ! હવે સાયકાળની સંધ્યા હુ કહુ છુ, જેને કરતા જ મહામાયા પ્રસન્ન થાય છે સ્થિર મનવાળા સાધકે સાયકાળે આચમન તથા પ્રાણાયામ કરી, પદ્માસન વાળીને સ્થિર થવું શ્રુતિસ્મૃતિ વગેરેના ક્રમેમા (મન તથા ધ્યાન સાથે) સગર્ભ પ્રાણાયામ કરવો, જે કેવળ ધ્યાનરૂપ જ હોઈ મનરહિત હોય છે, તે અગર્ભ પ્રાણાયામ કહેવાય છે ભૂતગુહિ વગેરે કરીને જ સર્વ કર્મ કરવું, પણ તે વિના કોઈ પણ કર્મ કરવા કહેવું નથી સાયકાળે પૂરક, ફુલક તથા રેચક પ્રાણાયામથી (ઈષ્ટ) દેવનું ધ્યાન કરી વિદ્યાન પુરુષે લક્ષ્ય પૂર્વક સાયસંધ્યાનું આમ ધ્યાન કરવું 'વૃદ્ધ હોઈ કાળા અગવાળા, કાળા વસ્ત્રવાળા, શય ચક્ર, ગદા તથા પદ્મને હાથમા ધારણ કરતા, ગરુડરૂપ વાહનવાળા, અનેક જાતના રતનોથી શોભતા આભૂષણોવાળા, શબ્દ કરતા ઝાઝર તથા કંઠોરવાળા, અમૂલ્ય રત્નોના મુકુટવાળા, ઉજ્જવળ હારતી પકિતવાળા કુડંગોમા જડેલા માણેકની કાંતિથી શોભી રહેલા ગાલવાળા, પીત્તલપરને ધારણ કરતા, સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ, સામ વેદને ઉચ્ચારતા સરવણુના માર્ગથી યુક્ત સ્વર્ગ લોકમા રહેલા, સૂર્યના માર્ગે જનારા અને સૂર્યમંડળ માથી આવતા સરસ્વતીદેવીનું હુ આવાહન કરુ છુ 'એમ દેવીનું ધ્યાન કરી સંધ્યાનો સકલપ કરવો પછી 'આપોહિષ્ઠાં' તથા 'અગ્નિશ્રવં' એ મન્ત્રથી માર્જન કરી આચમન કરવું બાકીની બધી વિધિ પહેલાની પેઠે જ કરવી શુદ્ધ મનવાળા સાધકે નારાયણને પ્રસન્ન કરવા ગાયત્રીમન્ત્ર ઉચ્ચારી સૂર્યને અર્ધ્યા આપવા (તે વેળા) બંને પગ સરખા રાખી હાથમા ખોખો ભરી મંડળમા રહેલા દેવનું ધ્યાન કર્યા પછી અનુક્રમે અર્ધ્યા આપવા જે મુદ્દાત્મા દિગ્ જ્ઞાનશૂન્ય હોઈ સ્મૃતિઓ તથા મનો ને ઓળગી જળમા જ અર્ધ્યાપ્રદાન કરે છે, તે

પ્રાયશ્ચિતાનો અધિકારી થાય છે પછી 'અસાવા-ક્તિવ્યં' એ મન્ત્રથી મૂર્ધોપસ્થાન કરી, દર્ભના આસન પર બેસીને શ્રીદેવીના ધ્યાનપૂર્વક એક હંજર અથવા તેથી અર્ધો ગાયત્રીનો જપ કરવો (પછી જળ અર્પણ કરી) જેમ પ્રાત કાળે ગાયત્રીનું અનુષ્ઠાન વગેરે કૃત્ય કરવા કહેવું છે, તે જ પ્રમાણે સાયકાળે પણ તે કૃત્ય કરવું પછી સાયકાળના તર્પણમા અનુક્રમે આ પ્રમાણે ઋષિ-દેવતા વગેરે કહેવા આમા (એટલે સાયસંધ્યાના તર્પણમા) 'સરસ્વતીના ઋષિ વસિષ્ઠ કહ્યા છે, વિષ્ણુરૂપ સરસ્વતી દેવતા છે સરસ્વતી છદ છે અને સાયકાળની સંધ્યાના તર્પણમા વિનિયોગ છે' એમ કહી 'સ્વ પુરુષ તર્પયામિ । સામવેદ તર્પયામિ । સૂર્યમંજલ તર્પયામિ । હિરણ્યગર્ભ તર્પયામિ । પરમાત્માન તર્પયામિ । સરસ્વતી તર્પયામિ । વેદમાતર તર્પયામિ । સાક્રતિ તર્પયામિ । ઘૃહ્ણ સંધ્યા તર્પયામિ । વિષ્ણુરૂપિણી તર્પયામિ । વપસી તર્પયામિ । નિર્મૂર્જી તર્પયામિ । સર્વસિદ્ધિદા કારિણી તર્પયામિ । સર્વમન્ત્રાધિપતિકા તર્પયામિ । મૂર્ધુવ' સ્વ પુરુષ તર્પયામિ । એમ સંધ્યાનું વેદોક્ત તર્પણ કરવું પાપનો નાશ કરનાર આ સંધ્યાનું વિધાન મે તમને કહ્યું તે સર્વ હુ ખોને હરનાર, વ્યાધિઓનો નાશ કરનાર અને મોક્ષને આપનાર છે હે મુનિશ્રેષ્ઠ ! સર્વ સદાચારોમા સંધ્યાનું મુખ્ય-પણું કહ્યું છે સંધ્યા કરવાથી દેવી લક્ષ્મીને સર્વ ઇચ્છિત આપે છે ૧-૫૪

સર્વંદુલ્લર ધ્યાયિનાશક મોક્ષદં તથા ।
સદાચારેષુ સખયાયા પ્રાચાન્ય મુનિપુત્ર ॥૫૪॥
સંધ્યાચરણતો વેદી મક્કનીષ્ટ પ્રયચ્છતિ ।

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમધ્યપરમમા એકાદશ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૨૦ મો સમાપ્ત

× આ સ્થળે ધ્યાન કરી સકલપ કરવો, જેમ કહ્યું છે તેપણું 'પાદકમ કરતા નર્ધકમ બળવાન હોય છે' એ ન્યાયથી પ્રાત:સંધ્યાની પેઠે જ સકલપ વગેરે કરી બળ કરવું જોઈએ.

અધ્યાય ૨૧ મો*

ગાયત્રીપુરશ્ચરણ પ્રકાર

શ્રીનારાયણ ઉવાચ

અગાતઃ શ્રવતાં વ્રહ્મન્ ગાયત્ર્યાઃ પાપપાપિનમ્ ।

પુરશ્ચરણકં પુણ્યં યથેદંશ્વલદાયકમ્ ॥ ૧ ॥

શ્રીનાયણુ જોડ્યા હે બ્રાહ્મણુ નારદ! હવે
પાપનો તારા કરનાર, પવિત્ર અને ઈચ્છિત ફળ
આપનાર ગાયત્રીનું પુરશ્ચરણ તમે સાલ્યો પર્વત
ની ટોચ પર, નદીના તીર પર, ખીલીના મૂળમાં,
જળાશય પર, ગાપના વાડામાં, દેવાલયમાં, પીપળાના
વૃક્ષ નીચે, ખગીઆમાં, તુલસીના વનમાં, પવિત્ર
ક્ષેત્રમાં, ગુફાની સમીપ અથવા જે સ્થળે ચિંતાની
એકાગ્રતા થાય તે સ્થળે પુરશ્ચરણ કરનાર મનુષ્ય
મનચિન્તિને પામે છે, એમાં શશય તથા હરકોઈ
મનના પુરશ્ચરણનો આરભ કરવો ટોચ ત્યારે પ્રથમ
ત્રણ વ્યાહતિઓ સહિત દશ હજાર ગાયત્રીઓ જપવી
નોંધ્યો વેદમત્રોનું પુરશ્ચરણ અથવા નૃસિંહ, સૂર્ય
કે વરાહ આદિ દેવોનું તાનિક પુરશ્ચરણ હોય, પરંતુ
ગાયત્રીના જપ વિના તે સર્વ નિષ્ફળ થાય છે
સર્વ દિને શાકત કહેવાય છે, શૈવ કે વૈષ્ણવ કહે
વાતા તવી કેમ કે તે બધા વેદોની માતા આદિશક્તિ
ગાયત્રીની ઉપાસના કરે છે (માટે પોતાની ઈષ્ટ
દેવતા ગાયત્રીની કૃપા વિના સર્વનું સર્વ કર્મ નિષ્ફળ
થાય છે) આથી (પ્રથમ દશ હજાર ગાયત્રીથી
પુરશ્ચરણ કરવાના) મનને યતનપૂર્વક શુદ્ધ કરી પુ
શ્ચરણ કરવા તત્પર થવું વળી મનરોધનના પૂર્વ
અગત્ય ઉત્તમ આત્મચોધન (એટલે દેહશુદ્ધિ)
પણ જરૂરી છે વિદ્વાન મનુષ્યે વેદમાં કહેલા માર્ગે
આત્મતત્ત્વની શુદ્ધિ માટે ત્રણ લાખ ગાયત્રી અથવા
એક લાખ ગાયત્રી અવશ્ય જપવી નોંધ્યો, (કેમ કે
આત્મશુદ્ધિ વિના હરકોઈ કર્મ કરનારની જપ-હોમ
વગેરે ક્રિયાઓ નિષ્ફળ જાણવી, એમ વેદોક્ત ક્ષરણ
છે, તેમ જ તપથી દેહને શુદ્ધ કરવો નોંધ્યો, પિતૃઓ
તથા દેવોને તુમ કરવા નોંધ્યો, તપથી મનુષ્ય સ્વર્ગને

પામે છે અને તપથી મહાન પદ મેળવે છે ક્ષત્રિયે
પોતાના બાહુબળથી, વૈશ્યે ધનથી, શૂદ્રે દિગ્લોકોની
સેવાથી અને ઉત્તમ બ્રાહ્મણે જપ તથા હોમથી
આપનારે ટાળવી નોંધ્યો એટલા જ માટે ઉત્તમ
બ્રાહ્મણે ખાસ કરી તપ કરવું નોંધ્યો શરીરનું શોષણ
કરવું તેને તપસ્વીઓ ઉત્તમ તપ કહે છે માટે
શાસ્ત્રોક્ત વિધિમાર્ગે* કૃષ્ણ-આદ્રાણુ આદિ તપ
કરીને (પુરશ્ચરણ કરનારે) દેહશુદ્ધિ કરવી નોંધ્યો
વળી હે નારદ! (પુરશ્ચરણ સમયે ખાવા યોગ્ય અન્ન
પણ શુદ્ધ હોવું નોંધ્યો માટે) અન્નશુદ્ધિ કરવા
હુ કહું છું, તમે માલજો માગ્યા વિના મળેલું, ખજારમાં
વેચાતા-ખરીદતા પડી ગયેલા દાણા વીણી લાવવા-
રૂપી ઉછ વૃત્તિથી મેળવેલું, ઉત્તમજન આશ્ચર્યથી
આવેલું અને ભિક્ષાથી મળેલું-એ ચારે પ્રકારે
મેળવેલું અન્ન શુદ્ધ છે, એમ વૈદિક તથા તાનિક
લોકોએ કહ્યું છે શુદ્ધ ભિક્ષાનું અન્ન લાવી તેના
ચાર ભાગ કરી એક ભાગ બ્રાહ્મણોને, બીજો ભાગ
ગાયોને અને ત્રીજો ભાગ અતિથિઓને આપી છેલ્લો
ચોથો ભાગ પોતાનો તથા પોતાની સ્ત્રીનો સમજવો
નોંધ્યો જે આશ્રમ માટે જે ગ્રાસવિધિ કહેવાઈ છે,
તે પ્રમાણે અનુક્રમે ગ્રાસવિધિ કરીને (એટલે તેટલું
જ અન્ન પાનમાં લઈને અન્નમાં) પ્રથમ ગોમૂત્ર
નાખ્યા પછી શક્તિ પ્રમાણે અનુક્રમે ગ્રાસની સખ્યા
કરવી વાનપ્રસ્થ તથા ગૃહસ્થના ગ્રાસનું માપ કુકડાના
છંદા જેવડું શસ્ત્રમાં કાઢેલું છે ગૃહસ્થના આઠ
ગ્રાસ અને વાનપ્રસ્થના ચાર ગ્રાસ હોવા નોંધ્યો
બ્રહ્મચારીએ પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે ગ્રાસ કરવા
અને તે પણ ગોમૂત્રના વિધિપૂર્વક કરવા છિદ્ર
વગરનો પાષ કરી, મનથી ગાયત્રીમન ઉચ્ચારી ગૃહસ્થે
ત્રણ વાર વાનપ્રસ્થે છ વાર અને બ્રાહ્મચારીએ ચાર
વાર અન્નનું પ્રોક્ષણ કરવું જે કોઈ ચોર, ચાડાક,
વૈશ્ય કે ક્ષત્રિય અન્ન આપે તે અધમ વિધિ
કહેવાય છે અર્થાત્ તેઓએ આપેલું અન્ન અધમ
ગણાય છે) જે દિગ્લોકો શૂદ્રોનું અન્ન ખાય છે
શૂદ્રોની સાથે સખધ રાખે છે અને શૂદ્રોની સાથે જમે
દે, તેઓ જ્યાં સુધી સૂર્ય-ચંદ્ર રહે છે, ત્યાં સુધી
ધોર નરને પાખ્યા કરે છે ગાયત્રી છંદયુક્ત (ગાયત્રી)

* આ અધ્યાયમાં ત્રીસ પ્રકારનાં શ્લોકોની ગાયત્રીનું
પુરશ્ચરણ કર્મ ચારે રીતે કહેવામાં આવેલું.

મત્રના જેટલી સખ્યામા ગણુરો છે, તેટલા લાખ તેનું (મત્રનું) પુરશ્ચરણ કરવું જોઈએ, પણ વિશ્વા મિત્રનો આવા મત છે કે, 'ગાયત્રીમત્રના પુરશ્ચરણનું માપ બત્રીસ લાખનું છે.' જેમ જીવ વિતાનો દેહ સર્વ કર્મોમા સમર્થ થતો નથી, તેમ પુરશ્ચરણ વિતાનો મત કોઈ પણ કર્મનો સમર્થ કહેવાયો નથી ન્યેષ માસ, અષાઠ માસ, ભાદ્રપદ માસ, પોષ માસ, અધિક માસ, મગળવાર, શનિવાર, વ્યતીપાત, વૈધતિ, આઠમ, નોમ, છડ, ચોધ, તેરશ, ચૌદશ, અમાસ, પ્રદોષ, રાત્રિ, ભરણીનક્ષત્ર, કૃત્તિકાનક્ષત્ર, આર્દ્રા નક્ષત્ર, આશ્લેષાનક્ષત્ર, જ્યેષ્ઠાનક્ષત્ર, ધનિષ્ઠાનક્ષત્ર, શ્રવણનક્ષત્ર, જન્મનક્ષત્ર, મેષસંક્રાંતિ, કર્કસંક્રાંતિ તુલાસંક્રાંતિ, કુલસંક્રાંતિ તથા મકરસંક્રાંતિ આ સર્વ તો પુરશ્ચરણકર્મોમા ત્યાગ કરવો જોઈએ સદ્ર તથા તારાથી અનુકૂળ દિવસે ખાસ શુકલપક્ષમા પુરશ્ચરણ કરવું જોઈએ, જેથી મત્રની સિદ્ધિ થાય છે વિધિ પ્રમાણે સ્વસ્તિવાચન તથા નાદીશ્રાદ્ધ કરવા અને ભોજન તથા વસ્ત્ર વગેરેથી ચત્તુર્પૂર્વક ગ્રાહણીને તુલ્ય કરી તેઓની આરાધા લઈ પુરશ્ચરણનો આરભ કરવો જે (મંદિર વગેરે) સ્થળે શિવલિંગ પશ્ચિમા ભિમુખ હોય ત્યાં, અથવા હરકોઈ શિવલિંગયુક્ત સ્થાનમા મત્રનો જપ કરવો કાશી, કેદાર, મહાકાલ, નાસિક અને ત્ર્યમ્બક મહાકેત્ર—આ પ્રાય સ્થાનો પૃથ્વી પર દીપક ગણાય છે, (અર્થાત્ આ પ્રાય સ્થાનો જલદી મત્રસિદ્ધિ આપનારા છે) તે સિવાય હરકોઈ સ્થાને કુર્મચક્ર* મત્રસિદ્ધિ આપનાર કહેલ છે આરભતા દિવસથી માઠી સમાપ્તિના દિવસ સુધીમા કોઈ પણ દિવસે ઓછો—વરો જપ કરવો નહિ, કારણ કે માટા મુનિઓ ક્રમ્યમ એકસરખો જપ કરે છે પ્રાતઃકળથી માઠી બપોર સુધી મત્રજપ કરવો તે વખતે મન બીજા વિષયોથી લેકવું જોઈએ, ખાદ્ય—આવ્યતર પવિત્રતા જાળવવી જોઈએ મત્રા ધિષ્ઠાતા દેવનું ધ્યાન કરવું અને મત્રના અર્ચનું ચિતન કરવું ગાયત્રી ઇદ્યુક્ત (ગાયત્રી) મનતા જેટલા અક્ષરો છે, તેટલા લાખનું પુરશ્ચરણ કરવું તે પછી

(પુરશ્ચરણની સમાપ્તિ થાય ત્યારે) ધી સહિત દૂધપાક તલ, બીલીપત્ર, પુષ્પ અને મધુ યુક્ત જળ વડે પુરશ્ચરણના દશાશ પ્રમાણે હોમ કરવો, કેમ કે તેથી મત્ર સિદ્ધ થાય છે ગાયત્રી જ ધર્મ, અર્થ, કામ તથા મોક્ષ આપનાર છે, માટે તેનું સારી રીતે સેવન કરવું નિત્ય, નૈમિત્તિક તથા ક્રમ્ય એ ત્રણેની સિદ્ધિ માટે, આ લોકમા કે પરલોકમા ગાયત્રીથી શ્રેષ્ઠ બીજું કંઈ પણ નથી બપોરના સમયે માપસર ભોજન કરનાર, મીન ધારણ કરનાર, ત્રણ વખત સ્નાન તથા પૂજનમા તત્પર રહેનાર બુદ્ધિમાન મનુષ્ય માનસિક ક્રિયાને બીજા વિષયમા ક્યાં સિવાય—સાવધાન મનથી જળમા* ત્રણ લાખ (ગાયત્રીમત્ર) જ ને જપે છે, તોપણ (બીજા પ્રકારે) ગાયત્રી પુરશ્ચરણ થયુ ગણાય છે આમ પ્રથમ પુરશ્ચરણ ક્યાં પછી તે મત્રને શાઓકત કર્મો સાથે અથવા સ્વેચ્છાથી ઇચ્છેલા ક્રમ્ય કર્મો સાથે જોડી દેવો અને ઇચ્છેલું કાર્ય સિદ્ધ ન થાય ત્યાં સુધી જપ આદિ ક્યાં કરવું હવે સામાન્ય ક્રમ્યકર્મ આદિમા જે વિધિ કરવાનો હોય છે, તે કહેવાય છે. સૂર્યના ઉદય વખતે સ્નાન કરી દરરોજ એક હજાર મત્ર જપે, તો આયુષ્ય, આરોગ્ય, ઔશ્વર્ચ્ય તથા ધનને અવશ્ય પામે છે અને ત્રણ મહિને, છ મહિને અથવા એક વર્ષના અંતે (ઇચ્છેલા કાર્યની) સિદ્ધિ પામે છે (પુરશ્ચરણની સમાપ્તિ થાય ત્યારે) ધી ચોપડેલા એક લાખ કમળોનો અગ્નિમા હોમ કરવાથી સમગ્ર કાર્યસિદ્ધિ થાય છે અને મોક્ષ પણ મળે છે, એમા સશય નથી મત્રસિદ્ધિ થયા વિના જપ કરનાર મનુષ્યની જપ, હોમ વગેરે ક્રિયાઓ તથા સર્વ ક્રમ્યકર્મ નિષ્ફળ થાય છે અને મોક્ષ પણ મળતો નથી મર્યાદિઓનો એવો મત છે કે (જપના અંતે) દહીંથી અથવા દૂધથી મિશ્ર કરેલા ધી વડે પચીસ લાખ આહુતિઓનો હોમ કરવાથી મનુષ્ય પોતાના દેહમા સિદ્ધ થાય છે, મહાશક્તિમાન બને છે અપ્રાગ યોગસિદ્ધિથી મનુષ્ય જે કળ પામે છે, તે કળ ગાયત્રીમત્રના જપથી પામે છે, એમા વિચારવા જેવું નથી શક્તિમાન કે અશક્ત

હરકોઈ માણસ નિયમિત આહાર કરે અને ગુરુ-
ભક્તિમા ક્રાયમ તત્પર રહી ગાયત્રીનો જપ કર્યા
કરે, તો છ મહિને તેને મત્સિદિ થાય છે ગાયત્રીનો
જપ કરનારે એક દિવસ પચગવ્યનું પ્રાશન કરવું,
એક દિવસ પવનનો જ આહાર કરવો અને એક
દિવસ પ્રાહ્નણનું અન્ન જમવું જોઈએ ગંગા આદિ
તીર્થોમા સ્નાન કરી સો ગાયત્રીનો જળની અદર જપ
કરવો સો ગાયત્રીનો જળની બહાર નીકળી જપ
કરવો અને પછી તે તીર્થજળ પીને સર્વ પાપોથી
છૂટી જાય છે, એટલું જ નહિ, પણ આદ્રાયણ
આદિ ઇષ્ટક્રમ વ્રતોનું જે ફળ મળે છે, તે જ
ફળ તે પામે છે એ નિશ્ચય છે પ્રાહ્નણે અથવા સ્નિયે
પોતાને ઘેર રહીને પણ તપ કરવું જોઈએ, તે જ
પ્રમાણે ગૃહસ્થે, બ્રાહ્મચારી અથવા વાતપ્રસ્થે પણ
પોતાના અધિકાર પ્રમાણે તપ કર્યા કરવું જોઈએ,
જેથી યજ્ઞાદિપૂર્વકનું ફળ પામે છે મોક્ષની ઈચ્છા
વાળાઓ શ્રીતસ્માતે આદિ કર્મને (તપશ્ચર્યાના ઉદ્દેશ
થી જ) કરે છે, માટે અગ્નિહોત્રી, સદાચારી અને
વિદ્વાનો દ્વારા સુરક્ષિત થયેલા મનુષ્યે કાળજીથી તપ
કરવું જ જોઈએ અને ફળ, મૂળ તથા જળ વગેરેનો
આહાર કરવો અથવા શુદ્ધ ભિક્ષુન્ન જમવું અને
તે પણ (પોતે જાને હાવી તેમાથી) આઠ ગ્રાસ જ
ખાવા જોઈએ તે દેવર્ષિ । એમ પુરુષરણુ કરી મત્સ
સિદ્ધિને પામે છે અને તેના અનુદાનથી દારિદ્ર્ય
નાશ પામે છે વળી આ વિષય સાબળીને પણ
પુણ્યોની મહાન સિદ્ધિ પામે છે ૧-૫૫

પપ પુરુષરણ કૃત્વા મન્ત્રચિદ્મિમાણુયાત્ ।

દેવર્ષે યદનુષ્ઠાનાદ્ દારિદ્ર્યં વિલયં વ્રજેત્ ॥૫૫॥

યજ્ઞુત્વાઽપિ ચ પુણ્યાનાં મહર્ષોં ચિદ્મિમાણુયાત્ ।

હતિ શીતેત્યગ્રવનમત્પુનાદ્યર્થં જેઠ્યા સ્કંધ વિરો

અન્યાય ૨૧ મા નમામ

અધ્યાય ૨૨ મો^x

વૈશ્વદેવાદિ કર્મ

ઐનારાયણ સ્વાત્

મયાત્ : શ્રુયતાં વ્રહ્મનૃ વૈશ્વદેવવિધાનકમ્ ।

પુરુષર્ષાપ્રવક્ત્રેન મમાપિ સ્મૃતિમાગતમ્ ॥ ૧ ॥

શ્રીનારાયણ ખોલ્યા હે પ્રાહ્નણુ નારદ ! હવે
વૈશ્વદેવનું વિધાન તમે સાબળો, મને પણ (આ)
પુરુષરણુના પ્રસંગમા તે (કહેવું) યાદ આવ્યું છે
દેવયજ્ઞ, બ્રાહ્મયજ્ઞ, ભૂતયજ્ઞ, પિતૃયજ્ઞ તથા પાત્રયજ્ઞ
મનુષ્યયજ્ઞ—આ યજ્ઞો દરેક દિગ્ધે આવશ્ય કરવા
જોઈએ, ચૂલો, ઘડી, સાવરણી, ખાડણી અને પાણિ
ચારુ—આ પાત્ર સ્થાનો ગૃહસ્થના ઘરમા હિંસા
કરનારા ગણાય છે, માટે તેથી થતા પાપની શાંતિ
સારુ વૈશ્વદેવ કરવો જોઈએ એ વૈશ્વદેવ ચૂલામા,
લોહના પાનમા, ભૂમિ પર કે માટીના કીખડામા
ન કરવો, પણ ટુકડા કે સ્થડિલ પર કરવો જોઈએ,
અગ્નિને હાથથી, સૂપડાથી કે પવિત્ર મુગચર્મ વગેરેથી
ધમવો નહિ, પણ મુખથી જ (ભૂગળી દ્વારા)
ધમવો જોઈએ, કારણ કે અગ્નિ મુખથી જ ઉત્પન્ન
થાય છે વસંથી અગ્નિને ધમે તો રોગ થાય છે,
સૂપડાથી ધમે તો ધનનો નાશ થાય છે, હાથ વડે
ધમે તો મૃત્યુ પામે છે અને મુખ વડે ધમે તો
કર્મની સિદ્ધિ થાય છે ફળ, દૂધ, દહીં, ઘી, મૂળ,
શાક અથવા જળ વગેરેથી હોમ કરવો અને જે
તે ન મળે તો લાકડા, મૂળ તથા ઘાસ વગેરે હરકોઈ
પદાર્થથી હોમ કરવો તેલ તથા ક્ષાર વિના ઘી, દહીં
અથવા દૂધપાકથી મિશ્ર કરેલા પદાર્થ વડે હોમ
કરવો, પત્રનું તે જો ન મળે તો છેવટે જળથી પણ
હોમ કરવો જોઈએ સૂકા અથવા વાસી પદાર્થો વડે
હોમ કરનારે કોઠિયો થાય છે, ઓઠા પદાર્થ હોમવાથી
શત્રુઓને વશ થનારો થાય છે તૂપા પદાર્થો વડે
હોમ કરવાથી દરિદ્રપણ પામે છે અને ક્ષાર પદાર્થ
હોમીને નરકમા જાય છે સંઘવાતા અગ્નિમાથી
તેના ઉત્તર પ્રદેશમા ભસ્મમિશ્ર અગ્નિના બહાર

x આ નિધ્યાયમા ત્યારેપિરનાનો ૧ પ્રકરોથી વૈશ્વદેવના
કર્મને બતાવે છે

ઘાટી તેમા વિશ્વદેવ હોમવો, પણ દ્યાર વગેરે પદાર્થો થી મિશ્ર હોમ ન કરવો જે મૃદુપુદ્ગિ દિગ્ વૈશ્વ દેવ કર્યો વિના જ્યે છે તે મૃદુ હોઈ હિંધા મસ્તકે ક્ષણસૂત્ર નરકમા જાય છે. શાક, પાન, મૂળ અથવા ફળ જે કંઈ પોતાના આહાર માટે તૈયાર કર્યો હોય, તેથી પણ અગ્નિમા હોમ કર્યો વૈશ્વદેવ ન કર્યો હોય અને કોઈ બ્રાહ્મચારી કે પરમહસ ભિક્ષા માટે આવી ચડે, તો વૈશ્વદેવ માટે જુદુ ઘાટી લઈ તેને ભિક્ષા આપીને વિદાય કરવા, કેમ કે વૈશ્વદેવ ન થયાનો દોષ દૂર કરવા ભિક્ષુ સમર્થ છે પણ ભિક્ષુને ભિક્ષા નહિ આપવાથી થયેલા દોષ દૂર કરવા વૈશ્વદેવ સમર્થ નથી. (અર્થાત્ વૈશ્વદેવ ન થયો હોય તોપણ ભિક્ષુને ભિક્ષા તો આપવી જ નોંઈએ) સન્યાસી અને બ્રાહ્મચારી અને સંપ્રેક્ષા અનન્તા સ્વામી મણાય છે, છતાં તેઓ બનેને અનન્ત નહિ આપી જમીને મનુષ્યે આદ્રાયણુવ્રત (પ્રાયશ્ચિત્તારૂપે) કરવું નોંઈએ હે દેવર્ષિઓમા પૂન્યવેલા નારદ! વૈશ્વદેવ કર્યો પછી ગોગ્રાસ આપવો નોંઈએ, તેની વિધિ હુ કહુ છુ, સાંભળો (ગોગ્રાસ આપતી વેળા આ મંત્ર બંધવો નોંઈએ)

સુરમિવૈવ્વળવી માતા નિત્યં વિષ્ણુપદે સ્થિતા ।

ગોગ્રાસં ચ મયા વત્સં સુરમે પ્રતિગૃહ્ણતામ્ ।

હે સુરભિ! તમે વિષ્ણુના સમપ્રવાણા હોઈ સર્વતા માતા છો અને નિત્ય વિષ્ણુના પદમા રહેલા છો, માટે મેં આપેલો ગોગ્રાસ તમે સ્વીકારો એ મંત્ર બંધી 'ગોમયો નમઃ' એમ કહી પૂજા કરીને ગાયને ગોગ્રાસ આપવો ગોગ્રાસ આપવાથી ગાયેલી માતા સુરભિ પ્રસન્ન થાય છે (ગોગ્રાસ આપ્યા પછી) ગાય દોહવાય તેટલા સમય સુધી ઘરના આગણામા (અતિથિની સહ જતા) ભોભા રહેવું જેના ઘેરથી ભાગેલી આશાવાળો અતિથિ પાછો જાય તેને પોતાનું પાપ આપી તેનું પુણ્ય લઈને તે જતો રહે છે (માટે અતિથિને નિરાશ જવા દેવો નહિ) માતા, પિતા, ગુરુ, ભાઈ, પ્રજા, દાસ, આશ્રિત, અભ્યાગત, અતિથિ અને અગ્નિ, આટલા (ગૃહસ્થના) પોષ્ય કહેવાય છે, એમ બંધ્યા છતાં જે મનુષ્ય મૂર્ખાઈથી ગૃહસ્થાશ્રમ પાળતો નથી તેને ધર્મદૃષ્ટિએ આ લોક

કે પરલોક મળતો નથી ધનવાન દિગ્વર્ણ સોમયાગ કરવાથી જે ફળ પામે તે જ ફળને દરિદ્ર દિગ્ સારી રીતે કરેલા પાચ મહાયજ્ઞોથી પામે છે હે મુનિશ્રેષ્ઠ! હવે પ્રાણાગ્નિહોત્ર હુ કહુ છુ, જેને બંધીને મનુષ્ય જન્મ, મૃત્યુ તથા જરા વગેરેથી છૂટી જાય છે બ્રહ્મણે વિધિ પ્રમાણે ભોજન કરવું નોંઈએ, જેથી તણુ ઋણથી છૂટી જાય છે અને ચોકવીસ પેઢીઓનો ઉદ્ધાર કરે છે, એટલું જ નહિ, પણ સર્વ યજ્ઞોનું ફળ તે પામે છે અને સર્વ લોકોમા જઈ શકે છે (પ્રાણાગ્નિહોત્રમા આ પ્રકારની સામગ્રી હોય છે) હૃદયક્રમણ અરણિયુગ્રહ છે, મન અગ્નિ મથવાનો દડ છે, વાયુરૂપી દોરી વડે અગ્નિમથન કરવું, અશ્વને અધર્વર્ણરૂપ સમજવા અને તજની, મધ્યમા તથા અગ્રહાસી પ્રાણને આહુતિ આપવી તે પછી મધ્યમા, અનામિકા તથા અગ્રહાસી અપાતને આહુતિ આપવી ક્રિતિક્ષિપ્ત, અનામિકા તથા અગ્રહાસી વ્યાતને આહુતિ આપવી ક્રિતિક્ષિપ્ત, તજની તથા અગ્રહાસી ઉદાંતને આહુતિ આપવી અને સર્વ આગળીઓથી અનન્ત લઈ સમાન વાયુને આહુતિ આપવી (આહુતિ એ આપતી વેળા આ પ્રમાણે મંત્રો બોલવા 'ૐ પ્રાણાય સ્વાહા । ૐ અપાનાય સ્વાહા । ૐ યજ્ઞનાય સ્વાહા । ૐ ષ્ઢાનાય સ્વાહા । ૐ સમાનાય સ્વાહા । (આ રીતના પ્રાણાગ્નિહોત્રમા) મુખ વિષે આહવતીય હૃદયમા ગાહપત્ય, નાભિમા દક્ષિણાગ્નિ, નાભિની નીચે (સ્વાધિષ્ઠાનમા) સત્થાગ્નિ અને તેની નીચે (મૂલાધારમા) આપસથ્યાગ્નિની ભાવના કરવી તે જ પ્રમાણે વાણીમા ક્ષેતાની, પ્રાણમા ઉદ્ગાતાની, અશ્વમા અધર્વર્ણની, મનમા બ્રહ્માની, શોત્રમા આઞ્ઞી ધ્રુવી, અધકારમા પશુની, પ્રાણવમા દૂધની અને ગૃહસ્થાશ્રમી મનુષ્ય જેને અધીન છે, તે પુદ્ગિમા પતનીની ભાવના કરવી વળી વક્ષ સ્પર્શ પેદી તરીકે, રુવાટાને દર્ભ તરીકે અને બાને હાથને શ્રુત તથા શ્રુત તરીકે માનવા પ્રાણાહુતિમંત્રના સુવર્ણ સમાન ક્રાંતિવાળા શુદ્ધાગ્નિ કવિ છે, આદિત્ય દેવતા છે અને ગાયત્રી છંદ કહેવાય છે, માટે 'ૐ પ્રાણાય સ્વાહા' એ મંત્રના અંતે 'ઇદમાદિત્યદેવાય નમઃ' એમ પણ કહેવું નોંઈએ અપાના મંત્રના ગાયના

દુધ જેવી ધોળી આકૃતિવાળા સ્વેતાગ્નિ ઋષિ છે, સોમ દેવતા છે, ઉષ્ણિહ છદ છે, માટે ‘ૐ અપાનાય સ્વાહા’ એ મંત્રના અંતે ‘દ્વં સોમાય ન મમ’ એમ કહેવું જોઈએ વ્યાનના મંત્રના કમળ જેવા રંગના હૃતાશન ઋષિ કહ્યા છે, અગ્નિ દેવતા છે અને અનુદ્યુપ છદ કહેલો છે, માટે ‘ૐ વ્યાનાય સ્વાહા’ એ મંત્રના અંતે ‘દ્વમગ્રયે ન મમ’ એમ કહેવું જોઈએ ઉદાનના મંત્રના ઇંદ્રગોપ (નામના કીડા) જેવા રંગના અગ્નિ ઋષિ છે, વાયુ દેવતા છે અને ખૂલતી છદ છે, માટે ‘ૐ ઉદાનાય સ્વાહા’ એ મંત્રના અંતે ‘દ્વં વાયવે ન મમ’ એમ દિગ્વર્ણ કહેવું જોઈએ સમાન વાયુના મંત્રના વીજળી સમાન રંગના વિરૂપક ઋષિ છે, પર્જન્ય દેવતા મનાય છે અને પકિત છદ છે, માટે ‘ૐ સમાનાય સ્વાહા’ એ મંત્રના અંતે ‘દ્વં પર્જન્યાય ન મમ’ એમ કહેવું જોઈએ પછી છઠી આહુતિ આપવી એ આહુતિના મંત્રના વૈશ્વાનર મહાન અગ્નિ ઋષિ કહ્યા છે, પરમાત્મા દેવતા છે અને ગાયત્રી છદ છે, માટે એ માટે ‘ૐ વ્રજણે સ્વાહા’ એ મંત્રના અંતે ‘દ્વં પરમાત્મને ન મમ’ એમ કહેવું જોઈએ આમ આ પ્રાણાગ્નિહોત્ર થયેલુ ગણાય છે એમ જાણીને તથા આત્મો વિધિ કરીને મનુષ્ય પાદ્મરૂપ થાય છે આ પ્રાણાગ્નિહોત્રની વિધા મે તમને ટૂંકમાં કહી છે ૧ ૪૫

દ્વં ન મમ ચૈવ્યેવં જાતં પ્રાણાગ્નિહોત્રકમ્ ।

પદ્મજાત્વા વિધિ કૃત્વા બ્રહ્મરૂપાય કપ્તલે ॥૪૫

પ્રાણાગ્નિહોત્રવિધેયં સંક્ષેપાદ્ કથિતા હિ તે ।

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમ્ એકાદશ સ્કંધ વિષે

અધ્યાય ૨૨ માં સમાપ્ત

અધ્યાય ૨૩ મો[†]

ભોજનના અંતના વિધિ અને તમકુંડ્રાદિ પ્રતો

શ્રીનારાયણ ઉવાચ

અમૃતાપિચાનમિત્યેવમુષાર્ય સાધકોત્તમઃ ।

ઉલ્લિહ્યભોગે પાષાદ્યં દયાદન્તે ચિત્તશ્ચલન ॥૨૧॥

શ્રીનારાયણુ બોલ્યા (ભોજનના આરંભમાં

+ ના અધ્યાયમાં ત્રેતક સ્વાકોષી ભોજનના અને જે કૃત્ય કરવાનું હોય છે, તે કહી તમકુંડ્રાદિનું વર્ણન કરવાશે

‘અમૃતોપસ્તરમસિ’ એ મંત્રથી પ્રથમ આયમન કરવું અને) ભોજનના અંતે ‘અમૃતાપિચાનમસિ’ એ મંત્રથી આયમન કરી વિદ્વાન ઉત્તમ સાધકે પાત્રનું અન્ન, એહુ પાનાસઓને આપવું. (તે અન્ન આપતી વેળા આ મંત્ર બોલવો)

યે કે ચાસત્કુલે જાતા વાસદાસ્યોઽગ્રકાક્ષિણઃ ।

તે સર્વે તૃતિમાયાન્તુ મયા દત્તેન મૂનત્તમ્ ।

આમારા કુળમાં થયેલા જે કોઈ દાસદાસીઓ અન્નને ઇચ્છતા હોય તે બધા મે પૃથ્વી પર આપેલા અન્ન વડે તૃપ્ત થાઓ. (આ મંત્રથી અન્ન આપીને—)

તૌત્વેષુખ્યનિલયે પદાર્થુદનિવાસિનામ્ ।

અર્થિનામુદકં દત્તમશ્વયુષ્મપતિષ્ઠત્ ॥

પાપ ભોગવનારના સ્થાનરૂપ સૈરવ નરકમાં ત્રીસ હજાર કરોડ તથા સો કરોડ અથવા દશ કરોડ વર્ષો સુધી વસતા અર્થી લોકોને મે આપેલું આ જળ અક્ષય થઈ પ્રાપ્ત થાઓ (આ મંત્ર બોલી તેના ઉપર જળ નાખવું) પછી ભોજન સમયે હાથમાં ધારણ કરેલી દર્બેતી પવિત્રીતી ગાઠ છોડી નાખી તે પવિત્રીને પૃથ્વી પર કરેલા મડળમાં નાખી દેવી. જે પ્રાદ્મણુ તે પવિત્રીને પાત્રમાં નાખે તે તે પકિતને અભડાવનાર થાય છે ભોજન કરી હાથ-મોઢું જેણે સાફ ન કર્યું હોય તેવા એકા દિગ્ને બીજે કોઈ તેવો જ એકો મનુષ્ય, શૂદ્ર કે કૃત્તરો જે સ્પર્શ કરે તો તે દિગ્ને એક રાત્રિ ઉપવાસ કરી બીજે દિવસે પચગવ્ય પ્રાશન કરીને જ શુદ્ધ થાય છે (અર્થાત્ એકા માણસે એકા માણસના સ્પર્શ ન કરવો) જેના હાથ-મોઢું એકા ન હોય તેવા કોઈએ, જેના હાથ-મોઢું એકા હોય તેવા દિગ્ને જે સ્પર્શ કર્યો હોય તો તે સ્પર્શ કરેલા દિગ્ને સ્નાન જ કરી લેવું જોઈએ એક આહુતિ આપવાથી એક કરોડ યજ્ઞનું ફળ મળે છે અને પાચ પ્રાણાહુતિઓ આપવાથી પાચ કરોડ યજ્ઞનું ફળ મળે છે, એમ પ્રાણાહુતિઓ આપવાનું ફળ અનંત કહેવાય છે વળી આ રીતના પ્રાણાગ્નિ હોત્રને જે બાણુતો હોય તેવાને જે અન્નદાન કરે, તે દાતાને જેટલું પુણ્ય થાય છે, તેટલું જ પુણ્ય અન્નભોજન કરનારને પણ થાય છે, એટલે કે તે બંને દાન દેનાર તથા લેનાર સમાન પુણ્યફળ પામે

છે અને સ્વર્ગમા જન્મરા થાય છે જે બ્રાહ્મણ
દાયમા પવિત્રી ધારણ કરીને વિધિપૂર્વક જન્મે છે,
તેને કોળિયે કોળિયે પચગવ્ય પ્રાશન કર્યુંતુ કળ
મળે છે નિત્ય ત્રણે કાળ પૂજન, જપ, તર્પણ, હોમ,
બ્રાહ્મણલોજન તથા માર્જન એ પાંચ પુરસ્કરણના
અગ્ર કહેવાય છે હે મુનિશ્રેષ્ઠ! પુરસ્કરણ કરતા ધર્મી
ત્યાગે કાયમ લોભ પર સૂવ, ક્રોધને છૂતવે, ઈર્ષ્ય
યોને વશ રાખવી, હલકુ, મીકુ, હિતશ્રી અને
જમવ, વિનયયુક્ત રહેવું, ચિત્તને શાન્ત રાખવું, ત્રણે
કાળ સ્નાન કરવું, શુભ ભાષણ કરવું, સ્ત્રી, શૂદ્ર
પતિત, સરસ્વત્રાદિ, નારીક, એક તથા આકાલ
સાથે ભાષણ કરવું નહિ, જપ, હોમ તથા પૂજન
આદિ આલતા હોય ત્યારે કોઈ સત્જન મનુષ્ય આવે
તેમને તમસ્કાર કરીને પણ બોલવું નહિ અને
મૈથુનની વાતચીત તથા કામી મનુષ્યોનો સંબંધ
પણ હોડવો નોંધવો મન, વચન તથા કર્મથી સર્વ
અવસ્થાઓમા, સર્વ કાળે અને સર્વ સ્થળે મૈથુનનો
ત્યાગ કરવો, તેને બ્રાહ્મચર્ય કહે છે ક્ષત્રિય જાતિનો
ત્રૃણસ્થ મનુષ્યને તાહેલી પોતાની સ્ત્રી સાથે વિધિપૂર્વક
સંભાગમ કરે તો તેણે બ્રાહ્મચર્ય ખાળેલું જ કહેવાય
છે સરસ્વત્ર પામેલી અને સમાન વર્ણની પોતાની
સ્ત્રી સાથે મનુષ્યને સંજિતા સમયે જ સંભાગમ કરવો
નોંધવો, તેથી મનુષ્ય બ્રાહ્મચર્યનો નાશ કરતો નથી
(જન્મથી જ પોતાના પર પ્રાપ્ત થતા) ત્રણ ત્રણને
દૂર કર્યા વિના, પુત્રોને ઉત્પન્ન કર્યા વિના, તેમ જ
યશો કર્યા વિના જે મનુષ્ય મોક્ષનો ઇચ્છે છે, તે
તરકમા બંધ છે અને તેવા મનુષ્યનો જન્મ બકરીના
ગળે ઉત્પન્ન થતા આચળની પેઠે કવળ નિષ્ફળ
છે, એમ વેદમા કહ્યું છે માટે હે ઉત્તમ બ્રાહ્મણ!
દરેક દિને ત્રણ ત્રણથી મુક્ત થવું જ નોંધવો,
કેમ કે તેઓ દેવોના, ઋષિઓના તથા પિતૃઓના
ત્રણ છે બ્રાહ્મચર્ય પાળી ઋષિઓના ત્રણથી, શાલ્ક,
તર્પણ કરી પિતૃઓના ત્રણથી અને યજ્ઞો કરી દેવો
ના ત્રણથી મુક્ત થવું નોંધવો તેમ જ પોતાના
આશમમા રહી ધર્મચરણ કરવું નોંધવો કૃષ્ણ—
આદ્રણણ આદિ વ્રતો કરનાર વિદ્વાન દિને દૂધ, કળ,
શાક અથવા હવિધ્યાન્ત જમવું અથવા ભિક્ષાન્

જમી જપ કર્યો કરવો લવણ, ક્ષાર, ખાટુ, ગાજર,
કસાના પાત્રમા લોજન, તાપ્પલ, બે વાર લોજન,
દુધ વસ્ત્ર, માદક પદાર્થ, શ્રુતિસ્મૃતિનો વિરોધ અને
સંનિમા જપ, આ પાંચુ છોડવું નોંધવો ભુગાવ,
સ્ત્રીસેવન, નિદ્રા તથા વાદવિવાદ કરી તકામો વખત
ન ગળવો પણ દેવપૂજન, સ્તોત્રો તથા શાસ્ત્રવલોકન
થી વખત ગાળવો પૃથ્વી પર શપન, બ્રાહ્મચર્ય, મીન
વ્રતપાલન, નિત્ય ત્રિકાળસ્નાન, શૂદ્ર કર્મનો ત્યાગ,
નિત્યપૂજન, નિત્યદાન, આનંદ, સ્તુતિ, શ્રીર્તન, નૈમિ
તિક પૂજન અને ગુરુદેવ પર વિશ્વાસ—આ બાર
ધર્મો જપ્તનિષ્ઠ મનુષ્યને ઉત્તમ પ્રકારની સિદ્ધિ
આપનારા છે નિત્ય સૂર્યોપસ્થાન કરી સૂર્યની સામે
રહી જપ કરવો અથવા દેવીની પ્રતિમા કે અગ્નિની
સામે તેમની પૂજા કરીને જપ કરવો, તેમ જ
સ્નાન, પૂજા, જપ, ધ્યાન, હોમ તથા તર્પણમા તત્પર
રહેવું અને નિષ્કામ થઈ સર્વ કર્મો પોતાના ઇષ્ટ
દેવને અર્પણ કરવા પુરસ્કરણ કરનાર દિને ઉપયુક્ત
નિયમોનું પાલન કરવું, પ્રસન્નચિત્ત રહેવું, જપ—
હોમમા પરાયણ રહેવું, તપ તથા અધ્યયનમા બેઠા
ચેલા રહેવું અને પ્રાણીઓ પર દયા રાખવી તપ
વડે મનુષ્ય સ્વર્ગને પામે છે, તપ વડે મહાન પદ
(મોક્ષ)ને મેળવે છે અને તપમા યુક્ત રહેનાર
જિતેન્દ્રિય મનુષ્યના કર્મો સિદ્ધ થાય છે વિદેવણ,
સાહસ્ય મારણ તથા સંગતાશન આદિ જે જે
કામનાઓ માટે જે ઋષિયો દેવોને સ્તવ્યા છે, તે
તે પુરસ્કરણ કરનારાઓની કામનાઓ તે તે પ્રમાણે
સિદ્ધ થાય છે તે (શાન્તિ આદિ) કર્મો તથા તે
કર્મોના વિધાનો (હવે પછીના અધ્યાયમા) હું કહીશ,
પરંતુ તે કર્મોના આદિમા બે પુરસ્કરણ કર્યા હોય
તો જ તે કર્મોની સિદ્ધિ થાય છે (ગાયત્રીમંત્રના
પુરસ્કરણરૂપ સ્વાધ્યાયના અભ્યાસની શરૂઆતમા
દિને પ્રાણપત્ય આદિ પ્રાયશ્ચિત્રો) કરવા નોંધવો
અને તે પ્રાણપત્ય આદિ પ્રાયશ્ચિત્રો પણ ફેરા,
દાઢીમૂંછના વાળ તથા નખો ઉતરાવી તાપી, સ્નાન
કરી પવિત્ર થઈને, (શાન્તિ માટે તથા શુદ્ધિ માટે હવે
પછી કહેવાતા મન્ત્રો જપી,) પછી કરવા નોંધવો
દિવસે તથા રાત્રે પવિત્ર રહી મોતવ્રત ધરીને રહેવું,

સત્યવાદી થવુ, પવિત્ર મનોનો જપ કરવો અને ડું
કારપૂર્વક વ્યાહતિઓ જપી ગાયત્રીનો, ‘આપોહિષ્ઠા’
એ પાપનાશક પવિત્ર સૂકતનો, પુનતીનો, સ્વસ્તિ
મતીનો તથા પવમાની સૂકતનો જપ કરવો સર્વ
કર્મોના આદિ તથા અતમા આ સૂકતો કહેવા
જોઈએ, ડુંકારનો, ત્રણ વ્યાહતિઓનો તથા
ગાયત્રીનો દશ હજાર, એક હજાર, સો અથવા છેવટે
દશ સુવી પણ જપ કરવો જોઈએ આચાર્યો, ઋષિઓ,
છદે તથા દેવતાઓનું જળધી તર્પણ કરી વેદધર્મ
ચિહ્ન સાથે, શુદ્ધ સાથે, નિર્દિત લેહો સાથે, રજ
સ્વક્ષા સ્ત્રી સાથે, પતિત સાથે, અત્યાજ્ઞે સાથે, દેવ-
બ્રાહ્મણોનો દ્રવ્ય કરનારાઓ સાથે, આચાર્ય તથા
નુરુની નિંદા કરનારાઓ સાથે અને આતપિતાનો
દ્રવ્ય કરનારાઓ સાથે ભાવણ ન કરવું તેમ જ
કોઈનું અપમાન ન કરવું સર્વ કૃચ્છ્ર, પ્રાયશ્ચિત્તોનો
આ વિધિ મે અનુક્રમે કહ્યો છેવટે કૃચ્છ્ર-પ્રાજ્ઞ
પત્યનો, સાતપતનો, પરાકૃચ્છ્રનો તથા આદ્રાધણનો
વિધિ કહેવાય છે તમકૃચ્છ્ર કરવાથી ખાત્ર મહાપાપો
તથા સર્વ પાપોથી મુક્ત થાય છે અને ફાલવારમા
સર્વ પાપોને બાળી નાખે છે ત્રણ આદ્રાધણોથી
પવિત્ર થયેલો મનુષ્ય બ્રાહ્મલોકને પામે છે, આઠ
આદ્રાધણોથી વર આપનારા દેવતાઓને સાક્ષાત્
દેખે છે દશ આદ્રાધણો કરવાથી સર્વ વેદોને બાળી
સર્વ કામનાઓ મેળવે છે ત્રણ દિવસ બપોરે જમવું,
ત્રણ દિવસ સાયકાળે જમવું, ત્રણ દિવસ માઝ્યા વિના
ખાવું અને છેલ્લા ત્રણ દિવસ જમવું જ નહિ
આ (માર દિવસનું) પ્રાજ્ઞપત્યવ્રત છે અને દિવે
તે કરવું જોઈએ ગોમૂત્ર, ગાયત્રી છાણ, દૂધ, દહીં,
ધી તથા દર્દોનું જળ-આ એકએક દરોજ
પીવા અને છેલ્લો એક ઉપવાસ કરવો-તે કૃચ્છ્ર
સાતપત નામનું વ્રત કહેવાય છે ત્રણ દિવસ

* અર્થાત્ પહેલે દિવસે ગોમૂત્ર, બીજે દિવસે છાણ,
ત્રીજે દિવસે દૂધ, ચોથે દિવસે દહીં, પાંચમે દિવસે ધી, છઠ્ઠે
દિવસે દર્દોનું પાણી અને સાતમે દિવસે ઉપવાસ કરી એકદરે
આત દિવસનું આ વ્રત કરાય છે, અથવા ગોમૂત્ર વગરે ભેગા
કરી એક દિવસે તે જ પીને રહેવું અને બીજે દિવસે ઉપવાસ
કરવો એમ બે દિવ નું પણ આ વ્રત છે

સુધી પૂર્વની પેઠે એકએક કોળિયો ખાવો અને
અને ત્રણ ઉપવાસ કરવા; એ રીતે દિગ્વલ્લે અતિ
કૃચ્છ્ર વ્રત કરવું, વળી એ જ પ્રમાણે ત્રણ
દિવસોથી મુક્ત મહાસાતપન+ વ્રત કહેવાય છે
તમકૃચ્છ્ર નામનું વ્રત કરનાર બ્રાહ્મણે ત્રણ દિવસ
ગરમ પાણી પીને રહેવું, ત્રણ દિવસ ગરમ દૂધ
પીને રહેવું, ત્રણ દિવસ ગરમ ધી પીને રહેવું અને
ત્રણ દિવસ ગરમ વાયુનો જ આહાર કરવો, તેમ
જ એ બારે દિવસ જિતેન્દ્રિય રહી એક વાર સ્નાન
કરવું નિયમનિષ્ઠ રહી બાર દિવસ સુધી કઈ પણ
જમવું નહિ ને કેવળ જળપાન જ કરવું, એ પરાકૃચ્છ્ર
નામનું વ્રત કહેવાય જિતેન્દ્રિય અપ્રમાદી મનુષ્ય
માટે આ પ્રાજ્ઞપત્યવિધિ કહેવાય છે અને તે સર્વ
પાપોને દૂર કરનાર છે નિત્ય ત્રણે કાળ સ્નાન કરી
કૃણપક્ષમા એક એક કોળિયો યોછો કરતા જવું
શુક્લપક્ષમા વધારતા જવું અને અમાસતા દિવસે
ખિલકુલ જમવું નહિ આ આદ્રાધણવ્રતની વિધિ
કહેલી છે પોતાનું નિત્ય કૃત્ય જોઈ ક્યું હોય, તેવો
બ્રાહ્મણ દરોજ પ્રાતઃકાળે ચાર કોળિયા ખાય અને
ચાર કોળિયા સૂર્યાસ્ત પછી ખાય, એમ એક મહિના
સુધી કરે, તો તે શિશુઆદ્રાધણ નામનું વ્રત કહેવાય
છે મનને વશ રાખી દરોજ બપોરે હવિષ્યાન્તના
આઠ આઠ કોળિયા ખાય અને એક મહિના સુધી
એમ કર, તો યતિઆદ્રાધણ નામે વ્રત ક્યું કહેવાય
છે આ વ્રતને રુદ્રો, આદિત્યો, વસુઓ, વાયુઓ
અને પૃથ્વી સહિત બીજા દેવો પણ કરે છે અંત
તેથી તે બધા ક-ચાણપાત્ર થાય છે વિધિ પ્રમાણે
કરેલું આ વ્રત ચામડી, રોપી, માસ, હાડકા, મેદ
મળ્મળ અને વસા-આ એકએક ધાતુને સાત રાત્રિમા
પવિત્ર કરે છે એમ સાત રાત્રિઓથી એક ધાતુ શુદ્ધ

x ખરી રીતે અતિકૃચ્છ્ર વ્રતનો વિધિ આ પ્રમાણે છે
પ્રથમ નવ દિવસ એક એક કોળિયો ખાઈને રહવું અને પછી
ત્રણ ઉપવાસો કરવા એમ બાર દિવસનું અતિકૃચ્છ્રવ્રત થાય છે
+ ત્રણ દિવસ ગોમૂત્ર પીને રહેવું, ત્રણ દિવસ છાણ
ખાઈને રહેવું, ત્રણ દિવસ દૂધ પીને રહેવું, ત્રણ દિવસ
દહીં પીને રહેવું અને ત્રણ દિવસ ધી પીને રહેવું, એમ પદર
દિવસનું ચત્રસાતપનવ્રત કહેવાય છે

માય છે, એમા સરાય નથી, માટે આ (પૂર્વોક્ત) પ્રતીતી નિત્ય પવિત્રાત્મા થઈને જ મનુષ્યે કર્મ કર્યુ જોઈએ, કારણ કે એમા શુદ્ધ થયેલા મનુષ્યો ના કર્મો સિદ્ધ થાય જ છે એમા સરાય નથી શુદ્ધાત્મા, સત્યવાદી અને ક્રિતેન્દ્રિય મનુષ્ય જે કઈ કર્મ કરે છે, તેથી સર્વ ઇષ્ટ ક્રમનાઓ મેળવે છે, એમા સરાય નથી (જે કઈ પણ ન બની શકે તો છેવટે) ત્રણ સંતિ ઉપવાસ કરવા અને સર્વ કર્મોથી રહિત થવું, અથવા નવું દિવસ રોજે જ ભોજન કર્યુ અને તે પછી કર્મનો આરભ કરવો પુરસ્કારના ફળને આપતું આ વિધાન મે તમને કહ્યું હોય છે. સર્વ ક્રમનાઓ આપનાર અને મહાપાપોનો નાશ કરનાર આ ગાયત્રીનું પુરસ્કારનું મે તમને કહ્યું મનનો જપ કરનારે પ્રથમ દેહશુદ્ધિ કરનાર પ્રાત કર્યુ જોઈએ અને તે પછી પુરસ્કાર શરૂ કરવું, તેથી સંપૂર્ણ ફળ પામે છે આ ગુહ્ય પુરસ્કારનું વિધાન તમને કહ્યું, આ વિધાન ખીજા પાસે કહેવું નહિ, કેમ કે તે શ્રુતિઓના નાગરૂપ છે ૧-૬૩

હતિ તે કયિતં ગુહ્યં પુરસ્કર્ણવિધાનકમ્ ।

પતત્ પરસ્મૈ નો ઘાત્યં શ્રુતિસાર યતઃ સ્મૃતમ્ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવત મહાપુરાણમ્ એકાદશ સ્કંધ

વિષે અધ્યાય ૨૪ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૨૪ મો*

કામ્યકર્મ તથા પ્રાયશ્ચિત્તવિધિ

નારદ ઉવાચ

મારાયણ મહાભાગ ગાયત્ર્યાસ્તુ સમાસત્ ।

શાન્ત્યાદિકાન્ પ્રયોગાંસ્તુ વદસ્વ કલ્યાણિણે ॥

નારદે પૂછ્યું હો મહાભાગનાશાની નારાયણ ! હે કરુણાના ભંડાર ! ગાયત્રીના (પુરસ્કાર પછી) શાંતિ આદિ પ્રયોગો તમે દૂક્રમા કહો

શ્રીનારાયણ ખોલ્યા હો પ્રજ્ઞાના પુત્ર નારદ ! આ આતિગુપ્ત વસ્તુ તમે પૂછી છે, દુષ્ટ કે ચારિયા ને આ કહેવા યોગ્ય નથી હવે પ્રથમ શાંતિકર્મ કહેવ.ય છે, હરહોઈ દિગ્વર્ણ દૂધથી ભીંજેલા ખીજ

હીના હોમકાષ્ઠેથી જે હોમખ કરે છે, તો ભૂત, વેગ તથા ગ્રહો વગેરે શાંત થાય છે, તેમ જ ભૂતો તથા વેગ વગેરેની શાંતિ માટે દિગ્ધે પીપળો, ઉબરો, પીપળ તથા વડ એમાના કોઈ પણ વૃક્ષની લીલી સમિધોથી અથવા તે વૃક્ષોના દુકકડાઓથી હોમ કરવો બે હાથમા જળ લઈ તેનાથી સૂર્યનું તર્પણ કરવું, (અને તે વેળા ગાયત્રીમંત્રના આતે 'સૂર્યે તર્પયમિ ન મમ' એ મંત્ર બોલવો) જેથી શાંતિ પામે છે, તેમ જ દીવ્ય સુધી જળમા ભિભા રહી જપ કરીને (મનુષ્ય) સર્વ દોષોને શાંત કરે છે ગળા સુધી જળમા ભિભા રહી જપ કરીને પ્રાણાત ભયથી પણ છૂટી જાય છે (માટે) જળમા ડૂબ્યા રહી જપ કરવો તે સર્વ શાંતિકર્મોથી અધિક છે મોનાના, રૂપાના, તાપ્માના, હીરવાળા વૃક્ષના અથવા કૂરેનું ન હોય એવા માટીના પાત્રમા પચગવ્યને રખી, સારી રીતે પ્રજ્વલિત કરેલા અગ્નિમા હીરવાળા વૃક્ષોના લાકડાથી પચ ગવ્ય સંહિત હોમ કરવો અને દરેક આહુતિમા પચગવ્યનો સ્પર્શ કરતા જવું પછી બાકી રહેલા પચગવ્યને હજાર ગાયત્રીમંત્રથી મંત્રીને ઉપદ્રવવાળા સ્થળ પર ગાયત્રીમંત્રનું સ્મરણ કરતા કરતા (એ પચગવ્ય વડે) દર્ભથી પ્રોક્ષણ કરવું પછી તે પ્રદેશ પર બલિદાન દેવું અને પરદેવતા—ભગવતીનું ધ્યાન કરવું આમ કરવાથી અભિચાર વડે ઉત્પન્ન થયેલી કૃત્યા તથા પાપ નાશ પામે છે વળી એમ કરવાથી દેવ, ભૂત તથા પિશાચ વગેરેને વશ રહે છે અને ઘર, ગામ, નગર તથા આખો દેશ તે તે ઉપદ્રવોથી છૂટી જાય છે જે સ્થળે કોઈ પણ જાતનો ઉપદ્રવ થયો હોય તે સ્થળે સર્વ પ્રકારની શાંતિ માટે ચતુસ્ત્ર મંત્ર કરી, તેમા અઘ્નવધી ત્રિરૂપ આરોપીને તેને ગાયત્રીમંત્રથી હજારવાર મતનો ભોગમા દાદી દેવું સોનાના, રૂપાના, તાપ્માના અથવા માટીના નવા અખંડ કળશને સૂત્રથી બીટી, તેને રેતીના સ્પર્શ પર સ્થાપી ચારે દિશાઓમાથી ઉત્તમ બ્રાહ્મણો દ્વારા તીર્થજળ મગાવી તેના વડે ભસ્ત્રો, પદ્મી ચોલસી, ચદન, કપૂર, જાંબ, પાટલા, મહિલાડા, બિરવપત્ર,

* આ અધ્યાયમા સો સ્વેદોથી લોકરક્ષા માટે દૂક્ર કામ્યકર્મો તથા પ્રાયશ્ચિત્તનો વિધિ કલ્યાણે

૪ આ અધ્યાયમા જ્યા જ્યા હોમની સખ્યા કહી હોય, ત્યા ત્યા એક હજાર ને આઠની સખ્યા સમજ લેવી

વિપ્રલુકતા, સહદેવી, શાળ, જવ, તલ, સરસવ અને છીરવાળા વૃક્ષોની દૂપજો તે ઘડામાં નાખવી એમ સર્વ સામગ્રી તૈયાર કરી. સ્નાન કરી સાવધાન થયેલા વિદ્વાન બ્રાહ્મણે સત્યાવીરા દર્ભોથી ગૂંથેલા કૂચેડા લઈ એક હળર ગાયત્રીમંત્રથી તે ઘડાના જળને મતસ્તુ અને તે વેળા વેદને જાણતા બીજા બ્રાહ્મણો-એ સર્વ દિશાઓમાં સૂર્યના મંત્રો ભણવા પછી ભૂત વગેરેથી ઉપદ્રવ પામેલા એ મનુષ્ય થર તે જળને છાટવું તથા તેનાથી અભિષેક કરતા કરતા તે જળ પિવડાવવું એમ અભિષેક કરવાથી ભૂત, રોગ કે કોઈ અભિચારકર્મથી છૂટીને તે સુખી થાય છે અને મૃત્યુના મુખમાં ગયો હોય તોપણ તેથી છૂટી જાય છે હે નારદમુનિ! લાખો કાળ જીવવા ઇચ્છતા વિદ્વાન રાજાએ આ પ્રયોગ અવશ્ય કરાવવો જોઈએ અને તે અભિષેકના સમયે ઋત્વિજ બ્રાહ્મણોને સો ગાયોનું દાન કરવું; અથવા જેથી તે બ્રાહ્મણોને સતોષ થાય તેવી દક્ષિણા આપવી, અથવા (બ્રાહ્મણોની ઇચ્છાનુસાર ન આપી શકાય તો) પોતાની શક્તિ પ્રમાણે દક્ષિણા - ૧ પવી દિગ્વર્ણ શનિવારના દિવસે પીપળાના વૃક્ષને સ્પર્શ કરી સો વાર જપ કરવો જેથી ભૂત, રોગ કે અભિચારથી થયેલા નોટા ભયથી તે છૂટી જાય છે, તેમ જ સાધે-સાધે કાપેલી ગંગાની કાતરીઓને દૂધમાં ભીંજવી બ્રાહ્મણે હોમ કરવો એમ કરવાથી મૃત્યુજય નામનો હોમ થાય છે, જે સર્વ વ્યાધિઓનો નાશ કરતાર છે તાવની શાંતિ માટે દૂધમાં ભીંજવેલા આખાના પાદડા થી હોમ કરવો દૂધમાં ભીંજવેલી વજ્ર વડે હોમ કરવાથી મનુષ્યના ક્ષયરોગનો નાશ કરે છે, તેમ જ દૂધ, દહીં તથા ઘી-એ તણાતો હોમ કરવાથી ક્ષયરોગ નાશ પામે છે હોમ કરી દૂધપાક અન્નનું સૂર્યને નેવેલ ધરી, ક્ષયરોગથી પીડાયેલાને જો તે ખવડાવે, તો તેથી પણ ક્ષયરોગ મટે છે તેમ જ ક્ષયરોગની શાંતિ માટે અમાસના દિવસે સોમવત્સલીની કાતરીઓ કાપીને દૂધમાં ભીંજવી તેનો દિગ્વર્ણ હોમ કરવો તાપ્તવૃક્ષના પુષ્પોનો હોમ કરવાથી કંઠ નાશ પામે છે, અધેડાના બીનો હોમ કરવાથી વાઈનો રોગ નાશ પામે છે છીંગાળા વૃક્ષોની સમિધો હોમવાથી

ઉન્માદ નાશ પામે છે, અને ઉબરાની સમિધો હોમવાથી મોટો પ્રમેહરોગ નાશ પામે છે, તેમ જ મધથી અથવા શેરડીથી હોમ કરી પ્રમેહને શાંત કરે છે અને દૂધ-દહીં તથા ઘીનો હોમ કરવાથી અથવા કૃપિલા ગાયનું ઘી હોમવાથી મસૂરિકા નામનો પગનો રોગ મટે છે ઉબરો, વડ તથા પીપળા વડે હોમ કરવાથી ગાય, હાથી તથા ઘોડાના રોગ મટે છે ધરમા જો કીડીઓના ચક્કાનો કે મધપૂડાનો ઉપદ્રવ થયો હોય, તો દિગ્વર્ણ ધીમુક્ત ખીજડીની સમિધનો સો વાર હોમ કરવો અને ઘીવાળા ભાતનો સો વાર હોમ કરવો પછી હોમ કરતા બાકી રહેલા ભાતનું (ન્યા ઉપદ્રવ થયો હોય) ત્યા અલિદાન દેવું, જેથી તે ઘસ થયેલો ઉપદ્રવ શાંત થાય છે વીજળીનું પડવું અથવા ભૂકંપ વગેરે આકસ્મિક ઉપદ્રવ થાય ત્યારે શાંત દિવસ સુધી જગલી નેતરની સમિધનો હોમ કરવો એમ કરવાથી દેશ સુખી થાય છે સો વાર મત્ર જપી મનેલા ઢેફાને જે દિશામાં ફેંકે, તે દિશામાંથી આગિત, પવન તથા શત્રુઓથી થતારો ભય નાશ પામે છે બધન પામેલો મનુષ્ય મનથી જ આ ગાયત્રીમંત્ર જપ્ત કરે છે, તે બધનથી છૂટી જાય છે જેને ભૂત, રોગ કે ઝેર વગેરેનો ઉપદ્રવ થયો હોય, તેને દર્ભોથી સ્પર્શ કરી ગાયત્રીનો જપ કરે તો તેને તે ઉપદ્રવોથી છોડાવી શકે છે, તેમ જ ગાયત્રીથી મનેલું જળ પીને ભૂત વગેરેથી છૂટી જાય છે, તેમ જ ભૂત આદિની શાંતિ માટે ભસ્મને ગાયત્રીમંત્રથી સો વાર મંત્રી મસ્તક પર ધારણ કરવી વળી તે ભસ્મને ધારણ કરવાથી મનુષ્ય સર્વ વ્યાધિઓથી છૂટી જઈ સો વર્ષ સુધી સુખી રહી જીવે છે જે મનુષ્ય (પૂર્વોક્ત) શાંતિ કરવા (પોતે) અશક્ત હોય, તેણે દક્ષિણા આપીને બ્રાહ્મણ પાસે શાંતિ કરાવવી પુષ્પોથી હોમ કરીને દિગ્વર્ણ પુદિ, સપ્તિત તથા લક્ષ્મીને પામે છે જે મનુષ્યને લક્ષ્મીની ઇચ્છા હોય, તેણે લાલ કમળોથી હોમ કરવો, અથવા તાજા ને સુદર ગર્દભ પુષ્પોથી હોમ કરવો, જેથી તે લક્ષ્મીને પામે છે, તેમ જ શાળના ચોખાનો હોમ કરવાથી પુષ્કળ લક્ષ્મી મેળવે છે બીલીતા ઝાડની સમિધથી અથવા બીલીતા દુકડા, પાદડા પુષ્પો કે

ફળનો હોમ કરીને પણ લક્ષ્મીને મેળવે છે, અથવા બીલીના મૂળના ટુકડાઓ વડે હોમ કરવાથી પણ ઉત્તમ લક્ષ્મી મેળવે છે, તેમ જ બીલીના ઝાઝની સમિધો વડે તથા દૂધપાક અને ઘી વડે સાત દિવસ સુધી સો સો આહુતિઓ હોમવાથી લક્ષ્મીને મેળવે છે દૂધ, દહીં તથા ઘી સહિત ડાગર વડે હોમ કરે તો કન્યાને મેળવે છે અને એ જ વિધિ વડે કન્યા ને હોમ કરે, તો ઇચ્છિત વસ્તુ મેળવે છે સો સાતા કમળોને સાત દિવસ સુધી હોમ કરીને (મનુષ્ય) સોતુ મેળવે છે સૂર્યના ણિખમા જળ હોમીને (ચોટો સૂર્યનું જળથી તર્પણ કરીને) જળમા (ગુપ્ત) રહેતું સોતુ મેળવે છે, તેમ જ અન્ત હોમીને અન્ત પામે છે અને ડાગરનો હોમ કરી તેનો અધિપતિ થાય છે વાહરડાના અડાયા છાણાનો ભૂકો હોમીને પશુને મેળવે છે અને કાગ, દૂધપાક તથા ઘી વડે હોમ વગેરે કરવાથી પ્રજાની પ્રાપ્તિ થાય છે દૂધપાકરૂપ અન્તનો હોમ કરી સૂર્યને તે ધરાવીને ઋતુકાળે તાહેલી સ્ત્રીને ને ખવડાવે, તો ઉત્તમ પુત્ર પામે છે અગ્રભાગ સહિત લીલી ખાખરાની સમિધથી ને હોમ કરે, તો આયુષ્ય મેળવે છે અને અગ્રભાગ સહિત લીલી તથા દૂધ, દહીં અને ઘીથી ચોપડેની છીરચૂળા વૃક્ષાની સમિધો હોમીને પણ આયુષ્ય મેળવે છે ડાગરની સો આહુતિઓ હોમીને સોતુ તથા આયુષ્ય મેળવે છે સોનેરી (રગતા) કમળ હોમીને સો વર્ણનું આયુષ્ય પામે છે અને દૂર્વા, દૂધ, મધ તથા ઘી વડે સાત દિવસ સુધી સો સો આહુતિઓ હોમીને અકાળ મૃત્યુને દૂર કરે છે, તેમ જ ખીજડીની સમિધ, અન્ત, દૂધ તથા ઘી વડે સાત દિવસ સુધી સો સો આહુતિઓ હોમવાથી અકાળ મૃત્યુને દૂર કરે છે વળી વડની સમિધો હોમ્યા પછી સાત દિવસ સુધી દૂધપાકની સો સો આહુતિઓ હોમે, તોપણ અકાળ મૃત્યુને દૂર કરે છે માત્ર દૂધનો જ આહાર કરી સાત દિવસ સુધી (ગાયત્રીનો) જપ કર્યો કરે, તો મૃત્યુના ઉપર પણ વિજયી થાય છે આહાર છોડી મોત ધરીને ત્રણ રાત્રિ સુધી ને જપ કરે, તો યમરાજથી છટ્ટી જાય છે જળની આદર દૂધ્યા રહી ને જપ કરે

તો તરત જ મૃત્યુથી છટ્ટી જાય છે બીલીના ઝાઝનો આશ્રય કરી એક મહિના સુધી ને તપ કરે, તો રાત્ર્ય ખમે છે મૂળ, ફળ તથા પાદડા સહિત બીલીનો હોમ કરી રાત્ર્ય મેળવે છે એક મહિના સુધી મો સો કમળો હોમી નિષ્કટક રાત્ર્યને પામે છે અને ડાગર સહિત રાખ હોમીને એક ગામ મેળવે છે પીપળાની સમિધો હોમીને યુદ્ધ વગેરેમા જય પામે છે અને આકાંક્ષાની સમિધો હોમીને સર્વ સ્થળે વિજયી થાય છે દૂધ સહિત નેતરના પાદડા કે પુષ્પો વડે અથવા દૂધપાકથી ગત દિવસ સુધી હોમ કરી વરસાદને મેળવે છે નાભિ સુધી જળમા સાત દિવસ સુધી જપ કરીને પાણી વરસાદને મેળવે છે અને જળમા સો વાર ભરમ હોમીને મોટી વૃદ્ધિને પણ આટકાવી શકે છે ખાખરાની સમિધો વડે હોમ કરી શ્રદ્ધાને જ ને પામે છે અને ખાખરાના પુષ્પો વડે હોમ કરી સર્વ ઇચ્છિત મેળવે છે દૂધ હોમીને સ્મરણશક્તિને તથા ઘી હોમીને બુદ્ધિને પામે છે બ્રાહ્મીના રસને મત્રી ને પીએ, તો ધારણશક્તિને પામે છે પુષ્પનો હોમ કરે તો સુગંધ પામે છે અને તતુઓના હોમથી તે તતુઓ જેવું વસ્ત્ર મેળવે છે, મધથી મિશ્રા કરેતું લવણ (મીઠું) હોમીને ઇચ્છિત મનુષ્યને વશ કરે છે મધમા ઝંખોળેલા બીલીના પુષ્પો વડે હોમ કરીને પણ ઇચ્છિત મનુષ્યને વશ કરે છે જળમા ભિભો રહીને મનુષ્ય કાયમ અજીવિ વડે ખોતાના પર ને અભિષેક કરે, તો બુદ્ધિ, આરોગ્ય, આયુષ્ય તથા ઉત્તમ સ્વાસ્થ્ય મેળવે છે કોઈ બ્રાહ્મણ બીજાને ઉદ્દેશી આ અનુદાનો કરે, તો તે પણ પુષ્ટિ પામે છે આયુષ્યને ઇચ્છતો મનુષ્ય પવિત્ર પ્રદેશમા રહી એક અહિતા સુધી સુદર વિધિપૂર્વક જપ કરે તો ઉત્તમ આયુષ્ય પામે છે આરોગ્યની ઇચ્છાવાળો દિગ્ બે મહિના સુધી જપ કરે તો આયુષ્ય તથા આરોગ્ય પામે છે, પણ લક્ષ્મી આટ નણ મહિના સુધી જપ કર્યો નેઈએ આઠ મહિના સુધી જપ કરવાથી, આયુષ્ય, લક્ષ્મી, પુત્ર, સ્ત્રી આદિ તથા યશને પામે છે અને પાત્ર મહિના સુધી જપ કરવાથી પુત્ર, સ્ત્રી, આયુષ્ય, આરોગ્ય, લક્ષ્મી તથા વિદ્યાને મેળવે છે એ જ પ્રમાણે અધિક અધિક મહિનાઓ સુધી

જપ કરવાથી અધિક અધિક કામનાઓ પામે છે જે બ્રાહ્મણ એક પગે નિરાધાર ઊભો રહી, હાથ ઊંચા રાખી એક મહિના સુધી ત્રણસો વાર જપ કરે છે, તે સર્વ કામનાઓને પામે છે અને એ જ પ્રમાણે એક હળર ને એકસો સુધી જપ કરી સર્વ વસ્તુઓ મેળવે છે પ્રાણ તથા અપાનને રોકી એક મહિના સુધી ત્રણસો (ગાયત્રી) નો જપ કરે, તો જે વસ્તુને ઇચ્છે, તેને પામે છે અને એક હળર જપ કરવાથી સર્વોત્કૃષ્ટ ઇન્દ્રિય પામે છે એક પગે ઊભો રહી હાથ ઊંચા રાખી પ્રાણવાયુને રોકી જિતેન્દ્રિય થયેલા મનુષ્ય એક મહિના સુધી સો ગાયત્રીનો જપ કરે તો જે વસ્તુને ઇચ્છે તે વસ્તુને પામે છે, એમ વિશ્વામિત્રે કહ્યું છે એ જ પ્રમાણે ત્રણસોનો જપ કરી તેથી વિશેષ ફળ પામે છે અને એક હળરનો જપ કરી સર્વ ઇન્દ્રિય મેળવે છે જળમા ડૂબ્યા રહી એક મહિના સુધી સો ગાયત્રીનો જપ કરે તો ઇન્દ્રિય વસ્તુને પામે છે એ જ પ્રમાણે ત્રણસોનો જપ કરી તેથી અધિક ફળ મેળવે છે અને એક હળરનો જપ કરી સર્વ વસ્તુ મેળવે છે સને હવિષ્યાન્ત જન્મતો જે મનુષ્ય એક પગે નિરાધાર ઊભો રહી, હાથ ઊંચા કરી પ્રાણવાયુને રોકી જપ કરે તો એક વર્ષે સ્વપિપણ પામે છે અને એ રીતે બે વર્ષ સુધી જપ કરે તો અમોઘ વાણી મેળવે છે, ત્રણ વર્ષ સુધી જપ કરે તો ત્રિશલ દર્શન પામે છે, ચાર વર્ષ સુધી જપ કરે તો ભગવાન સર્વદેવ તેની પાસે આવે છે, પાંચ વર્ષ સુધી જપ કરે તો અલિપ્ત આદિ સિદ્ધિઓ મેળવે છે છ વર્ષ સુધી જપ કરીને ઇચ્છા પ્રમાણે રૂપ ધારણ કરવા પછી પામે છે, સાત વર્ષ સુધી જપ કરીને અમર પાડી પામે છે, નવ વર્ષ સુધી જપ કરીને મનુષ્ય પામે છે, દશ વર્ષ સુધી જપ કરીને ઇદ્રપણ પામે છે, અગિયાર વર્ષ સુધી જપ કરીને પ્રજનપતિપણ પામે છે અને બાર વર્ષ સુધી જપ કરીને બ્રહ્માપણ મેળવે છે (તમે) નારદ વગેરેઓ આ પ્રકારના તપથી જ (સ્વર્ગાદિ) લોકો મેળવેલા છે કેટલાક નપિયો શાક ખાય છે, કેટલાક મૂળ ખાય છે, કેટલાક ફળ ખાય છે, કેટલાક દૂધ પીએ છે, કેટલાક ધી

પીએ છે, કેટલાક સોમરસ પીએ છે, કેટલાક ચરુ ભક્ષણ કરી આજીવિકા કરે છે, કેટલાક પખવાડિયે જમે છે, કેટલાક દિવસે ભિક્ષાન્ત લે છે અને કેટલાક હવિષ્યાન્તનો આહાર કરતા ઉત્તમ તપ કરે છે ગુપ્ત પાપોની મુદ્દિ માટે દિગ્વણે ત્રણ હળર ગાયત્રીનો જપ કરતા જોઈએ ઉત્તમ દિગ્ એક મહિના સુધી ત્રણ હળર ગાયત્રીનો જપ કરે તો સોનાની ચોરી કરીના પાપથી છૂટીને શુદ્ધ થાય છે મદિરાપાન કરનાર દિગ્ એક મહિના સુધી ત્રણ હળર ગાયત્રી જપે તો શુદ્ધ પામે છે ગુરુપત્ની સાથે વ્યભિચાર કરનારો પાપી એક મહિના સુધી ત્રણ હળર ગાયત્રી જપે તો પવિત્ર થાય છે, બ્રાહ્મણના કરનારો પાપી વનમા ત્રૂપડી બાધી એક મહિના સુધી ત્યા રહીને ત્રણ હળર ગાયત્રી જપે તો પાપથી છૂટે છે એવું વિશ્વામિત્રનું વચન છે મહાપાપી સર્વ દિગ્ને બાર દિવસ સુધી જળમા ડૂબ્યા રહી દરરોજ એક હળર ગાયત્રી જપે તો પાપથી છૂટી જાય છે મહાપાપથી યુક્ત હોય, તોપણ પ્રાણ-યામ કરી મૌનવ્રત ધરીને એક મહિના સુધી ત્રણ હળર ગાયત્રી જપે તો મોટા ભયથી છૂટી જાય છે બ્રાહ્મણના કરનાર પણ એક હળર પ્રાણયામ કરવાથી શુદ્ધ થાય છે સાવધાન થઈ પ્રાણ તથા અપાનને છ વાર ઊંચો લઈ જવારૂપ જો અભ્યાસ કરે તો તે પણ પ્રાણયામનો એક લેહ હોઈ તે સર્વ પાપોનો નાશ કરે છે કેઈ પણ ક્ષત્રિય એક મહિના સુધી એક હળર ગાયત્રી જપે તો પવિત્રપણ પામે છે, જેણે ગોક્ત્યા કરી હોય તે દિગ્ બાર દિવસ સુધી ત્રણ હળર ગાયત્રી જપે તો શુદ્ધ થાય છે અગમ્ય સ્ત્રી સાથે મૈથુન કર્યું હોય ચોરી કે હિંસા કરી હોય અને અભક્ષ્ય ખાધું હોય, તો દશ હળર ગાયત્રીનો જપ દિગ્ને શુદ્ધ કરે છે સો પ્રાણયામ કરી સર્વ પાપોથી છૂટી જવાય છે સર્વ પાપો ભગા થયા હોય તો તેથી શુદ્ધ થવા માટે વનમા જઈ એક મહિના સુધી હળર ગાયત્રીનો જપ કરવો નહીં હળર ગાયત્રીનો જપ એક ઉપવાસ સમાન ગણાય છે ગૌતમ હળર ગાયત્રીનો જપ કૃદ્ધૂત્રત સમાન ગણાય છે અને ચોસઠ હળર ગાયત્રીનો જપ આદ્રા-

પણ સમાન મનાય છે કાયમ બને સધ્યા સમયે પ્રાણાયામ કરી સો ગાયત્રીનો જપ કરે તો સર્વ પાપનો નાશ થાય છે કાયમ જળમા ડૂબ્યા રહી સૂર્યરૂપ દેવીનું ધ્યાન કરતો માણસ બે સો ગાયત્રીનો જપ કરે તો સર્વ પાપોથી છૂટી જાય છે એ પ્રમાણે શાંતિ તથા શુદ્ધિ વગેરેની ક્રિયાઓ તમને સારી રીતે કહી, તે સ્હસ્ય કરતા પણ અતિસ્હસ્યરૂપ છે, માટે સદા તમારે ગુપ્ત રાખવી આમ ટૂંકમા સદાચારનો સંગ્રહ કહ્યો છે, તેનું વિધિ પ્રમાણે આચરણ કરવાથી મહામાયા દુર્ગાદેવી પ્રસન્ન થાય છે જે મનુષ્ય નૈમિત્તિક, નિત્ય તથા કામ્ય કર્મને વિધિ પ્રમાણે આચરે છે, તે ભોગ તથા મોક્ષરૂપ ફળને પામે છે આચાર એ પ્રથમ ધર્મ છે અને ધર્મના પ્રણ

પરમેશ્વરી છે, એમ સર્વ શાસ્ત્રોમા કહેલું છે, માટે સદાચારનું ફળ મોટું છે હે નારદ! આચારવાળો મનુષ્ય સદા પવિત્ર છે, આચારવાળો કાયમ સુખી છે અને આચારવાળો સદા ધન્ય છે આ વાત ખરેખર સત્ય છે દેવીની પ્રસન્નતાને કરનાર જે કોઈ સદાચારનું વિધાન જે મનુષ્ય સાબળે છે, તે પણ મહાસપત્તિ તથા સુખને મેળવે છે સદાચારથી આ લોકનું તથા પરલોકનું સુખ સિદ્ધ થાય છે માટે તે જ મેં તમને કહ્યું છે, હવે ખીન્નુ શુ સાબળવા તમે ઇચ્છો છો ? ૧-૧૦૦

સદાચારેણ સિદ્ધયેષ્ઠ પેદિકામુષ્મિકુ સુખમ્ ।

તદેત મયા પ્રોક્ત કિમન્યચ્છ્રોતુમિચ્છસિ ॥

ઇતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા એકાદશ સ્કંધ વિષે

અધ્યાય ૨૪ મો સમાપ્ત

અગિયારમો સ્કંધ સમાપ્ત

अगियारमो स्कंय समाप्त

શ્રીમદ્ ભગવતીભાગવત

અથવા

દેવી ભાગવત

શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષાંતર

વારમો સ્કંધ

અધ્યાય ૧ લો*

ગાયત્રીના નિધિ-૪૬-દેવતા

નારદ ઉવાચ

સદાચારવિચિદં વ્રતવા ઘણિતઃ પ્રમો । તસ્યાપ્યતુલમાદ્યાત્મ્ય સર્વપાપવિનાશનમ્ ॥૧॥

નારદે પૂછ્યું હે દેવ ! હે પ્રભો ! સદાચારનો વિધિ આપે વર્ણવ્યો અને સર્વ પાપોનો નાશ કરનાર તેનું અતુલ માહાત્મ્ય પણ આપે કહ્યું વળી આપના મુખકમળથી ઝરેલું દેવીની ક્યારૂપ અમૃત મેં સાંભળ્યું અને આદ્યાયનું વગેરે જે વ્રતો આપે કહ્યા તે પણ મેં સાંભળ્યા, પરંતુ તે વ્રતો કરવા અથવા હોવાથી કોઈથી પણ બની શકે તેવા નથી. એમ અમે જાનીએ છીએ, માટે હવે જે પ્રાણીઓથી મુખેથી બની શકે એવું કઈ સહેલું હોય અને દેવીની પ્રસન્નતાને ઉત્પન્ન કરનાર હોઈ સુખપૂર્વક અનુગ્રાત સિદ્ધ કરનાર હોય તે કર્મ, હે દેવેશ્વર ! સ્વામિનું તમે કૃપાપૂર્વક કહો સદાચારની વિધિમાં ગાયત્રીનો વિધિ જે તમે કહ્યો, (તે પણ મૂઠ મનુષ્યથી થઈ શકે તેવો નથી માટે) તેમાં બ્રાહ્મ મુખ્ય શું છે ? અથવા અધિક પુણ્ય આપનાર શું છે ? (તે પણ કહો) હે મુનિ ! ગાયત્રીમાં સ્તેવા યોગીસ અસુરો જે તમે કહ્યા, તેઓના નિધિઓ ક્યા છે ? છદ્મ ક્યા છે ? તેમ જ હે પ્રભો ! તેઓના દેવતા કોણ કહેતાય છે ? એ નર્મ અને કંઠો. મારા મનમાં (તે સામ્યે) તીવ્ર મિત્રતા છે

શ્રીનારાયણ ભોલ્યા - બીજું કર્તવ્ય વગેરે કરે અથવા ન કરે, પણ માત્ર ગાયત્રીમાં જ જે શ્રદ્ધ સખે છે, તે દિગ્ કૃતાર્થ થાય છે હે મુનિ ! સધ્યાઓમાં જે અર્ધ પ્રદાત કરે અને પણ હનર

* આ નિધાનમાં તાત્પર્યવાચી શ્લોકોથી ગાયત્રીના નિધિ છંદ નાદિ બદલાર વર્ણવાયે

ગાયત્રી જપે તે દેવોને પણ પૂજ્ય થાય છે. ન્યાસ કરે અથવા ન કરે, પણ સચ્ચિદાનંદસ્વરૂપ ગાયત્રીનું નિષ્કપટભાવથી ધ્યાન કરી માત્ર તેનો જ જો જપ કર્યો કરે, તોયે ખસ છે. એ ગાયત્રીનો એક જ અક્ષર સિદ્ધ થવાથી વિષ્ણુ, શંકર, બ્રહ્મા, સૂર્ય, ચંદ્ર તથા અગ્નિ સાથે ઉત્તમ બ્રાહ્મણ સ્પર્ધા કરે છે. હવે હે બ્રહ્મનું! તે ગાયત્રીના વર્ણ, ઋષિ, છંદો, દેવતાઓ તેમ જ તરવો વગેરે કહુ છું, તમે સાંભળો. વામદેવ, અગ્નિ, વસિષ્ઠ, શુક, કણ્વ, પચશર, મહા-તેગસ્વી વિશ્વામિત્ર, કપિલ, મહાન શૌનક, યાત્રવલ્ક્ય, ભરદ્વાજ, જમદગ્નિ, તપોનિધિ ગૌતમ, મુદ્ગલ, વેદવ્યાસ, લોમશ, અગસ્ત્ય, કૌશિક, વત્સ, પુલસ્ત્ય, માહુક, દુર્વાસા, તપસ્વીઓમા શ્રેષ્ઠ નારદ અને ક્રશ્વપ—આ યોવીસ અનુક્રમે ગાયત્રીના યોવીસ વર્ણોના ઋષિઓ કહ્યા છે તેમ જ હે મુનિ! ગાયત્રી, ઉપિણ્ડ, અનુષ્ટુપ, ખૂદિતિ, પદિતિ, ત્રિષ્ટુપ, જગતી, અતિજગતી, મકવરી, અતિશકવરી, ધૃતિ, અતિધૃતિ, વિસર, પ્રસ્નાર, પદિતિ, કૃતિ, પ્રકૃતિ, આકૃતિ, વિકૃતિ, સંકૃતિ, અક્ષરપદિતિ, બૂ-, ભુવ, સ્વ અને જ્યોતિષમતી—આ યોવીસ અનુક્રમે યોવીસ અક્ષરોના છંદો કહ્યા છે. હે બુદ્ધિમાન! હવે ગાયત્રીના તે જ અક્ષરોના અનુક્રમે દેવતાઓ કહુ છું, સાંભળો. ગાયત્રીના પહેલા અક્ષરનો દેવ અગ્નિ, બીજાનો પ્રજાપતિ, ત્રીજાનો સોમ, ચોથાનો હશાન, પાચમાનો સવિતા, છઠ્ઠાનો આદિત્ય, સાતમાનો બૃહસ્પતિ, આઠમાનો મિત્રાવરુણ, નવમાનો ભગદેવ, દશમાનો અર્યમા, અગ્નિયારમાનો ગણેશ, પારમાનો ત્વષ્ટા, તેરમાનો પૂષા, ચૌદમાના ઇન્દ્ર તથા અગ્નિ, પંદરમાનો વાયુદેવ, સોળમાનો વામદેવ, સત્તરમાનો મિત્રાવરુણ દેવ, આઠારમાના વિશ્વદેવા, યોગાલીમમાના માતૃ-ગણ, વીસમાના વિષ્ણુ, એકત્રીસમાના વસુ, બાવીસ-માના રુદ્રદેવ, ત્રેવીસમાના કૃષ્ણરદેવ અને ચોવીસમા અક્ષરના દેવ અશ્વિનીકુમાર છે. આમ ગાયત્રીના ચોવીસ વર્ણોના દેવોના નામો તમને કહ્યાં. તે પરમશ્રેષ્ઠ દેવ મહાપ્રાણોથી અત્યંત શુદ્ધ કરનાર છે. હે મુનિ! તેના સંભવના માત્રથી અંગ સંહિત જપનું ફળ

મળે છે. ૧—૨૭

ચતુર્વિંશતિવર્ણનાં દેવતાનાં ચ સંપ્રદઃ ।

કથિતઃ પરમશ્રેષ્ઠો મહાપ્રાણૈકશોચનઃ ॥ ૨૭ ॥

યદાકર્ણનમાત્રેણ સાક્ષં જાણ્યફલં મુને ।

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમાં દ્વિત્વ સ્કંધ વિશે

અધ્યાય ૧ લેા સમાપ્ત

અધ્યાય ૨ જો*

ગાયત્રીના અક્ષરોના રંગ તથા મુદ્રાઓ

શ્રીનારાયણ ઉવાચ

વર્ણનાં શક્ત્યઃ કાશ્ચ તાઃ શૃણુષ્ય મહામુને ।

વામદેવી પ્રિયા સત્વા વિશ્વા મદ્રચિલાસિની ॥૧॥

શ્રીનારાયણ બોલ્યા : હે મહામુનિ નારદ! ગાય-ત્રીના વર્ણોની શક્તિઓ કઈ છે તે હવે સાંભળો. વામદેવી, પ્રિયા, સત્વા, વિશ્વા, ભદ્રચિલાસિની, પ્રજા-વતી, જયા, શાતા, ક્રાતા, દુર્ગા, સરસ્વતી, વિદ્રુમ, વિશાલેશા, વ્યાપિની, વિમલા, તમોપહારિણી, સુક્ષ્મા, વિશ્વયોનિ, જયા, વશા, પશ્ચાલયા, પરાશોભા, ભદ્રા અને ત્રિપદા—આ યોવીસ ગાયત્રીના વર્ણોની શક્તિઓ કહી છે હવે ગાયત્રીના અક્ષરોના રંગ હુ બરાબર કહુ છું. ચપાના પુષ્પ જેવો, અજસીતા પુષ્પ જેવો, પરવાળા જેવો, સ્ફટિકના આકારનો, કમળના પુષ્પ સમાન પ્રભાવવાળો, તરણ સૂર્ય સરખો, શખ-મોગરો તથા ચંદ્ર જેવો, પ્રવાલ તથા કમળની પાખડી જેવો, પોખણજી મણિ સમાન પ્રભાવળો, ઇન્દ્રનીલમણિ સરખો, મોતી જેવો, કેસર સરખો, આજુ જેવો, રાતો, વૈકુંઠમણિ જેવો, મધ સમાન, હળદર જેવો, મોગરો તથા દૂધ સમાન, સૂર્યની કિતિ સમાન પ્રભાવળો, પોપટના પૂછડા જેવો, સો પાંખ-હીઓવાળા કમળ જેવો, કેવડાના પુષ્પ સરખો, મહિ-ષના પુષ્પ સમાન અને કેરેણુ સરખો—આ યોવીસ ગાયત્રીના અક્ષરોના અનુક્રમે રંગ કહ્યા છે. તેઓ મોઝ પાપોથી શુદ્ધ કરનાર છે. હવે પૃથ્વી, જળ, તેજ, વાયુ, આકાશ, ગંધ, રસ, રૂપ, શબ્દ, સ્પર્શ, સ્થિતિ, ગુણ, પગ, હાથ, વાણી, પ્રાણ, જિહ્વા, ચતુ

* આ અધ્યાયમાં આઠ શ્લોકોથી ગાયત્રીના અક્ષરોની

શક્તિઓ, રંગ તથા મુદ્રાઓ પ્રાસંગિક કહેવાયે.

ત્વચા, શ્રોત્ર, પ્રાણ, અપાન, સમાન, અને વ્યાન—
આ ચોવીસ ગાયત્રીના અક્ષરોના રગના અનુક્રમે
તત્ત્વો કહ્યા છે હવે ગાયત્રીના અક્ષરોની મુદ્રાઓ
અનુક્રમે કહુ છું સુમુખ, સપુટ, વિતત, વિસ્તૃત,
દિમુખ, ત્રિમુખ, ચતુર્મુખ, પચ્ચમુખ, પાણ્ડુમુખ, અધો-
મુખ, વ્યાપકાંગલિક, શકટ, યમપાશ, ગ્રથિત, સન્મુખો
મુખ, વિલાખ, મુષ્ટિક, મત્સ્ય, કર્મ, વરાહ, સિંહાકાત,
મહાકાત, મુદ્ગર અને પલ્લવ—આ ચોવીસ ગાયત્રીના
ચોવીસ અક્ષરોની મુદ્રાઓ છે અને ત્રિશૂલ, યોનિ,
સુરભિ, અક્ષમાલા, લિંગ, કમળ અને મહામુદ્રા—
આ સાત ગાયત્રીના ચોથા ચરણની મુદ્રાઓ કહી છે
હે મહામુનિ! ગાયત્રીના અક્ષરોની આ મુદ્રાઓ મેં
તમને કહી, તે મહાપાપનો નાશ કરનારી, કીર્તિ
આપનારી તથા કાતિદાયક છે ૧-૧૮

ત્રયેતાઃ કીર્તિતા મુદ્રા વર્ણનાં તે મહામુને ।
મહાપાપક્ષયકારાઃ કીર્તિતા કાન્તિદા મુને ॥૧૮॥
ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમ્ દ્વદશસ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૨ ને સમાપ્ત

અધ્યાય ૩ ને*

પરમ માંગલિક ગાયત્રીકવચ

નારદ ઉવાચ

સ્વામિન્ સર્વજગદ્રાજ્ય સંઘયોઽસ્તિ મમ પ્રમો ।

ચતુષ્ટિક્લામિષ્ણ પાતકાન્દ યોગવિદ્વર ॥ ૧ ॥

નારદે પૂછ્યું હે સર્વ જગતના નાથ! હે પ્રભો!
હે સ્વામિન્! હે ચોસક કળાઓને જાણનારા! હે
યોગવેદાઓમા શ્રેષ્ઠ! મને આ એક સંશય છે કે,
મનુષ્યનો દેહ કયા પુણ્ય દ્વારા પાપકર્મથી છૂટે છે?
કેવી રીતે બ્રહ્મરૂપ, દેવતારૂપ અને ખાસ મત્તરૂપ
ઘઈ શકે છે? હે પ્રભો! તે કર્મ, તેના ન્યાસ,
ઋષિ, છદ, દેવતા તથા ધ્યાન હું વિધિપૂર્વક સાભળવા
ઈચ્છુ છું.

શ્રીનારાયણે જોડ્યા. ગાયત્રીનું અત્યંત નુહા
એક કવન છે, જેનો પાઠ તથા ધારણ કરવાથી મનુષ્ય

સર્વ પાપથી છૂટે છે એટલું જ નહિ, પણ સર્વ કામ-
નાઓ મેળવે છે અને દેવીસ્વરૂપ થાય છે બ્રહ્મા,
વિષ્ણુ તથા મહેશ્વર એ ગાયત્રીકવચના ઋષિઓ છે.
અને હે નારદ! ઋક, યજુ, સામ તથા અથર્વવેદ
તેના છદ છે, બ્રહ્મરૂપ દેવતા છે અને ગાયત્રી શ્રેષ્ઠ
કહ્યા છે 'તત્' એ બીજ છે, 'મમ' એ પડિતોએ
કહેલી શકિત છે, 'ધિય' એ કીલક કલ્પો છે અને
મોક્ષ માટે તેનો વિનિયોગ છે તેના પ્રથમ ચાર
અક્ષરોને દ્વય કહ્યું છે, પછીના ત્રણ અક્ષરોને શિર
કહ્યું છે, પછીના ચાર અક્ષરોને કવચ કહ્યું છે, પછીના
ચાર અક્ષરોને નેત્ર કહ્યું છે, અને તે પછીના ચાર
અક્ષરોને અન્ત્ર કહેવું છે હવે સાધકોને ઇચ્છિત
આપનાર તેનું ધ્યાન કહુ છું 'મોતી, પરવાળા,
સોનું તથા નીલમણિ સમાન ધોળી કાતિવાળા, દરેક
ત્રણ નેત્રોવાળા, પાંચ મુખોથી યુક્ત, ચત્રથી બાંધેલા
સ્તનગુહિત મુકુટવાળા, (ચોવીસ) તત્ત્વરૂપ અર્ધ-
વાળા, વર્ણોભય અને હાથ વડે વર, અભય, અકુશ,
પાશ, લિંગવળ ખપ્પર, ધનુષની દોરી, શખ, ચક્ર
તથા જે કમળોને ધારણ કરતા ગાયત્રીને હું ભજુ છું'
(એમ ધ્યાન કર્યા પછી આ કવન શરૂ કરવું)
'ગાયત્રી પૂર્વ દિશામા મારી રક્ષા કરો, સાવિત્રી
દક્ષિણમા રક્ષા કરો, બ્રહ્મસાધ્યા પશ્ચિમમા રક્ષા કરો,
સરસ્વતી ઉત્તર દિશામા રક્ષા કરો, જળમા સુનારા
પાર્વતી અગ્નિ ખૂણામા મારી રક્ષા કરો, રાક્ષસોને
ભયકર એ દેવી નેકાંત્ય ખૂણામા રક્ષા કરો, પવન
સાથે વિલાસ કરનારા દેવી વાયુ ખૂણામા રક્ષા કરો,
રુદ્રસ્વરૂપ એ રુદ્રાણી ઇલામા ખૂણામા મારી રક્ષા
કરો, ઉપરની દિશામા બ્રહ્માણી મારી રક્ષા કરો,
વૈષ્ણવી નીચેની દિશામા મારી રક્ષા કરો અને ભુવ-
નેશ્વરી દશે દિશામા સર્વોંગે મારી રક્ષા કરો. (ગાયત્રી
મત્રનું) તત્ પદ માત્ર જે પગની રક્ષા કરો, સચિત્ત
પદ મારી જે જઘાઓની રક્ષા કરો, વરેણ્ય પદ
મારી કેડના ભાગની રક્ષા કરો, મર્મ પદ મારી નાભિની
રક્ષા કરો, દૈવત્વ પદ મારા દ્વયની રક્ષા કરો, ધીમહિ
પદ માત્ર જે ગાલની રક્ષા કરો, ધિયઃ પદ
માત્ર જે નેત્રની રક્ષા કરો, ચ પદ મારા લંબાટ-
ની રક્ષા કરો, ન પદ માત્ર મસ્તકની રક્ષા કરો અને

* આ અધ્યાયમાં પરીક્ષિત ઋષિશ્રેષ્ઠી જન્મ-માતા નારદ-
નું શેષમાં શેષ અને પત્ન્ય મનહારી કવન તારી રીતે
કરવાયે.

પ્રત્યોદયાત્ એ પદ મારી શિખાની રક્ષા કરો વળી
તત્ એ પદ મારા મસ્તકની રક્ષા કરો, સ મારા કપાળની
રક્ષા કરો, વિ મારા ખાતે નેત્રોની રક્ષા કરો, તુ
મારા બે ગાલની રક્ષા કરો, વ મારા નાકની રક્ષા
કરો, રે મારા મુખની રક્ષા કરો, જિ મારા ઉપલા
લોઠની રક્ષા કરો, ચ મારા નીચલા હોઠની રક્ષા
કરો, મ મારા મુખની રક્ષા કરો, ગો મારી ઘટ્ટીની
રક્ષા કરો, કે મારા પ્રકની રક્ષા કરો, વ મારા ખભા-
ની રક્ષા કરો, સ્વ મારા જમણા હાથની રક્ષા કરો,
ધી મારા ડાબા હાથની રક્ષા કરો, મ મારા હૃદયની
રક્ષા કરો, દ્વિ મારા પેટની રક્ષા કરો, વિ મારી નાભિની
રક્ષા કરો, ચો મારી કેડની રક્ષા કરો, ચો મારા ગુહ્ય
ભાગની રક્ષા કરો, જઃ એ પદ મારા બે સાથળોની રક્ષા
કરો, પ્ર મારા બંને દીંચણોની રક્ષા કરો, ચો મારી
બે પિડીઓની રક્ષા કરો, વ મારી મૂટીઓની રક્ષા કરો,
ચા મારા બંને પગની રક્ષા કરો અને ત્ વ્યજન
મારા સર્વ અંગની હમેશ રક્ષા કરો આ દિવ્ય કવચ
સે કેડા પીડાઓનો નાશ કરનાર, ચોસક કલાઓ
તથા વિદ્યાઓ આપનાર અને ચોક્ષકારક છે આ
કવચનો પાક કરવાથી તથા સામળવાથી મનુષ્ય સર્વ
પાપોથી છુટી પરબ્રહ્મને પામે છે અને ચોક હજાર
ગાયોનું ઘન કર્મોનું ફળ મેળવે છે ' ૧-૨૫

મુચ્યતે સર્વપાપેભ્યઃ પરં બ્રહ્માધિગચ્છતિ ।

પદનાસ્ત્રવણાદાપિ ગોહલ્હણક્તં લમેત્ ॥ ૨૫ ॥

ઉતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા દ્વિત્થ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૩ ને અષ્ટમા

અધ્યાય ૪ થો*

જગદ્ભા ગાયત્રીનું કુંડલ

નારદ કથાવત્

ભગવન્ દેવદેવેશ મૃતમયજગદ્ગ્રમ્ભો ।

કવચ વ ધૃતં દિવ્યં ગાયત્રીમન્યવિપ્રહમ્ ॥ ૧ ॥

નારદે પૂછ્યુઃ કે ભગવન્ । કે દેવોના દેવ !
કે હંપર । કે ભૂત-ભૂતિય જગતના પ્રભુ । ગાયત્રી-

* આ નખ્યારમાં દશ ચોક્ષોથી શ્રી જગદ્ભા ગાયત્રીનું
અષ્ટમું મેષ તદ્ય જે અવર્ણવેદમાં કહેનું છે તે બાધાઓરૂં
કહેવાયે.

મન્ત્રપ શરીરવાળુ દિવ્ય કવચ મે સાભળ્યું કે
ગાયત્રીનું શ્રેષ્ઠ હૃદય સાભળવા હું હરજી છું, જેને
ધારણ કરવાથી ગાયત્રી જપનું સમૂર્ણ પુણ્ય મળે છે

શ્રીનારાયણ જ્યોત્યા હે નારદ ! ગાયત્રીદેવોનું
જે હૃદય અર્ધવેદમાં સ્પષ્ટ કહેનું છે, તે જ રહસ્યમાં
આતિ રહસ્યરૂપ હું કહું છું સાંપડે વેદોની માતા,
વિરાટસ્વરૂપ મહાદેવી ગાયત્રીનું ધ્યાન કરી તેમના
અગોરૂપ આ દેવતાઓનું ધ્યાન કરવું અને પિડા-
પાતાકની ચોકતાને લીધે પોતાના હેઠને પણ ગાયત્રી
રૂપ માની તે દેહમાં (હવે કહેવાતા) તે દેવતાઓનું
તન્મયપણા માટે સ્થાપન કરવું 'દેવરૂપ થવા વિના
દેવનું પૂજન કરવું નહિ' એમ વેદવેતાઓ કહે છે,
માટે અભેદરૂપ થવા પોતાના દેહમાં આ દેવતાઓની
ભાવના કરવી જેતાથી તન્મય થવાય છે, તે હવે
હું કહું છું આ ગાયત્રીહૃદયનો ઋષિ હું (નારાયણ)
જ કહેવાયો છું ગાયત્રી છદ છે અને પરમેશ્વરી
ગાયત્રી જ દેવતા છે પૂર્વોક્ત પ્રકારે અનુક્રમે છ
અગો કરવા અને ચોક્ષાગ્ર ચિત્ર થઈ નિર્જન પ્રદેશમાં
આસન પર બેસીને ધ્યાન કરવું પછી મસ્તકમાં
ઘોરૂપ દેવની, દત્તની પકિતમાં બે અશ્વિનીકુમારોની,
બે હોઠમાં બે સધ્યાઓની, મુખમાં અગ્નિની,
જીભમાં સરસ્વતીની, હોઠમાં બૃહસ્પતિની, બે
સ્તનમાં આઠ વસુઓની, બંને બાહુઓમાં મસ્તની,
હૃદયમાં પર્જન્યની, પેટમાં આકાશની, નાભિમાં અત
રિક્ષની, બે કેડમાં ઇંદ્ર તથા અગ્નિની, પેડુમાં વિશ્વત
ધન પ્રજાપતિની, બંને સાથળોમાં કૈલાસ તથા મલયા
ચલની, બંને દીંચણોમાં વિશ્વેદેવોઓની, જમણા
કૌશિકની, ગુહ્ય ભાગમાં અયતની, બંને સાથળોમાં
પિતૃઓની, બંને પગમાં પૃથ્વીની, આગળીઓમાં
વતસ્પતિઓની, સ્વાઘામાં ઋષિઓની, નખોમાં મુર
તોની, હાડકામાં શ્રદ્ધોની, લોહી તથા માસમાં ઋતુ
ઓની, આખના પલકાશમાં સવતસરોતી અને દિવસ
તથા રાત્રિમાં સૂર્ય તથા ચંદ્રની ભાવના કરવી (પછી
આમ કહેવું કે) 'સર્વશ્રેષ્ઠ, દિવ્ય અને હજાર નેત્રો-
વાળા ગાયત્રીને હું શરણે જાઉં છું એ તત્ સૂર્યની
શ્રેષ્ઠ તેજને નમસ્કાર દો, એ તત્ પૂર્ણદિશામાં
બિંબાને નમસ્કાર દો, તત્ પ્રાત કાળમાં આદિત્યને

નમસ્કાર હો, તત્ પ્રાત કાળમાં સૂર્યમકાળ વિષે પ્રતિષ્ઠાવાળા ગાયત્રીદેવીને નમસ્કાર હો. આમ પ્રાત કાળે કહે તો રાત્રિમાં કરેલું પાપ નાશ પામે છે, સાયકાળે કહે તો દિવસે કરેલું પાપ નાશ પામે છે, સાયકાળ તથા પ્રાતકાળ બંને સમયે કહે તો પાપરહિત થાય છે, સર્વે તીર્થોમાં નાહેલા ગણાય છે સર્વ દેવોમાં પ્રસિદ્ધ થાય છે, ન ગોલવા ચોગ્ય ગોલાયુ હોય તો તે સખધી દોષથી છૂટી જાય છે અલક્ષ્ય ખવાયુ હોય તો તેના દોષથી છૂટી જાય છે, અલોભ્ય જમવાથી જે દોષ લાગ્યો હોય તેથી છૂટે છે નહિ ચૂસવાયોગ્ય ચૂસવાથી જે દોષ લાગ્યો હોય તેથી છૂટી જાય છે, અસાત્ય સિદ્ધ કરવાથી લાગેલા દોષમાંથી છૂટી થાય છે, સેકડો ને હળરે દુષ્ટ પ્રતિગ્રહો કર્યા હોય તેના દોષથી છૂટી જાય છે, પકિતને દૂષિત કરવાથી લાગેલા દોષથી છૂટે છે, અસત્ય બોલવાથી લાગેલા દોષથી છૂટે છે અને અપ્રાહ્મચારી પ્રાહ્મચારી થાય છે વળી આ ગાયત્રીના હૃદયને ભણવાથી એક હળર યજ્ઞો કર્યાનું ફળ મળે છે અને સાઠ લાખ ગાયત્રીનો જપ કર્યાનું ફળ મળે છે આ હૃદય આઠ પ્રાહ્મણોને જે શીખવે તેને સિદ્ધિ મળે છે જે પ્રાહ્મણ કાયમ પ્રાત કાળે પવિત્ર યર્થ આનો પાઠ કરે તે સર્વ પાપોથી છૂટે છે અને પ્રાહ્મલોકમાં પૂન્ય છે, એમ ભગવાન શ્રીનારાયણે કહ્યું છે ૧-૧૦

ब्रह्मलोकं महीयते इत्याह भगवान् धीनारायणः ॥

હીન શ્રીદેવીભગવાનતમઘણુભૂષણ દ્વાદશ સ્કંધ વિષે અધ્યાય ૪ થો સમાપ્ત

અધ્યાય ૫ મો*

ગાયત્રીનું સ્તોત્ર

નારદ ડગલ

भक्तानुकम्पिन् सर्वत्र हृदय पापनाशनम् ।

गायत्र्याः कथित तस्माद् गायत्र्या स्तोत्रमीरय ॥૧

નારદે કહ્યું હે ભક્તો પર દયા કરનારા! હે સર્વે જાણનારા! પાપનો નાશ કરનાર ગાયત્રીનું

* આ અધ્યાયમાં ઓગણત્રીસ શ્લોકોથી ગાયત્રીનું સ્તોત્ર મંત્રાયે, જેથી બાકે લિપિઓ સિદ્ધ થાય છે અને તત્પરપણે પદ્મ વર્ધ થકે છે

હૃદય તમે કહ્યું, મારે હવે ગાયત્રીનું સ્તોત્ર પણ તમે કહો.

શ્રીનારાયણે કહ્યું હે આદિશક્તિ! હે જગતના માતા! હે ભક્તો પર કૃપા કરનારા! હે બધે વ્યાપી રહેલા! હે અનત! હે શ્રીસધ્યારૂપ! તમને નમસ્કાર હો તમે જ સધ્યારૂપ છો, લાલ રંગના ગાયત્રી, ધોળા રંગના સાવિત્રી અને કાળા ગંગાવાળા સરસ્વતી તમે છો. પ્રજ્ઞા, વિષ્ણુ તથા રુદ્રના તમે પૂન્ય છો તમને ભગવતીને મનુષ્યો કાયમ પ્રાત કાળે બાળારૂપે, બપોરે યુવતીસ્વરૂપે અને સાયકાળે વૃદ્ધસ્વરૂપે ચિતવે છે હસ પર બેસનારા પ્રાહ્મી, ગરુડ પર બેસનારા સરસ્વતી અને પોંડિચરૂપ વાહનવાળા સાવિત્રી તમે છો તપસ્વીઓ ઋગ્વેદનો અભ્યાસ કરતા તમારું પૃથ્વી પર દર્શન કરે છે યજુર્વેદનો પાઠ કરતા તમે અતરિક્ષ્મા વિરાજો છો અને મામવેદને જ્ઞાતા તમે પૃથ્વી પર સર્વ સ્થળે ભ્રમી રહ્યા છો, છતાં રુદ્રલોકમાં પણ ગયેલા છો, વિષ્ણુલોકમાં વસી રહ્યા છો અને તમે જ પ્રજ્ઞાના લોકમાં રહી દેવો પર કૃપા કરી રહ્યા છો તમે સમર્થિઓને પ્રીતિ ઉપજાવનારા માયાસ્વરૂપ અને પુષ્કળ વરદાન આપનારા છો અને શિવ તથા પાર્વતીના લાઘમાંથી તથા નેત્રમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા, આસુ તથા પરસેવાથી ઉદ્ભવેલા અને આનંદજનક દશ ઉપવાળા જે દુર્ગા કહેવાય છે, તે પણ તમે જ કહેવાઓ છો જેમ કે, વરેણ્યા, વરદા, વરિષ્ઠા, વર-વર્ણિની, ગરિષ્ઠા, વરાહી, વરાહોડા, નીલગંગા, સધ્યા અને સોદા-આ દશ દુર્ગાઓ તમે જ છો; તેમ જ ભોગ તથા ભોક્ષ આપનારા પણ તમે જ છો મનુષ્યલોકમાં ભાગીરથી અને પાતાળમાં ભોગવતી પણ તમે જ છો ત્રણે લોકમાં વહેતા અને ત્રણે સ્થાનમાં વસતા દેવી તમે જ છો ભૂર્લોકમાં રહેનારા અને પૃથ્વીના શોષને ડરનારા તમે જ છો ભુવ-લોકમાં વાયુશક્તિ, સ્વર્ગલોકમાં તેજનો ભાગર, મહર્લોકમાં મહાનિદિ, જનલોકમાં જનની, તપલોકમાં તપસ્વિની, સત્યલોકમાં સત્યવાણી, વિષ્ણુલોકમાં લક્ષ્મી, પ્રજ્ઞ લોકમાં ગાયત્રી અને રુદ્રલોકમાં શિવના અર્ધા અંગમાં વસી રહેવા ગૌરી પણ તમે જ છો અદ્ધાર અને મહત્વની મૂળપ્રકૃતિ તમે જ કહેવાઓ છો અને ત્રણ ગુણોની સામ્યાવસ્થારૂપ તથા શમ્યપ્રભરૂપ પણ

તમે જ છો વળી તે શબ્દભાષ્યથી પર અને સર્વોત્કૃષ્ટ
જે પનશકિત કહેવાય છે, તે પણ તમે જ છો
અને ઇન્દ્રશકિત, ક્રિયાશકિત તથા જ્ઞાનશકિતરૂપ
હોઈ તે ત્રણે શકિતઓને આપનાર પણ તમે જ
છો ગંગા, યમુના, વિપાસા, સસ્સ્વતી, સંપૂ, દેવિકા,
સિંધુ, નર્મદા, ઇસવતી, ગોદાવરી, ગતદ્રુ, કાવેરી,
દેવલોકાકા, કૌશિકી, ચત્રભાગા, વિતસ્તા, ગંડકી,
તાપિની, કરતોયા, ગોમતી અને વેન્વતી—
આ નદીઓરૂપ તમે છો, તેમ જ ઇંદ્ર, પિંગલા,
સુપુન્ધ્રા, ગાધારી, હસ્તિનિદ્રા, પૂષા, આપૂષા,
આલુપ્ત, કુપ્ત, શંખિની અને પ્રાણવાહિની નામની
શરીરમા રહેલી નાદીઓરૂપ પણ તમે જ પ્રાચીન
પરિતો વડે કહેવાયો છો દૃઢકમળમા રહેલી પ્રાણ
શકિત, કદમ્બા રહેલી સ્વાનનાથિકા, તાળવામા રહેલી
સદાધારા, બ્રહ્મકૃતિના મધ્યમા રહેલી વિદુમાલિની,
મુલાધારમા રહેલી કુકુલિની શકિત, કેશના મૂળ સુધી
વ્યાપી રહેલી વ્યાપિની, જ્ઞાનકળાના મધ્યમા રહેલી
પરમાત્મારૂપ શકિત અને તે જ જ્ઞાનકળાના અગ્ર
ભાગરૂપ પ્રહરધ્રમા રહેલી મનોન્મતી શકિત પણ
તમે જ છો, બીજી વધારે કહેવાથી શુર ત્રણે જગતમા
જે કંઈ છે તે સર્વ હે મહાદેવ! તમે જ છો હે
સધ્યારૂપ! મોહને માટે તમને નમરકાર હો 'એમ
આ સ્તોત્ર તમને કહ્યું તે સધ્યારામ્યે બહુ પુણ્ય
આપનાર, મહાસિદ્ધિ કરનાર તથા મહાપાપોને
ગાત કરનાર છે જે મનુષ્ય સધ્યાસમયે સાવધાન
મઈ આ સ્તોત્રનો પાઠ કરે છે, તે પુનરુદિત લોક તો
પુનને પામે અને ધનની ઇચ્છાવાળો લોક તો
ધનને પામે છે, એટલું જ નહિ પણ મર્વ તીર્થે તપ,
દાન, યજ્ઞ તથા યોગના ફળને પણ તે પામે છે આ
સ્તોત્રનો પાઠ કરવાથી લાખા કાળ સુધી ભોગો ભોગવી
અને મોહને પામે છે, તેમ જ તપસ્વીઓએ કરેલા
આ સ્તોત્રનો સ્નાનછળે જે પાઠ કરે છે, તે હરકોઈ
જલાગમમા દુષ્કૃતિ માનીને સ્નાન કરે, તોપણ ગના-
સ્નાનના ફળને પામે છે, એમા સદેહ નથી હે નારદ!
આ વાત બરેબર સત્ય છે જે મનુષ્ય ભક્તિથી
આ સ્તોત્ર ગાતાં છે તે પણ પાપથી છૂટે જાય છે,

કેમ કે હે નારદ! સધ્યાના ઉદેશથી કરેલું આ સ્તોત્ર
રૂપ વાક્ય અમૃત સમાન કહેવાય છે ૧-૨૯
શ્રુણુવાદ યોગિનિ તન્નકલ્યા સ તુ પાપાત્ પ્રમુચ્યતે।
પૌત્રપત્નિદાં વાક્યં સધ્યોક્તં નારદેતિત્મ ॥૨૧॥

ઈતિ શ્રીદેવાભાગવતમહાપુરાણમા દ્વાદશ-સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૫ માં તમામ

અધ્યાય ૬ કો*

ગાયત્રીસહસ્રનામ

નાદ ડવાજ

મગવન્ સર્વધર્મન્ સર્વશાસ્ત્રવિશારદ।

શ્રુતિસ્મૃતિપુરાણાન્ રહસ્ય લ્ગ્નુસ્ત્રાચ્છુત્તમ્ ॥૧॥

નારદે પૂછ્યું હે ભગવન્! હે સર્વ ધર્મોને
જાણનારા! હે સર્વ શાસ્ત્રોમા દુશળ! સર્વ પાપોને
હરનાર, શ્રુતિ, સ્મૃતિ તથા પુરાણોત્તુ આ રહસ્ય
તમાગ મુખથી મે સાંભળ્યું કે જેનાથી (વેદરૂપ)
વિદ્યા પ્રજાગ પામે છે એ હે દેવ! બ્રહ્મજ્ઞાન શાધી
ધાય છે* મોક્ષનું સાધન શુ છે? બ્રાહ્મણોની (શુભ)
ગતિ શાધી ધાય છે? કયા સાધનથી મૃત્યુનો નાશ
ધાય છે અને આ લોકનું તથા પરલોકનું ફળ શાધી
મળે છે? આ બધું હે કમળ સમાન નેત્રોવાળા!
તમે આરભથી કહેવાને યોગ્ય છો.

શ્રીનારાયણ બોલ્યા હે મહાનુદિમાન! હે
નિર્દોષ! બહુ સારું, તમે આ ઠીક પૂછ્યું છે
ગાયત્રીના શુભ, દિવ્ય અને સર્વ પાપોનો નાશ કરનારા
એક હજાર ને આઠ નામો કાળજીથી હું કહું છું, તમે
સાંભળો પૂર્વે સૃષ્ટિના આરભમા ભગવાન બ્રાહ્મણે જે
નામો દહ્યા છે, તે જ હું તમને કહું છું તે એક હજાર
ને આઠ નામોના નપિ બ્રાહ્મણ કહેવાય છે, છદ
અનુદ્યુષ છે, ગાયત્રીદેવી દેવતા કહેવાય છે, અજનો
બીજ છે અને સ્વરો શકિતઓ કહેવાય છે, એના
અગત્યાસ તથા કરગત્યાસ માનુષ્યના અક્ષરોથી જ
કહેવાય છે એ સાધકોના દિત માટે (ગાયત્રીનું)
ધ્યાન કહું છું 'સાતા, ધોગા, પ્રીમા, લીલા તથા

* આ બ્રહ્મણમા એકસો પાંદર બ્રાહ્મણી મહાદેવી
નામોના બ્રહ્મ નામે કહેવાયે.

ઉત્તમવળ મણિઓના સમૂહોથી યુક્ત ત્રણ નેત્રો વડે રોભતા, લાલ રંગના, લાલ નવી માળાવાળા, કુમારીની ઉંમરના, કમળરૂપ આસનવાળા, હાથમાં કુડી તથા કમળ ધારણ કરતા, કમળ સમાન નેત્રોવાળા, ઉત્તમ માળાને ધારણ કરતા અને હસ પર ખેડેલા ગાયત્રીને હુ ભન્તુ છુ ' (અંમ ધ્યાન કરી નીચે દર્શી વેલા એક હળ્લર ને આઠ નામનો પાઠ કરવો)* અચિત્ય લક્ષણોવાળા એટલે નામરૂપરહિત, બ્રહ્મા દિના નીધતા, અમૃતના મમુદ્રની મધ્યે રહેલા, બીજ્ઞઓ વડે તહિ જિતાયેલા, યુદ્ધમાં પરાજય તહિ પામેલા, અણિમાદિ સિદ્ધિઓના આધારરૂપ, સૂર્યના મઝગમાં રહેલા, વૃદ્ધવસ્થાથી રહિત, જન્મ રહિત, જોનાથી ધીંગ્ને કાઈ અધિક નથી, જાતિ આદિ ધર્મોથી રહિત, રુદ્રાક્ષની માળાને ધારણ કરતા, શેષ રૂપવાળા, માતૃકારૂપ એટલે મૂળાક્ષર અથવા ખ્યાસખડીરૂપ, કામાદિ શત્રુઓનો નાશ કરનારા, આજ્ઞાનતા પર્વત જેવા, અજ્ઞતાદિ પર્વતમાં વસનારા, દેવીની માતા આદિતિરૂપ, અજ્ઞપા—જાયત્રીરૂપ, અવિદ્યારૂપ, કમળ સમાન નેત્રોવાળા, અદર તથા બહાર પણ રહેલા, જીવને ઉપાધિરૂપ અવિદ્યાનો નાશ કરનારા, અતારત્મારૂપ, જન્મરહિત, બ્રહ્માના મુખમાં રહેનારા, કમળ સમાન મુખવાળા, ઝંકારની અર્ધમાત્રારૂપ, ચારે પુરુષાર્થો આપી જાણનારા, શત્રુમઝગનો નાશ કરનારા, અસુરોનો નાશ કરનારા, અમાવાસ્યારૂપ અલક્ષ્મીનો નાશ કરનારા, માતંગીરૂપે પૂજાયેલા, આદિ લક્ષ્મીરૂપ અર્થાત્ સામ્યવસ્થામાં રહેલા, માયાશબ્દ, બ્રહ્મમૂર્તિરૂપ, આદિ શકિત—માયારૂપ, આકારરૂપ, હાસ્યથી પ્રકુલ મુખવાળા, સૂર્યના માર્ગમાં ફરતા, સૂર્ય વડે સેવાયેલા, પોતે વ્યાખ્યાન કરનાર આચાર્યરૂપ, જગતને ચત્રાવનારા, આચાર્યરૂપ, આદિમૂર્તિબ્રહ્મમાં વસતા, અગિદેવની નન્ધારૂપ, દેવોની નગરીરૂપ, સૌની પહેવાથી જ રહેલા, પૂન્ય આસન પર બિનજેલા, મૂલાધારમાં વસનારા, સર્વના

આધારરૂપ, અહકારતત્ત્વમાં વસનારા, આદ્ય અક્ષરમાં જોડાયેલા, અતરાકાશ એટલે હૃદયકાશ અથવા હૃદયકાશરૂપ, સૂર્યમઝગમાં રહેલા, અદરના અજ્ઞાનરૂપ અધકારનો નાશ કરનારા, લક્ષ્મીરૂપ, ઈચ્છિત વસ્તુ આપનારા, ઇષ્ટરૂપ, ઇદીવજ્જાતિના કમળ સમાન નેત્રોવાળા, પૃથ્વી—વાણી—સુર તથા જળથી યુક્ત ઇદ્રના પદરૂપ, ઇદ્રાણીરૂપ, ચંદ્રરૂપ, શેલકીના ધતુપવાળા, બાણોને તાકનારા, ઇદ્રનીલમણિ સમાન આકારવાળા, ઇડા તથા પિંગલા નાડીરૂપ, 'ઇદ્રાક્ષી' નામવાળા ઇન્દ્રસૈન્યોના પણ દેવી, ત્રણ પ્રકારની તુણ્ણ્યોથી રહિત, ઉમાદેવીરૂપ, ઉષારૂપ, નક્ષત્ર સમાન, કાકડીના ફળ જેવા મુખવાળા, નક્ષત્ર સમાન ક્રિતિવાળા, નક્ષત્રોથી યુક્ત, નક્ષત્રોને પાળનારા, નક્ષત્રોની મધ્યે રહેલા, જિંચા પ્રદેશરૂપ, જિંચા કેળોવાળા, જિંચી—તીચી ગતિના ભેદવાળા, જિંચા બાહુવાળાને પ્રિય, સમુદ્રના તરંગ જેવી ક્રિયાનો ગ્રથ આપનારા, સત્ય તથા પ્રિય વાણીરૂપ, વેદરૂપ, રજસ્વલા અથવા રમેગુણથી યુક્ત, ઋષિઓ તથા દેવોએ નમસ્કાર કરેલા, ઋષેદરૂપ ઋણનો નાશ કરનારા, ઋષિઓના મઝગમાં ફરનારા, સમુદ્રને આપનારા, સરળ માર્ગે રહેલા, સરળ ધર્મવાળા, નન્દુ આપનારા, ઋષેદમાં વસનારા, સરળ માર્ગરૂપ, નાશ પામેલો ધર્મ ચાલુ કરનારા, લૂતા નામના રોગનો નાશ કરનારા, મત્રને ઉત્પન્ન કરનારા, કરોળિયા વગેરેનું ઝેર દૂર કરનારા, એક અક્ષરરૂપ, એક નાચરૂપ, એકરૂપ, કેવળ એકમાં સ્થિતિવાળા, ઇદ્ર તોષે સળધવાળા, ચોરાવત હાથી પર બેઠેલા, આ લોકના તથા પરલોકના ફળ આપનારા, ઝંકારરૂપ, ઔપધિરૂપ, મલુકાઓમાં રહેલા દોસની માફક તપેલી અદર રહેલા, સર્વ જગતમાં વસનારા, પૃથ્વી પર પ્રકટેલા, ઔપધોથી યુક્ત, ઉપાતનાનું ફળ આપનારા, બ્રહ્મારૂપ રહેલી શકિત—ઓના દેવી, વિર્ગરૂપ, મત્રસ્વરૂપ, નત્યાવની, કાલ-સંત્રિ, કાનાદેવી, કામસુદરી, કમળા, કામિની, કાતા, કામનાઓ આપનારા, મધુ કંઠવાળા, હાથીના નડ-સ્થળ સમાન રતનવાળા, કચ્છીરૂપે નામ વસનારા, કચ્છાપુ-રૂપ, કુડરવાળા, કુરુક્ષેત્રમાં વસનારા, મોચના બાન જેવા આહારવાળા, કુદ્ધિતનીરૂપ, ચંદ્રવિપ્રાસી

* નામોની નાનીની નેક બજર ને નાક નામે દર વાપ છે નહીં તે મૂળમાં રહેલાં નામોનું બાહ્યરૂપ જાણ્યું છે, જેઓને નામત્રીસહસ્ર નામનો પાઠ કરવાં હોય તેઓને તે મૂળ મ્યોકરૂપે જ કરવાં જોઈએ.

કમળમા વસનારા, કાલ સમાન જીભવાળા, વિકરાળ મુખવાળા, કાલિકાકરૂપ, કાળરૂપ, સુદર ગુણોવાળા, ક્રાંતિરૂપ, કળાઓના આધારરૂપ, ચત્રવિક્રમી કમળાથી યુક્ત, ક્રૌંશિરૂપ દેવીરૂપ, કમળ સમાન આકાસ્થાળા, સ્વચ્છદ આચરણનો નાશ કરનારા, ક્રૌંમારી, કરુણા-યુક્ત કરાક્ષવાળા, દિશાઓના અંતરૂપ, હાથી પર પ્રેમવાળા, કેસરીસિંહરૂપ, વિધુઓ સ્તવેલા, કદબ-પુષ્પ પર પ્રેમવાળા, યમુનારૂપ, કાલિકાકરૂપ, ક્રાંતી રૂપ, અગસ્ત્ય મુનિઓ સ્તવેલા, કામદેવની માતા, યશોથી યુક્ત, ઇચ્છા પ્રમાણે રૂપ ધરતા, કૃપાનુકત કુમારી, અગ્નિલોકના કુડમા વસનારા, ભીલકીરૂપ, પોપટના વાહનવાળા, કંકરદેશમા પ્રકટેલા, કોયલ જેવું બોલનારા, કેવડાના પુષ્પ પર પ્રીતિવાળા, કમડાગુને ધારણ કરતા, કાલીરૂપ, કર્મોનો નાશ કર નારા, હાસ જેવી ચાલવાળા, કક્ષા એટલે સમાન ભાવરૂપ ક્રોતુક-ભગળ કરનારા, કેન્દુરીના તિલકવાળા સુદર, શ્રેષ્ઠ હાથી સમાન ચાલતા, ચત્ર વિનાની અમાવાસ્યારૂપ, કપરૂત લેપન ધારણ કરતા, કૃષ્ણા, ક્ષિપ્રા, મુક્ષામા વસનારા, કૂસ્થ પૃથ્વીને ધારણ કરનારા, પેટમા સમગ્ર જગતને ધારણ કરનારા, હાથમા હાલ-તપ્તવાર ધારણ કરતા, વામનરૂપ, આકાશમા ફરનારા, પક્ષીરૂપ વાહનવાળા, ખટ્વાગ શબ્દને ધારણ કરનારા, પ્રખ્યાત ગરુડ ઉપર સેલેલા, દૃષ્ટ લોકોનો નાશ કરનારા, બૃહાવસ્થાનો નાશ કરનારા, ભેદશાસ્ત્રોનું વ્યાખ્યાન કરનારા, અર્ધચંદ્રરૂપ તિલકવાળા, ગંગા રૂપ ગણેશ તથા કાર્તિકેશ્વરીઓ પૂજેલા ગાયત્રી મંત્રરૂપ, ગૌમતી, ગીતા તથા ગાધારૂપ, ગાન કરવામા તત્પર, ગૌતમીરૂપ, ચાલવાના સ્વભાવવાળા, પ્રતિષ્ઠા રૂપ, ગર્ધવ તથા અપ્સરઓનો સેવેલા; ગોવિંદના ચરણથી દબાયેલા, ત્રણ ગુણોથી જીણાયેલા, ગર્ધર્ભ, ગદ્ગરી તથા ગૃધ્વીરૂપ પર્વતોના ઈશ્વરી, ગહન વિચાર કરનારા, બુદ્ધિમા વસનારા, ગુણુવાન, મોટા પાપોનો નાશ કરનારા, મોટા ત્રિગુણાત્મા, ગુહ્યરૂપ, ગુમ સપ્તમા યોગ્ય, ગુણો આપનારા, પર્વતથી પ્રકટેલા નુદ માતંગીરૂપ, વિષ્ણુને પ્રિય, ગર્ભનો નાશ કરનારા, ગાંધો આપનારા, ગોકુળમા રહેલા, ગદાને ધારણ કરતા, ગોકર્ણમા વસતા તત્પર, ગુહ્ય મહાભય વર્તનારા,

ગરમી આપનારા, વરસાદ દેનારા, ઘંટારૂપ, ધોર દાનવોનો નાશ કરનારા, સૂર્યના મત્રમય, ધોરરૂપ, પુષ્કળ સપત્તિ આપનારા, ઘટાના શબ્દ પર પ્રેમવાળા, ઘ્રાણરૂપ, સૂર્યને સંતુષ્ટ કરનારા, ઘણા શમુઓવાળા, બધે ધૂમી રહેલા, ઘુતાચી અપ્સરારૂપ, ઘણા વેગવાળા, ચૈતન્યમય, બોલવાની ક્રિયારૂપ, ચંદન વગેરેથી ચર્ચાયેલા, સુદર હસવાવાળા, ચપળ, ચારિકા તથા ચિત્રારૂપ, જાતજાતના પુષ્પોથી શણગારેલા, ચાર ભુજઓવાળા, સુદર દાંતવાળા, ચતુસર્ધરૂપ, સારા ચરિત્રને આપનારા, નાટકના આગરૂપ, વસ્ત્રના રંગ ભેગી છેડાવાળા, ચંદ્રમારૂપ, કાનના કુંડળવાળા, ચંદ્રની પોંઠે હર્ષકાંકર હાસ્યવાળા, સુદર વસ્તુ આપનારા, ચંદ્રોરીરૂપ, ચંદ્ર કરતા પણ વધારે આનંદકારક, ચંદ્રિકારૂપ, ચંદ્રને ધારણ કરનારા, પાપોને દૂર કર નારા, ચૌરી નામની ચૌકધરૂપ, ઉગ્ર, સુદર વાણી બોલનારા, ચંદ્રને મસ્તક પર ધારણ કરતા, ચોરોનો નાશ કરનારા, સુદર ચંદન લગાવેલ આગવાળા, મનોહર, આમરથી વીંઝાયેલા, સુદર મધ્યભાગવાળા, સુદર ચાલવાળા, ચંદ્રિલા નામની દેવીરૂપ, ચંદ્રરૂપ; સુદર હોમ ઉપર પ્રેમવાળા, સુદર આચારવાળા, સુદર્શન ચક્રને હાથમા ધારણ કરતા, ચંદ્રમહાગની મધ્યે રહેલા, ચંદ્રમહાગરૂપ દર્પણવાળા, ચક્રવાક જેવા સ્તનવાળા, ચોથારૂપ, ચિત્રરૂપ, સુદર વિલાસવાળા, ચૈતન્ય-સ્વરૂપ, ચંદ્રધારી, ચંદ્રમારવરૂપ, ચંદન પર પ્રીતિવાળા, પ્રેરણા કરનારા, હાથી બુદ્ધિવાળા, ચાતક-સ્વરૂપ, જગતની સૃષ્ટિમા ઉત્તમ કારણરૂપ, છત્રને ધરી ચાલતા, છત્રને ધારણ કરનારા, છાયારૂપ, છંદરૂપી સંસ્મામાનવાળા, છાયાના સ્વામિની, છિદ્રયુક્ત નખોવાળા, જિતેન્દ્રિય યોગીઓને પ્રાપ્ત થનારા, અનુકૂળ છંદવાળા મત્રથી જાણવા યોગ્ય, કપટના ઉપદ્રવાનો નાશ કરનારા, છંદરૂપ, છત્રના ઈશ્વરી, છિન્નમસ્તક-દેવીરૂપ, છરીરૂપ, છંદન પર પ્રીતિવાળા, સર્વના માતા, જન્મરહિત, કર્મોના કુળ આપનારા, જગન્મય, ગંગારૂપ, જાટધારી, જીતનારા, ઘડપણ તથા મરણથી રહિત, જ્યુડીપમા વસનારા, જ્વાળારૂપ, જ્ય પામનારા, જળથી શાંભતા, જિતેન્દ્રિય, કોધને જીતનારા, શમુઓને જીતનારા, જગતને પ્રિય, મુવર્ણમય,

જિહ્વારૂપ, સીતાદેવીરૂપ, પૃથ્વીરૂપ, ઘડપણરૂપ, સર્વને ઉત્પન્ન કરનારા, જહ્નુના પુત્રી, ત્રણે જગતનુ હિત ઈચ્છનારા, જ્વાલામુખી દેવીરૂપ, જપવાળા, તાવનો નાશ કરનારા, જગતને જીતનારા, જ્યથી દબાયેલ પુરુષોરૂપ, જ્વાલારૂપ, જગતા, તાવના અધિષ્ઠાયક દેવતારૂપ, પ્રજ્વલિત, જળ દેનારા, સર્પથી મોટા, ધનુષની દોરીના ટકારથી દિશાઓના અગ્રભાગને ગળવતા, ભક્ષવાળા, બગાસાવાળા, બગાસારૂપ, માણેકના પ્રકાશિત કુડળો ધારણ કરતા, ક્રિંક્રિકા પક્ષીરૂપ, 'જણ' એવો શબ્દ કરનારા, વાવાઝોડાના પવન સમાન વેગવાળા, જ્વલરી નામનુ વાદિત વગાડવામા કુશળ, બળદરૂપ, પોપટ સમાન વેગવાળા, હાથમા ફરસી તથા ખાણને ધારણ કરતા, ટાકણુ ધારણ કરતા, ફરસીને ભાગનારા, રુદ્રના ગણોની પેઠે શબ્દ કરનારા, વર્ણન કરવા યોગ્ય, વિશાળ છાતીવાળા, ટકાર શબ્દ કરતા, દેવીઓના સ્વામિની, 'ઠઠ' એવા શબ્દથી ગર્જના કરતા, ડામરીરૂપ, ડાકિની રૂપ, બાળસ્વરૂપ, ડુકુમાર નામના રાક્ષસને જીતનારા, ડામરી તત્ત્વા માર્ગમા રહેલા, ડમડમ કરતા ડમરુના શબ્દવાળા, ડિંડીરવ નામના વાદિત્રને સહન કરનારા, બાળક જેવી સુદર રમત રમવામા તત્પર, ઢુકિરાજ નામના વિનેશ્વરના માતા, હાથમા ઢઠકા વાદિત્રને ધારણ કરતા, ઢિલિ નામના ગણોના સમૂહથી યુક્ત નિત્ય જ્ઞાનવાળા, ઉપમારહિત, ગુણરહિત, નર્મદા નદીરૂપ, ત્રણ ગુણોવાળા, ત્રણ પદવાળા, વીણાના તારરૂપ, તુલસીરૂપ, યુવાન, વૃક્ષરૂપ, વિષ્ણુના પગથી દબાયેલા, બ્રહ્મપદમા જનાત, તરણુ સૂર્ય સમાન તેજસ્વી, તમોગુણી, હિમરૂપ, ભકતો પર કૃપા કરવા આતુર, ત્રણે કાળના જ્ઞાનથી યુક્ત, પેટ ઉપર ત્રણ કરચલીઓવાળા, ત્રણ નેરોવાળા, ત્રણ શકિતઓવાળા, ત્રણ નગવાળા, સર્વથી ઈચ્છા, કિન્નરરૂપ; તિમિંગલને ગળી જનારા, તીવ્ર, ત્રણ પ્રવાહ વાળા, તમોગુણીને ખાઈ જનારા, જીતજીતના તાત્ત્વિક મનોને જાણના, પાતળી કેડવાળા, ત્રણે લોકથી યુક્ત, ત્રણ સધ્યારૂપ, ત્રણ સ્તનવાળા, સતોષી, તાવના પ્રતાપવાળા, તાટક નામનો ઘણીનો ધારણ કરનાર, હિમ સમાન, હિમા નયમા વમનાર, તતુઓના નમુદથી

યુક્ત, મોતીઓના હાર પર પ્રીતિવાળા, તલના હોમ પર પ્રેમવાળા, તીર્થરૂપ, તમાલના પુષ્પ સમાન આકૃતિવાળા, તારારૂપ, ત્રણ વેદોથી યુક્ત, પાતળા, ત્રિશકુએ સેવેલા, પાતળા પેટવાળા, તલના પુષ્પોના શણગારવાળા, તાટક આભૂષણોથી પ્રિય કરનારા, ત્રણ જટાઓવાળા, તેતરરૂપ, તૃણારૂપ, ત્રણ પ્રકારવાળા, તરુણ આકૃતિવાળા, તપાવેલા સોના જેવા રંગવાળા, તપાવેલા સોનાના આભૂષણોવાળા, મહાદેવ સાથે સખધવાળા, ધર્મ, અર્થ, કામ—એ ત્રિવર્ગરૂપ, ત્રણે કાળનુ જ્ઞાન આપનારા, તૃપ્તિ કરનારા, તૃપ્તિ આપનારા, તૃપ્ત થયેલા, તમોગુણી, તુષુરુ ગધવે સ્તવેલા, ગરુડ પર ધિરાજેલા, ત્રણ ગુણોયુક્ત આકારવાળા, ત્રણ સ્થાનમા વાકાઈવાળા, પાતળા શરીરવાળા, 'થાન્કારીધાતુ' એવો શબ્દ કરતા, ભયથી ખચાવનાર શબ્દવાળા, મગળની છેલ્લી ભૂમિરૂપ, મનોરથોને પૂરનારા, ગરીબો ઉપર પ્રેમ રાખતા, દાનવોનો નાશ કરનારા, દુર્ગા, દુર્ગમ, અસુરોનો નાશ કરનારા, દેવોની સીતરૂપ, દિવસ તથા રાત્રિરૂપ, દ્રૌપદીરૂપ, નોખત જેવા શબ્દવાળા, દેવયાનીરૂપ, મહામુશ્કેલીએ વસાવી શકાતા, દારિદ્ર્યનો નાશ કરનારા, દિવસરૂપ, દામોદરને પ્રિય, પ્રકાશમાન, દિશાઓરૂપી વસ્ત્રવાળા, દિશાઓને મોહ પમાડનારા, દડકારણ્ય મા વસનારા, દડ ધારણ કરનારા, દેવો વડે પૂજાયેલા, દેવોએ વદન કરવા યોગ્ય, સ્વર્ગમા રહેનારા, દેષ કરનારા, દાનવોરૂપ, ગરીબો તથા અનાથોએ સ્તવેલા, દીક્ષારૂપ, દેવત આદિ સ્વરૂપવાળા, સર્વનુ પોષણ કરનાર, ધનુષને ધારણ કરતા, ગાયન રૂપ ધારણ કરતા, ધર્મનુ આચરણ કરતા, પર્વતને ધારણ કરતા, પૃથ્વીના આધારરૂપ, પત આપનાર, ધાન્ય પૂરનારા, ધર્મશીલ, ધનુર્વેદમા કુશળ, ધીરજરૂપ, ધન્યવાદપાત્ર, પદને ધનનાર, ધર્મરાજને પ્રિય, અવિચળ, ધૂમાવતી તથા ધૂમકેશીરૂપ, ધર્મશાત્રનો પ્રદાશ કરનારા, આનંદ ઉપગમનાર, નદને પ્રિય, નિદ્રારૂપ, મનુષ્યો વડે સ્તવેલા, નમનવતરૂપ, નર્મદારૂપ, કમલિનીરૂપ, તીવ્ર વાગ્, મહાદેવનો આશ્રય કરતા, નાગયાને પ્રિય, નિત્ય, નિર્મળ, નિર્મુણ, બાડરૂપ, નિરાધાર, ઉપમારહિત, નિત્યગુહ નિગૂળ, નાદ, મિદ્ર તથા ક્રાધી

પર, નાદ, બિંદુ તથા કલારૂપ, નૃસિંહથી ઉપાસના કરતા, પર્વતને ધારણ કરનાર, ગળાઓ તથા નાગોએ શણગારેલા, નરકના કનેશને દૂર કરનાર, નારાયણના ચરણથી પ્રકટેલા, તિર્દોષ, તિરાકાર, નારદનું પ્રિય કરનાર, અનેક જ્યોતિષશાસ્ત્રમાં કહેલા, ભાડાર આપનાર, નિર્ભગસ્વરૂપ, નવા સૂત્રને ધારણ કરતા, નીતિરૂપ, ઉપદ્રવોથી રહિત કરનાર, નદના પુત્રી, નવા રત્નોથી યુક્ત, નૈમિષારણ્યમાં વસનાર, માખણ પર ગ્રેમવાળા, નારીરૂપ, કાળા મેઘ જેવો શબ્દ કરતા, આખના પલકારથી યુક્ત, નદીરૂપ, લીલી ડોકવાળા, રાત્રિના ઈશ્વરી, નામાવલિરૂપ, નિશુભનો નાશ કરનાર, નાગલોકમાં વસતા, નવા સોના સરખા, નાગલોકના અધિષ્ઠાત્રીદેવી, ઝાંઝરથી યુક્ત પગવાળા, મનુષ્યોના ચિત્તાથી હર્ષ પમાડતા, ઊંડા લાલ નેત્રો વાળા, વજ્રના કડાકા જેવો શબ્દ કરતા, નદનવનમાં વસનાર, નિર્બૂહ નામના ઘરમાં ઉપલા ભાગ પર ફરનાર, પાર્વતીરૂપ, ઘણા જ ઉદાર, પરબ્રહ્મસ્વરૂપ, સર્વથી પર, પાચે દેશથી રહિત, પાચે પાપોનો નાશ કરનાર, પારકા ચિત્તાથી ક્રિયાને જાણતા, પચિકા નામના દેવતારૂપ, પ્રપચસ્વરૂપ, પૂર્ણમારૂપ, શ્રેષ્ઠ શોભાવાળા, પ્રીતિરૂપ, ઉત્કૃષ્ટ તેજનો પ્રકાગ કરનાર, જૂનામાં જૂના, પુરુષ સાથે સખાધવાળા, પુણ્યરૂપ કમળ સમાન નેત્રોવાળા, પાતાળના તળિયે રૂખેલા, પ્રમત્ત, પ્રીતિને વધારનાર, પવિત્ર કરનાર, ફિરણ સહિત સુદર, પવનનો આહાર કરતા, પ્રજાપતિરૂપ, પરિશ્રમ પામેલા, પર્વત જેવા સ્તનવાળા, કમળ પર ગ્રેમવાળા, કમળ પર ખિસજેલા, કમળ જેવા નેત્રોવાળા, કમળમાં પ્રકટેલા, કમળના પત્રવાળા, કમળ જેવા પગવાળા, પચ્ચીનીરૂપ, પ્રિય બોલનાર, અજ્ઞાતીઓને અજ્ઞાનરૂપ શાપથી હેરાનનાર, પુરને ધરનાર, પુરમાં વસતા, પુષ્કલરૂપ, શરીરેમાં રહેનાર, પર્વસ્વરૂપ, પારિગતતા પુણ્યઉપર પ્રીતિવાળા, પતિ વ્રતા, પવિત્ર અનવાળા, પુણ્ય જેવું હાસ્ય કરતા, પ્રજાવતીના પુત્રી, પૌત્રીરૂપ, પુત્ર પટે પૂજ્ય, દૂધથી યુક્ત, પટિશ તથા પાશને ધારણ કરતા, પકિતરૂપ, પિતૃલોકને આપનાર, જૂના, પવિત્ર સ્વભાવવાળા, નમેલાની પીડાનો નાશ કરનાર, પ્રવૃત્તના માતા,

પુષ્ટ, બ્રહ્માએ સ્વીકૃતેલ, પુકરીકુપરમાં વસતા, કમળ સમાન મુખવાળા, મોટી જાંઘવાળા, મોટી લુગાઓ વાળા, મોટા પગવાળા, મોટા પેટવાળા, પરવાળા જેવી શોભાવાળા, પીળા નેત્રોવાળા, પીળા વસ્ત્રોવાળા, અત્યંત ચપળ, સર્વને ઉત્પન્ન કરનાર, પુષ્ટિ આપ નાસ, પવિત્ર, પ્રતિષ્ઠારૂપ, સ્તુતિ કરતી દેવાગ નાઓ રૂપ, પાચ ગગવાળા, વિસ્તાર પામેલી વાણીરૂપ, પચિકા નામની દેવીરૂપ, પાજરામાં રહેલા, મહા માયારૂપ, પરમ જ્યોતિરૂપ, પરમપ્રીતિરૂપ, પરમ ગતિરૂપ, પરમ અવધિરૂપ, પરમ ઈશ્વરી, પવિત્ર કરનાર, અગિત સમાન ક્રાંતિવાળા, પવિત્ર મગળરૂપ, માપવા અશક્ય, પુણ્ય સમાન હાસ્યવાળા, મોટા પેટવાળા, પીળા અગવાળા, પીળા વસ્ત્રવાળા, પીળી શય્યાવાળા, પિશાચિની, પીળી ક્રિયાવાળા, પિશાચોનો નાશ કરનાર, લાલ નેત્રોવાળા, સુદર ક્રિયાવાળા, પાચ પ્રકારના ખોરાક પર ગ્રેમવાળા, વામમાર્ગે ઓને પ્રિય આચારવાળા, પૂતનારૂપ, પ્રાણનો નાશ કરનાર, પુનાગના વનની મધ્યે રહેનાર, પવિત્ર તીર્થોએ સેવેલા, પાચ અગોવાળા, પરાશકિતરૂપ, ખૂબ હર્ષ કરનાર, પુષ્પોના ગમ્મડમાં રહેલા, પોષણ કરનાર, સમગ્ર જગતને પુષ્ટ કરતા, મદિશ પીવા પર પ્રીતિવાળા, પાચ શિખાવાળા, સર્પ ઉપર સૂનાર, પાચ માત્રારૂપ, પૃથ્વીરૂપ, માર્ગમાં મુખ આપતા, પુષ્કળ પૂર્ણ કરનાર, પુરાણ, ન્યાસ તથા મીમાંસા રૂપ, પાટલીના પુષ્પની ગંધવાળા, પવિત્ર પ્રજ્ઞવાળા, પાર દેનાર, ઉત્તમ માર્ગે રહેલા, કૃપણો જેવી શોભા વાળા, પૂર્ણ આરાધવાળા, ઝંકારરૂપ, કૃપણ જેવા પેટવાળા, ફળવાળા, ફળ આપનાર, કુંગુ, કુડકાર કરનાર, પાટિયા જેવી આરૂતિવાળા, સર્પોના શરીર પર સૂનાર, સર્પોના મઝાથી શોભીતા, બાળકથી પલુ બાળક, ઘણાઓએ માનેલા, નવા તડકા સરખા વસ્ત્રોવાળા, બલભદ્રને પ્રિય, વદના કરવા યોગ્ય, ધોડી રૂપ, બુદ્ધિથી સ્તુતિ કરાયેલા, ભાટ્યારણોના દેવી, કર્મેના છિદ્રને જોનાર, કપટનો નાશ કરનાર, બલિ ઘન પર ગ્રેમવાળા, બાધવરૂપ, વેદોએ જાણવેલાં બુદ્ધિરૂપ, બપોરિયાના પુણ્ય પર ગ્રેમવાળા, બાલ સૂર્યની ક્રાંતિ જેવા આકારવાળા, બ્રહ્મા સાથે સખા

વાળા, પ્રાહ્મણોના ઈષ્ટદેવીરૂપ, ખૂદસ્પતિએ સ્તુતિ કરેલા, તુલસીરૂપ, વૃદાવનમાં વિહાર કરનાર, ખગલાઓની પકિતના સમૂહવાળા, કર્મોના છિદ્રને ખાઈ જનારા, ગુફામાં વસનારા, પુષ્કળ જળવાળા, ઘણા નેત્રોવાળા, ઘણા પગવાળા, કાનના ઘણા શણગારવાળા, ઘણા બાહુઓવાળા, બીજરૂપ, ઘણા રૂપોવાળા, બિંદુ—નાદકલાથી પર, બિંદુ તથા નાદસ્વરૂપ, ઘોના આમડાના મોજા હાથમાં ધારણ કરતા, અદરિશકાશ્રમમાં રહેનારા, દેવરૂપ, મોટા ખલાવાળા, સર્વથી મોટા, બાણોને છોડતા, ટોળાના અધ્યક્ષ, ઘણાઓએ સ્તુતિ કરેલા, સ્ત્રીરૂપ, પુષ્કળ પરાક્રમવાળા, આર્ધેલા પદ્માસને ખેંચેલા, બીલીપત્રની નીચે રહેલા, પીપળામાં વસતા, અલિદાનમાં રહેલા, માયાના પ્રતિબિંબવાળા, બાલા, હાથમાં ધનુષને ધરતા, વડવાનલ જેવા વેગવાળા, બ્રાહ્મકાંડની બહાર તથા અદર રહેલા, બ્રહ્મવિદ્યાનો પ્રચાર કરતા, મહાદેવના પત્ની, ભયકર પદાર્થોથી યુક્ત ભાવવાળા, ભયને દૂર કરનારા, ભદ્રકાળી, સર્પના જેવા નેત્રોવાળા, સસ્વતીરૂપ, જ્ઞાનીઓ પર પ્રેમવાળા, ભયકર, ભયકર આકારવાળા, સમૃદ્ધિઓ આપનારા, સમૃદ્ધિઓના સમૂહવાળા, ક્રોધવાળા, ભોગમાં આસક્ત, કલ્યાણ આપનારા, પુષ્કળ પરાક્રમવાળા, પાચ ભૂતોમાં વસનારા, ભુગુલતા, ભાર્ગવી, પ્રાહ્મણોએ પૂજેલા, ભાગીરથીરૂપ, ભોગવતીરૂપ, ઘરમાં રહેલા, વૈદ્યો પર ઉત્તમ માનવાળા, ભોગવાળા, ભાષારૂપ, શકરના પત્ની, પુષ્કળ દક્ષિણવાળા, શકરસ્વરૂપ, ભયકર વસ્તુઓવાળા, સસારરૂપ બંધનથી છોડાવનારા, ભજન કરવા યોગ્ય, પ્રાણીઓનું રક્ષણ કરનારીએ સજી કરેલા, ભુવનોના ઈશ્વરી, સર્પોના કકણવાળા, ભયકર રૂપવાળા, ભેરુડારૂપ, ભાગ્યશાળી, માતારૂપ, માયારૂપ, મીઠાશવાળા, મીઠી જીભવાળા, મધ ઉપર પ્રેમવાળા, મહાદેવી, મહાભાગ્યશાળી, માલાવાળા, માછલા જેવા નેત્રવાળા, માયાથી પર, મધુમતી તથા મધુમાસારૂપ, મધને ઝરતા, મધુના સમ્પદવાળા, મધુને ઉત્પન્ન કરનારા, મિથિલાપુરમાં વસનારા, મધુ—કેટલાને સહાઈ કરનારા, પૃથ્વીરૂપ, મેઘની પકિતઓથી યુક્ત, મહાદેવીરૂપ, મહામાયારૂપ, સીતારૂપ, સુવાળી વસ્તુ પર પ્રેમવાળા, મહાલક્ષ્મી,

મહાકાલી, મહાકાન્થા, મહેશ્વરી, માર્હેદ્રી, મેરુના પુત્રી, મદારના પુષ્પોથી પૂજાયેલા, સુદર ઝાઝરીથી યુક્ત પગવાળા, મોક્ષ આપનારા, સુદર બોલનારા, મનુર વસ્તુને ઝરતા, મુદ્રારૂપ, મલયના ચદનથી યુક્ત, મેઘારૂપ, મરુત મણિ જેવા કાળા, મગધદેશમાં પ્રકટેલા, મેનકાના પુત્રી, મહાભારીરૂપ, મહાવીર, મહાશ્યામારૂપ, મનુ વડે સ્તુતિ કરાયેલા, માતૃકારૂપ (એટલે અક્ષરોસ્વરૂપ), સૂર્ય સમાન પ્રકાશવાળા, વિષ્ણુના ચરણમાં ફરનારા, મૂલાધારમાં રહેલા, મુગ્ધા, મણિપુરમાં વસનારા, મૃગના જેવા નેત્રોવાળા, પાડા પર ખેંચેલા, મહિષાસુરનો નાશ કરનારા, યોગમાં સ્થિતિ કરતા, યોગ વડે પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય, યોગરૂપ, યૌવન અવસ્થાવાળા, યૌવનરૂપ, યુદ્ધની મધ્યે રહેલા, યમુનારૂપ, યુગોને ધારણ કરનારા, યક્ષિણીરૂપ, યોગ યુક્ત, યક્ષના ગળન ત્યા પ્રકટેલા, યાત્રારૂપ જવાની રીતિને જાણતા, યદુના વશમાં પ્રકટેલા, યક્ષરથી હાર સુધીના અવધિવાળા, યજુર્વેદના સમ્પદવાળા, યજ્ઞરૂપ, રત્નિરૂપ, યોગમાં આસક્ત, રક્ષસોને ભયકર, રક્ષિણીરૂપ, રમાડનારા, રામાં, રેવતીરૂપ, રેણુકારૂપ, રતિરૂપ, રુદ્ર સાથે સમ્પદવાળા, ભયકર, લોકોને ગ્રિય આકારવાળા, રામના માતારૂપ, રતિ પર પ્રેમવાળા, રોહિણીરૂપ, રાત્ર્ય આપનારા, રેવારૂપ, લક્ષ્મીરૂપ, કમળ સમાન નેત્રોવાળા, ચંદ્રમારૂપ, રૂપસાપન્ન, રત્નના સિંહાસને બિરાજેલા, લાલ પુષ્પ તથા વસ્ત્રને ધારણ કરતા, લાલ ચદનના વિલેપનવાળા, રાજદસ પર ખેંચેલા, રભારૂપ, લાલ અલિદાન પર પ્રીતિવાળા, સુદર યુગના આધારરૂપ, સમગ્ર પૃથ્વીને જીતનારા, રત્નમૃગના આમડાને પહેરતા રથવાળા, રત્નોની માળા રૂપ, રોગોના ઈશ્વરી, રોગોને શાંત કરનારા, શબ્દ કરાવનારા, સોમાચને ઉત્પન્ન કરનારા, સમચંદ્રના ચરણથી દબાયેલા, રાવણનો નાશ કરનારા, રત્નજડિત વસ્ત્રોથી ઢકાયેલા, રથ પર ખેંચેલા, સુવર્ણના આભૂષણોવાળા, લક્ષ્મીના અધિષ્ઠાત્રી દેવી, ચપળ, સુદર બિંદુને ધારણ કરતા, લક્ષ્મીરૂપ, લોલાદેવીરૂપ, વિપન્નો નાશ કરનારા, લોકોથી યુક્ત, લોકોમાં પ્રખ્યાત, લક્ષ્મીરૂપ, લાખા રોટવાળા, ક્રીડા કરનારા, લલનારૂપ, લોકોને ધારણ કરતા, વરદાન આપનારા, વદન કરા-

યેલા, વિદ્યારૂપ, વિષ્ણુતા સમધવાળા, નિર્ભય આકૃતિ
વાળા, વત્સલતા શક્તિરૂપ, રત્નેગુણથી સંહિત, વરસ
નારા, શ્રેષ્ઠ લક્ષ્મીરૂપ, વિદ્યાસવાળા, વર્નિતારૂપ,
આકાશના મધ્યમા સહેલા, કમળતા આસને બેઠેલા,
વરુણવંતી શક્તિરૂપ, વામભાથી પ્રકટેલા, અગ્નિરૂપ,
વિરજ રૂપવાળા, વાયુમહાતા મધ્યે સહેલા, વિષ્ણુ
રૂપ, બ્રહ્માને પ્રિય, વિષ્ણુતા પત્ની, વિષ્ણુથી યુક્ત,
વિશાળ નેત્રોવાળા, ધનને ધારણ કરતા, શકરને પ્રિય,
સમયરૂપ, વશ્વધારી, ધનને પૂરતારા, વેદોના આશ્ર
યથી વ્યાપ્ત અગવાળા, વાજાનેય યજ્ઞના કળને આપ
નારા, વસુઓના સમધવાળા વામભાગને પ્રકટ
કરતાત્, વૈકુંઠમા વસનારા, શ્રેષ્ઠ, વ્યાસને પ્રિય, બપુતર
ને ધારણ કરતા, વાત્સીકિયો સેવેલા, શાકભરી, શિવા,
શાન્તા તથા શારદારૂપ, શરણાગતિરૂપ, પાતળા પેટ
વાળા, શુભ આચારવાળા, શુભાસુરનો નારા કરનારા,
શોભાવાળા, માંગલિક આકારવાળા, શકરના અર્ધ
શરીરરૂપ, સંતા ગવાળા, શુભ આશયવાળા, ઉત્કલ્પણ,
મસ્તકનું સંધાન કરનારા, શરાવતી નદીરૂપ, બાણથી
આનંદ પામનારા, શરદ્જન્તુની જ્યોત્સ્નારૂપ, સુદર
મુખવાળા, બાણથી શોભતા, ત્રિશૂલ ધારણ કરતા,
ગુહ્ય, ભીંયટીરૂપ, પોષટરૂપ વાહનવાળા, લક્ષ્મીથી
યુક્ત, વિષ્ણુતા આનંદરૂપ, માત્ર સામળતા જ આનંદ
આપનારા, શકરના પત્ની, રાત્રિમા વદન કરવા
યોગ્ય, છ બાળાવાળા, છ ઋતુઓ પર પ્રીતિવાળા,
મૂલાધાર વગેરે છ આધારોમા રહેલા, દેવીઓના
સ્થામિતી, દાનિકસ્વામીનું પ્રિય કરનારા, છ અગરૂપ,
ઉત્તમ બુદ્ધિવાળા, દેવો તથા અસુરો વડે નમસ્કાર
કરાયેલા, સસ્વતીરૂપ, ઉત્તમ આધારરૂપ, સર્વનું
મગન કરનારા, મામવેદના ગાન પર પ્રીતિવાળા,
સૂક્ષ્મરૂપ, સાવિત્રીરૂપ, સામવેદને ઉત્પન્ન કરનારા,
સંતા સહેલા રૂપ, મદ્ય આનંદરૂપ, સાત સ્તનવાળા,
સમુદ્રરૂપ વરસવાળા, સર્વ ઐશ્વર્ય પર પ્રેમવાળા,
સિદ્ધિરૂપ, નાનપુરુષોના બાધુઓ ઉપર પણ દયા
વાળા, મમતિઓના મહામા સહેલા, ચંદ્રમહામા
વનનાના, નર્મને જાણતા, અત્યંત દયાળુ, સમાન તથા
અધિકથી નિત્ય, મર્મથી ઊંચા, રાગસંહિત, ગારા
ગુણોવાળા, નર્મને ઉચિત આપનારા, મધમાખીરૂપ,

સૂર્યના પુત્રી, સુદર કેશવાળા, ચંદ્રના સમૂહરૂપ,
સુવર્ણ સમાન ગંગવાળા હરિણીરૂપ, લીંકાસેત્તરૂપ,
હસરૂપવાહનવાળા, વેશમી વસ્ત્રોથી વીંટાયેલા અગવાળા,
ક્ષીરસામુદ્રના પુત્રી, ક્ષમારૂપ, ગાયત્રી, માવિત્રી, પાર્વતી
તથા સસ્વતીરૂપ, વેદરૂપ ગર્ભવાળા, ઉત્તમ કંડના
પાછલા ભાગવાળા, શ્રીગાયત્રી અને પરાધિકારરૂપ,
હે નારદ! એમ ગાયત્રીના એક હજાર ને આઠ
નામો પુણ્ય આપનારા, સર્વ પાપોનો નાશ કરનાર
અને મોટી સંપત્તિ આપનાર છે આ નામો ગાયત્રીને
સાતોષ ઉપજાવનારા છે, માટે અશ્રમીના દિવસે બ્રાહ્મણો
સાથે તેનો અવશ્ય પાઠ કરવો જાય, હોમ, પૂજા
નથા ધ્યાન કર્યા પછી આ નામનો અવશ્ય પાઠ કરવો
આ ગાયત્રીસંહસ્ત્રનામ હરકોઈને ખાસ આપવા યોગ્ય
નથી, પણ ઉત્તમ ભક્ત તથા ઉત્તમ શિષ્ય જે
બ્રાહ્મણ હોય, તેને જ કરેલા યોગ્ય છે જે સાધકો
બ્રહ્મ હોય, તેવા બાધવોને પણ આ ગાયત્રી સંહસ્ત્રનામ
ખતાવવા નહિ આ ગાયત્રીસંહસ્ત્રનામરૂપ શાસ્ત્ર જ્ઞાતા
ધરમા લખેલુ હોય, તેને કોઈપણ ભય નથી, તેમ
જ લક્ષ્મી ચરણ છે, છતા તેના ધરમા સ્થિર થઈ
રહે છે આ ગાયત્રી સંહસ્ત્રનામ ઉત્તમ રહસ્યરૂપ,
ગુહ્યથી પણ અત્યંત ગુહ્ય, મહાપુણ્ય આપનાર,
દરિદ્ર મનુષ્યોને ભડાર આપનાર, મુમુક્ષુઓને મોક્ષ
દાયી અને કામનાવાળાઓને સર્વ કામનાઓ દેનાર
છે આના પાઠથી રોગી રોગથી અને બાધાયેલો બાધનથી
છૂટે છે બ્રાહ્મણ, મહિરાખાન, સોનાની ચોરી અને
મુરુપત્ની સાથે વ્યભિચાર વગેરે કરતારા પાપી
મનુષ્યા પણ (આનો પાઠ કરવાથી) તે તે પાપથી
એક વાર તો છૂટી જ જાય છે તેમ જ આનો
પાઠ કરતા જ દુઃ પ્રતિગ્રહથી, અભક્ષ્યને ખાવાથી,
પાપરૂપી તથા અસત્ય વગેરેથી થયેલા પાપથી છૂટી
જાય છે, હે બ્રાહ્મણ પુત્ર! મે કહેલુ આ નિર્ગળ
રહસ્ય મનુષ્યોને બ્રાહ્મણપુત્ર આપનાર છે, એમા
બરેબર કર્ષ જ સંશય નથી ૧-૧૬૫

ઈદં રહસ્યમમલ મયોકં પદ્મજોદ્ભવ ।

બ્રહ્મસામુત્પત્ત્યં નૃણાં સર્વં સર્વં ન સંશયઃ ॥૧૬૫॥

ઈતિ શ્રીઋષીભગવદ્ભગવત્પ્રાણમર્મ દ્વાદશ સ્કંધ વિષે
અંબાજ દ્વિતીય અધ્યાય

અધ્યાય ૭ મો *

દીક્ષાવિધિ

નારદ ઉવાચ

શ્રુતં સહસ્રનામાય્યં શ્રીગાયત્ર્યાઃ ફલપ્રદમ્ ।
સ્તોત્રં મહોત્તરિકર મહાભાગ્યકરં પરમ્ ॥૧॥

નારદે પૂછ્યુ શ્રીગાયત્રીના કૃણને આપનાર, મહાઉન્નતિ કરનાર અને મહાભાગ્યકારક શ્રેષ્ઠ 'સહસ્ત્ર નામ' નામનુ સ્તોત્ર મે સાભળ્યુ હવે દીક્ષાનુ ઉત્તમ લક્ષણુ સાભળવા હુ ઇચ્છુ છું કે, જેતા વિના બ્રાહ્મણો, ક્ષત્રિયો, વૈશ્યો કે સ્ત્રીઓને દેવીના મત્રમા અધિકાર સિદ્ધ થતો નથી, માટે હે પ્રભો! તે બધુ સામાન્ય વિધિથી વિસ્તારપૂર્વક કહે

શ્રીનારાયણમોહ્યા હવેહુ દીક્ષાકહુ છું, સાભળો જે દીક્ષાથી શુદ્ધ ચિત્તાવાળા થયેલા શિષ્યોને દેવ, અગ્નિ તથા ગુરુની પૂજા વગેરેમા અધિકાર પ્રાપ્ત થાય છે જે દિવ્ય જ્ઞાન આપે છે અને પાપનો નાશ કરે છે, તેને જ વેદ તથા તત્ત્વશાસ્ત્રમા કુશળ પુરુષોએ 'દીક્ષા' કહી છે તે દીક્ષા અવશ્ય સ્વીકારવા યોગ્ય છે, કારણ કે તે ઘણા કૃણવાળી માની છે આમા ગુરુ તથા શિષ્ય બને શુદ્ધ હોવા જોઈએ ગુરુએ દીક્ષાની વિધિ પ્રમાણે સર્વ પ્રાત કૃત્ય કરી સ્નાન, સધ્યા વગેરે બધુ વિધિ પ્રમાણે કર્યા પછી હાથમા કમડળ લઈ મોત ધરી, તદીના કિનારાથી ઘેર જવુ ત્યાં (સોળ હાથના) યોગમહપમા (એટલે દીક્ષાના સ્થાનમા (ઉત્તમ આસન પર બેસવુ આચ મન તથા પ્રાણુયામ કર્યા પછી અર્ધપાત્રમા જળ લઈ, તમા ચદન-પુષ્પ નાખીને 'ફટ્' એ અસ્ત્ર મત્રથી સાત વાર અભિમત્રણ કરુ પછી બુદ્ધિમાન, પુરુષે તે જ મત્ર ઉચ્ચારતા રહી તે જળથી મહપમા આડે ઢાંચુ પ્રોક્ષણ કરવુ અને પછી પૂજા કરવી ઢાંચા ઉપલા ઉપરતમા પ્રથમના છેડે ગણેશદેવનુ, મધ્યમા લક્ષ્મીનુ તથા બીજા છેડે સત્સ્વતીનુ (શ્રીમળેશ્વાય નમઃ ઇત્યાદિ તેના તેના નામગોષાથી) ચદન તથા પુષ્પો વડે પૂજન કરવુ ઢાંચી જમણી

શાખામા ગંગાનુ પ્રથમ પૂજન કરી તેના ડાબા ભાગમા ગણપતિનુ પૂજન કરવુ, તેમ જ ઢાંચી ડાબી શાખામા ક્ષેત્રપાલનુ પ્રથમ પૂજન કરી તેના ડાબા ભાગે ચમુનાનુ પૂજન કરવુ નીચલા ઉપરામા ફટ્ મત્રથી અસ્ત્રદેવતાનુ પૂજન કરવુ અને પછી મહપની મધ્યે 'બધુ દૃશ્ય દેવીમય છે' એવી ભાવના કરી, ફટ્ મત્રનો જપ કરતા રહી ઊંચે જઈને દિવ્ય તથા અતરિક્ષમા રહેલા વિદ્વાનોને દૂર કરવા, તેમ જ ત્રણ વાર પગ પછાડીને પૃથ્વી પર રહેલા વિદ્વાનો દૂર કરવા પછી (અદર રહેલા વિદ્વાનોને નીકળી જવાનો માર્ગ ત્યજી) ઢાંચી ડાબી શાખાનો સ્પર્શ કરી જમણા પગથી મહપમા પ્રવેશ કરવો અદર પ્રવેશ કરી કુભનુ સ્થાપન કરી સામાન્ય આર્ધ કરીને તે આર્ધજળથી નૈઋત્ય દિશામા વાસ્તુનાથનુ તથા બ્રહ્માનુ ચદન, પુષ્પ તથા ચોખા વગેરેથી પૂજન કરવુ પછી પચગવ્ય તૈયાર કરવુ અને પછી તે પચગવ્યથી તથા અર્ધના જળથી ગુરુએ તોરણના સ્તંભ સુધી મહપનુ પ્રોક્ષણ કરવુ 'આ સર્વ દેવીમય છે' એવી મત્રથી ભાવના કરવી અને મૂળ-મત્રનો ભકિતપૂર્ક જપ કરતા રહી ફટ્ મત્રથી પ્રોક્ષણ કરવુ પછી ફટ્ મત્ર ઉચ્ચારી મહપની ભૂમિને ઢોકવી અને 'હું' મત્ર ઉચ્ચારી અભ્યુક્ષણ કરવુ પછી અદરના ભાગને ધૂપથી સુવાસિત કરવો અને (જળ, ચદન, ભસ્મ, દર્વાના અકુરો તથા ચોખા-ઓ) વિકિરોને ચારે બાજુ વેરવા પછી દર્ભાની સાવરણીથી તે વિકિરોને વાળી લેવા અને એકઠા કરી ઈશાન બૃહામા તેનો ઢગલો કરવો પછી હે મુનિ! પુણ્યાહવાચન કરી ગરીબો તથા અનાથોને સતોપવા પછી પોતાના ગુરુને નમસ્કાર કરી ક્રેમળ આસન પર બેસવુ અને પૂર્વ દિશા તરફ મુખ રાખી વિધિ પ્રમાણે જે મત્ર આપેલા હોય તેના દેવનુ ધ્યાન કરી પ્રથમ (એકાદશરકથમા) કહેલા માર્ગે ભૂતશુદ્ધિ વગેરે કરીને તે આપવાના મત્રના ઋષિ આદિ ન્યામ કરવા તેમા જપિનો મસ્તક પર, છદનો મુખમા, દેવતાનો દૈવ્યક્રમળમા, બીજનો ગુહ્ય ભાગમા અને શકિતનો બાને પગમા ન્યાસ કરવો અને પછી નણુ તાળીઓ પાડી, ત્રણ

* આ અધ્યાયમા શ્રીનારાયણ મુનિ એકેષ્ટો પચાવન પ્રકોષેથી દ્રુકમા નીક્ષાવિધિ કહે છે

પ્રકારના વિન્તોને દૂર કરીને ત્રણ ચપરીઓ વગાડી દિગ્બધ કરવો પછી પ્રાણાયામ કરી મૂલમન્ત્રનું સ્મરણ કરતા દેહ વિષે આકર્ષદિ અક્ષરોનો ન્યાસ કરવો તેનો આ પ્રકાર કહેવાય છે, હે મુનિ! 'ૐ ં નમઃ ૐ આ નમ ૐ હ નમ' ઇત્યાદિ પ્રકારે બોલી મનવેતા પુરુષે મસ્તક આદિ સર્વ સ્થાનોમા ન્યાસ કરવો અત્યંત ઉત્તમ પુરુષે મૂલમન્ત્રના પઠનનો અગૂદા વગેરે આગળીઓમા તથા હૃદય આદિ અગોમા અનુક્રમે ન્યાસ કરવો નમ સ્વાહા વપદ્ હુ વૌષટ્ અને ફટ્ એ છ પદો યુક્ત તથા આદિમા ઔંકારયુક્ત છ મનોથી પઠન ન્યાસ થાય છે પછી તે તે ક્રમોમા કહેલા સ્થાનો વિષે મૂલમન્ત્રના વર્ણન્યાસ વગેરે કરવા આમ ન્યાસ નો વિધિ કહ્યો છે પછી પોતાના શરીરમા શુભ આસનનું ચિંતન કરવું તમા જમણા ખભા વિષે ધર્મનો ડાબા ખભા વિષે જ્ઞાનનો, ડાબી સાથળમા વૈરાગ્યનો અને જમણી સાથળમા ચૈત્ત્યનો ન્યાસ કરવો, તેમ જ હે મુનિ! મુખપ્રદેશમા અધર્મનું ધ્યાન કરવું વળી ડાબે પડખે અજ્ઞાનનું, નાભિ પ્રદેશમા અવૈરાગ્યનું તથા જમણા પડખે અનૈશ્વર્યનું સ્થાપન કરવું હે મુનિશ્રેષ્ઠ! ધર્મ વગેરે ચારને ઉત્તમ મુનિઓએ (તે આસનના) પાયા કહેલા છે અને અધર્મ વગેરે ચારને (તેના ખીજા) અવયવો કહ્યા છે વચ્ચે કોમળ તળાઈવાળા સ્થાનરૂપ હૃદય સ્વાત્મમા અવતતનું સ્થાપન કરવું અને તે અવત ઉપર પ્રપચરૂપી નિર્મળ કમળનું સ્થાપન કરવું પછી તે કમળમા મનવેતાએ ચોકબીજની ઉપર ઉપર કળાઓ સહિત સૂર્ય, ચંદ્ર તથા અગ્નિનું સ્થાપન કરવું અને તેમની ભાવના કરવી હવે રૂઝમા તેઓની કળાઓ ક્રુ હ્ર, સૂર્યની પાર, ચંદ્રની સોળ અને અગ્નિની દસ કળાઓ કહેલી છે માટે તે કળાઓ સહિત તે દેવોનું સ્મરણ કરવું પછી તેઓના ઉપર સરવૃણ, રત્નેનું તથા તમોનુલું સ્થાપન કરવું પછી પિત્ત મનુષ્યે (તે આસનની ચારે દિશાઓમા) આત્માનું, અતત્ત્માનું, પરમાત્માનું તથા જ્ઞાનાત્માનું સ્થાપન કરવું, આમ આસનની ક્રપના કરવી પછી સાધકે, 'અમુકાસનાય નમ.' એ મનથી આસનની

પૂજા કરી તેના પર પરાબિદ્યનું ધ્યાન કરવું પછી મનવેતા પુરુષે ક્રપમા કહેલા વિધિથી આપવા યાગ્ય મન્ત્રના દેવતાનું માનસિક ઉપચારો વડે વિધિ પ્રમાણે પૂજન કરવું તે વેળા એ વિદ્વાન પુરુષે ક્રપમા કહેલી આનંદકારક મુદ્રાઓ ખતાવવી કે, જે મુદ્રાઓ કરવાથી દેવીને આનંદ થાય છે પછી પોતાના ડાબા ભાગના આગલા ભાગમા પટ્ટકોણની ઉપર મધ્યમા ગોળ અને ચાર ખૂણાઓવાળું મઠન સારી રીતે આવેખવું, તેમ જ પટ્ટકોણની મધ્યે ત્રિકોણ ગાલેખી શખમુદ્રા ખતાવવી અને છયે ખૂણાઓમા પુષ્પ વગેરેથી છ અગોની પૂજા કરવી હે મુનિશ્રેષ્ઠ! પૂજ્ય તથા પૂજકની વચ્ચે પૂર્વ દિશા કપીને અગ્નિ કોણ વગેરે ખૂણાઓમા છ ગગોનું પૂજન કરવું પછી શખનું આધારપત્ર લઈ ફક્ત મન્ત્રથી તેનું પ્રાક્ષણ કરી મઠનમા તેનું સ્થાપન કરવું, તે મમયે 'મ વહ્નિમળ્હલાય દશકલાત્મને અમુકદેવ્યર્ચનાસ્થાપ નાય નમ' એ મન્ત્ર, શખના આધારસ્થાપનમા વિદ્વાનો એ કહ્યો છે (માટે એ મન્ત્રના ઉચ્ચારપૂર્વક આધાર સ્થાપન કરી) એ આધારમા પૂર્વ દિશાથી માંડી પ્રદક્ષિણાક્રમે (ચિપાદિક્ષામા) વહ્નિમઠનયુક્ત દશ વહ્નિકળાઓનું પૂજન કરવું પછી મૂલમન્ત્રથી પ્રોક્ષણ કરેલા ઉત્તમ શખને મૂલમન્ત્રનું સ્મરણ કરતા કરતા તે આધાર પર સ્થાપવો પછી 'ૐ સૂર્યમળ્હલાય દ્વાદશકલાત્મને અમુકદેવ્યર્ચનાસ્થાપ નાય નમ' એ મન્ત્રનો ઉચ્ચાર કરવો અને તે પછી 'શ શશ્વાય નમ' એમ કહી તે શખનું પ્રોક્ષણ કરવું અને તેમા સૂર્યની તાપિની આદિ પ્યાર કલાઓનું અનુક્રમે પૂજન કરવું પછી અક્ષરોની પકિતને આવળી કહીને મૂળ મન્ત્રને પણ આવળો બોલી પાણી વડે શખને ભરવો અને તેમા ચંદ્રની કળાઓનું સ્થાપન કરવું પછી 'ૐ સોમમળ્હલાય વોદશકલાત્મને અમુકાર્ચ્યમુવાય નમ' ગ્યા મન્ત્રથી અકુશમુદ્રા ખતાવતા રહી જળની પૂજા કરવી અને તેમા તીર્થો નું આવાહન કરી આઠ વાર મન્ત્રનો જપ કરવો પછી જળમા છ ગગોનો ન્યાસ કરી 'નમ' એ મન્ત્રથી જળનું પૂજન કરવું પછી આઠ વાર મૂલ મન્ત્રનો જપ કરવો અને મત્સ્યમુદ્રાથી ઢાકણ

કરવું પછી શખની જમણી દિશાના ભાગમા પ્રોક્ષણી ને સ્થાપવી તેમા થોડુક શખનુ જળ નાખી તેના વડે ચારે તરફ પ્રોક્ષણ કરવું અને પૂજના દ્રવ્યને તથા પોતાને મુદ્ધ થયાની ભાવના કરવી તે પછી પોતાની આગળ વેદી પર સર્વતોભદ્રમણ આલેખીને તે મણની કળીની વચ્ચે પ્રથમ માળ પૂરવી અને પછી ચોખા પૂરવા પછી દર્ભ પાચસી તે ઉપર જ (સત્યાવીશ દર્ભોથી ગૂચેલો) શાસ્ત્રીય લક્ષણોવાળો દર્ભનો કર્ચ સ્થાપવો પછી આધારશકિત થી માડી પીઠ સુધી (તેના તેના મગ્ગેથી) પૂજ કરવી પછી બરાબર આખો કાટ-ચિરાક વિનાનો કુલ લઈ કદ્દ મત્રથી મતરેલા જળ વડે તેની અદરના ભાગને ધોઈ નાખવો અને પછી ત્રેવડા લાલ દોરાથી તેને વીંટવો પછી નવરત્નો નાખેલા અને ચદન વગેરે થી પૂજેલા દૂધડા સહિત તે કુભને ગુરુએ પ્રણવમત્ર ઉચ્ચારી પીઠની અદર સ્થાપવો તે વેળા કુભની તથા પીઠની એકતાની ભાવના કરવી અને પછી હે મુનિ! અવળા ક્રમે અક્ષરોની માતૃકાને જપતા અને મૂળમત્ર જપીને તીર્થતા જળ વડે દેવતા-બુદ્ધિથી કુભને ભસ્વો પછી પીપળાના, ફણસના તથા આપ્તાના કોમળ નવપલવોથી કુભના મુખને ઢાકવું અને તેના ઉપર કૃષ્ણ તથા અક્ષત સહિત ઢાકવાનું પાત્ર મૂકી બુદ્ધિમાન પુરુષે જે વસ્ત્રથી વેષન કરવું પછી પ્રાણપ્રતિષ્ઠાના મત્રથી પ્રાણનું સ્થાપન કરવું અને આવાહન આદિ મુદ્રાઓથી પરાદેવતાને પ્રમત્ત કરવા પછી કપમા કહેલા પ્રકારે તે પરમેશ્વરી નું ધ્યાન કરવું અને દેવીની આગળ 'આપ ભલે પધાર્યો, આપ કુશળ છો ને?' એમ સ્વાગત તથા કુશળ પ્રશ્ન ઉચ્ચારવો પછી પાદ, અર્ધ, આચ મનીય, મધુપર્ક અને અભ્યગ સહિત સ્નાન દેવીને અર્પણ કરવું, તેમ જ રાતા અને નિર્મળ જે રેશમી વસ્ત્રો આપવા અને પછી જ્વતજ્વતતા મણિઓના સમૂહોથી વ્યામ વેશરચનાઓ કરવી પછી હૃદયસ્વી સપુટિત કરેના વર્ણમાતૃકાના દરેક અક્ષર ઉચ્ચારતા રહી દેવીના અગ્રોમા ન્યાસ કરી ચદનદિધી તે તે સ્થાનોમા પૂજ કરી તેમા હે મુનિ! કપૂર સહિત કાળા મરીનો ગધ, કર્નૂરી સહિત કેસર, ચદન અને યોગ-

રાતા પુષ્પો દેવીને અર્પણ કરવા અગુરુ, ગુગળ, વાળો, ચદન, સાકર અને મધ-આ વસ્તુઓ એકઠા ધૂપરૂપે દેવીને પ્રિય માનેલી છે પછી સારી બુદ્ધિવાળાએ અનેક દીવા અર્પણ કરી દેવીને નેવેલ ધરવું તેવેળા સ્ત્રેક દ્રવ્ય અર્પણ કરતા કરતા પ્રોક્ષણી-પાનનું જળ પણ મુક્યે જવું, પણ ખીજનું જળ મુકવું નહિ પછી અગપૂજ અને કપમા કહેલા આવરણોની પૂજ કરવી તે પછી અગો સહિત દેવીનું પૂજન કરી વૈશ્વદેવ કરવો અને દક્ષિણમા સ્થાડિલ કરી તેમા અગ્નિનું સ્થાપન કરી, તેમા મૂર્તિની અદર રહેલા દર્ભનું આવાહન કરી, ક્રમથી પૂજા કુંઠાર સહિત વ્યર્હતિઓ વડે ધી સહિત દૂધપાકનો પ્રથમ હોમ કરી, આપવા યોગ્ય મૂલમત્રથી પચીસ વાર હોમ કરવો અને તે પછી ફરી કુંઠાર સહિત વ્યર્હતિઓ વડે હોમ કરવો પછી ગધ વગેરેથી પૂજન કરી દેવીને પીઠ પર પદગવવા અને અગ્નિનું વિસર્જન કરી હોમ કરતા પાટી રહેલા દૂધપાક વડે ચારે બાજુ દેવીના પાર્ષદોને બલિદાન આપવું પછી ગધ તથા પુષ્પ આદિ સહિત પાચ ઉપચારો અર્પણ કરી તાળૂલ, છત્ર તથા ચામર દેવીને આપવા પછી હજાર વાર મૂલમત્ર જપવો તે જપ અર્પણ કરી ઈશાન ખૂણામા (સમાર્જન કરી રાખી મૂકેલા સરસવ આદિના ઢગલારૂપ) વિહિર ઉપર ઝારી સ્થાપવી અને તેમા દુર્ગાદેવીનું આવાહન કરી પૂજન કરવું, પછી 'રક્ષા કરો, રક્ષા કરો' એમ કહી ઝારીના નાળચા-માથી બહાર કાઢેલા જળ વડે કદ્દ એ મત્રનો જપ કરતા પ્રદક્ષિણાની રીતે તે પ્રદેશ પર સિચન કરવું પછી ઝારીને તેના સ્થાન પર મૂકી દેવીનું તથા અસ્ત્ર દેવતા-દુર્ગાનું પૂજન કરવું પછી ગુરુએ શિષ્યની સાથે મૌન ધરી ભોજન કરવું અને તે રાત્રે ત્યા મડપમા જ કાષ્ટરૂથી તિદ્રા કરવી હે નારદમુનિ! (એમ અધિવાસન કર્યો પછી) કુડનો સસકાર કરવો; અથવા (જે કુડ ન હોય તો) સ્થાડિલનો સસકાર કરવો જો દુર્ગા તે સસકાર કરવાની રીત વિધિ પ્રમાણે હુ ક્રુ હુ મૂનમત્ર ઉચ્ચારી કુડને જોવો અને તે જ અસ્ત્રમત્ર કદ્દથી કુડનું પ્રોક્ષણ કરવું તથા (મમિધ આદિથી) તાડન કરવું પછી હુ મત્રથી અભ્યુદાય

કરી પૂર્વ તરફ તથા ઉત્તર તરફ અગ્રવાણી ત્રણ ત્રણ રેખાઓ (સમિધ આદિથી) ચારે તરફ આલખવી પછી ઝંકારથી અભ્યુક્ષણ કરી આધ્યાત્મિકતાથી માડી પીઠમત્ર સુધી દેવીના પીઠનું કુકમા પૂજન કરવું પછી તે પીઠ ઉપર જગતના પરમ કારણરૂપ શિવ-પાર્વતીનું આવાદન કરી, સાવધાન થઈ તે બંનેનું ગદ્ય વગેરે ઉપચારોથી પૂજન કરવું પછી નંતુકાળે નાડલા અને શકર સાથે જોડાયેલા ક્રમાતુર દેવીનું ધ્યાન કરવું અને કેટલોક કાળ તે બંનેની રતિક્રોડાની ભાવના કરવી પછી ખત્રથી અગ્નિને લઈને આગળ મૂકવો અને રાક્ષસનો આસ ત્યજીને પૂર્વાકત જોવા વગેરેથી તેનો સંસ્કાર કરી ર ખીજને ઉચ્ચારી (તેમા ચૈતન્યની યોજના કચી તથા) સાત વાર ઝંકારથી અભિમનણ કરવું પછી ગુરુએ ધેનુમુદ્રા ખતાવવી અને કદ્દ એ અસ્ત્રમત્રથી રક્ષા કરી કુ મત્રથી તેનું અવયુગન કરવું પછી ચદન આદિથી પૂજેલા તે અગ્નિને કુડતી ઉપર પ્રદક્ષિણાની રીતે ત્રણ વાર ફેરવી મોઢણભર પૂરથી પર ખેસીને ઝંકારનો જપ કરતા કરતા તે અગ્નિને શિવના વીર્યરૂપ જાણી દેવીની ચૈતન્યના નાખવો પછી દેવ ચક્રને તથા દેવી જગદધ્યાને આચમન કરવવું 'ચિત્ત પિંગલ હન હન દહ દહ વચ વચ સર્વજ્ઞ આજ્ઞાપય સ્વાહા' એ મત્રથી અગ્નિને પ્રત્યક્ષિત કરવો અને પછી 'લોમેનુ ખાઈ જતાર સુવર્ણ મમાન વર્ણવાળા, નિર્ભજ, પ્રદીપ અને સર્વ તરફ મુખવાળા પ્રત્યક્ષિત અગ્નિને કુ વદન કરે છું આ મત્રથી પરમ આદરપૂર્વક અગ્નિની કૃતિ કરવી તે પછી ઉત્તમ ગુરુએ 'ૐ સહસ્રાર્ષિણે હૃદયાય નમઃ સ્વસ્તિપૂર્ણાય શિરણે સ્વાહા, રત્નિષ્ઠ, પુરુષાય શિરણે વચ્ચે ધૂમવ્યાપિને ક્ષણાય હુ, સમજિહ્વાય નેત્ર-પ્રણાય વૌષટ્, ધનુર્ધરાય અસ્ત્રાય છત્' એ મત્રથી પૂર્વાકત હૃદયાદિ સ્થાનોમા ન્યામ કરવો પછી સુવર્ણ સમાન વર્ણવાળા, ત્રણ નેત્રોવાળા, કમળ પર સેના તથા વસાનુદ્રાશક્તિ-સ્વસ્તિકા-અભયમુદ્રાને ધારણ કરતા પરમ મગનરૂપ અગ્નિનું ધ્યાન કરવું પછી મત્રવેત્તા-ગુરુએ કુકમા મેખલા ઉપર નિતન કરવું દબોધી પરિસ્તરત કરવું અને પરિધિઓની

ચમના કરવી પ્રથમ ત્રિકોણ, તેના ઉપર પંકોણ, તે પછી ત્રણ, તે પછી ચાષ્ટપત્ર અને પછી ભૂપૂર —એ રીતે અગ્નિસ્થાપનની પહેલા જ યત્ર લખી ચખવો અથવા તે યત્રની આ સમયે જ ભાવના કરવી પછી હે તારદમુનિ! એ યત્રની મધ્યે ૐ વૈશ્વાનરો જાતવેદા હૃદાવહ લોહિતાશ્વ સર્વેર્કર્માણિ સાધય સ્વાહા' આ મત્રથી અગ્નિનું પૂજન કરવું અને મધ્યમા તથા છ ખૂણાઓમા ડિરણુયા, ગંગના, રક્તા, કૃષ્ણા, સુપ્રભા બહુરચ્યા અને અતિરક્તિતા એ સાત અગ્નિની ગિલવાઓનું તથા કેસરોમા અગોનું પૂજન કરવું તે પછી પત્રોમા શક્તિ તથા સ્વસ્તિકાને ધારણ કરતી અગ્નિની મૂર્તિ યાનું પૂજન કરવું, જેમ કે ૐ અગ્નયે જાતવેદસે નમઃ, ૐ અગ્નયે સમજિહ્વાય નમઃ ૐ અગ્નયે હૃદયવાહનાય નમઃ, ૐ અગ્નયે અશ્વોદરજાય નમઃ ૐ અગ્નયે વૈશ્વાનરાય નમઃ ૐ અગ્નયે કૌમારતેજસે નમઃ, ૐ અગ્નયે વિશ્વમુલાય નમઃ, ૐ અગ્નયે દેવમુલાય નમઃ ઇત્યાદિ પ્રયોગ પૂર્વક અગ્નિની મૂર્તિઓની પૂજા કરી પછી ચારે દિશાઓમા વજ્રાદિ આયુધો સંહિત લોકપાલોનું પૂજન કરવું પછી સૂચ્ય સૂચ તથા ધીનો સંસ્કાર કરી (ધીના વાસણમા ડાખા-જમણા ભાગની ક પના કરી) જમણા ધીના ભાગમાથી સૂચ વડે ધી લઈને અગ્નયે સ્વાહા એ મત્રથી અગ્નિના જમણા નેત્રમા લોમ કરવો, ડાખા ભાગમાથી ધી લઈને 'સોમાય સ્વાહા' એ મત્રથી અગ્નિના ડાખા નેત્રમા લોમ કરવો અને મધ્યમાથી ધી લઈને અમ્ત્રી પોમાઝ્યા સ્વાહા' એ મત્રથી મધ્યમા નેત્રમા લોમ કરવો વળી પાછું જમણા ભાગમાથી ધી લઈ અગ્નયે સ્વિષ્ટકૃતે સ્વાહા' એ મત્રથી અગ્નિના મુખમા લોમ કરવો પછી સાધકે ઝંકાર સંહિત વ્યાલિઓ વડે લોમ કરવો અને તે પછી અગ્નિના મનથી ત્રણ વાર લોમ કરવો તે પછી હે મુનિ! જણો ધ્યાન આદિ સંસ્કારો માં ઝંકારથી જ આઠ આયુર્તિઓ લોમથી ગર્ભધાન, પુસવન, સીમતો નતપન, જાતકર્મ, નામકર્મ, ઉપનિષ્કમણ, અન્ન પ્રાસ, ચૌલ, વ્રતખપ, મહાનામ્યવ્રત, યોગનિપદ વ્રત, ગોદાન અને ઉનાકર-આ વેદક્રત સંસ્કારો

છે, તે પછી શિવ તથા પાર્વતીનું પૂજન કરી વિસર્જન કરવું પછી સાધકે અગ્નિને ઉદેશી પાંચ સમિધો હોમવી અને આવરણોની એક એક આલુતિ હોમવી હે મુને! સૂચમા સૂચ વડે ચાર વાર ઘી લઈ તે સૂચને ચો સૂચ વડે જ દાડીને પોતાના આસન પર ઊભા રહીને છેડે 'ઔષ્ઠ ઉચ્ચારેલ પૂર્વોક્ત અગ્નિના મન્વથી હોમ કરતો અને પછી ઝં ઝં સ્વાહા,^૧ ઝં શ્રી સ્વાહા,^૨ ઝં શ્રી હ્રી સ્વાહા,^૩ ઝં શ્રી હ્રી ઝં સ્વાહા,^૪ ઝં શ્રી હ્રી ઝં ઝં સ્વાહા,^૫ ઝં શ્રી હ્રી ઝં ઝં ઝં સ્વાહા,^૬ ઝં શ્રી હ્રી ઝં ઝં ઝં ઝં સ્વાહા,^૭ ઝં શ્રી હ્રી ઝં ઝં ઝં ઝં ઝં સ્વાહા,^૮ ઝં શ્રી હ્રી ઝં ઝં ઝં ઝં ઝં ઝં સ્વાહા,^૯ ઝં શ્રી હ્રી ઝં ઝં ઝં ઝં ઝં ઝં ઝં સ્વાહા,^{૧૦} આનય સ્વાહા'-એ દશ મહાગણેરાના મન્વથી આલુતિઆ આપવી પછી જે મન્વ આપવો હોય તે મન્વના દેવતાના (તે તે કૃપમા કહેલા) પીઠને અગ્નિમા પૂજને, તે દેવતાનું અગ્નિમા ધ્યાન કરી અગ્નિ તથા તે દેવતાના મુખથી એકતા પ્રાપ્ત કરવા પોતાની સાથે તે બંનેની એકતાની ભાવના કરતા કરતા મૂલમન્વથી તે દેવતાઓના મુખમા પચીમ આલુતિઓ હોમવા પછી ઉત્તમ સાધકે અગ્નિ તથા તે દેવતાની સાથે પોતાને એકરૂપ થયાની ભાવના કરવી અને પછી દેવતાઓના પડગને ઉદેશી જુદી જુદી આલુતિઓ હોમવી હે શ્રેષ્ઠમુનિ! તે અગિયાર આલુતિઓ જ હોમવી, એથી અગ્નિ તથા દેવતાનું નાત્રસંધાન થાય છે હે મુનિ! તે પછી (આવરણોના) એક એક દેવતાને ઉદેશી ઘી વડે એક એક આલુતિ હોમવી અને તે પછી દેવતાના મૂલમન્વ વડે કૃપમા કહેલા દ્રવ્યોથી ગાયવા તનથી એક હજાર ને આઠ આલુતિઓ હોમવી હે મુનિ! એમ હોમ કર્યો પછી દેવીને આવરણોની દેવીઓને તથા અગ્નિ આદિ દેવતાઓને પણ સંતુષ્ટ થયેલા માનવા પછી સારી રીતે નાખેલા અને સંધ્યાદિ દિવારોને સારી રીતે કનિ બે વત્તોન ધારણ કરતા, સોનાના શણગારોથી યુક્ત, હાથમા કમડળ ધારણ કરતા એ પવિત્ર ગિય્થને (નુત્તર) કુડ પાને લાવવો પછી શિષ્ય-નુરુઓને, નબ્બમદેને તથા કુલદેવને નમસ્કર કરી ત્યાં આસન પર બેસે, એટલે નુરુએ તે શિષ્ય તરફ કૃપાદૃષ્ટિ કરે, અને તેના ચેતન્યને પોતાના દેહમા (પોતાના આત્મા

વિષે) જોડાયેલું ધારણ પછી વિદ્વાન નુરુએ હોમથી અને દિવ્યદૃષ્ટિ રહે જોવાથી શિષ્યના શરીરમા રહેલા (૭) માર્ગોનું આ રીતે શાનન કરવું જેથી શુદ્ધાત્મા થયો. તે શિષ્ય દેવ આદિના કૃપા માટે યોગ્ય થાય પછી નુરુએ શિષ્યના શરીરમા (નીચ દશાવેલા) છ માર્ગોનું ધ્યાન કરવું, જેમ કે બંને પગમા કલા માર્ગનું, લિંગમા તત્ત્વમાર્ગનું નાભિમા ભુવનમાર્ગનું, હૃદયમા વર્તુમાર્ગનું લલાટમા પન્થમાર્ગનું અને મસ્તકમા મન્વમાર્ગનું ધ્યાન કરવું (અર્થાત્ તે તે મ્થાનોમા તે તે માર્ગનું સ્થાપન કરવું) પછી દર્ભના કૂચકાથી શિષ્યને સ્પર્શ કરતા નુરુએ વી વડે બીજવેલા તલથી 'ઝં અસ્ય શિષ્યસ્ય અનુકમધ્વાન શોઘયામિ સ્વાહા' એ મન્વ ઉચ્ચારતા રહી ફરેક માર્ગને ઉદેશી આઠ વાર હાન કરવો પછી એ છયે માર્ગોને પ્રથમા હીન થયવા માનવા પછી નુરુએ ફરી પાછા સૃષ્ટિમાઘા તેઓને તેમથી ઉત્પન્ન કરવા અને પોતામા જેડી દીધેલા શિષ્યના ચેતન્યને પાછું શિષ્યમા જેડી દે. પછી પૂર્ણાહુતિ હામીને (હોમ માટે અગ્નિમા સ્થાપેના) દેવતાના (વિસર્જન મન્વથી) કળશમા લાવવા (એટલે કે દેવતાઓને કળશમા ગયલા ની ભાવના કરવી) અને ફરી વાર વ્યાલતિઓથી હોમ કરી અગ્નિના અગતી આઠ એક આલુતિ હોમીને નુરુએ અગ્નિનું પોતામા વિસર્જન કરવું પછી શિષ્યના બંને નેત્રોને 'ઔષ્ઠ' મન્વ ભણી વન્ન વડે બાધવા અને તે શિષ્યને કુડની પાસેની કળશની પાસે લઈ જવો પછી ત્યાં નુરુએ શિષ્યના હાથે મુખ્ય દેવીને ઉદેશી પુષ્પાગ્રતિ કરાવવી પછી આખે બાધેના વસ્ત્રો પાગ દૂર કરી તેને દર્ભના આમન પર બેસાડવો અને (પ્રથમ) કહેના મારો તે શિષ્યના દેહમા ભૂતશુદ્ધિ કરવી પછી આપનાતા મન્વના કહેના ન્યાસોને શિષ્યના શરીરમા કરીને તેને બીજા મન્વમા બેસાડવો અને કુદ ઉપર રહેના પન્થવો તેના મસ્તક પર મૂકવા પછી માતૃકાને જપ કરવો અને કૃષ્ણમા રત્ન દેવતારૂપ જળથી શિષ્યને સ્નાન કરાવવું પછી (દર્ભાન ખૂણમા પ્રથમ સ્થાપેલા) વર્ષની કળશના જાગુ રત્ન માટે તના પર સિન્ધન કરવું પછી શિષ્યે ઊભા થઈ બે વત્તો

પહેલેને ભસ્મનુ લેખન લગાવી મુરતી સમીપ ખેંસવું, પછી કમ્પુતાના ઠાડાર ગુરુએ પોતાના હૃદયમાંથી નીકળી શિષ્યના હૃદયમાં પ્રવશેલા શિવાદેવીની ભાવના કરતી અને શિષ્યની તથા દેવીની એકતા થયાની ભાવના કરતા કરતા નાદન-પુષ્પ વચ્ચેથી (દેવતા બુદ્ધિપૂર્વક) શિષ્યની ગૂંચ કરતી પછી પોતાનો હાથ શિ ૫ ॥ મરતક પગ મૂકી મુરુએ શિષ્યના જમણા કાનમાં મળાદેવીના મનનો મણુ વાર ઉપદેશ કરે છે મુનિ! શિષ્ય પણ તે મનનો એકસો આઠ વાર જાપ કરતો અને પછી દેવતારૂપ તે ગુરુને પૂજી પર દડવત પ્રણામ કરતા, ઉપરાત અન્ય બુદ્ધિશક્ત ધર્મ ઉપનયત ત પોતાનું સંસ્કૃત તે ગુરુને આર્પણ કરતું પછી ધન ખર્ચવામાં શક્યતરણિત ધર્મને સ્તુતિ ગેને દીક્ષા દઈ ક્રાઠાદો, મુવાસિનીઓ, કુમારનો બદ્ધેક તથા દીન, આનંદ વગેરે ને જમાડવા પછી પોતાનું કૃતાર્થપણ સમજી કાયમ ન (ગ્રાણુ કરેલા) મનનુ આરાધન કરતું હે નારદ! આ સર્વોત્તમ દીક્ષાવિધિ મે તમને આજે રીતે કરી આને સંપૂર્ણ વિચારો દેવીના ચરણકમળનુ તમે ભજન કરો આ જગતમાં (આ સિવાય) ગ્રાહણને બીજા ગેઈ શ્રેષ્ઠ ધર્મ નથી વૈદિક ગુરુએ પોતપોતાના ગુહ્યના કરેલા મમ્બી મનનો ઉપદેશ કરેલા અને તાત્ત્વિક ગુરુએ તનની રીતિ પ્રમાણે મનનો ઉપદેશ કરેલા, આ સત્તાતમ મર્થદા છ વૈદિકોએ વેદમાં કરેલા અને તાત્ત્વિકોએ તત્ત્વમાં કરેલા જ પ્રયત્નો કરતા, એવી ઊનુ કહી કરતું નહિ કે નારદ! તમે મને જે પૂર્વજ હતું, તે સર્વ મે તમને કહ્યું માન હવે ગદ્યના ના ચંચુકમળનુ તમે કાયમ ભજન કરો, તેનુ હમેશ આરાધન કરીને જ હું પરમ શાંતિ પામ્યો છું

આત્મ નોઆ + હ સંત જનમેજય! એમ નાનુ અને સર્વોત્તમ વિષય કરીને મુનિવર્ધના શિલે મારી ભગવાન નારાયણ સમાધિથી નેત્રો બાંધ કરી દેવીના ચરણકમળનુ ધ્યાન કરતા લાગ્યા અને નારદ પણ પોતાના પરમ ગુરુ નારાયણને નમસ્કાર

+ જનમ સ્કંધો માત્રી નારાયણ તથા નારદેય તથા જો ચાંચ હમે, તે હવે પૂરે થયા છે, અને ભસ્મેજય તથા વ્યવસ્થા તથા પ્રવચન જ ચાલુ છે, તે બંનેથી ચારે છે

કરી દેવીના દર્શનની હઠ્ઠાથી તરત જ તપ કરવા જતા રહ્યા ૧-૧૫૫

નારદોઽપિ તતો નત્વા મુહં નારાયણં વચ્મ્ ।

જગમ સદક્ષપસે દેવીર્દર્શનલાલસા ॥૧૫૫॥

ઈતિ શ્રીમદેવીભાગવતમહાપુરાણમ્ ૧૩૯૪ સ્કંધ વિષે

અધ્યાય ૭ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૮ મો*

કેન ઉપનિષદની કથા

જનમેજય કહેવા

મગવત્ સર્વધર્મજ્ઞ સર્વેશાસ્ત્રવતાં વર ।

દ્વિજાતીના તુ સર્વર્પાં શક્યુપાસિતઃ શ્રુતિરિતા ॥૧॥

જનમેજયે પૂછતું હે સર્વ ધર્મોને જાણુનારા!

હે સર્વ શાસ્ત્રો જાણુનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ ભગવત્! મર્વ જિજ્ઞાસુોને શકિતની ઉપાસના વેદાકત છે, અને હે પ્રભા! ત્રણે સાધ્યાસમયે તથા બીજા સમયે પણ પોતાની વદ્ધવતા ગાયનીનુ જ ઈન્દ્રેએ કાનમ રમરડ કરતું, (રોમ વેદમાં કહેલું છે અને ગાયની પણ પરા ગાંડતનુ જ રવરૂપ છે, એ દીક છે છતા) દિગ્બોધે તે પરાશક્તિનો ત્યાગ કરી બીજા દેવતાઓને (પોતાના પ્રદરૂપે) કેમ સ્વીકારે છે? કેટલાક દિગ્બો વિષ્ણુના બાળા, કેટલાક ગણપતિ ॥ ઉપાસમે, કેટલાક ક્રપાલિક, કેટલાક ચીન દેશના ધર્મમાર્ગમાં આસકત કેટલાક વદ્ધલ વસ્ત્રો ધારણ કરનારા, કેટલાક દિગ્બર, કેટલાક બીદ અને કેટલાક ચાર્વકના મતને અનુસરતા દેખાય છે વળી વણા તો લોકમાં વેદ ઉપરની શ્રદ્ધાથી રહિત દેખાય છે, તો આમાં કારણ શું છે? હે બ્રહ્મત્! આપ તે કહેવાને યોગ્ય છે (કેવળ મુખીઓ જ તે તે મતોમાં ગયા છે, એમ તથી પણ) અનેકજનતાનાં તર્કો કરવામાં કુશળ, બુદ્ધિમાન પડિતો થલુ વેદ ઉપર શ્રદ્ધા વિશ્વાના છે જ આ જગતમાં કોઈ પણ પોતાના ક્યાણુને બુદ્ધિપૂર્વક ત્યાગવા ઇચ્છે જ નહિ, છતા આમાં કારણ શું છે, તે તમે કહો, તેમ જ હે વેદેશ્વરોમાં શ્રેષ્ઠ! અધિપતિને અધિમા આપો પદોના વર્ણનો છે,

* આ અધ્યાયમાં સ્વામીનુ આરંભે કેન ઉપનિષદની વિસ્તૃત કથા કહેવાશે

તો દેવીનું અતિશય મોટું એ શ્રેષ્ઠ સ્થાન કેવું છે, તે પણ શ્રદ્ધાળુ ભક્ત મને તમે કહો હે નિર્દોષ! પ્રસન્ન થયેલા ગુરુઓ છાની વાત પણ (શિષ્યને) કહે જ છે

સૂત યોહ્યા હે મુનીશ્વરો! સભા જનમેજયનું એ વચન સાભળી ભગવાન વ્યાસે અનુક્રમે બધું કહ્યું, જે સાભળી દિગ્વિહોને વેદ ઉપર શ્રદ્ધા વધે છે વ્યાસે કહ્યું હે રાજા! તમે હમણા સમયને યોગ્ય લીક પૂછ્યું છે ખરેખર તમે બુદ્ધિમાન છો અને વેદો પર શ્રદ્ધાવાળા જણાઓ છો હે મહારાજા! પૂર્વે મહોદત્ત દેત્યોએ દેવાની સાથે સો વર્ષ સુધી મહાવિરમયકારક યુદ્ધ કર્યું હતું હે સભા! તેઓનું એ યુદ્ધ અનેક જાતના પ્રહારવાળું જાતજાતની માયાઓથી અદ્ભુત અને જગતનો નાશ કરનાર હતું એ યુદ્ધમા પરાશકિતરૂપી કૃપાથી દેવાંએ દેત્યોને છુટ્યા હતા, જેથી તે દેત્યો પૃથ્વી તથા સ્વર્ગ છોડીને ખાતાજમા જતા રહ્યા હતા પછી અત્યંત ઊર્ધ્વ પામેલા દેવા મોહથી અભિમાની બની ચારે બાજુ પરસ્પર પોતાના પરાક્રમનું વર્ણન કરવા લાગ્યા કે, 'આપણો જય કેમ ન થાય? કેમ કે આપણો મહિમા સર્વોત્કૃષ્ઠ છે પામર દોઈ પરાક્રમ વિનાના દેત્યો આપણી સામે શી વિસાતમા છે? આપણે બધા જગતની સૃષ્ટિ, સ્થિતિ તથા નાશ કરનાર હોઈ યશસ્વી છીએ, આપણી આગળ પામર દેત્યોની શી ગણતરી છે? આમ પરાશકિતનો પ્રભાવ નહિ જાણી તે દેવા મોહ પામ્યા ચોટલે હે સભા! તેઓ પર કૃપા કરવા તે જ સમયે કૃપાપૂર્ણ ક્રીજગદ્દેવ્યા યક્ષના રૂપે પ્રકટ થયા કરોડો સૂર્ય સરખું કરોડો અદ્ભુત જેવું, અત્યંત શીતળ, કરોડો વીજળીઓ સમાન ક્રાંતિવાળું, લાચળા વગેરેથી સજ્જિત, પૂર્વે કદી નહિ જોયેલું અને પરમ સુન્દર એ તેજ જોઈ વિરમય પામેલા તે દેવા એ સમયે કહેવા લાગ્યા કે, 'આ તું! આ તું! આ તે દેત્યોની ચેષ્ટા છે કે દેવાને વિરમય કરતી અતિશય મોગે કોઈ માયા કોઈએ સ્ત્રી છે?' પછી તે બધા એકઠા મળી તે વેળા ઉત્તમ વિચાર કરવા લાગ્યા કે, 'યક્ષની પાસે જઈ આપણે પૂછવું જોઈએ કે તું કોણ છે? પછી તે! બ્રહ્માન

જાણી ઉપાય કયા યોગ્ય છે' પછી દેવાના અધિપતિ ઇન્દ્રે અગ્નિને બોલાવી તેને કહ્યું કે, 'હે અગ્નિ! તું જા, ક્ષરણ કે તું અમારું ઉત્તમ મુખ છે, માટે તું જઈને જાણી લે કે, આ યક્ષ કોણ છે?' પોતાના પરાક્રમથી યુક્ત ઇન્દ્રનું તે વચન સાભળી અગ્નિ વેગથી યક્ષની પાસે ગયો, ત્યારે યક્ષે તે અગ્નિને પૂછ્યું કે, 'તું કોણ છે, તારામા શું પરાક્રમ છે, તે સર્વ તું મારી આગળ કહે' પછી અગ્નિએ કહ્યું કે, 'હું અગ્નિ છું, કર્મોના કળો મારાથી ઉત્પન્ન થાય છે અને સર્વ જગતને બાળી નાખવાની શક્તિ મારામા રહેલી છે' એમ અગ્નિએ કહ્યું, ત્યારે પરમ તેજસ્વિ એ યક્ષે તેની આગળ તણખડું મૂક્યું ને કહ્યું કે, 'જગતને બાળી નાખવાની તારામા જો શક્તિ છે તો આને બાળી નાખ' તે વખતે અગ્નિએ સર્વ બળથી યત્ન કર્યો, પણ એ તણખલાને બાળવા તે સમર્થ ન થયો પછી શરમાઈને તે દેવા પાસે આહ્વા ગયો અને દેવોએ પૂછ્યું ત્યારે તેણે સર્વ વૃત્તાત જણાવ્યું કે, 'હે દેવા! સર્વતા ઈશ્વરપણા સંબંધી આપણું અભિમાન વ્યર્થ છે' પછી ઇન્દ્રે વામુને બોલાવી આ વચન કહ્યું કે, 'તારામા સર્વ જગત પસંદાય છે, તારી ચેષ્ટાથી બધું ચેષ્ટાવાળું છે, તું સર્વતા પ્રાણરૂપ છે અને સર્વની શક્તિઓને ધારણ કરે છે, માટે તું જ જઈને જાણી લે કે, આ યક્ષ કોણ છે? પરમ તેજસ્વિ આ યક્ષને જાણવા (તારા વિના) બીજે કોઈ પણ સમર્થ નથી' ગુણગોરવથી યુક્ત ઇન્દ્રનું તે વચન સાભળી અભિમાની થયેલા વાયુ તરત જ પેલો યક્ષ ન્યા પ્રકાશી સ્ત્રી હતો ત્યા ગયો પછી એ યક્ષે વામુને જોઈ કોમળ વાણીથી તેને કહ્યું કે, 'તું કોણ છે, તારામા શી શક્તિ છે, તે સર્વ તું મારી આગળ કહે' પછી યક્ષનું તે વચન સાભળી વાયુ ગર્વથી બોલ્યો કે, 'હું વાયુ છું, હું અતીશય ક્રૂરનાર છું, સૌને ચલાવવા તથા પકડી વાળવાની મારી શક્તિ છે, મારી ચેષ્ટાથી સર્વ જગત ન્યાપાર કરે -લુ છે' વાયુની એ વાત સાભળી પરમ તેજસ્વિ યક્ષે કહ્યું કે, 'તારી આગળ આ તણખડું મૂક્યું છે, તને તારી ઇચ્છા પ્રમાણે તું વધવી દે, નહિ તો ગર્વ છોડી શરમાઈને ઇન્દ્ર

પાતે ચાલ્યો જ ' યક્ષનુ તે વચન સાલળી સર્વ શક્તિશાળી વાયુએ (તણખલાને ચલાવવા) ઉઘોગ કરવા માડ્યો પણ તે તણખલુ પોતાના સ્થાનેથી ચાલ્યું નહિ, તેથી શરમાઈને ગર્વ ત્યજી દઈ તે વાયુ દેવોની પામે ગયો અને ગર્વને શાત કરનારુ તે વૃત્તાત તેણે કહ્યું કે, 'આને જાણવા આપણે સમર્થ નથી આપણે તો ખોટા ગર્વનુ ચાલિમાન કરીએ છીએ પરમ ઘરણુ તેજરૂપ આ યક્ષ અલૌકિક જણાય છે ' પછી સર્વ દેવગણોએ ઇંદ્રને કહ્યું કે, 'તમે દેવોના રાજ છો, માટે તેણે જ યક્ષને ખરાબર જાણી લ્યો ' પછી ઇંદ્ર મહાગર્વથી યક્ષ સામે ધસી ગયો પરથી પણ પર તે યક્ષરૂપ તેજ સામે ઇંદ્ર દોડી ગયો, પણ તે યક્ષનુ રૂપ ઇંદ્રની આગળથી અદૃશ્ય થયું જેથી દેવોનો રાજ ઇંદ્ર પણ શરમાયો અને યક્ષ સાથે વાતચીત પણ ન થઇ શકી, તેથી મનમા પોતાની હલકાઈ માનવા લાગ્યો કે, 'હવે મારે દેવોની સભામા જવું યોગ્ય નથી ત્યા જઈને મારે મારી પોતાની હલકાઈ દેવો સામે કેમ કહેની રચના કરતા તો હકો ત્યાગ કરવો જ શ્રેષ્ઠ છે, કેમ કે માન એ જ મોટાઓનું ધન છે, માન જ નાશ પામે, તો મરણ મમાન છે, એમા સરાય નથી ' આવી નિશ્ચય કરી ઇંદ્ર તે જ સમયે ગર્વ છોડીને જેનુ એવું ચરિત્ર હતુ એવા તે યક્ષને જ શરણે ગયો એટલે તે જ ક્ષણે આકાશવાણી થઈ કે, 'હે ઇંદ્ર! માયાળીજનો તું જપ કર અને સુખી થા ' પછી ઇંદ્રે એક લાખ વર્ષ સુખી નિરા લાર રહી ધ્યાનથી નેત્રો ધીંચીને પરથી પર અને પરમશ્રેષ્ઠ એ માયાળીજનો જપ કર્યો ત્યારે અકસ્માતુ નૌન મહિનાની નોમને દિવસે સૂર્ય જ્યારે મધ્યમા હતો, ત્યારે (ખલખર ખપોરના મયયે) તે જ સ્વર્ગે ફરી એ જ તેજ પ્રકટ થયું એ તેજના મુદ્રાની મયે નવા યોધનવાળી એક દુમારોન ઇંદ્રે નંદઈ એ દુમારો તેજસ્વી, જસુદના પુણ્ય જેવી દ્યોતિવાળી, કંગોડા બાલસૂર્ય જેવી દ્યોતિવાળી, બાલ મંદ્રને મુકુટમા ધારણ કરતી, વત્તની અદર જાણતા સ્તનવાળી, ઉત્તમ ચાર પદની વર, પાલ, અદુશ તથા અગમને ધારણ કરતી, સુદર અગમગાં, કોમળ

શરીરવાળી, મગજરૂપ, ભકતોને કલ્પવૃક્ષ સમાન, સર્વની માતા, અનેક શણગારોથી શણગારેલી, તણ નેત્રોવાળી, મલિનકાની માળાયુક્ત, કેશપાશથી શોભીતી, ચારે દિશાઓમા મૂર્તિધારી, ચાર વેદો વડે સ્તુતિ કરતી, ઘાતની છઠ્ઠથી ચોતરફ પૃથ્વીને માણેક જેવી કરતી, પ્રસન્ન અને પ્રફુલ્લ મુખવાળી, કસોડે કામદેવ જેવી સુદર, લાલ વસ્ત્રોને ધારણ કરતી, લાલ ચદનથી ચર્ચેલા, 'ઉમા' નામવાળી, આગળ પ્રકાશતી, હિમાલયની પુત્રી, કલ્યાણરૂપ, નિષ્કપટ, કરુણાની મૂર્તિ અને સર્વ કારણોનુ કારણ તેને જોઈને ઇંદ્રનું અત કરણ પ્રેમથી ગળગળુ બન્યું, તેના નેત્રો પ્રેમાશુથી હિલસાઈ જવા લાગ્યા, અને તેણે એ જગદીશ્વરીના ચરણકમળમા દડવત્ પ્રણામ કર્યો પછી ભકિતથી ડોક નમાવીને ઇંદ્રે પરમ પ્રસન્ન થઈ જનનજાતના સ્તોત્રોથી સ્તુતિ કરીને પૂછ્યું કે, 'હે આતિ કલ્યાણિ! તે યક્ષ કોણ હતો, શા માટે તે પ્રકટ થયો હતો તે સર્વ તમે કહો ' એવું તંનુ વચન સાલળી કચ્છાના સમુદ્ર તે દેવીએ કહ્યું કે, 'એ મારુ જ રૂપ હતુ સર્વ કારણોનુ કારણ, માયાના અધિષ્ઠાતરૂપ, સર્વના સાક્ષીરૂપ અને નિર્દોષ એ સ્વરૂપ તે જ બ્રહ્મ છે, સર્વ વેદો જે પદને વણેવે છે, સર્વ તપ જેને કહે છે અને જેને ઇષ્ટતા પ્રાપ્તિથી બ્રહ્મચર્ય પાળ છે, તે (એ બ્રહ્મરૂપ) પદ હુ દુઃખમા કહ્યું છું કે એ ચોક્કસ બ્રહ્મ છે અને તેને જ કેન્દ્રારમય કહે છે હે દેવોમા ઉત્તમ! એ બને બીજ મારા મુખ્ય મત્રા છે કારણ કે માયાબાગ અને બ્રહ્મભાગ એમ બે ભાગવાળી માયાશયલ-બ્રહ્મરૂપ હુ મમત્ર ગગતને સરન્નુ છું, તેમા એક ભાગ 'સચ્ચિદાનંદ' નામે કહેવાય છે અને બીજો ભાગ 'માયા' નાથવા 'પ્રકૃતિ' એ નામથી કહેવાય છે તે માયા પરાશકિતરૂપ છે અને ને સકિતપુકત ઈશ્વરી હુ છું હે દેવામા ઉત્તમ! જેમ મંદ્રની ચાંદ્રિકા તેનાથી જુદી નથી, તેમ સામ્યાવસ્થારૂપ મારે આ માયા માનથી જુદી નથી ના જગતનો જ્યારે પ્રલય થાય છે, ત્યારે તે માયા મારાથી જુદા ન્યરૂપે સ્થેતી જ નથી તે પછી (પ્રાણી સ્થેત્યા) પ્રાણીઓના કર્મોના પરિપાકના

વશથી માયાનુ તે જ અપ્રકટરૂપ પ્રકટભાવને પામે છે ત્રણ ગુણોની જે સામ્યાવસ્થા તે જ માયા કહેવાય છે, અને એ સામ્યાવસ્થાથી બહિર્મુખ થયેલી (એટલે વિપક્ષતાને પામેલી) જે માયા તે તમસુ શબ્દથી કહેવાય છે હે દેવશ્રેષ્ઠ! સૃષ્ટિના આદિમા બહિર્મુખ થયેલ એ તમસના રૂપમાથી સત્ત્વગુણની ઉત્પત્તિ થાય છે અને તે સત્ત્વગુણમાથી તે જ સમયે રજ્જેગુણ ઉત્પન્ન થાય છે બ્રહ્મ, વિષ્ણુ તથા મહેશ્વરને ત્રણ ગુણોભય કહ્યા છે તેમા બ્રહ્મા રજ્જેગુણની અધિકતાવાળા, વિષ્ણુ સત્ત્વગુણની અધિકતાવાળા, અને સર્વ કારણરૂપને ધારણ કરના રુદ્ર તમોગુણની અધિકતાવાળા છે વળી બ્રહ્મા સ્થૂલ દેહરૂપ, વિષ્ણુ લિંગદેહરૂપ, રુદ્ર કારણદેહરૂપ અને સર્વતા અતર્થીમી તથા સામ્યાવસ્થારૂપ હુ તે જ તુરીયરૂપ છું, તેમ જ માયારૂપ ઉપાધિથી સંહિત અને રૂપ વિનાનુ જે પરબ્રહ્મ છે, તે મારુ જ સ્વરૂપ છે એ મારુ રૂપ નિર્ગુણ તથા સગુણ એમ બે પ્રકારનુ કહેવાય છે, તેમાથી માયાથી જે સંહિત છે તે નિર્ગુણ છે અને માયાથી જે યુક્ત છે તે સગુણ છે તે જ હું સર્વ જગતને સરજીને તેની અદર પ્રવેશી વેદમા કહેલા પ્રકારે જેનુ જેનુ કર્મ તે પ્રમાણે જીવને પ્રેરણા કરુ છું જગતની સૃષ્ટિ, સ્થિતિ તથા નાશ માટે હું જ અનુક્રમે બ્રહ્માને, વિષ્ણુને તથા કારણદેહના અભિમાની રુદ્રને પ્રેરણા કરુ છું મારા ભયથી પવત વાય છે, મારા ભયથી સૂર્ય ગતિ કથી કરે છે અને તે જ પ્રમાણે મારા ભયથી ઇંદ્ર, અગ્નિ તથા મૃત્યુ પોતપોતાના અધિકારમા વતે છે આ રીતે હું જ સર્વોત્તમ કહેવાઉં છું મારી કૃપાથી તમે સંપૂર્ણ જય મેળવ્યો છે અને લાકડાની પૂતળીઓ જેવા તમને હું જ નયાવ્યા કરુ છું હું સ્વતંત્ર હોઈ પોતાની ઈચ્છાથી કોઈ વેળા દેવોને અને કોઈ વેળા દેત્યોને વિજય આપુ છું, આમ સોના કર્મોને અનુસરી હું જ સર્વ કરુ છું આ રીતે સર્વોત્તમારૂપ મને પોતાના ગર્વથી ભૂલી જઈ તમે અહકાસથી ધેતરેલા મનનાગ્ર થયા હતા અને દુરંત મોહને પામ્યા હતા, તેથી તમારા પગ કૃપા કરવા મારુ સર્વોત્તમ તેજ તમારા દેહમાથી એકત્રીય

બહાર નીકળ્યુ હતુ, જે ચક્ષુરૂપે જણાતુ હતુ હવે તમે દેહના ગર્વનો સંપૂર્ણ ત્યાગ કરી સામ્યવસ્થાદરૂપ મારે જ શરણે આવજો

વ્યાસ ગોત્રવા પછી દેવોએ ભકિતથી સ્તવેલા એ મૂલપ્રકૃતિરૂપ ઈશ્વરી મહાદેવી એમ કહીને તરત જ અદૃશ્ય થયા હતા પછી સર્વ દેવો પોતાનો ગર્વ ત્યજીને શ્રેષ્ઠથી પણ શ્રેષ્ઠ એ ભગવતીના ચરણ કમળનુ સારી રીતે આરાધન કરવા લાગ્યા તે બધા કાયમ ત્રણે સધ્યાસમયે ગાયત્રીનો જપ કરવા તત્પર રહી યજ્ઞોના ભાગ વગેરેથી કાયમ દેવીને સેવવા લાગ્યા એમ સત્યયુગમા સર્વ લોકો ગાયત્રીના જપમા તત્પર રહી ઝંકાર તથા ક્ષીરકારનો પણ જપ કરવામા આસક્ત મનનાગ્ર રહેતા હતા વદમા કોઈ પણ સ્થળે વિષ્ણુની ઉપાસના કે વિષ્ણુની દીક્ષા નિત્ય કર્તવ્યરૂપે કહેલી નથી, તેમ જ શિવની ઉપાસના કે દીક્ષા પણ કાયમ માટે કહેલી નથી, પરંતુ સર્વ વેદોએ ગાયત્રીની ઉપાસના જ નિત્યકર્તવ્યરૂપે કહેલી છે, જેના વિના બ્રાહ્મણનો બધી રીતે અધ પતત જ થાય છે દિગ્વર્ણને ગાયત્રીની ઉપાસનાથી જ કૃતાર્થ-પણુ પ્રાપ્ત થાય છે, બીજા કરાની તેને જરૂર નથી, માત્ર ગાયત્રીજપમા જ આસક્ત રહેતો દિગ્ મોક્ષ પામે છે બીજુ કહે અથવા ન કરે (માત્ર ગાયત્રી જ જમ્યા કરે એટલુ બસ છે) એમ મનુએ પોતે કહ્યુ છે એ ગાયત્રીને છોડીને વિષ્ણુની ઉપાસનામા તત્પર રહેનારે અથવા શિવની ઉપાસનામા આસક્ત થયેલો બ્રાહ્મણુ અવશ્ય નરકમા જાય છે, માટે હે રાજા! સત્યયુગમા બધા ઉત્તમ દિગ્ને ગાયત્રીના જપમા તત્પર અને દેવીના ચરણકમળમા આસક્ત રહેતા હતા ૧-૬૨

તસ્યદ્વાપયુગે રાજન ગાયત્રીજપતત્પરા. ।

દેવીવદ્વાયુજરાત્ નાસન્ સર્વં દિગ્જોત્તમા ॥૧૨॥

ઈતિ શ્રીદેવીબાગવતમહાપુરુષમ્ દ્વાદશ સ્કંધ વિષ્

અધ્યાય ૮ મો નામમ

પાસે ચાલ્યો ન' યક્ષનું તે વચન સાંભળી સર્વ શક્તિશાળી વાયુઓ (તણખસાને ચલાવવા) ઉલ્લોગ કરવા માંડ્યો પણ તે તણખડું પોતાના સ્થાનેથી ચાલ્યું નહિ, તેથી શરમાઈને ગર્વ ત્યજી દઈ તે વાયુ દેવોની પાસે ગયા અને ગર્વને શાત કરનારુ તે વૃત્તાત તેણે કહ્યું કે, 'આને જાણવા આપણે સમર્થ નથી આપણે તો ખોટા ગર્વનું અભિમાન ફરીએ છીએ પરમ દારણું તેજરૂપ આ યક્ષ અલૌકિક જણાય છે' પછી સર્વ દેવગણોએ ઇંદ્રને કહ્યું કે, 'તમે દેવોના રાજા છો, માટે તમે જ યક્ષને બરાબર જાણી લ્યો' પછી ઇંદ્ર મહાગર્વથી યક્ષ સામે ધસી ગયો પરથી પણ પર તે યક્ષરૂપ તેજ સામે ઇંદ્ર હોડી ગયો, પણ તે યક્ષનું રૂપ ઇંદ્રની આગળથી અદૃશ્ય થયું જેથી દેવોનો રાજા ઇંદ્ર પણ શરમાયો અને યક્ષ સાથે વાતચીત પણ ન થઈ શકી, તેથી મનમા પોતાની હલકાઈ માનવા લાગ્યો કે, 'હવે મારે દેવોની સભામા જવું યોગ્ય નથી ત્યાં જઈને મારે મારી પોતાની હલકાઈ દેવો સામે કેમ કહેવી? એના કરતા તો હલકો ત્યાગ કરવો જ શ્રેષ્ઠ છે, કેમ કે માન એ જ મોટાઓનું ધન છે, માન બે નાશ પામે, તો મરણ મમાન છે, એમા સશય નથી' આવી નિયય કરી ઇંદ્ર તે જ સમયે ગર્વ છોડીને જેનું એવું ચરિત્ર હતું એવા તે યક્ષને જ શરણે ગયા એટલે તે જ ક્ષણે આદ્યશવાણી થઈ કે, 'હે ઇંદ્ર! માયાબીજનો તું જપ કર અને સુખી થા' પછી ઇંદ્ર એક લાખ વર્ષ સુધી નિરાધાર રહી ધ્યાનથી તેણે મીંચીને પરથી પર અને પરમશ્રેષ્ઠ એ માયાબીજનો જપ કર્યો, ત્યારે અંક સ્માત્ પેન મહિનાની નોમને દિવસ સૂર્ય જ્યારે મધ્યમા હતો, ત્યારે (બસંતઋતુમાં સમયે) તે જ સ્વર્ણે ફરી એ જ તેજ પ્રકટ થયું એ તેજના મહત્તમ માંયે તમા યોવનવાળી અંક દુભારીન ઇંદ્રે જોઈ એ દુભારી તેજસ્વી, જસુદના પુખ્ત જેવી પ્રતિવાળી, કનેડો બાલસૂર્ય જેવી પ્રતિવાળી, બાલ મદ્રો મુકુટમા ધારણ કરતી, વતની અદર જાગ્રતા સ્તનવતી, ઉત્તમ ચાર લાથથી વર, પાશ, અદુશ તથા અમરો ધારણ કરતી, સુદર અનવાળી, કોમળ

શરીરવાળી, મગજરૂપ, બકતોને કટપવૃક્ષ સમાન, સર્વની માતા, અનેક શણગારોથી શણગારેલી, ત્રણ નેત્રોવાળી, મહિલાની માળાપુકત, કેશપાશથી દોભીતી, ચારે દિશાઓમા મૂર્તિધારી, ચાર વેદો વડે સ્તુતિ કરાતી, દાંતની છટથી ચોતરફ પ્રધવીને માણેક જેવી કરતી, પ્રસન્ન અને પ્રકટલ મુખવાળી, કનેડો કમદેવ જેવી સુદર, લાલ વસ્ત્રોને ધારણ કરતી, લાલ ચદનથી ચર્ચેલા, 'ઉમા' નામવાળી, આગળ પ્રકાશતી, હિમાવયની પુત્રી, કંઠાણરૂપ, નિષ્કંપટ, કરુણાની મૂર્તિ અને સર્વ કારણોનું કારણ તેને જોઈને ઇંદ્રનું અત કરણ પ્રેમથી ગળગળ બન્યું, તેના નેત્રો પ્રેમાશ્રુથી હિભરાઈ જવા લાગ્યા અને તેણે એ જગદીશ્વરીના ચરણકમળમા દડવત્ પ્રણામ કરી પછી ભક્તિથી ડોક નમાવીને ઇંદ્રે પરમ પ્રસન્ન થઈ જાતજાતના સ્તોત્રોથી સ્તુતિ કરીને પૂછ્યું કે, 'હે અંતિ કલ્યાણી! તે યક્ષ કોણ હતો, શા માટે તે પ્રકટ થયો હતો તે સર્વ તમે કહો' એવું તંતુ વચન સાંભળી કુશળાના સમુદ્ર તે દેવીએ કહ્યું કે, 'એ મારુ જ રૂપ હતું સર્વ કારણોનું કારણ, માયાના અધિષ્ઠાનરૂપ, સર્વના સાક્ષીરૂપ અને નિર્દોષ એ સ્વરૂપ તે જ બ્રહ્મ છે, સર્વ વેદો જે પદને વણવે છે, સર્વ તપ જેને કહે છે અને જેને ઇચ્છતા બ્રાહ્મણો બ્રહ્મચર્ય પાળ છે, તે (એ બ્રહ્મરૂપ) પદ હું દુઃખ કહું છું કે એ ઓક્ષર બ્રહ્મ છે અને તેને જ ઓક્ષરમય કહે છે હે દેવોમા ઉત્તમ! એ બને બીજ મારા મુખ્ય મત્રા છે કારણ કે માયાભાગ અને બ્રહ્મભાગ એમ બે ભાગવાળી માયાશયલ-બ્રહ્મરૂપ હું સમગ્ર જગતને સરગુ છું, તેમા એક ભાગ 'સચ્ચિદાનંદ' નામે કહેવાય છે અને બીજો ભાગ 'માયા' અથવા 'પ્રકૃતિ' એ નામથી કહેવાય છે તે માયા પરાશક્તિરૂપ છે અને ને શક્તિપુકત ઇચ્છત્રી હું છું હે દેવોમા ઉત્તમ! જેમ ચંદ્રની ચંદ્રિકા તેનાથી નુનિ નથી, તેમ સામ્યાવસ્થારૂપ મારો આ માયા મારાથી નુનિ નથી તરી જગતનો જ્યારે પ્રલય થાય છે, ત્યારે તે માયા મારાથી નુનિ સ્વરૂપે સ્થિતી જ નથી તે પછી (બાકી રહેલા) પ્રાણીઓના કમેના પરિપાક

વશથી માયાનું તે જ અપ્રકટરૂપ પ્રકટભાવને પામે છે. ત્રણ ગુણોની જે સામ્યાવસ્થા તે જ માયા કહેવાય છે, અને એ સામ્યાવસ્થાથી બહિર્મુખ થયેલી (એટલે વિપત્તિમાં પામેલી) જે માયા તે તમસ્શબ્દથી કહેવાય છે. હે દેવગ્રોહ! મૃષ્ટિના આદિમા બહિર્મુખ થયેલ એ તમસના રૂપમાંથી સત્ત્વગુણની ઉત્પત્તિ થાય છે અને તે સત્ત્વગુણમાંથી તે જ સમયે રજ્જેગુણ ઉત્પન્ન થાય છે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ તથા મહેશ્વરને ત્રણ ગુણોમય કહ્યા છે તેમા બ્રહ્મા રજ્જેગુણની અધિકતાવાળા, વિષ્ણુ સત્ત્વગુણની અધિકતાવાળા, અને સર્વ કાણ્ડરૂપને ધારણ કરતા રુદ્ર તમેગુણની અધિકતાવાળા છે વળી બ્રહ્મા સ્થૂળ-દેહરૂપ, વિષ્ણુ લિંગદેહરૂપ, રુદ્ર કારણદેહરૂપ અને સર્વના અતર્થીમા તથા સામ્યાવસ્થારૂપ હુ તે જ તુરીયરૂપ છું; તેમ જ માયારૂપ ઉપાધિથી રહિત અને રૂપ વિનાનું જે પરબ્રહ્મ છે, તે મારું જ સ્વરૂપ છે. એ મારું રૂપ નિર્ગુણ તથા મગુણ એમ બે પ્રકારનું કહેવાય છે, તેમાંથી માયાથી જે રહિત છે તે નિર્ગુણ છે અને માયાથી જે યુક્ત છે તે સનુણ છે. તે જ હું સર્વ જગતને સરજીને તેની અદર પ્રવેશી વેદમા કહેલા પ્રકારે જેનું જેવું કર્મ તે પ્રમાણે જીવને પ્રેરણા કરુ છું જગતની મૃષ્ટિ, સ્થિતિ તથા નાશ માટે હું જ અનુક્રમે બ્રહ્માને, વિષ્ણુને તથા કારણદેહના અભિમાની રુદ્રને પ્રેરણા કરુ છું. મારા ભયથી પવન વાય છે, મારા ભયથી સૂર્ય ગતિ કર્યા કરે છે અને તે જ પ્રમાણે મારા ભયથી ઈંદ્ર, અગ્નિ તથા મૃત્યુ પોતપોતાના અધિકારમાં વર્તે છે. આ રીતે હું જ સર્વોત્તમ કહેવાઉં છું મારી કૃપાથી તમે સંપૂર્ણ જ્ય મેળવ્યો છે અને લોકકાંતી પૂતળીઓ જેવા તમને હું જ તથાવ્યા કરુ છું હું સ્વતંત્ર હોઈ પોતાની ઈચ્છાથી કોઈ વેળા દેવોને અને કોઈ વેળા દેવોને વિજય આપુ છું, આમ સૌના કર્મોને અનુસરી હું જ સર્વ કરુ છું આ રીતે સર્વોત્તમારૂપ મને પોતાના ગર્વથી ભૂલી જઈ તમે અહ પ્રારથી ઘેસયેલા મનવાળા થયા હતા અને દુરત મોહને પામ્યા હતા, તેથી તમારા પર કૃપા કરવા મારું સર્વોત્તમ તેજ તમારા દેહમાંથી એકાએક

બહાર નીકળ્યું હતું, જે યજ્ઞરૂપે જણાતું હતું. હવે તમે દેહના ગર્વનો સંપૂર્ણ ત્યાગ કરી સંવિચ્છાનદરૂપ મારે જ શરણે આવજો

વ્યાસ ગોલ્લા : પછી દેવોએ ભક્તિથી સ્તવેલાં એ મૂલપ્રકૃતિરૂપ ઈશ્વરે મહાદેવી એમ કહીને તરત જ અદૃશ્ય થયા હતા પછી સર્વ દેવો પોતાનો ગર્વ ત્યજીને શ્રેષ્ઠથી પણ શ્રેષ્ઠ એ ભગવતીના ચરણ-કમળનું સાસી રીતે આરાધન કરવા લાગ્યા તે બધા કાયમ ત્રણે સાધ્યાસમયે ગાયત્રીનો જપ કરવા તત્પર રહી યજ્ઞોના ભાગ વગેરેથી કાયમ દેવીને સેવવા લાગ્યા. એમ સત્યયુગમાં સર્વ લોકો ગાયત્રીના જપમાં તત્પર રહી ઝંકાર તથા હ્રોંકારનો પણ જપ કરવામાં આસક્ત મનવાળા રહેતા હતા. વેદમાં કોઈ પણ સ્થળે વિષ્ણુની ઉપાસના કે વિષ્ણુની દીક્ષા નિત્ય કર્તવ્યરૂપે કહેલી નથી; તેમ જ શિવની ઉપાસના કે દીક્ષા પણ કાયમ માટે કહેલી નથી, પરંતુ સર્વ વેદોએ ગાયત્રીની ઉપાસના જ નિત્યકર્તવ્યરૂપે કહેલી છે, જેના વિના બ્રાહ્મણનો બધી રીતે અધ પતત જ થાય છે દિગ્વર્ણને ગાયત્રીની ઉપાસનાથી જ કૃતાર્થ-પણુ પ્રાપ્ત થાય છે; બીજા કશાની તેને જરૂર નથી, માત્ર ગાયત્રીજપમા જ આસક્ત રહેતો દિગ્ મોક્ષ પામે છે. બીજું કરે અથવા ત કરે (માત્ર ગાયત્રી જ જાણ્યું કરે એટલું બસ છે) એમ મનુએ પોતે કહ્યું છે એ ગાયત્રીને છોડીને વિષ્ણુની ઉપાસનામાં તત્પર રહેનારો અથવા શિવની ઉપાસનામાં આસક્ત થયેલો બ્રાહ્મણ અવશ્ય નરકમાં જાય છે, માટે હે રાજા! સત્યયુગમાં બધા ઉત્તમ દિગ્ને ગાયત્રીના જપમાં તત્પર અને દેવીના ચરણકમળમાં આસક્ત રહેતા હતા ૧-૬૨

તસ્યાવાધ્યુયો રાજન્ ગાયત્રીજપતત્પરા : ।

દેવીપદમ્બુજરતા માસન્ સર્વે દિગ્ગોચરા : ॥ ૧૨ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમાહાપ્રાણુમાં દ્વિત્થ મંક વિરે

અધ્યાય ૮ ચો સમપ્ત

અધ્યાય ૯ મો

બ્રાહ્મણોને ગૌતમના શાપ

ચાલ ટવાલ

કદાચિદથ કાલે તુ દશપદ્મસમા વિમો ।

પ્રાણિના કર્મવશતો ન વર્ષયં શતક્રતુઃ ॥ ૧ ॥

વ્યાસે કહ્યું હે સગ્ન ! કેઈ એક સમયે પ્રાણી
ઓના કર્મોને લીધે પદર વર્ષ સુધી વરસાદ વરસ્યો
ન હતો એ અનાવૃત્તિને લીધે વિનાશકારક મોટો
દુષ્કાળ પડ્યો હતો, જેથી ઘર વેર મુડદની ગણતરી
કરી શકતી ન હતી કેટલાક લોકો ભૂખથી ખીડાઈ
ને ધોડા તથા ભૂંડોન ખાતા હતા અને કેટલાક
તો મનુષ્યાના મુડદા પણ ખાતા હતા પાળકની
માતા પાળકને અને પુરુષ સ્ત્રીને ખાવા દોડતો હતો,
એમ સર્વ લોકો ભૂખથી ખીડાઈને એકબીજાને ખાઈ
જવા નીકળી પડ્યા તે સમયે ઘણા બ્રાહ્મણોએ ઉત્તમ
વિચાર કર્યો કે ગૌતમ મુનિ તપોધન છે, તે
આપણો ખેદ દૂર કરશે, માટે આપણે બધાયે મળી
ગાયત્રીજપમા આસક્ત રહેતા ગૌતમના આશ્રમમા
હાલ તરત જ જવું જાઈએ વળી ત્યાં સુકાળ સભ
જાય છે, તેથી ઘણા પ્રાણીઓ ત્યાં ગયા છે, આમ
વિચારી અગ્નિહોત્ર, કૃતુષ્ણ, ગોધન તથા દસદસીઓ
સાથે બ્રાહ્મણો ગૌતમના આશ્રમમા ગયા કેટલાક
પૂર્વ દેશમાથી, કેટલાક દક્ષિણ દેશમાથી, કેટલાક
પશ્ચિમ દેશમાથી અને કેટલાક ઉત્તર દેશમાથી એમ
ઝૂંઘી ઝૂંઘી દિશાઓમાથી બધા ગયા, ત્યારે બ્રાહ્મ
ણોના એ સમાજને જોઈ ગૌતમે તેમને પ્રશ્ન
કર્યો આસન વગેરે માહિત્યોથી તેમણે બ્રાહ્મણોનો
સત્કાર કર્યો અને મુશન પ્રગ્ન પૂછ્યા પછી આવવાનું
ધારણું પૂરવું, ત્યારે અત્યંત વિસ્મય પામેના સર્વ
બ્રાહ્મણોએ પણ પોતપોતાનો નૃવાત જલો એટલે
એ બ્રાહ્મણોને દુષ્ટી જોઈ ગૌતમમુનિએ તેઓને
અભય આપ્યું કે, 'આ ઘર તમારું છે, હું બધી
રીતે તમારો દામ છું અને હે બ્રાહ્મણો ! હું તમારો

દાસ જો હાજર છું તો તમને શી ચિંતા છે ? તમે
બધા તપોધનો આ સમયે આવી આવ્યા છો, તેથી
હું ધન્યવાદને પાત્ર છું જેમના માત્ર દર્શનથી પાપ
પુણ્યરૂપ બની જાય છે, એ તમે બધા પોતાના
ચરણની રજથી આજે મારું ઘર પવિત્ર કરી રહ્યા
છો, તથી તમારી એ કૃપાને લીધે મારા સિવાય
બીજાને કોણ ધન્યવાદપાત્ર હોઈ શકે ? તમારે બધાએ
ગાયત્રીજપમા તપર રહી સુખેથી આહો રહેવું '

વ્યાસ બોલ્યા : એમ બધાને આશ્વાસન આપી
મુનિરાજ ગૌતમે ભક્તિથી ડોક તમાવીને ગાયત્રીની
પ્રાર્થના કરી કે, 'હે દેવિ ! હે મહાવિદ્યા ! હે વેદાની
માતા ! હે પરથી પણ પર ! હે વ્યાહતિ આદિ
મહામતરૂપ ! હે કુંઝરરૂપ ! હે સામ્યાવસ્થારૂપ ! હે
માતા ! હે કુંઝરરૂપ ! તમને નમસ્કાર હો હે સ્વાહા
તથા સ્વધારૂપ ! હે સમગ્ર પુરુષાર્થોને આપનારા !
હે ભક્તન કપત્તુક્ષતી વેલડીરૂપ ! હે ત્રણ અવસ્થા-
ઓના સાક્ષીરૂપ ! હે તુરિય અવસ્થાથી પરસ્વરૂપવાળા !
હે સંવિદ્યાનદરૂપ ! હે સર્વ વેદાત વડ જાણવા યોગ્ય
અને સૂર્યમંડળમા વસનારા ! તમને હું નમસ્કાર કરું
છું પ્રાત્ર કાળે લાલ રંગના બાલિકારૂપ, બપોરે શ્રેષ્ઠ
યુવતીરૂપ અને સાયકાળે કાળા ગંગાવાળા વૃદ્ધસ્વરૂપ
તમને હું નિત્ય નમુ છું હે સર્વ પ્રાણીઓના શરણુ
રૂપ દેવિ ! હે પરમેશ્વરિ ! કૃપા કરો ' એમ સ્તુતિ
કરી ત્યારે જગદબ્રાહ્મે પ્રત્યક્ષ દર્શન દીધું અને તે
મુનિને એક પૂર્ણપાત્ર આપ્યું જેથી બધાનું પોષણ
થઈ શકે તે સમયે અબ્રાહ્મણો મુનિને કહ્યું કે, 'તમે
જે જે જોઈંતી વસ્તુની ઇચ્છા કરશો, તેને તેને
પૂર્ણ કરનાર આ પાત્ર મે તમને આપ્યું છે '
એમ કહી શ્રેષ્ઠ કપ્પારૂપ દેવી ગાયત્રી અદૃશ્ય થયા
હે સગ્ન ! પછી એ પાત્રમાથી છ રસવાળા હોઈ
પર્વતા જેવડા જાતજાતના અત્તના ફગલા, ઘાસ,
જાતજાતના આજીવણો, દિવ્ય દેશમી વસ્ત્રો, ધંત્રોની
સામગ્રીઓ અને જાતજાતના પાત્રો નીકળ્યા, તેમ
જ બીજું જે જે મહાત્મા ગૌતમ મુનિને જોઈંતું
હતું, તે તે બધું ગાયત્રીના એ પૂર્ણ પાત્રમાથી
નીકળ્યું પછી મુનિરાજ ગૌતમે તે વેળા બધા મુનિ
ઓને બોધાવી આનંદથી ધન, ધાન્ય, આજીવણો

* આ અધ્યાયમાં ગૌતમના ઘરથી બ્રાહ્મણો બીજા
દેવોનો ઉપાસનામાં શરૂઆત થાય છે, એ કથા એ સ્થાનેથી
કેવાલે

તથા વસ્ત્રો આપ્યા, તેમ જ પૂર્ણપાત્રમાથી ગાયો, ભેસો વગેરે જે પશુઓ નીકળ્યા હતા, તે પણ આપ્યા અને સૂચ-સૂચ વગેરે જે યજ્ઞસામગ્રી નીકળી હતી, તે પણ આપી પછી ગૌતમમુનિના કહવાથી તે બધાય એકઠા મળી યજ્ઞ કરવા લાગ્યા, જેથી તે સ્થાન લગભગ સ્વર્ગ જેવું થઈ ગયું ત્રણે લોકમાં જે કંઈ સુદર વસ્તુ દેખાય છે, તે બધી ગાયત્રીએ આપેલા તે પાત્રમાથી ત્યા ઉત્પન્ન થવા લાગી જેથી મુનિની પત્નીઓ આભૂષણો વગેરેથી દેવાગનાઓ સમાન શોભવા લાગી અને મુનિઓ વસ્ત્ર, ચદન તથા આભૂષણોથી દેવો સમાન શોભવા લાગ્યા મુનિના તે આશ્રમમાં હમેશા ઉત્સવ થવા લાગ્યો અને રોગાદિનો કે દેવોનો ભય પણ કોઈ પણ સ્થળે લગારે ન રહ્યો મુનિનો તે આશ્રમ આરે ખાનુ સેઠે યોજનનો થઈ ગયો ધ્રુવ કે બીજા જે જે પ્રાણીઓ હતા, તેઓ પણ ત્યા એકઠા વસી રહ્યા જિતેન્દ્રિય ગૌતમ પણ તે સર્વને અભય દાન આપી પોષવા લાગ્યા વિધિપૂર્વક કરેલા અનેક પ્રકારના મહાયજ્ઞોથી દેવતાઓ ખૂબ સંતોષ પામ્યા અને ગૌતમમુનિનો યશ ગાવા લાગ્યા મહાયશસ્ત્રી ઇંદ્રે પણ પોતાની સભામાં ગૌતમના યશના આ શ્લોક વારંવાર ગાવા માડ્યો કે, 'અહો! આ સમયે અત્યંત પ્રતિષ્ઠા પામેલા આ ગૌતમમુનિ ક'પવૃક્ષ જેવા થઈ આપણા મનોબ્ધને પૂર્ણ કરે છે નહિ તો અતિશય ક્રિકન આ દુષ્કાળના સમયમાં જીવવાની આશા, જ જો દુર્લભ છે તો હવિષ તથા વપા તો કયા મેળવી શકાય? એમ મુનિરાજ ગૌતમે જર્વના ગંધર્વી પણ રહિત હોઈ બ્યાર વર્ષો સુધી ઉત્તમ મુનિઓનું પુત્રની પેઠે પોષણ કર્યું હતું મુનિશ્રેષ્ઠ ગૌતમે ગાયત્રીનું શ્રેષ્ઠ સ્થાન પણ ત્યા કર્યું હતું જેમાં સર્વ મુનિવરો ત્રણે કાળ ઉત્તમ ભક્તિથી પુર થરણકર્તો કરી જગદેવાનું પૂજન કરતા હતા આજે પણ તે સ્થળે દેવી ગાયત્રી પ્રાતઃકાળમાં બાળારૂપે, બપોરે યુવતીરૂપે અને સાંયકાળે વૃદ્ધાસ્વરૂપે દેખાય છે એક સમયે મુનિશ્રેષ્ઠ નારદજી ત્યા આવ્યા પોતાની મહતી નામની લીણને વગાડતા અને ગાયત્રીના શ્રેષ્ઠ ગુણોને ગાતા તે નારદજી ત્યા પવિત્ર

આત્માવાળા મુનિઓની સભામાં બસા, એટલે ગૌતમદિ મુનિઓએ શાપ મનવાળા તે નારદજીની અતિ ઉત્તમ પૂજન કરી પછી નારદજી ગૌતમના યશની વિવિધ કથાઓ કરવા લાગ્યા કે 'હે પ્રજાપિ' ગૌતમ! દેવરાજ ઇંદ્રે દેવાની સભામાં તમારો અનેક પ્રકારનો નિર્મળ યશ ગાયો છે, જે મુનિઓના પોષણથી પ્રક્ટેનો હોઈ શ્રેષ્ઠ છે ઇંદ્રની એ વાણી સાભળી હું તમને જોવા માટે આવ્યો છું હે મુનિ-શ્રેષ્ઠ! જગદેવાની કૃપાથી તમે ધન્યવાદપાત્ર છો' એમ મુનિવર્ય ગૌતમને કહી નારદજી ગાયત્રીના મદિરમાં ગયા, અને ત્યા પ્રેમથી પ્રકૃલ્લ નેત્રો વાળા થઈ તેમણે જગદેવાના દર્શન કર્યો, તેમ જ વિધિ પ્રમાણે દેવીની સ્તુતિ કરી પછી ફરી તે સ્વર્ગમાં ગયા તે વખત ગૌતમમુનિએ પોષેલા જે પ્રાજ્ઞણી ત્યા રહ્યા હતા, તેઓ ગૌતમમુનિનો તે યશ સાભળી અદેખાઈને લીધે ખોદ પામ્યા ને વિચારવા લાગ્યા કે, જ્યાર સુકાળનો સમય આવે ત્યારે પાછથથી આ ગૌતમનો યશ લગારે ન રહે, તેમ આપણે કરવું જોઈએ' આમ તે બધાએ નક્કી કર્યું, પછી કેટલાક કાળે પૃથ્વી પર વરસાદ થયો અને હે ઉત્તમ રાજ! સર્વ દેશમાં સુકાળ થયો પછી તે સુકાળની વાત સાભળી બધા પ્રાજ્ઞણીએ ગૌતમ ઉપર ખોદુ આળ મૂકવા તૈયારી કરી + અહો! હે રાજ! તેઓના માતાપિતાને ધન્યવાદ દો કે, જેઓની આવી કૃતકન સન્નિતિ જન્મી હતી! હે રાજનું! કાળનો મહિમા કોણ કહી શકે તેમ છે? એ દુષ્ટ પ્રાજ્ઞણીએ ધરડી હોઈ તરત જ મરી જાય એવી એક ગાય માયાથી ઉત્પન્ન કરી પછી ગૌતમ મુનિનો હોમ કરવાનો સમય થયો ત્યાં એ ગાય અગ્નિશાળામાં ગઈ એટલે ગૌતમે, 'હુ હુ' એવા શબ્દથી તેને જેવી આટકાવી કે તે જ ક્ષણે તે મરી ગઈ તે સમયે 'આ દુષ્ટ ગૌતમે ગાયને મારી નાખી' એમ પ્રાજ્ઞણીએ કોલાહલ કરી મૂક્યો ત્યાં મુનિરાજ ગૌતમ હોમને સમાપ્ત કરી ખૂબ વિસ્મય પામ્યા તેમણે સમાધિથી નેણે મીચીને

+ કૃતકની પ્રાજ્ઞણીના શાપપિત્તને ઉદ્ધરી વ્યાતનું આ ખતદર્શક વાક્ય બાઈ વિદ્યાને સુવરે છે

તેનુ કારણ વિચારી જન્યુ, તો આ યાનુ પ્રાહ્મણ્યોએ
 ક્યું છે એમ જાણી લઈ તે જ સમયે, પ્રલયકાળે
 જેમ રુદ્ર કોપ કરે છે, તેમ વણે ભારે કોપ કર્યો,
 પછી કોપથી લાલ નેત્રોવાળા તે ગૌતમે સર્વ કષિ-
 યોને શાપ દીધો કે, 'હે નીચ પ્રાહ્મણ્યો! વેદોની
 માતા ગાયત્રી વિષે તેમના ધ્યાનમાં અને તેમના
 મનઃપત્રમાં તમે સંપૂર્ણ શ્રદ્ધારહિત થાઓ, તેમ જ
 ઓ નીચ પ્રાહ્મણ્યો! વેદમાં, વેદોક્ત યજ્ઞોમાં અને તે
 સમ્યક્ વાતોમાં તમે હમેશા શ્રદ્ધા વિનાના થાઓ
 ઓ નીચ પ્રાહ્મણ્યો! શિવમાં, મયમાં તથા શિવના
 શાસ્ત્રમાં તમે કાયમ શ્રદ્ધારહિત થાઓ હે નીચ
 પ્રાહ્મણ્યો! મૂલપદ્મનિરૂપ શ્રીદેવી વિષે, તેમના ધ્યાનમાં
 અને તેમની કથાઓમાં તમે હમેશા શ્રદ્ધારહિત થાઓ
 હે દુષ્ટ પ્રાહ્મણ્યો! દેવીના મયમાં, દેવીના સ્થાનમાં
 તથા દેવીના આરાધનકર્મમાં તમે કાયમ શ્રદ્ધા
 વિનાના થાઓ હે દુષ્ટ પ્રાહ્મણ્યો! દેવોના ઉત્સવને
 જોવાની ઇચ્છામાં અને દેવીના નામનુ કીર્તન કરવામાં
 તમે હમેશા શ્રદ્ધારહિત થાઓ હે નીચ પ્રાહ્મણ્યો!
 દેવીના ભક્તતરી સમીપ રહેવામાં અને દેવીના ભક્તનુ
 પૂજન કરવામાં તમે કાયમ શ્રદ્ધારહિત થાઓ હે
 નીચ પ્રાહ્મણ્યો! શિવનો ઉત્સવ જોવાની ઇચ્છામાં
 અને શિવભક્તનુ પૂજન કરવામાં તમે કાયમ શ્રદ્ધા
 રહિત થાઓ હે અધમ પ્રાહ્મણ્યો! રુદ્રાક્ષ ધારણ
 કરવામાં, પિલ્વપત્રમાં તથા શૂદ્ધ ભસ્મધારણમાં
 તમે હમેશા શ્રદ્ધારહિત થાઓ હે નીચ પ્રાહ્મણ્યો!
 શ્રીતસ્માર્ત સંવાચારમાં તથા જ્ઞાનના માર્ગમાં તમે
 કાયમ શ્રદ્ધા વિનાના થાઓ હે નીચ પ્રાહ્મણ્યો!
 અદૈત જ્ઞાનની નિષ્ઠામાં તથા શમ-દમ આદિ સાધન
 માં તમે હમેશા શ્રદ્ધારહિત થાઓ હે નીચ પ્રાહ્મણ્યો!
 નિત્યકર્મોદિ અનુદાનમાં તથા અગ્નિહોત્રાદિ સાધનમાં
 તમે કાયમ શ્રદ્ધારહિત થાઓ હે નીચ પ્રાહ્મણ્યો!
 સ્વાધ્યાયના અધ્યયનમાં તથા પ્રવચનમાં તમે હમેશા
 શ્રદ્ધારહિત થાઓ હે નીચ પ્રાહ્મણ્યો! ગોદાન આદિ
 દાનોમાં અને પિતૃઓના શ્રાદ્ધોમાં તમે કાયમ
 શ્રદ્ધા વિનાના થાઓ હે નીચ પ્રાહ્મણ્યો! કૃષ્ણચાન્દ્રા-
 યાત્રામાં તથા પ્રાપ્તિરત્નમાં તમે હમેશા શ્રદ્ધા
 રહિત થાઓ હે નીચ પ્રાહ્મણ્યો! તમે શ્રીદેવીથી

ભિન્ન, દેવો વિષે શ્રદ્ધા-ભક્તિવાળા તથા શખ-
 યશ્વદિના ચિહ્નોવાળા થાઓ હે નીચ પ્રાહ્મણ્યો!
 તમે કાપાલિક મતમાં આસક્ત, યૌદ્ધશાસ્ત્રમાં સ્મ-
 નાસ અને પાખાડ્યાચારમાં તત્પર થાઓ, હે
 નીચ પ્રાહ્મણ્યો! તમે પિતા, માતા, પુત્ર, ભાઈ,
 તથા સ્ત્રીને વેચનારા થાઓ હે દુષ્ટ પ્રાહ્મણ્યો! તમે
 વેદ વેચનારા, તીર્થ વેચનારા તથા ધર્મ વેચનારા
 થાઓ હે દુષ્ટ પ્રાહ્મણ્યો! તમે પાચરાત્રમાં, ક્રમશાસ્ત્રમાં,
 કાપાલિક મતમાં તના યૌદ્ધ મતમાં શ્રદ્ધાવાળા થાઓ
 હે નીચ પ્રાહ્મણ્યો! તમે બધા માતા, કન્યા તથા બહેન
 સાથે વ્યભિચાર કરનારા અને પરસ્ત્રીપાત્ર થાઓ
 તમારા વશમાં જન્મેલા પુરુષો તથા સ્ત્રીઓ મે
 આપેલા શાપથી બળી જઈ તમારા સમાન થશે
 મારે ત્યારે ગુ કહેનુ મૂલ પ્રકૃતિરૂપ પરમેશ્વરી
 ગાયત્રી તમારા પર અવશ્ય કોપાવમાન થાઓ, અને
 અધક્રૂપ આદિ નગ્નકુડોમાં તમારી સંક્રાંતિ સ્થિતિ
 થાઓ '

વ્યાસ બ્રાહ્મણ થાઓ વાણીરૂપ દડ દઈ જળનુ
 આચમન કરી ગૌતમ મુનિ પરમ ઉત્સુક થઈ
 ગાયત્રીના દર્શન માટે ગયા અને ત્યા જઈને તેમણે
 મહાદેવીને પ્રણામ કર્યો, એટલે પરથી પર ને દેવી
 પણ પ્રાહ્મણ્યોની દૃષ્ટિના જોઈ ચિત્તામાં નિસ્મય પામ્યા,
 જેથી હજી સુધી પણ તેમનુ મુખ હાસ્યચુકત દેખાય
 છે પછી હાસ્યચુકત મુખક્રમશઃવાળ તે દેવીએ મુનિ-
 વર્ય ગૌતમને કહ્યું કે સંપત્તિ આપેનુ દુષ્કરે માટે
 જ થાય છે હે મહાભાગ! તમે શાંતિ ધરા, કર્મની
 પતિ આની જ હોય છે ' પછી દેવીને પ્રણામ કરી
 ગૌતમમુનિ પોતાના આશ્રમ તરફ ગયા પછી
 શાપથી બળી ગયેલા સર્વ પ્રાહ્મણ્યો વેદના સમૂહો
 ભૂલી ગયા અને ગાયત્રીને પણ વીસરી ગયા, એ
 આશ્ચર્ય જેવુ થયુ હતુ પછી તે બધા એકાદ મળી
 પથારીપથી યુક્ત થા પૃથ્વી પર દડવતુ પડીને
 મુનિવર્ય ગૌતમને પ્રણામ કરવા લાગ્યા અને શરમથી
 નીચા મુખ રાખી ઊભા રહ્યા ને કઈ પણ વાક્ય
 બોલી શક્યા નહિ પછી ઘણી વાર સુધી મુનીશ્વર
 ગૌતમને આટો બદલુ વૈરજાઈ વળી 'પ્રસન્ન થાઓ,
 પ્રસન્ન થાઓ' એમ વારંવાર તેઓ પ્રાર્થના કરવા

લાગ્યા એટલે કરુણાથી પૂર્ણ હૃદયવાળા ગૌતમ મુનિએ તેઓને કહ્યું કે, શ્રીકૃષ્ણાવતાર સુધી કુભી પાક નરકમા તમારી સ્થિતિ રહેશે આ મારે વાક્ય કદી મિથ્યા નહિ થાય, એમ તમે જાણો પછી કલિયુગમા તમે પૃથ્વી પર જન્મશો અને તે સમયે મારો આ શાપ સત્ય થશે, એમા સશય નથી મારા શાપથી છૂટવા માટે તમને જો ઈચ્છા થાય તો તમારે ગાયત્રીના ચરણકમળનું કાયમ સેવન કરવું

વ્યાસ યોહ્યા એમ સર્વને વિદાય કગી, મુનિશ્રેષ્ઠ ગૌતમ 'આવુ મારુ પ્રારબ્ધકર્મ હશે' એમ માની ચિત્તામા શાંતિ પામ્યા આ કારણે હે રાજન્! શ્રીકૃષ્ણ સ્વધામમા ગયા પછી ત્યારે કલિયુગ શરૂ થયો, ત્યારે જે બ્રાહ્મણો પૂર્વે ગૌતમના શાપથી ખી ગયા હતા, તેઓ કુભીપાકમાથી નીકળ્યા અને પૃથ્વી પર જન્મીને ત્રણે સંધ્યાથી રહિત, ગાયત્રીની ભક્તિ વિનાના, વેદભક્તિથી રહિત, પાપાટ મતને અનુસરનારા અને અગ્નિહોતાદિ સત્કર્મ, સ્વધા તથા સ્નાત્રથી છાત્ર થયા છે અવ્યકત મૂલપ્રકૃતિને તેઓ કદી જાણતા નથી અને કેટલાક તમ મુદ્રાના ચિહ્નવાળા, કેટલાક સ્વેચ્છાચારમા આસક્ત, કેટલાક ક્ષાપાલિક, કેટલાક કૌલિક, કે લાક બાહ્ય અને કેટલાક જૈન બની ગયા છે તે બધા પડિતો હોવા છતા દુરાચાર અવાવનાર, પરસ્ત્રીમા ૧૫૮ અને દુરાચારમા તન્પર હોઈ ફરી પાછા કર્મોને લીધે કુભીપાકમા જશે માટે હે રાજન્! સર્વ પ્રકારે પરમેશ્વરીનું જ સેવન કરવું યોગ્ય છે વિષ્ણુની કે શિવની ઉપાસના નિત્ય નથી, પણ શક્તિની ઉપાસના જ નિત્ય છે, જેના વિના મનુષ્ય નરકમા પડે છે હે નિર્દોષ રાજન્! તમે જે પૂછ્યું હતું તે સર્વ મેં ટૂંકમા કહ્યું, હવે મણિદીપનું સુંદર વર્ણન તમે સાંભળો કે, જે જગતનું કારણ અને આદિ શ્રીભુવનેશ્વરીનું શ્રેષ્ઠ સ્થાન છે ૧-૧૧૦

મત પર મણિદીપવર્ણન યજ્ઞ સુન્દરમ્ ।

યત્પરં સ્થાનમાધ્યાયા મુવનેદયા મવારણે ॥૧૦૦॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા દ્વાદશ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૮ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૦ મો⁺

મણિદીપનું વર્ણન

બ્રાહ્મ ઉવાચ ।

બ્રહ્મલોકાદુર્ધ્વમાગે સર્વલોકોઽસ્તિ ય ધૃતઃ ।

મણિદ્વાપઃ સ પવાસ્તિ યત્ર દેવો વિરાજતે ॥ ૧ ॥

વ્યાસ યોહ્યા બ્રહ્મલોકથી ઉપરના ભાગમા જે 'સર્વલોક' પ્રખ્યાત છે, તે જ 'મણિદીપ' છે ત્યાં દેવી બિરાજે છે, એ મણિદીપ સર્વલોક કરતા અધિક છે, તેથી 'સર્વલોક' કહેવાય છે, અને સર્વ જગતના આદિમા મૂલપ્રકૃતિરૂપ જગ દેવાઓ પોતાને રહેવા માટે જ માનસિક ઈચ્છાથી તેને બનાવ્યો છે આ મણિદીપ કેલાસ કરતા અધિક છે અને વૈકુઠ તથા ગોલોક કરતા પણ અધિક કહેવાય છે તપુ લોકમા તેના જેવું સુંદર સ્થાન કોઈ પણ લોકમા નથી હે શ્રેષ્ઠ રાજન્! ત્રણે જગતના છત્રરૂપ સસારના તાપનો નાશ કરનાર અને સર્વ બ્રહ્માડોના પ્રતિબિંબરૂપ તે જ સ્થાન છે એ મણિદીપની ચારે બાજુ અનેક યોજન વિસ્તારવાળો અને તેટલો જ ઊંડો અમૃતનો સમુદ્ર છે એ સમુદ્ર વાયુના અથડાવાથી ઊછળતા સેકડો તરંગોથી વ્યાપ્ત છે, રત્નોની સ્વચ્છ રેતીથી યુક્ત છે, માછલા તથા શખ્ષોથી વ્યાપ્ત છે, મોજના સંઘર્ષણથી ઉત્પન્ન થતા મોજના કણોથી શીતળ છે, ભાતભાતની ધગ એવાળા અનેક વણણોના આવવા-જવાથી શોભી રહ્યો છે અને તેના કિનારે કિનારે રત્ન સમાન કાંતિ વાળા વૃક્ષો રહેલા છે એ અમૃતના સમુદ્ર પછી લોહારૂપ ધાતુથી બનાવેલો અને આકાશમા સાત યોજનની ઊંચાઈવાળો મોટો ફિલ્લો છે એ ફિલ્લામા અનેક શસ્ત્રધારી ગાને જાતજાતના યુદ્ધમા કુશળ રક્ષકો ચારે બાજુ આનંદ કરતા રહે છે એ ફિલ્લાને ચાર દરવાજા છે, સેકડો દારપાલોથી તે યુક્ત છે અને હે રાજન્! દેવી પર ભક્તિવાળા અનેક ગણોથી તે વીંટાયેલો છે જ દેવતાઓ જગદીશ્વરના દર્શન માટે આવે છે, તેઓના ગણો તથા વાહનો ત્યાં રહે છે વળી એ ફિલ્લો સેકડો વિમાનોના સંઘર્ષણથી

+ આ અધ્યાયમા સાડીસે શ્લોકોથી મણિદીપનું વર્ણન બચબર કર્યું છે જેથી દેવી પર ભક્તિ વધે.

તેનું કારણ વિચારી જોયું, તો આ બધું બ્રાહ્મણોએ કર્યું છે એમ જાણી લઈ તે જ સમયે, પ્રલયકાળે જેમ રુદ્ર કોષ કરે છે, તેમ વણો ભારે કોષ કર્યો, પછી કોષથી લાલ નેત્રવાળા તે ગૌતમે સર્વ ત્રયિઓને શાપ દીધો કે, 'હે નીચ બ્રાહ્મણો! વેદોની માના ગાયત્રી વિષે તેમના ધ્યાનમા અને તેમના મનઃપ્રપમા તમે સંપૂર્ણ શ્લારહિત થાઓ, તેમ જ ઓ નીચ બ્રાહ્મણો! વેદમા, વેદોક્ત યજ્ઞોમા અને તે સમ્બંધી વાતોમા તમે હમેશા શ્લાર વિનાના થાઓ ઓ નીચ બ્રાહ્મણો! શિવમા, મન્ત્રમા તથા શિવના શાસ્ત્રમા તમે કાયમ શ્લારહિત થાઓ હે નીચ બ્રાહ્મણો! મૂલપ્રકૃતિરૂપ શ્રીદેવી વિષે, તેમના ધ્યાનમા અને તેમની કથાઓમા તમે હમેશા શ્લારહિત થાઓ હે દુષ્ટ બ્રાહ્મણો! દેવીના મન્ત્રમા, દેવીના સ્થાનમા તથા દેવીના આસપ્તકર્મમા તમે કાયમ શ્લાર વિનાના થાઓ હે દુષ્ટ બ્રાહ્મણો! દેવીના ઉત્સવને જોવાની ઇચ્છામા અને દેવીના નામનું કીર્તન કરવામા તમે હમેશા શ્લારહિત થાઓ હે નીચ બ્રાહ્મણો! દેવીના ભક્તની સમીપ ગહેવામા અને દેવીના ભક્તનું પૂજન કરવામા તમે કાયમ શ્લારહિત થાઓ હે નીચ બ્રાહ્મણો! શિવનો ઉત્સવ જોવાની ઇચ્છામા અને શિવભક્તનું પૂજન કરવામા તમે કાયમ શ્લારહિત થાઓ હે અધમ બ્રાહ્મણો! રુદ્રાક્ષ ધારણ કરવામા, બિન્વપત્રમા તથા શુભ ભસ્મધારણમા તમે હમેશા શ્લારહિત થાઓ હે નીચ બ્રાહ્મણો! શ્રીતરમાર્ત સંવચારમા તથા જ્ઞાનના માર્ગમા તમે કાયમ શ્લાર વિનાના થાઓ હે નીચ બ્રાહ્મણો! અર્દત જ્ઞાનની નિદામા તથા ગમ-દમ આદિ સાધનમા તમે હમેશા શ્લારહિત થાઓ હે નીચ બ્રાહ્મણો! નિત્યકર્મોદિ અનુદાનમા તથા અગ્નિહોત્રાદિ સાધનમા તમે કાયમ શ્લારહિત થાઓ હે નીચ બ્રાહ્મણો! સ્વાધ્યાયના અધ્યયનમા તથા પ્રવચનમા તમે હમેશા શ્લારહિત થાઓ હે નીચ બ્રાહ્મણો! યોગન આદિ દાનોમા અને પિતૃઓના શ્રાદ્ધોમા તમે કાયમ શ્લાર વિનાના થાઓ હે નીચ બ્રાહ્મણો! કૃષ્ણચાદાના પ્રતમા તથા પ્રાયશ્ચિત્તમા તમે હમેશા શ્લારહિત થાઓ હે નીચ બ્રાહ્મણો! તમે શ્રીદેવીથી

ભિન્ન, દેવો વિષે શ્લાર-ભક્તિવાળા તથા શપ-ચક્રાદિના ચિહ્નોવાળા થાઓ હે નીચ બ્રાહ્મણો! તમે ક્રાપાલિક મતમા આસક્ત, બૌદ્ધશાસ્ત્રમા રમનારા અને પાખડઆચારમા તત્પર થાઓ, હે નીચ બ્રાહ્મણો! તમે પિતા, માતા, પુત્ર, ભાઈ, તથા સ્ત્રીને વેચનારા થાઓ હે દુષ્ટ બ્રાહ્મણો! તમે વેદ વેચનારા, તીર્થ વેચનારા તથા ધર્મ વેચનારા થાઓ હે દુષ્ટ બ્રાહ્મણો! તમે પાચરાત્રમા, ક્રમશાસ્ત્રમા, ક્રાપાલિક મતમા તથા બૌદ્ધ મતમા શ્લારવાળા થાઓ હે નીચ બ્રાહ્મણો! તમે બધા માતા, કન્યા તથા બહેન સાથે બિભિચાર કરનારા અને પરસ્ત્રીકાપટ થાઓ તમાત વશમા જન્મેલા પુરુષો તથા સ્ત્રીઓ મે આપેલા શાપથી બળી જઈ તમારા સમાન થશે મારે નધારે ગુ કહેવું મૂળ પ્રકૃતિરૂપ પરમેશ્વરી ગાયત્રી તમારા પર અવશ્ય કોપાદ્યમાન થાઓ, અને આધકૂપ આદિ નગ્નકુડેમા તમારી મંદિર નિર્માત થાઓ'

આસ બો.યા આવો વાણીરૂપ દડ દઈ જળનુ આચમન કરી, ગૌતમ મુનિ પરમ ઉત્સુક થઈ ગાયત્રીના દર્શન માટે ગયા અને ત્યા જઈને તેમણે મળદેવીને પ્રણામ કર્યો, એટલે પરથી પર ને દેવી પણ બ્રાહ્મણોની દુષ્ટતા જોઈ ચિરામા નિરમય પામ્યા, જેથી હજી સુધી પણ તેમનું મુખ હાસ્યચુકત દેખાય છે પછી હાસ્યચુકત મુખક્રમશઃ તે દેવીએ મુનિ-વર્થ ગૌતમને દત્તુ કે, સર્પને આપેલુ દૂધ ઝેર નાંદે જ શાય છે હે મહાભાગ! તમે જ્ઞાન ધરા કર્મોની પિતિ આની જ હોય છે' પછી દેવીને પ્રણામ કરી ગૌતમમુનિ પોતાના આશ્રમ તરફ ગયા પછી શાપથી બળી ગયેલા સર્વ બ્રાહ્મણો વેદના સમૂહો બુધ્ધી ગયા અને ગાયત્રીને પણ વીસરી ગયા, એ આશ્ચર્ય જેવુ થયુ હતુ પછી તે બધા ચોક્કા મગી પથ્થરપથથી યુગ્મ થી પૃથ્વી પર દટવતુ પડીને મુનિવર્થ ગૌતમને પ્રણામ કરવા લાગ્યા અને શરમથી નીચા મુખ સખાં ડોબા ગયા ને કઈ પણ વાકય બોલી શક્યા નહિ પછી ઘણી વાર સુધી મુનીશ્વર ગૌતમને આંતે બાળુ વૌટશાઈ વળી 'પ્રસન્ન થાઓ, પ્રસન્ન થાઓ એમ નારવાર તેઓ પ્રાર્થના કરવા

લાગ્યા એટલે કરુણાથી પૂર્ણ હૃદયવાળા ગૌતમ મુનિએ તેઓને કહ્યું કે, શ્રીકૃષ્ણાવતાર સુધી કુણી પાક તરુમાં તમારી સ્થિતિ રહેશે આ માર વાક્ય કદી મિથ્યા નહિ થાય, એમ તમે જાણો પછી કલિયુગમાં તમે પૃથ્વી પર જન્મશો અને તે સમયે મારો આ શાપ સત્ય થશે, એમાં સશય નથી મારા શાપથી છૂટવા માટે તમને જે ઈચ્છા થાય તો તમારે ગાયત્રીના ચરણમંજળનું કાયમ સેવન કરવું

વ્યાસ બોલ્યા એમ મર્વને વિદાય કરી, મુનિશ્રેષ્ઠ ગૌતમ 'આવું મારું પ્રારબ્ધકર્મ હશે' એમ માની ચિરામા શાંતિ પામ્યા આ કારણે હે સંજનું! શ્રીકૃષ્ણ સ્વધામમાં ગયા પછી ન્યારે કલિયુગ શરૂ થયો, ત્યારે જે બ્રાહ્મણો પૂર્વે ગૌતમના શાપથી બીં ગયા હતા, તેઓ કુણીપાકમાંથી નીકળ્યા અને પૃથ્વી પર જન્મીને ત્રણે સધ્યાથી સંહિત, ગાયત્રીની ભક્તિ વિનાના, વેદભક્તિથી સંહિત, પાળક મતને અનુસરનારા અને અગ્નિહોનાદિ સત્કર્મ, સ્વધા તથા સ્વાહાથી છાપ થયા છે અવ્યકત મૂલપ્રકૃતિને તેઓ કદી જાણતા નથી અને કેટલાક તમ મુદ્રાના ચિહ્નવાળા, કેટલાક સ્વેચ્છાચારમાં આસક્ત, કેટલાક ક્ષપાલિક, કેટલાક કૌલિક, કેટલાક બોદ્ધિ અને કેટલાક જૈન બની ગયા છે તે બધા પડિતો હોવા છતાં દુરાચાર, ચત્રાવતાર, પરસ્ત્રીમાં પાપ અને દુરાચારમાં તનપર હોઈ ફરી પાછા કર્મોને લીધે કુણીપાકમાં જશે માટે હે સંજનું! સર્વ પ્રકારે પરમેશ્વરીનું જ મેતન કરવું યોગ્ય છે, વિષ્ણુની કે શિવની ઉપાસના નિત્ય નથી, પણ શક્તિની ઉપાસના જ નિત્ય છે, જેના વિના મનુષ્ય તરુમાં પડે છે હે નિર્દોષ સંજનું! તમે જે પૂછ્યું હતું તે સર્વ મેં ટૂંકમાં કહ્યું, હવે મણિદ્વીપનું સુંદર વર્ણન તમે સાંભળો કે, જે જગતનું કારણ અને આદિ શ્રીભુવનેશ્વરીનું શ્રેષ્ઠ સ્થાન છે ૧—૧૧૦

મત. પર મણિદ્વીપવર્ણન શ્રુણુ સુન્દરમ્ ।

યત્પરં સ્થાનમાધ્યાયા મુવનેદ્યા મવારણે ॥૧૦૦॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમાં દ્વાદશ સ્કંધ વિષે

અધ્યાય ૯ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૦ મો⁺

મણિદ્વીપનું વર્ણન

વ્યાસ ડવાવ ।

બ્રહ્મલોકાદૃર્ધ્વમાગે સર્વલોકોઽસ્તિ ય' શ્રુતઃ ।

મણિદ્વાપઃ સઃ એવાસ્તિ યત્ર દેવા ચિરાજતે ॥ ૧ ॥

વ્યાસ બોલ્યા બ્રહ્મલોકથી ઉપરના ભાગમાં જે 'સર્વલોક' પ્રખ્યાત છે, તે જ 'મણિદ્વીપ' છે જ્યાં દેવી ધિરાજે છે, એ મણિદ્વીપ સર્વલોક કરતાં અધિક છે, તેથી 'સર્વલોક' કહેવાય છે, અને સર્વ જગતના આદિમાં મૂલપ્રકૃતિરૂપ જગ દુષ્પાત્રે પોતાને રહેવા માટે જ માનસિક ઈચ્છાથી તેને બનાવ્યો છે એ મણિદ્વીપ કંલાસ કરતાં અધિક છે અને વૈકુંઠ તથા ગોલોક કરતાં પણ અધિક કહેવાય છે ત્રણ લોકમાં તેના જેવું સુંદર સ્થાન કોઈ પણ લોકમાં નથી હે શ્રેષ્ઠ સંજનું! ત્રણે જગતના છત્રરૂપ સસારના તાપનો નાશ કરનાર અને સર્વ બ્રહ્માંડોના પ્રતિબિંબરૂપ તે જ સ્થાન છે એ મણિદ્વીપની ચારે બાજુ અનેક યોજન વિસ્તારવાળી અને તેટલો જ ઊંચો અમૂતનો સમુદ્ર છે એ સમુદ્ર વાયુના અથડાવાથી ઊછળતા સે કંડો તરગોથી વ્યાપ્ત છે, રત્નોની સ્વચ્છ રેતીથી યુક્ત છે, માછલા તથા શખોથી વ્યાપ્ત છે, મોજના સઘર્ષણથી ઉત્પન્ન થતા મોજના કણોથી શીતળ છે, ભાતભાતની ધ્વજ ઓવાળા અનેક વહાણોના આવવા—જવાથી શોભી રહ્યો છે અને તેના કિનારે કિનારે રત્ન સમાન ક્રાંતિવાળા વૃક્ષો રહેલા છે એ અમૂતના સમુદ્ર પછી લોહારૂપ ધાતુથી બનાવેલો અને આકાશમાં સાત યોજનની ઊંચાઈવાળો મોટો કિલ્લો છે એ કિલ્લામાં અનેક શસ્ત્રધારી અને જાતજાતના યુદ્ધમાં કૃશણ રક્ષકો ચારે બાજુ આંતદ કરતાં રહે છે એ કિલ્લાને ચાર દરવાજા છે, સે કંડો દ્વારપાલોથી તે યુક્ત છે અને હે સંજનું! દેવી પર ભક્તિવાળા અનેક ગણોથી તે વીંદ્યલેલો છે જે દેવતાઓ જગદીશ્વરના દર્શન માટે આવે છે, તેઓનાં ગણો તથા વાહનો ત્યાં રહે છે વળી એ કિલ્લા સે કંડો વિમાનોના સઘર્ષણથી

+ આ અધ્યાયમાં સમગ્ર શ્રવણથી મણિદ્વીપનું વર્ણન બરાબર કરાશે કે જેથી દેવી પર ભક્તિ વધે

થતા વડાઓના શબ્દથી ગાજી રહ્યા છે અને ધોડા ઓના હણહણાટ તથા ખડીઓના આવાતથી તેણે દિશાઓના મોઢા ખંડેરા કરી દીધા છે હે રાજા ! હાથમા છડીધારી અને કિન્નિકાટ શબ્દ કરતા દેવીના પાર્ષદોએ (છડીઓથી) મારેલા દેવસાધોના સેવકો ત્યા શોભી રહ્યા છે જાતજાતના આવાજથી અતિ વ્યાસ તે કિલ્લામા ઘોઘાટ થતો હોઈ કોઈ પણ સ્થળે કોઈનો શબ્દ કોઈ સાભળી શકતું નથી વળી ત્યા પગલે પગલે મીઠા જળથી ભરેલા સરોવરો છે અને હે રાજા ! રત્ન જેવા વૃક્ષોથી શોભતી અનેક વાડીઓ છે એ કિલ્લા પછી કાસાની ધાતુથી બનાવેલા બીજને મોઢો કિલ્લો છે, જેની ડેચ આકાશને ઝાડે છે એ કિલ્લો પહેલા કિલ્લા કરતા તેજગ્ય સોગવો અધિક છે વળી તે દરવાજાઓ તથા બારણાથી મુક્ત અને ઘણા વૃક્ષોથી વ્યાપ્ત છે વૃક્ષોની જેટલી જાતિઓ છે તે બધું ત્યા છે એ વૃક્ષો કાયમ પુષ્પોવાળા, સદાકામ ફળોથી વ્યાપ્ત, નવી કૃષ્ણોવાળા અને ઉત્તમ સુગંધથી વ્યાપ્ત છે ખનસ, ખેરસહલી, લોધર, કચેણ, સીસમ, દેવદાર, કાચનાર, આખા, સુમેરુ બિકુચ, હિંગુલ, એલચી, હાલિંગ, કાયકુળ, પાટલા, મુચુકુદ, ફલિની, જયનેકલા, તાલ, તમાલ, સાલ, કહોલ, નાગભદ્ર, પુનાગ, પુલુ, સાલ્વક, કપૂર, અમ્બકર્ણ, હસ્તિકર્ણ, તાલપર્ણ, દાડિમ, ગરુડિય, બાપોરિયા, લીંબુ દુરડક, ચામેચ, કનકવૃક્ષ કાળા અગરના વૃક્ષો, ચદનના વૃક્ષો, ખજૂર, જાંબ, તાલ પર્ણી, રોલડી, છીરવાળા વૃક્ષો, ખેરના વૃક્ષો, આખલી, ભિલામા, રૂચક, કાટાચરોરિયા, બીલીની વૃક્ષો, તુલ સીના વનો તથા મલિહાના વનો વગેરે વૃક્ષોની જાતિઓના વનો ત્યા રહેલા છે અને હે રાજા ! તે ઉપરનો સેકો વાવોથી મુક્ત છે ત્યાના બધા ઉત્તમ વૃક્ષો કોપલોના શબ્દથી વ્યાપ્ત, ગુળરચ કરતા ભમસાઓથી શોભતા, ગુરને ઝરતા અને શીતળ છાયાવાળા છે વળી તે જાતજાતની સ્તુત્યોગ્ય થતા હોઈ અનેક પક્ષીઓથી વ્યાપ્ત રહે છે અને અનેક જાતના રત્નને વહેતી તટીઓથી અત્યંત શોભી રહ્યા છે પારવા, ખોપટ, મેવા તથા બનોની પાખોની ઉત્પન્ન થતા વાયુ વડે જેવા વૃક્ષો પાલી રહ્યા છે

અંતુ તે ઉત્તમ વન સુગંધને લાવતા પવનથી ભરપૂર છે, આમતેમ ઠોકતા હરિણીઓના ટોળાથી મુક્ત છે અને નૃત્ય કરતા મધુરોના સમૃદ્ધી સુખદાયક કેકા વાણીથી ગાજી રહ્યું છે વળી તે દિવ્ય વન મારે બાજુ મકરંદ રસને ઝગે રહ્યું છે એ કાસાના કિલ્લા પછી (નીજે) તાપાનો કિલ્લો કહેવાય છે તે સમયોરસ આકરવાળો અને સાત યોજન ઊંચો છે હે રાજા ! એ જે કિલ્લાની વચ્ચે કંપવૃક્ષની વાડી કહેવાય છે, જેના વૃક્ષોના પુષ્પો સોનેરી કાનિવાળા છે અને પાદકા પણ સોનેરી હોઈ તેઓના ફળતા બિયા રત્ન જેવા હોય છે એ વાડીની મુખ્ય મારે બાજુ દશ યોજન સુધી ફેલાય છે હે રાજા ! વસતમ્બતુ વડે સતદિવસ એ વન રક્ષાયેલું છે, તે વસત પુષ્પના સિંહાસન પર ત્યા બેસી રહે છે, પુષ્પોના છત્રથી શોભે છે, પુષ્પોના શણગારોથી શણગારેલા હોય છે અને પુષ્પોના આસવથી મદમરા રહે છે ચૈત્રલક્ષ્મી તથા વૈશાખલક્ષ્મી એ બંને તેની માનીતી સ્ત્રીઓ છે એ બે સ્ત્રીઓ પ્રકૃત ભુખવાળી હોઈ પુષ્પોના ગુચ્છરૂપ દશગોળી રમ્યા કરે છે વળી તે દિવ્ય વન અત્યંત સુખ છે, મારે બાજુ પુષ્પરસને ઝગી રહ્યું છે, પુષ્પોની સુગંધવાળા વાયુથી દશ યોજન સુધીની વ્યાપ્ત છે, ગાવામા તત્પર અને સ્ત્રીઓ સહિત દિવ્ય મધો વડે શોભીતું જે મદોભરા કોયલના શબ્દોથી ગાજી રહ્યું છે વસતની લક્ષ્મીથી મુક્ત છે અને કામી લોકોના કામને વધારતાર છે એ તાળાના કિલ્લા પછી (ઓથો) સીસાનો કિલ્લો કહેવાય છે તેની ઊંચાઈ પણ સાત યોજન હકી છે હે રાજા ! તે બંને કિલ્લાઓની વચ્ચે સતાનકવૃક્ષોની વાડી છે તેના પુષ્પોની સુગંધ મારે બાજુ દશ યોજન સુધી ફેલાય છે કાયમ પ્રકૃત રહેતા તેના પુષ્પો સોના જેવા છે અને તેના ફળો ચામૂત જેવા રસથી મુક્ત હોઈ મધુર છે હે ઉત્તમ નગ ! તે વાડીનો ન્યયક શ્રીમ્બતુ છે ન્યેશલક્ષ્મી તથા આપાલલક્ષ્મી આ બે તેની માનીતી સ્ત્રીઓ છે તાપથી નાસેલા લોકો ત્યાના વૃક્ષોના મૂળમા બેઠા હોય છે એ કિલ્લો અનેક સિંહો તથા અનેક દેવોથી ઘેરાયેલો છે એ ચદનના રત્નથી ચર્ચેલા પુષ્પોની

માળાઓથી શણગારેલા, હસ્તક્રમણમા પળાઓને ધારણ કરતા અને વહેતા શીતળ જળને સેવતા સ્ત્રીઓના ટોળાથી તે કિન્ચે શોભી રહ્યો છે એ સીસાના કિલ્લા પછી (પાચમે) સુદર પિરાળનો કિલ્લો છે હે રાજા! તે કિલ્લો સાત યોજન ઊંચો છે તે બંને કિલ્લાઓ વચ્ચે હરિચંદ્રના વૃક્ષોની વાડી છે એ બેય કિલ્લાનો સ્વામી વર્ષાઋતુ છે તે મેઘરૂપી વાહનવાળો, વીજળીરૂપી પીળા નેત્રવાળો, મેઘરૂપી બખતવાળો, વજ્ર જેવા કઠાઓથી ગાળી રહેલો, ઇંદ્રધનુષ ધારણ કરતો અને હજારો જળધારાઓને છોડતો હોઈ ગણ્યોથી વીંટાયેલો એ છે શ્રાવણલક્ષ્મી, ભાદ્રપદલક્ષ્મી, સ્વસ્ત્યા, સ્વયંભાલિની અમા, દુલા, નિરત્ની, અલ્પમતી, મેઘદતિત્રા, વર્ષયતી, ચિપુણ્ણિકા અને વારિવારા આ બાર વર્ષાઋતુની માનીતી મહાન્મરા શકિતઓ છે એ વાડીમા બધા વૃક્ષા નવી કૂખોવાળા અને નવીન લતાઓથી વીંટાયેલા છે ત્યાના ધાસ પણ લાંલા જ રહે છે, જેનાથી સઘળી ભૂમિ છવાયેલી છે વળી ત્યા નદીઓ તથા નદોના પ્રવાહો વેગથી વહ્યા કરે છે અને સસેવરના પાણી સગી લોકોના ચિત્ત જેવા મેલા છે દેવીનું કામ કરતા દેવો તથા સિદ્ધો ત્યા રહે છે અને જેઓએ વાય, કૃવા તથા તળાવો દેવી માટે અર્પણ કરેલા હોય એવા ગણ્યો પણ વિલાસો તથા સ્ત્રીઓ સાથે ત્યા વસે છે એ પિરાળના કિલ્લા પછી (છઠ્ઠો) સાત યોજન ઊંચો પચલોહનો કિલ્લો છે ત્યા પણ આ બંને કિલ્લાઓ વચ્ચે મહાસૂક્ષ્મોની વાડી છે તે વાડી અનેક પુષ્પોવાળી વેલડીઓથી વ્યાપ્ત હોઈ અનેક જાતની કૂખોથી શોભીતી છે એ સ્થળે તેનો રમેલાળ નિર્દોષ મન્દચન્દ્ર કહેવાય છે આશ્વિન લક્ષ્મી તથા કાર્તિકલક્ષ્મી એ બે તેની માનીતી સ્ત્રીઓ છે ત્યા અનેક સિદ્ધ લોકો સ્ત્રીઓ તથા પરિવાર સાથ વસે છે એ પચનોહના કિલ્લા પછી (આઠમા) સાત યોજન ઊંચો અને મોટા શિખરોથી ઘેરાતો રૂપાનો કિલ્લો છે એ બે કિલ્લાની વચ્ચે પારિજાતવૃક્ષોની વાડી છે તે પુષ્પોના ગુન્ધાઓથી યુક્ત છે તેના પુષ્પો નારે બાળુ દશ યોજન સુધી સુનંધ કેસાને ડે અને દેવીનું કામ કરના સર્વ ગણોને

આનંદ ઉપજાવે છે ત્યા મોટાઉજ્જવળ હેમનકન્દુ સ્વામી પ્રહેવાય છે તે પોતાના ગણો તથા આયુધો સહિત હોઈ સર્વ સગી લોકોને રાજ કરે છે માર્ગ શીર્ષલક્ષ્મી તથા પૌષલક્ષ્મી આ બે તેની માનીતી સ્ત્રીઓ છે ત્યા દેવોના વ્રત કરતા સિદ્ધ લોકો રહે છે એ રૂપાના કિલ્લાથી આગળ (આડમો) સાત યોજન ઊંચો સોનાનો કિલ્લો કહેનાય છે તે તપલા સોનાથી બનેલો છે એ બંને કિલ્લાઓની વચ્ચે પુષ્પપલ્લવથી શાભીતી કદમ્બવૃક્ષોની વાડી છે તેમા કદમ્બની, મંદિરાની હજારો ધારાઓ વહ્યા કરે છે, જેને ઇન્દ્રજનુસાર પીવાથી આત્માનંદ અનુભવાય છે ત્યા મોટા ઉદયવાળો શિશિરકન્દુ સ્વામી કહેવાય છે માધલક્ષ્મી તથા કાલ્પનલક્ષ્મી—એ બે તેની માનીતી સ્ત્રીઓ છે એ બંનેની સાથે શિશિરકન્દુ અનેક પ્રકારના વિલાસો કરતો અનેક ગણોથી વીંટાઈ રહે છે જેઓ દેવીની પ્રીતિ માટે ગોદાન—ગુદાન ઇત્યાદિ દાન કરનારા હોય છે, તે મોટા સિદ્ધ લોકો અનેક પ્રકારના ભોગોથી યુક્ત જન્મેલા હોઈ ઘણા આનંદી રહીને સ્ત્રીઓ તથા પરિવારો સાથે ત્યા વસે છે સોનાના કિલ્લાથી આગળ સાત યોજન લાંબા અને કેસર જેવા લાલ રંગનો (નવમો) પોખરાજનો કિલ્લો છે ત્યાની ભૂમિ, વનો તથા ઉપવનો પોખરાજના જ છે અને રત્ન જેવા વૃક્ષોના ક્યાચઓ પણ પોખ રાજના જ કહેવાય છે મહિદીપમા જે કિલ્લો જે રત્નનો છે, તે જ રત્નના વૃક્ષો, વનભૂમિ તથા પક્ષીઓ છે જળ પણ તે જ રત્નના રંગનું છે અને મઝપો, મઝપના સ્તભો, સસેવરો તથા કમળા પણ તે જ રત્ન જેવા છે જ્યો છે તેવું જ તે કિલ્લામાનું બધુંય છે હે રાજા! રત્નોના કિલ્લા વગેરેમા પદ્મિત જ એવી કહી છે અતઃ પદ્મલાના કિલ્લા કરતા તે પછીનો કિલ્લો તેજમા લાખગણો અધિક છે એ પોખરાજના કિલ્લામા દરેક બ્રાહ્મણના રહેતા દિદ્ પાલોના મમદિરપ દિદ્ પાલો અગ્રકતા ઉત્તમ આયુ ધોને ધારણ કરે છે એ કિલ્લાની પૂર્વ દિશામાં ઈશ શિખરેવાળી તથા અનેક પ્રકારના ઉપવનોથી યુક્ત અમરવતી નગરી છે, ત્યા ઇંદ્ર શોભી રહ્યો કે સ્વર્ગમા જેટલી શોભા છે, તેથી હજારગણી અધિક

ને સમર્પિ—ઇદ્રની નગરીની શાલા છે એ સ્થળે
એસવત પર બેઠેલો, હાથમા વજ્ર ધારણ કરતો
અને દેવાની સેનાની વીંટાયેલો પ્રતાપી ઇદ્ર ગ્રાણી
રહ્યો છે તેમ જ દેવાગનાઓના સમુદાયથી વીંટાયેલી
ઇદ્રાણી પણ ત્યાં મિરાજે છે વળી હે સન્ન! એ
હિલ્લાના અગ્નિ ખૂણામા વ્યદિ—અગ્નિની નગરી
જેવી સમર્પિ—અગ્નિની નગરી છે ત્યાં સ્વાહા તથા
સ્વધાથી યુક્ત અગ્નિ પોતાના વાહનો તથા અવાકારો
સહિત હોઈ પોતાના દેવગણોથી વીંટાઈને મિરાજે
છે હે સન્ન! દક્ષિણ દિશામા યમની નગરી છે
તેમા દડને ધારણ કરતા મિત્રગુપ્ત વગેરે પોતાના
યોદ્ધાઓની વીંટાયેલો અને પોતાની શક્તિ સહિત
સૂર્યપુત્ર મહાન યમદેવ રહે છે નેમંતી દિશામા
રાક્ષસી—રાક્ષસોથી વીંટાયેલો, ખડ્ગને ધારણ કરતો
અને પોતાની શક્તિ સહિત, નિર્મંતી શોભી રહ્યો
છે પશ્ચિમ દિશામા વરુણની નગરી છે તેમા પાશ-
ન ધારણ કરતો પ્રતાપી, મોટા માછલા પર બેઠેલો,
વારણી મંદિરાના કંવાળો પોતાની શક્તિ સહિત,
પોતાના જળજીવોના ગણોથી યુક્ત અને પોતાની પત્ની
સાથે મૈથુનસુખમા આસકત વરુણ સન્ન રહે છે વાયવ્ય
ખૂણામા વાયુનો લોક છે તેમા વાયુની સાધના કરતા
યોગીઓથી વીંટાયેલો, હાથમા દ્વજ ધારણ કરતો,
વિશાળ નેત્રવાળો, મુગરૂપ વાહન પર બેઠેલો, મુરુદ્-
ગણોથી વીંટાયેલો અને પોતાની શક્તિ સહિત વાસુદેવ
રહે છે હે સન્ન! ઉત્તર દિશામા મોટા યક્ષલોક છે
તેમા વૃદ્ધિમદ્ધિ આદિ શક્તિઓ તથા નવ નિધિઓથી
યુક્ત, મોટા પટવાળો અને ધનનો આધિપતિ કુબેર રહે
છે તે કુબેર મણિભદ્ર, પૂર્ણભદ્ર, મણિમાન, મણિકંધર,
મણિભૂષ, મણિસગ્વી, અને મણિપ્રમુકંધર ઇત્યાદિ
સેનાપતિઓ સહિત હોઈ પોતાની શક્તિઓ સાથે
રહે છે ઇશાન ખૂણામા ગણો જ નેત્રો અને આમુલ્ક-
રનોથી વ્યામ રુદ્રલાક કહેવાય છે, ત્યાં રુદ્રદેવ
આધિપતા છે તે ક્રોધી, તેજસ્વી, નેત્રવાળા, પીડ
પર મોટા ભાથા વ્યાધતા અને ડાયા હાથમા ધનુષ
સોભે છે તેમની પાસે દેવી પર ચડાવેલ ધનુષ
વારણ કરેલા અને તેમના પોતાના જેવા અસખ્ય
રુદ્રોથી વીંટાયેલો રહે છે તેઓ ત્રિશૂળરૂપી ઉત્તમ

આયુધવાળા, વિદુત મુખવાળા, ભયકર મોઢાવાળા,
મુખમાથી અગ્નિને બહાર કાઢતા, દશ હાથવાળા,
કેટલાક સો હાથવાળા, હજારો હાથવાળા, દશ પગવાળા,
દશ રેખાવાળા, ત્રણ નેત્રવાળા ને ઉગ્ર મૂર્તિધારી
છે વળી અતરિક્ષમા તથા પૃથ્વી પર ફરતા જે જે
રુદ્રો રુદ્રાધ્યાયમા કહ્યા છે, તે બધાથી તે વીંટાયેલા
છે, તેમ જ રોડો રુદ્રાણીઓથી યુક્ત ભદ્રકાલી
વગેરે માતાઓ સહિત, અનેક જાતની શક્તિઓવાળી
હામણી આદિ દેવીના ગણોથી વીંટાયેલી, વીરભદ્ર
આદિથી યુક્ત, મુડમાળાને ધારણ કરતા, નાગેના
કકણવાળા, ડોકમા નાગોને ધારણ કરતા, વાઘનું
ચામડું પહેરેલા, હાથીના ચામડાંરૂપી ઉત્તરીય વસ્ત્ર
ધારણ કરતા, ચિતાની ભસ્મથી ખરડાયેલા અગવાળા
અને પ્રમથ આદિ ગણોથી વીંટાયેલા તે મહેશ્વરે
અવાજ કરતા ડમરુના નાદથી દિગ્ધાઓના મુખ બહેર
કરી મૂક્યા છે અને અદૃશ્યસ્વ તથા ખભા કોકલાતાં
અવાજથી આક્રાશતલને ખળખળાવી મૂક્યું છે.
વળી તે ભૂતોના સાઘથી ઘેરાયેલા અને ભૂતોની સાથે
જ વસતા હાઈ ઇશાન જ છે ૧-૧૦૦

મદ્રહાસાસ્તોદશાદૈઃ સ્ત્રાસિતતમસ્તલઃ ।

મૃતસ્યસમાવિદ્યો મૃતાવાષ્ઠો મદ્રેશ્વરઃ ॥ ૧૦૦ ॥

દૈશાનદિવપતિઃ સોડ્ય નામ્ના વેશાન વવ વ ।

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા દ્વાદશ સ્કંધ વિષે
અધ્યાય ૧૦ માં સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૧ મો*

માણેકના કિંક્રા વગેરેનું વર્ણન

વ્યાસ ક્વાચ ।

પુષ્પત્તમવાદ્યે કુલ્લકુમારુણવિમહઃ ।

પદ્મરાગમયઃ શાલો મચ્ચે મૃદૈવ તાદતી ॥ ૧ ॥

વ્યાસ બ્રાહ્મણ એ પોખરાજના કિલ્લા પદ્મી
કેસર જેવા લાલ રંગનો (દશમો) પદ્મરાગ મણિ—
માણેકનો કિલ્લો છે તેની વચ્ચેની ભૂમિ પણ તેવી
માણેકની જ છે હે સન્ન! એ કિલ્લો દશ યોજન

* આ અધ્યાયમા એકસો ને દશ શ્લોકોથી પદ્મરાગ મણિ
વગેરેથી બનાવેલા ચિત્રામણિ ગુહ સુધીના કિલ્લાઓનું વર્ણન
કરાયે.

છી એ અને દરવાજા તથા દારોથી યુક્ત છે તેની અદર માણેકતા જ થાભલાઓવાળા સેકડો મકપો છે તેની મધ્યભૂમિમા અનેક આયુધોને ધરતી, વીર અને રત્નોના શણગારોથી ગણગારેલી ચોસ કલાઓ રહે છે એ દરેક કલાઓના પણ જુદા જુદા લોક ત્યા છે અને તે તે લોકની તે સ્વામિનીઓ છે તેઓ એ કિલ્લાની વચ્ચેના ઘરો ચોતરફથી વીંટાઈ વળીને સદા રહે છે તે પોતે પણ પોતપોતાના લોકવાસીઓથી સેવાયેલી હોઈ ખોનખોતાના વાહનો તથા હથિયારોથી યુક્ત રહે છે હે જનમેજ્ય! તે કલાઓના નામો હુ કહુ છું, સાભળો પિંગલાક્ષી, વિશાલાક્ષી, સમૃદ્ધિ, વૃદ્ધિ, શ્રદ્ધ, સ્વાહા, સ્વધા, અભિપ્રયા, માયા, રાગા, વસુધરા, ત્રિલોકીધારી, સાવિત્રી, ગાયત્રી, ત્રિદશેશ્વરી, મુરૂપા, ખડ્ગરૂપા, રક્ત-માતા, અન્યુતપ્રિયા, વિમલા, અમયા, ચારુણી, આરણી, પ્રકૃતિ, વિકૃતિ, સૃષ્ટિ, સ્થિતિ, સહતિ, સધ્યા, માતા, સતી, દસી, મદિકા, વર્ણિકા, દેવમાતા, ભગવતી, દેવકી, કમલાસના, ત્રિમુખી, સમમુખી, અન્યા, સુરાસુરવિમર્દિની, લાગેશી, ઊર્ધ્વકેશી, ખડુ-શીર્ષી, વૃકોદરી, રથેરેખા, શરીરેખા, ગગનવેગા, પવનરેગા, ભવનપાલા, મદનાતુરા, અનગા, અનગ મથના, અનગમેખલા, અનગકુસુમા, વિન્વરૂપા, સુરા દ્ધા, ક્ષગકરો, અક્ષોભ્યા, સત્યવાદિની, ગુચિવ્રતા, ઉદાર અને વાગીશી—આ ચોસક કલાઓ કહેવાય છે આ બધી કલાઓ તેજદેવી જભયુક્ત મુખ વાળી હોઈ મુખમાથી ઉગ્ર અગ્નિને બહાર કાઢ્યા કરે છે અને કાંધથી લાન નેનવાળી હોઈ આવી વાણી બોલ્યા કરે છે કે ‘અમે સઘળુ પાણી પી જઈએ, અગ્નિનો સહાર કરીએ, પવનને વખાવી દઈએ અને આખા જગતને હમણા ખાઈ જઈએ (એવી દીએ) વળી તે બધી ધનુષ-બાણનુ ધારણુ કરે છે, યુદ્ધ માટે સદા ઉત્સુક જ રહે છે, દાદો ક્યકત્યાની દિશાઓના મોઢા બહેરા કરી મૂકે છે, પિંગળા અને લંબા કેળાળી છે તે દરેકની પાને સો સા અક્ષોહિણી સેનાઓ ખડવાય છે હે શ્રેષ્ઠ સજ્જા! તે અક્ષોહિણી સેનાઓ પણ એવી છે કે, તેમની અંક એક સેના બ્રહ્મહેનો નાશ કરી નાખવા મમર્ષ!

છે (એ એક એક સેના જે એવું સામર્થ્ય વસાવે છે તો) એ સઘળી સેના આ જગતમા શુ ન કરે, તે કહેવું પણ અશક્ય છે હે રાજા! તે કિલ્લામા બધી યુદ્ધસામગ્રી પણ છે રથો, ઘોડા, હાથીઓ, ગરુડો તથા પાર્શ્વદાની ત્યા ગણતરી જ થઈ શકતી નથી એ માણેકતા કિલ્લા પત્રી ગોમેદમણિથી બનાવેલા (અગિયારમે) મોટા કિલ્લા છે તે દશ યોજન ઉંચો છ પ્રકુલ જસુન્તા વૃષ્ટ જેવી ક્રાંતિવાળો છે, તેની અદરની ભૂમિ પણ તેવી જ છે અને તેની અદરના વસનાસઓના વરો, પક્ષીઓ, શ્રેષ્ઠ થાભલા, વૃક્ષો, વાવડીઓ અને સરોવરો પણ ગોમેદમણિના જ બનેલા હોઈ કેસર જેવા લાલ રંગના છે તત્તી વચ્ચે રહેતી બચીસ શકિતઓ મહા-દેવીઓ કહેવાય છે હે રાજા! તેઓ અનેક જાતના શસ્ત્રોને ધારણુ કરે છે ગોમેદમણિથી શણગારેલી હોઈ દરેક જુદા જુદા લોકમા રહે છે, ગોમેદકિલ્લાની વચ્ચે રહેલા ચિત્તામણિ જુદો ચારે બાજુથી વીંટાઈ વળી શત્રોથી સજ્જ છે અને પિશાચો જેવા મુખ-વાળી છે વળી તે શકિતઓ સ્વર્ગલોકમા વસનાસઓ વડે પણ કાયમ પૂજ્ય છે હાથમા ચક્ર વારણુ કરે છે, કોંધથી લાલ નેત્રોવાળી છે, અને નિરતર ‘ચીને નાખો, તપી નાખો, કાપો, બાળો’ એવી નાણી બોલ્યા કરે છે અને યુદ્ધ માટે આતુર હૃદયવાળી છે એ એક એક મહાશકિત પાસે દશ દશ અર્ધી હિણી સેના રહેલી છે હે રાજા! એ સેનામા જે એક એક શકિત રહી છે, તે એક એક લાખ પ્રાણ-હેનો નાશ કરનારી છે તેવી શકિતઓવાળી એ મહા સેનાનુ વર્ણન કેવી રીતે થઈ શકે એ કિલ્લામા રથોની તથા વાહનોની ગણતરી જ નથી અને ત્યા દેવીની સર્વ જાતની યુદ્ધસામગ્રી શાલી રહી છે બધે પાપોના નાશ કરનાર તે શકિતઓના નામા હુ કહુ છું વિદ્યા, ભૂ, પુષ્ટિ, પ્રજા, સિતીવાહી, હુક, રુદ્રા, વીર્યો, પ્રભા, નદા, પોષિણી, નરદિદા, શુભા, કાલરાત્રિ, મતારાત્રી, ભદ્રાત્રી, કપર્દિની, વિટૃતિ, દડિની, મુડિની, સેટુખેડા, શિખડિની—નિશુભનુભ-મથિની, મહિષાસુરમર્દિની, છિદ્રાણી, એદાણી, તકરા-ધર્મશરીરિણી, નારી, નારાયણી, ત્રિશૂલિની, પાલિની,

અખિપ્ત અને દુહાદિતી—આ નમતી તે ગકિતઓ કહેતી છે એ દેવીઓ જે કોપાયમાન થાય તો પ્રજાકાંતો નાશ થઈ જાય એ શકિતઓનો પ્રસન્ન થઈ કોઈ સ્થળે થતો નથી ગોરોદના એ કિલ્લા પછી હીરાણ્ણ મણિઓથી ખનેલા (પારમે) કિલ્લો છે. તે દશ યોજન ઊંચો, દરવાજા તથા દારોવાળો, કમાડ તથા સાકચોથી બાધેલો અને નવા વૃક્ષોથી શોભીતો છે એ કિલ્લાની મધ્યભૂમિ, ઘરો, ગલીઓ, શેરીઓ, મોટા માર્ગો, આગણુ વૃક્ષોના કચાર, વૃક્ષો, સાગ પક્ષીઓ, લાખી વાવો, નાની વાવડીઓ, તળાવો તથા કૂવા વગેરે બધું હીરામય કહેવાય છે. ત્યાં ભુવનેશ્વરીની દાસીઓ બસે 'ઠ' તોંઓ દરેક લાખો દાસીઓથી સેવાયેલી અને મદ્યગિંત છે. તેમાની કેટલીક પમાઓને ધારણ કરે છે, કેટલીક હરતકમળમા અનેક જાતના પીણાના પાત્રો ધારણ કરે છે અને કેટલીક ચાત્યત ગર્વવાળી તાળુલના પાત્રો ધારણ કરે છે વળી કેટલીક ઇન્દ્રને, કટલીક આમરોને, કેટલીક અનેક પ્રકારના વસોને, કેટલીક હરતકમળમા પુષ્પને, કેટલીક હાથમા જાતજાતની આસીઓને, કેટલીક કેસરના વિલેપનને, કેટલીક કાજળને અને બીજી કેટલીક સિંદુરના પાત્ર ધારણ કરે છે વળી કેટલીક ભગવતી ભુવનેશ્વરીના લલાટમા ચિન્હના શણગાર કરે છે, કેટલીક ભગવતીની પગચાળી કરવા તત્પર રહે છે, કમળીક શણગાર કરે છે, બીજી કેટલીક આનુપપુત્રોને ધરી રાખે છે અને કેટલીક પુષ્પોના શણગાર કરે છે એવી બીજી પણ અનેક જાતના વિલાસમા ચતુર ધણી દાસીઓ છે એ બધી દાસીઓ પોતાના વસોને મજબૂત બાધી રાખનારી તથા યુવાન છે શ્રીભુવનેશ્વરીની કૃપાના લેશની તોંઓ તણે મગતને તુરંત માને છે. શૃંગાગ્ના મદ્યો ગિંતિ એ નંદીઓ દેવી ભુવનેશ્વરીની દૂતીઓ કરેલા છે તે ઉત્તમ રાજા! તેઓના નામે કુ ક્ષુ છ, તમે સામંજો, ખડેલી અનગરૂપા, બીજી અનગ-મદના, મીંચ મુદરી મદનાતુર, ચોથી ભુવાનેગા, પાંચમી ભુવતપારિકા, છઠ્ઠી સપ્તશિરસ, સાતમી અનગદેવતા અને આઠમી અનગમેખલા છે આ બધી વીજળી જેવા અનોવાળી, અવાજ કરતા

કદોરાઓવાળી, પગમા અવાજ કરતા ઝાઝોવાળી, બહાર ને અદર આમતેમ દોડતી, વીજળીઓ સરખી, સર્વ ક્રયોમા કુશળ અને હાથમા છડીઓ ધારણ કરે છે. આ આદેતા ઘરો કિલ્લાની બહાર ચોતરફ આઠ દિશાઓમા છે ત ઘરો અનેક જાતના નાહતો તથા હથિયારોથી શોભે છે. એ હીરાના કિલ્લાથી આગળ વૈદ્યમણિઓથી બનાવેલો (તેરમો) કિલ્લો છે તે દશ યોજન ઊંચો અને દરવાજા તથા દારોથી શોભાતો છે. ત્યાંની બધી ભૂમિ વૈદ્યમણિની જ છે. તેમ જ અનેક જાતના ઘરો, શેરીઓ, પોળા અને મોટા સર્વ માર્ગો પણ વૈદ્યમણિના જ બનેલા છે વાવ, કૂવા, તળાવા, નદીઓના કિનારા અને સઘની રેતી પણ વૈદ્યમણિઓની જ હોય છે હે ઉત્તમ રાજા! ત્યાં આઠે દિશાઓમા પ્રાક્ષી આદિ માતાઓનું મહાજ પોતાના ગણોથી વીટાઈને શોભે છે એ માતાઓ દરેક પ્રજાકાંતી (વ્યથિ) માતાઓની મમતિ માતાઓ કહેવાય છે પ્રાક્ષી, મહેશ્વરી, ક્રોમારી, વૈષ્ણવી, વારાહી, ઇદ્રાણી અને ચામુડા આ સાત અને આઠમા મહાલક્ષ્મી એ નામે તે માતાઓ કહેવાય છે તેઓ કાલા, રુદ્ર આદિ દેવોના જેવા આકારવાળી, જગતનું કૃયાણ કરનારી અને પોતા પોતાની સેનાઓથી વીટાયેલી કહેવાય છે. હે રાજા! એ કિલ્લાના ચારે દારોમા મહેશ્વરી—ભુવનેશ્વરીના જાડનો શણગારો સાથે કાયમ તૈયાર રહે છે કરોડા હાથીઓ, કરોડો ઘોડા, કરોડો પાલખીઓ અને હસો, સિંહો, ગરડો, મયૂરો તથા બળદોથી જોડેલા કરોડા રથ તૈયાર જ રહે છે હે રાજા! તે રથો આસપાસના રક્ષકોથી યુક્ત હોઈ ધન્યઓ વડે આક્રમ-નો સ્પર્શ કરે છે, તેમ જ અનેક પ્રકારના ચિત્રો-વાળા, અંતઃજાતના વાદિઓથી યુક્ત અને મોટી ધન્યઓ-વાળા કસોડો વિષાનો પણ ત્યાં છે એ વૈદ્યમણિના કિલ્લા પછી આગળ (ચોદમો) છટ્ટીલમણિની બનેલા કિલ્લો છે તે દશ યોજન ઊંચો છે. તેની અદરની ભૂમિ, શેરીઓ, મોટા માર્ગો, ઘરો, વાવ, કૂવા અને તળાવો—એ સઘના છટ્ટીલમણિના બનેલા છે. તે કિલ્લામા એક કમા છે તે ઘણા યોજન વિસ્તારવાળુ, સોળ આસપાસ અને બીજા મુદરીન

અઠ ગેવુ શોભી રહ્યું છે તે કમળમા સોળ શકિત-
ઓના ન જાતજાતના સ્થાનો છે તે બધા સચ-સ્ચી
લાથી યુક્ત અને સમૃદ્ધિવાળા છે હે ઉત્તમ રાજા!
એ શકિતઓના નામો હું કહું છું, સાભળો કરાવી,
વિકરાલી, ઉમા, સસ્વતી, શ્રી, ટુર્ગા, ઉષા, લક્ષ્મી,
શ્રુતિ, સ્મૃતિ, ધૃતિ, શબ્દ, મેધા, મતિ, ક્રાંતિ અને
આર્યા-આ સોળ શકિતઓના નામો છે તે કાળા
મેધ જેવી કાળી, હસ્તકમળમા તલવાર ધારણ કરતી
હોઈ એકસરખી હાલ ધારણ કરતી અને યુદ્ધ માટે
તત્પર મનવાળી છે આ બધી દેવીઓ જગદીશ્વરી
દેવીની સેનાપતિઓ છે અને દરેક ગ્રહાડમા રહેલી
શકિતઓની સ્વામિનીઓ કહેવાય છે વળી તેઓ
ગ્રહાડોન ખળભળાવનારી, ભુવનેશ્વરીની શકિતથી
વધેલી, અનેક પ્રકારના રચો પર ખેંચેલી અને જુદી
જુદી શકિતઓથી યુક્ત છે એમના પરાક્રમનું
વર્ણન કરવા શેષતામ પણ સમર્થ નથી, એ છંદ્રનીલ
મણિના મોટા કિલ્લા પછી આગળ ઘણો જ મોટો
(પદરમે) મોતીઓનો કિલ્લો કહેલો છે ત દશ
યોજન ઊંચો છે તેની અદરની ભૂમિ મોતીની જ
ખનેલી છે તેની વચ્ચે આઠ પાખડીઓવાળુ એક
કમળ છે એ પણ મોતીઓના સમૃદ્ધથી વ્યાપ્ત,
વિશાળ અને કેસરાઓ સહિત છે તેમા ભુવનેશ્વરી
દેવી સમાન આકારવાળી, એ દેવીના જ આયુધો
(પાશ, અકુશ, વર તથા અભય) ધારણ કરતી,
આઠ મંત્રીઓડપ, જગતની ખમરોને જણાવતી,
દેવી સમાન ભોગોવાળી, સર્વના અભિપ્રાયને જાણતી,
પડિત, સર્વ કાર્યોમા કુશળ, સ્વામીનું કાર્ય કરવા તત્પર,
દેવીના અભિપ્રાયને જાણતી, ચતુર, અતિ મુદર
અને અનેક શકિતઓથી યુક્ત છે તેઓ દરેક ગ્રહાડમા
વર્તતા પ્રાણીઓના સમાચાર જાણકિતથી કહી શકે
છે હે ઉત્તમ રાજા! તેઓના નામો હું કહું છું, તમે
મારી પાસેથી સાભળો અનંગદુસુમ્મ, અનંગદુસુમા
તુર, અનંગમંદના, અનંગમંદનાતુર, ભુવનપાલા,
ગગનવેંગા, શશિરેખા અને ગગનરેખા આ આઠ

તેઓના નામો છે. એ દેવીઓ પાશ, અકુશ, વર
તથા અભયને ધારણ કરે છે, હાલ શરીરવાળી છે
અને દરેક ક્ષણે જગતની વાતો (ભગવતીને) જણાવ્યા
કરે છે એ મોતીના કિલ્લાથી આગળના ભાગમાં
(સોગમો) મોટો મસ્તકમણિનો કિલ્લો છે તે ઉત્તમ
કિલ્લો દશ યોજન ઊંચો કલ્લો છે અને અનેક
જાતના સૌભાગ્યથી તથા જાતજાતના ભોગોથી
યુક્ત છે તેની અદરની ભૂમિ તેવી જ (એટલે
મસ્તકમણિની જ) કહી છે તેના ઘરો પણ તેવા જ
(મસ્તકમણિના) છે એ કિલ્લામા મોટો વિસ્તારવાળો
એક ઘરોણું છે તેના ખૂણાઓમા રહેલા દેવતાઓ
તમે સાભળો પૂર્વના ખૂણામા ચાર મુખવાળા અને
કુડિકા, અક્ષમાલા, અભય તથા દડરૂપ આદિ ધારણ
કરતા શ્રેષ્ઠ ગ્રાહા ગાયત્રી સહિત રમે છે.
તે જ આયુધને ધારણ કરતા શ્રેષ્ઠ દેવતા ગાયત્રીદેવી,
મૂર્તિમાન સર્વ વેદો, વિવિધ શાસ્ત્રો, સ્મૃતિઓ
અને મૂર્તિમાન પુરાણો પણ ત્યાં રહે છે વળી
ગ્રાહાના જે અવતારો, ગાયત્રીના અવતારો તથા
વ્યાહતિઓના અવતારો છે, તેઓ પણ કાયમ ત્યાં
જ રહે છે નૈકંત્ય ખૂણામા શખ, ચક્ર, ગદા તથા
પદ્મને ધારણ કરતા સાવિત્રી અને તેવા જ વિષ્ણુ
રહે છે મત્સ્ય-કૂર્મ વગેરે વિષ્ણુના જે સમગ્ર અવ-
તારો છે અને સાવિત્રીના જે અવતારો છે તે બધા
પણ ત્યાં જ રહે છે. વાગુ ખૂણામા કુરશી, અક્ષમાલા,
અભય તથા વરને ધારણ કરતા મહારુદ્ર રહે છે
અને તેવા જ સસ્વતી પણ રહે છે દક્ષિણામૂર્તિ
વગેરે જે જે રુદ્રના અવતારો છે અને જે જે ગંડરીના
અવતારો છે, તેઓ પણ ત્યાં જ વસે છે વળી
એક આગમો અને બીજા પણ જે આગમો કહેવાય
છે તે બધા મૂર્તિમાન સ્વરૂપ ત્યાં જ રહે છે અગ્નિ
ખૂણામા પોતાના બે દાયમા સ્તનના કગારો તથા
મણિઓના કંચડિયાને ધારણ કરતા ધનદાયક કુપેર
કે જે આ છે બીજીઓથી યુક્ત મહાલક્ષ્મી સહિત અને
દેવીના ખમળના આધિપતિ છે, તે પોતાના ગણોથી
વીર્યધન ત્યાં રહે છે. પશ્ચિમના ખૂણામા રતિ સહિત
કામદેવ કાયમ પાશ, અકુશ, ધનુષ તથા ખાણને
ધારણ કરતા બિરાજે છે વળી ત્યાં સર્વ શૃંગારો

+ આ સોળ શકિતઓ ભુવનેશ્વરીના કહેવા વચ્ચે
પૂજામાં ચારદાનિક આદિ ગ્રંથમાં સ્પષ્ટ કહી છે

મર્તિમાન યદ્યં પ્રથમ તેની પાસે જ વસે છે
દર્શાન ખુલાખા વિવેચન ગણેશદેવ પ્રથમ પુષ્ટિ
સહિત રહે છે તે વીર વિ નાહતી, પાશ તથા અકુશને
ધારણ કરતા ખિરાજે છે હે ઉત્તમ રાજા ! ગણેશની
જે જે વિભૂતિઓ છે, તે ખરી મોટા શ્રેષ્ઠ સંવિત
ત્યા વસે છે (પદ્મકોલમા રહેલા) આ પ્રભાદિ
દેવો જે કદા તે દરેક પ્રભાડમા રહેલા ત્યદિ
પ્રભાદિતા સમદિ મ્વરૂપો છે અને તેઓ જગદીશ્વરો
ની સેવા કર્યો કરે છે મસ્તકમણિના એ મોટા
કિલ્લાની પછી આગળ (સારમો) પરવાણાનો કિલ્લો
છે તે સો યોજન ઊંચો અને કેસર જેવા લાલ
રંગનો છે તે કિલ્લાની અદરની ભૂમિ તેવી જ
(પરવાણાની જ) કહેલી છે અને વસે પણ તેવા
જ છે તેની વચ્ચે પાંચ ભતોના રવામિતી પાંચ
દેવીઓ વસે છે તેમાના પહેલા કલેષ્યા, બીજા
ગંગા, ત્રીજા રક્તા, ચોથા કરલિપ્ત અને પાંચમા
મહારુદ્રમા-એનામના છે તેઓ પાંચ ભૂતો જેવા
પ્રભાવરાણી હોઈ પાગ, અદુશ, વર તથા આભયને
ધારણ કરે છે અમાપ અલાકારોવાળા હોઈ દેવી
સમાન વેશવાળા અને નવા ગૌવત્યો ગર્વિન છે એ
પરવાણાના કિલ્લાથી આગળ (અદારમો) નવા
ગ્ળોથી ખનાવેલા કિલ્લો છે હે રાજા ! તે મહાન
કિલ્લો અનેક યોજનના વિસ્તારવાળા છે તેમા
પૂર્વોચ્ચા, પશ્ચિમોચ્ચા, દક્ષિણોચ્ચા, ઉત્તરોચ્ચા
તથા ઉર્ધ્વોચ્ચાની દેવીઓના અનેક મનો છે
તે બધા નવા રત્નોમય છે અને ત્યાના તથાસ
તથા સરોવરો પણ તેવા જ રત્નોત્તર છે હે રાજા !
પાશાપુરોશ્વરની નગરે જે શ્રી ભુવનેશ્વરીના અવતારને
છે અને મહાવિદ્યાઓના જે ભેદ છે, તે બધા જ
ત્યા વસે છે કનેડા સૂર્ય સમાન ત્રિવિધી સર્વ દેવીઓ
પોતાની આવગણ દેવીઓ તામે અને પોતાના ભૂપણો
તથા વાદનો સહિત ત્યા જ ખિરાજે છે સાત કરોડ
મહામનોની દેવતાઓ પાપ ત્યા જ રહે છે એ
નવા રત્નોત્તર કિલ્લાથી આગળ મોટું ચિત્તામણિગૃહ
છે, ત્યાની સર્વ વસ્તુ ચિત્તામણિસ્વરૂપી અનેલી છે
તે નૃપના ઉગરો સ્તંભો, સૂર્ય મમાન, ચંદ્ર મમાન
અને વીજળી મમાન દ્વારિતારા પરચરોથી ખનાવેલા

છે, જેઓની ક્રાંતિથી (આખા અગ્રાઈ જતા) અદરની
મોટી પણ વસ્તુ ભેડ શકાતી નથી ૧-૧૧૦

વિષ્ણુમોખૈઃ સ્તંભાઃ કલ્પિતાસ્તુ સહસ્રશઃ ।

વેર્ષા પ્રમામિસ્તઃ સ્યં વસ્તુ કિંચિન્ન દદ્યતે ॥૧૧૦॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા દ્વાદશ સ્કંધ વિષે

અધ્યાય ૧૧ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૨ મો⁺

ચિંતામણિગૃહં વર્ણન અને દેવીનું ધ્યાન

આસ ઉવાચ ।

તદેવ દેવીસદનં મધ્યમાગે વિરાજતે ।

સહસ્રસ્તમસયુક્તામ્ત્વાસ્તેષુ મણ્ડપાઃ ॥૧॥

બાસ ખાયા (મધ્ય પોડશદલ, અદલ તથા

પદ્મણી વચ્ચે જે ચિંતામણિગૃહ બિદુરથાને છે,)

તે જ મૂલ પ્રકૃતિરૂપે ભુવનેશ્વરી દેવીનું સ્થાન છે.

તેમા ઉગરો સ્તંભોવાળા ચાર મડપો છે એક શૃંગાર

મડપ, બીજો મુકિતમડપ, ત્રીજો જ્ઞાનમડપ અને

ચોથો એકાંતમડપ કહેવાય છે તે ઉત્તમ મડપો

અનેક પ્રકારના ચંદ્રવાઓથી યુક્ત, અનેક જાતનાં

ખૂપોથી સુવાસિત અને ત્રિવિધી કરોડો સૂર્ય સમાન

પ્રકાશી રહ્યા છે એ મડપોની ચારે બાજુ પહેલી

કેસરની વાડી, બીજી મૂર્ધની વાડી અને ત્રીજી

માગસની વાડી છે હે ગંગા ! વાડીઓમા અસાધ્ય

કસ્તૂરીમુગધો કસ્તૂરીથી ભરેલા હોઈ કસ્તૂરીને

તરી રહ્યા છે એ ચારે મડપોની બાજે બાજુ મહા-

પદ્ય તામની પણ વાડી છે, જે રત્નોના પગવિદ્યા-

ઓથી ખનાવેલી, રામૃતના સ્પર્શો ભરેલી, ગુણસ્વ

કરતા મોદનમદા ભમગઓથી યુક્ત, ઉત્તર તથા અત્ર-

પશ્ચીઓથી વ્યાસ અને સુગંધની ભનાપૂર થયેલા

દિશાઓના કિનારોવાળા છે એ વાડીઓની સુગંધથી

મણિરૂપ સુવાસિત રહે છે પહેલા શૃંગારમડપમા

દેવીઓ વિવિધ સ્વરોથી ગાય છે, ઉત્તમ દેવો સભાસદ

તરીકે હોય છે અને સૌની વચ્ચે શ્રીજગદધ્યા બિતજે

છે હે રાજા ! મુકિતમડપના મધ્યમા તો ભગવતી

પોતાના ભક્તોને નિરતર (સંસારગવનથી) મુક્ત

+ આ અધ્યાયમાં તોનેર મોક્ષોથી વિરામણિગૃહનું
વર્ણન અને દેવીનું ધ્યાન તારી રીતે કરવાયે.

કરે છે અને બીજા જ્ઞાનમહાપદમાં જ્ઞાનોપદેશ કરે છે
 ચોથા એકાત્મકપદમાં જગદ્યા પોતાની મનિષી
 દેવીઓની સામે કાયમ જગતની રક્ષાનો વિચાર કરી
 કરે છે હે રાજન ! ચિતામણિગૃહમાં શકિતના દસ
 તત્ત્વોરૂપ પગથિયાવાળા એક પગાંગ ગાળે છે એ
 પગાંગના ચાર પાસાઓરૂપે યજ્ઞ, વિષ્ણુ, રુદ્ર તથા
 ઈશ્વર કહેવાય છે અને વચ્ચેના પાટિયારૂપે સદાશિવ
 છે તે પગાંગ ઉપર ભુવનેશ્વર નામના મહાન દેવ
 બિરાજે છે મુદિતા આગમમાં પોતાની ક્રીડા માટે
 ભગવતી જે બે ઉપોવાળા થયા હતા, તેમાંના જમણા
 અર્ધભાગરૂપ એ મહેશ્વર છે એ સર્વેશ્વર મહાદેવ
 કામદેવના ગર્વનો નાશ કરવા માટે ઉદય પામતા
 કરોડો કામદેવ જેવા મુદર છે, પાંચ મુખવાળા છે,
 ત્રણ ત્રેગાવાળા છે, મણિઓના શણગારોથી શણગા
 રેલા છે, પોતાના હાથમાં હરિણ, ગાંભય, પરશુ
 તથા વરને વારણ કરે છે સોળ વર્ષની હમરના છે.
 કરોડો સૂર્ય સગ્ગા પ્રજાશે છે, કરોડો ચંદ્ર જેવા
 અતિશીતળ છે, શુદ્ધ સ્ફટિક સમાન છે અને શીતળ
 ક્રાંતિવાળા છે એ મહાદેવના હાથમાં ખેલામાં શી-
 ભુવનેશ્વરી દેવી બેઠેલા છે એ ભગવતી નવા રત્નો-
 ના સમૂહથી જડેલા કદોરાથી શોભી રહ્યા છે એમના
 બાજુબાજુરૂપ શણગારો તપેલા સેનાથી જડેલા
 વૈદુર્ધ્યનિષ્ઠા છે તેમનું મુખકમળ છલકતી શોભા
 વાળા ચક્રાકાર ધ્વજોથી સુદર છે લલાટની ક્રાંતિના
 વેભવથી તમણે આવીયદને છતી લીધો છે પાંચ
 ધિલોડાની ક્રાંતિને તિસ્સ્કાર કરતા હોડ વડે તે શોભી
 રહ્યા છે તેનું મુખ કેતરના તથા કસ્તૂરીના તિલકથી
 શોભી રહ્યું છે તેમના દિવ્ય ચૂપચાલિમાં ચંદ્ર
 તથા સૂર્ય અત્યંત પ્રજ્ઞારો છે ઉદય પામતા નૃકશ્રદ્ધ
 સમાન સ્વચ્છ નાકના આંકડાથી તે ઘીપી રહ્યા
 છે, ગાંઠાના અનેક જાતના રાપુગારમાં લટકાવેલ
 ઉજ્જવળ મોતીઓના કુમખાથી તે શોભી રહ્યા છે.
 તેમના સ્તન નદી, કપૂર તથા કેતરના વિનેપનથી
 શણગારેલા છે તરફતરફના નિનિવ અવકાશને તેમણે
 ધારણ કર્યા છે તેમનો હોડ શખના જેવો છે ઘડ
 મની કબી જેવો ઘાતની પકિતથી તે શોભી રહ્યા છે.
 આમૂલ્ય રત્નોથી જડેલા મુકુટ વડે તેમનું મસ્તક

શોભે છે. તેમનું મુખકમળ મહોન્મત ભમરાઓ-
 નાળી, માળાઓથી શોભતા કેશોથી યુક્ત છે, તેમનું
 મુખ કપાકની કઠોગતથી સ્થિત શરદન્તનના ચંદ્ર
 જેવું છે ગગાના જળમાં પડતી વૃમ્સીઓ સમાન
 શોભાવાળી નાભિથી તે શોભી રહ્યા છે માણિક્યના
 દુકકાઓથી જડેલી વીંટીઓ વડે તેમની આગળીઓ
 શોભી રહી છે કમળની પાળડી જેવા આકાશવાળાં
 તણુ નેત્રો વડે તે સુદર લાગે છે તેમની ક્રાંતિ
 સત્તણ પર ધસીને ઉજ્જવળ કરેલા પદ્મરાગમણિ જેવી
 ઉજ્જવળ છે, રત્નાની વૃદ્ધીઓવાળા રત્નોના કઠાથી
 તે શોભી રહ્યા છે તેમણે ધારણ કરેલી મણિ તથા
 માનીઓની સેસેમાં રહેલી ચક્રતાની પાંડિત અત્યંત
 શાભી રહી છે તેમના હાથ રત્ન જેવી આગળી-
 ઓથી ફેલાયેલી ક્રાંતિના સમૂહ વડે ઘીપી રહ્યા છે.
 ચોળીની અદર જડેલા અપાર અનેક જાતના રત્નોની
 પકિતની ક્રાંતિને તે ફેલાવી રહ્યા છે જૂઠીના પુષ્પોથી
 સુગંધી કેશપારમાં ગૂંથેલી જૂઠીની માળામાં રહેલી
 ભગરાઓની પકિતથી તે યુક્ત છે ગોળ, મજબૂત
 ને ઊંચા સ્તનના ભાર વડે જાણે તે ઘાકી જતા હોય
 તેવા જણાય છે મગળમૂર્તિ છે, તેમના ચારે
 હાથ વર, પાશ, આદ્રશ તથા અભય વડે ગોળે છે.
 સર્વ શુભારવાળા વેગથી તે યુક્ત છે, તેમના ગરિસ્-
 રૂપો વેલો અત્યંત કોમળ છે, સીંદરની ધારાનું તો તે
 સર્વસ્વ છે, નિઃકપટ કરુણાથી તે વ્યાપ છે પોતાના
 ભાષણની મીઠાશથી તેમણે વીણાનો પણ તિસ્સ્કાર
 કર્યો છે ત્રોડો સૂર્યચંદ્રની પ્રતિને તે ધારણ કરે
 છે અનેક સખીઓ, દાસીઓ, દેવાગનાઓ નવા સર્વ
 દેવતાઓ તેમની આરે બાજુઓ વીંટાઈ વચ્ચા છે.
 ઈન્દ્રશક્તિ, જ્ઞાનશક્તિ તથા ક્રિયાશક્તિથી તે યુક્ત
 છે લગ્ન, તુષ્ટિ, પુષ્ટિ, કીર્તિ, ક્રાંતિ, ક્ષમા, દયા,
 પુદ્ગિ, ગેધા, સ્મૃતિ તથા લગ્નમાં આ દેવાગનાઓ
 મૂર્તિમાન થઈ તેમની પાને રહે છે અને જળ,
 વિજયા, અજિતા અપત્તજિતા, નિત્યા, વિવાતિની,
 દોન્દ્રી, અદ્યોત ને મગધા આ નવ પીઠશક્તિઓ
 બે જગદ્યાને સેવા કરે છે એમની પાને મળ
 તથા પદ નામના બે નિધિ એ છે અને એ નિધિ-
 ઓમાંથી નીકળેલી નદીઓને વડેલી, જાનુ શ્રસ્ત્રી

અને સાત ધાનુને વહેતી સર્વ નદીઓ અમૃતના સમુદ્રને
છેડે જઈ મળે છે. એ ભુવનેશ્વરી દેવી મણ્દેવના
કાખા ખોળામાં બિગળે છે અને તેમના સગને
લીધે જ મહાવરુ મહેશ્વરપણું છે, બીજા કોઈ
પ્રકારે નથી હે સગ! આ ચિંતામણિગુહનુ માપ
તમે સાભળે મહાપુત્રો ત ગુહને હજાર યાજન
વિસ્તારવાળુ કહે છે તેની આસપાસ પૂર્વે પૂર્વના
કરતા બેગણા વિસ્તારવાળા મોટા કિલ્લાએ કહેવાય
છે. એ મણિદીપ આતરિક્ષમાં નિજવાર (અદર)
શોભી રહ્યો છે પ્રત્યક્ષાળે તથા સુદિક્ષાળે ધર્મને વસ
ઘઈ એ મણિદીપનો વલ્લની પેઠે સંત્રેય તથા વિદ્યમ
કાયમ થયા કરે છે જ્યાં તેજેમય દેવી ભુવનેશ્વરી
બિરાજે છે, તે ચિંતામણિગુહને સર્વ કિલ્લાઓની
ક્રાંતિના શ્રેષ્ઠ અવધિરૂપ કહેલ છે હે ગગ! દરેક
બ્રહ્માક્રમા વર્તતા દેવો, નાગો, મનુષ્યો તથા જે જે
બીજાઓ શ્રીદેવીના ઉપાસકો છે, તે બધા એ મણિ-
દીપમાં જ જાય છે જેઓ દેવીના પૂજનમાં તત્પર
હોઈ દેવીના દોષોમાં પ્રાણો ત્યજે છે, તે બધા એ
મણિદીપમાં જ જાય છે કે જ્યાં દેવીના મોટા
ઉત્સવો ઘઈ રહ્યા છે વીની, દૂધની, દહીંની, મધની
અમૃતની, દ્રાક્ષના રસની, જામુના રસની, આખાના
રસની તથા શેરડીના રસની હજારો નદીઓ ત્યાં
વહે છે ત્યાંના વૃક્ષો મનધાયાં કૃણ આપે છે, વાવો
અને કૂવા મનગમતા પીણા આપે છે, ત્યાં કોઈ
જનતની ખામી નથી, રોગ, ખગિયા કે વૃદ્ધાવસ્થા
ત્યાં કદી નથી; ચિંતા, મત્સર, ક્રામ, ક્રોધ વગેરે દર્દ
પણ નથી, સર્વ લોકો યુવાન હોઈ હજારો સૂર્ય
સમાન તેજસ્વી છે અને સ્ત્રીઓ સદિત કાયમ શ્રી
ભુવનેશ્વરી દેવીને ભજ્યા કરે છે તેમના કેટલાક
સાલોદયમુકિતને, કેટલાક મામીયમુકિતને, કેટલાક
સારૂપમુકિતને તથા કેટલાક સાંપ્રિ મુકિતને ખમેયા
દેાય છે. મણિદીપમાં જે જે દેવતાઓ વસે છે, તે
તે બધા દરેક બ્રહ્માક્રમા વસતા દેવોના સમશ્ચિવરૂપો
છે અને તેઓ ત્યાં સદી શ્રીચ્છાદીશ્વરીના સેવ્યા કરે
છે સાત ક્રોડ મહામયા મૂર્તિમાન ધર્મ એ ભગવતીને
ઉપાસે છે, તેમ જ સમગ્ર મહાવિદ્યાઓ પણ નુગાંની
સામ્યાવસ્થાદય, મગમગ અને કારણજન્યસ્વરૂપ

હોઈ માયામિત્ર સ્વરૂપવાળા તે મહાદેવીને ઉપાસે છે.
હે સગ! આમ આતિશય મોન મણિદીપનુ મેં
તમારી પાસે વર્ણન કર્યું. સૂર્ય, ગ્રહ, કરોડો
વીજળીઓ તથા અગ્નિ એ મણિદીપની ક્રાંતિના
કરોડમાં ભાગતી પણ સમાન નથી એ મણિદીપની
કોઈ સ્થળે વિદ્રુમમણિ જેવો, કોઈ સ્થળે મરકત
મણિની ક્રાંતિ જેવો, કોઈ સ્થળે વીજળી તથ
સૂર્ય સમાન ક્રાંતિવાળો, કોઈ સ્થળે બપોરના
મૂર્છે જેવો, કોઈ સ્થળે કરોડો વીજળીઓની મોટી
વાસળો જેવી ઉત્તમ ક્રાંતિ વડે વ્યાપ્ત અને
કોઈ સ્થળે સિદ્ધ, ઈન્દ્રનીય તથા માણિક્ય ગમાન
ક્રાંતિવાળો છે, તેની દિશાઓના કિનારા ઉત્તમ
ઈન્દ્રઓની ક્રાંતિથી ઝળહળી રહ્યા છે, કોઈ સ્થળે
ક્રાંતિ વડે તે દધાનગ સમાન, કોઈ સ્થળે તોલા
સોના કેવો, કોઈ સ્થળે ચંદ્રકાંતમણિ જેવો અને
કોઈ સ્થળે સૂર્યકાંતમણિ જેવો; રત્નોના મિષ્કરોથી
તે ગુકત છે, રત્નોના કિલ્લા તથા દરવાજાઓવાળા
છે અને રત્નોના પાટ્ટા, કૃણ તથા વૃક્ષોથી તે
શોભી રહ્યો છે નાગના મેરપક્ષીઓના ડોળા વડે
તથા હોલા-કપૂત-પક્ષીઓના શણે વડે તે શોભે
છે અને ક્રોધલોના મનોહર શન્દોથી તથા પોપોટોનાં
ભાપણોથી શાલ છે આતિ સુદર હોઈ આનંદદાયક
જગવાળા લાખો સરોવરોથી તે વીંટાયેલો છે. એ
મહેશ્વરી વચ્ચે પ્રજાશતા પ્રકુલ્લ રતનમય કમળોને
લીધે ચાહે બાજુ મા યોજન સુધી સુગંધ વડે સુવા-
સિત છે બીમા વાજુ સાથે જોડાયલા ગચ્ચ વૃક્ષોથી
તે વ્યાપ્ત છે ચિંતામણિ રત્નોના સમૂહોની ક્રાંતિ વડે
આક્રાશને તેણે વ્યાપ્ત કર્યું છે અને રત્નોની ક્રાંતિ
વડે ચારે બાજુ દિશાઓના કિનારોઓને તેણે ઝગ-
હળવી મૂઠ્યા છે હે સગ! વૃક્ષોના સમૂહના અત્યંત
સુગંધ પાનથી તે વાણે જ ભરપૂર છે, ધૂપની
સુગંધની મહેકી રહ્યો છે, મણિરૂપ હજારો દીવા-
ઓથી તે પ્રજાસન્માન છે, મણિઓના ઉત્તમ છિદ્રોની
ગદ્ગદ ઝગકતી ક્રાંતિ વડે દિશાઓની ભુલામણી
તે ઉત્પન્ન કરે છે અને અદરતા ભાગમાં આરસી-
ઓથી ગુકત છે. હે સગ! સમગ્ર ઔશ્વર્ચ્ય, સમસ્ત
સુંગર, સપૂર્ણ સર્વગુણ, સમગ્ર તેજ, સર્વ પરાક્રમ,

સર્વોત્તમ ગુણો અને સંપૂર્ણ દયા એમની તો એ સ્થળે ખૂબ પૂર્ણતા જ છે. સજ્જતા આનંદથી માંડી ગ્રાહ્યોક સુધીની ભૂમિઓમાં જે આનંદ છે, તે બધા ત્યાં જ સમાઈ જાય છે. હે સજ્જ! ઘણા જ મોટા એ મહિદ્વીપનું એનું વર્ણન તમારી આગળ મેં કર્યું. મહાદેવીનું તે શ્રેષ્ઠ સ્થાન સર્વ લોકો કરતાં ઉત્તમોત્તમ છે. એનું સ્મરણ કરતાં તગત જ સર્વ પાપ નાશ પામે છે, અને પ્રાણ જવાના સંધિકાળે તો એનું સ્મરણ કરી હરકોઈ પ્રાણી તે મહિદ્વીપમાં જ જાય છે. જે મનુષ્ય સાવધાન થઈ આ પાંચ અધ્યાયનો કાયમ પાઠ કરે છે, તેને ભૂત-પ્રેત-પિશાચ વગેરેની પીડા કદી થતી નથી (અને જે સ્થળે આનો પાઠ થાય છે, તે સ્થળ પણ ભૂતાદિ રહેતાં નથી.) નવું મર પત્નવત્તું હોય ત્યારે અને નવા નગ્ના વાસ્તુયાનમાં પણ આ પાંચ અધ્યાયનો પાઠ કાળવૃત્તી કરવો જોઈએ, જેથી કલ્યાણ થાય છે.

નવીનગૃહનિર્માણે વાસ્તુયાગે તથૈવ ચ ।

પઠિતવ્યં પ્રયત્નેન કલ્યાણં તેન જાયતે ॥૭૩॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમાં દ્વાદશ સ્કંધ વિશે અધ્યાય ૧૨ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૩ મો*

જનમેજ્યે દેવીતા યજ્ઞ કથો

આઠ ઉત્તર ।

હિતિ તે કવિતં ભૂય યદ્ યત્ વૃષ્ટં ત્વયાડનચ ।

નારાયણેન યત્ પ્રોક્તં નારદાય મદ્વાત્મને ॥ ૧ ॥

આસ બોલ્યા: હે નિર્દોષ સજ્જ! તમે જે જે પૂછ્યું હતું, તે તે એ પ્રમાણે મેં તમને કહ્યું છે. મહાત્મા નારદને શ્રીનારાયણે જે કહ્યું હતું, તે જ મેં તમને કહ્યું છે. મહાદેવીનું અતિ અદ્ભુત આ પુરાણ સાંભળી મનુષ્ય કૃતાર્થ થાય છે અને દેવીને અત્યંત પ્રિય થાય છે. હે સજ્જ! તમે પણ પોતાના પિતાનો ઉદાર કરવા દેવીનાં યજ્ઞ કરો કારણ કે હે સર્વેન્દ્ર! પિતાની દુર્ગતિ બાણી તમે ખેદ પામ્યા છે. માટે જનમતી તદ્ગતતા આપનારો

અને સર્વ કરતાં ઉત્તમોત્તમ મહાદેવીનો મંત્ર શાલોકન વિધિ પ્રમાણે તમે સ્વીકારો.

સૂત બોલ્યા: તે સાંભળી સજ્જઓમો સિદ્ધ સમાન જનમેજ્ય સજ્જઓ મુનીશ્વર વ્યાસની પ્રાર્થના કરીને તેમની પ્રાર્થાથી જ 'દેવીપ્રણવ' નામનો (માયા-બીજરૂપ) મહામંત્ર દીક્ષાવિધિના વિધાનપૂર્વક ગ્રહણ કર્યો. પછી ત્યારે નવરાત્ર આત્યાં, ત્યારે સજ્જઓમાં શ્રેષ્ઠ જનમેજ્યે ધૌમ્ય વગેરે ઋષિઓને બોલાવી તરત જ ધનના ખર્ચમાં લાભ કર્યા વિના દેવીનો યજ્ઞ કર્યો. (અર્થાત્ કોટિ હોમાત્મક દેવીયત્ત કર્યો.) પછી શ્રી જગદંબાની પ્રીતિ માટે શ્રીદેવીની આગળ (તેમના મંદિરમાં અથવા મંડપસ્થળે સ્થાપેલી શ્રીદેવીની મૂર્તિ સમક્ષ) દેવીભાગવત નામના આ અતિ ઉત્તમ પુરાણનો ગ્રાહણ પાસે પાઠ કરાવ્યો. પછી અસંખ્ય ગ્રાહણોને સુલાસિની સીઓને, કુમારિકાઓને, બદ્ધકોને, દીનજનોને તથા અતાધીને જમાડ્યાં તે દ્રવ્યોનાં દાનથી સર્વને સંતોષી યજ્ઞ સમાપ્ત કરી તે સજ્જ પોતાના સભારથનમાં બેઠો. તેટલામાં જ 'મહતી' નામની વીણનો વગાડતા અને પ્રત્નવલિત અગ્નિની શિખા જેના તેજસ્વી નારદમુનિ આકાશમાંથી (ત્યાં) ઊતર્યો. તે નારદ-મુનિને જોઈ ઉતાવળથી ઊભા થઈ સજ્જએ આસન આપવું વગેરે સત્કારોથી તેમની પૂજા કરી અને કુશળ પ્રશ્ન પૂછી તેમને આવવાનું કારણ પૂછ્યું.

જનમેજ્ય સજ્જઓ પૂછ્યું: હે સત્પુરુષ! કયા સ્થળથી તમારું આવવું થયું છે? કહો, હું તમારું કંઈ કરું કરું? તમારા આવવાના કારણે હું મનાય તથા કૃતાર્થ થયો છું.

સૂત બોલ્યા: સજ્જનું તે વચન સાંભળી મુનિશ્રેષ્ઠ નારદે આમ બોલ્યા.

નારદે કહ્યું: હે સજ્જઓમાં ઉત્તમ! દેવલોકમાં આજે મેં આશ્ચર્ય જોયું; તેને જણાવવા અત્યંત વિસ્મય થઈ હું તમારી પાસે આવ્યા છું. તમારા પિતા પોતાનાં દુષ્ટ કર્મથી દુર્ગતિને પામ્યા હતા. પણ તે જ દિવ્ય શક્તિવાદી થઈ હમણાં જ દેવોના દેવો વડે ચરે બાળુ સારી રીતે સ્મૃતિ કરતા હોઈ ઉત્તમ વિમાનમાં બેસી અહિંનીપર ગયા છે. ખરેખર,

* આ અધ્યાયમાં સપ્તશ્રીક મ્હેલો જે જનમેજ્યે દેવીતા યજ્ઞ કથો એ કથા વર્ણવેલ.

આ ફેલીભાગવતના શ્રવણના અને દેવીયજ્ઞાના કૃણથી તમારા પિતા ઉત્તમ ગતિને પામ્યા છે* તમે પત્ન્ય દેવ કૃતાર્થ છે અને તમાર ઇચ્છા સફળ થયું છે હે કલણપણ! તમે પોતાના પિતાનો નરકમા ઉદ્ધાર કર્યો છે, તેથી આજે તમારી વિશાળ કીર્તિ દેવતાક્રમા હાઈ સ્તી છે

સૂત બોલ્યા તારે કહેવું ને વચન સાભળી પ્રેમથી ગળાળા થયેલા અત કલણવાળો જનમેજય રાજા અદ્ભુત કર્મવાળા વ્યાસના ચરણકમળમા તમી પડ્યો (ને આમ બોલ્યા)

જનમેજયે કહ્યું હે મહામુનિ! હે દેવ! તમારી કૃપાથી હું કૃતાર્થ થયો છું કેવળ નમસ્કાર વિના તમે કરેલા ઉપકારનો બદલો મારાથી શી રીતે વાળી શકાય તેમ છે? હે મુનિ! હમેશા આ રીતે જ તમારે મારા પર કૃપા કર્યો કરવી

સૂત બોલ્યા રાજાનું તે વચન સાભળી આશી વીદેથી અભિનદન આપીને તે ભગવાન વ્યાસે આ મધુર વચન કહ્યું

વ્યાસ બોલ્યા હે રાજા! બધું છંદીને તમે દેવીના ચરણકમળનું ભજન કરો કાયમ સાવધાન રહી દેવીભાગવતનો જ તમે પાઠ કરો અને હમેશા આગસરહિત વર્ષ ભદ્રિનપૂર્વક કાયમ દેવીયજ્ઞ કર્યો કરો તેથી અત્યાયાસે નમે મસારાધનથી છૂટી જશો વિષ્ણુપુરાણ, શિવપુરાણ વગેરે બીજા પુરાણો જોઈ છે, પણ તેઓ આ દેવીભાગવતના સોળમા ભાગને પણ યાત્ર્ય નથી, કેમ કે આ પુરાણ સર્વ વેદોના સારસ્વ છે તે ઉત્તમ રાજા! જેમા મૂલપ્રકૃતિનું જ વર્ણન છે, તે આ પુરાણ સમાન બીજું પુરાણ કેમ હોઈ શકે કે જનમેજય! જેનો પાપ રૂપાવી વેદનુલ્લય પુણ્ય મળે છે, તેનો જ ઉત્તમ પડિતોએ કાગઠથી પાઠ કર્યો જોઈએ

સૂત બોલ્યા રાજાઓમા ગ્રેષ્ઠ જનમેજયને એમ જી મુનિરાજ વેદવ્યાસ ગયા અને પછી ધીમ્ય વગેરે પવિત્ર મુનિઓ પાપુ પોતપોતાના સ્થાને

+ વિષ્ણુઆનવતનું શ્રવણ કરવાથી પરીમિતનો ઉદ્ધાર થયો એમ વિષ્ણુઆનવતમા જે કહ્યું છે, તે બીજા કપને અનુચરોને સમજવું

ગયા તે બધા દેવીભાગવતની જ ઉત્તમ પ્રશંસા કરના લાગ્યા અને પછી રાજા જનમેજય પણ સતુષ્ક્રિયા થઈ કાયમ દેવીભાગવતનો જ પાપ કર્યો કરી પૃથ્વી પર રાજ્ય કરવા લાગ્યો ૧ ૩૦

રાજા શયાસ ઘરણી તતઃ સંતુષ્ટમાનસઃ ।

દેવીભાગવતં ચૈવ પઠન્ ણ્યવધિરન્તરમ્ ॥ ૩૦ ॥

ઈતિ શ્રીદેવીભાગવતમહાપુરાણમા દ્વાદશ સ્કંધ વિષે અધ્યાય ૧૩ માં સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૪ મો*

દેવીભાગવતનું ફલદર્શન

વ્યાસ ક્વાચ ।

અર્ચ્યસ્તોત્રાત્મક યત્તુ દેવીનન્નાન્જનિર્ગતમ્ ।

શ્રીમદ્ભાગવતં નામ વેદસિદ્ધાન્તવૌષ્ઠકમ્ ॥ ૧ ॥

સૂત બોલ્યા દેવીના મુખકમળથી તીકળેનું અને વદના સિદ્ધાન્તને જણાવતું જે અર્ચ્યસ્તોત્રાત્મક શ્રીમદ્ભાગવત નરના પાઠના પર સૂતેલા વિષ્ણુને (દેવીએ જ) ઉપદેશ્યું હતું, તેનો જ પ્રભદેવે પહોલા સો કરોડ સ્લોકોથી મોટો વિસ્તાર કર્યો હતો પછી વદવ્યાસે નુકવણ માટે (તે જ પ્રભદેવકૃત વિદ્યાળ) ભાગવતનો સાર એકકો કરી બાર સ્કંધોવાળું અને અતાર હજાર સ્લોકોવાળું આ દેવીભાગવત નામનું પુરાણ પૂર્વે રચ્યું છે મોટા વિસ્તારવાળું તેનું પ્રભદેવકૃત ભાગવતપુરાણ પણ હજી દેવલોકમા હયાત જ છે આ પુરાણ સમાન પુણ્યદાયક, પવિત્ર અને પાપનો નાશ કરનાર બીજું કોઈ પણ પુરાણ નથી આનો પાઠ કે કાશી કરવાથી મનુષ્ય પદે પદે આવશ્યકધર્મનું કૃણ પામે છે પ્રથમ આ દેવી ભાગવતને પોતાના હાથે લખી ગયેલા બીજા કોઈ લેખક પાત્ર લખાવી તે જ પુસ્તક પુરાણ વચનાર વ્યાસને આપી તેમને વ્યાસગુદ્ધિથી વચ્ચાઈકાર વડે પૂઠ સન્માન કરીને તેમના જ મુખથી આ ભાગવતપુરાણ ઉપવાચી ગીરી સાભળવું પછી ભાદરવા મહિનાની પૂનમના દિવસે સમાપ્ત કરી સેનતાના મિલ સહિત એ દેવીભાગવતનું પુસ્તક (કથ કાર) પૌરાણિકને

+ આ અધ્યાયમાં એકત્રીત સ્લોકોથી વ્યાસના ગયા પછી સમગ્ર પુરાણના ફલદર્શનપૂર્વક ઉપસંહાર કરેલા છે

આપણું, પછી તેમને દક્ષિણ આપવી; તેમ જ વાછરડા સંહિત ગણગારેતી અને સોનાની માળા પહેરાયેલી દૂગણી કપિલા ગાય આપવી. આતે દેવી-ભાગવતમા જેટલા અધ્યાયો છે, તેવા (૩૧૮) બ્રાહ્મણોને જમાડવા અને તેટલી જ સુવામિની સ્ત્રીઓને કુમારીઓને તથા ગરુડોને દૂધપાકના ભોજનથી જમાડવા. પછી દેવીની બુદ્ધિથી તેઓની નંદન, માળા, તથા પુષ્પો વગેરેથી વસ્ત્રાલંકાર વગેરેથી પૂજા કરવી આ પુરાણનું દાન કરવાથી મનુષ્ય પૃથ્વીના દાનનું ફળ પાને છે અને આ લોકમાનુષી થઈ અતે દેવીના તરફના જન્ય છે જે મનુષ્ય ઉત્તમ દેવીભાગવતનું કાયમ ભક્તિથી શ્રવણ કરે છે, તેને કદી કોઈ પણ સ્થળ કઈ દુર્લભ રહેતું નથી. પુત્ર વિનાનો પુત્ર પામે, ધનાથી ધન પામે અને વિદ્યાર્થી વિદ્યા મળે. તેમ જ ક્રીતિ વડે ભૂમહાગને શોભાવનાર થાય છે, જે સ્ત્રી વાછરૂણી હોય, એક જ વાર પ્રસવી હોય અને તેના છોકરા જન્મીને મરી જતા હોય, તેવી હરકોઈ સ્ત્રી આ દેવીભાગવતના શ્રવણથી તે તે હોયોને દૂર કરે છે, એમા સશય નથી જે ઘરમા આ દેવીભાગવતનું ઉત્તમ પુસ્તક કાયમ પૂજાયેનું રહે છે, તે ઘરને લક્ષ્મી તથા સરસ્વતી છેડતા નથી; એટલું જ નહિ, પણ ચેતાલ, ડાકિની તથા ગણેશો વગેરે ત્યાં જોઈ પણ શકતા નથી જે મનુષ્યને તાવ આપ્યો હોય, તે સ્પર્શ કરી સાવધાન થઈ આ પુરાણનો જો પાઠ કરે તો તેના શરીરમાથી ગાઢવા વીસ કે ચાલીસ યોજન પ્રદેશમાથી દાઢ સાથે તાવ નાશ પામે છ અને સો વાર આ પુરાણનો પાઠ કરવાથી ક્ષયરોગ પણ નાશ પામે છે જે મનુષ્ય કાયમ સધ્યાકાળે સધ્યા કરી સાવધાન થઈને આ પુરાણના એક એક અપ્યાયનો પાઠ કરે છે, તે મનુષ્ય શાની વાય છે હે મુનિ! કરવા યોગ્ય કે ન કરવા યોગ્ય કાર્યોના પ્રસંગે (નવમા સ્કન્ધના કહેલા પ્રકારે) શકુનો જોવા તેનો પ્રકાર પ્રથમ (તે સ્થળે) મે કહ્યો છે. જ મનુષ્ય ચંદ્ર-નમુના તવરાતમા અતિશય ભક્તિપૂર્વક કાયમ આનો પાઠ કરે છે તેને શ્રીઆયિઝદેવી સત્ગુદ થઈ ઇચ્છાથી

અધિક ફળ આપે છે. આપાઠ, આશ્રિત, માથ તથા ચૈત્ર અહિનાના શુકલપક્ષમા તવરાતમાં વૈશ્ણવોને લક્ષ્મીને પ્રસન્ન કરના, શેવોએ પાર્વતીએ પ્રગન્ન કરવા, ગણપતિના ઉપાસકોએ સિદ્ધિ—બુદ્ધિને પ્રસન્ન કરના, સૂર્યભકતોએ છાયદેવીને પ્રસન્ન કરવા સારુ અને વૈદિક લોકોએ પોતાની ઇષ્ટદેવી ગાયત્રીને પ્રસન્ન કરવા કાયમ કાળટથી આ ભાગવતનો નિત્ય પાઠ કરવો. હરકોઈ સપ્રદાયના મનુષ્યે કાળટથી આનો પાઠ કરવો; કેમ કે આ દેવીભાગવતના રાગવી કોઈનો પણ વિરોધી નથી; કારણ કે સર્વ લોકોની કાયમી ઉપામના શકિતધુકત જ હોય છે; માટે આ શકિતને પ્રસન્ન કરવા દિગ્ લોકોએ આ દેવીભાગવતનો પાઠ હમેશા કરવો જોઈએ. હવે વધારે કહેવાથી શું? તત્ત્વદિષ્ટો જે સાર છે, તે જ હું કહું છું. હે ઉત્તમ બ્રાહ્મણો! આ પવિત્ર પુરાણ વેદોના સારરૂપ છે અને પાઠના તથા શ્રવણના પેદપાઠ ગુણ્ય છે. સત્, ચિત્ તથા આનંદરૂપ ગાયત્રીએ પ્રતિપાદત કરલાં અને હૃદયરમ્ય એવા તે દેવીને હું નમસ્કાર કરું છું. જેથી એ દેવી આમારી બુદ્ધિને સન્મારે પ્રેરે છે.

એમ સૂતપુરાણીનું તે વચન સાંભળી નૈમિષારણ્યમાં વસના તપસ્વીઓ, પુગણુવેતાઓમા ઉત્તમ એ સૂતની અતિ ઉચ્ચ પ્રકારે પૂજા કરવા લાગ્યા તે બધા આ પુરાણના પ્રભાવથી પ્રસન્ન થિત થયા, દેવીના ચરણકમળને પૂજનારા થયા અને પરમ શાંતિ પામ્યા. વળી તેઓ વારવાર સૂતની ક્ષમા માગી ફરી ફરી તેમને નમસ્કાર કરીને કહેવા લાગ્યા કે, ‘હે તાત! આમને સંસારસંમુદ્રથી તાર નાર વહાણરૂપ તમે જ છો’ પછી શ્રીમદ્દેવ્યાના ચરણકમળમા ભમરા જેવા તે સૂતપુરાણી, શીતકાંઈ મુનિવરોની આગળ સમગ્ર શાસ્ત્રોના રહસ્યરૂપ આ દેવીપુત્રણને એમ સજમાવીને પછી તે નમ્ર મુનિસંઘને આશીર્વાદથી વધાવીને ત્યાંથી નીકળી ગયા.

इति स मुनिवरानाममृतः धावयित्वा ।

सकलनिगमगुह्यं दौर्गमेतत् पुराणम् ॥

नतमय मुनिसंघं वक्षयित्वाऽऽशिषाम्वा ।

चरणकमलबृह्ને निर्जगामाथ स्तः ॥ ૩૧ ॥

અધ્યાય ૧૪ મો સમાપ્ત

વારમો સ્કંધ સમાપ્ત

श्रीमद् भगवती भागवत समाप्त

ઘરમાં વસાવવા લાયક ઉપયોગી પુસ્તકો

પુરાણો

સ્કંદમહાપુરાણ ભા. ૧-સરણ ભાષાંતર	૧૫-૦૦
સ્કંદમહાપુરાણ ભા. ૨ " "	૨૦-૦૦
કૂર્મમહાપુરાણ ... " "	૧૨-૦૦
લિંગમહાપુરાણ ... " "	૧૨-૫૦
વિષ્ણુપુરાણ ... " "	૧૦-૦૦
વાયુપુરાણ ... " "	૧૨-૫૦
સ્કંદમહાપુરાણ ... " "	૧૨-૦૦
બ્રહ્મવૈવર્તપુરાણ (મે ભાગમાં) "	૨૪-૦૦
કીમદ્ ભાગવત (મે ભાગમાં) "	૨૦-૦૦

રામાયણ-મહાભારત

નૃસીંહકૃત રામાયણ (મે ભાગમાં) ...	૨૪-૦૦
મહાભારત-શાંતિપર્વ ...	૧૫-૦૦
મહાભારતસાર-સારકૃષ્ણ અકાર પર્વે ...	૭-૫૦

ઉપનિષદો

કોષ્ઠોપનિષદ-મનુ, અન્વય અને અર્થ	
શાંકરભાષ્ય સહિત ...	૧-૫૦
મુંડકોપનિષદ-શાંકરભાષ્ય સહિત ...	૨-૫૦
તૈત્તિરીય ઉપનિષદ " "	૧-૫૦
ઐતરેય ઉપનિષદ " "	૦-૭૫
છાંદોગ્ય ઉપનિષદ " "	૭-૫૦
મુલંદારણ્યક ઉપનિષદ (મે ગ્રંથમાં) ...	૧૨-૦૦
ઈશ ને કેન ઉપનિષદ " "	૧-૫૦

વેદાંત-તત્ત્વજ્ઞાન

પાતંજલ યોગસૂત્ર-ભાવાર્થ-વિવેચન સાથે	૩-૫૦
વિચારસાગર-વેદાંતનો મહાન ગ્રંથ ...	૬-૦૦
વેદાંતસિદ્ધાંતમુક્તાવલી-સરણ ભાષાંતર સાથે	૨-૦૦
પંચોક્તસૂત્ર-અધ્યાત્મવિદ્યાનો ગ્રંથ	૨-૦૦
દૃષ્ટ-દૃશ્યવિવેક-...	૦-૨૫
વેદાંતચંદ્રોદય-કેડર અવર શબ્દો અર્થ સાથે	૦-૭૫
ચોનાભાષ્ય અને આસનાવિધિ	૧-૨૫
આત્મરામાયણ-વેદાંતી રામાયણ ...	૨-૦૦
જ્ઞાનવાણી-મનની ૧ લેખ ...	૨-૦૦
જ્ઞાનવહની-સ્વામી માધવનીયકૃત ...	૦-૭૫
બ્રહ્મવિજ્ઞાન-સંસ્કૃતિનાં રહસ્યો ...	૩-૦૦

ત્રિપુરાસર-જ્ઞાનખંડ-

મૂળ સંસ્કૃત પરથી અનુવાદિત ...	૧-૫૦
જીવનમુક્તિવિવેક-સ્વામી વિદ્યારણ્ય કૃત	૧-૫૦
લઘુચોગવાસિકસાર-મૂળ શ્લોકો સમજાતી સાથે	૧-૦૦
જ્ઞાનનાં ઝરણાં-ગિજ્ઞાસુને લખેલા પત્રો	૦-૭૫
જ્ઞાન અને કર્મ (સ્વામી માધવનીય)	૦-૪૦
હરિચોગપ્રદીપિકા-સરણ ભાષાંતર ...	૨-૫૦

શ્રીમત્ શંકરાચાર્યનાં પુસ્તકો

ઉપદેશસાહચર્ય-મૂળ સાથે સરણ ભાષાંતર	૪-૦૦
મહિરત્નમાળા-મૂળ શ્લોકો ભાષાંતર સહિત	૧-૫૦
સ્તોત્રસંગ્રહ-૪૧ સ્તોત્રો મૂળ સાથે ભાષાંતર	૩-૦૦
સૌંદર્યવહારી-સરણ અનુવાદ સાથે ...	૦-૭૫
વિવેકગુણમણિ-જ્ઞાનપ્રાપ્તિનું નિરૂપણ	૩-૦૦
પ્રત્યોત્તરમાળા ને જીવનમુક્તિઆનંદવહારી	૦-૨૫
પ્રત્યેકશુધાર અને તત્ત્વભોધ-સરણ અનુવાદ	૦-૫૦
મોહમુદ્ગર અને ભીળું દહા રત્નો ...	૧-૫૦

વસ્તામલકસ્તોત્ર અને વાક્યસુધા-મને	
સ્તોત્રોત્તેય મૂળ સાથે સરણ અનુવાદ	૦-૩૦
ચત્ત્વશ્લોકી-મૂળ સાથે સરણ ભાષાંતર ...	૧-૨૫

ગીતા-વિષયક

કીમદ્ ભગવદ્ગીતા-ગુજરાતી લિપિ	૧-૦૦
કીમદ્ ભગવદ્ગીતા-સંસ્કૃત શ્લોકો	૧-૦૦
ગીતા એકસાથેઈન્ડ ભાષ જ્ઞાનેશ્વર-અંગ્રેજીમાં	૮-૦૦

" " " પાર્કુ પૂર્વે	૧૦-૦૦
ઈન્ડ્રોક્તચત્તુર ટુ ગીતા એકસાથેઈન્ડ ...	૦-૬૦
અવધૂતગીતા-મૂળ સાથે સરણ ભાષાંતર	૨-૫૦
અઘાવકગીતા-મૂળ સાથે ભાષાંતર ...	૧-૨૫
કીમદ્ ભગવદ્ગીતા-મેટા અક્ષરમાં	૩-૦૦

આરોગ્ય અને વૈદક

સુમત્ આયુર્વેદ-મે ગ્રંથમાં ...	૨૪-૦૦
કારકપર્યાયિતા-ભાષાંતર વિવરણ સાથે ...	૨૦-૦૦
ચરકસંહિતા ભા. ૧ લો (શ્લોક સૂત્રસ્થાન)	૨૦-૦૦
ચરકસંહિતા ભાગ ૨ જે-નિદાન, વિમાન, ચારીર અને ઈન્દ્રિયસ્થાન	૨૦-૦૦
ચરકસંહિતા ભાગ ૩ જે-પિત્તિસ્તરસ્થાન	
અ. ૧ થી ૧૫ ...	૧૫-૦૦

ચરકસંહિતા ભાગ ૪ યો-વિકિરિચિતસ્થાન	૧૫-૦૦
અ. ૧૬ થી ૩૦	૧૫-૦૦
ચરકસંહિતા ભાગ ૫ યો-કલ્પ અને	
સિદ્ધિસ્થાન	૧૫-૦૦
ભાવપ્રકાશ (બે ભાગમાં)	
ભાગ ૧ લેખ પૂર્વખંડ	૧૫-૦૦
ભાગ ૨ લેખ મધ્યમ અને ઉત્તરખંડ	૨૦-૦૦
ચોગરનાકર (બે ગ્રંથોમાં) પૂર્વખંડ	૧૦-૦૦
" " ઉત્તરખંડ	૧૦-૦૦
અર્ચાનકદેવ-વાગ્ભટ-સરળ ભાષાંતર	૨૦-૦૦
ભારતચંદ્રિકા-મહર્ષિ અદ્યતેજ રચિત	૮-૦૦
મધ્યચિન્તક (ચોગવિનિશય)	૨૫-૦૦
ચાર્ક-ચરકસંહિતા-મૂળ સાથે ભાષાંતર	૧૦-૦૦
આયુર્વેદનો ઇતિહાસ-પં. હેમચન્દ્ર શર્મા	૫-૦૦
રસતંત્રસાર અને સિદ્ધપ્રયોગસંગ્રહ ૧ લો	૧૫-૦૦
" " (દ્વિતીયખંડ)	૧૨-૦૦
અરોગ્ય વિશે સમાપ્ત જ્ઞાન-મહાત્મા ગાંધીજી	૧-૨૫
રસાયન (ધાતુ, ઉપધાતુ રસ, વર્તેરોગ ઉપચોગ)	૨-૦૦
મરધરોગ વેદ-વેદકીય ઉપચારો	૩-૦૦
આયુર્વેદ આયુર-આયુર વિશે માહિતી	૨-૫૦
ચિકિત્સાજ્ઞાન-આયુર્વેદિક સરળ ઉપાયો	૧-૦૦
ભાષાંતર-આયુર્વેદ કૃત	૧-૨૫
વેદાન્તવન-કવિ લોચનમહારજ કૃત	૧-૨૫
વેદક દ્રુષ્ટા સંગ્રહ-	૬-૦૦
અસ્ત્યાનામ તત્ત્વકથિક ઉપાયો-	
પ્રાથમિક સારસાર	૨-૨૫
મરધરોગ-વરદાન્ય ઉપાયો	૧-૨૫
અવનયર્થ-વિનયર્થક ૫ મુનચી	૦-૫૦
ગુણયુક્ત-ગુણઉત્તરની માહિતી	૦-૭૫
ચિકિત્સાક્રિકા-મૂળ સ્ત્રોતો ભાષાંતર	૨-૦૦
આયુર્વેદ અને ભારત-આયુર્વેદ સંમંડી	
અભિપ્રાયો	૦-૨૫
મંદગ્નેષ અગ્નિવિદ્યાર-દર્શનો માટે ઉપચોગો	૧-૦૦
મંદગ્નેષ ઉપચાર-વિનયર્થક ૫ મુનચી	૦-૫૦
જ્ઞાનત્રયજ્ઞાનમંડળ-૭૨ રોગો	૨૫
સદાચાર અને અરોગ્ય-૧	૧૧

બોરાકમાં હેર-(બોરાકમાં થતી ભેજસેજ)	૦-૫૦
હેર ઉત્તરવાના તાત્કાલિક ઉપાયો	૧-૦૦
હરડે (અને તેનો ઉપચોગ)-	૧-૨૫
દાંતર્જ જાતન-ઉપચારો અને સંભાળ	૧-૦૦
કવાય ઓષધિ-સો કવાય અને કાઠા	૧-૫૦
પ્રસીદ્ધ ઓષધિ-સો ઓષધિની મનાવટ	
અને ઉપચોગ	૧-૦૦
આયુર્વેદમાં નસપાંચિકત્વા-શાસ્ત્રીય માહિતી	૧-૦૦

નીતિ અને સદાચાર

વિદુષર્થનો ભાગપોષી-આર્નલ્ડશંકર પ્ર. ૧	૦-૭૫
નીતિસમુચ્ચય-નીતિના પ્રાચીન સ્ત્રોતોનો સંગ્રહ	૦-૭૫
વેદાન્તચતક-ભર્તૃહરિકૃત, મૂળ સાથે ભાષાંતર	૦-૫૦
નીતિચતક-ભર્તૃહરિકૃત, મૂળ સાથે ભાષાંતર	૦-૫૦
વિદ્યાનચતક-ભર્તૃહરિકૃત, મૂળ સાથે ભાષાંતર	૦-૬૦
નારદનાં ભક્તિસૂત્રો-મૂળ સૂત્રો-પદચ્છેદ	
અર્થ અને નૈમ્ય સહિત	૦-૮૦
શાંતિભક્તિસૂત્ર-ભક્તિસૂત્રો અર્થ અને	
ટિપ્પણ સાથે	૧-૦૦
અનંતમાળા-અધ્યાત્મિક માર્ગદર્શન	૦-૭૫
સુભાષિત રત્નમાળા-પરંક કરેલા ૩૦	
સ્ત્રોતોનો સંગ્રહ	૧-૦૦
વિદુરનીતિ-પૂતરાપૂત્રે વિદુરનો ઉપદેશ	૨-૨૫
આર્થધર્મનીતિ અને ચાતુર્યનીતિસાર-અર્થ	
અને નીતિવિવેક સ્ત્રોતો	૨-૦૦
ચારુચર્ચ-નીતિ તથા ઉપદેશના સા સાંકેતો	૦-૨૫
જ્ઞાન અને મુખિકર-મોષક પ્રત્યક્ષ	૦-૬૦
વિદુષર્થ-(એક પુસ્તકરૂપે)	૨-૫૦

દર્શનતત્ત્વો

મો સુમેધકથાસાર-અવન ઉપચોગો	
૩૮૨ દૃષ્ટા	૪-૫૦
ધર્મકથાઓ-૨૩ ધર્મકથાઓ	૧-૫૦
સંતની વાતો-૨૪૪ વાર્તાઓ	૪-૦૦
દર્શનતત્ત્વ-મોષક સા દૃષ્ટા	૧-૫૦
માયુરોગો પ્રેક્ષા અવનપ્રસંગ-સંત	
પુરુષોના અવન ૧૧૪ પ્રસંગો	૧-૫૦
દર્શનતત્ત્વ-મોષક સા દર્શ	૩-૦૦